

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।

વિષયાનુક્રમણિકા ।

ચતુર્થપ્રકરણમ્ ।

૧ આને આરંભીને નવ અધ્યાયોવડે પુરાણશ્રવણોત્સવ કહેતાં, આ અધ્યાયમાં—સકુટુંબ ઉત્તમ રાત્રીએ સેવાતા લગવાને દુર્ગપુરમાં રહીને માર્ગશીર્વ માસમાં પુરાણશ્રવણના મિષથી લોકોને પુરાણનો અર્થ શ્રદ્ધા કરાવા, પૌરાણિક મયારામવિપ્ર પ્રતિ કરેલો પુરાણવાચનનો સમાદેશ તથા લક્ષ્મીલોકોના પ્રતિ લગવાને કરેલું સકળ પુરાણશ્રવણમહિમાનું અનુવર્ણન તથા પુરાણશ્રવણોત્સુક ઉત્તમ નૃપના પુછવાથી લગવાને તેમના પ્રતિ કહેલું સામાન્યતઃ પુરાણશ્રવણવિધિનું વિસ્તૃત નિરૂપણ વિગેરે ॥૧॥

૨ ઉત્તમનૃપતિના પુછવાથી લગવાને ગ્રાહ્ય પાઠ્ય આદિક પુરાણોનાં નામ કહેવાપૂર્વક સમય પુરાણ ઇતિહાસની અપેક્ષાએ શ્રીમદ્ભાગવતનો સહેતુક સમુત્કર્ષ વર્ણન કરતાં કહેલું શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રાદુર્ભાવપ્રકારનું નિરૂપણ ॥૨॥

૩ વેદતુલ્ય શ્રીમદ્ભાગવતના સંશ્રદ્ધથી તત્પ્રતિપાદ સારાંશના નિરૂપણ-પૂર્વક કરેલું મહિમાનું વિશેષતઃ સવિસ્તર વર્ણન ॥૩॥

૪ શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રવણવિધિનિરૂપણમાં લગવાને તેના અંગભૂત આવાહનાદિ પૂજાવિધિનું કરેલું નિરૂપણ ॥૪॥

૫ શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રવણવિધિનિરૂપણમાં પ્રવક્તાના ગુણસેદથી કહેલો ઉત્તમ-મધ્યમ-અધમસેદ તથા પ્રવક્તાએ પાળવાના નિયમવિશેષોનું કથન તથા પ્રવચનના આરંભનો ક્રમ તથા પ્રતિદિન કથાવાચનની સમાપ્તિમાં વર્ત્ય અધ્યાયોનું કથન વિગેરે ॥૫॥

૬ શ્રીભાગવતના શ્રવણવિધિમાં ગુણસેદને લીધે ઉત્તમ-મધ્યમ-અધમ સેદથી ત્રણ પ્રકારના શ્રોતાઓનાં લક્ષણો તથા શ્રોતાઓએ આદરણીય નિયમવિશેષો તથા શ્રોતાઓએ કથાના અંતમાં કરવાનો વક્તાનો પૂજન-ક્રમ અને દાનક્રમ વિગેરે ॥૬॥

૭ શ્રીમદ્ભાગવતના દાનવિધિનું નિરૂપણ—તેમાં શ્રીભાગવતના દાનકાળનો નિર્ણય, શ્રીભાગવતનું સહેતુક લક્ષણનિરૂપણ, શ્રીભાગવતપુસ્તકનું સુવર્ણ-

સિદ્ધાન્તનમાં સંસ્થાપીને દાન આપવાનું નિરૂપણ, દાનયોગ્ય દક્ષિણા દ્રવ્યની સંખ્યાનું નિરૂપણ અને દાનકળકથન વિગેરે ॥૭॥

૮ શ્રીમદ્ભગવતના પુરસ્કરણનું વિધાન-તેમાં સપ્તાહવાચનમાં પ્રતિદિન વાંચવાના અધ્યાયોની સંખ્યાનો નિયમ, વાચનારંભનો શુભકાળ, વાંચવા-માટે વરણીય વિગ્રોની સંખ્યાનો નિયમ, વરેલા વિગ્રોને દેય દ્રવ્યનું નિરૂપણ, કૃષ્ણપ્રતિમાસ્થાપનપૂર્વક પાઠ કરવાની આવશ્યકતા, પુરસ્કરણમાં કરવાના પાઠોની સંખ્યાનું નિરૂપણ, દક્ષિણાદાનમાં વિશેષ, પુરસ્કરણના અંગપણે ગાય-ત્રીજપના અનુષ્ઠાનમાટે વિગ્રોનું વરણ અને તેના અંગભૂત હોમનું વિધાન ॥૮॥

૯ ધર્મરક્ષણમાટે અવતરેલા ભગવાને લોકોને ધર્મનો અવબોધ આપવા સ્વયં સલામાં વિરાજમાન થઈ, પૌરાણિકના મુખથી કરેલું પુરાણાદિકનું શ્રવણ-તેમાં પ્રથમ એકમાસે કરીને કરેલું યથાવિધિ શ્રીમદ્ભગવતનું શ્રવણ, પૌરાણિકને વસ્ત્ર વિભૂષણાદિ અપરિમિત દ્રવ્યનું કરેલું દાન, અનંતર બેમાસમાં કરેલું ફરી દશમ પંચમ સ્કંધનું શ્રવણ, દોલોત્સવ કર્યાથકી અનંતર કરેલું રામાનુજભાષ્યસહિત ભગવદ્ગીતાનું શ્રવણ, ચૈત્ર શુક્લ નવમીનો ઉત્સવ કર્યાથકી અનંતર કરેલું સલાખ્ય વિષ્ણુસહસ્રનામનું શ્રવણ, તે પછી શ્રીવામ્બદેવમાહાત્મ્યનું કરેલું શ્રવણ, તે પછી સામવેદનું પારાયણવિધાન, તેપછી મિતાક્ષરાનું અને તે પછી વિદુરનીતિનું કરેલું શ્રવણ વિગેરે ॥૯॥

૧૦ સારંગપુરનિવાસી શ્રવણમાર્ગે ભક્તોની પ્રાર્થનાથી જન્માષ્ટમીમહોત્સવ કરવા સારંગપુરપ્રતિ ભગવાનનું પધારલું અને ત્યાં કલ્પનદીના તટને આરંભીને ધોળાનદીના તટપર્યંત થએલી મહાસલામાં ભગવાનનું વિરાજલું તથા સલામાં ભક્તોનો બેસવાનો પ્રકાર વિગેરે ॥૧૦॥

૧૧ જન્માષ્ટમીમતના વિનિર્ણયપૂર્વક તેના મતવિધિનું કરેલું નિરૂપણ તથા જન્માષ્ટમીના ઉદ્યાપનવિધિનું કરેલું નિરૂપણાદિ ॥૧૧॥

૧૨ સ્વયં ભગવાને ભક્તશિક્ષણાર્થે યથાવિધિ કરેલું જન્માષ્ટમીમત, તેના અંગભૂત શ્રીકૃષ્ણમહાપૂજન, ભક્તોને કરેલો સદુપદેશ, ભક્તોએ ઉત્સવને અંતે કરેલું ભગવાનનું મહાપૂજન અને ભગવાને સ્ત્રીયોપાસે કરાવેલું ઋષિપંચમીનું વ્રત વિગેરે ॥૧૨॥

૧૩ વાસ્તુવર્મા આદિક ભક્તોની પ્રાર્થનાથી ભગવાનનું કારીયાણીમામે

દિવ્ય સ્વરૂપના દુર્લભ દર્શનથી વિસ્મય પામેલા પાર્થદોના પ્રતિ ભગવાને તેવા દિવ્યસ્વરૂપના દર્શનમા અનન્યભક્તની હેતુતાનુ કરેલું નિરૂપણ ॥૨૨॥

૨૩ હેમતાસિંહે સ્તુતિપૂર્વક પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને તેમની અભ્યર્થનાને અનુસારે કરેલું ત્યાથી જુનાગઢપુરપ્રતિ ગમન, ત્યાં રહેલા દામોદરકુડાદિ તીર્થોની યાત્રાનુ વિધાન, ત્યાંના વિગ્રોએ પ્રાર્થના કરવાથી ભગવાને ત્યાં કરેલો ચૈત્રપૂર્ણિમાપર્યંત નિવાસ, ચૈત્રશુકલનવમીએ હેમતાસિંહ રાજાએ કરેલું પદ્મદીપકનપૂર્વક આરતીસુધીનું ભગવત્પૂજન, ભગવત્પ્રોક્ત દ્વારિકામાહાત્મ્યને સાલગીને યાત્રામા ઉત્સાહ પામેલા રામપ્રતાપજી ધચ્છારા મજા બ્રાતાઓનું દ્વારિકાપ્રતિ સહાયપ્રદાનસાથે ગ્રેષણ અને ભગવાનનું સપરિવાર દુર્ગપુરપ્રતિ આગમન વિગેરે ॥૨૩॥

૨૪ ધર્મરક્ષણાર્થે અવતરેલા ભગવાને રહસ્યમા પોતાના પ્રાદુર્ભવનું પ્રયોજન પર્યાલોચન કરતા, ભાવિજનોના હિતાર્થે કરેલો સદાચાર્યસ્થાપન-શ્રીકૃષ્ણમદિરપ્રતિષ્ઠાપન-અપૂર્વગ્રથવિરચન વિષયવાળો ગૂઢ સંકટપ ॥૨૪॥

૨૫ ભગવાનના શુભસંકટપસમયેજ જેમને ભગવન્મદિર કરાવાનો મનોરથ ઉદ્ભવ્યો છે એવા શ્રીનગરના સત્સંગિજનોએ દુર્ગપુરમા આવીને ભગવાનની સમીપે કરેલી મદિરપ્રતિષ્ઠાપનની પ્રાર્થના, પ્રાર્થનાને અનુસારે શ્રીપુરપ્રતિ મદિરનિર્માણાર્થે આનંદાનંદમુનિનું મોકલવું, અનંતર દ્વારિકા યાત્રાથડી દુર્ગપુરપ્રતિ પાછા આવેલા બ્રાતાઓસાથે ભગવાનનો સમાગમ, બ્રાતાઓસાથે ભગવાને કરેલું વાટિમઢીસમાયજનનું શ્રવણ, અનંતર અમદાવાદથડી ભગવત્પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠાપન મુહૂર્તનો સંદેશો લઈ આવનારા મુનિઓના મુખથડી શ્રીનગરમા ત્યાંના રાજાએ આપેલી જમીનમા ભગવન્મદિર તૈયાર થએલું જાણી મુનિમહાજાદિ સાથે ભગવાને કરેલું શ્રીપુરપ્રતિ પ્રયાણ, ત્યાંના ભક્તમમાળે પુરપ્રવેશમહોત્સવ સાથે પુરમા પધરાવેલા ભગવાને તે મદિરમા યથાવિધિ કરેલો શ્રીનરનારાયણપ્રતિષ્ઠાપિધિ, પ્રતિષ્ઠા પેલા તેમના પ્રાદુર્ભાવની કથા કહેવાપૂર્વક તેમના દર્શનાદિકનો કહેલો મદિમા, ત્યાંના અપરિમિત બ્રાહ્મણોની કરેલી એક દિવસેજ ચોરાશી અને ત્યાંથી ભગવાનનું દુર્ગપુર પ્રતિ આગમન વિગેરે ॥૨૫॥

૨૬ જુજનગરનિવાસી ગગારામપ્રમુખ ભક્તજનોની પ્રાર્થનાથી તેમની સાથે

ત્યા મદિર કરવા કરેલુ વૈષ્ણુવાનંદમુનિનું મોકલવું, અનંતર ભગવાને કરેલુ પ્રયાગજી પૌરાણિક મુખથકી મહાભારતનું શ્રવણ, અનંતર ભુજગપુર થકી આવેલા દૂતમુખથી ત્યા મદિર નિષ્પન્ન થએલુ સાલળીને ત્યા મુનિમહળ સાથે પધારીને ભગવાને કરેલુ યથાવિધિ નરનારાયણનુ પ્રતિષ્ઠાપન વિગેરે ॥૨૬॥

૨૭ વૃત્તાલયપુરના વાસી કુબેરાદિ લક્ષ્મીનાથી લગનનમદિર શિરિપઓ પાસે કરાવા લગવાને કરેલું અક્ષરનંદમુનિનું પ્રેષણ, અનંતર શ્રીહરિએ કરેલું ઉપનિષદ્વાખ્યનું શ્રવણ, તે પછી મદિરની તૈયારી દૂતમુખથી સાલળીને લગવાનું મુનિમડળ લક્ષ્મીમડળ સાથે વૃત્તાલયપુર પ્રતિ પધારવું, પધારેલા લગવાને ત્રણ મદિરો મધ્યે મુખ્યમદિરમાં લક્ષ્મીનારાયણનું અને દક્ષિણ મદિરમાં રાધાકૃષ્ણ તથા સ્વમૂર્તિનું અને ઉત્તરમદિરમાં સ્વમૂર્તિ તથા લક્ષ્મીદેવીસહિત ધર્મદેવનું કરેલું પ્રતિષ્ઠાપન, પ્રતિષ્ઠાપેલા દેવોના દર્શના દિકનો લગવાને કહેલો મહિમા, અનંતર વટપત્તનના નાથજીત્રમુખલક્ષ્મીનાથી પ્રાર્થનાથી વાદિઓના વાદના પ્રશમનમાંટે વિદ્વદ્વર મુનિમુખ્ય મુક્તાનંદમુ નિનું ત્યાં મોકલવું અને લગવાનું દુર્ગપુરપ્રતિ પાછું પધારવું વિગેરે ॥૨૭॥

૨૮ કૃષ્ણસેવાની સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ કરવા ઈચ્છતા ભગવાને શિટિપદ્ધારા કરાવેલું રાધાકૃષ્ણ નરન રાયણ અને પોતાનું ચિત્રપ્રતિમાસ્વરૂપ, વસંતોત્સવનું વિધાન, મહાસભામાં કરેલી દ્વારિકાતીર્થયાત્રાની પ્રશસા, દ્વારિકા તીર્થયાત્રા કરવા ઉત્સાહ પામેલા શ્રાવૃષ્ટન નંદરામાદિકના સાહાય્ય માટે તેમની સાથે સચ્ચિદાનંદ અનિવરનું મોકલવું વિગેરે ॥૨૮॥

૨૯ અનંતર નંદરામાદિકોએ દ્વારકા પામીને ગોમતીમા કરેલો સ્નાના-
દિનિધિ, શ્રીકૃષ્ણધ્યાનમાજ એ લીનચિત્ત થવાથી સમાધિને પામેલા
સચ્ચિદાનંદ સાધુવરનો પ્રભાવવિશેષ જાણીને તેમને તેવાજ ત્યાજ કોઈ
સ્થાનમા પડતા મુકીને નંદરામાદિકે તીર્થયાત્રાત્વરને લીધે અન્યત્ર કરેલુ
ગમન, અનંતર તેઓ ગયા પછી સમાધિમાથી ઉઠેલા, ત્રણ દિવસના ઉપવાસી,
ગોમતીસ્નાનને નહિ પામેલા, શિક્ષાને નહિ પામેલા મુનિનુ દ્વારિકા થકી
આરાવણુ આમપ્રતિ ગમન, ત્યા તીર્થવાગી, ધનૈકલુબ્ધ, તમ્મમુદાની જગત
તરીકે ધનાપહરણુમા પ્રવર્તેલા આસુરોએ નિર્દયપણે કરાતા તીર્થયાત્રાથે
આવેલા અકિંચન જનોના અનવધિ પીડનનુ મુનિએ કરેલુ અવલોકન ॥૨૯॥

૩૦ આરાવલ્લયથી શખોદ્ધાર ગએલા સચ્ચિદાનંદમુનિને દ્વારિકાધીશના દર્શનમાં મદાધ નિર્દય ધનલોલુપોએ કરેલો મહાન્ ઉપરોધ અને ભગવાનના દર્શનના અલાભથી મુનિને થએલો મહાન્ અનુતાપ વિગેરે ॥૩૦॥

૩૧ દ્વારિકાનાથદર્શનના અલાભથી અનુતાપ પામેલા, અનોદકને ત્યાગ કરી રહેલા, પ્રલયદ્ધ દર્શનની ઉત્કટ ઉત્કટાવાળા મુનિએ પાયમે દિવસે કરેલી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ, સ્તુતિથી પ્રસન્ન થએલા ભક્તવત્સળ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તેમને આપેલુ સાક્ષાત્ દિવ્ય સ્વસ્વરૂપનુ દર્શન, ભગવાનના દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શનથી સતુષ્ઠ થએલા તે મુનિએ કરેલી શ્રીકૃષ્ણસ્તુતિ પ્રાર્થના અને કૃષ્ણે આપેલુ તેમને વરદાન વિગેરે ॥૩૧॥

૩૨ શખોદ્ધારથી પાછા આવેલા, ગોમતી તીરમાં સચ્ચિદાનંદસાધુને નહિ બેતા તેમની શોધપરાયણ તેમનો અનુશોક કરતા એવા નંદરામાદિકની તેમના આગમનની રાહ બેતા થકા ત્યાજ સ્થિતિ, અનંતર શખોદ્ધાર થકી પાછા વળેલા તે મુનિનો તેમને સમાગમ, તે પછી તે સર્વેએ કરેલુ દ્વારિકાથી દુર્ગપુર પ્રતિ નિર્ગમન, સચ્ચિદાનંદ મુનિને આપેલા વરદાનને અનુસારે વૃત્તાલયમાં નિત્ય આવિર્ભવીને સર્વેને સ્વસ્વરૂપનુ દર્શન દેવા વૃત્તાલયપ્રતિ અદૃશ્યરૂપે આઠવા આવતા દ્વારકાધીશનુ માર્ગે માર્ગે નંદરામાદિકને સ્વપ્રમા થતુ સંદર્શન, તે સર્વેનુ સુખેથી દુર્ગપુર પ્રતિ આવવુ, સચ્ચિદાનંદમુનિએ પોતે કરેલુ શ્રીકૃષ્ણથી પ્રાપ્ત થએલા વરદાનનુ મુનિ મહાને નિવેદન, દુર્ગપુરથી ભગવાનનુ પુષ્પહોલોત્સવ ઝરવામાટે વૃત્તાલયપુર પ્રતિ પ્રયાણ, સુધ્ધ ઉઠેલા સમસ્ત મુનિઓએ સ્વપ્રમા થતા વૃત્તાલયપ્રતિ પધારતા દ્વારકાધીશના દર્શનનુ ભગવત્સમીપે કરેલુ નિવેદન, અનંતર ભગવાનનુ વૃત્તાલયમાં પધારવુ, તેજ દિવસે વાદિઓને શાસ્ત્રાર્થથી વિજીતીને વટપત્તનથી મુક્તાનંદમુનિનુ પાછુ આવવુ, મુનિઓની પેઠે હરિભક્તોને પણ સ્વપ્રમા થએલુ તેવુ દ્વારિકાધીશનુ દર્શન અને અનંતર ભગવાને મહોત્સવથી કરેલું ત્યા પુષ્પહોલોત્સવનુ વિધાન વિગેરે ॥૩૨॥

૩૩ સપરિવાર દ્વારિકાધીશના સાનિધ્યનેવીધે વરતાલમાં ગોમતી આન અને તામ્રમુદ્રાધારણને ભક્તોપાસે કરાવતા ભગવાને કરેલું તેનુ પ્રખ્યા

પન અને રાત્રિએ મહાસલામા ભગવાને કહેલું વૃત્તાલયમાહાત્મ્ય અને તમ્હમુદ્રા ગોમતીસ્નાનકૃણાદિકતું નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૩॥

૩૪ વટપત્તનમા પ્રત્યક્ષ ભગવત્પ્રાપ્તિનું કળિમા શ્રેય સાધનપણુ પ્રતિ પેઢ કરીને કેવળ નામસ્મરણમાનનુજ મોક્ષહેતુપણુ વિવદતા અન્ય અન્ય મતવાદિઓનું છતવાની વાછાથી મુક્તાનદસ્વામિની સમીપે આવવું ॥૩૪॥

૩૫ નામોચ્ચારણમાત્રનું નિ શ્રેયસસાધનપણુ નિરાકરણ કરવાપૂર્વક કલિયુગમાપણુ ભગવત્પ્રાદુર્ભાવનું સ્મૃતિન્યાયથી મુનિએ કરેલું સમર્થન ॥૩૫॥

૩૬ મુક્તાનદમુનિએ કરેલું ત્રિયુગશબ્દાર્થનું સ્મૃતિન્યાયથી વિવેચન, આસુરી સપદાને અનુસરેલા જનોને સમસ્ત મનુષ્યોના નયનગોચરપણે પ્રાદુર્ભાવેલા પણ ભગવાનના જ્ઞાનનો અભાવ અને દૈવીસપદાને અભિમુખ થએલા જનોને તો ભગવાનના અવતારોના યથાર્થ જ્ઞાનનો સદ્ભાવ વિગેરે ૩૬

૩૭ મુનિએ ભગવાનના અવતારોનું દશસંખ્યાપરિમિતપણુ સ્મૃતિ ન્યાયથી ખડન કરવાપૂર્વક અસંખ્યાતપણાનું કરેલું સમર્થન, ભગવાનના અવતારનું યથાર્થપણુ જણાવનાર લક્ષણોનું સપ્રમાણુ કરેલું નિરૂપણ, પોતાના ગુરૂ સહજનદસ્વામીવિષે પ્રાદુર્ભાવના અસાધારણુ અદ્ભુત ઐશ્વર્યોના અતિશયનું કરેલું મુનિએ નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૭॥

૩૮ પરાજય પામેલા ગતાભિમાન રામચદ્રાદિ વાદિઓએ લક્ષ્મિવિનય પૂર્વક કરેલું મુક્તાનદસ્વામિના ચરણનું સમાશ્રયણ, અનંતર મુનિએ ઉપ દેશેલા પ્રકારે શ્રીહરિસ્વરૂપમા ચિત્તને બેડી દઈને ધ્યાનયોગમા પ્રવર્તતા તેમને તત્ક્ષણુ થએલા ભગવાનના સાક્ષાત્ દર્શનથી તેમનેવિષે ઉપજેલો તેઓને લક્ષ્મિપ્રકર્ષ, નારૂપત મનીમુખથી મુનિનું માહાત્મ્ય સાલળવાથી શ્રદ્ધાતિશયને પામેલા સયાજીરાવ રાજાએ મુનિની સમીપે આવીને કરેલી ભગવાનને પોતાને પુરે પધારવાની પ્રાર્થના, મુનિએ રાજાને કરેલો સદુપ દેશ અને નાથજીત્ રામચદ્રાદિક લક્ષ્મી સાથે મુનિનું વૃત્તાલયમા આવીને લ્યા રહેલા ભગવાનને મળીને વટપત્તનવૃત્તાંતનું તેમને કરેલું નિવેદન ॥૩૮॥

૩૯ ભગવાનનું વૃત્તાલયથડી દુર્ગપુર પધારવું, દુર્ગપુરમાં રહેલા ભગવાનની સમીપે આવીને હેમતાસિંહરાજાએ કરેલી જુનાગઢમાં મદિર નિર્માણની પ્રાર્થના તથા મુજજીત રાજાએ કરેલી ધોલરામા ભગવન્મદિર

પ્રતિષ્ઠાપનની પ્રાર્થના, તે બન્નેની પ્રાર્થનાને અનુમારે મહિરનિર્માણ માટે હેમતાસિંહની સાથે જુનાગઢપ્રતિ બ્રહ્માનંદમુનિનું મોકલવું અને પુત્ર જીતની સાથે અહલુતાનંદમુનિનું મોકલવું અર્નતર ભગવાને કરેલું બ્રહ્મવૈવ તાદિકત્તુ શ્રવણ તે પછી ધર્મદેવનો ઉત્સવ કરવા ભગવાનનું વૃત્તાલયપુર પ્રતિ પધારવું અને ભગવાને કરેલો ધર્મદેવપ્રાદુર્ભાવ મહોત્સવ ॥૩૯॥

૪૦ તે પછી ભગવાને કરેલું અયોધ્યાપ્રસાદજી રઘુવીરજી દત્તપુત્રનું આચાર્યપદમા સ્થાપન, દેશવિભાગવિધાન, આચાર્યપદમા સ્થાપેલા તેઓને અવિકાર કરીને ભગવાને કરેલો મદુપદેશ, સભામા ભેગા ચએવા સર્વ ભક્તોના પ્રતિ ભગવાને કરેલો ઉપયોગી આદેશ અને ભગવાને લમ્બિ દેવીનો કરેલો મહોત્સવ ઇત્યાદિ ॥૪૦॥

૪૧ વટપત્તનના મહારાજાએ મોકલેલા, તેમનો પ્રાર્થનાસંદેશો લઈ આવનાર નાડપતમ્નીએ વડતાલમા આવીને ભગવાનસમીપે કરેલું મહા રાજના મનોરથનું નિવેદન તે પછી ભગવાને પાર્થિવની પ્રાર્થના પરિપૂર્ણ કરવા મત્રીમુખથીજ મોકલેલો પોતાના આગમનનો પ્રતિસંદેશો ભગવાનનું સમુનિમઝળ સપાર્ષદગણ વટપત્તનપ્રતિ પ્રસ્થાન, પધારેલા ભગવાનને સાભળીને મહારાજાએ ચતુરંગિણી સેનાસાથે મોકલેલા નાડપતે કરેલું ભગવાનને અભિમુખ ગમન, ભગવાનનો નગરપ્રવેશમહોત્સવ, રાજાએ અભિમુખ આવીને ભગવાનનો કરાવેલો રાજભવનપ્રવેશ અને પૌરજનમહોત્સવ ॥૪૧॥

૪૨ પ્રણામ પ્રણય પરિપ્રજ્ઞાદિકવડે રાજાએ સત્કાર કરેલા તે ભગવાનનું રાજભવન થકી નિકળીને, પ્રથમથીજ રાજાએ તૈયાર કરાવેલા પોતાને અનુરૂપ સ્વાવાસસ્થાનમા પ્રવેશ ત્યા રાજાએ કરેલું રાજોચિત આતિથ્ય નીજે દિવસે મહારાજાએ કરેલી પોતાની હવેલીમા ભગવાનની સખદુભાન પધરામણી, ત્યા રાજાએ કરેલું ભગવાનનું બારે પૂજનસન્માન રાજાને ભગવાને કરેલો મદુપદેશ, તેપછી તે રાજભવનથકી ચતુરંગસેનાસહિત ભગવાનનું નિકળવું, નગરના સીમાડામુધી પાછળ વળાવા આવેલા રાજ પરિજનો અને ભક્તજનોને અભિનંદનપૂર્વક પાછા વાળીને ભગવાનનું પોતાના પરિવાર સાથે વૃત્તાલયપુરે આવવું ત્રિગેરે ॥૪૨॥

૪૩ ત્યાં વિરાજમાન ભગવાને દેશાતરથકી આવેલા ભક્તજનો મુનિ

જનોને તે તે દેશપ્રતિ મોકલીને, એકાંતતાથી કરેલું દશમપંચમસ્કંધનું શ્રવણ અને તે પછી શિક્ષાપત્રીલેખનનો સહેતુ કરેલો ઉપક્રમ ॥૪૩॥

૪૪ નાનાદેશનિવાસી લક્ષ્મીને ઉદ્દેશીને સહજનદસ્વામીએ લખેલી સર્વસચ્છાસ્ત્રસાર શિક્ષાપત્રીનો અનુવાદ ॥૪૪॥

૪૫ તે પછી ભગવાનનું અમદાવાદપુર પ્રતિ પધારણુ, ત્યાં ભગવાને કરેલું શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યનું શ્રવણ, અનંતર ત્યાં ભગવાને કરેલો પુષ્પ-દોળ મહોત્સવ, ત્યાંથી ભગવાનનું ભાલદેશમાં ગમન, પુષ્પજીત રાત્રીએ ધોલેરામાં મદિરની પરિપૂર્ણતા જણાવતા ભગવાને ત્યાં પધારીને શુભ મુહૂર્તમાં કરેલું શ્રીરાધાસહિત મદનમોહન કૃષ્ણનું પ્રતિષ્ઠાપન વિગેરે ॥૪૫॥

૪૬ આચાર્યપદમાં પ્રતિષ્ઠાપેલા પુત્રોને ઉદ્દેશીને આઠ અધ્યાયોવડે દીક્ષાવિધિનું નિરૂપણ કરતાં, આ અધ્યાયમાં ભગવાને કરેલું સામાન્ય-દીક્ષાનું નિરૂપણ—તેમાં પ્રથમ દીક્ષાનું લક્ષણ, દીક્ષાનું સામાન્યદીક્ષા વિશેષ-દીક્ષા ભેદથી એ પ્રકારપણું સામાન્યદીક્ષામાં દેશકાળ નિયમનો અભાવ, શિષ્યનું લક્ષણ, ગુરૂનું લક્ષણ, સામાન્યદીક્ષાનો વિધિ, શિષ્યને ગુરૂએ કરવાનો કૃષ્ણમાહાત્મ્યજ્ઞાનનો પ્રકાર, દીક્ષિત શિષ્યે પ્રતિદિન પાળવાના ધર્મોનો ગુરૂએ કરવાનો ઉપદેશપ્રકાર, તે પછી શિષ્યે ગુરૂની કરવાની પૂજાનો પ્રકાર, દીક્ષા પામેલા શિષ્યે અનુદિન અનુષ્ઠાન કરવાના પુરુષારણાદિ પ્રકારો અને વર્ણાશ્રમ થકી બહિર્ભૂતોને આપવાની સામાન્ય દીક્ષાનો વિધિ વિગેરે ॥૪૬॥

૪૭ ગૃહસ્થોને મહાદીક્ષા ચઢણમાં કહેલો કાળનિયમ અને અધિકારિ-નિયમ વિગેરે ॥૪૭॥

૪૮ ગૃહસ્થોને આપવાની મહાદીક્ષાનો વિધિ, મહાદીક્ષા દીધેલા શિષ્યને આચાર્યે ઉપદેશ કરવાના નિયમવિશેષોનું નિરૂપણ, આત્મસ્વરૂપ નિરૂપણપૂર્વક સ્વસ્વરૂપ પરમાત્મસ્વરૂપના ચિંતનપ્રકારનો ઉપદેશ, દીક્ષિતે ગુરૂની કરવાની પૂજાનો પ્રકાર, પૂજેલા ગુરૂએ શિષ્યને કરવાના હિતોપ-દેશનો પ્રકાર અને સમ્યક્દ્રને મહાદીક્ષાવિધાનનો પ્રકાર ઇત્યાદિ ॥૪૮॥

૪૯ અનાશ્રમિઓને મહાદીક્ષાવિધાનનો વિશેષપ્રકાર, મહાદીક્ષાને પામેલા અનાશ્રમિઓના નિયમવિશેષો અને મહાદીક્ષાને પામેલા સર્વેના સાધારણ નિયમવિશેષો ॥૪૯॥

૫૦ બ્રહ્મચારિઓનો સામાન્યદીક્ષાવિધિ કહેવાપૂર્વક કહેલો મહાદીક્ષાવિધિ અને તે મહાદીક્ષિત વર્ણીએ પાળવાના નિયમવિશેષો વિગેરે ॥૫૦॥

૫૧ વિગ્રોથકી અન્ય દ્વિજોમા દેવાની સામાન્યદીક્ષા મહાદીક્ષા લેદથી એ પ્રકારની ત્યાગિસાધુદીક્ષાનો સમસ્ત વિધિ અને તે દીક્ષિતે પાળવાના નિયમવિશેષોનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૫૧॥

૫૨ સમસ્ત દીક્ષિતોએ પાળવાનો સાધારણ ધર્મ અને આચાર્યે સ્વયં સ્ત્રીઓને દીક્ષા નહિ આપવાનું વિધાન વિગેરે ॥૫૨॥

૫૩ યુગુક્ષાને પામેલી નારીએ આચાર્યપત્નીના ચરણસમાશ્રયણની કર્તવ્યતા, પુરૂષ આચાર્યના ચરણસમાશ્રયણનો પ્રતિષેધ, શરણે આવેલી શિષ્યલક્ષણસંપન્ન નારીને આચાર્યભાર્યાએ કરવાનું દીક્ષાદાન, સ્ત્રીઓનો દીક્ષાપ્રકારવિધિ, ત્રૈવર્ણિક અને સચ્છદ્ર નારીઓથકી અન્ય અબળાઓને આપવાની દીક્ષામાં વિશેષ, દીક્ષા પામેલી અબળાઓને આચાર્યાણીએ કરવાના નિયમોપદેશનો પ્રકાર, અનંતર શિષ્યાસ્ત્રીઓએ કરવાની ગુર્વાપૂલનો પ્રકાર, દીક્ષા પામેલી નારીઓએ પ્રતિદિન પાળવાના નિયમો, સ્ત્રીઓનો મહાદીક્ષાવિધિ-તેમાં અધિકારિણીનું નિરૂપણ, તેણીઓને આપવાની મહાદીક્ષાના પ્રકારનું નિરૂપણ, મહાદીક્ષાને પામેલી સ્ત્રીઓને શુદ્ધ સ્ત્રીએ કરવાના ધર્મોપદેશનો પ્રકાર વિગેરે ॥૫૩॥

૫૪ આચાર્યપદમાં અભિષેક કરેલા પુત્રોનો ભગવાને સાક્ષાત્ કરેલો એ પ્રકારનો દીક્ષાવિધિ, તે બન્ને પુત્રોદ્ધારા કરાવેલો તેમની તેમની પત્નીઓને બન્ને પ્રકારનો દીક્ષાપ્રકાર, પછી ભગવાને કરેલું પુત્રોદ્ધારા અને તત્પત્નીઓદ્ધારા ઉદ્ધવસંપ્રદાયસિદ્ધ દીક્ષાનું જગતમાં પ્રવર્તન વિગેરે ॥૫૪॥

૫૫ મતોત્સવવિધાનપ્રતિ પુત્રોએ પુછેલા ભગવાને સાત અધ્યયોવડે વાર્ષિક મતોત્સવોનો વિધિ કહેતાં, આ અધ્યાયમાં કહેલો જન્માષ્ટમીઉત્સવનો સનિર્ણય વિધિ તથા ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં પાંચ પ્રકારનાં મહિરોમાં લક્ષ્મીનારાયણ નરનારાયણાદિરૂપ આકૃતિલેદથી વિરાજમાન એવાં પક્ષ ભગવત્સ્વરૂપોમાં સ્વરૂપભેદશ્રમના નિરાકરણપૂર્વક કરેલું કૃષ્ણસ્વરૂપેક્યનું અવબોધન ॥૫૫॥

૫૬ ભાદપદમાસીય ઉત્સવવિધિમાં-ભગવાને કહેલો અર્જુનપ્રાદુર્ભવોત્સવવિધિ, ગણપતિપ્રાદુર્ભવોત્સવવિધિ, રાધાપ્રાદુર્ભવમહોત્સવવિધિ, દાસુલી-લોત્સવવિધિ અને વામનપ્રાદુર્ભવમહોત્સવવિધિ ॥૫૬॥

૫૭ આસોમાસમાં કરવાના ઉત્સવોના વિધિમાં-ભગવાને કહેલો વિજયદશમીઉત્સવવિધિ, રાસલીલોત્સવવિધિ, ભગવદ્વંકારોના ઉન્માર્ગનોત્સવનો વિધિ, અહ્યંગરૂપનોત્સવનો વિધિ, હનુમત્પૂજનોત્સવવિધિ, દીપોત્સવવિધિ અને લક્ષ્મીપૂજનોત્સવવિધિ ॥૫૭॥

૫૮ કાર્તિકમાસમાં કરવાના ઉત્સવોના વિધિમાં-ભગવાને કહેલો ગોવર્ધનોત્સવવિધિ, ગોપાષ્ટમીઉત્સવવિધિ, પ્રથોધિનીઉત્સવવિધિ, ધર્મદેવપ્રાદુર્ભાવમહોત્સવવિધિ, હાટરચનોત્સવવિધિ, તુલસીવિવાહોત્સવવિધિ અને દેવદીપોત્સવવિધિ ॥૫૮॥

૫૯ માર્ગશીર્ષાદિ ત્રણ માસોમાં કરવાના ઉત્સવોના વિધિમાં-ભગવાને કહેલો ધનુર્માસોત્સવવિધિ, મકરસંક્રાંતિઉત્સવવિધિ, વસંતોત્સવવિધિ અને શિવરાત્રિમહોત્સવવિધિ ॥૫૯॥

૬૦ ફાલ્ગુનાદિ ત્રણ માસોમાં કરવાના ઉત્સવોના વિધિમાં-ભગવાને કહેલો દોલોત્સવવિધિ, મત્સ્યજયંતીમહોત્સવવિધિ, રામનવમીમહોત્સવવિધિ, ચૈત્ર શુક્લ એકાદશીએ કરવાના દોલોત્સવનો વિધિ, કૂર્મજયંતીમહોત્સવવિધિ, પરશુરામજયંતીઉત્સવવિધિ, નૃસિંહજયંતીઉત્સવવિધિ ॥૬૦॥

૬૧ જ્યેષ્ઠાદિ ત્રણ માસમાં કરવાના ઉત્સવોના વિધિમાં-ભગવાને કહેલો ગંગાવતરણોત્સવવિધિ, જ્ઞાનયાત્રોત્સવવિધિ, રથયાત્રોત્સવવિધિ, શ્રાવણમાં દોલોત્સવવિધિ, વરાહજયંતીમહોત્સવવિધિ, પવિત્રારોપણોત્સવવિધિ અને શ્રીરામાનંદપ્રાદુર્ભાવમહોત્સવવિધિ ॥૬૧॥

૬૨ ગોપાલાનંદ મહામુનિને ઉદ્દેશીને ધર્મામૃત નામના ત્યાગિધર્મોનું છ અધ્યાયોવડે નિરૂપણ કરતા ભગવાને આ અધ્યાયમાં કરેલું લોભગતદોષોનું નિરૂપણ તથા લોભજન્યના ઉપાયોનું નિરૂપણ તથા લોભજન્યના ઉપાયપણે કરેલા નિયમોના ભંગમાં પ્રાયશ્ચિત્તની કર્તવ્યતા વિગેરે ॥૬૨॥

૬૩ ભગવાને કરેલું કામના દોષોનું નિરૂપણ, તેના જન્યના ઉપાયોનું નિરૂપણ અને ઉપાયપણે કહેલા નિયમોના ભંગમાં પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન ॥૬૩॥

૬૪ ભગવાને કરેલું રસમાં રહેલા દોષોનું નિરૂપણ, તેના વિજન્યના ઉપાયોનું નિરૂપણ અને વિજન્યના ઉપાયપણે કહેલા નિયમોના ભંગમાં પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ વિગેરે ॥૬૪॥

૬૫ ભગવાને કરેલું શ્રેહનિષ્ઠ દોષોનું નિરૂપણ, તેના જયના ઉપાયોનું પ્રદર્શન, તેના જયના ઉપાયપણે કહેલા નિયમોના વિલંગમાં પ્રાયશ્ચિત્તની આચરણીયતા ॥૬૫॥

૬૬ માનમાં રહેલા દોષોનું નિરૂપણ, તેના જયના ઉપાયોનું નિરૂપણ, ક્ષમાની ત્યાગિઓને આવશ્યકતા, અહિંસાપરમયણતા, હિંસાપ્રસંગમાં પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ, આત્મનિવેદી ત્યાગિઓના વિશેષનિયમો વિગેરે ॥૬૬॥

૬૭-ભગવાને કરેલું જ્ઞાનસ્વરૂપનું નિરૂપણ, વૈરાગ્યસ્વરૂપનું નિરૂપણ, ભક્તિસ્વરૂપનું નિરૂપણ, પ્રવૃત્તિધર્મ-નિવૃત્તિધર્મ બન્નેનું પણ ભગવાનના સંબન્ધથી એકાંતિકતાનું ઉપપાદન, એકાંતિક ધર્મનું જ નિઃશ્રેયસમાં સાધનપણું અને એકાંતિકધર્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૬૭॥

૬૮ નિત્યાનંદ મહામુનિને ઉદેશીને છ અધ્યાયોવડે જ્ઞાનોપદેશ કરતાં, આ અધ્યાયમાં બ્રહ્માંડ સર્ગદ્વારા જ્ઞાનને નિરૂપણ કરવા પ્રવર્તેલા ભગવાને કરેલું પૌરૂષ સર્ગનું સંનિરૂપણ ॥૬૮॥

૬૯ ભગવાને કરેલું આહારિક સર્ગલક્ષણોનું શાસ્ત્રાનુભવયુક્તિથી નિરૂપણ ॥૬૯॥

૭૦ જીવોને પૂર્વ પૂર્વ કર્માનુસારે થતો દેહયોગ, પાંચભૌતિક સ્થૂળ દેહના સ્વરૂપનું વિવેચન, સૂક્ષ્મદેહસ્વરૂપનું વિવેચન, પ્રાણવૃત્તિભેદનું નિરૂપણ, ભયદાદિ ત્રણ અવસ્થાઓનું નિરૂપણ, વિશ્વતૈજસાદિ ભેદનું નિરૂપણ અને સત્ત્વાદિ ગુણોનું કાર્યભેદથી લક્ષણ વિગેરે ॥૭૦॥

૭૧ અધ્યાત્મ અધિદેવ અધિભૂતોના ભેદનું ભગવાને કરેલું નિરૂપણ અને તે થકી ભિન્ન જીવસ્વરૂપનું ફરી પણ કરેલું સ્પષ્ટ નિરૂપણ વિગેરે ॥૭૧॥

૭૨ જ્ઞાનપર સાંખ્યશાસ્ત્ર અને કર્મપર અન્ય મર્વકોઈ શાસ્ત્રનું વાચક-દેવપરપણાનું નિરૂપણ, દિવ્યાકાર શ્રીકૃષ્ણમાં કરાતી નવવિધ ભક્તિનું જ નિઃશ્રેયસમાં સાધનપણું, જીવ બ્રહ્મના ભેદનું સમર્થન અને અદ્વૈત શ્રુતિઓના તાત્પર્યનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૭૨॥

૭૩ જ્ઞાનપરિપાકરૂપ ભક્તિપ્રદર્શના ફળનું નિરૂપણ અને જ્ઞાનોપદેશના પાત્ર અપાત્ર ભેદનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૭૩॥

इति विषयानुक्रमणिका ॥

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।

સત્સાદ્ગીર્જીવનમ્ ।

ગુર્જરાનુવાદસહિતમ્ ।

ચતુર્થપ્રકરણમ્ ।

મુગ્ધત ઉવાચ—સ્વગૃહે નિવસન્તં તં નિર્દમ્બોઽભયનન્દનઃ । સિપેષે
પર્યા મત્તયા સકુટુમ્બોઽન્વહં નૃપ ! ॥૧॥ તત્પ્રીતયે સ કૃત-
વાનન્નકૃદમહોત્સવમ્ । પ્રવોધન્યુત્સવં ચાપિ પૂર્વવદ્વિસયાવહમ્
॥૨॥ ભક્તં સપરિવારં ત સુખયન્મગવાનપિ । ભક્તાન્દેશાન્તરેભ્યઃ

અધ્યાય ૧ લો.

મુગ્ધતઃપિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ નૃપ ! પોતાના ભવનમા ભક્ત
વત્સળ ભાવને લીધેજ નિવાસ કરી રહેલા ભગવાન શ્રીહરિની અભયભૂપના
પુત્ર ઉત્તમભૂપ દબાદિ દોષે રહિત થઈ પરા ભક્તિથી પ્રતિદિન સપરિવાર
સર્વવિધ સેવા કરતા હતા ॥૧॥ તે આ ઉત્તમ ભૂપતિએ તે આ શ્રીહરિની
પ્રસન્નતા માટે સર્વ જનોને વિસ્મય થાય એવો અન્નકૂટમહોત્સવ અને
પ્રવોધનીમહોત્સવ તૃતીયપ્રકરણમા કહ્યા પ્રમાણે કરી સવત્ ૧૮૭૬ ના
વર્ષમા પણ કર્યા ॥૨॥ ભગવાને પણ પોતાની પરિચર્યાનાજ એક મહો-

૧ નવ અધ્યાયથી શ્રીતરિંગ પુરાણ અવલોત્સવ કહેતા, આ અધ્યાયમા પુરા
ણાદિમ્ના અવલોત્સવ વિધિ સામાન્યપણે કહ્યો છે

સ્નાનાદ્યાચીકરચ તૌ ॥૩॥ પ્રવોધન્યુત્સવેડતીતે સ્વસ્વદેશં ગ-
તેપુ ચ । દેશાન્તરીયલોકેપુ ભગવાન્ લોકભાવનઃ ॥૪॥ વેદોક્તાં
સ્થાપયન્નેવ મર્યાદાં સ્વાશ્રિતેપુ સઃ । પુરાણશ્રવણારમ્ભમચીકીર્ણચ
સર્વેવિત્ ॥૫॥ ઉપસ્યુત્યાય પૃથ્વાં ચ પ્રાતઃકૃત્યં વિધાય સઃ ।
આકારયત્પુરાણં પ્રયાગજિતમીશ્વરઃ ॥૬॥ સ્વમન્દિરવહિર્વેદ્યામા-
સને સ ઉપાવિશત્ । તત્ર પૌરાણિકશ્રાન્યે પાર્પદાદ્યા ઉપાયયુઃ
॥૭॥ યથોચિતં સમાયાં તે નિપેદુશ્ચ વ્યવસ્થયા । તતઃ સ ભગ-
વાનૂચે મયરામદ્વિજં પ્રતિ ॥૮॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—શૃણુ ત્વં
બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! જ્યોતિઃશાસ્ત્રવિશારદ ! । માસોડયં માર્ગશીર્ષોડસ્તિ

ત્સવવાળા સપરિવાર તે ઉત્તમ નૃપને આનંદ આપવા તે બન્ને મહોત્સવો
તેમની અભિલાષાને અનુસારે દેશાંતર થકી પોતાના સમગ્ર ભક્તોને જોલા-
વીને મહોત્સાહથી તેમની પાસે કરાવ્યા ॥૩॥ પ્રજોધનીનો મહોત્સવ
વ્યતીત થતાં, તે તે દેશો થકી આવેલા સમસ્ત ભક્તો આજ્ઞાને અનુસારે
પોતપોતાને દેશે ગયા પછી, સકળ લોકના પરિપાલક ભગવાને પોતાનું
અવતારકાર્ય જે વૈદિક ધર્મ સ્થાપન તેને પૃથ્વી ઉપર કરવા આશ્રિતપરં-
પરાએ ધર્મપ્રચારણ માટે પુરાણશ્રવણનો આરંભ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો.
સ્વયં સર્વજ્ઞ ભગવાનને પણ ધર્મરક્ષણ માટે શ્રવણ શ્રાવણાદિ આવશ્યક છે.
શ્રેષ્ઠ જનજેતું જેવું આચરણ કરેછે તેવું તેવું ધૃતિર (અશ્રેષ્ઠ) જન આચ-
રણ કરે છે એ ન્યાય છે ॥૪-૫॥ અનંતર માર્ગશીર્ષ માસના શુક્લ પક્ષની
પછી તિથિના પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને સ્નાનસંધ્યાદિ પ્રાતઃકૃત્ય કરીને ભગવાને
પુરાણ પ્રવક્તા પ્રયાગજીત વિપ્રને પોતાના બે પદ્મતિઓ મોકલીને જોલાવ્યા
॥૬॥ સ્વયં શ્રીહરિ પોતાના મંદિરની બહિર્વેદી ઉપર સ્થાપેલા સિંહાસનમાં
વિરાજમાન થયા. તે સ્થળમાં પોને જોલાવેલા પૌરાણિક અને ગ્રીત પાર્પ-
દાદિ આવ્યા ॥૭॥ તેઓ ત્યાં થએલી મહાસભામાં યથામર્યાદા યથાયોગ્ય
બેસી જતાં ભગવાન મયારામ વિપ્ર પ્રતિ જોલ્યા ॥૮॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! તમો સાંભળો. આ
માર્ગશીર્ષ માસ સમસ્ત માસોની અપેક્ષાએ ઉત્તમ છે, ‘માસાનાં માર્ગશી-

માસાનામુત્તમઃ કિલ ॥૧॥ વિભૂતિર્વાસુદેવસ્ય કથિતોઽસૌ મહ-
ર્ષિભિઃ । પુરાણશ્રવણં કર્તુમત્રેચ્છાસ્તિ મમ દ્વિજ ! ॥૧૦॥ તદા-
રમ્ભમુહૂર્તં ત્વં યથાશાસ્ત્રં વદાધુના । નિરન્તરાયા સિદ્ધિઃ સ્યાદ-
ત્રારમ્ભે કૃતે સતિ ॥૧૧॥ પશ્ચાદ્ગપત્રં નિષ્કાસ્ય સ તદા સ્થૂલવેષ્ટ-
નાત્ । દૃષ્ટ્વા પ્રાહ હરિં સ્વામિન્ ! મુહૂર્તઃ શ્વોઽસ્તિ તાદૃશઃ ॥૧૨॥
યોગોઽસ્તિ મિત્રસંશો યદ્વનિષ્ઠાબુધવારયોઃ । પુરાણશ્રવણારમ્ભ-
સ્તત્ર કાર્યસ્ત્વયા પ્રભો ! ॥૧૩॥ હત્યુક્ટે તેન ભગવાન્ પ્રાહ પૌરા-
ણિકં વચઃ । પ્રારમ્ભઃ શ્વોઽસ્તિ કર્તવ્યઃ શ્રીમદ્ભાગવતસ્ય મે
॥૧૪॥ ઉપસ્યુત્થાય કર્તવ્યં દિનાદ્યપ્રહરાવધિ । ત્વયાઽસ્મામિશ્ચ

પોંઝહં એમ પોતાની વિભૂતિપણે સ્વયં ભગવાનેજ કહ્યો છે. આવા ઉત્તમ
માસમાં મારે પુરાણ શ્રવણની ઇચ્છા છે. તો હે દ્વિજ ! તમો પુરાણ
શ્રવણરૂપ મતના સમારંભનું સમુચિત મુહૂર્ત (દિનશુદ્ધિ વિગેરે) યથા-
શાસ્ત્ર વિચારીને હમણાંજ કહો. તમો જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં નિપુણ છો. શુભ
મુહૂર્તમાં સમારંભેલું કર્મ નિર્વિઘ્ન પરિસમાપ્ત થાય છે, માટે તેવું મુહૂર્ત
કહો ॥૧-૧૧॥ હે રાજન્ ! એરીતે ભગવાને કહેલા મયારામ વિષે તે
સમયે પોતાની મોટી પાઘડીમાંથી પંચાગપત્ર કાઢીને બરોબર વિચાર કરીને
શ્રીહરિને કહ્યું કે-હે સ્વામિન્ ! આવતી કાલેજ તેવું શુભ મુહૂર્ત છે.
ધનિષ્ઠા બુધવારનો જે યોગ તે મિત્રસંસિત યોગ કહ્યો છે, આ યોગ આવ-
તી કાલે વર્તે છે. (આ સ્થળે કહ્યો નથી પણ સમગ્રી બુધવારના સંબન્ધથી
સિદ્ધિયોગ જણી લેવો) તો આ શુભ મુહૂર્તમાં તમારે પુરાણ શ્રવણનો
સમારંભ કરવો. આથી અધિક તો સર્વજ્ઞ પ્રભુ આપ જણોજ છો ॥૧૨-૧૩॥
હે રાજન્ ! મયારામ વિષે આ પ્રકારે કહેલા ભગવાન્ સભામાં પોતાની
પાસે બેઠેલા પૌરાણિક પ્રયાગજીત પ્રતિ વચ્ન બોલ્યા કે-હે વિપ્રવર ! આ
મયારામ ભટ્ટે આપેલા આવતી કાલના સુમુહૂર્તમાં શ્રીમદ્ભાગવત શ્રવણનો
સમારંભ કરવો એવી મને રૂચિ થઈ છે ॥૧૪॥ તો આ કર્મમાં તમારે,
મારે અને બીજા શ્રોતાઓએ ઉપકાળમાં (પાંચ ઘડી રાત્રિ બાકી રહે તે
ટાકમે) ઉઠીને દિવસના પ્રથમ પ્રહરપર્યંત યથાધિકાર નિલકર્મ પ્રતિદિન

વિપ્રર્પે ! નૈત્યકં કર્મ ચાન્વહમ્ ॥૧૫॥ તતઃ કથાયાઃ પ્રારમ્ભં
 કૃત્વા મધ્યાહ્ન ઇવ સા । સમાપનીયા ચ તતઃ કાર્યો માધ્યાહ્નિકો
 વિધિઃ ॥૧૬॥ પુનસ્તૃતીયયામાન્તે સાયંસન્ધ્યાવધિ દ્વિજ ! ।
 પ્રારમ્ભ્ય ચ સમાપ્યા સા ભવતો રુચિરસ્તિ ચેત્ ॥૧૭॥ પૌરાણિક
 ઉવાન—ઇવમેવ કરિષ્યામિ રૂપાનાથાહમન્વહમ્ । યાચયિષ્યે ય-
 યાકાલં કથામત્ર દૃઢાસન. ॥૧૮॥ વિદ્યાન્તિર્યાં કૃતા મધ્યે ત્વયા
 સ્વામિન્સ્યા મમ । જાતં મનઃ પ્રસન્નં વૈ દેહલેશોઽન્યથા ભવેત્
 ॥૧૯॥ આગમ્યતાં શ્વ ઇત્યુક્ત્વા તતસ્તં ભગવાન્નિજાન્ । ભક્તાન્

કરવુ તે પછી કથાનો સમારભ કરવો તે મધ્યાહ્ને પરિસમાપ્ત કરીને
 માધ્યાહ્નિક કર્મ કરવુ તે પછી તૃતીય પ્રહરને અંતે ફરીથી કથાનો આરભ
 કરવો તે સાયંસમયે સમાપ્ત કરવી હે દ્વિજ ! જો આ કર્મમા તમારે
 રૂચિ હોય તો આ બધું શુભ થાય, કેમકે કર્મમાત્ર રૂચિથી જ શોભે છે પણ
 પરપ્રેરણામાત્રથી નહિ, શ્રોતાઓની પેઠે વજાને પણ રૂચિજ ફળ આપ
 નારી થાય, લોકમા ઘણા વજાઓ ધનલુબ્ધ હોય છે, તેથી વજાનુ અને
 શ્રોતાનુ કશુ શ્રેય થતુ નથી, માટે રૂચિ હોય તો જોવો ॥૧૫-૧૭॥ એરીને
 શ્રીનારાયણમુનિએ અત્યંત પ્રસન્નતાપૂર્વક કહેવા અને પ્રોત્સાહન આપેલા
 પ્રયાગજીત પૌરાણિક પરમ આનંદ પામીને જોત્યા કે-હે ભગવન્ ! હું
 આપની આજ્ઞાને અનુસારેજ પ્રતિદિન કરીશ આપ કૃપાનાથ છો કૃપા
 થીજ મને આપ નિયોજેછો આ જન આપ ભગવાનને કથા સંભળાવા
 સમર્થ નથી, અથાપિ મારી તથા આ સમગ્ર ભક્તો ઉપર અનુગ્રહ કરવાની
 ઈચ્છાથી આપ સાંભળવાની સૃષ્ટિ પ્રદર્શવો છો હું અશક્ત છું અથાપિ
 આદેશ તો આપનો મારા જેવાએ અવશ્ય અનુસરવો જોઈએ તો આપે
 કહેલા સમયને અનુસારે આપની સમીપે દૃઢાસન રાખીને કથા વાંચીશ હે
 સ્વામિન્ ! જે મધ્યાહ્ને મધ્યે નિશ્રાંતિ વાચવામા કરી તેણે કળીને પ્રવચનનો
 પરિશ્રમ મને નહિજ થાય અન્યથા તો કદાચિત્ કાયકલેશ થાત વળી આ
 આપના ચરણ સેવા લાભરૂપ આજ્ઞાવચનથી માફ મન બહુ પ્રસન્ન થયુ છે
 ॥૧૮-૧૯॥ હે રાજન્ ! આવુ પૌરાણિકનુ વચન સાંભળ્યા પછી ભગવાન

પુરાણશ્રોતૃન્ન જગાદાનન્દયન્ વચ્ચઃ ॥૨૦॥ ત્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—
 ભક્તાઃ ! શ્રુણુત મદ્રં વઃ સર્વેષાં હિતમુચ્યતે । પુરાણશ્રવણં કાર્યં
 સર્વેરેવ મદ્દાશ્રિતૈઃ ॥૨૧॥ ચતુર્ણામપિ વર્ણાનાં તથૈવાશ્રમિણામપિ ।
 અધિકારો ભવત્યેવ પુરાણશ્રવણે સદા ॥૨૨॥ એવ સાધારણઃ
 પન્થાઃ સાક્ષાત્સર્વાર્થસિદ્ધિદઃ । મહામુનિજનૈઃ પ્રોક્તો દેવૈરપિ
 સુપૂજિતઃ ॥૨૩॥ સ્વરૂપવોધો ન હરેઃ કથાયાઃ શ્રવણં વિના ।

વિગ્ર પ્રત્યે ‘આવતી કાલે તમો કથા કરવા આવજો’ એમ આજ્ઞા કરીને
 પોતાના પુરાણશ્રોતા લક્ષ્મણનોને આનંદ આપતાથકા વચન બોલ્યા ॥૨૦॥

ત્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે લક્ષ્મણ ! માઈ વચન સાવધ મનથી
 સાલજો તમાઈ ભદ્ર—કલ્યાણ થાવ. તમારા સર્વેનું આ હિત હું કહું છું
 સર્વ કોઈ મદાશ્રિતોએ પુરાણશ્રવણ કરવું, આ આરંભ તમારા હિત-
 માટેજ મેં કર્યો છે. માટે મારા આશ્રયણને ઉન્મુખ થએલા, મારી આજ્ઞાને
 વશ વર્તનારા સર્વેએ આતો અવશ્ય કરવુંજ ॥૨૧॥ આ પુરાણશ્રવણરૂપ
 જે ધર્મ છે તે નિયમિતાધિકાર (અમુકને અધિકાર છે અને અમુકને નથી
 એમ) નથી પરંતુ સર્વાધિકાર—ચારેય વર્ણ અને ચારેય આશ્રમને સાધારણ
 છે (સર્વને એમાં અધિકાર છે) વળી આ ધર્મ નિયમિત ફળવાળો (અમુ-
 કજ ફળ થાય એમ) પણ નથી કિંતુ સર્વ ફળ સાધારણ છે, એટલે સર્વ
 પુરૂષાર્થને સાક્ષાત્ સિદ્ધ કરી આપે છે મહામુનિજનોનો પણ આજ્ઞા મત
 છે અને દેવતાઓને પણ બહુ અભિમત છે. માટે સર્વેએ સદા પુરાણ-
 શ્રવણ કરવું ॥૨૨-૨૩॥ નરોને ભગવત્સ્વરૂપનો સમાહાત્મ્ય અવબોધ
 પુરાણ થકી ભગવત્કથા શ્રવણ વિના નજ થાય. (યદ્યપિ વેદાંત શ્રવણથી
 પરબ્રહ્મસ્વરૂપનો અવબોધ થાય છે એમ સંભળાય છે તથાપિ તત્ત્વથી
 તેનો અવબોધ તો વેદાંતમાત્ર શ્રવણથી સુગમ નથી, કેમકે વેદનો
 આશય અતિશય ગૂઢ છે અને તેની શાખાઓ અનંત છે, તેના અર્થનો
 પ્રકાર તો ઇતિહાસ પુરાણે કરીનેજ થાય છે. ‘इतिहासपुराणभ्यां वेदं
 समुपहृयेत्’ એવી સ્મૃતિ છે. ‘મહત્ત્વા રવનન્યયા શક્ય બહુમેવંવિધો-
 ઝર્ત્તન ! । જાતું દ્રઢં ચ તત્ત્વેન’ આ વચનથી તત્ત્વતો જ્ઞાનમાં લક્ષિનું

ભવેદ્મનાં વિના તં ચ કથં મ્યાત્સંસ્તિ ક્ષયઃ ॥૨૪॥ તસ્માદ્દ્વાસકૃ-
તાનાં હિ પુરાણાનાં નિરન્તરમ્ । ધ્રુવણં ભારતસ્યાપિ કાર્યં રામા-
યણસ્ય ચ ॥૨૫॥ અદ્વાનતિમિરાન્ધાનાં દીપોઽયં જ્ઞાનસિદ્ધિદ્ ।
પુરાણધ્રુવણં વિષ્ણોરૌપયં ભવરોગિણામ્ ॥૨૬॥ સર્વથૈવાત્મનઃ
શ્રેયો યેઽમિવાન્ઝન્તિ દેહિન । તે ષ્ટ્વન્તુ સદા ભક્ત્યા કથાં

સાધનપણુ કહ્યું છે, ભક્તિનો ભગવાનની દિવ્ય કથાઓના શ્રવણથી જ
સિદ્ધ થાય છે પણ કેવળ ઉપનિષદના અર્થવિજ્ઞાનથી નહિ તો ઉપનિષદ
ગમ્ય ને પરમાત્મસ્વરૂપજોષ છે તેપણુ ભગવત્કથાગર્ભિત પુરાણના શ્રવણ
થી જ સારીરીતે સિદ્ધ થાય) તત્ત્વથી ભગવત્સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના જન્મ
મરણના પ્રવાહરૂપ સમૃતિનો સક્ષય કેમ થાય ? ન જ થાય ॥૨૪॥ માટે
રામાયણ, ભારતાદિ ઇતિહાસ અને શ્રીમદ્ભાગવતાદિ ને વ્યાસવિરચિત
પુરાણો છે તેનું સતત સશ્રવણ કરવું (કેમકે વ્યાસમુનિ વેદોનો વિભાગ
કરનારા અને વેદાચાર્યોને પુરાણાદિવડે પ્રકાશ કરનારા અને ભગવાનના એક
અવતારવિશેષભૂત છે) આ પુરાણશ્રવણ અજ્ઞાન અધિકાર ટાળી નાખીને
તત્ત્વજ્ઞાનસિદ્ધિને આપનારો દીપવિશેષ છે અને ભવરોગને વિનાશ કર-
નારૌપધ પણ આ પુરાણશ્રવણુ જ છે ॥૨૫-૨૬॥ ને દેહિઓ પોતાનું
સર્વથા શ્રેય ઇચ્છતા હોય તેઓએ શુભ (શ્રવણપુટથી પેય અમૃત રસ
વાળી) પૌરાણિકી ભગવત્કથા ભક્તિથી સદાય સાભળવી (ને દેહીઓ
પોતાનું શ્રેય ઇચ્છે છે—દેહયોગ સતે બહુ જાણીઓ દેહને જ આત્મા
માનીને પથુની ચેઠે આમ્ય ધર્મમા રમ્યા કરે છે કેટલાકો આત્માને દેહ
વિલક્ષણુ જાણવા છતાં પણ અપ્સરા આદિક સભોગમા રમે છે. તેઓને
પરલોકાદિ વિજ્ઞાન થયું છે પણ તે આમ્ય ધર્મમા જ એક પર્યવસાન પામનારૌ
હોવાથી તેઓને તેથી કશો વિશેષ નથી, કેમકે તેઓ પોતાને ને પ્રિય છે
તેને ઇચ્છે છે પણ શ્રેયને ઇચ્છતા નથી કોઈક જ પ્રિય પડી મુકીને પોતાનું
શ્રેય ઇચ્છે છે, તેવી શ્રુતિ છે—‘શ્રેયશ્ચ પ્રેયશ્ચ મનુષ્યમેતસ્તૌ સમ્પરીત્ય
વિવિનક્તિ ધીર । શ્રેયો હિ ધીરોઽભિપ્રેયસો વૃણોતે પ્રેયો મન્દો યોગક્ષેમા
વૃણોતે’ ઇતિ શ્રેયને ઇચ્છતા પણ બહુજનો ઉપનિષદર્થના વિજ્ઞાનમાટે ‘શ્રુતિ

પૌરાણિકીં શુભામ્ ॥૨૭॥ અશક્તો યઃ સદા શ્રોતું કથાં ભગવતઃ
સ તુ । મુહૂર્તં વાપિ શૃણુયાન્નિયતાત્મા દિનેદિને ॥૨૮॥ યસ્તુ
પ્રતિદિનં શ્રોતુમશક્તઃ સોઽપિ માનવઃ । પુણ્યમાસેષુ શૃણુયાત્પુ-
ણ્યાસુ ચ તિથિષ્વપિ ॥૨૯॥ મુહૂર્તં વા તદર્થં વા ક્ષણં વા પાવર્તી
કથામ્ । યે શૃણ્વન્તિ નરા ભક્ત્યા ન તેષામસ્તિ દુર્ગતિઃ ॥૩૦॥
યત્ફલં સર્વયજ્ઞેષુ સર્વદાનેષુ યત્ફલમ્ । ભક્ત્યા પુરાણશ્રવણાત્ત-

છે શ્રુતિ છે' એવા ગૌરવથી તેના તરફ દોડે છે, પણ શ્રુતિઓતો નિર્ગુણ-
વાદ-સગુણવાદ-ભેદવાદ-અભેદવાદ-ન પ્રવેશ થાય એવા વિદ્યાવિકટપા-
દિકથી ગુથાએલી છે, તેથી તેનાથી પણ તત્ત્વજ્ઞાન મદમતિયોને થતું નથી
વળી તેમા પ્રેમરસને પ્રધાનપણે પરિપોષણ કરનાર નહિ હોવાથી અને
લક્ષિતમાર્ગ નિગૂઢ હોવાથી કૈવલ્ય ક્લેશને કરનારી છે, લક્ષિતરહિતને પરમાત્મા
પોતાની તનુ વરતા નથી, 'યમેવૈષ વૃણુતે તેન લ્પ્થ્યસ્તસ્યૈષ આત્મા વિવૃણુતે
તનુ સ્વામ્' એવી શ્રુતિ છે 'દૈવી હોષા ગુણમયી તસ્ય માયા દુરલ્ભયા । તમેવ
યે પ્રપદ્યન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે' આ વચનથી કહેલી પ્રપત્તિ લક્ષિવિહી-
નને નજ ઘટે, તો લક્ષિતરસની અભિવૃદ્ધિ ભગવાનના દિવ્ય ગુણચરિત્રનો
અવબોધ આપનારા જે પુરાણાદિ પ્રબન્ધોએ કરીને થાય તેજ પુરાણ
વિગેરે પોતાના શ્રેયની ઈચ્છાવાળાએ લક્ષિથી સદાય સાભળવા તે ભગ-
વત્કથા શ્રવણભગળભૂત હોઈને સાભળી થકી અમૃતરસના અભિષેકથીજ
જેમ એમ સર્વ ઇન્દ્રિયોમા આહ્વાદ આપનારી અને સર્વ પાપને પ્રક્ષય
કરનારી થાય છે તે આ કથાને પ્રીતિથી સાભળે) ॥૨૭॥ જે જન તો
ભગવત્કથાને સતત સાભળવા કાળ દેશાદિકની વિપમતાને લીધે અશક્ત
હોય તે પ્રતિદિન લક્ષિથી નિશ્ચળ ચિત્તવાળો થઈ મુહૂર્ત કે અર્ધ મુહૂર્ત
પણ સાભળે ॥૨૮॥ જે જનને પ્રતિદિન કથા શ્રવણનો અવસર ન મળતો
હોય તેપણ પુણ્ય શ્રાવણાદિ માસોમા કે પુણ્ય એકાદશ્યાદિ તિથિઓમા
મુહૂર્ત સાભળે ॥૨૯॥ જે નરો મુહૂર્ત કે અર્ધ મુહૂર્ત કે ક્ષણ પણ લક્ષિથી
પાવનકારી ભગવત્કથાને સાંભળે છે તેઓ પણ કાળે કરીને પરમા લક્ષિને
પામીને ભવસાગરને તરી જાય છે એમને દુર્ગતિનો પ્રસંગ નથી ॥૩૦॥ જે

ત્ફલં વિન્દતે નરઃ ॥૩૧॥ કલૌ યુગે વિશેષેણ પુરાણશ્રવણાદ્વતે ।
નાસ્તિ ધર્મઃ પરઃ પુંસાં નાસ્તિ મોક્ષપથઃ પરઃ ॥૩૨॥ કલૌ હીના-
યુગો મર્ત્યા દુર્વલાઃ ધર્મપીઠિતાઃ । દુર્મંથસો દુઃસ્વમાજો ધર્માચા-

નનો ધર્મ અર્થ અને કામ, આ ત્રિવર્ગમા નિષ્ઠાવાળા છે તેઓ બહુ
દ્રવ્યવ્યય અને પ્રયાસવડે સાધ્ય એવા તે તે યજ્ઞ દાનાદિ કર્મોના તે તે
ફળને આ ક્યેશ વિનાના લક્ષિપૂર્વકના પુરાણશ્રવણથી પામે છે (કેવળ
ત્રિવર્ગલાભ થાય એટલુજ નહિ, લક્ષિ ફળથી મધ્યે અતરિત
થાય છે પણ ફળ ભોગવ્યા પછી ફરીથી લક્ષિને ઉત્પન્ન કરીને શ્રેયમા
ભેડેજ છે) ॥૩૧॥

આ ઘોર કવિયુગમા તો ભગવદ્કથા શ્રવણની અપેક્ષાએ વિશેષપણે
પર-ઉત્તમ કોઈ ધર્મ છેજ નહિ તેમ મોક્ષ માટે કોઈ પર પથા પણ
છેજ નહિ કથાશ્રવણજ ઉત્તમ ધર્મ છે અને ઉત્તમ મોક્ષમાર્ગ છે
કેમકે કવિયુગથી કલુષિત ચિત્તવાળા સર્વ કોઈ જનો છે તેથી તેઓને
ધર્માતરના અનુષ્ઠાનમા અધિકાર હુલ્લભ છે કામનાની પેઠે શૌચ પણ
અધિકારીનું વિશેષણ થાય છે (જેમ સ્વર્ગકામના અધિકારી થવામા વિશે
ષણ છે તેમ તેમા શુદ્ધિની પણ અપેક્ષા હોવાથી તે પણ વિશેષણ થાય છે
એટલે જે સ્વર્ગ કામનાવાળો અને અપેક્ષિત શુદ્ધિવાળો હોય તેજ યજ્ઞ-
નમા અધિકારી થાય) આ લક્ષિમા તો તેપણ નથી, 'અપિ ચૈત્સુદુરા-
ચારો ભજતે મામનન્યભાક્' આ ગીતાવચનમા દુરાચારોને પણ લક્ષિમા
અધિકાર આપ્યો છે (લક્ષિમા અધિકારી થવા માટે કશા અગતી અપેક્ષા
નથી) ॥૩૨॥ વળી આ કલિકાળમા કોઈ પણ દીર્ઘાયુષી નથી, સર્વ કોઈ
અત્પ આયુષવાળા છે, તો બહુ વર્ષવડે સાધ્ય તપશ્ચર્યાદિકને કરવામાટે
કોણ સમર્થ થાય ? કોઈ પણ નહિ કેવળ અત્પ આયુષવાળા છે એટલુજ
નહિ હિંતુ દુર્ભળ છે-અત્પ આયુષમા પણ બળહીન છે અને અમપીડિત-
સોએસો આધિવ્યાધિથી પીડા પામીને થાકી ગએલા છે એરીતે શારીરબળ
તથા મનોબળે રહિત એવા જનોએ ત્રિવર્ગસાધન યજ્ઞ દાનાદિ કર્મ કે
નિ શ્રેયસસાધન યમ નિયમાદિ અષ્ટાંગયોગ શી રીતે કરી શકાય ? નજ કરી

રવિવર્જિતાઃ ॥૩૩॥ इति सञ्चिन्त्य कृपया भगवान्वादरायणः ।
 हिताय तेषां विदधे पुराणाख्यं रसायनम् ॥३४॥ पिवन्नेवामृतं
 यत्नादेकः स्यादजरामरः । पुराणामृतपः कुर्यात्कुलमप्यजरामरम्
 ॥३५॥ विना पुराणध्वजं नरः पशुसमो मतः । तस्मादवश्यं
 तत्कार्यं विधिना स्वहितार्थिभिः ॥३६॥ मुनत उवाच—इत्युक्तवन्तं तं

શકાય. કેવળ અપેક્ષિત અનુકૂળસંપત્તિ નથી એટલુંજ નહિ કિંતુ સોએસો
 પ્રતિકૂળ અભિયોગ પણ છે, કેમકે આ જનો ધર્માચારે વિવર્ણિત અને
 દુર્બુદ્ધિ—અધર્માભિરૂચિ વિગેરેએ પરિપૂર્ણ અને દુઃખભાગી—પુત્ર મર-
 ãદિ અનેક દુઃખોથી વ્યાકુળ વર્તે છે. આ પ્રકારે પ્રતિકૂળ પાપપરિપૂ-
 ãર્ણોએ કયો ધર્મ કરી શકાય ? કોઈ પણ નહીજ ॥૩૩॥ એરીતે આ કળિ-
 મર્ત્યોની અનુકૂળસંપત્તિનો વિયોગ અને પ્રતિકૂળસંપત્તિનો સંયોગ તે રૂપ
 દુર્ઘટતા મનમાં વિચારીને એમના હિતમાટે ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રોના
 સંબંધવાળું પુરાણ નામનું રસાયન ભગવાન વેદવ્યાસે કૃપા કરીને
 કર્યું. ‘અશ્રદ્ધાનાત્તિઃ સત્ત્વાન્ દુર્મેધાન્ હસિતાયુષઃ । દુર્મંગાંશ્ચ જનાન્
 વીદ્ય મુનિર્દિવ્યેન ચક્ષુષા । સર્વવર્ણાશ્રમાણાં યદ્દ્યૌ હિતમમોષદક્’ ઇત્યાદિ
 ભાગવતમાં કહ્યું છે. (મુખેથી સેવન થાય એવું (પ્રિય) છે અને હિત-
 કારી છે માટે રસાયન જેવું હોવાથી રસાયન કહ્યું છે. વસ્તુતાએ રસાયન-
 ગુણ ભગવચ્ચરિત્રમાંજ મુખ્ય છે, કેમકે ‘રસો વૈ સઃ’ આ શ્રુતિને અનુસારે
 રસસ્વરૂપ ભગવાન છે, તેના અવબોધકપણે અયન—આશ્રય આ પુરાણ
 છે માટે પ્રધાન રસાયન કહ્યું છે) ॥૩૪॥ ‘આ તો અમારૂં અમૃત છે
 અમૃત છે’ એમ અમરોને તેમાં મિથ્યા અભિનિવેશ વર્તે છે. પ્રયત્નથી અમૃ-
 તને પિનારો પોતે એકલોજ ‘અજર અમૃત’ એવા નામમાત્રને પામે
 છે, કેમકે તે અમરોપણ અમરોએ પીડા પમાડતાં મરણપ્રાય દુઃખને
 અનુભવે છે. પુરાણરૂપ અમૃતને પાન કરનારો તો તત્ત્વથી (સાચો)
 અજર અમર થાય છે. પોતે એકલોજ અજર અમર થાય છે એટલુંજ
 નહિ કિંતુ સ્વસખન્ધિ કૃપાને પણ અજરામર કરે છે ॥૩૫॥ જે પુરૂષે
 ભગવાનના દિવ્ય ચરિત્રપ્રધાન પુરાણ સાંભળ્યું નથી તેતો પશુસમાન છે,

નત્વા હરિમુત્તમભૂપતિઃ । પપ્રચ્છ પ્રાક્ષલિર્મયત્યા પુરાણશ્રવણો-
ત્સુકઃ ॥૩૭॥ રાજોવાચ—પુરાણશ્રવણસ્યેશ ! શ્રોતુમિચ્છામ્યહં
વિધિમ્ । કલ્પિન્કાલે ચ તત્કાર્યં દેશે કીદૃગ્વિધે તથા ॥૩૮॥ ચ-
ક્તા પુરાણસ્ય વિમ્બો ! કીદૃશઃ પરિકીર્તિતઃ । શ્રોતારઃ કીદૃશાશ્ચ
સ્યુઃ કિં દેયં તૈઃ સમાપને ॥૩૯॥ एतन्મે ब्रूहि भगवन्निति पृष्ठो
नृपेण सः । सर्वेषां शृण्वतामूचे तच्छुश्रूषां विदन् विभुः ॥૪૦॥
શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સર્વેષાપવિનિર્મુક્તિકરણે यस્ય માનસમ્ । મ-
વેત્તેનાદરાન્નિત્યં પુરાણં શ્રવ્યમુત્તમમ્ ॥૪૧॥ આનુકૂલ્યં ન ચેન્નિત્યં
તદાવદ્યં પુમાન્નૃપ ! । પુરાણશ્રવણં કુર્યાન્નાતુર્માસ્યે ચ પર્વસુ
॥૪૨॥ વિધાનં તસ્ય યદ્રાજન્યથોક્તફલદાયકમ્ । તત્સ્કાન્દાદિ-

(પશુથી અધિક નથી) માટે પોતાના હિતની ઇચ્છાવાળા જનોએ યથા-
વિધિ પુરાણ અવશ્ય સાંભળવું ॥૩૬॥

મુત્તમભૂપતિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાનનું આવું વચન સાંભળીને
ઉત્તમ ભૂપતિ પુરાણશ્રવણમાં સમૃત્સુક થઈને, ભગવાન શ્રીહરિને પ્રભામ
કરીને બે હાથ બેડીને ભક્તિવિનયથી તેમને પૂછવા લાગ્યા કે—॥૩૭॥
હે ઇશ ! હું પુરાણશ્રવણનો વિધિ સાંભળવા ઇચ્છું છું પુરાણ કયા
દેશમાં કયા કાળમાં કયા પ્રકારે સાંભળવું ? પુરાણવક્તા કેવો હોવો
જોઈએ ? વક્તાને શ્રવણને અતે શ્રોતાઓએ શું આપવું જોઈએ ? હે ભગ-
વન્ ! આ મારા પ્રશ્નો ઉત્તર મને આપો. હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ઉત્તમ
નૃપે પૂછેલા પ્રશ્ન તેમની શુશ્રૂષા બાળીને સર્વજનોને સાંભળતાંજ તેમના
પ્રતિ જોડ્યા ॥૩૮-૪૦॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ઉત્તમ ! જે જન પોતાના પાપપુજના
પરિહારને મનથી ચાહતો હોય તેણે આદરથી નિત્ય પુરાણ શ્રવણ કરવું
॥૪૧॥ હે નૃપ ! જે જનને નિત્ય પુરાણશ્રવણમાં અનુકૂળતા ન હોય
તેણેતો આતુર્ભસ્યમા અને દ્વાદશી અમાવાસ્યા આદિક પર્વોમાં અવશ્ય
પુરાણશ્રવણ કરવું ॥૪૨॥ હે રાજન્ ! યથોક્ત રૂળને આપનારો પુરાણ-
શ્રવણપ્રકાર જે સ્કંદાદિ પુરાણમાં કહ્યો છે તેને હું હવે સંક્ષેપમાં કહું છું

પુરાણોક્તં કથયામિ સમાસતઃ ॥૪૩॥ કૃતાહ્નિકઃ સમાહૃય વક્તારં
શાસ્ત્રકોવિદમ્ । સમ્ભાવ્યાસનદાનેન નમસ્કુર્યાત્તમાદરાત્ ॥૪૪॥
ઉચ્ચાસને પુસ્તકં ચ સંસ્થાપ્યૈવ તતોઽવરે । વ્યાસાસનેઽતિમૃદુલે
વક્તારમુપવેશયેત્ ॥૪૫॥ સમ્પૂજ્ય પુસ્તકં ત્વાદૌ તતો વક્તારમર્ચ-
યેત્ । ચન્દનેનાક્ષતૈઃ પૌષ્પૈર્હારાદ્યૈર્ધૂપદીપકૈઃ ॥૪૬॥ નૈવેદ્યફલતા
મ્બૂલદક્ષિણામિશ્ચ ભક્તિતઃ । સમ્પૂજ્યારાત્રિકં કૃત્વા નમસ્કુર્ચીત
સાદરમ્ ॥૪૭॥ નમસ્તે ભગવન્વ્યાસ ! વેદશાસ્ત્રાર્થકોવિદ ! । બ્રહ્મ-
વિષ્ણુમહેશાનાં મૂર્તે ! સત્યવતીસુત ! ॥૪૮॥ મન્ત્રેણાનેન વક્તારં
નમસ્કૃત્ય તતો નૃપ ! । શ્રોતૃન્વિગ્રાન્સતશ્ચાર્ચન્મુત્યઃ શ્રોતા યથો-
ચિતમ્ ॥૪૯॥ આસનાદવરે વક્તૃરપવિદ્યાસને તતઃ । પુરાણં શ્રુ

તેને આવધ મનથી સાલળો ॥૪૩॥ નિત્યવિધિ કરી પરવારેહો શ્રોતા સમ્બા-
આર્થના સારને જાણનારા વક્તાને જોલાવીને નમસ્કાર કરીને તેનુ આસન
દાનાદિકવડે સન્માન કરે ॥૪૪॥ જે વાચવાનુ પુરાણપુસ્તક હોય તેને
ઉચ્ચા આસન (ખાલેક) મા સંસ્થાપીને તે આસન થકી નીચા, મુખેથી
ભેસાય એવા કોમળ વ્યાસાસનમા વક્તાને ભેસારે પ્રવચનના પ્રારંભ પહેલા
પુસ્તકની અદન પુષ્પાદિવડે પૂજા કરીને તદનંતર પ્રવક્તાની અદન અક્ષત
પુષ્પહારો ધૂપ દીપ ફળ તાબૂળ નૈવેદ્ય દક્ષિણાદિવડે પ્રીતિથી પૂજા કરીને
અને આરતી કરીને તેને કહીશ એવા મંત્રથી આદરથી નમસ્કાર કરે
॥૪૫-૪૭॥ તે વક્તાને 'વ્યાસજ્ઞ સાક્ષાત્ સન્નિધિ કરી રહ્યા છે' એમ
માનીને 'નમસ્તે ભગવન્ ! વ્યાસ ! વેદશાસ્ત્રાર્થકોવિદ ! । બ્રહ્મવિષ્ણુમહે-
શાના મૂર્તે ! સત્યવતીસુત ! ॥ (હે ભગવન્ ! વ્યાસ ! તમો વેદશાસ્ત્રાર્થમા
પ્રવીણ, બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશની મૂર્તિરૂપ અને સત્યવતીના સુત છે તે તમોને
નમસ્કાર છે) હે નૃપ ! આ મંત્રવડે નમસ્કાર કરીને મુખ્ય શ્રોતા તદનંતર
ત્યા આવેલા ખીન્ત આધુ વિગ્રાદિ શ્રોતાઓની યથાયોગ્ય પૂજા કરે ॥૪૮-૪૯॥
તે પછી સમસ્ત શ્રોતાઓ પ્રવક્તાને પ્રણામ કરીને, તેના આસન થકી
નીચા (નીચે સ્થાપેલા) આસનમા ભેસીને સ્વસ્થ મનવાળા થઇને પુરાણને
સાલળો (શ્રોતાઓ પણ શ્રવણજનક વિશેષમા નિષ્ણાવાળા છે માટે તેમને

પ્રયુઃ સર્વે નત્વા તં સ્વસ્થમાનસાઃ ॥૫૦॥ ઉપવેશ્યં બ્રાહ્મણાનાં પૃષ્ઠ-
તસ્તન્ન વાહુજે. । તેપાં ચ પૃષ્ઠતો વૈશ્યૈસ્તેપાં શૂદ્રૈશ્ચ સંસદિ ॥૫૧॥
યે ચ સંક્રમજ્ઞાતીયા શૂદ્રાણાં પૃષ્ઠતસ્તુ તૈઃ । મર્યાદયૈવોપવિશ્ય
શ્રોતવ્યા ભગવત્કથા. ॥૫૨॥ જ્ઞાનવૃદ્ધાસ્તપોવૃદ્ધા બ્રહ્મનિષ્ઠાશ્ચ ચે
દ્વિજાઃ । ઉપવેશ્યા. શ્રોતૃભિસ્તે સર્વેપામગ્રતો નરૈઃ ॥૫૩॥ ધનુર્મા-
નાન્તરે પુમ્ભ્યઃ સ્ત્રીમિશ્રાપિ મહીપતે । । મર્યાદયૈવોપવેશ્યં તત્ર
શ્રોતું હરે કથા. ॥૫૪॥ પરં પુષ્પં ફલં વાપિ સૌપ્યકં તામ્રઢવ્યુ-
કમ્ । નિવેદ્ય વા ધાન્યમુષ્ટિં વક્રે તુ શૃણુયાત્કથામ્ ॥૫૫॥ વાલો
યુવાઽથવા વૃદ્ધો દરિદ્રો દુર્વલોઽપિ વા । પુરાણજ્ઞઃ સદા વન્ધ.

જે આ આસનવિધાન કર્યું છે તે ઘટતુ આવે છે) ॥૫૦॥ સભામા બ્રાહ્મણુશ્રોતાઓએ પ્રથમ પક્તિમા બેસતુ, તેમની પાછળ ક્ષત્રિયોએ બેસતુ, તેમની પછવાડે વૈશ્યોએ બેસતુ, તેમના પૃષ્ઠભાગમા શૂદ્રોએ અનુક્રમે બેસતુ જે સંકર જાતિના હોય તેમણે શૂદ્રોની પાછળ બેસતુ એરીતે પોતપોતાના અવિકારને અનુસારે મર્યાદા મુજબ બેસીને પરમ આદરથી ભગવત્કથાઓ સાંભળવી ॥૫૧-૫૨॥ દ્વિજોમા પણ જેઓ બ્રહ્મનિષ્ઠ-વેદનિષ્ઠ અધ્યયનપર હોય અને જેઓ તપે કરીને વૃદ્ધ (મોટા) હોય અને જેઓ તત્ત્વજ્ઞાને કરીને વૃદ્ધ હોય તેઓને શ્રોતા નરોએ યથાધિકાર બીજા બધાઓની આગળ બેસારવા (અથવા જે જ્ઞાનવૃદ્ધ-શાસ્ત્રજન્ય પરીક્ષ જ્ઞાને કરીને વૃદ્ધ હોય અને જે તપોવૃદ્ધ-આત્મપ્રાપ્તિના સાધનમા નિષ્ઠાવાળા હોય અને જે બ્રહ્મનિષ્ઠ-બ્રહ્મદર્શી હોય તેઓને સર્વની આગળ બેસારવા, એવો અન્વય લેવો) ॥૫૩॥ હે મહીપતે ! સ્ત્રીઓએતો તે સભામા પુરૂષોથી ધનુર્માનાતર (ચાર હાથ) છોટે યથામર્યાદા બેસીને ભગવત્કથા સાંભળવી ॥૫૪॥ પ્રવચન કરનારને શૃણુમુદ્રા (શૃણીયો) કે તામ્રમુદ્રા, (ઢબ્બુ-પૈસો) કે મુષ્ટિપરિમિત કાચુ જે કોઈ ઉત્તમ અન્ન, કે સોપારી આદિક ફળ, કે પુષ્પ કે શાકાદિપત્ર યથાશક્તિ આપીને કથા સાંભળે ॥૫૫॥ પુરાણજ્ઞ પ્રવક્તા બાળ હોય કે યુવા હોય કે વૃદ્ધ હોય કે દરિદ્ર-ધનદુર્બળ હોય કે દુર્બળ-કૃશશરીર હોય તોપણ સુકૃતાર્થી શ્રોતા

પૂજ્યશ્ચ સુકૃતાર્થિભિઃ ॥૫૬॥ ન પ્રાકૃતમતિઃ કાર્યા પુરાણજ્ઞે કદા-
ચન । યસ્ય ચક્રોદ્ગતા વાણી કામધેનુઃ શરીરિણામ્ ॥૫૭॥ ગુરવઃ
સન્તિ લોકસ્ય જન્મતો ગુણતશ્ચ યે । તેષામપિ ચ સર્વેષાં પુરાણ-
જ્ઞઃ પરો ગુરુઃ ॥૫૮॥ ભવકોટિસદ્ગ્રસ્ત્રેષુ ભૂત્વા ભૂત્વાવસીદતે । યો
દદાતિ હરેર્જ્ઞાનં કોઽન્યસ્તસ્માત્પરો ગુરુઃ ॥૫૯॥ પુરાણજ્ઞઃ શુચિઃ
શાન્તો દાન્તો વિજિતમત્સરઃ । સાધુઃ કારુણ્યવાન્વાગ્મી જાલ્યા
વિપ્રઃ કથાં વદેત્ ॥૬૦॥ દ્વિજાતિરન્યો યઃ પ્રાપ્તો દીક્ષાં ભાગવતીં

જનોએ સદા વદનીય અને પૂજનીય છે. અન્યથા સુકૃતની હાનિ થાય
॥૫૬॥ પ્રવક્તાને પ્રાકૃત પુરૂષ કદાપિ ન સમજે, (કિંતુ આ સાક્ષાત્ વ્યાસ
છે એમજ માને) કારણ કે જે વક્તાના વદનથકી નિકળેલી ભગવત્કથારૂપ
વાણી શરીરીઓને કામધેનુની પેઠે અખિલ અર્થને આપનારી છે ॥૫૭॥
જેઓ લોકમાં જન્મ-જાતિમાત્રથી ગુરૂઓ (વિપ્રો) છે અને જેઓ ગુણ-
જ્ઞાનાદિગુણોવડે ગુરૂઓ છે તે સર્વેએ પણ આ પુરાણાભિજ્ઞ પ્રવક્તા ગુરૂવત્
પૂજનીય છે, કારણ કે તે વક્તા ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રોનો અવળોધ આપીને
ભવમાર્ગમાં વારેવારે થતા પરિભ્રમણના પરિશ્રમને પરહરે છે, ભગવદ્ભક્તિ
વિના ચોરાશી લાખ યોનિમાં જન્મી જન્મીને જનો બહુ દુઃખને પામેછે,
તે દુઃખને ટાળનારો જે ભક્તિવિશેષ છે તે તો કથાશ્રવણથીજ થાય છે,
માટે પુરાણજ્ઞ પ્રવક્તા થકી ખીજે કોણ પર-ઉત્તમ ગુરૂ થવાને યોગ્ય છે ?
કોઈ પણ નહિ ॥૫૮-૫૯॥ હવે પ્રવચનકર્તા પૌરાણિકને અવશ્ય અપે-
ક્ષિત વિશેષો કહુંછું તેને સાંભળો-જે જાતિથી વિપ્ર હોય તે કથા કહેવા
માટે અધિકારી છે, તેણે પુરાણસારજ્ઞ થવું અને બાહ્ય આભ્યંતર શૌચે
સંયુક્ત થવું, કેમકે શૌચ શ્રવણમાંજ જેમ એમ પ્રવચનવ્રતમાં પણ અગ
છે. વળી શાંત દાંત-જીત બાહ્ય આભ્યંતર ધન્દ્રિય થવું જોઈએ. પ્રવક્તાને
આ અવશ્ય અપેક્ષિત છે. વળી મદમત્સરે રહિત રહેવું જોઈએ. વળી સાધુ-
સર્વ ભૂતોની ઉપર સાધુ રહેવું જોઈએ. (સર્વ ભૂતો ઉપર સદા મુદ્દલાવ
રાખવો) અને કાર્ણવવાન-સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયાળુ રહેવું જોઈએ.
આવા ગુણવાળો વાગ્મી-વાંચવામાં પ્રવીણ વિપ્ર કથાપ્રવચનમાં અધિકારી

સ તુ । અષ્ટાન્નમ્ભક્ત્યર્ચાદ્યો નિર્લોભશ્ચેદ્વેત્કથામ્ ॥૬૧॥ વ્યાસા-
સનં સમારૂઢો યદા પૌરાણિકો ભવેત્ । આસમાતેસ્તદા કઞ્ચિન્ન-
મસ્કુર્યાન્ન ભૂપતે ! ॥૬૨॥ ઇકાન્તિકા હરેર્મક્તા હરિર્વા માનુષા-
શ્રુતિઃ । તન્નાગચ્છેદ્યદિ તદા નમસ્કુર્વીત તાંશ્ચ તમ્ ॥૬૩॥ યે
ધૂર્તા યે ચ દુર્વૃત્તા યે ચાન્યવિજિગીપચઃ । તેપાં કુટિલવૃત્તીના-
મગ્રે નૈવ વદેત્કથામ્ ॥૬૪॥ ન દુર્જનસમાકીર્ણે ન શૂદ્રશ્વાપદા-

થાય છે ॥૬૦॥ વિપ્ર જેમ અધિકારી છે તેમ તેથી બીજે દ્વિભતિ-ક્ષત્રિય
વૈશ્ય ભગવત્કથાના પ્રવચનમાં અધિકારી છે પર તેઓ જન્મથીજ અધિ-
કારી નથી કિંતુ ભાગવતી દીક્ષાને ધર્મવશીય ગુરુશ્રી જે પામેલો હોય તો
અધિકારી થાય છે તેમજે દીક્ષાના અગભૂત કે દીક્ષા સાથે જોડાયેલા
અષ્ટાગ બ્રહ્મચર્યમને સપન્ન રહેવું અને નિર્લોભ રહેવું. આ ઉપરથી
શમ દમ કારણ આદિકનુ ઉપવક્ષણ કરી લેવું. એટલે શમ દમાદિ
ઉક્ત ગુણોએ સપન્ન થવું દીક્ષા બ્રહ્મચર્યનો યોગ તો પૂર્વ થકી અધિક
અધિકારી વિશેષણ છે. આવા (દીક્ષા બ્રહ્મચર્યના યોગવાળા) વિપ્રને
પ્રવચનમાં અધિકારતો કેમુતિક ન્યાયસિદ્ધ છે-અધિકાર હોય એમાં
કાંઈ કહેવાની જરૂર રહેતી નથી ॥૬૧॥ હે ભૂપતે ! પૌરાણિક જ્યારે
વ્યાસાસનમાં બેસે ત્યારે કથાવાચનની સમાપ્તિપર્યંત કોઈને પણ વચે
કરીને કે જાતિએ કરીને કે વિદ્યાએ કરીને સમધિકને પણ ન નમ-
સ્કાર કરે જે તે સભામાં સાક્ષાત્ શ્રીહરિજ જગદુપકારાર્થે મનુષ્યાકારથી
પ્રકટ થયેલા આવે કે મનુષ્યાકાર ગુરુશ્રી શ્રીહરિજ આવે અથવા તેમના
ભક્ત એકાંતિકો આવે તો તેમને તો નમસ્કાર કરેજ ॥૬૨-૬૩॥ જેઓ
પોને કથાશ્રવણમાં શ્રદ્ધાએ રહિત હોઈને હોયોદ્ભાવન માટેજ કથા સામ-
ળવા બેઠેલા કુટિલ વૃત્તિવાળા, ધૂર્ત-પરવચનપરાયણ, પર દ્રવ્યના અપ-
હરણાદિ દુર્વૃત્તવાળા અને કથા સાંભળીને બીજાઓને જીતવાની ઇચ્છા-
વાળા હોય તેમની આગળ કથા નજ કહે, સભામાં આવો એક પણ જે
હોય તો બીજા સાત્ત્વિક શ્રોતાઓ હોય તોપણ કથાને નજ કહે ॥૬૪॥
ભગવત્કથામાં વર્જનીય દેશોને કહેછે-નુમતિ પૌરાણિકે ભગવાનની પુણ્ય

કુલે । દેશે ન દ્યૂતસદને વદેત્પુણ્યકથાં સુધીઃ ॥૬૫॥ સદ્રામે સ-
દ્ધિરાકીર્ણં સુક્ષેત્રે દેવતાલયે । નદીતટે શુચૌ ગૌહે કથા વાચ્યા-
ડનાલયે ॥૬૬॥ શ્રદ્ધાભક્તિસમાયુક્તા નાન્યકાર્યેષુ લાલસાઃ ।
વાગ્યતાઃ શુચયોઽવ્યગ્રાઃ શ્રોતારઃ પુણ્યભાગિનઃ ॥૬૭॥ પુરાણં યે
ત્વસમ્પૂજ્ય ગન્ધાદ્યૈર્નમનેન વા । શૃણ્વન્તિ ચ કથાં ભક્ત્યા દરિ-
દ્રાઃ સ્યુર્નરાસ્તુ તે ॥૬૮॥ કથાયાં કીર્ત્યમાનાયાં યે ગચ્છન્ત્યન્યતો
નરાઃ । ભોગકાલે પ્રણયન્તિ તેપાં દારાશ્ચ સમ્પદઃ ॥૬૯॥ સો-

કથા જ્યાં દુર્જનો બહુ હોય એવા દેશમાં કહેવી નહિ. તથા જ્યાં અસ-
ચ્છ્રદાદિ નીચ જનો બહુ હોય એવા દેશમાં કહેવી નહિ. જુગાર રમવાના
સ્થાનમાં તો નજ કહેવી ॥૬૫॥ લગવત્કથામાં પ્રશસ્ત પ્રદેશોને કહે છે-
સદ્ગ્રામ-વર્તમાનકાળે સત્પુરુષોએ અધિષ્ઠિત હોવાથી કે બહુકાળ પહેલાં
સત્પુરુષનો નિવાસ હોવાથી કે અનેક યજ્ઞ જપાદિકનું આસ્પદ હોવાથી
સત્ત્વને પામેલું જે ગ્રામ હોય તેવું સદ્ગ્રામ કે જે વર્તમાન સમયે પણ
સજ્જનોએ વ્યાસ હોય એવા ગ્રામમાં, જપ તપશ્ચર્યાદિકની ઝટ સિદ્ધિને
આપનારા પવિત્ર ક્ષેત્રમાં, વિઘ્નુવિગેરે દેવોના મંદિરમાં, ગંગાદિ નદીઓના
તટમાં, ધર્માન્નશાળામાં, શુચિગૌહ-લક્ષ્મી ગૃહમાં, ઇત્યાદિ ઉત્તમ સ્થળમાં
પુણ્ય કથાને કરે ॥૬૬॥ કથાશ્રવણ થકી બીજા કાર્યોમાં આસક્તિએ રહિત,
કથામાં શ્રદ્ધા લક્ષિતિએ સહિત, વાગ્યત-શ્રવણવેળામાં મૌનવ્રત ધરનારા,
શુચિ-આદ્ય આભ્યંતર શુદ્ધિવાળા, અવ્યય-સાવધાન મનવાળા, આવા
લક્ષણવાળા જ શ્રોતાઓ પુણ્યભાગી થાય છે. આવા ન હોય તે તો શ્રવણ-
માત્રથી પુણ્યને પામતા નથી. ઉલટા અસાવધતાદિકવડે લગવત્કથામાં
અનાદરયોગથી પ્રત્યવાયકળના ભાગીદાર પણ થાય છે. લગવાનની સન્નિ-
ધિમાં તેમના અનાદરમાં જ જેમ એમ લગવત્કથાની સન્નિધિમાં તેના
અનાદરમાં અનર્થપ્રસંગ છે જ ॥૬૭॥ જે જનો ચંદન પુષ્પાદિ ઉપહારો-
વડે પુસ્તકની પૂજા નહિ કરીને અને તેને વંદન નહિ કરીને કથાને સાંભળે
છે, તેઓ તે આ અનાદરથી દરિદ્ર-અનર્થભાગી થાય છે ॥૬૮॥ જે નરો
કથા વંચાતી હોય ત્યારે સભા થકી અન્યત્ર ખસી જાય છે તેઓ ભોગકાળે

ળ્ળીપૈર્ન કથા શ્રવ્યા પૂગતામ્બૂલભક્ષણમ્ । શ્રોતૃભિર્નૈવ કર્તવ્યં ન
તમાલાદિસેવનમ્ ॥૭૦॥ તુક્લાસને નોપવેશ્યં ન ચ વક્તૃસમાસને ।
પ્રૌઢપાદૈર્નોપવેશ્યં નૈવ વીરાસનેન ચ ॥૭૧॥ વસ્ત્રવેષ્ટિતપાદૈશ્ચ
નોપવેશ્યં તથા ક્વચિત્ । ન શયાનૈઃ કથા શ્રવ્યા દૈહિકાપદમ-
ન્તરા ॥૭૨॥ સ્ત્રીणां મુષ્ણાનિ પશ્યન્તો ચે શૃણ્વન્તિ કથાં હરેઃ ।
કામિનસ્તે તુ પુરુષા ભવન્તિ ગ્રામદૂકરાઃ ॥૭૩॥ કથાર્યાં વર્તમા-
નાયામન્યા વાચો વદન્તિ ચે । તે ગર્દભાઃ પ્રજાયન્તે તથા વાદદુ-
રાગ્રહાઃ ॥૭૪॥ કથાર્યાં શ્રૂયમાણાર્યાં વિપ્રં કુર્વન્તિ ચે શઠાઃ ।

વિનષ્ટ દારાવાળો અને વિનષ્ટ સપદાવાળો થશે ॥૬૯॥ કથા શ્રવણસમયે
શ્રોતાઓએ ઉપજીવ-પાઘડી ફેંચે આદિકે સહિત ન રહેવું. અને તે સમયે
સોપારી તાંબૂળચર્ચણાદિ ન કરવું. તમાકું આદિક પ્રતિષિદ્ધ પદાર્થ તો
શ્રવણપ્રતમાં નિષ્કાવાળાઓએ નજ ખાવું યદ્યપિ આ નિષેધ સામાન્યપણે
સર્વને પ્રાપ્તજ છે તથાપિ આહી જે વિશેષપણે તેનું વિધાન કર્યું છે તે
શ્રવણપ્રતની નિષ્કળતા જણાવા માટે છે. (તમાકું આદિકનું સેવન કરેતો
શ્રવણપ્રત નિષ્કળ થઈ જાય) ॥૭૦॥ શ્રોતાઓએ ઉચ્ચ આસનમાં નજ
બેસવું. તેમ પુરાણવક્તાને સમાન આસનમાં પણ ન બેસવું. તથા પ્રૌઢપાદ-
(જંઘા ઉપર કે લગુ ઉપર કે સાથળ ઉપર એક પગ મુકવો તે) થી અને
વીરાસન (સાથળ ઉપર પગ મુકવો તે) થી નજ બેસવું. આ આસન
ગર્વને જણાવનાર અને સત્પુરૂષોનું અપમાન કરનાર છે માટે તેવા આસ-
નથી ન બેસવું ॥૭૧॥ તથા શ્રોતાઓએ વસ્ત્રથી પાદને વીંટીને (વસ્ત્રથી
દીંચણને બાંધીને) કદાપિ ન બેસવું તથા દૈહિકી વિપદા વિના સુતાં સુતાં
કથા ન સાંભળવી ॥૭૨॥ જે નરો તો કથાને સાંભળતા થકા પણ તેના
રસને નહિ જાણીને, નારીઓનાં મુખને જોતા થકા હરિકથાને સાંભળે છે
તે કામી-વિષયચપળો મરીને પુનર્જન્મમાં આમસૂકર (જીંડ) બાવને
પામે છે ॥૭૩॥ કથા વંચાતી હોય ત્યારે જે પુરૂષો બીજી વૃથા વાણીને વહે
છે અને જેઓ કુતર્કવટે કબુલિત ચિત્તવાળા હોઈને કથામાં પણ વાદ માટે
પ્રવર્તે છે, વાદમાંજ દુરાચલવાળા છે તેઓ મરીને ફરી જન્મમાં ગર્દભભા-

પિશાચત્વં પ્રપદ્યન્તે તે નૂનં નૃપસત્તમ ! ॥૭૫॥ યે નિન્દન્તિ પુરા-
ણજ્ઞાન્કથાં વા પાપનાશિનીમ્ । તે તુ જન્મશતં મર્ત્યાઃ શુનકાઃ
સમ્ભવન્તિ હિ ॥૭૬॥ તસ્માત્સચિનયં રાજન્સાદરં ચ હરેઃ કથા ।
શ્રોતવ્યા નિયમેનૈવ યથા વક્તુઃ સુખં તથા ॥૭૭॥ તૈલેન ગાત્રં
સમ્મર્દ્ય સ્નાપનીયઃ પુરાણવિત્ । અન્નૈઃ સુમૃદ્ધૈઃ સરસૈર્ભોજનીયસ્ત-
થાન્વહમ્ ॥૭૮॥ દેયં તસ્યૈ ચ પૂર્વાહ્ને પ્રત્યહં સ્વરશુદ્ધયે । સશર્કરં
તુ ગોક્ષીરં ગાલિતં કથિતં તથા ॥૭૯॥ ચણ્ડપર્વસ્કન્ધપૂર્તી વ્રતા-
દેષુ ચ પર્વસુ । વિશિષ્ટપૂજા કર્તવ્યા દેયા શક્ત્યા ચ દક્ષિણા
॥૮૦॥ સમાતૌ તુ પુરાણસ્ય કર્તવ્યં પૂજનં મહત્ । યથાશક્ત્યાચિ-
લૈર્દેયા ધ્રોતુર્મિર્દમદક્ષિણા ॥૮૧॥ રૌપ્યં વા તામ્રમુદ્રાં વા વર્ણં
વાન્નં ચ વાહનમ્ । કાષ્ઠં દરિદ્રોઽપિ મૃદં તસ્યૈ દદ્યાત્સ્વશક્તિઃ

વને પામે છે ॥૭૪॥ હે નૃપસત્તમ ! જેઓ કથા સાંભળવામાં વિદ્ન કરે છે
તે શઙ્ગે પિશાચયોનિને નિશ્ચે પામે છે ॥૭૫॥ જે મર્ત્યો સમસ્ત પાપને
પ્રશમન કરનારી કથાની કે પ્રવક્તા પૌરાણિકની નિન્દા કરે છે તેઓતો શત-
જન્મપર્યંત નિશ્ચે શ્વાન થાય છે ॥૭૬॥ માટે શ્રોતાઓએ વિનયસહિત
આદરસહિત (શ્રોતૃગુણ પરિપૂર્તિથી) વક્તા જે રીતે સંતુષ્ઠ થાય તેમ નિય-
મથીજ (કાળનિયમ તથા અધ્યાયનિયમથી) કથા સાંભળવી ॥૭૭॥ તથા
શ્રોતાઓએ પ્રતિદિન પુરાણુસ પ્રવક્તાને અગમાં તૈલમર્દન કરીને સ્નાન
કરાવવું અને શુદ્ધ સરસ ભોજ્યાન્નવડે જમાડવો ॥૭૮॥ પૌરાણિકને પ્રવચ-
નની સુકરતા થવામાં અપેક્ષિત કંઠસ્વરની વિશુદ્ધિ વાસ્તે પ્રતિદિન પૂર્વાહ્ને
ગાળેલુ ઉકાળેલુ સાકરસહિત ગોદુગ્ધ આપવું ॥૭૯॥ પુરાણુની ખંડપૂર્તિમાં
કે સ્કંધપૂર્તિમાં કે પર્વપૂર્તિમાં કે પ્રકરણપૂર્તિમાં અને એકાદશ્યાદિ વ્રતદિવસે
તથા અમાવાસ્યાદિ પર્વદિવસે પુરાણુ પુરાણુની નિલ્પના કરતાં અધિક
અર્ચા કરવી અને યથાશક્તિ દક્ષિણા પુરાણુને આપવી ॥૮૦॥ પુરાણુ
પ્રવચનની પરિસમાપ્તિમાં તો પૌરાણિકની મોટી પૂજા કરવી અને સમસ્ત
શ્રોતાઓએ શક્તિને અનુસારે સુવર્ણ દક્ષિણા દેવી ॥૮૧॥ સુવર્ણમુદ્રા કે રૂપ્ય-
મુદ્રા કે તામ્રમુદ્રા કે ઉત્તમ વસ્ત્ર કે અન્ન વાહન યથાશક્તિ પુરાણુને આપે.

॥૮૨॥ આરોપ્ય વાહનં રમ્યં વલ્લાલદ્વારપૂજિતમ્ । ગીતવાદ્યૈર્નયે-
 યુક્તં શ્રોતારસ્તદ્દૃઢં તતઃ ॥૮૩॥ ઇતિ સામાન્યતઃ પ્રોક્તઃ સર્વેપા-
 મેવ ભૂપતે ! । પુરાણોપપુરાણનાં શ્રવણસ્ય વિધિર્મયા ॥૮૪॥
 વિધિનાનેન શ્રુણુયુર્થે પુરાણાનિ ભૂપતે ! । સમ્પૂર્ણં સ્યાત્ફલં તેપાં
 પુરાણોક્તં ન સંશયઃ ॥૮૫॥ આદૌ વિધિમિમં શ્રુત્વા પુરાણશ્રવણં
 તતઃ । કર્તવ્યં વિધિનાનેન તતઃ સિદ્ધ્યતિ વાચ્છિતમ્ ॥૮૬॥
 ધીમદ્ભાગવતં નામ પુરાણં યન્મહાહુપ ! । અસ્તિ તસ્ય તુ સર્વેભ્યો
 વિશેષોઽપ્યસ્તિ કશ્ચન ॥૮૭॥ વિધિના શ્રવણં તસ્ય પુરશ્ચર્યા ચ
 શક્તિઃ । દાનં વા યેઽન્ન કુર્વન્તિ તેપાં સુકૃતમક્ષયમ્ ॥૮૮॥ મુવત
 ડવાચ—આશ્રુત્ય નારાયણવાચમિત્યં વિશુદ્ધબુદ્ધિઃ સ પુનર્નરેશઃ ।

દરિદ્ર હોય તો કાષ્ઠ મૃત્તિકાદિ લાવીને પ્રીતિથી પ્રત્યર્પે ॥૮૨॥ આ રીતે
 પૂજા કરીને પછીથી શ્રોતાઓ રમણીય રથ અશ્વાદિ વાહનમાં પૌરાણિકને
 બેસાડીને, વસ્ત્ર વિભૂષણાદિવડે વિભૂષિત કરીને ગીત ગાવાપૂર્વક અને
 વાદ્ય વજ્રડાવવા પૂર્વક (ગાજતે વાજતે) તેને ઘેર પહોંચાડે ॥૮૩॥ હે
 ઉત્તમ ભૂપતે ! એરીતે પુરાણો કે ઉપપુરાણો સર્વેનો સામાન્યપણે આ
 શ્રવણવિધિ મેં કહ્યો છે ભૂપતે ! જે જનો આ વિધિથી પુરાણોને સાંભળે
 તેઓને પુરાણશ્રવણનું યથોક્ત ફળ સર્પૂર્ણ સિદ્ધિ જ થાય, એમાં સંશય
 નથી ॥૮૪-૮૫॥ વળી પુરાણશ્રવણથી પહેલાં શ્રોતાઓએ આ શ્રવણવિધિ
 સાંભળવો તદનંતર પુરાણશ્રવણ આ વિધિથી કરવું. એમ પુરાણશ્રવ
 ણથી વાંચિત સિદ્ધ થાય છે અન્યથા અર્થ સિદ્ધ થાય નહિ ॥૮૬॥ હે
 નૃપ ! પુરાણોમાં પ્રશસ્ત શ્રીમદ્ભાગવત નામનું જે મહાપુરાણ છે તેનો
 તો સર્વેની અપેક્ષાએ કોઈ વિશેષ છે તેનું વિધિસર શ્રવણ કે પુરશ્ચરણ કે
 દાનને જે જનો યથાશક્તિ કરે છે તેમને અક્ષય સુકૃત-નિ ત્રેયસરૂપ અક્ષય
 ફળલાભ થાય ॥૮૭-૮૮॥ મુમતઃપિ કહે છે—હે રાજા ! ભાગવતપરિ-
 ચર્યા અને તેમને વિષે અનન્ય ભક્તિથી વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા તે ઉત્તમ નરેશ
 આવી નારાયણમુનિની વાણી મુઠ્ઠીને તે ભાગવાન શ્રીદરિને નમસ્કાર કરીને

જિજ્ઞાસિતં સ્વસ્ય હરિં તમીશં પપ્રચ્છ નત્વા વિનયેન રાજન્ ! ॥૮૯॥
 इति श्रीसप्तजिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणोत्सवे
 सामान्यतः सकलपुराणोपपुराणश्रवणविधिनिरूपणनामा प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

રાજોવાચ—શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાપિ શ્રવણસ્ય વિધિ પ્રમો ! । પુર-
 ચ્છર્યાપ્રકાર ચ વિધિ દાનસ્ય મે વદ ॥૧॥ ત્વમેવૈતદ્યથાગદ્ધે વૈત્તિસ
 સર્વમશેપત. । અત. શુશ્રૂપવે મહ્યં વક્તુમર્હસિ તત્ત્વતઃ ॥૨॥ મુવ્રત
 ડવાચ—इति भूपतिना पृष्टः स पुराणमुनिस्तदा । श्रीमद्भा
 गवतस्योचे श्रवणादिविधिं च तम् ॥३॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच—
 शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि श्रीमद्भागवतस्य ते । श्रवणादिविधिं

પોતે જાણુવા ઇચ્છેયુ ફરીથી સવિનય પુછવા લાગ્યા ॥૮૯॥ ઇતિ શ્રીસ-
 ત્મજિજીવનનારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણો-
 ત્સવે સામાન્યતઃ સકલપુરાણોપપુરાણશ્રવણવિધિનિરૂપણનામા
 પ્રથમોઽધ્યાયઃ ॥૧॥

અધ્યાય ૨ જો.

ઉત્તમનૃપ પુછેછે—હે પ્રમો ! શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રવણનો પણ વિધિ
 તથા તેની પુરસ્કર્યાનો પ્રકાર અને તેના અગત્ય દાનનો વિધિ સાલળવા
 વાછતા મને કહો આ મેં પુછેલું સર્વ તમેજ તત્ત્વથી જાણ્યોછો અને હું
 સાલળવાની રૂપૃદાવાળો છું તો પાત્રભૂત મને સર્વજ્ઞ હોવાથી સર્વા-
 ર્થને તત્ત્વથી જાણુતા તમો કહેવાને યોગ્ય છો ॥૧-૨॥ મુવ્રતઋપિ
 કહેછે—हे राजन् ! आ प्रकरे उत्तम भूपतिश्चे पुष्टेया पुराणमुनि लग
 वान् नारायण् श्रीमद्भागवतनो श्रवणादिविधिं तेभने कहेवा लाग्या ॥३॥

શ્રીનાગયણુમુનિ કહેછે—हे उत्तम राजन् ! श्रीमद्भागवतना
 श्रवणादि प्रकारो तमोने इडीरीते कहुंछु तेने साल्लणो, ने प्रकारोना अनु

૧ આ અધ્યાયમા બ્રાહ્મ પાદ્ર આદિક પુરાણોના નામ કહેવાપૂર્વક શ્રીમદ્
 ભાગવત પુરાણના સહેતુક પ્રાદુર્ભાવતુ વિસ્તારથી નિરૂપણ કર્યું છે

સમ્યક્ સ્વવાચ્છિત્તફલપ્રદમ્ ॥૪॥ પુરાણાનિ દ્વિધા સન્તિ લઘૂનિ
 ચ મહાન્તિ ચ । લઘૂન્યુપપુરાણાનિ પુરાણાનિ મહાન્તિ ચ ॥૫॥
 મહાપુરાણાન્યકરોત્સ્યં વ્યાસો દશાષ્ટ ચ । અન્યે તૂપપુરાણાનિ
 ચક્રુસ્તાવન્તિ ચર્પયઃ ॥૬॥ ગ્રાહ્યં પાત્રં વૈષ્ણવં ચ શૈવં ભાગવતં
 તથા । માર્કણ્ડેય નારદીયમાગ્નેયં ચ ભગ્વિષ્ણુકમ્ ॥૭॥ લૈક્યં ચ
 બ્રહ્મવૈવર્ત ચારાહં સ્કાન્દવામને । કૌર્મ માત્સ્યં ગારુડં ચ બ્રહ્માણ્ડ
 ચાથ ભૂપતે ! ॥૮॥ મહાપુરાણસંશાનિ પ્રોક્તાન્યષ્ટદશેતિ હિ ।
 નામાન્યુપપુરાણાનાં કથયામ્યથ તેઽનઘ ! ॥૯॥ સાન્તકુમારં નાન્દં
 ચ નારસિંહ ચ કાપિલમ્ । દોર્વાસસં નારદીયં શૈવધર્મં ચ માન
 વમ્ ॥૧૦॥ બ્રહ્માણ્ડાર્યં ચૌશનસં વારુણં કાલિકાદ્યમ્ । વાસિષ્ઠ
 લિંગ વાસિષ્ઠં તથા માહેશ્વરાભિધમ્ ॥૧૧॥ પારાશર સામ્નસૌરે
 રત્યષ્ટાદશ ભૂપતે ! । મારીચભાર્ગવાદીનિ સન્ત્યન્યાન્યપિ કાનિ
 ચિત્ ॥૧૨॥ રિતિદ્વાસ રિતિ પ્રોક્તં યન્મહાભારતં તુ તત્ । રામાયણં
 તુ કાવ્યાખ્યં કથિતં મુનિસત્તમૈ ॥૧૩॥ ઇતેષાં ચ સવેદાનાં સારો

છાનથી અભિવ્યક્તિ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે ॥૪॥ સ્વયં વ્યાસ ભગવાને
 અઢાર મહાપુરાણો કહ્યાં છે બીજા ઋષિઓએ તો અઢાર ઉપપુરાણો
 કહ્યાં છે એરીને લઘુ અને મહત્ એવા બેદથી બે પ્રકારનો પુરાણવર્ગ છે
 ॥૫-૬॥ તેમાં ગ્રાહ્ય પાત્ર વૈષ્ણવ શૈવ ભાગવત માર્કણ્ડેય નારદીય આગ્નેય
 ભગ્વિષ્ણુત્તર લૈક્ય બ્રહ્મવૈવર્ત વારાહ સ્કાન્દ વામન કૌર્મ માત્સ્ય ગારુડ બ્રહ્માન્ડ,
 આ અઢાર પુરાણો મહાપુરાણ નામથી નિખ્યાત છે હે ભૂપતે ! હવે ઉપ
 પુરાણના નામો તમોને કહું-સાન્તકુમાર નાન્દ નારસિંહ કાપિલ દોર્વા
 સ મમ નારદીય શૈવધર્મ માનવ બ્રહ્માન્ડ ચૌશનસ વારુણ કાલિક વાસિષ્ઠલિંગ
 વાસિષ્ઠ માહેશ્વર પારાશર સામ્ન સૌર, આ અઢાર ઉપપુરાણો પ્રસિદ્ધ છે
 બીજા પછી મારીચ ભાર્ગવ વિગેરે દેવલોક ઉપપુરાણો છે ॥૭-૧૨॥ જે
 મહાભારત વ્યાસનિરચિત છે તેતો દતિદ્વાસશ્રેષ્ઠ ગણાય છે જે વાલ્મીકી
 રામાયણ છે તેતો આદિકાવ્ય નામથી મહામુનિઓએ કહ્યું છે ॥૧૩॥ આ
 સર્વની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ શ્રીમદ્ભાગવત નામનું મહાપુરાણ છે, કેમકે આ

ભાગવતાભિધમ્ । મહાપુરાણં કથિતં ભવરોગરસાયનમ્ ॥૧૪॥
 નદીનાં તુ યથા ગદ્ગા દેવાનામચ્યુતો યથા । વૈષ્ણવાનાં યથા શમ્ભુઃ
 પુરાણાનામિદં તથા ॥૧૫॥ સર્વવેદપુરાણેભ્યઃ શ્રેષ્ઠત્વેઽસ્ય તુ કાર-
 ણમ્ । કથયામિ ચ તે રાજશુચિસ્તન્નાસ્તિ તે યતઃ ॥૧૬॥ યદાઽ-
 સ્ત્રજ્જગદિદં બ્રહ્મા લોકપિતામહઃ । તદાનીં શ્રેયસે નૃણાં વેદં પ્રાવર્ત-
 યત્સ તુ ॥૧૭॥ એક એવ પુરા વેદઃ કૃતાદાવભવદ્યુગે । અધીયતે સ્મ
 સાર્થં તં સમગ્રમપિ સદ્વિયઃ ॥૧૮॥ દ્વાપારાન્તે ત્વલ્પધિયો વમ્ભુઃ
 કાલવેગતઃ । તં નાધ્યેતું નરાઃ શેકુર્વૌદ્રુમયં ચ તસ્ય તે ॥૧૯॥

પુરાણુ સમસ્ત વેદાર્થના સારરૂપ, સસાર રોગનું નિવારક કોઈ પણ રસા-
 યન છે, એમ સમસ્ત મુનિઓ કહે છે ॥૧૪॥ ‘નદીનાં તુ યથા ગદ્ગા દેવા-
 નામચ્યુતો યથા । વૈષ્ણવાનાં યથા શમ્ભુઃ પુરાણાનામિદં તથા ॥’ એવી સ્મૃતિ
 છે અર્થ—અદ્રલાગા આદિક સમગ્ર નદીઓને મધ્યે ગંગાજી જેમ શ્રેષ્ઠ છે,
 સર્વ દેવોમાં અચ્યુત—વિષ્ણુ જેમ શ્રેષ્ઠ છે, સર્વ વૈષ્ણવોને મધ્યે શમ્ભુ જેમ
 શ્રેષ્ઠ છે, એમ ઉક્ત ગ્રાહ્યાદિ પુરાણોને મધ્યે આ ભાગવત ઉત્તમ છે
 એમ સદૃષ્ટાંત નિરૂપણ કરાય છે ॥૧૫॥

હે રાજન! આ પુરાણની ધર્તિર પુરાણોની અપેક્ષાએ અને વેદોની પણ
 અપેક્ષાએ ઉત્તમતામાં જે નિમિત્ત છે તે તમોને હવે કહું છું, કેમકે આના
 શ્રવણમાં તમારે અભિરૂચિ અભ્યધિક અનુવર્તે છે, રૂચિવાળાને કહેવું યુક્ત
 હોઇને સફળ કહેવાય ॥૧૬॥ જ્યારે લોકપિતામહ બ્રહ્માએ આ અડાનત-
 ગત જગત સર્જ્યું ત્યારે દેવ મનુષ્યાદિકના શ્રેયમાટે અનાદિસિદ્ધ વેદ
 પ્રવર્તાવ્યો ॥૧૭॥ પૂર્વે સત્યયુગમાં તો પુરૂષાર્થ અને તેના સાધનોનો જોધ
 કરનારો સ્વત પ્રમાણુ વેદ એકજ હતો, તેનું ઉપબૃહણ પુરાણાદિ કાંઈ
 પણ ન હતું કે જેથી તેના અર્થનો સંજોધ મુખેથી થાય કિંતુ તે સમયે
 સર્વની ભુદ્ધિ ઉત્કૃષ્ટ હુશાય હતી, તે શુદ્ધિસામર્થ્યને લીધે ગુરૂથષ્ઠી અર્થ-
 સહિત સમગ્ર વેદને લાખીને, તેના અર્થોને યથાર્થપણે નિશ્ચય કરીને,
 પોતાના અને પરના શ્રેય સંપાદનમાં સર્વકોઈ સમર્થ હતા ॥૧૮॥ દ્વાપર-
 યુગને આતે તો સર્વે જનો બહુધાપણે પ્રકૃતિથી અલ્પશુદ્ધિવાળા થયા.

નારાયણાવતારોઽભૂત્તદા દૈવાયનો મુનિઃ । વેદાર્થબોધનેનૈવ શ્રેય-
સેઽયતતાઽઽત્મનામ્ ॥૨૦॥ વેદમેકં ચતુર્ધંવ વ્યમજત્સ મહામુનિઃ ।
ચક્રે યોદ્ધું તદર્થં ચ પુરાણૈઃ સહ ભારતમ્ ॥૨૧॥ ચતુર્ણામપિ વર્ણા-
નામાશ્રમાણાં ચ સર્વેશઃ । ધર્માર્થકામમોક્ષાંશ્ચ તત્ર સોઽવર્ણય-
ત્સ્ફુટમ્ ॥૨૨॥ આત્યન્તિકશ્રેયસે ચ ધર્માનેકાન્તિનામપિ । કચિ-
ત્કચિત્પ્રસન્નેન વર્ણયામાસ તત્ર સઃ ॥૨૩॥ ઋગ્વેદાચાર્યમકરોત્તતઃ
પૈલમૃપિં મુનિઃ । યજુર્વેદસ્ય ચાચાર્યં સ વૈશંપાયનં મુનિમ્
॥૨૪॥ સામવેદસ્ય ચાચાર્યં ચકાર સ તુ જૈમિનિમ્ । અથર્વવેદા-
ચાર્યં ચ સુમન્તુમકરોદપિમ્ ॥૨૫॥

માટેજ તેઓ વેદ અને તેના અર્થના અવધારણુમા સમર્થ થયા નહિ ॥૨૬॥
તે સમયે ભગવાન નારાયણ પોતાના અશ્વથી વ્યાસમુનિરૂપે અવતરીને,
વેદ અને તેના અર્થનો અવબોધ આપીને જીવોનુ શ્રેય સંપાદન કરવા
અનત, અવિભક્ત, માટેજ મદમતિઓથી અવધારણુ ન થઈ શકે એવા
વેદોને અધ્યયન અવધારણુની સુકરતાસાથે ઋક યજુર્ સામ અથર્વ
એવા ચોદથી ચાર પ્રકારે વિભાગ કરીને, તેના અર્થના અવધારણુ અર્થે
બ્રાહ્મણ મહાપુરાણો અને મહાભારત કર્યું ॥૨૦-૨૧॥ તેમા તે મહામુનિએ
આરેયવણી અને આરેય આશ્રમોના સમગ્ર ધર્મો અને ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ,
આ આરેય પુરુષાર્થોનુ સ્પષ્ટપણે વર્ણન કર્યું ॥૨૨॥ ક્વચિત્ ક્વચિત્ પ્રસં-
ગાત્ (નિ શ્રેયસ પ્રસંગથી) આત્યતિક શ્રેય સાથે (જેની લબ્ધિ થતા કેવલ્ય
અસંભાવ્ય સમગ્રાય એવા આનંદમય પરબ્રહ્માનુભવરૂપ ભગવત્સેવાપર્યંતના
પરમ નિ શ્રેયસના લાભ માટે) એકાતિકોના ધર્મો-અનન્યોપાયત્વ
અનન્યગતિત્વરૂપ ધર્મો વર્ણન કર્યા ॥૨૩॥ તદનંતર તે વ્યાસમુનિએ પૈલ
નામના ઋષિને વિભાગ કરેલા વેદોને મધ્યે ઋગ્વેદના આચાર્ય (ભણાવા-
વિગેરેવડે પ્રવર્તક) કર્યા વૈશંપાયન ઋષિને યજુર્વેદના આચાર્ય કર્યા
જૈમિનિ મુનિને સામવેદના આચાર્ય કર્યા અને સુમતુ મુનિને અથર્વ-
વેદના આચાર્ય કર્યા ॥૨૪-૨૫॥ તે પછી બાદશયણ મહામુનિ વ્યાસજીએ
નરોના હિત માટેજ રોમઢર્ષણ નામના મુનિને ઇતિહાસ પુરાણોના

મહર્ષણમ્ । સ વાદરાયણશ્ચક્રે હિતાયૈવ નૃણામૃપિઃ ॥૨૬॥ સરસ્વ-
તીનદીતીરે શમ્યાપ્રાસામિધાશ્રમે । इत्थं कृत्वापि स मुनिर्नवातु-
प्यन्निजान्तरे ॥૨૭॥ તસ્યાસન્તોપહેતું તે વ્રવીમિ નૃપતે ! शृणु ।
નિઃશ્રેયસાય લોકાનાં તસ્ય જન્માસ્તિ ભૂતલે ॥૨૮॥ તસ્ય હેતુસ્તુ
સદ્ધર્મો જ્ઞાનં વૈરાગ્યમેવ ચ । માહાત્મ્યજ્ઞાનયુગ્મભક્તિર્મુક્તશ્ચેતિ
ચતુષ્ટયમ્ ॥૨૯॥ સ તુ તેનાલ્પકો હોવ વર્ણિતોઽપ્યતિવિસ્તૃતૈઃ ।
મિશ્રત્વાદ્ધર્મકામાર્થર્થલું શક્યો ન તત્ત્વતઃ ॥૩૦॥ સ્વર્ગાદિફલદે-
પ્તેવ તતઃ કર્મસુ માનવાઃ । સક્તા આસન્વહુવિધૈર્વાન્યૈસ્તત્પ્રતિ-
પાદકૈઃ ॥૩૧॥ તદા તુ તસ્ય શ્રેયોર્થા પુરાણાદિકૃતિર્મુનેઃ । આસી-

આચાર્ય બનાવ્યા ॥૨૬॥ સરસ્વતી નદીને તીરે રહેલા શમ્યાપ્રાસ નામના
આશ્રમમાં રહીને આ બધું કરીને પણ તે વ્યાસમુનિ પોતાના અંતરમાં
સંતોષને નજ પામ્યા ॥૨૭॥ હે નૃપતે ! વ્યાસમુનિને એમ કરવા છતાં
પણ જે અસંતોષ રહ્યો તેનું કારણ તમોને કહું છું તેને સાંભળો. વ્યાસ-
મુનિનો ભૂતળમાં પ્રાદુર્ભાવ લોકોને પરમ નિઃશ્રેયસના ઉપાયનો અવબોધ
આપવા થયો હતો. લોકકલ્યાણનું કારણ તો સદ્ધર્મ, જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને
ભૂમ્નિ-ભૂમશબ્દવાચ્ય નિરવધિક આનંદમય પરબ્રહ્મ પરમાત્મામાં માહા-
ત્મ્યજ્ઞાનસહિત પરા ભક્તિ, આ ચારજ કહ્યું છે. આ નિઃશ્રેયસના સાધ-
નનું તે તે પુરાણાદિકમાં નિરૂપણ કર્યું પણ અલ્પમાત્રજ કર્યું. તેપણ
અતિ વિસ્તારથી વર્ણન કરેલા વિવિધ અનેક ચરિત્રવિશેષો, વિવિધ
ધર્મો અને ત્રૈવર્ણિક ફળોથી મિશ્રિત હોવાથી તત્ત્વથી બોધ ન થાય એવું,
માટેજ સર્વેએ વિવેચન કરીને ન અવધારણ થાય એવું થયું, માટેજ ધર્માર્થ
કામને સ્થાપન કરનારાં બહુવિધ વાક્યોએ કરીને માનવો પ્રકૃતિથી કર્મ-
શ્રિયાવાળા હોવાથી સ્વર્ગાદિ ફળ સંપ્રાપક, લગવહલજિવર્ણત, કેવળ
યશાદિ ક્રિયાઓમાંજ આસક્ત થયા. એમ થવાથી વ્યાસમુનિનું અવતરણ-
કૃત્ય પરિનિષ્પન્ન થયું નહિ ॥૨૮-૩૧॥ ત્યારે તો તે મુનિની લોકકલ્યાણાર્થે
જે પુરાણાદિકૃતિ હતી તે તેનું ફળ નહિ થવાથી ન કર્યાપ્રાયજ થઈ ગઈ,
કેમકે આત્યંતિક શ્રેયમાં હેતુભૂત સદ્ધર્મ જ્ઞાનાદિકમાં જનોની પ્રવૃત્તિ થઈ

દેવાકૃતપ્રાયા તત્ફલ્લાનુદયાત્કિલ ॥૩૨॥ તદાન્તર્યામિણ સાક્ષા-
દ્વાયુદેવેન તદ્દૃદિ । અપૂર્ણકામતા પ્રેરિ તયા તાપો મહાનભૂત
॥૩૩॥ તદુત્થયા શુચા તસ્ય જ્ઞાનં સઙ્કુચિતં હ્યભૂત્ । અતઃ જ્ઞાન્તિ
સ ન પ્રાપદ્ધન્યં કર્તુ ન ચાશકત્ ॥૩૪॥ તતો દયાલુર્ભગવાન્નારા
યણ જ્ઞપીશ્વરઃ । નારદં પ્રેપયત્તસ્યે નિપુણં પરવોધને ॥૩૫॥ વિચા
રેણાપિ તાપસ્ય દેતોરનુપલમ્ભનાત્ । શોચન્તં તમુપેયાય નારદઃ
સર્વંદુ સ્હા ॥૩૬॥ વ્યાસેન પૂજયિત્વાઽથ સ્વાસન્તોપસ્ય કાર
ણમ્ । સમ્પૃષ્ઠઃ સ મુનિઃ પ્રોચે સર્વજ્ઞો ભગવત્પ્રિયઃ ॥૩૭॥ નારદ
ઉવાચ—યદર્થમવતારસ્તે સમ્યક્ તન્ન ત્વયા કૃતમ્ । અપૂર્ણકામતા

નહિ ॥૩૮॥ તે સમયે સર્વ લોકોનુ પરમ હિત કરવાનુ મહામત ધારી રહેલા
સાક્ષાત્ અતર્યામી ભગવાન્ વાસુદેવે વ્યાસમુનિના મનમાં અકૃતાર્થતા પ્રેરી,
તેણે કહીને તેમના મનમાં મહાન્ નિવેદ થયો તેજ નિવેદાતિશયથી બહુ
શોકાતુર થતા તેમની તે પ્રસાપણ સંકુચિત થઈ ગઈ માટેજ શાંતિને
નહિ પામીને નવો નિબંધ કરવાપણ સમર્થ થયા નહિ ॥૩૩-૩૪॥ અને
તર દયાળુ ઋષીશ્વર ભગવાન્ નારાયણે તેમની પ્રસાદુર્ભજતા ટાળવામાટે
પરાવરતત્વને બળુનારા, બીજને બોધ દેવામાં નિપુણ નારદજીને તેમની
પાસે મોકલ્યા ભગવાને મોકલેલા, સર્વ દુખને ટાળવામાં મહાસમર્થ તે
નારદમુનિ શોકનો હેતુ અને તેના નિવારણનો ઉપાય વિચાર કરતા પણ
નહિ મળવાથી કેવળ શોક કર્યા કરતા વ્યાસમુનિને પાસે આવ્યા ॥૩૫-૩૬॥
વ્યાસજીએ પોતાપાસે આવેલા નારદજીને બોધને તેમની પૂજ કરીને
તે પછી શોકકુળ મનવાળા તેમણે પોતાના અસતોષનુ નિમિત્ત અને
તેના નિવારણનો ઉપાય પુછ્યો વ્યાસે પુછેલા સર્વજ્ઞ ભગવદેકપ્રિય
નારદમુનિ બોલ્યા ॥૩૭॥ નારદજી કહેછે—હે વ્યાસમુને! જેને માટે
તમારો અવતાર ભગવાને સપાદન કર્યો છે તે લોકોને વેદાર્થનો અવબોધ
આપીને આત્મતિક શ્રેય સપાદન કરી આપવારૂપ અવતારપ્રયોગન
તમોએ સારીરીને કયું નથી માટેજ કોઈ પણ અપૂર્ણકામતા તમારા પણ
બળુવામાં ન આવે એવી તમારા મનમાં કેવળ વિધરિવર્તે છે તમો અનંધ

તસ્માદ્વદયે તવ વર્તતે ॥૩૮॥ આત્યન્તિકશ્રેયસે ત્વં જનાનાં રચ-
યાનઘ ! । ત્વત્કૃતગ્રન્થસર્વસ્વં પુરાણં કેવલં રસમ્ ॥૩૯॥ યશઃ
શ્રીવાસુદેવસ્ય તદ્ગત્કાનાં ચ તત્ત્વતઃ । તત્ર વર્ણયતઃ શાન્તિર્મ-
વિપ્સ્યતિ તવાન્તરે ॥૪૦॥ શ્રીમદ્ભાગવતં નામ પુરાણં રચયા-
ધુના । તેન નિઃશ્રેયસં નૃણાં ત્વત્સન્તોષશ્ચ સેત્સ્યતિ ॥૪૧॥ આજ્ઞા
નારાયણસ્યેત્યં ભવતીત્યુપદિદ્ય તમ્ । જગામ નારદઃ સોઽથ
તદ્વ્યધિત્સત્સમાધિના ॥૪૨॥ વેદાન્સમૃતીશ્ચેતિહાસાન્પુરાણાનિ ચ
સર્વશઃ । સૂત્રાણિ કાવ્યાન્યામથ્ય બુદ્ધ્યા તત્સારમાદદે ॥૪૩॥ સ્વા-
નુભૂતિસહાયેન તેન ભાગવતાભિધમ્ । સ ચકાર મહાયોગી પુરાણં
મુક્તવાન્નિહતમ્ ॥૪૪॥ ક્ષીરાધાવોપધીઃ સર્વા મથિત્વા મન્દરા-

(નિર્દોષ) છો. તે તમારે પ્રાકૃતની પેઠે શોકહેતુ આંથી હોય ? જનોના
પરમ નિઃશ્રેયસ માટે તમારી પ્રવૃત્તિ છે, તે પરોપકારાર્થા પ્રવૃત્તિને તેવા
પુરાણાંતરના નિર્માણથી પરિપૂર્ણ કરો. જે પુરાણ આટલા કાળમાં તમોએ
કરેલા સમગ્ર પુરાણાદિકના કેવળ સારભૂત રસમય થાય. જેમાં પ્રધાનપણે
વાસુદેવ ભગવાનનું યશ તથા ભાગવતોનું યશ તત્ત્વથી વર્ણન કરવાથી
તમારૂં મન પોતેજ સર્વ પ્રકારે શાંતિને પામશે. ભગવાનના ગુણોનું પ્રાધાન્ય
હોવાથી ‘ભાગવત’ નામથી પ્રખ્યાત તે પુરાણ હમણાંજ રચ્યો. એવા સર્વો-
ત્તમ પુરાણના વિરચનથી સર્વ ક્ષોધને નિઃશ્રેયસલાભ થશે અને તમારે શાંતિ-
લાભ થશે ॥૩૮-૪૧॥ જે આ મેં પ્રતિબોધ દીધો તે સાક્ષાત્ નારાયણની
આજ્ઞાથી દીધો છે તો તેમની અનુજ્ઞાને અનુસારે તમો કરો. હે રાજન્ !
આ પ્રકારે વ્યાસમુનિને કહીને નારદમુનિ આવ્યા ગયા. નારદજી ગયા પછી
વ્યાસજીએ નારાયણના નિર્દેશમુજબ ભાગવત રચવાની ઇચ્છા કરતાં સમા-
ધિવડે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કરીને કેવળ યોગશુસંસ્કૃત મનથી સમગ્ર
વેદ સ્મૃતિ ઇતિહાસ પુરાણ સૂત્ર કાવ્યાદિકને હસ્તતળામલકવત્ બરોબર
વિચારીને તેનો સાર મનથીજ ચઢવું કરી લીધો ॥૪૨-૪૩॥ અનંતર મહા-
યોગી વ્યાસ ભગવાને આત્મા પરમાત્માના સાક્ષાત્કારરૂપ જે સ્વાનુભૂતિ
તેના સહાયબળથી વેદાદિકના સારભૂત મુક્તમોગ્ય ભાગવત નામનું પુરાણ

દ્રિણા । યથોદપાદયદ્વિષ્ણુ પીયૂષ સ તથૈવ તત્ ॥૪૫॥ અન્તર્હિંતે
ભૂમિષ્ ! વાસુદેવે ભુવસ્તલાદાશ્રય પત્તદાસીત્ । સદ્વાન્યયસ્યાપિ
નિરાશ્રયસ્ય ધર્મસ્ય લોકેષુ પુરાણમેવ ॥૪૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने
नारायणचरिते धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणध्वणोत्सवे सहेतुकभागवतोत्पत्ति
निष्पणनामा द्वितीयोऽध्याय ॥૨॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—સારેડસિન્સર્વશાસ્ત્રાણાં શ્રીમદ્ભાગવતાભિ

કર્તુ ન્યારે મુખોને પણ ઉપભોગ્ય છે તો મુમુક્ષુઓને ઉપભોગ્ય થાય
એમા કહેવુજ સુ? થાયજ ॥૪૪॥ સમસ્ત ઔપધીઓ ક્ષીરસાગરમા
નાખીને તેને મદરાદિથી મથન કરીને પૂર્વે વિધ્યુ ભગવાને દેવોના હિતમાટે
જેમ અમૃતનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો તેમ વેદાદિ પ્રમાણોને યોગમુસસ્કૃત
પોતાના મનમા નાખીને પરમાત્મપ્રેરણાથી ઉદ્ભવેલા પ્રજાવિશેષથી તેને
નિર્મથન કરીને મુમુક્ષુજનોના હિતમાટે દયાળુ વ્યાસમુનિએ કોઈપણ આનં
દમય અમૃત આ પુરાણનો સમુદ્ધાર કર્યો છે ॥૪૫॥ હે રાજન્! વસુદેવ
મુત યદુપતિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ ભૂતળ થકી અતર્ધાન થતા લોકમા નિરા
ધાર થએલા વશસહિત ધર્મના આધારભૂત અવલગનભૂત ભૂમિમા
આ ભાગવત પુરાણ થયુ ॥૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થ-
પ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે સહેતુકભાગવતોત્પત્તિનિરૂપણનામા
દ્વિતીયોઽધ્યાય ॥૨॥

૧અધ્યાય ૩ જો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ઉત્તમ ભૂપતે! આ શ્રીમદ્ભાગવત
સમગ્ર શાસ્ત્રોના સારભૂત છે, કારણ કે આમા સાખ્યશાસ્ત્રમા કહેલો પ્રકૃતિ
પુરૂષવિવેક યોગશાસ્ત્રમા કહેલો યોગપ્રકાર, બ્રહ્મસૂત્રમા કહેલો પરબ્રહ્મ
અને તેમના ઉપાસન સ્વરૂપનો વિનિર્ણય અને બ્રહ્મસૂત્રના મૂળભૂત ઉપ

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને શ્રીમદ્ભાગવતોા સમગ્રમા સારસા કહેવા
પૂર્વક તેવુ વિશેષપણે માહાત્મ્ય વર્ણન કર્યુ છે

ધે । સાહ્યસૂત્રોદિતો હ્યર્થો યોગસૂત્રોદિતસ્તથા ॥૧॥ બ્રહ્મસૂત્રોદિ-
તશ્ચાર્થો વેદાન્તાર્થશ્ચ ભૂપતે । । વિસ્તરાદ્ધર્ણિતોઽસ્ત્યેવ ભગવદ્ભક્તિ-
વૃદ્ધયે ॥૨॥ શ્રીકૃષ્ણો હિ ચતુર્વ્યૂહો વાસુદેવાદિસંજ્ઞકઃ । વર્ણિતઃ

નિપદોનો અર્થ જે આત્માપરમાત્માનો શરીરશરીરિભાવાદિ વર્ણનરૂપ છે. (બ્રહ્મસૂત્રોએ મીમાંસા કરેલો ઉપનિષદર્થ) આ સર્વાર્થનું સંપૂર્ણપણે વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. તેમાં પણ આ વિશેષ છે—કપિલહાર્દને નહિ બાલુનારા કેટલાક કાપિલોએ પ્રવતવિલો ‘પ્રકૃતિપુરૂષ સ્વતંત્ર છે’ એવા વાદરૂપ જે સાંખ્યપક્ષ છે તેનો એમાં અનુવાદ કર્યો નથી. તથા મનની નિર્મળતા સંપાદન કરવામાત્રમાં પર્યાપ્ત ઈશ્વરભક્તિ છે, તેવી ભક્તિ જેમાં અગ છે એવો આત્યતિક ચિત્તવૃત્તિના ઉચ્છેદરૂપ યોગનો આમાં અનુવાદ કર્યો નથી. તથા વેદાંતને નહિ મળનારો (વિરૂદ્ધ) બ્રહ્મસૂત્રાર્થ કે બ્રહ્મ-સૂત્રને નહિ મળનારો વેદાંતાર્થ જે હુમતિપરિકલ્પિત છે કે જે ભક્તિનો અપ્રાધાન્ય વાદ છે તેનો પણ આમાં અનુવાદ કર્યો નથી. કિંતુ સાંખ્યાદિ સર્વાર્થપણે ભક્તિના અગપણેજ ઉપવર્ણન કર્યો છે નિલનિર્દોષ, સકળ કલ્યાણગુણ પરિપૂર્ણ એવા પરમેશ્વરમાં પરાનુરાગરૂપ અને પરમ નિઃશ્રે-યસમાં સાક્ષાત્ ઉપયોગી એવી ભક્તિનું સ્વરૂપ તથા તે ભક્તિનોજ સાધન-દશામાં અને ફળદશામાં અવિચ્છેદ (સર્વદા વર્તવાપણું) તથા પરંબ્રહ્મ પરમાત્માનું તે ભક્તિમાં સાક્ષાત્ વિષયપણું (ભક્તિના સાક્ષાત્ વિષય પરંબ્રહ્મ છે) તથા પુરૂષોનું ભગવદ્ભજન કરવું એનેજ એક યોગ્ય સ્વરૂપપણું. (ભગવદ્ભક્તિ કરવી એજ એક ચેતનોનું સ્વરૂપ છે) તથા પરંબ્રહ્મના અધિદ્વાનથીજ (સ્વતંત્રપણે નહિ) પ્રધાનનું વિવિધ વિકારોમાં હેતુપણું તથા પરમાત્માની એકાંત ભક્તિવિશેષનુંજ યોગપણું (જે એકાં-તિક ભક્તિ એજ યોગ છે) આ ભાગવતમાં કહ્યું છે. આમાં વિરોધ ન આવે એરીતે કાપિલાદિક અર્થનો સ્વીકાર કરવો ॥૧-૨॥ જેની ભક્તિ-વૃદ્ધિ માટે આ અધો અર્થ વિસ્તારથી વર્ણુવ્યો તે કયા ભગવાન? એવી આશંકામાં તેમને કહે છે—જે સાક્ષાત્ અક્ષરધામવાસી શ્રીકૃષ્ણ છે તેજ

પશ્ચરાત્રેણ પુરુષાયવતારદૃત્ ॥૩॥ તસ્ય સ્વરૂપવિજ્ઞાનં તસ્મિન્મ
ક્તિશ્ચ નેષ્ટિકી । નૈષ્કર્મ્યં વર્મ તત્પ્રીત્યે વૈરાગ્યમિતરન ચ ॥૪॥
તથા તસ્યાવતારાણાં જન્મકર્માણિ યાન્યપિ । તેષા દિવ્યતયા જ્ઞાનં
તદ્ભક્તેષ્વેવ સૌહૃદમ્ ॥૫॥ તથાત્મરૂપવિજ્ઞાનં સમ્યદ્જૂનાં ભવે-
દિત્તિ । પતાન્યેવાન વિસ્તાર્યં વહુધાઽવર્ણયન્મુનિ ॥૬॥ પતં ગુહ્ય-
તમં ત્વર્યં શ્રીમદ્ભાગવતસ્થિતમ્ । ન હિ સર્વે વિજાનન્તિ જાનન્તિ
વિરલા વુધા ॥૭॥ શ્રોતારો વાપિ વક્તારો યે સ્વધર્મેષુ સંસ્થિ-
તા । પશ્ચસ્યપિ વિરક્તા યે વિષયેષ્વાત્મવેદિન ॥૮॥ નરાકૃતિ

વાસુદેવ સકર્ષણુ અનિરૂદ્ધ પ્રભુમરૂપ ચતુર્વૃહને ધરનારા અને બ્રહ્મિશ્વ
રિના હેતુભૂત પુરુષાવતારને ધરનારા છે એમ પાચરાત્રમા વર્ણુન કર્યા છે
(આ ઉપરથી ચતુર્વૃહના વર્ણુનરૂપ જે પાચરાત્રાર્થ છે તેનો પણ આમા
વિસ્તાર છે, એમ બહુી હેતુ) તે આ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના સ્વરૂપનુ
વિજ્ઞાન, તેમને વિષે પરા ભક્તિ, તેમનુ ગ્રીણુન કરવુ એજ એક સ્વરૂપ
જેનુ છે એનુ નૈષ્કર્મ્યરૂપ કર્મ, (કામસંકલ્પે વર્ણુત હોવાથી બધક ચતુ
નથી માટે આ કર્મ નૈષ્કર્મ્યરૂપ થાય છે) શ્રીકૃષ્ણુથકી અન્યન-ધર્તર
માયિક વસ્તુમાનમા વૈરાગ્ય તેમના વરાટાદિ અવતારોના સ્વરૂપનો
યથાતથ્ય નિશ્ચય, તેમના જન્મકર્મો પ્રાકૃત નથી કર્મવશ્ય નથી, લોદ્રોપ
કાર માટે છે અને સ્વેચ્છામાત્ર મૂળ છે, માટે દિવ્ય છે એવો નિશ્ચય,
તેમના અનન્યભક્તોમા સૌહાર્દાંતિશય તથા તેમનાજ એક દાસભૂત આત્મ
સ્વરૂપનુ વિજ્ઞાન, આ સાત ભગવત્સ્વરૂપવિજ્ઞાન વિગેરે જનોને રૂડીરીતે
થવામાટે આ સાખ્યસૂત્રાર્થ વિગેરેનુ અને ભગવત્સ્વરૂપવિજ્ઞાન વિગેરેનુ
બહુપ્રકારે વિસ્તારથીજ આ પુરાણમા બ્યાસે વર્ણુન કર્યુ છે ॥૩-૬॥ શ્રીમદ્
ભાગવતમા રહેલા આ અતિગુહ્ય (રહસ્ય) અર્થને તો સર્વ કોઈજનો
બહુતા નથી જેઓ બહુછે તેઓજ બુધ છે, તેતો કોઈ વિરલાજ છે આ
પુરાણના કેવળ શ્રવણથી કે પ્રવચનથી એના રહસ્યાર્થને બહુનારા સર્વ
કોઈ થતા નથી કિંતુ જે શ્રોતા વખ્તાઓ સ્વધર્મમા દૃઢ નિષ્ઠાવાળા હોય,
જેઓ પાચેય વિષયોમા વૈરાગ્યવાળા હોય, જેઓ આત્મામાજ દૃઢ નિષ્ઠા

વાસુદેવમનન્તૈશ્વર્યમણ્ડિતમ્ । શાત્ત્વૈવ તત્ર ભક્તિં ચૈ નૈષ્ઠિકીં
 કુર્વતે નરાઃ ॥૯॥ સૌહાર્દં સાત્ત્વતેષ્વેવ નિર્દમ્ભં ચૈ ચ કુર્વતે । ત
 ઇવૈતદ્રહસ્યં હિ જાનન્તિ નૃપ ! નૈતરે ॥૧૦॥ ઇતૈસ્તુ લક્ષણૈર્યુક્તા
 અદક્ષા અપિ લૌકિકે । અનધીતાનેકશાસ્ત્રા અપ્યેતચ્છૂવણાદ્વિદુઃ
 ॥૧૧॥ ઇતલ્લક્ષણહીના યેઽધીતશાસ્ત્રચયા અપિ । નિપુણા વ્યવહાર-
 રેષુ કુર્વન્તો ગુરુતામપિ ॥૧૨॥ યાવજ્જીવમધીયાનાઃ શૃણ્વન્તો
 વૈ તદન્વહમ્ । રહસ્યં નૈવ જાનન્તિ લભન્તે પ્રેમ ન પ્રમૌ ॥૧૩॥
 જ્ઞાત્વા વૈ તત્સતાં વક્તાન્ન વર્તન્તે તથા ચ યૈ । તેઽપ્યશ્નતુલ્યા
 વિદ્વેયા ભક્ત્યા સેવ્યમિદં તતઃ ॥૧૪॥ પુરાણસ્યેદશસ્યાસ્ય જ્ઞાનાદજ્ઞા-

વાળા હોય, જે શ્રોતાવક્ત્રા નરો ભાગવતપ્રતિપાઘ નરાકાર વાસુદેવ ભગ-
 વાનને સર્વ ઐશ્વર્યસંપન્ન સમજીને તેમને વિષેજ એકાંતિક ભક્તિને
 કરતા હોય અને જેઓ એકાંતિક ભક્તોવિષેજ નિષ્કપટ સૌહાર્દ રાખનારા
 છે, તે નૃપ ! તેઓનેજ આ પુરાણ શ્રવણથી કે પ્રવચનથી પોતાના રહસ્ય-
 ધર્મને પ્રકાશે છે, બીજાઓને નહિજ ॥૭-૧૦॥ ઉઝ ધર્મનિષ્ઠાદિ લક્ષણની
 સંપત્તિજ આના રહસ્યાર્થ વિજ્ઞાનમાં મુખ્ય ઉપકરણ છે, પણ અનેક
 શાસ્ત્રોનું અધ્યયન નથી. લૌકિક વ્યવહારમાં નિપુણ ન હોય અને અનેક
 શાસ્ત્રને ભણેલા પણ ન હોય તોપણ તેઓ જે ઉઝલક્ષણે સંપન્ન હોય
 તો આ રહસ્યાર્થને શ્રવણમાત્રથીજ સમજે છે. જે જનો તો પૂર્વોઝ લક્ષણે
 રહિત હોઈને અનેક શાસ્ત્રને ભણેલા પણ હોય, લૌકિક સફળ વ્યવહારમાં
 પણ નિપુણ હોય, ગુરુપદ ઉપર ચઢી બેઠા પણ હોય (અનેક શાસ્ત્રોને
 ભણાવતા પણ હોય) અને યાવજ્જીવં પ્રતિદિન આ પુરાણનું પઠન શ્રવણ
 પણ કર્યા કરતા હોય તોપણ તેઓ પૂર્વોઝ ગૃહાભિપ્રાયને લાગુવા માટે
 સમર્થ થતા નથી. અને તેથી આ ભાગવતપ્રતિપાઘ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણમાં તેઓને
 પ્રેમરસનો પ્રસંગ પણ નથી ॥૧૧-૧૩॥ જે પુરુષો આ પુરાણને સંતોના
 મુખધણી સાંભળતા નથી, કિંતુ પોતાની મેળેજ શુદ્ધિબળથી લાગુવા
 પ્રવર્તે છે અને જેઓ સંતોના મુખધણી શ્રવણથી લાગીને પણ તેને અનુ-
 સારે વર્તતા નથી તેઓ પણ અજ્ઞાનને સમાનજ સમજવા. માટે આ

નતોઽપિ ચા । શ્રવણં પઠનં વાપિ યે કુર્યુર્માનવા મુચિ ॥૧૫॥
 સઘસ્ટે પાપનિર્મુક્તા ભવેયુર્યદિ તે પુનઃ । ન કુર્યુઃ પાતકં તદ્દિ
 મુક્તાઃ સ્યુર્ભવન્ધનાત્ ॥૧૬॥ ચિરન્તનાયા વૃદ્ધાયા મહાપાપમ-
 હારજઃ । ત્યક્તાયા નિષ્કૃતૈર્વૈર્દેરિદમેવામૃતં હિતમ્ ॥૧૭॥ રહસ્યમે
 તત્પરમં કૃત્વા ઘ્યાસો નિજાત્મજમ્ । પુરાણં શ્રેયસે નૃણાં શુકં સ
 ત્વધ્યજીગપત્ ॥૧૮॥ વ્યાલુઃ સ શુકઃ ગ્રાહ ગદ્ગાતીરે પરીક્ષિતમ્ ।
 પ્રાયોપવિષ્ટં નૃપતિં મહર્ષિગણસંસદિ ॥૧૯॥ તતઃ પ્રવૃત્તિરમવ-
 જ્ઞૂતલેઽસ્ય નરાધિપ ! શ્રીમદ્ભાગવતસ્યેતિ શ્રેષ્ઠમેતત્પ્રકીર્તિતમ્

ભાગવત ભક્તિથીજ સર્વેએ સેવતુ ॥૧૪॥ આ પુરાણના પઠન શ્રવણનો આ
 મહિમા છે—આ ભાગવતપુરાણના અર્થને જાણીને કે નહિ જાણીને જે
 જનો શ્રદ્ધાથી પાઠ કરે છે કે સાંભળે છે તેઓ તત્કાલેજ પ્રાપ્તન સચિત્ત
 સમસ્ત પાપોમાથી પ્રમુક્ત થાય તે પુરૂષો જે ઉત્તરકાળમાં કરીધી પાપ
 કર્મને ન કરે તો ભવબંધન થકી મુક્તજ થાય છે ॥૧૫-૧૬॥ અનાદિ
 કાળથી અનુવર્તતો, રૂઠમૂળ થઈ ગયેલો, પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતો જે
 બ્રહ્મહત્યાદિ મહાપાપરૂપ મહારોગ છે તેનો પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ વૃદ્ધ વૈદ્યોએ
 પોતે જાણેલા ઉપાયોવડે નહિ નિવૃત્ત થતા અતે થાકીને પરિત્યાગ કરતા
 (પ્રાયશ્ચિત્તથી પણ નહિ સમાધાન થાય એવા પાપસચયનુ) તેનું હિત
 અમૃત—સમૂળ વિનાશમા મહાસમર્થ, જેમ જેમ આસ્વાદ લેવાય તેમ
 તેમ અતિભોગ્ય અને અજર અમરપણાને કરનાર આજ પુરાણરત છે
 ॥૧૭॥ સર્વોત્તમ સર્વસારરૂપ આ પુરાણને વ્યાસમુનિએ નરોના શ્રેયમાટે
 કરીને પૃથ્વીમા પ્રવર્તાવવા પોતાના પુત્ર શુકદેવને લાણાવ્યુ ॥૧૮॥ દયાનિધિ
 તે શુકદેવે ભવાનળ થકી બહુ ભય પામેલા, ગંગાકીનારે મહર્ષિમંડળની
 સભામા દેહપાતના અવધિની રાહ બોધને અનશનમ્રતને ધારી રહેલા,
 ભગવત્કથામૃતનું પાન કરવામા ઉત્કટ ઉત્કલાવાળા પરીક્ષિત નૃપતિને તે
 આ ભાગવતામૃતનું પાન કરાવ્યુ ॥૧૯॥ હે નરાધિપ ! તે દિવસને આર
 ભીને આ ભૂતળમા શ્રીમદ્ભાગવતની પ્રવૃત્તિ થઈ કર્તા (વ્યાસ) વિવ
 ક્ષણ છે, વક્તા (શુક) વિવક્ષણ છે, શ્રોતા (પરીક્ષિત) વિલક્ષણ છે અને

॥૨૦॥ આકૃષ્ણનિર્ગમાદ્વિશદ્વર્ણવધિ ગતે કલૌ । નવમીતો નભસ્યે
ચ કથારમ્ભં શુકોઽકરોત્ ॥૨૧॥ સપ્તભિર્દિવસૈઃ સર્વં સાર્થં ચા-
ચકથત્સ તત્ । ઔષ્ઠપદ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં પુરાણં તત્સમાપયત્ ॥૨૨॥
વેદાદીનાં સારરૂપા યતો ભાગવતી કથા । અત્યુત્તમા તતો ભાતિ
સેવનીયૈવ સર્વથા ॥૨૩॥ યથા દુગ્ધે સ્થિતં સર્પિર્નાસ્વાદાયોપક-
રપ્તે । પૃથગ્ભૂતં તુ તદિવ્યં દેવાનાં રસવર્ધનમ્ ॥૨૪॥ ઇક્ષૂણા-

અર્થ (ભાગવતમાં કહેલો રહસ્યાર્થ) વિલક્ષણ છે, માટે સર્વ કોઈ આ
ભાગવતને ધર્તિર પુરાણાદિકની અપેક્ષાએ ઔષ્ઠ કહે છે ॥૨૦॥ શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાન પોતાના અવતરણનું કૃત્ય પરિસમાપ્ત કરીને અંતર્ધાન થયા પછી,
ત્રીશ વર્ષ પરિમિત કલ્પયુગ વીતિ જતાં, ભાદ્રપદમાસમાં શુક્લનવમીએ
શુક્રદેવે પરીક્ષિત પાર્થિવની આગળ આ પુરાણ પ્રવચનનો પ્રારંભ કર્યો, તે
સાત દિવસમાં અર્ધસહિત સમયે શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ કહ્યું. પૂર્વાભાદ્ર-
પદા નક્ષત્રે યુક્ત પૂર્ણિમાએ તેની સમાપ્તિ કરી ॥૨૧-૨૨॥ વેદવિગેરેના
સારરૂપા તે આ ભાગવતી કથા છે, સર્વ વેદોવડે આ શ્રીકૃષ્ણભગવા-
નજ એક વેદ-ભણવા યોગ્ય છે તો તેની આ કથા વેદસારભૂતજ હોય.
વળી ભગવાન સાથેજ સાક્ષાત્ સંબન્ધ ધરાવનાર કર્મ શાન ભક્તિનો
અવબોધ આપનારી હોવાથી અત્યુત્તમ પણ છે. માટે આ ભાગવતી કથાજ
સર્વથા-શ્રવણ પ્રવચનાદિ સર્વ પ્રકારે સેવનીય છે ॥૨૩॥ જેમ દુધની
અંદર ઘૃત આપીને રહ્યું છે અને જેમ શેલડીની અંદર સાકર આદિ મધ્ય
અંતમાં આપીને રહી છે તેમ આ ભાગવતી કથા વેદોની અંદર નિગૂઢ વર્તે
છે. ‘સર્વે વેદા યત્પદમામનન્તિ’ ‘વેદૈશ્ચ સર્વેરહમેવ વેદઃ’ એવી શ્રુતિ
સ્મૃતિ છે. અથાપિ દુધથી વલોવીને નહિ જુદુ પાડેલું ઘૃત જેમ પોતાના
આસ્વાદમાટે કહ્વાતું નથી અને શેલડી થડી પીલાધને નહિ જુદી પાડેલી
શર્કરા પોતાના આસ્વાદ માટે કહ્વાતી નથી તેમ વેદોથડી નહિ વિભક્ત
થએલી આ સારકથા સ્પષ્ટ પોતાના આસ્વાદમાટે થતી નથી. દુધથડી
પૃથક્ કહેલું ઘૃત જેમ સ્વાદાતિશય માટે થાય છે અને શેલડીથડી પૃથક્
કહેલી શર્કરા જેમ અતિશય સ્વાદમાટે થાય છે તેમ વેદોથડી પૃથક્

માદિમધ્યાન્તં શર્કરા વ્યાપ્ય તિષ્ઠતિ । પૃથગ્ભૂતૈવ સા મિષ્ટા તથા
ભાગવતી કથા ॥૨૫॥ કાલવ્યાલમુપગ્રાસનાસનિર્નાશદેતવે । શ્રી-
મદ્ભાગવતં શાસ્ત્રં કલૌ કીરેણ ભાષિતમ્ ॥૨૬॥ एतस्मादपरं किञ्चि-
न्मनःशुद्ध्यै न विद्यते । जन्मान्तरीयपुण्यौघैः शुश्रूषा तस्य सम्भ-
वेत् ॥२७॥ પરીક્ષિતે કથાં ચક્રું સભાયાં સંશ્લિષ્ટે શુકે । સુધાકુન્મં
મૃદ્ધીત્વેય દેવાસ્તઞ્ચ સમાયયુઃ ॥૨૮॥ શુકં નત્વાવદન્તર્વે સ્વકાર્યકુ-

કરેલી સારૂપા આ ભાગવતી કથા સ્પષ્ટ સ્વસ્વાદાતિશય માટે થાય છે
દુધથડી વિભક્ત થએલુ ઘૃત જેમ યજ્ઞભાગભોજી અમરોને લોગ્ય થાય
છે તેમ આ ભાગવતી કથા અમરોને પણ લોગ્ય છે તો મનુષ્યોને લોગ્ય
થાય એમા કહેતુજ શુ^૨ ॥૨૪-૨૫॥ કાળજ કાળવ્યાળ-કાળો સર્પ છે, તેના
મુખપ્રાસ થકી જન્મધારીઓને જે મહાપ્રાસ છે (જન્મની પાછળ આવ
જનીય મૃત્યુપ્રાસ છેજ) તેના નિર્મૂળ નાશ માટે આ શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્ર
કલ્પિયુગમા કીર-શુકે કહ્યું છે માર્કેડેયાદિકને મૃત્યુનો ભય તાત્કાલિક ટળી
ગયો હતો પણ તેની અત્યંત નિવૃત્તિ ન થઈ હતી, કેમકે બ્રહ્માદિકને પણ
મૃત્યુભય અપરિહાર્ય છે બ્યાસે કહેલું પણ ભાગવત શુકે અનુવાદ કર્યું,
જેથી તેનુ માધુર્ય અપૂર્વ છે યદ્યપિ મૃત્યુભયના પ્રશમનમા ઉપનિષદ્
તિપાઘ અનેક વિદ્યાવિશેષો વર્તે છે, પરંતુ કળિકાળમા તેની દુર્ઘટતા
હોવાથી કળિમા તેની નિવૃત્તિ માટે તો શુકભાષિત આ ભાગવતજ સમર્થ
છે ॥૨૬॥ જન્મ જરા મરણાદિ અનેક દુ ખોવડે બ્યાકુળ એવા મનની પર
માનંદ પ્રાપ્તિથી વિશુદ્ધિવાસ્તે આ ભાગવતશાસ્ત્રથકી બીજી કાઈ પણ
સાધન નથીજ આના શ્રવણની ઈચ્છા જન્માતર સહસ્રમા કરેલા સુકૃત
સચયનુ ફળ છે-જેણે અનંત જન્મમા પ્રુણપ્રુણ સપાદન કર્યો હોય
તેનેજ આના શ્રવણની ઈચ્છા થાય ॥૨૭॥ ફરીથી પણ ભાગવતની
ઉત્કૃષ્ટતાને પ્રકાશાંતરથી કહેણે-પૂર્વે પરીક્ષિત નૃપને આ ભાગવતી
કથા કહેવા શુકદેવજી બ્રહ્મર્ષિ-દેવર્ષિ-રાજર્ષિઓની મહાસભામા જ્યારે
એકા ત્યારે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામા મહાકુશળ સર્વ દેવો, પરીક્ષિતને પ્રાપ્ત
થએલા તાત્કાલિક મરણને અમૃતથી નિવારીને, નિ શ્રેયસમાજ સાક્ષાત્ ઉપ

શલાઃ સુરાઃ । કથાસુધાં પ્રયચ્છ ત્વં ગૃહીત્વૈવ સુધામિમામ્ ॥૨૧॥
 एवं વિનિમયે જાતે સુધા રાજા પ્રપીયતામ્ । પ્રપાસ્યામો વયં સર્વે
 શ્રીમદ્ભાગવતામૃતમ્ ॥૩૦॥ ક કથા ક સુધાં લોકે ક કાચઃ ક
 મહામણિઃ । બ્રહ્મરાત્રો વિચાર્યેત્યં તતો દેવાન્ જહાસ સઃ ॥૩૧॥
 અયોગ્યાંસ્તાંસ્તુ વિજ્ઞાય ન દદૌ સ કથામૃતમ્ । एवं ભાગવતી
 વાર્તા દેવાનામપિ દુર્લભા ॥૩૨॥ રાજો મોક્ષં તતો વીક્ષ્ય સ્વયં
 બ્રહ્માપિ વિસ્મિતઃ । સત્યલોકે તુલાં વધ્વા શાસ્ત્રજાતમતોલયત્

યોગી ભાગવતામૃતને સ્વર્ગલોક પ્રતિ લઈ જવાની લાલસાથી અમૃતકળશ
 લઈને ત્યાં આવીને, શુકદેવને અત્યાદરથી પ્રણામ કરીને એમ બોલ્યા કે—હે
 મુને ! પરીક્ષિતને પ્રાપ્ત થએલો મરણુભય આ કથારસથી નિવૃત્ત કરી
 શકાશે નહિ. આ અમૃતરસથી તો આ મરણુભય હમણાંજ નિવૃત્ત થઈ
 જશે. તો અમોએ આંલિધું આ અમૃત ગ્રહણ કરીને આ ભાગવતકથામૃત
 અમોને આપો. અમો એને સ્વર્ગમાં લઈ જઈને પાન કરીશું. આ અમૃત
 પરીક્ષિતને આપો. તે રાજા તેનું પાન કરવાથી ઉપસ્થિત થએલા મરણુભય
 થકી વિમુક્ત થશે. એરીતે વિનિમય કરવામાં તમો અમો બનેને બહુ લાલ
 છે. હે રાજન ! અમરોએ એરીતે કહ્યા થકી અનંતર બ્રહ્મરાત્ર શુકાચે—
 કાચ ક્યાં ? અને ચિંતામણિ ક્યાં ? એ બેનું બહુ અંતર છે. સમુદ્ર થકી
 વિષ સાથે થએલું, સંભૂચ્છાં લાવનાર, સુધા નામનું કાંઈ પણ વિનાશિ વસ્તુ
 ક્યાં ? અને સમસ્ત સંતાપને સંહરનાર, આનંદમયજ (પરમાત્માજ) એક
 પદ (સ્થાન) જેનું છે એવું દિવ્યામૃત ભાગવતામૃત ક્યાં ? એવો એ બેમાં
 પરસ્પર વિશેષ વિચારીને, પામરોના પ્રલોભનમાં પ્રવીણ એવા તે અમ-
 રોને બેઈને હાસ કર્યો અને ‘તે આ દેવો ભાગવત કથામૃતને લાયક નથી’
 એમ વિનિશ્ચય કરીને કથામૃત તેઓને આપ્યું નહિ. માટે એરીને દેવોને
 પણ આ ભાગવતી વાર્તા દુર્લભ છે ॥૨૮-૩૦॥ ફરીથી પણ ચુકત્યંત-
 રથી ભાગવતની શ્રેષ્ઠતાને કહે છે—તદનંતર શ્રીમદ્ભાગવતકથાના
 શ્રવણથી પરીક્ષિત રાજાનો મોક્ષ થએલો બેઈને, ત્યાં મુરોસાથે આવેલા
 સ્વયં બ્રહ્માપણ વિસ્મય પામીને, સત્યલોકમાં તુલા (તોળવાનું યંત્ર-કાટો)

॥૩૩॥ લઘૂન્યન્યાનિ જાતાનિ ગુરુત્વેકમિદં મહત્ । તદા કપિ-
ગણા સર્વે વિસ્સયં પરમં યયુઃ ॥૩૪॥ મેનિરે તે હરે રૂપં શાશ્વં
ભાગયતં તત્ । પઠનાચ્છવણાત્સઘો વૈકુણ્ઠફલદાયકમ્ ॥૩૫॥ एतं
वृत्तान्तमाश्रुत्य सर्वे त्रैलोक्यवासिन । श्रेयस्कामास्तदेवैकमाद्रि-
यन्त न चापरम् ॥૩૬॥ નિવૃત્તિમાર્ગસ્યાચાર્યા કપિલ સનકાદયઃ ।
इदमेवान्द्रियन्ते स पुराणं परया मुदा ॥૩૭॥ પ્રવૃત્તિમાર્ગસ્યાચાર્યા
मरीचिप्रमुग्धास्तथा । इदमेवादराक्षित्यं जगृहुः शुभकर्मसु ॥૩૮॥
श्वेतद्वीपे निरन्ना ये मुक्ताश्च बदरीवने । ऋषयस्तेऽप्येतदेव प्राधा-
न्येन सिपेविरे ॥૩૯॥ શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણાનિ નિરાધારાણિ તર્હિં હુ ।

ખાધીને સકળ શાસ્ત્રો આની સાથે તોળ્યા તેમા ખીજા બધા શાસ્ત્રો પણ
અતિ લઘુ થયા આ એક અતિશ્રેષ્ઠ શ્રીમદ્ભાગવતજ પોતાતરફનો તાજ-
વાનો ભાગ જમી જવાથી અતિગુરુ થયેલુ બેધને તે સમયે સ્વય બ્રહ્મા
અને સમસ્ત મહાપિંચો અનિશચિત આશ્ચર્યને પામ્યા ॥૩૩-૩૪॥ તે પછી
તે કપિગણો તે આ ભાગવતપુરાણને શ્રીકૃષ્ણનુ અપર ૩૫, શ્રવણ પઠનથી
તત્ક્ષણુ ભવબંધન હરનાર માનવા લાગ્યા ॥૩૫॥ સત્યલોકમા બ્રહ્માએ સર્વ
શાસ્ત્રો તોળ્યા તેમા શ્રીમદ્ભાગવત ગુરુ થયુ અને ખીજા તો લઘુ થયા,
આપુ વૃત્તાત સાબળીને, શ્રેયની રૂપહાવાળા તે સર્વે ત્રૈલોક્યવાસિઓએ
એક તે શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણનો આદર કર્યો ખીજાનો નહિ ॥૩૬॥ જે
કપિલ સનકાદિકો નિવૃત્તિમાર્ગના આચાર્યો હતા અને જે મરીચ્યાદિકો
કર્મનિષ્ઠા૩૫ પ્રવૃત્તિમાર્ગના આચાર્યો હતા તે સર્વે કોઇએ પરમ હર્ષથી આ
પુરાણજ આદરથી ગ્રહણ કર્યું તેમા નિત્રેયસાર્થા નિવૃત્તિમાર્ગનિષ્ઠોએ
તત્ત્વચિંતન, વૈરાગ્યોત્કર્ષ અને ભગવદેકાંતલક્ષિ આદિકની અભિવૃદ્ધિ માટે
અને અભ્યુદયની આભિલાષાવાળા પ્રવૃત્તિધર્મનિષ્ઠોએ તો સર્વાર્થ સાધન
પણે આનુ આભ્યુદયિક (નિવર્ગસાધક) કર્મમા નિત્ય આદરથી ગ્રહણ કર્યું
॥૩૭ ૩૮॥ જે શ્વેતદ્વીપનિવાસી નિરન્ન મુકો હતા અને જે બદરીવન-
વાસી કપિઓ હતા તે સર્વેએ પણ આ ભાગવતનુજ પ્રધાનપણે શ્રવણ
પઠનવડે પરિશીલન કરવા માડ્યુ ॥૩૯॥ એરીતે આ પુરાણની અત્યાદરથી

બ્રહ્માણમેત્ય શરણં પ્રોચુઃ શોકરુશાનિ ચ ॥૪૦॥ દેવદેવ ! જગદ્દા-
તસ્ત્વમસ્માકમધીશ્વરઃ । ભવસીતિ પરં કષ્ટમસ્માકં શ્રોતુમર્હસિ
॥૪૧॥ શ્રીમદ્ભાગવતસ્યેવ ગુરુત્વાત્સર્વશાસ્ત્રતઃ । જાતા પ્રવૃત્તિસ્ત્રે-
લોમ્યે સર્વત્ર શુભકર્મસુ ॥૪૨॥ અસ્માંસ્તુ કોઽપિ દૃષ્ટ્વાપિ ન
પદયત્યાદરાત્પ્રભો ! । અતો નામાપિ નો લોકે ન સ્થાતેત્યેવ ભાતિ
નઃ ॥૪૩॥ જીવિતાશાં વિહાયૈવ તતસ્ત્વાં શરણં ગતાન્ । પાતુમર્હસિ
નો ધાતૃર્થતસ્ત્વં લોકમાવનઃ ॥૪૪॥ તાન્યાશ્વાસ્ય તતો બ્રહ્મા શ્રી-
મદ્ભાગવતં પ્રતિ । ઉવાચેમા જ્ઞાતયઃ સ્વા નાતિકમ્યાસ્ત્વયાનય !
॥૪૫॥ ત્વયૈવૈકાકિના તાત ! વિહાયૈતાન્નિજાન્કચિત્ । ન ગમ્યમિતિ

સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ થતા તો, શ્રવણ પ્રવચનાદિકમા અવસરને નહિ પામેલા
શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણવિગેરે સર્વથા નિરાલબ્ધન થઇને, સર્વ લોકના પિતામહ
બ્રહ્માના શરણને પામીને મહાશોકથી એમ બોલ્યા કે ॥૪૦॥ હે દેવદેવ ! હે
જગદ્દાતા ! તમો અમારા સર્વના અધીશ્વર છો તેવા તમોએ અમારૂં પરમ
દુ ખ સાબળીને તેનો પરિહાર કરવો બેઠાએ સર્વ શાસ્ત્રોની અપેક્ષાએ
શ્રીમદ્ભાગવતનું ગુરૂપણ થવાથી હાલમા નિયોક્તીમા અભ્યુદય નિ શ્રેયસના
સાધનપણે તેનીજ એક પ્રવૃત્તિ સર્વત્ર થઈ છે હે પ્રભો ! અમારે તો
એક પણ આશ્રય રહ્યો નથી અમોને તો આદરથી કોઈ પણ દૃષ્ટિથી પણ
બેતો નથી માટે અતપકાળમાજ અમારૂં નામ પણ લોકમા વિલુપ્ત થઈ
જશે એમજ અમોને જણાય છે તો અત પર આ ત્રણેય લોકમા અમારે
જીવિતાશાજ રહી નથી હે ધાત ! જીવિતાશાને ત્યાગજ કરીને તમારા
શરણને પામેલા અમારી તમો રક્ષા કરવાને યોગ્ય છો, કેમકે તમો લોક
પાલક છો ॥૪૧-૪૪॥ હે રાજન્ ! આવું પુરાણાદિ શાસ્ત્રોનું વચન સાલ
ળીને તેમની આશ્વાસના કરીને, બ્રહ્માએ શ્રીમદ્ભાગવતને બોલાવીને એમ
કહ્યું કે-હે અનય ! યદ્યપિ તુ આમા શ્રેષ્ઠ છુ તથાપિ આ પોતાના જ્ઞાતિ-
જનોનું તારે અતિલબ્ધન કરવું નહિ, (કેમકે તારીજ પુષ્ટિ એમનાથી છે)
હે તાત ! પોતાના આ જ્ઞાતિલાઘ્યોનો અનાદર કરીને તારે એકાકી કોઈ
પણ સ્થળમા જવું નહિ (અન્યથા તારી ગતિને કે સ્થિતિને અસંજનો

મદ્વાક્યં ત્વં પાલયિતુમર્હસિ ॥૪૬॥ તદા ભાગવતં પ્રાહ તં પ્રણમ્ય
 પિતામહમ્ । અદ્યપ્રભૃતિ વસ્યામિ પુરાણાના હિ મण्डले ॥૪૭॥
 આધિક્યં ન સ્વતોઽભીષ્ટ મમાસ્તીત્યવગચ્છ મો । કિન્તુ ત્વયા
 તોલનેન વ્યાસેન ચ કૃત હિ તત્ ॥૪૮॥ સામ્પ્રતં ચ યથાઽઽહા તે
 કરિष्याમિ તથા વિમો ! । ઇતિ તસ્ય વચ શ્રુત્વા પ્રસન્નોઽભવદા
 ત્મમ્ ॥૪૯॥ પુરાણાના તુ સહ્યાયા પશ્ચમ્યામેવ તદ્વિધિ । પુરાણ
 સ્થાપયામાસ શ્રુતિદાનાર્ચનાદિપુ ॥૫૦॥ શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણાનિ તદે
 વાલમ્ન્ય તદ્દિનાત્ । સર્વાણિ પોષણ પ્રાપુ સર્વદા ચ તદન્વયુ
 ॥૫૧॥ શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાસ્ય સંથયાદ્ભૂતલેઽધિલે । વિહ્યાતા પશ્ચમી
 સહ્યા શતાદિભ્યોઽપ્યમદ્ધરા ॥૫૨॥ તદિદ શ્રીભાગવતં પુરાણ બ્રહ્મ

કદાચિત્ પરાભવ પમાડી દેશે) આવુ માફ વચન તું પાળવાને યોગ્ય છું
 ॥૪૫-૪૬॥ તે સમયે ભાગવતે પિતામહ બ્રહ્માને પ્રણામ કરીને કહ્યું કે
 હે બ્રહ્મન્! આ દિવસને આરભીને આપની આજ્ઞાને અનુસારે પુરાણો
 નજ મડળમા નિશ્ચ નિવાસ કરીશ પણ તેમને ઉદ્ધીને સ્વતંત્રપણે નહિ
 રહીશ મારે ક્યારેય પણ સ્વતંત્રપણે સર્વાધિકપણાનુ વર્તન અભીષ્ટ નથી
 કિંતુ આપે તોળીને કરેલા પરીક્ષણથી અને વ્યાસકૃત પ્રકર્ષથી સર્વ કોઈ
 મારે વિષે આદર અત્યધિક કરેછે એમ તમો જાણો ॥૪૭ ૪૮॥ હે વિભો !
 હવે આપની જેમ આજ્ઞા થઈ છે તેમજ હું કરીશ હે રાજન્! આવુ
 ભાગવતનુ વચન સુણીને પ્રસન્ન થએલા બ્રહ્માએ પુરાણોના અનુક્રમે શ્રવણ
 દાન પૂજનાદિકમા પાંચમી સંખ્યામાજ તે ભાગવતપુરાણની સ્થાપના
 કરી ॥૪૯-૫૦॥ એરીતે ભાગવતની સાથે એક હાર્દતા થઈ તે દિવસને
 આરભીને શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણાદિ સર્વે પરિપોષુને પામ્યા અને એ
 શ્રીમદ્ભાગવતને અર્થજ્ઞાનમા સર્વદા અનુસર્યો આ બધી અર્થ આ
 આખ્યાયિકા જણાવે છે ॥૫૧॥ પંચમી સંખ્યાની સ્તુતિ કરેછે—આવા
 આ ભાગવતના શ્રેષ્ઠપણામા ‘પંચમી એવી ગણુના જે હેતુમાટે પ્રાપ્ત થઈ
 છે મારેજ આ શ્રીમદ્ભાગવતના સબન્ધનાબધી પાંચમી સંખ્યા શતાદિ
 અખ્યાની અપેક્ષાએ પણ સકળ લોકમા ‘ન્યા પંચ ત્યા પરમેશ્વર’ એમ

સમ્મિતમ્ । સેવ્યતે પુરુષૈર્ધન્યૈર્મૂતલેઽથ નરાધિપ ! ॥૫૩॥ ધન્યા
ભાગવતી ચાર્તા પ્રેતપીઢાવિનાશિની । સત્તાહોઽપિ તથા ધન્યઃ
રૂપ્ણલોકફલપ્રદઃ ॥૫૪॥ ચ્દન્તિ સર્વપાપાનિ સત્તાહથ્રવળક્ષણે ।
અસ્માકં પ્રલયં સઘઃ કથેયં હા !! ફરિષ્યતિ ॥૫૫॥ આર્દ્ર શુષ્કં
લઘુ સ્થૂલં વાહ્વાનઃફાયસમ્મયમ્ । થ્રવળં પ્રદદ્દેત્પાપં પાવકઃ સ-
મિધો યથા ॥૫૬॥ અસ્મિન્વૈ ભારતે વર્ષે સૂરિભિર્દેવસંસદિ । અકથા-
થ્રાવિણાં પુંસાં નિષ્ફલં જન્મ ફીર્તિતમ્ ॥૫૭॥ કિં મોહતો રશ્ન-

વિખ્યાતપણે વખાણાય છે ॥૫૨॥ હે નરાધિપ ! શ્રીકૃષ્ણ પરશ્ર્વના
સ્વરૂપ-સ્વભાવ-ગુણ-વિભૂતિ-ઐશ્વર્ય આદિકને નિ.સંશય નિરૂપણ કર-
નારા આ ભાગવત પુરાણને જેઓ આ ભૂમિમાં સેવેછે તે પુરુષોજ ધન્ય
કૃતાર્થ છે ॥૫૩॥ આ ભાગવતસંબન્ધિની વાર્તાજ ધન્યા સર્વોત્કૃષ્ટ હોવાથી
'લાઘનીય છે, કેમકે પ્રેત-આ લોક થપી ગએલાઓની નરકપીડા વિગેરેના
વિનાશને તત્કાલ કરનારી છે. તથા સત્તાહ-સાત દિવસમાં શ્રીમદ્ભાગવ-
તના પારાયણરૂપ પણ ધન્ય છે, કેમકે અબ્યુદય નિઃશ્રેયસરૂપ સકળ
ફળના સાધનોમાં શ્રેષ્ઠ છે. વળી આ સત્તાહ કૃષ્ણલોકની (જોલોકધામ)
પ્રાપ્તિરૂપ ફળને આપનારો છે ॥૫૪॥ સત્તાહ શ્રવણસમયમાંજ શ્રોતા પુરુ-
ષોનાં સમસ્ત પાપો પોતાનો સમીપમાંજ વિનાશ થવાનો વિનિશ્ચય કરીને
'હાય હાય આ કથા આપણો પ્રલય હમણાંજ કરીજ દેશે' એવા મહાન
ખેદથી મુકાકઠે રોદન કરેછે ॥૫૫॥ કાય વાણી મનથી થએલું આર્દ્ર
(તાનું હમણાં કરેલું) કે શુષ્ક (છતું બહુ કાળથી કરેલું) કે અલ્પ કે
મહત્ પાપને, લીલા કે મુકા નાના કે મોટા કાષ્ટને પ્રદીપ્ત અગિજ જેમ
બાળી દે છે તેમ આ ભાગવતકથાશ્રવણ તત્કાળજ બાળી દે છે ॥૫૬॥
'જેઓ આ ભરતખંડમાં માનુષ જન્મને પામીને પણ ભાગવતને સાંભળતા
નથી તે જનોનું જન્મ વ્યર્થ છે' એમ દેવસભામાં નારદાદિ મુનિઓ ઉદ્ધો-
પથી કહ્યા કરે છે ॥૫૭॥ શુકકથાશ્રુતનું પાન જેઓએ કર્યું નથી તેઓએ
વૃથા મોહને લીધે વિવિધરસથી પોપી પાળીને પ્રુષ્ટ ફરેલા વિનશ્વર દેહે
કરીને કે વધારેલા શારીરબળથી શું ? કશો શુભ લાભ નથી (કેમકે તે

તેન સુપુષ્ટેન ચલીયસા । અધુવેણ શરીરેણ શુકશાસ્ત્રકથાં વિના ॥૫૮॥ અસ્થિસ્તમ્ભં ક્ષાયુવદ્ધં માંસશોણિતલેપિતમ્ । ચર્માઘનદ્ધં દુર્ગન્ધં પાત્રં મૂત્રપુરીષયોઃ ॥૫૯॥ જરાશોકવિપાકાર્તે રોગાણાં મન્દિરં પરમ્ । દુષ્પૂરં ચ કૃતઘ્નં ચ સદોષં ક્ષણમહુરમ્ ॥૬૦॥ કૃમિવિદ્વસસંજ્ઞાન્તં શરીરમિતિ વર્ણિતમ્ । તેન સંસાધયેદ્દીમા-

બળવાળું પુષ્ટ શરીર પ્રાણસંયોગથી પોતાને અને પરને અનર્થ કરનાર થાય છે અને પ્રાણવિયોગમાં તો ગૃધ્રાદિકનું લોચ્યભૂત થાય છે) ॥૫૮॥ તેવું શરીર દુર્ગંધ અને મળમૂત્રનું આધાનપાત્ર કેવળ છે-જમણું અતિશય રસવાળું અત્ર ક્રે પીધેલું મિષ્ટ પાણી વિદ્યામૂત્રરૂપે પરિણામ પામે છે અથવા રક્તમાંસાદિ ધાતુરૂપે પરિણમે છે, તેનો જો પૂર્ણ વિચાર કરીએ તો તે આ મળમૂત્રનું પાત્ર, અનેક અસ્થિઓએ કરીને જેનું સ્તંભન (ટકાવ) કર્યું છે, ક્ષાયુઓવડે જેનું સુદૃઢ બંધન કર્યું છે, માંસ રૂઢિરના ઉપલેપ-વાળું અને ઉપરથી ચર્મવડે મઢી લીધેલું છે, આટલોજ એમાં વિશેષ છે. શરીરમાં અને મળમૂત્રના પાત્રમાં (હુંડામાં) બીજો વિશેષ નથી, ફક્ત એક ઉઘાડું છે અને એક ચર્મથી ઢાંકી મઢીને પેક કરેલું છે. તેથી તેની શરીર સંજ્ઞા આવે છે. વળી જરા તથા શોકના વિપાકથી (અથવા જરા શોક અને વિપાક-ક્ષણે ક્ષણે પરિણામ પામવારૂપ કે કર્મપરિપાક વેગથી) આર્ત-પીડાયુક્ત, વિવિધ રોગોનું કેવળ સ્થાનભૂત, વિવિધ વિષયોવડે પ્રતિદિન પૂર્ણ કરતાં પણ અપૂર્ણ, મારેજ દોષથી પણ ન પૂરણ થઈ શકે એવું, કૃતઘ્ન, (કરેલા પોષણને શરીર સંભારતું નથી, ઉલટું ઉપકાર કરનારને પણ અપકાર કરે છે.) કફ વાત પિત્ત વિગેરે દોષોએ પરિપૂર્ણ અને ક્ષણ-ભંગુર છે. (આવા શરીરની અંદરસથી અનુદિન યથેચ્છ પુષ્ટિ કરવાથી કશો અર્થ નથી) જે આ શરીર અને પડી જતાં કૃમિસંસિત વિદ્સંસિત અને લસ્મસંસિત થાય છે (શ્વાનવિગેરે લક્ષણ કરતાં તેની વિદ્સંસિત થાય, અગ્નિથી બાળતાં લસ્મસંસિત થાય અને અન્યદા કૃમિસંસિત થાય) એવીતે શરીરને અતિતુચ્છપણે વર્ણવ્યું છે. તો આવું શરીર સપ્રાણ હોય એટલાકમાં આ શરીરથી શુદ્ધિશાળી પુરૂષે કરણ કલેવર યોગના લાભકળ

ન્સ્યકાર્યં યઃ સ પણ્ડિતઃ ॥૬૧॥ યત્પ્રાતઃ સંસ્કૃતં ચાન્નં સાયં તત્તુ
વિનશ્યતિ । તદીયરસસમ્પુષ્ટે કાચે કા નામ નિત્યતા ॥૬૨॥ બુદ્ધિદા
ઇવ તોયેષુ મશકા ઇવ જન્તુષુ । જાયન્તે મરણાયૈવ કથાશ્રવણ-
વર્જિતાઃ ॥૬૩॥ શ્રીમદ્ભાગવતં પુરાણમમલં યદ્દૈષ્ણવાનાં પ્રિયં ય-
સ્મિન્ પારહંસ્યમેકમમલં જ્ઞાનં પરં ગીયતે । યત્ર જ્ઞાનવિરાગભક્તિ-
સહિતં નૈષ્કર્મ્યમાવિષ્કૃતં તત્તદ્વૃણ્વન્ વિપઠન્ વિચારણપરો ભક્ત્યા
વિમુચ્ચેન્નરઃ ॥૬૪॥ इत्थं मया भागवतस्य तुभ्यं माहात्म्यमुक्तं

નિઃશ્રેયસમાટે પ્રયત્ન કરી લેવો ॥૫૯-૬૧॥ શરીરની આ સ્થિતિ પ્રલક્ષ
પ્રમાણુથીજ જણાય છે-જે પ્રાતઃ કાળે રાંધેલું અન્ન છે તે સાયસમયમુધી
રહેતાં વિકૃત દુર્ગન્ધ અને કુરસ થઈ જાય છે, તે આ ઉદરમાં જઈને
ચિરકાળ રહેલા અન્નના દુર્વિકાર રસવિશેષથી પરિપુષ્ટિને પામેલું શરીર
અપવિત્રતાથી પરિપૂર્ણ છે, એમાં શંકાજ શી? એમાં નિત્યપણાની મતિ
કરવી નહિ ॥૬૨॥ જે કથાશ્રવણે રહિત મનુષ્યો છે તેઓ પાણીમાં પર-
પોટાની પેઠે અને જંતુઓમાં મત્સરીયાંની પેઠે જન્મ્યાની સાથેજ વિનષ્ટ
અસતપ્રાય છે. એ જીવન્મૃતોની ક્યારેય પણ સંસ્કૃતિ નિવૃત્તિ ન થાય
॥૬૩॥ જે આ શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ અમળ-દોષરહિત અને વૈષ્ણવોને
પરમ પ્રિય છે જેમાં પરમહસોનેજ એક સુલભ, સર્વજ્ઞોતોમાં એક પર-
માત્માનોજ સાક્ષાત્કાર થતાં તે તે સમસ્ત પ્રકારોનું એક પરમાત્માવલંબિ-
પણું હોવાથી એક, દોષસ્પર્શ શૂન્ય એવા પરમાત્માનું પ્રાધાન્ય હોવાથી
અમળ, દુષ્ટા દુશ્યની પ્રથક્તાના અવબોધે રહિત હોવાથી અને પરમ પ્રેમ-
ગર્ભિત હોવાથી જ્ઞાનાંતરની અપેક્ષાએ પર એવું જ્ઞાન વર્ણવ્યું છે. જેમા જ્ઞાન
વૈરાગ્ય ભક્તિએ સહિત નૈષ્કર્મ્ય-કામસંકલ્પે વર્ણિત, ભગવાનની પ્રસન્નતા
ધૃષ્ટિથી એજ એક પ્રયોજનવાળો, સર્વ ઇન્દ્રિયોના આપારરૂપ ક્રિયાયોગ
શરીરીતે વર્ણવ્યો છે, તે આ ભાગવતના શ્રવણ-પઠન-વિચારણ પરાયણ
નર અનુક્રમે અસિદ્ધિ પામતી ભક્તિથી ભવર્ણધનથડી વિમુક્ત થાયજ
॥૬૪॥ હે નૃપતે ! આ પ્રકારે મેં ભાગવતનું માહાત્મ્ય સાંભળવા વાંછતા
તમોને કહ્યું. તે આ માહાત્મ્ય તો નિરંતર સ્વધર્મસહિત ભક્તિયુક્ત નરોનેજ

નૃપતે ! તુ તત્સ્યાત્ । મહાફલપ્રાપ્તમેવ નૃણાં સ્વધર્મયુગ્મક્તિમતાં
સદૈવ ॥૬૫॥ इति धीमत्सत्रिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे
પુગળશ્રવણાસવે વિશેષતઃ ધીમદ્ભાગવતમાહામ્ગનિરૂપણનામા તૃતીયો-
ઽધ્યાય ॥૩॥

ધીનારાયણમુનિસ્તાવ—અર્થેતસ્ય પુરાણસ્ય વિધાનં શ્રવણસ્ય તે ।
કથયામિ નૃપથેષ્ઠ ! શ્રોતૃણાં હિતકારકમ્ ॥૧॥ આરમ્ભનીયા
સ્વગૃહે ધર્મિકં, પુરુષે. કથા । અન્યેર્નરેસ્તુ સંહત્ય દેવતામન્દિરા-
ન્નિપુ ॥૨॥ વિવાહે યાદશં ચિત્તં સ્વપુત્રસ્ય નૃણાં ભવેત્ । કથા-
પ્રારમ્ભણે તાદૃક કાર્યમુત્સાહિત નૃપ । ॥૩॥ નિર્વિઘ્નેન સમાપ્ત્યર્થ-

મહાફળ આપનાર થાય જેમ પથ્યસેવિઓનેજ ઓપધ મહાગુણ કરન રૂ
થાય છે તેમજ અર્થાત્ આ મહાહત્મ્યનુ શ્રવણુ ધર્મ જ્ઞાને સહિત ભક્તિના
ઉત્પન્ન કરવાદ્વારા નરોના નિ શ્રેયસમાટે થાય છે ॥૬૫॥ ઇતિશ્રી સત્સં-
ગિજીવને.. ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણુસવે વિશેષતઃ શ્રીમદ્ભાગ-
વતમાહાત્મ્યનિરૂપણનામા તૃતીયોઽધ્યાયઃ ॥૩॥

અધ્યાય ૪ થો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે નૃપથેષ્ઠ ! હવે આ પુરાણના શ્રવણનો
વિધિ તમોને કહું છું જે વિધિ સાબળવાથી શ્રોતા નરોનું હિત થાય । ૧॥
જે પુરૂષ ધનાઢ્ય હોઈને ભાગવત શ્રવણુમા પ્રવર્ત્યો હોય તે પોતાના ઘર
માજ પૌરાણિકપ્રાસે કથા વચાવે, કેમકે તે પોતે એકલોજ ભાગવતના
શ્રવણવિધિમા પર્યાપ્ત ધનનો વિનિયોગ કરવા સમર્થ છે જે નરો દરિદ્ર
હોય તો બેગા મળીને દેવમંદિરાદિકમા કથા વચાવે ॥૨॥ હે નૃપ ! પોતાના
પુત્ર પુત્રી વિગેરેના વિવાહમા નરોનું ચિત્ત જેવું ઉત્સાહિત થાય છે, શ્રોતા
પુરૂષે તેવું કથા પ્રારભમા ઉત્સાહિત કર્યું ॥૩॥ સર્વ શુભ કાર્યના સમારં
ભમા નિર્વિઘ્ન પરિસમાપ્તિ માટે સામાન્યપણે પ્રાપ્ત થતી શણુપતિની પૂજા

૧ આ અધ્યાયમા શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રવણવિધિમા અગમૂત પૂજાવિધિનું
વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે

मादौ गणपतिं यजेत् । सिन्दूरेण च दूर्वाभिः शुभैश्च गुडलङ्गुलैः ॥४॥ प्रत्यहं संहितापाठं शृणुयाद्यदि पूरयः । तदा तु भोजनात्पूर्वं सार्धं चेद्भोजनोत्तरम् ॥५॥ आनुकूल्यं यदि श्रोतुं नित्यं न स्यात्तदा नृप ! । अवश्यमेव शृणुयाच्चातुर्मासेषु तु पूरयः ॥६॥ पौषमासं विनैकं तु प्रारम्भेऽस्याखिला अपि । माताः पुण्यावहाः सन्ति मलमासश्च भूपते ! ॥७॥ मासेष्वेतेषु यत्र स्यात्स्वस्थता स्वस्थ चेतसः । तस्मिन्भागवतं श्रव्यं पुराणं पापक्षहहत् ॥८॥ मासद्वयं वा शृणुयादुक्तमासेषु मानवः । भाद्रे नवम्यां चारभ्य कान्तंकीर्णमाद्यधि ॥९॥ प्रारभ्योर्जनवम्यां वा माध्यां तच्च समा-

સિદ્ધર દ્વારા અને શ્રેષ્ઠ ગોળલાડુ આદિક ઉપકરણોએ કરીને કરવી ॥૪॥
જે પુરૂષ સંહિતાપાઠમાત્ર (અર્થ વિના કેવળ શ્લોકમાત્ર) ને સાંભળવા
પ્રવર્તે તો ભોજન કયાં પહેલાંજ સાંભળે અને જે અર્થસંહિત સાંભળવા
પ્રવર્તે તો ભોજન કયાં પછી પણ સાંભળે. 'સાર્થં જેત્સ્વાસ્થ્ય મામનઃ'
એવો પાઠ હોય તો-જે અર્થસંહિત સાંભળે તો પોતાની સ્વસ્થતામાં-
ભોજન પહેલાં કે ભોજન પછી દિવસે કે રાત્રિએ ચિત્તની સ્થિરતા સતે
સાંભળે ॥૫॥ હે નૃપ! જે પ્રતિદિન સાંભળવાની અનુકૂળતા ન હોય
ત્યારે તો આતુર્ભસ્યમાં અવશ્ય સાંભળેજ ॥૬॥ (નિત્યકથા અને આતુર્ભ-
સ્યકથા વિના અન્યત્ર કથારંભમાં શુભ માસોને કહે છે) હે ભૂપતે!
આના આરંભમાં એક પોપ માસ વિના બીજા અધાય માસો શુભ કહ્યા છે.
તથા મળમાસ (અધિકમાસ) પણ શુભ કહ્યો છે ॥૭॥ ઉક્ત માસો મધ્યે
તે નિસાગં પોતના મનની સ્વસ્થતા થાય તે હરકોઈ એક માસનાં પાંચ-
પુંજહારી ભાગવતપુરાણ સાંભળવું. વ્યવહારપ્રધાન શુદ્ધસ્થાશ્રમમાં વર્ત-
નારાને મનની સ્વસ્થતાની લાભ સર્વદા ઘટેજ નહિ, માટેજ 'જ્યારે મનની
સ્વસ્થતા થાય' એમ કહે છે ॥૮॥ અથવા ઉક્ત માસોમધ્યે જે માસપર્યંત
સાંભળે, અથવા ભાદ્રપદમાસના શુદ્ધપક્ષની નવમી તિથિને આરંભીને
કાર્તિક પૂર્ણિમા પર્યંત ૬૬ દિવસોએ કરીને સાંભળે ॥૯॥ અથવા કાર્તિક

१ 'सार्थं चेत्स्वास्थ्य आत्मनः' इति पाठान्तरम् ।

પયેત્ । તપોનમ્યાં ચારમ્ય ચૈવ્યન્તં શૃણુયાન્નરઃ ॥૧૦॥ સપ્તાહં
 શૃણુયાદર્હિં તદા તૂકેષુ માસ્તુ ચ । નવમ્યાદિ પૂર્ણિમાન્તમેકસિ-
 ઙ્ગશૃણુયાન્નરઃ ॥૧૧॥ દેશાન્તરાગિજાન્ શાતીનાદયેષ્ઠ સુહૃદ્જનાન્ ।
 યેષાં તચ્છવણે શ્રદ્ધા તાંધ્યારમ્મદિનાત્પુરા ॥૧૨॥ વેદો વેદો વિર-
 ક્તા યે વૈષ્ણવા દમ્ભવર્જિતાઃ । પરં તેભ્યોઽપિ સંલેખ્યમાગતાંસ્તાંશ્ચ
 માનયેત્ ॥૧૩॥ અર્વાકૂપશ્ચાદતો યદાદાસનાદીનિ મેલયેત્ ।
 વિશાલા યસુધા યથ કુર્યાત્તત્ર કથાસ્થલમ્ ॥૧૪॥ કુર્વીત મળદપં
 તત્ર ગુચૌ સ્થાને મન પ્રિયમ્ । રમ્માસ્તમ્મૈશ્વ સદ્ગૃહૈઃ ફલૈ પુષ્પૈશ્ચ
 શોભનમ્ ॥૧૫॥ તત્રોપવેશસ્થાનાનિ સ્ત્રીણાં પુંસાં યથોચિતમ્ ।
 વ્યાસાસનં ચ સચિરં રચયેદ્યતુરો નરઃ ॥૧૬॥ તસિન્વીટે પૃથાયુષ્ઠે

શુક્ય નવમી તિથિએ આરંભીને માઘ પૂર્ણિમાપર્યંત સાંભળે અથવા માઘ
 શુકલ નવમીએ આરંભીને ચૈત્રપૂર્ણિમાપર્યંત સાંભળે ॥૧૦॥ જેતો સપ્તાહથી
 સાંભળવા પ્રવર્તે તેતો ઉક્ત માસો મધ્યે ગમે તે એક માસમા શુકલ નવ
 મીને આરંભીને પૂર્ણિમાપર્યંત સાત દિવસ સાંભળે ॥૧૧॥ જેમ વિવાહ
 વિગેરે શુભપ્રસંગમા બન્ધુજનો અને મિત્રજનોને ઉત્સાહથી જોવાવવામા
 આવે છે તેમ દેશાતર થકી બન્ધુજનો, મિત્રજનો અને ખીલજે લગવત્ક-
 થાશ્રવણુર્મા સમુત્થુક હોય તે સર્વને મગળપત્ર લખીને કથારંભ દિવસ
 પહેલા જોલાવવા ॥૧૨॥ દેશદેશમા જે વિરક્ત દલવર્ણત પરમ વૈષ્ણવો
 હોય તેમની ઉપર ખણુ આદરથી મગળપત્ર લખીને તેમને જોવાવવા અને
 આવેલા તેઓનો અન્નદાન જળદાન આદરદાન નિવાસદાન આદિકથી સત્કાર
 કરવો ॥૧૩॥ કથારંભ દિવસ થકી પાંચ દિવસ પહેલાજ આસનાદિ ઉપ
 યોગી ઉપકરણો પ્રયત્નથી ભેળા કરી રાખે (આથી આસનાદિ ઉપકરણુ
 સંપાદનમા આજીવન નહિ શખવાનુ જણાવ્યુ છે) બહુ વિશાળ પ્રદેશમા
 કથાસ્થાનને કરે, કે જેમા બહુ જનોનો સમુદાય સુખેથી બેસી શકે ॥૧૪॥
 તેવા વિશાળ પ્રદેશમા પવિત્ર સ્થાનમા કેળના થાલલા, ફળ, પુષ્પ વગેરે
 વિગેરેવડે શોભાયમાન મન પ્રિય મડપ કરે ॥૧૫॥ તે મડપમા ચતુર નર
 સ્ત્રીપુરુષોને બેસવાનુ સ્થાન પૃથક્ પૃથક્ પ્રકરપે અને વ્યાસાસન મનોહર

મૃદુલે તુ પુરાણિનમ્ । સંસ્થાપયેત્પુસ્તકં ચ ચતુરક્ષે નિધારયેત્
 ॥૧૭॥ તતઃ પુરાણાધિદેવં કૃષ્ણં ભાગવતાદૃતિમ્ । મન્ત્રેઃ સમર્ચયે-
 દેતૈર્મુષ્યઃ શ્રોતા કૃતાદિકઃ ॥૧૮॥ પ્રથમાદિદ્વાદશાન્તાઃ સ્કન્ધા
 યસ્ય પદાદયઃ । પ્રોક્તા અવયવા દિવ્યાસ્તં કૃષ્ણં ચિન્તયામ્યહમ્
 ॥૧૯॥ નવીનનીરદોદ્રિકદયામસુન્દરવિગ્રહમ્ । શરત્પાર્વણચ-
 ન્દ્રાભાવિનિન્દાસ્યમનુત્તમમ્ ॥૨૦॥ શરત્સૂર્યોદયાબ્જાનાં પ્રમામો-

યથોચિત રચે ॥૧૬॥ તે સમુન્નત, વિશાળ, કોમળ મુખાસ્તરણવાળા
 વ્યાસાસનમાં પુરાણીને બેસાડે અને પુરાણ પુસ્તકને વ્યાસાસનથડી કિંચિત્
 ઉન્નત, ચાર પાયાવાળા આસનમાં (બાજુ) સ્થાપન કરે ॥૧૭॥ તે પછી
 મુખ્ય શ્રોતા નિલવિધિ કરી પરવારીને, 'શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ શ્રીમદ્ભાગવત
 રૂપથી વિરાજમાન છે' એવી ભાવના કરીને તેમની આગળ કહીશ એવા
 મન્ત્રોવડે પૂજા કરે ॥૧૮॥ (હવે પૂજનો પ્રકાર કહેતાં પ્રથમ ધ્યાનનો પ્રકાર
 છ શ્લોકથી કહે છે-) ભાગવતરૂપથી વિરાજમાન જે ભગવાનના પ્રથમાદિ
 દ્વાદશ સ્કન્ધો પાદાદિ દિવ્ય અવયવો કહ્યા છે તે શ્રીકૃષ્ણનું હું ચિંતન
 કરું છું ॥૧૯॥ કેવા કૃષ્ણ ? તો ખોતાના અસાધારણ રૂપથી તો નવીન મેઘ
 સમાન સ્નિગ્ધ (સ્નિહાળ) શ્યામસુદર વિચિત્ર (દિઢ) વાળા, (મેઘથડી નવીન
 મેઘમાં સ્નિગ્ધ શ્યામતારૂપ વિશેષ હોય છે તે નવીન મેઘ જેવામાત્રથી
 શ્રીધ્મન્નગુના તીવ્ર તાપે કરીને પીડા પામેલાઓના મનનેત્રને આનંદ આપ-
 નારો થાય છે અને સર્વાંગને શીતળ કરે છે. ભગવાન તો દર્શનમાત્રથી
 ભવાનળના તાપથી પીડા પામેલાઓના મન નેત્રને આનંદ આપનારા થાય
 છે અને સર્વાંગને શીતળ કરે છે. યદ્યપિ નવીન મેઘ કૃષ્ણના દિવ્ય વિચિત્રની
 એક પણ કળાને યોગ્ય નથી તથાપિ તેમની સ્નિગ્ધ શ્યામતા લૌકિક
 જનોના મનમાં જણાવામાટે લોકદૃષ્ટ ઉદાહરણોમાથી આ ઉદાહરણ ઉત્કૃષ્ટ
 ચંદણ કુર્યું છે. ભગવાનના દિવ્ય આકારમાં રહેલુ સૌન્દર્ય તો નિરૂપમ છે)
 શરત્પૂર્ણિમાચંદ્રને પણ શોભાથી તિરસ્કાર કરનારું દિવ્ય વદન જેમનું
 છે, જેની અપેક્ષાએ કોઈ પણ ઉત્તમ નહિ હોવાથી અનુત્તમ, (સર્વો-
 ત્તમ) સૂર્યોદયથી પ્રકુલિત થએલાં શરત્કમળોની શોભાને તિરસ્કાર કર-

ચનલોચનમ્ । સ્વાદ્ગૃહસૌન્દર્યશોભામી રત્નભૂષણભૂષણમ્ ॥૨૧॥
 ગોપીલોચનકોણેશ્ચ પ્રસન્નૈરતિવક્રિતૈઃ । શશ્વન્નિરીક્ષ્યમાણં તત્મા-
 નૈરિવ વિનિર્મિતમ્ ॥૨૨॥ સ્વાર્ચાપરરમારાધાદક્કકોરસુધાકરમ્ ।
 સદ્રત્નસારનિર્માણકિરીટોજ્જ્વલશેખરમ્ ॥૨૩॥ વિનોદમુરલીહસ્તં
 સેવિત ચ સુરાસુરૈઃ । કૌસ્તુભોદ્ગાસિતોરસ્કં તમીશ્વરમહં ભજે
 ॥૨૪॥ કલિકલ્મષનાશાય પ્રાદુર્ભૂતં રૂપાભરાત્ । શ્રીમદ્ભાગવતાકારં
 કૃષ્ણમાવાહયામ્યહમ્ ॥૨૫॥ સિંહાસનમિદં કૃષ્ણ ! સ્વર્ણરત્નવિનિ-
 મિતમ્ । તવ પ્રીતિકરં દત્તં ગૃહાણ કૃપયા પ્રભો ! ॥૨૬॥ અનન્ય-
 ભવાશ્રયિણાં સંસારાર્ણવતારક ! । પાદં ગૃહાણ દેવેશ ! શ્રીકૃષ્ણ !

નારા સુદર લોચન જેમના છે, સ્વાગતૌન્દર્યની શોભાવડે રલાભરણોને
 શોભાડનારા, પ્રેમપ્રસન્ન, અતિવક્ર એવા ગોપીલોચન કોણોએ (નેત્રના
 ખુણા) વારંવાર પાન કરાતું છે દિવ્ય અવયવલાવણ્ય જેમનું, ગોપીજ-
 નોના મૂર્તિમાન પ્રાણુપુજરૂપ, ચોતાની પરિચર્યાપરાયણુ રમા રાધાના
 લોચનરૂપ ચક્રોરના ચદ્રરૂપ, (જેમ ચક્રોરપક્ષીઓ ચદ્રને નિહાળી રહે છે
 તેમ રમારાધાએ નિહાળી રહેલા) દિવ્ય રત્નમય સુકુટમા લટકતા
 ઉજ્જ્વળ તોરાઓવડે શોભમાન, વિનોદવાસ્તે વાસળીને હસ્તયુગળમા ધારી
 રહેલા, કૌસ્તુભમણિવડે વિદ્યોતમાન છે દિવ્ય વક્ષ સ્થળ જેમનું, સુર અસુ-
 રોએ સેવાતું છે ચરણકમળ જેમનું, એવા સર્વેશ્વર તમોને હું ભજુ છું
 એરીતે આ ઇશ્લોકોવડે શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરીને પછી ‘શ્રીભાગવતાકાર-
 શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મને નમો ધ્યાયામિ એમ બોલવું એજરીતે ‘શ્રીસાદિ નમો-
 ડન્તા’ આવાહનાદિ મયશ્લોકોના ઉચ્ચારપુ પછી બોલુ ॥૨૧-૨૪॥
 (હવે આવાહનમત્ર કહે છે-) કળિકટમ નો વિનાશ કરવા નિરતિશય
 રૂપ થી શ્રીમદ્ ભાગવતરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા તમો કૃષ્ણને હું અહીં આવા-
 હન કરૂં છું ॥૨૫॥ (હવે આસનમત્ર કહે છે-) હે કૃષ્ણ ! આ રત્ન-
 ડિત સુવર્ણનિર્મિત સિંહાસન મેં તમોને પ્રીતિથી અર્પ્યું છે, તેને હે પ્રભો !
 તમો કૃપા કરીને સ્વીકાર કરો ॥૨ ॥ (હવે પાદમત્ર કહે છે-) હે દેવેશ
 શ્રીકૃષ્ણ ! એકાતિક ભાવથી ચોતાનો આશ્રય કરનારા જનોના સંસારસિંહુ

રૂપયા મયિ ॥૨૭॥ નાનાવતારચરિતૈઃ સાધુસંકષ્ટનાશન ! । અર્ધ્ય
ગૃહાણ શ્રીરૂપ્ણ ! ગન્ધાદ્યષ્ટાઙ્ગસંયુતમ્ ॥૨૮॥ ગોકુલક્રીડનાન-
ન્દ ! મહેન્દ્રાદિમદાપહ ! । શ્રીવૃન્દાવનપૂર્ણેન્દ્રો ! ગૃહાણાચમનીય-
કમ્ ॥૨૯॥ યમુનાજલસજ્જારિકાલીયફળમર્દન ! । જલક્રીડારતે !
રૂપ્ણ ! સ્નાનીયં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૩૦॥ પીતામ્બરમિદં રૂપ્ણ ! નવીનં
સ્વર્ણવર્ણકમ્ । તથૈવ પરિધાનાર્હં ગૃહ્યતાં નન્દનન્દન ! ॥૩૧॥ સાવિ-

થકી સંતરણુમાં એક હેતુભૂત તમો મારી ઉપર કૃપા કરીને મેં આ અપેંહું
પાઘ-પાદપ્રક્ષાલનમાં ઉચિત જળને ગ્રહણ કરો ॥૨૭॥ (હવે અર્ધ્યમંત્ર
કહે છે-) દિવ્ય વિવિધ અવતાર ચરિતોએ કરીને સાધુસમૂહનું સંકષ્ટ
થકી સંરક્ષણ કરનારા હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ ચંદન અક્ષત પુષ્પાદિ આઠ ગંધ
દ્રવ્યે સહિત અર્ધ્ય-અર્ધ્યોચિત જળને ગ્રહણ કરો. ચંદનાદિ આઠ અંગ
સ્કંદપુરાણમાં કહ્યાં છે-‘ચન્દનાક્ષતપુષ્પાણિ દર્માગ્રતિલસર્વપાન્ । યવાન્
દૂર્વાં ચાર્ણપાથ્રે નિશ્લિપેદમ્બુના મૃતે’ ઇતિ ॥૨૮॥ (હવે આચમનીયમંત્ર કહે
છે-) અક્ષરપદ્મથકી પણ ગોકુળમાં તમોને આનંદ અધિક અનુવર્તે છે, દેમકે
પરમ પ્રેમરસથી ભીના ગો-ગોપ-ગોપીઓ સાથે ક્રીડારસ અહીંજ નિષ્પન્ન
થાય છે. વળી ગોકુળને પોતાની ક્રીડાથી આનંદિત કરો છો મારે તમો
ગોકુળક્રીડાનાંદ છો. અને મહેન્દ્રાદિકના મદને હરીને ઈન્દ્રપદાદિ ઐશ્વર્ય
થકી પણ અત્યધિક ઐશ્વર્ય આપે ગોકુળને સંપાદન કરી આપ્યું છે મારે
તમો મહેન્દ્રાદિમદાપહ છો. અને તમો વૃંદાવનમાં નિત્ય ઉદિત પૂર્ણચંદ્ર
છો. તે તમોને મેં અપેંહું આ આચમનીય-આચમનોચિત જળ પ્રીતિથી
આપ અંગીકાર કરો ॥૨૯॥ (હવે સ્નાનમંત્ર કહે છે-) જેમણે યમુનાના
જળમાં ગરૂડભયથી સચરનારા કાળીય નાગની કૃણાના મર્દનથી યમુના
જળને નિર્વિપ કરીને સ્નાનપાનને લાયક સર્વોપસેવ્ય કર્યું હતું, જળલીલામાં
પ્રીતિવાળા તે તમો કૃષ્ણને હું સ્નાનીય-સ્નાનોચિત જળ કેવળ ઔપચારિક
લાવથી સમર્પું છું, તેનો તમો પ્રતિગ્રહ કરો ॥૩૦॥ (હવે વસ્ત્રનિવેદનમંત્ર
કહે છે-) હે નંદનન કૃષ્ણ ! તમો પીતાંબર છો. તે તમોને સુવર્ણના જેવા
વર્ણવાળું, તમારેજ પહેરવા લાયક, નવીન આ પીતાંબર સમર્પું છું તેને

શ્રીગ્રન્થિસંયુક્તં સ્વર્ણતન્તુવિનિર્મિતમ્ । ગૃહ્યતાં દેવદેવેશ ! પ્રહસ-
ત્રમિદ શુભમ્ ॥૩૨॥ આભૂષણાનિ દિવ્યાનિ કુણ્ડલાદીનિ સત્પતે ।
ગૃહ્યાણ રુપયા રુપ્ણ ! દત્તાનીમાનિ ભક્તિત ॥૩૩॥ ઘનસારરસોપેતં
કુક્કુમેન સુશોભિતમ્ । ગૃહ્યાણ ચન્દન દિવ્ય દેવકીનન્દન ! પ્રભો !
॥૩૪॥ નાનાસુગન્ધિપુષ્પાણાં હારાપીઢૌ તથેવ ચ । તુલસીવનમાલાં
ચ શ્રીરુપ્ણ ! સ્વીકુરુ પ્રભો ! ॥૩૫॥ સુગન્ધિદ્રવ્યવાસાદ્યં વિષ્ણુતેલં
મનોહરમ્ । વાન્ઙિત સર્વલોકાનાં ભગવન્પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૩૬॥ ચાલ-
ક્રીડાવિનોદેન પૂતનાપ્રાણહારક ! । કંસાદિદુષ્ટશમન ! ધૂપ, સ્વીક્રિ-
યતા ત્વયા ॥૩૭॥ સ્વયંપ્રકાશમાનેશ ! નૈકભાસ્કરભાસ્કર ! । ગૃહ્યાણ

સ્વીકાર કરો ॥૩૧॥ (હવે યજ્ઞોપવીતાર્પણ મન કહેછે-) હે દેવદેવેશ !
સુવર્ણ તાનુયથી નિર્માણ કરેલુ, ગાયત્રીમંત્ર જપપૂર્વક ત્રણ અથિએ યુક્ત
કરેલું આ શોભન યજ્ઞોપવીત હું ભક્તિથી અર્પણ કરું છું તેને સ્વીકાર કરો
। ૩૨॥ (હવે આભરણાર્પણમંત્ર કહેછે-) હે સત્તાપતિ શ્રીકૃષ્ણ ! મેં ભક્તિથી
અર્પણ કરેલા આ કુડળાદિક રમણીય આભરણોને કૃપાથી અગ્નીકાર કરો
॥૩૩॥ (હવે ચંદનાર્પણમંત્ર કહેછે-) હે પ્રભો ! દેવકીનન્દન ! કર્પૂરકુકુમથી
મિશ્રિત આ દિવ્ય ચંદનને પ્રતિગ્રહ કરો ॥૩૪॥ (હવે પુષ્પતુલસી આદિ
કની માલિકાદિ અર્પણમંત્રને કહેછે-) હે પ્રભો ! શ્રીકૃષ્ણ ! નાનાવિધ સુ-
ગન્ધિ પુષ્પોના આ હાર તોરઓ તથા આ વનમાળા તથા આ તુલસીમાળા
હું પ્રેમરસપરિપૂર્ણ મનથી સમર્પું છું તેને કૃપા કરીને સ્વીકાર કરો ॥૩૫॥
(હવે સુગન્ધિ તૈલદ્રવ્યાર્પણમંત્ર કહેછે-) હે ભગવન ! ચંદન એવચી
આદિક સુગન્ધિ વસ્તુઓના વાસથી ભરપુર, સુમનોહર, સર્વ જનોએ પા-
મવા વાહેલુ, નિષ્કળે પ્રિય સૌરભ્યાતિશયને કરનાર, મેં અર્પેલુ આ તૈલ
(અત્તર) સ્વીકાર કરો ॥૩૬॥ (હવે ધૂપનિવેદનમંત્ર કહેછે-) જે તમોએ
બાવનીલાથીજ પૂતના કસ વિગેરે દુષ્ટો હણ્યા છે તે તમોને આ ધૂપ
પ્રીતિથી અર્પું છું તેને સ્વીકાર કરો ॥૩૭॥ (હવે દીપનિવેદનમંત્ર કહેછે-)
હે ઈશ ! જે તમારૂં સ્વરૂપ સ્વયંપ્રકાશમાન અને અનેક સૂર્યસમાન
પ્રભાસ્વર (પ્રકાશકોનેપણુ પ્રકાશ કરનાર) છે તે તમોને મેં આ અર્પેલો

રૂપયા દીપમન્ધકારનિવારકમ્ ॥૩૮॥ નાનાપક્વાન્નનૈવેદ્યં રસૈઃ પક્ષિ-
મંનોદ્ધરમ્ । વિશ્વમ્ભર ! ગૃહાણેદં પ્રીત્યા મે વરદો ભવ ॥૩૯॥
પવિત્રં નિર્મલં તોયમુશીરૈલાદિવાસિતમ્ । જીવનં સર્વજીવાનાં
પાનાર્થં ગૃહ્યતાં હરે ! ॥૪૦॥ નિર્મલં યામુનં તોયં સુપવિત્રં સુવાસિ-
તમ્ । પુનરાચમનીયં ચ ગૃહ્યતાં મધુસૂદન ! ॥૪૧॥ તામ્બૂલં પૂગ-
સંયુક્તં લવઙ્ગૈલાવિમિશ્રિતમ્ । જાતીફલાદિસંયુક્તં શ્રીરુપ્ણ !
પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૪૨॥ દિવ્યં ફલાનાં સર્વેષાં સર્વદેવપ્રિયઙ્કરમ્ ।
નાલિકેરીફલમિદં ગૃહાણ મધુરાપતે ! ॥૪૩॥ યથાશક્તિ મયા દત્તાઃ
સ્વર્ણરૂપ્યાદિમુદ્રિકાઃ । શ્રીદ્વારિકાપુરાધીશ ! દક્ષિણા ગૃહ્યતાં

તેજોમય દીપ કૃપા કરીને અંગીકાર કરો ॥૩૮॥ (હવે નૈવેદ્ય નિવેદનમંત્ર
કહે છે—) તે તે સમયે સંરક્ષણ કરવાથી તમો વિશ્વભર છો. તે તમોને કેવળ
પ્રીતિથી છ મધુરાદિ રસેસહિત વિવિધ પકવાન્નરૂપ આ નૈવેદ્ય નિવેદન કહ્યું,
તેને તમો પ્રીતિથી સ્વીકારીને મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ ॥૩૯॥ (હવે મધ્ય-
પાનીયાર્પણમંત્ર કહે છે—) હે હરે ! સ્વતઃ નિર્મળ, પ્રકૃતિથી તીર્થમાંથી
આણેલું હોવાથી કે મંત્રસંસ્કૃત હોવાથી અતિપવિત્ર, વીરણના વાળા
એલાયચી વિગેરે મુગન્ધિ દ્રવ્યોથી વાસિત કરેલું, સર્વ જીવોના જીવનરૂપ
હોવાથી જીવનશબ્દવાચ્ય, એલું આ મેં અર્પેલું પાનીય પાનાર્થે પ્રતિગ્રહ કરો.
(અહીં કહ્યાં નથી તથાપિ ઉત્તરાપોશન—હસ્તમુખપ્રક્ષાલન અને કરોદ્ધર્તન
તેને મનોવડે નિવેદન કરવાં) ॥૪૦॥ (હવે ભોજનને આતે પુનરાચમનીય
સમર્પણમંત્ર કહે છે—) હે મધુસૂદન ! આ પ્રકૃતિથી પવિત્ર નિર્મળ યામુના
સંજન્ધિ જે મુગન્ધિ વસ્તુઓથી સુવાસિત જળ છે તે મેં પુનરાચમન માટે
પરિકલ્પેલું છે તેને ગ્રહણ કરો ॥૪૧॥ (હવે તાંબૂલાર્પણમંત્ર કહે છે—) હે
શ્રીકૃષ્ણ ! આ લવીંગ એલચી લયક્ષ્ણ સોપારી તજ આદિકે સહિત તાંબૂલ
ઉપકલ્પ્યુ છે તેનો સ્વીકાર કરો ॥૪૨॥ (હવે નાલીકેરી ફલાર્પણમંત્ર કહે છે—)
હે મધુરાપતે ! સર્વ ફળોને મધ્યે શ્રેષ્ઠ, સર્વ દેવોને પ્રીતિ કરનાર આ નાલીકેર
ફળ મેં સમર્પેલું સ્વીકાર કરો ॥૪૩॥ (હવે પૂજાને અંતે દક્ષિણાર્પણ મંત્ર
કહે છે—) હે શ્રીદ્વારિકાપુરાધીશ ! મેં યથાશક્તિ સમર્પેલી સુવર્ણમુદ્રા

ત્વયા ॥૪૪॥ નીરાજયામિ દેવેશ ! નમસ્તે જ્યોતિષાંપતે ! । આરા-
ત્રિકં મયા દત્તં શૂદ્ધાણ કમલાપતે ! ॥૪૫॥ નમસ્તે દેવદેવેશ !
શક્ત્યચક્રગદાધર ! । ત્વત્પ્રદક્ષિણયા કૃષ્ણ ! બ્રહ્માણ્ડાનાં પ્રદક્ષિણા
॥-૬॥ ઉદ્ધારણાય સર્વેષાં પ્રાદુર્ભૂતં ધરાતલે । શ્રીભાગવતરૂપં ત્વાં
શ્રીકૃષ્ણં પ્રણમામ્યહમ્ ॥૪૭॥ નિજકર્મવિપાકેન ભવાઘ્નો પતિતોઽ-
સ્મ્યહમ્ । નં મામુદ્ધર દેવેશ ! કૃપયા કરુણાનિધે ! ॥૪૮॥ શ્રીમ-
દ્ભાગવતાલ્પસ્વં પ્રત્યક્ષઃ કૃષ્ણ एव हि । મયિ ત્વચ્છરણાયાતે કૃપાં
કુરુ જગત્પતે ! ॥૪૯॥ હૃત્યં સમ્પૂજ્ય વિધિના કૃષ્ણં ભાગવતાત્મ-
કમ્ । વક્તારં પૂજયેદ્ભક્તયા ગન્ધપુષ્પસ્રગાદિમિ' ॥૫૦॥ નવીનવ-

શ્ચમુદ્રા આદિક દક્ષિણાઓને આપ કૃપા કરીને સ્વીકાર કરો ॥૪૪॥
(હવે નીરાજનમત્ર કહે છે-) હે દેવેશ ! કમળાપતે ! તમો જ્યોતિષોના
પતિ છે તેવા પશુ તમારૂં આ જ્યોતિષથી નીરાજન કરવા પ્રવર્તેલા મેં
અર્પેલો આ આરાત્રિક ઉપચાર કૃપા કરીને અગીકાર કરો અને તમોને
નમસ્કાર છે ॥૪૫॥ (હવે પ્રદક્ષિણા પ્રણામાર્પણમત્ર કહે છે-) હે દેવ-
દેવેશ ! હે શક્ત્યચક્રગદાધર ! હે કૃષ્ણ તમોને નમસ્કાર છે તમો સર્વાન્ત-
રાત્મા હોવાથી સમસ્ત બ્રહ્માડ તમારી તનુ છે તેવા આપને પ્રદક્ષિણા
કરવાથી સર્વ બ્રહ્માડની પ્રદક્ષિણા કરી થાય છે સકળ ચેતનોનો ઉદ્ધાર
કરવાની ઈચ્છાથી ધરાતળમા શ્રીમદ્ભાગવતરૂપે પ્રકટ થએલા તમો શ્રીકૃ-
ષ્ણને હું પ્રણામ કરું છું ॥૪૬-૪૭॥ (હવે પ્રાર્થનામત્ર કહે છે-) હે દેવેશ !
કર્ણુનિધે ! અનાદિ કાળથી અનુવર્તતા કર્મપરિપાકના કર્મથી આ સસા-
રસાગરમા પડીને, જન્મ જરા મરણરૂપ મહાતરંગોમા આમતેમ અથડાઈ
અથડાઈને હું મહાદુઃખ પામી રહ્યો છું તે મને આ લવાઘ્નિધયથી કૃપા
કરીને સમુદ્ધાર કરો હે જગત્પતે ! ભાગવત નામથી વિખ્યાત તમોજ
સક્ષાત્ કૃષ્ણ સકળ જનોના પ્રત્યક્ષગોચર થયા છો તે તમારા શરણને
પામેલા મારી ઉપર કૃપા કરો ॥૪૮-૪૯॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભાગ-
વતરૂપ કૃષ્ણની વિધિસર પૂજા કરીને, તદર્નતર વક્તાની ચદન પુષ્પ વસ્ત્ર
વિભૂષણ વિગેરેવડે લજિથી પૂજા કરીને, દક્ષિણા આપીને, 'નમસ્તે ભગવન્

સ્વાભરણૈર્દત્વા સમ્પૂજ્ય દક્ષિણામ્ । તતઃ પૂર્વોક્તમન્ત્રેણ નત્વા તં
પ્રાર્થયેત્પુમાન્ ॥૫૧॥ વ્યાસરૂપ ! પ્રવોધસ્ત્ ! સર્વશાસ્ત્રવિશારદ્ ! ।
પુત્રકથાપ્રકાશેન મદજ્ઞાનં વિનાશય ॥૫૨॥ સમ્પ્રાર્થ્ય પૌરાણિક-
મિત્થમન્યાન્ શ્રોતૃંશ્ચ વિપ્રાન્સ યથાર્હમર્ચેત્ । શ્રોતા સ્વકીયૈર્નિય-
મૈરુપેતઃ ષ્ટ્વણોતુ ભૂપાલ ! પુરાણમેતત્ ॥૫૩॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने
નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ભાગવતશ્રવણવિધૌ
પૂજાવિધિનિરૂપણનામા ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥૪॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—અથ ચે નિયમા રાજન્ શ્રોતૃચક્રુહિતાવહાઃ ।
કથયામિ યથાવત્તાન્પુરાણપ્રથિતાનહમ્ ॥૧॥ ગુણમેદાદ્યાચકાશ્ચ
વ્યાસ ' આ પૂર્વોક્ત મંત્રથી નમસ્કાર કરીને, મુખ્ય શ્રોતા પુરૂષ, આગળ
કહીશ એવા મંત્રથી તેની પ્રાર્થના કરે ॥૫૦-૫૧॥ 'વ્યાસરૂપ ! પ્રવોધસ્ત્ !
સર્વશાસ્ત્રવિશારદ્ । પુત્રકથાપ્રકાશેન મદજ્ઞાનં વિનાશય ॥' અર્થ—તમોજ
સાક્ષાત્ વ્યાસપુત્ર છે. હે સર્વવિજ્ઞાનનિધે । હે સર્વશાસ્ત્રસારસ્ત્ ! પુરાણિન્ !
તમો આ કથાના પ્રકાશનથી મારું અજ્ઞાન વિનાશ કરો ॥૫૨॥ હે ભૂપાળ !
આ પ્રકારે પૌરાણિકની પ્રાર્થના કરીને, બીજા બ્રાહ્મણાદિ બધા શ્રોતાઓની
યથાયોગ્ય પૂજા કરીને, મુખ્ય શ્રોતા પોતાના નિયમોએ યુક્ત થઈને આ
પુરાણને સાંભળવાનો સમારંભ કરે ॥૫૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...
ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ભાગવતશ્રવણવિધૌ પૂજા-
વિધિનિરૂપણનામા ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥૪॥

૧ અધ્યાય ૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ઉત્તમ રાજન્ ! હવે વક્તા શ્રોતાના
હિતને કરનારા જે પુરાણપ્રખ્યાત નિયમવિશેષો છે તેને હું યથાર્થ કહું
છું ॥૧॥ વક્તા તથા શ્રોતા સત્ત્વાદિ ગુણુલેક્ષથી ત્રણ પ્રકારનો માન્યો છે.
તેમાં જે સત્ત્વપ્રધાન વક્તા તથા શ્રોતા છે તેજ પ્રવચનના કે શ્રવણના

૧ આ અધ્યાયમાં વક્તાનાં લક્ષણો, કથાસમાપ્તિમાં પ્રતિષેધ કરેલા અધ્યાયો
અને વક્તાના નિયમવિશેષો કહ્યા છે.

શ્રોતારસ્ત્રિવિધા મતાઃ । ઉત્તમાઃ સાર્ત્ત્વિકા एव यद्योक्तफलभा-
 गिनः ॥२॥ असङ्गतमविस्पष्टं विस्तारं रसवर्जितम् । पदच्छेदविहीनं
 च तत्तद्भावविवर्जितम् ॥३॥ उत्साहवर्जितं यश्च वाचयेद्ग्रन्थदूषकः ।
 क्रोधनोऽप्रियवादी च लोमिष्ठः स्त्रीसमीक्षकः ॥४॥ सम्यग्रन्था
 र्थमविदन्भगवद्भक्तिवर्जितः । वाचकस्तामसो ज्ञेयः स चाधम इती-
 रित्तः ॥५॥ स्पष्टाक्षरपદં શાન્તં ઇચ્છિદીર્ઘતર તથા । કાલસ્વરસ-

યથાર્થ કૃણને પામે છે પણ રજ પ્રધાન કે તમ પ્રધાન વક્તા શ્રોતા કૃણને
 પામતો નથી ॥૨॥ સાર્ત્ત્વિક વક્તા શ્રોતા ઉત્તમ હોઈને આજ કહ્યો છે
 અને તામસ રાજસ કનિષ્ઠ હોઈને ત્યાજ્ય કહ્યો છે તેનું હવે અનુક્રમે
 નિરૂપણ કરતા પ્રથમ તામસ વક્તાનાં લક્ષણો કહું છું—જે વક્તા
 અસંગત-શબ્દથી પૌર્વાપર્યક્રમે રહિત (પૂર્વાર્ધને ઉત્તરાર્ધસ્થાને અને ઉત્ત
 રાર્ધને પૂર્વાર્ધસ્થાને) અને અર્થથી પૌર્વાપર્યક્રમે રહિત, (અર્થ કરવામાં
 પૌર્વાપર્યક્રમ રાખે નહિ) અવિરૂપિ—જલદી ઉચ્ચારણાદિ દોષને લીધે
 વર્ણ-પદ વાક્યની અભિવ્યક્તિએ રહિત, વિસ્તર-અસ્થાનમાં કરાતો દીર્ઘ
 આલાપ અધિકમાત્રાદિ દોષે કરીને બહુ વિસ્તારે યુક્ત અને અર્થથી અનુપ
 યુક્ત અર્થના અનુભાષણે કરીને નિસ્તૃત, રસવર્ણત-શાંતિ કંઈ પણ આદિક
 તેતે રસસ્થળોમાં તેને તેને નહિ અનુસારે વાચવાથી રસરહિત, પદચ્છેદ
 વિહીન-પદચ્છેદનું જ્ઞાન ન થાય એવું કે અન્યથા પદચ્છેદનું જ્ઞાન થાય
 એવું, તત્તત્ભાવવિવર્ણત-તે તે શ્લોકમાં રહેલા યથાર્થ ભાવને નહિ
 બોધ કરનાર કે અયથાર્થ ભાવને બોધ કરનાર અને ઉત્સાહવર્ણત જેમ
 તેમ વાચે તે આ તામસ વક્તા કહ્યો છે પ્રકૃતિથી પ્રસન્નપાવન એવા
 પણ ગંગાજળને જેમ બલરનું જળ દુષિત કરી દેછે તેમ આ પ્રવક્તા
 પુરાણને દુષિત કરી દેછે તે આ પ્રકૃતિથી ક્રોધી, અપ્રિય બોલવાના
 સ્વભાવવાળો, લોભથી અભિભૂત ચિત્તવૃત્તિવાળો, નારીનિરીક્ષણમાં ચપ
 લચ્યુવાળો, અથના યથાર્થ જ્ઞાને રહિત, ભક્તિવેશે રહિત, એવા વક્તા
 તામસ જાણવો અને તેથી તે અધમ કહ્યો છે ॥૩-પાા હવે ગજમ વક્તાનાં
 લક્ષણો કહેછે—જે વક્તા ક્વચિત્ સ્પષ્ટ અક્ષર પદવાળું, (તો અર્થાત

માયુક્તં રસભાવવિવર્જિતમ્ ॥૬॥ અદ્ભુતં વાચયેદ્યથા લુબ્ધઃ કુદ્ધઃ
 ક્ષત્તિક્ષત્તિ । પ્રીતિમાંઘ્ય રસાસ્વાદે ચચ્ચાલદ્ધારધારણે ॥૭॥ અવુ-
 ધ્યમાનો ગ્રન્થાર્થે ભક્તો ભગવતોઽપિ સન્ । વાચકઃ સ તુ વિદ્યેયો
 રાજસો મધ્યમઽથ સઃ ॥૮॥ સરસં સુસરં ધીરં તત્તદ્ભાવસમન્વિ-
 તમ્ । સ્પષ્ટાક્ષરવિમેદં ચ સૌત્સાહ્યં નાતિવિસ્તૃતમ્ ॥૯॥ શાન્તં ચ
 વાચયેદ્યસ્તુ શ્રદ્ધાલુર્દ્ધનિશ્ચયઃ । સમ્પ્રદાયાધ્યયનવાન્ ગ્રન્થાર્થે
 શુભશો વિદન્ ॥૧૦॥ જિતેન્દ્રિયઃ સુશીલઽથ દુરાગ્રહવિવર્જિતઃ ।

કવચિત્ અસ્પષ્ટ અક્ષર પદવાળું,) કદાચિત્ શાન્ત-અતિ મૃદુતાએ યુક્ત
 (તો કદાચિત્ તેનાથી રહિત) કવચિત્ અતિદીર્ઘ-લાંબું (તો કવચિત્
 અતિ સંકુચિત) ક્યારેક ને સમયમાં ને સારંગાદિ સ્વર સમુચિત હોય
 તેવા સ્વરે સહિત, (તો ક્યારેક તેનાથી રહિત) ક્યારેક કડ્ડણુ શમાદિ રસ
 અને લાવ-શ્લોકાભિપ્રાય કે નિવેદાદિકે વર્ણીત, (તો ક્યારેક રસભાવે
 સહિત) કવચિત્ અદ્ભુત-શ્રોતાઓને આશ્ચર્ય કરનારૂં, (તો કવચિત્
 તેવું નહિ) એરીતે વાંચે. વળી ને કવચિત્ લુબ્ધ કવચિત્ કુદ્ધ અને
 કવચિત્ પ્રીતિમાન્ (એ રીતે નહિ નિયત ચિત્તવૃત્તિવાળો) હોય અને
 રસાસ્વાદમાં તથા વસ્ત્ર અલંકારના ધારણમાં વિશેષપણે પ્રીતિમાન્ (અત્યા-
 સક્ત) હોય અને ને પ્રબન્ધપ્રતિપાદ્ય લગવાનમાં શ્રદ્ધા લક્ષિ આદિક-
 વાળો હોઇને પણ ગ્રન્થાર્થને યથાર્થપણે ન લાલુતો હોય (પોતે અભિસ
 હોય એમ ઉપરથી પ્રખ્યાપન કરનારો) તે આ વક્તા રાજસ લાલુઓ અને
 તે મધ્યમ કહ્યો છે ॥૬-૮॥ હવે સાત્ત્વિક વક્તાનાં લક્ષણો કહેછે—
 ને વાચક તેતે સ્થળે વર્ણુન થતા હાસ્ય અદ્ભુતાદિ રસવિશેષના અરણે
 સહિત, યથાયોગ્ય શ્રવણુમધુર સ્વરાલાપે સહિત, ધીર-ગંભીરતાએ પરિપૂર્ણ
 અથવા અતિ શાન્ત અતિ દીર્ઘતાએ વર્ણીત, પ્રકરણુને અનુસારે નેવા આવે
 એવા તેતે લાવાર્થે સહિત, સ્પષ્ટાક્ષરવિભેદ-સ્પષ્ટ અક્ષર પદ વાક્ય વિલાગે
 સહિત અથવા સ્પષ્ટ ઉચ્ચારેલા હ્રસ્વ દીર્ઘ પ્લુત વિગેરે વર્ણુ વિભેદે સહિત,
 ઉન્સાહે સહિત, અતિ વિસ્તૃત નહિ તેમ અતિસંકુચિત નહિ, શાન્તિએ
 યુક્ત, એરીતે વાંચે તે સાત્ત્વિક વક્તા માન્યો છે. વળી ને શ્રદ્ધા આસ્તિ-

યથાર્થવાદી વાગ્મી ચ શ્રોતૃવોધનનેપુણ ॥૧૧॥ યદ્દૃષ્ટાલાભસન્તુપ્ત
 કરુણો નિરદ્વક્ષતિ. । મૃદુસ્વભાવ શાન્તશ્ચ ભગવદ્ભક્તિસંયુત ॥૧૨॥
 લોકાપવાદરહિત પ્રતિગ્રહપરાહુરુષ । જિતકામો જિતક્રોધો જિત
 લોભશ્ચ નિ સ્પૃહ ॥૧૩॥ મેત્રો ધીર સાધુવૃત્તિર્નિર્દમ્ભોઽકિઞ્ચનસ્ત
 થા । ઉપકારી વાચકસ્તુ સાત્ત્વિકશ્ચોત્તમો મત ॥૧૪॥ સાત્ત્વિકેર્લ
 શ્વર્ણયુક્ત શ્રીભાગવતવાચક । પ્રત્યહ સ્વાહ્નિક કુર્યાદુપસ્યુતથાય
 બુદ્ધિમાન્ ॥૧૫॥ તત શ્રોતૃમિરાહૂત સ કથામણ્ડપ વ્રજેત્ ।
 પ્રક્ષાત્ય પાણિપાદાસ્ય કુર્યાદાચમનત્રયમ્ ॥૧૬॥ ઘોતશ્વેતામ્બર

કતાએ સપન્ન, સપ્રદાય-સદ્ગુરૂ પરંપરાથી સમગ્ર અથાર્થને યથાર્થ જાણતો
 છતેન્દ્રિય, સુશીલ, દુરાચરે વર્ણત (સતોએ પ્રબોધ આપતા તેમણે
 કહેલા અર્થના ચહેણુમા પ્રવર્તનારો) અથાર્થને યથાર્થ જોલવાના સ્વભાવ
 વાળો, વાગ્મી-પ્રવચનમા ઉપયોગી વાણીવૈભવે સપન્ન શ્રોતા જનોને
 પ્રીતિથી અવબોધ આપવામા અતિનિપુણ યદુચ્છાથી પ્રાપ્ત થતા અર્થમા
 સતોથી દુયાર્દ્ર હૃદયવાળો અહકારે રહિત મૃદુ-નહિ ક્રોધ કરવાના
 સ્વભાવવાળો શાત સ્વભાવવાળો ભગવદ્ભક્તિએ પરિપૂર્ણ લોકાપવાચકી
 ભય રાખનારો, દુષ્ટપ્રતિચ્છથી પરાભુષ રહેનારો અથવા પ્રતિચ્છમાન
 થકી પ્રતિનિવૃત્ત થએલો કામ ક્રોધ લોભાદિ છ શત્રુવર્ગને છતી રહેલો
 સર્વજ્ઞતો ઉપર મિત્રભાવવાળો ધીર-ખળ જનોના વચનોએ કરીને પણ
 મનમા વિકાર નહિ પામનારો, સાધુ વૃત્તિવાળો દભવર્ણત, એક આક્રિય
 નતા જેને પ્રિય છે, પરોપકારપરાયણ આવો વાચક સાત્ત્વિક માન્યો છે
 અને તે ઉત્તમ કલ્પો છે ॥૧૨-૧૪॥ આવા સાત્ત્વિક લક્ષણોએ યુગ્મ નિર્મળ
 બુદ્ધિમાન્ વન્ના પ્રતિદિન ઉપકાળ (પાય ઘડી રાત્રિ બાકી રહે તે)મા
 ઉઠીને પોતાનું જ્ઞાન સધ્યાદિ આહ્નિક કર્મ કરે તદનંતર શ્રોતા જનોએ
 કથાપ્રવચન માટે આદરથી જોલાવ્યો થકો ધોએના નેત વસ્ત્રોને ધારીને
 કથામંડપમાં જાય પછી હસ્ત પાદ મુખનું પ્રક્ષાલન કરીને નજી વાર
 આચમન કરે પછી સદ્ગુરૂને (પોતાના અધ્યાપક કે વૈષ્ણવી દીક્ષા આપ
 નાર આચાર્ય) હૃદયમા સભારતો થકો સમિતિમા મળેવા વિગ્રો તથા

ધરઃ સદ્ગુણં હૃદયે સ્સરન્ । વિપ્રાન્સાધૂન્નમસ્ત્ય શ્રીમદ્ભાગવતં નમેત્ ॥૧૭॥ તતઃ સ્વપૂજ્યગુર્વાદેરાશ્વયા વિનયન્વિતઃ । ઉદ્ભુસઃ પ્રાહુ-
ર્યો વા વ્યાસાસનમુપાવિશેત્ ॥૧૮॥ શ્રોતૃભિઃ પૂજિતઃ સોઽથ કુ-
ર્યાન્મહાલમાદિતઃ । યં પ્રવ્રજન્તમિત્યાદિશ્લોકત્રયમુદીરયેત્ ॥૧૯॥
કસૈ યેનેતિ પદ્યં ચ સ્વેષ્ટપદ્યાન્યતઃ પરમ્ । પઠિત્વા પુસ્તકં નત્વા
તતઃ પદ્યમિદં પઠેત્ ॥૨૦॥ શ્રૂયતાં દેવ ! દેવેશ ! નારાયણ ! જગ-
ત્પતે ! । ત્વદીયેનાવધાનેન કથયિષ્યે શુભાઃ કથાઃ ॥૨૧॥ इति पद्यं
पठित्वैव वाचयेत्स कथां बुधः । साधून्विप्रान्विलोक्यैव कुर्यादर्थं
न योपितः ॥२२॥ समाप्तिरन्तेऽध्यायस्य यस्य यस्य न सम्मता । न

સાધુઓને નમસ્કાર કરીને શ્રીમદ્ભાગવતને નમસ્કાર કરે. તદનંતર વિનય-
સંપન્ન થઈને પોતાના પૂજ્ય ગુરુવૃદ્ધાદિકની સન્નિધિમાં તેમની આજ્ઞા ગ્રહણ
કરીને વ્યાસાસનમાં પૂર્વાભિમુખે કે ઉત્તરાભિમુખે બેસે ॥૧૫-૧૮॥ અનં-
તર શ્રોતાઓએ પૂજા કરેલો વક્તા મંગળાચરણ કરતાં પ્રથમ ‘યં પ્રવ્રજન્તં’
‘યઃ સ્વાનુભાવં’ ‘નારાયણં નમસ્કૃત્ય’ આ ત્રણ શ્લોકો બોલે. તે પછી
‘કસૈ યેન’ આ શ્લોક બોલે. અતઃપર જે બીજા સ્વેષ્ટપદ્યો (છટ્ટદેવ ગુરુ
આદિક વિષયવાળાજ શ્લોકો) હોય તેને પણ બોલીને, તે પછી પુસ્તકરૂપ
ભગવાનને પ્રણામ કરીને, આગળ કહીશ એવા શ્લોકને બોલે ॥૧૯-૨૦॥
‘શ્રૂયતાં દેવ ! દેવેશ ! નારાયણ જગત્પતે !, । ત્વદીયેનાવધાનેન કથયિષ્યે
શુભાઃ કથાઃ ॥’ અર્થ—હે દેવ ! હે દેવેશ ! હે જગત્પતે ! શ્રીનારાયણ !
આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલા મનોવધાનથી (અથવા આપના દિવ્ય
ચરિત્રનાજ એક અવધાને યુક્ત થઈને) આપની શુભ કથાઓને કહીશ,
તો સર્વાન્તરાત્મા આપજ તે કથાને સાંભળીને મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ
॥૨૧॥ તે આ શ્લોકને ઉચ્ચારીનેજ બુધ પૌરાણિક કથા વાંચે. અભિમુખ
બેઠેલા સાધુ વિપ્રોને બેઠેનેજ કથાને કહે. પણ શ્રદ્ધાથી અને શુશ્રૂષાથી
બેઠેલી પણ સ્ત્રિયોને બેઠેને કથાને નજ કહે ॥૨૨॥

હે રાજન્ ! પ્રતિદિન કથાની સમાપ્તિ જે જે અધ્યાયને અંતે મુનિ-
ઓએ નિષેધ કરેલી છે તે તે અધ્યાયોને અંતે કથાસમાપ્તિને ન કરે. તે

તત્ર તત્ર વિરમેદધ્યાયાંસ્તાનપિ બ્રુવે ॥૨૩॥ તત્રાદ્યે સ્કન્ધ આદ્યશ્ચ
 હ્યષ્ટમો દશમસ્તથા । ચતુર્દશઃ પોઢશશ્ચ નિપિદ્ધા વિરતાવિમે ॥૨૪॥
 તૃતીયશ્ચાષ્ટમશ્ચેતિ દ્વૌ દ્વિતીયે નિપેધિતૌ । સપ્તર્પિભિસ્તતઃ કાર્યા
 તદન્તે વિરતિર્નહિ ॥૨૫॥ દશમઃ સપ્તમશ્ચાદ્યસ્તૃતીયેઽષ્ટાદશસ્તથા ।
 ત્રયોવિંશશ્ચ વિરતૌ સમ્મતા ન બુધૈર્નૃપ ! ॥૨૬॥ આદ્યસ્તૃતીયો દશ-
 મસ્તુર્યે સપ્તદશસ્તથા । અષ્ટાવિંશશ્ચ નાધ્યાયા વિરતૌ શુભદા નૃણામ્
 ॥૨૭॥ પञ્ચમે પञ્ચમોઽધ્યાયો નિપિદ્ધશ્ચ ત્રયોદશઃ । પષ્ટે પષ્ટઃ પञ્ચ-
 મશ્ચ પ્રથમો દશમસ્તથા ॥૨૮॥ સપ્તમે પ્રથમસ્તુર્યઃ પષ્ટઃ સ્કન્ધેઽથ
 ચાષ્ટમે । આદ્યોઽષ્ટમો દ્વિતીયશ્ચ દશમશ્ચેકવિંશકઃ ॥૨૯॥ નવમે
 પञ્ચદશકો દશમસ્તુર્ય આદિમઃ । અધ્યાયા વિરતૌ નૈતે ગૃહીતા
 મુનિર્મિર્નૃપ ! ॥૩૦॥ દશમે દશમશ્ચાદ્યો દ્વાવિંશો નવમસ્તથા । ત્રય

અધ્યાયોને નામનિર્દેશથી હું કહું છું ॥૨૩॥ તેમાં પ્રથમ સ્કન્ધમાં પહેલો
 આઠમો દશમો ચૌદમો સોળમો, આ અધ્યાયો કથાવિરામમાં વળ્ય છે
 (આને અતે વિરામ ન કરવો) દ્વિતીય સ્કન્ધમાં તો ત્રીજો અને આઠમો,
 આ બે અધ્યાયો સપ્તર્પિઓએ નિવેધ કર્યા છે માટે તેને અતે વિરામ
 ન કરવો હે નૃપ ! તૃતીય સ્કન્ધમાં તો પહેલો સાતમો દશમો અઠારમો
 તેવીશમો, આ અધ્યાયો વિરતિમાં મુનિઓએ માન્યા નથી ચતુર્થ-
 સ્કન્ધમાં પહેલો ત્રીજો દશમો સત્તરમો અઠાવિશમો, આ અધ્યાયો
 વિરતિમાં વક્તા શ્રોતા જનોને શુભ ફળ આપનારા નથી, માટે આને અતે
 વિરતિ ન કરવી પચમ સ્કન્ધમાં પાંચમો અને તેરમો અધ્યાય નિવેધ
 કર્યોછે. ૫૪ સ્કન્ધમાં પહેલો પાંચમો છઠો દશમો આ અધ્યાયો કથાસમા-
 પ્તિમાં નિપિદ્ધ છે. સપ્તમસ્કન્ધમાં પહેલો ચોથો છઠો આ અધ્યાયો વિર-
 તિમાં નિવેધ કર્યા છે, અષ્ટમ સ્કન્ધમાં પહેલો બીજો આઠમો દશમો એકવિં-
 શમો, આ અધ્યાયો કથાવિરામમાં વળ્ય છે. હે નૃપ ! નવમસ્કન્ધમાં
 પહેલો ચોથો દશમો પદરમો, આટલા અધ્યાયો મુનિઓએ કથાવિરામમાં
 પ્રતિવેધ કર્યા છે. દશમસ્કન્ધમાં પહેલો નવમો દશમો બાવીશમો ઓગલ્-
 ત્રિશમો ત્રિશમો એકત્રિશમો બાસકમો છાંતેરમો સીતોતેરમો, આ અધ્યાયો

एकोनविंशाच्च द्विपष्टितम एव च ॥३१॥ पट्सप्ततितमः सप्तसप्त-
तितम इत्यमी । निषिद्धा विरतौ सन्ति पङ्क्तिः पौराणिकैरपि ॥३२॥
एकादशे तु दशमो द्वाविंशत्विंश एव च । द्वादशे नवमस्त्वेक इत्य-
ध्याया मयोदिताः ॥३३॥ एषामन्ते न विरतिः कार्या पौराणिकैः
कचित् । नित्यैकाध्यायपाठानामप्येव विधिरिष्यते ॥३४॥ मासप-
क्षादिनियतदिनसङ्ख्यानुरूपतः । अध्यायान्वाचयेन्नित्यं ततः कुर्या-
त्समापनम् ॥३५॥ मुहूर्तं घटिकां वापि कथान्ते नामकीर्तनम् ।
कुर्यात्प्रतिदिनं विष्णोरुत्तरेदासनात्ततः ॥३६॥ पुनर्नत्वा स गुर्वा-
दीन् गच्छेद्विद्वान्निजं गृहम् । कथासमाप्तिपर्यन्तं नित्यमेवं समा-
चरेत् ॥३७॥ कथारम्भदिनाद्यावत्समाप्त्यन्यस्य नाऽऽदेत् । अग्रं

અધ્યાયિ ૩૧૫ સાવણિ અકૃતપ્રણ શિશપાયન હારીત આ છએ પૌરાણિ-
કોએ કથાવિરામમાં નિષેધ કરેલા છે. એકાદશસ્કંધમાં તો દશમો આવી-
શમો ત્રિશમો આ ત્રણ અધ્યાયો નિષિદ્ધ છે. દ્વાદશસ્કંધમાં તો નવમો
એકઠ અધ્યાય નિષિદ્ધ છે. એરીતે કથાસમાપ્તિમાં નિષિદ્ધ અધ્યાયો મેં
કહ્યા ॥૨૪-૩૩॥ પૂર્વોક્ત પ્રતિષિદ્ધ અધ્યાયોને અતે પૌરાણિકોએ વિરતિ
ક્યારેય પણ ન કરવી. પ્રતિદિન એક એક અધ્યાયના પારાયણમાં પણ
આ નિષેધ સમાન છે, એટલે જે દિવસે નિષિદ્ધ અધ્યાય પારાયણમાં આવે
તે દિવસે નિષિદ્ધ અધ્યાયને વર્ણને આગળ નહિ નિષિદ્ધ અધ્યાયે વિશ્રામ
કરવો ॥૩૪॥ એક માસથી કે પક્ષથી કે સપ્તાહથી કે ઋતુથી જે પારાયણ
કરવા ધાર્યું હોય તો તેમાં તેમાં એક એક દિવસે જેટલા અધ્યાયો વાંચ-
વાના કહ્યા હોય તેને અનુસારે પ્રતિદિન અધ્યાયો વાંચીને પછી કથાસમાપ્તિ
કરવી ॥૩૫॥ પ્રતિદિન કથાને અતે પૌરાણિક એ ઘડીપર્યંત કે એક ઘડીપર્યંત
પણ લગવન્નામકીર્તન કરે. તે પછી આસાસન થકી ઉતરે ॥૩૬॥ ઉતરીને
સભામાં બેઠેલા પોતાના માનનીય ગુરુપ્રમુખોને પ્રણામ કરીને પોતાને ઘેર
જાય. એરીતે કથાસમાપ્તિ પર્યંત પ્રતિદિન કરે ॥૩૭॥ તે આ વક્તા કથા-
રંભાદિને આરંભીને કથાસમાપ્તિદિનપર્યંત બીજા જનનું અનાદિક નજ
ગ્રહણ કરે તથા પ્રતિગ્રહ નજ ગ્રહણ કરે. અન્યથા-ગ્રહણ કરે તો પાપ-

પ્રતિગ્રહં વાપિ પાપમીરુઃ સ પષ્ટિહતઃ ॥૩૮॥ ન દ્યુઃ સ્વસ્ય પર્યાપ્તં
 શ્રોતારઃ પ્રત્યહં યદિ । અન્નં તદા ત્વન્યદત્તં ગૃહ્ણીયાન્નાત્ર પાતકમ્
 ॥૩૯॥ સપ્તાહે વા દશાહે ચ પક્ષપારાયણે તથા । માસપારાયણે ઽપ્યે-
 પ વિધિસ્તસ્ય પ્રકીર્તિતઃ ॥૪૦॥ વાતુલં નૈવ ભુજીત ન કુર્યાન્નાતિ-
 ભોજનમ્ । ન રોગકૃચ્છ શાકાદિ તૈલં કટુ ચ વર્જયેત્ ॥૪૧॥ બ્રહ્મ-
 ચર્યમહિંસાં ચ સત્યાસ્તેયે ચ પાલયેત્ । કથાવિમ્બકરં યત્તત્કર્મ
 કુર્યાન્ન કર્હિંચિત્ ॥૪૨॥ પુરાણવક્તૃનૃપતે ! મયેત્યં પ્રોક્તાનિ લક્ષમાણિ
 યમાશ્ચ સર્વે । લક્ષમાણિ વક્ષ્યામ્યધુના ચ તુભ્યં તચ્છ્રોતૃપુંસાં નિય-
 માંશ્ચ પાલ્યાન્ ॥૪૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંનાં ચં ધં શાં ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણ-
 વર્ણોત્સવે ભાગવતપ્રવચનવિદ્યૌ વક્તૃલક્ષણનિયમનિરૂપણનામા પદ્યમોઽધ્યાયઃ ॥૫॥

પ્રસંગ આવે ॥૩૮॥ જે શ્રોતાઓ પ્રતિદિન પોતાના દેહયાત્રા નિવાહ પર્યાપ્ત
 અન્ન આપવા અસમર્થ હોય ત્યારે તો બીજાનું અન્ન ગ્રહણ કરે એમાં એને
 દોષ નથી. અન્નનીજ આ અભ્યનુસા સમગ્રવી, પણ તેનાથી બીજાની નહિ
 ॥૩૯॥ પૌરાણિકને આ (બીજાનું અન્ન લેવા ન લેવારૂપ) વિધિ સપ્તાહ
 દશાહ પક્ષ માસાદિ પારાયણમાં સર્વે સમાન કહ્યો છે ॥૪૦॥ વળી આ
 વક્તા પુરાણી જેટલા દિવસ કથા કરે ત્યાંસુધી વાતુળ (ઉદરમાં વાયુપ્રદોષ
 કરનાર વાલ વટાણાવિગેરે) વસ્તુને ન લક્ષણ કરે. અતિશોભન ન જમે.
 કફ પિત્તાદિકના પ્રદોષથી રોગ કરનાર શાકાદિ, તૈલ અને કટુ (સ્વર રોકનાર
 તિક્ર મરચાં આદિક) પદાર્થને ન જમે. પારાયણના પ્રતિઘાતમાં હેતુ
 હોવાથી આનો પ્રતિવેધ કર્યો છે ॥૪૧॥ બ્રહ્મચર્ય અહિંસા અસ્તેય સત્ય
 વિગેરે મતપરાયણ થાય અને જે બીજું કથામાં વિમ્બ કરનાર થાય તે સર્વને
 પણ અધારેમપણ ન કરે ॥૪૨॥ હે નૃપતે ! આ પ્રકારે પુરાણપ્રવચનાનાં
 લક્ષણો અને સમસ્ત નિયમો મેં કહ્યા. હવે શ્રોતા પુરુષોનાં લક્ષણો અને
 તેમણે પાળવાના નિયમો કહું છું તેને સાવધ મનથી સાંભળો ॥૪૩॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સંગિજીવને...અતુર્થપ્રકરણે પુરાણપ્રવચનોત્સવે ભાગવત-
 અવલુવિદ્યૌ વક્તૃલક્ષણનિયમનિરૂપણનામા પંચમોઽધ્યાયઃ ॥૫॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—શ્રદ્ધામક્તિવિહીનો યો લોભિષ્ઠો દૂપકસ્ત-
થા । હેતુવાદપરો રાજન્નમ્યસૂયાસમન્વિતઃ ॥૧॥ વક્ત્રે ન દક્ષિણાં
દદ્યાત્પુણ્યાહે ચ સમાપને । અતિપ્રશ્નાંશ્ચ યઃ કુર્યાત્સ શ્રોતા તામસો-
ઽધમઃ ॥૨॥ કથાં પ્રસન્નાચ્છુણ્યાચ્છ્રદ્ધાહીનોઽપિ યઃ પુમાન્ । દદ્યા-

અધ્યાય ૬ શ્લો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! સાત્ત્વિક શ્રોતાની ઉત્તમ અ-
ધિકારિતા પ્રદર્શાવવા પ્રથમ તામસ રાજસ શ્રોતાઓનાં લક્ષણો કહું છું-
ને શ્રોતા ભગવત્કથાશ્રવણમાં શ્રદ્ધા ભક્તિએ સહિત, સંભળાતી કથાનું
તાત્પર્ય નહિ સમજતો હોવાથી વક્ત્રાવિષે કે વંચાતા પુરાણવિષે દોષારોપણ
કરનાર, આસ્તિકભાવ વિના ‘એમ શાથી ? એમ શાથી ?’ એવા હેતુવાદમાં
પ્રવર્તનારો, (કર્મ બે કારણ હોય તો ઈશ્વરની શી જરૂર ? ઈશ્વર બે કાર-
ણ હોય તો કર્મની શી જરૂર ? બે કર્માનુસારે કરે છે તો તે ઈશ્વર કેમ
હોઈ શકે ? ગુણથી નહિ લેખાએલો હોય તે જગતનો કર્તા કેમ હોઈ શકે ?
કર્તાને પ્રયોજનની અવશ્ય અપેક્ષા હોવાથી (કોઈ કર્તા પ્રયોજન વિના
પ્રવર્તેજ નહિ) તે કર્તા સકામજ હોવો જોઈએ ? ઇત્યાદિ અપ્રતિષ્ઠિત હેતુ-
વાદ પરાયણ) સાત્ત્વિક એવા પણ શ્રોતાઓ વિષે અભ્યસૂયાએ સહિત,
(તેમને વિષેપણ દોષાવિષ્કરણપરાયણ) લોભિકશીલ, પર્વાદિ પુણ્ય દિવસે
અને કથાસમાસિમાં વક્તાને દક્ષિણાદાનમાં વિમુખ, અતિપ્રશ્ન પરાયણ,
(જે સર્વાન્તરાત્મા સર્વવ્યાપી અને પરંબ્રહ્મપણે ગાન કરાય છે તે અહીં
પરિમિત અને દુશ્ચસન્નતીય રૂપથી કેમ અવતરે ? જેમનો દેશથી પરિ-
ચ્છેદ નથી તે ક્યાંથી ક્યાં અવતરે ? ઇત્યાદિ અતિપ્રશ્ન કહેવાય. તે પરંબ્રહ્મ
ભગવાન્ પોતાની માયા (સંકલ્પ)થી અવતરે છે, આર્થિક માયાવૈભવસ્વ-
રૂપમાં જે પ્રશ્ન છે તે અતિપ્રશ્ન છે, ‘અચિન્ત્યાઃ સત્ત્વ યે ભાવા ન તાંસ્રર્કેણ
સાધયેત્’ એવી સ્મૃતિ છે) આવો શ્રોતા તામસ હોઈને અધમ કહ્યો છે ॥૧-૨॥
હે રાજસ શ્રોતાનાં લક્ષણો કહે છે—જે પુરૂષતો સ્વયં શ્રદ્ધા ભક્તિએ

૧ આ અધ્યાયમાં શ્રોતાનાં લક્ષણો અને તેણે આદર કરવા યોગ્ય નિયમ-
વિશેષો વર્ણવ્યા છે.

દશ શતસ્થાને સ્વપાણ્ડિત્યં ચ દર્શયેત્ ॥૩॥ દામ્ભિકો મત્સરગ્રસ્તો
 માની ચાપ્યસ્થિરાસનઃ । ક્ષણં રુદ્ધઃ ક્ષણં તુષ્ટઃ શ્રોતા રાજસમઘ્યમઃ
 ॥૪॥ સન્ત્યજ્ય સર્વેકાર્યાણિ ભક્તિશ્રદ્ધાસમન્વિતઃ । પુરાણં શ્રુણુયા-
 ન્નિત્યં વિનયેનાન્વિતશ્ચ યઃ ॥૫॥ વાચકં પૂજયેન્નિત્યં કાલે કાલે ચ
 દક્ષિણામ્ । યથોચિતં પ્રદદ્યાચ શ્રોતૃન્સર્વાંશ્ચ માનયેત્ ॥૬॥ નિર્મ-
 ત્સરો ભગવતિ પ્રેમવૃદ્ધીપ્સુરાદૃતઃ । શ્રુણુયાદ્ધૈકચિત્તો યઃ સ શ્રોતા
 સાત્ત્વિકોત્તમઃ ॥૭॥ સાત્ત્વિકૈર્લક્ષણેર્યુક્તઃ શ્રોતા પુસ્તકવાચકૌ ।
 પૂર્વોક્તેન વિધાનેન સમ્પૂજ્ય શ્રુણુયાત્કથામ્ ॥૮॥ અનુષ્ણીપોઽપ્રો-
 રહિત હોવા છતાંપણુ પ્રસંગાત્-શ્રોતા જનોના સમુદાય પ્રસંગથી પોતાની
 જે કથાશ્રવણુમાં વિમુખતા છે તેને સમાજમાં ગુપ્ત રાખીને, ઉપરથી કથા-
 શ્રવણુમાં આદર પ્રખ્યાપન કરતો થકો તેમાં પ્રવર્ત્યો હોય અને વળી જે
 શતમુદ્રિકા અર્પણુ સ્થળમાં વિત્તશાઠ્યથી દશમુદ્રિકા અર્પણુમાત્ર કરે.
 વળી વક્તાની આગળ પોતાનું પાંડિત્ય પ્રદર્શાવે. અને જે દંભ મત્સર
 માનાદિ દોષે સંપૂર્ણ હોય અને જે અસ્થિર આસનવાળો (કથાસમાપ્તિ
 મુદ્ધી સ્થિર બેસી રહેવા અસમર્થ હોય) ક્ષણુમાં રૂદ્ધ (ક્રોધ કરનારો)
 અને ક્ષણુમાં તુષ્ટ, (પ્રસન્ન થનારો) તે આ અસ્થિર ચિત્તવાળો શ્રોતા
 રાજસ માન્યો છે અને તે મધ્યમ કહ્યો છે ॥૩-૪॥ સાત્ત્વિક શ્રોતાનાં
 લક્ષણુ. કહુંધું-જે શ્રોતા સર્વ વ્યાવહારિક કાર્યનો ત્યાગ કરીને, શ્રદ્ધા
 ભક્તિએ યુક્ત થઈને વિનયથી પુરાણુને નિત્ય સાંભળે અને વક્તાને જે
 યથાસમય યથોચિત દક્ષિણાદાનાદિવડે માન આપે અને સમસ્ત શ્રોતા-
 ઓને આદરભાવથી જીવે. સર્વત્ર મત્સરભાવે રહિત, ભગવાનમાં પ્રેમની
 અભિવૃદ્ધિને આકાંક્ષતો, (કળાંતરને નહિ) કથાશ્રવણુમાં આદરે સંપન્ન,
 કથામાં એકાગ્ર મનવાળો, આવો શ્રોતા સાત્ત્વિક હોઈને ઉત્તમ કહ્યો છે
 ॥૫-૭॥ તે આ સાત્ત્વિક લક્ષણુએ સંપન્ન શ્રોતા પૂર્વોક્ત વિધિથી વક્તા
 તથા પુસ્તકની પૂજા કરીને કથાને સાંભળે ॥૮॥ હવે શ્રોતાઓના નિયમો
 કહુંધું-શ્રોતા શ્રવણુસમયે શિર ઉપર ઉપ્છીપ (પાવડી વિગેરે) મુકે નહિ.
 પાદને લાંબા પ્રસારે નહિ. અહીં તહીં જાય નહિ. સોપારી તાંબૂલ તમાકુ

ઢપાદો ન ગચ્છંશ્ચ સ્થલાન્તરમ્ । પૂગાદ્યનશ્ચંશ્ચ શુચિર્વાગ્યતઃ શ્રુ-
 ણ્યાત્કથામ્ ॥૧॥ વીરાસનેનોપવિશેષ ચ પશ્યેદિતસ્તતઃ । વાર્તા
 કુર્યાચ્ચ નાન્યોન્યં તદેકાગ્રમના ભવેત્ ॥૧૦॥ સંશયે સતિ વક્તારં
 પૃચ્છેચ્ચ શનકેર્નમન્ । કરપાદાદિચાપલ્યં શ્રોતા કુર્યાન્ન સંસદિ
 ॥૧૧॥ પાલયેદ્બ્રહ્મચર્યાદીન્નિયમાન્વિજિતેન્દ્રિયઃ । સ્કન્ધાન્ત ઉત્સ-
 વાદૌ ચ દદ્યાચ્છત્રયા ચ દક્ષિણામ્ ॥૧૨॥ સ્કન્ધે સ્કન્ધે સમાપ્તે
 ચ વિપ્રાભોજ્યાઃ શતં શતમ્ । દક્ષિણા ચ યથાશક્તિ તેભ્યો દેયા
 નરાધિપ ! ॥૧૩॥ અશક્તસ્તુ પુરાણસ્ય સમાપ્તૌ ભોજયેચ્છતમ્ ।
 તદિદ્મભોજનૈર્વિગ્રાન્દક્ષિણામિશ્ચ તોપયેત્ ॥૧૪॥ કથાપ્રારમ્ભદિવસે
 સમ્પૂજ્યાદૌ ગણાધિપમ્ । બ્રાહ્મણં વરયેદેકં ગાયત્રીજપહેતવે ॥૧૫॥
 સ સહસ્રત્રયં નિત્યં સમાપ્ત્યવધિ સજ્જપેત્ । વરણીયાસ્તથા ચાન્યે
 બ્રાહ્મણા પશ્ચ વૈષ્ણવાઃ ॥૧૬॥ સહસ્રપશ્ચકં નિત્યં મન્ત્રસ્તુ દ્વાદ-

આદિક્રમે આવે નહિ બહાર અતર પવિત્ર થઇને મૌનવ્રતધારી થઈ કથા
 સાભળે ॥૮॥ વીરાસન-સાથળ ઉપર પગ મુકીને નજ બેસે અહીં તહીં
 ચચળ ચથુવાળો થઈ નજ બુલે પરસ્પર વાર્તા ન કરે કેવળ એકાચ
 ચિત્ત થઈ કથાને સાભળે ॥૧૦॥ વારેવારે કરચરણાદિકની ચપળતા (હલા-
 વબુ વિગેરે) સભામા ન કરે કહેવાતી કથામા દોઈ સશય થાય તો વક્તાને
 સવિનય ધીમેથી અવસર પામીને પુછે ॥૧૧॥ જીતેન્દ્રિય શ્રોતા બ્રહ્મચર્ય
 અને અન્ય નિયમોને યથાવિધિ ધારણ કરે સ્કન્ધને અતે અને ઉત્સવાદિ
 પ્રસંગે યથાશક્તિ વક્તાને દક્ષિણા આપે ॥૧૨॥ દે નરાધિપ ! પ્રત્યેક સ્કન્ધની
 સમાપ્તિમા સો સો બ્રાહ્મણો સુસ્વાદુ ભોજનો અને દક્ષિણાઓ વડે
 યથાશક્તિ પૂજવા ॥૧૩॥ પ્રતિસ્કન્ધ સમાપ્તિમા શત બ્રાહ્મણો જમાડવા
 અશક્ત શ્રોતા તો પુરાણની પરિસમાપ્તિમા શત બ્રાહ્મણોને યથેચ્છ ભોજનો-
 વડે જમાડે અને દક્ષિણાવડે તેમને સંતોષ પમાડે ॥૧૪॥ કથાશ્રવણના
 સમારભ દિવસેજ સર્વવિઘ્નવિનાશક ગણપતિની વિધિસર પૂજા કરીને
 ગાયત્રીમત્ર જપાદ્યે એક વિપ્રને વરે ॥૧૫॥ તે વરેલા વિપ્રપાસે કથા
 સમાપ્તિ પર્યંત પ્રતિદિન ગાયત્રીમત્રનો ત્રણ હજાર સંખ્યાપરિમિત જપ

શાક્ષરઃ । વાસુદેવસ્ય સમ્પ્રીત્યૈ જતવ્યસ્તૈર્દઢતેઃ ॥૧૭॥ અન્નવ
સ્નાપ્તિ તેભ્યોઽપિ દદ્યાદન્તે ચ દક્ષિણામ્ । શ્રોતૃભ્યશ્ચાપિ વિપ્રેભ્યઃ
શક્ત્યા દદ્યાદ્દ દક્ષિણામ્ ॥૧૮॥ મલમૂનજયાર્થં ચ સ્વલ્પાહારઃ સુ-
પાવહઃ । હવિષ્યાન્નૈનૈકમક્તં શ્રોતા કુર્યાત્તતો નૃપ ! ॥૧૯॥ ઉપ-
વાસાઃ પ્રકર્તવ્યાઃ સપ્તાહે સપ્તવાસરાન્ । ફલાહારમશક્તસ્તુ કુર્યા-
દ્દાપિ પયઃ પિવેત્ ॥૨૦॥ અદ્યાન્નિર્લવણં ચાન્નમેકમક્તં ચ વા ચરે-
ત્ । સુગ્રસાધ્યં ભવેદ્યત્તત્કર્તવ્યં શ્રવણાર્થિના ॥૨૧॥ ભોજનં તુ વરં

કરાવે તથા ધીન પાત્ર વૈષ્ણવ વિપ્રો વરવા ॥૧૬॥ દ્રઢ વ્રતવાળા વરેલા
તે પ્રત્યેક વિપ્રો પાસે 'ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય' આ દ્વાદશાક્ષર વાસુ
દેવમંત્રનો એક એક હજાર ૪૫ પ્રતિદિન કરાવવો (પ્રતિદિન મળીને પચ
સહસ્રપરિમિત વાસુદેવમંત્ર ૪૫ કરાવવો) ॥૧૭॥ તે વરેલા ૮૫૬ વિપ્રોને
પણુ અન્ન વસ્ત્ર આપે અને કથાસમાપ્તિમા દક્ષિણા આપે શ્રોતા વિપ્રોને પણુ
યથાશક્તિ દક્ષિણા આપે ॥૧૮॥ હે નૃપ ! શ્રોતા નર નિયમ વિનાના આહાર
વાળો ન થાય કિંતુ નિયમિત આહારવાળો થાય, અન્યથા—એમ ન કરે તો
અત કરણની શુદ્ધિનો ઉદય થાય નહિ તે અન્ન સાત્ત્વિક હવિષ્ય હોયુ ભેદએ,
તેનાથીજ દેહયાત્રા કરે તેમા પણુ એકવાર મિત—સ્વદંપ ૪મે સ્વદંપા
હારજ મુખકર થાય અન્યથા મળમૂનના પ્રસંગથી કથાશ્રવણનો વિચ્છેદ
પ્રસંગ આવે આ હવિષ્યાન્ન કહ્યાછે—ડાગર ૪૫ ઘઉં મગ તલ, ગાયનુ
દુધ દહી ઘી, ખાડ સાકર, સંધવ કેળા આમલી કેરી છરૂ શુક નાળીયેર,
શ્યામો નમાર વિગેરે ॥૧૮॥ સપ્તાહ શ્રવણવિશેષમા તો શ્રોતા સાત દિવસ
પર્યંત ઉપવાસ કરે અશક્ત શ્રોતાતો દુग्ધમાત્ર પ્રાણુધારણુમાટે પિવે અથવા
ફળમાત્ર ૪મે ॥૨૦॥ તેમાપણુ અશક્ત શ્રોતા લવણુ નિનાનુ અન્ન ૪મે
અથવા એકવાર ભોજન કરે આ વ્રતોર્મા ભગવત્કથાશ્રવણુમા ઉપયોગી,
કરણુ કલેવરની પટુતારૂપ મુખ લોરો કળીને થાય તે એક વ્રત પોતાનું
બળ નિશ્ચારીને શ્રવણાર્થિએ ધારણુ કરવુ ॥૨૧॥ જે સર્વથા અસમર્થ,
ક્ષીણશારીર બળવાળો હોઇનેપણુ કથાશ્રવણુમા સમુચ્ચુક હોય તે ભોજન
કથાશ્રવણુમા નિદ્રા આલસ્ય આદિક દોષને નહિ ઉપજવાપણે ઉપકારક થવું

મન્યે કથાશ્રવણકારકમ્ । નોપવાસો મતઃ શ્રેષ્ઠઃ કથાવિગ્નકરો
યદિ ॥૨૨॥ સ્થિરા તુ પ્રતિમા વિષ્ણોર્યદિ ન સ્યાત્તદા ચલામ્ ।
અગ્રે સંસ્થાપયેદ્વક્તુઃ કથારમ્ભે દિને દિને ॥૨૩॥ સૌવર્ણીમેવ સપ્તાહે
કારયેત્પ્રતિમાં હરેઃ । સંસ્થાપ્ય પૂજયેન્નિત્યં તત્રૈવ દિનસપ્તકમ્ ॥૨૪॥
કથાસમાપ્તૌ તાં દદ્યાદ્બ્રાહ્મણાય સદક્ષિણામ્ । અશક્તસ્તુ યથાશક્તિ
વિધિં કુર્યાત્સમાહિતઃ ॥૨૫॥ પ્રાતઃ કાર્યઃ કથારમ્ભઃ સાર્ધયામત્ર-
યાવધિ । વાચ્યાત્ર વિરતિઃ કાર્યા મધ્યાહ્ને ઘટિકાદ્વયમ્ ॥૨૬॥
પૌરાણિકે તુ વિશ્રાન્તે મધ્યાહ્ને શ્રોતૃભિર્નરૈઃ । નામસંહીર્તનં કાર્યં
મુહૂર્તે રુક્મિણીપતેઃ ॥૨૭॥ સમાપ્તે શ્રીભાગવતે ગીતા ભગવતોદિતા ।
સહાર્થા સંહિતા વાપિ શ્રવ્યા સર્વાર્થપૂરિકા ॥૨૮॥ સમાપ્તિદિવસે
કાર્યા મહાપૂજા યથાધનમ્ । સર્વેઽપિ શ્રાવકાઃ કુર્યુર્વક્તુઃ પૂજાં
યથોચિતમ્ ॥૨૯॥ નૂત્નકૌશેયવસ્ત્રાણિ કુણ્ડલે કટકાદિ ચ ।

હોય તો ઉક્ત અનશનાદિ વ્રત નજ કરે યથામુખ જમે એ હું ઠીક માનુંધું.
જે ઉપવાસ કથામાં વિગ્ન કરનારો થતો હોય તો હું તેને ઠીક નથી માનતો
॥૨૨॥ જે ભવનમાં સ્થિર ભગવત્પ્રતિમા ન હોય અને જે ત્યાં ભગવત્કથા
વાચનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તો ત્યાં ચલા ભગવત્પ્રતિમા કથારંભ દિવસે
વક્તાની આગળ સ્થાપીને કથારંભ કરે. સપ્તાહમાં તો મુવર્ણમયી ભગવ-
ત્પ્રતિમા કરાવીને, તેને સ્થાપન કરીને સાત દિવસ પર્યંત પૂજા કરીને,
કથાસમાપ્તિ થતાં વક્તા વિગ્રને દક્ષિણા સહિત તે આપે. ઉક્ત પ્રકારે કરવા
અસમર્થ શ્રોતાતો સાવધાન થઈને પૂર્વોક્ત વિધિ યથાશક્તિ કરે ॥૨૩-૨૫॥
સપ્તાહમાં પ્રતિદિન પ્રાતઃકથારંભ કરવો સાઠાત્રણ પ્રહર પર્યંત કથા વાં-
ચવી. તેમાં વક્તાએ મધ્યાહ્ને બે ઘડી વિશ્રામ સ્વીકારવો. તે સમયે શ્રોતા
નરોએ ભગવાનનું નામકીર્તન કરવું ॥૨૬-૨૭॥ શ્રીમદ્ભાગવત સપ્તાહ-
શ્રવણની સમાપ્તિ થતાં, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહેલી ગીતા અર્થસહિત સાંભ-
ળવી. અર્થ શ્રવણનો અવસર ન મળે તો સંહિતા (મૂળમાત્ર) સાંભળવી.
કેમકે બન્ને પ્રકારેપણ સાંભળેલી ગીતા સર્વ અર્થને સંપૂર્ણ કરનારી છે
॥૨૮॥ પારાયણસમાપ્તિ દિવસે મુખ્ય શ્રોતાએ યથાધન મહાપૂજા કર્યા

દદ્યાચ્છ્રોતાગ્રિમો વક્રે સહસ્રસ્વર્ણદક્ષિણામ્ ॥૩૦॥ અશક્તસ્તુ
 સુવર્ણાના દદ્યાદષ્ટાધિક શતમ્ । તત્રાપ્યશક્ત પુરુષો ધન દદ્યા
 ત્વશક્તિ ॥૩૧॥ અન્યેઽપિ શક્તિતો દદ્યુર્વસ્ત્રાલઙ્કારદક્ષિણા ।
 ગૃહસ્થધર્માપાયિક દેય યત્કિચ્છિદેવ વા ॥૩૨॥ સ્વર્ણમાસો રોપ્યકો
 વા દક્ષિણોક્તા મહર્ષિભિ । શ્રોતૃણામ્લપ્યિત્તાનાં વક્રે દેયા પૃથક્
 પૃથક્ ॥૩૩॥ મુખ્ય શ્રોતા તતો દદ્યાદ્દેમસિંહ પલોન્મિતમ્ ।
 સમ્પૂજ્ય વાચકાયેવ મન્ત્રમેનમુદીરયન્ ॥૩૪॥ કાન્તારવનદુર્ગેષુ
 ચોરવ્યાલાકુલે પથિ । હિંસકા મા ન હિંસન્તુ સિંહદાનપ્રભાવત
 ॥૩૫॥ અસદ્રતેશ્ચાપમૃત્યુસમ્મવાયા પ્રશાન્તયે । રાજા પરીક્ષિત્
 દદો હેમસિંહ પુરા નૃપ ! ॥૩૬॥ શ્લોકોદ્દૃષ્ટ્યાદિહિંસ્રાણામધિપ સિંહ

પછી સર્વ શ્રોતાઓ વક્તાની પૂજા થયોચિત કરે ॥૩૨॥ તેમા પ્રધાન શ્રોતા
 વક્તા પૌરાણિકને નવીન રેશમી વસ્ત્રો કડા હુડળ આદિક આભરણો અને
 સહસ્ર સુવર્ણ દક્ષિણા આપે (સોળ માધાનો એક સુવર્ણ બાણુવો) એક
 દાન દેવા અસમર્થ હોય તો એકસો આઠ સુવર્ણ દક્ષિણા આપે તેમા પણ
 અશક્ત શ્રોતા પુરુષ યથાશક્તિ ધન આપે બીજા શ્રોતાઓએ યથાશક્તિ
 વસ્ત્ર અલંકાર દક્ષિણા દેવી સર્વથા અસમર્થ ગૃહસ્થ ધર્મમા ઉપયોગી
 યત્કિચિત્ વસ્તુ આપે ॥૩૦ ૩૨॥ અતઃપ વિતવાળા શ્રોતાઓએ વન્નાને
 દક્ષિણાપણે પૃથક્ પૃથક્ આપવા યોગ્ય સુવર્ણમાધ (માધ પરિમિત સુવર્ણ)
 કે રૂપ્યમુદ્રા છે એમ સ્મૃતિકાર મહર્ષિઓ કહેછે ॥૩૩॥ અનતર મુખ્ય
 શ્રોતા પથપરિમિત સુવર્ણથી બનાવેલો સિંહ વક્તા ગિરને પૂજને આપે
 (૬૪ માધાને એક પળ કહેછે) સિંહદાનમા ‘કાન્તારવનદુર્ગેષુ ચોરવ્યાલા
 કુલે પથિ । હિંસકા માં ન હિંસન્તુ સિંહદાનપ્રભાવત ’ ॥ આ મત્ર બોલવો
 મત્રાર્થ -મહાવન અતપવન દુર્ગમ માર્ગ અને ચોર અઝગરોએ વ્યાસ
 માર્ગમા આ સિંહદાનના પ્રભાવથી હિંસક પ્રાણીઓ મારી હિંસા ન કરો
 ॥૩૪-૩૫॥ હે નૃપ ! પૂર્વે પરીક્ષિત રાજાએ અપમૃત્યુ પ્રાપ્ત અસદ્ગતિની
 નિવૃત્તિ માટે સુવર્ણમય સિંહનુ દાન કર્યું હતું માટે આ વિવિ સત્ત્વાચારપ્રાપ્ત
 છે ॥૩૬॥ જે શીંગડાવાળા વનમહિપાદિ અને જે દાઢ્યોવાળા વ્યાઘ્ર વ્યાળ

પવ હિ । અતસ્તદ્વાયિનાં ન સ્યાદુર્ગતિર્હ્યપમૃત્યુજા ॥૩૭॥ ઘેનું પ્રયત્નતો દદ્યાત્તતો વક્રે પયસ્વિનીમ્ । દશાંશેનૈવ ગાયત્ર્યા હોમં કુર્યાત્તતઃ પરમ્ ॥૩૮॥ દ્રવ્યેણ પાયસાજ્યેન તતો વ્યાહતિર્મિર્નરઃ । તિલત્રીહિદ્રવ્યહોમં કુર્વાત ચ યથાવિધિ ॥૩૯॥ હોમાનુકૂલ્યં ન સ્યાચ્છેત્તન્નિષ્ક્રયધનં પુમાન્ । દદ્યાત્તેનાપિ સમ્પૂર્ણં ફલં સ્યાન્નાત્ર સંશયઃ ॥૪૦॥ વિશેષ इति તે પ્રોક્તઃ શ્રીમદ્ભાગવતશ્રુતૌ । પ્રાગુક્તો-
 ઽન્યોઽપિ ચ વિધિર્જાતવ્યોઽત્ર ત્વયા નૃપ ! ॥૪૧॥ इत्थં વિધાનેન પુરાણમેતચ્છૃણ્વન્તિ યે ભૂમિપતે ! નરાસ્તે । ફલં પુરોક્તં સકલં લભન્તે સ્વામીષ્ટમત્રાપિ પરત્ર નૂનમ્ ॥૪૨॥ इति શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે ભાગવતશ્રવણવિધૌ શ્રોતુધર્મનિરૂપણનામા પઠ્યોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

વિગેરે છે તે સર્વ હિંસકોનો અધિપતિ સિંહજ છે, માટે તે સિંહદાન કરનારાઓને અપમૃત્યુ થકી થનારી અસદ્ગતિ ન થાય, તો સુવર્ણમય સિંહનું દાન કરે ॥૩૭॥ તદનંતર તે વક્તાને હુઝણી ગાય પ્રયત્નથીપણુ આપે. તેપછી ગાયત્રીજપ અને દ્વાદશાક્ષર જપના દશાંશથીજ હોમ કરે ॥૩૮॥ તે હોમ પાયસાજ્ય (હુધપાકે સહિત ઘૃત) દ્રવ્યથી કરે. (ગાયત્રી-મંત્ર અને દ્વાદશાક્ષરમંત્રથી જપના દશાંશથી પાયસાજ્ય હોમ કરે) તદનંતર નર ભૂરાદિ વ્યાહતિએ કરીને તલ ડાંગરરૂપ દ્રવ્યથી હોમ યથા-વિધિ કરે ॥૩૯॥ હોમની અનુકૂળતા બે ન હોય તો તેમાં જેટલા ધનનો વ્યય થવાનો હોય તેટલું ધન આપે. તેનાથીપણુ તે કર્મ સમૃદ્ધિને પામેજ છે. એમાં સંશય નથી ॥૪૦॥ હે નૃપ ! એરીતે શ્રીમદ્ભાગવતશ્રવણમાં વિશેષનિયમ મેં તમોને કહ્યો. જે ખીબે સામાન્ય નિયમ પુરાણશ્રવણ પ્રકરણમાં કહ્યોછે તેપણુ આમાં જણી લેવો ॥૪૧॥ હે ભૂમિપતે ! આ પૂર્વોક્ત વિધિથી જે નરો શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણનું શ્રવણ કરેછે તેઓ પૂર્વોક્ત સર્વ સ્વાભીષ્ટ ફળને આ લોક પરલોકમાંપણુ નિશ્ચે પામેછે ॥૪૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે ભાગવતશ્રવણવિધૌ શ્રોતુધર્મનિરૂપણનામા પઠ્યોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

શ્રીનારાયણમુનિહનાચ—શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાથ વિધિ દાનસ્ય વચ્ચિ તે ।
સમ્પૂર્ણ સ્યાત્ફલ યેન ભુવિ તદ્દાનકારિણામ્ ॥૧॥ પૌર્ણમાસી પ્રૌઠ
પદી મુખ્ય કાલોઽન કીર્તિત । પૌર્ણમાસ્યોઽધિલા વાપિ વ્રતોત્સ
વદિનાન્યપિ ॥૨॥ પુસ્તક લેખયેદાદો શ્રીમદ્ભાગવતસ્ય તુ । દૃઢપત્ર
સ્પષ્ટવર્ણમસમ્મિશ્રિતપદ્ધિ ચ ॥૩॥ નવીન શોધયિત્વા તદ્બૂદ્ધે ફલ
કવેદ્યને । નિવધ્ય સ્થાપનીય ચ લક્ષણ તસ્ય તે હુવે ॥૪॥ વેદાન્ત
સૂત્રૈર્ગાય યા પરબ્રહ્મનિરૂપકે । યસ્યારમ્ભો ભવેજ્ઞેયં શ્રીમદ્ભાગવત
હિ તત્ ॥૫॥ શુદ્ધાસુરવધો યત્ર વર્ણિત સ્યાત્સવિસ્તરમ્ । યથ

અધ્યાય ૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ઉત્તમ રાજન્ ! હવે શ્રીમદ્ભાગવતના
દાનનો વિધિ તમોને કહુ છું જે વિધિથી ભૂમિમા કરેલું ભાગવતદાન જનોને
સમ્પૂર્ણ રૂળ માટે થાય ॥૧॥ તે દાનકર્મમા ભાદ્રપદ માસની જે પૌર્ણમાસી
એ મુખ્ય કાળ કહ્યો છે બીજી બધી જે પૌર્ણમાસીઓ એપણુ એનો કાળજ
છે તથા જે વ્રતોત્સવ દિવસો તેપણુ દાનકાળ કહ્યો છે ॥૨॥ પ્રથમ સુદૃઢ
મગળમા સ્પષ્ટ અક્ષરવાળુ અને પરસ્પર નહિ સમિશ્રિત પદ્ધિવાળુ શ્રીમદ્
ભાગવતનુ પુસ્તક લખાવે ॥૩॥ તે આ નવીન પુસ્તકને શોધાવીને નૂતન
ઉત્તમ ઉચિત મુવાળા પાઠીયા અને ઉત્તમ બાંધણુ વિગેરે વડે સુદૃઢ
બાંધીને સ્થાપન કરુ તે આ શ્રીમદ્ભાગવતનુ લક્ષણુ તમોને કહુ છું ॥૪॥
પરબ્રહ્મ પરમાત્મસ્વરૂપને નિરૂપણુ કરનારા વેદાંતસૂત્રોએ કરીને અને
તેવીજ ગાયત્રીએ કરીને જેનો આરભ હોય તે આ શ્રીમદ્ભાગવત સમગ્રનુ
'જન્માદ્યક્ષય યત એમ વેદાંતસૂત્રોનો સમારભ છે, 'જન્માદ્યક્ષય યતોઽવ
યાત્' એમ આનોપણુ આરભ છે, તે આ સૂત્ર લક્ષણુનિરૂપણુથી પરબ્રહ્મનુ
મુખ્ય નિરૂપક છે 'ધીમહિ આ ગાયત્રીના અવયવભૂત પદ્ધતી વાક્યની મ
માત્રિ કરેલી હોવાથી ગાયત્રીનોપણુ સબન્ધ છે, અર્થથી બનેલો સબન્ધપણુ

૧ આ અધ્યાયમા શ્રીમદ્ભાગવતનુ લક્ષણુ કહેવાપૂર્વક તેનો દાનવિધિ વિસ્તાર
થી વર્ણવે છે

પ્રોક્તં શુકેનેવ શ્રીમદ્ભાગવતં ચ તત્ ॥૬॥ અષ્ટાદશસહસ્રાણિ શ્લોકા
યસ્ય ચ કીર્તિતા. । બ્રાહ્મવારાહપાદ્માનાં કલ્પાનાં યત્ર સત્કથાઃ ॥૭॥
આદિમધ્યાવસાનેષુ વૈરાગ્યાધ્યાનસંયુતમ્ । હરિલીલાકથાઘાતામૃ-
તાનન્દિતસત્સુરમ્ ॥૮॥ વાસુદેવપરં તદ્વે શ્રીમદ્ભાગવતં નૃપ । હૈમે
સિંહાસને રમ્યે સ્થાપયેદાનવાસરે ॥૯॥ પુરા રાજા પરીક્ષિતુ હૈમં સિં-
હાસનં મહત્ । અમૂલ્યં રત્નનિચિતં પુસ્તકાર્થમર્ચીકરત્ ॥૧૦॥ શ્રી-
મદ્ભાગવતં તસ્મિન્નિધાય ભગવાન્નુકઃ । વાચયિત્વા સપ્તમેઽદ્વિ શ્વે-
તદ્વીપં જગામ હ ॥૧૧॥ નિર્લોભે નિઃસ્પૃહે તસ્મિન્નુકદેવે ગતે તતઃ ।

જાણી દેવો ॥૫॥ વળી જેમા વૃત્રાસુરનો વધ વિસ્તારથી વર્ણવ્યો છે, જે
શુકજીએ સાક્ષાત્ કહેલું છે, તે શ્રીમદ્ભાગવત જાણવું ॥૬॥ જેના શ્લોકો
અદાર હોત છે, જેમા બ્રાહ્મ વારાહ પાદ્મ કટપોની શુભ કથાઓ કહેલી
છે ॥૭॥ જેમા આદિ મધ્ય અતમા વૈરાગ્યનુ આધ્યાન ઉપવર્ણવ્યું છે,
વળી જે ચોમેર પ્રસરતા હરિલીલામય કથામૃતથી સતરૂપ સુરોને આનંદ
આપે છે (જે ભગવદ્ગુણ રસાસ્વાદપરાયણ છે તે સત દૈવીસપદાએ સપન્ન
છે ખીન્ન નાકલોકનિવાસીતો નામના દેવો છે નામના દેવોતો નામનુ
(કથનમાત્ર) અમૃત કે જે વિપસહોદર, સમુદ્ર મથનથી સમુદ્ભવેલું
કાઈ વસ્તુ છે તેનાથી તૃપ્તિને પામે છે, માટે તે સત ન કહેવાય, ‘અન્તિ વ્રહ્મેતિ
ચેદ્વેદ સન્તમેન તત્તો વિદુઃ’ આ શ્રુત્યર્થને અનુસારે જે બ્રહ્મસ્વરૂપને યથાર્થ
સમજે તે સત કહ્યા છે, તો સત સુરોને સતૃપ્ત કરનાર તો ભગવદ્લીલામૃતજ
છે આના પાનથી અશનાયા પિપાસા અને જરામૃત્યુ ટળી જાય છે) ॥૮॥
હે નૃપ । તે આ વાસુદેવૈકંપર શ્રીમદ્ભાગવત સમજવું આવા ભાગવતને
દાનદિને સુવર્ણમય સુદર સિંહાસનમા સ્થાપન કરે ॥૯॥ પૂર્વે પરીક્ષિત
રાજાએતો પુસ્તક માટે વિનિધ રત્નજડિત અમૂલ્ય સુવર્ણમય મહાસિંહાસન
કરાવ્યું હતું તેમા શ્રીમદ્ભાગવતને સ્થાપીને ભગવાન શુકદેવ તેનું આધ્યાન
રાત્ર આગળ સાત દિવસો વડે કરીને સાતમે દિવસે સ્વયં શ્વેતદ્વીપ
સીધાવ્યા હતા ॥૧૦-૧૧॥ નિર્લોભ નિઃસ્પૃહ તે શુકદેવ ત્યાંથી ગયા પછી
પરીક્ષિત રાજાએ સુવર્ણ સિંહાસનમા સ્થાપેલા તે શ્રીભાગવતનું પૂજન કરીને

આનર્ચ દેમપીઠસ્થં તચ્છ્રીભાગવતં નૃપઃ ॥૧૨॥ રૂપાચાર્યાય તત્પ્રા-
 દાત્તતો રાજા ચ દક્ષિણામ્ । લક્ષમેકં સુવર્ણનાં દત્ત્વા વૈકુણ્ઠ-
 માપ સઃ ॥૧૩॥ તથા કર્તુમશક્તસ્તુ સ્વસ્ય શક્ત્યનુસારતઃ । હૈમં
 સિંહાસનં રમ્યં કારયેચ્છાઢ્યવર્જિતં ॥૧૪॥ કુર્યાદ્દૈમં પત્રમેકમલ્પ
 વિક્તસ્તુ માનવઃ । પલત્રયોન્મિતં તત્ર પુસ્તકં સ્થાપયેત્તુ તત્ ॥૧૫॥
 કુર્યાદત્યલ્પવિક્તસ્તુ પલાર્ધસ્વર્ણપત્રકમ્ । સિંહચિત્રં તત્ર કૃત્વા સ્થા-
 પયેત્પુસ્તકં પુમાન્ ॥૧૬॥ તતઃ પૂર્વોદિતૈર્મંત્રૈર્ગીતવાદ્યપુર સરમ્ ।
 ઉપચારૈર્યથાલઘૈઃ પૂજયેત્તદુદારધીઃ ॥૧૭॥ તતઃ પ્રતિગ્રહીતારં પૂ-
 જયેદ્વાહ્યણં નરઃ । શ્રીમદ્ભાગવતસ્ત્રિગ્ધં હરેર્મત્કં જિતેન્દ્રિયમ્ ॥૧૮॥
 વસ્ત્રૈર્નર્તવીનૈઃ કૌશોયૈઃ સ્વર્ણમુક્તાદિભૂષણૈઃ । ગન્ધપુષ્પોપહારૈસ્તં સ-
 મ્પૂજ્ય પ્રણમેત્પુમાન્ ॥૧૯॥ નિપીદેત્પ્રાહ્નુચ્છો દાતા ગ્રહીતોદહ્નુચ્છ-
 સ્તથા । સદ્ગુણ્ય દદ્યાત્તદથો મન્ત્રાનેતાનુદીરયન્ ॥૨૦॥ અનેકકોટિ-

તે કૃપાચાર્યને આપ્યું અને એક લાખ સુવર્ણ (સોળ માસાનો એક સુવર્ણ)
 દક્ષિણા આપી એરીતે શ્રીભાગવતનું દાન કરીને સ્વયં રાજા વૈકુઠધામને
 પામ્યા ॥૧૨-૧૩॥ પરીક્ષિત નૃપતિની પેઠે કરવા અશક્તતો વિક્તશાઠ્યે વર્ણત
 થઈ યથાશક્તિ સુવર્ણનું સુદર સિંહાસન કરાવે તેમા પણ અશક્ત માનવતો
 તણુ પણ પરિમિત સુવર્ણપત્ર એક કરાવીને તેમા સિંહચિત્ર કરાવીને તેની
 ઉપર તે પુસ્તકને સ્થાપન કરે ॥૧૪-૧૫॥ તેમાપણુ અશક્ત પુરૂષતો અર્ધપણ
 પરિમિત સુવર્ણપત્ર કરાવીને તેમાં સિંહચિત્ર કરાવીને તેમા તે પુસ્તકને
 સ્થાપે ॥૧૬॥ અનંતર ઉદાર બુદ્ધિવાળો પુરૂષ તે પુસ્તકની પૂર્વોક્તમત્રોથી
 ગીતવાદ્યપૂર્વક યથાસમય યથાશક્તિ ઉપવચ્ચ ઉપચારોવડે પૂજા કરે
 ॥૧૭॥ તેપછી દાતા નર જીતેન્દ્રિય, ભગવદ્ભક્ત, શ્રીમદ્ભાગવતમા પરમ
 એહે સપત્ત પ્રતિચ્છીતા વિગ્રને નવીન રેશમી વસ્ત્રો, સુવર્ણ મુક્તા વિગેરેના
 નિભૂષણો અને અનંત પુષ્પાદિ ઉપહારોવડે પૂજાને પ્રણામ કરે ॥૧૮-૧૯॥
 દાતા નર પૂર્વાભિમુખે બેસીને ઉત્તરાભિમુખે બેઠેલા પ્રતિચ્છીતાને દેશકાળાદિ
 સ્મરણપૂર્વક સંકટપ કરીને, આગળ કહીશ એવા મત્રોને ઉચ્ચારતો થકો
 શ્રીભાગવતનું દાન કરે ॥૨૦॥ મત્ર કહેછે—અનેક કોટિ જન્મ પરંપરાથી

જન્મોત્થં કૃષ્ણમત્તયન્તરાયકૃત્ । દુરિતં નાશમાપાતુ દાનેનાનેન મેઽ-
 સ્થિલમ્ ॥૨૧॥ શ્રીમદ્ભાગવતં દિવ્યં પુરાણં વેદસમ્મિતમ્ । દદામિ
 વિપ્રવર્યાય વાસુદેવઃ પ્રસીદતુ ॥૨૨॥ માસ્તુ કૃષ્ણવિયોગો મે મા વિ-
 યોગોઽસ્તુ તત્સતામ્ । દાનેનાનેન સુપ્રીતો હરિર્દત્તાં મદીન્સિતમ્
 ॥૨૩॥ ઇત્યુચ્ચાર્ય સ તદ્દત્વા તતો દદ્યાચ્ચ દક્ષિણામ્ । સુવર્ણાનાં શતં
 વાપિ શતં વા રુપ્યમુદ્રિકાઃ ॥૨૪॥ અષ્ટાદશ દ્વયં વાપિ શત્તયા
 દદ્યાતુ દક્ષિણામ્ । દક્ષિણાયાશ્ચાનુરૂપં ભોજયેદ્બ્રાહ્મણાંસ્તતઃ ॥૨૫॥
 ય યતેન વિધાનેન દદ્યાદ્ભાગવતં પુમાન્ । સ ભાસ્વતા વિમાનેન
 વૈકુણ્ઠં પ્રતિપદ્યતે ॥૨૬॥ મનોભિવાન્ઞિતાંસ્તત્ર ભોગાન્ પ્રાપ્નોતિ
 સર્વશઃ । નાપ્રાપ્યં વિદ્યતે કિન્નિત્તસ્ય કૃષ્ણપ્રસાદતઃ ॥૨૭॥
 અપુત્રઃ પ્રાપ્નુયાત્પુત્રં નિર્વનો ધનમાપ્નુયાત્ । શ્રીભાગવતદાનેન
 વિદ્યાં વિદ્યાર્થ્યવાપ્નુયાત્ ॥૨૮॥ ઇતિ દાનવિધિર્મયોદિતસ્તે નૃપતે !

આલ્યુ આવતું, ભગવદ્ભક્તિમાં અંતરાય કરનારૂં માફ સમગ્ર પાપ આ
 દાનથી નાશ પામો. આ વેદતુલ્ય દિવ્ય શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણુ વિપ્રવર્ય
 તમોને આપુંછું, તેણે કરીને ભગવાન્ વાસુદેવ પ્રસન્ન થાવ. આ આપેલા
 દાનથી મારે ભગવાનનો વિયોગ ક્યારેય નજ થાવ. ભગવાનના એકાંતિક
 સાધુઓનો વિયોગ નજ થાવ. આનાથી અતિપ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિ માફ
 ઇન્સિત પરિપૂર્ણ કરો ॥૨૧-૨૩॥ દાતા નર આ મંત્રના ઉચ્ચારણુ પૂર્વક
 શ્રીભાગવતનું દાન કરીને પછી શત સુવર્ણ (સોળ માવાનો એક સુવર્ણ)
 કે શત રૂપ્યમુદ્રા દક્ષિણા આપે. તેમાંપણુ અશક્ત દાતા અઢાર સુવર્ણ કે
 અઢાર રૂપ્યમુદ્રા દક્ષિણા આપે. અને તેપછી દક્ષિણાને અનુસારે બ્રાહ્મણોને
 જમાડે ॥૨૪-૨૫॥ જે પુરૂષ આ વિધિથી ભાગવતદાન કરે તે અતિ
 પ્રકાશમાન વિમાનવડે વૈકુંઠશ્રીકને પામેછે. તે વૈકુંઠમાં મનોવાંછિત સમગ્ર
 ભોગોને પામેછે. ભગવાનના પ્રસાદથી સર્વને પામેછે, એને કિન્નિત્પણુ
 અપ્રાપ્ય રહેતું નથી ॥૨૬-૨૭॥ શ્રીભાગવતના દાનથી પુત્રાર્થી પુત્રને
 પામે. ધનાર્થી ધનને પામે. વિદ્યાર્થી વિદ્યાને પામે ॥૨૮॥ હે નૃપતે !
 આ પ્રકારે શાસ્ત્રે પ્રદર્શવિધો શ્રીમદ્ભાગવતનો દાનવિધિ મેં તમોને કહ્યો.

ભાગવતસ્ય શારદદૃષ્ટ । યમિદાચરતાં ન કાપિ વાન્હા મુપિ
ચામુદ્ર ચ શિષ્યતે દુરાપા ॥૨૯॥ इति श्रीमत्सद्गिजीवने नारायणचरित्रे
ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણધર્મજ્ઞો મુખે શ્રીમદ્ભાગવતદાનવિધિનિરૂપણનામા
સત્તમોઽધ્યાય ॥૭॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાથ પુરુષર્થાવિધિં ધ્રુવે ।
યયા સિદ્ધવતિ રાજર્પે ! પુરુષાર્થચતુષ્ટયમ્ ॥૧॥ શ્લોકાર્થે શ્લોક-
પાદં વા નિત્યં ભાગવતં પઠેત્ । ય પુમાન્સોઽપિ સંસારાન્મુચ્યતે
કિમુતાશિલમ્ ॥૨॥ ણ્યાબુદ્ધિમતાંબુદ્ધિયંદ્રાગતમાદરાત્ । નિત્યં
પઠેદ્યથાશક્તિ યતઃ સ્યાત્સંસ્કૃતિક્ષયઃ ॥૩॥ અશક્તો નિત્યપઠને માસે
વર્ષેઽપિ વૈકલા । પાલયન્નિયમાન્મત્તયા શ્રીમદ્ભાગવતં પઠેત્ ॥૪॥

તે આ વિધિને અનુસરનારાઓને આ લોક પરલોકમા કોઈ પણ કામના
દુર્લભ રહેતી નથી, સર્વ વાંછિત સુલભ થાયછે ॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીમત્સંગિ-
જીવને . ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ભાગવતદાનવિધિ-
નિરૂપણનામા સત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૭॥

અધ્યાય ૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે રાજર્પે ! હવે સાબળવા ઇચ્છતા તમોને
શ્રીમદ્ભાગવતનો પુરુષર્થાવિધિ કહું છું જે પુરુષર્થાએ કરીને ધર્મ અર્થ
કામ મોક્ષ આ ચાર પુરુષાર્થો સિદ્ધ થાય છે ॥૧॥ જે પુરુષ શ્રદ્ધા ભક્તિએ
સખત થઈ, પ્રતિદિન નિયમથી એક શ્લોક કે અર્ધો શ્લોક કે પાદશ્લોક
શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરે તે પણ સંસારથડી મુક્ત થાય છે, તો આખા
ભાગવતનો પાઠ કરનાર નર મુક્ત થાય એમા કહેવું જ શુ ? ॥૨॥ બુદ્ધિ
મતોની બુદ્ધિનુ આજ લક્ષણ છે, શુ ? તો જે અનુદિન આદરથી યથા
શક્તિ ભાગવતનો પાઠ કરાય જે અનુદિન આદરથી કરાતા શ્રીમદ્ભાગ
વતના પાઠથી સંસ્કૃતિનો ક્ષય થાય ॥૩॥ પ્રતિદિન વિચ્છેદ વિના પાઠ કરવાની
અનુકૂળતાએ રહિત એવો પુરુષ પ્રતિમાસ એકવાર કે પ્રતિવર્ષ એકવાર

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને શ્રીમદ્ભાગવતની પુરુષર્થાનો વિધિ કહ્યો છે

एकाहेनैव शक्तस्तु द्व्यहेनाथ त्र्यहेण वा । पञ्चभिर्दिवसैः पङ्क्तिः
सप्तभिर्वा षष्ठ्युमान् ॥५॥ दशाहेनाथ पक्षेण मासेन ऋतुनापि वा ।
षष्ठ्यङ्गावतं यस्तु भुक्तिं मुक्तिं स विन्दति ॥६॥ एतेष्वप्युत्तमः पक्षः
सप्ताहो बहुसम्मतः । सकामैर्वापि निष्कामैः श्रयणीयः स एव हि
॥७॥ तत्रापि षडनीयानामध्यायानां दिनेदिने । जमदग्निप्रणीतां ते
सङ्ख्यां घञ्चि सुखावहाम् ॥८॥ अपृचत्वारिंशदुक्ताः प्रथमेऽहि
द्वितीयके । एकपञ्चाशदेकोनपञ्चाशच्च तृतीयके ॥९॥ अध्यायाश्च
चतुर्थेऽहि त्रिपञ्चाशदुदीरिताः । ततश्चैकोनपञ्चाशत् षडनीया हि
पञ्चमे ॥१०॥ एकचत्वारिंशदुक्ताः षष्ठेऽध्यायाश्च सप्तमे । चतुश्चत्वारिंशदित्यं
वाचनीयाः क्रमेण वै ॥११॥ सर्वे मासा विना पौषं पुर-

પણુ વિહિત નિયમોને અનુપાળતો થકો આદરથી ભાગવતનો પાઠ કરે ॥૪॥
તેમા જે શક્ત પુરૂષ હોય તેતો એકજ દિવસે કે બે દિવસે કે ત્રણ દિવસે
કે ચાર દિવસે કે પાંચ દિવસે કે છ દિવસે કે સાત દિવસે કરીને પાઠ કરે
॥૫॥ અશક્તતો દશદિવસે કે પનર દિવસે કે એક માસ કે ઋતુએ કરીને
પાઠ કરે જે જન એરીતે આદરથી પાઠ કરે તે આ લોક પરલોકમાં ઇદિ
ભોગોને પામે છે અને અતે નિ શ્રેયસને પામેછે ॥૬॥ આ એક દિવસ આદિ
જેમા છે અને ઋતુ અતે જેમા છે એવા પક્ષો મધ્યે જે સપ્તાહ (સાતદિ-
વસમા પારાયણ કરવારૂપ) પક્ષ છે તેજ ઉત્તમ બહુસંમત છે, કેમકે
આનોજ નિષ્કામોએ પણ આદર કર્યો છે, તો સકામ નિષ્કામ સર્વ ક્રોધને
આજ પક્ષ બહુસંમત છે ॥૭॥ તે સપ્તાહમાં પ્રથમ દિવસને આરંભીને તે
તે દિવસોમાં વાચવાના અધ્યાયોનો સુખકારી જે સંખ્યાનિયમ જમદગ્નિ
મુનિએ કહેલો તે તમોને હવે કહું છું ॥૮॥ પ્રથમદિવસે અડતાળીશ
અધ્યાયો વાચવાના કહ્યા છે બીજે દિવસે એકાવન, ત્રીજે દિવસે ઓગ-
ણપચાશ, ચોથે દિવસે ત્રેપન, પાચમે દિવસે ઓગણપચાશ, છઠે દિવસે
એકતાળીશ, સાતમે દિવસે ચુવાળીશ, એરીતે અધ્યાયપાઠનો ક્રમનિયમ
ભણવો ॥૯-૧૧॥ એરીતે સપ્તાહ પારાયણની રીતિ કહીને હવે પુરશ્વરણની
રીતિ કહે છે—આ પુરશ્વરણનો પ્રારંભ કરવામાં એક પોષ માસ વિના બીન

ધ્વરણકર્મણિ । મતાઃ સન્તિ તથા ચારાઃ શનિભૌમૌ વિનાઽસિલાઃ ॥૧૨॥ આઘાચતુર્થ્યષ્ટમીશ્ચ વિદાય ચ ચતુર્દશીમ્ । શ્રીમદ્ગાયતા-
રમ્મે તિથયોઽપ્યસિલાઃ શુભાઃ ॥૧૩॥ અશ્વિની રેવતી દસ્તઃ પુખ્યો
મૃગપુનર્વસુ । અનુરાધાભિજિત્સ્વાતી રોહિણી ધ્રુવણાવ્રયમ્ ॥૧૪॥
ઋક્ષાણ્યેતાનિ પુણ્યાનિ ગ્રાહ્યાણ્યગ્રોદિતાનિ ચૈ । પુરશ્ચર્યાસમારમ્મ
કર્તવ્યસ્તેષુ ભૂપતે ॥૧૫॥ શુભે મુહર્તે વચ્યેત્પૂર્વોક્તૈર્વક્તૃલક્ષણેઃ ।
સમ્પન્નાન્ગ્રાહ્યાણાન્પશ્ચ ચતુર્વર્ગસ્ય સિદ્ધયે ॥૧૬॥ શ્વેતાનિ નિત્યધા-
ર્યાણિ તેभ्यો વસ્ત્રાણિ ચોર્મિકા । હૈમીર્દયાશ્વાસનાનિ જલપાત્રાણિ
વસ્ત્રલાન્ ॥૧૭॥ શુશ્રૂષાયાં નિયુક્તિતે પામન્યાન્દિજાંસ્તતઃ । ડ-
ખ્ખોદકં ચ પાકાદિ કુર્યુસ્તે ચાહ્નમર્દનમ્ ॥૧૮॥ દેવાલયે પ્રસિદ્ધે વા
પુણ્યક્ષેત્રે પુરાતને । પુરશ્ચરણસ્યારમ્મ. કર્તવ્યો હરિમન્દિરે ॥૧૯॥

બધા માસો શુભ કલા છે તથા શનિ ભૌમ વિના બીજા બધા વારો શુભ
માન્યા છે પડવો ચોથ આઠમ અને ચૌદશને ત્યાગ કરીને બીજા બધી
તિથિઓ પ્રશસ્ત માની છે અશ્વિની રેવતી દસ્ત પુખ્ય મૃગશીર્ષ પુનર્વસુ
અનુરાધા અલિહત સ્વાતી રોહિણી શ્રવણ ધનિષ્ઠા શતતારકા, આ નક્ષત્રો
પુરશ્ચરણકર્મમા શુભ છે માટે તે ગ્રાહ્ય કલા છે તો આ નક્ષત્રોમા પુરશ્ચ
ર્યાનો પ્રારભ કરવો ॥૧૨-૧૫॥ પુરશ્ચરણને પ્રારભતો પુરુષ પ્રથમ શુભ
મુહર્તમા પૂર્વોક્ત સાત્ત્વિક વક્તાના લક્ષણોએ સંપન્ન પાત્ર વિપ્રોને વરે
જેણે કરીને ધર્માદિ ચતુર્વર્ગની સિદ્ધિ થાય ॥૧૬॥ વરેલા તે વિપ્રોને પ્રતિ
દિન ધારવા માટે શ્વેત વસ્ત્રો, કામળાઓ, આસનો, જળપાત્રો અને સુવર્ણ
વીટીઓ આપે ॥૧૭॥ તેમની પરિચર્યામા બીજા દ્વિજોને નિયોજે તે નિયો
જેલા દ્વિજે વરેલા વિપ્રોની સ્નાનમાટે જળ ઉઘ્ણુ કરી આપવું, થાક
ટાળવામાટે અગમર્દન (ચરણ ચાપવા વિગેરે) કરવું, રસોઈ કરી આપવી,
વસ્ત્રો ધોવા અને પાત્ર માળવાં વિગેરે પરિચર્યા આપરે ॥૧૮॥ પ્રસિદ્ધ
શિવાદિદેવાલયમાં કે પુરાતન પુણ્યક્ષેત્રમાં કે હરિમન્દિરમા જ્યા લગવાનું
સાન્નિધ્ય હોય ત્યા પુરશ્ચર્યાનો પ્રારંભ કરવો આમાનું એક પણ ન હોય
તો પોતાના ઘરમાંજ શુદ્ધ સ્થળમા શ્રીકૃષ્ણની સુવર્ણમયી પ્રતિમા પ્રતિ

સ્થાપયિત્વાથ વા હૈર્મીં શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમાં શૃહે । કુર્યુઃ પારાયણં વિપ્રા
 યથાનિયતમન્વહમ્ ॥૨૦॥ અષ્ટાધિકશતેનૈવ પુરશ્ચરણમીરિતમ્ ।
 પારાયણાનાં નૃપતે ! શ્રીમદ્ભાગવતસ્ય હિ ॥૨૧॥ પૂર્વોક્તાધ્યાયપૂર્તીં ચ
 કાર્યૈવ વિરતિશ્ચ તૈઃ । સ્પષ્ટાક્ષરં વાચનીયં ભાષણીયં ન કેનચિત્
 ॥૨૨॥ ન વૃતૈર્ગ્રાહ્યૈર્ગ્રાહ્યા દક્ષિણાન્યસ્ય કસ્યચિત્ । ન ચાન્નવચ્ચાઘપિ
 વા ગ્રહીતવ્યં કદાચન ॥૨૩॥ એકૈકસિંશ્ચ સપ્તાહે સમાપ્તે સતિ દક્ષિ-
 ણામ્ । સુવર્ણસપ્તકં દદ્યાદેકૈકસૈ પૃથક્ પૃથક્ ॥૨૪॥ નિયતાનાં સંહિ-
 તાનાં પાટાન્તે વાંચિલા અપિ । એકીકૃત્યૈવ દદ્યાત્તા દક્ષિણાસ્તુ પૃથક્
 પૃથક્ ॥૨૫॥ સુવર્ણસપ્તકં દાતુમસમર્થસ્તુ પૂરુષઃ । દદ્યાત્તદર્થં વિ-
 પ્રેભ્યસ્તદર્થં વાલ્પવિત્તવાન્ ॥૨૬॥ કનિષ્ઠાં દક્ષિણાં દાતુમપિ શક્તો
 ધાપીને, વરેલા વિપ્રો પાસે વાંચવાના અધ્યાયની નિયતસંખ્યાને નહિ ઉલ્લ-
 ઘીને પ્રતિદિન પારાયણ કરાવે ॥૨૬-૨૦॥ હે નૃપતે ! શ્રીમદ્ભાગવતનાં
 એકસો આઠ પારાયણોએ કરીનેજ એક પુરશ્ચરણ કહ્યું છે ॥૨૧॥ વરેલા
 વિપ્રોએ પ્રતિદિન પારાયણની પરિસમાપ્તિ પૂર્વોક્ત વાંચવાના અધ્યાયોની
 સંખ્યાના ક્રમથીજ કરવી. વક્તાએ સ્પષ્ટ અક્ષરથી વાંચવું. મધ્યે કોઈની
 પણ સાથે સંભાષણ નજ કરવું ॥૨૨॥ તે વરેલા વિપ્રોએ બીજા કોઈ પણ
 જન થકી અન્ન વસ્ત્ર દક્ષિણાદિ પ્રતિયહ આરેય ન કરવો ॥૨૩॥ એક એક
 સપ્તાહની (પારાયણની) સમાપ્તિમાં સાત સુવર્ણપરિચિત સુવર્ણ દક્ષિણા
 એક એક વરેલા પારાયણકર્તા વિપ્રને પૃથક્ પૃથક્ આપે. (સોળ માવાનો
 એક સુવર્ણ કહ્યો છે) ॥૨૪॥ અથવા જે દક્ષિણાઓ પ્રતિપારાયણ આપ-
 વાનો નિયમ કર્યો છે તે બધીને ભેગી કરીનેજ અષ્ટોત્તરશત પારાયણોને
 અંતે તે વિપ્રોને પૃથક્ પૃથક્ આપે ॥૨૫॥ અત્યેક વિપ્રને પૂર્ણ સપ્તસુવર્ણ-
 પરિમિત સુવર્ણ દક્ષિણા દેવા માટે અસમર્થ પુરૂષ તો તેનું અર્ધ (સાઠા-
 ત્રણ) આપે. તેમાં પણ અસમર્થ નર તેનું પણ અર્ધ (પોણાએ) આપે
 ॥૨૬॥ જે જન તો આ કનિષ્ઠ દક્ષિણા પણ દેવા સમર્થ ન હોય તે તે
 વિપ્રોને દક્ષિણા વિના કેવળ શ્રમ નજ કરાવે. (તો તે અસમર્થ શ્રીમદ્ભા-
 ગવતના પુરશ્ચરણરૂપ કર્મમાં નજ પ્રવૃત્તિ કરવી) કિંતુ બીજાનું સત્કર્મ

ન યો ભવેત્ । સ વિપ્રાન્ડ્રમયેઘૈવ કુર્યાદન્યત્સ્વશક્તિ ॥૨૭॥ વિ
 પ્પોનોર્નામસદ્સસ્ય પુરશ્ચરણમાદરાત્ । સ્વયમેવ પ્રકુર્યાત તેનાડપ
 ચ્છાન્તિમાપુયાત્ ॥૨૮॥ પુરશ્ચરણકર્તાથ દિને યસિન્દ્રિજોત્તમાન્ ।
 વૃણુયાત્તદિને ચાસૌ ગાયત્ર્યાદિજપાય ચ ॥૨૯॥ પૂર્વવદ્વૃણુયાદિ
 માન્ જપસ્ય ચ દશાશત । હોમ કુર્યાદ્ઘાત્મનાશ્ચ ભોજયેત્તદશાશ
 ત ॥૩૦॥ વૃતો મન્ત્રવિભાગોડસ્તિ શ્રીમદ્ભાગવતમ્ તુ । કદયપેતૈવ
 મુનિના જપદ્દોમાદિસિદ્ધયે ॥૩૧॥ તૈરેવ મન્ત્રેદ્દોતલ્પ્ય કર્તુ શક્તિર્મ
 વેદાદિ । દશમસ્કન્ધમન્ત્રૈર્વા વિમતૈસ્તેન ભૂપતે । ॥૩૨॥ હોમ કે
 ચિત્તુ ગાય ત્ર્યા મન્ત્રેણૈવર્પયોડવદન્ । દ્વાદશાક્ષરમન્ત્રેણ વાસુદેવસ્ય
 કેડપિ ચ ॥૩૩॥ પાયસં ચ ઘૃત રોચ હોમદ્રવ્યમિદ્ધાઘન ! । હોમા

યાક્રિયિત્ સ્વય યથાશક્તિ કરે ॥૨૭॥ પુરશ્ચરણથી બીજી સત્કર્મ કહે છે હુ-
 વિષ્ણુસહસ્ર નામસ્તોત્રનુ પુરશ્ચરણ આદરથી પોતે યજમાન કરે કેમકે
 તેનાથી સર્વ નિપતઓની પ્રશાંતિ થાય છે ॥૨૮॥ પુરશ્ચરણનો કર્તા
 યજમાન જે દિને પુરશ્ચરણ કરવા વિપ્રોને વરે તે જ દિને ગાયત્રી આદિકના
 જપમાટે પૂર્વોક્ત પ્રકારે વિપ્રોને વરે વરેલા તે વિપ્રોએ ગાયત્રી આદિકનો
 યથાવિધિ જપ કરવો (આદિ શબ્દથી દ્વાદશાક્ષર અષ્ટાક્ષર પદાક્ષર મત્રનુ
 ગ્રહણ કરવું) યથાસંખ્યા કરેલા જપના દશાશથી હોમ કરે અને તેના
 દશાશથી ઘ્રાહણબોજન કરાવે (ચક્રારથી તર્પણ માર્ગનનુ ગ્રહણ કરવું)
 અહીં આ અભિપ્રાય છે-સમર્થ તો મુખ્ય પદ્ધતીજ હોમાદિક કરે અશ
 ક્ષતો જપને અતે જપસંખ્યાના દશાશથી હોમ તેના દશાશથી તર્પણ
 તેના દશાશથી માર્ગન અને તેના દશાશથી ઘ્રાહ્યબોજ કરાવે અહીં એમ
 કહ્યું નથી પણ શાસ્ત્રાતરમા કહેલા પદ્ધાતરને ગ્રહણ કરે ॥૨૮-૩૦॥ કશ્યપ
 મહર્ષિએ શ્રીમદ્ભાગવતનો જે મન્ત્રવિલાગ (કાશ્યપસહિતામા) જપ
 હોમાદિ સિદ્ધિમાટે કહ્યો છે તેજ ક્રમથી તેજ મત્રોવડે હોમ કરવો તેમા
 અશક્ત પુરૂષે તેજ મહર્ષિએ પ્રદશવિલા જે દશમસ્કન્ધના મત્રો છે તેના
 થીજ હોમ કરવો ॥૩૧-૩૨॥ કેટલાક મહર્ષિઓ ગાયત્રીમત્રથીજ હોમ કર
 વાનુ કહે છે બીજા કેટલાએક તો દ્વાદશાક્ષર વાસુદેવમત્રથીજ હોમ કર

નુકૂલ્યાભાવે તુ તાવાન્મન્વજપો મતઃ ॥૩૪॥ પારાયણાનિ કુર્વોરન્
શ્રીમદ્ભાગવતસ્ય વા । હોમાર્થાનિ દ્વાદશૈવ ત ઇવ દ્રાહ્મણા વૃતાઃ
॥૩૫॥ પુરશ્ચર્યાસ્મદિનાત્સમાપ્તિદિવસાવધિ । પાલનીયં દ્રહ્મચર્યં
વિપ્રૈઃ સયજમાનકૈઃ ॥૩૬॥ યથોક્તં તુ ફલં ન સ્યાદન્યથેત્યસ્તિ
નિશ્ચયઃ । તસ્મિન્તુ પાલિતે સર્વે સિદ્ધ્યન્ત્યેવ મનોરથાઃ ॥૩૭॥ ઇતિ
સદ્દેવપતઃ પ્રોક્તઃ પુરશ્ચર્યાવિધિર્મયા । રાજન્! સ્કન્દપુરાણોક્તો મુક્તિ-
મુક્તિફલપ્રદઃ ॥૩૮॥ ઇતિ ભાગવતસ્ય તે મયા નિખિલં ભૂમિપતે !
વિધાનમુક્તમ્ । ત્વમપિ શ્રવણાદિ તસ્ય કુર્યાઃ સદ્દ તેનૈવ યદા તદા-
નુકૂલ્યમ્ ॥૩૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે
પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ભાગવતપુરશ્ચરણવિધિનિરૂપણનામાટ્મોડધ્યાય ॥૮॥

વાનુ કહેછે આમા યથાશક્તિ યથાશ્ચિ વિકટપ બાણવો ॥૩૩॥ હે અનઘ !
આ હોમમાં પાયસ (ખીર દુધપાક) અને ઘૃત હોમદ્રવ્ય બાણવું હોમની
અનુકૂળતા ન હોય તો તેટલી સંખ્યાનો મન્વજપ કરવો ॥૩૪॥ અથવા
હોમની અનુકૂળતા ન હોય તો તેને નિમિત્તે તેજ શ્રીમદ્ભાગવતના દ્વાદશ
પારાયણોજ અધિક તેજ વરેલા વિપ્રોપાસે કરાવે ॥૩૫॥ યજમાને સહિત
વરેલા વિપ્રોએ પુરશ્ચર્યાના પ્રારભદિવસને પ્રારભીને તેની સમાપ્તિદિવસસુધી
શ્રદ્ધાચર્યવ્રત પરિપાળવું, કેમકે તે સર્વ વ્રતોની અપેક્ષાએ વરિષ્ઠ છે તેના
પરિપાલનથી તો કર્મ સફળ થાય અન્યથા નિષ્ફળ થાય, એવો નિશ્ચય
કર્યો છે ॥૩૬-૩૭॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સ્કન્દપુરાણમા કહેલો, ભુક્તિ
મુક્તિને આપનારો, શ્રીમદ્ભાગવતનો પુરશ્ચર્યાપ્રકાર મેં તમોને સંક્ષેપથી
પ્રતિપાદન કરી બતાવ્યો ॥૩૮॥ હે ભૂમિપતે ! એરીતે શ્રીમદ્ભાગવતનું
શ્રવણ-પારાયણ-પુરશ્ચરણ વિગેરેનો સમગ્ર વિધિ તમોને કહ્યો તો તમારે
ન્યારે દેશકાળાદિકની અનુકૂળતા થાય ત્યારે તમો પણ તેનું શ્રવણ
પુરશ્ચરણાદિ તેજ વિધિથી કરો ॥૩૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થ-
પ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ભાગવતપુરશ્ચરણવિધિનિરૂપણ-
નામાડધ્યાયઃ ॥૮॥

મુત્રત ઉવાચ—ઇતિ શ્રુત્વા ભગવતો વાક્યં રાજા સ ઉત્તમઃ । પ્રહ-
 ણ્માનસો ભૂપ । પ્રણનામ તમીશ્વરમ્ ॥૧॥ દેશકાલાનુકૂલ્યે ચ
 પુરશ્ચર્યાં દ્વિજોત્તમૈઃ । સ્વયમૈચ્છત્કારયિતું શ્રીમદ્ભાગવતસ્ય સઃ
 ॥૨॥ તતઃ સ ભગવાંસ્તત્ર કારયમાસ મણ્ડપમ્ । વિચિત્રવર્ણવૈસને
 રમ્ભાસ્તસ્મૈશ્ચ શોભિતમ્ ॥૩॥ તતો દ્વિતીયે દિવસે વિધાય પ્રાતરા-
 દ્વિકમ્ । તસિન્વ્યાસાસનં રમ્યં કારયમાસ મણ્ડપે ॥૪॥ પૌરાણિકં
 સમાહૃય પૂર્વોક્તવિધિનૈવ તમ્ । ઉપવેશ્યાસને ચાર્ચત્પુસ્તકાર્ચનપૂ-
 વંકમ્ ॥૫॥ તસ્મૈ વાસાંસિ નૂત્તાનિ વહુમૂલ્યાનિ સ પ્રભુઃ । કૌશે-
 યાનિ ચ સૂક્ષ્માણિ પ્રારમ્ભસમયે દદૌ ॥૬॥ કુણ્ડલે કટકે હૈમે પ્રા-
 દાદૈર્મોર્મિકાઃ શુભાઃ । તતઃ પુરાણપ્રારમ્ભં કારયમાસ સ પ્રભુઃ ॥૭॥

અધ્યાય ૯ મો.

મુત્રતતઃપિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ ભૂપ ! તે આ ઉત્તમ રાજાએ ભગ-
 વાને કહેલું આ બધું સાંભળીને, મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈને ભગવાન શ્રીહ-
 રિને પ્રણામ કર્યો અને પોતે દેશકાળનું આનુકૂલ્ય આવતા શ્રીમદ્ભાગવતનું
 પુરશ્ચરણાદિ દ્વિજોત્તમો પાસે કરાવાની ઈચ્છા કરી ॥૧-૨॥ એરીને ઉત્તમ-
 ભૂપને કહ્યા પછી, લોકસંગ્રહ માટે શ્રીમદ્ભાગવતાદિકને સાંભળવા વાંછતા
 ભગવાને નીલ પીત વિગેરે વિવિધવર્ણના વસ્ત્રો અને કેળના થાલલા વિગે-
 રેવડે મુશોભિત મડપ ત્યાં કરાવ્યો ॥૩॥ અનંતર દ્વિતીય દિવસે (માર્ગ-
 શીર્ષ શુકલ સપ્તમી તિથિએ) પ્રાતરાદ્વિક કરીને તે મડપમાં રમણીય
 વ્યાસાસન કરાવ્યું ॥૪॥ તે પછી પ્રયાગજીત પૌરાણિકને પોતાના પાર્ષદકારા
 બોલાવીને તેમને વ્યાસાસનમાં બેસારીને પૂર્વોક્ત વિધિથી પુસ્તકપૂજન
 પૂર્વક તેમની પૂજા કરી ॥૫॥ પ્રભુ શ્રીહરિએ તે પૌરાણિકને પૂજામાં નવીન
 બહુમૂલ્યવાળાં સૂક્ષ્મ રેશમી વસ્ત્રો અને સુવર્ણમય ઉત્તમ કડાં હુડળ
 વીટીઓ આદિક આભરણો આપ્યાં. એરીતે પ્રભુએ પુરાણીની કથાપ્રારં-

૧ આ અધ્યાયમાં લોકસંગ્રહાર્થે ભગવાને કરેલું શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સંસ્થાસનું
 શ્રવણ અને વક્તાનું કરેલું બહુ સન્માન વર્ણવ્યું છે.

રામપ્રતાપેચ્છારામૌ હરેરન્તિક આસને । નિપેદતુરુમૌ વન્ધુ
 શ્રોતૃધર્મસ્થિતૌ નૃપ ! ॥૮॥ યથોચિતં સભાયાં ચ નિપેદુસ્ત્રત
 પાર્પદાઃ । ઉત્તમપ્રમુખા ભૂપા મુકુન્દાદ્યાશ્ચ ઘર્ણિનઃ ॥૯॥ મુક્તા-
 નન્દાદ્યા મુનયો નિપેદુસ્ત્રત સંસદિ । જયારમાદયો યોષા નિપે-
 દુશ્ચૈકતોઽસ્થિલાઃ ॥૧૦॥ સર્વેઽપિ તત્ર શ્રોતારઃ સાત્ત્વિકૈર્લક્ષણે-
 યુતાઃ । આસન્સુશિક્ષિતાસ્તે વૈ પ્રાગેવ હરિણા નિજાઃ ॥૧૧॥ સર્વે-
 શ્ચોઽપિ હરિસ્તત્ર નૃનાઢ્યમનુશીલયન્ । શુશ્રાવેતરવત્સાક્ષાત્સ્વ-
 યં ધર્મપ્રવર્તકઃ ॥૧૨॥ અધ્યાત્મભાગં કઠિનં તત્ર સ્વાનુભવેન સઃ ।
 કચિત્કચિદ્દિશદયન્ વત્કૃશ્રોતૃનમૂમુદત્ ॥૧૩॥ કથાન્તે કીર્તનં

ભામા પૂલ કરીને પછી કથાપ્રારભ કરાવ્યો ॥૬-૭॥ હે નૃપ ! તે સમયે
 સભામા ભગવાનના બ્રાતા રામપ્રતાપ ઇચ્છારામ અને કથાશ્રવણના અગ
 ભૂત ધર્મમા નિષાવાળા થઈ શ્રીહરિને સમીપે પોતાને સમુચિત આસનમા
 બેઠા ॥૮॥ જે સૌમવર્માપ્રમુખ પાર્પદો, જે ઉત્તમાદિ ભૂપો, જે મુકુન્દાનંદ-
 વિગેરે વાર્ણિઓ અને જે મુક્તાનંદમુખ્ય મુનિઓ હતા તે સર્વે તે સભામા
 યથાયોગ્ય બેઠા જ્યા રમા આદિક સમસ્ત યોયિતો સભાના એક ભાગમા
 યથોચિત બેઠી ॥૯-૧૦॥ તે સભામા પોતાના ભક્ત સર્વકોઈ શ્રોતાઓ ધર્મ
 રક્ષણાર્થે અવતરેલા શ્રીહરિએ પ્રથમથીજ સદુપદેશાદિવડે શુશિક્ષણ
 આપેલા હોવાથી સ્વયં સત્ત્વૈકસમગ્રિક હોઇને સાત્ત્વિક શ્રોતૃલક્ષણોએ
 સપક્ષ થયા હતા (ભગવત્કથા શ્રવણમા પૂર્ણ અધિકારી થયા હતા) ॥૧૧॥
 સાક્ષાત્ ભગવાન્ શ્રીહરિ સ્વયં સર્વેજ સર્વકર્મસમારાધ્ય છે તથાપિ ધર્મ
 રક્ષણકારણે અવતરેલા હોવાથી પોતાના આચરણથી ધર્મને પ્રવર્તાવવા,
 ધર્મરક્ષણકળવાળા નૃનાઢ્યને અનુકરણ કરતા થકા ઈતર નરની પેઠે પોતે
 પણ કથાશ્રવણપરાયણ થયા ॥૧૨॥ વળી સર્વદર્શી શ્રીહરિ કથામા કોઈ
 કોઈ સ્થળમા આવતો કઠિન-અનાત્મદર્શી દેવળ શાસ્ત્રાર્થજ્ઞાનવાળાએ
 દુરવબોધ એવા અધ્યાત્મ (આત્મ પરમાત્મસ્વરૂપને અધિકાર કરીને પ્રવ
 ર્તેલા) ભાગને આત્મપરમાત્મદર્શનરૂપ સ્વત સિદ્ધ સ્વાનુભવથી વજ્રા
 શ્રોતાઓને યથાર્થ સ્પષ્ટ અવબોધ આપતા થકા બહુ હર્ષ આપતા હતા

કૃત્વા શ્રોતૃભિઃ સહ સ પ્રભુઃ । નામ્નાં ભગવતોઽથાહ તં પૌરાણિક-
મુત્તમમ્ ॥૧૪॥ અસન્મોદિવણિગ્ગોહાદામાદ્યં સ્વેપ્સિતં ત્વયા । પ્રદી-
તવ્યં દિવ્યશ્રેષ્ઠ ! ઘૃતં ચ સિતશર્કરા ॥૧૫॥ નિત્યં ચ લલ્લુપ્તાયેવ
યથેષ્ટં ભોજનં ત્વયા । કર્તવ્યં हि શ્રમો યસ્માત્કર્તવ્યોઽસ્તિ તવા
ન્વહમ્ ॥૧૬॥ પ્રાતઃ કર્તું પયઃપાનં ધેનુદ્વન્દ્વં ગૃહાણ ચ । ઇત્યુક્ત્વા
સ પયસ્વિન્યો ધેનૂતસૈ દદાવુમે ॥૧૭॥ તતઃ પૌરાણિકઃ પ્રાહ સ્વામિ-

॥૧૮॥ કથાને અતે પ્રભુ શ્રીહરિ શ્રોતાઓની સાથે ભગવન્નામકીર્તન
કરીને, પછી વિપ્રવર્ય પ્રયાગજીત પૌરાણિક પ્રતિ એમ બોલ્યા કે ॥૧૪॥
હે દિવ્યશ્રેષ્ઠ ! તમને પ્રિયતમ જે કાચુ અથવા ઘૃત શર્કરાદિક હોય તે અમારા
મોટી વાણીયાના ઘરથકી તમારે લેવું (તે મોટી વણિક મારી આજ્ઞાના
શ્રવણમાનથી તમારે અપેક્ષિત સર્વ આપશેજ) તમારે નિત્ય મોદકાદિ
મિષ્ટાન્ન કરીને યથેષ્ટ જમવું, કારણકે પ્રતિદિન કથા વાચવાનો પરિશ્રમ
તમારે અધિક છે તો તેની નિવૃત્તિમાટે તમારે પ્રિય સ્વાદુ અને અજ
આવે એવું જમવું ॥૧૫-૧૬॥ પ્રાતઃ પય પાન કરવું તેને માટે મિષ્ટ
અદુ દુધવાળી જે ગાયો તમને આપુછું, તેને ગ્રહણ કરો, એમ કહીને જે
ગાયો ભગવાને આપી ॥૧૭॥ તે પછી પૌરાણિક પ્રહર્ષ પામીને બોલ્યા
કે-હે સ્વામિન્ ! આપની આજ્ઞા મારે અરેખર સર્વથી પ્રિયતમા છે,
સ્વામિની આજ્ઞા થકી બીજી દાસજને શુ ધૃષ્ટિવા લાયક છે ? તમો કૃપા
સિંધુ નાથ છો, તે આપની આજ્ઞા કહ્યા મુજબજ પ્રતિદિન પાળીશ એમા
સશય નથી, પરંતુ હે પ્રભો ! જે હજામા અધિષ્ઠાન કરી રહેલી રસનેન્દ્રિય
છે તે નિશ્ચે પ્રકૃતિથી ચપળ છે, મોદકપ્રમુખ મિષ્ટાન્નોવડે વૃક્ષ કર્યા છતાં
પણ શાકની સ્પૃહા કરે છે, કેમકે એનો સ્વભાવ અહુ ક્ષુદ્ર છે, તો જે
કિંચિત્ શાકસામગ્રીની અનુકૂળતા મળે તો તે આ રસના વૃક્ષ થઈને
હજાવિષે ક્રોધ ક્રોણ ભાગમા લીન થઈ રહેતા, વાગિન્દ્રિયના વિલાસનો
(કથાવાચનમા) ઉપરોધ ન કરે (રસના અને વાજ આ બે ઇન્દ્રિયો
હજા (એકજ બોલકમા) રહેછે તો જે રસનાને અનુકૂળ વિષય મળે તો
વૃક્ષ થઈને એક ખુણામા પડી રહેતા, વાગિન્દ્રિયનો વિષય જે કથાવાચન

જ્ઞાણં તવાન્વહમ્ । एवमेव कृपानाथ ! पालयिष्ये न संशयः ॥१८॥
 किञ्चिद्व्यञ्जनसामग्र्या आनुकूल्यं भवेद्यदि । तदा तु सम्यग्-
 ज्ञायाः पालनं स्यात्तव प्रभो ! ॥१९॥ तदान्तिकस्थं स प्राह प्रहसन्वृ-
 द्धमालिकम् । अस्पृष्टितं त्वया शाकं नित्यं देयमिति प्रभुः ॥२०॥
 तदा स ब्राह्मણો हृद्यો जातं जातं प्रभोऽखिलम् । वदन्नित्यं तमानम्य
 जगाम स्वालयं ततः ॥२१॥ कथां स प्रत्यहं शृण्वन्भक्तानानन्दयन्
 हरिः । समाप्ते श्रीभागवते प्रागुक्तमकरोद्विधिम् ॥२२॥ वस्त्रदाने
 वाचकाय हेममुद्रार्पणे च सः । स्वयं स्वसदृशो नूनमुल्लङ्घ्यैव
 विधिं बभौ ॥२३॥ कृतं भगवता तेन सन्मानं वाचकस्य तु । श्रुत्वा-

છે તેમા તે રસના વિદ્ધ નહિ કરતાં અવકાશ આપે) માટે જે એમ થાય
 તો દાસજનને અનુરૂપ જે આપ સ્વામિની આજ્ઞાનું અનુવર્તન છે તે
 મારાથી બરોબર પાળી શકાય ॥૧૮॥ તે સમયે પ્રભુ શ્રીહરિએ વક્તા વિપ્રના
 વચનવિન્યાસથી ઠિચિત્ હસવાપૂર્વક એમ કહ્યું કે-‘આ પુરાણીને મોદક
 થકી શાકમાં પ્રીતિ અત્યધિક જણાય છે, તો એમને ધર્મિસત શાક નિત્ય લાવીને
 તમારે આપવું’ એમ પોતાપાસે બેઠેલા હરનાથ નામના વૃદ્ધ માળીને કહ્યું
 ॥૧૯-૨૦॥ ત્યારે તે પ્રયાગજીત વિપ્ર પ્રદર્પ પામીને ‘હે પ્રભો ! હવે બધુંય
 સંપૂર્ણ થયું સંપૂર્ણ થયું’ એમ ઉચ્ચ સ્વરથી કહીને ભગવાનને પ્રણામ
 કરીને ત્યાંથી પોતાને ઉતારે ગયા ॥૨૧॥ એરીતે પ્રતિદિન કથાને સાંભળતા
 અને તેતે સમયે તેતે પ્રકરણના વિવેચનથી ભક્તોને આનંદ આપતા ભગવાન
 શ્રીહરિએ શ્રીમદ્ભાગવતની સમાપ્તિ થતાં પૂર્વોન્ત બધો વિધિ કર્યો ॥૨૨॥
 વાચક વિપ્રને અમૂલ્ય વસ્ત્રો અને સુવર્ણમુદ્રાઓ સહસ્ર સુવર્ણ (સોળ
 માપાનો એક સુવર્ણ) થકી પણ અધિક આપી તે આ વસ્ત્ર દક્ષિણાનું દાન
 મુખ્યપક્ષ થકી પણ અતિશયિત થયું. માટે આ દાતા ભગવાનના આ
 દાનકર્મમાં કોઈ પણ સદૃશ જણાયોજ નહિ, પોતાને પોતેજ ઉપમાનપદ
 થયા (આ ભગવાનને સમાન અને અત્યધિક કોઈ દેખાતોજ નથી, તો
 આ દાનકર્મમાં સદૃશ ન હોય એ. ॥ કહેવુંજ શું ?) ॥૨૩॥ ભગવાન
 શ્રીહરિએ કરેલું પ્રયાગજીત પુરાણીનું આ સન્માન સાંભળીને સમસ્ત બ્રૂપ-

ડડપુર્વિસ્સયં સર્વે ભુવિ ભૂપતયોડપિ ચ ॥૨૪॥ અન્યાનપિ દ્વિજાં-
સ્તત્ર સમાયાતાન્ સ ईश्वरः । कामवर्षीत्र पर्जन्यो दक्षिणाभिरतो-
पयत् ॥૨૫॥ શ્રીમદ્ભાગવતં શ્રુત્વા માસેનૈકેન સ પ્રભુઃ । ગુપ્તાવ
દશમં સ્કન્ધં પશ્ચમં ચ વિશેષતઃ ॥૨૬॥ માસદ્વયેન તૌ શ્રુત્વા તતઃ
ફાલ્ગુનમાસિ સ. । સમ્મારેણૈવ મહતા ચક્રે દોલોત્સવં હરિ. ॥૨૭॥
તતઃ સ ભગવદ્ગીતાં ભાષ્યોપેતાં નૃપાશ્રુણોત્ । તાવચ્ચ નવમી પ્રાપ્તા
ચૈત્રગુપ્તાતિપાવની ॥૨૮॥ દેશાન્તરેભ્યો વહ્યવસ્ત્રાગ્રમુસ્તદુત્સવે ।
પુરુષા. સસ્ત્રિયો ભક્તા મુનયશ્ચ સહસ્રશઃ ॥૨૯॥ મહદ્ધિરેવ

તિઓ પણ વિસ્મય પામી ગયા ॥૨૪॥ તે કથાશ્રવણ પ્રસંગે આવેલા બીજા
પણ વિપ્રોને કામવર્ષી મેઘજ જેમ-ક્ષેત્રને અપેક્ષિત થકી પણ અભ્યધિક
આત્મેચ્છાપર્યંત જળને મેઘ જેમ વર્ષે તેમ આ સર્વેશ્વર શ્રીહરિએ પ્રતિ
ગ્રહીતાના મનોરથ થકી અધિક પોતાના મનોરથપર્યાંત દક્ષિણાનો વર-
સાદ વરસાવીને સતુષ્ટ કર્યા અથવા યથેચ્છવર્ષી મેઘ જેમ સમીપ પ્રદેશમાં
વર્તતા સર્વ વૃક્ષ શિલા શૈલ ક્ષેત્રાદિકને ‘આ તો કાટામય વૃક્ષ છે આ તો
આમ્રવૃક્ષ છે’ ઇત્યાદિ બેદદૃષ્ટિ વિના અખડિત જળધારાએ કરીને બીજાની
દે છે તેમ તે આ કૃપામેઘ ભગવાને જે કોઈ સમીપે આવ્યા તે તમામને ‘આ
મારે અનુકૂળ છે આ તો પ્રતિકૂળ છે’ એવો વિભાગ કર્યા વિના દક્ષિણા વર્ષ-
વાવડે આજ્ઞાદ આપ્યો હતો ॥૨૫॥ એરીતે ભગવાન્ એક માસે શ્રીમદ્ભા-
ગવત સાલગીને દશમસ્કંધ અને પચમસ્કંધને વિશેષપણે સાલજવા તત્પર
થયા એરીતે બે માસે ભગવાને તે દશમ-પચમસ્કંધ સાલગીને, પછી ફાલ્ગુન
માસ બેસતા મહા સંભારથી પુષ્પહોયોત્સવ કર્યો ॥૨૬-૨૭॥ હે નૃપ ! તે
પછી ભગવાને શ્રીમદ્ભગવાનુબંધાર્થકૃત ભાષ્યે સહિત ભગવદ્ગીતા સાલગી
તેટલા સમયમાં સર્વપાપપ્રણાશિની અતિપાવની ચૈત્ર ગુપ્ત નવમી તિથિ
આવી (આનુ અતિપાવનપણ્ય તો ભગવાનનો આવિર્ભાવદિવસ હોવાથી
જાણુ) ॥૨૮॥ તે ઉત્સવપ્રસંગે દુર્ગપુરમાં દેશાંતર થકી બહુ લક્ષ સ્ત્રી
પુરુષો ભક્તિરસથી ભીંના હૃદયવાળા આવ્યા તથા મુનિઓ-ભગવત્સ્વરૂ-
પના મનનમાં એક નિષ્ઠાવાળા આત્મારામ સાધુઓ ત્યાં આવ્યા ॥૨૯॥

સમ્મારેદ્ધત્સવં પ્રીતયે પ્રભોઃ । ઉત્તમઃ કારયમાસ રાજા નિષ્કપ-
ટાન્તરઃ ॥૩૦॥ સમાસેઽથોત્સવે તસ્મિન્સ્વસ્વદેશાન્પ્રતિ પ્રભુઃ । ભક્તા-
ન્પ્રસ્થાપ્ય ચ પુનઃ કથારમ્ભમચીકરત્ ॥૩૧॥ વિષ્ણોઃ સદ્સનામાર્થ્યં
સ્તોત્રં માપ્યોપવૃંહિતમ્ । શુશ્રાવાથ ત્રયોદશ્યાં કૃષ્ણાયાં તત્સમા-
પયત્ ॥૩૨॥ વૈશાખાદ્યપ્રતિપદિ કૂર્મજન્મમહોત્સવમ્ । કૃત્વા પુન-
ર્દ્વિતીયાયાં કથારમ્ભમચીકરત્ ॥૩૩॥ સ્કાન્દવૈષ્ણવચણ્ડસ્થં શુશ્રાવ
સકલં મુદા । શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યં માસેનૈકેન સ પ્રભુઃ ॥૩૪॥
આદ્યજ્યેષ્ઠદ્વિતીયાતો માસેનૈકેન સાહ્વિણા । શુશ્રાવ સામવેદસ્ય
પારાયણમસૌ હરિઃ ॥૩૫॥ જ્યેષ્ઠશુક્લદશમ્યાં સ કૃત્વા ગદ્ધાર્ચનો-
ત્સવમ્ । મધ્યાહ્નેઽપરાહ્નેઽસ્ય સમાપનમકારયત્ ॥૩૬॥ ઇકાદશ્યાં
નિર્જલાયાં પ્રારમ્ભમ્નિતાક્ષરામ્ । શૃણ્વંસ્તાં ચ નભઃશુક્લતૃતીયાયાં

જેમને ભગવદ્દત્સવ પરમ પ્રિય છે એવા તે ઉત્તમરાત્રિએ ભગવાનને પ્રસન્ન
કરવા અકપટ અંતરવાળા થઈ મહા સંભારથી તે રામનવમી મહોત્સવ
કરાવ્યો ॥૩૦॥ તે મહોત્સવની સમાપ્તિ થતાં, તે તે ભક્તોને પોત-
પોતાના દેશોપ્રતિ વિદાય કરીને, ભગવાને ફરીથી કથારંભ કરાવ્યો
॥૩૧॥ ત્યારે શ્રીહરિએ શ્રીમાન ભગવાન રામાનુજઆર્યના જે કૃપાકટાક્ષ
તેના પાત્રભૂત ભટ્ટપરાશરે રચેલા ભાષ્યે સહિત વિષ્ણુસહસ્રનામસ્તોત્ર
સાંભળ્યું અને તેની સમાપ્તિ ચૈત્રકૃષ્ણુત્રયોદશીએ કરી ॥૩૨॥ અનંતર
વૈશાખ શુક્લ પડવાને દિવસે કૂર્મજન્મતીનો મહોત્સવ કરીને દ્વિતીયાએ
ફરી કથારંભ કરાવ્યો ॥૩૩॥ પ્રભુ શ્રીહરિએ એક માસે સ્કંદપુરા-
ણના વિષ્ણુખંડમાં રહેલું શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય સમગ્રપણે અત્યાનંદથી
સાંભળ્યું ॥૩૪॥ તે પછી પ્રથમ જ્યેષ્ઠમાસની શુદી દ્વિતીયાને આરં-
ભીને સવા માસે કરીને સામવેદનું પારાયણ સાંભળ્યું ॥૩૫॥ તે પછી
દ્વિતીય જ્યેષ્ઠમાસની શુદી દશમીએ ગંગાપૂજન મહોત્સવ મધ્યાહ્ને કરીને,
અનંતર અપરાહ્નસમયે સામવેદ પારાયણની સમાપ્તિ કરાવી ॥૩૬॥ તદ-
નંતર નિર્જળા એકાદશીએ (જ્યેષ્ઠ શુક્લ એકાદશી) યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃ-
તિની વિજ્ઞાનેશ્વર વિરચિત મિતાક્ષરા નામની ટીકા સાંભળવાનો સમારંભ
કર્યો. અને તેને પ્રતિદિન સાંભળતાં સંવત્ ૧૮૭૭ ના શ્રાવણ શુક્લ તૃતીયા

સમાપયત્ ॥૩૭॥ ચતુર્થ્યાં શ્રીવરાહસ્ય પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવમ્ । કૃત્વા
મધ્યાહ્નસમયે સાધૂન્વિપ્રાનભોજયત્ ॥૩૮॥ તતશ્ચ નાગપશ્ચમ્યાં
નયં વૈદુરિકં હરિઃ । શ્રોતુમારમ્ભયામાસ ભક્તાનામન્દયન્નૃપ । ॥૩૯॥
શ્રાવણ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં તં રક્ષાવન્ધોત્તરં હરિઃ । સમાપ્ય વસ્ત્રભૂષાયે-
સ્તોપયામાસ વાચકમ્ ॥૪૦॥ इत्थं श्रीवासुदेवो निजजननयनानन्द-
पूर्णन्दुचक्रो मानुष्यं नाटयन्स्वं सकलमपि भुवि स्थापयन्नेव धर्मम् ।
સ્ત્રીયાનાં દહરીભ્યઃ કલિવલસહિતં દુર્જયં ચાપ્યધર્મે મૂલાદુત્પાટ-
યંશ્ચાપ્રથત મુનિગુરુઃ સ્વામિનારાયણાચ્ચ ॥૪૧॥ श्रीस०ना०च०ध०
शा०च०प्र० पुराणप्रवणोत्सवे श्रीमद्भागवतादिसच्चिदासप्रवणवाचकसन्माननि-
रूपणनामा नवमोऽध्यायः ॥૧॥

તિથિએ તેની સમાપ્તિ કરી (આ સ્મૃતિ આચારાદિ નિર્ણયમાં પ્રમાણ છે,
માટે તેના પ્રચારણ વાસ્તે સ્વયં ભગવાને સાંભળી) ॥૩૭॥ તેથી પરદિન
શ્રાવણશુક્લ ચતુર્થીએ વરાહ ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ મહોત્સવ મધ્યાહ્નસમયે
કરીને સર્વ સાધુ વિપ્રોને જમાડ્યા ॥૩૮॥ હે નૃપ ! તે પછી ભગવાને નાગ-
પંચમીએ (શ્રાવણ શુક્લ પચમી) ભક્તોને આનંદ આપવા વિદુરનીતિ
સાંભળવાનો સમારભ કર્યો ॥૩૯॥ શ્રાવણ પૂર્ણિમાએ રક્ષાર્થધન કર્યો પછી
વિદુરનીતિની સમાપ્તિ કરતાં તેના વક્તા વિપ્રને વસ્ત્ર વિભૂષણો વિગેરેવડે
અને દક્ષિણાવડે સંતુષ્ટ કર્યો ॥૪૦॥ એરીતે સર્વાન્તરાત્મા વાસુદેવ ભગવાન
શ્રીહરિ નિજજનોના નયનમનને આઢ્યાદ આપનારા પૂર્ણચંદ્ર મુખ કમળ-
વાળા અને અપ્રાકૃત દિવ્ય મંગળમૂર્તિ હોધને ધર્મરશ્મણુ માટે ભૂમિમાં
માનુષી લીલાને પ્રખ્યાપન કરતા થકા અને પોતાના ચરણકમળમા રસિક
ભક્તોની હૃદયગુહામાં રહેલા, કળિબળથી ઉદ્ભવેલા અગ્ન્ય અધર્મને
મૂળમાંથી ઉપાડી નાંખતા થકા અને તે તે સચ્ચાંચના શ્રવણરૂપ પોતાના
આચરણથી સમગ્ર ધર્મેનું આચરણ કરાવતા થકા, એરીતે ભૂમિમાં ધર્મને
દિને દિને દૃઢ કરતા થકા સમગ્ર મુનિજન મડળસેવનીય ગુરુત્તમ સ્વામિ-
નારાયણ આખ્યાથી વિખ્યાત થયા ॥૪૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિશ્યવને...
ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ભાગવતાદિસચ્ચાંચશ્રવણ-
વાચકસન્માનનિરૂપણનામા નવમોઽધ્યાયઃ ॥૧॥

સ્મ ઉપાગતાઃ ॥૬॥ આદ્યેઽનાદ્યેઽપિ યા મક્તે વિશેષો નાસ્તિ તે
 કિલ । સમદર્શિન ઈશસ્ય તતોઽસ્માલુ દયાસ્તુ તે ॥૭॥ જન્માદ્યમ્યુ-
 ત્સયં નાથ ! પુરે નઃ કર્તુમર્હસિ । અસ્માકં ચક્ષુર્ન કિંચિત્તત્તવૈવાસ્તિ
 નિશ્ચિતમ્ ॥૮॥ ઇતાવદ્યાચિતં સ્વામિન્નસ્માકં ભક્તવત્સલઃ । દાતુમ-
 ર્હસિ નાથ ! ત્વં વયં હિ ત્વત્પરાયણાઃ ॥૯॥ इति तैः प्रार्थितः स्वामी
 તાન્નિષ્કપટચેતસઃ । જાનશુવાચ મો ભક્તાસ્તત્રાઽઽયાસ્યામિ
 નિશ્ચિતમ્ ॥૧૦॥ કુરુતોત્સવસમ્મારાન્ યૂયં ગત્વાગ્રતોઽનઘાઃ ! ।
 પશ્ચમ્યામાગમિષ્યામિ તત્રાહં નાત્ર સંશયઃ ॥૧૧॥ इति वाक्यं प्रभोः
 શ્રુત્વા તેઽતિસંહ્રદમાન્સાઃ । પ્રોચુસ્તં ભગવન્ ! મકૈરાગન્તવ્યં સહા-
 ચ્ચિલૈઃ ॥૧૨॥ तथेत्युक्ते भगवता जीववर्मोत्तमं नृपम् । आमन्त्रया-

છો એવા આપના ચરણના પરિચરણમાટે કોણ સૃષ્ટા ન કરે ? ॥૬॥
 વળી હે હરે ! તમો સર્વ જૂતોમાં સમ છો, તમારે કોઈ દ્રેષ્ય નથી તેમ
 પ્રિય નથી, 'આ ધનથી આદ્ય છે આ અનાદ્ય છે' એવો તમારે વિશેષ-
 વિભેદ નથી કિંતુ 'આ તો ભક્ત છે' એટલામાત્રથી તેની ઉપર પ્રસન્ન
 થાઓછો, તો એરીતે સમદર્શી સર્વેશ્વર તમો અકિંચન ભક્તજનો અમારી
 ઉપર દયા કરો ॥૭॥ હે નાથ ! દયા કરીને જન્માદ્યમીનો મહોત્સવ અમારા
 પુરમાજ કરવાને યોગ્ય છો. અમારૂં જે ચત્કિચિત્ ધન છે તે નિથે તમા-
 રૂં છે, કેમકે અમો તમારાજ દાસ છીએ (તો ઉત્સવમાં તમારૂંજ ધન
 તમોજ વિનિયોગ કરવાને યોગ્ય છો) ॥૮॥ હે સ્વામિન્ ! હે નાથ ! આપ-
 પરાયણ અમારો તે આ મનોરથ ભક્તવત્સળ તમો પરિપૂર્ણ કરવાને યોગ્ય
 છો ॥૯॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સારંગનગરના નિવાસી જીવવર્મા વિગેરે
 ભક્તજનોએ પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન્ સ્વામિનારાયણુ તે ભક્તોને અકપટ
 અંતરવાળા જાણીને એમ બોલ્યા કે-હે ભક્તાઃ ! તમારા પુરમાં હું અવશ્ય
 આવીશ. તમો આગળ જઈને મહોત્સવમાં સમુચિત સમય સામગ્રી સંપા-
 દન કરો હું તો આવણુ કૃષ્ણપત્ન્યમી તિથિએ આવીશ. આ મારા વચનમાં
 સંશય રાખશો નહિ ॥૧૦-૧૧॥ હે રાજન્ ! આવું મહાપ્રભુનું વાક્ય સાંભ-
 ળીને મનમાં બહુ હર્ષ પામેલા તેઓ ફરી શ્રીહરિ પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે-

માસ ભક્તાનપરાંધ્યાગમાય સઃ ॥૧૩॥ તતસ્તદેવ સ્વપુરં ગન્તુકામં
સમુત્સુકમ્ । ઉત્તમો જીવવર્માણં રાઠાર્દીશ્વાપ્યમોજયત્ ॥૧૪॥
ભુક્ત્વા તે સ્વપુરં ગત્વા સમ્મારાંશ્ચકુરાદરાત્ । અન્નોદપાત્રાસ્તરણ-
કાષ્ટશારુઘૃતાદિકાન્ ॥૧૫॥ ભગવાનપિ પશ્ચમ્યામુત્તમેન ચ
પાર્પદૈઃ । ભક્તૈશ્ચાન્યૈઃ પરિવૃતસ્તપુરં પ્રયયૌ તતઃ ॥૧૬॥ સમારૂઢો
વાહં જવિનમરુણં મહુલગતિં દધદ્વલાં વામે કરકમલકોશેડતિ-
મૃદુલે । પરે વેત્રં વેદાઃ સિતસકલવાસાઃ પરિવૃત્તો હયારૂઢૈઃ
સોમપ્રમુખનિજમકૈશ્ચ સ યયૌ ॥૧૭॥ રામપ્રતાપો વહવાં સમારૂ-

હે ભગવન! સર્વ ભક્તોને સાથે લઈને પધારું ॥૧૩॥ હે રાજન! ભગ-
વાને 'તથાસ્તુ' એમ કહેતાં તે જીવવર્માએ ઉત્તમ નૃપ અને ખીલ બધા
ભક્તોને 'તમારેપણુ ભગવાન સાથે અવશ્ય આવવું' એમ આમંત્રણ આપ્યું
॥૧૪॥ અનંતર સંપૂર્ણ થયો છે મનોરથ જેમનો એવા જીવવર્મા અને ખીલ
રાઠ આદિક ભક્તોને તેજ ક્ષણે પોતાના પુરપ્રતિ જવાના સમુત્સાહવાળા
બોધને ઉત્તમ રાજાએ પ્રેમપૂર્વક જમાણ્યા ॥૧૪॥ તેઓ જમીને તત્ક્ષણ દુર્ગ-
પુરથી નીકળીને પોતાના પુરને પામીને, ચોખા ઘઉં દાળ આદિક અન્ન,
ઘૃત સાકર ખાંડ ગોળ આદિક રસ, તુરીયા કોળા વિગેરે શાક, પાકોપયોગી
કાષ, ઘડા ગાગર્યો આદિક જળપાત્રો અને પાથરવામાં ઉપયોગી મોટીયાં
વિગેરે મહાવસ્ત્રો વિગેરે નિરવધિ સામગ્રી આદરથી સંપાદન કરવા લાગ્યા
॥૧૫॥ ભગવાનપણુ એકાતિક ભક્ત ઉત્તમરાજાને સાથે લઈને તથા સોમવર્મા
પ્રમુખ પાર્ષદોને સાથે લઈને અને ખીલપણુ બહુ ભક્તોથી વિદાઈને સંવત
૧૮૭૭ ના શ્રાવણકૃષ્ણપંચમીએ જીવવર્માના સારંગપુર પ્રતિ પધાર્યા ॥૧૬॥
તે સમયની શ્રીહરિની શોભાને વર્ણવે છે—તે સમયે સમસ્ત જનોના
મનને હરનારી દિવ્યાકૃતિથી શોભમાન ભગવાન સુંદર ગતિવાળા તીવ્ર વેગ-
વાળા રક્ત અશ્વ ઉપર બેસીને, અતિ ક્રોમળ ડાખા કરકમળ કોશમાં
લગામને અને જમણા કરકમળ કોશમાં ચાળકને ધારીને, સમસ્ત શ્વેત
વસ્ત્રોવડે શોભતા થકા, પોતપોતાના અશ્વો ઉપર બેઠેલા સોમવર્માપ્રમુખ
પોતાના ભક્તજનોથી વિદાઈને ચાલી નીકળ્યા ॥૧૭॥ મોટાભાઈ રામ-

હ્યાશુ કૈસરીમ્ । તમન્વગાદ્રોહિતાશ્વમિચ્છારામોઽચિરહ્ય ચ ॥૧૮॥
 જયારમાદયો યોપા અપૃષ્ઠાત્માનમેવ તમ્ । યાન્તં દૃષ્ટ્વેવાનુયયુસ્ત-
 ચ્ચિરસ્થિતિશક્ષિતાઃ ॥૧૯॥ શ્રુત્વાઽઽયાન્તં હરિં રાજન્ ! સારઙ્ગપુર-
 વાસિનઃ । ગીતવાદિનિર્ઘોષેસ્તત્સન્મુરમુપાયયુઃ ॥૨૦॥ દૂરાદૃષ્ટ્વા
 હરિં પ્રેમ્ણા સ્ત્રવદશ્રવ ઇવ તે । પ્રણેમુર્દ્ધ્વદ્વચ્ચયા તતોઽભિમુપ-
 મદ્રવન્ ॥૨૧॥ સમ્ભાવ્ય તાન્ યથાયોગ્યં સાકં તેર્ભગવાન્ પુરમ્ ।
 પ્રવિદયાવાસમકરોજ્જીવવર્માલયે હરિઃ ॥૨૨॥ રાઢાલયે નિવાસાર્થે
 જયાદ્યાશ્વાદિશત્ત્રિયઃ । અન્યેભ્યોઽપિ યથાયોગ્યં વાસસ્થાનાન્ય-

પ્રતાપશ્ચ કેસર વર્ણુવાળી (અથવા કેસરી ભતિની) ઘોડી ઉપર બેસીને
 તત્કાળ શ્રીહરિની પાછળ નીકળ્યા નાના ભાઈ ઇચ્છારામશ્ચતો રાતા વર્ણુ
 વાળા ઘોડા ઉપર બેસીને તત્કાલ ભગવાનની પાછળ નીકળ્યા ॥૧૮॥ જ્યા
 રમા આદિક તદેકાત્મા અનન્યભક્ત અબળાઓ પોતાને નહિ પુછીને-નહિ
 નિવેદન કરીનેજ જતા તે શ્રીહરિને બેઠનેજ તત્કાલ 'ભગવાન ત્યા બહુ
 દિવસ રોકાઈ જશે' એવી આશંકાથીજ તેમની પાછળ ગઇઓ અથવા
 'પોતાના આત્માજ તે ભગવાનને જતા રહેતા બેઠને' એવો અર્થ કરવો
 ભક્તોના ભગવાનજ આત્મા છે તેવા આત્મભૂત ભગવાનને જતા રહેતા
 બેઠને તેમના વિના ક્ષણપણુ રહેવા અસમર્થ એવી અબળાઓ કાંઈપણ
 વિચાર કર્યા વિનાજ એકદમ તેમની પાછળ ચાલી નીકળી ॥૧૯॥ હે રાજન્ !
 તે સમયે સારંગનગરના નિવાસી સત્સંગિજનો ભગવાનને પોતાના પુરમા
 પધારતા સાબળીને ગીતવાદિત્રના ઘોષ સાથે (વાજતે ગાજતે) સામૈયુ
 ભધને તેમની સન્મુખ આવ્યા ॥૨૦॥ તેઓ દૂરથીજ તે શ્રીહરિને દેખીને
 પ્રેમના તર્સગોમા તણાઈને આનંદના અશ્રુઓથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ
 ભક્તિથી ભૂમિ ઉપર દડવત્ પડીને પ્રણામ કરીને, પછી ઉઠીને વત્સ
 ધેનુનેજ જેમ એમ ભગવાનની અભિમુખ એકદમ દોડ્યા ॥૨૧॥ ભગવાન
 શ્રીહરિએ સમીપમા આવેલા તે ભક્તોની યથાયોગ્ય કુશળપ્રશ્નાદિવડે
 સંભાવના કરીને, તેમની સાથે પુરમા પ્રવેશ કરી શુભવર્માના ભવનમા
 પોતાનો ઉતારો કર્યો ॥૨૨॥ જ્યા રમા આદિક સ્ત્રિયોનો રાઢ ભક્તના ભવનમા

દાપયત્ ॥૨૩॥ જીવવર્મા ચ પૌરાશ્વ દરિ ભાગવતાંશ્ચ તાન્ । યથો-
ચિત્તેનાતિથ્યેન પ્રીણયામાસુરુત્સુકાઃ ॥૨૪॥ ગૃહિણાં ત્યાગિનાં ચાપિ
તત્ર યૂથાનિ ભૂરિશઃ । દેશાન્તરેભ્ય આજગ્મુઃ પૌરાસ્તાનિ ન્યવાસ-
યન્ ॥૨૫॥ ભગવદ્દર્શનં કૃત્વા સર્વે તે પરમાં મુદમ્ । લેભિરે
સોઽપિ તાન્ સર્વાન્ યથોચિતમમાનયત્ ॥૨૬॥ તત્પુરં હરિભક્તાનાં
યૂથૈઃ પુંસાં ચ યોપિતામ્ । તપશ્ચિનાં મુનીનાં ચ વભૂવાતીવ સદ્ગુ-
લમ્ ॥૨૭॥ તતઃ ફલ્ગોસ્તટાન્નદ્યા ધવલાયાસ્તટાવધિ । કારયામાસ
સ સમાં વિશાલે વસુધાતલે ॥૨૮॥ ઉચ્ચં સિંહાસનં તત્ર સપ્તમ્યા
નિશિ સ પ્રભુઃ । અધ્યારુરોહાથ ભક્તા નિપેદુસ્તસ્ય ચાગ્રતઃ ॥૨૯॥
તત્ર જ્ઞાનતપોવૃદ્ધા મુનયઃ પુરતઃ પ્રભોઃ । નિપેદુઃ પૃષ્ઠતસ્તેષાં વયો-

ઉતારો કરાવ્યો અને બીજા ભક્તોને પણ યથાયોગ્ય ઉતારો અપાવ્યો ॥૨૩॥
તે સમયે જીવવર્મા ભૂપે અને પુરવાસી સર્વ હરિભક્તોએ બહુ ઉત્સુક થઈને
તે ભગવાન અને તેમના ભક્તોને યથોચિત (ભક્તિરસ સમુચિત) આતિ-
થ્યવડે પ્રસન્ન કર્યા ॥૨૪॥ આ અવસરે દેશાંતરથી ત્યાગિઓ અને
ગૃહસ્થ હરિભક્તોના બહુ સંઘો ત્યાં આવ્યા. આવેલા તેમની પુરવાસી
ભક્તોએ યથાયોગ્ય ઉતારાદિ દાનથી પરિચર્યા કરી ॥૨૫॥ તે સર્વ
ભક્તો તે સમયે સાક્ષાત્ ભગવાનનું દર્શન પામીને પરમાનંદ પામ્યા. તે
ભગવાનપણ પોતાના પ્રેમી ભક્તોના દર્શનથી પરા પ્રીતિને પામ્યા અને તે
સર્વેને યથાયોગ્ય ભગવાને માન આપ્યું ॥૨૬॥ તે સમયે તે પુર ભગવદ્દર્શન
માટે આવેલા હરિભક્ત સ્ત્રી પુરુષોના અને તપસ્વી મુનિઓના સંઘોએ કરીને
અત્યંત સંકુળ-ભીડવ્યાજી થયું હતું ॥૨૭॥ તેપછી ભગવાને કૃત્યુ નદીના
કાંઠાને આરંભીને ધોળા નદીના કાંઠાપર્યંત વિશાળ પૃથ્વીતળમા અતિમહત્
સભાસ્થાન કરાવ્યું ॥૨૮॥ અનંતર ભગવાન સપ્તર્મીની રાત્રિએ તે સભામાં
સંસ્થાપેલા સમુન્નત સિંહાસનમાં સંરાજમાન થયા. એટલે સમસ્ત ભક્તો
સિંહાસનમાં વિરાજમાન તે ભગવાનની આગળ યથાયોગ્ય બેઠા ॥૨૯॥
હવે સભામાં બેસવાનો પ્રકાર કહે છે-તેમાં જ્ઞાને કરીને તથા તપે કરીને
વૃદ્ધ (મોટા) મુનિઓ મહાપ્રભુની આગળ પ્રથમ બેઠા. તેમની પાછળ

વૃદ્ધાસ્તપસ્વિનઃ ॥૩૦॥ તેષાં ચ પૃષ્ઠતઃ સર્વે મુનયસ્તરુણાસ્તથા ।
 તેષાં પૃષ્ઠે કિશોરાશ્ચ નિપેદુર્મુનયોઽસિલાઃ ॥૩૧॥ રામપ્રતાપસ્તસ્યૈવ
 પુરતઃ સાનુજઃ પ્રભોઃ । સિંહાસનં ચ નિકપા ન્યપીદત્પીઠ ઉત્તમે
 ॥૩૨॥ પ્રભોશ્ચ દક્ષિણે ભાગે શાસ્ત્રજ્ઞાનતપોધિકાઃ । વિપ્રા નિપેદુ-
 સ્તત્પશ્ચાદ્વયોઽવૃદ્ધા દ્વિજાતયઃ ॥૩૩॥ વામભાગે ભગવતઃ સોમાદ્યા
 મુખ્યપાર્ષદાઃ । નિપેદુઃ પૃષ્ઠતસ્તેષાં જીવવર્માદયો નૃપાઃ ॥૩૪॥
 મુકુન્દાનન્દમુખ્યાશ્ચ નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચારિણઃ । પ્રાન્તે સિંહાસનસ્યૈવ
 તસ્યુસ્તત્સેવને રતાઃ ॥૩૫॥ મૃગુજિન્નાશ્ચર્માદ્યાઃ ક્ષત્રિયાઃ શાસ્ત્ર-
 પાણયઃ । તસ્યુર્ભવગચતઃ પશ્ચાત્સર્પતઃ પ્રસરદૃશઃ ॥૩૬॥ મુનીનાં
 પાર્ષદાનાં ચ મધ્યેઽથ બ્રહ્મચારિણઃ । નિપેદુર્વાત્સુદેવાદ્યા નૈષ્ઠિકં
 વ્રતમાશ્રિતાઃ ॥૩૭॥ સ્વસ્તિકાસનમેવૈકમાશ્રિતૈસ્તેઽસિલા અપિ ।

કેવળ કૃત્સ્ત્રીયાદ્રાચણાદિ તપે કરીને કૃશ શરીરવાળા વયોવૃદ્ધ મુનિઓ બેઠા
 તેમના પૃષ્ઠ ભાગમાં વયથી અને તપથી કનિષ્ઠ તરફ મુનિઓ બેઠા. તેમની
 પછવાડે કિશોરવયમાં ત્યાગિ દીક્ષાને ખામેલા બધા મુનિઓ બેઠા ॥૩૦-૩૧॥
 મોટાભાઈ રામપ્રતાપજીતો તેજ ભગવાનના અમ્ય પ્રદેશમાં તેજ સિંહા-
 સનની સમીપે નાના ભાઈ ધર્મિષ્ઠારામ સાથે ઉત્તમ આસનમાં બેઠા ॥૩૨॥
 ભગવાનના દક્ષિણ ભાગમાં શાસ્ત્રજ્ઞાન તપશ્ચર્યાએ સપત્ત બ્રાહ્મણો બેઠા.
 તેમના પૃષ્ઠ પ્રદેશમાં વયથી કેવળ વૃદ્ધ વિપ્રો બેઠા ॥૩૩॥ ભગવાનના
 વામભાગમાં સોમવર્માદિ પ્રધાન પાર્ષદો બેઠા તેમની પાછળ જીવવર્મા
 વિગેરે રાજાઓ બેઠા ॥૩૪॥ ભગવાનની પરિચર્યાપરાચણ મુકુન્દાનન્દમુખ્ય
 નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓ સિંહાસનના સમીપ પ્રદેશમાંજ બેઠા ॥૩૫॥ ભૃગુજી
 નાજ ભીમ રતનજી આદિક ક્ષત્રિયો હાથમાં તરવાર આદિક આયુધો ધા-
 રીને ચોમેર નેત્રવૃત્તિને ફેરવતા થકા ભગવાનના પશ્ચાત્ ભાગમાં બાણ ભગ-
 વાનના અગસેરક્ષણમાં વ્યાપૃત હોય એમ ઉભા રહ્યા ॥૩૬॥ સભામાં બેઠેલા
 મુનિઓ અને પાર્ષદોના મધ્ય ભાગમાં નૈષ્ઠિકવ્રતનિષ્ઠ વામુદેવાનંદાદિ બ્રહ્મ-
 ચારીઓ બેઠા ॥૩૭॥ આ સર્વકોઈ ભક્તો એક સ્વસ્તિકાસનનોજ સમા-
 શ્રય કરીને ચિત્રમાં ચિતર્યા હોય તેમ કપારાએ રહિત શરીરવાળા થઈ

અકુર્વન્તોઽન્નચાપલ્યં નિવેદુસ્તથ સંસદિ ॥૩૮॥ एतेपामथ सर्वेषां
 પૃષ્ઠતઃ ક્ષત્રજાતયઃ । ઉપાવિશંશ્ચ તત્પશ્ચાદ્ભક્તા ભગવતો વિશઃ
 ॥૩૯॥ તેપાં ચ પૃષ્ઠતઃ શુદ્રાસ્તત્પશ્ચાદપરે જનાઃ । મર્યાદયા નિવેદુસ્તે
 તદેકાર્પિતદદૃષ્ટયઃ ॥૪૦॥ સ્ત્રીણાં વૃન્દાનિ દૂરે ચ, સસ્યમર્યાદયૈવ
 હિ । નિવેદુર્વીક્ષમાણાનિ પ્રમું સિંહાસનસ્થિતમ્ ॥૪૧॥ તેપૂવવિદ્રેષ્વ-
 ચિલેષુ રાજન્નિત્યં સમાયાં નિજસંશ્રિતેષુ । આનન્દયંસ્તાનમૃતા-
 યમાનં વચો જગાદેત્યમૃપિઃ પુરાણઃ ॥૪૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने
 નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે સારજ્જપુરે જન્માષ્ટમ્યુત્સવે ભગવત
 સમોપવેશનનિરૂપણનામા દશમોઽધ્યાય ॥૧૦॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સર્વે શ્રુણુત મો ભક્તા ! મમ વાક્યં હિતા-

સ્થિતર આસને તે સભામા બેઠા ॥૩૮॥ પૂર્વોક્ત મુન્યાદિક સર્વની પછવાડે
 સમસ્ત ક્ષત્રિય ભક્તો બેઠા. તેમની પાછળ વૈશ્ય ભક્તો બેઠા ॥૩૯॥ તેમના
 પૃષ્ઠ ભાગે સન્ધ્યુદ્ભક્તો બેઠા તેમના પશ્ચાત્ ભાગમાં ઈતર જનો યથામર્યાદા
 બેઠા તે સમયે આ તે સમસ્ત જનો ભગવાનના મુખકમળ સન્મુખજ
 એકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખી રહ્યા હતા ॥૪૦॥ સ્ત્રિયોના સઘો પોતાની મર્યાદાને અનુ-
 સારેજ દૂરથી સિંહાસનમાં વિરાજમાન ભગવાનને નિહાળતા થકા ભક્તિ-
 ભરથી ઉત્તરંગિત ચિત્તવાળા થઈ પુરૂષોની સભાથકી કિંચિત્ દૂર પ્રદેશમાં
 બેઠા ॥૪૧॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પોતાના ચરણાશ્રિત તે સમસ્ત મુનિ-
 પ્રમુખ ભક્તજનો સભામા બેસી ગયા પછી તે સર્વને આનંદ આપવા સમસ્ત
 મહર્ષિમહાગણસેવનીય સર્વકારણ પુરાણ મહર્ષિ ભગવાન્ શ્રીહરિ અમૃતતુલ્ય
 આગળ કહેશે એવું વચન બોલ્યા ॥૪૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચ-
 તુર્થપ્રકરણે સારંગપુરે જન્માષ્ટમ્યુત્સવે ભગવતઃ સભોપવેશનનિરૂ-
 પણનામા દશમેઽધ્યાયઃ ॥૧૦॥

અધ્યાય ૧૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ભક્તજનો ! તમો સર્વે તમારા પરમ
 હિતને કરનારૂં મારૂં આ વચન સાવધાન મનથી સાંભળો, ભગવાન્ વાસુદેવ

૧ આ અધ્યાયમા જન્માષ્ટમીવ્રતના નિર્ણયપૂર્વક તેનો વિધિ-ઉપાપને સદિત
 રૂપે નિરૂપણ કર્યો છે

વહમ્ । શ્વોઽસ્તિ જન્મતિથિઃ સાક્ષાદ્વાસુદેવસ્ય વિશ્રુતા ॥૧॥
 તસ્યા વ્રતં પ્રકર્તવ્યં સર્વેરેવ મદાધિતૈઃ । શ્રીકૃષ્ણો હિ યથાશાસ્ત્ર-
 મિષ્ટોઽસ્ત્યેવાપિ તાદૃશી ॥૨॥ વિધાનમસ્યાઃ સકલં યથાશાસ્ત્રં
 ચ વો જનાઃ । । કથયામિ તદાશ્રુત્ય કર્તવ્યં તદ્વ્રતં તથા ॥૩॥ સસ-
 મીવેધરહિતા રોહિણીયુધસંયુતા । નિશીથગાઘ્રમી યા સા કૃષ્ણ-
 જન્માઘ્રમી મતા ॥૪॥ અઘ્રમી રોહિણીયુક્તા નિશીથે યત્ર દૃશ્યતે ।
 મુખ્યઃ કાલઃ સ વિશેષસ્તત્ર જાતો યતો હરિઃ ॥૫॥ જન્માઘ્રમીવ-
 તસ્યાસ્ય નિર્ણયે વહ્વો દ્વિજાઃ । વિધદન્તે હિ વિદ્વાંસઃ સ્યમતસ્યા-
 પનોચતાઃ ॥૬॥ જન્માઘ્રમી જયન્તી ચ વ્રતે દ્વે ઇતિ કેચન । ઇક-

ને પૂર્વે ચક્રવંશમાં વસુદેવના પુત્રરૂપે પ્રકટ થયા હતા તે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણની
 પ્રાદુર્ભાવતિથિ આવતી કાલે વર્તેછે. તે આ તિથિતો લોકશાસ્ત્રમાં સર્વત્ર
 વિખ્યાત વર્તે છે તો મારા આશ્રિત સર્વેએપણુ તે જન્માઘ્રમી તિથિનું વ્રતતો
 કરવું જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન આપણા ઈષ્ટદેવ છે તેમ તે આ તિથિપણુ
 અત્યત અભિમત છે (જેવા ભગવાન માનનીય છે તેવી તેમની પ્રાદુર્ભાવ
 તિથિપણુ માનનીય છે, કેમકે તે વ્રતવિગેરે સંબન્ધયોગથી સર્વકૃણનું સાધન
 છે) ॥૧-૨॥ હે જના ! જન્માઘ્રમી વ્રતનું સમસ્ત વિધાન યથાશાસ્ત્ર તમોને
 કહુંછું તેને સાંભળીને તે વ્રત યથાવિધિ તમારે કરવું ॥૩॥ નિશીથગા-મધ્ય-
 રાત્રિએ સારી રીતે સંબન્ધ ધરાવતી શ્રાવણ કૃષ્ણાઘ્રમી જન્માઘ્રમી વ્રતમાં
 ગ્રહણ કરવી. આવી અઘ્રમીપણુ સપ્તમીના વેધે રહિત લેવી સપ્તમીની સાથે
 એકજ દિવસે જે યોગ તે સપ્તમીવેધ કહેવાય છે, તે પળમાત્રથીપણુ થાયજ,
 માટે તે તેનાથી રહિત લેવી. વળી આવી અઘ્રમીને રોહિણી નક્ષત્ર અને સુધવારે
 સહિત હોય તો બહુ શ્રેષ્ઠ માની છે ॥૪॥ જે અભોરાત્રરૂપ દિવસે રોહિણીએ
 મુક્ત અઘ્રમી મધ્યરાત્રિએ આપતી હોય એજ દિવસ વ્રતમાં ગ્રહણ કરવો.
 આજ સુખ્ય કાળ જાણવો, કેમકે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આવાજ યોગવિશેષમાં
 પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા હતા. તે વસિષ્ઠસંહિતામાં કહ્યુંછે—“અઘ્રમી રોહિણીયુક્તા
 નિશીથે યત્ર દૃશ્યતે । મુખ્યઃ કાલઃ સ વિશેષસ્તત્ર જાતો યતો હરિઃ” ઇતિ
 ॥૫॥ આ જન્માઘ્રમી વ્રતના વિનિર્ણયમાં વિદ્વાન બહુ વિગ્રો વિવાદ કરેછે

મેવેતિ કેચિચ્ચ વિદ્વાંસઃ કથયન્તિ હિ ॥૭॥ કૃષ્ણજન્મનિશામેવ
જયન્તીં કેચિદ્વચિરે । અષ્ટમીરોહિણીયોગં જયન્ત્યાલ્પ્યં તુ કેચન
॥૮॥ ઉદયે ચાષ્ટમી કિશ્ચિદિત્યત્રેન્દુદયં યુધાઃ । કેચિદ્વદન્તિ
કેચિચ્ચ સૂર્યસ્યેવોદયં દ્વિજાઃ ॥૯॥ તિથ્યન્તપારણાપક્ષં ગૃહીત્વા
કેઽપિ વાદિનઃ । અષ્ટમીં સપ્તમીવિદ્વાં પ્રશસન્તિ વ્રતે કિલ ॥૧૦॥
ગૃહીત્વા પારણાપક્ષમુત્સવાન્તેઽથ કેચન । નાદ્રિયન્તે પૂર્વયુક્તાં
પ્રાશસ્ત્યાન્નવમીયુજે ॥૧૧॥ સૂર્યોદયસ્ય સમ્બન્ધમુપવાસતિથે

અને તેતે વચનોવડે પોતપોતાના મતને સ્થાપન કરેછે ॥૬॥ તેમનો આ
વિવાદ પ્રકાર છે—કેટલાએક વિદ્વાનો જન્માષ્ટમી અને જયતી એ બે સિદ્ધ
સિદ્ધ મત છે એમ કહેછે ખીલ કેટલાકતો સિદ્ધ બે મત નહિ કિંતુ એકજ
મત શબ્દભેદ (શબ્દાતર) થી કહેવાય છે એમ કહેછે ॥૭॥ તેમા કેટલાક
કૃષ્ણજન્માષ્ટમીની જે મધ્ય રાત્રિ તેજ જયતી છે એમ કહેછે (મધ્ય
રાત્રિએ જે આ અષ્ટમીયોગ જન્માષ્ટમી મતમા લેવાનો કહ્યોછે તેનાથી
જયતીમત જુદુ નથી એમ કહેછે) ખીલ કેટલાકતો રોહિણી નક્ષત્ર અને
અષ્ટમીનો જે યોગ એજ જયતી છે એમ કહેછે ॥૮॥ ‘ઉદયે ચાષ્ટમી કિ
શ્ચિન્નવમી સકલા યદિ । મયેસા વુધસયુક્તા પ્રાજાપત્યર્ક્ષસયુતા । અપિ વર્ય-
તાતેનાપિ લખ્યતે ઘાઽથવા ન વા’ આ સ્કાંદવચનમા કેટલાક પડિત
બ્રાહ્મણો ઉદયશબ્દથી ચંદ્રોદય માનેછે (ચંદ્રોદય સમયે વર્તતી અષ્ટમી
મતમા લેવી એમ) તો ખીલ કેટલાક બ્રાહ્મણો ઉદયશબ્દથી સૂર્યોદયનેજ
માનેછે (સૂર્યોદય સમયે વર્તતી અષ્ટમી લેવી એમ) ॥૯॥ કેટલાક વાદીઓ
‘તિથિના અતમાજ પારણા કરવા’ એવો પક્ષ પકડીને મતના અગભૂત
પારણાનો મુખ્ય કાળ અષ્ટમી તિથિનો અત છે એમ નિશ્ચય કરીને સપ્તમીના
વેધવાળીપણુ અષ્ટમીને મતમા મહણુ કરેછે કેટલાક વાદીઓ ‘ઉત્સવના
અતમા પારણા કરવા’ એવો પક્ષ પકડીને, તેને નવમીના યોગની સાપેક્ષતા
છે એમ નિશ્ચય કરીને સપ્તમીના વેધવાળી અષ્ટમીનો મતમા આદર
કરતાજ નથી. તિથિ ઉત્સવને અતે પારણા કરવાના કાળાદર્શ મંથમા
કુદ્દા છે—‘તિથ્યન્તે વોત્સવાન્તે વા મતી કુર્વાંત પારણામ્’ ઇતિ ॥૨૮-૨૯॥

ર્લગુઃ । મુખ્યં કેચિચ્ચ કેચિત્તુ યમ્કાલં વિચક્ષણાઃ ॥૧૨॥ નાદ્રિ-
યન્તે દ્વિજાઃ કેચિદ્વિદ્વાં શુદ્ધાં ચ વાષ્ટમીમ્ । આલમ્બ્ય રોહિણી-
મેવ વિદ્વાંસઃ કુર્વન્તે વ્રતમ્ ॥૧૩॥ इत्यादयो बहुविधा वादाः
सन्त्यत्र हि व्रते । अवलम्ब्यार्पवाक्यानि विद्वद्भिर्नयिताश्च ते ॥१४॥
સપ્રમાણા હિ તે સર્વે તેષુ શિષ્ટૈઃ સુનિશ્ચિતમ્ । પક્ષં પ્રદર્શયામ્યઘ
સર્વસંશયનુત્તયે ॥૧૫॥ यदा पूर्वदिने ह्येव रौहिणीबुधसंयुता ।

કેટલાક વિચક્ષણો ઉપવાસવ્રતની પ્રયોજકા (અષ્ટમી) તિથિને સૂર્યોદયનો
જે સબન્ધ છે તેજ તેવાપણામા મુખ્ય નિમિત્ત છે એમ માનેછે બીન
કેટલાકતો પૂજન ઉત્સવાદિ કર્મકાળ સબન્ધ (કર્મકાળ-મધ્યરાત્રિ)ને મુખ્ય
નિમિત્ત માનેછે ॥૧૨॥ કેટલાક વિદ્વાન્ વિપ્રો અષ્ટમીના યોગની અપેક્ષા
નહિજ રાખીને, રોહિણીના યોગથીજ આ વ્રતનુ અનુષ્ઠાન કરેછે તેથી
અષ્ટમી સપ્તમીના વેધવાળી છે કે નહિ ? એવો વિચાર કરવામા એમની
પ્રવૃત્તિજ નથી ॥૧૩॥ વળી નક્ષત્રનેજ વ્રતનિમિત્ત કહેનારા, રોહિણીને
કૃત્તિકાવેધનો આદર કરવો અને ન કરવો એવા મતભેદથી વિવાદ કરનારા
વિવિધ વાદીઓ છે તો આ વ્રતમા બહુવિધ વાદો આવા આવા પ્રવર્તે છે, તે
આ સર્વે વાદો તેતે આર્ય વાક્યોને અવલખીને તેતે વિદ્વાનોએ નિબન્ધદ્વારાપણ
પ્રખ્યાપન કરેલા પ્રસિદ્ધ છે ॥૧૪॥ પ્રમાણ વચનોનુ પ્રાધાન્ય અપ્રાધાન્ય
ઉત્સર્ગાપવાદાદિન્યાયના આશ્રયણુની નિવક્ષણુતાને લીધે થતો આ સમગ્ર
મતભેદ પ્રમાણુપૂર્વકજ પ્રવર્તે છે પરતુ તેમા જે પક્ષ શિષ્ટજનો (જેમના
આચારને જનો અનુવર્તતા હોય અને જેઓ ધર્મવિદગેસરપણે પ્રસિદ્ધ હોય
તે શિષ્ટ કહ્યા છે)ને અભિમત છે તે પક્ષ હમણા તમોને કહુંછુ કે જેથી
તમારો સર્વ સશય (વાદીઓના વિવિધ વાદથી થએલો) વિનાશ થઈ
જાય ॥૧૫॥ તેમા નક્ષત્રયોગમાત્રથી જે પક્ષ છે તેતો આદરણીય નથી,
કિંતુ તિથિયોગથી જે પક્ષ છે એજ આદરણીય છે તેમા આ વિશેષ છે-
શુદ્ધજ અષ્ટમી વ્રતમા લેવી પણ વિદ્વા લેવી નહિ તેમા આ અપવાદ છે
કે-રોહિણી અને શુક્રવાર આ બનેના યોગવાળી અષ્ટમી જે પૂર્વદિને
(સપ્તમી) અર્ધ રાત્રિએ સબન્ધ ધરાવતી હોય અને પરદિને (અષ્ટમી)

નિશીથગાઘ્રમી સમ્યક્ નોત્તરા તુ નિશીથગા ॥૧૬॥ તદા વિદ્વાઽપિ
સસમ્યા ગ્રહીતવ્યાઘ્રમી વ્રતે । પરેદ્યુઃ પારણા કાર્યા તિથ્યન્તે વ્રત-
ચારિમિઃ ॥૧૭॥ પ્રોક્તા યોગવિશેષેણ સપ્તમીસહિતાઘ્રમી । ગ્રાહ્ય-
ત્યગ્નિપુરાણાદૌ નાન્યથા કેવલાઘ્રમી ॥૧૮॥ પૂર્વેદ્યુરેવ યોગશ્ચ
પ્રાગુક્તઃ સકલો યદિ । ભવેદથ પરેદ્યુસ્તુ નિશીથે કેવલાઘ્રમી ॥૧૯॥
ઉપવાસદ્વયં કુર્યાત્તદા શક્તસ્તુ પૂરુષઃ । ઉપવાસમશક્તસ્તુ કુર્યા-
દેકં પરેઽહનિ ॥૨૦॥ બુધાઘ્રમીરોહિણીનાં નિશીથે યોગમન્તરા ।

મધ્યરાત્રિએ જો શુક્રા અઘ્રમી સંબન્ધ ધરાવતી ન હોયતો પૂર્વનીજ અઘ્રમી
વિદ્વાપણુ ગ્રહણ કરવી પણ પરદિનની અર્ધરાત્રિએ સંબન્ધ નહિ ધરાવતી
શુક્રા પણ ગ્રહણ કરવી નહિ. પારણાંતો વ્રત કરનારાઓએ બીજે દિવસે
અઘ્રમી તિથિને અંતે કરવાં પણ પ્રાતઃકાળમાંજ ન કરી લેવાં. (જો પરદિને
અઘ્રમી અર્ધરાત્રિને સંબન્ધ પામી રહી હોય ત્યારે તો અર્ધરાત્રિએ ભોજનનો
પ્રમાણાંતરથી પ્રતિષેધ હોવાથી પરદિનેપણુ ઉપવાસજ કરવો, એમ હમ-
ણાંજ આગળ કહેશે) આવા યોગવિશેષને લીધેજ સપ્તમીના વેધવાળી
અઘ્રમી વ્રતમાં લેવાની અગ્નિપુરાણાદિકમાં કહી છે. અન્યથા કેવળ
(રોહિણી બુધવારે વર્ણત, સપ્તમીએ મધ્યરાત્ર આપિની) અઘ્રમી વ્રતમાં
ગ્રહણ કરવી નહિ. તે આ અપવાદવચન અગ્નિપુરાણાદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે-
'સપ્તમીસંયુતાઘ્રમ્યાં નિશીથે રોહિણી યદિ । સવુધા સાઘ્રમી પુણ્યા સાવચ-
ન્દ્રદિવાકરૌ' ઇતિ ॥૧૬-૧૮॥ પૂર્વોક્ત સમગ્ર યોગવિશેષે સહિત અઘ્રમીયોગ
જો પૂર્વ દિવસ (સપ્તમી)ની મધ્યરાત્રિએજ હોય અને તે બંને યોગે
રહિત કેવળ શુક્રા અઘ્રમી પરદિને (અઘ્રમી) મધ્યરાત્રિને સંબન્ધ પામી
રહી હોય, ત્યારે તો વ્રતોત્સવ દિવસ હોવાથી પૂર્વ દિવસે (સપ્તમીએ)
અને અર્ધરાત્રિ બુધી અઘ્રમીયોગ વર્તે છે માટે પારણાંનો અવકાશ નહિ
હોવાથી પરદિવસે (અઘ્રમીએ) એમ બે દિવસ ઉપવાસ કરવો. અશક્ય
તો (પૂર્વ દિવસે વ્રતોત્સવાદિ અર્ધરાત્રે કરીને) પરદિવસે (અઘ્રમીએ)
એક ઉપવાસ કરવો ॥૧૯-૨૦॥ બુધવાર અઘ્રમી અને રોહિણી, આ ત્રણનો
યોગ મધ્યરાત્રિએ જો હોય તોજ સપ્તમીવેધનો અપવાદ કરી શકે છે,

પૂર્વવિદ્ધા ન કર્તવ્યા બુધૈર્જન્માદમી ક્ષચિત્ ॥૨૧॥ બુધવારો ન
 ચેત્તર્હિ રોહિણીસહિતામપિ । પૂર્વવિદ્ધાં વિદ્યાયેષ શુદ્ધા ગ્રાહ્યાદમી
 મતા ॥૨૨॥ વિના ક્રક્ષેણાપિ કાર્યા નવમીસંયુતાદમી । સન્નક્ષાપિ
 ન કર્તવ્યા સત્તમીસંયુતાદમી ॥૨૩॥ પલં ઘટીં મુહૂર્તં વા યદા
 કૃષ્ણાદમી તતઃ । નવમી સૈવ ગ્રાહ્યા સ્યાત્સત્તમીસંયુતા ન તુ ॥૨૪॥
 વિદ્યાયાશ્ચ ક્ષયઃ સ્યાચેત્સત્તમીસંયુતાદમી । તદા પરા ગ્રહીતવ્યા

અન્યથા નહિ. મધ્યરાત્રયટ્ટી અન્ય સમયમાં તેનો યોગ હોય તોપણ
 સપ્તમીના વેધવાળી તે અદમી લ્યાન્યજ છે તો અર્ધરાત્રિએ ઉક્ત ત્રણના
 યોગ વિના બુધ જનોએ સપ્તમીવિદ્ધા જન્માદમી ક્યારેય પણ ન કરવી
 ॥૨૧॥ એરીતે અદમીએ બુધવાર અને રોહિણી આ બંનેનો યોગજ સપ્તમી-
 વેધનો અપવાદ કરે છે પણ એકમાત્રનો યોગ નહિ-કેવળ રોહિણીયોગ કે
 કેવળ બુધવારયોગ નહિ. માટે આમાંથી એક એકનો યોગ હોય તોપણ વિદ્ધા
 લ્યાન્યજ છે. શુદ્ધાજ પરદિવસની મધ્યરાત્રિ સાથે સંબન્ધ ધરાવતી
 અદમી ચંદ્ર પણ કરવી, ‘વર્જનીયા પ્રયત્નેન સત્તમીસંયુતાદમી । સન્નક્ષાપિ ન
 કર્તવ્યા સત્તમીસંયુતાદમી’ એમ બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણમાં કહ્યું છે ॥૨૨॥ અર્ધા
 રાત્રિએ રોહિણીનક્ષત્રયોગમાત્રથી સપ્તમીના વેધવાળી અદમીનું ચંદ્ર
 નજ કરવું. જો નક્ષત્રયોગે રહિત અદમી શુદ્ધા (સપ્તમીવિધરહિત) હોય
 અને તે ભલે નવમીએ યુક્ત હોય તોપણ તેનું ચરણ કરવું. ‘જન્માદમીં
 પૂર્વવિદ્ધાં સન્નક્ષાં સકલામપિ । વિદ્યાય નવમીં શુદ્ધામુપોધ્ય વ્રતમાચરેત’
 એમ વ્યાસ કહે છે ॥૨૩॥ શુદ્ધા અદમી યદપિ અર્ધરાત્રિના સંબન્ધ
 રહિત મુહૂર્તમાત્ર કે ઘટિકામાત્ર કે પળમાત્ર વર્તેતી હોય અને તેને ભલે
 નવમીનો યોગ હોય તોપણ તેજ વ્રતમાં ચંદ્ર પણ કરવી, પણ અર્ધરાત્રિએ
 યોગમાત્રથી પળમાત્રપણ સપ્તમીના વેધવાળી વ્રતમાં ચંદ્ર પણ કરવી નહિ
 ॥૨૪॥ પળમાત્રપણ ધીજે દિવસે અદમી ન હોય અને પહેલે દિવસે
 સપ્તમીના વેધવાળી તે અદમી ક્ષય પામી જતી હોય, ત્યારે શુદ્ધા
 અદમીના અલાભને લીધે વિદ્ધાજ વ્રતમાં લેવી પડે? એમ કોઈ કહે
 તો તેમ નથી. ત્યારેતો પ્રભુની ‘જન્મતિથિ વ્રતમાં પરા-કેવળ નવમીજ

વ્રતે જન્મતિથિઃ પ્રભોઃ ॥૨૫॥ શુદ્ધાઽધિકાષ્ટમી યર્હિ તદાપિ નવ-
મીયુજેઃ । પ્રાશસ્ત્યાદુત્તરા ગ્રાહ્યત્યૂચુઃ કેચન વૈષ્ણવાઃ ॥૨૬॥ વહુ-
કાલવ્યાપકત્વાદ્વેધાભાવાચ્ચ સર્વથા । પૂર્વા ગ્રાહેતિ ગોસ્વામિમતં
તદ્ગ્રાહ્યમસ્તિ નઃ ॥૨૭॥ इति સક્ષેપતો હ્યેપ સર્વસારો નિરૂપિતઃ ।
નિશ્ચિત્યૈતન્મતં દ્વેયો જન્માષ્ટમ્યાસ્તુ નિર્ણયઃ ॥૨૮॥ વ્રતં કરિષ્ય-
ન્પુરુષઃ સત્તમ્યાં લઘુભુગ્ભવેત્ । જિતેન્દ્રિયઃ સ્વપેદ્રાગ્રૌ કૃષ્ણમેવ
વિચિન્તયન્ ॥૨૯॥ ગ્રાહે મુહૂર્ત ઉત્થાય કૃત્વા નિત્યવિધિં તતઃ ।
મધ્યાહ્ને ચ નર્દીં ગત્વા વિધિના સ્નાનમાચરેત્ ॥૩૦॥ કૃત્વાપામાર્ગ-
સમિધા દન્તધાવનમાદિતઃ । તિલામલકલકેન સ્નાયાન્મૃત્સ્નાન-

અહણુ કરવી પણ વિદ્યા અષ્ટમી લેવી નહિ ॥૨૫॥ બે શુદ્ધા અષ્ટમીની
વૃદ્ધિ હોય (પ્રથમ દિવસે અષ્ટમી સાઠ ઘડી પરિમિત હોય અને બીજે
દિવસે સૂર્યોદય સમયે એક બે કે ત્રણ ઘડી પરિમિત સંબંધ ધરાવતી
હોય) ત્યારે બીજે દિવસે સંબંધ ધરાવતી અષ્ટમી નવમીયોગને લીધે
વ્રતમાં પ્રશસ્ત હોવાથી બીજી અષ્ટમી અહણુ કરવી એમ કેટલાક વૈષ્ણવો
કહેછે, ગોસ્વામી તો જ્યારે બે અષ્ટમી હોય ત્યારે પૂર્વા શુદ્ધ અષ્ટમીનો
જન્મોત્સવસમયે યોગ હોવાથી આખો દિવસ તેની વ્યાપ્તિ છે અને તે
વ્યાપ્તિનું બાહુલ્ય છે, તેમ સર્વ પ્રકારે સપ્તમીના વેધનો અભાવ છે માટે
પ્રથમનીજ અષ્ટમી વ્રતમાં અહણુ કરવી એમ કહેછે. તે ગોસ્વામીનો મતજ
આપણનેપણ અભિમત છે ॥૨૬-૨૭॥ આ પ્રકારે સક્ષેપમાં સર્વ વિધિ-
વચનનો આ સારાશ હમણાં મેં નિરૂપણુ કર્યો. તો આ વિધાનથીજ જન્મા-
ષ્ટમી મહોત્સવનો નિર્ણય તમારે જાણવો ॥૨૮॥

હવે વ્રતનો વિધિ કહું—વ્રતને કરનારો પુરૂષ પૂર્વ દિવસે સપ્તમીએ
મિતાહારી થઈ, ઇન્દ્રિયોને નિયમમા કરીને રાત્રિએ કૃષ્ણનુજ વિચિત્રન
કરતો થકો સુઈ રહે ॥૨૯॥ પછી બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં ઉઠીને પ્રાતઃ સ્નાન
સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરીને, નદી કે તટાવ જળાશયને પામીને અપામાર્ગ
(અધેગે)ના કાષ્ઠથી દાતણુ કરીને, તીર્થાદિકની મૃત્તિકાથી પ્રથમ સ્નાન
કરીને, તિલ અને આમળી ફળના ચૂર્ણથી અંગમર્દન કરીને સ્નાન કરે

પૂર્વકમ્ ॥૩૧॥ તતો માધ્યાહ્નિકં કૃત્વા ગૃહમેત્ય શુચિર્વતી । મણ્ડપં
 પારયેદ્રમ્યં કદલીસ્તમ્ભશોભિતમ્ ॥૩૨॥ વિચિત્રવસ્ત્રેઃ પુષ્પૈશ્ચ
 મણ્ડિતં ચામ્રપલ્લવૈઃ । શુભૈર્નાનાવિધૈ રક્તૈસ્તત્ર તત્ર સુચિત્રિતમ્
 ॥૩૩॥ સિતૈઃ પીતૈસ્તથા રક્તૈઃ કર્પુરૈર્હરિતૈરપિ । વાસોભિઃ શોભિતં
 કુર્યાત્સમન્તાત્કલશૈર્નવૈઃ ॥૩૪॥ પત્રૈઃ ફલૈરનેકૈશ્ચ દીપાલિભિરિત-
 સ્તત । પુષ્પમાલાવિચિત્રં ચ ચન્દનાગુરુધૂપિતમ્ ॥૩૫॥ તન્મધ્યે
 સૂતિકાગારં દેવક્યા વિદધીત ચ । ધાત્રીં કુર્યાત્તત્ર ચૈકાં નાલ
 ળ્લેદનકર્તરીમ્ ॥૩૬॥ તન્મધ્યે મચ્ચકે રમ્યે સ્થાપયેદેવર્કીં તતઃ ।
 તદુત્સન્ને વાલકુળ્લં સ્થાપયેચ્ચ સ્તનન્ધયમ્ ॥૩૭॥ યશોદાં તત્ર
 ચૈકાસિન્પ્રદેશે સૂતિકાગૃહે । સ્થાપયેદ્ગોકુલે તદ્વત્પ્રસૂતવરકન્ય-
 કામ્ ॥૩૮॥ નન્દશ્ચ વસુદેવશ્ચ ગોપા ગોપ્યશ્ચ ધેનવઃ । વાલલીલા

॥૩૦-૩૧॥ તેપછી મધ્યાહ્ન સધ્યાદિક કર્મ કરીને, બાહ્ય આભ્યંતર
 શુદ્ધિએ સખત એવો જતકર્તા પુરૂષ ઘરને પામીને કેળના થાલવાવડે
 મુશોભિત મનોહર મડપ કરાવે ॥૩૨॥ તે મડપને ત્રેત પીત રક્ત
 નીલ કર્પુર વિગેરે વિચિત્ર વસ્ત્રો, વિવિધ પુષ્પો અને આબાના પલ્લવોવડે
 સમલકૃત કરે તથા શુભ નાનાવિધ રંગોવડે તેતે પ્રદેશમા અત્યંત ચિત્રિત
 કરે અને ચોમેર નવીન કળશોવડે મુશોભિત કરે તથા આસોપાવવ
 વિગેરેનાં વિવિધ પત્રો, લીંબુ વિગેરે ફલો અને દીપપત્રિઓ વડે
 અહીંતહીં સમલકૃત કરે તથા પુષ્પમાળાઓ ચદન અને અગર ધૂપવડે
 ચોમેર મુગન્ધિમાન કરે ॥૩૩-૩૫॥ તે મડપના મધ્ય પ્રદેશમા દેવકીનુ
 સૂતિકાગૃહ કંઠ્યે તેમા એક ધાત્રી (ઉપમાતા) અને એક નાળ છેદન
 કરનારીને કંઠ્યે તેપછી તે સૂતિકાગૃહને મધ્યે રમણીય પર્વકમા દેવકીની
 સ્થાપના કરે તે દેવકીના બોળામા સ્તનપાન કરતા બાળકૃષ્ણની સ્થાપના
 કરે ॥૩૬-૩૭॥ તેજ મડપના એક ભાગમા ગોકુળમા બીજી સૂતિકાગૃહ
 કંઠ્યે તેમા દેવકીજીની પેદા યશોદાજીની અને તેણીએ પ્રસવેલી કન્યાને
 સ્થાપન કરે ॥૩૮॥ તેમા નંદ વસુદેવ ઉપનદાદિ ગોપો, રાધિકાદિ ગોપીઓ,
 ગાયો અને કૃષ્ણના જે બાળલીલોચિત બીજા ઉપકરણો, આ સર્વ યથોચિત

च कृष्णस्य तत्र कल्प्या यथोचितम् ॥३९॥ रोहिणी बलदेवश्च पद्मी-
देवी वसुन्धरा । ब्रह्मा च रोहिणीकक्षं तथा कृष्णाष्टमी तिथिः
॥४०॥ मार्कण्डेयो बलिर्व्यासो हनुमांश्च विभीषणः । कृपः परशु-
रामश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥४१॥ नृत्यन्तश्चाप्सरोवृन्दैर्गन्धर्वा गीत-
तत्पराः । लेखनीयाश्च तत्रैव कालियो यमुनाह्वदे ॥४२॥ इत्येवमादि
यत्किञ्चिद्यथाशक्ति यथामति । लेखयित्वा प्रयत्नेन पूजयेद्भक्ति-
तत्परः ॥४३॥ यथाशक्ति प्रकर्तव्याः कृष्णादीनां तु मूर्तयः । सौव-
र्ण्याद्याश्च तत्पूजा कर्तव्या निशि भक्तितः ॥४४॥ उपहारैर्यथालब्धैः
शुद्धैः श्रीकृष्णमर्चयेत् । सहाङ्गदेवतं मन्त्रैर्व्रतग्रन्थोदितैः पुमान्
॥४५॥ देवफ्यादियुतं कृष्णं गीतवाद्यसमन्वितम् । सम्पूज्य
विधिना भक्तः पार्षदांस्तस्य चार्चयेत् ॥४६॥ सम्पूज्य सर्वदेवांश्च
प्रणम्य दण्डवत् भुवि । ब्राह्मणान् पूजयित्वाथ तेभ्यो दद्याच्च

कल्पवा ॥४७॥ रोहिणी (राममाता) अणदेव पद्मीदेवी पृथ्वी ब्रह्मा रोहिणी
नक्षत्र कृष्णाष्टमीतिथि तथा मार्कण्डेय बलि व्यास हनुमान् विभीषण कृपाचार्य
परशुराम आ सात चिरजीविनो तथा अप्सराओंना पृथो साधे नृत्य
करता गानतत्पर गन्धर्वो, यमुनानो धरो, काशीनाग अने भीष्मपणु लग-
वानना आणयरितानुअधी उपकरणी ते भउपमा चित्ररूपे चितरवा धृत्यादि
यत्किञ्चित् यथाशक्ति यथामति चितरीने पछी मती नर लज्जिततत्पर थध
प्रयत्नथी पूजननो प्रार्थन करे ॥४०-४३॥ आणकृष्णादिकनी अर्थाभूतिओ
तो सुवर्णु के रजत के भीष्म धातुथी यथासपत्ति करावीने प्रतिष्ठापन
करवी प्रतिष्ठापेदी ते भूतिओनी रात्रिअे लज्जितथी पूज करवी ॥४४॥ मत्-
कर्ता पुत्र्य शुद्ध-आश्रयहोष-निमित्तहोष-लावहोषादिके रहित यथावज्ज
उपहारोवडे व्रतअथमा कहेवा भनो ओलवापूर्वक अंगदेवताओंअे सहित
श्रीकृष्णुनु अर्थन करे ॥४५॥ देवप्री आदिके सहित श्रीकृष्णुनु गीत वाद्य
पूर्वक समर्थन करीने तेभना पार्षदोनु यथाविवि अर्थन करे ॥४६॥ श्रीकृष्णुना
अगभूत सर्व देवोनु सपूजन करीने (पूजने अते) अगसहित ते श्रीकृ-
ष्णुने दउवत् प्रणाम करीने, ब्राह्मणोनु पूजन करीने तेभने दक्षिणा यथा-

દક્ષિણામ્ ॥૪૭॥ તતો મુહૂર્તે દોલાયાં ચાલકુળં તમાદરાત્ ।
 સમ્પૂજ્ય નીરાજયિત્વા શનૈરાન્દોલયેત્પુમાન્ ॥૪૮॥ કથાં ચ જન્મા-
 ધ્યાયોક્તાં શૃણુયાદ્ધક્તિમાવતઃ । તતઃ કુશાસને સ્થિત્વા કુર્યાજ્ઞા-
 ગરણં વ્રતી ॥૪૯॥ પ્રાતઃ કુર્યાન્મૂર્તિદાનં કૃત્વૈવોત્તરપૂજનમ્ । બ્રાહ્મ-
 ણાન્મોજયિત્વાથ સ્વયં કુર્વોત પારણામ્ ॥૫૦॥ સર્વેષ્વેવોપવાસેષુ
 દિવા પારણમિપ્યતે । ન રાત્રૌ પારણં કુર્યાદાશ્યાત્ પશ્ચામૃતં હરેઃ
 ॥૫૧॥ एतेनैव विधानेन प्रतिमासं च यः पुमान् । कृष्णाष्टमीव्रतं
 कुर्यात्प्राप्तुयात्स्वेप्सितं हि सः ॥५२॥ एवं संवत्सरं पूर्णं व्रतं कृत्वा
 जितेन्द्रियः । महापूजां विधायान्ते दद्याच्छय्यां च गा- पुमान् ॥५३॥

શક્તિ આપે ॥૪૭॥ તેપછી વ્રતકર્તા નર મુહૂર્તમાત્ર પારણામા બાળકૃષ્ણને
 આદરથી પધરાવીને પૂજન કરીને આરતી ઉતારીને ધીમેધીમે હિલોળે
 ॥૪૮॥ વ્રતી પુરૂષ શ્રીમદ્ભાગવતના દશમ સ્કંધમાં રહેલો જે જન્માધ્યાય
 તેમાં કહેલી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની દિવ્ય કથાને દર્શાસનમાં બેસીને ભક્તિ-
 ભાવથી સાંભળે તેપછી દર્શાસનમાં રહીને જાગરણ કરે કેમકે આતો વ્રત
 છે, અન્યથાતો વ્રતભંગ થાય ॥૪૯॥ પ્રાતઃ કાળમાં ઉઠીને (નિલકર્મ કરીને)
 પ્રથમ દિવસે સ્થાપીને પૂજેલી તે શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિમાનું ઉત્તરપૂજન કરીને
 તેનું બ્રાહ્મણને દાન કરે પછી બ્રાહ્મણને જમાડીને સ્વયં વ્રતી પારણા કરે
 ॥૫૦॥ સર્વકોઈ ઉપવાસીમાં પારણા પરદિને દિવસેજ કરે, પણ ‘ઉત્સવને
 અતે પારણા કહ્યા છે’ એમ માનીને રાત્રિએ નજ કરે રાત્રિએ પૂજને અતે
 પૂજ કરતા બાકી રહેલું, પથામૃતરૂપ ભગવત્પાદોદકનું ક્રિયિત પાનમાત્ર
 કરે તેટલામાત્રથી ઉત્સવને અતે પારણાની નિષ્પત્તિ થાય છે, એમ થવા
 થીજ અર્ધરાત્રિએ જે બોજનનો નિવેધ કર્યો છે તેનુપણ ઉલ્લસન થતું નથી
 ॥૫૧॥ આ સાવત્સરિક જન્માષ્ટમી ઉત્સવ વ્રતવિશેષ કહ્યો આ મેં કહેલા
 વિધાનથીજ પ્રતિમાસ જે જન કૃષ્ણાષ્ટમીનું વ્રત કરે તે ઇપ્સિત ઐહિક
 પારલૌકિક સમગ્ર ફળને પામે ॥૫૨॥ એરીતે વ્રતી પુરૂષ સપૂર્ણ એક વર્ષ
 પર્યંત છતેન્દ્રિય થઈ વ્રત કરીને સંવત્સરને અતે મહાપૂજ કરીને, વ્રતના
 સાદ્ગુણ્ય માટે શય્યા પેનું આદિકનું દાન કરે, અર્થાત્ ઉદાપન કરે ॥૫૩॥

આદાવન્તેઽથવા મધ્યે કુર્યાદુદ્યાપનં વ્રતી । તેન સાઙ્ગં વ્રતં સર્વા-
ન્કામાન્ ફલતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૫૪॥ વાર્ષિકં તુ વ્રતં કાર્યં પ્રતિવર્ષં
યથાવિધિ । કૃષ્ણઃ પ્રસન્નો ભવતિ વ્રતિભ્યસ્તેન નિશ્ચિતમ્ ॥૫૫॥
ઉદ્યાપનં વ્રતસ્યાસ્ય કથયામિ સમાસતઃ । મળ્ડલં સર્વતોભદ્રં
કર્તવ્યં મળ્ડપોત્તમે ॥૫૬॥ તસ્યોપરિ પ્રતિષ્ઠાપ્ય તામ્રકુમ્ભં જલા-
ન્વિતમ્ । વેષ્ટયેચ્છ્રેતવસ્ત્રેણ નવરત્નસમન્વિતમ્ ॥૫૭॥ પશ્ચપલ્લવ-
સંયુક્તં પૂર્ણપાત્રસમન્વિતમ્ । કાર્યઃ સુવર્ણેનૈકેન દેવકીસહિતો
હરિઃ ॥૫૮॥ અશક્તસ્તુ તદર્થેન કુર્યાત્પ્રતિકૃતિં હરેઃ । રોહિણ્યા
સહિતં ચેન્દું રૌપ્યં કૃત્વાર્ચયેદ્વ્રતી ॥૫૯॥ ચતુર્વિંશતિસહ્યાપ્તાઃ
સ્થાલીઃ પાયસસમ્મૃતાઃ । નિવેદયિત્વા હરયે દદ્યાદ્વિપ્રેભ્ય એવ તાઃ
॥૬૦॥ દીપમાલા ઘૃતેનૈવ કર્તવ્યા હરિમન્દિરે । હોમઃ પુરુષસૂક્તેન

વ્રતકર્તા જન તે વ્રતનું ઉદ્યાપન વ્રતના આરંભસમયે કે વ્રતના મધ્ય-
ભાગમાં કે વ્રતની સમાપ્તિસમયે કરે. તે ઉદ્યાપન કરવાથી તે વ્રત સાંગ
સંપૂર્ણતાને પામે છે અને સર્વ કામોને નિશ્ચે સંપાદન કરેછે ॥૫૪॥ તે આ
વાર્ષિક જન્માષ્ટમી વ્રત પ્રતિવર્ષ યથાવિધિ શક્ત પુરુષ કરે, તેણે કરીને
કૃષ્ણ ભગવાન તે વ્રતીઓ ઉપર નિશ્ચે પ્રસન્ન થાયછે ॥૫૫॥

હવે આ વ્રતનો ઉદ્યાપનપ્રકાર સંક્ષેપમાં કહુંછું તેને સાંભળો. રમણીય
મંડપ કરાવીને તેમાં સર્વતોભદ્રમંડળ કરીને, તે મંડળના મધ્યમાં સ્વચ્છ
જળ ભરેલો, નવ સંખ્યાનાં રત્નોએ સહિત, આઆદિ પાંચ પદ્મવોએ
સમલંકૃત, પૂર્ણપાત્રે સહિત એવો તામ્રકુંભ પ્રતિષ્ઠાપન કરીને તેને શ્વેત
વસ્ત્રથી વીંટી દે. એક સુવર્ણપરિમિત સુવર્ણથી દેવકીસહિત શ્રીહરિની
મૂર્તિ સોનીપાસે કરાવે (સોળ માપાનો એક સુવર્ણ કહેવાય) ॥૫૬-૫૮॥
અશક્ત વ્રતીતો અર્ધ સુવર્ણ (આઠ માપા) પરિમિત સુવર્ણથી હરિ-
પ્રતિમા કરાવે. રોહિણીનક્ષત્રે સહિત ચંદ્રમા રજતથી કરાવે. અનંતર
તેમના અર્ચનનો આરંભ કરે ॥૫૯॥ ચોવીશ થાળીઓમાં પાયસાન્ન
(દુધપાક) ભરીને ભગવાનને નિવેદન કરીને તે પાયસપરિપૂર્ણ થાળીઓ
વિપ્રોને આપે ॥૬૦॥ હરિના મંદિરમાં ઘૃતથીજ દીપમાળા કરે. પુરુષ-

કાર્યો વા નામમન્ત્રતઃ ॥૬૧॥ ચતુર્વિંશતિસહ્સ્રાકાન્ધ્રાહ્ણાન્મોજ-
યેત્તત. । યથાશક્ત્યર્ચયેત્તાંશ્ચ ગન્ધવસ્ત્રવિભૂષણૈ. ॥૬૨॥ સોપસ્કરં
તામ્રકુમ્ભં સુવર્ણ ગાશ્ચ શક્તિતઃ । યથાવિધિ બ્રાહ્મણેભ્યો દદ્યાચ્છ્રી-
કૃષ્ણતુષ્ટયે ॥૬૩॥ ઘૃતપાત્રં તિલપાત્રં મુદ્રિકાં ચ કમણ્ડલુમ્ । ઉપા-
નહૌ ચ વસ્ત્રાણિ શય્યાં દદ્યાદ્વિશેષતઃ ॥૬૪॥ શ્રાદ્ધે દાને તથા હોમે
તીર્થયાત્રાવ્રતેષુ ચ । વિત્તશાઠ્યં ન કુર્વીત યદીચ્છેદ્વિપુલં ધનમ્
॥૬૫॥ પાનેષુ ધર્મકાર્યેષુ વિત્તશાઠ્યં કરોતિ યઃ । સર્વધર્મેવિનિ-
ર્મુક્તો નરકે સ નિમજ્જતિ ॥૬૬॥ સર્ધવ્રતેષુ સામાન્યા બ્રહ્મચર્યાદયો
યમાઃ । પાલનીયાઃ પ્રયત્નેન સ્ત્રીભિઃ પુમ્ભિશ્ચ સર્વશઃ ॥૬૭॥ વ્રતં
પ્રોક્તમિદં પુણ્યં શ્રીહરેર્મથુરામુવ. । કામદં રક્ષિમણીમર્તુઃ સર્વેપાં

મૂળથી અથવા નામમન્ત્ર-મૂળમન્ત્રથી યથાધિકાર હોમ કરવો ॥૬૧॥
તેપછી ચોવીશ બ્રાહ્મણોને જમાડે અને યથાશક્તિ વસ્ત્ર વિભૂષણોવડે
તેઓનું પૂજન કરે ॥૬૨॥ ઉપસ્કરે સહિત તામ્રકુલ, સુવર્ણ અને ગાય
યથાવિધિ યથાશક્તિ બ્રાહ્મણોને શ્રીકૃષ્ણની પ્રસન્નતા માટે (ભગવાનની
પ્રસન્નતાનીજ એક કામના રાખીને) આપે ॥૬૩॥ ઘૃતપાત્ર તિલપાત્ર
સુવર્ણાદિમુદ્રા કમણ્ડળ પગરખા વસ્ત્રો અને શય્યા વિશેષપણે આપે
॥૬૪॥ જો વિત્ત હોય તો શ્રાદ્ધ દાન હોમ તીર્થયાત્રા અને વ્રતાદિકમા
વિત્તશાઠ્ય (ધનસંકોચરૂપ) નજ કરે જો કરે તો શ્રાદ્ધાદિકના ધન
સમૃદ્ધિરૂપ ફળને કે બીજા કોઈ અર્થને ન પામે ॥૬૫॥ કેવળ ફળથી
પ્રત્યુત થાય એટલુંજ નહિ કિંતુ સત્પાત્રમા અને ધર્મકાર્યોમા કરેલા વિત્ત
શાઠ્યથી સર્વ ધર્મથકી પ્રત્યુત થઈ અધર્મથી અભિભૂત થતા નરકમાપણ
પડેછે માટે ઉદ્ધાપનાદિ ધર્મકાર્યમા ધનશાઠ્ય ન કરવું ॥૬૬॥ સર્વવ્રતોમા
સાધારણ બ્રહ્મચર્યાદિ યમો સર્વ પુરૂષોએ અને સ્ત્રીઓએ પ્રયત્નથી પાળવા
॥૬૭॥ આ વ્રત મથુરામા પ્રાદુર્ભાવ પામેલા દ્વારકાધીશ રૂકિમણીકાત
શ્રીહરિને પરમપ્રિય, સર્વકામપ્રદ અને મહત્પુણ્ય છે (જેમ મથુરામા 'આ
મારૂ પ્રાદુર્ભાવનું સ્થાન છે' એમ માનીને ભગવાનને સ્નેહાનુબંધ વર્તે છે
જેમ દ્વારિકામા 'આ મારૂ સામાન્યસ્થાન છે' એમ માનીને સ્નેહાનુબંધ

દ્વારિકાપતેઃ ॥૬૮॥ શ્રીકૃષ્ણજન્મદિવસે યશ્ચ મુક્તે નરાધર્મઃ । સ
મવેન્માતૃગામી ચ બ્રહ્મહત્યાં લભેત ચ ॥૬૯॥ ઉપવાસાસમર્થશ્ચેત્
ફલાહારાદિના વ્રતમ્ । યથાશક્તિ પ્રકુર્વાત હાપયેન્ન ત્વિદં કચિત્
॥૭૦॥ इति प्रोक्तो मया भक्ता ! युष्मभ्यं हि समासतः । जन्माष्टमी-
व्रतविधिः कर्तव्यो यो मदाश्रितैः ॥७१॥ य इति शृणुयाद्भक्त्या
पठेद्वापि समाहितः । पुमान् सोऽपि व्रतफलं प्राप्नुयाच्चात्र संशयः
॥७२॥ सुव्रत उवाच—इत्यादिद्वय निजान्भक्तान्प्रहृष्टैस्तैः स वन्दितः ।
स्वावासं पुनरागच्छत्स्वस्वस्थानं ययुर्जनाः ॥७३॥ सान्ध्यं विधिं

વર્તે છે. જેમ રૂકિમણીમાં ‘આ મારી અસાધારણ મહિષી છે’ એમ માનીને
પ્રેમવિશેષ વર્તે છે. તેમ ઉક્ત વ્રતમાં નિષાવાળા પોતાના ભક્તો ઉપર તે
આ ભગવાનને સ્નેહાનુબન્ધ વર્તે છે. સમસ્ત પ્રાપ્તિનું નિવારક હોવાથી આ
વ્રત સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્ય છે અને સમગ્ર કળને આપનાર હોવાથી મહત્ પુણ્ય
છે) ॥૬૮॥ જે પુરૂષ શ્રીકૃષ્ણ જન્મદિવસે વ્રતનો અનાદર કરીને અન્નને
જમે છે તે નરાધર્મ હોઈને માતૃગમન અને બ્રહ્મહત્યારૂપ મહાપાતકથથી નહિ
ન્યૂત પાતકને પામેછે ॥૬૯॥ જે ઉપવાસમાં અસમર્થ હોય તો કૃષ્ણહારાદિ
કરીને યથાશક્તિ આ વ્રતનું અનુષ્ઠાન કરે. ક્યારેયપણ આ વ્રતનો નજ
પરિત્યાગ કરે ॥૭૦॥ હે ભક્તા ! આ પ્રકારે મેં તમોને સંક્ષેપમાં જન્મા-
ષ્ટમી વ્રતનો અનુષ્ઠાનપ્રકાર કહ્યો. ઉપદેશને અનુસારે આ વ્રત અમારા
આશ્રિત સર્વેએ અનુષ્ઠાન કરવું ॥૭૧॥ જે પુરૂષ આ મેં કહેલા વ્રતવિધિને
સાવધાન થઈ સાંભળે છે ભક્તિથી પાક કરે તેપણ આ વ્રતના કળને પામેછે
એમાં સંશય નથી, અર્થાત્ આમાં અનસૂયા શ્રદ્ધા અને પ્રીતિને લીધે કળે
કરીને અનુષ્ઠાનતત્પર થઈને અનુષ્ઠાનકળને પામેછે અથવા અનુષ્ઠાનકળથી
થવણ પકનની આ સ્તુતિ કરીછે ॥૭૨॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન!
એરીતે ભગવાન શ્રીહરિ પોતાના ભક્તોને ઉપદેશ કરીને તેમણે ભક્તિથી
વંદન કર્યા થકા ફરી સ્વસ્થાનમાં પધાર્યા અને હરિજનો ભગવદુપદેશથી
સંતૃપ્ત થઈને સ્વસ્વસ્થાનને પામ્યા ॥૭૩॥ હે નરેન્દ્ર ! સ્વસ્થાનને પામેલા
ભગવાન સંધ્યામાં કરવાનો સર્વ વિધિ યથાવિધિ કરીને, શ્રીકૃષ્ણનામોને

તત્ર વિધાય સર્વે શ્રીકૃષ્ણનામાનિ પઠન્મુત્તેન । સમાસ્ત્વતાયાં ભુવિ
મધ્યયામદ્વયે સ સુપ્ત્યાપ નિશો નરેન્દ્ર ! ॥૭૭॥ इति श्रीसत्सत्त्विजीवने
नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे सारङ्गपुरे जन्माष्टम्युत्सवे व्रतविधिनिर-
णणनामैकादशोऽध्याय ॥११॥

મુવ્રત ઉવાચ—ઉપસ્યુત્થાય ભગવાનદ્વિત્વમાહ્નિક નૃપ ! । જત્વા
ચકાર સ્વાચાર્યસમર્ચનમદ્વોત્સવમ્ ॥૧॥ ઉદ્ધવસ્વામિન પૂજા
સમાપ્યાભ્યર્ચ્ય વર્ણિન । તત સ મણ્ડપ રમ્ય વન્ધયામાસ પાર્ષદે
॥૨॥ વિચિત્રવસ્ત્રશોભાદ્યે કદલીસ્તમ્ભમણ્ડિતે । તર્સિશ્ચ દેવતા

મુખથી ઉચ્ચારતા થકા વ્રતસમુચિત તૃણાસન (સાદડી) આદિકથી
આચ્છાદન કરેલી પૃથ્વી ઉપર સપ્તમી રાત્રિના મધ્યમ બે પહોરપર્યંત
મુઠ્ઠ રહ્યા રાત્રિના વચવા બે પહોર નિદ્રા કરવાનું અને વ્રતના પૂર્વ
દિવસાદિકમા ભૂમિશયન કરવાનું સ્મૃતિવાજ્યોએ કહેલું છે, માટે ભગવાને
તેમ કર્યું ॥૭૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે સારંગપુરે
જન્માષ્ટમ્યુત્સવે વ્રતવિધિનિરૂપણનામૈકાદશોઽધ્યાય. ॥૧૧॥

અધ્યાય ૧૨ મો.

મુવ્રતઃપિ કહેછે—હે નૃપ ! ભગવાન શ્રીહરિએ જન્માષ્ટમી દિવસે
ઉપ કાળ (પાંચ ઘડી રાત્રિ બાકી રહે તે કાળ)મા ઉઠીને નિલકર્મ કરીને
પોતાના આચાર્ય શ્રીરામાનંદસ્વામીના સમર્ચનનો મહોત્સવ કર્યા, કેમકે
આજ તિથિએ વ્રાતકાળે પૂજ્ય ગુરૂનો જન્મ સમય હતો ॥૧॥ ઉદ્ધવના
અવતારભૂત શ્રીરામાનંદસ્વામીની પૂજા પરિસમાપ્ત કરીને નૈષ્ઠિક વર્ણિ
ઓની યથોચિત પૂજા કરીને એક રમણીય મંડપ તેના નિર્માણમા નિપુણ
પાર્ષદો પાસે કરાવ્યો ॥૨॥ વિચિત્ર વસ્ત્રો અને કેળના ચામણાવડે સુશોભિત
તે મંડપમા શ્રીકૃષ્ણ અને તેમના અગદેવોનો પીઠ (દેવસ્થાપનને યોગ્ય

૧ આ અધ્યાયમા સારંગપુરમા ભગવાને કરેલો જન્માષ્ટમીમહોત્સવ અને
ભક્તોને આપેલા સદ્ગુપદેશાદિકનો અનુવાદ થયો છે

પીઠં કારયામાસ શોભનમ્ ॥૩॥ સર્વેર્ભક્તજનૈઃ સાકં નિરાહારઃ સ
તદિને । પ્રતિમાઃ કારયામાસ હૈમીઃ પૂજયિતું નિશિ ॥૪॥ દિનં તુ
સફલં નિન્યે કૃષ્ણકીર્તનગાયનૈઃ । નિશિ સ્નાત્વા મહાપૂજાં પૂર્વો-
ક્તવિધિનાકરોત્ ॥૫॥ કૃષ્ણં ચ દેવકીં નન્દં યશોદાયાશ્ચ દેવતાઃ ।
પશ્ચામૃતેન સંસ્નાપ્ય સોઽભ્યપિશ્ચત્સદમ્બુમિઃ ॥૬॥ મહામિષેકં
કૃત્વૈવ નવીનૈર્ધૈસ્રભૂપૈઃ । સુગન્ધિના ચન્દનેન કૌઙ્કુમેનાક્ષતૈઃ
શુભૈઃ ॥૭॥ નાનાવિધૈઃ સુરભિમિઃ પુષ્પૈશ્ચ તુલસીદલૈઃ । દૂર્વયા
વિલ્વપત્રૈશ્ચ પૂજયામાસ કેતકૈઃ ॥૮॥ ઉચ્ચારયન્નામમન્ત્રં પ્રતિપત્રં સ
વૈષ્ણવમ્ । કૃષ્ણમાનર્ચ્ય રુચિરૈઃ સહસ્રતુલસીદલૈઃ ॥૯॥ ધૂપં દીપં
તતઃ કૃત્વા નૈવેદ્યં સ ચતુર્વિધમ્ । સમર્પ્ય ફલતામ્બૂલદક્ષિણા-
ભિરપૂજયત્ ॥૧૦॥ મહાનીરાજનં કૃત્વા દત્ત્વા પુષ્પાંજલિં તતઃ ।
નત્વાભ્યર્ચ્ય બ્રાહ્મણાંશ્ચ સ પૂજાં તાં સમાપયત્ ॥૧૧॥ કૃષ્ણમાન્દો-

આસન) સુશોભન કરાવ્યો ॥૩॥ ભગવાને તે જન્માષ્ટમી દિવસે સર્વ ભક્ત-
જનો સાથે સ્વયં નિરાહાર રહીને, રાત્રિએ પૂજા કરવા રમણીય શ્રીકૃષ્ણ-
દિક્ષ પ્રતિમાઓ કાંચનમયી કરાવી ॥૪॥ તે આખો દિવસ તો ભગવદ્ગુણ-
કીર્તન ગાયનવડે નિર્ગમન કર્યો. પછી રાત્રિએ નિર્મળ ફલગુનદીના જળથી
સ્નાન કરી યથાવિધિ મહાપૂજા કરી ॥૫॥ કૃષ્ણ વસુદેવ દેવકી નંદ યશોદા
અને ધીરુ તેમના અગભૂત દેવતાઓને પશ્ચામૃતથી સ્નાન કરાવી, પાવન
સુગન્ધિ શીતળ જળવડે અભિષેક કર્યો ॥૬॥ મહાભિષેક કરીને, તદનંતર
નવીન વસ્ત્ર વિભૂષણો, સુગન્ધિ કુંકુમયુક્ત ચંદન, શુભ અક્ષત, નાનાવિધ
સુરભિ પુષ્પો, તુલસીદળ, દુર્વા બિલ્વપત્ર અને કેવડો વિગેરેવડે પૂજા કરી
॥૭-૮॥ અનંતર એક એક વૈષ્ણવ નામમંત્રને એક એક તુલસીદળના
અર્પણ સમયે ઉચ્ચારતા થકા સુદર સહસ્ર તુલસીદળવડે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા
કરી ॥૯॥ તેપછી ભગવાને ધૂપ દીપ સમર્પાને, ભક્ષ્ય ભોજ્યાદિ ચાર પ્રકાર-
નું નૈવેદ્ય નિવેદન કરીને, ફળ તાંબૂળ દક્ષિણાદિવડે પૂજા કરી ॥૧૦॥ તેપછી
મહાઆરતી ઉતારીને પુષ્પાંજલિ સમર્પાને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને, અને
પૂજના અંગભૂત વિપ્રપૂજન કરીને તે મહાપૂજાની સમાપ્તિ કરી ॥૧૧॥

લયન્ પ્રેક્ષે તજ્જન્મચરિત સ ચ । ઋષ્ણન્માગવતપ્રોક્ત નિનાય
 રજની તુ તામ્ ॥૧૨॥ પ્રાત પુનર્નિત્યકૃત્ય વિધાયોત્તરપૂજનમ્ ।
 કૃત્વા મૂર્તીર્બ્રાહ્મણાય દત્ત્વા વિપ્રાનમોજયત્ ॥૧૩॥ સ્વં દૃષ્ટ્વા પારણાં
 કર્તુમીહમાનેભ્ય આત્મનઃ । ભક્તેભ્યો દર્શન દત્ત્વા તતશ્ચક્રે સ
 પારણામ્ ॥૧૪॥ અપરાહ્ણે સમાયાં ચ નદીતીરે સુશોભને । સ્થિત
 પરિવૃત્તો ભક્તે, સદ્ધર્માસ્તાનશિક્ષયત્ ॥૧૫॥ પ્રશ્નોત્તરેરનેકૈશ્ચ
 ભક્તાનાં વિદુષામપિ । ઉદઙ્ઘિનત્સંશયાશ્ચ પ્રથયન્સ્વં યશોઽમલમ્
 ॥૧૬॥ સર્વેઽપિ તં ભક્તજના પૂજયન્તિ સ્સ સાદરમ્ । સિતૈ, પીતે
 સ્તથા રક્તૈર્વસ્ત્રૈર્હેમેર્વિભૂષણૈ ॥૧૭॥ ચન્દને પુષ્પહારૈશ્ચ મુક્તાશેષ
 રપક્લિમિ । ઉપહારૈર્વહુર્વિધેસ્ત સમ્પૂજ્ય વવન્દિરે ॥૧૮॥ પોરા
 સર્વેઽપિ તં ભક્ત્યા સેવમાનાશ્ચ તજ્જનાન્ । પ્રમું સન્તોપયામાસુ

અનતર બાળકૃષ્ણને પારણામા પધરાવીને હિંદોળતા થકા, તેમના બાગ
 વતમા કહેલા દિવ્ય જન્મચરિત્રને સાલળતા થકા તે રાત્રિ ભગવદ્ધી નિર્ગ
 મન કરી ॥૧૨॥ નવમીના પ્રાત કાળમા સધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરીને, ફરીથી
 ઉત્તરપૂજન કરીને, તે કાચનમયી પ્રતિમાઓ વિપ્રને આપીને બહુ બ્રાહ્મણોને
 શુભાન્નથી તૃપ્ત કર્યા ॥૧૩॥ લારપછી પોતાના ચરણના દર્શન કરીનેજ
 પછીથી જન્મવાના નિશ્ચયવાળા ભક્તોને પોતાનુ દર્શન આપીને પછીથી પોતે
 પારણા કર્યા ॥૧૪॥ અપરાહ્ણે (દિવસનો ચોથો કાળ) ફલગુનદીના તટમા
 મુશોભન સ્થાનમા સભાની બેઠક બનાવીને પોતે સિદ્ધાન્તમા સરાજમાન
 થઈ ભક્તોથી વીંટાયાથકા તે ભક્તોને ભાગવતધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો ॥૧૫॥
 સભામા જે શુશાસુ ભક્તો કે પડિતો હતા તેમણે પુછેલા અને પ્રશ્નોના સદુ
 ત્તરો આપવાવડે તેમના સશયોને ટાળવાથી પોતાનુ નિર્ભળ યશ પ્રખ્યાપન
 કર્યું ॥૧૬॥ તે સમયે સમસ્ત લક્ષ્મણનોએ તે ભગવાન્ શ્રીહરિની આદરથી
 પૂજા કરી (પૂજા પદાર્થોને કહેછે-) શ્વેત પીત રક્ત વસ્ત્રો, સુવર્ણમય વિભૂ
 પણો, ચંદન, પુષ્પહારો, મોતીના તોરાઓની પક્ષિઓ અને અન્ય અનેક
 આરતી આદિક ઉપહારોવડે ભગવાનની પૂજા કરીને સાષાગ પ્રણામ કર્યા
 ॥૧૭-૧૮॥ સારગપુરવામી સર્વે સ્ત્રીપુરુષ ભક્તજનો દલાદિ દોષે રહિત

સહિયો દમ્ભવર્જિતાઃ ॥૧૯॥ દેશાન્તરીયાઃ શતશો જનાસ્તં ભક્ત-
વત્સલમ્ । મુનિભિઃ પાર્પદૈઃ સાકં સમ્મોજયિતુમાર્થયન્ ॥૨૦॥
તતસ્તેપાં સ ભગવાન્પૂર્ણં કર્તું મનોરથમ્ । ઇચ્છંસ્તત્પ્રાર્થનાં રાજન્ત-
દાનીમન્વમોદત ॥૨૧॥ તતઃ ક્રમેણ ધનિકા ભક્તાસ્તં મુનિભિઃ
સહ । પાર્પદાયૈશ્ચ ભક્ત્યૈવ મોજયન્તિ સ્સ તેઽન્વહમ્ ॥૨૨॥ एवं
નિવસતસ્તસ્ય ભક્તાનન્દનિઘેર્હરેઃ । વ્યતીયાય નમોમાસઃ પ્રાપ્તા ચ
ઋપિપંચમી ॥૨૩॥ સપ્તર્ષિપૂજાસહિતં સ તત્તુ સ્ત્રીઃ કારયામાસ વ્રતં
ચ સર્વાઃ । તાસાં રજોદૂપણમબ્દજાતં સંશોધયન્ નિર્મલધર્મપોષ્ટા
॥૨૪॥ इति श्रीम० ना० च० ध० शा० चतुर्थप्रकरणे सारङ्गपुरे जन्माष्टम्युत्सवे
व्रताचरणनिरूपणनामा द्वादशोऽध्यायः ॥૧૨॥

થઈ શ્રદ્ધા અને આદરથી ભગવાન અને તેમના અનન્ય ભક્તોની સેવા
કરતા થકા તે પ્રભુને બહુ સંતુષ્ટ કરી દીધા ॥૧૯॥ તે સમયે દેશાંતરના
હરિજનો સોએસો ભેગા મળીને, તે ભક્તવત્સળ ભગવાનને અને તેમના
મુનિપાર્ષદાદિકને જમારવાની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૨૦॥ હે રાજન્ !
તેપછી તે ભગવાને તેમનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા તેમની પ્રાર્થના તેજ
સમયે સ્વીકાર કરી ॥૨૧॥ તેપછી ભગવાનની આજ્ઞા પામેલા ધનાઢ્ય તે
ભક્તોએ અનુક્રમે પ્રતિદિન ભગવાન અને તેમના સાધુ પાર્ષદાદિકને ભક્તિ-
થીજ (સ્વાદુ પાવન વિવિધ ઉત્તમ ભોજ્યાન્નવડે) અત્યત તૃપ્ત કર્યા
॥૨૨॥ એરીતે અનેક અનન્યભક્તોએ અનુદિન સેવા કરાતા, તે ભક્તોને
અત્યત આનંદ આપતા, સારંગ નગરમાં નિવાસ કરી કહેલા તે ભગવાન
શ્રીહરિને શ્રાવણમાસ વીતિ ગયો અને ઋષિપંચમી (ભાદ્રશુક્લ પંચમી)
આવી પહોંચી ॥૨૩॥ તે પંચમીએ નિર્ભળ ધર્મમાર્ગના સંરક્ષક આ ભગવાને
સ્ત્રીયોના આખા વર્ષમાં રજસ્વળાપણુ આવતાં થતા દોષના નિવારણ માટે
તે ઋષિપંચમી નામનું વ્રત સપ્તર્ષિ પૂજાએ સહિત તે સમસ્ત સ્ત્રીયો પાસે
કરાવ્યું ‘સ્ત્રીયો પાસે કરાવ્યું’ એમ કહેવાથી આ વ્રત સ્ત્રીયોએજ અવશ્ય
કરવાનું બળ્યું ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિણ્યને...ચતુર્થપ્રકરણે સારંગ-
પુરે જન્માષ્ટમ્યુત્સવે વ્રતાચરણનિરૂપણનામા દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૨॥

સુવત ડવાચ—અથ રાધાપ્રેમી પ્રાપ્તા તસ્યાં દૃષ્ટ્વં ચ રાધિકામ્ ।
 પૂજયિત્વોત્સવ ચક્રે મધ્યાહ્ને નૃપતે । પ્રભુઃ ॥૧॥ મોજયિત્વા તતો
 વિપ્રાન્ ભગવાન્સ સદ્દશઃ । મુક્ત્વા ભક્તજનૈઃ સાકં ન્યપીદત્પીઠ
 ઉત્તમે ॥૨॥ તસ્મિન્પુરે તદીક્ષાર્થે કાર્યાયનનિવાસિન । મક્તાસ્તસ્ય
 પ્રતિદિનમાજગ્મુશ્ચ પુનર્યયુ ॥૩॥ નિત્ય તે પ્રાર્થયન્તિ સ્વપ્રામા
 ગમનાય તમ્ । આગમિષ્યામિ ઘો પ્રામસિત્યુવાચ ચ તાન્પ્રભુ ॥૪॥
 એકચિત્તા પ્રભુ નેતુ સ્વપ્રામ દદનિશ્ચયા । તદ્દામમુલ્યા આજગ્મુ-
 સ્તદિને તત્ર પત્તને ॥૫॥ ક્ષત્રવીરો વાસ્તુનામા તત્પત્ની ચ સિતા
 મિધા । અન્યા તત્ત્વી સ્વમર્યાદયા માનશૂરશ્ચ તત્સુતઃ ॥૬॥ વેલાખ્ય

અધ્યાય ૧૩ મો.

સુવતઃપિ કહેછે—હે નૃપતે ! ત્યારપછી રાધાઅપ્રેમી આવી તે
 દિવસે ભગવાને રાધિકા અને દૃષ્ટાની યથાવિધ પૂજા કરીને મધ્યાહ્ને તેનો
 મહોત્સવ કર્યો ॥૧॥ તેપછી હલ્લરોહલ્લર વિપ્રોને જમાડીને પોતેપણ જમીને,
 ભક્તજનોથી વીંટાઈને સમુવત સુદર સિંહાસનમાં સરાજમાન થયા ॥૨॥
 તે સારંગપુરમાં કારીયાણી ગામના હરિભક્તો ભગવાનના ચરણકમળના
 દર્શન કરવા પ્રતિદિન આવતા હતા અને પાછા જતા હતા, તે આ હરિભક્તો
 પોતાને ગામે પધારવા માટે શ્રીહરિની પ્રતિદિન પ્રાર્થના કરતા હતા પ્રભુ
 શ્રીહરિએ તેમની પ્રાર્થના સ્વીકારીને ‘પ્રાર્થનાને અનુસારે તમારે ગામ હું
 આવીશ’ એમ તેમને કહ્યું ॥૩-૪॥ તે રાધાઅપ્રેમી દિવસે કારીયાણી
 ગામના નિવાસી મુખ્ય મુખ્ય ભક્તો એકમતવાળા થઈને ભગવાનને
 પોતાને ગામે તેડી જવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરીને તે સારંગપુરનામાં આવ્યા
 ॥૫॥ તેમને નામથી કહેછે—ક્ષત્રિયોમા મહાશૂર વાસ્તુનામે, તેમની
 સિતા અને સ્વમરી નામની બે ભાર્યાઓ, માનશૂર નામનો તેમનો પુત્ર,
 વેવો નામનો બીજો એક ક્ષત્રિય, વીર કામ રાઘવ આ ત્રણ વૈશ્યો, આ

૧ આ અ યાયમા ભગવાનને ભક્તપ્રાર્થનાથી કારીયાણીમાં થએલો નિવાસો
 ત્સવ નિરૂપણ કર્યો છે

ક્ષત્રિયશ્ચાન્યો વીરઃ કામશ્ચ રાઘવઃ । एते वैश्यास्तथैतेषां भगिनी
 દેવિકામિધા ॥૭॥ કર્ણો દેવાદયશ્ચાન્યે ભક્તા ભગવતો દૃઢમ્ ।
 તથૈત્ય પ્રાર્થમાયાસુર્ભગવન્ ! ગ્રામમેહિ નઃ ॥૮॥ તેષાં નિષ્કપટં ભાવં
 દૃષ્ટોવાચ હરિઃ સ તાન્ । યૂયં મદીયા મો ભક્તા ! ગ્રામો વોઽપિ
 મમૈવ હિ ॥૯॥ યુષ્માકં પ્રીતયે તત્ર સહ મુન્યાદિમિ. કિલ । આગમિ-
 પ્યામ્યહં પ્રાતર્યૂયમયૈવ ગચ્છથ ॥૧૦॥ ઇત્યુક્તાસ્તેઽતિસંહૃષ્ટા જગ્મુઃ
 સ્વં ગ્રામમુત્સુકાઃ । તદર્યં યચ્ચ સાહિત્યં તત્તુ તૈઃ પ્રાગુપાર્જિતમ્ ॥૧૧॥
 તતો નવમ્યામશ્ચિલૈઃ પરીતઃ સ્વભક્તસંઘૈર્હરિરપ્યયાસીત્ । નંનમ્ય
 માનોઽશ્રુકલાકુલાક્ષૈઃ પૌરૈઃ સ કાર્યાયનમાપશીઘ્રમ્ ॥૧૨॥ વાદિ-
 ગ્રનિધ્વાનનિનાદિતાશાસ્તં વાસ્તુમુત્યા હરિમભ્યુપેત્ય । ભક્તાશ્ચ

ત્રણુની દેવિકા નામની ભગિની, કર્ણુ દેવ આદિક બીજા ભક્તો, તે આ સર્વે
 ભગવાનના દૃઢ ભક્તો ત્યા આવીને 'હે ભગવન્ ! અમારા આમને આપ
 પધારીને સમલકૃત કરો' એમ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૬-૮॥ તેમનો નિષ્ક-
 પટ ભાવ બાળીને ભગવાને તેમને પ્રીતિથી એમ કહ્યું કે-હે ભક્તા ! તમો
 અમારાજ છો તેથી તમારૂં આમપણુ અમારૂંજ છે (એમા પ્રાર્થનાની જ
 રૂ નથી) તો હું તમારી પ્રસન્નતા માટે મુનિ વિગેગેની સાથે ત્યા પ્રાત કાળે
 નિશ્ચે આવીશ તમો તો આજજ આગળ જાવ ॥૯-૧૦॥ હે રાજન્ ! આ
 પ્રકારે ભગવાને પ્રેમપૂર્વક કહેલા તે ભક્તો સતુષ્ઠ થઇને, ભગવાન પધારવાના
 નિશ્ચયથી સમુત્સાહ પામીને પોતાને ગામે ગયા ભગવાન પધારે ત્યારે તેમની
 સેવામાટે જે સાહિત્ય બેઠએ તેતો તેમણે પ્રથમથીજ તૈયાર કરી રાખ્યું
 હતું ॥૧૧॥ અનંતર ભગવાન્ સ્વામિનારાયણપણુ ભાદ્રપદમાસની શુક્લ
 નવમીએ પોતાના સમગ્ર ભક્તસંઘોથી વીંટાળીને, પોતાનો વિરહ નહિ સહન
 થવાના સ્વભાવવાળા હોવાથી અશ્રુધારાથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા સારંગપુર
 નિવાસી ભક્તોએ વારેવારે પ્રણામ કર્યા થકા ત્યાથી નીકળ્યા તે જલદી
 કારીયાણી આમને પામ્યા ॥૧૨॥ વાસ્તુપ્રમુખ ભક્તો સ્ત્રી પુત્રાદિકને સાથે
 લઇને વિવિધ વાજાત્રાના શબ્દોવડે દશ દિશાઓને ગતવી મુકતાથકા, પોતાને
 ગામે પધારેલા ભગવાનને સન્મુખ જઇને, પ્રણામ કરીને તે આત્મનાથ

સચ્ચીતનયા. પ્રણમ્ય ગ્રામં નયન્તિ સ્મ તમાત્મનાથમ્ ॥૧૩॥ વાસ્તો
 ગૃહે સ ભગવાનુત્તાર સપાર્વદ. । મક્તાનન્યાન્ યથાયોગ્યમુદતાર-
 યદાત્મન ॥૧૪॥ ઉત્સવોઽભૂન્મહાંસ્તેષાં ગ્રામસ્થાનાં ગૃહે ગૃહે ।
 મક્તાંસ્તાન્સેવમાનાનાં તત્ર નિષ્કપટાત્મનામ્ ॥૧૫॥ યે યે મક્તા યત્ર
 યત્ર હ્યુત્તીર્ણાસ્તત્ર તત્ર તે । આસન્ ગૃહેશા ગૃહિણસ્ત્વાગન્તુરુસમા
 ચમુ. ॥૧૬॥ પત્નીભ્યાં સહ વાસ્તુશ્ચ સ્વગૃહં સપરિચ્છદમ્ । સમર્પ્ય
 હરયે તસ્યૌ સ્વયમાગન્તુરો યથા ॥૧૭॥ દૂરદેશસ્થલોકેભ્યઃ પારુ-
 દાનાશ્ચ પ્રમો. । લેભિરે નાવકાશં ચૈ તત્કર્તુ ગ્રામવાસિન ॥૧૮॥
 ન્યવસદ્ગવાંસ્તત્ર મુનિભિઃ સહ સર્વશઃ । આરમ્ય ભાદ્રનવમી
 પ્રવોધન્યુત્સવાવધિ ॥૧૯॥ સ ચ તત્રાપિ નિવસન્પ્રત્યહ મક્તસંસદિ ।

શ્રીહરિને પોતાના ગ્રામમા પધરાવ્યા ॥૧૩॥ ગામમા પધારેલા ભગવાને
 સોમ સૂરાદિ પાર્ષદો સાથે વસ્તાપ્પાથરના ઘરમા ઉતારો કર્યો અન્ય આ-
 ત્મીય ભક્તોને અન્યત્ર યથાયોગ્ય ઉતાર્યા ॥૧૪॥ તે સમયે શ્રીહરિની સાથે
 આવીને પોતપોતાના ગૃહમા નિવાસ કરી રહેલા ભક્તોની, શ્રીહરિપ્રસન્નતાના
 ઉદ્દેશથી યથાયોગ્ય અકપટ અતરથી સેવા કરતા તે કારીયાણીના હરિ
 ભક્તોને ઘેરોઘેર મંદાન્ આનંદ ઉત્સવ થયો હતો ॥૧૫॥ ભગવાનના જેજે
 સાધુપ્રમુખ ભક્તો ન્યા ન્યા ઉતાર્યા હતા તેતે ઘરના તેતે ધણીઓતો
 આગતુકે (મિમાન પરોણા) જેવા જણાતા હતા અને આતો ઘરના ધણીઓ
 હોય એમ જણાતા હતા (પોતાનુ ઘરજ જેમ એમ એમનુ ઘર યથેષ્ટ
 વિનિયોગને યોગ્ય થયુ હતુ) ॥૧૬॥ સપત્નીક વાસ્તુ નૃપતિ પોતાનુ ઘર
 ઉપસ્કરે સહિત ભગવાન્ શ્રીહરિને ઉતારામાટે સમર્પીને, પોતે તો આગ-
 ન્તુક-મેમાન જેવા થઈ રહ્યા (સમગ્ર સ્વામીપણુ ભગવાનને સોંપી દીધુ)
 ॥૧૭॥ તે ગામમા દૂરદેશથી આવેલા, મુનિમંડળસહિત શ્રીહરિને જમાડવા
 ઇચ્છતા ભક્તજનો પ્રાર્થના કરતા ભગવાનની આજ્ઞા પામીને વિવિધ ભક્ત્ય
 ભોળ્યાદિ પાકસામગ્રી (રસોઈ) આપવાનો અવકાશ પામ્યા તેથી ગ્રામ
 વાસીઓનેતો તેનો અવકાશ આબ્યોજ નહિ ॥૧૮॥ ભગવાન્ ભક્તનાધીન
 હોવાથી ભાદ્રશુકલ નવમીને આરભીને મુનિમંડળ સાથે પ્રબોધનીના ઉત્સવ

દિવ્યમાસનમારૂઢઃ સદ્ધાર્તાં વહુશોઽકરોત્ ॥૨૦॥ સતાં ધર્માનશે-
 વેણ યોગં ચાષ્ટાઢ્ઢમપ્યસૌ । કથયામાસ સર્વે ચ જ્ઞાનમાત્મપરાત્મનોઃ
 ॥૨૧॥ શ્રીભાષ્યેણ સહેવાસૌ વ્યાસસૂત્રાણિ તત્ર ચ । અપરાહ્ણેઽન્વહં
 રાજન્ ! શુશ્રાવ પર્યા મુદા ॥૨૨॥ રામાનુજાચાર્યકૃતિં પ્રદશંસન્ત-
 ત્કથાં હરિઃ । તિથૌ ધનત્રયોદશ્યાં સમાપ્યાઽઽર્ચચ વાચકમ્ ॥૨૩॥
 દીપોત્સવં તતશ્ચક્રે તત્ર દુર્ગપુરે યથા । અન્નકૂટોત્સવં ચેશઃ પ્રવો-
 ધિન્યુત્સવં તથા ॥૨૪॥ તમાર્ચિચન્ ભક્તજનાશ્ચ સર્વે વલ્લ્હરનર્ધ્ય-
 વિવિધૈશ્ચ હૈમૈઃ । ત્રિભૂપણૈશ્ચન્દનપુષ્પહારૈરાપીઢવયૈશ્ચ મહોપદાભિઃ
 ॥૨૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ભગવતઃ
 કાર્યાયનગ્રામે સંસ્થિત્યુત્સવનિરૂપણનામા ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૩॥

પર્યંત ત્યાં નિવાસ કરી રહ્યા ॥૧૯॥ કારીયાણી ગામમાં રહેલા ભગવાન્
 શ્રીહરિએ ભક્તોની સલામાં સ્થાપેલા દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજમાન થઈ
 પ્રતિદિન સદ્ધાર્તા-નિઃશ્રેયસમાંજ એક ઉપયોગી વાર્તાઓ બહુ કરી (સદુ-
 પદેશ કર્યો, જેથી કટ્યાણુનો લાભ થાય) ॥૨૦॥ આ શ્રીહરિએ સંતોના
 ધર્મો-પારમૈકાંતિકધર્મો, અષ્ટાંગયોગ અને આત્માપરમાત્માના વિવેકજ્ઞાનનો
 સમગ્રપણે ઉપદેશ કર્યો ॥૨૧॥ હે રાજન્ ! આ ભગવાન્ શ્રીહરિ કારી-
 યાણી ગામમાં પ્રતિદિન અપરાહ્ણ સમયે શ્રીમદ્દરામાનુજાચાર્યવિરચિત શ્રી-
 ભાષ્યે સહિત વ્યાસસૂત્રો પરમહર્ષથી સાંભળવાપર થયા ॥૨૨॥ શ્રીમાન્
 રામાનુજાચાર્યની કૃતિને વખાણતાચક્રા ધનત્રયોદશીએ તેની કથા સમાપ્ત કરી
 અને પ્રવક્તા મુક્તાનંદમુનિની યથાયોગ્ય પૂજા કરી ॥૨૩॥ તેપછી ભગવાને
 કારીયાણીમાં દીપોત્સવ, અન્નકૂટોત્સવ અને પ્રબોધન્યુત્સવ દુર્ગપુરમાંજ
 જેમ એમ વિસ્તારથી કર્યો ॥૨૪॥ તે સમયે સમસ્ત ભક્તજનોએ અમૂલ્ય
 અનેકવિધ વસ્ત્રો, મુવર્ણમય આભરણો, ચંદન, પુષ્પહારો, ઉત્તમ તોરાઓ
 અને શ્રેષ્ઠ ભેટયોગે તે ભગવાનની ભારે પૂજા કરી ॥૨૫॥ ઇતિ શ્રીસ-
 ત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ભગવતઃ કાર્યાયનગ્રામે સંસ્થિત્યુત્સવ-
 નિરૂપણનામા ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૩॥

મુનત ઉવાચ—પ્રબોધિન્યા નિશિ હરિર્મહત્યાં મક્તસંસદિ । શુશ્રાવ
જાગરં કુર્વેન્પ્રબોધિન્યાઃ કથાં નૃપ ! ॥૧॥ કથાન્તે વહુધા ચક્રે
સત્કર્માત્પિપ્રશંસનમ્ । સ્વીયાનાં શિક્ષણાયેવ સચાસત્કર્મગર્હ
ણામ્ ॥૨॥ તમુત્તમો નરપતિઃ પ્રણમ્ય વિનયાન્વિતઃ । વદ્ધાઞ્જલિપુ-
ટોઽગ્રાક્ષીત્પ્રશ્નાવસરવિત્તદા ॥૩॥ રાજોવાચ—દેહિતામત્ર મગવન્ !
પ્રવૃત્તિઃ કર્મસુ ધ્રુવમ્ । સર્વેષાં દૃશ્યતે લોકે વ્યવહારક્રિયાત્મનામ્
॥૪॥ નરકપ્રાપ્તિર્ભવેત્તત્ર કર્મભિઃ કૈઃ ક્રિયાવતામ્ । સ્વર્ગપ્રાપ્તિર્ભવે
ત્કૈશ્ચ તન્મે ત્વ વક્તુમર્હસિ ॥૫॥ મુનત ઉવાચ—ઇતિ પૃષ્ઠો નરેન્દ્રેણ

અધ્યાય ૧૪ મો.

મુનતઃપિ કહેછે—હે નૃપ ! ભગવાન્ શ્રીહરિએ પ્રબોધનીની રાત્રિએ
નગરણુ કરતા ભક્તોથી ભરપુર મહાસભામાં પ્રબોધનીની કથા સાલળી
॥૧॥ કથાશ્રવણને અતે સત્કર્મની અતિશય પ્રશંસા અને અસત્કર્મની
અતિશય ગર્હણા પોતાના ભક્તજનોના શિક્ષણ માટેજ બહુધા કરી ॥૨॥
તે સમયે પ્રશ્નાવસરને નાણુનારા ઉત્તમ નરપતિએ ભગવાનને પ્રણામ
કરીને બહુ વિનયયુક્ત થઈ બે હાથ બેડીને એમ પુછ્યુ ॥૩॥ ઉત્તમરાજ
પુછેછે—હે ભગવન્ ! આ માનુષ લોકમાં દેહી—પ્રારબ્ધયોગથી દેહયોગને
પામેલા સર્વ ક્રોધને ન્યાસુધી દેહયોગ હોય ત્યાસુધી નાનાવિધ ક્રિયાઓમાં
નિયમથી પ્રવૃત્તિ હોય છેજ, કેમકે આ દેહીઓ વ્યવહારક્રિયાત્મ—પ્રિયનો
પરિશદ અપ્રિયનો પરિત્યાગ વિગેરેશ્ચ વ્યાવહારિક ક્રિયામાંજ એક નિષ્ઠા
વાળા છે ॥૪॥ તો એરીતે હિતાહિતનો ભેદ નહિ નાણુતા, પ્રિયાપ્રિય દૃષ્ટિથી
ન્યા ત્યા હોઆ કરતા ક્રિયામય દેહિઓને તે કર્મોએ કરીને ગતિ સ્વર્ગમાં
કે નરકમાં થાય છે તેમાં કયા કર્મો કરવાથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થાય ? અને
કયા કર્મો કરવાથી નરકપ્રાપ્તિ થાય ? તે ભેદ મને તમો કહેવાને યોગ્ય
છો ॥૫॥ મુનતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શુદ્ધિશાળી તે

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સ્વર્ગમાંથી અને નરકમાંથી નરોના લક્ષણભેદ
સવિસ્તર નિરૂપણ કર્યોછે

તેન વૃદ્ધિમતા પ્રભુઃ । દ્વિવિધાન્યપિ કર્માણિ પ્રોવાચ સફલાનિ
સઃ ॥૬॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ-પરદારામિહર્તારઃ પરદારામિમર્શિનઃ ।
પરદારપ્રયોક્તારો યે તે નિરયગા મતાઃ ॥૭॥ યે પરસ્વાપહર્તારઃ પર-
સ્વાનાં ચ નાશકાઃ । સૂચકાશ્ચ પરેષાં યે તે વૈ નિરયગા મતાઃ ॥૮॥
પ્રપાણાં ચ સમાનાં ચ સદ્ગુણાં ચ ભૂષતે ! । અગારાણાં ચ મેત્તારો
નરા નિરયગા મતાઃ ॥૯॥ અનાથાં પ્રમદાં ચાલાં વૃદ્ધાં મીતાં તપ-
સ્વિનીમ્ । વચ્ચયન્તિ નરા યે ચ તે વૈ નિરયગા મતાઃ ॥૧૦॥ વૃત્તિ-
ચ્છેદં ગૃહચ્છેદં દારચ્છેદં ચ યે નરાઃ । મિત્રચ્છેદં તથા કુર્યુસ્તે વૈ

ઉત્તમ નરેદ્રે પુછેલા પ્રભુ શ્રીહરિએ સ્વર્ગનરક પ્રાપ્તિરૂપ ફળે સહિત
બહેય પ્રકારના કર્મોનો વિભાગ વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યો ॥૬॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—જે પરદારાતું અપહરણ કરેછે, જે પર-
દારાને બળાત્કારથી પામેછે (જાર) અને જે પરદારાને પ્રલોભાવીને પરની
સાથે ભેડી આપેછે (દૂતાદિ કર્મને કરનારા) તે આ ત્રણેય નરો
પારદાર્ય પ્રસંગથી નરકને પામેછે ॥૭॥ જે પરધનને અપહરે છે, જે પર-
ધનને અગ્નિ મુકવો વિગેરેવડે વિનાશ કરેછે, જે પરદોષને સૂચવે છે
(ચાડીયા) તે આ ત્રણેય નરો નિશ્ચે નરકને પામેછે ॥૮॥ જે પ્રપા-પાનીય-
શાળાને ભેદનારા, સલાસથાનોને ભેદનારા તથા જે સેતુઓ (પાળ-પાળ)
અને ગૃહોને ભેદનારા છે તે આ ચારેય નરો નિરયગામી માન્યા છે ॥૯॥
જે જનોને છેતરે છે, તેમાંપણ જે સ્ત્રીને છેતરે છે, તેમાંપણ જે અનાથા
કે આળા કે વૃદ્ધા સ્ત્રીને છેતરે છે તથા જે ભીતા-ભયાતુર સ્ત્રીને છેતરે છે
અને જે તપસ્વિની-દીન કે તપ પરા સ્ત્રીને છેતરે છે (તેના ધનધર્મોદિ
લોપથી) તે આ નરો નરકગામી માન્યાછે તે આ નરો ઉત્તરોત્તર પ્રબળ
પાપિષ્ઠ જાણુવા-સામાન્ય ઠગની અપેક્ષાએ સ્ત્રીને ઠગનારો મોટો પાપી છે,
તેની અપેક્ષાએ અનાથા (જેનો કોઈ પતિ આદિક રક્ષક નથી) આળા
વૃદ્ધાને ઠગનારો મોટો પાપી છે, તેની અપેક્ષાએ ભીતાને ઠગનારો અધિક
પાપી છે, તેની અપેક્ષાએ તપસ્વિની સ્ત્રીને ઠગનારો મોટો પાપી છે ॥૧૦॥
જેતો વૃત્તિચ્છેદ-શ્રાદ્ધપ્રાદિકની અવિકામા હેતુબુદ્ધિ ક્ષેત્ર વિગેરેનો વિનાશ

નિરયગા મતા ॥૧૧॥ સૂચકાઃ સન્ધિમેત્તારઃ પરવૃત્ત્યુપજીવકાઃ ।
અકૃતજ્ઞાશ્ચ મિત્રાણાં તે વૈ નિરયગા મતા ॥૧૨॥ પાપખંડા દૂપકા-
શ્ચૈવ સમયાનાં ચ દૂપકા ॥૧૩॥

કરેછે, જેતો ગૃહચ્છેદ-ગૃહસ્થાશ્રમમા ઉપયોગી વસ્તુઓનો વિચ્છેદ
કરેછે, જેતો દારચ્છેદ-વિવાહવિભેદ કરેછે અને જેતો મિત્રચ્છેદ-પરસ્પર
એક-૪ પ્રાણુવાળા મિત્રોને પરસ્પર વિપરીત સમજાવીને જુદા પાડેછે તે
આ ચારેય નરો નરકના અધિકારી થાયછે તે આ નરો ઉત્તરોત્તર
અધિક પાપી બાણુવા-વૃત્તિચ્છેદકની અપેક્ષાએ ગૃહચ્છેદક અધિક પાપી છે
ગૃહચ્છેદકની અપેક્ષાએ દારચ્છેદક મહા પાપી છે દારચ્છેદકની અપેક્ષાએ
મિત્રચ્છેદક મોટો પાપી છે વૃત્તિ વિશિષ્ટ થઈ ગઈ હોય પણ જે ગૃહ
હોય તો ગૃહમા દારા સાથે રહીને જેમતેમ દરરોજ દેહયાનાને પામે, ગૃહ
વિશિષ્ટ થઈ ગયું હોય પણ જે દારા હોય તો દારાસાથે ધર્મશાળામા કે
વૃશ્મભૂળમા રહીને ધર્માનુકેળા વૃત્તિને પામે, દારા વિશિષ્ટ થઈ ગઈ હોય
પણ જે મિત્ર હોય તો તેની સાથે રહેતા સર્વ વ્યથાએ રહિત થઈ સુખેથી
જીવે, માટે 'ઉત્તરોત્તર અધિક પાપી છે' એમ જે કહ્યું તે યુક્તજ્ઞ કહ્યું છે
॥૧૧॥ જે પરના છિદ્રો શત્રુઓને કે રાજપુરુષોને સૂચવે છે, જે વાદિપ્રતિ-
વાદીનો કલહોપશાંતિરૂપ સન્નનોએ કરાતો સધિ ભેદી નાખેછે, જે પરની
વૃત્તિથીજ ઉપજીવેછે-લાચ ભેવી આદિક અન્યાય માર્ગથી મેળવેલા પર
ધનથીજ જીવેછે અને જે મિત્રોનાપણુ અકૃતજ્ઞ-મિત્રે કરેલો ઉપકાર નહિ
ગણીને ઉત્તરો તેનો અપકાર કરેછે (કૃતાત્મી) તે આ ઉત્તરોત્તર અધિક
પાપિઓ હોઈને નરકને પામેછે ॥૧૨॥ જે પાપક-વેદવિનિદક છે, જે વેદિ-
કોના દૂષક છે, જે વેદિક ધર્મજ્ઞોએ કરેલા ધર્મસમયના દૂષક છે (પ્રમાણ
વેદ)ની અપેક્ષાએ પ્રમાતા (વેદિક)નું અને તેમની અપેક્ષાએ તેમણે કરેલા
સમય (ધર્મસંકેત)નું પ્રાણલ્ય કહેવાની ઈચ્છા હોવાથી ઉત્તરોત્તર અધિક
પણુ બાણુવ અથવા સમયના દૂષકો, સતોના દૂષકો અને પાપકો, એમ
અન્વય કરીએ તો પાપકોનું બીજાઓની અપેક્ષાએ અધિક પાપિપણુ કહેવા
ઈચ્છાયું છે) અને જે પ્રત્યવસિત-અવસિત-અધ્યવસાય, તે પ્રતિકૂળ જેનો

વિપમવ્યવહારાશ્ચ વિપમાશ્ચૈવ વૃદ્ધિષુ । લામેષુ વિપમાશ્ચૈવ તે વૈ
નિ० ॥૧૪॥ દ્યુતસંવ્યવહારાશ્ચ નિપ્પરીક્ષાશ્ચ માનવાઃ । પ્રાણિર્હિંસા-
પ્રવૃત્તાશ્ચ તે વૈ નિ० ॥૧૫॥ કૃતાશં કૃતનિર્દેશં કૃતમક્તં કૃતશ્રમમ્ ।
મેર્દયં વ્યપકર્ષન્તિ તે વૈ નિ० ॥૧૬॥ પર્યશ્નન્તિ ચ યે દારાનગ્નિમૃ-

છે તે પ્રત્યવસિત કહેવાય, અર્થાત્ અનુકૂળમાંપણુ પ્રતિકૂળ અધ્યવસાય-
વાળા. અથવા વેદ્યકી વૈદિકથકી અને તેમના સમયાચારથકી પ્રત્યવસિત-
વિરુદ્ધ અધ્યવસાયવાળા છે, (પ્રકરણને લીધે આ અર્થ કયોછે) દૂષકોતો
દૂષણમાત્રમાં પ્રવર્તેલા હોયછે, આતો વિરુદ્ધ અધ્યવસાય સ્વભાવવાળા છે,
મોટે એનો પૂર્વની અપેક્ષાએ વિશેષ જાણુવો. તે આ ચારેય નરો નરકને
પામેછે ॥૧૩॥ જેના વ્યવહારો વિપમ-ત્રણુ કરણથી સમ નથી, મનમાં કાંઈક
હોય અને જોલે ત્યારે કાંઈક અને કરે ત્યારે કાંઈક; એમ જુદુ જુદુ હોય
અને જે વૃદ્ધિમાં વિષમ-દ્વિગુણાદિ વ્યાજ લઈને કરજદારનું સર્વસ્વ અપ-
હરી લેવામાં પ્રવર્ત્યા હોય અને જે લાલમાં વિષમ-મૂળ ધનથકી બમણો
લાલ લેનારા છે; એટલે એક રૂપીયાએ વેચાતું લીધેલું કે મળેલું અનાદિ
વસ્તુ પાંચ કે દશ કે વીશ રૂપીયાનો લાલ મળતાં વેચી દે છે, તે આ
ત્રણેય નરો નરકના ભાગી થાયછે ॥૧૪॥ જે માનવો જુગાર રમવાના
ધંધાથી મેળવેલા ધનથીજ દેહયાત્રાદિ સર્વ વ્યવહારને કરેછે અને જે
ગુણહોપની પરીક્ષા કર્યા વિના માન આપે છે કે અપમાન કરેછે, અથવા
અપરાધની પરીક્ષા કર્યા વિના દંડ કરેછે અને જે પ્રાણિપીડામાંજ એક
પ્રવર્તનારા છે તે આ સર્વે નરકના ભાગી થાયછે ॥૧૫॥ ‘આ પ્રતિદિન
ઉપસેવન કરવાથી કાંઈપણુ આપશે’ એમ આશા રાખી રહેલો, (દાસ કે
યાચક) ‘આટલું આ તને હું આપીશ’ એમ ધણીએ જેને નિર્દેશ-પ્રતિજ્ઞા
કર્યો હોય, મૂલ્ય લઈને બતાવેલું કાર્ય કરનારો અને કાંઈપણુ આશાથી નેણું
પરિશ્રય કર્યો હોય, આ ચાર જાણુને જે નરો ધણીના કાનમાં આડુઅવળું
સમજાવીને ભેદ ઉપાયોવડે તેના થકી નિરાશપણે જુદા પાડી દેછે તે નરો
નરકને પામેછે ॥૧૬॥ જે નરો દારા (પોતાની પત્ની)ને પણ છેતરીને જમેછે
તથા જે અગ્નિ ભૂત્ય અતિથીને અતિલંઘન કરીને જમેછે અને જે દેવ

ત્યાતિર્થીસ્તથા । ઉત્સન્નપિતૃદેવેજ્યાસ્તે ચૈ નિ૦ ॥૧૭॥ વેદવિક્રયિ-
 ણશ્ચૈવ વેદાનાં ચૈવ દ્રુપકાઃ । વેદાનાં લેખકાશ્ચૈવ તે ચૈ નિ૦ ॥૧૮॥
 કેશવિક્રયકા રાજન્વિપવિક્રયકાશ્ચ ચે । વિકર્મભિર્યેં જીવન્તિ તે ચે
 નિ૦ ॥૧૯॥ શસ્ત્રવિક્રયિકાશ્ચૈવ શસ્ત્રાણાં કર્તૃકાસ્તથા । શલ્યાનાં
 ધનુષાં ચે ચ તે ચૈ નિ૦ ॥૨૦॥ શિલામિઃ શકુભિર્વાપિ શ્વઘ્નૈર્યા
 તીક્ષ્ણકણ્ઠકૈઃ । ચે માર્ગમનુરુન્ધન્તિ તે ચૈ નિ૦ ॥૨૧॥ ઉપાધ્યાયાંશ્ચ
 મૃત્યાંશ્ચ મક્તાંશ્ચ સ્વસમાધિતાન્ । ચે ત્યજન્ત્યત્ર નિર્દોષાંસ્તે ચૈ નિ૦
 ॥૨૨॥ અદાન્તદમકાશ્ચૈવ નસાનાં વેધકાશ્ચ ચે । વન્ધકાશ્ચ પદ્માનાં

પિત્રિઓનું તર્પણ નહિ કરીને જમીએ તે આ નરો નરકને પામનારા માન્યાએ
 ॥૧૭॥ જે નરો વેદવિક્રયી-મૂલ્ય લઈને વેદપારાયણનું કૃળ મૂલ્ય દાતાને
 આપે છે અથવા મૂલ્ય લઈને વેદ લણાવે છે, જે ત્રૈગુણ્ય વિષયવાળા
 વેદોને તેનું તાત્પર્ય બાણ્ય વિના 'રજતમથી અભિભૂત અને રાગદ્વેષથી
 ભરપુર એવા જનોને તેમના તેમના અભિલષિત અર્થના ઉપાયોને બાંધ કર-
 નારો આ વેદ કેમ પ્રમાણ કોટીમાં પ્રવેશને યોગ્ય છે' (અપ્રમાણ છે) એમ
 દૂષણ આપે છે, જે વેદોને મૂલ્ય લઈને લખે છે અથવા વેદોનું અથુદ્ધ પુસ્તક
 લખે છે, તે આ ત્રણેય નરો નિરયના અધિકારી છે ॥૧૮॥ દે રાજન્ ! જેમની
 ચામર કબળ વિગેરે વાળ વેચવા, સોમલ વત્સનાગ વિગેરે વિષ વેચવું, તરવાર
 વિગેરે પ્રાણાપહારી આયુધ વેચવાં, બાણ અને ધનુષ વેચવા તથા શસ્ત્રો બના-
 વવાં અને વિકર્મ-પોતપોતાના વર્ણાશ્રમવિરૂદ્ધ કર્મ કરવું, આ બધું આલ-
 વિકા હોય તે આ નરો નરકના નિવાસી માન્યા છે ॥૧૯-૨૦॥ જે નરો
 પથ્થર નાંખીને કે ખીલા ઘાલીને કે ખાડો ખોદીને કે તીક્ષ્ણ બાવળીયા આદિ-
 કના કાંટા નાંખીને જવાના માર્ગને રોકે છે-આતરે છે તે પણ નરકના અધિ-
 કારી માન્યાએ ॥૨૧॥ લોકમાં જે નરો લોભાદિદોષે વર્તત, પોતાનો સમાશ્રય
 કરી રહેલા ઉપાધ્યાય-વિદ્યાપાઠકોને લાગ કરી દે છે અને જે કામાદિદોષે
 વર્તત, પોતાનો મમાશ્રય કરી રહેલા બૃત્ય-ચાકરોને લાગ કરી દે છે અને
 જે કપટાદિદોષે વર્તત, પોતાનો સમાશ્રય કરી રહેલા બંક-નોકરોને લાગ
 કરી દે છે. તે આ ત્રણેય નરો નરકને પામનારા માન્યાએ કૃળપરંપરાગત હોય

યે તે વૈ નિ० ॥૨૩॥ અગોત્તરશ્ચ રાજાનો ચલિપદ્માગતસ્કરાઃ । નમર્યા
શ્વાપ્યદાતારસ્તે વૈ નિ० ॥૨૪॥ ક્ષાન્તાન્દાન્તાંસ્તથા પ્રાશ્નાન્દીર્ઘકાલં
સહોપિતાન્ । ત્યજન્તિ કૃતકૃત્યાન્ યે તે વૈ નિ० ॥૨૫॥ एते निर-
यगाः प्रोक्ता नरा दुष्कृतकारिणः । भागिनः स्वर्गलोकस्य ये तान्
चक्ष्म्यथ भूपते ! ॥૨૬॥ દાનેન તપસા ચૈવ સત્યેન શ્રદ્ધયાપિ ચ ।
યે ધર્મમનુર્વર્તન્તે તે નરા' સ્વર્ગગામિનઃ ॥૨૭॥ शुश्रूषामिस्तपोमिश्च
विद्यामादाय चा धनैः । ये प्रतिग्रहनिःक्षेपस्ते नराः० ॥૨૮॥ भया-
होभात्तथा क्रोधादारिद्र्याद्व्याधिधर्पणात् । सत्कृत्यं न विमुञ्चन्ति

તે ભૂલ્ય અને પોને નવો રાખ્યો હોય તે લક્ષ્મણ એવો ભેદ સમજવો ॥૨૨॥ જે
નરો નહિ દમન કરવા યોગ્ય વત્સોને વૃષણુવિચ્છેદ વિગેરેવડે દમન ડગેછે
અને જે નાસિકાવેધથી દમ્રેછે અને જે પશુઓને અમમયમા (સમય
વિના) કે અસ્થાનમા બાધી રાખેછે-રોટી રાખેછે, તે આ ત્રણેય નરો
નરકે જાય છે ॥૨૩॥ જે રાત્રીઓ પ્રભાતોના રક્ષણ થકી વિમુખ જોઈને
છકા ભાગડપ કરને કેવળ અપહરે છે અને જે પોને ધનાઢ્ય હોઈને પણ
દીન જનોને આપના નથી, તે આ પણ નરો નરકે જનારા માન્યા છે ॥૨૪॥
શમઃપ્રાદિશુલે સપત્ર, પ્રજાશાળી, બહુકાળ પોતા સાથેજ રહેવા, પ્રયોજ-
નની અપેક્ષા નહિ રાખીને ઉપકાર કરનારા એવા પુરૂષોને જે નરો અસમ-
યમા ત્યાગ કરી દેછે તે આ પણ નરકના નિવાસી માન્યા છે ॥૨૫॥

હે ભૂપતે ! એરીને નરકભાગી દુષ્કૃતકારી આ નરો કહ્યા, હવે સ્વર્ગ
ભાગી સુકૃતકારી જે નરો છે તે તમોને કહું છું તેને સાલજો ॥૨૬॥ આ
નરો સ્વર્ગના ભાગી છે-જે નરો દાન તપ સત્ય અને શ્રદ્ધાથી પણ ધર્મને
અનુવર્તે છે-દાનાદિ ધર્મપાત્રોને પાવનથી પોપણુ કરેછે તે સ્વર્ગને પામેછે
॥૨૭॥ જેઓ ગુરૂની પરિચર્યા કરીને કે વિદ્યાર્થીને ઉચિત તપશ્ચર્યા કરીને
કે ગુરૂને પુષ્કળ ધન આપીને તેમને રાજ કરીને તેમના થકી વિદ્યા મેળ-
વીને પ્રતિગ્રહથી પરાદુમ્બ રહેછે-પ્રતિગ્રહ કરતા નથી, તે નરો સ્વર્ગના
અધિકારી છે ॥૨૮॥ જે નરો ક્રોધના લયને લીધે કે ક્રોધનોપને લીધે કે
લોભનોપને લીધે કે દારિદ્ર્ય અને લીધે કે વ્યાપિપગલવને લીધે પણ

તે નરા ૦ ॥૨૯॥ ક્ષમાવન્તશ્ચ ધીરાશ્ચ ધર્મકાર્યેષુ ચોત્થિતા । મદ્ર
લાચારસમ્પન્નાસ્તે નરા ૦ ॥૩૦॥ નિવૃત્તા સર્વમાસેભ્ય પરદારેભ્ય
પૃથ્વ ચ । સુરાભ્યો યે ચ મદ્યેભ્યસ્ત નરા ૦ ॥૩૧॥ આશ્રમાણાં ચ પા
તાર કુલસત્કર્મણાં તથા । દેશાનાં નગરાણાં ચ તે ન ૦ ॥૩૨॥ સર્વર્હિ-
સાનિવૃત્તાશ્ચ નરા સર્વસહ્યાશ્ચ યે । સર્વસ્યાથ્રયભૂતાશ્ચ તે ન ૦ ॥૩૩॥
માતર પિતર ચૈવ શુશ્રૂષન્તિ ગુરુશ્ચ યે । જિતેન્દ્રિયા મિતાહારાસ્તે
ન ૦ ॥૩૪॥ આલ્યાશ્ચ ચલવન્તશ્ચ યૌવનસ્યા અપીહ યે । ભવન્તિ

સત્કૃત્યને ત્યાગ કરતા નથી તેઓ સ્વર્ગને પામનારા છે ॥૨૯॥ જે અપરા
ધિઓવિષેષણુ ક્ષમાશીલ છે, જે આપત્તિમા પણ ધૈર્યશાળી છે, જે
ધર્મકાર્યમા નિત્ય ઉદ્યમી છે અને જે સર્વનુ મગળ કરવામા તત્પર
છે, અથવા 'અદ્રોહ પ્રાણિમાત્રસ્ય વર્જનં ચાનૃતસ્ય ચ । પ્રશસ્તાચરણ
નિત્ય યત્તન્મદ્ગલમુચ્યતે' આ સ્મૃતિમા કહેલા લક્ષણવાળા મગળના
આચરણે સંપન્ન છે, એવા નરો સ્વર્ગના ભાગી છે ॥૩૦॥ જે સર્વવિધ
ભાસ થકી નિવૃત્તિ પામેલા છે, (યજ્ઞશેષ ભાસ થકી પણ નિવૃત્ત થએલા,
દેમકે આજ પરમ મત કહ્યું છે) જે પરદારાને ચક્ષુષથીપણુ બેતા નથી
જે પણ પ્રકારની મુરા થકી નિવૃત્ત થએલા છે (સૌત્રામણીમાપણુ સુરા
અદણુ થકી નિવૃત્ત થએલા છે) અને જે અગીયાર પ્રકારના મદ્ય થકી
નિવૃત્ત થયાછે તે નરો સ્વર્ગના નિવાસી છે ॥૩૧॥ જેઓ વિદ્ધિતના આચર
ણથી અને નિપિદ્ધના વર્જનથી આશ્રમોનુ રૂડીરીને રક્ષણ કરેછે તથા
જે કુળપરપરાગત સત્કર્મોને આચરણથી રક્ષણ કરેછે તથા જે પોતાના
નગરને કે પોતાના દેશને અનિદનિવારણથી અને ઇદિપ્રાપણથી રક્ષણ
કરેછે તે નરો સ્વર્ગના અધિકારી કલા છે ॥૩૨॥ જે નરો સર્વ હિંસાથકી
નિવૃત્ત થએલા છે, (અગ્રીયોમીય પશુહનન થકી પણ નિવૃત્ત થએલા) જે
સર્વસહ-પોતાના પરિદ્રોહનેપણુ સહન કરેછે અને જે સર્વના આશ્રયભૂત-
ભતિ વિદ્યા વૃત્તની વિપ્રમતા નહિ ગણીને સર્વ દીનજનોને વૃત્તિદાનાદિકથી
આશ્રયભૂત થાયછે તે નરો સ્વર્ગને પામેછે ॥૩૩॥ જે માતા પિતા અને
મુરુની સેવાપરાયણ છે અને જે મિત્ર-અપ શુદ્ધ મુદર અજના સેવનવડે

નિર્મદા નિત્યં તે ન૦ ॥૩૫॥ અપરાદ્ધેષુ સસ્ત્રેહા મૃદવો મૃદુવત્સલાઃ ।
 આરાધનસુલાશ્ચાપિ પુરુષાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥૩૬॥ સહસ્રપરિવેષ્ટાર-
 સ્તથૈવ ચ સહસ્રદાઃ । વ્રાતારશ્ચ સહસ્રાણાં તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ
 ॥૩૭॥ સુવર્ણસ્ય ચ દાતારો ગવાં ચ નૃપસત્તમ ! । અન્નામ્બુવાહનાનાં
 ચ તે ન૦ ॥૩૮॥ વૈવાહિકાનાં દ્રવ્યાણામધાનાં ચ યથોચિતમ્ ।
 દાતારો વાસસાં ચૈવ પુરુષાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥૩૯॥ વિહારાયસથોદ્યા-
 નકૂપારામસભાપ્રપાઃ । કારયન્તિ સ્વશત્રુયા યે તે ન૦ ॥૪૦॥ નિવે-
 શનાનાં ક્ષેત્રાણાં વસતીનાં ચ ભૂપતે ! । દાતારઃ પ્રાર્થિતાનાં ચ તે
 ન૦ ॥૪૧॥ સર્વભૂતદયાવન્તો વિશ્વાસ્યાઃ સર્વદેહિનામ્ । ત્યક્તર્હિ-

હતેન્દ્રિય છે તે નરો સ્વર્ગને પામે છે ॥૩૫॥ જેઓ આ લોકમાં બળ યૌવન
 ધનસંપત્તિનો સમુદાય સતે પણ સદા તેના તેના ગર્વે રહિત છે. ('યૌવનં ધન-
 સમ્પત્તિઃ પ્રભુત્વમવિવેકિતા । ઇકૈકમપ્યનર્થાય કિમુ યત્ર ચતુષ્ટયં' એવો
 લોકમાં પ્રવાદ છે) તે નરો સ્વર્ગને પામનારા માન્યા છે ॥૩૬॥ જેઓ મહા-
 પરાધિઓ વિષે પણ શ્લેષીલ છે, પ્રકૃતિથી મૃદુ-ખીલના હૃદયદર્શન
 માત્રથી દ્રવિત હૃદયવાળા છે, મૃદુજનો વિષે વત્સળતાવાળા છે અને નિષ્કા-
 રણ પરિચરણથી ખીલઓને સુખીજ કરે છે (પરપ્રીણન પરાયણ છે) તે
 નરો સ્વર્ગના ભાગી છે ॥૩૭॥ જેઓ સહસ્રાવધિ સાધુ શ્રાદ્ધણોને શુભાન-
 વડે પ્રીતિથી સંતૃપ્ત કરે છે, જેઓ સહસ્ર જનોને કે સહસ્ર રૂપ્યમુદ્રા
 સત્પાત્રોને આપે છે અને જે સહસ્રાવધિ મનુષ્યોના અનિષ્ટનિવારણ ઇષ્ટ-
 પ્રાપ્તિથી રક્ષણ કરનારા છે તે નરો સ્વર્ગને પામે છે ॥૩૮॥ હે નૃપસત્તમ !
 જે નરો સુવર્ણ ધેનુ વાહન અન્ન અને જળનું સત્પાત્ર વિપ્રોને પ્રદાન કરે છે,
 જેઓ વિવાહોપયોગી ધન અન્ન વસ્ત્રોનું યથોચિત દાન કરે છે તે સ્વર્ગને
 પામે છે ॥૩૯-૪૦॥ જે વિહાર (અગ્નિહોત્રશાળા) ગૃહ બગીચો ફુવો ઉપ-
 વન સલાસ્થાન અને પાનીયશાળાને યથાશક્તિ ધર્માર્થે કરાવે છે તે સ્વર્ગના
 અધિકારી કલા છે ॥૪૧॥ હે ભૂપતે ! જેઓ વટેમાર્ગને ઉતરવાનાં સ્થાનો,
 ક્ષેત્રો અને ઉપસ્કરે સહિત ગૃહો ધર્માર્થે આપે છે અને તેને અર્થાઓને પ્રા-
 થિત પદાર્થો આપે છે તે સ્વર્ગને પામે છે ॥૪૨॥ જે સર્વ ભૂતોવિષે દયાશીલ

સાસમાચારાસ્તે ન૦ ॥૪૨॥ પરસ્થે નિમંમા નિત્યં પરદારવિવર્જિતાઃ ।
 ધર્મલબ્ધાન્નમોક્તારસ્તે ન૦ ॥૪૩॥ માદૃષ્ટસ્ય સ્વયંચૈવ નિત્યં દુહિત-
 વન્નયે । પરદારેષુ વર્તન્તે તે ન૦ ॥૪૪॥ સ્તૈન્યાન્નિવૃત્તાઃ સતતં
 સન્તુષ્ટાઃ સ્વધનેન ચ । સ્વમાગ્યાન્યુપજીવન્તિ તે ન૦ ॥૪૫॥ પરદારેષુ
 યે નિત્યં ચરિતાવૃત્તલોચના । જિતેન્દ્રિયાઃ શીલપરાસ્તે ન૦ ॥૪૬॥
 ઋક્ષણાં વાળીં નિરાવાધાં મધુરાં દોષવર્જિતામ્ । સ્વાગતેનામિભાપન્તે
 તે ન૦ ॥૪૭॥ પરુષં યે ન ભાપન્તે કટુકં નિધુરં તથા । અપૈશુન્યરતાઃ
 સન્તસ્તે ન૦ ॥૪૮॥ પિશુનાં યે ન ભાપન્તે મિત્રમેદકરીં મિરમ્ । ઋતં
 મૈત્રં તુ ભાપન્તે તે ન૦ ॥૪૯॥ યે ઘર્જયન્તિ પારુષ્યં પરદ્રોહં ચ યે નરાઃ ।

છે, પરપીડાયકી પરાડ્મુખ છે, માટેજ સર્વ દેહિઓને વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય
 છે (જેનાથી પ્રાણિમાત્ર ઉદ્દેગ પામતા નથી) તે નરો સ્વર્ગગામી માન્યા છે
 ॥૪૨॥ જે નરો નિત્ય પરધન પરદારાયકી પરાડ્મુખ છે અને જે ધર્મથી પ્રાપ્ત
 થએલા અન્નથી દેહપોષણ કરનારા સતુષ્ટ છે તે સ્વર્ગને પામે છે ॥૪૩॥
 જેઓ માતા બેન દીકરીને વિષેજ જેમ જેમ પરદારાવિષે લાજિ સ્નેહથી
 નિત્ય અનુવર્તે છે તેઓ સ્વર્ગને પામે છે ॥૪૪॥ જેઓ ચોરકર્મ થકી નિવૃત્ત
 થયા છે, જેઓ પોતાના લાભને અનુસારે મળેલા ધનથી નિત્ય સંતુષ્ટ રહે છે
 તેઓ સ્વર્ગને પામે છે ॥૪૫॥ જેઓ જીતેન્દ્રિય, બ્રહ્મચર્યાદિ સદ્વૃત્ત
 પરાયણ થઇને પરસ્ત્રી થકી નિત્ય નેત્રવૃત્તિને પાછી વાળી લેનારા છે
 તેઓ સ્વર્ગના લાગી થાય છે ॥૪૬॥ જે નરો પોતાને ત્યા આવેલાને સ્વાગત
 (સુખેથી આગ્ન્યા) થી બોલાવે છે અને તેમની સાથે દોષવર્જિત-પર
 દોષપ્રકાશનાદિરૂપ દોષે વર્જિત, મધુરા-પ્રકૃતિથી અને પ્રિયૈકપરતાથી
 માધુર્યે સપન્ન, નિરાબાધા-ક્રોધનેપણુ પીડા ન થાય એવી, શ્લક્ષ્ણા-
 સુકુમાર ગુણહીવાળી વાણીને બોલે છે તેઓ સ્વર્ગના અધિકારી થાય છે
 ॥૪૭॥ જેઓ ચાડીયાપણાએ રહિત થઈ, પૃથ્વ-સ્નેહ વિનાનુ લુપ્ત,
 કટુક-કર્ણુકઠોર અને નિધુર-અતિવાદે યુક્ત એવું વચન ક્યારેયપણુ ઉચ્ચા-
 રતા નથી તેઓ સ્વર્ગને પામે છે ॥૪૮॥ જે નરો પિશુના-ખળતાવાળી અને
 મિત્રોને પરસ્પર ભેદ કરનારી વાણીને બોલતા નથી કિંતુ ઋત-સત્ય પ્રિય

સર્વભૂતસમા દાન્તાસ્તે ન૦ ॥૫૦॥ ન કોપાહ્વાહરન્તે યે વાચં હૃદય-
દારિણીમ્ । સાન્ત્વં વદન્ત્યપિ ક્રુદ્ધાસ્તે ન૦ ॥૫૧॥ ગ્રામે ગૃહે વા ય-
દ્રવ્યં પારક્યં વિજને સ્થિતમ્ । નામિનન્દન્તિ યે નિત્યં તે ન૦ ॥૫૨॥
તથૈવ પરદારાન્ યે કામવૃત્તાન્ રહોગતાન્ । મનસાપિ નહીચ્છન્તિ
તે ન૦ ॥૫૩॥ શત્રું મિત્રં ચ યે નિત્યં તુલ્યેન મનસા નરાઃ । ભજન્તિ
મૈત્રાઃ સદ્ગમ્ય તે ન૦ ॥૫૪॥ શ્રુતવન્તો દયાવન્તઃ શુચયઃ સત્યસ-
ક્કરાઃ । સૈરથૈઃ પરિસન્તુષ્ટાસ્તે ન૦ ॥૫૫॥ શ્રદ્ધાવન્તો મૈત્રવન્તશ્ચો-
ક્ષાશ્ચોક્ષજનપ્રિયાઃ । ધર્માધર્મવિદો નિત્યં તે ન૦ ॥૫૬॥ ન્યાયોપેતા

મિત્રભાવવાળી વાણીનેજ બોલે છે તે સ્વર્ગના ભાગી છે ॥૪૮॥ જે નરો
ચતુર હોઈને પાશ્વ-પરદ્રોહાદિકે વર્ણત અને સર્વ ભૂતોમાં સમ-સમ-
શુદ્ધિવાળા છે તે સ્વર્ગના ભાગી છે ॥૫૦॥ જે નરો ક્રોધ ઉપજે એવી
વાણીને સુંણીનેપણુ પરજનના હૃદયને વિદારણ કરનારી વાણીને એકવારપણુ
ઉચ્ચારતા નથી તથા કોઈ નિમિત્તયોગથી કોપ પામીનેપણુ સાંત્વ વચન
બોલેછે તે સ્વર્ગને પામેછે ॥૫૧॥ જેઓ પોતાના ગામમાં કે ગૃહમાં કે
માર્ગમાં કે જનવર્ણત પ્રદેશમાં પડી રહેલા પારકા દ્રવ્યને સદૈવ અભિનદન
કરતા નથી-‘અહો !! આ ધન મળ્યું’ એમ હર્ષ પામતા નથી (ઈચ્છતા
નથી) તેઓ સ્વર્ગને પામેછે ॥૫૨॥ તેમજ જે નરો કામકલુષિત ચિત્તવાળી,
તેને માટે જ્યાં ત્યાં રજળનારી, એકાંતમાં આવી મગેલી પણુ પરનારી-
ઓનો પ્રસંગ મનથીપણુ નહિ કરીને દૂર ખસી જાયછે તે સ્વર્ગને પામેછે
॥૫૩॥ જે જનો સર્વત્ર મિત્રભાવે યુક્ત થઈને, શત્રુનેપણુ પામીને મિત્રની
પેઠ નિત્ય પ્રીતિપૂર્ણુ મનથી લાગેછે-સેવેછે તે સ્વર્ગને પામેછે ॥૫૪॥ જે
નરો શ્રુત (શાસ્ત્રાધ્યયન) શૌચ દયા સત્યાદિશીલ છે અને યાચના કર્યાં
વિના પ્રાપ્ત થએલા અર્થોથી સંતુષ્ટ વર્તેછે તે સ્વર્ગના અધિકારી છે ॥૫૫॥
જેઓ સર્વદા શ્રદ્ધા મૈત્રીએ સંપન્ન છે, ત્રણેય કરણમાં શુદ્ધ છે, (જેવું
મનમાં હોય એવુંજ બોલે અને એવીજ ક્રિયા કરે) તેવા શુદ્ધ જનોજ
જેમને પ્રિય હોય છે અને ધર્માધર્મના વિવેચનમાં એક તત્પર છે તેઓ
સ્વર્ગના ભાગી છે ॥૫૬॥ જે નરો ન્યાયયુક્ત હોય, સદ્ગુણ સંયુક્ત હોય,
સદા દેવ દ્વિજની પરિચર્યાપરાયણ હોય અને દેહયાત્રામાત્રને સમુચિત

ગુણોપેતા દેવદ્વિજપરા સદા । યથોચિતોદ્યોગપરાસ્તે નરા સ્વર્ગ
 ગામિન ॥૫૭॥ એવ સત્કર્મલક્ષ્યા યે ભવન્તિ પુરુષા દ્વદ્વ । સર્ગ
 યાન્તિ ત એવેતિ જાનીદિ નૃપસત્તમ ! ॥૫૮॥ માનુષ્યં દુર્લભ પ્રાપ્ય
 સત્કર્માણ્યેવ યે નરા । દિત્વેતરાણિ કુર્વન્તિ તે ધન્યા સન્તિ
 મૂતલે ॥૫૯॥ સુવ્રત ડવાચ—ઇત્યાશ્રુત્ય પ્રમોદ્યાન્ય સ રાજા મુદિતો
 નૃપ ! । અન્યેઽપિ મક્તા સફલા સંહૃષ્ટાસ્ત વચન્દિરે ॥૬૦॥ તતો
 દ્વિતીયે દિવસે ગ્રાહ્યણાન્ત સહસ્રશ । મોજયામાસ ભગવાસ્તદિ
 ટૈર્મિષ્ઠમોજનૈ ॥૬૧॥ દૂરદેશાગતોલોકાન્ વ્યસૃજત્સ તત પ્રમુ ।
 શતપ્રોશીયલોકાસ્તુ પ્રાયશો ન યયુસ્તત ॥૬૨॥ શ્રવણં ગુણકી
 ર્તનં હરે સ્મરણ ચાર્ચનવન્દને તથા । સતત નૃપ ! કુર્વતા યયુ
 ક્ષણસામ્યેન દિનાનિ તત્રુણામ્ ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસંજીવનનામ ધૃતચંપ્ર
 કાર્યાયનગ્રામે સર્ગનરકગામિપુરુષશ્ચમણિરૂપણનામા ચતુર્દશોઽધ્યાય ॥૧૪॥

પ્રયત્નશીલ હોય તે આ સર્વે નરો સ્વર્ગને પામેછે ॥૫૭॥ હે નૃપસત્તમ !
 એરીતે આ લોકમા જે પુરુષો સત્કર્મોમા નિષ્ઠાવાળા થાયછે તે પુરુષો
 નિશ્ચે સ્વર્ગને પામેછે એમ તમો બાણો ॥૫૮॥ જેઓ આ દુર્લભ માનુષ
 જન્મને પામીને અસત્કર્મોને પરિત્યાગ કરીને સત્કર્મોનેજ કરેછે તેજ પુ
 રુષો ભૂતળમા ધન્યભાગી છે ॥૫૯॥ સુવ્રતમહારિ કહેછે—હે નૃપ ! આજુ
 ભગવાને કહેલું વચન ઉત્તમરાજ અને બીજા પણ બધા ભક્તો સાક્ષીને
 પરમ હર્ષ પામીને ભગવાનને સ્તુતિપૂર્વક નમસ્કાર કરવા લાગ્યા ॥૬૦॥
 તેપછી દ્વાદશી દિવસે ભગવાને હજારો હજાર ગ્રાહ્યણોને તદ્વિષ્ટ મિષ્ટ શ્રેષ્ઠ
 ભોજનોવડે જમાવ્યા ॥૬૧॥ તેપછી પ્રભુ શ્રીહરિએ બહુ દૂર દેશો થકી
 દર્શનાર્થે આવેલા પોતાના ભક્તજનોને તેમના તેમના દેશપ્રતિ જવાની
 આજ્ઞા આપી સો ગણ પરિમિત દેશ થકી આવેલા ભક્તોતો બહુધાપણે
 ત્યાથી ગયા નહિ તેમનાજ સન્નિધિમા રહ્યા ॥૬૨॥ હે નૃપ ! ત્યા પરા
 ભક્તિથી ભગવાનનું ચરિત્રશ્રવણ તથા ગુણકીર્તન તથા સ્મરણ અર્થેન
 વદનાદિકને પ્રતિદિન કરતા તે ભક્તજનોને દિવસો ક્ષણવત વીતિ ગયા
 ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે કાર્યાયનગ્રામે સ્વગ
 નરકગામિપુરુષલક્ષણનિરૂપણનામા ચતુરોઽધ્યાયઃ ॥૧૪॥

સુવ્રત ઉવાચ—પ્રયોધિન્યુત્સવેડતીતે તતો દેશં નિજં નિજમ્ ।
 દૂરદેશીયલોકેષુ ગચ્છત્સ્વેવાજ્ઞયા પ્રભોઃ ॥૧॥ હેમન્તસિંહો નૃપ-
 તિર્ભક્તવાત્સલ્યમીશિતુઃ । તત્ર દૃષ્ટ્વા નિજગૃહે વ્યથિત્સત્તાદશો-
 ત્સવમ્ ॥૨॥ સહ સ્વદેશીયજનૈઃ પરિવારેણ ચાત્મનઃ । તત્રૈવોવાસ-
 નગરં નિનીપુઃ સ નિજં હરિમ્ ॥૩॥ વાસ્તોરેવ ગૃહે સચ્યુર્વસંસ્તે-
 નાતિમાનિતઃ પ્રાર્થનાવસરં પશ્યન્ વ્યત્યક્રામદિનત્રયમ્ ॥૪॥
 ગદ્ગાહ્યા તસ્ય માતા ચ માર્યા જવહરાભિધા । ભ્રાતા ચાનૂપસિંહા-
 હ્યસ્તદ્ધાર્યા પ્રાણસંજ્ઞિકા ॥૫॥ અદિતિર્ભગિની તસ્ય મોટિન્યાહ્યા
 ચ વન્ધુજા । ઇત્યાદિભિશ્ચ સ્વજનૈઃ સહિતઃ સ નરાધિપઃ ॥૬॥
 મયરામપ્રભૃતિભિસ્તદેશીયૈશ્ચ પૂરુષૈઃ । લાડિનીપ્રમુખાભિશ્ચ તદ્દેશ-
 સ્ત્રીમિરન્વિતઃ ॥૭॥ ચતુર્થે દિવસે પ્રાતઃ સમાયામાસ્થિતં પ્રભુમ્ ।

૧ અધ્યાય ૧૫ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! પ્રયોધિનીનો ઉત્સવ વ્ય-
 તીત થયો અને ભગવાનની આજ્ઞાથી દૂર દેશીય લોકો કારીયાણી આમથકી
 પોતપોતાને દેશ જવા ઉઘમી થયા. ત્યારે હેમન્તસિંહ (જીજીભાઈ) રાજ
 ત્યાં ભગવાનનું ભક્તવાત્સલ્ય લાળીને પોતાને ઘેર તેવો ઉત્સવ કરવાનો
 મનોરથ ધારીને, ભગવાનને પોતાને નગર (જુનાગઢ) તેડી જવાની વાંછાથી
 પોતાના દેશના હરિજનો અને પોતાના પરિવાર જનોની સાથે ત્યાંજ રદ્યા
 ॥૧-૩॥ તે આ રાજ ગંગા નામની પોતાની માતા, જવહરા નામની ભાયાં,
 અનુપસિંહ નામના ભ્રાતા, પ્રાણસંજ્ઞાની તેમની ભાયાં, અદિતિ નામની
 પોતાની ભગિની, મોટિની નામની બન્ધુજા, (પિતૃવ્યભાંધવમુતા) ઇત્યાદિ
 સ્વજનો તથા મયારામપ્રમુખ સ્વદેશીય પુરુષો અને લાડિનીપ્રમુખ સ્વદે-
 શીય સ્ત્રીયોએ સહિત સખા વાસ્તુ નૃપનાજ ગૃહમાં રહેતાં તેમણે બહુ
 સન્માન કર્યા થકા પ્રાર્થનાવસરની રાહ જોતાં ત્રણ દિવસ ત્યાંજ રહ્યા

૧ આ અધ્યાયમાં હેમન્તસિંહ અને સુરામજ્ઞાના આમંત્રણથી ભગવાને તેમના
 પુરુષપ્રતિ જવાનું કરેલું સંમંત્રણ (ખાનગી વિચાર) નિરૂપણ કર્યું છે.

પ્રણમ્ય પ્રાર્થયામાસ પ્રસન્નં સમવેક્ષ્ય તમ્ ॥૮॥ હૈમન્તસિંહ ઉવાચ—
 ભગવન્સર્થલોકેશ ! ભક્તચત્સલ ! સત્પતે ! ! દાસે મયિ કૃપાં કર્તુ
 ત્વત્પદૈકાશ્રયેઽર્હસિ ॥૯॥ ઉત્સવોઽન્ન યથા સ્વામિન્ ! કૃતસ્તદ્દન્મ-
 માલયે । કર્તવ્યો ભવતા ભૂમન્સદ્ધર્માધ્વપ્રવર્તક ! ॥૧૦॥ ભક્તપ્રિ-
 યસ્ય તે નાથ ! સ્વભક્તેષ્વલિલેષ્વપિ । સમાના વૃત્તિરેવાસ્તિ નિર્ધ-
 નેષુ ધનિષ્વપિ ॥૧૧॥ અસ્મદેશીયલોકાસ્તુ જીર્ણદુર્ગાગમં તવ ભૃશ-
 મિચ્છન્તિ ભગવન્વૃદ્ધેયં જનની ચ મે ॥૧૨॥ તદા વદ્ધાઞ્જલિપુટો
 મયરામદ્વિજોઽવ્રવીત્ । ભગવન્નેવમેવ ત્વં કર્તુમર્હસિ સર્વથા ॥૧૩॥

॥૪-૯॥ ચોથે દિવસે પ્રાતઃકાળે સભામાં વિરાજમાન ભગવાનને પ્રસન્ન
 વદનારવિદવાળા ભેદને (પ્રાર્થનાનો અવસર ભણી) પ્રણામ કરીને એમ
 પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે ॥૮॥ હે ભગવન્ ! આપ સંતોના પતિ અને સર્વ
 લોકના ઇશિ છે તેવા આપના ચરણની પરિચર્યા થકી બીજા કયો પુરુષાર્થ
 પુરૂષને છે ? કોઈ પણ નથી. તો તેનીજ એક કામનાવાળો, આપના પદના
 એક સમાશ્રયવાળો દાસ મારી ઉપર કૃપા કરવાને યોગ્ય છે, તમો ભક્ત-
 વત્સળ છે ॥૯॥ આ મારી પ્રાર્થના છે—હે સ્વામિન્ ! હે ભૂમન્ ! જેમ
 આપે કારીયાણીમાં ઉત્સવ કયો તેમજ દાસના ઘરને ચરણરજથી અલંકૃત
 કરીને ત્યાં ઉત્સવ કરવો તમો સદ્ધર્મ માર્ગના પ્રવર્તક છો. આપ નાથની
 ભક્તો વિષે પ્રીતિ અત્યધિક વર્તે છે. તમારે ભક્તો મધ્યે ભતિથી કે વિદ્યાથી
 કે ધનથી કોઈ અત્યધિક કે કોઈ ન્યૂનપણુ નથી, કેમકે ભક્તપ્રિય તમારે
 અધ્યાય પોતાના ભક્તો વિષે સમાન વૃત્તિજ છે. (તો અક્રિયન મંદ એવાપણુ
 અમારી ઉપર કૃપા કરો) વળી હે ભગવન્ ! આ અમારા દેશની પ્રજાઓ
 આપનું જુનાગઢપુરપ્રતિ આવતું ઇચ્છે છે. વળી આ મારી વૃદ્ધ માતાતો
 વિશેષપણે વાંછે છે ॥૧૦-૧૧॥ હે રાજન્ ! તે સમયે મયારામ વિપ્ર બે
 હાથ ભેરીને એમ બોલ્યા કે—હે ભગવન્ ! આ હેમન્તસિંહની પ્રાર્થના અવ-
 શ્યજ આપ પરિપૂર્ણ કરવાને યોગ્ય છે ॥૧૨॥ હે હરે ! દેવજ અમારોજ
 આ મનોરથ છે એમ નહિ, કિંતુ અમારા દેશના સર્વકોઈ જનોનો આ
 મનોરથ છે. સર્વજનો બહુ દિવસથી આપના આગમનની રાહ ભેઈ

પ્રતીક્ષન્તે જનાઃ સર્વે દેશેઽસાકં તવાગમમ્ । ભક્તકલ્પદ્રુમ-
સ્તેષાં પૂરય ત્વં મનોરથમ્ ॥૧૪॥ ત્વદર્થમેવ સમ્મારાઃ સમ્મૃતાઃ
સન્ત્યનેન ચ । રાક્ષાતોઽસ્ય પ્રભો ! તૂર્ણં કુરુ પૂર્ણં મનોરથમ્ ॥૧૫॥
ઇત્યર્થિતસ્તેન રાક્ષા વૃદ્ધભદ્રેન તેન ચ । તન્નિષ્કપટભાવશ્ચઃ પ્રીતો
ભૂષાવદત્પ્રભુઃ ॥૧૬॥ આગમિપ્યામિ નૃપતે ! ત્વત્પુરં મુનિભિઃ સહ ।
તવ નિષ્કપટ ભાવમહં જાનામિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૭॥ ઇત્યં વદત્યેવ
હરૌ નાગટકપુરાધિપઃ । સૂરો વદ્ધાઙ્ગલિપુટસ્ત્રાગચ્છત્વરાન્વિતઃ
॥૧૮॥ નામ્ના સાતિશ્ચ તત્પત્ની ધન્યા વદ્ધશ્ચ તત્સુતે । નાથાશ્ચ-
સ્તત્સુતશ્ચૈતે તત્પશ્ચાદાયયુર્દ્રુતમ્ ॥૧૯॥ તત્પુરાધિકૃતો વૈશ્યો
નામ્ના સિંહઃ સમાર્યકઃ । સોઽપ્યાગતોઽથ તૈઃ સાકં નત્યા સૂરોઽ-
ઘ્રવીહરિમ્ ॥૨૦॥ ભગવન્સુપુરં નેતું ત્વામહં સમુપાગતઃ । વહ્ન્યહા-

રહાછે તો ભક્તકલ્પદ્રુમરૂપ આપ તે સર્વનો મનોરથ પૂરણ કરવાને યોગ્ય
છો ॥૧૪॥ હે પ્રભો ! આ રાક્ષસે આપના ચરણની પરિચર્યા માટે અપે
ક્ષિત સમય સામગ્રીઓ બહુ વખતથી લાવીને ભેગી કરી મુકી છે, તો
એમનો મનોરથ આપ જલદીજ પરિપૂર્ણ કરો ॥૧૫॥ હે ભૂપ ! આ પ્રકારે
તે રાક્ષ હેમતાસિંહે પ્રાર્થના કરેલા અને વૃદ્ધ બટ મયારામે પ્રાર્થના કરેલા
ભગવાન તેમનો નિષ્કપટ ભાવ બહુને પ્રીતિથી તેમના પ્રતિ બોલ્યા કે-
॥૧૬॥ હે નૃપતે ! તમારા પુરપ્રતિ મુનિઓની સાથે હું આવીશ તમારો
મારે વિષે જે નિષ્કપટ ભાવ (નિરૂપણ પ્રેમરસરૂપ) છે તેને હું નિશ્ચયથી
બહુધુ ॥૧૬॥ હે રાજા ! એમ ભગવાન કહે છે એજ અવસરે નાગડકા
પુરના અધિપતિ સૂરાખાચર બે હાથ બેડીને ત્વરાથી ત્યા આવી પહોંચ્યા
॥૧૭॥ તેમની સાતિ નામની પત્ની, ધન્યા અને વધુ નામની બે પુત્રીઓ અને
નાથો નામનો પુત્ર, આ સર્વે સખન્ધિ જનો તેમની પાછળ સત્વર આવી
પહોંચ્યા ॥૧૮॥ નાગડકાપુરમા પ્રધાન, (મુખી) વૈશ્ય ભતિનો, જેનું સિંહ
નામ છે, એવો પટલપણુ તેજસ્વતી નામની લાયા સાથે ત્યા આવી પહોંચ્યો
॥૧૯॥ તેપછી તે આ અનુયાયી જનો સાથે તે સૂર રાક્ષ ભગવાનને પ્રણામ
કરીને એમ બોલ્યા ॥૨૦॥ હે ભગવન ! આપને મારા પુરપ્રતિ તેડી જવાના

ન્યતીતાનિ સ્થિતસ્યામ મમ સ્વકૈઃ ॥૨૧॥ તસિન્મયિ કૃપાં કર્તુ
ત્વમર્હસિ નિજાશ્રિતે । ઇતિ સમ્પ્રાર્થયન્તં તં દૃષ્ટ્વા સોઽચિન્તયદ્વદિ
॥૨૨॥ ઉભાવેતાવપિ દૃઢં ભક્તૌ નિષ્કપટૌ મમ । સહ પ્રાર્થયતશ્ચ
દ્વો પ્રેષ્ટો ચોભૌ સમૌ મમ ॥૨૩॥ અવશ્યમેવ હિ મયા પ્રિયં કાર્યં
દ્વયોરપિ । આદૌ કસ્ય પુરં યામિ મેદો ન સ્યાદ્વથોભયોઃ ॥૨૪॥
ચિન્તયન્નિતિ તિષ્ઠ ત્વં વિચાર્ય કથયામિ તે । શ્યુક્ત્વા વાસમ-
યનં જગામ સત્ત્વરં હરિઃ ॥૨૫॥ મઞ્ચમાસ્થાય તત્પ્રદું સર્વશોઽપિ
નૃનાઽપ્યદૃત્ । બ્રહ્માનન્દં મુર્તિં નિત્યાનન્દં ચાઽઽદ્વાસ્ત સોઽનય !
॥૨૬॥ ઉપવિદ્ય રહઃસ્થાને સાકું તાભ્યાં સર્વેશ્વર । પપ્રચ્છ તો

સમયની રાહ જોયા કરતા, આપની સન્નિધિમા સબન્ધિ જનો સાથે રહેતા
મને બહુ દિવસો વીતી ગયા છે ॥૨૧॥ તો બહુ દિવસથી રાહ જોયા કરતા,
આપનાજ એક આશ્રયવાળા તે મારી ઉપર આપ કૃપા (મારે પુરે પધાર-
વાની) કરવાને યોગ્ય છે ॥૨૨॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સપ્રાર્થના કરતા તે
સૂરાજીને જોઇને ભગવાન્ શ્રીહરિ પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યા
કે-॥૨૩॥ આ (સૂર-હેમતસિંહ) બંનેપણુ નિષ્કપટ ભાવવાળા અને
નિષ્કારણુ પ્રેમરસથી ભીના હૃદયવાળા છે માટેજ મારે પ્રિયતમ અને સમ
છે-એમાં એક અભ્યધિક કે ન્યૂન નથી (હાજિજ એક પ્રિય જેને છે એવા
ભગવાનને બંન્નો વિષે કોણુ ન્યૂન કે અભ્યધિક હોય?) બંનેપણુ એક સાથેજ
મને પોતપોતાને પુરે લઈ જવાની પ્રાર્થના કરેછે, તો બંનેનુ પણુ મારે પ્રિય
અવશ્યજ કરવુ, તો એમ અને કેને પુરે પ્રથમ જહાકે જેથી તે બંનેને
પરસ્પર ભેદ-‘આ મારાથી ભગવાનને અધિક પ્રિય છે’ એવો ભેદમહ ન
થાય ॥૨૪॥ હે રાજન્ ! એમ મનમ વિચારીને, ‘તમો અહીંજ બેસો,
વિચાર કરીને તમને કહું છું’ એમ સૂરનૃપને કહીને ભગવાન્ પોતાને નિવાસ
ભવને જલદી પધાર્યા ॥૨૫॥ હે નિર્દોષ નૃપને ! ત્યાં મથ ઉપર બેસીને
સ્વય સર્વેશ છે છતાં નરનાથનુ અનુકરણ કરતા યકા સંમત્રણુ કરવા બ્રહ્મા
નંદ અને નિત્યાનંદ મુનિને બોલાવ્યા ॥૨૬॥ આવેલા તેમની સાથે એકાતમા
બેસીને મહામતી-કર્નવ્ય કાર્યમા સાધુ અસાધુ વિવેચનમા ઉપયોગી

વરીયાંસૌ નિજમકૌ મહામતી ॥૨૭॥ યુવાં પ્રેષ્ટતમૌ મે સ્યો નેત્રે
 એવ હિ સદ્વિયૌ । અતીવ નિપુણૌ સર્વકાર્યાકાર્યાવયોધને ॥૨૮॥
 અતઃ પૃચ્છામિ ધામય જાતં સંશયમાત્મનઃ । સૂરહેમન્તયોર્મચ્ચે
 પ્રાગ્ગમ્યં કસ્ય વા પુરમ્ ॥૨૯॥ ગતે ત્વેકસ્ય નગરં દ્વિતીયાપ્રિયતા
 ભવેત્ । ગન્તવ્યં તુ મમાવશ્યમતો યુક્તમિહોચ્યતામ્ ॥૩૦॥ इत्थं
 ત્રિલોકીગુરુણા સર્વજ્ઞેનાપિ મુગ્ધવત્ । સમ્પૃષ્ઠૌ તૌ સ્વહૃદયે વિચારં
 ચક્રતુર્મુની ॥૩૧॥ અયં હિ ભગવન્ ! સાક્ષાન્માનુષ્યમનુશીલયન્ ।
 અનુગ્રહં કરોત્યેવ સમ્પૃચ્છનમિપેણ નૌ ॥૩૨॥ દેવા બ્રહ્માદયોઽપ્યન્ન
 દુરાદેવાસ્ય દર્શનમ્ । લાભન્તે ક્વાપિ ન ક્વાપિ સ નૌ પૃચ્છત્યહો રહઃ
 ॥૩૩॥ ગમનસ્ય નિપેધસ્તુ કર્તું શક્યોઽસ્ય નાધુના । ઉત્કણ્ઠિતો

શુદ્ધિએ સંપન્ન, પોતાના ચરણનાજ અનન્યલક્ષ તે શ્રેષ્ઠ મુનિને પુછ્યુ કે-
 ॥૨૭॥ તમો મને અતિશય પ્રિય છો, સદ્શુદ્ધિસંપન્ન છો, માટેજ સર્વ
 કાર્ય અકાર્યના જ્ઞાનમાં અત્યંત નિપુણ, નેત્રવત્ સર્વાર્થના સદર્શક છો
 ॥૨૮॥ માટે આજ મને ઉપજેલો સંશય છેદવા તમોને પુછ્યું આ સૂર
 હેમત લક્ષ એક સાથે પ્રાર્થના કરેછે તો કેના પુરપ્રતિ પ્રથમ અમો
 જઈએ, બે એકના પુરપ્રતિ પ્રથમ જઈએ તો બીજાને અસતોષ રહે.
 ‘એકપણુ પુરમાં ન જવું’ એમ ઉચિત નથી, કેમકે આ બન્ને બહુ
 દિવસથી અમારી આવવાની રાહ બેઈ રહ્યા છે, માટે મારે એમના
 પુરમાં જવું તો અવશ્યજ છે. તો આમાં બે યુક્ત હોય તે કહો ?
 ॥૨૯-૩૦॥ હે રાજન્ ! એરીતે ત્રિલોકીના ગુરુ સર્વજ્ઞ એવાપણુ તે ભગવાને
 અજ્ઞાનવત્ પુછેલા તે બન્ને મહામુનિઓ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે-
 ॥૩૧॥ આ શ્રીહરિ સાક્ષાત્ ભગવાન છે તથાપિ દેવજ મનુષ્યલીલાને અનુ-
 કરણ કરતા થકા પ્રશ્ન પુછવાના મિષથી આપણી ઉપર દેવજ અનુગ્રહ
 કરેછે. આ ભગવાનનું દર્શન બવ બ્રહ્માદિ દેવોપણુ દૂરથીજ ક્યારેક પામેછે
 અને ક્યારેક નથી પણ પામતા, તે આ સર્વેશ્વરેશ્વર શ્રીહરિ આપણને
 એકાંતમાં બેસારીને પુછેછે, આતો અહો !!-આશ્ચર્ય છે ॥૩૨-૩૩॥ નિર્ધા-
 રેલા ગમનનો નિપેધ કરવો તો હમણાં ઉચિત નથીજ, કારણ કે આ ભગ-

યતોઽસ્ત્યેષ ગન્તું નૂનં સ્વતઃ પ્રભુઃ ॥૩૪॥ નિપેધસ્યાવયોર્યુક્તીર્મસ્યતે
 નેપ સામ્પ્રતમ્ । અતોઽનુમોદ્ય ગમનં કાર્યં પ્રશ્નોત્તરં કિલ ॥૩૫॥ ઇતિ
 નિશ્ચિત્ય મનસા દ્યુવાતે સ્મ તમીશ્વરમ્ । યત્પૃષ્ઠં ભવતા સ્વામિસ્ત-
 ત્રેત્યં ભાતિ નૌ કિલ ॥૩૬॥ ઝમૌ ભક્તૌ સમાનૌ તે પ્રિયં કાર્યં દ્વયો-
 રપિ । સૂરં સમ્ભાવ્ય ગન્તવ્યં જીર્ણદુર્ગં પ્રતિ ત્વયા ॥૩૭॥ પુરં
 સૂરસ્ય માર્ગેઽસ્તિ તદુલ્લઘ્વ ત્વયા પ્રભો ! । જીર્ણદુર્ગં કથં ગન્તું
 શક્યેત ચ કદધ્વના ॥૩૮॥ તત આદૌ નાગટકું ગન્તવ્યમિતિ નૌ
 મતિઃ । અતઃપરં યાદૃશીચ્છા ભવેત્તત્તથા કુરુ ॥૩૯॥ મુવ્રત
 ઉવાચ—ઇતિ તયોર્વેચનાનિ નિશમ્ય તૌ મતિમતાં પ્રવરૌ સ સમા-
 જયન્ । મુદિતમાનસ एत्य મહાસભાં હરિરપાવિશદાસન આત્મનઃ

વાન ભક્તજનૈકપ્રિય હોવાથી પોતેજ જવા માટે નિથે ઉત્ક્રાવાળા છે આ
 શ્રીહરિ નિપેધની આપણી યુક્તિઓને હમણા નહિજ માનશે તો નિપેધ નહિ
 કરતા ગમનપદ્ધતેજ અનુમોદન આપીને તેમના પ્રશ્નનો યુક્ત ઉત્તર આપવો
 ॥૩૪-૩૫॥ હે રાજન્ ! આવો મનથી નિશ્ચય કરીને તે મુનિઓ બોલ્યા કે—
 હે સ્વામિન્ ! તમો સર્વેશ્વર છો અથાપિ અમારી ઉપર અનુચ્છ કરવાજ
 પુછો છો તેમા અમને એમ જણાય છે કે—તમારે બન્ને ભક્તો સમાન છે, તો
 બન્નેનુ પણ પ્રિય અવશ્ય કરવુ, સૂર નૃપને પ્રથમ માર્ગમા સંભાવના કરીને
 પછી જર્ણદુર્ગ (જુનાગઢ) પ્રતિ તમારે જવુ કેમકે હે પ્રભો ! જર્ણદુર્ગના
 માર્ગમા જતા સૂરનુ પુર આવેછે માર્ગવશાત્ આવતા તે પુરને ઉલ્લધીને
 જર્ણદુર્ગપુર કેમ જઈ શકાય ? જે બીજો માર્ગ છે તે તો હાલમા કાળ
 દેશાદિકની વિગુણતાને લીધે કુત્સિત માર્ગ થઈ ગયો છે આવી સ્થિતિ છે
 તો જર્ણદુર્ગપ્રતિ જવા નીકળેલા આપે પ્રથમ નાગટકાપુરપ્રતિ જવુ,
 એવો અમારો મત છે અત પર આપ ઈશ્વર જે ઉચિત માનતા હો તેમ કરો
 ॥૩૬-૩૮॥ મુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાન્ તે મુનિઓનુ આવુ
 વચન સાંભળીને તેમની ઉત્તમ શુદ્ધિમત્તાની સ્લાધા કરતા થકા મનમા બહુ
 હર્ષ પામીને, બહાર મહાસભામા આવીને પોતાના આસનમા વિરાજમાન

॥૪૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્ર ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે કાર્યાયનગ્રામે હેમન્તસિંહસૂરામન્ત્રણે તત્પુરગમનસમ્મન્ત્રણનિરૂપણનામા પદ્યદશોઽધ્યાય ॥૧૫॥

સુવ્રત ઉવાચ—હેમન્તસિંહ સોઽથાહ સ્વદેશીયજનૈ સહ । સ્વપુર ગચ્છ તન્નાહમાયામિ પૃષ્ઠતો હિ તે ॥૧॥ ઇત્યુક્ત સ તદા હૃદ્યો ગન્તુ સજ્જોઽભવન્નૃપ ! । તતઃ સૂર હરિ પ્રાહ ગચ્છત્વ સ્વપુર દ્રુતમ્ ॥૨॥ આયાસ્યામિ પ્રાતરહં તત્ર શ્વો નાત્ર સંશય । કારયિત્વા દ્વિજૈ પાક કુર્યા દ્વ્યસત્પ્રતીક્ષણમ્ ॥૩॥ ઇત્યુક્ત સોઽતિસંદૃષ્ટ સહ સ્વૈ સ્વપુર યયૌ । વૃત્તાન્તમેત સકલ જયામચકથદ્રતિ ॥૪॥ સસમ્મન્ત્રમે સમુ-

થયા ॥૪૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે કાર્યાયનગ્રામે હેમન્તસિંહસૂરામન્ત્રણે તત્પુરગમનસમ્મન્ત્રણનિરૂપણનામા પંચદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૫॥

અધ્યાય ૧૬ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્! સભામા બેઠા પછી શ્રીહરિ ભગવાને હેમતસિંહને એમ કહ્યું કે—હે નૃપ! તમે તમારા દેશના જનો સાથે તમારા પુરપ્રતિ બવ હું પણ અવિલબધી, જતા તમારી પાછળ નિશ્ચે ત્યા આવીશ ॥૧॥ હે નૃપ! આ પ્રકારે ભગવાને કહેલા તે હેમતસિંહ બહુ હર્ષ પામીને તેજ સમયે પોતાને પુર જવા તૈયાર થયા ॥૨॥ અનંતર શ્રીહરિએ સુરા ભખને કહ્યું કે—તમો તમારા પુરપ્રતિ જલદી બવ હું આવતે દિવસે પ્રાત્ર કાળેજ તમારે પુરે આવીશ એમા સંશય નથી તો ત્યા શ્રાદ્ધલ્લો પાસે રસોઈ કરાવીને અમારી આવવાની રાહ બેઠી રહેશો ॥૩॥ હે રાજન્! આ પ્રકારે ભગવાને કહ્યું એટલે તે સૂર રાજાતો સહર્ષ પામીને સ્વજનો સાથે પોતાના પુરપ્રતિ ગયા આ સમય વૃત્તાત (ભગવાન શ્રીહરિનું સૂર-હેમતસિંહના પુરપ્રતિ જવારૂપ) રતિ નામની નારીએ જયાને જણાવી દીધું ॥૪॥ તે સમયે જયા લલિતાની સાથેજ સમ્રમથી

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાનને પોતાને પુર તેડી જવાની ઇચ્છાવાળા હેમત સિંહરાજા અને તેનો પ્રતિબેધ કરતા ઉત્તરાજનો પરસ્પર સવાદ નિરૂપા. કથો છે

તથાય તદા લલિતયા સહ । સ્નાત્વા નિત્યં પ્રકુર્વન્તમુત્તમં પ્રાહ
 સત્વરમ્ ॥૫॥ દિનાદ્યયામોઽપિ ગતો દીર્ઘસૂત્રો ભવાન્કિમુ । ઘણ્ટાં
 વાદયતેઽઘાપિ સર્વસ્વં હ્રિયતે હિ નઃ ॥૬॥ કિં કિં કયં કથમિતિ
 વદન્તં તમુવાચ સા । નારાયણમુનિર્યાતિ જીર્ણદુર્ગં સહર્ષિમિઃ ॥૭॥
 ગતસ્તથ સ્નિગ્ધમકૈરતિગ્રેષ્ણા દ્યુનુક્ષણમ્ । સેવ્યમાનઃ પુનર્ધ્રોતઃ !
 કસ્માન્નઃ પુરમેપ્યતિ ॥૮॥ સર્વેઽપિ ભક્તાઃ સન્ત્યસ્ય સમાનાઃ સમ-

એકદમ ઉઠીને, સ્નાન કરી નિત્યકર્મ કર્યા કરતા તે પોતાના બાઈ ઉત્તમ
 નૃપને ત્વરાથી પામીને એમ બોલ્યાં કે ॥૫॥ હે શ્રાતા ઉત્તમ! દિવસનો
 આ પહેલો પહોર પણ વીતી ગયો છે. આવા આજ દીર્ઘસૂત્રી કેમ
 વર્તો છે? હજીસુધી પણ ઘંટાને (પૂજના અંગભૂત) શું વગાડ્યા કરો છે?
 આપણું સર્વસ્વ (સર્વાર્થરૂપ શ્રીહરિ) તો હરાઈ જાય છે, તમો તો તે બાલુ-
 તાજ નથી ॥૬॥ આણું વચન સાંભળીને ઉત્તમ રાત્ર સંભ્રમથી શું શું?
 કેમ કેમ? એમ બોલ્યા. ત્યારે તે જ્યાંએ જણાવ્યું કે-હે શ્રાતઃ! આપણા
 સર્વસ્વભૂત નારાયણમુનિ મુનિમંડળ સાથે જીર્ણદુર્ગ પુરપ્રતિ પધારે છે.
 ભક્તપ્રાર્થનાથી ત્યાં જો હમણાં જશે તો પાછા નહિજ આવશે. તે ગ્રેમી
 ભક્તોએ વેળાવેળાએ પ્રતિદિન પરમ ગ્રેમથી પરિચર્યા કરતાં ગ્રેમીજન
 પરવશ ભગવાન તે પરમ ભક્તોને પરિભાગ કરીને કેમ આપણા પુરમાં
 પાછા આવશે? ॥૭-૮॥ ભાવિક ભક્તોની પ્રાર્થનાથી તેમનો મનોરથ પુરવા
 પ્રવર્તેલા ભગવાન આપણું પ્રતિવેધવચન કેમ સ્વીકારે? (નજ સ્વીકારે)
 એમ સમજશો નહિ. કારણ કે સમદર્શી તે આ શ્રીહરિને બધાય ભક્તો
 અનુચ્છ કરવામાં સમાન છે. જુવો એક સાથે પ્રાર્થના કરતા હેમંતસિંહ-
 સુર નૃપને સરખા ગ્રેમથી જોઈને તે બંનેનો મનોરથ એક સાથે પરિપૂરણ
 કરવાના નિશ્ચયવાળા આ ભગવાન થયા છે. તો તમો જો બઝિથી તમારૂં
 અભિલષિત નિવેદન કરશો તો ભક્તવત્સળ ભગવાન ભક્તનો મનોરથ
 નહિજ નિષ્ફળ કરે. કેમકે ભગવાન તો ભક્તમનોરથના પરિપૂરણમાં ફક્ત
 ભક્તપ્રાર્થનાનીજ રાહ જોઈ રહે છે (કેવળ પ્રાર્થનાની અપેક્ષા રાખે છે)
 જો તમારૂં અભિલષિત નહિજ નિવેદન કરો તો તમારો મનોરથ કેમ પુરે!

દર્શિનઃ । તસ્માત્સમ્પ્રાર્થ્ય નત્વા તં નિવારય વ્રજ દ્રુતમ્ ॥૧॥ इत्युक्तः
 स द्रुतं प्रायादनुष्णीपः प्रमोः पुरः । हेमन्तसिंहोऽद्राक्षीत्तं तावदा-
 यान्तमध्वनि ॥१०॥ हेमन्त उवाच—सखे ! क यास्यनुष्णीपो धाव-
 नेव ससम्भ्रमम् । आमन्त्रयितुमायामि त्वत्समीपमहं किल ॥११॥
 भगवान्मुनिभिः साकं जीर्णदुर्गमुपैष्यति । तेन साकं त्वयाऽऽगम्यं
 तत्र पोष्यैर्निजैः सह ॥१२॥ इत्याश्रुत्य स तद्वाक्यं बुद्धयोद्धवसमो
 नृपः । हरियाननिषेधोक्तियुक्तिभिस्तमुवाच ह ॥१३॥ उत्तम उवाच—
 बुद्धिमानसि सुहोऽसि भ्रातस्त्वं लोकसम्मतः ॥ त्वद्बुद्धिमवलम्ब्यैव

(નળ પુરે) તો તમો જલદી ભગવાનપાસે જવ અને તેમને પ્રણામ કરી
 પ્રાર્થના કરી જવાથડી નિવારણુ કરો ॥૧૦॥ આ પ્રકારે જયા લલિતાએ
 પ્રેરેલા ઉત્તમ રાજા તત્ક્ષણુ મસ્તકે વસ્ત્રાદિ બાંધ્યા વિના (ઉઘાડેજ
 મસ્તકે) ભગવાનને સમીપે જવા ત્યાંથી નીકળ્યા. તે સમયે આવતા તે
 ઉત્તમ નૃપને હેમંતસિંહ નૃપે માર્ગમા જોયા ॥૧૦॥ સંભ્રમથી આવતા
 મિત્ર ઉત્તમ નૃપને જોધને હેમંતસિંહ એમ બોલ્યા કે—હે સખે! મસ્તકે
 વસ્ત્ર બાંધ્યા વિનાજ ઉઘાડે માથે સંભ્રમસહિત ધોડતા ધોડતા તમો ક્યાં
 જઓ છો? તમોને આમત્રણુ આપવા હમણાંજ હું તમારી પાસેજ આવું
 છું ॥૧૧॥ ભગવાન શ્રીહરિ મારી પ્રાર્થના સ્વીકારીને મારી ઉપર પ્રસન્ન
 થધને મુનિમંડળ સાથે જર્ણુદુર્ગપુરે પધારશે; તો તેમની સાથે તમારે પણ
 સંજનિધિજનો સાથે ત્યાં અવશ્ય આવવું ॥૧૨॥ હે રાજન! આવું હેમંત-
 સિંહનું વચન સાંભળીને, બુદ્ધિ અને ભગવાનમાં ભક્તિએ કરીને ઉદ્ધવ-
 જને તુલ્ય એવા તે ઉત્તમ નૃપ ભગવાનના પ્રયાણુનો પ્રતિષેધ કરનારી,
 યુક્તિયુક્ત વાણી તે હેમતસિંહના પ્રતિ બોલ્યા ॥૧૩॥

ઉત્તમ રાજા કહેછે—હે સખે! તમો બુદ્ધિમાન અને સુસ-દેશકાલા-
 દિકને અનુગુણુ વિવેકે સંપન્ન છો, માટેજ સર્વકોષએ પણ સંમત
 બદુ છો, કેવળ વ્યવહારમાં છો એટલુંજ નહિ, કિંતુ ધર્મમાં પણ
 તમારાજ મતને સર્વ માનવો અનુસરે છે, પરં હાલમાં તમોએ જોહા-
 તિશયથી ભગવાનને તમારા પુરપ્રતિ તેડી જવાની જે પ્રાર્થના કરી

ધર્મે તિષ્ઠન્તિ માનવાઃ ॥૧૪॥ આમન્વિતસ્ત્વયા સ્વામી સ્વપુરં નેતુમશ્ચ
યત્ । અવિચાર્યેવ તદ્ભૂતં કૃતમિત્યેવ ભાતિ મે ॥૧૫॥ શીતકાલોઽ-
ધુના પ્રાપ્તો દેહિનાં ત્વગ્વિદારણઃ । નીશારં પ્રાવૃત્તસ્યાપિ હિમં ગેહે-
ઽપિ દુઃસહમ્ ॥૧૬॥ ભૂરિવાતે પથિ પ્રાતર્હરિણા દુઃસહં ન કિમ્ ।
તથાસત્યુપહાસ્યા તે ભવિતા પ્રેમભક્તતા ॥૧૭॥ અનાદ્રિયન્તઃ સ્વાઃ
કન્થા અપ્યેતે યોગકોમલાઃ । સન્તો માર્ગે ભવિષ્યન્તિ હેમન્તે હિમપી-

તેતો બરોજીર વિચાર નહિ કરીનેજ કરી છે એમ મને નિશ્ચયથી જણાય
છે ॥૧૪॥ કારણ કે-આ શીતકાળ (શિયાળો) દારણ હોવાથી દેહિ
ઓની ત્વચાને વિદારણ કરનારો હમણાં વર્તે છે જેમા ૩ બરેલી ડગલી
પહેરી રહેલા, શરીરને સંકુચિત કરીને (ડુટીયુ વાળીને) બેસી રહેલા
જનનેપણ વાયુસચાર ન થાય એવા ઘરમાં પણ હિમપીડા સહન
થઈ શકતી નથી આવા વિશેષ હિમવાયુવાળા માર્ગમાં, તેમાપણ પ્રાત-
કાળમાં, તેમા પણ પ્રતિદિન, તેમા પણ પાદને લાખા રાખીને અથ
ઉપર વિરાજેલા એવા ભગવાનને હિમભાષા દુ સહ કેમ નહિ થશે ?
થશેજ આવા શીત સમયમા શ્રીહરિને તેડી જશો તો તમારી જે
ભગવાનમાં અનન્ય ભક્તતા છે તે વિવેકી પ્રેમી લોકોએ ઉપહાસ્ય
થશે “અહો! આમનો ભગવાન વિષે ભક્ત્યુત્કર્ષ અસમયમા પ્રવૃદ્ધિ
પામતાં ભગવાનના અપરાધ માટેજ થનાર છે” એમ તમારા વિવેકને
જેતે લોકો ઉપહસશેજ, આ મહાદોષ થશે ॥૧૫-૧૭॥ વળી જે
મુજાનદ ગોપાળાનદ અખડાનદ આદિક સાધુઓ ભગવાનના અનુ-
ચર (સાથે આવનારા) છે તે સર્વે તપશ્ચર્યારૂપ યોગને લીધે ક્રોમળ
કૃશ કાયાવાળા વર્તે છે તેઓ તથોનિષ્ઠ હોવાથી પોતાની કૃયાનો
આદર નહિ કરીને માર્ગવિષે આ હેમત ઋતુમા ચાલતાં હિમથી પીડા
પામશેજ. (યદ્યપિ આ સાધુઓ શીતોષ્ણાદિ દ્વન્દ્વના સહનશીલ છે, એટલા
માત્રથી શીતોષ્ણાદિકની પીડાજ એમને ન થાય એમ સમજવું નહિ,
પીડાતો થાયજ, ‘માત્રાસ્પર્શાસ્તુ કૌન્તેય શીતોષ્ણાસુગ્ધ સદા । અતમા-
પાયિનોઽનિત્યાસ્તાસ્તિનિક્ષ્ણ મારત’ ॥’ એમ ગીતામા કહ્યું છે) તો એમ

હિતાઃ ॥૧૮॥ અલ્પાહારાશ્ચ વિધવા ભક્તિયોગમુપાશ્રિતાઃ । અનુપાન-
ત્પદા યોપાશ્ચલિપ્યન્તિ કથં પથિ ॥૧૯॥ પ્રાતઃ શીતામ્ભસા સ્નાત્વા
ચલતો હિમવેપિતાન્ । દ્વદ્વા હરિજનાન્માર્ગે ત્વાં શપ્સ્યન્ત્યલ્પકા અપિ
॥૨૦॥ કર્મણાનેન તે શ્રાતઃ ! સંજ્ઞાઽન્વર્થાસ્તુ મા ક્વચિત્ । ઉષ્ણકાલે
તુ સમ્પ્રાપ્તે સુલ્લેનાતઃ પ્રભું નયેઃ ॥૨૧॥ તાવત્કાલં ત્વયા વન્ધો ! સ્વદે-
શીયજનૈઃ સહ । સ્થિત્વા દુર્ગપુરે કાર્યં નિત્યં શ્રીહરિર્દર્શનમ્ ॥૨૨॥
ભોજનીયા હિ મુનયઃ પક્વાન્નૈસ્તત્ર ચ ત્વયા । સમ્યક્ચ પૂજનં તેપાં
કર્તવ્યં હરિણા સહ ॥૨૩॥ કો વા વિશેષઃ સ્વઘૃહં હરૌ નીતેઽપ્યતઃ

થતાં વિવેકી તમારૂં આ બીજુંપણ ઉપહાસારૂપ થશે ॥૧૮॥ વળી જે
વિધવા વનિતાઓ તપશ્ચર્યામાં નિષ્ઠાવાળી અને ભગવદ્ભક્તિયોગપરાયણ
હોવાથી અલ્પ આહારને કરનારી છે તે હિમમય માર્ગમાં પગરખાં પહેર્યાં
વિના (ઉઘાડે પગે) ચાલતાં પગલાં મુકવાના દુઃખને કેમ સહન કરી
શકશે? આ તમારૂં ત્રીજું ઉપહાસારૂપ થશે ॥૧૯॥ વળી પ્રાતઃકાળે
પ્રતિદિન અતિશીતળ જળવાળા જે કોઈ સરોવરમાં સ્નાન કરીને રસ્તામાં
ચાલતાં હિમને લીધે થર થર કંપતા અંગવાળા હરિજનોને ભેધને વચથી
અને જાતિથી અલ્પ એવાપણ જનો 'આવા શીતકાળમાં આમને પ્રવાસ
કરાવનારાને ધિક્કાર છે' એમ તમારીજ અતિગહનિ કરશે ॥૨૦॥ હે
શ્રાતઃ! શ્રીહરિને આ દુઃસહ હિમદુઃખ દેવારૂપ કર્મથી જે તમારી હેમંત
સંજ્ઞા છે તે હેમંત રૂતુનીજ જેમ એમ સાર્થક ક્યારેયપણ નજ થાવ. હિમથી
પ્રાણિઓને હનિત-પીડ છે; એવા અર્થમાં હેમંતશબ્દ નિષ્પન્ન થયો છે,
તેમાંપણ બહુ બલિષ્ઠ હોવાથી સિંહસદૃશ છે માટે હેમંતાસિંહ એવી સંજ્ઞા
તમારી યથાર્થ ન થાય. તો શીતસમય વ્યતીત થતાં તો મહાપ્રભુને
મુખેથી તમારા પુરમાં તમો તેડી જાઓ ॥૨૧॥ હે બન્ધો! ઉષ્ણ સમય
આવતા મુધી તમારે તમારા બન્ધુજનો અને દેશીયજનો સાથે દુર્ગપુરમાં
રહીને શ્રીહરિનું દર્શન નિત્ય કરવું ॥૨૨॥ અભિલષિત ભગવત્પરિચર્યાં તો
દુર્ગપુરમાંજ રહીને કરવી. ભગવાન તથા તેમના ભક્ત મુનિઆદિકનું પૂજન
અને પકવાન્નથી સંતર્પણ યથેષ્ટ રીતે કરવું. પોતાને ઘેર શ્રીહરિને

પરઃ । ન ગૃહં ગૃહમિત્યાહુર્ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે ॥૨૪॥ સૌષ્ઠેઽપિ સા
 ન ચેત્તર્હિ સોઽરણ્યમિતિ કીર્તિતઃ । સા તુ યત્ર ભવેત્તત્ર ગૃહસ્થા-
 શ્રમ ईरितः ॥૨૫॥ ધ્રાતૃજાયાસદીયાત્ર વર્તતેઽતસ્તયા સહ । હરિ
 સમ્પૂજ્ય વહુધા ગાર્હસ્થ્યફલમાપ્નુહિ ॥૨૬॥ ન મિત્રગેહં સ્વગૃહાદ-
 ન્યચ્છાત્રે ચ કથ્યતે । અતો વસન્મમ ગૃહે પ્રભું પ્રીણ્ય સાદરમ્
 ॥૨૭॥ સ્નેહાદેતન્મયા પ્રોક્તમતઃપરમુદારધીઃ । હિતાહિતે વિચાર્ય
 ત્વં કર્તુમર્હસિ યદ્વિતમ્ ॥૨૮॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુત્તમવચઃ શ્રુત્વા

લઈ જઈને પણ તેમની પરિચર્યામાં આથી બીજે કરી વિશેષ (આધિક્ય)
 જણાતો નથી. બે પોતાને ઘેરજ શ્રીહરિ આદિકના સંતર્પણાદિકનો આશ્રય
 હોય તો તેમાં હું કહું છું કે—હે બ્રાતઃ ! ગૃહસ્થને ઇતો કાષ્ઠાદિમય ગૃહથી
 વિશેષ નથી, કિંતુ ગૃહશબ્દવાચ્ય ગૃહિણી-પત્નીએ કરીનેજ વિશેષ છે,
 મારેજ ‘ગૃહસ્થ’ શબ્દથી કહેવાય છે, કેમકે ધર્મસંપત્તિ તેજ ગૃહશબ્દદ્વારાએ
 કરીનેજ વર્તે છે બે ગૃહિણીનો યોગ ન હોય તો સાત માળની હવેલીપણ
 અરણ્યજ છે. બે તેનો યોગ હોય તો અરણ્યપણ ગૃહજ છે. ‘ન ગૃહં ગૃહ-
 મિત્યાહુર્ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે । ગૃહે તુ ગૃહિણી ન સ્વાદ્વનસ્ય સદ્દશં ગૃહં’ એવી
 સ્મૃતિ છે. ભાર્યાનો યોગ તો અહીં તમારે છેજ, કેમકે તમારી ધર્મપત્ની
 અહીં સાથેજ વર્તે છે. તો તેની સાથેજ શ્રીહરિનું બહુવિધ ઉપચારોવડે
 સંપૂર્ણ કરીને સંપૂર્ણ ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મના ફળને પામો ॥૨૩-૨૬॥ વળી
 આ ઘર બીજા કોઇનું નહિ કિંતુ મિત્રનું ઘર છે, મિત્રનું ઘરતો પોતાનુંજ
 ઘર છે. આ અર્થ શાસ્ત્રસંમત છે પણ કટિપત નથી. તો મારાજ ઘરમાં
 રહીને તમો મહાપ્રભુને આદરથી પ્રસન્ન કરો ॥૨૭॥ હે સખે ! મેં આ બધું
 તમારે વિષે સ્નેહને લીધે કહ્યું છે, કેમકે મિત્રે મિત્રનું હિત સમય આવતાં
 કહેવું બેધએ. આ હું કાંઈ આદેશ (આજ્ઞા) કરતો નથી કિંતુ મિત્રસ્નેહથી
 કહું છું. તમો મહા ઉદારશુદ્ધિવાળા છો તો અતઃ પર હિતાહિતનો વિચાર કરી
 બે તમારું હિત હોય તે કરવાને યોગ્ય છો ॥૨૮॥

સુવ્રતઃકપિ કહેછે—હે નૃપ ! આતું ઉત્તમ નૃપતિનું વચન સાંભ-
 ળીને, તેમનો આશય સ્પષ્ટ સમજી જઈને યુક્તિગમિત ગંભીર વચન-

યુક્તિવાચ્યવિશારદઃ । વુદ્ધ્યા વિદુરતુલ્યોઽસૌ પ્રાહ તદ્ભાવવિનુષ્પ ।
 ॥૨૯॥ હેમન્તસિંહ ઉવાચ—સમ્યગેવોચ્યતે ભ્રાતસ્ત્વયા સ્વાર્થ સુર-
 ક્ષતા । કનીયસોઽપિ વુદ્ધિસ્તે વૃદ્ધધીભ્યોઽતિરિચ્યતે ॥૩૦॥ પરો-
 પકારશીલાનાં સતાં નિત્યં સમાગમમ્ । કુર્વન્નાપિ ભવાનેતાં સ્વાર્થ-
 વુદ્ધિ કુતોઽધ્યગાત્ ॥૩૧॥ શીતેન હેતુના ભદ્ર ! જીર્ણદુર્ગાગમઃ
 પ્રમોઃ । નિપિધ્યતે યુક્તિવિદા ત્વયા તન્નોત્તરં બ્રુવે ॥૩૨॥ નિવાતાલ્પ-
 ગૃહામેઽહં નરયાને હરિં સચ્ચે । । ઉપવેદ્યૈવ નેપ્યામિ શીતબાધા
 ક તદ્ભવેત્ ॥૩૩॥ તપસ્વિન્યોઽશિલા યોપા રથેષુ શકટેષુ તાઃ ।
 ગર્ભાગારેષ્વિવાઽઽસ્થાપ્ય નેપ્યામિ સુખમધ્વનિ ॥૩૪॥ યામાર્થ આચે-

પ્રયોગમાં પ્રવીણ અને વિદુરવત્ નીતિનિપુણ હેમન્તસિંહ રાજા બોલ્યા
 ॥૨૯॥ હેમન્તસિંહ કહેછે—હે ભ્રાત. ! તમોએ બહુ સાફ કહ્યું, શુદ્ધિ-
 માને સ્વાર્થનું સંરક્ષણ કરવું બોધ્યે. (આ ભગવાનના સંશ્લેષરૂપ
 સ્વાર્થતો સ્વીકારવા યોગ્ય છે. વૈપચિક સંશ્લેષની પેઠે ત્યાગ કરવા
 યોગ્ય નથી) તો અતિશયપણે સ્વીકારવા લાયક સ્વાર્થનું સંરક્ષણ કરતા
 તમોએ જે કહ્યું તે બહુ સાફ કહ્યું. અવસ્થાએ કરીને કનિષ્ઠ છો
 તથાપિ તમારી શુદ્ધિતો વૃદ્ધોની શુદ્ધિ થકી પણ અત્યધિક વર્તેછે ॥૩૦॥
 તમારે સંતોનો સમાગમતો નિરંતર વર્તેછે, તેઓ સદૈવ પરોપકાર કરવાના
 સ્વભાવવાળા છે. તેવાનો સમાગમ અહર્નિશ કરવા છતાંપણુ પરાર્થનો ઉપ-
 રોધ કરીને પણ સ્વાર્થ સંરક્ષણની શુદ્ધિ તમને ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઈ? પરો-
 પકારી સંતોનો સાચો સમાગમ કરનારને આવી સ્વાર્થશુદ્ધિના ઉદયનો
 સંભવ નથી ॥૩૧॥ હે ભદ્ર ! તમે જે શીતબાધાને આગળ ધરી ધરીને પ્રભુના
 ભુનાગદ્ગતિ આગમનને પ્રતિપેદ કરવા પ્રવર્ત્યા છો તેતો તમારો કેવળ
 યુક્તિવાદજ છે. તેનો ઉત્તર કહ્યુંજુ તે સાંભળો ॥૩૨॥ હે સચ્ચે ! અંદરના
 અટપ ઘર જેવા વાયુપ્રસારે રહિત નરયાન (મેનો)માં ભગવાનને બેસા-
 રીનેજ લઈજઈશ. તો અત્યટપણુ શીતબાધા શ્રીહરિને નહીજ થાય ॥૩૩॥
 તપસ્વિની જે નારીઓ છે તે સર્વને નિવાસગૃહમાંજ જેમ એમ શીત
 વાયુના પ્રસારે રહિત એવા રથોમાં કે ગાડીઓમાં બેસારીને માર્ગમાં સુખેથી

ડતિમાન્તે સન્તઃ સર્વે ચ વર્ત્મનિ । ચલિષ્યન્તિ સુખેનૈવ નાસ્ત્યાત-
પમયં યતઃ ॥૩૫॥ ધર્મકાલસ્તુ પાન્થાનાં પ્રાણહા વિપવાયુના । કિ
વિચાર્ય ત્વયા શ્રેષ્ઠ પ્રોચ્યતે શીતકાલતઃ ॥૩૬॥ શૃદ્ધસ્થધર્મસાફલ્યં
યત્ત્વયોક્તં ચ યુક્તિભિઃ । તત્તથૈવ ત્વયા કાર્યં જીર્ણં દુર્ગમુપેત્ય વૈ
॥૩૭॥ અબ્દા વ્યતીતા વહ્નો હરિં પ્રાર્થયતો મમ । તદેદાનીં સ મા
માહ હ્યાયાતા ત્વત્પુરં ત્વિતિ ॥૩૮॥ ફલોન્મુલસ્ય મેડૈવ મનોરથ
મહાતરો । ઝન્મૂલકે ત્વયીદાનીમપૂર્વં ક્ષેહલક્ષણમ્ ॥૩૯॥ તન્ના
યાતે ભગવતિ જનાસ્તં કોટિશ પથિ । સંવીક્ષ્ય નરદેહસ્ય સઘ

હુ લઈ જઈશ ॥૩૪॥ સમસ્ત મુનિઓ તો દિવસના મધ્યમ પ્રહરનો અર્ધો
ભાગ અતીત થવાથી (ચાર ઘડી દિવસ અઢવાથી) હિમનો વિરામ થતા,
સમુચિત સુખોપસેવ્ય સૂર્યકિરણોના પ્રસારવાળા, મારે સુખેથી પાદસ્પર્શ
થાય એવા માર્ગમાં સુખેથીજ આવશે ॥૩૫॥ તમો શીતકાળની અપેક્ષાએ
ધર્મકાળને શ્રેષ્ઠ શુ વિચારીને કહો છો ? કેમકે ઉષ્ણ કાળતો વિપવાયુથી
પાન્થ-વટેમાર્ગે જનોના પ્રાણને હરનારો છે ॥૩૬॥ જે તમે શૃદ્ધસ્થધર્મનું
સાફલ્ય યુક્તિથી નિરૂપણ કર્યું તેમાં તો તમોનેજ હું તેવી રીતે કહું-
તમોજ મારા મનોરથને અનુવર્તનારા થઈ પછી સાથે છર્ણદુર્ગ પુર આવીને
ભગવાનની સેવાને નિરતર કરીને શૃદ્ધસ્થાશ્રમનું સાફલ્ય સંપાદન કરો
॥૩૭॥ ભગવાનને મારે નગર તેડી જવાની તેને સમયે પ્રાર્થના કરતા જ્યારે
બહુ વર્ષ વીતી ગયાં ત્યારે હમણાજ ભગવાને પ્રસન્ન થઈને 'તમારે પુરે
પધારીશ' એમ મારે પુરે પધારવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ॥૩૮॥ એરીને મારા
મનોરથરૂપ મહાવૃક્ષ બહુકાળે હમણાં જ્યારે ફળની સન્મુખતાને પામ્યો
ત્યારે તમો હમણા કોઈપણ રીતે મૂળગાથી ઉપાડી નાખનારા મિત્ર
મળ્યા શુ આ મિત્ર કોણ હશે ? આતો તમારે વિચે અપૂર્વજ મિત્ર
લક્ષણ જણાય છે આવી મિનતા પૂર્વે કોઈ દિવસે દેખી ન હતી આટલા
દિવસ મુખી સંતાડી રાખેલી તે હાવમા તમોએ પ્રકાશ કરી હોય એમ મને
જણાય છે ॥૩૯॥ મારા એકલાનેજ આ લાભ છે એમ નહિ કિન્તુ ભગવ ન
મારી પ્રાર્થનાથી જુનાજઠ પથ રશે તો માર્ગમાં ગામોગામ કોટિ-જનો ભગ

प्राप्स्यन्ति चै फलम् ॥४०॥ वीक्ष्यामात्रेण पापघ्नान्सतश्चापि सहस्रशः ।
वीक्ष्यानेके ग्राम्यजना अपि मोक्षयन्ति संसृतेः ॥४१॥ ईदृक्पुण्यो-
त्पत्तिकालेऽप्युत्कृष्टज्ञानवान्भवान् । तन्निपेधेन लोकेषु माभूदन्वर्थ-
संज्ञक ॥४२॥ उपभोग्यं समं ह्यत्र भ्रातृभिः पैतृकं सुरम् । एक एव
चिरं तत्त्वं जुपमाणो ब्रवीषि किम् ? ॥४३॥ स्वयमेव विभज्यैके भुञ्जते
सुखबन्धवः । पित्राऽन्यस्मै दीयमानं त्वं निपेधन्न लज्जसे ॥४४॥
भगवन्तं गृहीत्वेव विनापि प्रेरणं मम । त्वया मत्पुरमागम्यमेतत्सौ-
हार्दलक्षलम् ॥४५॥ कराग्रिव शरीरस्य नेत्रयोरिव पक्ष्मणी । अग्ने-

વાનના ચરણારવિંદના દર્શન પામીને નરદેહના લાલને તત્ક્ષણજ પામશે
વળી દર્શનમાત્રથી પાપમાત્રને નાશ કરનારા સો એ સો સાધુજનોનાં
પણ દર્શન પામીને અનેક શ્રામ્ય જનોપણ મનુષ્ય જન્મની સફળતા
પામીને સસારથષ્ટી મુક્તિને પામશે ॥૪૦-૪૧॥ આ બધો પરમ લાલ
લગવત્રયાણના અનુમોદનમા થશે આવા પુણ્યોત્પત્તિ કાળમા ઉત્તમ-
ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાળા છતાં તમો જે પ્રતિષેધ માટે પ્રયત્ન કરશો તો લોકમા
ઉત્-ઉત્કૃષ્ટ તમ-અજ્ઞાનવાળા હોઈને ઉત્તમ એવી સાર્થક સજ્ઞાને પા-
મશો તમારી તેવી અવળી પૃથા ન થાવ એમ હું આહુધુ ॥૪૨॥ લોકમા
બ્રાતૃલાવને અનુસરેલાઓએ પિતાસબન્ધિ સુખ સરખી રીતેજ વહ્યીને
અનુભવવું જોઈએ એવી સ્થિતિ છતાં તમોતો તે સુખને એકલાજ લાભા
કાળથી સેવતા થકા હમણા એમ કેમ બોલો છો ? (આવું બોલવું બીલકુલ
યુક્ત નથી) ॥૪૩॥ કેટલાક સુસંબંધુજનો પિતાની પ્રેરણા વિનાપણ
પોતેજ પિતાસબન્ધિ સુખનો સરખી રીતે વિભાગ કરીને તેને લોગવે છે
તમો તો મને પિતાએ પ્રસન્ન થઈને વિભાગ કરીને આપવા માંડેલા અને
અનુભવવા માંડેલાપણ સુખનો પ્રતિરોધ કરોછો આ લગવાનજ સર્વના
નિઃપ્રાધિક પિતા છે, તે પોતે લક્ષ્મીને પિતા પુત્રોનેજ જેમ એમ વિભાગ
કરીને પોતાના અનુભવાનદસુખને આપેછે તેનો ઉપરોધ કરતા તમને
લાજ કેમ નથી આવતી ? ॥૪૪॥ ખરૂં જોતા તો મારી પ્રેરણા વિના તમારે
પોતેજ લગવાનને પ્રોત્સાહન આપી તેમને સાથે તેડી લાવીને મારે પુરે

રિતં હિતં કુર્યાત્તદ્ધિ મિત્રં પ્રચક્ષતે ॥૪૬॥ નિત્યં પઠત્વમેવાસ્તુ ત્વયિ
મિત્રપદસ્ય મો । પુંસ્ત્વ તુ કર્હિચિન્માસ્તુ સાહાય્યં કુર મે સહો !
॥૪૭॥ સુમત ઉવાચ—ઇત્યુક્તસ્તેન સ હસન્નુવાચોત્તમભૂપતિ । યાદ-
શીચ્છા ભગવતો ભવિષ્યતિ તથાઽશિલમ્ ॥૪૮॥ ઇત્યુક્ત્વા સ હરે
પાર્શ્વ જગામ નૃપતિ સચ । સ્વાવાસં સમુપેત્યેત્થં વિચારમકરોનૃદિ
॥૪૯॥ શ્રેયાસિ વહુવિદ્માનીત્યેવા વાગ્વિદુપામૃતા । યતિતલ્ય યથા
વુદ્ધિ તત્ફલ દાસ્યતિ પ્રમુ ॥૫૦॥ વિચાર્યંતિ નૃપો રાજનૃક્ષણ વિદ્મે

આવીને તમારે રહેવું બેઠએ, આજ સૌહૃદનુ લક્ષણ છે ॥૪૫॥ જેમ હાથ
પ્રેરણા વિનાજ શરીરનુ હિતજ કરેછે, જેમ પાપણું પ્રેરણા વિનાજ નેત્રનુ
હિતજ કરેછે (હાથ મહરમાત્રને પણ શરીરથપી ઉડાડી મુકેછે પાપણુ
રજ કણુપાતથપીપણુ ચમુની રક્ષા કરેછે) એમ પ્રેરણા કર્યા વિનાપણુ હિતને
જે કરે તે સાચો મિત્ર કહોછે ॥૪૬॥ માટે હે સખે ! તમારે વિષે સર્વદા
મિત્રશબ્દ નમુસકલિંગે વર્તતોજ પ્રવતા પણ ક્યારેય પુલ્લિંગે વર્તતો પ્રવ
તોજ નહિ કેમકે પુલ્લિંગે વર્તતો મિત્રશબ્દ તો સૂર્યનો વાયક છે
(સુહૃદવાચક મિત્રશબ્દ નિત્ય નમુસકલિંગે વર્તેછે, પુલ્લિંગે વર્તતો
મિત્રશબ્દતો સૂર્યનો વાયક છે, તો સૂર્યની પેઠે તમારે વિષે તાપગુણ
યોગ ન થાવ કિંતુ આહ્વાદ દેવારૂપ સુહૃદભાવજ રહો એવો ગૂઢ
આશય છે) માટે બીજી બધી બાબતો બાજુ ઉપર મુકીને શ્રીહરિને
મારા પુરમા પધારવાનો પ્રોત્સાહ આપવાની સહાયતાજ કરો ॥૪૭॥
મુન્નતઃકપિ કહોછે—હે રાજન ! આરીતે હેમતાસિંહે કહ્યું એટલે
ઉત્તમરાજ 'જેવી ભગવાનની ઇચ્છા હશે તેમ બધુંય થશે મેંતો
કેવળ કાળની વિપમતા સૂચવી છે' એમ હસતા હસતા કહીને ભગવાન
શ્રીહરિનીજ સમીપે ગયા અને હેમતાસિંહ રાજ પોતાને ઉતારે આવીને
હૃદયમા એવો પિયાર કરવા લાગ્યા કે—॥૪૮-૪૯॥ 'શ્રેયાસિ વહુવિદ્માનિ'
—શ્રેયના કાર્યમા બહુ વિદ્નો આવેછે, એવી જે વિદ્વાનોની વાણી વર્તેછે તે
સત્યભૂતજ છે તથાપિ તેના નિવારણુ માટે યાવદ્યુદ્ધિબલોદય પ્રયત્ન કરવો
પ્રયત્નનુ ફળ એજ ભગવાન આપશે ॥૫૦॥ હે પ્રતાપસિંહ રાજન ! આવો

શરૂપિણમ્ । સ્વકાર્યવિઘ્નશાન્ત્યર્થં પ્રાર્થયામાસ સાદરમ્ ॥૫૧॥
 આગામિન્યાં ચતુર્થ્યાં ત્વાં ગણેશ ! ગુહલજ્જુકૈઃ । યદ્યે ચ દૂર્વાસિ-
 ન્દૂરૈર્મત્કાર્યે વિઘ્નદ્વન્દ્વ ॥૫૨॥ इति सम्प्रार्थ्य विघ्नेशं स्वदेशीयाञ्ज-
 નાંસ્તથા । સ્વજનાન્ સ્વપુરં સર્વાન્પ્રેયક્ત્વગાત્સયમ્ ॥૫૩॥ તત્તો
 નૃપોઽસૌ નૃપ ! સત્યવાક્યતાં હરેર્વિદંસ્તસ્ય ચ ભક્તવચ્ચતામ્ । તદ-
 ન્તિકાગ્રદ્રુતમિત્રશક્તિઃ પુનશ્ચ તત્પાર્શ્વમુપેત્ય તસ્યૌ ॥૫૪॥ इति
 શ્રીસત્સાક્ષિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે કાર્યાયનપ્રામે ભગવદ્યાને
 હેમન્તસિંહોત્તમયોઃ પરસ્પરોક્તિયુક્તિનિરૂપણનામા પોઢશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

મુવત ઉવાચ—અથ યાનાય પેટાસુ પુસ્તિકા દઢવન્ધનાઃ । શુક-

વિચાર કરીને ભગવાનું એક શરણુ જેમને છે એવા હેમંતસિંહ નૃપે
 ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનેજ વિઘ્નેશ્વરરૂપ સમજીને પોતાના શુભ કાર્યમાં આવેલા
 વિઘ્નની શાંતિ કરવા તેમની ભાવપૂર્વક પ્રાર્થના કરી કે—॥૫૧॥ હે ગણેશ !
 આવતી કાલિક કૃષ્ણચતુર્થાતિથિએ ગોળના લાડુઓ, દુર્વાના અંકુરો અને
 સિંદૂરવડે તમારૂં પૂજન કરીશ. તો મારા શ્રેયઃ કાર્યમાં અચાનક આવી
 પડેલા આ અંતરાયને હરનારા આપ થાવ ॥૫૨॥ હે રાજન! એરીતે
 વિઘ્નેશની પ્રાર્થના કરીને, પોતાના દેશના સર્વ હરિજનોને તથા સર્વ સ્વજ-
 નોને પોતાને પુર મોકલી દીધા. પોતે તો અંતરાયની આશંકા આવવાથી
 ગયા નહિ ॥૫૩॥ કિંતુ હે નૃપ ! ભગવાનની ભક્તવત્સળતા અને સત્યવચન-
 તાને જાણતા પણ આ હેમંતસિંહ નૃપ, ત્વરાથી ભગવાનની સમીપે જઈ
 ગએલા મિત્ર ઉત્તમ નૃપથપ્તી નિવારણની શંકા પામીને ફરીથી પણ ભગ-
 વાનની પાસે જઈને પૂર્વની પેઠે એકા ॥૫૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...
 ચતુર્થપ્રકરણે કાર્યાયનપ્રામે ભગવદ્યાને હેમંતસિંહોત્તમયોઃ પર-
 સ્પરોક્તિયુક્તિનિરૂપણનામા પોઢશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

^૧અધ્યાય ૧૭ મો.

મુવતઃપિ કહેછે—હે રાજન! અનંતર પ્રયાણની તૈયારી કરતાં જ-

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને લોખા ગ્રામમાં તથા નાગડકા પુરમાં કરેલું
 આગમન તથા ત્યાંના ભક્તોને આપેલા પરમાર્નદ્વું નિરૂપણ કર્યું છે.

પિંણા ધાપયન્તં હરિં પ્રાપોત્તમો નૃપ ॥૧॥ તથ્યમેવ પ્રયાણસ્ય
 વિદિત્વા નિશ્ચયં પ્રમો. । શનકે. પ્રહસન્નૂચે ભક્ત ઇકાન્તિકઃ સ
 તમ્ ॥૨॥ ઉત્તમ ઉવાચ—પ્રયાણનિશ્ચયં સ્વામિસ્તવ શ્રુત્વા જયાદય. ।
 યોપિતો હૃદિ લિધન્તે શીતગ્લાનેસ્તવાધ્વનિ ॥૩॥ શ્રીનારાયણમુનિ-
 વાચ—હિમાચલોપત્યકૈવ જન્મભૂમિર્મમાસ્ત્યતઃ । અસ્તિ શીતસ-
 હિષ્ણુત્વં દેહે સ્વાભાવિકો ગુણઃ ॥૪॥ અતશ્ચિન્તર ન કાર્યેતિ મૃદ્ધિ
 તાસ્ત્યં નરાધિપ ! । इत्युक्त. સોઽમવત્તૂર્ણી તત્સ્વાતન્વયં વિદદ્મૃપ ।
 ॥૫॥ નિશ્ચિકાય તત્તો રાજા ભગિનીભ્યાં સહૈવ તમ્ । સ્વપુર પુન-
 રાનેતું ગમ્ય તેન સહેતિ સ. ॥૬॥ અથ દ્વિજેન્દ્રે. કૃતમદ્ગલાશીર્હૃયી

ફરી પુસ્તકોને બાધણાવડે દૃઢ બાધીને પેટીઓમા શુક્રાન્દમુનિ પાસે ગોઠ
 વીને ભરાવતા શ્રીહરિની સમીપે ઉત્તમરાજ સત્વર આવી પહોંચ્યા ॥૧॥
 પ્રભુના પ્રયાણની બધી તૈયારી જોધને અને પ્રયાણનો સત્યજ નિશ્ચય જાણીને
 તે આ એકાતિક ભક્ત ઉત્તમરાજ ભગવાનપ્રતિ હસતા હસતા ધીમેથી એમ
 બોલ્યા કે—॥૨॥ હે ભગવન્ ! આપનો પ્રયાણનિશ્ચય સાંભળીને જ્યાં આ
 દિક આપની અનન્યભક્ત અબળાઓ રસ્તામા શીતબાધા અસહ્ય થશે
 એવી આશંકા લાવીને શ્રીમાન્ આપના દિવ્ય સુકુમાર શરીરમા બ્યાનિ
 થવાની સલાવનાથી હૃદયમા બહુ ખેદ કરેછે ॥૩॥ આવું ઉત્તમ નૃપતિનું
 વચન સાંભળીને ભગવાન બોલ્યા કે—હે ઉત્તમ રાજન્ ! અમારા શરીરમા
 શીતબાધાની સહનશીલતારૂપ ગુણ પ્રકૃતિથીજ છે, કેમકે અમારી જન્મ
 ભૂમિજ હિમાચલની સમીપની ભૂમિ છે ॥૪॥ હે નરાધિપ ! માટે મારી હિમ
 પીડાની પ્રાસિરૂપ ચિંતા તમારે નજ કરવી, એમ તમો જ્યાં આદિક અબ
 લાઓને કહે છે પ્રતાપસિંહ નૃપતે ! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેલા ઉત્તમ
 નૃપતિ તેમનું સ્વાતન્ત્ર્ય સમજી જતા, તેમને શોકવા માટે સ્વયં અસમર્થ
 હોધને પછીથી કિચિત્ પણ નજ બોલ્યા ॥૫॥ અનંતર ઉત્તમ રાજાએ જ્યાં
 લલિતા બહેનો સાથે મળીને વિચાર કરીને એવો નિશ્ચય કર્યો કે—ભગવાનને
 આપણા પુરપ્રતિ પાછા તેડી લાવવા સાડ અવશ્યજ આપણે તેમની સાથેજ
 પ્રયાણ કરવું ॥૬॥ તદનંતર ભગવાન્ પ્રસ્થાનસમયે ભેગા થએલા પ્રેમપરવશ

સમારહ્ય ચ તજ્જિનારયામ્ । સાકં મુનીન્દ્રેર્નિજપાર્ષદેશ્ચ વૃતઃ પ્રયાતિ
 સ્સ સ નાગટક્કમ્ ॥૭॥ તમન્વયુર્વાસ્તુનૃપપ્રધાનાઃ સત્કુન્તહસ્તા
 વહવોઽશ્વવારાઃ । હેમન્તાસિંહો નૃપ ઉત્તમશ્ચ યોષા જયાઘાઃ સ્વર-
 થાધિરૂઢાઃ ॥૮॥ નિધાય પેટા ભૃતપુસ્તકાશ્ચ સ્વનસ્સુ સર્વાગ્રચરં
 સમં તૈઃ । શુકં મુનિં સોઽથ હરિર્વ્યતીત્ય સહાશ્વવારૈઃ પ્રચચાલ
 શીઘ્રમ્ ॥૯॥ પૃષ્ઠે વિધાયાલિલસાદિવૃન્દં મનોજવાયાઃ સ્વહૃયીવ-
 રાયાઃ । પુરશ્ચલન્ત્યા અપિ સોઽગ્રયાનાન્ દૃષ્ટ્વા મુનીન્દ્રાનહસત્સ-
 ચિત્રમ્ ॥૧૦॥ યૂથાનિ ભૂયાંસિ મહામુનીનાં હરેઃ પુરસ્તાદથ પૃષ્ઠતશ્ચ ।
 તદા વ્યદ્યન્ત ચ પાર્શ્વયુગ્મે તસિંસ્તુ દીર્ઘેઽધ્વનિ સર્વતશ્ચ ॥૧૧॥
 સ સક્કવાન્તે ભગવાનવાપ ગ્રામં તુ સૂરસ્ય ચ લોહસંક્ષમ્ । સૂરોઽપિ

મયારામભદ્રાદિ બ્રાહ્મણોએ 'જયજય' એવો મગળ આશીર્વાદ આપતા, તા-
 જણુ નામની ઘોડી ઉપર બેસીને, પરમહસોથી પરિવિટાધને પોતાના પાર્ષદોએ
 પાછળ ગતિ કર્યા થકા નાગડકા પુરપ્રતિ જવા માટે આલી નીકળ્યા ॥૭॥
 હેમતાસિંહનૃપ ઉત્તમનૃપ વાસ્તુનૃપ આદિક અનેક અશ્વવારો રૂડા લા-
 લાઓ હાથમા લધને લગવાનની પાછળ ગયા જ્યા વિગેરે વનિતાઓ રથમા
 બેસીને પાછળ ગઇઓ ॥૮॥ અનંતર શ્રીહરિ શોભન મુદૃઢ ગાડાઓમા પુસ્ત
 કથી ભરેલી પેટીઓ મુકીને તે સર્વ ગાડાઓની સાથે પ્રથમથીજ નીકળીને
 માર્ગમા પણુ સર્વની આગળ ચાલતા શુકમુનિનેપણુ ઉલ્લઘન કરીને વેગથી
 અશ્વારોની સાથે આગળ ચાલ્યા ॥૯॥ વેગાતિશયથી સમસ્ત અશ્વવારવૃદ્ધને
 પાછળ કરીને, તીવ્ર વેગથી સર્વની આગળ ચાલતી, મનના જેવા વેગ
 વાળી પોતાની શ્રેષ્ઠ ઘોડીયડીપણુ આગળ ચાલતા નિષ્કુલાનંદાદિ મુનિમંડળને
 જોઇને શ્રીહરિ વિસ્મયથી કિંચિત્ હસવા લાગ્યા ॥૧૦॥ તે સમયે તે લાખા
 માર્ગમા લગવાનની આગળ અને બન્ને આણુમા ચોગરદમ મહામુનિઓના
 ઘણા મંડળો જનોના જેવામા આવ્યા હતા ॥૧૧॥ લગવાન્ શ્રીહરિ સગવ
 સમયને અતે (મધ્યાહ્નકાળના આરભમા) સૂરવર્માના લોયા નામના ગામને
 પામ્યા જે ગામમાં સૂરવર્માપણુ કારીયાણી ગ્રામથથી પ્રથમજ આવીને
 પવિત્ર વિગ્રો પાસે સમુનિમંડળ સપાર્ષદ સભજાવૃદ્ધ શ્રીહરિના સત્કારસાગ્ર

યત્રૈત્ય હરેઃ પ્રતીક્ષાં કરોતિ પારું સ વિધાપ્ય વિપ્રૈઃ ॥૧૨॥ શ્રુત્વા-
 ગતં તં સ ઉપેત્ય નેમુર્ગમ્યાશ્ચ પૌરાશ્ચ જનાઃ સહર્ષમ્ । ગ્રામ્યાઃ
 પ્રભું ગ્રામમુદારભાવા વાદિનઘોષૈઃ સ તતશ્ચ નિન્યુઃ ॥૧૩॥ તત્ર
 મુખ્યઃ સિંહસંઘઃ પટ્લોઽન્યે ચ યે વિશઃ । તે સર્વે સહ સૂરેણ
 સમુર્નિં તં સિપેત્રિરે ॥૧૪॥ દિનાનિ કતિચિત્તત્ર ગ્રામ્યાનાનન્દય-
 ન્પ્રભુઃ । તૈરર્ચ્યમાનો ન્યવસદ્દલાલઙ્કારમોજનૈઃ ॥૧૫॥ સભાયાં
 પ્રત્યહં તત્ર ધર્માન્વર્ણાશ્રમોચિતાન્ । જનેભ્યઃ કથયામાસ ભક્તિજ્ઞા-
 નોપવૃંહિતાન્ ॥૧૬॥ સૂરસિંહાદિભિર્મકેરનર્ચ્યાણ્યંશુકાનિ ચ ।
 સ્વસૈ દત્તાનિ સ દદો બ્રાહ્મભ્યાં તત્ર સંસદિ ॥૧૭॥ ગ્રામે તસિ-

સમુચિત રસોઈ કરાવીને તેમની રાહ બેઈ રહ્યા હતા ॥૧૨॥ ભગવા-
 નને પધારેલા સાલળીને સૂરવર્મા લોયા ગામના તથા દર્શનાર્થે
 આવેલા નાગડકા પુરના હરિજનો સર્વે પ્રહર્ષતરંગોએ પ્રેર્યાથકા સત્વર
 સન્મુખ જઈને દડવત્ પ્રણામ કરીને વિવિધ વાજત્રોના ધોનથી સમસ્ત
 દિશાને પુરી દેતા થકા પરમ પ્રીતિથી પોતાના ગામની અદર શ્રીહરિને લઈ
 આવ્યા ॥૧૩॥ લોયા ગામમા સિંહ નામનો મુખ્ય (મુખી) પટલ તથા
 બીજા બે વૈશ્ય જ્વલિના ભક્તો હતા તે સર્વે સૂરવર્માની સાથે મળીને
 મુનિમંડળસદિત શ્રીહરિની ભક્તિથી સેવા કરવા લાગ્યા ॥૧૪॥ તે
 ગામના હરિભક્તોએ વિવિધ વસ્ત્રો વિભૂષણો અને મુન્વાદુ પાવન લોભ્યા
 નવડે આરાધના કરેલા પ્રભુ શ્રીહરિ તે સર્વ હરિજનોને સદુપદેશ-
 દિવડે આનંદ આપતા થકા કેટલાક દિવસો (પોપથુકવ તૃતીયા પર્યંત) ત્યા
 મુખેથી રહ્યા ॥૧૫॥ તે ગામમા પ્રતિદિન સભામા ભગવાન ભક્તિ જ્ઞાનથી
 મુસસ્કૃત (અતિશય વિશેષને પમાડેલા) વર્ણાશ્રમોચિત ધર્મોનો મુનિ-
 પ્રમુખ આશ્રિત જનોને ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા ॥૧૬॥ સભામા સૂર સિંહ
 આદિક ભક્તોએ પોતાને પૂજામાં પ્રીતિથી અર્પેલા અમૂલ્ય વસ્ત્રો તથા
 આભરણો ભગવાને ધ્રાતા રામપ્રતાપ તથા ઇરગગમને આપ્યા ॥૧૭॥
 તેમા બે ગ્રામ્ય જનો હતા તેઓ પગમપુરૂષ શ્રીહરિની પૂજા પરમ અનુ-
 રાગથી કરતા, પોતાને મુલબ વૃતાક આદિકના બહુ શાકા વાડીઓથકી

ન્વાટિકામ્યો વૃન્તાકાદીનિ ભૂરિશ । ગ્રામીણા આહરન્તિ સ્સ તસ્મૈ
શાકાનિ ચાન્વહમ્ ॥૧૮॥ તેપાં સંસ્કારચાતુર્યં પાચકેભ્યઃ પ્રદર્શયન્ ।
સંસૃજ્ય ભૂરિણાજ્યેન પપાચાપિ સ્વયં પ્રભુઃ ॥૧૯॥ સન્ધુક્ષ્યોદ્ધાન-
કેઽર્થિં તદુપરિ પૃથુલં સત્કટાહં નિધાય ક્ષિત્વાજ્યં ભૂરિ તસ્મિ
ન્નતિકટકુદિતે ચારુવૃન્તાકશાકમ્ । ક્ષિત્વા હુંકારકારી કરકમ
લલસદ્દસ્તકો વીક્ષમાણ પીતાપીતાંશુઃ સ્વાન્પ્રહસિતવદનાન્સો-

પ્રીતિથી પ્રતિદિન લાવીને શ્રીહરિને સમર્પતા હતા લક્ષ્મીનાથ લગવાન
સતુષ્ઠ થાય છે પણ વસ્તુનિવક્ષણતાથી નહિ લક્ષ્મીનાથ લગવાનને
લક્ષ્મીનાથલગેલું ભેટ કરે છે પણ લક્ષ્મીનાથ રહિત મધુરરસ લગેલું પણ
ભેટ ધરતા નથી ॥૧૮॥ લગવાનપણ માનુષ લાવનેજ અનુકરણ કરતા,
રસોઈ કરવી પીરસવું વિગેરેવડે લક્ષ્મીનાથને અત્યધિક આનંદ આપવા
લાગ્યા આ લગવાન પોતેજ તે શાકનો સંસ્કાર (વધાર) કરવામા પોતાની
ચાતુરી રસોયાઓને પ્રદર્શાવતા થકા ઘણા ઘૃતથી તેને વધારીને પકવ કરવા
લાગ્યા આશ્રિતો ઉપર લગવાનનો જે પ્રેમાતિશય છે તે માનુષલાવમા
સુખલતાને સૂચવે છે લગવાન સર્વગન્ધમય અને સર્વ રસમય છે એમના
હસ્તતળના સ્પર્શમાત્રથી સૌરભ્યનો અતિશય અને રસનો અતિશય અપૂ-
ર્વજ પાકમા આવે, માટેજ પોતેજ પાક બનાવા લાગ્યા (શ્રીહરિની આ
લીલાતો પોતાના લક્ષ્મીનાથને તે સમયની શ્રીમૂર્તિની શોભાના ચિંતન અર્થે
અને લગવદ્લક્ષ્મીનાથે હરિહરિજનોની સેવામા આ રીતે પ્રવર્તવું જોઈએ
એમ જણાવા માટે સમજવી) ॥૧૯॥ સ્વયં શ્રીહરિ રસોયા બન્યા તે સમ-
યની શોભાને હવે વર્ણવે છે—સુલભા પ્રથમ અગ્નિને પ્રજ્વળવાગીને તેની ઉપર
અડાવેલા વિશાલ દૃઢ કઢાયામા ઘણું ઘૃત પુરીને અગ્નિના તાપથી અત્યત
કડકડ શબ્દવાળા તે ઘૃતમા બીજા નિનાના કોમળ વૃતાકશાકને નાખીને
ધુકાર શબ્દ કરાવા પૂર્વક પકવતા તેને વારેવારે ફેરવવા વાસ્તે કરકમળમા
કાંઈનો શોભાયમાન હાથલો ધારી રહેલા, જોજોજો શાકમા હલદળ નાખીને
તેવાળા હાથને પોતે પહેરેલા વસ્ત્રમા ઘમીને સાફ કરતા, વારવાર તેમ કર
વાથી પીતપ્રાય થઈ ગયું છે પહેરેલું વસ્ત્ર જેમનું, (માટેજ પીત વસ્ત્રથી

ડ્યુતત્સેરવક્રઃ ॥૨૦॥ શાકં સંસ્કૃત્ય ભક્તાન્ ક્રમરચિતમહાપક્ષિ-
 મિશ્વોપવેશ્ય પ્રીત્યા પાત્રેષુ તેષાં ચપલતરમસૌ સન્દદચ્ચારુદર્શ્યા ।
 પૃષ્ઠંસ્તત્સ્વાદમાર્યાનતિસુરસતયા ચાશ્રતો મૂરિભક્તાન્ શૃણ્વંસ્તસ્ય
 પ્રશંસાં પ્રમુરતિમુમુદે સચ્ચરન્પક્ષિમધ્યે ॥૨૧॥ इत्थं नृनाट्यचरितै-
 र्भक्तानानन्दयन्प्रभुः । नागटङ्गं ततः प्रायात्पुरं परिवृतो निजैः ॥२२॥
 સ્વાવાસં તત્ર સૂરસ્ય ગૃહે ચક્રે સં ચાપરાન્ । પુર્યામાવાસયામાસ
 વિરાજમાન) તેવી મનોહર પોતાની શ્રીમૂર્તિના નિરીક્ષણથી પ્રહસિત મુખવાળા
 પોતાના ભક્તજનોને મંદહાસવડે મધુર મુખારવિંદથી અતિશય આનંદ આ-
 પતા સ્વયં શ્રીહરિ તે સમયે અતિશય શોભ્યા હતા ॥૨૦॥ પ્રભુ શ્રીહરિ
 વૃંતાક શાકને સંસ્કારપૂર્વક જરોખર ચઢવીને, મુનિપ્રમુખ ભક્તજનોને
 અનુક્રમે મહાપંક્તિપંથ યથાયોગ્ય બેસારી દઈને, તેમના લોજનપાત્રમાં
 તે શાક સુંદર દર્વી (કડછી-કંકો) વડે પ્રીતિપૂર્વક ઝટઝટ પીરસી દેતાં,
 અતિ આસ્વાદથી બહુ જમતા ભક્તોપ્રતિ તેની મિષ્ટતાને પુછતાં તેમણે 'હે
 ભગવાન્ ! રસમૂર્તિ રસપોષક હોઈને રસથીજ રાંધનારા રસથીજ પીરસનારા
 આપે અનુમહથી આપેલા રસરૂપ મહાપ્રાસાદિક આ શાકનો ઉત્કર્ષ અમો
 શું કહી શકીએ' એરીતે કરેલી રસપ્રશંસાને સાંભળતા અને પંક્તિમધ્યે ગજ
 ચાલથી ચાલતા થકા ભક્તજનોને તે થએલા અત્યાનંદથી પોતે અત્યાનંદને
 પામ્યા. ભગવાન્ ભક્તપ્રિય હોવાથી ભક્તજનોના આનંદથીજ આનંદી રહેછે,
 જે ભગવાને આર્ત અર્થાર્થી (સકામ) દેવોને પ્રાર્થનામાત્રથી આત્મીયપણે
 માનીને શરીરમાં બળમાત્રનેજ ધારણ કરનારી સુધાનું પાન કરાવ્યું હતું.
 તેજ આ ભગવાને પ્રયોજન નિરપેક્ષ (નિષ્કામ) પોતાના અનન્ય ભક્તોને
 અમૃતથીપણ અતિશ્રેષ્ઠ, પોતાને હસ્તતળથી સંસ્કાર કરેલું હોવાથી નિર્ગુ-
 ણતાને પમાડેલું, મનની વિશુદ્ધિ કરનાર શાક પોતે પ્રીતિથી પંક્તિમાં પીર-
 સીને જમાવ્યું ॥૨૧॥

એરીતે ભગવાન્ નરનાટ્યનાં વિચિત્ર દિવ્ય ચરિત્રોવડે લોચા ગામના હરિ-
 ભક્તોને બહુ આનંદ આપીને, ત્યાંથી પોતાના મુનિપ્રમુખ ભક્તજનોથી વિદાઈને
 નાગડકા પુરે પધાર્યા ॥૨૨॥ તે પુરમાં ભગવાને સૂર રાજના ઘરમાં

મક્તાન્સર્વાન્ યથોચિતમ્ ॥૨૩॥ સમાર્ય. સસુતઃ સૂરસ્તસ્ય તેપાં
યથોચિતમ્ । આતિથ્યમકરોદ્ધત્તયા શ્રદ્ધયા ચાપ્યુદારધી. ॥૨૪॥
પૂજાં ચકાર મહર્તીં ભક્તયા રાજા નિજપ્રભો । વસ્ત્રેરાભરણે. શક્તયા
રૂપ્યમુદ્રાર્પણેન ચ ॥૨૫॥ ચન્દ્રનૈ. પુષ્પહારૈશ્ચ સદ્વસ્ત્રૈ શ્રદ્ધયાન્વિત ।
સ પુપૂજ સત. સર્વાન્ભોજ્યૈર્નાનાવિધૈરપિ ॥૨૬॥ તેનાતિમાનિતો
ભક્તયા ભગવાન્ દિનપશ્ચકમ્ । ઉવાસાનન્દયન્મક્તાન્સ્થાપયન્ધર્મ-
મેવસ ॥૨૭॥ ચતુર્થે દિવસે તત્ર સમાયામાસ્થિત પ્રભુ' । ઉવાચ
મક્તાન્ સકલાન્ શૃહિણસ્ત્યાગિનસ્તથા ॥૨૮॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—
મક્તા ! શૃણુત સર્વેડપિ શ્વો ભવત્યુત્તરાયણમ્ । સ્નાનં દાનં યથા
શક્તિ કર્તવ્ય તત્ર સર્વથા ॥૨૯॥ ચત્વાર્શિશ્ચુ ઘટિકા મકરેડર્કસ્ય
સક્કમાત્ । ઉત્તર પુણ્યકાલોડન જ્ઞેય. સ્નાનાદિકર્મસુ ॥૩૦॥ માઘ

પોતાનો ઉતારો કર્યો ખીજ બધા ભક્તોનો યથોચિત પુરીમા ઉતારો
કરાવ્યો ॥૨૩॥ અનતર સાતિ નામની લાર્યાએ સહિત, નાથો નામના મુતે
સહિત, દાનશૂર સૂરવર્માએ ભક્તિથી શ્રદ્ધાપૂર્વક તે ભગવાનનું અને તેમની
સાથે આવેલા મુનિમડળાદિ ભક્તોનું યથોચિત આતિથ્ય કર્યું ॥૨૪॥ સૂર-
ભૂપે ભક્તિથી પોતાના પ્રભુની અદન પુષ્પાદિવડે તથા વિવિધ બહુમૂલ્ય
વસ્ત્રો આભરણોવડે અને યથાશક્તિ ધનાર્પણવડે મહાપૂજા કરી તેપછી
શ્રદ્ધાસપન્ન સૂરવર્માએ સર્વ સાધુઓની અદન પુષ્પ વસ્ત્રાદિકવડે પૂજા કરી
અને તેમને નાનાવિધ લોભ્યાન્નવડે તૃપ્ત કર્યા ॥૨૫-૨૬॥ એરીતે આ રાત્રીએ
પરા ભક્તિથી અતિસન્માન કરેલા ભગવાન તેજ નાગડકા નગરમા પોતાના
ભક્તોને આનંદ આપતા થકા અને ધર્મનું સ્થાપન કરતા થકાજ પાત્ર દિ
વસ રહ્યા ॥૨૭॥ તેમા ચોથે દિવસે સખામા વિરાજેલા ભગવાન શૃહસ્થો
તથા લાગી સમસ્ત ભક્તોપ્રત્યે એમ જો'યા ॥૨૮॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ભક્તા ! તમો તમામ સાવધ મન રાખી
સાભળો આવતી કાલે ઉત્તમ ઉત્તરાયણ નામનું પર્વ આવે છે તેમા સ્નાન
દાનાદિ યથાશક્તિ યથાધિકાર સર્વેએ સર્વથા કરવું ॥૨૯॥ મકર રાશિમા
સૂર્યના સપ્તમને સમારબીને ઉત્તરની આગીશ ઘટિકાપર્યંત પુણ્યકાળ

જ્ઞાનસ્ય ચારમ્મઃ પૌષ્યામજાસિલૈર્જને. । કર્તવ્યસ્તત્ર મુખ્યં તુ
તિલદાનં પ્રકીર્તિતમ્ ॥૩૧॥ ચાન્દ્રાયણવ્રતં ચાત્ર માઘમાસે વિશે
પત. । કર્તવ્યમુદિતં ભક્તા. ! સર્વપાતકશોધનમ્ ॥૩૨॥ કૃત્કૃત્વ-
તેષુ સકલેષ્વપિ પુમ્ભિરેતત્ સ્ત્રીમિસ્તથા સુકરમસ્તિ વૃહત્ફલં ચ ।
પ્રોક્ત તતો નિજશરીરિચિદ્વિદિદેતો. કાર્યં તપ પ્રિયરમાપતિતુણ્યે
વા ॥૩૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ભગવતો
લૌહપ્રામનાગદ્દંકપુરાગમનનિરૂપણનામા સપ્તદશોઽધ્યાય ॥૧૭॥

સુવ્રત વચન—ઇતિ નારાયણમુને. સ્વામિનો વચનં નૃપ ! । શ્રુત્વા

સમજવો તે આ જ્ઞાન દાનાદિ સત્કર્મ કરવાનો સમય માન્યો છે ॥૩૦॥
આ મકરમાં પૌષી પૂર્ણિમાએ માઘજ્ઞાન નામના વ્રતનો આરંભ કરવો
આમા સર્વકોઈ અધિકારી છે માટે સર્વ જનોએ કરવો તે વ્રતમા
તિલદાન મુખ્ય માન્ય છે ॥૩૧॥ હે ભક્તા ! વિશેષપણે આ માઘમા-
સમા આદ્રાચણ વ્રત કરવું, કેમકે તે વ્રત વિશેષપણે સમસ્ત પાતકને
પ્રણાશ કરનાર કહ્યું છે (પૂર્ણિમાત અને અમાવાસ્યાત એરીતે માસ બે
પ્રકારના છે, તેમા આ માઘજ્ઞાનમા પૂર્ણિમાત માસપક્ષ લેવો, એમ સર્વ
નિબંધકારો કહે છે ॥૩૨॥ માસોપવાસ પારાક આદિક તમામ કૃત્કૃત્વ વ્રતોને
મધ્યે આ આદ્રાચણ કૃત્કૃત્વ વ્રત નરોએ તથા નારીઓએ સુખેથી થઈ શકે
એવું છે અને એવું કૃષ્ણ પાપનિવારણરૂપ મોડું છે તો પોતાના શરીરિની
શુદ્ધિની કામનાવાળાએ અવશ્ય આનુ અનુધાન કરવું કોઈ કામના ન હોય
તો તપ પ્રિય રમાપતિ ભગવાનની પ્રસન્નતાની કામનાથી આનુ અનુધાન
કરવું ॥૩૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે ભગવતો લૌહ-
પ્રામનાગદ્દંકપુરાગમનનિરૂપણનામા સપ્તદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

અધ્યાય ૧૮ મો.

સુવ્રતરૂપિ કહે છે—હે નૃપ ! ભગવાન નારાયણમુનિનું આવું વચન
સાત્ત્વિકીને શુકાનંદમુનિ તેમને પ્રજ્ઞામ કરીને વિનયથી એમ પુછવા લાગ્યા

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને માપજ્ઞાનના વિધિનું નિરૂપણ કર્યું છે.

શુકાનન્દમુનિસ્તં નત્વા પ્રશ્રિતોઽવ્રવીત્ ॥૧॥ શુકાનન્દ ઉવાચ—
માઘસ્નાનવિધિં સ્વામિન્ ! શ્રોતુમિચ્છામ્યહં પ્રભો ! । ચાન્દ્રાયણ-
વ્રતસ્યાપિ વિધિં મે વક્તુમર્હસિ ॥૨॥ શુબ્રત ઉવાચ—ઈત્થં તપસ્વિના
તેન મુનિના પૃષ્ઠ આદરાત્ । જગાદાનન્દયન્મક્તાન્સર્વાંસ્તં ચ સ
સર્વવિત્ ॥૩॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્ત્વાચ—માઘસ્નાનવિધિં તુભ્યં કથયામિ
મુને ! શૃણુ । તીર્થં ઇવ વિશેષેણ માઘસ્નાનં વિધીયતે ॥૪॥ યસ્ય
હસ્તૌ ચ પાદૌ ચ વાહ્લનશ્ચ સુસંયતમ્ । વિદ્યા તપશ્ચ કીર્તિશ્ચ સ

॥૧॥ શુકાનંદ કહેછે—હે સ્વામિન્ ! હું માઘસ્નાનનો વિધિ અને ચાન્દ્રાયણ
વ્રતનો વિધિ સાંભળવા ઇચ્છું છું. તો હે પ્રભો ! તેનો પ્રકાર મને આપ કહેવાને
યોગ્ય છે ॥૨॥ શુબ્રતનાપિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે તપસ્વી મુનિ
શુકાનંદજીએ આદરથી પુછેલા સર્વજ્ઞ ભગવાન્ તે મુનિને અને બીજા બધા
ભક્તોને આનંદ આપતા થકા બોલ્યા ॥૩॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે
મુને ! માઘસ્નાનનો વિધિ સાંભળવા વાંછતા તમને કહું છું, તેને એકાગ્ર મનથી
સાંભળો. માઘસ્નાનનો તીર્થમાંજ વિશેષપણે કરવાના વિધિવાળું વર્તે છે ॥૪॥
માઘસ્નાનને તીર્થમાં કરનારો જે નર આ નિયમોને અનુસરે તેજ તીર્થક્ષણને
પામે છે, ઇતર નર પામતો નથી. તે આ નિયમો—જે જનના હાથસંયમમાં
હોય, પાદ સંયમમાં હોય, વાણી સંયમમાં હોય, મન સંયમમાં હોય, વિદ્યા
સંયમમાં હોય, તપ સંયમમાં હોય અને કીર્તિ સંયમમાં હોય તે જન તીર્થ-
ક્ષણને પામે છે. તેમાં દુષ્પરિચ્છે અને પરપીડાથકી જે નિવૃત્તિ તે હસ્તસંયમ
સમજવો. દૃષ્ટિથી પવિત્ર પ્રદેશમાં પાદ મુકવો તે પાદસંયમ ભણવો. સ્વપર દ્રોહ
વર્ણત વાણીનું ઉચ્ચારણ તે વાણીસંયમ ભણવો. પરનું અનિષ્ટ ન ચિંતન
કરવું તે મનનો સંયમ સમજવો. અભિચારાદિરૂપે રહિતપણું તે વિદ્યાસંયમ
ભણવો. દંભે રહિતપણું તે તપનો સંયમ માન્યો છે, પાપકીર્તિએ રહિતપણું
તે કીર્તિનો સંયમ ભણવો. અથવા આ શ્લોકનો અર્થ એવો કરવો કે—જેને
હસ્ત પાદ વાણી મન આદિક ઇન્દ્રિયોનું વિહિત વિષયોથકી અતિરિક્ત
વિષયો થકી નિવર્તનરૂપ સંયમન હોય, ચાન્દ્રાયણાદિરૂપ તપ હોય,
આત્મવિદ્યાની અભ્યાસપરતા હોય અને સદાચારસંપન્નપણારૂપ પૃથા

તીર્થફલમશ્રુતે ॥૫॥ અશ્રદ્ધધાનઃ પાપાત્મા નાસ્તિકોઽન્નિશ્ચસંશયઃ ।
 હેતુનિન્દારતશ્ચૈતે ન તીર્થફલભાગિનઃ ॥૬॥ પ્રયાગં પુષ્કરં પ્રાપ્ય
 કુરુક્ષેત્રમથાપિ વા । યત્ર તત્ર ચ વા સ્નાયાન્માઘે નિત્યમિતિ
 સ્થિતિઃ ॥૭॥ ત્રિરાત્રફલદા નદ્યો યાઃ કાશ્ચિદસમુદ્રગાઃ । સમુદ્ર-
 ગાસ્તુ પક્ષસ્ય માઘસ્ય સરિતાં પતિઃ ॥૮॥ અરુણોદયમારભ્ય પ્રાતઃ-
 કાલાવધિ ધ્રુવમ્ । માઘજ્ઞાનસ્ય કાલો હિ પુણ્યદો મુનિભિઃ
 સ્મૃતઃ ॥૯॥ ઉત્તમં તુ સનક્ષત્રં લુપ્તતારં તુ મધ્યમમ્ । સવિતર્યુદિતે
 જ્ઞાનં તતો હીનં પ્રકીર્તિતમ્ ॥૧૦॥ વૃથૈવોષ્ણોદકજ્ઞાનં વૃથા જપ્ય-

હોય, ધ્યાનિ નિયમો હોય તે તીર્થના ફળને પામે છે ॥૫॥ જે તીર્થ-
 ફળની પ્રાપ્તિમાં સંશયિત મનવાળો હોય, જે નાસ્તિક-વેદ અને તેમા
 કહેલા અર્થમા પ્રામાણ્ય શુદ્ધિએ રહિત હોય, જે શ્રદ્ધાએ રહિત હોય, જે
 હેતુવાદપર (સમ્બાજ્ઞોક્ત સત્કર્મોમાં કુતર્કોવડે સંદેહ ઉપજાવનારો) હોય,
 જે પરનિંદાપર હોય, જે પાપપ્રસક્ત ચિત્તવાળો હોય તે આ છ બાજુઓ
 તીર્થફળને નથી જ પામતા ॥૬॥ જે આ નિષિદ્ધથથી નિવૃત્ત થઈ નિહિત
 નિયમવાળો થાય તે પ્રયાગ પુષ્કર કુરુક્ષેત્ર આદિકને મધ્યે હરકોઈ તીર્થ-
 વિષે માઘભાસમાં નિત્ય જ્ઞાન કરે એવી સ્થિતિ-શાસ્ત્રમર્યાદા છે ॥૭॥ જે
 કોઈ સમુદ્રને સાક્ષાત્ મળનારી નથી તે નદીઓ માઘભાસમાં એક દિવસ
 જ્ઞાનથી ત્રણ દિવસ જ્ઞાનફળને આપે છે જેતો સમુદ્રને સાક્ષાત્ પામનારી
 નદીઓ છે તેતો એક દિન જ્ઞાનથી પક્ષજ્ઞાન ફળને આપે છે. નદીઓનો
 પતિ સમુદ્ર તો માઘમાં એક દિવસ જ્ઞાનથી માસ જ્ઞાનનું જે ફળ તેને
 આપે છે. એરીને સમુદ્રમાં અને તેને પામનારી નદિ પામનારી નદીઓના
 જ્ઞાનમા ફળનું તારતમ્ય જાણવું ॥૮॥ અરુણોદય સમયને આરંભીને પ્રાતઃ-
 કાળ મુઘી માઘજ્ઞાનનો સમય છે. તે આ સમય મુનિઓએ પુણ્યદાયક
 કહ્યો છે (પદ્મપત્ર ઉપ કાલઃ સપ્તપદ્મારુગોદયાઃ । અષ્ટપદ્મ ભવેત્પ્રાતઃ સોપ
 સૂર્યોદય. સ્મૃતઃ ॥ એવી સ્મૃતિ છે) ॥૯॥ તેમા તારાઓ પ્રકાશના હોય ત્યારે
 જે જ્ઞાન તે ઉત્તમ માન્યું છે તારાઓ પ્રકોચ પામતાં જે જ્ઞાન છે તે
 મધ્યમ માન્યું છે સૂર્ય ઉદય પામતાં તે જ્ઞાન છે તે અધમ કહ્યું છે ॥૧૦॥

મવૈદિકમ્ । અશ્રોત્રિયે વૃથા દાનં વૃથા ભુક્તમસાક્ષિકમ્ ॥૧૧॥
 બ્રહ્મક્ષત્રવિશાં ચૈવ મન્ત્રવત્સ્નાનમિપ્યતે । તૃણીમેવ તુ શૂદ્રાણાં
 સ્ત્રીણાં ચ મુનિસત્તમ ! ॥૧૨॥ પૌર્ણમાસીં તુ પૌપસ્ય પ્રારભ્ય સ્નાન-
 માચરેત્ । ત્રિંશત્ત્વહાનિ પુણ્યાનિ મકરસ્યે દિવાકરે ॥૧૩॥ અપા-
 વૃતશરીરસ્તુ યઃ સાક્ષાત્સ્નાનમાચરેત્ । પદે પદેઽશ્વમેધસ્ય ફલ-
 માપ્નોતિ માનવઃ ॥૧૪॥ તતઃ સ્નાત્વા શુભે તીર્થે દત્ત્વા શિરસિ ચૈ

નેમ અવૈદિક (વેદ પુરાણ આગમાદિકમાં રહેલા મંત્રોત્પત્તિ અન્ય) મંત્રનો
 જપ વ્યર્થ છે. જેમ દાન અશ્રોત્રિય-વેદાધ્યયનાદિકે વર્ણત વિપ્રને આપેલું
 વ્યર્થ છે. જેમ વૃથા ભુક્તમસાક્ષિક-અતિથિ અભ્યાગત આદિકની સાક્ષિએ
 રહિત ભોજન વૃથા છે (અતિથિ આદિકને જમાડીને પોતે જમવું. નહિ
 તો વ્યર્થ છે) અથવા જેમ કોઈ વસ્તુનો ભોગવટો બહુકાળથી ચાલ્યો આવતો
 હોય પણ જે તે સાક્ષિએ રહિત હોય તો વ્યવહારપદમાં (દાવામાં) પોતાનું
 માલકીપણું સિદ્ધ કરવા સમર્થ થતો નથી. તેમ ઉપ્પુ જળથી માઘમાસમાં
 જે સ્નાન છે તે વૃથા-મત્કળને આપવા સમર્થ નથી ॥૧૨॥ હે મુનિસત્તમ !
 તેમાં જેમને વેદમાં અધિકાર છે એવા બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્યોએ મંત્રોચ્ચાર-
 રણે સહિત સ્નાન કરવું. જેમને વેદમાં અધિકાર નથી એવા શૂદ્રોએ અને
 સ્ત્રીઓએ તો કેવળ (મંત્ર વિના) સ્નાન કરવું (વેદના અધિકારીઓએ મંત્ર
 વિનાનું સ્નાન ન કરવું એવો નિયમ જાણવો) આમાં સર્વસાધારણ મંત્ર
 પદ્મપુરાણમાં કહેલો તે નિર્ણયસિંધુમાં સંગૃહ્યો છે—‘દુઃસ્વદારિદ્ર્યનાશાય
 ધ્રીવિષ્ણોસ્તોષણાય ચ । પ્રાતઃસ્નાનં કરોમ્યય માધે પાપવિનાશનમ્ । મકરસ્યે
 રવૌ માધે શોભિન્દાચ્યુત ! માધવ ! । સ્નાનેનાનેન મે દેવ ! યયોક્તફલદો મવ ।
 હમં મધ્નં સમુદ્યાર્ય સ્નાયાન્મૌનસમન્વિતઃ ॥’ ઇતિ ॥૧૨॥ પૌપ માસની
 પૌર્ણમાસીને પ્રારંભીને મકર રાશિમાં રવિ વર્તે તે સતે ત્રીશ દિવસો પવિત્ર
 માધ સ્નાનવ્રતમાં યોગ્ય કલા છે (કોઈ સ્થળે પૌપશુકલ એકાદશી કે દ્વાદશીને
 પ્રારંભીનેપણુ માધસ્નાન કહ્યું છે) ॥૧૩॥ જે માનવ ઘરઘટ્ટી વસ્ત્રાદિકવડે
 શરીરને નહિ ઢાંકીને (ઉઘાડે શરીરે) સાક્ષાત્ સ્નાન કરવા નહીં જાય
 અને તેના જળમાં સ્નાન કરી બીને વસ્ત્રજ પાછો ઘેર આવે તે માનવ પગલે

મૃદમ્ । વેદોક્તવિધિના બ્રહ્મન્ ! સૂર્યાચાર્ય્યં નિવેદયેત્ ॥૧૫॥ પિતૃ-
ન્સન્તર્પયેત્તત્સ્ય; સમુત્તીર્ય તતો જલાત્ । ઇષ્ટદેવં નમસ્કૃત્ય પૂજ-
યેત્પુરુષોત્તમમ્ ॥૧૬॥ ભૂશાયી બ્રહ્મચારી ચ શક્તઃ સ્નાનં સમાચ-
રેત્ । અશક્તો નિયમાચારે સ્નાનમાત્રં સમાચરેત્ ॥૧૭॥ યથાકથ-
ચ્ચિત્કર્તવ્યં માઘસ્નાનમિતિ સ્મૃતિઃ । અતિરુષ્ણાચ્ચાતિવૃદ્ધાઃ
સ્નાયુરુષ્ણેન ધારિણા ॥૧૮॥ તિલસ્નાયી તિલોદ્દત્તો તિલહોમી
તિલોદકી । તિલમુક્ત તિલદાતા ચ પદ્મતિલાઃ પાપનાશનાઃ ॥૧૯॥
સરિત્તોયાદ્યભાવે તુ નવકુમ્ભસ્થિતં જલમ્ । ઘાયુના તાઢિતં રાત્રૌ
ગદ્ગાતોયસમં વિદુઃ ॥૨૦॥ તન્નાસ્તિ પાતકં લોકે યન્ન સ્નાનાદિન-

પગલે અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને નિશ્ચે પામેછે ॥૧૪॥ સ્નાન સમયે કરવાનો વિધિ
હવે કહુંછુ—હે બ્રહ્મન્ ! સ્નાન સમયે મસ્તકે તીર્થમૃત્તિકા લીધીને શુભ
તીર્થમા સ્નાન કરી વેદોક્ત વિધિથી સૂર્યદેવને અર્ધ આપે ॥૧૫॥ અનંતર
જળમાજ રહીને પિતૃતર્પણ કરે પછીથી જળથડી બહાર આવીને ઇષ્ટ-
દેવ પુરુષોત્તમને પ્રણામ કરીને તેમનું પૂજન કરે ॥૧૬॥ જે શક્ત હોય તે
કેવળ ભૂમિ ઉપર શયન કરનારો થઈ, બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોએ યુક્ત થઈ
સ્નાનમત કરે જેતો અશક્ત હોય તે ભૂમિશયનાદિ નિયમોએ રહિત કેવળ
બ્રહ્મચર્યમતે સંપન્ન થઈ સ્નાન કરે ॥૧૭॥ જેઓ અતિરોગી હોય કે અતિ-
વૃદ્ધ હોય તેમણે તો તે મત ઉપર જળસ્નાનથીજ સિદ્ધ કરવું, પણ અશક્ત-
પણાની બુદ્ધિથી મતનો ત્યાગ ન કરવો જે કોઈપણ પ્રકારે માઘસ્નાન કરવું
એમ સ્મૃતિકારો સમરે છે ॥૧૮॥ તેમા તલ લઈને સ્નાન કરે, તલ લઈને
સ્નાન કરનારો, તલના ચૂર્ણથી અગમર્દન કરનારો, અગ્નિમાં તલનો હોમ
કરનારો, તલથી પિતૃતર્પણ કરનારો, તપનું ભક્ષણ કરનારો, વિપ્રોને તલનું
દાન કરનારો, એરીતે સ્નાનાદિ પદ્ધતિમાં ઉપયોગી થએલા તલો સમગ્ર
પાપને નાશ કરનારા શ્રેષ્ઠ માન્યાછે ॥૧૯॥ જે દેશમા નદી તળાવ આદિક
જળાશય નથી ત્યા તો મૃત્તિકામય નવીન (કોરા) ઘડામા ભરીને રાત્રિએ
આવરણવર્તત સ્થળમાં યુક્તા વાયુએ વેગથી અકાળતાં જનું દંડુ થએલું
જળ ગગાજળ સમાન સમજવું અર્થાત્ આવા જળથી જે સ્નાન તે ગગા

ઇયતિ । માસોપવાસાદધિકં માઘસ્નાનં મુને ! ધ્રુવમ્ ॥૨૧॥ જીવતા
 મુજ્યતે દુઃખં મૃતો દુઃખં ન પશ્યતિ । પતસાત્કરણાદ્ધ્રુમૌ માઘસ્નાનં
 વિશિષ્યતે ॥૨૨॥ અહન્યહનિ દાતવ્યાસ્તિલાઃ શર્કરયાન્વિતાઃ ।
 ત્રયો ભાગાસ્તિલાનાં હિ ચતુર્થઃ શર્કરો મતઃ ॥૨૩॥ માઘાવસાને
 રુચિરાન્ પદ્મસાન્સમ્પ્રદાપયેત્ । દમ્પત્યોર્વાસસી સૂક્ષ્મે સત્તધાન્ય-
 સમન્વિતે ॥૨૪॥ ત્રિંશત્તુ મોદકા દેયાઃ શર્કરાતિલસંયુતાઃ । તામ્ર-
 પાત્રાણિ દદ્યાચ્ચ તિલોપેતાનિ શક્તિતઃ ॥૨૫॥ કમ્બલાજિનવસ્ત્રાણિ
 નાનારત્નાનિ શક્તિતઃ । ચોલકાનિ તુ દિવ્યાનિ પ્રચ્છાદનપટાંસ્તથા

જળ સ્નાનને સમાન છે એમ મુનિઓ કહે છે ॥૨૦॥ હે શુકાનંદમુને ! જગ-
 તમાં જે પાપ પૂર્વોક્ત પ્રકારે માઘસ્નાન કરવાથી ન નાશ પામે એવું
 એક પણ પાપ નથી. માઘસ્નાનથી તમામ પાપો નાશ થાય છે. તેથી
 આ વ્રત માસોપવાસવ્રતથી પાપો નિશ્ચે અધિક ફળ આપનારે માન્યું છે
 ॥૨૧॥ યદપિ આમાં શીતબાધા સહનરૂપ મહાદુઃખ રહેલું છે પરંતુ તે
 દુઃખ છવતાંજ અહીં લોગવર્જિતય છે. પછીથી પરલોકમાં ગએલાને
 તો તે દુઃખ લોગવર્જિત પડતું નથી, કેમકે માઘસ્નાનથી પાપનો પ્રક્ષય થઈ
 ગયો છે. અન્યથા તો પરલોકમાં દુરંત દુઃખ અવશ્ય લોગવર્જિત પડે.
 આવા કારણને લીધેજ ભૂમિમાં માઘસ્નાન વ્રત સર્વથી સમધિક માન્યું
 છે ॥૨૨॥ આ વ્રતમાં નિષ્ઠાવાળાએ સાકરે સહિત તલનું પ્રતિદિન દાન
 દેવું તેમાં તલના ત્રણ ભાગ અને સાકરનો એક ભાગ લેવો. આવા
 માપથી તલ સાકરનું દાન કરવું ॥૨૩॥ માઘસ્નાનની સમાપ્તિમાં મુંદર
 મધુરાદિ પદ્ પ્રકારના રસો (તેને રસવાળા પદાર્થો ગોળ આદિક) નું યથા-
 શક્તિ દાન કરે. દંપતી (સ્ત્રી પુરૂષ) ને ઉચિત સૂક્ષ્મ વસ્ત્રોનું દાન આપે.
 સાત ધાન્ય (જવ ઘઉં ડાંગર તલ કાંગ રયામો ચીણો) નું દાન કરે ॥૨૪॥
 તલ સાકરથી બનાવેલા લાડવા ત્રીશ દાનમાં આપે. યથાશક્તિ તલ ભરેલાં
 તામ્રપાત્રો આપે. યથાશક્તિ કામળીઓ મૃગચર્મો વસ્ત્રો વિગેરેને આપે.
 દૈવવ હોય તો વિવિધ રત્નોપણુ યથાશક્તિ દાનમાં આપે. મુંદર ચોલક
 (ડાંગલા અંગરખાં વિગેરે) તથા આદરો આદિકનું દાન કરે. તથા કાંટા

॥૨૬॥ ઉપાનહૌ પાદગુપ્તે મોચકૌ પાપમોચકૌ । તથાન્યદપિ ચત્કિ-
ચ્ચિન્માધે સ્વસ્ય પ્રિયં ભવેત્ ॥૨૭॥ તન્માધઘ્નાયિનાં દેયં વિપ્રાણાં
ભૂતિમિચ્છતા । સ્વલ્પેઽપિ દાને વક્તવ્યં માધવઃ પ્રીયતામિતિ ॥૨૮॥
નદીતટાગ્રપ્રહિવાપિકાદૌ ગૃહેઽપિ વા શીતજલેન માધે । જ્ઞાનં
વિધેયં રવિદર્શનાત્પ્રાહ્લદાશ્રિતૈર્બ્રહ્મક્રપેઽનુચક્ષ્મ ॥૨૯॥ ઇતિ શ્રીમ-
ત્સંનિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રં ચતુર્થપ્રકરણે નાગટકપુરે માધજ્ઞાનવિધિ-
નિરૂપણનામાષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૮॥

શ્રીનારાયણમુનિવાચ—ચાન્દ્રાયણવ્રતસ્યાથ વિધિં શુક ! વદામિ
તે । વૈષ્ણવાદિપુરાણેષુ યત્પ્રોક્તં પાપશુદ્ધયે ॥૧॥ શુક્લપક્ષે ચતુર્વદ્યમાં

તાપ આદિક થકી પાદની રક્ષા કરનારાં પગરખાં અને દાતાના પાપને નાશ
કરનારાં મોળ આદિક આપે. તથા જે બીજાં પોતાને પ્રિય હોય તે બધાં
પદાર્થોનું માધમાસમાં જ્ઞાન કરનારા વિપ્રોને પોતાના હૃદયની ઇચ્છાવાળો
આપે અલ્પદાનમાં પણ 'ભગવાન્ પ્રસન્ન યાવ' એમ કહેવું. એટલે આ
બધાં દાનો ભગવત્પ્રીત્યર્થેજ કરવાં ॥૨૫-૨૮॥ હે મુને! મારા આશ્રિત
સર્વેએ માધમાસમાં નદીમાં કે તલાવમાં કે વાવમાં કે કુવામાં (આમાં પૂર્વ-
પૂર્વનો પ્રકર્ષ સમજવો. પૂર્વપૂર્વના અલાભમાં ઉત્તરોત્તરનો આશ્રય કરવો)
કે અંતે ઘેર પણ કંડા જળથી સૂર્યોદય પહેલાંજ પ્રતિદિન જ્ઞાન કરવું
॥૨૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે નાગટકપુરે માધજ્ઞાન-
વિધિનિયમનિરૂપણનામાષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૮॥

અધ્યાય ૧૯ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે શુકાનંદમુને! હવે આંદ્રાયણવ્રતનો વિધિ
તમને તત્ત્વથી કહુંછું, જે વ્રત વૈષ્ણવાદિ પુરાણોમાં પાપશુદ્ધિ સાર કરવાનું
કહ્યું છે ॥૧॥ પૌષમાસના શુક્લપક્ષની ચતુર્દશીએ વ્રતકર્તા નર સાવધાન
થઈ સર્વ પાપને નાશ કરનાર આંદ્રાયણવ્રત એક માસપર્યંત કરવાનો નિયમ

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને આંદ્રાયણવ્રતનો વિધિ નિરૂપણ કર્યો છે.

પૌષ્પમાસે સમાહિતઃ । ચાન્દ્રાયણવતં માસં શૃઙ્ખીયાત્ સર્વપાપજિત્
॥૨॥ મૂશર્યા વ્રહ્મચર્યં ચ ત્રિકાલં સ્નાનમન્વહમ્ । લક્ષ્મીનારાયણ-
સ્યાર્ચા કાર્યાઽસપ્તઞ્ચ દીપકઃ ॥૩॥ આજ્યેન તર્પયેદ્દક્ષિં સર્વપાપો-
પશાન્તયે । ચરં મૈશં તથા સન્કૂન્ કણાન્ યાવકમેવ ચ ॥૪॥ શાકં
ક્ષીરં દધિ ઘૃતં ફલમૂલોદકાનિ ચ । હુતશિષ્ટં તુ વા પશ્ચાત્પ્રાશયે-
દન્નમાદરાત્ ॥૫॥ ધાત્રીફલોપમાન્ ગ્રાસાન્ પૌર્ણમાસ્યાં તુ ભક્ષયેત્ ।
દદ્યાન્ પશ્ચદશૈવાથ હાસયેચ્ચ દિને દિને ॥૬॥ વિંશત્યા સહિતં યેન
શુણ્ણપક્ષે ભવેચ્છતમ્ । અમાવાસ્યાદિને ચૈવ દ્વિજશ્ચોપવસેત્તતઃ ॥૭॥

મહર્ષુ કરે ॥૨॥ આ વ્રતના અગપણે પ્રતિદિન કેવળ ભૂમિ ઉપર શયન
કરવું, અસત્યવ્રત પાળવું, ત્રિકાળ સ્નાન કરવું વિગેરે નિયમોનું અનુપાલન
કરે. અને લક્ષ્મીનારાયણની પૂજા વ્રતના સાદ્ગુણ્ય સાડ અવશ્ય કરવી
અને ભગવાનની સન્નિધિમાં અખંડ ઘૃતદીપક કરવો ॥૩॥ ઘૃતથી અગ્નિને
યથાવિધિ તૃપ્ત કરે, કેમકે તે આ હોમ પાપમાત્રને પ્રજ્વાલ કરનારો છે આ
વ્રતમાં નિષાવાળા નરે ભક્ષણ કરવા યોગ્ય અન્ન આજ છે—અર્ધ-ઓસાઆ
વિનાનો ભાત, લૈક્ષ-ભિક્ષાપ્રાપ્ત જે કાંઈ પણ નહિ દૂધિત અન્ન, સાથવો, ચોખા
આદિકના કણ, (કણકી) યાવક, (જવ સંબન્ધિ) શાક, દુગ્ધ, દધિ, ઘૃત,
ફળ, મૂળ અને જળને ભક્ષણ કરે આમાં ઉત્તરોત્તર પ્રશસ્ત સમજવું અથવા
હોમતાં અવશેષ રહેલું અન્ન હોમને અંતે આદરથી જમે ॥૪-૫॥ આ વ્રત
અદ્રક્ષણની પેઠે હાસ અને વૃદ્ધિવડે થાયછે માટે તેની ‘આદ્રાયણ’ એવી
સંજ્ઞા સાર્થક છે. તેમાં યવમધ્ય અને પિપીલિકામધ્ય એવા બેદેવી ચંદ્રા-
યણ બે પ્રકારનું છે, તેમાં અહીં પિપીલિકામધ્યનો પ્રકાર કહ્યુંછે. તેમાં પૌષ-
પૂર્ણિમાએ લીલા મોટા આંમળા જેવડા પ્રિય કોળીયા પંદરજ જમે. પછી
દિનેદિને ઓછો કરે એટલે પૂર્ણિમાએ પંદર, પંડવાએ ચૌદ, દ્વિતીયાએ તેર,
ત્રીતીયાએ એક એક ન્યૂન કરીને જમે. આમાવાસ્યા દિવસે તો ઉપવાસ કરે.
એમ કરતાં દૃષ્ટપક્ષમાં બધા મૂળોને એકસો વીશ આસ જમવામાં આવે.
તેપછી માઘશુકલ પડવાને પ્રારંભીને પ્રતિદિન એક એક કોળીયાના વૃદ્ધિ-
ક્રમથી ચંદ્રાકળાની વૃદ્ધિને અનુસારે ફરીપણુ એકસો વીશ કોળીયા જમે.

ગુહ્યા પક્ષતિમારમ્ય ચન્દ્રવૃદ્ધિપ્રમેણ ચ । વિંશત્યા સહિતં મૂયો
ગ્રાસાનાં સ્યાચ્છતં તથા ॥૮॥ એકસ્ય પ્રણવો મન્ત્રો મૂર્ધ્યોઽથ ભવે
દિહ । મુવસ્ત્રયાણાં સ્વશ્વાપિ ચતુર્ણાં મહા એવ ચ ॥૯॥ ભવેદય ચ
પશ્ચાનાં પણ્ણા જન ઉદાહૃત । સપ્તાનાં તુ તપ સત્યમણાં પરિ-
કીર્તિતમ્ ॥૧૦॥ ઋર્ણવાનાં ભવેદિદ્ ચ દશાનાં મન્ત્ર એવ ચ । એકા-
દશાનામોજશ્ચ તેજશ્ચાત પર ભવેત્ ॥૧૧॥ ત્રયોદશાનાં પુરપસ્તતો
ધર્મ પ્રકીર્તિત । શિવ પશ્ચદશાનાં ચ ગ્રાસાનાં મન્ત્ર ઉચ્યતે
॥૧૨॥ સ્વાહાકારનમસ્કારયુક્તર્મગ્નૈ પૃથક્ પૃથક્ । અભિમન્ય

એટલે માઘશુક્ર પડવાએ એક, દ્વિતીયાએ બે, તૃતીયાએ ત્રણ એરીતે
એકએક ગ્રાસ પ્રતિદિન વધારતા પૂર્ણિમા સુધીમા એકસો વીસ ગ્રાસ થાય
આ પ્રકારે એક માસમા બસો આળીશ કોળીયા જમવાનો નિયમ નાણવો
॥૬-૮॥ તેમા ગ્રાસના અભિમનણુ મનો કર્ફધુ—આદ્રાયણુવ્રતમા એક-
પ્રથમ ગ્રાસનો ત્રણવ (ઝંકાર) મત્ર છે, તે નમ સ્વાહા શબ્દની સાથે બે
ડતા ગ્રાસ જમવામા ઉપયોગી મત્ર થાયછે, એટલે ‘ઐનમ સ્વાહા’ એમ
અભિમનણુ કરવા પૂર્વક પ્રથમ કોળીયાને જમે બે ગ્રાસનો ‘મૂ’ એવો
મત્ર છે, એટલે ‘મૂર્નમ સ્વાહા’ એમ અભિમનણુ કરવાપૂર્વક બે ગ્રાસને
જમે ત્રણ ગ્રાસનો ‘મુવ’ એવો મત્ર છે, એટલે ‘મુવો નમ સ્વાહા’
એરીતે અભિમનણુ કરવાપૂર્વક ત્રણ ગ્રાસને જમે આજ રીતે આગળ
પણ નાણી લેતુ ચાર ગ્રાસનો ‘સ્વ’ એવો મત્ર કહોછે પાંચ ગ્રાસનો
મત્ર ‘મહ’ એવો માન્યોછે, છ ગ્રાસનો ‘જન’ એવો મત્ર કહોછે
સાત ગ્રાસનો મત્ર ‘તપ’ એવો માન્યોછે આઠ ગ્રાસનો મત્ર ‘સત્ય’ એવો
કહોછે નવ ગ્રાસનો ‘ઋર્ણ નમ સ્વાહા’ એવો મત્ર માન્યોછે દશ ગ્રાસનો
‘હદ’ એવો મત્ર છે અગીયાર ગ્રાસનો મત્ર ‘ઔજ એવો છે બાર ગ્રાસનો
મત્ર ‘તેજ’ એવો છે તેર ગ્રાસનો મત્ર ‘પુરુષ’ એવો કહોછે તેથીપર ચૌદ
ગ્રાસનો ‘ધર્મ’ એવો મત્ર માન્યોછે પંદર ગ્રામનો ‘શિવ’ એવો મત્ર
કહોછે એરીતે સ્વાહાકાર અને નમસ્કારે યુક્ત એવા તેતે ઝંકારાદિ
મત્રોવડે તેતે સખ્યાના ગ્રાસોને જુદા જુદા અભિમનણુ કરવાપૂર્વક દિવસ

પ્રસેદ્રાસાન્ દિનસહ્યાક્રમેણ ચ ॥૧૩॥ સમાપ્તે તુ વ્રતે દયાદ્વાં વૃપં
ચ દ્વિજાતયે । ચાન્દ્રાયણેન ચૈકેન સર્વપાપક્ષયો ભવેત્ ॥૧૪॥ ઉદ્યા-
પનેન સહિતં કૃત્વેદં વ્રતમાપ્નયાત્ । इह लोके धनारोग्यं सुखं सौभा-
ग्यसम्पदम् ॥૧૫॥ પ્રાપ્નયાત્પરલોકે ચ શરુસ્ય સદને સ્થિતિમ્ ।
વિષ્ણુપ્રીત્યૈ કૃતે ત્વસ્મિન્ પ્રાપ્નયાદ્દામ વૈષ્ણવમ્ ॥૧૬॥ ચાન્દ્રાયણં
વ્રતમિતિ પ્રોક્તં તુભ્યં મયા મુને ! । પ્રાયશ્ચિત્તવ્રતેષ્વેતત્પ્રાયો
મુખ્યતયા મતમ્ ॥૧૭॥ સુવ્રત ઉવાચ—इत्याश्रुत्य प्रभोर्वाक्यं शुका-
नन्दस्तथेतरे । हृष्टा बभूवुर्नृपते ! प्रणेमुश्च तमीश्वरम् ॥૧૮॥ તતઃ
પ્રમાતે ભગવાન્ પર્વશ્ચાનં તિલોદકૈઃ । કૃત્વા દદૌ બ્રાહ્મણેભ્યસ્તિલપા-
ત્રાણિ કાશ્ચનમ્ ॥૧૯॥ સહસ્રશઃ કમ્વલાંશ્ચ નીશારાંશ્ચ સહસ્રશઃ ।

સખ્યાના અનુક્રમથી જમે ॥૮-૧૩॥ આદ્રાયણુવ્રતની સમાપ્તિમાં તો ગાય
અને વૃષભનું વિપ્રને દાન આપે. એકજ આંદ્રાયણુવ્રત કરવાથી સર્વ પાપનો
પ્રક્ષય થાય (આથી આંદ્રાયણુની પ્રશસા કરેલી ન્હાણી) ॥૧૪॥ વ્રતને
અંતે ઉદ્યાપન કરે. તેનાથીજ તેના કૃણની સિદ્ધિ થાય. આ વ્રતના અનુ-
ષ્ઠાનથી આ લોકમાં ધન આરોગ્ય મુખ અને સૌભાગ્ય સંપદાને પામે ॥૧૫॥
અને પરલોક સ્વર્ગમાં દેવોની સાથે ઇન્દ્રના ભવનમાં સ્થિતિમુખને પામે.
આ વ્રત કૃણકામનાનો પરિભ્રમ કરી વિષ્ણુપ્રીત્યે કરવામાં આવે તો
અંતઃકરણના મળની વિશુદ્ધિદ્વારા જ્ઞાનોદય પામીને વિષ્ણુના ગોલોકાદિ
પરમ ધામને પામે ॥૧૬॥ હે મુને ! આવા પ્રકારવાળુ આંદ્રાયણુવ્રત મેં તમો
જ્ઞાસુને કહી સંભળાવ્યું. આ વ્રત પ્રાયશ્ચિત્તોમાં પ્રાય પ્રધાનપણે સ્મૃતિ-
કારોએ માન્યુછે ॥૧૭॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપતે ! આનું મહાપ્રભુનું
વચન શુકાર્નદમુનિ તથા બીજા બધા ભક્તો સાંભળીને બહુ હર્ષ પામ્યા અને
તે સર્વેએ સર્વેશ્વર શ્રીહરિને સાદાગ પ્રણામ કર્યો ॥૧૮॥ તેપછી પ્રભાત
સમયે ભગવાને ધર્મને પ્રવર્તાવા તિવમિશ્રિત શીતળ જળવડે ઉત્તરાયણ
પર્વનિમિત્તનું જ્ઞાન યથાવિધિ કરીને, તિલપાત્રો અને સુવર્ણનું દાન બ્રાહ્મ-
ણોને દીધું ॥૧૯॥ તથા હંતરો હંતર કાંમળાઓ, પીંજેલા રૂથી ભરેલા
હંતરો હંતર નીશારો (ડગલાઓ) અને હંતરો હંતર અંગરમાં બ્રાહ્મણોને

સતૂલાન્ કઞ્જુકાંશ્ચાદાત્ બ્રાહ્મણેભ્યઃ. સહસ્રશઃ ॥૨૦॥ બ્રાહ્મણાન્
ભોજયામાસ તદિદ્રેર્ભોજનૈર્થહન્ । પ્રાદાચ્ચ દક્ષિણાસ્તેભ્યો ભગવાન્
ધર્મરક્ષક ॥૨૧॥ સન્તર્પ્ય ધાર્મિશ્ચ મુનીન્ સદગ્નૈર્બ્રાતુર્નિવાસે
સ્વયમપ્યમુક્ત । રાત્રૌ સદસ્ય સ ઉપાદિશત્સ્વાન્ સ્વસમ્મતાં
શ્રીરૂપમોક્તશિક્ષામ્ ॥૨૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સ૦ નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે નાગ
ટકપુરે ચાન્દ્રાયણવ્રતવિધિનિરૂપણનામૈકોનવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૧૧॥

સુવ્રત ઉવાચ—દિનાનિ પચૈવ સ નાગટક પવં પુરેઽસૌ ભગવાનુ
પિત્વા । સૂરેણ મકૈશ્ચ વૃતોઽસિલે સ્વેર્હમન્તસિંહસ્ય પુર પ્રતસ્યે ॥૧॥
ત સોઽધ્વનિ પ્રાહ નૃપ સદીશસ્ત્વદ્રામમાદો નય નસ્તતસ્તે । પુર

આખ્યા ॥૨૦॥ તથા ધર્મરક્ષક ભગવાને બહુ બ્રાહ્મણોને ઇદ્ર મિદાનોવડે
તૃપ્ત કર્યા અને તેમને વિશેષપણે દક્ષિણ આપી ॥૨૧॥ ત્યારપછી ધર્મપુત્ર
શ્રીહરિ મુનિઓને અભિવાદિત મોદકાદિ ઉત્તમાન્નવડે અતિતૃપ્ત કરીને, પોતે
પણ બ્રાતા ઇન્ધિરામના નિવાસ ઘરમાં જમ્યા રાત્રિએ સભામાં વિરાજ
માન થઇને પોતાના સમસ્ત ભક્તજનોને પોતે અતિમાન્ય કરેલા (શ્રીમદ્
ભાગવતના પચ્ચમસ્કંધના પાચમા અધ્યાયમાં રહેલા) શ્રીરૂપભદ્રેએ કહેલા
શિક્ષાવચનોનો અવળોધ આપ્યો (એરીતે ધર્મપ્રવર્તન પ્રયોજને પૃથ્વી ઉપર
પ્રાદુર્ભવેલા ભગવાન્ શ્રીહરિ સમયસમયે ધર્મ તથા જ્ઞાનને પ્રવર્તાવતાથકા
વિરાજતા હતા) ॥૨૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે ના-
ગટંકપુરે ચાન્દ્રાયણવ્રતવિધિનિરૂપણનામૈકોનવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૧૧॥

૧અધ્યાય ૨૦ મો.

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાન્ શ્રીહરિ એરીતે ધર્મ જ્ઞાનને
પ્રવર્તાવતા થકા નાગટક પુરમાં પાચજ દિવસો રહીને, સૂરવમપ્રિમુખ
પોતાના સમય ભક્તોથી વિદાહને હેમતાસિંહના જુનાગઢપુર પ્રતિ જવા
માટે પૌપશુક્ય દશમીએ લાંથી ચાલી નીકળ્યા ॥૨॥ સતાપતિ શ્રીહરિએ

૧ આ અધ્યાયમાં પાચાળા ગામમાં જન્મને સતોષ પમાતા ભગવાને કહેવા
દેવોત્સવનું નિરૂપણ કર્યું છે

व्रजिष्याम इति प्रभूक्तं तथेति शीर्ष्णां स उरीचकार ॥२॥ पष्ठेऽहि
स ग्राममवाप तस्य पञ्चालसंहं द्रुमराजिरम्यम् । श्रुत्वा तमायात-
मनूपसिंहो ग्राम्यैः समं सन्मुग्रमाजगाम ॥३॥ ते तं प्रणम्याच्यु-
तमादरेण हेमन्तसिंहं च समेत्य सर्वे । वादिग्रनादैः सममेव
निन्युग्रामं सभक्तं तमुदारकीर्तिम् ॥४॥ हेमन्तसिंहोऽथ निजे गृहे
तं निवासयामास सपार्षदं च । यथोचितं वासयति स सर्वान-
न्यांश्च भक्तानपि भूपवर्य ! ॥५॥ हरेर्भागवतानां च स्त्रीपुंसानां स
भूपतिः । यथोचितं यथावित्त चकारातिथ्यमादरात् ॥६॥ सर्वस-
मार्गभा जातां हेमतसिंहं नृपने कहुं हे-हे राजन् । प्रथमं अभने तभारा
पयाणां ग्रामे लब्धं लव तेपछी तभारा लुर्लुर्गुर्गपुर प्रति आपले सर्वे
लब्धशु आहुं श्रीहरिनु वयन हेमतसिंहं 'तथास्तु' ओम कहीने भस्तके
अगीकार कर्तुं ॥२॥ छठे द्विसे (पौषशुक्ल पूर्णिमा द्विने) विविधवृक्ष
पङ्क्तिओवडे रमणीय पयाणां नामना तेमना गामने पाभ्या पोताने गामे
आवेला श्रीहरिने साबणीने अनूपसिंह (हेमतसिंहना नाना बाध) पो
ताना गामना लक्ष्मिओने साथे लब्धने सन्मुख आव्या ॥३॥ साभा आवेला
ते सभस्त लक्ष्मी लगवानना दर्शन करीने तत्क्षणे दउवत् प्रणाम करीने
श्रीहरि साथे आवेला पोताना गामना अधिपति हेमतसिंहने पाभीने,
परमानंद पाभीने महाकीर्तिशाणी ते लगवानने लक्ष्मण, साथे विविध-
वादिग्रनाहोवडे दिशाओने पुरी देताथका आदरथी पोताना गामभा पध
राव्या ॥४॥ हे भूपवर्य ! हेमतसिंह भूपे पोताना लवनर्मा लगवानने
सोमवर्मादि पार्षदवर्गनी साथे निवास कराव्यो भील अथा लक्ष्मीनेपले
यथोचित निवास कराव्यो (उत्तमादिकने पोताना घरभा, भील गृहस्थ
लक्ष्मीने पोताना गामनी लोकांना घरोभा, मुनीओने गामनी बागोणभा
रहेला भाभराना वनभा अनावेदी पर्वशालाओभा, अरीते यथोचित पदो
अर्थ सभजवो) ॥५॥ तेपछी हेमतसिंह भूपतिओ श्रीहरि अने तेमना
ओक सभाश्रयवाणा मुनिजनो तथा हरिजन नरनारीओनु आदरथी यथो-
चित यथाधन आतिथ्य कर्तुं ॥६॥ आ राजन् लगवान विपे वर्ततो आदर

મ્પત્સમૃદ્ધ સ્વં મૃદં ચ સપરિચ્છદમ્ । પ્રમોરધીન કૃત્વેવ તસ્યાવ
તિથિવદ્વપ ॥૭॥ નિવૃત્તિધર્મિવાસાર્દ્ધં ગ્રામતં વીક્ષ્ય સપ્રમુ । પૂર્વો
પાતશુચિત્વાદીન્ વિદગ્ધાહ નરાધિપમ્ ॥૮॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—
અય ગ્રામ સમીચીન સતાં વાસાય સમ્મત । જીર્ણદુર્ગપુરાવાસો
ન સદ્ધ્યો રોચતે કિલ ॥૯॥ ગ્રામસ્ત્રાયાં પ્રાચીનસ્તત્પુર ચ તવૈવ હિ ।
વિશેષ નેષ પદયામિ જીર્ણદુર્ગે તતસ્ત્વત ॥૧૦॥ નયેથા યદિ તત્રા
સ્માસ્તર્હિ દ્વિત્રાસ્તુ વાસરાન્ । વત્સ્યામોઽન્ન તુ રાજર્ષે ! દ્વિત્રાન્મા

હું શુ કહી શકું ? અવાચ્ય છે જે આ નૃપ સર્વ સપદાએ સમૃદ્ધ સર્વ
ઉપકરણોએ સહિત પોતાનું ઘર ભગવાનને અધીન કરી દધને પોતે અતિથિની
પેઠે તદધીન વૃત્તિવાળા થઈ રહ્યા ॥૭॥ એક દિવસે પ્રભુ શ્રીહરિએ તે આ
મને જનપ્રચાર વિરચ હોવાથી, વિવિધ વૃક્ષસમુદાય સમધિક હોવાથી અને
વનપ્રદેશની પેઠે વિશેષ રમણીય હોવાથી નિવૃત્તિધર્મમા રસિક ત્યાગિજનોના
નિવાસને લાયક બોધને અને અપનિપણુ આદિક નગરના દોષોને વિચારીને
હેમતસિંહને કહ્યું ॥૮॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! બહુધાપણે
વનમા વાસજ અમને રૂચે છે ધર્મના પ્રવર્તકોને શ્રદ્ધાળુ જનોના સમાગમની
આકાંક્ષાથી અને તેમની પ્રાર્થનાથી જનસમુદાયમા યદ્યપિ રહેવું પડે છે
તથાપિ તેવા સતોને આમનિવાસમાજ રૂચિ રહે છે તેમાપણુ આ આમતો
સ્થળ જળ તરૂં લતા વિગેરેવડે વિશેષ રમણીય હોવાથી અને સત્ત્વપ્રધાન
પરિમિત જનોથી વિંટાએલું હોવાથી સતોના વાસ માટે વિશેષપણે સમત
છે એમ સતે શુર્ણદુર્ગપુરમાં વાસ સતોને રૂચિ કર કેમ થાય ? નજ થાય
તો આ આમપણુ તમારૂં પ્રાચીન છે અને જુનાગઢપુરપણુ તમારૂં જ પુરા
તન છે તમારી પ્રાર્થનાથી તમારા દેશમાં અમો આવ્યા છીએ આવીને
તમારો મનોરથતો અમોએ પરિપૂરણુ કર્યો છે હવે અમને નગરમા તેડી
જવામા તમને શો વિશેષ છે ? અહીંથી ત્યાં કશો વિશેષ હું જોતોજ નથી
॥૯-૧૦॥ બે તમારે ત્યાંના જનોનું હિત કરવાનો અભ્યાસ હોય તો તમારી
પ્રાર્થનાને વશ થઈને અમો ત્યાં આવીશું પણ ત્યાં બે કે ત્રણ દિવસ સુધીજ
રહીશું આ આમમા તો બે ત્રણ માસ પર્યંતપણુ રહીશું તમો રાજર્ષિ—

સાનપિ ધ્રુવમ્ ॥૧૧॥ इत्युक्तः स नृगो भूमा प्रीतः प्रोवाच तं प्रभो ! ।
 यत्रेच्छा ते भवेत्तत्र सद्भिः सह सुखं वस ॥१२॥ ममापि न विशेष-
 पोऽस्ति पुरे ग्रामात्तु कश्चन । पौरास्त्वद्दर्शनं कर्तुमत्रायास्यन्ति
 सर्वशः ॥१३॥ तत्रोवाच ततः स्वामी भक्तैः सह मुदान्वितः । भक्ता-
 नानन्दयन् सर्वान्सकुटुम्बं नृपं च तम् ॥१४॥ यथोत्तमस्य नृपतेर्गृहं
 दुर्गपुरे प्रभोः । स्वकीयमेवास्ति तथा गृहं तस्याप्यभૂत्किल ॥१५॥
 सकुटुम्बस्य नृपतेस्तस्य भक्त्या वशीकृतः । सार्धमासं सुखेनैव
 न्यवसत्तत्र स प्रभुः ॥१६॥ तद्दर्शनार्थमाजग्मुर्जार्णदुर्गनिवासिनः ।

નિવૃત્ત નગરમાં નિવાસ કરવામાં રૂચિવાળા અને એકાંત વાસમાં પ્રીતિ-
 વાળાજ છો એમ હું માનું છું ॥૧૧॥ હે રાજા! આ પ્રકારે ભગવાન શ્રી-
 હરિએ કહ્યું એટલે આ રાજા ભગવાનના વચનથી અત્યંત સંતુષ્ટ થઇને
 પ્રીતિથી બોલ્યા કે-હે પ્રભો! અમારા અને સર્વેના આપ પ્રભુ છો, અમે તો
 આપના દાસ છીએ. આપને એમાંથી જ્યાં રહેવાની ઇચ્છા થાય ત્યાંજ
 સાધુઓ સાથે સુખેથી રહો આપના ચરણની પરિચર્યા મળે એજ અમને
 રૂળ છે, તેતો અમને સર્વત્ર સમાન છે ॥૧૨॥ હે હરે! મારેપણુ આમથકી
 પુરમાં કશો વિશેષ નથી. પૌર જનોનું હિત કરવું એટલું તો માફ અભિવ-
 પિત છે, તેતો અહીંજ સંપન્ન થશે, કેમકે તે નગરનિવાસી નરનારી સર્વ
 લક્ષ્મી બહુધા આપ ભગવાનના દર્શન કરવા અહીંજ આવશે ॥૧૩॥ એરીતે
 તેમણે વિનયથી કહેલા ભગવાન પોતાના ચરણના પરિચર સપરિવાર
 હેમતાસિંહ રાજાને આનંદ આપતા થકા અને બીજા બધા લક્ષ્મીને દર્શન
 સંભાળવાદિકવડે આનંદ આપતા થકા, તેમના આનંદથી પોતે આનંદપરિ-
 પૂર્ણ થઈ લક્ષ્મીની સાથે સુખેથી ત્યાં રહ્યા ॥૧૪॥ દુર્ગપુરમાં ઉત્તમનૃપતિનું
 ઘર જેમ પ્રભુએ પોતાનુંજ કરી માન્યુ હતું તેમ આ રાજાનુંપણુ ઘર સર્વ
 પ્રકારે પોતાનુંજ-યથેષ્ટ વિનિયોગને યોગ્ય માન્યું ॥૧૫॥ પ્રભુ શ્રીહરિ
 સકુટુંબ તે નૃપની લક્ષ્મીએ વશ કરી લેવાથી તે પચાળા ગામમાં તેમના
 ભવનમાં દોઢ માસ પર્યંત સુખેથી રહ્યા ॥૧૬॥ તે ભગવાનનાં દર્શન કરવા
 જુનાગઢના નિવાસી, શ્રીહરિ વિષે બહુ સ્નેહવાળા, તેમના લક્ષ્મીપુરૂષો

પુરુષાશ્ચ સ્ત્રિયઃ સર્વાસ્તદ્ભક્તાઃ સ્નિગ્ધચેતસઃ ॥૧૭॥ ગ્રામાન્તરે-
 મ્યોઽપિ જનાસ્તજાગમુઃ સહસ્રશઃ । માનિતાસ્તે ભગવતાન્યવસન્
 દર્શનોત્સુકાઃ ॥૧૮॥ ઉત્સવઃ શિવરાત્ર્યાં ચ તત્રાદાયભવન્મહાન્ ।
 ઉપવાસ દરિશ્ચક્રે તદા ભક્તજનૈઃ સહ ॥૧૯॥ મહાહ્રદાભિષેકં ચ
 ગ્રાહણેઃ શઙ્કરોપરિ । કારયિત્વા દદૌ તેભ્યો દક્ષિણાં પ્રચુરાં તતઃ
 ॥૨૦॥ દ્વિતીયે દિવસે વિપ્રાન્ ભોજયિત્વા સહસ્રશઃ । ચકાર પારણાં
 સ્વામી ધર્માધ્વપરિરક્ષકઃ ॥૨૧॥ પ્રત્યહં ચ સમાસંસ્થો નિજભક્તાન્
 સ ઈંશિતા । વ્રહ્મવિદ્યાપ્રકારાંશ્ચ વેદોક્તાનપ્યબૂધયત્ ॥૨૨॥ જન્મો-
 ત્સવં ભગવતો નરનારાયણસ્ય ચ । ફાલ્ગુને ફલ્ગુનીઋક્ષે મહાન્ત-
 મકરોત્પ્રભુ. ॥૨૩॥ ષ્ટ્તાલયે યથા પૂર્વં સ ચકાર મહોત્સવમ્ ।

સર્વે સોએ સો પચાળા ગામમા આવ્યા તથા ગામાતરથડીપણુ હબરો
 હબર, તેમના ચરણકુમળના દર્શનની આકાંક્ષાવાળા હરિભક્તજનો ત્યા
 આવ્યા આવેલા તે સર્વે ભક્તો ભગવાને સત્કાર કર્યા થકા તેમના દર્શનની
 ઉત્કંઠાથી ત્યા યુએથી રહ્યા ॥૧૭-૧૮॥ ત્યા આવેલી શિવરાત્રિના પ્રસંગથી
 તેનો મોટો ઉત્સવ થયો તે સમયે ભક્તજનો સાથે ભગવાને ઉપવાસ કર્યો
 કેમકે ધર્મપ્રવર્તનમાટે દીક્ષા ધારી રહેલા ભગવાનનો આજ વિશેષ છે ॥૧૯॥
 તેપછી રાત્રિએ શ્રીહરિએ બ્રાહ્મણો પાસે શકર ઉપર મહારૂદ્ર અભિષેક
 કરાવ્યો અને પછી તે બ્રાહ્મણોને બહુ દક્ષિણા દીધી ॥૨૦॥ સ્વામીશ્રીએ
 ખીને દિવસે હબરોહબર બ્રાહ્મણોને જમાડીને પોતે પારણા કર્યાં સ્વય
 સર્વ પ્રતોવડે સમારાધ્ય છે તથાપિ ધર્મમાર્ગના રક્ષણ માટે પ્રાદુર્ભાવ પા
 મીને માનુષ ભાવને અનુવર્તતા હોવાથી પોતે આ સર્વ યથાવિધિ કર્યું ॥૨૧॥
 ભગવાન્ શ્રીહરિ પ્રતિદિન સલામા વિરાજમાન થઈ સર્વ સમાશ્રિતોને
 યથાવિકાર ઉપનિષદોર્મા કહેલા, સદ્વિદ્યા દહરવિદ્યા આદિક બ્રહ્મવિદ્યાના
 પ્રકારજોડોનો તત્ત્વથી ઘોષ કરી રહ્યા હતા ॥૨૨॥ તેપછી પ્રભુએ ફાલ્ગુન
 માસમા ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્રમા ભગવાન નરનારાયણના અવતારનો મહો-
 ત્સવં કરાવ્યો ॥૨૩॥ જેમ પૂર્વ ભગવાને ષ્ટ્તાલયપુરમા આ મહોત્સવ જે
 મહાસમારંભથી કર્યો હતો તેમજ અહીંપણુ એવાજ મહાસમારંભથી સર્વ

તથૈવાત્રાપિ ભગવાંશ્ચકારાનન્દયન્નિજાન્ ॥૨૪॥ નાનાદેશાગતા
 લોકા ભક્ત્યાડ્ડનર્ચુસ્તમીશ્વરમ્ । ઉપચારૈર્વહુવિધૈરનેકૈશ્ચાપ્યુપા-
 યનૈઃ ॥૨૫॥ હેમન્તસિંહસ્તુ નૃપઃ પ્રત્યહં તસ્ય પૂજનમ્ । ચકાર ચ
 વિશેષેણ દિને તસ્મિન્નિજૈઃ સહ ॥૨૬॥ નાનાવિધાનિ વસ્ત્રાણિ શ્વેત-
 પીતારુણાનિ સઃ । અલક્ષારાન્ વહન્ હૈમાન્ દદૌ તસ્મૈ ચ ભક્તિતઃ
 ॥૨૭॥ કાશ્મીરકેસરોપેતચન્દનેન સુગન્ધિના । અલ્પઢૈરક્ષતૈઃ શ્વેતૈઃ
 પૌષ્પૈર્હારૈશ્ચ શેખરૈઃ ॥૨૮॥ અવીરેણ ગુલાલેન મહાનીરાજનેન ચ ।
 સમ્પૂજ્ય પુષ્પાઞ્જલિના સાષ્ટાઙ્ગ પ્રણામ સઃ ॥૨૯॥ તતો રામ-
 પ્રતાપં ચ સાનુજં સમપૂજયત્ । અમૂલ્યવસ્ત્રાભરણૈર્ગન્ધમાલ્યાક્ષ-
 તાદિભિઃ ॥૩૦॥ ગજાદિત્યાદયો યોપાસ્તં પુપૂઝુઃ સતાં પતિમ્ ।

જનોના મનનેત્રને આહ્વાદ આપનારો તે આ નરનારાયણ જન્મઉત્સવ કર્યો
 હતો ॥૨૪॥ તે સમયે નાના દેશોથકી આવેલા ભક્ત લોકોએ તે સર્વેશ્વર
 શ્રીહરિની પરા ભક્તિથી ચંદન પુષ્પાદિ અહુવિધ ઉપચારોવડે અને સ્થાળમાં
 લરેલી રૂપામહોરો વિગેરે અનેકવિધ ભેટોવડે પણ પૂજા કરી ॥૨૫॥ હેમંત-
 સિંહનૃપે તો ભગવાનનું પ્રતિદિન કરાતું જે સમર્ચન તેથકી પણ સમધિક
 સમર્ચન તે દોહોત્સવ દિવસે પોતાના હુદુંથી જનો સાથે કર્યું ॥૨૬॥ નાનાવિધ
 મહામૂલ્ય શ્વેત પીત રક્તાદિ વિવિધ વર્ણનાં વસ્ત્રો અને કાંચનમય અનેક
 અલંકારો ભક્તિથી ભગવાનને સમર્પણ કર્યા ॥૨૭॥ હુંકુમ કેસરથી સુસંસ્કૃત
 સુગન્ધિ ચંદન, શ્વેત અખંડ અક્ષતો, નાનાવિધ પુષ્પોના બનાવેલા મનોહર
 હાર તોરાઓ, અખીર, ગુલાલ, મહા આરતી અને પુષ્પાંજલિ આદિક
 ઉપચારોવડે ભગવાનની પૂજા કરીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો ॥૨૮-૨૯॥
 તેપછી રાત્રીએ ભગવાનના બ્રાતા રામપ્રતાપજી તથા ઈચ્છારામજીની ચંદન
 પુષ્પહાર અક્ષત અમૂલ્ય વસ્ત્ર આભરણ આદિક ઉપચારોવડે પૂજા કરી
 ॥૩૦॥ ત્યારપછી ગંગા (હેમંતસિંહની માતા) અદિતિ (તેમની બહેન)
 આદિક પરમભક્ત સ્ત્રિયોએ ભક્તિ વિનયથી અવનત શાન્તવાળી થઈ તે
 સતાંપતિ શ્રીહરિની પૂજા કરી. ધીન્તપણુ જુનાગઢથી આવેલા નાગરિક
 જનોએ તથા પંચાક્ષા મામના જનોએ અસાદરથી ભક્તિપૂર્વક યથાયોગ્ય

અન્યેઽપિ પૌરા મત્યેવ ગ્રામ્યાધ્યાર્ચસ્તમાદરાત્ ॥૩૧॥ સમ્રાટ્ક
સ રાજાથ મુનીન્સર્વાશ્ચ ભક્તિઃ । ચન્દનાક્ષતપુષ્પાયૈર્વસનૈ સદ્ધિ
ર્ચયત્ ॥૩૨॥ સિતાજ્યમિથૈ પકાન્નૈર્મધ્યૈર્મોજ્યૈશ્ચ મૂરિશ્ચ ।
સન્તર્પયામાસ સ તાન્નરાધિપ ઉદારધી ॥૩૩॥ તસિન્મહોત્સવે
રાત્રી મહત્યાં ભક્તસંસદિ । સ સર્તિસદ્દાસનારૂઢ શશી નક્ષેષ્વિ
વાઽઽવમૌ ॥૩૪॥ તપર્પયો ગૃહસ્થાશ્ચ સધવા વિધવા સ્ત્રિય । વીક્ષ
માણાસ્તમેવૈક નિવેદુર્નિશ્ચિલા અપિ ॥૩૫॥ તાનુવાચ હરિર્મક્તાન્સં-
શય કસ્યચિદ્ધદિ । કથિદ્દૃદિ ભવેત્તર્હિ પૃચ્છતેતિ નરાધિપ !
॥૩૬॥ સમ્પ્રેરણેનાથ સતામલખંડાનન્દસ્તદા વર્ણિવર પ્રણમ્ય ।

પૂજા કરી ॥૩૧॥ અનંતર રાજા હેમતસિંહે નાના ભાઈ અનુપસિંહની સાથે
મળીને સમસ્ત મુનિઓની ભક્તિપૂર્વક ચંદન અક્ષત પુષ્પાદિકવડે અને
ઉત્તમ વસ્ત્રોવડે પૂજા કરી ॥૩૨॥ વળી ઉદારશુદ્ધિ તે રાજાએ તે તમામ
મુનિઓને સાકર ઘૃતથી પરિપૂર્ણ બહુ પકવાન ભક્ષ્ય જોન્યાદિકવડે સતૃપ્ત
કર્તા ॥૩૩॥ તે પુષ્પદોલ મહોત્સવમાં રાત્રિએ થએલી મોટી ભક્તસભામાં
સમુચિત દિવ્ય સિંહાસનમાં સરાજમાન થએલા ભગવાન શ્રીહરિ નક્ષત્ર
મંડળના મધ્યમાં ચંદ્રમાળ જેમ એમ શોભ્યા હતા ॥૩૪॥ તે મહાસભામાં
સમસ્ત મુનિજનો, ગૃહસ્થજનો અને સધવા વિધવા સ્ત્રીજનોપણ ભગ
વાનના વદનારવિદમાથી નીકળતા વચનરૂપ મંકરદના પાનમાં પ્રલોભાઈને
તેમના મુખકમળ સન્મુખજ એકાચ દૃષ્ટિ રાખીને સભામાં મર્યાદામુજબ
બેઠા ॥૩૫॥ હે નરાધિપ ! ભગવાન તે બધા ભક્તોને ભાળીને એમ જોત્યા
કે-જે તમારા મન વિષે ધર્મવિષયમાં કે તત્ત્વવિષયમાં કોઈ સંશય હોય
તો મુખેથી પુછો અમે તેનો નિર્ણયપ્રકાર જણાવીશુ ॥૩૬॥ તે સમયે
ભગવાનનું વચન જેમણે સાંભળ્યું છે એવા મુક્તાનંદાદિ સતોએ સપ્રેરણા
કરેલા વર્ણિવર્ચ અખંડાનંદજીએ ભગવાનને પ્રણામ કરી, બે હાથ જોડીને
ભગવાનની આગળ બેસીને વિનયથી સર્વજ્ઞ તેમને પ્રશ્ન પુછ્યો, જે સર્વજ્ઞ
ભગવાનના પ્રત્યુત્તરથી સભામાં બેઠેલા સર્વકોઈના સંશયની સનિવૃત્તિ થઈ

વદ્વાઙ્ગલિસ્તપુરતો નિપણ્ણઃ પપ્રચ્છ તં સર્વવિદં વિનીતઃ ॥૩૭॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पञ्चालप्रामे दोलो-
 त्सवनिरूपणनामा विंशोऽध्यायः ॥२०॥

અણ્ણડાનન્દ ઉવાચ—ભગવન્ ! બ્રહ્મવિદ્યાયાઃ સમ્યગ્વેત્તા પ્રવ-
 ત્તકઃ । एक एव त्वमेवासि यत्र मुह्यन्ति सूरयः ॥१॥ पृच्छाम्यतो
 महर्षीणामेषां प्रष्टुमभीष्टकम् । प्रश्नमेकं हि तं श्रुत्वा ब्रूहि तस्यो-
 त्तरं प्रभो ! ॥२॥ एकमेवाद्वितीयं वै ब्रह्मेति वदति श्रुतिः । ब्रह्मैव
 जय ॥३७॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...चतुर्थप्रकरणे पञ्चालप्रामे
 दोलोत्सवनिरूपणनामा विंशोऽध्यायः ॥२०॥

અધ્યાય ૨૧ મો.

અખંડનંદવર્ણી કહેછે—હે ભગવન્ ! બ્રહ્મવિદ્યાના ચતુર્થપણે વેત્તા-
 બણનારા અને પ્રવર્તાવનારા આપ એકજ છો. બીજે તમારે સમાન કે
 અભ્યધિક કોઈ નથી જે બ્રહ્મવિદ્યામાં સૂરિઓ (શુદ્ધ પરંપરાથી તેના
 પરમાર્થને બણનારા બુનિવરો) પણ મોહ પામેછે ॥૧॥ હે પ્રભો ! માટે હું
 આ બુદ્ધાનદાદિ સમસ્ત મહર્ષિઓને મહાભીષ્ટ એક પ્રશ્ન પુછું છું. જેમાં
 અમારી સર્વકોઈની જાણના વર્તેછે તે આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેનો ઉત્તર
 આપવાને આપજ એક અર્હ છો ॥૨॥ ‘एकमेवाद्वितीयं’ ‘सर्वं खल्विदं
 ब्रह्म’ ‘तत्त्वमसि श्वेतकेतो’ ‘अहमेवाद्यस्तादहमुपरिष्ठात् अहं पश्चात् अहं
 दक्षिणतोऽहमुत्तरत अहमेवेदं सर्वं’ ‘यस्मिन् सर्वाणि भूतान्वात्मैवाभूद्विजा-
 नतः । तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः’ ‘योऽसावसौ पुरणः
 सोऽहमस्मि’ ‘यदेवेह तदमुत्र यदमुत्र तदन्विह । मृत्योः स मृत्युमा-
 मोति य इह नानेव पश्यति’ ‘अनसंवेदमाप्तव्य नेह नानाऽस्ति निश्चिन ।
 मृत्योः स मृत्युमामोति य इह नानेव पश्यति’ ‘यत्र हि द्वैतमिव भवति
 तदितर इतरं पश्यति । यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत्तत्केन कं पश्येत्’ ‘तद्वैत-

૧ આ અધ્યાયમાં સ્વયં ભગવાને દ્વૈતાદ્વૈત-ભેદાભેદ શ્રુતિઓના નિર્વાહ પ્રકાર
 નિરૂપણ કર્યો છે.

ધુરૈર્વાક્યૈઃ સદ સંસ્થાનૃપીંશ્ચ તમ્ ॥૭॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—
મુનયઃ ! શૃણુત ત્વં ચાચ્છાનન્દ ! મહામતે ! । દ્વૈતાદ્વૈતે ચદ
ન્તીનાં શ્રુતીનામાશયં હ્રુવે ॥૮॥ બ્રહ્મશન્દો મુર્યતયા કૃષ્ણ एव

મુજ્જાનદાદિ મુનિઓ અને અખડાનદ વર્ણીને મધુર વચનામૃતોવડે પ્રહર્ષ
પમાડતા થકા બોલ્યા ॥૭॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુનિઓ ! તમો સર્વ કોકાત્ર મનથી
સાંભળો હે મહામતે ! અખડાનદ વર્ણી તમેપણ સાંભળો દ્વૈત અદ્વૈતને
કહેતી શ્રુતિઓનો આશય-ભાવ હું સ્પષ્ટ કરુંછું ॥૮॥ જે વિદ્યા કર્મબંધને
નાશ કરે અને પરમ નિઃશયસને પમાડે તે વિદ્યા ઉપનિષદ્ નામથી
વિખ્યાત છે અને તેજ બ્રહ્મવિદ્યા કહેવાય છે તે વિદ્યાનો અવબોધ
આપતા વેદાતો પરબ્રહ્મ પરનિદાવેદને જણાવે છે અને તે નિદાવેદ
વસ્તુને બ્રહ્મશબ્દથી નિર્દેશ કરેછે આ બ્રહ્મશબ્દ અર્થશૂન્ય કેવળ
સજ્ઞામાત્ર નથી, જે સજ્ઞામાત્ર હોય તો બ્રહ્મશબ્દથી નહિ કહેતાં જે
કોઇપણ ઊત્થ કપિત્થાદિક સદૃશ શબ્દથીપણ તેનો નિર્દેશ થઈ શકત
માટે જેમ 'જ્ઞાનશક્તિષ્લૈશ્વર્યવીર્યતેજાસ્વરોપત । મગવચ્છદ્વદ્વાચ્ચાનિ વિના
દેયૈર્ગુણાદિભિ ॥ શુદ્ધે મહાવિભૂત્યાખ્યે પરે બ્રહ્મણિ શાચતે । મૈત્રેય ! મગ
વચ્છદ્ સર્વકારણકારણે' આ વચનને અનુસારે ભગવત્ શબ્દ જ્ઞાનાદિ
પાડગુણ્ય યોગથી પરબ્રહ્મમા પ્રધાનપણે પ્રવર્તે છે, તેમ આ બ્રહ્મશબ્દપણ
કોઈ સ્વાર્થગુણ્યયોગથીજ તે પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મામા મુખ્યપણે
પ્રવર્તે છે એમ નિશ્ચયથી જાણો તે પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત બૃહત્પણું (મોટાપણું)
છે, તેતો અપ્પપણાના વિરોધિરૂપ છે ભગવાન સ્વરૂપથી અને સ્વભાવથી
સ્વરૂપ નથી, તો પોતાથકી ધૃતિર સમસ્ત ચિદચિત્ વસ્તુથી વિવશણ
પણ જણાવાદ્વારાજ આ બ્રહ્મશબ્દ પરનિદાવેદ વસ્તુને જણાવે છે માટે
'નિર્વિશેષ જ્ઞાનમાત્ર બ્રહ્મ છે' એવો જે વાદ છે તે વેદાતને અભિમન નથી
કેમકે તેમ કહેતા બ્રહ્મશબ્દની પ્રવૃત્તિનું જે દ્વાર તેનો ઉપરોધ થઈ જાયછે
જે કાળથી દેશથી અને સ્વરૂપથી પરિચ્છિન્ન હોય તે અધુર અદ્ય કહેવાય
આતો બૃહત્પણારૂપ મુખ્યાર્થના યોગને લીધે અનરૂપ અને દેશકાળાદિક-

પ્રવર્તતે । ભગવચ્છન્દવદ્વિદ્વન્નિતિ જાનીહિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧॥ સ્વરૂ-
પેણ ગુણૈશ્ચાપિ નિરવધ્યતિશાયિતા । તસ્યૈવાસ્તીતિ બ્રહ્માખ્યામ-
ન્વર્થા શ્રુતયો વિદુઃ ॥૧૦॥ તતોઽન્યત્ર તુ વિશેષા તદ્વદ્વાનોપાસનૈન

વડે અપરિચિન્ન છે એમ જણાય છે એમ કહેવાથી જે ભેદને મિથ્યા કહેનારા છે તેના વાદનુ ખડન થઈ ગયું કેમકે જે સર્વ કાળમા અને સર્વ દેશમા અનુસ્યૂતપણુ છે તે કાળભેદ અને દેશભેદની સત્તાને જણાવેજ છે જે કાળદેશભેદની સત્તા ન હોય તો અદ્ય વસ્તુઓથકી અનદ્યપણુ રૂપ જે આવૃત્તિ (જુદુ પાડવું તે) તે કેમ સિદ્ધ થાય ? તો હવે જે સ્વ રૂપે કરીને અને ગુણે કરીને અનવધિકાતિશય, ત્રિવિધપરિચ્છેદરહિત, પરબ્રહ્મ વેદાતતાત્પર્યગોચર છે તે શ્રીકૃષ્ણજ છે, કેમકે એમા આનંદમય પણારૂપ અસાધારણ ગુણનો યોગ છે આ ઉપરથી 'બ્રહ્મતો આનંદમાત્ર છે પણ આનંદી નથી' એવા વાદનુ ખડન થઈ ગયું આથી 'આનંદમયથી પણ ઉપર બ્રહ્મ છે' એવા વાદનુ પણ નિરાકરણ થઈ ગયું જે આનંદમય છે એજ બ્રહ્મ છે, તેનાથી પરબ્રહ્મ જુદુ નથી જે આનંદમય બ્રહ્મ છે તે શ્રીકૃષ્ણજ છે, માટે તેની બ્રહ્મસજ્ઞા સાધકજ શ્રુતિઓ કહેછે ॥૮-૧૦॥ તે શ્રીકૃષ્ણ થકી અન્ય અક્ષરપુરૂષાદિકમા પ્રયોજતો બ્રહ્મશબ્દ તો મુખ્ય નથી કિંતુ ગૌણ છે અપહતપાખમા આદિક સાધર્મ્ય યોગમાત્રથી આપેક્ષિક (અમુકની અપેક્ષાએ) જુદતપણુ છે એવા અભિપ્રાયથી તેવો પ્રયોગ છે, એટલે 'નિરજન પરમ સામ્યમુપૈતિ' 'હૃદ જ્ઞાનમુપાશ્રિત્ય મમ સાધર્મ્યમાગતા' આ વચનને અનુસારે જેઓ પરમાત્માની સાથે સાધર્મ્યને પામ્યા છે તેમનામા સાધર્મ્યને નહિ પામેવાઓની અપેક્ષાએ જુદતપણુ છે એમ માનીને તેમા અપેક્ષાબુદ્ધિથી સાધર્મ્ય ગુણયોગને લીધે બ્રહ્મસજ્ઞા વપરાય છે તે આ સાધર્મ્યતો અનુરાગપૂર્વક કરેલા ભગવાનના ધ્યાનરૂપ ઉપાસનનિશેષથી પ્રાપ્ય છે જડ પ્રધાનમા જે બ્રહ્મ શબ્દનો પ્રયોગ છે તેમાતો સાધર્મ્ય સભવતું નથી, માટે પ્રધાન બ્રહ્મનુ કાર્ય છે અને બ્રહ્માત્મક છે (બ્રહ્મ જેના આત્મા છે) અને મહદાદિ વ્યક્તની અપેક્ષાએ જુદત છે માટે ગૌણપણુ પ્રવર્તે છે મુખ્યપણુતો શ્રીકૃષ્ણને વિષેજ

અલ્પિદ સર્વમિત્યપિ શ્રુતિશાસનમ્ ॥૩॥ ઇતન્મતમુપાશ્રિત્ય જીવે
શ્વરજગત્યપિ । માયામયાનિ મિથ્યેતિ પ્રાહુ કેચન પण्डिता ॥૪॥
નિત્યાના નિત્ય इत्याद्या' શ્રુતીરાલમ્બ્ય કેચન । જીવેશ્વરાणा

પદ્યન્ ઋષિર્વામદેવ પ્રતિપેદે અદ મનુરભવ સૂર્યશ્રતિ' 'અથ યાઽન્યા
દેવતામુપાસ્તેઽન્યોઽસાવન્યોઽહમસીતિ ન સ વેદ' 'બ્રહ્મ ત્વં પરાદાઘોઽ
ન્યગ્રાત્મનો બ્રહ્મ વેદ × × × इदं ब्रह्म वेद क्षत्रमिमे लोका इमे देवा इमानि
भूतानीद सर्वं यदयमात्मा' ઇત્યાદિ બહુ શ્રુતિવાક્યો છે તે આ વાક્યોને
અવગળીને કેટલાક પડિતો (ભાયાવદી) જે બ્રહ્માદિ ઇશ્વરભેદ છે, જે દેવ
મનુષ્યાદિ જીવભેદ છે, જે મહદાદિ પૃથગ્વ્યત પ્રાકૃતભેદ છે, તે બધીય ભેદ
માયાકલ્પિત (અવિદ્યાકલ્પિત) માટે મિથ્યાભૂત છે નિર્વિશેષ ચિન્માન
બ્રહ્મજ એક પરમાર્થ છે એમ કહે છે ॥૩-૪॥ 'નિત્યો નિત્યાના ચેતનશ્ચે
તનાના एको बहूनां यो विदधाति कामान्' 'ઋત પિવન્તી સુકૃતસ્ય લોકે
ગુહા પ્રવિષ્ટી પરમે પરાધર્મે । છાયાતપો બ્રહ્મવિદો વદન્તિ પચ્ચામયો યે ચ ત્રિણા
ચિકેતા' 'દ્વા સુવર્ણાં સયુજા સત્વાયા સમાન વૃક્ષ પરિપક્વજાતે । તયોરન્ય
પિપ્પલ સ્વાદ્વાચનશ્વજ્ઞ-યોઽભિચાકશીતિ' 'સમાને વૃક્ષે પુરુષો નિમગ્નોઽની
શયા શોચતિ મુહ્યમાન । છુદ્ધ યદા પદ્યત્યન્ધમીશમસ્ય મહિમાનમિતિ યીત
શોક' 'યદા પદ્ય પદ્યતે રુક્મવર્ણે કર્તારમીશ પુરુષ બ્રહ્મયોનિમ્ । તદા
વિદ્વાન્ પુણ્યપાપે વિધુય નિરજ્ઞન પરમ સામ્યમુપૈતિ' 'અહુષમાત્ર પુરુષો મધ્ય
આત્મનિ તિષ્ઠતિ । હંશાનો ભૂતમગ્ન્યસ્ય ન તતો વિજુગુપ્સતે' 'અહુષમાત્ર પુરુષો
જ્યોતિરિવાધૂમક । હંશાનો ભૂતમગ્ન્યસ્ય સ एवाद्यं स उक्ष' 'ભવાદસ્વાક્ષિ
સ્તરતિ ભયાત્તપતિ સૂર્ય । ભવાદિન્દ્રશ્ચામિશ્ચ મૃત્યુર્ધાવતિ પચ્ચમ' 'યથા
પાદોદરસ્થલા વિનિર્મુચ્યતે एव ये स पाप्मना विनिमुक्त स सामभिरक्षीयते
બ્રહ્મલોક સ પતસાઝીવધનાત્પરાત્પર પુરિશય પુરુષમીક્ષતે' 'ય સર્વેજ્ઞ સર્વે
વિદ્યસ્ય જ્ઞાનમય તપ । તસ્યાદેતબ્રહ્મ નામરૂપમધ્ય ચ જાવતે' 'ય હમ મધ્યદ
વેદ આરમાન જીવમન્થિકાલ્ । હંશાન ભૂતમગ્ન્યસ્ય ન તતો વિજુગુપ્સતે' 'ઞ્ચ
હિ દ્રષ્ટા થોતા પ્રાતા રસમિતા થોદા કર્તા વિજ્ઞાનાત્મા પુરુષ । સ પરેઽક્ષરે
સપ્રતિષ્ઠતે' 'ય મર્ચજ્ઞ સર્વવિષયસ્ય મહિમા ભુવિ । દિગ્મે બ્રહ્મપુરે દ્યૌઃ સ્વોમ

નિત્યત્વં વિદ્વાંસોઽત્ર વદન્તિ હિ ॥૧॥ પતયોર્મતયોઃ સ્વામિન્ !
 નિર્ણયં ચક્તુર્મહસિ । ઉમે સત્યે કિમથવા તયોરેકમૃતં મતમ્ ॥૬॥
 સુમત ઉવાચ—इति श्रुत्वा चचस्तस्य प्रोवाच स जगद्गुरुः । हर्षयन्म-
 न्यारामा प्रतिष्ठितः 'स चाऽयमात्मा सर्वेषां भूतानामधिपति. सर्वेषां भूतानां
 राजा तद्यथा रथनाभौ रथनेमौ चाराः समर्पिता एवमेवासिद्धात्मनि सर्वाणि
 भूतानि सर्वे देवाः सर्वे लोकाः सर्वे प्राणाः सर्वे आत्मानः समर्पिताः' 'एवमे-
 वायं पुरुष. प्राज्ञेनात्मना सम्परिप्लुक्तः' 'ज्ञानौ द्वायजावीशनीशौ' 'क्षरं प्रधान-
 ममृताक्षरं हरः क्षरात्मानावीशते देव एक.' 'अस्मान्मायी सृजते विश्वमेत-
 त्सिस्थान्यो मायया सच्चिद्' । मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम्'
 अहुष्टमात्रो रवितुत्यरूपः सङ्कल्पाद्द्वारसमन्वितो यः । पुद्गेगुणेनात्मगुणेन
 चैव आरात्रमात्रो ह्यवरोऽपि दृष्ट.' 'वालाग्रशतभागस्य शतधा कल्पितस्य च ।
 भागो जीवः स विज्ञेयः स चानन्त्याय कल्पते' 'तमीश्वराणां परमं महेश्वरं स
 दैवतानां परमं च दैवतम् । पतिं पत्नीनां परमं परस्ताद्विदाम दैवं भुवनेश-
 मीद्व्यम् । न तस्य कार्यं करणं च विद्यते न तत्समश्चाभ्यधिकश्च
 दृश्यते । पराऽस्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानवलक्रिया च'
 ઇત્યાદિ શ્રુતિવચનોને અવલંબીને કેટલાક વિદ્વાનો (આચાર્યો) તો જીવે-
 શ્વરાદિ ભેદનું સત્યત્વ, (અકાલપનિકપણું) માટેજ તેનું નિત્યપણું કહેછે
 ॥૫॥ હે સ્વામિન્ ! એરીતે વાદિપ્રતિવાદિનાં વચનોવડે મધ્યસ્થને વિપ્ર-
 તિપત્તિ (સંશય) થાયછે. તેનું મૂળતો શ્રુતિમાં જે મતભેદ એજ છે, જેવો
 કે-કવચિત્ ભેદવાદ છે તો કવચિત્ અભેદવાદ છે. તો આ શ્રુતિમાં શ્રવણ
 થતા ભેદાભેદવાદનો નિર્ણય-તાત્પર્યનિર્ણય કહેવાને યોગ્ય છે અત્રે શ્રુતિ-
 પ્રોક્ત ભેદાભેદવાદ સત્ય-પારમાર્થિક વિષયના અવળોધનપર છે ? કે તેમાં
 એક-અભેદવાદમાત્રજ સત્ય-પારમાર્થિક વિષયના અવળોધનપર છે ?
 અને અન્ય ભેદવાદતો અપારમાર્થિક વ્યવહારમાત્ર વિષયાર્થતા અવલમ્બ-
 વાળો છે ? એ અત્રેનું પણ પારમાર્થિકપણું હોય તો તેના નિર્વાહનો (સંગ-
 મનનો) પ્રકાર કેવી રીતે છે ? ॥૬॥ સુમતઃપ્રત્યપિ કહેછે—હે રાજન્ !
 એરીતે અખંડાનંદવર્ણિએ પુછેલા જગદ્ગુરુ લગવાનું સલામાં બેઠેલા

ધુરૈર્વાક્યૈઃ સદઃસંસ્થાનૃપીંશ્ચ તમ્ ॥૭॥ શ્રીનારાયણમુનિહ્વાચ—
મુનયઃ ! શૃણુત ત્વં ચારણઙ્ગાનન્દ ! મહામતે ! । દ્વૈતાદ્વૈતે વદ
ન્તીનાં શ્રુતીનામાશયં ત્તુવે ॥૮॥ બ્રહ્મશબ્દો મુહ્યતયા કૃષ્ણ एव
મુક્તાનદાદિ મુનિઓ અને અખડાનદ વર્ણુને મધુર વચનામૃતોવડે પ્રહર્ષ
પમાડતા થકા યોદયા ॥૭॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુનિઓ ! તમો સર્વે એકાગ્ર મનથી
સાલળો હે મહામતે ! અખડાનદ વર્ણુ તમેપણુ સાંલળો દ્વૈત અદ્વૈતને
કહેતી શ્રુતિઓનો આશય-ભાવ હું સ્પષ્ટ કરુંછુ ॥૮॥ જે વિદ્યા કર્મબંધને
નાશ કરે અને પરમ નિ શ્રેયસને પમાડે તે વિદ્યા ઉપનિષદ્ નામથી
વિખ્યાત છે અને તેજ અક્ષાવિદ્યા કહેવાય છે તે વિદ્યાનો અવળોધ
આપતા વેદાતો પરબ્રહ્મ પરવિદ્યાવેદને જણાવે છે અને તે વિદ્યાવેદ
વસ્તુને બ્રહ્મશબ્દથી નિર્દેશ કરેછે આ બ્રહ્મશબ્દ અર્થશત્રુ કેવળ
સંજ્ઞામાત્ર નથી, જે સંજ્ઞામાત્ર હોય તો બ્રહ્મશબ્દથી નહિ કહેતા જે
કોઇપણુ ડિલ્લિ કપિલ્યાદિક સદૃશ શબ્દથીપણુ તેનો નિર્દેશ થઈ શકત
માટે જેમ 'જ્ઞાનશક્તિવલૈશ્વર્યવીર્યતેજાંસ્યદોષત । મગવચ્છન્દવાચ્યાનિ વિના
દેવેર્ગુણાદિભિ ॥ શુદ્ધે મહાવિમૂલ્યાવે પરે મહાજિ શચ્ચતે । મૈત્રેય' મગ-
વચ્છન્દ સર્વકારણકારણે' આ વચનને અનુસાર ભગવત્ શબ્દ જ્ઞાનાદિ
પાડુગુણ યોગથી પરબ્રહ્મા પ્રધાનપણુે પ્રવર્તે છે, તેમ આ બ્રહ્મશબ્દપણુ
કોઈ સ્વાર્થગુણયોગથીજ તે પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના મુખ્યપણુે
પ્રવર્તે છે એમ નિશ્ચયથી જાણો તે પ્રવૃત્તિનુ નિમિત્ત બૃહત્પણુ (મોટાપણુ)
છે, તેતો અટપપણુના વિરોધિરૂપ છે ભગવાન્ સ્વરૂપથી અને સ્વભાવથી
સ્વરૂપ નથી, તો પોતાયથી ધીર સમસ્ત ચિદચિત્ વસ્તુથી વિશ્રણુ
પણુ જાણવાદારાજ આ બ્રહ્મશબ્દ પરવિદ્યાવેદ વસ્તુને જણાવે છે, માટે
'નિર્વિશેષ જ્ઞાનમાત્ર બ્રહ્મ છે' એવો જે વાદ છે તે વેદાતને અભિમત નથી,
કેમકે તેમ કહેતા બ્રહ્મશબ્દની પ્રવૃત્તિનુ જે દ્વાર તેનો ઉપરોધ થઈ જાય છે
જે કાળથી દેશથી અને સ્વરૂપથી પરિચ્છિન્ન હોય તે બધુય અકપ કહેવાય
આતો બૃહત્પણુરૂપ મુખ્યાર્થના યોગને લીધે અનરૂપ અને દેશકાળાદિક-

પ્રવર્તતે । ભગવચ્છન્દવદ્વિદ્વન્નિતિ જાનીહિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧॥ સ્વરૂ-
પેણ ગુણેશ્ચાપિ નિરવધ્યતિશાયિતા । તસ્યેવાસ્તીતિ બ્રહ્માહ્યામ-
ન્વર્થો શ્રુતયો વિદુઃ ॥૧૦॥ તતોઽન્યત્ર તુ વિદ્યેયા તદ્ધ્યાનોપાસનેન

વડે અપરિચ્છિન્ન છે એમ જણાય છે. એમ કહેવાથી જે ભેદને મિથ્યા કહેનારા છે તેના વાદનું ખંડન થઈ ગયું. કેમકે જે સર્વ કાળમાં અને સર્વ દેશમાં અનુસ્યૂતપણું છે તે કાળભેદ અને દેશભેદની સત્તાને જણાવેજ છે. જે કાળદેશભેદની સત્તા ન હોય તો અદ્ય વસ્તુઓથડી અનદ્યપણા-રૂપ જે વ્યાવૃત્તિ (જુદું પાડવું તે) તે કેમ સિદ્ધ થાય? તો હવે જે સ્વ-રૂપે કરીને અને ગુણુ કરીને અનવધિકાતિશય, ત્રિવિધપરિચ્છેદરહિત, પરંબ્રહ્મ વેદાંતતાત્પર્યગોચર છે તે શ્રીકૃષ્ણજ છે, કેમકે એમાં આનંદમય-પણારૂપ અસાધારણ ગુણનો યોગ છે. આ ઉપરથી ‘બ્રહ્મતો આનંદમાત્ર છે પણ આનંદી નથી’ એવા વાદનું ખંડન થઈ ગયું. આથી ‘આનંદમયથી પણ ઉપર બ્રહ્મ છે’ એવા વાદનું પણ નિરાકરણ થઈ ગયું. જે આનંદમય છે એજ બ્રહ્મ છે; તેનાથી પરબ્રહ્મ જુદું નથી. જે આનંદમય બ્રહ્મ છે તે શ્રીકૃષ્ણજ છે, માટે તેની બ્રહ્મસંજ્ઞા સાર્થકજ શ્રુતિઓ કહેછે ॥૬-૧૦॥ તે શ્રીકૃષ્ણ થડી અન્ય અક્ષરપુરૂષાદિકમાં પ્રયોજીતો બ્રહ્મશબ્દ તો મુખ્ય નથી કિંતુ ગૌણ છે. અપહતપાપ્મા આદિક સાધર્મ્ય યોગમાત્રથી આપેક્ષિક (અમુકની અપેક્ષાએ) જૂઠતપણું છે એવા અભિપ્રાયથી તેનો પ્રયોગ છે, એટલે ‘નિરજ્ઞનઃ પરમં સામ્યમુપૈતિ’ ‘દ્વં જ્ઞાનમુપાશ્રિત્ય મમ સાધર્મ્યમાગતાઃ’ આ વચનને અનુસારે જેઓ પરમાત્માની સાથે સાધર્મ્યને પામ્યા છે તેમનામાં સાધર્મ્યને નહિ પામેલાઓની અપેક્ષાએ જૂઠતપણું છે એમ માનીને તેમાં અપેક્ષાબુદ્ધિથી સાધર્મ્ય ગુણયોગને લીધે બ્રહ્મસંજ્ઞા વપરાય છે. તે આ સાધર્મ્યતો અનુરાગપૂર્વક કરેલા ભગવાનના ધ્યાનરૂપ ઉપાસનવિશેષથી પ્રાપ્ય છે. જડ પ્રધાનમાં જે બ્રહ્મ-શબ્દનો પ્રયોગ છે તેમાંતો સાધર્મ્ય સંભવતું નથી, માટે પ્રધાન બ્રહ્મનું કાર્ય છે અને બ્રહ્માત્મક છે (બ્રહ્મ જેના આત્મા છે) અને મહદાદિ વ્યક્તની અપેક્ષાએ જૂઠત છે માટે ગૌણપણે પ્રવર્તે છે. મુખ્યપણેતો શ્રીકૃષ્ણને વિષેજ

૧૬૪ વૈ । તત્સાધર્મ્યાત્તદાત્મત્વાદ્બ્રહ્મસંજ્ઞાનુરાગતઃ ॥૧૧॥ સ્વરૂપં ચ સ્વ-
ભાવશ્ચ વિભૂતિશ્ચ તથા ગુણાઃ । નિત્યાઃ સન્તિ હરૌ હ્યેતેઽન્યત્ર ત્વાગ-
ન્તુકા મતાઃ ॥૧૨॥ સત્યં જ્ઞાનમનન્તં ચ યઃ સર્વજ્ઞશ્ચ સર્વવિત્ ।
ઈત્યાદ્યાઃ શ્રુતયોઽતસ્તં તાદૃશં વર્ણયન્તિ હિ ॥૧૩॥ ૠદ્ગ્રહા-
મિધઃ કુળ્ળો લયે હ્યાત્યન્તિકેઽક્ષરે । વિલાપ્ય પુમ્પ્રકૃત્યાદિ

બ્રહ્મશબ્દ પ્રવર્તે છે ॥૧૧॥ તે પરંબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું જે જ્ઞાનાનંદમય સ્વરૂપ છે, જે જ્ઞાન શક્તિ બલાદિ સ્વભાવ છે, જે નિત્યમુક્તાદિ પરિણામો દિવ્ય સંપત્તિ છે, જે વાતસલ્ય સૌશીલ્ય આદિક ગુણો છે, તે આ બધુંય તે પરંબ્રહ્મ શ્રીહરિ વિષે નિત્ય સ્વાભાવિક વર્તે છે, બીજાઓમાં તો આગતુક વર્તે છે. આગતુકતાતો લગવદ્દુપાસનથી યથાસંભવ સમજવી ॥૧૨॥ માટે 'સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ' જે બ્રહ્મ સત્યસ્વરૂપ જ્ઞાનસ્વરૂપ અને અનંત-ત્રિવિધ પરિચ્છેદે રહિત છે. 'યઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વવિત્' જે સર્વજ્ઞ અને સર્વવિત્ છે. 'પરાઽસ્ય શક્તિર્વિવિધૈવ શ્રૂયતે સ્વાભાવિકી જ્ઞાનચલક્રિયા ચ'—એમની શક્તિ પરા વિવિધજ સંભળાય છે એમની જ્ઞાન બળ ક્રિયા સ્વાભાવિક છે. ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ સ્વરૂપ સ્વભાવ વિભૂતિ ગુણ વિગેરેથી વિશિષ્ટ શ્રીકૃષ્ણને વર્ણવે છે (પણ નિર્વિશેષ નહિ) ॥૧૩॥ જે આ 'દુકમેવાદિતીયં' શ્રુતિ છે તે સૃષ્ટિ-થકી પૂર્વકાળસંબંધી સ્થિતિને જણાવે છે, એટલામાત્રથી દ્વિતીયનો આત્મતિક પ્રતિષેધ સિદ્ધ થતો નથી, જેથી બ્રહ્મવ્યતિરિક્તનું અપરમાર્થપણું અંગીકાર કરાય. 'સદેવ સોમ્યેદમગ્ર આસીદેકમેવાદિતીયં' એવું તો તે શ્રુતિવાચ્ય છે. 'એકમે' આ પદથી સૃષ્ટિનો પૂર્વ કાળ કહેવા ઇચ્છ્યો છે તે પૂર્વકાળમાં (આત્મતિક પ્રલય સમયે) પૂર્વેકા અપાર મહિમાવાળા, પરંબ્રહ્મશબ્દવાચ્ય લગવાનું શ્રીકૃષ્ણ આ સમસ્ત પું પ્રકૃત્યાદિ—ચેતનાચેત નાત્મક આ જગતને 'દૃષિમ્યન્તુ પ્રલીયતે' આ શ્રુતિમાં કહેલી પ્રક્રિયા પ્રમાણે સર્વના મૂળબુત તમમાં વિલય પમાડીને, તે અનેક સેવજગલિન તમને અક્ષરબ્રહ્મ નામના સ્વધામપ્રકાશમાં લય (પૃથક્ પ્રતિપત્તિને અ-યોગ્ય સંતોષવિશેષરૂપ) પમાડીને ધોને એકજ અવશેષ રહે છે. માટે શ્રુતિ કારણાવસ્થામાં રહેલા તે એક અદિતીય, સમસ્ત દેવવિરોધી (નિર્જન)

શિષ્યતે एक एव सः ॥१४॥ तमेकं चाद्वितीयं च वदन्ति श्रुतयो
द्विज ! । स्थितं दिव्ये ब्रह्मपुरे निर्गुणं चेश्वरेश्वरम् ॥१५॥ उपास-
नेन यस्तस्य प्राप्त आत्यन्तिकं लयम् । निर्विकल्पस्थितौ तं स

સર્વેશ્વરેશ્વર, દિવ્ય બ્રહ્મપુર ધામમાં નિત્યમુક્તો સાથે સદા રહેલા, શ્રીકૃષ્ણને
કહે છે. એટલામાનથી પરબ્રહ્મ થકી વ્યતિરિક્ત વસ્તુમાત્રનો પ્રતિપેદ થઈ
શકતો નથી. તેવી શ્રુતિઓ છે-‘ક્રત્તો અક્ષરે પરમે વ્યોમન્યસિન્દેવા અધિ-
વિશ્વે ત્રિપેદુઃ’ ‘સ ઇકાકી ન રમતે’ ‘યઃ સ્વમક્ષેપ્યો રમતે સ મે સર્વસ્વં’ ‘દિવ્યે
બ્રહ્મપુરે શ્વેપ સ વ્યોઙ્ગ્યાતમા પ્રતિષ્ઠિતઃ’ ‘સાક્ષી ચેતા કેવલો તિર્ગુણશ્ચ’ ‘તમી-
શ્ચરાણાં પરમં મહેશ્વરમ્’ ઇત્યાદિ ॥૨૪-૨૫॥ જે આ ‘બ્રહ્મવિદ્બ્રહ્મૈવ ભવતિ’
એવી શ્રુતિ છે તે બ્રહ્મજ્ઞાનીનું બ્રહ્મસ્વરૂપની સાથે એકપણું જણાવા માટે
પ્રવૃત્તિ નથી, કેમકે બ્રહ્મજ્ઞાનીનું બ્રહ્મસ્વરૂપપણું ક્યારેય પણ બની શકે
નહિ. એજ એ હોય તો એનું સ્વરૂપ સાથે એકપણું સર્વદા છેજ, એટલે
બ્રહ્મવિદનું બ્રહ્મસ્વરૂપ સાથે એકપણું જે વેદનમૂલક અવબોધ કરવામાં
આવે છે તેની જરૂર નહિ. એટલે ‘બ્રહ્મને જાણે તે બ્રહ્મ થાય’ એવા અંવ-
બોધની જરૂર નથી. શંકા-વેદન (જ્ઞાન) થી આ અવિદ્યાની નિવૃત્તિ થતાં
કલ્પિત બ્રહ્મભેદની નિવૃત્તિ થવાથી નિવૃત્ત ભેદવાળો થાય છે, એમાં આ
શ્રુતિનું તાત્પર્ય છે એમ જો કહેવામાં આવે તો ‘ભેદાધ્યાસ નિવૃત્ત થાય છે’
એટલુંજ એનું તાત્પર્ય નીકળે છે. એમ કહેતાં જે વાચ્યાર્થ (શબ્દાર્થ)
છે તેનો પરિત્યાગ થાય છે. (બ્રહ્મને જાણે તે બ્રહ્મ થાય એવો તો વાચ્યાર્થ
છે) શંકા-તમો કહો છો તે સત્ય છે, પણ વાચ્યાર્થની અપેક્ષાએ તાત્પર્ય-
વૃત્તિથી ગમ્ય જે અર્થ છે તેનુંજ વચનમાં પ્રાબલ્ય છે. એમ જો કહો તો
સર્વત્ર સમસ્ત શ્રુતિઓના તાત્પર્યને અનુકૂળજ અર્થ ગ્રહણ કરવો પડશે.
ભેદશ્રુતિઓવડે ચેતનભેદતો પારમાર્થિકજ સિદ્ધ થએલો છે, તો આજ
અર્થ આ શ્રુતિનો સમુચિત છે-જે બ્રહ્મને જાણે-એટલે અલ્પર્થ પ્રીતિપૂર્વક
ઉપાસન કરે તે આ ઉપાસક ઉપાસનાના પરિપાકથી બ્રહ્મનો અંપરોક્ષ
(પ્રત્યક્ષ) ભાવ પામતાં તે બ્રહ્મને વિષે આત્યંતિક લય (બ્રહ્મથકી દતિર
પુરૂષ પ્રકૃતિ વિભાગાદિકના અદર્શનરૂપ) ને પામીને પોતાના આત્માનેપણુ

યોગી પશ્યતિ કેવલમ્ ॥૧૬॥ બ્રહ્મૈવ બ્રહ્મવિદિતિ શ્રુતિવર્ણ્યઃ સ
 યોગિરાટ્ । મહામુક્ત इति પ્રોક્તસ્તત્ત્વવિદ્ધિર્દિજોત્તમ ! ॥૧૭॥ સ
 સર્વં સત્ત્વિદં બ્રહ્મ તજ્જલાનિતિ પશ્યતિ । શાન્ત આનન્દરૂપં ચ સં-
 નદિ જોતો, માટેજ અક્ષયથી બીજ સમસ્ત વિકલ્પે રહિત જે અક્ષયકૃતિ
 તેમય સમાધિવિશેષમાં અને કૃણદશામાં-તેવા અપરોક્ષ અનુભવના સમ-
 યમાં અક્ષાત્મદૃષ્ટિથી વિરૂદ્ધ ભેદદૃષ્ટિ ટળી જતાં અક્ષૈકાત્મક અપરોક્ષ
 ભાવે સંપન્ન થાયછે. માટેજ 'બ્રહ્મૈવ ભવતિ' અક્ષય થાયછે એમ શ્રુતિ
 કહેછે. સમાધિના ઉત્કર્ષની સીમાભૂત અને યથાવસ્થિત તત્ત્વદૃષ્ટિની સીમા-
 ભૂત આ યોગિરાજ છે. હે મુને! તત્ત્વજ્ઞાનીઓ આવા સમાધિવિશેષે
 સંપન્ન યોગીને 'મહામુક્ત' એવા નામથી કહેછે ॥૧૬-૧૭॥ શંકા-આતો
 કામુક કામિનીન્યાયનું અનુસરણ આમાં થાય છે? (જેમ કામુક નર કામિ-
 નીના અનુસ્મરણથી તન્મય થઈ રહેછે) ભલે થાયછે પરંતુ દૃષ્ટિમાં મોટું
 વૈષમ્ય છે, કેમકે કામુકતો પોતાને કામિનીથી અત્યંત લિપ્ત અને દૂર
 પ્રદેશમાં રહેલો જોઈને અને કામિનીનેપણ પોતાથી અત્યંત લિપ્ત અને
 દૂર પ્રદેશમાં રહેલી જોઈને તેનું અનુચિતન કરેછે, આ ઉપાસકતો તેવી
 રીતે નહિ, ઉપાસ્ય અક્ષને પોતાના આત્મારૂપ સમજીને અને પોતાને તદા-
 ત્મક તત્ત્વથી સમજીને અનુચિતન કરેછે, માટે તત્ત્વદૃષ્ટિમાં વૈષમ્ય છે,
 એવા આશયથી 'સ સર્વં સત્ત્વિદં' એમ હવે કહેછે. જે હેતુમાટે આ સમસ્ત
 જગત્ અક્ષથીજ ઉત્પન્ન થાયછે, અક્ષમાંજ લય પામેછે અને અક્ષેજ રક્ષા
 કરાય છે માટે આ સર્વ જગત્ અક્ષૈવ-અક્ષાત્મકજ છે. જેના થથી જગ-
 તનો જન્મ સ્થિતિ લય થાયછે તે ઉપાદાન કારણ કહેવાય, જે ઉપાદેય
 (કાર્ય) હોય તે ઉપાદાનાત્મકજ હોવું જોઈએ એવો નિયમ છે. માટે જે
 આ (જગત) અને જે આ હું, ધ્યાનિધિ બધુય અક્ષૈવ-અક્ષાત્મકજ છે.
 ઉપાદાન ઉપાદેયનું અનન્યપણું (અભિનયણું) જોઈએ તેતો વિશિષ્ટ
 અક્ષનુંજ અવસ્થાભેદથી છે (સૂક્ષ્મ ચિત્ અચિત્ વિશિષ્ટ એવું અક્ષ
 કારણ છે અને સ્ફૂળ ચિત્ અચિત્ વિશિષ્ટ અક્ષ કાર્ય છે, એ રીતે ચિદચિ-
 દ્વિવિષ્ટ અક્ષનું કાર્ય કારણરૂપ અવસ્થાભેદથી અનન્યપણું કહ્યુંછે) માટે

શુદ્ધં બ્રહ્મવિત્તદા ॥૧૮॥ વિના બ્રહ્મસ્વરૂપં સ નોર્ધ્વં નાધો ન ચાન્તરે ।
ન વિશ્વં નેશ્વરં નૈવ જીવાન્ કિંચિદપીક્ષતે ॥૧૯॥ ईदमिस्थितिं
प्रापयितुं तीव्रचैराग्नयेगिनम् । गुरुश्चैकमिति श्रुत्या शिष्यं बोध-

આ ઉપાસક આ શ્રુતિમાં કહેલા પ્રકાર પ્રમાણે પરંબ્રહ્મને પોતાના આત્મ-
ભૂતપણે અને પોતાને તદાત્મકપણે જુવેછે. એરીને જોતો આ મહાયોગી
ભેદજુદ્ધિ ટળી જતાં શત્રુમિત્રાદિભાવે રહિત થઈ, બધાયને બ્રહ્માત્મક
સમજતાં અનુકૂળપણે જોઈને શાંત થઈ, તે આનંદરૂપ શુદ્ધ બ્રહ્મને
અનન્ય પ્રેમપૂર્વક અનુચિતન કરતાં તદેકવૃત્તિ થતાં તે શ્રીકૃષ્ણનેજ એક
જુવેછે, માટે આ તત્ત્વવિદોમા અચેસર કહ્યોછે. તે આ યોગિને અનુચિ-
તનીયમાં મહદ્ દૃષ્ટિવૈષમ્ય કામુક થકી છે. આ વ્યાખ્યાનથી 'સર્વં સ્વત્તિદં
બ્રહ્મ' આ શ્રુતિનો અર્થપણ વ્યાખ્યાન કર્યો જાણવો. તે આ બ્રહ્મદર્શી બ્રહ્મ-
સ્વરૂપ વિના ઉર્ધ્વ પ્રદેશમા કે અધઃ પ્રદેશમાં કે મધ્ય પ્રદેશમા કાંઈપણ
જોતો નથી, તથા આ વર્તમાન વિશ્વનેપણ જોતો નથી, બ્રહ્માદિ ધર્મશ્વરને
પણ નથીજ જોતો, દેવ મનુષ્યાદિ યોનિભેદને પામેલા જીવોનેપણ જોતો
નથી. એક બ્રહ્મ (શ્રીકૃષ્ણ) વિના કાંઈપણ જોતોજ નથી, એટલે
તદનાત્મક (તે બ્રહ્મ જેના આત્મા ન હોય એવાને) જોતો નથી એવું તા-
ત્પર્ય જાણવું. તદનાત્મક કાંઈપણ છેજ નહિ, અધુય બ્રહ્માત્મકજ છે. આજ
અર્થ શ્રુતિમા વર્ણવ્યો છે- 'સ પૃથાગ્ચક્ષાત્ સ ઉપરિષ્ઠાત્ સ પશ્ચાત્સ દક્ષિણતઃ.
સ ઉત્તરતઃ સ પૃથેદં સર્વં' ધતિ. 'અથાતોઽહંકારાદેશઃ—મહમેવાધસ્તાદહ-
મુપરિષ્ઠાદહં પશ્ચાદહં પુરસ્તાદહં દક્ષિણતોઽહમુત્તરતઃ.' ધતિ. 'અથાત આ-
ત્માદેશઃ—આમૈવાધસ્તાદાત્મોપરિષ્ઠાદાત્મા દક્ષિણત આત્મોત્તરત આત્મેવેદં
સર્વં' ધત્યાદિ. આમ કહેવાથી આ શ્રુતિઓ અબ્રહ્માત્મક વસ્તુનો અભાવ
હોવાને લીધે બ્રહ્માત્મકપણે સર્વના ગ્રહણને સંભળાવે છે. માટે દ્વૈતભગનો
(બીજી વસ્તુજ નથી) અવસર નથી એમ જણાવ્યું છે ॥૧૮-૧૯॥ આટલું
તો જાણવું સ્પષ્ટ જરૂરનું છે—એતન અએતન અને પરમાત્માના યથાવસ્થિત
વિલક્ષણપણાના ઉપદેશમાત્રથી નિઃપ્રેયસમાર્ગનો અવબોધ થતો નથી,
દુમટે દાણાદ કાપિલ આદિક, પ્રકૃતિ પુરૂષ ધર્મશ્વરને વિલક્ષણ માનીને પણ

યતે વિદમ્ ॥૨૦॥ એકં બ્રહ્માસ્તીતિ વર્ણિત્તેવં શ્રુતિમિરુચ્યતે ।
 નિત્યાનાં નિત્યં હત્યેવં યથોક્તં તત્ત્વં વચ્મિ વ. ॥૨૧॥ સેશ્વરાણાં હિ
 જીવાનાં લયે પ્રાકૃતિકે તથા । આત્યન્તિકેઽપિ નૈવાસ્તિ સ્વરૂપસ્ય
 તેમનો અબ્રહ્માત્મકપણે (સ્વતત્ત્વપણે) અવબોધ આપી રહ્યા છે, તેથી
 અન્યથાપ્રતિપત્તિનો અવકાશ છે બ્રહ્માત્મકપણાના ઉપદેશથી તો ‘આ
 બધું બ્રહ્માત્મક છે’ એમ સર્વત્ર એકાત્માપણાની પ્રતિપત્તિથી રાગદ્વેષ
 દિકના મૂળભૂત જે દ્વૈતદૃષ્ટિ તેની નિવૃત્તિ થતા ત્રીજા વૈરાગ્યને પામીને ‘આ
 બધું બ્રહ્માત્મક છે’ એમ અનુચિતન કરતા થએલી જે અખડિત બ્રહ્મક-
 લાવના તેનાથી થએલા બ્રહ્મકધ્યાનમાં બ્રહ્મસ્વરૂપના અપરોક્ષરૂપ નિર્વિકલ્પ
 સ્થિતિને પામે છે તેવી આ સ્થિતિને પમાડવા માટે ગુરુશિષ્યના સંવાદરૂપ,
 એકત્વપણાને બોધ કરનારી શ્રુતિઓ સંભળાય છે આમ કહેવાથી બંધી
 અદ્વૈત શ્રુતિનું આખ્યાન થઈ ગયું ॥૨૦॥

હે વાર્ણુન ! એરીતે ‘પુકમેવાદ્વિતીય’ ઇત્યાદિ અદ્વૈત શ્રુતિઓનું તાત્પર્ય
 ઉપવર્ણન કર્યું, હવે ‘નિત્યો નિત્યાનાં ચેતનશ્ચેતનાનાં’ ઇત્યાદિ દ્વૈત શ્રુતિઓનો
 આશય નિરૂપણ કરૂં છું ॥૨૧॥ વૈરાગ્યપુરૂષાદિ જે ઇશ્વરો છે અને જે દેવ મનુ
 બ્યાદિ જીવો છે (આ ભેદનિર્દેશ બ્રાહ્મણુવસિષ્ઠ-યાયથી બ્રહ્મણો એટલે
 બ્રાહ્મણો વસિષ્ઠ સાથે આન્યા એમ કહેતા વસિષ્ઠ પણુ બ્રાહ્મણુ છે છતાં વસિ
 ષ્ઠનો બીજાની અપેક્ષાએ ઉત્કર્ષ કહેવા ભેદનિર્દેશ છે) યદ્યપિ પરમાત્માયત્રી
 અન્ય આત્માઓ ‘જીવાત્માઓ’ એમ પોતે અધિષ્ઠાન કરેલા દેહને જીવાડ-
 વારૂપ ગુણયોગથી નિર્દેશ કરાય છે અથાપિ અહીં તે જીવોમાં જ ઇશ્વરપણા-
 રૂપ અને અનીશ્વરપણારૂપ ભેદને અવલખીને ‘સેશ્વરાણાં હિ જીવાનાં’ એવો
 નિર્દેશ કર્યો છે. તે આ સમસ્ત જીવોનું સ્વરૂપ પ્રાકૃત પ્રલયમાં તથા આત્મ
 તિક પ્રલયમાં પણ નથીજ નાશ થતું માટે તેઓ નિત્ય છે તો આત્મભેદ
 તાત્ત્વિક હોઇને સ્થિર છે એમ જણાવ્યું છે આમ કહેવાથી-આકાશતરથી
 જણાય છે પણ વિવચ થતા સમુદ્રની સાથે એક બાવને પામતા તરંગો
 જેમ એમ આ પૃથક્ જણાતા ચેતનોનો પ્રલય થતા પરબ્રહ્મ સ્વરૂપની
 સાથે એકીબાવ થઈ જાય છે એમ કોઈ કહે છે તેનું ખડન થઈ ગયું, કેમકે

વિનાશનમ્ ॥૨૨॥ લયે પ્રાકૃતિકે દેહો વિરાટસૂત્રાત્મસંશિતૌ ।
ઈશ્વરસ્ય વિલીયેતે દ્વાવેવ વર્ણિસત્તમ । ॥૨૩॥ અવ્યાકૃતેન દેહેન
સ આસ્તે પ્રકૃતૌ તદા । સ્થૂલસૂક્ષ્મૌ તથા દેહૌ જીવાનામપિ
નશ્યતઃ ॥૨૪॥ તિરોભવન્તિ પ્રકૃતૌ તે કારણશરીરિણઃ । પ્રધાન-
સંજ્ઞા વર્ણોન્દ્ર ! સા તુ પ્રકૃતિરુચ્યતે ॥૨૫॥ તિરોભવતિ સા મૂલ-
પ્રકૃતૌ ચ સપૂરુષા । નતુ સ્વરૂપતો નાશો હ્યેતેષાં ભવતિ ક્વચિત્
॥૨૬॥ આલ્યન્તિકે ચ પ્રલયે પ્રકૃતિઃ સાપિ પૂરુષે । તિરોભવતિ

જીવાત્માઓ અવિનાશી છે ॥૨૨॥ કોઈ શકા કરે કે-પ્રાકૃત પ્રલયમા ઈશ્વર-
સહિત જીવોનો નાશ થઈ જાય છે ? તો એમ નથી, પ્રાકૃત લયમા જીવોના
તેતે મનુષ્યાદિ દેહોનો વિનાશ થાયછે પણ તેમના સ્વરૂપનો વિનાશ નથી
થતો પ્રાકૃત લયમા તે ઈશ્વરના જે વિરાટ અને સૂત્રાત્મા સંજ્ઞાના દેહો છે
તેનો વિલય થઈ જાય છે તે સમયે પ્રધાનરૂપ અવ્યાકૃત દેહ સાથે યોગને
પામેલા તે ઈશ્વરતો રહેછેજ જે જીવો છે તેપણુ નાશ પામતા નથી કિંતુ
તેમના જે સ્થૂળ સૂક્ષ્મ દેહ છે તેજ નાશ પામેછે પ્રકૃતિમા તેનો તે સમયે
પોતાના કારણુ ભૂતાદિ ક્રમથી વિલય થાયછે તે સમયે તેઓ નામરૂપની
નિવૃત્તિ થતા સર્વ વિકારના કારણુભૂત પ્રકૃતિમા નિમગ્ન થઈને, માટેજ
કારણુશરીરી હોઈને તિરોહિત રહેછે, માટે તે જીવોપણુ નાશ પામતા નથી,
કારણુ કે તેમના સ્વરૂપમા લેશથીપણુ અન્યથાભાવ થતો નથી હે વર્ણોન્દ્ર !
તે આ સર્વવિકાર લયના સ્થાનભૂત, જેમા સેશ્વર સકળ જીવાત્મવર્ગે લય
પામી રહ્યો છે એવી માયા પ્રધાનસંજ્ઞાથી અને પ્રકૃતિસંજ્ઞાથી વ્યપદેશ કરાય
છે ॥૨૩-૨૫॥ તે આ પ્રધાનરૂપ અવ્યક્ત પુરૂષ સાથે મહામાયાશબ્દવાચ્ય
મૂળ પ્રકૃતિમા તિરોહિત થાયછે. તે આ જીવેશ્વરાદિકના સ્વરૂપનો વિનાશ
ક્યારેયપણુ થતો નથી ॥૨૬॥ આત્યતિક પ્રલયમા તો તે મૂળપ્રકૃતિ સૂર્યના
પ્રકાશમા રાત્રિજ જેમ એમ મહાપુરૂષમા તિરોહિત થઈ રહેછે આ સ્થળે
તિરોભાવતો પ્રથક્પ્રતિપત્તિને અયોગ્યરૂપ જાણુવો, (જુદુ પડી શકે નહિ)
તે મહાપુરૂષ મહામાયાની સાથે અક્ષરબ્રહ્મના પ્રકાશના એક દેશમા સુઈ
રહેછે, એટલે પોતાના બધા વ્યાપારથી વિરામ પામીને રહેછે ત્યારે નામ

યતે વિદમ્ ॥૨૦॥ એકં બ્રહ્માસ્તીતિ વર્ણિત્તેવં શ્રુતિમિદચ્યતે ।
નિત્યાનાં નિત્ય શ્લેષં યથોક્તં તદ્વ વચ્મિ ચ. ॥૨૧॥ સેશ્વરાણાં હિ
જીવાનાં લયે પ્રાકૃતિકે તથા । આત્મન્તિકેઽપિ નૈવાસ્તિ સ્વરૂપસ્ય

તેમનો અબ્રહ્માત્મકપણે (સ્વતત્રપણે) અવબોધ આપી રહ્યા છે, તેથી
અન્યથાપ્રતિપત્તિનો અવકાશ છે. બ્રહ્માત્મકપણના ઉપદેશથી તો 'આ
બધુ બ્રહ્માત્મક છે' એમ સર્વત્ર એકાત્માપણાની પ્રતિપત્તિથી રાગદ્વેષ
હિકના મૂળભૂત જે દ્વૈતદૃષ્ટિ તેની નિવૃત્તિ થતા તીવ્ર વૈરાગ્યને પામીને 'આ
બધુ બ્રહ્માત્મક છે' એમ અનુચિતન કરતા થએલી જે અખડિત બ્રહ્મક
ભાવના તેનાથી થએલા બ્રહ્મકપ્રધાનમા બ્રહ્મસ્વરૂપના અપરોક્ષરૂપ નિર્વિકલ્પ
સ્થિતિને પામે છે તેવી આ સ્થિતિને પમાડવા માટે ગુરુશિષ્યના સંવાદરૂપ,
એકત્વપણાને બોધ કરનારી શ્રુતિઓ સંલગ્નાય છે આમ કહેવાથી બધી
અદ્વૈત શ્રુતિનુ વ્યાખ્યાન થઈ ગયું ॥૨૦॥

હે વાણિનું! એરીતે 'એકમેવાદિતીય' ઇત્યાદિ અદ્વૈત શ્રુતિઓનું તાત્પર્ય
ઉપવર્ણન કર્યું, હવે 'નિત્યો નિત્યાનાં ચેતનચેતનના' ઇત્યાદિ દ્વૈત શ્રુતિઓનો
આશય નિરૂપણ કરું છું ॥૨૧॥ વૈરાગ્યપુરૂષાદિ જે ઇશ્વરો છે અને જે દેવ મનુ
બ્યાદિ જીવો છે (આ ભેદનિર્દેશ બ્રાહ્મણુવસિષ્ઠ-ન્યાયથી જાણવો એટલે
બ્રાહ્મણો વસિષ્ઠ સાથે આવ્યા એમ કહેતા વસિષ્ઠ પણુ બ્રાહ્મણુ છે છતાં વસિ
ષ્ઠનો ખીલતની અપેક્ષાએ ઉત્કર્ષ કહેવા ભેદનિર્દેશ છે) યદપિ પરમાત્માથકી
અન્ય આત્માઓ 'જીવાત્માઓ' એમ ખોતે અધિષ્ઠાન કરેલા દેહને જનાડ
વારૂપ ગુણુયોગથી નિર્દેશ કરાય છે અથાપિ અહીં તે જીવોમાન ઇશ્વરપણુ
રૂપ અને અનીશ્વરપણુરૂપ ભેદને અવગળીને 'સેશ્વરાણાં હિ જીવાનાં' એવો
નિર્દેશ કર્યો છે. તે આ સમસ્ત જીવોનું સ્વરૂપ પ્રાકૃત પ્રત્યક્ષ તથા આત્મ
તિક પ્રલયમાં પણ નથીજ નાશ થવું માટે તેઓ નિત્ય છે તો આત્મભેદ
તાત્ત્વિક હોઇને સ્થિર છે એમ જણાવ્યું છે આમ કહેવાથી-આકારાંતરથી
જણાય છે પણ વિલય થતા સમુદ્રની સાથે એક ભાવને પામતા તરંગો
જેમ એમ આ પૃથક્ જણાતા ચેતનોનો પ્રલય થતા પરબ્રહ્મ સ્વરૂપની
સાથે એકીભાવ થઈ જાય છે એમ કોઈ કહે છે તેનું ખડન થઈ ગયું, કેમકે

વિનાશનમ્ ॥૨૨॥ લયે પ્રાકૃતિકે દેહો વિરાટ્સૂત્રાત્મસંશ્લિતો ।
ઈશ્વરસ્ય વિલીયેતે દ્વાયેવ વર્ણિસત્તમ ! ॥૨૩॥ અવ્યાકૃતેન દેહેન
સ આસ્તે પ્રકૃતૌ તદા । સ્થૂલસૂક્ષ્મૌ તથા દેહૌ જીવાનામપિ
નદ્યતઃ ॥૨૪॥ તિરોમવન્તિ પ્રકૃતૌ તે કારણશરીરિણઃ । પ્રધાન-
સંજ્ઞા વર્ણોન્દ્ર ! સા તુ પ્રકૃતિરુચ્યતે ॥૨૫॥ તિરોમવતિ સા મૂલ-
પ્રકૃતૌ ચ સપૂરુષા । નતુ સ્વરૂપતો નાશો હ્યેતેષાં ભવતિ ક્વચિત્
॥૨૬॥ આત્યન્તિકે ચ પ્રલયે પ્રકૃતિઃ સાપિ પૂરુષે । તિરોમવતિ

જીવાત્માઓ અવિનાશી છે ॥૨૨॥ કોઈ શંકા કરે કે—પ્રાકૃત પ્રલયમાં ઈશ્વર-
સહિત જીવોનો નાશ થઈ જાય છે ? તો એમ નથી, પ્રાકૃત લયમાં જીવોના
તે તે મનુષ્યાદિ દેહોનો વિનાશ થાય છે પણ તેમના સ્વરૂપનો વિનાશ નથી
થતો. પ્રાકૃત લયમાં તે ઈશ્વરના જે વિરાટ અને સૂત્રાત્મા સંજ્ઞાના દેહો છે
તેનો વિલય થઈ જાય છે. તે સમયે પ્રધાનરૂપ અવ્યાકૃત દેહ સાથે યોગને
પામેલા તે ઈશ્વરતો રહે છેજ. જે જીવો છે તે પણ નાશ પામતા નથી કિંતુ
તેમના જે સ્થૂળ સૂક્ષ્મ દેહ છે તેજ નાશ પામે છે. પ્રકૃતિમાં તેનો તે સમયે
પોતાના કારણ જૂતાદિ ક્રમથી વિલય થાય છે. તે સમયે તેઓ નામરૂપની
નિવૃત્તિ થતાં સર્વ વિકારના કારણજૂત પ્રકૃતિમાં નિમગ્ન થઈને, માટેજ
કારણશરીરી હોઈને તિરોહિત રહે છે, માટે તે જીવો પણ નાશ પામતા નથી,
કારણ કે તેમના સ્વરૂપમાં લેશથી પણ અન્યથાભાવ થતો નથી. હે વર્ણોન્દ્ર !
તે આ સર્વવિકાર લયના સ્થાનજૂત, જેમાં સેશ્વર સકળ જીવાત્મવર્ગ લય
પામી રહ્યો છે એવી માયા પ્રધાનસંજ્ઞાથી અને પ્રકૃતિસંજ્ઞાથી વ્યપદેશ કરાય
છે ॥૨૩-૨૫॥ તે આ પ્રધાનરૂપ અવ્યક્ત પુરૂષ સાથે મહામાયાશબ્દવાચ્ય
મૂળ પ્રકૃતિમાં તિરોહિત થાય છે. તે આ જીવેશ્વરાદિકના સ્વરૂપનો વિનાશ
ઘ્યારેય પણ થતો નથી ॥૨૬॥ આત્યન્તિક પ્રલયમાં તો તે મૂળપ્રકૃતિ સૂર્યના
પ્રકાશમાં રાત્રિજ જેમ એમ મહાપુરૂષમાં તિરોહિત થઈ રહે છે. આ સ્થળે
તિરોભાવતો પ્રથક્ પ્રતિપતિને અયોગ્યરૂપ જાણવો, (જુદું પડી શકે નહિ)
તે મહાપુરૂષ મહામાયાની સાથે અક્ષરબ્રહ્મના પ્રકાશના એક દેશમાં સુઈ
રહે છે, એટલે પોતાના બધા વ્યાપારથી વિરામ પામીને રહે છે. ત્યારે નામ

સૂર્યસ્ય પ્રકાશે રજની યથા ॥૨૭॥ સ મહાન્પુરુષઃ સાકં મહત્યા
માયયા તયા । શેતેઽક્ષરસ્ય પ્રકાશે તદૈકઃ કૃષ્ણ एव हि ॥૨૮॥
નષ્ટકારણદેહા યે મુક્તા ધ્યાનવલેન તુ । કૃષ્ણસ્ય દિવ્યદેહૈસ્તે બ્રહ્મ-
ખ્યેવાસતેઽક્ષરે ॥૨૯॥ હયદ્વયેઽપિ નૈતેપાં સ્વરૂપેણ વિનાશનમ્ ।
ભવતીતિ શ્રુતિઃ સર્વાન્નિત્યાનાહ મહામતે ! ॥૩૦॥ ઉત્પત્તિકાલે
સર્વેઽપિ પુંમકૃત્યાદયઃ પુનઃ । આર્વિર્ભવન્ત્યમી વિપ્ર ! યથાપૂર્વ
તદિચ્છયા ॥૩૧॥ અપ્રાકૃતશરીરા યે મુક્તાસ્તે તુ નિજેચ્છયા ।

રૂપનો વિભાગ રહેતો નથી તેથી પરબ્રહ્મશબ્દવાચ્ય એક શ્રીકૃષ્ણજ રહે છે
એમ શ્રુતિઓમાં નિર્દેશ થાય છે. એટલામાત્રથી આત્મપરમાત્મ સ્વરૂપના
ભેદનો પ્રતિષેધ ન સમજવો ॥૨૭-૨૮॥ મુક્તિદશામાંપણુ તે જીવોનું પરબ્રહ્મ
સ્વરૂપ સાથે એકપણું નથી, ત્યારેપણુ તેઓ કૃષ્ણોપાસન બળે કરીને કર્મ-
બીજ પ્રણુપ થવાથી પ્રકૃતિસંસર્ગરૂપ કારણુ દેહનો યોગ વિનિવૃત્ત (પ્રકૃ-
તિથી વિમુક્ત) થતાં સ્વપ્રકાશ દિવ્ય દેહને પામીને પરબ્રહ્મના દિવ્ય ધામ-
ભૂત અક્ષરબ્રહ્મમાં પરબ્રહ્મના પરમાર્નવાનુભવરૂપ નિઃશ્રેયસને પામીને વર્તે
છે ॥૨૯॥ હે મહામતે ! એરીતે મુક્તિમાં બને, હયમાંપણુ તેમનું સ્વરૂપ
નહિ નાશ થતાં એકરૂપજ રહે છે, માટે 'નિત્યો નિત્યાનાં ચેતનચેતનાના-
મેકો વહૂનાં ચો વિદધાતિ કામાન્' આ શ્રુતિ તે સર્વને નિત્ય કહે છે
અને તે આ નિત્ય ચેતનોને સમગ્ર કામ આપનારા, તેમનાથી અન્ય અદ્વિતીય
પરમચેતન પરમાત્મા છે એમપણુ બોધ કરે છે ॥૩૦॥ હે વિપ્ર ! ફરીથી
આ પુરૂષ પ્રકૃતિ જીવ ઈશ્વર આદિક સર્વેપણુ ઉત્પત્તિસમય આવતાં તેજ
શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મના સંકલ્પથી યથાપૂર્વ આવિર્ભાવ પામે છે. પ્રલયાવસ્થામાં
અવ્યક્ત સ્વરૂપથી હતા તે ઉત્પત્તિ સમયે વ્યક્તનામરૂપવાળા થાય છે.
એરીને જે આવિર્ભાવ તિરોભાવ એજ એમનો જન્મ નાશ સમજવો. માટે
તેઓ નિત્યજ છે ॥૩૧॥ જેતો સમગ્ર કર્મ બન્ધને રહિત થઈ, અપ્રાકૃત
દિવ્ય દેહને પામીને અક્ષરધામમાં રહ્યા છે તે મુક્તો તો કદાચિત્ પોતાના
સ્વામી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની ઈચ્છાથી-લોકાનુચ્છની ઇચ્છાથી પ્રેરણા કરતાં
આ લોકમાં લોકકલ્યાણુકારણુ પોતે એકલા અવતરે છે. અથવા કદાચિત્

આવિર્ભવન્તિ ઇથયા તેનાવતરતા સદ્દ ॥૩૨॥ નિત્યાનેતાન્દુતિપ્રો-
ક્તામ્શાનિમુક્તા વિદન્તિ હિ । છુળ્ણોપાસ્તિયલેનાપિ ધીક્ષન્તે ચ
યથાતથમ્ ॥૩૩॥ યોગિનસ્તે તુ સમ્પન્ના ભક્તિમાનવિરક્તિમિઃ ।
સમાર્થિ સવિકલ્પં હિ પ્રાપ્તા શ્વલ્યવગમ્યતામ્ ॥૩૪॥ મેરૌ સ્થિતા
યથા તસ્માદવરાન્પરેતાન્નરાઃ । ધીક્ષન્તે ચ દુમાન્સર્વોસ્તદાધારં ચ
ભૂતલમ્ ॥૩૫॥ સવિકલ્પસમાધિસ્થા શાનિમુક્તાસ્તથેશ્વરમ્ ।
માયાં જીવાંશ્ચ ધીક્ષન્તે વ્રહ્મ ચેતિ પૃથક્ પૃથક્ ॥૩૬॥ લોકાલો-
પોતેજ બહુરક્ષાર્થે અવતરતા તે પરમાત્માની સાથે અવતરે છે ॥૩૨॥ તે
જ્ઞાનીઓ મુક્તપ્રાપ્ત છે, તે યોગીઓ 'નિત્યો નિત્યાનાં' આ શ્રુતિએ નિત્યપણે
કહેલા પૂર્વોક્ત શ્રવેશ્વરાદિ સર્વને યથાવસ્થિત બાળે છે તથા શ્રીકૃષ્ણની
ઉપાસનાના બળથી સમાધિદૃષ્ટિ પામતા યથાવસ્થિત જીવે છે ॥૩૩॥ બે
પ્રકારના નિષ્પન્ન સમાધિવાળા છે, એક સવિકલ્પ સમાધિવાળા અને બીજા
નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા, તેમાં આ સવિકલ્પ સમાધિવાળા બાળુવા બે હેતુ-
માટે સમાધિમાં સર્વાન્તરાત્મા પરમાત્માને તથા તેમનાજ એક વિશેષણપણે
રહેલા પોતાના આત્માને તથા અન્ય આત્માઓને સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યના
ઉત્કર્ષથી અભિવૃદ્ધિ પામેલા લક્ષ્મીયોગના અભ્યાસમહિમાથી સાક્ષાત્ કરે છે
માટે તે આ જ્ઞાનિમુક્ત યોગીઓ સવિકલ્પ સમાધિને પામેલા છે એમ બાળુવું
॥૩૪॥ જ્ઞાનિમુક્તો નિત્ય એવા તે શ્રવેશ્વરાદિકને યથાસ્થિત જીવે છે. મહામુક્તો
નિત્ય એવાપણુ એ શ્રવેશ્વરાદિકને જોતા નથી કિંતુ કેવળ શ્રીકૃષ્ણનેજ
જીવે છે એમ કહ્યું તે આ બે બાબતોને બે દૃષ્ટાંતથી હવે કહે છે—જેમ મેરૂ
પર્વત ઉપર રહેલા પુરૂષો મેરૂથકી નીચે વર્તતા સર્વ પર્વતો સર્વ વૃક્ષો અને
તેના આધારભૂત ભૂતળને પૃથક્ પૃથક્ જીવે છે અને મેરૂથકી ઉર્ધ્વ વર્તતા
સૂર્યાદિક સર્વનેપણુ જીદા જીદા જીવે છે તેમ સવિકલ્પ સમાધિમાં રહેલા
નિષ્પન્ન જ્ઞાનયોગીઓ ઈશ્વર માયા જીવે અને અક્ષરબ્રહ્મ આ સર્વ પરમાત્મા
પરબ્રહ્મના વિશેષણભૂત છે પણ તેના તેના અસાધારણ પ્રકારથી પ્રત્યેકને
પૃથક્ પૃથક્ રૂપથી જીવે છે ॥૩૫-૩૬॥ હે દ્વિજ ! જેમ લોકાલોકાયળ
ઉપર રહેલા પુરૂષો સરખીરીતે જણાતા એક કેવળ ભૂતળનેજ જીવે છે પણ

કાચલસ્યાશ્ચ યથા વા પુરુષા દ્વિજ ! । પશ્યન્ત્યેકં ભૂતલં નો સર્વા-
 નપિ નગાન્ દુમાન્ ॥૩૭॥ તથૈવ તે મહામુક્તા નિર્વિકલ્પસમાધયઃ ।
 બ્રહ્મૈકમેવ વીક્ષન્તે જીવેશાદીન્ન તુ પૃથક્ ॥૩૮॥ કૃષ્ણોપાસ્તિવલ-
 સ્યાથ તારતમ્યવશાદમી । ત્રિવિધા ભુવિ કશ્યન્તે નિર્વિકલ્પસ-
 માધયઃ ॥૩૯॥ સુપુષ્પાવિહ જીવસ્ય બુદ્ધીન્દ્રિયમનોલયાત્ । સુખં
 ચોપશમો યાદગ્વર્તતે વર્ણિસત્તમ ! ॥૪૦॥ સાક્ષાત્કૃષ્ણે યસ્ય
 પુંસો બુદ્ધીન્દ્રિયમનોલયાત્ । તાદૃક્ સુખં ચોપશમો જાપ્રતિ
 સ્યાત્સ આદિમઃ ॥૪૧॥ સુપુષ્પૌ પ્રલયાધ્યાયાં બ્રહ્માણ્ડસ્યામિમા-
 નિનઃ । લયાત્રિલોકયા ઈશસ્ય સુખં યાદૃક્ શાન્તતા ॥૪૨॥ સાક્ષા-
 તેથી ઓરા સર્વ પર્વતો તથા સર્વ વૃક્ષાદિકનેપણુ પૃથક્ પૃથક્ ભેદા નથી.
 તેમજ નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં રહેલા તે મહામુક્તો સર્વના અંતરાત્માભૂત
 પરમાત્મા પરબ્રહ્મનેજ પોતાથકી ઈતર સમસ્ત પ્રકારવાળું સાક્ષાત્ એકજ
 સમાધિમાં ભુવેછે. વસ્તુતાએ તેથી પૃથક્પણે રહેલા ભુવેશ્વરાદિકને નથીજ
 ભેદા ॥૩૭-૩૮॥ હવે શ્રીકૃષ્ણની ઉપાસનાના તારતમ્યથી પ્રથમ મધ્યમ
 ઉત્તમ એવા નામથી નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળાપણુ ત્રણ પ્રકારના કહેછે—તે
 આ નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા મહામુક્તો કૃષ્ણોપાસનાના ન્યૂનાધિક લાવ-
 વશાત્ ત્રણ પ્રકારના ભૂમિમાં કહેવાય છે ॥૩૯-૪૦॥ હે વર્ણિવર્ય ! આ જગ-
 તમાં ભુવને (દેવ મનુષ્યાદિ લાવને પામેલા) સુપુષ્પિ અવસ્થામાં શુદ્ધિ
 ઇન્દ્રિય મનના લયને લીધે થએલી જે સર્વ વ્યાપારની ઉપરતિ તેણે કરીને
 દેવ મનુષ્યાદિકના અભિમાનરૂપ આવરણની નિવૃત્તિ થતાં શાંતતા અને
 સ્વાત્મમુખનો અવિર્ભાવ જેવો થાયછે, જે મહામુક્ત યોગિપુરૂષને
 સમાધિવડે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ લગવાનમાં શુદ્ધિ ઇન્દ્રિયો અને મનનો
 વિશ્લય થતાં તેવી શાંતતા અને સુખાવિર્ભાવ જન્યત્ અવસ્થામાંજ વર્તે તે
 પ્રથમનો મહામુક્ત કહોછે ॥૪૦-૪૧॥ બ્રહ્માંડાભિમાની ઇશ્વરને રાત્રિપ્રલય
 નામની સુપુષ્પિમાં ભૂરાદિ ત્રણ લોકનો લય થવાથી સર્વ વ્યાપારની ઉપરતિ
 થતાં, તદ્વજુગલુ વર્તતા બ્રહ્માંડાભિમાનની નિવૃત્તિ થતાં જેવી શાંતતા અને
 સ્વાત્મમુખાવિર્ભાવ થાયછે. જે યોગિને સાક્ષાત્ કૃષ્ણમાં શુદ્ધિ ઇન્દ્રિયો

ત્વળ્ણે यस્ય પુંસો બુદ્ધીન્દ્રિયમનોલયાત્ । તાદૃક્ સુર્યં ચોપશમો
જાગ્રતિ સ્યાત્સ મધ્યમઃ ॥૪૩॥ વિરાટતત્કારણૈઃ સાકં પ્રધાનસ્ય
લયાદયથા । પ્રકૃતૌ પ્રાકૃતલયે સુર્યં પુંસશ્ચ શાન્તતા ॥૪૪॥ સાક્ષા-
ત્વળ્ણે यस્ય પુંસો બુદ્ધીન્દ્રિયમનોલયાત્ । તથા સુર્યં ચોપશમો
જાગ્રતિ સ્યાત્સ ચાન્તિમઃ ॥૪૫॥ રૂઢ્ણસમ્યન્ધિ સૌર્યં યત્સર્વસૌ-
ર્યાધિકં હિ તત્ । દૃષ્ટાન્તમાત્રમેતન્નુ સુપુત્ર્યાદિ સમીરિતમ્ ॥૪૬॥
इत्थं हि ते महामुक्ता भवन्ति त्रिविधा द्विज ! । उत्तरोत्तरतः
श्रेष्ठाः कथ्यन्ते स्थितिवेदिभिः ॥४७॥ નિર્વિકલ્પસ્થિતિવલાદુ-
ન્મત્તા બ્રહ્મદૃષ્ટયઃ । જીવેશાન્કલ્પિતાન્પ્રાદુરિતિ જાનીહિ નિશ્ચિ-
તમ્ ॥૪૮॥ एकत्वमेवं वर्णोन्द्र ! पृथक्त्वं चावगम्यताम् । श्रुति-

મનનો વિલય થતાં તેવી શાંતતા અને સુખાવિર્ભાવ લગત્ દશામાંજ થાય તે
મહામુક્ત મધ્યમ કહ્યોછે ॥૪૨-૪૩॥ પ્રાકૃત પ્રલયમાં વિરાટદેહ અને તેના
કારણુભૂત મહદાદિ તત્ત્વો તથા પ્રધાનનો લય થતાં તેના અધિષ્ઠાતા પુરૂષને
સર્વ પ્રવૃત્તિનો વિરામ થતાં તદનુગુણ વર્તતા અભિમાનની નિવૃત્તિ થવાથી
જેવી શાંતતા અને સુખ થાયછે, જે યોગિને સાક્ષાત્ કૃષ્ણમાં શુદ્ધિ ઇન્દ્રિયો
મનનો વિલય થતાં તેવી શાંતતા અને સુખ લગત્ અવસ્થામાંજ વર્તે તે
મહામુક્ત ઉત્તમ કહ્યોછે ॥૪૪-૪૫॥ યદપિ જીવાદિકને સુપુત્રિ આદિકમાં
જે સુખ આવેછે તે કૃષ્ણાનુલવજન્ય સુખથી અલ્પ છે. અથાપિ યોગિ-
ઓમાં પરસ્પર તરતમતા જણાવામાટે આતો દૃષ્ટાંતપણે ચંદણ કુર્યુંછે. માટે
તેના સામ્યથી આ પરબ્રહ્મ સુખની અલ્પપણાની શંકા ન કરવી. કૃષ્ણ
સંબન્ધિ સુખતો સર્વ સુખોથી સમધિક છે. ‘एतस्मैवामन्दस्यान्यानि भूतानि
मात्रामुपजीवन्ति’ એવી શ્રુતિ છે ॥૪૬॥ હે દ્વિજ ! આ પ્રકારે મહામુક્તો
ત્રણ પ્રકારના છે. નિર્વિકલ્પ સમાધિના પ્રકારને જાણુનારાઓએ ઉત્તરોત્તર
શ્રેષ્ઠ કહ્યાછે ॥૪૭॥ તે આ નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં રહેલાઓ પરબ્રહ્મ એકનેજ
સાક્ષાત્કાર કરતાં કોઈપણ પ્રારબ્ધ પરિપાકથી ઉન્માદને પામીને બ્રહ્મના
પ્રકારભૂત જીવ માયાદિ સ્વરૂપને કોઈપણ પ્રકારે નહિ જોતાં તેમના ભેદને
કલ્પિત કહેછે એમ તમો નિશ્ચયથી જાણો ॥૪૮॥ હે વર્ણોદ્ર ! વસ્તુતાએતો

પ્રામાણ્યતો વિદ્ધિ સત્યમેવ મતદ્વયમ્ ॥૪૯॥ ચેતુ નૈવં સ્થિતિં
પ્રાપ્તા વ્રહ્મૈક્યં શાસ્ત્રમાવ્રતઃ । યુક્તાયથેષ્ટાચરણં કુર્વેતે તે પતન્ત્યધઃ
॥૫૦॥ તાદૃશાઃ સ્વચૃતં પાપં સ્વશિષ્યાણાં ચ પાતકમ્ । આર્તનાદં
પ્રકુર્વેન્તો વોમુજ્યન્તે યમાલયે ॥૫૧॥ વ્રહ્મશબ્દદ્વયં યત્ર પ્રોક્તં

અમોએ કહેવા પ્રકારથી પોતાથડી ધતિર સમસ્ત ચિત્ અચિત્ વસ્તુઓ
બ્રહ્મના પ્રકાર છે, તેના પ્રકારી બ્રહ્મનુ અદ્વિતીયપણુ હોવાથી એકત્વપણુ
અને એક વિશેષણુ અને એક વિશેષ્ય એવા ભાવે કરેલુ સર્વં જીવેશ્વરાદિકનુ
પૃથક્પણુ આ રીતે જાણો માટે શ્રુતિમાં શ્રવણુ થતા અને દ્વૈત અદ્વૈત મત
સત્ય-સમજો પણ પરસ્પર બાધ્ય બાધક ભાવથી ન જાણો, એટલે એક
બાધ્ય છે અને એક બાધક છે એમ ન જાણવું, એમ જાણે તો શ્રુતિ નિત્ય
નિર્દોષ હોવાથી જે તેનુ સર્વાંશથી પ્રામાણ્ય છે તેનો ભગ થાય, કેમકે એમાં
અભેદશ્રુતિઓએ ભેદશ્રુતિઓનો બાધ કરાય છે, માટે પરસ્પર બાધ્ય બાધક
ભાવથી દ્વૈત અદ્વૈત શ્રુતિઓનો જે નિર્વાહ પ્રકાર છે તે ન માનવો શ્રુતિઓ
નિત્ય નિર્દોષ હોધને તેનુ સર્વાંશે પ્રામાણ્ય છે, તેમાં એકને બાધ્ય કહેવી
અને એકને બાધક કહેવી તે યુક્તિયુક્ત નથી ॥૪૮॥ જે પુરૂષોત્તો ઉક્ત
લક્ષણવાળી નિર્વિકલ્પ સમાધિ નિધાને પામ્યા નથી (સર્વાત્મભૂત બ્રહ્મૈક-
સાક્ષાત્કારે રહિત છે) કેવળ વેદાદિ શાસ્ત્રના શ્રવણપઠનમાત્રથી સર્વને
બ્રહ્માત્મક જાણીને, તેવા બ્રહ્માત્મકપણુરૂપ ઐક્ય જ્ઞાનથી બાહ્ય વર્ણુ ભેદાદિને
તિરસ્કાર કરીને અને વિધિનિષેધનેપણુ ઉલ્લંઘન કરીને યથેષ્ટાચરણુમાં
પ્રવર્તે છે તેઓ સસારમાં અધો અધો ગતિને પામેછે ॥૫૦॥ તેવા પુરૂષો પોતે
કરેલા યથેષ્ટાચરણુરૂપ પાપના ફળને અને પોતે અવબોધ આપેલા શિષ્ય
જનોએ કરેલા યથેષ્ટાચરણુરૂપ પાપના ફળને ‘હાય હાય હું મરી ગયો’
‘મારી રક્ષા કરો’ એવા આર્તનાદને કરવાની સાથે યમાલયમાં અતિશયપણુ
ભોગે છે ॥૫૧॥ જ્યાં જે બ્રહ્મશબ્દ કહ્યા હોય, જેમકે-મુડકોપનિષદમાં
તૃતીય મુડકના બીજા અડમાં ‘સ વેદંતત્ત્વરમ વ્રહ્મધામ’ એવું અને ‘સ યો હ વૈ
તત્ત્વરમ વ્રહ્મ’ એવું વચન છે તેમાં પ્રથમનો બ્રહ્મશબ્દ અક્ષર નામના બ્રહ્મ
ધામપર જાણવો અને બીજોનો જે આ ‘અક્ષરાત્ત્વરતઃ પરઃ’ પર અક્ષરથડી

સ્યાત્તત્ર તુ દ્વિજ ! । આયં તુ ભગવદ્દામ જ્ઞાનવ્યં વૃદ્ધક્ષરમ્ ॥૫૨॥
 દ્વિતીયં તુ સ્વયં કૃષ્ણ. સર્વકારણકારણમ્ । અક્ષરાત્પર હત્યુત્તો
 દિવ્યાહશ્ચેતિ યુધ્યતામ્ ॥૫૩॥ મેદો દિ વાસ્તવો નૂનં જીવેદાત્ર-
 હણાં હરેઃ । નિત્યાનાં નિત્ય હત્યાદિશ્રુતિમિઃ પ્રતિપાદિતઃ ॥૫૪॥
 બ્રહ્મવિત્પરમામોતીત્યેવા શ્રુતિરપિ સ્ફુટમ્ । પ્રાહ બ્રહ્મવિદાં સેવ્યં

પરપણે શ્રુતિએ કહેવા છે તે સર્વકારણ હિ-યમૂર્તિ ભગવાન્ સ્વય શ્રીકૃષ્ણનું
 બાણવા 'અક્ષરે પરમે ધ્યોમન્' આ શ્રુતિએ ભગવદ્દામ કહેલું છે અહીંપણ
 'બ્રહ્મધામ' એવી શ્રુતિ છે 'ગુહામન્યિમ્યો વિમુક્ષોઽમૃતો ભવતિ' એમ દ્વિતીય
 બ્રહ્મશબ્દવાચ્ય પરમાત્મામા નિષ્ઠાવાળાને અમૃતપણાંરૂપ કૃષ્ણપણુ શ્રુતિ
 કહે છે આ સ્થળે આટલું બાણુતું જરૂરનું છે-આ શ્લોકથી બે બ્રહ્મશબ્દ
 બે વાક્યમા કે પ્રકરણમા શ્રવણ થાય છે ત્યા પ્રથમના બ્રહ્મશબ્દનો આ
 અર્થ છે અને બીજા બ્રહ્મશબ્દનો આ અર્થ છે એવો સર્વ નિયમ કરાતો
 નથી, કેમકે તે ઘટતું આવતું નથી, ક્રિયા કારક (કર્તા કર્મ વિગેરે) બાવ
 ભેદથી એક અર્થનો ફરીથી સમન્ધ યુગ્મ છે જેમકે- 'બ્રહ્મવિદામોતિ પરમ્'
 બ્રહ્મને બાણુનારો પરબ્રહ્મને પામે છે 'સત્ય જ્ઞાનમનન્ત બ્રહ્મ' બ્રહ્મ સત્યસ્વરૂપ
 જ્ઞાનસ્વરૂપ અને અનંત છે, એનું સમીપમાન વચન છે 'બ્રહ્મ વેદ બ્રહ્મૈવ
 ભવતિ' બ્રહ્મને બાણુ તે બ્રહ્મનું થાય છે એનુંપણુ વચન છે, એટલે કોઈ
 સ્થળે બ્રહ્મને કર્તાપણુ કહ્યું હોય તો કોઈ સ્થળે કર્મપણુ કહ્યું હોય, માટે
 શ્રુતિમા ત્યા ત્યા શ્રવણ થતો બ્રહ્મશબ્દ એક અર્થવાળો નથી, ક્વચિત્
 પરબ્રહ્મના ધામભૂત અક્ષરમા પણ બ્રહ્મશબ્દનો પ્રયોગ હોય છે તો
 વ્યાપ્તિ વિગેરેના શ્રવણમાનથી બ્રહ્મશબ્દ પરમાત્મપર છે એમ બ્રમ
 પામવો નહિ, કેમકે પરમાત્માતો પર અક્ષરથકી પર શ્રુતિએ કહા છે,
 આજ અર્થમા શ્લોકનું તાત્પર્ય બાણુતું ॥૫૨-૫૩॥ આત્મા પરમા
 ત્માનો ભેદ (સ્વરૂપથીજ પરસ્પર પૃથક્પણુ) વાસ્તવિકજ છે એમ
 'નિત્યો નિત્યાના ચેતનશ્ચેતનાનામેકો બહુના યો વિદધાતિ કામાન્' ઇત્યાદિ
 શ્રુતિઓ સ્પષ્ટપણુ પ્રતિપાદન કરે છે ॥૫૪॥ હે સન્મતે ! 'બ્રહ્મવિદામોતિ
 પર' - બ્રહ્મને બાણુનારો પરબ્રહ્મને પામે છે આ શ્રુતિ 'બ્રહ્મવિદોએ સેવ્ય

परं ब्रह्मेति सन्मते ! ॥५५॥ आत्मा शरीरं यस्यास्ति नैवात्मा वेत्ति
 यं तथा । य आन्तरो यमयति ह्यात्मानममृतः प्रभुः ॥५६॥ शरी-
 रमक्षरं यस्य नैव यं वेत्ति चाक्षरम् । आन्तरो यो यमयति ह्यक्षरं
 सोऽमृतः प्रभुः ॥५७॥ इत्याद्यर्थाः श्रुतिगणास्त्वक्षरब्रह्मणोऽपि
 च । प्राहुः कृष्णशरीरत्वं तद्भिन्नत्वं तथा स्फुटम् ॥५८॥ अक्षरस्यापि
 चेन्नास्ति ब्रह्मणः कृष्णरूपता । कुतस्तत्रां तद्देशस्य जीवस्य तु
 कुतस्तमाम् ॥५९॥ ततो निःसंशयो भूत्वा मुमुक्षुः सर्वथा हरिम् ।

પરંબ્રહ્મ છે અને તેમની પ્રાપ્તિરૂપ કૃષ્ણ સેવકને મળેછે' એમ ઉપાસ્ય
 ઉપાસકનો ભેદ જે સેવ્યસેવકભાવગણિત છે તેને સ્વયં સ્ફુટપણે કહી
 સંભળાવે છે ॥૫૫॥ જે સર્વાંતર્યામિપણું છે તે પરમાત્માનું અસાધારણ
 ઐશ્વર્ય છે. તેમાં 'ય આત્મનિ તિષ્ઠન્નાત્મનોઽન્તરો યમાત્મા ન વેદ યસ્યાત્મા
 શરીરં ય આત્માનમન્તરો યમયતિ સ ત આત્માઽન્તર્યામ્યમૃત.' અર્થ:-જે
 આત્માને વિષે રહ્યાછે, જે આત્માની અંદર પ્રવેશ કરીને તેને નિયમમાં કરેછે,
 જેને આત્મા જાણતો નથી, જેનું આત્મા શરીર છે, તે તારા અંતર્યામી
 આત્મા અમૃત છે. આત્માની અંદર પ્રવેશ કરીને નિયમન અને તે વ્યાખ્ય
 આત્માએ ન જાણવાપણું કહ્યું. આથી પરમાત્માનો અતિશય જણાવ્યો છે.
 એરીતે અક્ષરાંતર્યામિપણુંપણું કહ્યુંછે તેમાં 'યોઽક્ષરમન્તરે સચ્ચરન્ યસ્યાક્ષરં
 શરીરં યમક્ષરં ન વેદ...પુષ્પ સર્વભૂતાન્તરાત્મા' એવી શ્રુતિ છે. અર્થ:-જે અક્ષ-
 રની અંદર સંચરે છે, જેનું અક્ષર શરીર છે, જેને અક્ષર જાણતું નથી, તે
 આ સર્વ ભૂતોના અંતરાત્મા છે. ઇત્યાદિ અર્થને ઓધ કરનારા શ્રુતિસમૂહો
 શરીર શરીરીભાવનો અવબોધ આપેછે, તો અક્ષર બ્રહ્મથકી પરબ્રહ્મનું લિન્-
 પણું સ્પષ્ટ જણાય છે. અક્ષરની અપેક્ષાએ અંતર્યામિપણું સિદ્ધ થતાં
 તેથી ઓરા જે દેવાદિ જીવસમૂહો છે અને બ્રહ્માદિ ઇશ્વરો છે તેમની અપે-
 ક્ષાએ પરબ્રહ્મનું અંતર્યામિપણું સુસિદ્ધ જ છે તો તેમના થકી પરબ્રહ્મનો ભેદ
 સિદ્ધ થાયછે. માટે જ્યારે અક્ષર બ્રહ્મનીપણું કૃષ્ણરૂપતા નથી તો તેથી ઓરા
 વેરાભદિ ઇશ્વરની ક્યાંથીજ હોય અને તેથી ઓરા જીવોની તો કૃષ્ણરૂપતા
 કોઈપણ પ્રકારે ક્યાંથી હોયજ. 'ન તત્સમધ્યાન્વધિકશ્ચ દ્વયતે' એવી શ્રુતિ

યો ભજેત સ મુક્તઃ સ્યાદિતરઃ સંસ્કૃતિં વ્રજેત્ ॥૬૦॥ શ્રીમદ્રામા-
નુજાચાર્યૈરયમર્થઃ સવિસ્તરમ્ । નિર્ણીતોઽસ્તિ મહાભાષ્યે સદ્ધે-
પાત્સ મયોદિતઃ ॥૬૧॥ મુવત ઉવાચ—શ્રુત્યુક્તં શ્રુતિસિદ્ધાન્તં હરિણા
સ નરાધિપ ! । વર્ણીં ચ સાધવઃ શ્રુત્વા તં નેમુર્નષ્ટસંશયાઃ ॥૬૨॥
સ્વસ્વસ્થાનં તતો ગન્તું તાનાશાપ્યાખિલાન્નિજાન્ । પ્રભુઃ સ્વયં
નિજાવાસમાજગામ દયાનિધિઃ ॥૬૩॥ इत्थं हरिस्तत्र स वाग्विला-
सैरानन्दयन्नन्यद्दमेव भक्तान् । हेमन्तसिंहस्य मनोरथं च सम्पूरय-
न्भक्तगणैरुवाच ॥६४॥ इति श्री० नारायणचरिते धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे
पञ्चाध्याये द्वैताद्वैतप्रतिपादकश्रुत्यर्थनिर्णयनिरूपणનામૈકવિંશોઽધ્યાય ॥૨૧॥

છે ॥૫૬-૫૮॥ તો હું સર્વ વેદાતના સારભૂત આ અર્થ કહું છું કે—એ મુમુક્ષુ
પૂર્વોક્ત પ્રકારે સર્વાતયામી, સર્વથકી પરતર, સમસ્ત કલ્યાણુ ગુણુ પરિપૂર્ણ,
ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને નિ સંશય ભણીને સર્વ પ્રકારે પરા ભક્તિથી અનન્ય
ભાવપૂર્વક ભજે છે તે સસૃતિથકી મુક્ત થાયછે. બીજે તો સંસૃતિસાગરમાં
સંમગ્ન થાયછે ॥૬૦॥ આ બધો શ્રુતિસિદ્ધાન્તરૂપ અર્થ શ્રીભાષ્યમાં શ્રીમાન્
રામાનુજાચાર્યે વિસ્તારથી નિરૂપણુ કર્યો છે તે તેથકી ભણુવો, તે અર્થ મેં
તો સક્ષેપમા અહીં કહ્યોછે ॥૬૧॥ મુવતઃપિ કહેછે—હે નરાધિપ !
એરીતે ભગવાન્ શ્રીહરિએ નિરૂપણુ કરેલું વેદાતગણુનું ગુણુ તાત્પર્ય વર્ણીન્દ્ર
અખડાન્દલ અને બીજા બધા વર્ણીઓ તથા સાધુઓ સાંભળીને સંશય-
રહિત થઇને પરા ભક્તિથી તે ભગવાનને પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૬૨॥ ત્યાર
પછી દયાનિધિ ભગવાનપણુ તે પોતાના સર્વ ભક્તોને પોતપોતાને નિવાસસ્થાને
જવાની અનુજ્ઞા આપીને પોતે પોતાના વાસસ્થાનમાં પધાર્યા ॥૬૩॥ ભગ-
વાન્ શ્રીહરિ આ પ્રકારે પ્રતિદિન તે પંચાળા ગામમાં સદુપદેશરૂપ વાણી-
વિશ્વાસોવડે સર્વ ભક્તોને આનંદ આપતા થકા અને હેમન્તસિંહ રાજાના
મનોરથનેપણુ પરિપૂર્ણ કરતા થકાજ ભક્તગણુની સાથે ત્યા મુખેથી રહ્યા
॥૬૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે પંચાળાગ્રામે દ્વૈતાદ્વૈત-
પ્રતિપાદકશ્રુત્યર્થનિર્ણયનિરૂપણનામૈકવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૧॥

મુપ્ત ઉવાચ—તસ્માદ્દામાત્પશ્ચિમાયાં દિશિ કિંચુકમાનને ।
 ઉટજાઃ કારિતા રાજા મુનીનામમવન્દુમાઃ ॥૧॥ ઇકદા પાપમો-
 ચન્યામેકાદદયાં નિશિ પ્રભુઃ । જગામ કતિમિશ્ચિત્સૈઃ પાર્વદેઃ
 સહ તત્ર સઃ ॥૨॥ ઉત્તમેન ચ સોમેન હેમન્તેન સપન્ધુના । અ-
 ન્વિતશ્ચ મુકુન્દેન તથા રત્નજિદાદિમિઃ ॥૩॥ દદર્શ તત્ર સ મુ-
 નીન્કુર્વંતો વ્રતજાગરમ્ । હહીપકેળ ગીતેન તાલીવાચેન યૂથસઃ
 ॥૪॥ તેઽપિ તં વીક્ષ્ય સંહૃષ્ટા નત્વા સત્વરમુત્તમમ્ । વટાન્તિકે
 દદુઃ પીઠં ન્યપીદત્તત્ર સોઽચ્યુતઃ ॥૫॥ તદાક્ષયા પુનશ્ચક્રુસ્તે ચ

અધ્યાય ૨૨ ભો.

મુપ્તમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! તે પચાળા આમથકી પશ્ચિમ દિશામા
 આવેલા ખાખરાના પૃથ્વીના વનમા મુનિમંડળને રહેવા માટે હેમતાસિંહ
 રાજાએ શોભાયમાન પર્ણશાળાઓ (માંડવા) કરાવી હતી ॥૧॥ એક સમયે
 પાપમોચની નામની એકાદશીની (કાલ્પન કૃષ્ણ એકાદશી) રાત્રિએ પ્રભુ
 શ્રીહરિ દેટલાક પોતાના પાર્વહો જેવા કે—મુકુદાનંદ વર્ણી, ઉત્તમ રાજ,
 ખોટાદના સૌમવર્મા, અનુપાસિંહના નામના સહોદરે સહિત હેમતાસિંહ
 રાજા, તથા રતનજીપ્રમુખ પાર્વહોને સાથે લઈને ત્યાં પધાર્યા ॥૨-૩॥ પર્ણ
 શાળાના આંગણમા એકાદશીવ્રતના અગમૂત જાગરણને કરતા તાલી પાડ
 વાની સાથે હહીપક (ખડુ જણાની સાથે ગોળ મડળાકારે ફરવારૂપ)
 નામના લગવદ્ગુણ ગાયનથી (આવા શુભ પ્રસંગથી) જાગરણ વ્રતને
 સફળ કરતા, સઘથી રહેલા મુનિજનોને લગવાને જોયા ॥૪॥ તે
 મુનિઓએપણુ પોતાપાસે પધારેલા લગવાનને બાળીને હર્ષપ્રકર્ષથી
 પ્રણામ કરીને સત્વર ઉત્તમ સિંહાસન વડવૃક્ષની સમીપે કરી આપ્યું,
 તેમા તે લગવાન્ વિરાજમાન થયા ॥૫॥ તેપછી લગવાને આજ્ઞા
 આપેલા તે મુનિઓ જેમા લગવાન્ વિરાજ્યા છે એવા સિંહાસનની

૧ આ અધ્યાયમા લગવાને પોતાના અનન્યલક્ષ્મીને કૃપાથી આપેરા, ધર્મદેવા
 રહે ઉપસેવેલા પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શનનું અનુવર્ણન કર્યું છે

હહ્લીપર્ક તતઃ । સિંહાસનં તદમિતો ભ્રમન્તસ્તન્મુદ્દેક્ષણાઃ ॥૬॥ વિ-
ચિત્રપદ્યગીતૈસ્તં હાસયન્તઃ સિતાનનમ્ । અચિકીર્તન્ ગુણાંસ્તસ્ય
નિશીથોઽથાભ્યપદ્યત ॥૭॥ શ્રાન્તાસ્તદાનીં મુનયો નિપેદુસ્તે હરેઃ
પુરઃ । પ્રસન્નં તન્મુપં પ્રીત્યા વીક્ષમાણાઃ સ્થિરાસનાઃ ॥૮॥ અથ
તન્નેચ્છયા તસ્ય દદશુઃ સહસૈવ તે । સહોત્થકોટિસૂર્યેન્દુતુલ્યં શ્વેતં
મહન્મહઃ ॥૯॥ શ્વેત્યં તેન ચ તે સર્વે પ્રાપુર્ભુઃ સં દિશોઽપ્ત ચ ।
તન્નાપદ્યન્મહઃપુજે સ્વેશં તે દિવ્યદર્શનમ્ ॥૧૦॥ દિવ્યસિંહાસના-
રૂઢં નવીનજલદાસિતમ્ । સુધાંશુકોટિસંકાશં દિવ્યાભરણમૂપિ-

ચોગરદમ ગોળાકાર કરતા થકા, તેમના મુખારવિંદસન્મુખ એકાગ્ર દૃષ્ટિ
રાખીને ફરીથીપણ હહ્લીપક નામનું ગીત (રાસ ગરબો) ગાવા મંથ્યા ॥૬॥
મંદહાસવડે મધુર મુખારવિંદ જેમનું છે એવા ભગવાનને મુનિઓ વિચિત્ર
પદ્ય ગીતોવડે બહુ હસાવતાથકા તેમના દિવ્ય ગુણગણોને ગાવા લાગ્યા,
તે ગાતાં ગાતાં અર્ધ રાત્રિનો સમય થઈગયો ॥૭॥ અનંતર તે મુનિઓ
હહ્લીપક ગીતથી (ગરબો) થાકી જતાં, તે ભગવાનના પ્રસન્ન મુખકમળને
પ્રીતિથી નિહાળતાથકા સ્થિર આસનથી તેમની આગળ બેઠા ॥૮॥ અનંતર
ભગવાને તે સમયે કૃપાતિશયથી પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનો તેમને સાક્ષાત્કાર
કરાવાનો કોઈપણ સંકટપ ઠર્યો. સંકટપ સમ સમયમાં તે સર્વકોઈ મુનિઓ
તથા પાર્ષદોએ તત્ક્ષણજ એક સાથે હૃદય પામેલા અનેક કોટી સૂર્યચંદ્રના
પ્રભાપુંજને તુલ્ય કોઈપણ મહત્ ઉન્નવળ તેજ બેયું ॥૯॥ તે તેજ. પુંજથી
તે સર્વે મુનિઓ, સર્વ પૃથિવી, આકાશ અને આડ દિશાઓ, આ બધુય
બહુ શ્વેતપણાને પામી ગયું. તેવા તેજોમડળના મધ્યમાં રહેલા દિવ્ય સિંહા-
સનમાં સંરાજમાન, દિવ્યદર્શન તે આ પોતાના સ્વામી સર્વના સ્વામી
શ્રીહરિ તે મુનિઓએ તથા પાર્ષદોએ બોલા ॥૧૦॥ તે દિવ્યસ્વરૂપ શ્રીહરિને
સાત શ્લોકોથી વિશેષણ આપેછે—નવીન મેઘ સમાન શ્યામ, (આથી તાપને
હરવાપણ જણાવ્યું) અમૃતમય કિરણો જેના છે એવા કોટી ચંદ્રમાને
સદૃશ, (આથી સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં આહ્વાદ આપવાપણું અને ત્રિવિધ તાપથી
તપેલા સમસ્ત જનોનું સમુજ્જવન કરવાપણું જણાવ્યું) દિવ્ય આકરણો-

તમ્ ॥૧૧॥ દિવ્યપીતામ્બાધરં દિવ્યગન્ધાનુલેપનમ્ । દિવ્યૈઃ સુર-
મિમિઃ પૌષ્પૈઃ શોભિતં હારશેષરૈઃ ॥૧૨॥ સુધૂલતં સુનાસં ચ પ
શ્વપનાયતેક્ષણમ્ । સ્નિગ્ધવિમ્વફલામોઘં સસિતાનનપદ્મજમ્ ॥૧૩॥
અનર્ઘ્યમૌક્તિકસમદન્તાવલિવિરાજિતમ્ । ધૃત્વા કરાભ્યાં મુરલીં
વાદયન્તં મનોહરમ્ ॥૧૪॥ દધતં કૌસ્તુભં ફણે ચનમાલાં ચ શો-
ભનામ્ । વિશાલહૃદયધોતચ્છ્રીવત્સં સુકિરીટિનમ્ ॥૧૫॥ કર્ણયુ-
ગ્મોલ્લસદિવ્યમકરાલુતિકુણ્ડલમ્ । અકલદ્વિતચન્દ્રામનપપદ્ધિ-
વિરાજિતમ્ ॥૧૬॥ શ્રીદામવિષ્વક્ષ્મેનાદૈઃ પાર્પદપ્રચરૈર્નિજૈઃ । સેવિતં
રાજચિહ્નૈશ્ચ છત્રવ્યજનચામરૈઃ ॥૧૭॥ તસ્યાપદ્યન્ વામભાગે લક્ષ્મીં

વડે આભૂષિત અથવા દિવ્ય આભૂષણોને પોતાના અગલાવણ્યથી આભૂષિત
કરનારા, દિવ્ય સુગન્ધિ પુષ્પનિર્મિત હાર તોરાઓવડે સુશોભિત, (તે આ
નિત્યમુક્તોએ સેવનીય જે દિવ્ય અલકાર શોભા છે તે સમગ્ર મુક્તજનોના
મનનયનને હરનારી છે) રૂડી ભુકુટિલતા જેમની છે, દીપશિખાસદૃશ
શોભન નાસિકા જેમની છે, કમળદળ જેવા વિશાળ વિચોચન જેમનાં છે,
પરિયાકને લીધે સ્નિગ્ધ ભાવને પામેલું જે લિપ્તફળ (પાકુ ધીવોડુ) તેના
જેવા રક્ત બે હોઠ જેમના છે, મદહાસવડે મધુર મુખારવિદ જેમનું છે,
અમૂલ્ય મોતીને સમાન દત્તપક્ષિવડે વિરાજીત, બે હાથવડે મુરલીને પોતાના
અધરોષ ઉપર ધારીને મનોહર વગાડતા, કૌસ્તુભમણિવડે અલકૃત છે
વક્ષ સ્થળ જેમનું, વનમાળાવડે શોભમાન દિવ્ય કંઠ જેમનો છે, શ્રીવત્સના
ચિહ્નવડે ચિહ્નિત વિશાળ હૃદય જેમનું છે, મકરાકાર કુડળવડે અલકૃત છે
દિવ્ય કર્ણ જેમના, દિવ્ય મુકુટથી અલકૃત છે મસ્તક જેમનું, નિષ્કલક
ચદ્રમાના જેવી પ્રકાશમાન નખપક્ષિવડે વિરાજીત, શ્રીદામા વિષ્વક્ષ્મેન
આદિક પોતાના પરમ પાર્ષ્વદોએ રાજચિહ્ન છત્ર વીંજણો આમરાદિકવડે સેવા
કરાતા, એવા તે ભગવાન શ્રીહરિ જેવા ॥૧૧-૧૭॥ અનંતર તે મુનિઓએ
તે ચેત તેજેમડળના મધ્યમા નિહાળાતા શ્રીનારાયણમુનિના વાગ ભાગમા
કરકમળમાં કમળને ધારી રહેલા લક્ષ્મીજી જેવા કેવા તો-ગૌર અગવાળા,
કમુખલ વસ્ત્રોને ધારી રહેલા, સર્વ આભરણોવડે સમલકૃત, પારિભત

પદ્મકરાં ચ તે । કૌસુમ્મવાસસં ગૌરીં સર્વાભરણભૂપિતામ્ ॥૧૮॥
 મન્દારપુષ્પકવરીં દિવ્યસીમન્તભૂષણામ્ । શરત્પૂર્ણેન્દુવદનાં પીનો-
 ન્નતપયોધરામ્ ॥૧૯॥ સુનાસાં સુદર્તીં સુમ્મૂલતાં ચારુવિલોચનામ્ ।
 પાદોલ્લસદ્દંસકયુગ્મજનૂપુરશિખિતામ્ ॥૨૦॥ વિશાલમાલવિલસ-
 દિવ્યકાશ્મીરપત્રિકામ્ । સુકપોલાં નિષ્કકર્ણીં સ્વેશવક્રૈકવીક્ષ-
 ãામ્ ॥૨૧॥ રત્નદણ્ડેન લઘુના ચામરેણાતિભાવતઃ । ધીજયન્તીં
 નિજપતિં તાદૃશીં રાધિકાં તથા ॥૨૨॥ દક્ષિણેઽથ હરેર્ધર્મં દદ-
 શુસ્તેઽતિભાસુરમ્ । શ્વેતાઙ્ગં શ્વેતવસનં દિવ્યાલક્ષ્મીરશોમિતમ્
 ॥૨૩॥ ધર્મસ્ય વામભોગેઽથ ભક્તિં મૂર્તિમતીં ચ તે । દદશુઃ

પુષ્પોવડે બહુ સુગન્ધવાળી કબરી (ચોટલાની લટ) જેમની છે, દિવ્ય
 સીમંત (સેંથાને અલંકૃત કરનારા) ભૂષણને ધારી રહેલાં, શરદ પૂર્ણિમાના
 ચંદ્રમાને સમાન આલ્લાદકારી સુખારવિંદવાળાં, સ્થૂળ સમુન્નત સ્તનવાળાં,
 સુશોભિત નાસિકાવાળાં, દાડમળીજ જેવી સુંદર દંતપક્ષિવાળાં, સુશોભિત
 ભુકુટિલતાવાળાં, કમળદળ સદૃશ સુંદર વિશાળ લોચનવાળાં, રત્નમય હંસક
 (પગનાં કડાં-સાંકળાં) તથા ઝાંઝરવડે સમલંકૃત દિવ્ય ચરણારવિંદવાળાં,
 દિવ્ય કાશ્મીરપત્રિકા (મંગળ માટે કુંકુમધીજ લલાટમાં પત્રને આકારે રેખા
 કરવામાં આવેછે તે) વડે સુશોભિત વિશાળ ભાલ સ્થળવાળાં, સુંદર કપોળ
 (ગાલ) વાળાં, નિષ્ક (વક્ષઃસ્થળને અલંકૃત કરનાર આલરણ) ને કંઠમાં
 ધારી રહેલાં, પોતાના પતિ લગવાનના સુખકમળ સન્નુષ્ણ એકાગ્ર દૃષ્ટિ
 રાખી રહેલાં, એવાં લક્ષ્મીજ જેવાં તથા રત્નજડિત દાંડાવાળાં નાનાં આમર-
 વડે પરમ પ્રેમપૂર્વક પોતાના પતિ લગવાને સેવતાં (આમર ઢોળતાં) અને
 લક્ષ્મીસમાન વિશેષણોએ યુક્ત એવાં રાધિકાજ લક્ષ્મીજની પેઠે શ્રીહરિના
 વામ ભાગમાં મુનિઓએ જોયાં ॥૧૮-૨૨॥ અનંતર મુનિઓએ આવા શ્રી-
 હરિના દક્ષિણ ભાગમાં અતિપ્રકાશમાન દિવ્ય દેહને ધારી રહેલા, શ્વેત
 અંગકાંતિવાળા, શ્વેત દિવ્ય વસ્ત્રોને ધારી રહેલા, દિવ્ય અલંકારોવડે સુશો-
 ભિત એવા ધર્મદેવને જોયા ॥૨૩॥ અનંતર મુનિઓએ તેવા ધર્મદેવના
 વામ ભાગમાં સુવર્ણના જેવા ગૌર શરીરવાળાં, દિવ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણોને ધારી

સ્વર્ણગૌરાક્ષીં દિવ્યવસ્ત્રવિભૂષણામ્ ॥૨૪॥ અન્યાશ્ચ દિવ્યવપુષો
 દિવ્યાલંકારવાસસઃ । શ્રદ્ધાયા યોપિતસ્તસ્ય દિવ્યાક્ષાંસ્તત્સુતાં
 સ્તથા ॥૨૫॥ તતઃ પ્રણમ્ય તાન્ સર્વાન્ મુનયસ્તે નિજેશ્વરમ્ ।
 પ્રત્યુચુર્હૃષ્મનસઃ પુલકાશ્ચિતવિગ્રહા ॥૨૬॥ નમો નમોઽસ્તુ કૃષ્ણાય
 વાસુદેવાય તે શ્રમો ! । નારાયણાય મુનયે સ્વામિને ધર્મસૂનવે
 ॥૨૭॥ ભગવન્ ! દૃષ્ટપૂર્વોઽસિ ત્યમતસ્ત્વાં તુ વિગ્રહે । યોઽસ
 ત્સામીં સ યવાસિ કૃષ્ણો રાધારમાયુત ॥૨૮॥ યે ત્વેતે તવ
 પાર્શ્વેષ્ટા ઠેવા દેવ્યશ્ચ સન્તિ તાન્ । ન જાનીમો વયં સ્વામિન્ !
 મનોનયનનન્દનાન્ ॥૨૯॥ શ્રુત્વેતિ તેષાં વચનં પ્રોવાચ ભગવાન્

રહેલા એવા મૂર્તિમતી લક્ષ્મિદેવીને જોયા ॥૨૪॥ વળી દિવ્ય દેહવાળી,
 દિવ્ય વસ્ત્ર આલરણોને ધારી રહેલી, બીજી શ્રદ્ધાપ્રમુખ ધર્મની પત્નીઓ
 તથા તે શ્રદ્ધાદિકના દિવ્ય દેહવાળા શુભાદિ પુત્રોને જોયા ॥૨૫॥ તદનંતર
 મુનિઓ તે પોતાના ધર્મશ્રી શ્રીહરિ અને તે ધર્માદિ સર્વને પ્રણામ કરીને,
 મનમા બહુ હર્ષ પામતા રોમાચિત શરીરવાળા થઈ, તે ભગવાન પ્રતિ એમ
 જોલ્યા કે—॥૨૬॥ હે પ્રભો ! વાસુદેવ કૃષ્ણ નારાયણ મુનિ ધર્મસુત સ્વામી
 એવા તમને વારંવાર નમસ્કાર છે—તમેજ ભગવાન પર વાસુદેવ કૃષ્ણ અને
વાસુદેવસુત કૃષ્ણ છો અને નારાયણ મુનિ છો તે તમો હમણા ધર્મના
 પુત્રપણે પ્રાદુર્ભાવ પામીને અમારા સ્વામીપણે વિરાજો છો તેવા તમને
 અમો વારંવાર નમસ્કાર કરીએ છીએ ॥૨૭॥ હે ભગવન્ ! હમાણા આ
 તેજ મુજમા જે વિરાજો છો તે તમનેતો વ્યક્તપણે અમો જાણીએ છીએ
 કેમકે પૂર્વે અમોએ દર્શન કરેલા આ રૂપથીજ વિરાજો છો જે આપ અમારા
 સ્વામી શ્રીહરિ છો તેજ તમો રાધારમાએ યુક્ત સાક્ષાત્ કૃષ્ણસ્વરૂપે છો
 ॥૨૮॥ હે સ્વામિન્ ! આપના દક્ષિણ ભાગમા જે આ દેવ દેવીઓ રહેલી
 છે, અમારા મન નેત્રને આનંદ આપનારા તેમને તો અમો જાણતા (જોળ
 ખતા) નથી માટે અમને જણાવો ॥૨૯॥ હે રાજન્ ! આલુ મુનિઓનું
 વચન સાલળીને ભગવાન્ દિવ્યાકૃતિ શ્રીહરિ તેમના પ્રતિ જોલ્યા કે—હે
 મુનિઓ ! આ સાક્ષાત્ ધર્મદેવ (અમારા પિતા) છે અને આ સાક્ષાત્

સ તાન્ । ધર્મદેવો હ્યં સાક્ષોદ્ગતિરેપાઽસ્ય ચ પ્રિયા ॥૩૦॥ ઇત્યાશ્ચ
 ધર્મપત્ન્યોઽન્યાઃ શ્રદ્ધામૈત્રીદયાદયઃ । શુભપ્રસાદપ્રમુખા આસાં પુત્રા
 હમેઽનઘાઃ ! ॥૩૧॥ દિવ્યદેહા હમે નિત્યં વર્તન્તે હિ મદન્તિકે ।
 રૂઢદ્ગદ્દર્શનમિવ દુર્લભં હોતદીક્ષણમ્ ॥૩૨॥ એકાન્તિકાસ્તુ ચે
 ભક્તાસ્તે કચિત્તુ મદિચ્છયા । પશ્યન્ત્યેતાન્ હિ મુનયો ! ન તુ સર્વે
 નિજેચ્છયા ॥૩૩॥ યુષ્માભિરેકાદશિકાવ્રતં જાગરણાન્વિતમ્ ।
 ક્રિયતેઽથ ચ પાલ્યન્તે ધર્મા એકાન્તિનામપિ ॥૩૪॥ અતોઽહમેભિઃ
 સહ વૈ પ્રસન્નોઽસ્મીતિ દર્શનમ્ । દત્તમીદૃગ્વિધમથો મદેભ્યો
 વિચિતાં વરઃ ॥૩૫॥ ઇત્યં સ્વસ્વામિના તેન ચરાર્થં પ્રેરિતાસ્તુ તે ।
 પ્રણમ્ય તં ચરાન્ વત્સરાત્માભીષ્ટાન્ મહર્પયઃ ॥૩૬॥ યદિ પ્રસન્નો
 મગચંસ્તર્હિં તે માનુષાકૃતેઃ । નાનાવિધચરિત્રેષુ મા મોહોઽસ્તુ કદાપિ
 તેમની પ્રિયા-પત્ની (અમારી માતા) ભક્તિદેવી છે ॥૩૦॥ હે નિર્દોષ
 મુનિઓ ! આ શ્રદ્ધા મૈત્રી દયા આદિક બીજી ધર્મપત્નીઓ (અમારી અપર
 માતાઓ) છે. આ શુભ પ્રસાદપ્રમુખ એમના પ્રિય પુત્રો છે ॥૩૧॥ આ
 ધર્માદિક નિત્ય અમારીજ પાસે બીજીઓના લક્ષ્યાં ન આવે એવા દિવ્ય દેહથી
 રહે છે આબું માંડે દર્શનજ જેમ એમ એમનુંપણ દર્શન નિશ્ચે દુર્લભ છે
 ॥૩૨॥ હે મુનિઓ ! જેતો મારા એકાંતિક ભક્તો છે તેજ મારા અનુચ્છથી
 કદાચિત્ તે ધર્માદિકને પ્રલક્ષ જુવે છે. પણ સર્વકોઈ સ્વેચ્છામાત્રથી નથીજ
 જેતા ॥૩૩॥ તમો આ એકાદર્શિવ્રત જાગરણવ્રતની સાથે મારેવિષે ભક્તિથી
 કરી રહ્યાછો અને એકાંતિક ભક્તોના ધર્માનુંપણ રૂઢીરીતે અનુષ્ઠાન કરી
 રહ્યા છો, માટે મેં પ્રસન્ન થઇને ધર્માદિકની સાથે આબું માંડે દિવ્ય દર્શન
 આપ્યું છે. તે પ્રસન્ન થએલા મારાથથી અને આ ધર્માદિકથથી તમો વાંછિત
 વર માગો ॥૩૪-૩૫॥ હે રાજન્ ! એરીતે પોતાના સ્વામી શ્રીહરિએ વર-
 વાસ્તે પ્રેરણા કરેલા તે મુનિઓએ તેમને પ્રણામ કરીને સ્વાબીષ્ઠ વરો માગ્યા
 ॥૩૬॥ હે ભગવન્ ! જે આપ પ્રસન્ન થયા હો તો આટલુંજ અમારૂં પ્રાર્થિત
 પરિપૂર્ણ કરો. આપ ધર્મરક્ષણ માટે તેતે સમયે ભલે અવતરોછો અને તે
 સમયે કરેલી દિવ્ય વિવિધ નરાધારલીલાઓ દેવાદિકોએ ભક્તિથી સેવનીય

નઃ ॥૩૭॥ સામ્પતં યાદૃશો ભાવસ્ત્વય્યસ્ત્યસાકમીશ્વર ! । તાદૃગે-
વાસ્તુ સતતં નરાકૃતિધરે ત્વયિ ॥૩૮॥ લક્ષ્મ્યા ઇવ ચ નો ભક્તિસ્ત્વયિ
સ્પાદિતિ દેહિ નઃ । इत्यर्थितः स तैर्भक्तैस्तथास्त्विति वरान्ददौ
॥૩૯॥ ધર્માદીંસ્તે તતઃ પ્રોચ્છુર્મુનયો વિનયાનતાઃ । यदि प्रसन्ना यूयं
स्य वसतास्मासु तत्सदा ॥૪૦॥ કામાત્ક્રોધાચ્છ્વ લોભાદેઃ સર્ગાદસ્મા
ન ધર્મજાત્ । यूयं सदा रक्षतेति दत्त नो विबुधोत्तमाः ! ॥૪૧॥
શુબ્રત ઉવાચ—इति तैः प्रार्थितास्तेऽपि प्रीतास्तेभ्यस्तथास्त्विति ।
वरान् ददुस्ततः स्वामी साकं तैरास पूर्ववत् ॥૪૨॥ તતોઽતિવિ-
સ્મિતાઃ સર્વે તં પ્રણેમુર્નરાકૃતિમ્ । सुखयित्वा प्रभुस्तांश्च स्वायास-

પણુ લલે છે પરતુ તેની અપેક્ષાએ આજ દિવ્ય રૂપ અને આજ દિવ્યાવતાર-
ચરિત્ર અમને પરમ પ્રિય છે, તો અમને તેમા મોટુ ક્યારેયપણુ ન થાય
એમાજ પ્રીતિ સદાકાળ વર્તે હે ઇશ્વર ! હમાશુ દિવ્ય નરાકૃતિ ધારી રહેલા
તમારે વિષે અમારે સર્વને જેવો પ્રેમવિશેષ વર્તે છે તેવોજ નિરતર અનુ-
વર્તો ॥૩૭॥૩૮॥ જેમ લક્ષ્મીજીને આપને વિષે અનન્યભક્તિ વર્તે છે તેવી
ભક્તિ અમારે તમારેવિષે નિરતર અનુવર્તે, આ વરો અમને આપ આપો
હે રાજન્ ! એ પ્રકારે અનન્યભક્ત મુનિઓએ વરમાટે પ્રાર્થના કરેલા
ભગવાને તથાસ્તુ કહીને વર આપ્યા ॥૩૯॥ ત્યારપછી તે મુનિઓ નિનય-
યુક્ત થઇને તે ધર્માદિક પ્રતિ બોલ્યા કે—હે વિબુધોત્તમા ! જે તમે અમારી
ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો અમારે વિષે અંશથી નિત્ય નિવાસ કરી રહો
અને કામ ક્રોધ લોભ આદિક અધર્મસર્ગ થઇ અમારી તમો નિત્ય
રક્ષા કરો આવા વરો અમને આપો ॥૪૦-૪૧॥ શુબ્રતજીયે કહે છે—
હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભક્ત મુનિઓએ પ્રાર્થના કરેલા ધર્માદિકોએ પણ
પ્રસન્ન થઇને તથાસ્તુ કહીને તેમને માગેવા વરો આપ્યા ત્યારપછી ભગવાન્
શ્રીહરિ ધર્માદિક સાથે પૂર્વના જેવા થઇ ગયા એટલે શ્રીહરિતો તેવા
દિવ્ય દર્શનનો ઉપમહાર કરીને મનુષ્યભાવથી દૃશ્ય થયા ધર્માદિકતો
અદૃશ્ય થઇ ગયા ॥૪૨॥ હે નૃપ ! તે પછી અતિવિસ્મય પામેલા સર્વ
મુનિઓએ નરાકૃતિ શ્રીહરિને પ્રણામ કર્યો. એ રીતે ભગવાન્ શ્રીહરિ તે

મગમનુષ્ય ! ॥૪૩॥ એકાદશીજાગરણં કુર્વેસ્તત્ર સર્વેશ્વરઃ । વૃતસ્તૈઃ
પાર્પદાઘૈશ્ચ ચતુષ્પદ્યામુપાવિશત્ ॥૪૪॥ હેમન્તોત્તમસોમાઘ્યાઃ
સાશ્વર્યાસ્તસ્ય ચ પ્રભોઃ । દિવ્યરૂપેક્ષણાત્ નત્વા તમૂચુઃ સસ્મિતા-
નનમ્ ॥૪૫॥ કોટ્યર્કેન્દુપ્રકાશસ્ય રાધાલક્ષ્મીયુતસ્ય તે । ર્શ્વણં
મક્તિધર્માદેશ્ચાત્યન્તં દુર્લભં નૃણામ્ ॥૪૬॥ અહો તદપિ નો જાતં
ધન્યાઃ સ્મો ભાગ્યશાલિનઃ । ઇત્યુક્ત્વા ગદ્ગદગિરઃ પ્રેમ્ણાઽઽસન્
સાશ્રવશ્ચ તે ॥૪૭॥ તદા તાનાહ ભગવાન્પ્રસન્નઃ પાર્પદાન્નિજાન્ । સર્વે
ઝટુત યૂયં મે ભો મક્તપ્રવરા ! ઘચઃ ॥૪૮॥ અનન્યમક્તિર્યેપાં
સ્વાદ્વાસુદેવે નરાકૃતૌ । ર્શ્વણં દર્શનં તેપાં દુર્લભં નેવ નિશ્ચિતમ્

સર્વ મુનિવિગેરેને પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શનદાનાદિકવડે મુખીયા કરીને,
હેમતસિંહબૂપના લવનમા વર્તતા પોતાના નિવાસસ્થળે પાછા પધાર્યા
પોતાના નિવાસસ્થળમા પ્રવેશ કરીને એકાદશીનું જાગરણ કરતા તે
ભગવાન્ શ્રીહરિ પોતાસાથે આવેલા ઉત્તમાદિ ઉત્તમ પાર્પદોથી વીંટા-
ધને ચતુષ્પદી-ઉંચા ચાર પાયાવાળા ઉત્તમ આસનવિશેષમા વિરાજ્યા
॥૪૩-૪૪॥ હેમતસિંહ ઉત્તમરાજ સોમવર્મા આદિક પાર્પદો તે ભગ-
વાનના દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શનથી આશ્ચર્ય પામીને, હાસસહિત મુખકમળ
વાળા તેમને નમસ્કાર કરીને એમ હર્ષથી બોલ્યા કે-॥૪૫॥ હે સ્વામિન્ !
જે તમારૂં કોટિ સૂર્યચંદ્રના જેવું પ્રકાશમાન, રાધાલક્ષ્મીએ યુક્ત, પ્રકટ
દિવ્ય સ્વરૂપનું દર્શન અને દિવ્ય લક્ષ્મિ ધર્માદિકનું દર્શન સર્વકોઈ નરોને
અત્યંત દુર્લભ છે તેપણુ દર્શન મુનિસમુદાયના પ્રસંગથી અમને પણ
થયુ તે આપની કૃપાનુજ્ઞ એક કાર્ય છે અહો ! ! અમારૂં પરમ લાભ્ય છે,
જેથી અમો ધન્ય-કૃતાર્થ થઇ ગયા હે રાજન્ ! એમ કહીને તેઓ ગદ્-
ગદવાણીવાળા અને પ્રેમના અશ્રુઓથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઇ ગયા
॥૪૬-૪૭॥ તે સમયે ભગવાન્ પોતાના અનન્યલક્ષ, પોતાના ચરણની
સેવામાજ એક પ્રીતિવાળા પાર્પદો ઉપર બહુ પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા કે-હે
લક્ષ્મણ ! તમે સર્વે મારૂં વચન સાલજો ॥૪૮॥ જે જનોને નરનાથને
ધારી રહેલા ભગવાન્ વાસુદેવમા અનન્ય લક્ષિ થાય તેમને આવું દર્શન

॥૪૯॥ ભારતે ભગવદ્ગીતાસ્વેતદેવ નિરૂપિતમ્ । વિશ્વરૂપં દર્શયિત્વા
 શ્રીકૃષ્ણેનાર્જુનં પ્રતિ ॥૫૦॥ સુદુર્દર્શમિદં રૂપં દૃષ્ટ્વાનસિ યન્મમ ।
 દેવા અપ્યસ્ય રૂપસ્ય નિત્યં દર્શનકાક્ષિણઃ ॥૫૧॥ નાહં વેદૈર્ન તપસ્યા
 ન દાનેન ન ચેજ્યયા । શક્ય એવંવિધો દ્રષ્ટું દૃષ્ટ્વાનસિ માં યથા
 ॥૫૨॥ મત્તયા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન । ! જ્ઞાતું દ્રષ્ટું
 ચ તત્ત્વેન પ્રવેદું ચ પરંતપ ! ॥૫૩॥ તથા સનત્સુજાતીયેઽપ્યન્યેઽ-
 ધ્યાયે પુનઃ પુનઃ । મક્તિયોગવતામેવ દર્શનં સ્યાદિતીરિતમ્ ॥૫૪॥
 મયાચ્ચ કાલયમયોર્વન્ધનાત્કર્મમાયયોઃ । મત્તયા ચ મુચ્યતે જીવઃ

દુર્લભ છે નહિ આજ અર્થ પૂર્વે કૌરવયુદ્ધના પ્રસંગમાં યુદ્ધપ્રોત્સાહન
 મિયથી પોતાના અનન્યભક્ત અર્જુનને વિશ્વરૂપ પ્રદર્શવતાં ભગવાન વાસુ-
 દેવે કહ્યો છે એનો અનુવાદ ગીતામાં તથા ભારતમાં વ્યાસમુનિએ કર્યો
 છે ॥૪૯-૫૦॥ તે આ વચન 'સુદુર્દર્શમિદં રૂપં' ઇત્યાદિ છે હે અર્જુન !
 હાલમાં જે મારા સમસ્ત ચરાચરના આશ્રયભૂત વિશ્વરૂપનાં દર્શન તમો
 આનાયાસથી કરી રહ્યા છો તે આ રૂપ કોઈનાથી પણ સાક્ષાત્ કરી શકાય
 એવું નથી તે આ રૂપના દર્શનની આકાંક્ષા કરતા દેવો-દેવયોનિમાં અવ-
 તરેલા ઇન્દ્રાદિઓ પણ તપ જ્ઞાન આદિક અનેક સાધનો કરતા થકા પણ
 તેને નહિ પામીને પ્રતિદિન કેવળ આકાંક્ષા કરી રહ્યા છે તમોએ તો મારે-
 વિષે નિત્ય પ્રવર્તતી અનન્ય ભક્તિથી આ રૂપના દર્શન પામ્યા છે ॥૫૧॥
 વિશ્વરૂપ મને તમો હાલમાં જેમ જુઓ છો તેમ વેદાભ્યાસ, તપ, દાન અને
 યોગવડે તેવો હું જોઈ શકાતો નથી કિંતુ હે પરંતપ અર્જુન ! અનન્ય-
 ભક્તિથી હું આવો તત્ત્વથી જાણી શકાઉં છું અને તત્ત્વથી સાક્ષાત્ કરી
 શકાઉં છું અને તત્ત્વથી પ્રવેશ કરી શકાઉં છું ॥૫૨-૫૩॥ હે પાર્થ ! તે-
 પ્રકારે મહાભારતના ઉદ્યોગપર્વમાં આવેલા સનત્સુજાતીય ઉપાખ્યાનના
 અંતિમ અધ્યાયમાં પણ 'એકાંતિક ભક્તિયોગમાં નિષ્કાવાળાઓનેજ આનું
 મારા સ્વરૂપનું દર્શન થાય' એમ વારંવાર કહ્યું છે ॥૫૪॥ કર્મ-પૂર્વપૂર્વ-
 કર્મ થકી, તેમાં મૂળભૂત અવિદ્યારૂપ માયા થકી, તે મૂળ જેમાં છે એવો
 જે કાલપરિપાક તેરૂપ જન્મ જરા મરણાદિક થકી અને દુષ્ટન કર્મના

સતાં નિદલ્લક્ષણસેવયા ॥૫૫॥ વર્ણાશ્રમેતરેપાં ચ ધર્મો યસ્ત્યાગિના-
મપિ । સ્વનુષ્ઠિતસ્ય તસ્યૈવા ભક્તિરેવાક્ષયં ફલમ્ ॥૫૬॥ યજ્ઞદાનવ્ર-
તજપસ્વાધ્યાયતપસામપિ । તીર્થદેવોપાસનાનાં પૂર્તાનાં સાક્ષ્યયો-
ગયોઃ ॥૫૭॥ ફલં ચ નિયમાદીનાં ભક્તિરેવાક્ષયં મતમ્ । અન્યથા
તુ ક્ષયિષ્ણવેવ જ્ઞેયં તત્તત્ક્રિયાફલમ્ ॥૫૮॥ સેતિહાસપુરાણાનામસ્તિ
તાત્પર્યમત્ર વૈ । શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાપિ તેપાં સારસ્ય સર્વથા ॥૫૯॥
સાસ્ત્યેવ ભવતાં તસ્માદ્ધર્માદિસહિતસ્ય મે । સજ્ઞાતં દર્શનં દિવ્ય-

પરિપાકરૂપ યમશાસન થકી આવેલો જે લય તેથકી આ જીવ ભગવાનની
અનન્ય ભક્તિથીજ મુક્ત થાય છે તે અનન્યભક્તિ તો સતોની નિષ્કપટ
સેવાથી નિષ્પન્ન થાય છે. માટે સતોની સેવા અને ભગવાનમા ભક્તિ, આ
બે મોક્ષમા મુખ્ય સાધન છે ॥૫૫॥ જે વર્ણાશ્રમના ધર્મો કહ્યા છે અને
જે ત્યાગિઓના વિશેષ ધર્મો કહ્યા છે, નિષ્કામપણે અનુષ્ઠાન કરેલા તે
સર્વ ધર્મોનું ભગવાનવિષે આ ભક્તિ થવી એજ અક્ષય ફળ માન્યુ છે
કામથી કરેલા કર્મનું ફલ તો નશ્વરજ થાય છે, આતો અમૃત માટે થાય
છે ॥૫૬॥ આજ બાળતને અન્વય વ્યતિરેકવડે ફરીથી દઢ કરી આપુ છુ-
યરા દાન વ્રત જપ સ્વાધ્યાય તપ આદિક સમય ક્રિયાઓ, જ્ઞાનાદિ
નિયમો, તીર્થયાત્રા સધ્યામા સૂર્યાદિ દેવોની ઉપાસના, વાવ્ય કુવા આગ
વિગેરે પૂર્તકર્મો, પ્રકૃતિપુરૂપના વિવેકરૂપ સાખ્યજ્ઞાન, અષ્ટાગયોગનો
અભ્યાસ, આ સર્વ સત્કર્મોનું અક્ષય ફળ ભગવાનમા ભક્તિજ માની છે,
કેમકે ભક્તિથીજ અમૃતપણુની પ્રાપ્તિ થાય છે તો નિષ્કામપણે અનુષ્ઠાન
કરેલા તે ધર્મો અને ભગવત્પ્રેમરસપૂર્વક જ્ઞાન તથા યોગાભ્યાસથી ભક્તિ
સિદ્ધ થાય છે અન્યથા-ભક્તિએ સહિતપણુ સતે તો તે તે ધર્મ યજ્ઞાદિક
ક્રિયાનું મળતું સમય અભિમાદિસિદ્ધિ મુધીનું પણ ફળ કાળે કરીને
નશ્વરજ બળુનું ॥૫૭-૫૮॥ ઇતિહાસ મહાભારતે સહિત શ્રાદ્ધાદિ પુરાણોનું
અને સકળ પુરાણોના સારભૂત શ્રીમદ્ભાગવતનું પણ આ ભગવદ્ભક્તિમા
પરમ તાત્પર્ય વર્તે છે ॥૫૯॥ હે પાર્ષદા ! તે આ પરા ભક્તિ તમારેવિષે વર્તે
છે માટેજ ધર્મદેવાદિકે સહિત મારા દિવ્ય સ્વરૂપનું દર્શન તમને થયું છે

મિતિ જાનીત પાર્પદા ! ॥૬૦॥ સુવ્રત ડવાચ—ઇત્યુક્તાસ્તે ભગવતા
ત પ્રણમ્ય મુદાન્વિતા । આત્માન મેનિરે ધન્ય તત્પદેકદ્વાથયા
૬૧ દ્વાદશ્યા નૈત્યકં કૃત્વા ભોજયિત્વા દ્વિજાન્વહન્ । ચકાર પારણાં
સ્વામી સહ સૈ. પાર્પદાદિમિ ॥૬૨॥ અથોત્તમેન જયયા સાકં
લલિતયા મૃશમ્ । પ્રાર્થિતો ભગવાનૈચ્છત્પ્રયાતું દુર્ગપત્તનમ્ ॥૬૩॥
જ્ઞાત્વા હરેર્જિગમિષા નૃપતે ! તદાર્તા હેમન્તસિંહનૃપતિસ્તમુપેત્ય
નત્વા । પ્રેમાશ્રુનેત્રયુગલ પુલકાઙ્કિતાઙ્કસ્તુષ્પવ વદ્ધકરસમ્પુટ
ઈશ્વર તમ્ ॥૬૪॥ ઇતિ શ્રીત્સ૦ ના૦ ઘ૦ ચ૦ પચાલગ્રામે ધર્માદિમહિતનિ-
જદિવ્યસ્વરૂપદર્શનાદિનિરૂપણનામા દ્વાવિંશોઽધ્યાય ॥૨૨॥

હેમન્તસિંહ ડવાચ—દેવાધિદેવાય દયાલયાય તમ પરાયાલિલ-

એમ બાણો (માટે તમારે આવી પરમા ભક્તિ મારેવિધે પ્રતિદિન ઉપ
સેવન કરવીજ) ॥૬૦॥ સુવ્રતઞ્કુપિ કહે છે—હે રાજન્ ! એ રીતે ભગ
વાને કહેલા તે પાર્પદો પ્રહર્ષ પામીને તેમને પ્રણામ કરીને, તેમના ચરણ
સરોજના સમાશ્રયબળથી પોતાને બહુ ધન્યશાળી માનવા લાગ્યા ॥૬૧॥
તે પછી ભગવાને દ્વાદશીતિથિએ નિત્યકર્મ કરીને બહુ આઘાણોને ભોજન
કરાવીને પોતાના પાર્વદો સાથે પોતે પણ પારણા કર્યા ॥૬૨॥ અનંતર એક
સમયે જ્યા લલિતા બહેનોએ સહિત ઉત્તમ રાજાએ પોતાના પુરપ્રતિ
પધારવાની અત્યંત પ્રાર્થના કરતા ભગવાને દુર્ગપત્તન પ્રયાણની ઇચ્છા
કરી ॥૬૩॥ હે નૃપતે ! તે સમયે હેમન્તસિંહ નૃપતિ શ્રીહરિની દુર્ગપુર
જવાની ઇચ્છા બાણીને, તેમની પાસે જઈને પ્રણામ કરીને, પ્રેમના આમુ
ઓથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા અને રોમાચિત ગાનવાળા થઈ બે હાથ બેઠીને તે
સર્વેશ્વર શ્રીહરિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૬૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીનને
ચતુર્થપ્રકરણે પંચાલગ્રામે ધર્માદિસહિતનિજદિવ્યદર્શનાદિનિરૂપ
ણનામા દ્વાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૨॥

અધ્યાય ૨૩ મો.

હેમન્તસિંહ સ્તુતિ કરે છે—હે ઇશ ! તું આપ નારાયણને નમસ્કાર

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાનનું દર્શનદુર્ગપુરમા ગમન અને ત્યાંથી કુન્દપુર
પ્રત્યાગમન નિરૂપણ કર્યું છે

કારણાય । મક્તપ્રિયાયાદ્વૃતલક્ષણાય નારાયણાયેશ ! નમોઽસ્તુ
તુભ્યમ્ ॥૧॥ પ્રસન્નવક્ત્રાય સિતામ્બરાય સત્પુષ્પહારાય મનોહરાય ।
લમ્બત્સુપુષ્પોત્તમશેખરાય નારા૦ ॥૨॥ બ્રહ્માણ્યસદ્ધામનિકેતનાય
મુક્તૈઃ સ્વમક્તૈઃ પરિપેવિતાય । સુશ્વેતતેજોનિધિમધ્યગાય નારા૦
॥૩॥ શાન્તાય દાન્તાય તપઃપ્રિયાય શુદ્ધાય સિદ્ધાય ગુણાતિ-
ગાય । ઇકાન્તધર્મપ્રતિપાદકાય નારા૦ ॥૪॥ નિષ્કામનામવ્રત-

કરું છું. તમો તમ (માયાના ગાઢ અંધકાર) થકી પર વર્તો છો. સમસ્ત
જગતના એક કારણ છો. અને દેવોના અધિદેવ છો. તેવા પણ તમો દયાનિધિ
અને ભક્તપ્રિય છો. માટેજ સંસારસાગરમાં સંમગ્ન એવા ચેતનો ઉપર
દયા લાવીને તેમના ઉદ્ધાર અર્થે આ લોકમાં અવતર્યા છો. અને ભક્તોવિપે
વર્તતા પ્રીત્યતિશયથી ભક્તજનોના સંશ્લેષ (ભેટવું) માટે અહીં અવતર્યા
છો. અને અદ્ભુત તેજ દિવ્યલક્ષણ (અસાધારણ દયાદિ ધર્મે)થી અવ-
તર્યા છો. તેવા તમને નમસ્કાર છે ॥૧॥ પ્રસન્નવક્ત્રાય-ભક્તજનોના સંશ્લેષમાં
વર્તતા પ્રેમપ્રકર્ષથી સર્વદા પ્રસન્ન વદનારવિદવાળા છો. અથવા આશ્રય
કરવા સન્મુખ થએલાઓને પોતાનું અભિમુખપણું જણાવનારા મંદહાસવડે
મધુર મુખારવિદવાળા છો. તેવા પ્રસન્નમુખવાળા, દિવ્ય શ્રેતાંજરને ધારી
રહેલા, સુગન્ધિ ઉત્તમ પુષ્પહારોવડે સમલંકૃત વક્ષઃસ્થવાળા, સુગન્ધિ
પુષ્પોના લાંબા લટકતા ઉત્તમ તોરાઓવડે સમલંકૃત મસ્તકવાળા, આવા
મનોહરમૂર્તિ તમને નારાયણમુનિને નમસ્કાર છે ॥૨॥ અક્ષર બ્રહ્મપુર
નામના સર્વોત્તમ સ્થાનમાં નિલ્ય નિવાસ કરી રહેલા, સુક્રોએ અને ભક્તોએ
નિરંતર પરિચર્યા કરાતું છે ચરણકમળયુગળ જેમનું, અતિશ્વેત તેજઃ-
પુંજના મધ્યમાં સદા વર્તતા એવા આપ નારાયણને નમસ્કાર છે ॥૩॥
સ્વયં સદા શાંત અને દાંત-જે નૈષ્ઠિકાશ્રમ લોકોના અનુચલ અર્થે અંગીકાર
કર્યો તેને શમ દમવડે પ્રખ્યાપન કરી રહેલા, તપઃપ્રિય, સ્વતઃ શુદ્ધ અને
સિદ્ધ, ગુણાતીત, એકાંત ધર્મનો અવબોધ આપવામાં તત્પર, એવા નારાયણ
તમને નમસ્કાર છે ॥૪॥ લોકોના અનુચલ અર્થે સ્વયં નિષ્કામ નામના
વ્રતને આદર કરી રહેલા, સર્વત્ર નિષ્કામ નામના વ્રતને પ્રવર્તાવતા, નિષ્કામ

પાલકાય નિષ્કામનામવ્રતચારકાય । નિષ્કામનામવ્રતલભનાય
 નારાં ॥૫॥ અશેષદુઃશૌઘવિનાશકાય પ્રકાશકાયાતિમુખપ્રદાય ।
 નિઃશેષપાપપ્રશમામિધાય નારાં ॥૬॥ નરોત્તમાયાશ્વિલધારણાય
 પ્રપન્નજીવાર્તિનિવારણાય । વ્રહ્મણ્યદેવાય મહેશ્વરાય નારાં ॥૭॥
 મહામુનિવ્રાતનિપેવિતાય શ્રદ્ધાદયાક્ષાન્તિપરાયણાય । નિત્યાય
 જીવોદ્ધરણોદતાય નારાં ॥૮॥ ભગવંશ્ચિરકાલીનો હૃત્સ્યો મમ
 મનોરથઃ । ત્વયેહાગત્ય કૃપયા કૃતઃ પૂર્ણોઽય સર્વથા ॥૯॥ ઇતો-
 ઽસ્તિ નાતિદૂરે વૈ જીર્ણદુર્ગપુરં મમ । તત્ પાવય ત્વમિતિ મે પ્રાર્થિતં

નામના વ્રતમા નિષ્ઠાવાળા જનોએજ એક પ્રાપ્ય એવા નારાયણમુને તમને
 નમસ્કાર છે ॥૫॥ હે ભગવન્ ! તમો આશ્રિતોના દુઃખસમૂહોને નિ શેષપણે
 વિનાશ કરનારા છો અજ્ઞાન અધિકારને અપહરણ કરીને, નિજાન પ્રકાશનો
 પ્રસાર કરીને આશ્રિતોને તત્ત્વનો પ્રકાશ કરી આપનારા છો અને પરમા-
 નંદૃષ્ય નિ શ્રેયસસુખને આપનારા છો આપનું નામમાત્ર પણ ઉચ્ચારણ કર્યું
 થકુ સમથ પાપને તત્કાળ હરનાર થાય છે, તેવા તમો નારાયણને નમસ્કાર છે
 ॥૬॥ તમો પુરૂષોત્તમ છો સમસ્ત ચેતન અચેતન પ્રપચના અતરાતમાપણે
 ધારક છો શરણાગત જીવોની અધ્યાત્માદિક પીડાના પ્રશામક છો અને
 શ્રદ્ધાપ્રયદેવ-ગ્રાહણોનું દિત કરનારા, મહેશ્વર-ઇશ્વરોના પણ ઇશ્વર છો એવા
 તમો નારાયણને નમસ્કાર છે ॥૭॥ હે ઇશ ! મુક્તાનંદાદિ મહામુનિઓએ
 અક્ષરમાજ જેમ શ્વેતકીપમાજ જેમ બદરીવનમાં જેમ એમ અહીં પણ
 નિરંતર પરિચર્યા કરાતા છો અને આશ્રિત જનોનું સરક્ષણ કરવાની તથા
 ધર્મનું પ્રતિષ્ઠાપન કરવાની શ્રદ્ધાએ સપથ છો તથા દયા ક્ષમા આદિક
 કૃત્યાણુશુભના નિરિ પણ છો અને સસારી જીવોના સમુદ્ધારનો સંકલ્પ કરી
 રહ્યા છો એવા નિત્ય નારાયણ તમને તું નમસ્કાર કરે છું ॥૮॥ હે ભગવન્ !
 બહુ કાળથી જે મારો મનોરથ હૃદયમાં અનુવર્તતો હતો તેનો આપે અહીં
 પધારીને, મેં કરેલી પરિચર્યા કૃપાથી સ્વીકારીને આજ સર્વથા પરિપૂર્ણ
 કર્યો ॥૯॥ હે પ્રભો ! હવે આ બીજું મારું પ્રાર્થન છે-મારું જીર્ણદુર્ગપુર
 અહીંથી અતિ દૂર નથી તો ત્યાં પધારીને આપના ચરણકમળના રંગથી

ભવતિ પ્રભો ! ॥૧૦॥ સહસ્રશઃ પૌરજનાસ્તવ સન્દર્શનાદિના ।
પ્રાપ્સ્યન્તિ જન્મસાફલ્યમિત્યુક્તો હરિરબ્રવીત્ ॥૧૧॥ एवं चेत्तर्हि
भूपाल ! यायामाद्यैव तत्पुरम् । त्वदिच्छा तेन पूर्णा स्यात्तीर्थया-
त्रापि नो भवेत् ॥१२॥ इत्युक्तः सोऽतिमुदितस्तदैव सह वन्धुभिः ।
योजयित्वा स्वयानानि सज्जोऽभूत्सत्वरक्रियः ॥१३॥ ततो हरिस्तेन
नृपेण भक्तैरन्यैस्तथा तत्पुरसङ्गतैश्च । वृतोऽश्वचारैस्तुरगाधिरूढो
ययौ नराधीश ! सहर्षिरीशः ॥१४॥ प्रतिग्रामं भक्तजनै रक्ष्यमा-
णोऽपि वर्त्मनि । आवासं नाकरोत्कापि दृष्ट्वा तान् सुखयन् ययौ
॥१५॥ तस्मिन्नेव दिने राजन् ! जीर्णदुर्गं निशामुखे । स प्राप्यावा-

પાવન કરો ॥૧૦॥ હે ભગવન ! જુનાગઢપુરના નિવાસી હજારો હજાર
જનો આપના ચરણારવિંદના દર્શનાદિ લાભથી મનુષ્યજન્મના પરમ લાભને
પામશે. હે રાજન ! એ રીતે હેમંતાસિંહે પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન તેમના
પ્રતિ જોધ્યા ॥૧૧॥ હે ભૂપાળ ! જે એમજ હોય તો આજજ તે પુરપ્રતિ
આપણે જઈએ. વિલંબ કરવો નહિ અમારા આવવાથી તમારો મનોરથ
પણ અદ્ય કાલમાં પરિપૂર્ણ થાય અને અમારે તીર્થયાત્રા પણ સ્વરૂપ
સમયમાં સંપન્ન થાય ॥૧૨॥ હે રાજન ! આ પ્રકારે ભગવાને કહેલા હેમંત-
સિંહ રાજા અત્યંત આનંદ પામીને, તેજ સમયે રથાદિ વાહનોને જોડાવીને
બંધુઓની સાથે ત્યાંનું સમગ્ર કાર્ય જલદી કરી લઇને તૈયાર થઇ ગયા
॥૧૩॥ હે નરાધીશ ! ત્યાર પછી શ્રીહરિ હેમંતસિંહ નૃપ, ખીજા ઉત્તમ
જયા લલિતાદિ ભક્તજનો, જુનાગઢ થકી આવેલા ભક્તજનો, સોમવર્મા
સૂરવર્મા વિગેરે અશ્વવારો, રામપ્રતાપ ઇચ્છારામ બન્ધુજનો અને મુઝા-
નંદાદિ મુનિજનોથી વિટાઇને અચેન્દ્ર ઉપર બેસીને જુનાગઢ જવા ચાલી
નીકળ્યા ॥૧૪॥ માર્ગમાં પ્રતિગ્રામ તે તે ગ્રામના જનોએ રહેવા માટે પ્રાર્થના
કરેલા પણ શ્રીહરિ કોઇ ગામમાં પણ નહિ નિવાસ કરતાં, તેતે ગામના સર્વ
જનોને કૃપા પ્રેમપ્રસાદપરિપૂર્ણ દૃષ્ટિથીજ અભિનંદન આપતા થકા પર-
વર્યા ॥૧૫॥ હે રાજન ! પંચાલા ગ્રામથી ચાલ્યા તેજ દિવસે સાયંસમયે
છર્લદુર્ગપુરને પામીને હેમંતનુંજ લવન (મિઠી) કે જે ધાણીની બાવથુદ્વિથી

સમરુદ્ધેમન્તસ્યાલયે શુભે ॥૧૬॥ સધાતા ધાવિતાશ્વોઽસૌ
 શીઘ્રમેત્ય પુરં સ્વકમ્ । હરેઃ શુશ્રૂષણપરો હૈમન્તોઽભૂત્સગન્ધવઃ
 ॥૧૭॥ બ્રાહ્મણા રામજિન્માશઙ્કરો રૂપશઙ્કરઃ । પરિચેરુસ્તમન્યે-
 ઽપિ ગોકુલશ્ચોદ્ધવાદયઃ ॥૧૮॥ તે પૌરભક્તેઃ સહિતસ્તદાતિથ્યં
 યથોચિતમ્ । ચકાર નૃપતિર્ભક્તયા મન્યમાનઃ કૃતાર્થતામ્ ॥૧૯॥
 તીર્થયાત્રાં ચકારાસાગમાસ્યાદિને તત્ । પ્રશંસન્ રૈવતગિરિં
 દેવભૂમિરિયં તિવતિ ॥૨૦॥ સ્નાત્વા ગોમુખગઙ્ગાયાં કુણ્ડે દામોદ-
 રાદ્યયે । મહાદાનાનિ સ દદૌ યથાવિધિ હરિર્નૃપ ! ॥૨૧॥ તતો
 દામોદરસ્યેક્ષાં પૂજનં ચ ચકાર સ' । ભવેશ્વરસ્ય ચ તતો મહાદેવસ્ય
 ભક્તિતઃ ॥૨૨॥ બ્રાહ્મણાન્ ભોજયામાસ શતશશ્ચ સહસ્રશઃ ।
 તેભ્યશ્ચ દક્ષિણાં પ્રાદાત્ તુતુપુસ્તેન તેઽશિલા ॥૨૩॥ નાગરા

અત્યત શુભ હતું તેમા શ્રીહરિએ ઉતારો કર્યો ॥૧૬॥ હેમતમિહ તો બ્રાતાની
 સાથે ઘોડાને તીર્થવેગથી દોડાવીને ભગવાનના પધારવા પહેલાં જ શુભદુર્ગને
 પામીને, જલદી તેમના ઉતારા આદિકને સમુચિત સ્થાનની ગોડવણુ આદિક
 સર્વ સાધન સપાદન કરીને, શ્રીહરિની સેવામા સ્વગ્નનો સાથે તત્પર થઇ
 રહ્યા ॥૧૭॥ રામજી અભાશકર રૂપશકર આદિક બ્રાહ્મણો, ગોકુળ ઉદ્ધવ
 આદિક બીજા પણુ લોકો તે ભગવાનની લાભિથી પરિચર્યા કરવા લાગ્યા
 ॥૧૮॥ તે સમયે હેમતસિંહ રાત્ર પોતાને ભગવત્સેવાથી કૃતાર્થ માનતા થકા
 તે પૌરભક્તોની સાથે મળીને મુનિમડળાદિસહિત ભગવાનનુ યથોચિત
 આતિથ્ય લાભિથી કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ તે પછી આ શ્રીહરિ રૈવતાચળને
 'આતો દેવસાન્નિધ્યને સમુચિત ભૂમિ છે' એમ પ્રશસા કરતા થકા અભા-
 વાસ્યાને દિને તીર્થયાત્રામા તત્પર થયા ॥૨૦॥ હે નૃપ ! ભગવાને પ્રથમ
 દામોદરકુડ નામના તીર્થમા સ્નાન કરી ગોમુખગંગામા સ્નાન કરીને, યથા-
 નિધિ નિષ્પોને મહાદાનો દીધા ॥૨૧॥ ત્યારપછી દામોદર ભગવાનના દર્શન
 પૂજન ભક્તિથી કરીને, ભવેશ્વર મહાદેવના દર્શન પૂર્વે ભક્તિની કર્યા ॥૨૨॥
 ત્યારપછી ભગવાને સોએસો હજારોહજાર બ્રાહ્મણોને જમાવ્યા અને તેમને
 દક્ષિણ આપી તે ભોજન દક્ષિણાના લાભથી બધા બ્રાહ્મણો બહુ સંતુષ્ટ

બ્રાહ્મણાસ્તસ્ય યદ્વદશ્ચકુરાશ્રયમ્ । તૈરર્થ્યમાનો ન્યવસત્ તત્ર ચૈઙ્ય-
 વધિ પ્રભુઃ ॥૨૪॥ સંવત્સરપ્રતિપદિ પૌરાસ્તસ્ય સમર્ચનમ્ । ચક્રુ-
 શ્ચન્દનપુષ્પેશ્ચ નૂલવાસોધનાદિભિઃ ॥૨૫॥ ભક્તવર્યઃ સ ભૂપસ્તુ
 તત્તન્મતિધિવિદ્યુષ્ ! । નવમ્યાં પૂજનં તસ્ય ચકાર પર્યા મુદા ॥૨૬॥
 સિતૈરનર્ધ્યવૈસનૈર્દમૈ રમ્યૈર્વિભૂષણેઃ । સશ્ચન્દનાદ્ગરારોણ કુઙ્કમાકૈ-
 સ્તથાશ્તૈઃ ॥૨૭॥ મહ્લિકાદામભી રમ્યૈર્નાનાશેષરરાજિભિઃ । ધૂપૈ-
 ર્દૌપેશ્ચ વિવિધૈઃ સાઘૈઃ સ્વાદુફલૈશ્ચ સઃ ॥૨૮॥ રૂપ્યમુદ્રામૃતસ્થાલં
 નિધાય પુરતોઽસ્ય ચ । નીરાજયામાસ મુદા પટ્પદીં સ પઠપિમામ્
 ॥૨૯॥ જય દેવ ! જય દેવ ! જય મહ્નલકર્તા ૨ નારાયણ ક્રપિમર્તા

થયા ॥૨૩॥ અનેક નાગર-નગરનિવાસી કે નાગર જ્ઞાતિના બ્રાહ્મણોએ
 ભગવાનનું અમાનુષ્યરિત્ર બાળીને શ્રદ્ધાભક્તિએ સંપન્ન થઇ તેમના ચરણ-
 કમળનો સમાશ્રય કર્યો નાગર બ્રાહ્મણોએ પોતાના નગરમાં નિવાસ માટે
 પ્રાર્થના કરેલા પ્રભુ ચૈત્રશુક્લ પૂર્ણિમાપર્યંત છર્ણુદુર્ગપુરમાં રહ્યા ॥૨૪॥
 સંવત્સરસમારંભરૂપ ચૈત્રશુક્લ પ્રતિપદાએ પુરવાસી ભક્તોએ ચંદન પુષ્પ
 નવીન વસ્ત્ર ધન આદિકવડે યથાયોગ્ય ભગવાનનું સમર્ચન પરા ભક્તિથી
 કર્યું ॥૨૫॥ હે નૃપ ! ભક્તાગ્રેસર હેમતસિંહ ભૂપેતો ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવો-
 ત્સવની તિથિ બાળીને તે ચૈત્રશુક્લ નવમી તિથિએ પરા પ્રીતિથી તેમની
 પૂજા વિશેષપણે કરી ॥૨૬॥ (પૂજાપદાર્થોને કહે છે-) શ્રેત અમૂલ્ય
 ઉત્તમ વસ્ત્રો, સુવર્ણમય રમણીય વિવિધ વિભૂષણો, શોભન ગુગન્ધ અગર-
 ચંદનનો અગરાગ, કુઙ્કમભિશ્રિત અક્ષતો, મોગરાના પુષ્પમય સુદર હારો,
 નાનાવિધ પુષ્પમય તોરાઓની પક્તિઓ, ધૂપ, દીપ, પેડા બરડી વિગેરે
 વિવિધ ખાદ્યો, સ્વાદુ ફળો, ઇત્યાદિ ઉપચારોવડે ભગવાનનું અર્ચન કર્યું
 ॥૨૭-૨૮॥ અર્ચનને અતે રૂપ્યમુદ્રા (રૂપીયા) થી ભરેલો થાળ ભગવાનની
 આગળ મૂકીને, આ પટ્પદીને ઝોલતા થકા હૃદયથી આરતી ઉતારવાં લાગ્યા
 ॥૨૯॥ (તે પટ્પદીને કહે છે) હે દેવ ! તમે જય પામો-સ્વય સર્વોત્કર્ષથી
 વર્તો છો તથાપિ તમારો ખીલ અધા પ્રાદુર્ભાવોની અપેક્ષાએ વિલક્ષણુ આ
 ને પ્રાદુર્ભાવ છે તે આ પ્રાદુર્ભાવસ્વરૂપથી અમારા સન્નિધિમાં સર્વોત્કર્ષ-

કલિમલભયહર્તા ॥ ધ્રુવપદમ્ ॥ તેજઃસચ્ચયરાજત્સિતતરતનુકાન્તે !
૨ નાનામુક્તસમર્ચિત ! ૨ સુસ્વકર ! ચહુશાન્તે ! ! સુરગણવન્દિતચ-
રણઃ કરુણાનિધિરાત્મા ૨ પરમં બ્રહ્મ પરાત્પર ! ૨ નિર્ગુણ ! પર-

પણે સદા સ્થિતિ કરો એમ અમો ઇચ્છીએ છીએ. આદરાતિશય ખાતાવા
સાડું 'હે દેવ ! જય' એમ બીજીવાર કહ્યું છે. તમો અમારા કળિમળ
ભયને હરવા માટે પ્રકટ થયા છો. જો એમ ન હોય તો સંસારસાગરમાં
ડુબકા ખાતા અને કળિમળ કામાદિ દોષથી પરાલવ પામતા જનોને સમુ-
ત્તરણનો પ્રસંગ ક્યાંથી હોય ? આપને અનુકૂળજ એક વૃત્તિવાળા આ
ઋષિઓ (મુક્તાનદાદિ મુનિઓ) ને પ્રિયતમ પોતાના દિવ્ય રૂપનો સાક્ષાત્કાર
સંપાદન કરાવીને આ લોક પરલોકમાં તેમનું ભરણું સંરક્ષણ તમો કરો છે.
આ પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામીને નારાયણ એવા નામથી વિખ્યાત થયા
છો. સર્વ જગતનું મગળ કરનારા તમો છો. આત્માપણે, પરંબ્રહ્મપણે,
પરાત્પરપણે, નિર્ગુણપણે અને પરમાત્મપણે શ્રુતિઓમાં પ્રખ્યાપન થતા
આપજ છો. તેમાં 'તત્સત્યં સ આત્મા' 'ભાત્મન આકાશઃ સમ્ભૂતઃ'
'અણોરણીયાન્ મહતો મહીયાનાત્માડસ્ય જન્તોર્નિહિતો ગુહાયામ્' 'મહાન્તં
વિશુમાત્માનં મર્યા ધીરો ન શોચતિ' 'નાથમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો
ન મેધયા ન બહુના શ્રુતેન' 'આત્મા ઘાડે દ્રષ્ટવ્યઃ શ્રોતવ્યો મન્તવ્યો
નિદિધ્યાસિતવ્યઃ' 'તાન્ હોવાચૈતાવદેવૈતાત્પરં બ્રહ્મ વેદ' 'સ યો હ વૈતાત્પરમં
બ્રહ્મ વેદ' 'બ્રહ્મવિદામોતિ પરમ્' 'સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ' 'અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ'
'પરાત્પરં સુરુપમૈવૈતિ દિવ્યમ્' 'નિર્ગુણં નિરક્ષનમ્' 'તસ્યાઃ શિષ્યાયાઃ મમ્યે
પરમાત્મા વ્યવસ્થિતઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ છે. એ રીતે ઉપનિષદગણોએ ગાન
કરાતા તમો તેજઃધુન્વરૂપ અક્ષરધામના મધ્યમાં અતિ શ્વેત (ઉજ્જવળ)
શોભાયમાન દિવ્ય દેહ કાંતિવાળા અને અનેકવિધ મુક્તજનોએ સદા સેવાના
દિવ્ય ચરણારવિંદવાળા વિરાજે છે. અને તે સમસ્ત નિત્યમુક્તોને પોતાના
આનંદમય સ્વરૂપનો અનુભવ આપીને આનંદ આપનારા આપ છો. 'જ્ય
ક્ષેયાનન્દયાતિ' એવી શ્રુતિ છે. તે આપના ચરણના આશ્રયથી અપરિમિત
શાંતિ થાય છે, તેવા બહુ શાંતિવાળા છો. બ્રહ્માદિ દેવગણોએ વંદના કરેલા

માત્મા ॥ જય૦ ॥૩૦॥ ભૂમૌ દેવસપત્નૈઃ શાન્તિતતનુગેહં ૨ પાતું
સાત્વતધર્મં ૨ પ્રકટિતનરદેહમ્ । ધર્માત્મજ ! નિજનન્દન ! નન્દિ-
તવૃપસગ ૨ વન્દે નેષ્ટિકવર્ચ ૨ ત્વામિતમુનિવર્ગમ્ ॥ જય૦ ॥૩૧॥
મદ્યામિષપરવનિતાનિરતાસુરવારં ૨ મહસા સ્વેન નિરસ્યં ૨ સ્તમ ઇવ
સવિતાઽરમ્ । પાપણ્ડાધ્વસુરક્ષિતનિજજનભયહારી ૨ મનસિજદ-
ર્પવિમોચન ! ૨ કુપથક્ષયકારી ॥ જય૦ ॥૩૨॥ વરમભયં ચ કરાભ્યાં
દદતં સિતવસનં ૨ શ્યામં સિતમુપવીતં ૨ દધતં સિતહસનમ્ ।

તેજ તમો આ લોકમા અમારા સાક્ષાત્ લોચનગોચર થયા છો હન્તા ! (હર્ષમા)
આપની કૃપા અનવધિકાતિશય છે એવા હે દેવ ! તમો જય પામો ॥૩૦॥
હે ભગવન્ ! ભૂમિ ઉપર નૃપ૩પથી અને ગુરૂ૩પથી પ્રકટેલા અસુરોએ નાશ
કરેલા ધર્મની જે તનુ (સ્વ૩પ) અને જે ગેહ, (નિવાસગૃહભૂત સાધુજન)
તે બંનેના સર્વધનવડે સાત્વતધર્મ (ભાગવતધર્મ) ને ફરી રક્ષણ કરવા
પૃથિવી ઉપર ધર્મદેવના નંદનરૂપે સ્વેચ્છાથી નરનાશ્યને પ્રકટ કરી રહ્યા છો.
અને પ્રતિદિન જ્ઞાનાદિ ધર્મસર્ગને સદુપદેશ સદાચરણાદિવડે પરિપોષણ
કરી રહ્યા છો તે તમને અગણિત મુનિગણોએ સેવેલા નૈષ્ઠિકેન્દ્રને હું વદન
કરું છું ॥૩૧॥ હે ભગવન્ ! તમો કામદેવના જગજગ્ય૩પ મહાગર્વને
હરનારા છો આપના આશ્રિતોના આશ્રિતોમાપણુ તે પોતાનુ બળ બતાવા
સમર્થ થતો નથી માટેજ કળિબળને લીધે ચોમેર પ્રસરતા કૌળ કુઠાદિ
કુમાર્ગનો ક્ષય કરનારા છો સૂર્યદેવ ઉદય પામીને પોતાના તેજથી તમનેજ
જેમ તત્ક્ષણુ નાશ કરે છે તેમ તમો પોતાના અસાધારણ પ્રતાપાતિશયથી
મધપાન માસલક્ષણુ પરાગનાસગ આદિક કુકર્મમા અત્યાસક્ત એવા અસુર-
સમૂહને (મહામોહ પ્રકૃતિને) સહરોછો અને પાવડમાર્ગ૩પ પાપ થટ્ટી
પોતાના ચરણાશ્રિત જનોની રક્ષા કરો છો અને તેમનો સર્વ લય (સસાર
દાવાનળથી થએલો પણુ) ટાળો છો તેવા તમો જય પામો ॥૩૨॥ શરદ-
ઋતુના પૂર્ણચંદ્ર જેવું સર્વના મન નયનને આહ્વાદ આપનારું દિવ્ય વદન
જેમનું છે, સકળ સંતાપને સહરનારા મદહાસવડે મધુર મુખ જેમનું છે,
વરદાનમુદ્રા અને અભયદાનમુદ્રાવડે મુશોભિત હસ્તતળ યુગળ જેમનું છે,

શારદપૂર્ણસુધાકરવિમ્વદ્યુતિવદનં ૨ હૃદિ કુર્વે ચ ભવન્તં ૨ શુભગુ-
 નાગંગસદનમ્ ॥ જય૦ ॥ ૩૩ ॥ તિલકં કૈસરમલિકે દધતં દ્વશિલોભં
 સાક્ષતકુહુમચન્દ્રક ૨ રચિરં વહુશોભમ્ । ચન્દનકૌસુમશેખર-
 વહુવિધશુભહારૈ ૨ સ્ત્યામહમર્ચિતમીડે ૨ નિજજનપરિવારૈઃ ॥ જય૦
 ॥ ૩૪ ॥ પ્રેમવતીતનુજે ત્વયિ જલરુહદલનયને ૨ રમતાં મમ ધીર-
 નિશં ૨ નિજનિજપદનયને । પાહિ સદા પુરુષોત્તમ ! ધાર્મિકવર !
 વિષ્ણો ! ૨ ત્વચ્છરણાગતજીવં ૨ કૃષ્ણ ! હરે ! જિષ્ણો ! ॥ જય૦
 ॥ ૩૫ ॥ एवं नीराजयित्वाऽसौ हरेः कृत्वा प्रदक्षिणाम् । प्रणम्य

શ્વેત ઉપધીતવડે વિરાજમાન, અહુધા શ્વેત વસ્ત્રોને ધારી રહેલા, સકળ
 કંટાણુ ગુણગુણના નિધિરૂપ એવા દિવ્ય ઘનશ્યામમૂર્તિ તમને સદાય
 હૃદયમા ધારણુ કરે છું ॥ ૩૩ ॥ જોનારા જનોનાં નેત્રોને આકર્ષણુ કરનાર,
 અક્ષતસહિત કુહુમચન્દ્રકવડે અહુ મનોહર, અતિશય શોભાવાળુ, એવું કેસરીયુ
 જે ઊર્ધ્વપુડ્ તિલક તેનાથી સમલકૃત છે દિવ્ય લાલસ્થળ જેમનુ અને
 પોતાના લક્ષ્મીજનરૂપ પરિજનોએ શુગન્ધિ ચદન, પુષ્પમય અહુવિધ ઉત્તમ
 હાર તોરા વિગેરેવડે યથાવિધિ પૂજા કરેલા એવા આપની હું સ્તુતિ કરે છું
 ॥ ૩૪ ॥ હે ભગવન ! દિવ્યાકારથી પ્રેમવતીના પુત્રરૂપે પ્રકટ થએલા અને
 કમળદળ જેવા વિશાળ વિલોચનવાળા, એવા તમારે વિષે ભારી શુદ્ધિ સર્વદા
 રમો-ક્રીડા કરો આથી બીજુ પ્રાર્થનીય મારે નથી, જે નિ શ્રેયસ છે તેતો
 તમારેજ કરવાનુ છે, એમા અમારી પ્રવૃત્તિની અપેક્ષા નથી, કેમકે તમે
 નિજજનોને નિજપદ પ્રતિ લધ જવાનો સકદપ ધારી રહેવા છો તો તેવા
 તમારેવિષે ભારી શુદ્ધિ રમણુ કરો એટલી તો પ્રાર્થના કરવાની કરે છું
 પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય તો ભગવાનમા રતિજ એક છે, સ્થાનવિશેષમા કોઈ
 વિશેષ નથી હે પુરુષોત્તમ ! હે વિષ્ણો ! હે કૃષ્ણ ! હે હરે ! હે અણ્ણો !
 હે ધર્મપ્રવર્તકાચેસર ! તમારે શરણે આવેલા આ જીવની (અથવા આ જીવ-
 વર્ગની) સદા રક્ષા કરો જે ઉદાર હૃદયવાળો હોય તેને પોતાના ઉજીવનની
 અપેક્ષાએ પરનુ ઉજીવનજ પ્રથમ અભિલષિત હોય છે તેથી આ રાજ્ય
 જીવવર્ગની રક્ષા કરવાની પ્રાર્થના કરે છે એવો અર્થ લેવો ॥ ૩૫ ॥ આ રીતે

દણ્ડવદ્રાજા તસ્યૌ પ્રાક્ષલિરગ્રતઃ ॥૩૬॥ સ્વકળ્ઠાદ્ધરિરુત્તાર્ય તુપ્-
સ્તસૈ વદૌ સ્વજઃ । મહાપ્રસાદ इत्युक्त्वा સ ગૃહીત્વા મુમોદ હ ॥૩૭॥
વાસાંસિ ચ ધનં મૂપા બ્રાહ્મણેભ્યો વદૌ તદા । ઉદારયુદ્ધિર્મગવાન્
પૌરાન્ વિસાપયન્ જનાન્ ॥૩૮॥ પ્રાયશો ધર્મશાસ્ત્રસ્ય ચાર્તાઃ
સદસિ સોઽન્વહમ્ । ચકારાનન્દયન્ વિપ્રાન્ કૃષ્ણભક્ત્યુપગૃહિતાઃ
॥૩૯॥ દ્વાદશ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં ચ બ્રાહ્મણાન્ સ સહસ્રશઃ । તદિદમ-
ધ્યમોજ્યૈશ્ચ તર્પયામાસ સત્પતિઃ ॥૪૦॥ દ્વાદશ્યામેવ ચ સ્વામી
સોઽપરાહ સદઃસ્થિતઃ । માહાત્મ્યં દ્વારિકાયાસ્તુ સર્વાનચકથન્નિ-
જાન્ ॥૪૧॥ રામપ્રતાપેચ્છારામૌ તચ્છ્રુત્વા હરિમૂચતુઃ । કુર્યાવ
દ્વારિકાયાત્રામાશા ચેત્તવ સામ્પ્રતમ્ ॥૪૨॥ ઇત્યાશ્રુત્ય સ તદ્વાક્યં

આ રાજા મુખથી સ્તુતિ કરવાપૂર્વક આરતી કરીને શ્રીહરિની પ્રદક્ષિણા
કરીને દંડવત્ પ્રણામ કરીને, બે હાથ જોડીને ભગવાનની આગળે ઉભા
રહ્યા ॥૩૬॥ અનંતર ભગવાને તેમના ભક્તિપ્રકર્ષથી પરિતુષ્ટ થઇને પુષ્પહારો
પોતાના કંઠમાંથી કાઢીને તે હેમંતસિંહ રાજાને આપ્યા. રાજાએ પણ ‘અહો !
આ મહાપ્રસાદ પ્રાપ્ત થયો’ એમ કહીને આનંદના અશ્રુઓથી પરિપૂર્ણ
નેત્રવાળા થઇ તે પુષ્પહારો સ્વીકાર કર્યા ॥૩૭॥ તે સમયે ભગવાને ઉદાર
હૃદયથી વસ્ત્ર વિભૂષણ અને ધન બહુ બ્રાહ્મણોને પૌરજનોને વિસ્મય પમાડતા
થકા આપ્યું ॥૩૮॥ તે આ ભગવાન પ્રતિદિન સભામાં તે તે સમયે ભગ-
વદ્ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ કરનારી શાસ્ત્રતાત્પર્યાનુસારી ધર્મવાર્તાઓ વિગ્રોને
આનંદ પમાડતા થકા બહુધા કરતા હતા ॥૩૯॥ સતાંપતિ શ્રીહરિએ ચૈત્ર-
શુકલ દ્વાદશીએ અને ચૈત્ર પૂર્ણિમાએ બહુ બ્રાહ્મણોને યથેષ્ટ એષ ભક્ત્ય-
લોજ્યાદિ મિષ્ટાન્નો વડે સંતૃપ્ત કર્યા હતા ॥૪૦॥ તેજ દ્વાદશીદિવસે અપરાહ
સમયે સભામાં વિરાજમાન થઇ ભગવાને દ્વારિકાનું અધિક માહાત્મ્ય
પોતાના સર્વે ભક્તો પ્રતિ કહ્યું ॥૪૧॥ રામપ્રતાપજી તથા ઇચ્છારામજી
ભગવાનના મુખ થકી તે દ્વારિકામાહાત્મ્ય ઉપસાંભળીને દ્વારિકાની યાત્રામાં
ઉત્સાહવાળા થઇને ભગવાન શ્રીહરિ પ્રતિ એમ બોલ્યા કે-આપની જો આશા
થાય તો હમણાંજ અમો દ્વારિકાયાત્રા કરી આવીએ ॥૪૨॥ દે રાજન્ !’

તયોઃ સદ્ધર્મનિષ્ઠતામ્ । જ્ઞાત્વાન્વમોદત તથા પાથેયં ચાશ્વકારયત્ ॥૪૩॥ તતસ્તૌ પ્રેપયામાસ ત્રયોદશ્યાં કુશલ્યલીમ્ । દત્વા ધનં ચ વિપુલમશ્વૌ ચ શકટદ્વયમ્ ॥૪૪॥ પ્રેપયત્સહ તાભ્યાં ચ મયરામ-
દ્વિજોત્તમમ્ । તદેશમાર્ગાદિવિદં પત્નીન્ શસ્ત્રમૃતશ્ચ સઃ ॥૪૫॥ તદાઽઽતપસ્ય વાહુલ્યાત્કૌસલ્યાનિતરાંસ્તુ સઃ । તાભ્યાં સાક ગન્તુ-
મુત્કાશ્યપેદ્ધેશકાલવિત્ ॥૪૬॥ પ્રતિપદિ તતઃ સાકં સ્વીયાનુગેઃ
કૃતમોજનઃ સપદિ નિરગાદેમન્તાદીનનુવ્રજતો નિજાન્ । નિજવિ-
રહતઃ સ્વેદં યાતો નિવર્ત્ય ચલાદ્ધરિઃ પથિ સ સુખયન્સ્વીયાનાયા-
નૃપોત્તમપત્તનમ્ ॥૪૭॥ एतां कथां भगवतो भजनीयमूर्तेर्भक्त्या
शृणोति पठति प्रयतः पुमान् यः । प्राप्नोति भक्तिममलां स तु

આતુ સહોદરનુ વચન સુણીને, સદ્ધર્મમા તેમની રૂચિ જાણીને 'તથાસ્તુ' એમ કહીને અનુમોદન આપ્યુ અને તેમને પાથેય (લાતુ) પણ તુરત તૈયાર કરાવી આપ્યુ ॥૪૩॥ તે પછી ત્રયોદશીએ પુષ્કળ ધન, બે ઘોડા, બે ગાડા આપીને તેમને દ્વારકાપ્રતિ મોકલ્યા ॥૪૪॥ તેમની સાથે તે દેશના માર્ગા દિકને જાણનારા (ભોંભીયા) દ્વિજોત્તમ મયારામને તથા શસ્ત્રધારી રાણોદ કૃષ્ણલક્ષ્મ આદિક પોતાના પદાતિઓને મોકલ્યા ॥૪૫॥ તે અવસરે તેમની સાથે દ્વારિકાયાત્રામાટે પ્રવર્તેલા બીજા કૌસલ્ય-કૌસળ દેશ થકી આવેલા પોતાના શ્રાતૃપુત્રાદિકને તો દેશકાળના વિભાગને જાણતા ભગવાને તાપની ઉચિતાને લીધે અશક્ત જાણીને નિવારણ કર્યા ॥૪૬॥ હે નૃપ ! ત્યાર પછી પડવાને દિવસે ભગવાન્ અનુયાયી જનો સાથે બોજન કરીને તત્કાલે જ દુર્ગપુર જવા માટે જીનાગદથી ચાલી નિકળતા, પોતાના વિરહની વેદનાથી બ્યાકુળ થએલા, પોતાને વળાવા માટે પાછળ આવેલા હેમત સિંહાદિ પોતાના લક્ષ્મીને બળાત્ હિતાવબોધનાદિકવડે પાછા વાળીને, પોતાના અનુયાયી જનોસાથે વિંટાળને માર્ગમા તેતે લક્ષ્મીને સુખ આપતા થકા ઉત્તમ નૃપના પત્તન દુર્ગપુરને પામ્યા ॥૪૭॥ ભજનીયમૂર્તિ ભગવાન્ શ્રીહરિની આ દુર્ગપુરથી નીકળ્યા તેને આરબીને દુર્ગપુર પાછા પધાર્યા ત્યાં પર્યતની દિવ્ય કથાને જે પુરૂષ નિયમતત્પર થઈ લાક્ષ્મી પાઠ

વાસુદેવે મુક્તો ભવત્યખિલસંસૃતિવન્ધનેભ્યઃ ॥૪૮॥ इति श्रीसत्सङ्गि-
जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे जीर्णदुर्गगमनदुर्गपुरप्रत्यागमननिरूपणनामा
त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

સુવ્રત ઉવાચ—નિવસંસ્તત્ર ભગવાનેકદા વિજને સ્થિતઃ । વ્ય-
ચિન્ત્યંત્સ મનસા સ્વાવતારપ્રયોજનમ્ ॥૧॥ કલેઃ પ્રાપ્ય ચલં
ભૂમાવધર્મઃ સાન્વયોઽસુરૈઃ । વર્ધિતો નિતરાં તેન ધર્મોઽતિક્ષીણતાં
ગતઃ ॥૨॥ સન્તઃ કષ્ટં મૃશં પ્રાપુદવતા ઋપયસ્તથા । ભૂમિશ્ચ પાપિનાં
મારં સહિતું ન શશાક ચ ॥૩॥ શાપવ્યાજેન વિપ્રર્ષેઃ પ્રાદુર્ભૂય તતો

કરે કે સાંભળે તે પુરૂષ વાસુદેવ શ્રીહરિમાં અચળ (નિષ્કામ) ભક્તિને
પામીને સમસ્ત સંસૃતિ બન્ધનમાંથી મુક્ત થઈ બચે ॥૪૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે છર્ણુદુર્ગગમન-દુર્ગપુરપ્રત્યાગ-
મનનિરૂપણનામા ત્રયોવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૩॥

¹અધ્યાય ૨૪ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્! દુર્ગપત્તનમાં નિવાસ કરી રહેલા
ભગવાને એક સમયે એકાંત સ્થળમાં બેસીને મનથી પોતાના પ્રાદુર્ભાવના
પ્રયોજનનો (મેં ધર્મરક્ષણ માટે પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થઈને કયું કયું ધર્મ-
સંસ્થાપન કર્યું અને હવે કયું કયું કર્તવ્ય બાકી રહ્યું છે એમ) વિચાર કર્યો
॥૧॥ કળિકાળના બળને પામીને ભૂમિમાં જે સપરિવાર અધર્મ, અસુરાંશ
ગુરુત્પનામધારી પાપોએ અતિશય વૃદ્ધિ પમાડ્યો હતો. અસુરાંશનું બળ
પામેલા જે અધર્મ સપરિવાર ધર્મ અતિશય ક્ષીણતાને પમાડ્યો હતો
અને સાધુઓ દેવતાઓ તથા ઋષિઓ મહાકલેશને પમાડ્યા હતા અને
ભૂમિ જે અધર્મે વધારેલા પાપિઓના ભારને સહન કરવા સમર્થ રહી
ન હતી. તે આ અધર્મ વિપ્રર્ષિ દુર્વાસાના શાપમિષથી પૃથ્વી ઉપર ધર્મ-
ભક્તિ થઈ પ્રાદુર્ભાવ પામીને મેં પ્રાયઃ પ્રશમાવી દીધો છે અને સર્વે

૧ આ અધ્યાયમાં ધર્મરક્ષણ માટે પ્રકટ થએલા ભગવાને કરેલો ગૂઢ સંકલ્પ
જે પારમૈકાંતિક ધર્મના પ્રતિષ્ઠાપનમાં ઉપયોગી અને પોતાના પ્રાદુર્ભાવના પરમ
પ્રયોજનભૂત છે તેનો અનુવાદ કર્યો છે.

ભુવિ । ડન્મૂલિતા મયા સર્વે સ્વપ્રતાપેન તેઽસુરા. ॥૪॥ ધર્મો ભક્ત્યા
સહ પરાં પુષ્ટિં ચ ગમિતોઽધુના । સન્તો દેવાશ્ચ મુનયઃ પ્રાપિતા.
પરમં સુખમ્ ॥૫॥ અધર્મઃ સાન્વયઃ ક્ષાપિ નેદ્યતે ભૂતલેઽધુના ।
ચાતુર્વર્ણ્યજનોઃ સર્વે સ્વધર્મસ્થા ભજન્તિ મામ્ ॥૬॥ ધૃત્વાવતાર
યત્કાર્યં તત્કૃતં સકલં કિલ । તથાપિ ભાવિનાં નૃણાં કાર્યં કિઞ્ચિ-
દ્દિતં મયા ॥૭॥ અન્તર્હિતે મયિ ભુવો ભક્તા एते च मन्त्रिता ।
નિરાલમ્બા ભવિષ્યન્તિ કાર્યં કિઞ્ચિદ્ તત્કૃતે ॥૮॥ एवं विचार्य
મગવાન્ સર્વેપાં સ નૃણાં ભુવિ । વ્યચિન્તયદ્દિતં નેધા દયાવાત્સ-
લ્યવારિધિ ॥૯॥ કારયિત્વા મન્દિરાણિ તત્ર સ્વપ્રતિમા અહમ્ ।
સ્થાપયેય તતસ્તાશ્ચ સેવિષ્યન્તે હિ માનવા ॥૧૦॥ સ્વધર્મં વર્તમા-

અમુરો મારા પ્રતાપથીજ સમૂળ નાશ થઈ ગયા છે અને ધર્મ ભક્તિસાથે
પરા પુષ્ટિને હમણા મેં પમાડ્યો છે અને સાધુઓ દેવતાઓ તથા મુનિઓ
મેં પરમ મુખને પમાડ્યા છે ॥૨-૫॥ વંશસંહિત' અધર્મતો મારો પ્રતાપ
નહિ સહન થવાથી પોતેજ ક્રોધ સ્થળે સતાઈ ગયો છે તે ભૂમિ ઉપર
હમણા દૃષ્ટિએ પડતોજ નથી, સર્વ ક્રોધ જનો પોતપોતાના વર્ણાશ્રમધર્મને
અનુધાન કરતા થકા મને ભગવાનને બળે છે ॥૬॥ અવતાર ધારીને મારે
જે કાર્ય કરવાનું હતું તે સર્વ સંપૂર્ણ કરી દીધું છે, તથાપિ ભાવિ-ભવિષ્યમા
જન્મનારા નરોના હિતમાટે મારે કાંઈ પણ હમણા અવશ્ય કરવુંજ ॥૭॥
વળી હું ભૂતળથી અતર્ધાન થતા તે આ મારા ચરણના સમાશ્રયવાળા
સજાજનો નિરાલખ-ધ્યાનોપાસનાદિકમા આવજે રહિત થઈ જશે તેથી
એમની ભક્તિલતા કદાચિત શુકાઈ પણ જાય માટે એમના અને ભાગિ
જનોના હિતમાટે મારે કાંઈ પણ કરવું ખરૂં ॥૮॥ હે રાજન! દયાનિધિ
વાત્સલ્યનિધિ ભગવાને આવો વિચાર કરી, ભૂમિમા સર્વ જનોના હિતને
કરનારા ત્રણ સકલ્લખો કર્યા ॥૯॥ (તેને હવે કહે છે) તેને દેશમા મહા
મદિરો કરાવીને, તેમાં મારી અર્ચામૂર્તિઓ સ્થાપન કરૂં પછી સર્વ ક્રોધ
માનવો સ્વધર્માનુપાલનપૂર્વક તે પ્રતિમાઓની સેવા કરવાથી ભક્તિવૃદ્ધિ
પામતાં એવને પામશે કેવું એવતો-ધર્મ અર્થ કામ કે મોક્ષ જે અભિપ્રયિત

નાનાં પુંસાં તત્સેવનાદિહ । સિદ્ધિમેષ્યતિ સર્વેષાં પુરપાર્થચતુષ્ટયમ્ ॥૧૧॥ મક્તિમાર્ગસ્ય પુષ્ટ્યર્થે મન્ત્રદીક્ષાપ્યપેક્ષ્યતે । અતો ધર્માન્વયે શુદ્ધે ગુરુતાં સ્થાપયેય ચ ॥૧૨॥ ધર્મજ્ઞાનવિરક્તીનાં મક્તેશ્વાવગમાય તુ । ગ્રન્થં કર્તા શતાનન્દો મચ્ચરિત્રોપવૃંહિતમ્ ॥૧૩॥ સિદ્ધાન્તં સર્વેશાસ્ત્રાણાં તેન જ્ઞાસ્યન્તિ મચ્ચિદ્રતાઃ । એવમેવ તતઃ કૃત્વા યાયાં ધામ સ્વકં ભુવઃ ॥૧૪॥ સુવ્રત ઉવાચ—સ એવં ગૂઢસંકુલ્પો નિવસન્તત્ર પત્તને । લેખયામાસ સર્વાણિ સચ્છાસ્ત્રાણિ સુલેખકૈઃ ॥૧૫॥ અર્ચીકરદ્ધુમિપતે ! મહાન્તં ચૈનાસિતૈકાદશિકોત્સવં સઃ । સન્તર્પયામાસ મુનીંશ્ચ વિપ્રાન્સહસ્રશો દ્વાદશિકાદિને ચ ॥૧૬॥

ઈતિ શ્રીસત્સદ્ગીર્ણવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે મગવદ્ગૂઢસંકલ્પનિરૂપણનામા ચતુર્વિંશોઽધ્યાય ॥૨૪॥

હશે તેને યથેચ્છ પામશે ॥૧૦-૧૧॥ વળી ભાવિ માનવોને ભક્તિમાર્ગની પરિપુષ્ટિ માટે પારમૈકાતિક મન્ત્રદીક્ષાવિશેષની પણ અપેક્ષા છે, કેમકે સદા-આર્યપરપરાથી પ્રાપ્ત થએલી દીક્ષાવડે અતીકરણ પ્રસન્નતાને પામેછે, માટે શુદ્ધ ધર્મવશમા ગુરુપદ સ્થાપન કર (જે ગુરુએ દીક્ષા આપેલા જનો ભગવદ્ભક્તિપર થાય) ॥૧૨॥ વળી મારી અસન્નિધિમા સકળ સચ્છાસ્ત્રના સારસક્ષેપરૂપ સંકુપદેશપ્રધાન જે શાસ્ત્રે કરીને મારા આશ્રિતો પોતાના હિતને કરનાર ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિનુ સ્વરૂપ યથાર્થપણે બહુ શકે એવો એક મહાત્મ્ય મારા દિવ્યચરિત્રોએ ભરપુર શતાનન્દ મહામુનિ કરશે માટે એ રીતે આ ત્રણ કાર્ય કરીને ભૂતળ થકી મારા ધામ પ્રતિ જઈ (એવો સંકલ્પ કર્યો) ॥૧૩-૧૪॥ હે રાજન્ ! તે આ ભગવાન્ એ રીતે દયાવાત્સલ્યવશાત્ ગૂઢ સંકલ્પ કરીને, અનુપદ દુર્ગનગરમાં રહીને સર્વ સચ્છાસ્ત્ર શ્રીમદ્ભાગવતાદિકને શુદ્ધ શોભન સ્પષ્ટ અક્ષર લખનારા સવિત્રાનન્દ નિર્ગુણાનન્દ અદ્ભુતાનન્દ વૃદ્ધ પ્રજ્ઞાનન્દ આદિક લેખકો (લેખા) પાસે લખાવા લાગ્યા ॥૧૫॥ હે ભૂમિપતે ! તે દુર્ગપત્તનમા ભગવાને ચૈત્રમાસના કૃષ્ણપક્ષની એકાદશીનો મહોત્સવ કર્યો અને આ દ્વાદશીદિને બહુ ગ્રાહણોને તથા મુનિઓને મિષ્ટાન્ન જમાડીને સતૃપ્ત કર્યા ॥૧૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ભગવદ્ગૂઢસંકલ્પનિરૂપણનામા ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૪॥

મુવ્રત ડવાચ—દેશાન્તરાત્ સમાયાતો હરિર્દુર્ગપુરે નૃપ ! । નવમે માસે इत्येवं श्रुत्वा देशान्तरस्थिताः ॥१॥ तद्दर्शनार्थमाजग्मुर्भक्तास्तत्र सहस्रशः । कृत्वा ते दर्शनं तस्य द्वादश्यां लेभिरे मुदम् ॥२॥ सन्मानितास्ते हरिणा तत्रोपुर्वासराष्टकम् । हरिश्चन्दनयात्रायाश्चकार च महोत्सवम् ॥३॥ उत्सवान्ते तमासीनं भक्ताः श्रीनगरौ कसः । चन्द्राञ्जलिपुटा राजन् ! प्रार्थयामासुरादरात् ॥४॥ भगवन् ! पुरमस्माकं कृपयाऽऽयातुमर्हसि । विधातुं मन्दिरं तत्र सर्वेषामस्ति मानसम् ॥५॥ गवेन्द्रदत्ताधिकृतस्त्रय्यो धरणीपतिः । अनुमो-

અધ્યાય ૨૫ મો.

મુવ્રતમુનિ કહે છે—હે નૃપ ! અનંતર દેશાતરમા રહેલા ભક્તો, નવમે માસે દેશાતર થકી પાછા દુર્ગપુર પધારેલા ભગવાન સ્વામિનારાયણને સાલણીને, બહુકાળથી નહિ દર્શન કરેલા તેમના દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી તે દુર્ગપુરમા હજારોહજાર આવીને, દ્વાદશીએ તેમના દર્શન પામીને પરમ આનંદને પામ્યા ॥૧-૨॥ આવેલા તે ભક્તો ભગવાને પ્રેમપૂર્વક અભિનંદન કર્યા થકા આઠ દિવસપર્યંત ત્યાજ રહ્યા તે સમયમા આવેલી અક્ષયતૃતીયા તિથિએ ચંદનયાત્રાનો મહોત્સવ ભગવાને કર્યો ॥૩॥ હે રાજન્ ! ઉત્સવને અતે દિવ્ય સિંહાસનમા સ્વસ્થપણે બિરાજેલા તે ભગવાનની, ત્યા આવેલા શ્રીનગર (અમદાવાદ)ના નિવાસી ભક્તજનો એ હાથ જોડીને આદરથી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા (આમા પ્રાર્થનાથીજ તો મંદિરો કરાવીને તેમા પોતાની મૂર્તિઓની સ્થાપના કરવા ઇચ્છતા શ્રીહરિની તેમના હૃદયમા સપ્રેરણા છે એમ સમજતુ) ॥૪॥ હે ભગવન્ ! આપ અમારી ઉપર કૃપા કરીને અમારે પુરે પધારવાને યોગ્ય છો, કેમકે અમારા સર્વનો અમારા પુરમા ભગવન્મંદિર કરાવતુ એવો મનોરથ વર્તે છે ॥૫॥ સાર્વભૌમ અગ્રેજ રાજાના ગવર્નરે જેમને ગુજરાત પ્રાંતનો રાજ્યાધિકાર આપ્યો છે એવા

- ૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને શ્રીનગરમા કરેલા નરનારાયણદેવપ્રતિમાના પ્રતિષ્ઠાપનનુ ઉપવર્ણન કર્યું છે

દત્ત યતદ્વિ પ્રીતિમાંસ્ત્વયિ સોઽસ્તિ ચ ॥૬॥ યતં મનોરથં તસ્મા-
દસ્માકં પ્રતિપૂરય । કરિષ્યામો હિ શુશ્રૂષાં મુનિભિઃ સહિતસ્ય તે
॥૭॥ ઇતિ તૈઃ પ્રાર્થિતો ભક્તૈર્મક્તિધર્મપ્રપોષકઃ । નારાયણસ્તથે-
ત્યાહ તે ચ હર્ષે પ્રપેદિરે ॥૮॥ આનન્દાનન્દનામાનં મુનિં ગ્રાહ્યતો
હરિઃ । એભિઃ સહ શ્રીનગરં ગચ્છ ત્વં સામ્પ્રતં મુને ! ॥૯॥ તત્રસ્યો
નૃપતિર્ભૂમિં દાસ્યતે મન્દિરાય નઃ । કારયેર્મન્દિરં તસ્યાં શિલ્પશા-
સ્ત્રાનુસારતઃ ॥૧૦॥ જાતે હિ મન્દિરે તત્ર પ્રેપયેદ્દૃતમત્ર ચ । તત્રૈત્ય
સ્થાપયિષ્યામિ નરનારાયણં હ્યહમ્ ॥૧૧॥ ઇત્યુક્તઃ સ તથેત્યાહ તે
ચ ભક્તાઃ પ્રણમ્ય તમ્ । ત્વયાઽઽગમ્યમવશ્યં હીત્યુક્ત્વા સમુનયો
યયુઃ ॥૧૨॥ પ્રાપ્ય શ્રીનગરં તત્ર સ્વાવાસોચિતવેદ્મનિ । સ્વમણ્ડ-

અહીં હમણાં વર્તતા રાજા (કલેકટર) આપને વિષે અતીવ લક્ષિમાન્ વર્તે
છે. જેથી અમોએ મદિર કરવાનું પુછતાં અતિપ્રહર્ષ પામીને ‘સુખેથી જલ્દી
કરો’ એમ આ મંદિરનિર્માણને હર્ષથી અનુમોદન આપે છે ॥૬॥ તો
અમારો આ મનોરથ આપ પરિપૂર્ણ કરવાને યોગ્ય છે. મુનિમંડળે સહિત
ત્યા પધારેલા આપની શુશ્રૂષા કરીને આ નરજન્મને અમો કૃતાર્થ કરીશું
॥૭॥ હે રાજન્ ! એ રીતે શ્રીનમરના સત્સંગિજનોએ પ્રાર્થના કરેલા
લગવાન શ્રીનારાયણમુનિ સ્વયં લક્ષિધર્મના પરિપોષણમાં પ્રવર્તેલા હોવાથી
‘તથાસ્તુ’ એમ જોલ્યા. લગવાનનું તે પ્રતિવચન સાંભળીને સર્વે તે હરિ-
લક્ષ્મી મહાહર્ષને પામ્યા ॥૮॥ તે પછી લગવાન શ્રીહરિએ આનંદાનંદ
નામના મુનિને કહ્યું કે-હે મુને ! હાલમાં તમો આ હરિલક્ષ્મી સાથે
શ્રીનગર જાવ, ત્યાંના જે નૃપપ્રતિનિધિ છે તે મદિર કરવા અપેક્ષિત ભૂમિ-
પ્રદેશ (જમીન) આપણને આપશે. તેમણે આપેલા તે ભૂમિસ્થાનમાં
શિલ્પિઓ પાસે યથાશાસ્ત્ર સુદર મદિર કરાવજ્યો ॥૯-૧૦॥ ત્યાં મદિર તૈયાર
થતાં અહીં દૂત મોકલજ્યો. હું ત્યાં તત્કાળ આવીને નરનારાયણની પ્રતિષ્ઠા
કરીશ ॥૧૧॥ હે રાજન્ ! એ રીતે લગવાને કહ્યું એટલે આનંદાનંદ મુનિએ
તે આજ્ઞા માથે ચઢાવી. તે પછી તે હરિલક્ષ્મી તે મુનિની સાથે પ્રહર્ષ પામીને,
તે લગવાનને પ્રણામ કરીને ‘યથાપ્રતિજ્ઞા આપે અવશ્ય આવવું’ એમ

લેન સહિત ઉચ્ચતાર મુનિઃ સ ચ ॥૧૩॥ પૌરા યથોચિતં તસ્ય પરિ-
 ચંર્યામકુર્વત । તત્રત્યો નૃપતિસ્તસ્ય દર્શનાર્થમુપાગમત્ ॥૧૪॥ સ
 ચાહ તં મુને ! ભૂમિર્યાવતી યા તવેપ્સિતા । તાવતીં તાં શૃદ્ધાણાઘ
 પ્રતિરોદ્ધા ન કોઽપિ તે ॥૧૫॥ તતો મુનિઃ સ્વેપ્સિતાયાં દત્તાયાં
 તેન ભૂમુજા । મન્દિરં કારયામાસ ભુવિ રમ્યં દૃઢં મહત્ ॥૧૬॥
 ચતુરૈઃ શિલ્પિભિસ્તચ કારયામાસ શોભનમ્ । તદપેક્ષિતવસ્તૂનિ
 પૌરા આજહુરાદરાત્ ॥૧૭॥ દેવપ્રતિષ્ઠાયોગ્યે ચ જાતે તસ્મિન્મુનિઃ
 સ તુ । આપૃચ્છથ ગણકાંશ્ચક્રે પ્રતિષ્ઠાક્ષણનિશ્ચયમ્ ॥૧૮॥ પ્રેપયા-
 માસ સ તતઃ સાધૂ દ્વૌ દુર્ગપત્તનમ્ । હરિમાનેતુમૃપિરાદ્ વૃત્તં

ફરી પ્રાર્થના કરીને પોતાને પુરે જવા માટે દુર્ગપુર થકી નિકળ્યા ॥૧૨॥
 તે હરિજનો સાથે આનંદાનંદમુનિએ શ્રીનગરને પામીને પોતાના નિવાસને
 સમુચિત એવા ઘરમાં પોતાના મડળ સાથે ઉતારો કર્યો ॥૧૩॥ તે પુરવાસી
 હરિજનો સમગળ આનંદાનંદ મુનિની પરિચર્યા યથોચિત ભક્તિથી કરવા
 લાગ્યા ત્યાના નરપતિ (કલેકંટર) તે મુનિનાં દર્શન કરવા તેમને ઉતારે
 આપ્યા ॥૧૪॥ આવીને મુનિને નમસ્કાર કરીને મુનિએ અભિનંદન આપ્યા
 પછી બોલ્યા કે-હે મુને ! મદિર કરવા માટે જેટલો જોવો ભૂમિભાગ
 અપેક્ષિત હોય તેટલો ભાગ મુખેથી અહણુ કરો હમણાં કોઇ પણ તમને
 રોકનારો નથી ॥૧૫॥ હે રાજન્ ! એ રીતે રાત્રીએ કહેલા મુનિ પોતાને
 મદિર માટે અપેક્ષિત ભૂમિભાગ રાત્રીએ આપેલો પામીને તે પ્રદેશમાં
 રમ્ય-જોનારા જનોના મન નયનને આનંદ વધારનાર, દૃઢ મહત્-બદ્ધ
 લખાઇ પહોળાઇ ઉચ્ચાઇવાળુ મદિર ચતુર શિલ્પિઓ પાસે મુશોભિત
 કરાવા મળ્યા. તેમાં અપેક્ષિત ઇચ્છા મુનો પાપાણુ આદિક સર્વ પદાર્થો
 પુરવાસી લક્ષ્મી આદરથી લાવી આપવા લાગ્યા ॥૧૬-૧૭॥ કેટલેક દિવસે
 તે મદિર દેવપ્રતિષ્ઠાને યોગ્ય થતાં આનંદાનંદ મુનિરાજે મુર્તને લખુનારા
 બેપિઓને પુછીને પ્રતિષ્ઠામુર્તનો નિશ્ચય કરીને, લગવાનને આ સર્વ સંદેશો
 પહોચાડવા માટે અને તેમને તેડી લાવવા માટે બે સાધુઓને દુર્ગપત્તન
 પ્રતિ મોકલ્યા ॥૧૮-૧૯॥

તથા નિવેદિતુમ્ ॥૧૯॥ હરિસ્તુ તત્ર નિવસન્નાર્પે રામાયણં નૃપ ! ।
 ભ્રાતૃભ્યાં સહ શુશ્રૂપુઃ પ્રત્યેક્ષત તદાગમમ્ ॥૨૦॥ તિથો દશહરા-
 ર્યાયાં ગઢાર્ચનમહોત્સવમ્ । ભાનૌ ગગનમધ્યસ્થે કૃત્વા વિપ્રાનભો-
 જયત્ ॥૨૧॥ ભ્રાતૃજાયાન્તિકે યાવદ્ગોકું યાતિ સ્વવાસતઃ । હરિ-
 સ્તાવત્તૌ તત્રાઽઽગમતુર્દ્વારિકાપુરાત્ ॥૨૨॥ તીર્થ ગત્વા ય આગ-
 ઞ્છેત્તત્પ્રત્યુદ્ગમને વિદન્ । પુણ્યં મહત્તાવભ્યેત્ય પરિરેમે સ સાદ-
 રમ્ ॥૨૩॥ જ્યેષ્ઠં સ્વયં નમસ્કૃત્ય કનિષ્ઠેન નમસ્કૃતઃ । પૃષ્ઠા તત્સ્યા
 ગતાદીનિ ક્ષણં વ્યથ્રમયચ્ચ તૌ ॥૨૪॥ સ્નાત્વા તત્. સહેવાભ્યાં
 વુભુજે પ્રીણયન્ સ તૌ । શ્રીરામચરિતં શ્રોતું પ્રારરમ્ભત્ પરેઽહનિ
 ॥૨૫॥ એકાદશ્યા નિર્જલાયા આરમ્ભ્ય પ્રતિવાસરમ્ । તાભ્યાં સહ સ

(શ્રીનગરમા આનંદાનંદ મુનિને મોકલ્યા પછી દુર્ગપુરમા રહેલા શ્રીહરિનુ
 ચરિત્ર હવે કહું છું—) હે નૃપ ! શ્રીહરિતો દુર્ગપુરમા રહીને આર્પ
 (વાટમીક્રિમુનિપ્રણીત) રામાયણને સહોદરો સાથે સાલળવાની ધમ્ધાથી
 દ્વારિકાયાત્રાએ ગએલા તેઓની પાછુ આવવાની રાહ બેઠ રહ્યા ॥૨૦॥
 શ્રીહરિએ ‘દશહરા’ નામથી પ્રસિદ્ધ જ્યેષ્ઠ શુકલ દશમી તિથિએ સૂર્ય
 ગગનતળના મધ્યમાં આવતા (મધ્યાહ્નસમયે) ગગાર્ચન મહોત્સવ કરીને
 વિપ્રોને જમાડ્યા ॥૨૧॥ સ્વયં શ્રીહરિ જમવા માટે પોતાના નિવાસલવન
 થકી ભ્રાતાની ભાર્યાના (ભાષી) લવન પ્રતિ જવા બેટલાકમાં નીકળે છે
 તેટલાકમાજ ભ્રાતાઓનુ દ્વારિકાપુર થકી દુર્ગપુર પાછુ આવવુ સાલળીને,
 ‘તીર્થયાત્રા કરીને પાછા આવેલા જનની સન્મુખ જવામા મહત્ પુણ્ય છે’
 એમ બોલતા હોવાથી યાત્રા કરીને પાછા આવેલા તે ભ્રાતાઓને સન્મુખ
 જઈને આદરથી મળ્યા (ભેટ્યા) ॥૨૨-૨૩॥ સ્વયં જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા રામ
 પ્રતાપને નમસ્કાર કરીને અને કનિષ્ઠ ભ્રાતા ધમ્ધારામે નમસ્કાર કર્યા
 થકા તેમનુ સ્વાગતાદિ ત્યાનુ સમસ્ત વૃત્તાત પુછીને તેમને થોડી વાર
 વિશ્રાંતિ આપી ॥૨૪॥ તે પછી ભગવાન્ ભોજનનિમિત્તનુ સ્નાન કરીને તે
 ભ્રાતાઓ સાથેજ તેમને વિનોદવચનોવડે પ્રમોદ પમાડતા થકા જમ્યા
 તે થકી બીજે દિવસે શ્રીરામચરિત સહોદરો સાથે સાલળવાનો સમારંભ

શુધ્રાવ વાલ્મીકીય યથાવિધિ ॥૨૬॥ પોપસ્ય શુદ્ધેકાદશ્યા તત્સ
માસિમચીકરત્ । વાચક તોપયામાસ વાસોભૂપાધનાદિમિ ॥૨૭॥
માઘસ્નાન ચકારાથ નદ્યાં ભક્તજને પ્રગે । પૌષ્યા આરમ્ભ્ય માઘ્યન્ત
કુર્વશ્ચાન્દ્રાયણવતમ્ ॥૨૮॥ વ્રતાન્તે બ્રાહ્મણાન્સાધૂસ્તર્પયિત્વા
સહસ્રશઃ । સ્વયં ચ પારણાં કૃત્વા નિપસાદાસને સુખમ્ ॥૨૯॥
તાવચ્છ્રીનગરાત્સાધૂ તાવુપેત્ય પ્રણમ્ય તમ્ । પુરતસ્તથતૂ રાજન્ !
માનયામાસ તૌ સ ચ ॥૩૦॥ આદૌ તો ભોજયિત્વા તદ્વૃત્ત પચ્છ
સ પ્રમુ । યથાવત્તૌ જગદતુસ્તચ્છ્રુત્વા સોઽન્વમોદત ॥૩૧॥ તપ
સ્યાદતૃતીયાયા દેવસસ્યાપનક્ષણમ્ । સ જ્ઞાત્વા તત્પુર ગન્તુમાદિ
દેશાત્મનોઽનુગાન્ ॥૩૨॥ નિવિવેધ સ યોપાસ્તુ જયાદ્યા આગમો

કર્થો ॥૨૫॥ સવત્ ૧૮૭૭ ના જ્યેષ્ઠશુકલ નિર્જળા એકાદશીને આરબીને
પ્રતિદિન વાઠમીડીયરામાયણુ યથાવિધિ સહેદરો સાથે સાલળતા, પૌષશુકલ
એકાદશીએ તેના શ્રવણની સમાપ્તિ કરીને, પ્રવજા પ્રયાગજીત વિપ્રને
વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિત્ત વિગેરેવડે પરિતુષ્ટ કર્યા ॥૨૬-૨૭॥ અનતર શ્રીહરિએ
પૌષીપૂર્ણિમાને આરબીને માઘપૂર્ણિમાપર્યંત માઘસ્નાન પ્રાત કાળે ઉન્મત્ત
ગંગા નદીમાં યથાવિધિ ભક્તજનો સાથે કરતા થકા આદ્રાયણુવત કર્યું ॥૨૮॥
આ જાતની સમાપ્તિમાં બહુ શ્રાદ્ધણોને અને સાધુઓને સતૃપ્ત કરીને પોતે
પારણા કરીને મુખેથી આસનમાં બેઠા ॥૨૯॥

હે રાજન્ ! આવા અવસરમાં શ્રીનગર થકી આનંદાનંદ મુનિએ મોકલેલા
બે મુનિઓ નારાયણમુનિપાસે આવીને દડવત પ્રણામ કરીને તેમની પાસે બેઠા
શ્રીહરિએ તે આવેલા સાધુઓનો સ્વાગત પ્રશ્નાદિકવડે સત્કાર કર્યો ॥૩૦॥
રસ્તામાં થાકી ગયેલા તે સાધુઓને પ્રથમ જમાડ્યા અને પછી તેમનું
વૃત્તાત પુછ્યું મહાપ્રભુએ પુછેલા તેઓએ શ્રીનગરનું સર્વ વૃત્તાત યથા
સ્થિત કહી સંભળાવ્યું તેને સંભળતા બહુ હર્ષ પામીને તેમના પ્રાર્થિતને
અનુમોદન આપ્યું ॥૩૧॥ ક્ષત્ર્યુન શુદ્ધ વૃત્તીયા તિથિએ ભગવત્પ્રતિમાના
પ્રતિષ્ઠાપનનું શુભ મુદ્દર્ત નિશ્ચય કરેલું સાલળીને, સ્વયં શ્રીપુરપ્રતિ
પ્રયાણુનો સંકટપ કરીને, પોતાના અનુયાયી સોમાદિ પાર્ષદોને 'તમો જદ

ઘતાઃ । જનસમ્મર્દવાહુલ્યાત્ પુરે તત્ર વ્રતસ્થિતાઃ ॥૩૩॥ આયા-
સ્યામો ઘયં શીઘ્રમિહેત્યાશ્વાસ્ય તા હરિઃ । ક્ષણે મૌહર્તિકૈર્દત્તે
સપ્તમ્યાં નિર્યયૌ તતઃ ॥૩૪॥ ઉત્તમેન ક્ષિતિભુજા સહ સ્વીયૈશ્ચ
પાર્પદૈઃ । સહસ્રશોઽશ્વચારૈશ્ચ વૃતઃ ક્ષત્રિયપુન્નવૈઃ ॥૩૫॥ આરુઢો
જવિનં ચાશ્વં સોદરાભ્યાં સહૈવ સઃ । મુનિમિશ્ચ યયૌ સ્વામી તતઃ
શ્રીનગરં નૃપ ! ॥૩૬॥ તત્ર તત્રાર્ચ્યમાનોઽસૌ પથિ ભક્તવ્રજૈઃ પ્રભુઃ ।
પશ્ચમેઽહનિ તત્પ્રાપ્ત્વાનુગૈઃ સહ પત્તનમ્ ॥૩૭॥ પુરોપરુષ્ઠે સ્વા-
વાસં તઢાગમમિતોઽકરોત્ । કાર્કરાલ્યં તત્ર પૌરાણ્ય સેવામ-
કુર્વત ॥૩૮॥ નથ્યુર્દ્ધમન્તરામશ્ચ ગણપત્યાદયો દ્વિજાઃ । ભક્તા ભગ-

તૈયાર થાવ' એમ આજ્ઞા કરી ॥૩૨॥ તે સમયે પોતા સાથે આવવાનો ઉદ્ધમ
કરી રહેલી જયા આદિક અબળાઓનેતો અષ્ટધા પુરૂષપ્રસંગ પરિત્યાગરૂપ
બ્રહ્મચર્યમતમાં નિષ્ઠાવાળી હોવાથી પૌર જનોની બહુ બીજ્યને લીધે પુરમાં
વ્રતભગ થવાનો સંભવ સમજીને તેમને આવવાનો ભગવાને નિષેધ કર્યો
॥૩૩॥ પોતાના ચરણની પરિચર્યાપરાયણ તે વનિતાઓની 'અમો અહીં
જલદીજ પાછા આવીશું' એવા વચનામૃતવડે આશ્વાસના કરીને, શ્રીહરિ
મુહૂર્તવેદી મયારામાદિ મહાન્ન્યોતિષિઓએ પ્રદર્શવેલા મુહૂર્તમા માઘ
માસના કૃષ્ણપક્ષની સપ્તમી તિથિએ દુર્ગપુર થકી નીકળ્યા ॥૩૪॥ હે
નૃપ ! પોતાના રતનજી ભૃગજી પ્રમુખ અનેક પાર્ષદો, ઉત્તમ રાજા અને
ક્ષત્રિયોત્તમ સોએસો સોમ સૂરાદિ અશ્વચારોથી વીંટાએલા સ્વય ભગ-
વાન શ્રીસ્વામિનારાયણ બહુ વેગવાળા ઉત્તમ ઘોળા ઘોડા ઉપર બેસીને
બ્રાતાઓ અને મુનિઓ સાથેજ દુર્ગનગર થકી શ્રીનગર તરફ ચાલી નીકળ્યા
॥૩૫-૩૬॥ માર્ગમાં આવતાં તેતે ગામોમાં તેતે ભક્તસંઘોએ પૂજા કરાતા
પ્રભુ શ્રીહરિ પોતાના અનુયાયિજનો સાથે પાચમે દિવસે એકાદશીએ તે
પત્તને પહોંચ્યા ॥૩૭॥ શ્રીપુરના સમીપ પ્રદેશમાં વર્તતા, કાંકરીયા નામના
મહાસરોવરની ચોરગદમ પોતાનો અને પોતાના અનુયાયી જનોનો ઉતારો
કરાવ્યો શ્રીપુરવાસી સમસ્ત શ્રીહરિભક્તો ત્યાં આવીને સપરિવાર તેમની
પરિચર્યામાં તત્પર થઈ રહ્યા ॥૩૮॥ નથ્યુરામ હેમતરામ ગણપતરામ પ્રમુખ

વતઃ સેવામકુર્વત મુદાન્વિતાઃ ॥૩૯॥ હીરચન્દ્રો વહ્નિચરો લાલગુ-
પ્તશ્ચ માણિકઃ । દામોદરાદયો, વૈશ્યા ભક્તા પર્યચરંશ્ચ તમ્ ॥૪૦॥
ગજા રેવા ચ દીપાલિલક્ષ્મીઃ શ્યામા શિવાદયઃ । યોપિતો ભક્તિમ-
ત્યસ્તમસેવન્ત યથોચિતમ્ ॥૪૧॥ અન્યે સહસ્રશઃ પૌરાસ્તદ્દર્શનસ-
મુત્સુકાઃ । વહિરભ્યેત્ય તં દૃષ્ટ્વા પ્રાપુઃ પરમનિર્વૃત્તિમ્ ॥૪૨॥ આતિ-
થ્યં વિદ્યુસ્તસ્ય યથાહં સાનુગસ્ય તે । તમુપેત્યાનન્દમુનિર્નત્વા સ્વં
વૃત્તમાહ ચ ॥૪૩॥ દ્વાદશ્યાં પારણાં કૃત્વા પ્રવિવેશ પુરં હરિઃ ।
પ્રાર્થ્યમાન, પોરમકૈરશ્વમારુહ્ય ભૂપિતમ્ ॥૪૪॥ પુરત પાર્શ્વતસ્તસ્ય
પૃષ્ઠતશ્ચ સહસ્રશઃ । શતશો યૂથશશ્ચેરુસ્તદા ભક્તજના નૃપ ॥૪૫॥
નેદુર્દુન્દુભયસ્તત્ર વાઘ્યાનિ વિવિધાનિ ચ । ગાયકાશ્ચ જગુર્દૃષ્ટા

ભક્ત આશ્મણો બહુ હર્ષથી ભગવાનની સાક્ષાત્ સેવાપરાયણ થઇ રહ્યા ॥૩૯॥
હીરાચંદ્ર બેચરદાસ લાલદાસ માણુકલાલ દામોદરદાસ વિગેરે વૈશ્યવર્ણના
હરિભક્તો યથોચિત ભગવાનની પરિચર્યાપરાયણ થઇ રહ્યા ॥૪૦॥ ગજા રેવા
દીવાળી લક્ષ્મી શ્યામા શિવા આદિક અબળાઓ યથામર્્યાદા ભક્તિથી
ભગવાનની સેવામા તત્પર થઇ રહી ॥૪૧॥ તેથી ખીજા હબરો હબર
પુરવાસી લોકો ભગવાનના દર્શન કરવામા ઉત્કટ ઉત્કટ પામીને, પુર-
થી બહાર વર્તતા તેમના નિવાસસ્થાને આવીને તેમનાં લાવથી દર્શન
કરી પ્રણામ કરી પરમ આનંદ પામ્યા ॥૪૨॥ પુરવાસી સર્વકોઈ હરિ-
ભક્તો અનુયાયિજનોએ સહિત શ્રીહરિનુ યથોચિત આતિથ્ય કરવા લાગ્યા
આનંદાનંદમુનિએ શ્રીહરિની સમીપે આવીને સાદાગ પ્રણામ કરીને પોતાનુ
સમસ્ત વૃત્તાંત નિવેદન કર્યું ॥૪૩॥ અનંતર શ્રીનગરનિવાસિ ભક્તજનોએ
પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન શ્રીહરિએ દ્વાદશીએ પારણા કરીને, નૃપુરાદિ નાના
વિધ આભરણોવડે અલકૃત કરેલા અશ્વઉપર બેસીને સુર્ગરદેશની રાજ-
ધાની શ્રીનગરીમા પ્રવેશ કર્યો ॥૪૪॥ હે નૃપ ! તે સમયે હબરોહબર હરિ-
જનો તે શ્રીહરિની આગળ પાછળ અને બન્ને બાલુએ સંઘથી દિડતા હતા
॥૪૫॥ તે અવસરમા ત્યાં દુન્દુભિએ (નગારો) વાજતી હતી તથા તાસાં
વિગેરે વિવિધ વાજીઓ વાજતા હતા. ઉત્તમ ગાયકો પ્રહર્ષ પામીને તે ભગ

ગુણાંસ્તસ્યૈવ સુસ્વરમ્ ॥૪૬॥ સહસ્રશો યાન્નિકાશ્ચ વન્ધુકીધૂન્ક-
તીર્મુહુઃ । કુર્વન્તઃ પુરતશ્ચેર્યદ્દનાનાવિધાયુધાઃ ॥૪૭॥ નિશમ્ય
પૌરાસ્તમુદારકીર્તૈ પુરં પ્રવિષ્ઠં સહ ભક્તસદ્ભૈઃ । સસમ્ભ્રમં ત્યક્તસ-
મસ્તકાર્યા દ્રોણિઃસરન્તિ સ્વ ઘર્હિર્ઘૃહેભ્યઃ ॥૪૮॥ તદ્દર્શનાત્યુત્સુક-
માનસાસ્તે વિહાય માર્ગં કૃતપક્લિબન્ધાઃ । પરસ્પરાંસાર્પિતવાહવસ્તં
પ્રતીક્ષમાણા અભયભરેશ ! ॥૪૯॥ નિશમ્ય વાદિનિનાદમુચૈસ્તદા-
ગમાશૈરુનિયદ્દનેત્રાઃ । પ્રદર્શયન્તઃ કરસંજ્ઞયેશં દૂરાદપિ પ્રાગ્ગલયઃ
પ્રણેમુઃ ॥૫૦॥ સિતાતપત્રેણ ચ ચામરાભ્યાં સ રાજચિહ્નેન વિરાજ-
માનઃ । પુરં દદર્શાદ્ધૃતભૂરિશેખં હરિર્હરન્ નાગરમાનસાનિ ॥૫૧॥
સુગન્ધિતોયૈશ્ચ મદૈર્ગજાનાં સંસિક્તઘણ્ટાપથચત્વરં ચ । સમઙ્ગલ-

વાનના ગુણોને મધુર સ્વરથી ગાતા હતા ॥૪૬॥ પોતાને શરીરે અનેકવિધ
શક્તિ આદિક આયુધો બાંધી રહેલા અને યત્રમય બંધુક આદિકને ધારી
રહેલા રાજભટ્ટો બન્ધુકોના બહુ બહારો વારવાર કરતા થકા ભગવાનની
આગળ આવતા હતા ॥૪૭॥ પુરવાસી લોકો તે ઉદારકીર્તિ શ્રીહરિને ભક્ત-
જનસંમાજ સાથે પુરમાં પ્રવિષ્ઠ થએલા સાલગીને, સત્વર સર્વ કાર્યનો
આરભ પરિત્યાગ કરી દધને જલદી પોત પોતાના ઘરો થકી બહાર નીકળી
આયા ॥૪૮॥ હે નરેશ ! તેઓ બહાર નીકળીને ક્ષણ ભગવાનને જવાનો
માર્ગ નહિ રોકીને, માર્ગની બન્નેય બાજુમાં પક્ષિબંધ ઉભા રહીને, ભગવાનના
દર્શન કરવામાં બહુ ઉત્સાહવાળા મન હોવાથી એક બીજાના ખભા ઉપર
હાથ મુકીને પુરમાં પધારતા ભગવાનના દર્શનનીજ એક રાહ જોઇ ઉભા
રહ્યા ॥૪૯॥ તે આ પુરજનો વાજનોનો ઘણો ઘાટો મોટો ઘોષ થતો
સાંભળીને, ભગવાનને આવવાની દિશા તરફજ એકાચ નેત્રવૃત્તિ જોડી
દધને, પોતપોતાના હસ્તની સંજ્ઞાથીજ આવતા ભગવાનને પરસ્પર પ્રદર્શા
વતા થકા દૂરથીજ એ હાથ જોડીને પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૫૦॥ અનંતર
તેતે પરિજનોએ પરિચર્યા કરાતા, રાજચિહ્ન એત છત્ર અને ચામરોવડે
વિરાજમાન, બેનારા નાગરિક લોકોના અનને પોતાના દિવ્ય તેજોવૈભવથી
આકર્ષણ કરતા એવા શ્રીહરિ ભગવાને અદ્ભુત અધિક શોભાએ સંપૂર્ણ

દ્રવ્યસુવર્ણકુમ્ભરમ્ભાદિભિઃ પ્રાક્ષણદર્શનીયમ્ ॥૫૨॥ અર્કોઽનુચ-
 ષ્ઠત્પૃથુસૌધપક્ષિથિયૈવ નાકભ્રમકૃત્સુરાણામ્ । વિરાજિતં ચાગુ-
 રુધૂપદીપૈર્ધ્વજૈઃ પતાકાભિરિવાદ્યત્સ્વમ્ ॥૫૩॥ તં સમ્પ્રવિષ્ટં
 સુમનોહરાક્ષં પૂર્ણેન્દુકાન્તં મિતહાસવક્રમ્ । સ્વર્ણાતપત્રેણ ચ
 ચામરાભ્યાં રાજશ્રિયં સન્દદદ્ગુર્જનાસ્તે ॥૫૪॥ આરુહ્ય હર્મ્યાણિ
 પુરાક્ષનાશ્ચ ત્યક્તાન્યકાર્યાઃ સહસાતિહર્ષાત્ । વ્યત્યસ્તવસ્ત્રા-

એવું શ્રીનગર (અમદાવાદ) બેયું ॥૫૧॥ (શ્રીનગરને વર્ણવે છે—) તે
 સમયે તે નગર ભગવાનના નગરપ્રવેશ મહોત્સવની સંભાવના કરતા નગર-
 જનોએ અતિશય અલંકૃત કર્યું હતું. જેમાં રાજમાર્ગો અને ચત્વરો-
 ચોક આંગણાં ગંધોદકવડે અને મત્ત ગજના મદનજળવડે છાંટી દીધાં હતાં.
 તથા નાલીયેર આમ્રપક્ષવ આદિક મંગળદ્રવ્યોએ યુક્ત એવા સુવર્ણ-
 કળશો અને કેળના થાંભલા વિગેરેવડે સમલંકૃત કરેલાં ભવનનાં આંગણાં
 દર્શનીય બનાવ્યાં હતાં, એ રીતે પોતાના પુરપ્રવેશ મહોત્સવસમયે સમલં-
 કૃત તે શ્રીપુર શ્રીહરિએ બેયું ॥૫૨॥ વળી સૂર્યના કિરણોવડે ચળકતી
 ઉચ્ચત હવેલીઓની લાઇનોની અતિશય શોભાને લીધે દેવોને પણ ‘આ
 આપણો સ્વર્ગલોક છે કે શું!’ એવી ભ્રાંતિને ઉપભવનાઈ, ચોમેર અગર-
 ધૂપો અને દીપો આરોપેલા હોવાથી બહુ સુરભિ અને સમુજ્જવળપણે
 વિરાજમાન, મહાધ્વજ મહાપતાકાઓવડે તેના અંચળો (છેડાના લાગો)
 પવને હલાવેલા હોવાથી બાહ્યે પોતાને બોલાવતું હોય ને શું? એમ રહેલું
 તે શ્રીનગર શ્રીહરિએ બેયું ॥૫૩॥ આવા પુરમાં પ્રવિષ્ટ થએલા, સર્વના
 મનોનયનને હરનારા દિવ્ય અવથવોના દેખાવવાળા, પૂર્ણચંદ્રવત્ સર્વ-
 જનોને આહ્વાદ આપનારા, મંદહાસવડે મધુર મુખમળવાળા, સુવર્ણમય
 છત્ર (તે ક્ષણમાં રાત્રીએ મોકલેલા) અને ચામરોવડે મહારાત્નની શોભાને
 પામી રહેલા એવા તે ભગવાનનાં તે સર્વ કોઈ નગરજનોએ આનંદથી
 દર્શન કર્યા ॥૫૪॥ તે સમયે નગરની નારીઓ બીજાં બધાં કાર્યોને તત્ક્ષણ
 ત્યાગ કરીને, ભગવાનના દર્શનની તીવ્ર ત્વરાને લીધે વસ્ત્ર વિબૂષણોને
 વિપરીતપણે જેમનેમ પહેરી લઈને, પ્રદર્શવેગથી હવેલીઓના ઉપજા માળ

મરણા ગવાક્ષસ્થિરેક્ષણૈસ્તં પપુરાનમન્યઃ ॥૫૫॥ નાનોપહારૈર્વ-
ણિજોડિતિહર્પાત્સસ્માનનં તસ્ય ચ તત્ર તત્ર । સમાચરન્નુજિજ્ઞતપણ્ય-
કાર્યા ભાવેન ભક્તા ઇવ ભક્તિનમ્રાઃ ॥૫૬॥ વિપ્રાશ્ચ તં સાક્ષતચન્દ-
નેન પુણ્યૈઃ સહારૈરભિવાદનૈશ્ચ । સમર્ચયામાસુરુદારમાવા ઉચૈશ્ચ
સામાનિ જગુઃ સુકળ્ઠાઃ ॥૫૭॥ સસ્માનયન્ પૌરજનાન્ યથાહ
વદ્ધાક્ષલીન્ સ્વાનનદત્તનેત્રાન્ । સ્વામી નવાવાસમુપેત્ય રાજંસ્તતઃ
શનૈરુત્તરતિ સ્વ વાહાત્ ॥૫૮॥ ગૃહીત્વાથાનન્દમુનેઃ પાર્ણિ પાણૌ સ
સર્વતઃ । અપદ્યન્મન્દિરં નૂત્તં શિલ્પિનઃ પ્રશશંસ ચ ॥૫૯॥ તતો

ઉપર ચઢીને જળીયામાં નિશ્ચળ નેત્રવૃત્તિવાળી થઈને, તે નેત્રોથી બહુ
નમતી થઈ તે ભગવાનને પાન કરવા લાગી, એટલે ભક્તિભાવને
જણાવનારા નેત્રોથી ભગવાનને નમતી (નમ્ર ભાવવાળી) હોય એમ
તેમના દિવ્ય અવયવોની શોભાને અનુભવ કરવા લાગી. અથવા હાથ
જોડીને નમસ્કાર કરતી થઈ નેત્રોવડે ભગવાનને પાન કરવા લાગી.
અથવા હવેલીઓ બહુ ઉચી હોવાથી નીચી નમીને નેત્રોવડે જોવા લાગી
॥૫૫॥ રસ્તામાં તેને બહારોમાં વ્યાપારીઓએ પોતાનો વેચાતું
જેવા દેવાનો બધો વ્યાપાર પરિત્યાગ કરીને (હડતાળ પાડીને) નાના-
વિધ ઉપચારોવડે ભક્તિપૂર્વક પ્રહર્ષથી તે ભગવાનનું ભારે સન્માન,
બહુકાળથી તેમના ચરણનો સમાશ્રય પામી રહેલા જનોજ જેમ કરે
એમ કર્યું ॥૫૬॥ વળી વિપ્રોએ તે સમયે ભગવાનવિષે મહાભાવવાળા
થઈ ઉચ્ચ મંથુર સ્વરથી બૃહદ્રથતરાદિ સામોને ગાતા થકા અક્ષત-
સહિત ચંદન, પુષ્પહાર અને પ્રણામાદિક ઉપચારોવડે તે ભગવાનની
ભારે પૂજા કરી ॥૫૭॥ પછી સર્વસ્વામી શ્રીહરિ એ હાથ જોડીને
ઉભા રહેલા, પોતાના મુખકમળની સન્મુખ એકાથ દૃષ્ટિ રાખી રહેલા,
ભક્તિભારથી અતિનમ્ર ગાત્રવાળા એવા તે પુરવાસી જનોને યથાયોગ્ય
સન્માન કરતા થકા નવાવાસ નામની પોળને (શેરી) પામીને ઘોડા
થકા ધીમે રહીને ઉતર્યા ॥૫૮॥ અનંતર આનંદાનંદમુનિના હસ્તને પોતાના
હસ્તથી ઝાલીને ભગવાને તે નવીન મંદિર ચોમેર ફરીને જોયું. જોઈને

મુદ્દર્તે તત્રાસૌ ન્યપીદદ્ધક્તમણ્ડલે । પ્રાહેદેદ્દગ્મન્દિરંતુ જાતં નારા-
યણેચ્છયા ॥૬૦॥ પ્રતિષ્ઠાવિધિનિષ્ણાતાન્ વિપ્રાન્ પૃથ્વાથ સર્વદાઃ ।
આહારયામાસ શુભાનુપહારાંશ્ચ નાગરૈઃ ॥૬૧॥ તતઃ સ્વસ્થાનમભ્યેત્ય
નિપસાદોચ્ચ આસને । તદ્દર્શનાર્થમાજગ્મુઃ સાયાદ્દે ચ પુરૌઋસઃ
॥૬૨॥ દર્શનં તસ્ય કર્તું ચ પ્રત્યહં તત્પુરાધિપઃ । આયાચ્ચ પ્રાજ્ઞલિ-
સ્તસ્થૌ પુરતસ્તસ્ય દાસવત્ ॥૬૩॥ નૃપં સ માનયામાસ યથાહં
સોઽપિ તં તથા । ભૂમિદાનગુણં તસ્ય પ્રશદાંસ હરિસ્તદા ॥૬૪॥
યત્તે કાર્યં ભવેત્તન્મે વાચ્યં દાસોઽસિ તે પ્રભો ! । ઇત્યુક્ત્વા ચ
તમાનમ્ય નૃપતિઃ સ્વાલયં યયૌ ॥૬૫॥ નામસંકીર્તનં છત્વા તતઃ

પ્રસન્ન અધને શિટિપગ્ગોની બહુ પ્રશસા કરી ॥૬૫॥ તે પછી શ્રીહરિ મહિ-
રના સમીપ પ્રદેશમાં બ્રહ્મજનમુળના મધ્યમાં મુદ્દર્તમાત્ર બેસીને એમ
ઓદ્યા કે-આ શ્રીનગરમાં આવું રમણીય મહિરતો શ્રીનારાયણના સંકટપ-
થી જ થયું છે (નહિ તો ન થાય) ॥૬૦॥ એમ કહીને ભગવાને ભગવત્પ્ર-
તિષ્ઠાવિધિમાં પ્રવીણ એવા પ્રાણુગોવિંદ પ્રમુખ વિપ્રોને પુછીને તેમણે
કહેલી પ્રતિષ્ઠાપયોગી ઉત્તમ સમથ સામગ્રી તે નાગરિક ભક્તલોકો પાસે
મળાવરાવી ॥૬૧॥ ત્યાર પછી ભગવાન શ્રીહરિ નગરથી બહાર વર્તતા
પોતાના નિવાસસ્થાનને પામીને અત્યુન્નત આસન (પાટ) ઉપર બેઠા દ્વાદ-
શીના સાયાહસમયે તેમનાં દર્શન કરવા પુરવાસી જનો (હાથમાં વિવિધ
લેટ સામગ્રી લઈને) આવ્યા ॥૬૨॥ તે પુરના અધિપ (કલેક્ટર) પણ તેમનાં
દર્શન કરવા સાયસમયે આવ્યા. આવીને પ્રણામ કરીને તેમની આગળ
હાથ બેડીને દાસની પેઠે ઉભા રહ્યા ॥૬૩॥ પછી તે ભગવાને તે નૃપતિને
યથાયોગ્ય માન આપ્યું અને તેમના મહિરમાટે ભૂમિઅર્પણરૂપ ઉપકારની
પ્રશસા કરી તે નૃપતિએ પણ તે ભગવાનને યથાયોગ્ય માન આર્પણપૂર્વક
કહ્યું કે-આર્પણે જે કોઈપણ કામકાજ હોય તે મને આજ્ઞા કરવી ! તે હું કરવા
તૈયાર છું. હે પ્રભો !) 'આ આપનો દાસ છે' એમ આપે બાણવું. એમ
કહીને તે શર્જા ભગવાનને પ્રણામ કરીને પોતાને ઉતારે ગયા ॥૬૪-૬૫॥
પછી સત્તાપતિ શ્રીહરિએ ભગવાનનું નામસંકીર્તન કરીને, સર્વ પુરજનોને

કૃષ્ણસ્ય સત્પતિ । પૌરાન્ વિસૃજ્ય સ્વાવાસે વિધિં સાન્ધ્યં સમાચરત્
 ॥૬૬॥ સમાયાં પ્રત્યહં તસ્ય માહાત્મ્યં પૂર્તકર્મણ । ચદતસ્તત્ર પદ્
 ઘસ્યા વ્યતીયુર્નૃપસત્તમ ! ॥૬૭॥ ચાદિનઘોપેવિવિધેશ્ચ ગીતે.
 સકૌતુકં સ્વસ્વગૃહાંશ્ચ નીત્યા । પૌરા પ્રમું તં વિનિધોપચારૈઃ
 સમ્પૂજયામાસુરવાસકામાં ॥૬૮॥ સન્તોષયન્સર્વજનાન્ હરિશ્ચ
 તદર્પિતં પત્રમપિ સ્વદોષ્ણા । ગૃહાન્ સ ચૈ સ્વાશ્રિતજીવવૃન્દં
 સંસ્થાપયામાસ ચ ધર્મમાર્ગે ॥૬૯॥ નાનાગ્રામપુરેભ્યશ્ચ પુંસાં
 સ્ત્રીણાં ચ સર્વેત. । આજન્મુક્તત્ર યૂથાનિ દ્રઢું તમનુવાસરમ્
 ॥૭૦॥ દ્વિતીયાયાં તુ ભગવાન્ પ્રતિષ્ઠાવિધિસિદ્ધયે । પૂર્વાવાસે
 નવાવાસે સ્વાવાસમકુરોત્પુરે ॥૭૧॥ વિધિશ્ચ ગ્રાહણાસ્તત્ર સ્વસ્તિ

નગરમા જવાની આજ્ઞા આપીને, પોતાના ઉતારામા આવીને પોતે સાય-
 સધ્યોચિત વિરિ કર્યો ॥૬૬॥ હે નૃપસત્તમ ! સભામા ભગવન્-મદિરાદિ
 કરાવાશ્ચ પૂર્તકર્મણુ માહાત્મ્ય પ્રતિદિન વિશેષપણે નિરૂપણુ કરતા તે
 ભગવાનને છ દિવસો ત્યા (પુર થકી બહાર નિવાસમા) વ્રીતિ ગયા ॥૬૭॥
 તેજ દિવસોમા ભગવાનને વિનિધ વાણગ્રોષો અને વિવિધ ગીતોની સાથે
 (વાજતે ગાજતે) બહુ ઉત્સાહથી પૌરભક્તો પોતપોતાને ઘેર પધરાવીને,
 નાનાવિધ ઉપચારોવડે પરા ભક્તિથી તેમનુ પૂજન કરીને સપૂર્ણ મનોરથ
 વાળા થયા ॥૬૮॥ ત્યારે ભગવાન્ પણ 'આ સધન છે, આ નિર્ધન છે'
 એવો વિભાગ કર્યા નિના જે ભાવબીના હૃદયવાળા હતા તે સર્વકોષને આનં
 દિત કરવા તેમણે અર્પેલા પત્રને પણ સાક્ષાત્ હાથવડે ગ્રેમથી સ્વીકારતા થકા
 સર્વકોષને ધર્મમાર્ગમા સસ્થાપન કરવાપરાયણુ થયા ॥૬૯॥ નાનાગ્રામો થકી
 તથા નાનાનગરો થકી ભગવાનના ચરણુકમળના દર્શને કરવાની ઉત્કટ ઉત્ક-
 ઠાથી પુરૂષો અને સ્ત્રીઓના વૃદ્ધો પ્રતિદિન શ્રીનગરમા આવતા હતા ॥૭૦॥
 ભગવાન શ્રીહરિએ દ્વિતીયાને દિવસે તો આવને દિવસે કરવામા આવનાર
 દેવપ્રતિષ્ઠાવિવિની સિદ્ધિ માટે પોતે પૂર્વે જ્યા નિવાસ કર્યો હતો એવા,
 પુરની અદર વર્તેલા નવાવાસમા નિવાસ કર્યો ॥૭૧॥ અનંતર વિધિશ
 વિગ્રોએ ભગવાનની, અનુજ્ઞાથી પ્રતિષ્ઠાને પૂર્વદિનેજ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વક

વાચનપૂર્વકમ્ । કૃત્વા ગ્રહમયં ચતુઃ પૂર્વેઽહધેવાધિવાસનમ્ ॥૭૨॥
 તૃતીયાયાં મળડલેષુ દર્શનીયેષુ વેદિકા. । અદ્વગ્રધાનદેવાનામર્ચન
 તમકારયન્ ॥૭૩॥ નરનારાયણસ્યાથ પ્રતિષ્ઠા તે યથાવિધિ ।
 કારયિત્વા મહાપૂજાં વેદમન્ત્રૈરકારયન્ ॥૭૪॥ ગીતવાદિપ્રતિષ્ઠાપો
 દ્વિજાનાં પ્રહ્લ્લઘોપયુક્ । સકલા વ્યાનશે કાષ્ઠાસ્તાલિકાધ્વનિના
 તદા ॥૭૫॥ નીરાજનં હરિ કૃત્વા નરનારાયણસ્ય ચ । મુહૂર્તમીક્ષ
 માણસ્ત તસ્યૌ તત્પુરત્ સ્થિરઃ ॥૭૬॥ તન્મૂર્તિયુગલં તર્હિ ભૂરિ
 તેજોમય જના । સર્વેઽપિ દૃષ્ટ્વા પરમં વિસ્મય લેભિરે નૃપ ! ॥૭૭॥
 તં નત્વા વહિરેત્યાથ હવિર્મિ સકલાન્ સુરાન્ । તર્પયિત્વા

ગ્રહમખ કરીને, પ્રતિષ્ઠાના અગભૂત અધિવાસનાદિ કર્મ પણુ કર્યુ ॥૭૨॥
 પછી સંવત ૧૮૭૮ ના ફાલ્ગુન શુકલ તૃતીયા તિથિએ પ્રાત કાળે વૈદિક
 પ્રાણગોવિંદપ્રમુખ વિપ્રોએ રમણીય મંડળોમા, યથાવિધિ, અગદેવતાઓ
 અને પ્રધાનદેવતાઓનુ અર્ચન શ્રીહરિપાસે કરાવ્યુ ॥૭૩॥ તે પછી તે
 વૈદિક વિપ્રોએ નરનારાયણની પ્રતિષ્ઠા યથાવિધિ કરાવીને પછી તેમની
 મહાપૂજા વૈદિક મનોવડે શ્રીહરિપાસે કરાવી ॥૭૪॥ તે સમયે વૈદિક
 વિપ્રોએ ઉચ્ચારણુ કરેલા વેદમનોના ઘોષે સહિત અને લક્ષ્મણનોએ
 કરેલા હસ્તતાળના ધ્વનિએ સહિત એવો ગીતવાદિનો ઘણો ઘોષ સમસ્ત
 દિશાઓમા વ્યાપી ગયો ॥૭૫॥ પછી ભગવાન્ શ્રીહરિ પ્રતિષ્ઠા કરેલા
 તે શ્રીનરનારાયણની સ્વયં મહાઆરતી કરીને, મુહૂર્તપર્યંત એકાચ દક્ષિથી
 તે અચાંદ્રિપ નરનારાયણને નિરીક્ષણુ કરતાયક સ્થિરવૃત્તિવાળા થકુ તેમની
 સન્મુખ ઉભા રહ્યા ॥૭૬॥ હે નૃપ ! તે સમયે તે બન્ને અર્ચામૂર્તિઓ
 સાક્ષાત્ પોતાનાં રૂપથી પ્રાહુર્ભવી હોય એમ નિરવધિ તેભેમય નિહાળીને
 સર્વકોઈ પણુ જનો પરમ વિસ્મય પામી ગયા ॥૭૭॥ એ રીતે ભગવાન્
 સ્વસ્વરૂપનુ સાન્નિધ્ય ને તેભેવિશેષ લક્ષણથી લક્ષ થાયછે તેને તેમા આવી
 ભાવ કરાવીને તે પછી તે પ્રતિમારૂપ શ્રીનરનારાયણુદેવને સાધાગ પ્રણામ
 કરીને, મદિર થકી બહાર મંડપમા આવીને તે વરેલા વિપ્રોપાસે પ્રતિષ્ઠાવિ
 થિના અગભૂત સર્વ દેવોને ઘુતાદિ દુતદ્રવ્યોવડે તૃપ્ત (અગ્રિમા તે તે દેવના

દ્વિજવરેઃ પૂર્ણાહુતિમજૂહવત્ ॥૭૮॥ કર્માચાર્યાય ચ તતો દક્ષિણાં
તદભીષિતામ્ । ઋત્વિગ્ભ્યશ્ચ હરિઃ પ્રાદાદ્વિપ્રેભ્યો ભૂયસીમપિ
॥૭૯॥ તત આરુહ્યોચ્ચપીઠં જનસંજ્ઞાનનેકશઃ । કિશ્ચિદ્વિવશ્ચુરકરોત્
તૂર્ણાં તાન્ કરસંજ્ઞયા ॥૮૦॥ તદૈવ મૌનમાલમ્બ્ય સ્થાનનાર્પિત-
દષ્ટિષુ । સ્થિતેષુ તેષુ સર્વેષુ સ ઝઘ્ઘૈકકરોઽવ્રવીત્ ॥૮૧॥ શ્રીના-
રાયણમુનિરુવાચ—સર્વે શ્રુણ્વન્તુ મદ્વાન્યં જના ! વચ્મિ હિતં હિ
વઃ । અસ્માકમિષ્ટદેવોઽસ્તિ શ્રીકૃષ્ણઃ પુરુષોત્તમઃ ॥૮૨॥ તેજોમ-
ણ્ડલમધ્યસ્થો ગોલોકે યઃ સ एव हि । श्रेयसे सर्वभूतानां
પ્રાદુર્ભૂતોઽસ્તિ ભૂતલે ॥૮૩॥ ધર્મદેવેન મૂર્ત્યા ચ ધ્યાતોઽતિ-
દઢમક્તિતઃ । પ્રાદુર્ભૂતસ્તયોરદ્ભાદ્વિરૂપો વર્ણિવેપથૃત્ ॥૮૪॥

નામથી આહુતિ આપવાવડે અતિતૃપ્ત) કરીને, ભગવાને પૂર્ણાહુતિ કરાવી
॥૭૮॥ પછી પ્રતિષ્ઠાકર્મમા આચાર્યપદવિષે રહેલા પ્રાણુગોવિંદ વિપ્રને તેની
ધૃગ્ધા મુગ્ધા દક્ષિણા અને ઋત્વિગ્નેને કરેલા કરાવ મુગ્ધા દક્ષિણા અને
બીજા પણ બહુ બ્રાહ્મણોને ઘણી દક્ષિણા ભગવાને આપી ॥૭૯॥ તદનંતર
સ્વયં મહામૂર્ત્ય સમુન્નત સિંહાસનમા સરાજમાન થઈ કાઠપણુ કહેવાની
ધૃગ્ધાથી, પ્રતિષ્ઠોત્સવના પ્રહર્ષને લીધે પરસ્પર બોલતા અનેક જનસંઘોનો
ચોમેર પ્રવૃદ્ધિ પામેલો જે કોલાહલશબ્દ તેને પ્રશમાવા માટે હસ્તસંસારવડે
સર્વને મૌનધારી કરી દીધા ॥૮૦॥ તેજ ક્ષણમાં સર્વક્રોધ જનો મૌનને
અવલખીને પોતાના મુખકમળ સન્મુખજ એકાગ્ર દષ્ટિ રાખીને સાવધાન
થઇને બેસી જતાં, ભગવાન શ્રીહરિ એક કરકમળ ઉચ્ચો કરીને બોલ્યા ॥૮૧॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે જનો ! તમો સર્વક્રોધ આ માટે વચન
સાવધ મન રાખી સાંભળો, કેમકે આ તમારા તમામનુ હિત હું કહું છું
જોયોકમાં અક્ષરનામના તેજોમણના મધ્યમા જે શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ
આપણા ધૃદેવ વિરાજે છે તેજ પોતે ભૂતળઉપર સર્વ જૂતોના શ્રેય-
માટે ધર્મપ્રજાપતિ અને તેમની મૂર્તિ નામની પત્નીએ અતિદઢ ભક્તિ-
પૂર્વક ધ્યાન કરતા તેમની ઉપર પ્રસન્ન થઇને તેમના અગ્ર થકી પ્રાદુર્ભાવ
પામતા નરનારાયણ એવાં બન્ને રૂપ ધારીને વર્ણિવેપરમણીય ધરાનળમા

વરદાનેન સન્તોષ્ય તૌ તતઃ શ્રેયસે નૃણામ્ । નરનારાયણા
 ય્યોઽસૌ વદરીવનમાગમત્ ॥૮૫॥ કર્મભૂમૌ ભારતેઽન્ન મનુષ્યાણાં
 સ્વસંશ્રયમ્ । પ્રાપ્તાનાં ભુક્તિમુક્ત્યર્થં તપઃ કુર્ષન્વિરાજતે ॥૮૬॥
 ભૂમેર્મારાપનુત્યર્થં વ્રહ્માયેઃ પ્રાર્થિતઃસ તુ । શ્રીકૃષ્ણો યાદવકુલે
 રૂપયાઽઽવિર્ચભૂવ હ ॥૮૭॥ નરોઽર્જુનાશ્ચયા જાતઃ કુરવશે
 સચ્ચા હરેઃ । તેનાર્જુનેન યુક્તોઽસૌ નરનારાયણ. સ્મૃત. ॥૮૮॥
 નરનારાયણ. સોઽયમન્ન સુસ્થાપિતો મયા । ભક્ત્યૈતસ્ય નૃણાં
 શ્રેયો ભવિષ્યતિ ન સંશય. ॥૮૯॥ નિયમેન કરિષ્યન્તિ પ્રત્યહં
 યેઽસ્ય દર્શનમ્ । તે પ્રાપ્સ્યન્તિ જના નૂનં ભુક્તિં મુક્તિં ચ વાન્નિહિતામ્
 ॥૯૦॥ સેવનાદસ્ય પુનાર્થી પુત્રં પ્રાપ્સ્યતિ નિશ્ચિતમ્ । ધન ધનાર્થી

વિરાળે છે ॥૮૨-૮૪॥ તે ધર્મ ભૂતિને વાછિત વરદાનથી સતોષ પમાડીને
 પછી નરોના નિ શ્રેયસ માટે નરનારાયણ ભગવાન બદરીવનમા પધાર્યા
 ॥૮૫॥ કર્મોનુ વિલગ્ન વિના કૃણ આપનારા આ ભરતખડમા પોતાના ચરણના
 સમાશ્રયને પામેલા મનુષ્યોના ભોગભોક્ષની સિદ્ધિમાટે સ્વય તપશ્ચર્યા
 આચરતા થકા અઘાપિ બદરીકાશ્રમમા વિરાળે છે ॥૮૬॥ હે જના !
 એજ બદરીપતિ નારાયણરૂપ ધારી રહેલા ગોલોકાક્ષરધામવાસી શ્રીકૃષ્ણ
 પુરૂષોત્તમ ભગવાન બ્રહ્માદિ દેવોએ પ્રાર્થના કરતા ભૂમિનો ભાર ઉતારવા
 યાદવકુળમા કૃપાથી આવિર્ભાવ પામ્યા ॥૮૭॥ અને નારાયણના સખા તે
 નરકુરુઓત્તા વશમા અર્જુનનામથી પ્રકટ થયા માટેજ તે અર્જુને યુક્ત આ
 યદુનદન શ્રીકૃષ્ણ નરનારાયણ નામથી કહ્યા છે ॥૮૮॥ તે આ નરનારાયણ
 (પ્રતિમારૂપ) મે હાલમા આ મદિરમા પધરાવ્યા છે એમનેવિષે અનન્ય
 લક્ષિ કરવાથી સર્વે જનોનુ શ્રેય થશે એમા સંશય નથી 'આ તો અર્ચ્યા
 ભૂતિ છે' એમ જાણીને તેમના થકી તેમનો ભેદ ન સમજવો, કેમકે એજ
 આમા પોતાના રૂપથી વિરાળમાન છે ॥૮૯॥ જે જનો આ શ્રીનરનારાયણના
 દર્શન પ્રતિદિન નિયમથી કરશે તેઓ આ લોકમા ભોગમુખને પામીને પગ
 લોકમા નિષ્ઠે નિ શ્રેયસમુખને પામશે ॥૯૦॥ આ શ્રીનરનારાયણના લક્ષિ
 પૂર્વક કરેલા સેવનથી પુનાર્થી પુત્રને, ધનાર્થી ધનને, વિદ્યાર્થી વિદ્યાને

વિદ્યાર્થી વિદ્યાં કામં ચ કામુકઃ ॥૧૧॥ ઇત્યારાધનાદિચ્છા
 સર્વા પૂર્ણા ભવિષ્યતિ । નિષ્કામાઃ સેવનાદસ્ય તરિપ્યન્તિ ભવા-
 મ્બુધિમ્ ॥૧૨॥ શ્રીમદ્ભાગવતાદીનાં સચ્છાસ્ત્રાણાં તુ યે બુધાઃ ।
 કરિપ્યન્તિ પુરશ્ચર્યાં ગાયત્ર્યા વાસ્ય મન્દિરે ॥૧૩॥ સર્વે મનો-
 રથાસ્તેષાં સફલા ભાવિનઃ કિલ । રૂઢ લોકે પરસિન્વા
 તેષાં ન્યૂનં ન કિશ્ચન ॥૧૪॥ ઉત્તરાફલ્ગુનીકક્ષે ફાલ્ગુને
 માસિર્દર્શનમ્ । દેશાન્તરસ્થૈરપ્યેત્ય કાર્યમસ્યાશ્ચિલાર્થદમ્ ॥૧૫॥
 મુવત ઉવાચ—ઇત્યાકર્ણ્ય હરેર્વાન્યં જનાઃ પ્રાજ્ઞલયો નૃપ ! ।
 તથેતિ જગૃહઃ સર્વે ચક્રુઃ કૃષ્ણેક્ષણં તતઃ ॥૧૬॥ વિપ્રાંશ્ચ
 ભોજ્યૈઃ સ સહસ્રશોઽથ તદીપ્સિતૈસ્તોપયતિ સ્મ તત્ર । દાનૈ-
 રનેકૈરપિ દક્ષિણાભિર્વહ્નયદેવો ભગવાનુદારઃ ॥૧૭॥ અનેક-

અને કામાર્થી કામને નિશ્ચે પામશે, (જેને જે ઇચ્છે તે તેને પામશે) ॥૬૧॥
 એમનાજ આરાધનથી સર્વ સંકલ્પ સંપૂર્ણ થશે સર્વ કામોને ત્યાગ કરીને
 અનન્યભક્તિથી એમનુ સેવન કરનારા જનો સંસારસાગરને તરી જશે
 ॥૬૨॥ જે બુધજનો શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સંપ્રદાયની અથવા ગાયત્રી આદિકની
 પુરશ્ચર્યાને આ મન્દિરમાં કરશે તેમનું અખિલ અભીષ્ટ આલોક પર-
 લોકમાં જલદી નિશ્ચે સિદ્ધ થશે. તેમને મનોરથોમાં કાંઈપણ ન્યૂન રહેશે
 નહિ ॥૬૩-૬૪॥ ફાલ્ગુન માસમાં ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્રમાં (કરવાના
 પુન્યહોત્સવને દિવસે) દેશાંતરમાં રહેનાર પણ જનોએ અહીં આવીને
 આ નરનારાયણનુ દર્શન કરવુ તેથી અખિલ અર્થની સિદ્ધિ થાય ॥૬૫॥

મુવતઃપિ કહે છે—હે નૃપ ! આવું ભગવાનનુ તે વચન સાંભળીને
 સર્વ ભક્તજનો એ હાથ જોડીને ‘જેમ તમો કહો છો તેમ અમો કરીશું’
 એમ કહીને તેઓએ તેમનુ વચન મસ્તકે પ્રતિથલ કર્યું. એમ તેમનું
 વચન પ્રતિથલ કરીને શ્રીનરનારાયણ અર્ચારૂપ કૃષ્ણના દર્શન ભક્તિથી કર્યા
 ॥૬૬॥ અનંતર તે દિવસે પ્રતિષ્ઠામહોત્સવને અતે હજારોહજાર આશ્રયોને
 તેમને ઇપ્સિત ભોજનોવડે, વિવિધ દાનોવડે અને પૂર્ણ દક્ષિણાઓવડે તે
 આ મહોદાર બ્રહ્મણ્યદેવ (આશ્રયોના હિતપરાયણ દેવ) ભગવાન શ્રીહરિએ

દેશેભ્ય ઉપાગતાનાં ઘૃન્દૈર્નરાણામપિ યોપિતાં ચ । વાદિત્રગીતધ્વનિ-
નાદિતાશેઃ સુસકુલં તન્નગર તદાસીત્ ॥૧૮॥ સ્વાવાસમેત્ય સ તતો
નગરોપરુઢે સ્નાત્વા સ્વસોદરનિવેશન આશ રાત્રૌ । ચને તતશ્ચતુ
રર્શતિમપિ દ્વિજાનાં જ્ઞાતીંશ્ચ ભોજયિતુમેવ મનો મહાત્મા ॥૧૯॥
તતોડપરેદ્યુ. સકલાન્ સ પૌરાનાગન્તુકાંશ્ચાલિલવિપ્રસદ્ધાન્ ।
સુભોજયામાસ પુરાદ્વહિસ્તત્સરોવર ચામિત આશુકારી ॥૨૦॥
યથેષ્ટસર્પિર્ગ્રહનોદિતાનાં ઘૃતપ્રિયાણાં નૃપ ! ગોર્જરાણામ્ । તત્રોત્સ
વોડમૂત્સુમદ્ધાન્ દ્વિજાનાં સયોપિતાં મૂરિ મુદાન્નતા ચૈ ॥૨૦૧॥
તાન્ભોજયિત્વાથ ચ દક્ષિણામિ. સ તોપયિત્વા ચ ગૃહાન્વિસૃજ્ય ।

સતુષ્ટ કર્યા ॥૨૦૭॥ તે સમયે અનેક દેશો થકી આવેલા નરોના વાદિત્ર
ઘોષોથી અને નારીઓના મધુર ગીતધ્વનિઓથી તે નગર વ્યાપ્ત થઇ ગયુ
અને તે નરનારીઓના સઘોએ કરીને તે નગર અતિસકુળ (ભારે ભીડ
વાળુ) થઇ ગયુ હતું ॥૨૦૮॥

તે પછી શ્રીહરિ નગર થકી બહાર નીકળ્યા વર્તતા પોતાના ઉતારાને
પામીને, સ્નાન કરીને પોતાના સહોદરના ઉતારામાં રાત્રિએ જમ્યા પછી
તે આ ઉદાર હૃદયવાળા ભગવાને આજ્ઞાઓના ચોરાશી જ્ઞાતિભેદને પણ
જમાડવાનો સકલ્પ કર્યો ॥૨૦૯॥ સકલ્પને અનુસારે બીજેજ દિવસે
તેટલા વિપ્રોના ભોજનમા પર્યાપ્ત સમય ભોજ્ય સામગ્રી જલદી તૈયાર
કરી તે આ જલદી કાર્યકારી (ભગવાનને સકલ્પ થકી બીજે લેશ વિલબળ
નથી) ભગવાને સર્વ પુરવાસી વિપ્રો અને આમાતરથી આવેલા વિપ્ર
સઘોને લાજ કાકરીયા સરોવરની ચોગરદમ જમાડ્યા ॥૨૦૦॥ હે નૃપ !
તે સમયે ‘યથેષ્ટ આ ઘૃત ચહણુ કરો ચહણુ કરો’ એમ શ્રીહરિએ પ્રેરણા
કરેલા, પુષ્કળ ઘૃતલક્ષણુમા પ્રીતિવાળા, ગુજરાત દેશના વિપ્રોને સ્ત્રીજનો
સાથે અત્યાનંદથી ગળાપર્યંત જમતા અતિમદાન્ ઉત્સવ (ભોજનાનંદ)
થયો હતો ॥૨૦૧॥ તે સર્વ વિપ્રોને બહુ જમાડીને પછી દક્ષિણાઓવડે
સતોષ પમાડીને તે સર્વેને પોતપોતાને ઘેર જવાની અનુજ્ઞા આપીને સ્વયં
ભગવાન્ આમત્રીઓના વૃદ્ધોની પક્તિઓવડે ચોમેર વ્યાપ્ત એવા બહારના

સતિન્તિહીરાજિપરિશ્રિતે સ્વે સુખં ન્યપીદદ્ધરિચ્ચપીઠે ॥૧૦૨॥
 પ્કસિન્નેવ દિવસે પૌરાશ્ચાન્યે સહસ્રશઃ । વ્રાહ્મણા ભોજિતાસ્તેને-
 ત્યાશ્ચર્યમમવદ્ધુનામ્ ॥૧૦૩॥ સર્વેપામપિ લોકાનાં તદાનન્દો મહા-
 નભૂત્ । આચાલવૃદ્ધં હિ જના જગુસ્તસ્યૈવ તદ્વશઃ ॥૧૦૪॥ પૂજો-
 ત્સવવ્યવસ્થાં ચ સમ્પ્રદાયાનુસારતઃ । પશ્ચમ્યાં કારયમાસ નર-
 નારાયણસ્ય સઃ ॥૧૦૫॥ તસિન્નેવ દિને ભુક્ત્વાપરાહ્ને સાનુગ-
 સ્તતઃ । નરનારાયણં નત્વા નિર્યયૌ સ સતાં પતિઃ ॥૧૦૬॥
 આનન્દિતાન્ સ્વેન મુદાનુયાતો નિવર્તયિત્વા પુરવાસિનોઽસૌ ।
 સાકં સ્વકીયાનુચરેરપાયાન્નારાયણો દુર્ગપુરં નરેશ ! ॥૧૦૭॥
 સંક્રતાન્વહુશ આત્મસંશ્રિતાન્ પુષ્પદોલમહદર્શનાય ચ । વીક્ષણેન

પ્રદેશમા સસ્થાપેલા પોતાના સમુચિત સિંહાસનમા સુખેથી વિરાજમાન
 થયા ॥૧૦૨॥ ભગવાન્ સ્વામિનારાયણે એકજ દિવસે હજારોહજાર પુર-
 વાસી વિગ્રો અને આગતુક અગણિત વિગ્રો જમાડી દીધા, એમ આ તો
 સર્વ ક્રોધ જનોને અત્યાશ્ચર્યકારી લાગ્યું કેમકે પૂર્વે તેનુ ક્યારેય પણ બન્યુ
 ન હતું તે સમયે સર્વ ક્રોધ જનોને આથી મહાન્ આનંદ ઉપજ્યો હતો
 આબાલવૃદ્ધ અધાય જનો તે ભગવાન્ સ્વામીનારાયણુનુ તે યશ (નરનારા
 યણુની પ્રતિષ્ઠા કરી અને એકજ દિવસે અનંત બ્રાહ્મણો જમાડ્યા તેરૂપ
 પ્રીતિ) માર્ગે માર્ગે સર્વ કાળ ગાવા લાગ્યા ॥૧૦૩-૧૦૪॥ અનંતર ભગવાને
 પંચમી તિથિએ પ્રતિદિન કરવાનો નરનારાયણુનો પૂજાપ્રકાર અને ઉત્સવ-
 પ્રકારની વ્યવસ્થા પોતાના ઉદ્ભવ સમ્રદાયને અનુસારે કરાવી ॥૧૦૫॥ તેજ
 દિવસે જમીને અપરાહ્ સમયે તે સતાપતિ શ્રીહરિ નરનારાયણુદેવને
 નમસ્કાર કરીને (ઉત્થાન પછી) પોતાના અનુયાયિવર્ગની સાથે અમદાવાદ
 થકી ચાલી નીકળ્યા ॥૧૦૬॥ હે નરેશ ! સ્વયં શ્રીનારાયણુમુનિ પોતે દર્શન-
 દાન મેવાસ્વીકાર વિગેરેવડે આનંદ પમાડેલા, હર્ષવેગથી પોતાની પાછળ
 વળાવા આવેલા અમદાવાદવાસી સર્વ સત્સગિસમાજને સદુપદેશ અભિ-
 નંદનાદિકવડે જેમ તેમ પાછા વાળીને, પોતાના ઉત્તમ સોમ સૂરાદિ અનુ
 ચરવર્ગની સાથે દુર્ગપુરને પામ્યા ॥૧૦૭॥ ત્યાં પુષ્પદોલોત્સવના દર્શન

પુરિ તત્ર નન્દયન્નેત્ય સ સ્વચસર્તિ હુપાવિશત્ ॥૧૦૮॥ યોપિતસ્ત
મગ્લોક્ષ્ય સાદર ધીતતદ્વિરહવેદનાસ્તદા । एत्य तं च निकष्य
वचન્दिरे लेभिरे बहुमुदं जयादय ॥૧૦૯॥ इति श्रीसत्यद्विजीवने
नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे श्रीनरनारायणप्रतिष्ठानिरूपणनामा पद्य
विंशोऽध्याय ॥૨૫॥

સુપ્રત ઉવાચ—પ્રાગેવાગમનાત્તસ્ય તન્નાભૂવન્ નૃપાઽઽગતા ।
भुजङ्गपुर्या गाङ्गेयमुख्या भक्तास्तदीक्षका ॥૧॥ तं दृष्ट्वा परमानन्दं
प्राप्तास्ते तत्र चावसन् । सन्मानिता उत्तमेन हरिणा च कृतादरा
॥૨॥ दोलोत्सवोऽथ हरिणा महास्तत्र स्म कार्यते । तदन्ते स्वस्थ

કરવા દેશાતર થકી આવેલા અનેક આત્મીય ભક્તોને વીક્ષુ-પોતાના
ચરણકમળના દર્શનદાનથી આનંદ આપતા અથવા કૃપાપ્રેમગર્ભિત
નિરીક્ષણથી આનંદ આપતા ભગવાન્ શ્રીહરિ ઉત્તમ નૃપના દરબારમા
વર્તતા પોતાના નિવાસ ભવનને પામીને પોતાના પર્યેકમા સુખેથી વિરાજ
માન થયા ॥૧૦૮॥ તે સમયે જ્યાપ્રમુખ પરમભક્ત વનિતાઓ ભગવાનને
આદરથી અવરોધીને, તેમના વિરહની વેદનાએ વિરહિત થઇ, તેમની
નજીકમા આવી પચાગ પ્રણામ કરી પરમ આનંદને પામી ॥૧૦૯॥ ઇતિ
શ્રીસત્યંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે શ્રીનગરે શ્રીનરનારાયણપ્રતિષ્ઠા-
નિરૂપણનામા પંચવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૫॥

અધ્યાય ૨૬ મો.

સુપ્રતઃકૃપિ કહે છે—હે પ્રતાપસિંહ નૃપ ! શ્રીનગર થકી ભગવાનના
પધારવા પહેલાજ તે દુર્ગનગરમા ભુજગનગરથકી ગંગારામ મહાપ્રમુખ
ભક્તજનો ભગવાનના દર્શન કરવા આવીને રહ્યા હતા ॥૧॥ ત્યા પધારેલા
તે ભગવાનના દર્શન કરીને તેમની પરિચર્યોની પ્રાપ્તિથી પરમાનંદ પામેલા
તેઓ તે શ્રીહરિએ આદરપૂર્વક અવલોક્યા થકા અને ઉત્તમ નૃપતિએ

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને ભુજગનગરમા કરેલી નરનારાયણની પ્રતિષ્ઠાને
અનુવાદ કર્યો છે

માસીને નત્વા ગાઢેય આહ તમ્ ॥૩॥ ભગવન્ ! નગરેડસાકં નર-
નારાયણાલયમ્ । કારય ત્વં વયં સેવાં કરિષ્યામો ધનાદિના ॥૪॥
મનોરથોડયં સર્વેપાં પૌરાણાં ભવતિ પ્રભો ! । ત પૂરય સમર્થોડસિ
ત્વદીયાઃ સ્મો વયં યત ॥૫॥ इत्थ तेनेतरैश्चापि प्रार्थ्यमानो निजा
શ્રિતૈઃ । સ્વચિકીર્ષિતમેવેતિ તત્તથેત્યન્વમોદત ॥૬॥ તતશ્ચ વૈષ્ણ
વાનન્દં મુનિં નારાયણોડગ્રવીત્ । ભુજઙ્ગનગર ગચ્છ ત્વં સહૈતૈઃ
સમણ્ડલઃ ॥૭॥ તત્ર દેવાલયં રમ્યં કારયોત્તમશિલ્પિભિ । જાતે
દેવપ્રતિષ્ઠાર્થમહમેષ્યામિ તત્ર વૈ ॥૮॥ एवमुक्तस्तथेत्याह स मुनि
પ્રાજ્ઞલિ પ્રભુમ્ । હર્ષમાપુશ્ચ તે સર્વે ભુજઙ્ગનગરૌકસઃ ॥૯॥ सम-

સન્માન કર્યા થકા ત્યાજ મુખેથી રહ્યા ॥૨॥ ત્યા ભગવાને મહાન્ દોહોત્સવ
કરાવ્યો, તે ઉત્સવને અતે સ્વસ્થપણે બેઠેલા ભગવાનને નમસ્કાર કરીને
ગગારામપ્રમુખ ભક્તો બોલ્યા ॥૩॥ હે ભગવન્ ! અમારા નગરમા નર
નારાયણનુ મદિર કરાવાને આપ યોગ્ય છો અમો તેમા ધનાદિવડે
અપેક્ષિત સમસ્ત સેવા કરીને ધનને સાર્થક કરવા ઇચ્છીએ છીએ, કેમકે
ધનનુ ધર્મજ એક ફળ માન્યુ છે ॥૪॥ હે પ્રભો ! વળી આ મનોરથ અમારા
એકલાનોજ નથી પરંતુ પુરવાસી સર્વ કોઇનો વર્તે છે અમારે આપજ
એક શરણુ છો, તો આપનાજ એક શરણુને પામેલા અમારો આ મનોરથ
પરિપૂરણ કરવાને આપ યોગ્ય છો ॥૫॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે તે ગગારામે
અને બીજા મુદરણ હીરણ આદિક નિભાશ્રિતોએ પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને
'આ તો મેં કરવા પારેલુંજ છે' એમ કહીને 'તથાસ્તુ' એમ તેને અનુ
મોદન આપ્યુ ॥૬॥ ત્યારપછી નારાયણમુનિએ વૈષ્ણવાનન્દમુનિને કહ્યુ કે-
હે મુને ! તમે મડળસહિત આ ભક્તોસાથે ભુજનગર જાવ ॥૭॥ ત્યા ઉત્તમ
શિલ્પિ(કારીગરો)ઓ પાસે રમણીય દેવાલય કરાવો હુ તો મદિર
નિષ્પન્ન થતા દેવપ્રતિષ્ઠાર્થે તે સમયે ત્યા આવીશ ॥૮॥ હે રાજન્ ! એ રીતે
શ્રીહરિએ કહેલું વચન વૈષ્ણવાનન્દમુનિ સાબળીને એ હાથ જોડીને હર્ષથી
'જેમ તમો કહો છો તેમ હું કરીશ' એમ પ્રભુપ્રતિ બોલ્યા આથી ભુજ
નગરના નિવાસી તે સર્વ ભક્તજનો પરમ હર્ષ પામ્યા ॥૯॥ अनतर ते

પડલેન મુનિના સહ તેનાથ તે હરિમ્ । પ્રણમ્ય જગમુ' સ્વપુરં ચિન્ત-
યન્તસ્તમેવ હિ ॥૧૦॥ સ મુનિઃ કારયામાસ મન્દિર તત્ર શોભનમ્ ।
શિલ્પશાસ્ત્રાનુસારેણ વર્ષેણકેન ભૂપતે ! ॥૧૧॥ દુર્ગપત્તનસંસ્થોઽથ
નારાયણમુનિસ્તુ સ. । શ્રોતુમારમ્ભયામાસ મહાભારતમાદિતઃ ॥૧૨॥
ચેતસ્ય શુરુપશ્ચમ્યા આરમ્ભ્યાપરચૈત્રિકે । હરી રામનવમ્યાં તન્નિ-
ર્વિઘ્નેન સમાપયત્ ॥૧૩॥ શ્રુત્વા યથાવિધાનં તદ્વાચકાય તુ દક્ષિ
ણમ્ । યથેદં પ્રદદો સ્વામી વાસોભૂપાશ્ચ મૂરિશ ॥૧૪॥ બ્રાહ્મણા
ન્મોજયામાસ દશમ્યાં સ સહસ્રશઃ । તતોઽન્યસિન્ધુ દિવસે
વિમલોત્સવમાચરત્ ॥૧૫॥ તન્માસપૌર્ણમાસ્યા ચ ભુજઙ્ગનગરાદ
રિમ્ । દૂત પત્યાઽઽહાદિપુરે નિષ્પન્ન મન્દિર પ્રભો ! ॥૧૬॥ પ્રતિ-
ષ્ઠાપય તત્રેત્ય નરનારાયણં હરે ! । इत्यस्ति प्रार्थितं नृणां भुजङ्गपु

લક્ષ્મી ભગવાનની આજ્ઞા થતા સમગ્ર મુનિની સાથે ભગવાનને પ્રણામ
કરીને તેમનેજ હૃદયમાં સભારતા થકા પોતાને પુરે ગયા ॥૧૦॥ હે ભૂપતે !
તે વૈષ્ણવાનદમુનિએ ભુજનગરમાં શોભાવમાન મહિર યથાશાસ્ત્ર હુશણ
શિલ્પશાસ્ત્રો પાસે એક વર્ષમાં તૈયાર કરાવ્યું ॥૧૧॥ વૈષ્ણવાનદમુનિને ભુજનગર
મોકલ્યા પછી નારાયણમુનિએ તો દુર્ગપત્તનમાં રહીને મહાભારત સર્વને
આદિપર્વને આરમ્ભીને સંભળાવવા પોતે સાલગવાનો આરમ્ભ કર્યો ભગવા-
નની સમગ્ર પણ ધર્મચરણમાં જે પ્રવૃત્તિ છે તે બીજાઓને તેમાં પ્રવર્તાવવા
માટેજ છે ॥૧૨॥ સવત ૧૮૭૮ ની ચૈત્રશુકલ પચમી તિથિએ આરંભેલા
તે ભારત શ્રવણની બીજા ચૈત્રમાસની (સવત ૧૮૭૬ ના) શુકલ નવમીએ
(શ્રીરામનવમી) નિર્વિઘ્ન સમાપ્તિ કરી ॥૧૩॥ ભગવાને એ રીતે મહાભારત
યથાવિધાન સાલગીને તેના વક્તા પ્રયાગજીત્ વિષ્ણુને અથેષ્ટ દક્ષિણા વચ્ચે
આભરણાદિ બહુ આપ્યું ॥૧૪॥ દશમીએ ભારતશ્રવણ સમાપ્તિના અગપણે
હનરોહનર બ્રાહ્મણોને જમાવ્યા તે થકી બીજે દિવસે (એકાદશીએ)
શ્રીહરિએ વિગયા એકાદશીનો મહોત્સવ કર્યો ॥૧૫॥ તે પછી તેજ માસ
(ચૈત્ર) ની પૂર્ણિમા તિથિએ ભુજનગર થકી મોકલેલો દૂત આવીને શ્રીહરિ
પ્રત્યેબોલ્યો કે-હે પ્રભો ! મહિર મુદર તૈયાર થઇ ગયું છે ॥૧૬॥ તો હે હરે !

રવાસિનામ્ ॥૧૭॥ इति दूतगिरं श्रुत्वा हरिर्देवज्ञसत्तमम् । आहूय
निश्चिकायादौ प्रतिष्ठाक्षणमुत्तमम् ॥१८॥ वैशाखशुक्लपञ्चम्यां तन्नि-
श्चित्य स्वयं ततः । द्वितीयायां निरगमत्तत्रानुज्ञाप्य चोत्तमम् ॥१९॥
मार्गे स्वभक्तप्राप्तेषु वसंस्तत्पुरमाययो । चैत्रकृष्णत्रयोदश्यां हया
रूढः सहानुगः ॥२०॥ प्रत्युद्गतः पौरजनैः प्रेमसाम्प्रविलोचनैः ।
प्रविश्य तत्पुरं तत्र मन्दिरान्तिक आवसत् ॥२१॥ पौराः शुश्रूषणं
तस्य चक्रुः सर्वेऽपि सादरम् । आहारयामास देवप्रतिष्ठोपस्करान्
हरिः ॥२२॥ यथाकालं ततश्चકે નરનારાયણસ્ય સઃ । મન્દિરે
સ્થાપનં તસ્મિન્ યથા શ્રીનગરે તથા ॥૨૩॥ મહદ્ગિરેવ સમ્મારૈઃ
શાસ્ત્રોક્તવિધિના નૃપ ! । ચકાર દુષ્કરં ભૂપૈઃ સ પ્રતિષ્ઠામહોત્સ-
વમ્ ॥૨૪॥ ગ્રાહણાન્ સકલાન્ પૌરાનન્યાંશ્ચાગન્તુકાનપિ । યથેદ્રં

આપ ત્યા પધારીને નરનારાયણની પ્રતિષ્ઠા કરવાને યોગ્ય છો. આવી સર્વ
દ્રોષ ભુજગનગર નિવાસી હરિજનોની પ્રાર્થના છે ॥૧૭॥ હે રાજા ! આવી
દૂતની વાણી સુણીને ભગવાને શ્રેષ્ઠ ન્યોતિથી મયારામભટ્ટને બોલાવીને
તેદ્વારા શુભ પ્રતિષ્ઠા મુદ્દર્તનો વૈશાખશુક્લ પચમી તિથિએ નિશ્ચય કરીને,
ઉત્તમ નૃપને 'તમારે તો અહીંજ રહેવું' એમ અનુજ્ઞા કરીને, પોતે અશ્વ-
ઉપર બેસીને અનુયાયી જનોથી વીંટાળેને ચૈત્ર કૃષ્ણ દ્વિતીયાએ દુર્ગપત્તન
થકી ભુજગપત્તન જવા માટે નીકળ્યા. તેતે ભક્તચામોમાં માર્ગવિશ્રાંતિ
માટે અને નિલકર્મ કરવા માટે રહેતા રહેતા ચૈત્રકૃષ્ણત્રયોદશીએ અનુ-
યાયી જનો સાથે ભુજગપુરને પામ્યા ॥૧૮-૨૦॥ આનંદના આસુઓથી
બાસ વિલોચનવાળા પૌર જનો સામંથુ લઇને સામા આવ્યા. તેમની સાથે
શ્રીહરિ વાજતે ગાજતે તે પુરમા પ્રવેશ કરીને મદિરની નજીકમાંજ નિવાસ
કર્યો ॥૨૧॥ અનંતર સર્વે પુરજનો શ્રીહરિની શુશ્રૂષા આદરપૂર્વક ભક્તિથી
કરવા લાગ્યા. ભગવાને દેવપ્રતિષ્ઠામાં ઉપયોગી સમગ્ર સામગ્રી મગાવરાવી
॥૨૨॥ સ્થાપણી હે નૃપ ! ભગવાને તે મદિરમા યથાકાળ-સંવત્ ૧૮૭૬
ના વૈશાખ શુક્લ પચમી તિથિએ શુભ મુદ્દર્તમાં શ્રીનરનારાયણની પ્રતિ-
ષ્ઠાનો મહોત્સવ શ્રીનગરમાંજ જેમ એમ મોટી સામગ્રીઓવડે શાસ્ત્રોક્ત

મોજયામાસ દદૌ તેમ્યશ્ચ દક્ષિણામ્ ॥૨૫॥ કૃષ્ણાર્ચનોત્સવાદીનાં
વ્યવસ્થાં ચ યથોચિતમ્ । સમ્પ્રદાયાનુસારેણ સત્તમ્યાં વિદધૌ હરિ
॥૨૬॥ અષ્ટમ્યાં મોજનં કૃત્વા નિર્યયૌ નગરાત્તતઃ । પરાવર્ત્યાશ્રુન
યનાનનુયાત. પુરૌક્તસ ॥૨૭॥ સ્વસ્થગ્રામં નીત આત્મીયમકૈર્માર્ગે
મત્ત્યા પૂજિતસ્તત્ર તત્ર । ધર્મે ભક્તિ પોષયન્સાનુગોઽસૌ માસે
નાઽઽયોત્ પત્તનં દુર્ગસંશ્રમ્ ॥૨૮॥ પ્રત્યુદ્યાત પૌરમકૈશ્ચ રાક્ષા
વાદ્યધ્વાનોદ્દોષિતાશૌ સહર્ષમ્ । સાર્કં વિદ્વા તૈ પુર તત્ર ચ સ્થે
સ્થાને સ્વામીં ચારુપીઠે ન્યપીદત્ ॥૨૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગિજીવને નારાય
ણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ભુજાંગપુરે શ્રીનરનારાયણપ્રતિષ્ઠાનિરૂપણનામા
પદ્ધિશોઽધ્યાય ॥૨૬॥

વિધિને અનુસારે મોટા ભૂપોએ પણ ન થઈ શકે એવો પોતેજ કર્યો ॥૨૩-૨૪॥
પછીથી ભગવાને પુરવાસી સમય બ્રાહ્મણો તથા બીજા આગતુક સમગ્ર
બ્રાહ્મણો પણ યથેષ્ટ જમાણ્યા અને તેમને ઘણી દક્ષિણા દીધી ॥૨૫॥ પછી
ભગવાને સમગ્ર તિથિએ તે નરનારાયણના પૂજેત્સવાદિકની વ્યવસ્થા
યથોચિત યથાસમ્પ્રદાય કરાવી ॥૨૬॥ અષ્ટમીએ ભોજન કરીને પ્રયાણ કરતા
વિરહવ્યથાથી આવેલા આશ્રિથી વ્યાસ નેત્રવાળા, પાછળ વળાવા આવેલા
પુરવાસી ભક્તજનોને જેમ તેમ કરીને પાછા વાળીને, પોતે અનુયાયી
જનો સાથે ભુજાંગનગર થકી દુર્ગનગર જવા માટે નીકળ્યા ॥૨૭॥ માર્ગમા
તેતે પોતાના ભક્તજનોએ પોતપોતાના ગામમાં પધરાવીને પરા પ્રીતિથી
નાના ઉપચારોવડે પૂજા કરેલા આ ભગવાન ત્યાં ત્યાં ધર્મ તથા ભક્તિને સદુ
પદેશાદિવડે સંપોરણ કરતા થકા અનુયાયી જનો સાથે એક માસે દુર્ગપત્તન
આવ્યા ॥૨૮॥ આવેલા ભગવાનને સાંભળીને ઉત્તમ રાજા અને દુર્ગપુરવાસી
ભક્તજનો પરા ભક્તિથી વિવિધવાદિના ઘોષપૂર્વક સામૈયુ લઈને સામા
આવ્યા તેમની સાથે ભગવાન શ્રીહરિ પુરમાં વાજતે ગાજતે પ્રવેશ કરીને
પોતાના નિવાસભવનમાં સમુજત સુન્દર સિંહાસનમાં સરાજમાન થયા
॥૨૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે ભુજાંગપુરે શ્રીનર
નારાયણપ્રતિષ્ઠાનિરૂપણનામા પદ્ધિશોઽધ્યાયઃ ॥૨૬॥

‘ સુવ્રત ઉવાચ—એકાદશ્યાં નિર્જલાયાં વૃત્તાલયપુરૈકસઃ । કુબેર-
પ્રમુખા ભક્તાસ્તત્રાઽઽયંસ્તદિદ્દક્ષવઃ ॥૧॥ વિધાય દર્શનં તસ્ય લેમિરે
તે પરં સુખમ્ । સમ્ભાવયામાસ ચ તાનુત્તમશ્ચ યથોચિતમ્ ॥૨॥
એકાદશ્યુત્સવે વૃત્તે દ્વાદશ્યાં કૃતપારણમ્ । સુખાસીનં હરિં નત્વા
તે પ્રાજ્ઞલય ઋચિરે ॥૩॥ અસ્મદ્વિજ્ઞાપનાં સ્વામિન્ ! શૃણુ ત્વં ભક્ત-
વત્સલઃ । યન્નિવેદયિતું સર્વે વયમત્ર સમાગતાઃ ॥૪॥ મન્દિરં કાર-
યાસ્માકં પુરે કૃષ્ણસ્ય સુન્દરમ્ । સર્વેપામપિ પૌરાણાં ભવત્યેપ મનો-
રથઃ ॥૫॥ યાવત્યપેક્ષિતા ભૂમિસ્તદર્થે તવ તાવતી । પ્રદત્તાઽસ્મા-
મિરઘૈવેત્યવગચ્છ ન સંશયઃ ॥૬॥ ધનાદિના ચ શુશ્રૂષાં કરિ-

અધ્યાય ૨૭ મો.

સુવ્રતમ્કપિ કહે છે—હે રાજન્ ! ન્યેષ્ઠભાસના શુકલપક્ષની નિર્જળા
એકાદશીને દિવસે વૃત્તાલયપુરનિવાસી કુબેરભાઈપ્રમુખ હરિભક્તો ભગ-
વાનના ચરણકમળનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી દુર્ગપુરમાં આવ્યા ॥૧॥ ત્યાં
આવેલા તેઓ ભગવાનના ચરણારવિંદનાં દર્શન કરીને પરમ મુખને પામ્યા.
તે સર્વેની ઉત્તમ રાત્રીએ યથોચિત (આવાસ ભોજન શયનાદિકમાં)
સંભાવના કરી ॥૨॥ એકાદશીનો ઉત્સવ પરિપૂર્ણ થતાં દ્વાદશીએ પારણાં
કરીને મુખેથી બેઠેલા શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને વૃત્તાલયવાસી તે ભક્તો બે
હાથ બેડીને બોલ્યા કે—॥૩॥ હે સ્વામિન્ ! અમારી આ વિજ્ઞાપનાને આપ
સંભળવાને યોગ્ય છે, કેમકે આપ ભક્તવત્સળ છો. અમો સર્વે જે વિજ્ઞા-
પનાને નિવેદન કરવા આપના ચરણની સન્નિધિમાં આવ્યા છીએ. (તેને
સંભળો) ॥૪॥ અમારા પુરમાં આપ કૃષ્ણનું મંદિર મુંદર કરાવાને યોગ્ય
છો. સર્વ કોઈ વૃત્તાલય પુરવાસિઓનો આ મનોરથ વર્તે છે ॥૫॥ મંદિર
કરવામાં બેટલી જમીન આપને અપેક્ષિત હોય તેટલી જમીન હમણાંજ
અમોએ યાવત્યન્દ્રદિવાકર આપી દીધીજ છે એમજ તમો જાણો. એમાં

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને વૃત્તાલયપુરમાં કરેલી લક્ષ્મીનારાયણાદિક પોતાની
ભૂતિઓની પ્રતિષ્ઠાનું ઉપવર્ણન કર્યું છે.

પ્યામો વયં હરે ! । અસન્મનોરથં હેતં પૂર્ણં કર્તું ત્વમર્હસિ ॥૭॥
 इति तैः प्रार्थितो भक्तः प्रसन्नो हरिराह तान् । एवमेव करिष्यामि
 भक्ता ! यूयं मम स्य यत् ॥૮॥ इत्युक्त्वा तांस्तતः । प्राहाक्षरानन्द-
 मुनिं हरिं । वृत्तालयपुर गच्छ सहैतैः सखमण्डलः ॥૯॥ स
 देशोऽस्ति मम प्रेष्ठो वृन्दावनमिवानघ । । अतस्त्वं कारयेस्तत्र
 कृष्णमन्दिरमुत्तमम् ॥૧૦॥ जाते हि मन्दिरे तस्मिन्नहमेत्य शुभे
 क्षणे । रक्षिमण्या सहितं कृष्णं स्थापयिष्यामि निश्चितम् ॥૧१॥
 इत्युक्तः स तथेत्याह मुनिस्तत्कार्येनैपुणः । प्रसन्नाश्च यभूवुस्ते
 भक्ताः पौरास्तदा नृप ! ॥૧२॥ स्नानयात्रावधि स्थित्वा तत्र ते मुनिना

સસય કરશો નહિ ॥૬॥ વળી હે હરે ! મદિરનિર્માણુ-ભગવત્પ્રતિષ્ઠા
 આદિક્રમા જે બીજી અરેશ્વિત ધનાદિક હશે તે પણ અમો સમર્પણ કરવા
 તૈયાર છીએ તો આ અમારા મનોરથને પરિપૂર્ણ કરવા આપ યોગ્ય છો
 ॥૭॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે તે હુબેરાદિ ભક્તોએ પ્રાર્થના કરેલા શ્રીહરિ
 પ્રસન્ન થઈને તેમના પ્રતિ બોલ્યા કે-હે ભક્તા ! તમારા મનોરથને અનુ-
 સારે હું કરીશ, એમા સસય કરશો નહિ કેમકે તમો મારા એકાત્મિક
 ભક્તો છો ભક્તમનોરથ પરિપૂર્ણ થકી બીજી મહત્તર કાર્ય મારે શું છે ?
 કાંઈપણ નથી ॥૮॥ હે રાજન્ ! એમ તેમને કહીને પછી શ્રીહરિએ અક્ષરા
 નંદમુનિને એમ કહ્યું કે-હે મુને ! તમે તમારા મહાજાણે આ હુબેરાદિ
 ભક્તજનો સાથે વૃત્તાલય પુરપ્રતિ ભવ ॥૯॥ હે નિષ્પાપ મુને ! ત્યાં જઈને
 કૃષ્ણમદિર સર્વ થકી ઉત્તમ કરાવો, કેમકે તે વૃત્તાલય પુરની ચોમિર
 વર્તતો ચરોત્તર દેશ વૃદાવન જેવો મને પ્રિયતમ છે તે મદિર તૈયાર
 થશે એટલે હું ત્યાં આવીને શુભ મુહૂર્તમા રૂક્મિણીએ સહિત કૃષ્ણને
 નિશ્ચે પ્રતિષ્ઠાપન કરીશ ॥૧૦-૧૧॥ હે નૃપ ! એ રીતે શ્રીહરિએ કહ્યું
 એટલે તે મદિરનિર્માણના કાર્યમા નિપુણ એવા અક્ષરાનંદમુનિએ 'જેમ
 આપ કહો છો તેમ હું કરીશ' એમ ઉત્સાહથી કહ્યું તે સમયે વૃત્તાલય
 પુરવાસી તે હરિભક્તો હૃદયમા બહુ હર્ષ પામ્યા ॥૧૨॥ જ્યેષ્ઠમાસમા સૂર્યો
 દયસમયે વર્તતા જ્યેષ્ઠાનક્ષત્રમા કરવાનો જે સ્નાનયાત્રોત્સવ તે ઉત્સવપર્વત

सह । ततो जग्मुः स्वनगरमाज्ञप्ता हरिणाखिलाः ॥१३॥ पञ्चमेऽहनि
ते प्रापुः पुरं तदथ तं मुनिम् । सुस्थाने वासयामासुः पौराः पर्य-
चरंश्च तम् ॥१४॥ मन्दिरापेक्षितां भूमिं विशालां ते ततो मुदा ।
कृष्णार्पणं ददुः सर्वे हरिसम्प्रीणनोत्सुकाः ॥१५॥ आह्वाय्य शिल्पिनो
दक्षान् स मुनिर्वेष्टपत्तनात् । मन्दिरं कारयामास विशालं च मनो-
हरम् ॥१६॥ तत्कार्ये निरता आसन् पौरास्तदनुवर्तिनः । वत्सरेण
सपादेन निष्पन्नं मन्दिरं त्वभूत् ॥१७॥ ततो देवप्रतिष्ठार्थमानेतुं
दुर्गपत्तनात् । हरिं पौरास्तु जूपारब्धं प्रैषयन्भक्तमुत्तमम् ॥१८॥
हरिश्चाथाक्षरानन्दं प्रेष्य वृत्तालयं नृप ! । सर्वोपनिषदः श्रोतुं
सभाप्या उद्यतोऽभवत् ॥१९॥ आनयित्वा सभाप्यास्ता रथयात्रा-

ते वृत्तालयवासी समस्त लज्जो त्याज्य रहिने, पछी लगवाननी आज्ञा
भणता पोताना पुरप्रति जवा भाटे समउण ते मुनि साथे त्याथी नीकणीने
पाथमे द्विसे वृत्तालयने मुषेथी पाभ्या पाभीने ते मुनिने तेमना
निवासने योग्य पावन स्थानमा उतारीने तेमनी ते सर्व लज्जो प्रीतिथी
परिययां करवा लाग्या ॥१३-१४॥ ते पछी ते अथा हुषेरादि लज्जोअ
भदिर करवाभा नेटली भूमिनी अपेक्षा हती तेटली (पर्याप्त) विशाल
भूमि महाहर्षथी श्रीकृष्णार्पण निश्चयपूर्वक अेक लगवत्प्रसन्नताइप परम
प्रयोजन शुद्धिथी आपी ॥१५॥ ते पछी अक्षरानन्दमुनिअे वटपत्तन थप्पी
भदिर करवाभा हुशण पुइषोत्तम भोतीराम हीरल्ल विगेरे शिटिपओ
(सलाठो) ने ओलावीने तेमनी पासे विशाल मनोहर भदिर कराव्यु
॥१६॥ सर्व पुरवासी लज्जो मुनिनी आज्ञाने अनुसारे वर्तता थका भदिर
करावाना कार्यमा नित्य तत्पर थया नेथी ते भदिर तो सवा वर्षमा
(पत्तर मासमा) तैयार थछ गयु ॥१७॥ पछी पौरजनोअे ते लगवानने
भदिरमा देवप्रतिष्ठा करवा भाटे दुर्गपत्तन थप्पी वडताल तेरी लाववा भाटे
जूपो नामना उत्तम लज्जने मोकल्यो ॥१८॥

हे नृप ! अक्षरानन्दमुनिने वृत्तालय मोकल्या पछी दुर्गपत्तनमा रहेला
लगवान् श्रीहरितो, सभाप्य (रामानुजचार्यना सिद्धांतने अनुसरनारा

દિને સ્વયમ્ । સમાપ્ત ઉત્સવે શ્રોતું પ્રારમ્ભઞ્નિજાશ્રમે ॥૨૦॥
 આશ્વિને શુક્લપક્ષેઽસૌ કોજાગરદિને ચ તાઃ । સમાપ્ય તોપયામાસ
 ભૂરિદ્રવ્યેણ વાચકમ્ ॥૨૧॥ બ્રાહ્મણાન્ભોજયામાસ તદ્દિને ચ સહ-
 સ્રશઃ । દક્ષિણાં ચ દદૌ તેભ્યો નારાયણમુનિર્મુદા ॥૨૨॥ કાર્તિક-
 જ્ઞાનમારેમે તસ્મિન્નેવાહ્નિ સાનુગઃ । અન્નકૂટોત્સવં ચક્રે મહાન્તં
 તત્ર ચ પ્રભુઃ ॥૨૩॥ પરેઽદ્વિ જૂપ આગત્ય તં પ્રણમ્ય કૃતાઙ્ગલિઃ ।
 પ્રાહ વૃત્તાલયે સ્વામિન્મન્દિરં જાતમુત્તમમ્ ॥૨૪॥ તન્નાગત્ય પ્રતિષ્ઠાં
 ત્વં શ્રીકૃષ્ણસ્ય કુરુ પ્રભો ! । ત્વદાગમં પ્રતીક્ષન્તે પૌરાઃ સર્વેઽપિ
 માનવાઃ ॥૨૫॥ ઇતિ તદ્વચનં શ્રુત્વા ચક્રે જિગમિષાં હરિઃ । તતઃ
 કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાયાઃ પપ્રચ્છ ગણકં ક્ષણમ્ ॥૨૬॥ ઝઞ્જસ્ય શુક્લદ્વાદશ્યાં

લાઘ્યેસહિત) સર્વ ઉપનિષદોને સાંભળવા સાઙ્ગ તત્પર થયા ॥૨૬॥ પછી
 સલાહ્ય ઉપનિષદોનું પુસ્તક પદ્મનાભાનંદ સંન્યાસીપાસે લવરાવીને, ૨૪-
 યાત્રાને દિવસે ઉત્સવ સમાપ્ત થતાં, પોતાના આશ્રમમાં સાંભળવાનો
 સ્વયં સમારંભ કર્યો ॥૨૦॥ આશ્વિન પૂર્ણિમાએ સલાહ્ય ઉપનિષદ-
 શ્રવણને પરિસમાપ્ત કરીને, બહુ દ્રવ્યવડે વાચક વિપ્ર પ્રયાગજીતને પરિતુષ્ટ
 કર્યા ॥૨૧॥ તે દિવસે નારાયણમુનિએ હબરોહબર બ્રાહ્મણો જમાડીને તેમને
 હર્ષથી બહુ દક્ષિણ આપી ॥૨૨॥ તેજ દિવસે ભગવાને અનુયાયી ભક્ત-
 જનોસાથે કાર્તિકજ્ઞાન કરવાનો આરંભ કર્યો. અને ત્યાં મોટો અન્નકૂટોત્સવ
 કર્યો ॥૨૩॥ તે થકી બીજે દિવસે વૃત્તાલય પુરવાસી ભક્તજનોએ મોકલેલો
 જૂથ નામનો દૂત આવીને તે ભગવાનને પ્રણામ કરીને જે હાથ ભેડીને
 વિનયથી બોલ્યો કે-હે સ્વામિન! વૃત્તાલયમાં ભગવાનનું મંદિર ઉત્તમ
 તૈયાર થઈ ગયું છે. તો હે પ્રભો ! આપ ત્યાં પધારીને શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠા
 કરવાને યોગ્ય છે. વૃત્તાલય પુરવાસી સમસ્ત ભક્તજનો આપની આવ-
 વાની વાટ ભેદ રહ્યા છે ॥૨૪-૨૫॥ હે રાજન! આવું દૂતનું વચન સાંભ-
 ળીને શ્રીહરિએ વૃત્તાલય જવાની ઇચ્છા કરી. પછી જ્યોતિષી મયારામ-
 ભદ્રને કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાનું શુભ મુહૂર્ત પુછ્યું ॥૨૬॥ તે જ્યોતિષીએ કાર્તિકશુકલ
 દ્વાદશીએ બતાવેલા ભગવત્પ્રતિષ્ઠા મુહૂર્તને નિશ્ચય કરીને, શ્રીહરિએ

દત્તસ્તેન ચ તત્ક્ષણઃ । તતઃ સ્વાન્ શ્વોઽસ્તિ ગન્તવ્યં સજ્જાઃ
 સ્યાતેત્યજિજ્ઞપત્ ॥૨૭॥ આહ્વાયાથોત્તમં ગ્રાહ સકુટુમ્બો ભવાનપિ ।
 વૃત્તાલયં સમાયોતુ નિર્ગન્તવ્યં શ્વ એવ ચ ॥૨૮॥ શ્વોઽસ્તિ બ્રાતૃ-
 દ્વિતીયાત્ર ગૃહિભિર્ભગિનીગૃહે । મોક્તવ્યં ચ ધનં વાસઃ સ્વસ્ત્રે દેય-
 મિતિ સ્થિતિઃ ॥૨૯॥ યમો યમુનયાત્ર પ્રાગ્મોજિતસ્તેન સાપિ ચ ।
 માનિતા ધનવસ્ત્રાઘૈઃ પ્રવૃત્તૈષા તતો ભુવિ ॥૩૦॥ ત્વં ચ સદ્ગવ એવ
 શ્વો ભુક્ત્વા પાશ્ચાલિકાગૃહે । ચતસ્રઃશ્વોઽપિ સ્વસ્રઃશ્વો દયા
 વાસોધનં પૃથક્ ॥૩૧॥ તતસ્તાભિઃ સહૈવ ત્વં સજ્જઃ સ્યાશ્ચ સમા-
 ર્યકઃ । इत्युक्तઃ સ તથેત્યુક્ત્વા તત્તથૈવાક્રોઢૃપ ! ॥૩૨॥ પૂર્વાહ્ન

‘આવતી કાલેજ અહીંથી નીકળવાનું છે તો તમો સર્વે તૈયાર થાવ’ એમ
 પોતાના સર્વ સોમાદિ પાર્ષદોને આજ્ઞા આપી ॥૨૭॥ પછી શ્રીહરિએ ઉત્તમ
 ભૂપને જોલાવીને કહ્યું કે—તમો પણ સકુટુમ્બ વૃત્તાલયપ્રતિ ભારી સાથે
 આવો આવતી કાલેજ અહીંથી નીકળવાનું છે ॥૨૮॥ આવતી કાલેતો બ્રાતૃ-
 દ્વિતીયા (ભાદ્રપદ) છે, આ તિથિએ બ્રાતાએ ભગિનીના ભવનમાં ભોજન
 કરીને તે ભગિનીને ધન વસ્ત્ર યથાશક્તિ આપવું. એવી ગૃહસ્થ જનોની
 મર્યાદા છે ॥૨૯॥ કેમકે આ તિથિએ પૂર્વે યમુનાએ પોતાના ભાદ્ર યમને
 પોતાને ઘેર મિષ્ટાન્નથી જમાવ્યા હતા અને યમે બહેન યમુનાને પણ પોતાના
 ઘરમાં જમાવી હતી અને તેનો ધન વસ્ત્ર વિગેરેવડે સત્કાર કર્યો હતો,
 માટે ભૂમિમાં તે દિવસને આરભીને આ ‘બ્રાતૃદ્વિતીયા’ (ભાદ્રપદ))
 એમ આ તિથિ પ્રસિદ્ધ થઈ છે તે ભવિષ્યપુરાણમાં—‘કાર્તિકે શુક્લપક્ષસ્ય
 દ્વિતીયાયાં યુષ્ધિષ્ઠિ’ । યમો યમુનયા પૂર્વં મોજિત સ્વગૃહેઽર્ચિત.’ ઇત્યા
 દિધી કહ્યું છે ॥૩૦॥ માટે તમે આવતી કાલે સંગવસમયેજ પાયાળી
 બહેનના ઘરમાં જમીને ચારેય બહેનોને પૃથક્ પૃથક્ વસ્ત્ર ધન આપીને,
 તે જયા ભવિતા આદિક ચારેય બહેનો સાથે અને બાપા સાથે તમે તૈયાર
 થાઓ હે નૃપ ! એમ ભગવાને કહેવા તે ઉત્તમરાજ ‘તથાસ્તુ’ એમ
 ભગવાનના વચનને આદરથી ગ્રહણ કરીને ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસારે
 સત્વર તૈયાર થઈ ગયા ॥૩૧-૩૨॥ પછી ભગવાન પણ કાર્તિકશુકલ

પવાથ દરિયામધ્યાક્ષત્રિક્રિયા નિજાઃ । કૃત્વા મુક્ત્વા દ્વિતીયાયાં
મધ્યાક્ષે નિર્યયૌ તતઃ ॥૩૩॥ મક્તગ્રામેષુ નિવસન્ પશ્ચમ્યાં પ્રાત-
રેવ સઃ । પ્રાપ વૃત્તાલયં સ્વામી હયારુઢઃ સસોદરઃ ॥૩૪॥ વાદિ-
ધનાદૈરભ્યેત્ય નીત ઉત્કૈર્નિજૈઃ પુરમ્ । સ્વાવાસં તુ હરિશ્ચક્રે રથ-
કારસ્ય વેદમનિ ॥૩૫॥ સોદરી સાન્વયૌ સ્વસ્ય સકુટુમ્બં તથોત્ત-
મમ્ । મુનીન્ પદ્માન્ પાર્પદાંશ્ચ યથાર્હમુદતારયત્ ॥૩૬॥ પૌતાઃ શુશ્રૂ-
પણં ચક્રુઃ સાનુગસ્ય હરેર્મુદા । તન્મન્દિરમુપાગત્ય સર્વતોઽસૌવ્ય-
લોકયત્ ॥૩૭॥ સંલગ્નં શોભનં તત્ર પૂર્વાસ્યં મન્દિરત્રયમ્ । મણ્ડપં
ધર્મશાલાં ચ દૃષ્ટ્વા તુષ્ટોઽભવદ્દરિઃ ॥૩૮॥ શિલ્પિમુખ્યાય તર્હ્યેવ

દ્વિતીયાને દિવસે મધ્યાહ્નસુધીમાં પોતાને કરવાની આનસંધ્યાદિ સર્વ
ક્રિયાઓને પૂર્વાહ્નમાં જ યથાવિધિ કરી પરવારીને, ધન્ધારામના ઘરમાં
જમીને, મધ્યાહ્નસમયે અશ્વ ઉપર બેસીને સપરિવાર સહોદરસહિત
દૂર્ગપુર થઈ આવી નીકળ્યા. તે માર્ગમાં બ્રહ્મજનોનાં ગામોમાં રહેતા
રહેતા પચમીએ પ્રાતઃકાળે જ વૃત્તાલયને પામ્યા ॥૩૩-૩૪॥

બહુ ઉત્સાહવાળા પોતાના વૃત્તાલયપુરવાસી ભક્તજનોએ સન્મુખ
આવીને વિવિધવાદિત્રનાદ અને જયધ્વનિપૂર્વક પ્રહર્ષથી પુરમાં પધરાવેલા
ભગવાન શ્રીહરિએ પોતાના ભક્ત વાસણ મુતારના ઘરમાં ઉતારો કર્યો
॥૩૫॥ પોતાના સપરિવાર સહોદરને તથા સકુટુંબ ઉત્તમ નૃપતિને તથા
સર્વ સાધુઓને તથા રતનજીવ્રમુખ પદ્માતિઓને અને સોમવર્માદિ અશ્વ-
વારોને યથાયોગ્ય પૃથક્ પૃથક્ સ્થાનમાં શ્રીહરિએ ઉતાર્યા ॥૩૬॥
પછી અનુયાયિજનોએ સહિત શ્રીહરિની શુશ્રૂષા સર્વ પુરવાસી કુબેરાદિ
ભક્તો પરા પ્રીતિથી કરવા લાગ્યા. આ શ્રીહરિએ આશ્વરાનદમુનિએ
કરાવેલા મંદિરને પામીને તેને ચારેતરફ ફરીને નિહાળીને જોયું ॥૩૭॥
તેમાં પૂર્વાભિમુખ દ્વારવાળાં શોભાયમાન ત્રણ મંદિરો (અદરના ત્રણ
ભાગ) પરસ્પર સંલગ્ન (મળેલાં) બેઠેને તથા મડપ (ઘુમટનો ભાગ)
અને ધર્મશાળાને બેઠેને બહુ પ્રસન્ન થયા ॥૩૮॥ તે જ સમયે શિલ્પિક-
જાની કુશળતાથી પ્રસન્ન થએલા ભગવાને મુખ્ય શિલ્પ (સલાટ) પુર-

સોઽનર્થ્યે વાસતી દદૌ । પ્રશશંસાક્ષરાનન્દં ભક્તાન્નાગરિકાંસ્તથા
॥૩૯॥ ઉદુમ્બરપુરાદ્ધિપ્રાન્ વૈદિકાન્વૈષ્ણવાંશ્ચ સઃ । હરિશર્મમુખાન્
સઘો દૂતૈરાજૃહવન્નૃપ ! ॥૪૦॥ દેશાન્તરેભ્યસ્તનાઽઽયન્નરા નાર્યશ્ચ
યૂથશઃ । મળ્ડલાનિ મુનીનાં ચ તદુત્સવદિદક્ષવઃ ॥૪૧॥ હરિર્વિધિ-
જ્ઞવિપ્રોક્તાનુપહારાનસાધયત્ । સર્વાન્વિષ્ણુપ્રતિષ્ઠાહોંસ્તથા સર્પિઃ-
સિતાદિકાન્ ॥૪૨॥ પ્રતિષ્ઠાવિધિવેત્તારો વિપ્રાઃ કુળં ચ મળ્ડ-
પમ્ । પીઠાનિ દેવતાનાં ચયથાશાસ્ત્રમકારયન્ ॥૪૩॥ વિધિં કૃણ્ણ-
પ્રતિષ્ઠાયાઃ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વકમ્ । અકારયન્ હારેં વિપ્રા વાસરદ્વિ-
તયેન જ્ઞે ॥૪૪॥ દ્વાદશ્યાં સ્થાપયામાસ મધ્યમે મન્દિરે હરિઃ ।
રુક્મિણ્યા સહિતં કૃણ્ણં ચક્રે તસ્યાર્ચનં મહત્ ॥૪૫॥ તત ઉત્તરત-

પોત્તમને અમૂલ્ય વસ્ત્રો (શેલુ પાઘડી) આપ્યા અને તે કાર્ય કરાવનાર
અક્ષરાનંદમુનિની વિશેષપણે પ્રશસા કરી તથા મદિર માટે શ્રદ્ધા ભક્તિ-
પૂર્વક ભૂમિ દ્રવ્ય આપનારા પૌરભક્તોની પ્રશસા કરી ॥૩૯॥ હે નૃપ !
અનંતર શ્રીહરિએ ઉદુમ્બર (ઉમરેઠ) થકી હરિશર્મા પુરપોત્તમ કૃપાશકર
પ્રમુખ વૈદિક વૈષ્ણવ વિપ્રોને તત્ક્ષણ જ દૂતદ્વારા બોલાવ્યા ॥૪૦॥ તે
સમયે તે પ્રતિષ્ઠોત્સવના દર્શન કરવા દેશાતર થકી મુનિજનો પોતપોતાના
મડળો સાથે ત્યાં આવ્યા. તથા નરનારી હરિજનો હંતરોહંતર દેશાતર
થકી ત્યાં આવ્યા ॥૪૧॥ ભગવાને કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાના ઉપકરણભૂત સમગ્ર
સામગ્રી વિપ્રોના કબ્જા મુજબ તૈયાર કરાવી તથા ઘૃત સાકર ઘઉંનો લોટ
આદિક લોજનસામગ્રી અપરિમિત તૈયાર કરાવી ॥૪૨॥ પ્રતિષ્ઠાવિધિમાં
પ્રવીણ વિપ્રોએ ચયથાશાસ્ત્ર હુકમ મડપ દેવતાપીઠ આદિક કરાવ્યું ॥૪૩॥ તે
વિપ્રોએ કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાનો વિધિ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વક બે દિવસે કરીને શ્રીહ-
રિપાસે કરાવ્યો ॥૪૪॥ સવત્ ૧૮૮૧ ના કાર્તિકમાસના શુકલ પક્ષની
દ્વાદશીતિથિએ મધ્યમ મદિરમાં રૂક્મિણીરૂપ લક્ષ્મીએ સહિત એવા કૃષ્ણ
(નારાયણ) બેમનુ અપર નામ છે) ભગવાનની પ્રતિષ્ઠાપના કરી. તે થકી
ઉત્તર મદિરમાં ભક્તિ ધર્મે સહિત પોતાની ભૂતિની (વાસુદેવ) ભક્તોની
પ્રીતિમાટે પ્રતિષ્ઠાપના કરી. મધ્યમદિરથકી દક્ષિણમદિરમાં રાધાસહિત

સ્તસ્માન્મન્દિરે મૂર્તિમાત્મનઃ । ઉપેતાં ભક્તિધર્માભ્યાં ભક્તપ્રીત્યા
અતિષ્ઠિપત્ ॥૪૬॥ સમર્ચનં વિધાયાસ્યાસ્તતો દક્ષિણમન્દિરે । રાધયા
સહિતં કૃષ્ણં સ્થાપયિત્વા સમાર્ચયત્ ॥૪૭॥ તદન્તિકેઽપિ સ સ્વસ્વ

શ્રીકૃષ્ણમૂર્તિની પ્રતિષ્ઠાપના કરી. તેતે મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કર્યા પછીજ પોતે
તે તે મૂર્તિઓની મહાપૂજા કરી. (શ્રીભક્તિધર્મની સમીપે પોતાની મૂર્તિ
સ્થાપવામાં શ્રીહરિનો આ અભિપ્રાય જણાય છે- સર્વત્ર સચ્ચાઓમાં
ભક્તિધર્મનું સાહચર્ય કહ્યું છે. તેઓ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિ પોતા વિના
ક્ષણભાગ પણ રહી શકતાં નથી. તેમના વિના પોતે પણ ક્ષણ રહી શકતા
નથી. માટે 'જ્યાં ભક્તિ ધર્મ છે ત્યાં હું છું અને જ્યાં હું છું ત્યાં તે ભક્તિ
ધર્મ છે' એમ જણાવીને પોતાના ભક્તોને પ્રસન્ન કરવા, તેમની સમીપે
શ્રીકૃષ્ણ નામની પોતાની મૂર્તિનું સ્થાપન તેમણે કર્યું છે) ॥૪૫-૪૭॥
સત્તાંપતિ શ્રીહરિએ રાધાકૃષ્ણ મૂર્તિની સમીપમાં પણ રૂડાં લક્ષણોએ
લક્ષિત હોવાથી શુભ પોતાની મૂર્તિ (હરિકૃષ્ણ નામની) પોતાના
એકાંતિક ભક્તોની પ્રસન્નતા માટે પ્રતિષ્ઠાપન કરી. પ્રતિષ્ઠાને અંતે સ્વયં
જ પૂજામાસ-પોતે પણ પુજાયા, એટલે જેમ ભક્તો પ્રસન્ન થયા તેમ
પોતે પણ 'મારા થઈ આ અન્ય સ્વરૂપ નથી, હિંતુ એકજ સ્વરૂપ છે'
એવા અનુધ્યાનથી પ્રસન્ન થયા. અથવા 'નિજપ્રીત્યે પૂજામાસ' એવો
અન્વય કરવો. પોતાના આત્માને પોતે પ્રસન્ન કરવા પોતે પોતાના આત્માની
પૂજા કરી. અર્થાત્ સ્વસ્વરૂપને પોતે પૂજીને પોતે ખુશી થયા, એવો અર્થ
હોવો. શ્રીવૃન્દાવનવિહારી નામના રાધાકૃષ્ણની અર્ચાસમીપે પોતાની અર્ચા
સ્થાપવામાં શ્રીહરિનો આ અભિપ્રાય જણાય છે-અક્ષરધામાધિપતિ, અનંત
અક્ષરમુક્તોએ ઉપાસના કરાતું છે ચરણકમળ જેમનું, રાધા રમાદિ
અનંત શક્તિઓએ પૂજાતું છે પાદપદ્મ જેમનું, શ્રીદામાદિ પાર્વદોએ યથા-
સમય છત્ર આમરાદિ મહારાજોપકરણોવડે પરિચર્યા કરાતા, સમસ્ત અવ-
તારોના એક કારણરૂપ, સદા દિવ્ય કિશોર વયમાં વર્તતા, રૂપને અનુરૂપ
અવયવવાળા, કાળ માયા મહાપુરૂષાદિ અનંત મહાશક્તિઓના પ્રેરક,
સર્વાંતરાત્મા પુરૂષોત્તમ એવો જે હું તે મારે વરાહાદિ અનેક અવતારોની

मूर्तिमस्थापयच्छुभाम् । निजप्रीत्यै ततस्तां च पूजयामास सत्पतिः ॥४८॥ गीतिकानां च वाद्यानां घोषस्तत्र महानभूत् । वेदघोषेण विप्राणां मिश्रोऽसौ ध्यानशे दिशः ॥४९॥ महानीराजनं कृत्वा मूर्तीस्ताः स पृथक् पृथक् । निर्निमेषस्थिराक्षिभ्यां पश्यंस्तस्यौ घटीद्वयम् ॥५०॥ तदानीं ता वभुर्भूय ! मूर्तयो भूरितेजसः । ता दृष्ट्वा विस्मयं प्रापुर्जनाः सर्वे तदीक्षकाः ॥५१॥ पूर्णाहुतिं ततो हुत्वा ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां ददौ । अन्येभ्यश्चापि विप्रेभ्यो भूयसीं धर्म-

અપેક્ષાએ વૃંદાવનવિહારી શ્રીકૃષ્ણમાં અતિશયિત પ્રીતિ વર્તે છે અને તેમને મારેવિષે ગાઢ અનુરાગ વર્તે છે, આ અર્થ આત્મીય જનોને જણાવા તેમની પ્રતિમાની પાસે પોતાની પ્રતિમાનું સ્થાપન કર્યું છે. આ અર્થ સ્પષ્ટપણે સુધાસિંધુમાં ૧૨૨ તરંગમાં કહ્યો છે. યદ્યપિ કૃષ્ણમૂર્તિ પણ પોતાનીજ છે, માટે આથી તેમાં કશો વિશેષ નથી. તથાપિ સમગ્ર મનુષ્યોના નયનવિષયતાને પમાડેલુ આ જે નરનાશ્વને અનુકરણ કરી રહ્યું છે તે પોતાની મૂર્તિ છે એમ આથી કહ્યું છે અને જે કૃષ્ણની મૂર્તિ છે તે તો અસાધારણ પોતાનુંજ ધામવિશેષમાં રહેલું રૂપ છે, માટે ‘કૃષ્ણની મૂર્તિ’ એમ પૃથક્ પણે કહ્યું છે, અર્થાત્ એક ધામસ્થરૂપ અને એક જૂમિસ્થરૂપની અભિન્નતા જણાવામાટે બન્નેની સાથે સ્થાપના કરી છે ॥૪૮॥ મહાપૂજનસમયે વૈદિક વિપ્રોનો વેદઘોષ વાજતાં વિવિધ મંગળ વાજીત્રોના મહાઘોષની સાથે અને ભક્તજનોનાં મંગળગીતોના મહાધ્વનિની સાથે મિશ્રિત થઇને દશ દિશામાં વ્યાપી ગયો હતો ॥૪૯॥ અનંતર ભગવાન પોતે મહાનીરાજન (આરતી) કરીને તે તે મૂર્તિઓને નિર્નિમેષ સ્થિર દૃષ્ટિથી બે ઘડીપર્યંત પૃથક્ પૃથક્ નિરીક્ષણ કરતા થકા ઉભા રહ્યા ॥૫૦॥ હે નૃપ ! તે સમયે ભગવાને આવિષ્કાર કરેલા દિવ્ય તેજવાળી તે મૂર્તિઓ સર્વથી વિશ્વક્ષણ દિવ્ય તેજથી વિરાજતી હતી. તે તેભેવિશેષનું સાન્નિધ્ય સર્વજનો જોઇને આશ્ચર્ય પામી ગયા ॥૫૧॥ ત્યાર પછી ધર્મરાજ શ્રીહરિએ પૂર્ણોદ્ધતિ કરીને ઋત્વિજોને દક્ષિણા નિયત (નક્કી કરેલી) અને ણીજ શ્રાદ્ધણોને ઘણી દક્ષિણા દીધી ॥૫૨॥

વિદ્ધરિઃ ॥૫૨॥ ઉદ્યાસનસ્થિતોઽથાઽઽહ જનાનૂર્ધ્વકદોઃ સ ચ ।
 ષ્ટપ્વન્તુ સર્વેઽપિ જનાઃ ! સાદરં વચનં મમ ॥૫૩॥ મધ્યમે મન્દિરે
 હ્રેષ લક્ષ્મીનારાયણો મયા । સ્થાપિતોઽસ્તીતિ જાનીત દ્વારિકાધી-
 શ્વરઃ સ્વયમ્ ॥૫૪॥ દક્ષિણે મન્દિરે ત્વચ શ્રીકૃષ્ણો રાધયા સહ ।
 વૃન્દાવનવિહાર્યેષ મયા સુસ્થાપિતોઽસ્તિ હિ ॥૫૫॥ તદન્તિકે તુ મે
 મૂર્તિરસ્તિ સ્વીયપ્રસત્તયે । ધર્મભક્તિયુતા ચાસ્તિ મન્દિરે તૂત્તરે
 મમ ॥૫૬॥ લક્ષ્મીનારાયણાદીનાં સ્વરૂપાણાં તુ દર્શનમ્ । પ્રત્યહં યે
 કરિષ્યન્તિ તે મોક્ષ્યન્ત્યેવ સંસૃતેઃ ॥૫૭॥ પૌર્ણમાસ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં
 યે ચ ગ્રામાન્તરાદપિ । एत्येषां દર્શનં ભક્તયા કરિષ્યન્ત્યગ્ર માનવાઃ
 ॥૫૮॥ સર્વે મનોરથાસ્તેષાં સિદ્ધિમેષ્યન્તિ નિશ્ચિતમ્ । શુર્કિં તયે-

। તે પછી ભગવાન ઉચ્ચા આસનમા (મય ઉપર) બેસીને સર્વ જનોને
 સંબોધીને એક હાથ ઉચ્ચો કરીને એમ બોલ્યા કે—હે જનો ! તમો સર્વે
 આદર રાખીને આ માફ વચન સાંભળો જે આ મધ્યમ મંદિરમાં લક્ષ્મી-
 નારાયણુદેવ મેં સ્થાપન કર્યા છે તે આ સાક્ષાત્ શ્રીદ્વારિકાધીશ્વર જાણવા
 દક્ષિણમંદિરમાં રાધાએ સહિત સ્થાપન કરેલા જે આ છે તે વૃન્દાવનવિહારી
 શ્રીકૃષ્ણ જાણવા, આમના સ્વરૂપમા ભેદ નથી એકજ ભગવાન કૃષ્ણ તે
 લક્ષ્મીના યોગથી લક્ષ્મીનારાયણ અને રાધાના યોગથી રાધાકૃષ્ણ વૃન્દાવન-
 વિહારરસિક કહેવાય છે ॥૫૩-૫૫॥ રાધાકૃષ્ણના સમીપમા જે આ મૂર્તિ
 સ્થાપન કરી છે તે સાક્ષાત્ મારીજ સાધુરક્ષણ માટે પ્રકટતાને પામેલાની
 મૂર્તિ છે, તે મારા એકાતિક લક્ષ્મીજનોના મનની પ્રસન્નતા માટે મેંજ જેમા
 સાન્નિધ્ય કર્યું છે એવી જાણવી ઉત્તર મંદિરમા ધર્મ લક્ષ્મિ સાથે મારી
 મૂર્તિ મારા આવિર્ભાવના પ્રકારને જાણવા (ધર્મ લક્ષ્મિથી પ્રકટ થયો છું
 એમ) સ્થાપન કરી છે ॥૫૬॥ તે આ લક્ષ્મીનારાયણાદિ સ્વરૂપોનું જેઓ
 પ્રતિદિન પ્રેમથી દર્શન નિયમથી કરશે તે જનો સસારબન્ધનથી મુક્ત
 થઈજ જશે વળી જે જનો પ્રત્યેક પૂર્ણિમાએ આમાતર પુરાતર થકી
 પાંચ શ્રદ્ધાલક્ષ્મિપૂર્વક અહીં આવીને આ સ્વરૂપોનું દર્શન કરશે તેમના
 સર્વ મનોરથોની નિશ્ચે સિદ્ધિ થશે. એટલે, તેઓ આ લોકમાં ધર્મિસત

ગ્ણિતાં મુક્તિં પ્રાપ્સ્યન્ત્યેવાં પ્રસાદતઃ ॥૫૧॥ શ્રીકૃષ્ણસ્યાસ્ય પુરતો
જપં હોમં ચ યે જનાઃ । પુરશ્ચર્યાં કરિષ્યન્તિ તે પ્રાપ્સ્યન્તીગ્ણિતાં
ફલમ્ ॥૬૦॥ યસ્તુ શ્રીદ્વારિકાધીશો લક્ષ્મીનારાયણઃ સ હિ ।
મેદોઽત્ર નૈવ વિજેયઃ સત્યં હિ વચનં મમ ॥૬૧॥ સંશયોઽગ્રાપિ
યચ્ચિત્તે સમ્ભવેત્તમપિ સ્વયમ્ । કાલેનાલ્પેન ભગવાનેષ પ્વાપને
પ્યતિ ॥૬૨॥ મુગ્ધત ઉવાચ—શ્ચ્યુક્ત્વા સ જનાન્ ધાર્મિસ્તૂષ્ણીમા-
સીન્નરાધિપ ! । તેઽપિ સર્વે વચસ્તસ્ય જગૃહુઃ શિરસા મુદા ॥૬૩॥
અમોજયદ્ધરિર્વિપ્રાંસ્તદિનાત્પૂર્ણિમાવધિ । તેમ્યશ્ચ દક્ષિણાં પ્રાદા-
દ્વિદ્વદ્વયસ્તુ વિશેષતઃ ॥૬૪॥ સાધૂંશ્ચ તર્પયામાસ ભોજ્યૈર્નાનાવિધૈ-
રપિ । પ્રત્યહં સ્વયમેવાસૌ મુદુઃ સંપરિવેપયન્ ॥૬૫॥ કૃષ્ણસેવોત્સ-

મુખને પામીને પરલોકમાં નિ શ્રેયસને પણ એમના અનુગ્રહ થકી પામશે,
એમાં સશય નથી ॥૫૭-૫૮॥ જે જપ હોમ પુરશ્ચર્યા આદિક ક્રિયાઓ
કૃણસાધનપણે કરવાની શાઓમાં કહી છે તે આ શ્રીકૃષ્ણની સન્નિધિમાં
કરતા અતિશય વીર્યવાળી થઇને તે તે ક્રિયાઓને કરનારા જનોને વાંછિત
કૃણ જલદી સિદ્ધ કરી આપે છે ॥૬૦॥ જે શ્રીદ્વારિકાધીશ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ
છે તેજ આ લક્ષ્મીનારાયણ છે એમના સ્વરૂપમાં ભેદ નજ નાણો
જેઓ ભેદને માને છે તેતો અજ છે માફ આ વચન સત્યજ છે એમાં
સશય કરવો નહિ ॥૬૧॥ આ પરમ સત્યરૂપ એવા પણ મારા પચર્નમાં
જેના ચિત્તવિષે સશય રહેતો હશે તેને પણ અત્પ કાળમાં ભગવાન-
સમસ્ત ઐશ્વર્યે સપજ આ સ્વય શ્રીલક્ષ્મીનારાયણજ નિવારણ કરશે ॥૬૨॥

મુગ્ધતન્નપિ કહે છે—હે નરાધિપ ! આ પ્રકારે ધર્મપુત્ર શ્રીહરિ
જનોને કહીને મૌન રહ્યા તે સર્વે જનોએ પણ તે આ ભગવાનનું વિચન
પરમાનન્દથી પોતપોતાને મન્ત્રકે ગ્રહણ કર્યું (શિર પ્રણામપૂર્વક સ્વીકાર
કર્યું) ॥૬૩॥ ભગવાન શ્રીહરિએ તે પ્રતિષ્ઠાદિવસને પ્રારબ્ધને પૂર્ણિમાપર્યંત
સર્વ વિપ્રોને જમાવ્યા અને તેમને દક્ષિણા આપી નિદ્રાન વિપ્રોને તો
નિશેષપણે દક્ષિણા આપી ॥૬૪॥ અને સાધુઓને પણ નાનાવિધ ભોજ્યાન્ન
વડે પોતેજ પ્રેમોત્કર્ષથી વારેવારે પ્રતિદિન પિરસીને સતૃપ્ત કર્યા ॥૬૫॥

વાદીનાં વ્યવસ્થાં સ યથોચિતમ્ । વિધાય પ્રતિપદેવ ચક્રે જિગ-
મિષાં તત ॥૬૬॥ નાથજિત્પ્રમુસા ભક્તાસ્તાવદ્વટપુરૌકસઃ । તમેત્ય
પ્રાર્થયામાસુર્નત્વા પ્રાજ્ઞલયઃ પ્રભુમ્ ॥૬૭॥ ભગવન્નગરેઽસ્માકં
વહવો મતવાદિન* । વિવદન્તે શાસ્ત્રવાદેરસ્માભિર્નૃપસંસદિ ॥૬૮॥
પ્રત્યક્ષભગવત્પ્રાપ્ત્યા શ્રેય આત્યન્તિકં ભવેત્ । इत्यस्माकं मतं त्वार्य-

ત્યારપછી ભગવાને તે મદિરમા પ્રતિદિન પ્રવર્તાવવાના શ્રીકૃષ્ણના નિત્યો
ત્સવો, નૈમિત્તિકોત્સવો આદિકની તથા સેવાક્રમની વ્યવસ્થા યથોચિત-
સપ્રદાયને અનુસારે કરીને, કાર્તિક કૃષ્ણ પ્રતિપદાએજ વૃત્તાલય પુરથડી
દુર્ગપુર જવાની ઈચ્છા કરી ॥૬૬॥

તે અવસરમા નાથજીત્પ્રમુખ વટપુરવાસી ભક્તજનોએ ત્યા આવીને
ભગવાનને પ્રણામ હરીને બે હાથ બેડીને પ્રાર્થનાપૂર્વક વિજ્ઞાપના કરી કે-
હે ભગવન! અમારા નગરમા પડિતપણાના અભિમાનવાળા, વિવિધ
મતાવલણી બહુ જનો શાસ્ત્રાભ્યાસથી વાદમાનમા કુશળતાને પામીને કેવળ
વાદોવડે અમારી સાથે રાજસભામા વિવાદ કરેછે 'પ્રત્યક્ષ ભગવાનની
પ્રાપ્તિએ કરીને આત્યતિક શ્રેય થાય' આવો અમારો જે મત તેને તેઓ
આર્પ-અવિપ્રોક્ત વચનોવડે તેના અવળા અર્થો કરીને દૂષણ આપેછે
આ અભિપ્રાય છે-યમ નિયમ આસન પ્રાણાયામ અને પ્રત્યાહારની નિય
મથી જેમા અપેક્ષા છે અને ઉપનિષદ્ગમ્ય પરોક્ષસ્વરૂપના પ્રણિધાન
(ચિત્તની એકાગ્રતા)રૂપ જે છે એવી જે ધારણા ધ્યાન સમાધિની સપત્તિ
તે અનેક પ્રમાદગર્ભિત (તેમા બહુ પ્રમાદો આવેછે) હોવાથી અને
અનેક જન્મના વ્યવધાનરૂપ અધિક કલેશવાળી (બહુ જન્મો સિદ્ધ થાય)
હોવાથી હુ સાધ્ય છે તે આ હુ સાધ્ય ધારણા-ધ્યાન-સમાધિની સપત્તિની
અપેક્ષાએ, કેવળ કૃપાએ કરીને સાધુજનોના પરિરક્ષણ માટે પૃથ્વીઉપર
પ્રકટ થએલા, ઉપનિષદ્પ્રતિપાદ્ય, વાત્સલ્ય સૌશીલ્ય ઔદાર્ય આદિક સકળ
કલ્યાણ ગુણના નિધિ તેજ પુરૂષોત્તમ ભગવાનના ચરણનો જે સમાશ્રય તે
નિ શ્રેયસપ્રાપ્તિમા પરમ સાધન છે, આવો જે અમારો મત છે તેને
તેના સ્વરૂપને યથાર્થપણે નહિ જાણનારા તે વાદિઓ દૂષણ આપેછે માટે

ર્વચનૈર્દૂપયન્તિ તે ॥૬૯॥ અત આર્પૈર્વચોભિસ્તત્પક્ષચણ્ડનપાટવમ્ ।
 કશ્ચિન્મુનિં પુરેઽસ્માકં ત્વં પ્રેપયિતુમર્હસિ ॥૭૦॥ નાસ્માકં સંશયઃ
 કોઽપિ તદ્દ્વામ્યૈર્હૃદિ જાયતે । કિન્તુ તદ્દર્પશમનં સ્યાદિતીપ્સિત-
 મસ્તિ નઃ ॥૭૧॥ ઇતિ તૈઃ પ્રાર્થિતઃ સ્વામી તત્કાર્યૈકોદયમઃ સદા ।
 મુક્તાનન્દમુનિં પ્રોચે વિદ્વાંસં સ્વાગ્રતઃ સ્થિતમ્ ॥૭૨॥ ઇતૈર્વેદપુરં
 ગચ્છ સહ ત્વં મુનિસત્તમ ! । તન્નાસ્તિ ધાર્મિકો રાજા સિંહજિ-
 ન્નીતિશાસ્ત્રવિત્ ॥૭૩॥ ન્યાય્યમેવ સ પક્ષં હિ ગ્રહીપ્યતિ ન ચેત-
 રમ્ । તસ્માન્ન્યાય્યૈ. શાસ્ત્રવાક્યૈર્દયા વાદિભ્ય ઉત્તરમ્ ॥૭૪॥ ધર્મો
 જયતિ નાધર્મં ઇત્યસ્તિ નિશ્ચયઃ સત્તામ્ । અતસ્ત્વં ધર્મવિદ્ગચ્છ ધર્મ-
 સ્થાપય તત્ર ચ ॥૭૫॥ ઇત્યુક્તઃ સોઽતિહૃદ્યસ્તં પ્રણમ્યાઽઽહ પ્રમો-

તેમના વાદને સત્તર્કસહાયથી જેનો અર્થ યથાર્થ બણ્યો હોય એવા આર્પ
 વચનોએ કરીને ખડન કરવા મહા સમર્થ હોય એવા કોઈ મુનિને અમારા
 પુરપ્રતિ આપ મોકલવાને યોગ્ય છો ॥૬૭-૭૦॥ અમારા સર્વેનો આજ
 મનોરથ છે કે-તે પડિતમાનીઓનો ચઢી ગએલો ગર્વ ઝટ ઉતરી બંધ તે
 વાદિઓના વચનોથી અમારા હૃદયમા તો કોઈ પણ સંશય થતો નથી
 અમે તો આપના થકી સદુપદેશ પામીને ત્ર્યક્ષ લગવાનના યથાર્થસ્વ
 રૂપનો નિશ્ચય કરી રહ્યા છીએ ॥૭૧॥ હે રાજન! એરીતે વટપત્તનવાસી
 હરિજનોએ પ્રાર્થના કરેલા લગવાન સ્વામિનારાયણે ધર્મનાજ એક પરિ
 રક્ષણુ માટે અવતરીને તદેકકાર્યમા સદા તત્પર હોવાથી પોતાની આગળ
 બેઠેલા વિદ્વદ્ધર મુક્તાનન્દમુનિને કહ્યુ કે-હે મહામુને! આ લક્ષ્મીસાથે તમે
 સમઝળ વટપત્તન બંધ ત્યા ધર્મકપરાયણુ નીતિશાસ્ત્રનિપુણ સયાજી
 નામના રાજા વર્તે છે તે મહારાજા વાદમા ન્યાયમુજ્જળ પક્ષને ચહણુ
 કરશે અન્યાયપક્ષને નહિ ચહણુ કરે માટે ન્યાયનેજ અનુસરનારા,
 શાસ્ત્રક્રિપયવાળા વાદોવડે તે વાદિઓને ઉત્તર આપજ્યો જેમા ધર્મજ
 છે એજ પક્ષ જયને પામે છે, બીજે જયને પામતો નથી, એવો સત્પુર-
 પોનો નિશ્ચય પ્રસિદ્ધજ છે, માટે ધર્મતત્ત્વજ તમે ત્યા જઇને ધર્મને
 સ્થાપન કરો ॥૭૨-૭૫॥ હે રાજન! એરીતે તે શ્રીહરિએ કહ્યુ એટલે

अथ हि । तत्र गत्वा स्थापयामि सद्धर्मं त्वत्प्रसादतः ॥७६॥ इत्यु-
पत्वा तं प्रणम्यासौ जगाम वटपत्तनम् । पौरैः सह द्वितीयेऽहि-
प्राप्य तत्रावसत्सुरम् ॥७७॥ हरिरथ निजदर्शनागतान्स्वाभिजनि-
जदेशगमाय नृन्विभूज्य । प्रतिपदि सहितो निजानुयातैर्नृपवर !
दुर्गपुरं ततो जगाम ॥७८॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्म-
शास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये श्रीलक्ष्मीनारायणादिप्रतिष्ठानिरूपणनामा
सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥

सुप्रत उवाच—अथ तत्र यस्तन् पुय्यं नारायणमुनिर्हृष ।। सर्वत्र
कृष्णसेवायाः प्रवृत्तिं कर्तुमैह त ॥१॥ लेख्यार्चाश्चेत्तदा तु स्यात्क-

મુક્તાનંદમુનિ બહુ હર્ષ પામીને તેમને પ્રણામ કરીને ઓડ્યા કે-હે ભગવન!
હમણાંજ વટોદરપુર જઈને આપના પ્રસાદબળથી ત્યાંના વાદિઓને
વિજીતીને સહર્મને સંસ્થાપન કરીશ. હે રાજન! એમ કહીને મુક્તાનંદ-
મુનિ શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને તેમની આજ્ઞા પામતાં નાથજીત આદિક વગે-
દરાના ભક્તજનો સાથે વટપુરપ્રતિ જવા નીકળ્યા તે જીજ્ઞેજ દિવસે તે
પુરને પામીને ત્યાં સુખેથી રહ્યા ॥૭૬-૭૭॥ હે વૃપવર! મુક્તાનંદમુનિને
મોકડ્યા પછી ભગવાનતો પ્રતિષ્ઠોત્સવનાં દર્શન કરવા આવેલા પોતાના
ભક્તજનોને પોતપોતાને ગામે જવાની અનુજ્ઞા આપીને પોતે પ્રતિપદાએ
પોતાના અનુયાયી જનો સાથે વૃત્તાલય પુરથકી દુર્ગપુર પધાર્યા ॥૭૮॥
ધતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે શ્રીલ-
ક્ષ્મીનારાયણાદિપ્રતિષ્ઠાનિરૂપણનામા સપ્તવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૭॥

^१अध्याय २८ मे।

સુમતઃપિ કુહુછે—હે નૃપ ! ત્યારપછી નારાયણમુનિએ દુર્ગાપુરીમાં રહીને કૃષ્ણઅર્ચાના અર્ચનનો પ્રવૃત્તિવિશેષ કરવાનો સંકલ્પ એવો કર્યો કે—

૧ ત્યાં અધ્યાયમાં સર્વત્ર કૃષ્ણસેવાની વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરવા ઇચ્છતા બચવાને કારણે શ્રીકૃષ્ણની ચિત્રપ્રતિમારૂપ અર્ચાવિરોધનું વિધાન અને નંદરામાદિને દ્વારિકાપુરપ્રેષણનું વિધાન વર્ણવ્યું છે.

ળ્ણસ્ય પ્રતિમાનવમ્ । ईक्षाचादिप्रवृत्तिर्वै कारयेय ततोऽत्र ताः ॥२॥
 इत्थं विचार्य भक्तं स्वं नारायणजिदाह्वयम् । जीर्णदुर्गात्समानाय्य
 त्वष्टारं तमुवाच सः ॥३॥ मूर्तिचित्रेऽतिदक्षोऽसि मयात्राऽऽकारि-
 तोऽस्यतः । कृष्णस्य प्रतिमामुद्रां कुरु त्वं मम चानघ ! ॥४॥ इत्युक्तः
 स तथेत्याह निपुणो मूर्तिकर्मणि । चकार मुद्राद्वितयं दर्शनीयं
 मनोहरम् ॥५॥ एका मुद्रा कृता तेन वृन्दावनविहारिणः । कृष्णस्य
 राधया जुष्टा तेन चोपाश्रितोत्तमा ॥६॥ नारायणमुनेस्तस्य भक्तिध-
 र्मान्विताऽपरा । मुद्रा तेन कृता ते द्वे दृष्ट्वा तुष्टोऽभवद्धरिः ॥७॥ नर-
 नारायणस्याथ मुद्रां हरिर्चीकरत् । मासद्वयेन तेनैतत्कृतं मुद्रात्रयं
 नृप ! ॥८॥ तस्मै ददौ ततः स्वामी विपुलं द्रविणं तथा । वासांसि

અષ્ટ પ્રકારની પ્રતિમાઓમાં બે ચિત્રપ્રતિમા હોય તો લોકમાં પ્રતિજન
 કૃષ્ણના દર્શન પૂજનાદિકનું સૌકર્ય થાય, માટે ચિત્રઅર્ચાનોજ પૃથિવી
 ઉપર પ્રચાર કરાવવો ॥૨-૨॥ એવો સંકલ્પ કરીને ભગવાને નારાયણ
 નામના પોતાના ભક્ત સુધારને જુનાગઢથી દ્વિત્વારા જલદી બોલાવીને,
 આવેલા તેમના પ્રતિ કહ્યું કે-તમે ભગવન્મૂર્તિનું ચિત્ર કરવામાં બહુ
 ચતુર છો. એમ બહીને મેં અહીં તમને બોલાવ્યા છે. તો હે અનઘ !
 તમો કૃષ્ણ-શ્રીરાધિકાવૃદાવનવિહારી અને મારી પ્રતિમામુદ્રા (છાપ)
 કરો ॥૩-૪॥ હે રાજન્ ! એ રીતે શ્રીહરિએ કહ્યું એટલે મુદ્રામૂર્તિના
 નિર્માણમાં નિપુણ નારાયણજીભાઈએ 'એમ કરીશ' એમ કહીને દર્શનીય
 મનોહર એ મુદ્રામૂર્તિઓ (છાપો) કરી ॥૫॥ તેમાં એક વૃદાવનવિહારી
 કૃષ્ણની મુદ્રામૂર્તિ રાધાસહિત અને નારાયણમુનિસહિત ઉત્તમ કરી. ખીજી
 ભક્તિધર્મે સહિત તે નારાયણમુનિની મુદ્રામૂર્તિ કરી. નારાયણજીભાઈએ
 કરેલી તે બન્ને મુદ્રાઓને જોઈને ભગવાન્ બહુ હર્ષ પામ્યા ॥૬-૭॥ હે
 નૃપ ! ત્યારપછી ભગવાને નરનારાયણની મુદ્રામૂર્તિ કરાવી. તે આ ત્રણેય
 મુદ્રામૂર્તિઓ નારાયણજીભાઈએ બે માસમાતૈયાર કરી હતી ॥૮॥ હે નૃપ !
 ત્યારપછી ભગવાને મૂર્તિકાર નારાયણજીતને બહુ દ્રવ્ય, અમૂલ્ય વસ્ત્રો
 અને કાંચનમય કડાં પારિતોષિક (ધનામ.) પણ આપ્યાં ॥૯॥ તો પછી

યદુમૂલ્યાનિ હૈમે ચ ચલયે નૃપ ! ॥૧॥ આધારાનન્દમુનિના તતસ્તા
 મિરચિત્રયત્ । મુદ્રાભિઃ કાકુદેષ્વેવ પ્રતિમા* સ સહસ્રશઃ ॥૧૦॥
 રામપ્રતાપેન્ધારામૌ હરેરથ સહોદરૌ । યાવજ્જીવં સ્થાતુકામાવાસ્તાં
 તસ્યૈવ સન્નિધૌ ॥૧૧॥ નન્દરામં ચ ગોપાલં જ્યેષ્ઠાવેતૌ સુતૌ તતઃ ।
 હર્યાક્ષયા પુરં ગન્તું સ્વીયમાદિશતઃ સ તૌ ॥૧૨॥ તદા તાનૂચતુ
 સ્વીયૌ પિતરૌ પ્રતિ ભૂપતે ! । ગમિષ્યામો વયં કૃત્વા વસન્તોત્સ
 વદર્શનમ્ ॥૧૩॥ પ્રાપ્તાથ માઘમાસસ્ય ધવલા પશ્ચમી તદા । હરિશ્ચ
 કાર કૃષ્ણસ્ય વસન્તત્વર્ધમર્ચનમ્ ॥૧૪॥ તત્ર દેશાન્તરેભ્યોઽસ્ય
 શિષ્યા વાસન્તિકોત્સવે । ત્યાગિનો ગૃહિણશ્ચાપિ સમાજગ્મુશ્ચ
 યોપિતઃ ॥૧૫॥ ઉપચારૈર્વહુવિધૈ* કેસરૈરગુકૈર્હરિ । શ્રીરાધાસ
 હિતં કૃષ્ણં સમાનર્ચં યથાવિધિ ॥૧૬॥ મહાનિવેદનં કૃત્વા મહાની-

ભગવાને આધારાનન્દમુનિપાસે તે ત્રણ ભૂતિમુદ્રાઓ (છાપો)એ કરીને
 કાગળના કટકા ઉપર હળોરોહળોર પ્રતિમાઓ છાપાવી (પછી તે પ્રતિ
 માઓ પ્રતિભક્ત પોતે આપી) ॥૧૦॥ અનંતર શ્રીહરિના જે આ સહોદર
 રામપ્રતાપજી તથા ઇન્દ્રારામજી હતા તેમણે ભગવાનની સન્નિધિમાળ
 યાવજ્જીવ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો ॥૧૧॥ એટલે તેઓએ નંદરામ ગોપાલરામ
 આ બે જ્યેષ્ઠ પુત્રોને શ્રીહરિની આરાધી પોતાના પુર અયોધ્યા પ્રતિ
 જવાની આજ્ઞા કરી ॥૧૨॥ હે ભૂપતે ! તે સમયે તે બન્ને પુત્રોએ ‘સમી
 પમા આવતા વસતોત્સવના દર્શન કરીને અમે જઈશું’ એમ પોતપોતાના
 પિતાપ્રતિ કહ્યું ॥૧૩॥ અનંતર આવી પહોંચેલી માઘમાસના શુક્લપક્ષની
 પચમીએ શ્રીહરિએ વસતોત્સવના અગમૂત શ્રીકૃષ્ણપૂજન યથાવિધિ કર્યું
 (‘માઘાયા પદ્મ વસન્તા’) આ પાક્ષિક વચનને અનુસારે તે આ
 માઘશુક્લપચમી વસતપચમી જાણવી પણ વસત-સતુના સખન્ધથી નહિ)
 ॥૧૪॥ ત્યા દેશાતર થકી વાસન્તિકોત્સવના દર્શન કરવા શ્રીહરિના શિષ્ય
 ત્યાગિજનો અને ગૃહસ્થ નરનારી જનો શ્રદ્ધાથી આવ્યા ॥૧૫॥ તે ઉત્સવમા
 શ્રીહરિએ ચંદન પુષ્પ આગ્રપુષ્પ (મોર) અખીર ગુલાલ આદિક અનેક
 પ્રકારના ઉપચારોવડે અને કેસરીયા રંગથી રંગેલા નવીન સૂક્ષ્મ વસ્ત્રોવડે

રાજનં તત । નાનારઙ્ગુલાલૈશ્ચ ચિમીડ સ્થાશ્રિતેઃ સહ ॥૧૭॥
તર્પયિત્વા તત્ સર્વાન્મુનીન્વિપ્રાંશ્ચ ભૂરિશ્ । પ્રચુરાજ્યસિતેર્મો
જ્યેર્ધ્વમુજેઽથ સ્વયં હરિઃ ॥૧૮॥ અથાપરાહ તત્રાભૂત્સમા વિતત-
મણ્ડપે । ઉપાવિશન્મુનીન્દ્રોઽસૌ તત્ર સ્વામી મહાસને ॥૧૯॥ નિપે
દુક્તસ્ય પુરતસ્ત્યાગિનો નિર્મલાન્તર । વૈદિકા શાસ્ત્રિણો વિપ્રા
પુરાણજ્ઞાશ્ચ ભૂરિશ્ ॥૨૦॥ વૃહદ્ભૂતા વર્ણિનશ્ચ ગૃહિણશ્ચ સહસ્રશ્ ।
યથોચિતં નિપેદુસ્તે વીક્ષમાણાસ્તદાનનમ્ ॥૨૧॥ અયોધ્યાવાસિન
સ્તસ્ય આતૃભ્રાતૃસુતાદયઃ । સમ્બન્ધિનો નિપેદુશ્ચ તદાસનસમી-
પતઃ ॥૨૨॥ તારાગણે પરિવૃતશ્ચન્દ્રમા ઇવ સ સ્વકૈઃ । યમૌ શિષ્યૈ
રમિવૃતસ્તત્ર સત્સદસીશ્વર ॥૨૩॥ અથાવલોકયન્ દૃષ્ટ્વા સ કાર

રમારાધાસહિત શ્રીકૃષ્ણની પૂજા યથાવિધિ કરી ॥૧૬॥ પછી મહાનિવેદન
અને મહાનીરાજન કરીને, પછીથી પોતાના ચરણના સમાશ્રિત મુનિઓ
સાથે રક્તપીતાદિ રગથી સમિશ્રિત જળ અને ગુલાલવડે તે ઉત્સવના અગ-
ભૂત ક્રીડા કરી (૨૦ રમ્યા) ॥૧૭॥ ત્યારપછી સર્વ મુનિઓ બ્રાહ્મણો અને
પાર્ષદાદિકને ઘૃત સાકરમય બહુવિધ લોભ્યાન્નવડે તૃપ્ત કરીને પછી સ્વય
શ્રીહરિ બ્રાતાના લવનમા જમ્યા ॥૧૮॥ અનંતર અપરાહસમયે શ્રીનાસુ
દેવના મદિર સમીપે વસતોત્સવ ખેલવા માટે કરાવેલા વિશાળ મડપમા
થએલી સભાને સમલકૃત કરતા મુનિપતિ શ્રીસહજનંદસ્વામી સમુન્નત
સિંહાસનમા સ્વય વિરાજમાન થયા ॥૧૯॥ તેમની આગળ તેમના ચરણ
નાજ એક સમાશ્રયવાળા, નિર્મળમનવાળા સાધુઓ, બૃહદ્વ્રતધારી વાર્ધિઓ
તથા વેદ શાસ્ત્ર પુરાણના રહસ્યને જાણનારા બહુ નિદ્ધાન્ વિપ્રો અને
ખીજ હંબરોહંબર ગૃહસ્થ લક્ષ્મણનો તેમના મુખકમળ સન્મુખજ એકાચ
દૃષ્ટિ રાખીને યથાયોગ્ય સભામા બેઠા જે અયોધ્યાવાસિઓ તેમના બ્રાતા
બ્રાતૃપુત્ર આદિક સબન્ધિઓ હતા તેપણુ તે લગવાનના સિંહાસનના
સમીપ પ્રવેશમા બેઠા ॥૨૦-૨૨॥ સર્વેશ્વર શ્રીહરિ તે શોભાયમાન સભામા
પોતાના શિષ્યમડળની સાથે ચોમેર વિંટાળને, તારાગણોથી વિંટાએવો ચદ્ર
માજ જેમ એમ વિરાજતા હતા ॥૨૩॥ અનંતર સર્વ શાસ્ત્રરહસ્યને જાણતા

પ્યસુધાર્દ્રયા । ભક્તાનાનન્દયદ્વચે સર્વેશાસ્ત્રરહસ્યવિત્ ॥૨૫॥
 શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—ઔદ્ભવે સમ્પ્રદાયે ચે વૈષ્ણવા પુરુષા ભુવિ ।
 ભવેયુસ્તૈસ્તુ મો ભક્તા ! કાર્યે તીર્થનિવેષણમ્ ॥૨૬॥ પ્રાયશોભન
 વદ્ધકાસ્તીર્થેષ્વેવ મિલન્તિ હિ । રામકૃષ્ણાદિમૂર્તીના દર્શન ચૈપુ
 જાયતે ॥૨૬॥ માર્કુण્ડેયેન ધોમ્યેન લોમશપ્રમુખેસ્તથા । સેવ્યન્તે
 બ્રહ્મરૂપિમિસ્તીર્થાનિ પરમાદરાત્ ॥૨૭॥ રાજર્ષિર્ભિર્ધર્મનિષ્ઠૈર્યુધિ
 ષ્ઠિરમુખૈરપિ । સેવિતાન્યત્ર ભૂયાસિ તીર્થાનિ પ્રીતયે હરે ॥૨૮॥
 અતોઽત્ર ભગવદ્ગત્તેર્મચ્છિષ્યૈ પુરુષે. સદા । ભક્ત્યા તીર્થાનિ
 સેવ્યાનિ ગદ્ગાદીનિ સ્વશક્તિ ॥૨૯॥ જ્ઞાનં દાનં હરે પૂજાં વિપ્ર
 વૈષ્ણવતર્પણમ્ । તીર્થેષુ શક્ત્યા કુર્યુર્યે મુચ્યેરસ્તેઽશિલેનસ ॥૩૦॥

તે ભગવાન તે સમયે ઝરણામૃતરસથી બીની દૃષ્ટિવડે સહામા બેઠેલા સર્વ
 ભક્તજનોને નિહાળીને આનંદ આપતા થકા તેમના પ્રતિ જોત્યા ॥૨૪॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હો ભક્તા ! તમો સાલજો જે અમારા
 ચરણના સમાશ્રયવાળા જનો આ ઉદ્ભવ સમ્પ્રદાયમાં વર્તે છે તેમણે સર્વેએ
 પૃથ્વીઉપર રહેલા તીર્થોનું સેવન કરવું (તીર્થયાત્રા કરવી) ॥૨૫॥ (તેમાં
 કારણ કહે છે) દેશવિશેષરૂપ અને જળવિશેષરૂપ જડ તે તીર્થોએ કરીને
 શુ? એમ ન માનવું કેમકે બહુધાપણે ભગવદ્ભક્તોનો સમાગમ કે
 જે સમસ્ત શ્રેયના મૂળભૂત છે તે તીર્થોમાંજ મળેછે અને રામકૃષ્ણાદિ
 ભગવદ્વતારમૂર્તિઓના દર્શન તે તીર્થોમાંજ થાયછે અર્ચામૂર્તિઓમાં પણ
 સ્વયં સન્નિધિ કરી રહેલા ભગવાન તેજ તીર્થદેશોમાં વર્તે છે ॥૨૬॥ (તેમાં
 સદાચાર બતાવેછે) માર્કુંડેય ધોમ્ય લોમશ પ્રમુખ બ્રહ્મર્ષિઓએ પરમ
 આદરથી તેતે તીર્થો સેવેલા છે ॥૨૭॥ તથા યુધિષ્ઠિરપ્રમુખ ધર્મકનિષ્ઠ
 રાજર્ષિઓએ પણ પૂર્વે બહુ તીર્થો હરિપ્રીત્યથ સેવેલા છે ॥૨૮॥ મારે
 મારા શિષ્ય ભગવદ્ભક્ત સર્વ જનોએ ભૂમિમાં ગગાદિ તીર્થો યથાશક્તિ
 આદરથી સદાય સેવવા (તીર્થયાત્રા કરવી) ॥૨૯॥ તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલા
 જનોએ તે તીર્થોમાં જ્ઞાન દાન ભગવત્પૂજન વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણસતર્પણ
 આદિક યથાશક્તિ કરવું, તેણે કરીને સર્વ પાપો થકી મુક્ત થાયછે ॥૩૦॥

તીર્થાનામપિ સર્વેષાં દેશેઽસિંસ્તીર્થમુત્તમમ્ । શ્રીદ્વારિકાપુરીસંજ્ઞ
વર્તતે વાઙ્મિતાર્થદમ્ ॥૩૧॥ અત્ર શ્રીરુદ્રમિત્રીકાન્તો નિત્યમેવ હિ
વર્તતે । ત્વષ્ટા વિરચિતે રમ્યે કનકોત્તમમન્દિરે ॥૩૨॥ હૃત્વા યદુ-
કુલં યર્હિ પ્રભાસેઽન્તર્દધેઽચ્યુતઃ । તદા કૃષ્ણાલયં ત્યક્ત્વા સમુ-
દ્રોઽગ્રાવત્પુરીમ્ ॥૩૩॥ સંહૃત્ય સ્વકુલં તત્ર જનાદૃશ્યઃ સર્ૃશ્વરઃ ।
તન્નિજં મન્દિરં સઘઃ પ્રાપ્ત આસ્તે હિતાય નઃ ॥૩૪॥ અતો મુક્તિપુ-
રીમેતાં પુરીં દ્વારાવતીં વિદુઃ । નૈતાદૃશં પરં તીર્થં શ્રેયસ્કૃદ્ધિ-
કલૌ યુગે ॥૩૫॥ તદ્વાત્રાતઃ પ્રકર્તવ્યા ગૃહિમિસ્ત્યાગિમિસ્તથા ।
તત્રત્યશ્ચ વિધિઃ કાર્યઃ સ્વાધિકારાનુસારતઃ ॥૩૬॥ ગૃહસ્થાનાં
વિશેષેણ પુણ્યક્ષેત્રેષુ સઘાયઃ । કર્તવ્યો વિહિતો ભક્તાઃ । સતાં

તીર્થોમાં સર્વ થકી સમધિક શ્રીદ્વારિકાપુરી નામનું તીર્થ આ દેશમાં
વર્તેછે, કેમકે તે તીર્થ સમસ્ત વાંછિત અર્થને આપનારું છે ॥૩૧॥ આ
દ્વારિકાપુરીમાં સ્વયં વિશ્વકર્માએ વિરચેલા રમણીય કનકમય દિવ્ય
ભવનમાં શ્રીરૂડિમણીકાંત કૃષ્ણ નિત્યજ સન્નિધિ પામી રહ્યા છે ॥૩૨॥
ન્યારે તે અચ્યુત-ત્રિકાળમાં પણ અખંડિત ઐશ્વર્યશાળી કૃષ્ણ ભગવાન
સર્વ યદુકુળને પ્રભાસમાં સંહરીને સ્વયં અતર્ધાન થયા ત્યારે સમુદ્રે
તે દ્વારાવતીપુરી તે શ્રીકૃષ્ણના દિવ્ય ભવન વિના બધી બોળી દીધી ॥૩૩॥
તે સર્વેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ભૂમિના ભારભૂત સર્વ પોતાના કુળને
પ્રભાસમાં સંહરીને તત્કાલ અંતર્ધાનમિપથી સ્વયં અદૃશ્ય દિવ્યરૂપ થઈને
તેજ દિવ્ય પોતાના ભવનને પામીને આપણા સર્વેના હિતાર્થે સદા સન્નિધિ
પામી રહ્યા છે. આ બધો અર્થ શ્રીમદ્ભાગવતમાં ‘દ્વારિકાં હરિણા ત્યક્તા’
ધ્યાદિ વચનથી કહ્યો છે ॥૩૪॥ માટેજ આ દ્વારાવતી પુરીને મુક્તિ-
પુરી કહેછે. આ કલિયુગમાં આતું કલ્યાણકારક તીર્થ બીજુ કોઈ છેજ
નહિ ॥૩૫॥ માટે અમારા આશ્રિત ત્યાગિઓએ તથા ગૃહિઓએ અવશ્ય
દ્વારિકા તીર્થયાત્રા કરવી. અને તે તીર્થમાં જે સ્નાનદાનાદિરૂપ તીર્થવિધિ
કરવાનો કહ્યો છે તે સર્વ યથાશક્તિ યથાધિકાર કરવો ॥૩૬॥ હે ભક્તાઃ !
ગૃહસ્થોએતો વિશેષપણે તીર્થોમાં સદૃશ્ય (ન્યાયોપાર્જત વિત્તનો તીર્થાદિ-

શુશ્રૂષણં તથા ॥૩૭॥ इत्युक्त्वा सकलान्भक्तान्सहस्रः स ततो
 निजान् । सम्यन्धिनश्चालुलोके कोसलान् गन्तुमुद्यतान् ॥३८॥
 ज्येष्ठौ द्वौ भ्रातृपुत्रौ च मातुलेयमुवाच सः । कृत्वैव द्वारिकायात्रां
 यूयं यात स्वकं पुरम् ॥३९॥ अवश्यमेव कर्तव्या यात्रेया तूद्धवा-
 श्रितैः । कर्तव्यं दर्शनं तत्र श्रीमतो द्वारिकापतेः ॥४०॥ स्नातव्यं
 गोमतीतोये दानं देयं स्वशक्तितः । कृष्णायुधैः कारणीयं निजवा-
 हुद्वयाङ्गनम् ॥४१॥ तत्रत्या द्राहाणाः सन्तो भोजनीयाश्च शक्तितः ।
 आशायक्यमिति श्रुत्वा हरेस्तेऽथ तमवुचन् ॥४२॥ गमिष्यामो
 वयं सत्यं स्वामिन् ! द्वारावतीं पुरीम् । तैर्धिकं च विधिं तत्र
 करिष्यामः स्वशक्तितः ॥४३॥ किन्तु विद्मो वयं नैव दूरदेशागता
 हरे ! । तद्धर्मं च निवासाहान् पथि ग्रामान् पुराणि वा ॥४४॥

ક્રમાં તીર્થદેવમહાપૂજા સાધુબ્રાહ્મણસંતર્પણ આદિક ખર્ચ) કરવો. તથા
 સાચા સાધુપુત્રોની શુશ્રૂષા કરવી ॥૩૭॥ હે રાજન્ ! જે રીતે દ્વારિકા-
 તીર્થયાત્રાનો મહિમા તે સઘળા ભક્તજનોને ઉપદેશીને, પછી સદ્ગુરુ
 શ્રીહરિએ કોસળ દેશપ્રતિ જવા માટે ઉઘમી થયેલા પોતાના સંબન્ધ-
 જનોને જોયા ॥૩૮॥ જોધને શ્રીહરિ મોટા અને બ્રાતૃપુત્ર નંદરામ ગોપાલ-
 રામ અને માતુળપુત્ર માનસારામ પ્રતિ જોડ્યા કે-તમો દ્વારિકાયાત્રાને
 કરીનેજ તમારે પુરે જવ ॥૩૯॥ ઉદ્ધવમાર્ગમાં રહેલા જનોએ આ દ્વારિકા-
 યાત્રાતો અવશ્ય કરવીજ. તેમાં શ્રીમાન્-૩ક્રિમણીસહિત દ્વારિકાધીશ
 શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન કરવું, ગોમતીમાં સ્નાન કરી યથાશક્તિ દાન દેવું. ત્યાં
 ભગવાનનાં તપાવેલાં શંખ ચક્રઆદિક આયુધોવડે પોતાના બે બાહુમાં
 અંકન કરાવવું, (છાપો લેવી) ત્યાંના બ્રાહ્મણો અને સાધુઓને યથા-
 શક્તિ ભોજનથી તૃપ્ત કરવા. હે રાજન્ ! આતું ભગવાનનું આશાવચન
 સાંભળીને પછી તે બ્રાતૃપુત્ર તેમના પ્રતિ જોડ્યા ॥૪૦-૪૨॥ હે સ્વામિન્ !
 અમે આપના આદેશથી દ્વારાવતી પુરી પ્રતિ જવા નિશ્ચે સમુત્સુક છીએ
 અને ત્યાં તૈર્ધિક વિધિ યથાશક્તિ કરીશું. કિંતુ હે હરે ! વિદેશવાસી
 અમે દ્વારિકાનો માર્ગ જાણતાજ નથી અને માર્ગમાં રહેવા ચોમ્ય ગ્રામ કે

यदि तद्विद्भवेत्तर्हि साकं तेन तवाज्ञया । यात्रां वयं कुशस्थल्याः
कर्तुमद्य व्रजेम वै ॥४५॥ इति तद्वान्यमार्कर्ण्य स स्वामी सर्ववि-
त्तदा । सदस्थितेषु भक्तेषु तादृशं मुनिमौहत ॥४६॥ सच्चिदान-
न्दनामानमथ तं वीक्ष्य सोऽब्रवीत् । समाधिनिष्ठं निर्भीकमार्पभं
भरतं यथा ॥४७॥ साधो ! त्वं कृष्णभक्तोऽसि पूज्योऽसीह सतामपि ।
एतन्मार्गाद्यभिज्ञोऽसि तदेतान् द्वारिकां नय ॥४८॥ अन्येऽपि
सन्ति सन्तोऽत्र नैके यात्रां चिकीर्षवः । शीतकाले व्यतीते ते
तत्रायास्यन्ति निश्चितम् ॥४९॥ अयोध्यावासिभिः साकं गन्तुमद्य
त्वमर्हसि । वत्सरेऽस्मिन् यत इमे प्रेप्याः सन्ति निजान् गृहान्
॥५०॥ कृत्वा श्रीद्वारिकायात्रां कारयित्वा च सत्वरम् । इहायाहि
महाबुद्धे ! त्वमेतान् सुखयन् पथि ॥५१॥ यदेच्छा वासुदेवस्य

નગરને જાણતાજ નથી, જે તેના માર્ગાદિકને જાણનારા સહાયી કોઇ હોય
તો દારિકાની યાત્રા કરવા હમણાજ અમો જઇએ ॥૪૩-૪૫॥ હે રાજન!
આવું નંદરામાદિકનું વચન સાંભળીને, તે સમયે સર્વજ્ઞ સર્વસ્વામી
શ્રીહરિએ સલામ વર્તતા લક્ષ્મીમધ્યે 'આ કાર્યમા કોણુ સમર્થ છે' એમ
વિચારતા સચ્ચિદાનંદ નામના મુનિવરને નિશ્ચિત કયાં પછી તેમને સમાધિ
નિષ્ઠાએ કરીને ઋષભદેવના પુત્ર જહલરત સદૃશ નિર્ભય જોઇને લગવાને
એમ કહ્યું કે-॥૪૬-૪૭॥ હે સાધો! તમે કૃષ્ણભક્ત છો, માટે સતોએ
પણ સંપૂર્ણ છો દારિકાના માર્ગાદિકના તમો જાણનારા છો માટે આ
નંદરામાદિકને દ્વારકા પ્રતિ લઇ જવું યદ્યપિ અહીં બીજા પણ બહુ સાધુઓ
દારિકાયાત્રામા ઉત્સાહવાળા વર્તે છે તથાપિ આ શીતકાળ યાત્રામા પ્રતિ
ફળ છે, તો શીતસમય વ્યતીત થતા તે સર્વે યાત્રાને નિશ્ચે કરશે આ
અયોધ્યાવાસીઓને તો જલદી આજ વર્ષમા પોતાના અયોધ્યાપુરપ્રતિ
મોકલવાના છે માટે તમે હમણાજ આ અયોધ્યાવાસિઓની સાથે દ્વારાવતી
પ્રત્યે જવાને યોગ્ય છે ॥૪૮-૫૦॥ તો તમો જલદી દારિકાયાત્રા આ
નંદરામાદિકને કરાવતા અને માર્ગમા ઉતારા આદિકની સાનુકૂળના સખા
દન કરવાવડે મુખી કરતા થકા ઝટ અહીં આવજ્યો તમે શુદ્ધિમાન

ભવિષ્યતિ તદા મુને ! । અહમપ્યાગમિષ્યામિ સાકમેતૈર્હિ સાધુભિઃ
 ॥૫૨॥ इत्युक्तः स महायोगी हरिणा तन्निदेशकृत् । वद्वाञ्जलि-
 पुटो नत्वा विनयेन तमूचिवान् ॥५३॥ આજ્ઞાં તે પાલયિષ્યામિ
 यथोक्तां प्रीतये तव । पायेयादि गृहीत्वैव यान्तु सज्जा भवन्त्विमे
 ॥५४॥ इत्युक्तस्तेन स स्वामी मयरामाभिर्धं द्विजम् । यात्रामुहूर्तमे-
 तेषां पदयेत्याह्वयतः स्थितम् ॥५५॥ તતઃ સ વ્રાહ્મણો વૃદ્ધો દીર્ઘ
 पञ्चाङ्गपत्रकम् । सद्यो निष्कासयामास शिरःस्थस्थूलवेष्टनात् ॥५६॥
 यात्राहं तत्र लभं स दृष्ट्वा चंद्रवलं तथा । मुहूर्तोऽस्ति शुभः
 स्वामिन्नवम्यामित्युवाच तम् ॥५७॥ તતઃ શ્રીહરિણાદિષ્ટાઃ સ્વસ્-

છો, જોથી હવે તમને અધિક કહેવાની જરૂર રહેતી નથી ॥૫૨॥ હે
 મુને ! વળી જ્યારે વાસુદેવની ઇચ્છા થશે ત્યારે અમે પણ આ મુનિજનો
 સાથે આવીશું ॥૫૨॥ હે રાજન્ ! એ રીતે શ્રીહરિએ કહેલા મહાયોગી
 સચ્ચિદાનંદમુનિ તેમની અનુજ્ઞાના અનુપાળનમાં અતિશય આદરવાળા
 થઈ એ હાથ જોડીને તેમને નમસ્કાર કરીને વિનયથી એમ બોલ્યા કે-હે
 ભગવન્ ! આપની આજ્ઞાને મસ્તકે થઈ જઈ કરીને આપની પ્રીતિમાટે યથો-
 ક્તરીતે પરિપાલન કરીશ. (યદ્યપિ આપે 'સાધુઓએ એકાકી વિચરવું
 નહિ' એમ નિષેધ કર્યો છે તેને અનુસારે હું પણ વર્તુલું, તથાપિ આ
 આપની આવશ્યકી આજ્ઞા અનુપાળવા એકલો પણ આપના સંબન્ધિઓ
 સાથે જઈશ) આ નંદરામાદિકતો ભાતુઆદિક લઈનેજ દ્વારિકાપુર જવા
 તૈયાર થાવ ॥૫૩-૫૪॥ હે રાજન્ ! એ રીતે સચ્ચિદાનંદ સાધુએ કહેલા
 ભગવાન્ શ્રીહરિએ પોતાની આગળજ બેઠેલા મયારામભટ્ટને કહ્યું કે-હે
 વિપ્રવર ! આ નંદરામાદિકને યાત્રામુહૂર્તનું આનુકૂલ્ય જોઈ આપો ॥૫૫॥
 તે પછી ભગવાને આજ્ઞા કરેલા તે વૃદ્ધ વિપ્ર માથે રહેલી જબરી જડી
 ખાઘડીમાંથી લાંબુ પંચાંગપત્ર તત્ક્ષણ કાઢીને તેમાં જોઈને યાત્રાધોગ્ય
 લગ્નશુદ્ધિ અને ચંદ્રબળને અરોબર વિચારીને બોલ્યા કે-હે સ્વામિન્ !
 માઘશુકલ નવમીતિથિએ મુહૂર્ત ઉત્તમ શુભ છે ॥૫૬-૫૭॥ ત્યારપછી
 તે ભગવાને જવાની આજ્ઞા કરતાં સભામાં બેઠેલા બધા ભક્તો તીર્થયાત્રા

સ્થાનં યયુર્જનાઃ । શિરસાદાય તદ્વાન્યં સ્વયં સ્વાવાસમાગમત્ ॥૫૮॥
તતો ભગવતાજ્ઞાસ્ટે શુક્લનવમીદિને । સજ્ઞા વમ્ભૂવસ્તં નત્વા
સ્પરન્તો દ્વારિકાપતિમ્ ॥૫૯॥ દત્ત્વા સ તેભ્યોઽપિ ધનં ચ વાહા-
નનાંસિ પદ્માંશ્ચ સહેતિપાણીન્ । પ્રસ્થાપયામાસ શુભે મુહૂર્તે તાન્
દ્વારિકાં ભૂમિપતે ! મુનીશઃ ॥૬૦॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे
ધર્મેશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે ચિત્રપ્રતિમાવિધાપનનન્દરામાદિદ્વારિકા-
કાપ્રેષણનિરૂપણનામા અષ્ટાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૮॥

મુત્રત ઉવાચ—માર્ગે વ્રજન્તસ્ત્વરિતં તે કૃષ્ણેક્ષાસમુત્સુકાઃ । માઘ-
કૃષ્ણપ્રતિપદિ ગોમર્તીં પ્રતિપેદિરે ॥૧॥ गुग्गुल्याख्यास्तु तत्रत्या

કરવારૂપ તેમનું વચન મસ્તકે ચઢાવીને પોતપોતાને વાસસ્થાને ગયા અને
ભગવાન પણ પોતાના વાસસ્થાને પધાર્યા ॥૫૮॥ તે પછી નવમીએ, ભગવાને
આજ્ઞા આપેલા નંદરામાદિક સંબન્ધિઓ તેમને પ્રણામ કરીને દ્વારિકા-
ધીશનું સ્મરણ કરતા થકા યાત્રામાટે તૈયાર થયા ॥૫૯॥ હે ભૂમિપતે !
સતાંપતિ શ્રીહરિએ તેમને યાત્રોપયોગી ધન આપીને, બેસવા માટે અશ્વો,
ભાર ભરવા માટે ગાડાં અને હસ્તમાં આયુધધારી પદાતિઓ, આ બધું
યાત્રાની અનુકૂળતા માટે આપીને શુભ મુહૂર્તમાં તેમને દ્વારિકાંપ્રતિ
વિદાય કર્યા ॥૬૦॥ इति श्री सत्सङ्गिजीवने...चतुर्थप्रकरणे वृत्ता-
લयमाहात्म्ये चित्रप्रतिमाविधापन-नन्दरामादिद्वारिकाप्रेषणुनि-
षणुनामा अष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

^૧અધ્યાય ૨૮ મો.

મુત્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન! તે આ નંદરામાદિક વિપ્રો ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન કરવાની ઉત્કટ ઉત્કકાને લીધે ત્વરાથી માર્ગમાં ચાલતાં
માઘ માસના કૃષ્ણપક્ષની પડવાતિથિએ જુની દ્વારિકાને પામીને ત્યાં રહેલા

૧ આ અધ્યાયમાં આરાવણ નામના ગામમાં તીર્થયાત્રાએ આવેલા જનો
યકી ધનને તપમુદ્રાના શુદ્ધ (કર-જગાત) પછે બળાત્ અપહરણ કરતા તીર્થ
વાસિઓનું નિર્દયપણું નિરૂપણ કર્યું છે.

धनमात्रप्रिया द्विजा । स्नान तत्र ददुर्नैतान् वित्तग्रहणमन्तरा ॥२॥
तदा तु गृहिणो दत्त्वा द्रव्यं तेभ्यस्तदीप्सितम् । नन्दरामादयश्च
कुर्गोमत्यां स्नानमादरात् ॥३॥ निष्किञ्चनस्य तीर्थे स्यात्प्रतिवन्द्यो
न कुत्रचित् । इति ते सच्चिदानन्दमण्डपा स्नानमाचरन् ॥४॥ स
गोमतीं प्राप्य मुनिव्रजति स्म शनैः शनैः । कृष्णक्रीडास्थानवीक्षा
स्मृततन्मूर्तिर्लीनहृत् ॥५॥ तं त्यागिराजमपरिग्रहमात्मनिष्ठं यान्त
गजेन्द्रमिव विस्मृतदेहभावम् । निष्किञ्चनं मुनिमपि क्षितिदत्त-
पिण्डं ध्यात्वा इव क्षितिपतेऽर्थिजना प्रवयुः ॥६॥ सकृप्यमाणवस

गोमती नामना तीर्थने पाभ्या ॥१॥ त्या ने तीर्थवासी गुगणी नामना
प्राप्त्यो धनैःकुलुब्ध एता तेभ्यो वित्तग्रहणं विना गोमतीमा स्नान करवानो
अवक श नञ् आभ्यो (स्नान करता अटकाव्या) ॥२॥ ते समये नन्दरामा-
दि विप्रोऽपि गृहस्थाश्रमी होवाथी द्रव्यं तेभ्यो धनं चानुसारे तेभ्यो
आपीने गोमतीमा स्नान आदरथी कथुं ॥३॥ 'निष्किञ्चन त्यागधर्मनिष्ठ
साधुओ पासेथी आ धन लेवानो आयड कोर्धपणु तीर्थमा स्नान भाटे
नञ् होय' ऐम पोतानी मेणेन पोताना भनभा तेओ निश्चय करीने सच्चि-
दानन्द साधुने पुछ्या विना (वित्त विना ऐमने स्नान शी रीते थरो ?
आ शु कररो ? ऐम नहि विचारिने) स्वयं ते सर्वेऽपि स्नान कथुं ॥४॥
ते आ मुनि तो गोमतीतीरने पाभीने लगवान् श्रीकृष्णना ते ते विहार
स्थानोना दर्शन करता, ऐकदम स्मृति मार्गमा यडी आवेथी कृष्णनी
दिव्य मूर्तिमा विनीन यित्तवृत्तिवाणा, भाटेन शिधिव धन्द्रियोवाणा यता
मदमदगतिथी मार्गमा यावता यथा (गोमतीमा स्नान करवा तेना तीरमा
करवा लाग्या) ॥५॥ हे क्षितिपते ! ते आ पदार्थमानना परिग्रहे रक्षित,
आत्माभाज ऐक निष्ठावाणा, भाटेन अतराराभ होवाथी वाका दंडिडा
दिकना अभिमाने रक्षित, गजेन्द्रनी पेठ एता त्यागिराज सच्चिदानन्द साधुने
जेधने धन भागवाना ऐक स्वभाववाणा प्राप्त्योदि बिभुक् ननो,
भूतण उपर मुढेवा पिंडनी योमेर कागडाओन जेम अथवा तीर्थमा प्राप्त
करीने हर्षयट्ट उपर पिनादि पिंडने आरोपण करनारा पुत्रपनी योमेर

નોડપિ યદા સ કિચ્ચિન્ન ક્ષોભમાપ શિશુકૈસ્તરુણૈશ્ચ વૃદ્ધૈઃ । તં તર્હિ
કેચિદવિદન્ કપટોપધર્મમુન્મત્તમેવ કતિચિત્કતિચિચ મત્તમ્
॥૭॥ હિત્વા તં તે તતસ્તૂર્ણં સ્નાતોડયોધ્યાનિવાસિનઃ । તાન્ દૃષ્ટ્વાડ-
ભ્યાપતન્ દૂરાતૈર્થિકા દક્ષિણાર્થિનઃ ॥૮॥ અશક્તઃ સોડથ ચલિતું
નિપસાદ તદાધ્વનિ । અવસ્થાત્રયમુલ્લઙ્ઘ્ય સમાધિં બ્રહ્મણિ હ્યગાત્
॥૯॥ સ્નાત્વા તે કોસલા દત્ત્વા વિપ્રેભ્યો દક્ષિણાદિ ચ । સાધોસ્ત-
સ્પાન્તિકં તૂર્ણમાગત્ય દદશુશ્ચ તમ્ ॥૧૦॥ સમાધિસ્થં તમાલક્ષ્ય
તત્સ્વરૂપવિદો હિ તે । ક્ષણં વિચિન્ત્ય તં માર્ગાદુત્તોલ્યાન્યત્ર સચ્યધુઃ

તીર્થના કાગડાજ જેમ એમ મુનિનીપણુ ચોમેર વીંટાઈ વળ્યા ॥૬॥ તેમને
વીંટાઈ વળીને તે બાળદો યુવાનો અને વૃદ્ધો સરખીજ રીતે ધનૈકલુબ્ધ
હોવાથી ‘આપો આપો’ એમ પીડા કરતા થકા વચ્ચને અહીંતહીં ખેંચવા મડી
પડ્યા. પોતાના વચ્ચને ચોમેર ખેંચાખેંચ કરે છે તથાપિ આ મુનિ જ્યારે
કિંચિત્ પણુ ક્ષોભને પામ્યા નહિ ત્યારે તેમને કોઈ અર્થાં જનોએ ‘આ કોઈ
કપટથી પાપંડ વેવધારી છે’ એમ જાણ્યા, તો કોઈ અર્થાં જનોએ ‘આ કોઈ
ઉન્મત્ત-રોગાદિકથી વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળો છે’ એમ જાણ્યા તો કોઈ અર્થજ-
નોએ ‘આ કોઈ મત્ત-ગાંજો ભાંગ્ય આદિકથી વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળો છે’ એમ
જાણ્યા ॥૭॥ એમ જાણીને પછી તે તીર્થવાસિઓ તે મુનિને પડતા મુકાને
તે નંદરામાદિકને સ્નાન કરતા દૂરથી દેખીને દક્ષિણાની આશાથી તત્કાળ
પાસે આવીને વીંટાઈ વળ્યા ॥૮॥ અનંતર સચ્ચિદાનંદમુનિ ચાલવા માટે
અશક્ત થતાં ગોમતી જવાના માર્ગમાંજ ઘેસી ગયા. તેજ ક્ષણમાં જા-
તાદિ ત્રણુ અવસ્થાઓને અતિક્રમ કરીને (અતીત) સમાધિલક્ષણવાળી
શ્રીકૃષ્ણાખ્ય પરબ્રહ્મસ્વરૂપમાં લીનતાને પામી ગયા ॥૯॥ તે નંદરામાદિક
વિપ્રો ગોમતીમાં સ્નાન કરી તે ગુમળીપ્રમુખ તીર્થવાસી યાચક જનોને
દક્ષિણાદિ આપીને, તન્કાળ તે સાધુની સમીપે આવ્યા. તેમને તેવા જોઈને
ક્ષણુ વિચાર કરીને તેમના સ્વરૂપને જાણતા તેઓ ‘તે આ મુનિ હમણાં
સમાધિને પામેલા વર્તે છે’ એમ વિનિશ્ચય કરીને, ‘એમની માર્ગમાં સ્થિતિ
ઉચિત નથી’ એમ માનીને તેમને ત્યાંથી ઉપાડીને અન્યત્ર સ્થાપન કર્યા

॥૧૧॥ ગોપાલો નન્દરામારયં ભ્રાતરં તમથાવ્રવીત્ । અતઃ પરં કિં
 વિધેયમસ્મામિસ્તીર્થચારિભિઃ ॥૧૨॥ તદા તુ માનસારામઃ પ્રાહૈનં
 સાધુમધ્વનિ । વયં કથં નુ નૈષ્યામો હિત્વા ગચ્છેમ વા કથમ્
 ॥૧૩॥ તસ્માદિહૈવ સ્થાતવ્યમસ્માભિરિતિ ભાતિ મે । ગોપાલસ્તં
 તદા પ્રાહ સાધુમેનમવૈમ્યહમ્ ॥૧૪॥ મહાન્સમાધિનિષ્ઠોઽયં સ્થિતિ
 રસ્યાસ્તિ ભૂયસી । કચિદિનાનાં ત્રિતયં પચ્ચકં દશકં ચ વા ॥૧૫॥
 સમાધૌ તિષ્ઠતિ ક્વાપિ દિનાનિ દશ પચ્ચ ચ । इत्थं समाधेर्नियमો
 नास्त्यस्येत्येव वेदयहम् ॥૧૬॥ નન્દરામસ્તદોવાચ યાત્રાં કૃત્વા વયં
 દ્રુતમ્ । અષ્ટમિર્નવમિર્વાઽત્ર હ્યાયાસ્યામઃ પુનર્દિનૈઃ ॥૧૭॥ તીર્થેષુ
 નાસ્તિ સાધૂનાં ચિન્તા કુત્રાપિ ભૂતલે । તીર્થમેવ ગૃહં યસ્માત્તેષા

॥૧૦-૧૧॥ અનંતર ગોપાળરામ તે નંદરામ નામના બ્રાતા પ્રતિ જોડ્યા
 કે-આ સાધુ સમાધિને પામ્યા છે તે ક્યારે સમાધિ થકી ઉઠશે, એતો
 અનિશ્ચિત છે, તો અત પર તીર્થયાત્રામા પ્રવર્તેલા આપણે શુ કરવું ? ॥૧૨॥
 તે સમયે શ્રીહરિના મામાના પુત્ર માનસારામ વૃદ્ધ હોવાથી પુછ્યા વિના
 પણ જોડ્યા કે-આપણે માર્ગમા આવા આ સાધુને સાથે શી રીતે લઈ જઈ
 શકીશું ? અથવા અહીં એમને પછા મુકીને પણ આપણાથી કેમ જવાય ?
 એમને પછા મુકીને જવું તે ઉચિત નથી, માટે આ સમાધિમાથી ઉઠે ત્યા
 મુઠી અહીંજ આપણે રહેવું એમ મને જણાય છે હે રાજન્ ! તે સમયે
 ગોપાળરામ માનસારામ પ્રતિ જોડ્યા કે-આ સાધુનો મહિમા તું જાણે છું,
 આ તો મહાન્ છે, સમાધિમા એમની સ્થિતિ બહુ આશ્ચર્ય છે, આ સાધુ
 ક્યારેક ત્રણ દિવસપર્યંત, તો ક્યારેક પચ્ચદિનપર્યંત તો કદાચિત્ દશદિન
 પર્યંત, તો કદાચિત્ પચ્ચરદિવસપર્યંત સમાધિસપત્ન રહેછે (તેમાથી
 ઉઠે નહિ) ॥૧૩-૧૫॥ તો એરીને એમને સમાધિસ્થિતિ થકી બહાર
 આવવાના દિવસનો નિયમ છેજ નહિ એમના આ મહિમાને તું જાણે છે
 ॥૧૬॥ તે અવસરે નંદરામ જોડ્યા કે-તે એમજ હોય તો આપણે યાત્રા
 કરીને આક કે નવ દિવસમા વહેવા અહીં પાછા આવતા ગલીશું માધુ
 એને તીર્થોમા કે ભૂતળમા ક્યારેય પણ કાઈ પણ સ્થાનમા નથી, કેમકે

પ્રાહુઃ પુરાતનાઃ ॥૧૮॥ इति तद्वाग्यमाकर्ण्य तथेत्युक्त्वा च
 तावुभौ । उपित्वा तद्दिने तत्र परेषु प्रययुस्ततઃ ॥૧૯॥ ધનમારા
 વળગ્રામે દત્ત્વા તે તત્ત્વમુદ્રિકાઃ । ગૃહીત્વા પ્રયયુઃ શીઘ્રં શઙ્ખોદ્ધારં
 હરે. પ્રિયમ્ ॥૨૦॥ તેર્થિકેભ્યો ધનં દત્ત્વા તત્ર શ્રીદ્વારિકાપતેઃ ।
 ચક્રુસ્તે દર્શનં ભક્ત્યા તત્પૂજાં ચ સ્વશક્તિતઃ ॥૨૧॥ સ્વવિત્તસ્યાનુ
 સારેણ તૈર્થિકં સકલં વિધિમ્ । કુર્વન્તો ન્યઘસંસ્તત્ર તે દિનાનાં
 તુ પશ્ચક્રમ્ ॥૨૨॥ તતસ્તમેવ હૃદયે ચિન્તયન્તો દિવાનિશમ્ ।
 સન્તં તૂર્ણમુપાજગ્મુર્ગોમતીં કોસલઙ્ગિજાઃ ॥૨૩॥ અથાસૌ સચ્ચિદા
 નન્દો મુનિઃ કોસલવાસિષ્ઠ । શઙ્ખોદ્ધાર ગતેષ્વેવ તદ્દિને વ્યુત્થિ
 તોઽભવત્ ॥૨૪॥ વિદિત્વા તાન્ ગતાન્સર્વાન્ ગોમતીં સ્નાતુમભ્ય-
 તેઝ્યોને ‘તીર્થ એન્ ગૃહ છે’ એમ પૂર્વના વિશુદ્ધો કહેછે ॥૧૭-૧૮॥ હે
 રાજન્ ! આનુ નંદરામનુ વચન મુણીને તે બન્ને ગોપાળરામ માનસારામ
 ‘તારે એમજ કરીએ’ એમ કહીને તે દિવસે ત્યાજ રહીને બીજે દિવસે
 ત્યાથી ત્રણેય જણા ચાલી નીકળ્યા ॥૧૯॥ ચાલી નીકળેલા તેઓ આરાવણ
 ગામને પામીને ત્યા ધન આપીને તત્ત્વમુદ્રા લઈને, ભગવાનને પ્રિય શબ્દો
 દ્વાર (સમુદ્રની ખાડી ઉતરીને) ગયા ॥૨૦॥ ત્યા તીર્થવાસી વિપ્રોને તેઓ
 એ વિત્ત આપીને શ્રીદ્વારિકાપતિનું દર્શન ભક્તિથી કર્યું અને તેમની મહા
 પૂજા યથાશક્તિ કરી ॥૨૧॥ તેઓ યથાધન તીર્થોચિત સર્વ વિધિ કરતા
 થકા શબ્દોદ્ધારમા પાંચ દિવસ રહ્યા ॥૨૨॥ તે પછી તે મુનિનુજ અહર્નિશ
 હૃદયમા ચિંતવન ‘કેવી સ્થિતિ થઈ હશે એમ’ કરતા તે અયોધ્યાવાસી
 વિપ્રો તીર્થવિધિ સમાપ્ત થતા જલદી ત્યાથી નીકળીને ગોમતી પ્રતિ આવ્યા
 ॥૨૩॥ (હવે મુનિનુ વૃત્તાત કહેછે) સમાધિને પામેલા સચ્ચિદાનંદમુનિ
 તો અયોધ્યાવાસી વિપ્રો જે દિવસે શબ્દોદ્ધાર ગયા તે દિવસેજ સમાપ્તિ
 માથી બહાર આવ્યા ॥૨૪॥ બહાર આવેલા મુનિ તે સર્વ નંદરામાદિકને
 શબ્દોદ્ધાર (બેટ) ગએલા જાણીને, પોને સ્નાન કરવા ગોમતીતીરે ગયા,
 પણ ત્યા રહેલા ગુણી દ્વિજેએ તો આ મુનિને સ્નાન માટે ગોમતીમા
 અવકાશ નજ આપ્યો કારણ કે તેમને અક્રિયન આ મુનિ થકી કશું ધન

ગાત્ । સ્નાતું ન દત્તં તત્રત્યૈર્દ્રવ્યાભાવાદ્વિજાદિભિઃ ॥૨૫॥ અધનં
 ચાસ્પૃશન્તં સ્ત્રીઃ સ્વામિશિષ્યમવેત્ય તમ્ । કોઽપ્યન્નમપિ ન પ્રાદા
 દીર્પ્યયા તૈર્થિકઃ પુમાન્ ॥૨૬॥ અનાદતશરીરથ પ્રત્યગ્વૃત્તિરસા
 વપિ । આહારાર્થં મુનિર્નાદં તત્રાયાચત કચ્ચન ॥૨૭॥ તત્ત. સ ગોમ-
 તીતીરે દિનત્રયમુપોપિતઃ । તસ્યૌ તથાપિ ન સ્નાતું દત્તં તૈર્નિર્દયા
 ત્મભિઃ ॥૨૮॥ તતઃ સ પ્રયયૌ જાનન્ હરેરિચ્છાં હિ તાદશીમ્ ।
 જિતક્રોધો જિતાહાર. પ્રાપદારાવણં શૃપ્ ! ॥૨૯॥ તત્તમુદ્રાસયે તત્ર
 સમન્તાન્નિર્ધનાજ્ઞનાન્ । ક્ષુધાર્તાન્ રચતો વીક્ષ્ય તન્નામાન્વર્થમપ્ય-

મજ્યું નહિ ધનલુબ્ધો યુ ન કચે ? સર્વ અકાર્યને કરે ॥૨૫॥ તે મુનિને
 સ્ત્રી દ્રવ્યના પ્રસંગથી અત્યત વિમુખ હોવાથી 'આ સ્વામિનારાયણુનો શિષ્ય
 સાધુ છે' એમ જાણતા અસૂયાને લીધે તે તીર્થવાસી વિપ્રાદિક ક્રોધએ પણ
 તેમને અન્નમાત્ર પણ નજ આપ્યું તે આ તીર્થવાસીઓ તો ખરેખર શોચ
 નીયજ છે, જેમને પરોત્કર્ષમા અસૂયા વર્તેછે, તેમા પણ લોકાનુચલ માટે
 અવતરેલા જગવાન્ સ્વામી નારાયણુના દિવ્ય ઐશ્વર્યમા અલ્પસૂયા વર્તેછે,
 આસુરોની આવીજ પ્રકૃતિ હોય છે અસુરોજ ઘણું કરીને તીર્થનું ગૌરવ
 ખડન કરવા વિપ્રાદિભિપથી આર્વિર્ભવેછે ॥૨૬॥ જ્યારે ક્રોધએ પણ અન્ન
 આપ્યું નહિ ત્યારે આ પણ મુનિવર સદા બ્રહ્મનિષ્ઠ હોવાથી અતર સન્મુખ
 વૃત્તિ રાખતા, ક્ષુધાપિપાસાદિ બાહ્ય શારીર વૃત્તિનો અનાદર કરીને દેહધાર
 ણમાત્રમા ઉપયોગમા આવતા અન્નને પણ કોઈ પણ જન થકી નહિ માગ
 વાથી ત્રણ દિવસ ઉપવામી રહીને, તેજ ગોમતીતીરમા સ્નાન કરવા બેઠા
 તથાપિ તે નિર્દય હૃદયના તૈર્થિકોએ અતે સ્નાન કરવાનો અવકાશ નજ
 આપ્યો તો પણ તે નિર્દયોવિષે દોષને લેશપણ નહિ ચિંતવન કરતા થકા
 'શ્રીહરિની ઈચ્છાજ આવી છે' એમ માનીને આ છતક્રોધ છતાહાર મુનિ
 ત્યાથી આલી નીકળીને આરાવણુ આમને પામ્યા ॥૨૭-૨૮॥ ત્યા તત્તમુદ્રા
 લેવા માટે ભેગા થએલા, અક્રિયન, (જેમની પાસે કાઈ પણ નથી) માટે
 તત્તમુદ્રા આપનારા ધનલુબ્ધીને ધન આપવા અમમર્થ, માટેજ તત્તય-
 કાકનને નહિ પામેલા, ક્ષુધાતર, પણ અતને નહિ પામેલા, માટેજ ક્ષુધા-

વૈત્ ॥૩૦॥ દ્યહોપવાસાન્કતિચિત્સ તત્ર ટ્ર્યહોપવાસાન્કતિચિચ
પુંસઃ । કાંશ્ચિથ પજ્ઞાહનિરત્રદેહાનપદ્યદેકાન્પડહોપવાસાન્ ॥૩૧॥
વૃદ્ધાંશ્ચ ચાલાન્ રુદતશ્ચ દીનાન્ ક્ષુત્ક્ષામતુન્દાંશ્ચ વિવર્ણવક્ત્રાન્ ।
સ્ત્રીશ્ચ શુધા પૃષ્ઠવિલગ્નતુન્દાઃ શ્વાસાવશેષાઃ પતિતા વિચેષ્ટાઃ ॥૩૨॥
માર્ગે વને તસ્કરલુણ્ઠિતસ્યાન્ ક્ષુત્ક્ષીણદેહાન્કતિચિચ વિપ્રાન્ ।
સાધુશ્ચ વિત્તામય આર્યમાનાન્ સ તત્તમુદ્રાધિકૃતૈર્લુલોકે ॥૩૩॥
ઉપોપણાસ્પૃષ્ઠવિલમ્બિવાચઃ પ્રકુર્વંતોઽલં શપથાંશ્ચ ભૂયઃ । સ

બાધા નહિ સહન થવાથી બહુ રોદન કરતા એવા જનોને બેઠને આ
મુનિએ તે સ્થાનનું 'આરાવણુ' એવું નામ પણ સાર્થક બણ્યું (આ-સમ-
ન્તાત્-સઘળે ઠેકાણે રાવળ-જનોનું આક્રંદન અધિક જેમાં છે, આવા
યોગાર્થથી સાર્થક નામ બણ્યું) ॥૩૦॥ (મુનિએ જોએલા જનોને વિશે-
ષણ આપીને તે સ્થાનનું આરાવણુપણું સ્પષ્ટ કરી આપેછે) ત્યાં અન્ન
નહિ મળવાથી અને તત્તમુદ્રા નહિ મળવાથી કેટલાકને એક દિવસના ઉપ-
વાસી, તો કેટલાકને બે દિવસના ઉપવાસી, તો કોઈકને ત્રણ દિવસના
ઉપવાસી, તો કેટલાકને પાંચ દિનના ઉપવાસી, તો કોઈકને છ દિવસના
ઉપવાસી દીનદીન જનોને આ મુનિએ જોયા ॥૩૧॥ વળી ૨૩તા બાળકો
અને દીન વૃદ્ધોને ક્ષુધાવડે આતુર, કૃશ, માટેજ કૃશ ઉદરવાળા અને
સ્થાનમુખવાળા જોયા. વળી ત્યાં સ્ત્રિયોને ખાવાનું નહિ મળવાથી પૃષ્ઠભા-
ગસાથે હાડાં ચોટી ગયાં છે પેટ જેમનાં, માટેજ શ્વાસજ એક અવશેષ
જેમાં રહ્યો છે, ભૂતળઉપર કરપાદાદિકની ચેષ્ટાએ રહિત થઈ શખવત્
છતાપાટ પડી રહેલી એવીને મુનિએ જોઈ ॥૩૨॥ વળી વનમાં કે માર્ગમાં
ચોરોએ બળાત્ ચોરી લીધાં છે ધન જેમનાં અને અન્ન નહિ મળવાથી
ક્ષીણ શરીરવાળા કેટલાક વિપ્રોને અને બીજા વેરાગી વિગેરે કેટલાક સાધુ-
ઓને તત્તમુદ્રા આપવાના અધિકારમાં રહેલા જનોએ ધનપ્રાપ્તિમાટે બહુ
પીડા પમાડાતા એવાને મુનિએ જોયા ॥૩૩॥ વળી કેટલાક નિર્ધન, અનેક
ઉપવાસ થવાથી સ્પષ્ટ બોલવામાટે પણ અસમર્થ, 'અમારી પાસે ધન નથી,
ક્યાંથી આપીએ, જો હોય તો અમારો એકનો એક છોકરો મરી જાય' એમ

નિર્ધનનપ્યતિગાલિદનૈર્વ્યચષ્ટ ચાન્યૈરપિ મર્ત્યમાનાન્ ॥૩૪॥
 પાશ્વિષ્ય સાધૂન્ધ્રિયમાણદેહાન્નુદન્નિદગ્ધાનગત્ય નિ સ્વાન્ । રુપા
 ડડત્તમુદ્રૈરતિદાશમાનાન્ દૃષ્ટ્વા સ યોગી દયયા ચકમ્પે ॥૩૫॥
 તત સ તત્ર વિચરસ્તપ્તમુદ્રાપ્રદાન્તિકમ્ । ગત્વાડગ્રવીતૃષ્ણ
 મક્તા ! કુરુતાચાક્ષ્ણ મમ ॥૩૬॥ હસન્સદાગ્રવીત્કથિદહ્યતામૃ
 પ્મો હયમ્ । અન્ય પ્રાહ તદા ધૂર્તા આયાન્સેતાદશા કુત ॥૩૭॥
 કેચિત્તં સાધુમવદન્ ધન દત્ત્વાક્લિતો ભવ । ધન નારીં ચ ન વય
 સ્પૃશામ ઇતિ સોડગ્રવીત્ ॥૩૮॥ ત ઋચુસ્તવ કન્યાયા રૂપ્યમુદ્રા

વારે વારે અત્યત સોગન ખાતા દીન જનોને બીજાપણ (અધિકારી નહિ) ધનકપર શ્રાદ્ધપાબાસ પાપોએ બહુ ગાળીનાદિવડે તિરસ્કાર કરાતા એવાને મુનિએ જોયા ॥૩૪॥ વળી તપમુદ્રા લેવામા પરા શ્રદ્ધાએ સપત્ર પણ તે નહિ મળવાથી બહુદીન, જઠરાગ્રિથી પ્રદીપ્ત અગવાળા, (શુધાતુર) માટેજ મૃતપ્રાય શરીરવાળા ડેટલાક વેરાગી સાધુઓને બરોબર પરીક્ષા કરવાથી આ નિર્ધન છે એમ નિશ્ચય કરીને દ્રવ્ય નહિ મળવાથી ઉપજેલા ક્રોધથી તે તપમુદ્રાના અધિકારીઓએ તીવ્ર તપાવે ની તપમુદ્રાવડે નિર્દયપણે બહુ બારદેવાપૂર્વક દઝાડેલા એવાને જોઇને આ મુનિ દયાવશાત્ ચરચર કપવા લાગ્યા ॥૩૫॥ ત્યારપછી તે આ મુનિવર તે આરાવણુ ગામમા વિચરતા થકા તપમુદ્રા આપનાર જનની પાસે જઈને જોડ્યા કે-હે કૃષ્ણ ભક્તા ! શ્રીકૃષ્ણના દર્શનનીજ એક લાલસાવાળા યાનાર્થી મને સાધુને આજ તપમુદ્રા આપો ॥૩૬॥ ત્યારે કોઈ અધિકારી હસતો હસતો જોડ્યો કે-આ અપૂર્વ કોઈ વૃષભ આવ્યો છે તેને આકો ત્યારે વળી બીજે કોઈ અધિકારી જોડ્યો કે-આવા ધૂર્તો ક્યાથી અહીં આવેછે ॥૩૭॥ ત્યારે વળી બીજા કોઈ મુનિપાસે આવીને જોડ્યા કે-ધન આપીને અક્તિ થાવ (છાપ દ્યો) શુ સ્તમ્ભ થઈ રહ્યા છે ત્યારે મુનિવર જોડ્યા કે-અમારી પાસે ધન ક્યાથી હોય ? અમે તો નારીનો અને ધનનો સ્પર્શજ કરતા નથી ત્યારે તે તપમુદ્રા આપનારા જોડ્યા કે-સાધુવે પધારી તારી કન્યામા (ગોદડીમા) દ્રવ્ય હોયજ ત્યારે તેઓની

ભવન્તિ वै । तदा स तु ददौ कन्थां ते व्यचिन्वंश्च तां ततः ॥३९॥
 अदृष्ट्वा तत्र ते वित्तं दूरे तां चिक्षिपुर्नराः । तदाह चारणः कश्चि-
 त्कौपीनेऽस्य भवेद्धनम् ॥४०॥ रक्षन्ति प्रायशस्तत्र सन्तो वित्तं
 जटास्वपि । कौपीनात्सीवित्तं ह्यस्तन्मया निष्कासितं सतः ॥४१॥
 निष्कास्यमाने कौपीने तैः स साधुरुवाच तान् । स्वामिनारायणी-
 यानां कौपीने तत्र सम्भवेत् ॥४२॥ क्रोधात्तदोद्युः श्रुत्वा तां
 स्वामिनारायणाभिधाम् । लक्षशो रूपकाः सन्ति त्वहुरोरन्तिके
 किल ॥४३॥ गत्वाऽऽनय भृशं वित्तं यदि ते धार्यमङ्कनम् । त्वां तु
 नैवाङ्कयिष्यामो ह्यगृहीत्वेप्सितं धनम् ॥४४॥ गच्छ गच्छाऽऽ-
 श्वितो दूरमित्युक्त स तु योगिराट् । उपाविशत्तदोपेत्य दीर्घां

શક ટાળવા મુનિએતો તેમના હાથમા પોતાની કથા આપી તે
 પછી તે નરોએ ‘કન્થામા ધન હશે’ એમ માનીને તેમા બહુ ખોળ્યુ
 ખોળતા તેમા ધન નહિ બેઢને તે કથાને દૂર ફેંકી દીધી ત્યારે વળી કોઈ
 ચારણ જ્ઞાતીનો ત્યાનો ખીબે અધિકારી બોલ્યો કે-આ મુનિના કૌપીનમા
 ધન હોવુજ બેઢએ સાધુવેષધારી વેરાગીઓ જટામા અને કૌપીનમા પણ
 બહુધા ધન રાખેછે ગઈકાલેજ મેં કોઈ વેરાગીના કૌપીન થકી તેમા
 સીવીને સતાડેલુ ધન કાઢ્યુ હતુ ॥૩૯-૪૧॥ તે ચારણુ વચન સાલળીને
 તેઓએ મુનિનુ કૌપીનપટ કાઢવા માડતા મુનિવર બોલ્યા કે-સ્વામિનારા
 યણીયોને તે સંભવેજ નહિ કૌપીનમા ધન રાખનારા તો તે ખીન છે અમે
 તો શ્રીસ્વામિનારાયણના ચરણુકમળના સમાશ્રયવાળા ત્યાગીઓ એમના
 ચરણુકધનવાળા છીએ ॥૪૨॥ તે સમયે તેઓ તે સ્વામિનારાયણનામ
 સાલળતાજ તીવ્ર કોપવેગાવિષ્ઠ થઇને બોલ્યા કે-હે મુને! તારા ગુરુ
 સ્વામિનારાયણ પાસે તો લાખો રૂપીયા નિશ્ચે છે ॥૪૩॥ તો ત્યા જઇને
 ઘણુ ધન લઈઆવ્ય પછી અમે તને તમમુદ્રા આપીશુ અમારી ઈચ્છા-
 પર્યાસ ધન બે લાવીને નહિ આપુ તો તને સ્વામિનારાયણીયાને તો તમ
 મુદ્રા નહિજ મળશે માટે ‘અહીંથી જલદી દૂર જતો રહે’ એમ તેઓએ
 વારવાર તિરસ્કાર પૂર્વક કહેતા તે યોગીન્દ્ર મુનિ તો તે સમયે ત્યાથી

લક્ષ્મણવેદિકામ્ ॥૩૭॥ અથ શ્વો વા પરશ્વો વા તત્તમુદ્રાક્રનં મમ ।
 પતે કર્તાર इत्येव तत्र निश्चित्य सोऽवसत् ॥૪૬॥ લક્ષ્મણના
 જનાન્દીનાનાર્તનાદાદ્ય કુર્યત. । પદ્યંસ્તદ્દામનેર્ઘ્યં કૂરેભ્યોઽ-
 પ્યધિક દાયેત્ ॥૪૭॥ દદાતિ તત્ર યો વિત્તં તત્તમુદ્રાં સ પવ
 હિ । પ્રાપ્નોતીતીક્ષ્માણોઽસાવેતદદ્રુતમૈક્ષત ॥૪૮॥ એક કશ્ચન
 દીર્ઘધૂસરજટાગુમ્ફોલ્લસન્મસ્તક શોણવ્યાત્તકરાલલોચનયુગ
 વ્યાલ્લક્ષ્યમદ્વામદ્ । મસોદ્ભૂલનમજ્જનાચલનિમે ગાત્રે દધતુક
 હત્ સસારસ્યશ્ચિપિટં કરેણ ચ દધત્કાર્ણાયસં સત્રગાત્ ॥૪૯॥
 આત્મોદગ્નતિદીર્ઘઘર્ષરરવૈ શ્રીઘારિકાધીશ્વર માર્જી લિલ્લપટ્ટી ચ

ખસીને દીર્ઘ-લાળી લપનવેદિકા (લાલુચોરો)ને પામીને ત્યા બેઠા
 ॥૪૪-૪૫॥ ત્યા બેસીને 'યદ્યપિ હમણા મને એમણે કાઢી મુખ્યોછે પણ
 આજ કે કાલે કે પરમ દિવસે મને એનાએજ તત્તમુદ્રા આપશેજ' એમ
 મનમાં ધારીને આ મુનિ ત્યાજ રહ્યા (ખીજે સ્થળે ગયા નહિ) ॥૪૬॥
 ખાવાનું નહિ મળવાને લીધે દીન અને ધનના અભાવને લીધે અને પોતાના
 મનોરથની સિદ્ધિ નહિ થવાથી અતિશય આક્રંદન કરતા એવા જનોને
 બેઠને દયાળુ મુનિએ તે ગામના વાસિઓનું નિર્દયપણું કૂર-હિંસક વ્યાઘ્રાદિ
 મૃગોદયથી પણ અત્યધિક બપૂય ॥૪૭॥ આરાવણુ ગામમાં જે જન ધનને
 આપેછે તેજ તત્તમુદ્રાને પામેછે, ખીજે નહિ, તે આ બાબતને ક્ષણે ક્ષણે
 પ્રત્યક્ષપાત્રે અનુભવ કરતા આ મુનિએ ત્યા એક અદ્ભુત બેયુ ॥૪૮॥
 (તેનેજ હવે કહે છે) આવા અવસરમાં કોઈ-નાખા ભુખરા બુદ્ધેલા જટા
 મડળને મસ્તકે ધારી રહેલો, લાલચોળ ફાડેલા વિકરાળ લોચનયુગળવડે
 સ્પષ્ટ દેખાતો છે ભાગ્યપાનનો મદ જેનો, (ભાગ્ય પિવાથી લાળચોળ નેત્ર
 વાળો) કાળજના પર્વત જેવા અતિક્રાળા પ્રાંઠ શરીરમાં અધેય ધોળી ભસ્મ
 ચોળી રહેલો, ઉન્નત ઉર સ્થળ જેનું છે, ભયકર આકારવાળો, કાળા
 લોખંડનો અતિલાખો કડાવાળો ચીપિઓ હાથમાં ધારી રહેલો આવો એક
 ખાખી નામનો વેરાગી સાધુ તત્તમુદ્રા લેવા ત્યા આવ્યો ॥૪૯॥ વળી ભક્ત્ય
 તિશયને જણાવતો હોય એમ અતિદીર્ઘ ઘોઘરા ઘોષવડે વારંવાર 'જય

લોહરચિતં કટ્વાં દધચ્છુહ્લમ્ । તિર્યક્પ્રેક્ષણમીપિતાર્મકગણ-
સ્તૂર્ણકમ્' ઇમશ્ચુલસ્ત્રૈત્યાહ સ નિર્મયોઽદ્વયત મામચેતિ મુદ્રા-
પ્રદાન્ ॥૫૦॥ નિર્મયં માપમાણં તં દૂરં ગચ્છેતિ વાદિનઃ । અમર્ત્સ-
યત્રાજમૃત્યા ન ચચાલ તથાપિ સઃ ॥૫૧॥ સ્વાનનાદસ્ય તિષ્ઠન્તમ
હ્યમાનજનાન્તરે । ક્રોધરક્તેક્ષણા દધુર્વલિષ્ઠા રાજપૂરુષાઃ ॥૫૨॥
વલિત્વાદુર્ધરોઽપ્યન્યૈર્ધૃત્વા સ પ્રસમં ચ તૈઃ । તૂર્ણં નિષ્કાસિતો
દૂરે મુષ્ટિકૂર્પરતાડનૈઃ ॥૫૩॥ વહન્ પરામાચયિતું વલિષ્ઠોઽપિ ન
શક્નુવન્ । સ તાન્પ્રાહાસ્મ્યહં સાધુસ્ત્યાગીં ચાપ્યપરિગ્રહઃ ॥૫૪॥

શ્રીદ્વારિકાધીશ્વર' એવા નામને આક્રોશપૂર્વક ઉચ્ચારતો, કટિમાત્રણ સેરોની
ઝડી મુંજની મેખળા અને લોખડની સાકળને ધારી રહેલો, લિંગનુ આચ્છા-
દન થાય એટલાજ કોપીનના કટકામાત્રને ધારી રહેલો, (નમ્રપ્રાય) વાકા
પ્રસારેલા કૂરનિરીક્ષણથી બાળકવર્ગને બહુ ખીવરાવતો, સત્વર ગતિવાળો,
લયકર લાખા મુખ કેશવાળો આવો તે ખાખી તમમુદ્રા આપનાર અધિકારી
પુરૂષપાસે આવીને નિર્ભયપણે (આસા કરતો હોય એમ) હમણાજ મને
તમમુદ્રા આપો એમ તેમના પ્રતિ બોલ્યો ॥૫૦॥ તે સમયે નિર્ભય બોલતા
તે ખાખીને રાજબૃત્યોએ 'દૂર જ દૂર જ' એમ બોલતા થકા બહુ તિર-
સ્કાર કર્યા તથાપિ તે ખાખી ત્યાંથી ખશ્યોજ નહિ ॥૫૧॥ તે સમયે
પોતાને નહિ ગણીને તમમુદ્રા આપવા બેસારેલા જનોના મધ્યમા પેશીને
બેસી ગએલા તે ખાખીને, પોતાની અવગણના કરવાથી થએલા કોપાવેશથી
લાવચ્યોળ લોચનવાળા તે બહુ બલિષ્ઠ રાજપુરૂષોએ લેગા થઈ તેને પકડ્યો
॥૫૨॥ બહુ બળવાન હોવાથી બીજાઓએ ન પકડી શકાય એવા પણ તે
ખાખીને તે રાજબૃત્યોએ હકાત પકડીને મુષ્ટિપ્રહાર અને કાંણીના પ્રહારવડે
(મચીયાટી ફુણીયાટીને) તરતજ બહુ દૂર કાઢી મુક્યો ॥૫૩॥ તે આ ખાખી
પોતે બલિષ્ઠ હતો પણ એકાકી હોવાથી તે બહુ રાજકિકરોને પરાભવ કરવા
અસમર્થ થતા, અગતિ (બીજી ગતિ જેને નથી) અને વ્યર્થ બળવાળો
થઈ ગયો પછી નમ્ર થઈ રાજકીય પુરૂષોપ્રતિ બોલ્યો કે-હું દ્રવ્યાદિ
પરિચહે રહિત, લાગધર્મશીલ સાધુ છું તો તમમુદ્રા લેવા શ્રદ્ધાથી આ

તત્તમુદ્રાર્થમાયાતં નિષ્કાસ્યથ માં કુતઃ । તં ઋચુર્દ્રવિણં દત્વા
 ગૃહ્યતાં તત્તમુદ્રિકાઃ ॥૫૫॥ સ. પ્રાહ મત્સમીપે તુ દ્રવ્યં નાસ્ત્યેવ
 કિંચન । લોહશ્ચલ્લભમેકં હિ કટિલમ્બિ તુ વર્તતે ॥૫૬॥ જટામારં
 તસ્ય કશ્ચિદ્દક્ષચારણઃ શનૈઃ । તાવદેકા હેમમુદ્રા નિપપાત તતો
 મુવિ ॥૫૭॥ તાવત્તે ચારણાદ્યાસ્તં વલ્ગમાના ઇતસ્તતઃ । પાતયામાસુ-
 રન્મત્તાસ્તજ્ઞટાં વ્યકિરન્મુવિ ॥૫૮॥ ચત્સોડન્યા હેમમુદ્રા જટાયા
 નિઃસૃતાઃ પુનઃ । તા રાજકીયા જગૃહુર્મુમુચુસ્તં તતશ્ચ તે ॥૫૯॥
 મૃતપ્રાયઃ સોડપિ સ્વહ્નો ન ગૃહીત્વૈવ મુદ્રિકાઃ । સ્વસ્થાનં શનકૈઃ
 પ્રાગાત્ શપંત્તાંસ્તૈર્થિકાન્મુહુઃ ॥૬૦॥ યતત્સર્વં સ તુ મુનિરદૃષ્ટચર-
 મદ્ભુતમ્ । દૃષ્ટ્વા વિત્તૈકસાધ્યં તન્મેને કૃષ્ણાયુધાઢનમ્ ॥૬૧॥ હસ-

વેલા મને કેમ કાઢી મુકોછે? ત્યારે તે રાજભૂત્યો બોલ્યા કે-રે ખંખ !
 દ્રવ્ય આપીને તમમુદ્રાને ચઢણુ કર્યું ॥૫૪-૫૫॥ એરીતે રાજભટ્ટોએ
 કહેલો ખાખી બોલ્યો કે-મારી પાસે તો કિંચિત પણ ધન છેજ નહિ. આ
 એક કટિલંબી લોહસાંકળજ છે ॥૫૬॥ એમ બોલતા તે ખાખીનો જટા-
 ભાર કોઈ ચારણુ ભતિના રાજભૂત્યે ધીમે રહીને ખેંચ્યો. એટલે તેમાંથી
 એક સોનામહોર ભૂમિઉપર પડી ॥૫૭॥ તેટલાકમાંજ અધિકારમદોહત
 તે ચારણાદિ બધા રાજભૂત્યો એમેર તેને વળગી પડીને પૃથ્વી ઉપર પાડીને
 તેની જટાને વિખેરી નાંખીને તેમાં બેવા મંડ્યા ॥૫૮॥ ત્યારે બીજી પણ
 ચાર સોનામહોરો જટામાંથી નીકળી. તે રાજપુરુષોએ લઈ લીધી. પછીથી
 તે ખાખીને તેઓએ મુકી દીધી ॥૫૯॥ અનંતર આ ખાખી પણ મૃત-
 પ્રાય થઈને પ્રાણુભયભીતિને લીધે તમમુદ્રા લીધા વિનાજ તે તીર્થવાસી
 રાજકીય જનોને વારંવાર ગાળો દેવાનો આક્રોશ કરતો થકો અંગભંગ
 થએલો હોવાથી ધીમે ધીમે ત્યાંથી સ્વસ્થાને ગયો ॥૬૦॥ આ સચ્ચિદા-
 નંદ સાધુ તો પૂર્વે કોઈ પણ સ્થળે નહિ દેખેલું આ બધું આશ્ચર્ય (ત્યાગિ-
 વેપધારીયો થકી ધનનું નિકળવું અને તીર્થવાસિઓનું નિર્દયપણું) દેખીને
 તે કૃષ્ણાયુધનું અંકન (છાપ) વિત્તેકસાધ્ય છે (વિત્ત વિના મળે તેમ નથી)
 એમ માનવા લાગ્યા ॥૬૧॥ ત્યારે કેટલાક ચારણો ધનપ્રાપ્તિની અંબિતા-

ન્તશ્ચારણા કેચિન્મુનિમૂર્ચુર્ધનેપ્સવ । સાધો ! સાધુસમીપે સ્યા
 દ્રવ્યં નૈવાત્ર સંશય ॥૬૨॥ પ્રત્યક્ષમેવ ભવતા દૃષ્ટમેમિર્મટે સત ।
 ધન નિષ્કાસિતમિતિ વર્તારસ્ત્વાં વયં તથા ॥૬૩॥ સ ઉવાચ તદા
 સાધુર્નાસ્તિ શીર્ષિં જટા મમ । કન્થા તુ કશ્ચિચોરોઽપિ નાગ્રહી-
 જ્ઞીર્ણચીઘરામ્ ॥૬૪॥ નવીનમેક કૌપીન મમાસ્તિ દ્વાદશાઙ્ગુલમ્ ।
 તસિન્ ગૃહીતે મુદ્રાશ્ચેદાસ્યથાઘૈવ નીયતામ્ ॥૬૫॥ ઇત્યુક્તા પ્રહ-
 સન્તસ્તે ચયુરન્યત્ર ચારણા । સોઽપિ તસ્યો નિરાહારો નિર્મય સ
 સ્મરન્ હરિમ્ ॥૬૬॥ સ્વા વ્યથા ગણયન્નૈવ સ તૂપોપ્ય દિનત્રયમ્ ।
 પરાર્તિમક્ષમો દ્રષ્ટુ શક્નોદ્ધાર તતો યયૌ ॥૬૭॥ ન સાધવોઽન્યસ્ય
 રુજં વિલોકિતું કચિન્નરેશાત્ર તુ શક્નુવન્તિ હિ । તદીયમુક્તં નવ

પાથી તે મુનિની સમીપે આવીને તેમનો ઉપહાસ કરતા થઈ બોલ્યા કે—
 હે સાધો ! સાધુવેષધારીઓ પાસે ધન હોય ન એમા સંશય નથી ॥૬૨॥
 આ અમે રાજભૂત્યોએ ખાખી સાધુની જટા થકી ધન શોધી કાઢ્યુ આ
 તો તમે પ્રત્યક્ષ જોયુ તો તમે જો ધન નહિ આપો તો તમારી પણ આ
 ખાખીના જેવીજ દશા ક્ષણમા કરીશુ ॥૬૩॥ ત્યારે તે સાધુ તેમના પ્રતિ
 બોલ્યા કે—મારે મસ્તકે જટાજ નથી કે જેમા વિત્ત ગુપ્ત હોઈ શકે
 મારી આ કથા શુર્ણવસ્ત્રના કટકાથી બનાવેલી છે તેને તો માર્ગમા કોઈ
 ચોર પણ હરી ગયો નથી પર એક કૌપીન ખાર આગળ પહોંચુ નવીન
 મારી પાસે છે તે લઈને તમમુદ્રા જે તમે આપતા હો તો હમણાજ મુખેથી
 ચઢણુ કરો ॥૬૪-૬૫॥ એરીતે મુનિએ કહેલા તે આરણ્યો હસતા હસતા
 ત્યાથી અન્યત્ર આહ્યા ગયા આ મુનિ પણ નિર્ભય નિરાહાર થઈ શ્રીહરિનુ
 સ્મરણુ કરતા થકા ત્યાજ યોતાની વ્યથાને નહિ ગણીનેજ ત્રણ દિવસ ઉપ
 વાસીજ રહ્યા પર પરપીડાને પેખવા અસમર્થ હોઈને ત્યાથી નીકળીને
 રાખોદ્ધાર (બેટ) પ્રત્યે ગયા ॥૬૬-૬૭॥ (તેમના પરપીડાના દર્શનની
 અસહનતામા સદાચારનુ પ્રમાણુ આપે છે) હે નરેશ ! જે હેતુમાટે
 સાધુજનોનુ દયાપૂર્ણુ હૃદય માખણુ જેવુ કોમળ પુરાણુમા કહ્યુ છે, માટે
 લોકમા તેઓ પરપીડાને જોઈ શકવા સમર્થ ક્યારેય થતા નથી (સ્વય

નીતકોમલં યતઃ પુરાણે હૃદયં દયામૃતમ્ ॥૬૮॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने
नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये आरावणप्रामे तप्तमु
द्राप्रदनिर्दयत्वनिरूपणनामा एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥

સુવત ઉવાચ—યદા તુ મન્દિર પ્રાપ દ્વારિકાધીશ્વરસ્ય સ ।
તસ્મિન્નેવ ક્ષણે યાતા કૌસલા ગોમતીં તતઃ ॥૧॥ श्रीकृष्णदर्शनो
त्कण्ठो मन्दिरद्वारमेत्य स' । यावदन्तर्विशेत्तावद्वा स्थैर्निष्कासितो
नृप । ॥२॥ कोऽसि कोऽसि कुतो यासि नैव दत्त्वा धनं द्रवन् ।
अनाक्षप्तोऽनङ्कितश्च व्रज दूरमितो द्रुतम् ॥३॥ विद्रावितो द्वारपा

ત્રતો કરવામાં કઠિન અને પોતાના ચારિત્ર્યના સરક્ષણમાં દૃઢ ચિત્તવાળા
એવા પણ સાધુઓનું તેજ (કઠણ અને દૃઢ) ચિત્ત પરખીડાપ્રેક્ષણુ સમયે
તો નવનીત થકી પણ અતિકોમળ દ્રવિત થઈ જાયછે) ॥૬૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે આરાવણપ્રામે
તપ્તમુદ્રાપ્રદનિર્દયત્વનિરૂપણનામા એકોનત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૯॥

અધ્યાય ૩૦ મો.

મુખતમુનિ કહે છે—હે રાજના! આ સચ્ચિદાનંદમુનિ દ્વારિકાધીશના
દર્શન કરવા નિકળ્યા તેજ ક્ષણમાં કોસળદેશવાસી નંદરામાદિ વિપ્રો દ્વારિકા
ધીશના દર્શન કરીને તે શબ્દોદ્ધાર થકી ગોમતીજી જવા આવી નીકળ્યા
॥૧॥ હે નૃપ! આ મુનિતો શબ્દોદ્ધારને પામીને દ્વારિકાધીશ્વરના દર્શન
કરવા ઉત્સાહથી જ્યારે મદિરદ્વારમાં પેસવા જાયછે તેજસમયે ત્યા રહેલા
દ્વારપાળોએ—તું કોણ છું કોણ છું? ક્યાથી આવ્યો છું? અહીંથી દૂર જ
આલ્યો જ? અહીં આપવાનું ધન આપ્યા વિનાજ અને તપ્તમુદ્રાનું ચિહ્ન
(છાપ) પામ્યા વિના અને અમારી આજ્ઞા મેળ યા વિના તું એકદમ દોડીને
કેમ અદર પેશી જઈ છું? એમ કહીને ત્યાંથી દૂર કાઢી મુક્યા ॥૨-૩॥
એરીતે ફાડેલા લાલચોળ નેત્રવાળા દ્વારપાળોએ કઠોર ભાષણથી ત્યાંથી

૧ આ અધ્યાયમાં સચ્ચિદાનંદમુનિને દ્વારિકાધીશના દર્શનમાં તીર્થવાસી
શુભળા વિગેરેએ કરેલા હુસડ પ્રતિરોધ નિરૂપણ કર્યો છે

લેર્વ્યાત્તશોણેક્ષણે: સ તુ । વિપણ્યાં નિપસાદૈકો મન્દિરદ્વારસન્મુ-
ચમ્ ॥૪॥ તત: સ ગમ્ગુલીન્ વિપ્રાંશ્વરતઃ પ્રાહ મો દ્વિજાઃ ।।
દિનેઽત્ર માં કારયત દ્વારિકાનાથદર્શનમ્ ॥૫॥ બ્રાહ્મણાનાં હિ હૃદયં
પ્રોક્તં શાસ્ત્રેષુ કોમલમ્ । તતો મયિ કૃપાં કર્તું યૂયમર્હથ
સત્તમા ! ॥૬॥ ત ઋચુર્વૃહિ નઃ સત્યં કિયદસ્તિ તવાન્તિકે । ધનં
હેમં ચ વા રૌપ્યં કન્યાકૌપીનગોપિતમ્ ॥૭॥ સ પ્રાહ નાસ્તિ
મત્પાર્શ્વે ધનં કિમપિ નિશ્ચિતમ્ । અસિ સાધુરહં ત્યાગી ત્યાગિ-
નાં સ્યાત્કુતો ધનમ્ ॥૮॥ તત્રાપિ સહજાનન્દસ્વામિશિષ્યોઽસ્મ્યહં
દ્વિજાઃ ।। અતઃ કુતો મે દ્રવ્યં સ્યાદૂરાદિ સ્ત્રીધનત્યજઃ ॥૯॥ ત

કાઠી મુકેલા આ મુનિવરતો એકાકીજ મદિરદ્વારની સમુખ રહેલા કોઈ
ઉજડ હાટ (હુકાન)ની વેદીકા (ઓટલી) ઉપર બેઠા ॥૪॥ તેપછી
આ મુનિએ માર્ગમા વિચરતા ગુગળી નામના વિપ્રોને કહ્યું કે-હે વિપ્રા !
આ દિવસે મને દ્વારિકાધીશના દર્શન કરાવો હું બહુ દિવસનો ઉપવાસી
અને બહુ દિવસથી દ્વારિકાનાથના દર્શનની સમુત્ક્રાંતે લીધે મનમા ઘ્વાનિ
પામી રહ્યો છું આવા મારી ઉપર કૃપા કરવાને યોગ્ય છો બ્રાહ્મણોનું
હૃદય સ્વભાવથીજ ક્રોમળ હોય છે એમ સર્વ શાસ્ત્ર કહેછે તેમા પણ તમો
તીર્થવાસી બ્રાહ્મણો તો સત્તમ-અતિશ્રેષ્ઠ છો તો તમો અનુક્રપા કરીને
આજ દ્વારિકાનાથના દર્શન કરાવો ॥૫-૬॥ ત્યારે તે બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે-
હે સાધો ! અમને સત્યજ કહો તમારી પાસે સુવર્ણમય કે રૂપ્યમય ધન
કેટલું છે ? પ્રાય કયામા કે કૌપીનમા ગુપ્તપણે રાખેલું હોવુંજ બોધએ
તે સાચેસાચું કહો ॥૭॥ ત્યારે તે સાધુ બોલ્યા કે-હે દ્વિજ ! મારીપાસે
કિંચિત્ પણ ધન નિશ્ચે નથી કેમકે હું ત્યાગી સાધુ છું તે ત્યાગીઓ પાસે
ધન કેમ ઘટે ? (આ તો ધર્મવિરૂદ્ધ ભાષણ કહેવાય) હે દ્વિજ ! તેમા
પણ હું તો ધર્મરક્ષણમાટે પ્રકટતાને પામેલા ભગવાન સહનનંદસ્વામીનો
શિષ્ય છું માટે તે ધનસ્ત્રીના સગથકી સર્પસહવાસ થકીજ જેમ એમ
બહુ લય પામનારા મારીપાસે દ્રવ્યનો સબંધ હોયજ ક્યાથી ? નજ હોય
॥૮-૯॥ ત્યારે મુનિના વચન શ્રવણમાત્રથી કોપ પામેલા તે વિપ્રો બોલ્યા

ઝચુસ્તાર્હિં તુ ભવાન્ યદ્યપ્યત્ર મરિપ્યતિ । તથાપિ દ્વારિકાધીશદ
ર્શન ન ભવિપ્યતિ ॥૧૦॥ વયં તુ સહજાનન્દશિષ્યાણામન્તવા
કિલ । પુરપ્રવેશ નો દત્તો દૂરેઽસ્તુ કૃષ્ણદર્શનમ્ ॥૧૧॥ ગુરુસ્તવેવ
કૃષ્ણોઽસ્તિ કિમર્યં ભ્રામ્યસિ ક્ષિતૌ । વયં ન યાવન્મિલિતાસ્ત
તાવદ્રર્જતા સ ચ ॥૧૨॥ એવમુક્તવા ગાતાસ્તે તુ તાવદન્યે તમત્ર
વન્ । વત્ત્વા દ્રવ્યં કુરં હરેર્દર્શન કિન્તુ લઘ્વસે ॥૧૩॥ કેચિત્ત મર્ત્સ
યામાસુર્વાકુશલ્યૈ પરપરપિ । કેચિચ્છઙ્ગોઽયમિત્યુચુર્ધ્વતાંઽય
મિતિ ચાપરે ॥૧૪॥ આતિથ્ય તસ્ય દૂરેઽસ્તુ કિ તુ ત કોઽપિ

કે-તર્હિં-તુ સહજાનન્દનો શિષ્ય હુ તો તુ યદ્યપિ અહીં ઉપવાસ કરીને
મરી જઈશ તથાપિ તને દ્વારિકાધીશનુ દર્શન નહિજ થશે કેમકે અમે તો
તારા જેવા સહજાનન્દના શિષ્યોના અતકભૂત (વાતક) છીએ તે તને પુર
પ્રવેશનો અવકાશપણ ન આપીએ તો દ્વારિકાધીશના દર્શનની તો વાતજ
શી કરવી ? ॥૧૦-૧૧॥ (તારે પ્રથમ તૈથિકજનો થકી સાબળેલા કૃષ્ણ
વતાર સ્વામિનારાયણને હૃદયમાં સભારીને તેને નહિ સહન કરતા થકા
તે બ્રાહ્મણો મેંજી મારવાપૂર્વક સર્ગવ બોટયા કે-) તારા જે ગુરુ છે તેજ
કૃષ્ણ કહેવાય છે તો પૃથ્વીઉપર અહીં યાત્રાર્થે કેમ લામુ હુ ? અમે દ્વારિકા
કાવાસી ગુગળીઓ જ્યાં સુધી તેમને મળ્યા નથી (લેગા થયા નથી) ત્યાં
સુધી તે 'હુ શ્રીકૃષ્ણ હુ એવી ભલે ગર્જના કર્યા કરે ॥૧૨॥ હે રાજન્ !
આ પ્રતરે તે ગુગળી દ્વિલે તો કલીને આટયા ગયા તેજાકમાં બીજા કોઈ
જનો આવીને મુનિને કહેવા લાગ્યા કે-ધન આપીને શ્રીદ્વારિકાનાથના દર્શન
કરો શામાટે લઘન કરોછો ઉપવાસ જરવા એતો દુરાચરનુ કૃત્ય છે, એથી
તમારું કશું અહીં વળવાનું નથી ॥૧૩॥ પછી કોઈ જનો મુનિને બાણુ જેવા
તીક્ષ્ણ વચનોવડે તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા કોઈ જનો આ કોઈ શક મૂર્ખ
છે એમ બોટયા બીજા કોઈ જનો આ કોઈ ધૂર્ત-કમારો છે' એમ બોટયા
એરીતે આ મુનિનું અનેક જનો અપમાન કરવા લાગ્યા ॥૧૪॥ તે પુરમાં
તે મુનિવરને 'અહો આ સાધુપુરુષ છે' એવી શુભ વાણીવડે પણ કોઈ પણ
પુરુષે સ્વામિનારાયણુ ભગવાન ઉપર ઇર્ષ્યાની લીધે બોલાવ્યાજ નહિ તો

પૂરપઃ । વાચાપિ શુભયા તત્ર ભાપયામાસ નેપ્વ્યયા ॥૧૫॥ નિયદ્ધારઃ
સ તુ મુનિદ્વારમેવ વિલોકયન્ । દ્વારિકાધીશિનુસ્તત્ર દ્વાસન
ઉપાવિશત્ ॥૧૬॥ વિશતાં યાત્રિકાણાં ચ દ્રવ્યં દત્ત્વેવ મન્દિરે ।
સ્ત્રીપુંસાનાં મુસદ્ધર્પે સ દ્વદ્વા મુનિરત્રસત્ ॥૧૭॥ તત્રત્યાનાં નિર્દ-
યત્વં દ્વદ્વા ચાઽઽરાવણાદપિ । અધિકં નિશ્ચિકાયૈતચ્છ્રીમદાધિ-
વ્યમપ્યસૌ ॥૧૮॥ एवं સ્થિતવતસ્તસ્ય યયાવસ્તાચલં રવિઃ । નિશા-
યામથ જાતાયાં ચિન્તયામાસ સોઽન્તરે ॥૧૯॥ અહોઽતિનિર્દયં
સ્થાનમાયાતોઽસીશ્વરેચ્છયા । અતઃપરં કિં કર્તવ્યં કથં સ્યાત્ક-
ર્ણદર્શનમ્ ॥૨૦॥ આયાસ્યન્તિ સતીર્થ્યાશ્વેત્યાગિનોઽગ્રાણ્યા
પ્રભોઃ । તર્હિં તેષાં ગતિઃ કા વા ભવિષ્યતિ મહાત્મનામ્ ॥૨૧॥
દર્શનં દ્વારિકેશસ્ય કૃત્વાઽઽયાહીતિ મે હરેઃ । આશ્વાઽસ્તિ તામસ-

તેમના આતિથ્યની તો વાતજ શી કરવી ? ॥૧૫॥ આ નિરાહાર મુનિ તો
દ્વારિકાધીશના મંદિરના દ્વારસમીપે આવીને તે દ્વારમા બનતુ બધું વૃત્તાત
નેવા માટે દૃઢ આસનથી લ્યા બેઠા ॥૧૬॥ લ્યા દ્રવ્ય આપી આપીને ‘હું
પહેલો હું પહેલો જઉં’ એવા તીવ્ર વેગથી દેવદર્શન માટે દ્વારમા પ્રવેશ
કરતા યાત્રિક સ્ત્રીપુરુષોના પરસ્પર થતા અત્યત સઘર્ષ (બીડયને લીધે
થતી ધકાધકી)ને ઉન્મથાદિત બેઠને પોતે સદ્ધર્મવિયોપના અવલોકનથી
ત્રાસજ પામી ગયા ॥૧૭॥ વળી આ મુનિવર્ય આરાવણુ ગ્રામ થકી
પણુ અધિક આ શખોદ્ધારવાસી જનોનુ નિર્દયપણુ અને શ્રીમદાધપણુ
પણુ બેઈ નિશ્ચય કરીને ધર્મયોપને લીધે ખિન્નખિન્ન થઈ ગયા ॥૧૮॥
એરીતે ઉઠા વિચારમા પડી ગએલા તે મુનિને લાજ રહેતા સૂર્યપણુ અસ્તા
ચળને પામ્યો અનંતર રાત્રિ પડતા મુનિ મનમા એવો વિચાર કરવા
લાગ્યા કે- ॥૧૯॥ અહો ! આ અતિનિર્દય સ્થાનપ્રત્યે હું આવી ચઢ્યો છું
અથવા આવી ઈશ્વરની ઈચ્છા છે અત પર મારે શુ કરવું, કૃષ્ણદર્શન
મને શીરીને થાય ? ॥૨૦॥ મારા સતીર્થ્ય (ગુરુભાઈ) મુક્તાનંદાદિ મહા-
સાધુઓ મહાપ્રભુ શ્રીહરિની આજ્ઞાથી આ તીર્થમા આવશે તો તે મહાત્મા
લ્યાગિઓની શી ગતિ થશે ? ॥૨૧॥ ‘દ્વારિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરીને

મ્પાદ્ય કથં યાયાં તદન્તિકમ્ ॥૨૨॥ યઃ સાક્ષાદ્ભગવાન્ કૃષ્ણઃ સ
તુ દુર્ગપુરે સ્વયમ્ । વિરાજતે હરિઃ સોઽન્ન વર્તતે હિ ચતુર્ભુજઃ
॥૨૩॥ ભક્તપ્રિયઃ સ કૃષ્ણોઽસૌ સર્વાભિપ્રાયવિત્પ્રભુઃ । દ્વારિકાધી-
શ્વરો મહાં દાસ્યત્યેવ સ્વદર્શનમ્ ॥૨૪॥ इति निश्चित्य मनसा स
योगी तं स्वकं गुरुम् । प्रणम्य हृदये कृष्णं ध्यायन् प्राय उपावि-
शत् ॥२५॥ उपविष्टस्य तस्येत्थं चत्वारो दिवसा ययुः । त्यक्तो-
दकस्यापि मुनेर्दृढनिश्चयशालिनः ॥२६॥ कृष्णं समाधावपि वीक्ष-
माणः प्रत्यक्षतद्दर्शनमेव इच्छन् । धीरो मुनिः पञ्चमवासरे तं
स्तोत्रेण चानेन जुनाव राजन् ! ॥२७॥ इति श्रीसत्सत्त્રिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे चतુर्थપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે દ્વારિકાનાથદર્શનપ્રતિબન્ધનિ-
રૂપણનામા ત્રિશોડધ્યાયઃ ॥૩૦॥

આવું' એવી ભગવાન્ શ્રીહરિની આરા મને થએલી છે. તે આરા મુજબ
કૃષ્ણદર્શન નહિ પામીને તેમની સમીપે મારાથી કેમ જવાય ? કેમકે ભગ
વાનની આરા તો મોટામાં મોટી છે, તેનું ઉલ્લસન તો નજ થટે ॥૨૨॥ જે
સાક્ષાત્ ભગવાન કૃષ્ણ હરિ છે તેતો સ્વયં દુર્ગપુરમાં વસેછે તેજ સાક્ષાત્
હરિકૃષ્ણ આ પુરીમાં ચતુર્ભુજ વિરાજેછે. તે આ ભક્તપ્રિય સર્વાર્થર્થામી
સર્વાભિપ્રાયલિંગ પ્રભુ શ્રીદ્વારિકાધીશ્વર કૃષ્ણ મને પોતાનું દર્શન આપશેજ
॥૨૩-૨૪॥ હે રાજન્ ! મહાયોગી સમિધદાનંદમુનિ આવો મનમાં નિશ્ચય
કરીને, તેજ પોતાના ગુરૂને મનથી પ્રણામ કરીને, તદનન્ય (તેથી જુદા નહિ)
કૃષ્ણનું હૃદયમાં ધ્યાન કરતા થકા દર્શનના અલાભમાં મરણાંત અનશન
વ્રત ધારીને ત્યાંજ બેઠા ॥૨૫॥ એરીતે અનશનવ્રત લાઘવે બેઠલા, જળનો
પણ જેમણે ત્યાગ કર્યોછે અને દૃઢ નિશ્ચયશાળી એવા તે મુનિને ચાર
દિવસો વીતી ગયા ॥૨૬॥ હે રાજન્ ! સમાધિમાં કૃષ્ણને સાક્ષાત્ નિરીશ્વર
કરતા પણ આ સમિધદાનંદમુનિ જયેત્ અવસ્થામાં આજ બાહ્ય લોચનથી
તેમનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવાની લાલસાથી મહાધૈર્યયુક્ત થઈને પાંચમે દિવસે
આ (આગળ કહેશે) સ્તોત્રવડે તે શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૨૭॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે દ્વારિકા-
નાથદર્શનપ્રતિબન્ધનિરૂપણનામા ત્રિશોડધ્યાયઃ ॥૩૦॥

રાધિદાનન્દમુનિસ્વાચ—શ્રીરુપિમળીરમણ ! રમ્યમુસારવિન્દ !
 શ્રીરુણ ! શઙ્કરવિધીન્દ્રસુરાદિવન્દ ! ! સદ્ધર્મમક્તિપરમાશ્રય !
 પુણ્યકીર્તિ ! શ્રીદારિકેશ ! વરદો ભવ મે પ્રસન્નઃ ॥૧॥ ત્વં ભક્ત-
 સદ્ધર્મવિતું સ્વરુમાસુરેભ્યો દોર્ભિર્દંધરગદારિસરોરુદ્ધાણિ । નિત્યં

અધ્યાય ૩૧ મો.

અથ સચ્ચિદાનંદમુનિ સ્તુતિ કરેછે—હે ભગવન્ ! તમે સર્વેશ્વરેશ્વર
 છો, કેમકે તમો શંકર બ્રહ્માપ્રમુખ મુરેશ્વરોએ સદા વંદના કરાઓ છો.
 ‘તમીશ્વરાણાં પરમં મદેશ્વરમ્’ એવી શ્રુતિ છે. તેવા પણ તમો સંતોનો
 ધર્મ અને ભક્તિરૂપ પરમ ધર્મના લોકમાં સંસ્થાપન માટે ભૂમિમાં ધૂતાવ-
 તાર છો, તેથી તમેજ તેમના પરમાશ્રય છો. (અથવા સદ્ધર્મ—પારમકાં-
 તિક ધર્મ અને ભક્તિના આપજ પરમાશ્રય—પ્રધાન વિષય છો) વળી પુણ્ય-
 કીર્તિ—જે તમારી કીર્તિ—ગોવર્ધનોદ્ધારણાદિ અમાનુષ વ્યાપારથી ઉદ્ભવેલી
 છે તે રમરણ કીર્તન શ્રવણાદિવડે સર્વ પાપને પ્રશમાવીને સર્વભંગળને કરે
 છે. મનવાસી આત્મીય જનો અને મધુરાપુરવાસી જનોને દિવ્ય બાળ-
 લીલાઓવડે પરમાનંદ પમાડીને, પોતાના સામ્રાજ્યને અસાધારણ દારિકા
 નામનું દિવ્ય નગર અમાનુષ સર્વ વૈભવવાળું નિર્માણ કરીને, તેમાં નિત્ય-
 સાનિધ્ય કરી રહેલા હોવાથી ‘દારિકેશ’ નામથી તમો ખ્યાતિ પામી રહ્યા
 છો. તે તમો દારિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણવિષે સાક્ષાત્ લક્ષ્મી શ્રીરૂકિમણીરૂપથી રમે
 છે. વળી તમે રમ્યમુખારવિંદ—મુખારવિંદ સૌન્દર્યવડે સમસ્ત આશ્રિતોનો
 સંતાપ નિવારીને અમૃતાભિષેકથીજ શું ? એમ તેમને આનંદ આપોછો.
 (અથવા જે તમારૂં મુંદર મુખારવિંદ રૂકિમણીને રમણરૂપ છે) તેવા તમો
 તમારાજ એક શરણને પામેલા મારી ઉપર પ્રસન્ન થઈને વાંછિત વર આપ-
 નારા થાવ ॥૧॥ વળી હે ભગવન્ ! આપના પ્રત્યક્ષ દર્શનમાં અતરાયભૂત
 આસુરો થકી મારી રક્ષા કરવાને યોગ્ય છો, કેમકે તમે પોતાના ભક્તસંઘને
 આસુર સંઘથકી સંરક્ષણ કરવા શખ ચક્ર ગદા આદિક દિવ્ય આયુધને ચાર

૧ આ અધ્યાયમાં સચ્ચિદાનંદમુનિએ કરેલી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ અને તેમની
 ઉપર પ્રસન્ન થએલા પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણે આપેલા વરદાનનો અનુવાદ કર્યો છે.

વિરાજસ હહાસિલશક્તિનાથ ! શ્રી૦ ॥૨॥ વચ્ચાહતૌ દુપદપુત્રિ
કયા સ્મૃતસ્તુ શ્રીમન્નમાનુ પરિહાય ચ તામુપેત્ય' । દત્તવાશુકાનિ
યદુધા દ્વિયમાવિથાસ્યા શ્રી૦ ॥૩॥ તસ્યા અનન્યનિજમત્તિજુપ
સમાયા વેશગ્રહ કુરુત ચ ન મૃપ્યમાણ । તલ્લીર્હતેશપરિમુક્ત
કચાશ્ચકર્થે શ્રી૦ ॥૪॥ દુર્વાસસો વિપદિ પાણ્ડુસુતાન્નિમન્નાનુદર્તે

ભુજવડે ધારીને નિત્ય આ દ્વારિકાપુરીમા વિરાજેછે વળી સમસ્ત શક્તિ
ઓના નાથ તમો છે 'પરાડસ્ય શક્તિવિવિધૈવ શ્રૂયતે' એવી શ્રુતિ છે (અથવા
તે બ્રહ્માદિકની શક્તિઓ છે તેના પણ તમોજ એક નાથ છે એટલે આપે
આવેશિત શક્તિવાળા તે સવ છે) માટે તેવા મહાસમર્થ તમારે મારા
અતરાયના નિવારણમા કશો પ્રયાસ છે? નહિ ॥૨॥ વળી અર્કિયન અન
ન્યગતિ જ લાગતો ઉપર આપની અનુક્રપા અપરિમિત વર્તેછે, પૂર્વે રાજ
સલામા દુગતમા દુ શાસને વચ્ચો ખેંચવા માઝ્યા ત્યારે પ્રાણુલગ થયો પણ
અધિક માનલગને પામેલા દુરત દુ ખી દ્રૌપદીજીએ અર્કિયન અનન્યગતિ
થઈ સગરવામાનમા તમો રૂકિમગીરૂપ શ્રીએ સમલકૃત પર્યટ્ટને પણ
એકદમ પતિયાગ કરીને અદૃશ્ય રૂપથી તેમની સન્નિધિને પામીને વિવિધ
મહામૂલ્ય વસ્ત્રો આપીને આપે તે દ્રૌપદીજીની તે મહાપદ થઈ લાગ
રાખવારૂપ રક્ષા કરી હતી આવા દયાનિધિ આશ્રિતજનવત્સળ તે આપને
દિવ્ય સ્વ ન દર્શનમાત્રની પ્રાર્થના કરતો અર્કિયન એવો હું તે મારો
મનોરથ પા પૂર્ણ કરવો તે હુકર એમ થાય ? હુકર છેજ નહિ ॥૩॥ વળી
આપને મળનાજ એક સમાશ્રયવાળા તે દ્રૌપદીજીના દૂતસલામા
કૌરવોની અનુગતિથી દુર્બુદ્ધિ દુ શાસને કરેલા એશકર્મણને નહિ સહન
કરતા તમોજ જર્ણુનનુ સારથિપણુ સ્વીકારીને તે સર્વ કૌરવોનો સહાર
કરીને તમની નિધવા વનિતાઓને મુહિતમસ્તકપ્રેશવાળી કરી દીધી
આવા લક્ષ્મી મળ મહાસમર્થ આપને અરાધ્ય થુ છે ? ॥૪॥ વળી દુરાતમા
દુયાધને પ્રા મહન આપવાથી અસમયે શિષ્યમકળ સાથે આતિથ્ય સ્વી
કરવા (જમન) આવેના દુવાસા નરપિનુ આતિથ્ય કરવા અત્રના અભા
વને લીધે અસમર્થ અને દુવાસાના શાપાગ્નિપ્રસંગ થયો અદુ ભય પામી

માણુ નિરુપાનદગા ધરણ્યમ્ । ભક્તમિયસ્ય તવ તસ્ય ભવામિ દાસઃ
શ્રી૦ ॥૫॥ મામામનોરથમપિ પ્રતિપૂર્યસ્ત્વં જિત્વા સુરેન્દ્રમમરેઃ
સહ નાકલોકાત્ । પુર્યામિદ્વાનયિથ નાયિતપારિજાતં શ્રી૦ ॥૬॥
ઘૈરાવચક્કુટિલશ્ચકુટીક્ષમાણાન્ શસ્ત્રેર્મતોઽપિ શપતો વહુધાતિ-
દુષ્ટાન્ । દૈત્યાનપિ ત્વમનયઃ સ્વપદં દયાલો ! શ્રી૦ ॥૭॥ સમ્પ્રા-
પ્યતે ધનિમિરેવ ન રક્ષુમિસ્ત્વન્મૂર્તિર્દર્શનમુધેતિ ન વક્ષ્યમર્દમ્ ।

ગએલા પાંડવોની રક્ષા કરવા દ્રૌપદીએ સંભારવામાત્રમાં એકદમ પાદુ-
કાને પણ નહિ સ્વીકારીને રૂકિમાણીએ કરકમળથી સેવાતા (ચંપાતા)
ચરણતળથી સ્વયં આલીને વનભૂમિમાં તેમના આશ્રમપ્રતિ આપ પધાર્યા.
પછી શાકાન્નના ભક્ષણમાત્રથી તેમની આપદા ટાળી નાંખી. એરીતે ભક્ત-
પ્રિય તે તમારો હું દાસ છું ॥૫॥ વળી સત્યભામાનો મનોરથ પણ પરિ-
પૂર્ણ કરવા તમે સ્વર્ગલોકમાં જઈને મદાંધ, માટેજ યુદ્ધમાટે પ્રવર્તેલા સુર-
સમાજસહિત સુરેન્દ્રને જીતીને સત્યભામાએ યાચેલો પારિજાત વૃક્ષ આ
દ્વારાપુરીમાં લાવ્યા હતા. તે તમારો દાસભૂત હું તે મારો મનોરથ પરિ-
પૂર્ણ કરવાને આપ યોગ્ય છો ॥૬॥ મર્યાદા મુકીને ચોમેર વેગથી ઉછળતા
આપના દયાપૂરનો ભૂમિમાં કોઈ પણ જન અગોચર નથી, સર્વકોઈ પણ
ઉપર આપની નિરૂપત્રિ નિરવધિ દયા વર્તે છે. દ્વેષીઉપર પણ આપની
દયા પ્રવહે છે. જે કોઈ પાપી આસુરો સર્વના સાચા મુદ્દહ, સર્વના સાચા
પિતા અને પ્રેમરસપરિપૂર્ણ દૃષ્ટિવડે નિરીક્ષણીય છે તે તમને કોપવેગવડે
ઉદ્ધત લયંકરે કુટિલ છુકુટિ ચઢાવાપૂર્વક દ્વેષાગ્નિના તણખાને ચોમેર
વેરતી દૃષ્ટિવડે જોતા હતા. કેવળ એવી દ્વેષદૃષ્ટિથી જોતા હતા એટલુંજ નહિ
પણ અનેક પ્રકારે ગાળીદાનનો આક્રોશ પણ અતિશય કરતા હતા. કેવળ
ગાળીદાનજ નહિ પણ વિવિધ આયુધો વડે પોતાને પ્રહાર કરતા હતા.
આવા પણ અતિદુષ્ટ શિશુપાળપ્રમુખ દૈત્યોને પરમ કૃપાએ કરીને તેમના
વિપરીત વાસનાના મૂળભૂત પ્રકૃતિબંધને આત્યંતિક ભેદી નાંખીને
પોતાના પરમ પદ પ્રતિ પમાડ્યા. તે તમે પ્રેમપૂર્ણ મારેવિષે કેમ વિલંબને
કરો છો ? મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ ॥૭॥ આ આસુરાંશો તો અતિશોચ્ય

નિષ્કિન્નપ્રિય इति प्रयिते त्वयीश ! श्री० ॥ ૮ ॥ સદ્ધર્મવર્ત્મપરિ-
 પાતુમિદ ત્વમીશ ! દેવ્યાંશભૂપગુરવિક્ષતમદ્ય ભૂમો । દિવ્યાં દધન-
 રતનું હિ વિરાજમાનઃ શ્રી૦ ॥ ૯ ॥ અન્તઃસ્ફુરત્કલિમલામરમત્યદૈત્ય
 દૂરસ્થિતેરનુગતત્રિયુગામિધાન । । સંસારતત્ત્વશરણાગતજીવનાથ !
 શ્રી૦ ॥ ૧૦ ॥ સુવ્રત જ્ઞાન—इति स्तुवन्नतिप्रेम्णा कृष्णलीनमना मुनि ।
 तिस्रोऽवस्था व्यतीत्यैव तुरीयं पदमभ्यगात् ॥ ૧૧ ॥ ભગવાન્ દ્વારિ-
 કાનાથો ભક્તવત્સલ ईश्वर । તદ્ભાવવિત્સુપ્રસન્નો વદો તસૈ સ્વદર્શ

છે જેઓ આપની ‘નિષ્કિન્નપ્રિય’ એવી પૃથાને નહિ ગણીને તેને
 અન્યથા કરવાનો અત્યત ચલ કરી રહ્યા છે આપની ભૂતિના દર્શનરૂપ
 અમૃત ‘ધનિઓનેજ પ્રાપ્ત થાય અને નિર્ધનોને ન થાય’ એમ નિષ્કિન્ન
 વ્રનપ્રિય આપને વિષે કહેડુ ખીલકુલ ઉચિત નથી, કેમકે આતો અત્યત
 વિપરીત છે તો એરીતે આપની ‘નિષ્કિન્નપ્રિય’ એવી ખ્યાતિથી
 નિપરીત વૃત્તિવાળાઓને પ્રશમાવી દો અને હે ઈશ ! મારી ઉપર આપ
 પ્રસન્ન થાવ ॥ ૮ ॥ હે ઈશ ! આ કળિકાળમા અસુરાશ રાજાઓ અને ગુરુ
 ઓએ ખોટી નાખેલા સદ્ધર્મમાર્ગના સરક્ષણ માટે દિ-ય નરતનુને ધારીને
 ધર્મનંદનરૂપે આપ વિરાજો છો ॥ ૯ ॥ જેમના મનમા કળિમળ રાગદ્વેષાદિ
 સંસ્કરેછે તે સુર અસુર નરો થકી તમો દૂર રહો છો, (તેમને અગમ્ય
 છો) આ કારણથી તમો ‘ત્રિયુગ’ એવી અભિખ્યા (નામ)થી ખ્યાતિ
 પામ્યા છો સંસારરૂપ દાવાનળથી દગ્ધ થએલા એવા જનોના તેના નિવા
 રણાર્થ તમેજ એક પરમ શરણુ છો એવા હે શ્રીદ્વારિકેશ ! તમે મારી
 ઉપર પ્રસન્ન થઈને વર આપનારા થાવ ॥ ૧૦ ॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ રીતે પરા ભક્તિથી સ્તુતિ કરતા
 સચ્ચિદાનંદમુનિ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણવિષે નિમગ્ન મનવાળા થઈ, જ્યેષ્ઠાદિ નવ
 અવસ્થાઓને અતિક્રમ કરીને તુરીય પદ—બ્રહ્માત્મક સ્વાત્મસ્વરૂપમાં
 સ્થિતિરૂપ સમાધિને પામી ગયા ॥ ૧૧ ॥ અર્નતર સર્વેશ્વર ભક્તવત્સળ ભગ
 વાન્ શ્રીદ્વારિકાનાથે અત્યત પ્રસન્ન થઈને મુનિના હૃદયગત અભિપ્રાયને અ
 નુસારે તેમને સ્વસ્વરૂપનુ દર્શન આપ્યું વિજયા નામની માઘકૃષ્ણ એકાદ

નમ્ ॥૧૨॥ નિશાયાં વિજયાપ્યાયા પ્કાદદયા યદૂદ્ધહં । તદન્તિક-
મુપેયાય તુરીયપદ્ધરે દ્વસન્ ॥૧૩॥ આવિર્નમૂચ દ્વત્પન્ને પ્રથમં તસ્ય
યોગિનઃ । લક્ષ્મીમામાર્જુનોપેતઃ સાત્યકયુદ્ધવસંયુતઃ ॥૧૪॥ સદ્સા
સ્ફુરિતં તં ચ કોટિસૂર્યાધિકપ્રભમ્ । આશ્ચર્યદર્શનં ધીક્ષ્ય પ્રેમ્ણા
સ વિવશોઽભવત્ ॥૧૫॥ સદ્સાન્તર્દધે તત્ર ભગવાન્ વ્યુત્થિતોઽથ
સ્ત્વ । સસમ્પ્રમો યદિઃ સાક્ષાત્તમેવૈક્ષત સંસ્થિતત્મ્ ॥૧૬॥ ઉદ્યમ્ની
રદ્નીલરમ્યવપુષં વિદ્યુત્પ્રભં વિદ્યત વાસોઽનેકવિભૂષણં સુમુકુટં
સત્પદ્મપ્રેક્ષણમ્ । નાનામૌક્તિકપુષ્પહારવિલસત્કુટં પ્રસન્નનનં

શીની રાત્રિએ ચોથા પહેરમા મદહાસવડે મધુર મુખારવિવાળા શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાન્ મુનિની સમીપે આવિર્ભાવ પામ્યા ॥૧૨-૧૩॥ (આવિર્ભાવનો
પ્રકાર કહેછે-) પ્રથમ તો તે યોગિરાજના હૃદયારવિંદમા રૂકિમણીરૂપ
લક્ષ્મીએ સહિત સત્યભામા, સાત્યકિ યાદવ અને ઉદ્ધવશ્રીએ સમલકૃત છે
પાર્શ્વભાગ જેમનો અને અર્જુને સેવા કરાતા એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા
॥૧૪॥ તે સમયે આ સચ્ચિદાનંદમુનિ એકદમ સ્કુરણાયમાન થએલા, એક
સાથે ઉદય પામેલા કોટિસૂર્ય થકી પણ અધિક કાતિવાળા, માટેજ આશ્ચર્ય
દર્શન તે શ્રીકૃષ્ણના દર્શન પામીને પ્રેમપ્રકર્યને લીધે પરવશ (અસ્વાધીન
ચિત્તવાળા) થઈ ગયા ॥૧૫॥ તે ભગવાન્ ત્યાજ અકસ્માત્ અતર્ધાન
થઈ જતા આ મુનિ તેમને હૃદયકમળમા નહિ નિભાળીને સબ્રમસહિત
સમાધિથકી બહાર આવતા પોતાની દૃષ્ટિ આગળ તેવાજ પ્રાદુર્ભાવ
પામેલા તેજ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના દર્શન પામ્યા ॥૧૬॥ (પ્રત્યક્ષ થએલા
શ્રીકૃષ્ણને ત્રણ શ્લોકથી વર્ણવેછે) નવીન મેઘ સમાન શ્યામ દિવ્ય
મુર વિચહ જેમનો છે, વિજળીની પ્રભા જેવા પીત વસ્ત્ર (પીતાબર)ને
ધારી રહેલા, કડા બાળુબધ નૂપુર આદિક અનેક દિવ્ય વિભૂષણોવડે
વિભૂષિત, રત્નમય દિવ્ય મુકુટથી અલકૃત છે મસ્તક જેમનું, પદ્મપત્ર
જેવા વિશાળ મુદર નેત્ર જેમના છે, નાનાવિધ મુક્તામય હારો અને
પુષ્પમય હારોવડે સમલકૃત છે દિવ્ય કંઠ જેમનો, મદહાસવડે પ્રસન્ન
મુખકમળ જેમનું છે, પાંચજન્યશખ કૌમોદકીગદા મુદર્શનચક્ર અને

દોર્મિ. શઙ્ખગદાસુદર્શનસરોજાનિ સ્ફુટં વિભ્રતમ્ ॥૧૭॥ લક્ષ્મ્યા
 દિવ્યવિભૂષણામ્મરઘૃતા પદ્મં ચ સદ્વીજનં વિભ્રત્યા ચ મુજદ્વયેન
 સુરુચા પ્રેમ્નેક્ષ્યમાણં પ્રભુમ્ । લાવણ્યાતિશયાતિરૂપવપુષા હૈમં ચ
 મૃદ્ધારકં વિભ્રત્યૈવ કટાક્ષવીક્ષિતમુલં પાર્શ્વસ્થયા ભામયા ॥૧૮॥
 ધૃત્વા ચામરમુદ્ધવેન વિનયાત્સંવીજિતં દક્ષિણે વામે સાત્યકિના ચ
 ચામરઘૃતા રાજાધિરાજશ્રિયમ્ । પૃષ્ઠે સ્વાતપવારણં ચ દધતા
 સંમાનિતં જિણ્ણુના વીક્ષ્ય શ્રીરમણં મુનિ. સ સહસ્રા ચક્રે નર્તે
 દણ્ડવત્ ॥૧૯॥ તં પ્રેમાશ્રુકલાવરદ્ધનયનં રોમાન્વિતાઙ્ગં મુનિ
 સન્ત્યજ્યાદશવાસર જલમપિ સ્વં સંસરન્તં હૃદા । વિપ્રાદૈરતિનિ-

ક્રમણને સ્પષ્ટપણે ધારવાવડે શોભાયમાન છે દિવ્ય ચાર ભુજ જેમના
 ॥૧૭॥ વળી એક કરથી ક્રમણ અને અન્ય કરથી મુદર વીજણાને
 ધારી રહેલા, દિવ્ય વિવિધ વિભૂષણો વસ્ત્રોને ધારી રહેલા, મુદર કાતિ
 વાળા, એવા રૂકિમણીરૂપ લક્ષ્મીએ પ્રેમરસપરિપૂર્ણ દૃષ્ટિવડે નિરીક્ષણ
 કરાતા, વળી સુવર્ણમય ઝારીને (ભગવાનને શીત જળ પાન કરવા) ધારી
 રહેલા, સર્વાંગમા દિવ્ય લાવણ્ય શોભાવાળા, ભગવાનના સમીપ પ્રદેશમા
 રહેલા, એવા સત્યભામાએ નિરતિશય અનુરાગગાલિત કટાક્ષવડે પાન કરાતું
 છે દિવ્ય મુખસૌન્દર્ય જેમનું ॥૧૮॥ વળી દક્ષિણ ભાગમા આમર લઘને
 ઉદ્ભવજીએ તથા વામભાગમા આમર લઘને સાત્યકિએ વિનયથી પરિચર્યા
 કરાતા અને પૃષ્ઠભાગમા શોભન સુવર્ણમય છત્રને ધારી રહેલા અર્જુને
 સન્માન કરાતા, એરીતે રાત્રાધિરાજ શોભાએ સપત્ન એવા તે રૂકિમણીર
 મણુ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ દર્શન પામીને, પરમાનંદપરિપૂર્ણ
 અએલા આ સમ્મિદાનંદમુનિ તેમને એકદમ સાદાગ પ્રભામ કરવા મઝ્યા
 ॥૧૯॥ દશ દિવસના કોરા ઉપવાસી, (જળ પણ નહિ લીધેલું) માટેજ
 શિથિલ અવયવવાળા, હૃદયમા પોતાનું સસ્મરણ કરતા, પોતાના સાક્ષા
 રકારના સહર્ષથી રોમાન્વિત શરીરવાળા, પ્રેમાશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેનવાળા,
 અતિનિર્દય દ્વારપાળ વિપ્રનિગેરેએ નિવારણ કર્યો છે પોતાના દ્વારિકાશ્વેત્રનો
 દર્શનાદિ યાત્રાવિધિ જેમનો, દડવત્ પાદમા પડીને પ્રભામ કરતા એવા

દંયૈઃ પ્રતિહતન્યક્ષેત્રયાત્રાવિધિં ત્યક્ત્વા શક્ત્ત્વમરિં દરિસ્વતિમુદો-
ત્યાપ્યાઽઽશ્લિપ્તસ્તત્વરમ્ ॥૨૦॥ તન્મૂર્ધોસડર.મ્યલે ચ ભગવાન્
પાણિં નિજં શ્રામયન્ પ્રાહ પ્રેમપરિહુતં મુનિવરં ધન્યોઽસિ ભક્તો-
ત્તમ ! ! તુષ્ટોઽસ્મ્યથ તતો મનોમિલપિતં યાચસ્વ મત્તો વરં નાદેયં
મમ કિન્નિદ્રમવતે તુભ્યં ત્રિલોક્યામપિ ॥૨૧॥ इत्थं श्रीरमणेन
તેન પરયા પ્રીત્યા ચરાર્થ મુનિર્ભક્તઃ પ્રેરિત આહ તત્કરતલસ્પર્શા-
દ્રતક્તુલ્યથઃ । तत्कारुण्यशरण्यतादिगुणसंघीक्षान्तरप्रस्तुरत्प्रेमो-
द्रेकदृग्गश्रुगद्गदगलो यज्जाञ्जलिध्यानतः ॥२२॥ સધિદાનન્દમુનિરુવાચ
—નમો નમો મહાલમૂર્તયે તે નમો નમો યાદવભૂષણાય । अपार-

ને સમિચ્છિદાનન્દમુનિને સ્વય ભગવાને શપ્ત થક દિવ્યાયુધને ત્યાગ કરીને બન્ને
હાથવડે ઉત્થાપન કરીને અત્યત હર્ષથી મત્વર આલિંગન કર્યું ॥૨૦॥ પછી
ભગવાન્ પોતાવિષે ગાઢ અનુરાગને પામેલા તે મુનિવરના મસ્તક ખબા
અને વચસ્થળમા સમસ્ત જગતના ક્ષેમને કરનારા અમૃતસ્પર્શવાળા
પોતાના હસ્તતળને ફેરવના થકા તેમના પ્રતિ સ્વય એમ બોલ્યા કે—તમે
ધન્ય છો અને મારા ભક્તામા ઉત્તમ છો ને તમારી ઉપર હું આજ પ્રસન્ન
થયો છું તો મનોવાહિત વર માગ થપ્પી માગો સર્વલોકપૂજ્ય તમને
ત્રણેય લોકમા ન આપવા યોગ્ય માટે કાઈપણ નથી, કિંતુ સર્વ પાત્ર આપ-
વાજ યોગ્ય છે ॥૨૧॥ दे राजन् । आ प्रजारे इक्षिभण्णिरमणु ते श्रीकृष्ण
ભગવાને પરા પ્રીતિથી ‘વર માગો’ એમ પ્રેરણા કરેલા અને તેમના હસ્ત-
તળના સ્પર્શથી નિવૃત્ત થઈ છે ક્ષુધાતૃપાની વ્યથા જેમની અને તેમના
કાંઈપુય વાત્સલ્ય સૌશીલ્ય ઔદાર્ય વિગેરે ગુણાતિશયના સદર્શનથી અતરમાં
સમુદ્ભવેલા પ્રેમપ્રકર્ષને લીધે આવી ગએલા જે આનન્દના આસુ તેણે કરીને
રોકાઈ ગઈ છે દૃષ્ટિ જેમની અને ગદગદ થઈ ગયું છે ગળું જેમનું એવા
થઈને તે ભક્તોત્તમ મુનિ બે હાથ જેટીને પ્રણામ કરીને બોલ્યા ॥૨૨॥

(હવે વર માટે પ્રેરણા કરેલા મુનિ તેમા પોતાને માટે અનપેક્ષતા અને
અન્યાયે તેની સાપેક્ષતા નિવેદન કરશે એવા થકા પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ
કરેછે—) मयादा मुक्षीने योमेर प्रसरता परमानंदधी पोताना असा-

કારણ્યસુધાસમુદ્ર ! શ્રીદ્વારિકાધીશ ! નમોઽસ્તુ તુમ્યમ્ ॥૨૩॥
 નિઃશેષપાપૌઘવિનાશનાય ભક્તપ્રિયાયાશિલકારણાય । શ્રીસત્ય-

ધારણુ નમ્રીલાવને અનુસ્મરણુ કરતા થકા અને તેમની દિવ્ય મંગળમૂ-
 ર્તિના ગુણવિશેષરૂપ અમૃતરસનો આસ્વાદ લેતા થકા વારેવારે 'નમોનમ.'
 ઇત્યાદિ કહેછે—હે ભગવન ! કૃપણુ તમેજ મંગળમૂર્તિ છો. આનંદમય આપના
 થકી અન્ય કોણુ મંગળમૂર્તિ છે ? કોઈપણુ નથી. સ્વયં અનવધિકાતિશય
 આનંદસ્વરૂપ હોઈને આત્મીય જનોને પણ આનંદ પમાડે છો, માટેપણુ
 આપ મંગળમૂર્તિ છો જે તમારી મૂર્તિની સેવા કરવાથી મંગળ થાય છે
 તે આ મંગળમૂર્તિ તમને વારંવાર નમસ્કાર છે તેવા તમો સાક્ષાત્ પોતા-
 નાજ દિવ્ય રૂપથી યદુકુળમાં અવતરીને તેને વિભૂષિત કરી રહ્યા હતા
 જેના વક્ષ સ્થળનું કૌસ્તુભ મણિ અને શ્રી વિભૂષણુ છે તે યદુકુળના ભૂપણુ
 થયા એવો વિશેષ છે. એવા યાદવભૂપણુ તમને નમસ્કાર છે. વળી આપનો
 કરૂણારસ અનવધિક છે, જેથી આ લોકમાં ભક્તજનોના અનુગ્રહ અર્થે
 દ્વારિકામાં નિત્ય સાન્નિધ્ય કરી રહ્યા છો, પોતાની સમગ્ર સ્થિતિ પૂજક-
 પરાધીન સ્વીકારીને પણ અર્ચારૂપથી સતત સકળ જનોના કલ્યાણ
 માટે સચિધિ કરી રહ્યા છો, આ બધું કરૂણાપ્રવાહનું કાર્ય છે. સુધાન
 જેમ એમ ભવદાવાશિવડે દગ્ધ થએલા જનોનેપણુ આપની કૃપા સમુ-
 જીવન કરેછે, માટે તમે કરૂણાસુધાસમુદ્ર પણુ છો. એવા તમને વારં
 વાર નમસ્કાર છે. આપ સ્વામીના ચરણમાં જે પ્રહ્લીલાવ (નમ્રલાવ) છે
 તેજ અમારે પુરૂષાર્થ છે ॥૨૩॥ હે નારાયણ ! હે દેવ ! પાપના કે પાપોના
 કે પાપપુએના પ્રણાશકપણે સ્મૃત્સાદિકમાં વિવિધ ધર્મો છે, તેના અનુષ્ઠા-
 નથી નિ શેષ (બાકી રહેજ નહિ) પાપૌઘનો વિનાશ થતો નથી. વળી
 પુણ્યભિષથી ભોગાભાસને આપનારા છે પણુ અતે તો દુઃખનેજ દેનારા
 છે, માટે 'સ્વર્ગકામો યજેત' ઇત્યાદિ સર્વે વિધિગોચર ધર્મો પાપજ છે. જે
 વિદ્યા (જ્ઞાન) છે તે સંપન્ન થતાં પ્રારબ્ધ થકી બીજા સચિતાદિ કર્મનેજ
 નાશ કરે છે, (પ્રારબ્ધને તો નહિ) માટે તે વિદ્યા પણુ નિ શેષ પાપૌઘને
 વિનાશ કરનારી નથી તમે તો પ્રસન્ન થતાં પ્રારબ્ધને પણુ નાશ કરો છો,

મામારમણાય નિત્યં નમોઽસ્તુ નારાયણ ! દેવ ! તુમ્યમ્ ॥૨૪॥
 ઘૃષ્ણાય જિષ્ણુપ્રિયકારણાય ઘૃષ્ણિપ્રવીરાય ચ વિષ્ણવે તે । નમો-
 ઽસ્તુ નાનાવિઘરાજકન્યામનોમિલાપપ્રતિપૂરકાય ॥૨૫॥ મૂમાર-
 રાજન્યદવાનલાય સદ્દર્મસાધુપ્રતિપાલકાય । શ્રીદામદારિદ્ર્યવિ-

માટે નિ શેષ પાપૌષ વિનાશક તો આપજ એક છો. આવા આપ ભગવા-
 નની પ્રસન્નતા મેળવવામાં બાર વર્ષમુધીના પ્રાયશ્ચિત્તાદિકમાં જેમ ક્લેશ
 છે તેમ કશો ક્લેશ પણ નથી. કેવળ પ્રેમથીજ આપ પ્રસન્ન થાવ છો. કેમકે
 તમે ભક્તપ્રિય છો. તે તમને સત્યભામારમણને નિત્ય નમસ્કાર છે. નિત્ય
 સદચારિણી દિવ્ય મહિપી (પત્ની) લક્ષ્મી થકી પણ સત્યભામા જેમ પ્રિય-
 તમા છે તેમ નિત્યભક્તથકી પણ ભક્તજન તમને પ્રિયતમ છે. એરીતે
 સર્વકારણ તમને નમસ્કાર છે ॥૨૪॥ ઢે ભગવન્ ! ભક્તપરવશતાને લીધે
 અર્લુનનું હિત કરવા આપે સારથિપણું પણ સ્વીકાર્યું હતું, માટે તમો
 શુભ-અર્લુનપ્રિયકર છો. વૃષ્ણુઓના પ્રવીર થઇને પણ પાર્થ (અર્લુન)-
 નું પ્રિય કરવા સારથિપણું સ્વીકાર્યું, માટે સર્વોપરી છતાં મુલભણું તમારૂં
 અનુપમ છે. માટેજ ભક્તજનોના મનોરથો પરિપૂરણ કરવાનુંજ એક મત
 ધારી રહેલા હોવાથી અનેક રાજન્યકન્યાઓના મનોરથનું પરિપૂરણ કે જે
 અસાધારણ પ્રેમના ફળભૂત છે તે તમોએ કર્યું હતું. એવા વિષ્ણુ શ્રીકૃષ્ણ
 તમને નમસ્કાર છે ॥૨૫॥ ભૂમિના ભારભૂત કંસ જરાસંધ શિશુપાળ
 પ્રમુખ આશુરાંશ રાત્રાઓનો તમોએ સંહાર કર્યો છે અને તેમના સંહાર-
 પૂર્વક સંતોનો ધર્મ અને સંતોની રક્ષા કરી છે. (તેવા મહાસમર્થ તમને
 તમારાં દર્શન કરવામાં અંતરાયભૂત આસુરપ્રકૃતિવાળા જનોનો પરાભવ
 કરવો અને આપનાં દર્શન કરવાં એજ એક પરમ પ્રયોજનવાળા અનન્ય-
 મનવાળા સંતો અને તમારા ભજનાદિલક્ષણ ધર્મનું સંરક્ષણ શું અસાધ્ય
 છે ?) વળી તમો પરમોદાર છો, કેમકે તમો અપેક્ષિત અનપેક્ષિત આશ્રિ-
 તોને આપીને તેમને આ લોક પરલોકનું નિરવધિ મુખ સંપાદન કરો છો.
 જેથી તમે અનન્યાશ્રય શ્રીદામા વિપ્રને આ લોક પરલોકમાં સર્વોત્તમ સમૃદ્ધિ
 આપી હતી. વળી ઉદ્ધવપ્રમુખ જ્ઞાનિઓવિષે પરા પ્રીતિને રાખો છો,

નાશનાય નમોઽસ્તુ તે ચોદ્ધવવહ્નમાય ॥૨૬॥ શ્રીમન્મહારાજ !
 વિકુણ્ઠનાથ ! શ્રીદેવકીનન્દન ! ચક્રપાણે ! દ્વારાવતીનાયક !
 વાસુદેવ ! નિત્યં પ્રસન્નો ભવ રુક્મિણીશ ! ॥૨૭॥ દયાનિધે !
 મહારાજ ! ભક્તેષુ કરુણેદશી ! ત્વય્યેવ રાજતે નિત્યં નહાન્યત્ર તુ
 કુત્રચિત્ ॥૨૮॥ મનોરથો મે સફલઃ કૃતોઽયમ્ ભવતા પ્રમો ! !
 પૂર્ણકામોઽસ્મ્યહં નૂનં દર્શનાદેવ તેઽધુના ॥૨૯॥ સાક્ષાત્સ્વચ્ચરણા
 મ્મોજમશેપાનન્દસંશ્રયમ્ ! સમ્પ્રાપ્યાત પરં કિંતુ ઘૃણોમિ ત્વત્

‘જ્ઞાની ત્વામૈવ મે મત’ એમ આપેજ ગાયુ છે એવા આપને નમસ્કાર
 છે ॥૨૬॥ હે ભગવન્ ! આપનો પ્રસાદજ અમારે પરમ પ્રયોજન છે
 દાસભૂતને સ્વામિના પ્રસાદ થકી અપર પ્રયોજન હોયજ નહિ માટે અમે
 ‘નિત્ય પ્રસન્ન થાવ’ એમજ પ્રાર્થના કરીએ છીએ, પ્રસન્નતાનો ઉપાય પણ
 આજ અમોએ આશયો છે—હે શ્રીમન્મહારાજ ! હે વિકુળનાથ ! હે શ્રીદે
 વકીનન્દન ! હે ચક્રપાણે ! હે દ્વારાવતીનાયક ! હે વાસુદેવ ! હે રુક્મિણીશ !
 એરીતે પરમ પ્રેમપૂર્વક આપના નામામૃતોનો આસ્વાદ લેવો ઉપાય પણ
 અમૃતાસ્વાદન છે, ઉપેય (પ્રાપ્ય) પણ આનંદમયપ્રસાદ છે તો આ
 અસાધારણ ઉપાય ઉપેયભાવ કેને સ્વાદ માટે ન થાય ? સાચજ ॥૨૭॥
 હે દયાનિધે ! મહારાજ ! ભક્તો ઉપર આવી-ક્ષણપણુ આશ્રિતોની પીડા ન
 સહન થવારૂપ કંઠણુ એક આપને વિષેજ સર્વદા વર્તે છે અન્ય કોઈ પણ
 જનનેવિષે નથીજ વર્તતી (જેથી તમે મારી પીડા ટાળવા માટે બ્રહ્માદિ
 કોએ પણ સાક્ષાત્કરવા અશક્ય એવું સ્વસ્વરૂપ મારા હોયનગોચર કરીને
 મને પરમાનંદ પમાડ્યો) ॥૨૮॥ હે પ્રભો ! આપે મારો મનોરથ આજ
 સંપૂર્ણ સફળ કર્યો હું આપના દર્શનથીજ આજ પૂર્ણકામ થઈ ગયો છું
 હે ધનિશ્વર ! સમસ્ત આનંદના એક આધારભૂત, સફળ મુનિજનોએ સર્વદા
 સેવનીય એવા ચરણારવિંદને સાક્ષાત્ પામેલો હું તે મારે અત પર આપના
 થકી શુ વરણીય છે ? કશું પણ નથી, કેમકે આજ (સાક્ષાત્ દર્શન) પરમ
 પુરુષાર્થ માન્યોએ આમા બધા મનોરથો અતર્ગત થઈ જાય છે ‘અસિન્
 કામા સમાહિતા...યચ્ચાલેહાસ્તિ યચ્ચ નાસ્તિ સર્વં તદસિન્ સમાહિતમ્’

ઈશ્વર ! ॥૩૦॥ અસ્ત્યેષાં યાચિત્તવ્યં તચ્છ્રુત્વા વિતર મે પ્રમો ! ।
 ભક્તપ્રિયસ્ય સતતં તવાશન્યં ન કિઞ્ચન ॥૩૧॥ આજ્ઞા તવૈવાસ્તિ
 દુરેસ્ત્યાગિનાં ગૃહિણાં તથા । યાત્રા કાર્યા દ્વારિકાયા ઇતિ સામ્પ્ર-
 તમચ્ચુત ! ॥૩૨॥ તત્ર યે ધનિનસ્તેષાં દુષ્કરા નૈવ સા કિલ ।
 સર્વથા દુષ્કરૈવાસ્તિ નિર્ધનનાં નૃણાં પ્રમો ! ॥૩૩॥ ઔદ્ધવીયાઃ
 સાધુજના યે સન્તિ ભુવિ સત્પતે ! । તેષાં તુ દુષ્કરતરા યાત્રૈ-
 પાસ્તિ વિશેષતઃ ॥૩૪॥ ન જાતં ગોમતીજ્ઞાનં તત્તમુદ્રાદ્ધનં ન ચ ।
 કષ્ટૈર્દશાહોપવાસૈર્જાતં મેઽય ત્વદીક્ષણમ્ ॥૩૫॥ ઇવંવિધેઽત્ર દેશે
 તુ યાત્રા તેષાં સતાં કથમ્ । ભવેત્કથં ચ ભગવંસ્ત્વદાશાપરિપાલ-
 નમ્ ॥૩૬॥ યથા ત્વદ્દર્શનં તેષાં ભવેત્તત્પાદચેતસામ્ । તથા પુરુ

એવી શ્રુતિ છે ॥૨૯-૩૦॥ દે પ્રમો ! યદપિ મારા માટે પ્રાર્થનીય કશુંય
 નથી તથાપિ પરાયે એક પ્રાર્થનીય છે. તમે સતત ભક્તપ્રિય છો તો મારું
 પ્રાર્થનીય સાંભળીને તેને પરિપૂરણ કરવાને યોગ્ય છો. કાંઈ પણ અશક્ય
 સર્વશક્ત આપને નથી ॥૩૧॥ (પ્રાર્થનીય સહેતુક કહે છે-) દે અચ્યુત !
 ધર્મરક્ષણમાટે હાલમાં નરનાથ ધારી રહેલા શ્રીહરિ આપનીજ હમણાં
 એવી આજ્ઞા થઈ છે કે-ત્યાગી ગૃહી સર્વેએ દ્વારિકાયાત્રા અવશ્ય કરવી ॥૩૨॥
 દે પ્રમો ! તેમાં જે ધનાઢ્ય નરો છે તેમનેજ આ દ્વારિકાયાત્રા સુકર છે,
 અઙ્ગિયન નરોને તો સર્વથા દુષ્કરજ છે ॥૩૩॥ દે સત્પતે ! આવી સ્થિતિ
 છે તો જે ઉદ્ધવ સંપ્રદાયના સમાશ્રિત સાધુજનો છે તે અઙ્ગિયનોને (સર્વ
 પરિગ્રહનો પરિત્યાગ કરનારા) તો આ યાત્રા વિશેષપણે દુઃકર થકી પણ
 અતિદુષ્કર છે ॥૩૪॥ (આજ આખતને પોતાના અનુભવથી બતાવે છે)
 મને ગોમતીમાં જ્ઞાન નજ થયું. તત્તમુદ્રા ન મળી. અતિકષ્ટદાયી દશ ઉપ-
 વાસો થયા ત્યારે આજ કેવળ આપનીજ અનુકંપાથી આપનું દર્શન થયું.
 આ સર્વ સુગમ નથી ॥૩૫॥ દે ભગવન્ ! આવા નિર્દય ધનૈકલુબ્ધ આ
 દેશમાં તે સાધુજનોને આ યાત્રા તો શી રીતે થાય ? અને હાલમાં પ્રકટતાને
 પામેલા શ્રીહરિ આપની આજ્ઞાનું અનુપાલન શી રીતે થાય ? સર્વથા અહીં
 નહિજ થશે ॥૩૬॥ તો જે રીતે આપના ચરણમાંજ એક ચિત્તવાળા તે

ત્વં કૃપયા મમેત્યેતદ્વિ યાચિતમ્ ॥૩૭॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ સ્તુત
પ્રાર્થિતશ્ચ મુનિના તેન સ પ્રભુઃ । પ્રીણયસ્તમુવાચેદં નૃપતે ! ભવ
વત્સલ ॥૩૮॥ શ્રીમગવાનુવાચ—ત્વયા યત્પ્રાર્થિતં ભદ્ર ! તત્કરિપ્યા
મ્યસંશયમ્ । મદ્દર્શન સતાં તેપામિહ ન સ્યાદિતિ ધ્રુવમ્ ॥૩૯॥
અત્રાતિનિર્દયા સન્તિ તેર્થિકા ધનલોલુપા । દુહ્યન્તિ મમ ભવે-
ભ્યસ્તેભ્યો જાનામિ નિશ્ચિતમ્ ॥૪૦॥ અંતો વૃત્તાલયપુરે લક્ષ્મીના
રાયણસ્ય મે । મૂર્તિર્ભવતિ યા તસ્યામેત્ય દાસ્યે સ્વદર્શનમ્ ॥૪૧॥
દદામિ દર્શનં યદ્વદિહ તત્ર તથૈવ હિ । દાસ્યે સ્વદર્શનં તેભ્યો
લક્ષ્મીનારાયણાભ્યયા ॥૪૨॥ તતશ્ચ દ્વારિકાયાત્રા તેપા તત્રૈવ

સાધુઓને આપના દર્શન થાય અને તે આ યાત્રા પરિનિષ્પન્ન થાય તેવી કૃપા
કરવાને આપ યોગ્ય છો આજ મારે વરણીય વર છે ॥૩૭॥ સુવ્રત અધિ
કહે છે—હે નૃપતે ! તે સચ્ચિદાનંદ મુનિએ એરીતે સ્તુતિપૂર્વક પ્રાર્થના કરેલા
ભક્તવત્સળ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મુનિને પ્રસન્ન કરતા થકા બોલ્યા ॥૩૮॥

શ્રીભગવાન કહે છે—હે ભદ્ર ! તમારી જે પ્રાર્થના દ્વારિકાયાત્રાની
સિદ્ધિરૂપ છે તેને હું નિ સંશય સંપાદન કરીશ પરં મારી અર્ચાનુ દર્શન
અહીં તે સતોને નિશ્ચે નહિજ સિદ્ધ થાય ॥૩૯॥ (તેમા કારણ કહે છે)
આ ક્ષેત્રમા અતિનિર્દય આચુરાશો તેર્થિક ગુગળી આદિકના રૂપથી ધનક-
લુબ્ધો રહ્યા છે તેઓનો તો સાધુજનોનો દ્રોહ કરવો એજ એક અધ્ય
વસાય છે, તેઓ મારા ભક્તોનો દ્રોહ કરે છે તેને હું નિશ્ચયથી નાણુ
(તે દ્વેષી કૂર નરાધમ અશુભોને હું નિરતર જન્મ જરા મરણાદિરૂપથી
પરિવર્તન પામતા સંસારમા, તેમા પણ આચુરીજ યોનિયોમા નાણુ)
॥૪૦॥ માટે હું વૃત્તાલય પુરમા જે લક્ષ્મીનારાયણની મારી અર્ચામૂર્તિ છે
તેમા સન્નિધિ આપીને મારું દર્શન આપીશ ॥૪૧॥ આ પુરીમા જેમ મારું
દર્શન થાય છે તેમજ વૃત્તાલય પુરીમા ‘લક્ષ્મીનારાયણ’ એવા દેવળ અન્ય
નામથી સ્વસ્વરૂપના દર્શન તે સાધુઓને આપીશ ॥૪૨॥ તેથી વૃત્તાલય
પુરમાજ તે સાધુઓને દ્વારિકાયાત્રાની સિદ્ધિ થશે આ મારા વચનમા
તમને સંદેહ નજ રહે કેમકે જે સ્થળમા હું રૂકિમણીકાત દ્વારિમધીય
રહું ત્યાંજ તે દ્વારિકાપુરી વર્તે છે (મારા સંબંધથીજ દ્વારિકાનુ દ્વારિકાપણ

સેત્સ્યતિ । અત્ર તે માસ્તુ સન્દેહો યન્નાહં તત્ર સા યતઃ ॥૪૩॥
 અથ ગચ્છ ત્વમાયામીત્યુક્ત્વા સોઽન્તર્દધે પ્રભુઃ । સોઽપ્યદ્રુતં
 તદાલક્ષ્ય વિસિતોઽસ્થાત્ક્ષણં નૃપ ! ॥૪૪॥ લીલૈવ સ્વપ્નભોરેપા
 ભવતીત્યવધાર્ય સઃ । કસૈચિદપિ તદ્વાર્તાં ન દ્યુવન્નિરગાત્તતઃ
 ॥૪૫॥ પુરુષૃતિરતિમક્તિમાન્સ સાક્ષાદ્વૃપતિવીક્ષણલબ્ધમૂરિ-
 મોદઃ । ગજવરગમનો મુનિઃ સ્વરંસ્તં દ્વૈતિતિ જગામ પુનશ્ચ ગોમતીં
 તામ્ ॥૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તા-
 લયમાહાત્મ્યે દ્વારિકાનાથદર્શનતદ્વરપ્રાપ્તિનિરૂપણનામૈકત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

સુવ્રત ઉવાચ—અથ યે કૌસલા યાતાઃ શહ્નોદ્ધારાત્તુ ગોમતીમ્ ।
 આગત્ય તે તુ તં સાધું તત્તીરેઽભ્યગવેપયન્ ॥૧॥ તમદ્દૃષ્ટ્વા તુ તે તત્ર
 છે) ॥૪૩॥ હે મુને ! માટે તમે હમણાંજ જાવ. હું તો કહ્યા મુજબ
 આવીશ. એમ કહીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અંતર્ધાન થઈ ગયા. આ સચ્ચિદા-
 નંદમુનિ પણ આહું અદ્ભુત બોધને ક્ષણકાળમાત્ર વિસ્મય પામી રહ્યા
 ॥૪૪॥ અનંતર આ મુનિ મનમાં ભગવાન ધર્મનંદન મારા પ્રભુનીજ આ
 બધી લીલા છે એમ નિશ્ચય કરીને, તે વાર્તા કોઈને પણ નહિ નિવેદન કરતાં
 મૌનવ્રત ધારીનેજ શંખોદ્ધાર થકી ચાલી નીકળ્યા ॥૪૫॥ અધિક ધૃતિ અને
 અનન્ય લક્ષિત્વે યુક્ત, સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન પામેલા, માટેજ પરમાનંદ-
 પરિપૂર્ણ આ મુનિવર ગન્ધર્વગતિવાળા થઈ માર્ગમાં તે શ્રીકૃષ્ણનેજ ચિત્તથી
 વારંવાર અનુસ્મરણ કરતા થકા ત્વરાથી ફરી તેજ ગોમતીને પામ્યા ॥૪૬॥
 ધૃતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે દ્વારિકા-
 નાથદર્શનતદ્વરપ્રાપ્તિનિરૂપણનામૈકત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

૧અધ્યાય ૩૨ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—(હવે અયોધ્યાવાસી વિપ્રોનું ગોમતી આવ્યા
 પહોંનું વૃત્તાંત કહે છે) જે નંદરામાદિ વિપ્રો શંખોદ્ધાર થકી ગોમતીને
 પામ્યા હતા તેઓ ત્યાં તે મુનિવરને નહિ પામતાં તેના તીરમાં તેમને

૧ આ અધ્યાયમાં દ્વારિકાનાથ દ્વારિકાથકી શ્રીવૃત્તાલયપ્રતિ ભક્તમનોરથના
 પરિપૂરણમાટે વરદાનને અનુસારે પધાર્યાં, તે નિમિત્તના ઉત્સવનું ઉપવર્ણન કર્યું છે.

સચિન્તા ગોમતીતટે । સાધુનેત્રા મ્લાનવક્ત્રા નિઃશ્વસન્તો વ્યતર્કં
 યન્ ॥૨॥ અહો કિમેતત્સજ્ઞાતં દૈવયોગેન દુષ્કૃતમ્ । દયાલુ સ
 મહાન્ સાધુઃ ક્વ ગતોઽતિપ્રિયો હરે ॥૩॥ કથં વયં ગમિષ્યામો
 વિના તં દુર્ગપત્તનમ્ । સ્વમુખં દર્શયિષ્યામઃ સ્વામિન પુરતઃ કથમ્
 ॥૪॥ તન્ વા કિં વદિષ્યામો વયં દૈવહતા નનુ । નૃપોપાલમ્ભવાચ્ચ
 ધોષ્યામોઽસ્તુદા કથમ્ ॥૫॥ તદાહ માનસારામો મયા તુ કથિતં
 પુરતઃ । ત્યક્ત્વા તં નેવ ગન્તવ્યમિતિ તત્કોઽપિ નાશ્નૃણોત્ ॥૬॥
 ગોપાલસ્તમયોવાચ જ્યેષ્ઠભ્રાતૃર્વચો મયા । કથમુલ્લહનીયં સ્યાદેપ
 પિત્રા સમો યતઃ ॥૭॥ નન્દરામસ્તદોવાચ સમાધેર્દૈર્ધ્યમસ્ય તુ ।

શોધવા મઝ્યા ॥૧॥ તેઓ તે ગોમતીતટમા સર્વેન શોધતા પણ તે મુનિને
 નહિ પામતા ચિંતાતુર, અશ્રુપૂર્ણ નેનવાળા, મ્લાનમુખવાળા અને નિસ્વા
 સોને મુકતા થકા બહુધા તર્ક કરવા લાગ્યા ॥૨॥ અહો ! આ દૈવયોગથી
 શુ ણની ગયું ? અરે ! તીર્થયાત્રામા પ્રવર્તેલા આપણું આ શુ દુષ્કૃત ફળ
 હશે ? તે આ દૈવકેનિધિ મુનિ ભગવાનને અતિપ્રિય મહાન્ સાધુ છે તે
 અહીંથી ક્યા ગયા હશે ? તેમને લીધા વિના હવે આપણાથી દુર્ગપુર શી
 રીતે જવાશે ? જો મહાકષ્ટે ત્યા જઈશું પણ સ્વામી શ્રીહરિની આગળ
 પોતાનું મુખ શી રીતે બતાવીશું ? (આ મહાન્ ધર્મવ્યતિક્રમ થઇ ગયો
 છે) યદ્યપિ મુખ બતાવીશું પણ ભગવાનની આગળ 'તે મુનિવર કંઈ
 ગયા ? એમ પુછતા લામ્યહીન આપણે શુ કહીશું ? વળી ઉત્તમ રાત્રના
 ઠંબકાના વચનો ભર્મભેદક શી રીતે સહન કરીશું ? ॥૩-૫॥ હે રાજન !
 તે સમયે ચિંતાક્રાંત તેઓ મધ્યે એક માનસારામ બોલ્યા કે—'મુનિને
 પડતા મુશ્કીને આપણે નજ જવું' એમ મેં પ્રથમથીજ તે વખતે કહ્યું હતું
 પણ આપણામાથી કોઈએ પણ મારૂ વચન સાલજ્યુજ નહિ મારા વચ
 નનો અનાદર કર્યો તેનું આ ફળ હવે અનુભવાય છે ॥૬॥ અનંતર ગોપા
 નરામ તેમના પ્રતિ બોલ્યા કે—હું શુ કરું ? જ્યેષ્ઠભ્રાતા નંદરામનું વચન
 (આ મુનિ જેટ નાકમા સમાવિ થકી ઉકશે તેટલાકમા રાખોદ્ધાર જઠને
 આપણે આઠ નવ દિવસમા પાછા આવીશું એવું) મારાથી કેમ ઉત્તરન
 થાય ? કેમકે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાતો પિતાતુલ્ય કહ્યો છે પિતાનું વચન જેમન ઉપ

આદાવેવ ત્વયા પ્રોક્તં વૃથા માં શપસે કિમુ ॥૮॥ અથાહ માનસારામો
ભાવિ યત્તદ્ભવેદ્ધુવમ્ । વૃથા ચિન્તા ન કર્તવ્યા સ્મર્તવ્યો દુઃખહા હરિઃ
॥૯॥ યદ્દર્શનાર્થમાયાતા વયં શ્રીસ્વામ્યનુજ્ઞયા । સ એવ દ્વારિકાધીશઃ
શં વિધાસ્યતિ નઃ કિલ ॥૧૦॥ દયાનિધિર્મુનિરસૌ ભક્તો ભગવતો
મહાન્ । હિત્વાસ્માન્ સર્વથા નૈવ ગચ્છેદુર્ગપુરં કિલ ॥૧૧॥ શહ્નો-
દ્ધારં ગતો નૂનમેષ इत्यેવ ભાતિ મે । આગમિષ્યત્યથાત્રૈવ સ્થેયમ-
સ્મામિરઞ્ચ તત્ ॥૧૨॥ इति તદ્વચનં શ્રુત્વા તૌ તથેત્યૂચતુસ્તતઃ ।
સ્મરન્તો દ્વારિકાધીશં તત્રોપુસ્તે હરિં નૃપ ! ॥૧૩॥ ગોમત્યાં પ્રાતરા-

ઘન થાય તેમ મોટા ભાઈનું વચન પણ ન ઉલ્લંઘન થાય ॥૭॥ ત્યારે નંદરામ
બોલ્યા કે-હે ગોપાળ ! આ મુનિની સમાધિનું દીર્ઘપણું તો 'આરેક ત્રણ
દિવસપર્યંત તો આરેક પાંચ દિવસપર્યંત તો આરેક દશ દિવસપર્યંત તો
આરેક પંચદશ દિવસપર્યંત પણ સમાધિમાં રહેછે એમ' તમેજ પ્રથમ
કહ્યું તો હવે મને વૃથાજ કેમ શાપ આપો છો ? ॥૮॥ અનંતર માનસા-
રામ બોલ્યા કે-વિવાદ કરવાથી કે ચિંતા કરવાથી શું વળવાનું છે ? જે
ભાવિ હોય તે રોકવા છતાં પણ નિશ્ચે થાયજ. તેમાં 'આપણે કશો પુરુષ-
પ્રયત્ન ન કર્યો તેથી આમ થયું' એવી ચિંતા કરવી વૃથા છે. તો હવે સર્વ
દુઃખને હરનારા હરિનુંજ સ્મરણ કરવું. તેમાં 'હરિસ્મૃતિઃ સર્વવિપદ્વિમો-
ક્ષણમ્' એવું ભાગવત વચન છે ॥૯॥ આપણે શ્રીસ્વામિની આરાધી જેનાં
દર્શન કરવા આદરથી અહીં આયા છીએ તેજ દ્વારિકાધીશ સ્મરણ કર-
વાથી આપણું શિવ નિશ્ચે કરશેજ ॥૧૦॥ આ મુનિવર તો ભગવાનના
મહાન્ ભક્ત દયાનિધિ છે તે આપણો ત્યાગ કરીને સર્વથા દુર્ગપુર નજ
ભય ॥૧૧॥ હું તો એમજ માનું છું કે-તે આ મુનિ શંખોદ્ધાર બહુધા તો
ગયા હોવા લેખએ. તે આવતી કાલે કે પરમદિવસે અહીંજ આવશે. માટે
આપણે તેમના આવવાની રાહ લેખને અહીંજ રહેવું ॥૧૨॥ હે નૃપ !
આવું માનસારામનું વચન સુંણીને તે બધા 'તથાસ્તુ' એમ કહીને પછી
ત્રણેય જણા દ્વારિકાધીશ શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતા થકા ત્યાંજ રહ્યા ॥૧૩॥
અનંતર તેઓ પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળે ગોમતીમાં જ્ઞાન કરી, બીજે નિત્યવિધિ

પ્રત્યુત્પન્ન કૃત્વા નિત્યવિધિં ચ તે । તત્રત્યદ્વારિકેશસ્ય ચક્રુઃ પ્રત્યહ-
 મીક્ષણમ્ ॥૧૪॥ સચિન્તાસ્તે ચતુર્થેઽહિ કૃત્વૈકાદશ્યુપોપનમ્ ।
 પાકં વિધાય દ્વાદશ્યાં ચક્રુસ્તત્સાધુચિન્તનમ્ ॥૧૫॥ અહો ર્હૃદ્કુતો
 ભાગ્યમસ્માકં કુધિયાં ભવેત્ । યદત્ર સ મહાયોગી કુર્યાદાગત્ય
 પારણામ્ ॥૧૬॥ નન્દરામસ્તાવદાહ દક્ષઃ સ્ફુરતિ મત્કરઃ । માન-
 સારામ આહાથ દક્ષં મેઽક્ષિ સ્ફુરત્યપિ ॥૧૭॥ ગોપાલ આહ સ્વમેઽય
 મયા પ્રાતઃ સ ર્હૃદ્ક્ષિતઃ । આયાતિ દ્વારિકાધીશં હૃદિ ધૃત્વેતિ
 નિશ્ચિતમ્ ॥૧૮॥ શુભાનીત્યં નિમિત્તાનિ વદન્તસ્તે પરસ્પરમ્ ।
 આયાન્તં દદશુર્દુરાદ્રજેન્દ્રમિવ તં મુનિમ્ ॥૧૯॥ પદોહ્યહો અહો
 સ્વામિન્નિતિ મૃતગિરલ્લયઃ । અભ્યદ્રવંસ્તે વિપ્રાસ્તં પ્રાણાઃ પ્રાણ-
 મિવાદરાત્ ॥૨૦॥ અથાલિહ્ય ચિરં દોભ્યાં હસન્તસ્તે પરસ્પરમ્ ।

કરી, ત્યાં વિરાજમાન દ્વારિકાધીશના દિવ્ય મૂર્તિસ્વરૂપનું દર્શન કરવા તત્પર
 થઈ રહ્યા ॥૧૪॥ અનંતર તેઓ એથે દિવસે (કરી ગોમતી પ્રાપ્તિને
 આરંભીને) આવેલી એકાદશીનો ઉપવાસ કરી દ્વાદશીએ પ્રાતઃકાળે પાક
 કરીને, મુનિના વિયોગથી ઘણી ચિંતા પામતાં તે સાધુનીજ આલોચના કરવા
 લાગ્યા ॥૧૫॥ તે એવી રીતે કે-અહો ! લાઇઓ ! આપણું એવું લાગ્ય
 ક્યાંથી હોય ? કેમકે આપણે તો હૃષ્યુદ્ધિ છીએ. જે લાગ્યને લીધે તે મહા-
 યોગી આજ અહીં આવીને પારણાં કરે, આ તો મહત્ સાંભાગ્ય કહેવાય
 ॥૧૬॥ ત્યારે નંદરામ બોલ્યા કે-અહો ! આજ મારો જમણો હાથ ફરકેછે.
 અનંતર માનસારામ બોલ્યા કે-મારી જમણી આંખ આજ ફરકેછે.
 ત્યારે ગોપાળરામ બોલ્યા કે-આજજ ઉપકાળમાં મેં સ્વપ્નમાં તે મુનિવર
 દ્વારિકાધીશને હૃદયમાં સંભારતાયકા શંખોદ્ધારથકી અહીં આવતા સાક્ષાત્
 જોયા છે ॥૧૭-૧૮॥ હે રાજન ! એ રીતે તેઓ પરસ્પર પોત પોતે અનુભ-
 વેલાં શુભ શકુનોને કહેછે એટલાકમાંજ ગજેન્દ્રની પેઠે આવતા તે મુનિવર
 દૂરથી તેઓના લોચનગચ્છર થયા (દેખવામાં આવ્યા) ॥૧૯॥ તેજ ક્ષણમાં
 ત્રણેય વિપ્રો અહો ! અહો ! સ્વામિન ! 'અહીં આવો અહીં આવો' એમ
 ઉચ્ચ સ્વરથી બોલાવતા થકા તે મુનિવરને શ્રોત્રાદિ પ્રાણો (ઇન્દ્રિયો) આવેલા

स्वावासमेत्य चान्योन्यं पप्रच्छुः कुशलं ततः ॥२१॥ स्नापयित्वा
भोजयित्वा विप्रास्ते तं महामुनिम् । स्वयं भुक्त्वा स्ववृत्तान्तं
कथयन्तोऽनयन् दिनम् ॥२२॥ उपित्वा तां निशां तत्र प्रातस्ते
निर्ययुस्ततः । शुक्लपथ्यां तपस्यस्य लेभिरे दुर्गपत्तनम् ॥२३॥ यत्र
यत्रोपिता मार्गं तत्र तत्र च ते निशि । स्वप्नेऽपश्यन्सहायान्तं
सन्धियं द्वारिकेश्वरम् ॥२४॥ सम्प्राप्य ते दुर्गपुरं सभायामास्थितं
हरिम् । प्रणेमुर्दण्डवद्भक्त्या मानयामास सोऽपि तान् ॥२५॥
वृत्तान्तमखिलं स्वस्य विना श्रीकृष्णदर्शनम् । स मुनिः प्राह
तत्रत्यं स्नानाङ्गेक्षावरोधनम् ॥२६॥ तच्छ्रुत्वा साधवः सर्वे खेदमा-
पुर्भृशं हृदि । स्वेषां हि द्वारिकायात्रा न स्यादित्यासनिश्चयाः ॥२७॥

मुप्य प्राणुनेज्जेभ ओभ आदरथी ओकदम अलिमुप्य होव्या ॥२०॥
अनंतर ते सर्वे विप्रो ते मुनिने जे आहुमां घाहीने अहुवेणा आर्क्षीणीने,
परस्पर प्रहर्षथी हसता थका पोताना उताराने पाभीने, पछी परस्पर
कुशण पुछवा लाग्या ॥२१॥ पछी ते विप्रोओ महामुनि सन्धियानंदलने
स्नान करावी लोअन करावीने अने पोते जमीने पोतानुं वृत्तांत तेमने
कहेता थका ते द्वादशीनो दिवस निर्गमन कर्हो ॥२२॥ ते द्वादशीनी रात्रि
त्यांज रहीने त्यांथी प्रातःकाणे नीकणीने ते सर्वे नंदराभादि विप्रो क्षात्तुन
भासना शुक्लपक्षनी पछीतिथिओ दुर्गपत्तनने पाभ्या ॥२३॥ तेओ मार्गमां
ज्यां ज्यां रक्षा त्यां त्यां रात्रिओ निद्रा पाभतां स्वप्नमां पोतानी साथे
द्वारिका थकी इडिभली साथेज पधारता द्वारिकाधीशने देअता हता २४॥
तेओ दुर्गपुरने पाभीने सभामां दिव्य सिंहासनमां विराजमान लगवान्
श्रीहरिनां दर्शन करीने लज्जिथी दउवत् प्रणाम करवा लाग्या. लगवाने
पलु यात्रा करीने आवेला तेओने यथायोग्य स्वागतादिवडे सन्मान आप्थुं
॥२५॥ अनंतर ते सन्धियानंदमुनिओ श्रीकृष्णदर्शन विनानुं पोतानुं द्वारि-
कादिक्कां थओहुं ओमतीस्नाननो प्रतिअन्ध, तप्तमुद्रानो प्रतिरोध अने
लगवद्दर्शननो उपरोध विगेरे सभस्त वृत्तांत सभामां कही संलणाव्युं. ते
उपरोध वृत्तांतने सांलणीने सर्वे साधुओ 'अमने त्यागिओने द्वारिकायात्रा

इति तान् खिन्नमनसो वीक्ष्योवाच पुनः स च । स्वस्य कृष्णेक्षणं
तस्माद्वरप्राप्तिं च तत्त्वतः ॥२८॥ तदाकर्ण्यतिसंहृष्टाः साधवस्तं
वचन्दिरे । प्रशंसंस्तु ध्व बहुधा लेभिरे निर्वृतिं पराम् ॥२९॥ स्वयं च
मुनिराट् स्वामी तं प्रशंसन् पुनःपुनः । अवीवदत्तदेवासौ भक्ता-
नानन्दयन्निजान् ॥३०॥ तत्रत्यं सोऽपि वृत्तान्तं कथयित्वाखिलं
मुनिः । प्राह सर्वैः प्रसादोऽयं त्वत्कृपाया इति ध्रुवम् ॥३१॥
उत्सवं द्वारिकेशस्य दोलाख्यं भासि फाल्गुने । सद्यः प्राप्तं कर्तुमै-
च्छत्ततो वृत्तालये हरिः ॥३२॥ त्यागिमिर्गृहिभिः साकं योपामिध्व
स सहस्रः । वृत्तालये गन्तुमिच्छन् सर्वानाज्ञापयत्ततः ॥३३॥
लिखित्वा पत्रिका दूतान्प्रेषयित्वा च सर्वतः । देशान्तरेभ्यः

નહિજ થાય' એવો નિશ્ચય થવાથી અતિખિન્ન મનવાળા થઈ ગયા. એરીતે
અતિખિન્નમનવાળા તે સાધુઓને જોઈને તે મુનિએ પછીથી પોતાને થએલું
સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણદર્શન અને તેમના થકી પ્રાપ્ત થએલું વૃત્તાલય આવવારૂપ
વરદાન તત્ત્વથી કહી સંલગ્ન થયું ॥૨૬-૨૮॥ તેને સંલગ્નીને સર્વે સાધુઓ
પરમ પ્રહર્ષ પામીને તે મુનિને નમસ્કાર કરીને, તેમની બહુધા પ્રશંસા
કરીને, પરમ સુખને પામ્યા ॥૨૯॥ આ મુનિરાજ ભગવાન્ સ્વામિનારાયણ
સ્વયં સર્વે વૃત્તાંતને બાંહે છે તથાપિ ભક્તોને આનંદ આપવા તે મુનિવરના
વખાણ કરતા થકા તેનું તેજ શ્રીકૃષ્ણદર્શનનું વૃત્તાંત તેમના સુખથી વારેવારે
સભામાં તેમણે કહેવરાવ્યું (ભગવાને પ્રેરણા કરેલા મુનિવરે પણ પોતાને
થએલું કૃષ્ણદર્શન વરપ્રાપ્તિ વિગેરે બધું વૃત્તાંત સભામાં વારેવારે કહ્યું)
॥૩૦॥ અનંતર આ મુનિવર ત્યાંનું તમામ વૃત્તાંત ભગવાનને નિવેદન કરીને
'આ સર્વે પ્રસાદ આપની અપાર અનુકંપાનોજ નિશ્ચે છે' એમ કહ્યું ॥૩૧॥

હે રાજન્ ! ત્યારપછી શ્રીહરિએ વૃત્તાલયપુરમાં ફાગણ માસમાં શ્રીકૃ-
ષ્ણદર્શનો સમયપ્રાપ્ત ઉત્સવ કરવાની ઇચ્છા કરી ॥૩૨॥ તે પછી સર્તાં ગુરુ
શ્રીહરિએ ત્યાગી ગૃહી નરનારી ભક્તજનો સાથેજ વૃત્તાલય જવાની ઇચ્છાથી
તેં સર્વેને વૃત્તાલય જવાની આજ્ઞા આપી ॥૩૩॥ વળી બહુ અંગણપત્રિકાઓ
પોતાના લેખક નિર્ગુણાનંદમુનિપાસે લખાવીને, તેને પહોંચાડનારા દૂતોને તે

સ્વાન્મક્તાનાહ્વામાસ સત્વરમ્ ॥૩૪॥ તસ્યાં નિશાયાં સુતાસ્તે સન્ત.
સર્વેઽપ્યચક્ષત । સ્વપ્ને વૃત્તાલયં યાન્તં સથિયં દ્વારિકેશ્વરમ્ ॥૩૫॥
પ્રાતરત્થાય તે પ્રોચુઃ સ્વપ્નવૃત્તં હરેઃ પુરઃ । સ ઉઘાચ તદા સ્વામી
સત્યમેતન્ન સંશય. ॥૩૬॥ સપ્તમ્યાં સ તતઃ સર્વૈઃ સાકં ભક્તૈઃ.
સહસ્રશઃ । સ્વામી શ્રીસહજાનન્દો નિર્યયો દુર્ગપત્તનાત્ ॥૩૭॥
સમારુઢો વાહં જવિનમરણં મહુલગતિં દધદ્વલ્ગાં વામે કરકમ-
લકોશેઽતિમૃદુલે । પરે વેત્રં ચાસૌ સિતસકલવાસાઃ પરિવૃતો હયા-
રુઢૈઃ સોમપ્રમુરણિજભક્તૈઃ પથિ યયૌ ॥૩૮॥ ઇકાદશીદિને સાયં
પ્રાપ વૃત્તાલયં સ ચ । નાનાગ્રામપુરેભ્યશ્ચ તનેયુર્યૂથશો જનાઃ ॥૩૯॥

તે દેશોમા મોહલીને ત્યાથી સર્વ ભક્તોને મહોત્સવના દર્શન કરવા સત્વર
બોલાવ્યા ॥૩૪॥ તે રાત્રિએ (ફાલગુન શુક્લ પક્ષી તિથિની) નિદ્રાને પામેલા
તે સર્વ કોઈ સતોએ પણ દ્વારિકાથકી વૃત્તાલય પધારતા રૂકિમણીસહિત
દ્વારિકાધીશ સ્વપ્નમા બોલા ॥૩૫॥ બેનારા તે સર્વ સાધુઓએ સપ્તમીના
પ્રાત કાળમા ઉઠીને અદ્ભુત સ્વપ્નવૃત્તાત શ્રીસ્વામિને નિવેદન કર્યું તેને
સાલગીને સ્વામિશ્રી બોલ્યા કે—આ બધું સત્યજ છે દ્વારિકાધીશ લક્ષ્મી
સાથે વૃત્તાલય પ્રતિ આવેજ છે ભગવાન્ પોતાનું કાર્ય ભક્તોને સ્વપ્નમા
પ્રકાશ કરે છે આમા તમને સંશય નજ રહો ॥૩૬॥ એમ કહીને સ્વામી
શ્રીસહજાનંદજ મહારાજ સર્વ કોઈ ભક્તો સાથે સપ્તમીએ દુર્ગપુર થકી
વૃત્તાલયપુર જવા ચાલી નીકળ્યા ॥૩૭॥ (દુર્ગપુર થકી નીકળ્યા તે
સમયની શ્રીહરિની શોભાને અત્યાનંદથી અનુવર્ણવે છે—) તે સમયે સકળ
જનોના મનને હરનારી દિવ્યાકૃતિથી શોભમાન ભગવાન્ મનોહર નિચિન
ચાલવાળા બહુવેગવાળા રાતા વર્ણના અશ્વવર ઉપર બેસીને, કમળના ઝોડા
બેવા કોમળ વામ કરતળમા લગામને ધારીને અને બીજા જમણા કર-
કમળમા ચાબકને ધારીને, શ્વેતવસ્ત્રોવડે સમન્વૃત થઈ, અશ્વઉપર બેઠલા
સોમવર્મા પ્રમુખ પોતાના ભક્તોથી વિંટાળને માર્ગમા ચાલ્યા ॥૩૮॥ એરીતે
માર્ગમા ચાલતા અને તેતે ગામોમા તેતે ભગ્નજનોને આનંદ આપતા શ્રીહરિ
ધાત્રી એકાદશીને દિવસે (ફાલગુન શુ ૧) સાયસમયે વૃત્તાલય પહોંચ્યા

મુક્તાનન્દોઽપિ તન્નાઽઽગાન્મુનિરાદ્વટપત્તનાત્ । વિજિત્ય યાદિન
 સર્વાન્ સાકં પૌરજનેનૃપ ! ॥૪૦॥ દ્વારિકાધીશ્વર વૃષ્ણં લક્ષ્મી
 નારાયણાલ્યયા । ત સ્થિતં વીક્ષ્ય તે સર્વે ભક્તાઃ પ્રાપુઃ પરાં
 મુદમ્ ॥૪૧॥ તન્નાગતા યે ગૃહિણસ્તેઽપિ ત્યાગિજના ઇવ । પ્રાયશો
 દદશુઃ સ્વમે દ્વારિકાધીશમાગતમ્ ॥૪૨॥ તતોઽતિવિસિતા લોકા
 સર્વે ત દૃઢનિશ્ચયા । પુપ્પજુ પરયા ભક્તયા સ્વાધિકારાનુસારત્
 ॥૪૩॥ એવ સ્વયં સ ભગવાન્ સ્વસ્યૈવાગમનાદિકમ્ । લીલયા દર્શ
 યામાસ નાતો જ્ઞેયા તયોર્ભિદા ॥૪૪॥ સ્વામી ચ સકલૈ શિલ્પૈસ્તતો
 દોલામહોત્સવમ્ । કારયામાસ સમ્મારૈર્મહદ્દિદ્વારિકેશિતુ ॥૪૫॥

તે સમયે ત્યા નાનાદેશો થયો ભક્તજનો હજારોહજાર આવ્યા હતા ॥૩૯॥ હે
 નૃપ ! તે સમયે પ્રથમ વટપત્તન પ્રતિ મોકલેલા મુક્તાનંદ મુનીન્દ્ર પણ
 વાદિવૃદ્ધને વિજિતિને વટપત્તનથયો વૃત્તાલય પુરે પૌરજનો સાથે સમઝળ
 આવ્યા ॥૪૦॥ આવેલા તે સર્વે ભક્તો વરદાનને અનુસારે દ્વારિકાથયો શ્રીસાથે
 પધારેલા, લક્ષ્મીનારાયણ નામથી રહેલા (લક્ષ્મીનારાયણની અર્ચામાં
 સાન્નિધ્ય કરી રહેલા) દ્વારિકાધીશ્વર શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ દર્શન કરીને
 નિરવધિક આનંદને પામ્યા ॥૪૧॥ વળી તેજ રાત્રિએ ત્યાથી ત્યાથી વૃત્તા
 લય આવેલા ગૃહસ્થજનો પણ વૃત્તાલય પધારેલા દ્વારિકાધીશના ત્યાગિ
 જનોની પેઠે સ્વપ્રમા બહુધા દર્શન પામ્યા ॥૪૨॥ તે પછી અત્યંત વિસ્મય
 પામેલા તે સર્વે ભક્તલોકોએ લક્ષ્મીનારાયણની અર્ચામૂર્તિમાં સન્નિધિ પામી
 રહેલા દ્વારિકાધીશનો વિનિશ્ચય કરીને દૃઢ નિશ્ચયવાળા થઈ પરા ભક્તિથી
 યથાધિકાર તેમની પૂજા કરી ॥૪૩॥ હે રાજના આ પ્રકારે તે આ નરનાથ
 પ્રકટ કરી રહેલા સ્વયં ભગવાન્ દ્વારિકાધીશ્વર શ્રીહરિ ભક્તપરવશતાને લીધે
 પોતાનું સાક્ષાત્ આગમનાદિક લીનાએ કરીનેજ સર્વ ભક્તોને પ્રદર્શાવ્યું
 માટે ભગવાન પ્રકટતાને પામેલા શ્રીહરિ અને દ્વારિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણનો
 ભેદ નજ નહોતો ડિંતુ અને પ્રકારે દેખાય છે પણ એકજ નહોતો ॥૪૪॥
 તદનંતર ભગવાન્ સહજનંદસ્વામીએ સકળ શિષ્યોપાસે મહાસંભારોએ
 કરીને દ્વારિકાધીશ (લક્ષ્મીનારાયણ)નો પુષ્પદોલોત્સવ મહાઉત્સાહથી

સ ભક્ષ્યમોજ્યૈર્વહુમિશ્ચ લેહ્યૈશ્ચોપ્યૈશ્ચ સાધૂન્ સકલાન્નરેશ ! ।
 અતર્પયત્સમ્પરિવેપયન્ સ્થાન્ પરિભ્રમન્ પક્ષિપુ ભૂરિકૃત્વઃ ॥૪૬॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये
 द्वारिकापुराच्छ्रीकृष्णागमनोत्सवनिरूपणनामा द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥

સુમત ઉવાચ—યદા સ ભગવાંસ્તત્ર સમાયતો દયાનિધિઃ । તદાનીં
 તસ્ય સકલઃ પરિવારોઽપ્યુપાયયૌ ॥૧॥ દ્વારિકા પુરુરુપેણ સરોરુ-
 પેણ ગોમતી । તસ્યૌ તત્ર સમાગલ્ય તીર્થવૃન્દમિતસ્તતઃ ॥૨॥ તતો
 લીલાનરવપુઃ શ્રીહરિર્દ્વારિકેશ્વરઃ । સતીર્થપરિવારોઽત્ર સમાયાત
 કરાવ્યો ॥૪૫॥ હે નરેશ ! ઉત્સવને અંતે ભગવાન્ શ્રીહરિએ બહુ પ્રકારનાં
 ઉત્તમ ભક્ષ્ય લોજ્ય લેહ્ય યોગ્ય લોજનોવડે પંક્તિમાં વિચરીને સારીરીતે
 પોતેજ બહુવાર પીરસીને પોતાના સર્વ સાધુઓને અત્યંત તૃપ્ત કર્યા ॥૪૬॥
 ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે દ્વારિકા-
 પુરાત્ શ્રીકૃષ્ણાગમનોત્સવનિરૂપણનામા દ્વાત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૨॥

અધ્યાય ૩૩ મો.

સુમતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! જ્યારે તે ભગવાન્ દયાનિધિ દ્વારિ-
 કેશ વૃત્તાલયપુરમાં પધાર્યા ત્યારેજ તેમનો તમામ પરિવાર (દ્વારિકાપુર
 ગોમતી વિગેરે) પણ તેમની સાથેજ આવી ગયો બળુવો ॥૧॥ આવેલા
 પરિવારમાં દ્વારિકા સાક્ષાત્ વૃત્તાલયપુરરૂપે સાન્નિધ્ય કરીને રહી. અને
 ગોમતીજ સરોવરરૂપે (શ્રીલક્ષ્મીનારાયણ મંદિર થકી વાયુકોણમાં રહેલા)
 સાન્નિધ્ય કરીને રહી. ભગવાનનું સાન્નિધ્ય થવાથી બીજાં પણ અર્ધાં ગંગા
 યમુના આદિક તીર્થો અહીંથી તહીંથી આવીને આજ ગોમતીતીર્થમાં યોગ-
 રદ્ધમ સાન્નિધ્ય કરીને રહ્યાં ॥૨॥ ત્યારપછી તે આ નરનાથ ધારી રહેલા
 શ્રીહરિએ ‘દ્વારિકેશ્વર સમસ્ત તીર્થ પરિવાર સાથેજ સાક્ષાત્ પોતે વર-
 તાલમાંજ હમણાં સન્નિધિ કરી રહ્યા છે’ એમ ભક્તોને કહેવાપૂર્વક તમ-

૧ આ અધ્યાયમાં સ્વયં ભગવાને વૃત્તાલય પુરનું માહાત્મ્ય અને તીર્થમાં કરવા
 યોગ્ય વિધિનું નિરૂપણ કર્યું છે.

इति ब्रुवन् ॥३॥ द्वारिकायामिवात्रापि तप्तमुद्राभिरङ्कनम् । सर्वान-
 चीकरद्भक्तांस्तत्फलं भूरि वर्णयन् ॥४॥ त्यागिनस्तेऽथ तं सर्वे दृष्ट्वा
 श्रीद्वारिकेश्वरम् । सम्पूज्य च यथायोग्यमासंलुब्धमनोरथाः ॥५॥
 स्नात्वा सरसि गोमत्यां जग्मूस्तप्तमुद्रिकाः । सम्पूर्णं द्वारिका
 यात्रां मेनिरे वृषया हरेः ॥६॥ निशि तत्र सभा चासीन्महती कृष्ण
 मन्दिरे । उपाविशंस्तत्र भक्ता पुमांसश्च स्त्रियोऽखिलाः ॥७॥
 स्थित उच्चासने तत्र हरिस्तानब्रवीद्वचः । यूयं शृणुत सर्वेऽपि
 जना ! मद्वचनं हितम् ॥८॥ अथ श्रीद्वारिकाधीश कृष्णः स्वयमु-
 पागतः । इति तु श्रावमेवाद्य सर्वे प्रत्यक्षदर्शनात् ॥९॥ वसेद्यत्रैव
 तत्रैव परिचारोऽस्य सर्वशः । वसेदित्येव जानीत नृपस्यानुचरा
 इव ॥१०॥ तस्मादेतां पुरीं वित्त द्वारिकामेव तत्पुरीम् । तडागं

मुद्रा धારણુનુ કૃષ્ણ અતિશય વર્ણુન કરતાથકા દ્વારિકાની પેઠેજ વૃત્તાલય
 પુરમા પણ સુદર્શનાદિ તપાવેલા કૃષ્ણાયુધોવડે ચિહ્ન (છાપો) સર્વ લક્ષ્મીને
 કરાવ્યું (છાપો લેવરાવી) ॥૩-૪॥ અનંતર તે સર્વે ત્યાગીઓ સાક્ષાત્
 સરાજમાન તે દ્વારિકેશનાં દર્શન કરીને તેમનુ યથોચિત પૂજન કરીને પરિ-
 પૂર્ણ મનોરથવાળા થઈ ગયા ॥૫॥ ગોમતી સરોવરમા સ્નાન કરી, તમ
 મુદ્રા પામીને શ્રીહરિની અનુકપાથી તેમણે દ્વારિકાયાત્રા સંપૂર્ણ થઈ માની
 ॥૬॥ અનંતર કાઠગુન કૃષ્ણપક્ષના પડવાની રાત્રિએ દ્વારિકાધીશ શ્રીલ
 ક્ષ્મીનારાયણના મંદિર આગળ મોટી સભા થઈ તેમા સર્વ નરનારી લક્ષ્મી
 યથાયોગ્ય બેસી ગયા ॥૭॥ લગવાનું તે સભામા રહેલા ઉંચા આસનમાં
 બેસીને સર્વ લક્ષ્મીપ્રતિ એવુ વચન બોલ્યા કે-હે જના ! તમે સર્વે પણ
 આ મારૂ હિતવચન સાવધ મન રાખી સાલજો ॥૮॥

(હિતવચન કહે છે) આ વૃત્તાલયપુરમા શ્રીદ્વારિકાધીશ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ
 લગવાનું તમારી સર્વેની ઉપર પરમ કૃપા કરીને સાક્ષાત્ પધાર્યા છે આ તો
 તમે સર્વેએ પ્રત્યક્ષ દર્શન થવાથીજ હમણાં જાણ્યું છે આ લગવાનું જે
 સ્થાનમા નિવાસ કરી રહે ત્યાજ એમનો બધોય પરિવાર પણ વસીજ રહે,
 એમ નૃપાનુચરન્યાયથી (જેમ રાજા મનીઆદિક અનુચરો સાથેજ રહે છે)

ગોમતીં વિત્ત તત્ર તીર્થાનિ સર્વેશઃ ॥૧૧॥ જ્ઞાનં ચેડઞ્ચ કરિષ્યન્તિ
તે મોક્ષ્યન્ત્યઘસદ્વતઃ । તર્પયિષ્યન્તિ ચે પિતૃસ્તૃપ્તિસ્તેષાં ચ ભૂયસી
॥૧૨॥ મુણ્ડનં ચોપવાસઞ્ચ શ્રાદ્ધં બ્રાહ્મણભોજનમ્ । બ્રહ્મચર્યમહિંસા
ચ સર્વેતીર્થેષ્વયં વિધિઃ ॥૧૩॥ પિણ્ડદાનયુતં શ્રાદ્ધં કર્તવ્યમિદં
પૂરુષૈઃ । ભવિષ્યત્યક્ષયા તૃપ્તિસ્તત્પિતૃણાં તુ તેન વૈ ॥૧૪॥ ચાતુ-
ર્માસ્યે કાર્તિકે વા માર્ગે વા માઘમાસિ ચે । જ્ઞાસ્યન્તિ નિયમાત્ પ્રાતસ્તે
પ્રાપ્સ્યન્તીપ્સિતં ફલમ્ ॥૧૫॥ કૃષ્ણસ્ય મન્દિરે ચાત્ર કરિષ્યન્તિ
જપં તુ ચે । શીઘ્રમેવ હિ તેષાં ચ ફલસિદ્ધિર્મવિષ્યતિ ॥૧૬॥
શ્રીમદ્ભાગવતાદીનાં પુરુષાર્થાં ચ ચે દ્વિજાઃ । કરિષ્યન્ત્યત્ર તે ભુક્તિં

તેમ) તમારે બાણું ॥૬-૧૦॥ માટે આ વૃત્તાલયપુરીને દ્વારિકાપુરીજ
બણો અને પૂર્વોક્ત સરોવરને સર્વ તીર્થોથી ચોમેર વીંટાએલી ગોમતી
બણો ॥૧૧॥ જે જનો આ ગોમતીતલાવમાં જ્ઞાન કરશે તે પાપસંચય
થકી વિમુક્ત થઈ જશે, એમાં સંશય નથી. અને જે જનો આ તીર્થમાં
પોતાના પૂર્વજોને ઉઘેશીને સતર્પણ શ્રાદ્ધકર્મથી તૃપ્ત કરશે તે પિત્રિઓને
અતિશયિત તૃપ્તિ થશે ॥૧૨॥ જે આ મુડન, (શિખાવર્ણત દાદી મુછે
સહિત મસ્તકના કેશ મુડાવવા તે) ઉપવાસ, શ્રાદ્ધ, બ્રાહ્મણભોજન, સાધુ-
સંતર્પણ, બ્રહ્મચર્ય આદિસા આદિક તીર્થ વિધિ કહોછે તે બધીય અહીં પણ
અવશ્ય કરવો ॥૧૩॥ આ ગોમતીમાં પુરુષોએ પિંડપ્રદાને સહિત શ્રાદ્ધ
કરવું. તેણે કરીને તેના પિત્રિઓને અક્ષયા તૃપ્તિ થશે. (આથી-અહીં પિંડ-
પ્રદાને વર્ણત કેવળ આમશ્રાદ્ધ (કાચા અન્નથી) કે સુવર્ણાદિ શ્રાદ્ધ ન
કરવું કિંતુ પિંડપ્રદાને સહિતજ કરવું, એમ સૂચવ્યું છે) ॥૧૪॥ જે જનો
ચાતુર્માસમાં કે કાર્તિક માર્ગશીર્ષ કે માઘમાસમાં (વૈશાખમાં પણ) નિય-
મપૂર્વક પ્રાતઃકાળે આ ગોમતીમાં જ્ઞાન કરશે. તેઓ આ લોક પરલોકમાં
ધૃષ્ણત કૃષ્ણને પામશે ॥૧૫॥ જેઓ આ લક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં જપ
(સ્તોત્રપાઠ અષ્ટાક્ષરાદિમંત્રનું આવર્તન) કરશે તેમને જપકૃણપ્રાપ્તિ જલ-
દીન થશે ॥૧૬॥ જે દ્વિજો આ શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં શ્રીમદ્ભા-
ગતાદિકની પુરુષાર્થાને કરશે તેઓ આ લોક પરલોકમાં વાંછિત ભોગોને

મુક્તિં ચાપ્સ્યન્તિ વાન્નિહતામ્ ॥૧૭॥ યઃ પઠિષ્યત્યુપોષ્યાન્ન ધ્રીમ-
દ્ભાગવતં દ્વિજઃ । પાઠેનૈકેન સોઽપીઁ ફલં પ્રાપ્સ્યતિ નિશ્ચિતમ્
॥૧૮॥ લક્ષ્મીનારાયણાદીનાં મહાપૂજાં નરોઽન્ન ચે । કરિષ્યન્તિ ત
આપ્સ્યન્તિ ગોલોકે પરમં સુખમ્ ॥૧૯॥ લઘુપૂજાં કરિષ્યન્તિ ચે
ચ કૃષ્ણસ્ય દુર્વલાઃ । અક્ષયં સુકૃતં તેષાં ધામ ચાપ્સ્યન્તિ તે હરેઃ
॥૨૦॥ સાધૂંશ્ચ બ્રાહ્મણાન્ ચેઽન્ન ભોજયિષ્યન્તિ શક્તિઃ । તે
પ્રાપ્સ્યન્તિ પરં સૌખ્યમિદમ્ ॥૨૧॥ ચે ગોમતીતટાગે
ચ સ્નાત્વાઽસ્યાં પુરિ માનવાઃ । તત્ત્વમુદ્રા ગ્રહીષ્યન્તિ તેષાં નાસ્તિ
યમાદ્વયમ્ ॥૨૨॥ ચેઽન્નાગત્ય કરિષ્યન્તિ શક્ત્યા તીર્થવિધિં જનાઃ ।
તેષાં થ્રીદ્વારિકાયાન્ના સમ્પૂર્ણં ચ ભવિષ્યતિ ॥૨૩॥ સુમત ઉવાચ—
પવમુક્તઃ ભગવતા જનાસ્તે સકલા અપિ । જાતાઃ પ્રસન્નમનસસ્તં

લોગવીને મુક્તિને પણ પામશે ૧૭॥ જે દ્વિજ ઉપવાસવ્રત કરીને અન્ન
મંદિરમાં એકવાર શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરશે તે તે એકજ પાઠથી પણ
૬૪ ફળને નિશ્ચે પામશે ॥૧૮॥ જે નરો અન્ન મંદિરમાં લક્ષ્મીનારાયણાદિક
મૂર્તિઓની મહાપૂજા (નવીન વસ્ત્ર મહાનૈવેદ્ય આદિકે યુક્ત પાંચ વખત
પૂજા—તેતે સામગ્રીનું દાન) ને કરાવશે તેઓ ગોલોકમાં પરમ સુખ (મુક્તિ-
પ્રાપ્ત્ય) ને પામશે ॥૧૯॥ જે અશક્ત નરો પરા પ્રીતિથી લક્ષ્મીનારાયણાદિ
મૂર્તિઓની લઘુપૂજા (એક કાળ પૂજાપર્યાપ્ત સામગ્રીપ્રદાન) ને પણ કરશે
તેઓ પરમ અક્ષય સુકૃતને પામીને અને સુકૃતફળને અનુભવીને અંતે
ભગવાનના ધામને પામશે ॥૨૦॥ જે માનવો આ વૃત્તાલયપુરીમાં સાધુ
બ્રાહ્મણોને યથાશક્તિ જમાડશે તેઓ આ લોક પરલોકમાં પરમ સુખને
પામશે ॥૨૧॥ વળી જે માનવો આ પુરીમાં ગોમતીતટાવમાં સ્નાન કરી
તત્ત્વમુદ્રાને ગ્રહણ કરશે તેમને ચમરાજ થકી લય ક્યારેય પણ નહિ થાય.
પાપિઓનેજ ચમલયનો સંભવ છે. આના ધારણથી પાપનો નાશ થાય છે.
એટલે ચમલય પ્રસંગ નથી ॥૨૨॥ જે જનો આ વૃત્તાપુરીમાં દેશાંતર થકી
શ્રદ્ધાથી આવીને યથાશક્તિ આ મેં કહેલો તીર્થયાત્રાવિધિ આદરથી કરશે
તેમને દ્વારિકાયાત્રાનું ફળ સંપૂર્ણ સિદ્ધ થશેજ એમાં સંશય નથી ॥૨૩॥

પ્રણેમુશ્ચ ભૂપતે ! ॥૨૪॥ પ્રાતઃ સ્નાત્વાથ ગોમત્યાં ગૃહીત્વા તત્સમુ-
દ્રિકાઃ । તદ્દર્શનાર્થમાજગ્મુઃ પ્રતિજગ્મુશ્ચ યૃથશઃ ॥૨૫॥ તેષાં તુ
ભક્તિં દૃષ્ટ્વા તાં ભૃશં તુષ્ટોઽભવદ્ધરિઃ । ઉવાસ માસમેકં ચ તત્ર
ભક્તજનૈઃ સહ ॥૨૬॥ કૃત્વા રામનવમ્યાં સ કૃષ્ણાર્ચનમહોત્સવમ્ ।
ભક્તાનાપાયત્સર્વાન્ ગન્તું દેશં નિજં નિજમ્ ॥૨૭॥ દેશાન્તરાગતા
ભક્તા નન્દરામાદયશ્ચ તે । સ્વં સ્વં દેશં તતો જગ્મુર્ગાયન્તસ્તદશોઽ-
મલમ્ ॥૨૮॥ સ્વયં તુ પારણાં કૃત્વા દ્વાદશ્યાં દ્વારિકેશ્વરમ્ । પ્રણ-
મ્યોપાયયૌ સ્વામી પાશ્ચાત્યૈર્દુર્ગપત્તનમ્ ॥૨૯॥ इत्थं श्रीद्वारिका-
धीशो निजसद्भक्ततुष्टये । वृत्तालयमुपेयाय धान्येकादशिकादिने
॥૩૦॥ દ્વારિકાયા ઇવ ભુવિ તદ્દિનાત્પ્રથિતં મહત્ । વૃત્તાલયસ્ય

- સુપ્રતઃપિ કહે છે—હે ભૂપતે ! એરીતે ભગવાને પ્રતિબોધ દીધેલા
તે બધાય ભક્તજનો મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈને તેમને પ્રણામ કરવા લાગ્યા
॥૨૪॥ અનંતર દ્વિતીયા તિથિના પ્રાતઃકાળમાં સર્વે ભક્તો ગોમતીમાં સ્નાન
કરી તત્સમુદ્રા (જાપો) લઈને, ભગવાનના ચરણકમળનાં દર્શન કરવા
તેમની સન્નિધિમાં સંઘથી આવીને તેમના ચરણારવિંદના દર્શનનો મહાલાભ
પામીને પરિપૂર્ણ મનોરથવાળા થઈ, પોતપોતાના ઉતારા પ્રતિ ગયા ॥૨૫॥
ભગવાનતો તે જનોની તેવી ભક્તિ લાળીને તેમની ઉપર બહુ પ્રસન્ન થયા
અને વૃત્તાલય પુરમાંજ ભક્તજનો સાથે એક માસ સુધી રહ્યા ॥૨૬॥
આવેલી રામનવમીએ શ્રીહરિએ શ્રીકૃષ્ણપૂજનમહોત્સવ કરીને સર્વ ભક્તોને
પોતપોતાને દેશે જવાની અનુસા આપી ॥૨૭॥ તેથી દેશાંતર થકી આવેલા
ભક્તો અને પ્રથમ સ્વદેશે જવા શ્રીહરિએ આસા આપેલા તે નંદરામાદિકો
તે ભગવાનનું અતિનિર્ભળ યશ ગાતાગાતા પોતપોતાને દેશે ગયા ॥૨૮॥
સ્વયં સ્વામિનારાયણુ ભગવાન તો દ્વાદશીએ પારણાં કરીને દ્વારિકેશ્વર
(લક્ષ્મીનારાયણુ)ને પ્રણામ કરીને પશ્ચિમદેશ થકી આવેલા ઉત્તમ સોમ
સૂર આદિક અનુયાયી જનો સાથે ત્યાંથી નીકળીને દુર્ગપત્તનપ્રત્યે પધાર્યા
॥૨૯॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીદ્વારિકાધીશ પોતાના અનન્ય ભક્ત-
જનોની પ્રસન્નતા માટે સંવત્ ૧૮૮૧ ના ફાલ્ગુન માસના શુકલપક્ષની

માહાત્મ્યં નૃપતે ! મહાલપદમ્ ॥૩૧॥ ચરિત્રમેતત્પરમસ્ય પુંસઃ પઠિ-
પ્યતિ શ્રોપ્યતિ વાપિ યસ્તુ । સૌખ્યં સ લબ્ધ્વાઽપ્ર યશસ્તતોઽન્તે
તદ્દામ સમ્પ્રાપ્સ્યતિ દેવવન્ધમ્ ॥૩૨॥ इति श्रीसत्संज्ञीजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये तत्तीर्थकर्तव्यविधिनिरूपण-
नामा त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥

રાજોવાચ—મુક્તાનન્દો ભગવતા પ્રેપિતો વટપત્તનમ્ । સ મુને !
વાદિનો જિત્વા ઘૃત્તાલયમુપાગતઃ ॥૧॥ इति श्रुतं मया त्वत्तः कथ-
तेन जितास्तु ते । गुरो ! पतन्निगदितुं सर्वं शो हि त्वमर्हसि
॥२॥ गुप्त उवाच—आसीद्वटपुरे राजन् ! रामचन्द्राभिधो द्विज. ।

ધાત્રી નામની એકાદશીને દિવસે ઘૃત્તાલયનગર પ્રતિ પધાર્યા ॥૩૦॥ દે
નૃપતે ! તે દિવસને આરંભીને દ્વારિકા જેવુંજ સર્વ ભગળ આપનાર ઘૃતા-
લયનું અતિશય માહાત્મ્ય પૃથિવીમાં પ્રખ્યાત થયું ॥૩૧॥ પરમપુરૂષ
ભગવાન્ શ્રીહરિના તે આ દિવ્ય ચરિત્રને (છ અધ્યાયમા વર્ણવેલું) જો-
જન પ્રીતિથી પાઠ કરશે કે સાંભળશે તે જન આ લોકમાં સર્વ સુખ અને
યશને પામીને, દેહાતે સકળદેવોએ વદનીય ભગવદ્ભાવને (ગોલોકપદને)
પામશે ॥૩૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞીજીવને ..ચતુર્થપ્રકરણે ઘૃત્તાલયમા-
હાત્મ્યે તત્તીર્થકર્તવ્યવિધિનિરૂપણનામા ત્રયસ્ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૩॥

અધ્યાય ૩૪ મો.

પ્રતાપસિંહ રાજ પુછેછે—હે મુનતમુને ! ‘પ્રથમ ભગવાને મોકલેલા
મુક્તાનંદ મહામુનિ વટપત્તનને પામીને ત્યાના વાદિઓને વિજીતીને વરતા-
વમા આવ્યા’ એમ તમોએ જો (૩૨ અધ્યાયમા) કહ્યું તેમા હે ગુરો !
મારે મહત્તી શુશ્રૂષા વર્તે છે. તે મુનિએ કયા પ્રકારે કયા કયા વાદિઓ
જીત્યા તે તમે મને કહેવાને મોગ્ય છો શ્રીહરિના પ્રતાપથી સર્વ અર્થને
જાણનારા તમને અવિદિત કશુંય નથી ॥૧-૨॥ એરીતે પ્રતાપસિંહ રાજએ

૧ આ અધ્યાયમા વટપત્તનમા મુક્તાનંદમુનિની સમીપે જીતવાની ઈચ્છાથી
આવેલા વાદિઓના સમાગમ નિરૂપણ કર્યો છે.

તદ્ગ્રાતા ચ હરિશ્ચન્દ્ર ઉભાવેતૌ મહામતી ॥૩॥ વહુશ્રુતૌ વિશેષેણ
 વૈદ્યશાસ્ત્રવિશારદૌ । રાજમાન્યૌ ધર્મનિષ્ઠાવાસ્તિકો ચ વિવેકિનૌ
 ॥૪॥ શોભારામામિધશ્ચાન્યો દ્વિજસ્ત્રામવચ્ચુચિઃ । વેદશાસ્ત્રાર્થ-
 નિપુણ આસ્તિકો રાજમાનિતઃ ॥૫॥ નારુપન્તામિધશ્ચાન્યો રાજા
 માત્યો વહુશ્રુતઃ । તથા ચિન્મયરાવાચ્યઃ ક્ષત્રવીરશ્ચ તાદૃશઃ ॥૬॥
 મુમુક્ષુઓ હિ પદ્મૈતે સ્નિગ્ધાશ્ચાઽઽસન્ પરસ્પરમ્ । વહુશાસ્ત્રશ્રુતેર્નાપુઃ
 સ્વોપાસ્યૈકેશનિશ્ચયમ્ ॥૭॥ તત્રસ્થં દાક્ષિણાલ્યં તે વહુશાસ્ત્રવિદં
 દ્વિજમ્ । નામ્ના હરિહરાચાર્યમપૃચ્છન્નેકદા નૃપ । ॥૮॥ આચાર્યવર્ય! પૂ-
 ચ્છામો વયં ત્વાં વહુવિત્તમમ્ । તચ્છ્રુત્વૈવ યથાવત્ત્વમુત્તરં દાતુમર્હસિ
 ॥૯॥ ગોલોકેઽથ ચ વૈકુણ્ઠે ભગવાન્ બ્રહ્મપત્તને । અસ્તીતિ શ્રૂયતે
 પુછેલા મુનિ સુમત ષોડ્યા—હે રાજન્! વટપત્તનમા રામચદ્રનામે વિપ્ર
 અને તેના ઘ્રાતા હરિશ્ચદ્ર નામે હતા આ બન્ને બહુ બુદ્ધિશાળી, બહુશ્રુત,
 વિશેષપણે વેદશાસ્ત્રમા નિષ્ણાત, ધર્મનિષ્ઠ, આસ્તિક, વિવેકસપન્ન અને
 રાજમાન્ય હતા બીજા શોભારામ નામના વિપ્ર સ્વાચાર્યશુદ્ધ, વેદવેદા
 ગના અર્થને જાણનારા, આસ્તિકાગ્રેસર, રાજમાનિત વટપત્તનમા હતા.
 બીજા નારુપત નામના દાક્ષિણાલ્ય બ્રાહ્મણ, સયાજીરાવ રાજના અમાલ્ય
 બહુશ્રુત હતા તથા તેમના જેવાજ બીજા ચિન્મયરામ નામના ક્ષત્રવીર
 ત્યા હતા ॥૩-૬॥ આ રામચદ્રાદિ પાચેય મુમુક્ષુઓ પરસ્પર મિત્રો હતા.
 તેઓ વિવિધ શાસ્ત્રાર્થો સાબળેલા હોવાથી પોતાને ઉપાસ્ય એક દેવતા
 કોણ છે ? તેનો નિશ્ચય પામ્યા ન હતા ॥૭॥ હે નૃપ ! તે આ પાચેય
 મુમુક્ષુઓ તેના વિનિશ્ચય વાસ્તે વટપત્તનમાજ રહેલા, બહુ શાસ્ત્રને જાણુ
 નારા, દાક્ષિણાલ્ય, હરિહરાચાર્ય નામના દ્વિજને એક સમયે પામીને પુછવા
 લાગ્યા કે—॥૮॥ હે આચાર્યવર્ય ! તમને અમે ઉપાસ્ય દેવતા જાણવાની
 ઇચ્છાથી પુછીએ છીએ તો અમારા વચનને સાબળીને તેનો ઉત્તર યથાર્થ
 પહેળ અમને આપવાને તમે યોગ્ય છો કેમકે તમે સકળ શાસ્ત્ર રહસ્યને
 જાણો છો ॥૯॥ (તેમણે કરેલો પ્રશ્ન કહેછે) મુમુક્ષુ જનોએ સેવનીય ભગ
 વાન્ ગોલોકમા વિરાજે છે, વૈકુકમા વિરાજે છે, બ્રહ્મપુરમાં વિરાજે છે,

લોકે તથૈવ ક્ષીરસાગરે ॥૧૦॥ ચતુર્ભુજશ્ચાષ્ટમુજો દ્વિમુજશ્ચાપિ
સોઽચ્યુતઃ । શ્રૂયતેઽતસ્ત્વમાલ્યાદિ કો વા ધ્યેયો મુમુક્ષુમિ
॥૧૧॥ રામં દૃષ્ણં નૃસિંહં ચ ભક્તૌ કેચિદુપાસતે । અતસ્ત્વં ભગવ
ન્નક્તો નૃદિ નઃ સ્વવિનિશ્ચિતમ્ ॥૧૨॥ સુનત ઉવાચ—ઇતિ પૃષ્ઠ. સ
તેર્વિપ્રો ભૂરિદમ્ભવિચક્ષણઃ । રાજકીયૈ. સેવ્યમાનસ્તર્કયુદ્ધિર
વાચ તાન્ ॥૧૩॥ દ્વિજા ! યદ્દણુત મદ્વાક્યં યૂયં હિ સ્ય મુમુક્ષવ ।
અતો હિત હિ યુષ્માકં કથયામિ સુનિશ્ચિતમ્ ॥૧૪॥ ય ईશ્વરો-
ઽસ્તિ ભગવાન્ ગોલોકાદિપુ ધામસુ । શાસ્ત્રેષૂક્તં સ તુ કલૌ

ક્ષીરસાગરમા (શ્વેતદ્વીપમા) વિરાજે છે. અને તે આ ભગવાન ચતુર્ભુજ
અષ્ટભુજ દ્વિભુજ છે એવા વિવિધ શાસ્ત્રવાદો શ્રવણ થાય છે વળી કોઈક
ભક્તો રામને તો કોઈક ભક્તો કૃષ્ણને તો કોઈક ભક્તો નરસિંહને ઉપાસે
છે, માટે આમા મુમુક્ષુઓએ ઉપાસ્ય કોણ છે ? તે ભગવદ્ભક્ત તમે જેવો
નિશ્ચય કર્યો હોય તેને અનુસારે અમને કહેવાને યોગ્ય છો ॥૧૦-૧૨॥
મુપ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન ! એરીતે રામચદ્રાદિકે પુછેલો તે હરિહર
નામનો વિપ્ર કે જે કેવળ દાલિક બ્યાપારના પ્રખ્યાપનમા પ્રવીણ, કેવળ
હૃતકર્ત્રમા કુશળ સુદ્ધિવાળો (શાસ્ત્રસિદ્ધાંતને લેશથી નહિ બાણનારો તેમ
સાક્ષાત્ ભગવાનના ભક્તોના સમાગમવાળો પણ નહિ) અને કેટલાક રાજ
સલાસદ મનુષ્યોએ સેવેલો હતો તેણે તેમને એવો ઉત્તર આપ્યો કે—॥૧૩॥
હે દ્વિજ ! મુમુક્ષુ માનવોના હિતને માટેજ મારી તો પ્રવૃત્તિ છે અને તમે
મુમુક્ષુઓ છો હિતને માટે જે થાય તેજ હમણા તમને કહુધુ, કેમકે તમો
મુમુક્ષુઓ હિતોપદેશના પરમ પાત્ર છો વળી જીજ્ઞાસા પણ તમારે સમ
ધિક વર્તેછે, માટે રૂડીરીતે નિશ્ચય કરેલ આ માંડે હિતવચન ચિત્તાવધા
નથી તમો સાલજો ॥૧૪॥ જે આ ભગવાન અક્ષરધામ ગોવોકમા છે
તેજ સર્વેશ્વરેશ્વર સર્વસેવ્ય પરમાત્મા ભક્તોના મનોરથો પરિપૂરણ કરવા
તેતે વૈકુઠાદિ ધામમા અન્ય અન્ય દિવ્યાકૃતિથી દેખાય છે, તેમનું સ્વરૂપ તો
શાસ્ત્રેકગમ્ય હોવાથી આ કલિકાળમા કોઈએ પણ સાક્ષાત્ પ્રાપ્ય નથીજ-
તેમનો સાક્ષાત્કાર કળિમા નજ થાય (સાક્ષાત્કાર જે પ્રકારનો છે—અષ્ટાગ

સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત્યો ન કસ્યચિત્ ॥૧૫॥ તસ્માત્તસ્યૈવ સતતં નામસંકીર્તનં દ્વિજાઃ । । યૂયં કુરુત તેનૈવ ભુક્તિં મુક્તિં ચ યાસ્યથ ॥૧૬॥
કૃતે યદ્ધ્યાયતો વિષ્ણું ત્રેતાયાં યજ્ઞતો મલ્લૈઃ । દ્વાપરે પરિચર્યાયાં
કલૌ તદ્દરિકીર્તનાત્ ॥૧૭॥ इति भागवतोक्तेश्च भक्तिर्नान्या कलौ
ततः । तपो योगश्च नियमाः कलौ साध्या न वै नृभिः ॥૧૮॥ त्रियु-

યોગના અભ્યાસથી એકાદ્ય મનવાળાઓને ધ્યાનોત્કર્ષથી થનારો સાક્ષાત્કારરૂપ એક છે અને બીજાને તેજ ભગવાનનો સ્વેચ્છાકૃત સાધુપરિણામ પ્રયોગનવાળો, પ્રાદુર્ભાવ કારણવાળો આક્રુષ્ણ સાક્ષાત્કારરૂપ છે. (ભગવાન જ્યારે સ્વેચ્છાથી સાધુરક્ષણાર્થે પ્રાદુર્ભવે છે ત્યારે ચક્રુષ્ણથી થતો સાક્ષાત્કાર) આ બંને પ્રકારનો સાક્ષાત્કાર કલિયુગમાં દુર્લભ છે. કારણ કે કોઈ પણ જન યોગાભ્યાસમાં સમર્થ થતો નથી અને કલિયુગમાં સાધુરક્ષણાર્થે ભગવાન પ્રાદુર્ભવતા નથી) માટે (કળિમાં પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પ્રાપ્તિનો અભાવ છે) હે દ્વિજ. ! તમો તે ભગવાનનું નામકીર્તનજ સતત ભક્તિપૂર્વક કરો, તે ભગવન્નામસંકીર્તનથીજ ભુક્તિ અને મુક્તિને નિશ્ચે પામશો ॥૧૫-૧૬॥ અપરોક્ષલક્ષણુ ધ્યાનયોગથી જે કૃણ થાય તે નામસંકીર્તનરૂપ અત્યંત ઉપાયથી કેમ સિદ્ધ થાય ? એવી આશંકા ન કરવી, કેમકે શ્રીભાગવતમાં નામસંકીર્તનમાત્રનું તેવું ઐશ્વર્ય સ્પષ્ટપણે ‘કૃતે યદ્ધ્યાયતો વિષ્ણું ત્રેતાયાં યજ્ઞતો મલ્લૈઃ । દ્વાપરે પરિચર્યાયાં કલૌ તદ્દરિકીર્તનાત્’ ઇત્યાદિકથી સંભળાવ્યું છે. અર્થ-સત્યયુગમાં ભગવાનનું ધ્યાનયોગથી ઉપાસન કરનારાને જે કૃણ થાય છે, ત્રેતાયુગમાં યજ્ઞોવડે વિષ્ણુનું આરાધન કરનારાને જે કૃણ થાય છે, દ્વાપરયુગમાં પંચરાત્ર તત્ત્વમાં કહેલી ભગવત્પરિચર્યા કરવાથી જે કૃણ થાય છે તે સર્વ કૃણ કળિયુગમાં ભગવાનના નામોચ્ચારણમાત્રથીજ થાય છે ॥૧૭॥ તો આ ભાગવતવચનથી કલિયુગમાં નામકીર્તન થકી બીજાને કોઈ પણ ભક્તિપ્રકાર અધિક નથીજ એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. અને જે કૃત્ત્યાદિ તપશ્ચર્યા છે, જે શૌચાદિ નિયમો છે, જે એ આદિ ઉપકરણવાળો અષ્ટાંગયોગ છે, તે આ સાધનો કલિયુગમાં નરોથી સિદ્ધ થઈ શકે એવા નથીજ ॥૧૮॥ વળી જે હેતુમાટે તે સર્વેશ્વર ભગવાન ‘ત્રિયુગ’ એવી આખ્યાથી

गत्वात्तथा विष्णोर्नावतारोऽत्र तस्य च । अतोऽपरोक्षानुभवः
कथामात्रं न वस्तुतः ॥१९॥ मुप्रत उवाच—एवमुक्ता द्विजास्तेन ते
तद्भान्यप्रतीतयः । कलौ केवलनाम्नैव निश्चिष्युः श्रेय आत्मनः
॥२०॥ ततो विवादं चक्रुस्ते तत्र तत्र च शास्त्रिभिः । स्वमतं स्थाप
यन्ति स्य सभासु बहुयुक्तिभिः ॥२१॥ विदुषो युक्तिनिपुणान्
राजमान्यांश्च तादृशः । जेतुं शशक न चापि सभायां कोऽपि
पुरुषः ॥२२॥ भक्तानां तु हरे प्राय उपहासं त आचरन् । प्रत्यक्ष
भगवत्प्राप्त्या श्रेयः स्यादिति चादिनाम् ॥२३॥ अथ ते नाथेजि

જ્યાતિ પામેલા છે, (સત્યાદિ ત્રણ જ યુગોમા આવિર્ભાવ લેમનો છે તે ત્રિયુગ કહેવાય) માટે જ ભગવાનનો સાધુપરિરક્ષણાર્થે કલિમા પ્રાદુર્ભાવ થતો જ નથી તો ભગવાનના સાક્ષાત્ અનુભવનો પ્રસંગ જ ક્યા છે ? તેનો જે ફલચિત્ત્વાદ છે તેતો કથામાત્ર છે પણ વસ્તુતાએ નથી ॥૧૮॥

સુવ્રતત્રયપિ કહેછે—હે રાજનૃપ, એરીતે તે હરિહરચાર્ય વિષે કહેલા તે રામચદ્રાદિ દિગ્ગે તેના વચનમા વિશ્વાસ આવતા પોતાનુ આત્મચિત્ત મુક્તિરૂપ શ્રેય કળિમા કેવળ ભગવન્નામસંકીર્તનથીજ થાય એવા વિનિશ્ચય ઉપર આવી ગયા ॥૨૦॥ તે પછી તેઓ ત્યા ત્યા પડિતો સાથે વિવાદ કરવા મથ્યા નિવાદ ઝગીને કવિમા નામસંકીર્તનથીજ અન્ય ઉપાયના ખડનનો સ્વપક્ષ સલામા ખડુ યુક્તિઓવડે સ્થાપન કરવા લાગ્યા ॥૨૧॥ હે નૃપ ! તે આ વિદ્વાનોને યુક્તિવાદમા નિપુણ હોવાથી સલામા કોઇ પણ પડિત જન જીતવા સમર્થ થયોજ નહિ વળી રાજના માનિતા હોવાથી સમર્થ પણ પડિત સલામા તેમના પક્ષના ખડનમા સમર્થ થયોજ નહિ ॥૨૨॥ તે આ રામચદ્રાદિ દિગ્ગે 'પ્રત્યક્ષ ભગવત્પ્રાસિદ્ધી (પ્રત્યક્ષ-પ્રકટતાને પામેલા ભગવાન શ્રીહરિકૃષ્ણના સમાશ્રયથી) આ લોક પરલોકમા શ્રેય થાય' એમ કહેતા હરિભક્તોનો તો ઉપહાસ અતિગય કરવા લાગ્યા (ભગવાન ત્રિયુગ કહ્યા છે તો તેમનો કળિમા પ્રાદુર્ભાવ કેમ થાય ? અને આ વાદ ઘટતો કેમ આવે ? અને એમનુ શ્રેય શુ ચનાર છે ? કલ્યાદિ ઉપહાસ કરવા લાગ્યા) ॥૨૩॥ અનંતર કોઇ સમયે તે આ દિગ્ગે પ્રથમથી તથ

દ્રક્તગૃહે શુશ્રુષુરાગતમ્ । મુક્તાનન્દં હરેર્મત્કમુખ્યં પ્રાકૃશ્રુતસહુણમ્
॥૨૪॥ તતઃ સંહત્ય પશ્ચાપિ તદર્શનમિપેણ તે । આજગમુક્તસ્ય
નિકટં સ્થિતસ્ય જનસંસદિ ॥૨૫॥ માનિતાસ્તેન મુનિના તં પ્રણમ્ય
ચ તત્પુરઃ । નિપેદુઃ પ્રહસદ્વક્ત્રા વિનીતા ઇવ સાધવઃ ॥૨૬॥ પૌરા-
ણિકાઃ શાસ્ત્રિણશ્ચ વહ્વો વૈષ્ણવાસ્તથા । તત્રાજગમુઃ શામ્ભવાશ્ચ
પ્રેક્ષકાશ્ચેતરે જનાઃ ॥૨૭॥ તતઃ સભાયાં જનસહુલાયાં તાન્પ્રપ્તમુ-
ત્કાન્ સ્ફુરદ્દોષ્ટયુગ્માન્ । સ્મરન્સ્વચિત્તે હરિમેવ મુક્તાનન્દો જગાદ
ક્ષિતિપાલ ! પૂર્વમ્ ॥૨૮॥ ઇતિ સત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે
ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે વાદિપ્રતિવાદિસમાગમનિરૂપણનામા ચતુર્થ-
શોડશ્યાયઃ ॥૩૪॥

જીત આદિક સત્સંગિજનોના મુખથી સાંભળ્યા છે સદ્ગુણો જેમના એવા
લક્ષ્યાગ્રેસર મુક્તાનંદનામના મહામુનિને નાથજીત્ નામના હરિલક્ષ્મણે ઘેર
આવેલા સાંભળીને, તે પાંચેય જણા ભેગા મળીને તેમના દર્શનના મિષથી
જનસભામાં રહેલા મુક્તાનંદમુનિની સમીપે આવ્યા ॥૨૪-૨૫॥ તે મુનિએ
‘પોતાની સન્નિધિ પ્રત્યે આવ્યા’ એટલામાત્રમાંજ ઉદાર હૃદયથી સન્માન
કરેલા તેઓ તે મુનિને નમસ્કાર કરીને વિદ્વત્તાના અભિમાનથી કિંચિત્
મુખથી હસતા હસતા, સાધુઓના જેવી ઉપરથી વિનયસંપત્તિને પ્રદર્શ-
વતા થકા તેમની આગળ બેઠા ॥૨૬॥ તે સભામાં (વાદશ્રવણના હુતૂહળથી)
કેટલાક લક્ષ્મીરામ વિગેરે અનેક પૌરાણિકો, કેટલાક રઘુનાથ આદિક
શાસ્ત્રિઓ, કેટલાક દેવશંકરપ્રમુખ વૈષ્ણવો, કેટલાક જયશંકર પ્રમુખ
શૈવો અને ખીલ કેટલાક સલાદર્શનના હુતૂહળવાળા જનો આવીને બેઠા
॥૨૭॥ હે ક્ષિતિપાળ ! તે પછી તે આ બહુ જનોની ભારે લીધવાળી
સભામાં જીતવાની વાંછાથી પ્રશ્ન કરવા માટે મનમાં અતિશય ઉત્સાહવાળા,
માટેજ ફફડતા છે એ હોઠ જેમના એવા તે રામચંદ્રાદિકના પ્રતિ તેમનો
આશય બહુવા તે આ મુક્તાનંદમુનિએ સ્વેષ્ટદેવ શ્રીહરિના ચરણકમળનું
મનથી અનુસ્મરણ કરીને પોતે પ્રથમજ કહેવાનો આરંભ કર્યો ॥૨૮॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે વાદિ-
પ્રતિવાદિસમાગમનિરૂપણનામા ચતુર્થશોડશ્યાયઃ ॥૩૪॥

મુક્તાનંદ ઉવાચ—પ્રદ્યુમ્નં યદિ કિંચિત્સ્યાદ્યુપ્માકં હૃદયે દ્વિજાઃ!!
તર્હિ પૃચ્છત મામઘ યૂયં શાસ્ત્રાનુસારતઃ ॥૧॥ મુક્ત ઉવાચ—હ્યુપ્ત્ત
મુનિના તે તુ જિજ્ઞાસુજનવન્નૃપ!! ગૂઢારાયાસ્તં પમચ્છુ* સર્વેપાં
શૃણ્વતાં નૃણામ્ ॥૨॥ વાદિન ઋતુ—શ્રેય આત્મન્ટિકં નૃણામિદં

૧અધ્યાય ૩૫ મો.

મુક્તાનંદમુનિ કહેછે—હે દ્વિજ ! (આકૃતિથી તમારી પુછવાની ઇચ્છા
વાળાઓના જેવી પ્રવૃત્તિ જણાય છે) જે તમારા હૃદયમા કિંચિત્ પૃથક્
બહુ કાળથી રૂઢ થયુ હોય તો મને તમે નિ શક થઇને હંમણા પુછો પરંતુ
શાસ્ત્રને અનુસારે પુછો-શાસ્ત્રને ઉદ્ગ્રધીને જે હેતુવાદપ્રશ્ન તેતો તમારે
નજ કરવો ॥૧॥ મુક્તતઃકપિ કહેછે—હે નૃપ ! એરીતે મુનિએ કહેલા
તે દ્વિજે જણાવુ હોય એમ બહારથી બતાવતા થકા પોતાનો આક્ષેપ કર
વાનો આશય અતરમા નિગૂઢ રાખીને (ભગવાનના પ્રાકટ્યના ખડન તત્પર
થઇ) સર્વ જનોને સાલળતા-આ પ્રગલ્ભ પડિતો છે તો કોઇ પણ ગભીર
પ્રશ્નજ પુછશે એમ માનીને સર્વજનો સાલળવામા સાવધ મનવાળા થતા,
એમજ મુનિને પૂછવા લાગ્યા ॥૨॥ વાદિઓ પુછેછે—હે મુને ! નરોના
આત્મન્ટિક શ્રેયનુ સાધન આ કળિયુગમા શુ ઘટતું આવે ? તે યથાશાસ્ત્ર
અને જે રીતે અમો જણાવુઓને નિશ્ચિત થાય-સંશયોચ્છેદ થાય તે રીતે
હંમણા તમો કહો, કળિવડે કલુપિત ચિત્તવાળાઓને મનોનિગ્રહનો સંભવ
કયા છે ? તેમ અષ્ટાંગયોગનો સંભવ કયા છે ? તે ન હોય તો પરમાત્માનો
અપરોક્ષાનુભવ કયાથી થાય ? તેવા અનુભવનો અસંભવ હોય તો કર્મોનો
ક્ષય નજ થાય તો ‘દ્રષ્ટવ્ય શ્રોતવ્યો નિદિધ્વાસિતવ્ય’ આ શ્રુતિવિહિત
સાધનનો કળિમા અવસરજ નથી એવી સ્થિતિ છે તો કળિમા નિ શ્રેયસનુ
સાધન દુર્લભ જેવુ અમને જણાય છે વળી સત્યાદિ યુગમાજ જેમ એમ
આ કળિયુગમા ભગવાન સ્વયં અરવિર્ભાવ પામી સમગ્ર જનોના લોચન

૧ આ અધ્યાયમા ત્રિયુગ શબ્દાર્થના નિર્ણયમા કલિયુગમા પણ ભગવાનના
પ્રાકટ્યભાવના સંભવનુ નિરૂપણ સપ્રમાણ સચુક્તિ રીતે કર્યુ છે

કેન ભવેન્મુને ! । તત્સાધનં યથાશાસ્ત્રં નિશ્ચિતં વ્રુહિ નોઽધુના ॥૩॥
 इति पृष्टः स तैः प्रश्नं सर्वसंशयनाशनः । तदाशयबुभुक्षुस्तान्प्रो-
 वाच मुनिसत्तमः ॥४॥ मुक्तानन्द उवाच—एतावत्कालपर्यन्तं भवद्भिः
 किं नु निश्चितम् । स्वश्रेयःसाधनं तन्मे यूयं वदत सुप्रताः ! ॥५॥
 वादिन ऊचुः—नामसંकीर्तनं विष्णोः कलिकल्मषनाशनम् । निःश्रे-
 यसकरं नूनमित्यस्माभिर्विनिश्चितम् ॥६॥ मुक्तानन्द उवाच—हृदये
 भगवन्मूर्तिं यथादृष्टां विभावयन् । यः कीर्तयति नामानि स नाम-

ગોચર (પ્રત્યક્ષ) થઇ, પોતાના દિવ્ય સન્નિધિ બળથી સમગ્ર ઇન્દ્રિયોને
 વિષયોથણી પાછાં વાળી સ્વસ્વરૂપમાં નિમગ્ન કરીને, સર્વને નિઃશ્રેયસના
 માર્ગમાં ચઢાવી દે એમ પણ નથી. આવો નિર્મૂઢ પ્રશ્નાશય છે ॥૩॥ હે
 રાજન્ ! એરીતે રામચંદ્રાદિ વાદિઓએ પ્રશ્ન પુછતાં, સર્વ સંશયોને ટાળ-
 વામાં સમર્થ મુનિવર્ય મુક્તાનંદજી તેમનો આશય બાજીવાની ઇચ્છાથી તેમના
 પ્રતિ બોલ્યા ॥૪॥ મુક્તાનંદમુનિ કહેછે—હે સુપ્રતા ! તમે પડિતો
 અને બહુશ્રુત છો. તેથી આટલા કાળપર્યંત આ વિષયમાં વિચાર નથીજ
 કર્યો એમ તો કહેવું બીજકુલ ઘટે નહિ. તો તમોએ આ વિષયમાં વિચા-
 રીને નિશ્ચય કહેલું શ્રેય.સાધન જે હોય તે મને તમે સત્યપણે કહો ॥૫॥
 એરીતે મુનિએ પુછેલા તે વાદિઓ કહેછે—હે મુને ! ભગવાનનું નામ-
 સંકીર્તન કળિમળને નાશ કરનાર જે છે તેજ કળિયુગમાં નિ શ્રેયસનું સાધન
 છે બીજું કોઇ નથી. એવો અમોએ વિનિશ્ચય કર્યો છે ॥૬॥

એરીતે તે વાદિઓએ કહેલા મુક્તાનંદમુનિ ‘કેવળ ભગવન્નામોચ્ચારણુ-
 માત્રથી કલ્યાણ ન થાય, કિંતુ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના શરણુને પામીને તેમની
 મૂર્તિના ધ્યાનપૂર્વક કરેલા નામોચ્ચારણુથીજ કલ્યાણ થાય’ આ અભિપ્રાય
 પોતાના હૃદયમાં રહેલો હવે કહેછે—હે દ્વિજ ! ભગવન્નામસંકીર્તન જે
 ભાવનાવિહીન હોય તો કળને માટે થાય નહિ. જે જન ભગવાનની હૃદ-
 યમાં સતત ભાવના કરતો થકો ભગવાનના નામનું સંકીર્તન કરેછે તેજ
 નામસંકીર્તનના કળને પામે છે, બીજે પામતો નથી. (ક્ષણે ક્ષણે અનુભ-
 વાતા અનેક શબ્દાદિ વિષયોની ભાવનાથી ભરપુર એવા હૃદયમાં શ્રવણરૂપ

ફલમાપ્નયાત્ ॥૭॥ મનો यस્ય તુ વિધ્રાન્તં ધાવત્યેવ સમન્તતઃ ।
 સાંસારિકપદાર્થેષુ તસ્ય કિં ? હરિનામભિઃ ॥૮॥ નારાયણસ્ય ધ્યેયસ્ય
 વિના પ્રત્યક્ષદર્શનમ્ । નામકીર્તનવેલાયાં કુતઃ સ્વાત્તસ્ય દર્શનમ્
 ॥૯॥ દૃષ્ટાન્ ગ્રામ્યાન્ પદાર્થોશ્ચ દૃદ્યે ધ્યાયતોઽનિશમ્ । નામકી-
 ર્તનમાત્રેણ મોક્ષો ભવતિ દુર્લભઃ ॥૧૦॥ નામમાત્રેણ મોક્ષશ્ચેત્રિકા-
 ણ્ડવિપયાસ્તદા । વ્યર્થા ભવેયુર્નિગમાઃ સાધનાનિ ચ સર્વેશઃ ॥૧૧॥

જે ભગવત્પરોક્ષાનુભવ તેમાત્રથી અખડિત ભાવના નજ થાય) તો ભગ-
 વાનની દિવ્ય મૂર્તિને પ્રત્યક્ષપણે રૂડીરીને અનુભવીને, અનુભવને અનુસારે
 તેમની મૂર્તિનું અનુધ્યાન કરવા પૂર્વક કરવામા આવતું નામસંકીર્તન તો
 ફળને માટે કદપાય છે. જેનું મન તો વિવિધ વિષયવાસનાવડે વિશ્રાત
 થઈને જ્યાં ત્યાં ચોમેર દોડ્યા કરેછે તેને હરિનામસંકીર્તન કે જે વાગિ-
 ન્દ્રિયમાત્રસાધ્ય છે તેનાથી કશુંય ફળ ન થાય ॥૭-૮॥ (પરોક્ષાનુભવ
 અને અપરોક્ષાનુભવને મધ્યે અપરોક્ષનુ પ્રાબલ્ય હોવાથી પરોક્ષવ્યાપાર-
 રૂપ જે નામસંકીર્તન તેના સમયમા બહુવાર સાક્ષાત્ કરેલા શબ્દાદિ વિષ
 યોનુંજ અનુસ્મરણ અખડ અનુવર્તે) જે ધ્યેયમૂર્તિ નારાયણની પ્રત્યક્ષ
 પથગોચરતા હોય તો તે દૃઢતર પ્રત્યક્ષવડે નામસંકીર્તનવેળાએ તેમનું
 અનુસ્મરણ અનુવર્તે, નારાયણના પ્રત્યક્ષ અનુભવ વિના તો પરોક્ષલક્ષણ
 નામસંકીર્તનના સમયમા ચિત્તવિષે તેમનું દર્શન-રૂપ અવભાસ ક્યાથી
 થાય ? માટે વાણીવ્યાપારમાત્રરૂપ નામકીર્તનનો પરાભવ કરીને હૃદયમા
 સમુદ્ભવતું નિરતર જાગૃત્ અવસ્થામા દેખેલા આમ્ય પદાર્થોનું અનુસ્મરણ
 ઉક્તકું અનર્થ માટે થાય તેથી મોક્ષનો પ્રસંગજ ક્યા છે ? દુર્લભજ છે
 માટે 'નામસંકીર્તનમાત્ર મોક્ષનું સાધન છે' એવું વર્ણન નજ ઘટે ॥૮-૧૦॥
 વળી જે ભગવાનના કેવળ નામકીર્તનથીજ મોક્ષ માનવામાં આવે તો શ્રીત
 કર્મ જ્ઞાન ઉપાસનાના વિધિઓ સર્વ વ્યર્થ થઈ જાય અને સર્વ શમ દમાદિ
 સાધનો વેદોક્ત વ્યર્થ થઈ જાય જે શ્રીત વિધિઓનું વ્યર્થપણ સ્વીકાર-
 વામા આવે તો તમારો પક્ષ અવેદિકજ કહેવાય. અમે તો વેદપ્રતિપાદ
 અપરોક્ષાનુભવનેજ મોક્ષમા હેતુ માનીએ છીએ, ભગવાનના અપરોક્ષ

તથાસતિ તુ યુષ્માક વેદવાદ્ય મત ભવેત્ । મોક્ષેઽપરોક્ષાનુભવો
 હેતુર્નો નૈગમો મત ॥૧૨॥ કીર્તનનેન હરેર્નાસ્ત્રા સ્યાત્પુણ્યં ચાઘસ-
 દ્વયં । સઘં સંઘતિમોક્ષસ્તુ સ્વાત્તત્પ્રત્યક્ષદર્શનાત્ ॥૧૩॥ તસ્મા
 દ્વવદ્વિર્દેષોઽસ્તિ સાક્ષાન્નારાયણો ન વા । દૃષ્ટ્યેત્તિસદ્ધિમાત્તા સ્થ
 ન ચેત્તત્કુરુતોઘમમ્ ॥૧૪॥ વાદિન જુષુ — ધર્મમત્તયવયોધાત્મ્ય
 વેદિક સાધનં તુ યત્ । ક્ષણમદ્દુરદેહૈસ્તદુષ્કર હિ કલો નૃમિ.
 ॥૧૫॥ નામમાત્રેણ કલ્યાણમસ્મામિસ્તન્મતં હરે । ઘોરે કલિયુગે

નુલવ (સાક્ષાત્ જ્ઞાન)થી ન સર્વ કર્મનો પ્રક્ષય શ્રુતિએ સંભળાવ્યો છે
 'ક્ષીયન્તે ચાસ્ય કર્મણિ તસ્મિન્ દષ્ટે પરાવરે' એવી શ્રુતિ છે માટેજ
 'ઓમિત્યેવાક્ષર ગ્રહ વ્યાહરન્ મામનુસરન્ । ય પ્રયાતિ સમન્નાવ યાતિ
 નાસ્ત્યત્ર સ્વયં ॥' એમ ગીતામા કહ્યું છે જે એમ ન હોય તો 'યો વ્યાહ-
 રતિ' એટલુંજ પર્યાપ્ત હતું 'અનુસરન્ એમ કહેવાની જરૂર ન હતી
 જે અપરોક્ષાનુભવમા વિષય થાય તેનુંજ અનુસરણ થાય છે માટેજ
 ભગવાન્ ધ્યાન ઉપાસનાદિકની મુકરતા સપાદન કરવા તે તે સમયે પ્રાદુ
 ર્ભવે છે અન્યથા આલ્પજ્ઞના અલાભને લીધે ધ્યાનાદિક ઘટે નહિ નામસ
 ધીર્તનમાનથી મોક્ષ માનવામા આ બધો દોષ આવે છે, માટે તેટલામાનથી
 મોક્ષ દુર્લભ છે ॥૧૨ ૧૨॥ એમ સતે ભગવન્નામસકીર્તન વૃથાજ થશે ?
 તો એમ નથી હરિનામકીર્તનથી પાપનો પ્રજ્વાલ અને પુણ્યનો સચય થાય,
 પણ પુણ્યપાપરૂપ સર્વ કર્મનો પ્રક્ષય ન થાય તે તો ભગવાનના પ્રત્યક્ષ
 દર્શન અપરોક્ષાનુભવથીજ થાય ॥૧૩॥ માટે તે ધ્યેયમૂર્તિ નારાયણ તમારી
 અપરોક્ષપદવીને ન પામ્યા હોય તો તેના લાભમાટે પ્રયત્ન કરો ॥૧૪॥

એરીતે મુનિએ કહેલા વાદિઓ કલિયુગમા તેમણે કહેલા સાધનોની
 દુ સાધ્યતા દર્શાવતા થકા અને નામોચ્ચારણમાત્રથી કલ્યાણની પ્રાપ્તિમા
 અન્તર્મિલને દૃષ્ટાતપણે કહેતા થકા હવે કહે છે—હે મુને ! વેદબોધિત કર્મ
 જ્ઞાન ઉપાસનાનું સાધનપણ અમે ખડન કરતા નથી કિંતુ ક્ષણભગુર
 દેહથી કળિમા તેનું સાધન બુકર હોવાથી મુકર સાધનાન્તરનો સમુપાશ્રય
 કરીએ છીએ કળિમા નામસકીર્તનમાનનો તેવો મહિમા છે કે—ભગવાનના

તસ્ય કુત પ્રત્યક્ષદર્શનમ્ ॥૧૬॥ અજામિલો મહાપાપી નામોચ્ચાર-
ણમાવત । નારાયણસ્ય સમ્પ્રાપ મુક્તિં ત્વમપિ વેત્સિ તત્ ॥૧૭॥
મુક્તાનન્દ ઉવાચ—નામમાત્રેણ યા મુક્તિ સા તુ જ્ઞેયાઽઘસન્નયત્ ।
યમપાશાઞ્ચ વેત્યુક્તં શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વિજા ! ॥૧૮॥ નામોચ્ચારણમા
હાત્મ્યં હરેઃ પદ્યત પુત્રકા । । અજામિલોઽપિ ચેનૈવ મૃત્યુપાશા
દમુચ્યત ॥૧૯॥ તસ્માત્સદ્ધર્તન વિષ્ણોર્જગન્મદ્ગલમંહસામ્ । મહતા
મપિ કોરવ્ય વિદ્વેકાન્તિકનિષ્કૃતમ્ ॥૨૦॥ અજામિલો નામમા
ત્રાન્મુક્તિં પ્રાપેતિ ચેન્મતમ્ । ગદ્ગાદ્વારે કુતસ્તર્હિં સ યોગાભ્યાસ

અપરોક્ષાનુભવ વિના પરમ નિશ્ચેયસનુ સાધન થાય આ ઘોર કળિયુગમા
અપરોક્ષાનુભવતો દુર્લભજ છે, માટે અમોએ હરિનામકીર્તનમાત્રથી કટ્યાણ
માન્યુ છે ॥૧૫-૧૬॥ અન્તરિમ્લ મહાપાપી પણ નારાયણના નામોચ્ચાર
રણમાત્રથી મોક્ષને પામી ગયો એવી સ્મૃતિ છે ‘આ અર્થ સર્વવિદિત છે
તેને તમે પણ જાણો છો ॥૧૭॥

આવુ વાદિઓનુ વચન સાંભળીને મુક્તાનંદમુનિ બોલ્યા કે—હે દ્વિજ !
નામોચ્ચારણમાત્રથી જે મુક્તિ કહી છે તે સર્વ કર્મબન્ધથી નહિ, કિંતુ
પાપસચ્ચ થકી જાણવી જે પાપથી તત્કાળ ચમપાશ વશવર્તિતા થાય
માટેજ ‘યમપાશબંધન થકી તેની મુક્તિ થઈ’ એમ ભાગવતમા કહ્યુ છે
॥૧૮॥ આ બે ભાગવતના શ્લોકો છે—‘હે પુત્રકા—હૂતો ! હરિના નામો
ચ્ચારણનો મહિમા તો તમો જુવો, જે નામોચ્ચારણથીજ અન્તરિમ્લ મહા
પાપી પણ ચમપાશથકી વિમુક્ત થઈ ગયો (આ સ્વદૂતો પ્રતિ સૂર્યપુત્ર
ધર્મરાજનુ વચન છે) હે પરીક્ષિત રાજન ! માટે જગતના મગળને કરનાર
વિષ્ણુનુ નામોચ્ચારણ મોટા પણ પાપોનુ એકાતિક પ્રાયશ્ચિત્ત (નિવર્તક)
છે એમ જાણો (આ પરીક્ષિતના પ્રતિ શુકદેવનુ વચન છે) આમા
‘મૃત્યુપાશાદમુચ્યત’ અને ‘મહતામપ્યહસામેકાન્તિકનિષ્કૃત’ એવો શબ્દ છે
આ વચનથી અત્યુચ્ચ પાપને ભગવતનામોચ્ચારણ નાશ કરેછે એટલુંજ
તાત્પર્ય જણાય છે ॥૧૯-૨૦॥ જે ધ્યાનાદિ સાધનની અપેક્ષા વિના નામ
સંકીર્તનમાનની અન્તરિમ્લના મોક્ષમા હેતુતા માનવામાં આવે, તો તે

માચરત્ ॥૨૧॥ અતઃ સ તુ હરેર્નામ્ના મુક્તોઽપેભ્યસ્તથા યમાત્ ।
મુક્તિં તુ વિષ્ણુમૃત્યાનાં દૃષ્ટ્વા પ્રાપેતિ વચ્ચ્યહમ્ ॥૨૨॥ કલૌ યુગે
ન પ્રત્યક્ષો હરિઃ સ્યાદિતિ યદ્વચઃ । સત્પુંસા તદ્ન કેનાપિ કથ્યતે
વેદવેદિના ॥૨૩॥ નારાયણાવતારોઽત્ર હરિરસ્તિ ગુરુર્હિં નઃ । સહ-
સ્રશો જનૈસ્તસ્ય મયા ચૈશ્વર્યમીક્ષિતમ્ ॥૨૪॥ સહજાનન્દનામ્ના સ
પ્રસિદ્ધો વર્તતેઽધુના । અસદેવ મતં તસ્માદ્ભવદ્વિર્યદુદીરિતમ્ ॥૨૫॥
પ્રમાણેભ્યો હિ સર્વેભ્યઃ પ્રત્યક્ષં લલવત્તરમ્ । અનુમાનાદિમિત્તસ્ય

અભિલેખે ગંગાદ્વારમાં કરેલા અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસની નિર્ણયકતા થઈ જાય
॥૨૧॥ માટે તે અભિલેખ હરિના નામોચ્ચારણમાત્રથી તો પ્રબળ પાપ કે
જે નરકસંપાદક છે તેના થકી મુક્ત થયો. અને મુક્તિ તો વિષ્ણુપાર્વહોની
દયાર્દ્ર દૃષ્ટિથી અનુક્રમે પામ્યો, એમ હું કહું છું ॥૨૨॥ આ ઘોર કળિયુ-
ગમાં નારાયણ પ્રત્યક્ષગોચર નજ થવાને યોગ્ય છે, આ તો તમારું અસંબદ્ધ
વચન છે. આવું વચન વેદાર્થવેદી કોઈ પણ સંજ્ઞન નજ કહી શકે. અપ-
રોક્ષ એ પ્રકારનો-માનસ અપરોક્ષ અને આકુષ અપરોક્ષ એમ છે. તેમાં
પ્રથમ તો શાસ્ત્રદૃષ્ટ તેમના દિવ્ય આલબન (મૂર્તિ)ના અનુચિતનનો અભ્યાસ
મૂળ જેમાં છે એવા ધ્યાનથી લલય અને જેમાં અષ્ટાંગ યોગના અભ્યાસ-
સની અપેક્ષા છે એવો છે. બીજો સ્વેચ્છાથી જગતના કલ્યાણકારણે લગ-
વાન પ્રકટતાને પામે છે ત્યારે મુલલ છે. આ આકુષ અપરોક્ષ તો સત્યાદિ
યુગમાં જ નેમ એમ કળિયુગમાં પણ થાયજ. કિં બહુના-આ કળિમાં
લગવાન સર્વેશ્વરેશ્વર પરમાત્મા નારાયણ પોતાનાજ સાક્ષાત્ રૂપથી પ્રાદુર્ભ-
વેલા પ્રકાશેછે, તે પ્રકટ અમારા ગુરુ શ્રીહરિ છે, તેમનું અસાધારણ ઐશ્વર્ય
મેં અને બીજા હજારોહજાર જનોએ પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કર્યું છે ॥૨૩-૨૪॥
તે હરિ હમણાં 'સહજાનન્દ' એવા નામથી ભૂતળમાં વિખ્યાત વર્તે છે. માટે
'કલિયુગમાં લગવાનના પ્રત્યક્ષ અનુભવનો સંભવ નથી' એવો જે તમારો
મત છે તે અસતજ (નિર્મૂળ) છે ॥૨૫॥ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી લગવાનનો
પ્રાદુર્ભાવ સિદ્ધ થાય છે તો અનુમાનાદિકથી તેનો બાધ કરવો અસંગત
છે. કેમકે સર્વ પ્રમાણોની અપેક્ષાએ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ પ્રબળ છે ॥૨૬॥

વાધઃ કર્તુ ન શક્યતે ॥૨૬॥ શૃણુતાન્યચ વક્ષ્યામિ રહસ્યં શાસ્ત્ર-
સમ્મતમ્ । હેતુર્હર્યવતારસ્ય જ્ઞેયઃ સચ્છાસ્ત્રતો વુધૈઃ ॥૨૭॥ ધર્મ-
ગ્લાનિર્યદા ભૂમૌ જાયતે દુર્જનૈઃ કૃતા । તદાઽવતારં ગૃહ્ણતિ હરિઃ
શાસ્ત્રેષ્વિતીર્યતે ॥૨૮॥ દૈત્યા હિંસાનુરક્તાશ્ચ અવધ્યાઃ સુરસત્તમૈઃ ।
રાક્ષસાશ્ચાપિ લોકેઽસ્મિન્ યદોત્પદ્યન્તિ દારુણાઃ ॥૨૯॥ તદાહં
સમ્પ્રસૂયામિ ગૃહેષુ શુભકર્મણામ્ । પ્રવિષ્ઠો માનુષં દેહં સર્વે પ્રશ-
મયામ્યહમ્ ॥૩૦॥ इत्थं हि भारते प्राह मार्कण्डेयं जनार्दनः । वदामि
भगवद्गीतावाक्यं वोऽथ शुचिधृताः ! ॥३१॥ यदा यदा हि धर्मस्य
ग्लानिर्भवति भारत ! । अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्

ભગવાનનું ઐશ્વર્ય પ્રકટ કરેલું જે તમારા જેવાઓએ ન અનુભવ્યું
હોય તેવાઓના પ્રતિ આ બીજું કહ્યું તેને સાંભળો. પરમાત્માના પ્રાદુ-
ર્ભાવનો હેતુ સચ્છાસ્ત્રથી બુધ જનોએ ભણવો. તે હેતુ દેશવિશેષ કે કાળ-
વિશેષ કહ્યો નથી, (અમુક દેશમાં કે અમુક કાળમાં થાય એમ) કિંતુ
ધર્મગ્લાનિજ કહ્યો છે. તો જ્યારે ભૂમિ ઉપર ધર્મગ્લાનિ આસુર જનોએ
કરેલી અત્યધિક થાય છે ત્યારે ભગવાન અવતારને ધારણ કરે છે. આજ
પ્રાદુર્ભાવના નિમિત્તમાં રહસ્ય સચ્છાસ્ત્રસંમત કહ્યું છે ॥૨૭-૨૮॥ તેમાં
પ્રથમ મહાભારતના વનપર્વમાં કહેલા બે શ્લોકો પ્રમાણભાટે કહ્યું-પ્રાણિ-
પીડામાં પ્રીતિવાળા, અતિક્રર સ્વભાવવાળા, દેવેન્દ્રાદિકોએ ન વધ કરી
શકાય એવા દૈત્યો અને રાક્ષસો પણ આ લોકમાં જ્યારે ઉત્પન્ન થાય છે
ત્યારે હું શુભકર્મા-મારો વિરહ ન સહન કરી શકે એવા મારા એકાંતિક
ભક્તોના ઘરમાં પ્રાદુર્ભવું છું. માનુષ દેહમાં પ્રવેશ કરીને-મનુષ્યભા-
વથી વર્તતો થકો સર્વ-અધર્મપ્રવૃત્તિમાં હેતુભૂત દૈત્ય રાક્ષસાદિકનો
વિનાશ કરવાપૂર્વક ધર્મને પ્રવર્તાવું છું ॥૨૯-૩૦॥ હે શુચિધૃતાઃ ! આ
પ્રકારે ભારતમાં જનાર્દન ભગવાને માર્કંડેય મુનિના પ્રત્યે વચન કહ્યું છે.
હવે ભગવદ્ગીતાનું વચન તમને કહ્યું ॥૩૧॥ હે અર્જુન ! જ્યારે જ્યારે
ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે અને અધર્મની અભિવૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે હું મારા
આત્માને સર્જું છું. સાધુઓના રક્ષણભાટે અને દુષ્કર્મિઓના વિનાશભાટે

॥૩૨॥ પરિગ્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્ટતામ્ । ધર્મસંસ્થાપના-
થાય સમ્મયામિ યુગે યુગે ॥૩૩॥ इति श्रीमगवद्गीतावाक्यं जानीत
सुप्रता । । પ્રમાણાનાં પ્રમાણં હિ ગીતા ભાગવતી મતા ॥૩૪॥
શ્રીમદ્ભાગવતં ચાપિ પ્રમાણં યત્તવત્તરમ્ । વેદશાસ્ત્રપુરાણાનાં સાર-
ભૂતં યત્તોઽસ્તિ તત્ ॥૩૫॥ यद्वा एधर्मेण तमोघियो नृपा जीवन्ति
तत्रैष हि सत्त्वतः किल । धत्ते भगं सत्यमृतं दयां यशो भवाय
रूपाणि दधयुगे युगे ॥૩૬॥ यो नः सपत्नैर्भृशमर्धमानान् देवर्षि-
तिर्यङ् नृपु नित्य एव । कृतावतारस्तनुभिः समायया कृत्वात्मसा-
त्पाति युगे-युगे च ॥૩૭॥ इत्यादीनि च वाक्यानि श्रीमद्भागवता-

અને ધર્મના સંસ્થાપન માટે યુગયુગમાં પ્રાદુર્ભવુ છુ ॥૩૨-૩૩॥ હે સુપ્રતા !
આવું શ્રીભગવદ્ગીતાવાક્ય બહો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલી ગીતા સર્વ
પ્રમાણોને મધ્યે અતિપ્રમાણરૂપ સર્વેએ માનેલી છે ॥૩૪॥ શ્રીમદ્ભાગવત
પુરાણ પણ પ્રબળ પ્રમાણ છે, કેમકે તે સર્વ વેદ શાસ્ત્ર પુરાણોના સારભૂત
છે. તેના બે શ્લોકો પ્રમાણપણે કહ્યું છુ-ન્યારે તમ પ્રધાન મતિવાળા
આસુર રાત્નઓ કેવળ અધર્મેપ્રવર્તનપૂર્વક અધર્માચરણથીજ જીવન
ગાળેછે ત્યારેજ આ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ દુષ્કર્મી રાત્નઓના નાશપૂર્વક ધર્મ
પ્રવૃત્તિપૂર્વક સાધુઓના હૃદય અર્થે યુગયુગમાં પારમૈશ્વર્યાદિ પોતાના સ્વભા-
વને નહિ ત્યાગ કરિનેજ (સાથે લઇનેજ) અવતારરૂપોને ધારણ કરીને,
ભગ-ઐશ્વર્ય સત્ય ઋત-પુણ્યકર્મ દયા યશને ધારણ કરેછે એટલે સ્વાભા-
વિક ભગાદિ ગુણોએ યુક્તજ રહેછે ભગવાન નિલસિદ્ધ દિવ્યાકૃતિ હોઇ
નેજ પોતાના સકલપથીજ યુગયુગમાં દેવ ઋષિ જળચર અને મનુષ્યોમાં
વામન-પર્શુરામ-મત્સ્ય રામચદ્રાદિ ભૂતિઓથી પ્રાદુર્ભાવ પામીનેજ અમારા
શત્રુ દૈત્યોએ અતિશય પીડા પમાડેલા અમો દેવોને આત્મીય કરીને રક્ષણ
કરેછે ॥૩૫-૩૭॥ ઇત્યાદિ બહુ વચનો શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણમાં છે, તે આ
સર્વ વચનો પણ સારીરીતે પર્યાલોચન કરવાં તમારા જેવા દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા-
ઓને તો વિશેષપણે વિચારણીય છે. આ સર્વ પ્રમાણોમાં ભગવાનના પ્રાદુ-
ર્ભાવમાં નિમિત્ત અધર્માભિવૃદ્ધિ, ધર્મેશ્વાનિ અને સાધુઓનું સરક્ષણ કહ્યું

મિથે । પુરાણે શતશઃ સન્તિ ચિન્તનીયાનિ તાન્યપિ ॥૩૮॥ અધર્મ-
વૃદ્ધિર્નાસ્ત્યેવ કલૌ યુષ્મન્મતેઽપ્ર કિમ્ । ધર્મ ઇવાસ્તિ કિં પુણ્યો
નાવતારો યતો હરે ॥૩૯॥ અન્યચ્ચ ભક્તા ! શૃણુત મદ્વાક્ય વો
હિતાવહમ્ । યેઽવતારઃ કલો વિષ્ણોર્નેત્યુચુસ્તાન્ હિ પૃચ્છત ॥૪૦॥
ભારતં પञ્ચમો વેદસ્ત્ર ભાગવતે તથા । નરનારાયણસ્યાસ્તિ કથા
કૃષ્ણાર્જુનાકૃતે ॥૪૧॥ કલાવેવ તયોર્જન્મ તથા બુદ્ધસ્ય કલ્કિન ।
યદુચ્યતે પુરાણાદૌ તત્કિં સત્યમુતાનૃતમ્ ॥૪૨॥ ધર્મપ્રવર્તકા
શ્વાન્યે આચાર્યા કલિસમ્ભવા । અવતારા હરેઃ શિષ્ટૈ કથ્યન્તે તચ્ચ
કિં મૃપા? ॥૪૩॥ અતઃ કલૌ ન મન્યન્તે યેઽવતાર હરેર્જના' । તેપાં

છે દેશકાળવિશેષની અપેક્ષા રાખી નથી કિંતુ 'યુગેયુગે' એમ કળિમા
અવિરોધ પણ જણાવ્યો છે ॥૩૮॥ આવી સત્ય સ્થિતિ છે તો 'કળિમા
ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ નથી' એમ કહેતા તમોએ 'કળિમા અધર્મની અભિ
વૃદ્ધિ છેજ નહિ' એમ માન્યુ છે કેશુ? અને 'કળિમા ધર્મની પુષ્ટિ વર્તે
છે' એમ અભિમાન્યુ છે કે શુ? અમોએતો અધર્મની વૃદ્ધિ અને ધર્મની
અતિક્ષીણતા જોધને અધર્મોચ્છેદપૂર્વક ધર્મપુષ્ટ્યથે ભગવાનનો અવતાર
કળિમા થાય એમ ઉક્ત શાસ્ત્રવચનોથી નિર્ણય કર્યો છે ॥૩૯॥ હે ભક્તા !
તમારા હિતને કરનાર બીજુ માફ વાક્ય સાભળો 'કળિમા વિષ્ણુનો અવ
તાર નજ થાય' એમ જે જનો કહેતા હોય તેમને તમે પુછો કે- 'ભારત
પञ્ચમો વેદ' આ વચનને અનુસારે પાંચમા વેદપણે પ્રસિદ્ધિ પામેલા
ભારતનિબંધમા અને સર્વ પુરાણાદિકના સારભૂત શ્રીમદ્ભાગવતમા કૃષ્ણ
અર્જુનની આકૃતિ ધારી રહેલા નરનારાયણની કથા વર્તે છે તે ઉપરથી
તેમનો જન્મ કાળમાજ (દ્વાપરને અતે-દ્વાપાર કળિના સધિમા) કહેવો
જણાય છે તથા ભગવાનના અવતારભૂત બુદ્ધ કલ્કનો જન્મ પુરાણાદિકમા
કળિયુગમાજ કહ્યો છે તો તેમના જન્મનુ કથન સત્ય છે કે અસત્ય ?
વળી બીજા કેટલાક ધર્મપ્રવર્તક આચાર્યો તે તે સમયમા નિષ્ઠાવાળા શિષ્ટ
જનોએ ભગવાનના અવતારભૂત કળિમા પ્રાદુર્ભાવ છે એમ કહે છે તે શુ
મિથ્યાજ છે ? ॥૪૦-૪૩॥ માટે કળિમા ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ યતો નથી

અપરોક્ષપરબ્રહ્મસાક્ષાત્કારો હિ લક્ષણમ્ । સતાં મુચ્યતયા પ્રોક્તં
કૃતઃ સ્યાત્તદ્ધરિં વિના ॥૫૦॥ યસ્ય યસ્ય પુરા મુક્તિર્જાતા સંચ-
તિયન્ધનાત્ । હરેર્હરિજનાનાં યા સન્નેનૈવોદિતાસ્તિ સા ॥૫૧॥ કલો
તુ નાસ્તિ ભગવાંસ્તં વિના ચ ન તજ્જનાઃ । કિમર્થં તર્હિં મોક્ષાદા
કર્તવ્યાત્ર મુમુક્ષુભિઃ ॥૫૨॥ શાસ્ત્રેષુ નરદેહો હિ મોક્ષસાધન-
મુચ્યતે । તં પ્રાપ્યાપિ ન યો મુક્તઃ સ ચાત્મન્નોઽપિ કથ્યતે ॥૫૩॥
નૃદેહમાયં સુલભં સુદુર્લભં પ્લવં સુકલ્પં ગુરુકર્ણધારમ્ । મયાનુકૃ-

ઓએ આશ્રયણીય સંતો ક્યાંથી હોય ? ॥૪૯॥ પ્રત્યક્ષ પરબ્રહ્મ ભગવાનનો
જે સાક્ષાત્કાર એજ સંતોનું લક્ષણ મુખ્યપણે કહ્યું છે, તે હરિના પ્રાકૃત્ય
વિના તે લક્ષણ ક્યાંથી હોય ? ક્યારેયપણ નજ હોય. પૂર્વે પણ જેની જેની
સંસારબંધન થકી મુક્તિ થઈ છે તેને તેને હરિનો સાક્ષાત્કાર કે તેને સંપા-
દન કરનારો સંતોનો સમાગમ થયોજ હતો ॥૫૦-૫૧॥ કળિયુગમાં જે
પરમાત્માનો પ્રાદુર્ભાવ નજ થતો હોય તો તેમના સાક્ષાત્કાર સંપન્ન (બ્રહ્મ-
દર્શી) તેમના સાધુજનો નજ હોય તો તેમના અભાવમાં કળિયુગમાં
મુમુક્ષુઓએ મોક્ષની આકાંક્ષા શા માટે કરવી ? તેનો ક્યારેય પ્રસંગજ નથી
॥૫૨॥ વળી આ માનુષ દેહ શાસ્ત્રોમાં મોક્ષસાધન કહ્યો છે, તેને પામીને
પણ જે નર મુક્ત ન થાય તે આત્મહંતા કહ્યો છે. તેમાં શ્રુતિ છે-‘અસૂર્યા
નામ તે લોકા અન્ધેન તમસાઽઽવૃતાઃ । સ્તાંસ્તે પ્રેત્યાભિગચ્છન્તિ ચે કે ચાત્મ-
દ્ધનો જનાઃ ॥’ ધર્મિ ॥૫૩॥ તેમાં વળી ભાગવતવચનનું પ્રમાણ આપુધુ-
આ નરદેહ શ્રેયનાં સાધનોમાં પ્રથમ છે, કેમકે પશ્ચાદિ યોનિભેદોમાં શ્રેયના
સાધનોની સંપત્તિ નથી. જે દેવાદિ યોનિભેદ છે તેતો ફક્ત સુકૃતના કળ-
રૂપ ઉત્કૃષ્ટ ભોગ ભોગવવા પુરતો છે. શ્રેયના સાધનો જે કર્મ જ્ઞાનાદિક છે
તેમાં અધિકાર નરદેહનો સબંધ સતેજ છે, માટે શ્રેય સાધનોમાં આ
નરદેહ આઘ-મુખ્ય છે. વળી તે આ નરશરીર સંસારસાગરના સંતરણું
સાધન હોવાથી પ્લવના (વહાણના) સાદૃશ્યને લીધે પ્લવ કહ્યો છે. તે
આ નરશરીરરૂપ પ્લવ સુદુર્લભ-અસંખ્યાત પથ પક્ષી સ્થાવરાદિ યોનિભેદો
વિઘ્નમાન સતે તે સર્વને ઉલ્લઘીને નરશરીરમાં પ્રવેશ થયો સુગમ નથી

લેન નમસ્વતેરિતં પુમાન્મવાર્ઘ્ય ન તરેત્સ આત્મહા ॥૫૪॥ શ્રુત્યાદિ-
મિદિં શતશો હરિવાન્યૈર્નૃદેહભાક્ । અમુક્તઃ સંચુતેયોઽસાવાત્મ-
હેત્યુચ્યતે બુધૈઃ ॥૫૫॥ નરદેહં વિના નૈવ દેહેનાન્યેન કદિંચિત્ ।
જ્ઞાનં સ્યાત્સાત્મપરયોર્મુક્તિર્જ્ઞાનાદતે ન ચ ॥૫૬॥ દુર્લભો માનુષો

વળી લબ્ધ થએલો આ નરદેહ શ્રેયના માર્ગમા પ્રવર્તનારાને શ્રેય અને તેનું
સાધન મુખેથી પમાડે છે માટે કળથી મુલબ છે (સાધનમાં સાધ્ય ગુણનો
ઉપચાર છે. એટલે યદ્યપિ દેહ દુર્લભ છે પણ તેનાથી મોક્ષરૂપ કળ મુલબ
છે, માટે દેહ સાધનમા સાધ્ય મોક્ષકળનો ઉપચાર કર્યો છે) દેવાદિકો
નિત્ય યૌવનસંપન્ન અને પોતાના અધિકારમદથી અધ અને ઉત્કૃષ્ટ લોગ
લોગવવામાજ અતિપ્રીતિવાળા હોનાથી મુખેથી શ્રેયના સાધનમા સમર્થ
થના નથી તેમની અપેક્ષાએ નરદેહનો આ (મુખેથી શ્રેય સાધનમાં
પ્રવૃત્તિરૂપ) વિશેષ છે વળી આ મુકદ્દપ-અતિસમર્થ છે, આ નરદેહરૂપ
ખ્લવથી દુસ્તાર એવો પણ લનાબ્ધિ મુખેથી તરી શકાય છે. વળી ને કર્ણુ
ધાર (નાવિક) અવિવેકી હોય તો મુકદ્દપ એના પણ ખ્લવથી કશો લાભ
ન થતા ઉલટો અનર્થજ થાય, તો ગુરૂ-શ્રદ્ધદર્શી કર્ણુધારે પ્રેરેલો આ નર-
દેહખ્લવ (નૌકા) લનાસિંધુ સતરવા માટે સમર્થ થાય છે. ગુરૂરૂપ કર્ણુ-
ધાર હોય પણ ને પાન પ્રતિકૂળ હોય તો સંતરવા સમર્થ થાય નહિ.

દેહ ઇતિ સર્વેરુદીર્યતે । અનેકસમ્મવાન્તે ચ સોઽતિપુણ્યૈરવાપ્યતે
 ॥૫૭॥ સોઽસ્માકમઘ સમ્પ્રાપ્તસ્તદા ત્વસ્તિ કલિર્મહાન્ । અદર્શનં
 હરેરેવ યત્ર લોકૈરુદીર્યતે ॥૫૮॥ યદા યુગં હિ સત્યાદિ ભવેદત્ર
 તદા તુ નઃ । પશ્વાદિરૂપતા સ્યાચ્ચેત્તર્હિં કુર્યાત્કૃતાદિ કિમ્ ॥૫૯॥
 વહ્ન્યતીતાન્યસ્માકં સત્યાદીનિ યુગાનિ વૈ । તત્રાપિ ન હરિઃ કાપિ
 શ્રિત ઇત્યેવ વેદ્યહમ્ ॥૬૦॥ હર્યાશ્રયો યદિ કૃતો ભવેદસામિરે-
 કદા । મલમાંસમયે પિષ્ઠે તર્હિં સ્યાત્પતનં કુતઃ ॥૬૧॥ તસ્યાઘદા
 મનુષ્યત્વમસ્માકં સ્યાત્તદા ભુવિ । હરેરપ્યવતારોઽત્ર ભવેદિત્યવ-
 ધાર્યતામ્ ॥૬૨॥ અન્યથા નાત્મહન્તૃત્વં જીવસ્યોચ્યેત સજ્જનૈઃ ।

અતે અતિપુણ્યબળે કરીને પ્રાપ્ત થાય છે. તે શ્રીભાગવતમા કહ્યું છે-‘દુર્લભો
 માનુષો દેહો દેહિનાં ક્ષણમદ્ધુરઃ’ ‘લઘ્વા સુદુર્લભમિદં વહુસમ્મવાન્તે’
 ‘અહો અમીષાં કિમકારિ શોમનં પ્રસન્ન ણ્ણાં સ્વિદુત સ્વયં હરિઃ’ ઇત્યાદિ
 ॥૫૭॥ આવો દુર્લભ મનુષ્યદેહ અહુન્ન-મને અતે હમણાં આપણને ન્યારે
 પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તો હાલમાં મહાન્ કલિયુગ વર્તે છે, કળિમાં તો હરિનું
 દર્શન નથી એમ તો તમારો મત છે, હરિદર્શન વિના મુક્તિનો સંભવ નથી
 ન્યારેતો ભૂલોકમા સત્યાદિક યુગ કે જેમા ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ હતો તે
 વર્તતો હતો ત્યારે આપણે જો પશ્ચાદિ યોનિમાં રજા હોત તો તે સત્યાદિ યુગે
 કરીને આપણને શું ફળ થાત ? કશુંય ફળ થાત નહિ ॥૫૮-૫૯॥ આપણને
 ભવમાર્ગમા પરિવર્તન પામતાં અહુન્ન-સત્યાદિ યુગો વ્યતીત થઈ ગયા છે, પર
 તેમાં અ્યારેય હરિનો આશ્રય આપણે કર્યો નથી એમ માનવું પડશે. જો
 આપણે અ્યારેય હરિનો આશ્રય કર્યો હોય તો ફરી મળમાંસમય આ પિંડમા
 પડવાનો પ્રસંગ ન્યાથી હોય ? કેમકે હરિના આશ્રિતો ભગવાનના ધામને
 પામે છે. પછીથી તેમના પાતનનો સંભવ નથી ‘ન સ પુનરાવર્તંતે’ ‘વદ્ધત્વા
 ન નિવર્તંતે તદ્દામ પરમં મમ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે ॥૬૦-૬૧॥ માટે
 (ઉક્ત પ્રકારે સર્વદા ભગવદવતારનું સત્ત્વ છે તો) ન્યારે ભૂમિઉપર
 આપણું મનુષ્યજન્મ હોય ત્યારે આપણા સંતરણ માટે કૃપાનિધિ ભગવાનનો
 પ્રાદુર્ભાવ યજ્ઞ અહીં હોયજ એમ જાણો ॥૬૨॥ અન્યથા (મનુષ્ય દેહને

તતઃ કલાવપિ હરિર્ભુવિ સ્યાદિત્યવૈત વૈ ॥૬૩॥ હરેઃ સમાગમો ન
 સ્યાત્કલૌ ચેન્મુક્તિસાધનમ્ । યુગાન્તરે જનાસ્તર્હિ જન્મેચ્છન્તિ
 કુતઃ કલૌ ॥૬૪॥ કૃતાદિપુ પ્રજા રાજન્ ! કલાવિચ્છન્તિ સમ્મ-
 વમ્ । કલૌ યલ્લુ ભવિષ્યન્તિ નારાયણપરાયણાઃ ॥૬૫॥ ઇતિ યોગે-
 શ્વરાઃ પ્રાહુર્જનકં નૃપતિં પુરા । યદિ નારાયણો ન સ્યાત્કુતઃ સ્યુસ્ત-
 ત્પરા જનાઃ ॥૬૬॥ તસ્માન્નારાયણો નૂનં સર્વદૈવ ભવેદ્ભુવિ । તં પ્રાપ્ય
 ભક્તિઃ કર્તવ્યા ભક્તૈર્નવવિધા તતઃ ॥૬૭॥ ઇતિ પ્રોક્તં મયા ભક્તા !
 શાસ્ત્રાનુભવસમ્મતમ્ । અત્ર ચેત્સંશયઃ કશ્ચિત્પુનઃ પ્રશ્નો વિધી-
 યતામ્ ॥૬૮॥ સુવ્રત ઉવાચ—સચ્છાસ્ત્રાર્યેર્મુખિતાં તસ્ય વાચં શ્રુત્વા
 તે વૈ વાદિનસ્તજ્યાશામ્ । નષ્ટપ્રાયાં મેનિરેડથેક્ષકાસ્તાં નષ્ટમેવ

પામેલો જન હરિનો સાક્ષાત્કાર જો ન કરે તો) જીવ આત્મહત્યારો છે
 એમ સજ્જનોથી ન કહી શકાય. માટે કળિમાં પણ ભગવાન આ ભૂમિ
 ઉપર પ્રાદુર્ભવ્યા છે એમજ જાણો ॥૬૩॥ મુક્તિનું સાધન હરિનું દર્શન
 કળિમાં જો ન હોય તો કળિયુગમાં જન્મને યુગાંતરમાં વર્તતા જનો પણ
 ધિચ્છે છે તે કેમ ઘટતું આવે ? ॥૬૪॥ તેમાં શ્રીભાગવતવચનનું પ્રમાણ છે-
 હે પરીક્ષિત રાજન્ ! સત્વાદિ યુગમાં વર્તતી પણ પ્રજાઓ કળિયુગમાં
 જન્મને ધિચ્છે છે. કેમકે કળિમાં નારાયણપરાયણ બહુ જનો થશે ॥૬૫॥
 આ પ્રકારે પૂર્વે નવ યોગેશ્વરોએ જનકરાજને કહ્યું છે. જો નારાયણ કળિમાં
 ન પ્રાદુર્ભવે તો નારાયણપરાયણ જનો ડ્યાંથી હોય ? નજ હોય ॥૬૬॥
 માટે નારાયણ સદૈવ ભૂમિ ઉપર પ્રત્યક્ષ નિશ્ચે હોયજ, પરં સંતોનો સમા-
 ગમ કરીને તેમની પ્રાપ્તિમાં (મેળવવામાં) પ્રયત્ન કરવો. અને તેમને
 સાક્ષાત્ પામીને ભક્તોએ નવધા ભક્તિ તેમને વિધે કરવી ॥૬૭॥ હે ભક્તાઃ!
 આ રીતે મેં શાસ્ત્રસંમત અને અનુભવસંમત વચન કહ્યું. આમાં જો કોઈ
 સંશય રહી ગયો હોય તો ફરીથી પણ મુખેથી પ્રશ્ન પુછો ॥૬૮॥ હે પ્રતાપસિંહ
 રાજન્ ! અર્નવર તે રામચંદ્રાદિ વાદિઓ મુક્તાન્દમુનિની સચ્છાસ્ત્રાર્યોથી
 ગુંથાએલી વાણીને મુંઝીને તેમના જયની આશાને નષ્ટપ્રાય માનતા થયા
 અને નેથી બીજા જે શાસ્ત્રિપ્રમુખ સમાસદ પ્રેક્ષક જનો હતા તેતો તેમના

ક્ષોણિપાલેતરે તુ ॥૬૯॥ इति श्रीसत्सज्जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
चतुर्थप्रकरणे त्रियुगशब्दार्थनिर्णये कलियुगेऽपि भगवदवतारसत्त्वनिरूपणनामा
पञ्चविंशोऽध्यायः ॥३५॥

મુનત ઉવાચ—તેપાં મધ્યે હરિશ્ચન્દ્રો વાદિનાં કોમલાન્તરઃ ।
અવતારં હરેર્ભૂમો નિશ્ચિન્નાય કલાવપિ ॥૧॥ નારુપન્તોઽપિ તદ્વામ્ય
શ્રદ્ધયા વહ્નમન્યત । ઉક્તિમત્યુક્તિનિપુણો રામચન્દ્રસ્તમવ્રવીત્ ॥૨॥
રામચન્દ્ર ઉવાચ—મહર્ષે ! યત્ત્વયા પ્રોક્તં તત્ત્વદ્વયમ્ વયં કિલ ।

જયન્તી આશાને સમયપણે નટજ માનતા થયા ॥૬૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સં-
જિજીવને.. ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે કલિયુગેઽપિ ભગ-
વદવતારસત્ત્વનિરૂપણનામા પંચવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૫॥

અધ્યાય ૩૬ મો.

મુનતતઃપિ કહે છે—હે રાજન ! તે રામચદ્રાદિ વાદિઓને મધ્યે
કોમળ અતરવાળા (સત્ત્વગુણ અધિક હોવાથી આર્દ્ર હૃદયવાળા) હરિ
શ્વદ્ર દ્વિજે ‘કુળિમા પણ ભૂમિઉપર ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ હોયજ’ એમ
નિશ્ચય કર્યો ॥૨॥ નારૂપતે પણ મુનિનુ વાક્ય શ્રદ્ધાથી બહુ (સત્ય) માન્ય
પર ઉક્તિપ્રત્યુક્તિમા (ઉક્તિ-જેનાપ્રત્યે પ્રશ્ન કરાય તેનાથી જેમ તેનો
ઉત્તર ન થાય તેવી કળાથી પ્રશ્ન કરવો તે પ્રત્યુક્તિ-તેણે કરેલા ઉત્તરનું
કળાવડે અપ્રામાણ્ય પ્રતિપાદન કરવું તે) પ્રવીણ રામચદ્રતો તે મુક્તાનંદ
મુનિ પ્રતિ એમ બોલ્યા ॥૨॥ રામચંદ્ર કહે છે—હે મહામુને ! તમે જે
વચન કહ્યું તેને અમે સત્ય માનીએ છીએ, કેમકે તમે ગુરુભક્ત છો (તેથી
ગુરુનેજ પરમદેવ નિશ્ચય કરીને તેમનેવિષેજ હરિયુદ્ધિ રાખવી, અને
તેમનું ભજનાદિ કરવું તે સર્વ યુક્તજ છે) તેથી સત્યવાદી અને અમારા
હિતકારી છો ગુરુમા તેવી પ્રતિપત્તિ કરવી તે શાસ્ત્રસમત પણ છે તેમા
‘ગુરુર્વક્તા ગુરુર્વિષ્ણુર્ગુરુર્દેવો મહેશ્વર । ગુરુરેવ પર બ્રહ્મ’ અર્થ-પોતાના ગુરુ

૧ આ અધ્યાયમા ત્રિયુગશબ્દાર્થના વિનિર્ણયમા આસુરીસપદાવાળા જીવો
ભગવાનના અવતારોને નથી જાણતા એમ સત્યુક્તિ નિરૂપણ કર્યું છે

યતસ્ત્વં ગુરુમક્તોઽસિ સત્યવાગ્ધિતકૃચ્ચ નઃ ॥૩॥ ગુરુર્બ્રહ્મા ગુરુર્વિ-
ષ્ણુર્ગુરુર્દેવો મહેશ્વરઃ । ગુરુરેવ પરંબ્રહ્મેત્યસ્તિ સ્કાન્દોદિતાપિ વાક્
॥૪॥ સાક્ષાદ્વિષ્ણોસ્તુ જનનં ચતુર્ધ્વપિ યુગેષુ ચેત્ । કથં ત્રિયુગ-
નામાસૌ પુરાણાદિષુ કથ્યતે ॥૫॥ ઇત મે સંશયં વિદ્વંસ્ત્વમેવ
હેતુમર્હસિ । ન ત્વાદૃશમહં લોકે વીક્ષે સંશયમેદનમ્ ॥૬॥ ઇતિ
પૃષ્ઠો યુક્તિવિદા મુનિસ્તેન મહામતિઃ । સર્વશાસ્ત્રરહસ્યજ્ઞસ્તં પ્રોવાચ
નરાધિપ ! ॥૭॥ મુક્તાનન્દ ઉવાચ—ગુરત્વીશ્વરધીર્યાં સા શિષ્યૈરારો-
પિતા દ્વિજ ! । પત્યૌ સાધ્વ્યા સ્ત્રિયેવાસ્તિ ન તુ સા વાસ્તવી ચલુ
॥૮॥ અહં તુ સાક્ષાચ્છ્રીવિષ્ણોરવતારં કલાવપિ । શ્રેયસે શ્રિતજી-
વાનાં જાતં ભુવિ વદામિ વઃ ॥૯॥ યત્તુ ત્રિયુગનામ્નાઽસ્ય પ્રાદુર્ભાવઃ

બ્રહ્મા—બ્રહ્મભાવથી પૂજ્ય છે, ગુરુ વિષ્ણુ—વિષ્ણુભાવથી પૂજ્ય છે, ગુરુ
મહેશ્વર—મહાદેવભાવથી પૂજનીય છે, ગુરુ પરબ્રહ્મ—પરબ્રહ્મભાવથી પણ
પૂજનીય છે, આવુ સ્કાન્દવચન પણ પ્રમાણ છે ॥૩-૪॥ હે મુને ! જે
ચાહેય યુગમા વિષ્ણુનો પ્રાદુર્ભાવ અભિમત હોય તો પુરાણાદિકમા ‘ત્રિયુગ’
એવું તેમનું નામ કહ્યું છે તે કેમ ઘટે ? ‘ત્રણજ યુગમા પ્રાદુર્ભાવે છે’ તેથી
તેમનું ‘ત્રિયુગ’ એવું નામ પ્રખ્યાત થયું છે ॥૫॥ હે વિદ્વન્ ! આ મારા
સંશયને આપજ છેદવાને યોગ્ય છે તમારા જેવો સંશય ટાળવામા સમર્થ
બીજે કોઈ મેં અઘાપિ લોકમા દેખ્યો નથી ॥૬॥ હે નરાધિપ ! એરીતે
યુક્તિનિપુણ રામચંદ્રે પુછેલા, મહામતિ, સર્વ શાસ્ત્ર રહસ્યાભિરા મુક્તાન-
ન્દમુનિ તેમના પ્રતિ બોલ્યા ॥૭॥

મુક્તાનન્દમુનિ કહે છે—હે દ્વિજ ! ગુરુનેવિષે જે ઈશ્વરશુદ્ધિ તેતો
પતિમા પતિમતા પત્નીએજ જેમ એમ શિષ્યોએ આરોપેલી છે તેવી
ભાવના કરીને કરેલું ભજન શ્રેયને માટે કહ્યું છે આ શુદ્ધિતો કટિપત છે
પણ વાસ્તવી નથી ॥૮॥ હુ તો કળિમા પણ ભૂમિઉપર ભગવાનનો સાક્ષાત્
પ્રાદુર્ભાવ શરણાગત જીવોના આત્મતિક શ્રેય માટે થયો છે એમ તમને સત્ય
કહું છું ॥૯॥ જે કેટલાકો તો ‘કળિમા ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ સ્વીકારવામા
આવે તો ત્રિયુગ એવું તેમનું નામ ન ઘટે’ એમ માનેછે તેમા હવે હું ઉત્તર

ફલૌ યુગે । નાસ્તીત્યસ્તિ મતં તત્ર વદામિ શ્રવ્યમાદરાત્ ॥૧૦॥
 યુગશબ્દો યુગ્મવાચી ભગશબ્દાભિધાનિ તુ । ત્રીણિ તાન્યસ્ય
 સન્તીતિ ત્રિયુગો ભગવાન્મતઃ ॥૧૧॥ ઉત્પત્તિ પ્રલયં ચૈવ ભૂતાના-
 માર્ગતિં ગતિમ્ । વેત્તિ વિદ્યામવિદ્યાં યઃ સંઘાત્યો ભગવાનિતિ
 ॥૧૨॥ અથવા ધ્યાનનિષ્ઠત્વાત્સર્વેષાં હિ કૃતે યુગે । નારાયણો યજ્ઞ-
 રૂપી નાસ્તીતિ ત્રિયુગો હરિઃ ॥૧૩॥ યદ્યાર્યો યુગશબ્દસ્ય ગ્રહીતવ્યો

આપું છું તેને તમે આદરથી સાંભળો ॥૧૦॥ યુગશબ્દ યુગ્મપર (ભેડ-
 લાવાચી) લેવો, 'યુગં યુગ્મે કૃતાદિષુ' એમ અમરમાં કહ્યું છે. યુગ્મં તો
 ભગશબ્દવાચ્ય ઐશ્વર્યનું બલુવું, તે યુગ્મ ત્રણ બેનાં છે તે આ ત્રિયુગ કહેવાય,
 તો આથી ભગવત્ શબ્દની પ્રવૃત્તિનો યોગ પ્રદર્શાવ્યો. તેથી ભગશબ્દવાચ્ય
 ઉત્પત્ત્યાદિક છ ઐશ્વર્યના સંબન્ધથી ભગવાનનું ત્રિયુગપણું છે પણ ત્રણ
 યુગમાં ઉત્પત્તિ થવાપણુથી નહિ એટલું તાત્પર્ય થયું. છ ઐશ્વર્યનો યોગ બે
 ભગવત્શબ્દવાચ્ય છે તે વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યો છે. તે આ વચન છે—બે
 ભૂતોની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર અને પ્રલયનો પ્રકાર તથા આગતિ-તેમનો સંસાર
 માં આવવાનો પ્રકાર અને ગતિ-તેમનો તેથી વિમુક્તિનો પ્રકાર તથા
 વિદ્યા-તેમના મોક્ષહેતુ જ્ઞાનોપદેશનો પ્રકાર અને અવિદ્યા-તેમના બન્ધ-
 હેતુ દેહધન્દ્રિયાદિરૂપ આવરણનો પ્રકાર, આ છને બધે તે ભગવાન કહ્યા
 છે, અર્થાત્ આ ભગશબ્દવાચ્ય ઉત્પત્ત્યાદિક ત્રણ યુગજ્ઞાનના સંબ-
 ન્ધથી ભગવાન કહ્યા છે, એટલે ત્રિયુગ શબ્દનો અને ભગવત્ શબ્દનો
 એકજ અર્થ થયો. વિષ્ણુપુરાણમાં ભગવત્શબ્દવાચ્ય બીજા પણ છ ગુણો
 કહ્યા છે—'જ્ઞાનશક્તિર્બલૈશ્વર્યવીર્યતેજાંસ્વશેષતઃ । ભગવચ્છબ્દવાચ્યાનિ વિના
 દેવૈર્ગુણાદિભિઃ ॥' ઇતિ ॥૨૧-૨૨॥ અથવા (બીજો પક્ષ કહું છું—) પ્રથમ
 સત્યયુગમાં સર્વ કોઈ જનો ધ્યાનપરાયણ જ હતા, ત્યારે યજ્ઞપ્રવૃત્તિ ન
 હતી, યજ્ઞરૂપી નારાયણના સત્યયુગમાં અભાવને લીધે અને દ્વાપરાદિ ત્રણજ
 યુગમાં તેમના વિદ્યમાનપણાને લીધે હરિ ત્રિયુગ કહ્યા છે. આ અર્થ
 પણ ભગવતના નવમસ્કંધમાં ચૌદમા અધ્યાયમાં 'પુસ્ત્રવ સ પ્વાસીવ'
 આ શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં શ્રીધરસ્વામીએ કર્યો છે ॥૨૩॥ અથવા (પક્ષ-

યથાશ્રુતઃ । પ્રહીતવ્યાનિ તત્રાપિ સ્વાન્તરાણિ યુગાનિ તુ ॥૧૪॥
યુગાનિ દ્વિવિધાન્યાહુર્વાહ્યાન્યાભ્યન્તરાણિ ચ । વાહ્યાનિ તુ પ્રસિ-
દ્ધાનિ વ્યવહારોઽસ્તિ યૈર્ભુવિ ॥૧૫॥ આન્તરાણિ પ્રવક્ષ્યામિ ચત્વા-
ર્યપિ યુગાનિ તે । પરીક્ષિતં નૃપં પ્રાહ યાનિ પ્રાગ્વાદરાયણિઃ ॥૧૬॥
સત્ત્વં રજસ્તમ ઇતિ દૃશ્યન્તે પુરુષે ગુણાઃ । કાલસંનોદિતાસ્તે યૈ
પરિવર્તન્ત આત્મનિ ॥૧૭॥ પ્રભવન્તિ યદા સત્ત્વં મનોબુદ્ધીન્દ્રિયાણિ
ચ । તદા કૃતયુગં વિદ્યાજ્ઞાને તપસિ યદ્વૃચિઃ ॥૧૮॥ યદા કર્મસુ
કામ્યેષુ ભક્તિર્ભવતિ દેહિનામ્ । તદા ત્રેતા રજોવૃત્તિરિતિ જાનીહિ
બુદ્ધિમન્ ! ॥૧૯॥ યદા લોભસ્ત્વસન્તોષો માનો દમ્મોઽથ મત્સરઃ ।

તર કહેછે-) યુગશબ્દનો અર્થ તમારા માનવા મુજબ સત્ય ત્રેતા દ્વાપરોદિ
યુગભેદજી ભેદે રહ્યો, પરંતુ તેમાં સત્યયુગ કયો ત્રેતાયુગ કયો દ્વાપારયુગ
કયો કલ્પિયુગ કયો ? એતો વિચારણીય છે. તેમાં આજી આભ્યંતર એવા
ભેદથી યુગો બે પ્રકારના છે. તે બેમાં અહીં આભ્યંતરજી યુગો લેવા પણ
આજી લેવા નહિ. તેમાં આજી યુગોતો પ્રસિદ્ધ છે, જેણે કરીને લોકમાં વ્યવ-
હાર ચાલેછે ॥૧૪-૧૫॥ પૂર્વે શ્રીશુકદેવે પરીક્ષિત નૃપપ્રત્યે કહેલો
આભ્યંતર યુગભેદનો વિવેચનપ્રકાર તમને હું કહું છું ॥૧૬॥ (શ્રીમદ્ભાગવ-
તના દ્વાદશસ્કંધના ત્રીજા અધ્યાયમાં શુકદેવે કહેલા તેજી શ્લોકોને કહેછે-)
સત્ય રજઃ તમ આ ત્રણ ગુણો કાળનામની ધૃતિરશક્તિએ કર્માનુસારે
ત્રેયાં થકા ક્યારેક ઉદ્ભવ તો ક્યારેક અભિભવ એવા ભેદથી સર્વ કોઈ જનમાં
વિપરિવર્તતા (યોતાનું કાર્ય કરતા) દેખાય છે ॥૧૭॥ ન્યારે મન બુદ્ધિ-
ધન્દ્રિઓ અધિક સત્ત્વગુણુપ્રધાન થાયછે ત્યારે સત્યયુગ (આભ્યંતર)
સમજવો, જે સત્યયુગની પ્રવૃત્તિને લીધે જ્ઞાન તપ શમ દમ આદિક સત્ત્વ-
ગુણુકાર્યમાં ત્યારે રૂચિ થાય છે. (જ્ઞાનાદિ કાર્યવિશેષથીજ સત્યાદિ કાળ-
વિશેષનું અનુમાન કરી લેવું) ॥૧૮॥ હે બુદ્ધિમન્ ! ન્યારે કળાનુસંધાન-
પૂર્વક વિહિત યજ્ઞાદિ કામ્ય કર્મોમાં જનોને રાગ થાયછે ત્યારે રજોગુણ-
વૃત્તિપ્રધાન ત્રેતાયુગ વર્તે છે એમ જાણો ॥૧૯॥ ન્યારે લોભ અસંતોષ
માન દંભ મત્સરનો ઉદય થાય અને કામ્ય કર્મોમાં અભિરૂચિ વર્તે ત્યારે

કર્મણાં ચાપિ કામ્યાનાં દ્વાપરં તદ્વજસ્તમઃ ॥૨૦॥ યદા માયાઽનૃતં
તન્દ્રા નિદ્રા હિંસા વિપાદનમ્ । શોકો મોહો ભયં દૈન્યં સ કલિ-
સ્તામસઃ સ્મૃતઃ ॥૨૧॥ યતૈઃ શુકેન કથિતૈર્વિસ્પદૈર્યુગલક્ષણૈઃ ।
વર્તમાનં સ્વહૃદયે પરીક્ષેત યુગં બુધઃ ॥૨૨॥ યદા કલિયુગં સ્વસ્ય
વર્તમાનં ભવેદ્બુદ્ધિઃ । તદા તત્ર હરિર્ન સ્યાદ્વાહ્યે સત્યયુગેઽપિ વૈ
॥૨૩॥ યદા સ્વસિન્સત્યયુગં તદા વાહ્યે કલાવયિ । દર્શનં સ્યાદ્ગ-
વતો નાત્ર કાર્યં વિચારણા ॥૨૪॥ નૈવ વાહ્યઃ કલિઃ કિંચિદ્ધરિ
પીડયિતું ક્ષમઃ । યતઃ સ ઇવ સર્વેષાં યુગાનાં કારણં મતઃ ॥૨૫॥
અપિ વાહ્યે કલિયુગે ધર્માન્સત્યસ્ય સ પ્રભુઃ । પ્રવર્તયિતુમીશોઽસ્તિ

તમોગુભિશ્રિત રજઃપ્રધાન દ્વાપારયુગ છે એમ જાણો. (દંભાદિ દોષોમાં
૩ચિરૂપ તમોધર્મ અને કામ્યકર્મમાં ૩ચિરૂપ રજોધર્મ, આ બન્નેધર્માત્મક
દ્વાપરયુગ જાણો) ॥૨૦॥ જ્યારે માયા અનૃત આલસ્ય નિદ્રા હિંસા
વિપાદ શોક મોહ ભય દૈન્ય, આ દોષોનો અભ્યુદય થાય ત્યારે કેવળ તમ-
પ્રધાન કળિ વર્તે છે એમ જાણો ॥૨૧॥ હે દ્વિજ ! આ રીતે શુકદેવે કહેલાં
સ્પષ્ટ યુગલક્ષણોએ કરીને પોતાના હૃદયમાંજ વર્તતો યુગલેદ વિવેચી પુરૂષે
પરીક્ષા કરી લેવો ॥૨૨॥ જ્યારે પોતાના હૃદયમાં કળિ વર્તતો હોય ત્યારે
બાહ્ય સત્યયુગ વર્તતો હોય તોપણ હૃદયમાં ભગવાનતો નજ આવિર્ભવે
॥૨૩॥ જ્યારે તો પોતાના હૃદયમાં સત્યયુગનો આવિર્ભાવ હોય ત્યારે
બહાર કળિયુગ વર્તતો હોય તોપણ પ્રાદુર્ભવેલા ભગવાન તેને દર્શન
આપેજ. આ મેં કહેલા અર્થમાં વિચારણા (સંશયવિચાર) નજ કરવી.
આ સંબન્ધમાં વીરરાઘવાચાર્યે ભાગવત દ્વાદશ સ્કંધના ત્રીજા અધ્યાયના
શ્લોકના ત્યાખ્યાનમાં અંર્થાંતરનું વચન પ્રમાણપણે ગ્રહણ કર્યું છે-‘કલો
કૃતયુગં તસ્ય કલિસ્તસ્ય કૃતે યુગે । યસ્ય ચેતસિ ગોવિન્દો હૃદિ યસ્ય ન
કેજાવઃ’ ॥’ ઇતિ ॥૨૪॥ બાહ્ય કળિ ભગવાનને પ્રાદુર્ભાવ પામતાં પ્રતિરોધ
કરવા કિંચિત્પણુ સમર્થ છેજ નહિ, કેમકે તે ભગવાનજ સર્વ યુગોની
વ્યવસ્થાના મુખ્ય કારણ છે. માટે સર્વહેતુ પરમેશ્વરના કળિભયથી તે
યુગમાં પ્રાદુર્ભાવના અભાવનો તર્ક નજ કરવો ॥૨૫॥ માટે તે પ્રાદુર્ભવેલા

યતઃ સ પરમેશ્વરઃ ॥૨૬॥ કાલસ્યાપિ હિ તં કાલં વેદો વદતિ
સન્મતે ।। અતઃ કલિમયાત્કાચિચ્છદ્ધા કાર્યા ન વૈ હરૌ ॥૨૭॥
મૌખ્યોઽપિ ભારતે ગ્રાહ રાજાનં હિ યુધિષ્ઠિરમ્ । કાલસ્ય કારણં
રાજા ન તુ કાલોઽસ્ય કારણમ્ ॥૨૮॥ કાલચાલનશક્તિશ્ચેત્પતા-
વપિ માનુષે । કુતસ્તર્હિ જનાઃ શઙ્કાં કુર્વંતે જગદીશ્વરે ॥૨૯॥ સર્વ-
સ્વામી સ एकोઽસ્તિ તસ્માન્નિયુગશબ્દતઃ । કલૌ તદવતારે ત્વં
શઙ્કાં મા કર્તુમર્હસિ ॥૩૦॥ एवं ત્રિયુગશબ્દાર્થો વૉદ્ધવ્યોઽન્ન મુમુ-
શુણા । ન તુ નાસ્તિકવજ્જેયં હરિર્નાસ્તિ કલાવિતિ ॥૩૧॥ અત एव

ભગવાન્ બહાર કલિયુગ વર્તતો હોય તોપણ સત્યયુગના ધર્મો જ્ઞાન વૈરાગ્ય
તપ આદિકેને પ્રભુઓના હૃદયમાં પ્રવર્તાવવા મહાસમર્થ છે, કેમકે તે પોતે
પરમેશ્વર છે અને વળી કૃપાનિધિ છે ‘તમીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરમ્’ એવી
શ્રુતિ છે ॥૨૬॥ હે સન્મતે ! વળી તે ભગવાન્ ‘કાળના પણ કાળ છે’ એમ
વેદ વદે છે, ‘જઃ કાલકાલઃ’ એવી શ્રુતિ છે. તો કળિભયથી તેમના પ્રાદુ-
ર્ભાવમાં કાંઈ પણ શંકા નજ કરવી ॥૨૭॥ કાળનું કારણ રાજાજ છે પણ
રાજાનું કારણ કાળ નથીજ એમ ભીષ્મ પિતામહે પણ યુધિષ્ઠિર રાજા પ્રત્યે
કહ્યું છે. ‘કાલો વા કારણં રાજો રાજા વા કાલકારણમ્ । इति ते संशयो
મામૃદ્ધાજા કાલસ્ય કારણમ્’ એમ મહાભારતમાં યુધિષ્ઠિર પ્રતિ ભીષ્મે કહ્યું
છે. (રાજા પ્રશાસનથી પ્રભુઓમાં ધર્મોને અનુવર્તાવતો થકો સત્યયુગને
અનુવર્તાવવા સમર્થ થાય છે) ॥૨૮॥ માનુષ એવા પણ રાજાની આવી
કાળચાલન શક્તિ જ્યારે છે તો જગદીશ્વરમાં જનો શા માટે શંકા કરેછે ?
આ અર્થમાં શંકાજ લેશ યુક્ત નથી ॥૨૯॥ માટે ત્રિયુગ શબ્દના શ્રવણ-
માત્રથી નિરૂપાધિક સર્વસ્વામી તે ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવમાં કળિકૃત શંકાને
કરવાને તમો યોગ્ય નથી ॥૩૦॥ એરીતે ત્રિયુગશબ્દનો અર્થ બાહ્ય આભ્યં-
તર યુગભેદથી કે છ ઐશ્વર્યસંપત્તિના નિમિત્તથી કે સત્યયુગવર્તત ત્રેતાદિ-
ત્રિયુગપ્રાદુર્ભાવ નિમિત્તથી મુમુક્ષુ જને જાણવો પણ કળિમાં હરિ નથી
અવતરતા એમ નાસ્તિકવત્ ન સમજવું ॥૩૧॥

ભગવાનનું કળિમાં પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાનપણું છે, માટેજ પ્રહલાદજીએ

હિ પ્રહ્લાદસ્ત્રિયુગત્વં હરેર્વદન્ । કલૌ છન્ન ઇતિ પ્રાહ ન તુ નાસ્તીતિ
 સોઽવદત્ ॥૩૨॥ ઇત્યં નૃતિર્યગૃપિદેવક્ષણાવતારૈર્લોકાન્વિભાવયસિ
 હંસિ જગત્પ્રતીપાન્ । ધર્મે મહાપુરુષ ! પાસિ યુગાનુવૃત્તં છન્નઃ કલૌ
 યદમવસ્ત્રિયુગોઽથ સ ત્વમ્ ॥૩૩॥ અસ્મિન્ પ્રહ્લાદવચને છન્નત્વં
 યદ્દરેઃ કલૌ । ઉક્તં તસ્યાર્થમપિ તે કથયામિ સ્ફુટં દ્વિજ ! ॥૩૪॥
 આવિષ્ટત્યાપિ પરમં નિજૈશ્વર્યં ક્ષણાન્તરે । નૃનાઽધ્યેન છાદયતિ
 તદિતિ છન્નતા હરેઃ ॥૩૫॥ યથા કૃષ્ણાવતારેઽસૌ દેવકીવસુદે-
 વયોઃ । આદૌ સ્વસ્મિન્નીશભાવં નૃનાઽધ્યેન હાજૂગુપત્ ॥૩૬॥ યશો-

હરિનું ત્રિયુગપણું કહેતાં કળિમાં છન્ન (છાંના) રહેછે એમજ કહ્યું પણ
 ભગવાન વિદ્યમાન નથી એમ કહ્યું નહિ ॥૩૨॥ આ તે પ્રહ્લાદજીનું વચન-
 હે મહાપુરુષ નૃસિંહ ભગવન્ ! એરીતે ત્રિયુગ-વૈશ્વર્યસંપન્ન અજન્મા
 પણ જે તમે સુર-નર-ઝાપી-પશુ-મીન આદિક તે તે સંસ્થાન (અવ-
 યવોની ગોકવણી) ને સભાતીય સંસ્થાનવાળા તેજ દિવ્ય રૂપથી વામન-
 રામચંદ્ર-પરશુરામ-યજ્ઞવલ્કાર-અદ્ભુત મત્સ્ય આદિક અવતારોથી આ
 પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભવીને જગત્પ્રતિકૂળ અમુરોનો સંહાર કરી લોકોનું સંર-
 ક્ષણ કરો છો. અને યુગાનુરૂપ ધર્મનું રક્ષણ કરો છો. પરં કળિમાં પ્રાદુર્ભાવ
 પામીને પણ છન્ન-પોતાના માયારૂપ પડદાથી છન્ન (છાંનું) દિવ્ય રૂપ
 હોઇને સર્વને પ્રકાશતા નથી ॥૩૩॥ હે દ્વિજ ! આ પ્રહ્લાદવચનમાં જે
 છન્નશબ્દ છે તેના અર્થનું વિવેચન પણ હમણાં હું કરું છું તેને તમે સાંભળો
 ॥૩૪॥ પોતાનું અસાધારણ ઐશ્વર્ય પ્રકટ કરીને પણ ક્ષણમાં માનુષના-
 યથી તેને છુપાવી દેછે, તેથી આવા રૂપની હરિની છન્નતા સમજવી ॥૩૫॥
 જેમ કૃષ્ણાવતારમાં આ ભગવાને દેવકી વસુદેવને પ્રથમ પોતાનો અસા-
 ધારણ અતુર્ભુલદિ પરમેશ્વરભાવ પ્રાદુર્ભવસમયેજ પ્રદર્શાવીને ક્ષણમાં તેને
 નરબાળભાવના અનુકરણથી ગુપ્ત કરી દીધો. એટલે સાક્ષાત્કરેલું પણ
 અદ્ભુત ઐશ્વર્ય ભુલી જઇને 'તે આ મારા બાળ છે' એવીજ ભાવના
 જેરીતે થાય એમ માયારૂપ પડદાથી પોતાનું દિવ્ય રૂપ સંતાડી દીધું ॥૩૬॥
 તથા યશોદા માતાને મૃતિકાભક્ષણ લીલાપ્રસંગે પોતાના સ્વરૂપ મુખમાં

દાયૈ ત્રિશ્વરૂપં દર્શયિત્વા ક્ષણાન્તરે । પુત્રભાવં નૃનાત્યેન પુનર્દદ-
મકારયત્ ॥૩૭॥ નન્દાદિભ્યોઽથ ગોપેભ્યો વૈકુણ્ઠં ધામ ચાત્મનઃ ।
દર્શયિત્વા નૃનાત્યેન છાદયામાસ તત્પુનઃ ॥૩૮॥ દેવૈરવધ્યાન્
હત્વાપિ દૈત્યાન્બ્રહ્માદિદેવતાઃ । કુર્વાણાઃ સ્વસ્તુતિમપિ નૃનાત્યેન
હ્યમૃમુહત્ ॥૩૯॥ અકૂરાયાદ્દુતં સ્વીયમૈશ્વર્યં યમુનાહદે । દર્શયિત્વા
પુનસ્તદ્વ ચચ્છાદ નરલીલયા ॥૪૦॥ ઇત્યં સહસ્રશો વારાન્ ભગ-
વાન્નરલીલયા । પ્રદર્શિતસૈશ્વર્યોઽપિ છન્ન ધવાભવદ્રુવિ ॥૪૧॥ અત
એવ કુરુક્ષેત્રયાત્રાયાં ચ મહર્ષિભિઃ । ઉક્તં હિ તત્સ્વરૂપૈરેતચ્છ્રો-
કદ્વયં શૃણુ ॥૪૨॥ નમસ્તસ્મૈ ભગવતે કૃષ્ણાયાકુણ્ઠમેધસે । સ્વયો-
ગમાયયા છન્નમહિન્ને પરમાત્મને ॥૪૩॥ ન યં વિદન્ત્યમી ભૂષા એકા-

વિશ્વરૂપ પ્રદર્શાવીને ક્ષણાંતરમાં ફરી નરનાટ્યથી તેને ઉપસંહારીને પુત્ર-
ભાવજ સ્થિર કરી દીધો ॥૩૭॥ વળી એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને નંદાદિ ગોપોને
પોતાનું વૈકુંઠ ધામ બતાવીને ક્ષણમાં તે ઐશ્વર્ય આચ્છાદન કરી દીધું ॥૩૮॥
દેવોએ અવધ્ય એવા પણ દૈત્યોને નાશ કરીને રહેલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે
પોતાનું દિવ્ય ઐશ્વર્ય દેખીને સ્તુતિ કરતા બ્રહ્માદિ દેવોને પણ નૃનાટ્યથી
મોહિત કરી દીધા (આ કથા હરિવંશમાં છે) ॥૩૯॥ તથા યમુનાજીના
ધરામાં અકુરજીને અસાધારણ અદ્ભુત ઐશ્વર્ય દર્શાવીને પણ ફરી ક્ષણમાં
નરલીલાવડે તે ઢાંકી દીધું ॥૪૦॥ આ રીતે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તે તે જનોને
હૃદયરોવાર પોતાનું ઐશ્વર્ય પ્રદર્શાવીને પણ ફરી ક્ષણમાં નરાનુકરણથી
ભૂમિમાં છન્નસ્વરૂપજ થઈ રહેતા ॥૪૧॥ માટેજ કુરુક્ષેત્ર યાત્રામાં તેમના
સ્વરૂપને જાણનારા મહર્ષિઓએ ઉદાહરેલા આ બે શ્લોકો કહું છું તેને
સાંભળો—કોઈ પણ સ્થળમાં નથી કુઠિત થતી મતિ જેમની અને પોતાની
યોગમાયાએ કરીને છાનો રાખ્યો છે મહિમા-ઐશ્વર્ય જેમણે એવા પરમાત્મા
ભગવાન તે શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર છે ॥ આ રાજાઓ અને એકજ સ્થાનમાં
આરામ જેમનો છે એવા યાદવો માયાજનનિકાથી ગુપ્ત રહેલા સર્વકારણ
સર્વનિયંતા પરમાત્મા જે શ્રીકૃષ્ણને જાણતાજ નથી. આ બે શ્લોકમાં
'સ્વયોગમાયયા છન્નમહિન્ને' 'માયાવનિકાચ્છન્ન' આ બે પદ શ્રવણ થાય છે.

રામાશ્વ વૃષ્ણયઃ । માયાયવનિકાચ્છન્નમાત્માનં કાલમીશ્વરમ્ ॥૪૪॥
 છન્નત્વમપિ યત્તથ સ્વેચ્છયૈવ જગત્પ્રભોઃ । મયાન્નતુ કલેર્મહાન્નિતિ
 જાનીદિ નિશ્ચિતમ્ ॥૪૫॥ તત્રાપિ કારણં ચાસ્તિ વ્યામોહઃ કપ-
 ટાત્મનામ્ । ધર્મેદ્દુહાં હિ દૈત્યાનાં કલૌ વલ્મુપેયુષામ્ ॥૪૬॥
 અસુરાઃ પ્રાયશો ભૂમૌ નરાચાકૃતિભિઃ કલૌ । છન્નસ્વાકૃતયો
 લોકવ્યામોહાય ચરન્તિ હિ ॥૪૭॥ તાદશાનામપિ હરિર્વ્યામોહાય
 નરાકૃતિઃ । છન્નો ભવત્યત્ર કલૌ સ્વયં મોહકમોહનઃ ॥૪૮॥ પ્રોક્તા
 વાયુપુરાણે ચ કલૌ કૃષ્ણસ્ય છન્નતા । પ્રવિષ્ટો માનુષીં યોનિં પ્રચ્છ-
 ન્નશ્ચરતે મહીમ્ ॥૪૯॥ વિહારાર્થં મનુષ્યેષુ સાન્દીપનિપુરઃસરઃ ।

માટે ભગવાન ઐશ્વર્યને પ્રકટ કરીને પછી તેને ક્ષણુમા આચ્છાદન કરી દે
 છે એટલોજ અર્થ જણાય છે પણ કળિમાં પ્રાદુર્ભવતા નથી એમ નથી
 ॥૪૨-૪૪॥ હે બ્રહ્મન ! જગત્પ્રભુ હરિનુ જે છબપણું છે તેપણુ કળિના
 લયથી નહિજ, કિંતુ સ્વેચ્છાથીજ છે એમ નિશ્ચયથી જાણો ॥૪૫॥

છબપણામાં આ પણ નિમિત્ત છે-શું ? તો જે ધર્મેદ્દોહી, કાપલ્લૈકપરા-
 યણુ અને કળિમાં પ્રાણદ્યને પામેલા દૈત્યો છે તેમને વિમોહ પમાડવો
 ॥૪૬॥ (તે કહેછે-) કળિમા અસુરો બહુધા નરાદિ આકૃતિથી પોતાનુ
 આસુર સ્વરૂપ છુપાવીને લોકોના ઉપદ્રવાર્થે ભૂમિમાં ભટકે છે ત્યારે ભગ-
 વાન તો મોહકમોહન-સકળ જનોને મોહ ઉપજાવનારા અસુરસમાજને
 મહામોહ ઉત્પન્ન કરાવનારા હોઇને તેવાઓને વિમોહિત કરવા આ કળિમા
 નરાકૃતિ ધારીને પોતાનુ ઐશ્વર્ય છાનુ રાખીને અહીં વિચરેછે ॥૪૭-૪૮॥
 માટેજ વાયુપુરાણમા કલિયુગમા કૃષ્ણની છન્નતા કહી છે-‘પ્રવિષ્ટો માનુષીં
 યોનિં પ્રચ્છન્નશ્ચરતે મહીમ્ । વિહારાર્થં મનુષ્યેષુ સાન્દીપનિપુર સર । દૈત્યાન્
 માનુષદેહસ્વાન્ હન્તિ’ અર્થ-માનુષી યોનિમા પ્રવિષ્ટ થએલા ભગવાન
 ઐશ્વર્યને પ્રચ્છાદન કરીને પૃથ્વીમાં વિચરેછે વિહારવાસ્તે મનુષ્યોમા
 પોતાનો આવિર્ભાવ પ્રકટ કરીને, સાન્દીપતિ નામના શુશ્ર્યકી ગ્રામ
 થએલી સકળ શસ્ત્ર અસ્ત્રના પ્રયોગની કળાના પારગત થઇને, નરાકાર
 ધારી રહેલા દૈત્યોને સંહાર કરવા વિચરેછે હે દ્વિજસત્તમ ! એમ વાયુ-

દૈત્યાન્માનુપદેહસ્થાન્ હન્તીતિ દ્વિજસત્તમ ! ॥૫૦॥ તત્રાપિ છાદિ-
તસ્વાહ્ના દૈત્યાસ્ત્વાસુરસમ્પદામ્ । સદ્ગોપને હ્યશ્વત્યાત્મકટાઃ
સન્તિ સર્વદા ॥૫૧॥ ભગવાંસ્તુ સ્વતઃપ્રોઽસ્તિ તતસ્તૈરસુરૈર્ભુવિ ।
જ્ઞાતું ન શક્યતે ક્વાપિ ચરિત્રૈરપ્યમાનુપૈઃ ॥૫૨॥ અશ્વિલાનિ ચરિ-
ત્રાણિ સન્તિ દિવ્યાનિ વૈ પ્રભોઃ । અસુરા एव મુહ્યન્તિ તત્ર ભક્તા
ન તુ કચિત્ ॥૫૩॥ અતો વ્રહ્મપુરાણેઽસ્ય દૈત્યમોહકતોચ્યતે ।
નિર્દોષત્વં સ્વતઃચેતિ તદ્વાન્યં કથયામિ તે ॥૫૪॥ અજ્ઞત્વં પારવ-
શ્યત્વં વિધિમેદાદિકં તથા । તથા પ્રાકૃતદેહત્વં દેહત્યાગાદિકં
તથા ॥૫૫॥ અસુરાણાં વિમોહાય દોષા વિષ્ણૌ ન હિ કચિત્ । વ્રહ્મા-
ણ્ડાલ્યપુરાણેઽપિ દૈત્યમોહકતોચ્યતે ॥૫૬॥ અમોહનત્વં ભક્તાનાં

પુરાણુમાં કહ્યું છે ॥૪૯-૫૦॥ દૈત્યો તો નરાકૃતિથી પોતાનું રૂપ પ્રચ્છા-
દન કરીને પ્રાદુર્ભવ્યાછે પણ સહજ આસુર ભાવને તમોવશતાને લીધે
છુપાવી દેવા સમર્થ થતા નથી. આસુર સ્વભાવ પ્રકટ થઈ જ નય છે
॥૫૧॥ ભગવાન તો સર્વશક્ત સત્યસંકલ્પ હોઈને પોતાની માયા પોતે વશ
કરેલી હોવાથી તે દૈવી માયાએ કરીને બીજાઓને મોહ પમાડતા થકા
અસાધારણ ઔશ્વર્યને પ્રકટ કરેછે તથાપિ અન્ય તે અસુરો ભૂમિમાં ‘આ
ભગવાન છે’ એમ તત્ત્વથી ધ્યાયે જાણી શકતા નથી ॥૫૨॥ જે વિષુ
પ્રભુનાં સમસ્ત ચરિત્રો દિવ્ય છે તેને અસુરજનો તત્ત્વથી જાણતા નથી
કિંતુ વિમોહ પામી જાય છે. તેમાં ભક્તો તો ભગવાનની કૃપાના પાત્રભૂત
હોઈને ધ્યાયે પણ મોહ પામતા નથી, કિંતુ તત્ત્વથી જાણીને તેમને ભજે
છે ॥૫૩॥ માટે આ ભગવાનની દૈત્યવિમોહકતા અને સ્વતઃ નિત્યનિર્દો-
ષતા બ્રહ્મપુરાણમાં નિરૂપણ કરી છે. તે આ વચન તમને ઉદાહરણ-
સાધુરક્ષણાર્થે સ્વેચ્છાથી પ્રાદુર્ભવેલા ભગવાન પોતાને અજ્ઞાની જેવા, પર-
વેશ જેવા, વિધિવિભેદવશવર્તી જેવા, પ્રાકૃતદેહયુક્ત જેવા અને લક્ષ્મીદેહ-
વાળા જેવા પ્રકાશેછે. તે આ સર્વ અસુર જનોના વિમોહવાસ્તેજ છે, પણ
તેમને પ્રાકૃતપુરુષની પેઠે દોષલેશ પણ ધ્યાયે પણ નથી. તથા બ્રહ્માંડ-
પુરાણમાં પણ ‘અમોહાય ગુણા વિષ્ણોઃ’ ઇત્યાદિ સંદર્ભથી ભગવાનનું દૈત્યોને

નિર્દોષત્વેન ચેક્ષણમ્ । નારાયણસ્ય ચરિત્તે ત્વિતિ વિદિ દ્વિજો-
ત્તમ ! ॥૫૭॥ અતઃ એવં હિ કંસાદ્યા જરાસન્ધાદયોઽસુરાઃ । ભુવિ
દસનૃપાકારા ન વિદુશ્ચાવજાનન્તે ॥૫૮॥ અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુર્ણી
તનુમાશ્રિતમ્ । પરં ભાવમજાનન્તો મમ મૂતમદેશ્વરમ્ ॥૫૯॥
મોઘાશા મોઘકર્માણો મોઘજ્ઞાના વિચેતસઃ । રાક્ષસીમાસુરીં ચૈવ
પ્રકૃતિ મોહિનીં શ્રિતાઃ ॥૬૦॥ ન માં દુષ્કૃતિનો મૂઢાઃ પ્રપચન્તે
નરાધમાઃ । માયયાપહૃતજ્ઞાના આસુરં ભાવમાશ્રિતાઃ ॥૬૧॥ આસુરીં
યોનિમાપન્ના મૂઢા જન્મનિ જન્મનિ । મામપ્રાપ્યૈવ કૌન્તેય ! તતો

મોહ પમાડવાપણું કહ્યું છે ॥૫૪-૫૬॥ હે દ્વિજોત્તમ ! માટે અવતરતા
હરિ નારાયણના ચરિત્રમાં પૂર્વોક્ત પ્રકારે દૈત્ય વિમોહકતા છે, તોપણ
ભક્તોને તો અવિમોહકતા અને નિત્ય નિર્દોષતા છે એમ જાણો ॥૫૭॥
માટેજ ભૂમિમાં કંસાદિ અને જરાસંધાદિ ઉદ્ધત દૈત્યાંશો ભગવાનનું
દિવ્ય ઐશ્વર્ય સાક્ષાત્ અનુભવ કરવા છતાં પણ તેમને તત્ત્વથી ‘આ
સાક્ષાત્ ભગવાન છે’ એમ જાણતા નથી, કિંતુ ઉલટા અવશા કરે
છે ॥૫૮॥ આ અર્થ ભગવાને ગીતામાં કહ્યો છે—મૂઢ-આસુરી પ્રકૃતિથી
વિમોહિત ચિત્તવાળા જનો જગદુપકારાર્થે મનુષ્યસદૃશ તનુને આશરેલો
અને સર્વ ભૂતોના મદેશ્વરપણારૂપ પરંભાવને તે તે સમયે પ્રકાશ કરતા
પણ મને તત્ત્વથી નહિ જાણીને અવશા કરેછે. તે આ રાક્ષસી આસુરી
મોહપ્રધાન પ્રકૃતિને આશરેલા હોવાથી નિષ્કૃણ જ્ઞાનવાળા નિષ્કૃણ આશા-
વાળા અને નિષ્કૃણ કર્મવાળા થાય છે, એટલે જે જાણેછે જે ઈચ્છેછે અને
જે યત્ન કરેછે તે સર્વ નિષ્કૃણ થાય છે, કેમકે વિપરીત ભાવને લીધે વિમો-
હિત થએલા છે, માટેજ વિચેતસ-વિનયચિત્ત થાયછે, અર્થાત્ ચિત્તના
કાર્યનું વિપરીતપણું થાય છે માટે સચિત્ત છે પણ વિચિત્તજ જાણુવા.
જેઓ મૂઢ છે, જેઓ નરાધમ છે, જેઓ માયાથી હરાઈ ગયું છે જ્ઞાન
જેમનું એવા છે અને જેઓ આસુર ભાવને આશરેલા છે તે આ ચાર
જણાઓ ઉત્તરોત્તર અધિક દુષ્કૃતવાળા હોવાથી મારા શરણને પામતા નથી.
હે કૌન્તેય ! આસુરી યોનિને પામેલા તે આ જનો જન્મોજન્મ મોહાધિગ્ર

યાન્ત્યધમાં ગતિમ્ ॥૬૨॥ इत्यादि बहुधा प्राह गीतायामर्जुनं हरिः ।
अतोऽसुरमते नास्ति हरिर्भुव्यस्ति सन्मते ॥६३॥ इति त्रियुगश-
ब्दार्थो मया ते समुदीरितः । अन्यश्च संशयः कश्चित्तिर्हि मां पृच्छ
सन्मते ! ॥६४॥ मुनत उवाच—मुक्तानन्देनोक्तमेतत्तु वाक्यं श्रुत्वा
जज्ञे रामचन्द्रस्तु शान्तः । शोभारामः शास्त्रवेत्ता ततस्तं पप्रच्छेत्यं
संशयं भूमिपाल ! ॥६५॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरिते धर्मशास्त्रे
चतुर्थપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે આમુરજીવાનાં ભગવદવતારાનભિજ્ઞત્વનિરૂપણ-
નામા પદત્રિશોડશ્યાયઃ ॥૩૬॥

શોભારામ ઉવાચ—મુનિરાજ ! ત્વયા સમ્યક્કથિતં તેન નો મહાન્ ।

ને પામતાં મને નહિજ પામીને અધમ ગતિને પામે છે ॥૫૮-૬૨॥ હે
દ્વિજ ! ઇત્યાદિ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને બહુધા કહ્યું છે. તો આ ગીતા-
વચનના તાત્પર્યને અવધારણુ કરનારા સંતોને મતે ભગવાન્ ભૂમિમાં પ્રકટ
વિરાજમાન છેજ. અસંત અસુરોને મતે તો નથી ॥૬૩॥ આ પ્રકારે
હાલમાં મેં ત્રિયુગશબ્દાર્થનું નિરૂપણુ રૂઢીરીતે તમારી આગળ કર્યું. બે
બીજાં કોઈ સંશય હોય તો મને પુછો. તમે સન્મતિ-મેં કહેલા સારના
ગ્રહણમાં સમુચિત શોધન મતિવાળા છે ॥૬૪॥ હે ભૂમિપાળ ! મુક્તાનન્દ
મહામુનિએ કહેલું આવું વચન સાંભળીને રામચંદ્ર તો પ્રશંસાસંશય થઈ
ગયા. અનંતર શાસ્ત્રવિજ્ઞાનસંપન્ન શોભારામ શાસ્ત્રીએ પોતાનો સંશય
ઠાળવા મુનિને એમ પુછ્યું ॥૬૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થ-
પ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે આમુરજીવાનાં ભગવદવતારાન-
ભિજ્ઞત્વનિરૂપણુનામા પદત્રિશોડશ્યાયઃ ॥૩૬॥

અધ્યાય ૩૭ મો.

શોભારામ શાસ્ત્રી પુછેછે—હે મુનિરાજ ! તમે બહુ સાડ કહ્યું.
તમારા વચનથી અમારે ત્રિયુગશબ્દાર્થમાં જે મહાન્ સંશય બહુ કાળથી

૧ આ અધ્યાયમાં ત્રિયુગશબ્દાર્થના નિર્ણયમાં ભગવાનના અવતારાની અસં-
ખ્યાતતા અને તેમનાં અસાધારણુ લક્ષણો સમજાવવાનોપરે નિરૂપણુ કર્યા છે.

સંશયો बहुकालीनो नष्टस्त्रियुगशब्दजः ॥१॥ अतःपरं त्वामपरं
 पृच्छाम्यनघ ! संशयम् । प्रष्टव्यः संशयो यस्मात्संशयात्मा विन-
 श्यति ॥२॥ अवतारा भगवतो दशैवेत्यखिला जनाः । चदन्त्यत्रापि
 विद्वांसो न मूर्खा एव केवलम् ॥३॥ गुरुस्ते सहजानन्दस्वामी यः
 साम्प्रतं भुवि । अवतारस्त्वया विष्णोः प्रोक्तः किं नामको ह्यसौ ॥४॥
 पतावदेव मे पृच्छा भवति प्रभुवल्लभ ! । तदुत्तरं यथावत्त्वं वक्तुम-
 र्हसि साम्प्रतम् ॥५॥ इति पृष्टः शास्त्रविदा हरिभक्तः स उत्सयन् ।
 शान्तवादरयं प्रोचे तं पुनः शास्त्रसम्मतम् ॥६॥ मुक्तानन्द उवाच—
 अवतारा दशैवेति नियमो नास्ति मानद ! । यतः सर्वनियन्तासौ

अनुवर्ततो હતો તે હવે નિવૃત્ત થઈ ગયો ॥૧॥ હે અનઘ ! અતઃપર અપર
 કોઈ સંશય છે, તે સંશય ટાળવામાટે આપને પુછું. કેમકે ‘સંશયાત્મા
 વિનશ્યતિ’ સંશયાક્રાંત ચિત્તવાળાને અનર્થ થાય છે. તે ભગવદ્ગીતામાં
 કહ્યું છે—‘अज्ञश्चाश्चिद्विद्वानश्च संशयात्मा विनश्यति । नायं लोकोऽस्ति न परो
 न सुखं संशयात्मनः ॥’ ધર્મ ॥૨॥ ભગવાનના અવતારો દર્શન છે એમ
 લોકમાં બહુ વિદ્વાન્ જનો કહે છે, કેવળ મૂર્ખાજી કહેતા નથી. કેમકે
 શ્રીમદ્ભાગવતમાં અકૂરસ્તુતિમાં તેમ જણાય છે ॥૩॥ તમે તો તમારા
 ગુરુ સહજાનંદસ્વામી ભૂમિ ઉપર ધર્મસ્થાપન માટે હાથમાં પ્રકટ થએલા
 ભગવાનજી છે એમ કહે છે. તે દર્શને મધ્યે વિષ્ણુના કયા અવતાર
 જણાવા ? ॥૪॥ આટલોજ અમારો પ્રશ્ન છે, તમો તે પ્રભુને પરમ પ્રિય
 છો. તેથી તમે અવતારનું યથાર્થપણ તત્ત્વથી જણો છો. તો તમે આનો
 યથાસ્થિત ઉત્તર આપવાને હમણું યોગ્ય છો ॥૫॥ હે રાજન્ ? આ પ્રકારે
 શોભારામ શાસ્ત્રીએ પુછેલા તે શ્રીહરિના ભક્તોત્તમ સુક્રાંતદેવુનિ તેમને
 પ્રશાંતવાદેવગવાળા અને જ્ઞાતામુ જણીને કિંચિત્ હસતા થકા તેમના પ્રતિ
 શાસ્ત્રસંમત વચન ફરીથી બોલ્યા ॥૬॥

સુક્રાંતદેવુનિ કહે છે—હે માનદ ! ભગવાનના અવતારો દર્શન છે
 એવો નિયમ છેજ નહિ, કેમકે સર્વનિયતા સર્વસ્વામી ભગવાન્ સ્વતઃ
 છે. (સ્વેચ્છાથી અવતરતાને રોકનાર કોણ છે ? કે જેથી સંખ્યાનિયમ

સ્વતન્ત્રોઽસ્તિ જગત્પ્રભુઃ ॥૭॥ વહુવાક્યવિરોધોઽસ્તિ દશેતિ વદતાં
મતે । કાંસિશ્ચિદપિ સદ્ગ્રન્થે સહ્યા નાસ્ત્યજજન્મનામ્ ॥૮॥ અવ-
તારા કતિ હરેરિતિ જન્મેજયો નૃપ । પપ્રચ્છ હરિવશે તં વૈશ
પાયન ડચિવાન્ ॥૯॥ આહુવેંદવિદો વિપ્રા યં યજ્ઞે શાશ્વતં વિભુમ્ ।
તસ્ય વિષ્ણોઃ સુરેશસ્ય શ્રીવત્સાઙ્ગસ્ય ધીમતઃ ॥૧૦॥ પ્રાદુર્ભાવસ
હસ્યાણિ અતીતાનિ ન સંશય । ભૂયશ્ચૈવ ભવિષ્યન્તીત્યેવમાહ પ્રજા
પતિઃ ॥૧૧॥ હિતાર્થ સુરમર્त्याનાં લોકાનાં પ્રભવાય ચ । વહુશ
સર્વભૂનાત્મા પ્રાદુર્ભવતિ કાર્યતઃ ॥૧૨॥ યદા યદા હિ ધર્મસ્ય
ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ! । ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય તદા સમ્ભવતિ પ્રભુ
॥૧૩॥ શ્રીમદ્ભાગવતે પૂર્વ કતિચિત્તુ સમીરિતાઃ । તત પ્રોક્તા અસ-

હોધ શકે એમની ઈચ્છાપણુ ધર્મસ્થાપનદ્વારા જગતના ક્ષેમ માટે છે)
॥૭॥ ભગવાનના દશજ અવતારો છે એમ કહેનારાઓના મતમા બહુ
આર્પ વચનોનો વિરોધ હુપરિહર છે (તેનુ હમણાજ નિરૂપણુ કરુ છુ)
ભગવદવતારની સખ્યાનો નિયમ કોઈપણુ સચ્ચાશ્રમા દેખાતો નથી,
કેમકે તે અજ-અજન્મા છે તથાપિ સ્વેચ્છાથી અવતરે છે ‘અજ્ઞાયમાનો
વહુધા વિજાયતે’ એવી શ્રુતિ છે ॥૮॥ હરિવશમા જન્મેજય-વૈશપાયનનો
સવાદ છે તેમા ‘હરિના અવતારો કેટલા ?’ એમ જન્મેજય રાજાએ
પુછેલા વૈશપાયનમુનિએ એમ કહ્યુ છે કે- (એજ હરિવશના ચાર શ્લોકોને
કહે છે) વદેવેદી નિપ્રોએ શાશ્વતપણે વિભુ-સર્વાન્તર્યામિપણે અને સર્વ
યજ્ઞસમારાધ્યપણે પ્રતિપાદન કરેલા, સર્વ સુરોના ઈશ્વર, શ્રીવત્સના ચિહ્ન
વાળા ધીમાન્-સતોના રક્ષણુમાટે સકટપ કરી રહેલા વિષ્ણુ ભગવાનના
અવતારો હજારોહજાર થઈ ગયા છે અને ફરી પણ હજારોહજાર થશે,
એમા સશય નથી એમ પૂર્વે પ્રજાપતિએ કહ્યુ હતું સર્વ ભૂતોના ચાત
રાતમા તે ભગવાન્ સુર નરોના હિતાર્થે અને લોકોના પ્રકર્ષથી ભવન-અભ્યુ
દય નિ શ્રેયસને સિદ્ધ કરનારા ધર્મમાર્ગમા સ્થિતિ માટે દુષ્ટનિગ્રહરૂપ
કાર્યને નિમિત્ત કરીને બહુવાર પ્રાદુર્ભવે છે હે જન્મેજય ! તે આ અકર્મ
વશ્ય ભગવાન્ જ્યારે જ્યારે ધર્મની આનિ થાય છે ત્યારે ત્યારે ધર્મના

હ્યતા આવિર્ભાવા હરેઃ ફિલ ॥૧૪॥ અવતારા હ્યસહ્યતા હરેઃ
 સત્ત્વનિધેર્દિજાઃ ! । યથાઽવિદાસિનઃ કુલ્યાઃ સરસઃ સ્યુઃ સહ-
 સ્નશઃ ॥૧૫॥ इत्युक्तं प्रथमे स्कन्धे द्वितीये ब्रह्मणापि च । उक्त्वा-
 ऽवतारान् बहुशस्ततः प्रोक्तमिदं वचः ॥१६॥ नान्तं विदाम्यहममी
 मुनयोऽग्रजास्ते मायाबलस्य पुरुषस्य कुतोऽपरे ये । गायन् गुणान्
 दशशतानन आदिदेवः शेषोऽधुनापि समवस्यति नास्य पारम्
 ॥१७॥ दशमे स्तुवता कृष्णमुक्तं वै ब्रह्मणा पुनः । हेतुमुक्त्वाऽव-

સંસ્થાપન માટે પ્રાદુર્ભાવને પામે છે ॥૬-૧૩॥ શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ
 પ્રથમ તો કેટલાક અવતારો 'પહેલો-બીજો' ઇત્યાદિ કહેવાપૂર્વક નિર્દેશ
 કરીને અને નિરૂપણ કરીને, પછીથી હરિના અવતારો અસંખ્યાત છે એમ
 કહ્યું છે ॥૧૪॥ તે આ તેમાં રહેલું સૂતવચન-હે મુનિઓ ! ક્યારેય પણ
 ન ખુટી જાય એવા મહા જગાશય થકી કુલ્યા-નાની નાની નહેરો જેમ
 હજારોહજાર નીકળે છે તેમ હરિના અવતારો અસંખ્યાત થાય છે, કેમકે
 આ ભગવાન સત્ત્વનિધિ-ગુણમય આ પ્રપંચમાં સત્ત્વના પ્રવર્તક છે. (પ્રવ-
 ર્તકપણને લીધે આ નિધિ કલા છે) ॥૧૫॥ એમ પ્રથમ સ્કંધમાં કહ્યું
 છે. તેજ શ્રીમદ્ભાગવતના દ્વિતીય સ્કંધમાં પણ બ્રહ્માએ પોતાના મુત
 નારદભ્રત્યે બહુ અવતારો ઉપવર્ણવીને અંતે એવું વચન કહ્યું કે-હે
 ભગવન ! માયાબળ-માયાશબ્દથી કહેલું જ્ઞાન એજ એક બળ જેમને
 છે, અર્થાત્ સત્યસંકલ્પ એવા અને પુરૂષ-તેતે પુરૂષને સત્ત્વતીય રૂપથી
 પ્રાદુર્ભવતા આપના અવતારોનો અત (આટલાજ અવતારો છે એવો અવ-
 તારનો પરિચ્છેદ) હું કે જે આપના અનુગ્રહબળથી સર્ગનું સામર્થ્ય
 પામ્યો છું તેવો પણ હું નથી જાણતો. અને જે આ તમારા અગ્રજ-સર્ગના
 આદિભાગમાં થએલા સનકાદિક મુનિઓ છે તેપણ નથીજ જાણતા. તો
 બીજા પાછળના જે છે તે ન જાણે એમાં કહેલુંજ શું ? કે બહુના અનંત
 અવતારી આપના તે તે અવતારના અસાધારણ ગુણવિશેષોને અદર્શિત
 ગાયન કરતા સહસ્રમુખ આદિદેવ શેષપણ આટલા કાળપર્યંત પણ તે
 ગુણોના પારને પામ્યાજ નથી ॥૧૬-૧૭॥ હે દિગ્ગ ! ફરી પણ શ્રીમદ્ભા-

તારાણાં તસ્યાસન્નિગ્રહાદિકમ્ ॥૧૮॥ કો વેત્તિ ભૂમન્ ! ભગવન્ !
પરાત્મન્ ! યોગેશ્વરોતીર્ભવતસ્ત્રિલોક્યામ્ । કાહો કથં વા કતિ
વા કદેતિ વિસ્તારયન્ ક્રીડસિ યોગમાયામ્ ॥૧૯॥ સ્વયં કૃષ્ણેન
ચાપ્યુક્તં મુચુકુન્દં નૃપં પ્રતિ । આનન્ત્યં સ્વાવતારાણાં તચ્છ્લોકત્ર-
યમુચ્યતે ॥૨૦॥ જન્મકર્માભિધાનાનિ સન્તિ મેઽહ્ન ! સહસ્રશઃ । ન
શમ્યન્તેઽનુસહ્યાતુમનન્તત્વાન્મયાપિ હિ ॥૨૧॥ કચિદ્રજાંસિ
વિમમે પાર્થિવાન્યુરુજન્મભિઃ । ગુણકર્માભિધાનાનિ ન મે જન્માનિ

ગવતના દશમસ્કંધમા કૃષ્ણની વત્સાહરણુમા સ્તુતિ કરતા બ્રહ્માએ ભગ-
વદવતાર ધારણુમા અસન્નિગ્રહાદિકનુ હેતુપણુ કહીને પછી એમ કહ્યું કે-
હે ભગવન્-જ્ઞાન શક્તિ બળ ઐશ્વર્ય વીર્ય અને તેજના નિધિ અને હેય
ગુણના વિરોધિ, હે પરાત્મન્-સર્વના પણ અતરાત્મા હોવાથી પરમાત્મા,
હે યોગેશ્વર-અણિમાદિ સકળ યોગના ઈશ્વર, હે ભૂમન્ ! નિરતિશય
બહતપણાઈપ (સ્વરૂપ સ્વભાવથી મોટાપણુ) યોગે સપત્ત એવા તમે
યોગમાયા-સકટપમાત્રથી યથાસકટપ પોતાના સ્વભાવને નહિજ ત્યાગ
કરીને (સાથેજ લઈને) તે તે સુર નરાદિને સભતીય આકૃતિયોગને
કરનારી સર્વને વિમોહ કરનારી પોતાની અસાધારણુ વિચિત્ર શક્તિને
છલોકે બૂલોકમા વિસ્તારતા થકા તેમની તેમની સાથે ક્રીડા કરો છો ક્રીડા
કરતા તે તમારા આશ્ચર્યરૂપ દિવ્ય વિવિધ લીલાવ્યાપારો કયા સ્થાનમા
થઈ ગયા અને કયા સ્થાનમાં થશે તથા કયા પ્રકારે થયા અને કયે પ્રકારે
થશે તથા કયા કાળમા થયા અને કયા કાળમા થશે, એમ ત્રિલોકીમા
તેને કોણ પુરૂષ જાણેછે ? કોઈ પણ નથીજ જાણતો ॥૧૮-૧૯॥ હે દ્વિજ !
તથા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે પોતેજ પોતાના અવતારોનુ અનંતપણુ મુચુકુદ
નૃપના પ્રતિ કહ્યું છે તે શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધમા રહેલા ત્રણુ શ્લોકો
પ્રમાણુમાટે હવે કહુંછુ-હે રાજન્ ! અજન્મા છતા લોકાનુયદાર્થે અવતરેલો
હું તે મારાં જન્મ કર્મ અને નામો હજારોહજાર છે. અનંત હોવાથી તે
મારાથી પણ ગણના કરી શકાતી નથી કદાચિત્ કોઈ પૃથ્વીસમન્ધી રજ
કહોને કોટિજન્મે કરીને ગણીપણુ શકે પણ મારા જન્મ ગુણુ કર્મ નામોને

કર્હિંચિત્ ॥૨૨॥ કાલત્રયોપપન્નાનિ જન્મકર્માણિ મેઽનઘ ! અનુ-
ક્રમન્તો નૈવાન્તં ગચ્છન્તિ પરમર્ષયઃ ॥૨૩॥ ગીતાયામપિ સ પ્રાહ
ભગવાનર્જુનં પ્રતિ । ચહ્નિ મે વ્યતીતાનિ જન્માનિ તવ ચાર્જુન !
॥૨૪॥ ન ત્વેવાહં જ્ઞાતુ નાસં ન ત્વં નેમે જનાધિપાઃ । ન ચૈવ ન
ભવિષ્યામઃ સર્વે વયમતઃ પરમ્ ॥૨૫॥ इत्यादिभिर्हि वचनैः प्रवलयैः
શતશોઽનઘ ! । સહ્યા હર્યવતારાણાં સાક્રોશં હિ નિપિચ્યતે ॥૨૬॥
दशसहस्राभ्रमं त्यक्त्वा ततः स्वस्थेन चेतसा । कृतावतारो भगवान्
શ્રયણીયો મુમુક્ષુણા ॥૨૭॥ हरिं विना च प्रत्यक्षमनेकमवसम्भवः ।

ગણુવા માટે ક્યારેય નજ સમર્થ થાય ॥ હે અનઘ ! મારા જૂતકાળના ભવિષ્ય-
કાળનાં અને વર્તમાનકાળના દિવ્ય જન્મ કર્મોને અનુક્રમે ગણુવામાટે નાર-
દાદિ પરમર્ષિઓ પણ તેનો પાર પામવા સમર્થ નથી ॥૨૦-૨૩॥ હે દ્વિજ !
ગીતામા પણ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનના પ્રત્યે કહ્યું છે કે-હે અર્જુન !
અજન્મા એવો પણ હું તે મારાં કર્મરક્ષણમાટે વિભયમાન (અવતાર
આખ્યાયી વિખ્યાત) એવાં જન્મો બહુ વ્યતીત થઈ ગયા છે. હું હાલમાં
યદુકુળમા પ્રાદુર્ભવીને સર્વના લક્ષમાં આવતો ક્યારેય પણ પૂર્વે 'ન નાસ-
મ્-પ્રાદુર્ભવ્યો ન હતો એમ નહિ કિંતુ પ્રાદુર્ભવ્યોજ હતો કર્મવશવર્તી તું
પૂર્વે ન જન્મ્યો હતો એમ નહિ કિંતુ જન્મ્યોજ હતો. આ કર્મપરતન
રાત્રિઓ પૂર્વે ન જન્મ્યા હતા એમ નહિ કિંતુ જન્મ્યાજ હતા આપણે
સર્વે અત પર ન હોઈશુ એમ નહિ, હોઈશુજ. કર્મવશવર્તી સર્વકોઈ કર્મ-
ચક્રમાં ચઢીને ત્રણેય કાળમાં આ જગતમાં પરિવર્તન પામ્યા કરેછે-ક્યાં
કરે છે (હું તો એમના પરિભ્રમણ કલેશને ટાળવા વારેવારે પ્રાદુર્ભવું છું,
એમ પણ કહ્યું) ॥૨૪-૨૫॥ હે અનઘ દ્વિજ ! 'આહુર્વેદવિદો વિપ્રા'
ઈત્યાદિ બહુ ગ્રંથવચનો ભગવાનના અવતારોની દશાદિ સંખ્યાને ઉદ્ધો-
ષીને નિષેધ કરેછે ॥૨૬॥ માટે 'ભગવાનના દશજ અવતારો છે' એવા
સંખ્યાનિયમના ભ્રમને ત્યાગ કરીને પ્રશાંત મનથી સ્વેચ્છાથી હમણાં ધૃતા-
વતાર ભગવાન અવશ્ય મુમુક્ષુએ આશ્રયણીય છે ॥૨૭॥ અપાર અનુક-
પાથી પ્રત્યક્ષોચરતાને પામેલા હરિ વિના અનાદિકાળથી અનુવર્તતો મહા

નૈવ નશ્યેન્મહામોહઃ સેવનીયસ્તતો હિ સ' ॥૨૮॥ બ્રહ્મજ્ઞાનં ન મુક્ત્યર્થ પ્રત્યક્ષં સ્યાદ્વિના હરિમ્ । અત એવ સુવોચિન્યાં પ્રોકંત શ્રીવ-
હ્નમેન ચ ॥૨૯॥ ભક્તાનામેવ નિસ્તારઃ કૃતઃ કૃષ્ણેન સંસૃતે ।
અતો નિરોધો ભક્તાનાં પ્રપન્નસ્યેતિ નિશ્ચયઃ ॥૩૦॥ યાવદ્વહિ સ્થિતો
વહિ' પ્રકટોઽન્તર્વિશેષહિ । તાવદન્ત-સ્થિતોઽપ્યેપ ન દારુદહન-
ક્ષમઃ ॥૩૧॥ એવં સર્વગતો વિષ્ણુઃ પ્રકટશ્ચેન્ન તદ્વિશેત્ । તાવન્ન

મોહ નજ નાશ પામે માટે તે પ્રત્યક્ષ ભગવાન્ અવશ્ય સેવનીય છે ॥૨૮॥
પ્રકટતાને પામેલા પરબ્રહ્મ હરિના પ્રત્યક્ષ વિજ્ઞાન વિના પરોક્ષરૂપ પરબ્રહ્મ
જ્ઞાન મુક્તિમાટે સમર્થ થતુજ નથી માટેજ સુબોધિની સજ્ઞાની ભાગવત
ટીકામા શ્રીવલ્લભાચાર્યે ત્રણ શ્લોકથી એમ કહ્યું છે કે-સમસ્ત સુર નર
પશ્ચાદિકના લોચનગોચરતાને પામેલા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ
પોતાવિષે અનન્યમનવાળા પરમ ભક્તોનોજ સસાર થકી નિસ્તાર કર્યો છે
માટે સમય પ્રપચના ઉપરામરૂપ મોક્ષ ભક્તોનોજ થાય છે બીજાઓનો
નહિ એનો નિશ્ચય કરેલો છે યદ્યપિ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા સર્વાતર્યામી
હોધને સર્વના હૃદયમા સદા સન્નિધિ પામી રહ્યા છે, (બાપી રહ્યા છે) તેવા
સન્નિધાનમાત્રથી કોધને નિ શ્રેયસનો લાલ થતો નથી તેમ તેમના જ્ઞાન
માત્રથી થતો નથી, કેમકે તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા પરોક્ષ છે, તેમનું પ્રત્યક્ષપણું
પણ સુષ્ટ નથી માટે તેજ સર્વાતર્યામી આનંદમય ભગવાન્ ચક્રદુળમા
પ્રાદુર્ભવીને પ્રત્યક્ષતાને પામીને, પરાનુરાગરૂપ ભક્તિરસને ભક્તોને પોતાના
હિન્ન રૂપનો સંશ્લેષ સપાદન કરવાપણું વિસ્તારવાવાસ્તે તેમના હૃદયતળમા
પ્રવિષ્ટ રહી સમસ્ત કિલ્બિષને વિનાશીને તેમને પરમ નિશ્રેયસ પમાડેછે
આજ અર્થ સદૃષ્ટાત નિરૂપણ કરેછે કાષ્ઠથકી બહાર પ્રકટતાને પામીને રહેલો
અગ્નિ જ્યાંસુધી સન્નિધિમા રહેલા કાષ્ઠમા ન પ્રવેશ કરે ત્યાંસુધી કાષ્ઠની
અદર સદા સૂક્ષ્મ રહેલો પણ અગ્નિ તેને બાળવા માટે નજ સમર્થ થાય
એજ અગ્નિ બહાર પ્રકટ થઈ કાષ્ઠની અદર પ્રવેશ કરીને તેને બાળી દેછે
તેવીજ રીતે આ સર્વગત એવાપણું વિષ્ણુ (સર્વાતર્યામી પણ) બહાર પ્રકટ
તાને પામીને (અવતરીને) નેત્રમાર્ગને ગોચર થઈ જ્યાંસુધી તેમના હૃદયની

લીયતે સર્વમિતિ કૃષ્ણસમુદયમ ॥૩૨॥ इत्युक्तस्तेन शास्त्री स
सद्योऽभूदसंशय । त्रयोऽन्येऽपि च निश्चिक्वुर्हरिरत्र भवेदिति
॥३३॥ तदा चिन्मयरावस्तु कलावपि हरिर्भुवि । भवेदिति तु वेत्ति
स्म प्रमाणप्रवलत्वत ॥३४॥ किन्तु विष्ण्वतारत्वे तदुरो प्राप्तसं
शय । प्रपच्छ तं मुनिवर बुद्धिमन्तं स बुद्धिमान् ॥३५॥ नारायण
स्यावतारा स्यु कलावपि भूतले । इति त्वया यदुक्तं तत्सत्य
मन्यामहे मुने ॥३६॥ नरावृत्ति स भगवानसाधारणलक्षणै ।
कैर्विशेषो भुवि चरस्तप्तो ब्रूहि महामते ॥३७॥ न घृत पर्वतो

આવતાર ન અનુપ્રવેશ કરે ત્યામુધી હૃદયમાં રહેલું સકળ કદમ્બ નજ લય
પામે માટેજ પરમાત્માએ ચદુકુળમાં શ્રીકૃષ્ણરૂપે પ્રકટીને લક્ષ્મીના આત્મ
તિક કલ્યાણાર્થે ઉદય કર્યો છે ॥૨૮-૩૨॥ હે પ્રતાપસિંહ ! આ પ્રકારે
મુક્તાનંદમુનિએ કહેલા તે શાસ્ત્રી શોભારામ તત્ક્ષણજ સશયરહિત થઈ ગયા
બીજા હરિશ્વર નાકપત અને રામચંદ્ર આ નહુ જણાઓએ પણ આ લોકમાં
કવિયુગમાં પણ ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ થાયજ એમ નિશ્ચય કર્યો ॥૩૩॥

તે સમયે ચિમનરાવતો બુદ્ધિમાન હોવાથી પ્રબળ પ્રમાણના શ્રવણથી
કલિમાં પણ હરિનો પ્રાદુર્ભાવ પૃથ્વીઉપર થાય એમ નિશ્ચય કરીને પણ
તેમના ગુરૂ શ્રીહરિ વિષ્ણુના અવતાર છે એ વિષયમાં સંશય પામતા તે
બુદ્ધિમાન મુનિવરને પુછવા લાગ્યા ॥૩૪-૩૫॥ હે મુને ! નારાયણના અવ
તારો કળિમાં પણ ભૂતળ ઉપર થાય એમ જો તમે કહ્યું તેને અમે સત્ય
અનુમાનીએ છીએ હે મહામતે ! કિંતુ તમારા ગુરૂ નરાકારથી ભૂમિમાં
વિચરતા આ નારાયણ ભગવાન અવતર્યા છે એમ કયા અસાધારણ લક્ષ
ણોએ કરીને જાણવા તે અમને યથાર્થપણે તમે કહો જો ગોવર્ધનોદ્ધારણ
સંભતીય ગિરિધારણાદિ અમાનુષ ચરિત્ર પ્રકટ કર્યું હોય કે બકાસુર અથ
સુર કસહનનાદિ સંભતીય અસુરસંહારાદિ અતિમાનુષ ચરિત્ર પ્રકટ કર્યું
હોય તો તે આ ઇશ્વર છે' એમ વિનિશ્ચય થાય જેમણે ગિરિનું ઉદ્ધરણ
કર્યું નથી અને અસુરનો સંહાર કર્યો નથી તે તમારા ગુરૂ 'પરમેશ્વર છે
એમ શી રીતે જાણીએ તે તમે અમને કહો ॥૩૬ ૩૮॥

येन न हताश्चासुरा अपि । तादृशोऽपीश्वरो यः स्यात्स ज्ञेयश्च
कथं वद ॥३८॥ मुक्तानन्द उवाच—नराकृतिरपि स्वामी चरित्रैः सोऽ-
तिमानुषैः । तद्गलक्षणाैश्चापि ज्ञातुं शक्यो मुमुक्षुभिः ॥३९॥
लक्षणानि हरेस्तस्य धर्मं प्राह पुरावनिः । तानि वोऽहं प्रवक्ष्यामि
यान्यसाधारणानि हि ॥४०॥ सत्यं शौचं दया क्षान्तिस्त्यागः
सन्तोष आर्जवम् । शमो दमस्तपः साम्यं तितिक्षोपरतिः श्रुतम्

આવુ વચન સાક્ષીને મુક્તાનંદમુનિ બોલ્યા-હે ક્ષત્રવીર ! તે
અમારા ગુરૂ સ્વામિનારાયણ નરાકૃતિથી દૃશ્યમાન છે પણ મનુષ્યોમાં ન
સહજે એવા સહજમા સમાધિ કરાવવી વિગેરે દિવ્ય ચરિત્રાવડે અને
તેમના ભક્તોના કળિમા અનન્યસાધ્ય નિષ્કામાદિ લક્ષણોએ કરીને 'તે આ
સાક્ષાત્ નારાયણ છે' એમ મુમુક્ષુઓએ જાણી શકાય છે (સત્ત્વપ્રધાન
મુમુક્ષુઓને તે ભગવાન શ્રીહરિ સુગમસ્વરૂપ છે, રજસ્તમ પ્રધાન જનોને
નથી એવો અભિપ્રાય છે) ॥૩૮॥ પૂર્વે ગોરૂપે રહેલી પૃથ્વીએ વૃષરૂપે
રહેલા ધર્મપ્રભવપતિ પ્રતિ ભૂમિઉપર નરાકૃતિથી પ્રકટ થએલા હરિના
જે અસાધારણ લક્ષણો કહ્યા છે તે હું તમને કહું છું ॥૪૦॥ સત્ય-સર્વ
ભૂતોનું હિતકારી યથાર્થ વચન શૌચ-માનસિક વાચિક ક્રાયિક શુદ્ધિ
દયા-પરપીડા અસહનપૂર્વક તેના નિવારણની ત્વરા ક્ષાંતિ-પરાપરાધ
સહન કરવારૂપ અથવા ક્રોધનિમિત્ત છતાં પણ ચિત્તને નિયમમા રાખવું
ત્યાગ-પૂર્ણકામ હોવાથી માયિક વસ્તુમાત્રમા અનાદર અથવા અર્થિઓ
માટે હુટો હાથ રાખવો સંતોષ-પોતાના આનંદથી પરિપૂરણતા અથવા
કદાપિ કલેશે રહિતતા આર્જવ-મન વાણી કાયની એક રૂપતા, જેને
સરલતા કહે છે. શમ-વિષયો થકી મનનું નિયમન દમ-વિષયો થકી બાહ્ય
ઇન્દ્રિયોનું નિયમન તપ-પ્રકૃતિથીજ કૃત્જાદિમતાચરણપરતા સામ્ય-
રમ્ય અરમ્ય વિષયોમા અનાદર હોવાથી તુલ્યતા તિતિક્ષા-શુભ દુ ખાદિ
દ્વંદ્વથી અપરાધવતા ઉપરતિ-વૃથા વ્યાપારનો વિરામ શ્રુત-સમસ્ત
શાસ્ત્રાર્થનું યથાર્થ જાણવાપણું જ્ઞાન-જીવાત્મા અને ક્ષરાક્ષરાતીત સ્વસ્વ
રૂપનું યથાર્થજાણવાપણું વિરક્તિ-વિષયોમા નિરુદ્ધપણું ઐર્થ્ય-સર્વનું

॥૪૧॥ જ્ઞાનં વિરત્તિરૈશ્વર્યં શૌર્યં તેજો વલં સ્મૃતિઃ । સ્વાતન્ત્ર્યં
કૌશલં કાન્તિર્ધૈર્યં માર્દવમેવ ચ ॥૪૨॥ પ્રાગલ્ભ્યં પ્રશ્રયઃ શીલં સહ
ઓજો વલં ભગઃ । ગામ્ભીર્યં સ્થૈર્યમાસ્તિક્યં કીર્તિર્મનોડનહૃત્તિઃ
॥૪૩॥ બ્રહ્મણ્યત્વદારણ્યત્વાદયોડન્યેડપિ ગુણાઃ પ્રભૌ । નિત્યાઃ
સન્તીતિ જાનીત પ્રાર્થ્યા અન્યૈરનેકશઃ ॥૪૪॥ રૂપયા યસ્ય સહસ્રા
પ્રાકૃતોડપિ જનો ભુવિ । જાગ્રત્સ્વપ્નસુષુપ્તિભ્યઃ સ્થાનં પરમવાપુયાત્
॥૪૫॥ વશીકર્તુમશક્યં ચદ્રહ્માદિમિરતન્દ્રિતૈઃ । તન્મનો યો વશે

નિયતાપણુ. ગૌર્ય-સ્વભાવનો વિજય તેજ-ક્રોધથી ન પરાભવ થવાપણુ
બળ-સર્વની પ્રાણુવૃત્તિઓને નિયમમાં કરવાનું સામર્થ્ય સ્મૃતિ-કર્તવ્યાર્થનું
અનુસધાન સ્વાતંત્ર્ય-અન્યની નિરપેક્ષતા અથવા અપરાધીનતા કૌશલ-
સર્વ ક્રિયામાં નિપુણતા. કાંતિ-સર્વજનોના મન નયનને હરનારૂં સ્વાભા-
વિક નિરવધિ સૌન્દર્ય ધૈર્ય-વિવશ દેશકાળાદિકમાં વ્યાકુળતાએ વિહીનપણુ
માર્દવ-પરપણુ સતેપણુ સર્વેએ સુખેથી ઉપસેવ્યપણુ પ્રાગલ્ભ્ય-નવા-
નવા તર્ક કરવામાં હુશણબુદ્ધિ. પ્રશ્રય-મોટાઓ સમક્ષ વિનય શીલ-
સારો સ્વભાવ અથવા સદ્વૃત્તિ સહુ-મનની પ્રવીણતા ઓજ-સાનેન્દ્રિ-
યોની ચતુરતા બળ-કર્મેન્દ્રિયોની પ્રવીણતા ભગ-સાનાદિકનો ઉત્કર્ષ
ગાંભીર્ય-અભિપ્રાય ન જાણી શકાય તે સ્થૈર્ય-ચચળતાએ રહિતપણુ
આસ્તિક્ય-સચ્છાઓમાં કહેલા અર્થોમાં વિશ્વાસ કીર્તિ-યશની ખ્યાતિ
માન-સમુન્નત ચિત્તપણુ અનહુત્તિ-ગર્વે રહિતપણુ બ્રહ્મણ્યત્વ-બ્રાહ્મ-
ણુહિતૈકપરાયણતા. શરણ્યત્વ-શરણાગત સંરક્ષણૈકપરાયણતા. ઇત્યાદિ
અને બીજાપણુ અગણિત ગુણો સર્વ બ્રહ્માદિકોએ પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય નિત્ય
સ્વાભાવિક અમારા ગુરૂ શ્રીસ્વામિનારાયણવિષે વર્તે છે, માટે એમને પુરૂષો-
ત્તમ જાણો ॥૪૨-૪૪॥ ધર્મી જેમની પરમ કૃપાથી પામરપણુ-શાસ્ત્રાર્થ-
સાને રહિત અને અધર્મયોગના અભ્યાસે રહિત એવો પણ જન અકસ્મા-
તજ જાણતું સ્વપ્ન સુષુપ્તિ આ ત્રણુ અવસ્થા થકી અતીત, આત્માના
અપરોક્ષરૂપ સ્થિતિને પામી જાય છે ॥૪૫॥ જે મન અજાણતાએ રહિત
ભવબ્રહ્માદિ દેવોએ પણુ મહાપ્રયાસથીપણુ વશ કરી શકાતું નથી, કેમકે તે

કુર્યાત્સ્વાશ્રિતાનાં ચ સ પ્રભુઃ ॥૪૬॥ અષ્ટાઙ્ગયોગાભ્યસનં વિનાપિ
કૃપયૈવ ચ । યસ્ય નૃણાં ભવેત્સદ્યઃ સ્વસ્વરૂપેઽચલા સ્થિતિઃ ॥૪૭॥
દર્શનં યસ્ય મૂર્તીનાં ગોલોકાદિષુ ધામસુ । ભવેચ્ચ સોઽત્ર વિજ્ઞેયો
ભગવાન્માનુષાકૃતિઃ ॥૪૮॥ યસ્ય ભક્તા જિતક્રોધા જિતકામાશ્ચ
નિઃસ્પૃહાઃ । જિતસ્વાદાશ્ચ નિર્લોભા નિર્માનાઃ સ્યુઃ સ વૈ હરિઃ ॥૪૯॥
ઈતત્સંહ્રેષ્ઠતઃ પ્રોક્તમસાધારણલક્ષણમ્ । સમં સર્વાવતારેષુ મયા
નારાયણસ્ય હિ ॥૫૦॥ અન્યચત્તસ્ય ચરિતં તત્તુ કાર્યવશાન્નનુ ।

પ્રકૃતિથીજ અચળ પ્રમાથિ બળવત્ દૃઢ છે. આવા પણ મનને જે શ્રીહરિ
પોતાની સન્નિધિમાત્રથી પોતાના આશ્રિત જનોને વશવાર્તિ કરી આપે છે
તે પરમેશ્વરજી જાણવા (અમારા સ્વામીના કૃપાપાત્રભૂત જે થાય છે
તેઓ તેમના સન્નિધિમહિમાથીજ નિષ્પન્ન ધારણાવાળા થાય છે) ॥૪૬॥
જેના સમાશ્રયમાત્રથી અષ્ટાંગ યોગના અભ્યાસ વિનાજ નરોને પ્રકૃતિ-
વિલક્ષણુ શાનેકથન સ્વાત્મસ્વરૂપમાં તેના અપરોક્ષરૂપ સ્થિર સ્થિતિ
સત્વર સિદ્ધ થાયછે ॥૪૭॥ જેમની અનુકંપામાત્રથી નિષ્પન્ન સમાધિ-
વાળા જેમના આશ્રિતોને ગોલોકાદિ ધામોમા જેમનાજ દિવ્ય મૂર્તિ-
વિશેષોનો સાક્ષાત્કાર થાય છે તે અમારા ગુરુ સ્વામિનારાયણુ આ માનુષ
લોકમાં ધર્મરક્ષણુર્થે પુરૂષાકૃતિથી પ્રકટ થએલા ભગવાનજી છે એમ
જાણવા ॥૪૮॥ વળી જેના લક્ષ્ણો જીતક્રોધ અને જીતકામ છે—કામ અને
ક્રોધ આ એ નિત્ય વૈરી સન્નિધિમાં રહેલા છે. ‘કામ ઇષ ક્રોધ ઇષ રજો-
ગુણસમુદ્ભવઃ । મહાશનો મહાપાપ્મા વિદ્યેનમિદં વૈરિણમ્’ એમ ગીતામાં
કહ્યું છે. આવા દુર્જયપણુ તે કામ ક્રોધ જેના આશ્રયબળથી જેમણે જીતી
લીધા છે. નિઃસ્પૃહ—દેહ અને દેહાનુબંધિમાં અહંકાર મમકારે રહિત
હોવાથી સ્પૃહાએ રહિત છે જીતસ્વાદ—જે રસમય ભગવાનના આસ્વાદથી
બાહ્ય સ્વાદાભાસો જીત્યા છે (આત્મસ્વરૂપનો સ્વાદ પણ જેમણે જીત્યો
છે) માટેજ જેઓ નિર્લોભ નિર્માન થઈ રહ્યા છે. તે અમારા સ્વામી સાક્ષાત્
હરિજી પ્રાદુર્ભવેલા છે ॥૪૯॥ આ લક્ષણુ નારાયણુના સર્વ અવતારોમાં
સાધારણુ મેં સંક્ષેપમાં કહ્યું ॥૫૦॥ ‘ન જ્યતો યર્વતો યેન’ ઇત્યાદિ જે કહ્યું

મક્તાનાં ગાયનાર્થે વા નત્વીશત્વસ્ય સૂચકમ્ ॥૫૧॥ ગોવર્ધનોદ્ધાર-
ણાદિ ચરિતં તસ્ય યત્પ્રભોઃ । ઇન્દ્રાદિદર્પનુલ્લે તન્નત્વીશત્વસ્ય સૂચ-
કમ્ ॥૫૨॥ હિરણ્યાક્ષાદયો દૈત્યાઃ સકલૈરપિ પવેતૈઃ । દધુઃ સમપ્રાં
પૃથિર્વો તાવતા તે ક્રિમીશ્વરાઃ ॥૫૩॥ તસ્માદ્દક્ષણમીશસ્ય ત્વજ્ઞા-
નાજીવમોક્ષણમ્ । સદ્ધર્મદ્રોહિદૈત્યાનાં વધશ્ચેત્યેવ નિશ્ચિતમ્
॥૫૪॥ અસુરા દ્વિવિધા શ્વેયાસ્તન્નૈકે શસ્ત્રપાણયઃ । મીપણાકૃતયો-
ઽન્યે તુ સાધુવેપાશ્ચ દુષ્ક્રિયાઃ ॥૫૫॥ વધોઽપિ દ્વિવિધસ્તેપાં

હતું તેનો હવે ઉત્તર આપું છું-ભગવાનનું બીજું જે તે તે અવતારોમાં
કાળીયદમનાદિરૂપ ચરિત્ર છે તેનો યમુનાનું જળ નિર્વપ કરવું વિગેરે
કાર્યવશાત્ કરેલું છે. (પ્રાસંગિક પ્રયોજનવશાત્) પણ તદેકાંત (મુખ્ય)
સર્વેશ્વરપણાનું સૂચક નથી. વળી કેવળ પોતાના ભક્તોને પોતાના લીલા-
વ્યાપારોના ગાયનની સુકરતા સાડ તે છે. સર્વેશ્વરપણાને સૂચવનાર તો
મુખ્ય લક્ષણ પ્રથમ કહ્યું એજ છે ॥૫૧॥ જે ગોવર્ધનોદ્ધરણાદિ ચરિત્ર
ભગવાને કર્યું છે તે ઇન્દ્રાદિ દેવોનો ગર્વ ઉતારવો એજ એક ક્ષણવાળું છે.
તે ભગવાનની દિવ્ય લીલા છે તેને ગાયન કરનારાઓને મગળ કરનારી
છે એમાં કોઈને વિવાદ નથી. પરંતુ તેજ પરમેશ્વરપણામાં મુખ્ય શાપક
નથી કેમકે હિરણ્યાક્ષાદિ દૈત્યો પૂર્વે અનેક પર્વતોએ સહિત આ સમગ્ર
પૃથ્વીને બાહુઓવડે ઉપાડીને મસ્તકે ધારીને રસાતળમાં પ્રવેશ કરી
ગયા હતા. તેટલામાત્રથી તેઓ શું પરમેશ્વરો છે? નથી જ ॥૫૨-૫૩॥
માટે અસાધારણ પરમેશ્વરપ્રાદુર્ભાવનું લક્ષણ તો અત્ત શ્વેનો જનનમરણ
ચંક્રભ્રમણ થકી વિમુક્તિ કરવી અને તદેકાંત ધર્મના દ્રોહી દૈત્યોનો
વધ કરવો, એટલુંજ નિશ્ચિત કર્યું છે. માટે બીજું ઇશ્વરપણાનું સૂચક
લક્ષણ છેજ નહિ ॥૫૪॥ (અસુરવધની રીતિ જે પ્રકારે પ્રદર્શવતા થકા
પ્રથમ અસુરની દ્વિવિધતા કહે છે-) અસુરો જે પ્રકારના ભણુવા. તેમાં
પ્રથમના સ્વસ્વરૂપનો આવિષ્કાર કરી રહેલા, આકૃતિથીજ ભયકર અને
નિરંતર હાથમાં ધનુષ્યાદિ આયુધો ઉગામી રહ્યા છે. બીજાનો સ્વસ્વરૂપનું
આચ્છાદન કરી રહેલા, વીતરાગી વિગેરે સાધુવેપને ધારી રહેલા અને છાતી

શસ્ત્રેણાશસ્ત્રતસ્તથા । શિરચ્છેદઃ શસ્ત્રવધોઽપરસ્તઙ્ગીવિકાલ્લતિઃ
॥૫૬॥ દેવાનાં જીવિકા દૈવી સમ્પત્ત્યોક્તા મનીષિભિઃ । આસુરી
ત્વસુરાણાં તે ગીતાયાં હરિણોદિતે ॥૫૭॥ અમયં સત્ત્વસંશુદ્ધિર્જ્ઞા-
નયોગવ્યવસ્થિતિઃ । દાનં દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્

દુષ્ટ ક્રિયાવાળા છે ॥૫૫॥ તે બન્ને આસુરીનો વધ પણ તરવાર વિગેરે શસ્ત્રથી
અને અશસ્ત્રથી (શસ્ત્ર વિના) એમ બે પ્રકારનો છે, તેમાં જેઓ શસ્ત્રહસ્ત
છે તેમનો શસ્ત્રથી મસ્તક ઓઢેડપ વધ છે અને જે સાધુવેષવાળા હોધને
અંતરમાં સ્ફૂરતા આસુરભાવવાળા છે તેમની જે જીવિકા-દલાદિ આસુર
સંપત્તિ છે તેનું જે આહરણ તે અશસ્ત્રવધ કહ્યો છે ॥૫૬॥ કઈ તે આસુરી
સંપત્તિ ? જે અતરમા સતત સમુદ્ભૂત વર્તે છે ? ગીતામાં ભગવાને દેવ
આસુર સંપત્તિનો વિભાગ કહ્યો છે. તેમાં જે દૈવી સંપત્તિ અભયાદિ કહી
છે તેજ દેવોની જીવિકા છે અને જેતો આસુરી સંપત્તિ દંભાદિ કહી છે
તેતો આસુરી જીવિકા છે. તે બન્નેના અનુવાદથી હવે હું નિરૂપણ કરું
છ ॥૫૭॥ ‘અમયં સત્ત્વસંશુદ્ધિ.’ ઇત્યાદિ દૈવી સંપત્તિ છે-અભય-પ્રતિ-
કૂળ શકાને લીધે બીજા થકી જે દુઃખની સંભાવના તે ભય કહેવાય; તેણે
રહિતપણું તે અભય કહેવાય (પ્રાણિમાત્રમા પ્રતિકૂળ શુદ્ધિએ રહિતપણું
એ અભયમાં મૂળ છે) અથવા શાસ્ત્રથકી નિવૃત્તિ તે ભય કહેવાય,
તેની અનુવૃત્તિ તે અભય કહેવાય સત્ત્વસંશુદ્ધિઃ-અતઃકરણની સંશુદ્ધિ
જે રજ તમ ભાવથી નહિ પરાભવ પામવાપણું. જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિઃ-
આત્માવલોકનરૂપ જ્ઞાનયોગમા તદેકોઽવમતારૂપ વ્યવસ્થિતિ અથવા જ્ઞાન-
આત્મા પરમાત્માનું યથાર્થ વેદન અને યોગ-ચિત્તની એકાગ્રતાથી તે
બન્નેનું અનુધ્યાન, તે એમાં વ્યવસ્થિતિ-સતત નિષ્ઠા રાખવી તે. દાન-
ન્યાયાર્થત ધનની પરાર્થતા કરવી દમ-ઓત્રાદિ ઇન્દ્રિયોનો નિયંત્ર.
યજ્ઞ-નિષ્કામ દેવપૂજન સ્વાધ્યાય-વેદાભ્યાસપરતા. તપ-શાસ્ત્રવિહિત
ભોગનો પણ સંકોચ કરવો. આર્જવ-પરનેવિષે માનસિક વાચિક ક્રાયિક
પ્રવૃત્તિઓનું એકરૂપપણું (સરલપણું) અહિંસા-પ્રાણિપીડનમાત્રથકી
નિવૃત્તિ. સત્ય-ભૂતોનો ઉપઘાત ન થાય એ રીતે જેવું દેખ્યું હોય તેવું

॥૧૮॥ અહિંસા સત્યમક્રોધસ્ત્યાગ શાન્તિરપેશુનમ્ । દયા ભૂતે
 પ્વલોલુપ્ત્ય માર્દવ હીરચાપલમ્ ॥૫૯॥ તેજ ક્ષમા ધૃતિ શૌચમ
 દ્રોહો નાતિમાનિતા । ભવન્તિ સમ્પદદેવીમભિજાતસ્ય ભારત ! ।
 ॥૬૦॥ દમ્મો દર્પોઽમિમાનશ્ચ ક્રોધ પારપ્યમેવ ચ । અજ્ઞાનચામિ
 જાતસ્ય પાર્થ ! સમ્પદમાસુરીમ્ ॥૬૧॥ દેવી સમ્પદ્વિમોક્ષાય નિવ

જોલુ અક્રોધ-ક્રોધ થવાનું નિમિત્ત હોવા છતાં પણ તેણે રહિતપણું
 ત્યાગ-ગૃહક્ષેત્રાદિકમા ભગત્વનો પરિત્યાગ શાન્તિ-વિષયો થકી મનનો
 ઉપશમ અપેશુન-પરને અનર્થ થાય એવું વચન ન ઉચ્ચારવું તે (ચાડી
 ચાપણું ન કરવું તે) દયા-પારકું હું ખૂબ ન દેખી શકાય તે અસોનુરૂપ-
 વિષયોમા લોલુપતાએ રહિતપણું માર્દવ-ચિત્તની અકઠિનતા હી-અકાર્ય
 કરણુમા લાજ અચાપળ-ઉત્તમ વિષયોની સન્નિધિમા પણ અચપળ
 ચિત્તપણું તેજ-પરથી નહિ પરાભવ પામવાપણું ક્ષમા-ખીલએ પીડા
 પમાડવા છતાંપણુ તેનાપ્રતિ અવિકૃત ચિત્તપણું ધૃતિ-મહાપત્કાળમા પણ
 ધૈર્યનો ત્યાગ ન કરવો શૌચ બાહ્ય આબ્યતર એ પ્રકારનું અદ્રોહ-પરનું
 અનિષ્ટ ન ઇચ્છવું નાતિમાનિતા પૂજ્યમા ગર્વ એ અતિમાનિતા કહે
 વાય તેણે રહિતપણું હે ભારત ! આ સર્વે ગુણો દેવી સપદાને અભિમુખ
 કરીને જન્મેલાને ઉપજે છે (આ ગુણો તેને અનુગુણ થાય છે) ॥૫૮-૬૦॥
 આસુરી સપદાને અભિમુખ કરીને જન્મેલાને તો દલ દર્પ ઇત્યાદિ દોષો
 ઉપજે છે તેમા દંભ-ધાર્મિકપણાના પ્રખ્યાપન માટે ધર્મકર્મમા પ્રવૃત્તિ
 દર્પ-પરાપમાનને કરનારો ગર્વ અતિમાન હું સર્વની અપેક્ષાએ અત્યુદ્દ
 હુ એવો અધ્યવસાય (અતિમાન પરાભવનું મુખ છે એવી શતપથ
 શ્રુતિ છે-‘દેવાશ્ચ યા અમુરાશ્ચોભયે પ્રાજ્ઞાપત્વા પરદૃધિરે । તત્તોઽમુરા
 અતિમાનેનૈવ કસ્મિન્નુ વય જહુયામેતિ સ્વેષ્વેવાસ્યેપુ જહ્નતશ્ચેરસ્તેઽતિમાનેનૈવ
 પરાભવ્યુક્તસાક્ષાતિમન્યેત પરાભવસ્ય ક્ષેતન્મુલ્લયદતિમાન ’ ઇતિ) ક્રોધ-
 પરના પ્રતિ અનર્થ કરે એવી અતરમા અતિદાઝરૂપ ચિત્તવિકાર પાર્શ્વ-
 સજ્જનોને ઉદ્દેગ કરે એવું વાણીનું કઠિનપણું અજ્ઞાન-કૃત્સાકૃત્ય વિવેકની
 વિહીનતા અથવા વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન નહિ તે હે પાર્થ ! આ દોષો આસુરી

ન્ધાયાસુરી મતા । મા શુચઃ સમ્પદં દૈધીમમિજાતોઽસિ પાણ્ડવ !
 ॥૬૨॥ દ્વી ભૂતસર્ગાં લોકેઽસિન્દૈવ આસુર પ્વ ચ । દૈવો વિસ્તરશઃ
 પ્રોક્ત આસુરં પાર્થ ! મે ઝૃણુ ॥૬૩॥ પ્રવૃત્તિ ચ નિવૃત્તિ ચ જના ન
 ત્રિદુરાસુરાઃ । ન શૌચં નાપિ ચાચારો ન સત્યં તેષુ વિધતે ॥૬૪॥ અસ-
 ત્યમપ્રતિષ્ઠં તે જગદાદુરનીશ્વરમ્ । અપરસ્પરસમ્ભૂતં કિમન્યત્કામ-
 હેતુકમ્ ॥૬૫॥ યતાં દષ્ટિમવપ્સ્ય નણાત્માનોઽલ્પબુદ્ધયઃ । પ્રભવ-

સંપદાને અભિમુખ કરીને જન્મેલાને ઉદ્ભવેછે ॥૬૧॥ તે બે સંપદામાં
 દૈવી સંપદા મોક્ષમાટે અને આસુરીતો બંધન માટે માની છે તે પાંડવ !
 તું શોક કરીશ નહિ. તું દૈવી સંપદાને અભિમુખ કરીને ઉત્પન્ન થએલોહું
 (દૈવીસંપદાને પ્રવર્તનથી વધારવા ઉત્પન્ન થયો હું) ॥૬૨॥ આ લોકમાં
 બે ભૂતસર્ગ દૈવ આસુર એવા બેદથી વર્તે છે. તે પાર્થ ! દૈવ સર્ગ આટલા
 નિર્બંધથી વિસ્તારપૂર્વક કહ્યો. હવે આસુર સર્ગ કહુંહું તેને મારાથપી
 સાંભળ ॥૬૩॥ જે પ્રવૃત્તિ ધર્મ અભ્યુદય (આ લોકનું કળ) ના સાધનભૂત
 છે અને જે નિવૃત્તિધર્મ નિ શ્રેયસના સાધનભૂત છે તેને તે આસુર જનો
 નથીજ બાળતા (તેથી તેમને નિ શ્રેયસનો લાભ અને અભ્યુદયનો લાભ
 થતો નથી) તેઓવિષે દ્વિવિધ શૌચ, વર્ણાશ્રમોચિત આચાર અને સત્ય
 આદિક ગુણો વર્તતા નથી તે આ આસુરો આ જગતને અસત્ય કહેછે-
 સત્યૈકમૂળક નથી એમ કહેછે (જે સત્યશબ્દવાચ્ય પરબ્રહ્મ છે તેમણે
 આરંભેલું નથી એમ કહેછે) અને અપ્રતિષ્ઠ-પ્રતિષ્ઠાએ રહિત કહેછે
 (આ જગતનું સતને વિષે પ્રતિષ્ઠાપણ નથી એમ કહેછે, એકેજ આરંભ-
 વાપણ અને એકમાંજ પ્રતિષ્ઠાપણ નથી એમ કહેછે) અને અનીશ્વર-
 ધશ્વરાધિષ્ઠિત પણ નથી એમ કહેછે. આ સર્વ ભૂતમાત્ર કામહેતુક-
 કામકૃત જે મિથુનસંયોગ તે મૂળ જેમા છે એવું છે. જગતમા સ્ત્રીપુરુષના
 પરસ્પર સંબંધ વિના ઉત્પન્ન થએલું શું બીજું છે ? બધું તેમજ છે,
 એમ કહે છે ॥૬૪-૬૫॥ આવી દુર્દૃષ્ટિને અવલંબીને પ્રવર્તતા તે આસુરો
 પ્રણુષ્ટ ચિત્તવાળા, મદમતિવાળા, પોતાનું પારકું અહિત કરવાનીજ એક
 પ્રવૃત્તિવાળા, કૂર કર્મ કરનારા થઈ જગતના નાશ માટેજ ઉત્પન્ન થાય

ન્યુગ્રકર્માણ ક્ષયાય જગતોઽહિતા ॥૬૬॥ કામમાશ્રિત્ય દુષ્પૂર
દમ્ભમાનમદાન્વિતાઃ । મોહાદૃઢીત્વાઽસદ્ગ્રાહાન્પ્રવર્તન્તેઽશુચિમતા
॥૬૭॥ ચિન્તામપરિમેયાં ચ પ્રલયાન્તામુપાશ્રિતા । કામોપભોગ
પરમા ઇતાવદિતિનિશ્ચયા ॥૬૮॥ આશાપાશશતૈર્વદ્ધા કામક્રોધ
પરાયણા । ઈહન્તે કામભોગાર્થમન્યાયેનાર્થસંશ્ચયાન્ ॥૬૯॥ इद
मद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् । इदमस्तीदमपि मे भवि

છે ॥૬૬॥ દુષ્પૂર-કટપપર્વતપણુ વિષયભોગવડે ન પૂરી શકાય એવી શુદ્ધ
વિષયભોગની કામનાને આશરીને મોહ-અજ્ઞાનથી (વિહિત અવિહિત
વિવેકના અભાવને લીધે થએલા અન્યથાજ્ઞાનથી) અસદ્ગ્રાહ-‘આ
કર્મથી આ સાધીશ’ એમ અનુપાયમા ઉપાયપણાના દુરાચલોને સ્વીકારીને,
(અશાસ્ત્રવિહિત, દુરાસાધ્ય દેવતારાધનરૂપ, પોતાની શુદ્ધિથી ઉત્ત્રેક્ષેયા
પશુહનનાદિકને ઉપાયપણે નિશ્ચય કરીને) માટેજ અશુચિમતા-રાજસ
તામસ દેવને નિવેદિત કરેલુ મદમાસલક્ષણુ અજ્ઞાન આદિક અપવિત્ર
મતવાળા થઇ, દલ માન-ઉત્કૃષ્ટપણુનુ અભિમાન મદ-પરાપમાનપર્ય
વસાયી તેણે યુક્ત થઇને તેતે પોતપોતાના કામના સાધનમા પ્રવર્તેછે
॥૬૭॥ વળી તેઓ અપરિમેય-પુત્ર પૌત્ર કળત્ર ક્ષેત્ર આદિક અનેકના
યોગક્ષેમની આશાવાળા હોવાથી ન માપ થઇ શકે એવી પ્રવયાત-
પ્રજયાત કાળથીપણુ ચિંતાન કરેલા અર્થની સિદ્ધિ નહિ થવાથી મરણુપર્વત
અનુવર્તતી ચિંતા-પરધન પરક્ષેત્ર આદિકના અપહરણુાદિકની ચિંતાને
ઉપાશરીને, કામોપભોગજ માનુષ જન્મનુ પરમ પ્રયોજન છે એમ
માનીને, આટલોજ પુરુષાર્થ છે એમ નિશ્ચય કરીને, ન છુટી શકે એવા
સોએસો આશાપાસોથી બંધાઇને, નિરંતર કામક્રોધપરાયણુ પ્રવૃત્તિવાળા
થઇ, કામભોગૈકપ્રયોજનમાટે અન્યાયથી અર્થ સંપાદનમાટે પ્રવર્તેછે
॥૬૮-૬૯॥ વળી તે આ આશુરો માનમદથી અથ થઇ દૈવ શુદ્ધિએ રહિત
થઇ પોતાના પૌરુષ બળથી સર્વ સિદ્ધિને અભિમાનતા થકા, આ ક્ષેત્ર
પુત્રાદિક સર્વ મેં મારા સામર્થ્યથીજ હાલમા મેંજન્યુ છે, (અદૃષ્ટાદિકથી
નહિ) વળી આ મનોરથને હુંજ મારા સામર્થ્યથી સંપદન કરીશ, આ

પ્યતિ પુનર્ધનમ્ ॥૭૦॥ અસૌ મયા દત્તઃ શતુર્હનિપ્યે ચાપરાનપિ ।
 ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं वलवान् सुखी ॥૭૧॥ આદ્યો-
 ઽમિજનવાનસિ કોઽન્યોઽસ્તિ સદશો મયા । યક્ષ્યે દાસ્યામિ
 મોદિપ્યે इत्यज्ञानविमोहिताः ॥૭૨॥ અનેકચિત્તવિશ્રાન્તા મોહજા-
 લસમાવૃતાઃ । પ્રસક્તાઃ કામભોગેષુ પતન્તિ નરકેઽશુચૌ ॥૭૩॥
 આત્મસમ્ભાવિતાઃ સ્તબ્ધા ધનમાનમદાન્વિતાઃ । યજન્તે નામય-
 ક્ષેસ્તે દમ્ભેનાવિધિપૂર્વકમ્ ॥૭૪॥ અહઙ્કારં વલં દર્પં કામં ક્રોધં ચ

અધું ધન મારે મારા સામર્થ્યથીજ વર્તે છે, આ ધન મને ફરી પણ
 મારા બળથીજ ઉત્પન્ન થશે, મેં સમર્થે આ શત્રુ હંમણું હણી નાખ્યો
 અને બીજાઓને પણ હણી નાંખીશ, હું આ ગ્રામ કે નગર કે દેશ કે લોકનો
 ઇશ્વર છું, (નિયમન કરવાનું સામર્થ્ય માફ જ છે એમ માનનારો) હું
 ભોગી-સ્વતઃ સર્વભોગસંપન્ન છું. હું સિદ્ધ-સર્વસિદ્ધિસંપન્ન છું. હુંજ
 સર્વથી બલિષ્ઠ છું. અવિચ્છિન્ન સુખ મારેજ છે હુંજ આદ્ય અને અભિ-
 જનવાન છું-ધનથી અને કુળથી ગરિષ્ઠ હુંજ છું. આ જગતમાં મારા જેવો
 બીજો કોણ છે ? કોઈ પણ નથી. હુંજ યજન કરીશ. (ભદ્રકાળી કે
 ભૈરવનું) હું દાન આપીશ (મારી કામના પુરનારાઓને) હુંજ પ્રમોદ
 પામીશ (વિષયભોગથી) એ રીતે વિવિધ અજ્ઞાને કરીને મોહ પામેલા,
 અદૃષ્ટ ઇશ્વરાદિકની સહાય વિના પોતાથીજ બંધુ કરી શકાય છે એમ
 માનીને ‘એમ કહે આ કહે બીજુ કહે’ એવા અનેક સંકટપવેગથી વિક્ષિપ્ત
 ચિત્તવાળા, ઉક્ત પ્રકારના મોહરૂપ જાળથી મત્સ્યની પેઠે આવરિત થએલા,
 કામોપભોગમાં અત્યંત અનુરાગવાળા તે આ આસુરો અતિ અપવિત્ર ઘોર
 નરકમાં પડે છે ॥૭૦-૭૩॥ તે આ આસુરો પોતાની મેળેજ પોતાને
 સંભાવિત સમજનારા પણ બીજા કોઈએ નહિ. મારેજ સ્તબ્ધ-સ્વતન્ત્ર
 સંપૂર્ણ માનીને નહિ નમનારા અને ધન માન મદે યુક્ત થઈને નામયજ્ઞોએ
 કરીને યજન કરે છે-‘આ યજન કરે છે’ એવી પોતાના નામની ખ્યાતિ
 સંપાદન કરવા યજમાદે પ્રવર્તે છે. તે પણ દભથીજ પણ શ્રદ્ધાથી નહિ. તે
 પણ વિધિપૂર્વક નહિ પણ વિધિને ઉદ્દત્તથીને યજ કરે છે ॥૭૪॥ વળી ‘હું

સંશ્રિતા । મામાત્મપરદેહેષુ પ્રદિપન્તોઽભ્યસૂચકા ॥૭૫॥ इति
 દેવીમાસુરીં ચ સમ્પદ ચ તયો ફલમ્ । કૃષ્ણ સવિસ્તર ગ્રાહ
 વિવિચ્યેવાર્જુન પ્રતિ ॥૭૬॥ यदा देव्या शस्त्रभृतो जायन्ते भुवि
 दुष्प्रिया । तदाविर्भूय भगवान् शस्त्रपाणिर्निहन्ति तान् ॥७७॥
 યદા તે સાધુવેપા સ્યુર્દુરાચારાસ્તદા પ્રભુ । અશસ્ત્રો હન્તિ તાન્
 હત્વા કામક્રોધાદિજીવિકામ્ ॥૭૮॥ तेपा सम्पदि नष्टायामासुर्यो
 हरिश्शक्ति । नश्यत्येवाऽऽसुरत्व हि देवत्व समुदेति च ॥७९॥

એક નિરપેક્ષ સર્વ અર્થને સાધવા સમર્થ છું' એવો અહંકાર, અતુળ બળ
 સપત્ર મારે અસાધ્ય શું છે ? એવું આત્મબળ, 'મારે તુલ્ય આ ભુવનમાં
 કોઈપણ નથી' એવો ગર્વ, 'મને કામના થતા શું અસાધ્ય છે એવો કામ
 અને 'મારા ક્રોધાગ્નિના કણુને પણ કોણ સહન કરવા સમર્થ છે' એવા
 ક્રોધને સ્વાભિલષિત કાર્યના સાધનમાં પર્યાપ્ત સાધનપણે સમવલબ્ધીને
 પ્રવર્તતા તે આ આસુરો મને સર્વકારણ સર્વથકી પરતર, સર્વ સત્તાના
 સપ્રેરક, સર્વકર્મસમારાધ્ય સર્વના અતર્યામી સ્વદેહમાં અને પરદેહમાં
 વર્તતા પ્રેરયિતાને સતોએ કે શાઓએ બોધ કર્યા છતાં પણ નહિ જાણીને
 અભ્યસૂચાને દીધે મારો વિદ્વેષ કરે છે ॥૭૫॥ હે ચિન્મયરાવ ! આ પ્રકારે
 કૃષ્ણે અર્જુનપ્રતિ દૈવી આસુરી સપત્તિનો વિભાગ અને તેનું રૂપ વિવેચન
 કરીને વિસ્તારથી કહ્યું છે ॥૭૬॥ ન્યારે દૈત્યો હિંસ્ર આસુરી સપદાને
 સમવલબ્ધીને આયુધધારી, હિંસાદિ કૃત્રિતકારી થઈ ભૂમિઉપર ઉત્પન્ન
 થાય છે ત્યારે ભગવાન પ્રકટીને શસ્ત્રધારી થઈ તેઓને સાક્ષાત્ હણે છે
 ॥૭૭॥ ન્યારે તો તેઓ સાધુવેપથી દકાદને દુરાચાર-પરદ્રવ્ય પરદારાગ
 અપહરણ આદિક અસદ્ આચારવાળા ચોરેર થાય છે ત્યારે ભગવાન
 આર્વિર્ભવીને તેમને શસ્ત્ર ધાર્યા વિનાજ તેમના કામ ક્રોધાદિરૂપ આસુર
 ભાવને સમૂળ ઉન્મૂળન કરીને (બળરહિત કરીને) નાશ કરે છે (તેમની
 કામ ક્રોધાદિ અવિકા હરવી એજ એમનો નાશ જાણવો) ॥૭૮॥ ત્યારે
 પ્રાદુર્ભવેલા ભગવાનના પ્રભાવથીજ આસુરી સપદા વિનષ્ટ થતા તેઓ
 દૈવી સપદાને તે હરિના કૃપાબળથી પાળીને સમુજ્જવિત થાય છે ॥૭૯॥

લોકા અન્યે ચ સાશ્વર્યં તાન્વદન્ત્યલિલા અપિ । દેવદત્તા ઇમે
નૂત્તા ન તુ તે પ્રાક્તના ઇતિ ॥૮૦॥ યેન કેનાપ્યુપાયેન સદ્ધર્મે ભગ
વાન્મુવિ । સ્થાપયન્સ્વાશ્રિતાન્સદ્યો મોચયત્વેવ વન્ધનાત્ ॥૮૧॥
તદાશ્રયેણ જીવાનાં મહાપાતકિનામપિ । કલ્યાણં સ્યાદતો ભક્ત્યા-
ડડશ્રયણીયઃ સ વે નૃભિઃ ॥૮૨॥ અસ્મદ્ગુરશ્ચ સકલૈરૈશ્વરૈર્લક્ષ્ણે-
રિહ । સમ્પન્નોડસ્તીતિ તે વચ્ચિમ ભગવન્તં ન ગૌરવાત્ ॥૮૩॥ સદ્-
ચ્છશો દુરાચારાઃ પુમાંસોડપિ તદાશ્રયાત્ । મુક્તાસુરક્રિયાઃ સન્તિ
પ્રસિદ્ધાસ્તે ચ ભૂતલે ॥૮૪॥ યોગાભ્યાસં વિનૈવાત્ર શતશશ્ચ સદ્-
ચ્છશઃ । જનાઃ સમાધિં યાન્તીતિ પ્રત્યક્ષં દૃશ્યતેડચિલૈ ॥૮૫॥ અન્ત-

તે સમયે બીજા લોકો તેમને સન્માર્ગમા પ્રવર્તેલા બોધને આશ્ચર્યથી 'આ
જનો બીજાજ થઈ ગયા છે, કેમકે એમનામા અપૂર્વ દેવત્વ પ્રાદુર્ભવ્ય
છે, પ્રથમ આવા ન હતા' એમ કહેછે ॥૮૦॥ અનવધિ અનુક્રપાથી
આવિર્ભવેલા ભગવાન જે કોઈ પણ ઉપાયથી (હસ્તમા શસ્ત્ર ધારીને કે
નહિ ધારીને, નિગ્રહથી કે અનુગ્રહથી, વધથી કે સદુપદેશથી યથાયોગ્ય)
ભૂતળમા સદ્ધર્મને સસ્થાપતા થકા નિબંધિત જનોને સસૃતિર્બંધન થકી
તત્ક્ષણ છોડાવીજ દેછે ॥૮૧॥ મહાપાતકી જીવોનુ પણ પ્રલક્ષ ભગવાનના
આશ્રયમાત્રથી કટયાણુ થાયજ માટે શ્રેયની સ્પૃહાયાળા સર્વ નરોએ તે
પ્રલક્ષ ભગવાનજ લક્ષિથી અવશ્ય આશ્રયણીય છે ॥૮૨॥ સમસ્ત
જગતમા પ્રસિદ્ધ સ્વામિનારાયણુ નામના અમારા ગુરૂ આ લોકમા વર્તે
છે પણ તે સકળ પારમેશ્વર લક્ષણોએ સપન્ન છે, માટે તેમને હું પ્રલક્ષ
ભગવાન કહું છું કેવળ 'ગુરુબ્રહ્મા' એની પેઠે ગુરૂપણાના ગૌરવથી કહેતો
નથી ॥૮૩॥ જેઓ આશુરભાવે સપન્ન દુરાચારો હતા તે પણ હલ્લરોહલ્લર
પુરૂષો તે પ્રલક્ષ હરિ ભગવાનનો સમાશ્રય કરીને તે આશુર ભાવથી મુક્ત
થઈને (સતોના મડળમા) ભૂતળઉપર પ્રખ્યાતપણે વર્તે છે ॥૮૪॥ વળી
લોકમા યોગાભ્યાસ વિનાજ સોએસો હલ્લરોહલ્લર જનો સમાશ્રયણુ બળ
માત્રથી સમાધિને પામી જાય છે, આ અશ્ચર્ય સર્વ જનો પ્રલક્ષ નિરીક્ષણુ
કરે છે ॥૮૫॥ તેમના ચરણકમળના સમાશ્રયવાળા પરમ લક્ષ્મીને અત

કાલે ચ તદ્ગત્કાન્ નેતું તત્પાર્પદા અપિ । આયાન્તીતીક્ષ્યતે મકૈર
મકૈશ્ચ ક્વચિત્ક્વચિત્ ॥૮૬॥ ઈશ્વરોઽત સ પવેતિ સુઘૈર્નિશ્ચીયતે
જનૈ । અગ્ર ચેત્સંશય કશ્ચિત્પૃચ્છતોત્તરદોઽસ્મ્યહમ્ ॥૮૭॥ મુવત
ઉવાચ—ઇતિ તસ્ય મુનેર્નિશમ્ય વાચં ગલિતાભ્યન્તરસર્વસંશ
યાસ્તે । સ્મતંતં પરિહાય ત પ્રણેમુ શ્રુતપૂર્વં વિવિદુર્હરિં ચ વિણ્ણમ્
॥૮૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશ
બ્ધાર્થનિર્ણયે ભગવદ્વતારાસાધારણલક્ષણનિરૂપણનામા સત્તત્રિંશોઽધ્યાય ॥૩૭॥
મુવત ઉવાચ—તતો વદ્ધાઞ્જલિપુટાસ્ત ઝચુર્નૃપ ! ત મુનિમ્ । અ

કાળે દિવ્ય લોકમા લઇ જવા માટે તે અક્ષરાધિપતિના અમાનવ પાર્પદો
આવે છે આ અત્યાશ્ચર્ય ઐશ્વર્ય ભક્ત અભક્ત સર્વેએ કવચિત્ કવચિત્
પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરીએ છીએ ॥૮૬॥ માટે અમારા સ્વામી તે શ્રીહરિ
સર્વેશ્વરજ છે એમ મુનિ-અભ્યસૂયાદિ આશુર સ્વભાવે રહિત સાર્વિક
જનો સારી રીતે નિશ્ચય કરે છે જે આ વિષયમા બીજે કોઈ સંશય
હોય તો મુખેથી પુછે હું ઉત્તર આપવા તત્પરજ થઇ બેઠો છું ॥૮૭॥
હે રાજન્ ! આવી મુક્તાનંદમુનિની વાણી સુંણીને જેમના અતરમાથી
સર્વ સંશયો છેદાઇ ગયા છે એવા તે રામચંદ્રાદિ પાત્રેય જણાઓ પોતાનો
પ્રાચીન મત જે પરમેશ્વરના પ્રાકૃર્ભાવના અભાવપર હતો તેનો ત્યાગ
કરીને, પૂર્વે તેમના જનો થકી સાલળ્યા છે દિવ્ય ગુણો જેમના એવા તે
હરિને ભગવાન નિષ્ણપણે નિશ્ચય કરીને, તે ભગવાનના પરમ પ્રિય તે
મુનિવરને પ્રેમથી પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૮૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને
ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્ધાર્થનિર્ણયે ભગવદ્વતારાસાધારણલક્ષણ
નિરૂપણનામા સત્તત્રિંશોઽધ્યાય ॥૩૭॥

❧ અધ્યાય ૩૮ મો. ❧

મુવતઃકપિ કહે છે—હે નૃપ ! તારપછી તે વાદિઓ બે હાથ બેડીને

૧ આ અધ્યાયમા ત્રિ સંશય યએલા વાદિઓએ શ્રદ્ધા ભક્તિપૂર્વક કરેલા
ભગવાનનો સમાશ્રય મુક્તાનંદમુનિને થએલો રાજનો સમાગમ તેમણે કરેલી
ભગવદ્વચ્ચણી પ્રાર્થના અને તે મુનિનો વટપત્તનમા નૃપાદિકના સન્માન સાધે
નો નિવાસ વર્ણવ્યો છે

સ્માકં સંશયાઃ સર્વે વિનષ્ટા મુનિપુન્નવ ! ॥૧॥ ત્વાદ્દશાઃ સાધવોઽસ્મા-
મિર્યથાશાસ્ત્રાર્થવોધકાઃ । નિજાનુભવસિદ્ધાદ્ય નૈવ દૃષ્ટા હિ ભૂતલે
॥૨॥ સન્તઃ સન્ત્યગ્ર યે તે તુ દમ્ભવશ્ચિત્તમાનવાઃ । સ્ત્રીદ્રવ્યરસસં-
સક્તા વિદ્વાંસોઽપ્યબુધા ઇવ ॥૩॥ સ્વામિનારાયણોઽસ્મામિસ્તત્સ-
ન્તથ શ્રુતાઃ સત્તુ । માદ્દાત્મ્યં ત્વીદશં તસ્ય સ્ફુટં કેનાપિ નોદિતમ્
॥૪॥ ગુણેષુ દોષાનારોપ્ય સન્તોઽગ્રત્યાસ્તુ માયિકમ્ । તમાદુર્ન
તુ કોઽપ્યાદ્ય માયાપાશવિમોચકમ્ ॥૫॥ વયં મહાન્તો ધૂર્તાઃ સ્વો
વિદ્વાંસમપિ સંસદિ । ક્ષણાત્પરાસ્તં કુર્મોઽગ્ર પ્રણમામો ન કચ્છન

તે મુનિપ્રત્યે બોલ્યા કે-હે મુનિવર્ય ! અમારા સર્વે સંશયો સંછિન થયા
॥૧॥ તમારા જેવા સાધુઓ અમે ભૂતળમાં લાભ્યાજ નથી. સાધુવેપ-
ધારી સાધુસમાનઆચારવાળા બહુ ભૂતળમાં છે, કિંતુ શાસ્ત્રતાત્પર્યને
જાણનારા અને પોતાના યોગમદ્દિમાથી આત્મપરમાત્મ તત્ત્વને યથાર્થ
સાક્ષાત્ કરી રહેલા સુદુર્લભ છે. તમે તો શાસ્ત્રતત્ત્વને યથાર્થિત જાણો છો
અને ભગવત્કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલા યોગમદ્દિમાથી સિદ્ધ થએલા સ્વાનુભવ-
સહાયથી તે તત્ત્વને સાક્ષાત્ કરી રહ્યા છો ॥૨॥ જેતો અહીં 'સંત' એવું
પોતાનું નામ કેવળ પ્રખ્યાપન કરનારા વર્તે છે તેઓ દલથી મનુષ્યોને
ઠગતા થકા માનપૂજાદિપરાયણ છે. જે વિદ્વાનો છે તે પણ અબુધ-અવિવેકી
હોય એમ પરદ્રવ્ય પરવનિતા પરાજનરસમાં લોહુપતાવાળા વર્તે છે. (અથવા
સંત નામથી પ્રખ્યાતિ પામેલા જે અહીં વિદ્વાંસો-શાસ્ત્ર જાણેલા છે તેઓ
પણ દંભથી માનવોને ઠગીને સ્ત્રીદ્રવ્ય રસમાં આસક્ત થઈ રહ્યા છે માટે
અબુધજ જેવા છે, એવો એક અન્વય કરવો) ॥૩॥ સ્વામિનારાયણ અને
તેમના ચરણના સમાશ્રયવાળા સંતોનું વૃત્તાંત તે તે જનો થકી અમોએ
સંભળ્યું હતું ખરૂં, પરંતુ કોઈએ પણ આવું તેમનું માહાત્મ્ય તમે જેમ
કહ્યું તેમ સારીરીતે સ્પષ્ટ કહ્યું જ ન હતું ॥૪॥ અહીંના જે સાધુઓ છે તે
તો તેમના ગુણોમાં દોષોને આરોપીને તેમને માયિક-પ્રાકૃત ધર્તિર પુરૂષ
જેવા માયાવશવર્તી કહેછે. પણ દર્શન સ્મરણાદિવડે માયાપાશબંધન થકી
મુકાવનાર છે એમ કોઈ પણ કહેતો નથી ॥૫॥ તમારા ગુરુ પરમેશ્વર

॥૬॥ ગુરો પ્રસાદાદયૈવ ત્વયા મૂકા રૂતા વયમ્ । અતઃ સ હૈશો
 વિજ્ઞાતોઽન્યથાસ્માન્ ક પરાજયેત્ ॥૭॥ અદ્યપ્રમૃતિ તસ્ય સ્મૃતિ
 જાનીહિ નિશ્ચિતમ્ । અતો મુમુક્ષુન્સાંસ્ત્વં તત્પાર્થ્યં નેતુમર્હસિ
 ॥૮॥ સુવ્રત ઉવાચ—તેપામિતિ વચઃ શ્રુત્વા પ્રસન્નઃ સ મુનિર્નૃપ !
 નિશ્ચિકાય મુમુક્ષુંસ્તાંસ્ત્યક્તદમ્માનુવાચ ચ ॥૯॥ સમીચીના મતિ
 વૌઽસ્તિ યૂય ચલુ મુમુક્ષવ । સ્યામિવાર્તા મનસિ વ પ્રવિશેત્કથ
 મન્યથા ॥૧૦॥ અગ્રાગત્ય પ્રતિદિન થવ્યાસ્તસ્ય ગુણા દ્વિજા !
 તેન દુ સજ્જાસ્તર્કા નહ્ન્યન્તિ સકલા અપિ ॥૧૧॥ સત્સજ્જેનેય

છે એમા અમારે તો આજ પ્રલક્ષ પ્રમાણ છે—જે અમે આ પુરમા મહા
 પૂર્તો મહાસલામા મહાવિદ્વાનને પણ ક્ષણમા જીતવા સમર્થ હતા અને
 કોઈને અમે નજ નમતા હતા તે અમને પણ આપે આજ ગુરુપ્રસાદ-
 બળથી જીતી લઈને મુગા કરી દીધા માટે આપના ગુરુ પરમેશ્વર છે એમાં
 અમને લેશપણ સશય રહ્યો નથી, અન્યથા અમારો કોણ બીજો પરાજય
 કરી શકે ? કોઈ પણ નહિ તો આ દિવસને આરબીને તેમના અમે દાસ
 છીએ એમ નિશ્ચયથી જાણ્યો માટે અમને મુમુક્ષુઓને તે ભગવાનની સન્નિ-
 ધિમા લઈ જવાને આપ યોગ્ય છે ॥૬-૮॥

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે નૃપ ! આજુ રામચદ્રાદિ દ્વિજોનુ વચન સુણીને
 મુક્તાનંદમુનિ મનમા પ્રસન્ન થઈને તેમને દલરહિત અને ગોક્ષમા રૂચિ
 વાળા નિશ્ચય કરીને હર્ષથી એમ જોડ્યા કે— ॥૮॥ હે દ્વિજો ! તમને આ
 અધ્યવસાય અતિશય સમીચીન થયો છે મુમુક્ષા વિના આ અધ્યવસાય
 કેમ થાય ? નજ થાય અને શ્રીસ્વામિના ગુણચરિત્રની વાર્તા તમારા
 મનમા અનુકૂળ થઈ કેમ પ્રવેશ કરે ? નજ કરે માટે તમે મહામુમુક્ષુ
 છો ॥૧૦॥ હે દ્વિજો ! પ્રતિદિન મારી પાસે આવીને તે ભગવાનના દિવ્ય
 ગુણચરિત્રાદિ મારા મુખથી સાંભળો તેથી બહુકાળથી આશ્લેષ થએલા
 હું સંગઠૃત હૃતકો સઘળા સમૂળ વિનાશ થઈ થશે ॥૧૧॥ ભગવાનનું
 માહાત્મ્ય પ્રથમ સતો થઈ સારીરીને સમજીને ભગવાનની સન્નિધિમા
 સમુત્સાહથી જનારાઓને તેમનું તે સમયે દર્શન પરમ મુખ માટે થાય છે

માહાત્મ્યમાદૌ યુદ્ધા તુ તસ્ય યે । કુર્વન્તિ દર્શનં તેષાં જાયતેઽતિ-
સુગાય તત્ ॥૧૨॥ યુષ્માકં હૃદયે સમ્યગ્જાતે તન્નિશ્ચયે વયમ્ ।
તદન્તિકં ગમિષ્યામઃ મહિતા નાત્ર સંશયઃ ॥૧૩॥ ઇત્યાશ્રુત્ય મુને-
ર્યામ્યં પ્રસન્નમનમો હિ તે । તં પ્રણમ્ય નિજં સ્યાનં જગ્મુઃ સાઘ્ય-
ર્યંચેતસઃ ॥૧૪॥ યે ત્વન્ય આગતાસ્તત્ર તે દૃપ્તા તત્પરાજયમ્ ।
પ્રસ્તાઘ્ય વિસિતાઃ કિંચિન્નોક્ત્વા તૂર્ણીં યયુર્ગૃહાન્ ॥૧૫॥ સેવ
વાર્તાં પ્રતિગૃહં યમૂવ નગરે તતઃ । યે યે મુમુક્ષવસ્તે તે તં મુનિ
શરણં યયુઃ ॥૧૬॥ સ મુનિર્ચાદિનો જિત્વા નાપ કિંચન વિસયમ્ ।
હરેઃ પ્રતાપં તં જાનન્ નિજદૃષ્ટપ્રસંસ્થિતેઃ ॥૧૭॥ યે જનાઃ
સ્વાન્તિકં પ્રાપુર્યૌઘયિત્વા સ તાનપિ । હરેરેવાશ્રયં સમ્યક્કારયા-

તેથી મનનો પ્રસાદ અને તે મૂળ જેમાં છે એવો સમુત્ક્રાંદવિશેષ
સાક્ષાત્કારમાં શ્રેય કરે છે ॥૧૨॥ તાત્કાલિક અમારા પ્રતિદિન સમાગમથી
નિષ્કલંક થએલા મનમાં તેમના ભગવાનપણાનો દૃઢ નિશ્ચય થતાં, પછીથી
તમને તે ભગવાનની સંપીણે દુઃખ બંધન, એમાં સંશય નથી ॥૧૩॥ હે
રાજન્ ! આતું મુક્તાનંદ મુનીન્દ્રનું વચન સાંભળીને મનમાં બહુ પ્રસન્ન
થએલા તેઓ તેમને પ્રણામ કરીને, તેમની આજ્ઞા મળતાં પોતપોતાને
સ્થાને વિસ્મયાવિષ્ટ થિત્તવાળા થઈને ગયા ॥૧૪॥ તે સભામાં તેમની સાથે
જે બીજા આવ્યા હતા તે સર્વે તો તેમનો પરાજય જોઈને, પોતે વિવાદથી
વિત્રાસ પામીને અને તે મુનિની વચનશૈલીથી વિસ્મય પામીને હિચિત્
પણ ન કહેતાં મૌનવ્રતધારી થઈ પોતપોતાને ઘેર ગયા ॥૧૫॥ તદનંતર
તે નગરમાં પ્રતિગૃહ પ્રતિદિન તેજ વાર્તા—તે આ ભગવાન સ્વામિનારાયણ
નરનાથથી જગતના કલ્યાણ માટે પ્રાદુર્ભવ્યા છે, આવી વાર્તા થવા લાગી
તેને સાંભળીને જેજે મુમુક્ષુઓ હતા તેતે તે મુનિના શરણને પામ્યા ॥૧૬॥
આ મુક્તાનંદમુનિ તે સર્વ વાદિઓને વિજીતીને પણ, લેશથી પણ વિસ્મય
નજ પામ્યા. ‘આ સર્વ મારા હૃદયતળમાં રહેલા તે ભગવાન શ્રીહરિનોજ
પ્રતાપ છે’ એમ નિશ્ચય કરીને પ્રશાન્તચિત્ત થઈ રહ્યા ॥૧૭॥ હે ભૂમિપ !
જે જે પોતાપાસે મુમુક્ષુજાતે આવ્યા તે સર્વેને પણ સંઘબોધ આપીને

માસ ભૂમિષ્ ! ॥૧૮॥ રામચન્દ્રાદયસ્તેઽપિ તદન્તિકમુપેત્ય ચ ।
 પ્રત્યહં ભગવદ્વાર્તા આદરેણૈવ શુશ્રુબુઃ ॥૧૯॥ દિને દિને રતિસ્તેષા-
 મવર્ધત હૃતૌ તતઃ । માહાત્મ્યશ્રવણાત્તસ્ય તદ્દિદક્ષા મહત્પ્રભૂત
 ॥૨૦॥ તેષાં ભગવતિ શ્રદ્ધાં દૃષ્ટ્વાથાહ મુનિઃ સ તાન્ । ધ્યાનં કુરુત
 તસ્યાન્ દાસ્યતે દર્શનં હિ સઃ ॥૨૧॥ સિતામ્બરં ઘનશ્યામં વર્ણિવેપં
 મનોહરમ્ । તં ધ્યાયથેતિ તેનોક્તાસ્તેઽપિ તત્ર તથાઽઽચરન્ ॥૨૨॥
 સ્વસ્તિકાસનમાસીનાસ્તદ્વાક્યાત્પ્રતીતયઃ । ધ્યાયન્તસ્તે હરિં સાક્ષા-
 દ્દૃશુઃ સઘ આત્મનિ ॥૨૩॥ સિતપ્રકાશમધ્યસ્થં તં દૃષ્ટ્વાતિમનોહ-

તે શ્રીહરિનાજ ચરણકમળનો સમાશ્રય સારીરીતે કરાવ્યો ॥૧૮॥ રામ-
 ચન્દ્ર વિગેરે તે વાહિ દ્વિભે પણ પ્રતિદિન તે મુનિની સમીપે જીધને પરમા-
 દરથી તે ભગવાન્ સહજનંદસ્વામીનાં દિવ્ય ગુણચરિત્રોને જણાવનારી
 વાર્તાઓ સાંભળવા લાગ્યા ॥૧૯॥ એરીતે પ્રતિદિવસ પ્રેમથી ભગવદ્વાર્તાને
 સાંભળતા તે રામચન્દ્રાદિકને તેમના માહાત્મ્યવિજ્ઞાનથી તે ભગવાનમાં
 પરા પ્રીતિ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી ગઈ. તેથી તેમના ચરણારવિન્દના દર્શ-
 નની ઇચ્છા અતિશય થઈ ॥૨૦॥ અનંતર તેઓની ભગવાન્ શ્રીહરિવિષે
 પરા શ્રદ્ધા (દર્શનત્વરા) જોધને મુનિએ તેમને કહ્યું કે-મારા કહ્યા પ્રમાણે
 તે ભગવાનનું ધ્યાન કરો. તે ભક્તવત્સળ ભગવાન્ પોતાનું દર્શન અહીંજ
 નિક્ષે આપશે ॥૨૧॥ આ તેમના ધ્યાનનો પ્રકાર-એતાંજર ધારી રહેલા,
 ઘનશ્યામ, વર્ણિવેશરમણીય, બેનારા સર્વના મનનેત્રને હરનારા તે શ્રીહ-
 રિનું ધ્યાન ધરો-પ્રેમરસપરિપૂર્ણ એકાગ્ર મનથી વિનંતીય લાવે રહિત થઈ
 સ્મરણુ કરો હે રાજન્ ! એરીતે મુનિએ કહેલા તેઓએ પણ ત્યાં તેવીજ
 રીતે કર્યું ॥૨૨॥ તે મુનિના વચનમા મહાવિશ્વાસને લીધે તેઓ સ્વસ્તિ-
 કાસને બેસીને તે ભગવાનનું મુનિના કહ્યાપ્રમાણે પરમ પ્રીતિપૂર્વક અનુ-
 સ્મરણુ કરતાં, તત્કાલજ પોતપોતાના હૃદયમાં પ્રાદુર્ભવેલા તે ભગવાનને
 ધ્યાનદૃષ્ટિથી તેમણે સાક્ષાત્ જોયા. (તે આ ભક્તપરવશ ભગવાન્ પોતેજ
 તેમના હૃદયમાંધારને પોતાના તેજથી ટાળી નાખીને તેમના હૃદયકમળમા
 પ્રાદુર્ભૂત થયા) તેરીને પ્રાદુર્ભવેલા તેમને એત પ્રકાશના મધ્યમાં વિરાજ-

રમ્ । આનન્દં પરમં પ્રાપ્તુઃ સમાચેરિથિતાસ્તતઃ ॥૨૪॥ વિનયસંશ-
યપ્રાતાસ્તદર્શનમહામુદઃ । ભક્તિં તસ્ય તત્તો નિત્યં વિદધુર્મુન્યનુ-
શયા ॥૨૫॥ સ્વાધિતાંશ્ચ સ્વધિશ્વાસાંસ્તતઃ પ્રોચુર્જનાંશ્ચ તે । ધ્યેય-
દૃષ્ટ્યા ભવેદ્યેષાં તે યાન્તુ શરણં મુનિમ્ ॥૨૬॥ તેષાં તં નિશ્ચયં દૃષ્ટ્વા
પૌરા લોકાઃ સહસ્રશઃ । હરેઃ સમાશ્રયં ચક્રુસ્તદીયાશ્ચાશિલા
જનાઃ ॥૨૭॥ નારુપન્તઃ સિંહજિતં ભૂમિપાલમશેષતઃ । ઘૃતં તત્ક-
થયામાસ સ તચ્છ્રુત્વાપ વિસ્મયમ્ ॥૨૮॥ તત્તો યસન્તપઃશ્રમ્યાં
સૈન્યેન મહતા ઘૃતઃ । સ તત્સમીપમાગત્ય પ્રણનામ મહામતિઃ

માન, મનોહર દિવ્યાકૃતિ દેખીને પરમ આનંદને પામ્યા અનંતર સમા-
ધિધૃષ્ટી બહાર આવેલા તેઓ સકળ સશયોએ રહિત થઇ તેમના દર્શનથી
પરમાનંદ પામી, મુનિની અનુસાથી પ્રતિદિન તે ભગવાનના ભક્તિપૂર્વક
ધ્યાનપરાયણ થઈ રહ્યા ॥૨૩-૨૫॥ અનંતર તે રામચદ્રાદિ દ્વિજો (ભગ-
વાનના સુદૃઢ આશ્રયવાળા અને ભગવત્સ્વરૂપને સાક્ષાત્ કરી રહેલા)
પોતાના સખન્ધી આદિક આશ્રિતોને અને પોતાના વચનમાં અસાધારણ
વિશ્વાસવાળા મોક્ષાકાંક્ષી જનોને એમ કહેવા લાગ્યા કે-જો તમારે એયની
ધૃષ્ટિ હોય તો મુનિ મુક્તાનંદજીના શરણને પામો તે તમને પરમ નિ શ્રે-
યસના સાધનભૂત ભગવદ્દર્શનને કરાવશે ॥૨૬॥ તેઓનો તેવો સુદૃઢ નિશ્ચય
હજીરોહજીર પુરવાસી લોકો જાણીને અને તેમના આશ્રિત બધા લોકો જાણીને
તે મુનિના શરણને પામીને તે સર્વેએ તે શ્રીહરિનો સમાશ્રય કર્યો ॥૨૭॥

અનંતર કોઈ સમયે નાકપત નામના અમાત્યે પોતાના સયાજીરાવ
રાજાને તે ઘૃતાંત સમગ્રપણે નિવેદન કર્યું તે રાજા પણ તેને સાંભળીને
બહુ વિસ્મય પામ્યા ॥૨૮॥ પછી તે રાજાએ વસતપંચમી તિથિએ મહા-
સૈન્યથી વીંટાળીને તે મુનિના સમીપને પામીને તેમને ભક્તિથી પ્રણામ કર્યો.
તે આ મહારાજા મહામતિ-સદસતના વિવેચનમાં સમર્થ મોટી તેમની
મતિ છે ઘણું કરીને રાજાઓ ઐશ્વર્યમદથી મત્ત હોવાથી તેમને સતોના
સમાગમમાં રૂચિ હોતી નથી. અને સત્ અસત્ આત્મા અનાત્માનો
વિવેકપણ હોતો નથી આ રાજા તો તેવા નથી. સ્વયં મહારાજા હોઈને

॥૨૧॥ આદતો મુનિના તેન પૃષ્ઠાનામયં નૃપઃ । ઉપવિષ્ણત્તત્સમીપે
પ્રાર્થયામાસ તં તતઃ ॥૩૦॥ સાધૂનાં ભવતામેવ પ્રસાદાદસ્તિ મે
સુખમ્ । અધુના તુ વિશેષેણ સુખિતોઽસિ ત્વદીક્ષણાત્ ॥૩૧॥ અથ
ત્વયા કૃપાં કૃત્વા યથા દત્તં સ્વદર્શનમ્ । તથા ત્વહુરુણા દેયમિતિ
તં પ્રાર્થયેદ્ધવાન્ ॥૩૨॥ દિદક્ષા મહતી ચિત્તે વર્તતે તસ્ય મેઽ-

પણ મહામતિ છે ॥૨૬॥ તે પછી તે મુનિએ યથાયોગ્ય આદર આપેલા
અને અનામય (આરોગ્ય) પ્રત્યે પુછેલા તે રાત્રીએ તેમની અભ્યનુ-
સાથી તેમની સમીપે વિનયથી બેસીને તે મુનિપ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરી કે-
॥૩૦॥ હે મુનીન્દ્ર ! જે આ લોકમાં કાંઈપણ સુખ મારે વતે છે, તે આપના
જેવા સાધુજનોના પ્રસાદથીજ છે. (અસાનિઓતો, પથુ પુત્ર ક્ષેત્ર ઉપવન
ભવન આદિકનું સુખ કે જે સંતોના પ્રસાદથી મળેલું છે, તેને તેમનો
પ્રભાવ નહિ બાણીને પોતાના પૌરુષથી મળેલું માને છે. હુંતો એમ માનું
હું કે-જે આ રથ હાથી અશ્વ આદિકરૂપ માનુષ સુખ છે તે સર્વ તમારા
જેવા મહાસાધુજનના પ્રસાદથી પ્રાપ્ત થયું છે) હાલમાં તો આપ મુની-
ન્દ્રનાં દર્શન થવાથી વિશેષપણે સુખી થયો છું. (કેમકે તમે કળિમળના
પ્રક્ષાલન માટે પ્રાહુર્લભેલા ભગવાનના સાક્ષાત્ પ્રીતિપાત્ર અને તેમના
ચરણકમળમાં રસિક અને સન્નિધિમાત્રથી સર્વને મંગળ કરનારા છો.
તેવા આપના દર્શનથી હું વિશેષ સુખી થયો છું) ॥૩૧॥ જેમ મારા જેવા
જનના કલ્યાણમાટે આ નગરને સમલંકૃત કરીને કૃપાથી આપે મને
દર્શન આપ્યું તેમ તમારા ગુરુ ભગવાન કૃપા કરીને અહીં પધારીને મને
દર્શન આપે એવી મારી પ્રાર્થના છે. તે આ મારી અભ્યર્થના પરિપૂરણ
કરવા આપે મારા અર્થે તે ગુરૂની અભ્યર્થના કરવી. સાક્ષાત્ તમારી પ્રાર્થ-
નાને તે ભગવાન અતિલંબન નહિ કરે, કેમકે ભગવાન ગુણરહિત એવા પણ
આશ્રિતસંબન્ધિસુબન્ધી જનો ઉપર આશ્રિતપરવશતાને લીધે અનુમદ
કરે છે ॥૩૨॥ મારા મનમાં તો તે ભગવાનના ચરણકમળનાં દર્શન કર-
વાની ઇચ્છા મોટી વતે છે. તે આ મનોરથને પરિપૂર્ણ કરવા કોઈ પણ
સમર્થ નથી. અનય-નિષ્પાપોનેજ ભગવાનનું દર્શન યદે? એમ જો કહેતા

નય ! । અતઃ પતત્ત્વયા કાર્યમિતિ ત્વાં પ્રાર્થયામ્યહમ્ ॥૩૩॥ મુણ-
નન્દ ઉચાચ—સમીચીનં ત્વયા રાજન્નેતલ્લયસિતં દૃદિ । સ્વતન્ત્રો-
ઽસ્તિ સ તુ સ્વામી પ્રાર્થયિષ્યે તથાપ્યહમ્ ॥૩૪॥ ત્વં હિ મુણ્નોઽસ્તિ
મૂપાલ ! સદસલ્લક્તિવિત્સુધીઃ । વ્યાવહારિકકાર્યાણિ તવ સન્તિ
વહ્નિ ચ ॥૩૫॥ તન્નાપ્યાનીયાવકારં કર્તવ્યં હરિચિન્તનમ્ । તદેવ
પરલોકેઽસ્તિ મુણ્દં નેતરત્ સલ્લ ॥૩૬॥ નિપુણમતિમતાં ગુણાશ્ચ

હો તો તે સલ્લ છે. ભલે અઘાધિક્ય હોય તોપણ અનધોની અનુકપાએ
કરીને શું અસાધ્ય છે ? કશું પણ નથી તમે અનધ છો તો આ મારું
પ્રાર્થિત તમારેજ કરવું એમ હું તમારી પ્રાર્થના કરું છું ॥૩૩॥

મુક્તાનંદમુનિ કહે છે—હે રાજન્ ! આ વ્યવસાય આપનો સર્વાધિક
સમીચીન છે. વિવિધ વિષયવાસનાથી વ્યાકુળ હૃદયમાં વિકલ્પતરંગો
ઉછળ્યા કરે છે આ વ્યવસાય તો સકળ વિકલ્પને દબાવી દેનારો છે.
વિકલ્પતરંગ પ્રસાંત થતાં નર આત્મતિક સુખને પામે છે ભગવાન તો
સ્વતન્ત્ર છે—આશ્રિતોમા વિશેષ જોતા નથી, ભલે ભૂપ હોય કે ભિક્ષુક
હોય, ભલે શ્રાદ્ધાણુ હોય કે શૂદ્ર હોય, જે આશ્રિતને પ્રિયતમ પણે વરે છે
તેને તે સ્વસ્વરૂપ એકદમ પ્રદર્શવિષે, ‘યમેવૈષ વૃણ્ણતે તેન લભ્યઃ’ એવી
શ્રુતિ છે અથાપિ આપની શ્રદ્ધા ભક્તિ હું નિવેદન કરીશ અને તેના
નિવેદનપૂર્વક હું તેમની પ્રાર્થના કરીશ ॥૩૪॥ એરીતે નૃપપ્રાર્થિત અર્થનું
અનુમોદન કરી, હવે તેમના હિતનો ઉપદેશ કરે છે—હે ભૂપાળ ! તમે
મુક્ત છો, કેમકે સત્ અસતના વિભાગના અભિસ્ર છો માટેજ મુધી-
સમીચીન અધ્યવસાયશાળી છો, માટે તમને અધિક મારે કહેવાનું રહેતું
નથી. તથાપિ અલ્પ કહું છું—રાજન્ઓને વ્યાવહારિક કર્મમાં વ્યાપૃતિ
વિશેષ હોવાને લીધે પરમ નિ શ્રેયસસંપાદક પારલૌકિક કર્મમાં પ્રવર્તવાનો
અવકાશ દુર્લભ છે. તોપણ જેમ તેમ કરીને પણ અવકાશ આણીને
પરમ મુખસાધક એવું હરિના ચરણકમળનું ચિંતન પ્રતિદિન કરવું,
કેમકે તેનાથીજ પરલોકમા આત્મતિક સુખની સિદ્ધિ થાય છે, બીજા
કોઈ સાધનથી થતી નથી ॥૩૫-૩૬॥ હે નરેન્દ્ર ! સદસતના વિવેચનમા

યે સ્યુઃ શમદમશીલદયાદયો હિ તેષામ્ । ફલમિદમુદિતં તરેન્દ્ર !
 શાસ્ત્રે ભગવત્ પવ પદામ્બુજે રતિર્યા ॥૩૭॥ યદિ હરિચરણામ્બુજે
 સ્વચિત્તં દૃઢતરસંસ્થિતિમાપ્નુયાન્ન ભક્ત્યા । હૃતરુણગણેન કિં
 તદાર્નીં ભવજલધિન્નમહેતુના ફલં સ્યાત્ ॥૩૮॥ ભવદવશિશ્લિદ-
 ગ્ધમાનસાનાં નિરવધિ શૈલ્યસુખં વિચિન્વતાં વૈ । હરિચરણસરો-

નિપુણમતિમાન્ (શાસ્ત્રથી અને ઉપપત્તિથી અર્થાનર્થના વિવેકને પામેલા)
 મનુષ્યોના જે વિષયોમાં અટપત્ત અસ્થિત્વ આદિક દોષના પર્યાલોચનથી
 શમ દમાદિ ગુણો મેળવ્યા હોય અને પરોપકરણાદિ શીલો સંતોએ માન-
 નીય મેળવ્યા હોય તે સર્વેનું શાસ્ત્રદૃષ્ટ ફળ (પ્રયોજન) ભગવાનના પાદ-
 પદ્મમાં પરાનુરાગ થવો એજ કહ્યું છે. ભક્તિયોગના અંગપણેજ શમાદિ-
 કર્તું સાર્થક્ય છે. અન્યથા તો તે બધું વ્યર્થ છે. વિષયમાં વિદેષમાત્રથી
 કૃતકૃત્યતા થઈ જતી નથી આનંદમય પરમાત્મામાં પરાનુરાગજ નિ-
 શ્ચેયસનું સાધન છે. અન્યથા હરિચરણારવિંદમાં પોતાનું મન અતિદૃઢપણે
 આસક્ત ન થાય તેમને વિષે મનોવિલય ન થાય તો તેમનો સાક્ષાત્કાર
 ન થાય. તેમનો સાક્ષાત્કાર ન થાય તો કર્મનો ક્ષય ન થાય કર્મનો પ્રક્ષય
 ન થતાં નિશ્ચેયસની સિદ્ધિ ન થાય, કિંતુ જનન મરણનો ત્રાસ અવર્જનીય
 આવી પડે. માટેજ ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે કે—મષયા ત્વનન્યવા
 શક્ય મહમેવવિધોઽર્જુન ! જાનું દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રયેટું ચ પરન્તપ ! ॥' ઇતિ.
 શમ દમાદિકની ભક્તિયોગાંગતાજ છે પણ સાક્ષાત્ પ્રયોજનતા નથી એમ
 શ્રુતિ કહે છે—'દાન્તો દાન્ત ઉપરતસ્થિતિશ્ચુઃ સમાહિતો મૂલાઽઽમન્યાત્માનં
 પરચેત્' ઇતિ. (આત્મનિ-પોતાના અંતરમાં આત્માન-પરમાત્માને પરચેત-
 ધ્યાનયોગથી સાક્ષાત્ કરે, એવો આ શ્રુતિનો અર્થ છે) માટે જો પોતાનું
 મન હરિવર પદારવિંદમાં ભક્તિથી દૃઢતર સ્થિતિને ન પામે તો બનાબિંધમાં
 ક્ષમણના કારણભૂત ઇતર ગુણગણે કરીને શું ફળ થાય ? કશું પણ નજ
 થાય ॥૩૭-૩૮॥ કવદવાનજથી દબ્ધ મનવાળા, (ત્રણતાપથી તપી ગએલા)
 માટેજ તેની ઉપશાંતિ માટે નિરવધિ શીતળતા મુખને ખોળતા એવા
 જનોને એક હરિચરણસરોજન તેવા મુખનું મૂળ છે. જે સરોજ (કમળ)

જમેકમેવ શ્રુતિગદિતાપિલસૌખ્યમૂલમસ્તિ ॥૩૯॥ પદ્મકમલસ-
મીક્ષણેન સાક્ષાત્પ્રભવતિ સૌખ્યમિતિ ધ્રુવં ન ચિત્રમ્ । અપિ મવ-

છે તે મુરલિ મુકુમાર મુશીતળ હોધને તાપટાળક છે, આમાં તાપ તો
ભવદહન થકી છે, તેને ટાળવામાં મહાસમર્થ તો હરિનું ચરણસરોજ
છે, હરતીતિ હરિઃ-આશ્રિત સંતાપને હરેછે તેથી હરિ કહેવાય છે ‘હરણા-
સ્તર્વદુઃખાનાં હરિરિત્યભિષીયતે’ એવી નિર્ઙિ છે. જેમના ચરણસરોજ-
માંથી નિકળેલી ગંગા પ્રસન્ન ગભીર શીતળ હોધને ત્રિલોચીને પાવન કરે છે
તેમનું તે ચરણસરોજ પ્રસિદ્ધ છે. (જીજ્ઞા કોઈ હુદ્નુ નહિ) વળી આ
જે દાહક છે તે સાધારણ દીપશિખાનો અગ્નિ નથી કિંતુ દવદહન (વનને
બાળનારો મહા અગ્નિ) છે, તે પણ અત્યંત વિશ્વશુભ ભવદવદહન છે,
તે દહારો વર્ષે કરીને પણ સ્વય ઉપશાંતિને પામે નહિ, આ તો નિરંતર
અનુવર્તતો રહે છે, વળી આ દવાગ્નિ બાહ્ય હસ્ત પાદાદિકને બાળતો નથી
કિંતુ માનસ-અંતરંગ જે સર્વથી પ્રધાન છે તેને બાળે છે, માટેન નિરવધિ
સૌખ્ય બોળે છે. વળી આ દવાગ્નિ હુંભમાં ભરેલા અટપ જળના સિંચનથી
પ્રશાંતિ પામે નહિ, તેમ આ ભવદવદહન પણ ધીર દહનની પેઠે સતત
વિશેષ વર્ષતા મેઘમંડળથી પણ ઉપશમે એવો નથી, કેમકે આ તો તેથી
વિશ્વશુભ છે, આધ્યાત્મિક આધિભૌતિક આધિદેવિક ભેદથી ભિન્ન ત્રિવિધ
તાપરૂપ આ તો છે. તે આ ભવદવાનળના પ્રશમનમાં અપેક્ષિત નિરવધિ
શૈલ્ય તો ધીર થકી વિશ્વશુભ આનંદમયના સંલેપરૂપ છે, તેતો હરિચ-
રણ સરોજના સંલેપ (ભેટ) થકી અન્ય નથી, કેમકે તે હરિજ આનંદ-
મય છે, તેજ પોતાવિષે આસક્તોને આનંદ આપે છે ‘અપ્પ દેવાનન્દમતિ’
એવી શ્રુતિ છે. માટે આ હરિચરણસરોજ સમગ્ર મુખનું મૂળ છે,
આ ઉપાસકને જે અહીં છે અને જે નથી તે સર્વ આ પરમાત્મામાં
અંતર્ગત છે. (નિરવધિ મુખનું મૂળ છે) ‘અગ્નિર્ કામાઃ સમાહિતાઃ’
એવી શ્રુતિ છે. આ હરિચરણસરોજનું તેવાપણું શ્રુતિપ્રોક્ત છે. આ અર્થ
‘રસો વૈ સઃ રસં દેવાયં હૃદ્વાનન્દી મયતિ’ આ શ્રુતિ કહે છે ॥૩૯॥ જે
હરિના ગુણગણના શ્રવણમાત્રથીજ ભવપરિતાપ પ્રશમી બાય છે તે હરિના

પરિતાપિતોઽન્તરાત્મા હરિગુણસંશ્રવણેન શાન્તિમેતિ ॥૪૦॥ અથ
 મરહરણેઽન મક્તિમાજાં પ્રમવતિ નામ હરેદિં તત્ત ચિત્તમ્ । અપિ
 વિવશજનૈરુદીરિતં યદુરિતચય વિનિહન્તિ સઘ્ન એવ ॥૪૧॥ સમ
 વતિ પરિતોઽન્યદુર્નિવાર્યાન્નિજજનમાન્તરમાહ્યવૈરિસઙ્ગાત્ । ક્ષણ
 મપિ ચ ન વિસરત્યમું યજ્જગતિ તત પ્રભુનામ તસ્ય સાર્થમ્
 ॥૪૨॥ સ્થિરચરતનુધારિણા સ આત્મા વપુરસુધીન્દ્રિયપાશસંવૃતા
 નામ્ । હૃદયસરસિજેઽસ્તિ દિવ્યમૂર્તિર્ભુવિ સદનુગ્રહત સ લમ્બતે

સાક્ષાત્ ચરણકમળના દર્શનથી તેનો ઉપશમ થવાની સાથે નિત્યમુખ
 પ્રાપ્ત થાય એમા શુ આશ્ચર્ય છે ? નથીજ અર્થાત્ જેનુ ગુણશ્રવણ
 બ્યારે ત્રિવિધ તાપને ટાળનારું છે તો સાક્ષાત્ તેમના પાદપદ્મનો આશ્રય
 કરનારાને તે થાય એ તો ઉંમુતિકન્યાયથી અર્થસિદ્ધ છે ॥૪૦॥ હે નરેશ !
 જે હરિનુ નામ પરવશ જનોએ અનિચ્છાથી પણ ઉચ્ચારણ કરતા તત્ક્ષ
 ણજ અઘોષને વિનાશ કરેછે તે આ હરિનુ નામ સાક્ષાત્ પ્રેમપૂર્વક ઉચ્ચા
 રણ કર્યું થકુ અઘભરના હરણમા સમર્થ થાય એમા કાઈ આશ્ચર્ય છેજ
 નહિ ॥૪૧॥ જે આ પ્રભુ એકવાર પોતાના ચરણના શરણને પામેના અન
 ન્યગતિ નિજજનને ચોમેર પ્રવૃદ્ધિ પામતા અન્ય દુર્નિવાર્ય બાહ્ય આતર
 વૈરિસઘ થકી (ભાગવતૈકદ્રોહપરાયણ બાહ્ય આમુરો અને કામાદિક
 આતર વૈરિઓ થકી) સરક્ષણ કરેછે અને તેનુ શ્રેય અનુક્ષણ અનુચિ
 તન કરે છે અને ક્ષણ પણ તેને નિસ્મરતા નથી પ્રયાણ કળે સ્મૃતિશૂન્ય
 એવા પણ એને સ્વયં સ્મરણ કરીને શ્રેય પમાડે છે માટે એજ સર્વત
 પ્રભુ છે, જગતમા તેમનુજ પ્રભુનામ સાર્થ છે (આશ્રિતનુ સરક્ષણ કરવું
 એજ પ્રભુનુ અસાધારણ લક્ષણ છે) ॥૪૨॥ હે ભૂપાળ ! જે હરિ તરૂં
 ગુહ્ય લતાદિ સ્થાવર તનુધારીના અને સુરનરાદિ જંગમ તનુધારી જીવોના
 આતરાત્મા છે, 'ય આત્મનિ નિષ્ઠામનોઽન્તરો યમયતિ' એવી શ્રુતિ છે
 વળી જે સ્વયંપ્રકાશકરસ જ્ઞાનધન સ્વયં છે પણ યથાકર્મ શરીર પ્રાણ
 ઇન્દ્રિયોરૂપ પાશોના અનુબન્ધથી આવરિત થએલા દેહિઓની અનુકૂળતા

ચ ॥૪૩॥ ચરણકમલમેતદીયમેષ ગૃપમિત્ત યે વિયુધાઃ શ્રયન્તિ
તૂર્ણમ્ । પૃથુભયજલધિં ત ય્ય નૂનં સપદિ તરન્ત્યપરાંત્યરન્તિ
નમ્રાઃ ॥૪૪॥ શુભત ઉપાગ—પ્રથમુક્તાઃ સ મુનિના દુષ્ટો રાજા ઘટીછ-
યમ્ । તત્ર સ્થિત્યા પ્રણમ્યાધ તં યયૌ નિગફેતનમ્ ॥૪૫॥ દરેઃ સમા-
ધયં નિત્યં કારયન્ યદુદ્ધો જનાન્ । સાર્ધમાસત્રયં તત્ર મુનિઃ સ
ન્યયસદૃષ્ ॥૪૬॥ તતો જિગમિયાં ચક્રે દર્શનાર્થે દરેસ્તતઃ ।
તાવદૂત ઉપેત્યાહ તસ્ય ઘૃતાલયાગમમ્ ॥૪૭॥ તતો નાથજિજ્ઞા-

ભાટે સદાય તેમના દ્વદ્યારવિંદમાં સભિષિ કરી રહ્યા છે 'મહુદ્દમાત્રઃ
પુરુષઃ સદા જનાનાં હૃદયે સભિષિષ્ઠઃ' એવી શ્રુતિ છે. તે આ દરિ હાલમાં
લોક કલ્યાણ માટે દુષાથી ભૂગિ ઉપર દિવ્ય નરનાથ ધારીને પ્રકાશે છે
તે આ પ્રત્યક્ષ દરિ યથાવચિતતત્ત્વરૂપે સતોના અનુમદશીજ મળે છે.
આર્થાત્ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના આશ્રિત સાધુજનના અનુમદથી 'આજ સાક્ષાત્
ભગવાન છે' એવા મથાર્થ નિશ્ચયપૂર્વક આશ્રય કરાયો ॥૪૩॥ જે યુગજનો
આ દરિના ચરણકમળરૂપ નીકાનોજ સમાશ્રય કરે છે, તેજ તત્કાળ અપાર
સસારસાગરને નિષ્ઠે તરે છે જેતો તે નીકાનો અનાદર કરીને આશ્રય કરતા
નથી તેઓ તે અપાર ભવસિંધુમાં પડીને તેમાં વર્તતા કામ ક્રોધાગ્નિરૂપ માત્રોએ
(મધર બુક વિગેરે) મહાજુ કર્યા થકા તરત નાશ થઈ જાય છે માટે
તમે પણ મહાશુભની પ્રાપ્તિ માટે સાક્ષાત્ શ્રીદરિનો આશ્રય કરો ॥૪૪॥

શુભતત્રાપિ કહે છે—હે રાજન્ ! એરીતે ગુનિએ કહેલા સયાજીરાવ
રાજ રાજ થઈને જે ઘટી લાં સતકથા શ્રવણથી નિર્ગમન કરીને, તે ગુનિને
પ્રજ્ઞાગ કરીને પછી પોતાને રાજાવાવને ગયા ॥૪૫॥ હે નૃપ ! તે ગુજ્ઞાનંદ-
ગુનિ આરીતે પ્રતિદિન બદુજનોને શ્રીદરિનો સમાશ્રય કરાવતાથકા વટ-
પત્તનમાં સાડા ત્રણ માસ ગુણેથી રહ્યા ॥૪૬॥ અનંતર તે ગુનિને ભગવ
દર્શનાર્થે ત્યાથી જવાની ઈચ્છા થઈ તેજ અવસરમાં દુર્ગપુરથકી શ્રીદ-
રિએ મોકલેલા કોઈ દૂતે ત્યાં આવીને શ્રીદરિના ઘૃતાલય પધાર્યાના સમા-
ચાર નિવેદન કર્યા ॥૪૭॥ તે પછી દૂતવચન સાંભળીને તે ગુનિ નાથજી-

અસ્તિ ધૌરેયપુર્યો યદ્વિધાપ્યં મન્દિરં ત્વયા ॥૧૬॥ યવં હુમાભ્યાં
 ભક્તાભ્યામર્થ્યમાનો હરિર્હસન્ । ડવાચ માનયંસ્તૌ ચ ભત્તેચ્છાપ
 રિપૂરકઃ ॥૧૭॥ યુવાભ્યાં શુદ્ધબુદ્ધિભ્યામિદં સમ્યગ્વિચારિતમ્ ।
 ચિકીર્ષિતં મમાપ્યેતદ્વર્તેતે યત્નુ સુવતૌ ! ॥૧૮॥ મન્દિરે કારયિ
 પ્યામિ પુર્યોર્વામુમયોરપિ । તત્ર ચ સ્થાપયિષ્યામિ શ્રીરુષ્ણમહ
 મેત્ય ચૈ ॥૧૯॥ યવમુક્ત્વા સ તૌ ભક્તૌ વ્રહ્માનન્દમુવાચ ચ । સહ
 હેમન્તસિંહેન જીર્ણદુર્ગં વ્રજાનઘ ! ॥૨૦॥ મન્દિરં શોભન તત્ર કાર-
 યેરાદ્મનં દદમ્ । રુષ્ણપ્રતિષ્ઠાસમયે તત્રાયાસ્યામ્યહં મુને ! ॥૨૧॥
 इत्युक्त ओमिति प्राह स मुनि प्राञ्जलिर्हरिम् । ततोऽसावद्भुता

લક્ષ્મણસય આપ પરિપૂર્ણ કરો ॥૧૫-૧૬॥ હે રાજન્ ! એ રીતે બન્ને
 લક્ષ્મણે એક સાથેજ પ્રાર્થના કરેલા લગવાન પોતાનો પ્રસાદ જણાવ
 નારો મદમદ હાસ કરતાથકા લક્ષ્મણે પરિપૂર્ણક પ્રકૃતિવાળા હોવાથી
 તે બન્નેને બહુ માન આપવાપૂર્વક એમ બોલ્યા કે-સુવતૌ ! તમારી
 શુદ્ધિ બહુ શુદ્ધ છે, તેથી આ બહુ સારો વિચાર કર્યો છે-આ અધ્ય
 વસાય અતિ સમચીન છે, કેમકે આ અધ્યવસાય સમસ્ત જનોના શ્રેયના
 મૂળભૂત છે, પ્રકૃતિ પ્રાય સપત્ત મનુષ્યનેપણ ઉપસોગના ઉપકરણભૂત
 હવેથી બાગ આદિકના નિર્માણમાજ પ્રેરેછે, તેથી આ અધ્યવસાય (નિશ્ચય)
 તમારો સતોએ સમાદરણીય છે, મેં પણ આ કરવા નિશ્ચે ધારેલું છે,
 કેમકે આ તો સકળ જનોના શ્રેયના મૂળભૂત છે તો હું તમારા મનો
 રથને અનુસારે બન્ને પુરીમા પણ મંદિર કરાવીશ ત્યા મંદિર નિષ્પત્ત
 થતા હું પોતે આવીને યથાવિધિ શ્રીકૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાને કરીશ ॥૧૭-૧૮॥ આ
 પ્રકારે બન્ને લક્ષ્મણુપતિને કહીને લગવાને પોતાની પાસે બેઠેલા શ્રદ્ધા
 નંદમુનિને કહ્યું કે-હે અનઘ ! હેમતાસિંહની સાથે તમે શર્ણુદુર્ગપુરે સમગળ
 જાવ ॥૨૦॥ હે મુને ! ત્યા જઈને રમણીય પાપાલુમય દહ મંદિર કરાવો
 મંદિર તૈયાર થતા હું સાક્ષાત્ આવીને રુષ્ણપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરીશ
 ॥૨૧॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે લગવાને કહેલા શ્રદ્ધાનંદ મુનિએ બે હાથ
 જોડીતે ઓમ્-એમ્ હું કરાવીશ એમ તેમની આજ્ઞા સ્વીકારી પછી

નન્દમુનિમાહાયત. સ્થિતમ્ ॥૨૨॥ મુને ! પુલ્લજિતા સાકં ધૌરેયં
ત્વં પુર વ્રજ । મન્દિરં તત્ર કૃષ્ણસ્ય કારયેરતિશોભનમ્ ॥૨૩॥ ઇવ-
મુક્તો મુનિઃ સોઽપિ તથેત્યાહ તતશ્ચ તે । સર્વેઽપિ તત્ર ન્યવસન્ન-
રસિહોત્સવાયધિ ॥૨૪॥ તદુત્સવસમાપ્તૌ તો દુર્યાશ્વસૌ સ્વકં
સ્વપ્નમ્ । નગરં જગ્મતુર્મૂપૌ સમુનીર્હર્ષનિર્મૂતૌ ॥૨૫॥ બ્રહ્માનન્દોઽ-
તિચતુરેઃ શિલ્પિભિર્મન્દિરં મહત્ । કારયમાસ પૌરાશ્ચ તદુક્તા
ર્થાનુપાદરન્ ॥૨૬॥ તથા સ ચાદ્રુતાનન્દો ધૌરેયે મન્દિર શુભમ્ ।
શિલ્પિભિઃ કારયમાસ પૌરાશ્ચ નુસ્તદીરિતમ્ ॥૨૭॥ હરિસ્તદ્રમના-
દૂર્ષ્યં બ્રહ્મવૈવર્તસંશ્રમમ્ । પુરાણં શ્રોતુમારેભે પશ્ચમ્યાં સદ્ સોદરઃ
॥૨૮॥ સમાપ્તિ કારયમાસ તસ્યાસૌ ભાદ્રનામનિ । માસે શુક્લચ-

ભગવાને પોતાની સન્નિધિમા બેઠેલા અદ્ભુતાનંદ મુનિને કહ્યું કે-હે મુને !
તમે આ પુનઃજીત રાજાની સાથે ધોળેરા પુરમા સમઝળ જીધને અતિ
રમણીય ભગવન્-મદિર કરાવો ॥૨૨-૨૩॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહેલા
અદ્ભુતાનંદમુનિએ પણ તથાસ્તુ એમ તેમની આજ્ઞા મસ્તકે સ્વીકારી
તે પછી તે સર્વે પણ નૃસિંહપ્રાદુર્ભાવ મહોત્સવશુધી ત્યાજ મુખેથી રક્ષા
॥૨૪॥ તે ઉત્સવની સમાપ્તિ થતા, ભગવાને જવાની આજ્ઞા આપેલા તે જને
ભૂપો પ્રદર્શપૂર્ણ અત કરણવાળા થઈ તે મુનિઓને સાથે લધને પોતપોતાને
નગરે ગયા ॥૨૫॥ બ્રહ્માનંદમુનિએ અતિચતુર રત્નો જેઠો આદિક શિલ્પ
ઓપાસે ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસારે મહત્ મદિર કરાવાનો આરભ
કર્યો જુનાગઢવાસી હેમતસિંહપ્રમુખ સત્સંગિજનો મદિરનિર્માણમા ઉપ
યોગી તેતે પદાર્થો મુનિના કહ્યામુજબ લાવી આપવા લાગ્યા ॥૨૬॥ તેજ
પ્રકારે અદ્ભુતાનંદમુનિએ ધોલેરા નગરમા દયારામ ભૂપણ વિગેરે કારીગરો
પાસે મુદર મદિર કરાવાનો આરભ કર્યો તેમા અપેક્ષિત તેતે પદાર્થને તે
પુરના ભક્તો તેતે સમયે લાવી આપવા લાગ્યા ॥૨૭॥ ભગવાને તો હેમત
સિંહ પુનઃજીત રાજા પોતાને પુરે પરવર્ચા પછી વૈશાખ કૃષ્ણ પચમી તિથિએ
બ્રાતાઓ સાથે બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણના અર્થસહિત શ્રવણનો આરભ કર્યો
॥૨૮॥ પુરાણશ્રોતા શ્રીહરિએ સવત્ ૧૮૮૨ ના ભાદ્રપદ માસની શુક્લ

દૈશ્વ રામચન્દ્રાદિભિઃ સહ । વૃત્તાલયમુપેયાયાઽઽમલવ્યેકાદ-
 શીદિને ॥૪૮॥ તે હરેર્દર્શનં ચન્મૂ રામચન્દ્રાદયસ્તદા । સમાધિદષ્ટ-
 મેવૈનં દૃષ્ટ્વાપુઃ પરમાં મુદમ્ ॥૪૯॥ તત્રત્યમખિલં વૃત્તં મુક્તાનન્દ-
 ઉવાચ તમ્ । તત્ત્વત્ત્વા સ પ્રસન્નસ્તં પ્રશંસંસ ચ સાદરમ્ ॥૫૦॥
 શ્વેતત્તે નિગદિતં યત્પૃષ્ઠં ભવતાનય । મુક્તાનન્દઃ કથં જિગ્યે-
 વટપત્તનવાદિનઃ ॥૫૧॥ શ્વેત્યં હરેર્ભગવતો ભવતિ પ્રતાપો દેશાન્ત-
 રેઽપિ નનુ યેન સમાધિસિદ્ધિઃ । સદ્યો ભવત્યકૃતયૌગિકસાધનાનાં
 નૃણામપિ પ્રચુરયોગજુષાં દુરાપા ॥૫૨॥ इति श्रीसत्सत्तिजीवने नारायण-
 चरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्रियुगशब्दार्थनिर्णये वादिपराजयतकृतहरिसमा-
 धयनिरूपणनामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥૩૮॥

દાદિ અને રામચંદ્રાદિ હરિજનો સાથે કાલ્પુત શુક્લ આમલકી એકાદ-
 શીને દિવસે વૃત્તાલય આવ્યા ॥૪૮॥ તે સમયે ત્યાં તે રામચંદ્રાદિકે પ્રથમ
 સમાધિમાં જેવા આકારવાળા લગવાન સાક્ષાત્કાર્યા હતા તેવાજ આકાર-
 વાળા તે લગવાન શ્રીહરિનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરીને તેઓ પરમ પ્રમોદને
 પામ્યા ॥૪૯॥ પછીથી મુક્તાનન્દમુનિએ વટપત્તનમાં થએલું સમગ્ર વૃત્તાંત
 લગવાનને નિવેદન કર્યું. તેને સાંભળીને પ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિએ આદરથી
 તે મુનિની બહુ પ્રશંસા કરી ॥૫૦॥ હે નિષ્પાપ રાજન! 'મુક્તાનન્દમુનિએ
 વટપત્તનના વાદિઓ શી રીતે જીત્યા હતા' એમ જે તમે પુછ્યું, તેમાં કહે-
 વાનું સર્વ મેં સાંભળવા ઈચ્છતા તમને આ રીતે સંક્ષેપમાં કહ્યું ॥૫૧॥ હે
 પ્રતાપસિંહ રાજન! આ અનન્યસામાન્ય લગવાન શ્રીહરિનો પ્રતાપ છે,
 જે પ્રતાપે કરીને દેશાંતરમાં રહેલા, યોગસાધનોનો અભ્યાસ નહિ કરેલા
 પણ જનોને જેમની અનુકંપાથી તત્ક્ષણજ સમાધિસિદ્ધિ થાય છે. જે
 સમાધિસિદ્ધિ બહુકાળ યોગાભ્યાસ કરનારાઓને પણ હુર્લલા છે ॥૫૨॥
 ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...અતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે વાદિ-
 પરાજયતકૃતહરિસમાધયનિરૂપણનામાઅષ્ટત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૮॥

રાજોવાચ—હરેઃ કથામૃતં પીત્વા તૃપ્તિર્નાસ્તિ મુને ! મમ । પાપ-
યાતસ્તદેવ ત્વં કરુણાનિભૃતો હ્યસિ ॥૧॥ પત્ય દુર્ગપુરં સ્વામી
વૃત્તાલયપુરાત્સ્વયમ્ । કિં કિં ચકાર તન્મે ત્વં વદ શુશ્રૂષવેઽલિ-
લમ્ ॥૨॥ મુન્નત ઉવાચ—શૃણુ ત્વં રાજશાર્દૂલ ! રસજ્ઞોઽસિ વિશુ-

અધ્યાય ૩૯ મો.

પ્રતાપસિંહ રાજા પુછેછે—હે મુન્નત મુને ! હરિના કથામૃતને
પાન કરતાં મને લેશ તૃપ્તિ થતીજ નથી, માટે તેજ અમૃતનું પાન મને
ફરી કરાવો. તમે કરુણાનિધિ છો—પોતાના પ્રયોજનની અપેક્ષા નહિ રાખીને
પરપીડા ટાળવાનીજ એક પ્રવૃત્તિવાળા છો. (ભગવાનજીથી દગ્ધ દુઃખી
બાહુળ એવો હું અમૃત અસાધારણને આકાંક્ષુ છું, ભગવત્કથામૃત થકી
અન્ય કોઇ ઉજ્જવન નથી, તેમ તે અમૃતને પાન કરાવનાર તમારા
થકી બીજે કોઇ કરુણાનિધિ નથી. માટે તમેજ પાન કરાવો) ॥૧॥ હે
ભગવન્મુને ! વૃત્તાલયપુર થકી દુર્ગપુર પધારીને સ્વય ભગવાને શું શું
ચરિત્ર કર્યું તે સર્વ મને શુશ્રૂષુને તમે કહો ॥૨॥ એ રીતે રાજાએ પુછેલા
મુન્નતમુનિ કહે છે—હે રાજા ! તમે વિશુદ્ધબુદ્ધિ છો, અનાદિ પાપ-
વાસનાથી કલુષિત ચિત્તવાળા જનો વિષયવિષના આસ્વાદમાંજ અભિમુખ
થઈને દોડે છે, તેઓને ભગવત્કથાની શુશ્રૂષા નજ થાય. ઇન્દ્રિયારામ
તેઓને ઇન્દ્રિયાર્થકથા (વિષયકથા) ના શ્રવણમાં તો સમધિક રૂચિ વર્તે
છે. તમેતો તેવા નથી, માટેજ નિર્મળ અતઃકરણવાળા હોઈને રસજ્ઞ છો.
આનંદમય ભગવાન થકી બીજું બંધુય રસાભાસજ છે, રસતો આ આનંદ-
મયજ છે, ‘રસો વૈ સઃ’ એવી શ્રુતિ છે, માટે તમે રસજ્ઞ—રસને તત્ત્વથી
જાણો છો. માટે તમે રાજાઓમધ્યે શાર્દૂળ—શ્રેષ્ઠ છો, બહુધા રાજાઓ લોભો-
પકરણ અધિક હોવાથી પ્રકૃતિથી લોભમાં લાલસાવાળા હોય છે, તમે

૧ આ અધ્યાયમાં વૃત્તાલયપુરપ્રતિ ભગવાનનું પુનઃ પધારણ. તથા હેમંત-
સિંહ રાજા તથા પુનઃજાત રાજાનું અભીષેક કરવાથી તેમના મનોરથનું કરેલું
પરિપૂર્ણ તથા ધર્મેજનમને મહોત્સવ મળ્યુંયો છે.

દ્વધીઃ । કથયામ્યન્યદપિ તે ચરિતં ધર્મજન્મનઃ ॥૩॥ મક્તગ્રામેપુ
 નિવસન્ હરિર્વૃત્તાલયાત્ પથિ । રાધશુક્લપ્રતિપદિ પ્રાપદુર્ગપુર
 પ્રગે ॥૪॥ સ્નાત્વા કૃત્વાહ્નિકં ચક્રે કૂર્મજન્મોત્સવં તતઃ । સાધૂન્વિ-
 ગ્રાન્વર્ણિનશ્ચ ભોજયામાસ સાદરમ્ ॥૫॥ તસિન્નેવ દિને જીર્ણદુર્ગા-
 ત્તત્રાયયૌ નૃપઃ । હેમન્તસિંહો ધૌરેયાત્ પુણ્નજિચ નૃપઃ પુરાત્ ॥૬॥
 એકકાલમુપાયાતૌ ગોપુરં તૌ પરસ્પરમ્ । મિલિત્વાનામયં પૃષ્ઠા
 હરેરન્તિકમીયતુઃ ॥૭॥ સુખાસીનં હરિં તૌ ચ પ્રણમ્ય તદનુલ્લયા ।
 નિષેદતુસ્તત્પુરતો માનયામાસ તૌ સ ચ ॥૮॥ વેદમન્યુત્તમભૂપસ્ય

તો ભોગવિમુખ હોધને પરમાર્નદમય ભગવાનના કથામૃત શ્રવણમાં સમ-
 ધિક રૂચિવાળા છે, તે તમને રસસ્ર શુશ્રૂષુને બીજી પણ ધર્મનંદન ભગ-
 વાનનું દિવ્ય ચરિત્ર કહું છું, તેને તમે સાવધ મનથી સાંભળો ॥૩॥

હવે ૩૩મા અધ્યાયને અંતે 'સ્વયં નુ પાર્ણાં કૃત્વા દ્વાદશ્યાં દ્વારિકે
 શ્વરમ્ । પ્રણમ્યોપાયયૌ સ્વામી પાશ્ચાયૈર્દુર્ગપત્તનમ્ ॥ એમ જે કહ્યું તેના
 અનુવાદપૂર્વક વૃત્તાલય થકી નીકળ્યા પછી માર્ગમાં આવતાં ભક્તગ્રામોમા
 થએલી શ્રીહરિલીલાને સંક્ષેપથી કહેતા થકા શ્રીહરિની દુર્ગપુરપ્રાપ્તિ કહે-
 વાપૂર્વક તેમનું બીજું ચરિત્ર કહે છે—) હે રાજન્ ! ભગવાન્ શ્રીહરિ વૃત્તા-
 લય નગરથકી નીકળીને યથાક્રમે પ્રાપ્ત થએલા ભક્તગ્રામોમા રહેતા રહેતા
 વૈશાખ શુક્લ પ્રતિપદાએ પ્રાતઃકાળે દુર્ગપુરે પહોંચ્યા ॥૪॥ તે પછી સ્નાન
 કરી નિલકર્મ કરી પરવારી, તે દિવસે કરવાનો કૂર્માવતાર મહોત્સવ કરીને,
 ભગવાને વર્ણી સાધુ વિપ્રોને આદરથી મિષ્ટાન્નવડે જમાવ્યા ॥૫॥ હે રાજન્ !
 તેજ દિવસે શુર્ણદુર્ગ (જુનાગઢ) થકી હેમતાસિંહ નૃપ અને ધૌરેય (ધોલેરા)
 પુરથી પુજ્યજીત નૃપ દુર્ગપુર આવ્યા ॥૬॥ તે બંને રાજાઓ સમસમયમાં
 ઉત્તમનૃપના દરબારના દ્વારમા પરસ્પર ભેગા થઇ જતાં અન્યોન્ય અનામય
 પુછીને, સાથે મળીનેજ ભગવાનની સન્નિધિમાં આવ્યા ॥૭॥ ત્યાં નિલસ-
 નમાં સુખેથી બેઠેલા શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને, તેમણે અલ્પનુસા આપતાં તે
 બંને નૃપો તેમની આગળ બેઠા એટલે શ્રીહરિએ તેમને હૃશણપ્રશ્નાદિવડે
 યથાયોગ્ય માન આપ્યું અને ઉતારો કરવાની અનુજ્ઞા આપી. એટલે શ્રીહ-

સ્વાવાસં ચક્રતુસ્તતઃ । સાદરં માનિતૌ તેન હરીક્ષાત્તમહામુદૌ ॥૧॥
 તતશ્ચન્દનયાત્રાયા ઉત્સવાન્તે ચ તૌ હરિમ્ । પીઠે નિપણ્ણં સ્વાવાસે
 નત્વાગ્રેઽસ્ય નિપેદતુઃ ॥૧૦॥ વિજ્ઞાપનાવકાશં તં દદ્ધ્વા પ્રાજ્ઞલિરાહ
 તમ્ । હેમન્તસિંહો નૃપતિર્ભગવન્ ! શૃણુ મે વચઃ ॥૧૧॥ મન્દિરં
 જીર્ણદુર્ગે ત્વં રાધાકૃષ્ણસ્ય કારય । મમાન્યેષાં ચ ભક્તાનાં પૌરાણાં
 પ્રિયમસ્ત્યદઃ ॥૧૨॥ અસ્મદેશસ્યાધિપતિર્વર્તતે યવનેશ્વરઃ । નામ્ના
 વહ્નાદરઃ સોઽપિ હ્યેતદેવાનુમોદતે ॥૧૩॥ ઇતં મનોરથં સ્વામિન્ન-
 સ્સાકં પ્રતિપૂરય । પૂર્વન્તર્દૃશા હ્યહ ત્વયા ભક્તમનોરથાઃ ॥૧૪॥
 ઇત્યુક્ત્વા વિરરામાસૌ પુજ્જજિન્નૃપતિસ્તતઃ । પ્રાજ્ઞલિર્ભગવન્તં તં
 તદ્દેવાવદન્નૃપ ! ॥૧૫॥ મનોરથો મમાપ્યેપ મદીયાનાં ચ સર્વેશઃ ।

રિના દર્શનથી પરમાર્નદ પામેલા તે બન્નેએ ઉત્તમ જૂપના લવનમાં તેમણે
 યથાયોગ્ય આદરથી સન્માન કર્યાથકા ઉતારો કર્યો ॥૮-૯॥ તે પછી
 વૈશાખ શુકલ અક્ષયતૃતીયા તિથિએ કરવાનો ચંદનયાત્રાનો મહોત્સવ
 પરિપૂર્ણ થઈ રહેતાં, પોતાના ઉતારામાં દિવ્ય સિંહાસનવિષે વિરાજમાન
 ભગવાનને પ્રણામ કરીને તે બન્ને રાત્રીઓ તે ભગવાનની આજ્ઞાથી
 તેમની આગળ બેઠા ॥૧૦॥ તે સમયે હેમંતસિંહ રાત્ર નિજનિવાસમાં
 સ્થિતિરૂપ વિજ્ઞાપનાઅવકાશ પામતાં બે હાથ બેઠીને શ્રીહરિપ્રતિ
 એમ બોલ્યા કે-હે ભગવન્ ! માફ વચન સાંભળો. છર્ણદુર્ગ નગ-
 રમાં તમે રાધાકૃષ્ણનું મંદિર કરાવાને યોગ્ય છે. તે આ મને અને
 પુરવાસી ભક્તજનોને પરમ પ્રિય છે. વળી આ કાર્યને છર્ણદુર્ગપુરના
 અધીશ, બહાદર નામના યવનેશ્વર પણ અનુમોદન આપે છે. તમે ભક્ત-
 વત્સળ છો તો હે સ્વામિન્ ! તે આ અમારા મનોરથને તમે પૂરિપૂર્ણ
 કરો, કેમકે હમણાં તમો આવા મનોરથો ભક્તકલ્યાણમાટે પરિપૂરણ
 કરો છો ॥૧૧-૧૪॥ હે નૃપ ! આ પ્રકારે કહીને હેમંતસિંહ વિરામ પામતાં,
 ખુંજાત રાત્ર બે કર બેઠીને તેમના પ્રતિ એમ બોલ્યા કે-હે ભગવન્ !
 ઘોઘેરા પુરમાં આપે અમારા શ્રેયસાર્થ ભગવન્-મંદિર કરાવવું, કેમકે આ
 મનોરથ મારો અને ત્યાંના તમામ ભક્તોનો બદ્ધ કાળથી અનુવર્તે છે. તેને

અસ્તિ ધૌરેયપુર્યા યદ્વિધાપ્યં મન્દિર ત્વયા ॥૧૬॥ એવં હુમામ્યા
 ભક્તામ્યામર્થ્યમાનો હરિર્હસન્ । ઉવાચ માનયંતૌ ચ ભક્તેચ્છાપ
 રિપૂરક ॥૧૭॥ યુવામ્યાં શુદ્ધબુદ્ધિમ્યામિદં સમ્યગ્વિચારિતમ્ ।
 ચિકીર્ષિતં મમાપ્યેતદ્વર્તેતે યતુ સુવ્રતૌ ॥૧૮॥ મન્દિરે કારયિ
 પ્યામિ પુર્યોર્વામુભયોરપિ । તત્ર ચ સ્થાપયિપ્યામિ શ્રીકૃષ્ણમહ
 મેત્ય વૈ ॥૧૯॥ એવમુક્ત્યા સ તૌ ભક્તૌ વ્રહ્માનન્દમુવાચ ચ । સદ્
 હેમન્તસિંહેન જીર્ણદુર્ગં વ્રજાનઘ ! ॥૨૦॥ મન્દિરં શોભનં તત્ર કાર
 યેરાદમન દદમ્ । કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાસમયે તત્રાયાસ્યામ્યહં મુને ! ॥૨૧॥
 હ્યુક્ત ઓમિતિ પ્રાહ સ મુનિ પ્રાજ્ઞલિર્હરિમ્ । તતોઽસાવદ્ધતા

લક્ષ્મણસહ આપ પરિપૂર્ણ કરો ॥૧૫-૧૬॥ હે રાજન્ ! એ રીતે બન્ને
 લક્ષ્મણે એક સાથેજ પ્રાર્થના કરેલા લગવાન પોતાનો પ્રસાદ જણાવ
 નારો મદમદ હાસ કરતાયકા લક્ષ્મણપરિપૂર્ણક પ્રકૃતિવાળા હોવાથી
 તે બન્નેને બહુ માન આપવાપૂર્વક એમ બોલ્યા કે-સુવ્રતૌ ! તમારી
 શુદ્ધિ બહુ શુદ્ધ છે, જેથી આ બહુ સારો વિચાર કર્યો છે-આ અધ્ય
 વસાય અતિ સમચીન છે કેમકે આ અધ્યવસાય સમસ્ત જનોના શ્રેયના
 મૂળભૂત છે, પ્રકૃતિ પ્રાય સપત્ર મનુષ્યનેપણ ઉપભોગના ઉપકરણભૂત
 હવેલી બાગ આદિકના નિર્માણમાજ પ્રેરેછે, તેથી આ અધ્યવસાય (નિશ્ચય)
 તમારો સતોએ સમાદરણીય છે, મેં પણ આ કરવા નિશ્ચે ધારેલુ છે,
 કેમકે આ તો સકળ જનોના શ્રેયના મૂળભૂત છે તો હું તમારા મનો
 રથને અનુસારે બન્ને પુરીમા પણ મદિર કરાવીશ ત્યા મદિર નિષ્પન્ન
 થતા હું પોતે આવીને યથાવિધિ શ્રીકૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાને કરીશ ॥૧૭-૧૮॥ આ
 પ્રકારે બન્ને લક્ષ્મણપતિને કહીને લગવાને પોતાની પાસે બેઠેલા અહ્મા
 નં-મુનિને કહ્યુ કે-હે અનઘ ! હેમન્તસિંહની સાથે તમે ઝર્ણુદુર્ગપુરે સમઙ્ગ
 બલ ॥૨૦॥ હે મુને ! ત્યા જઘને રમણીય પાપાણમય દદ મદિર કરાવો
 મદિર તૈયાર થતા હું સાક્ષાત્ આવીને કૃષ્ણપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરીશ
 ॥૨૧॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે લગવાને કહેલા અહ્માનંદ મુનિએ બે હાથ
 બેડીને ઓમ્-એમ્ હું કરાવીશ એમ તેમની આજ્ઞા સ્વીકારી પછી

नन्दमुनिमाहाग्रतः स्थितम् ॥२२॥ मुने ! पुञ्जजिता साकं धौरेयं
त्वं पुरं व्रज । मन्दिरं तत्र कृष्णस्य कारयेरतिशोभनम् ॥२३॥ एव-
मुक्तो मुनिः सोऽपि तथेत्याह ततश्च ते । सर्वेऽपि तत्र न्यवसन्न-
रसिहोत्सवावधि ॥२४॥ तदुत्सवसमाप्तौ तौ हर्षाब्जसौ स्वकं
स्वकम् । नगरं जग्मतुर्भूपौ समुनी हर्षनिर्भृतौ ॥२५॥ ब्रह्मानन्दोऽ-
तिचतुरैः शिल्पिभिर्मन्दिरं महत् । कारयामास पौराश्च तदुक्ता-
र्थानुपाहरन् ॥२६॥ तथा स चाद्भुतानन्दो धौरेये मन्दिरं शुभम् ।
शिल्पिभिः कारयामास पौराश्चरुस्तदीरितम् ॥२७॥ हरिस्तद्रमना-
दूर्ध्वं ब्रह्मवैवर्तसंज्ञकम् । पुराणं श्रोतुमारेभे पञ्चम्यां सह सोदरः
॥२८॥ समाप्तिं कारयामास तस्यासौ भाद्रनामनि । मासे शुक्लच-

लगवाने पोतानी सन्निधिमां भेडेला अद्भुतानन्द मुनिने कहुं डे-डे मुने !
तमे आ पुंजजित राजनी साथे धौरेरा पुरमां समउण जघने अति
रमणीय लगवन्मदिर करावो ॥२२-२३॥ डे राजन् ! आ प्रकारे कडेला
अद्भुतानन्दमुनिअे पणु तथास्तु अेभ तेमनी आशा भस्तके स्वीकारी.
ते पछी ते सर्वे पणु नृसिंहप्रादुर्भाव भोत्सवसुधी त्यांज सुजेथी रक्षा
॥२४॥ ते उत्सवनी समाप्ति थतां, लगवाने ज्वानी आशा आपेला ते अने
भूपो प्रहर्षपूर्ण अंतःकरणवाणा थर्ध ते मुनिअोने साथे लघने पोतपोताने
नगरे गया ॥२५॥ ब्रह्मानन्दमुनिअे अतिचतुर रत्नो जेहे आदिक शिल्पि
ओपासे लगवाननी आशाने अनुसारे महत् मदिर करावानो आरंभ
कथो. जुनागढवासी हेमतसिंहप्रभुभ सत्संगिजनो मदिरनिर्माणमां उप-
योगी तेते पदार्थो मुनिना कद्यामुज्ज्व लावी आपवा लाग्या ॥२६॥ तेज
प्रकारे अद्भुतानन्दमुनिअे धौरेरा नगरमां दयाराम लूधणु विगेरे कारीगरो
पासे सुदर मदिर करावानो आरंभ कथो. तेमां अपेक्षित तेते पदार्थने ते
पुरना लजो ते ते समये लावी आपवा लाग्या ॥२७॥ लगवाने तो हेमत-
सिंह पुंजजित राज पोताने पुरे परवर्या पछी वैशाख कृष्ण पचमी तिथिअे
आताओ साथे ब्रह्मवैवर्त पुराणना अर्थसहित श्रवणुनो आरंभ कथो
॥२८॥ पुराणश्रोता श्रीहरिअे सवत् १८८२ ना भाद्रपद मासनी शुक्ल

તુર્થ્યાં સ વિનાયકજનુસ્થિતૌ ॥૨૯॥ તસ્યાં તિથૌ મૃન્મયરમ્યમૂર્તિ
 ગણેશમાનર્ચ મહોત્સવેન । પ્રાજ્યાજ્યમિથ્રાન્ ગુહલહુકાશ્ચ તત્પ્રી
 તયેઽમોજયદગ્રજાતાન્ ॥૩૦॥ સ્કન્ધ તત પશ્ચમમેવ નિત્ય પ્રીત્યેવ
 શુશ્રાવ સમાપયત્તત્ । વામસ્ય તિથ્યા ધનપૂર્વિકાયાં સન્તોપયા
 માસ ચ વાચક સ ॥૩૧॥ તતોઽપરેદ્યુર્મહોત્સવેન હરિર્હનૂમન્ત
 મપૂજયચ । શાલ્વોક્તરીત્યાથ સ તસ્ય તુષ્ટ્યૈ સમર્ચયામાસ ચ નૈષ્ઠિ
 વાન્સ્યાન્ ॥૩૨॥ વૃત્વા ચ દીપોત્સવમનકૃદ જન્મોત્સવ કર્તુમથ
 સ્વપિત્રો । વૃત્તાલય દુર્ગપુરાદુપાગાત્ સ ફાર્તિકસ્યાદ્યચતુથિકા
 યામ્ ॥૩૩॥ રામપ્રતાપપ્રમુખાસ્તદાર્નીં તદ્વન્ધુવર્ગાં અપિ સશ્ચિય
 સ્તમ્ । પૌરા સયોપા દ્રુતમન્વયુ સ્વૈ સહોત્તમશ્ચાપિ વસુન્ધરેશ
 ॥૩૪॥ સમર્ચ્યમાન પથિ મક્તવૃન્દૈર્વાદ્યાધિરૂઢ સ ચ વાજિવારૈ ।

અતુર્થ્યાં ગણપતિપ્રાદુર્ભાવ તિથિએ તે પુરાણશ્રવણની સમાપ્તિ કરાવી
 ॥૨૯॥ તેજ વિનાયકપ્રાદુર્ભાવ તિથિએ મૂર્તિકામથી રમણીય ગણેશમૂર્તિ
 સસ્થાપીને તે ગણેશની યથાવિધિ મહોત્સવથી પૂજા કરી પૂજાને અતે
 તેમની પ્રસન્નતા માટે બ્રાહ્મણોને પુષ્કળ ઘૃતમિશ્રિત ગોળના મોદકો
 જમાવ્યા ॥૩૦॥ અનંતર શ્રીમદ્ભાગવતના પચમસ્કંધને પ્રતિદિન પૌરાણિક
 મુખથી પ્રીતિપૂર્વક સાંભળતા ભગવાને ધનનયોત્શીએ તેની સમાપ્તિ કરી
 અને પૌરાણિક પ્રયાગજીતને વસ્ત્ર નિભૂપણ વિગેરેના દાનથી સતુષ્ટ કર્યા
 ॥૩૧॥ તે થકી બીજે દિવસે કાળીચૌદશે શ્રીહરિએ યથાવિધિ મહોત્સવથી
 સગવડસમયે હનુમાનજીની પૂજા કરીને પૂજાને અતે તેમની પ્રસન્નતા માટે
 પોતાના એકાતિક ભક્ત મુકુદાનંદાદિ નૈષ્ઠિક વર્ણાન્દ્રોની યથાયોગ્ય પૂજા
 કરી ॥૩૨॥ તે પછી દીપોત્સવ અન્નદૂતોત્સવ ત્યા કરીને માતા પિતા ભક્તિ
 ધર્મનો જન્મોત્સવ વૃત્તાલયપુરમા કરવા દુર્ગપુર થી કાર્તિક શુકલ અતુર્થ્યાં
 તિથિએ ચારી નીકળ્યા ॥૩૩॥ તે સમયે સપત્નીક રામપ્રતાપપ્રમુખ
 શ્રીહરિના અન્ધુજનો સમ ધુપરિજન ઉત્તમ રાજા અને સપત્નીક દુર્ગપુર
 વાસી હરિજનો સત્વર શ્રીહરિની પાછળ પરવયા ॥૩૪॥ અપરિમિત અશ્વ
 વારોથી વીંટાએલા માર્ગમાં તે તે ગામના સત્સંગિસમાને સમર્ચન કરેલા,

સહસ્રશોઽનુદ્રુત આપ ગોપાષ્ટમ્યાં પુરં તથ મધામુહૂર્તે ॥૩૫॥
પૌરૈરથો યાત્રિકમક્તસદ્દૈરભ્યાગતો મદ્ગલવાદ્યઘોષૈઃ । પ્રવિદ્ય
તત્પ્રેમભરેણ લક્ષ્મીનારાયણસ્યાશુ ચકાર વીક્ષામ્ ॥૩૬॥ સ્વાવાસ
ઉત્તીર્ય પૃથગ્ગૃહેષુ નિવેશયિત્વા ચ યથોચિતં સ્થાન । સમ્મારમા-
દ્ધારયદુત્સવાર્થં પુરાન્તરેભ્યોઽપિ નિયોજ્ય દૂતાન્ ॥૩૭॥ અહિ
દ્વિતીયેઽથ કૃતાદિતિથ્યાં ગવાદિદાનાનિ દદૌ દ્વિજેભ્યઃ । વિપ્રાન્
પરેઽહ્યાન્દિક આત્મમાતુઃ સહસ્રશોઽમોજયદિષ્ટમોજ્યમ્ ॥૩૮॥
एकादशीदिन उदारमनाः स धर्मजन्मोत्सवं नृपतिराडिव वाद्य-
घोषैः । साकं महार्चनविधानत एव चक्रे विप्रान् पुपूज च स दं-
शुकदक्षिणाभिः ॥३९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे

દિવ્ય અશ્વ ઉપર વિરાજેલા ભગવાન્ કાર્તિક માસના શુકલપક્ષની ગોપાષ્ટમી
તિથિએ દિવસના ચોથા મુહૂર્તમાં વૃત્તાલયપુરને પામ્યા ॥૩૫॥ પોતાને
પુરે પધારેલા ભગવાનને જાણીને પુરવાસી સમસ્ત લક્ષ્મી અને યાત્રાપ્રસંગને
લીધે ત્યા પ્રથમથી આવેલા લક્ષ્મીસંઘો મગળ વાદિત્રઘોષની સાથે સન્મુખ
આવી તેમની સાથે પુરમાં પ્રવેશ કરીને ભગવાને પ્રથમ પ્રેમભરપૂર્વક
શ્રીલક્ષ્મીનારાયણદેવના સત્વર દર્શન કર્યો ॥૩૬॥ પછી શ્રીહરિએ મદિર-
યત્રી નૈર્ઋત કોણુમાં રહેલા હરિમંડપ નામના નૈરતરીય નિવાસ સ્થાનમાં
પોતે ઉતારો કરીને, પોતાના તે તે અનુયાયિજનોને તેમને તેમને ઉચિત
પૃથકપૃથક ઘરોમાં ઉતારો કરાવીને, ઉત્સવોપયોગી સામગ્રી દૂતો મોકલીને
પુરાતર થત્રી પણ મગાવી તૈયાર કરી ॥૩૭॥ તે પછી શ્રીહરિએ બીજે
દિવસે આવેલી સત્યયુગની આઘતિથિ કાર્તિક શુકલ નવમીએ દ્વિજોને
ગવાદિ દાનો દીધા તેથત્રી પરદિન દશમી તિથિએ પોતાની માતા
લક્ષ્મીના સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધમાં બહુ બ્રાહ્મણોને ઇષ્ટ મિથાનવડે જમાવ્યા
॥૩૮॥ હે રાજન્ ! અનંતર મહોદાર શ્રીહરિએ એકાદશીદિવસે (સંવત્
૧૮૮૨ ના કાર્તિક શુકલ) પિતા ધર્મદેવનો જન્મોત્સવ મહારાત્મની પેઠે
વિવિધવાદ્યઘોષપૂર્વક મહાપૂજાવિધાનથી કર્યો અને ઉત્તમ વસ્ત્ર વિભૂષણ-
દક્ષિણાવડે વિપ્રોની પૂજા કરી ॥૩૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ..અતુર્થ-

ચતુર્થપ્રકરણે પુનર્વૃત્તાલયાગમનશ્રીધર્મદેવચન્મોક્ષાવનિરૂપણનામૈરોનચત્વારિ
શ્લોકાધ્યાય ॥૩૯॥

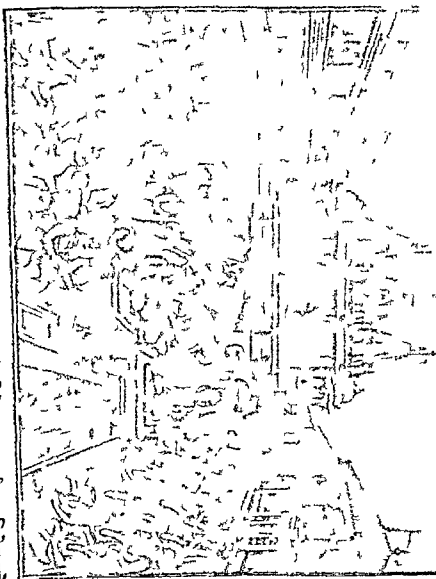
સુમત ઉવાચ—લક્ષ્મીનારાયણસ્યાથ મન્દિરપ્રાદ્ગણે સમા । અપ
રાદ્ધે મહત્યાસીત્સુધર્મૈવ સુરાલયે ॥૧॥ તત્ર ભક્તજના સર્વે યોપિ
તશ્ચ યથોચિતમ્ । આગત્યોપાવિદાન્ રાજન્મગવાશ્ચ મહાસને ॥૨॥
રામપ્રતાપ સસુત ઇચ્છારામશ્ચ સાત્મજ । તત્રાગત્યાગ્રતસ્તસ્ય
નિપેદતુરુભાવપિ ॥૩॥ મુકુન્દાનન્દનામાયો જયાનન્દશ્ચ વર્ણિરાદ્ ।
પ્રકરણે પુનર્વૃત્તાલયાગમનશ્રીધર્મદેવચન્મોક્ષાવનિરૂપણનામૈરોન-
ચત્વારિશ્લોકાધ્યાયઃ ॥૩૯॥

અધ્યાય ૪૦ મો.

સુમતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! શ્રીધર્મદેવની મહાપૂજા પરિપૂર્ણ
થયા પછી તેજ દિવસે અપરાહ્નસમયે લક્ષ્મીનારાયણના આગણામા સુરાલય
(સ્વર્ગ)મા થતી સુધર્મા નામની સુરસલા જેવી મોટી સલા થઈ આ
દૃષ્ટાત તો દ્રુત તેનુ પ્રશસ્તપણુ જણાવા પુરતુ હોધને લોકોની શુદ્ધિમા
ઉતારવા માટે છે, વસ્તુતાએ તો તેનાથી પણ આમા આવિક્ય છે સ્વર્ગ
તો સુરોનો આલય છે અને આતો સુરોના અધિનાથનો આલય (નિવા
સસ્થાન) છે, તે સલા તો કેવળ નામથી સુધર્મા છે, આતો સલા ધર્મ
રક્ષણાર્થે ધૃતાવતાર ભગવાને સાક્ષાત્ અધિષ્ઠિત છે, માટેજ આ સભાની
સકળધર્મપ્રવૃત્તિનુ મૂળ હોવાથી અને પારમૈકાતિક ધર્મનુ પ્રાધાન્ય હોવાથી
સુધર્મતા સુખ્ય (સાર્થક) છે ॥૧॥ હે રાજન્ ! તે સલાના નરનારી
ભક્તજનો સર્વે આવીને યથાયોગ્ય પોતપોતાને સ્થાને બેઠા ભગવાનતો તે
સલાને સમલકૃત કરતા થકા તેના મધ્યમા રહેલા દિવ્ય સિંહાસનમા
વિરાજમાન થયા ॥૨॥ (સંક્ષેપમા કહેલા અર્થને વિસ્તારથી કહેછે—)
ભગવાનના વ્રાતા રામપ્રતાપ તથા ઇચ્છારામ પોતપોતાના પુત્રો સાથે
આવીને તે સલામા ભગવાનની આગળ બેઠા મુકુન્દાનન્દ જયાનન્દ વાસુદેવા

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને કરેલુ આચાર્યસ્થાપન તેમને આપેતે હિતોપ
દેશાદિ અને ભક્તિદેવીને પ્રાદુર્ભાવમહો સવ કહ્યો છે

दुस्सालयमा मंदिरया उच्च समामा धीद्वरि शयोभ्यामसाद-रघुवीरजिने दनपुत्र परी पट्टासिधेर फरेछे

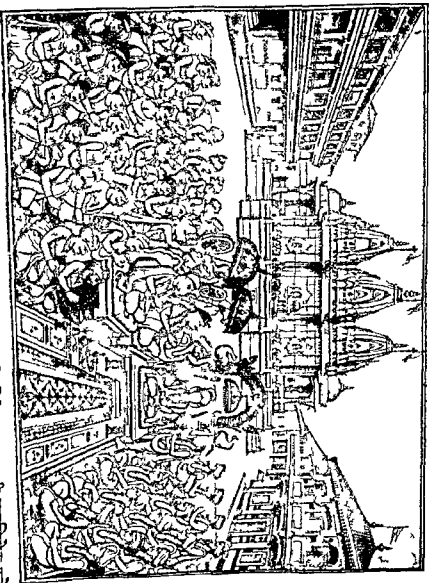
ચતુર્થપ્રકરણે પુનર્વૃત્તાલયાગમનશ્રીધર્મદેવત્ત્વમોત્સવનિરૂપણનામૈવોત્ત્વવિરિ
શોડધ્યાય ॥૩૯॥

મુવ્રત ઉવાચ—લક્ષ્મીનારાયણસ્યાથ મન્દિરપ્રાક્રણે સભા । અપ
રાદ્ધે મહત્યાસીત્સુધર્મેવ સુરાલયે ॥૧॥ તત્ર ભક્તજના સર્વે યોષિ
તશ્ચ યથોચિતમ્ । આગલ્યોપાવિશન્ રાજન્મગવાંશ્ચ મહાસને ॥૨॥
રામપ્રતાપ સસુત ઇચ્છારામશ્ચ સાત્મજ । તત્રાગલ્યાગ્રતસ્તસ્ય
નિપેદતુરભાવપિ ॥૩॥ મુકુન્દાનન્દનામાદ્યો જયાનન્દશ્ચ વર્ણિરાટ્ ।
પ્રકરણે પુનર્વૃત્તાલયાગમન-શ્રીધર્મદેવત્ત્વમોત્સવનિરૂપણનામૈવોત્ત્વ-
વિરિશોડધ્યાયઃ ॥૩૯॥

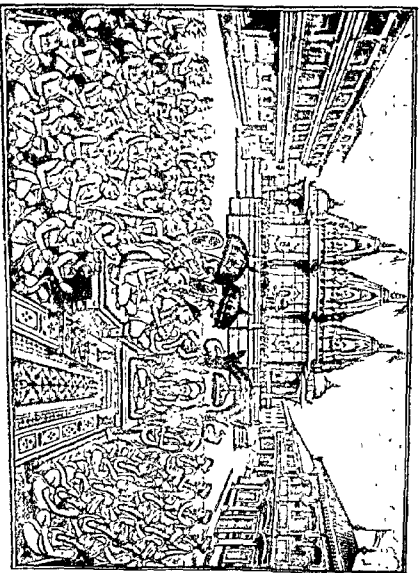
અધ્યાય ૪૦ મો.

મુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્! શ્રીધર્મદેવની મહાપૂજા પરિપૂર્ણ
થયા પછી તેજ દિવસે અપરાહ્ણસમયે લક્ષ્મીનારાયણના આગણામા સુરાલય
(સ્વર્ગ)મા થતી મુધર્મા નામની સુરસભા જેવી મોટી સભા થઈ આ
દૃષ્ટાંત તો ફક્ત તેનું પ્રશસ્તિપણ જણાવા પુરતું હોધને લોકોની બુદ્ધિમા
ઉતારવા માટે છે, વસ્તુતાએ તો તેનાથી પણ આમા આધિક્ય છે, સ્વર્ગ
તો મુરોનો આલય છે અને આતો મુરોના અધિનાથનો આલય (નિવા
સસ્થાન) છે, તે સભા તો કેવળ ન મધી મુધર્મા છે, આતો સભા ધર્મ
રક્ષણાર્થે ધૃતાવતાર ભગવાને સાક્ષાત્ અધિષ્ઠિત છે, માટેજ આ સભાની
સકળધર્મપ્રવૃત્તિનું મૂળ હોવાથી અને પારમૈકાતિક ધર્મનું પ્રાધાન્ય હોવાથી
મુધર્મતા મુખ્ય (સાર્થક) છે ॥૧॥ હે રાજન્! તે સભામા નરનારી
લક્ષ્મીનો સર્વે આવીને યથાયોગ્ય પોતપોતાને સ્થાને બેઠા ભગવાનતો તે
સભાને સમલક્ષ્મી કરતા થકા તેના મધ્યમાં રહેલા દિવ્ય સિંહાસનમાં
વિરાજમાન થયા ॥૨॥ (સંક્ષેપમા કહેલા અર્થને વિસ્તારથી કહેછે—)
ભગવાનના જ્ઞાતા રામપ્રતાપ તથા ઇચ્છારામ પોતપોતાના પુત્રો સાથે
આવીને તે સભામા ભગવાનની આગળ બેઠા મુકુન્દાનંદ જયાનંદ વામુદેવા

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને કરેલ આચાર્યસ્થાપન, તેમને આપેલા દિનાપ
દેશાદિ અને ભક્તિદેવીનો પ્રાકૃર્ણવમહોત્સવ કહ્યો છે

वृत्तालपमा मंदिरपालल समामा श्रीहरि अयोध्याप्रसाद-सुवीरजिने दत्तपुत्र करी पट्टाभिषेक करेछे

ब्रह्मालयमां मंदिरपालक समामां श्रीहरि अयोध्याप्रसाद-स्थुवीराजिने दक्ष पुत्र कटी पट्टाभिषेक करेछे.

વાસુદેવાનન્દમુર્યાઃ સર્વેઽન્યે બ્રહ્મચારિણઃ ॥૪॥ મુક્તાનન્દસ્તથા
 બ્રહ્માનન્દઃ સાયુષુ સત્તમઃ । ગોપાલાનન્દનામા ચ નિત્યાનન્દાદ-
 યોઽસ્થિલા ॥૫॥ નિપેદુઃ સાધવસ્તત્ર બ્રાહ્મણાશ્ચ નરાધિપ । શિવ-
 રામો મયારામો દીનાનાથાદયો વિદ ॥૬॥ વાસ્તુસૂરોત્તમા પુજ-
 જિચ્ચ કાકુભયો નૃપા ॥ સોમો હેમન્તસિંહાદ્યા નિપેદુસ્તત્ર સંસદિ
 ॥૭॥ ઋગુજિદ્રત્તજિદ્ધીરોઽલયાદ્યાઃ ક્ષત્રસત્તમા ॥ ગોવિન્દો રણ
 છોડશ્ચ નાયજિત્ત્રમુપા વિશઃ ॥૮॥ જયા રમા ચ લલિતા પુષ્પિકા
 ચામરી તથા । ગદ્ધા રેવા દ્વિતીયા સા મોઘામુહ્યાશ્ચ યોપિતઃ
 ॥૯॥ ઉપવિષ્ટેષુ સર્વેષુ તત્ર સ્વભ્રાતરૌ હરિઃ । ઉવાચ સ્વાં ધર્મ-
 ધુરાં ધાતુકામો વૃપાન્વયે ॥૧૦॥ ઋણુતં ભ્રાતરૌ ! ઘાતં મમ લોક
 હિતાવહામ્ । અર્થં સુનિશ્ચિતં ચિત્તે સત્યમેવ વદામ્યહમ્ ॥૧૧॥

નંદપ્રમુખ સર્વે વર્ણુન્દ્રો તથા મુક્તાનંદ બ્રહ્માનંદ ગોપાળાનંદ નિત્યાનંદ
 પ્રમુખ સર્વે મુનીન્દ્રો તથા શિવરામ મયારામ દીનાનાથ વિગેરે વિદ્વાન્ વિપ્રો
 તથા વાસ્તુ સૂર ઉત્તમ પુજ્યત્ કકુભય (રોજકાના) સોમ હેમન્તસિંહ
 આદિક્ષ ક્ષત્રિયોત્તમ રાજાઓ તથા ભૃગુજ રતનજી વીરો અલયો આદિક્ષ
 ક્ષત્રિયોત્તમો તથા ગોવિંદભાઈ (સુરતના) રણુછોડભાઈ (વડતાલના)
 નાયજીત (વડોદરાના) વિગેરે વૈશ્યો યથાયોગ્ય યથાસ્થાન તે સભામા બેઠા
 ॥૩-૮॥ જયા રમા લલિતા પુષ્પિકા અમરી ગદ્ધા રેવા બીજીરેવા મોઘા
 અમલા રતિ અમૃતા આદિક્ષ અભળાઓ ત્યા યથાભર્યાદા બેઠી ॥૯॥

સભામા સર્વકોઈ જનો યથાયોગ્ય બેસી ગયા પછી ભગવાન્ શ્રીહરિ
 પોતેધારણુ કરી રાખેલી ધર્મરક્ષણુરૂપ ધર્મધુરા (આચાર્યકૃત્ય) ધર્મવશમા
 ધારણુ કરવાની ઇચ્છાથી પોતાના બ્રાતા રામપ્રતાપ ઇચ્છારામ પ્રતિ બોલ્યા
 કે- ॥૧૦॥ હે ભ્રાતરૌ ! મારી આ વાણીને તમો સાલળો હું સ્વાર્થસાડ આ
 કહેતો નથી કિંતુ લોકહિત-લવહવાનળથી દગ્ધ થએલા લોકોનું હિત-અન-
 વધિક્ષ વિલક્ષણુ અમૃતથી ઉપશાતિ કરવા ઇચ્છતો હું આ કહું છું મેં
 બહુ વખતથી ચિત્તમા વિચારીને જે અર્થ સારીરીતે નિશ્ચય કર્યો છે તે આ
 કહું છું પ્રરોચના માટે આ કહેતો નથી કિંતુ સત્યજ કહું છું ॥૧૧॥

યોડયં જનગુરુત્વેડાધિકારો વર્તતે મમ । ન્યસ્તોડસ્તિ સ વલા-
 દેવ શ્રીસ્વામિચરણૈર્મયિ ॥૧૨॥ ગુર્વાશ પાલનીયેતિ બુદ્ધ્યોદા ધર્મ-
 ધૂર્મયા । ઇતાવત્કાલપર્યન્તં ભક્તિધર્મો પુપુક્ષતા ॥૧૩॥ સામ્પ્રતં પञ्ચ-
 મસ્કન્ધમૂયોભૂયઃશ્રુતેરહમ્ । નિવૃત્તૌ સ્થાતુમુત્કોડસિ યથા પ્રાગ્મ-
 રતો જહઃ ॥૧૪॥ ત્યક્ત્વવૃત્તિકાર્યોડહં દશમસ્કન્ધમન્વહમ્ । પઠન્
 શૃણ્વન્કરિષ્યામિ ભક્તિં કૃષ્ણસ્ય નેતરત્ ॥૧૫॥ તસ્માદ્ધર્માન્વચાયે
 તાં નિદધ્યામધુનેતિ મે । ઇચ્છાસ્ત્યતોડહં વાં યાચે પુત્રૌ દ્વાવી-
 પ્સિતૌ મમ ॥૧૬॥ મુવત્ત ઉવાચ—ઇત્યાકર્ણ્ય હરેર્વાચં જગાદાદૌ તદ-

જન-જનિમાન દેહિઓનું જનન મરણાદિરૂપ-રૂઢિયક્રમે દૂર કરવામાં
 એક ઉપયોગી બે આ ગુરુપદ છે તેમાં હું અધિકૃત થયો છું. તે આ અધિ-
 કાર મને અતિપ્રિય ન હતો તથાપિ શ્રીરામાનંદસ્વામિચરણોએ મારેવિષે
 બળાકારથીજ આરોપણ કરેલો છે. તે આ ધર્મલક્ષિતા સંરક્ષણરૂપ છે
 પણ આત્માજ એક આરામ બેને છે અને એકાંત સ્થળજ જેમને
 પ્રિય છે એવા મુનિવૃત્તિવાળા મારા જેવાને તો ભારભૂતજ છે. તથાપિ
 ગુરૂની આજ્ઞા અવશ્ય અનુપાળવી બેધએ એવી બુદ્ધિથી આટલા કાળ-
 પર્યંત તે ધર્મભાર મસ્તકે વહન કર્યો છે ॥૧૨-૧૩॥ જે મારી સ્વાભાવિકી
 રૂચિ નિવૃત્તિમાર્ગમાં વર્તતી હતી તે હાલમાં પ્રતિદિન શ્રીમદ્ભાગવતના
 પંચમસ્કંધના ચારેવારે શ્રવણથી વિશેષપણે સમુદીપન થતાં મને નિવૃત્તિ-
 માર્ગમાં રહેવાની તીવ્ર ત્વરા કરાવે છે, માટે હું હવે જડભરતની પેઠે
 નિવૃત્તિમાર્ગમાં રહેવા સમુત્સાહી છું ॥૧૪॥ હું આ પ્રવૃત્તિમય કાર્યભારને
 ત્યાગ કરીને (વિજન સ્થાનમાં વસીને) પ્રતિદિન શ્રીમદ્ભાગવતના દશમ
 સ્કંધના પઠનશ્રવણથી કૃષ્ણમાં મન અખંડિત બેડી દબને તેમના લક્ષિ-
 રસામૃતના પાનમાં પરમ પ્રીતિવાળો થઈરહું, એવોજ મારે દૃઢ અધ્યવ-
 રાય હાલમાં સમુદ્ભવ્યો છે ॥૧૫॥ માટે હાલમાં આ ધર્મધુર ધર્માન્વયમાં
 ધારણ કરી એવી મને તીવ્ર વાંછા થઈ છે. માટે તેવી ધર્મધુર વહન કરવામાં
 સમર્થ અબીપ્સિત બે પુત્રો તમારી પાસે માંગુંછું ॥૧૬॥

મુવત્તઃકપિ કહેછે—હે, રાજન! આવી ભગવાનની વાણી મુંબીને

ગ્રજઃ । પ્રયઃ સન્તિ હિ પુત્રા મે તન્નેષ્ટો યઃ સ ગૃહ્યતામ્ ॥૧૭॥ તતઃ
કનીયાસ્તં પ્રાહ તનયાઃ સન્તિ પત્ન મે । તત્ર યસ્ય જિવૃક્ષા તે
ભવેત્સોઽધૈવ ગૃહ્યતામ્ ॥૧૮॥ તયોરિતિ વચઃ શ્રુત્વા પ્રસન્નો હરિ-
રાહ તૌ । દેહ્યયોધ્યાપ્રસાદાલ્લ્યં સુતમેતં ત્વમગ્રજ ! ॥૧૯॥ ત્વમ્મિ-
ચ્છારામ ! મે દેહિ રઘુવીરમિધં સુતમ્ । इत्युक्ते तेन तौ दातुं
सद्य एवोत्थितौ सुतौ ॥२०॥ ततो हरिवैदिकविप्रवर्यैः शास्त्रोदितं
दत्तविधिं विधाय । वादित्रगीतध्वनिमङ्गलाढ्यं जग्राह तौ सर्वज-
नानुरागौ ॥२१॥ आस्थाप्य तावात्मन एव पीठे वल्लैरनर्घ्यैः सुवि-
भूषणैश्च । सम्मान्य सर्वैर्निजभक्तपुम्भिस्तयोर्मुदाचीकरदर्चनं सः
॥२२॥ अथ तावाह भगवान् पुत्रौ ! मे शृणुतं वचः । अस्माकमि-

પ્રથમ તેમના મોટાભાઈ રામપ્રતાપજી ‘મારે પુત્રો ત્રણ છે તેમાંથી એક
ને તમને પ્રિય હોય તેને ગ્રહણ કરો’ એમ બોલ્યા, તે પછી નાનાભાઈ
ધરિષ્ઠારામજી ‘મારે પુત્રો પાંચ છે તેમાંથી ને સમુચિત હોય તે એક હમ-
ણાંજ ગ્રહણ કરો’ એમ બોલ્યા ॥૧૭-૧૮॥ હે રાજન્ ! આતું બ્રાતાઓનું
વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિએ તેમને કહ્યું કે-હે બંધેષ્ઠબન્ધુ
રામપ્રતાપ ! ને આ અયોધ્યાપ્રસાદ નામનો તમારો પુત્ર છે (તે
ધર્મધુર વહન કરવાને લાયક છે) તેને તમે આપો. હે ધરિષ્ઠારામ ! રઘુવીર
નામનો આ તમારો પુત્ર મને આપો. હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિ ભગ-
વાને કહેલા તે બન્ને બ્રાતાઓ પોતપોતાનો પુત્ર શ્રીહરિને સમર્પવા તત્કાલજ
હવા થયા ॥૧૯-૨૦॥ ત્યાર પછી ભગવાને વાદિત્રગીતાદિ મંગળધ્વનિ-
પૂર્વક શાસ્ત્રોક્ત દત્તવિધિ હરિશર્માવિગેરે વૈદિક વિપ્રવર્યો પાસે કરાવીને,
જેમનેવિષે સર્વ જનોને અનુરાગ વર્તે છે એવા તે અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુ-
વીરજીને પોતાના પુત્રપણે પ્રતિગ્રહ કર્યો ॥૨૧॥ પછી ભગવાને તેમને પોતા-
નાજ આસનમાં બેસારીને, મહામૃદય વસ્ત્ર વિભૂષણ આદિકવડે સન્માન
કરીને, સર્વ નિજલક્ષ્મીપાસે મહાનંદથી તેમની ચંદન પુષ્પાદિવડે પૂજા
કરાવી ॥૨૨॥ અનંતર ભગવાન શ્રીહરિ તે પુત્રો પ્રતિ એમ બોલ્યા
કે-હે પુત્રા ! આતો તમારે સદા અવધારવા યોગ્ય છે, તો અવધાનથી માર્દ

પ્રદેવોઽસ્તિ શ્રીઘૃષ્ણો ભગવાન્ સ્વયમ્ ॥૨૩॥ તન્મન્દિરાણ્યનેકાનિ
 કારિતાનિ મયા ભુવિ । તદ્વૃત્તયશ્ચ સર્વત્ર કારિતા સન્તિ પુત્રકૌ !
 ॥૨૪॥ તત્રાપ્યાદ્યે મન્દિરે દ્વે એક શ્રીનગરેઽસ્તિ યત્ । નરનારાયણ
 સ્યાન્ન લક્ષ્મીનારાયણસ્ય ચ ॥૨૫॥ તયોર્મધ્યવિભાગેન ચણ્ડોઽય
 ભારતાદ્વય । કલ્પિતોઽસ્તિ મયા દ્વેધા તત્તન્નામ્ના સ ંચ્યતે ॥૨૬॥
 ધર્મદત્ત જનૈર્યદ્યદ્ધનધાન્યાશુકાદિકમ્ । ચણ્ડેઽન્ન દક્ષિણે તત્તલ
 લક્ષ્મીનારાયણસ્ય હિ ॥૨૭॥ યવમુત્તરચણ્ડેઽપિ ધર્મદત્તં જનૈસ્તુ
 યત્ । નરનારાયણસ્યૈવ તદિત્ય કલ્પિત મયા ॥૨૮॥ એકેકચણ્ડે
 ગુરુતા સ્થાશ્રિતાના નૃણાં મયા । પૃથક્પૃથગ્યુવામ્યા તુ દીયતે
 ધર્મગુત્તયે ॥૨૯॥ इत्युक्त्वासौ पत्रिके द्वे शुकानन्दाख्यसाधुना ।

આ વચન સાલળો ભગવાન્ શ્રીઘૃષ્ણ આપણા ઇષ્ટ દેવ છે, તે સ્વયં ભગ
 વાન્ છે ॥૨૩॥ હે પુત્રો ! તેમના મંદિરો અનેક ભૂમિઉપર લોકલોક્યાણ
 માટે મેં કરાવ્યા છે, તે તે મંદિરની વૃત્તિઓ-નિલ્ય નૈમિત્તિક સમગ્ર પૂજા
 પ્રવાહમાં પર્યાપ્ત ક્ષેત્ર આરામાદિ સપત્તિઓ તેના તેના પ્રાત પ્રદેશમાં
 કરાવી છે ॥૨૪॥ તે સર્વ મંદિરો મધ્યે બે મંદિરો સુખ્ય છે, તેમાં એક
 શ્રીનગરમાં નરનારાયણનું અને બીજું તો અહીં લક્ષ્મીનારાયણનું છે તે
 તે મંદિરના મધ્ય વિભાગથી (પૂર્વે કલકતાપુર અને પશ્ચિમે શબોદ્ધાર
 નામનું દ્વારિકાપુરસુધી સમસૂનરેખામાં અતર્ગત પુરગ્રામ લખવાપૂર્વ-
 અતર્વિભાગ કરીને) આ ભારત નામનો ખડ બે પ્રકારે વિભાગ કર્યો છે, તે
 'આ નરનારાયણદેશ અને આ લક્ષ્મીનારાયણદેશ એવા નામથી કહેવાશે
 ॥૨૫ ૨૬॥ આ દક્ષિણ ખડમાં જનોએ જે જે ધન ધાન્ય વસ્ત્રાદિ ધર્મર્થ
 આપ્યું હોય તે તે લક્ષ્મીનારાયણનું છે એજરીતે ઉત્તર ખડમાં પણ લોકોએ
 જે જે ધન ધાન્યાદિક વસ્તુ ધર્મર્થ આપ્યું હોય તે નરનારાયણનું છે
 એરીતે ધાર્મિક દ્રવ્ય વિભાગની વ્યવસ્થા મેં આપી છે ॥૨૭-૨૮॥ હે પુત્રો !
 એરીતે દેશવિભાગથી એક એક ખડમાં મદાશ્રિત જનોના નિ શ્રેયસમાં
 સમુપયોગી ગુરુપદ પૃથક્ પૃથક્ હું તમને ધર્મસરક્ષણ માટે આપુ છું ॥૨૯॥
 હે રાજા ! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ પોતાના પુત્રો પ્રત્યે કહીને પછી સભા

અલેખ્યત્સભામધ્યે કૃતસ્વોક્તાર્થવિસ્તરે ॥૩૦॥ તે ગૃહીત્વા સ્વકર-
યોસ્તાબુવાચ મહામનાઃ । ઇકૈકામેતયોઃ પત્રી ગૃહીતમિતિ
ભૂપતે ! ॥૩૧॥ તદૈકૈકાં જગૃહતુઃ પત્રિકાં તૌ પૃથક્ પૃથક્ ।
ગૃહીત્વા તત્ર કૃષ્ણસ્ય નામૈક્ષેતામનાકુલૌ ॥૩૨॥ પ્રાતાસીદ્રઘુવીરેણ
લક્ષ્મીનારાયણસ્ય તુ । પત્રયયોધ્યાપ્રસાદેન નરનારાયણસ્ય ચ ॥૩૩॥
તદ્દૃષ્ટ્વા હરિરુચે સ્નાનાશ્રિતાન્ સકલાન્ જનાન્ । ગુપ્માકમેતૌ હિ

મધ્યે પોતે કહેલો અર્થ અને કહેવામાં આવશે એવા અર્થના વિસ્તારને
જણાવનારી બે પત્રિકાઓ એક નરનારાયણ નામથી અંકિત અને બીજી
લક્ષ્મીનારાયણ નામથી અંકિત (ગુજરાતી ભાષામાં) શુકાનંદમુનિપાસે સ્પષ્ટ
અક્ષરથી લખાવી. (યદ્યપિ અહીં સભામધ્યે શુકાનંદસાધુપાસે પોતે કહેલા
અર્થના વિસ્તારવાળી બે પત્રિકાઓ લખાવી એમ કહ્યું છે, અથાપિ એટલો
અહીં વિશેષ સમજવો-સંવત્ ૧૮૮૨ના કાર્તિક શુકલ એકાદશીએ વૃત્તા-
લયમાં સભામધ્યે ઉક્તાર્થ અને વક્તૃમાણાર્થના અદ્ય વિસ્તારવાળી બે
પત્રિકા શુકાનંદમુનિ પાસે લખાવીને યથોક્ત રીતિ ચલાવી. તે પછી સંવત
૧૮૮૩ ના માર્ગશીર્ષ માસની પૂર્ણિમાએ દુર્ગપુરમાં આના સવિસ્તર અર્થ-
વાળી મોટી બે પત્રિકાઓ ફરી શુકાનંદસાધુ પાસે લખાવીને તે બન્નેમાં
બન્ને પુત્રોપાસે પરસ્પર હસ્તાક્ષરથી તેમનો તેમનો મતવિન્યાસ (અનુ-
મતિની સહી) કરાવીને એક એક પત્રિકા એક એકને રવયં શ્રીહરિએ
આપી) ॥૩૦॥ હે ભૂપતે ! મહા ઉદાર મનના શ્રીહરિએ તે બન્ને પત્રિ-
કાઓને અંજલિપણને પમાડેલા કરકમળમાં ગ્રહણ કરીને 'આમાંથી એક
એક પત્રિકાને ગ્રહણ કરો' એમ તે અયોધ્યાપ્રસાદ તથા રઘુવીરજીને કહ્યું
॥૩૧॥ તે સમયે તેમણે ભગવાનની આજ્ઞામુજબ એક એક પત્ર લઈને
વિના વ્યાકુળતાએ તેની અદર લખેલું કૃષ્ણનુ-નરનારાયણ અને લક્ષ્મી-
નારાયણનું નામ પૃથક્ પૃથક્ બેયું ॥૩૨॥ તેમાં લક્ષ્મીનારાયણ નામથી
ચિહ્નિત લેખ રઘુવીરજીના ભાગમાં આવ્યો અને અયોધ્યાપ્રસાદજીને તો
નરનારાયણ નામથી ચિહ્નિત લેખ ભાગમાં આવ્યો ॥૩૩॥

તે ભાગમાં આવેલી 'પત્રીને બેધને ભગવાન્' પોતાના સમય આશ્રિત

ગુરુ કૃતાવદ્યદિનાન્મયા ॥૩૪॥ નરનારાયણસ્ય સ્યુઃ સ્વખંડે ચ મદુ-
પાશ્રિતાઃ । તે ત્વયોધ્યાપ્રસાદસ્ય શિષ્યા इत्यવધાર્યતામ્ ॥૩૫॥
લક્ષ્મીનારાયણસ્યાથ સ્વખંડે સ્યુર્યે મદાશ્રિતાઃ । રઘુવીરસ્ય તે શિષ્યાઃ
સર્વે इत्यવધાર્યતામ્ ॥૩૬॥ સ્ત્રીણાં સ્વખંડદ્વયસ્થાનામેતયોર્યોષિતૌ
ગુરુ । एवमेव हि युक्तत्वान्मर्यादा स्थापिता मया ॥૩૭॥ ઉમાવેતૌ
ધર્મવંદ્યૌ યુષ્માભિર્ધર્મદેવવત્ । માન્યૌ સેવ્યૌ સ્વશક્તયાન્નવસ્ત્રભૂ-
પાધનાદિભિઃ ॥૩૮॥ एतयोश्चैतद्वंद्यानां करिष्यन्ति य आश्रयम् ।
તાન્ કૃષ્ણો ભગવાન્ ધામ દેહાન્તે નેપ્યતિ સ્વકમ્ ॥૩૯॥ इत्यु-
ક્તवा तान् पुनः पुत्राबुवाच स हरिर्नृप ! । युवाभ्यां स्वस्वस्वखण्डस्थाः
શિષ્યાઃ કાર્યા ન ચેતરે ॥૪૦॥ तदुक्तं चान्नवस्त्रादि ग्राह्यं नान्यस्य

જનો પ્રત્યે બોલ્યા કે-હે જના. ! આ દિવસને આરંભીને મેં આ અયો-
ધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીરને તમારા ગુરુ કર્યા છે. નરનારાયણના ખંડમાં બે-
મારા આશ્રિતો હોય તે અયોધ્યાપ્રસાદજીના શિષ્યો બનવા (તેમના ગુરુ
અયોધ્યાપ્રસાદ છે) અને જે લક્ષ્મીનારાયણના ખંડમાં મારા આશ્રિત
જનો હોય તે રઘુવીરજીના શિષ્યો બનવા (તે સર્વેના ગુરુ રઘુવીર છે)
॥૩૪-૩૬॥ આ અયોધ્યાપ્રસાદજી તથા રઘુવીરજીની મુનદા વિરભ
નામની જે ધર્મપત્નીયો છે તે બન્ને ખંડનેવિષે રહેલી હરિભક્તસ્ત્રીયોનાં દેશ-
ભેદ ક્રમને અનુસારે ગુરુ કર્યા છે વિચાર કરતાં સ્ત્રીયોનું ગુરુપણ આચાર્ય-
પત્નીનેજ યોગ્ય બાણીને મેં આ મર્યાદા સ્થાપી છે તે સર્વેએ અનુપાળવી
॥૩૭॥ તમારે આ આચાર્યપદમાં સ્થાપેલા ધર્મવશીય બન્ને-મારા પુત્રો
ધર્મદેવની પેઠે માનવા અને યથાશક્તિ અન્ન વસ્ત્ર વિભૂષણ વિક્રેવેવડે
સારીરીતે સેવવા ॥૩૮॥ જે જનો આ બન્ને આચાર્યો અને એમના વંશમાં
થનારા આચાર્યોનો આશ્રય કરશે તેમને ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ દેહાવસાન સમયે
પોતાના ગૌતમિક ધામપ્રતિ તેડી જશે ॥૩૯॥

હે નૃપ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિ ભક્તજનો પ્રતિ કહીને કરીધી પુત્રો
પ્રત્યે બોલ્યા કે-તમારે પોતપોતાના દેશના જનોને શિષ્યો કરવા પણ
એક બીજાના દેશના નજ કરવા ॥૪૦॥ અને પોતપોતાના ખંડના ભક્ત-

તુ ક્વચિત્ । સાધવો વર્ણિનઃ પદ્મા યે સ્યુસ્તે તૂમયોઃ સમાઃ ॥૪૧॥
અપક્ષપાતાઃ કર્તારસ્તે સેવાં યુવયોર્દ્વયોઃ । યે પક્ષપાતિનઃ સ્યુસ્તે
ભ્રષ્ટા યાસ્યન્ત્યધોગતિમ્ ॥૪૨॥ યુવયોઃ શિષ્યવિત્તાર્થવિવાદસ્ય તુ
નિર્ણયે । દ્વૌ દ્વૌ ગૃહસ્થૌ ધર્મસ્થૌ કાર્યૌ નૈતે તુ કર્હિંચિત્ ॥૪૩॥
સ્ત્રીભ્યાં વાં સ્વાશ્રિતરુચર્યથાવિવાદસ્ય ચ નિર્ણયે । કાર્યે સમર્થકે દ્વે

જનોએ આપેલું અન્નવસ્ત્રાદિ તમારે ગ્રહણ કરવું. પણ એક ખીજના
દેશના જનોએ આપેલું નજ ગ્રહણ કરવું એટલે લક્ષ્મીનારાયણ દેશના
આચાર્યે નરનારાયણ દેશના જનોએ અપેલું અન્ન ધન વસ્ત્રાદિ ન
લેવું, તેમ નરનારાયણ દેશના આચાર્યે લક્ષ્મીનારાયણ દેશના જનોએ
આપેલું અન્નવસ્ત્રાદિ ન લેવું (સાધુ પાળા આદિક અનુયાયી જનોએ
સહિત પોતાના લોજન પર્યાસ અન્નના ગ્રહણમાં તો પરસ્પર આધ
નથી એમ જાણવું આથી અધિક અન્નજીવી લીધું હોય તો એક
ખીજએ પાછું મોકલી દેવું. લક્ષ્મીનારાયણ ખડના જને નરનારાયણાદિ
પ્રતિમાની આગળ અપેલું તેમજ નરનારાયણ ખડના જને લક્ષ્મી-
નારાયણાદિ પ્રતિમા આગળ અપેલું ધનાદિક બન્ને આચાર્યોએ પર-
સ્પર પાછું ન મોકલવું, તેતો ગ્રહણ કરવું, આટલો વિશેષ અર્થ અહી
જાણવો) જે સાધુઓ બ્રહ્મચારીઓ અને પાળાઓ છે તેતો તમારે બન્નેને
શિષ્યભાવમાં સમજી (એમને પૂજ્યપણે તમે તુલ્ય છો) ॥૪૧॥ (સમતા-
ને કહેછે) તે આ સાધુપ્રમુખ ત્યાગીઓ પક્ષપાત વિના તમારી બન્નેની
સેવા કરવાને યોગ્ય છે. જેઓ પક્ષપાત કરશે તેઓતો સ્વધર્મ થકી ભ્રષ્ટ
થઈને સંસૃતિરૂપ અધોગતિ (હુગતિ) ને પામશે ॥૪૨॥ જે કદાચિત્ કાળ
દેશના વૈષમ્યયોગથી શિષ્યનિમિત્તે કે તેણે આપેલા ધનાદિનિમિત્તે વિવાદ
થાય તો તેના નિવારણરૂપ નિર્ણયમાં ધર્મનિષ્ઠ હોવાથી પક્ષપાતે રહિત
એવા બે બે ગૃહસ્થો (બે લક્ષ્મીનારાયણદેશના અને બે નરનારાયણદે-
શના) કરવા, એટલે કર્તવ્યાર્થનો નિર્ણય તેમને સોંપવો. પરંતુ આ સાધુ
આદિક ત્યાગીઓને તો ક્યારેય પણ વિવાદાર્થના નિર્ણયમાં બેડવા નહિ
॥૪૩॥ તથા તમારી ભાર્યાઓએ શિષ્યભાવને પામેલી સ્ત્રિયોનિમિત્તે કે

દ્વે યોપે રણ્ડાસ્તુ ન કચિત્ ॥૪૪॥ ગૃહીતરા યત્ર નરા ગૃહિકાર્યસ્ય
નિર્ણયે । રણ્ડાશ્ચ સ્યુર્ન તત્સિદ્ધ્યેત્કાર્યધ્વંસો ભવેત્ સ્વલુ ॥૪૫॥
યુવાભ્યાં મન્મતાન્ પ્રન્થાનઘ્રાવાશ્રિત્ય નિત્યદા । વૃત્ત્યં શિષ્યા વર્ત
નીયા સમ્પ્રદાયાનુસારત ॥૪૬॥ યચ્ચૈતદ્વાં મયા દત્તં તદસ્તિ સ્વમુ-
જાર્જિતમ્ । સ્વત્વં કસ્યાપ્યતો નાત્ર પિતુર્ધાત્રોશ્ચ વૈ તયો. ॥૪૭॥
તપસ્વિનમિવર્ષિં માં જાનીતં વદરીપતિમ્ । સ્વેચ્છાગતં સ્વધામ્નોઽત્ર
ગન્તાર તત્ર વૈ પુનઃ ॥૪૮॥ યસ્મૈ દિત્સા મમૈવાસીત્તસૈ સ્વાતન્વ્યતો
મયા । દત્તમેતત્સ્વકં સર્વં નાતો ભાગોઽત્ર કસ્યચિત્ ॥૪૯॥ યુવયો.

તેણીએ અપાતા ધનાદિનિમિત્તે વિવાદ થાય તો તેના નિર્ણયમા બે બે ધર્મ
નિષ્ઠ સધવા સ્ત્રિયો કરવી, એટલે તેમને વિવાદાર્થનો નિર્ણય કરવા સાંપનો
પણ રડાઓને તો ક્યારેય પણ તેના નિર્ણયમા નિયોજવી નહિ ॥૪૪॥
(ત્યાગીઓને તથા રડાઓને તેમા નહિ નિયોજવામા નિમિત્ત કહે છે)
આવહારિક કાર્યમા ગૃહસ્થોનો સબન્ધજ મગળદાયી થાય, પણ તેથી બીજા
ત્યાગાશ્રમનિષ્ઠોનો તથા વિધવાપણાને પામેલી વનિતાઓનો સબન્ધ મગ
ળદાયી નજ થાય, ગૃહિકાર્યના નિર્ણયમા તે બંનેનો જો સબન્ધ થાય તો
તે કાર્ય સિદ્ધ ન થતા નિષ્ઠે નાશજ થાય ॥૪૫॥ વળી તમારે મેં માન્ય
કરેલા વેદ વ્યાસસૂનાદિ આઠ ગ્રંથોને અનુસરીનેજ પ્રતિદિન વર્તવું અને
તેમજ આશ્રિત જનોને સપ્રદાયને અનુસારે વર્તાવવા ॥૪૬॥ મેં તમને
જે આ મદિરાદિ આપ્યું છે તે મેં ચોતેજ બાહુબળથી સપાદન કરેલું છે,
માટે એમા મારા પિતા ધર્મદેવનું કે આ મારા ભાઈ રામપ્રતાપ ઈચ્છા
રામને મધ્યે કોઈનું પણ સ્વત્વ (હક) લેશપણું છેજ નહિ ॥૪૭॥ વળી
આ સર્વના શ્રેયસારૂ સ્પષ્ટ કર્ણુ છું કે-મને બદરીપતિ તપસ્વી નારાયણ
માપિની પેઠે અકર્મવશ્ય લોકાનુચ્છ માટે ભૂમિઉપર નરનાથને પ્રકટ કરી
રહેલા, સ્વેચ્છાથી સ્વધામ અશ્વરથી આ લોકમા આવેલા અને અવતરણ
કૃત્ય સમાપ્ત થતા ફરી પણ સ્વધામ પ્રતિજ જનારા એવાને નિશ્ચયથી તમે
બાણો ॥૪૮॥ બહુ બ્રાતૃપુત્રો મધ્યે મને જેનેજ આપવાની ઇચ્છા થઈ તેનેજ
સ્વતંત્રપણે મેં આ સર્વસ્વ આપ્યું છે માટે આમા તેમારા બ્રાતાદિકોઈ પણ

પુત્રવાહુલ્યે જાતેઽપિ ગુરુતાસને । ઇકઃ સ્થાપ્યો ગુણી પુત્રો ન
જ્યેષ્ઠનિયમોઽત્ર તુ ॥૫૦॥ જનાનુરાગો યસ્મિન્ સ્થાચ્છિષ્યધર્માવન-
ક્ષમઃ । સ્વસમ્પ્રદાયધર્મસ્યો યશ્ચ સ્યાત્સ ગુરુર્મવેત્ ॥૫૧॥ તાદૃક્
પુત્રો ન ચેત્સ્યસ્ય તદાન્યં ધર્મવંશજમ્ । ગૃહીત્વા દત્તવિધિના
સ્થાપ્યો મદ્વન્ન સોઽક્લજઃ ॥૫૨॥ ઇત્યાહા પાલનીયા મે સર્વૈરપિ
યથાયથમ્ । વર્તિષ્યતેઽન્યથા યસ્તુ સ મચ્છિષ્યવહિષ્કૃતઃ ॥૫૩॥
સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ તસ્ય વચો નિશમ્ય સર્વે પ્રણતાસ્તજગૃહુર્મુદા
શિરોમિઃ । ગુરુમાવમિતૌ ચ તૌ પ્રણમ્ય પ્રભુમિત્થં તમુદારમૂ-
ચતુર્દ્વૌ ॥૫૪॥ ત્વં સાક્ષાદીશ્વરોઽસિ પ્રકટિતમહિમા સ્વેચ્છયા

જનનો ભાગપ્રસંગ લેશથી પણ નથી ॥૪૮॥ તમારે બહુ પુત્રો થાય તો
પણ એકજ ગુણવાન પુત્રને ગુરુપદમાં સ્થાપન કરવો. આમાં જ્યેષ્ઠ પુત્ર-
નેજ સ્થાપન કરવો એવો નિયમતો છેજ નહિ. કિંતુ પુત્રોમાં જે ગુણી
હોય તેજ સ્થાપન કરવો ॥૫૦॥ (ગુરુપદ સ્થાપનને યોગ્ય પુત્રના ગુણોને
કહેછે—) જે પુત્રમાં ગુણોએ કરીને ધર્મનિષ્ઠ જનોને અનુરાગ થાય અને
જે શિષ્યોના ધર્મના રક્ષણમાં (અથવા શિષ્યોના અને ધર્મના રક્ષણમાં)
સમર્થ હોય અને જે પોતાના સંપ્રદાયસિદ્ધ ધર્મોમાં નિષ્ઠાવાળો હોય તેજ
પુત્ર ગુરુપદમાં સ્થાપન કરવાને લાયક છે, બીજો નહિ ॥૫૧॥ તેવા સદ્ગુણે
સંપન્ન સુત જે પોતાને ન હોય તો ધર્મવંશના બીજને દત્તવિધિથી પુત્ર
પણે પરિગ્રહ કરીને મેંજ જેમ એમ આ આચાર્યપદમાં તમારે સ્થાપન
કરવો. સાક્ષાત્ ઔરસ હોય પણ જે ગુણહીન હોય તો નજ સ્થાપન
કરવો ॥૫૨॥ આ મારી આજ્ઞા મારા આશ્રિત તમારે સર્વેએ પણ (આચા-
ર્યોએ અને સર્વ સત્સંગિઓએ) યથાવિભાગ અનુપાળવી. જેતો અન્યથા
વર્તશે તે મારા ચરણાશ્રિત સમાજથી બહિષ્કૃત બનવો ॥૫૩॥

હે રાજન્! આતું ભગવાન શ્રીસહજનંદસ્વામિનું વચન સાંભળીને
પૂર્વોક્ત સર્વેએ ભક્તિથી નમ્ર મસ્તકે હર્ષથી ગ્રહણ કર્યું. ગુરુભાવને
પામેલા તે બન્ને પુત્રો મહોદાર મહાપ્રભુને પ્રણામ કરીને એમ બોલ્યા કે—
॥૫૪॥ હે ભગવન્! તમે સાક્ષાત્ સર્વેશ્વરેશ્વર, સ્વેચ્છાથી નૃનાથને

માનવામ. સેવ્યો નૃણા ઘ નારાયણરૂપિરિતિ નૌ નિશ્ચયોઽસ્ત્યેવ
ચિત્તે । આશ્વાયાં તિષ્ઠતોર્નાં તવ ભુવિ ભગવન્વર્મહાનિ કદાચિ
દેદેઽહન્તા તદીયેષુ ચ પુરુષમતા માઽસ્તુ સાઽસ્તુ ત્વદદ્વા ॥૫૫॥
इति तयोर्वचन स निशम्य तावचनतावमिनन्द्य सदाशिषा ।
अरुत जागरणं गुणकीर्तनेर्भगवत. सह भक्तजनैर्निजै ॥५६॥ द्वाद
श्यां बहुविधभक्ष्यभोज्यलेह्ये. सन्तर्प्य द्विजगणसाधुमण्डलानि ।
अनार्थानितरजनाश्च मानपूर्वं भ्रात्राद्ये. सह विदधेऽथ पारणां स
॥५७॥ सम्भारान् दिनयुगलेन साधयित्वा राकायामकृत महो-

સ્વીકારી રહેલા, પોતાનો અસાધારણ મહિમા પ્રકટ કરી રહેલા, સમય
જનોએ સેવનીય, સર્વના સાક્ષાત્ દૃષ્ટા નારાયણ જો એવો અમારા
ચિત્તમા દૃઢ નિશ્ચય થયો છે આપની આજ્ઞાનુ જે અનુવર્તન છે તેજ
અમને અનુરૂપ, પરમ નિ શ્રેયસના મૂળભૂત પરમ ધર્મ છે, આવા
આપની આજ્ઞાના અનુવર્તનરૂપ ધર્મમા વર્તતા એવા અમારે ભૂમિમા
ધર્મની હાનિ ક્યારેય પણ નજ થાય અને તેના મૂળભૂત દેહ દૈહિકમા
અહભાવ મમભાવ નજ થાય આ ભૂમિમા કર્મગતિની વિચિત્રતાને
લીધે કે સગની વિચિત્રતાને લીધે મોટાઓને પણ પ્રામાદિક ધર્મભગ
થાયજ માટે તે પ્રામાદિક એવો પણ ધર્મભગ અમારે નજ થાય એવી પ્રાર્થના
કરીએ છીએ કિંતુ અમે એજ વારેવારે માગીએ છીએ કે-આપના ચર
ણારવિંદમાજ પ્રીતિ સર્વદા અનુવર્તે ॥૫૫॥ હે રાજન્ ! એરીતે વિજ્ઞાપના
કરીને ચરણમા પ્રણામ કરતા તે પુત્રોને તેમનુ વચન સાલળીને પ્રસન્ન
થએલા ભગવાને શુભ આશિર્વચનથી અભિનંદન કરીને, તે રાત્રિએ
પોતાના ભક્તજનો સાથે જગરણમત ભગવદ્ગુણ કીર્તનાદિવડે કર્યું ॥૫૬॥
અનંતર દ્વાદશીએ અહુવિધ ભક્ષ્ય લોભ્ય લેહ્ય ચોખ્ખે સહિત મિષ્ટાન્નવડે અહુ
બ્રાહ્મણો અને વર્ણિ સાધુમંડળોને માનપૂર્વક સતૃપ્ત કરીને બીજા પાપુ બધા
અભાર્થજનોને સતૃપ્ત કરીને, પછીથી પોતે બ્રાતાદિકની સાથે પારણા કર્યા
॥૫૭॥ તે પછી ભગવાને બે દિવસમા (ત્રયોદશી ચતુર્દશીરૂપ) ઉત્સવો
પયોગી સમય સામગ્રી સપાદન કરી પૂર્ણિમાએ માતા લક્ષ્મિદેવીનો પ્રાદ-

ત્સવં સ ભક્તેઃ । યં શ્રુત્વા નૃપતિવરા અપિ ક્ષમાયાં સાશ્વર્યં સ્વ-
સદસિ સાદરં શશંસુઃ ॥૫૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्म-
शास्त्रे चतुर्थप्रकरणे आचार्यस्थापनतच्छिक्षाश्रीभक्तिदेवीजन्मोत्सवनिर्घणनामा
चत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૦॥

સુવ્રત ઉવાચ—અથ તત્ર સુખાસીનમુત્સવાન્તે હર્ષિ નૃપ ! । નારુ-
પન્ત ઉપેયાય સસાદી વટપત્તનાત્ ॥૧॥ પ્રણમન્તં નૃપામાત્યં સ્વભક્તં
ચ તમાગતમ્ । માનયામાસ ભગવાન્ યથાર્હં સ્વાગતાદિભિઃ ॥૨॥
તદન્તિકે નિપણ્ણોઽસૌ વદ્ધાઙ્ગલિરુવાચ તમ્ । સ્વામિન્ ! સિંહ-
જિતો રાજ્ઞઃ સ્વીકાર્યા પ્રણતિર્મૃશમ્ ॥૩॥ તેનાહં પ્રેપિતોઽસ્મ્યવ્ર-
ત્વનિમિત્તનો મહોત્સવ મહા સંભ્રમથી કર્યો. જે ભગવાને કરેલા ઉત્સવ-
પ્રકારને સાંભળીને પૃથ્વીઉપર મહારાજાઓ પણ આશ્ચર્ય પામીને પોતપો-
તાની સભામાં તેમનું યશ આદરથી વિશેષપણે વખાણવા લાગ્યા ॥૫૮॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે આચાર્યસ્થાપન-તશ્ચિક્ષા-
શ્રીભક્તિદેવીજન્મોત્સવનિર્ણપણનામા ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૦॥

અધ્યાય ૪૧ મો.

સુવ્રતઃકપિ કહેછે—હે નૃપ ! અનંતર ભક્તિદેવીના ઉત્સવને અંતે
લક્ષ્મીનારાયણમંદિરમાં થએલી સમિતિમાં સુખેથી બેઠેલા ભગવાનની
સમીપે નાડપંત નામના, સયાજીરાવ રાજાના મંત્રી વટપત્તનથકી અશ્વવારે-
સહિત વૃત્તાલયમાં આવ્યા ॥૧॥ આવીને ભગવાનને લાવભરથી પ્રણામ
કરવા લાગ્યા. પ્રણામ કરતા તે પોતાના ચરણભક્ત નૃપામાત્ય નાડપંતને
ભગવાને યથાયોગ્ય સ્વાગતાદિવડે સન્માન કર્યું ॥૨॥ તેમની સન્નિધિમાં
બેઠેલા આ નાડપંત બે હાથ જોડીને એમ બોલ્યા કે—હે સ્વામિન્ ! સયાજી-
રાવ મહારાજાનો આ પ્રણામ મેં આણેલો આપ સ્વીકાર કરો. તેમના
મનમાં આપના ચરણકમળનાં દર્શન કરવાની તીવ્ર વાંછા વર્તે છે. જેમણે

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાનનું વટપત્તનમાં પધારવું અને તેથી ત્યાંના ભક્તોને
યએલો મહાઆનંદ નિરૂપણ કર્યો છે.

નેતું ત્વાં વટપત્તનમ્ । ત્વદ્દર્શનેચ્છા મહતી વર્તતે હૃદિ તસ્ય ચૈ
 ॥૪॥ યસ્મિન્ દિને કૃત તેન મુક્તાનન્દસ્ય દર્શનમ્ । તત આરમ્ભ
 નિત્યં ત્વા હૃદિ ચિન્તયતિ પ્રભો ! ॥૫॥ અતો મનોરથસ્તસ્ય પૂર્ણ.
 કાર્યસ્ત્વયાધુના । મુક્તાનન્દસ્તદા પ્રાહ કાર્યમેતત્તુ સર્વથા ॥૬॥
 તતો હરિર્નારપન્તમુચાચાનન્દ્યન્વચ. । વેદ્યહં નૃપતેસ્તસ્ય ભાવ
 નિષ્કપટં મયિ ॥૭॥ યતત્પ્રાગેવ કથિતં મુક્તાનન્દેન મેડનઘ ! ।
 અતસ્તન્નાહમેપ્યામિ માન્યત્વાદ્વચસોડપિ તે ॥૮॥ એવમુક્ત સ
 હરિણા પ્રસન્ન પ્રણનામ તમ્ । તતસ્તસ્યૈ દદો રાજા પ્રેપિતામુપદાં
 નૃપ ! ॥૯॥ વાસ્તાસિ વહુમૂલ્યાનિ ફલાનિ વિવિધાનિ ચ । સમર્પ્ય
 હરિણારૂપ. સ નિજાવાસમાયયૌ ॥૧૦॥ મહાવલ્લે પ્રાવરણે મુક્તા

તમને વટપત્તન તેડી લાવવા માટે મને મોકલવાથી હું આપની સન્નિધિમાં
 આવ્યો છું હે પ્રભો ! જે દિને તેમને મુક્તાનન્દમુનિનો સમાગમ થયો છે તે
 દિનને આરંભીને તેમના ચિત્તમાં સતત આપના ચરણકમળોનું અનુસ્મરણ
 અનુવર્તે છે ॥૩-૫॥ તો અવશ્ય તે રાજાનો મનોરથ આપે કૃપા કરી
 હાલમાં પરિપૂરણ કરવો તે સમયે મુક્તાનન્દમુનિ પણ ઓઢવા કે-હે હરે !
 આ તો અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે ॥૬॥ હે રાજા ! પછી ભગવાને નારૂપતને
 આનન્દ આપતા થકા એવું વચન કહ્યું કે-તે ભૂપતિનો ભાવ મારેવિપે
 નિષ્કપટ પ્રેમાનુબંધપરિપૂર્ણ છે તેને હું જાણુ છું હે અનઘ ! મુક્તાનન્દ
 મુનિએ તમારા કહેવા પહેલું જ આ સર્વ મને નિવેદન કર્યું હતું વળી
 મારા ભક્ત માનનીય તમે નિવેદન કરો છો માટે તમારું વચન અનુપા
 ળવા હું અવશ્ય વટપત્તન આવીશ ॥૭-૮॥ હે નૃપ ! એ રીતે શ્રીહરિએ
 કહ્યું એટલે પ્રસન્ન થએલા નારૂપતે શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને સયાશ્રય
 મહારાજાએ મોકલેલી અમૂલ્ય વિવિધ વસ્ત્ર ભૂષણ કૃણાદિક ભેટ અર્પણ
 કરી ભગવાને પણ તે ભેટ પ્રેમથી પ્રતિગ્રહ કરી તેમને ઉતારે જવાની
 અનુરા કરી એટલે અનુરા આપેલા નારૂપત ભગવાને બતાવેલા પોતાના
 ઉતારા પ્રતિ ગયા ॥૯-૧૦॥ તે સમયે ભગવાન ઓઢવાલાયક મહાવસ્ત્ર
 મુક્તાનન્દમુનિને સમર્પાને અને કૃણો સર્વ સાધુઓને સમર્પાને સ્વયં

નન્દાય તર્હિ સઃ । દત્વા ફલાનિ ચર્પિભ્યઃ સ્વાવાસં હરિરાયયૌ
 ॥૧૧॥ આહૂય નારુપન્તં ચ પ્રાતઃ પ્રાહુ હરિસ્તતઃ । અય મુક્ત્વાગ્રતો
 ગચ્છ વદ ભૂપં મદાગમમ્ ॥૧૨॥ પ્પ્યામિ તત્ર પશ્ચમ્યાં સાનુગોઽહં
 ન સંશયઃ । હત્યુક્તઃ સ તમાનમ્ય મુક્ત્વાગાઢટપત્તનમ્ ॥૧૩॥
 ઉપેત્ય તત્ર રાજાનં સર્વે તદ્દત્તમૂચિવાન્ । હૃષ્ટઃ સોઽથ તદાવાસં
 મસ્તુવાઢ્યામકારયત્ ॥૧૪॥ હરિશ્ચતુર્થ્યાં કૃતમુક્તિરશ્વમારુહ્ય સાકં
 નૃપ ! સાદિવર્યૈઃ । અનુદ્રુતઃ પત્તિગણૈઃ સ્વકીર્યૈર્યયૌ સહર્પિવેટ-
 પત્તનં ચ ॥૧૫॥ સમર્ચ્યમાનઃ પથિ મક્તવૃન્દૈરન્યૈશ્ચ સાશ્ચર્યમ-
 વેક્ષ્યમાણઃ । મર્હીં સમુત્તીર્ય સ સાકરાદે ગ્રામે નિવાસં વિદધે
 સહ સ્વૈઃ ॥૧૬॥ મક્તૈર્ગણેશાદિમિરાદરેણ કૃતોચિતાતિથ્ય ઉવાસ

સ્વનિવાસ સ્થળે પધાર્યા ॥૧૧॥ તે પછી બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે ઉઠીને
 નિલકર્મ કરી પરવારીને, ભગવાને તે નાડપંતને બોલાવીને એમ કહ્યું
 કે—તમે આજ જમીને આગળ જાવ, અને અમારી આવવાની વાર્તા
 રાજાને નિવેદન કરો. હું અનુયાયિ જનોએ સહિત ત્યાં કાર્તિક દૃષ્ટ
 પંચમીએ આવીશ, એમાં સંશય નથી. હે રાજન્ ! આવું ભગવાનનું
 વચન સાંભળીને પ્રહર્ષ પામેલા નાડપત તેમને પ્રણામ કરી ભોજન
 કરી વટપત્તન ગયા ॥૧૨-૧૩॥ ત્યાં ગએલા નાડપતે મહારાજા પાસે
 જઈને ભગવાનનો સર્વ સંદેશે કહ્યો, તેને સાંભળીને બહુ હર્ષ પામેલા
 તે રાજાએ તે ભગવાનના ઉતારાને યોગ્ય સ્થાન મસ્તુબાગમાં કરાવ્યું ॥૧૪॥
 ભગવાન તો ચતુર્થી તિથિએ ભોજન કરી મધ્યાહ્ન પછી પોતે અશ્વઉપર
 બેસીને, પોતાના અનુચર અશ્વાર સોમવર્માદિકે પાછળ ગતિ કર્યા થકા અને
 પોતાના ચરણપરાયણ પદાતિવર્ગથી વિંટાયા થકા, મુનિમંડળની સાથે વટ-
 પત્તનપ્રતિ પ્રયાણ કરતાં, માર્ગમાં તે તે ભક્તજનોએ સમર્ચન કર્યા થકા
 અને અન્ય જનોએ આશ્ચર્યથી અવલોકન કર્યા થકા મહી નામની નદીને
 ઉતરીને સાયંસમયે સાંકરદા ગ્રામને પામીને ત્યાં અનુયાયી જનો સાથે
 રહ્યા ॥૧૫-૧૬॥ તે ગામમાં વર્તતા ગણેશજીપ્રમુખ સેવક જનોએ આદરથી
 આતિથ્ય જેમનું કર્યું છે એવા શ્રીહરિ રાત્રિ ત્યાં રહીને, પ્રાતઃકાળે ઉઠી

રાત્રિમ્ । કૃતાહ્નિકઃ પ્રાતરથાશ્વચર્યમારહ્ય સસ્યો નિરગાત્તતઃ સઃ
 ॥૧૭॥ ઉદ્ધોપ આસીદ્વટપત્તનેઽથો તદાગમસ્ય પ્રતિગેહમેવ । તદ્વે-
 પિણસ્તત્ર તુ યે જનાસ્તે પ્રાપુર્ન નિદ્રાં નિશિ લઘ્વતાપાઃ ॥૧૮॥
 કેચિત્તુ વાદં સહ તેન કર્તુ વાદાર્થપટ્ટાન્ ગુણિતાનકાર્પુઃ । કેચિચ્ચ
 યોદ્ધું સહ તેન સજ્ઞા આસન્ કૃતાહ્ના સમમાત્મવર્ગ્યઃ ॥૧૯॥ યે
 સદ્વિયસ્તત્ર ચ તે તુ તસ્ય સમીક્ષણોત્કાઃ શ્રુતસદ્ગુણસ્ય । આસન્
 પદે કૌતુકવીક્ષણાર્થાઃ કેચિચ્ચ માયામયતો વિલીનાઃ ॥૨૦॥ રાજાથ
 તદ્દર્શનભૂરિત્વણઃ પ્રાતઃ સ્વકીયાં ચતુરક્ષસેનામ્ । સર્થો સમર્પ્યેવ

નિસ્રવિપ્રિ કરી પરવારીને, પછી પોતાના અનુયાયી જનોથી વિટાયાથકા
 અશ્વચર ઉપર બેસીને તે આમથકી નીકળ્યા ॥૧૭॥ અનંતર તે સમયે
 વટપત્તનમાં પ્રહર્ષપૂરના ઉછળતા તરગોવાળો ઘેરોઘેર ભગવાન્ સ્વામિના-
 રાયજી પધારવાની વાર્તાનોજ ઉદ્ધોપ ઉદ્ભવ્યો ત્યાં જે જનો તે ભગવાનવિષે
 આસુરી પ્રકૃતિને લીધે વૈર આધી રહેલા હતા તેતો તેમની વાર્તાના
 શ્રવણથી સંતાપ પામતાં નિશાએ નિદ્રાને નજ પામ્યા ॥૧૮॥ તેમાં કેટલાક
 વિદ્વેપિઓ વાદવડે વિજયની વાછાથી વાદાર્થોને સંભારી સંભારીને અનુક્રમે
 લખીને, (પૂર્વપદ્ધના પાના તૈયાર કરીને) લખેલા તે વાદાર્થોની સભામાં
 તેને સમયે ઝટ ઝટ સ્ફુર્તિમાં લાવવા માટે વારંવાર અભ્યાસ કરવા લાગ્યા
 (ખુબ ગોખવા મળ્યા) બીજા કેટલાકતો ભગવાન્ શ્રીહરિને યુદ્ધથી
 છૂતવાની ધમ્મજાથી પોતપોતાનાં અશ્વોને સજી તૈયાર કરીને પોતાના આમ-
 વર્ગની સાથે (યુદ્ધ માટે) તૈયાર થઇ રહ્યા ॥૧૯॥ જેતો દૈવી સંપ-
 દાએ સંપન્ન હતા તેતો પ્રથમ સાંભળેલા તેમના સદ્શુભોનું અનુરમરણ
 કરીને તેમના દર્શનની ઉત્કાષ્ઠી ઉત્તરગિત ચિત્તવાળા થયા બીજા (દ્વિય
 ગ્રેમે રહિત) કેટલાકતો ભગવાન પધારવાના ભાવિ મહોત્સવનાં દર્શન
 કરવાના કૌતુકથી વ્યામ દ્વલ્યવાળા થયા બીજા કેટલાક તેમનો મદિમા
 નડિ ભણનારાઓ 'આ સ્વામિનારાયણ કેાઇ ખજુ માયાવી છે તે માયાથી
 આપણને મોઢ પમાડી દેશે' એવા બયથી ભગવાનના દૃષ્ટિમાર્ગનો પરિ-
 હાર કરીને એકાંતમાં સંતાઇ ગયા ॥૨૦॥ અનંતર ષડુ દિવસથી ભગ

સ નારુપન્તં તત્સન્મુખં પ્રૈયદાયનાર્થમ્ ॥૨૧॥ સ યોજને તન્નગ-
રાત્તમીશમાયાન્તમારાદવલોક્ય સઘઃ । ઉત્તીર્ય વાહાત્પ્રણનામ
સોઽપિ સમ્પ્રાપ્ય તં માનમદ્રાઘ્યાર્હમ્ ॥૨૨॥ તતો ગજેન્દ્રં સુકૃત્યં
તદર્થમમ્બાલિકાદ્યં પ્રહિતં નૃપેણ । આરોહયામાસ હર્ષિ તતોઽન્યા-
ન્મુનીંશ્ચ નાનાવિધવાહનાનિ ॥૨૩॥ કાંશ્ચિદ્વજાન્કાંશ્ચન વાજિવર્યા-
નારોહયામાસ રથાંશ્ચ કાંશ્ચિત્ । કાંશ્ચિચ્ચ મૈનાઙ્ગિઠવિકાશ્ચ કાંશ્ચિ-
ન્મહારથાન્ પુષ્પરથાંશ્ચ કાંશ્ચિત્ ॥૨૪॥ હરેઃ સ પૃષ્ઠેઽથ નિપદ્ય
રાજેન્તં વીજયામાસ સુચામરેણ । સર્વાણિ વાઘાનિ તદા નિનેદુર્જ-

વાનના દર્શનથી તીવ્ર તૃષ્ણાવાળા (પોતાના મનોરથની સિદ્ધિનો સમય
મળવાથી અત્યંત આનંદ પામેલા) તે સયાશ્રવાવ રાત્રીએ પ્રાત સમયે
પોતાની સર્વ ચતુરંગ સેવાએ સહિત નાડપત મત્રીને લગવાનને પોતાને
રાજલવને તેડી લાવવા માટે સન્મુખ મોકલ્યા ॥૨૧॥ મોકલેલા તે
નાડપત મત્રી નગરથડી ચાર ગઉ દૂર માર્ગમા (છાણી ગામના સીમા
ડામા) આવતા લગવાનને દરથી દેખીને તત્ક્ષણજ અશ્વ ઉપરથી
ઉતરીને સમીપે જઈને સાદાગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા લગવાને પણ
નાડપતને પામીને યથાયોગ્ય સત્કાર કર્યો ॥૨૨॥ ત્યારપછી નાડપત
મત્રીએ લગવાનને બહુ સન્નમથી પુરમા પ્રવેશ કરાવતા રાત્રીએ લગવાનને
બેસવા માટે મોકલેલા, શોભાયમાન બુલે સહિત, મુવર્ણુમય મણિજડિત
અખાડીયેએ સહિત ગજેન્દ્ર ઉપર લગવાનને સ્વહસ્તાવલમ દેવાપૂર્વક
બેસાર્યા તે પછી બીજા મુજાનદાદિ મુનિઓને નાનાવિધ વાહનોમા
બેસાર્યા ॥૨૩॥ (એજ અર્થને સુસ્પષ્ટ કહે છે-) કોઇ મુનિઓને ગજ-
ઉપર, કોઇને ઉત્તમ અશ્વઉપર, કોઇને રથમા, કોઇને મૈનામા, કોઇને
શિભિકામા, (પાલખીમા) કોઇને માફામા, કોઇ મુનિઓને પુષ્પરથોમા,
એમ વિવિધ વાહનોમા યથાયોગ્ય બેસાર્યા ॥૨૪॥ હે રાજન્ ! તે પછી
રાત્રના મત્રી નાડપત પોતે ગજેન્દ્ર ઉપર વિરાજમાન લગવાનની પાછળ
બેસીને તેમની ઉપર રમણીય ચામર ઢોળવા લાગ્યા તે સમયે દુદ્ધભિ
વિગેરે વિવિધ વાદિત્રોનો નાદ અને અતિમહાન જયધ્વનિ ચોમેર ગાજ

યધ્વનિશ્ચાતિમહાન્નમૂવ ॥૨૫॥ તતઃ સમેતા નગરં યયુસ્તે તાવ-
દ્ધરિ પૌરજના અમીયુઃ । વર્ત્માપુરાત્તજ્જનસદ્વસાન્દ્રં ગજાધિરૂઢો
હરિરાલુલોકે ॥૨૬॥ દ્યોતદિવ્યાઘ્રકાન્તિઃ સિતમધુરમુરઃ સૂક્ષ્મ-
શુક્લાંશુકર્ત્રીઃ કૂર્વદ્વાહાનુયાતપ્રચલગજઘટાન્નશ્ચરશ્માગરાજઃ । ના-
નાવાઘોઘભૂરિધ્વનિસિલિતજયધ્વાનસપ્તાદિતાશં રાજેન્દ્રધીરનેકે-

રહો ॥૨૫॥ ત્યારપછી તે સર્વે રાજાના અનુયાયી અને ભગવાનના અનુયાયી
જનો યથાયોગ્ય ભેગા થઈ મળીને, ગજરાજ ઉપર વિરાજમાન ભગવાનને
મધ્યે કરીને આગળ પાછળ ચાલતાં બેઠલાક્રમાં પુરપ્રતિ પરવરે છે
તેટલાક્રમાં પુરવાસી જનો ભગવાનના દર્શન કરવાના કુતૂહળથી તેમની
સન્ન્યુષ્ઠ આચ્છા. કરિવર ઉપર વિરાજેલા ભગવાને પોતાને નિકળવાના
પ્રદેશને પ્રારંભીને પુરમધ્યપર્યંત અપરિમિત જનોના સંઘોથી ભારે બીજ્ય-
વાળો ઘાટો તે રાજમાર્ગ બેયો ॥૨૬॥ પુરમાં પ્રવેશ કરતા ભગવાનની
દિવ્ય શોભાને અનુવર્ણવેછે-દ્યોતદિવ્યાંગકાન્તિઃ-સ્વત દેદીધ્યનાન છે
દિવ્ય દેહકાન્તિ જેમની, (અથવા સ્વાભાવિકી જે દિવ્ય દેહકાન્તિ છે તે
પુરપ્રવેશને સમુચિત વિચિત્ર વિભૂષણોવડે કે પ્રેમી જનના પ્રેક્ષણથી ઉપ-
જેલા પ્રહર્ષપ્રકર્ષથી વિશેષપણે દીપેછે માટે 'દ્યોતદિવ્યાંગકાન્તિ' એમ
કહેછે, એવો અર્થ કરવો) રિમતમધુરમુખઃ-પોતાને અભિમુખ થએલા
સર્વ જનોવિષે પોતાના અમાધારણ પ્રેમરસને સૂચવનારા, સર્વ જનોના
મન નેત્રને આહ્વાદ આપનારા મદહાસવડે શોભાયમાન મુખારવિદ જેમનું
છે, સૂક્ષ્મ શુક્લાંશુકર્ત્રીઃ-સૂક્ષ્મ શુક્લ મહામૂલ્ય સર્વ વસ્ત્રોવડે
વિશેષપણે પ્રકાશમાન દિવ્ય અંગકાન્તિ જેમની છે, પ્લુત નામની
ચાલવિશેષથી અશ્વારોએ ચલાવેલા અશ્વો જેની પાછળ ચાલે છે એવા
પોતાની ચાલવિશેષથી ચાલતા ગજસમૂહોના મધ્યમાં ચાલતા મહાનાગેન્દ્ર
ઉપર વિરાજમાન થએલા, રાજેન્દ્રના જેવી શોભાને પામેલા, એવા ભગ-
વાન્ ધીહરિ વિવિધ અનેક વાજનોના બહુ નાદને લીધે દ્વિશુણ થએલા
જયધ્વનિથી પુરાઈ ગયું છે દશેય દિશાઓનું મુખ જેમા અને અપરિમિત
પ્રેક્ષક જનોની ભારે બીજ્યવાળા (ન પ્રવેશ થઈ શકે એવું) તે વટપત્તનમાં

ક્ષકજનનિવિઢં તત્પુરં પ્રાવિશત્સઃ ॥૨૭॥ સાશ્વર્યં વીક્ષ્યમાણં પ્રતિ-
વિશિષ્ઠમથો યૂથશઃ પૌરલોકૈઃ શ્રુત્વાઽઽયાન્તં હરિં તં નૃપતિરપિ
તદાઽભ્યાયયૌ ભૂરિહર્ષઃ । દૃષ્ટ્વા નત્વા ચ તેનાદૃત ડરુ સદનં તેન
સાકં સ્વમાગાન્નાગાદુત્તાર્યં હર્ષાદ્વિહુતરવિનયઃ સસ્વજે તં ચ રાજન્ !
॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીમત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વટપત્ત-
નાગમનનિરૂપણનામૈકચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૧॥

મુગ્ધત ઉવાચ—પ્રણમ્ય તં કરં તસ્ય ગૃહીત્વા પાણિના તતઃ । પ્રાવિ-
શત્સ નિજં સૌથં દર્શનીયં મહીભુજામ્ ॥૧॥ સિંહાસને મનોજ્ઞે તમુ-
પાવેશ્ય તદગ્રતઃ । તિષ્ઠન્સ દાસવત્પ્રાહ પ્રાજ્ઞલિધરણીપતિઃ ॥૨॥

પ્રવિષ્ટ થયા ॥૨૭॥ હે રાજન્ ! મહાગજ ઉપર બેસીને પધારતા, પ્રત્યેક
પ્રતોળી (નગરનો મધ્યમાર્ગ)માં સંઘથી પૌર જનોએ વિસ્મયથી દર્શન
કરાતા ભગવાનને સાંભળીને, સ્વયં નૃપતિ પણ તત્કાળ સહર્ષ સંમુખ
આવીને તેમનાં દર્શન કરીને આદરથી પ્રણામ કરીને, તે ભગવાને અધિક
સત્કાર કર્યાથકા પોતાના રાજભવનને (દેવગઢ) ભગવાન સાથે પામીને,
ગળેન્દ્રથકી પોતાનો હાથ આપવાપૂર્વક ઉતારીને બહુવિનયપૂર્વક તે
ભગવાનને ભાવભરથી ભેટ્યા ॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થ-
પ્રકરણે વટપત્તનાગમનનિરૂપણનામૈકચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૧॥

૧ અધ્યાય ૪૨ મો.

મુગ્ધતઃપિ કહે છે—હે રાજન્ ! તે પછી તે સયાશ્રય રાજા તે
ભગવાનને પ્રણામ કરીને, તેમના હસ્તકમળને પોતાના હાથથી પકડીને
સમથ મહીપતિમંડળના મનને હરનારી પોતાની હવેલીમાં પ્રવિષ્ટ થયા
॥૨॥ અનંતર રાજા અતિમુંદર સિંહાસનમાં ભગવાનને બેસારીને દાસની
પેઠે તેમની આગળ બે હાથ બોડી ઉભા રહીને એમ બોલ્યા કે—॥૨॥ હે

૧ આ અધ્યાયમાં સયાશ્રય મહારાજાએ કરેલું ભગવાનનું ભારે સન્માન
અને ભગવાને તે રાજાને કરેલો સુદુષ્ટેશ વર્ણવ્યો છે.

સ્વામિન્મનોરથો મેઽય ફલિતોઽત્ર તવાગમાત્ । રૂપયા પાવિત્રોઽ-
 ઘાહં ત્વયા લોકહિતૈવિણા ॥૩॥ ત્વદ્વિપદ્મસંસ્પર્શાત્પૂતેયં ચ ધરા
 મમ । અદ્યપ્રભૃતિ તે સ્વામિન્નાજ્ઞાવર્તી ભવામ્યહમ્ ॥૪॥ ઇત્યુક્ત્વા
 સહ તેનાથ સાનુગેન મહીપતિઃ । સસૈન્યો વાહનારૂઢ ઉપાયા
 ન્મસ્તુવાટિકામ્ ॥૫॥ તદાગમાત્પૂર્વમેવ કારિતેષુ ચ તત્ર સ. ।
 પટમણ્ડપવર્યેષુ સાનુગં તમવાસયત્ ॥૬॥ સ સ્વાનુરૂપતથ્યક્રે તસ્યા
 તિથ્યં નરાધિપઃ । નાથજિદ્રામચન્દ્રાદ્યા ભક્તા પર્યચરંશ્ચ તમ્ ॥૭॥
 દ્વિતીયેઽહિ તતઃ પૌરા ભક્તા સર્વે તમાર્ચયન્ । નાનાવિધૈઃ સુવ-
 સનૈર્ગન્ધપુષ્પધનાદિભિઃ ॥૮॥ તૃતીયેઽહનિ રાજાપિ વૃત્તમુક્તિં હરિં

સ્વામિન્ । આજ આપના અહીં પધારવાથી મારો મનોરથ તરફ ફરિત થયો
 સકળ લોકોના હિતૈષી આપે મને આજ અનુક્રા કરી સર્વથા પવિત્ર કર્યો
 ॥૩॥ અને વળી આ મારી ધૃત્વી આપના ચરણકમળના સંસ્પર્શથી અતિ
 પવિત્ર થઈ હે સ્વામિન્ । આ દિવસને આરબીને હું ધર્મ્ય માર્ગમાં આ
 પની આજ્ઞાને વશવર્તીજ થઈ રહીશ, તો મારા હિતનો ઉપદેશ આપ
 આપો ॥૪॥ હે રાજન્ । એમ કહીને પછીથી રાજા સેના સાથે વાહનમાં
 બેસીને અનુયાયી જનોએ સહિત શ્રીહરિની સાથે મસ્તુબાગમાં ઉતારો
 આપવા આવ્યા શ્રીહરિના પધારવા પહેલાજ રાજાએ મસ્તુવાડીમાં કરા-
 વેલા શ્રેષ્ઠ પટમણ્ડપમાં (દેરા તથુઓમાં) તે ભગવાનને અનુયાયીવર્ગ
 સહિત ઉતારો કરાવ્યો ॥૫-૬॥ ત્યાં તે ભગવાનનું તે નરપતિએ પોતાના
 યોગ્યતાને અનુસારે ઉત્તમ આતિથ્ય કર્યું અને નાથજીત રામચંદ્ર નારૂપત
 શોભારામ હરિશ્ચંદ્ર સ્વાશિવ લક્ષ્મીરામ રઘુનાથ ચિમનરાવ રણછોડ પ્રેમા-
 નં પ્રભુદાસ દયારામપ્રમુખ ભક્તજનો ભગવાનની પરિચર્યાપરાયણ થઈ
 રહ્યા ॥૭॥ તે પછી બીજે દિવસે નગરનિવાસી સમસ્ત સત્સંગિજનોએ
 અદન પુષ્પ વસ્ત્ર વિત્ત વિગેરેવડે ભગવાનની ભાવપૂર્વક પૂજા કરી ॥૮॥
 ત્રીજે દિવસે સયાજીરાવ મહારાજાએ પણ ભોજન કર્યા પછી ભગવાનને
 નગરપ્રવેશ સમયમાંજ જેમ જેમ સન્માન પૂર્વક ગજરાજ ઉપર બેસા-
 રીને, પોતાના અમાત્યાદિ મંડળે જેમની પાછળ ગતિ કરી છે એવા તે

નિજમ્ । આનિનાય પુનઃ સૌધં ગજારૂઢં યથા પુરા ॥૯॥ મહાસન
ઉપાવેશ્ય તં તદગ્ર ઉપાવિશત્ । ઉપાવીવિશદન્યાંશ્ચ તદીયાન્સ
યથોચિતમ્ ॥૧૦॥ તતસ્તં વિનયનમ્ વદ્ધાઙ્ગલિપુટ નૃપમ્ । ઉવાચ
પ્રીણયન્વાચ સર્વદુઃસહરો હરિઃ ॥૧૧॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—શૃણુ
રાજન્મનો દત્ત્વા હિતં તવ વદામ્યહમ્ । ધારણીય સ્વહૃદયે વચન
મમ સર્વથા ॥૧૨॥ નૃદેહો દુર્લભો નૂનં દેવાનામપિ ભૂપતે ! ।
તત્પ્રાપ્તેસ્તુ ફલં જ્ઞેયમપુનર્ભવસાધનમ્ ॥૧૩॥ સાંસારિકં સુખં યત્ત
ત્સર્વયોનિપુ વર્તતે । યદર્થં યત્તતે લોકો દુર્લભ તન્ન દેહિનામ્ ॥૧૪॥

ભગવાનને પોતાની હવેલીમા ફરીથી પધરાવ્યા ॥૯॥ પછી શ્રીહરિને મહા
સિંહાસનમા બેસારીને અને ખીજ સહાનુયાયી મુજાનદાદિ જનોને યથા
યોગ્ય બેસારીને, પછી પોતે શ્રીહરિની આગળ તેમની આજ્ઞાથી બેઠા ॥૧૦॥
પછી સર્વ દુઃખને હરનારા શ્રીહરિ વિનયવિનમ્ર બે હાથ બેડી રહેલા
તે રાજાને રાજ કરવા તેમનું આત્મતિક હિત પોતેજ કહેવા લાગ્યા ॥૧૧॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે રાજા ! તમારૂં હિત હમણા હું કિંચિત
કહું છું, જે તમારે સદાય હૃદયતળમા ધારી રાખવા યોગ્ય છે, તેને મન
દધને સાલળો ॥૧૨॥ હે ભૂપતે ! આ નરદેહ અપાર ભવસાગર તરવામા
કોઈ પણ નૌકા છે, દેવોને પણ આ દુર્લભ છે, (જે દેવયોનિ છે તે તો
મુકુતના ફળભૂત જે ઉત્કૃષ્ટ વિષયલોગ એજ એક પ્રધાન જેમા છે એવી
છે, જે લોગપરાયણો છે તેઓને નિ શ્રેયસના સાધનમા પ્રવૃત્તિ દુર્લભ છે,
માટેજ દેવો પણ સતોનો સમાગમ મેળવનાર માનવ દેહનેજ આહે છે)
તો જે આ મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થયો છે તેનું ખરૂં ફળ તો જેનાથી પુનર્ભવની
નિવૃત્તિ થાય એવું નિ શ્રેયસસબંધિ મુખનું આધન સપાદન કરી લેવું એજ
જણવું ॥૧૩॥ દેવદુર્લભ માનુષ જન્મને પામીને પણ આ લોક અવિવેકને
લીધે જે સસારસબંધિ મુખ મેળવવા માટે મહા મહેનત કરે છે તે મુખ
નરદેહયોગમાત્રથી સુગમ છે એમ ટેવણ નથી, પશુપદ્યાદિ સર્વ
યોનિઓમા પણ તે મુખ તો સુગમ વર્તે છે (પ્રાર્થના કર્યા વિનાજ
મર્મ યોનિયોમા મળેછે માટે તે દુર્લભ છેજ નહિ) તો પશ્ચાદિ કરતા

સુખં ચ દુઃસમ્મિથં નિર્દુઃયં તદ્દ દદ્યતે । યસ્ય યાચત્સુખં
તસ્ય તાવદુઃખં હિ દેહિનઃ ॥૧૫॥ રાજાનં સુખિનં સર્વે જાનન્તિ
નૃપતે ! જનાઃ । અતિદુઃખિનમેવાગ્રાહં તુ જાનામિ સર્વથા ॥૧૬॥
ચોરશત્રુસ્વદાયાદપ્રતિક્ષણવિરાક્તિનઃ । ભૂરિલોભાભિભૂતસ્ય સુખં
તસ્ય કુતો ભવેત્ ॥૧૭॥ નિર્દુઃયં તુ સુખં રાજન્મગચત્યેવ વર્તતે ।
સચ્ચિદાનન્દરૂપોઽસૌ સ્વતન્ત્રોઽસ્તિ યતઃ સદા ॥૧૮॥ તદુપાસનયા
મક્તા સુખિનસ્તસ્ય સન્તિ ચ । ન તત્સુખસ્યાસ્તિ લેશલ્લોભ્યા
ધિપતેરપિ ॥૧૯॥ જ્વલત્સુ ભુવિ લોકેષુ કામલોભાદિવહ્નિના ।

માનુષ દેહમા તે મુખ અધિક નથી ॥૧૪॥ જે દેહીને જેટલું વૈષયિક મુખ
તેટલું દુઃખ પણ અવર્જનીય દેખાય છે માટે સર્વ યોનિઓમા વૈષ-
યિક મુખ તો દુઃખજનુજીવ દેખાય છે, કોઈ પણ સ્થળે દુઃખલેશે
વર્ણત મુખ જણાતું નથી ॥૧૫॥ હે નૃપતે ! સર્વ કોઈ જનો તો રાજાને
સર્વથી સમધિક મુખીજ સમજે છે, હુ તો લોકમા સર્વથા સમધિક દુઃખીજ
માનુ છું કેમકે તે રાજાઓ ચોરો વૈરીઓ મને પોતાના પિતાના ધનના
ભાગીદાર વારસોચટ્ટી ક્ષણે ક્ષણે ભયની શકાવાળા અને તેના નિવારણના
ઉપાયે પરણવું વર્તે છે વળી રાજ્યવશ્મી લોકનેજ ક્ષણે ક્ષણે વધા
રહે, તો અધિક રાજ્યલોભથી પરાભવ પામેલા રાજાઓને મુખ ક્યાથી
હોય ? માટે રાજાઓ પણ દુઃખવર્ણત મુખશાળી નથીજ ॥૧૬-૧૭॥ હે
રાજન્ ! દુઃખવે વર્ણત મુખ તો ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણવિષેજ વર્તે છે, કારણ
કે તે આ ભગવાન્ સત ચિત્ આનન્દમય છે, જે આનન્દથી મનસહિત વાણી
તેનો પાર નહિ પામતા નિવૃત્ત ધર્મ જાયછે, (અનવધિ છે) વળી તે
સદૈવ સ્વતત્ર છે ॥૧૮॥ આવા આનન્દમય ભગવાનની ઉપાસનાથી નિમ્બજ
ભક્તિયોગવાળા જે જનો છે તેઓજ તેવા મુખશાળી છે, અર્થાત્ ભગ
વદ્ભુલભમા પ્રવર્તેલાનેજ દુઃખગધવર્ણત મુખ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્રિલોકીના
અધિપતિને પણ ભગવદ્ભુલભથી ઉપજતા મુખનો લેશ પણ નથીજ
વર્તતો, તો મનુષ્યની તો વાત જ શી કરવી ? ॥૧૯॥ ભૂમિમા સર્વ કોઈ
લોકો કામ ક્રોધ લોભાદિરૂપ અગ્નિથી પ્રજ્વળે છે પણ વિષ્ણુભક્તિ

તપ્યન્તે વૈષ્ણવા નૈવ ગદ્ધામ્બુસ્યા ગજા ઇવ ॥૨૦॥ વુદ્ધિમાનસિ
ભૂપાલ ! ત્વમતઃ સ્વહિતાય હિ । કુરુ કૃષ્ણાશ્રય તેન મુક્તિ મુક્તિ
ચ લપ્સ્યસે ॥૨૧॥ સ્થિતૈવ નિજધર્મેષુ યાવદેહસ્મૃતિર્નૃપ ! । મજ
નીય સદા કૃષ્ણ પ્રીત્યૈવેત્યસ્તિ મે મતમ્ ॥૨૨॥ સુવ્રત ડવાચ—
इत्युक्तो हरिणा राजा त प्रणम्य जगाद् स । भगवस्त्वामह जाने
कृष्णमेव न संशय ॥२३॥ त्वामह शरण यातस्त्वदीयोऽसि कृपा
मयि । कुर्यास्त्व सर्वदा स्वामिन्कञ्चित्काल वसात्र च ॥२४॥ श्रीहरे
स्वाच—पुराणश्रवणे चित्तं साम्प्रत लुब्धमस्ति मे । स्थातुमत्र न

રસમા નિમગ્ન થએલા જનો ગગાજળમા નિમગ્ન થએલા હાથીઓજ
જેમ એમ નથીજ સતાપને પામતા એડ ભગવત્સ્વરૂપમુખમાજ સમગ્ર
થએલા તે એકાતિક ભક્તો કામાદિકથી સતત થતા નથી ॥૨૦॥ હે
ભૂપાળ ! તમે સદસતના વિવેચનમા સમર્થ એવી બુદ્ધિએ સપત્ર જો,
માટે તમારા હિતાથે કૃષ્ણાશ્રયપરાયણ થાવ તેમના આશ્રયખળથી
આ લોક પરલોકમા નિરવધિ સુખને તમે પામશો ॥૨૧॥ હે નરેશ ! વેદ
વિહિત વર્ણાશ્રમોચિત નિજધર્મોમા રહીનેજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમા ભક્તિ
પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પમાડવી સ્વવર્ણાશ્રમ ધર્મને અતિલઘન કરીને વર્તનારા
ઓને તો ભગવાનમા ભક્તિયોગ સિદ્ધ થાય નહિ એમા ‘ક્રિયાવાનેપ વ્રહ્મ
વિદા ઘરિષ્ઠ’ એવી શ્રુતિ છે માટે જ્યાસુધી દેહસ્મૃતિ રહે—એટલે
દેહ દેહાનુબન્ધ ક્રિયાઓમા ચિત્ત જ્યાસુધી પ્રસરતુ હોય ત્યાસુધી
નિજકર્મનુ અનુષ્ઠાન કરવુજ ભક્તિમા પ્રવર્તેલાને કર્મ કરવાની શી જરૂર
છે ? એમ અભિમાનીને કર્મનો ત્યાગ ન કરવો એવો અમારો મત છે ॥૨૨॥

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજા ! ભગવાનનુ આવુ હિતવચન પ્રશાત
મનથી સામ્રાજીને રાજા તેમને પ્રણામ કરીને ઘોડ્યા કે—હે ભગવન ! હું
આપનેજ જગતના અનુગ્રહાર્થે પ્રકટ થએલા કૃષ્ણનુ નિશ્ચે જાણુ છુ માટે
આપનાજ શરણુને હું દાસભાવથી પામ્યો છુ તો હે સ્વામિન ! મારી
ઉપર સર્વતા કૃપા કરો અને દેહલોક કાળ આ મારા પુરમા મારાજ અનુ
ગ્રહાર્થે આપ નિવાસ કરો ॥૨૩-૨૪॥ એરીને સર્વથા શુદ્ધ અત કરણ

શક્તોમિ દિનમેકમપિ ધ્રુવમ્ ॥૨૫॥ ભાવં મયિ વિશુદ્ધં સે જ્ઞાત્વા-
 બ્રાહ્મુપાગતઃ । નો ચેન્ન સામ્પ્રતં યાયાં સમ્પ્રાદ્ધેહં હિ નિઃસ્પૃહઃ ॥૨૬॥
 ઇત્યુક્ત્વા ભગવદ્ભક્તે રીતિં તસ્મા ઉપાદિશત્ । તદુક્તિં સકલાં
 સોઽપિ હૃદયેઽધારયન્નૃપઃ ॥૨૭॥ તતસ્તસ્માકરોત્પૂજાં મહતીં પરયા
 મુદા । અનર્ચ્યં નૂતનૈર્વસ્ત્રૈઃ સંરક્તૈર્દેમભૂષणैઃ ॥૨૮॥ ચન્દનાક્ષતપુષ્પા-
 ઘૈરુપહારૈર્યથાવિધિ । પૂજયિત્વા તમીશાનં પ્રણનામ સ દણ્ડવત્
 ॥૨૯॥ તતસ્તદીયાન્ પુત્રાદીન્ મુનીંશ્ચાપિ યથોચિતમ્ । વાસોધન-
 સુગન્ધાઘૈરાનર્ચં વહુભાવતઃ ॥૩૦॥ ધર્મે સ્થાતું તમાશાપ્ય સઘ ઉત્ત-

વાળા, પોતામાં પરમ પ્રીતિવાળા નૃપતિએ જેને કહ્યું તેને અનુમોદન
 આપવા છતાં પણ 'તમે અહીં વસો' એમ જે તેમણે કહ્યું તેને નહિ અભિ-
 નંદન આપતા થકા શ્રીહરિ કહે છે—હે નરપતે ! તમે શ્રદ્ધાભક્તિસંપન્ન
 છો અને પ્રાર્થના કરો છો. પરંતુ હાલમાં માફ થિત શ્રીમદ્ભાગવતાદિ પુરાણ
 શ્રવણપરાયણુજ વર્તે છે, તેથી અહીં એક પણ દિન રહેવા માટે હું સમથ
 નથી ॥૨૫॥ તમારો મારેવિષે આશ્ચર્ય થીજી ભાવ વર્તે છે તેને જાણીનેજ
 નિવૃત્તિપરાયણુ એવો પણ હું હાલમાં તમારે નગરે આવ્યો છું. જો આવો
 ભાવ ન હોય તો સાર્વજીક જૂપના ભવનમાં પણ નિઃસ્પૃહ મારો સમાગમ-
 પ્રસંગજ હમણાં ન થાય ॥૨૬॥ હે રાજન્ ! એમ કહીને તે રાજેન્દ્રને
 ભગવાને ભગવાનના ભજનના સર્વ પ્રકારનો ઉપદેશ કર્યો. તે રાજાએ પણ
 ભગવાને ઉપદેશેલો સર્વ અર્થ હૃદયમાં અવધારણુ કર્યો ॥૨૭॥ ત્યારપછી
 તે રાજાએ ચંદન પુષ્પ અક્ષત અને નવીન અમૂલ્ય વસ્ત્રો તથા રત્નજીવિત
 સુવર્ણમય જૂપણો વિગેરે રાજ્યેચિત ઉપચારોવડે યથાવિધિ તે ભગવાન
 શ્રીહરિની મહાપૂજા પરા ભક્તિથી કરીને તેમને દંડવત્ પ્રણામ કર્યો
 ॥૨૮-૨૯॥ તે પછી ભગવાનના સંબન્ધી અયોધ્યાપ્રસાદ રધુવીર આદિ-
 કની અને મુક્તાનંદાદિ મુનિઓની પણ યથાયોગ્ય ભાવપૂર્વક ચંદન પુષ્પ
 વસ્ત્ર ધનાદિક ઉપચારોવડે પૂજા કરી ॥૩૦॥ પછી તે રાજાને 'ધર્માન્ન ધર્મ-
 વિત્તવ્યમ્'—ધર્મથી અપારેય પ્રમાદ પામવો નહિ એમ અનુસા આપીને
 તત્ક્ષણ જ ઉડેલા તે ભગવાનને અવશ્ય જવાની ઇચ્છાવાળા જાણીને રાજાએ

સ્થિવાન્ હરિઃ । ગન્તુકામં તમાજ્ઞાય રાજા સૈન્યમસજ્જયત્ ॥૩૧॥
તતો વ્રજન્તં હરિમન્વગચ્છત્ પદ્ભ્યાં નૃપસ્તં સ નિવર્તયિત્વા । ગજે-
ન્દ્રમધ્યારુહદાસહર્ષેઃ પૌરૈર્જનૈર્ભૂમિપ ! નમ્યમાનઃ ॥૩૨॥ યે વૈરિણ-
સ્તસ્ય પુરેડમવંસ્તે દૃષ્ટ્વા પ્રતાપાતિશયં તદીયમ્ । કર્તું ન શેકુઃ
કિમપિ પ્રભું તં તથૈવ તસ્થુર્જ્વલદન્તરક્ષાઃ ॥૩૩॥ યથા પ્રવિષ્ટઃ સ
પુરં તથૈવ રાજશ્રિયા તન્નિરગાદ્દહિશ્ચ । નિવર્તયામાસ તતોડનુયાતઃ
પૌરાંશ્ચ ભક્તાનૃપતેશ્ચ સૈન્યમ્ ॥૩૪॥ આરુહ્ય વાહં જવિનં સ્વક્રીયં
નિજાનુયાતૈરશિલૈઃ સભક્તૈઃ । સહાયયૌ ભૂરિયશોવદાતો વૃત્તાલયં
પોષિતધર્મવર્ત્મા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસં નાં ધં ચં સિંહજિન્નૃપકૃતશ્રીહરિ-
સન્માનનિરૂપણનામા દ્વિચત્વારિશોડશ્યાયઃ ॥૪૨॥

પોતાની ચતુર્ગી (પદાતિ અશ્વ રથ હાથીએ યુક્ત) સેના તૈયાર કરાવી
॥૩૧॥ હે ભૂમિપ ! તે પછી રાજા પોતાના રાજભવનથી પધારતા તે ભગ-
વાનને વળાવાવાસ્તે પગે ચાલીનેજ પાછળ ગયા. ભગવાન્ શ્રીહરિ તેવીરીતે
પાછળ આવતા તે મહારાજાને બળાત્ પાછા વાળીને, સ્વયં ગજેન્દ્ર ઉપર
પ્રહર્ષપરિપૂર્ણ પૌર જનોએ આદરથી નમસ્કાર કર્યાંથકા વિરાજમાન થયા
॥૩૨॥ વડોદરપુરમાં તે ભગવાનના જે કેટલાક વૈરી પૌરજનો હતા તેતો
તેમનો તે આ પ્રતાપાતિશયને બોધને, તેનો પ્રતિરોધ કરવા લેશપણ નહિ
સમર્થ થવાથી પ્રબળવળિત અતઃકરણવાળા હોધને પોતાના દુર્વિચારો
પોતાના મનમાંજ જે પ્રકારે રહે તેજ પ્રકારે થઈ રહ્યા ॥૩૩॥ જે રાજશ્રીથી
નગરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો તેથી નહિ ન્યૂન તેજ રાજશ્રીથી નગરથી બહાર
નીકળેલા ભગવાને નગરની સીમાભૂમિને ઉહંઘતાં તે રાજસૈન્યને અને
પાછળ વળાવા આવેલા વટપુરવાસી ભક્તોને પાછા વાળ્યા ॥૩૪॥ એરીતે
એકાંતિક ધર્મમાર્ગનું પરિપોષણ કરતા અને પોતાના શુદ્ધ યશોરાશિને
સર્વત્ર પ્રસારતા તે ભગવાન્ શ્રીસ્વામિનારાયણ પોતાના તીવ્રવેગવાળા
અશ્વચર ઉપર બેસીને પોતાના અનુયાયી સર્વ ભક્તોની સાથે વૃત્તાલય
પ્રતિ આવ્યા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે સિંહજ-
ન્નૃપકૃતશ્રીહરિસન્માનનિરૂપણનામા દ્વિચત્વારિશોડશ્યાયઃ ॥૪૨॥

મુવત ઉવાચ—વસંસ્તત્ર નિજાવાસે હરિદુંઃ સહરામિધઃ । પ્રશંસાં
 ભૂપતેસ્તસ્ય ચકાર સ્વીયસંસદિ ॥૧॥ વટપત્તનસમ્પ્રાપ્તં વાસોભૂપા-
 ધનાદિ યત્ । રઘુવીરાય તત્સર્વે દદાતિ સ્વ સ ભૂપતે ! ॥૨॥ તતઃ
 સ દશમસ્કન્ધં શુશ્રૂણુઃ સુસ્થચેતસા । ઉત્તમાદીન્ દુર્ગપુરં પ્રેપ-
 યિપ્યન્નુવાચ તાન્ ॥૩॥ રાજન્ ! દુર્ગપુરં યાહિ સ્વકીયૈઃ સહ સામ્પ્ર-
 તમ્ । યૂયં ચ સુહૃદઃ ! સર્વે યાતાનેન સહૈવ ચ ॥૪॥ શ્રુત્વાત્ર દશમ-
 સ્કન્ધં તત્રાયાસ્યામ્યહં ધ્રુવમ્ । ઇતિ મે રોચતે તસ્માદ્યૂયં સર્વેડયિ

અધ્યાય ૪૩ મો.

મુવતઃપિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન્! સમાશ્રિતોનાં સમસ્ત
 દુઃખોને હરનાર હોવાથી હરિ એવી યોગરૂઢ સમાખ્યાથી (સાર્થક નામથી)
 પ્રખ્યાતિ પામેલા ભગવાન્ સહજનંદસ્વામીએ વૃત્તાલયમાં નિજનિવાસ
 સ્થાનમાં રહીને પોતાના ભક્તસમાજથી ભરપુર મહાસભામાં તે સયાલ-
 શવ ભૂપતિની બહુ પ્રશંસા કરી ॥૧॥ હે ભૂપતે ! વટપત્તનમાં નૃપપ્રમુખ-
 જનોએ પૂજામાં સમર્પેલું વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિત્ત વિગેરે સર્વ દત્તપુત્ર રઘુવીર
 આચાર્યને આપ્યું. (કેમકે લક્ષ્મીનારાયણખંડમાં મળેલી માલમત્તાના
 વારસ રઘુવીરજીને ઠરાવ્યા છે) ॥૨॥ ત્યારપછી સુસ્થ મનથી શ્રીમદ્ભા-
 ગવતના દશમ સ્કંધને સાંભળવા વાંછતા તે આ ભગવાને ઉત્તમ રાજ
 આદિકને દુર્ગપુરે મોકલવામાટે તેમને કહ્યું કે—હે ઉત્તમ રાજન્! હાલમાં
 તમે જ્યા લલિતાદિ સંબન્ધિજનો સાથે દુર્ગપુર ભવ. હે રામપ્રતાપાદિ
 સુહૃદો ! તમે પણ સર્વે ઉત્તમ નૃપની સાથે જ દુર્ગપુર ભવ. (કેમકે તે
 સ્વનગર થકી નિકળેલા તમને કાળ પણ મહાન્ વ્યતીત થઈ ગયો છે)
 મારો વિયોગ નહિ સહન કરી શકવાના તમારા સ્વભાવને હું બાણું છું
 ॥૩-૪॥ હું અહીં દશમસ્કંધ કે જે શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રામૃતે ગર્ભિત છે તેને
 સાંભળીને દુર્ગપુરમાં નિથે જલદી આવીશ. એવી મને રૂચિ થઈ છે તો

૧ આ અધ્યાયમાં વૃત્તાલયમાં સ્થિતિ કરી રહેલા ભગવાને કરેલું દશમ પંચમ-
 સ્કંધનું શ્રવણ અને ભગવાનની શિક્ષાપત્રી લેખનમાં સહેતુક પ્રવૃત્તિ નિરૂપણ કરીછે.

ગચ્છત ॥૫॥ इत्युक्तास्ते तु हरिणा विजने स्थातुमिच्छता । अनि
 च्छन्तोऽपि तद्वान्मयमान्यत्वात्स्वपुरं ययुः ॥६॥ परिवारेण सहितः
 स्वकीयेनोत्तमो नृपः । रामप्रतापमुख्याश्च हरेः सम्वन्धिनोऽ-
 खिलाः ॥७॥ पाश्चात्या भाल्लदेशीया ये चान्ये तत्र सङ्गताः । सर्वे
 ते हरिणाद्वप्ताः स्वं स्वं ग्रामं पुरं ययुः ॥८॥ नानादेशस्थलोकानां
 बोधनाय मुनीनपि । सर्वानाज्ञापयामास ते च जग्मुस्तदाज्ञया ॥९॥
 एकादश्याः स आरभ्य दशमस्कन्धमादितः । सार्धमासेन शुश्राव
 सादरं विजने ततः ॥१०॥ स्कन्धः स एव भूपाल ! भृशं तस्मा
 अरोचत । प्रशंसां तस्य बहुधा चकार च स आदरात् ॥११॥
 ततः स पञ्चमस्कन्धं वसन्ताद्यदिनाबधि । शुश्राव सादरं तं च
 प्रशशंस च संસदि ॥१२॥ श्रीमद्भागवताख्यस्य पुराणस्यातिव-

તમે સર્વે પણ હમણા જવ ॥૫॥ હે રાજન્ ! વિજન દેશમાં નિવાસને
 વાછતા ભગવાને એરીતે કહેલા તે ઉત્તમાદિ અને રામપ્રતાપાદિ ભગવાનનો
 વિરહ નહિ સહન થવાને લીધે જવાની ઈચ્છાવાળા નથી તથાપિ
 તેમની આજ્ઞાને વશ વર્તનારા હોવાથી તે સર્વે પોતાને પુરે પરવર્યા ॥૬॥
 (એજ અર્થને સુસ્પષ્ટ કહેછે-) સ્વજનસહિત ઉત્તમ નૃપ, શ્રીહરિના
 રામપ્રતાપપ્રમુખ સર્વે સબન્ધિ જનો, વૃત્તાલયમાં પ્રબોધની ઉત્સવ
 ઉપર આવેલા પશ્ચિમદેશનિવાસી તથા લાલ્લદેશનિવાસી તથા ખીલ
 તેતે તમામ ભક્તજનો ભગવાને આજ્ઞા આપતા પોતપોતાને દેશે ગયા
 ॥૭-૮॥ તે પછી ભગવાને પોતાના ચરણાશ્રિત મુક્તાનદાદિ સમસ્ત
 મુનિજનોને પણ તે તે દેશોમાં સદ્બોધ દેવાદ્વારા જનોનુ હિત કરવાની
 આજ્ઞા કરી એટલે તેઓ યથાજ્ઞા તેતે દેશમાં ગયા ॥૯॥ અનંતર
 ભગવાને કાર્તિક કૃષ્ણ એકાદશીને આરંભીને દશમસ્કન્ધને આદિથી
 આરંભીને આદરપૂર્વક એકાત સ્થળમાં રહીને દોઢ માસે કરીને
 સાબળ્યો ॥૧૦॥ હે ભૂપાળ ! એજ સ્કન્ધ ભક્તિરસથી ભરપુર હોવાથી
 ભગવાનને ખીલની અપેક્ષાએ અભ્યધિક રૂચિ કર થયો, તેથી તેનીજ પ્રશંસા
 વારેવારે આદરથી કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥ તદનંતર ભગવાને માઘ શુક્લ
 પચમીપર્યંત પચમ સ્કન્ધ પ્રીતિથી સાબળ્યો તેપણુ સ્કન્ધ ભગવાનને

હ્યમૌ । સ્કન્ધાપભૂતાં ઠાપેતૌ તસ્ય નારાયણસ્ય હિ ॥૧૩॥ પૌરા-
ણિકં તતઃ સમ્યગ્વચ્ચભૂપાધનાદિમિઃ । તોષયિત્વાથ મધ્યાહ્ને
વસન્તોત્સવમાચરત્ ॥૧૪॥ લક્ષ્મીનારાયણસ્યાસૌ મહાપૂજામકા-
રયત્ । ગીતવાદિત્રનિનદૈરુપેતાં વર્ણિસત્તમૈઃ ॥૧૫॥ ગ્રાહણાન્
ભોજયામાસ સદશ્નં તદિને હરિઃ । તેભ્યશ્ચ દક્ષિણાં પ્રાદાત્સુસ્પર્શા-
ન્કમ્પલાનપિ ॥૧૬॥ ભક્તાસ્તદાનીં યદુરાઃ સમીપગ્રામવાસિનઃ ।
તદર્શનાર્થમાજગ્મુઃ પ્રતિજગ્મુશ્ચ તે પુનઃ ॥૧૭॥ અપરાહ્ને તતઃ
સ્વામી વિજનસ્યો હિતં નૃણામ્ । ચિન્તયન્ પત્રિકાં તેભ્યો લિખિતુ
નિશ્ચિન્તાય સઃ ॥૧૮॥ સઃકલેષ્વપિ દેશેષુ ધર્મશિક્ષાર્થપત્રિકામ્ ।
લિખામિ તેન મદ્ગત્કા વર્તિષ્યન્તે તથૈવ હિ ॥૧૯॥ મમાશયો યાદ-

અત્યત્ રૂચિકર થયો, તેથી તેની પણ સલામ આપી પ્રશંસા કરી ॥૧૨॥
શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણના તે આ અને સ્કન્ધો તે શ્રીનારાયણભુનિને વિશેષ
વહાલા લાગ્યા ॥૧૩॥ તે પછી તેના પ્રવક્તા પૌરાણિક પ્રયાગજીતને વચ્ચે
આભરણ ધનાદિવડે સારીરીતે સતુદ્ધ કર્યા પછી મધ્યાહ્નસમયે શ્રીહરિએ
ભગવાનનો વસતપત્રમીનો ઉત્સવ કર્યો અને લક્ષ્મીનારાયણની મહાપૂજા
ગીતવાદિનપૂર્વક નારાયણાનંદ વિગેરે વર્ણિવર્યો પાસે યથાવિધિ કરાવી
॥૧૪-૧૫॥ પૂજા કર્યા પછી આ શ્રીહરિએ વસતપત્રમીને દિવસે એક
હાલર શ્રાદ્ધણે જમાવ્યા પછી તેમને દક્ષિણા અને કોમળ કામળાદિક
પણ આપ્યું ॥૧૬॥ તે સમયે તે ઉત્સવના દર્શન કરવા સમીપ ગામના
નિવાસી બહુ ભક્તો આવ્યા હતા તે ભગવાનના દર્શનથી પરમાનંદ પામીને
જેમ આવ્યા હતા તેમ પાછા ગયા ॥૧૭॥ તેપછી અપરાહ્ન સમયે સહ
જનદસ્વામીએ એકાંત સ્થળમા (પોતે એકાગ્રી) બેસીને ‘સમગ્ર જનોનું
હિત ગઈપણ કરવું’ એવો વિચાર કરતા સર્વ ભક્તોપ્રતિ કોઈ પણ પત્રિકા
લખવાનો નિશ્ચય કર્યો-સર્વજનોના શિક્ષણુગણિત પદ લખવાનો સંકલ્પ
કર્યો ॥૧૮॥ (પત્રિકા લેખનમા હેતુભૂત વિચારને કહેછે) આ ધર્માવ
બોધનમાજ ઉપયોગી લેખથી (શિક્ષાપત્રી) ધર્મમાર્ગને યથાસ્થિત બહુતા
સર્વે મારા ભક્તો ધર્મ માર્ગમા વર્તતાથકા ભક્તિપરાયણ થઈ નિશ્ચય
સને પામશે. આ પત્રિકાના સદૈવ અનુવર્તનથી સર્વ દેશમા રહેલા હમણા

શોઽસ્તિ તાદૃશં ચાપિ તેઽલિલાઃ । તયૈવાવગમિષ્યન્તિ મવિષ્ય-
ન્ત્યપ્યસંશયાઃ ॥૨૦॥ અન્તર્હિંતે મયિ ભુવો મદીયાનાં ચ સર્વેશઃ ।
સ્ફુટમદ્રાક્ષ્યરૂપા સા મવિઙ્ચાલમ્બનં ભુવિ ॥૨૧॥ एवं विचार्य
ધર્માત્મા કાકુદં લટિકાં ચ સઃ । આનયામાસ મૃત્યુન લેખિનીં ચ
સુશોભનામ્ ॥૨૨॥ સચ્છાલ્પાનાં સ સર્વેષાં સારમાકૃપ્ય સદ્વિયા ।
લિલેલ પત્રિકાં સ્વામી સદ્ધર્મં સ્થાપયન્ભુવિ ॥૨૩॥ उरौ दक्षे पट्कं
કાકુદસ્ય કૃત્વા ધૃત્વા વામદોષ્ણા નતાસ્યઃ । દક્ષે પાળૌ લેખિનીં
કુચ્ચિતાગ્રે વિભ્રત્ પર્વો સોઽલિલદ્ધૃમિપેત્યમ્ ॥૨૪॥ इति श्रीसत्स-
ङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे भगवतो वृत्तालयावासनिरूपण-
नामा त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૩॥

વર્તતા અને લવિધ્યમાં વર્તનારા સર્વ જનો મારે અભિમુખ થઈ, મારો
જેવો આશય છે તેવો સ્પષ્ટ જાણીને, સંશયરહિત થઈ મુખને પામશે
॥૧૯-૨૦॥ હું અહીંથી અંતર્ધાન થતાં, ભૂમિઉપર મારા આશ્રિત સમસ્ત
જનોને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તનારાઓને આ સ્પષ્ટ મારાં વાક્યોના સંદોહરૂપ
પત્રિકાજ આલંબનભૂત થશે ॥૨૧॥ હે રાજન! આ રીતે સંકલ્પ કરીને
ધર્માત્મા શ્રીહરિએ સદા સ્વસેવામાં રહેતારા શુકાનંદ મુનિપાસે કાગળ
ખડીયો અને કલમ મંગાવી ॥૨૨॥ પછી તે આ સર્વના સ્વામી શ્રીહરિએ
સદ્ધર્મને ભૂમિવિષે સ્થાપન કરવા સકળ સચ્છાલ્પોના સારાંશને (સમીચીન
ન્યાયથી પરિષ્કાર કરેલા અર્થને) દલિથક્રી માખણજ જેમ એમ સન્મ-
તિથી સમુદ્ધરીને (સંચલથી) શિક્ષાપત્રી લખવાનો આરંભ કર્યો ॥૨૩॥
(શ્રીહરિની પત્રિકાલેખન સમયની શોભાને કહેછે-) હે ભૂમિપ! લખવાનું
શ્રીસહજાનંદસ્વામીએ જમણા સાથળ ઉપર કાગળ મુકવાની પાટીએ
સહિત કાગળને સંસ્થાપીને, તેને ડાખા કરકમળથી પકડીને, કલમ લીધેલી
હોવાથી સંકુચિત અચલાગવાળી આંગળીઓવાળા જમણા હાથમાં કલમને
લધને, કિંચિત નમ્ર મુખ રાખીને આગળ કહેશે એ પ્રકારે શિક્ષાપત્રી લખી
॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ભગવતો વૃત્તાલયા-
વાસનિરૂપણનામા ત્રિચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૩॥

વામે યસ્ય સ્થિતા રાધા શ્રીશ્ચ યસ્યાસ્તિ વક્ષસિ । વૃન્દાવનવિ-
હારં તં શ્રીકૃષ્ણં હૃદિ ચિન્તયે ॥૧॥ લિલામિ સહજાનન્દસ્વામી

અધ્યાય ૪૪ મો.

યો ભાગવતધર્માઢ્યા શિક્ષાપત્રીમુપાદિશત્ ।

સદ્ધર્મમવિતુ સ્વાના સ મેઽસ્તુ શ્રેયસે હરિ ॥૧॥

શિક્ષાપત્રીને લખવા ઇચ્છતા ભગવાન્ શ્રીસહજાનન્દસ્વામી ૨-૪૫ અખિલ
ભગળભૂતિ છે પણ 'આરભવા ધારેલા પ્રબન્ધની પરિસમાપ્તિ અને સર્વત્ર
પ્રચાર ભગળથી થાય' એમ લોકોને જણાવતાથકા આરભમા શિષ્ટાચાર
પ્રાપ્ત ઇષ્ટદેવતાસ્મરણરૂપ ભગળનુ અનુકરણ કરેછે—જેમનો વામભાગ
રાધાથી સમલકૃત છે, જેમનુ વક્ષસ્થળ અદૃશ્ય દિવ્યરૂપ શ્રી લક્ષ્મીથી
સમલકૃત છે, દિવ્ય વૃન્દાવનવિષે વિહાર કરવામાં રસિક (ક્ષરાક્ષરવિવક્ષણુ
પુરૂષોત્તમ) એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનુ યોગકળાવડે રૂઢિરીતે ઉઘાડેલા દ્વ
યારવિંદમા સન્નિધિ પામેલાનુ પ્રીતપૂર્વક ચિંતન કરે છુ ॥૧॥

શ્રોતાઓના ચિત્તની એકાગ્રતા કરવા પ્રથમ કરવા ઇચ્છેલાની પ્રતિજ્ઞા
'લિલામિ' આ શ્લોકથી કરેછે—કરવા ઇચ્છેલાની જો પ્રતિજ્ઞા ન કરે તો 'આ
અર્થ કાઢ અપેક્ષિત નથી' એવી સંભાવનાને લીધે શ્રોતાઓ ઉદાસીન થઈ
રહે શંકા-પ્રતિજ્ઞામાનથી લાલ શો ? પ્રતિજ્ઞામાવથી કાકદતની પરીક્ષાને
સાભળવા કોઈ પણ પ્રેક્ષાવાન્ સાવધચિત્તવાળો થતો નથી, તો આ પ્રબન્ધ
પ્રયોજનવાળા અર્થનેજ અવબોધે છે એમ પ્રથમ જણવું જોઈએ ? આવી
આશકાને ટાળતા થકા 'શિક્ષાપત્રી લિલામિ' એમ કહે છે ધર્મશિક્ષણ
આનો વિષય હોવાથી યથાશિક્ષણુ ધર્મોનુ અનુધાન કરતા શ્રેયને પામે,
એમ હિતાવબોધકપણાનુ જ્ઞાન થતા શ્રોતાઓના ચિત્તની એકાગ્રતા થાય
શંકા-ગુણમય આ પ્રપચમા પ્રકૃતિથીજ જેઓ ધન્દ્રિયારામો છે તેઓને

૧ 'ચિન્તયે હૃદા' इति पाठान्तरम् ।

૨ ભગવાનના આપારવિંદમાથી નીકળેલા વચન સદોદરૂપ શિક્ષાપત્રી નામથી
પ્રખ્યાતિ પામેતો અપસદર્ભ ભગવાન્ શતાનન્દમુનિએ આ પોતાના નિબન્ધ
સત્સંગિજીવનમા આ ૪૪ મા અધ્યાયરૂપે સંચીત્તયો છે

સર્વાન્નિજાશ્રિતાન્ । નાનાદેશસ્થિતાન્ શિક્ષાપત્રીં વૃત્તાલયસ્થિત-

દૃષ્ટ નિપયો અનત વિઘ્નમાન સતે ધર્મદેશના શ્રવણમા ત્વરા પ્ર્યાધી થાય ? કે જેથી અવહિતચિત્તવાળા થાય ? એમ કહેતા હો તો તે સત્ય છે તેવા દન્દિયારામોના પ્રતિ આ શિક્ષાપત્રી લખવાનો પ્રયત્ન નથી, કિંતુ જેઓ દેવી સપત્ન એ સપત્ન છે તેમનાજ પ્રત્યે આ આયાસ છે એમ જણાવા ‘સર્વાન્નિજાશ્રિતાન્’ સર્વ નિજાશ્રિતો પ્રત્યે લખુ છું એમ કહેછે શંકા-ત્યા ત્યા સન્નિધિ આપીને આપે તેમને તેમને ધર્મ ગ્રહણ કરાવ્યો છે, તો હાલમા આ યત્ન તમારો વ્યર્થ છે ? એમ જો કહેતા હો તો કહું છું કે-‘નાનાદેશ સ્થિતાન્’ નાના દેશમા રહેલા જનો પ્રતિ શિક્ષાપત્રી લખુ છું આ કાળના અનંતપણાનું પણ ઉપલક્ષણ છે, દેશો બહુ છે અને કાળપણુ લાવી બહુ છે તો દેશથી દૂર રહેલા અને કાળથી દૂર રહેલા (દૂર દેશ ણજમા રહેલા) એને સન્નિધિ આપીને અવબોધ આપવો દુર્ઘટ છે, માટે સર્વ દેશ સર્વ ણજમા આમિને સમુચિત શિક્ષાપત્રી ઉલ્લેખનનો આપારજ સમુચિત છે શંકા આપ લગવાન વાસુદેવને દૂર દેશ કયો ? (દૂર દેશ છે જ નહિ) તો સર્વ જ એક સાથે સન્નિધિ આપીને સાક્ષાત્ ઉપદેશથી તેને જનોનું સમુજ્જવન કરો, આ લેખની શી જરૂર ? એવી આશંકામા કહેછે કે- ‘વૃત્તાલયસ્થિત’ હું હાલમા માનુષસાબલ્યલાવનાથી લોકાનુગ્રહમાટે સંકટપ ધારીને ગુજરાત દેશમા આવેલા વૃત્તાલય નામના પુરમા રહ્યો છું તો અવ તરણ સંકટપના લગનો આ અવસર નથી શંકા-આ રીતે પરને હિતનો અવબોધ આપવાથી તમને શો લોભ ? એમ કહેતા હો તો કહું છું કે-હું તો ‘સહનાનંદ’ છું જે સહજનન હોય તેને અન્ય થકી અર્થનો આશ્રય કોઈ નથી (કશા અર્થની એને અપેક્ષા નથી) અપૂર્ણ અપ્રાપ્તાનંદ અટપાનંદને પરના આશ્રયથી તેના સપાદનની અપેક્ષા રહે હું સહજનન છું અથાપિ સ્વામી છું સ્વામીએ સ્વીય જનોનું શ્રેય સપાદન કરવું જોઈએ, નહિતો સ્વામિપણુ નિરર્થક થાય, ‘આ તો મારા સ્વામીનો આદેશ છે’ એના લાવથી આદરણીય છે, સ્વામી પણ સહજનન છે, તો તેમનો આદેશ વિશેષ પણ આદરણીય છે અને વળી આદેશ કરવામા આનનારો અર્થ ધર્મશિક્ષણ

॥૨॥ ધ્યાત્રો રામપ્રતાપેચ્છારામયોર્ધર્મજન્મનોઃ । યાવયોધ્યાપ્રસાદા-
સ્થરઘુવીરાભિધૌ મુર્ત્તા ॥૩॥ મુકુન્દાનન્દમુર્યાશ્ચ નૈષ્ઠિકા પ્રહ્લ્લ-
ચારિણઃ । શૃદ્ધસ્યાશ્ચ મયારામભટ્ટાચા યે મદાશ્રયાઃ ॥૪॥ સધવા વિધવા
યોગ્યા યાશ્ચ મન્થિષ્યતાં ગતાઃ । મુક્તાનન્દાદયો યે સ્યુઃ સાધવ-
શ્ચાશ્વિલા અપિ ॥૫॥ સ્વધર્મરક્ષિકા મે તૈઃ સર્વેર્વાચ્યાઃ સદાશિપઃ ।

માન્ય એક પર્યવસાયી છે તો વિપયોત્કર્ષની દૃષ્ટિથી વિશેષપણે આદરણીય
છે. અહીં શિક્ષાશબ્દથી દિતનમ ધર્મતત્ત્વ વિપય કહ્યો છે, તેથીજ
દિતજ્ઞાન મેળવવું એ પ્રયોજન કહ્યું છે, 'નિજામિત્તાન્' આથી અધિકારી
કહ્યા છે, સંબન્ધતો લેખ અને અર્થનો વાચ્યવાચક ભાવ સ્કુટ છે, એરીને
આ શ્લોકમાં અનુબંધયતુષ્ટય ઉક્તપ્રાય છે. 'સહજાનન્દસ્વામી' આ પદથી
કર્તા (વક્તા) ની વિવક્ષણતા જણાવી છે, 'શિક્ષાપત્રી' આ પદથી વિપયની
વિવક્ષણતા જણાવી છે, તો ભગવત્પરોએ આ લેખ અસાદરણીય છે એમ
જણાવ્યું છે. અપરિમિત દાસવર્ગ છતાં પણ 'હું લખું છું' એમ લખવામાં
પણ પોતાનું સાક્ષાત્ કર્તાપણ કહ્યું છે તેથી આશ્રિતો ઉપર પ્રેમાતિશય
સૂચ્યો છે ॥૨॥

પ્રતિપાદન કરવા ધારેલા બિન્નબિન્ન ધર્મમાં જેજે બિન્નબિન્ન અધિકારિ-
પણે અભિપ્રાય કરેલા છે તેમનો અધિકારબેદને અનુસારે નિર્દેશ કરતા-
થકા તેમને સદુપદેશશ્રવણમાં ઉપયોગી સદ્બુદ્ધિની આશંસારૂપ આશી-
ર્વચનથી અનુચિત કરેછે—ધર્મદેવથાની જન્મ જેમનો છે એવા રામપ્રતાપ
ઇચ્છારામ નામના જે અમારા મોટા નાના ભાઈઓ છે તેમના જે આ પુત્રો
અયોધ્યાપ્રસાદ રઘુવીર નામના આચાર્યપદમાં સ્થાપન કર્યા છે, તથા જે
મારા આશ્રિત મુકુન્દાનન્દપ્રમુખ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓ છે તથા જે મદાશ્રિત
મુક્તાનન્દાદિ સમસ્ત સાધુઓ છે તથા મારા આશ્રયને પામેલા જે મયા-
રામભટ્ટપ્રમુખ શૃદ્ધસ્થો છે તથા મારા શિષ્યભાવને પામેલી જે સધવા
વિધવા વનિતાઓ છે, તે આ સર્વેએ મેં પ્રેરેલી આશિષો વાંચવી. (આ-
શીર્વાદો અંગીકાર કરવા) અમે પ્રેરેલી આશિષો વ્યવહારમાર્ગને અભિ-
મત નથી, કિંતુ શાસ્ત્રાભિમત છે. જે ધન ધાન્યાદિકની આશિષો છે તેનો

શ્રીમન્નારાયણસ્મૃત્યા સહિતાઃ શાસ્ત્રસમ્મતાઃ ॥૬॥ ઇકાગ્રેણૈવ
મનસા પત્રીલેપઃ સદ્દેતુકઃ । અવધાર્યોઽયમલિલૈઃ સર્વજીવહિતા-
વહઃ ॥૭॥ યે પાલયન્તિ મનુજાઃ સચ્છાસ્ત્રપ્રતિપાદિતાન્ । સદ્વા-

અવહારમાર્ગનાજ એક વિષયવાળી છે, જેતો ધર્મજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિના
અવલંબનવાળી છે તેતો શાસ્ત્રસંમત કહેવાય, માટેજ તે સદાશિષ ગણાય,
કેમકે ધર્મજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિથી નિઃશ્રેયસની સિદ્ધિ થાય છે. આ રીતે મેં
પ્રેરેલી સ્વધર્મમાં રૂચિજનક હોવાથી સ્વધર્મનું રક્ષણ કરનારી શાસ્ત્રસંમત
સદાશિષો શ્રીમન્નારાયણની સ્મૃતિપૂર્વક અવધારવી. આથી સકળ આ-
શિષોને પરિપૂર્ણ કરનારા શ્રીમન્નારાયણનું અનુસ્મરણ કરીને પ્રેરેલી આ
શિષો કૃણ વિનાની નજ હોય એમ જણાવ્યું છે. એરીતે પ્રથમ પરમ
હિતેચ્છુ લગવાને આશ્રિતો ઉપર સદાશિષથી અનુચ્છ કર્ચો ॥૩-૬॥

એરીતે સર્વ સમાશ્રિતોને સદાશિષ આપીને, લેખાર્થની આદરણીયતા
જણાવા તેની અવધાર્યતાનો ઉપદેશ કરેછે—આ પત્રીલેખ—પત્રીમાં લખેલો
અર્થ અવધારવો. આ લેખાર્થના અવધારણથી અમને લાલ શો ? તો
આથી પરલાલ થાય છે, કેમકે આ લેખ હિતને કરે છે, પ્રિય હિત આ
એમાં હિતજ ઉત્કૃષ્ટ ઉપાદેય છે, ‘શ્રેયો હિ ધીરોઽમિગ્રેયસો વૃણંતે’
એવી શ્રુતિ છે, તો આ પ્રિયકારકની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ હિતકારક લેખ
અવશ્ય અવધારવા લાયક છે, વર્ણુથી વર હોય કે અવર હોય સર્વકોષ
જીવોના હિતને આ લેખાર્થ-સંપાદન કરેછે, માટે સર્વકોષએ અવધારવા
યોગ્ય છે, આમાં જેજે અર્થ લખેલો છે તે સર્વ નિર્મૂળ નથી, અધીય અર્થ
સહેતુક—સપ્રમાણ છે. આનું અવધારણુ અવહિત મનથી કરવું, મનની
જે એકાગ્રતા તે અવધાનતા જાણવી ॥૭॥

લેખાર્થને અવધારીને લેખને અનુસારેજ સર્વેએ વર્તવું, જેના અનુપા-
લનમાં મહત્સુખ મળે છે અને જેના અતિલંઘનમાં મહત્ દુઃખ મળેછે
એવો તે સચ્છાસ્ત્રસાર આમાં નિરૂપણ કર્યું એમ કહેછે—સચ્છાસ્ત્ર—સત્ત્વ
પ્રધાનોએ પ્રવર્તાવેલું અથવા સત્ત્વપ્રધાનોને અધિકાર કરીને પ્રવર્તેલું જે
શાસ્ત્ર તેના પરમ તાત્પર્યવિષયભૂત એવા આર્હિસાદિ સદાચારોને સદાય જે

ચારાન્ સદા તેઽન્ન પરન્ન ચ મહાસુખાઃ ॥૮॥ તાનુલ્લહ્યાન્ વર્તન્તે
 યે તુ સ્વૈરં કુલુક્કયઃ । ત ઇદમુન્ન ચ મહલ્લભન્તે કષ્ટમેવ હિ ॥૯॥
 અતો ભવન્નિર્મચ્છિષ્યૈઃ સાવધાનતયાઽસ્થિલૈઃ । પ્રીત્યૈતામનુસૃત્યૈવ
 વર્તિતવ્યં નિરન્તરમ્ ॥૧૦॥ કસ્યાપિ પ્રાણિનો હિંસા નૈવ કાર્યાન્ન

મનુષ્યો પાલન કરેછે તેઓ આ લોક પરલોકમાં મહત્સુખને પામેછે. લોકમાં
 જે મનુષ્યો તો તે સદાચારોને ઉલ્લંઘન કરીને યથેચ્છ વર્તેછે, હુશુદ્ધિ તે
 મનુષ્યો આ લોક પરલોકમાં મહત્દુઃખને અનુભવેછે. તો આ સમ્પ્રત્યક્ષ-
 સારનો અવબોધ આપનારા શિક્ષાપત્રીલેખને અનુસરીનેજ મારા આશ્રયણ-
 પરાયણ તમારે સર્વેએ પ્રીતિથીજ સાવધાનપણે નિરંતર વર્તવું ॥૮-૧૦॥

એરીતે મંગળાચરણાદિ શાસ્ત્રાવતરણ કરીને, હવે સદાચારોને કહેતાં
 દુરાચારથષ્ટી નિવૃત્તિને પ્રથમ ઉપદેશ કરેછે. શ્રુતિ પણ જ્ઞાનના સાધ-
 નનો ઉપદેશ કરતાં પ્રથમ 'નાવિરતો દુશ્ચરિતાત્' એમ દુઃશ્ચરિતથષ્ટી
 નિવૃત્તિનોજ ઉપદેશ આપેછે. (નાવિરતો દુશ્ચરિતાદ્વાશાન્તો નાસમા-
 હિતઃ । નાશાન્તમાનસો યાવિ પ્રજ્ઞાનેનૈનમામુયાત્' આ શ્રુતિ છે) વિહિતનું
 આચરણ નહિ કરવાની અપેક્ષાએ નિષિદ્ધનું આચરણ સમધિક પાપ
 અત્યંત વિરોધિ છે, તેમાં પણ પ્રાણિહિંસા૩૫ કુરકર્મ મહાનર્થકારી હોવાથી
 તેનાથષ્ટી નિવૃત્તિનો પ્રથમ ઉપદેશ આપેછે—અન્ન-પ્રાણિવર્ગમાં કોઈપણ
 પ્રાણિની હિંસા નજ કરવી. શંકા-જૂ માંકણ આદિક અતિશુદ્ધ જીવોને
 પીડવામાં અનર્થ શો? (કશો નથી) તો એમ નથી, પ્રાણ તો સર્વકોષને
 પ્રિયતમ છે, તેના ઉપઘાતથષ્ટી થતું દુઃખ મહત્તર સર્વકોષને તુલ્યજ
 છે, તો હાથી હોય કે મચ્છર હોય મનુષ્ય હોય કે માંકણ હોય કોઈ પણ
 પ્રાણિની હિંસા નજ કરવી. જે કોઈ સર્વજૂતસુદ્ધ સર્વશરણ્ય મારા
 આ આદેશને અતિલંઘન કરીને પાપાચરણ કરે તો તે મામક-મારો છેજ
 નહિ, મારા આશ્રયથષ્ટી ભ્રષ્ટજ થાય છે, તો મદાશ્રયણપરાયણોએ તે
 હિંસા નજ કરવી. સૂક્ષ્મતર જુ માંકણ લીખ મચ્છર આદિક અલ્પ
 પ્રાણ વૃત્તિવાળાઓનું અંગ ફેરવવામાં કે શયન અટનાદિ ક્રિયામાં ધ્વજા
 ન હોય તોપણ ઉપમર્દન (હિંસા) થાયજ, તેનો અહીં પ્રતિષેધ નથી,

મામકૈઃ । સૂક્ષ્મયૂકામત્કુળાદેરપિ બુદ્ધવા કદાચન ॥૧૧॥ દેવતા-

પરંતુ બુદ્ધિધી-જાણી જોઈને કદાપિ-તેઓ પોતાને નિદ્રાદિકમાં ઉપઘાત કરે તોપણ ન કરવી. 'મા હિંસ્યાત્સર્વા ભૂતાનિ' એવી શ્રુતિ છે ॥૧૧॥

જે 'અગ્નીપોમીયં પશુમાલમેત' આ વિધિગ્રાસ પશુહનન તેથડી પણ નિવૃત્તિ પામવી એજ પરમ ધર્મ હોવાથી મદાશ્રિતોએ તેથડી નિવૃત્તિપરજ રહેવું એમ હવે કહે છે—જેમ સ્વર્ગ મુખાભાસ છે તેમ તેના સાધનકોટિમાં ગણાતું પશુહનન ભલે વેદે 'કરવું હોય તો કરો' એમ અભ્યનુસા આપેયું હોય પણ ધર્માભાસજ છે, તેથડી પણ નિવૃત્તિજ પામવી એતો પરમ ધર્મ છે, આજ અહિંસામતરૂપ પ્રકૃષ્ટ ધર્મે પારમૈકાતિકધર્મપ્રધાન સમગ્રશ્રોમાં કહ્યો છે, તો મદાશ્રિતોએ આજ મહાન્ ધર્મ આશ્રય કરવા ચોચ્ય છે, માટે દેવતાપિત્રિઓના યાગમાંપણ અભદિ પશુની હિંસા ન કરવી. 'અહિંસા પરમો ધર્મઃ' 'અહિંસા સર્વભૂતેભ્યો ધર્મેભ્યો જ્યાયસી મતા' 'ન ભૂતાનામહિંસાયા જ્યાવાન્ ધર્મોઽસ્તિ કશ્ચન' એવી સ્મૃતિ છે.

અહિંસા સમસ્ત સમગ્રશ્રનો સારાર્થ છે, તેનું લાખ્યમાં સ્પષ્ટ વિસ્તૃત નિરૂપણ કર્યું છે. તેને સંક્ષેપમા સુજનોના મનપ્રસાદ માટે યથામતિ નિરૂપણ કરે છું—શંકા- 'અગ્નીપોમીયં પશુમાલમેત' ઇત્યાદિ જે વેદવિહિત હિંસા તે હિંસાજ ન કહેવાય, (ધર્મ કહેવાય) તો તેનો પ્રતિષેધ કેમ થઈ શકે? સમાધાન-ભલે વેદવિધિબોધિન છે પણ એમા હિંસાપણ જતું રહ્યું નથી, (અધર્મ છે) માટે નિષેધ કરાયછે શંકા-ભલે હિંસા છે પણ તેનું ધર્મત્વ જતું રહેતું નથી, કેમકે તેમા 'અગ્નીપોમીયં પશુમાલમેત' ઇત્યાદિ વેદવિધિનો અન્વય છે. સમાધાન-વેદવિધિ બોધિત જે અર્થ છે તે ધર્મ છે એમ વૈદિકો કહેછે. 'મા હિંસ્યાત્ સર્વા ભૂતાનિ' ઇત્યાદિ નિવર્તનાલક્ષણ જે અર્થ છે તે અધર્મ છે એમ વૈદિકો કહે છે. આ હિંસા નિવર્તનાલક્ષણ છે (અધર્મ છે) માટે પ્રતિષેધ કરાયછે. શંકા-'મા હિંસ્યાત્ સર્વા ભૂતાનિ' આ સામાન્યપણે ગ્રાસ યતા પ્રતિષેધવચનોની 'અગ્નીપોમીયં પશુમાલમેત' આ વિશેષવિધિ સંસ્કૃષ્ટથડી અન્યત્ર ગતિ સ્વરસા છે, તો 'મા હિંસ્યાત્ સર્વા ભૂતાનિ' આ હિંસાનિષેધક સામાન્ય શ્રુતિ 'અગ્નીપોમી-

પિતૃયાગાર્થમપ્યજાદેશ્ચ હિંસનમ્ । ન કર્તવ્યમહિંસૈવ ધર્મઃ પ્રોક્તો-

યં પશુમાલમેત' આ વિશેષવચનથી પ્રાપ્ત થતી હિંસાનો પ્રતિષેધ કરવા યોગ્ય નથી. જે સામાન્ય શાસ્ત્ર છે તે પોતાનો વિશેષ શાસ્ત્રથી ઉપર્મદ પ્રાપ્ત થતાં પોતે વિષયાતરમાં અવકાશ લઇને ખસી જાય છે. તો અહીં 'ન હિંસ્યાત્' આ સામાન્ય શાસ્ત્ર 'અગ્નીષોમીયં પશુમાલમેત' આ વિશેષ વિધિની સાથે વિરોધ આવતા અગ્નીષોમીયવ્યતિરિક્ત હિંસાને અવલગણે છે. એટલે 'મા હિંસ્યાત્' આ શ્રુતિ અગ્નીષોમીયપશુહિંસા થકી અન્ય હિંસાનો નિષેધ કરે છે. સમાધાન-તમે કહો છો તે સત્ય છે, જે ઉત્સર્ગશાસ્ત્ર (સામાન્ય શાસ્ત્ર) ને અપવાદ શાસ્ત્ર હોય તો તેની તેવી ગતિ થાય પ્રકૃતમાં આ બંને શાસ્ત્રોને ઉત્સર્ગપણુ અપવાદપણુ છેજ નહિ એટલે ઉત્સર્ગપવાદ ન્યાયનો અહીં અવકાશજ નથી જે વિરોધ હોય તો તેનો અવકાશ આવે 'મા હિંસ્યાત્' આ નિષેધ શાસ્ત્રથી અનર્થહેતુતા (પ્રત્યવાય જનકતા) જણાવી છે અને 'અગ્નીષોમીયં પશુમાલમેત' આ વિધિ શાસ્ત્રથી કૃતૂપકારકતા જણાવી છે એટલે બિન્ન બિન્ન વિષય છે માટે આ બંને શાસ્ત્રને પરસ્પર વિરોધજ નથી જે એકજ બાબત અનર્થમાં હેતુ થાય અને તેના અભાવમાં પણ હેતુ થાય તો બંને વિરુદ્ધ કહેવાય, પણ અનર્થ-હેતુત્વ અને કૃતૂપકારકત્વ પરસ્પર વિરુદ્ધ નથી વિધિબળાત્ જે ન કરે તો યાગ નિષ્પન્ન થાય નહિ, માટે અગ્નીષોમીય પશુની હિંસા યજ્ઞમાં ઉપકારક થઇને સ્વર્ગપ્રયોજક પણ થાય અને 'મા હિંસ્યાત્' આ નિષેધ વચનમાં વિષય થાય છે માટે અનર્થહેતુ (પાપજનક) પણ થાય માટે કૃતુમાં ઉપકારક છે એટલામાત્રથી અનર્થહેતુ ન થાય એમ કહી શકાય નહિ આથી જે અનર્થ હોય તેનાથી કૃતુમાં કશો ઉપકાર થાય નહિ કિંતુ અપ-કારજ થાય, એવી શંકાનો અવકાશ નથી શંકા-જે યાગીય હિંસા 'મા હિંસ્યાત્' આ નિષેધમાં વિષય થઇને પ્રત્યવાયજનક છે એમ જણવામાં આવે તો યાગમા કોઈ જન પ્રવર્તેજ નહિ ? તેથી વિધિશાસ્ત્રની નિર્ણયકતા થઈ જાય સમાધાન-જે આ અનર્થસાધન છે એટલુંજ જાણે તો તેમાં ન પ્રવર્તે, આ અર્થસાધન છે એમ પણ જાણે તો અર્થમાં અત્યધિક રૂચિને

ઽસ્તિ યન્મદાન્ ॥૧૨॥ સ્ત્રિયા ધનસ્ય વા પ્રાપ્ત્યે સામ્રાજ્યસ્યાપિ વા
લીધે તેમાં કેમ ન પ્રવર્તે? પ્રવર્તેજ. જેને મહાસુખ સ્વર્ગફળમાં ઉત્કટ
રાગ થાય તે અત્પપાપ પશુહનન સાધનમાં પણ પ્રવર્તે. પ્રબળ ફળની
લાલસાથી તેના સાધનમાં પ્રયત્ન કરતા બુધજનો મધ્યે મધ્યે આવી પડતાં
અવર્જનીય દુ.ખોને સહન કરે છે, આ અર્થ લોકપ્રસિદ્ધ છે. જેને પશુ-
હનન જન્ય દુ.ખમાં ઉત્કટ દ્રેષ થાય તે સ્વર્ગને સમધિક સુખ જાણતો
હોય તો પણ તેવા યાગમાં ન પ્રવર્તે. જેઓ સત્ત્વપ્રકૃતિવાળા હોઈને અત્પ
પણ પાપમાં બચી શકે હોય તેઓને તેનાથકી નિવૃત્ત કરવા આ (આદિસા-
મય) મહાન્ ધર્મ કહ્યો છે વસ્તુતાએ તો-‘અમીયોમીયં પશુમાલમેત’ આ
વિધિપ્રાપ્ત જે હિસા તેથકી અન્ય હિસાજ ‘મા હિસ્યાત્સર્વા ભૂતાનિ’ આ
હિસાપ્રતિષેધ ક્રુતિનું પદ છે. ‘દેવતાપિતૃયાગાર્યે’ આ વચનમાં વિધિ-
પ્રાપ્ત હિસાનું ખંડન કર્યું નથી, કિંતુ હિમામાત્ર થકી નિવૃત્તિ પામવારૂપ
જે ઉત્તમ ધર્મ છે તેનું વિધાન પ્રકૃષ્ટ સત્ત્વગુણી આત્મીય જનોને અધિકાર
કરીને કર્યું છે બીજાં તો બાહ્યથકી જાણવું ॥૧૨॥

પશુની હિસાનો પ્રતિષેધ કર્યો, હવે તેથી અધિક અનર્થ આપનારી
મનુષ્યહિસાનો પ્રતિષેધ કરેછે—અદૃષ્ટ ફળ (સ્વર્ગ) પ્રાપ્ત્યર્થે થતી
પશુહિસાનો પ્રતિષેધ કર્યો, હવે દૃષ્ટ ફળ (સ્ત્રી ધન રાજ્યાદિ) પ્રાપ્ત્યર્થે
થતી મનુષ્યહિસા જે પશુહિસાથકી પણ કૂર છે તેનો પ્રતિષેધ કરેછે—
પ્રબળ સુખને આપનારી અને અત્પ દુખને દેનારી હિમાનો
પ્રથમ પ્રતિષેધ કર્યો, હવે અત્પ સુખ આપનારી અને પ્રબળ દુખને
દેનારી મનુષ્યહિસાનો પ્રતિષેધ કરેછે—યદ્યપિ-મનુષ્યનો ઘાત ન
કરવો, અજ્ઞાતિ પશુનો ઘાત ન કરવો, જૂ માંકણ આદિકનો પણ ઘાત
ન કરવો, આવા અનુક્રમથી કરેલો નિષેધ સંગત થાય છે જૂ માંકણ
આદિકનો ઉપઘાત ન કરવો, અજ્ઞાતિ પશુનો ઉપઘાત ન કરવો, મનુષ્યનો
ઉપઘાત ન કરવો, આવા ક્રમથી અહીં કરેલો નિષેધ તો સંગત થતો નથી,
કેમકે માંકણ આદિકની હિસાના નિષેધથીજ દૃષ્ટાર્થ મનુષ્યહિસાનો કેમુ-
તિક ન્યાયથી (માંકણ આદિકની હિસા ન થાય તો મનુષ્યની તો થાયજ

કચિત્ । મનુષ્યસ્ય તુ કસ્યાપિ હિંસા કાર્યા ન સર્વથા ॥૧૩॥ આત્મ
 કેમ ?) પ્રતિપેદ્ય શિદ્ધ થઇ જાય છે અથાપિ રજસ્તમ પ્રધાન રાગા
 ન્ધોની સ્ત્રીધન રાજ્યાદિ વિવિધ કામનાતિશયને લીધે થતી પ્રાણિમારણની
 પ્રવૃત્તિની વિચિત્રતાને જણાવતા થકા તેથી કામનાધિક્યને દૂર કરવા
 નિવૃત્ત કરેછે મનુષ્ય તો સમ્પન્ન પ્રાણિવર્ગને મધ્યે શ્રેય માધનમા યોગ્ય
 ઉત્કૃષ્ટ જન્મહોનાથી તેની હિંસા ન કરવી સ્ત્રીધનાદિ ક્ષુલ્લ વિષયોપભોગ
 માટે પ્રવર્તતા રાગાન્ધજનો તે વિષયોપભોગમા વિરોધ કરનારાઓનો
 પશુની પેઠે ઘાત કરે છે જેમ કામુક નરો કામિનીના ઉપભોગમાટે તેમા
 વિરોધ કરનારાઓનો વિનાશ કરે છે ધનલુબ્ધ ચોર લોચે તેની પ્રાપ્તિમા
 વિરોધ કરનારાઓનો નાશ કરે છે વિત્ત વનિતા વિગેરે વિવિધ વિષયોપ
 ભોગના અર્થા રાજનુચરો રાજને નાશ કરેછે તો આવા અતિશુદ્ધ વિષય
 સુખભોગ માટે નિ શ્રેયસમા અત્યત ઉપયોગી માનુષ જન્મની સંપત્તિવા
 ળાનો ઘાત ન કરવો વયથી કે વર્ણથી કે અન્ય જે કોઈ થકી અવર કે
 વર કોઈ પણ મનુષ્યની તો હિંસા ન કરવી તે આ હિંસા ક્વચિત્ મહા
 પરાધ સતે પણ ન કરવી અથવા કનચિદ્ધપિ ઓછ પણ નિમિત્તે ન કરવી
 આથીપણુ અન્ય અભિમતતમ હોય તેપણુ નિમિત્ત ન કરવી તે હિંસા
 સર્વથા ન કરવી—સર્વ પ્રકારે તે થકી નિવૃત્ત થવુ ધર્તર હિંસાથકી
 મનુષ્યાહિંસા અત્યત અનર્થહેતુ છે તેમા નિમિત્તભૂત એના જન્મની
 વિનક્ષણતા (ઉત્કૃષ્ટતા) તુશબ્દથી જણાવી છે તેતો 'દુર્લભો માનુષો
 દેહો' 'દેહોઽય માનુષો રાત્ન' પુરુષસાશ્વિલાયદ । અતસ્તસ્ય વધો વીર '
 સર્વાયંબધ ડચ્ચતે ॥' ઇત્યાદિ વચનમા સુપ્રસિદ્ધ છે ॥૧૩॥

મનુષ્યન્ધની અત્યત અનર્થહેતુતા કહી હવે તેના પ્રસંગથી આત્મ
 વધની તેથીપણુ અત્યત અનર્થહેતુતા આ શ્લોકથી કહેછે—ધનાદિલુબ્ધી
 પોતાના ધણીને કે બીજા કોઈ ધનાઢ્યને હણીને અભિલષિત ઐહિક અર્થા
 લાસનેપણુ પામે છે જેતો કોપવેગાદિકને લીધે વિવેકવિભ્રષ્ટ થઇને
 આત્માનો જ ઘાત કરે છે તેતો ઐહિક પારલૌકિક સમગ્ર ભોગના સાધન
 ભૂત શરીરના નાશથી ઐહિક સુખાભાસ થકી પણ ભ્રષ્ટ થઇને અતે

ઘાતસ્તુ તીર્થેऽપિ ન કર્તવ્યઃ ન ક્રુધા । અયોગ્યાચરણાત્કાપિ ન વિપોદ્વન્ધનાદિના ॥૧૪॥ ન ભક્ત્યં સર્વથા માંસં યદ્દશિષ્ટમપિ અંધતમ નરકમાં પણ પ્રવેશ કરે છે, આવો વિશેષ 'જ્ઞાત્મઘાતરત્ન' આ તુલશદેવી જણાવ્યો છે. કેટલાએક અવિવેકિઓ પોતાના પ્રાણપરિત્યાગમાં સ્વાતંત્ર્ય પોતાનું સમજીને, પ્રત્યવાયાતિશયને નહિ વિચારીને, ક્રોધવેગને લીધે કે ક્રોધ અયોગ્ય કર્માચરણનું લક્ષણતિશયને લીધે વિપલક્ષણ-કંઠપાશ-કૂપપતનાદિકે કરીને આત્મઘાત માટે પ્રયત્ન કરે છે તેતો અત્યત અનર્થમા હેતુ છે, જીવતો નર પ્રાણિપીડનપ્રાપ્ત પ્રત્યવાયને પ્રાયશ્ચિત્તના અનુદાનથી પરિહાર કરવા સમર્થ થાય અને કદાચિત્ત નિવેદ પામતાં નિઃશ્રેયસ માટે પણ યત્ન કરે. તો આત્મઘાત નજ કરવો કદાપિ-વ્યાધિ વિગેરે અનિવાર્ય દુ ખના નિવારણને નિમિત્તે પણ પર્વતશિખરપતન અગ્નિ-પતનાદિકમાં પ્રવૃત્તિ પણ તેવીજ અનર્થહેતુ હોવાથી નજ કરવી. વળી જે સ્વર્ગાદિ સુખની લીપ્સાથી ગગાદિ તીર્થમાં મહર્ષિઅનુમત આત્મઘાત છે તે પણ નજ કરવો સ્વર્ગનું સુખ અતિ અટપ છે, નિ શ્રેયસના સાધન-જૂત શરીરનો વિનાશ કરવાથી થતો અનર્થતો અજળ છે, સ્વર્ગનું સાધન સુકર ઉત્તર કાળમાં દુ ખ ન આપે એવું જપ હોમાદિ શું નથી ? છેજ. તો અટપડળની આકાક્ષમા આત્મઘાત વિના ઉપાયાંતરનું અનુદાનજ શ્રેષ્ઠ છે. અટપ નિમિત્ત માટે આત્મઘાતતો કોદરાકણુમાટે નિષિત્યાગ જેવો અત્યત અનુચિત છે. માટેજ 'તસ્માદુહ ન પુરાયુષઃ સ્વ-કામી પ્રેયાત્' એમ શ્રુતિ કહે છે. આત્મઘાતની અત્યત અનર્થહેતુતા સ્મૃતિમાં કહી છે- 'ક્રોધાત્પ્રાપ્યં વિપં વહ્નિં શસ્ત્રમુદ્વન્ધનં જલમ્ । ગિરિવૃક્ષપ્રપાતં ચ યે કુર્વન્તિ નરાધમાઃ । મહાપાતકિનો યે ચ પતિવાસે પ્રકીર્તિતાઃ ॥' ઇતિ ॥૧૪॥

સર્વ દેશ સર્વ કાળાદિકમાં વ્યાપ્ત આદિસાત્રતનો ઉપદેશ પ્રથમ કયો, હવે તેવો માંસાદિ અનશનત્રતનો આત્મીય જનો પ્રતિ ઉપદેશ આપે છે—મારા આશ્રિતોએ 'હું સર્વથા માંસ ખાઇશ નહિ' એવા સંકલ્પ-પૂર્વક માંસલક્ષણુથકી સર્વથા નિવૃત્તિપરજ થવું. 'સર્વથા ન ભક્ત્યં' આથી પ્રાણપ્રયાણમાં અનુમત પણ માંસલક્ષણુથકી નિવૃત્તિનો આદેશ

કાચિત્ । ન પેયં ચ સુરામદ્યમપિ દેવનિવેદિતમ્ ॥૧૫॥ અકાર્યાચરણે

કર્ચો છે. કાચિદપિ-દેવતાયાગમા કે પિતૃયાગમા કોઈ પણ સ્થળે યજ્ઞશિષ્ટ-
મપિ-યજ્ઞાવશેષપણુ 'દેવાન્ પિતૃન્ સમમ્યર્ચ્યે'ત્વાદન્ માસં ન દોષમાક'
એમ અનુમતિ આપેલું પણ માસ મદાશ્રિતોએ ન લક્ષણ કરવું આજ
ધર્મે પારમૈકાંતિકોએ સમાશ્રણીય સર્વભૂતસૌદાર્દની સીમાભૂમિ છે એ
રીને સર્વથા માંસનિવૃત્તિરૂપ ધર્મવિશેષનો આદેશ કરીને, સર્વથા મુરાથકી
નિવૃત્તિરૂપ ધર્મવિશેષનો આદેશ કરેછે—સૌત્રામણી યાગમા કે અન્યત્ર
કોઈ કાળીકૌરવાદિ દેવને નિવેદન કરેલું પણ મુરામદ્ય નજ પિતૃ મદ્ય-
માસાદિ થકી નિવૃત્ત થવું એજ સર્વને નહિ ઉદ્દેગ કરનારો પરમ ધર્મ
છે આજ શાસ્ત્રનો પરમ તાત્પર્યાર્થ છે. તેવી સ્મૃતિ છે—'યો યજેતાશ્વ-
મેધેન માસિ માસિ યતઘ્રત । વર્જયેન્મધુ માસં ચ સમમેતદુધિષ્ઠિર' ॥ ન
મક્ષ્યતિ યો માસં ન હન્યાન્ન ચ ઘાતયેત્ । તન્મિત્ર સર્વભૂતાનાં મનુ-
સ્વાયંભુવોઽમ્રવીત્ ॥ દદાતિ યજતે ચાપિ તપસી ચ ભવત્યપિ । મધુમાંસ-
નિવૃત્તયેતિ ગ્રાહ ચૈવં બૃહસ્પતિ ॥' ઇત્યાદિ ॥૧૫॥

પરંતુ તથા પોતાનું હનન ન કરવું એમ કહ્યું, હવે પરના તથા
પોતાના કર ચરણ કર્યું નાસા શિશ્નાદિરૂપ અવયવનો ઉચ્છેદ ન કરવો એમ
કહે છે—કાચિ-કોઈપણ દેશ કે સમયમા અથવા કામ કે ક્રોધ નિમિત્ત
સતે ખીલ્લેને પોતાનું અકાર્ય-કેશચહણુ પાદપ્રહારાદિ કર્યું હોય તો
એકદમ ક્રોધથી તેના કર ચરણાદિ અગનો વિચ્છેદ છરી આદિક શસ્ત્રાદિકે
કરીને નજ કરવો તથા પોતાથી કદાચિત્ પ્રમાદથી કે અપ્રમાદથી
અકાર્ય-પરદાર પરદ્રવ્યાદિકનો સ્પર્શ થઈ ગયે સતે લગ્નલેગથી કે
ક્રોધલેગથી પોતાના અગનો ચ્છેદ શસ્ત્રાદિકે કરીને નજ કરવો અથવા-
'કસ્યાપિ પ્રાણિની હિંસા નૈવ કાર્યા' ઇત્યાદિ વચનથી 'સર્વ પ્રકારે
કીટાદિકની પણ હિંસા ન કરવી' એમ ને કહ્યું તે સત્ય છે, પરંતુ
સર્પ વીંછીઆદિક ને પરને પીડા કરનારા જતુ છે તેના દાદઆદિક એક
અગનો ઉચ્છેદતો લોક ઉપકાર માટે થાય છે? એવી આશકામા કહે છે
કે—અગચ્છેદ પણ ન કરવો 'આ સર્પ વીંછી જતુ લોકોને કરડે છે' એવા

કાપિ જાતે સ્વસ્ય પરસ્ય વા । અઙ્ગચ્છેદો ન કર્તવ્યઃ શસ્ત્રાદ્યૈશ્ચ
ક્રુધાપિ વા ॥૧૬॥ સ્તેનકર્મ ન કર્તવ્યં ધર્માર્થમપિ કેનચિત્ । સસ્વામિ

ક્રોધથી તેના શસ્ત્રાદિવડે વિપાવયવનું વિચ્છેદન પણ ન કરવું અગચ્છેદ
પણ પ્રાણિપીડાજ કહેવાય, પરને દુઃખ દેવું તે પીડાજ કહેવાય, એજ
હિંસાશબ્દનો અર્થ છે, પ્રાણુવિયોગને અનુકૂળપણે કે નહિ અનુકૂળપણે
પરને દુઃખ કરનારો જે વ્યાપાર તે હિંસાજ ગણાય, માટે અગવિચ્છેદપણ
હિંસાજ કહેવાય, આ હિંસા પણ ‘મા હિંસાત્’ આ નિષેધમા વિષય
થાય છે માટે તે પણ અનુચિત છે. એ રીતે પાઠકમની અપેક્ષાએ
અર્થક્રમ પ્રબળ હોવાથી ઉત્તરાર્ધની પ્રથમ યોજના કરીને હવે પૂર્વાર્ધની
યોજના કરે છે—ક્રુધાપિ—ક્રોધ પણ નિમિત્તથી અકાર્યાચરણુ—પરપરિ-
ચર્યાદિ અધર્મ ભૂત્ય ભાર્યાદિકથી થઈ જતાં, સ્વસ્થ—પોતાના ભૂત્ય ભાર્યા-
દિક કે પરસ્થ—જેના સંસર્ગથી સ્વીય ભૂત્યાદિકના ધર્મની ભગશકા આવી
હોય તેના કર્ણુ નાસાદિ અગનો છેદતો નજ કરવો હિંસક સર્પાદિકના દાંત
પાડવા વિગેરે પણ હિંસાજ છે એમ જ્યારે નિશ્ચય થાય છે તો અન્યત્ર
(પુરૂષાદિકમાં) અગચ્છેદ હિંસાજ છે તેમાં કહેવુંજ શું ? આ તો
અત્યત અનર્થ અતિ દૂર પરિહરણીય છે, તો ધર્મભગના પ્રસંગથી સ્વીય-
જનોના કે ધર્મભંગ કરવાની શકાથી પરજનોના કર્ણુ નાસાદિ અગનો
છેદતો નજ કરવો. અથવા—અકાર્યાચરણુના પ્રસંગ વિનાપણુ પરજને
કહેલા દુર્વચનથી ઉપજેલા ક્રોધવેગથી પોતાના કે પરના અંગનો ચ્છેદ
શસ્ત્રાદિકે કરીને ન કરવો. પ્રાણોપઘાતજ જેમ એમ અગોપઘાત પણ હિંસા
જ છે. હિંસાનોતો નિષેધ કયો છે ॥૧૬॥

પરને પીડા કરવાના વ્યાપાર થકી નિવૃત્તિ પામવારૂપ પરમ ધર્મનો
ઉપદેશ આપવા પ્રવર્તેલા ભગવાને પ્રથમ પ્રાણિમારણુ અને તેના અગચ્છેદ-
રૂપ પીડન વ્યાપાર થકી નિવૃત્તિનો ઉપદેશ આપ્યો, હવે પરદ્રવ્યના અપ-
હરણરૂપ પરપીડન વ્યાપારથકી નિવૃત્તિનો ઉપદેશ આપે છે—સ્તેનકર્મ-
ચોરકર્મ જે ક્રાંધથી પરધનહરણુ તે ન કરવું આ આચારાણ સાધારણ

કાષ્ઠપુષ્પાદિ ન ગ્રાહ્યં તદનાહ્નયા ॥૧૭॥ વ્યભિચારો ન કર્તવ્યઃ

ધર્મ છે, માટે કેનચિત્-કેનાપિ-વર્ણની અંતર્ગત કે નહિ અંતર્ગત ચાંડા-
ળાદિ ક્રોધએ પણ ન કરવું. અથવા કેનાપિ-ક્રોધ પણ પ્રાણધારણાદિ
નિમિત્તેપણ ન કરવું. 'ન હર્તવ્યં પરધનમિતિ ધર્મઃ સનાતનઃ' એમ મોક્ષ-
ધર્મમાં કહ્યું છે. ક્રોધ એવી શંકા કરે કે-ધર્મક્રમયોજને કરેલું ચોરકર્મ
તો સુકૃતમાટે થાય છે ? તો તેમ નથી. ન્યાયોપાર્જીત દ્રવ્યવડેજ ધર્મનું
અનુષ્ઠાન કહ્યું છે. 'સ્વદૃશ્યા લભ્યવિત્તેન ન્યાયેન વૃષમાચરેત્' એવી સ્મૃતિ
છે. માટે ધર્મર્થિપણ ચોરીનું કર્મ નજ કરવું. તથા જે કાષ્ઠ કૃળ પુષ્પ પત્રાદિ
ક્રોધના બાગમાં ચોમેર પડેલું સર્વસુલભ હોય તે પણ તેના ધણીની આજ્ઞા
વિના (પુછ્યા વિના) ન ચઢણ કરવું, કેમ કે તેમાં પણ પરનું સ્વામિ-
પણું સરખુંજ હોવાથી તેનું ઉપહરણ પણ અપહરણજ ગણાય, (ચોરીજ
કહેવાય) 'તૃણં વા ચદિ વા કાષ્ઠં પુષ્પં વા ચદિ વા ફલમ્ । અનાપૃચ્છન્ હિ
ગૃહ્ણનો હસ્તચ્છેદનમહંતિ' એમ સ્મૃતિમાં નિપેધ કર્યો છે. અથવા-
અનુમતિ વિના પણ સ્વામિની સમક્ષ કે અસમક્ષ ઉત્તમને નીચ નિર્ગુણ
થકી યજ્ઞમાં અપેક્ષિત કેટલાક દ્રવ્યના આહરણની 'ઇચ્છા હોય તો કરો'
એવી અનુજ્ઞા 'યજ્ઞશ્વેદવતિરુદ્ધઃ સ્વાદેકેનાહ્નેન યજ્ઞવનઃ' ઇત્યાદિ વચનથી
આપી છે. તેમજ દેવ અગ્નિ ગાય આદિક અર્થે પુષ્પ કાષ્ઠ, તૃણાદિનું સર્વ
થકી પોતાનું હોય એમજ વિના શંકા આહરણની 'દ્વિજસ્તૃણેષઃપુષ્પાણિ
સર્વતઃ સ્વદાહરેત્' ઇત્યાદિ વચનથી અનુજ્ઞા આપી છે, તે થકી પણ
નિવૃત્તિ પામવારૂપ ધર્મેવિશેષનો ઉપદેશ આ 'લોકથી ભગવાને આપ્યો છે.
કેનચિત્-ઉત્તમ જને પણ જ્ઞેનકર્મ-પરદ્રવ્યનું અપહરણ ધર્મર્થમપિ-
યજ્ઞાદિ ધર્મ નિમિત્તેપણ ધણીની સમક્ષ કે અસમક્ષ ન કરવું. જે અલ્પ
કાષ્ઠ પુષ્પાદિ તે પણ પારકું ધર્મર્થિ-દેવાદિ માટે પણ ન ચઢણ કરવું. ધણીને
પુછીનેજ ચઢણ કરવું. અનુજ્ઞા આપેલા પણ તેથકી નિવૃત્તિ પામવી
એજ નિઃશ્રેયસમાં સાધનભૂત છે, માટે તે આ સર્વથા અસ્તેયત્વત મુમુક્ષુ
મારા આગ્રિતોએ ઉપસેવન કરવું. જેમ ઇચ્છાગર્ભિત ચોરીથકી નિવૃત્તિ
આવશ્યકી છે, જેમ બલાતકારગર્ભિત સાહસથકી નિવૃત્તિ આવશ્યકી

પુમ્નિઃ સ્ત્રીમિશ્ર માં શ્રિતૈઃ । દ્યુતાદિ વ્યસનં ત્યાજ્યં નાદ્યં મહ્નાદિ
માદકમ્ ॥૧૮॥ અગ્રાહ્યાન્નેન પક્કં યદન્નં તદુદકં ચ ન । જગન્નાથ-

છે તેમ અસ્તેયવ્રત (સર્વ દેશ કાળમાં ચોરી ન કરવી) માં નિષાવાળા
મુમુક્ષુને ધર્માર્થપણુ પરદ્રવ્યહરણુ થકી નિવૃત્તિ આવશ્યકી છે. આવુંજ
અસ્તેયવ્રત યોગના અંગપણે શાસ્ત્રમાં ગણ્યું છે ॥૧૭॥

દુશ્ચરિત થકી નિવૃત્તિનો ઉત્તમ ઉપદેશ આપતા ભગવાને પરપીડનરૂપ
દુશ્ચરિતનિવૃત્તિ આટલા નિર્બંધથી ઉપદેશ કરી. હવે પરપત્નીપરિગ્રહાદિરૂપ
દુશ્ચરિત થકી નિવૃત્તિનો આદેશ આ શ્લોકથી કરે છે—માં શ્રિતૈઃ—મુમુક્ષુ
પુરુષોએ તથા સ્ત્રીઓએ વ્યભિચાર (પરાંગનાસંગ પરપુરુષસંગ) નજ કરવો.
દુશ્ચરિત થકી જે નિવૃત્તિ છે તે ઉપાસનાનું અગ્ર હોવાથી મુમુક્ષુઓપ્રતિ
વિશેષપણે તેનો ઉપદેશ યુક્ત છે. ‘પરદારા ન ગન્તવ્યાઃ સર્વવર્ણેષુ કર્હિચિત્’
‘વ્યમિચારાત્તુ મર્તુઃ સ્ત્રી લોકે પ્રાપ્નોતિ નિન્દ્યતામ્’ એવી સ્મૃતિ છે. તથા
દ્યુતાદિ વ્યસનો થકી વિમુખ થવું. ‘નાશ્લૈઃ ક્રીડેત્કદાચન’ એવી સ્મૃતિ છે.
આદિશબ્દથી વેશ્યોપસેવન વિગેરે વ્યસનોનો સંચહ સમજવો. જે માદક
ભાંજ્ય આદિક તેનું પણ સેવન ન કરવું. આદિશબ્દથી ખાંજો અરીણુ
આદિકનું ચહણુ કરવું. ‘ન મદ્યં માદકં કિંચિત્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૮॥

‘નાદ્યં મંગાદિ’ આ ખાદ્યપણાનો નિપધપ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં તેના પ્રસંગથી
ખાદ્યનિષેધાંતર કહે છે—જેઓએ રાધેલું અન્ન અગ્રાહ્ય—અલોક્ય હોય
તેવા નીચ જાતીય જનોએ રાધેલું અન્ન નજ જમવું. લહે તે કૃષ્ણનિવેદિત
હોય તોપણ કૃષ્ણપ્રસાદશુદ્ધિથી નજ ખાવું. પરં ‘આ ભગવત્પ્રસાદ છે’
એવા માનમાત્રને યોગ્ય છે. એટલે તેમાં અજળિમાત્ર ઉચિત છે. વર્ણાદિ
મર્યાદા ભગવાને આધેલી હોવાથી તેનું ઉલ્લઘન તેના આશ્રિતોને યોગ્ય નથી.
એ રીતે જેનું અન્ન અલોક્ય હોય તેના પાત્રમાં રહેલું જળ કૃષ્ણનિવેદિત
પણ નજ પીવું. શુદ્રાદિકની અલોક્યાન્નતા અને તેના પાત્રમાં રહેલા પાની-
યની સાક્ષાત્ અપેયતા ‘નાષાચ્છૂદ્રસ્ય પક્કાન્નં’ ઇત્યાદિ વચનથી જાણવી.

પુરં હિત્વા ગ્રાહ્યં કૃષ્ણપ્રસાદપિ ॥૧૯॥ મિથ્યાપવાદઃ કસ્મિંશ્ચિદપિ
સ્વાર્થસ્ય સિદ્ધયે । નારોપ્યો નાપશબ્દાશ્ચ ભાષણીયા. કદાચન ॥૨૦॥

જગન્નાથપુરમાં તો આનો અપવાદ છે, લ્યાનો તેવો પણ ભગવત્પ્રસાદ ભોજ્ય
છે તે સ્થળમાં તેવો ભગવાનનો મહિમા પુરાણમાં વર્ણવેલો સ્પષ્ટ છે ॥૧૯॥

મિથ્યાપવાદનું આરોપણ પણ પરપીડનપ્રાય હોવાથી તેનાથી નિરુ-
ત્તિનો આદેશ હવે કરે છે—મિથ્યાપવાદ (આણે આ અયુક્ત કર્યું એમ)
નજ આરોપણ કરવો કસ્મિંશ્ચિદપિ-વિદ્યા વૃત્ત વિગેરેવડે ઉત્તમ કે નીચ
કોઈની પણ ઉપર અથવા શત્રુ કે અશત્રુ કોઈની પણ ઉપર ન આરોપવો
સહે કદાચિત્ પરની ઉપર મિથ્યાપવાદના આરોપણથી મહાન સ્વાર્થ
સિદ્ધ થતો હોય તથાપિ તે નજ આરોપવો મિથ્યાપવાદથી સ્વાર્થ સિદ્ધ
કરતા થએલા પરદ્રોહથી થતા દ્વિગુણ પ્રત્યવાયની વેદના અસહ થાય છે
તે યાસ્યવત્ક્યમુનિએ કહ્યું છે—‘મિથ્યાભિનસિનો દોષો દ્વિ સમો મૂતવાદિન ।
મિથ્યાભિનસત્ત્વોષ ચ સમાદત્તે મૃવા વદન્’ ઇતિ સ્વાર્થસ્ય સિદ્ધયેઽપિ-
આથી જેઓ તો સ્વાર્થ વિના પરોત્કર્ષ નહિ સહન થવામાનથી મિથ્યાપવા-
વાદને આરોપે છે તેઓની અત્યંત કરતા સૂચવી છે યદ્યપિ અર્થવિશેષ માટે
અત્ય અનર્થ પણ સહન થાય છે, પરાપવાદથી પ્રાપ્ત થતો અનર્થ અતિ
પ્રબળ હોવાથી કોઈપણ અર્થાકાંક્ષાથી સહન થાય એવો નથી, ગૃહ આરામ
ક્ષેત્ર કળત્ર આદિકના સમન્વયથી પ્રાપ્ત થતા પણ મુખની અપેક્ષાએ આ
અતિદાઝણ મિથ્યાવાદજન્ય પારલૌકિક દુઃખ થાય છે, માટેજ કહે છે
કે—સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે પણ ન આરોપવો, એવો પણ ભાવ છે
અથવા—મિથ્યાપવાદ આરોપનારાને સ્વાર્થવાલભુદ્ધિથી તાત્કાલિક કોઈ
આસ્વાદ અદર શુભવિષવાળા મધમાજ જેમ એમ આવે છે, તેતો
કોપવેગથી ‘તું માતૃગામી હુ’ ઇત્યાદિ દુર્નયનો બોલે છે તેતો દેવળ એક
અનર્થનેજ પામે છે, તાત્કાલિક અર્થસ્વાદ આભાસને પણ પામતો નથી,
આવી વિષમતા જાણવા માટે ‘સ્વાર્થસ્ય સિદ્ધયે’ એમ કહ્યું છે તથા પર
દુઃખમાં ખેદ કરનારા અપશબ્દો કઠોરભાષણાદિરૂપ કદાચન—સ્વય અન્ય
અપકારિએ અતિક્રેશ પમાડતા પણ તે સમયેપણુ નજ બોલવા કોપવેગ
સહનજ કરવો એવો બાવાર્થ છે ॥૨૦॥

દેવતાતીર્થવિપ્રાણાં સાધ્વીનાં ચ સતામપિ । વેદાનાં ચ ન કર્તવ્યા

‘અપશબ્દ ન બોલવા’ આ અપશબ્દનિષેધના પ્રસંગથી નિંદાની વિષય-વિશેષમાં અત્યત્ અનર્થહેતુતા જણાવા કહે છે—પ્રથમ પ્રતિષેધ કરેલો અપશબ્દ કોપમૂળક છે અને નિષેધ કરાતી આ નિંદા અસૂયામૂળક છે એવો ભેદ જાણવો. અગ્નિ આદિત્ય આદિક દેવતાઓ ઉપાસના કરતાં અભ્યુદય આપનારી છે, ભાગીરથ્યાદિ તીર્થો તથા વિપ્રો પણ તેવાજ છે. ઉપાસ્ય એમની નિંદાતો અત્યત્ અનર્થકારી છે, માટે તે નજ કરવી. આ ત્રણનો ઉત્કર્ષ જન્મસિદ્ધ હોવાથી તેમાં સમતાના અભિપ્રાયથી ‘દેવતાતીર્થવિપ્રાણાં’ એમ એક સાથે નિર્દેશ કર્યો છે. સાધ્વી સંતો આદિકનું તો વૃત્ત વિજ્ઞાનાદિકૃત ઉત્કર્ષથી વિલક્ષણપણુ હોવાથી આ વર્ગથી વિલક્ષણતા જણાવાજ એમાં તેમનો સંગ્રહ નહિ કરીને પૃથક્ નિર્દેશ કર્યો છે. એટલે દેવતા તીર્થ વિપ્રોની અપેક્ષાએ સાધ્વીઓનો અને દેવતા તીર્થ વિપ્ર સાધ્વીઓની અપેક્ષાએ સંતોનો અને તે બધાની અપેક્ષાએ વેદોનો ઉત્કર્ષ છે, એવા અભિપ્રાયથી ઉત્તરોત્તર તેમનો શ્લોકમાં નિર્દેશ કર્યો છે. સાધ્વી ત્રિયો અગ્નિશિખાજ જેમ એમ પ્રમાદથી પણ પરાલવ કરતાં બાળી દે છે. કેવળ પરાલવ કરનારાનેજ નહિ કિંતુ કુળને પણ બાળી દે છે. માટે તેણીઓની નિંદા નજ કરવી. અગ્નિઆદિક દેવો પણ પતિવ્રતાના વચનથી પોતાનું દાહાદિસામર્થ્ય સંકેલી લે છે, આ અર્થ મુપ્રસિદ્ધ છે. વિપ્રતો પતિવ્રતા વિષયમાં ક્ષુદ્રતેજવાળો છે આ અર્થ બિશ્વાર્થે કોઈ ગૃહસ્થના ગૃહપ્રતિ આવેલા કૌશિક નામના વિપ્રના અને પ્રારંભેલી પતિપરિચયાર્થે પરિ-સમાપ્ત કરીને બિશ્વા આપવા આવેલી પતિવ્રતાના સંવાદમાં સ્પષ્ટ છે. તો જડ તીર્થ થપ્પી પતિવ્રતાના ઉત્કર્ષમાં કાંઈ કહેવાનું રહેતું નથી. ‘અસન્નેવ સ મવતિ મસદ્ભક્ષેતિ વેદ વેદ । અગ્નિ વ્યક્ષેતિ વેદેદ સન્તમેનં તતો વિદુઃ’ એ રીતે બ્રહ્મજ્ઞાનસંપત્તિને લીધે સચ્છબ્દવાચ્ય જે બ્રહ્મવિદો છે તેમનું પતિવ્રતાઓની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠપણુ છે એમાં કોઈ કહેવાનુંજ નથી. સર્વ થપ્પી શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મદર્શી સંતોના પ્રસાદથી સકળ ઉપતાપની ઉપશાન્તિ થાય

નિન્દા શ્રવ્યા ન ચ ક્વચિત્ ॥૨૧॥ દેવતાયૈ ભવેદસ્યૈ સુરા-

છે અને નિશ્ચયથી સહસ્રસુકૃતે કરીને પણ ન નિવારણ થાય એવો નરક-
પાત થાય છે. માટે એમની નિંદા નજ કરવી. વેદો સર્વ ધર્મમાં મૂળ
હોવાથી તેની નિંદા ધર્મભાત્રની નિંદા૩૫ છે તો તે સર્વથા નજ કરવી.
જેના અર્થજ્ઞાનથી તે સંતો બ્રહ્મજ્ઞાની થાય છે તે સ્વતઃપ્રમાણભૂત,
સર્વદા તેઓએ પણ ઉપસેવ્ય, વાચ્ય પરબ્રહ્મજ્ઞ જેમ એમ પોતેપણ
અપરિચ્છિન્ન એવા વેદો સંતોની અપેક્ષાએ અતિશ્રેષ્ઠ હોય એમાં કહેવાનું
રહેતું નથી. આ ઉત્તરોત્તર ઉત્તમોની નિંદા અત્યંત અનર્થકેતુ હોવાથી પોતે
નજ કરવી. અને કોઈ દુર્જન કરતો હોય તો તે નિંદા આરેય ન સાંભળવી.
'દેવવેદદ્વિજાતીનાં સાધુતીર્થેમહાત્મનામ્ । ગુરોઃ પતિમત્તાનાં ચ તથા
યજ્વિતપસ્વિનામ્ ॥ પરિવાદં ન કુર્વાત પરિહાસેઽપિ પુત્રક ! । કુર્ષતામ-
વિનીતાનાં ન શ્રોતવ્યઃ કયચ્ચન ॥' એમ માર્કંડેય પુરાણમાં કહ્યું છે. આ
'દેવતાતીર્થ' શ્લોકથી દેવતાદિકની નિંદા કરનારા દુર્જનોના પ્રસંગમાં મારા
આશ્રિતોએ ન રહેવું, એમ નિજજનોને શિક્ષણ આપ્યું છે ॥૨૧॥

'આહારશુદ્ધૌ સત્ત્વશુદ્ધિઃ સત્ત્વશુદ્ધૌ ધ્રુવા સ્થિતિઃ । સ્થિતિલાભે સર્વ-
પ્રત્યયીનાં વિપ્રમોક્ષઃ ॥' આ શ્રુતિ સાર્ત્વિક આહારનું સેવનજ સત્ત્વશુદ્ધિની
વિવૃદ્ધિ સંપાદન કરવા દ્વારા મોક્ષોપાયભૂત ઉપાસનને નિષ્પાદન કરવાનું
કહે છે, તો મુમુક્ષુઓએ સાર્ત્વિક આહારનુંજ સેવન કરવું એમ જણાવા,
જેનો તામસ સ્વામી હોય તેજ જેમ એમ જેનો દેવ તામસ હોય તે
અનાદિ પણ આશ્રયદૂષિત હોવાથી પરિત્યાજ્ય છે એમ કહે છે—
ચંડિકા આદિક જે તામસ દેવતાઓ છે તેમને નિવેદન કરેલું ભલે ભતિથી
ખાવાયોમ્ય પણ અન્નફળાદિ નજ ખાવું. તામસ દેવતાના સંબન્ધથી તેને
નિવેદન કરેલું અનાદિપણ દૂષિત થાય છે. તામસ ફળમાનને આપે છે,
તામસવૃત્તિવાળાઓએ આરાધના કરાય છે, તામસ પ્રક્રિયાવડે આરાધના
કરાયછે માટે તે દેવતાઓનું તામસપણું ભણવું. વસ્તુતાએ તો જે
મૂર્તિની તાંત્રિક તામસ પ્રક્રિયા મુરાર્માંસાદિપ્રધાનથી પૂજા થતી હોય
તે ચંડિકા હોય કે બીજી કોઈ હોય તેને નિવેદન કરેલું અન્ન ફળાદિ પણ

માંસનિવેદનમ્ । યત્પુરોઽજાદિહિંસા ચ ન ભક્ત્યં તન્નિવેદિતમ્
॥૨૨॥ દૃષ્ટ્વા શિવાલયાદીનિ દેવાગારાણિ વર્ત્મનિ । પ્રૈણમ્યં તાનિ

ન ભક્ષણ કરવું. માટેજ ચંડિકાદિકનો નામથી નિર્દેશ નહિ કરતાં 'દેવતાયૈ ભવેદસ્યૈ' એમ સામાન્યપણે નિર્દેશ કર્યો છે. તે ચંડિકા આદિક દેવતાઓનું તામસપણું 'દેવતાયૈ ભવેદસ્યૈ સુરામાંસનિવેદનમ્' આથી સ્પષ્ટ કર્યું છે. જે ચંડિકાઆદિક દેવતાને સુરામાંસાદિકનું નિવેદન થતું હોય, જે ચંડિકા-આદિકની અર્ચા આગળ મેષ મહિષાદિ પશુઓની હિંસા થતી હોય, તેમને નિવેદન કરેલું ન ખાવું. 'ન ભક્ત્યં સર્વથા માંસં' આ વચનથી માંસ-નિવૃત્તિતો પ્રથમથીજ પ્રાપ્ત છે. તો સામાન્યબોધક એવો પણ આ શબ્દ માંસ થકી બીજા ભતિથી અદૂષિત ફલાદિકનોજ બોધ કરે છે. તેવી દેવતાને નિવેદન કરેલું ફલાદિકપણુ ન ખાવું એવો અર્થ કરવો. તામસનો સંસર્ગ સાર્વિકોએ ત્યાગ કરવો. તામસના સંસર્ગ થકી અન્ન દુષ્ટ થાય છે, માટે તે ન ખાવું. તેમાં 'તર્પ્યન્તે તામસૈર્માસૈશ્વળદાઘા યાસ્તુ દેવતાઃ । તામ્યો નિવેદિતં કિંચિદપિ ગ્રાહ્યં ન સાર્વિકૈઃ ॥' એવું પાંચરાત્રમાં વચન છે ॥૨૨॥

તામસદેવતાના પ્રસંગથકી 'શિવાદિ તામસ દેવ છે' એવી દૃષ્ટિથી તેમને વિષે આવતા અનાદરાદિ પ્રસંગનો પરિહાર કરે છે—કેટલાકો તમ-પ્રવર્તક રૂદ્ર તામસ દેવ છે એવી દૃષ્ટિથી માર્ગમાં આવતા તેમના મદિરને તથા તેમના દર્શનને અતિલઘીને આહ્યા બાય છે, તે અત્યંત અનર્થ આપનાર છે. તો ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત મુમુક્ષુઓએ પણ જે શિવા-લયાદિ દેવમદિરો હોય તેમને જવાના માર્ગમાં બોધને 'આ દેવમંદિર છે' એવી ભાવનાથી અવશ્ય પ્રણામ કરવો તથા તે મદિરમાં દૃશ્યમાન શિવાદિ-દેવનું પણ દર્શન આદરથી કરવું. 'વર્ત્મનિ દૃષ્ટ્વા' એમ કહ્યું છે, તેથી ભગ-વન્મંદિરપ્રતિ પ્રતિદિન જવાનું વિધાન કર્યું છે તેની પેઠે અહીં પ્રતિદિન જવાનું ન બોલ્યું, આ અર્થ જણાવ્યો છે. યથાપિ પરમપુરુષ મોક્ષપ્રદ ભગવાનજ મુમુક્ષુ જનોએ ઉપાસ્ય છે તથાપિ તેમના ભક્તકોટિમાં પ્રવિષ્ટ

તદેવદર્શન કાર્યમાદરાત્ ॥૨૩॥ સ્વર્ણાશ્રમધર્મો યઃ સ હાતવ્યો ન
કેનચિત્ । પરધર્મો ન ચાચર્યો ન ચ પાપણ્ડકલ્પિતઃ ॥૨૪॥ કૃષ્ણ

શિવાદિક્રમા આદર પ્રણામનુ અતિલઘન મહા અનર્થ અર્થ થાય, તો
અવશ્ય તેમા આદર કરવો આદર ન કરે તો દેવહેલનદોષનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત
થાય, તે અનર્થકર છે એમ સ્મૃતિમા કહ્યું છે-દેવતાપ્રતિમા દૃષ્ટા યતિ
દૃષ્ટા ચ યોગિનમ્ । નમસ્કાર ન ય કુર્યાદ્યાયશ્ચિત્તીયતે હિ સ ॥ 'દેવ
દેવાલય દૃષ્ટા હૃદ્ય વિપ્ર તપસ્વિનમ્ । ગુરુ પ્રમજિત સાધ્વીં પ્રણમેત્સય આદ
રાત્ ॥' ઇત્યાદિ માટેજ ભાગવતમા દેવહેલનદોષ થકી રક્ષણની પ્રાર્થના શ્રીહ
યશીવ ભગવાનથકી કરી છે- 'હવશીર્ષો માં યથિ દેવહેલનાત્' ઇતિ ॥૨૩॥

મુમુક્ષામાત્રથી કર્મની પરિત્યાગ્યતા બ્રમને ટાળવા માટે કહે છે- જે
વર્ણ નિમિત્તથી પ્રવર્તતો અને જે આશ્રમનિમિત્તથી પ્રવર્તતો અને જે બરે
નિમિત્તથી પ્રવર્તતો ધર્મ છે તે વેનાપિ-અમુમુશુ કે મુમુશુ કોઈએ પણ
ત્યાગ કરવો નહિ તેમા- 'કુર્ષ્ણેવેદ કર્માણિ જિજીવિષેચ્છત સમા' એવી
શ્રુતિ છે તો 'યસ દાન તપ આદિક કર્મ બંધક હોવાથી મુમુશુએ ન કરવું'
એમ ભરમાવું નહિ કૃષ્ણસંગ-કર્તૃત્વ ત્યાગપૂર્વક કરેલું જે કર્મ (નિષ્કામ)
તેજ ઉપાસનમા ઉપકારક થાય છે, માટે મુમુશુએ ધર્મકર્મનો ત્યાગ ન
કરવો તથા શ્રીત સ્માર્ત ધર્મ પણ પોતપોતાના વર્ણને અનુગુણુ અનુ
ધાન કરવો, યજુ પરને અનુગુણુ નહિ એટલે વિપ્રાદિકે ક્ષત્રિયાદિ ધર્મનુ
અનુધાન ન કરવું તે મનુએ કહ્યું છે- 'વર સ્વધર્મો વિગુણો ન પારવ્ય
સ્વનુષ્ટિત । પરધર્મોઽથાશ્રૂત સઘ પતતિ જાતિત ॥' ઇતિ તથા પાસણ્ડ
કલ્પિત-પાશણ્ડથી કહેલા વેદધર્મને ખડન-નિષ્ફળ કરનારા જે બૌદ્ધ
જેનાર્મિકો તેમણે કલ્પેલા ધર્મનુ આચરણુ તે કરવું તેવી નિર્દેશ કરી છે-
પારનાથ ગ્રયીધર્મ પાશણ્ડેન નિગચતે । રણ્ડયતિ શુ ત યસ્માન્ પાશણ્ડ
સ્તેન ઘીર્તિત ॥' ઇતિ ॥૨૪॥

પાખડના પ્રસંગથી તેના જેવાજ વૈદિકાબામો અને બ્રાહ્મણાસોના

૧ 'પાણ્ડકલિત' રૂપિ પાટનંતરમ્ ।

મકે. સ્વધર્માદ્વા પતનં यस્ય વાન્યત । સ્યાત્તન્મુસાત્ત વૈ શ્રવ્યા
કથા વાર્તાશ્ચ વા પ્રમો ॥૨૫॥ સ્વપરદ્રોહજનનં સત્યં માપ્યં ન

પ્રસંગની પરિહાર્યતા જણાવા કહે છે—જેઓ વેદમા શ્રદ્ધાએ રહિત હોય
અને જેઓ ઉપરથી ભક્તિનો આટાટોપ ખતાવતા હોઈને અતરમા
તો વિષયવાસનાથી પરિપૂર્ણ હોય, તેઓ વસ્તુતઃ ધર્મ જ્ઞાન ભક્તિથી
વિમુખ હોવાથી પાખડી જેવાજ છે તેવાઓના વાક્યશ્રવણથી ધર્મ
ભક્તિ થકી પ્રચ્યુતિ થાયજ વારેવારે તેઓની સાથે કરેલો વાણીપ્રસંગ
કદાચિત્ ચિત્તને કલુષિત કરીજ દે માટે તેવાઓના મુખથી ભગવાનની
પણ કથા વાર્તા નજ સાલળવી કેમકે તેઓ અતરમા વિષયરાગથી ભરપુર
હોવાથી કૃષ્ણ કથા પ્રવચનના મિષથી શ્રોતાઓના હૃદયને સ્ફટિકમણિ જેવા
સ્વચ્છને પણ પોતાના હૃદયમા રહેલા વિષયરાગથી ચોમેર રંગી નાખે
તેને લીધે ધર્મ તથા ભક્તિથી બ્રહ્મ થાયજ, માટે તેવા કૃષ્ણભક્તિ સ્વધર્મ
વિમુખોનો પ્રસંગ બહુ દૂરથીજ પરહરવો તે હરિભક્તિવિવાસમા જહુ
છે—‘યેષા ગુરૌ ચ જપ્યે ચ વિષ્ણૌ ચ પરમાત્મનિ । નાસ્તિ ભક્તિ સદા
તેષા વચન પરિવર્તયેત્ ॥’ ઇતિ પુગણમૂળજ હોય તે ક° ~ ૧૦ ૧ ૦ ૨
કર્ણાકર્ણિકામાનથી સાલળેવા જે ચરિત્રપિશેષો તે વાર્તા જણવી ॥૨૫॥

સત્યાસત્ય સ્વરૂપના નિવેદે રહિત કેટલાક મદમતિઓ જેવુ જોયુ હોય
તેવુજ જોયુ એજ સત્ય છે એમ માનીને દ્રોહકારકપણ વચનને વટે
છે યથાર્થ નહિ કહેવામા અધર્મ થાય એવી આશકાને લીધે તેવુ પોતાને
કે પરને પીડા કરનાર વચન કદાચિદપિ—સકટમા પણ ન જોલુ બૂતોનું
હિત થાય એવુ યથાદર્શ્ય વચનજ સત્યશબ્દની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત છે
ધર્મતા બૂતોના ઉપકારકપણેજ માની છે પણ બૂતોના ઉપઘાતકપણે
માની નથી યથાદર્શ્ય હોય પણ જો તે બૂતોના ઉપઘાતને કરનાર
થાય તો તે ધર્મકોટિમા સમાવેશને યોગ્ય કેમ થાય ? નજ થાય માટેજ
નારદજીએ ‘સત્યસ્ય વચન શ્રેય સત્યજ્ઞાન વૃદ્ધિ કરમ્ । યદ્વતહિતમસ્યન્ત
મેત સત્યસ્ય રક્ષણમ્’ એવુ સત્યનું લક્ષણ કહ્યું છે વચનાતર પણ છે—‘દદ

કર્હિંચિત્ । કૃતમ્નસદ્ગત્યુક્તવ્યો લુપ્તઃ ગ્રાહ્યા ન કસ્યચિત્ ॥૨૬॥
 ચોરપાપિવ્યસનિનાં સદ્ગ. પાપણ્ડિના તથા । કામિનાં ચ ન કર્તવ્યો

શ્રુત ચાનુમિત્ સ્વાનુભૂત યથાર્થેત । કથન સત્યમિત્યુક્ત પરપીઠાવિવર્જિ-
 તમ્ ॥ સત્યાં વાચમહિસા ચ વદેદનપવાદિનીમ્ । વલ્કાપેતામપરપામ
 નૃત્તસામપૈશુનામ્ ॥ 'વર્જયેદુશર્તીં વાચ હિંસાયુક્તા મનસ્તુદામ્' ઇત્યાદિ
 યોગસૂત્રભાષ્યમા વ્યાસદેવે આ અર્થનુ સમર્થન કર્યું છે તથા ભારતમા
 કર્યું છે વિસ્તારતો શિક્ષાપત્રીભાષ્ય થકી બાણવો

તથા કૃત-ઉપરકારને જ્ઞાન્તિ-અપકારથી જે નાશ કરે તે કૃતમ્
 કહેવાય, તેમનો સંગ દ્રોહમા પ્રવર્તક હોવાથી સર્વથા લાગ કરવો
 તેમા વચન છે- 'શરણાગતદીનસ્ત્રીહિંસકાન્ સવસેન્ન તુ । ચીર્ણવ્રતાનપિ
 સદા કૃતમ્નસહિતાનિમાન્ ॥ બાહ્યઘ્નાશ્ચ કૃતમ્નાશ્ચ વિશુદ્ધાનપિ ધર્મત ।
 શરણાગતહર્ન્તૃશ્ચ સ્ત્રીહર્તૃશ્ચ ન સવસેન્ ॥' ઇતિ ભારતમા કૃતમ્નોપા-
 ખ્યાનમા સર્વે દુષ્ટોની અપેક્ષાએ કૃતમ્ની અધમતા કહી છે- 'યે ચ
 દોષસમાયુક્તા નરા પ્રોક્તા મયાનઘ ! । તેષામપ્યધમા રાજન્ 'કૃત્ત્વા
 મિત્રઘાતકા ॥' ઇતિ કૃતમ્નુ લક્ષણુ વિદુરનીતિમા કહ્યું છે- 'સંકૃતાશ્ચ
 કૃતાર્થાશ્ચ મિત્રાણા ન ભવન્તિ યે । તાન્ મૃતાનપિ ક્રમ્યાદા કૃતમ્ના
 ક્ષોપમુજ્જતે ॥' ઇતિ તથા લુપ્ત- 'આટલું ધન તું અમને આપ્ય,
 નહિ તો આ દાવામા તારૂં પ્રાતિકૂટ્ય થશે' એમ એકાતમા બીક બતાવીને
 લાયથી અપહરણુ થતું જે દ્રવ્ય તે કસ્યાપિ-અધાર્મિકનુ પણ નજ દેડુ
 આણે અન્યાયથી મેળવ્યું છે, ભલે આપણને આપે, એવી દુરાલોચના ન
 કરવી આ લાય લેનારને દેશપાર કરવાનું યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિ કહે છે- 'હત્તો
 ચજીવિનો દ્રવ્યહીનાન્ કૃત્વા વિવાસયેન્' ઇતિ આ પણ પરપીઠનનો
 વ્યાપારવિશેષ છે માટે પીઠનમાન થકી નિવૃત્તિ કરતા લગવાને આ
 અર્થનો અહીં ઉપદેશ આપ્યો છે ॥૨૬॥

કૃતમ્નસગના પરિત્યાગ પ્રસંગથી સગાતરની પરિત્યાગ્યતા જે શ્લોકથી

જનવચનકર્મણામ્ ॥૨૭॥ ભક્તિં વા જ્ઞાનમાલમ્ ચ સ્ત્રીદ્રવ્યરસલો-
લુભા. । પાપે પ્રવર્તમાના. સ્યુ. કાર્યસ્તેષાં ન સદ્ગમ. ॥૨૮॥

કહે છે—જેમ કૃતક્રીનો સગ લાભ્ય છે તેમ ચોરાદિકનો સગ લાભ્ય છે
જેઓ ચોર હોય, જેઓ પાપી-ખીન પાપાચરણશીલ હોય, જેઓ
ઘૃતાદિ અષ્ટાદશ વ્યસનશીલ હોય, જેઓ પાખડી-વૈદિકધર્મવિદ્રેષી હોય,
જેઓ કામી-વિષયોપલોભી તીવ્ર રાગી હોય અને જેઓ જનોને છેત
રીનેજ જીવન ધ્વંષતા હોય, ઈત્યાદિ હુ શીલોનો સગ-મૈત્રી અને સહ
સ્થિત્યાદિ નજ કરવો તેવાઓનો સંગ નિર્ભળ એવા પણ મનને કલુપિત
કરી દે હુ સગની દૂષકતા વાસુદેવમાહાત્મ્યમા કહી છે—‘વાદયા યસ્ય
સદ્ગ સ્યાત્ શાસ્ત્રાણા વા નૃણામપિ । બુદ્ધિ સ્યાત્ તાદૃશી તસ્ય કાર્યોઽત્તો
નાસતા હિ સ ॥’ ઇતિ ॥૨૭॥

જેઓ શાસ્ત્રાધ્યયનજન્ય આત્મપરમાત્મ તત્ત્વનુ યથાર્થ જ્ઞાન જે
પરોક્ષરૂપ છે તેનાથીજ ‘હુ જ્ઞાનનિષ્ઠ છું’ એમ પોતાને જ્ઞાની માનીને તથા
પરાનુરાગરહિત શ્રવણ કીર્તનાદિરૂપ લક્ષ્યાભાસથીજ ‘હુ લક્ષ્મિનિષ્ઠ છું’
એમ પોતાને લક્ષ્મી માનીને ‘કર્મ કરવાનું આપણે શુ પ્રયોજન છે ?’
એમ સમજીને વિહિતનું અતિલઘન કરનારા અને નિષિદ્ધનું આચરણ
કરનારા જે સ્ત્રીદ્રવ્યરસમા અત્યત લોભીયા જનો છે તેઓના જ્ઞાનાભાસથી
અને લક્ષ્યાભાસથી ભરમાવું નહિ તેમનો સગ બહુ દૂરથી પરિત્યાગ કરવો
અથવા—જ્ઞાનનિષ્ઠ કે લક્ષ્મિનિષ્ઠોએ પોતાનું જ્ઞાનબળ કે લક્ષ્મિબળ પ્રબળ
અવલબીને, ‘નિષયસગિઓનો સગ આપણને શો અનર્થ કરનાર છે એવા
અનાદરથી તેઓએ તેવાઓનો સગ ન કરવો એમ કહે છે—જેઓ સ્ત્રી દ્રવ્ય
રસાસ્વાદમાં અત્યત લુબ્ધ હોઈને પરસ્ત્રીસંગાદિ પાપમા પ્રવર્તેલા હોય તેમનો
સગ પોતાને જ્ઞાનનિષ્ઠા તથા લક્ષ્મિનિષ્ઠા પ્રબળ હોય તોપણ ન કરવો, કારણ કે
નિષયસગિઓનો સગ પરિનિષ્પન્ન એવા પણ જ્ઞાનલક્ષ્યાદિક થકી પુરૂષને બ્રહ્મ
કરેજ માટેજ ભાગવતમા ‘વસ્માત્સહો ન કર્તવ્ય સ્ત્રીષુ સ્ત્રેણેષુ ચેન્દ્રિયે ।
વિદુષા ચાપ્યવિસ્રઙ્ચ પદ્મર્ગ વિમુ માદશામ્ ॥’ એમ કહ્યું છે ॥૨૮॥

વૃણ્ણવૃણ્ણાવતારાણા યજ્ઞન યજ્ઞ યુક્તિભિ । વૃત્ત સ્યાત્તાનિ શાસ્ત્રાણિ
ન માન્યાનિ ઘડાચન ॥૨૯॥ અગાલિત ન પાતવ્યં પાનીય ચ પય

માખી પાખરી પ્રમુખ અસતોના સગનો પ્રતિપેદ કર્યા હવે અસચ્છાશ્રોતા
સગનો પ્રતિપેદ કરે છે—વૃણ્ણસ્ય-સકળવેદાતવેદ, સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિ
સ્થિતિ પ્રલયરૂપ લીલા જેમની છે પરંથ્રદ્ધ અશ્વરધામાધિપતિ પુરૂષો
તમનુ તથા તેમના સાધુસરક્ષાએ થતા રામ કૃષ્ણ વરાહાદિ અવતારોનું
તથા તેમની વિભૂતિ વિગેરેનું જેમા સદ્ગન- સર્વેશ્વર કોઈ છેજ નહિ, હલે
સર્વેશ્વર કોઈ હોય પણ તે કૃષ્ણ તો નહિજ, હલે કૃષ્ણ સર્વેશ્વર હોય
પણ પરંથ્રદ્ધતો તેમનાથી પણ ઉપરી, ઐશ્વરભાવે રહિત માટેજ નિર્ગુણ
નિરાકાર છે' એ રીતે પરંથ્રદ્ધ કૃષ્ણના ઐશ્વર્યનું ખડન તેમજ પરં
થ્રદ્ધ કૃષ્ણ નથીજ અવતરતા, હલે પરમેશ્વર પરંથ્રદ્ધ કૃષ્ણ અવતરે છે
પણ માયિક રૂપથીજ અવતરે છે એમ તેમના અવતારના ઐશ્વર્યનું ખડન
યુક્તિભિ-પોતાની મતિમાનથી ઉત્પ્રેક્ષા કરેલી (પ્રમાણમૂળક નહિ)
અસતી યુક્તિઓએ કરીને કર્યું હોય તે શાસ્ત્રો (પરદૃષ્ટિથી) કદાચન-
ખડન અવસરમા પણ ન માન્યાનિ-તેમા રહેલી યુક્તિજળને જોધને પણ
શ્લાઘાલાયક નથીજ સર્વથા અસાર અતિતુચ્છ હોવાથી દૂરથી ત્યાજ્ય
છે તેવા અસચ્છાશ્રો (વસ્તુદૃષ્ટિથી) વેદબાહ્ય આર્વાક બૌદ્ધ જૈનાદિકના
છે તથા વૈદિકોમા પણ કાપિન જૈમિનીય શુક્રવેદાન્ત વિગેરેના છે
આ સર્વે પ્રકારભેદથી કૃષ્ણ અને કૃષ્ણાવતારોનું યુક્ત્યાભાસથી ખડન
કરનારા છે, માટે અનાદરણીય છે યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિએ આર્વાકાદિ અસચ્છા
આધિગમને ઉપપાતકમા ગણ્યુ છે—'અસચ્છાશ્રાધિગમનમાકરેવધિકા
રિતા । માર્યાયા વિક્રયદ્વેવામેકૈકમુપપાતકમ્ ॥' ઇતિ ॥૨૯॥

ઘણું કરીને જલાદિ પાનીય પદાર્થોમા ઝીણા જતુઓ અદૃશ્યપણે
રહેલા હોવાથી તેને ગાળ્યા વિના પાન કરનારાને અવશ્ય મહાહોષ સૂક્ષ્મ
જતુલક્ષણરૂપ થાય છે તો તેના પરિહાર માટે વિશેષપણે ઉપદેશ કરે
છે—વસ્ત્રવડે ગાળ્યા નિનાનું જળ તથા દુધ નજ પિતુ તેવું વચન પણ
છે—વસ્ત્રપૂત જલ પિન્નેત્ ઇતિ (પયસશબ્દથી ઘૂતતેનાદિકનું ઉપ-લક્ષણ

સ્તથા । સ્નાનાદિ નૈવ કર્તવ્યં સૂક્ષ્મજન્તુમયામ્ભસા ॥૩૦॥ યદૌપધં
ચ સુરયા સંસ્પૃક્તં પલ્લેન વા । અજ્ઞાતવૃત્તવૈદ્યેન દત્તં ચાદ્યં ન
તત્કચિત્ ॥૩૧॥ સ્થાનેષુ લોકશાસ્ત્રાભ્યાં નિષિદ્ધેષુ કદાચન । મલ-

કરી લેવું, એટલે તે પણ ન ખાવું) આ પ્રતિષેધ તેમાં સૂક્ષ્મ જંતુઓના
ભક્ષણની સંભાવના હોવાથી તેના પરિહાર માટે છે. તેવું વચન છે—
'અપૂતજલપાને હિ માંસમક્ષણસમ્ભવાત્ । પુરાણે દોષ દ્વ્યુક્તઃ પેયં તદ્વાલિતં
જલમ્ ॥' ઇતિ. તથા જેમાં ઝીણા જંતુઓ ઝાઝા હોય એવા જળથી
સ્નાનાદિ કર્મ પણ નજ કરવું. 'સ્નાનાદિ' આ આદિશબ્દથી જળસાધ્ય
લૌકિક અલૌકિક કર્મનો સંગ્રહ સમજવો, કારણ કે તેવા જળમાં સ્નાન
કરવાથી અશુદ્ધિ ટળતી નથી અને અતિસૂક્ષ્મ જંતુઓની હિંસા થાય છે.
આ બન્ને નિષેધો દૃષ્ટ અદૃષ્ટ અનર્થના પરિહાર માટે છે એમ જાણવું ॥૩૦॥

જે ઔષધમાં સુરાદિ સંસર્ગ જણાતો હોય કે તેવી શંકા આવતી હોય,
એવા તેને નજ ખાય એમ કહે છે—યદપિ ઔષધિમાંથી બનાવેલું હોવાથી
ભતિએ કરીને અદૃષ્ટ એવું પણ જે ઔષધ વ્યાધિહરપણુ હોય તથાપિ તે જો
લેશથી પણ માંસ કે મદિરાથી મિશ્રિત હોય તો તે ક્યારેય ન ખાવું. માટેજ
જેનો અપરિચયને લીધે આચાર ન જાણવામાં આવતો હોય એવા વૈદ્યે આપેલું
જે ઔષધ તેમાં પણ ક્વચિત્ અભક્ષ્ય મદ્યમાંસાદિ અપવિત્ર પદાર્થની
મેળવણીનો સંભવ હોવાથી તે પણ ક્યારેય ન ભક્ષણ કરવું. તેવા ઔષધના
ભક્ષણમાં અનર્થ કહ્યો છે—'અજ્ઞાતાત્પ્રાણ્ય વિષ્ણુર્જં સુરાસંસ્પૃષ્ટમેવ વા ।
પુનઃસંસ્કારમર્હન્તિ ત્રયો વર્ણો દ્વિજાતયઃ ॥' 'માંસમિશ્રાગદપ્રાણે તત્કચ્છં
વિશોધનમ્' એવી સ્મૃતિ છે. જેતો ઔષધાંતરથી ન નિવારણ થાય એવા
વ્યાધિ વિગેરેના પ્રશમન માટે માંસમિશ્રિત ઔષધની અભ્યનુસા ક્વચિત્
સ્મૃતિમાં આપી છે તે કાળભેદ-અધિકારિભેદ (યુગભેદ અને અમુમુક્ષુ
અધિકારી) વિષયવાળી હોવાથી ઉત્તમાધિકારી (મુમુક્ષુ)ઓને માટે ધર્મ-
પદને યોગ્ય નથી. ઉત્તમાધિકારીઓને માટે તો તેની નિવૃત્તિજ પરમ ધર્મ
હોવાથી તે પક્ષ મદ્યશ્રિતોએ આદરણીય નથી ॥૩૧॥

મૂત્રોત્સર્જનં ચ ન કાર્યં ધીવનં તથા ॥૩૨॥ અદ્વારેણ ન નિર્ગમ્યં
પ્રવેષ્ટવ્યં ન તેન ચ । સ્થાને સસ્વામિકે વાસઃ કાર્યોઽપૃષ્ઠા ન તત્પ-

ને સ્થળમાં મળોત્સર્ગ કરતાં લીકિક અનર્થ રાજદંડાદિ થાય કે
અલૌકિક અનર્થ નરકાદિ થાય, ત્યાં તે ન કરવો એમ હવે કહે છે—‘અહીં
મળમૂત્રનો ત્યાગ ન કરવો’ એમ લોક-રાજાદિકે નિષિદ્ધ રાજકીય-
સ્થાન, રાજમાર્ગ, ચોક, પરગૃહનું આંગણું આદિક અને ‘ન ગોત્રજે ન
વર્ણમીકે મોદકે ન ચ મસ્યનિ । ન ગતેષુ સત્સવેષુ ન તિષ્ઠજ ચ વર્મનિ ॥’
ઇત્યાદિ શાસ્ત્રે નિષિદ્ધ એવાં સ્થાનોમાં મળમૂત્રનો ત્યાગ ક્યારેય ન કરવો.
તથા ધીવન—નાસામળાદિકનો પણ ત્યાગ ન કરવો. યદ્યપિ ધીવન પણ
મળત્યાગરૂપ હોવાથી ‘ધીવનં તથા’ એવો ભુદો નિર્દેશ વ્યર્થ છે તથાપિ
સ્થળવિશેષને બાલુનારાને પણ પ્રમાદને લીધે એકદમ સર્વત્ર ધીવનનો
પ્રસંગ બહુવાર આવતો હોવાથી તેના પરિહાર માટે તેનો પૃથક્ પ્રતિબંધ
કર્યો છે. ઉક્તસ્થાનથકી વિવિધ સ્થાનમાં તેને કરે ॥૩૨॥

અદ્વારથી ને પ્રવેશાદિ છે તે દૃષ્ટ અનર્થ છે, તે થવાની સંભાવના
પડેપડે વિદ્યુયોને પણ અવર્જનીય હોવાથી વિશેષપણે તેનો નિબંધ કરે છે—
અદ્વાર-અલ્પ એવું દાર ને કવચિત્ આપત્કાળમાં ગુપ્તપણે નીકળી
જવા આવવા માટે ઘરમાં મુકેલું તેનાથી અથવા-અદ્વાર દ્વારવ્યતિરિક્ત
વાડ કોટ ભીંત આદિકના ઉલ્લંઘનથી કે બળીયું બારીના છિદ્રાદિકથી પર-
ગૃહમાં પ્રવેશ ન કરવો અને તેવા અદ્વારથી પરગૃહથકી બહાર નિકળવું
પણ નહિ. ‘નાચક્ષીત ધયન્તીં ગાં માદ્વારેણ વિશેષકચિત્’ એવી યાજ્ઞ-
વલ્ક્યસ્મૃતિ છે. ‘અદ્વારેણ ન ચાતીયાત્ ગ્રામં વા વેદમ વા વૃતમ્ । રાત્રૌ
ચ વૃક્ષમૂલાનિ દૂરતઃ પરિવર્જયેત્ ॥’ એવી મનુસ્મૃતિ છે. આપત્કાળ
વિનાતો ઘરના ધણીએ પોતાના ઘરમાં પણ અદ્વારથી પ્રવેશ અને તેથી
નિર્ગમનનો ત્યાગ કરવો. તે કાશીખંડમાં કહ્યું છે—‘અદ્વારેણ ન ગન્તવ્યં
સ્વવેદમપરવેદમનોઃ’ ઇતિ. એમજ ધણીની આરા વિના ક્ષણપણે તેના

તિમ્ ॥૩૩॥ જ્ઞાનવાર્તાશ્રુતિર્નાર્યાં મુખાત્કાર્યાં ન પૂરુષૈઃ । ન વિવાદઃ
સ્ત્રિયા કાર્યો ન રાજા ન ચ તજ્જનૈઃ ॥૩૪॥ અપમાનો ન કર્તવ્યો

ઘરમાં વિશ્રાંતિ નિમિત્તેપણુ વાસ ન કરવો એમ કહે છે—જેનો રક્ષક
ધણી હોય એવું સ્થાન—ઘર કે બીજું બગીચો વિગેરે કે ધર્મશાળા વિગેરે
કોઈપણ એસવા યોગ્ય જે સ્થળમાત્ર તેમાં તેના ધણીને આસનાદિ અવકાશ
પુછ્યા વિના કે લોકથી તેના ધણીનું સ્વરૂપ પુછી બહુયા વિના એકરાત્ર
પણ વાસ ન કરવો. ધણીની આસનાદિકની અનુસૂલીયા વિના ઉતારો
કરે તો તેનો ધણી કોપ પામીને તિરસ્કાર કરે કે કાઢી મુકે તો પોતાને
પણ કોપ ઉત્પન્ન થતાં મહાનુ કલેશ થાય. અને જે ધણીનું બત્યાદિ
સ્વરૂપ બહુયા વિના ઉતારો કરતાં તેનો ધણી જે નીચ બતિનો હોય તો
પોતાને દોષપ્રસંગ આવે માટે તેના ધણીને પુછીને તેમજ તેની બત્યાદિ
બહુનેજ નિવાસ કરવો. તેમાં ‘પરસ્ત્રિયાસનોષ્ઠાનમૃદ્ધયાનાન્નિ વર્જયેત્ ।
અદત્તાન્નિ’ એવું યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિનું વચન છે ॥૩૩॥

જ્ઞાનવાદપણુ સ્ત્રિયોથકી ન સાંભળવો, સાંભળે તો તેના સંગથી
અનર્થની પ્રાપ્તિ થાય, એવા અભિપ્રાયથી કહે છે—જ્ઞાન આત્મપરમાત્મ-
તત્ત્વને યોધ આપનારું વચન અને વાર્તા—લૌકિક વૃત્તાંત તે બન્નેનું શ્રવણ
નારીના મુખથી નરોએ નજ કરવું. આ સ્થળે વાર્તાનું શ્રવણ દૃષ્ટાંત
માટે બહુવું. જેમ લોકવાર્તાનું શ્રવણ નારીમુખથી અનર્થકારક છે તેમ
જ્ઞાનશ્રવણપણુ અનર્થ અર્થેજ થાય છે, માટે તે પણ તેણીના મુખ
થી નજ કરવું. ‘આ તો તત્ત્વાવળોધક છે’ એમ કહેવાથી કશો વિશેષ
નથી, કેમકે બન્નેમાં સંગદોષ સરખોજ છે. સંગદોષોમાં આ સ્ત્રીસંગ
પ્રબળ મોહક હોવાથી તેતો દૂરથીજ ત્યાગ કરવો. તથા જે કોઈપણ
સ્ત્રિયોની સાથે તથા રાજા અને તેના પરિજનો સાથે વિવાદ પુરૂષોએ
નજ કરવો. રાજાસાથે વિવાદજ જેમ એમ નારી સાથે વિવાદપણુ
અત્યંત અનર્થકર છે. ઉક્ત અર્થમાં સ્મૃતિવચનો છે—‘ન ગાયોસ્તદ્
નારીમિર્નં સ્પેષાધ્વનિ વ્રજેત્ । તામ્યઃ કથા ન શૃણુયાત્ શ્રાવયેત્તા ન
ચેકલાઃ ॥’ ‘સ્ત્રીમી રાજા ચ તપુર્મિમઃ પોષ્યૈશ્ચાતિથિમાતુલૈઃ । વૃદ્ધવાલા-
નુરાચાર્યવૈર્ધનં વિવદેત્ કુષા ॥’ ઇત્યાદિ ॥૩૪॥

ગુરુણાં ચ વરીયસામ્ । લોકે પ્રતિષ્ઠિતાનાં ચ વિદુષાં શસ્ત્રધારિણામ્ ॥૩૫॥
 કાર્ય ન સહસા કિંચિત્કાર્યો ધર્મસ્તુ સત્ત્વરમ્ । પાઠની

આ લોક પરલોકમા અનર્થકર હોવાથી ગુર્વાદિકનુ અપમાન ન કરવું એમ કહે છે—જે ગુરુ —‘આચાર્યશ્ચ પિતા જ્યેષ્ઠો આતા ચૈવ મહીપતિ । માતુલ શ્વશુરસ્ત્રાતા માતામહપિતામહૌ । વર્ણશ્રેષ્ઠ પિતૃવ્યશ્ચ પુત્ર્યેતે ગુરવો મતા ॥’ આ સ્મૃતિએ કહેલા આચાર્ય આદિક તથા જે વરીયસ—વય વિદ્યા વૃત્ત વિગેરેવડે વરિષ્ઠ તથા લોકમા જે પ્રતિષ્ઠિતા—ધનાદિકવડે પ્રતિષ્ઠાને પામેલા રાજપરિજ્ઞનાદિક તથા જે વિદુષ—વેદાર્થવિજ્ઞાનસંપન્ન તથા જે શસ્ત્રધારી રાજભટ્ટાદિક, આ સર્વેનો અપમાન—માનભંગ આ લોકમા કે પરલોકમા કે બંને લોકમા યથાસભવ અનર્થ માટે થાય છે, માટે તે નજ કરવો તે શ્રીભાગવતમા કહ્યું છે—‘યસ્મિન્નહ વા આત્મસ મ્ભાવનેન સ્વયમધમો જન્મતપોવિદ્યાચારવર્ણાશ્રમતો ધરીયસો ન બહુ મન્યેત સ મૃતક પુન મૃત્વા ક્ષારકર્દમે નિરયેડ્વાક્ષિરા નિપતતિ તત્તો દુરન્તા યાતના દ્યશ્ચુતે ॥’ ઇતિ ॥૩૫॥

જે લૌકિક ચત્કિચિત કાર્ય તે સહસા—વિચાર્યા વિના નજ કરવું પોતાની બુદ્ધિથી સારીરીને વિચારીને કે સત્પુરુષોને પુછીનેજ કરવું પણ અકરમાત ન કરવું અન્યથા મહા અનર્થપ્રસંગ આવે છે ધર્મકાર્યતો સકલ્પેહું શ્રેય સાધનતાનો એક દેશ હોવાથી સત્પર—સકલ્પોદય થાય એજ સમયમા કરવું કેમકે વિલગ કરવા બંધ તો ધર્મમા ઉપજોલી શ્રદ્ધાનો વિરામ પ્રસંગ છે ‘ધર્મસ્વ ત્વરિતા ગતિ’ એવું વચન છે અને ક્ષણાતરમા વિપરીત બુદ્ધિના ઉદયનો સભવ છે તો ધર્મકાર્ય સહસા કરાય તો પણ કશી હાનિ નથી માટેજ ‘અત્રાત્મત્વપ્રાપ્તો વિદ્યામર્થ ચ સાધયેદ્ । ગૃહીત દ્વ વેશેષુ મૃત્યુના ધર્મમાપરેદ્’ એમ સ્મૃતિ કહે છે તથા પોને જે વેદાદિ વિદ્યા ભણી હોય તે પ્રયોજનનિરપેક્ષ ભણાવવી જે અધ્યયન છે તે અધ્યાપન માટેજ છે, આ અધ્યાપન છવીકા નથી, આ તો બ્રાહ્મણનો ધર્મ છે, માટે ભણેલી વેદાદિ વિદ્યા પાત્રમા આપવી, પાત્રમા ન આપે તો નિરર્થક થાય

याऽधीतविद्या कार्यः सङ्गोऽन्वहं सताम् ॥३६॥ गुरुदेवनृपेक्षार्थं न
गम्यं रिक्तपाणिभिः । विश्वासघातो नो कार्यः स्वश्लाघा स्वमुखेन

છે. વિદ્યાદાન અતિદાન કહ્યું છે, ‘ત્રીપ્યાદુરતિદાનાનિ ગાવઃ પૃથ્વી સરસ્વતી’ એવી સ્મૃતિ છે. અહુવિધ વિદ્યાઓને મધ્યે શ્રદ્ધાવિદ્યા મુખ્ય કહી છે. ‘વિદ્યાનાં ચ પરા વિદ્યા બ્રહ્મવિદ્યા સમીરિતા । અતસ્તદાનતો રાજન્ ! સર્વદાનફલં ભવેત્’ એવી સ્મૃતિ છે. તથા સતાં-ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત સાધુઓનો સંગ-દર્શન-પૂજન-વંદન-વાક્યાવધારણાદિ૩૫ સમાગમ પ્રતિદિન અવશ્ય કરવો. આજ સર્વથી ઉત્તમ શ્રેયોમાર્ગ છે. તેમાં વચન છે-‘સતાં પ્રસન્નાન્મમ વીર્યસંવિદો ભવન્તિ હૃત્કર્ણરસાયનાઃ કથાઃ । તત્ત્વોપણાદાશ્વપર્ગવર્ત્મનિ શ્રદ્ધા રતિર્ભક્તિરનુક્રમિષ્યતિ ॥’ ‘તતો દુઃસન્નમુત્સૃજ્ય સત્સુ સજેત વુદ્ધિમાન્ । સન્ત પ્વાસ્ય હિન્દન્તિ મનોવ્યાસન્નમુક્તિભિઃ ॥’ ઇત્યાદિ ॥૩૬॥

ગુરુ દેવ અને રાજાનાં દર્શન કરવા જવું ત્યારે કાલે હાથે તેમની સમીપે નજી જવું. યથાશક્તિ કિંચિત્ કૃણાદિ ભેટ લઇનેજ જવું. ‘ગુરુદેવનૃપસન્નિધૌ’ એમ નહિ કહીને ‘ગુરુદેવનૃપેક્ષાય’ ‘દર્શન કરવા’ એમ કહ્યું છે, તેથી તે ગુરુ દેવ રાજા થકી કૃણવિશેષની વાછા નહિ રાખીને કૃણ દર્શન માત્રનેજ ઈચ્છતા પણ જને કૃણાદિ ઉપહાર હાથમાં લઇને જવું એવો અભિપ્રાય થાય છે, તો ખીજા કૃણવિશેષની આકાંક્ષાવાળાએ તો કૃણાદિ ભેટ લઇનેજ જવું જોઇએ, એમાં કાંઇ કહેવાનું રહેતું નથી. માટેજ શ્રુતિ ‘સમિત્પાણિઃ શ્રોત્રિયં વ્રહ્મનિષ્ઠમ્’ એમ કહે છે. સ્મૃતિ પણ રિત્તપાણિન ગણેતુ રાજાનં દૈવતં ગુરુમ્’ એમ કહેછે. તથા વિશ્વાસઘાત ન કરવો—‘તાં કાર્યં અવશ્ય કરીશ’ એમ સ્વયં કોઇને વિશ્વાસ આપીને, યહી તેનો ઘાત—જે તે થકી વિરુદ્ધાયરણુ તે નજ કરવું. વિશ્વાસ આપીને તેનો ભગ કરવો તે મહાપાતક છે એમ સ્મૃતિ કહેછે—‘સ મહાપાતકી ભૂમૌ યો વિશ્વાસ્યાન્યમર્દયેત્’ ઇતિ. ‘વિશ્વસ્રઘાતિનાં ચૈવ હૃતપ્તાનાં મરેશ્વર ! ! શૂદ્ર-સ્ત્રીસન્નિનાં ચૈવ નિષ્કૃતિનાં સિ કુવચિત્’ ॥ એવી પણ સ્મૃતિ છે. તથા પોતાની શ્લાઘા પોતાના મુખે કરીને નજ કરવી. ચક્રાચાર્ય ‘પરનિંદા

ચ ॥૩૭॥ યસ્મિન્ પરિહિતેઽપિ સ્યુર્દશ્યાન્યક્ષાનિ ચાત્મન । તદ્દૂષ્યં
વસનં નૈવ પરિધાર્ય મદાશ્રિતૈ ॥૩૮॥ ધર્મેણ રહિતા કૃષ્ણભક્તિ

પણ ન કરવી' આ અર્થ જણાવ્યો છે 'તિન્દાઽન્વસાત્મન શ્લાઘા દ્વય
સુકૃતનાશનમ્' એવું વ્યાસવચન છે યદ્યપિ 'સ્વશ્લાઘા ન કરવી' એમ
કહેવાથીજ 'સ્વમુખે ન કરવી' આ અર્થ તો અર્થથીજ આવી જાય છે,
(શ્લાઘા તો મુખથીજ થાય, અન્ય અગતી નહિ) તો 'સ્વમુખેન' એમ
કહેવાની જરૂર નથી તથાપિ અહીં 'સ્વમુખેન' એમ કહ્યું છે તો-જે
મુખથી પરશ્લાઘા કરવી બેઠએ તેજ સ્વમુખથી સ્વશ્લાઘા અને પરનિંદા
કરાય આતો કોઈ મહાન મુખનો દુષ્ટ વ્યાધિ કહેવાય, આ વિશેષ
અર્થ જણાવ્યો છે ॥૩૭॥

જે વસ્ત્ર ધારવા છતાં પણ પોતાના અગપ્રત્યગો પણ દૃશ્ય-ધૃતર
જનના નયનનિપય થાય તે શિષ્ટોએ દૂષણીય, અગપ્રત્યગને સતાડવામાં
અસમર્થ સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર નજ ધારવું, કારણ કે વસ્ત્રનું કાર્ય તો ગોપ્ય અવ
યવોનું આવરણ કરવું એજ માન્યુ છે, તે બે સિદ્ધિ ન થાય તો તે વસ્ત્ર
વ્યર્થ છે કોણે તેવું વસ્ત્ર ન ધારવું? તો મદાશ્રિતૈ—સાત્ત્વિક મારા
આશ્રિત નરનારીઓએ ન ધારવું તેવો વેષતો કેવળ રત્નેશુભી વિલાસ
વિશ્રાતોનો છે સાત્ત્વિકોને તો તેવા સૂક્ષ્મ વસ્ત્રનું ધારણ અનુચિત છે
'અતિસૂક્ષ્મ ચ દ્વયાન્ન સ્પર્શિત જાલસજ્જિભમ્ । ન ધાર્યં મલિન યાસો ધાર્યં
શુચિ યન ચ તત્ ॥' એમ સદાચારદીપમા કહ્યું છે ॥૩૮॥

ધર્મનું ભક્તિમા અગપણ કહેતા થકા મહાભય નિમિત્તમા પણ ભક્તિની
અભ્યાસ્યતાને કહેછે—મુમુક્ષાને લીધે ભક્તિયોગમા પ્રવર્તેલાઓએ અવશ્ય
ધર્મપૂર્વકજ તેનું અનુષ્ઠાન કરવું આ સ્થળે ધર્મ પોતપોતાના વર્ણાશ્રમને
ઉચિત વિનિયોગરૂપ કર્મવિશેષ બાણવો તેના વિના તો તે ભક્તિયોગ ન
કરવો ધર્મના અનુષ્ઠાન વિના ભક્તિની સિદ્ધિ થતી નથી માટે તેમાં યત્ન
ન કરવો આ ધર્મભક્તિને અગાગિભાવ 'વિષ્ણં ચાવિષ્ણં ચ યસ્યદ્વેદોભય
સદ્ । અવિષ્ણવા મૃચ્યુ સીત્ત્વૌ વિષયયાઽમૃતમસૃતે ॥' 'તમેત વેદાનુગચ્ચેન
માહ્યના વિવિદિવન્તિ યજ્ઞેન દાનેન યપસાઽનાશવેન' 'ક્રિયાવાનેપ મહાવિદ્

કાર્યા ન સર્વથા । અહનિન્દાભયાન્નૈવ ત્યાજ્યં શ્રીકૃષ્ણસેવનમ્ ॥૩૯॥
 ઉત્સવાદ્યેષુ નિત્યં ચ કૃષ્ણમન્દિરમાગતૈઃ । પુમ્મિઃ સૃષ્ટ્યા ન વનિ-
 વરિષ્ઠઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિશતથી સિદ્ધ થએલો છે. સૂત્રકાર પણ કહે છે—, આપ્ર-
 યાણાત્તગ્રાપિ હિ દૃષ્ટમ્' 'સર્વોપેક્ષા ચ યજ્ઞાદિદ્યુતેરશ્વત્ત્વ' 'સહકારિત્વેન'
 ઇતિ. શંકા—જ્ઞાનકર્મને અંગાંગિભાવ લેલે હોય, ભક્તિને તો તેની અપેક્ષા
 નથી, એમ કહેતા હોતો તેમ નથી. જ્ઞાનનો જે પરિપાક એજ ભક્તિયોગ
 છે, તો જ્ઞાનનેજ જેમ એમ ભક્તિયોગને ધર્મનું અંગપણુ છેજ. ધર્મો મદ્ધ-
 ક્તિકૃત્ પ્રોક્તઃ' 'યદ્ધક્તિયોગોઽભયદઃ સ્વધર્મમનુતિષ્ઠતામ્' 'ભક્તિઃ સિધ્ધયતિ
 ધર્મેણ' ઇત્યાદિ વચનો છે. તો ભક્તિશબ્દવાચ્ય ધ્યાનવિશેષ કે જે સમગ્ર
 ધન્દ્રિયોના વ્યાપારની નિવૃત્તિથીજ એક સાધ્ય છે તેમાં કર્મ કે જે સમગ્ર
 ધન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિરૂપ છે તેનું વિરોધિપણું છે એમ માનીને ધર્મકર્મનો
 પરિત્યાગ કરીને ભક્તિમાત્રમાં પ્રવૃત્તિ સર્વથા ન કરવી, ધર્મે સહિતજ
 કરવી. તથા અસુ-ભગવાન અને તેમના ભક્ત અને તેમના ધર્મનું માહાત્મ્ય
 નહિ જાણનારા જનોએ કરેલી પોતાની નિંદાના લય થકી કે પરોપદ્રવ લય
 થકી સર્વથા પ્રાણસંશય પ્રસંગમાં પણ ભગવાનની ભક્તિનો ત્યાગ નજ
 કરવો. સંસ્કૃતિલય થકી ખીજે મહાલય કોઈ નથી, એને પણ પ્રશમાવનારા
 સર્વાનંદમય શ્રીકૃષ્ણનું સેવન કરતાં કશો લય છેજ નહિ, તો પામરદૃષ્ટિથી
 ભયપણે જણાતો વપુવિપત્તિપર્યંત પણ કલેશ ઉપસ્થિત થતાં કૃષ્ણાનુ-
 સ્મરણનો પરિત્યાગ ન કરવો. બહુ બહુ લય પમાડતા પણ બાળ પ્રહ્લાદે
 ભગવદ્ભક્તિનો ત્યાગ કર્યો નહિ. 'યસ્ય ત્રાતા ચક્રપાણિર્દુર્જનસ્તં કરોતિ
 કિમ્ । તત્તો ન તદ્વયાદ્ધક્તિઃ જહ્યાદ્વિષ્ણોર્નરઃ સુધીઃ ॥ રોહ્યમાણાન્ બહુશો
 યથા ક્રોધૃન્ મૃગાધિપઃ । તૃણવન્મન્યતે ધીરો વિષ્ણુમક્તસ્યાઽવુધાન્ ॥'
 એમ વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં કહ્યું છે. અહીં ભક્તિધર્મનું સાહચર્ય કહ્યું છે તો
 જેમ અસંકૃત નિંદાદિકના લયને લીધે ભક્તિનો ત્યાગ ન કરવો તેમ
 ધર્મનો પણ ત્યાગ ન કરવો, એમ પણ જાણવું ॥૩૯॥

ભક્તિમાં નિયમવિશેષ કહીને, ભક્તોને ભગવન્મંદિરમાં કદાચિત્ સંભા-
 વિત પ્રામાદિક વિશેષક સ્પર્શવિશેષનો નિપેધ કરે છે—નરોએ નારીઓનો

તાસ્ત્ર તામિશ્ચ પૂરુષાઃ ॥૪૦॥ કૃષ્ણદીક્ષાં ગુરોઃ પ્રાપ્તૈસ્તુલસીમા-

અને નારીઓએ નરોનો સ્પર્શ ન કરવો. જ્યાં જનોનો સંમર્દપ્રસંગ હોય ત્યાં પુરૂષોએ તથા સ્ત્રીઓએ પરસ્પર અંગસ્પર્શનો પરિહાર કરીને વર્તવું, કેમકે તેવો સ્પર્શ હૃદયમાં વિક્ષોભ કરનારો છે. દર્શનાર્થે કૃષ્ણમંદિરપ્રતિ આવેલા પુરૂષોએ તથા વનિતાઓએ તો સર્વથા તે પરસ્પર અગસંગ પરિત્યાગ કરવો. જ્યાં પ્રજ્ઞાતમાનસ રહેવું જોઈએ ત્યાં ઇન્દ્રિયવિક્ષોભ થાય તે તો અત્યંત અનર્થ અર્થે થાય. નિત્યજ ભગવાનની સમીપે ભગવત્સેવાના અવસરમાં જનસંમર્દ (લીડય) હોયજ, જન્માદિભ્યાદિ ઉત્સવ દિવસોમાં તો વિશેષપણે તે સંમર્દ હોયજ, તો તેવા સમયમાં ભગવન્મદિર પ્રતિ આવેલા સ્ત્રી પુરૂષોએ ત્યાં પરસ્પર અંગસ્પર્શ અસ્પૃશ્ય ચાંડાળાદિ સ્પર્શવત્ બહુ દૂરથી પરિત્યાગ કરવો ॥૪૦॥

આટલા નિજન્ધથી નિષેધરૂપ ધર્મવિશેષોનો આદેશ કરીને, હવે વિધિરૂપ ધર્મવિશેષોનો આદેશ કરેછે. તેમાં સત્સંપ્રદાયસિદ્ધ, સાત્ત્વિકશાસ્ત્રાવજોધ્ય દીક્ષાવિશેષની સુમુશુઓએ પ્રાપ્યતા અને દીક્ષિતના નિયમવિશેષને કહેછે—કૃષ્ણદીક્ષા—જે દીક્ષામાં ઇદિવે કૃષ્ણજ સમુપાસ્ય છે અને તેમનો મત્રજ જપ્ય છે તે આ કૃષ્ણદીક્ષા કહીછે. દીક્ષાતો ગુરુમુખયત્રી નિયમવિશેષે યુક્ત મત્રવિશેષના ગ્રહણાદિરૂપ છે. જે વિમળ જ્ઞાનને આપે અને સર્વ પાપનો ક્ષય કરે તે આ ‘દીક્ષા’ એવું સાર્થક નામ નિર્જ્ઞિઅભ્ય છે. ‘દીપતે વિમલં જ્ઞાનં ક્ષીયતે કર્મવાસના । તેન દીક્ષેતિ સા પ્રોક્તા મુનિભિસ્તદ્રવેદિભિઃ ॥’ એવી નિર્જ્ઞિ છે. કૃષ્ણસંજ્ઞાધિનીનુંજ તેવું દીક્ષાપણું ઘટે છે, કેમકે શ્રીકૃષ્ણજ પરબ્રહ્મ છે, પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમના સમાશ્રયણયત્રી બીજનું (રૂદ્રાદિકનું) સકળ પાપને હરવાપણું અને વિમળ જ્ઞાનને આપવાપણું નથી, તો સુમુશુઓએ કૃષ્ણદીક્ષા અવશ્ય પામવી ‘ભગવાન યત્રી આ; તેમના યત્રી આ’ એવી પરંપરાથી ગુરુપદને પામેલા બ્રહ્મદર્શિ આચાર્યયત્રી તે દીક્ષા પામવી. દીક્ષાધારણની આવશ્યકતા સ્મૃતિમાં કહીછે—‘અવશ્યં વૈષ્ણવો દીક્ષાં પ્રવિશેસર્થયત્તતઃ । દીક્ષિતાય વિદોવૈજ પ્રસીદેશાન્યથા હરિઃ ॥’ ‘સમ્પ્રાપ્ય વૈષ્ણવીં દીક્ષાં વિષ્ણું મુવિ મજ્જિત વે । તે

લિકે ગલે । ધાર્યે નિત્યં ચોર્ધ્વપુણ્ડં લલાટાદૌ દ્વિજાતિભિઃ ॥૪૧॥
તત્તુ ગોપીચન્દનેન ચન્દનેનાથવા હરેઃ । કાર્યં પૂજાવશિષ્ટેન કેસ-

કૃતાર્યા મનુષ્યા વૈ ભારભૂતા મુવોડપરે ॥' ઇત્યાદિ. દીક્ષાવિધિતો પાંચરા-
ત્રોક્ત પ્રકારવાળો સત્સંગિચલનથકી ભણુવો. તે દીક્ષાને પામેલાઓએ તે
દીક્ષાના અંગભૂત તુલસીમાળાયુગળનું ગળામાં ધારણુ અવશ્ય કરવું. તે
પણુ નિત્ય ધારવું, તેથી ઉપવીત આપેલા વિગ્રને યજ્ઞોપવીતનીપેઠે સદા
ધારવાપણું કહ્યું. તેવી સ્મૃતિ છે-‘ધારણીયા કણ્ઠદેશે તુલસીકાષ્ઠમાલિકા ।
વૈષ્ણવેન વિશેષેણ ભગવત્પ્રીતિવર્ધની ॥’ ‘યજ્ઞોપવીતવદ્ધાર્યા તુલસીકાષ્ઠમા-
લિકા’ ઇત્યાદિ. તથા ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક લલાટાદિકમાં નિત્ય ધારવું. ‘દ્વિજેને
વૈદિક કર્મમાંજ અધિકાર છે, આવી દીક્ષાઓમાં નથી’ એવો અજ્ઞાનિઓનો
જે પ્રવાદ છે તેના ખંડનમાટે ‘દ્વિજાતિભિઃ’ એમ કહ્યું છે. માટેજ સ્મૃતિ-
કારોએ સર્વ કર્મમાં તેના ધારણુની આવશ્યકતા કહી છે-‘પૂજાકાલે જપે
હોમે સાયં પ્રાતઃ સમાહિતઃ । નામાન્યુચ્ચાર્ય વિધિના ધારયેદૂર્ધ્વપુણ્ડકમ્ ॥’
‘જ્ઞાનં દાનં જપો હોમઃ સન્ધ્યા સ્વાધ્યાયકર્મ ચ । ઊર્ધ્વપુણ્ડવિહીનેન તત્સર્વં
નિષ્ફલં ભવેત્ ॥’ ‘યજ્ઞો દાનં જપો હોમઃ સ્વાધ્યાયઃ પિતૃકર્મ ચ । વૃથા
ભવતિ વિપ્રેન્દ્ર ! ઊર્ધ્વપુણ્ડં વિના કૃતમ્ ॥’ ઇત્યાદિ. ચક્રારાત તત્તમુદ્રાધારણુ
પણુ વૈષ્ણવોને નિત્ય હોવાથી ભણી લેવું. તે પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે-‘અગ્નિહોત્ર
યથા નિત્યં વેદસ્વાધ્યયનં યથા । બ્રાહ્મણસ્ય તથૈવેદં તત્તમુદ્રાદિધારણમ્ ॥’
ઇતિ. તથા આચારદીપમાં કહ્યું છે-‘ઉપવીતાદિવદ્ધાર્યાઃ શક્ત્યચક્રગદાદયઃ ।
બ્રાહ્મણસ્ય વિશેષેણ વૈષ્ણવસ્ય વિશેષતઃ ॥’ ઇતિ. તથા કાશીખંડમાં કહ્યું છે-
‘બ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિયો વૈદ્યઃ શૂદ્રો વા યદિ ચેતરઃ । શક્ત્યચક્રાક્લિતતત્તુલસી-
માલિકાધરઃ । ગોપીચન્દનલિસાદ્રો દૃષ્ટચેતદધં કૃતઃ ॥’ ઇત્યાદિ ॥૪૨॥

હવે કૃષ્ણદીક્ષાને પામેલાને ધાર્યપણુ કહેલા ઊર્ધ્વપુંડ્રમાં અપેક્ષિત દ્રવ્ય-
વિશેષને કહેછે—કૃષ્ણદીક્ષાને પામેલાએ ધારવાનું ઊર્ધ્વપુંડ્ર તો ગોપીચંદ-
નથી કરવું. એમ કહેવાથી દીક્ષાંતરમાં અભ્યનુસાત દ્રવ્યાંતરની નિવૃત્તિ
કરીછે. ગોપીચંદનથી ઊર્ધ્વપુંડ્રધારણુ શ્રુતિસ્મૃતિસિદ્ધ છે. ‘અથ ગોપીચન્દનં
નમસ્કૃત્યોદય ગોપીચન્દન પાપમ્મ દત્વારમ્ય તત્સાદૂર્ધ્વપુણ્ડં ધારયેત્’ એવી

રાદિયુતેન ચ ॥૪૨॥ તન્મધ્ય ઇવ કર્તવ્ય પુણ્દ્રવ્યેણ ચન્દ્રક ।

શ્રુતિ છે 'આચમ્ય તિલક કુર્યાદ્ગોપીચન્દનમૃત્સયા । અર્ધપુણ્ડ્રઃ ક્રતુ સૌમ્ય
વણ્ડાકાર પ્રકલ્પયેત્ ॥' એવી સ્મૃતિ છે પક્ષાતર કહે છે—અથવા કૃષ્ણપૂજ
કરતા અવશેષ રહેલા (પ્રસાદભૂત) ચંદનથી તે કરતુ પ્રશસ્તપણામાં નિમિ
ત્તભૂત ભગવાનનો અગસમન્ધ બનેલા મુખ્ય છે માટે ગોપીચંદનની સાથે
ચંદનનો નિક ૫ બાણવો નિકટપ પણ સમ બાણવો સમ વિક'પમાં રૂચિ
નિયામિકા છે (રૂચિ હોય તે પક્ષ થઈ જાય કરે) અથવા લાલાલાલકૃત અવ
સ્થિત નિકટપ લેવો અવસ્થા તો ગોપીચંદનના અલાભમાં પૂજવશિષ્ટ ચંદન
લેવું લાભમાં તો ગોપીચંદનજ લેવું તેમાં પ્રમાણ છે 'શાલમામશિલા
લમ્પ કુઙ્કુમ ચન્દન વા યસ્તુ ધારયતે સમુત્તો ભવતિ' 'તિલક તુ દ્વિજ
કુર્યાચન્દનેન યદ્દષ્ટયા । ઇવ તદ્વાયા વિપ્રાશ્ચ ક્ષત્રિયા વૈશ્યજાતય । મૃદૈવ
વા ચન્દનેન કલ્પિતૈરુર્ધ્વપુણ્ડ્રૈઃ ॥' ઇત્યાદિ પક્ષાતર કહે છે—અથવા કેસર
કુકુમાદિકે યુક્ત હરિપૂજવશિષ્ટ ચંદનથી કરવું યદ્યપિ આ પક્ષમાં
દ્રવ્યાતરનું વિધાન નથી દ્રવ્યતો એનું એજ છે તથાપિ વિશેષણુભેદ
માત્રથી નિકટપ કોઈ પ્રકારે નિર્વાહ કરવો (ગુણવિધિ બાણવો) અથવા
કેસરાદિયુતે આ પક્ષાતર નથી કિંતુ વિશેષણુમાન છે હરિપૂજવશિષ્ટ
ચંદનમાં કેસરાદિ મુગન્ધિ દ્રવ્યત્વે યુક્તપણુ ગુણાતર લાવવા માટે ઘટતું
નથી કેમકે પૂજવશિષ્ટપણાથી અનિક કાંઈ પણ ગુણસંપાદક જગતમાં
છે નહિ કિંતુ પૂજમાં ઉપકરણભૂત ચંદન કેસરાદિ મુગન્ધિ દ્રવ્ય સંયુક્ત
હોવું લેઈએ, એમ ચંદનના સ્વરૂપના ઉત્પ્રીતનમાનમાં તા પર્યં છે, તો
આ પક્ષાતર નહિ સમજતા ચંદનનું કેસરાદિયુતે આ વિશેષણુમાન
બાણવું એટલે આ નીજો વિક ૫ નથી ॥૪૨॥

પુદ્ગલ કરવાનો બીજો વિશેષ કહે છે—ઉર્ધ્વપુદ્ગલા મધ્ય ભાગમાં
(ઉપર કે નીચે નહિ) જેનાથી ઉર્ધ્વપુદ્ગલ કર્યું હોય તેજ ગોપીચંદનાદિ
દ્રવ્યથી નદ જેવો ગોળ ચદ્રક નિયમથી કરવોજ અથવા રાધા લદ્દમીની
પૂજ કરતા અવશેષ રહેલા પ્રસાદભૂત હુકુમથી તે ચદ્રક કરવોજ આ
ચદ્રકની પરિક'પના પુદ્ગલ લદ્દમીસહિત હરિનું સાંનિધ્ય જાણવાના

કુહુમેનાથવા વૃત્તો રાધાલક્ષ્મીપ્રસાદિના ॥૪૩॥ સચ્છદ્રાઃ કૃષ્ણ-
મક્તા યે તૈસ્તુ માલોર્ધ્વપુણ્ડ્રકે । દ્વિજાતિવદ્ધારણીયે નિજધર્મેષુ
સંસ્થિતૈઃ ॥૪૪॥ ભક્તૈસ્તદિતરૈર્માલે ચન્દનાદીન્ધનોદ્ભવે । ધાર્યે કળે

અભિપ્રાયથી છે. તેવું વચન છે—‘નિવસત્યુર્ધ્વપુણ્ડ્રે તુ શ્રિયા સહ હરિઃ સ્વયમ્’
ધતિ. તથા ‘હારિદ્રેણ તુ ચૂર્ણેન કુહુમેન સુગન્ધિના । ઝર્વપુણ્ડ્રસ્ય મધ્યે તુ
લક્ષ્મીસ્થાનં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ઝર્વપુણ્ડ્રસ્ય મધ્યે તુ હરિદ્રાચૂર્ણકુહુમમ્ । ધાર-
યેદ્વૈષ્ણવો નિત્યં કમલાપ્રીતયે નૃપ ! ॥’ ઇત્યાદિ વચનો છે. ‘ઝર્વપુણ્ડ્રં સ-
ચન્દ્રકમ્’ એમ દીક્ષાવિધિમાં કહ્યું છે. ભગવાનના અંગસંગવાળા પ્રસાદ-
ભૂત ચંદનાદિકવડે અથવા રાધા રમાના પ્રસાદભૂત હુંકુમવડે ચંદ્રક કરવો.
આ એ પૈકી એકમાં વિશેષ ન હોવાથી સમ વિકલ્પ સમજવો. સમ વિકલ્પમાં
૩થિજ નિયામિકા છે—૩થિ હોય તે કરવું ॥૪૪॥

દ્વિજે માટે દીક્ષાંગપણે કહેલા ઊર્ધ્વપુંડ્રધારણાદિકનો સચ્છદ્રોમાં
પણ અતિદેશ કરે છે—‘વિશુદ્ધાન્વયસજ્જાતો નિવૃત્તો મયમાંસતઃ ।
દ્વિજમક્તો વણિમૃત્તિઃ સચ્છદ્રઃ સ પ્રકીર્ત્યતે ॥’ આ સ્મૃતિએ કહેલા લક્ષણ-
વાળા સચ્છદ્રો ગોપ નાપિત હલાલાદિ કૃષ્ણલક્ષ હોવાથીજ કૃષ્ણદીક્ષાને
પામેલા હોય, પોતાના ધર્મમાં ૩ડી રીતે વર્તતા તેઓએ તો દ્વિજાતિની
પેઠે તુલસીમાળાધારણ અને ઊર્ધ્વપુંડ્રધારણ કરવું. ‘કૃષ્ણમક્તા.’ આથી
દીક્ષામાં અધિકાર જણાવ્યો છે. ‘નિજધર્મેષુ સંસ્થિતૈઃ’ આ વિશેષણથી
દ્વિજેની પેઠે કર્મવિશેષમાં અધિકાર જણાવ્યો છે. તેનો વિશેષ ચંદ્ર-
કમળાકરમાં પ્રપંચ કર્યો છે. ‘પ્રાક્ષણાઃ ક્ષત્રિયા વૈશ્યાઃ સચ્છદ્રાશ્ચ મુમુક્ષવઃ ।
ચન્દાસગૂર્ધ્વપુણ્ડ્રાઙ્કા ગૃહ્ણીયુર્વૈષ્ણવં મનુમ્ ॥ વૈક્ષાવાન્ શૂદ્રવર્ણોઽપિ
કૃતોર્ધ્વતિલકો ભવેત્’ ઇત્યાદિ નારદપંચરાત્રમાં કહ્યું છે. ‘શૂદ્રે તુ વર્તુલં
પ્રોક્તં’ આ સ્મૃતિને અનુસારે દીક્ષાંગપણે સામાન્યતઃ પ્રાપ્ત થતા ગોળા-
કારપણાના નિવારણ માટે આ અતિદેશ સચ્છદ્રોમાં કર્યો છે ॥૪૪॥

હવે અસચ્છદ્રો માટે તો સામાન્યતઃ પ્રાપ્ત ગોળાકારજ પુંડ્ર દીક્ષાંગ-
લાવને યોગ્ય છે, એવા અભિપ્રાયથી કહે છે—સચ્છદ્રો થકી ઇતર અસ-
ચ્છદ્રો અને વર્ણબાહ્ય લક્ષ્મીએ કેવળ ચંદ્રક-લલાટમાં ઊર્ધ્વ આકાર વિના

લલાટેऽથ કાર્યઃ કેવલચન્દ્રકઃ ॥૪૫॥ ત્રિપુણ્દ્રરાક્ષધૃતિર્યેવાં
 સ્યાત્સકુલાગતા । તૈસ્તુ વિપ્રાદિમિઃ ક્વાપિ ન ત્યાજ્યા સા મદાશ્રિતૈઃ
 ॥૪૬॥ એકાત્મ્યમેવ વિશેયં નારાયણમહેશયોઃ । ઉભયોર્બ્રહ્મરૂપેણ

કરેલું જોળાકારનું પુંડ્રક ધારવું. તુલસીમાળાના સ્થાનભૂત ગળામાં તો
 ચંદન આમળી આદિક કાષ્ઠથી બનાવેલી એવડી માળા ધારવી ॥૪૫॥

એ રીતે દીક્ષાંગપણે ઉર્ધ્વપુંડ્ર તુલસીમાળા ધારણનો નિયમ કહીને,
 સ્વયં ઉદાર લગવાનું પોતાના આશ્રયણમાં અભિમુખ થએલા સર્વ જનોના
 સમુજ્જવન માટે ત્રિપુંડ્રધારણાદિકની પોતાના આશ્રયણમાં પ્રતિદેશ
 પણાની શંકાને ટાળતા થકા, ત્રિપુંડ્રરાક્ષધારણાદિકની અભ્યનુસાર
 આપે છે—જે વિપ્રવિગેરેને પોતાના હુળપારંપર્યક્રમથી ધારવાપણે પ્રાપ્ત
 થએલું ત્રિપુંડ્રરાક્ષનું ધારણ (દીક્ષાવિશેષના અંગપણે નહિ) તે મારા
 આશ્રયણને ઉન્મુખ થએલા તે વિપ્રાદિકોએ ક્વાપિ-કોઈપણ સમયે (મારી
 સન્નિધિપ્રતિ સમાગમ સમયે પણ) ત્યાજ્યેતિ ન-ત્યાગ કરીનેજ આવડુ
 જોઈએ એવો નિયમ નથી. ત્યાગ કરો અથવા ધારો લાવની ઉન્મુખતા
 માત્રથી અનુકૂળ થએલો હું તેવાઓનેપણ દીક્ષામહણુનિરપેક્ષ અનુયાયી
 કોટિમા પરિગણીને તેમના અત કરણની સંશુદ્ધિને સપાદન કરું છું. એમાં
 શકા નથી. આ સ્થળે વિશેષતો લાખ્ય થકી જાણવો ॥૪૬॥

ત્રિપુંડ્ર રાક્ષના ધારણમાં અવિદ્વેષ નિરૂપણ કર્યો, હવે તેના પ્રસંગથી
 વૈષ્ણવોને શિવવિષે અવિદ્વેષને સપાદન કરવા આદેશ કરે છે—જે નારાયણ
 અને જે મહેશ તેમનું ઐકાત્મ્ય-એક સમસ્ત જગતના કારણભૂત પરં-
 બ્રહ્મ, સ્થિતિ સહારના નિર્વાહ માટે તેતે રૂપે અવતરીને અનુપ્રવેશ કરી
 રહેલા હોવાથી એકાત્મ્યપણું જ જાણવું. આ સ્થળે નારાયણશબ્દથી
 બ્રહ્માદિ ત્રિમૂર્તિમાથી એક વિષ્ણુઅવતાર કહેવા ઇચ્છયો છે આ ત્રણેય
 મૂર્તિઓ જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ પ્રલયરૂપ લીલા જેમની છે એવા પરબ્રહ્મને
 બ્રહ્માડની અતર્ગત વ્યષ્ટિ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય કરવામાં દ્વારભૂત છે
 માટેજ વેદોમા પરબ્રહ્મના રૂપ-અસાધારણ સ્વભાવ જે જગતકારણત્વાદિક
 તેનાથી વિષ્ણુ અને રૂદ્રનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તો એ રીતે પરબ્રહ્મના અવ-

વેદેષુ પ્રતિપાદનાત્ ॥૪૭॥ શાસ્ત્રોક્ત આપદ્ધર્મો યઃ સ ત્વત્પાપદિ
કર્હિંચિત્ । મદાશ્રિતૈર્મુલ્યતયા પ્રદીનવ્યો ન માનયૈઃ ॥૪૮॥ પ્રત્યહં

તારૂપ શિવમાં પ્રત્યગાત્મવ્યક્તિ સ્વરૂપનો ભેદ સતેપણુ વિષ્ણુમાંજ જેમ
એમ પ્રીતિ કરવી, (ઉદાસીનતા ન રાખવી) એવો ભાવ છે. વસ્તુતાએ
બહેને મધ્યે પરશ્રદ્ધતા કેની? એમ કહેતા હો તો તે 'સ શ્રીકૃષ્ણઃ પરમહ
મગવાન્ પુરુષોત્તમઃ' એમ આગળ કહેશે. માટે સ્વરૂપેક્યપરપણુ વ્યાખ્યાન
કરવામાં તો ભગવાનનું હાર્દ નથી. અન્યત્ર એ બહેના પ્રત્યગાત્મભેદનું
નિરૂપણુ ભગવાનેજ કર્યું છે. આ સ્થળે વિશેષ ભાષ્યથકી બાણુવો ॥૪૭॥

એ રીતે પ્રાસંગિકનો ઉપદેશ આપીને, હવે આશ્રિતોને પ્રતિદિન કર્તવ્ય-
વિશેષનો આદેશ આપતાં, પ્રથમ ભગવાનના આશ્રિતોએ પણ ધર્મકર્મની
અવશ્ય કર્તવ્યતા જણાવા માટે આપદ્ધર્મની જાણતા અને પ્રાણુપ્રયાણુ
સમયમાત્રમાં ઉપયોગિતાનો અવબોધ આપે છે—મન્વાદિ શાસ્ત્રોમાં
'મ્જીવંસ્તુ યથોક્તેન બ્રાહ્મણઃ સ્વેન કર્મણા । જીવેત્ ક્ષત્રિયધર્મેણ સ હ્રસ્વ
પ્રત્યનન્તર ॥ ઉમામ્યામપ્યજીવસ્તુ કથં સ્યાદિતિ ચેદ્ધવેત્ । કૃપિગોરક્ષમા-
સ્યાય જીવેદ્દૈશ્વસ્ય જીવિકામ્ ॥' 'ભાતોં વ્રતાદેડ્વ્યશ્રીયાદસં વિષ્ણુનિવેદિ-
તમ્' 'જીવિતાલ્પયમાપ્નો ચોડ્ગમત્તિ યતસ્તત । આકાશમિવ પદ્મેન ન સ
પાપેન લિપ્યતે ॥' ઇત્યાદિ વચનથી જે આ આપદામાં ગૌણુપક્ષપણુ અભ્ય-
નુજ્ઞા આપેલો ધર્મ જે વૃત્ત્યતરના આશ્રયરૂપ કે સર્વાન્નભક્ષણાદિરૂપ
છે તેજ આપદા વિના કે અદપ આપદામા મુખ્યપક્ષપણુ કર્હિંચિત્-
કદાપિ-વિદ્યાસપત્તિ સતેપણુ મદાશ્રિત માનવોએપણુ ન આશ્રય કરવો.
પ્રાણુપરિરક્ષણુ માટે કદાચિત્ આશયોં હોય પણુ તે પ્રાણુલાભને પામીને
તત્કાળ પરિત્યાગજ કરવો ॥ ૪૮॥

સર્વ કોઈ આશ્રિતોએ સરખી રીતે અનુદિન અનુષ્ઠાન કરવાના
ધર્મવિશેષોનો આદેશ (આહ્નિક) છ શ્લોકોવડે કહે છે—પ્રતિદિન
'પચ્ચપચ્ચ ઉપ.કાલ. સસપચ્ચારુણોદયઃ । અષ્ટપચ્ચ મયેત્રપાતઃ શૈવઃ સૂર્યોદય.
સ્મૃતઃ ॥' આ સ્મૃતિએ કહેલા લક્ષણવાળા રવિના ઉદયકાળ પહેલાંજ
(રાત્રિના અંતિમ બ્રાહ્મ નામના મુહૂર્તમાં) બગીને કૃષ્ણુસ્મરણુ અવશ્ય

તુ પ્રવોદ્યવ્યં પૂર્વમેવોદયાદ્રવેઃ । વિધાય કૃષ્ણસ્મરણં કાર્યઃ શૌચ-

કરવુજ આજ અહીં આશ્રિતોપ્રતિ પ્રવર્તતો વિશેષ વિધિ છે, કારણ કે
આપણે મુદ્દર્તમા ભગવાનુ તો સામાન્યપણે પ્રમાણાતરથીજ પ્રાપ્તજ છે.
અને ઉઠીને ધર્માર્થચિંતનમાત્ર અન્યત્ર કહ્યું છે 'બ્રાહ્મે સુદૃઢં યુચ્યેત ધર્માર્થા-
વનુચિન્તયેત્' એવી સ્મૃતિ છે. યદપિ વિધાય-કરીને, એમ અનુવાદસદૃશ
નિર્દેશ છે, શૌચવિધિ કાર્ય-શૌચવિધિ કરવો, આ સાક્ષાત્ વિધિ છે
અથાપિ પ્રાપ્ત અપ્રાપ્તની પર્યાયોચના કરીને કૃષ્ણસ્મરણમા વિધિની યોજના
કરવી અપ્રાપ્ત અર્થમા વિધિ છે. કૃષ્ણસ્મરણ પ્રમાણાતરથી પ્રાપ્ત નથી
તે પછી શૌચ-મળોત્સર્ગ કર્યા પછી ગુદા લિંગ હસ્ત પાદની મૃત્તિકા
જલાદિકવડે શુદ્ધિ કરવાનો પ્રકાર યથાવિધિ કરીને, પછી 'ન તિષ્ઠત્ત મજન્તુ-
ર્વાન્ન સ્વપન્ દન્તધાવનમ્' એવી સ્મૃતિ છે, માટે એક સ્થાનમા બેસીનેજ
(દત્તધાવનમા આ નિયમ ભણવો) મૌન રહીને દત્તધાવન-દાતની શુદ્ધિ
વિહિત કાષ્ઠજળવડે કરીને, પછી શુષ્કમ્બુના-શુદ્ધ જળવડે-અહીં શુદ્ધિ દૃઢ
પ્રકારથી અને આદૃષ્ટ પ્રકારથી કહેવા ઇચ્છી છે, કૃમિ કર્દમાદિ દૂષિત જળથી
જ્ઞાન ન કરે તેમ નિર્મળ હોય પણ બે ચઝાળાદિદૂષિત હોય તો એવા જળથી
જ્ઞાન ન કરે, જ્ઞાનમાત્રથી પાપને ટાળવાપણાદૃષ્ટ પાવનપણુપણુ શુચિ
શબ્દથી કહેવા ઇચ્છ્યું છે, એથી તીર્થોદક કહેવામા તાત્પર્ય નિકળે છે,
તીર્થતા તો મહાત્માઓના ચરણરજના સસર્ગથી છે અને કવચિત્ જન્મ
સિદ્ધ પણ છે તીર્થતાદિ ગુણવિશેષનો લાભ ન થાય તોપણ દોષાભાવની તો
અવશ્ય અપેક્ષા છે, તો શુદ્ધ-કૃમિ કર્દમાદિથી નહિ દૂષિત, ચઝાળાદિથી
નહિ દૂષિત તીર્થોદકવડે યથાસભવ 'પ્રાત્ સ્નાનાદ્યતોઽર્હં સ્વાદૈવે પિચ્ચે ચ
કર્મણિ । મન પ્રસન્નતાહેતુ તરુર્કુર્વાદન્વહં તત ॥' ઇત્યાદિ સ્મૃતિએ કહેલું
જ્ઞાન કરીને, પછી ધોએલા વાસસી-વસ્ત્રધારણમા 'હોમદેવાર્ચનાદ્યાસુ
ક્રિયાસુ પઠને તથા । નૈકવચ્ચ પ્રવેતેત દ્વિજો નાચમને જપે ॥ એકવચ્ચો ન
શુક્તીત ન કુર્વાદેવતાર્ચનમ્ । વિકચ્છોઽનુત્તરીયશ્ચ નમ્રશ્ચાવચ્ચ દૃવ ચ ॥
શ્રીત સ્માતે તથા કર્મે ન નમ્રશ્ચિન્તયેદપિ ॥' ઇત્યાદિ વચનો છે અને એમા
'નોત્તરીયમથ કુર્વાન્નોપયંથ સ્થમન્ચરમ્ । નાન્તવાંસો વિના જાતુ નિવસેદ્વતન

વિધિસ્તતઃ ॥૪૯॥ ઉપવિદ્યૈવ ચૈકત્ર કર્તવ્યં દન્તધાવનમ્ । જ્ઞાત્વા
શુચ્યમ્બુના ધૌતે પરિધાયે ચ વાસસી ॥૫૦॥ ઉપવિદ્ય તતઃ શુદ્ધ
આસને શુચિભૂતલે । અસંકીર્ણં ઉપસ્પૃદ્યં પ્રાહ્નુલં ચોત્તરામુલમ્

વુધઃ ॥' એવો વિશેષ કહ્યો છે, માટે આવા નિયમથી અધોવસ્ત્ર અને
ઉત્તરીય વસ્ત્રને ધારીને, પછી શુચિભૂતલે-વાળીને કે જળ છાંટીને કે
લોપીને શુદ્ધ કરેલા તથા ચંડાળાદિકવડે નહિ દૂધિત તથા સ્વતઃ પાવન
એવા ભૂભાગમાં (દેવમંદિરાદિકમાં) નાંખેલા અને અસંકીર્ણ-‘ભાસના-
ન્તરસંસૃષ્ટં દીર્ઘં દ્વિત્રાસનોચિતમ્ । સ્વસ્ય દેવસ્ય ચૈકં યત્તસંકીર્ણં નૃપા-
સનમ્’ આ વિધિધર્મોત્તરમાં કહેલું જે સંકીર્ણ તેથડી લિત્ત અસંકીર્ણ
(પોતાનેજ મુખેથી બેસી શકાય એવું પૃથક્ પરિકલ્પેલું) અને શુદ્ધ-
અપવિત્ર પદાર્થના સ્પર્શ રહિત એવા આસનમાં-‘કૌશેયં કમ્પલં ચૈવ
અગ્નિનં પદમુત્તમમ્ । દાર્દ્રજં પદ્મજં કૌશમાસનં પરિકલ્પયેત્’ આ વ્યાસ-
સ્મૃતિમાં કહેલા કંબલાદિ જે કોઈ આસનમાં પૂર્વાભિમુખે કે ઉત્તરા-
ભિમુખે બેસીનેજ યથાવિધિ આચમન કરીને, પછી ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક ચંદ્રક
સહિત કરવું. એ રીતે સામાન્યતઃ પ્રાપ્ત શૌઆદિકનો અનુવાદ કરીને,
ઊર્ધ્વપુંડ્રધારણું વિધાન કર્યું, તેમાં દંતધાવનમાં ‘બેસીનેજ કરવું’ એવો
નિયમ, સ્નાનમાં ‘પવિત્રજળવડે કરવું’ એવો કરણનિયમ, વસ્ત્રના વિધા-
રણમાં ધોવાપણાડપ અને ઉત્તરીયસહિતપણાડપ વિશેષણનિયમ અને
આચમનમાં ‘બેસીનેજ કરવું’ એવો વિશેષણનિયમ પ્રતિપાદન કર્યો.
આ ઊર્ધ્વપુંડ્રધારણુ પુરૂષોએજ કરવું બીજાએ નહિ. યદ્યપિ ઊર્ધ્વપુંડ્ર-
ધારણુ ‘કૃષ્ણદીક્ષાં ગુરોઃ પ્રાપ્તિઃ’ આ શ્લોકમાં વિહિત છે. તથાપિ આગળ
કૃષ્ણપૂત્ર કહેવામાં આવશે તેમાં તેની અવશ્ય અપેક્ષિતતા દૃઢ કરવા અહીં
ફરી અનુવાદ કર્યો છે. શંકા-પુરૂષોની પેઠે સ્ત્રીઓને પણ આગળ જપ-
પૂત્રાદિક કરવાનું કહેશે તેમાં અગપણે પુંડ્ર અપેક્ષિત છે? એવી શંકામાં
સંધવા નારીઓએ કેવળ હુંકુમનો ગોળ ચંદ્રક કરવો (પણ ઊર્ધ્વપુંડ્ર
નહિ) તે ભાલમાત્રમાં કરવો પણ પુરૂષોની પેઠે વક્ષઃસ્થળપ્રમુખ સ્થાનાં-
તરમાં પણ ન કરવો. ભાવ એવો છે કે-સ્ત્રીઓને જપપૂત્રના અંગપણે

॥૫૧॥ કર્તવ્યમૂર્ધ્વપુણ્ડ્રં ચ પુમ્મિરેવ સચન્દ્રકમ્ । કાર્ય સધવના
રીમિર્માલે કુકુમચન્દ્રક ॥૫૨॥ પુણ્ડ્ર વા ચન્દ્રકો માલે ન કાર્યો
મૃતનાથયા । મનસા પૂજન કાર્ય તત્ કુળસ્ય ચાલિલૈ ॥૫૩॥

પુડની અપેક્ષા નથી, તેણીઓના પ્રતિ પુડનો કવચિત્ પણ વિધિ નથી
સધવા સ્ત્રીઓને માટે 'હાટે કુકુમ નાસાભૂષણ કરકઢ્ઢનમ્ । કઠ્ઠસૂત્ર
ચ સધવા દૂરચેલ કદાચન ॥' આ સ્મૃતિએ કુકુમનુ વિધાન કર્યું છે, તો
તેજ કુકુમ તેણીઓએ ધારતા ગોળાકાર ધારતુ પણ ત્રિપુડની પેઠે આડુ
ન ધારતુ' આ વિશેષજ છે તે આગળ કહેવામા આવનારી કૃષ્ણપૂજા આદિ
ક્રમા અગપણે અપેક્ષિત છે કેમકે આજે આકારતો શૈવોનુ ચિહ્ન છે વિધવા
વનિતાઓને તો કુકુમનોજ પ્રસંગ નહિ હોવાથી તેના આકારવિશેષનિયમનો
પ્રસંગ પણ નથી માટેજ વિધવાનારીએ ભાલમા બિર્ધપુડ અને કુકુમાદિવડે
ચદ્રક નજ કરવો એટલે બિર્ધપુડનો સ્ત્રીમાત્રમા પ્રસંગ નથી અને કુકુ
મનો વિધવાઓમા પ્રસંગ નથી માટે તેણીઓએ શૂન્યનાટ વાળીજ રહેતુ

બિર્ધપુડધારણ પછી અલિલૈ -પુરૂષો સ્ત્રીઓ બ્રાહ્મણો અને ગીન
સર્વ ક્રોધ પણ અમારા આશ્રિતોએ પ્રતિદિન પૂર્વોચ્ચ પ્રકારે સ્નાનાદિ કરીને
પોતપોતાની મર્યાદા નહિ ઉલ્લંઘન કરીને અવશ્યપણે કૃષ્ણપૂજન કરવુ
તેમા પ્રથમ મનથીજ યથાદૃષ્ટ યથાશ્રુત ધ્યાન કરેલા કૃષ્ણનુ મન કરિપત
અધ્યાદિ ઉપચારોવડે (માનસ) પૂજન કરવુ, માનસપૂજન કર્યા પછી
તેજ મનમા ધ્યાન કરેલા ભગવાન બહાર અર્ચામા સન્નિધિ પામી રહ્યા
છે એવી ભાવના કરીને ગુરૂએ આપેની રાધાકૃષ્ણની ચિત્રમયી પ્રતિમાનુ
બાહ્ય ઉપચારોવડે આદરથી પૂજન કરીને સાદાગ પ્રણામ કરવો આ
સ્થળે જે ચિત્રઅર્ચા કહી છે તે મનવિશેષનિરપેક્ષ સર્વસાધારણપણે
પૂજની મુગમતા સાડ છે ચિત્રપ્રતિમામા સ્નાન અનુલેપ આદિક ઉપચાર
ભાવમાનથી જાણવો પણ બાહ્ય નહિ બાહ્ય પૂજા કર્યા પછી આચાર્ય
આપેલા આદ્યશ્ચર કૃષ્ણમંત્રનો યથાશક્તિ અવશ્ય જપ કરવો 'યજ્ઞના
નપયજ્ઞોઽસ્મિ' એમ ભગવાને જપયજનુ એકપણ ગીતામા વર્ણવ્યુ છે તેમા

૧ 'માનસે' इति पाठान्तरम् ।

પ્રણમ્ય રાધાકૃષ્ણસ્ય લેખ્યાર્ચાં તત આદરાત્ । શત્તયા જપિત્વા
તન્મન્ત્રં કર્તવ્યં વ્યાવહારિકમ્ ॥૫૩॥ યે ત્વમ્વરીપવદ્ધક્તાઃ સ્યુરિ-
પણ વળી કૃષ્ણમત્ર સકળ કૃણમાં સાધન છે, સર્વથા ઉત્તમ છે અને
મુમુક્ષુઓએ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે મારે અવશ્ય જ પવો. તેપછી પોતાની
વૃત્તિને સમુચિત વ્યાવહારિક કર્મ કરવું. દેહધારણમાં ઉપયોગી દ્રવ્યા-
જનાદિકમાં અને ધર્મમાં નહિ વિરોધી એવા અર્થ ક્રમમાં જે પ્રવૃત્તિ તે
વ્યાવહારિક શબ્દથી કહી છે. વ્યાવહારિક કર્મમાં અભ્યનુસાર (છત્તા હોય
તો કરો) છે પણ વિધિ નથી, કેમકે તેતો રાગથી પ્રાપ્ત છે. અપ્રાપ્ત અર્થમાં
વિધિ છે. મંત્રજપપર્યંતનું ઉક્ત કર્મનું અનુષ્ઠાન કર્યા વિના વ્યાવહારિક કર્મ
ન કરવું, એમાં લગવાનનું હાર્દ છે. શંકા-નિલકર્મ સંધ્યાદિક અહીં કેમ
ન કહ્યું? તો તે સત્ય છે. તે તો દ્વિજોના પ્રતિ સ્મૃતિમાં વિહિત હોવાથી
તે થકીજ પ્રાપ્ત છે. મારે સર્વ આશ્રિતોના પ્રતિ સાધારણપણે કહેવા યોગ્ય
અને પારમૈકાંતિક ધર્મ હોવાથી વિશિષ્ટણે વિધિ કરવા યોગ્ય જે માનસ-
પૂજનાદિ તેમાત્ર અહીં કહ્યું છે ॥૪૯-૫૪॥

જે જનોતો આત્મા આત્મીય સર્વ પોતાના સ્વામી પરમાત્મા સર્વ-
શરણ્ય લગવાનને સમર્પાને સ્વય સમસ્ત લારે રહિત થઇ શરણ્ય સ્વામિની
પરિચર્યૈકરૂપ સર્વ વૃત્તિવાળા છે, તે આત્મનિવેદિઓના પ્રતિ કર્તવ્ય
આદિકમાં વિશેષ છ શ્લોકથી કહે છે—હહ અમારા આશ્રિતોને મધ્યે જેતો
અંબરીષ નૃપતિની પેઠે આત્મનિવેદી ભક્તો હોય, એટલે ‘આત્મા પરમાત્માનો
એક દાસભૂતજ છે’ એવું આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજતાં સ્વતંત્રપણાના
અભિમાને રહિત થઇ, પોતાના પરિરક્ષણમાં પોતાની પ્રવૃત્તિથકી પરા-
દ્મુખ થઇ, ‘તમામ શાસ્ત્રવિહિત અને અભ્યનુસાર કર્મ સ્વામિની પરિ-
ચર્યાંરૂપજ છે’ એવો નિશ્ચય કરીને તેને કરનારા છે તેમણેપણ માનસ-
પૂજનપર્યંત સર્વ કર્મ પૂર્વોક્ત ક્રમથી કરવુંજ. એટલે અંબરીષ રાજાની
પેઠે આત્માને લગવાનના એક દાસભૂત જાણીને ભક્તિયોગમાં પ્રવર્તેલાએ
બીજા વ્યાવહારિક કર્મનો પરિત્યાગ કરીને માનસપૂજનપર્યંતનું પૂર્વ વિહિત
કર્મનું અનુષ્ઠાન કરવુંજ. ‘યે તુ’ આ તુશબ્દથી પૂર્વોક્ત ભક્તો થકી આમનું

હાત્મનિવેદિન । તૈશ્વ માનસપૂજાન્ત કાર્યમુક્તક્રમેણ વૈ ॥૫૫॥
શેલી વા ધાતુજા મૂર્તિ શાલગ્રામોઽર્ચ્ય एव तै । द्रव्यैर्यथासै

સુકૃતગૌરવરૂપ વિવક્ષણપણુ કહ્યું છે સુકૃતગૌરવને લીધેજ ભગવદેક-
પરાયણતા અને ભગવતપ્રાપ્તિમા ત્વરાવિશેષ થાય છે અખરીપ નરેશ
પૂર્વે આત્મા આત્મીય સર્વ ભગવાનના શેષભૂત સમજીને, સમસ્ત ધન્દ્રિઓ
વડે સર્વદા ભગવાનનેજ સેવતા થકા પરા ભક્તિને પામ્યા હતા આ તેમનું
આત્મનિવેદિવર્તન ભાગવતના નવમસ્કંધમા 'સ વૈ મન કૃષ્ણપદારવિદ
યોર્વચાસિ વૈકુણ્ઠગુણાનુવણને । કરૌ હરેર્મન્દિરમાર્ગનાદિષુ શ્રુતિં ચકારા
ચ્યુતસંક્રધોદયે ॥' ધ્યાનદિ વચનથી કહ્યું છે ॥૫૫॥

‘કૃષ્ણસેવાપરૈ મીલ્યા ભવિત્ય ચ તૈ સદા આવો નિધિ છે તો બાહ્ય
ધન્દ્રિયોનો ભગવદર્થે વિનિયોગ કરવા અવશ્ય અર્થાનો આશ્રય કરવોજ
એવા અભિપ્રાયથી શેલી વા ધાતુજા મૂર્તિ’ એમ કહે છે બે અર્થાનો
આશ્રય ન કરે તો બાહ્ય ધન્દ્રિઓને અગોચર એવા ભગવાનમા બાહ્ય
ધન્દ્રિયોની વિનિયોગના નજ ઘટે, જ્યાસુધી તેવો વિનિયોગ ભગવાનમા ન
થાય ત્યાસુધી પ્રેમપૂર્વક સ્મૃતિનો અભ્યાસપણુ ન થાય જ્યાસુધી સ્મૃત્યા
ભ્યાસ ન થાય ત્યાસુધી ભક્તિયોગની પણ નિષ્પત્તિ ન થાય જ્યાસુધી તે ન
નિષ્પન્ન થાય ત્યાસુધી સંસ્કૃતિજ થયા કરે માટેજ ભગવાન કંઈલાનિધિ
આશ્રિતોના મનોરથને અનુસારે કોઈ અર્થાપિશેષમા સ્વય સનિધિ કરે છે
તો તેઓએ અષ્ટ પ્રકારની પ્રતિભાઓ મધ્યે શિનામયી કે સુવર્ણાદિધાતુમયી
મૂર્તિમૂર્તિની અથવા શાળચામનીજ અનન્ય મન થઈ જેવા મગી આવે
એવા ચ નાદિ ઉપહાર પદાર્થોવડે પૂજા કરવી ચિનાર્ચાની અપેક્ષાએ રાંવી
આદિકમા સકલભોગાર્પણરૂપ પરિપૂર્ણ પરિચર્યાવૃત્તિની અનુકૂળતાના
અભિપ્રાયથી રાંનીઅ દિકનું ચઢણુ કર્યું છે આવાહનની અપેક્ષા વિના
ભગવાનના સાન્નિધ્યવિશેષના અભિપ્રાયથી જુદો શાળચામનો નિર્દેશ
કર્યો છે જેવા મગે એવા ઉપચારો એમ કહ્યું છે જેથી સુવર્ણાદિકમયજ
કાંઈ પણ પૂજોપકરણ તૈયાર કરવા બેઠએ એવો નિયમ નથી પણ
કે પુષ્પ કે ફળ કે જળ જે કાંઈ પણ વસ્તુ લાગે હોય, એમા લાવખંધની

ભવિતવ્યં ચ તૈઃ સદા ॥૫૮॥ પ્રોક્તાસ્તે નિર્ગુણા ભક્તા નિર્ગુણસ્ય
હરેર્યતઃ । સમ્યન્ધ્યાત્તત્ક્રિયાઃ સર્વા ભવન્ત્યેવ હિ નિર્ગુણાઃ ॥૫૯॥

જમવું. એ રીતે તમામ આ દ્રવ્યાર્જન લોજનાદિકનો ભગવત્પ્રીણન
કર્મમાં અતર્લાવ કરવો, દેહયાત્રામાં ઉપયોગી જે વ્યાવહારિક કર્મ પ્રથમ
આશ્રિતમાનમાં અવ્યુક્તાત છે તેમાં આત્મનિવેદી પ્રત્યે આ વિશેષ
ઉપદેશ કર્યો છે દેહયાત્રાના શેષભૂત (અગભૂત) એવી પણ જે સર્વ
ધન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ તે ભગવદ્વાસનાના શેષભૂતપણેજ કરી દેવી એટલું
તાત્પર્ય છે. આવાજ અભિપ્રાયથી સારથી સમજ કરીને કહે છે કે—તે
આત્મનિવેદીઓએ સદા—પ્રજોધને પ્રારબ્ધને સ્વાપચર્યત વિહિત અને
અભ્યનુસાર આદિક સકલ કાર્યના કરણસમયે પ્રીતિથી કૃષ્ણસેવાપરજ
થવું. એટલે સર્વ કર્મ અત્યત પ્રીતિપૂર્વક કૃષ્ણસેવારૂપજ કરવું. આવા
ક્રમથી સર્વ ધન્દ્રિયોનો ભગવદર્થ કર્મમાં સદા વિનિયોગ કરવો આત્મ
નિવેદિઓના આવા ધર્મો ભગવાનેજ ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં ‘શ્રદ્ધા-
મૃતકથાયાં મે શ્રદ્ધાન્મદનુકીર્તનમ્’ આને આરંભીને ‘एवं धर्ममनुप्राणा-
मुद्धवात्मनिवेदिनाम् । मयि सज्जायते भक्ति कोऽन्योऽर्थाऽस्यावशिष्यते ॥’
ધત્યત વચનથી કલા છે ॥૫૮॥

તે આ આત્મનિવેદિઓની સ્થિતિ ગુણાતીતજ બાણી, એમ આ શ્લોકથી
કહે છે—નિષ્પન્નસમાધિવાળા હોધને બ્રહ્મમાં લીન થએલાજ જેમ એમ
આ ભક્તો નિર્ગુણજ બાણવા. કેમકે તેમના સ્વરૂપને બાણનારાઓએ
તેઓને તેમજ કલા છે જ્ઞાનપરિપાકની અપેક્ષાએ આ ભક્તિનો પરિપાક
પ્રકૃષ્ટ છે, જે હેતુમાટે આ ભક્તો પરમ પ્રેમલક્ષણ પરમ સમાધિએ સપ્ત
હોધને તે પરમાત્મા થકી અન્યપણે આત્માને ખત્રુ બેતા નથી અને તેમને
વિષેજ સદા રમે છે. વળી એમની જે સર્વ ધિયાઓ છે તે નિર્ગુણ
આરાધ્ય શ્રીહરિને વિષેજ સંબંધ ધરાવતી હોવાથી નિર્ગુણ-ગુણવિરોધિ
પરમ નિ શ્રેયરૂપ કાર્યને કરનારી થાય છે શ્રીભાગવતમાં સ્વય ભગ-
વાનેજ તેવા ભક્તનું નિર્ગુણપણું ‘તારિયક. વારકોડસહી રાગાન્ધો રાગમઃ
સ્મૃત’ । तामसः स्मृतिविमर्शो निर्गुणो मदराधयः ॥’ ધત્યાદિ વચનથી

મતૈરેતૈસ્તુ કૃષ્ણાયાનર્પિતં વાર્યપિ કચિત્ । ન પેયં નૈવ મક્ષ્યં ચ
પત્રકન્દફલાદ્યપિ ॥૬૦॥ સર્વૈરશક્તૌ વૈર્ધક્યાદ્રીયસ્યાપદાથવા ।

કહ્યું છે. નિર્ગુણ હરિના સંબન્ધથી તેમના લક્ષ્મીની ક્રિયાઓનું પણ નિર્ગુણ-
પણું વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં કહ્યું છે—‘વયા ગદ્ગમ્બુનો યોગાદ્રધ્યાવાર્યપિ
ગાઢતામ્ । યાતિ નિર્ગુણતામેવં ક્રિયા ગુણમયી હરેઃ ॥’ ઇતિ ॥૫૮॥

એ રીતે પરમાત્મામાં પરમ પ્રેમપૂર્વક અખંડિત અનુસ્મૃતિ માટે
યત્નિયત્ કર્મ ભગવદર્થપણે કરનારાઓએ તેમને નહિ નિવેદન કરેલું
પત્ર કંદ મૂળ ફળાદિક પણ પરહરવું, એમ આ શ્લોકથી કહે છે—આ
આત્મનિવેદી લક્ષ્મીએ તો ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું જળ પણ (અપિ-
શબ્દથી દુગ્ધાદિકની તો વાતજ શી કરવી?) ક્યારેય પણ આપદામાં
પણ નજ પીવું. તથા ભગવાનને નહિ અર્પણ કરેલું પત્ર કંદ ફળાદિક
પણ નજ ભક્ષણ કરવું. (અપિશબ્દથી અન્નની તો વાતજ શી કરવી?)
ભગવાનને અનિવેદિત અન્નાદિકના સેવનથી કદાચિત્ સત્ત્વોન્મેષનો
હાસપ્રસંગ છે. ‘આહારશુદ્ધૌ સત્ત્વશુદ્ધિઃ સત્ત્વશુદ્ધૌ ધ્રુવા સ્મૃતિઃ’ આ
શ્રુતિએ ધ્રુવા સ્મૃતિ માટે આહારની શુદ્ધિ પણ પ્રતિપાદન કરી છે.
આહારશુદ્ધિતો ભગવાનના એકાંતિક લક્ષ્મીને ભગવાનને અનિવેદિત અન્ના-
દિક થકી નિવૃત્તિ મુખ્યતમ માની છે. માટેજ સ્મૃતિ ‘પત્રં પુષ્પં ફલં
તોયમન્નપાનાદિકં હરેઃ । અનિવેદ્ય ન મુક્તીત વિષ્ણુમક્તઃ કદાચન ॥’ એમ
કહે છે. વચનાંતરો છે—‘દશ્શુદ્ધકલાપૂષાઃ સાચાનિ વિવિધાનિ ચ ।
ગન્ધો મૃગમદશ્ચૈવ કર્પૂરં તૈલમજ્જનમ્ ॥ રત્નાભરણજાતં ચ વહ્નં સકલવાહ-
નમ્ । પ્રસાદમેવ મોક્ષાયમન્યથા દોષભાગમવેત્ ॥’ ‘સર્વલામોપહરણં
દાસ્યેનાત્મનિવેદનમ્’ ઇત્યાદિ. આ સ્થળે આટલું જાણવું—કૃષ્ણદીક્ષા
એ પ્રકારની સામાન્યદીક્ષા મહાદીક્ષા એવા ભેદથી કહી છે. તેમાં સામાન્ય-
દીક્ષા મુમુક્ષામાત્ર નિમિત્તવાળી છે અને મહાદીક્ષા જ્ઞાનવૃત્તાદિકના ઉત્કર્ષ-
વિશેષની સંપત્તિ નિમિત્તવાળી છે. તેમાં દ્વિતીયદીક્ષામાં નિદ્રાવાળા આત્મ-
નિવેદી કહ્યા છે. આજ ‘યે ત્વમ્શરીષયજ્ઞકાઃ’ આ વચનમાં નિર્દેશ કર્યા છે.
તો પ્રથમ સામાન્યદીક્ષાનિષ્ઠોના પ્રતિ નિયમવિશેષ છ શ્લોકથી કહીને,

ભવિતવ્યં ચ તે સદા ॥૫૮॥ પ્રોક્તાસ્તે નિર્ગુણા ભક્તા નિર્ગુણસ્ય
હરેર્યત । સમ્બન્ધાત્તત્ક્રિયા સર્વા ભવન્ત્યેવ હિ નિર્ગુણા ॥૫૯॥

જમનુ એ રીતે તમામ આ દ્રવ્યાર્જન ભોજનાદિકનો ભગવત્પ્રીણન
કર્મમાં અતર્લાવ કરવો દેહયાનામાં ઉપયોગી ને વ્યાવહારિક કર્મ પ્રથમ
આશ્રિતમાનમાં અભ્યુસાત છે તેમાં આત્મનિવેદી પ્રત્યે આ વિશેષ
ઉપદેશ કર્યો છે દેહયાનાના રોપભૂત (અગભૂત) એવી પણ ને સર્વ
ધ્વિદ્યોની વૃત્તિઓ તે ભગવદારાધનના રોપભૂતપણે કરી દેવી એટલે
તાત્પર્ય છે આવાજ અભિપ્રાયથી સારથી સમજ કરીને કહે છે કે-તે
આત્મનિવેદીઓએ સદા-પ્રબોધને પ્રારભીને સ્વાપપર્યંત વિહિત અને
અભ્યનુસાત આદિક સકલ કાર્યના કરણસમયે પ્રીતિથી કૃષ્ણસેવાપરજ
થનુ એટલે સર્વ કર્મ અત્યંત પ્રીતિપૂર્વક કૃષ્ણસેવારૂપ કરવું આવા
ક્રમથી સર્વ ધ્વિદ્યોનો ભગવર્થ કર્મમાં સદા વિનિયોગ કરવો આત્મ
નિવેદિઓના આવા ધર્મો ભગવાનેજ ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં 'શ્રદ્ધા
મૃતકપાયાં મે શશન્મદ્નુકીર્તનમ્ આને આરભીને 'एव धर्मे मनुष्याणा
मुद्रयात्मनिवेदिनाम् । मयि सज्जायते भक्ति कोऽन्योऽर्थाऽस्यावशिष्यते ॥'
ધત્યત વચનથી કહ્યા છે ॥૫૮॥

તે આ આત્મનિવેદિઓની સ્થિતિ ગુણાતીતજ ભણવી, એમ આ શ્લોકથી
કહે છે - નિષ્પદસમાધિવાળા હોધને શ્રદ્ધામાં લીન થએનાજ જેમ એમ
આ ભક્તો નિર્ગુણ જાણવા કેમકે તેમના સ્વરૂપને જાણનારાઓએ
તેઓને તેમજ કહ્યા છે જ્ઞાનપરિપાકની અપેક્ષાએ આ ભક્તિનો પરિપાક
પ્રકૃષ્ટ છે, ને હેતુમાટે આ ભક્તો પરમ પ્રેમશક્તિ પરમ સમાધિએ સપદ
હોધને તે પરમાત્મા થકી અન્યપક્ષે આત્માને પણ જોના નથી અને તેમને
વિષેજ સદા રમે છે વગી એમની ને સર્વ ક્રિયાઓ છે તે નિર્ગુણ
આરાધ્ય શ્રીહરિને નિરેજ સર્ગધ ધરાવતી હોવાથી નિર્ગુણ-ગુણવિગેધિ
પરમ નિ શ્રેયરૂપ કાર્યને કરનારી થાય છે શ્રીભાગવતમાં સ્વયં ભગ
વાનેજ તેવા ભક્તનુ નિર્ગુણપણું 'सारिक कारकोऽसह्यै रागान्यो राग्य
रमृत । कामस रमृतिविम्रष्टो निर्गुणो मदपाद्य ॥' દત્યાદિ વચનથી

મક્તેરેતૈસ્તુ કૃષ્ણાયાનર્પિતં વાર્યપિ ક્વચિત્ । ન પેયં નૈવ મદ્યં ચ
પત્રકન્દફલાદ્યપિ ॥૬૦॥ સર્વૈરશક્તૌ વાર્ધક્યાદ્ધરીયસ્યાપદાયવા ।

કહ્યું છે. નિર્ગુણ હરિના સંબન્ધથી તેમના લક્ષ્ણોની ક્રિયાઓનું પણ નિર્ગુણ-
પણુ વિષયધર્મોત્તરમાં કહ્યું છે—‘યથા મહામ્બુનો યોગાદ્ધ્યાવાર્યપિ
ગાઢતામ્ । યાતિ નિર્ગુણતામેવં ક્રિયા ગુણમયી હરેઃ ॥’ ઇતિ ॥૫૮॥

એ રીતે પરમાત્મામાં પરમ પ્રેમપૂર્વક અખંડિત અનુસ્મૃતિ માટે
યત્નિકચિત્ કર્મ ભગવદર્થપણે કરનારાઓએ તેમને નહિ નિવેદન કરેલું
પત્ર કંદ મૂળ ફળાદિક પણ પરહરવું, એમ આ શ્લોકથી કહે છે—આ
આત્મનિવેદી લક્ષ્ણોએ તો ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું જળ પણ (અપિ-
શબ્દથી દુધાદિકની તો વાતજ શી કરવી?) ક્યારેય પણ આપદામાં
પણ નજ પીવું. તથા ભગવાનને નહિ અર્પણ કરેલું પત્ર કંદ ફળાદિક
પણ નજ ભક્ષણ કરવું. (અપિશબ્દથી અન્નની તો વાતજ શી કરવી?)
ભગવાનને અનિવેદિત અન્નાદિકના સેવનથી કદાચિત્ સત્વોન્મેષનો
હાસપ્રસંગ છે. ‘આહારશુદ્ધૌ સત્ત્વશુદ્ધિઃ સત્ત્વશુદ્ધૌ ધ્રુવા સ્મૃતિ’ આ
શ્રુતિએ ધ્રુવા સ્મૃતિ માટે આહારની શુદ્ધિ પણ પ્રતિપાદન કરી છે.
આહારશુદ્ધિતો ભગવાનના એકાતિક લક્ષ્ણને ભગવાનને અનિવેદિત અન્ના-
દિક થકી નિવૃત્તિ મુખ્યતમ માની છે. માટેજ સ્મૃતિ ‘પત્રં પુષ્પં ફલં
તોયમન્નપાનાદિકં હરે । અનિવેદ્ય ન મુક્તીત વિષ્ણુમક્તઃ કદાચન ॥’ એમ
કહે છે વચનાંતરે છે—‘ઇક્ષુદળફલાપૂષાઃ સ્વાદ્યાનિ વિવિધાનિ ચ ।
ગન્ધો મૃગમદૃશ્યેષ્વ કર્પૂરં તૈલમજ્જનમ્ ॥ રક્ષામરણજાતં ચ વશ્નં સકલબ્રાહ-
નમ્ । પ્રસાદમેવ ભોક્તૃવ્યમન્યથા દોષભાગમથેત્ ॥’ ‘સર્વલાભોપહરણં
દાસ્યેનાગ્મનિવેદનમ્’ ઇત્યાદિ આ સ્થળે આટલું જાણવું—કૃષ્ણદીક્ષા
એ પ્રકારની સામાન્યદીક્ષા મહાદીક્ષા એવા ભેદથી કહી છે. તેમાં સામાન્ય-
દીક્ષા મુમુક્ષામાત્ર નિમિત્તવાળી છે અને મહાદીક્ષા જ્ઞાનવૃત્તાદિકના ઉત્કર્ષ-
વિશેષની સંપત્તિ નિમિત્તવાળી છે. તેમાં દ્વિતીયદીક્ષામાં નિષ્ઠાવાળા આત્મ-
નિવેદી કહ્યા છે. આજ ‘યે ત્વમ્બરીપવન્નક્તાઃ’ આ વચનમાં નિર્દેશ કર્યો છે.
તો પ્રથમ સામાન્યદીક્ષાનિષ્ઠોના પ્રતિ નિયમવિશેષ છ શ્લોકથી કહીને,

મક્તાય કૃષ્ણમન્યસૈ દત્ત્વા દૃત્યં યથાવલમ્ ॥૬૧॥ આચાર્યૈણૈવ

પછી આત્મનિવેદિઓનો વિશેષ 'શૈલી વા' ઇત્યાદિ પાંચ શ્લોકથી કહ્યો નિર્ગેષ અન્યથાથી બાણુવો ॥૬૦॥

જે અનુદિન આરાધન કરાતી અર્ચા તે બાહ્ય અર્ચનમા જરૂરને લીધે કે આપદાને લીધે અશક્ત બનેલા જને ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી, કિંતુ સમુચિત પાત્રમા સમર્પણ કરવા યોગ્ય છે, એમ હવે કહે છે—સર્વે—સામાન્યદીક્ષાનિષ્ઠ કે વિશેષદીક્ષાનિષ્ઠ સર્વ કોઈ ભક્તોએ વૃદ્ધ વયનિમિત્તથી થએલી ઇન્દ્રિયોની શિથિલતાને લીધે કે રોગનિમિત્તથી થએલી શિથિલતાને લીધે કે અતિમોટી દેશભગાદિ આપદાને લીધે બાહ્યપૂજા વિધાનમા અસામર્થ્ય પ્રાપ્ત થતા અનુદિન આરાધન કરાવું અર્ચારૂપ કૃષ્ણસ્વરૂપ અને શાળગ્રામ અન્ય અનુકૂળતાવાળા ભક્તને આપીને, (ફરી પૂજાની અનુકૂળતાની સલાવના ન હોય તો આપીજ દઈને અને અનુકૂળતા હોય તો શાખણુવિશેષરૂપે તેને આધીન કરીને) યથામનોબળ વર્તવું એટલે બાહ્યઇન્દ્રિયોની શિથિલતા સતેપણુ જે મનનું બળ હોય તો માનસપૂજન સમયપણુ કરવું, જે તેમા પણ અતિમસમયને લીધે કિંચિત્ વિકળતા વર્તે તો ભગવાનનું ચિંતનમાન કરવું શુભાશ્રય ભગવાનનું પ્રેમપૂર્વક અનુચિંતન જે અતિમસમયે પણ થાય તો આત્મતિક શ્રેય માટે થાય છે તો ત્યામુધી મનોબળ હોય ત્યામુધી ભગવત્સ્મરણાદિરૂપ માનસારાધનપર વર્તવું 'આપરકાલે વૈષ્ણવાનાં વિદિત માનસાર્ચનમ્ । एकमेव न बाह्य तु द्वितीय शक्यमावत ॥' એમ લઘુદાગીત સ્મૃતિમા કહ્યું છે ॥૬૨॥

અહીં પ્રસંગાત્ અર્ચામૂર્તિમા વિશેષ કહે છે—જે અર્ચારૂપ કૃષ્ણસ્વરૂપ આચાર્યૈર્જ પ્રતિષ્ઠા કર્યું હોય અને પ્રાર્થના કરવાથી આચાર્ય પ્રતિદિન પૂજવામાટે પોતાને જે આપ્યું હોય તેજ સેવવું બીજાનો કૃષ્ણસ્વરૂપ પણ કેવળ ભગવદ્રૂપ હોવાથી વદનીય છે પણ ધ્યાનાવલયપણે ગ્રાહ્ય નથી આચાર્ય ઉપદેશ કરેલોજ મત જેમ ધ્યાનમા કરવુંપણે ગ્રાહ્યન થાય છે તેમ ધ્યેયસ્વરૂપપણુ તેમણે વિષયપણે નિર્દેશ કરેલું ધ્યાનાવલયન થવાને યોગ્ય છે જેમ વેનો અધ્યયનરૂપ સંસ્કાર છે, જેમ મતનો ગુરુ-

દત્તં યદ્યચ્ચ તેન પ્રતિષ્ઠિતમ્ । કૃષ્ણસ્વરૂપં તત્સેવ્યં વન્ધમેવેતરત્તુ
યત્ ॥૬૨॥ ભગવન્મન્દિરં સર્વેઃ સાયં ગન્તવ્યમન્વહમ્ । નામસ-
ક્ષીર્તનં કાર્યં તત્રોચ્ચૈ રાધિકાપતેઃ ॥૬૩॥ કાર્યાસ્તસ્ય કથા વાર્તાઃ

પદેશરૂપ સંસ્કાર છે તેમ અર્ચાનો પણ આચાર્યે ધ્યાન કરવાપણુ રૂપ
સંસ્કાર છે. તે સંસ્કાર ન હોય તો શિષ્યના ધ્યાનમાં વિષયભૂત થઈને
અર્ચાવિશેષપણુ ઉપકાર કરે નહિ. તો અર્ચામૂર્તિને શુભાશ્રયપણે પરિ-
ગણનમાં અપેક્ષિત આ વિશેષ થઈણુ કરવો ॥૬૨॥

પ્રથમ “પ્રત્યહં તુ પ્રબોધ્ય” એમ પ્રસ્તુત કરીને, પ્રબોધને પ્રારંભીને
બધી કર્તવ્યતાનું નિરૂપણુ કર્યું. હવે સામાન્યપણે સાયંસમયમાં કર્તવ્યતાનો
આદેશ કરે છે—સમસ્ત મારા આશ્રિતોએ સમસ્ત જનોના સમુજ્જીવન
માટે અમોએ કે અમારાએ પ્રતિષ્ઠાપન કરેલા ભગવન્મંદિર પ્રતિ પ્રતિદિન
પાંચ વખત દર્શનાર્થે જવું, અશક્તોએ તો સાયંસમયે વા જવું. ત્યાં જઈને
ભગવાનના દર્શનથી ઉપજેલા આનંદથી પરવશ થઈને ભગવાન રાધિકા-
પતિનાં નારાયણુ-વાસુદેવ-હરિ-ગોવિંદ-માધવ ઇત્યાદિ નામોનું સમ્યક્-
એકાગ્ર ચિત્તથી કીર્તન-ઉચ્ચારણુ ઉચ્ચ સ્વરથી લગ્નલગ્નએ રહિત થઈ પરા
ભક્તિથી તાળિકાદિવાદનપૂર્વક કરવું કારણુ કે કળિયુગમાં ભગવન્નામ-
સંકીર્તનનુંજ પરમ મુક્તિના સાધનપણે વિધાન કર્યું છે. તે ભાગવતાદિકમાં
કહ્યું છે ‘કલેર્દોષનિધે રાજગ્નસ્તિ હેકો મહાન્ ગુણઃ । કીર્તનાદેવ કૃષ્ણસ્ય
મુક્તયન્ધઃ પરં વ્રજેત્ ॥’ ‘કલૌ સક્ષીત્યં કેશવમ્’ ‘કલૌ તદ્ધરિકીર્તનાત્’
ઇત્યાદિ. નામસંકીર્તન કર્યા પછી તે ભગવાન સંબન્ધિની કથા (પુરાણુ-
મૂળક) તથા વાર્તા (કણ્ઠકાર્ણિકામાત્રથી સાંભળેલા ગુણચરિત્રવિશેષો)
પરમાદરથી સ્વયં કરવી અને બીજાએ કરાતી પરમાદરથી સાંભળવી.
કારણુ કે—ભગવત્કથાશ્રવણુ કીર્તનાદિક મોક્ષમાં હેતુ છે. તે ભાગવતમાં
કહ્યું છે—‘શૃણ્વન્તિ ગાયન્તિ ગૃણન્ત્યમીક્ષન્તાઃ સ્મરન્તિ નન્દન્તિ તત્ત્વેહિતં
જનાઃ । ત ણ્ત પદ્યન્ત્યચિરેણ તાવકં ભવપ્રવાહીપરમં પદામ્બુજમ્ ॥’
‘અશેપસદ્ગુણશમં ત્રિષત્તે ગુણાનુવાદશ્રવણં મુરારેઃ’ ‘મદાશ્રવાઃ કથા મૃષ્ટાઃ
શૃણ્વન્તિ કથયન્તિ ચ । તપન્તિ વિવિધાસ્રાપા નૈતાન્મદ્રતચેતસઃ ॥’ ઇત્યાદિ.

શ્રવ્યાશ્ચ પરમાદરાત્ । વાદિત્વસદિતં કાર્યં કૃષ્ણકીર્તનમુત્સવે
॥૬૪॥ પ્રત્યહં કાર્યમિત્થં હિ સર્વેરપિ મદાશ્રિતૈઃ । સંસ્કૃતપ્રાકૃતપ્ર-
ન્થાભ્યાસશ્ચાપિ યથામતિ ॥૬૫॥ યાદૃશૈર્યાં ગુણૈર્યુક્તસ્તાદૃશે સ તુ

જન્માદ્યમી એકાદશ્યાદિ ઉત્સવપ્રસંગમાં તો વીણા વેણુ મૃદંગ વિગેરે
વાજીત્રોના નાદોએ સહિત કૃષ્ણનાં દિવ્યચરિતોનું કીર્તન કરવું (ગુણચરિત-
ગીતો ગાવાં) ‘અમ્બદ્જોન્મદર્શનાદર્શદન્તધાવાભિવેચનમ્ । અજ્ઞાતં ગીત-
નૃત્યાનિ પર્વણિ સ્યુરતાન્નહમ્ ॥’ એમ ભગવાને કહ્યું છે ॥૬૩-૬૪॥

‘પ્રત્યહં તુ પ્રવોદ્ધવ્યં’ ઇત્યાદિ શ્લોકોમાં કહેલા પ્રકારને અનુસરીનેજ
સર્વેરપિ-જેમને વ્યાવહારિક કાર્યની અભ્યનુસા આપી છે એવા પણ મારા
આશ્રિતોએ પ્રતિદિન કર્મ કરવું આ ‘પ્રત્યહં તુ પ્રવોદ્ધવ્યં’ ઇત્યાદિકથી
કહેલા આહ્વિકનો ઉપસહાર છે હવે ઉપદેશ કરેલા અર્થની દૃઢતા માટે
આત્મહિતપર જે પ્રગ્ન-ધો તેમનું પરિશીલન કરવું એમ કહે છે—મદાશ્રિ-
તોએ અવશિષ્ટ અવસરમાં સંસ્કૃત-દેવભાષાના ઉપનિષદાદિ અને પ્રાકૃત-
દેશભાષાના તત્ત્વહિતપર સત્પ્રગ્ન-ધો હોય તેમના અર્થનો અભ્યાસ-વારંવાર
મનન, એટલે ઉપદેશપ્રાપ્ત તત્ત્વાર્થની સાથે એક કરીને પર્યાલોચન
યથામતિ કરવું ‘પશુનુચ્ચો નરો જ્ઞેય સચ્ચાક્ષામ્બસનં વિના’ એમ પદ્મ-
પુરાણમાં કહ્યું છે ॥૬૫॥

એ રીતે આત્મતિક શ્રેય માટે અનુદિન અનુષ્ઠાન કરવાના ધર્મનો આદેશ
કરીને, હવે ‘ક્તેન્ન્યં વ્યાવહારિકમ્’ આથી અભ્યનુસા આપેલા વ્યાવહારિક
કર્મમાં વિશેષ પ્રસંગાત્ શ્રેયસાઙ ઉપદેશે છે—જે પુરૂષ (પ્રયોજ્ય) જેવા
ધાર્મિકત્વાદિ ગુણોએ યુક્ત હોય તેને તેવા ગુણાનુસારિજ ધર્માદિ કર્મમાં
વિચાર કરીનેજ પ્રયોજતા પુરૂષે પ્રયોજ્યો એટલે ધર્મરસિકને ધર્મ-
કાર્યમાં અને અર્થરસિકને અર્થકાર્યમાં, એવા ક્રમથી નિયોજ્યો અન્યથા-
વિપરીતપણે વિનિયોજન કરે તો અનર્થની પ્રાપ્તિ અને અર્થની હાનિ થાય.
ઓમેરે પુરૂષે વિભવ સતે પણ વિનિયોજ્ય જનના ગુણની પર્યાલોચના
કર્તા વિના વિનિયોજના કરેતો વિભવની હાનિ માટે થાય. તો પ્રયોજ્ય
પુરૂષના ગુણનું પરિશીલનજ વ્યાવહારિક કર્મમાં પ્રવર્તેલાઓને અવશ્ય

દેશકાલાનુસારેણ ભાષણીયો ન ચાન્યથા ॥૬૮॥ ગુરુભૂપાલવર્ષિષ્ઠ-
ત્યાગિવિદ્વત્તપસ્વિનામ્ । અભ્યુત્થાનાદિના કાર્યઃ સન્માનો વિન-
યાન્વિતૈઃ ॥૬૯॥ નોરૌ કૃત્વા પાદમેકં ગુરુદેવનૃપાન્તિકે । ઉપવેદ્યં

કાળને અનુસારે બોલાવવા યોગ્ય છે એટલે બાહ્ય મિત્ર એવોપણ ન્યાયા-
ધીશ આદિક બે ન્યાયાધીશ સ્થાનમા બેઠેલો હોય તો ત્યાં મૈત્રીને અનુસારે
યથેચ્છ ન બોલવવા યોગ્ય છે કિંતુ દેશને અનુસારે રાજાની સમીપમાજ
જેમ સવિનયજ બોલાવવો એરીતે બીજાને શોકસમય બેઠને પોતે પણ તે
સમયને અનુસારે તેની સાથે બોલે પણ પ્રહર્ષિતલાવથી ન બોલે એ રીતે
ઉક્ત પ્રકારે ન બોલાવતા અન્યથા બોલાવે તો અનર્થપ્રસંગ છે પુરૂષગુણાનુ
ગુણ અને દેશકાળાનુગુણ વચન બોલનારો જન વ્યવહારમા પણ શ્રેયને
પામે માટેજ 'વર્ણાશ્રમકુલોપેતાન્ યોગિનશ્ચ સતો નરાન્ । રાજસીયાંશ્ચ
શૂરાંશ્ચ ભાષયેત યથોચિતમ્ ॥' એમ નીતિવિવેકમા કહ્યું છે ॥૬૮॥

અભ્યુત્થાન-સન્મુખ ઉક્તુ વિગેરે સત્કારને લાયક ગુર્વાદિકને વિષે
અભ્યુત્થાનાદિકની કર્તવ્યતા કહે છે—વિનયસપત્ત ભારા આશ્રિતોએ ગુરુ-
મત્રોપદેશ વિદ્યાધ્યાપક અને પિતાપ્રમુખ, ભૂપાળ-પ્રશાસનથી સન્માર્ગમા
નેતા, વર્ષિષ્ઠ-વયથી શ્રેષ્ઠ, ત્યાગી-આશ્રમથી શ્રેષ્ઠ, વિદ્વાન્-વેદાર્થને જાણ
નારો, તપસ્વી-કૃચ્છ્રાદ્રાણાદિવડે શરીરશોષણમા નિષ્ઠાવાળો, આ મર્વેનો
અભ્યુત્થાન-તેમને બેઠનેજ તત્ક્ષણ આસનમાથી ઉઠીને સન્મુખ જવું,
પ્રણિપાત કરવો, આસનમા બેસાડવા વિગેરે સત્કારવડે સન્માન-આદર
કરવો અન્યથા અધિક અનર્થાપત્તિ થાય તેમા વયોવૃદ્ધ થકી બીજા
ગુર્વાદિકો બાળ હોય કે તરૂણ હોય કે વૃદ્ધ હોય તોપણ માનનીય છે
'વયોઽચરેડપિ ગુર્વાદાષમ્યુત્થાન નમસ્કિયામ્ । આતિથ્ય ચાદરેણૈવ દાત્તવા
કુર્વન્ સુખી ભવેત્ ॥' એવી સ્મૃતિ છે ॥૬૯॥

એરીતે ગુર્વાદિકની અભ્યુત્થાનાદિકવડે સત્કાર્યતાને કહીને, હવે તેમના
સન્નિવિમા વર્ચ્ય આસનનિશેષને કહેછે—ગુરુ, દેવ (પ્રતિમામા રહેલા)
અને રાજાને સમીપે તથા પૂર્વ શ્લોકમા કહેલા વયોવૃદ્ધ ત્યાગી વિદ્વાન્
અને તપસ્વીઓની સમીપે અને રાજામા પણ વામ પાદને જમણા સાયજ

સમાયાં ચ જાનૂ વદ્વા ન વાસસા ॥૭૦॥ વિવાદો નૈવ કર્તવ્યઃ સ્વાચાર્યેણ સદ્વ કચિત્ । પૂજ્યોઽન્નધનવસ્ત્રાદ્યૈર્યથાશક્તિ સ ચાપિલૈઃ ॥૭૧॥

ઉપર મુકીને કે દક્ષિણ પાદને ડાબા સાથળ ઉપર મુકીને (પગ ઉપર પગ ચઢાવીને) તથા વસ્ત્રથી એક કે બે ઢાંચણને બાંધીને બેસવું નહિ. આવું આસન અવિનયનું અભિવ્યંજક છે. ‘આચાર્યસ્ય ચ વૃદ્ધાદેરન્તિકે ચ સદસ્યપિ । ધીરાસનેન પુરયો નાસીત પ્રૌઢપાત્ન ચ ॥’ એવી સ્મૃતિ છે. ‘પર્યાવેષ્ટ્ય ધ્રોણિપાદં વાસસાગ્રે મહારમનામ્ । નોવાદિરોચ સદસિ પૃષ્ઠે કૃવા ચ ન ચોત્તમાન્ ॥’ એમ સદાચારદીપમાં કહ્યું છે ॥૭૦॥

દેહયાત્રાર્થે પ્રવર્તેલાઓએ પણ લૌકિક કર્મમાં ઘણું કરીને વિવાદ પરિત્યાજ્ય ન છે, પરંપરાએ આચાર્ય સાથે પ્રવર્તતો વિવાદતો સર્વથી અધિક અનર્થદેતુ હોવાથી અત્યત પરિત્યાજ્ય છે, એમ હવે કહે છે—આવૃત્તિથી ભાવ એમ નિકળે છે કે—વિવાદ ન કરવો—ન્યાય્ય અર્થ સતે પણ અવિતકલેશ ન હોય તો વિવાદ કોઈએ ન કરવો ‘આ માફ છે એનું નથી’ એમ વાદિપ્રતિવાદિનો પરસ્પર જે વિરૂદ્ધ વાદ (દાવો) તે વિવાદ બાણવો. પોતાના આચાર્ય સાથે તો કોઈ પણ નિમિત્તે—અવિતકલેશ હોય તોપણ ન્યાય્ય અર્થ હોય તોપણ તેવો વિવાદ નજ કરવો. અથવા વિવાદ—વિરૂદ્ધ વાદ, અર્થાત્ વાકુળહ ન કરવો. પોતાના આચાર્ય સાથે તો કચિદપિ—રહસ્યમાં પણ એવો વાકુળહ અત્યત ન કરવો કારણ કે—સમસ્ત મનુષ્યોએ પોતાના આચાર્ય અન્ન ધન વસ્ત્રાદિવડે અને અભ્યુથાન પ્રણિપાત આત્માઆત્મીયઅર્પણ આદિકવડે યથાશક્તિ પૂજનીય છે. તો એ રીતે જે પૂજ્ય છે તેની સાથે વિવાદતો આ લોક પરલોકમાં અત્યત અનર્થ અર્થે થાય ‘ગુરોર્વિરુદ્ધં વદ્વાક્યં ન વદેત્સર્વવક્ત્રતઃ । વદેદ્યદિ મહામોહાદૌરવં નરકં વ્રજેત્ ॥’ એવી સ્મૃતિ છે તથા ‘યૈઃ શિષ્યૈસ્તુ સદારાખ્યા ગુરવો હ્યવમાનિત્વાઃ । પુત્રમિત્રકલગ્રાદિસમ્પન્નઃ પ્રચ્ચવન્તિ તે ॥’ એમ અગસ્ત્યસંહિતામાં કહ્યું છે તથા ‘ઉપહારૈર્યથાશક્તિ કાલે કાલે નિજં ગુરમ્ । અર્ચયેદેવવત્પ્રાજ્ઞઃ સર્વદેવમયો ગુરુ ॥’ એમ વિધ્યુરહસ્યમાં કહ્યું છે. માટે પોતાના આચાર્યનું અતિલઘન તેમની સાથે વાગ્વિવાદ૩૫ પણ નજ કરવું ॥૭૧॥

તમાયાન્ત નિદામ્યાશુ પ્રત્યુદ્ગન્તવ્યમાદરાત્ । તસ્મિન્ યાત્યનુગમ્ય
 ચ ગ્રામાન્તાવધિ મૈષ્ટિતૈ ॥૭૨॥ અપિ ભૂરિફલ કર્મ ધર્માપેત
 ભવેદ્યદિ । આચર્ય તર્હિ તન્નૈવ ધર્મ સર્વાર્થદોઽસ્તિ હિ ॥૭૩॥ પૂર્વ

વગી મારા આશ્રિત જનોએ પોતાના આચાર્યને અન્ય આમથકી પોતાના ગા
 મપ્રતિ આવતા સાબગીને જલદી આદરથી આદર જણાવનાર વાદિન ધ્વજ
 પતાકાદિ સહિત તેમને સન્મુખ જનુ તથા તે પોતાના આચાર્ય પોતાના આમ
 થળી આમાતર પ્રતિ જાય ત્યારે આમની ભાગેળ સુધી વળાવા જનુ 'પ્રત્યુદ્ગ
 ર્ણે' સમાયાન્ત યાન્ત ચાનુમજેદ્દરમ્ । ગ્રામાન્તાવધિ સૌમાન્તાવધિ વામ્બવા
 ર્યાવધિ ॥' એવી સ્મૃતિ છે એ રીતે જે આચાર્ય આમથકી આવતા
 અને નિકળતા નામાતપર્યંત તેમના આશ્રિતોએ સન્મુખ ગમન અને પશ્ચાત્
 ગમન આદિશ્વેડે સત્કારને યોગ્ય છે તેમની સાથે વિવાદ નજ કરવો ॥૭૨॥

મંદહિરપિ યદધર્માચરણં ક્વચિત્ । દૃતં સ્યાત્તત્તુ ન ગ્રાહ્યં ગ્રાહ્યો
ધર્મસ્તુ તત્કૃતઃ ॥૭૪॥ ગુહ્યવાર્તા તુ કસ્યાપિ પ્રકાદયા નૈવ કુત્ર-

ચ્યતે ॥' એવી પરાશરસ્મૃતિ છે. 'ગૃહિકં તુ મુતં યત્તત્તદાપ્યામુસ્મિકં મુગમ્ ।
ધર્મેણૈવ તદામોતિ ધર્મગ્રહો વિગદ્યતિ ॥' એવી પણ સ્મૃતિ છે ॥૭૩॥

જે પૂર્વના મહાપિંચો કે દેવોનું આચરણ ધર્મવિરુદ્ધ જેનું કિંચિત્
જણાતું હોય તેતો આપણે પ્રમાણપણે પકડવું નહિ કેમકે તેઓતો
વેદાર્થસાક્ષાત્કારસંપન્ન અતિજનસ્થી હોવાથી વિધિનિષેધને નહિ વશ્ય
હોઈને આપણને વિધિનિષેધનો આદેશ કરનારા છે, માટે તેઓ વંદનીય છે
પણ આક્ષેપને યોગ્ય નથી માટે તેમનું જે જે બીજું સત્ય દયાદિ સદા-
ચરણ તેજ પ્રમાણપણે પરિશ્રદ કરવું. 'વાન્યસ્માકં સુચરિતાનિ તાનિ
સ્વયોપાસ્યાનિ નો દુતરાણિ' એવી શ્રુતિ છે. તથા ભારતમાં બીજા પિતા-
મહે કહ્યું છે- 'કૃતાનિ યાનિ કર્માણિ દૈવતૈર્મુનિમિશ્રયાઃ । નાચરેતાનિ
ધર્માત્મા શ્રુત્યા ચાપિ ન કુરસ્યેન્ ॥ સન્નિત્ય મનસા રાજન્ ! ત્રિદિવા-
શત્ર્યમાત્મનઃ । કરોતિ યઃ શુભં કર્મ મ વૈ મદ્રાણિ પદ્યતિ ॥' ઇતિ ॥૭૪॥

લૌકિક પ્રવૃત્તિમાં પણ કસ્યાપિ-શત્રુ કે મિત્ર કે બીજા ઉદાસીન કોઈની
પણ ગુહ્યવાર્તા પોતે જાણેલી કુત્રચિત્-રહસ્યમાં કે સભામાં અથવા કોઈ
પણ મહાલાલ નિમિત્તે પણ નજ પ્રકાશ કરવી. કેમકે તેના ઉદ્ઘાટનથી
પરને અનર્થની પ્રાપ્તિ કે અર્થની હાનિ થાય. 'ન કન્નિન્મર્મેણ સ્પૃશેન્' એમ
આજ્ઞાવચ્ચે કહ્યું છે. 'કસ્યચિદપિ રહસ્યવૃત્તં ન પ્રકાશયેત્' એવી તેની ટીકા
છે. માટેજ નારદજીએ ભગવત્પ્રસન્નતાના હેતુભૂત સ્વગુણો કહેતાં 'પરસ્વ
ગુહ્યં ન ચ મિત્રપૂર્વં'-પરનું ગુહ્ય મેં પૂર્વે પ્રકાશન કર્યું નથી; એમ પોતાનો
ગુણ કહ્યો છે. તથા સમદૃષ્ટ્યા-શ્વાન ચાંડાળ બ્રાહ્મણાદિ પિંડભેદ સતે પણ
'આત્મા જ્ઞાનેકાકાર એકજ છે' એવી દૃષ્ટિને લીધે જો કદાચિત્ ઔપા-
ધિકે બ્રાહ્મણાદિ ભેદનો તિરસ્કાર કરીને કાય વાણીથી સર્વની સપર્યા સરખી
કરવામાં આવે તો બ્રાહ્મણાદિ પિંડવિશેષને અનુસરીને કરેલી ભગવાનની
આજ્ઞારૂપ શાસ્ત્રમર્યાદાનો વિદ્રોષ થતાં મહા અનર્થજ થાય. તો આત્મ-
તત્ત્વવિવેકને પામેલાઓએ પણ ઔપાધિક બ્રાહ્મણાદિ ભેદને અનુસરીને

ચિત્ । સમદૃષ્ટ્યા ન કાર્યશ્ચ યથાર્હાર્ચાન્યતિગ્રમઃ ॥૭૫॥ વિશેષનિ

પૂજનવિધિમા તારતમ્યનો અવશ્ય આશ્રય કરવો એમ કહે છે—ઉક્ત સમ દૃષ્ટિને લીધે યથોચિત પૂજનો વ્યતિક્રમ નજ કરવો આજ આશ્રિતોને વિશેષપણે ઉપદેશ્ય છે, કેમકે તેઓ આત્મતત્ત્વના વિવેકને યથાર્થ પામ્યા છે કેટલાક મનોવૃત્તિમાનથીજ સત્કાર્ય છે, (તેતો ભતિથી અલ્પ હોય અને જ્ઞાનથીતો મોટા હોય તે) કેટલાક તો સન્મુખ ઉઠીને સત્કાર્ય છે, (તે તો ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણાદિકે પણ છે) કેટલાક તો સન્મુખ ઉઠવું અને પ્રણામ વડે સત્કાર્ય છે, કેટલાક તો સન્મુખ ઉઠવું પ્રણામ નરવો અને પાદ પકડવાવડે સત્કાર્ય છે, (તેતો ગુરુવિગેરે જાણવા) (ગુરુપત્ની આદિક તો યુવતિ હોવાથી પાદચ્છેદને અયોગ્ય છે, માટે અભ્યુત્થાન પ્રણામથી સત્કાર્ય છે) તેઓ તેઓ તેતે ક્રમથીજ સત્કાર્ય છે પણ અન્યથા નહિ ચડાળ તો આત્મજ્ઞાનીએ મનથીજ સત્કાર્ય છે, કારણ કે શુદ્ધાશુદ્ધ પિંડસંયોગ-કૃત જે શાસ્ત્રમર્યાદા છે તે ઉલ્લંઘનીય નથી ‘શુનિ ચૈવ શ્રપાકે ચ પષિડતા સમદર્શિન’ એ જે સામ્યદર્શન તે ‘આત્મસ્વરૂપ દેહાદિવિલક્ષણ અવિપમ જ્ઞાનેકાકાર છે એવું મનન કરવા માટે પ્રવર્ત્યું છે પણ બ્રાહ્મણાદિ પિંડ વિશેષકૃત મર્યાદાના વ્યતિક્રમ માટે નહિ તેવા સામ્યદર્શનથી તો ભૂતદયાદિ ગુણવિશેષ જે સર્વોપકારક છે તે સંપાદનીય છે પણ સ્વેચ્છાચરણાદિ અવગુણ સંપાદનીય નથી આવા અભિપ્રાયથીજ કપિલદેવે ‘જીવા શ્રેષ્ઠા હ્યજીવાના’ ઇત્યાદિ વચનથી સર્વ ભૂતોમા ન્યૂનાધિક વિવેકનો ઉપદેશ કર્યો છે ‘અપૂજ્યપૂજનાઘૈવ પૂજ્યાનામપ્યપૂજનાત્ । નૃવાતકસમ પાપ શશ્વત પ્રાપ્નોતિ મનવઃ ॥’ આ સ્મૃતિએ તેવાપણામા દોષપણ કહ્યો છે ॥૭૫॥

હવે નૈમિત્તિક ધર્મવિશેષોનો ઉપદેશ કરે છે—માસવિશેષને અધિકાર કરીને પ્રવર્તનાર છે માટે ‘વિશેષનિયમો’ કહેવાયછે તે નિયમો સર્વ મદાશ્રિત માનવોએ આપાઠાદિ ચાર માસોમા અનુપાળવા અર્થાત્ ચાતુર્માસ્યમા બહુ નિયમો સામાન્યપણે અને વિશેષપણે ધર્મશાસ્ત્રમા સ્વસ્વ ધર્મનિષ્ઠ ચાર વર્ણાશ્રમિઓને અનુપાળવાના કહ્યા છે, તેમા લગવાનનાં સખન્ધને લીધે હું કહીશ એવા વિશેષનિયમોમાથી હરકોઈ એક પણ

નાનાં ચ શિવરાત્રેશ્ચ સોત્સવમ્ ॥૭૨॥ ઉપવાસદિને ત્યાજ્યા દિવા

નિયમરૂપ આદરથી કરવું. જેમ સર્વ કોઇને ફળમાં અત્યાદર સ્વાભાવિક વર્તે છે તેમ આદરથી—સ્વયંપ્રયોજનશુદ્ધિથી (આજ ફળ છે) કરવું તથા જન્માદ્યમી રામનવમીપ્રમુખ ભગવતપ્રાદુર્ભાવ દિનનિમિત્તાનું મત ઉપોપણાદિ તેતે પ્રાદુર્ભાવોત્સવના વિધાનપૂર્વક આદરથી કરવું. (તે દિવસોમાં ભગવાનનો ઉત્સવ વિશેષપણે કરવો) એરીતે ભગવતસંગન્ધિ મત કહીને ભાગવતસંગન્ધિ મતને કહે છે કે—શિવજી ભાગવતોમાં અથગાય છે, 'શિવં મહાભાગવતં' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે, માટે ભગવદ્ભક્તોએ પણ તેમના ભક્તોમાં અથણીપણાની દૃષ્ટિથી શિવરાત્રિનિમિત્તાનું મત કરવું. તેપણ સોત્સવ—તેમના ઉત્સવપૂર્વક અથવા ભગવદુત્સવપૂર્વક આદરથી કરવું. મતદિવસોમાં ઉત્સવો તો નાનાવિધ ગીત વાદ્યનગદોએ સહિત ભગવન્મહાપૂજા સાધુબ્રાહ્મણસમર્થન કૃષ્ણકથાકીર્તનશ્રવણ આદિકે સહિત ભગવદુપ કરવા. પરંતુ તે દિવસોમાં પણ લૌકિક વ્યવહારપ્રસંગથી દિનનિર્વાહ ન કરવો. 'નિત્યં ભક્તિસમાયુક્તૈર્નૈરિવિષ્ણુપરાયણૈઃ । પક્ષે પક્ષે ચ કર્તવ્યમેકાદશ્યામુપોષણમ્ ॥' એમ નારદજીએ કહ્યું છે. 'ન કરોતિ યદા વિષ્ણોર્જયન્તીસમ્ભવં વ્રતમ્ । યમસ્ય વ્રતમાપન્નઃ સહતે નારસીં વ્યથામ્ ॥' એમ ભવિષ્યપુરાણમાં કહ્યું છે. 'શિવરાત્રિવ્રતં યતુ ન વરોતિ પરાત્પરમ્ । જન્તુર્જન્મસહસ્રેષુ ભ્રમતે સ ન સંશયઃ ॥' એમ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે. આ મતો નિત્ય છે એમ નારદપરચરાવ્રમાં કહ્યું છે. તે વચન—'વ્રતાનિ વિષ્ણુભક્તાનાં નિત્યાનીમાનિ સજ્જગુઃ । પૃકાદશ્યોઽસિલાઃ શુદ્ધા દ્વાદશી યામનસ્ય ચ । ધીરામદેવસમન્મનયમી દિવ્યસિદ્ધિદા । કૃષ્ણજન્માદ્યમી પાથ નૃસિંહસ્ય ચતુર્દશી । શિવરાત્રેશ્ચેતિ મુખ્યવ્રતાન્યુક્તાનિ તત્પતઃ ॥' ઇતિ ॥૭૩॥

ઉક્ત ઉપવાસ મતદિવસોમાં પ્રયત્નપૂર્વક દિવાનિદ્રા ત્યાગ કરવી. કારણ કે મૈથુનથીજ જેમ એમ કેવળ દિવાસ્વાપથી ઉપવાસનો નાશ થાય છે—ફળ નહિ થવાથી વ્યર્થ થાય છે. 'ઉપવાસઃ પ્રણયેત દિવાસ્વાપાદ મૈથુનાત્' એવું વચન છે. યદપિ 'દિવામ્ભાગં ન કુર્ણીત દ્વિયં સૈવ પરિત્યજેત્' એમ સામાન્યપણે દિવાસ્વાપનો પ્રતિપેદ કરેલોજ છે. તથાપિ અહીં મતભંગરૂપ

નિદ્રા પ્રયત્નતઃ । ઉપવાસસ્તયા નદ્યેન્મૈથુનેનેવ યદૃણામ્ ॥૮૦॥
 સર્વવૈષ્ણવરાજશ્રીચલ્લભાચાર્યનન્દનઃ । શ્રીચિદ્દેશઃ કૃતવાન્ યં
 વ્રતોત્સવનિર્ણયમ્ ॥૮૧॥ કાર્યાસ્તમનુસૃત્યેવ સર્વં एव વ્રતોત્સવા ।
 સેવારીતિશ્ચ કૃષ્ણસ્ય ગ્રાહ્યા તદુદિતૈવ હિ ॥૮૨॥ કર્તવ્યા દ્વારિકા-

વિશેષ અનર્થ જણાવામાટે વિશેષપણે પ્રતિષેધ કર્યો છે માટે ૭ તેના ત્યાગમા
 'પ્રયવર્ણવંક' એમ કહ્યું છે ઉપવાસમા આળસ આદિકને લીધે દિવસે પણ
 નિદ્રા આવવાનો પ્રસંગ છે, તેનો પ્રયત્નથી પરિહાર કરવો ॥૮૦॥

જે આ એકાદશ્યાદિ વ્રતનો આદેશ કર્યો અને જે વ્રતદિવસોમા ઉત્સવ-
 વિધાનનો આદેશ કર્યો, તેનો મર્વ પ્રકારવિશેષ, સર્વ વૈષ્ણવોના અગ્રેસર
 શ્રીવલ્લભાચાર્યના પુત્ર શ્રીચિદ્વાનાથજીએ કહેવા વ્રતોત્સવનિર્ણયને અનુ-
 સારે ૭ અમારા આશ્રિતોએ કરવો તે તે ઉત્સવમા કૃષ્ણનો સેવાપ્રકાર
 (ભગવાનને ચંદન પુષ્પ વસ્ત્ર વિગેરેનું અર્પણ, નૈવેદ્ય નિવેદન, નીરાજન
 નિવેદન વિગેરે) પણ તેમણે કહેવા માર્ગને અનુસારે કરવો ॥૮૧-૮૨॥

દ્વારિકાપ્રમુખ તીર્થોમા યાત્રા-ગમન કરવી શ્રીકૃષ્ણના સમન્ધવિશેષ
 મહિમાને લીધે દ્વારિકાનું પ્રથમ ગ્રહણ કર્યું છે તરન્તિ ભવાબ્ધિને જનો
 આનાથી તરી જાય છે માટે તીર્થ-પુણ્યક્ષેત્રો કયા છે અથવા તીર્થોમા
 યાત્રા-ઉત્સવો કરવા તીર્થોમા જઈને ત્યા ભગવન્મહાપૂજન સાધુવિપ્રસત
 પૂર્ણ વિગેરે ઉત્સવો કરવા યાત્રારાજ્ઞ ઉત્સવવાચક પણ વિશ્વકોશમા કહ્યો
 છે તે આ તીર્થયાત્રા યથાવિધિ- 'તીર્થયાત્રા ચિકીર્ષુ પ્રાગ્વિધાયોપોષણ
 ગૃહે' ઇત્યાદિ ધર્મેશાસ્ત્રોક્ત તીર્થવિધિને અનુસારે કરવી અથવા સ્વસ્વવિ-
 પ્રિને નહિ ઉદ્વેગન કરીને કરવી, એટલે ક્લાનુસધાને રહિત કરવી મુમુક્ષુ-
 ઝોના પ્રતિ સર્વ કર્મમાત્ર ક્લાનિસન્ધિ વિનાજ કર્તવ્યપણે શાસ્ત્રો વિધાન
 કરે છે, તો યથાનિહિત મુમુક્ષુઓએ કર્તવ્યશુદ્ધિથીજ તીર્થયાત્રાદિક કરવું
 એમ કરવાથીજ તે ભક્તિમાટે થાય વળી સર્વરુપિ-સર્વ ક્રોધએ પણ કરવી
 એટલે ભક્તિને પામેલા નિષ્પત્તોએ પણ કરવી આથી અનિષ્પત્તોએજ જેમ
 એમ નિષ્પત્તોએ પણ પુણ્યતીર્થયાત્રા કરવી તેમા અનિષ્પત્તોને તો મનોનિ-
 ર્મળતા સપાદન કરવાદ્વારા ભક્તિવૃદ્ધિ માટે થાયજે નિષ્પત્તોને તો સ્વય-

મુખ્યતીર્થયાત્રા યથાવિધિ । સર્વૈરપિ યથાશક્તિ ભાવ્યં દીનેષુ
વત્સલૈઃ ॥૮૩॥ વિષ્ણુઃ શિવો ગણપતિઃ પાર્વતી ચ દિવાકરઃ । एताः

પ્રયોજનપણે ભક્તિમાટે થાયછે, એટલે 'આ ભગવાનના સંબંધને લીધે
પૂજ્ય સ્થાનો હોવાથી પ્રેમપૂર્વક સેવવા લાયક છે' એવો ભાવ છે.
તીર્થયાત્રાનું ભગવદ્ભક્તિમાં હેતુપણું ભાગવતમાં કહ્યું છે—'શુશ્રૂષોઃ શ્રદ્ધાધાનસ
વાસુદેવકથારચિ. ૧ સ્યાન્મહત્સેવયા વિમાઃ ! પુણ્યતીર્થનિવેવળાદ ॥' ધૃતિ.
માટે મદાશ્રિત ત્યાગી ગૃહી સર્વેએ પણ કરવી તે આ યાત્રા યથાશક્તિ
કરવી—બહુ તીર્થયાત્રા કરવાની શક્તિ ન હોય તો એકલી દ્વારિકાયાત્રા
પણ કરવી અથવા—કરવીજ નોંધએ એવો આશય નથી હસ્તપાદાદિ
શક્તિ સતે કરવી જો આશય ન હોય તો ભક્તિસાધન મનોનિર્મળતા
આથી સિદ્ધ થાય ? એવી આશકામાં ભક્તિપ્રવાહનાં બહુ સાધનો છે તો
સાધનાંતરથી નિર્મળતા થાયજ. જે દીનવત્સળતા છે એજ સર્વ તીર્થાટન
થકી પણ અતિશ્રેષ્ઠ છે. તેના વિના તીર્થયાત્રાનું પણ વ્યર્થપણું છે, માટે
દીનજનોવિષે વત્સળતાવાળા અવશ્ય થવું અથવા—યથાશક્તિ તીર્થયાત્રા
કરવી એમ કરનારા સર્વેએ ત્યા રહેલા દીનજનોવિષે વત્સળતાવાળા
યથાશક્તિ થવું. એટલે યથાશક્તિ તીર્થવાસી દીન જનોને અન્નાદિ
દેવું. 'દરિદ્રેષ્વન્નદીનેષુ વિપદેષ્વ્યામયાવિષુ । શબ્દ્યાઽનુકમ્પાં કુર્વૈત સ્ત્રીપુ
દૈવહતેષુ ચ ॥' એવી સ્મૃતિ છે ॥૮૩॥

મારા એકાતિક ભક્ત પરમપુરૂષાર્થપરાયણોએ પણ જે પંચાયતનપૂજા
સ્મૃતિઆચારથી પ્રાપ્ત છે તે દેવતાંતરના ભજનપ્રસંગની શુદ્ધિથી પરિ-
ત્યાગ ન કરવી કિંતુ કરવીજ, પૂજનીયોનું યથોચિત પૂજનમાત્ર વ્યતિ-
ક્રમ માટે નથી, સર્વોત્કૃષ્ટપણે સમાશ્રય કરવો એજ વ્યતિક્રમ ક્યો ગણાય,
તો પાંચમાં પ્રધાન વિષ્ણુને અને તેમને અભિવ્યાપીને શિવાદિકની સંક-
ળના કરીને પચાયતનપૂજા પણ કરવી એમ હવે કહે છે—મારા આશ્રિત
જનોએ વિષ્ણુ શિવ ગણપતિ પાર્વતી અને સૂર્ય આ પાંચ દેવતાઓ
પૂજ્યપણે માનવા—જણવા. વિષ્ણુનો પ્રથમ નિર્દેશ ક્યો છે તેથી વૈષ્ણ-
વોને વિષ્ણુપ્રમુખ પચાયતન સન્નિવેશ સમજવો. તે એવી રીતે કે—ખોનાને

પૂજ્યતયા માન્યા દેવતાઃ પઞ્ચ મામકૈઃ ॥૮૪॥ ભૂતાણુપદ્રવે ઘાપિ
વર્મ નારાયણાત્મકમ્ । જપ્યં ચ હનુમન્મન્ત્રો જપ્યો ન ક્ષુદ્રદૈવતઃ
॥૮૫॥ રવેરિન્દોશ્ચોપરાગે જાયમાનેઽપરાઃ ક્રિયાઃ । હિત્વાઽઽશુ
શુચિમિઃ સર્વેઃ કાર્યઃ કૃષ્ણમનોર્જપઃ ॥૮૬॥ જાતાયામથ તન્મુક્તો

સન્મુખ મધ્યભાગમા વિષ્ણુ, ઇશાન કોણુમા શકર, અગ્નિ કોણુમા ગણુપતિ,
નૈઋત કોણુમા સૂર્ય અને વાયુ કોણુમા પાર્વતી ॥૮૪॥

દેવતાંતરના પ્રસંગથી આદેશ કરે છે—કોઈ મમયે ભૂત ગ્રેત પિશાચ્ય
બ્રહ્મરાક્ષસ આદિકનો ઉપદ્રવ આવે તો તેના પરિહાર માટે ક્ષુદ્ર દેવ કાળ
ભૈરવાદિકનુ ઉપાસન ન કરવુ, કિંતુ નારાયણુકવચનો જપ કરવો તથા
હનુમાનજીના મંત્રનો જપ કરવો આ મંત્ર અમારા સપ્રાપ્ત્યપ્રસિદ્ધ થઈ જુ
કરવો, કેમકે તે બહુ વીર્યવાળો છે ‘મહાત્માન હનૂમન્ત ય સમારાધયિ
વ્યતિ । આરાધિતોઽહમેવાગ્ર ભવિષ્યામિ હિ તેન તુ ॥’ એવું રામાયણુમા
રઘુનાથવાક્ય છે, તો ભગવાનના એકાંતિક મહાલક્ષ્મી હનુમાનજીના આરા
ધનમા અન્યાશ્રય દોષનો પ્રસંગ નથી ॥૮૫॥

જગતમા બહુ જનો થઈ જુ સમયે મંત્રસિદ્ધિની આકાંક્ષાથી ક્ષુદ્રમંત્ર
જપમા પ્રવર્તે છે, અમારા આશ્રિતોએ તે માર્ગ તુચ્છ હોવાથી પરિત્યાગ
કરવો, કિંતુ તેવા સમયે જ્ઞાન કરી શુદ્ધ થઈ સમસ્ત શ્રેયમા મૂળભૂત
શ્રીકૃષ્ણમંત્રનો જપ કરવો, એમ કહે છે—સૂર્યચંદ્રના થઈ જુનો સ્પર્શકાળ
થતા, તત્કાલજી બીજી લોકિકી સમય ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરી, જ્ઞાનાદિકથી
શુદ્ધ થઈ નિયમિત મનવાળા થઈ સમસ્ત મારા આશ્રિતોએ કૃષ્ણના આજ્ઞા
ક્ષર મંત્રનો કે નામમંત્રનો જપ કરવો ‘ચન્દ્રસૂર્યોપરાગે ચ જ્ઞાત્યા પ્રવત
માનસ । સ્પર્શોદિમોક્ષપર્યન્ત જવેન્મત્રં જગત્પતે ॥’ એમ પુરશ્વરજીય
દ્રિકામા કહ્યું છે અનંતર તે સૂર્યચંદ્રની થઈ જુથકી નિર્મુક્તિ થતાં પહેરેલા
વસ્ત્રે સહિત શુદ્ધિજ્ઞાન કરીને, અન્ય –ગૃહસ્થોથકી બીજા-સાધુ બ્રહ્મચારી
પ્રમુખ ત્યાગિજનોએ (અપરિચલ્લવૃત્તિ હોવાથી દાનમા અનધિકાર છે માટે)
ભગવાનની મનથી કે યથાલબ્ધ ઉપચારોથી કેવળ પૂજા કરવી. તેનાથીજ
સકળ દાનકૃણની સિદ્ધિ થાય છે ગૃહસ્થ જનોએ તો યથાશક્તિ ગોસુવર્ણ-

કૃત્વા જ્ઞાનં સચ્ચેલકમ્ । દેયં દાનં શૃદ્ધિજનૈઃ શક્ત્યાઽન્યૈસ્તત્ત્વૈર્
ઈશ્વરઃ ॥૮૭॥ જન્માશૌચં મૃતાશૌચં સ્વસમ્પન્ધાનુસારતઃ । પાલ
નીયં યથાશાસ્ત્રં ચાતુર્વર્ણ્યજનેર્મમ ॥૮૮॥ ભાગ્યં શમદમક્ષાન્તિસ

દિક્કનુ દાનપણુ મુક્તિસમયે સકલપેણ કરતુ અને પૃત્ત પણુ કરવી, કારણ
કે બહેમા અપિકારની સપત્તિ છે 'અસ્યમાને ભવેજ્ઞાનં અસ્તે હોમજપાદિ-
કમ્ । મુચ્યમાને ભવેદાન મુક્તે જ્ઞાન વિધીયતે ॥' 'સર્વેષામેવ વર્ણાના સૂતક
રાહુદર્શને । જ્ઞાન સ્યાદુપરાગાદૌ મધ્યે હોમજપાદિ ચ ॥' 'મુક્તૌ યસ્તુ ન
કુર્મીત જ્ઞાન ગ્રહણસૂતકે । સ સૂતકી ભવેત્તાવધાવત્સ્યાદપરો ગ્રહ ॥'
ઇત્યાદિ સ્મૃતિઓ છે ॥૮૬-૮૭॥

અહણુ નિમિત્તના જ્ઞાનપ્રસંગથી જે મુપ્રગિદ્ધ છે તેનેપણુ જણાવે છે—
પોતાના સમન્ધિજનના જન્મનિમિત્તનુ અને મરણનિમિત્તનુ જે આશૌચ
તે પોતપોતાના સર્પિઠાદિ સમન્ધને અનુસારે યથાશાસ્ત્ર પાળતુ
દશાહાદિ અવધિવાળી કોઇપણ અદૃષ્ટ પ્રકારથી જે અશુચિતા શાસ્ત્ર
કગમ્યા છે તેતો ક્યારેયપણુ તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય નથી કિંતુ અનુ
સરવા યોગ્યજ છે એટલે શૌચનિમિત્તનુ સધ્યાદિકર્મ કાઇ પણ ન
કરતુ આશૌચધર્મ ચારેયપણુ વર્ણોને સાધારણ છે યદ્યપિ આ ધર્મ
સર્વ વર્ણુને સાધારણ હોવાથી મૂળમા મમ-‘મારા આશ્રિતો’ એમ
કહેવાની જરૂર નથી તથાપિ લગે મુમુષુઓ મત્પરાયણ હોય પણ
જ્યામુડી શરીરસબન્ધ હોય ત્યામુધી શરીરસબન્ધી બ્રાહ્મણાદિ વર્ણુ-
નિમેઃજતો રહેતો નથી, તો તેના નિમિત્તથી પ્રવર્તેલા પણ બધા
નિવિઝો યથાવિધિ વિવિધશ્યોએ અનુદાન કરવાજ લેઈએ એવા
અનિપ્રાયથી ‘મમ’ એમ કહ્યુ છે મારા આશ્રિતોએ પણ આશૌચ અનુ-
પાળતુ આશૌચનિર્ણય તો તત્પરાયણ ધર્મશાસ્ત્રોથપ્રી જાણુવો ॥૮૮॥

બ્રાહ્મણાદિ ચારેયપણુ વર્ણોએ પોતપોતાના વર્ણુને અનુમુણુ ગુણવૃત્તપરા
યણુ થતુ લેઈએ, અન્યથા જન્મમાનની તેઓ પ્રશસાતા નથી, એવા આશ
યથી ચારેય વર્ણુનુ વક્ષણુ (ઉત્કર્ષ કરનાર ગુણવિશેષ) કહે છે—બ્રાહ્મણોએ
શમ દમ ક્ષાતિ સતોષ આદિક ગુણવક્ષણોએ વશિત થતું તેમા શમ-

ન્તોપાદિગુણાન્વિતૈઃ । બ્રાહ્મણૈઃ શૌર્યધૈર્યાદિગુણોપેતૈશ્ચ વાહુજૈઃ
॥૮૨॥ ચૈદ્યૈશ્ચ કૃપિવાણિજ્યકુસીદમુચ્ચવૃત્તિભિઃ । ભવિતવ્યં તથા
શૂદ્રૈર્હિંજસેવાદિવૃત્તિભિઃ ॥૯૦॥ સંસ્કારાશ્ચાદિકં થાદં યથાકાલં

અંતર ધન્દ્રિયનો નિચઢ. દમ-ખાલ ધન્દ્રિયોનો નિચઢ. ક્ષાંતિ-પરે પોતાને
પીડા પમાડતાંપણુ તેના પ્રતિ અવિકૃતચિત્તાપણું. સંતોષ-યદુગ્ધલબ્ધ
અનંધનાદિકથી અસંશુદ્ધિ. આદિશબ્દથી સત્ય તપ દયા દાનાદિકનો સંચલ
સમજવો. તેમાં સ્મૃતિઓ છે-‘સત્યં દાનં તપઃ શૌચમાનૃતસ્યં દમો ષ્ટગા ।
દશ્યન્તે યત્ર વિપ્રેન્દ્ર ! સ બ્રાહ્મણ इति स्मृतः ॥ जितेन्द्रियो धर्मपरः स्वाध्याय-
निरतः शुचिः । कामप्रोपौ वशे यस्य तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ योऽध्यापये-
दपीते यो याजयेद्वा यजेत वा । दद्याद्वापि यथाशक्ति तं देवा ब्राह्मणं
विदुः ॥ क्षमा दया च विज्ञानं सत्यं धैर्यं दमः शमः । अध्यात्मनिरतिज्ञानं
पुनर्ब्राह्मणलक्षणम् ॥’ ઇતિ. ગીતામાં પણ કહ્યું છે-‘શમો દમસ્થપઃ શૌચં
શાન્તિરાજંભવેવ ચ । જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાન્વિત્યં બ્રાહ્મં કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥’ ઇતિ
ક્ષત્રિયોએ શૌર્ય ધૈર્ય આદિય વીર્ય આદિક ગુણલક્ષણોએ યુક્ત થવું તે ગીતામાં
કહ્યું છે-‘શૌર્યં તેજો ઇતિર્દાક્ષ્યં યુદ્ધે चाप्यपलायनम् । दानमीश्वरभावश्च
क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥’ ઇતિ વૈશ્યોએ કૃષિકર્મ વણગવ્યાપાર વ્યાગવશે
વિગેરે વૃત્તિવાળા થવું. તે ગીતામાં કહ્યું છે-‘કૃષિગોરક્ષવાણિજ્યં વૈશ્યં કર્મ
સ્વભાવજમ્’ ઇતિ. શૂદ્રોએ દિગ્-ત્રૈવલ્લિકની સેવાદિ વૃત્તિપરાયણ થવું. તે
ગીતામાં કહ્યું છે-‘परिचर्यादमकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम्’ ઇતિ ॥૮૯-૯૦॥

એ રીતે વર્ણોનું લક્ષણ કહીને, તેમાં દ્વિત્વેએ સંસ્કારાદિ યથાકાળ
કરવાનું કહે છે-‘गर्भाधानं पुंस्त्वचनं सीमन्तो जातकर्म च । नामक्रिया
निष्क्रमोऽन्नप्राशनं वपनक्रिया ॥ कर्णवेधो व्रतादेशो वेदारम्भक्रियाविधिः ।
केशान्तः स्नानमुद्वाहो विवाहाग्निपरिग्रहः । व्रताग्निसङ्गहश्चैव संस्काराः
षोडश स्मृताः ॥’ આ સ્મૃતિએ કહેલા ગર્ભાધાનાદિ સોળ સંસ્કારો
તથા ‘स्नानं सन्ध्याजपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् । देवतापूजनं चेति
षट् कर्माणि दिनेदिने ॥’ આ સ્મૃતિપ્રોક્ત આનાદિ ૫૬ નિત્ય કર્મો તથા
‘अमा-मनु-युग-क्रान्ति-इति-पात-महालयाः । आन्वष्टक्यं च पूर्वेषु:

યથાધનમ્ । સ્વસ્વગૃહ્યાનુસારેણ કર્તવ્યં ચ દ્વિજન્મભિઃ ॥૧૧॥ અજ્ઞા-
નાજ્ઞાનતો વાપિ ગુરુ વા લઘુ પાતકમ્ । કાપિ સ્યાત્તર્હિ તત્પ્રમ-
થિત્તં કાર્યં સ્વશક્તિઃ ॥૧૨॥ વેદાશ્ચ વ્યાસસૂત્રાણિ શ્રીમદ્ભાગવ-

પણવત્યઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥' આ સ્મૃતિપ્રોક્ત ઇતું પ્રકારનું શ્રાદ્ધ નામનું
પિતૃકર્મ, આ સર્વ કર્મ દ્વિજ-ત્રૈવાણિક મારા આશ્રિતોએ યથાકાલ-
'પૂર્વાહો વૈ દેવાનાં મધ્યદિનો મનુષ્યાણામપરાહ્નઃ પિતૃણાં' આ કૃતિએ
અને 'પૂર્વાહ્ને દૈવિકં કર્માઽપરાહ્ને પૈતૃકં તથા' ઇત્યાદિ સ્મૃતિએ કહેલા
તે તે કર્મકાળને નહિ ઉલ્લંઘીને, યથાધન-શ્રાદ્ધાદિકમા મુખ્ય ગૌણ પક્ષનું
આશ્રયણ દ્રવ્યની અનુકૂળતાને અનુસારે, પોતપોતાની વેદશાખાના બોધા-
યનાદિ મહર્ષિઓએ રચેલાં ગૃહ્યસૂત્રમા (કટપસૂત્ર) કહેલી રીતિને
અનુસારેજ (પણ બિન્ન શાખાના ગૃહ્યસૂત્રને અનુસારે નહિ) કરવું ॥૬૧॥

એ રીતે તે તે કાળમાં સંસ્કારાદિકની કર્તવ્યતા કહીને, હવે તેનું ઉલ્લંઘ-
નાદિ પાપ બે થઇ બચે તો તેનો પ્રાયશ્ચિત્તથી પરિહાર કરવો એમ કહે છે—
કાપિ-કોઈ સમયે અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી પણ ગુરુ લઘુ (મોટું નાનું)
પણ પાપ હુસગને લીધે કે સ્વભાવદોષાદિકને લીધે પોતે બે કર્યું હોય
તો તેમાં વિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત (વિશોધન સત્કર્મ) સ્વશક્તિ-ગુરુ લઘુ
પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી એક પોતાની શરીરશક્તિને અનુસારે કરવું. એટલે કરણ
કહેવરની હુશળતા હોય તો લઘુપ્રાયશ્ચિત્તનો આશ્રય ન કરવો 'વિહિ-
તસ્યાનુષ્ઠાનાન્નિન્દિતસ્ય ચ સેવનાત્ । અગ્નિમહાચેન્દ્રિયાણાં નરઃ પતન-
મુચ્છતિ ॥ તસ્યાત્તેનેહ કર્તવ્યં પ્રાયશ્ચિત્તં વિશુદ્ધયે । एवमस्यान्तरात्મા च
લોકશ્રેય પ્રસીદતિ ॥' એમ યોગીશ્વરે કહ્યું છે. 'પ્રાયશ્ચિત્તમકુર્વાન્ના
પાપેષુ નિરતા નરા. । અપશ્ચાત્તાપિન વદ્યાન્ નરવાન્ યાન્તિ દારુણાન્ ॥'
આ સ્મૃતિએ પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ કરવામાં મહાઅનર્થ કહ્યો છે. આ પ્રાય-
શ્ચિત્તશબ્દ પાપપ્રશ્નયાથે નિમિત્તિક કર્મવિશેષમાં રૂઢ છે એમ વિશા-
નેશ્વર કહે છે. પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રકાર તત્પરાયણ ધર્મશાસ્ત્રો થકી બહુવો
પાપો પાપ પ્રકારના કાલ્યાણને કહ્યા છે- 'મહાપાપં પાતિપાપ તથા પાતક-
મેવ ચ । પ્રતીર્ણકં ચોષપાપમિત્યેવ પચ્ચમો ગણ ॥' ધનિ ॥૬૨॥

તામિધમ્ । પુરાણ ભારતે તુ શ્રીવિષ્ણોર્નામસહસ્રવમ્ ॥૧૩॥ તથા
શ્રીભગવદ્ગીતા નીતિશ્ચ વિદુરોદિતા । શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય સ્કાન્દ
વૈષ્ણવગ્વણ્ડગમ્ ॥૧૪॥ ધર્મશાસ્ત્રાન્તર્ગતા ચ યાજ્ઞવલ્ક્યઋષે
સ્મૃતિ । एतान्यष्ट ममेष्टानि सच्छास्त्राणि भवन्ति हि ॥૧૫॥ સ્વહિ-

કહ્યા અને હેગે એવા ધર્મસ્વરૂપો તથા કહેશે એના તત્ત્વ ઉપાય
પુરુષાર્થસ્વરૂપોના નિર્ણયમા વેદો અને તે મૂળ જે મા છે એવી સ્મૃતિ
ઓનુ પ્રામાણ્ય બજાવતા થકા તેમા પોતાને અત્યત અભીષ્ટ આક
સરજાઓને નરુ શ્લોકથી કહેછે—વેદો-આનો અર્પણરૂપણારૂપ અને
સ્વત પ્રમાણપણારૂપ વિશેષ છે, આજ વિશેષ વેદોના ઇષ્ટપણામા હેતુ છે
વ્યાગમૂનો-જે શારીરકમીમાસાશાસ્ત્રરૂપ છે, તત્ત્વ હિત અને પુરુષાર્થના
નિર્ણયમા કાપિનાદિ સૂનોની અપેક્ષાએ પ્રવૃદ્ધ અને ઉપનિષોના અર્થ
નિર્ણયરૂપ છે આ એનો વિશેષ અભિમતપણામા હેતુ બજાવો શ્રીમદ્-
ભાગવતનામનુ પુરાણ-આ પુરાણ બીજા પુરાણોની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ
છે એનો ઉ કર્પ તો ભક્તિપ્રમશનની પુષ્કળતારૂપ છે અનેક પુરાણોના
પિરચનથી પશુ નહિ સંતુષ્ટ થએના વ્યાસ ભગવાને આનો આરભ કર્યો
છે આ વિશેષ છે આજ એના અભિમતપણામા નિમિત્ત છે ભારતમા
શ્રીવિષ્ણુનામસહસ્ર-આમા વિશેષ વખ્તા (ભીષ્મ) ની વિવશ્ણુતારૂપ
અને શ્રોતા (યુપિષ્ઠિર)ની વિવશ્ણુતારૂપ અને નિયય (સકળ પુરુષાર્થ
સંપાદક સ્વાદુતમ લઘુતર ઉપાયતારૂપ)ની વિનશ્ચરતારૂપ છે, આજ એના
ઇષ્ટપણામા કારણ છે ભારતમા ગીતા એનો વિશેષ સાક્ષાત્ ભગવાનના
મુખારવિ થકી વિનિકળવાપણુ અને સર્વોત્કૃષ્ટ શરણાગતિઉપાયપરપણુ
છે, આજ વિશેષ એના પ્રિયપણામા બીજ છે ભારતમા વિદુરપ્રોખ્તા
નીતિ એમા નીત્યતરની અપેક્ષાએ વિશેષ વખ્તા (વિદુર)ની વિવશ્ણુતારૂપ
અને ધર્મમાર્ગથકી નહિ ઉલ્લસનતારૂપ છે સ્કંદપુરાણના વિષ્ણુખડમા રહેલુ
શ્રીનાસુદેવમાહાત્મ્ય-એનો પરબ્રહ્મભૂત દેવતાવિશેષનો અવબોધ આપવા
રૂપ વિશેષ છે ધર્મશાસ્ત્રની અતર્ગત જે યાજ્ઞનક્યઋષિની સ્મૃતિ-
એનો વિશેષ સ્મૃત્યતરની અપેક્ષાએ અધ્યાત્મવિચારના આધિમ્યરૂપ છે

તેચ્છુભિરેતાનિ મચ્છિષ્યૈઃ સમલેરપિ । ઓતવ્યાન્યથ પાઠ્યાનિ
કથનીયાનિ ચ દ્વિજૈઃ ॥૧૬॥ તત્રાચારવ્યવહૃતિનિષ્કૃતાનાં ચ

તે આ આઠ સત્ગણો મને દે છે—તે તે વિશેષના યોગને લીધે દે છે
એનાથી અવિરૂદ્ધ બીજા પણ શાસ્ત્રો પ્રમાણુ છે ॥૬૩-૬૫॥

હિતનો ધોધ કરનારા આ સત્ગણો હિતેચ્છુ અમારા આશ્રિત સર્વેએ
સાબળવા એમ કહે છે—પોતાના હિતની અપેક્ષાવાળા અમારા સમાશ્રિત
સર્વેએ પણ આ શ્રુતિ અને તેના ઉપમૂહણુભૂત સત્ગણો યથાવિકાર
સાબળવા ‘સર્વેએ સાબળવા’ એમ કહ્યું તેમા ‘શૂદ્રોએ વેદ વિના’ એમ
જાણવું તેઓને વેદમનના શ્રવાણુમા પણ અધિકાર નથી વેદશ્રવણુ
શૂદ્રોને માટે સ્કંદપુરાણુમા નિષેધ કર્યું છે—‘વેદશ્રુતૌ નાધિકાર ઇચિચ્છદ્રસ્ય
વિદ્યતે । પુરાણશ્રવણે સ્વસ્તિ દેવગ્રાહણસન્નિધૌ ॥’ ક્તિ તથા ‘હીમ્નઃ
દ્વિજવન્ધૂતા ાવી ન શ્રુતિગોચરા’ એમ શ્રીભાગવતમા કહ્યું છે જે દ્વિજો
અધ્યયન ધોધનાદિકમા સમર્થ હોય તેમણે તે સત્ગણો લાણુવા લાણુવવા
અને તેની કથા પણ વાચવી મૂળમા ‘દ્વિજૈ’ એવો નિર્દેશ કર્યો છે તેથી
શૂદ્રોને પઠનમા અને ધોધનમા અધિકાર નથી એમ જાણાય છે ॥૬૬॥

તે આ આઠ સત્ગણોને મધ્યે યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃત્યાદિકમા અભિમત વિશેષા
તરને કહે છે—તે સત્ગણો મધ્યે જે આ યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ સત્ગણપણે
પરિગણી છે તે નિત્ય નૈમિત્તિકાદિ સદાચાર, નણાદાનાદિ વ્યવહાર અને
પાપશોધન પ્રાયશ્ચિત્તના નિર્ણયમા મિતાક્ષરાનામની ટીકાએ સહિત ગ્રહણુ
કરવી (મિતાક્ષરા ટીકાથી તેનો અર્થ જાણવો, આ વિશેષ અહીં વિધાન
કર્યો છે) ‘ધર્મનિર્ણયે’ એમ નહિ કહેતા ‘આચાર-વ્યવહૃતિ નિષ્કૃતાનામ્’
એમ જુદુ જુદુ પાઠીને નિર્દેશ કર્યો છે, તો તે મિતાક્ષરા વ્યાખ્યા આચાર
વ્યવહાર-પ્રાયશ્ચિત્તના નિર્ણયમાનમાજ પ્રમાણુને યોગ્ય છે પણ અધ્યાત્મ
વિચાર પ્રકરણુમા પણ પ્રામાણ્યને યોગ્ય નથી એમ વ્યજ્ઞત થાય છે આ
ઉપરથી અધ્યાત્મપ્રકરણુમા જે જીવબ્રહ્મનુ ઐક્યપરપણે વ્યાખ્યાન છે
તદશમા મિતાક્ષરાની અનાદરપૂર્વિકતા સિદ્ધ થાય છે યાજ્ઞવલ્ક્યવચનોનો

નિર્ણયે । ગ્રાહ્યા મિતાક્ષરોપેતા યાશ્વલ્ક્યસ્ય તુ સ્મૃતિઃ ॥૧૭॥
શ્રીમદ્ભાગવતસ્યેષુ સ્સ્ન્ધૌ દશમપદ્યમૌ । સર્વાધિકૃતયા શ્ચેયૌ
કૃષ્ણમાહાત્મ્યબુદ્ધયે ॥૧૮॥ દશમઃ પદ્યમ. સ્સ્ન્ધૌ યાશ્વલ્ક્યસ્ય

આશયતો અન્ય~ છે મિતાક્ષરમા પણ જે સ્વસંપ્રદાયાનુસારી ન હોય
તે ભાગ કરવુ એમ તુલસીદાસે છે ॥૧૮॥

સમસ્તવે~વેદ્ય અનવધિકૃતનિશ્ચયનંદ પરંબ્રહ્મ કૃષ્ણના માહાત્મ્યજ્ઞાન
માટે આ સપ્તશ્લોકો મધ્યે રહેલા શ્રીમદ્ભાગવતનો દશમસ્કંધ અને પચ્ચમ-
સ્કંધ બીજા તદવગ્રોધક સર્વ સપ્તશ્લોકોની (વેદોનીપણ) અપેક્ષાએ અધિક-
પણે જણાવા કારણ કે સર્વથી પરતરપણ સતે સર્વસમાશ્રયતા ત્વ વાત્સલ્ય
સૌંદર્ય આદિક કલ્યાણગુણો આ દશમસ્કંધમાજ સ્પષ્ટ પ્રકાશે છે પચ્ચમ
સ્કંધ કૃષ્ણનાજ એક ઉપાસક જનોના મહિમાના અનુવર્ણનપર હોવાથી
કૃષ્ણના મહિમાનુવર્ણનપરજ છે એમ જણવુ ॥૧૮॥

‘વેદાશ્ચ વ્યાસસૂત્રાણિ’ આનાથી નિર્દેશ કરેલા પ્રમાણોમા પ્રવેશ કરીને,
સમયને પરિશોધીને સારામારાશનો વિભાગ કરીને, ઉપાદેયતો સારાશ
છે તે ગીતામા કહ્યું છે—‘વાવાનર્થ ઉદ્દપાને સર્વત સમ્પ્રતોદયે । તાવાન્
સર્વેષુ વેદેષુ દ્રાહ્મણસ્ય વિજ્ઞાનત ॥’ ઇતિ સારાશમા પણ સાર સારતર
સારતમ એવા ભેદથી વિભેદ જણવો તેમા સર્વ કર્મ ફલાભિસન્ધિ વિના
કરાવુ સારભૂત છે, કેમકે એવું કર્મ બધન માટે થાય નહિ, પર મનની
નિર્મળતા સપાદનદ્વારા ઉપાસનમા ઉપયોગી થઇ અપુનરાવૃત્તિમાટે ઉપ-
યોગી થાય છે મનના રાગાદિ મળ પકડ થતા યોગયોગ્ય મનને પામીને,
યમનિયમાદિ અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસથી મુસસ્તૃત થએલા મનથી પ્રાપ્ય
પરમપુરૂષનુ તૈયધારાવત્ અવિચિત્ત વારવાર અનુસ્મરણુ પ્રેમથી કરાવુ
માનમસાક્ષાત્કારપર્યવસાયી જે થાય તેતો સારતર છે જે પોતાના
શન પ્રયત્નથી પણ અલભ્ય, જડભરતચરિત્રને અનુવર્તનારાઓએ પણ
દુષ્પ્રાપ, ભગવાનના અનુચિત્તીજ એક લભ્ય, અવિવેકિઓને વિષયોમા~
જેમ એમ ભગવાનમા મુદ્દ જે રાગાનુમન્ધવિશેષ ફળભક્તિશબ્દવાચ્ય

ચ સ્મૃતિઃ । ભક્તિશાસ્ત્રં યોગશાસ્ત્રં ધર્મશાસ્ત્રં ક્રમેણ મે ॥૧૯॥

છે તે આ સારતમ છે, કેમકે ઇતરની પેઠે પોતાના પ્રયત્નથી સંપાદન કરવાને અયોગ્ય છે. ‘યા પ્રીતિરવિવેકાનાં વિષયેષ્વનપાયિની । ત્વામનુસરતઃ સા મે હૃદયાન્નાપસર્પતુ ॥’ એમ કેવળ પ્રાર્થનીય છે. ભગવાનતો શરણાગત-વત્સળ હોવાથી પોતાના પદ થકી અધિક તેવી પ્રીતિને કદાચિત્ કોઇનેજ ભાવશુદ્ધિની અનુગુણતાથી સમર્પેછે. તો એ રીતે ત્રણ પ્રકારના સારોમાં સારતમપરપણે દશમસ્કંધ લેવો, સારતરપરપણે પંચમસ્કંધ લેવો અને સારપરપણે ચાતુર્વલ્ક્યસ્મૃતિ લેવી એમ આ શ્લોકથી કહે છે— એમનું તેવાપણે જે કથન તે, નિર્દેશ કરેલા વેદાદિકમાં પ્રવેશ કરવા અસમર્થ જનોએ દશમસ્કંધમાત્રનું વા રૂડી રીતે પર્ચાલોચન કરીને એવી ભક્તિની આપણે પ્રાર્થના કરવી એમ અવધારવું, અથવા પંચમસ્કંધનો વિચાર કરી ભગવાનના યોગમાં શ્રેય માટે ચત્ર કરવો એમ જાણવું, અપકવ મનઃક્રપાચવાળા અમને આ યોગાભ્યાસ કેમ થાય ? એવા નિર્વેદમાં બ્રહ્મવિદોમાં અગ્રેસર ચાતુર્વલ્ક્યે કહેલા સ્મૃતિવિશેષની પર્ચાલોચના કરી પોતાને ઉપયોગી ધર્મપરપણે રહેવું, એમ જાણવા માટે છે. ભક્તિ-પર શાસ્ત્ર તે ભક્તિશાસ્ત્ર કહેવાય. આ સ્થળે ભક્તિશબ્દથી કર્મયોગાદિકની અપેક્ષાએ રહિત, ભગવાનમાંજ સાધનપણાનો અધ્યવસાય કરેલો હોવાથી સાધનભાવે રહિત, સ્વયંપ્રયોજનભૂત (ફળશૂત) ભક્તિવિશેષ કહ્યો છે. દશમસ્કંધમાં ગોપીપ્રમુખોનો જે ભક્તિરસ નિરૂપણ કર્યો છે તે આ ભક્તિયોગ નહિ, કેમકે ગોપીઓનો યોગાભ્યાસમાં સંબંધ ન હતો. તે ઉદ્ભવજીએ કહ્યું છે—‘ક્રેમાઃ સ્ત્રિયો વનચરા વ્યભિચારદગ્ધાઃ કૃષ્ણે ક સૈવ પરત્માત્મનિ રુદ્ધભાવઃ’ ઇતિ. આપો પ્રેમાનુર્ણંધતો ભક્તિયોગથી વિશેષ છે. આવા ભક્તિરસવિશેષને નિરંતર અનુભવ કરનારાઓને એથી પરપ્રાપ્ય પ્રાર્થનીય કાંઈ પણ છેજ નહિ, માટે તે ભક્તિ ‘ફળભક્તિ’ એમ કહેવાય છે. એ રીતે દશમસ્કંધતો આવા ભક્તિવિશેષપર છે એવો અમારો મત છે, તો અમારા આશ્રિતોએ તેવી ભક્તિપરપણે આ દશમસ્કંધ લેવો. પંચમ-સ્કંધ યોગિઓનાં ચરિત્રોના વર્ણનદ્વારા મુમુક્ષુઓને યોગ-સારતર ભક્તિ-

દારીરક્ષાણાં ભગવદ્ગીતાયાધ્યાયગમ્યતામ્ । રામાનુજાચાર્યવૃત્તં

યોગમાં પ્રવતવિછે ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ એ યોગ કહેવાય, વિષયોથપી ચિત્તવૃત્તિનો પરમાત્મામાં ને નિરોધ તે યોગ કહ્યો છે તેતો પરમાત્મામાં પ્રીતિ વિના નજ થાય, તો પ્રેમગદ્ગિત ને ધ્યાન તે યોગ એમ મિદ્ધ થાય છે આવા યોગપર પચમસ્કંધ છે એવો અમારો મત છે. યાજવલ્ક્ય-સ્મૃતિમા સર્વના પ્રતિ સામાન્યપણે ધર્મોનુ નિરૂપણ કર્યું છે, અમારો મતતો એટલોજ કે ને ધર્મોએ કરીને મનની નિર્મળતા થાય તેટલાપર તે શાસ્ત્ર હોવાથી તેટલાપરપણે તે શાસ્ત્ર ગુરુગુ અમારા આત્રિતોએ લેવું, તો કર્મયોગપરપણે યાજવલ્ક્યસ્મૃતિની સારપરતા લાગુવી તાત્પર્ય એટલું કે-નિ શ્રેયમાર્થોએ આદરણીય ઉપાય કર્મયોગ જ્ઞાનયોગ અને ભક્તિયોગ છે, તે આ ઉપાય પાંદમ થપી ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ છે, તેમા કર્મસ્વરૂપનુ જ્ઞાન યાજવલ્ક્યસ્મૃતિથપી લેવું યોગ-જ્ઞાનયોગ ભક્તિ-યોગ જ્ઞે પચમ સ્કંધથપી લાગુવા ને આ સાધનશાવે રહિત, સ્વયંપણે હોવાથી ફળરૂપ, પરાનુરાગપ્રકર્ષાત્મક, પ્રયત્નગતથી પણ ગતપચ, આધ્યભક્તિ જેનુ નામ છે, પરમપુરૂષના પ્રગાદીજ એક લબ્ય છે ને આ ગોપીજનોમા પ્રસિદ્ધ છે તે દગમસ્કંધથી લાગુવો તો યાજવલ્ક્યસ્મૃતિ, પચમસ્કંધ અને દગમસ્કંધ અનુક્રમે ધર્મગામ્ય યોગ શાસ્ત્ર અને ભક્તિશાસ્ત્ર છે એવો અમારો મત છે ॥૮૮॥

શારીરક સૂત્રો અને ભગવદ્ગીતાના યથાસ્થિત અર્થના જ્ઞાનમા ભાષ્યા તરની અનાદરણીયતા ખ્યાપન કરવા કહેછે—શારીર-સર્વશરીર પર માત્મા, તેને અપિકાર કરીને પ્રવર્તેલા સૂત્રો ‘અથાલો મહાનિજાસા’ આ સૂત્રને આરબીને ‘અનાવૃત્તિ શન્દાત્’ આ સૂત્રપર્યંતના આદરાયણપ્રણીત છે તેમના અને ભગવદ્ગીતાના અર્થનિર્ણયમા શ્રીમદ્રામાનુજાચાર્ય કરેલુ આધ્યાત્મિક-સર્વાન્તરાત્મા પરમાત્મામા સૂનાશ્વરોને અનુસારે પ્રવર્તેલું ભાષ્યજ મ માનેલું છે એમ તમારે સર્વેએ લાગુવું યદપિ શારીરકમીમાસા અને ગીતાના આખ્યાનરૂપપણે પ્રવર્તેલા પ્રબન્ધો કેટલાક છે, પણ તે યથાસ્થિત આત્મસ્વરૂપનો બોધ કરનારા નથી શ્રીમદ્રામાનુજાચાર્યવિરચિત

માપ્યમાધ્યાત્મિક મમ ॥૧૦૦॥ एतेषु यानि वाक्यानि श्रीर
णस्य वृषस्य च । अत्युत्कर्षपराणि स्युस्तथा भक्तिविरागयो
॥१०१॥ मन्तव्यानि प्रधानानि तान्येवेतरवान्यत । धर्मेण
सहिता वृष्णभक्ति कार्येति तद्रह ॥१०२॥ धर्मो ह्येय सदा

ભાષ્યજ તેવું છે, માટે તેના અર્થનિર્ણયમા તેજ લેવું પણ શાકર કે બીજી
તેનું સહોદર લેવું નહિ, કેમકે મૃપાના નિદિ દોષોથી દૂષિત છે ॥૧૦૦॥

આ વેદાદિ આઠ સમ્બંધોને બ્રહ્માણુપણે નિર્દેશ કર્યા તેમા જુવુમ્
જનોએ ઉપસેવવા લાયક બહુ બહુ બાળતો (સ્વર્ગ પુત્ર પણ અપાદિ) તે તે
સ્થળમા પ્રતિપાદન કરી છે યદ્યપિ સત્વાદિ ગુણોને અનુગુણુ તેમા તેમા
પ્રવર્તતા તે તે અધિકારીઓને અધિકાર કરીને તે શાસ્ત્રો પ્રવર્તવા હોવાથી
તેમનું પ્રમાણુય સ્થિર છે, તથાપિ વેદોનું અને તન્મૂળક સ્મૃતિઓનું હાર્દ
તેમા નથી પરમ તાત્પર્યતો નિ ઐયસ સપાદમાજ છે, માટે તે સમ્બંધોમા
જે વચનો મુમુક્ષુપ્રાપ્ય પરશ્વક્ષ પરમપુરૂષ શ્રીકૃષ્ણ લગવાનું તેમના
ઉપાસનમા ઉપકારક ધર્મ, તેમનેનિષે પ્રેમરૂપા ભક્તિ અને અન્યન
દહ વૈરાગ્યના અતિશય ઉત્કર્ષને ઓધ કરનારા હોય તેજ વચનો હતર
વચનોની અપેક્ષાએ પ્રકૃષ્ટ પ્રમાણુ જાણુવા (અધ્યાન જાણુવા) પ્રાધ્યાન્ય તો
હિતતમનો અવબોધ આપે છે માટે અવશ્ય ઉપસેવ્યતારૂપ જાણુવું
ધર્મે સહિત કૃષ્ણભક્તિ કરવી એટલુંજ વેદો અને તન્નુસારી પ્રમાણુ કે
જે પરમહિતૈકપર છે તેમનું પરમ તાત્પર્ય છે પરમ તાત્પર્યતો હિતતમનું
કિચિત્ત છે, તેતો આત્યતિક દુ જનિવૃત્તિપૂર્વક પરમાનંદની પ્રાપ્તિ છે તેતો
પરજ્યોતિ પરશ્વક્ષ પરમાત્માને પામેલાનેજ પ્રાપ્ત થાય છે તેમની પ્રાપ્તિના
સાધન તો આ કહ્યા એજ છે ॥૧૦૧-૧૦૨॥

‘વેદાશ્ચ વ્યાસસૂત્રાણિ’ આથી પ્રમાણુસાર કહીને, હવે પ્રમેય (ધર્માદિ)
સારને તેના લક્ષણનિરૂપણુદ્વારા કહે છે—શ્રુતિ સ્મૃતિએ ઉપપાદન કરેલો
જે સદાચાર તે ધર્મ જાણુવો ‘શ્રુતિસ્તુ વેદો વિશેષો ધર્મશાસ્ત્ર તુ વૈ સ્મૃતિ’

ચાર્: શ્રુતિસ્મૃત્યુપપાદિતઃ । માહાત્મ્યજ્ઞાનયુગ્મભૂરિજ્ઞેહો ભક્તિશ્ચ
એમ મનુએ કહ્યું છે. ‘શ્રુતિસ્મૃત્યુપપાદિતઃ’ આથી ‘ચોદનાલક્ષણઃ’ આટલું
સિદ્ધ થાય છે. યદ્યપિ શ્યેનાદિપણ શ્રુતિએ ઉપપાદન કરેલો છે તથાપિ
તે સદાચાર નથી, તેતો પરને અનર્થ કરનારો અસંતોનો આચાર છે. તો
‘સદાચાર’ આથી શ્યેનાદિકની નિવૃત્તિ કરી છે. તેથી ‘અર્થ’ આટલું તાત્પર્ય
થાય છે. તો ‘ચોદનાલક્ષણોઽર્થો ધર્મઃ’ આ ભૂમિનીએ કહેલું ધર્મલક્ષણ
આથી અનુવાદ કર્યું થાય છે. ચોદના-વેદવિધિ બોધિત હોઈને જે અર્થ
હોય તે ધર્મ લાગુવો, એવો એનો અર્થ છે. અથવા-મુમુક્ષુઓએ
આદરણીય ધર્મ આજ લાગુવો કે જે શ્રુતિસ્મૃતિઉપપાદિત સદાચાર છે.
‘શ્રુતિસ્મૃતિઉપપાદિત સદાચારજ્ઞ મુમુક્ષુઓનો ધર્મ લાગુવો’ આવો
અન્વય કરવો. ‘શ્રુતિસ્મૃત્યુપપાદિત’ આ સામાન્યનિર્દેશ પૂર્વક ‘સદાચારઃ’
આ વિશેષ નિર્દેશ છે. એટલે શ્રુતિસ્મૃતિએ ઉપપાદન કરેલામાં જે સદા-
ચાર છે તેજ મુમુક્ષુઓએ આદરણીય ધર્મ લાગુવો. સમ્યજ્ઞેથી બ્રહ્મવિદો
લાગુવા. ‘અન્નિ વ્રજેતિ ચેદ્વેદ સન્તતમેનં તતો વિદુઃ’ એવી શ્રુતિ છે, તેમનો
આચાર નિષ્કામ કર્મ લાગુવું. બ્રહ્મવિદોમાં સકામ કર્મ ઘટે નહિ.

લક્ષિનું સ્વરૂપ કહે છે—માધ્ય-શ્રીમન્નારાયણમાં જે અધિક સ્નેહ
તે લક્ષિ લાગુવી. અધિક સ્નેહ કામાન્ધને સ્પર્શ શબ્દાદિકમાં પણ હોય
છે પણ તે લક્ષિ ન કહેવાય, પરંતુ સર્વેશ્વરમાં તેમના ઐશ્વર્યના જ્ઞાન-
પૂર્વક જે પરાનુરાગ તે લક્ષિ કહી છે. તે આ અભિપ્રાયથીજ ‘માહાત્મ્ય-
જ્ઞાનયુગ્મ’ એમ કહ્યું છે. આથી ‘સા પરાનુરક્તિરીશ્વરે’ આ લક્ષિસૂત્રનું
વ્યાખ્યાન કર્યું થાય છે. ‘માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વસ્તુ સુદઢઃ સર્વેતોઽધિકઃ । જ્ઞેહો
ભક્તિરિતિ પ્રોક્તસ્તથા મુક્તિર્ન ચાન્યથા ॥’ એમ પંચરાત્રમાં કહ્યું છે.
અથવા ‘માધવે ભૂરિ જ્ઞેહઃ’ આટલું પદ લક્ષિસ્વરૂપર લેવું. એમ લેવાથી
‘સા પરાનુરક્તિરીશ્વરે’ આ સૂત્રની સાથે એકાર્થતા થાય છે. અતિશય
સ્નેહની નિષ્પત્તિમાં અને નિષ્પન્ન અધિક સ્નેહની પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિના

માધવે ॥૨૦૩॥ વૈરાગ્યં હૈયમપ્રીતિ શ્રીશૃણ્ણેતરવસ્તુપુ । જ્ઞાન

અનિચ્છેન્મા હેતુ 'માહાત્મ્યજ્ઞાનયુગ્' આ પદથી જાણાવ્યો છે માહાત્મ્ય જ્ઞાન ન હોય તો નિષ્કલો પણ સ્નેહ વૃદ્ધતર ન થાય અને ઉત્તરોત્તર અતિશયને ન પામે તે માહાત્મ્યજ્ઞાન હોય તો લક્ષ્મિ વૃદ્ધિને પામેજી ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાનથી ભગવદ્ભક્તિ વૃદ્ધિ પામેછે એમ ગીતામા સ્પષ્ટ કહ્યું છે—'પુતા વિભૂતિ યોગ ચ મમ યો વેત્તિ તત્તત । સોઽવિર મ્યેન યોગેન યુગ્યતે નામ સશય ॥' ઇતિ

વૈરાગ્યનુ સ્વરૂપ કહેછે—શ્રીકૃષ્ણથકી ઇતિ વસ્તુમાનમા જે અત્યંત અપ્રીતિ તે વૈરાગ્ય જાણુનો 'હૃદય પ્રભો ફાલસક્તયા હૃદયૈરતૈશ્ચગુવિધે । અસહુક્કાલિલ તત્રાહચિવૈરાગ્યમુચ્યતે ॥' એમ સ્કંદપુરાણમા લક્ષણ કહ્યું છે યદપિ મુમુક્ષુ હોઇને સર્વથા વિપયથી વિરક્તને પણ શ્રીકૃષ્ણથકી અન્ય પરિશુદ્ધ સ્વસ્વરૂપમા રાગ અવર્તનીયજ છે, કેમકે આત્માવતોકન નિના ભક્તિની સિદ્ધિ થતી નથી તથાપિ પરિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા તેમને જે રતિ છે તે કેવળ જ્ઞાનકાંકરપણે નથી પરંતુ ભગવાનના દાસપણે છે તે આ પ્રીતિ તો ભગવત્પ્રીતિમાજી પર્યવસાન પામે છે કેવલાત્મામા પ્રીતિ તો અનુ ચિત છે ભગવત્પરોએ કેન ય પણ લાભ્યજ છે માટે શ્રીકૃષ્ણ થકી ઇતિ વસ્તુમાનમા જે અપ્રીતિ તે વૈરાગ્ય જાણુનો એમ જે કહ્યું તે યુક્ત છે

હવે નિરૂપણ કરેલી ભક્તિ અને વૈરાગ્યમા જ્ઞાનની અપેક્ષા હોવાથી જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરેછે—આ સ્થળે જ્ઞાન હેય ઉપાદેય વિજ્ઞાન જાણુવું વિપયદોનના વિચિંતન વિના વૈરાગ્યનો ઉદય થાય નહિ તો તેમા હેયપણે માયા જ્ઞાનની અપેક્ષા છે એ સિદ્ધ થયું ઉપાદેયતમ જે ભગવત્સ્વરૂપ છે તેના પરિજ્ઞાન વિના તેમના માહાત્મ્યવિજ્ઞાનમૂળક ભક્તિ પણ ઉદય પામે નહિ માટે તેમા તત્ત્વવિજ્ઞાનની અપેક્ષા છેજી જીવાત્મા પરમાત્માનીજ એક દાસતારૂપ રસવાળો હોનાથી તેનું પણ ઉપાદેયપણે વિજ્ઞાન અપેક્ષિત છે એમ જાણુ જીનશબ્દથી જ્ઞેનજ્ઞવર્ગ કહ્યો છે માયાશબ્દથી જ્ઞેનાદિ વિવિધ પરિણામના આશ્રયભૂત પ્રકૃતિ કહી છે વિચિન કાર્ય કરવાનું સામર્થ્ય હોવાને લીધે પ્રકૃતિને માયાશબ્દથી કહી છે પણ મિથ્યાપણાને

ચ જીવમાયેશરૂપાણા સુષ્ટ્વેદનમ્ ॥૧૦૪॥ દૃત્સ્યોઽણુસૂક્ષ્મ
લીધે નહિ ઇશિશબ્દથી તે બંનેની અદર પ્રવેશ કરીને નિયમ કરનારા
પરમાત્મા કહ્યા છે તે આ જીવ માયા અને ઇશિના સ્વરૂપોને જે સુષ્ટ્-
યથાવસ્થિત સ્વરૂપે બાંધે તે જ જ્ઞાન બાંધે તે જ જ્ઞાન છે, કેમકે
બંધન કરનાર છે ચિત્ અચિત્ ઇશ્વર આ નહીં તત્ત્વો બાંધેલા એવા
તાત્પર્ય છે ॥૧૦૩-૧૦૪॥

નહીં તત્ત્વો બાંધેલા કહ્યા તેમા પ્રથમ જીવનુ ૨-૧૩૫ નિરૂપણ છે
છે—આ જીવ ચિદ્રૂપ-સ્વયપ્રકાશમાનરૂપ ચૈતન્યસ્વરૂપ-જ્ઞાનસ્વરૂપ છે
શ્રુતિ જ્ઞાનસ્વરૂપતાને કહે છે—‘વિજ્ઞાનાત્મા પુરુષ’ ‘મિત્તાન યત્ત તનુને’
‘મિત્તાને નિદ્રુ’ ઇતિ જ્ઞાનપણુ જોવાથી સ્વયપ્રકાશતા સિદ્ધ થાય છે તે
શ્રુતિ કહે છે—‘હ્યનગ્જ્યાતિ પુરુષ’ ‘અત્રાય પુરુષ સ્વયજ્યોતિર્ભવતિ’ ઇતિ
યદ્યપિ પરમાત્મા પણ ચિદ્રૂપ છે અથાપિ તે અણુપરિમાણુ નથી આ
પરિમાણુ હોદને ચિદ્રૂપ તો જીવ છે જીવનુ અણુપણુ શ્રુતિએ કહ્યું છે—
‘અપોઽણુરાત્મા ચેતસા વેદિતવ્ય’ ‘આરામમાત્રો હાવરોઽપિ દૃષ્ટ’ ‘વાલામ્રસત
માગસ્ય શતધા કપિતસ્ય ચા માગો જીવ સ વિજ્ઞેય ઇત્યાદિ આત્મા જ્ઞાન
સ્વરૂપ છે પણ જ્ઞાનગુણક નથી આવા પરમતત્ત્વા નિરા રણુમાંટે ‘જ્ઞાતા’
એમ કહે છે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનુ જ્ઞાતાપણુ પણ શ્રુતિમાં કહ્યું છે—‘અથ હિ
દ્રષ્ટા શ્રોતા પ્રાતા રસયિતા મન્તા યોદ્ધા યતા વિજ્ઞાતામા પુરુષ’ ન વિજ્ઞા
તુચિચાતેવિપરિલોપો વિષયતે ‘અથ યો વેદેદ વિદ્યાણીતિ સ આત્મા’ ઇત્યાદિ
એમ કહેવાથી—આત્મા નિહુ છે એવો વાદ, આગતુક જ્ઞાનગુણ છે એવો
વાદ અને જ્ઞાનમાન છે એવો વાદ પરાસ્ત થઈ ગયો તેનો ખડનપ્રકાર તો
સાધ્ય થઈ બાંધેલો આત્માનુ જ્ઞાનાપણુ કહેવાથી અત્તર્ભવનુ આત્માપણુ
પણુ સિદ્ધ થઈ બાંધેલું અહર્મથ આત્માન છે ‘અહ મનુરમવ સૂચશ્ચ’
એરીતે અહર્મથથીજ આત્મસાક્ષાત્ ૨ આત્મદશા વામદેવનો છે મુખ્યનો
પણુ ‘અહમન્નમહમન્નમહમન્નાદોઽહમન્નાદ અહ શ્લોકકૃદહ શ્લોકકૃત્’ એરીતે
અહર્મથથીજ આત્માનુભવ છે તેવોજ ઇશ્વરસંકપ છે—‘હન્તાહમિમા
સ્તિસ્તો વેતતા’ ઇતિ માટે અહર્મથજ આત્મા છે વગી આત્માનુ જ્ઞાતા

શ્ચિદ્રૂપો જ્ઞાતા વ્યાપ્યાસિલ્પા તત્ત્વમ્ । જ્ઞાનશક્તયા સ્થિતો જીનો

પણ કહેનાથી કર્તાપણુ પણ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે કર્તાપણુ જ્ઞાતાનો ધર્મ છે જ્ઞાતાનુજ કર્તાપણુ હોવાથી 'ચેતનોઽહં કરોમિ' 'ચેતન હું કરું એવો જે ચેતન્ય અને કર્તૃત્વનો એકપણે અનુભવ થાય છે તેપણુ ઘટતો આવે છે સૂનકાર પણ 'કર્તા જ્ઞાતાર્યવત્વાત્' એમ જીવમા કર્તૃત્વ સમર્થન કરે છે આ કર્તૃત્વપણુ આત્માનુ પરમાત્માને અધીન છે 'વરાતુ તત્ત્વજ્ઞે' એમ સૂનકાર સમર્થન કરે છે 'જાત પ્રવિષ્ટ જ્ઞાતા જનાનાં સવામા' 'ય આત્મનિ તિષ્ઠ્યામનોઽત્તરો યમાત્મા ન વેદ યસ્યાત્મા શરીર ય જાત્માત્મતરો યમયતિ' એવી શ્રુતિ છે તે આ જીવાત્મા પ્રતિશરીર શિષ્ત બિન્ન હોઈને તેને હૃદયપ્રદેશમા નિશેષસત્તાથી વર્તે છે એવા અભિપ્રાયથી હસ્ય' એમ કહે છે તેમા શ્રુતિ છે- 'હદિ જયમાત્મા યોઽય વિજ્ઞાનમય પ્રાણેષુ હ્રદ્યન્તર્જયોતિ' ઇતિ સૂનકાર પણ કહે છે- 'જ્યસ્થિતિવૈશેષ્યાદિતિ જેન્નામ્યુપગમાત્ હદિ હિ ઇતિ હસ્ય હૃદયપ્રદેશમા રહેતો એમ કહેવાથી શરીરથકી આત્મા જીવે છે એમ સિદ્ધ થાય છે તેથી દેહજ આત્મા છે એવો જે વાદ તે પરાસ્ત થયેતો જાણવો તેનો ખડનપ્રકાર લાખ્યથકી જાણવો તે આ જીવાત્મા સૂક્ષ્મ છે ત્યા ત્યા પ્રવેશ કરતા મૂર્તનેજ જેમ એમ એને તેતે વ્યાખ્ય વસ્તુઓવડે પ્રતિરોધ થતો નથી કેમકે આત્મા આકાશાદિવત્ અમૂર્ત દ્રવ્ય છે આપુપરિમાણુ એવો પણ આ આત્મા પોતાની જ્ઞાનપ્રજ્ઞાથી અસિલ્પાં તત્ત્વ-આપાત્તળ મસ્તક પોતાના દેહમા અભિવ્યાપીને રહ્યો છે એમ કહેવાથી- આત્મા આપુપરિમાણુ હોય તો શરીરમા એક પ્રદેશમા નિઘમાનપણુ અવશ્ય અગીકાર કરતા હસ્ત પાદાદિ સર્વ અવયવાવચ્છેદથી સુખ હુ ખાદિકની ઉપનધિ ન થાય એવી શકા પરાસ્ત થઈ ગઈ આત્મા અણ છે પણ ધર્મભૂત જ્ઞાનના પ્રસરણથી સર્વ અનયનાવચ્છેદથી સુખ હુ ખાદિકનો અનુભવ ઘટે છે 'ગુણાદ્વાઽલ્લોકવત્' એવુ વ્યાસસૂત્ર છે યથા પ્રકાશયત્લેક વૃક્ષ લોકમિમ રવિ । સ્ત્રેન સ્ત્રેત્રી તથા કૃત્ત્વ પ્રકાશયતિ મારત ॥ એમ ગીતામા કહ્યું છે વળી તે આ જીવ અચ્છેદત્વાદિ લક્ષણવાળો હોઈને અવિનાશી છે તેમા શ્રુતિ છે-

દેવોઽચ્છેદાદિલક્ષણઃ ॥૧૦૫॥ ત્રિગુણાત્મા તમઃ શૃણ્ણદાક્ષિદે-

‘ન હન્યતે હન્યમાને ક્ષતીરે’ ઇતિ. ગીતાવચન છે-‘અચ્છેદોઽયમદાહોઽયમ-
છેદોઽશોષ્ય ણ્વ ચ’ ઇતિ. અહીં ‘જ્ઞાતાઽણુઃ’ આ પદથી ‘જ્ઞાતૃષ્વે સતિ ઞણુઃ’
‘જ્ઞાતાપણું હોવાની સાથે આપણું’ એવું લક્ષણ કહ્યું છે. પરમાત્મામાં
અતિઆસિ વારણુમાટે આણુત્વ કહ્યું છે. ‘હૃદ્ધ્વોઽણુઃ’ આ પદથી પ્રત્યેક
શરીરમાં એવું જુદું જુદું છે એમ સૂચ્યું છે. એથી એવુંનું અનંતપણું
જણાવ્યું. આથી એવું જણાવ્યું. આ સ્થળે વિસ્તાર લાખ્યમાં જોવો ॥૧૦૫॥

હવે માયાનું સ્વરૂપ કહે છે—વિચિત્ર કાર્ય કરનારી હોવાથી વિસ્મ-
યનીયા છે માટે પ્રકૃતિનો માયાશબ્દથી નિર્દેશ કર્યો છે આથી-‘માયા-
શબ્દથી પ્રકૃતિનો નિર્દેશ કર્યો છે તો તે ગિચ્ચા છે’ એવી શકા પરાસ્ત
થઈ. તેવી શ્રુતિ છે-‘માયાં તુ પ્રકૃતિં વિદ્યાન્માયિનં તુ મદેશ્વરમ્’ ઇતિ
માયાશબ્દથી કહેલી તે આ પ્રકૃતિ સત્વાદિ ત્રણ ગુણોથીજ નિરૂપણીય
હોવાથી ત્રિગુણાત્મા કહી છે. ત્રણ ગુણો-સત્ત્વ રજ્જ તમ, તેજ આત્મા-
સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારો ધર્મ જોનો છે તે ત્રિગુણાત્મા કહેવાય, અર્થાત્
સત્વાદિ ગુણત્રયવિશિષ્ટ છે. ‘અજામેકાં લોહિતશુરુકૃષ્ણાં’ એવી શ્રુતિ
છે. લોહિતાદિ શબ્દથી સત્ત્વ રજ્જ તમ ગુણ કહ્યા છે. ‘સેયં ગુણમયો
માયા’ ‘મમાહ માયા ગુણમયનેકધા ‘પ્રકૃતિર્ગુણસામ્યં ચ’ એમ લાગવ-
તમાં કહ્યું છે. ગુણમયત્વનિર્દેશ તો અધિકપણાના અભિપ્રાયથી કર્યો છે.
આથી-‘સત્વાદિ ત્રણ ગુણોનો સમુદાયજ પ્રકૃતિ છે’ એવો સાંખ્યવાદ
પરાસ્ત થયો કારણ કે સત્વાદિકને પ્રકૃતિના ગુણપણે બહુ સ્મૃતિવચનો
કહે છે —‘કાર્યતે જ્યવનઃ કર્મ સર્થઃ પ્રકૃતિર્જેર્ગુણે.’ ‘પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ
ગુણેઃ’ ‘પ્રકૃતેર્ગુણમમ્મૂદા.’ ‘પ્રકૃતિં ચ ગુણેઃ સહ’ ‘સર્વં રજસ્તમ ઇતિ પ્રકૃ-
તેર્ગુણાન્મૈ.’ ‘સત્વાદિર્મિર્ગુર્જર્થતે’ ‘વતે પ્રધાનસ્ય ગુણાઽયઃ પુરુષસત્તમ’
ઇત્યાદિ. આ માયા તમ.-મહદાદિ વ્યક્ત અવસ્થાઓના વિલયનું સ્થાન
હોવાથી પ્રલયસમયે નામરૂપાદિકે રહિતપણું છે માટે જે મૂળ પ્રકૃતિ છે
તે આ જીવવિજ્ઞાનના પ્રસરણને પ્રતિરોધ કરનાર હોવાથી તમઃશબ્દથી
કહી છે, અર્થાત્ મહદાદિ સમગ્ર પરિણામના મૂળભૂત, ત્રિગુણસામ્યરૂપ,

હતદીયયો । જીવસ્ય ચાહંમમતાહેતુર્માયાઽવગમ્યતામ્ ॥૧૦૬॥

તરંગ વિનાના સમુદ્રસદૃશ, કારણાવસ્થામાં રહેલું જે પ્રધાન તે તમ 'શબ્દથી કહ્યું છે 'મહાન વ્યક્તે લીયતે, અવ્યક્તમક્ષરે લીયતે, અક્ષર તમસિ લીયતે' 'નાસદાસીન્નો સદાસીત્તદાનીં તમ આસીત્' એવી શ્રુતિ છે તે આ તમ 'શબ્દવાચ્ય માયા કૃષ્ણશક્તિ - કૃષ્ણ આનન્દમય પરબ્રહ્મનો સકળ પ્રપચની સૃષ્ટિ કરવામાં સમુપયોગી શક્તિવિશેષ છે અગ્નિના દાહોપયોગી અપૃથક્સિદ્ધ કોઈધર્મને શક્તિપણે વ્યવહાર કરાય છે જે કાર્યોપયોગી અપૃથક્સિદ્ધ નિશેષણ તે શક્તિ છે એનું શક્તિનું લક્ષણ છે અપૃથક્સિદ્ધ નિશેષણતાતો શરીરપણે બળુવી 'યસ્યાવ્યક્ત શરીર' આ અતર્ક્યાભિધાનલુ શ્રુતિ માયાને પરમાત્માનું શરીર કહે છે 'બહુ સ્વા પ્રજાયેય' એમ બહુ થનાના સકલપૂર્ણ જગતને સર્જતા પરબ્રહ્મને યથાસકલ્પ બહુ થવારૂપ સર્ગમાં માયાનો ઉપયોગ બળુવો પરબ્રહ્મ સ્વરૂપત એકજ છે પણ તેમનું શરીરભૂત ચિત્ અચિત્ દ્વારા યદુ થવાપણું છે માટેજ 'પરસ વ્રહ્મણ શક્તિસ્તથેદમચિલ્ જગત્' એમ સ્મૃતિ કહે છે 'દેવા મશક્તિ સ્વર્ગુર્નેર્નિગૂઢા' એવી શ્રુતિ છે સ્વશક્તિયા માયયા યુક્ત સ્વજલ્પતિ ચ પાતિ ચ' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે એરીતે માયાને કૃષ્ણશક્તિપણે નિરૂપણ કરવાથી અનુમાનગમ્ય પ્રકૃતિ સ્વતંત્રપણે જગત્સર્જનમાં કારણ છે એવો જે | પિત્ર વાદ તે પરાસ્ત થયો પ્રકૃતિ બ્રહ્માત્મક હોવાથી પરતનજ છે

એરીતે માયાનું સ્વરૂપ નિરૂપીને તેનો સ્વભાવ હવે કહે છે—તે આ માયા દેહ—માયાના પરિણામભૂત અને તદ્દીય દેહના પરિણામભૂત પુન પાંનાદિ (અથવા તદ્દીય દેહસામગ્રિ પરિજન પરિચ્છાદિ) તેમાં જીવને મર્મભૂજ પોતાના યોગથી અનુક્રમે અલબુદ્ધિ અને મમત્વબુદ્ધિને ઉપજાવે છે જે હેતુમાંટે ત્રિગુણાત્મા છે તે હેતુમાંટે તે આ માયા પોતાના પરિણામભૂત દેહના સસર્ગવાળા જીવને પોતામાં રહેલા ગુણોના સગથી બંધન કરે છે તમોગુણનો આ સ્વભાવ અર્થની અપ્રમશતા અને વિપરીતપણે પ્રકાશતા છે તેથી અનાત્મામાં આત્મશ્રમ અને તન્મૂળક દેહાનુર્ભવિમાં મમત્વારોપ અને પછી એહાનુબંધાદિ રાજસ બધું પ્રવર્તે છે તેને અભિમત

વસ્તુનો પ્રકાશ સત્ત્વથી થાય છે તો એરીતે ત્રિગુણા માયાનો બંધકત્વ સ્વભાવ છે. તે ગીતામાં કહ્યું છે—‘સત્ત્વં રજસ્તમ ઇતિ ગુણાઃ પ્રવૃત્તિ-સમ્ભવાઃ । નિવૃત્તિન્તિ મહાવાહો ! દેહે દેહિનમવ્યયમ્ ॥ તત્ર સાધં નિર્મલ-સ્વાત્પ્રકાશકમનામયમ્ । સુત્તસન્નેન વદ્ધાતિ જ્ઞાનસન્નેન ચાનય ! ॥ રજો રાગા-ત્મકં વિદ્ધિ તૃષ્ણાસદ્ગત્સમુદ્ગતમ્ । તન્નિવદ્ધાતિ વોન્તેય ! કર્મસન્નેન દેહિ-નમ્ ॥ તત્ત્વજ્ઞાનજં વિદ્ધિ મોહનં સર્વદેહિનામ્ । પ્રમાદાલસ્યનિદ્રાભિ-સ્તન્નિવદ્ધાતિ ભારત ! ॥’ ઇત્યાદિ. માયાનુ દેહ દૈહિકવિષે અહમમતામાં હેતુપણું વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે—‘શ્રૂયતાં ચાપ્યવિદ્યાયાઃ સ્વરૂપં કુલન-ન્દન ! । અનાત્મન્યાત્મવુદ્ધિર્યા અસ્થે સ્વમિતિ યા મતિ. ॥’ ઇતિ તથા ભાગવતમાં કહ્યું છે—‘સોઽહં મમાહમિતિ મૂઢમતિર્વિંગાદન્તન્માયયા વિરચિ-તાત્મનિ સાનુચન્ધે’ ‘તત્ત્વ. પ્રભો ! ત્વં કુકલેવરાપિતાં ત્વન્માયયાઽહંમ-તામષોક્ષજ.’ ઇતિ એરીતે માયાનો સ્વભાવ કહેવાથી—સ્વત શુદ્ધ એવા પણ આત્માને કર્મભૂલક ત્રિગુણયોગને લીધે વિપરીત શુદ્ધિ અને તેની વાસનાથી ઉપજતું જે જનનમરણ ચક્રભ્રમણુ તેથી ઉપજતો દુ ખસંબન્ધ છે, એટલું તાત્પર્ય નીકળે છે આથી—‘આત્મા તો પદ્મપત્રવત્ નિર્લેપ છે, સુખદુ ખનો સંબન્ધ તો પ્રકૃતિના પરિણામભૂત શુદ્ધિનેજ છે’ આવો જે સાખ્યવાદ તે પરાસ્ત થઈ ગયો મૂળપ્રકૃતિનુ લક્ષણુ તો ગુણસામ્ય છે તે આ માયા મહદાદિ સમય વિક્રોશેને એનાથકી ઈશ્વર પ્રકરે છે તેથી તે આ માયા પ્રકૃતિશબ્દથી કહેવાય છે વિદ્યાસાથે વિરોધ છે માટે અવિદ્યા-શબ્દથી પણ કહેવાય છે વિદ્યાસાથે વિરોધ તો મોહક હોવાથી છે. પ્રલયસમયે મહદાદિ કાર્ય અવસ્થાથી વ્યક્ત થતી નથી માટે અવ્યક્ત-શબ્દથી પણ કહેવાય છે આવા સ્વરૂપ સ્વભાવવાળી માયાના સંગથી જીવ કે જે દેહથકી અત્યંત વિલક્ષણુ ચૈતન્યૈકધન છે તેનેપણુ દેહાત્મ ભ્રમ થાય છે આથી માયાનો વૈભવ જણાવ્યો છે ‘અગમ્યતા’—માયાના સ્વરૂપ સ્વભાવને નહિ જાણનારાઓને તો માયાતરણુ અસંભાવિત છે, માટે તમે સર્વે ‘તે આ માયા આવી છે’ એમ દોષાનુચિતનથી તેના ત્યાગમાટે એનું સ્વરૂપ જાણો. જાણીને તેના તરણુમાટે ‘મામેવ યે પ્રવચન્તે માયામેતાં

હૃદયે જીવવજીવે યોડન્તર્યામિતયા સ્થિતઃ । જ્ઞેયઃ સ્વતન્ત્ર

તરન્તિ તે' આ સ્વયં ભગવાને ગાએલી પ્રપત્તિનો પરિગ્રહ કરો અહીં વિશેષ ભાષ્યથી બાણવો ॥૨૦૬॥

હુંવે સર્વેશ્વરનું સ્વરૂપ કહે છે—યદપિ બહુ બહુ દેવો ઇશ્વરપણે નિર્દેશ કર્યા છે, તથાપિ તેઓમા નિરૂપાધિક ઇશ્વરપણું નથી, જે આ સમસ્ત જગતમા પ્રવેશ કરીને નિયમન કરે છે તેજ સ્વતન્ત્ર સર્વેશ્વર છે, એમ બાણવા માટે 'હૃદયે જીવવજીવે યોડન્તર્યામિતયા સ્થિત । જ્ઞેય સ્વતન્ત્ર ફેનોડસી' એમ કહે છે હૃદયમા જીવવત્ જે પરમાત્મા રહ્યા છે હૃદયમા તો જીવપણું રહ્યો છે તો પરમાત્માનો એથી વિશેષ શો? તો જીવના પણ અતર્યામિપણે—આત્માપણે પરમાત્મા રહ્યા છે, એ જીવથી એમનો વિશેષ છે 'જીવના અતર્યામી' એમ કહેવાથી સર્વાન્તર્યામિપણું સિદ્ધ થાય છે યદપિ જીવ હૃદયમા રહ્યો છે ખરો પણ કર્મથી નિયંત્રિત છે આ પરમાત્મા તો સમગ્ર પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિમા મૂળભૂત જે જ્ઞાન તેના હૃદયના પ્રદેશભૂત તેજ હૃદયમા રહીને જીવને નિયમે છે તે ગીતામા કહ્યું છે—'ઈશ્વર સર્વભૂતાના હૃદયેર્જુન' તિષ્ઠતિ । બ્રામચન્સર્વભૂતાનિ યચ્ચારદાનિ માયયા ॥ 'સર્વેષ્વ ચાહ દૃદિ સન્નિવિષ્ટઃ મત્ત સૃષ્ટિર્જાનમપોહન ચ' 'અદમામા ગુઢાકેશ' સર્વભૂતાશયસ્થિત' ઇતિ અથના એવી યોગના કરવી—હૃદયમા જીવાત્મા જેમ અનુપ્રવેશ કરીને રહ્યો છે તેમ જીવમા અદર અનુપ્રવેશ કરીને પરમાત્મા રહ્યા છે 'હૃદયે જીવવત્' આ દૃષ્ટાંતથી શરીરની સત્તાને ધારણ કરવાપણું જીવનુજ જેમ છે તેમ જીવસ્વરૂપની સત્તાને ધારણ કરવાપણું પરમાત્માનું બાણાય છે એટલે—જેમ શરીર જીવના અધિષ્ઠાનથી જ યોતાનું કાર્ય કરવા સમર્થ થાય છે, અન્યથા તો તે કાષ્ટપ્રાય અસત્ જ છે, તેમ આ જીવપણું સર્વેશ્વરની સત્તાથી જ તે તે યેષામા પ્રવર્તે છે આથી—શરીરની સત્તાને આધાન કરનારો જીવાત્મા જેમ શરીરથી જીવે છે તેમ જીવસત્તાને આધાન કરનારા, તેનાપણું અતરાત્માપણે રહેલા આ પરમાત્મા તેનાથી પણ જીવ જ છે એમ સિદ્ધ થાય છે તે આ અર્થને નિશ્ચ કરવા 'યોડન્તર્યામિતયા સ્થિત'

ઈશોઽસૌ સર્વકર્મફલપ્રદઃ ॥૧૦૭॥ સ શ્રીકૃષ્ણઃ પરંબ્રહ્મ ભગવાન

એમ કહ્યું છે. આથી-જીવાત્મા પરમાત્માનો જે અણેદવાદ કોઇનો છે તે પરાસ્ત થયો. તેનો પ્રકાર લાઘ્યથડી બાણવો. જીવ પરમાત્માનો ભેદ પ્રતિપાદન કરનારી અનેક શ્રુતિ સ્મૃતિઓ છે—‘પૃથગાત્માનં પ્રેરિ-
તારં ચ મત્ત્વા’ ‘નિત્યો નિત્યાનાં ચેતનશ્ચેતનાનામેકો વહ્નાં યો વિદધાતિ
કામાન્’ ‘જ્ઞાજ્ઞૌ દ્વાયજાવીશનીશૌ’ ‘દ્વા સુપર્ણાં સયુજા સત્તાયા સમાનં
વૃક્ષં પરિપ્લવજાતે । તયોરન્યઃ પિપ્પલં સ્વાદ્વલ્પનશ્ચન્નન્યોઽભિચાક્રશીતિ ॥’
‘અસ્માન્માયી સૃજતે ત્રિશ્વમેતત્ત્ત્સિશ્વાન્યો માયયા સન્નિરદ્ધઃ’ ‘પ્રધાનદ્વેષજ-
પતિગુંણેશઃ’ ‘દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર एव च । ક્ષરઃ સર્વાણિ
ભૂતાનિ ક્ષુદ્રસ્યોઽક્ષર ડચ્યતે ॥ ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહતઃ ।
યો લોકત્રયમાવિદ્ય વિભત્યંવ્યય ઈશ્વરઃ ॥ યસ્યાત્ક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ
ચોત્તમઃ । અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રવિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥’ ઇત્યાદિ. પરમા-
ત્માની જીવોના અંતર્યામિપણે સ્થિતિ ‘ય આત્મનિ તિષ્ઠન્નાત્મનોઽન્તરો
યમાત્મા ન વેદ યસ્યાત્મા શરીરં ય આત્માનમન્તરો યમયતિ’ ‘અન્તઃ-
પ્રવિષ્ઠઃ શાસ્ત્રા જનાનાં સર્વાત્મા’ ‘एव सर्वभूतान्तरात्मा दिव्यो देव
एको नारायणः’ ઇત્યાદિ શ્રુતિસિદ્ધા છે તે આ પરમાત્મા સ્વતંત્ર ઇશ
બાણવા-ઇશપણું અપેક્ષાશુદ્ધિથી ઇન્દ્રાદિકમાં પણ છે અથાપિ સ્વતંત્ર-
પણું હોવાની સાથે ઇશ્વરપણું તો તેઓનું નથી માટે અતિઆસિ નથી.
સ્વાતંત્ર્ય તો અનન્યાધીનતારૂપ છે. (અન્યને અધીન નહિ) યદપિ
અનન્યાધીનતામાત્ર લક્ષણ હોઇ શકેછે, તથાપિ ‘ઇશ્વરભાવથી અતીત
નિર્વિશેષ પરંબ્રહ્મ પરમાત્મતત્ત્વ છે’ આવા પરાક્ષિમત વાદને કોઇ સમજી
ન એસે એટલામાટે ‘ઈશ’ એમ કહ્યું છે. તો સ્વતંત્રપણું સતે ઇશ્વર-
પણું પરમાત્માનું લક્ષણ છે એમ સિદ્ધ થયું. તેવી શ્રુતિઓ છે—‘ઈશા-
વાસ્યમિદં સર્વં’ ‘પતિ વિશ્વસ્યાત્મેશ્વરમ્’ ‘સર્વસ્ય વશી સર્વસ્યેશાનઃ’ ‘તમી-
શ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરં તં દૈવતાનાં પરમં ચ દૈવતમ્ । પતિં પતીનાં પરમં
પરસ્તાત્’ ઈશાનો ભૂતભવ્યસ્ય’ જુદુંયદા પદ્યત્યન્યમીશમ્’ ‘ક્ષરાત્માનાવી-
શાને દેવ એકઃ’ ‘વિશ્વસ્યેકં પરિવેદિતારમીશં જ્ઞાત્વાઽમૃતા ભવન્તિ’ ‘વિદ્યાવિદ્યે

પુરુષોત્તમઃ । ઉપાસ્ય ઇષ્ટદેવો નઃ સર્વાવિર્ભાવકારણમ્ ॥૧૦૮॥

ઈંશતે યસ્તુ સોઽન્ય.' ઇત્યાદિ તેવી સ્મૃતિઓ છે- 'સ યાવદુર્ધ્વા ભરમી-
શ્વરેશ્વરઃ સ્વકાલદાવત્યા ક્ષપ્યશ્વરેન્દ્રુવિ' 'વિવિક્ત ઉપસન્નમ્ય જગતામી
શ્વરેશ્વરમ્' 'મૃહીતમૂર્તિત્રય ઈશ્વરેશ્વરઃ' 'एवं प्रसादित कृष्णो भगवानीश्वरे-
श्वर.' 'सर्वेश्वरः सर्वदेव सर्ववेत्ता समस्तशक्ति' પરમેશ્વરાત્મ્યઃ' ઇત્યાદિ જે
હેતુભાટે આ પરમેશ્વર સર્વાન્તરાત્મા હોવાથી સમસ્ત જગત એમની
તનુ છે તે હેતુભાટેજ સર્વકર્મસમારાધ્ય અને સર્વકર્મફળપ્રદ એજ છે.
સર્વકર્મો-પશુ પુત્ર સ્વર્ગાદિકની અપેક્ષાથી ઇન્દ્રાદિકને ઉદ્દેશીને કરાતા
કર્મોના, ફળપ્રદ-તેમના તેમના આરાધનથી તેમના તેમના શરીરી પર-
માત્મા સ્વયં પ્રસન્ન થઈને ફળ આપે છે તેમા 'एकો बहूनां यो विदधाति
कामान्' એવી શ્રુતિ છે. તથા ગીતામા કહ્યું છે- 'स तया श्रद्धया युक्तस्-
स्याराधनमीहते । लभते च तत् कामान्मयैव विहितान् हि तान् ॥'
'ये त्वन्यदेवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयाऽन्विताः । तेऽपि मामेव ध्यान्तेय
यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥' 'अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च' ઇત્યાદિ
સૂત્રકાર પણ કહે છે- 'फलमत उपपत्ते.' ઇતિ ॥૧૦૭॥

જે સર્વેશ્વર તત્ત્વ નિરૂપણ કર્યું તે શ્રીકૃષ્ણજ છે એમ કહે છે-
સર્વાતર્થાભિપણે સકલફળપ્રદતાપણે કહેલા જે સર્વેશ્વર તે શ્રીકૃષ્ણજ છે
તેથી રૂદ્રાદિ દેવતાંતરનું નિવારણ થાય છે. પ્રધાનમાં, પરિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂ-
પમા અને અક્ષરમાં બ્રહ્મશબ્દનો પ્રયોગ છે, તેની નિવૃત્તિ માટે 'પરંબ્રહ્મ'
એમ કહ્યું છે સ્વરૂપથી અને ગુણથી જેમાં અનવધિ બૃહત્ત્વ (મોટાપણું)
હોય તેજ પરંબ્રહ્મ છે એ રીતે શ્રુતિમા પરંબ્રહ્મપણે જે નિરૂપણ કર્યા
છે તે આ શ્રીકૃષ્ણજ છે 'कृषिर्भूवाचक' શરદો જશ્ય નિર્વૃત્તિવાચક.'
આ નિરૂપણથી આનંદમયપણું કૃષ્ણપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત જણાય છે
આનંદમયનુજ પરંબ્રહ્મપણું વેદાત્મક સ્વરૂપ છે. પરંબ્રહ્મની અતરાત્મતાને
ઉપપાદન કરતી શ્રુતિ 'अन्योऽन्तर आत्मा आनन्दमय.' એમ આનંદમયમાં
ઉપસંહાર કરે છે સૂત્રકારપણે આનંદમય તે પરંબ્રહ્મ છે એમ કહે છે
'आनन्दमयोऽस्यात्मा' આ સૂત્ર છે. તથા જે માત્ર સૂક્ષ્માદિક અનેક પ્રાદ-

ભાવિશેષો ધર્મરક્ષણાર્થે થયા છે તે સર્વેના આજ મૂળભૂત છે. એમના-
 થકીજ સમસ્ત અવતારો પ્રાદુર્ભવે છે. 'અજાયમાનો વહુવા વિજાયતે' એવી
 શ્રુતિ છે. 'ધર્મેસંસ્થાપનાયૈવ સમ્ભવામિ યુગેયુગે' 'યદ્દુનિ મે વ્યતીતાનિ
 જન્માનિ' એમ પોતેજ ગીતામાં કહ્યું છે. અથવા- 'યતો વા હમાનિ ભૂતાનિ
 જાયન્તે...તદ્વિજિજ્ઞાસસ્વ તદ્ભ્રહેતિ' આ શ્રુતિએ પરશ્વદ્વંનું અસાધારણ
 લક્ષણ જે સકળજગતકારણત્વરૂપ કહ્યું છે તે આ શ્રીકૃષ્ણનુંજ છે એમ
 'સર્વાવિર્ભાવકારણમ્' આ પદ્યથી કહે છે. સર્વ-ચિદચિન્મિશ્રિત સમષ્ટિ
 કાર્યો અને વ્યષ્ટિ કાર્યોના પ્રાદુર્ભાવ-ઉત્પત્તિમાં કારણ-ઉપાદન નિમિત્ત છે.
 ઉત્પત્તિને જે આવિર્ભાવશબ્દથી કહી તે અસત્કાર્યવાદના વિનિવારણ
 માટે છે. જે સત્-વિદ્યમાન છે તેને વિલક્ષણ અવસ્થાનો યોગ આવે તે
 ઉત્પત્તિ કહેવાય. અસત્કાર્યવાદ અને તેના ખડનનો પ્રકાર લાઘ્યથકી
 બળુવો. હેયવિરોધિપણારૂપ (નિત્યનિર્દોષતા) અને કલ્યાણગુણનિધિપણારૂપ
 જે ઉભય લિંગ તે આ શ્રીકૃષ્ણનુંજ છે એમ ભગવાનપદ્યથી કહ્યું છે. હેય-
 વિરોધિપણું અને કલ્યાણગુણનિધિપણું ભગવન્શબ્દની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત
 છે. તે સ્મૃતિમાં કહ્યું છે- 'શુદ્ધે મહાવિભૂત્યાલ્લે પરે વ્રહ્મણિ શબ્દ્યતે ।
 મૈત્રેય ! ભગવચ્છબ્દઃ સર્વકારણકારણે ॥ તત્ર પૂજ્યપદાર્થોક્તિપરિભાષા-
 સમન્વિતઃ । શબ્દોઽયં નોપચારેણ હ્યન્યત્ર હ્યુપચારતઃ ॥ જ્ઞાનશક્તિવ્રલૈશ્વર્ય-
 વીર્યતેજાંસ્વશેષતઃ । ભગવચ્છબ્દવાધ્યાનિ વિના હૈયૈર્ગુણાદિભિઃ ॥' ઇતિ.
 જે આનંદમયપણું, સકળજગતના કારણપણું અને હેયવિરોધિપણુંએ વિશિષ્ટ
 કલ્યાણગુણનિધિપણું, તેને લીધે શ્રુતિ સ્મૃતિમાં પુરૂષોત્તમપણે કહેલા જે
 છે તે આ શ્રીકૃષ્ણજ છે. 'સઃ ઉત્તમઃ પુરુષઃ' એવી શ્રુતિ છે. 'યસ્યા-
 ત્ક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષો-
 ત્તમઃ ॥' એમ ગીતામાં સ્વયં કહ્યું છે. શ્રીકૃષ્ણજ પરશ્વદ્વ છે આ અર્થમાં
 આ વચનો પ્રમાણપણે બળુવાં 'તત્રાથ કૃષ્ણં ભગવન્તમૈક્ષણારાયણં નિર્ગુણ-
 માસ્થિતં સઃ । સર્વજ્ઞમીશં પુરુષોત્તમં ચ યં વાસુદેવં પ્રવદન્તિ સાત્વતાઃ ॥
 યં કેચિદાહુઃ પરમાત્મસંજ્ઞં કેચિત્પરંબ્રહ્મ પરાત્પરં ચ ॥ નિત્યાનામાત્મનાં
 નિત્ય આત્મા ચેતનચેતનઃ । ક્ષરાક્ષરેભ્યશ્ચ પરસ્ત્વં વ્રહ્મ પરમં હરે ! ॥' 'શ્રુત્વા

સ રાધયા યુતો જ્ઞેયો રાધાકૃષ્ણ ઇતિ પ્રમુ । રુક્મિણ્યા રમયોપેતો

કૃષ્ણ પરબ્રહ્મ પાર્યં પરમવિસિત । ‘અપ વૈ ભગવાન્ સાક્ષાત્’ ‘કૃષ્ણસુ
ભગવાન્ સ્વયમ્’ ‘યેષા ગૃહાનાવસતીતિ સાક્ષાદ્બદ્ધ પરબ્રહ્મ મનુષ્યલિન્ગમ્’
ઇત્યાદિ તે આ શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ નિ શ્રેયસાર્થી સર્વેએ ઉપાસ્ય છે આપણે
આત્મારામોને અત્યંત પ્રિયતમ દેવ આ શ્રીકૃષ્ણજ છે આ શ્લોકનો
નિર્ગલિતાર્થ એટલોજ છે કે—પૂર્વશ્લોકમા સામાન્યપણે પ્રસ્તુત કરેલુ જે
સર્વેશ્વર તત્વ તે શ્રીકૃષ્ણજ છે અને તેજ સુમુક્ષુઓએ ઉપાસ્ય પરબ્રહ્મ
ભગવાન્ પુરૂષોત્તમ છે આ સ્થળે આટલુ લખુ—‘સર્વાવિર્ભાવકારણ’
આનાથી પરબ્રહ્મનુ જગજગન્માદિકારણત્વરૂપ લક્ષણ જણાવ્યું છે
‘ઉપાસ્ય’ આનાથી સુમુક્ષુઉપાસ્યત્વરૂપ લક્ષણ જણાવ્યું છે ભગવાન્
આ શબ્દથી સ્વત નિલનિર્દોષપણારૂપ અને સત્યસકંપપણારૂપ લક્ષણ
સૂચવ્યું છે પૂર્વશ્લોકમા ‘સર્વકર્મફલપ્રદ’ આનાથી સર્વકર્મસમારોધ્ય
પણારૂપ અને સર્વકર્મફળપ્રદપણારૂપ એમ બે લક્ષણોનો સમઠ જણાવ્યો
છે ‘સ્વતઃ પ્રજ્ઞા’ આ પદથી સર્વેશ્વરપણારૂપ લક્ષણ સૂચવ્યું છે ‘હૃદયે
જીવજીવે ચોડતયામિતયા સ્થિત’ આનાથી સર્વાત્મતા, સર્વાધારતા,
સર્વસ્વામિતા, ઇત્યાદિ લક્ષણો સૂચવ્યા છે યદ્યપિ આમાથી ઉરકોઈ એક
લક્ષણનીપણુ ઇતર શબ્દાદિકથકી પરગાત્માની વ્યવર્તકતા (જીનાઈપણુ) છે
તથાપિ એક બ્રહ્મસ્વરૂપપ્રતિપત્તિમાનવી બ્રહ્મનુ અશ્વર્ય સમયપણે લખવામા
આવે નહિ માટે આ બધાય લક્ષણોથી તે બ્રહ્મસ્વરૂપ સમજવું આ ચાર
શ્લોકથી ‘જ્ઞાન ચ જીવમાયેશરૂપાણા સુષુ વેદનમ્’ આનાથી કરેલા નિર્દેશને
અનુસારે જીવ માયા અને ઇશ્વર આ નહુ તત્ત્વનુ નિરૂપણુ કર્યું ॥૨૦૮॥

ગાન—શ્રીકૃષ્ણભગવાનજ ને ઉપાસ્ય ઇતદેવ આપણા હોય તો ત્યા ત્યા
રાધાકૃષ્ણ લક્ષ્મીનારાયણ નરનારાયણ આદિક તે તે ઉપાસ્ય મૂર્તિઓમાં
જેદ કેમ છે ? એવી શકામા કહે છે—? સર્વાવિર્ભાવકારણ પરબ્રહ્મ ભગ
વાન્ પુરૂષોત્તમ ઉપાસ્યપણે કદા તેજ પ્રમુ રાધાયોગને આગળ કરીને
ઉપાસન કરાતા રાધાકૃષ્ણ નામથી કદા છે, રૂકિમણીરૂપ સાક્ષાત્
લક્ષ્મીયોગને આગળ કરીને ઉપાસના કરાતાં લક્ષ્મીનારાયણ નામથી

લક્ષ્મીનારાયણઃ સ દિ ॥૧૦૯॥ ક્ષેયોઽર્જુનેન યુક્તોઽસૌ નરનારા-
યણામિદ્યઃ । વલમદ્રાદિયોરેન તત્તદ્દામોચ્યતે સ ચ ॥૧૧૦॥ યતે
રાધાદયો ભક્તાસ્તસ્ય સ્યુઃ પાર્શ્વતઃ ક્ષચિત્ । ક્ષચિત્તદ્ભેદઽતિજ્ઞેદા-
ત્સ તુ ક્ષેયસ્તદૈકલઃ ॥૧૧૧॥ અતઃપ્રાસ્ય સ્વરૂપેષુ મેદો ક્ષેયો ન

કલા છે, અર્જુનયોગને આગળ કરીને ઉપાસન કરાતા નરનારાયણ
નામથી જાણવા, બળરામના યોગને આગળ ધરીને ઉપાસન કરાતા
રામકૃષ્ણ નામથી જાણવા, એમ તેના તેના યોગથી તે તે નામથી કહેવાય
છે એ રીતે વિશેષલક્ષ્યયોગને લીધે નામભેદમાત્ર છે વસ્તુતાએ વિશેષ
ઉપાસ્ય સ્વરૂપમા તો ભેદ છેજ નહિ જેમ મનોમયત્વાદિ ગુણભેદથી
અને નેત્રાદિ સ્થાનભેદથી બિંબબિંબ શ્રુતિમા શ્રવણ થતા ઉપાસનો
ગુણાદિ ઉપાસ્યનાવચ્છેદક (વિશેષણ) નો ભેદ સતેષણ બ્રહ્મસ્વરૂપનું
અંક્ય હોવાથી બધા બ્રહ્મોપાસનોજ છે, તેમ આ પણ જાણવું એવો ભાવ
છે રાધાદિકતો નિત્યમુક્તો છે ॥૧૦૬-૧૧૦॥

પ્રસંગાત્ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનો રાધાદિ નિત્યમુક્તવર્ગ સાથે નિત્યયોગ
જણાવતા થકા તેમા વિશેષ કહે છે—આશય એવો છે કે—આ રાધાદિક
જ્યારે જ્યારે ભગવાન્ અવતરેછે ત્યારે ત્યારે તેમની સાથેજ અવતરતા
કોઈ અવતરણ સમયે તેમની પાસે રહેવા જણાય છે અને ક્યારેક તો
તેમના અગમાજ રહેવા હોવાથી પૃથક્ જણાતા નથી ત્યારે તો ભગવાન્
એકલાજ જણાય છે તેમા નિમિત્તતો અવતરતા ભગવાનનો સંકલ્પજ છે
એકાતિશયને લીધે એમને અવકાશ પોતાના અગમાજ ભગવાન આપે છે
એમ રાધાદિ નિત્યમુક્તોનો આ નિત્યયોગ દૃશ્ય અદૃશ્ય ભેદથી છે—ક્યારેક
ભગવાનની પરિચર્યાપરાયણ હોઈને પાસેજ દૃશ્ય રહે છે અને ક્યારેક
લક્ષ્મીપ્રકર્ષને લીધે તેમના અગમા સંલેપનિશેષને પામીને અદૃશ્યરૂપે વર્તે
છે ત્યારે તો આ ભગવાન રાધાદિ ભક્તોની દૃષ્ટિથી એકલાજ જાણવા.
માટે આ ઉપાસ્યના સ્વરૂપમા લેશપણ ભેદ નથી રાધાવિગેરે પરબ્રહ્મના
શેષભૂત છે માટે ‘ભક્તા’ એમ લક્ષણે કલા છે સંપ્રદાયવિદોતો આ
ત્રણેય શ્લોકોનું મહિરસ્થ અર્થાપરપણે વ્યાખ્યાન કરેછે ॥૧૧૧॥

સર્વયા । ચતુરાદિભુજત્વ તુ દ્વિવાહોસ્તસ્ય ચેચ્છિકમ્ ॥૧૧૨॥
તસ્યૈવ સર્વથા ભક્તિ કર્તવ્યા મનુજૈર્ભુવિ । નિ શ્રેયસકર કિંચિ

રાધાદિ વિશેષણ ભેદમા પણ અભેદને પ્રસાધીને હવે ચતુર્ભુજત્વ અથ
ભુજત્વ આદિક ભેદમા પણ અભેદને સમર્થન કરેછે—ચતુર્ભુજપણુ અથ
ભુજપણુ આદિક તો વસ્તુતાએ દ્વિભુજ એવા તે દિવ્યાકૃતિ કૃષ્ણ ભગવાનનું
ઐચ્છિક-ધૃતગ્રાપ્ત રૂપ છે માટે—ચતુર્ભુજત્વાદિ ભેદથી પણ (અથવા
ચતુર્ભુજત્વાદિક ઐચ્છિક છે માટે) ભગવાનના સ્વરૂપમા ભેદ સર્વ પ્રકારે
નળ જાણવો 'દ્વિવાહોસ્તસ્ય' એમ કહેવાથી સર્વદૈવ ભગવાન અક્ષર
ધામમા દ્વિબાહુ છે' એમ જણાય છે સ્વત દ્વિભુજપણુમા તો 'દ્વિભુજ
મુરલીહસ્ત' એવું સ્કાદવચન પ્રમાણુ છે ॥૧૧૨॥

એરીતે પરમપુરૂષને નિરૂપીને હવે મનુષ્યોને એમનીજ ભક્તિ મોક્ષમાટે
છે' એમ કહેછે—જે પુરૂષોત્તમ પરબ્રહ્મ ભગવાન કૃષ્ણ સર્વાવિર્ભાવકારણ
પ્રતિપાદન કર્યા તેમનીજ ભક્તિ કરવી કોણે કરવી? તો જે અધિજારી
દેવો કે મનુષ્યો તે સર્વેએ કરવી 'મનુજૈ' આ પદતો દેવોનું ઉપનયક
જાણુતું બ્રહ્માદિ દેવોને પણ મોક્ષાકાશ્વાનું ઉચિતપણુ છે કેમકે તેઓપણુ
નણુ તાપથી પરાભૂત છે તે ભગવાનેજ કહ્યું છે—'ન તદ્દન્તિ પૃથિવ્યા ચા
દિવિ દેવેષુ ચા પુન । સત્ત્વ પ્રકૃતિજૈર્મુક્ત યદ્દન્તિ સ્વાધિભિર્મુજૈ ॥' ઇતિ
દેવોને પણ ભક્તિમા અધિકાર ભગવાન આદરાયણે સમર્થન કર્યો છે 'તસ્યૈવ'
આ એનકારથી દેવતાતરની ભક્તિની નિવૃત્તિ જરી છે ભગવાન પુરૂ
ષોત્તમ થકી ધીમે નિ શ્રેયસનો ઉપાય નથી—'નાન્યત્ર મદ્ભગવત્ પ્રધાન
પુરુષેષ્વરાત્ । આત્મન સર્વભૂતાના મય સીમ નિવતતે ॥' એવું ભગવદ્વચન
છે 'વર ધૃણીષ્ઠ મદ્ભ તે ઋતે કૈવલ્યમય ન । ણક ઇયેશ્વરસ્ય ભગવાન
તિષ્ઠ્યુરવ્યય ॥' એવું દેવવાક્ય છે વિષ્ણુપુરાણમા મોક્ષાર્થિઓએ બ્રહ્માદિ
દેવોની અનુપાસ્યતા કહીછે—'અન્યે તુ પુરુષવ્યાગ્ર ! ચેતસો ચે વ્યપા
ધ્રયા । અશુદ્ધાસ્તે સમસાસ્તુ દેવાયા કર્મયોનય ॥' ઇતિ વળી આગળ
ભગવાન પોનેજ 'ન તુ જીમ નૃદેવાયા' એમ કહેશે ભક્તિ તો ભગ
વાનમાં સર્વથા કરવી—સર્વ પ્રકારોએ કરીને કરવી જે તીવ્ર ભક્તિયોગને

લીધે સમાધિથી વિરામ સમયમાં પણ કાય વાણી મનની વૃત્તિઓ તેમને વિષેજ સપ્રેમ પ્રસરે તેરીતે કરવી. તે ગીતામાં કહ્યું છે-‘સતતં કીર્તયન્તો માં યતન્તશ્ચ દદમતાઃ । નમસ્તન્તશ્ચ માં ભવત્યા નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ॥’ ઇતિ. ‘મનસો વૃત્તયો નઃ સ્યુઃ કૃષ્ણપદામ્બુજાશ્રવાઃ । વાચોઽભિધાયિની-નાંદ્રાં કાયસ્તદ્મહાદિષુ ॥’ ‘મનઃ સ્સરેતાસુપતેર્ગુણાનાં ગૃણીત વાક્ષ્મં કરોતુ કાયઃ’ એવું ભક્તજનવાક્ય છે. અર્થાત્ શ્રવણ ધીર્તન સ્મરણાદિ સર્વ પ્રકારે ભક્તિ કરવી. અથવા સર્વથા-ઉપાયપણે અને ફળપણે તેમને વિષેજ ભક્તિ કરવી. આર્ત કે છતાંમુ કે અર્થાર્થ ભગવાનમાં સાધનપણે ભક્તિને કરતો થકો પણ તેથી બીજાને વિષેજ ફળપણે સાધનથી અધિક પ્રીતિને કરેછે. મોક્ષાર્થી તો તેવા નથી, કેમકે એમને ફળપણે તે ભગવાનજ છે પણ અન્ય નથી, એવો અભિપ્રાય છે. આ અર્થ ‘તેષાં જ્ઞાતી નિત્યયુક્ત એકમક્તિર્વિશિષ્યતે’ આ ગીતાવચનમાં સ્પષ્ટ છે. અથવા સર્વથા-નરદેહ ક્ષણભંગુર છે અને મૃત્યુક્ષણનો નિયત કાળ નથી માટે કાર્યાન્તરના આદરનો ત્યાગ કરીનેજ ભક્તિ કરવી. તે સ્વય ભગવાને કહ્યું છે-‘પૃતદ્વિદ્વાન્ પુરા મૃત્યોરભવાય ઘટેત સઃ । અપ્રમત્ત દ્વદં જ્ઞાત્વા મયંમપ્યર્થસિદ્ધિદમ્ ॥’ તથા શ્રીદત્તાત્રેયે કહ્યું છે-‘તૂળં યતેત ન પતેદતુમૃત્યુ યાવન્નિઃશ્રેયસાય વિપયઃ સ્તલુ સર્વતઃ સ્યાત્’ તથા પ્રહ્લાદજી કહે છે-‘કૌમાર આચરેવ્યાજો ધર્માન્ભાગવતાનિહ । દુર્લભં માનુષં જન્મ તદપ્યધ્રુવમર્થદમ્ ॥’ ઇત્યાદિ.

શંકા-જે ભગવાનમાં ભક્તિ ન થાય તો તેથી ક્ષતિ શી છે? તો તેથી બીજી કંઈ પણ સાધન આત્યંતિક કલ્યાણકારક નથી એમ તમો જાણો. કર્મ જ્ઞાનાદિકનું પણ ભક્તિરૂપતાની પ્રાપ્તિથીજ નિઃશ્રેયસમાં સાધનપણું છે પણ સ્વતંત્રપણે નથી. ‘દાનદ્રવ્યતપોહોમજપસ્વાધ્યાયસંયમૈઃ । શ્રેયોભિ-ર્વિવિધેશ્ચાન્યૈઃ કૃષ્ણે મક્તિર્હિ સાધ્યતે ॥’ ઇત્યાદિ વચનો છે. તો અન્ય સાધનોનું ભક્તિમાં હેતુપણું હોવાથી ભગવાન સાથે પરંપરા સંબંધ છે, ભક્તિને તો સાક્ષાત્ સંબંધ છે, માટે ભક્તિનું શ્રેષ્ઠપણું માન્યું છે. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે-‘નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો ન મેધયા ન વદુના શ્રુતેન । યમેવૈવ વૃણુતે તેન લભ્યસ્તસૈવ આત્મા ત્રિવૃણુતે તન્ સ્વામ્ ॥’ ઇતિ. તેમાં સ્મૃતિ-

તતોઽન્યન્નેતિ દૃશ્યતામ્ ॥૧૧૩॥ ગુણિનાં ગુણવત્તાયા ક્ષેયં હોતત્પરં
વચનો છે-‘ભક્ત્યા લભ્યસ્ત્વનન્યયા’ ‘નાહં વેદેર્ન તપસા ન દાનેન ન
ચેજ્યયા । શક્ય એવંવિધો દ્રઘું દૃષ્ટવાનાસિ માં યથા ॥ ભક્ત્યા ત્વનન્યયા
શક્ય બહુમેવંવિધોઽર્જુન ! । જ્ઞાતું દ્રઘું ચ તત્ત્વેન પ્રવેદ્યું ચ પરંતપ ! ॥’ ‘માં ચ
યોઽવ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે । સ ગુણાન્સમતીલૈતાન્ દ્રશ્યભૂયાય
કલ્પતે ॥’ ‘ભક્ત્યા મામભિજાનાતિ યાવાન્ યશ્ચાસિ તત્ત્વતઃ । તતો માં
તત્ત્વતો જ્ઞાત્વા વિશતે તદનન્તરમ્ ॥’ ‘ભક્ત્યૈકલમ્યઃ પુરુષોત્તમોઽસૌ’ ‘પ્રીય-
તેઽમલયા ભક્ત્યા હરિરન્યદ્વિઙ્મ્બનમ્’ ભક્ત્યા તુતોપ મગવાન્ ગજપૂથપાય’
‘મવાન્ ભક્તિમતા લભ્યો દુર્લભઃ સર્વદેહિનામ્’ ઇત્યાદિ ॥૧૧૩॥

ને હેતુ માટે નિ શ્રેયસમાટે ભક્તિજ મુખ્ય સાધન છે, તો તે આ ભગ-
વાન્ શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ અને તેમના ભક્ત સંતોનો સંગ આ બન્નેજ ગુણોનું
પણ ગુણપણું સંપાદન કરનાર છે, એવા આશયથી કહેછે—અભિજન વિદ્યા
વૃત્ત વિગેરે ગુણસંપત્તિ ભલે હોય તથાપિ કૃષ્ણમાં ભક્તિ અને તેનો અભિવ-
ર્ધક સત્સંગ ને ન હોય તો સર્વપણ આ ગુણસંપત્તિ દોષસંપત્તિજ છે, કેમકે
ભક્તિ વિનાની તે ગુણસંપત્તિથી વિદ્વાનો પણ આ લોક પરલોકમાં અધ-
પતનને પામે છે (પરલોકમાં નરકમાં પ્રવશે છે અને આ લોકમાં નીચથો-
નિને પામે છે) તો જ્ઞાન વિજ્ઞાનાદિ ગુણવાળાઓની ગુણવત્તાનું પરમ
કૃણ ભગવાનમા ભક્તિ અને તેના હેતુભૂત સત્સંગ છે. આ બન્નેએ રહિત
બીજી ગુણસંપત્તિ તો કૃણ વિનાની કેવળ રજઃપ્રધાના પુષ્પસમૃદ્ધિજ નેમ
એમ વિવેકિઓએ આદરણીય નથી. શ્રુતાદિ ગુણો ભગવદ્ભક્તિના શેષભૂત
છે, તેમાં વચનો છે-‘હૃદં હિ પુંસસ્તપસઃ શ્રુતસ્ય સ્વિષ્ટસ્ય સૂક્તમ્ય ચ બુદ્ધિ-
દત્તયોઃ । અવિચ્ચુતોઽર્થઃ કલ્પિમિર્નિરૂપિતો યદુત્તમશ્લોકગુણાનુવર્ણનમ્ ॥’
‘વપા બુદ્ધિમતાં બુદ્ધિર્મંત્રીયા ચ મનીષિણામ્ । યત્સત્પમનૂતેનેહ મલેનામોનિ
માનૃતમ્’ ‘વિદ્યાદિભિર્ગુણૈર્નૃણાં સાધિતૈરપિ કિં ફલમ્ । યદ્યન્તે નીયતે
યામ્યૈર્દૃત્તૈર્ભક્તિઃ વિના હરેઃ ॥’ ‘અવૈષ્ણવસ્ય હુ ગુણાઃ શ્રુતાદ્યા વિમલા અપિ ।
ન શોમન્તે યથા રાજન્ ! ભૂષણાન્યધવક્ષ્યામઃ ॥’ ‘તત્કર્મં હરિતોષં યન્ સા
વિદ્યા સન્મતિર્યયા’ ‘શબ્દચક્ષુણિ નિષ્ણાતો ન નિષ્ણાયાતપરે ચરિ । ધમ-

ફલમ્ । કૃષ્ણે ભક્તિશ્ચ સત્સન્નોઽન્યથા યાન્તિ વિદોઽપ્યધઃ ॥૧૧૪॥
 કૃષ્ણસ્તદવતારાશ્ચ ધ્યેયાસ્તત્પ્રતિમાપિ ચ । ન તુ જીવા નૃદેવાચા
 સ્તસ્ય શ્રમફલો હ્યધેનુમિવ રક્ષતઃ ॥' ઇત્યાદિ. સત્સંગથીજ ભક્તિનો ઉન્મેષ
 થાય છે. તેમાં વચનો છે- 'સત્સન્નલબ્ધયા ભક્ત્યા સ હિ માં યો નિવેવતે'
 'પ્રાયેણ ભક્તિયોગેન સત્સન્નેન વિનોદ્યવ ! । નોપાયો વિચતે સધ્યદ્ પ્રાયણં
 હિ સત્તામહમ્ ॥' 'નૈપાં મતિસ્તાવદુરુદ્ધમાર્હિ સૃષ્ટસત્યનર્થાપગમો યદયઃ ।
 મહીયસાં પાદરજોભિવેકં નિષ્કિલ્બનાનાં ન વૃણીત યાવત્' 'ભવાપવર્ગો
 શ્રમતો યદા ભવેજનસ્ય તર્હ્યધ્યુત ! સત્સમાગમઃ । સત્સન્નમો યદિં તદેવ
 સદ્ગતૌ પરાવરેશે સ્વયિ જાયતે મતિઃ ॥' ઇત્યાદિ. સત્સંગનું માહાત્મ્ય 'ન
 રોધયતિ માં યોગો' ઇત્યાદિ વચનોથી ભાગવત એકાદશસ્કંધમાં કહ્યું છે.
 માટે અવશ્ય મનુષ્યે ભગવાન્ કૃષ્ણમાં ભક્તિ કરવી અને તેની અભિવૃદ્ધિ
 માટે સત્સંગ કરવો એ સિદ્ધ થયું ॥૧૧૪॥

કૃષ્ણપ્રીતિ અન્યની મુમુક્ષુએ ઉપાસ્યતા નથી એમ કહે છે—મુમુક્ષુઓએ
 કૃષ્ણ-ને સાક્ષાત્ સ્વયં અક્ષરધામવાસી પુરુષોત્તમ પરશ્રદ્ધ ભગવાન્ છે તે
 શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રકારથી ધ્યાન કરવા લાયક છે. તથા જે તેમના અવતારો
 રામ કૃષ્ણાદિક છે તેપણુ ધ્યેય છે તથા તેમની જે અર્થાભૂતિઓ ધાતુ
 આદિકની સુપ્રતિષ્ઠા કરેલી છે તે ઉપાસ્ય છે. જીવો તો ઉપાસ્ય નથી,
 કેમકે શુભાશ્રય નથી. ભલે તેઓ મહર્ષિઓ હોય કે દેવર્ષિઓ હોય
 કે ભવશ્રદ્ધાદિ ધર્શરો હોય પણ કર્મવશવર્તી હોવાથી ધ્યાનલાયક નથી.
 શંકા-નર દેવાદિ અનુપાસ્ય છે એ યોગ્ય છે, પણ જેઓ શ્રદ્ધાવિહો
 અને ભક્તો હોય તેતો મુમુક્ષુઓને ઉપાસ્ય છે, કેમકે તેઓ મુક્તપ્રાપ્ત
 છે ? એવી શંકામાં કહે છે કે- 'મક્તા ગ્રહાવિદોઽપિ ચ' શ્રદ્ધાવિદઃ-અક્ષરા-
 ત્મસ્વરૂપના ઉપાસકો અને ભક્ત્યા-ભગવદ્ભક્તિયોગમાં નિષ્ઠાવાળા પણ
 ઉપાસ્ય નથી. અથવા શ્રદ્ધાવિદઃ-પરશ્રદ્ધના ઉપાસકો (ભક્તિયોગનિષ્ઠ)
 અને ભક્ત્યા-સાધ્યભક્તિનિષ્ઠો પણ મુમુક્ષુઓએ ઉપાસ્ય નથી, કારણ કે
 તેઓપણુ પ્રારબ્ધના ફળભૂત દેહનો યોગ હોવાથી નથી પ્રક્ષીણ થયાં કર્મ
 જેમનાં એવાજ છે. ચક્રારથી નહિ કહેલા ખીબ પણ બાણી લેવા. એથી

મક્તા ઘણાવિદોડપિ ચ ॥૧૧૫॥ નિજાત્માને ઘણરૂપં દેહત્રયનિલ-
ગુજો કે જે પ્રક્ષીણુ કર્મ બન્ધનવાળા છે તેઓપણુ પ્રથમ અશુભાશ્રય હોવાથી
અનુપાસ્યજ છે નિત્યગુજોતો આરેય પણ અશુભના આશ્રયે રહિત છે પણ
પરમાત્માને આયત્ત સમસ્ત મત્તાવાળા હોઈને પરતન છે, માટે નિ શ્રેયસ
સંપાદન કરવાના સામર્થ્યે રહિત હોવાથી તેઓ પણ ઉપાસ્ય નથીજ આ
સર્વ અર્થ વિધુધર્મમા કહ્યો છે-‘આમદ્વસ્ટમ્પર્યન્તા જગદન્તર્થવચ્ચિતા ।
પ્રાણિનઃ ધર્મજનિતસસારવજયર્તિન ॥ યતદ્ધાતો ન તે ધ્યાને ધ્યાનિનામુ
પકારવા । અવિષાન્તર્ગતા સર્વે તે હિ સસારગોચરાઃ ॥ પશ્ચાદુન્નાયોપાશ્ર
ધ્યાને નૈષોપકારવા । નૈસર્ગિકો ન વૈ ચોધસ્તેપામપ્યન્યતો યત । તસ્યા
તદમલ મલ નિસર્ગાદેવ ચોધવત્ ॥’ ઇત્યાદિ ॥૧૧૫॥

તેમા નિ શ્રેયસના સાધનભૂત ધ્યાનરૂપ ભક્તિયોગમા આત્માવલોકન
અગભૂત હોવાથી તત્પૂર્વકજ ભક્તિયોગમા યત કરવો એમ જણાવામાટે
કહે છે—તેનુ તેમા અગપણુ ‘અધ્યાત્મયોગાધિગમેન દેવ મત્વા ધીરો
હર્ષશોકૌ જહાતિ’ ઇત્યાદિ શ્રુતિસિદ્ધ છે, તો ઉપાસક જને નિજાત્મા-
સ્વસ્વરૂપને યથાસ્થિત સ્વસ્વરૂપથી નહિ અનુધ્યાન કરીને કરાતો
ભક્તિયોગ નજ સિદ્ધ થાય, માટે પ્રથમ પોતાના આત્માને દેહત્રય-
નિલક્ષણુ-કર્મનિમિત્ત પ્રકૃતિસંબન્ધ હોવા છતા પણ જ્ઞાનૈકધનપણે
સ્થૂળ સૂક્ષ્મ કારણુ પણ દેહથકી અત્યત વિયક્ષણુ, બ્રહ્મરૂપ-અક્ષરસરૂપ,
નિભાવ્ય-યોગાભ્યાસબળથી કેવળ જ્ઞાનૈક આકારપણે નિત્ય પરિશુદ્ધ
બ્રહ્મરૂપ રૂડી રીતે અવલોકીને, (ધ્યાન કરીને) તેનુ-આત્મસ્વરૂપદર્શને
યુક્ત થઈ (જ્ઞાનયોગપૂર્વકજ) કૃષ્ણના ભક્તિયોગમા યત સર્વદા આદરવો
અન્યથા તેની સિદ્ધિ ન થાય ‘બ્રહ્મભૂત પ્રસન્નાત્મા ન ક્ષોંચતિ ન કાઠ્ઠતિ ।
સમ સર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્ગતિ લભતે પરામ્ ॥’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે
યદ્યપિ જ્ઞાત્રુધી પ્રકૃતિનો સંબન્ધ હોય ત્રાસુધી જ્ઞાનસંકોચ છેજ, ‘પરં
જ્યોતિરૂપ પરમાત્માને પામીનેજ સ્વસ્વરૂપથી અભિનિષ્પન્ન થાય છે’ એમ
શ્રુતિ કહે છે, તો સાધ્યદશાલાવિ સ્વરૂપનો હમણા સાધનાનુધાન વેળામાં
બ્રહ્મરૂપતાપત્તિરૂપ સાક્ષાત્કાર નથી, તથાપિ તે જ્ઞાનસંકોચ આપાર્થિક

ક્ષણમ્ । વિભાવ્ય તેન ફર્તવ્યા ભક્તિઃ શુણ્ણસ્ય સર્વદા ॥૧૧૬॥

શ્રવ્યઃ શ્રીમદ્ભાગવતદશમસ્કન્ધ આદરાત્ । પ્રત્યદં વા સદૃશ્યે

હોવાથી સ્વતઃ કેવળ જ્ઞાનક આકારતાની ક્ષતિ નથી, તો તેવારૂપે કરીને તેનું વિચિત્રન કરવાથી તેનું દર્શન થાયજ, એવો અભિપ્રાય છે ॥૧૧૬॥

હવે ભક્તિયોગમાં પ્રવર્તેલાઓના પ્રતિ ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ માટે સામગ્રી-વિશેષને કહે છે—પ્રતિદિન આદરથી ભાગવતનો જે ભગવતપ્રેમરસના પ્રવાહ-રૂપ દશમસ્કન્ધ તે સાંભળો. ભગવાનની જે અમાનુષી લીલા તથા જે વિદ્યા વૃત્ત વર્ણુ વિગેરે વિશેષના વિચાર વિના ગાયો ગોપાદિક આશ્રિતોવિષે પરમ પ્રેમ તથા પરમભક્ત અકુરાદિકનો ભગવાનમાં પ્રેમરસ, આ સર્વનું અનુદિન અનુશ્રવણ કરતાં કેને ભગવાનમાં પ્રેમરસ ન ઉપજે ? ઉપજેજ. પુરાણાંતરની અપેક્ષાએ ભાગવતનો ઉત્કર્ષ કહેવાના અભિપ્રાયથી ‘શ્રીમત્’ વિશેષણ આપ્યું છે. વેદાર્થની વ્યક્તિ કરવા અવતરેલા વ્યાસ ભગવાને વેદનો વિભાગ કરી તેનું ભારતાદિ ઉપબૃંહણ કયું, પરંતુ હૃદયમાં નહિ સંતોષ પામતાં કૃપણવત્સળ તેમણે સર્વ કોઈનું નિઃશ્રેયસ કરવાની આકાંક્ષાથી નારદના સંવાદથી ભાગવત એકાંતધર્મેના નિરૂપણ માટે ભાગવત રચ્યું છે. આથી તેનો ઉત્કર્ષ છે. આ અર્થ ભાગવતના પ્રથમસ્કન્ધમાં સ્વયં કહ્યો છે. અથવા અહીં સ્કન્ધાંતરની અપેક્ષાએ દશમસ્કન્ધના વિશેષનુંજ પ્રદર્શન અત્યંત અપેક્ષિત હોવાથી શ્રીમત્ વિશેષણ દશમસ્કન્ધમાં આપ્યું. અન્ય સ્કન્ધની અપેક્ષાએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મવિષયક ભક્તિરસની પુષ્કળતા, એ દશમસ્કન્ધમાં ઉત્કર્ષ છે. તે આ દશમસ્કન્ધ જેમને પઠનમાં અધિકાર નથી તેમણે તેના અર્થનો અવબોધ આપવામાં સમર્થ એવા ભક્તિનિષ્ઠ વક્તા થકી પ્રતિદિન સાંભળવો. જે પ્રતિદિન સાંભળવાનો અવસર ન મળે તો પ્રતિવર્ષ એકવાર પણ સાંભળવો. જેમને પઠનમાં અધિકાર છે એવા પંડિતોએ સ્વયં તે દશમસ્કન્ધ અર્થજ્ઞાનપૂર્વક પ્રતિદિન વાંચવો. અહીં પાંડિત્યતો પાઠ કરવાનાં વચનોના અર્થવિજ્ઞાનના સામર્થ્યરૂપ જાણવું. પ્રતિદિન પાઠ કરવાનો અવસર ન મળે તો તે પંડિતોએ વર્ષે વર્ષે એકવાર પણ આદરથી પાઠ કરવો. આશય એવો છે કે—અવકાશ હોય તો પ્રતિ-

વર્ષે વાચ્યોઽથ પઞ્ચતૈઃ ॥૧૧૭॥ કારણીયા પુરુષાર્થા પુણ્યસ્થાનેઽસ્ય

દિન અને ન હોય તો તેને અવસરે શ્રવણરૂપ અને પઠનરૂપ યથાધિકાર દશમસ્કંધનું સેવન કરવું. તેથી કૃષ્ણમાં ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ થાય. અથવા પંડિતૈઃ—જ્ઞાનિઓએ પણ દશમસ્કંધનું યથાધિકાર યથાવસર શ્રવણ પઠન આદરથી કરવું. અભિપ્રાય એવો છે કે—આત્મા પરમાત્માનું વિજ્ઞાન સંપન્ન થયું હોય તો પણ જ્યાંમુધી પરમાત્મામાં તે વિજ્ઞાન ભક્તિરૂપતાને પામે નહિ ત્યાંમુધી નિઃશ્રેયસની સિદ્ધિ થાય નહિ. તો વિજ્ઞાનસંપન્ને પણ પરમાત્મામાં પ્રીતિની કામનાથી આ ભક્તિરસમય પ્રબન્ધનું નિષેવન કરવું. વિજ્ઞાનમાત્ર તો ઉપદેશસાધ્ય છે, પ્રેમ તો સત્પુરૂષોના સમાગમથી અને આવા પ્રબન્ધના પરિશીળનથીજ પ્રવૃદ્ધિ પામે. માટેજ ભાગવતમાં ‘પરિનિષ્ઠિતોઽપિ નૈર્ગુણ્ય ઉત્તમશ્લોકલીલયા । ગૃહીતચેતા રાજર્ષે ! બાહ્યાનાં યદ્વધીતવાન્ ॥’ ‘આત્મારામાશ્ર મુનયો નિર્મન્યા અપ્યુરકમે । કુર્વન્સ્યહૈનુર્નિ મક્તિમિત્યંભૂતગુણો હરિઃ ॥’ ઇત્યાદિ કહ્યું છે. અથવા શંકા—આ દશમસ્કંધનું પ્રતિદિન કે પ્રતિવર્ષ કરેલું શ્રવણ ભક્તિવૃદ્ધિમાં હેતુ છે એ વાત સત્ય છે, પણ તેમાં વજ્રા જે હોય તોજ તે વાત અને ? એવી અપેક્ષામાં ‘વાચ્યોઽથ પઞ્ચતૈઃ.’ એમ કહે છે. જેમ તમો શ્રોતાઓ પ્રતિ શ્રવણનું વિધાન કરેલું તેમ પંડિતોના પ્રતિ સ્વાર્થનિરપેક્ષ પ્રવચનનું પણ વિધાન કરેલું જે તો જ્ઞાનિઓ પ્રવચનમાં સમર્થ હોય તેમનું આવા ભગવચ્ચરિત્રોનું સ્વાર્થ વિના વર્ણન કરવું એજ કૃત્ય છે, અન્યથા તેમનું વિજ્ઞાન સર્પફણમાં રહેલા મણિની પેઠે ઉદ્ભેગહેતુ હોધને ત્યાજ્યજ છે. ભગવત્કથા શ્રવણ પઠનની મોક્ષહેતુતા ભાગવતમાંજ કહી છે—‘હ્યં પરસ્ય નિજવર્ત્મરિરક્ષયાત્તલીલાતનોસ્તદનુરૂપવિઙ્મનાનિ । કર્માણિ કર્મકપણાનિ યદૂત્તમસ્ય શ્રૂયાદમૂલ્ય પદયોરનુવૃત્તિમિચ્છન્ ॥ મર્ત્યસ્તયાનુસવમેધિતયા મુકુન્દશ્રીમત્કથાશ્રવણકીર્તનચિન્તયેતિ । તદ્વામ દુસ્ત્રકૃતાન્તજવાપગં પ્રામાદ્વનં ક્ષિતિભુજોઽપિ યયુર્યદર્ધાઃ ॥’ ‘અશેપસંકેશશમં વિધતે ગુણાનુવાદશ્રવણં મુરારેઃ’ ઇત્યાદિ ॥૧૧૭॥

દશમસ્કંધના શ્રવણાદિકની ભક્તિવૃદ્ધિના પરિકરપણે પ્રતિદિન કર્તવ્યતા

૧ ‘કરણીયા’ इति पाठान्तरम् ।

શક્તિતઃ । વિષ્ણુનામસહસ્રાદેશ્યાપિ કાર્યેન્સિતપ્રદા ॥૧૧૮॥ દૈવ્યા-
માપદિ કષ્ટાયાં માનુષ્યાં વા ગદાદિપુ । યથા સ્વપરરક્ષા સ્વાત્તથા

કહી. હવે અર્થકામનામાં પણ એનીજ પુરસ્કાર્યા કરવાની કહેછે—જે
અર્થમાં વાંછા હોય તો અન્યત્ર ચલ કરવો નહિ. ભગવાનના દિવ્ય ચરિત્રના
વર્ણનપર આ દશમસ્કંધની પુરસ્કાર્યા (અષ્ટોત્તરશતપારાયણુરૂપ) કરો,
કેમકે એની પુરસ્કાર્યા વાંછિત અર્થને આપનારી છે. તથા વિષ્ણુનામસહસ્ર-
સ્તોત્ર આદિકની પણ પુરસ્કાર્યા કરો. આદિશબ્દથી અષ્ટાક્ષરમંત્ર આદિકનો
પરિચય કરવો. પુરસ્કાર્યાનો પ્રકાર અન્યથાથી જાણવો. પુરસ્કાર્યાનો દેશ તો
પુણ્યસ્થાન-ગંગા યમુનાદિ પુણ્યનદીતીર કે દ્વારિકાદિ ભગવત્પુણ્યક્ષેત્ર કે
ભગવાન તથા ભાગવતના સાન્નિધ્યવાળુંજ સ્થાન મંદિરાદિ જાણવું. સ્થાન-
બળને લીધે ફળસિદ્ધિ વિનાવિલભે થાયછે. શંકા—જે પુરસ્કરણ છે તે જપ
હોમ દક્ષિણા આદિજાણીનાદિકની અપેક્ષાવાળું હોવાથી તેમાં મહાન
પ્રયાસ છે ? એવી અપેક્ષામાં ‘શક્તિતઃ’ એમ કહેછે. પોતપોતાની શક્તિને
અનુસારે કરેલું આનું પુરસ્કરણ અભિલષિત અર્થને સાધેજ છે. (આ
શક્તિતારતમ્ય તો દક્ષિણાદિકમાં જાણવું પણ પારાયણની ન્યૂનતામાં નહિ)
તે આ પુરસ્કાર્યા અધિકાર હોય તો સ્વયં કરવી અને ન હોય તો બીજા-
પાસે કરાવવી. ‘દશમસ્કન્ધમાગ્રસ્ય સઘ્નદાયતેનાદપિ । દ્વિજઃ પ્રામોતિ
સુકૃતં વેદપારાયણોન્નવમ્ ॥’ ઇત્યાદિ શૌનકે કહ્યું છે ॥૧૧૮॥

શંકા—શક્તિતઃ—યથાશક્તિ એમ કેમ કહેવાય ? જે ફળ મેળવવા જે
સાધન જેવી રીતે કરવાનું કહ્યું હોય તે તેવી રીતે અવશ્ય કરવુંજ જોઈએ.
પુત્રકામેષ્ટિ જ્યોતિષોમાદિ ધર્મો શક્તિના પ્રતિ એક પ્રકારથી અને અશક્તિના
પ્રતિ બીજા લઘુ પ્રકારથી, એમ ભેદ થવો યોગ્ય નથી, તો અશક્તો તો તેવા
સાધનથી નિવૃત્તજ થવું જોઈએ. પુરૂષશક્તિને અનુસારે સાધનસ્વરૂપનો
ભેદ થઈ શકે નહિ. સંકોચ કરે તો અંગલોપ થતાં વિકળતાજ થાય ?
એવી આશંકામાં કહેછે કે—નિયત એકજ પ્રકારવાળા કેટલાક ધર્મો છે
પણ સર્વ કોઈ નથી. શક્તિમાં દ્રવ્યાદિકના ગૌરવની અપેક્ષા રાખતો
પ્રાયશ્ચિત્તાદિ ધર્મ અશક્તને માટે તે અપેક્ષિત નથી. શક્તિને અનુસારેજ

વૃત્ત્ય ન ચાન્યથા ॥૧૧૯॥ દેશકાલચયોવિત્તજાતિશક્ત્યનુસારતઃ ।
આચારો વ્યવહારશ્ચ નિષ્કૃત ચાવધાર્યતામ્ ॥૧૨૦॥ મત વિશિષ્ટા

ધર્મની વિલક્ષણતા શાસ્ત્રમા ઉપદેશ રી છે માટેજ આપત્તિમા ધર્મ
અન્ય ઇચ્છ્યો છે દેશાદિકની વિલક્ષણતાથી આચારાદિ ભેદ પણ છે, તો
હુ સહ દેવસંબંધની આપત્તિ અનાવૃષ્ટિ આમદાહાદિ આવી પડે અથવા
અસહ માનુસંબંધની આપત્તિ ચોરાદિકથકી ધનાદિહરણરૂપ આવી
પડે અથવા ક્ષ્યાદિ મહારોગોપદ્રવ આવી પડે તો પોતાની અને પરની
જે રીતે રક્ષા થાય-પીડા ન થાય તે રીતે આપ્તકાનિક ધર્મથી વર્તવું
અન્યથા નહિ-અનાપત્તિના ધર્મથી નહિ વર્તવું આપત્ અનાપત્ ભેદથી
ધર્મભેદ કહ્યો છે તેવી સ્મૃતિ છે—‘અન્યો ધર્મ સમસ્થસ્ય વિપમસ્થસ્ય
ચાપર’ ‘અન્યો ધર્મ સમર્થાનામાપસ્થન્યથા ભારત’ ઇતિ માટેજ આપ
દામા પરધર્માચરણનીપણ અભ્યનુસા આપીછે—‘સોદનુ વિમ્નો વળિમ્નૃવા
પર્ણરેવાપદ તરેન્ । સન્નેન વાડ્પદાક્રાન્તો ન શ્વૃત્યા કદાચન ॥’ ‘આત્મનો
વા પરસ્યાપિ કાર્ય રક્ષણમાપદ । પરધર્માંનુવાસ્પૃશ્યસ્પર્શાંધૌરપિ ભૂમિષ ॥’
ઈત્યાદિ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે

જેમ આપત્તિ અનાપત્તિ ભેદથી ધર્મભેદ છે તેમજ દેશ-કાળ-વય-
વિત્ત-ભતિ અને શક્તિના ભેદને અનુસારેજ આચાર-પ્રાત આનાદિરૂપ,
વ્યવહાર-ઝણાદાનાદિરૂપ, નિષ્કૃત-આદ્રાધણાદિપ્રાયશ્ચિત્તરૂપ, આ સર્વ
પણ લિત્તલિત્ત કરવાપણે નિશ્ચય કરવો દેશ નિરૂપદ્રવાદિ જાણવો, કાળ
મુલિકાદિ સમજવો, વય બાળ્યાદિ જાણવું, વિત્ત દ્રવ્યસંપત્તિ સમજવી
ભતિ બ્રાહ્મણાદિ જાણવી, શર્મિ શરીરબળ જાણવું માટે ‘શક્તિ’ એમ
જે મહું તે યુગ છે આ સર્વ અર્થ સ્મૃતિમા કહ્યો છે—‘કેવલ શાસ્ત્રમાધિત્ય
ન કોઽપ્યો હિ નિર્ણય । દેશજાતિકુલાચારાન્ પ્રાચીનાન્ પાલયેદ્મૃપ ॥’
‘છીળો વ પાલવૃદ્ધાનાં ક્ષીણાનાં કુરારીરિણામ્ । ઉપવાસાવસાનાં
કનઘ્વોડ્નુમદ્ધ સે ॥ જ્ઞાયા દેશ વ કાલ વ વય સામપ્યમેવ ચ ।
કર્તવ્યોડ્નુમદ્ સન્નિર્મુન્નિમિઃ પરિવીર્તિત ॥’ ઇત્યાદિ ॥૧૨૬-૧૨૦॥

એમને પ્રાસંગિક કહીને પ્રકૃતને અનુસરે છે, તેમા મુખિનુ સ્વરૂપ કહેછે—

દ્વૈતં મે ગોલોકો ધામ ચૈષ્વિસતમ્ । તત્ર બ્રહ્માત્મના કૃષ્ણસેવા મુક્તિશ્ચ

કૃષ્ણસેવા મુક્તિઃ—જે શ્રીકૃષ્ણ પરમાર્તદમય પરમાત્મા છે તેમની પરમ પ્રીતિએ કરાવેલી જે પરિચર્યા એજ મુક્તિ બલુવી (બીજાએ માનેલી એકત્વાદિ નહિ) શંકા—સેવાને મુક્તિ કેમ કહેવાય? મુક્તિતો બંધન થકી નિવૃત્તિ એજ યુક્ત છે, સેવા તો બંધન છે, કેમકે તેમાં દાસપણું નિયતપણું છે, દાસપણું તો પારતંત્ર્યગર્ભિતજ છે? સમાધાન—તમે કહો છો તે સત્ય છે, દાસભાવને સમુચિતજ સેવા છે, તેટલામાત્રથી ક્ષતિ શી છે? શંકા—સ્વામીની આજ્ઞાને વશવર્તી થઈ રહેવું પડે એજ ખરેખર ક્ષતિ છે? સમાધાન—તેનાથી પણ ક્ષતિ શી છે? કશી પણ નથી શંકા—પરતત્રપણું એજ ક્ષતિ છે? ‘સર્વં પરવત્તં દુઃખં’ એવી અભિયુક્તિ છે મમાધાન—પરમશેષી સર્વોત્તમી સર્વેશ્વરેશ્વરની આગળ પરતત્રપણું તો આ ચેતનનું સ્વાભાવિકજ છે, ‘દાસભૂતા. સ્વતઃ સર્વે હ્યત્માન પરમાત્મન ’ ‘જાતમદાસ્યં હરેઃ સ્વામ્યમ્’ ‘સ્વત્ત્વમાત્મનિ સજ્ઞાતં સ્વામિત્વં બ્રહ્મણિ સ્થિતમ્ । ડમયોરેષ સમ્બન્ધો ન પરોઽભિમત્તો મમ ॥’ એવી સ્મૃતિ છે. તો પારતંત્ર્ય અવર્જનીય છે જે કર્મપારતંત્ર્ય છે તેતો બંધ છે સ્વસ્વરૂપનો જેને આવિર્ભાવ થયો છે એવા આ ચેતનને પોતાનાપણુ આત્મા પરમાત્મામા નિરવધિ પ્રીતિ અને તેણે પ્રેરેલી પરિચર્યા પોતાની મેળેજ અભિમુખ થાય છે. માટે સેવા એજ મુખ્ય મુક્તિ માની છે તે ભાગવતમા કહ્યું છે—‘સાલોક્યસાદિસામીપ્યસારૂપ્યૈકત્વમન્યુત । દીયમાન ન ગૃહ્ણન્તિ વિના મસ્તેવનં જનાઃ ॥’ ‘સેવાનુરક્તમનસામભવોઽપિ ફલયુ ’ ઇતિ

ગંકા—અથાપિ સેવા મુક્તિ તો યુક્તજ નથી, જે સર્વના આત્માપણે સર્વત્ર અનુપ્રવેશ કરીને વર્તે છે તેમની, પરિજનોએ પરિચર્યા કરાતા રાત્નની પેઠે દેશવિશેષમા (ધામમા) ભૂર્તિમાનપણે સ્થિતિ ઘટતી આવતી નથી એમનુ સ્વરૂપ તો ‘સત્ય જ્ઞાનમનન્ત’ આ શ્રુતિથી અમૂર્તજ (નિરાકાર) શ્રવણ થાય છે, જે અર્થિરાદિ માર્ગવડે પ્રાપ્ય લોક શ્રુતિમા વર્ણવ્યો છે તે તો અર્વાચીન છે? એવી આશંકામા—જે સત્યજ્ઞાનાર્ત સ્વરૂપ છે એજ દિવ્ય-વિગ્રહથી વિરાજમાન નિત્યમુક્તાનુભાવ્ય ભગવાનનો દેશવિશેષ શ્રુતિસપ્રતિ

પત્ર છે, એમ 'ગોલોકો ધામ ચેષ્તિતમ્' આથી કહે છે—ગોલોક - નિરતિશય દીપ્તિએ યુક્ત ને અપ્રાકૃત લોક છે તે મને સર્વ ધામોત્કૃષ્ઠી ધૃષ્ણિત ધામ છે તેવી શ્રુતિ છે—'યત્ર ગાવો મૂરિશ્ચક્રા અયાસ અગ્રહ તદુરગાયસ્ય વૃષ્ણ પરમ પદમવભાતિ મૂરિ' ઇતિ અન્યત્ર પણ શ્રુતિ છે— 'ક્ષયન્તમસ્ય રજસ પરાકે' 'તદ્વિપ્રાસો વિપન્યવો જામૃવાસ સમિન્ધતે । વિષ્ણોર્યપરમ પદમ્' 'યત્ર રૂપય પ્રથમજા યે પુરાણા' ઇત્યાદિ પરશ્રવ્ણનો આ સ્થાનવિશેષ સ્મૃતિમાં કહ્યો છે—'ક્રાન્વા દશોત્તરગુણા પ્રાપ ગોલો કમન્નુતમ્ । ધામ તેજોમય તદ્વિ પ્રાપ્યસેકાન્તિકૈર્હરે । તત્રૈકકાલસમ્ભૂત કોટિકોટ્યર્કસન્નિમમ્ । સ વ્યચષ્ટ મહત્તેજો દિવ્ય સિતતર મુને ॥ દિશશ્ચ વિદિશ સર્વા ઝર્વાધો વ્યામુચ્ચ ચત્ ।' ઇત્યાદિ પરશ્રવ્ણ પરમાત્માનો દિવ્યાકાર 'ય ઇષોઽન્તરાદિત્યે હિરણ્મય પુરષો દૃશ્યતે હિરણ્યશ્મશ્ચૈર્હિરણ્યકેશ જાપ્રણલાસર્વ એવ સુવર્ણ તસ્ય યથા કપ્યાસ પુણ્ડરીકમેવમ ક્ષિણો' 'યેદાહમેત પુરુષ મહાત્માદિત્યવર્ણ તમસ પરસ્તાત્' 'યત્તે રૂપ કત્યાણતમ તત્તે પર્યામિ' એવી શ્રુતિ છે 'તિર્દોષપૂણગુણવિમ્લહ આત્મતત્ત્ર આનન્દમાત્રકરપાદમુલોદરાદિ ॥' 'પરમાત્મા ધામુદેવો મગવાન્ દિવ્યવિ મ્લહ' એવી સ્મૃતિ છે

યદ્યપિ અચારૂપ કે સાક્ષાત્ માનુષ લોકમાં પ્રાદુર્ભવેન્ના તે ભગવાનની પરિચર્યા સસ્મૃતિમાં પણ કેટલાક સુકૃતિઓને આ દેહયોગથીજ મળે છે, તથાપિ તે મુખિ ન કહેવાય કેમકે દેહયોગને લીધે કર્મબન્ધનનો સબન્ધ આવે છે, તો નિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિપૂર્વક જે સેવા તે મુખિ છે, એવા અભિપ્રાયથી 'તત્ર મહાત્માના' એમ કહે છે તત્ર—ગોલોક નામના દેશવિશેષમાં શ્રદ્ધાત્મના—શ્રદ્ધાભાવને પમાડેનો જે આત્મા તેરૂપે મુખ્ય થઈને કરાતી સેવા મુખિ માની છે અર્થાત્ સર્વ કર્મનો પ્રશ્ન યતા અર્ચિ રાદિ માર્ગે કરીને દેશવિરોધને પામતા પરંત્યોતિ પરમાત્માને પામીને સ્વસ્વરૂપથી અભિનિષ્પન્ન થએલા મુક્તાત્માને ત્યાં વર્તતા ભગવાનના અનુ ભવના પ્રવાહરૂપ જે એવાવિશેષ તે સિદ્ધ થાય છે, તેજ મોક્ષ ભણુવો. આત્માશબ્દ સ્વરૂપવાચી તેવો 'શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપથી' એવો અર્થ કરવો

ને ‘અપહતપાપ્મા’ ઇત્યાદિ ગુણાદિકનો આવિર્ભાવ થાય એ-૧ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ જાણવું તે આ અર્થ ‘પરજ્યોતિરુપતમ્વચ સ્વેત રવેનામિતિવ્યચતે’ આ શ્રુતિસિદ્ધ છે ‘પ્રાક્ષેણ તુ જૈમિનિ’ એવું વ્યાસરૂપ છે સ્વસ્વરૂપનો આવિર્ભાવ જેને થયો છે એવો મુક્તાત્મા તો અશરીર છે તેને સેવારમ કેમ ઘટે ? એવી શકા કરવી નહિ, કેમકે તેને બ્રહ્મમય આપ્રાકૃત તનુની પ્રાપ્તિ થાય છે સ્વરૂપાવિર્ભાવ તો તેમા વિરોધી નથી કિંતુ અનુગુણ-૧ છે બીજાઓતો મુક્તાત્મા અશરીર હોવાથી તેને સેવા કેમ ઘટે ? એવી અપેક્ષામા ‘મહાત્મના’ એમ કહે છે આત્મશબ્દ દેહવાચી લેવો, બ્રાહ્મ (દિવ્ય) દેહે કરીને સેવા કરે છે, એમ વ્યાખ્યાન કરે છે મુક્તાત્માને દિવ્ય દેહનો યોગ શ્રુતિસ્મૃતિમા વર્ણવ્યો છે

શંકા-વેદાતમા અદ્વૈતજ્ઞ (અભેદ) શ્રવણ થાયછે, તો અભેદનું તાત્વિક કષણ અને ભેદનું ઔપાત્રિકપણ અગીકાર કરવું પડે, તો ઉપાધિ ટળતા પરબ્રહ્મની સાથે જીવનું અદ્વૈતજ્ઞ શ્રુતિથી સિદ્ધ થાય છે, તો ભેદગર્ભિત (સેવ્ય સેવક) સેવા મુક્તિ કેમ હોઈ શકે ? એવી આશંકામા અદ્વૈત શ્રુતિઓનો આશય ‘મત્ત વિશિષ્ટાદ્વૈત મે’ એમ કહે છે—તે તે શ્રુતિમા જણાવું બ્રહ્મનું અદ્વૈત ‘વિશિષ્ટ બ્રહ્મનું છે’ એવો અમારો મત-સિદ્ધાન્ત છે આશય એવો છે કે-જે આ મહદાદિ પ્રથિવ્યત વિકારો અને તેનું મૂળ પ્રકૃતિ તથા જે નિત્ય બદ્ધ મુખ્ય ભેદથી નણ પ્રકારનો ચેતનગણ છે, આમા બ્રહ્મનું વિશેષણ ન થાય એવું એકપણ નથી, આ સર્વપણ બ્રહ્મના શરીરપણે પ્રકારભૂત થઈને-૧ રહેછે ‘યસ્યાત્મા શરીર’ ‘યસ્યાક્ષર શરીર’ ‘યસ્ય પૃથિવી શરીર’ એવી શ્રુતિ છે તો પોતાના અસાધારણ ચેતન અચેતનરૂપ ધર્મોના સમૂહોએ નિશ્ચિત બ્રહ્મ એક છે, તે વિશિષ્ટ બ્રહ્મથકી અધિક તત્ત્વ નથી, માટે ‘નેહ નાનાન્તિ ક્ષિન્ન’ ઇત્યાદિ શ્રુતિએ આતુ વિશિષ્ટાદ્વૈત ઉદ્દ્યોધીને કહ્યું છે તો આ શ્રુતિ ગુણોનો પરસ્પર નિભાગ અને ગુણગુણિના વિભાગને (સ્વભાવની વિપ્રમતારૂપ) નથી સહન કરતી એમ નહિ, સહન કરેજ છે (અર્થાત્ બ્રહ્મના ગુણભૂત ચિત અચિત ભેદને નિષેધ કરતી નથી) જેમકે જળમા રસરૂપાદિ વિશેષો હોવા છતાં પણ ‘આપ એવ પુરાઽમ્ભૂવન્ના

ન્યત્કિંચિત્' (પૂર્વે એક જળજ હતું બીજું કશુંય ન હતું) એમ શ્રુતિ શું નથી કહેતી ? અને આ શ્રુતિમાં કહેલો આ નિષેધ પોતાના (જળના) ગુણ રસાદિકના ભેદને શું નથી સહન કરતી ? સહન કરેજ છે. ફક્ત આવા વચનો સમાન અન્ય ધર્મીની સત્તાને તો ન સહન કરે એ યુક્ત છે લોકમાં પણ 'આ ઘરમાં દેવદત્ત એકજ છે' એવો વ્યવહાર તેના ગુણો (દડ ચક્ર વિગેરે વિશેષણો) દૃશ્યમાન સતેષણ મુખ્યજ છે. વળી 'આ અભિજ્ઞ દેવદત્ત એકજ અહીં વર્તે છે' આવો વ્યવહાર દેહસતે પણ દેહીનો મુખ્યજ છે. જે બ્રહ્મનો ગુણ (વિશેષણ) ન થાય એવું એક પણ વસ્તુ વિષમાન હોય તો 'બ્રહ્મ એક છે નાના નથી' આ વચન વિદ્વદ્ ગણાય. શબ્દાદિ વિશેષોએ વિશિષ્ટ આકાશાદિક છે, તેવાં તે તત્ત્વોએ વિશિષ્ટ સર્વાત્મક તત્ત્વ એક પરંબ્રહ્મ વેદાત્મક શ્રવણ થાય છે. તો આવા વિશિષ્ટ તત્ત્વને સમ્મતીય અન્યનો અભાવ એજ વિશિષ્ટાદૃત બાણુ. આ વિશિષ્ટાદૃત તો બહુ વિશેષણોને લીધે ભંગ થવું નથી શ્રુતિમાં જે ભેદભેદ વચનો છે તેપણુ ઘટતાં આવે છે. તાત્પર્ય એવું છે કે જેતો ભેદવચનોનો અનાદર કરીને, સમય વિશેષોને અવિઘાકટિપત (મિથ્યા) કહીને, ગુણથી (વિશેષણથી) પણ સદ્વિતીયતાને નહિ સહન કરીને નિર્વિશેષ એક તત્ત્વને અભિમાનેછે તેઓને અદ્વૈત શ્રુતિઓના નિર્વાહપ્રકારમાં અવિઘાજ એક અધિક ફળમાટે રહે છે. તો અદ્વૈતને બોધ કરનારી શ્રુતિઓનું ભેદશ્રુતિને અનુસારે હાર્દ તો વિશેષ્યેષ્યમાજ છે. કારણ કે બ્રહ્મ સમસ્ત ચેતન અચેતન વિશેષ્ય એકજ તત્ત્વ છે, તે ચેતન અચેતનની સત્તા તો બ્રહ્મના વિશેષણપણેજ છે, જેમ શબ્દાદિ ગુણોની સત્તા ગુણી આકાશાદિકના વિશેષણપણેજ છે તેમ. બ્રહ્મની સર્વાત્મતા અંતર્યામિબ્રહ્મણમાં 'યસ્યાત્મા સ્તરીર' ઇત્યાદિકથી સ્પષ્ટ વર્ણવી છે. જેમ ગાય અશ્વ આદિક તે તે પિંડવિશેષમાં અનુપ્રવેશ કરીને ચૈતન્યશબ્દિથી તેને ધારણ કરીને રહેલા ચેતનવિશેષ (શ્વવિશેષ) ના તેતે પિંડવિશેષ તેના તેના સરીરપાત્રે વિશેષણતાને પામેછે. (આ ગાય છે આ અશ્વ છે એમ) તેમ સમસ્ત ચિત અચિતમાં સર્વાત્માપાત્રે પ્રવેશ કરીને

તેને મર્વ પ્રકારે ધારણ કરતા પરમચેતન પરબ્રહ્મનું સર્વ કોઇ દ્રવ્ય (ચિત્ અચિત્) શરીરપણે વિશેષણ થાય છે. તો અનેક રૂપ જેનાં છે અને અનેક પ્રકારો જેના છે એવું પરબ્રહ્મ એકજ સ્થિતિ સંહારવડે વિહાર કરે છે, માટે આમાં તે બ્રહ્મથકી કિંચિત પણ દ્વિતીય છેજ નહિ. શંકા-વિશેષણભેદ સને સદ્વિતીયતા આવે છે તો અદ્વૈત કેમ સંભવે? તો વિશેષણસત્તામાત્રથી સદ્વિતીયતા નથી. જે સમાન અન્ય ધર્મી હોય તોજ દ્વિતીય કહેવાય, તે તો છેજ નહિ, માટે ‘દુષ્કમેવાદ્વિતીયં’ ‘નેહ નાનાસ્તિ કિંચન’ ઇત્યાદિ શ્રુતિએ કરેલો દ્વૈતનિષેધ સ્વરસજ છે. સમાન અન્ય ધર્મીના અભાવને અભિપ્રાય કરીનેજ લોક વેદમાં પણ તેવા તેવા પ્રયોગો સોએ સો જણાય છે. તો ‘સર્વં સ્વસ્વિદં મહા’ ઇત્યાદિ વેદાંતમાં શ્રવણ થતું અદ્વૈત વિશિષ્ટાદ્વૈતજ છે એવો અમારો મત છે. વર્ણવેલા શ્રુત્યર્થમાં વાદિઓના વિરૂદ્ધ વચનના શ્રવણથી શકા પામેલાઓના પ્રતિ ‘મે મતં’ એમ કહ્યું છે. જે આપસંવાદ છે તે અર્થમાં આવતી વિરૂદ્ધ શકાને ટાળી નાખે છે. સર્વને સર્વદા સર્વથા સાક્ષાત્ કરતા શ્રુતિપ્રસિદ્ધ આપ્તમ મારા ઉત્તમ મતમાં પ્રવર્તતાઓને શ્રુત્યર્થમાં વિરૂદ્ધ શકાનો અવકાશ નથી.

શબ્દાર્થ તો-દ્વયોર્માવઃ દ્વિતા-એનો ભાવ તે દ્વિતા કહેવાય, દ્વિતૈવ દ્વૈતં-દ્વિતા એજ દ્વૈત (ભેદ) કહેવાય, ન દ્વૈત અદ્વૈતં-દ્વૈત નહિ તે અદ્વૈત (અભેદ) કહેવાય, વિશિષ્ટસ્ય અદ્વૈતં વિશિષ્ટાદ્વૈતં-વિશિષ્ટનું અદ્વૈત તે વિશિષ્ટાદ્વૈત કહેવાય, પોતાથકી વ્યતિરિક્ત સમય ચિદચિદ્વિશિષ્ટ બ્રહ્મ એકજ તત્વ છે એમ પ્રતિપાદન કરેલું હોવાથી રામાનુજય મત ‘વિશિષ્ટાદ્વૈતસિદ્ધાંત’ એમ વ્યવહેર થાય છે. સિદ્ધાંતશબ્દ આમાણિકપણે પરિગ્રહ કરેલા અર્થનો વાચી છે. એજ મતશબ્દવાચ્ય છે શકરાચાર્ય વિગેરેએ ‘બ્રહ્મ એકજ તત્વ છે, તેથકી વ્યતિરિક્ત સમય મિથ્યા છે’ એમ નિરૂપણ કરેલું હોવાથી તેમનો મત ‘અદ્વૈતસિદ્ધાંત’ એમ વ્યવહાર કરાય છે. મધ્વતીર્થીય મત દ્વૈત છે, તેઓ જગતનો અને બ્રહ્મનો પાઠ્યપાલક સંબન્ધ વિના ઐક્ય વ્યવદેશને યોગ્ય સંબન્ધવિશેષને અગીકાર કરતા નથી અને તે બંનેનું સત્યપણું અગીકાર કરે છે માટે તેમનો સિદ્ધાંત દ્વૈત કહેવાય છે.

રામાનુજય મતમાં તો ચેતનાચેતનાત્મક પ્રપચ અને પરબ્રહ્મનું સત્યપણું સ્વીકારીને, તે બંનેનો શરીરશરીરિભાવસંબન્ધ અંગીકાર કરીને, લોકમાં શરીર અને શરીરી જીવાત્માનો અત્યત ભેદ હોવા છતાં પણ ‘આ ચેત્ર એકજ છે’ ઇત્યાદિ એકત્વ વ્યવહાર જેમ દેખાય છે, તેમ અહીં પણ ચેતન-અચેતનના મુખ્ય શરીરી બ્રહ્મનો એકત્વ વ્યવદેશ અને પરસ્પર ભેદ ઘટે છે.

તુંકામાં અભિપ્રાય એટલો કે—‘પૃથગાત્માનં પ્રેરિતારં ચ મત્તમ’ ‘જ્ઞાસૌ દ્વાવજાવીશાનીસૌ’ ‘નિત્યો નિત્યાનાં ચેતનશ્ચેતનાનામેકો બહુનાં યો વિદધાતિ કામાન્’ ‘અન્તઃ પ્રવિષ્ટઃ શાસ્ત્રા જનાનાં સર્વાત્મા’ ‘પ્રધાનક્ષેત્રરૂપતિગુણેશ.’ ‘ક્ષરાત્માનાવીશતે દેવ ઇકઃ’ ઇત્યાદિક ભેદબોધક શ્રુતિ છે. ‘નેહ નાનાસ્તિ કિચ્છન’ ‘સદેવ સોમ્યેદમગ્ર આસીદેકમેવાદ્વિતીયં’ ‘સર્વં સ્વસ્તિવં પ્રહ્લ’ ‘નારાયણ ઇવેદં સર્વં યદ્ભૂતં યદ્દ ભવ્યમ્’ ‘હ્દ સર્વં યદયમાત્મા’ ‘તત્ત્વ-મસિ’ ‘બ્રહ્મ વેદ બ્રહ્મૈવ ભવતિ’ ઇત્યાદિક અભેદબોધક શ્રુતિ છે. ‘ય આત્માનિ તિષ્ઠન્...યસ્યાત્મા શરીરં...ય આત્માનમન્તરો યમયતિ’ ‘યઃ પૃથિવ્યાં તિષ્ઠન્...યસ્ય પૃથિવી શરીરં...યઃ પૃથિવીમન્તરો યમયતિ’ ઇત્યાદિક ઘટક (ભેદ અભેદને ઘટાવી આપનારી) શ્રુતિ છે. આ શ્રુતિઓ મધ્યે અદ્વૈતિઓને ભેદશ્રુતિઓ ઔપચારિક કે બાધિત અર્થવાળી સ્વીકારવી પડે છે. દ્વૈતિઓને અભેદશ્રુતિઓ તેવી રીતે (ઔપચારિક કે બાધિત અર્થવાળી) અંગીકાર કરવી પડે છે. અદ્વૈતી દ્વૈતી બંનેને પણ ઘટકશ્રુતિઓ તેવીજ રીતે (ઔપચારિક કે બાધિત અર્થવાળી) વર્ણન કરવી પડે છે. વિશિષ્ટાદ્વૈતિઓના મતમાં તો લોકદૃષ્ટ શરીરશરીરિન્યા-યથી શરીર અને શરીરિનો પરસ્પર ભેદ પ્રત્યક્ષપણે અનુભવમાં આવતો હોવાથી તેવા ભેદને બોધ કરવાપણે ભેદશ્રુતિઓ અને ‘દેવદત્ત એકજ છે’ એની જેઠ વિશિષ્ટ શરીરીના એકત્વથી અભેદ શ્રુતિઓ અને આવા સંબન્ધ (શરીરશરીરી)ને બોધ કરવાપણે ઘટક શ્રુતિઓ મુખ્ય અને અબાધિત અર્થવાળી અંગીકાર કરી છે. માટે સર્વ શ્રુતિઓના મુખ્ય-અર્થને બોધ કરવાપણું હોવાથી ‘શરીરશરીરિભાવ સંબન્ધજ પ્રધાન પ્રતિતંત્ર છે’ એમ વ્યવહરાય છે. પ્રતિનિયત જે તંત્ર તે પ્રતિતંત્ર કહેવાય.

ગમ્યતામ્ ॥૧૨૧॥ પત્તે સાધારણા ધર્માઃ પુંસાં સ્ત્રીણાં ચ સર્વેતઃ ।
મદાશ્રિતાનાં કથિતા વિરોધાનથ કીર્તયે ॥૧૨૨॥ મહ્યેષ્ટાવરજંઘ્રા-

એવી વ્યુત્પત્તિથી બીજા સિદ્ધાન્તિઓએ નહિ અંગીકાર કરેલો તેને મતને
અસાધારણ એવો જે અર્થ તે પ્રતિતંત્રશબ્દવાચ્ય છે. યદ્યપિ વિશિ-
ષ્ટદ્વૈત મતમાં પણ મતાંતર વાદિઓએ નહિ અંગીકાર કરેલા અનેક અર્થો
નિત્યમુક્તસદ્ભાવ વિગેરે છે તથાપિ તેમાં પણ આ શરીરશરીરિભાવ
સંબન્ધનુંજ પ્રધાનપણું હોવાથી ‘પ્રધાન પ્રતિતંત્ર’ એમ વ્યવહાર થાય-
છે. તો ‘પ્રધાનેન વ્યવદેશા ભવન્તિ’ એવા ન્યાયને અનુસારે તેવા સંબ-
ન્ધને બોધ કરનારા વિશિષ્ટાદ્વૈત શબ્દથી રામાનુજય મતનો વ્યવદેશ કર્યો
છે. આ રામાનુજચાર્યપ્રવાર્તિત વિશિષ્ટાદ્વૈત નામનો જે મત તે અમારો મત
છે એમ તમારે જાણવું. એમ કહેવાથી પોતાના સંપ્રદાયની શ્રીરામાનુજસં-
પ્રદાયમૂળકતા પણ સૂચવી છે એમ જાણવું. આ મતમાં મુક્તિદશામાં પણ
જીવ ઈશ્વરનો ભેદ શ્રુતિસિદ્ધ વાસ્તવિક પ્રતિપાદન કરેલો હોવાથી ભેદભાવ-
ગાલિત (સેવ્ય સેવક) એવી પણ સેવાને મુક્તિ કહી તે યુક્ત છે. એમ તમે સર્વે
ગમ્યતાં-અવધારણ કરો. આ પ્રકરણમાં ધર્મ ગુણપ્રકાર વિશેષણ શરીર વિગેરે
વપરાએલા શબ્દો એકાર્થ જાણવા. તેમજ ધર્મી ગુણી પ્રકારી વિશેષ્ય વિશિષ્ટ
શરીરી વિગેરે શબ્દો પણ એકાર્થ જાણવા. અદ્વૈત અભેદ એક આ શબ્દો
પર્યાયવાચી જાણવા. આનો વિસ્તાર શ્રીભાષ્યાદિક થકી જાણવો ॥૧૨૨॥

આશ્રિતોને હિતતમનો આદેશ આપવા પ્રવર્તેલા લગવાન, ગૃહસ્થ કે
વર્ણ કે સાધુ કે આચાર્યપદમાં પ્રતિષ્ઠિત હોય, પોતાના ચરણારવિંદના
આશ્રિત આ સર્વેએ પણ સમાન રીતે આદર કરવા લાયક અહિંસા-
પ્રમુખ તત્ત્વવિજ્ઞાનપર્યંતના અર્થોનો આટલા પ્રબન્ધથી આદેશ કરીને,
હવે વિશેષપણે તેમણે તેમણે અવધારણ કરવા યોગ્ય અર્થોનો આદેશ
આપતાં, સામાન્યધર્મોના ઉપસંહારપૂર્વક વિશેષ ધર્મના કથનની પ્રતિજ્ઞા
કરેછે—ત્યાગી અત્યાગી ગુરૂ શિષ્યના વિલાગ વિના મારા આશ્રિત સર્વ
પુરૂષો અને સર્વ સ્ત્રીઓના વિધિનિષેધરૂપ સાધારણ ધર્મો કહ્યા, હવે
વિશેષ-આચાર્યાદિકને અસાધારણ ધર્મવિશેષો કહું છું ॥૧૨૨॥

વસુતાભ્યાં તુ કદાચન । સ્વાસન્નસમ્બન્ધહીના નોપદેશ્યા હિ યોષિત

તેમાં પ્રથમ આચાર્યના નિષેધર્મોને કહે છે—આચાર્ય જે સ્વધર્મનિષ્ઠ હોય તો શિષ્યોને ધર્મમાં સ્થાપન કરવા સમર્થ થાય, ‘આચિનોતિ હિ શાસ્ત્રા થાંનાચારે સ્થાપયત્સપિ’ એવી સ્મૃતિ છે. ધર્મનું અનુષ્ઠાન અનુષ્ઠાપન આચાર્ય જ્ઞાનને આધીન હોવાથી પ્રથમજ આચાર્યપદમાં રહેલાને વિશેષપણે અવબોધ આપવાની પ્રવૃત્તિ યુક્તજ છે. મારા જે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા અને જે કનિષ્ઠ ભ્રાતા તેમના પુત્રો અયોધ્યાપ્રસાદજી અને રઘુવીરજી કે જેમને મેં મારા સમસ્ત આશ્રિત જનોના ગુરૂપણામાં સ્થાપન કર્યા છે તેમણેતો પોતાના સમીપ સંબન્ધવાળી જે સ્ત્રિયો તેથકી અન્ય—દુર સંબન્ધવાળી કે સંબન્ધ વિનાની સ્ત્રિયોને કદાચન—પોતાની વૃદ્ધ અવસ્થા સતેપણુ અથવા રહસ્યમાં કે સલામાં ક્યારેય મનોપદેશ નજ કરવો શંકા—આચાર્ય બ્રહ્મનિષ્ઠ હોઈને ભવદાવાનળથી બહુ દુઘ્ધ એવા ચેતનોના તાપની ઉપશાંતિ માટે પ્રવર્તેલા તેમને આર્ત ઉપદેશ્ય જનોમાં વર્તેતો લિંગભેદ (સ્ત્રીભેદ) વિશ્લેષ માટે થતો નથી, તો આ નિષેધની શી જરૂર? તો એમ નથી કાળસ્વભાવ અને વિષમસ્વભાવની પર્યાલોચના કરનારાએ આજ મર્યાદા પ્રતિષ્ઠાપન કરવા યોગ્ય છે, કેમકે કળિકાળ વિષમ છે અને આ વિષય વિશેષ વિશ્લેષ ભક છે, ‘નન્વસિ પ્રમદા નામ ધૃતકુન્મલસમ પુમાન્’ ‘ઈન્દ્રિયાણિ પ્રમાયંતિ હરન્તિ પ્રસમ મન’ એવી સ્મૃતિ છે, તો આ નિષેધ યુક્તજ છે. અન્યથા આચાર્યપદમાં વર્તતાઓને શિષ્યભાવને પામેલા પુરૂષો સાથેજ જેમ એમ શિષ્યભાવને પામેલી સ્ત્રીઓની સાથે પણ અત્યંત સમાવેશ થાય, તેતો પ્રમાદમાટે કદાચિત્ થાય વળી વિમળ મનવાળા બ્રહ્મનિષ્ઠ આચાર્યો ઉપદેશ્યપદમાં પણ જે પ્રમદાઓનો પરિત્યાગ કરે તો બીજા શિષ્ય મનુષ્યો પણ સુશિક્ષિત થાય, આજ આ નિષેધનું પ્રધાન પ્રયોજન છે તથા તેમણે સમીપ સંબન્ધે રહિત એવી સ્ત્રિયોનો સ્પર્શ ન કરવો તથા તેહીઓની સાથે ક્યારેય પણ નજ બોલવું ચકારાત્ ધર્મવશીય બીજા પણ નરોએ નારીઓનો સ્પર્શ સંભાષણાદિ ન કરવું યદ્યપિ ઉપદેશનો નિષેધ કરવા શીજ સ્પર્શ સંભાષણનો નિષેધતો આવીજ જાય છે, તો આ નિષેધનો

॥૧૨૩॥ ન સ્પષ્ટવ્યાશ્ચ તાઃ ક્વાપિ ભાષણીયાશ્ચ તા ન હિ । કૌર્યે
અવસર નથી. તથાપિ પાઠક્રમની અપેક્ષાએ અર્થક્રમનું પ્રાબલ્ય હોવાથી—
સમીપ દેહ સંબન્ધે રહિત નારીઓનો સ્પર્શ ન કરવો અને ક્યારેય પણ તેણી-
ઓની સાથે નજ બોલવું, કિં બહુના—તેમને મંત્રોપદેશ પણ ન કરવો, આવો
અન્વય જાણવો. જ્યારે ઉપદેશ ન થાય તો તેની સાથે સંભાષણ ન થાય
અને તેણીનો સ્પર્શ ન થાય એમાં કહેવું જ શું? સમીપ સંબન્ધિની નારી-
ઓને તો મંત્રાદિ ઉપદેશ કરવો. મંત્રદીક્ષા થઈજુમાટે આવેલી અન્ય
અબળાઓને તો પોતે ઉપદેશેલી પોતાની પત્નીદ્વારાજ ઉપદેશ કરાવવો
પણ પોતે ન કરવો એવો અભિપ્રાય છે. તેનું કારણ તો ઉપદેશ્ય અને ઉપ-
દિષ્ટ સ્ત્રીઓના પ્રસંગથી ગુરૂઓ સ્વધર્મથકી ભ્રષ્ટ થએલા બહુ સ્થળે
દેખાય છે. અને વળી ‘માત્રા સ્વચ્છા દુહિત્રા વા નાવિવિકાસનો ભવેત્ । બલ-
વાનિન્દ્રિયગ્રામો વિદ્વાંસમપિ કર્ષતિ ॥’ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રદર્શન છે, માટે શ્રીધ-
ર્મદેવેજ ને આ મર્યાદા સ્થાપન કરી છે તેજ અસ્મદીઓએ અનુપાળવી.
સમીપસંબન્ધ સત્સંગિજીવનથકી સમજવો.

તથા તેમણે શત્રુભિન્નવિભાગ વિના સર્વત્ર દયા કરવી એમ કહે છે—
કસ્મિંશ્ચિત્-શત્રુ ઉપર પણ (કરતા કરવાનો પ્રસંગ તેની ઉપરજ છે)
કૌર્ય-નિર્દયપણું ન કરવું પોતાને પ્રતિકૂળ આચરણમાં પ્રવર્તેલાને પણ ને
દુ.ખ સમુપસ્થિત થાય તો તેની ઉપર પણ કડણા કરવાના સ્વભાવવાળા
આચાર્ય થવું એવો અભિપ્રાય છે. તે ગીતામાં કહ્યું છે—‘અદ્વેષ્ટા સર્વેન્મૃતાનાં
મૈત્રઃ કરણ ઇવ ચ’ ઇતિ. ‘દયા કાર્યેવ સર્વત્ર’ એમ નહિ કહેતાં ‘કૌર્ય
કાર્ય ન કસ્મિંશ્ચિત્’ એમ ને કહ્યું તે શત્રુવિષે કદાચિત્ નિર્દયતાનો પ્રસંગ
આવે તે અત્યંત અનુચિત છે, આ અર્થની દૃઢતા માટે જણવું. યદ્યપિ આ
આદેશ મુમુક્ષુજનસામાન્યને અધિકાર કરીને કરવો નેહ્યે તથાપિ શિષ્ય-
જનોના વિમોક્ષ માટે પ્રવર્તેલા, આચાર્યપદને અલંકર્તા વિષે સર્વથી સમ-
ધિક આ ગુણવિશેષ અવશ્ય અત્યંત અપેક્ષિત અવધાર્ય છે એમ જણાવામાટે
વિશેષપણે કહ્યું છે. ને આ ગુણ ન હોય તો ભવદ્વાગ્નિથી બહુ બળતા
ચેતનોવિષે દયારસ કેમ પ્રસરે? અને સ્વાર્થનિરપેક્ષ તેમના સમુજ્જ-

કાર્યં ન કસિંશ્ચિન્ન્યાસો રક્ષ્યો ન કસ્યચિત્ ॥૨૨૪॥ પ્રતિભૂત્યં ન

વનમાટે કેમ પ્રયત્ન થાય ? નજ થાય બીજી પણ કારણ છે—દયા જે સમર્થમા વિદ્યમાન હોય તો પરપીડાના નિવારણમાટે થાય અસમર્થમા વર્તતી તો ફક્ત સ્વાશ્રય પુરૂષને કેવળ ગુણી બનાવે છે, તો જેમ જેમ સામર્થ્ય સમધિક હોય તેમ તેમ બીજાને મદત ફળે છે, તો સમર્થ પુરૂષને વિશેષપણે ‘દયાળુ થવું’ એમ શિક્ષણ આપવું જોઈએ તો આચાર્યસ્થા નને જે અધિષ્ઠાન કરે છે તેને તો આ અર્થનો નિશેષપણે અવબોધ આપવો યુક્ત છે, જે આચાર્યની દયાએ કરીને દુર્નિવાર સંસૃતિદુ ખ ટળી જાય છે વળી જેમ જેમ પરને દુ ખ અધિક હોય તેમ તેમ દયાપ્રવાહ પણ સમધિક રાખવો સંસૃતિ દુ ખ થકી અધિક દુ ખ શુ છે ? તેના નિરાકરણ થકી બીજી દયાનુ ફળ પણ શુ છે ? કાઈપણ નથી, આવા અનુસંધાનથી બીજા જ્ઞાનાદિ ઉપદેશ્ય ગુણો હોવા છતાં પણ આ દયાનો નિશેષપણે નિર્દેશ કર્યો છે માટેજ ‘ગુરવો હિ દયાલવ’ એમ સ્મૃતિ કહે છે આથી—અપકારિને પણ ભવદાવાનળની જ્વાળાથી પ્રજ્વળિત બેધને તેથકી તેની મુક્તિ કરવામાટે આચાર્યપદાદ્ધે પ્રયત્નશીલ થવું એટલું તાત્પર્ય છે આ અહીં કહેલા દયાગુણથી દૈવીસપદાને અભિમુખ થએલાના જે બીજા ગુણો વર્ણવ્યા છે તે સર્વે પણ ભણી લેવા તે ગુણો ગીતામા ભગવાને કહ્યા છે—‘અમય સત્ત્વ સશુદ્ધિર્જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિ । દાન દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્ । અર્હિસા સત્યમક્રોધસ્ત્યાગ શાન્તિરપૈશુનમ્ । દયા મૃતેષ્વલોલુપ્તવ માદંવ દીરચાપહમ્ । તેજ ક્ષમા ઇતિ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનિષા ॥’ ઇતિ

દયાપ્રસંગથી કોઈની થાપણ સાચવવી વિગેરેને બે સ્વીકારે તો કદાચિત્ આત્મચિંતન ઉપદેશાદિકમા વિશેષપ્રસંગ આવે, માટે આચાર્યને તેનાથકી નિવૃત્તિજ ઉચિત છે, એવા અભિપ્રાયથી કહે છે—કસ્યચિત્ ખન્ધુ કે અખન્ધુ, સમર્થ કે અસમર્થ અથવા કસ્યચિત્-અદ્ય કે નદિ અદ્ય દ્રવ્યનો, ન્યાસ-ચોરાદિકના ઉપદ્રવથી બદુ ભય પામેલાએ ધન મુવ વૃદ્ધિ થાપણરૂપે રાખવા આપતાં દયાવશાત્ પણ આચાર્યપદમાં રહેલાએ ન અગીકાર કરવું બે કોઈની થાપણ રાખે તો તેને સાચવવાની વિશેષ વ્યાજ

કસ્યાપિ કાર્યં ચ વ્યાવહારિકે । મિશ્રયાઽપદતિક્રમ્યા ન તુ કાર્ય-

તિનો પ્રસંગ આવે અને રાગ દ્વેષ લોભાદિકની અધિકતા જેમાં વર્તે છે એવા ક્ષિપ્તમાં તેવી પ્રવૃત્તિ ઘણુ કરીને વ્યવહારપદમાજ (દાવામાં) પર્યવસાન પામે તેથી તત્ત્વ હિત પુરપાર્યના ઉપદેશાદિ નિબંધર્મમાં વિક્ષેપપ્રસંગ આવે, માટે કોઈની પણ આપણુ દયાથીપણુ ન રાખવી ॥૧૨૩-૧૨૪॥

ન્યાસરક્ષણનુંજ જેમ એમ પ્રતિભૂપણાનુપણુ મૂળ દયા છે, તો ન્યાસજ જેમ એમ પ્રતિભૂ-પ્રતિનિધિ (ભૂમીન) પણુ અનર્થહેતુ હોવાથી દયાએ કરીને પણુ વ્યવહારપદમાં-ક્રય વિક્રય દાન આદાનાદિકમાં નજ કરવું. કસ્યાપિ-લલે તે પોતાનો હોય કે પારકો હોય કોઈનું પણુ ન કરવું. મૂળમાં 'વ્યાવહારિકે' એમ કહ્યું છે એથી મુમુક્ષુ આશ્રિતોના પ્રતિ સમસ્ત દુ ખના પ્રશમનમાં આચાર્યનું જે પ્રતિભૂપણુ (ભૂમીન) છે તેનો નહિ નિવેધ સિદ્ધ થાય છે. આજ આચાર્યનું મત છે (સર્વ સમાશ્રિ-તોના પ્રતિનિધિ થયું) તથા શિષ્યસમર્પિત ધન ધાન્યાદિવડે પોતાનું અને પોતાના પોષ્યવર્ગનુ પોષણ કરતા આચાર્યને જો કદાચિત્ દૈવવશાત્ ધનધાન્યાદિકના પરિક્ષયને લીધે જીવનોપાય ન રહે તો પોતાના ગ્રાહણ-વર્ણને સમુચિત ભિક્ષાવૃત્તિથીજ આત્મા આત્મીયનું ભરણુ ન્યાય છે પણુ ઝણુ કરીને નહિ. કેમકે તેતો મનોવિક્ષેપમાં પ્રબળ હેતુ હોઈને આ લોક પરલોકમાં અનર્થ અર્થે થાય છે. જે જન ઝણુ-પીડિત છે તેતો સર્વદા અસ્વસ્થ હૃદયવાળો હોઈને પોતાના ક્ષેમ માટે સમર્થ રહેતો નથી તો કરજ તો શરીરધારણુ માટે પણુ ક્યારેય પણુ કોઈનુ પણુ નજ કરવું. 'નાથમર્ણ્યસમ દુ સ્તં ગૃહિણામિહ કિશ્ચન' એમ સ્કાદમા કહ્યું છે માટેજ ભારતમા 'પદ્મમેહનિ પથે વા શાકં પચતિ યો ગૃહે । શત્રુણી ચાપ્રવાસી ચ સ વારિચર ! મોદતે ॥' એમ કહ્યું છે. કરેલુ કરજ નહિ પાછું આપવામા મહા અનર્થ કૃત્યચિતા-મણિમા કહ્યો છે-'અમ્નિહોત્રી તપસ્વી ચ ઋણવાન્ ધ્રિયતે યદિ । અમ્નિ-હોત્રં તપશ્ચૈવ સર્વં તદ્દનિનો ભવેત્ ॥ ઋણં ચે ન પ્રયચ્છન્તિ પ્રમાદાદનુ-પાયત । ધનદાતુસ્તદીયં સ્વાસ્થ્યં ચાત્ર પુરાઽર્જિતમ્ ॥' ઇતિ યદપિ આ

મૃગં ક્વચિત્ ॥૧૨૫॥ સ્વશિષ્યાર્પિતધાન્યસ્ય કર્તવ્યો વિક્રયો ન ચ !
જીર્ણં દત્વા નવીનં તુ ગ્રાહ્યં તન્નૈવ વિક્રયઃ ॥૧૨૬॥ ભાદ્રશુક્લચતુર્થ્યાં

ધર્મ સર્વસાધારણુ છે તથાપિ બ્રાતૃપુત્રો પ્રત્યે ઉન્નિ તો તેમને અત્યા
વશ્યકતા જણાવા માટે અને તેમના દ્વારા તેમના શિષ્યોને જણાવા માટે
છે એમ જણવું આ શ્લોકથી આચાર્યે શિષ્યસમર્પિત ધનધાન્યવડે
જીવન કરવું એમ જણાવ્યું છે ॥૧૨૫॥

શિષ્યાર્પિત ધન ધાન્યના પરિક્ષયમા જીવિકા પૂર્વશ્લોકથી નિષ્પણુ કરી,
હવે શિષ્યાર્પિત ધાન્યની અધિકતામા કર્તવ્ય કહેછે—ધનધાન્યના ક્ષયમા
જેમજાણુ ન કરવું તેમ પોતાના શિષ્યે અર્પેલા ધાન્યની અધિકતામા તે વેચવું
નહિ દેતા ખાતા આઢી રહેલા, કાળેકરીને જીર્ણલાવને પામતા કાગર વિગેરે
અછને વેચવાનો પ્રસંગ હોવાથી તેનો નિષેધ આ કર્યો છે વિક્રય લોભ
મૂળક હોવાથી વૈશ્યની તે ધૃત્તિ છે, બ્રાહ્મણમાત્રને તો તે નિષિદ્ધ છે,
'અજોડમિર્વણ્ણો મૈવ સૂર્યોઽથ પૃથિવી વિરાદ્ । ધનુર્ચંદ્રશ્ચ સોમશ્ચ ન
વિક્રેયા કદાચન ॥' એવી સ્મૃતિ છે 'વિરાદ્ શબ્દથી અજ જાણવું અજ
આદિકના વિક્રયથી અગ્નિ આદિક દેવતાઓજ વેચ્યા તુલ્ય થાય છે' એવી
તેની વ્યાખ્યા કરી છે શકા-ક્રમેક્રમે જીર્ણ થતા તેનો શો ઉપયોગ થાય ?
એવી અપેક્ષામા કહેછે કે-જીર્ણ-ગતવર્ષમા સઘરેલું હોવાથી તેમાં જતું
ઓતું પડતું વિગેરેવડે બહુ કાળ રાખી શકાય નહિ એવો પ્રસંગ જો આવે
તો તે વેચાતું આપી દઈને નવીન ધાન્ય લેવું આ વિનિમય કહેવાય,
વિક્રય નહિ, વિક્રયમા જે દોષ છે તેનો સપાદક નથી માટેજ ન વેચવા યોગ્ય
તિલાદિક ધાન્યવિશેષનો વિનિમય મન્વાદિક્રોએ અનુમાન્યો છે અતિથિ
અભ્યાગત સાધુ સરક્ષણમાજ એક પ્રવર્તેલા આચાર્યે તેમના રક્ષણ
માટે કરાતો આ વિનિમય (બદલો) દોષમાટે નથી, આટલુંજ તત્ત્વ
છે, 'સર્વે વિનિમયા યુક્ત લાભલોભો ન ભૂચિત' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૨૬॥

હવે નૈમિત્તિક ધર્મવિશેષનું વિધાન કરેછે—ભાદ્રપદ માસના શુકલ
પક્ષની ચતુર્થી તિથિરૂપ નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતા ગણેશની અને આશ્વિન માસના

ચ કાર્યં વિગ્નેશપૂજનમ્ । દ્વપ્રકૃષ્ણચતુર્દશ્યાં કાર્યાં ઽર્ચાં ચ હનૂમતઃ ॥૧૨૭॥ મદાશ્રિતાનાં સર્વેષાં ધર્મરક્ષણહેતવે । ગુરુત્વે સ્થાપિતાભ્યાં

કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશી તિથિરૂપ નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતાં હનુમાનજીની પૂજા યથા-
વિધિ કરવી. યદ્યપિ આ અર્થ સર્વ સાધારણ છે તથાપિ સર્વ સમાશ્રિતોને
શિક્ષણ આપવા આચાર્યના કર્તવ્યપ્રકરણમાં કહ્યો છે. આચાર્યને અવબોધ
આપવાથી ખીલપણ સુદૃઢ બોધ આપ્યા થાય છે. સર્વ વિગ્નના વિનાશ
માટે કર્મારંભમાં આ દેવતાવિશેષ (ગણેશ) સર્વેએ પૂજ્યપણે કહ્યા છે.
વળી કૃષ્ણનો એમાં અનુપ્રવેશ છે તો તદાત્મકપણે વિગ્નેશનું પૂજન કૃષ્ણ-
કપરાયણોને પણ સમુચિતજ છે. હનુમાનજીતો ભગવાનના એકાંતિક-
ભક્તરાજ છે માટે તેમની પૂજા પણ મુમુક્ષુઓએ અત્યંત ઉપાદેય છે. માટેજ
ગણપતિનું પૂજન ભવિષ્યોત્તરમાં કહ્યું છે—‘ચતુર્થ્યાં ભાદ્રશુક્લાયાં હૈર્મી
વા મૃગ્મયીમપિ ॥ પ્રતિમાં ગણનાથસ્ય મક્ત્યા સમ્પૂજયેત્સુધીઃ ॥ ધૃતિ. હનુ-
માનજીનું પૂજન ભગવાન રામચંદ્રજીએ કહ્યું છે—‘યે ત્વાં સમ્પૂજયિવ્યન્તિ
દ્યુજેં યમતિથૌ નરઃ । ન તે યાસ્યન્તિ નરકાન્ મવિવ્યન્તિ ચ મત્રિપયાઃ ॥’
ધૃતિ કાર્તિક કૃષ્ણ ચતુર્દશીએ હનુમાનજીના જન્મને પ્રતિપાદન કરનારાં
વચનોનો પૂર્ણિમાંત માસ લેવાનો અભિપ્રાય છે એમ જણવું ॥૧૨૭॥

આચાર્યપદમાં સ્થાપન કરેલા એમણે તો મુમુક્ષુ જનોને દીક્ષા દેવીજ
એમ હવે આદેશ કરે છે—મારા ચરણના સમાશ્રિત અને મારા ચરણના
સમાશ્રયને સન્મુખ થએલા સર્વ મુમુક્ષુઓના ધર્મરક્ષણહેતવે—ધર્મનો
બોધ આપીને અધર્મશત્રી નિવૃત્ત કરવા અને ધર્મમાં પ્રવર્તાવવા તેણે
કરીને તેઓના સમુજ્જવન માટે ગુરૂપદમાં મેં સ્થાપન કરેલા તેઓએ
તો મુમુક્ષુ જનોને દીક્ષા—સંપ્રદાયપરંપરાપ્રાપ્ત મંત્રોપદેશરૂપ આપવીજ.
‘મુમુક્ષવઃ’ આ નિર્દેશથી દીક્ષાચક્રમાં મુમુક્ષાજ અધિકાર છે પણ વિપ્રાદિ-
વર્ણવિલક્ષણતા નથી એમ સૂચ્યું છે, માટેજ ‘બ્રાહ્મણાન્ ક્ષત્રિયાન્ વૈશ્યાન્
સર્વદ્રાંશ્ચ મુમુક્ષવઃ ॥ વિષ્ણુમક્તિરીન્ સાધૂન્ દીક્ષયેદિધિના ગુરુઃ ॥’
એમ પંચરાત્રમાં કહ્યું છે. ‘તેમણે તો મુમુક્ષુઓને દીક્ષા આપવી’ આ
નિબંધ વિધિ કયો છે, તો તે ઉપરથી—ભક્તે સદ્વૃત્તને અનુસરેલા હોય

ચ તાભ્યાં દીક્ષ્યા મુમુક્ષવ ॥૧૨૮॥ યથાધિકાર સંસ્થાપ્યા સ્વે સ્વે

પણ બે આચાર્યશ્રાવને અનાદર કરીને મુમુક્ષુ જનોને મનાદિ ઉપદેશ ન કરે તો અમારી આજ્ઞાના અતિવધનથી થતો પ્રત્યવાય એમલે ભોગવવોજ પડે, એમ જણાવ્યું છે 'તેમલે તો' એમ કહેવાથી બીજા બીની અપેક્ષાએ આચાર્યની વિશ્વક્ષણતા જણાવી છે વિશ્વક્ષણતા તો દીક્ષા દાનમાં અધિકારસપત્તિજ સમગ્રવી (તેમનેજ દીક્ષાદાનમાં અધિકાર છે બીજાને નહિ) તેજ અધિકારસપત્તિ 'ગુરુલ્લે સ્થાપિતામ્યા' ગુરૂપણામાં સ્થાપન કરેલા, આથી સ્પષ્ટ જણાવી છે 'મેં તેમને ગુરૂપદમાં સ્થાપન કરેલા' એમ કહેવાથી વિજ્ઞાનને પામેલા એમલે મારા આદેશથી આ અવશ્ય કરવું એવો અર્થ સિદ્ધ થાય છે ગુરૂસ્થાનમાં સ્થાપિતપણાગુરૂપ અધિકારના નિરૂપણથી કેવળ વિદ્યાસપત્તિથી પરમ રહસ્યભૂત પરબ્રહ્મવિદ્યાગુરૂપ મન વિશેષનો ઉપદેશ કરવામાં ગુરૂની આજ્ઞા વિના યોગ્ય નજ થાય આ અર્થ જણાવ્યો છે ધર્મરક્ષણહેતુએ—આથી ગુરૂપદમાં સ્થાપન કરવાનું પ્રયોગન જણાવ્યું છે 'મારા (ભગવાનના) આશ્રિતોના ધર્મરક્ષણ માટે' એમ કહ્યું છે તેથી આ ધર્મ પારમૈકાતિક બલુવો તેનું રક્ષણતો પ્રતિકૂળનો પરિત્યાગ અને અનુકૂળનું સપાદન તેલું કરીને જે ધોયણ કરવું એજ માન્યું છે આ બન્ને તો ઉપદેશાદિવડે બને આજ રક્ષણપ્રયોગન માટે ગુરૂપદમાં સ્થાપન છે ॥૧૨૮॥

આચાર્યે શિષ્યોને યથાધિકાર સ્વસ્વધર્મમાં નિયોજવા એમ હવે કહે છે— નિનાશ્રિતા મુમુક્ષાથી ચોતાને આશરેલા (શિષ્યો)ને યથાધિકાર—અધિકારને અનુસારે સ્વસ્વધર્મમાં સારી રીતે સ્થાપન કરવા એટલે—મુમુક્ષા છે એટલામાત્રથી સર્વે જ્ઞાનયોગમાં નિયોજવા યોગ્ય નથી જે ભક્તિયોગમાં અસમર્થ હોય તે જ્ઞાનયોગમાં યોજવા યોગ્ય છે, જે જ્ઞાનયોગમાં પણ અસમર્થ હોય તેતો કર્મયોગમાંજ પ્રયોજવા યોગ્ય છે, તો આવા અધિકારને અનુસારે મુમુક્ષુઓને સ્વસ્વસમુચિત ધર્મ—કર્મયોગ કે જ્ઞાનયોગ કે ભક્તિયોગમાં અસંમિશ્રિતપણે સ્થાપન કરવા ભક્તિયોગાદિકમાં જે અધિકારી નથી તેને કર્મયોગમાં અધિકાર ગીતામાં ભગવાને

ધર્મે નિજાશ્રિતાઃ । માન્યાઃ સન્તશ્ચ કર્તવ્યઃ સચ્છાત્માભ્યાસ આદ-

કલ્પો છે- 'અથૈતદપ્યક્તોઽસિ કર્તું મદ્યોગમાશ્રિતઃ । સર્વકર્મફલત્યાગં તતઃ કુરુ યતાઃપ્રવાન્ ॥ શ્રેયો હિ જ્ઞાનમભ્યાસાઽજ્ઞાનાદ્ધ્યાનં વિશિષ્યતે । ધ્યાના-ત્કર્મફલત્યાગસ્ત્યાગાચ્છાન્તિરનન્તરમ્ ॥' ધૃતિ. આનો આશય તો લાઘ્યથકી નાણવો. શ્રુતિ પણ છે- 'एवं त्वयि नान्यथेतोऽस्ति' ધૃતિ. અથવા સ્વશિષ્યોને સ્વસ્વવર્ણાશ્રમધર્મ નિત્યનૈમિત્તિકાદિકમા સંસ્થાપન કરવા મુમુક્ષાભાત્રથી અને દીક્ષાપ્રાપ્તિભાત્રથી 'અમારે વર્ણાશ્રમધર્મની શી જરૂર છે?' એમ માનીને સ્વસ્વધર્મોનું જે રીતે ઉદ્ભવન ન કરે તે રીતે તેમા અનુધાન ઉપદેશાદિવડે સ્થાપન કરવા અન્યથા શિષ્યકૃત પાપોનુ ગુરુમાં સંક્રમણ થાયછે 'રાજા પ્રજાનાં શમલં યાતિ ધર્મમશિક્ષયન્ । આચાર્યો નિજશિષ્યાણાં સ્ત્રીણાં તત્પતયસ્તયા ॥' એવી શખસ્મૃતિ છે તથા સંત- 'अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद सन्तमेनं ततो विदुः' આ શ્રુતિને અનુસારે પરબ્રહ્મમાંજ નિમગ્ન જે ત્યાગનિષ્ઠ સત્પુરુષો છે તેતો સ્વય આચાર્યપદમાં રહેલાએ પણ માન્યા -યથોચિત ચરનાદિઅર્ચનથી અને સદ્બ્રાહ્મિભોજનથી સત્કાર્ય છે તથા સ્વય પ્રતિદિન સમ્પ્રજ્ઞનો અભ્યાસ આદર-પ્રેમથી કરવો. અભિપ્રાય એવો છે કે-વિદ્યા પરા અપરા એવા ભેદથી બે પ્રકારની છે, બ્રહ્મના અપરોક્ષરૂપ પરા કહી છે અને અપરા તો બ્રહ્મના પરોક્ષરૂપ સાગ સૌપબૃહણ વેદરૂપ સમ્પ્રજ્ઞજન્યા છે, તેમા અપરોક્ષમાં પરોક્ષની ઉપકારકતા છે આ વિદ્યાવિભાગ અને ઉપકાર્યઉપકારકલાવ મુકકઉપનિષદમા 'द्वे विद्ये विदितव्ये' ઇત્યાદિ શ્રુતિએ કહ્યો છે તો એ રીતે ઉપકાર્યઉપકારકલાવે સંપન્ન બે વિદ્યાઓ મધ્યે અપરોક્ષવિદ્યાનિષ્ઠ એવા પણ આચાર્ય સમાધિથકી વિરામ વેળાએ એમાં ઉપકારક પરોક્ષવિદ્યાનુ પરિશીલનજ પ્રેમથી કરવુ પણ અનુપયુક્ત વ્યવહારમા પ્રવેશ સમુચિત નથી, કેમકે તેમા ચિત્તવિક્ષેપનો પ્રસંગ છે યદ્યપિ આ અર્થ મુમુક્ષુસાધારણ છે તથાપિ આચાર્યપદના અલકર્તાને અત્યત અપેક્ષિતતા જણાવા માટે વિશેષધર્મપણે આદેશ કર્યો છે. આત્મપરમાત્માના સ્વરૂપનો અવબોધ આપનાર ઔપનિષદજ સમ્પ્રજ્ઞ છે, તેના અર્થનો અભ્યાસજ મુખ્ય છે, 'ब्राह्मणेन पद्धतो

રાત્ર ॥૧૨૯॥ મયા પ્રતિષ્ઠાપિતાનાં મન્દિરેષુ મહત્સુ ચ । લક્ષ્મીના-
રાયણાદીનાં સેવા કાર્યા યથાવિધિ ॥૧૩૦॥ ભગવન્મન્દિરં પ્રાપ્તો
વેદોઽપ્યેતલ્યો હેયશ્ચ' એવી શ્રુતિ છે. 'તપો વિષા ચ વિપ્રાણાં નિઃષેવ-
સકરે ડમે' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૨૬॥

હવે પોતે પ્રતિષ્ઠાપેલા લક્ષ્મીનારાયણાદિક દેવોની યથાવિધિ પૂજા વિગેરે
કરવાનો આદેશ કરે છે—મહત્સુ-શિખરમંથ મહામંદિરમાં કે અલ્પહરિ-
મંદિર નામની હવેલીમાં મેં જગતના ઉદ્ધરણમાટે અવતરેલા પુરૂષોત્તમે
સાક્ષાત્ યથાવિધિ પ્રતિષ્ઠાપન કરેલા લક્ષ્મીનારાયણ આદિક ભગ-
વત્સ્વરૂપોની સેવા તેમણે તે તે કાળે કરવી. પરિચારકો બહુ હોય તોપણ
ભાગવત્સેવા તો સ્વયં કરવી. આ સેવા યથાવિધિ-વિધિને અનુસારે કરવી
પણ સ્વેચ્છાપ્રમાણે ડ્યારેય ન કરવી. 'મં પ્રતિષ્ઠાપેલાં' એમ કહેવાથી
તેમની પરિચર્યા કરનારા ઉપર પોતાની અત્યંત પ્રીતિ જણાવી છે.
મંદિરનું મહત્વ તો ભગવન્નિર્મિત હોવાથી અને ભગવન્મંદિર હોવાથી
જાણવું, બીજા વિશાળાદિ પ્રકારથી મહત્વતો અપ્રયોજક છે. આદિ-
શબ્દથી નરનારાયણાદિક મહત્ત્વ કરવા ॥૧૩૦॥

ભગવન્મંદિર પ્રતિ આવેલો ક્ષુધાથી કલેશ પામતો જે કોઈ પણ જન
અન્નદાનાદિવડે સત્કાર્ય છે એમ કહે છે—જે કોઈપણ-ભતિ કુળાદિકવડે વર
કે અવર, અથવા જ્ઞાતકુળાદિ કે અજ્ઞાતકુળાદિ જે કોઈપણ અતિથિ
માનવ ઘરપ્રતિ આવેલો અન્નાર્થી-ભૂખ્યો હોય તે તો ગૃહસ્થજને અન્ન-
દાનાદિવડે સંભાવના કરવા યોગ્ય છે. અન્યથા મહાપરાધ થાય છે, તેવી
શ્રુતિ છે—'વૈશ્વાનરઃ પ્રવિશત્યતિથિર્વાહ્મણો ગૃહાન્ । તસ્યેતાં શાન્તિ કુર્વન્તિ
હર વૈવસ્વતોદકમ્ । આશાપ્રતીક્ષે સજ્જતં સુનૃતં વેદાપૂર્ણં પુષ્પપૂજ્ય સર્વાન્ ।
પૂજન્ વૃદ્ધે પુરુષસ્વાત્પમેધસો યસ્વાનમ્નઃ વસતિ બ્રાહ્મણો ગૃહે ॥' ઇતિ.
વળી સામાન્યપણે ક્ષુધાતુરને અન્નદાનની બહુ પ્રશંસા કરી છે—'અન્નદાનં
પ્રશંસન્તિ વિદ્વાંસો વેદવાદિનઃ । અન્નમેવ યતઃ પ્રાણાઃ પ્રાણદાનં સમં હિ તત્ ॥
તસ્માદહરહર્દયમન્નમેવ વિચક્ષ્ણૈઃ । અપરીદ્યૈવ સર્વેભ્ય હતિ સ્વાયમ્મુવોઽ-
મવીદ્ ॥' ઇતિ. એ રીતે ક્ષુધાતુર અતિથિ કે બીજાનેવિષે સામાન્યતઃ

યોઽન્નાર્થી કોઽપિ માનવ । આદરાત્સ તુ સમ્ભાવ્યો દાનેનાન્નસ્ય
શક્તિઃ ॥૨૩૧॥ સંસ્થાપ્ય વિપ્રં વિદ્વાસં પાઠશાલા વિધાપ્ય ચ ।

અન્નદાનની અવશ્ય કર્તવ્યતા સિદ્ધ થાય છે આ અર્થ ગાર્હસ્થ્યધર્મયોગ માત્રને સાધારણ છે આચાર્યનેતો વિશેષ આ છે-ભગવદર્શનાર્થે મદિર પ્રતિ આવેલો તો જે કોઈપણ ક્ષુધાકુળ અન્નાર્થી આચાર્યપદાધિષ્ઠિત ધર્મપ્રવર્તકે ‘ભગવન્મદિરમા આવેલો ભુખ્યો નજ રહેવો જોઈએ’ એમ જાણીને વિશેષપણે અન્નદાનવડે સંભાવનીય છે અન્યથા મદિરના સ્વામિને મહાન્ અનર્થ થાય, તો મદિરના ધણી આચાર્યે આ અવશ્ય કર્તવ્ય છે આ સંભાવના આદરાત્-આદરથી કરવી પણ અનાદરથી નહિ વળી યથાશક્તિ-શક્તિને અતિક્રમ કરીને નહિ તેમ શક્તિથી ન્યૂનપણુ નહિ અથવા-અન્નાર્થી-અન્નની અર્થનાથી ભગવન્મદિરપ્રતિ આવેલો જે કોઈપણ માનવ હોય, એવી અન્વયયોજના કરવી જે કોઈપણ એટલે ભગવાનને અભિમુખ હોય કે વિમુખ હોય પણ ભગવાનના મદિરમા પેઠો એવ્લામાત્રથી તેતો સંભાવનીય છે અભિપ્રાય એવો કે આ પાખડપીડિત કળિમા બહુધાપણે જનો ભગવત્પ્રતિમાવિમુખ હોઈને ભગ વન્મદિરની વાર્તાને પણ સહન કરી શકતા નથી આવી કળિસ્થિતિ છે તો અન્નની અપેક્ષાથી જે કોઈ ભગવન્મદિરપ્રતિ પ્રવેશમાનને અનુમાને છે તે પરમકૃપાળુ આચાર્યોએ આદરણીય છે સર્વત્ર દયા રાખવી એ આચાર્યનું લક્ષણ છે દયાળુ આચાર્યે જે કોઈપણ પ્રકારે ભગવન્મદિર પ્રતિ આવેલા જે કોઈની પણ સંભાવના આદરથી કરવી પણ તિરસ્કાર ન કરવો એટલું તાત્પર્ય છે ॥૨૩૧॥

અન્નદાનની કર્તવ્યતા કહીને હવે તેથી અધિક વિદ્યાદાનની કર્તવ્યતા કહે છે—પાઠશાળા કરાવીને તેમા અધ્યાપનસમર્થ વિદ્વાન્ વિપ્રને અધ્યાપકપદમા સંસ્થાપીને સદ્વિદ્યા અગસહિત ઉપજૂહણુસહિત વેદવિદ્યા પૃથ્વીમા પ્રવર્તાવવી જે વિદ્યાએ કરીને વિદુષની સત્તા તે સદ્વિદ્યા કહી છે તેવી તો વેદવિદ્યાજ છે, કેમકે તેજ આઘન્તે રહિત હોઈને યથાર્થ પુરૂષાર્થને અને તેના સાધનોને જણાવે છે, તેના પરિકરપણેજ

પ્રવર્તનીયા સદ્વિદ્યા ભુવિ યત્સુકૃતં મહત્ ॥૧૩૨॥ અથૈતયોસ્તુ
માર્યાભ્યામાશ્રયા પત્યુરાત્મન. । કૃષ્ણમન્ત્રોપદેશશ્ચ કર્તવ્ય સ્ત્રીભ્ય
પૃથ હિ ॥૧૩૩॥ સ્વાસન્નસમ્બન્ધહીના નરાસ્તાભ્યાં તુ કહિંચિત્ ।

બીજાઓની સમ્બન્ધતા છે, તો આ વિદ્યાનુજ પ્રવર્તન મહત્ સુકૃત-
સુકૃતસાધન છે અન્નથી તો જીવનમાત્ર થાય છે નિદાવીતો સમુ-
જીવન થાય છે કેમકે ધર્માચરણથી પારલૌકિક શ્રેયની પ્રાપ્તિ થાય છે
નહિ જાણતો પુરૂષ પોતાનું શ્રેય કરવા આથી સમર્થ થાય, તો જે વિદ્યા
પ્રવર્તનથી મહત્ સુકૃત થાય તેવી સદ્વિદ્યા ભૂમિમા પ્રવર્તાવવી 'ઉપા-
ધ્યાયસ્વ યો વૃત્તિં દ્વાદાધ્યાપયતિ દ્વિજાન્ । કિં ન દત્ત મયેતેન ધર્મ
કાર્યાર્થદર્શિતમ્ । છાત્રાણા મોજન તૈલ વદ્ધ મિશ્રામથાપિ વર । દશ
પ્રાપ્નોતિ પુરુષ સર્વકામાન્ ન સ્તથા ॥' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૩૨॥

આચાર્યના વિશેષધર્મો કહીને હવે આચાર્યાણીના વિશેષધર્મો કહે છે—
આચાર્યપદમા રહેલા એમની ભાર્યાઓએ ભર્તાની આજ્ઞાએ કરીનેજ
કૃષ્ણમન્ત્રોપદેશ શરણાગત સ્ત્રિયોનેજ કરવો 'ભર્તાની આજ્ઞાથી' એમ
કહેવાથી ઉપદેશમા અધિકારસંપત્તિ જણાવી છે 'આજ્ઞાથી' એમ કહે-
વાથી સ્વતંત્રપણે મન્ત્રોપદેશાદિકમાં અનધિકાર જણાવ્યો છે 'ધર્માપદેશ
યા નારી દાન તાર્પ ઘટાનિ ચ । કરોતિ નિષ્ફલ તદ્દે વિનાશાં પત્યુરાત્મન ॥'
એવું પરાશરવચન છે આચાર્યે નહિ ઉપદેશ કરવા યોગ્ય કહેતી નિકટસંજ-
ન્ધથડી સિદ્ધ સ્ત્રિયોના સમુજીવન માટે આચાર્યની આજ્ઞાથી ઉપદેશ
પ્રાપ્ત મનના પ્રદાનમા આચાર્યાણીને કશી ક્ષતિ નથી, માટેજ આચાર્ય
ઉપદેશ હોવા છતાં પણ તેમની પત્નીઓને આ અધિકાર આપ્યો છે ॥૧૩૩॥

હવે તેણીઓએ દૂર દેહમબધવાળા પુરૂષોનો અગરુપશાદિ પરહરવો,
એમ કહે છે—પોતાના સમીપસંજ નહિત એવા નરોનો આચાર્યપત્ની
ઓએ કહિંચિત્-કોઇને શંકા ન આવે એવું નિમિત્ત હોય તોપણ શુદ્ધિ-
પૂર્વક સ્પર્શ ન કરવો તથા તેમની સાથે કૃશણપ્રશાદિક નિમિત્તમાં
પણ સંભાષણ પણ ન કરવું તથા તેમને પોતાનું સુખપણ નજ બતાવવું
તેમના દર્શનસમયે અવળું સુખ કરીને રહેવું અથવા પડામી સુખ

વયઃસ્થયા । અનાપદિ ન તૈઃ સ્યેયં કાર્યં દાનં ન યોપિતઃ ॥૧૩૬॥
 પ્રસન્નો વ્યવહારેણ યસ્યાઃ કેનાપિ ભૂપતેઃ । ભવેત્તસ્યાઃ સ્ત્રિયાઃ
 કાર્યઃ પ્રસન્નો નૈવ સર્વથા ॥૧૩૭॥ અન્નાદૈઃ શક્તિતોઽભ્યન્યો

ન દેયાનિ નવ વસ્તુનિ સર્વથા । અન્વયે સતિ સર્વસ્વં દારાંશ્ચ શરણાગતાન્ ।
 ન્યાસાધી કુલવૃત્તિં ચ નિષેપં સ્ત્રીધનં સુતમ્ ॥ સ્વકુટુમ્બાવિરોધેન દેવં દાર-
 સુતાદતે । નાન્વયે સતિ સર્વસ્વં યચાન્યસ્મૈ પ્રતિશ્રુતમ્ ॥' એવી સ્મૃતિ છે.
 આ દારાદાનનિષેધ સ્મૃતિમાં કહેલા ખીજ સર્વસ્વદાનાદિકના નિષેધને
 પણ જણાવનારો જલ્પી લેવો. આથી-હવે ખીજઓની પણ અદેયતા
 કહેવી જોઈએ, તો અહીં કેવળ સ્ત્રીની અદેયતાનું નિરૂપણ અસંગત છે,
 એવી આશંકાનો અવકાશ નથી ॥૧૩૬॥

જેણીની સાથે વાગાલાપ કરવામાત્રથી પણ અનર્થ આ લોકમાંજ
 પ્રબળતર પ્રાણપ્રયાણપર્યંત આવી પડે તેણીની સાથે આપત્તિમાં
 પણ સંભાષણાદિ પ્રસંગ ન કરવો એમ કહે છે—જે સ્ત્રીને જે કોઈપણ
 વ્યવહાર-યોગ્ય કે અયોગ્ય અથવા અંતઃપુરના જનોના શારીરસંબંધથી
 કે અંતપુરના પરિચારિણીસંબંધથી ભૂપતિની સાથે પ્રસંગ-અંતપુર-
 પ્રવેશાદિરૂપ હોય તેણીનો પ્રસંગ-વારેવારે આલાપણાદિરૂપ સર્વથા-આપ-
 ત્તિમાં પણ તેણીના હિતની ઈચ્છાથી પણ નજર કરવો. (પોતાની
 આપત્તિમાં ન કરવો આ અર્થતો સ્ફુટ છે) કદાચિત્ રાજનિયદનો
 પ્રસંગ આવે. જાત્રે લોકમાં અનર્થકેતુ છે માટે એનો વિશેષતઃ આદેશ કર્યો
 છે 'રાજીદ્વારાડયવા યસ્યાઃ સ્વાતન્ત્ર્યેણ ચ યોપિતઃ । રાજા પ્રસન્નો વૃત્ત્યા
 વા તયા વ્યવહરેષ્વતુ' આવી રાજધર્મટીકામાં સ્મૃતિ છે ॥૧૩૭॥

હવે અતિથિસત્કારની કર્તવ્યતા કહે છે—ગૃહસ્થોએ આર્માતરથકી
 પોતાને ઘેર આવેલા જે કોઈપણ અતિથિને અન્ન જળાદિકવડે સંતોષ
 પમાડવો. 'યેનાર્ચિતોઽતિથિઃ પ્રીત્યા તેન સમ્પ્રીણિતો હરિઃ' એવી સ્મૃતિ છે.
 આદિશબ્દથી સ્વાગતાદિકનો સંબંધ કરવો. તેનું વચન છે—'અતિથિં તન્ન
 સમ્પ્રાપ્તં પૂજયેસ્વાગતાદિના । ભર્ત્વાસનપ્રદાનેન પાદમશાલનેન ચ । યદ્યપા
 વાશ્વદાનેન મિયમ્મોક્ષરેણ ચ । ગચ્છતશ્ચાનુવાનેન પ્રીતિમુષ્પારવેદદી ॥'

હ્યતિથિસ્તૈર્ગૃહાગતઃ । દૈવં પિતૃયં યથાશક્તિ કર્તવ્યં ચ યથોચિતમ્
॥૧૩૮॥ યાવજ્જીવં ચ શુશ્રૂષા કાર્યા માતુઃ પિતૃર્ગુરોઃ । રોગાર્તસ્ય

ધતિ. અતિથિનું લક્ષણ પરાશરે કહ્યું છે—‘નૈકગ્રામીણમતિથિં ન ગૃહ્ણીત
કદાચન । અતિથ્યમાગતો યસ્માન્નત્સાદતિથિરુચ્યતે ॥ દૂરાપ્તોપાગતં શ્રાન્તં
વૈશ્વદેવ ઉપસ્થિતમ્ । અતિથિં તં વિજાનીયાન્નાતિથિઃ પૂર્વમાગતઃ ॥ દ્વ્યો
વા યદિ વા દ્વેષ્યો મૂર્ખઃ પઞ્ચિત એવ વા । સમગ્રાપ્તો વૈશ્વદેવાન્તે સોઽતિથિઃ
સ્વર્ગસક્તમ્ ॥’ ધતિ. અતિથિના અસત્કરણમાં અતિઅનર્થ કહ્યો છે—
‘અનાર્ચિતોઽતિથિર્ગૃહાન્નગ્રાપ્તો યસ્ય ગચ્છતિ । આજન્મસન્નિતાપુણ્યારક્ષ-
ણાત્સહિ બહિર્ભવેત્ ॥’ ‘અતિથિર્યસ્ય મગ્રાપ્તો ગૃહસ્થસ્ય તુ ગચ્છતિ । તસ્મા-
ન્સુકૃતમાદાય દુષ્કૃતં તુ પ્રયચ્છતિ । વૈશ્વદેવાન્તિકે ગ્રાપ્તમતિથિં યો ન
પૂજયેત્ । સ ચાપ્ઙ્ગાલ્લત્વમાપ્નોતિ સઘ એવ ન સંશયઃ ॥’ ધતિ. અતિથિ
શબ્દથી લિક્ષુકમાત્રનું ગ્રહણ કરવું. તે સ્કાંદમાં કહ્યું છે—‘અપ્વગા-
ક્ષીણવૃત્તિશ્ચ વિદ્યાર્થો ગુરુપોષકઃ । યતિશ્ચ વ્રહ્મચારી ચ પદેતે ધર્મભિ-
ક્ષુકા ॥’ ધતિ. આ ધર્મભિક્ષુકોને યથાશક્તિ અન્નાદિવડે સંતુષ્ટ કરવા.
તથા ગૃહસ્થોએ જે બ્રહ્માદિ દેવોના પ્રીણન માટે અને પિત્રીઓના પ્રીણન
માટે કહેલું કર્મ વૈશ્વદેવ શ્રાદ્ધાદિક તે યથાવિધિ યથાશક્તિ યથાધિકાર
કરવું. ‘દૈવં પિતૃયં યથાવિત્તં યો નાચરતિ મૂઢધીઃ । ક્ષીણપુણ્યઃ પતત્યેવ
રૌરવે સ ન સંશયઃ ॥’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૩૮॥

હવે માતા પિતા આદિકની શુશ્રૂષા કરવી એમ કહે છે—માતા પિતા
અને ગૃહની શુશ્રૂષા યાવજ્જીવં (જ્યાંસુધી તેઓનું જીવન રહે ત્યાંસુધી
અને જ્યાંસુધી પોતાનું જીવન રહે ત્યાંસુધી) કરવી શુશ્રૂષામાં નિમિત્ત-
ભૂત તેઓનું ઉત્તરોત્તર ગૌરવ છે. ‘માસાન્ દશોદરસ્યં વા ઇત્યા શૂલેઃ
સમાકુલા । તત્તોઽપિ વિવિધૈર્દુ સૈ પ્રસૂયેત વિમૂર્દ્ધિહતા । પ્રાગૈરપિ પ્રિયાન્
પુત્રાન્ મન્યતે સુતવત્સલા । વસ્તસ્યા નિષ્કૃતિં કર્તું શક્તો વર્ષશતૈરપિ ॥’
એ રીતે સ્મૃતિમાં માતાનું ગૌરવ વર્ણવ્યું છે. ‘તયોરપિ પિતા શ્રેયાન્
ધીજપ્રાધાન્યદર્શનાત્’ એવી સ્મૃતિ છે, વળી ગર્ભાધાનાદિ સમસ્ત સંસ્કારો
કરવાપૂર્વક સાવિત્રીનો ઉપદેશ આપે છે, માટે પિતાનું માતાની અપેક્ષાએ

મનુષ્યસ્ય યથાશક્તિ ચ મામકૈઃ ॥૧૩૯॥ યથાશક્ત્યુદયમઃ કાર્યો નિજવર્ણોશ્રમોચિતઃ । મુપકચ્છેદો ન કર્તવ્યો વૃષસ્ય રુપિવૃત્તિમિ.

ગૌરવ છે પિતાની અપેક્ષાએ શ્રદ્ધાવિદ્યાપ્રદ ગુરુનુ અધિક ગૌરવ છે તેમા 'ઉત્પાદક-બ્રહ્મદાત્રોર્ગરીયાન્ બ્રહ્મદ્. પિતા । બ્રહ્મજન્મ હિ વિપ્રસ્ય પ્રેલ્ય ચેહ ચ શાશ્વતમ્ ॥' એવુ વચન છે એ રીતે ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષવાળા આ ત્રણની શુશ્રૂષાની અવશ્ય કર્તવ્યતા મનુસ્મૃતિમા કહી છે- 'તયોર્નિત્ય પ્રિય કુર્યાદાચાર્યસ્ય ચ સર્વદા । તેત્વેવ ત્રિપુ તૃત્તેષુ તપ સર્વં સમાપ્યતે ॥ તેષાં ત્રયાણાં શુશ્રૂષા પરમ તપ ઉચ્યતે । ન તૈરમ્યનનુજાતો ધર્મમન્ય સમાચ રેત્ ॥.. હમ લોક માતૃમત્રયા પિતૃમત્રયા તુ મધ્યમમ્ । ગુરુશુશ્રૂષયા ત્વેય બ્રહ્મલોક સમશ્રુતે ॥ સર્વે તત્સાદતા ધર્માં યસ્યૈતે યત્ર આદતા । બનાદતાસુ યસ્યૈતે સર્વાસ્તસ્યાફલા ક્રિયા. ॥' ઇત્યાદિ તથા રુદ્રપુરાણમા કહ્યું છે- 'વિત્રોર્ગુરોશ્ચ શુશ્રૂષા કર્તવ્યા શ્રદ્ધયાઽન્વહમ્ । યથાશક્તિ ન તા કુર્યાંઘ સ યાસ્યતિ રૌરવમ્ ॥' ઇતિ તથા રોગાતુર મનુષ્યમાત્રની (દેહસંબન્ધ હોય કે ન હોય) યથાશક્તિ સેવા કરવી જે એવી રીતે ન કરે તે મામકા - મારા પ્રીતિપાત્ર ન થાય માટે મારા આશ્રિત સર્વેએ પણ (લાગીએ પણ) કરવી રોગશબ્દથી શસ્ત્રક્ષતાદિકનો પણ સમઠ કરવો 'રોગા મિત્રાસ્ત્રાધાતૈસ્ય પ્રાણિનો દયયાઽન્વહમ્ । કાર્યા સેવા યથાશક્તિ ચૈવગ્યા શોદકાદિમિ ॥' એવી પરાશરસ્મૃતિ છે ॥૨૩૯॥

પારલૌકિક હિતનુ નિરૂપણ કરીને હવે ઇલૌકિક હિતનુ નિરૂપણ કરતા પ્રથમ ગૃહસ્થ જને જીવનાર્થે વર્ણાશ્રમસમુચિતજ ઉદ્યમ કરવો એમ કહે છે- હૃદુબભરણુમા ગુથાએલા ગૃહસ્થે ઉદ્યમ-વૃત્ત્યે પ્રયત્ન કરવોજ, પરંતુ તે પોતાના વર્ણ આશ્રમને ઉચિત-નહિ વિરુદ્ધજ કરવો તેપણ યથાશક્તિ-યાજન અધ્યાપન પ્રતિગઠ વૃત્ત્યર્થોર્મા જેમા જેની શક્તિ તેમાં તેણે ઉદ્યોગ કરવો. એ રીતે ક્ષત્રિયાદિકની વૃત્તિઓમાં પણ શક્તિ એક સમગ્રી લેવો 'યથાશક્તિ વિષીર્વન્તિ યથાશક્તિ ચ કુર્વન્તે । ના પ્રાપ્યમમિવાન્ઠન્તિ નદ્ય નેચ્છન્તિ કોવિતુમ્ । આપસુ ચ ન શુશ્નન્તિ નરા વન્દિતપુદ્ગલઃ ॥' એમ વિદુરે કહ્યું છે વૃત્તિના પ્રસંગથી કૃપિવૃત્તિ

॥૧૪૦॥ યથાશક્તિ યથાકાલં સદ્ગૃહોઽન્નધનસ્ય તૈઃ । યાવદ્વયયં
ચ કર્તવ્યઃ પશુમદ્વિસ્તૃણસ્ય ચ ॥૧૪૧॥ ગવાદીનાં પશૂનાં ચ તૃણતો-

પરોના પ્રતિ આદેશ કરેછે કે-કૃષિવૃત્તિમિઃ-વૈશ્યવૃત્તિથી જીવતા બહુ વિપ્રો
અને ઇતર વર્ણો (ખેડુતો) સ્વાર્થેકપર હોઈને હમણાં લોકમાં વિધિનિષેધને
અતિક્રમ કરીને વૃષભોના વૃષભુનો વિચ્છેદ કરાવે છે, તેમ અમારા
આશ્રિતોએ ન કરવું. અન્યથા બીજનોજ વિનાશ થતાં મહા પ્રત્યવાયની
પ્રાપ્તિ થાયછે. અને 'સ્થિરાઙ્ગં નીરુઙ્ગં તૃષ્ણં સાષ્ણં પળ્લવવર્જિતમ્ । અષ્ટ્યં
સબલપ્રાણમનદ્વાહં તુ વાહયેત્ ॥' એવી પરાશર સ્મૃતિ છે ॥૧૪૦॥

ગૃહસ્થોએ પ્રતિવર્ષ પોતાને જેટલો વ્યય હોય તેટલો ડાંગર આદિક
અન્ન અને રૂપ્યમુદ્રાદિ ધનનો સંગ્રહ યથાશક્તિ યથાકાળ ધર્મથી કરવો.
અને પશુસંરક્ષકોએ પશુલક્ષણને યોગ્ય ઘાસાદિકનો સંગ્રહ યથાશક્તિ
યથાકાળ કરવો. યથાકાળ એટલે જે કાળમાં જે અન્ન ખજાનામાં વેચાતું
હોય તે કાળમાં તે અન્નનો સંગ્રહ કરવો. અન્યથા તે બહુ મોંઘું થતાં
વિશેષ વ્યયનો પ્રસંગ આવે. એ રીતે ધનપણ લાભકાળમાં સંઘરી લેવું.
ઘાસમાં પણ નાણી લેવું. આ તો ગૃહસ્થોને દૃષ્ટાન્ત છે મોટે એમાં
પ્રમાણની અપેક્ષા નથી ॥૧૪૧॥

પશુવાળાઓને તૃણસંગ્રહનો ઉપદેશ કર્યો તે પ્રસંગથી પશુસંરક્ષણને
કહે છે—ગૃહસ્થોએ ગવાદિ પશુઓ રાખવાં, આદિશબ્દથી અશ્વ મહિષ
આદિક લેવાં. આ નિયમ સર્વના પ્રતિ સરખી રીતે નથી. જે તૃણજળા-
દિકવડે સંરક્ષણું સામર્થ્ય હોય તો રાખવાં. એટલે આ વિધિ સમર્થના
પ્રતિ પ્રવર્તે છે પણ અસમર્થના પ્રતિ નહિ. આજ અર્થ સ્પષ્ટ કરવા
નાન્યથા એમ કહું છે. એટલે આ રક્ષણવિધિ અસમર્થમાં નથી પ્રવર્તતો
એટલુંજ નહિ, વધારામાં અસમર્થે કરાતા પશુસંગ્રહને નિષેધપણ કરેછે.
મોટે જેઓ પશુસંરક્ષણમાં પ્રવર્તે તેમણે તૃણજળાદિકવડે પશુઓની
સંભાવના જેટલી પોતાથી બની શકે તેનો વિચાર કરી તેટલાંજ પશુઓ
રાખવાં. અન્યથા મહત્તર પાપ થાય. પશુઓ ઘાસ જળ નહિ મળવાથી
કલેશ પામતાં ધણીને મહાપાપ ઉપજાવે છે. તેવી સ્મૃતિ છે—'હુઘાનૃપા-

યાદિભિર્યદિ । સમ્ભાવનં ભવેત્સ્યેન રક્ષ્યાસ્તે તદ્દિ નાન્યથા ॥૧૪૨॥
 સસાક્ષ્યમન્તરા લેખ પુત્રમિત્રાદિનાપિ ચ । ભૂવિત્તદાનાદાનાભ્યા
 વ્યવહાર્યે ન કાર્હિચિત્ ॥૧૪૩॥ કાર્યે ચેવાહિકે સ્વસ્યાન્યસ્ય વાર્ય
 ધનસ્ય તુ । ભાષાગ્ન્ધો ન કર્તવ્યઃ સંસાક્ષ્યં લેખમન્તરા ॥૧૪૪॥
 આયદ્રવ્યાનુસારેણ વ્યય કાર્યો હિ સર્વદા । અન્યથા તુ મહદુ સ

તીમદશવિપમસ્થાનસીદતામ્ । પશૂનામેવ નિ શાસેઃ ક્વદિઃ સર્વા વિનશ્યતિ ॥
 ધતિ પશુસભાવનનો પ્રકાર વૃદ્ધપરાશરસ્મૃતિ થકી જાણવો ॥૧૪૨॥

લલે પુત્ર હોય કે મિત્ર હોય કે બીજો કોઈ આત્મ હોય તેની સાથે
 પણ ઋણદાન આદાન આદિક વ્યવહાર લેખપૂર્વકજ કરવો એમ કહે
 છે—ગૃહસ્થોએ લેખ (દસ્તાવેજ) ક્યાં વિના ભૂ-ક્ષેત્રગૃહાદિકનું દાન
 આદાન વેચાતું દેવું લેવું તથા વિત્ત-સુવર્ણાદિ ધનનું ઋણપણે દેવું લેવું
 તેનો વ્યવહાર ક્યારેયપણ પુત્ર કે મિત્ર આદિક સાથે પણ નજ કરવો
 જો લેખ સાક્ષ્યશૂન્ય હોય તો દાવામાં પ્રમાણપદને યોગ્ય થતો નથી
 માટે સાક્ષિના હસ્તાક્ષર કરવા સાથે કરવો પ્રથમ સાક્ષિસહિત લેખ
 કરાવીને પછી જુભિ આદિકનો લેખ દેખ વ્યવહાર કરવો. આ ઉપરથી
 દાયલાગ (પિત્રધનની વહેંચણી)માં પણ આજ રીતિ જાણી લેવી ‘ય
 કશ્ચિદર્થો નિજ્ઞાત સ્વરૂપ્યા તુ પરસ્પરમ્ । લેખ્ય તુ સાક્ષિમત્કાર્યં તસિન્
 ધનિકપૂર્વકમ્ ॥’ એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું છે સાક્ષિ તથા લેખનું લક્ષણ
 તત્પરપણે પ્રવર્તેલી સ્મૃતિઓથકી જાણવું ॥૧૪૩॥

જે વિવાહ વખતે કન્યાને કે વરને વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે નિમિત્તે વર્ણ
 ધન આપવામાં આવે છે તેમાં પણ સાક્ષિસહિત લેખ કરવો એમ કહે છે—
 પોતાના કે પરનો વિવાહપ્રસંગમાં પ્રથમ ‘કન્યાર્થે કે વરાર્થે આટલું પહેરા
 મણીમાં દ્રવ્ય આપીશ’ એમ પ્રતિજ્ઞા કરીને વિવાહ કરાવે છે, પછી તો
 લોભને લીધે કે ક્રોધકલેશને લીધે પ્રતિજ્ઞાપ્રમાણે આપતા નથી, તેથી પરસ્પર
 મહાન કલેશ આવી પડે છે, તો તેવા વ્યવહારમાં પણ સાક્ષિએ સહિત
 લેખ કરાવવો પણ બાષાગ્ન્ધ-વાણીમાત્રથી પ્રતિજ્ઞા ન કરવી ॥૧૪૪॥

સર્વ કોઈ ગૃહસ્થોએ દ્રવ્યની આવકને અનુસારેજ સર્વદા વ્યય-

ભવેદિત્યવધાર્યતામ્ ॥૧૪૫॥ દ્રવ્યસ્યાડ્યો ભવેદ્યાવાન્ વ્યયો વા
વ્યાવહારિકે । તૌ સંસ્મૃત્ય સ્વયં લેખ્યૌ સ્વક્ષરૈઃ પ્રતિવાસરમ્ ॥૧૪૬॥

વ્યવહારમા અર્થ કરવો. વિત્તશાસ્ત્ર કે ઋણ નગ કરવું અન્યથા-દ્રવ્યની
આવ્યકતું અનુસંધાન નહિ રાખીને યથેષ્ટ અવિક અર્થ કરી નાંખે તો
મહત્ દુઃખ-અપરિહાર્ય ઋણપ્રસંગને લીધે મરણપર્યંત કલેશ લાગુ
રહે અને મરણપછીથી પણ સંતતિમાં દુઃખની અનુવૃત્તિ રહે અને
ઋણશુદ્ધિ નહિ કરવાથી પ્રત્યવાયની પણ પ્રાપ્તિ (પારલૌકિક દુઃખ)
થાય એમ જાણવું માટે ગૃહસ્થોએ આવકની અપેક્ષાએ કિંચિત્ ન્યૂન
વ્યય કરવો. હિ-આમાં સંશય ન કરવો તે વૃદ્ધચાલુક્યે કહ્યું છે—
'इदमेव पर दाक्ष्यमायादल्पतरो व्ययः । आगमे यस्य चत्वारि निर्गमे पञ्च
वापि पद । स विसृत्वय्ययो नूनं धर्मग्रहो भवेद्भुतम् ॥' ઇતિ તથા કામંદક
નીતિમાં કહ્યું છે—'यत्तत्तत्त उपानीय व्ययं कुर्वन्ति भूरि ये । धनिकोपद्रवे
जाते विपमश्नन्ति ते ततः ॥' ઇતિ ॥૧૪૫॥

આવકથી અધિક અર્થની અનર્થહેતુના કહેવાપૂર્વક તે નહિ કરવાનું
કહ્યું, આય વ્યયની ગણના (નામુ) નહિ કરનારાને વિશેષ વ્યય ન
કરવો હોય તોપણ થાયજ. પ્રતિદિન કિપજ અર્થની ગણના કરીને તેને
લખી રાખનાર (નામું રાખનાર)નેતો 'આ અનુચિત આજ થઈ ગયું,
અત્ પર એવો વ્યવહાર ન કરવો' એમ તે સમયે મતિમાં વિચાર થઈ
આવે, તેણે કરીને તેથી કુશળ વિવેકી નિવૃત્ત થઈ જાય, આવા અભિ-
પ્રાયથી અવશ્ય અનુદિન આવક વ્યયની ગણના (નામુ) લખવી એમ
કહે છે—પોતાના બધાય વ્યવહારકાર્યમા દ્રવ્યની જેટલી આવક હોય
અને જેટલો વ્યય હોય તે આય વ્યય તે તે દિવસે સારી રીતે સંભા-
રીને પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી સારા અક્ષરથી પોતાના હાથથીજ (ખીન્ત
પાસે નહિ) લખવો. (નામુ લખવું) પોતાને હાથે ન લખે તો નહિ વિશ્વ-
સનીય જનથકી પીડા આવે. 'न यस्य लेखो लेखो वा भवेत्सन्दिग्ध-
वर्णक । भूतां कृतकलेखास्तं बाधित्वा गृह्णते धनम् ॥' એવું રાજધર્મ-
ટીકામાં નીતિવચન છે ॥૧૪૬॥

નિજવૃત્યુદયમપ્રાપ્તધનધાન્યાદિતશ્ચ તે । અપ્યૌ દશાશ કૃષ્ણાય
વિંશોઽશસ્તિવહ દુર્બલૈ ॥૧૪૭॥ યકાદશીમુચ્ચાના ચ વ્રતાના

એ રીતે સાવધાન પુરૂષે સમુચિત વૃત્તિથી સંપાદન કરેલા દ્રવ્યમાથી
ધર્માથ એકદેશ પૃથક્ કરવામા 'તસ્માન્નિમાગ વિક્તસ્ય જીવનાય પ્રકલ્પ
યેત્ । ભાગદ્વય તુ ધર્માર્થમનિત્ય જીવિત યત્ ॥' અર્થ-વિત્તના પાત્ર લાગ
કરીને તેમાથી નણુ લાગ પોતાના જીવનમાટે કંટપે અને એ લાગતો
ધર્માર્થ કંટપે, કેમકે જીવિત અનિત્ય છે આમા 'ધર્માર્થ' એમ સામાન્ય
પણે જણાવ્યું છે, તેમા સ્વાભિમત વિશેષ (કૃષ્ણને અને દશમો
વિશમો આ વિશેષ) કહેછે-પોતપોતાની વૃત્તિથી ધનાદિનો લાભ
પણ આજમુ અને અનુદયમીને દુર્બલજ છે, આ અર્થ જણાવામાટે
'નિજવૃત્યુદયમપ્રાપ્ત' આ વિશેષણ આપ્યું છે પોતાની વૃત્તિને અનુગુણ
ઉદયમથી પ્રાપ્ત થએલુ રૂપ્યમુદાદિ ધન અને મીઠાદિ ધાન્ય અને બીજુ
ગવાદિક તેમાથી દશમો લાગ કૃષ્ણને અર્પણ કરવો દુર્બળ-અસમૃદ્ધોએ
તો વિશમો લાગ અર્પણ કરવો યાગ દાન જપ હોમાદિક બધુય કર્મ
જેના પ્રસાદદ્વારા શ્રેય સાધન થાય છે, તે ગીતામા કહ્યું છે-'મોક્ષાર યજ્ઞ
તપસાં સર્વલોકમહેશ્વરમ્ । અહં હિ સર્વં યજ્ઞાનાં મોક્ષા ચ પ્રમુરેય ચ' ઇતિ
તે આ કૃષ્ણને જે અર્પણ તેથી બીજુ ધર્મમા કોઈ શ્રેષ્ઠ છેજ નહિ તે
લાગવતમા કહ્યું છે-'પાત્ર ત્વજ નિરક્ત વૈ કલિમિ પાત્રવિત્તમૈ । હરિરેવૈક
ઝર્વીશ' યન્મય વૈ ચરત્ચરમ્ ॥' ઇતિ માટે પાત્રોત્તમ કૃષ્ણને અર્પણ
કરવો 'સર્વમૂતાત્મમૂતાય કૃષ્ણાયાનન્ત્યર્દર્શિને । દેવ શાન્તાય પૂર્ણાય
દત્તસ્થાનન્ત્યમિચ્છતા ॥' એમ લાગવતમા કહ્યું છે 'દશમો એમ જે લાગ
વિશેષનુ અવધારણુ કર્યું છે તે અન્યત્ર કવચિત્ કહેલું છે તેને અનુસરીને
છે તેણે ભારતમા વચન છે-'પૃકાં ગા દશગુર્દંષાત્ દશ દંષાચ ગોશર્તા ।
શત સહસ્રગુર્દંષાત્ સર્વે સમપલા સ્મૃતા ॥' ઇતિ ગોપદ વ્રિત્તમાત્રને
જણાવનારૂં જાણવું અશકતને માટે વિશેષ વૃદ્ધપરાશરે કહ્યો છે-'સર્વે
દર્શા ચ પદ્માય દેવતાનાં ચ વિંશકમ્ ।' ઇતિ ॥૧૪૮॥

જીવિશેષની કામનાવાળાઓએ વ્રતવિશેષાદિકનુ અનુષ્ઠાન કરવું,

નિજશક્તિઃ । ઉદ્યાપનં યથાશાસ્ત્રં કર્તવ્યં ચિન્તિતાર્થદમ્ ॥૧૪૮॥
કર્તવ્યં કારણીયં વા શ્રાવણે માસિ સર્વથા । વિલ્વપત્રાદિભિઃ પ્રીત્યા
શ્રીમહાદેવપૂજનમ્ ॥૧૪૯॥ સ્વાચાર્યાન્ન ઋણં ગ્રાહ્યં શ્રીકૃષ્ણસ્ય

વ્રતના આદિમાં કે વ્રતના અતમાં યથાવિધિ ઉદ્યાપન કરવું એમ કહેછે—
કૃણવિશેષની લાલસાવાળાએ એકાદશીવ્રતપ્રમુખ વ્રતોનું ઉદ્યાપન યથા-
શાસ્ત્ર યથાશક્તિ કરવું, કેમકે તે વ્રતવડે અભિલષિત જે અર્થ તેને આપ-
નાઈ છે. આથી ઉદ્યાપન વિનાના વ્રતની વિકૃણતા જણાવી અને એમનો
અંગાંગિલાવ સિદ્ધ થયો. તેવું વચન છે—‘ભાદૌ મધ્યેઽથવાપ્યન્તે વ્રતસ્યો-
દ્યાપનં ચરેત્ । ઉદ્યાપનં વિના યત્તુ તદ્વતં ન ફલપ્રદમ્ ॥ યત્ર ચોદ્યાપનં
નોક્તં વૃતાનુગુણતશ્ચરેત્ । મહાપૂજાં મગધતઃ કુર્યાદ્વિપ્રાંશ્ચ ભોજયેત્ । ગાં
ચૈવ કાઙ્ગનં દધાદ્વ્રતસ્ય પરિપૂર્તયે ॥’ ઇતિ આ સ્થળે ઉદ્યાપનાંશમાં વિધિ
શબ્દથીજ છે. વ્રતમાં તો અર્થાત્ જાણવો, અપ્રાપ્ત છે માટે સાંગમાં
વિધિની અપેક્ષા છે. યદપિ એકાદશીવ્રત નિત્યપ્રાપ્ત છે તથાપિ નિત્યાશિ-
હોત્ર અને કામ્યાશિહોત્રમાંજ જેમ એમ અહીં ભેદ જાણવો ॥૧૪૮॥

કામનાના પ્રસંગથી કહેછે—કામનાવિશેષ હોય તો શ્રાવણ માસમાં
બિલ્વપત્રાદિ ઉપચારોવડે મહાદેવની પૂજા સર્વથા-સર્વ પ્રકારે કરવી,
એટલે જેને પ્રકારો પૂજામાં કહ્યા છે તે સર્વ પ્રકારોએ કરીને કરવી, અર્થાત્
સાંગ કરવી. સ્વય કરવા અસમર્થ હોય તો બ્રાહ્મણાદિદ્વારા કરાવવી.
જે પૂજા છે તે એક પ્રસન્ન કરવાનો વ્યાપાર છે. પ્રેમ વિના કરેલા પત્ર
પુષ્પાદિકના અર્પણથી પૂજાપણીની સિદ્ધિ થતી નથી. આ અર્થ સ્પષ્ટ
જણાવા ‘પ્રીત્યા’ પ્રીતિથી કરવી એમ કહ્યું છે. શ્રાવણમાં શિવપૂજન
શિવપુરાણમાં કહ્યું છે—‘શ્રાવણે માસિ યો ભક્તયા કરોતિ શિવપૂજનમ્ ।
મહામિષેકવિધિના વિલ્વપત્રૈશ્ચ કોમલૈઃ ॥ અપ્રાપ્યં તસ્ય નાસ્ત્યેવ કિંચિ-
દત્ર પરત્ર ચ । કારયેદ્બ્રાહ્મણૈર્વાપિ ન તુ શૂન્યં નયોદિમમ્ ॥’ ઇતિ ॥૧૪૯॥

પોતાના જે આચાર્ય તેથડી તથા શ્રીકૃષ્ણના મદિરથડી ઝણ નજ
ગ્રહણ કરવું, કારણ કે જે કદાચિત્ પાપું ન અપાય તો પારલૌકિક
અત્યંત અનર્થ થાય. તેવું વચન છે—‘પ્રાણાપદં વિના નૈવ ઋણં

ચ મન્દિરાત્ । તાભ્યાં સ્વવ્યવહારાર્થં પાત્રભૂષાંશુકાદિ ચ ॥૧૫૦॥
 શ્રીકૃષ્ણગુરુસાધુનાં દર્શનાર્થં ગતૌ પથિ । તત્સ્થાનેષુ ચ ન ગ્રાહ્યં
 પરાત્રં નિજપુણ્યહત્ ॥૧૫૧॥ પ્રતિજ્ઞાતં ધનં દેયં યત્સ્યાત્તત્કર્મકા-

ર્કાર્યં હિ કસ્યચિત્ । દેવદ્રવ્યં ગુરુદ્રવ્યં વિપવદ્ દૂરતસ્ત્યજેત્ ॥' ઇતિ.
 આપત્તિમાં પણ દેવદ્રવ્યથપી અને ગુરુદ્રવ્યથપી કરજ ન કરવું એવો
 અભિપ્રાય છે. ઋણપ્રસંગથી કહેછે-પોતાના વિવાહાદિ કાર્યનિમિત્તે
 પાત્ર-મોટા થાળ કદાયાં વિગેરે તાંબા પિત્તળાદિક ધાતુપાત્રો, ભૂષા-કુંડ-
 લાદિ અલંકારો અને અંશુક-વસ્ત્રો વાહનો વિગેરે વસ્તુઓ તે બંધેના
 થપી નજ અહણુ કરવાં. તે પણ ઋણુતુલ્ય છે. તેવું વચન છે-‘દ્રષ્ટકાકાષ્ટા-
 શ્મલોદ્યાન્ દેવાલયગતાન્ ગૃહી । ગૃહીયાન્નાત્મગોહાર્થં ગૃહ્ણન્ મામોતિ
 યાતનાઃ । દેવતાયા ગુરોશ્ચૈવ દાહણસ્ય તપસ્વિનઃ । ચત્રપાત્રપ્રત્નાદ્યાદિ ગૃહી
 સ્વાર્થં ન ચાદદેત્ ॥' ઇતિ ॥૧૫૦॥

ગુરુથપી અને ભગવન્મંદિરથપી અગ્રાહ્ય કહ્યું, હવે સામાન્યતઃ પર-
 થપી અગ્રાહ્ય કહેછે-શ્રીકૃષ્ણ ગુરુ અને સાધુનાં દર્શન કરવા તેમની
 સમીપે જતા ગૃહસ્થ જને માર્ગમાં અને શ્રીકૃષ્ણાદિકના સ્થાનોમાં પરાજ
 નજ અહણુ કરવું, કેમકે પરાત્રસેવનથી પુણ્યનો પ્રક્ષય થાય. પુણ્ય-
 લિપ્ત્સાથી ભગવાન્ ભાગવતનાં દર્શનાર્થે પ્રવર્તેલાના પુણ્યને સેવેલું
 પરાત્ર અપહરીશે, માટે પોતાનુંજ અન્ન ખાવું એવો અભિપ્રાય છે.
 ‘યસ્યાન્નમશ્નન્ પુરુષસ્ત્રીયંક્ષેત્રવ્રત્તાનિ ચ । યજ્ઞં જપં તપો યાપિ કુર્યાત્તસ્યેવ
 તત્કલમ્ ॥' એવું વચન છે. આ તો પોતાના અન્નથી ક્ષેત્રાદિયાત્રા કરવા
 જે સમર્થ હોય તેને અધિકાર કરીને કહ્યું છે, અશક્ત (નિર્ધન) ન તો
 ભગવાન્ ભાગવતના દર્શનની ઉત્કંઠાજ સર્વકુળદાયી અને સર્વહોપહારી
 છે, માટે એને પરાત્રભક્ષણથી કુળમાં કે અન્યત્ર પ્રચ્યુતિ લેશથી પણ
 નથી. જેને ભગવાન્ ભાગવતનાં દર્શનથપી પુણ્ય અભિલાષિત હોય તેને
 આ નિયમ છે, જેને તો (નિષ્કામને) તેમનું દર્શનજ કુળ અભિમત હોય
 તેને તો આ નિયમ નથી. આ સ્થળે પરાત્રપણું ભક્ષ્યથપી અન્ય અન્નનું
 ભણવું. ભક્ષ્યતો પરાત્ર નથી એમ આગળ કહેશે ॥૧૫૧॥

રિણે । ન ગોપ્યમૃણશુદ્ધ્યાદિ વ્યવહાર્યં નં દુર્જનૈઃ ॥૧૫૨॥ દુષ્કાલસ્ય
રિપૂણાં વા નૃપસ્યોપદ્રવેણ વા । લજ્જાધનપ્રાણનાશઃ પ્રાપ્તઃ સ્યાદ્યત્ર

હવે અસત્ત્વ વ્યવહાર અને અસંતો સાથે વ્યવહાર ન કરવો એમ કહે
છે—પ્રતિજ્ઞા કરેલું ન આપવું આદિક અસાધુ વ્યવહાર બાણવો. ‘તું
અમારૂં આ કાર્ય કર તો તને આટલું ધન આપીશ’ એમ પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા
કરીને જે ભૂતપાસે જે કર્મ કરાવ્યું હોય તેને તે પ્રતિજ્ઞા કરેલું ધન
આપવુંજ. પ્રતિજ્ઞા કરેલું વેતન (પગાર) નહિ આપતો ધણી પરલોકમાં
પ્રત્યવાપી થાય અને આ લોકમાં તેના વિવાદપદમાં (દાવામાં) રાબતે
દંડવાયોગ્ય થાય. એમ બન્ને લોકમાં અનર્થ થાય. માટે આવો અસાધુ
વ્યવહાર નજ કરવો એવો અભિપ્રાય છે. ‘મૃત્યાય વેતનં દદાત્કર્મસ્વામી
યથાક્રમમ્ । આદૌ મધ્યેઽવસાને વા કર્મણો યદ્વિનિશ્ચિતમ્ ॥’ એમ નારદે
કહ્યું છે. ‘પ્રતિશ્રુત્ય દદામીતિ યઃ પુમાન્ન દદાતિ તત્ । સ તત્પાપેન સન્તત્સો
નિર્ઝૃતિઃ નૈવ ગચ્છતિ ॥’ એમ ગાર્ગ્યમાં કહ્યું છે. તથા ઋણશુદ્ધિ-જે
કરેલું કરજ પાછું આપી દીધું હોય તે ઋણશુદ્ધિ કહેવાય, તે આદિક
છાનુ રાખવું નહિ, બહુજનસમક્ષજ કહેવું. અન્યથા ધનલોભથી ધનનો
ધણી ઋણ પાછું આપી દીધું હોય તોપણ ‘નથી આપ્યું’ એમ ખોટું
બોલે. ‘ઋણશુદ્ધિઃ સ્વાન્વયશ્ચ ગોપનીયી ન ધીમતા’ એમ પરાશરે કહ્યું છે.
કાશીખંડમાં કહ્યું છે—‘નૈવૈતાન્તિ પ્રકાશ્યાન્તિ રહ.પાપમહુન્નિસતમ્ । પ્રાયો-
ગ્યમૃણશુદ્ધિશ્ચ સ્વાન્વયઃ ક્રયવિક્રયૌ । વન્યાદાનં ગુણોત્કર્ષો નાન્યત્કેનાપિ
કુત્રચિત્ ॥’ ધતિ. જેમના સંગને લીધે અસત્ત્વ વ્યવહારનો અવકાશ આવે
તેવા દુર્જનો સાથે વ્યવહાર-સાથે આસન સાથે સંભાષણાદિરૂપ નજ
કરવો તેમની સાથે કરેલો વ્યવહાર આ લોક પરલોકમાં અનર્થ અર્થ
થાય. તેમાં વચન છે—‘ન પાપિભિર્વ્યવહરેન્નગવદ્વિમુલ્લેક્ષથા । દામ્ભિકૈશ્ચ
સ્થલૈઃ ક્ષાપિ નચ ક્ષણિકબુદ્ધિમિઃ ॥’ ધતિ ॥૧૫૨॥

બલે સ્વદેશપણે જે દુ.ખમૂળ હોય તો ત્યાગ કરવો એમ કહે છે—
જે દેશમાં રહેવાથી અનાવૃષ્ટિ આદિક દુષ્કાળકૃત ઉપદ્રવથી કે શત્રુકૃત
ઉપદ્રવથી કે રાજકૃત ઉપદ્રવથી લગ્નજનો નાશ, (માનભંગ) ધનનો

સર્વથા ॥૧૫૩॥ મૂલદેશોઽપિ સ સ્વેપાં સઘ એવ વિચક્ષણૈઃ । ત્યાજ્યો
મદાશ્રિતૈઃ સ્વેયં ગત્વા દેશાન્તરં સુખમ્ ॥૧૫૪॥ આલ્યેસ્તુ ગૃહિભિઃ

નાશ અને પ્રાણનો નાશ (યથાક્રમે એક એકથડી એક એકનો નાશ
અથવા એક કે બે કે ત્રણનો નાશ યથાસંભવ સમજવો) થવાનો પ્રસંગ
પ્રાપ્ત થાય તો ત્યાં ક્ષણપણુ વિચક્ષણુ-‘આનાથી આપણને દુઃખ થશે,
આનાથી આપણને મુખ થશે’ એમ આગળથી વિચેચન કરવામાં કુશળ
એવા મારા આશ્રિત ગૃહસ્થ જનોએ ન રહેવું. બલે તે પોતાનો મૂળદેશ-
પિતૃપિતામહપ્રમુખ વંશપરંપરાગત હોય તોપણ સર્વથા-વાસના સાથે
તત્ક્ષણ જ ત્યાગ કરવો. જ્યાં આ કલ્પો એવો ઉપદ્રવ ન હોય તે બલે પારકો
દેશ હોય પણ સુખકારી હોય તો તેજ નિવાસમાં જ રહેવો છે. ‘સ દેસો
યત્ર જીવ્યતે’ એવો ન્યાય છે. તેમાં અર્ધશાસ્ત્ર છે-‘દુઃખિતાસ્તુ ત્રયો યાન્તિ
સિંહાઃ સપ્તરુપાઃ ગજાઃ । ત્રયઃ સ્વાર્નં ન મુચ્ચન્તિ સિંહાઃ સપ્તરુપા મૃગાઃ ॥’
છતિ. દુષ્કાળની અપેક્ષાએ શત્રુઓનું અને શત્રુઓની અપેક્ષાએ રાજાનું
પ્રબળપણું બળવું-કાળનો ઉપદ્રવતો અલ્પકાલમાં નિવૃત્ત થાય, શત્રુઓનો
ઉપદ્રવતો મરણપર્યંત અનુવર્તે, કાળની કૃતિલતા અને શત્રુની કૃતિલતા
થડી પ્રાણનાશ નિયત (અવશ્ય થાય તે) નથી, રાજાની કૃતિલતામાં
તો પ્રાણનાશ નિયત છે. પ્રાણ અને ધનની અપેક્ષાએ લગ્નશબ્દથી
કહેવા ઇચ્છેલા માનની આદરણીયતા જણાવામાં તેનો પ્રથમ નિર્દેશ કર્યો
છે. મોટા લોકો ધન તથા પ્રાણથી માનનેજ મોટું માનેછે, વિદ્વા વૃત્ત
વિગેરેવડે પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષ શત્રુઓએ મિથ્યાપવાદાદિકના આરોપણથી
માનલંગ કરતાં પ્રાણ તથા ધનના નાશનેજ શ્રેષ્ઠ માને છે, ‘માનો હિ મહતાં
ધનમ્’ એવી અભિયુક્તિ છે. અથવા-માનલંગ થએ સતેપણુ ધનસંપત્તિ
હોય તો તેનાથી ધર્માચરણે કરીને પરલોકમાં એવને ઇચ્છતો થકો જે કોઈ
પ્રકારે જીવે છે માટે માનલંગની અપેક્ષાએ ધનનાશનો વિશેષ છે. ધનનાશ
થએસતે પણ જો પ્રાણયોગ હોય તો તેટલામાત્રથી પણ કાળેકરીને ધનને
અને માનને પામે છે, માટે ધનનાશની અપેક્ષાએ પ્રાણનાશનો વિશેષ છે,
એ રીતે ઉત્તરોત્તર વિશેષ કહેવાના અભિપ્રાયથી ‘હ્યમાધનપ્રાણનાશઃ’ એવો

કાર્યા અહિંસા વૈષ્ણવા મત્તાઃ । તીર્થેષુ પર્વેષુ તથા ભોજ્યા વિપ્રાશ્ચ

નિર્દેશ કરેલો જણવો. લગ્નજાતો એક ચિત્તવૃત્તિવિશેષ છે, જેને લીધે અનુચિત આચરણ થકી જન સ્વયં નિવૃત્ત થાય છે ॥૨૫૩-૨૫૪॥

જે ધનાઢ્યો હોય તેમણે કરવા યોગ્ય ધનનો સદ્વ્યય હવે કહે છે— ધનસંપત્તિનો ધર્મમાંજ વિનિયોગ કરવો યોગ્ય છે પરંતુ ભોગમાં ઉપ-યોગ કરવો તે યોગ્ય નથી, ‘ધનં ચ ધર્મકફલં યતોઽસ્ય’ એમ ભગવતમાં કહ્યું છે. ધર્મનો પરમાત્મા વિષ્ણુની પ્રસન્નતા થકી અન્ય અધિક નથી ‘બહુ હિ સર્વવજ્ઞાનાં મોક્ષા ચ પ્રમુરેવ ચ’ એમ ભગવાનેજ સ્વયં ગીતામાં કહ્યું છે. તો આઢ્ય-ધનસંપન્ન તે ગૃહસ્થોએ વૈષ્ણવ મખો કરવા. ગૃહસ્થ હોવાથી યજ્ઞાચરણમાં અધિકારી છે અને ધનસંપત્તિરૂપ ઉપકરણની પૂર્તિ છે તો એવા ગૃહસ્થે દેવતાપ્રીણરૂપ મખો કરવા. મારા આશ્રિતોએ તો અન્ય દેવતાના ઉદ્દેશથી ન કરવા કિંતુ વિષ્ણુ, સર્વાન્તરાત્મા, સમસ્ત જગત્કારણ, સર્વ વેદાંતવેદ, સકળકળપ્રદાતા, ભગવાન જે યજ્ઞમાં સાક્ષાત્ આરાધ્ય દેવતા હોય તેવો યજ્ઞ કરવો. માટેજ ‘વૈષ્ણવા મત્તાઃ’ એમ કહ્યું છે. ભગવાન વિષ્ણુજ પ્રસન્ન થઈને સર્વ પુણ્યાર્થોને આપે છે જે ખીજ દેવતાઓની પૂજા કરીએ છીએ તેતો સ્વતઃ પરિમિત પણ કળ આપવા સમર્થ થતા નથી. માટેજ સ્વયં ભગવાને ‘હમતે ચ તતઃ કામાન્ મયૈવ વિહિતાન્ હિ તાન્’ એમ કહ્યું છે. તો સાક્ષાત્ વિષ્ણુનુંજ આરાધન સમુચિત હોવાથી ‘ગૃહસ્થોએ વૈષ્ણવ મખો કરવો’ એમ જે સર્વસામાન્ય-પણે કહ્યું તે યુક્તજ છે. વળી આ યાગો અહિંસાઃ-પ્રાણિહનનાદિકે રહિત કરવા. આથી-આશ્રિતો પ્રતિ જે આહિંસાવ્રતનો પ્રથમ ઉપદેશ કર્યો છે તેનું અહીં સ્મરણ કરી આપ્યું છે. એનુંજ સર્વોત્કૃષ્ટપણ છે, હિતકર્ષતો ‘દેવતાવિવૃણાગાર્થ’ આ શ્લોકવ્યાખ્યાનમાં નિરૂપણ કર્યો છે. ઉપરિચર વસ્તુ રાત્રિએ આવોજ આહિંસામય યાગ અનુષ્ઠાન કર્યો છે. યજ્ઞભુક્ ભગવાને સાક્ષાત્ પધારીને તે રાત્રિનેજ એક દૃશ્ય થઈને પોતાનો ભાગ ગ્રહણ કર્યો હતો, આ અર્થ મહાભારતમાં નિરૂપણ કર્યો છે. માટે ભગવદેકપરા-યણને આહિંસામય યાગજ સમુચિત છે. ગૃહસ્થને યજ્ઞની કર્તવ્યતા ભાગ-

સાધવઃ ॥૧૫૫॥ મહોત્સવા ભગવતઃ કર્તવ્યા મન્દિરેષુ તૈઃ । દેયાનિ
વતમાં કહી છે—‘અયં સ્વસ્ત્યયનઃ પન્થા દ્વિજાતેર્ગૃહમેધિનઃ । ચચ્ચદ્વયાઽસ્ય
વિત્તેન શુક્રેનેજ્યેત પુરુષઃ ॥’ ઇતિ.

ભગવાનને પોતાના આરાધનરૂપ યાગથકી પણ અત્યંત અભિમત ધર્મને
કહે છે—તથા પર્વ-પુણ્ય અભાવાસ્વાદિ કાંઈવિશેષમાં અને તીર્થ-પુણ્ય
ભગવન્મંદિરાદિ દેશવિશેષમાં સાધુ તથા બ્રાહ્મણો નાનાવિધ ભક્ત્ય ભોજ્યા-
દિવડે યથેષ્ટ જમાડવા તે ભગવાનેજ કહ્યું છે—‘નાહં તથામિ યજમાનદધિ-
વિંતાને ક્ષ્યોતદ્વૃત્તહૃતમદન્ હૃતશુશ્રુષેન । યદ્વાહાણસ્ય મુલ્લતઘ્વરતોઽનુષાસં-
તુષ્ટસ્ય મર્યવહિતૈર્નિજકર્મપાકૈઃ ॥’ ઇતિ તથા નાદૃશ્યે કહ્યું છે—‘નહ્યમિ-
મુલ્લતોઽયં વૈ ભગવાન્ સર્વયજ્ઞમુક્ । હૃજ્યતે હવિષા રાજન્ ! યથા વિપ્રમુલ્લે
હૃતૈઃ ॥’ ઇતિ ॥૧૫૫॥

વળી તે આદ્ય ગૃહિજનોએ ભગવાનના મંદિરમાં ભગવાનના જન્મા-
ષ્ટમીઉત્સવ આદિક મહોત્સવો યથાધનસંપત્તિ કરવા. નિલ, નૈમિત્તિક
(એકાદશી પૂર્ણિમાદિ નિમિત્તથી પ્રવર્તેલા) આદિક ભેદને લીધે મહો-
ત્સવોનું બહુપણું જણવું તથા પાત્ર વિપ્રોને બહુપ્રકારનાં ગો-ભૂમિ-મુવ-
ણાદિ દાનો દેવાં ‘ગોમૂતિલહિરણ્યાદિ પાત્રે દાતવ્યમર્ચિતમ્ । નાપાત્રે વિદુપા-
વિશ્વિદાત્મનઃ શ્રેયઃ હૃચ્છતા ॥’ એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે. દાનતો કળિયુગમાં
પ્રશસ્ત માન્યું છે. તેવાં વચનો છે—‘તપઃ પરં કૃતયુગે વ્રેતાયાં જ્ઞાનમુચ્યતે ।
દ્વાપરે યજ્ઞમેવાહુર્દાનમેવ કલૌ યુગે ॥’ ‘તપોધર્મઃ કૃતયુગે જ્ઞાનં વ્રેતાયુગે
સ્મૃતમ્ । દ્વાપરે પાષ્વરાઃ પ્રોક્તાઃ કલૌ દાનં દયા દમઃ ॥’ ઇત્યાદિ. વળી
આ અર્થમાં શતપથશ્રુતિ છે—‘તદેતદ્વ્રત્યં દિક્ષેત્ દમં દાનં દવાં’ ઇતિ
‘વિપ્ર’ એવો નિર્દેશ કર્યો છે તેથી પ્રતિબદ્ધની યોગ્યતા સૂચવી છે. ‘પાત્ર’
એવું વિશેષણ આપ્યું છે તેથી વિપ્રોમાં પણ ફેટલાકનીજ પાત્રતા અને
અપાત્રાર્પણની અનર્થતા જણાવી છે. પાત્રવિવેકમાં સ્મૃતિવચનો છે—‘ન
વિષયા કેવલયા તપસા વાપિ પાત્રતા । યત્ર ધૃતમિમેષોમે સદિ પાત્રં
પ્રકીર્તિતમ્ ॥’ ‘સ્વાપ્પાયવાન્ નિયમવાન્ તપસ્વી પ્યાનવિચય । કાન્થો
દાન્તઃ સત્યવાદો વિપ્રઃ પાત્રમિહોચ્યતે ॥’ ‘ક્ષાન્તિઃ સૃષ્ટા દયા સત્ય દાન

પાત્રવિપ્રેમ્યો દાનાનિ વિવિધાનિ ચ ॥૧૫૬॥ મદાશ્રિતૈર્નૃપૈર્ધર્મશાસ્ત્ર-

શીલં તપઃ શ્રુતમ્ । પુત્રદષ્ટાક્ષુદિષ્ટં પરમં પાત્રલક્ષણમ્ ॥' ઇત્યાદિ.
અપાત્રોપણુ બહુ પ્રકારનાં કહ્યાં છે—'પણ્યસ્થાનેષુ યદ્દત્તં વૃથા દાનં પ્રકીર્તિ-
તમ્ । આરુઢપતિતે ચૈવ અન્યાયાત્તૈર્ધર્મૈશ્ચ યત્ ॥ વ્યર્થં હ્યબ્રાહ્મણે દાનં પતિતે
તસ્કરે તથા । મુરૌ ચાપ્રીતિજનકે કૃતમે પ્રામયાજકે ॥ વેદવિક્રાયકે ચૈવ
યસ્ય ચોપપતિર્ગૃહે । સ્ત્રીજિતે ચૈવ યદ્દત્તં વ્યાલગ્રાહે તથૈવ ચ ॥ મહ્યવન્ધૌ
ચ યદ્દત્તં યદ્દત્તં વૃપલીપતૌ । પરિચારકે ચ યદ્દત્તં વૃથા દાનાનિ પોહશ ॥'
'નિષ્ફલં નવસૂત્સૃષ્ટં ચારચારણતસ્કરે । કુર્વૈષ્યે કિતવે ધૂર્તે શટે મહે ચ
વન્દિતિ ॥' ઇત્યાદિ. ક્ષુધાતુરને અન્ન આપવામાં પાત્ર અપાત્રના વિવેકની
અપેક્ષા નથી, તે કહ્યું છે કે—'અન્નાચ્છાદનદાનેષુ પાત્રં નૈવ વિચારયેત્ ।
અન્નસ્ય ક્ષુધિતઃ પાત્રં વિવચ્ચો વસનસ્ય ચ ॥' ઇતિ. તો આથપી અન્યત્ર
સમંત્રક ગવાદિ દાનોમાં પાત્ર અપાત્રના વિવેકની અવશ્ય અપેક્ષા હોવાથી
'પાત્રવિપ્રેમ્યઃ' એમ જે કહ્યું તે યુક્તજ છે. જેમ દાન પાત્રસાક્ષેપ છે
તેમ આપવા યોગ્ય દ્રવ્યવિશેષસાપેક્ષ પણ છે. તેમાં વચનો છે—'યદ્યદિષ્ટં
વિશિષ્ટં ચ ન્યાયપ્રાપ્તં ચ યદ્ભવેન્ । તત્તદ્ગુણવતે દેયસિલ્પેતદાનલક્ષણમ્ ॥'
'વિશેષતો મહારાજ ! સ્વસ્ય ન્યાયાર્જિતસ્ય ચ । શ્રદ્ધયા વિધિવત્પાત્રે દત્ત-
સ્વાન્તો ન વિચતે ॥' ઇત્યાદિ. દાનમાં આ અયોગ્ય કહ્યાં છે—'સામાન્યં યાચિતં
ન્યાસ આધિદારાશ્ચ તદ્દનમ્ । અન્વાહિત ચ નિક્ષેપઃ સર્વથં ચાન્વયે સતિ ॥
આપસ્ત્વપિ ન દેયાનિ નવ વસ્તુનિ પશ્વિદૈઃ । યો દદાતિ ચ મૃદાત્મા પ્રાય-
શ્ચિત્તીયતે નરઃ ॥' ઇત્યાદિ. આ દાનોની બહુવિધતાતો દાનનિમિત્ત ભેદને
લીધે અને આપવા યોગ્ય દ્રવ્યભેદને લીધે છે એમ બાણુવું. પૂર્વશ્લોકકથપી
'તીર્થેષુ પર્વસુ' આ પદનો સંબન્ધ અહીં લેવો. એથી દેશકાળની વિલક્ષણતાને
લીધે દાનનું અધિક ફળપણું જણાવ્યું છે ॥૧૫૬॥

સામાન્યતઃ શુદ્ધસ્થધર્મ કહીને હવે રાજનો વિશેષધર્મ કહે છે—
વિશેષતઃ ઉપદેશ કરવા યોગ્ય તો રાજધર્મ છે, કેમકે લોકની સ્થિતિ
રાજધર્મભૂળક છે. તેવું વચન છે—'યથા હિ રશ્મયોઽશ્વસ્ય દ્વિરદસ્યાહ્વસો
યથા । નરેન્દ્રધર્મો લોકસ્ય તથા પ્રમહણં સ્મૃતમ્ ॥ તન્ન ચેત્સંપ્રમુદ્યેત

માશ્રિત્ય ચાલિલાઃ । પ્રજાઃ સ્વાઃ પુત્રવત્ પાલ્યા ધર્મઃ સ્થાપ્યો ધર્મા-
 ધર્મે રાજર્ષિસેવિતે । લોકસ્ય સંસ્થા ન ભવેત્સર્વં ચ વ્યાકુલીભવેત્ ॥' ઇતિ
 મદાશ્રિતૈઃ—મારા આશ્રયની આકાંક્ષા કરતા (સુમુક્ષુ) રાજાઓએ ધર્મ-
 શાસ્ત્રને અનુસરીને પ્રજાપાળનાદિ અવશ્ય કરવું, કારણ કે સ્વધર્મનું
 અનુપાલન કરનારાઓને પોતાના મોક્ષની પણ સિદ્ધિ થાય છે. તે ગીતામાં
 કહ્યું છે—‘સ્વકર્મેણ તમમ્યર્ચ્યં સિદ્ધિં વિન્દતિ માનવઃ’ ઇતિ. માટે પ્રજા-
 પાળનાદિક સ્વધર્મનો પરિત્યાગ કરનારાઓને અમારા આશ્રયણરૂપ સિદ્ધિ
 થતી નથી. ધર્મશાસ્ત્રને અવલખીને પ્રજાનું પરિપાલન કરવું પણ કેવળ
 શાસ્ત્રને અનુસરીને નહિ. જેતો ધર્મશાસ્ત્રને અતિલંઘન કરીને અર્થ-
 દૃષ્ટિથી પરિપાલન કરવા પ્રવર્તે છે તેતો મારા આશ્રયણને યોગ્ય નથી.
 અન્ય અનેક રાજધર્મો હોવા છતાં પણ ‘પ્રજાઃ સ્વાઃ પુત્રવત્પાલ્યાઃ’ આવો
 વિશેષનિર્દેશ કયો છે તેથી પ્રજાપરિપાલનજ રાજાનો પરમ ધર્મ છે એમ
 જણાવ્યું છે. બીજા રાજધર્મો તો પ્રજાપાલનના અંગભૂત છે. માટેજ
 ભારતમાં ‘તદ્રાજ્યે રાજ્યકામાનાં નામ્યો ધર્મઃ સનાતનઃ । ક્રતે રક્તાં ન
 વિસ્પૃશં રક્ષા લોકસ્ય ધારિણી ॥ ષટેવાન્પુરુષાન્ જહ્વાન્નિદ્ધાં નાવમિવાળંબે ।
 અપ્રવક્તારમાચાર્યમનઘીયાનમૃત્વિજમ્ ॥ અરશિતારં રાજાનં માર્યાં પાત્રિય-
 વાદિનીમ્ । ગ્રામકામં ચ ગોપાલં યનકામં ચ નાપિતમ્ ॥ પૃત્તે રાજપમાંણાં
 મવતીતં યુષિષ્ઠિર ! । પરિનિષ્ઠિતકાર્યસુ નૃપતિઃ પરિપાલનાત્ ॥’ એમ કહ્યું છે
 ‘ક્ષત્રિયસ્ય પતે ધર્મઃ પ્રજાનામેવ પાલનમ્ । ઇવ ઇવ પતે ધર્મો યદ્રાજા
 રક્ષતિ પ્રજાઃ ॥’ એમ મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે. ધર્મસ્થાપન પણ તેતે દેશકાળા-
 દિકને અનુસારજ કરવું. ‘યસ્મિન્ દેશે ચ આચારો વ્યવહારઃ કુલસ્થિતિઃ ।
 તથૈવ પરિપાલ્યોઽસૌ યદા યત્તમુપાગતઃ ॥’ એમ વૃદ્ધ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું
 છે પ્રજાઓનું પરિપાલન પણ પુત્રોની જેમ કરવું, પુત્રોનેવિપેજ જેમ
 એમ પ્રેમાતિગયથી પરિપાલન કરવું પણ કેવળ સ્વાર્થ માટે નહિ પ્રજાઓનું
 જે હૃદ અનિદ એજ પોતાનું પણ હૃદ અનિદ છે એમ માનીને પરિ-
 પાલન કરવું. ‘પુત્રહુલ્યં મજાનો ચ દુઃખિતાનો ચ રક્ષણમ્’ એનું વચન
 છે. વળી બીજા ભારતમાં કહ્યું છે—‘મવિત્રયં સદા રાજા ગર્મિણીસદ-

ધર્મિણા । કારણં ચ મહારાજ ! શૃણુ યેનેદમિપ્યતે । યથા હિ ગર્ભિણી
 હિત્વા સ્વં પ્રિયં મનસોઽનુગમ્ । ગર્ભસ્ય હિતમાધત્તે તથા રાજાપ્યસંશયમ્ ।
 વર્તિતવ્યં કુરુશ્રેષ્ઠ ! સદા ધર્માનુવર્તિના । સ્વં પ્રિયં તુ પરિત્યજ્ય યચ્છલોક-
 હિતં ભવેત્ ॥' ઇતિ. પાલન તો અનિષ્ટ નિવારણું અને ઇષ્ટ પમાડણું એમ
 બે પ્રકારનું છે, તેમાં ચોરાદિકના ઉપદ્રવનું નિવારણુ તે પહેલું અને
 પાત્રને અનુસારે જીવિકા કલ્પવી એ બીજું છે. આ બંને રાજાનું કાર્ય
 છે. તે ભારતમાં કહ્યું છે—'યથોદ્ધરતિ નિર્દાતા કક્ષં ધાન્યં ચ રક્ષતિ । તથા
 રક્ષેન્નૃપો રાષ્ટ્રં હન્યાદ્ધ પરિપન્થિનઃ ॥' ઇતિ. 'નાસ્ય કૃત્યતમં કિંચિદન્ય-
 દસ્યુનિવારણાત્ । શ્રુતવતે વિદિત્વાસ્ય વૃત્તિં ધર્મ્યાં પ્રકલ્પયેત્ । સંરક્ષેત્સર્વ-
 તત્ત્વેન પિતા પુત્રમિવૌરસમ્ ॥' ઇતિ. વળી 'एष राज्ञां परो धर्मो ह्यार्ताना-
 मार्तिनिग्रहः' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. અશબ્દ અવધારણુ અર્થમાં
 લેવો, પ્રભુઓ પાળવીજ. અન્યથા અનર્થ થાય. તે મહાભારતમાં કહ્યું છે—
 'विक्रोशन्त्यो यस्य राष्ट्रात् ह्रियन्ते दस्युभिः प्रजाः । सम्पश्यतः समृत्यस्य
 मृतः स न तु जीवति ॥ मोहाद्राजा स्वराष्ट्रं यः कर्षयत्यनवेक्षया । सोऽचिरा-
 द्द्रश्यते राज्याज्जीविताच्च सबान्धवः ॥' ઇતિ.

દંડ પણુ ધર્મપ્રવૃત્તિનાજ એક શેષપણે સ્વીકારવો એમ હવે કહે છે—
 તથા રાજાએ ધરાતળ—પોતાના સર્વ દેશમાં ધર્મ—તેતે વર્ણાશ્રમધર્મ
 સ્થાપન કરવો, એટલે જે રીતે પ્રભુઓ સ્વધર્મોને ન અતિલંઘન કરે
 તેમ પ્રશાસન કરવી. અધાર્મિક જનોના દંડથી ધર્મ ધરામાં અભિવૃદ્ધિ
 પામે છે. તે કહ્યું છે—'चातुर्वर्ण्यस्य धर्माश्च रक्षितव्या महीक्षिता । धर्म-
 सङ्कररक्षा च राज्ञां धर्मः सनातनः ॥ स्वेपु धर्मेष्ववस्थाप्य प्रजाः सर्वा मही-
 पतिः । धर्मेण सर्वकृत्यानि शमनिष्ठानि कारयेत् ॥' 'य उद्धरेत्કરં राजा प्रजा
 धर्मेष्वशिक्षयन् । प्रजानां शमलं भुङ्क्ते भगं च स्वं जहाति सः ॥' ઇતિ. 'श्रेयः
 प्रजापालनमेव राज्ञो यत्सांपराये सुकृतात्पष्टमंशम् । हर्ताऽन्यथा हृतपुण्यः
 प्रजानामरक्षिता करहारीऽघमसि ॥' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. છાંદોગ્યમાં
 પોતાના દ્રવ્યની સ્વામિહોષના અભાવને લીધે પ્રતિયહયોગ્યતા જણાવા
 પ્રવર્તેલા અશ્વપતિ રાજાનું વચન છે કે—'न मे स्तेनो जन्मदे न कदर्यो

તલે ॥૨૫૭॥ રાજ્યાદ્વોપાયપદ્ધર્ગા શ્રેયાસ્તીર્થાનિ ચાજ્ઞસા । વ્યવહા

ન મઘપ । નાનાહિતાગ્નિર્નાવિદ્વાન્ ન સ્વૈરી સ્વૈરિણી કુત ॥' ઇતિ આમા
'નાનાહિતાગ્નિ' ઇત્યાદિ નિર્દેશથી સ્વસ્વધર્મમા પ્રભાંઓને પ્રવર્તાવતા
પોતાની અદુષ્ટતા જણાવી છે અન્યથા તો દુષ્ટપણું આનાથી સિદ્ધ થાય
'ધર્મે સ્થાપ્યાશ્ચ ત્તા' એમ નહિ કહેતા 'ધર્મે સ્થાપ્યો ઘરાતલે' એમ કહ્યું
છે તો તેથી પ્રભાંઓને ધર્મમા પ્રવર્તાવતાએ પોતે પણ ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળું
થવું એમ જણાવ્યું છે 'પ્રભાંઓ પાળવી' એમ કહીને અનુપદેશ 'ધર્મે
સ્થાપન કરવો' એમ કહ્યું છે તેથી રક્ષા કરતા રાજાએ નિજધર્મનું
ઉલ્લંઘન ન કરવું એમ જણાવ્યું છે આથી યથોક્ત છઠ્ઠા ભાગના ચઢણથીજ
પ્રભાંઓનું પાલન કરવું એમ સૂચવ્યું છે ધર્મનિષ્ઠ રાજાના પ્રતાપબળથી
કળિકાળનું બળપણું નિવૃત્ત થાય છે, એમ ભારતમાં કહ્યું છે—
'કાલસ્ય કારણ રાજા કાલો યા રાજકારણમ્ । ઇતિ તે સદાયો મામ્
દ્રાજા કાલસ્ય કારણમ્ ॥' ઇતિ 'રાજ્ઞિ ધર્મિણિ ધર્મિષ્ઠા પાપે પાપા સમે
સમા । પ્રજાન્તમનુવર્તન્તે યથા રાજા તથા પ્રજા ॥' એમ વૃદ્ધચાણક્યે
કહ્યું છે સામાન્યત રાજાનું લક્ષણ યાશવલક્યે 'મહોત્સાહ સ્ફૂલ્લલલ્પ'
ઇત્યાદિ વચનથી કહ્યું છે તથા રાજધર્મમા ભીષ્મે ચરેદ્ધર્માનકદુક'
ઇત્યાદિ વચનથી કહ્યું છે ॥૫૭॥

એ રીતે પ્રભાપાલનરૂપ પ્રધાન ધર્મમા પ્રવર્તેલા રાજાએ અવશ્યપણે
જાણવા લાયક અર્થોને કહે છે—જે રાજ્યના અગ્ર સ્વામી અમાલ આદિક
છે, જે સામઆદિક ઉપાયો છે, જે સન્ધિવિચ્છેદ આદિક પદ્ધતિ છે, આ
તત્ત્વથી જાણવા તથા મની પુરોહિતપ્રમુખ જે અદાર તીર્થો—ચાર મોકલવાના
સ્થાનો છે તે તત્ત્વથી જાણવા તથા જે નણાદાનઆદિક અદાર વ્યવહારને
જાણનારા સલાસદો (ન્યાયાધીશ) છે તે પણ લક્ષણથી જાણવા,
(આ સભ્ય સ્થાનેને લાયક છે આ નથી ઇત્યાદિ વિવેચન કરીને જાણવું)
તથા જે દડવા યોગ્ય અને નહિ દડવા યોગ્ય હોય તે પણ લક્ષણથી
જાણવા તેમા મનામી—'મહોત્સાહ સ્ફૂલ્લલલ્પ' ઇત્યાદિથી કહેલા લક્ષણ
વાળો રાજા, અમાત્ય—મની આદિક, મુદ્દત્ત—સદળ પ્રાકૃત કૃત્રિમ, કેશ-

સુવર્ણાદિ દ્રવ્યનો રાશિ, (ખજનો) રાષ્ટ્ર-પ્રાદાણાદિ પ્રજાઓ, દુર્ગ-
ધન્વદુર્ગાદિ કીર્ત્તાઓ, ખળ-હસ્તિ અથ્થ રથ પદાતિરૂપ ચતુરંગ સૈન્ય,
આ છ અંગો જાણવાં. તે કહ્યું છે-‘સ્વામ્યમાત્મસુહૃત્કોશરાષ્ટ્રદુર્ગબલોનિ ચ ।
રાજ્યાજ્ઞાનિ પ્રકૃતયઃ’ ઇતિ. સામ-પ્રિયલાપણુ, ભેદ-ખંડીયા રાજાઓને
પરસ્પર વૈર ઉપજાવીને જુદા પાડવા, દાન-સુવર્ણાદિકનું, નિગ્રહ-દંડ
ઉપાંશુ અને પ્રકાશમાં ધનાપહરણાદિ વધપર્યેતનો અપકાર, આ ચાર
ઉપાયો જાણવા. તે કહ્યું છે-‘ઉપાયાંશ્ચતુરઃ સામ ભેદં દાનં ચ નિગ્રહમ્ ।
યથોચિતં પ્રયુક્તીત પદ્ધતમં ચાપ્યુપેક્ષણમ્ ॥’ ઇતિ. સન્ધિ-વ્યવસ્થા કરવી,
નિગ્રહ-અપકાર કરવો, યાન-પરના પ્રતિ પ્રયાણુ, દ્વૈધીભાવ-પોતાના
સૈન્યનું બે પ્રકારે કરવું, સમાશ્રય-ખળવાનનો સમાશ્રય કરવો, સ્થાન-
આસન, એટલે ઉપેક્ષા કરવી, આ પદ્ધતિ કહ્યો છે. તે કહ્યું છે-‘સન્ધિ-
વિપ્રહયાનાનિ દ્વૈધીભાવઃ સમાશ્રયઃ । સ્થાનં ચેત્યસ્તિ પદ્ધતઃ કુર્યાત્તજ્ઞિશ્ચયં
નૃપઃ ॥’ ઇતિ. તીર્થો-ચાર મોકલવાનાં અઢાર સ્થાનો-મુખ્ય મંત્રી,
પુરોહિત, યુવરાજ, સેનાપતિ, રાષ્ટ્રપાળ-દ્વારપાળ, અંતર્વશિક-અંત-
પુરનો અધિકારી, બંધીખાનાનો અધિકારી, દ્રવ્યસંચયકૃત-ખજનાનો
અધ્યક્ષ, અર્થોનો કૃત્ય અકૃત્યમાં વિચાર કરી વિનિયોગ કરનાર, પ્રદેશ-
ન્યાયાધીશ નામનો વ્યવહારદૃષ્ટા, નગરનો અધ્યક્ષ, કાર્ય નિર્માણને અંતે
તેના કરનારાઓને પગાર આપનારો, ધર્માધ્યક્ષ, સભાધ્યક્ષ, દંડપાળ-
દુષ્ટોને દંડ દેવામાં અધિકારી, દુર્ગપાળ-કીર્ત્તાઓને સાચવનારો, રાષ્ટ્રનો
પાળક, વનનો પાળક, આ અઢાર તીર્થો કહ્યાં છે. આ પોતાનાં અને
પરનાં તીર્થોમા ચારોને નિયોજે તેમાં પોતાના પક્ષમાં મંત્રી યુવરાજ
અને પુરોહિત આ ત્રણને લાગ કરીને નિયોજે. ઋણદાન, નિક્ષેપ, અસ્વામિ-
નિક્રય, સંભ્રૂયસમુત્થાન, દત્તાનપાકર્મ, સંવિદ્વ્યતિક્રમ, સીમાવિવાદ,
સ્તેય, સાહસ, ક્રીતાનુશય, સ્વામીપાળનો વિવાદ, વાહપાઙ્ખ્ય, દંડપાઙ્ખ્ય,
ત્રીસંચલ, વેતનાદાન, ઘૂતસમાહૃય, દાયભાગ, સ્ત્રીપુંધર્મ, આ અઢાર
વ્યવહારો (દાવાઓ) કહ્યા છે. આનું અસાધારણ લક્ષણ તો અન્યથકી
જાણવું. સભ્યોનું આ લક્ષણ કહ્યું છે-‘શ્રુતાપ્યયનસમ્પન્ના ધર્મજ્ઞાઃ સત્ત્વ-

રવિદ. સમ્યા દણ્ડ્યાદણ્ડ્યાશ્ચ લક્ષણૈઃ ॥૧૫૮॥ સમર્થકામિનાં
રીમિ. સેવ્ય. સ્વપતિરીશવત્ । અન્ધો રોગી દરિદ્રો વા પળ્હો

વાદિન । રાજા સમાસદા કાર્યો રિપૌ મિત્રે ચ વે સમા ॥' ઇતિ દડ્ય
અદડ્યનો વિભાગપણુ કહ્યો છે—'લ્યક્ષસ્વધર્મે પાલળ્હી સદ્ગ્રોહી દુર્બલાર્દન ।
હલધિતસ્વમર્યાદ સ રાજો દણ્ડમદંતિ ॥' 'અદણ્ડ્યા બ્રાહ્મણા રાજા દુર્બલા
સ્ત્યાગિનસ્તથા । વિણ્ણવાદિદેવભક્ત્યક્ષાસ્ત્વસ્ત્રી પિતરૌ ગુરુ ॥' ઇતિ આના
અર્વાંતર લેહો તથા લક્ષણો નીતિશાસ્ત્રથી બાળુવા ॥૧૫૮॥

હવે ગૃહસ્થના પ્રસંગથી સ્ત્રીઓના ધર્મો કહેતા પ્રથમ પતિપત્ની
વનિતાઓના વિશેષ ધર્મોને કહે છે—સભર્તૃકા નારીઓએ પોતાનો પતિ
અધ હોય કે રોગી હોય કે દરિદ્ર હોય કે નપુસક હોય પણ તે ઇશ્વરની
પેઠ સેવનીય છે 'જેમ ઇશ્વર સેવા કર્યાથકા સર્વ પુરુષાર્થને આપ
નારા છે તેમ આ પણ છે' એવો નિશ્ચય કરીને અધત્વાદિ દોષોનો વિચાર
નહિ કરીને મહાપ્રેમથી શ્રદ્ધાપૂર્વક તેને સમયે સમુચિત સપર્યાવડે
સેવનીય છે પતિપાણુજ ઇશ્વરની પેઠ સેવ્યપણામાં પ્રયોજક છે પણ
ગુણની અપેક્ષા નથી અધત્વાદિ દોષે યુક્ત હોય તથાપિ આદરથી તે સેવ્ય
છે પતિ પ્રતિકૂળ વૃત્તિવાળો હોય તોપણુ સ્વય તેનેવિષે અનુકૂળ
વૃત્તિવાળીજ થવું સ્ત્રીઓનો પતિસેવાજ પરમ ધર્મ છે તેવી સ્મૃતિઓ
છે—'નગરસ્થો વનસ્થો વા ગ્રામો વા વદિ વાઽગ્રામ । યાસા સ્ત્રીણાં પ્રિયો
મર્તા તાસાં લોકા મહોદયા ॥ દુ શીલ વામવૃત્તો વા ધનેર્વાં પરિવર્જિત' ।
સ્ત્રીણામાર્યસ્વભાવાનાં પરમ દૈવત પતિઃ ॥ સ્ત્રીય વા દુરવસ્થ વા વ્યાધિત
વૃદ્ધમેવ વા । સુશ્વિત દુ સ્થિત વાપિ પતિમેક ન લક્ષ્યેત્ ॥ મિત્ર દદાતિ
હિ પિતા મિત્ર ભ્રાતા મિત્ર મૃત । અમિતસ્ય હિ દાતાર મર્તાં પૂજયેત્સદા ॥
મર્તાં દેવો ગુરુર્મર્તાં ધર્મતીર્યમ્તાનિ ચ । તસ્માદસર્વં પરિત્યજ્ય પતિમેક
સમર્ચયેત્ ॥ તીર્થસ્નાનાર્થિની નારી પતિપાદોદક પિવેત્ । શાકરાદપિ
વિણ્ણોર્વાં પતિરેકોઽધિક સ્ત્રિયા ॥ યા પતિં હરિભાવેન મનેત્ ધીરિય
તત્પરા । દયાત્મના હરેર્લોકે પત્યા ધીરિય મોદતે ॥ મનું શુભૂષણ સ્ત્રીનાં
પરો ધર્મો જમાયવા । તદ્વન્ધૂનાં ચ કસ્યાણ્યઃ પ્રજ્ઞાનાં વાનુપોયનમ્ ॥

વાચ્યં ન દુર્વચઃ ॥૧૫૯॥ રૂપયૌવનયુક્તસ્ય ગુણિનોઽન્યનરસ્ય તુ ।

દુઃશીલો દુર્મંગો વૃદ્ધો જડો રોગ્યધનોઽપિ વા । પતિઃ સ્ત્રીભિર્ન હાતઘ્નો
 હોકેઽસુમિરપાતકી ॥ પતિરેવ હિ નારીणां દૈવતં પરમં સ્મૃતમ્' ઇત્યાદિ. એ
 રીતે સર્વદા સેવ્ય સ્વાભિને દુર્વચઃ-દુષ્ટ પ્રતિકૂળ વચન ક્યારેય પણ ન
 બોલવું, પ્રેમ અને વિનયવડે મધુર એવીજ વાણીવડે વ્યવહરવું. 'સ્ત્રીભિ-
 ર્નર્તવચઃ કાર્યમેષ ધર્મઃ પરઃ સ્ત્રિયાઃ । આશુદ્ધેઃ સમ્પ્રતીક્ષ્યો હિ મહાપાતકદુ-
 પિતઃ ॥' એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું છે. આ તો સર્વ પ્રકારે પતિના અનુવર્તનને
 જણાવનાર છે. તે સ્મૃતિમાં કહ્યું છે- 'યા હુઙ્ગસ્ય પ્રિયં દ્રૂતે સા મૂકા જાયતે
 સહુ । આકુષ્ટાપિ ન ચાક્રોદોત્ તાઢિતાપિ પ્રસીદતિ ॥ આહૂતા ગૃહકાર્યાણિ
 સ્વત્વા ગચ્છતિ સત્પરમ્ । ન ચિરં તિષ્ઠતે દ્વારિ ન દ્વારમુપસેવતે ॥ પ્રતીક્ષ-
 માણાવસરં યથાકાલોચિતં હિ યત્ । તદુપસ્થાપયેત્સર્વમનુદ્વિમાઽતિહૃદયત્ ॥
 મહાપ્રસાદ ઇત્યુક્ત્વા પતિદત્તં પ્રતીચ્છતિ ॥' 'સ્ત્રીणां ચ પતિદેવાનાં તચ્છુશ્રૂપા-
 ઽનુકૂલતા । તદ્વન્ધુજ્વનુવૃત્તિશ્ચ નિત્યં તદ્વતધારણમ્ ॥ સંમાર્જનોપલેપાભ્યાં
 ગૃહમण्डलवर्तनैः । स्वयं च मण्डिता नित्यं परिमृष्टपरिच्छदा ॥' ઇત્યાદિ.
 આ પતિસેવા તેની પ્રીતિરૂપ કૃણસાપેક્ષા નથી કિંતુ તેના અવિતમાત્ર નિમિ-
 ત્તવાળી છે. (પતિ પ્રીતિ રાખે કે ન રાખે પણ તેના અવનપર્યંત સેવા કરવી)
 આ અર્થ જણાવા માટે 'સમર્તૃકામિઃ' એમ કહ્યું છે ॥૧૫૯॥

વળી તે સહર્તૃકા સ્ત્રીઓએ હુશનપ્રશ્નાદિક સમુચિત નિમિત્ત સતેપણુ
 રૂપ યૌવને સંપન્ન અન્ય નરની સાથે વારેવારે આલાપાદિરૂપ પ્રસંગ ન
 કરવો, બલે તે ગુણી હોય, એમ હવે કહેછે—રૂપ-શરીરસૌન્દર્ય અને યૌવન-
 યુવાવય તેણે સંપન્ન એવો અન્ય નર તથા ગુણી-દયા આદિક આત્મગુણોએ
 યુક્ત (વિહિત અવિહિત વિવેકાદિવાળો, અર્થાત્ ભાવથી અદુષ્ટ) એવા
 પણ અન્ય નરનો તો પ્રસંગ-પ્રકૃષ્ટ સંગ વારંવાર સંભાષણુ તેનું નિરી-
 ક્ષણુ સહસ્થિતિ આદિકરૂપ સાહજકપણુ-અકારણુપ્રાપ્ત પણ (અર્થાત્
 અકામકૃત પણ) નજ કરવો. 'સહસાઽપિ પ્રસન્નેન યૂનાં યોપિદ્વિનશ્યતિ ।
 અપિ સાધ્વી સમાચારા યથા હિ યુક્તેઃ પુમાન્ ॥' એમ ભારતમાં કહ્યું
 છે. યદ્યપિ યૌવનનું ચિત્તવિક્ષેપમાં હેતુપણું છે પણ રૂપસહિત તેનું વિશેષ-

પ્રસન્નો નૈવ કર્તવ્યસ્તામિઃ સાહજિકોઽપિ ચ ॥૧૬૦॥ નરેશ્યનામ્યુ-
ચ્ચકુચાનુત્તરીયા ચ નો ભવેત્ । સાધ્વી સ્ત્રી નચ મળદેશા ન નિર્લે-

પણે તેમાં હેતુપણું હોવાથી 'રૂપ-ચૈવનયુક્તસ્ય' એમ કહ્યું છે. 'અન્યતરસ્ય
હ' આ તુશબ્દથી પતિથઈ વ્યતિરિક્ત પુરૂષમાં રહેલા રૂપ યૌવનની
દોષતાસંપાદકત્વરૂપ વિલક્ષણતા કહી છે. સ્ત્રીઓને પતિનું જે રૂપ યૌવન
તે ગુણ છે, કેમકે તે અનુકૂળ છે, પર પુરૂષમાં રહેલાં તે રૂપ યૌવન તો
દોષગ્ન છે, કેમકે તે પ્રતિકૂળ છે, અનુકૂળત્વ પ્રતિકૂળત્વ ભેદથી ગુણદોષ-
વ્યવસ્થા છે, તો એકજ વસ્તુ કોઇને અનુકૂળ અને કોઇને પ્રતિકૂળ
થાય છે, તો એકજ વસ્તુનું પ્રતિસંબંધિ પુરૂષભેદને લીધે અનુકૂળપણું
અને પ્રતિકૂળપણું અનુપન્ન નથી-ઘટતું આવે છે. વસ્તુતાએ ગુણમય
કાંઈપણ વસ્તુ નિયત ગુણદોષ વ્યવસ્થાવાળું નથી, કેમકે ગુણોના ઉન્મેષની
વિચિત્રતા છે. તો ગુણમય સર્વ વસ્તુ સુખ દુઃખ મોહાત્મક હોવાથી
પ્રલોભનદ્વારા સ્ત્રીઓને પુરૂષાંતરમાં રહેલું રૂપ યૌવન અનર્થહેતુ
હોવાથી તેમની અપેક્ષાએ તેની દોષતાજ છે. જે રૂપ યૌવનાદિક લોકમાં
ગુણપણે જ્યાં પામેલા છે તેજ સાધ્વી સ્ત્રીઓની દૃષ્ટિએ પરપુરૂષમાં
રહેલા તે રૂપ યૌવન દોષરૂપ છે. અપિશબ્દ શુદ્ધિપૂર્વક ઇચ્છાથી
પરપુરૂષના પ્રસંગને દૂરથીજ નિરાકરણ કરે છે. ચક્રારથી સ્વતંત્ર રિયતિ
આદિકપણ ન કરવું એમ બજાવું. 'પિતા રક્ષતિ કૌમારે મતાં રક્ષતિ
યૌવને' । વાર્ધક્યે પુત્રપૌત્રાણા નાસ્તિ સ્ત્રીણાં સ્વતઃપ્રત્તા ॥' એમ પરાશરસ્મૃ-
તિમાં કહ્યું છે ॥૧૬૦॥

સાધ્વીઓને લગ્નજન્ય પરમ ભૂષણ છે, તેથી પ્રચ્યુતિ જેણે કરીને
થાય તેનો સર્વથા પરિહાર કરવો એવા અભિપ્રાયથી કહે છે—સાધ્વી-
શીલસદાચારાદિ સાધુગુણસંપન્ન સ્ત્રીએ નાસ્તિ સાથજ સ્તન આદિક
આચ્છાદન કરવા યોગ્ય અવયવો પરપુરૂષોએ લગારપણુ જે રીતે ન ભેદ
શકાય તે રીતે વસ્ત્ર પહેરવું. પુરૂષવર્ગને નહિ ગણીને અને ઠાંકવા યોગ્ય કે
ન ઠાંકવા યોગ્ય અવયવોનો વિવેક પરિત્યાગ કરીને માર્ગમાં ભ્રમ્યા કરવું
તે અસાધ્વીઓનું લગ્નવર્ણત ચરિત છે, સાધ્વીઓને તો લગ્નજન્ય પરમ

જાદિસક્તિની ॥૧૬૧॥ ભૂપાસદંશુકદૃતિઃ પરમેહોપવેશનમ્ ।

ભૂપણુ છે તો તેણીઓએ તેવીરીતે (નાભિ સાથળ સ્તનાદિકને નરો નિરીક્ષણુ કરી શકે તેમ) ન વર્તવું તથા સાધ્વીએ પુરૂષની આગળ ઉત્તરીય (ઓઢ વાના) વસ્ત્રે રહિત ન રહેવું ઉત્તરીય વિના વિજનથપ્રી અન્યત્ર વર્તનપણુ લગ્નગ્ન એક ભૂપણુવાળી સાધ્વીઓને અનુચિત છે, માટે સર્વદા ઉત્તરીય વસ્ત્ર ધારણુ કરવું તથા જેઓ ઉપહાસવડે ઉપજીવન કરનારા હોઇને હાસ્યરસનેજ એક પોષણુ કરનારા વિવિધ વેષોને ઉપધારીને સલામા પ્રવેશ કરી જેનારા જતોને હસાવે છે તે લાડોને સાધ્વી સ્ત્રી નજ જીવે કેમકે તે લાડના નિરીક્ષણુમાત્રથી ઉપજતો ખડખડાટ હાસ દુર્નિવાર્ય છે તેવો ઉચ્ચ હાસ તેવી દુળવધઓને અનુચિત છે 'સ્મિત કુલનતચુવામધર ધ્રુવ વિશ્રામ્યતિ' દુળસ્ત્રિયોનો મદહાસ ઓષ્ઠમાળ વિશ્રામ પામે છે, બહાર નીકળેજ નહિ, એમ માઘ કવિ કહે છે તથા જે નિર્લગ્ન નારીઓ હોય તેમનો સગ ન કરવો, કારણુ કે તેમાં આરિચ્છલોપનો પ્રસંગ છે આદિશબ્દથી ગણિકા ધૂર્તાદિકનો સગ્રહ કરવો આ બધો શુભાચાર શખસ્મૃતિમા કહ્યો છે- 'અનુક્તા ગૃહાન્ન નિર્ગચ્છેન્નાનુત્તરીયા ન ત્વરિત વ્રજેન્ન પરપુરપમભિ ભાપેતાન્યત્ર વણિકપ્રવ્રજિતવૃદ્ધવૈચેમ્યો ન નામિ દર્શયેદાગુલ્ફાદ્વાસ પરિ દધ્યાત્ ન સ્તનૌ વિવૃતો કુર્યાત્ ન હસેદપાવૃત ન ભર્તાં તદ્વન્ધૂન્વા દ્વિ વ્યાન્ન ગણિકા-ધૂર્તા-અભિસારિણી-વ્રજજિતા-પ્રેક્ષણિકા-માયામૂલકુદ્દકકારિકા-દુ શીલામિ સદૈકત્તિષ્ઠેત્સસર્ગેણ હિ ચારિત્ર્ય દુપ્યતિ' ધતિ ॥૧૬૧॥

જેણીનો પતિ પરદેશ ગયો હોય એવી વનિતાઓનો વિશેષ કહે છે— પોતાનો પતિ દેશાતરમા ગયેસતે સધવા સ્ત્રિયોએ ભૂપા-જેનાથી ભૂપિત થાય તે ભૂપા-અલકરણુ કહેવાય, કકણુ તાટક આદિક માગલ્ય ચિહ્નથપ્રી બીજી અગશોભામાજ એક ઉપયોગી અલકરણુ ન ધારવું સદંશુક-શરીરને આચ્છાદન કરવું એજ એક ક્ષણ જેતું છે એવા વસ્ત્રથપ્રી બીજી શોભાસપાદક વસ્ત્ર ન ધારવું તથા પાડોશીપ્રમુખ પરગૃહમા બેસીને કાળનિર્જમન નજ કરવું તથા હાસ્યાદિકનો ત્યાગ કરવો હાસ્ય-ઉપહાસવચનતો હર્ષસમયમા સમુચિત છે પતિના પરદેશ પ્રયાણસમયે હર્ષ

ત્યાજ્યં હાસ્યાદિ ચ સ્ત્રીમિઃ પત્યૌ દેશાન્તરં ગતે ॥૧૬૨॥ વિધવા
મિસ્તુ યોપામિઃ સેવ્ય. પતિધિયા હરિઃ । આઘ્રાયાં પિતૃપુનાદેવૃત્યં

પ્રસંગ અનુચિત છે. માટે સ્ત્રીઓ સાથે હાસ્યાદિ ન કરવું આદિશબ્દથી
સમાજ ઉત્સવ દર્શનાદિકનો સંબંધ કરવો તે પણ ન કરવું તે યાજ્ઞવલ્ક્ય
મુનિએ કહ્યું છે—‘શ્રીઘ્ના શરીરસંસ્કાર સમાપ્તોત્સવદર્શનમ્ । હાસ્ય પરગૃહે
યાન ત્યજેત્રોપિત્તમર્ચુકા ॥’ હતિ ॥૧૬૨॥

હવે વિધવાઓના વિશેષ ધર્મોને કહે છે—વિધવા વનિતાઓએ તો હરિ-
અર્ચસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની પતિધિયા—આજ મારા પતિ—સ્વામી છે એવી તત્ત્વ
શુદ્ધિથી સેવા કરવી તુશબ્દથી સધવાની અપેક્ષાએ વિધવાની વિલક્ષણતા
કહી છે ધણી જીવતો હોય ત્યારે તેનું ધર્મરત્ન પેઠે સ્ત્રીઓએ સેવ્ય છે, તે
મરણ પામતાં તો પરમેશ્વરજ નિરૂપાધિક સ્વામી સેવનીય છે અભિપ્રાય
એ છે કે—વસ્તુતાએ સર્વેશ્વર શ્રીહરિજ સર્વ કોઈના નિરૂપાધિક પતિ છે,
અન્યત્ર તો પતિપણું ઔપાધિક છે ધણી જીવતો હોય તો તેનીજ સ્વામિ
પણે સેવા કરવી એ સ્ત્રીઓનો શાસ્ત્રવિહિત ધર્મ છે ધણીનો મૃત્યુ થતા
વસ્તુતાએ (સાચા) સ્વામી શ્રીહરિજ સ્વામિભાવથી સેવનીય છે અથવા
પતિધિયા—જે પતિ પોતાનો ભર્તા હતો તેની દૃષ્ટિથી હરિની સેવા કરવી
આ અભિપ્રાય છે—સ્ત્રીઓનો આજ શાસ્ત્રદૃષ્ટ ધર્મ છે કે પતિની પરિચર્યા
આચરવી તેમા તે જીવતો હોય ત્યારે તો સાક્ષાત્ તેનું સેવન છે, તે
મરણ પામતા તો પતિની દૃષ્ટિથી હરિનું સેવન કરવું, તો એરીતે યાવજીવિત
(પોતાના કે પતિના) પતિની સેવા કરવી તે સ્વધર્મ છે, માટે તેનેવિષે
કહેલી તેવી નિષ્ઠા પરંપરાએ નિ શ્રેયસમાટે થાયજ અને જો ડામના હોય
તો પતિયોકની પ્રાપ્તિરૂપ કૃણ થાય તેવી સ્મૃતિ છે—વિષ્ણોસ્તુ પૂજન કાર્ય
પતિવુષ્ણ ન ચાન્વથા । પતિમેવ સદા ઘ્યાયેદ્વિષ્ણુરૂપધરં પરમ્ ॥ પૂર્વ ધર્મસ
માયુક્તા વિધવા વા પતિવ્રતા । પતિલોકાનવામોતિ ન ભવેત્કાપિ દુ સિતા ॥’
હતિ આ પક્ષની અપેક્ષાએ ‘વસ્તુત સ્વામી શ્રીહરિનીજ પતિશુદ્ધિથી
સેવા કરવી’ એ પક્ષ ઉત્તમ છે, કેમકે તેમા સાક્ષાત્ નિ શ્રેયસનો પ્રસંગ

स्वातन्त्र्यतो न तु ॥१६३॥ स्वासन्नसम्यग्धहीना नराः स्पृष्ट्या न

છે. હરિસેવા તો યથાધિકાર જાણવી પોતાનો પતિ મરણ પામ્યા પછી પણ પરત્રપણેજ રહેવું એમ હવે કહેછે—વિધવાઓએ પિતા પુત્ર પ્રમુખના પરત્રપણેજ રહેવું પણ સ્વતંત્રપણે નહિ. તે મનુષ્યે કહ્યું છે—
'વાલયા વા યુવસ્યા વા ધૃદ્યા વાપિ યોપિતા । ન સ્વાતંત્ર્યેન કર્તવ્ય કિંચિત્કાર્યં ગૃહેષ્વપિ ॥ વાલ્યે પિતૃયંત્રે તિષ્ઠેત્પાણિગ્રાહસ્ય યૌવને । પુત્રાણાં મતંતરિ પ્રેતે ન મજેત્સ્ત્રી સ્વતંત્રતામ્ ॥ પિત્રા ભ્રાત્રા સુતૈર્વાપિ નેષ્ઠેદ્વિરહમાત્મનઃ । ઇપાં હિ વિરહેણ સ્ત્રી ગર્હ્યં કુર્વાદુભે કુલે ॥' ધર્મિ યાસવત્ય કહે છે—
'રક્ષેત્કન્યાં પિતા વિદ્વાં પતિઃ પુત્રાશ્ચ વાર્ધકે । અમાયે જ્ઞાતયસ્તેપાં સ્વાતંત્ર્યં ન ક્ષતિસ્ત્રિયાઃ ॥ પિતૃમાતૃસુતભ્રાતૃશ્ચશૂશુરમાતૃલૈઃ । હીના ન સ્યાદ્વિના મર્ગાં ગર્હણીયાઽન્યથા મયેત્ ॥' ધર્મિ ॥૨૬૩॥

શ્રદ્ધાચર્યવ્રત વિધવાઓનો પરમ ધર્મ છે, તેના અનુપાલનતત્પર તેણી-ઓએ રહેણું, માટેજ પિતાપુત્રપ્રમુખ સમીપ સંબન્ધવાળાઓ થકી લિંગ પુરૂષોનો સ્પર્શ કહિંચિત્-સમુદ્દ્યોધનાદિક આવશ્યકમાં પણ ન કરવો તથા સંમર્દાદિ નિમિત્ત સતેપણ નજ કરવો શંકા-આ અકામભૂળક યદુ-ચાપ્રાપ્ત સ્પર્શ દૂષણમાટે કેમ થાય ? શું આ અસ્પૃશ્ય ભતિસ્પર્શ છે ? તો તે સત્ય છે વિધવાઓ માટે તો તેમજ છે. તેવું વચન છે-‘બ્રાહ્મણો વિધવા નારી સૂત્રવહ્નં ચ મૃન્મયમ્ । સ્પર્શેન હાયવા દૃષ્ટ્યા યજ્ઞત્યજ્ઞુચિતાં દુષ્ટમ્ ॥’ ઇતિ વિધવાને સમીપસંબન્ધે રહિત પુરૂષાતરનો સ્પર્શ અસ્પૃશ્ય સ્પર્શની પેઠે સ્વત દૂષકજ છે વસ્તુતાએ તો ‘મૃતે ભર્તરિ યા નારી વ્રહ્મ ચર્યવ્યવસ્થિતા । સ્વર્ગં ગચ્છત્યપુત્રાપિ યથા તે વ્રહ્મચારિણ ॥’ ઇત્યાદિકથી શ્રદ્ધાચર્યવ્રત પાળવાનું કહ્યું છે, તો યાદૃચ્છિક એવો પણ વારેવારે આવી પડતો પુરૂષાતરનો સ્પર્શ કદાચિત્ ચિત્તવિક્ષોભમાટે થાય, માટે અસ્પૃશ્ય પણાની ઉક્તિ છે તથા પોતાની તરૂણ અવસ્થા સતે સમીપસંબન્ધે રહિત તરૂણ નરોની સાથે લાપણું નજ કરવું પોતે વૃદ્ધા હોય તો હાનિ નથી એવા અભિપ્રાયથી ‘તાપ્તયે સતિ’ એમ કહ્યું છે. ‘આશ્રિત્ય ચૌષનં સર્વે

કહિંચિત્ । તરુણૈસ્તૈશ્ચ તારુણ્યે માધ્યં નાવશ્યકં વિના ॥૧૬૪॥
સ્તનન્ધયસ્ય નુ સ્પર્શો ન દોષોઽસ્તિ પશોરિવ । આવશ્યકે ચ

વિકારા કામસમ્ભવા । તિષ્ઠન્ત્યતોઽત્ર નિયમા પાલ્યા સ્ત્રીભિશ્ચ પુરુષૈ ॥
એમ સ્કાદમા કહ્યું છે આવશ્યક વિના ન બોલવું, જેટલું આવશ્યક
હોય તેટલું તો બોલે પણ અધિક નહિ અભિપ્રાય એવો કે-ભાવણુ કર્યા
વિના પોતાના કે પરના ધર્માવિરૂદ્ધ કાર્યની અડચણ બે આવી પડે તો
તરૂણ નરની સાથે પણ સમુચિત ભાવણુ ભલે કરો, કે જેથી તેનો પરિહાર
થાય પણ તારૂ ગામ કયું ? વૃદ્ધ ક્યા ? સ્ત્રી ક્યા ? તારે કેટલા પુત્રો છે ?
ઇત્યાદિ વૃથાવાદ ન કરવો અર્થાત્ ધર્મોપચિત્ ભાવણુપ્રસંગ આવશ્યક
સતે સભાવણુ દોષને માટે નથી જેરીતે પોતાના શરીરનું રક્ષણ થાય અને
સ્વધર્મનું રક્ષણ થાય તેરીતે વર્તવું ॥૧૬૪॥

નરનો સ્પર્શ ક્યારેય ન કરવો, આ ઉક્ત અર્થમાં અપવાદ કહે છે—
પશુનો સ્પર્શજ જેમ એમ સ્તન્યપાનને યોગ્ય વયમાં વર્તતા નરનો સ્પર્શ
વિધવાને દોષ માટે નથી બાન્ધવ્ય હોય કે ન હોય પણ કિશોર નરની
અસ્પૃશ્યતા નથી, કેમકે પશુના સ્પર્શની પેઠે તેમાં ભાવદોષનો પ્રસંગ
નથી વૃદ્ધ-જરાપરાભૂતના સ્પર્શમાં દોષ નથી, ધર્મઘટ્ટી અવિરૂદ્ધ કાર્યની
અડચણ ન હોય તો વૃદ્ધનો સ્પર્શપણુ દોષ માટે છે એમ જણાવા ‘માવ
શ્યકે’ એમ કહ્યું છે બાળકને લિંગવિસેદનું જ્ઞાન નથી માટે ઐશ્વિક
એવો પણ તેનો સ્પર્શ વિધવાને દોષ માટે નથી વૃદ્ધ તો કેવળ જરાભિભૂત
છે પણ બે તે સમીપસંબંધે રહિત હોય તો તેનો આવશ્યક કાર્ય વિના
સ્પર્શ દોષમાટે છે, કેમકે તેને લિંગ વૈષમ્યનું અનુસ્મરણ છે, એરીતે બાળ
વૃદ્ધના સ્પર્શની નિર્દોષતામાં વિશેષ સ્મરણ કરી આખો અર્થાત્ બાળકને
લિંગવિષમતાનું જ્ઞાન નથી, વૃદ્ધ તો કેવળ જરાભિભૂત હોઈને તેને લિંગ
વિષમતાનું જ્ઞાન છે, માટેજ વૃદ્ધની બાળતમાં ‘માવશ્યકે સતિ’ એવો
વિશેષ કથો. બાળકની બાળતમાં ‘માવશ્યકે સતિ’ એમ કહેવાની જરૂર
નથી. તથા વૃદ્ધની સાથે ભાવણુમાં આવશ્યક કાર્ય સતે વિધવાને દોષ

વૃદ્ધસ્ય સ્પર્શો તેન ચ ભાષણે ॥૧૬૫॥ વિદ્યાઽનામ્નઃસમ્યન્વાત્તાભિઃ
પાઠ્યા ન કાપિ નુઃ । વ્રતોપવાસૈઃ કર્તવ્યો મુશુર્દદમસ્તથા ॥૧૬૬॥
ધનં ચ ધર્મકાર્યેઽપિ સ્વનિર્વાહોપયોગિ યત્ । દેયં તાભિર્ન તત્કાપિ

નથી. આવશ્યક ન હોય તો સમીપસંબન્ધે હીન એવા તે વૃદ્ધ સાથે પણ
લાપણુ ઉચિત નથી ॥૧૬૫॥

શંકા-આવશ્યક ધર્મોપયોગી કાર્ય સતે પુરૂષો સાથે સંભાષણની અવ્ય-
નુસા આપી, તો વિજ્ઞાનમહણુ પુરૂષાંતરથષ્ટી પણ સમુચિત છે, વિજ્ઞાન
તો નિઃશ્રેયસમાટે થાય છે, તેને અર્થે પુરૂષો સાથે આલાપપણુ સમુચિત
છે? એવી આશંકામાં કહેછે—કાપિ વિદ્યા-નિઃશ્રેયસમાં ઉપયોગી પણ
વિદ્યા સમીપ સંબન્ધવાળા બ્રાતાદિકથષ્ટીજ બણુવી પાત્ર બીજથષ્ટી નજ
બણુવી કારણ કે તેના નિમિત્તથી પણ થતો પુરૂષાંતરનો પ્રસંગ કદાચિત્
શ્રદ્ધાચર્યવ્રતનો ભંગ કરનાર થાય. શ્રિયોને શ્રદ્ધાવિદ્યામાં અધિકાર નથી
માટે વિદ્યાશબ્દથી પૌરાણિક વિજ્ઞાન બણુવું. અથવા તેને બોધ કરનારો
ભાષાપ્રબન્ધ બણુવો. તથા વિભર્તૃકા વનિતાઓએ પોતાના દેહનું દમન-
કાયશોપણુ વ્રતો અને ઉપવાસોવડે વારંવાર કરવું. અન્યથા ઇન્દ્રિયોનું બળ
વૃદ્ધિ પામતાં ચિત્તવિક્ષોબનો પ્રસંગ છે એકબુદ્ધ શીતોદકસ્નાન અનભ્યં-
ગન બૃશયનાદિ વ્રતો બણુવાં. માસોપવાસ પશોપવાસ આદિક ઉપવાસ
બણુવા. અથવા ‘વ્રતોપવાસૈઃ’ વ્રતનિમિત્તના ઉપવાસો, એવો અર્થ કરવો
એકાદશીવ્રતાદિ વ્રત બણુવું અને તેથષ્ટી વ્યતિરિક્ત નિમિત્તવાળા ઉપવાસો
ધારણાપારણાદિ બણુવા. સ્કંદમાં કહ્યું છે કે—‘एकाहारः सदा कार्यो न
द्वितीयो विनाऽऽपद्रवम् । मासोपवासं वा कुप्यं चान्द्रायणमथापि वा ॥’ ઇતિ.
‘કામં તુ ક્ષપયેદદ્રઃ પુષ્પમૂલફલોદકૈઃ’ એમ મનુએ કહ્યું છે ॥૧૬૬॥

જે ધન પોતાપાસે હોય તો વ્રતોપવાસો બહુ બહુ કરે તો પણ દેહનું
દમન ન થાય, કેમકે ધનની ગરમાઈ પ્રબળ છે, તો જો ધન વણું હોય
તો વિધવાએ ન રાખવું. દેહયાત્રા પુરતું તો રાખવું. દેહયાત્રામાત્ર પર્યાપ્ત
પણુ ધનનો વ્યય કરી નાંખે તો વૃત્તિની કૃશતાને લીધે પરસેવાનો પ્રસંગ
પડતાં ધર્મલોપનો પ્રસંગ આવે, એવા અભિપ્રાયથી કહેછે—જે પોતાના

દેયં ચેદધિકં તદા ॥૧૬૭॥ કાર્યશ્ચ સદૃદાદ્દારસ્તામિઃ સ્વાપસ્તુ
ભૂતલે । મૈથુનાસકયોર્વાક્ષા કાપિ કાર્યા ન દેહિનોઃ ॥૧૬૮॥ વેપો

નિર્વાહમાં ઉપયોગિ-દેહયાત્રાપર્યાપ્તિ હોય તેતો ધન ધર્મકાર્યમાં પણ ન
આપવું. યદ્યપિ ધનનું કૃણ ધર્મેજ છે, 'ધનં ચ ધર્મેકકલં' એવી સ્મૃતિ
છે. તથાપિ તદર્થેપણુ તેણીઓએ ન આપવું. કેમકે વૃત્ત્યર્થે પરસેવાનો
પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં ધર્મલોપપ્રસંગ આવે. દેહપોપણુમાં ઉપયુક્ત થકી
અધિક જો હોય તો તે કાપિ-જે કોઇને પણ આપી દેવું-ખન્ધુઓને
આપી દેવું કે ખીજાઓને ધર્માર્થે આપીજ દેવું પણ તે રાખવું નહિ, કેમકે
ઘણું ધન કદાચિત્ તેણીઓને અપમાર્ગમાં પ્રવતવિ. અથવા-અર્થ એવો
કરવો-ધનં ચ ધર્મેકાર્ય-ધન ખરેખર ધર્મકાર્યમાં આપવું, ધનનું ધર્મેજ
પ્રયોજન પ્રસિદ્ધ છે, સ્વિ-એમ છે તોપણુ જે પોતાના નિર્વાહોપયોગિ
હોય તે તેણીઓએ ક્યારેયપણુ ધર્માર્થે પણ નજ દેવું. પુરૂષોત્તમપિ એમ-
ણીઓએ ધનાર્જનનો ઉદ્યોગ કરવો યુક્ત નથી, તેમ ગૃહેશ્વરે શિક્ષાટન કે
પરસેવા યોગ્ય નથી, કેમકે આરિચ્ચનો ભંગપ્રસંગ છે. તો શ્રદ્ધાચર્યનું રક્ષણ
કરવા વાંછતી વિધવા વનિતાઓએ તેવા ધનનો વ્યય નજ કરી નાખવો.
જો અધિક હોય તો ધર્માર્થે આપવુંજ. 'આપવું' આ નિયમવિધિ છે. અથવા
અન્વય એવો કરવો કે-જે ધન સ્વનિર્વાહોપયોગિ હોય તે તેણીએ ક્યાપિ
ધર્મકાર્ય-દશાપૂર્તાદિ કોઇપણુ ધર્મકાર્યમાં ન આપવું ॥૧૬૭॥

દેહદર્માર્થે કરવાનાં મતોમાં હિચિત્ નિરૂપણુ કરેછે-વિધવાઓએ
આહાર-ભોજન એકજ વાર કરવો. ભોજનતો રાગપ્રાપ્ત છે તેનો 'એક-
વાર કરવું' એવો નિયમ કયો છે. સદૃત્-એકવાર દિવસેજ જમે પણ
રાત્રિએ નહિ, એવો અર્થ સમજવો. સ્વાપ-શયનતો ભૂતળ ઉપરજ કરવું
પણુ ખાટલા આદિકમાં ન કરવું. 'સ્વયેચ સકલાન્ મોગાન્ સ્વાત્સકૃન્મિત-
મુક્તયા । ન દિવા શયનં કુર્યાત્ત સ્વદ્વાયામનાપદિ ॥ પર્વદ્દશાયિની નારી
વિધવા પાતયેત્પતિમ્ ॥' એવી સ્મૃતિ છે. તથા મૈથુનમાં પ્રવર્તેલાં પશુ-
પક્ષ્યાદિ પ્રાણિમાનનું પણ નિરીક્ષણુ સુદ્ધિપૂર્વક ક્યારેયપણુ નજ કરવું. તેનું

ન ધાર્યસ્તામિશ્વ સુવાસિન્યાઃ સ્ત્રિયાસ્તથા । ન્યાસિન્યા વીતરાગાયા
વિકૃતશ્ચ ન કદ્દિચિત્ ॥૧૬૯॥ સક્કો ન ગર્ભપાતિન્યાઃ સ્પર્શઃ
કાર્યશ્ચ યોપિતઃ । શૃદ્ધારવાર્તા ન નૃણાં કાર્યાઃ શ્રવ્યા ન વૈ કચિત્

દર્શન તત્ક્ષણ મન ક્ષોભમાં હેતુ હોઇને બ્રહ્મચર્યવ્રતનો ભંગ કરનાર થાય.
'નેક્ષેત મિથુનીભૂતં બુદ્ધ્યા પશ્ચાદ્વપિ ક્વચિત્' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૬૮॥

વિધવાપણાને વિરૂદ્ધ વેપ ન ધારવો એમ કહે છે—વિભર્તૃકા વનિતા-
ઓએ સુવાસિની—સભર્તૃકા સ્ત્રિયોનો જે વેપ વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે અલ-
કરણુધારણુરૂપ છે તે નજ ધારવો—ત્યાગ કરવો. વિધવાપણું સતે પણ
કાપાયાદિ ન ધારવું એમ કહે છે—જે તો શૃદ્ધનો ત્યાગ કરી સન્યાસિની
થાય છે તેનો જે વેપ કાપાય વસ્ત્રધારણાદિરૂપ છે તે ન ધારવો (સન્યા-
સમાં સ્ત્રીયોને અધિકાર છે કે નહિ ? એ બાબત બીજી છે, શાસ્ત્રમર્યાદાનું
ઉલ્લંઘન જેમાં છે એવા કળિમાં લોકથી તેની પ્રસિદ્ધિ છે માટે આ નિષેધ
કયો છે) તથા માર્ગમાર્ગમા નિરંકુશ લટકતી વીતરાગાભાસ (વેરાગણી)
સ્ત્રીઓના સખન્ધી વેપ ન ધારવો તથા જે દેશ કુળાદિ આચારવિરૂદ્ધ
વિકૃત વેપ તે ક્યારેય પણ નજ ધારવો ॥૧૬૯॥

જેથી બ્રહ્મચર્યવ્રતના વિવ્રશની શકા આવે તે સર્વનો પરિહાર કરવો એમ
કહે છે—તે મૃતભર્તૃકાઓએ ઔપધાદિવડે ગર્ભપાત કરવાના સ્વભાવવાળી
અસતી સ્ત્રીનો સગ-સલાપણુ સહવાસ સસ્પર્શાદિરૂપ દૂરથી નજ કરવો
અકામથી પણ તેણીનો સ્પર્શ અશુચિ હોવાથી પરહરવો, કેમકે પતિતાતો
સ્પર્શમાત્રથી પણ દૂષિત કરે છે. તથા નર કે નારી અથવા મનુષ્યજાતિના
કે દેવજાતિના કોઇનું પણ શૃગારરસપ્રધાન ચરિત્ર ક્યારેય નજ સાંભળવું
અને નજ કહેવું. તેનું શ્રવણ કીર્તન કદાચિત્ ચિત્રવિશ્લેષને કરનાર
થાય. યદ્યપિ શૃગારરસપ્રધાન ચરિત્રમાત્રના શ્રવણકીર્તનનો પ્રતિષેધ
કહેવાનો છે, તો 'નૃણાં' આ પદ વ્યર્થ છે અથાપિ પરમાનંદમય ભગવાન
અને તેમના અનન્યલક્ષ ગોપીઓનો વિલક્ષણ પ્રેમરસના પ્રવાહરૂપ જે
વિલક્ષણ શૃગારરસવિશેષ કે જે નિ શ્રેયસસખન્ધિ આનંદથકી લેશ ન્યન
નથી તેના સખન્ધવાળી દિવ્ય વાર્તાઓના શ્રવણ કીર્તનની સ્વીકાર્યતા
હોવાથી તેના નિવારકપણે તે પદની સાર્થકતા છે. (જે નરપદ ન હોય તો

॥૧૭૦॥ નિજસમ્બન્ધિભિરપિ તારુણ્યે તરુણેનરૈઃ । સાકં રહસિ ન
સ્થેયં તામિરાપદમન્તરા ॥૧૭૧॥ ન હોલાસ્થેલનં કાર્યં ન ભૂપાદેશ્ચ
ધારણમ્ । ન ધાતુસૂત્રયુક્તસૂક્ષ્મવસ્ત્રાદેરપિ કહિંચિત્ ॥૧૭૨॥ સઘ-

ભગવાનસંબન્ધી શૃંગારરસમય વાર્તાના શ્રવણ કીર્તનનો પણ નિષેધ થઈ નય,
નરપદથી તો નરનીજ શૃંગારરસપ્રધાન વાર્તાના શ્રવણ કીર્તનનો નિષેધ થાય
પણ ભગવાનસંબન્ધી શૃંગારરસમય વાર્તાના શ્રવણકીર્તનનો નિષેધ ન થાય)
તથા પોતાની તરૂણ વય સતે તરૂણ વયમાં વર્તતા પોતાના પિતા બ્રાતાદિ
સમીપસંબન્ધિ નરો સાથે પણ એકાંત સ્થળમાં આપત્કાળ વિના નજ
રહેવું. 'તારુણ્યેન જગજ્ઞેતું વાતેનેદ્વ દ્વાનલઃ । શક્નોતિ સહસા કામો દુર્નિ-
વાયોં હિ સાધનૈઃ ॥ અતો ન વિજને સ્થેયં તરુણ્યા તરુણેન ચ । અપિ માત્રા
સુતેનાપિ સત્ત્વં ઘદતિ જૈમિનિઃ ॥' એવી સ્મૃતિ છે. તથા વિધવાઓએ જે
હોલિકોત્સવનિમિત્તનું ખેલન-રંગ ગુલાલ ફૂંકવો વિગેરેવડે કીડા, તેના અંગ-
ભૂત કેયૂર કંકણ મેખળાદિ વિવિધ વિભૂષણોનું ધારણ અને કાંચન રાજતાદિ
તંતુઓએ યુક્ત સૂક્ષ્મ વસ્ત્રોનું ધારણ કાર્ય ન કરવું. આદિશબ્દથી હુંકુમ
કળ્પળાદિ સૌભાગ્ય દ્રવ્યનું ગ્રહણ કરવું. આ સર્વ ચિત્તવિક્ષોભમાં હેતુ
હોઈને બૃહદ્વ્રતને ભંગ કરનાર છે. યદ્યપિ 'વેવો ન ધાર્યસ્તામિશ્વ સુવા-
સિન્યાઃ ક્ષિયાસ્તથા' આનાથીજ આભૂષણાદિકના ધારણનો નિષેધ થઈ
નય છે, તો 'ન ભૂપાદેશ્ચ ધારણમ્' આ પુનરૂક્ત છે, તથાપિ હોલિકા-
ખેલનના શેષપણે તેનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે માટે તેનો આ નિષેધ દૃઢતા
માટે કર્યો છે તો કરી ક્ષતિ નથી ॥૧૭૦-૧૭૨॥

હવે સામાન્યતઃ સ્ત્રિયોને અધિકાર કરીને કહેછે—સભર્તૃકા હોય કે
વિભર્તૃકા હોય સર્વ સ્ત્રિયોએ વસ્ત્ર વિના-નગ્ર થઈને જ્ઞાન નજ કરવું, 'વર-
નિપાતે ન જ્ઞાનમાચરેત્ નમ્રઃ' 'ન સીધં ક્ષયાકુલે જ્ઞાયાન્નાસજ્જનસમાધિતે ।
દર્મહીનોઽન્યચિત્તસ્તુ ન નમ્રો ન શિરો વિના । નમ્રજ્ઞાનં નમ્રશર્યા મનુ-
જાતાં વિગર્હિતમ્' એવી સ્મૃતિ છે. યદ્યપિ અહીં પુરૂષોને અધિકાર કરીને
સ્મૃતિ છે તથાપિ તુલ્ય ન્યાય છે માટે નમ્રજ્ઞાનનો નિષેધ સ્ત્રિયોને
સાધારણ બાળુવો. વળી વસ્ત્ર વિના જ્ઞાન કરવાથી જ્ઞાનનો વિકોપ ભાગ-

વાવિઘવામિધ્ય ન સ્નાતવ્યં નિરમ્યરમ્ । સ્વરજોદર્શનં સ્ત્રીમિર્ગોપનીયં
ન સર્વથા ॥૧૭૩॥ મનુષ્યં ચાંશુકાદીનિ નારી કાપિ રજમ્વલ્યા ।

વતમાં કહ્યો છે-‘યુવં વિવસ્વા યદ્વપો ધૃતમતા ધ્યગાદૃતતત્તદુ દેવદેલનમ્’
હતિ તથા સર્વ કોઈ સ્ત્રીઓએ પોતાનું જે રજ માસે માસે થાય છે
તેનું દર્શન સર્વથા-મહતી પણ આપદામાં ગુપ્ત ન રાખવું. તે થતાં
ગૃહકાર્યમાં ન પ્રવર્તવું. વળી રજસ્વળા નારી ત્રણ દિવસ અસ્પૃશ્યા
હોવાથી મનુષ્યનો સ્પર્શ ક્યારેય ન કરે (પશ્ચાદિકના સ્પર્શમાં તો
હોય નથી) તથા વસ્ત્ર આદિકનો સ્પર્શ ક્યારેય ન કરે. આદિ
શબ્દથી મૃત્તિકાભાંગાદિ ગૃહોપકરણનો પરિચ્છેદ કરવો. તે રજસ્વળા
ચોથે દિવસે પોને સ્પર્શ કરેલાં વસ્ત્રો ધોવાપૂર્વક શિર સ્નાન કરતાં શુદ્ધ
થઈ ગૃહભાંગાદિકનો સ્પર્શ કરે. એટલે ચોથે દિવસે સ્નાનાનંતર અસ્પૃશ્યતા
ટળી જાય છે. ‘પ્રથમેઽહ્નિ ચણ્ડાલી દ્વિતીયે મહાપાતિની । તૃતીયે રજ્જી
પ્રોક્તા ચતુર્થેઽહ્નિ શુદ્ધતિ ॥’ ‘સ્નાતા રજસ્વલ્યા યા તુ ચતુર્થેઽહ્નિ શુદ્ધતિ’
એવી સ્મૃતિ છે. રજસ્વળાનો ધર્મ વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં કહ્યો છે-‘આહારં
ગોરસાનાં ચ પુષ્પાલક્ષારધારણમ્ । અજનં ગુદ્ગમં ગન્ધં પીઠં શય્યાધિરોદ-
નમ્ । અમિતસંસ્પર્શનં ધૈવ વર્જયેત્સા દિનત્રયમ્ ॥’ હતિ દક્ષ પણ કહે છે-
‘અભ્યાન્નં વર્જયેત્સા ચ પ્રવાસં દન્તધાવનમ્ । ન કુર્યાત્સાતેવા સ્નાનં તામ્બૂ-
લાસં દિવાસ્થપિમ્ ॥’ હતિ. આ સ્થળે એટલો વિશેષ જણવો-જે રાત્રિએ
રજોદર્શન થાય તો રાત્રિના ત્રણ ભાગ કરીને પ્રથમના બે ભાગમાં જે
થયું હોય તો પૂર્વનો દિવસ મહણ કરવો અને પછીથી થયું હોય તો
પછીનો ઉત્તર દિવસ મહણ કરવો એમ મિતાક્ષરામાં કહ્યું છે તથા સત્તર
દિવસની અદર ફરી રજોદર્શન થાય તો સ્નાનમાત્ર કરવું, અદાર દિવસની
અદર ફરી થાય તો એકરાત્ર આશૌચ જાણવું, ઓગણીશ દિવસની અદર
થાય તો બે દિવસનું આશૌચ સમગ્રવુ વીશ દિવસને આરંભીને ત્રણ
દિવસનું આશૌચ જાણવું. તથા રજસ્વળા હોઇને અન્ય રજસ્વળાનો
સ્પર્શ અજાણથી કરે તો સ્નાન અને જાણીને કરે તો ઉપવાસ અને પચ-
ગવ્યનું પાન કરવાનું જાણવું. બીજી સ્ત્રીઓને અને પુરૂષોને રજસ્વળાનો

દિનત્રયં સ્પૃશેત્તૈવ સ્નાત્વા તુર્યંઽહિ સા સ્પૃશેત્ ॥૧૭૪॥ નૈષ્ઠિકમત-
વન્તો યે વર્ણિનો મદુપાશ્રયાઃ । તૈઃ સ્પૃશ્યા ન સ્ત્રિયો ભાષ્યા ન ન
સ્પર્શ થાય તો વસ્ત્રે સહિત સ્નાન કરવાનું જણાવું. આપત્કાળમા તો
પરાશર કહે છે—‘વિવાહોત્સવયજ્ઞેષુ દુર્મિતે દેશવિપ્લવે । પલાયને રણેઽરણ્યે
સોપવાસેન શુદ્ધતિ ॥’ ઇતિ ॥૧૭૩-૧૭૪॥

હવે વર્ણિઓના વિશેષધર્મોને કહે છે—નૈષ્ઠિકમતવન્તઃ—યદ્યપિ કળિમાં
દીર્ઘકાળ અદ્વચર્યનો નિયેધ કર્યો છે, તથાપિ જેમ સંન્યાસ આશ્રમ
નિયેધ કર્યો છે પણ અપવાદવચનથી એનું અભ્યનુસાન પણ જણાવ્યું
છે, તેમ અદ્વચર્યનું પણ જણાવું કેમકે અન્નેમા ઊર્ધ્વરેતાપશુરૂપ
નિયમનું સમપણું છે. વસ્તુતાએ પ્રકટ પુરૂષોત્તમ ભગવાનના સન્નિધિમાં
તો કળિનો પરાક્રમજ નથી. (કળિમાં આ વિશેષ અપવાદ છે) નિષ્ઠા-દેહાંત
અવધિપણે જેનો છે તે નૈષ્ઠિક કહેવાય, દેહપાતપર્યંત અનુષ્ઠાન કરવાપણે
સંકટપેહું ઊર્ધ્વરેતાપશુરૂપ અદ્વચર્ય તે જત કહેવાય, આ સર્વથી પ્રશસ્ત
નૈષ્ઠિકમત જેમને છે તે નૈષ્ઠિકમતવાળા કહેવાય. આ નૈષ્ઠિકમત અષ્ટાં-
ગવિધ મૈથુનના અભાવરૂપ છે એમ જણાવા વર્ણિનઃ એમ કહ્યું છે. વર્ણ -
અષ્ટપ્રકારના મૈથુનના અભાવરૂપ જતથી ખ્યાતિમાં આવતી યશોરૂપ
પ્રશસ્તિ જેમની છે તે વર્ણી કહ્યા છે વર્ણશબ્દ યશમાં પણ પ્રવર્તે છે.
અષ્ટવિધ મૈથુનનું સ્વરૂપ અગ્નિપુરાણમાં કહ્યું છે—‘શ્રવણં કીર્તનં વેલિઃ
પ્રેક્ષણ ગુહ્યમાપણમ્ । સંકલ્પોઽધ્યવસાયશ્ચ ક્રિયાનિવૃત્તિરેવ ચ । एवमैथुन-
મદાન્તં પ્રવદન્તિ મનીષિણઃ । ત્રિપરીતં મહાચર્યમેતદેવાદલક્ષણમ્ ॥’ ઇતિ.
મદુપાશ્રયાઃ—હજ એક આશ્રય ઉપાયપણે અને ઉપેયપણે જેમને હું
તે મદુપાશ્રય કહેવાય (મુમુક્ષુઓ) મુમુક્ષાથી નૈષ્ઠિક અદ્વચર્યને જેઓ
આચરે છે એટલું તાત્પર્ય છે ‘યદિત્થન્તો મહાચર્યં વરન્તિ’ આ શ્રુતિએ
અદ્વચર્યની મોક્ષોપયોગિતા કહી છે. આવા નૈષ્ઠિકમતમાં નિષ્ઠાવાળા મહા-
શ્રિત વર્ણિઓએ અષ્ટવિધ અદ્વચર્યમનનું રક્ષણ ઇચ્છતાં સ્ત્રીયોનો સ્પર્શ
બુદ્ધિપૂર્વક ન કરવા યોગ્ય છે. એમને ત્રિઓ અસ્પૃશ્ય છે. સમર્દ (બીજા)
સતે આકામથી ચતો પણ સ્પર્શ પરદરવો એવો અભિપ્રાય છે. ‘શ્વિય’ એમ

વીક્ષ્યાદ્ય તા ધિયા ॥૬૭૫॥ તાસાં યાર્તા ન કર્તવ્યા ન ધ્રવ્યાદ્ય
સામાન્ય નિર્દેશ કર્યો છે તો સમીપ અસમીપ સંબન્ધ બેદનો વિચાર
અહીં ઉપયોગી નથી એમ સૂચવ્યું છે. નૈષ્ઠિક ગુગુમ્બુને સ્ત્રીસ્પર્શમાત્ર
દુષણસંપાદક છે. સ્ત્રિયોની સાથે સંભાષણપણુ શુદ્ધિપૂર્વક ન કરવું.
યદ્યપિ લાપણુની અભ્યનુસાર 'યાવદયં વ્યવહરેસ્ત્રીણુ સ્ત્રીનિર્મિતેણુ ચ' આ
વચનથી આપી છે તથાપિ અત્પ અર્થમાં તેની અભ્યનુસાર નથી, પરંતુ
પ્રાણરક્ષણરૂપ અર્થમાંજ છે, એવો ભગવાનનો આશય છે. માટેજ આગળ
'પ્રાણાવદિ' એમ સ્વયં કહેશે. અથવા ઉપકુર્વાણુ વર્ણિને માટેજ આ
અભ્યનુસાર છે, જેથી શંકાનો અવકાશ પણ નથી. તથા નારીઓનું નિરી-
ક્ષણ નજ કરવું. માર્ગમાં જતા નહિઅન્ધને આગળ આવતી અબળા
નેત્રપથમાં પડેજ, માટે ધિયા એમ કહ્યું છે. માર્ગમાં જો નારી નયન-
માર્ગમાં આવી પડે તો એકદમ નેત્ર મીચી દેવાં, પણ આ કોણુ કેવી છે
એમ મતિપૂર્વક ફરી અવલોકન ન કરવી એવો અભિપ્રાય છે. અન્યથા
કદાચિત્ મનોવિક્ષેભનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં વ્રતવિલોપ થાય. 'સ્ત્રીણાં નિરી-
ક્ષણં સ્પર્શં સંલાપદ્વેષનાદિકમ્ । પ્રાણિનો મિથુનીમૂતાનગૃહસ્થોઽમત-
સ્ત્વજેત્ ॥' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૭૫॥

એ રીતે સ્ત્રિયોનું નિરીક્ષણ લાપણુદિક અપરોક્ષ વ્યાપારનો પ્રતિષેધ
કરીને પરોક્ષપણુ તેના વાર્તાશ્રવણાદિ વ્યાપારને પ્રતિષેધ કરેછે—મન-
ક્ષોભમાં શ્રવણુ ધીર્તન બસેની તુલ્યતા છે તો વર્ણાઓ સ્ત્રીવિષયવાળી
વાતનિ ક્યારેય પણ નજ કરે અને કોઈએ કરાતી સાંભળે પણ નહિ.
'વર્જયેષ્ઠમદાગાધામગૃહસ્થો મૃદદ્રવઃ । ઇન્દ્રિયાણિ પ્રમાથીનિ હરન્ત્યપિ
યત્તેર્મનઃ ॥' એમ નારદજીએ કહ્યું છે. 'યોવિત્તો ન કથા શ્રમ્યા' ઇત્યાદિ
મોક્ષધર્મમાં કહ્યું છે. વાર્તાશબ્દથી કામશાસ્ત્રનો પણ પરિચય કરવો. તે
મોક્ષધર્મમાંજ કહ્યું છે—'કામો વન્ધનમેવૈકં નાન્યદસ્ત્રીહ વન્ધનમ્ । કામ-
વન્ધનમુક્તો હિ મહાભૂયાય કલ્પતે ॥ પૂર્વં યો વેદ કામસ્ય ફેવલસ્ય નિવર્તનમ્ ।
વન્ધવ્ત્વં કામશાસ્ત્રસ્ય સદુઃશાન્યતિવર્તેત્ ॥' ઇતિ. કિં બહુના—સ્ત્રીના ચરણમૂ-
ળમાં ઘાલેલાં નૂપુરનો ધ્વનિમાત્ર પણ ન સાંભળવો એવા અભિપ્રાયથી કહે

કદાચન । તત્પાદચારસ્થાનેષુ ન ચ સ્નાનાદિકાઃ ક્રિયાઃ ॥૧૭૬॥
 દેવતાપ્રતિમાં હિત્વા લેટ્યા કાષ્ઠાદિજાડપિ ચા । ન યોષિત્પ્રતિમા
 સ્પૃશ્યા ન વીક્ષ્યા બુદ્ધિપૂર્વકમ્ ॥૧૭૭॥ ન સ્ત્રીપ્રતિકૃતિઃ કાર્યા ન

છે કે-જે સ્થાનમાં સ્ત્રીઓના ચરણસંચરણનો વારેવારે પ્રસંગ હોય તેવા
 સ્થાનમાં વૈદિક કે લૌકિક કર્મ કાંઈપણ નજ કરવું. કેમકે બળાત્ વારંવાર
 કર્તુમાર્ગમાં આવી પડતા, સ્વયં અનર્થ, ધ્વનિભાવભૂત પણ તેણીના
 ચરણનુપુરશબ્દો યથાકથંચિત્પણ તેણીઓના સખન્ધમાત્રથી કાર્યોત્તરમાં
 વળગેલાના પણ મનને ક્ષોભ પમાડીજ દેછે. આથી-સાક્ષાત્ સ્ત્રીઓનાં
 પ્રવૃત્તિપર વચનો નહિ સાંભળવાપણામાં-તો કાંઈ કહેવાનુંજ રહેતું
 નથી એમ સૂચવ્યું છે ॥૧૭૬॥

પ્રતિમા પણ સ્ત્રીરૂપની હોય તો તેના દર્શનાદિકનો ત્યાગ કરવો એમ
 કહે છે-વાર્ણુઓએ નારીનોજ જેમ એમ તેની ચિત્રમયી કે કાષ્ઠાત્
 પાષાણાદિમયી પણ પ્રતિમાનો સ્પર્શ અને બુદ્ધિપૂર્વક નિરીક્ષણ નજ કરવું.
 ‘રાગપૂર્વકં’ એમ નહિ કહીને ‘બુદ્ધિપૂર્વકં’ એમ કહ્યું છે તો સ્ત્રીનેવિષે રાગ
 વિના શિટપનિપુણતાના અવલોકનપરપણે પણ પ્રમદાપ્રતિમા ન પેખવી એમ
 જણાવ્યું છે. લક્ષ્મીઆદિક દેવતાપ્રતિમાના સ્પર્શાદિકમાં હોય નથી. ‘ભાલે-
 સ્યામપિ નો વીક્ષેત્કલ્પં રાગેણ કુત્રચિત્’ એમ નારદપંચરાત્રમાં કહ્યું છે
 ‘પદાપિ યુવતિં મિશ્રુર્ન સ્પૃશેદ્દાર્શવીમપિ’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૭૭॥

વાર્ણુઓએ વનિતાની પ્રતિમા સ્વયં ન કરવી. યદ્યપિ આ પ્રતિપેધ
 પ્રમદાપ્રતિમાના પ્રેક્ષણાદિ પ્રતિપેધથીજ સિદ્ધ થાય છે, તથાપિ તેની
 દૃઢતા માટે હિંમિ હોવાથી પુનઃપ્રિ હોય નથી. અહીં પણ ‘દેવતાપ્રતિમા
 હિત્વા’ એનો સંબન્ધ લેવો. એટલે લક્ષ્મીઆદિક દેવતાપ્રતિમા કરવામાં
 હોય નથી. તથા સ્ત્રીએ પહેરેલા વસ્ત્રનો સ્પર્શ બુદ્ધિપૂર્વક ન કરવો, કેમકે
 તેનો સ્પર્શ અશુચિપણાનો સંપાદક અને વિષયાસક્તિમાં દેતું છે. આ
 સ્ત્રીવસ્ત્રનિપેધ ધીએલું હોઈને ભીતું હોય, ધીએલું હોઈને મુકાએલું હોય,
 નવીન હોય અને પહેર્યા વિનાનું હોય, તે થપ્પી બિન વસ્ત્રવિષયવાળો છે.

સ્પૃદ્યં યોપિતૌં ડશુકમ્ । ન વીક્ષ્યં મૈથુનપરં પ્રાણિમાત્રં ચ તૈર્ધિયા
॥૧૭૮॥ ન સ્પૃદ્યો નેક્ષણીયઞ્ચ નારીવેપધરઃ પુમાન્ । ન કાર્યં સ્ત્રીઃ
સમુદ્દિશ્ય ભગવદ્ગુણકીર્તનમ્ ॥૧૭૯॥ દ્રક્ષ્યચર્યવ્રતત્યાગપરં વાન્યં

માનુષી સ્ત્રીપ્રતિમાઓ ન જોવી એમ કહ્યું, હવે પ્રાણિમાત્રમાં મૈથુન ન
જેવું એમ કહે છે—તૈઃ—બ્રહ્મચર્યવ્રતનિષ્ઠોએ મૈથુનાસક્ત પશુપક્ષ્યાદિ
પ્રાણિમાત્રપણુ ધિયા—બુદ્ધિપૂર્વક નજ જોવું, બુદ્ધિથી કરેલુ તેનું નિરીક્ષણ
રાગકલકના ઉદય માટે થાયછે ‘પ્રાણિનો મિથુનીભૂતાનગૃહસ્વોડવ્રતસ્ત્ય-
જેત્’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૭૮॥

વર્ણિઓએ સ્વયં પુરૂષ હોઈનેપણુ નારીવેપને ધરનારો હોય તોતે ભવૈયો
કે બીજો તેવો કોઈ બુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ કરવા યોગ્ય નથી તેમ નિરીક્ષણ
કરવા યોગ્ય પણ નથી, કારણકે તેવાના દર્શનથી પણ સ્ત્રીભાવની સ્ફૂર્તિ થઈ
આવે યદપિ ભગવદ્ગુણકીર્તન પવિત્રોનું પવિત્ર અને ભગળોનું ભગળ છે,
તથાપિ તે સ્ત્રીઓને ઉદ્દેશીને વર્ણિઓએ ન કરવું. કારણ કે પ્રમદા અગ્નિ-
શિખા જેમ અકામથી પણ સ્પર્શ કરી થકી શું નથી બાળતી? બાળેજ છે
તેમ આ ભક્તે શુદ્ધ ભાવથી પ્રવર્ત્યો હોય અને તેણીઓ શુદ્ધ ભાવથી
સંભળતી હોય તોપણુ વિષય ઇન્દ્રિયોનો સ્વભાવ દુસ્તયજ હોવાથી
જે કોઈ પણ પ્રકારે સાન્નિધ્ય થતા વિકૃતિ થાયજ, તેથી અવધારેલા બ્રહ્મ-
ચર્યવ્રતનો ભંગ થાયજ. માટેજ સ્મૃતિ કહેછે—‘વલ્લવાનિન્દ્રિયમામો
વિદ્વાંસમપિ કર્ષતિ’ ‘इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मन.’ ઇતિ
‘સ્ત્રીને અવલોકીને’ એમ નહિ કહેતાં ‘સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને’ એમ સામાન્યપણુ
નિર્દેશ કર્યો છે, તો તેથી દૃષ્ટિભાગમાં હોય કે અન્યત્ર હોય પણ તેણીઓને
ઉદ્દેશીને ભગવદ્ગુણકીર્તન પણ નજ કરવું, કેમકે પરસ્પર સ્નેહાનુબન્ધનો
અવશ્ય સંભવ છે એમ જણાવ્યું છે ॥૧૭૯॥

યદપિ ગુરુઓનું શાસન ઉદ્વધનીય નથી, ‘સર્વથા પાલનીયૈવ શિષ્યૈ-
રાજા ગુરોરિહ’ એવી સ્મૃતિ છે, તથાપિ મન-શોધન માટે કે બીજા કોઈ
કારણે જો તેઓ ‘બ્રહ્મચર્ય દુ સાધ્ય છે તો તેનો સકટપ છોડી દઈને
સુસાધ્ય ગૃહસ્થાશ્રમાં પ્રવેશ કરી દારાનો પરિચય કર્ય, દારાને નહિ ચઢણુ

કરનાર, માટેજ પિતૃકણ થકી નહિ મુક્ત થએલાને પરલોકની પ્રાપ્તિ નથી, 'સર્વાન્ લોકાનનૃણોઽનુસચ્ચરતિ' એવું શ્રાક્ષણ છે, 'ઋણાનિ ત્રીણ્ય પાકૃત્ય મનો મોક્ષે નિવેશયેત્ । અનપાકૃત્ય મોક્ષ તુ સેવમાનો વ્રજલય ॥' એવી સ્મૃતિ પણ છે' એમ કહે તો તે ગુરુનું પણ વચન તેઓએ આદરણીય નથી, જેમને ઊર્ધ્વરેતાપણામા મુમુક્ષાને લીધે સકલ્પ થયો હોય જે નક્કલવચન છે તેતો અવિરક્તવિષયવાળું છે પણ મોક્ષાર્થી માટે નથી માટેજ શ્રુતિ 'પુતદ્ધ સ્મ વૈ તત્પૂર્વે વિદ્વાસ પ્રજાં ન કામયન્તે કિં પ્રત્યા કરિષ્યામો ચેપા નોઽયમાત્માઽય લોક ॥' એમ કહેછે મોક્ષધર્મો નૈષ્ઠિ કેન્દ્ર સનકાદિકોએ પણ પિતા શ્રદ્ધાએ પ્રભસ્યુષ્ટિમાટે આદેશ કરતા તે આદેશ અગીકાર કર્યો નહિ તો મુમુક્ષુએ અષ્ટવિધ મૈથુનના અભાવરૂપ શ્રદ્ધાચર્યમા જે સકલ્પ કર્યો હોય તે ગુરુવચનથી પણ ત્યાગ કરવો નહિ એવા અભિપ્રાયથી લગવાનું કહેછે 'મૈથુનસ્યાપ્રવૃત્તિર્હિ મનોવાકાચકર્મણા । મહાચર્યમિતિ પ્રોક્ત ચર્તાના મહાચારિણામ્ ॥' આ સ્મૃતિએ કહેલા મર્વથા મૈથુનાભાવરૂપ શ્રદ્ધાચર્યનું જે મત-નિયમવિશેષ ધાર્યા હોય તેનો ત્યાગ-જે નહિ સ્વીકારવો તત્પર વાક્ય ગુરોરપિ-જન્મથી કે વિદ્યાથી ગુરુનું પણ નૈષ્ઠિક વાલ્કિઓએ ન માનવું-ન આદર કરવું 'સર્વાન્ લોકાનનૃણોઽનુસચ્ચરતિ' ઇત્યાદિકથી પ્રદર્શવિલો માર્ગતો વિષયાવિદ્યો માટે છે શ્રદ્ધાચર્યતો તેથી અત્યંત વિવક્ષણ હોઇને પરમપુરુષાર્થના પરમસાધનપણારૂપ અતિશયવાળું છે શ્રદ્ધાચર્યની નિઁયસસાધનતા શ્રુતિએ કહી છે— 'અયોક્તરેણ તપસા મહાચર્યેણ શ્રદ્ધયા વિષયાઽઽમાનમન્નિષ્યાદિત્યમભિજયન્તે ॥' 'યેષાં તપો મહાચર્યં યેષુ સત્ય પ્રતિષ્ઠિતમ્ । તેષામસૌ વિરતો મહાલોક' 'તત્ત્વ ધૃવેત મહાલોક મહાચર્યેણાનુવિન્દન્તિ તેષામેવૈવ મહાલોક' 'તેષાં સર્વેષુ લોકેષુ કામચારો ભવતિ ॥' હતિ તે શ્રદ્ધાચર્યની બહુ પ્રશંસા શ્રુતિએ કરી છે— 'અથ યજ્ઞ દત્ત્વાચક્ષતે મહાચર્યમેવ તત્, મહાચર્યેણ ક્ષેય યો જાતા ત ચિન્દસે । અથ યદિદમિત્યાચક્ષતે મહાચર્યમેવ તત્, મહાચર્યેણ દોષેદ્વાઽઽમાનમનુવિન્દતે । અથ યત્તપ્રાયણમિત્યાચક્ષતે મહાચર્યમેવ તત્,

ગુરોરપિ । તૈર્ન માન્યં સદા સ્થેયં ધીરૈસ્તુષ્ટૈરમાનિભિઃ ॥૧૮૦॥

મહાચર્યેણ હોવ સત આત્મનસ્થાણં વિન્દતે । અથ યન્મીનમિત્યાચક્ષતે । મહા-
ચર્યમેવ તત્, મહાચર્યેણ જ્ઞાતમાનમનુવિદ્ય મનુતે । અથ યદનાશકાપનમિત્યા-
ચક્ષતે મહાચર્યમેવ તત્, એવ જ્ઞાતમા ન નશ્યતિ યં મહાચર્યેણાનુવિન્દતે ।
અથ યદરણ્યાપનમિત્યાચક્ષતે મહાચર્યમેવ તત્ ॥' ઇત્યાદિ. તથા મોક્ષધર્મમાં
કહ્યું છે—'યદિદં મહાજ્ઞો રૂપં મહાચર્યમિતિ સ્મૃતમ્ । પરં તત્સર્વધર્મેભ્ય-
સ્તેન યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥' ઇતિ. 'મહાચર્યાદ્મહાજ્ઞસ્ય મહાજ્ઞત્વં વિધીયતે ।
એવામહુઃ પરાં લોકે મહાચર્યવિદો જનાઃ ॥ મહાચર્યે સ્થિતો ધર્મો મહાચર્યે
સ્થિતં તપઃ । યે સ્થિતા મહાચર્યે તુ મહાજ્ઞાસ્તે દિવિ સ્થિતાઃ ॥ નાસ્તિ યોગં
વિના સિદ્ધિર્નાસ્તિ સિદ્ધિં વિના યશઃ । યશસ્તપો વિના નાસ્તિ મહાચર્યાત્પરં ન
તત્ ॥ યો નિગૃહ્યેન્દ્રિયપ્રાપ્તં મૃતપ્રાપ્તં ચ પત્તકમ્ । મહાચર્યં સમાધત્તે
કિમતઃ પરમં તપઃ ॥' ઇત્યાદિ પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે. કોઈક તો—લ્યાગશબ્દ
મુખ્યાર્થમાંજ વર્તે છે, પરિશ્રદ્ધેશ્ચા બ્રહ્મચર્યવ્રતના પરિલ્યાગપર વાક્ય
ગુરુનું પણ ન માનવું, એમ વ્યાખ્યાન કરે છે. આતો અત્યંત રમણીય નથી,
કેમકે અહીં નૈષ્ઠિકનો પ્રસંગ છે પણ ઉપકુર્વાણુકનો નથી, નૈષ્ઠિકતો બ્રહ્મ-
ચર્યવ્રતનો પરિલ્યાગ કરે તો આશ્રમથકી પતિતજ થાય, તે પાતિ-
ત્યમાં પ્રાયશ્ચિત્તપણુ નથી, તેવી સ્મૃતિ છે—'આરુદ્ધો નૈષ્ઠિકં ધર્મં યસ્ય
પ્રચ્યવતે દ્વિજઃ । પ્રાયશ્ચિત્તં ન પશ્યામિ યેન શુદ્ધેસ્સ આત્મહા ॥' ઇતિ.
આવશ્યિકપ્રાયશ્ચિત્તવચનતો ઉપકુર્વાણુ વિષયવાળું છે. સૂત્રકારપણુ 'ન
વાધિકારિકમપિ પતનાનુમાનાચ્ચદયોગાત્' એમ કહે છે. તો આવા બ્રહ્મ-
ચર્યવ્રતના લ્યાગરૂપ પાતિત્યમા ગુરુપદેશતો સંભાવનાપદને યોગ્ય નથી

તો એ રીતે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યમાં પ્રવર્તેલા વર્ણિઓએ સદાય ધીર-
અવિકૃત ચિત્તવાળા રહેવું, કેમકે 'હન્દ્રિયાણિ પ્રમાધીનિ હરન્તિ પ્રસભં મનઃ'
એવી સ્થિતિ છે. યોગેરથી આવી પડતા પણ વિષયોમાં જે વિકારને ન
પામે તેજ ધીર કહ્યો છે તેવી અભિયુક્તિ છે—'વિકારહેતૌ સતિ વિક્રિયન્તે
યેષાં ન ચેતાંસિ ત એવ ધીરા.' ઇતિ. સ્થિર ચિત્તવાળા થવું એટલું તાત્પર્ય
છે. સંતોષ ન હોય તો મનની સ્થિરતા નજ થાય, માટે વિષયવિષયકી

સ્વાતિનૈકત્વમાયાન્તી પ્રસન્નમં ચનિતા તુ યા । નિવારણીયા સાડ-ડ

વિમુખતાએ કરીને અને અહ્મામૃતના આસ્વાદની ઉન્મુખતાએ કરીને સતત સંતુષ્ટ રહેવું એમ કહેછે—જેતો ધન્દ્રિયોને રાજી રાખવામાં પ્રવર્ત્યો છે તેમને વિષયો ન મળે તો શોકાવકાશ કદાચિત્ આવે, જેતો ધન્દ્રિય-નિગ્રહમાં પ્રવર્ત્યો છે તેને કાંઈપણ શોકસ્થાન નથી, વિષયો ન મળે એતો પોતાના અભિવ્યક્ત મનોનિગ્રહમાં અનુકૂળ છે, જે પ્રસન્ન કરવા યોગ્ય પોતાનો આત્મા છે તે તો પોને પોતાની મેળેજ પ્રીણીય છે, તેતો નિલ્લ હોઈને સર્વદા સન્નિધિમાંજ રહ્યો છે, તો આત્મનિષ્ઠામાં પ્રવર્તેલા નૈષ્ઠિકોએ સદાય સંતુષ્ટજ રહેવું, જેથી એમને શોકાવસર ન આવે. જ્યાં સુધી દેહાભિમાન ટળે નહિ ત્યાંસુધી ધન્દ્રિયપ્રીણનયકી ઉપરતિ પણ નજ થાય, માટે કહેછે કે—અમાનિભિઃ—દેહાત્માભિમાને રહિત રહેવું. અથવા આશ્રમ વૃત્તાદિકના ગર્વે રહિત રહેવું. આત્મા આત્મીય ભ્રમનો ત્યાગ કરવો એટલું તાત્પર્ય છે. આશ્રમ વૃત્તાદિકનો ગર્વ પણ આત્મા આત્મીય ભ્રમભૂળક છે. વિદુરનીતિમાં અભિમાનતો સર્વસ્વને અપહરેછે એમ કહ્યું છે—'જરા રૂપં હરતે ધૈર્યમાશા મૃત્યુ પ્રાણાન્ ધર્મચર્યામસૂવા । શ્લેષઃ દ્વિયં શીલમનાર્યસેવા દ્વિયં કામઃ સર્વમેવાભિમાનઃ ॥' ઇતિ ॥૧૮૦॥

શંકા—સ્ત્રિયોનો સ્પર્શ ન કરવો એમ કહ્યું, આરાને અનુમારે તેલી-ઓના અગનો સ્પર્શ પણ પરહરીએ, પરંતુ જે કદાચિત્ માર્ગમાં બળાત અબળા અતિસમીપદેશમાંજ પોતાને અભિમુખ આવી જતા ત્યાંથી ખસી જવાનો પણ અવસર ન રહે ત્યારે ગતિ શી? એવી શંકામાં કહેછે—બહુધાપણે સ્ત્રિયો પોતાની મેળેજ પુરૂષોને અભિમુખ આવતા જોઈને દૂર ખસીજ નય, કારણ કે તેલીઓને લગ્ન સ્વાભાવિકી છે. જે ચનિતા તો તેવી નહિ હોઈને માર્ગમાં અભિમુખ આવનાં દૂરથીજ ભગવન્નામોચ્ચારણ હસ્તચેષ્ટાદિ ચિહ્નોવડે જણાવ્યાં છતાં પણ બળાતકારથી પોતાના અત્યંત નજીક દેશમાં આવી ચડે કે જેથી ત્યાંથી જવાનો પણ અવકાશ રહે નહિ, તે સ્ત્રીને નદિબાપણ કરવાના નિયમનો પરિત્યાગ કરીને પણ 'તું દૂર રહે અન્યત્ર ખસી જ' ઇત્યાદિ કહીને, એટલું કહેનાં પણ ત્યાંથી ન

માપ્ય તિરસ્કૃત્યાપિ યા દુત્તમ્ ॥૧૮૧॥ પ્રાણાપચ્ચુપપન્નાયાં સ્ત્રીણાં

ખસે તો અતે કહોર વચનથી તિરસ્કાર કરીને પણ જલદી નિવારણ કરવી અગરસ્પર્શ જે રીતે ન થાય તે રીતે તરત વારણ કરવી એવો આશય છે 'આત્મન સર્વથા ચેન સ્યાદ્વૃહદ્રતરક્ષણમ્ । યોગ તમેવ કુર્વિત પ્રયત્નેન પુમાન્ સુધી ॥' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૮૧॥

સ્ત્રિયો સાથે નહિ બોલવાનું અને નહિ અડવાનું જે કહ્યું તેમા અપવાદ કહેછે—જે કેવચિત્-ગૃહનો દાહ, જળમા ડુબી જવું, શીંગડાવાળા કે દાહયોવાળા પશુઓનું આક્રમણ અને મહારોગાદિ પ્રાણાપત્તિ પ્રસંગ સ્ત્રીઓને કે પોતાને પ્રાપ્ત થાય તો તે સ્ત્રીઓની અને પોતાની રક્ષા તે સ્ત્રિયો સાથે બોલીને પણ અથવા તેનાથી પણ પરિરક્ષણ ન થાય તો અતે તેણીનો સ્પર્શ કરીને પણ કરવી પ્રાણુસંશયનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતા સ્ત્રીઓની સાથે ન બોલવાનો કે ન સ્પર્શ કરવાનો આ નિયમ નથી સ્ત્રીસલાવણુસસ્પર્શ દોષને નહિ ગણીને પણ પ્રાણુનું પરિરક્ષણ કરવું અબળાબાળતમા—જે કોઈ અબળા અજ્ઞાનથી જેમા મહામગરો રહેતા હોય એવા અગાધ જળવાળા ધરામા સ્નાનમાટે પ્રવેશ કરે તો 'અહીંથી એકદમ બહાર નીકળી જ નહિ તો મગરો ગળી જશે' એમ તેણી સાથે બોલીને પણ તેણીની રક્ષા કરવી એ રીતે અગાધ જળમા ડુબી જતી, જેને કોઈ શરણુ નથી એવી અબળાને પોતાનો હાથ આપવો આદિકવડે પણ (સ્પર્શ કરીને પણ) તેનો સમુદ્ધાર કરવો પોતાની બાળતમા—એ રીતે પોતે મહાજળાશયમા પડી જતા તેમાથી નિકળવાનો ઉપાય નહિ પ્રાપ્ત થતા, સ્ત્રીનેપણુ જૂમો પાડી બોલાવીને તેણીના હસ્તાવલ્યાદિકથી પણ (સ્પર્શ કરીને પણ) પોતાની રક્ષા કરવી એ રીતે બીજા ગૃહદાહાદિ પ્રાણુસંશયપ્રસંગમા પણ જાણી હેવું પ્રાણુની પરિરક્ષા કરતો નર ધર્માનુષ્ઠાનમા સમર્થ થાય છે 'જીવન્નરો મદ્રશતાનિ પશ્યેત્' એવી અભિયુક્તિ છે સ્ત્રીસ્પર્શાદિજન્ય સ્વપ્નતલગદોષતો એક દિવસ ઉપવાસાદિ અદ્ય પ્રાયશ્ચિત્તથી ટાળી શકાય છે, મરણુ પામતા પ્રાણિની ઉપેક્ષાજન્ય દોષ તો મહાપાતક છે, માટે કૃપાથી યથાશક્તિ જીવસંરક્ષણુ કરવું એટલું તાત્પર્ય છે 'પ્રાણ પ્રાણ

સ્વેપાં ચ વા કચિત્ । તદા સ્પૃધાપિ તદ્વક્ષા કાર્યા સમ્ભાવ્ય તાઞ્ચ
વા ॥૧૮૨॥ તૈલાભ્યક્તો ન કર્તવ્યો ન ધાર્યં ચાયુધં તથા । વેપો ન

પ્રદાન તુ હાસ્પૃશ્યાદપિ દેહિન । જીવન્સર્વમવાપ્નોતિ જીવન્ધર્મં કરોતિ ચ ॥

શરીર ધર્મસર્વસ્વ રક્ષણીય પ્રયત્નત । 'મહતામપિ યજ્ઞાના કાલેન ક્ષીયતે
ફલમ્ । મીતાભયપ્રદાનસ્ય ક્ષય एव न विद्यते ॥' 'एकत क्रतव सर्वे

समासवरदक्षिणा । एकतो भयभीतस्य प्राणिन प्राणरक्षणम् ॥' 'धर्मं परो
जीवरक्षा ह्यधर्मस्तद्विपर्यय । यथाशक्ति ततो धर्मं साधयेत्पुरुष सुधी ॥'

ધત્યાદિ સ્મૃતિઓ જીવાલયદાનને પરમધર્મપણે કહે છે માટે આ સ્ત્રીસભા
પણુસસ્પર્શનો પ્રતિષેધ કર્યો તે પ્રાણુવિપત્તિચક્રી અન્યત્ર સમગ્રવો ॥૧૮૨॥

વાણિઓએ તૈલાભ્યગ-તૈલથી ભસ્તકપ્રમુખ અગમા મર્દન કરવું નહિ,
આથી અજનાદિકનો સગ્રહ કરવો, અભ્યગ અજન આદિક ન કરવું તેવી

સ્મૃતિ છે 'અભ્યક્તમજ્જન ચાક્ષ્ણોરુપાનચ્છત્રધારણમ્ । કામ ક્રોધ ચ લોભ
ચ નતન ગીતવાદનમ્ ધતિ તથા ખડ્ગાદિ આયુધનુ ધારણ ન કરવું યદ્યપિ

આપદામા આયુધધારણ ગ્રાહ્યજીને અભ્યનુસાત છે તથાપિ મુમુક્ષુ મહા
વ્રતધારી આ નૈષ્ઠિકને આરેયપણે તે યોગ્ય નથી કેમકે હિંસાજીવનનક

હોધને શમોપધાતમા હેતુ થાય તથા જે વિકૃત-સ્મૃત્યાચારગર્હિત વેપ તે
ન ધારણ કરવો અન્યથા પ્રાયશ્ચિત્તી થાય કૌપીન કટિસૂનાદિરૂપ

ગ્રહાયર્થવેપની પ્રચ્યુતિમા પ્રાયશ્ચિત્ત સ્મૃતિએ કહ્યું છે—'શૌચાચમન
સન્ધ્યાવન્દનામિકાર્યવિરાહિત્ય-શૂદ્ધાદિસ્પર્શન-સાચ્છાદનકૌપીનવરિસૂચયજો

પરીત્તમેસલાદન્નજાનિતરધારણ-દિવાસ્વાપદ્યપાદુકાસગ્નિધારણોદ્વર્તનાનુરેપ
નાજનનૂતનૂલગીતવાદાદ્યભિરતૌ પાલ્લવ્વાદિસમ્ભાષણાદૌ ચ પ્રાયશ્ચિત્તિ'

હતિ તથા રસના ધન્દ્રિય જીતવી 'આહારશુદ્ધૌ સાવગુદ્ધિ સાવગુદ્ધૌ ધ્રુવા
સ્મૃતિ । સ્મૃતિહમ્મે સર્વેપ્રચીનાં વિપ્રમોક્ષ' આ શ્રુતિએ નિ શ્રેયસના ઉપ

યોગિપણે મ્હેલી આહારશુદ્ધિ રસનેન્દ્રિયજય વિના દુર્ધર્ત હોવાથી રસના
જયની અવશ્ય અપેક્ષા છે રસનાને ન જીતે તો બીજી દન્દ્રિયોનો જય

થવો દુર્લભ છે આ રસનાના જયથી તો અન્ય દન્દ્રિયો સુખેથી જીતી
શકાય છે તેવું વચન છે—'વાયક્ષિતેન્દ્રિયો ન સ્વાદિન્નિતાન્વેદિત્રમ પ્રમાત્ ।

વિકૃતો ધાર્યો જેતવ્યા રસના ચ તૈ: ॥૧૮૩॥ પરિવેષણકર્ત્રી સ્યાદ્યત્ર
સ્ત્રી વિપ્રવેદમનિ । ન ગમ્યં તત્ર મિશ્કાર્થં ગન્તવ્યમિતરત્ર તુ ॥૧૮૪॥
અભ્યાસો વેદશાસ્ત્રાણાં કાર્યશ્ચ ગુરુસેવનમ્ । વર્જ્યઃ સ્ત્રીણામિવ

ન જયેદ્રસનં યાદ્યન્નિતં સર્વં જિતે રસે ॥' ધતિ. માટે રસના તો વિશેષપણે
જીતવી, કેમકે તેના જયને આધીન સર્વેન્દ્રિય જય છે ॥૧૮૩॥

યદપિ 'મિશ્કાટનસમુદોગાત્રાક્રેનાપિ નિમદ્વિતમ્ । અયાચિતં હિ તદ્વૈશં
મોક્તવ્યં મનુરમવીત્ ॥' આ વચનથી ભિક્ષાપ્રધાન વૃત્તિવાળા વાલ્મીકિ
આમંત્રણ આપનારાના શૃદ્ધમાં લોજન અનુમત છે. તથાપિ જે પિર-
સનારી નારી હોય તો ત્યાં જન્મવું નહિ એવા અભિપ્રાયથી કહેછે—જે
વિપ્રના શૃદ્ધમાં લોજનપાત્રવિષે જન્મવાનાં પદાર્થોનું અર્પણ કરનારી નારી
હોય—યુવતિ હોય કે વૃદ્ધા હોય ત્યાં ભિક્ષાર્થે જન્મવું નહિ, કેમકે અદ્યવિધ
બ્રહ્મચર્યનો વિલોપપ્રસંગ આવે. તેથી જી અન્યત્ર-જ્યાં પુરૂષ પિરસનારો
હોય ત્યાં તો જન્મને ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી. યદપિ સ્મૃતિઓમાં સ્ત્રીયોથથી
ભિક્ષાગ્રહણ ભલે કહ્યું છે તથાપિ કલિબળને લીધે કલુષિત ચિત્તવાળા-
ઓની ધન્દ્રિયલોભુપતાને આશંકીને ભગવાને આ નિષેધ કર્યો છે. આ
સ્થળે 'વિપ્રવેદમનિ' એમ જે વિપ્રનું ગ્રહણ કર્યું છે તે 'ભિક્ષા ત્યાંજ કરવી
પણ અન્યત્ર નહિ' એવો નિયમ જણાવા માટે છે. તે કહ્યું છે—'બ્રાહ્મણેષુ
ચરેન્નૈક્ષમતિન્ચેત્યાત્મવૃત્તયે' ધતિ ॥૧૮૪॥

વાલ્મીકિએ વેદાર્થપરિશીલનમાં અને ગુરુપરિસેવનમાં સમાસજ્ઞ રહેવું,
વિષયવ્યાસંગિનો સંગતો કદાપિ ન કરવો એમ કહેછે—વેદા કે જે
પૂર્વોત્તરભાગથી ભિન્ન હોઈને પરબ્રહ્મના આરાધનભૂત કર્મને પ્રતિપાદન
કરનારા અને આરાધ્યભૂત પરબ્રહ્મસ્વરૂપ સાથે તેમના ઉપાસનને પ્રતિ-
પાદન કરનારા છે તેમનો તથા શાસ્ત્રો કે જે વેદોના ઉપબૃંહણભૂત સ્મૃતિ
ધર્મિહાસ પુરાણાદિ છે તેમનો અભ્યાસ-એના અર્થોનું ફરી ફરી અનુ-
શીલન કરવું. પરિશીલન કરેલો વેદશાસ્ત્રાર્થ વિશ્લેષક અર્થાન્તરોના અવ-
કાશને અંતરમાં નજ આવે અને વળી તત્ત્વવિજ્ઞાનની દૃઢતા સંપાદનદ્વારા
નિઃશ્રેયસના ઉપાયના અનુષ્ઠાનમાં ઉપકારક થાય છે, તો વેદશાસ્ત્રાભ્યાસ

સ્વેપાં ચ વા ક્વચિત્ । તદા સ્પૃષ્ઠાપિ તદ્રક્ષા કાર્યા સમ્માપ્ય તાશ્ચ
વા ॥૧૮૨॥ તૈલાભ્યક્તો ન કર્તવ્યો ન ધાર્યે ચાયુધં તથા । વેપો ન

પ્રદાનં તુ હ્યસ્પૃશ્યાદપિ દેહિનઃ । જીવન્સર્વમવાપ્નોતિ જીવન્ધર્મ કરોતિ ચ ॥

શરીરં ધર્મસર્વસ્વં રક્ષણીયં પ્રયત્નતઃ । 'મહતામપિ યજ્ઞાનાં કાલેન ક્ષીયતે

ફલમ્ । મીતાભયપ્રદાનસ્ય ક્ષય એવ ન વિદ્યતે ॥' 'એકતઃ ક્રતવઃ સર્વે

સમાસવરદક્ષિણાઃ । એકતો ભયમીતસ્ય પ્રાણિનઃ પ્રાણરક્ષણમ્ ॥' 'ધર્મ-પરો

જીવરક્ષા હ્યધર્મસ્તદ્વિપર્યયઃ । યથાશક્તિ તત્તો ધર્મં સાધયેત્સુરુપઃ સુધી- ॥'

ધત્યાદિ સ્મૃતિઓ જીવાલયદાનને પરમધર્મપણે કહે છે. માટે આ સ્ત્રીસંભા-

વણસસ્પર્શનો પ્રતિષેધ કર્યો તે પ્રાણવિપત્તિથી અન્યત્ર સમજવો ॥૧૮૨॥

વાણિઓએ તૈલાભ્યગ-તૈલથી ભસ્તકપ્રમુખ અંગમાં મર્દન કરવું નહિ,

આથી અજનાદિકનો સંચહ કરવો, અભ્યંગ અજન આદિક ન કરવું. તેવી

સ્મૃતિ છે 'અમ્યજ્ઞમજ્ઞનં ચાક્ષ્ણોરુપાનચ્છત્રધારણમ્ । કામં ક્રોધ ચ લોભં

ચ નત્તેન ચીતવાદનમ્' ઇતિ તથા ખડ્ગાદિ આયુધનું ધારણુ ન કરવું. યદ્યપિ

આપદામાં આયુધધારણુ બ્રાહ્મણને અભ્યનુસ્રાત છે તથાપિ મુમુક્ષુ મહા-

વ્રતધારી આ નૈષ્ઠિકને અચાર્યપણુ તે યોગ્ય નથી કેમકે હિંસાજીવનક

હોધને શમોપધાતમા હેતુ થાય તથા જે વિકૃત-સ્મૃત્યાચારગર્હિત વેષ તે

ન ધારણુ કરવો અન્યથા પ્રાયશ્ચિત્તી થાય. કૌપીન કટિસૂત્રાદિ૩૫

બ્રહ્મચર્યવેધની પ્રચ્યુતિમાં પ્રાયશ્ચિત્ત સ્મૃતિએ કહ્યું છે—'શૌચાચમન-

સન્ધ્યાવન્દનામિત્યર્ચરાહિત્ય-શૂદ્રાદિસ્પર્શન-સાચ્છાદનકૌપીનકટિસૂત્રયજ્ઞો-

પવીતમતેલલાદન્નજિનાધારણ-દિવાસ્વાપહૃત્તપાદુવાસત્તિવિધારણોદ્વેતનાનુલેપ

નાજનદૂતનૃત્યગીતવાદ્યાગમિરતૌ પાતળદાદિસમ્માપણાદૌ ચ પ્રાવશ્ચિત્તિ.'

ઇતિ તથા રસના ઇન્દ્રિય છતવી. 'આહારશુદ્ધૌ સર્વશુદ્ધિઃ સર્વશુદ્ધૌ ધ્રુવા

સ્મૃતિઃ । સ્મૃતિલક્ષ્મે સર્વપ્રવૃત્તિનાં વિપ્રમોક્ષ.' આ શ્રુતિએ નિ શ્રેયસના ઉપ-

યોગિપણે કહેલી આહારશુદ્ધિ રસનેન્દ્રિયજન્ય વિના દુર્ઘટ હોવાથી રસના-

જન્યની અવશ્ય અપેક્ષા છે. રસનાને ન છતે તો બીજી ઇન્દ્રિઓનો જન્ય

થવો દુર્લભ છે. આ રસનાના જન્યથી તો અન્ય ઇન્દ્રિઓ મુખેથી છતી

શકાય છે. તેવું વચન છે—'તાવન્નિતેન્દ્રિયો ન સ્વાદિજિજ્ઞાસ્યેન્દ્રિય' ઇમાન્ ।

વિદ્યુતો ધાર્યો જેતલ્યા રસના ચ તૈઃ ॥૧૮૩॥ પરિવેષણકર્ત્રી સ્વાયત્ર
સ્ત્રી વિપ્રવેદમનિ । ન ગમ્યં તત્ર મિક્ષાર્યં ગન્તવ્યમિતરત્ર તુ ॥૧૮૪॥
અભ્યાસો વેદશાસ્ત્રાણાં કાર્યથ્થ ગુરુસેવનમ્ । વર્ગ્યઃ સ્ત્રીણામિવ
ન જયેદ્રસનં યાવન્નિતં સર્વં જિતે રસે ॥' ઇતિ માટે રસના તો વિશેષપણે
અતપી, કેમકે તેના જળને આધીન સર્વેન્દ્રિય જળ છે ॥૧૮૩॥

યદપિ 'મિક્ષાટનસમુદોગાત્રાપેનાપિ નિમગ્નિતમ્ । અયાચિતં હિ તદ્દેહં
મોક્તવ્યં મનુરમવીત્ ॥' આ વચનથી બિક્ષાપ્રધાન વૃત્તિવાળા વર્ણિને
આમત્રણ આપનારાના ગૃહમાં ભોજન અનુમત છે. તથાપિ જે પિર-
સનારી નારી હોય તો ત્યાં જમવું નહિ એવા અભિપ્રાયથી કહેછે—જે
વિપ્રના ગૃહમાં ભોજનપાત્રવિષે જમવાનાં પદાર્થોનું અર્પણ કરનારી નારી
હોય—યુવતિ હોય કે વૃદ્ધા હોય ત્યાં બિક્ષાર્યં જમવું નહિ, કેમકે અદ્વિધ
શ્રદ્ધાચર્યનો વિક્ષોપપ્રસંગ આવે. તેથી જ અન્યત્ર-જ્યાં પુરૂષ પિરસનારો
હોય ત્યાં તો જળને બિક્ષા ગ્રહણ કરવી યદપિ સ્મૃતિઓમાં સ્ત્રીયોથપ્રી
બિક્ષાગ્રહણ ભલે કહ્યું છે તથાપિ કલિબળને લીધે કબુલિત ચિત્તવાળા-
ઓની ઇન્દ્રિયલોભુપતાને આશકીને ભગવાને આ નિષેધ કર્યો છે આ
સ્થળે 'વિપ્રવેદમનિ' એમ જે વિપ્રનું ગ્રહણ કર્યું છે તે 'બિક્ષા ત્યાજ કરવી
પણ અન્યત્ર નહિ' એવો નિયમ જણાવા માટે છે. તે કહ્યું છે—'ગ્રાહ્યણેષુ
ચરેદ્દેક્ષમનિન્દ્યેન્દ્રાત્મવૃત્તયે' ઇતિ ॥૧૮૪॥

વર્ણિઓએ વેદાર્થપરિશીલનમાં અને ગુરુપરિસેવનમાં સમાસક્ત રહેવું,
વિષયવ્યાસંગિનો સંગતો કદાપિ ન કરવો એમ કહેછે—વેદા કે જે
પૂર્વોત્તરભાગથી લિપ્ત હોઇને પરશ્રદ્ધના આરાધનભૂત કર્મને પ્રતિપાદન
કરનારા અને આરાધ્યભૂત પરશ્રદ્ધાસ્વરૂપ સાથે તેમના ઉપાસનને પ્રતિ
પાદન કરનારા છે તેમનો તથા શાસ્ત્રો કે જે વેદોના ઉપબૃહણભૂત સ્મૃતિ
ઇતિહાસ પુરાણાદિ છે તેમનો અભ્યાસ—એના અર્થોનું ફરી ફરી અનુ-
શીલન કરવું પરિશીલન કરેલો વેદશાસ્ત્રાર્થ વિક્ષોભક અર્થાન્તરોના અવ-
કાશને અતરમાં નજ આપે અને વળી તત્ત્વવિજ્ઞાનની દૃઢતા સંપાદનદ્વારા
નિ શ્રેયસના ઉપાયના અનુષ્ઠાનમાં ઉપકારક થાય છે, તો વેદશાસ્ત્રાભ્યાસ

સ્ત્રીણપુંસાં સદ્ગચ્ચ તૈઃ સદા ॥૧૮૫॥ ચર્મવારિ ન વૈ પેયં જાત્યા વિમેળ

અવશ્ય કરવો 'બ્રાહ્મણેન નિષ્કારણં પદ્મો વેદોઽધ્યેતવ્યો જ્ઞેયશ્ચ' એવું શ્રુતિ-
શાસન છે તથા વર્ણિઓએ ગુરુનું સેવન કરવું, કેમકે ગુરુસેવાજી એમનો
પરમ ધર્મ છે. તેવી સ્મૃતિ છે—'આસમાસે શરીરસ્ય યસ્તુ છુશ્રૂપતે ગુરમ્ ।
સ ગચ્છત્યજ્ઞસા વિપ્રોઃ બ્રહ્મણ. સઘા શાશ્વતમ્ ॥' 'શુદ્ધૂપમાણ આચાર્ય સદો
પાસીત નીચવત્' 'ગુરું ચૈવગ્ન્યુપાસીત' ઇતિ. એ રીતે તેતે અવસરમાં
વૈષયિક સંગમાં વિરોધી વેદશાસ્ત્રાભ્યાસ ગુરુસેવનાદિકે કરીનેજ કાળ
નિર્ગમન કરવો, વૈષયિક સગનો તો અવકાશ કદાપિ ન આપવો એમ
કહે છે—સ્ત્રીયોનોજ જેમ એમ સ્ત્રીલુ-સ્ત્રીલપટ પુરુષોનો સંગ પણ અત્યંત
ત્યાગ કરવો આથી વિષયલુપ્ધસંગમાત્રના ત્યાગનો સંશ્લેષ કરી લેવો 'ન
તથાઽસ્ય મયેન્મોહો બન્ધશ્ચાન્યમસદ્ગતઃ । ચોપિત્સજ્ઞાવથા પુસો યથા તત્સક્તિ-
સદ્ગત ॥' 'તસ્માદસક્તો ન કર્તવ્ય. સ્ત્રીષુ સ્ત્રીણેષુ ચેન્નિદ્વયૈ. । વિદુષાં ચાપ્ય-
વિસ્તવ્યઃ પદ્મૈઃ કિમુ માદૃશામ્ ॥' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે.

કેટલાકતો આ શ્લોકનું વ્યાખ્યાન એમ કરેછે કે—નૈષ્ઠિકવ્રતવિશેષમાં
પ્રવિષ્ટ થએલાઓએ સ્ત્રીયોનોજ જેમ એમ સ્ત્રીલુપ્ધોનો સંગ સદા દૂરથીજ
ત્યાગ કરવો સ્ત્રીશબ્દથી વિષયસામાન્યનો સંશ્લેષ કરી લેવો વિષયાસક્તોનો
સંગ ન કરવો એવો અર્થ થયો. શકા-વિષયસગનો જેમણે ત્યાગ કર્યો છે
એવા એમણે સંન્યાસને આસરેલાઓની પેઠે એકપણ નિકેતન (ઘર
રહેઠાણ) નહિ રાખી શું સ્વતત્ર થવું ? એવી આશકામાં કહે છે કે—ગુરુ-
સેવનજી પ્રતિદિન કરવું, શરીરપાતપર્યંત ગુરુને આધીનજ રહેવું. શકા-
ગુરુપરાયણ એમણે ગુરુસેવાયત્રી બીજું કાંઈપણ શ્રેયમાટે કરવું કે નહિ ?
એવી શકામાં કહે છે કે—વેદશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો ભણેલા કે નહિ
ભણેલા વેદો અને તેના અર્થને બોધ કરનારાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ-પરિ-
ચય સદા કરવો, એમ વ્યાખ્યાન કરેછે ॥૧૮૫॥

ગૃહસ્થ અને બ્રહ્મચારિના વિશેષ આદેશને પરિસમાપ્ત કરીને હવે
સામાન્યતઃ પરિહાર કરવા યોગ્ય કર્તવ્યનો વે શ્લોકથી આદેશ કરેછે—
આ આદેશ આટલા નિબંધથી વિશેષતઃ પ્રતિબોધ દીધેલા ગૃહસ્થ અને

બ્રહ્મચારીને સામાન્યપણે ળોધ આપવામાટે પ્રાપ્ત થયો છે. આ જ વિશેષપ્રકરણમાં સામાન્યપ્રસંગનું નિમિત્ત છે. ચર્મવારિ-ચર્મના સંસર્ગ-વાળું વારિ, ચામડાના કોશવડે કુવાથડી કાઢેલું જળ જાતુ-આપત્તિમાં પણ ન પિવું. યદ્યપિ આપત્તિમાં અનુમતિ આપી છે તથાપિ સાક્ષાત્ તેના પાનની અનુમતિ નથી કિંતુ ભૂમિઉપરજ રહેલું હોધને પાનાંતરથી દીધેલા જળના પાનમાં અનુમતિ છે. તેવું વચન છે—‘આપદ્વતો ભૂમિ-ગતાઃ પિવેચ’-ઘતિ. અથવા જાતુ-અતિશય તૃપા લાગી હોય તોપણ ન પિવું. કેનચિત્-કોધએ પણ-પ્રથમાશ્રમી કે દ્વિતીયાશ્રમી કોધએ પણ ન પિવું. અથવા કેનાપિ-ઔદીચ્ય કે દાક્ષિણાત્ય કોધએ પણ. (દેશ-સેદથી પણ આમાં વિપ્રમતા નથી) વિપ્રેળ-દ્વિભતિમાત્રે (કોધપિણુ દ્વિભતિએ) ન પિવું. વિપ્રશબ્દ દ્વિભતિમાત્રનો ઉપલક્ષક છે. ‘જાત્યા વિપ્રેળ’ એવો પાઠ હોય તો વિપ્રભતીય કોધએ પણ ન પિવું એવો અર્થ કરવો. યદ્યપિ આ અર્થ ઘટતો આવતો નથી, કેમકે ઉપનયન પહેલાં કામચાર કામવાદ કામલક્ષણાની અનુમતિ આપેલી હોવાથી નહિ ઉપવીત દીધેલા વિપ્રભતીયમા આ નિપેધનો અન્વય આવતો નથી, તથાપિ બ્રાહ્મણપણાને અનુગુણ સત્ય આર્જવ આદિક ગુણુવિશેષ હોય કે ન હોય પણ બ્રાહ્મણુભતિએ કોશનુ પાણી ન પિવું એટલામાત્રમાં તાત્પર્ય છે માટે કશી ક્ષતિ નથી. ચૈ અવ્યય નિશ્ચયાર્થમાં લેવો. એમાં સંશયજ નથી એવો અર્થ છે. દ્વિભતિને ચર્મવારિપાનનો પ્રતિપેધ સ્મૃતિએ કર્યો છે—‘પ્રપાજલં સીરઘટસ્વ ચૈવ દ્રોણીજલં કોશવિનિર્ગતં ચ । પીરવાવગાહેત જલં સવાસા ઉપોવિતઃ શુદ્ધિમવામુયાચ ॥’ ‘પ્રપાસ્વરણ્યે ઘટકે ચ સૈરે દ્રોણ્યાં જલં કોશગતાન્ન્યાઽઽપઃ । ક્રતેઽપિ શૂદ્ધાત્તદપેયમાહુરાપદ્વતો ભૂમિગતાઃ પિવેચ ॥’ ઘતિ. તથા તેન-દ્વિભતિમાત્રે પલાંડુલથુન-ડુગળી લથુન આદિકનું લક્ષણુ સર્વથા-વ્યાધિપ્રશમનના ઉપાયપણુપણુ ન કરવું. આઘશબ્દથી ગુંજનાદિકનો પરિગ્રહ કરવો. તેમાં દુર્ગન્ધિ કંદવિશેષને પલાંડુ કહે છે. અને તેનાજ એક વિશેષને લથુન કહે છે. એના લક્ષણુમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે—‘લથુનં કવકં ચૈવ પલાણ્ડુ મૃજનં તથા । ચત્વાર્યજ્ઞાનતો જગ્ધ્વા તસ-

કેનચિત્ । પલાણ્ડુલશુનાયં ચ તેન મદ્યં ન સર્વથા ॥૧૮૬॥ જ્ઞાનં
 કુચ્છં ચરેદ્વિજઃ ॥' ઇતિ. રાજસર્પપતામના શાકવિશેષને કનક કહેછે.
 લશુનતુલ્ય કંદવિશેષને શુંજન કહેછે, પણ ગાજરનામથી જેને કહેછે
 તે નહિ એમ વિજ્ઞાનેશ્વર કહેછે. શ્વેતકંદ પલાંડુવિશેષ શુંજન છે એવી
 વ્યાખ્યામુધા છે. 'ગન્ધાકૃતિરસૈતુલ્યો મૃગ્જનસ્તુ પલાણ્ડુના । દીર્ઘનાલા-
 મ્પત્રત્વાદ્વિચતેઽસૌ પલાણ્ડુતઃ ॥' એમ વૈદ્યચિંતામણિમાં કહ્યું છે. શુદ્ધિ-
 પૂર્વક પલાંડુલશુનાદિકના લક્ષણમાં તો સુરાપાન નામના મહાપાપને સમ-
 પાતું યાજવડાએ 'ત્રિપિદ્મમક્ષણં જૈહવં' આ વચનથી કહ્યું છે. આ શ્લોકની
 મિતાક્ષરા નિવિદ્ધ-લશુનાદિક, તેનું મતિપૂર્વક લક્ષણ, એવી છે. માટે
 દ્વિભતિમાત્રે ડુંગળી લશણુ આદિકનું મતિપૂર્વક લક્ષણ નજ કરવું ॥૧૮૬॥

રાગથી કરાતા પલાંડુ આદિક દુષ્ટ દ્રવ્યના લક્ષણનો નિયેધ કર્યો, હવે
 આનાદિ નિલકર્મ કર્યા વિના ચથેચ્છ કરાતા લોજનનો પ્રતિપેધ કરેછે—
 જ્ઞાન-સંધ્યા-ગાયત્રીજપ-શ્રીવિષ્ણુપૂજન કર્યા વિના અને વૈશ્વદેવ કર્યા
 વિના દ્વિભેદે લોજન નજ કરવું. અત્ર 'આનાદિકને કરે, આનાદિક નહિ
 કરીને લોજન ન કરે, એમ પ્રવર્તનાલક્ષણ ધર્મે અને નિવર્તનાલક્ષણ
 ધર્મ, એ રીતે બે પ્રકારના ધર્મનો અવબોધ આપ્યો છે. આથી—
 'આનાદિ કર્યા વિના લોજન ન કરવું' આ નિયેધ લોજનમાં જે પ્રવર્તે છે
 તેનેજ અધિકાર કરીને કર્યો છે પણ ખીજને નહિ, એવી મંદને
 અન્યથા શંકા થાય તેનું નિવારણ ચર્ચિત્વ છે. જ્ઞાન નહિ કરેલો સંધ્યાદિ
 સર્વ કર્મમાં લાયક થતો નથી માટે પ્રથમ તેનું ચંદણ કર્યું છે, એટલે
 સંધ્યાદિકમાં જ્ઞાન અંગ છે. તેનું સ્મૃતિવચન છે—'અજાતસ્તુ પુમાન્નાર્હો
 જપામિહષનાદિપુ । પ્રાતઃજ્ઞાનં તદર્થં તુ નિત્યજ્ઞાનં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ અધ્યાત્મા
 નાચરેત્કર્મ જપહોમાદિ કિચ્છન । ટાલાસ્વેદસમાધીર્ણઃ સપનાદુરિવતઃ
 પુમાન્ । અત્યન્તમલિનઃ કાપો નવહિદ્રસમન્યિતઃ । યવલેવ દિવારાગ્રં પ્રાતઃ-
 જ્ઞાનં વિશોધનમ્ ॥ પ્રાતઃજ્ઞાનં પ્રદંશન્તિ રથાષ્ટકલં દિ સત્ । સર્વમર્હતિ
 શુદ્ધાત્મા પ્રાતઃજ્ઞાત્રી જપાદિકમ્ ॥' ઇતિ. જ્ઞાનતો છ પ્રકારનું કહ્યું છે—'નિલં
 નૈમિસિકં કાર્મ્યં ક્રિયાદ્ગ્નં મહાકર્મણમ્ । ક્રિયાજ્ઞાનં તથા પદં પોદા જ્ઞાનં

સંન્ધ્યાં ચ ગાયત્રીજપં શ્રીવિષ્ણુપૂજનમ્ । અઠાત્વા વૈશ્વંદેવં ચ
 પ્રકીર્તિતમ્ ॥' એવું વચન છે. અત્ર સંન્ધ્યાદિ નિત્યકર્મનું સાહચર્ય છે તો
 જ્ઞાનશબ્દથી નિત્યજ્ઞાન જાણવું. તેમાં પ્રાતઃજ્ઞાનની સર્વાશ્રમસાધારણતાને
 કીધે નિત્યતા જાણવી. 'અઞ્જાતસ્તુ પુમાન્નાહોં જપામિહવનાદિપુ । પ્રાતઃ-
 જ્ઞાનં તદર્થં તુ નિત્યજ્ઞાનં પ્રકીર્તિતમ્ ॥' એમ કહ્યું છે. મધ્યાહ્ન જ્ઞાનની
 આશ્રમવિશેષની અપેક્ષાએ નિત્યતા સમજવી. 'પ્રાતર્મધ્યાહ્નયોઃ જ્ઞાનં
 વાનપ્રસ્થગૃહસ્થયોઃ । યતેશ્વિષ્ણવં પ્રોક્તં સકૃતુ મદ્ધચારિણઃ ॥' એવું વચન
 છે. આ જ્ઞાન સમંત્રક કરવું. તે કહ્યું છે- 'મદ્ધપૂતં જલે જ્ઞાનં પ્રાહુઃ
 જ્ઞાનફલપ્રદમ્ । ન વૃથા વારિમમ્નાનાં યદસામિવ તત્કલમ્ ॥ મત્સ્યકચ્છપ-
 મણ્ડુકાસ્તોયે મમ્ના દિવાનિશમ્ । વસન્તિ ચૈવ તે જ્ઞાનાન્નામુવન્તિ ફલં
 કચિત્ ॥' ધતિ. સમંત્રક જ્ઞાનતો જેમને મંત્રમાં અધિકાર હોય તેમને માટે
 જાણવું જીજ્ઞાસીને નહિ, તે કહ્યું છે- 'મદ્ધક્ષત્રવિશાં ચૈવ મદ્ધવાજ્ઞાનમિપ્યતે ।
 તૂળીમેવ તુ શૂદ્રસ્ય સ્ત્રીણાં ચ કુરુનન્દન ॥' ધતિ. જ્ઞાન વાંચણુ મુખ્ય
 છે, તે શક્તને ઠંડા જળથી અને અશક્તને તો ઊના જળથી કહ્યું છે.
 તેમાં વિશેષ કહ્યો છે- 'નયાં સ્રોતઃસુ ચ જ્ઞાયાત્પતિસ્રોતઃસ્થિતો દ્વિજઃ ।
 તદ્વાગાદિપુ તોયેષુ પ્રત્યક્ જ્ઞાનમાચરેત્ ॥' ધતિ. વળી તે સૂર્યદર્શન થકી
 પહેલાં કરવું. તે સ્કાંદમાં કહ્યું છે- 'પ્રાતઃપ્રાતસ્તુ યત્જ્ઞાનં સજ્ઞાતે હ્યરુગો-
 દયે । પ્રાજાપત્યસમં પ્રાહુસ્તન્મહાધવિષાતકૃત્ ॥ ઉત્સાહમેધાસૌભાગ્યરૂપ-
 સમ્પત્તિવર્તકમ્ । મનઃપ્રસન્નતાદેતુ પ્રાતઃજ્ઞાનં પ્રશસ્યતે ॥ નોપસંધિતૈ વૈ
 દુષ્ટાઃ પ્રાતઃજ્ઞાયિજનં કચિત્ । દષ્ટાદષ્ટફલં તસ્માદ્પ્રાતઃજ્ઞાનં સમાચરેત્ ॥'
 ધતિ. વિસ્તૃત વિધિ અન્યથકી જાણવો. સંન્ધ્યા- 'અહોરાત્રસ્ય યઃ સન્ધિઃ
 સૂર્યનક્ષત્રવર્જિતઃ । સા તુ સંન્ધ્યા સમાખ્યાતા મુનિમિસ્તત્ત્વદર્શિભિઃ ॥' આ
 સ્મૃતિએ કહેલો કાળવિશેષ સંન્ધ્યા જાણવી. તેવા કાળવિશેષમાં કરવાનો
 ક્રિયાવિશેષ સંન્ધ્યાશબ્દથી કહેવા ઇચ્છ્યો છે. સંધિમાં થતી ક્રિયા તે
 સંન્ધ્યા કહેવાય. તેવું વચન છે- 'ઉપાસ્ટે સન્ધિવેલાયાં નિશાયા દિવસસ્ય
 ચ । તામેવ સંન્ધ્યાં તસ્માત્તુ પ્રવદન્તિ મનીષિણઃ ॥' ધતિ. 'બ્રાહ્મણોઽહરહઃ
 સંન્ધ્યામુપાસીત' એવી શ્રુતિ છે. સંન્ધ્યાનું નિત્યપણું અકરણમાં પ્રત્યવાય-

વિધાનથી જાણાય છે. તેથી સ્મૃતિ છે-‘ન તિષ્ઠતિ તુ યઃ પૂર્વાં નોપાસ્તે
 યશ્ચ પશ્ચિમામ્ । સ શૂદ્રવદ્દહિષ્કાર્યઃ સર્વેસાદ્વિજકર્મજનઃ ॥ સન્ધ્યાદીનોઽશુ-
 ચિર્નિત્યમનર્હઃ સર્વકર્મસુ । સન્ધ્યા યેન ન વિજ્ઞાતા સન્ધ્યા યેનાનુપાસિતા ।
 જીવમાનો ભવેચ્છૂદ્ધો મૃતઃ શ્વા ષોપજાયતે ॥ ઉપતિષ્ઠન્તિ ઘે સન્ધ્યાં યે ન
 પૂર્વાં ન પશ્ચિમામ્ । વ્રજન્તિ તે દુરાસમાનહામિચ્છં નરકં નૃપ ! ॥ યોઽન્યત્ર
 કુસ્તે યજ્ઞં ધર્મે કાર્યે દ્વિજોત્તમઃ । વિહાય સન્ધ્યાપ્રણાતિં સ યાતિ નરકાયુ-
 તમ્ ॥’ ઇતિ સંધ્યાની પ્રશંસા કરી છે-‘સન્ધ્યાનુપાસતે ચે તુ સતત સંશ્રિ-
 તવતા’ । વિષ્ણુતપાપાસ્તે યાન્તિ બ્રહ્મલોકં સનાતનમ્ ॥ જપયો દીર્ઘસન્ધ્યા-
 સ્વાદીર્ઘમાયુરવામુયુઃ । પ્રજ્ઞાં યશ્ચ કીર્તિં ચ બ્રહ્મવર્ચસમેષ ચ ॥’ ઇત્યાદિ.
 સન્ધ્યાનો પ્રકારતો અન્યથથી જાણવો ચક્રારથી-હોમનું બહણુ કરવું.
 ગાયત્રીજપ-સંધ્યાના અગભૂત આ ગાયત્રીમંત્રનો જપ છે. તે યાજ્ઞવ-
 લ્ક્યે કહ્યું છે-‘સૂર્યેસ્ય ચાપ્યુપસ્થાનં ગાયત્ર્યા પ્રત્યહં જપઃ । ગાયત્રીં શિરસા
 સાર્ધં જપેદ્વાહતિર્ષુર્વિકામ્ ॥ પ્રતિપ્રણયસંયુક્તાં ત્રિરપં પ્રાણસંયમઃ । પ્રાણા-
 નાયમ્ય સમ્પ્રોક્ષ્ય તૃતેનાદ્યૈવતેન હુ ॥ જપન્નાસીત સાવિત્રીં પ્રલગાતારકો-
 દયાત્ । સન્ધ્યાં પ્રાક્ પ્રાતરેવં હિ તિષ્ઠેદાસૂર્યદર્શનાત્ ॥’ ઇતિ તથા હારી-
 તસ્મૃતિમા કહ્યું છે-‘પ્રણવવ્યાહતિયુક્તાં ગાયત્રીં ચ જપેત્તતઃ । બદ્ધાધિક
 સહસ્ર વા શતં વા દશ શત્તિવ. ॥’ ઇતિ વાચિક ઉપાંશુ માનસ એવા
 બેઠથી ત્રણ પ્રકારનો જપ સ્મૃતિમાં કહ્યો છે-ત્રિવિધો જપયજ્ઞ. સ્વાત્તસ્ય
 મેદં નિવોધત । વાચિકશ્ચ ઉપાંશુશ્ચ માનસશ્ચિવિધ. સ્મૃતઃ ॥’ ઇતિ. વિશેષ
 અન્ય થથી જાણવો શ્રીવિષ્ણુપૂજન-શ્રીમાન્ વિષ્ણુનું (શાળમામ-
 સ્વરૂપ કે પ્રતિમાસ્વરૂપ) યથાવિધિ પૂજન, આ નિત્ય છે. તે મનુએ કહ્યું
 છે-‘નિત્યં યાત્રા શુચિ. કુયાંદેવાર્પિવિતૃતર્પનમ્ । દેવતામ્યર્ચનં ચૈવ’ ઇતિ
 પરાશર પલ્લુ કહે છે-‘સન્ધ્યાં દ્યાનં જપો દોમો દેવતાનાં ચ પૂજનમ્’ ઇતિ
 મોક્ષમિષ્ટેમાનાર્દનાત્ આવું વચન છે માટે મુમુક્ષુઓએતો વિષ્ણુનું સેવ્ય
 છે, એવા આભિપ્રાયથી વૈષ્ણવોના પ્રતિ ‘વિષ્ણુપૂજનં’ એમ વિશેષપણે
 વિધાન કર્યું છે. તે નૃસિંહપુરાણમાં કહ્યું છે-‘જહદેવાન્નમસૃજ્ય તત્તો
 મચ્છેદ્દદ્ધ મુષ. । પૌરુષેણ હુ સૂત્રેન તતો વિષ્ણુ સમર્પયેત્ ॥’ ઇતિ. પૂજન-

પ્રકાર અન્યથકી જાણવો. વૈશ્વદેવ-આ સર્વ આશ્રમને સાધારણ નથી તથાપિ યથાસંભવ અન્વય જાણવો. યદ્યપિ દેવયજ્ઞ પિતૃયજ્ઞ અને ભૂતયજ્ઞમાં વિશ્વદેવોનો પૂજ્યપણે અન્વય છે, તો વિશ્વદેવો જેમાં પૂજ્ય તે વૈશ્વદેવિક કહેવાય, આવા અર્થની પર્યાયોચના કરતાં ત્રણેયમાં પણ વૈશ્વદેવશબ્દ પ્રવર્તે છે. તથાપિ 'વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યઃ સ્વાહા' એમ જેમાં ઉચ્ચારાય તેમાં આ નામ મુખ્ય છે, માટે વૈશ્વદેવ-શબ્દથી દેવયજ્ઞ કહ્યો છે. આથી-બીજા યજ્ઞોનો ઉપલક્ષણથી સંગ્રહ કરવો. અથવા વૈશ્વદેવશબ્દથી લક્ષે ત્રણનો સંગ્રહ કરાય, આથી બીજાનો ઉપલક્ષણથી સંગ્રહ કરવો. વિષ્ણુપૂજન પછી વૈશ્વદેવની કર્તવ્યતા સ્મૃતિએ કહી છે-‘પૌરુષેણ તુ સૂક્તેન તત્તો વિષ્ણુ સમર્ચ-યેત્ । વૈશ્વદેવં તતઃ કુર્યાદ્વલિકર્મ તથૈવ ચ ॥ પશ્ચમે ચ તથા ભાગે સંવિભાગો યથાહતઃ । પિતૃદેવમનુષ્યાણાં ક્ષીટાનાં ચોપદિશ્યતે ॥ વૈશ્વદેવં પ્રકુર્વાત સ્વશાપ્તાવિહિતં તતઃ । સંસ્કૃતાઙ્ગૈર્હિ વિવિધૈર્હવિપ્રવ્ય-જ્ઞનાન્વિતૈઃ ॥’ ઇતિ. પાંચ મહાયજ્ઞોની અવશ્ય કર્તવ્યતા સ્મૃતિ-ઓમાં કહી છે-‘વલિકર્મ-સ્વધા-હોમ-સ્વાધ્યાયાતિથિસત્ક્રિયાઃ । ભૂતપિ-તૃત્યમરવ્રહ્મમનુષ્યાણાં મહામહાઃ ॥ પશ્ચસૂના ગૃહસ્થસ્ય વર્તન્તેઽહરહઃ સદા । કણ્ડિની પેપળી ચુલી જલકુમ્ભ ઉપસ્કરઃ ॥ પૃતાનિ વાહયન્વિપ્રો વધ્યતે વૈ મુહુર્મુહુઃ । પૃતાસાં પાવનાર્યાય પશ્ચ યજ્ઞાઃ પ્રકીર્તિતાઃ । પશ્ચસૂના ગૃહ-સ્થસ્ય ચુલી પેપિણ્યુપસ્કરઃ । કણ્ડિની ચોદકુમ્ભશ્ચ વધ્યતે ચસ્તુ વાહયન્ ॥ તાસાં વ્રમેણ સર્વોસાં નિષ્કૃત્યર્થ મહર્ષિભિઃ । પશ્ચ કૂસા મહાયજ્ઞાઃ પ્રત્યહં ગૃહમેધિનામ્ ॥ અધ્યાપનં મહાયજ્ઞઃ પિતૃયજ્ઞસ્તુ તર્પણમ્ । હોમો દૈવો વલિ-મૌતો નૃયજ્ઞોઽતિથિમોજનમ્ ॥ પશ્ચેતાન્ યો મહાયજ્ઞાન્ ન હાપયતિ શક્તિઃ । સ ગૃહેઽપિ ઘસન્નિલયં સૂનાદોર્પૈર્ન લિપ્યતે ॥ દેવતાતિથિભૂતાનાં પિતૃણામાત્મ-નશ્ચ યઃ । ન નિર્વપતિ પશ્ચાનામુદ્ધસન્ન સ જીવતિ” ઇતિ. આ આનાદિ નિત્ય-કર્મો દ્વિજાતિએ કરવાં. આ કર્મોને કર્યા વિના ભોજન નજ કરવું. આનાદિ કર્યા વિના ભોજન કરવામાં પ્રત્યવાય સ્મૃતિમાં કહ્યો છે-‘અન્નાત્વાઽશ્ન-ન્મલં મુદ્ધે અજસ્વા પૂયસોણિતમ્ । અણુદ્વંશ કૃમીન્ ક્ષીટાનદદચ શકૃત્તયા ॥

કર્તવ્યં નૈવ ભોજનમ્ ॥૧૮૭॥ સાધવો યેડથ તૈઃ સર્વેર્નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચા-

યો મોહાદયવાડડલસ્યાદકૃત્વા દેવતાર્ચનમ્ । મુક્તે સ યાતિ નરકં સૂકરેષ્વપિ
જાયતે ॥ અકૃત્વા વૈશ્વદેવં તુ મુજ્જન્તે યે દ્વિજાધમાઃ । દ્વહ લોકેડજહીનાઃ સ્યુઃ
કાકયોર્નિં વ્રજન્ત્યથ ॥' ધૃતિ. ચકારથી બાળાદિકને ભોજન કરાવ્યા વિના
ભોજન ન કરવું. 'યસુ મુખ્યો ભવેદ્યન્ન સ સમ્ભોજ્ય નિજાભિતાન્ । તતઃ સ્વયં
તુ મુજ્જીત સમાનં તૈરનાપદિ ॥' એવું સ્કાંદવચન છે. 'બાલ-સ્વવાસિની-વૃદ્ધ-
ગર્ભિણી-આતુર-કન્યકાઃ । સમ્ભોજ્યાતિથિ-મૃત્યાંશ્ચ દમ્પત્યોઃ શોષભોજનમ્ ॥'
એમ યાજ્ઞવલ્ક્ય કહે છે. પાકભેદ તો ન કરવો, 'અતિથીનાં ચ સર્વેર્વાં પ્રેવ્યાણાં
સ્વજનસ્ય ચ । સામાન્યં ભોજનં મૃત્યુઃ પુરુષસ્ય પ્રશસ્યતે ॥' ધૃતિ ॥૧૮૭॥

હવે સાધુઓના વિશેષધર્મોને કહે છે—જે મારા આશ્રિત ત્યાગી સાધુઓ
હોય તેમણે સર્વેએ તો અવશ્યપણે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓની પેઠે સ્ત્રી અને
સ્ત્રીસંગીઓનો સંગ-પ્રેક્ષણપ્રમુખ પ્રસંગ ત્યાગ કરવો. આદિશબ્દથી
તૈભાલ્યંગાદિકનો પરિચય કરવો. અન્યથા તો મુમુક્ષાથી સ્વીકારેલું બ્રહ્મ-
ચર્યવ્રત કે જે મોક્ષોપાયસિદ્ધિમાં મુખ્ય ઉપકારક છે તેની લંગાપસિ થાય.
સ્ત્રીસૈવસંગાદિકનું મુક્તિમાં વિરોધિપણું સુપ્રસિદ્ધ છે. એનું વ્યાખ્યાન
બ્રહ્મચારિપ્રકરણમાં કર્યું છે.

એટલામાત્રથી કૃતકૃત્યતા નથી, વિષયસંગમાત્રનોતો ત્યાગ કરવો જોઈએ,
અન્યથા તેના સંગબળને લીધે તેથી વિલક્ષણ આત્મસ્વરૂપમાં નિહાનો
સંભવ નથી, માટે કામ સર્વથા છૂતવો, કેમકે તે અંતરનો અરિ છે, એવા
અભિપ્રાયથી કહે છે—તથા તેમણે આન્તરાઃ-આલ્યંતર અરયઃ-કામ અને
તે મૂળ જેમાં છે એવા ક્રોધાદિક શત્રુઓ છૂતવા-એમના વશપણમાં
વર્તવું નહિ. શબ્દાદિકતો બાહ્ય શત્રુઓ છે આતો આંતર છે. એટલે
અદ્યમાત્ર પણ અવશેષ રહેલો આંતર અરિ અધિક અનર્થ અર્થ થાય
છે. તે ગીતામાં કહ્યું છે—'કામ ઇષ ક્રોધ ઇષ રજોગુણસમુદ્ભવઃ । મહા-
શનો મહાપાપ્મા ત્રિષ્યેનમિદ્ધ વૈરિણમ્ ॥ ધૂમેનાવ્રિયતે વહ્નિર્યંયાદશો
મલેન ચ । યથોલ્લેનાદૃતો ગર્ભસ્થથા તેનેદમાદૃતમ્ ॥ આદૃતં જ્ઞાનમેતેન
જ્ઞાનિનો નિત્યવૈરિણા । કામરૂપેણ કૌન્તેય ! દુષ્પૂરેણાત્તલેન ચ ॥' ઇત્યાદિ.

રિચત્ । સ્ત્રીઘ્રેણસજ્ઞાદિ ઘર્જ્યે જેતવ્યાશ્ચાન્તરાયઃ ॥૧૮૮॥ સર્વે-

ક્રોધ લોભની પણ વિશેષત હેયતા ગીતા ભાગવતમાં કહી છે-‘ત્રિવિધ નર-
કલ્પેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ । કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસાદેતન્નય સ્વજેત્ ॥’
‘સંયચ્છ રોપ મદ્દં તે પ્રતીપ શ્રેયસાં પરમ્ । શ્રુતેન ભૂયસા રાજસ્રગદેન યથા-
મયમ્ ॥ યેનોપસૃષ્ટાપુરુષાલોક ઉદ્વિજતે મૃશમ્ । ન વુધસ્રદ્ધશ ગચ્છેદિ-
ચ્છન્નભયમાત્મન ॥’ તથા ‘કામસ્યાન્તં હિ ક્ષુતૃદ્મ્બ્યાં ક્રોધસ્યૈતરકલોદયાત્ ।
જનો યાતિ ન લોભસ્ય જિત્વા મુક્તવા વિશો મુવ. ॥’ તથા ‘યસો વ્રદાસ્વિનાં
શુદ્ધં શ્લાઘ્યા યે ગુણિનાં ગુણા. । લોભ. સ્વરૂપોઽપિ તાન્ હન્તિ શ્ચિત્રં રૂપમિ-
વેગ્સિતમ્ ॥’ ઇત્યાદિ. અતઃ શત્રુઓના જયના ઉપાયો શ્રીભાગવતમાં ‘અસ-
ક્તપાજ્ઞયેત્કામ ક્રોધં કામવિવર્જનાત્ । અર્ધાનર્થેક્ષયા લોભં મયં તત્વાવમ-
ર્શનાત્ ॥ આન્વિકીક્ષ્યા શોકમોહૌ દમ્ભ મહદુપાસયા । યોગાન્તરાયાન્
મૌનેન હિંસાં કાયાચનીહયા ॥’ ઇત્યાદિકથી કહ્યા છે ॥૧૮૮॥

અનાદિ વાસનાવાસિત મનવાળાઓથી એકદમ કામાદિ દોષો છૂતી
શકાતા નથી, તો પ્રથમ વિષયને અભિમુખપણે દોડતા ઇન્દ્રિયોનો ઉપ-
રોધ કરવો, એરીતે યતન કરનારાને કાળે કરીને કામની ઉપશાંતિ થાય,
તે ગીતામાં કહ્યું છે-‘યદા સંહરતે ચાય કુર્મોઽજ્ઞાનીવ સર્વશ । ઇન્દ્રિ-
યાણીન્દ્રિયાર્થેભ્યસ્તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥’ એવા અભિપ્રાયથી કહે છે—
કામ ક્રોધના જયમાંટે પ્રવર્તેલા સાધુઓએ શ્રોત્રાદિ સર્વ ઇન્દ્રિયો અવશ્ય
છૂતવા-તેના તેના વિષયોથકી પાછા વાળવા જેમ કાચબો જે ક્રોધથીકી
પણ શબ્દમાત્રને ઉપસાભળતાજ એકદમ સર્વ અગને સંકેલી લેછે, તેમ
તેતે અર્થની સન્નિવિમાત્ર થતા તેતે ઇન્દ્રિયોનો એકદમ તેથકી ઉપસહાર
કરી લે, જે એક પણ ઇન્દ્રિય વિષયમાં પ્રસરે તો કામોપશાંતિ ન થાય
અને જ્ઞાનનિષ્ઠા સિદ્ધ ન થાય, તે મનુએ કહ્યું છે-‘ઇન્દ્રિયાણાં તુ સર્વેષા
યથેક ક્ષરતીન્દ્રિયમ્ । તેનાસ્ય ક્ષરતિ પ્રજ્ઞા દત્તે પાદાદિવોદકમ્ ॥’ ઇતિ
આ રીતે પ્રયત્ન કરનારાને કાળે કરીને સર્વ કામની ઉપરતિરૂપ ઇન્દ્રિયજ-
યની કાષાસિદ્ધિ થાય ઇન્દ્રિયજયની જરૂરતા ભાગવતમાં ભગવાને કહી
છે-‘વાચ યચ્છ મનો યચ્છ પ્રાણ યચ્છેન્દ્રિયાણિ ચ । આત્માનમાત્મના

ન્દ્રિયાણિ જેયાનિ રસના તુ વિશેષત । ન દ્રવ્યસદ્ગત્ કાર્ય કાર
 યચ્છ ન ભૂય કલ્પસેઽધ્યત્ને ॥ 'યન્ધ દ્વિન્દ્રિયવિશેષો મોક્ષ પ્પાં ચ સયમ ।'
 ધતિ 'દ્વિન્દ્રિયાણ્યેવ સર્વાણિ જેતવ્યાનિ પ્રયત્નત । સાધુના ધર્મશીલેન
 પ્રશ્નત્વેવાન્યથા પથઃ ॥' એમ વસિષ્ઠે કહ્યું છે ભારતમાં કહ્યું છે- 'તપો
 મૂલમિદં સર્વં યન્મા વિપ્રાનુષ્ટુઝમિ । દ્વિન્દ્રિયાણ્યેવ સંયમ્ય તપો મવતિ
 નાન્યથા ॥ દ્વિન્દ્રિયાણ્યેવ તત્સર્વં યસ્ત્વર્ગનરકાયુભૌ । નિગૃહીતવિમુષ્ઠાનિ
 સ્વર્ગાય નરકાય ચ ॥ દ્વિન્દ્રિયાણા પ્રસન્નેન દોષમૃચ્છત્યસદાયમ્ । સદ્વિયમ્ય
 તુ તાન્યેવ તત્ સિદ્ધિમવામુચાર ॥ પળ્ગામાત્મનિ નિત્યાનામૈશ્વર્ય યોઽ
 ધિગચ્છતિ । ન સ પાપે કુતોઽનર્થયુંજ્યતે વિનિતેન્દ્રિય ॥' ધતિ વિષયો
 થયી ધન્દ્રિયોને દૂર કરવાવડે અનુક્રમે અતરના અરિઓ છતાય છે તેમા
 પણ રસના તો વિશેષપણે વિજીતવી રસનાની લોલુપતા હોય તો
 આહારશુદ્ધિના અભાવને લીધે અત કરણશુદ્ધિનો સભવ નથી 'આહાર
 શુદ્ધૌ સત્ત્વશુદ્ધિ સત્ત્વશુદ્ધૌ ધ્રુવા સ્મૃતિ' એવી શ્રુતિ છે વળી રસના
 જય સર્વ ધન્દ્રિયોના જયમા મૂળ છે 'નિત સર્વં નિતે રસે' એવી સ્મૃતિ
 છે અન્યથા તો 'ઔપસ્વ્યજૈદ્વ્યકાર્પણ્યાદ્ગૃહપાહ્યાયતે જન' 'નિદ્રયાતિ
 પ્રમાયિન્યા જનો રસવિમોહિત । મૃત્યુમૃચ્છત્યસદ્દુર્ધ્મિર્મનસ્તુ ચલિશૈર્યથા ।'
 ઇલાદિકથી કહેલી અનર્થાપતિ થાય માટેજ આશ્લેષ્ય શ્રુતિએ 'ઓપધ
 વદ્દાનમાચરેત્ એમ રસાસ્વાદનો પ્રતિષેધ કર્યો છે

ધન્દ્રિયવર્ગને છતવા ચાહતાએ દેહયાનામા ઉપયોગી દ્રવ્યનો સંગ્રહ
 ન કરવો એમ કહે છે—લોભને લીધે કરાતો દ્રવ્યનો સંગ્રહતો અતરારિ
 જયના વિધાનથીજ પ્રતિષેધ થઈ જાય છે, તેથી તેનો અન પ્રસંગ નથી
 માટે તેથથી વ્યતિરિક્ત આચતમા કરાતા દ્રવ્યસંગ્રહનો પ્રતિષેધ કરવો
 યુક્ત છે, તો દેહનિર્વાહના અગમૂત પણ ભોજનવસ્ત્રોપયોગી દ્રવ્યનો સંગ્રહ—
 'આવતી કાલે શુ કરશુ એવી ઉદારચિંતાને લીધે જ્યાથી ત્યાંથી સંગ્રહ
 સ્વયં ન કરવો અને ખીનદ્વારા સ્વાર્થે ન કરાવવો આવતી કાલની
 ચિંતા તો એકલા ગૃહસ્થનેજ યથાકથચિત્ અભ્યનુસાત છે, તેમા પણ
 આવતી કાલનો વિચાર નહિ કરનારોજ શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે તો દેહને ક્ષણ

ખીયો ન કેનચિત્ ॥૧૮૯॥ ન્યાસો રક્ષ્યો ન કસ્યાપિ ધૈર્યં ત્યાજ્યં
ન કર્હિચિત્ । ન પ્રવેશયિતવ્યા ચ સ્વાવાસે સ્ત્રી કદાચન ॥૧૯૦॥ ન

ભગુર સમઝીને અહીંથી પરલોકમાં અને પરલોકમાંથી અહીં જવા
આવવાનોજ એક પરિશ્રમરૂપ ફળ જેનું છે એવાં કર્મોમાં નિવેદે કરીને
દારાદિકનો સચ્છ પરિત્યાગ કરનારા ત્યાગિઓને આવતી કાલની ચિંતા
કેમ ઘટે ? અને તદર્થે દ્રવ્યસચ્છ કેમ ઘટે ? ખીલકુલ નજ ઘટે. માટે
ધનપ્રસંગપણ સ્ત્રીપ્રસંગવત્ સર્વથા પરિહાર્ય છે એટલુ તાત્પર્ય છે.
જીવન્મુક્તિવિવેકમાં સ્મૃતિ છે કે-‘પતત્યસૌ ધ્રુવં મિશ્રુયંસ્ય મિક્ષોદ્વયં
ભવેત્ । ધીર્ધૂર્વો રેતઃત્સર્ગો દ્રવ્યસદ્ગ્રહ एव च ॥’ ઇતિ ॥૧૮૯॥

યદપિ યથાકથયિત્ સચ્છ કરાતું દ્રવ્ય મમતાબુદ્ધિયોગને લીધે
અનર્થે અર્થે થાય એ યુક્ત છે, જેતો ન્યાસ (થાપણ)રૂપે રખાતું પર-
દ્રવ્ય છે તે તો અનર્થે અર્થે થતું નથી કિંતુ શ્રેયસાડુ થાયછે, કેમકે
આ તો પરોપકાર છે ? એવી શકામાં કહે છે—સાધુઓએ ખીજાએ ન્યાસ-
રૂપપણે આપેલું પણ દ્રવ્ય કસ્યાપિ-અત્યત ઉપકાર કરનારાનું પણ નજ
સ્વીકારવું. કારણ કે આ તો ગૃહિઓનો ધર્મ છે પણ ત્યાગિઓનો નહિ,
જે ત્યાગી સ્વીકારે તો મનની એકાગ્રતાનો વિલોપ થાય, તેથી આત્મનિષ્ઠા-
થકી પ્રચ્યુતિ થાય, તેના રક્ષણમિષયથી તેમાં સ્નેહ અભિવૃદ્ધિ પામે, તેતો
અનર્થ માટે થાયજ, માટે ન્યાસરૂપ પણ ધનત્યાગધર્મવિરૂદ્ધ હોવાથી કોઈનું
પણ રાખવું નહિ તથા તેમણે વૃષ્ટિ વાયુ તાપે કરીને ખીડા પામતાં વિશ્રાં-
તિને વાંછતી પણ વનિતાને ધર્માશિસાથી પણ (દયાએ કરીને પણ) પોતાના
નિવાસસ્થાનમાં ક્યારેય પેસવા દેવી નહિ, કેમકે તેણીનું સાન્નિધ્ય થતાં
ચિત્તવિક્ષોભનો પ્રસંગ પુરતો છે. તથા તેમણે કર્હિચિત્-આપત્તિમાં પણ
ધૈર્ય-અવિકૃતચિત્તા (કર્તવ્યાંશનો અપરિત્યાગ)નો ત્યાગ ન કરવો
એટલે આત્મનિષ્ઠામાં પ્રવર્તેલા એમણે દેશકાળની વિગુણતાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત
થતાં પણ અવધારેલી જે વિષયવિમુખતા અને આત્માની ઉન્મુખતા
તેથકી પ્રમાદને લીધે પ્રચ્યુત થવું નહિ ॥૧૮૯॥

સાધુઓએ પોતાના નિવાસસ્થાનનો પરિત્યાગ કરીને ગ્રામ નગરાદિકમાં

અ સહં વિના રાત્રી ચલિતવ્યમનાપદિ । ઇકાકિમિનં ગન્તવ્યં તથા
 કાપિ વિનાપદમ્ ॥૧૧૧॥ અનર્થ્યં ચિત્રિતં વાસઃ કુસુમ્માદૈશ્ચ રજિ-

અહીં તહીં રાત્રિએ રખડવું નહિ, કેમકે વેશ્યાદિકના સંચારને સમુચિત
 રાત્રિએ રસ્તે રસ્તે રજળવું તેતો વિષયલોલુપોનું ચરિત છે. જે અવશ્યજ
 રાત્રિએ બહાર જવું પડે તો સંઘ થઈને જવું પણ જે જણે ન જવું.
 અનાપદિ-આપતકાળમાં તો આ નિયમ નથી. તથા તેમણે ક્ષાપિ-કોઈ
 પણ સ્થાનમાં દિવસે પણ આપદા વિના એકાકી જવું નહિ, કેમકે તે
 શંકાસ્પદ છે. 'एक एव घरेत्तस्मात्कुमार्या इव कङ्कणाः' આ વચનતો અવિ-
 રક્ત જનોના સંગના પ્રતિષેધપર છે. સમાનશીલ આત્મારામ સાધુસાધેજ
 સાધુના ગમનનું જે અહીં વિધાન કર્યું છે તે માર્ગમાં વિષયરૂપ વિષમ
 ખાડાવિષે પ્રમાદથી પડવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં ખીજે તેને સદ્બોધ
 આપીને તેથડી તેની સંરક્ષા કરે એવા અભિપ્રાયને જણાવે છે. ભગવ-
 દ્ભક્ત સાધુઓનો સમાગમ મુદુર્લભ હોવાથી પ્રાર્થનીય છે. 'त एते
 साधवः साधिव ! सर्वसङ्गविवर्जिताः । सङ्गलोपव्य ते मार्ग्यः सङ्गदोषहरा
 हि ते ॥' 'वतो दुःसङ्गसुरसृज्य सर्वं सजेत बुद्धिमान् । सन्त एवास्य
 छिन्दन्ति मनोव्यासङ्गमुक्तिभिः ॥' 'येऽन्योन्यतः भागवताः प्रसृज्य
 समाजयन्ते मम पौरुषाणि ॥' ઇત્યાદિ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૨૧॥

જેમ દેહધારણ પુરતુંજ અન્ન જમવું એમ શરીરના આચ્છાદન પુરતુંજ
 વસ્ત્રધારવું, પણ શોભાદિ પ્રયોજનવાળું વસ્ત્ર ન ધારવું, કેમકે તે રાજસ
 હોઈને ત્યાજ્ય છે, એવા અભિપ્રાયથી કહે છે—જે વસ્ત્ર અનર્થ્ય-બહુ મૂલ્ય-
 વાળું હોય, જે ચિત્રિત-શુકલ નીલ પીતાદિ વિવિધ તન્તુઓથી રંગેલું હોય
 અથવા વિવિધ રેખાચિત્રથી સંપન્ન હોય, જે કમુંબો આદિક રંગદ્રવ્યથી
 રંગેલું હોય અને જે મહાવસ્ત્ર (રાત્રને લાયક દુશાલા નામથી વિખ્યાત
 વસ્ત્ર) હોય, એવમાદિ ઉત્તમ વસ્ત્ર એમણે નજ ધારવું. લલે પૂજ-
 સમયે પરે પ્રીતિથી (પ્રયત્ન વિના) સમર્પ્યું હોય પરંતુ તે ભક્તજનની
 મનઃપ્રસન્નતા માટે પણ ન ધારવું. આ નિષેધ ત્યાગિમાત્રમાં અન્યથ
 પામે છે. એથી-આ પ્રતિષેધ નૈહિકોને ઉદ્દેશીને પૂર્વે કેમ ન કર્યો? એવી

તમ્ । ન ધાર્ય ચ મહાવશ્નં પ્રાપ્તમન્યેચ્છયાપિ તત્ ॥૧૯૨॥ ભિક્ષાં
સભાં વિના નૈવ ગન્તવ્યં ગૃહિણો ગૃહમ્ । વ્યર્થઃ કાલો ન નેતવ્યો
ભક્તિ મગવતો વિના ॥૧૯૩॥ પુમાનેવ ભવેદ્યત્ર પક્ષાત્રપરિવેષણઃ ।
ઈક્ષણાદિ ભવેન્નૈવ યત્ર સ્ત્રીણાં ચ સર્વથા ॥૧૯૪॥ તત્ર ગૃહિગૃહે ભોક્તું
ગન્તવ્યં સાધુભિર્મમ । અન્યથાઽઽમાત્રમર્થિત્વા પાકઃ કાર્યઃ સ્વયં
ચ તૈઃ ॥૧૯૫॥ આર્પભો ભરતઃ પૂર્વં જહવિમ્નો યથા ભુવિ । અવર્તતાત્ર

શકાનો અવકાશ નથી, 'સહેમસૂત્રં સૂક્ષ્મ ચ નાનારક્ષ' ચ ચિત્રયુક્ત । મહા
ધન ચ યદ્વસ્ત્રમાઘ્યાઈ રાજસં તુ તત્ ॥' એમ ધર્મપ્રદીપમા તેનું રાજસપણું
કહ્યું છે, તો ત્યાગિઓને તેનું ધારણ અયુક્ત છે તેમને તો કૌપીન,
તેની ઉપર આચ્છાદન, શૂર્ણ વસ્ત્રના કટકાની કથા આદિકના ધારણનું
વિધાન કર્યું છે ॥૧૯૨॥

સાધુઓએ ભિક્ષાં વિના-ભિક્ષાનિમિત્ત વિના અને સભાં વિના-સાધુ
ગોષ્ઠીરૂપ નિમિત્ત વિના ગૃહસ્થના ગૃહપ્રતિ નજ જવું ભગવદ્ગુણો સાભળ
વાની લાલસાથી જે ગૃહસ્થ ગોષ્ઠી કરાવે ત્યારે તો જવું એવો ભાવાર્થ
છે તથા તેમણે ભગવાનનું ચિંતન તેમનું નામસ્મરણ કીર્તનાદિરૂપ
ભક્તિવ્યાપાર વિના વ્યર્થ ક્ષણપણે કાળ ન નિર્ગમન કરવો 'યન્મુહૂર્તં ક્ષણ
વાપિ વાસુદેવો ન ચિન્ત્યતે । સા હાનિસ્તન્મહચ્છિદ્ર સા પ્રાન્તિ સા ચ
ચિક્રિયા ॥' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૯૩॥

પ્રથમ ગૃહસ્થને ત્યા ભિક્ષાચરણ જણાવ્યું છે તેમા વિશેષ કહે છે—
જે ગૃહીના ગૃહમા પકવાન્નનો પીરસનારો પુરૂષજ હોય (સ્ત્રી ન હોય)
અને જ્યાં નારીઓનો વારવાર નિરીક્ષણાદિ પ્રસંગ નજ હોય-એટલે દૃષ્ટિ
માર્ગમા સ્ત્રીજનનો પ્રચાર અધિક ન હોય ત્યાં મદાશિત સાધુઓએ
જમવા માટે જવું જ્યાં નારીઓનો દર્શનાદિક પ્રસંગ હોય ત્યાં પિરમ
નારો યદ્યપિ પુરૂષ હોય તથાપિ ત્યાં જમવા ન જવું એવો અભિપ્રાય છે
અન્યથા-જે કોઈ ગામમા તેવું ગૃહસ્થનું ગૃહ દુર્લભ હોય ત્યારે તો કાચુ
અન્ન માધુકરી વૃત્તિથી માગી લાવીને સ્વયંપાક ખનાવીને જમવું, આ
પણ પ્રમદાપ્રસંગના પરિહાર અર્થે છે ॥૧૯૪-૧૯૫॥

હવે સાધુઓએ આત્મનિષ્ઠાના અતિશયને લીધે લોકદૃષ્ટિથી જડ થયું એમ કહે છે—પૂર્વજન્મમાં આવંમ-રૂપભદેવના પુત્ર પરમભાગવત રાજાવિરાજ ભરતજી દયાવશાત્ મૃગખાળમાં સેહાનુબન્ધને લીધે મૃગશરીરને પામીને તેનો અતે ત્યાગ કરીને અતિમ શરીરમાં વિપ્રપણાને પામીને લગવા નના અનુગ્રહથી પૂર્વજન્માવધીનું અનુસ્મરણ થતા અન્ય જનના સંગ થકી અત્યત ઉદ્વેગ પામીને, દેહાત્માભિમાનોએ જેમતેમ ઓવાવ્યા થકા પણ તેમના વચનનો વિવેક નહિ લક્ષમાં લઈને, માનાપમાનમાં સ્તુતિ નિંદામાં પ્રતિપાતપ્રહારમાં પણ તુટય-અવિકૃત ચિત્તવાળા, માટેજ લોક દૃષ્ટિથી જડવિપ્રપણે પ્રખ્યાતિ પામીને જેમ ભૂમિમાં વર્ત્યા હતા તેમજ મારા આશ્રિત પરમહસ તે સાધુઓએ આ લોકમાં વર્તવું જ્યાસુધી દેહાત્માભિમાન ટળે નહિ ત્યાસુધી આત્મનિષ્ઠાની સિદ્ધિ નથી, આત્મનિષ્ઠા ન સિદ્ધ થાય ત્યાસુધી આવું વર્તન લેશથી પણ ઘટે નહિ, માટે આત્મ નિષ્ઠ થઈને આવા ચરિતમાં રહેવું એમ જણાવ્યા ‘પરમહસૈ’ એમ કહ્યું છે પરમ-પ્રધાન હસ-આત્મા જેમને છે તે પરમહસો કહેવાય તેવા થઈને તેવી રીતે વર્તવું અથવા પરા-સર્વોત્કૃષ્ટ મા-લક્ષ્મી પત્ની જેમને છે તે પરમ કહેવાય, પરમ એવા હસ-વિષ્ણુ તે પરમહસ (શ્રીમન્નારાયણ) કહેવાય તે ઉપાસ્યપણે જેમને છે તે પરમહસો (વૈષ્ણવો) કહેવાય, એવો અર્થ કરવો પરમહસશબ્દ વિષ્ણુવાચક ‘નમ પરમહસાય પૂર્ણાય નિમૃતા ત્મને’ ઇત્યાદિ વચનમાં પ્રસિદ્ધ છે અથવા પરમ-સર્વથા પ્રધાનભૂત હસ-વિષ્ણુ જેમને છે તે પરમહસો કહેવાય વિષ્ણુ વિના બીજું બધું જેમને ગોણું છે એવો અર્થ છે હંસશબ્દ વિષ્ણુપર્યાય શ્રીભાગવતમાં પણ બહુ સ્થળે દેખાય છે—‘હસાય તસૈ શુચિસન્નને નમ’ ‘હંસે ગુરૌ મમિ ભક્ત્યાનુવૃત્ત્યા’ ઇત્યાદિ ‘પરમહસ’ એવો પ્રથમાત્ પાઠ તો સમીચીનજ છે પરમહસ જડવિપ્ર જેમ વર્ત્યા હતા તેમ તેમણે વર્તવું, એવો અર્થ કરવો ત્યાગિપણારૂપ અર્થસ્વભાવની પર્યાલોચના કરતાં આ શ્લોકમાં કહેલો અર્થપણ વાંચીઓને સાધારણ છે ત્યાગિમાત્રને સાધારણ એવા પણ કેટલાક ધર્મો વાંચીઓને અધિકાર કરીને તો કેટલાક ધર્મો સાધુઓને

પરમહંસૈર્વૃત્યં તથૈવ તૈઃ ॥૧૯૬॥ વર્ણિભિઃ સાધુભિઃૈતૈર્વર્જનીયં પ્રય-
ત્નતઃ । તામ્બૂલસ્યાહિકેનસ્ય તમાલાદેશ્ય ભક્ષણમ્ ॥૧૯૭॥ સંસ્કાર-
ણુ ન મોક્તવ્યં ગર્ભાધાનમુચ્ચેષુ તૈઃ । પ્રેતશ્રાદ્દેષુ સર્વેષુ શ્રાદ્દે ચ

અધિકાર કરીને કહ્યા છે. પરંતુ એક બીજાના ઉપલક્ષણથી તે ત્યાગિસાધારણુ ધર્મો એક બીજાએ જાણી લેવા ॥૧૯૬॥

વર્ણિસાધુઓના સાધારણુ ધર્મોને છ શ્લોકથી કહે છે—તે આ મદા-
શ્રિત વર્ણિઓએ અને સાધુઓએ તાંબૂલ અભ્યંગાદિક વર્જનું. અહિકેન-
ને રસવિશેષને અરીણુ કહે છે, જેને સર્પવિપના જેવી ઉચ્ચતા હોવાથી
અહિકેન એવા સાર્થક નામથી કહે છે, જેને વ્યસનિઓ સેવે છે, તે તથા
તમાકુ આદિકનું લક્ષણુ તો દૂરથીજ પરહરવું. માદક હોવાથી આ સર્વેનો
પ્રતિષેધ કર્યો છે. પ્રયત્નતઃ—આથી આ વિષયમાં પ્રમાદ નજ રાખવો એમ
જણાવ્યું છે. ‘તામ્બૂલામ્બજનં ચૈવ કાંસપાત્રે ચ મોજનમ્ । યતિશ્ચ મહા-
ચારી ચ વિધવા ચ વિવર્જયેત્ ॥’ એવી પ્રચેતઃસ્મૃતિ છે. યદપિ અરીણુ
આદિક માદક પદાર્થના લક્ષણુનો પ્રતિષેધ સામાન્યતઃ પ્રાપ્તજ છે, તથાપિ
આમને પ્રત્યવાયનું આધિક્ય જણાવામાટે વિશેષતઃ વિધાન કર્યું છે ॥૧૯૭॥

સંસ્કારાદિઅન્ન ન જમવું એમ કહે છે—યદપિ સંસ્કારાદિ અન્નના ભોજ-
નમાં ગૃહસ્થને પણ પ્રાયશ્ચિત્તસ્મરણુ છે તો આ નિષેધ ગૃહસ્થસાધારણુ
પણુ છે, તથાપિ શ્રદ્ધાચારીપ્રમુખોને તેના લક્ષણુમાં અધિક દોષ જણા-
વાના અભિપ્રાયથી વિશેષતઃ ઉક્તિ છે. પ્રાયશ્ચિત્તની અધિકતા સ્મૃતિમાં
કહી છે—‘માસિકાણુ ચોડશીયાદસમાપ્તવતો દ્વિજઃ । ત્રિરાત્રમુપવાસોઽસ્ય
પ્રાયશ્ચિત્તં વિધીયતે ॥’ ઇતિ. ગર્ભાધાન સીમંત આદિક સંસ્કારોમાં વર્ણિ
સાધુઓએ ન જમવું. એટલે સંસ્કાર કર્મની સદ્ગુણતા સિદ્ધયથે કરાતા
શ્રાદ્ધણુશોજનમાં પોતાને આમંત્રણુ આપે તોપણુ તેમાં ભોજન ન કરવું.
સંસ્કારાન્નભોજનમાં પ્રાયશ્ચિત્ત સ્મૃતિએ કહ્યું છે—‘મહ્નોદ્ને ચ સોમે ચ
સીમંતોજ્જયને તથા । જાતશ્રાદ્દે નવશ્રાદ્દે દ્વિજશ્ચાન્દ્રાયણં ચરેત્ ॥’ ઇતિ.
તથા પ્રેતને ઉદ્દેશીને કરાતાં સર્વ નવશ્રાદ્ધ એકાદશાદિક શ્રાદ્ધ ઉન્માસિક

દ્વાદશાદિકે ॥૧૯૮॥ દિવાસ્વાપો ન કર્તવ્યો રોગાદ્યાપદમન્તરા ।
ગ્રામ્યવાર્તા ન કાર્યા ચ ન શ્રવ્યા બુદ્ધિપૂર્વકમ્ ॥૧૯૯॥ સ્વપ્નં ન

શ્રાદ્ધાદિકનુ અન તથા દ્વાદશાદિક શ્રાદ્ધાત જમ્બુ નહિ પ્રતિમા તો
વિશેષપણે આનો નિષેધ સ્મૃતિએ કર્યો છે—‘સસ્કારેષુ ન શુભીત પ્રેત
શ્રાદ્ધેષુ ચ મતી’ ઇતિ ॥૧૯૮॥

હવે દિવાસ્વાપાદિ ન કરવું એમ કહે છે—દિવા-દિવસે સ્વાપ-નિદ્રા
ન કરવો યદ્યપિ દિવાસ્વાપ સામાન્યત પ્રતિષિદ્ધ છે, તેવું વચન છે—
‘ન દિવા પ્રસ્થપેજ્ઞાતુ ન પૂર્વાપરરાત્રિષુ । ન સન્ધ્યયોરભયયોર્નાનૃતાવાહ્યે
સ્થિયમ્ ॥’ ‘નક્તચર્યાં દિવાસ્વાપમાલસ્ય પૈશુન મદમ્ । અતિયોગમયોગ ચ
શ્વેયોર્થો સર્વથા ત્યજેત્ ॥’ ‘અનાયુષ્ય દિવાસ્વપ્નમ્’ ઇતિ તથાપિ અધિક
પ્રત્યવાય જણાવાના અભિપ્રાયથી વિશેષત આદેશ છે તેવું વચન છે—
‘સ્વભાવતો દિવાસ્વપ્ને પ્રાજાપત્ય ચરેદ્યતિ’ ‘મન્નક શુક્લવસ્ત્ર ચ સ્ત્રીકથાલૌ
હ્યમેવ ચ । દિવાસ્વાપશ્ચ યાન ચ મતીના પતનાતી ષદ્ ॥’ ‘આસન પાત્રલોમશ્ચ
સદ્વય શિષ્યસદ્ગૃહ । દિવાસ્વાપો વૃથાજલ્પો યતેર્બંધકરાણિ ષદ્ ॥’ ‘મહા-
પર્યમત ઋણ્યેદ્રતિનો હિ દિવાશયાત્ । અતસ્ત નાચરેદ્ધીમાન્ નૈદિકસ્તુ
ચિત્તેપત ॥’ ‘નિષ્કલ્મષ મહાવર્ચમિચ્છતા ચરિતુ દિવા । નિદ્રા સર્વાત્મના
ત્યાજ્યા સ્વમદોષાશ્ચ પદ્યતા ॥’ ઇતિ રોગાદિ આપદામા દોષ નથી એમ
જણાવા ‘રોગાદ્યાપદમન્તરા’ એમ કહ્યું છે આદિશબ્દથી માર્ગશ્રમાદિકનો
સાથહ જાણવો આમ્ય આલાપ ન કરવો અને ન સાલળવો એમ કહે છે—
ગ્રામ્યવાર્તા-ભગવાન ભાગવતની પુણ્યકથાએ રહિત, જ્ઞાનસંબંધે શૂન્ય,
પામરજનને પ્રિય, વ્યવહારરૂપવાર્તા ન કરવી અને કોઈ કરતો હોય તો
બુદ્ધિપૂર્વક ન સાલળવી માર્ગમા જતા કર્ણછિદ્રમા કદાચિત્ તેવું વચન
પ્રવેશ કરે તથાપિ તે નજ સાલળવું એમ જણાવા ‘બુદ્ધિપૂર્વક’ એમ કહ્યું
છે ત્યાગિઓને તેવી આમ્યગોષ્ઠીમા શુશ્રૂષા સમુચિત નથી ‘ગ્રામ્યવાર્તા
ન જટુવાચતિર્વનચર ક્વચિત્’ ‘શ્રવણ ગ્રામ્યવાર્તાયા કીર્તનં ચાપિ ષ પ્રકૃત્’
એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૯૯॥

સાધુ બ્રહ્મચારીઓએ રોગાદિ આપદા આવ્યા વિના ખટ્ટા-પર્ચકમા ન

તૈશ્વ ગદ્વાયાં વિના રોગાદિમાપદમ્ । નિદછન્ન વર્તિતવ્યં ચ સાધુ-
નામગ્રતઃ સદા ॥૨૦૦॥ ગાલિદાનં તાડનં ચ કૃતં કુમતિભિર્જનૈઃ ।

ન શુબું. 'સદ્વાયાં શયનં પ્રહ્લચર્ણાલ્યગ્રમમદ્ગૃહ્' એવી સ્મૃતિ છે. તથા નિઃકપટપણે વર્તવું, એટલે મન વચન કાય આ ત્રણેય કરણથી અવિયમ રહેવું, જેવું મનમાં હોય તેવુંજ જોણવું અને તેવીજ ક્રિયા કરવી. મનમાં કાંઈ હોય અને જોણે ત્યારે કાંઈક અને ક્રિયા કરે ત્યારે કાંઈક, એમ જીનું જીનું કરવું નહિ, 'મનસ્વન્યદ્વચસ્યન્યર્કર્મણ્યન્યદુરારમનામ્ । મન-
સ્વેકં વચસ્વેકં કર્મણ્યેકં મહાત્મનામ્ ॥' એવી અભિયુક્તિ છે. તથા સાધુ-
જનોની અમ્રતઃ-સન્નિધિમાં સદા વર્તવું. કેવા સાધુઓ ? તો તેમનું લક્ષણ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે—'યથાલ્લખ્યેઽપિ સન્તુષ્ટઃ સમચિત્તો જિતેન્દ્રિયઃ । હરિ-
પાદાશ્રયો લોકે વિપ્રઃ સાધુરનિન્દકઃ ॥ નિર્ધૈરઃ સદયઃ શાન્તો દમ્ભાહજ્વાર-
ચર્જિતઃ । નિરપેક્ષો મુનિર્વૌતરાણઃ સાધુરિદ્ધોચ્યતે ॥ લોમમોહમદમાન્તકા-
માદિરહિતઃ સુચ્છી । કૃષ્ણાક્ષિશરણઃ સાધુઃ સહિષ્ણુઃ સમદર્શનઃ ॥' ધૃતિ.
આવા લક્ષણવાળા, ભગવાનના એકાંતિકલાજ્ઞ સાધુઓની સન્નિધિમાં સદા-
કાળ વર્તવું કારણ કે તેમની સન્નિધિમાં સદા સ્થિતિથી હિતતમનો સાલ
થાય જીનઓની સન્નિધિમાં સ્થિતિથી નહિ. જીનઓનો સંગ તો સંશ્રુતિ-
માટેજ થાય, માટેજ અસત્સંગનો ત્યાગ કહેવાપૂર્વક સત્સમાગમની અવશ્ય
કર્તવ્યતા કહી છે. કેટલાક તો-સાધુઓની આગળ સદાય નિઃકપટ વર્તવું
એમ એક અન્વયથી યોજના કરે છે. 'સત્સુ નિષ્કપટો ભવેત્' એમ નારદે
કહ્યું છે 'અનુજીવિજનૈઃ ક્ષાપિ છન્ન કાર્યં ન રાજનિ । ગુરૌ શિષ્યૈર્ધંવે સ્ત્રીભિઃ
સર્વઃ સાત્સુ તથૈશ્વરે ॥' એમ સનત્કુમારે કહ્યું છે ॥૨૦૦॥

પરે પીડા પમાડતાં પણ તેનું અહિત ન ચિંતન કરવું એમ કહે છે—
કુમતિજનોએ નિમિત્ત વિના કરેલું તાડન કઠોરભાષણ ગાળિદાન આદિક
સર્વ વર્ણિસાધુઓએ સહનજ કરવું. 'આ સ્વતઃ અપરાધી નથી, આપણોજ
કાંઈક દુષ્ટતદોષ હશે જેથી આ દુઃખ આવી પડ્યું છે, પોતાના હસ્ત-
પ્રમાદને લીધે પોતાને થતા તરવારના અભિઘાતની પેઠે પરપુરુષ તો દ્વાર-
માત્ર છે' એ રીતે પોતાનાજ દુષ્ટતદોષની પર્યાલોચના કરીને પરઉપર

ક્ષન્તવ્યમેવ સર્વેષાં ચિન્તનીયં હિતં ચ તૈઃ ॥૨૦૧॥ દૂતકર્મ ન
કર્તવ્યં પૈશુનં ચારકર્મ ચ । દેદ્વેઽહન્તા ચ મમતા ન કાર્યા સ્વજના

અવિકૃત ચિત્તાવાળાજ રહેવું અપકારવિચાર ન કરવો જેતો ક્ષમા ન
રાખે તે ભવબંધનથી ક્રોધ મુજ થાય ? ક્રોધે ક્રોધ એને બંધન કરે છે
માટે મુમુક્ષુઓને ક્ષમા અત્યંત અપેક્ષિત છે સહન કરવું એટલુંજ નહિ,
કિંતુ ઉપકારી જનનુજ જેમ એમ તે અપકાર કરનારાઓનું પણ હિતજ
ચિંતન કરવું આ તો ક્રોધના ઉન્મૂલનનું કાર્ય છે ઉપકારિઓનું હિતચિંતન
કરવું આ અર્થ આહી પ્રકૃત નથી અને ઉપદેશ કરવાનો પણ નથી, ક્રોધે
તેતો સ્વત પ્રાપ્તજ છે તો સર્વેષાં-ઉપકારી અપકારી સર્વેનું હિતચિંતન
કરવું ઉપકારીઓના હિતચિંતનનો સમ્રાટ તો દૃષ્ટાતાથે છે, એટલે ઉપ
કારીઓનું જેમ હિતચિંતન કરાય છે તેમ અપકારીઓનું પણ કરવું, એમ
અર્થ કરવાથી સર્વશબ્દનો પ્રયોગ સાર્થક થયો ગાળિદાનાદિકના સહનની
દુષ્કરતા કહી છે-‘બાદંસ્પત્ય’ ન સોઝસ્યત્ર સાધુર્વે દુર્જનેરિતે । દુરુક્તૈ
ર્મિષ્ઠમામાન ય સમાધાતુમીશ્વર ॥’ ‘વૃત્તાવાન્ સાધુવાદો હિ તિતિદેતે
શ્વર સ્વયમ્ ।’ ‘પ્રાપ્તશ સાધવો શ્લોકે પરદેન્દ્રેષુ યોજિતા । ન વ્યયન્તિ
ન હૃપ્યન્તિ યત આત્માઽગુણાશ્રય ઃ’ એમ ભાગવતમા કહ્યું ‘ક્ષમા
શીલા હિ સાધવ’ એવું વચન છે ॥૨૦૧॥

પરંતુ હિત ધર્યવું એમ કહ્યું ‘દૂતકર્મ પરહિત છે’ એવી આશસાથી
પણ દૂતકર્મમા પ્રવર્તવું નહિ ક્રોધે તે વ્યાનહારિક છે, તેના પ્રસંગથી
વ્યવહાર માર્ગમા પર્યંતનો પ્રસંગ આવે, તેથી આત્મનિષ્ઠાનો ઉપધાત થાય,
લાગિઓનો તો હિતાશસામાનજ ધર્મ છે પણ હિત કરવા લૌકિક પ્રવૃત્તિ
પણ ન કરવી, તેતો ગૃહસ્થોને સમુચિત છે જે આત્મવાભાષ્ય હિત હોય
ત્યારે તો તેને માટે તત્ત્વોપદેશાદિરૂપ પ્રવૃત્તિ સમુચિત છે જેમ દૂતકર્મ ન
કરવું તેમ ચારકર્મ પણ તેવુંજ હોવાથી નજ કરવું બીજાની વાર્તા બીજાને
પોતાના મુખથી કે પનદ્વારા નિવેદન કરવી તે દૂતકર્મ કહ્યું છે, છાની રીતે
રહીને બીજાનું ગુણ વૃત્તાત નિવેદન કરવું તે ચારકર્મ કહ્યું છે ત્યારે અપ

૧ ‘દૂતકર્મ’ इति पाठ्यं तरम् । २ ‘अस्वजनादिषु’ इति पाठ्यं तरम् ।

દિપુ ॥૨૦૨॥ इति सक्षेपतो धर्माः सर्वेषां लिखिता मया । साम्प्र-

કારિનુ પણ હિતજ ચિંતન કરવાનુ કહ્યુ છે તો પછી પૈથુનનો પ્રસંગ? ક્યા છે? એવા અભિપ્રાયથી કહે છે કે-પૈથુન-આડીયાપણુ ન કરવું પરને અનર્થ કરવાનાજ એક પ્રયોજનવાળુ વચન રહસ્યમાં કહેવું તે પૈથુન કહેવાય, આ તો અત્યત ત્યાજ્ય છે યદ્યપિ આ પ્રતિપેદનો ઉપદેશ સર્વ-સાધારણ છે તથાપિ અદ્રોહ પ્રધાન જેમા છે એવા લાગધર્મમાં પ્રતિ-ષ્ઠિતને પૈથુન અત્યત અનર્થ અર્થ છે એમ જણાવા વિશેષત ઉપદેશ કર્યો છે.

બહુ બહુ આદેશ કરવાથી શુ? (આથી આ અતિમ આદેશમા આદર જણાવ્યો છે) સમ્પતિના મૂળભૂત આ બે બાબતો-દેહમા અહંબુદ્ધિ અને દૈહિકમા મમતાબુદ્ધિ છે, તો આ વાસનાથી પણ જે રીતે અનુવર્તે નહિ તે રીતે વર્તવુ એમ હવે અતે કહેછે-તે મારા આશ્રિત વર્ણિ સાધુઓએ દેહમા અહતા-અહબુદ્ધિ (દેહજ હું છુ એવો અભિનિવેશ) અને દેહાનુ બન્ધી કે જે સ્વજનપણે વ્યવહાર કરાયછે તેમા મમતા-મમત્વાભિમાન (આ મારા છે એવો સ્નેહભાવ) ન કરવી, 'એહેન યુક્તસ્ય ન ચાસ્તિ મુક્તિરિતિ સ્વયમ્ભૂર્ભગવાન્ જગાદ' તથા 'એહપાશસિત સ્વેપુ ન સ મોક્ષાય કલ્પતે' એમ ભારતમા કહ્યુ છે અહમમતાભ્રમની બંધકતા લાગવતમાં કહી છે-'દેહેઽહન્તા મયેદ્યાવન્મમતા દૈહિકેષુ ચ । પુસોઽજ્ઞસ્ય ભવેત્તાવ શોપશામ્યતિ સંસૃતિ ॥' ધતિ માટેજ તેનો ત્યાગ કરવાનું કહે છે-'અહમમેતિ દૌર્જન્ય દેહાદૌ મોહજ ત્યજેવ' ધતિ તેણે રહિતનેજ ભગવાનના ધામની પ્રાપ્તિ થાયછે-'ત પૃતદ્રધિગચ્છન્તિ વિષ્ણોર્યત્પરમ પદમ્ । અહમમેતિ દૌર્જન્ય ન ચેવાં દેહગોહજમ્ ॥' ધતિ ॥૨૦૨॥

इति-ઉક્ત પ્રકારે સર્વેષા-નૈષ્ઠિકાદિ સમસ્ત સમાશ્રિતોના આ સામાન્ય વિશેષ ધર્મો સક્ષેપમા મયા-બવભયના પરિહરણુમાટે અવનિ ઉપર અવતરેલા મં શ્રોતાઓના કાળ દેશ બુદ્ધિ આદિકના આનુગુણ્યની પર્યાલોચના કરીને લખ્યા છે-એટલે કેવળ વાચાથી ઉપદેશ કર્યો નથી, તેનો સર્વ દેશ સર્વ કાળમા વ્યાપવાપણાનો અસંભવ હોવાથી દેશ કાળથી દૂર રહેનારાઓને કશો ઉપકાર કરી શકે નહિ કિંતુ નિબન્ધરૂપે પ્રવર્તાવ્યાપણુ છે જે

દાયિકગ્રન્થેષ્વો ક્ષેય ઇવાં તુ વિસ્તરઃ ॥૨૦૩॥ સચ્છારાણાં સમુ-
દ્રુત્ય સર્વેવાં સારમાત્મના । પત્રીયં લિખિતા નૃણામભીષ્ઠફલદાયિની
॥૨૦૪॥ इमामेव ततो नित्यमनुसृत्य ममाश्रितैः । यतात्मभिर्वर्तित-
तव्यं न तु स्वैरं कदाचन ॥२०५॥ वर्तिष्यन्ते य इत्थं हि पुरुषा
योपितस्तथा । ते धर्मादिचतुर्वर्गसिद्धिं प्राप्स्यन्ति निश्चितम् ॥२०६॥

નિબંધયેષ છે તે પણ અમારોજ છે, માટે આમા તમારે કશો શકાવકાશ
નથી આ ધર્મોનો વિસ્તારતો સાપ્રદાયિક અન્ય ત્રયોથકી બાણુવો તથાને
'સાપ્રદાયિક' એવું વિશેષણ આપ્યું છે, તેથી તેના અર્થનું સપ્રદાયકી
પ્રાપ્ત થવાપણુ અને તેના પ્રબંધોનું પણ સંપ્રદાયગમ્યપણુ બાણુવું છે
ગુરુપરંપરાથી નહિ અવધારેલો અર્થ ફળ માટે થતો નથી, માટેજ લગ-
વાને ગીતામા કહ્યું છે કે-‘તદ્વિદિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રથેન સેવયા । ઉપદે-
ક્ષ્યન્તિ તે જ્ઞાન જ્ઞાનિનમ્તત્ત્વદર્શિન ॥’ ઇતિ ॥૨૦૩॥

આશ્રિતોનાજ જેમ અનાશ્રિતોના પણ વિશ્વાસ માટે પોતાના લેખની
સમૂળતા કહે છે—‘મારો આ ઉપદેશ છે’ આવા જ્ઞાનથકી બીજું કશુંય
વિશ્વાસમાટે આશ્રિતોને અપેક્ષિત નથી શ્રુતિ અને તત્ત્વમૂળક સર્વ સમ્મતા
ઓના સારભૂત અર્થનો ન્યાયશુદ્ધિથી સમુદ્ધાર કરીને આ પત્રી લખી છે
તે આ હિતાર્થનો અવગોઠ આપનારી હોવાથી તેને મનુષ્યોના અભિલષિત
અર્થને આપનારી છે જે જનો તો શાસ્ત્રવશ્ય વર્તનારા છે તે સર્વને
અનીષ્ઠ અર્થ આ શિક્ષાપત્રી ઉપસેવન કરીથકી આપેજ ॥૨૦૪॥

જે હેતુ માટે લવલયના લગ માટે આ લોકમા અવતરેલા મેં પુરૂષોત્તમે
સર્વ સમ્મતાત્રના સારરૂપ અને અભીષ્ઠ ફળદાયિની આ શિક્ષાપત્રી પ્રવર્તાવી
છે, તે હેતુ માટે મારા આશ્રિતોએ આમા ઉપદેશેલા ધર્મોમા સાવધાન
મનવાળા થઈ આ પત્રીને અનુસરીનેજ નિત્ય વર્તવું ક્યારેપણુ એને અતિ
લઘીને સ્વચ્છદપણે તો ન વર્તવું ॥૨૦૫॥

જેઓ તો હૃથ-આ અમારા આદેશને અનુસારે વર્તશે-પોતપોતાના
ધર્મોને પાળશે તે પુરૂષો કે યોગિતાઓ યથામનોરથ મોક્ષ સિદ્ધિને અને
આત્માવિક બીજા ધર્મ અર્થ કામ સિદ્ધિ-ફળને અથવા યથાભિલષિત ચાર

નેત્યં ચ આચરિष્યન્તિ તે ત્વસ્મત્સમ્પ્રદાયતઃ । યદિર્મૂતા इति શ્રેયં
સ્ત્રીપુંસૈઃ સામ્પ્રદાયિકૈઃ ॥૨૦૭॥ શિક્ષાપટ્ટ્યાઃ પ્રતિદિનં પાઠોઽમ્યા
મદુપાશ્રિતૈઃ । કર્તવ્યોઽનક્ષરસૈસ્તુ શ્રવણં કાર્યમાદરાત્ ॥૨૦૮॥ ઘન-

પુરુષાર્થમાંથી એકને નિશ્ચે પામશે નિશ્ચિત્ત-આ ભગવાનનું પ્રતિજ્ઞાવચન
છે, તો તેમાં તમને સંશય નજ રહો એમ જણાવ્યું છે ॥૨૦૬॥

જેઓ તો આ આદેશને અનુવર્તે નહિ તેમને અમારી ગોષ્ઠીઘટ્ટી બહિષ્
જણવા એમ કહે છે—જે તો ઉક્તપ્રકારે આચરશે નહિ—આ મારા ઉપ-
દેશને ઉલ્લંઘીને યથેચ્છ વર્તશે તેતો આ લોક પરલોકમાં અનર્થભાગી
હોઈને અમારા સંપ્રદાયઘટ્ટી બહિર્ભૂત છે એમ જણવું. ગુરુપરંપરાથી પ્રાપ્ત
થએલા સદુપદેશને સંપ્રદાય કહે છે. અસ્મદીય સંપ્રદાયઘટ્ટી બહાર
છે, એટલે ગુરુપરંપરાપ્રાપ્ત અમારા સદુપદેશને તે લાયક નથી. અર્થાત્
અસ્મદીય ગોષ્ઠીમાં પ્રવેશને યોગ્ય નથી. કેલે એમ જણવું ? તો સાંપ્ર-
દાયિક શ્રીપુરુષોએ જણવું. એટલે જે આસ્તિકાગ્રેસર હોઈને અમારા
સંપ્રદાયમાં નિષ્ઠાવાળા હોય તે સર્વેએ જણવું—અમારા કૃપાકટાક્ષનો પરિ-
ત્યાગ કરનારા એમના જેવાઓના સંગનો પરિત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથી
એમ જણવું ॥૨૦૭॥

આ નિબંધનુ કેવળ પઠન કે શ્રવણ જે શ્રદ્ધાથી કરવામાં આવે તો
કલ્યાણ માટે થાય એવા અભિપ્રાયથી કહેછે—મારા આશ્રિત સર્વેએ
(ત્રૈવર્ણિકોએજ) આ મારા આદેશનો અવબોધ આપનાર શિક્ષાપત્રીનામના
નિબંધસારનો પ્રતિદિન નિયમથી પાઠ કરવો. જે અક્ષરસાને રહિત
હોવાથી પાઠ કરવામાં અસમર્થ હોય (અને જે પાઠના અનધિકારી શત્રો
હોય) તેમણે તો આનું આદરથી શ્રવણ કરવું. વક્તાના અભાવમાંતો શ્રોતા-
ઓએ એની પ્રતિદિન પૂજા કરવી એવું તાત્પર્ય જણવું—ભગવાને કહેલા
અર્થને નહિ અનુષ્ઠાન કરનારાઓને પણ શ્રદ્ધામાત્ર જે હોય તો તે
શ્રદ્ધાને લીધે નિયમથી અનુષ્ઠાનપર્યંતની પ્રવૃત્તિ ક્રમશઃ થાયજ, તેથી તેનું
નિરવધિ શ્રેયપણુ થાયજ, માટે પઠનમાત્રમા કે શ્રવણમાત્રમાં કે પૂજામા-
ત્રમાં શ્રદ્ધાસંબંધને લીધે શ્રેય સિદ્ધિ થાય, એવા અભિપ્રાયથી શ્રવણાદિ-
કનું વિધાન કર્યું છે. 'યે મે મતમિદં નિત્યમનુતિષ્ઠન્તિ માનવાઃ । શ્રદ્ધાવ-

માવે તુ પૂજૈવ કાર્યાઽસ્યા. પ્રતિવાસરમ્ । મદ્વપમિતિ મદ્ગાળી માન્યેયં
પરમાદરાત્ ॥૨૦૯॥ યુક્તાય સમ્પદા દૈવ્યા દાતવ્યેયં તુ પત્રિકા ।
આસુર્યા સમ્પદાઽઽદ્યાય પુંસે દેયા ન કર્હિન્ચિત્ ॥૨૧૦॥ વિપ્રમા

ન્તોઽનસૂયન્તો મુચ્યન્તે તેઽપિ કર્મેભિ ॥' આ ગીતા શ્લોકનું આખ્યાન
કરતા ભગવાન લાભ્યકાર રામાનુજાચે 'એ ચાનનુતિદ્વન્તોઽપ્યસિન્
શાસ્ત્રાર્થે શ્રદ્ધાના મયન્તિ તેઽપિ મુચ્યન્તે'—જેઓ અનુધાન કરતા નથી
પણ આ શાસ્ત્રાર્થમા શ્રદ્ધાવાળા થાય છે તેપણ મુક્ત થાય છે, એવું
લાભ્ય કર્યું છે એમ કહેવાથી—અર્થનું અવધારણુ અનુધાનદ્વારા ફળમાટે
થાય, શબ્દરાશિનું પઠન કે શ્રવણુ તો નિરર્થક છે? એવી શકાનો અવ-
કાશ નથી અમારા આશ્રિત સર્વકોષએ પણ સન્નિધિમા રહેલા મારે
વિષેજ જેમ એમ મારા આદેશરૂપ આ લેખમા અતિશય આદર કરવો
એમ કહેછે—જે આ મારી વાણી શિક્ષાપત્રીરૂપા છે તે જગદુપકારાર્થે
અવતરેલા સર્વેશ્વરેશ્વર માઈજ શબ્દમૂર્તિલક્ષણુ રૂપાતર છે એમ સમજીને
પરમ આદરથી માનવી—અતિશય આદરથી સત્કારને યોગ્ય છે, કારણ કે
આ વાણી વક્તા અને વાચ્ય મને સન્નિધિમા રહેલા અને અસન્નિધિમા
રહેલાને સ્પષ્ટપણે પ્રકાશે છે, માટે માઈજ આ અપર રૂપ કાળથી નહિ
દૂર રહેલું અવધારીને અલ્યાદર કરવો એવો ભાવ છે ॥૨૦૮-૨૦૯॥

હવે આ અર્થના પાત્ર અપાત્રનો વિભાગ કહેછે—દૈવી સંપત્ ગીતામા
'અભય સત્ત્વસદ્ગુહિર્જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિ । દાન દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાય
સ્તપ આર્જવમ્ ॥' ઇત્યાદિકથી કહી છે આસુરી સંપત્ તો 'અસત્યમપ્રતિષ્ઠં
તે જગદાહુરનીશ્વરમ્ ॥' ઇત્યાદિકથી કહી છે આસુરી સંપદાએ સંપન્ન હોય
તે નાસ્તિક કહ્યો છે અને અન્યતો આસ્તિક કહ્યો છે સદુપદેશનો નાસ્તિક
પાત્ર નથી માટેજ કહે છે કે—આસુરી સંપદાએ યુક્ત પુરૂષને આ શિક્ષા
પત્રી ક્યારેય પણ ન આપવી અને દૈવી સંપદાએ સંપન્ન પુરૂષને તો
આપવી શિક્ષાપત્રીશબ્દથી તેમા પ્રતિપાદન કરેલો અર્થ જાણવો તે
ભગવાને ગીતામા કહ્યું છે—'હૃદ તે નાતપસ્કાય નામક્ષાય કદાચન । ન
ચાન્નુદ્યુપયે ધાત્ય ન ચ માં યોઽભ્યસૂચતિ ॥' ઇતિ ॥૨૧૦॥

સમગ્ર મગળને વિસ્તારનારા આ શિક્ષાપત્રીયેખનો અવતરણુકાળ

કંદારકસ્યાદે નૈગ્રાણ્યસુભૂમિતે । વસન્તાદ્યદિને શિક્ષાપત્રીયં
લિખિતા શુભા ॥૨૧૧॥ નિજાશ્રિતાનાં સકલાર્તિહન્તા સધર્મમક્તે-

કહેછે—વિક્રમાદિત્ય નામના શકવર્તી રાજાને જે શક-ધર્મમર્યાદા-
નિબંધનનો કાળ (સંવત) તેના નૈગ્રાણ્યસુભૂમિતે-નેગ્ર ૨ અષ્ટ ૮ વસુ ૮
મૂ ૧ આ સંખ્યાવડે અંકોની ડાબી ગતિ કરીને ગણેલા વર્ષમાં, એટલે
સંવત ૧૮૮૨ ના વર્ષમાં વસન્તાદ્યદિને-વસંત જે રાગવિશેષ એના ગાનને
યોગ્ય એવો કાળ વસંતશબ્દથી અહીં કહેવા ઇચ્છ્યો છે, (વસંતઋતુ
નહિ) તેનો આઘ દિવસ-શ્રીપંચમી કહી છે. તેવી સ્મૃતિ છે—‘શ્રીપદ્મમી
સમારમ્ય યાવત્સાચ્છયનં હરેઃ । ભાવદ્રસન્તરાગસ્ય ગાનમુક્તં મનીષિભિઃ ॥’
ધતિ. શ્રીપંચમી જે પંચમીએ શ્રીનું મત કહ્યું છે તે બહુવી, તે તો
માઘ શુકલપંચમી છે, તેવી સ્મૃતિ છે—‘ચતુર્થી ઘરદા પ્રોક્તા તદ્વ ગૌરી
સુપૂજિતા । સૌમાન્યમતુલં કુર્વાત્પદ્મયાં ધીરપિ ધિયમ્ ॥’ ધતિ. અર્થાત્
માઘમાસના શુકલ પક્ષની પચમી તિથિએ તે આ સકળજનોના શુભને
કરનારી શિક્ષાપત્રી લખી છે ॥૨૧૧॥

જેના આદિ ભાગમાં મંગળ છે, જેના મધ્ય ભાગમાં મંગળ છે અને
જેના અંત ભાગમાં મંગળ છે એવાં શાસ્ત્રો પ્રખ્યાતિ પામેછે, એમ
પ્રખ્યાપન કરવા અતે મંગળ કરે છે—યદપિ ઇન્દ્ર ઇન્દ્રાદિ દેવોપણ
આશ્રિતોની આર્તિ—દુ ખોને પ્રશમાવી દેછે તથાપિ અખિલ આર્તિને નહિ.
કેમકે ઇન્દ્ર આશ્રિત તક્ષકને જનમેજય નૃપે કરેલા યાગમાં આવી પડેલી
આર્તિને હરવા માટે સમર્થ થયો ન હતો શકર પણ આશ્રિત બાણાસુરની
પીડાને નિરાકરણ કરવા સમર્થ થયા ન હતા, તેમના જોતાંજ તેનું આહુ-
વન ભગવાને છેદી નાંખ્યું હતું ઈ બહુના-ભવદાવાનળથી બહુ બળતા
જનોના દુ ખને પ્રશમન કરવા ભગવાન વિના ખીજે કોઈ પણ સમર્થ
થતો નથી માટે ‘નિજાશ્રિતાનાં સકલાર્તિહન્તા’ એમ કહેછે. કોઈ પણ
આર્ત ભગવાનનો આશ્રય કરીને કલેશ પામતો જોયો નથી. પ્રહ્લાદ પાંડુપુ-
ત્રાદિકને વિચારો. જે જે ઐહિક કે પારલૌકિક કે બીજું વિશ્વાતિશાયિ સુખ
સમલિલપિત હોય તે તે સર્વ આશ્રિતોને આપવા માટે સમર્થ બીજે કોઈ
પણ નથી એવા આશયથી ‘દાતા સુહાનાં મનસેસ્તિતાનામ્’ એમ કહેછે.

સ્વનં વિધાતા । દાતા સુખાનાં મનસેષ્ણિતાનાં તનોતુ વૃષ્ણોઽસિ
લમજ્જલં ન ॥૨૧૨॥ इति धीरात्सङ्गिनीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थ
प्रकरणे शिक्षापत्रीलेखननिरूपणनामा चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥

ને હેતુ માટે આ કૃષ્ણ-આનંદમય છે માટે એમના આશ્રયણુમા અવિ
ચ્છિન મુખ સિદ્ધ થાયજ આ બે અર્થથી અનિદનિવારણુમા અને ઇષ્ટપ્રાપ
ણુમા ભગવાનનુજ ઉપાયપણું ને 'ફલમત ઉપપત્તે' એમ સૂનકારે
નિરૂપણુ કર્યું છે તે કહ્યું ભગવાનનું ભક્તિને હરવાપણું અને મનસે
ષ્ણિત મુખોનુ દાતાપણુ ભાગવતમા કહ્યું છે—'શરીરા માનસા દિવ્યા
વૈયાસે ચે ચ માનુષા । મૌતિકાશ્ચ કથંક્લેશા વાધન્તે હરિસધ્યમ્ ॥' 'તવ
ચરણશતપલાશ્ચાયાં વિવિધવૃત્તિનસસારપરિશ્રમોપશમનીમુપસ્ત્તાનામ્'
'પ્રપન્નાનાં ભયાપહમ્' 'મ્રણતક્લેશનાશાય' 'પુસામમાયિના સમ્યગ્ભજતા
ભાવવર્ધન । શ્રેયો દિશત્યભિમત યદ્દર્માદિપુ દેહિનામ્ ॥' 'તાસ્તાન્કામાન્દ-
રિર્દંષાઘાન્યાન્કામયતે જન । આરાધિતો યથેવેપ તથા પુસા ફલોદય ॥'
'ય ધર્મેકામાર્થવિમુક્તિકામા ભજન્ત દૃષ્ટા ગતિમામુવન્તિ' ઇત્યાદિ શંકા-
અનુદાન કરેલા કર્મથી અને જ્ઞાનથી નિરતિશય મુખરૂપ જ્ઞાની સિદ્ધિ
થાય છે તો ઉપાયપણુ કર્માદિકમા મુખ્ય છે? એવા પ્રશ્નના નિવારણુ માટે
કહે છે ધર્મસહિત ભક્તિનુ રક્ષણુ કરનારા ને કર્મયોગ કે જ્ઞાનયોગ કહ્યો છે
તેપણુ ભગવાનના પ્રસાદથીજ સિદ્ધ થાય છે ભગવાનજ તે કર્મયોગાદિકના
પરિપોષક છે, અન્યથા તેની સિદ્ધિ ન થાય તે ગીતામા કહ્યું છે 'તેષા સત
તયુક્તાનાં ભજતા પ્રીતિર્પૂર્વકમ્ । દદામિ બુદ્ધિયોગ તત્તેન મામુપયાન્તિ તે ॥'
ઇતિ માટે જ્ઞામા ઉપાયપણુ ભગવાનનુજ મુખ્ય જાણુ તે આ શ્રીકૃષ્ણ
ભગવદ્ભૂતિ પોતાના ચરણના સમાશ્રયવાળા આપણા સર્વેનુ અભિલ મગજ
ઐહિક અને પારલૌકિક પરમ નિ શ્રેયસસંબંધિને વિસ્તારો-કરો ॥૨૧૨॥
કરનારસકલોલપરિપૂર્ણહૃદયર ।

ભગવાન્ સહજાનન્દ શ્રેયસે ભૂયસેઽસ્તુ મે ॥૧॥

ઇતિ શ્રીસત્સંગિશ્ચરને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે
શિક્ષાપત્રીલેખનનિરૂપણુનામા ચતુશ્ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૪॥

ગુનનઢવાચ—લિખિત્વા પત્રિકામિત્થં તસ્યાધ્ય પ્રતિમાષ્ટકમ્ ।
 સાધુભિઃ કારયિત્વાડસૌ પ્રેપયત્કુમ્ભોડપ્ત સઃ ॥૧॥ તત્ર તત્ર ચ
 તાં પ્રાપ્ય મક્તાઃ પ્રાપુર્મુદં પરામ્ । કૃત્વા તત્પ્રતિમાં સર્વે પૃથક્પૃથ-
 ગધારયન્ ॥૨॥ તદુક્તરીત્યા સર્વે ચ સ્વાધિકારાનુસારતઃ । અવ-
 તન્ત ચ તં મેજુર્જાનન્તઃ કૃષ્ણમેવ તે ॥૩॥ પત્રિકાં પ્રેપયિત્વાથ
 મકૈઃ કત્તિપયૈર્વૃતઃ । હરિઃ શ્રીનગરં ભૂયો જગામાડડનન્દયન્નિજાન્
 ॥૪॥ અતર્કિતાગમાત્તસા નાગરા હર્ષવિહલાઃ । પ્રત્યુદ્ગમ્ય નમસ્કૃત્ય
 તમાનિન્યુઃ પુરં મુદ્દા ॥૫॥ નરનારાયણં દૃષ્ટ્વા મન્દિરેડસ્યાત્મનો હરિઃ ।

અધ્યાય ૪૫ મો.

મુત્રતન્નપિ કહેછે—હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ એરીતે સદર્થનો અવબોધ
 આપનારી પત્રિકા લખીને, તેની આઠ પ્રતો (કોપીઓ) સવિત્રાનંદાદિ લેખક
 સાધુઓ પાસે કરાવીને આઠ દિશામા રહેલા ભક્તો પ્રતિ મોકલાવી ॥૧॥ તે
 તે દેશોમાં રહેલા ભક્તો તે પત્રિકાને ભગવાનની બીજી મૂર્તિનેજ જેમ એમ
 પામતાં પરમ પ્રમોદ પામ્યા. પછી તેની તે સર્વેએ બીજી બહુ પ્રતો પોતપોતાના
 પઠન પૂજન પ્રયોજને પૃથક્પૃથક્ લખાવીને પોતપોતાની પાસે રાખી ॥૨॥
 અને તેમાં ઉપદેશેલી રીતિને અનુસારે સર્વે ભક્તો યથાધિકાર ધર્મમાર્ગમા
 વર્તવા લાગ્યા અને તે સદુપદેશના અવર્તક શ્રીહરિને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણજ
 ધર્મસ્થાપનમાટે પ્રકટેલાને તત્ત્વથી નિશ્ચય કરીને સર્વ પ્રકારે તેમનુજ
 ભજન કરવા લાગ્યા ॥૩॥ ભગવાનતો પત્રિકાપ્રેપણુ પછી કેટલાક ભક્તોથી
 વીંટાળને નિજ ભક્તજનોને આનંદ આપવા શ્રીનગર (અમદાવાદ) ફરીથી
 પધાર્યા ॥૪॥ તે સમયે નગરનિવાસી સમસ્ત સત્સંગિજનો ભગવાનના
 અતર્કિત આગમનથી પરમ હર્ષ પામીને, સામૈયા સાથે સંમુખ આવીને
 તેમને પ્રણામ કરી બહુમાનપૂર્વક પુરમા બહુ ધામધુમીથી તેડી લાગ્યા ॥૫॥

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને ઘોલેરા નગરમા કરેલી રાધા મદનમોહનની
 પ્રતિષ્ઠા તથા શ્રીનગરમાં જળને કરેલો પુષ્પદોલોતસવ તથા ભાદ્રદેશના ભક્તોને
 આપેલો ભારે આનંદ વિગેરેનું વર્ણન કર્યું છે.

આવાસમકરોદ્રાજન્ ! પૌરાઃ પર્યચરંશ્ચ તમ્ ॥૬॥ પૌરાન્મક્તાન્ સ
સુખયન્સદ્વાર્તાભિરનુક્ષપમ્ । શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યં માસં તનાશ્વ
ળોત્પુનઃ ॥૭॥ પ્રશંસાં તસ્ય વહુધા ચકાર જનસંસદિ । સર્વથાઽ-
સ્મન્મતસ્યેદં મૂલમિત્યેવમીરયન્ ॥૮॥ સમ્મારેણાતિમહતા પુષ્પદો-
લોત્સવં હરિઃ । મહાન્તં તત્ર વિદધે યથા વૃત્તાલયે પુરા ॥૯॥ તત્ર
દેશાન્તરેભ્યશ્ચ ભક્તા આયન્સહસ્રશઃ । ઉત્તમાદ્યા દુર્ગપુરાદ્દરેઃ
સમ્વન્ધિનસ્તથા ॥૧૦॥ સુખયન્સાન્નિજાન્મક્તાન્ પશ્ચમેકં પુનર્હરિઃ ।
તનોવાસ તતસ્તે ચ ભક્ત્યા ચક્રુસ્તદર્ચનમ્ ॥૧૧॥ વસનેર્વિવિધેર્નૂત્તે-
રલઢ્ઢારૈશ્ચ શોભનૈઃ । ચન્દ્રનેન ચ પુષ્પસ્રક્શેષપાદેર્ધનેન ચ ॥૧૨॥
પૂજાપ્રાપ્તં ચ વસ્ત્રાદિ યત્તત્સર્વમપિ પ્રમુ' । તતોઽયોધ્યાપ્રસાદાય

હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ નરનારાયણુદેવના દર્શન કરીને તેમનાજ મઢિરમા
પોતાનો નિવાસ કર્યો પૌર જનો પરા પ્રીતિથી તેમની પરિચર્યાપરાયણુ
થયા ॥૬॥ પુરવાસી હરિભક્તોને રાનિરાનિએ તત્ત્વ હિત પુરૂષાર્થનો અવ
બોધ આપનારી સદ્વાર્તાઓવડે મહાનંદ આપતા થકા એક માસપર્યંત ત્યા
શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય ભજોના ઁયસાઝ સ્વય સાભળ્યુ ॥૭॥ 'આ વાસુ
દેવમાહાત્મ્યજ અમારા મતનુ સર્વથા મૂળ છે' એમ જનસભામા કહેતા
થકા તે વાસુદેવમાહાત્મ્યની પ્રશંસા વારવાર કરી ॥૮॥ ભગવાને તે
શ્રીનગરમા મહાસભારથી પુષ્પદોલોત્સવ પૂર્વે વૃતાવયમા જેવો કર્યો
હતો તેવો મોટો કર્યો ॥૯॥ તે ઉત્સવમા ભગવાનના દર્શન કરવા દેશાતર
થકી હજારોહજાર ભજો આવ્યા દુર્ગપુરથકી ઉત્તમાદિ ભજો તથા ભગ-
વાનના રામપ્રતાપાદિ સબન્ધી જતો તથા દેશાતરમા ગએલા મુજાનંદાદિ
મુનિઓ આવ્યા ॥૧૦॥ શ્રીહરિ દેશદેશથી આવેલા આત્મીય અનન્ય
ભજોને દર્શન આલાપાદિવડે અભ્યધિક આનંદ આપતાથકા ફરી એક
પખવાડીયુ તે શ્રીનગરમા રહ્યા તે અવસરે પૌર ભક્તોએ પરમાદરપૂર્વક
વિવિધ નવીન અમૂલ્ય વસ્ત્રો, શોભાયમાન આભરણો, ચંદન, પુષ્પના
હાર તોરાઓ અને ધનવડે તે ભગવાનની ભારે પૂજા કરી ॥૧૧-૧૨॥ ઢે
જનાધિપ ! ત્યા પૂજામાં જે જે વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરે પ્રાપ્ત થયુ હતું તે

દદાતિ સ્વ જનાધિપ ! ॥૧૩॥ ચૈત્રશુક્લદ્વિતીયાયાં તાન્સ્વદેશગમાય
સઃ । આશ્વાપ્ય સદ્ પાશ્વાત્યૈઃ પશ્ચિમં દેશમભ્યગાત્ ॥૧૪॥ અપ્ર-
ન્યામાયયૌ સ્વામી ભાલ્લદેશે વૃતઃ સ્વકૈઃ । કામ્યાલયામિધં ગ્રામં
સુગયન્ પથિ ચ સ્વકાન્ ॥૧૫॥ તત્રત્યૈઃ પ્રાર્થિતો ભક્તૈઃ સત્સેવો-
ત્સુકમાનસૈઃ । તેભ્યસ્તુષ્ટો હરિસ્તત્ર ન્યવસદૃપતે ! સુખમ્ ॥૧૬॥
ગ્રામ્યા ભક્તા યથાર્હ ચ સર્વોસ્તાન્સંન્યવાસયન્ । આતિથ્યં ચ હરે-
શ્ચક્રુઃ સાનુગસ્ય યથોચિતમ્ ॥૧૭॥ શશિવર્ણો હઠી વાહઃ ક્ષેમરા-
જાવરાદયઃ । નરાશ્ચ જિજિવાઘાસ્તં યોપાઃ પર્યચરન્મુદા ॥૧૮॥ હરિ-

સર્વ પણ અયોધ્યાપ્રસાદ પુત્રને આપ્યું. (કેમકે નરનારાયણ ખડના
જનોથડી પ્રાપ્ત થએલા દ્રવ્યાદિકના વારસ અયોધ્યાપ્રસાદને ઠરાવ્યા છે
અશબ્દથી-લક્ષ્મીનારાયણ ખડના જનોએ કરેલી પોતાની પૂજામાં પ્રાપ્ત
થએલું દ્રવ્યાદિકતો રઘુવીરનેજ આપ્યું, કેમકે પોતેજ તેવી વ્યવસ્થા
સ્થાપી છે) ॥૧૩॥ ત્યારપછી ભગવાન ચૈત્રશુક્લ દ્વિતીયાએ નાના દેશ-
થડી આવેલા લક્ષ્મીને પોતપોતાને દેશે જવાની આજ્ઞા આપીને, સ્વય
પશ્ચિમ દેશીય લક્ષ્મી સાથે શ્રીનગરથડી પશ્ચિમદેશને અભિમુખ ચાલી
નીકળ્યા ॥૧૪॥ ચાલી નીકળેલા સહજનંદસ્વામી માર્ગમા આવતાં તે તે
ગામોમા આત્મીય લક્ષ્મીને પોતાના દિવ્યરૂપના દર્શનદાનાદિવડે પરમ મુખ
આપના થકા ભાવદેશીય લક્ષ્મીથી વીટાઇને ચૈત્રશુક્લ અષ્ટમી તિથિએ
કમીયાળા નામના ગામે પધાર્યા ॥૧૫॥ હે નૃપતે ! ભગવાન તથા તેમના
ચરણનાજ એક સમાશ્રયવાળા સંતોની સેવામાં અત્યંત ઉત્સાહવાળા
તે ગામના લક્ષ્મીએ રામનવમીનો ઉત્સવ કરવા પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન
તેમના ઉપર પ્રસન્ન થઇને તેમની પ્રાર્થનાને અનુસારે ત્યાં મુખેથી રહ્યા
॥૧૬॥ તે ગામના સર્વ લક્ષ્મીએ ભગવાન અને તેમના બધા અનુયાયી
જનોને યથોચિત સ્થાનમા ઉતારો કરાવ્યો અને મુનિઆદિક અનુયાયી
જનોએ સહિત તે શ્રીહરિનું યથાયોગ્ય ઉત્તમ આતિથ્ય કર્યું ॥૧૭॥
તે ગામના શશિવર્ણ હઠી વાહ ક્ષેમરાજ અવર આદિક નરો અને
જીજિવા આદિક નારીઓ યથાધિકાર પરા ભક્તિથી ભગવાનની પરિ-

સ્તત્ર દ્વિતીયેઽદિ રામજન્મમહોત્સવમ્ । ચવાગ તત્ર તદ્દેશમક્તા
 બાયુ સહસ્રશ ॥૧૯॥ ઉપચારેર્વહુવિધે પુપ્પુલ્લે દરિ મુદા । સ
 તત્ર પોર્ણમાસ્યન્તમુવાસાભ્યર્ચિતો નિજે ॥૨૦॥ ત પ્રાંચ્યપ્રતિપદિ
 વ્રજન્ત પુલ્લજિનૃપ । સ્વામિન્ ! ધોરેયનગરે જાતપ્રાય દિ મન્દિ
 રમ્ ॥૨૧॥ તત્ર વૃષ્ણપ્રતિષ્ઠા ત્વમાગત્ય હુચ ગ્લામ્પ્રતમ્ । શેષ
 મન્દિરકાર્યે તુ કરિષ્યામો હય તત ॥૨૨॥ શ્ત્યુનો ભગવાસ્તેન
 તયેત્યુક્ત્યા ચ તત્પુરમ્ । ચયૌ સઙ્ગવ પ્વાસૌ પ્રાપ તત્ર મહાનુગે
 ॥૨૩॥ પુલ્લજિઠાસયામાસ સસ્તૃતે સ્વગૃહે તુ તમ્ । યથાર્હમન્યા
 ધ્યાન્યત્ર તદાતિથ્ય તતોઽકરોત્ ॥૨૪॥ વિલોક્ય મન્દિર સ્વામી
 ચર્ચા કરવા લાગી ॥૨૫॥ તે થકી ખીને દિવસે ત્યા ભગવાને ભગવાન
 રામચદ્રનો જન્મમહોત્સવ કર્યા તે ઉત્સવના દર્શન કરવામા બહુ ઉત્સાહી
 તે દેશના હરિભક્તો હનરોહનર ત્યા આવ્યા ॥૨૬॥ આવેના તે બખોએ
 બહુવિધ પૂજેપચારપદાર્થોવડે તે ભગવાનની પ્રેમથી પૂજ કરી તે અનન્ય
 ભખોએ પ્રાર્થના કરેલા તે ભગવાન પૌર્ણમાસીપર્યંત તે કમીયાળા ગામ
 માજ રહ્યા ॥૨૭॥ તે પછી પ્રતિપદાએ ત્યાથી દુર્ગપુરપ્રતિ પધારતા તે
 ભગવાનની પુજાત રાત્રે એ હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી કે હે સ્વામિન્ !
 ધોરેય નગરમા ભગવાનનું મદિર સપૂર્ણપ્રાય વર્તે છે તો આપ મારા
 પુરમા પધારીને હમણાજ તે મદિરમા વૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠા કરવાને યોગ્ય
 છે પ્રતિષ્ઠાપછી મદિરકાર્ય જે અવશિષ્ટ રહેશે તેતો અમે સ્વ પ સમયમા
 સપાદન કરી લઈશું ॥૨૮-૨૯॥ હે રાજન્ ! જે રીતે પુજાત પાર્થિવે
 પ્રાર્થના કહેલા ભગવાન તથાસ્તુ એમ તેમની અભ્યર્ચના અગીકાર
 કરીને પછી તેજસમયે અનુયાયીજનો સાથે ત્યાથી નીકળીને ધોરેય
 નામના પુરને સગવ સમયમાજ પામ્યા ॥૩૦॥ તે સમયે તે પુજાત
 નૃપે ધોળાવવુ રંગવુ ઉલ્લોચ બાધવો વિગેરેવડે મુસસ્કૃત (શ્રીહરિને
 રહેવાલાયક) ઝરેલા પોતાના ભવનમા ભગવાનનો ઉતારો કરાવ્યો અને
 ખીલ અનુયાયી મુન્યાદિ જનોને યથાયોગ્ય અન્ય ભવનોમા ઉતાર્યા પછી
 ઉતારો કરી પરવારેલા તે અનુયાયી જનોએ સહિત શ્રીહરિનુ યથોચિત

જાતકલ્પં તતો દ્વિજાન્ । જ્યોતિર્વિદઃ સમાહૃય મુહૂર્તં પૃચ્છતિ સ
ચ ॥૨૫॥ વૈશાખે શુક્લપક્ષે ચ જયાયાં મૃગુવાસરે । મુહૂર્તોઽસ્તિ
શુભો વિષ્ણોઃ સ્થાપનસ્યેતિ તેઽવ્યવન્ ॥૨૬॥ દૂરે મુહૂર્તં કલ્પ્યેવ ગન્તુ-
કામં તતો હરિમ્ । પ્રણમ્ય સમ્પ્રાર્થ્ય નૃપો વાસયામાસ તત્ર તમ્
॥૨૭॥ ભક્તવદ્યઃ સ ચ સુખં તત્રોવાસ મહીપતે ! । સ્વકીયાન્સુ-
ચયન્મક્તાન્સદ્વાર્તાભિર્દિનેદિને ॥૨૮॥ બાહ્યદેશસ્થભક્તાનામુત્સવો-
ઽભૂન્મહાન્સ્તતઃ । આજગ્મુઃ પ્રતિજગ્મુઃ તત્ર તે યૂથશોઽન્વહમ્
॥૨૯॥ ત્રયોદશ્યાં યથાશાસ્ત્રં કૃષ્ણં મદનમોહનમ્ । રાઘયા સહિતં
તત્ર હરિરસ્થાપયત્તતઃ ॥૩૦॥ પૂજોત્સવો મહાનાસીદ્વાદ્યધોવોપલ-

આતિથ્ય આદરથી કર્યું ॥૨૪॥ પછી ભગવાને સર્પૂર્ણપ્રાય તે મદિર બેઠને,
ન્યોતિપને બાણનારા પ્રાણભોને બોલાવીને ભગવાનની પ્રતિષ્ઠાનુ મુહૂર્ત
પુછ્યુ ॥૨૫॥ ભગવાને પ્રતિષ્ઠામુહૂર્ત માટે પુછેલા તે ન્યોતિપી વિપ્રોએ
વૈશાખ શુક્લ ત્રયોદશીએ ભૃગુવારે ભગવાનના સ્થાપનને યોગ્ય
શુભ મુહૂર્ત નિવેદન કર્યું ॥૨૬॥ પછી તેમનુ વચન સાંભળીને મુહૂર્તસમય
દૂર છે એવા હેતુથી ત્યાંથી નીકળવાની ઇચ્છાવાળા તે ભગવાનને તે નૃપે
પ્રણામ કરીને બહુ બહુ પ્રાર્થના કરી મુહૂર્તસમયમુધી ત્યાંજ રાખ્યા ॥૨૭॥
હે મહીપતે ! તે આ ભક્તાધીન ભગવાન તેમની પ્રાર્થનાને પરવશ થઈ
સુખેથી ત્યાંજ સદ્વાર્તાઓવડે પ્રતિદિન આત્મીય ભક્તોને (પુલભાઈ નારા-
યણભાઈ ભોલભાઈ મૌન વૃદ્ધ રત્ન શવન ક્ષેમ વનમાળી પ્રમુખ હરિજનો
અને અદ્ભુતાનંદ આત્માનંદ નિષ્કુળાનંદ આદિક સાધુઓને) આનંદ આપતા
થકા રહ્યા ॥૨૮॥ ભગવાનનો ત્યાં નિવાસ થવાથી બાહ્યદેશીય ભક્તોને ભગ-
વાનના દર્શનનો મહોત્સવ મહાન્ થયો તે તે સમીપના આમોથકી દર્શ-
નાર્થ અનુદિન સઘથી આવતા અને દર્શન કરી પાછા જતા તે ભક્તોનો
સમર્દ (બીજ્ય) ત્યાં બહુ થઈ રહ્યો હતો ॥૨૯॥ અનંતર શ્રીહરિએ સવત્
૧૮૮૭ ના વૈશાખ શુક્લ ત્રયોદશી તિથિએ શુભ મુહૂર્તમા રાધાસહિત
મદનમોહન કૃષ્ણની યથાવિધિ તે મદિરમા સ્થાપના કરી ॥૩૦॥ તે સમયે
ભગવાનનો પૂજોત્સવ વિવિધવાદ્યધોવપૂર્વક મહાન્ થયો હતો. ભગવાને

ક્ષિતઃ । વિપ્રાંશ્ચ ભોજયામાસ હરિસ્તત્ર સદ્વ્રજાઃ ॥૩૧॥ તેમ્યશ્ચ
 દક્ષિણાં પ્રાદાદ્વાસાંસિ ચ મહામના' । નરસિંહોત્સવં ચક્રે દ્વિતીયે-
 ઽહ્નિ ચ તત્ર સઃ ॥૩૨॥ વૃત્ત્યા ભુક્તિં પૌર્ણમાસ્યાં સાનુગો નિરગા-
 ત્તતઃ । અપરાદ્ધે પ્રતિપદિ દુર્ગપત્તનમાપ સઃ ॥૩૩॥ આનન્દ આસીચ
 મહાંસ્તદાનીં તં પદ્યતઃ પૌરજનસ્ય ભૂપ ! । હરિર્નિજાવાસમુપેત્ય
 તત્ર સુરં ન્યવાત્સીત્સુરરૂપમૂર્તિઃ ॥૩૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સત્ત્વિજીવને નારાયણ
 ચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ધૌરેયપુરે શ્રીરાધાકૃષ્ણસ્થાપનાદિનિરૂપણનામા
 પદ્યચત્વારિંશોઽધ્યાય ॥૪૫॥

સુમત ઉવાચ—અથ તં સુપ્રમાસીનં પञ્ચમ્યાં ભોજનોત્તરમ્ ।

મહાઉદાર હૃદયથી તે દિવસે બહુ ગ્રાહ્યછોને જમાડીને તેમને દક્ષિણ તથા
 વસ્ત્રો આપ્યાં તે થકી બીજે દિવસે ચતુર્દશીએ નૃસિંહપ્રાહુર્ભાવ મહોત્સવ
 પણ ધૌરેયામા યથાવિધિ કર્યો ॥૩૧-૩૨॥ તે થકી બીજે દિવસે પૂર્ણિમાએ
 શ્રીહરિ ભોજન કરીને, અનુયાયીજનો સાથે ધોલેરા થકી નીકળીને
 પ્રતિપદાએ અપરાદ્ધ સમયે (દિવસના ચોથા કાળમા) દુર્ગપુરને પામ્યા
 ॥૩૩॥ હે નૃપ ! તે સમયે તે પધારેલા ભગવાનના દર્શન થવાથી પૌર
 જનોને મહાન આનંદ થયો તે આ આનંદમય દિવ્યમૂર્તિ ભગવાન શ્રીહરિ
 સર્વ ભક્તોને આનંદ આપતા થકા નિભવાસને પામીને ત્યાં સુખેથી રહ્યા
 ॥૩૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે ધૌરેયપુરે શ્રીરાધા-
 કૃષ્ણસ્થાપનાદિનિરૂપણનામા પંચચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૫॥

અધ્યાય ૪૬ મો.

સુમતમ્કપિ કહે છે—હે રાજન્ ! અનંતર વૈશાખવદિ પચમીએ
 શ્રાતાના ભવનમા ભોજન કર્યાપછી સુખેથી સ્વાવાસમા વિરાજમાન ભગ
 વાનની પાસે જઈને દત્તપુત્ર અયોધ્યાપ્રસાદજી તથા રઘુવીરજી પ્રણામ

૧ આ અધ્યાયને આરંભીને આઠ અધ્યાયથી આચાર્યપદમા સ્થાપન કરેલા
 પુત્રોને હૃદયેથીને ભગવાને નિરૂપણ કરેલા દીક્ષાવિધિનો અનુવાદ કરતા આ
 અધ્યાયમા સામાન્યદીક્ષાના વિધિ યથાવિધિ સ્પષ્ટ નિરૂપણ કર્યો છે

શક્તિમિ સ્વેરનલઃ૩૪ જગદ્યાપ્ય લોકે પૃથક્ સ્વે ચાર્મિ પાશીત
 ચાસ્તે ભુવિ ધૃતનૃતનુ. શ્રેયયે સોઽસ્તુ વૃણ. ॥૬૧॥ શ્રીમચ્છારદ
 પૂર્ણચન્દ્રવદન. પદ્મચ્છદામેક્ષણો દ્યોતદ્વૌરવપુર્વિશાલહૃદયશ્ચાજા
 નુવાહુદ્વય । કારુણ્યાર્દ્રતનુ સિતામ્બરધરો દોષ્ણા ચ પદ્મ દધ

તેજ આ લગવાન તે ધામભૂત અક્ષરનામનુ બ્રહ્મસ્વરૂપ, માયા-મૂળ
 પ્રકૃતિ, પુરૂષ અને પ્રકૃતિપુરૂષ થકી થએલુ આ વિશ્વ-કાર્યાવસ્થામા રહેલા
 સમગ્ર પ્રપચમા સત્ય જ્ઞાનાદિશબ્દથી વાચ્ય, સ્વસાધારણ વિલક્ષણગમિ
 નામધારી પૂર્વોક્ત રૂપથી સ્વયં વ્યાપીને પૃથક્ મનોહર દિવ્ય મુતિથી
 પોતાના અક્ષરાખ્ય ધામમા, અગ્નિ જેમ પોતાની શક્તિથી જગતમા
 વ્યાપીને પોતાના રૂપથી અગ્નિલોકમા પૃથક્ રહેછે અને વરૂણ જેમ
 પોતાની જળરૂપ શક્તિથી જગતમા વ્યાપીને પોતાના રૂપથી વરૂણલોકમા
 પૃથક્ રહેછે તેમ રહેલા છે એજ લગવાન ધર્મરક્ષણાર્થે અને સાધુસરક્ષ
 ણાથ ભૂમિઉપર નરતનુ ધારીને સ્વેચ્છાથી પ્રાદુર્ભવેછે તે આ શ્રીકૃષ્ણ
 વાસુદેવ તમારા સર્વેના શ્રેય માટે હો ॥૬૧॥ હવે ગુરુનું સ્મરણ કરેછે-
 જે આ હિદ્મવચ્છ શ્રીરામાનન્દરૂપે પ્રાદુર્ભવેલા છે તે આ સતાગુરુ સ્વામી
 પોતાના ચરણના સમાશ્રયવાળા સર્વજનોનુ ભૂમિમા ભનિક-શ્રેયમાર્ગની
 પ્રાપ્તિરૂપ મગળને (ખીલુ બધુ જન્મમરણાદિ ભયના એક આશ્રયરૂપ
 હોવાથી અમગળજ છે) કરો તે આ સ્વામી શ્રીમચ્છારદપૂર્ણચન્દ્રવદન
 છે-પૂર્ણ એવો પણ ચદ્ર જે શારદ (શરદઋતુસર્ખધી) હોય તો તેનો
 પ્રકાશાતિશય યોગને લીધે વિશેષ છે, માટેજ શ્રીમતપણુ શારદપૂર્ણચદ્રનુ
 છે, માટેજ આહ્વાદકપણામા તેનોજ નિશેષ છે, શારદપૂર્ણચદ્રની પેઠે
 જે અમારા સ્વામિનુ વદન દર્શનમાનથીજ સર્વ પરિશ્રમને ટાળીને અપૂર્વ
 આહ્વાદને આપે છે, એવા આ સ્વામી છે વળી પદ્મચ્છદામેક્ષણ-જેમના
 લોચન કમળદળ જેવા વિશાળ અને સુખસ્પર્શ છે, જેમના નેત્રવિપયને
 પામેલા જનોને ભવતાપતી ઉપશાંતિ નિયમથી આપજ, એવા છે જે
 સર્વવેકમય હોય ને શુ? એવા પ્રકાશમાન ગૌર શરીરવાળા, કંડલા
 મૃતમય દિવ્ય તનુ જેમની છે, વિશાળ વક્ષ સ્થળ જેમનુ છે, ભનુપર્વત

દ્રામાનન્દમુનિઃ કરોતુ ભવિકં ભુવ્યુદ્ધવઃ સદ્ગુરુઃ ॥૭॥ સમક્તિધં-
ર્માવનતત્પરેણ સુતૌ ! સ્વસૌર્યાવહચેષ્ટિતેન । તેનૈવ મહાં ગદિતં
યુવાભ્યાં દીક્ષાવિધિં ભાગવતં વદામિ ॥૮॥ આચાર્યૈરૌદ્ધવાધ્વસ્ત્રે-
ર્દીક્ષા ભાગવતી યથા । સામાન્યા સવિશેષા ચ પુમ્ભ્યો દેવોચ્યતે
તથા ॥૯॥ દીક્ષા જ્ઞાનં પ્રદયાદ્ય ક્ષયં કુર્યાત્તથૈનસામ્ । તસ્માદીક્ષેતિ
સમ્પ્રોક્તા દેશિકેસ્તન્ત્રવેદિભિઃ ॥૧૦॥ શ્રીકૃષ્ણો વાસુદેવો વૈ ગોલો-
કાધિપતિઃ સ્વયમ્ । ઉપાસ્યા દેવતા હ્યસ્યાં દીક્ષાયાં ભવતિ પ્રભુઃ
॥૧૧॥ સ્વોપાસ્યદેવસમ્બન્ધાદીક્ષાનામોચ્યતે યતઃ । ઔદ્ધવે સમ્પ્ર-

લાંબા બે બાદુ જેમના છે, જમણા કરમાં લીલાકમળને ધારી રહેલા,
સદા ચેતાવરને ધારી રહેલા એવા તે આ રામાનન્દમુનિ મગળ કરો ॥૭॥
હે સુતૌ ! બક્ષિ ધર્મના પરિસ્થાપકપરાયણ અને સકળ જીવોનું કલ્યાણ
કરવાનાજ સમગ્ર વ્યાપારવાળા તે શ્રીસ્વામિએ મને પોતાના પદમાં
સ્થાપ્યા પછી કહેલો ભાગવતદીક્ષાવિધિ તમને કહું છું ॥૮॥

ઔદ્ધવીય સપ્રણયમાં રહેલા આચાર્યોએ જે ભાગવતી દીક્ષા સામાન્ય
વિશેષબેદથી બે પ્રકારની શિષ્યોને આપવાની છે તેનો પ્રકાર હવે નિરૂપણ
કરું છું ॥૯॥ તેના દીક્ષાપદની પ્રવૃત્તિમાં નિમિત્ત આ છે-જે સદાચાર્યપર-
પરાથી પ્રાપ્ત થએલો સદુપદેશસક્ષિગધારણાદિરૂપ સંસ્કાર વિમળ જ્ઞાનને
આપેછે કે જ્ઞાનને પ્રદીપ્ત કરે છે અને પાપસંચયનો ક્ષય કરેછે માટે તે
પયરાતતત્રવેદી આચાર્યોએ દીક્ષા કહેલી છે. તેવી નિરૂપિત છે-‘દીયતે
વિમલં જ્ઞાનં ક્ષીયતે કર્મવાસના । દિવ્યં જ્ઞાનં યતો દયાત્ કુર્યાત્પાપસ્ય સંક્ષ-
યમ્ । તસ્માદીક્ષેતિ સા પ્રોક્તા મુનિભિસ્તન્ત્રવેદિભિઃ । દીપયત્યાશુ વિજ્ઞાન મોહં
ચ ક્ષાલયત્વતઃ । તેન દીક્ષેતિ કથિતા’ ઇતિ. આ દીક્ષામાં ભગવાન વાસુદેવ
ગોલોકાધિપતિ પ્રભુ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ઉપાસ્ય દેવતા છે માટે ભાગવતી
દીક્ષા કહી છે. વાસુદેવથકી બીજો કોઈ ઉપાસ્યમાં ઉત્કૃષ્ટ નથી, તેજ
સર્વોત્તર પરમાત્મા સર્વજ્ઞપ્રદાતા પરબ્રહ્મશબ્દવાચ્ય છે, માટે તે આ
ભાગવતી દીક્ષા સર્વથી સમુત્કૃષ્ટ છે ॥૧૦-૧૧॥ ઉપાસ્ય દેવતાના
સંબંધને લીધે દીક્ષા તે તે વિશેષ સંજ્ઞાથી જે હેતુમાટે કહેવાય છે તે

દાયે તદ્વાસુદેવીતિ સોચ્યતે ॥૧૨॥ દ્વિવિધા સા તુ વિદેયા મુમુ
ક્ષૂણાં હિતાવહા । સામાન્યા મહતી ચેતિ દીક્ષા ભવવિમોચની ॥૧૩॥
તયાદ્યા પ્રામુયુર્યે તે પ્રોક્તા સત્સંગિસંલક્ષા . અન્યે ત્યાત્મનિવેદ્યા
ર્યાસ્તગ્રાધાર્દાં નિરૂપ્યતે ॥૧૪॥ ક્ષણિકત્વાત્સવદેહસ્ય વૈષમ્યાદેશ
કાલયો । તથાધિકારમેદાચ્ચ દીક્ષા સાધારણોદિતા ॥૧૫॥ નાસ્તિ
કાલસ્ય નિયમો ન દેશનિયમસ્તથા । સામાન્યાયાં हि દીક્ષાયાં ન
જાતિનિયમોઽપિ ચ ॥૧૬॥ ઉત્પન્ન સ્યાન્મુમુક્ષાયા અકુરો यस્ય

હેતુભાટે તે આ દીક્ષા ઉદ્ધવસપ્રદાયર્મા વાસુદેવને ઉપાસ્યપણે અવ
લખીને પ્રવર્તેલી હોવાથી 'વાસુદેવી' એવી સત્તાથી કહેવાય છે (તથા
'ભાગવતી' એવા નામથી પણ કહેવાય છે) ॥૧૨॥ મુમુક્ષુઓના લવપાશને
ઊડાવનારી હોવાથી તેમના પરમ હિતને કરનારી તે આ દીક્ષા સામાન્યા
અને મહત્તી એના બેદથી એ પ્રકારની લાગુ પડે ॥૧૩॥ તેમા પ્રથમની
સામાન્યદીક્ષાને જે જનો પામે તે સત્સંગી સત્તાથી કહ્યા છે અને બીજી
વિશેષદીક્ષાને જેઓ પામે તેતો આત્મનિવેદી નામથી કહ્યા છે તેમા
પ્રથમની પ્રથમ નિરૂપણ કરે છે ॥૧૪॥ સામાન્યદીક્ષામાં પુરાણપ્રખ્યાત
શુભ દેશવિશેષનો નિયમ નથી, એકાદશ્યાદિ કાળવિશેષનો નિયમ નથી
અને ગ્રાહણાદિ જાતિવિશેષનો પણ નિયમ નથી જ્યારે સમ્પ્રદાયના
અભ્યાસથી કે સંતોના સમાગમથી જેના ચિત્તમા મુમુક્ષાનો અકુર ઉદય
પામે તેટલામાનથી તે માનવ આ દીક્ષામા અધિકારી થઈ શકે છે દેહ
ક્ષણુલગુર છે તથા દેશકાળ વિષમ છે, તો તેના નિયમની રાહ જોઈ
રહેતા શ્રેયોમાર્ગના અલાભને લીધે ઉદ્ભવેલો પણ મુમુક્ષાનો અકુર કદા
ચિત્ મુકાઈ પણ જાય મુમુક્ષાનો અકુર સમુત્પન્ન થતા સદ્ગુરના સમા-
ગમમાનની વાટ જોઈ રહેવી, કેમકે સત્સંગ મુદુર્લભ છે, તેની એકવાર
ઉપલબ્ધિ થતા તત્ક્ષણુ તે પ્રસન્ન સદ્ગુરુચક્રી દીક્ષા મહણુ કરવી આ
દીક્ષામહણુના અગપણે કોઈ પણ દેવાચાર્યાની આવશ્યકતા પણ નથી,
પૂર્વ દિવસે ઉપવાસ કરવો પ્રિયેરે ક્રિયાનો નિયમ નથી, કૃત્ય આદ્રા
યણાદિ વ્રતની અપેક્ષા નથી અને શુભાશુભ તિથિનો વિચાર કરવાનો પણ

ચેતસિ । સચ્છાત્માદ્વા સતાં સજ્ઞાત્સોઽધિકાર્યત્ર માનવઃ ॥૧૭॥
 ન તિથિર્ન વ્રતં નાર્ચા નોપવાસાદિકા ક્રિયા । દુર્લભે સદ્ગુણાં હિ
 સદ્ગત્સદ્ગ ઉપસ્થિતે ॥૧૮॥ સદસદ્યક્તિવિચ્છાદઃ સ્વશ્રેયઃસાધનો-
 ઘતઃ । સચ્છાત્મેષુ સુશીલેષુ સત્સુ ચ પ્રીતિમાન્સુધીઃ ॥૧૯॥
 આસ્તિકો ધર્મનિષ્ઠશ્ચ યમાદ્વીતશ્ચ સંસૃતેઃ । સમાશ્રયેદુરં ભક્ત્યા
 ધર્મવંશસમુદ્ભવમ્ ॥૨૦॥ સ્વાસન્નસમ્યન્ધમિન્નસ્ત્રીમાપાસ્પશંચર્જિ-

નથી. જ્યારે સદ્ગુરૂની સંપ્રાપ્તિ થાય એજ સામાન્યદીક્ષા ગ્રહણનો કાળ
 છે અને જેને મુમુક્ષાનો અંકુર ઉદય પામે એજ અધિકારી છે. (અધિકારી
 ભેદથી દીક્ષામાં સામાન્ય વિશેષ એવો ભેદ છે) ॥૧૫-૧૮॥ મુમુક્ષુ શિષ્યનું
 લક્ષણ આ છે—સદસદ્યક્તિવિત્-હેય ઉપાદેય (લાભ્ય આહ) નું
 સ્વરૂપ સમજનારો હોય, જે અસત્ છે તે હેય છે જે સત્ છે તે ઉપા-
 દેય છે, શબ્દાદિ વિષયો અસત્ છે, કેમકે તેમના સેવનથી જન્મજરા-
 મરણાદિ દુઃખનો આઘાત થાય છે. જે આત્મા અને તેના સંબંધી છે તેતો
 સત્ છે, કેમકે તેના સેવનથી સકળ દુઃખનો ઉચ્છેદ અને પરમાર્નદનો
 લાભ થાય છે. શ્રાદ્ધ-સદસત્ વિવેકમાં ઉપયોગી શ્રદ્ધાએ સંપન્ન હોય.
 શ્રેયના સાધનભૂત અમાનિત્વ અદભિત્વ આદિક ગુણોમાં સદા ઉઘમી
 હોય. સદસદ્વિવેકને યોધ આપનારાં સચ્છાત્મોમાં તથા સંતો કે જે સદા-
 ચરણપરાયણ સુશીલ અને આત્મા પરમાત્મારૂપ સદર્થમાંજ એક નિષ્ઠા-
 વાળા છે તેમાં પ્રીતિમાન્ હોય. માટેજ મુધી-સદ્ગુણદ્વિસંપન્ન હોય.
 આસ્તિક-હૈતુકવાદ્યથી વિમુખ હોય. (અપ્રતિષ્ઠિત તર્કથી વિમુખ-
 શ્રુતિમાં પ્રતિષ્ઠિતતર્કગતિવાળો, અર્થાત્ શ્રુતિવિરુદ્ધ તર્ક નહિ કરનારો)
 માટેજ વેદબોધિત ધર્મોમાં પ્રવર્તેલો હોય. યમથીજ જેમ એમ સંસૃતિ
 થકી ભય પામેલો હોય. એવા શિષ્યલક્ષણે સંપન્ન નર ધર્મવંશીય
 ગુરૂનો ભક્તિથી આશ્રય કરે ॥૧૯-૨૦॥ હવે તે ધર્મવંશીય ગુરૂનું લક્ષણ
 કહું—સમીપ સંબંધવાળી જે ભગિની ભાગિનેથી આદિક અમળાઓ
 છે તેથી વ્યતિરિક્ત વનિતાઓ સાથે સંભાષણ સ્પર્શાદિકને નહિ કર-
 નારા, પોતાની પત્નીથી ભિન્ન સર્વ કોઈ સ્ત્રિયોવિષે માતા સ્વસા મુતાને

તમ્ । સ્વીયેતરાસુ ચ સ્ત્રીષુ માતૃસહસ્રુતાધિયમ્ ॥૨૧॥ સ્વધર્મ-
 નિયમેર્નુષ્ટં સ્થિતમુદ્ધવવર્ત્તનિ । દરેર્મકં ચ તસ્યાગ્ર ઉપવિષ્ટં વૃતા-
 હ્નિકમ્ ॥૨૨॥ સંપન્નોઽપિ ગુણેઃ સર્વધર્મવંદયો ન ચેત્તુ યઃ । સ
 ગુરુર્નૈવ કર્તવ્યઃ સંસૃતે મુક્તિમિચ્છતા ॥૨૩॥ સ્નાતા ઘંતામ્બરધર-
 વૃતપૌર્વાહ્નિકત્રિયઃ । ફલં કરે ગૃહીત્વૈવ મુમુક્ષુસ્તિ મુપાવજેત્ ॥૨૪॥
 નિધાયાગ્રે ફલં તસ્ય પ્રણમ્ય ગ્રાજ્જલિર્વંદેત્ । ભગવન્પાદિ માં મીતં
 સંસૃતે સ્તવામુપાગતમ્ ॥૨૫॥ इत्थं प्रपन्नाय गुरुस्तस्मा अभयमा-
 दितः । दत्त्वा ततश्च सामान्यां सद्यो दीक्षां ददीत स' ॥२६॥ ફાલ
 વિષેજ જેમ જેમ નિર્દોષ શુદ્ધિવાળા, (વિષયસંગે રહિત) સ્વધર્મ-આચાર્યના
 જે ધર્મો (આચાર્યભાવની સાથે ભેડાએવા ધર્મો) અને નિયમ-જે
 વર્ણાશ્રમધર્મનિયમો તેણે યુક્ત, ઉદ્ધવ સપ્રદાયમાજ એક નિષ્ઠાવાળા અને
 હરિભક્તિપરાયણ એવા ગુરુ-આચાર્યને શરણે જાય (જે આવા ગુણવાળો
 ન હોય તો ભલે ધર્મવશીય હોય તોપણ આચાર્યભાવને લાયક નથી)
 એ રીતે ઉક્ત સર્વસદ્ગુણસંપન્ન હોય પણ જે ધર્મવશીય ન હોય તો
 તે મુમુક્ષુએ આશ્રયણીય ગુરુપદને લાયક નથી ॥૨૨-૨૩॥ સામાન્યદીક્ષા
 અહળુનો અને પ્રદાનનો પ્રકાર ત્રણ જોડકથી કહેછે-મુમુક્ષુ શિષ્ય
 શુદ્ધ જળથી સ્નાન કરી, ઘોએવા વસ્ત્ર ધારીને, પૌર્વાહ્નિક નિત્ય
 ક્રિયા કરીને ફલાદિ ભેટ હાથમા લઇનેજ (ખાતી હાથે નહિ) પૌર્વાહ્નિક
 નિત્યવિધિ કરીને ઉપાસ્ય હરિની આગળ તદેકપરાયણ મન રાખી બેઠલા
 એવા ગુરુને શરણે જાય ॥૨૪॥ અનંતર આણેલી ફલાદિ ભેટ તે ગુરુની
 આગળ સુકીને, તેમને સાદાગ પ્રણામ કરીને, બે હાથ ભેડીને શિષ્ય
 આ પ્રકારે વિશ્વસિ કરે કે-હે ભગવન! સસૃતિ-જન્મજનમરણરૂપ
 સસરણ કે જે આધ્યાત્મિકાદિ ત્રણ તાપકળદુલ છે તેનાથી અત્યંત
 ભય પામેયો હું તે ભયના પ્રદામન માટે તમારા શરણે પામ્યો છું ॥૨૫॥
 આ પ્રકારે પોતાના શરણને પામેવા તે મુમુક્ષુ શિષ્યને ગુરુ પ્રથમ 'તુ
 ભય પામીશ નહિ, શ્રીકૃષ્ણ તારી સર્વ થકી રક્ષા કરશેજ' એવી વાતસલ્ય
 ગણિત વાણીવડે અભયદાન આપીને, તત્કણજ તેને સામાન્ય દીક્ષાથીજ
 દીક્ષિત કરે ॥૨૬॥

માયાપાપકર્મયમદૃતમયાદદમ્ । શ્રીકૃષ્ણદેવં શરણં પ્રપન્નોઽસિ સ્

તેમા પ્રથમ શિષ્યના જમણા હાથમા જળ ધરાવીને, ‘કાલમાયા-પાપકર્મ’ ઇત્યાદિ સકલપમત્ર શિષ્યને વચાવીને શ્રીકૃષ્ણશરણપ્રાપ્તિનો સકલપ કરાવે આ શરણુમત્રનો આ અર્થ છે—કાલ-માયા-પાપકર્મ-યમદૃતમયાત્-યમદૃતોએ યમાલયમા પાપીઓને દેવાતી યાતનાઓ બહુ-વિધ હોઇને શ્રવણમાત્રથી અને સ્મરણમાત્રથી પણ હૃદયને વિદારણ કરનારી છે, તે યમયાતનાઓ થકી મહત્ અપરિહાર્ય લય મારે વર્તે છે શંકા-તેતો પાપકર્મનું ફળ છે, પાપ બે ન હોય તો તેનાથકી કશી ભીતિ છેજ નહિ, બે કદાચિત્ પાપ હોય તો તે પાપનો પરિહાર પ્રાયશ્ચિત્તથી કરી લેવો? એમ બે કહેતા હો તો તેની ઉપપત્તિ થતી નથી કારણ કે આ અનાદિ સસ્ત્રનિમગ્નમાં પરિભ્રમણ કરતા મેં કરેલા પાપોની સખ્યાજ નથી, અસખ્યાત પાપસયયવાળા મારે તેના પરિહારનો કશો ઉપાયજ નથી, પ્રતિદિન કાળે પરિપક્વ કરાતા પાપોની ગણના કર્યા કરતા યમદૃતો તેના દેહાવસાન સમયની રાહ બેઠી રહે છે, પ્રલયપર્યંત તેતે સમયે ઉપભોગે કરીને પણ તે પાપોનો પ્રક્ષય ઘટતો નથી, કેમકે અતીત અનંત કાળમા ઉપાર્જન કરેલા પાપોનું અનંતપણું છે અને ભાવિ ભવભવમા નવાનવા નીપજનારા પાપકર્મોનું નહિ રોકી શકવાપણુ છે અસખ્યાત પાપકર્મસચ્ચોથકી અને તેના ફળભૂત યમક્રિકર યાતનાઓ થકી હું અત્યંત લય પામ્યો છું શંકા-આ અનાદિ સસારમા તેં સત્ત્વાદિ ગુણોન્મેષની વિચિત્રતાને લીધે પુણ્યપણુ અનંતજ નિશ્ચે કર્યું હોવું બેઠ્યો, તો આયુષ્માન્ તારે સતોષ પામવો, (પાપ કર્મથી કે તજ્જન્ય યમયાતનાથકી લય પામવો નહિ) વળી આ ગુણમય પ્રવાહમા મુખપણુ આ લોકસખન્ધિ તથા પરલોકસખન્ધિ અસખ્યાત તેં નિશ્ચે ભોગવ્યુ છે અને વળી અસખ્યાત ભોગવીશ પણ ખગે વળી ઉત્કટ બહુ પુણ્યનું અનુષ્ઠાન કરતો રહે કે જે ઉત્કટ પુણ્યથી પાપ પ્રતિરૂદ્ધ-દંષ્ટાઈજતા પોતાનું કાર્ય યમયાતનાદિભયને આપવા સમર્થ

રહેશે નહિ અને ભવભવમાં પુણ્યમાંજ અભિરૂચિની અભિવૃદ્ધિ થતી જશે ? એમ જો કહેતા હો તો તે ઘટતું આવતું નથી—કારણ કે પશ્ચાદ્દિકના લોગ-થકી માનુષલોગમાં અને માનુષલોગથકી દેવાદિકલોગમાં કશો વિશેષ નથી, કેમકે વિષયોનું તુલ્યપણું છે, કેવળ પોતપોતાની અભિમતિમાત્રજ ભેદ છે, વસ્તુવિચાર કરતાં તે બધુય દુઃખ મૂળ જેમાં છે અને દુઃખ ઉત્તરકાલીન જેમાં છે એવું છે, આ લોકમાં કે પરલોકમાં વિષયલોગમાં પ્રવર્તેલો અને તેના સાધનોમાં પ્રવર્તેલો પુરૂષ પોતાને અને પરને પરિ-શ્રમ આપનારાં બહુ કર્મોને કરતાં દુઃખનેજ અનુભવે છે અને ક્લોપ-લોગસમયમાં પણ આ લોકમાં બહુ પત્ની પુત્રાદિકની અને પરલોકમાં અપ્સરા ગૃહદ્વારપાળાદિકની પશુવત્ પરિચર્યાપરાયણ થઈ રહે છે અને વળી ઇન્દ્રિયતેજના પરિક્ષયથી અંતે ખેદપણુ પામે છે, તો પાપજ પામર-દૃષ્ટિથી પુણ્ય કહેવાય છે, હું તો કર્મમાત્ર પાપજ છે એમ માનું છું, માટે હું તે પુણ્યપાપસંજ્ઞાવાળા વસ્તુગત્યા પાપકર્મોથકી અત્યંત ભય પામ્યો છે. શંકા-જ્ઞાનાગ્નિ સર્વ કર્મોને ભસ્મસાત્ કરે છે, તો શાસ્ત્રથી પ્રકૃતિપુરૂષનો વિવેક સંપાદન કરી લે અને પછી તેના અર્થનું મનન કર્ય અને પછી તેવા આત્મધ્યાનમાં પ્રયત્ન કરતો રહે ? એમ જો કહેતા હો તો તે સત્ય છે, કોઈ આ ઉપાય કહ્યો છે ખરો, પણ માયાવેબવને નહિ જાણનારાઓનો આ પ્રવાદ છે, કેમકે આ માયા ગુણમયી દેવી છે, તેતો તેના અધીશ્વર સર્વેશ્વર ભગવાનના શરણને પામીનેજ સંતરણીય છે, તે ગીતામાં સ્વયં કહ્યું છે—‘દૈત્રી હોષા ગુણમયી મમ માયા દુરત્વયા । મામેય ચે પ્રપચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ॥’ ઇતિ શંકા-ભક્તે તે માયા દુરત્વય છે પણ કાળે કરીને પોતાનો વ્યાપાર ઉપસદાર થતાં પોતાસાથે સંલગ્ન થએલાઓને પણ સુખદુઃખશૂન્ય કરીને વિત્રાંતિને પામી જશે ? (તારે કશો પ્રયત્ન કરવો પડશે નહિ) એમ જો કહેતા હો તો તે સંગત થતું નથી, કેમકે તે માયા પ્રકૃતિથી ચપળ હોવાથી કાળે કરીને ક્ષોભ પામીને ફરી પોતાના વ્યાપારવડે વિમોહ પમાડીને આપણને સર્વેને દુઃખ દરી-યામાં પાડશેજ, તો હું કાળ-માયા-પાપકર્મ-યમદૂતોના નિરવધિ બચથકી

લય પામીને સર્વ પીડાની પ્રશાંતિ કરનારા વાતસલ્યનિધિ શ્રીકૃષ્ણદેવના શરણુને પામ્યો છું, તો તે શ્રીકૃષ્ણદેવ મારી કાળાદિકના લયથડી રક્ષા કરો.

આ મંત્રના વિવરણમાં પ્રવર્તેલા પ્રાચીનોએ આ શ્લોકની રચેલી વ્યાખ્યા પ્રસંગાત્ અહીં પ્રકાશ કરેલું—શરણાગતિનિષ્ઠેય મોક્ષેકાન્ત-પરાયણૈઃ । ઔદ્ભવે સંપ્રદાયેઽસ્મિન્નિલૈરપસેવ્યતે ॥ અર્થ—આ શરણાગતિ-નિષ્ઠા આ ઉદ્ભવસંપ્રદાયમાં મોક્ષેકપરાયણુ સર્વકોષ્ઠએ ઉપસેવન કરાય છે. ‘કાલમાયાપાપકર્મ’ આ સંકટપ્રમત્તમાં શરણાગતિનિષ્ઠા સ્ફુટ થાય છે. એનો અર્થ આ રીતે છે—સંસ્કૃતિથડી લય પામેલો જન ભગવાનના ‘શ્રીકૃ-ષ્ણદેવં શરણં પ્રવ્રજોઽસ્મિ’ એ રીતે શરણુને પામે છે શંકા—તને એવો શો અનર્થ અનિવાર્ય આવી પડ્યો છે કે જેથી મહાભયને લીધે હાલમાં શરણુ એકદમ દોડું છું ? બે લય ન હોય તો શરણુને કોઈ શોધતો નથી, તેમ તેવા લયના નિવારણમાં સમર્થ હોય તે પણ શરણુને શોધતો નથી, બ્યારે પોતાને સર્વથા અસમર્થ સમજે છે ત્યારેજ કોઈને શરણુ દોડે છે, જેમ દેવામુરસંગ્રામમાં દેવતાઓ નારાયણુને શરણુ દોડ્યા હતા, જેમ વસ્ત્રા-હરણમાં દ્રૌપદીજી શ્રીકૃષ્ણુને શરણુ દોડ્યા હતાં, જેમ ગજેન્દ્ર ઝુડથી આવેલા કલેશમાં હરિભગવાનને શરણુ દોડ્યો હતો, જેમ મુગ્ધીવ તથા વિભીષણુ ભ્રાતા વાલીથડી અને રાવણુથડી આવી પડેલા કલેશમાં રામચંદ્રજીને શરણુ દોડ્યા હતા. તો તને એવો શો મહાભય આવી પડ્યો છે કે જેથી તું શ્રીકૃષ્ણુદેવને શરણુ એકદમ દોડી આવ્યો છું ? એવી અપેક્ષામાં કહે છે કે—કાલ—માયા—પાપકર્મ—યમદૂતના લયને લીધે શરણુ આવ્યો છું. તેમને તો (ઉપર ગણેલા દેવાદિકને તો) એક એક થડી ભીતિ હતી, મને તો બહુ વ્યક્તિઓ થડી ભીતિ છે, સંસ્કૃતિમાં સંલગ્ન થએલાઓએ અનુભવ કરાતા નરકસંબંધિ દુઃખનું બે અનુસ્મરણુ કરીએ તો તત્ક્ષણજી હૃદય વિદારણુ થઈ જાય છે, તે ભાગવતમાં—‘સાંહ કાલ-પાશબદ્ધો યમપુરુષૈરતિમયાનકૈન્તામિલે નરકે વલાદિપાલ્યતે । મનશાનાનુદ-પાનદળ્પટાટનસન્તર્જનાદિભિર્યાંતનાભિર્યાંતમાનો જન્તુઃ કમ્મલમાસાદિત યુક્તદૈવ મૂર્છાંમુપયાતિ તામિત્તપ્રાયે’ ઇત્યાદિ વચનથી કહ્યું છે. શંકા-

યમયાતના થકી ભીતિ જે હોય તો પુણ્યનું અનુધાન કરતો રહે, જેથી સ્વર્ગાદિ સુખની લબ્ધિ થશે? એમ જે કહેતા હો તો કહું છું કે—‘સ્વર્ગ સ્વર્ગ’ આ તો એક પ્રતારણુમાત્ર છે, અગ્રભાગમાં માંસ ચોટાડેલા કાટાની પેઠે તે સ્વર્ગ પણ અનર્થપર્યવસાયીજ હોવાથી સુખાભાસમાત્ર છે, કેમકે સ્વર્ગને પામેલો જન દેવોનો પણ થઈ રહે છે, આ લોકમાં પત્નીપુત્રાદિકનો ભાર વહન કરે છે, ત્યાં તો ઈર્વશવિશ્યારસિક જે કોઈનો પણ ભાર વહન કરતો રહે છે, જે વિપયભોગસંપાદક છે તે બધું દુ ખમૂળ હોવાથી પાપજ છે, માટે પામરોની દૃષ્ટિથી પુણ્યશબ્દથી બ્વહાર કરાતા, વસ્તુતાએ તો તે પાપકર્મો થકી હું બય પામ્યો છું, એવા અભિપ્રાયથી ‘પાપવર્મમયાત્’ એમ કહે છે. શંકા—બ્રહ્માસખન્ધિ સર્વોપરી પદ છે, (ત્યાં પાપકર્મનો ભય નથી) તેની પ્રાપ્તિમા પ્રયત્ન કરતો રહે? એમ જે કહેતા હો તો કહું છું કે—ત્યાં કાળનો ભય છે, કેમકે તે પણ કાળથી પરિચિત્ત છે, તો અસ્થિર હોઈને તે પણ એકાત સુખનું આસ્પદ નથી, ‘આવ્રહમુવનાલ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન’ એમ સ્વયં ભગવાને ગાયું છે. શંકા—જે સર્વથા પુણ્યપાપોથકી ભય પામી ગયો છું અને બ્રહ્માદિ સકળ ભોગો થકી વિમુખ થઈરહ્યો છું તો નિ શ્રેયસના સાધનપણે કહેલા કર્મયોગ જ્ઞાન-યોગાદિકમાં પ્રયત્ન કરવાપર થઈરહે? એમ જે કહેતા હો તો કહું છું કે—તેમા માયાથકી ભય વર્તે છે નિષ્પન્નયોગી ભરતજી પણ માયા-ભયથી મૃગયોનિને પામ્યા હતા, ભગવાનની માયા બહુ દુરત્વય છે, મોટા-ઓની જ્યારે આવી દશા થઈ છે તો ભારી ક્ષુદ્રની ગણના શી? જે હું અશાત અસમાહિત અને અશાંતમાનસ હોઈને દુશ્ચરિતથકી નહિ વિરતિ પામેલો છું, તેવા મને કર્મયોગ જ્ઞાનયોગ આદિક ઉપાયના અનુ-ધાનનો પ્રસંગજ ક્યાં છે? ‘નાવિરતો દુશ્ચરિતાદ્વાશાન્તો નાસમાહિતઃ । નાશાન્તમાનસો વાપિ પ્રજ્ઞાનેનૈવમામુચાત્’ એવી શ્રુતિ છે. માટે અપ આયુષવાળા, અજીતેન્દ્રિય, પ્રકૃતિપરચશ, સર્વદા જે કોઈ પણ કર્મમાં વળગી રહેલા મને કાળથકી માયાથકી કર્મથકી અને સમદ્રુતોથકી ભય અહનિશ અનુવર્તે છે. એના નિવારણનું સામર્થ્ય માઈ નથીજ, માટે હું શ્રીકૃષ્ણદેવના શરણને પામ્યો છું.

અથવા—શંકા—યમદૂતોથકી તારે કશી બીતિ રાખવી નહિ, યદાક-
દાયિત્વ યથાકથંચિત્ કરેલા નારાયણનામસંકીર્તન સ્મરણાદિકે કરીને
તાં શ્રેય થશેજ? એમ બે કહેતા હો તો કહું છું કે—તેમાં પાપકર્મથકી
લય વર્તે છે. માંડ તેવું યાદૃચ્છિક પણ સુકૃત નથી, મન વાણી કાયથી મેં
નાણીને કે અભણથી કેવળ પાપજ કર્યું છે પણ સુકૃત કર્યું નથી, તો હું
કરેલાં પાપકર્મો થકી લય પામ્યો છું. શંકા—બે પાપકર્મો થકી લય
પામ્યો છું તો અતઃપર સત્કર્મમાં પ્રયત્ન કરતો રહે? એમ બે કહેતા હો
તો કહું છું કે—તેમાં માયાથકી લય વર્તે છે. આ સ્થળે માયાશબ્દથી
માયાનાં પરિણામરૂપ ઇન્દ્રિયાદિ કહેવા ઇચ્છ્યાં છે. શ્રોત્ર ત્વક્ ચક્ષુ રસના
આદિક ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોમાં ઝેંચી જઈને સર્વદા મને પીડા કરે
છે, જેમ બહુ સપલીઓ ગૃહસ્વામીને પીડા કરે તેમ પીડે છે, તો એરીતે
ઇન્દ્રિયોએ અહીં તહીં આહરણ કરાતો, સર્વથા પરવશ અને મૂર્છાદેશને
પામી રહેલા મને હિતાચરણનો અવકાશજ ક્યાં છે? શંકા—બે એમ હોય
તો તારે ત્વરા ન કરવી, તે ઇન્દ્રિયો ક્ષીણબળવાળાં થતાં સમય બેઠને
કાંઈ પણ પોતાનું હિત કરી લેવું? એમ બે કહેતા હો તો કહું છું કે—તેમાં
કાળથકી લય વર્તે છે. કાળ તો મને ગળામાંથી પકડીને મૃત્યુમાટે લઈ
જાય છે, તો એરીતે મૃત્યુમાટે લઈ જવાતા, પદેપદે શક્તિ હવિતવાળા
મારે અવસરની રાહ બેવી કેમ પાલવે? તો એરીતે પદેપદે શક્તિ હવિ-
તવાળા, ઇન્દ્રિયોએ અહીં તહીં સમાકર્ષણ કરાતા, ક્યારેય પણ જેણે સત્કર્મ
કર્યું નથી એવા મારે યમદૂત યાતના અવર્જનીયજ છે, માટે હું તેનાથકી
લયબીત થઈ શ્રીકૃષ્ણના શરણને પામ્યો છું. પોતાનું પાપૈકપાત્રપણું અને
ઇન્દ્રિયોએ પરાલવ પમારવાપણું કહેવાઘી અગતિપણું જણાવ્યું છે. જેના
પાપનો નાશ ન થયો હોય એવા અજીતેન્દ્રિયને ધ્યાનયોગાદિકનો સંભવ નથી.

અથવા—શંકા—તારે એવી શી બીતિ આવી પડી છે કે જેથી ભગવાનને
શરણે એકદમ હોડી આવ્યો છું? એમ બે કહેતા હો તો કહું છું કે—મારે
કાળ માયા પાપકર્મ યમદૂતો થકી લય વર્તે છે, કાળ માયા અને પાપ-
કર્મ આ ત્રણ મળીને આ પુરૂષને ગર્ભ જન્મ જરા મરણાદિ અનેક

કલેશોમા બેડીને ઉપતાપ પમાડે છે, તેમા કાળા તો ક્ષણ-મુહૂર્ત-અહો રાત્ર-દિન-પક્ષ-માસ-અયન-સપ્તસર આદિક શેદથી પરિવર્તન પામતો થકો પોતાના અનુયાયી સર્વ ક્રોધને સુર નર પશુ પક્ષ્યાત્મક ત્રિગુણ પરિણામમા પ્રવેશ કરાવીને જનન મરણાદિ દુષ્ક્રમ ચક્રમા ચઢાવી દે છે માયા-ત્રિગુણાપણુ પુરૂષને સમાલિંગીને ઉન્મયાદ વિમોહ પમાડીને વિષય મા ખેંચી જધને, નાનાવિધ અનંત યોનિઓમા ધકાવી પાડીને, અતે વિનષ્ટ દૃટિવાળા તેને અતે નિવિધ અનંત દુખનોજ એક પાન અનાવી દે છે તે આ માયાદેહવ ભાગવતના પચમસ્કંધમા લલાટવીનિરૂપણમા વિશેષ પણે વર્ણન કરેલો જાણી લેવો કર્મપણુ સુર-નર-તર-ગુહમ-લતા વિગેરે વિષમ યોનિઓમા પ્રવેશપ્રમુખ અનર્થમા મૂળભૂત એવુ દુખમય તરૂનુ બીજ છે, તે આ અનાદિકાળથી સચય કરેલુ હોવાથી અનંત લાવિજ ન્મોએ કરીને પણ તેનો પરિહાર થઈ શકે તેમ નથી આ સ્થળે પાપકર્મ શબ્દથી કર્મમાન અનિષ્ટ હોવાથી કર્મસામાન્ય કહ્યુ છે, (કર્મમાન લેવુ) શ્રુતિમા પણ એવો પ્રયોગ છે-‘અથ દ્યવ રોમાણિ વિપૂય પાપ ચન્દ્ર દ્યવ રાદોસુણાપ્રમુચ્ય ધૂત્વા શરીરમકૃત કૃતાત્મા બ્રહ્મલોકમભિસમ્ભવાન્નિ’ ઇતિ તો આ કાળ-માયા-કર્મનો સમુદાય દે જે આધ્યાત્મિકાદિ દુખનોજ એક કારણભૂત છે તેથી દુઃ અત્યંત લય પામીને લગવાનના શરણને પામ્યો છુ ગકા-જે સસૃતિથી તને જીતિ હોય તો શાસ્ત્રોમા તેતે સ્થળે પ્રતિ પાદન કરેલા ઉપાસનાદિકમા મનનુ સમાધાન કરતો રહે ? અને તે મનની સમાધિમાટે તેમા ઉપયોગી યમનિયમાદિકનુ અનુધાન કરતો રહે ? જો તને યોગમાર્ગનુ વિજ્ઞાન ન હોય તો કૃણાદિ ઉપહાર હાથમા વધને શ્રોનિય અક્ષનિષ્ઠ ગુરૂના સાન્નિધ્યને પામ્ય ? એમ જો કહેતા હો તો દુઃ કહ્યુ છુ કે-તેમા યમભગેયથી લય વળે છે શાસ્ત્રોમા કોઈ ઉપાય પ્રદર્શાવ્યો છે એ સત્ય છે, તે ઉપાયના વિજ્ઞાનમાટે જો ગુરૂના શરણને પામીએ તો તેટલામાત્રથી જ તે લય શુદ્ધી લાય ? (નહિજ) પ્રભુપતિએ અક્ષરજ્ઞ સાથી પોતાપાસે આવેલા દન્દ્રને બારવર્ષપર્યંત અદ્વાયચર્ચન પાળવાનુ કહ્યુ, તો ગુરૂનો પ્રસાદપણુ અદ્ય કાળથી લભ્ય નથી જો કોઈ કૃપા

નિધિ ગુરૂ પ્રસન્ન થઈને એકદમ ઉપાયનો ઉપદેશ કરે. તો તેટલામાનથી શું યોગ 'એકદમ નિષ્પન્ન થઈ' જાય છે? (નહિજ) બે કદાચિત્ત યોગની નિષ્પત્તિ પણ થાય પરંતુ તેનાથી પ્રારબ્ધ-કર્મનો પ્રક્ષય થતો નથી, તો હાલમાં પાશ લઈને આવેલાં યમદૂતોને શો ઉત્તર આપવો? પ્રારબ્ધ પાપફળ તો અવશ્ય ભોગવવુંજ પડેછે, તો હમણાં પ્રારબ્ધ પાપનું ફળ પમાડવામાટે સમુદ્ધત પાશવાળા યમદૂતોથડી મારે મહત્તી ભીતિ વર્તે છે, માટે હું શ્રીકૃષ્ણના શરણને પામ્યો છું. તે ભગવાન શરણાગત મને પ્રારબ્ધ પાપથડી પણ પ્રમુક્ત કરશે. તે પોતેજ 'અહં ત્વાં સર્વપાપે-મ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ એમ કહ્યું છે.

એરીતે દુઃખનિવેદનપૂર્વક શરણને પામતાં શરણ્યની સકળ દુઃખનિ-વારણમાં સમર્થતાને સૂચવતા થકા 'શ્રીકૃષ્ણદેવં' એમ કહેછે. 'કૃષિર્મૂ-વાચકઃ શવ્દો જશ્ચ નિર્વૃત્તિવાચકઃ' આ નિર્જિતને અનુસારે 'જે આનંદ-મય છે તેમને' એવો અર્થ જણાવ્યો છે, નિરવધિક આનંદમયના શરણને પામેલાઓને સમસ્ત દુઃખ વિનાશનપૂર્વક પરમાનંદની પ્રાપ્તિમાં કશી શંકાજ નથી એમ શ્રીકૃષ્ણપદથી જણાવ્યું છે. 'एष ह्येवानन्दयाति' એવી શ્રુતિ છે. દેવશબ્દથી વિહરણુશીલતા કહી છે, સકળ ભુવનની સૃષ્ટિ સ્થિતિ સંહાર જેની વિહરણુલીલા છે તે શ્રીકૃષ્ણને મારા પાપના સંહરણમાં લેશપણ ક્લેશ નથી એવો અભિપ્રાય છે. શરણં પ્રપન્નોઽસ્મિ-ઉપાયને આશરેલો છું. સમસ્ત ઉપાયાંતરનો પરિત્યાગ કરીને શ્રીકૃષ્ણ-દેવનેજ ઉપાયપણે આશરેલો છું. શંકા-તું સંસૃતિથડી બહુ ભીતિ પામ્યો છું એ સત્ય છે અને ઉપાયાંતરનો પરિત્યાગ કરી ભગવાનનેજ ઉપાયપણે નિશ્ચય કરી રહ્યો છું એ પણ સત્ય છે. તથાપિ તે ભગવાનની પ્રસન્નતાનું શું સાધન તે અનુષ્ઠાન કર્યું છે કે જેથી પ્રસન્ન થઈને તને સંસૃતિ લયથડી વિમુક્ત કરે? એમ બે કહેતા હો તો કહું છું કે 'સ પાતુ મામ્'-તે તમે મારી રક્ષા કરો. અનન્યગતિ મારે શું કરવાનું છે? કશુંય પણ નથી. કિંતુ હું ચેતન છું તેથી ચેતન્યને અનુસારે પ્રાર્થના એક કરવાની તેજ કહે છું કે-'મારી રક્ષા કરો.' શરણ્ય શરણાગતવત્સળ

(પરમાત્મા) પ્રાર્થનાથકી અધિક શરણાગતથકી ઇચ્છતા નથી. શરણાગતિજ અકૃત્રિમા સર્વકામદુષ્ટા છે. જો ઉપાયાંતરની પ્રતીક્ષા કરે તો તેમનેવિષે શરણ્યકૃત્ય ઘટતું આવે નહિ, એવો અભિપ્રાય છે. અહીં કાળાદિકથકી લયનું નિવેદન કર્યું છે તેથી પોતાનું કાર્પણ્ય (દીનપણું-ગરીબપણું) પ્રકાશ કર્યું છે. 'શરણં પ્રપન્નોઽસ્મિ' આથી ભરસમર્પણનું અનુધાન થઈ જાય છે, પોતાના પ્રયત્નથી સાધ્ય એવા ઉપાયાંતરનો ત્યાગ કરવાપૂર્વક 'મારે તો એક ભગવાનજ ઉપાય છે' એવો અધ્યવસાય કરવો તેનેજ ભરસમર્પણ કહે છે. 'સ પાતુ મામ્' આથી ગોપૃત્વવરણ (તમે મારી રક્ષા કરો એવી પ્રાર્થના) કહ્યું છે. શરણાગતિના છ અંગ કહ્યાં છે તેમાં યદ્યપિ અહીં 'આનુકૂલ્યસ્ય સંકલ્પઃ પ્રાતિકૂલ્યસ્ય વર્જનમ્ । રક્ષિણ્ય-તીતિ વિશ્વાસઃ' આ ત્રણ અંગ કહ્યાં નથી, તથાપિ તે શરણાગતિનાં ઉત્તરાંગ (પછીથી ઉપયોગનાં) હોવાથી શરણાગતિના અનુધાનસમયે આક્રિયનતામાત્રની અત્યંત અપેક્ષા હોવાથી તેમની અનુક્રિત છે, મારેજ શરણાગતિના અનુધાનને પ્રકાશ કરનારા સર્વત્ર વચનમાં આક્રિયનતાના અનુસંધાનમાત્રનો નહિ પરિત્યાગ કરેલો જણાય છે, 'અવિચ્છનોઽનન્યગતિઃ શરણ્ય ! સ્વસ્થાદમૂલં શરણં પ્રપત્તે' એવું વચન છે. અહીં લયનિવેદનપૂર્વક કરેલા શરણુવરણથી આક્રિયનતા અને અનન્યગતિતા અર્થથી વ્યક્ત છે. એરીતે 'કાલમાયાપાપકર્મે' આ સંકલ્પમુત્રથી શરણાગતિનિષ્ઠા સ્ફુટ થાય છે. આ અનુત્તમ સાક્ષાત્ મુક્તિમાર્ગ ભગવાને ગીતામાં અતિમ શ્લોકથી પ્રકાશ કર્યો છે—'સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં યજ । અહં ત્વાં સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ ॥' ઇતિ. વચનાંતરે પણ છે—'શરણં ત્વાં પ્રપન્ના યે ધ્યાનયોગાધિવર્જિતાઃ । તેઽપિ મૃત્યુમતિપ્રત્ય યાન્તિ સદૈર્ણ્યવં પદમ્ ॥ અનન્તજ્ઞાનશક્ત્યાદિકભ્યાણગુણસાગરે । પરે પ્રહ્લાણિ હ્રદમીશે મુખ્વોઽયં સર્વસિદ્ધિદૃષ્ટ્ ॥ પ્રજાસિદ્ધરોષોષાણમાત્મનાં પરમાત્મનઃ । ગદ્ધિ પ્રસાદનં તિષ્ઠોરન્યદ્વામાર્પણાદતે ॥ અદમસ્મિ તર્કયેતિ પ્રપન્નાય સદૃશ્વયમ્ । દેવો નારાયણઃ ક્ષીમાન્ દદાત્યભયમુત્સુકઃ ॥' ઇત્યાદિ. શ્રુતિમાં પણ આ માર્ગનું શ્રવણ થાય છે—'યો યે પ્રહ્લાણં વિદ્ધાતિ પૂર્વં યો યે

પાતુ મામ્ ॥૨૭॥ સૂક્ષ્મ્ કારયિત્વેત્યું શ્રીકૃષ્ણસ્ય પ્રસાદિના ।
 સર્કસરાદિગન્ધેન સ ગોપીચન્દનેન વા ॥૨૮॥ કારયિત્વોર્ધ્વપુણ્દ્રં
 ચ સમ્પ્રદાયાનુસારતઃ । હર્યદ્વિસ્પર્શિતે દદ્યાત્તસૈ તુલસિકાન્નજૌ
 ॥૨૯॥ ઘઘ્નીયાત્કઠદેશે તે માલે શિષ્યસ્તતો ગુરુઃ । અષ્ટાક્ષરં કૃષ્ણ-
 મન્ત્રં શ્રવણે ત્રિરુપાદિશેત્ ॥૩૦॥ ગુણાક્ષરં તતો મન્ત્રં જમું સર્વત્ર
 વેદાંશ્ચ પ્રહિનોતિ તસૈ । તં હ દેવમાત્મબુદ્ધિપ્રકાશં મુમુક્ષુર્વે શરણમહં
 પ્રપદ્યે ॥' 'ન્યાસમેવાં તપસામતિરિક્તમાહુઃ' ઇત્યાદિ. પ્રપત્તિપર્યાય શરણુ-
 ગતિનું સ્વરૂપ 'અનન્યસાધ્યે સ્વામીષ્ઠે મહાવિશ્વાસપૂર્વકમ્ । તદેકોપાયતા-
 યાઙ્ઙા પ્રપત્તિઃ શરણાગતિઃ ॥' 'અહમસ્મ્યપરાધાનામાલયોઽકિશ્ચનોઽગતિઃ ।
 ત્વમેવોપાયભૂતો મે ભવેતિ પ્રાર્થના મતિઃ । શરણાગતિરિત્યુક્તા સા દેવે-
 ઽસ્મિન્ પ્રયુજ્ઞતામ્ ॥' ઇત્યાદિ વચનોથી સ્પષ્ટ કથ્યું છે. યોગનાં બેમ આઠ
 અંગ છે તેમ આ શરણુગતિનાં છ અંગ છે, તેમાં આ વચનો છે—'આનુ-
 કૂલ્યસ્ય સૂક્ષ્મ્પ્રાતિકૂલ્યસ્ય વર્જનમ્ । રક્ષિષ્યતીતિ વિશ્વાસો ગોપૃત્વવરણં
 તથા । આત્મનિષ્ઠેષકાર્પણ્યે પદ્વિધા શરણાગતિઃ ॥' 'પ્રપત્તિરાનુકૂલ્યસ્ય
 સૂક્ષ્મ્પ્રાતિકૂલતા । વિશ્વાસો વરણં ન્યાસઃ કાર્પણ્યમિતિ પદ્વિધા ॥'
 ઇત્યાદિ. સાધનાંતરથકી શરણુગતિમાં બે સર્વાધિકારિત્વાદિ વિશેષો છે
 તે અન્યથકી બાણુવા ॥૨૭॥

એરીતે શિષ્યને સંકલ્પ અર્થાનુસંધાનપૂર્વક કરાવીને, ભગવાનના
 અંગસંગથી તેમની પ્રસાદતાને પમાડેલા, કેસરાદિક સાથે ઘસેલા ગંધ
 દ્રવ્યથી (ચદનથી) અથવા ગોપીચંદનથી યથાસંપ્રદાય ઊર્ધ્વપુંડ્ર કરાવીને
 (હુંકુમ્બચદ્રકે સહિત આર ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક લલાટ બે બાહુમૂળ અને હૃદ-
 યમાં કરાવીને) ભગવાનના ચરણારવિંદના સંસ્પર્શથી પવિત્ર કરેલી બેવડી
 તુલસીમાળા (કઠી) તે શિષ્યને આપે ॥૨૮-૨૯॥ તે ગુરુએ આપેલી
 કઠીને શિષ્ય પોતાના કંઠપ્રદેશમાં બાંધે, આ દીક્ષાનું અસાધારણ બાહ્ય
 ચિહ્ન છે. તે પછી ગુરુ અષ્ટાક્ષર કૃષ્ણશરણુ મન્ત્રનો શિષ્યના કર્ણમાં ત્રણ-
 વાર ઉપદેશ કરે (આ મન્ત્રવિશેષ સંપ્રદાયથકી બાણુવો. નિયતકાળ-
 વિશેષમાં આ જપનીય છે) ॥૩૦॥ તે પછી વળી ગુરુ સર્વ દેશ સર્વ

સર્વદા । ઉપાદિશેઠુરસ્તસૈ પાપજાલનિવૃન્તનમ્ ॥૩૧॥ દક્ષકર્ણે
 દ્વિજાતીનામુપદેશ્યો મનુર્મતઃ । તથા તુરીયવર્ણાનાં વામકર્ણે ચ
 દૂરતઃ ॥૩૨॥ તતો વદેચ્ચ માહાત્મ્યં શિષ્યં કૃષ્ણસ્ય દેશિકઃ ।
 શિષ્ય ! ત્વં વાસુદેવસ્ય ભક્તો જાતોઽસિ સામ્પ્રતમ્ ॥૩૩॥ સ હિ
 નારાયણઃ સ્વામી ધામ્નઃ સ્વાદક્ષરાત્પરાત્ । આર્વિર્વભૂય ભૂલોકે
 વ્રાહ્મણિ, શ્રેયસે નૃણામ્ ॥૩૪॥ રક્ષાર્થં ચ સ્વાશ્રયયોર્દુષ્ટેભ્યો ભક્તિધ-

કાળમા અનુસ્મરણ કરવા સર્વ પાપને પ્રણાશ કરનારા ગુણાક્ષર-૫૩ક્ષર
 'સ્વામિનારાયણ' એવા ઉદ્ભવસપ્રદાયસિદ્ધ નામમત્રવિશેષનો તે શિષ્યને
 ઉપદેશ કરે 'પદ્મુણા શક્તયસ્તિ' ઇત્યાદિકમા ગુણશબ્દ ૫૮૫ગુણમા
 વિદ્યમાન છે તો ગુણશબ્દ અહીં ૫૮૫ગુણનો વાચક લેવો અથવા 'ગુણ
 સત્ત્વં રજસ્તમ' ઇત્યાદિકમા ગુણશબ્દ ત્રણ ગુણનો પણ બોધક છે, તેનો
 અગીકાર કરવામા આવે તો ગુણાક્ષર-૫૩ક્ષર 'શ્રીકૃષ્ણ' એવા નામમનનો
 ઉપદેશ નરે, એવો અર્થ લેવો ॥૩૧॥ તેમા દ્વિજાતિ-બ્રાહ્મણાદિ ત્રૈવર્ણિક
 જનોને જમણાજ કર્ણમા દૂરથી (તેનો સ્પર્શ નહિ કરીને) મત્રનો ઉપદેશ
 કરવો ચતુર્થવર્ણ શૂદ્રોને તો ડાબા કર્ણમા દૂરથી મત્રોપદેશ કરવો ॥૩૨॥

ત્યારપછી ગુરૂ શ્રીકૃષ્ણનો મહિમા આગળ કહ્યાપ્રમાણે શિષ્યને કહે
 હે શિષ્ય ! જે વાસુદેવનો તું હાલમા મારાથડી દીક્ષાવિશેષના ગ્રહણથી
 લક્ષ્ય થયો છું તેમનો મહિમા સાવધ મન રાખી સાલજ ॥૩૩॥ તે આ
 નારાયણ-સમસ્ત ચેતન અચેતનના અતરાત્માપણે પ્રખ્યાતિ પામેલા
 અને સ્વામી-પોતાથડી ધીર સમસ્ત વસ્તુની અપેક્ષાએ સ્વામિપણે
 'પતિં વિશ્વસ્ય' ઇત્યાદિકથી ખ્યાતિ પામેલા શ્રીપુરુષોત્તમ વાસુદેવ ભગવાન
 પોતાના સર્વથડી પર અક્ષર નામના ધામથડી પૃથ્વી ઉપર હાલમા
 કળિમળથી કલુષિત ચિત્તવાળા નરોના નિત્રેયસમાટે નરાકૃતિથી પ્રાદુ
 ભાવ પામ્યા હતા ॥૩૪॥ પોતેજ એક આશ્રય જેમને છે એવા ભક્તિ
 ધર્મને અસુરસમૂહથડી સમુદભવેલા ઉપદ્રવના નિવારણદ્વારા તેમની તે
 થડી રક્ષા કરવા તેમનાજ પુત્રરૂપે પ્રકટતાને પામેલા તે ભગવાન શ્રીનારા
 યણુમુનિના આશ્રયને કહેવામાટે કોણ સમર્થ થાય ? કોઈ પણ નજ થાય

મૈયોઃ । જાતસ્ય તસ્ય કારુણ્યં કો વા વક્તું ક્ષમો ભવેત્ ॥૩૫॥ દ્વેષા-
ચિન્તયતોઽપિ સ્વં સુરામાંસાશિનોઽસુરાન્ । નિન્યે સ્વકીયં ધામૈવ
કારુણ્યેનાતતાયિનઃ ॥૩૬॥ સ્પરતાં વૈરભાવેન સ્વમિત્થં દ્વિપતામપિ ।
ગુણગ્રાહી સ ભગવાન્ નાગૃહ્ણાદગુણાન્ હૃદિ ॥૩૭॥ યદ્યેવં તર્હિ
મત્તયા યે ભજેયુઃ સ્વમનન્યયા । તેભ્યઃ પ્રસન્નઃ કરુણઃ સ સ્યાર્તિક
વાચ્યમત્ર તુ ॥૩૮॥ સર્વેષાં હિતકર્તારં તમચ સ્વામિનં ભવાન્ ।
પ્રાપ્તોઽસ્તિ શરણં તેન મુક્તઃ સંસૃતિવન્ધનાત્ ॥૩૯॥ શ્રીકૃષ્ણમેવ
શરણં યઃ પ્રપદ્યેત સ ધ્રુવમ્ । માયાયા મુચ્યતે નાન્યસ્તસ્યૈવાન વચઃ
શૃણુ ॥૪૦॥ દૈવી હોષા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા । મામેવ યે

॥૩૫॥ જે હેતુ માટે જે આ ભગવાન્ દ્વેષભાવથી પોતાનું ચિંતન કરતા,
સુરામાંસનું ભક્ષણ કરનારા, જે કોઈ પણ ઉપાયે કરીને પોતાના વધમાટે
પ્રવર્તેલા એવા અસુરોને પણ સ્વયં કૃષ્ણભાવથી યોગિઓને પણ દુર્લભ
એવા પોતાના અક્ષરાખ્ય ધામપ્રતિ તેડી ગયા તે હેતુમાટે નિરવધિ
કાઢણુ આ ભગવાનનું છે ॥૩૬॥ તે અસુરોનું જે વૈર પોતાવિષે વર્તે છે તે
મહાદોષમા દૃષ્ટિ નહિ દધને, અખડિત અનુસ્મરણુમાત્ર જે વૈરમૂળક
હતુ તેમા પણ ગુણુદૃષ્ટિ કરીને ગુણુગ્રાહી તે ભગવાને તેમની ઉપર અનુ
ગ્રહ કર્યો ॥૩૭॥ જ્યારે અસુરોઉપર પણ અનુગ્રહ કર્યો તો તે આ
અનવધિકૃષ્ણાનિધિને અનન્યભક્તિથી જે જનો ભજે તેમની ઉપર તે ભગ-
વાન પ્રસન્ન થાય એમા કહેવું જ શુ? થાયજ ॥૩૮॥ પ્રાણિમાત્રનું હિત
કરવામા સર્વદા પ્રવર્તેલા તે આ સ્વામિનારાયણુના શરણુને તું હાલમા
પામ્યો છું તેથી તું ભવબંધનથકી મુક્તજ થઈ રહ્યો છું એમા સશય
નથી ॥૩૯॥ જે જન અનન્યશરણુ થઈ શ્રીકૃષ્ણનાજ શરણુને પામે તેજ
માયા થકી નિશ્ચે મુક્ત થાય, તેથકી બીજે નહિ આ અર્થમા તેમનુંજ
'દૈવી હોષા' એવું વચન છે તેને સાલળ દૈવી-જગત્સર્ગાદિલીલામા પ્રવ
ર્તેલા મેં અધિષ્ઠાન કરેલી, માટેજ મારી, સત્ત્વરજતમોરૂપ ત્રણ ગુણુ
મયી, વિવિધ અર્નન આશ્ચર્યને ઉપભવનારી, પોતાના ગુણુસંગથી બ્રહ્માદિ
સમય પ્રાણિવર્ગને પ્રિમોહ પમાડનારી, પોતાના પ્રયત્નશતથી પણ ન ઉદ્ધ

પ્રપદ્યન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ॥૪૧॥ તસ્માત્ત્વં સર્વમાત્રેન ધર્માન્સ-
વિદિતાન્મૂયન્ । મજેથાઃ શ્રીવાસુદેવં ભક્તિધર્માવનોદ્ભવમ્ ॥૪૨॥
શ્રુત્યં શ્રીકૃષ્ણદેવસ્ય માહાત્મ્યં શાસ્ત્રસમ્મતમ્ । કથયન્તં વદે-
ચ્છિષ્યઃ પ્રદુષ્ટાં પ્રણમ્ય સઃ ॥૪૩॥ ફાલમાયામયાદોરાન્મુક્તઃ
સંસૃતિવન્ધનાત્ । શ્રીકૃષ્ણસ્યાય ભક્તોઽહં ગુરો ! જાતોઽસિ
નિર્મયઃ ॥૪૪॥ શ્રુત્યં ચ દ્યુવતે તસૈ શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમાં ગુરુઃ । દ્વદીત
તદ્ભૂમીપ્તાં ચૈ પૂજનાયાનુવાસરમ્ ॥૪૫॥ તતઃપોપદિશેઽર્ચમાચ્છિષ્ય !

ઘન થાય એવી આ માયા છે, માટે જે જનો મારાજ શરણુને પામેછે તેજ આ માયાને તરે છે ॥૪૦-૪૧॥ માટે તું અત પર તેમની આજ્ઞાને અનુસારે વર્તવાની બુદ્ધિથી મેં કહેલા સર્વ ધર્મોને આચરતો થકો સર્વ ભાવ-ઉપાય ઉપેયભાવથી (પ્રાપક પણ તમે છો અને પ્રાપ્ય પણ તમો છો એવા ભાવથી) ભક્તિધર્મના સરક્ષણુમાટે પ્રાદુર્ભવેવા તેજ શ્રીવાસુ દેવને લાજ ॥૪૨॥ હે પુત્રો ! એરીતે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણદેવના માહાત્મ્યને ઉપદેશ કરતા ગુરુ શાસ્ત્રસમત વચન સાલળીને તેમને પ્રણામ કરીને, શિષ્ય પ્રહર્ષથી ગુરુપ્રતિ બોલે કે ॥૪૩॥ હે ગુરો ! આપના પ્રસાદથી આજ શ્રીકૃષ્ણચરણના સમાગ્રયને પામતા તેમની અનન્યભક્તિનિષ્ઠા જે નિ શ્રેયસથી ન્યૂન નથી તેને સારીરીતે પામીને, ઘોર કાળમાયાના લયથી મુક્ત થઈ સસૃતિબંધનથી પ્રમુક્ત થઈ સમગ્ર કર્મબંધનથી વિમુક્ત થઈ, માટેજ હું નિર્ભય થઈ ચુક્યો છું (સદાચાર્યે ભગવાનને સમર્પણ કરાવ્યો છે સમગ્ર ભાર જેમનો, ભગવદ્ભક્તિમાજ એક રસિક, ભગવાનજ એક ઉપાય જેમને છે એવા જનોનું તત્ક્ષણજ સચિત પ્રારબ્ધ ભેદથી લિપ્ત એવું બધુંય કર્મબંધન પ્રશિથિલ થઈ જાય છે, માટે આ નિર્ભયજ થઈ રહ્યો) ॥૪૪॥ એરીતે બોલતા તે શિષ્યને ગુરુ પ્રતિદિન પૂજવા માટે તેના મનને પ્રિય એવી શ્રીકૃષ્ણની અર્ચામૂર્તિ આપે ॥૪૫॥ તે પછી ગુરુ ધર્મના એમ ઉપદેશ કરે કે-હો શિષ્ય ! તારે ધર્મ સદાય આચરવો, કેમકે ધર્મ તે તે લોકપાલાદિસહિત આ વિશ્વને પોતપોતાના પદમા ધારી રાખે છે. યદપિ 'ભગવાનજ એક મારે ઉપાય છે' એવી નિષ્ઠા

ધર્મે સદાઽચરેઃ । ધર્મેણ ધાર્યતે વિશ્વં બ્રહ્માણં સેશ્વરં યતઃ ॥૪૬॥
પ્રાતઃસ્નાનં ચોર્ધ્વપુણ્દ્રં સ્વકીયં નિત્યકર્મ ચ । કૃષ્ણસ્ય પૂજનં કુર્યા
વહિરન્તસ્ત્યમન્વહમ્ ॥૪૭॥ કૃષ્ણમન્ત્રસ્ય ચ જપો નિયમાચ્છુચિના
ત્વયા । નિજશક્ત્યનુસારેણ કાર્યોઽહિ નિશિ ચાન્વહમ્ ॥૪૮॥ પૃષ્ઠા-
દદ્યસ્ત્વયોપોપ્યા હરેર્જન્મદિનાનિ ચ । તત્ર તત્રોત્સવાઃ કાર્યાઃ
સ્વસ્ય શક્ત્યનુસારતઃ ॥૪૯॥ મયં માસં પારદાયં સ્તેયં સ્વપરહિંસ-

વાળાને તે ધર્મથી કોઈપણ અર્થ સાધ્ય નથી, અથાપિ ભગવાનનેજ એક
ઉપાયપણે વરનારા જેને ભગવાનની આજ્ઞા અવશ્ય અનુપાળવીજ નેહએ,
ભગવાનની જે આજ્ઞા છે એજ ધર્મ છે, આ ધર્મ સકળ ભુવનોની પ્રતિષ્ઠા-
માટે વ્યવસ્થાવિશેષથી ભગવાને અવર્તાવ્યો છે, તે આ ભગવાનની આજ્ઞા-
રૂપ ધર્મનું અનુપાલન શરણાગતના સ્વરૂપને સમુચિત હોવાથી આવશ્યક
છે, અન્યથા ભગવાનની આજ્ઞાના ઉલ્લંઘનમાં તેમની અપ્રીતિનો પાત્ર થાય,
આ અધિકારી(શરણાગત)નું તે આ ધર્માનુપાલન આનુકૂલ્યસંકટપરૂપ જે
શરણાગતિનું અગ કહ્યું છે તેની અદર આવી જાય છે ॥૪૬॥

હવે ધર્મવિશેષોનો ઉપદેશ કરેછે-હે શિષ્ય! તારે પ્રતિદિન પ્રાતઃ-
કાળે સ્નાન કરી ઊર્ધ્વપુંડ્ર ધારી સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરીને, કૃષ્ણનું માનસ
તથા આજ્ઞા પૂજન યથાવિધિ કરવું તે પછી શુદ્ધ રહીનેજ અષ્ટાક્ષર
કૃષ્ણમન્ત્રનો જપ નિયમથી યથાશક્તિ દિવસે અને રાત્રિએ પ્રતિદિન
કરવો ॥૪૭-૪૮॥ શુદ્ધ કૃષ્ણપક્ષની સર્વ એકાદશીઓ અને જન્માષ્ટમી
પ્રમુખ પ્રાદુર્ભાવ તિથિઓનો ઉપવાસ તારે કરવો અને તેતે તિથિઓએ
તેતે ઉત્સવો ભક્તિથી યથાવૈભવ કરવા ॥૪૯॥ બ્રહ્મનિષ્ઠોને પણ વિધિ-
નિષેધને વશ વર્તવાપણું ટળી જતું નથી, તો તારે શરણાગતે ભગવદે-
કોપાયનિષ્ઠ ભગવદ્દાજ્ઞાનુવર્તી હોવાથી નિષેધ શાસ્ત્રને વશ વર્તવું નેહએ
આવી સ્થિતિ છે તો મઘપાન માસભક્ષણ પરાંગનાનો અગસગ સ્વપર-
હિંસા પરધનહરણ ઇલાદિકનો સર્વથા તારે ત્યાગ કરવો તથા જે વર્ણ-
સકરતાને કરનાર અપેયપાન અભક્ષ્યભક્ષણાદિ તેનો દૂરથીજ પરિહાર
કરવો. સામાન્યપણે પ્રાપ્ત એવો પણ આ પ્રતિષેધ દ્રઢતામાટે તથા રાગ-

નમ્ । સર્વથૈવ ત્વયા ત્યાજ્યં વર્ણસંસ્કરકર્મં ચ ॥૫૦॥ મહાગજાદિ-
 ફેનાનિ તમાલં માદકં ચ યત્ । મક્ષણીયં ન તત્કાપિ યચ્છ લોકે
 વિગર્હિતમ્ ॥૫૧॥ અગાલિતં જલં ક્ષીરં ન પેયં ચ કદાચન । અપ-
 શબ્દા ન વક્તવ્યાઃ સત્યં ચ સ્વપરાર્તિદમ્ ॥૫૨॥ સ્વાસન્નસમ્બન્ધ-
 વતીઃ સ્ત્રીર્વિનાઽન્યાસ્તુ યોપિતઃ । ન સ્પૃશેર્વિધવાઃ ક્ષાપિ બુદ્ધિ-
 પૂર્વમનાપદિ ॥૫૩॥ તત્સ્પર્શેઽજ્ઞાનતો જાતે જ્ઞાતવ્યં બુદ્ધિપૂર્વકમ્ ।
 તત્સ્પર્શને કૃતે કાર્યં દિનમેકમુપોપણમ્ ॥૫૪॥ કામાદુર્યા તુ
 તત્સ્પર્શે દિનદ્વયમુપોપણમ્ । તાદૃક્સ્પર્શે જનૈર્બુદ્ધે કુર્યાંચાન્દ્રાયણં
 વ્રતમ્ ॥૫૫॥ કાર્યં આવશ્યકે પ્રાપ્તે પ્રાપ્તાયાં કાપિ ચાપદિ । બુદ્ધિ-
 પૂર્વેઽપિ તત્સ્પર્શે જાતે દોષો ન વિદ્યતે ॥૫૬॥ સ્ત્રૈણાનામતિલુઘ્ધાનાં

દોષની અને ધન્દ્રિયદોષની પ્રબળતા જણાવાના અભિપ્રાયથી કહ્યો છે
 ॥૫૦॥ વળી જે માદક અલશ્ય લાંગ્ર્ય ગાળે અરીજી તમાકુ આદિક છે
 તે તારે નજ લક્ષણ કરવું. અને જે લોકમાં નિદિત ઉમરડાનાં ફળ
 વિગેરે છે તે ક્યારેયપણ નજ ખાવું ॥૫૧॥ જળ દુગ્ધાદિ ગાળ્યા વિના
 નજ પિવું, ગાળો દેવારૂપ અપશબ્દો બોલવા નહિ. જૂતોને ઉપવાસ કરનાર
 યથાર્થપણુ વચન ન બોલવું ॥૫૨॥ અત્યંત નિકટ દેહસંબન્ધવાળી
 વનિતાઓ થકી બીજી પરસ્ત્રિયોનો સ્પર્શ નજ કરવો. તથા આપત્કાળ
 વિના વિધવા વનિતાઓનો સ્પર્શ બુદ્ધિપૂર્વક ક્યારેય નજ કરવો (નિકટ
 સબન્ધવાળી વિધવાઓના સ્પર્શમાં દોષ નથી) ॥૫૩॥ અનુચી તેણીનો
 સ્પર્શ થાય તો જ્ઞાન કરવું. જાણીને તેણીનો સ્પર્શ કરાય તો એક દિવસ
 ઉપવાસ કરવો કામકાલુષ્યમૂળક તેણીનો સ્પર્શ કરાય તો બે દિવસ
 ઉપવાસ કરવો. તેવો સ્પર્શ જે જનોના જાણવામાં આવી ગયો હોય
 ત્યારે તો ચાંદ્રાયણવ્રત કરવું ॥૫૪-૫૫॥ કોઈ આવશ્યક ક્યવિક્યાદિ
 કાર્ય આવી પડે કે કોઈ જળશ્ર્દ્ધન અગ્નિદાહ આદિક આપત્કાળ આવી
 પડે તો તેવા પ્રસંગે બુદ્ધિપૂર્વક થએલા તેણીના સ્પર્શમાં દોષ નથી ॥૫૬॥
 જેઓ સ્ત્રેણુ-સ્ત્રીરૂપક હોય, જેઓ અતિશોભી હોય, જેઓ કૌળમનમાં
 (વામમાર્ગમાં) પ્રવેશેલા હોય, જેઓ નાસ્તિક જૈનાદિક હોય, જેઓ

કૌલનાસ્તિકપાપિનામ્ । શુષ્કજ્ઞાનવતાં ચાપિ સદ્ગઃ કાર્યો ન કુવ-
ચિત્ ॥૫૭॥ સચ્છાસ્ત્રસ્ય સતાં સદ્ગં ભક્તિં ચ નવધા હરૌ । કુર્યાસ્ત્વં
પ્રત્યહં શિષ્ય ! કશ્ચનાપવદેર્ન ચ ॥૫૮॥ કુસદ્ગિમ્બો ન શૃણુયાઃ
કથાવાર્તા હરેરપિ । ન ચ કસ્યાપિ દેવસ્ય વાચાપ્યુચ્છેદમાચરેઃ
॥૫૯॥ અથ ભાગવતાન્ધર્માન્સતસ્ત્વં સદ્ગતો હ્યસિ । સત્સુહૃદીતિ ચ
વિચિન્ત્યતો ભવિષ્યસિ ધૃપતલે ॥૬૦॥ યવમેવ કરિષ્યે હમિત્યાશાં
શિરસા ગુરોઃ । ગૃહીત્વા પૂજનં તસ્ય શિષ્યઃ કુર્યાદુરોર્મુદા ॥૬૧॥
નવીનૈર્વસનૈર્ગન્ધપુષ્પક્ષરોપરાદિભિઃ । સ્વર્ણરૂપ્યાદિમુદ્રાભિઃ

બ્રહ્મહત્યાદિ મહાપાતકી હોય અને જેઓ ભગવદ્ભક્તિરહિત કેવળ જ્ઞાન-
વાદમાં વળગેલા (શુષ્કજ્ઞાની) હોય તે આ સર્વેનો સગ આરેય પણ
તારે નજ કરવો ॥૫૭॥ હે શિષ્ય ! તારે પ્રતિદિન સચ્છાસ્ત્ર-આત્મા
પરમાત્માનો યથાર્થ અવબોધ આપનારા સચ્છાસ્ત્રનો અને સંત-પરમા-
ત્માના પરા ભક્તિએ સપત્ર સાધુઓનો સગ સદાય કરવો, તથા તું શ્રવણ-
કીર્તનાદિરૂપ નવ પ્રકારની ભક્તિપરાયણ થઈ રહે. કોઈની પણ ઉપર
મિથ્યાપવાદ આરોપીશ નહિ ॥૫૮॥ જે હુસંગી-ભગવદ્વિમુખ હોય, વિષયા-
ભિમુખ હોય, દેવતાંતરપર હોય અને ક્ષણાંતરપર હોય તેમના મુખથકી
ભગવાનની કથા વાર્તા પણ તારે સાંભળવી નહિ. તથા કોઈ પણ રૂદ્ર
ધન્દ્રાદિ ભગવદ્વિભૂતિભૂત દેવનો ઉચ્છેદ-તેમનું ઐશ્વર્યખડન કરવું તેમનું
અપમાન કરવું વિગેરે મૂળનિકદનને વચનથી પણ કરીશ નહિ ॥૫૯॥ જે
હેતુ માટે તું આજ ભાગવતી દીક્ષાને પામીને સચ્છબ્દવાચ્ય ભાગવત
ધર્મોના સંગને પામ્યો છું તે હેતુમાટે ભૂતળમાં 'સત્સંગી' એવી
સાર્થક સજ્જાથી વિખ્યાત થઈશ ॥૬૦॥

હે પુત્રો ! એરીતે ગુરૂએ પ્રતિબોધ દીધેલો શિષ્ય 'હું એમજ કરીશ'
એવા પ્રતિવચનપૂર્વક ગુરૂની આજ્ઞાને માથે ચઢાવીને, તે ગુરૂની પૂજાને
પ્રીતિથી કરે ॥૬૧॥ ચંદન પુષ્પહાર તોરાઓ વિગેરેવડે તથા નવીન વસ્ત્ર
વિભૂષણ વિગેરેવડે તથા સુવર્ણરૂપ્યાદિ મુદ્રાઓવડે તથા ઘૃતશર્કરાયુક્ત
અન્નાર્પણવડે યથાશક્તિ તે ગુરૂની પૂજા કરીને પછી સાધુ વિપ્રોની યથા-

સદગ્નેશ્ચ સ્વશક્તિતઃ ॥૬૨॥ અભ્યર્ચ્ય તં યથાશક્તિ સતો વિપ્રાંશ્ચ
પૂજયેત્ । તતઃ સાઘાન્નમાનમ્ય ગૃહં ગચ્છેત્તદાહવા ॥૬૩॥ તતઃ સ
દીક્ષિતો નિત્યમુત્સાહેન ભજેત્રપ્રભુમ્ । ઘર્ણાશ્રમોચિતં ધર્મં ગુરુત્તં
પાલયન્ પુમાન્ ॥૬૪॥ કેસરાધૈરુર્ધ્વપુણ્ડ્રં કુર્યાદ્વિષ્ણુપ્રસાદિભિઃ ।
શ્રીરણ્ડેનાયવા ગોપીચન્દ્રનેન સચન્દ્રકમ્ ॥૬૫॥ રાધારમાપ્રસા-
દેન ચન્દ્રકં કુક્કુમેન વા । કુર્યાદ્વિહસ્યો ઘર્ણી ચ તથા સાધુજનશ્ચ
યઃ ॥૬૬॥ સઘ્યાસિનો વનસ્થાશ્ચ સાન્નિકાશ્ચોર્ધ્વપુણ્ડ્રકમ્ । વિચ-
ન્દ્રકં મૃદા કુર્યુશ્ચન્દ્રનેનાપિ વા શુભમ્ ॥૬૭॥ તત્ર યે ગૃહિણો
ભક્તાસ્તથા સાધુજનાશ્ચ યે । તૈર્દદ્વા મુકુરં કાર્યમૂર્ધ્વપુણ્ડ્રચતુષ્-

શક્તિ પૂજા કરે. તે પછી ગુરૂને સાઘાગ પ્રણામ કરીને તેમણે અનુસા-
આખ્યો થકો પોતાને ઘેર ભય ॥૬૨-૬૩॥ તદનંતર તે ગુરૂશ્રી દીક્ષા
પામેલો પુરૂષ સ્વવર્ણાશ્રમોચિત ધર્મને ગુરૂના કલા પ્રમાણે પાળતો થકો પરા
પ્રીતિથી પ્રતિદિન પોતાના પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને લગ્ને ॥૬૪॥ ભગવાનને સમર્પણ
કરતાં અવશેષ રહેલા, આટલે તેમના પ્રસાદભાવને પામેલા, કેસરકું-
માદિકે સંમિશ્રિત એવા હરિચન્દનથી કે તેવા કેવળ ઘસેલા ચન્દનથી કે
ગોપીચન્દનથી ચદ્રકસહિત ઊર્ધ્વપુરૂને કરે ॥૬૫॥ અથવા ગૃહસ્થ બ્રહ્મચારી
તથા સાધુજન રાધારમાના પ્રસાદભૂત કુકુમથી ઊર્ધ્વપુરૂના મધ્યમા
ચાદલો કરે (ગૃહસ્થાદિક ત્રણેય જણાઓ કેસરાદિ જે ઊર્ધ્વપુરૂદ્રવ્ય
તેના ચદ્રકે સહિત ઊર્ધ્વપુરૂ કરે અથવા કુંકુમચદ્રકે યુક્ત કેસરાદિ ચન્દનથી
ઊર્ધ્વપુરૂ કરે) ॥૬૬॥ અહીં ઊર્ધ્વપુરૂધારણમાં અધિકારિભેદથી આટલો
વિશેષ ભણવો-જે સંન્યાસિઓ હોય, જે વાનપ્રસ્થો હોય અને જે સાન્નિક-
અગ્નિહોત્રી વિપ્રો હોય તેમણે ગોપીચન્દન નામની મૃત્તિકાથી અથવા ઘસેલા
ચન્દનથી મધ્યે ધારવાના ચદ્રકે રહિત શુભ ઊર્ધ્વપુરૂ ધારવું ॥૬૭॥ ઉદ્ભવ
સંપ્રદાયના આચાર્ય દીક્ષા આપેલા જનોમધ્યે જે ગૃહસ્થ લક્ષ્મણનો હોય
અને જે સાધુજનો હોય તેમણે દર્પણમાં પોતાનું મુખ જોધને ચાર ઊર્ધ્વ-
પુરૂ લલાટ બે બાહુ અને હૃદય આ ચાર સ્થાનોમાં ધારવાં. સંન્યાસી
ચાર પ્રકારના છે તેમાં કુટીચક બહ્લક અને હસ આ ત્રણ, મસ્તક લાલ

યમ્ ॥૬૮॥ સહ્યાસિનશ્ચતુર્થા સ્યુરાચસ્ત્ર કુટીચકઃ । વહુદક-
સ્તથા હંસસ્તુર્યઃ પરમહંસકઃ ॥૬૯॥ કુટીચકાદયસ્ત્ર કુર્યુઃ
પુણ્ડ્રત્રયં ત્રયઃ । શીર્ષિણ ભાલે હૃદિ તથા ભાલ પક્કં તુરીયકઃ ॥૭૦॥
વાનપ્રસ્થા વર્ણિનશ્ચ ભાલે કળ્થે તથા હૃદિ । વાહોશ્ચેતિ ચ પશ્ચૈવ
દધ્યુઃ પુણ્ડ્રાણિ નિત્યદા ॥૭૧॥ સચ્છદ્રાણાં દીક્ષિતાનાં પ્રોક્તં પુણ્ડ્ર-
ચતુષ્ટયમ્ । અસચ્છદ્રાદિકાનાં તુ ભાલે ચન્દનચન્દ્રકઃ ॥૭૨॥ ચતુ-
ષ્ટયે તુ પુણ્ડ્રાણાં વાસુદેવાદયોઽભિધાઃ । પઠનીયા ભગવતશ્ચત્ત્વો
ભક્તપૂરુષૈઃ ॥૭૩॥ કૃષ્ણકેશવમુખ્યાનિ પશ્ચ નામાનિ પશ્ચકે ।
પુણ્ડ્રાણાં પઠનીયાનિ ગાયત્રી વૈષ્ણવી ચ વા ॥૭૪॥ પુણ્ડ્રત્રયે તુ
પ્રણવઃ પઠનીયસ્ત્રિમાત્રકઃ । એકસિન્નિહ પુણ્ડ્રે તુ પાઠ્યો નારા-
ચ્ચને હૃદયમાં અનુક્રમે ત્રણ ઊર્ધ્વપુડ્ડને કરે, ચોથો પરમહંસ બાલભાત્રમાં
એક ઊર્ધ્વપુડ્ડને કરે. વાનપ્રસ્થો તથા વર્ણિઓ બાલ કંક બે બાહુ અને
હૃદય આ પાંચ સ્થાનોમાં પાંચ ઊર્ધ્વપુડ્ડને નિત્ય ધારણ કરે. દીક્ષા
પામેલા સચ્છદ્રોને ચાર ઊર્ધ્વપુડ્ડ ધારવાના કહ્યાં છે. દીક્ષિત અસચ્છદ્રા-
દિકને તો બાલમાં ચંદનનો ચન્દ્રકમાત્ર એક ધારવાનો કહ્યો છે ॥૬૮-૭૨॥
તે ઊર્ધ્વપુડ્ડોમાં ધ્યાન કરવાનાં ભગવદ્રૂપોનો લેદ કહે છે-ચાર ઊર્ધ્વપુડ્ડ
ધારવાના પક્ષમાં ચાર ઊર્ધ્વપુડ્ડોમા તો ભક્ત પુરુષોએ ભગવાનનાં વાસુ-
દેવાદિ ચાર નામોનું ધ્યાન કરવું વાસુદેવાય નમો લલાટે, સઙ્કર્ષણાય નમો
હૃદયે, પ્રહુન્નાય નમો દક્ષિણવાહૌ, અનિરુદ્ધાય નમો વામવાહૌ, એવો ક્રમ
બાણવો ॥૭૩॥ પાંચ પુડ્ડ ધારવાના પક્ષમાં કૃષ્ણ કેશવપ્રમુખ પાંચ
નામોનું ધ્યાન કરવું કૃષ્ણાય નમો ભાલે, કેશવાય નમઃ કળ્થે, નારા-
યણાય નમો હૃદયે, માધવાય નમો દક્ષિણે વાહૌ, ગોવિન્દાય નમો વામે
વાહૌ, એવો અનુક્રમ સમજવો. અથવા પાંચેય સ્થાનોમાં વિષ્ણુગાયત્રીનું
ધ્યાન (વિષ્ણુગાયત્રીના ઉચ્ચારણપૂર્વક એક વિષ્ણુનું ધ્યાન) કરીને
ઊર્ધ્વપુડ્ડ ધારણ કરવાં ॥૭૪॥ ત્રણ પુડ્ડ ધારવાના પક્ષમાં તો ત્રણેય
સ્થાનોમાં અકારાદિ ત્રણ માત્રાવાળા ઓંકારના ઉચ્ચારણપૂર્વક નારાયણનું
ધ્યાન કરીને ત્રણ પુડ્ડો કરવાં. એક પુડ્ડ ધારવાના પક્ષમાં તો નારા-

યણો મત ॥૭૫॥ પુણ્ડ્રમૂર્ધ્વં સમં સૌમ્યં કનિષ્ઠાઘ્નિલિવત્સ્મૃતમ્ ।
 ઋજુ ઘ્નઙ્કાકૃતિ શુભ તર્જન્યા કાર્યમેવ તત્ ॥૭૬॥ અઘ્નુલ્યા તિલકં
 કર્તુ ન ભવેદ્યસ્ય દક્ષતા । સ શલાકાદિના કુર્યોચ્ચથા તત્સ્યાત્સુ
 શોભનમ્ ॥૭૭॥ ચતુર્લં તિર્યગ્ચિલ્દ્રં હ્રસ્વં દીર્ઘં તતં તનુ । ચક્રં
 વિરૂપં વક્ત્રાગ્રં ઊન્નમૂલં પદચ્યુતમ્ ॥૭૮॥ અશુષ્ઠં રુક્ષમારકં
 જલે દ્વપ્ત્વા ચ યત્કૃતમ્ । વિગન્ધર્મવસહ્યં ચ પુણ્ડ્રમાહુરનર્થકમ્
 ॥૭૯॥ પ્રાસાદિન્યૌ ભગવતસ્તુલસીમાલિકે ગલે । ધારયેત્પ્રયતો

યણાય નમ, એમ નારાયણનામનો ઉચ્ચાર કરવાપૂર્વક નારાયણનું ધ્યાન
 કરીને એક પુંડ્ર કરવું ॥૭૫॥ હવે પુડના આકૃતિવિશેષને કહે છે—તે
 ઊર્ધ્વપુડ્ર છેલ્લી આગળીપરિમિત મધ્ય વિસ્તારમાપવાળું, સમરેખાવાળું,
 સૌમ્ય—ખદ્ધમૂળ છે માટે રમણીય, ઋજુ—નાસિકામૂળને આરંભીને
 કેશાતપર્યંત સૂક્ષ્મ રેખા દેખાય છે માટે સરલ, (કુટિલ નહિ) માટેજ
 દડના જેવી આકૃતિવાળું પ્રિયદર્શન કરવું, તે વળી તર્જની આગળી
 વડેજ કરવું જેને તર્જની આગળીવડે તિલક કરવાની અભ્યાસકુશળતા
 ન હોય તેણે શળીઆદિકવડે જે રીતે સુસોલિત થાય તે રીતે ઉક્ત
 આકૃતિવાળું તિલક કરવું ॥૭૬-૭૭॥ આવા પુડ્રો ન કરે—વર્તુળ—ગોળ
 (ઊર્ધ્વાકૃતિએ રહિત) નજ કરે તથા ઊર્ધ્વ કરેલું પણ વાકાભાવને
 પામેલું, અદર છિદ્રે રહિત, અપ (બહુ નાનું) દીર્ઘ—નાસિકાના અંતે
 આરંભીને કેશાતસુધી બહુ લાંબુ કરેલું, તત—બહુ પહોળું, તનુ—અત્યંત
 પહોળું, વક્ત્ર—સમરેખાએ રહિત હોવાથી લગાર વાકુ, વિરૂપ—વિકૃતરૂપ,
 (લયકર) વક્ત્રાગ્ર—મૂળમા થોડી પહોળાઈવાળું અને ઉપરથી બહુ પહો-
 લાઈવાળું, ઊન્ન મૂળભાગવાળું, (ખદ્ધમૂળ નહિ) પદચ્યુત—ભાલમધ્ય
 પ્રદેશરૂપ પોતાના સ્થાન થકી અન્યન જ્યાં લા કરેલું, અશુષ્ઠ—મયિન
 કે રયામ, રુક્ષ—કુર્કશ (જળ વિના કરેલું) આરક—ચારે બાજુ રમવર્ણ
 વાળું, જળમા બેધને કરેલું, વિગન્ધ—સુગન્ધવર્ણત, અવસહ્ય—અસહ્ય
 આકૃતિવાળું ('અપસન્ધ' એવો પાક હોય તો ડાળા હાથે કરેલું) આવાં
 લક્ષણોવાળું તિલક વૃથાબૂત હોવાથી નજ કરે ॥૭૮-૭૯॥ ભક્તજન નિયમ

૧ 'અપસન્ધ' इति पाठःतरम् ।

મક્તસ્તાદૃશીં જપમાલિકામ્ ॥૮૦॥ તુલસીકાષ્ઠમાલાયા અલામે તુ
સ દીક્ષિતઃ । પ્રાસાદિકીં હરેર્દધ્યાચન્દનાદિતરુદ્ધવામ્ ॥૮૧॥ પ્રાતઃ
સ્નાત્વા નિત્યકર્મ કૃત્વાચેત્પ્રતિમાં હરેઃ । અષ્ટાક્ષરં યથાશક્તિ જપે-
ન્નિત્યં શુચિઃ સ ચ ॥૮૨॥ દૃઢાસનો જપેત્તં ચ મૌની સ્વસ્થોઽત્વર-
ઘ્નજુઃ । વસ્ત્રાન્છાદિતમાલશ્ચ વાસુદેવં હૃદિ સ્મરન્ ॥૮૩॥ કુર્વોત
દ્વારિકાયાત્રામવશ્યં દીક્ષિતો હ્યસૌ । અદ્ભ્યેત્તત્ર વાહ્ય-ચ-શ્રીપતે-
સ્તત્તદેતિભિઃ ॥૮૪॥ જન્માષ્ટમ્યાદ્યુત્સવેષુ સ સ્વાચાર્યસ્ય દર્શનમ્ ।

તત્પર થઈ ભગવાનના ચરણસ્પર્શથી તેમના પ્રસાદભૂત એવડી તુળસી-
માળાને ગળામાં યજ્ઞોપવીતની પેઠે નિરંતર ધારે તથા ભગવાનના પ્રસાદ-
ભૂત જપમાળાને તુલસીકાષ્ઠથી બનાવેલીને રાખે ॥૮૦॥ દીક્ષિત નર તુળસી
કાષ્ઠના મણીકાની માળા ન મળે તો ભગવાનના પ્રસાદભૂત ચંદનકાષ્ઠા-
દિકના મણીકાની માળાને ધારે ॥૮૧॥ દીક્ષિત ભક્ત પ્રતિદિન પ્રાતઃ સ્નાન
કરી નિત્યકર્મ કરીને, આચાર્યે આપેલી ભગવાનની પ્રતિમાની પૂજા કરે
તથા વિશુદ્ધ થઈ આચાર્યે ઉપદેશેલા અષ્ટાક્ષર શ્રીકૃષ્ણમંત્રનો યથાશક્તિ
નિત્ય જપ કરે ॥૮૨॥ સ્થિર આસને બેસીને, સરલ શરીર રાખીને, કોઈની
પણ સાથે નહિ બોલતો થકો, સાવધાન મનવાળો થઈ, ત્વરાએ રહિત
થઈ, (જલદી જપ પરિપૂર્ણ કરવો એવી બુદ્ધિથી મંત્રોચ્ચારણાદિકમા
જલદી પ્રવૃત્તિએ રહિત) જપમાળાને ગોમુખીવડે કે વસ્ત્રાદિકવડે આચ્છા-
દન કરીને, મંત્રવાચ્ય વાસુદેવનું હૃદયમાં સ્મરણ કરતો થકો અષ્ટાક્ષર-
મંત્રનો જપ કરે ॥૮૩॥ શ્રીકૃષ્ણદીક્ષાને પામેલો તે આ શિષ્ય દ્વારિકા-
યાત્રાને અવશ્ય કરે ત્યાં અગ્નિથી તપાવેલા ભગવાનના સુદર્શનાદિ આયુધો-
વડે પોતાના બાહુઓને ચિહ્નિત કરે (છાપો લે) (આ સ્થળે દ્વારિકાશબ્દથી
વૃત્તાલયપુર ભણુવુ, કેમકે સપરિવાર શ્રીદ્વારિકાધીશ ત્યાં પધારેલા છે,
આ અર્થ પ્રથમ ૩૩ અધ્યાયમાં નિરૂપણ કર્યો છે) ॥૮૪॥ આ દીક્ષિત
ભક્ત જન્માષ્ટમી આદિક ઉત્સવદિવસોમાં પોતાના આચાર્યના ચરણના
દર્શન કરવા તેમને સમીપે ભય, જાન તે આચાર્યના દર્શન કરી, તેમના
જમણા ભાગમાં કિંચિત્ દૂરજ રહીને આદરથી દડવત્ પ્રણામ કરે તેમની

તિષ્ઠેયુસ્તે ગુરોર્ગૈહાદ્વહિઃ પ્રાજ્વલયો જનાઃ ॥૧૨॥ તેभ्यो गुरुः स
चान्येन त्र्यक्षरं तूपदेशयेत् । मद्यमांसत्यागमुख्यान्नियमांश्च यथो-
चितम् ॥१३॥ ततस्तैः पालनीयास्ते धर्मा नित्यमतन्द्रितैः । साधूनां
दर्शनं कार्यं न तु स्पर्शोऽननुज्ञया ॥१४॥ स्वग्रामे राधिकारुण्यप्र-
तिमा त्वौद्धवालये । यत्र स्याद्दर्शनं तस्यास्तैः कार्यं प्रतिवासरम्
॥१५॥ याद्या पूजा न तैः कार्या नित्यं कार्यैव मानसी । बहिस्तु
दर्शनेनैव पूजाफलमवाप्नुयुः ॥१६॥ नाममन्त्रस्य तु जपो नियमेनैव
नित्यदा । कर्तव्यश्चन्द्रको भाले चन्दनेन मृदापि वा ॥१७॥ स्वग्रामे
प्रतिमा न स्यात्प्रभोर्यदि तदान्तिके । पुष्पस्रग्बस्त्रखण्डादि रक्ष्यं

ક્રમમાં પ્રકારભેદનું હવે નિરૂપણ કરું છું—તેઓ ગુરૂના ગૃહથડી બહાર-
જ રહે. જે હાથ જોડી રહેલા, ભગવાનના આશ્રયણમાં જેમને રૂચિ
ઉત્પન્ન થઈ છે એવા તે વર્ણાશ્રમેતર જનોને આચાર્ય અન્ય-પોતાના
ચરણાશ્રિત ત્રૈવલ્લિક જનપાસે ‘શ્રીકૃષ્ણ’ એવા ત્રણ અક્ષરના મંત્રનો ઉપ-
દેશ કરાવે (‘વર્ણ’ એવો પાઠ હોય તો ‘સ્વામિનારાયણ’ એવા છ
અક્ષરના મંત્રનો ઉપદેશ કરાવે એવો અર્થ જણવો) પછી મદ્યમાંસત્યાગ
પ્રમુખ ઉક્ત નિયમોનો યથોચિત ઉપદેશ કરાવે ॥૧૨-૧૩॥ એરીતે સદુ-
પદેશને પમાડેલા, દીક્ષા પામેલા તેઓએ સાવધાન થઈ તે ઉપદેશેલા
ધર્મો સર્વદા પાળવા. તેઓએ સાધુઓનું દર્શન પરમાદરથી વારેવારે
કરવું. તેમની આજ્ઞા વિના તેમના ચરણાદિ અંગનો સ્પર્શ નજ કરવો ॥૧૪॥
તેઓએ પોતાના ગ્રામવિષે ઉદ્ધવસંપ્રદાયસ્થ વૈષ્ણવના ભવનમાં પ્રતિષ્ઠા
કરેલી રાધાકૃષ્ણની પ્રતિમાનું પ્રતિદિન દર્શન કરવું ॥૧૫॥ તેઓએ માન-
સીજ પૂજા પ્રતિદિન કરવી. પણ બાહ્યપૂજા ન કરવી. ઉદ્ધવાશ્રિતના ભવ-
નમાં રહેલી ભગવદર્થાના દર્શનમાત્રથીજ તેઓને ચિત્રાર્યાદિ બાહ્યપૂજનું
ફળ સિદ્ધજ થાય છે ॥૧૬॥ આચાર્યે ઉપદેશ કરેલા નામમંત્રનો જપ
પ્રતિદિન તેઓએ નિયમથીજ કરવો. અને તેઓએ ચંદનવડે કે ગોપી-
ચંદનમૃત્તિકાવડે ભાલમાં કેવળ ચાંદલો કરવો ॥૧૭॥ જે પોતાના ગ્રામમાં
ભગવત્પ્રતિમા ન હોય તો ભગવાનનું પ્રાસાદિક પુષ્પહાર કે વસ્ત્રખંડ કે

પ્રાસાદિકં હરેઃ ॥૧૮॥ દર્શનં સ્પર્શનં તસ્ય કર્તવ્યં પ્રતિવાંસરમ્ ।
 ભગવત્પ્રતિમાયાસ્તુ સ્પર્શઃ કાર્યો ન કર્હિંચિત્ ॥૧૯॥ इति द्वितीयो
 दीक्षायाः सामान्याया विधिर्मेया । निरूपितस्तथा कार्यों गुरुशि-
 ष्यैरिहौच्चैः ॥૧૦૦॥ सामान्यदीक्षाविधिरित्यमुक्तो द्वेधा मया
 शास्त्रदृशा युवाभ्याम् । विशेषदीक्षाविधिमप्यशेषं हिताय लोकस्य
 वदामि पुत्रौ ! ॥૧૦૧॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थ-
 प्रकरणे दीक्षाविधौ सामान्यदीक्षाविधिनिर्दिष्टनामा षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૬॥
 श्रीनारायणमुनिद्वાચ—અસ્તે ચ વાર્ધકે વાલ્યે દેવદૈત્યપુરોધસોઃ ।

બીજું કોઈ વસ્તુ પોતાપાસે રાખવું તેનું દર્શન સ્પર્શન પ્રતિદિન કરવું.
 તેનાથી બાહ્યપૂજનું કળ નિષ્પન્ન થાય છે. આ પ્રકારે બાહ્યપૂજનો પ્રકાર
 સંપાદન કરવો. પણ તેઓએ ક્યારેય પણ સાક્ષાત્ ભગવત્પ્રતિમા પૂજ
 માટે રાખવી નહિ. (પ્રતિમાનો સ્પર્શ તો ક્યારેય નજ કરવો) ॥૮૮-૯૮॥
 હે પુત્રો ! મેં સામાન્યદીક્ષાનો પ્રકારાંતરથી બીજો વિધિ આ રીતે નિર્ધ-
 રણ કર્યો. તો આ પ્રકારે નિરૂપણ કરેલા પ્રકારને અનુસારે આ ઉદ્ધવ-
 સંપ્રદાયમાં ગુરૂએ શિષ્યોને દીક્ષા દેવી ॥૧૦૦॥ હે પુત્રો ! આ રીતે મેં
 સામાન્યદીક્ષાનો બીજો પ્રકારનો પણ વિધિભેદ તંત્રશાસ્ત્રને અનુસારે તમને
 નિરૂપણ કરી બતાવ્યો. હવે વિશેષદીક્ષાનો વિધિપણ સમગ્રપણે સર્વલો-
 કના હિતમાટે નિરૂપણ કરું છું, તેને તમે સાવધાન થઈને સાંભળો ॥૧૦૧॥
 ઇતિશ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ સામાન્યદીક્ષા-
 વિધિનિરૂપણનામા ષટ્ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૬॥

૧અધ્યાય ૪૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે પુત્રો ! હવે વિશેષદીક્ષાવિધિ કહેતાં
 પ્રથમ તેના મદલુનો કાળ પાંચ સ્લોકથી કહુંછું—દેવ દૈત્યના પુરોહિત ગુરૂ
 શુક્રના અસ્તપણામાં વૃદ્ધપણામાં અને બાળપણમાં તથા ગુરૂ નીચરાશિમાં
 સિદ્ધરાશિમાં અને વક્ત્રગતિમાં વર્તતા હોય ત્યારે દીક્ષા દેવી નહિ. ગુરૂશુ-

૧ આ અધ્યાયમાં મદાદીક્ષામદલુમાં કાળ અને અધિકારીનું નિરૂપણ થયું છે

નીચસ્થે સિંહને જેવે દીક્ષા દેવા ન વક્કને ॥૧॥ ઇકાદશ્યાં પ્રવો-
ધન્યાં જન્માષ્ટમ્યાં ચ દીક્ષણે । દોષો રામનવમ્યાં ચ નાસ્તાદેર્ગુરુ-
શુક્રયોઃ ॥૨॥ મલમાસે ચ વર્ષાસુ શ્રીકૃષ્ણસ્ય મનુઃ કચિત્ । નોપ-
દેશ્યો ન ચ ગ્રાહ્યઃ સૂર્યચન્દ્રગ્રહં વિના ॥૩॥ ન માસતિથિવારાદિ
વિચાર્યં ગ્રહપર્વણિ । સૂર્યચન્દ્રગ્રહસમો નાન્યઃ કાલો યતઃ શુભઃ
॥૪॥ અસ્તાદિદોષહીનાસુ સર્વાસ્ત્રેકાદશીપુ ચ । દ્વાદશીપ્યપિ
સર્વાસુ દીક્ષા દેવા તુ સદ્ભવે ॥૫॥ પુરાણપ્રથિતે દેશે શુચૌ દીક્ષા-
વિધિર્મતઃ । ધર્મવંશ્યો ગુરુદ્વિદ્યાદીક્ષાં શિષ્યં પરીક્ષ્ય સઃ ॥૬॥ વર્ષે-

કનાં અસ્તાદિલક્ષણો નિર્ણયસિદ્ધિયથા જાણવાં ॥૧॥ મહાદીક્ષાધારણુમાં
કહેલો આ ગુરુશુકનો અસ્તાદિ દોષ પ્રબોધની એકાદશી જન્માષ્ટમી અને
રામનવમી થયી અન્યત્ર જાણવો. એટલે આ તિથિઓમાં મહાદીક્ષા
લેવામાં અસ્તાદિદોષ છેજ નહિ ॥૨॥ મળમાસ (અધિકમાસ) અને
વર્ષાઋતુમાં શ્રીકૃષ્ણનો મહાદીક્ષાના અંગભૂત મત્ર ક્યારેય પણ ગુરુએ ઉપ-
દેશ કરવો નહિ અને શિષ્યે લેવો નહિ. આ પણ પ્રતિષેધ સૂર્યચંદ્રના ચંદ્ર
થયી અન્યત્ર જાણવો. એટલે મળમાસમાં અને વર્ષાઋતુમાં આવેલા
સૂર્યચંદ્રના ચંદ્રણમાં મંત્રોપદેશ આપવામાં ગુરુને અને લેવામાં શિષ્યને
દોષ નથી ॥૩॥ સૂર્યચંદ્રના ચંદ્રણમાં દીક્ષા લેવામાં સમય દોષનો અભાવ
કહેછે—સૂર્યચંદ્રચંદ્રણે યુક્ત અમાવાસ્યાએ અને પૂર્ણિમાએ માસ તિથિ
વાર આદિકની અશુભતાનો વિચાર નજ કરવો, કારણ કે દીક્ષાચંદ્રણમાં
આ પ્રશસ્ત સમય છે, આને સમ શુભ સમય આ વિધાનમાં અન્ય નથી.
તે સ્મૃતિમાં કહ્યું છે—‘સત્તીર્થેઽર્કચિદુપ્રાસે તનુવામનપર્વણિ । મદ્રદીક્ષાં
પ્રકુર્વાત માસર્કાદિ ન શોધયેત્ ॥’ ઇતિ ॥૪॥ ઉક્ત અસ્તાદિ દોષે રહિત
સમસ્ત એકાદશીઓ અને દ્વાદશીઓ પણ પ્રશસ્ત માની છે, તો આ તિથિ-
ઓમાં સગવડસમયે દીક્ષા દેવી ॥૫॥ પુરાણપ્રખ્યાત દેશમાં—ભગવાનના
અધિષ્ઠાનવાળાં દિવ્ય ક્ષેત્રાદિકમાં દીક્ષાવિધિ પ્રશસ્ત છે અને આચાર્ય ધર્મ-
વંશીય પ્રશસ્ત છે. તે ગુરુ રૂઢી રીતે શિષ્યની પરીક્ષા કરીનેજ દીક્ષા આપે
॥૬॥ શિષ્યની ધર્મકશીલતા માસે કરીને કે માસોએ કરીને કે સંવતસરે

ળાપિ પરીક્ષ્યૈવ ધર્મપાલનશીલતામ્ । શિષ્યસ્ય સ તતો દયા-
દીક્ષાં તસ્યૈ નવાન્યથા ॥૭॥ ધર્મપાલનસામર્થ્યમપરીક્ષ્ય તુ યો
ગુરુઃ । દદાતિ દીક્ષાં શિષ્યસ્ય સ તત્પાપેન યુજ્યતે ॥૮॥ અમાત્ય-
પાપં રાજાનં પત્નીપાપં ચ તત્પતિમ્ । યથા તથા શિષ્યપાપં ગુરુઃ
પ્રાપ્નોતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૯॥ તસ્માદાદૌ પરીક્ષેત શિષ્યં ગુરુરતન્દ્રિતઃ ।
તલ્લક્ષણાનિ સંજ્ઞેપાત્સચ્છાસ્ત્રોક્તાનિ વચ્ચ્યહમ્ ॥૧૦॥ શાન્તઃ
સુશીલઃ શુદ્ધાત્મા શ્રદ્ધાલુર્ધર્મસંસ્થિતઃ । અસત્વરશ્ચાનસૂયો મુમુક્ષુઃ
સત્યભાષણઃ ॥૧૧॥ અઘીતસચ્છાસ્ત્રવિદ્યો નિજશક્ત્યનુસારતઃ ।
સ્વીયનિર્વાહોપયુક્તદ્રવ્યવાન્ ગતમત્સરઃ ॥૧૨॥ દોષં મહાન્તં ચ

કરીને પણ પરીક્ષા કરવી. પરીક્ષા લીધા વિના તો શિષ્યને દીક્ષા નગ
દેવી ॥૭॥ અન્યથા દોષ દૃષ્ટાંતથી કહેછે-જે ગુરુ ધર્મપાલનનું સામર્થ્ય
પરીક્ષા કર્યાવિના દીક્ષા આપે છે તે ગુરુ શિષ્યકૃત પાપથી નિશ્ચે લેપાયછે.
જેમ અમાત્યકૃત પાપને રાજા પામે છે, જેમ પત્નીકૃત પાપને તેનો પતિ
પામે છે તેમ શિષ્યકૃત પાપને ગુરુ નિશ્ચે પામેછે ॥૮-૯॥ માટે ગુરુએ
પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી દીક્ષા આપવા પહેલાં શિષ્યની પરીક્ષા કરી લેવી.
જે લક્ષણોવડે શિષ્ય દીક્ષાદાનને લાયક થાય તે સચ્છાસ્ત્રોક્ત લક્ષણો હું
તમને સંક્ષેપમાં કહું છું ॥૧૦॥ જે શાન્ત-ક્રોધ કરવાની પ્રકૃતિવાળો ન
હોય, સુશીલ-સાધુસ્વભાવશાળી હોય, શુદ્ધાત્મા-નિર્મળમનવાળો હોય,
(વિધયવ્યાસંગ વિગેરેવડે નહિ કલુષિત હૃદયવાળો હોય) શાસ્ત્રોક્ત શ્રેય-
સાધનોમાં શ્રદ્ધાવાન્ હોય, પોતપોતાના વર્ણાશ્રમાનુબંધિ ધર્મમાં અનુરાગી
હોય, અસત્વર-કર્તવ્યકર્મમાં વિચારીને યથાવસર અવધાનથી અવર્તતો
હોય, અસુયાએ રહિત હોય, મુમુક્ષુ-સંપ્રતિયત્રી મોક્ષની આકાંક્ષાવાળો
હોય, સત્યેકલાપણશીલ હોય, શુદ્ધિશક્તિને અનુસારે સચ્છાસ્ત્રોને ભણેલો
હોય, પોતાના દેહના નિર્વાહમાં પર્યાપ્ત દ્રવ્યસંપત્તિએ સંપન્ન હોય, (આ
દેશ ઠાળને અનુસરીને કહ્યું છે, નિવૃત્તિપર આ અધિકારીને દેહયાત્રા-
કલેશને લીધે કદાચિત્ ધર્મપથથી પ્રસ્ખલન થવાનો સંભવ છે માટે)
મત્સરે રહિત હોય, વિધવા વનિતાના સ્પર્શમાત્રમાં પણ મદાદોષને ભણતો

વિદન્ સ્પર્શને વિઘવસ્ત્રિયાઃ । પાપકર્મસુ મીરુશ્ચ તપસ્યુત્સાહશ-
ક્તિમાન્ ॥૧૩॥ મહાપાપેષ્વન્યતમં ગોઘાતો યેન વા ક્વચિત્ । કૃત-
પૂર્વો ભવેન્નૈવ ન કૃતઘ્નશ્ચ યો ભવેત્ ॥૧૪॥ ભોજને પક્લિમેદં ચ યો
ન કુર્યાદનાપદિ । સ્વધર્મપાલને યસ્ય શૈથિલ્યં સ્યાન્ન ચ ક્વચિત્
॥૧૫॥ સ્વબન્ધોરપ્યલ્પમપિ પદાર્થં યશ્ચ કહિંચિત્ । અનાપૃચ્છય ન
ગૃહ્ણીયાદ્યો ન વિશ્વાસઘાતકઃ ॥૧૬॥ પ્રતિશ્રુતં યથા સ્વેન કર્મકર્ત્રે
તથૈવ તત્ । યશ્ચ દદ્યાન્ન તુ ક્વાપિ મહ્યાદેકં કપર્દકમ્ ॥૧૭॥ નાતિ-
લોભી નાતિકામી માનેર્પ્યાક્રોધવર્જિતઃ । ઋજુર્દયાલુપ્રકૃતિસ્તિતિ-
શ્ચુર્ધૈર્યવાન્નુચિઃ ॥૧૮॥ ક્ષુધયા વ્યાકુલો ન સ્યાદ્રતાઘાચરણે ચ
યઃ । સાધુશુશ્રૂપણરુચિર્નિદ્રશ્ચા વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥૧૯॥ સ્ત્રીશિ-

હોય, પાપકર્મમાત્રચક્ષી ભીડ હોય, તપશ્ચર્યામાં ઉત્સાહશાળી હોય, બ્રહ્મ-
હત્યાદિ પાંચ મહાપાપો મધ્યેથી એક પણ પાપ નેણે ક્યારેય પણ પૂર્વે
પણ નજ કંઈ હોય, ગોહત્યા નેણે પૂર્વે નજ કરી હોય, કૃતઘ્ન-કૃતોપકાર-
ને નહિ ગણવાપૂર્વક અપકાર કરનારો ન હોય, આપત્તિમાં પણ ભોજ-
નમાં પક્લિમેદને નહિ કરનારો, આપત્તિમાં પણ સ્વધર્મપાલનમાં શિથિ-
લતાને નહિ રાખનારો, પોતાના બન્ધુનું પણ અલ્પપણ પદાર્થ તેની અનુસા-
વિના કદાપિ નહિ લેનારો, ક્રોધનો વિશ્વાસઘાત નહિ કરનારો, ભાર
ઉપાડવો આદિક કામ કરનારાને (નોકર મજુર) ચોતે નેટલું આપવાની
પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તેટલું સમથપણે આપવાની પ્રકૃતિવાળો પણ તેની એક
કપર્દિકામાત્ર પણ ક્યારેય પણ નહિ ભાગનારો (ક્રોડીમાત્ર પણ ન્યૂન નહિ
આપનારો) હોય, લોભ કામ માન ઇર્ષ્યા ક્રોધાદિ દોષે વર્ણત હોય,
ઋજુ-સરલ સ્વભાવવાળો હોય, (મનવાણી કાયની ક્રિયામાં એક રૂપ-
તાને રાખનારો) સાદશ્લક કૃપાળુ પ્રકૃતિવાળો હોય, તિતિશુ-શીતોષ્ણાદિ
દ્વન્દ્વની સહનશીલતાવાળો હોય, આપત્તિમાં પણ ધૈર્યશાળી હોય, શુચિ-
બાહ્ય આભયંતર શુદ્ધિએ સપન્ન હોય, વ્રતાદિકના આચરણમાં ઉપયોગી
ક્ષુધાસહન કરવાના શીલવાળો હોય, સાધુસેવામાં રૂચિવાળો હોય, કાપલ્યે
રહિત હોય, ઇન્દ્રિયોની ચપળતાએ રહિત હોય, સ્ત્રી સૈલુ જનની પરવશ-

પ્યતાં ચ ન પ્રાતઃ કૌલમાર્ગે ચ નાશ્રિતઃ । ન દિવાસ્વાપશીલશ્ચ
 ન પ્રમાદી ચ યઃ પુમાન્ ॥૨૦॥ પ્રવૃત્તિધર્મોદાસીનો નિવૃત્તં ધર્મ
 માદરાત્ । સિસેવિપુઃ પુમાન્ યોઽસાયધિમાર્યત્ર કીર્તિતઃ ॥૨૧॥
 પૈતૈસ્તુ લક્ષણેર્દાનો યઃ પુમાંસ્તં ન દીક્ષયેત્ । તથાભૂતોઽપિ યો
 વ્યક્તસ્ત ચાપિ ન ગુરુઃ ક્વચિત્ ॥૨૨॥ અન્ધઃ કાણઃ કેનરક્ષ્ય પદ્મ-
 ફુલશ્ચ વામનઃ । છિન્નોષ્ઠનાસારુણશ્ચ મૂકશ્ચ યધિરઃ કુળિઃ ॥૨૩॥
 પક્ષો ભૂતાદિવિફલઃ શ્વિગ્રી દગ્ધઃ ક્ષયી જહ ॥ નીચકર્મા ચાતિ
 વૃદ્ધો નૈતે દીક્ષાર્હણાઃ ક્વચિત્ ॥૨૪॥ દીક્ષાં ગુરુયો મહર્તીં તુ દત્તે
 વિનાધિકાર પુરુષાય કોઽપિ । ઘલાત્ સ દુઃખં દૃષદં યથાદ્વયો-

તાએ રહિત હોય, (શ્રીયશ્રી પ્રથમ દીક્ષા લીધેલો ન હોય) કૌલાદિ
 અસન્માર્ગયશ્રી વિમુખ હોય, દિવાસ્વાપ પ્રકૃતિવાળો ન હોય, પ્રમાદી
 ન હોય, ત્રૈવર્ગિક પુરુષાર્થસયાદક પ્રવૃત્તિધર્મયશ્રી વિમુખ હોય, (ગૃહસ્થ
 ધર્મમા ઉદાસી હોય) નિવૃત્તિધર્મમા નિરત હોય, આવા લક્ષણવાળો
 પુરુષ મહાદીક્ષાયહણુમા અધિકારી થાયછે ॥૨૧-૨૨॥ પૂર્વોક્ત લક્ષણોએ
 જે યુક્ત હોય તેનેજ ગુરુ દીક્ષા આપે, બીજાને ક્યારે પણ નહિ લહે ઉક્ત
 લક્ષણવશિત હોય પણ જે જે અંગ-અધત્વાદિ ન્યૂન અગવાળો હોય તેને
 પણ કદાપણ દીક્ષા નજ આપે ॥૨૨॥ વ્યગોને કહેછે-જે અન્ધ હોય, જે
 કાણો હોય (એક આખ્યવાળો) જે કેકર-ત્રાસી આખ્યવાળો હોય, જે
 પાગળો હોય, જે કુખજ-કુખરો કે ખુધો હોય, જે વામન-બહુ નીચો
 હોય, જેના ઓષ્ઠ નાસિકા અને કર્ણુ છેદાઈ ગયા હોય, જે મુગો હોય, જે
 બહેરો હોય, જેકુણિ-વાકા હાથવાળો હોય, જે બોડો હોય, આ બધા
 બધો તથા જે ભૂતાદિકના પ્રવેશને લીધે વિહ્વળ ચિત્તવાળો હોય, જે કોઠના
 રોગવાળો હોય, જે નિલબ્ધરાદિરોગાક્રાંત હોય, જે ક્ષયરોગવાળો
 હોય, જે જડ-મૂર્ખ હોય, જે સ્વય ઉચ્ચ હોઈને પણ નીચ કર્મ કરનારો
 હોય, જે અતિવૃદ્ધ હોય, તે આ સર્વે ક્યારેય પણ મહાદીક્ષાદાનમા યોગ્ય
 નથી-એમને ગુરુએ દીક્ષા નજ દેવી ॥૨૩-૨૪॥ હે પુત્રો ! જે કોઈ પણ
 ગુરુ શિષ્યલક્ષણને ત્રિચાર્યા વિના તેને મહાદીક્ષા આપે તે પોતાના પાદમા

રાદત્ત પવાપયશ્ચ પુત્રૌ ! ॥૨૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरिते
धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ महादीक्षाग्रहणकालाधिकारिनिर्हणनामा सप्त-
चत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૭॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—ત્રૈવર્ણિકોઽધિકારી યસ્તુ સ્થિત્વા ગૃહા-
શ્રમે । પ્રાપ્તસિચ્છેન્મહાદીક્ષાં તસ્યાદૌ વિધિરુચ્યતે ॥૧॥ સામાન્ય-
દીક્ષાધર્મેષુ પુમાન્ યસ્તુ દૃઢસ્થિતિઃ । સ પ્રપચેત શરણં નિજાચાર્ય
કૃતાઙ્ગલિઃ ॥૨॥ પ્રપન્નાય વિનીતાય તસ્મૈ સ ગુરુરાદિતઃ । દૃઢા-
ધિકારમુચ્ચિતં પ્રાયશ્ચિત્તમુપાદિશેત્ ॥૩॥ એકમાશ્રમસંસ્યેન નિરા-
હારમુપોષણમ્ । દ્વે ત્વનાશ્રમિણા તેન કારયેત્સ ઉપોષણે ॥૪॥ ક્ષૌર-

મોટી શિક્ષાનેજ જેમ એમ મહા અનર્થનું અને અપયશનું પાત્ર થાય ॥૨૫॥
ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ મહાદીક્ષા-
હણકાળાધિકારિનિરૂપણનામા સપ્તચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૭॥

અધ્યાય ૪૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે પુત્રો ! હવે ઉક્તલક્ષણલક્ષિત અધિ-
કારી ત્રૈવર્ણિક જે પુરૂષ ગૃહસ્થાશ્રમી હોઇનેજ મહાદીક્ષા પામવા ઇચ્છતો
હોય તેનો પ્રથમ વિધિ—મહાદીક્ષાપ્રદાનપ્રકાર કહું છું ॥૧॥ પૂર્વોક્ત સામાન્ય-
દીક્ષાના ધર્મમાં જે જન દૃઢ સ્થિતિવાળો હોય તે (સામાન્યદીક્ષા પામીને
તેના ધર્મોને અપ્રસ્ખલિતપણે અનુદિન અનુષ્ઠાન કરતાં મહાદીક્ષામાં
રૂચિવાળો) પોતાના આચાર્યને બે હાથ બેડીને શરણે જાય ॥૨॥ પોતાના
શરણને પામેલા વિનયસપન્ન તે શિષ્યને ગુરૂ તેનો અધિકાર જણીને
સમુચિત પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રથમ ઉપદેશ કરે ॥૩॥ તેમાં જે ગૃહસ્થાશ્રમી
હોય તેને એક દિવસ નિરાહાર ઉપવાસ અને જે અનાશ્રમી (વિધુર)
હોય તેને બે દિવસ નિરાહાર ઉપવાસનો આદેશ કરે ॥૪॥ અનંતર
શિષ્ય ગુરૂની આજ્ઞા પામતા મુઝન કરાવાપૂર્વક ઉપોષણાત્મક મતને કરે
અને મહાદીક્ષામાં અધિકારની સિદ્ધિમાટે તે દિવસે નવમા મુહૂર્ત

પૂર્વે તતઃ શિષ્યઃ કુર્યાત્તસ્યાશ્રયા વનમ્ । મહાદીક્ષાધિકારાર્થં જપે-
 શ્ચાશ્ચક્ષરં મનુમ્ ॥૫॥ સાર્થં સહસ્રદ્વિતયં મન્ત્રઃ પ્રાગેવ રૌહિણાત્ ।
 પ્રતિમાસત્રિઘોં જપ્યો વાસુદેવસ્ય ભક્તિઃ ॥૬॥ ગુરુસ્તુ પૂર્વદિવસે
 દેયમન્ત્રવિશુદ્ધયે । સહસ્રકૃત્યઃ પ્રજપેચ્છુચિઃ સમ્પૂજ્ય કેશવમ્
 ॥૭॥ તત્તો વ્રાહ્મણમાહુય વિધિહં ચૌદ્ધવાશ્રિતમ્ । આચાર્યઃ કાર-
 યેદ્વિષ્ણોઃ પૂજાં શિષ્યેણ ચૌદ્ધવઃ ॥૮॥ સ ચ વિપ્રો યથાશાસ્ત્રં
 કારયેત્સકલં વિધિમ્ । દિનદ્વયેન વૈકેન વેશકાલાનુસારતઃ ॥૯॥
 નાન્દીમુદયસ્ત્યયનપ્રમુખં પૂર્વવાસરે । કારયેચ્છાસ્ત્રદષ્ટેન વિધિના
 તદિનેઽથવા ॥૧૦॥ મળ્ડલં સર્વતોમદ્રં કુર્યાદાદૌ મનોહરમ્ ।
 તન્મધ્યે સ્થાપયેત્કુમ્ભં હૈમં વા તામ્રમુત્તમમ્ ॥૧૧॥ દિક્ષવસ્ત્રપ્ત
 કુમ્ભાંશ્ચ સ્થાપયેચ્ચ તતઃ શુભાન્ । નિજશાસ્ત્ર્યનુસારેણ તામ્રાન્વા

પહેલાજ સામાન્યદીક્ષામા મળેલા અશ્ચક્ષરમનનો ૪૫ ભગવત્પ્રતિમા-
 સત્રિધિમાં અઢી હંતરવાર ભક્તિથી કરે ॥૫-૬॥ ગુરુપાત્ર દીક્ષાદાનદિનથી
 પ્રથમ દિને ગુચ્ચિ-બાહ્ય આભયંતર શુદ્ધિસંયુક્ત થઈ શ્રીકૃષ્ણપૂજનપૂર્વક
 મહાદીક્ષામા ઉપદેશ કરવાના મનને તેની વિશુદ્ધિવાસ્તે સ્વયં એક હંતર
 વાર જપે (આપવાના મંત્રની દશ માળા ફેરવે) ॥૭॥ તે પછી ઔદ્ધવ
 ગુરુપદાશ્લ તે ગુરુ ઔદ્ધવસપ્રદાયમા નિધાવાળા વિધિસ વિપ્રને જોલાવીને તેણે
 પ્રદર્શાવેલા પ્રકારને અનુસારે તે શિષ્યપાસે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરાવે ॥૮॥
 વળી તે વિપ્ર દેશ કાળને અનુસારે બે દિવસે કરીને કે એક દિવસે કરીને
 યથાશાસ્ત્ર સમય વિધિ કરાવે ॥૯॥ તેનો પ્રકાર કર્તુધું—પોતાના ગૃહાસૂ-
 નોક્ત વિધિને અનુસારે દીક્ષાદાન દિવસથી પૂર્વદિવસે અથવા તેજ દિવસે
 પ્રથમ નાન્દીમુખશ્રાદ્ધ અને સ્વસ્તિવાચનાદિક સર્વ કર્મ કરાવે ॥૧૦॥
 સુમનોહર સર્વતોલદ્રમણ પ્રથમ કરાવીને તેના મધ્યભાગમાં સુવર્ણમય
 અથવા તામ્રમય ઉત્તમ ફુલને સંસ્થાપીને, આઠ દિશાઓમા યથાશક્તિ
 તામ્રમય કે મૃત્તિકામય શોભન આઠ કળશોને સંસ્થાપીને (મધ્ય ફુલ
 સોનાનો હોય તો બીજા તાબાના અને મધ્ય ફુલ તાંબાનો હોય તો બીજા
 મૃત્તિકાના, એવો વિવેક જાણવો) તેમાં શુદ્ધ જળ ભરીને અને રત્નો પથ

મૃન્મયાનપિ ॥૧૨॥ સતોયેષુ સરત્તેષુ સપહ્લવફલેષુ ચ । સવાસઃ-
 પૂર્ણપાત્રેષુ સ્થાપયેત્તેષુ દેવતાઃ ॥૧૩॥ શ્રીરાધાસહિતં રુષ્ણં સ્થાપ-
 યેન્મધ્યમે ઘટે । પ્રાચ્યાં કુસ્મે સ દુર્ગાં ચ દક્ષિણે ભાસ્કરં તથા
 ॥૧૪॥ પ્રતીચ્યાં વિઘ્નરાજં ચ શિવં સૌમ્યાં ઘટે ન્યસેત્ । વિષ્ણ-
 વસેનં તથાઽઽગ્રેષ્યાં નૈર્ઋત્યાં ગૃહદં ચ સઃ ॥૧૫॥ વાયવ્યાં ચ
 હનૂમન્તં કલશે સ્થાપયેત્તતઃ । શ્રીદામાનં તથૈશાન્યાં ક્રમેણ સ
 યથાવિધિ ॥૧૬॥ સુસ્નાતેનાથ શિષ્યેણ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વકમ્ ।
 બુદ્ધિશ્રાદ્ધં કારયિત્વા હરેઃ પૂજાં વિધાપયેત્ ॥૧૭॥ ભૂતશુદ્ધિં તથા
 પ્રાણપ્રતિષ્ઠાં તાન્ત્રિકીં સ ચ । કારયિત્વા માતૃકાણાં ન્યાસાંશ્ચા-
 વાહયેત્પ્રભુમ્ ॥૧૮॥ શ્રીરુષ્ણાય નમસ્તુભ્યં શ્રીરાધાપતયે નમઃ ।
 નમસ્તે ધર્મધુર્યાય નરનારાયણાય ચ ॥૧૯॥ एतेन मन्त्रेण च तमा-
 वाहनपुरस्कृतम् । भगवन्तं साङ्गदेवं पूजयेद्ब्राह्मणः सुधीः ॥२०॥
 उपचारैः षोडशभिर्मन्त्रैर्विष्णोश्च वैदिकैः । कारयित्वाचर्चनं वह्निं
 पશ્વવો तथा इक्षोवडे तेने अलङ्कृत करीने, वस्त्रवडे समलङ्कृत करी पूर्णपात्रोએ
 સહિત કરીને, તેમા મધ્યમ કુલમા રાધાસહિત શ્રીકૃષ્ણની સંસ્થાપના કરે.
 તે પછી પૂર્વ દક્ષિણ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં રહેલા ઘડાઓમાં અનુક્રમે
 દુર્ગાં સૂર્ય ગણુપતિ અને શિવની સ્થાપના કરે. તથા અગ્નિ નૈઋત વાયુ
 અને ઇશાન વિદિશામા રહેલા ઘડાઓમા અનુક્રમે વિશ્વક્ર્સેન ગરૂડ હનુ
 માન અને શ્રીદામાની સ્થાપના કરે આવા અનુક્રમથી સર્વ દેવતામૂર્તિ-
 ઓની યથાવિધિ સ્થાપના કરે ॥૧૨-૧૬॥ અનંતર તે વિપ્ર યથાવિધિ
 આન બેલે કર્યું છે એવા શિષ્યપાસે સ્વસ્તિવાચન વૃદ્ધિશ્રાદ્ધાદિ કરાવીને
 અને પચરાત્રતત્રોક્ત વિધિને અનુસારે ભૂતશુદ્ધિ-પ્રાણુપ્રતિષ્ઠાદિ કરાવીને
 અને માતૃકાન્યાસ કરાવીને પછી ભગવાનનું આવાહન કરાવે ॥૧૭-૧૮॥
 ‘શ્રીરુષ્ણાય નમ શ્રીરાધાપતયે નમઃ ધર્મધુરન્ધરાય નમઃ નરનારાયણાય
 નમ.’, આ મન્ત્રવડે (અને અન્ય વૈદિક તે તે મન્ત્રોવડે) આવાહનાદિપૂર્વક
 અગદેવસહિત ભગવાનની તે બુદ્ધિશાળી બ્રાહ્મણ શિષ્યપાસે પૂજા કરાવે
 ॥૧૯-૨૦॥ વૈદિક મન્ત્રોચ્ચારણુપૂર્વક ષોડશ ઉપચારોવડે ભગવાનની પૂજા

દક્ષિણે સ્થાપયેદ્ધરે. ॥૨૧॥ સ્થાપિતે સંસ્કૃતે વહ્નો વૈષ્ણવં શ્રવયેદ્ધ
રમ્ । પ્રદીપ્તે તત્ર ચ તતો ધ્યાત્વા સમ્પૂજયેદ્ધરિમ્ ॥૨૨॥ સમિદા
વ્યચરુણા ચ પ્રત્યેકં જુહુયાત્તત. । આહુતીરણવર્ણેન સ ચાણધિ-
કવિંશત્તિમ્ ॥૨૩॥ તતોઽન્નદેવતાદિભ્ય પૃથેકાં ચ ઘૃતાહુતિમ્ ।
હુત્વા પૂર્ણાહુતિં ચાસૌ હોમકર્મ સમાપયેત્ ॥૨૪॥ મહાનીરાજન
દૃત્વા દત્ત્વા પુષ્પાન્નિલિં ચ સ । દણ્ડવત્પ્રણમેચ્છિષ્ય. પ્રાર્થયેદ્ધ
તમાદરાત્ ॥૨૫॥ વાણી ગુણાનુકથને શ્રવણો કથાયાં હસ્તૌ ચ
કર્મસુ મનસ્તવ પાદયોર્ન. । સ્મૃત્યાં શિરસ્તવ નિવાસજગત્પ્રણામે

કરાવીને તેમના જમણા પડખામા અગ્નિને સ્થાપે ॥૨૧॥ સ્થાપનમંત્રથી
વેદીમા સ્થાપન કરેલા તે અગ્નિનો યથાવિધિ સંસ્કાર કરીને, સંસ્કૃત તે
અગ્નિમા વૈષ્ણવ ચરુને રાધે, પછી પ્રદીપ્ત તે અગ્નિમા લગવાનનુ ધ્યાન
ધરીને પૂર્ણ કરે ॥૨૨॥ તે પછી તે બ્રાહ્મણ સમિધ્ (ચરુમા હોમવાનુ
એક જાતનુ કાષ) આજ્ઞય-ઘૃત અને ચરુની પ્રત્યેક અઢાવીશ આહુતિઓને
શ્રીનારાયણના અષ્ટાક્ષર મંત્રથી હોમે, એટલે અઢાવીશ સમિધાહુતિ
અઢાવીશ આજ્ઞયાહુતિ અને અઢાવીશ ચરુઆહુતિને હોમે આ તો કનિષ્ઠ
પક્ષ કહ્યો છે તેથી પ્રત્યેક એકસો આઠ આહુતિ આપવારૂપ ઉત્તમ પક્ષ
જણવો ॥૨૩॥ તદનંતર આ વિગ્ર અગદેવતાદિકને એક એક આજ્ઞયાહુતિ
આપીને, પૂર્ણાહુતિને હોમીને હોમકર્મની સમાપ્તિ કરે ॥૨૪॥ અનંતર
શિષ્ય મહાનીરાજન કરીને પુષ્પાન્નિલિ સમર્પણે દંડવત્પ્રણામ કરીને
તે શ્રીકૃષ્ણની આદરથી 'વાણી ગુણાનુકથને' આ શ્લોકથી આદરપૂર્વક
પ્રાર્થના કરે ॥૨૫॥ પ્રાર્થનાનો પ્રકાર આ છે-હે ભગવન! મારી
સંમુદ્ધ ધન્દ્રિયવૃત્તિઓ આપનાજ એકપરાયણુ રહો તેમા મારી વાણી
આપના ગુણાનુકથનમા સદાય રહો, વાચાની સત્તાસિદ્ધિ તેનાથીજ છે,
અન્યથા તો દેડકાનીજ જેમ એમ તે નિરર્થક છે, માટેજ તેની સત્તાની
આશરસા 'જલ્તુ' પદથી જણાવી છે એરીતે શ્રવણાદિકમા પવ્તુ જણી લેવુ
મારા કર્ણ તમારા ગુણકથાશ્રવણુમા રહો મારા હાથ તમારા ચરણની
પરિચર્યા જે પુષ્પ લાવવા હાર ગુથવા વિગેરે તેમા રહો મારું મન આપના

દષ્ટિઃ સતાં દર્શનેઽસ્તુ ભવત્તનૂનામ્ ॥૨૬॥ તતો યદ્વાઙ્ગલિપુટ
 પ્કાગ્રમનસા હરિમ્ । સ્તુવીત શિષ્યઃ સ્નાનન્દં સ્તોત્રમેતત્ પઠન્
 સ્થિતઃ ॥૨૭॥ નવીનજીમૂતસમાનવર્ણં રત્નોલ્લસત્કુણ્ડલશોભિક-
 ર્ણમ્ । મહાકિરીટાગ્રમયૂરર્પણં શ્રીરાધિકાકુણ્ડમહં નમામિ ॥૨૮॥
 નિધાય પાણિદ્વિતયેન વેણું નિજાધરે શેષરયાતરેણુમ્ । નિનાદ-

ચરણારવિદના અનુસ્મરણુમાં રહો, માફ મસ્તક આપ સર્વાન્તર્યામિના
 નિવાસભૂત સ્થાવર જગભાત્મક સમસ્ત જગતને પ્રણામ કરવામાં રહો
 (પરિદૃશ્યમાન સર્વેમાં ભગવાન્ નારાયણજ અતરાત્માપણે સન્નિધિ કરી
 રહ્યા છે એમ જાણીને સર્વત્ર તદ્રૂપદૃષ્ટિથી ‘મ્રણમેદ્દૃષ્ટવદ્ભૂમાવાશ્વચળ્કાલ-
 ગોચરમ્’ આમાં કહેલી રીતિને અનુસારે સર્વપ્રાણિમાત્રને મસ્તકથી
 પ્રણામ કરતો રહું) ભગવાનની સર્વાન્તરાત્મતા શ્રુતિએ કહી છે-‘તત્સદ્વા
 તદેવાનુપ્રાવિશત્’ ‘તદનુપ્રવિશ્ય સત્ત્વ ત્વચામવત્’ ‘યઃ પ્રથિષ્ઠાં તિષ્ઠન્
 પ્રથિવ્યા અન્તરો યમયતિ યં પૃથિવી ન વેદ યસ્ય પૃથિવી શરીરં’ ઇતિ મારી
 નેત્રવૃત્તિ આપનીજ દિવ્યભૂર્તિવિશેષભૂત સતોના દર્શન કરવામાં રહો. ‘તે
 પુનન્ન્યુરક્તલેન દર્શનાદેવ સાધવઃ’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૨૬॥ એરીતે પ્રાર્થના
 કરીને, પછી શિષ્ય બે હાથ બેડીને ઉભો થઇને એકાગ્ર મનથી આનંદપૂર્વક
 આગળ કહીશ એવા સ્તોત્રવડે શ્રીહરિની સ્તુતિ કરે ॥૨૭॥

આ તે સ્તોત્ર ‘નવીન’ ઇત્યાદિ અષ્ટક-જેમની દિવ્ય ભગળભૂર્તિનો વર્ણ
 નવીન-પ્રથમ ઉદય પામેલા મેઘનોજ જેમ એમ બેનારા જનોના લોચનને
 શીતળ કરનારો અને અત કરણને આહ્વાદ આપનારો રયામ સુદર છે
 એવા, અદર જડેલા દિવ્ય રત્નોવડે ચળકતાં કાંચનમય મકરાકાર હુડળોવડે
 અલકૃત છે કર્ણયુગલ જેમનુ એવા, અદર ઘાલેલા મોરનાં પિછાવડે
 શોભતો અચ્છાગ જેનો છે એવા મહામુકુટથી સમલકૃત મસ્તક જેમનુ છે
 એવા, શ્રીરાધિકાવડે સમલકૃત છે વામભાગ જેમનો અથવા શ્રી-લક્ષ્મી તથા
 રાધિકાએ સહિત એવા શ્રીકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૨૮॥ મુકુટમાં
 ધારેલા તોરાઓના પુષ્પોમાથી પડતા રેણુઓ (પુષ્પોની જણી ૨૪) વડે
 મુગન્ધિમાન્ એવા દિવ્ય વેણુ (વાસળી) ને બે કરકમળથી પકડીને

યન્તં ચ ગતૌ કરેણું શ્રી૦ ॥૨૯॥ વિશુદ્ધહેમોઽવલપીતવચ્ચં હતા-
રિયૂથં ચ વિનાપિ શસ્ત્રમ્ । વ્યર્થાકૃતાનેકસુરદ્વિઙ્ચં શ્રી૦ ॥૩૦॥
અધર્મતિપ્યાદિતસાધુપાલં સદ્ધર્મવૈરાસુરસદ્ધકાલમ્ । પુષ્પાદિ-
માલં વ્રજરાજવાલં શ્રી૦ ॥૩૧॥ ગોપીપ્રિયારમ્મિતરાસચ્ચેલં રાસે-
શ્વરીરજ્જનકૃતપ્રદેલમ્ । સ્કન્ધોલ્લસત્કુઙ્કમચિહ્નચેલં શ્રી૦ ॥૩૨॥
વૃન્દાવને પ્રીતતયા વસન્તં નિજાશ્રિતાનાપદ ઉદ્ધરન્તમ્ । ગોગોપ-

પોતાના અધરોષ ઉપર ધારીને તેને અતિમધુર સ્વરથી વખડતા, આલ-
વાની આતુરીમાં ગળેન્દ્રગતિની ઉપમા જેમને છે એવા શ્રીરાધિકાકૃષ્ણને
હું નમસ્કાર કરું છું ॥૨૯॥ તપાવેલા સુવર્ણ જેવા અતિઉજ્જવળ દિવ્ય
પીતાંબરવડે શોભાયમાન, શસ્ત્ર વિનાજ સંકટપમાત્રથી સંહાર કર્યો છે
પૂતનાપ્રમુખ શત્રુસમૂહ જેમણે, જેમણે પોતાના પરિક્ષોહમાં પ્રવર્તેલા
શિશુપાલપ્રમુખ આસુરોનું અનેકવિધ અસ્ત્રોનું બળ નિષ્ફળ કર્યું છે એવા
શ્રીરાધિકાકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩૦॥ અધર્માધિક કળિએ (અધર્મ-
વંશના બળવાળા કળિ વૈરી) પીડા પમાડેલા સાધુઓનું સંરક્ષણ કરવાના
એક શીલવાળા, એકાંતિક ધર્મનિષ્ઠ સત્ય સંતો અને ધર્મના જે સહજ
શત્રુ આસુરસંઘો તેમનો સંહાર કરનારા, પુષ્પાદિકની દિવ્ય માળાઓવડે
અલંકૃત, વ્રજરાજ નંદજીના આજ્ઞાવધી પ્રાદુર્ભવેલા એવા શ્રીરાધિકા-
કૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩૧॥ પોતાના અનન્યલક્ષ ગોપીજનોનો મનો-
રથ પરિપૂરણ કરવા રચ્યો છે રાસખેલ જેમણે, રાસેશ્વરી રાધિકાજીના
ચિત્તને રંજન કરનારા રતિઆદિક લાવને જણાવનારા વિદ્યાસવિશેષને
પ્રકાશ કરનારા, ખલાના ભાગમાં સુશોભમાન હુંકુમચિહ્નિત સુરભિ
સુમનોહર દિવ્ય વસ્ત્રવડે વિરાજમાન એવા શ્રીરાધિકાકૃષ્ણને હું નમસ્કાર
કરું છું ॥૩૨॥ દિવ્ય વૃંદાવનવિષે નિવાસ પરમ પ્રિય જેમને છે, ગોપ
ગોપીઆદિક નિઃશ્રિતોની અખિત્ર આપદાને નિવારનારા અને મદ-
સ્મિતવડે મધુર મુખારવિંદવાળું, નવીન મેઘ સમાન રયામ, લવણ્ણાદિ
સકળસુશેને વિસ્મય પમાડનારું, સકલ યોગિજનોના માનસના આરામ-
દાય, આનંદમય, અતિવિલક્ષણ પોતાના ક્રોધપક્ષ દિવ્ય વપુને પશુપત્રી

ગોપીરમિનન્દયન્તં શ્રીં ॥૩૩॥ વિશ્વદ્વિપન્મન્મથર્પહારં સંસારિજીવાશ્રયણીયસારમ્ । સદૈવ સત્પૂરુષસૌહ્યકારં શ્રીં ॥૩૪॥ આનન્દિતાત્મવ્રજવાસિતોકં નન્દાદિસન્દર્શિતદિવ્યલોકમ્ । વિનાશિતસ્વાશ્રિતજીવશોકં શ્રીરાધિકાકૃષ્ણમહં નમામિ ॥૩૫॥ તત્ત્વોપવિશેતાં તૌ ગુરુશિષ્યૌ સુશોભિતે । દેવપીઠાગ્નિવેદ્યોસ્તુ મધ્યસ્થાને સમાહિતૌ ॥૩૬॥ સુહૃતાતોઽથ ગુરુસ્તત્ર કૃતનિત્યવિધિઃ શુચિઃ । કુશાજિનોર્ણાન્યતમે નિર્પીદેદાસને શુભે ॥૩૭॥ તથાવિધાસને શિષ્યઃ શ્વેતવાસા અલક્ષ્મતઃ । ચન્દનાદૈરુપવિશેષ્ણમેત્તં

માનુષાદિ ઉચ્ચ નીચ ભાવનો વિચાર કર્યા વિના સમસ્ત પ્રાણિ જનોના લોચનગોચર કરીને, ગો-ગોપ-ગોપીવૃદ્ધોને અતિશય આનંદ પમાડતા એવા શ્રીરાધિકાકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩૩॥ સમસ્ત જગતના એક વેરી કામદેવના ભવબ્રહ્માદિકના વિજયજન્ય મહાગર્વને ગોપીમહાજાણે રાસલીલા કરવા છતાં પણ ઊર્ધ્વરેતાપણે રહેવાથી અપહરનારા, અસારમાં સારપ્રાપ્તિ થવાથી વારેવારે સંસરતા, માટેજ તેના નિવારણને આકાંક્ષતા એવા જીવોએ સમાશ્રયણીય અપરિમિત આનંદસારરૂપ અને પોતાના એકાતિક સંતજનોને સદૈવ મહામુખ કરનારા એવા શ્રીરાધિકાકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩૪॥ પોતાના અતિમાનુષ દિવ્ય ચરિત્રાદિવડે અતિશય આનંદ પમાડી છે પ્રિયવ્રજવાસી આળમડળી જેમણે, પોતાના પિતા નંદજી આદિક ગોપોને પ્રદર્શાવ્યો છે દિવ્ય લોક (અક્ષરબ્રહ્માખ્ય સ્વધામ) જેમણે, સમૂળ નાશ કર્યો છે નિજાશ્રિત સમસ્ત જનોનો આધ્યાત્મિકાદિ સકળ દુઃખશોક જેમણે એવા શ્રીરાધિકાકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩૫॥

આ રીતે શિષ્ય અષ્ટલોકાત્મક સ્તોત્રવડે સ્તુતિ કરી રહ્યા પછી અને ગુરુશિષ્ય એકાગ્ર ચિત્તવાળા થઈ દેવપીઠ અને અગ્નિવેદીના મધ્યે સુશોભિત સ્થાનમાં બેસે ॥૩૬॥ બેસેને બેસવાનો પ્રકાર એવો કે-ગુરુ યથાવિધિ સ્નાન કરી નિત્યકર્મ કરી અંતરશુદ્ધિ સંપન્ન થઈ તે સ્થાનમાં દર્શનમય કે મૃગયર્મ-મય કે કુંબલામય હરકોઈ એક આસનમાં બેસે. પછી શિષ્ય હરિપ્રાસાદિક અદન પુષ્પહારાદિવડે અલક્ષ્મ કૃત થઈ શ્વેત વસ્ત્રને ધારીને, તે ગુરુને પ્રણામ

ચ સહુરમ્ ॥૩૮॥ શ્વેતે ધોતે નૂત્નવસ્ત્રે ગુરુસ્તં પરિધાપયેત્ । વપ્તી
યાતુલસીમાલે કણ્ઠે ચાસ્ય તતઃ શુભે ॥૩૯॥ કૃષ્ણપૂજાવશિષ્ટેન
કૈસરેણ સુગન્ધિના । કારયેન્નન્દનેનાસાત્તૂર્ણપુણ્દ્રચતુષ્ટયમ્ ॥૪૦॥
તત્તો ગોપીચન્દનેન તદ્વાહોર્દક્ષવામયોઃ । કૃષ્ણસ્ય ચન્નશઙ્ખાભ્યાં
હેતિભ્યામદ્ભયેહુર* ॥૪૧॥ પ્રાહ્લુપસ્યાથ શિષ્યસ્ય વદ્વાહ્નલિપુટસ્ય
સઃ । ઉદઙ્ખુલો ગુરુર્દક્ષે કર્ણે મન્ત્રમુપાદિશેત્ ॥૪૨॥ અપ્રાક્ષર
મહામન્ત્રં સહ ઋપ્યાદિભિર્ગુરઃ । શિષ્યાય દદ્યાચ્છ્રીકૃષ્ણં હૃદિ
ધ્યાયન્સમાહિતઃ ॥૪૩॥ અસ્ય શ્રીકૃષ્ણમન્ત્રસ્ય છન્દોઽનુષ્ટુપ ચ

કરીને ત્યા ઉક્ત હરદોઈ એક આસનમા બેસે ॥૩૭-૩૮॥ તે પછી ગુરુ
શિષ્યને ધોવાપૂર્વક સુકવીને રાખેલા નવીન શ્વેત બે વસ્ત્રો પહેરાવે અને
શુભ-ભગવાનના અગસગથી મગળ કરેલી તુળસીમાળા (છણા મણિકાની
બેવડી કહી) ને શિષ્યના ગળામા બાધે ॥૩૯॥ તે પછી ગુરુ કૃષ્ણપૂજા કરતાં
અવશેષ રહેલા (પ્રસાદભૂત) સુગન્ધિ કેસરસમિશ્રિત ચદનથી લલાટાદિ
ચાર સ્થાનોમા ચાર ઊર્ધ્વમુકોને કરાવે ॥૪૦॥ અનંતર શિષ્યના જમણા
ડાળા બાહુમા ગોપીચદન ચોપડેલા ભગવદાયુધ ચક્ર શખવડે અનુક્રમે
આકિત કરે અર્થાત્ ચદનની છાપો આપે (યદ્યપિ શિક્ષાપત્રીટીકામા
'કૃષ્ણદીક્ષા ગુરો પ્રાપ્તે ' આ શ્લોકના વ્યાખ્યાન વખતે તપાવેલા શખચક્રની
છાપોની આવશ્યકતા પ્રતિપાદન કરી છે, તથાપિ તેનો પ્રકૃત મહાદીક્ષાના
અંગપણામા અભાવને લીધે અહીં 'તપાવેલા' એમ કહ્યું નથી એટલા-
માત્રથી તેનુ ખડન ન જણાવુ તે તો સામાન્યદીક્ષામાત્રથીજ સ્વતન્ત્રપણે
પ્રાપ્તજ છે) ॥૪૧॥ અનંતર ગુરુ ઉત્તરમુખે બેસીને પૂર્વમુખે બેઠયા, બે
હાથ જોડી રહેલા તે શિષ્યના દક્ષિણ કર્ણમા મનનો ઉપદેશ કરે ગુરુ
નિશ્વળ ચિત્તથી હૃદયમા શ્રીકૃષ્ણનુ મ્હાન કરેતા ચક્ર તેમના અપ્રાક્ષર મહા
મન્ત્રનો શિષ્યને ઉપદેશ કરે તથા તે મનના ઋષિ આદિકનો ઉપદેશ કરે
॥૪૨-૪૩॥ આ શ્રીકૃષ્ણમનનો છંદ અનુષ્ટુપ છે, નારદ ઋષિ છે, (પચ-
રાત્ર આગમ થકી ઉદ્ધાર કરેલા આ મન્ત્રનો શ્રીકૃષ્ણે ઉદ્ભવજનને ઉપદેશ
કર્યો છે અને વળી પચરાત્ર આગમ નારદ પ્રણીત છે માટે આ મન્ત્રના નારદ

નારદઃ । ઋષિશ્ચ દેવતા કૃષ્ણસ્તત્રીત્યૈ વિનિયોજનમ્ ॥૪૪॥ ત્રિધા-
રમુપદિદયાસૌ યથાપૂર્વમુપાવિશેત્ । તતસ્તસૈ પાલનીયાન્સર્વાન્
ધર્માનુપાદિશેત્ ॥૪૫॥ ઊર્ધ્વપુણ્દ્રાણિ તુલસીમાલે ત્વં તાત ! ધાર-
યેઃ । નિત્યં કુર્યાં વિષ્ણુપૂજાં ત્રિકાલં સદૃદેવ વા ॥૪૬॥ તત્રોર્ધ્વ-
પુણ્દ્રં કર્તવ્યં સંધ્યાપૂજાદિકર્મસુ । મૃદૈવ સિતયા વત્સ ! ગોપી-
ચન્દનસંજ્ઞયા ॥૪૭॥ અદ્ભુત્યૈવ ચ તત્કાર્યં દણ્ડાકારં સુશોભનમ્ ।
સચ્છિદ્રં નાસિકામૂલાલ્લલાટે ત્વાઋચોદયાત્ ॥૪૮॥ एवं હૃદિ ચ
કર્તવ્યં પુણ્દ્રં ચાહુદ્વયે તથા । દ્વિજાતીનાં ત્વિહ પ્રોક્તમૂર્ધ્વપુણ્દ્ર-
ચતુષ્ટયમ્ ॥૪૯॥ હરિમભ્યર્ચ્ય તિલકં કર્તવ્યં ચન્દનેન ચ । પ્રાસા-
દિકેન રુચિરં દૃષ્ટ્વાડ્ડર્શં સચન્દ્રકમ્ ॥૫૦॥ અથવા ચન્દ્રકં કુર્યાઃ

ઋષિ છે એમ બે કહ્યું તે યુક્તજ છે) દેવતા કૃષ્ણ છે, તેમની પ્રીતિમાટે
વિનિયોગ છે, એ રીતે ઋષિપ્રમુખપૂર્વક મત્રનો ત્રણવાર ઉપદેશ કરીને
પૂર્વની પેઠે યથાસ્થાન બેસે તે પછી મહાદીક્ષાને પામેલા તે શિષ્યે અવશ્ય
પાળવાના સર્વ ધર્મોનો તેને ઉપદેશ આપે ॥૪૪-૪૫॥

તે એવી રીતે કે-હે તાત ! તારે ઊર્ધ્વપુડૂ અને તુલસીમાળા નિત્ય
ધારવી પ્રતિદિન વિષ્ણુપૂજા નિકાળ કે એક કાળ કરવી ॥૪૬॥ હે વત્સ !
તેમા સંધ્યાપૂજાદિ કર્મ કરવાના સમયે ઊર્ધ્વપુડૂ રહિત નજ રહેવું તે
તિલક ગોપીચન્દન નામની શ્વેત મૃત્તિકાથીજ કરવું બીજાથી નહિ વળી તે
શળીઆદિકે કરીને નહિ કરવું કિંતુ તર્જની આગળી વડેજ કરવું વળી તે
મધ્ય છિદ્રે સહિત દડાકૃતિજ સુશોભન કરવું વળી તે લલાટમા નાસિકા
મૂળને આરબીને કેશોદયપ્રદેશપર્યંત કરવું આથી ઊર્ધ્વપુડૂના વિધાનમા
દ્રવ્યનિયમ, કરણનિયમ, આકારનિયમ અને સ્થાનનિયમ પ્રદર્શાવ્યો
એ રીતે હૃદયમા અને બે બાહુમા, એમ મળીને ચાર સ્થાનોમા દ્વિભેદે
ગોપીચન્દનથી ચાર ઊર્ધ્વપુડૂ ધારવા અથવા ભગવત્પૂજન કરતા આવશેપ
રહેલા (પ્રસાદભૂત) કેસર હુકુમયુક્ત ચન્દનથી સુદર તિલક દર્પણમા
પોતાના મુખનુ પ્રતિબિંબ બેઘને કરવું અને તેના મધ્યમા ચદ્રકપણ
ચન્દનથી કરવો અથવા રાધાલક્ષ્મીના પ્રસાદભૂત હુકુમથી પુડૂના મધ્યમા

ફુફ્ફુમેન સુશોભનમ્ । હૃદયે વાહુયુગ્મે ચ તથા પુણ્દ્રં સચન્દ્રકમ્ ॥૧॥
 લલાટે વાસુદેવ ચ ધ્યાયન્સદ્ધર્પણ હૃદિ । પ્રધુસ્ર ચાનિરુદ્ધ
 ચ તત્કુર્યાસ્ત્વં મુજદ્વયે ॥૨॥ માલે ચ કણ્ઠલગ્ને દ્વે તુલસીકાષ્ઠજે
 ત્વયા । યજ્ઞોપવીતવદ્ધાર્યં સૂક્ષ્મે નિત્ય ચ પુત્રક ! ॥૫૩॥ હરે
 પ્રાસાદિકીં માલા તુલસીકાષ્ઠજા મવાન્ । નવીના ધારયેદ્યદ્દિ તદા
 મન્ત્રમિમ પઠેત્ ॥૫૪॥ તુલસીકાષ્ઠસમ્ભૂતે ! માલે ! કૃષ્ણજનપ્રિયે ! ।
 વિમર્મિ ત્વામહ કણ્ઠે કુરુ મા કૃષ્ણવલ્લભમ્ ॥૫૫॥ યથાલઘોષ
 ચારેશ્ચ કર્તવ્ય વિષ્ણુપૂજનમ્ । દ્રવ્યાભાવે તુ મન્ત્રેણ તત્કાર્યં દમ્ભ
 ચર્જિતમ્ ॥૫૬॥ શાલગ્રામશિલાપૂજા કર્તવ્યા ગ્રાહ્યણેન તુ । શ્રીટ

સુશોભન ચદ્રક કરવો તથા હૃદય અને બે બાહુમૂળમાં પણ એજ રીતે
 સચદ્રક ઉર્ધ્વપુઠ કરવું ॥૪૭-૫૨॥ હે શિષ્ય ! તારે વાસુદેવનું ધ્યાન
 કરવાપૂર્વક લલાટમાં તે તિલક કરવું, સકર્ષણનું ધ્યાન કરીને હૃદયમાં
 તે કરવું અને પ્રધુસ્ર અનિરુદ્ધનું ધ્યાન કરીને બે બાહુમૂળમાં તે પુઠ
 કરવું ॥૫૨॥ વળી હે પુત્રક ! તારે તુલસીકાષ્ઠથી બનાવેલી સૂક્ષ્મ
 મણિકાની બેવડી કઠી કઠમાં યજ્ઞોપવીતની પેઠે સર્વદેવ ધારવી ॥૫૩॥ તું
 જ્યારે તુલસીકાષ્ઠકૃત લગવત્પ્રસાદભૂત નવીન કઠી કઠમાં ધારી ત્યારે
 'તુલસીકાષ્ઠસમ્ભૂતે' આ મનનો ઉચ્ચાર કરજે આ મતાર્થ-હે તુલસી
 કાષ્ઠસમ્ભૂતે ! (તુલસીકાષ્ઠથી બનાવેલી) હે કૃષ્ણજનપ્રિયે ! (કૃષ્ણજનો
 બંને પ્રિય છે) એવી હે માળે ! તમને હું કઠમાં ધારણ કરુંછું તો મને
 તમારી પેઠેજ શ્રીકૃષ્ણની પ્રીતિનો પાત્ર કરો ॥૫૪-૫૫॥ વિષ્ણુનું પૂજન
 દલ વિના-લખાગ્રેસરપણાની પ્રખ્યાતિ મેળવવામાજ એક ઉપયોગી
 પ્રવૃત્તિનો પરિત્યાગ કરીને પરા ભક્તિથી યથાસમય પ્રાપ્ત થતા પુષ્પાદિ
 ઉપચારોવડે કરવું પૂજેશિત અદનાદિ તે તે પદાર્થો ન મળે તો તે
 પૂજન તે તે મનોવડેજ ભાવપૂર્વક નિર્દેશપણે કરવું ॥૫૬॥ તેમાં
 શાળગ્રામશિલા ગ્રાહ્યણેન પૂજવી ઇતર દીક્ષિતે પણ ન પૂજવી, તેણે તો
 શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાજ પૂજવી (શાળગ્રામશિલાના સમર્ચનમાં ગ્રાહ્યણ
 નેજ અધિકાર છે આ અર્થ-શાળગ્રામશિલાં વાસિ ચક્રાક્ષિતશિલાં

ણપ્રતિમૈવાર્ચ્યા દીક્ષિતેનેતરેણ તુ ॥૫૭॥ પૂજનાન્તે ભગવતો
યોઽય લબ્ધો મહામનુઃ । જપનીયો યથાશક્તિ સ ત્વયા વાચ્છિ-
તાર્થદઃ ॥૫૮॥ યથાશક્તિ યથાબુદ્ધિ જપાન્તેઽનુદિનં ત્વયા । કર્ત-
વ્યો દશમસ્કન્ધાધ્યાયપાઠો હ્યનાપદિ ॥૫૯॥ કાલીભૈરવભૂતાદિ-
ભયે કચ્છિદુપસ્થિતે । શ્રીનારાયણર્થમૈવ જપેસ્ત્વં પ્રયતઃ શુચિઃ
॥૬૦॥ સાયં મન્ત્રજપશ્ચાપિ કર્તવ્યઃ શક્તિતસ્ત્વયા । વૃથાકાલો ન
નેતવ્યો હરિસમ્યન્ધમન્તરા ॥૬૧॥ વિષ્ણોઃ કથાયાઃ શ્રવણં કીર્તનં

તથા બ્રાહ્મણઃ પૂજયેન્નિત્યં ક્ષત્રિયાદિર્ન પૂજયેત્ ॥' આ વચનથી જણાયછે.
વૈષ્ણવાચાર્યોતો શાળગ્રામશિક્ષાના અર્ચનમાં ક્ષત્રિયાદિને નિષેધ કરનારા
વચનમાં દીક્ષિત અદીક્ષિતપણે વ્યવસ્થા કરેછે. તે સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે—
'બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશાં સચ્છદ્રાણામથાપિ વા । શાલગ્રામેઽધિકારોઽસ્તિ ન
ચાન્યેપાં કદાચન ॥ અતો નિવેધકં યતુ વચનં શ્રૂયતે સ્ફુટમ્ । અવૈષ્ણવ-
પરં તત્તદ્વિજેયં તત્ત્વદર્શિભિઃ ॥' ઇતિ. એ રીતે બન્ને પ્રકારના પ્રબળ વચનો
છે તો ઔદ્ધવીઓને માટે આ નિર્ણય જાણવો— સામાન્યદીક્ષાને પામેલા
બ્રાહ્મણોએજ શાળગ્રામની પૂજા કરવી, તેવા ક્ષત્રિયાદિકોએ પૂજા ન કરવી,
મહાદીક્ષાને પામેલાજ ત્રૈવર્ણિકોએ અને સચ્છદ્રોએ પણ શાળગ્રામની પૂજા
કરવી, શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમાનુ પૂજન તો સર્વ કોઈએ કરવુંજ. તો આ વચન
સામાન્યદીક્ષાને અધિકાર કરીને પ્રવર્તેલું જાણવું) ॥૫૭॥ અર્ચનને અતે
આજ જે મહામત્ર મારાથકી મળ્યો છે, અલિલપિત અર્ચને આપનારો તે
મત્ર તારે લગવાનના પૂજનને અતે યથાશક્તિ જપવો ॥૫૮॥ હે શિષ્ય !
તારે જપને અતે અનુદિન યથાશક્તિ શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધનો પાઠ
કરવો. આપત્તિમા તો એનો નિયમ નથી ॥૫૯॥ જે કદાચિત્ કાળી ભૈરવ
ભૂત ગ્રેત પિશાચઆદિક્ષુ ક્ષુદ્રદેવતાદિકથકી ઉપદ્રવ પ્રાપ્ત થાય તો તારે
તેના નિવારણ માટે નારાયણકવચનો જપજ અત્યંત અવહિત ચિત્તથી
શુચિ-બ્રાહ્મઆજ્યતર શુદ્ધિસંપન્ન થઈ કરવો, ઇતર ક્ષુદ્રમત્રાદિકનો જપ
નજ કરવો ॥૬૦॥ તારે પ્રતિદિન સાયકાળે પણ યથાશક્તિ મહામંત્રનો
જપ કરવો. લગવાનનો જે સંબંધ-ગુણકીર્તન-શ્રવણ-પરિચરણ વિગેરે

ધ્યાનમર્ચનમ્ । કુર્યાં નિત્યમુદાસીન. પ્રવૃત્તાલિલકર્મસુ ॥૬૨॥
 અનાપદિ સ્પૃશેનૈવ સધવામપિ ચોપિતમ્ । પ્રાસાદિકં વિના
 વિષ્ણોર્ન પત્રમપિ ભક્ષયે. ॥૬૩॥ નિવેદિતં યદન્નાદિ વાસુદેવાય તેન
 ચ । દેવાનન્યાન્ પિતૃંશ્ચાપિ યથાકાલં યજેદ્ભવાન્ ॥૬૪॥ ચાતુ
 માસ્યોર્જમાઘેષુ વિશેષનિયમાંશ્ચરેઃ । પ્રત્યક્ષં લવણં ત્વં ચ ન ગૃહી-
 યાશ્ચ ભોજને ॥૬૫॥ મલોત્સર્ગે કટિસ્નાનમનાપદિ સમાચરેઃ ।
 વિનોદકં ન કુર્યાંશ્ચ મૂત્રકર્માપ્યનાપદિ ॥૬૬॥ બ્રાહ્મે મુહૂર્તે નિદ્રાં
 ત્વ સર્વથૈવ ત્યજે. સદા । આદિમં યામમુલ્લઘ્ન ચ શયનં નિશિ ચા-
 ચરેઃ ॥૬૭॥ દશમીપ્વથ સર્વાસુ પાર્ણાદિવસેષુ ચ । દિવાનિદ્રાં

આપાર તે વિના ક્ષણમાત્ર પણ કાળ વૃથા જ્ઞાપિ કાઢવો નહિ ॥૬૧॥
 અભ્યુદયમાત્ર પર્યવસાન પામનારા ત્રૈવર્ગિક સમસ્ત પ્રવૃત્તિ કર્મોથકી
 વિમુખ થવાપૂર્વક તુ નિત્ય ભગવદ્ગુણકથાશ્રવણ કીર્તન ધ્યાન પૂજન
 પ્રણામાદિ ભક્તિપરાયણ થા ॥૬૨॥ આપત્કાળ વિના પરવનિતા સધવાનો
 પણ સ્પર્શ અકામકલુપિત પણ કદાપિ કરીશજ નહિ અને ભગવાનને
 નહિ નિવેદન કરેલું પત્ર પણ ભક્ષણ કરીશ નહિ ॥૬૩॥ અન્ય દેવતાઓને
 તથા પિત્રિઓને ભગવન્નિવેદિતજ અન્નાદિકવડે યથાકાળ યથાવિધિ તારે
 યજન કરવું પણ તેમને નહિ નિવેદન કરેલા અન્નાદિદે કરીને ન કરવું,
 કારણ કે સર્વેપણ દેવતાઓ અને પિત્રિઓ ભગવાનના દાસભૂતજ છે
 ॥૬૪॥ ચાતુર્માસ્ય, (આપાઠ માસની શુકલપક્ષની એકાદશીને આરંભીને
 કાર્તિક શુક્લ એકાદશીપર્યંતનો કાળ) કાર્તિકમાસ અને માઘમાસમા પૂર્વોક્ત
 (શિશ્નાપત્રીમા કહેવા) ભગવત્કથાશ્રવણાદિ વિશેષ નિયમો તારે ધારવા
 વળી ભોજનમા પ્રત્યક્ષ લવણ-દાળ આદિકમા નહિ મિશ્રિત કરેલું સાક્ષાત્
 લવણ તારે નજ લેવું ॥૬૫॥ મલોત્સર્ગમાં કટિસ્નાન આપત્તિથકી અન્યજ
 અવશ્ય કરવું આપત્કાળ વિના મૂત્રોત્સર્ગ પણ જળ વિના ન કરવો, કેમકે
 તેમા પણ શૌચ કરવાનું કહ્યું છે ॥૬૬॥ તારે સદાય બ્રાહ્મ મુહૂર્તમા નિદ્રાનો
 સર્વદાજ ત્યાગ કરવો-મુઘ રહેવું નહિ રાત્રિએ પ્રથમ પ્રહર અતીત થયા
 પછી શયન કરવું પણ પ્રથમ પ્રહરમા નહિ ॥૬૭॥ ચર્વ દશમીઓ,

ત્યજેર્વિષ્ણોર્મતોત્સવદિનેષુ ચ ॥૬૮॥ દિવા નિશિ ચ ભુજીથા
ન દિવા દ્વિસ્તથા નિશિ । પારતન્વ્યેઽથ રોગાદૌ દ્વિર્ભુક્તિર્નાત્ર
દુષ્યતિ ॥૬૯॥ પ્રેતાન્નં નૈવ ભોક્તવ્યં સંસ્કારાન્નં તથૈવ ચ । આસ-
ન્નસમ્યન્ધિગૃહે દોષો નાસ્તિ ચ તદ્દુજૌ ॥૭૦॥ ધર્મશાસ્ત્રેણ વિહિ-
તાન્સ્વધર્માનિતરાનપિ । પાલયન્સર્વકાલં ત્વં કૃષ્ણભર્ત્તિ સમાચરેઃ
॥૭૧॥ ચિદ્રૂપ આત્મા વિદ્યેયઃ સાદ્યવસ્થાત્રયસ્ય ચ । દેહેન્દ્રિય-
મન-પ્રાણબુદ્ધ્યાદીનાં પ્રકાશકઃ ॥૭૨॥ ન જાયતે મ્રિયતે વા કદા-

દ્વાદશીઆદિક પારણાદિવસો, એકાદશી જન્માદ્યમી આદિક વ્રતદિવસો
અને અન્નફેટાદિ ઉત્સવદિવસોમાં દિવાનિદ્રાનો ત્યાગ કરવો-કરવી નહિ
॥૬૮॥ દિવસે એક વાર અને રાત્રિએ એક વાર જમવું, પણ દિવસે બે
વાર તથા રાત્રિએ બે વાર જમવું નહિ પરત્રપણામાં અને રોગાદિ
આપદામાં તો બે વાર જમવામાં દોષ નથી ॥૬૯॥ પ્રેતાન્ન-પ્રેતનિમિ-
ત્તનું અન્ન બે નવશ્રાદ્ધ એકાદશાદિક શ્રાદ્ધ ઉન્માસિકાદિ શ્રાદ્ધ દિવસોએ
આપવામાં આવે છે તે તથા સંસ્કારાન્ન-સીમતાદિ સંસ્કારની સદ્-
ગુણતા સિદ્ધિમાટે આપવામાં આવતું અન્ન તારે નજ જમવું સમીપ-
દેહસંબન્ધિજનોના ઘરમાં તો પ્રેતાન્ન સંસ્કારાન્ન જમવામાં દોષ નથી. તે
થકી અન્યત્ર દોષ છે ॥૭૦॥ ધર્મશાસ્ત્રે કર્તવ્યપણે કહેલા બીજા પણ
વર્ણાશ્રમધર્મોને પાળવાપૂર્વક તું સર્વદા કૃષ્ણભક્તિપરાયણ થઈ રહે
॥૭૧॥ વળી આત્માનું સ્વરૂપ તારે તત્ત્વથી જાણવું, તેને હું નિરૂપણ
કર્તે છું તો તું સાવધે મનથી સાલજ, આ આત્મા દેહ ઇન્દ્રિયો પ્રાણ
આદિક થકી અત્યંત ભિન્ન હોયને તેમનો અધિષ્ઠાતા અને અધિષ્ઠાનથી
તે સર્વેનો પ્રકાશક-ચેતચિતા (ચેતનાધીન વ્યાપારને સંપાદન કરનારો)
અને જયતાદિ ત્રણ અવસ્થાનો સાક્ષી-સાક્ષાત્ દૃષ્ટા અને ચિદ્રૂપ-
જ્ઞાનૈકસ્વભાવ સમગ્રવો ॥૭૨॥ યદ્યપિ કર્મને લીધે દેવ મનુષ્યાદિ ભાવને
પામતા 'જન્મ્યો મર્યો' એવા લોકપ્રવાદનો આ પાત્ર થાય છે, આ પ્રવાદતો
પામરોનો છે, તત્ત્વથી વિચાર કરે તો પિંડજ ઉત્પન્ન થાય છે અને પિંડજ
પ્રણાશ પામેછે આ આત્મા વર્તમાન કાળે દેહની સાથે કદાપિ ઉત્પન્ન

ચિન્નાયં ભૂત્વા ભવિતા વા ન ભૂયઃ । અજો નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં
પુરાણો ન હન્યસે હન્યમાને શરીરે ॥૭૩॥ નૈનં છિન્દન્તિ શસ્ત્રાણિ
નૈનં દહતિ પાવકઃ । ન ચૈનં ક્લેદ્યન્યાપો ન શોપયતિ મારુતઃ
॥૭૪॥ અચ્છેદ્યોઽયમદાહ્યોઽયમક્લેદ્યોઽશોપ્ય ઇવ ચ । નિત્યઃ સર્વ-

થતો અને દેહની સાથે કદાપિ મરણને પણ પામતો નથી. એટલે સમસ્ત દેહોમાં સર્વેએ અનુભવાતાં જન્મ મરણ ક્યારેયપણુ આત્માને સ્પર્શ કરી શકતાં નથી. શંકા-પ્રત્યેક દેહયોગમાં ભલે એનો જન્મ ન હોય, પરંતુ કટપના આદિભાગમાં ઉત્પન્ન થઇને કટપને અંતે વિનાશને પામીને ફરી વળી કટપના આદિભાગમાં ઉત્પન્ન થશે જ ? એમ જો કહો તો તેમ નથી. દિરુપયગર્ભાદિકના તેવાં (કટપાદિભાગમા થાય અને કટપાન્તે નાશ પામે) જનન મરણ સ્મૃતિમાં કહ્યાં છે પણ તે પિંડવિશેષનાં જ કહ્યાં છે. તો આ આત્મા કટપના આદિભાગમાં ઉત્પન્ન થઇને કટપને અંતે નહિ મરનાર હોવાથી અજ્ઞ નિત્ય-ઉત્પત્તિનાશરહિત છે. અને શાશ્વત પુરાણ-સર્વ કાળમાં પણ અનુવર્તતો થકો એકરૂપ હોઇને કાળની દીર્ઘતાને લીધે જર્ણુ થતો નથી. અને શરીર હણાતાં પણ તે હણાતો જ નથી. શકા-શરીર હણાતાં તેમાં અનુપ્રવેશ કરી રહેલો આ આત્મા કેમ ન હણાય ? હણાય જ. એમ જો કહો તો તેમ નથી જો શસ્ત્રાદિકોએ આ દેહનો નાશ કરાય છે તેઓએ આ આત્માનો વિનાશ કરી શકાતો નથી. આ આત્માને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી, એને અગ્નિ બાળી શકતો નથી, એને જળ કોવરાવી શકતું નથી અને વાયુ શોષણ કરી શકતો નથી. કારણ કે જે શસ્ત્ર જળાદિક છે તે સ્થૂળ અને સાવયવ વસ્તુ હોય તેની અંદર પ્રવેશ કરીને વિનાશ કરે છે. આ સૂક્ષ્મ નિરવયવ આત્માના વિનાશમા તે શસ્ત્ર જળાદિકની બીજકુલ શક્તિ નથી ॥૭૩-૭૪॥ શકા શસ્ત્રાદિકથકી વિવશ્વજ્ઞ અતિશય સૂક્ષ્મ કાંઇપણુ વસ્તુ આત્માનું નાશ કરનાર થાય જ ? તો તેમ નથી. કારણ કે આ આત્માતો સર્વગત-જે અહીં ગુણમય કાર્યકારણરૂપે રહેલું પ્રકૃતિ પ્રાકૃત મહદદકારાદિક વર્તે છે તે સર્વ કોઈ પણ વસ્તુમાં પ્રવેશ કરીને કહ્યો છે. આત્માએ નહિ અનુપ્રવેશ કરેલું કાંઇ પણ વસ્તુ

ગતઃ સ્થાણુરચલોઽયં સનાતનઃ ॥૭૫॥ અવ્યક્તોઽયમચિન્ત્યોઽય-
મવિકાર્યોઽયમુચ્યતે । જ્ઞાતવ્યો બ્રહ્મરૂપોઽયં સચ્ચિદાનન્દલક્ષણઃ
॥૭૬॥ આત્મના બ્રહ્મરૂપેણ વિગુરુદેનાક્ષરેણ ચ । કૃષ્ણમેવ પરં બ્રહ્મ

નથી 'યેન સર્વમિદં તત્તમ્' એમ ભગવાને કહ્યું છે. (આથી એકજ આત્મા સર્વત્ર છે એમ ભરમાવું નહિ) માટે આ આત્મા સર્વથકી પણ સૂક્ષ્મ-તમ છે. 'સૂક્ષ્માણામપ્યહં જીવ.' એમ ભગવાને કહ્યું છે. માટેજ આત્મા અચ્છેદ્ય અદાહ્ય અકલેષ્ય અને અશોધ્ય છે. એનું છેદન ભેદન કલેદન શોષણ થતુંજ નથી માટે આત્મા નિત્ય-નાશરહિત, સ્થાણુ-સ્થિરસ્વ-ભાવવાળો, અચળ-વૃદ્ધિ હાસાદિશૂન્ય અને સનાતન-અનાદિ છે ॥૭૫॥ માટેજ આ આત્મા અવ્યક્ત-અક્ષુરોદિ કરણોએ કરીને વ્યક્ત થતો નથી. જે છેવડા દાહ્યાદિક હોય તેતો અક્ષુરોદિ ઇન્દ્રિયોએ કરીને વ્યક્ત થાય છે. વળી આર્ચિત્ય-અંતઃકરણોએ કરીને છેદનાદિકને યોગ્ય પદાર્થોની પેઠે ચિંતન થઈ શકે એવો નથી. વળી અવિકાર્ય-વિકાર્ય વસ્તુઓથી વિસન્ન-તીય હોવાથી વિકારને અયોગ્ય કહ્યો છે (આ બધો આત્મતત્ત્વબોધ ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં રહેલા એજ શ્લોકોથી અહીં નિરૂપણ કર્યો છે) એ રીતે સર્વથા પ્રકૃતિવિલક્ષણપણે જાણ્યો આ આત્મા વળી બ્રહ્મરૂપ જાણ્યો બ્રાહ્મ-અપહતપામ્ભત્વાદિ રૂપ એનું સ્વાભાવિક છે, કારણ કે પોતે સ્વતઃ સચ્ચિદાનન્દલક્ષણ છે. યદ્યપિ અનાદિકર્મપ્રવાહથી પ્રવર્તેલી વિપરીત વાસનાને લીધે હમણાં સંકુચિત જ્ઞાનપ્રભાવાળો જણાય છે તથાપિ પરબ્રહ્મના ધ્યાન-બક્ષથી એનું જે સ્વાભાવિક બ્રાહ્મ રૂપ છે તે આવિર્ભાવને પામે છે તો આ આત્મા પ્રકૃતિવિલક્ષણપણેજ જેમ એમ બ્રહ્મરૂપપણે-અપહતપામ્ભત્વાદિ ગુણવિશિષ્ટ અક્ષરભાવપણે વિચિત્ર કરવો જે હમણાં (બદ્ધદશામાં) જણાતું દેવમનુષ્યાદિ રૂપ અને તેનું અનુબન્ધ કર્તૃલોકતૃત્ત્વોદિ રૂપ છે તેતો અવિશુદ્ધ છે. વિશુદ્ધ તો બ્રહ્મરૂપ છે, તે 'અવહતપામ્ભા વિજરો વિમૃત્યુ-વિન્નોકોઽવિજિઘ્રસોઽપિવાસઃ સત્યકામઃ સત્યસદ્ગુણ' આ પ્રજાપતિવાક્યથી કહ્યું છે, તેવા વિશુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ અક્ષર આત્મા થઈને પરબ્રહ્મ કૃષ્ણનુંજ હૃદય-કમળમાં સદાય ચિતનપરાયણ થઈ રહે. એટલે 'હું કર્તા છું ભોક્તા છું'

હૃત્પદ્મે ચિન્તયેઃ સદા ॥૭૭॥ સન્ત એવ સદા સેવ્યાસ્તદુક્તા નિય-
માસ્તથા । પાલનીયાઃ પ્રયત્નેન વ્રહ્મચર્યાદયસ્ત્વયા ॥૭૮॥ સર્વાત્મના
શ્રિતઃ કૃષ્ણં ત્વમસિ હ્યમ્યરીપવત્ । અત આત્મનિવેદીતિ રયાતો
ભુવિ ભવિષ્યસિ ॥૭૯॥ इत्याक्षां शिरसादाय शिष्य. सम्पूजयेद्दुग्धम् ।
वल्गश्चन्दनपुष्पैश्च यथाशक्ति धनेन च ॥૮૦॥ गोभूहिरण्यविपि-
नमश्ववादी गृहं च वा । अह्नेशादन्नवस्त्रादि स्वशक्त्या गुरवेऽर्पयेत्
॥૮૧॥ ततश्चन्दनपुष्पाद्यैरन्नेर्दक्षिण्या च स. । साधूनन्यांश्च विप्रांश्च
पूजयित्वाभिवादयेत् ॥૮૨॥ दीक्षितं तं ततो ब्रूयाद्विधिम्. स

એવા ભાવનો પરિત્યાગ કરીને 'પૂર્વોક્ત પ્રકારે હું બ્રહ્મરૂપન હું' એવો
વિચાર રાખીને, એ રીતે આત્મસ્વરૂપના મનનપૂર્વક પરમાત્માનુ હૃદયાર
વિંદમા સતત વિચિતનપર થઈ રહે ॥૭૬-૭૭॥ વળી તારે સતોજ સદૈવ
સેવના, કારણ કે તેમની સેવાવડે જ વિજ્ઞાન ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ થાય છે
તથા તે સતોએ આદેશેવા બ્રહ્મચર્ય અપરિગ્રહ આદિક આશ્રમાનુરૂપ સર્વ
નિયમો પ્રયત્નથી તારે પાળવા ॥૭૮॥ જે હેતુ માટે તું સર્વ પ્રજાને શ્રીકૃષ્ણ-
નોજ આશ્રિત થયો છું તે હેતુ માટે અભરીપ રાજની જેઠે 'આત્મનિ-
વેદી' એવા નામથી પૃથ્વીમા પ્રખ્યાત થઈશ ॥૮૦॥

હે સુતો ! તે પછી શિષ્ય આવી ગુરૂની આજ્ઞાને માથે ચઢાવીને, વસ્ત્ર
ચદન પુષ્પ ધનાદિવડે યથાશક્તિ ગુરૂની પૂજા કરે ॥૮૦॥ ગાયો ભૂમિ સુવર્ણ
આમ્બવન અથવા વાડી ઘર અથવા અન્નવસ્ત્રાદિ અકલેશથી યથાશક્તિ ગુરૂને
અર્પણ કરે ॥૮૧॥ તે પછી શિષ્ય ચદન પુષ્પાદિવડે સાધુઓની પૂજા કરે
અને બીજા વિપ્રોને અન્ન તથા દક્ષિણાવડે સતૃપ્ત કરે પછી તે સર્વને
અભિવદન કરે ॥૮૨॥ અનંતર વિધિજ્ઞ તે પુરોહિત (દીક્ષાવિધિમા વરેલો)
વિપ્રવર્ચ દીક્ષિત તે શિષ્યને એમ કહે કે-હે મહાભાગ ! તારું ભદ્ર-કલ્યાણ
થાવ-આ ભુવનમા પુરૂષો જ્યારે શબ્દાદિ વિષયવિષયાનવડે નિમૂર્છિત થઈને
વિવિધ હુ બોલેડે અભિભૂત થતા વિનયપ્રાય થઈ જાય છે, ત્યારે તું તો
કોઈપણ પ્રાકૃત મહાભાગ્યવશાત્ આ ગુરૂને પામીને નિ શ્રેયસના સન્માર્ગને
પામ્યો છું, તો સાધુકારી તારું ભદ્ર થાવ તું આ લોકમા ધન્ય-કૃતાર્થ થઈ

દ્વિજોત્તમ. । મદ્રં તેઽસ્તુ મહાભાગ ! ધન્યોઽસિ કુલપાવન. ॥૮૩॥
પ્રસાદાત્સહુરોરેવ ત્વન્મનોરથપાદપ. । ભવિષ્યત્યેવ સફલ પરં
સુપમવાપ્સ્યસિ ॥૮૪॥ સુપમૂલં હિ વિજ્ઞાનં તત્તુ લભ્યેત સહુરો. ।
તતસ્તમેવ સેવેત મુમુક્ષુ. સંયતેન્દ્રિય. ॥૮૫॥ અસંકલ્પાજ્ઞયેત્કામં
ક્રોધં કામવિવર્જનાત્ । અર્થાનર્થેક્ષ્યા લોભં ભયં તત્ત્વાપમર્શનાત્
॥૮૬॥ આન્વીક્ષિત્યા શોકમોહો દમ્ભં મહદુપાસયા । યોગાન્તરા

રહ્યો છુ તે તારૂ કુળપણુ પાવન કરી દીધુ ॥૮૩॥ આ સદ્ગુણના
અનુચલથીજ તારો મનોરથરૂપ વૃક્ષ સફળ થશેજ અને તું સર્વાત્તમ સુખ
નિશ્ચયસરૂપને નિશ્ચે પામીશ ॥૮૪॥ સમસ્ત સુખનુ મૂળ વિજ્ઞાનથકી
બીજુ નથી, (વિજ્ઞાનજ છે) તે વિજ્ઞાનતો સત્તાગુરૂ થકીજ મળે છે, માટે
હિતૈષી મુમુક્ષુ શિષ્યે સ્વધર્માનુસારે માયિક વિષયો થકી સમસ્ત ઇન્દ્રિયોને
નિયમમા રાખીને તે સદ્ગુણનીજ સેવા કરવી ॥૮૫॥ તેથી સર્વાર્થ પ્રાપ્તિને
કહેછે-કામકે જે વિષયોપલોગમા અત્યુત્કટ રાગરૂપ (જેને લીધે વિષયોને
લોગવ્યા વિના રહીજ શકે નહિ) છે તે ‘આ વાણીની મધુરતા અહો !!-
આશ્ચર્યજનક છે, રૂપનો આ પ્રકર્ષ અહો !! છે, આ સસ્પર્શ અહો ! છે’
એમ જે સાલળેલું હોય જેએલું હોય અને ભોગવ્યું હોય તેને વારવાર
મનોમાર્ગમા લાવીને કરાતા સકટપોવડે અભિવૃદ્ધિને પામે છે, તેવા સકટપો
નહિ કરવાથી ક્રમે કરીને તે કામનો ઉપરમ થાય છે, તો અસકટપથકી
કામનો જય કરે કામના વિવર્જનથી ક્રોધ છતાય છે, કામનો ઉપધાત થતા
‘મારો કામ આણે હણ્યો’ એમ પરઉપર ક્રોધ થાય છે, જે કામ ન
હોય તો આ ક્રોધનો અવસરજ નથી જે લોભ છે તે અર્થમૂળક છે, તે
અર્થોમા ‘આ અનર્થ છે’ એવી શુદ્ધિ કરવાથી લોભ છતવો તત્ત્વબોધના
અભાવને લીધે શ્રમ થાય છે, ‘આ સર્વ બ્રહ્માત્મક છે’ એમ વસ્તુત
ત્વનો અવબોધ થતા ‘આ અનુરૂપ છે આ પ્રતિકૂળ છે’ એવો વિભાગ
ટળી જવાથી લયપ્રસંગ નથી, તો તત્ત્વનિર્મર્શ કરવાવડે લાયકે શુભે
અનાતમામા આત્માભિમાનને લીધે ‘આ મારો બન્ધુ મરી ગયો’ એમ
શોક થાય છે, આન્વિક્ષીકી-આત્મજાનથી તે શોક અને તેના મૂળભૂત

યાન્મૌનેન હિંસાં કાયાચનીહયા ॥૮૭॥ કૃપયા ભૂતજં દુ સં દૈવં
જહ્યાત્સમાધિના । આત્મજં યોગધીર્યેણ નિદ્રા સત્ત્વનિપેવયા ॥૮૮॥
રજસ્તમશ્ચ સત્ત્વેન સત્ત્વં ચોપશમેન ચ । પતત્સર્વં ગુરો ભક્ત્યા
પુરપો દાક્ષસા જયેત્ ॥૮૯॥ યસ્ય દેવે પરા ભક્તિર્યયા દેવે તથા
ગુરૌ । તસ્યૈતે કથિતા દાર્થાઃ પ્રકાશન્તે મહાત્મન ॥૯૦॥ ભજસ્ય
પરયા ભક્ત્યા તતસ્ત્વં ગુરુમીશ્વરમ્ । યવમુક્ત્વા દેવતાનાં દ્વિજં
કુર્યોદ્વિસર્જનમ્ ॥૯૧॥ દૈર્ઘ્યં સોપસ્કરાં મૂર્તિમન્ન વચ્ચાદિ દક્ષિ-

મોહ વિજીતાય છે. મહાપુરુષોની ઉપાસનાથી દલ ટળી જાય છે મૌન-
અસંભાપણથી યોગમાં વિરોધી આમ્ય લોકવાર્તાદિકનો જય થાય છે
શરીરની વિવિધ ચેષ્ટાઓએ કરીને બહુ પ્રાણીઓ પીડાય છે, કાયઆદિકની
નિશ્ચળતા સંપાદન કરવાવડે પરહિંસાપાપને જીતે જે દુ ખ સર્પથડી
કે શનુથડી કે અન્ય ભૂતમાત્રથડી આવે તેનો વિજય તે ભૂતો ઉપર
કૃપા રાખવાથી થાય છે જે દુ ખ શીત વાત આતપ આદિકથી આવે
છે તે દેહાદિક થડી અત્યત વિલક્ષણ આત્મસ્વરૂપમાં ચિત્તની સ્થાપના
કરવા વડે જીતાય છે આધિવિગેરેને લીધે ઉપજતું દૈહિક દુ ખતો યોગ
વીર્ય-પ્રાણાયામાદિબળવડે જીતાય છે નિદ્રાને સાર્ત્વિક આહારાદિકના
સેવનથી ત્યાગ કરે જે રજતમ-રજેગુણ તમોગુણ વૃત્તિઓ છે તેમને
સત્ત્વ-સત્ત્વગુણવૃત્તિવડે જીતે તે સત્ત્વને ઉપશમ-સમભિવૃદ્ધિ પામેલા
સત્ત્વથીજ જીતે એ રીતે અસકલ્પ કામવિવર્જન વિગેરે લિખલિખ સાધ
નોવડે સાધ્ય જે કામાદિ સત્ત્વાતનો જય તે ગુરુમાં સારી રીતે નિબળ
થએલી એક ભક્તિવડેજ અનાયાસથી સિદ્ધ થાય છે ॥૮૬-૮૯॥ જે મુમુક્ષુ
શિષ્યને દેવ-સર્વેશ્વર શ્રીનારાયણવિષેજ જેમ એમ ગુરુદેવ-ગુરુરૂપથી પ્રાદુ
ર્ભવેલા તે દેવમાં પરા ભક્તિ થાય તો તે મહાત્મા શિષ્યને આ કલા એવા
કામજ્યાદિ સર્વ અર્થો પ્રકાશેછે-અનાયાસથી સિદ્ધ થાય છે (આ અર્થ
ભાગવતના તેજ પાત્ર શ્લોકથી નિરૂપણ કર્યો છે) ॥૬૦॥ તે માટે તું ગુરુને
મુશ્વરભુદ્ધિથી પરાભક્તિપૂર્વક લગ. હે સુતૌ ! આ પ્રકારે શિષ્યને અવબોધ
આપીને પછી તે દીક્ષાવિધિ કરાવનારો વિપ્ર ત્યા સ્થાપેલી શ્રીકૃષ્ણાદિ દેવતા-

ળામ્ । તસ્મૈ દદ્યાચ્ચ વિપ્રાય શિષ્યોઽસૌ કર્મકારિણે ॥૧૨॥ દીક્ષા-
દાનદિને શિષ્યો ન ગુરુશ્ચાપ્યુપાવસેત્ । પ્કાદશીવતાદૌ તુ ફલા-
દ્યાહારમાહરેત્ ॥૧૩॥ સામાન્યાં મહર્તીં વાપિ ગૃહીયાદૌદ્ધર્વીં તુ
યઃ । દીક્ષામેતાં સ્વશક્ત્યાઽસૌ સાધૂન્વિપ્રાંશ્ચ ભોજયેત્ ॥૧૪॥ દીક્ષા-
મેવં હિ સમ્પ્રાપ્ય ધર્માનેકાન્તિનાં ગૃહી । સ્વાશ્રમસ્થોઽભ્યસેન્નિત્યં
તીર્થસેવાપરાયણઃ ॥૧૫॥ તીર્થાન્યપિ દ્વિધા સન્તિ સ્થાવરાણિ
જગન્તિ ચ । આદ્યાનિ ગદ્ગામુર્યાનિ તત્રાન્યાનિ ચ સાધવઃ ॥૧૬॥

મૂર્તિઓનું વિસર્જન કરે ॥૧૨॥ તે પછી આ શિષ્ય જે સુવર્ણમયી મૂર્તિનો
પૂજામાં વિનિયોગ કર્યો હોય તે સમસ્ત ઉપસ્કરે સહિત મૂર્તિ, અન્ન, દક્ષિણા
અને વસ્ત્ર વિગેરે તે કર્મ કરાવનાર વિપ્રને આચાર્યની આજ્ઞાથી આપે ॥૧૩॥
દીક્ષાદાનદિને ગુરુશિષ્ય બન્ને પણ નિરાહાર ઉપવાસ ન કરે. એકાદશ્યાદિ
વ્રત દિવસે જો દીક્ષાદાન કર્યું હોય તો વ્રતદિને ફલાહાર કરે (પણ
ગુરુ ઉપવાસ ન કરે) ॥૧૪॥ જે શિષ્ય ઔદ્ધર્વસંપ્રદાયસિદ્ધ આ સામાન્ય-
દીક્ષા કે મહાદીક્ષાને ગુરુથી ગ્રહણ કરે તે શિષ્ય યથાશક્તિ દીક્ષાદિવસે
સાધુ બ્રાહ્મણોને જમાડે. અથવા આ દીક્ષિત પોતાના ગૃહપ્રતિ આવેલા
સાધુવિપ્રોને જમાડે એવો દીક્ષિતને આ વ્રતાદેશ કરેલો બાણવો ॥૧૫॥
આ રીતે મહાદીક્ષાને પામેલો ગૃહી જન ભગવદેકાંતિકોના ધર્મો કે જે
પરમાત્માની પ્રસન્નતા મેળવવી એજ એક લક્ષણવાળા અને સુર્ય ચંદ્ર ઇંદ્ર
આદિક તે તે તનુમાત્રના આરાધનપણની શુદ્ધિએ રહિત વર્ણાશ્રમધર્મો
છે તથા પરમાત્માનાજ એક આરાધનપણને પામતા સકળ ઇન્દ્રિયોના
વ્યાપારરૂપ છે તે એકાંતિક ધર્મોને પોતાના આશ્રમધર્મથી નહિ પ્રત્યુત્તિ
પામીને નિત્ય અભ્યાસ કરે તથા તીર્થસેવાપરાયણ થાય ॥૧૬॥ ‘તીર્થ-
સેવાપરાયણઃ’ એમ જે કહ્યું તેમાં તીર્થોનું સ્વરૂપ અને તેમના સેવનનો
પ્રકાર બે શ્લોકથી કહે છે-તીર્થો પણ સ્થાવર અને જંગમ એવા ભેદથી
બે પ્રકારનાં છે, તેમાં સ્થાવર તીર્થો ગંગા યમુનામુખ્ય છે, (મુખ્ય શબ્દથી
દ્વારિકાદિ ક્ષેત્રો અને સ્થાપેલી ભગવત્પ્રતિમાઓનું ગ્રહણ કરવું) જંગમ
તીર્થો તો ભગવાનના એકાંતિક સાધુજનો છે. સ્થાવર તીર્થોને તો જ્ઞાન

સ્વાચરાણિ તુ સેવેત જ્ઞાનદર્શનચન્દ્રનૈઃ । જગન્તિ તત્કથાશ્રુત્યા
 દર્શનાર્ચનભોજનૈઃ ॥૧૭॥ ઐવર્ણિકસ્ય ગૃહિણઃ પ્રોક્ત હત્યં વિધિ
 મૈયા । દીક્ષાયા અથ શૂદ્રસ્ય ત્રિશેષઃ કશ્ચિદુચ્યતે ॥૧૮॥ દીક્ષાં
 જિષ્ઠું સચ્છૂદ્રમાચાર્યઃ પૂર્વવાસરે । ઉપોષણ કારયિત્વા કારયેત્
 કૃષ્ણપૂજનમ્ ॥૧૯॥ મન્ત્રા પૌરાણિકાઃ પાઠ્યાસ્તત્ર ક્ષાપિ ન વૈદિ-
 કાઃ । ધ્રીકૃષ્ણાય નમ દ્વિતી હોમે પાઠ્યઃ પડક્ષરઃ ॥૨૦॥ સ્વાહા-
 કારો ન વક્તવ્યઃ શૂદ્રસ્યાનધિકારતઃ । તમઙ્ગયિત્યોપદિશેદ્વર્ણ-
 મનું ગુરુઃ ॥૨૦૧॥ ગૃહસ્થવિહિતાન્ ધર્મોસ્તતસ્તસ્યા ઉપાદિશેત્ ।
 શૂદ્રાણાં વિધિરિત્યુક્તો વચ્ચ્યનાથમિણોઽથ તમ્ ॥૨૦૨॥ દીક્ષા-
 મિમાં શ્ચે ગૃહિણો ગૃહીત્વા ભજન્તિ કૃષ્ણં નિજધર્મસંસ્થા । તે

દર્શન વદનાદિવડે સેવે સાધુરૂપ જગમ તીર્થોને તેમણે કરેલી ભગવત્કથાવા-
 તાંતુ શ્રવણ, તેમના ચરણકમળનુ દર્શન, તેમનુ અર્ચન અને તેમનુ સતપરંપણ
 આદિકવડે સેવે ॥૧૮-૧૭॥ આ બધો મેં કહેલો મહાદીક્ષાવિધિ ઐવર્ણિક
 ગૃહસ્થને માટે બાણવો હવે સચ્છૂદ્રને દીક્ષા દેવામા જે કોઈ વિશેષ
 છે તે કહું છું ॥૧૮॥ મહાદીક્ષાને પામવા ઇચ્છતા સચ્છૂદ્રને આચાર્ય પ્રથમ
 દિને ઉપોષણ કરાવીને દીક્ષાદિને કૃષ્ણપૂજન શૂદ્રને અધિકાર નહિ હોવાથી
 વૈદિક મન્ત્રો વિના કેવળ પૌરાણિક મન્ત્રો ઉચ્ચારવાપૂર્વક પ્રણવ સ્વાહાકારે
 વર્ણત 'ધ્રીકૃષ્ણાય નમ' આ પડક્ષર મન્ત્રવડે કરાવે હોમમા પણ તેજ
 પડક્ષર મન્ત્રનો ઉપયોગ કરવો તે પછી તે સચ્છૂદ્ર શિષ્યને ગોપીચંદનથી
 ચચેલા શખચક્રવડે ચિહ્નિત કરી (છાપો આપીને) તેને અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્રનો
 વામ કર્ણમા ઉપદેશ કરે ॥૧૯-૨૦૧॥ ત્યાર પછી ગુરુ તે સચ્છૂદ્રને શાસ્ત્રમા
 ગૃહસ્થોને પાળવાપણે કહેલા સદાચારોનો ઉપદેશ કરે હે પુત્રો! આ
 પ્રકારે મેં સચ્છૂદ્રનો મહાદીક્ષાવિધિ કહ્યો હવે (આગળના અધ્યા-
 યમા) અનાશ્રમીનો મહાદીક્ષાપ્રકાર નિરૂપણ કરું છું ॥૨૦૨॥ હે મુતો!
 જે ગૃહસ્થો હિંદુ પ્રકારની મહાદીક્ષાને ચહણુ કરીને સ્વધર્મમા નિષ્ઠાવાળા
 થઈ ભગવાનને અનન્ય ચિત્તથી ભજે છે તે ગૃહીજનો ગૃહસ્થાશ્રમનો જેમણે
 ત્યાગ કર્યો છે એવા સાધુજનોને (પરમહસો) સમાન સમજવા તેઓ

પૂરુષાસ્ત્યાગિજનૈઃ સમાના ક્ષેયા ઇદામુન ચ ભૂરિસોરયાઃ ॥૧૦૩॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ गृह-
 स्थाना महादीक्षाग्रहणविधिनिर्णयनामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—અનાશ્રમી પુમાન્ યસ્તુ મૃતયોપિદ્ગવેચ
 સઃ । આદદીત મહાદીક્ષાં સ્વોક્તાં કૃત્વેવ નિષ્ક્રાંતિમ્ ॥૧॥ વિધિસ્ત-
 સ્યાન્યેપ ઇવ દીક્ષાયા ગ્રહણે મતઃ । દૈહિકોઽન્યો વિશેષોઽસ્તિ તં
 ચાપિ કથયામ્યહમ્ ॥૨॥ શ્મશ્રૂણિ ધારયેન્નૈવ ન ચોલં ન ચ કચ્ચુકમ્ ।
 ન ચ શ્વેતેતરદ્વાસો વસીત વિકૃતં ન તત્ ॥૩॥ બ્રહ્મચારીવ યોપાં ચ

આ લોકમાં ભગવદ્ભક્તિની અભિવૃદ્ધિરૂપ મુખને અને પરલોકમાં પરમ-
 પુરૂષની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિથી પ્રાપ્ત થતા પરમાર્તદને પામેછે ॥૧૦૩॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ ગૃહસ્થાનાં મહા-
 દીક્ષાગ્રહણવિધિનિર્ણયનામાષ્ટચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૮॥

અધ્યાય ૪૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુર્ત્તિ ! જે ત્રૈવર્ણિક પુરૂષ સમાવર્તન
 સંસ્કાર કર્યા પછી પત્નીપરિગ્રહે રહિત હોય અને જે મૃતદાર-જેની
 પત્ની મરી ગઈ હોય એવો અનાશ્રમી—કોઈ પણ આશ્રમને નહિ પામેલો
 તે પુરૂષ જે મહાદીક્ષાને પામવા વાછતો હોય તો પૂર્વોક્ત પ્રકારે એ ઉપ-
 વાસરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને પૂર્વોક્તજ વિધાનથી કૃષ્ણપૂજનાદિકપૂર્વક મહા-
 દીક્ષાને ગ્રહણ કરે ॥૧॥ તેનો પણ દીક્ષાગ્રહણમાં વિધિ પૂર્વોક્તજ
 (એનોએજ) ભણવો પર દૈહિક-દેહાનુબન્ધી (વેપવિશેષાદિરૂપ) જે બીજે
 વિશેષ-ભેદ છે તે વિશેષને પણ હું કહું છું ॥૨॥ મહાદીક્ષાને પામેલો તે
 અનાશ્રમી શ્મશ્રુ (દાઢી મુછ) ને નજ ધારે. ચોળ (ચોરણો પાચનમો
 મુરવાળ) અગરક્ષક-અગરખાને નજ ધારણ કરે શ્વેતજ વસ્ત્રને પહેરે.
 ઇતર-કસુબલાદિ વસ્ત્રને નજ ધારે તથા વિકૃત-બીભત્સ જે લોકશાસ્ત્ર-
 નિર્દિષ્ટ હોય તે વસ્ત્રને નજ ધારણ કરે ॥૩॥ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીની પેઠે સ્ત્રીયોના

ત્યજેદ્વ્યં તુ રક્ષયેત્ । અગ્રેસરો ગૃહસ્થાનાં સાધુશુશ્રૂષણે ભવેત્ ॥૪॥ મહાદીક્ષાવતાનેન વર્ણિના ત્યાગિના તથા । એકમુક્તવ્રતં કાર્યં યાવજીવમનાપદિ ॥૫॥ નિશિ વા દિવસે કુર્યોદીક્ષિતો ભોજનં સહુત્ । રાત્રૌ ચેદાવયામે તન્મધ્યાહ્નોત્તરમહિ તુ ॥૬॥ અનુકૂલ્યે સતિ પ્રાયો નક્તમોજી ભવેત્સદા । દૈનંદિનામિ પાપામિ તેન નશ્યન્તિ સર્વેશઃ ॥૭॥ સહુદ્ધોજી તુ યો નક્તં સ તુ પ્રાસાદિકં હરેઃ । અન્નાદિ દિવસે પ્રાપ્તં રક્ષેત્સમ્યક્ શુચિસ્થલે ॥૮॥ દિવા ન મક્ષયેત્કિંચિત્પ્રાસાદિકમપિ પ્રમોઃ । અન્યથા મજ્જં એવ સ્યાદેકમુક્તવ્રતસ્ય વૈ ॥૯॥ પ્રાસાદિકાન્નશાકાદેરેકમુક્તવ્રતત્ત્વતઃ । અવશાં નૈવ કુર્વીત

સંગને ત્યાગ કરે. (બ્રહ્મચર્યવ્રતપર થાય) એને ધનત્યાગનુ વિધાન નથી, તો ન્યાયોપાર્જીત ધનને રાખે સાધુજનોની શુશ્રૂષામાં ગૃહસ્થોથકી અગ્રેસર થાય-ગૃહસ્થો કરતાં પણ અતિશયિત તેમની સેવા કરે (કેમકે તેનાથકી હૃદયભરણમાં વળગેલાની ન્યૂનતા છે) ॥૪॥ આ મહાદીક્ષા પામેલો વિધુર આપત્કાળ વિના યાવજીવં એક ભુક્તવ્રત (એકવારજી લોજન વાનું વ્રત) કરે. આ નિયમ મહાદીક્ષાને પામેલા વાળુંને અને સાધુને સમાન સમજવો ॥૫॥ આ મહાદીક્ષિત ઉક્ત અનાશ્રમીપ્રમુખ ઉક્ત એક ભુક્તવ્રત દિવસે કે રાત્રિએ કરે. જો રાત્રિએ કરે તો રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરમાંજ કરે અને જો દિવસે કરે તો મધ્યાહ્નોત્તર (અપોર પછી) કરે ॥૬॥ મધ્યાહ્નોત્તર જે કાળ કહ્યો તેમાં પણ આ વિશેષ છે-જો અનુકૂળતા હોય તો બહુધાતો નક્તલોજી સદાય થાય. એટલે જે વ્રણુ ઘટિકામાત્ર બાકી રહેલા દિવસના અતિમ ભાગમાં સદા લોજન કરે. તેનાથી તેનાં પ્રતિદિન થતાં તમામ પાપોનો પ્રણાશ થાયછે ॥૭॥ જે નક્તસમયે એક ભુક્તવ્રતધારી દીક્ષિત હોય તેતો દિવસે મધ્યાહ્નસમયે પ્રાપ્ત થએલુ ભગવત્પ્રસાદભૂત અન્નાદિકને કોઈ ખવિત્ર પ્રદેશમાં રાખી મુકીને નક્તસમયેજ જમે ॥૮॥ ભગવાનના પ્રસાદભૂત પણ કૃલાદિ ચારિત્રિયત્ પણ વસ્તુ નક્તસમય પહેલાં દિવસે નજ જમે, અન્યથા-એમ ન કરે તો એક ભુક્તવ્રતનો ભગજ થાય, માટે કાંઈ પણ તેથકી પહેલાં નજ ભક્ષણ કરે ॥૯॥ તે આ નક્તસમયે એક

નમસ્કૃત્ય વિસર્જયેત્ ॥૧૦॥ એકમુક્તવ્રતી યશ્ચ દિવા સોઽપિ પુમા-
નહરેઃ । પ્રાત્નં પ્રાસાદિકં રક્ષેત્કાલાદન્યત્ર ચેદ્બુજેઃ ॥૧૧॥ પ્રાસાદિ-
કસ્ય સમ્માનં ફલાદેરપિ વૈષ્ણવઃ । પ્રણામેનૈવ કુર્વોત નાવમાનં તુ
કર્હિંચિત્ ॥૧૨॥ ઉપવાસદિને પ્રાત્નં હરેઃ પ્રાસાદિકં પુમાન્ । વિસ-
ર્જયેન્નમસ્કૃત્ય નાત્રં ભક્ષેત્તુ સર્વથા ॥૧૩॥ અપિ ભોજનવેલાયાં પ્રાત્ને
પ્રાસાદિકે યદિ । ભક્ષ્યાર્હં સ્વસ્ય ન સ્વાદ્યત્સર્વથા તન્ન ભક્ષયેત્
॥૧૪॥ ત્યક્તં યત્સ્વેન નિયમાદેહ પીડાકરં ચ યત્ । ભક્ષણીયં ન તદ્ભક્ષેઃ
પ્રાસાદિકમપિ પ્રભોઃ ॥૧૫॥ ગ્રામ્યવાર્તાનિવૃત્ત્યર્થે હરેર્નામાન્યહર્નિ-

ભુક્તવ્રતધારી દીક્ષિત વ્રતને નહિ ભણતા કોઇએ પ્રીતિથી આણેલા
ભગવત્પ્રસાદભૂત ચર્કિચિત્ શાકાદિ અન્નને નમસ્કાર કરીને વિસર્જન
કરે પણુ અવમાન નજ કરે ॥૧૦॥ દિવસે જે વૈષ્ણવજન એક
ભુક્તવ્રતધારી થાય તે પણુ એજ રીતે અસમયમા મળેલુ અન્નાદિ
રાખી મુકીને લોજનસમયે જમે. અસમયમા કોઇએ આપેલા ભગ-
વત્પ્રસાદ ફલાદિકના પણુ અવમાનને તો ક્યારેય નજ કરે, કિંતુ પ્રણા-
મને કરે. જમે તો નહિજ ॥૧૧-૧૨॥ પ્રસંગાત્ આ અર્થનો આદેશ
કરેછે-એજ રીતે ઉપવાસ દિવસે પણુ પ્રાત્ન થએલા ભગવત્પ્રાસાદિકને
નમસ્કાર કરીનેજ વિસર્જન કરે. અન્નને તો સર્વથા નજ ભક્ષણુ કરે
(આથી જે ફળાદિક હોય તો તેના દાતાના આદર અર્થે કિંચિત્ અહણુ
કરે એમ જણાય છે) ॥૧૩॥ લોજન વેળાએ પણુ પ્રાત્ન થએલા પ્રાસાદિક
પદાર્થવિષયમાં જે જે વસ્તુ પોતાને ભક્ષણુ કરવા લાયક ન હોય તો તે
સર્વથા નજ ભક્ષણુ કરે. એટલે અન્નફળાદિ પોતાને લોજન યોગ્ય ન
હોય તે હરિપ્રાસાદિકના માહાત્મ્યે કરીને પણુ ન ભક્ષણુ કરે ॥૧૪॥ વળી
જે વસ્તુ નિયમવિશેષને પાળતાં પોતે 'આને હું નહિ ભક્ષણુ કરું' એમ
પરિત્યાગ કર્યું હોય અને જે વસ્તુ ભક્ષણુ કરવાથી પોતાના દેહમાં કુ-ખ
દેનાર થાય તે શાક ફળાદિ ભલે પ્રભુપ્રાસાદિક હોય અને જમવા ટાણે
મળ્યું હોય પણુ ભક્ષોએ નજ ભક્ષણુ કરવું ॥૧૫॥ ગ્રામ્યવાર્તાનો પ્રસંગ
પરિહરવા અહર્નિશ ભગવાનનાં નામોને ઉચ્ચારે અને તેમના ભક્તજન-

શમ્ । કીર્તયેદ્ય ગુણાન્ ગાયેત્તસ્ય ભક્તમનોહરાન્ ॥૧૬॥ સામાન્યાં
સવિશેષા વા દીક્ષા પ્રાપ્તો ન યસ્તિમમામ્ । તેન આપ્રાપિ પર્વં ચેન્નાન્ન
મુજીત સ કચિત્ ॥૧૭॥ મોજનવ્યવહારશ્ચ યેન સાકં ભવેન્ન વૈ ।
દીક્ષિતેનાપિ પક્કં ચેત્તેન નાદ્યાશ્ચ સર્વથા ॥૧૮॥ પક્કં ચેદ્બ્રાહ્મણેનાન્નં
ક્ષનાદિસ્તત્તુ ભક્ષયેત્ । બ્રાહ્મણસ્તન્ન મુજીત યદિ પક્ત ન વૈષ્ણવ
॥૧૯॥ નિર્વાહ. સ્વશરીરસ્ય યાવતાદ્યાદિના ભવેત્ । તાવન્તમુદ્યમં
ધુર્યાન્નાધિકં તુ સ પૂરુષ ॥૨૦॥ તિષ્ઠેન્નિવૃત્તધર્મેષુ પ્રવૃત્તાશિલ

મનોહર ગુણોને ગાય ॥૧૬॥ મહાદીક્ષાને પામેયો પુરુષ આ વિશેષદીક્ષા
કે સામાન્યદીક્ષાને જેતો ન પામેયો હોય તે બધે બ્રાતા હોય પણ તેણે
રાધેલું અન્ન આપેય પણ નજ નમે હિતુ દીક્ષિતેજ પકડ કરેલું અન્ન
નમે ॥૧૭॥ વળી દેશભેદને લીધે કે આચારભેદને લીધે જે જનની સાથે
ભોજનવ્યવહાર આચારપ્રાપ્ત ન હોય તે બધે દીક્ષિત હોય પણ તેણે
રાધેલું અન્ન સર્વથા નજ બક્ષણ કરે ॥૧૮॥ ઉક્ત દીક્ષાને પામેલા ક્ષત્રિયા
દિક્ષેએ તો ઉક્તદીક્ષાને નહિ પામેલો પણ જે બ્રાહ્મણ રસોઈ કરનાર
હોય તો તે જમવું તે પાકે કર્તા બ્રાહ્મણ કોઈ પણ રીતે જે વૈષ્ણવ ન
હોય તો તે ન જમવું 'ઉક્ત દીક્ષાને પામેનો બ્રાહ્મણ દીક્ષારહિત બ્રાહ્મણ
રાધેલું ન જમે' આવા અર્થના આશ્રયણમા તો પુનરુક્તિ આવે છે, કેમકે
તેન આપ્રાપિ પક્કં ચેન્નાન્ન મુજીત સ કચિત્' આ વચનથીજ આ અર્થ સિદ્ધ
થઈ જાય છે, માટે ઉક્ત અર્થજ યુક્ત છે ॥૧૯॥ તે આ દીક્ષિત પુરુષ
(વિધુર) જેટલા અન્નાદિ વસ્તુવડે પોતાના દેહનો નિર્વાહ થાય એટલાજ
અન્નાદિકના અર્જનમા ઉદ્યમ કરે તેથી અધિક ઉદ્યમને તો નજ
કરે ॥૨૦॥ નિવૃત્તધર્મો જે શમ દમ શાંતિ તપ વૈરાગ્યાદિપ્રધાન છે તેમા
અભિમુખ થાય અને વિવિધ કળના સાધનશૂત યાગહોમાદિ સમસ્ત
પ્રવૃત્તધર્મો કે જે પોતાને વારવાર જન્મમૃત્યુરૂપ સમૃતિને કરનારા છે
તેમા વિમુખ થાય નિવૃત્ત પ્રવૃત્ત કર્મો રૂઢપુરાણમા નિભાગથી કલા
છે—'હીદ્રવ્યયો પરિત્યાગ કામલોભક્રુધાં તથા । વનવાસશ્ચ વૈરાગ્ય
તપ ક્ષાન્તિ શમો દમ । મહાયજ્ઞા યોગયજ્ઞ જ્ઞાનયજ્ઞશ્ચ સર્વજ્ઞ । જપ

કર્મસુ । ઉદાસીનો ભવેન્નિત્યમાત્મનોઽનર્થહેતુષુ ॥૨૧॥ ધોત્રસ્યા-
 મ્યન્તરે રક્ષેત્કૌપીનં વ્રહ્મચારિવત્ । ભક્તાલ્સ્યઃ સ હરેર્ભક્તિ કુર્વોત
 ગૃહિણોઽધિકમ્ ॥૨૨॥ શાલગ્રામાર્ચનં કુર્યાદ્વિપ્રસ્તુ પ્રતિવાસરમ્ ।
 શિક્ષેચ્ચ વિષ્ણુસૂક્તાર્થં સદ્ગુરોસ્તં ચ ચિન્તયેત્ ॥૨૩॥ વિમૃયાત્પાદુકે
 વાસો પાત્રમમ્બુભૃતં તથા । સ્વવર્ણધર્મમલિલં પાલયેચ્ચ જિતેન્દ્રિયઃ
 ॥૨૪॥ અનાશ્રમિણ ઇતાવાન્વિશેષો મૃતયોપિતઃ । પ્રાપ્તસ્ય મહર્તી
 દીક્ષાં ભક્તસ્ય કથિતો મયા ॥૨૫॥ ગૃહાશ્રમે વર્તમાનઃ સત્સચ્છા-
 હ્યાનુશીલનાત્ । સમ્પ્રાપ્તસ્તીવ્રવૈરાગ્યં ય ઇચ્છેદાશ્રમાન્તરમ્ ॥૨૬॥
 સોઽપ્યનાશ્રમિણઃ પ્રોક્તાં દીક્ષામેતાનુપાશ્રયેત્ । વનસ્થયતિધર્મો
 યન્નિપિદ્ધોઽસ્તિ કલૌ યુગે ॥૨૭॥ વાસુદેવીમતો દીક્ષામાશ્રિત્ય મહ-
 યજ્ઞાશ્રેતિ મુને ! નિવૃત્તં કર્મ કીર્તિતમ્ ॥' 'તત્ર વેદોક્તવિધિના સ્વોચિત-
 ઘ્નીપરિગ્રહ. । ત્રિતાર્જન ચ ન્યાયેન દ્રવ્યયજ્ઞાઃ સકામના. ॥ વાસો ગ્રામે ચ
 નગરે પૂર્તમિષ્ટં ચ કર્મ યત્ । પ્રવૃત્તં તત્તુ સકલમશાન્તિકૃદુદીરિતમ્ ॥' ધૃતિ.
 ॥૨૧॥ ભક્તસંજ્ઞાથી અવહાર કરાતો તે આ અનાશ્રમી વૈષ્ણવ વર્ણુની પેઠે
 ધોતીયાની અદર કૌપીન રાખે અને મહાદીક્ષિત ગૃહસ્થો થકી અલ્પધિક
 કાળને ભક્તિમાર્ગથીજ કાઢે ॥૨૨॥ શાળગ્રામનુ પૂજન પ્રતિદિન કરે. વિષ્ણુ-
 સૂક્તનો અર્થ સદ્ગુરુ થકી શીખીને તે અર્થનુ વારવાર ચિંતન કરે ॥૨૩॥
 પાદુકા અને પાનીયપરિપૂર્ણ પાત્રને રાખે અને જીતેન્દ્રિય થઈ સર્વ સ્વ-
 ધર્મોને અનુદિન અનુપાળન કરે ॥૨૪॥ મહાદીક્ષાને પામેલા મૃતભાર્ય અને
 અપ્રાપ્તભાર્ય અનાશ્રમી ભક્ત માટે આટલો વિશેષ મં કહ્યો ॥૨૫॥ જે ગૃહસ્થ
 (સામાન્યદીક્ષાવાળો વૈષ્ણવ) સત્પુરુષો અને સચ્છાત્મોના અનુશીલનથી
 તીવ્ર વૈરાગ્યને પામીને વાનપ્રસ્થ કે સન્યાસ આશ્રમાતરને પામવા ઇચ્છતો
 હોય તેપણુ અનાશ્રમી માટે કહેલી આ દીક્ષાનો સમાશ્રય કરે. કારણ કે
 કળિયુગમાં વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસનો પ્રતિષેધ કર્યો છે, માટે આજ મહા-
 દીક્ષાને પામે ॥૨૬-૨૭॥ સર્વથકી ઉત્તમ આ વાસુદેવી મહાદીક્ષા છે,
 માટે તે આ ગૃહસ્થ તે મહાદીક્ષાનો આશ્રય કરીને અનન્ય ભક્તિથીજ
 ભગવાનને સમસ્ત સાસારિક ભયે રહિત થઇને આદરથી ભજે. આથકી

તીમસૌ । નિર્ભયોઽનન્યભક્તયૈવ મજેન્દ્રીઘ્ણમાદરાત્ ॥૨૮॥ યદિ
પ્રાપ્તો મહાદીક્ષાં પ્રાગેવાસૌ ગૃહી ભવેત્ । તદ્વા ત્વેતં વિશેષં સ
પ્રોક્તં દૈદિકમાશ્રયેત્ ॥૨૯॥ ગૃહાશ્રમેચ્છોન્નિજતવર્ણિધર્મોઽપ્યપ્રાપ્ત
ભાર્યોઽથ ચ યો મૃતસ્ત્વિ । યશ્ચોન્નિજતસ્ત્રીસુખ દ્વિતીયામિત્યં હિ
દીક્ષાવિધિરસ્તિ પુત્રો ! ॥૩૦॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ अनाश्रमिणा महादीक्षाविशेषनिरूपणनामै
कोनपद्याशतमोऽध्याय ॥४९॥

શ્રીનારાયણમુનિહઞચ—ઉપનીતો યસ્તુ વિપ્રો વેદાધ્યયનતત્પરઃ ।
સ જ્ઞાતતીવ્રવૈરાગ્યો યુભૂપેન્નેષ્ટિકમતી ॥૧॥ સ ઔદ્ધવીયમાચાર્ય પ્રા-
સન્યાસમાક્રમ્ય વિશેષ નથી ॥૨૮॥ જો ગૃહસ્થાશ્રમમાવર્તમાનતા દશભાગ
તીવ્ર વૈરાગ્યોદય પહેલાજ મહાદીક્ષાને પામ્યો હોય તો તે આ મહાદીક્ષાને
પામેલા ગૃહીને અપર કર્તવ્ય કશું નથી પર અનાશ્રમિનો જે શ્વેતાશ્ર-
ધારણાદિક ક્રમ કહ્યો છે તે પ્રકારથી દૈદિક વિધાનનો આશ્રય કરે ॥૨૯॥
હે પુત્રી ! ગૃહસ્થાશ્રમ પ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી વર્ણધર્મનો ત્યાગ કર્યો છે
પણ જેને ભાર્યા મળી નથી એવો જે અગૃહીતભાર્ય છે તથા જે મૃતભાર્ય
(જેની ભાર્યા મરી ગઈ છે એવો) છે તથા જે વૈરાગ્યથી સ્ત્રીસુખના
પરિત્યાગવાળો છે, આવા આ વ્રણ પુરૂષોનો આ પ્રકારે મહાદીક્ષાવિધિ
મેં કહ્યો તો તે આ સર્વ અર્થ તમારે હૃદયમા અવધારવો ॥૩૦॥ इति श्री
सत्संगिष्ठवने चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ अनाश्रमिणां महा-
दीक्षाविशेषनिरूपणनामैकोनपद्याशतमोऽध्यायः ॥४९॥

૧અધ્યાય ૫૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે સુતી ! જેતો વિપ્ર ‘અષ્ટવર્ષ પ્રાણમુપ
નયીત તમઘ્યાપયીત’ આ શ્રુતિએ કહેલા વિધિને અનુસરીને ઉપનયન
સંસ્કારને પામીને વેદાધ્યયનતત્પર રહેતા, જે તીવ્ર વૈરાગ્યને પામીને
નૈષ્ઠિકમતી-દેહપાતપર્યંત બ્રહ્મચર્યજનકારી અથવા વાછતો હોય તે વિપ્ર

૧ આ અધ્યાયમા બ્રહ્મચરિઓનો મહાદીક્ષાવિધિ પ્રતિપાદન કર્યો છે

પ્રયાચ્છરણં દ્રુતમ્ । તતસ્તસૈ પ્રપન્નાય દયાત્સોઽભયમાદિતઃ ॥૨॥
તતો બ્રાહ્મણમાહૂય વિધિશ્ચં દાપયેદુરુઃ । વર્ણિના સ્વાશ્રિતે નૈવ સ તસૈ
નૈષ્ઠિકવ્રતમ્ ॥૩॥ મળ્ડલે સર્વતોભદ્રે શ્રીરંધાકૃષ્ણપૂજનમ્ । કાર-
યિત્વા તતો દયાત્તસૈ મૌર્ઝીં તુ મેષલામ્ ॥૪॥ કૌપીનયુગ્મં ચ
વહિર્વાસસી ચ મૃગાજિનમ્ । પાલાશં વૈણવં વાપિ દળ્ડં તામ્રકમ-
ળ્ડલુમ્ ॥૫॥ અથ તસૈ સ આચાર્યો ગાયત્રીં વૈણ્ણવીં દિશેત્ । નાર-
દોઽસ્યા ઋપિશ્છન્દો ગાયત્રી દેવતા હરિઃ ॥૬॥ ત્રિરિમં દક્ષિણે કર્ણે
મન્ત્રં સમુપદિશ્ય સઃ । આનન્દાન્તં ગુરુર્નામ શિષ્યસ્ય વિદધીત ચ
॥૭॥ તતસ્તસૈ ધર્મશાસ્ત્રપ્રોક્તાન્ ધર્માનુપાદિશેત્ । હિતાવહાન્નૈ-

(ઉપકુર્વાણુ વર્ણિવ્રતમાં રહેલો) ઔદ્ધવીય-ઉદ્ધવસંપ્રદાયપ્રવર્તક આચાર્યના શરણને જલદી પામે પછી શરણાગત તે વિપ્રને તે આચાર્ય પ્રથમ અભય આપે (તારો સન્નિભય ટળી જવ, અમે તને ભવસાગરથી તારીશું એમ કહે) ॥૨-૨॥ તદનંતર તે ઔદ્ધવીય ગુરુ વિધિશ્ચ વિપ્રને આગળ રાખીને પોતાના સમાશ્રિત નૈષ્ઠિકવર્ણિપાસેજ તે વિપ્ર શિષ્યને તે નૈષ્ઠિક વ્રત અપાવે ॥૩॥ તેનો વિધિ કહે છે—પ્રથમ ગુરુ સર્વતોભદ્ર-મંડળમાં વિધિશ્ચ વિપ્રદ્વારા શિષ્યપાસે શ્રીકૃષ્ણપૂજન કરાવીને, પછી શિષ્ય વિપ્રને મુજમથી મેષળા પોતાના આશ્રિત નૈષ્ઠિકવર્ણિપાસે અપાવે તથા બે કૌપીનો, તેની ઉપર પહેરવાના બે વસ્ત્રો, મૃગચર્મ, ખાખરાના વૃક્ષનો કે વાસનો દડ, તાબાનું કમડળુ, આ સર્વ અપાવે ॥૪-૫॥ અનંતર આચાર્ય વૈષ્ણવી ગાયત્રીમંત્રનો ઋપિ છદ દેવતા આદિકના ઉપદેશપૂર્વક શિષ્યના જમણા કર્ણમાં ત્રણવાર ઉપદેશ કરે, આ વિષ્ણુગાયત્રીના નારદ ઋપિ છે, ગાયત્રી છદ છે, હરિ દેવતા છે. ઋપિ આદિકનું જ્ઞાન ન હોય તો મંત્રજપ નિષ્ફળ થાય છે માટે ઋષ્યાદિકનો પણ આ સાથેજ ઉપદેશ કર્યો છે. આરીતે વૈષ્ણવી ગાયત્રીના મંત્રનો ઉપદેશ કરીને પછી ગુરુ શિષ્યનું લગવાનનાં હબ્બર નામો મધ્યે જે કોઈ પણ એક નામને અતે આનંદ પદ આવે એવું નામ—કૃષ્ણાનંદ હર્યાનંદ નારાયણાનંદ આદિક સંજ્ઞાને કરે ॥૬-૭॥ તે પછી ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલા, નૈષ્ઠિકોએ અવશ્ય અનુષ્ઠાન કરવા

ષ્ટિકાનાં બ્રહ્મચર્યં તથાષ્ટધા ॥૮॥ શિષ્યસ્તં પૂજયિત્વા ઽથ ગન્ધાદ્ય-
ર્દ્ધન્ડવન્નમેત્ । ચર્તેત સ્વીયધર્મેષુ ગુરુક્તેષ્વેવ સર્વદા ॥૯॥ યદા
નૈષ્ટિકધર્મેષુ ધર્મશાસ્ત્રોદિતેષ્વસૌ । પક્ષો ભવેત્તદાચાર્યો મહાદીક્ષાં
દદીત ચ ॥૧૦॥ પરીક્ષામાદિત. કુર્યાદ્ગુરુસ્તસ્ય નુ વર્ણિન । ધર્મેષુ
સ્થિરતામાદૌ સદ્ગ્રન્થાધ્યયનં તત. ॥૧૧॥ સેવકસ્યાનુકૂલ્યં ચ તજ્ઞા
તૈરનુપદ્રવમ્ । અવ્યક્ત્વાદિકં ચાપિ હૃદ્યા તં દીક્ષયેત્તત ॥૧૨॥
ઉપોપર્ણં કારયિત્વા પૂર્વેદુર્દ્ધશુદ્ધયે । પ્કાદશ્યાં દ્વાદશ્યાં વા દયા-
દીક્ષાં વિધાનત ॥૧૩॥ મણ્ડલ કારયિત્વાદૌ પૂર્વવદ્બ્રાહ્મણેન સ. ।
વાસુદેવાર્ચન હોમ કારયેચ યથાવિધિ ॥૧૪॥ તતસ્તસૈ ગુરુર્દયા
દ્વાસસી દ્વે સિતે શુમે । તુલસીમાલિકે દ્વે ચ કુર્યાદ્બ્રાહ્મણનં તત.

યોગ્ય હિતકારી ધર્મોનો તે શિષ્યને ઉપદેશ કરે અને અષ્ટવિધ બ્રહ્મ
ચર્યના રક્ષણના પ્રકારનો વિશેષત ઉપદેશ કરે ॥૮॥ ત્યાર પછી તે શિષ્ય
અદન પુષ્પહાર આદિકવડે ગુરુની પૂજા કરીને તેમને દડવત્ પ્રણામ કરે
અને ગુરુએ ઉપદેશેલા સ્વધર્મમાં સદાકાળ તત્પર વર્તે ॥૯॥

તે આ બ્રહ્મચારી જ્યારે નૈષ્ટિક ધર્મોમાં પરિપક્વ થાય, એટલે નૈષ્ટિક
ધર્મના અનુષ્ઠાનથી નિર્ભળ અત કરણવાળો થાય ત્યારે તે વર્ણિવિપ્રને
આચાર્ય મહાદીક્ષા આપે ॥૧૦॥ ગુરુ પ્રથમતો તે વર્ણિની પરીક્ષા કરે
તેનો પ્રકાર એવો કે-મહાદીક્ષાદાન પહેલાંજ વર્ણિનુ ધર્મમાં અરુબલિત
પાણુ અભિરતિ અને નિષ્ઠાની પરીક્ષા કરીને, વળી સદ્ગ્રંથની અધ્યયન-
શીલતાને જોધને, વળી ‘યાવજ્જીવ આ એના સેવકો એની સેવા કરશે’
એવી એની સેવકજનનની અનુકૂળતા તથા સાતિ જનોનો અનુપદ્રવ આદિક
સારીરીતે જાણીને અને વળી વ્યગત્વાદિદોષે રહિતતા જાણીને પછી એને
મહાદીક્ષા આપે ॥૧૧-૧૨॥ પૂર્વ દિવસે દેહશુદ્ધ્યે ઉપોષણ કરાવે. પરદિન
એકાદશી કે દ્વાદશીએ યથાવિધિ દીક્ષા આપે ॥૧૩॥ તેમાં ગુરુ પ્રથમ પૂર્વની
પેઠે નિપ્રપાસે સર્વતોભદ્રમરુળ કરાવીને વાસુદેવનુ પૂજન અને હોમ
યથાવિધિ કરાવે ॥૧૪॥ તદનંતર તે શિષ્યને ગુરુ જે શ્વેત શુભ વસ્ત્ર આપે
અને કંઠમાં ધારવાની એવડી તુલસીમાળાને આપે પછી શખ ચઢવડે

॥૧૫॥ નમસ્કૃત્ય નિપળ્ણાય પ્રાઢ્નુલાયાથ વર્ણિને । અષ્ટાક્ષરં મહા-
મન્ત્રમુદ્બુદ્ધ ઉપાદિશેત્ ॥૧૬॥ ત્રિર્દક્ષકર્ણ આદિદય મનું ધર્માનુ-
પાદિશેત્ । માત્રા વા ગુરુપત્ન્યાપિ શિષ્ય ! ત્વં ન વદેઃ ક્વચિત્ ॥૧૭॥
સ્ત્રિયા મનુષ્યજાતેસ્ત્વમાકારં નાવલોકયેઃ । અજ્ઞાનાત્ક્રીમુલ્લે દષ્ટે
વ્યક્ત્યા કુર્યા ઉપોષણમ્ ॥૧૮॥ યથા વૃહદ્ભૂતં ન સ્વં ચ્યવેદૃત્યં તથા
ત્વયા । યોપામિવ ધનં ચાપિ ન સ્પૃશેત્કર્હિચિદ્ધવાન્ ॥૧૯॥ નિય-
મેન પ્રતિદિનં સચ્છાસ્ત્રસ્ય વૃહદ્ભૂતી । નિજશત્યનુસારેણ પાઠં કુર્યા-
સ્ત્વમાદરાત્ ॥૨૦॥ ઇવમુક્તઃ સ ગુરુણા તથેત્યુક્ત્વા તમાનમેત્ ।
નમસ્કૃત્ય સતો ભક્તાન્ભવેત્તદ્વચનસ્થિતિઃ ॥૨૧॥ ઇતાવાન્હિ વિશે-

બાહુને અકિત કરે (છાપો આપે) ॥૧૫॥ પછી પ્રણામ કરીને પૂર્વમુખે
બેઠલા તે શિષ્યને સ્વયં ગુરુ ઉત્તરમુખે બેસીને અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્રનો ઉપ-
દેશ કરે ॥૧૬॥ એ રીતે ગુરુ ત્રણવાર દક્ષિણ કર્ણમાં મહામન્ત્રનો ઉપદેશ
કરીને, પછી તેણે અનુપાળવાના ધર્મોનો ઉપદેશ કરે કે-હે શિષ્ય તું
માતા કે ગુરુપત્નીની સાથે પણ ક્યારેય પણ સંભાષણ કરીશજ નહિ
યદ્યપિ જનની અને તેથી ગરીયસી (મોટી) ગુરુપત્ની પૂજનીય છે, અથાપિ
માનસજ તે કરવું પણ બાહ્ય નહિ, તો તે બેની સાથે ન બોલવું એજ તારો
તો ધર્મ છે ॥૧૭॥ વૃદ્ધા હોય કે બાળા હોય મનુષ્યજાતીયા સ્ત્રીને તું
બેઠશ નહિ. અભાષુથી તેણીઓનું મુખ (ઉઘાડુ હોવાથી) વ્યક્તિ-રૂપની
અભિવ્યક્તિ અને વયની અભિવ્યક્તિથી બે બેવાઈ જવાય તો તારે એક
ઉપવાસ કરવો ॥૧૮॥ બેરીતે પોતાનું બૃહદ્ભૂત લેશથી પણ પ્રચ્યુતિ પામે
નહિ તેરીતે તારે નિરંતર વર્તવું. સ્ત્રીનોજ જેમ એમ ધનનો પણ તારે
દૂરથી પરિત્યાગ કરવો તે ધનનો કદાચિત્ પણ સ્પર્શ કરવો નહિ ॥૧૯॥
બૃહદ્ભૂતનિષ્ઠ તારે શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સચ્છાસ્ત્રનો અભ્યાસ આદરથી અનુ-
દિન નિયમથી યથાશક્તિ કરવો ॥૨૦॥ હે સુતૌ ! આ પ્રકારે ગુરુએ પ્રતિ-
બોધ દીધેલો તે નૈષ્ઠિકવર્ણી તથેતિ-‘જેમ તમે કહો છો તેમજ હું કરીશ’
એમ કહીને ગુરુને પ્રણામ કરીને અને લગવાનના એકાતિક લગ્ન વર્ણિ-
પ્રમુખ વૃદ્ધોને પ્રણામ કરીને ગુરુના આદેશને વશવર્તી થાય ॥૨૧॥ હે

पोऽत्र विधिरन्यस्तु पूर्ववत् । तस्यापि सकलो ज्ञेयो महादीक्षाग्रहे
सुतौ ! ॥२२॥ दीक्षया द्विजवरस्य महत्या ब्रह्मचर्यमतिपुष्टिमुपेति ।
तामृतं स गुरुतोऽत्र गृहीत्वा पालयेत्तदुदिताग्नियमान्वै ॥२३॥
इति श्रीसत्सद्भिर्जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे बीशाविधौ ब्रह्मचा-
रिणा महादीक्षाविधिनिर्णयनामा पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥

श्रीनारायणमुनिस्वाच—त्यागिनामथ वक्ष्यामि महादीक्षाविधिक
मम् । तेनेव सा च गुरुणा दातव्या नान्यथा सुतौ ॥१॥ यस्तु
गृहाथम हातुं तीव्रवेराग्यवेगत । इच्छेद्विवेकवान्धीरो मुमुक्षु
श्रद्धयान्वित ॥२॥ स्वस्योर्ध्वदैहिक कर्म स विधाय यथाविधि ।

મુતો ! આ વર્ણને મહાદીક્ષાદાનમા આટલોજ વિશેષ છે બીજે બધો વિધિ તો પૂર્વની જેઠે જાણવો ॥૨૨॥ જે હેતુમાટે આ મહાદીક્ષાવડે વિપ્રવયં વર્ણિનું બ્રહ્મચર્યવ્રત પરિપુષ્ટિને પામે છે તે હેતુમાટે લોકમા વર્ણી અવશ્ય આ મહાદીક્ષાને ગુરૂચ્છી પામીને ગુરૂએ ઉપદેશ કરેલા ધર્માને પરિપાળે ॥૨૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીનને ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ બ્રહ્મચારિણાં મહાદીક્ષાવિધિનિરૂપણનામા પંચાશત્તમેઽધ્યાયઃ ॥૫૦॥

અધ્યાય ૫૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સુતો ! હવે ત્યાગી વૈરાગ્યવેગથી
ગૃહથકી આલી નીકળવા ધ્વિગતા ત્યાગધર્મે કનિષ્ઠ દ્વિજેનો મહાદીક્ષાવિધિ
ક્રમ કહું છું હું કહીશ એવા તે ક્રમને અનુસરીનેજ તે દીક્ષા આપાયે
આપવી અન્યથા ઉક્તથકી વિપરીતપણે કદાપિ ન આપવી ॥૧૧॥ જે નિત્ય
અનિત્ય આત્મા અનાત્માના સદસત્ વિવેકે સપત્ત, મારેજ વિવયદોષ
વિજ્ઞાનથી તીવ્ર વૈરાગ્યને પામેલો, મારેજ મુમુક્ષાથી ગૃહાશ્રમનો ત્યાગ કરવા
ધ્વિગતો હોય તે ધીર શ્રદ્ધાસપત્ત ત્રૈવાલ્લુક ગૃહીજન પોતાનું ઔર્ધ્વદૈદ્ધિ કર્મ
યથાવિધિ કરીને, અને પોતાના સજન્મિજનો તથા સાતિજનોની અનુસા

१ आ अभ्यासमा त्यागधर्मेभां निष्ठावाणा विप्रैर्यज्ञे अभ्य द्विगेना अधिकारि
वेदधी भट्टादीनाविधि निरपल्लु कथ्यो ७

અનુશાપ્ય નિજાજ્ઞાતીનાચાર્ય શરણં વ્રજેત્ ॥૩॥ તતો ગુરુઃ સ તં
શિષ્યં કશ્ચિત્કાલં નિજાન્તિકે । સ્થાપયિત્વા પરીક્ષેત ત્યાગિદીક્ષા-
ધિકારિતામ્ ॥૪॥ પૂર્વોક્તૈર્લક્ષણૈઃ સદ્ધિઃ સમ્પન્નત્વં ચ તસ્ય સઃ ।
તથૈવાન્ધત્વકાણત્વજાડ્યરોગાદિહીનતામ્ ॥૫॥ દૃષ્ટ્વા તસ્ય પરીક્ષેત
વૈરાગ્યસ્ય ચ તીવ્રતામ્ । સન્મણ્ડલે મિલન્તં ચ સ્વભાવમપિ તત્ત્વતઃ
॥૬॥ તતસ્તત્સજનાનાં ચ પુનર્વિક્ષેપકર્તૃતા । અસ્તિ વા નાસ્તિ વૈત્ય-
તત્સ્યં સંશોધયેદ્ગુરુઃ ॥૭॥ યદિ સ્યાત્સા તદાર્નીં તુ પ્રેષણીયઃ સ
ચૈ ગૃહમ્ । તદભાવેઽપિ વૈરાગ્યમાન્ધે પ્રેષ્યઃ પુનર્ગૃહમ્ ॥૮॥ સતિ
વૈરાગ્યતીવ્રત્વે તદ્વર્તિ ધર્મપાલને । નિશ્ચિત્ય દાપયેદીક્ષાં ત્યાગિના
સ્વાશ્રિતેનુ સઃ ॥૯॥ ઇકાદશીદિને વાપિ દ્વાદશ્યાં વિહિતા તુ સા ।
ઉપવાસો નિરાહારઃ પૂર્વેશુઃ પૂર્વવન્મતઃ ॥૧૦॥ કક્ષોપસ્થશિશ્વાવર્જે
મુણ્ડનં ચાસ્ય સમ્મતમ્ । આચાર્યઃ કારયેત્સર્વં પૂર્વવન્મણ્ડલાદિ

લધને આચાર્યના શરણને પામે ॥૨-૩॥ તદનંતર તે ગુરુ દીક્ષાધિકાર પરી-
ક્ષાર્થે પોતાની સન્નિધિમાં અન્ધત્વ, કાણુત્વ, જડત્વ અને રોગાદિદોષે રહિત
તે શિષ્યને કેટલોક કાળ રાખે. અનુક્રમે કાળે કરીને તેના શાંતિ આદિક
પૂર્વોક્ત સદ્ગુણો, તેનો તીવ્ર વૈરાગ્ય, સાધુમંડળમાં મળતો તેનો સ્વભાવ,
આ સર્વની તત્ત્વથી પરીક્ષા કરે ॥૪-૬॥ વળી વૈરાગ્યવાળા પણ આ
શિષ્યના પત્નીપુત્રાદિ સ્વજનોના અળાત્કારાદિકે કરીને ફરી વિક્ષેપપ્રસં-
ગની પરીક્ષા (છે કે નહિ ?) સ્વયં ગુરુ કરે. જો સ્વજનવિક્ષેપપ્રસંગની
સંભાવના હોય તો તે શિષ્ય તેને ઘેર પાછો મોકલવો. તેના સ્વજનો સાધુ-
ધર્મમાં વિક્ષેપ કરે એમ ન હોય તોપણ જો વૈરાગ્યની મંદતા હોય તો
ફરી તેને ઘેર પહોંચતો કરવો ॥૭-૮॥ તેના વૈરાગ્યનો ઉત્કર્ષ અને દીક્ષા
ધર્મમાં રૂચિની પર્યાલોચના કરીને ગુરુ પોતાના આશ્રિત ત્યાગિપાસે દીક્ષા
દેવરાવે ॥૯॥ તેનો પ્રકાર આ છે-દીક્ષાગ્રહણ દિવસ થકી પ્રથમ દિવસે
શરીર શુદ્ધ્યર્થે નિરાહાર ઉપવાસ કરાવવો અને કાખ ઉપરથ શિખાવર્ણત
મુડન કરાવવું. તે પછી આચાર્ય પરદિન એકાદશી કે દ્વાદશી દીક્ષાદિવસે
પૂર્વની પેઠે સર્વતોભદ્રમંડળ રચના આદિક સર્વ કરાવીને, યથાવિધિ સ્નાન

ચ ॥૧૧॥ તતઃ ક્રાતેન શિષ્યેણ સિતામ્બરધરેણ ચ । શ્રીરાધાકૃષ્ણ
પૂજા ચ કારયેદ્બ્રાહ્મણોક્તમઃ ॥૧૨॥ દયાત્તસૈ પ્રપન્નાય કૌપીનં
સાધુરાદિત । વહિર્વાસશ્ચ કન્યાં ચ રક્ષિતાં રક્તયા મૃદા ॥૧૩॥
મિક્ષાપાત્રં ચામ્બુપાત્રં દત્ત્વા પુણ્ડ્રચતુષ્ટયમ્ । કારયિત્વા ચ તુલસી
માલે તસૈ દદીત સ ॥૧૪॥ પ્રાહ્મુસાયાથ શિષ્યાય ગાયત્રીં વૈષ્ણવીં
સુતૌ । । ઉપાદિશેત્સ આચાર્યઃ સહર્ષિછન્દઆદિમિ ॥૧૫॥ યશોપ
વીત કાર્પાસં દયાત્તસૈ તતશ્ચ સ । સ્વાચાર્યપ્રવરગ્રન્થિ હોકમેવ
ચ નૂતનમ્ ॥૧૬॥ તતશ્ચ દાસશબ્દાન્તં કુર્યાત્તન્નામ દેશિક ।
ત્યાગિધર્મોસ્તતસ્તસૈ ધર્મશાસ્ત્રોદિતાન્વદેત્ ॥૧૭॥ નિત્ય ચ ભગ
વદ્ગ્રીતાપઠન નિજશક્તિત । ઉપાદિશેદ્વિધિસ્ત્વન્ય પૂર્વોક્તોઽપ્રા-
વગમ્યતામ્ ॥૧૮॥ ઇવં પ્રાપ્તત્યાગિદીક્ષ સ ચ તં દણ્ડવજ્જમેત્ ।

કરી શુદ્ધ શુદ્ધ વસ્ત્રને ધારી રહેલા તે શિષ્યપાસે પુરોક્ત વિગ્રહારા શ્રીરા
ધાકૃષ્ણનુ પૂજન યથાવિધાન કરાવે ॥૧૦-૧૨॥ તે દીક્ષાદાનમા પોતાના
આશ્રિત સાધુપાસે અપાવાનો અશ આટલો છે-૨૩૨ મૃતિકાથી રંગેલી કથા,
તેવુજ બહિર્વસ્ત્ર, તેવુજ કૌપીન, મિક્ષાપાત્ર અને જળપાત્ર આપે આટલું
સ્વાશ્રિત સાધુપાસે તે શિષ્યને અપાવીને તે સાધુનીજ પાસે બિર્ધનપુડધારણ
અને તુલસીમાળાધારણ કરાવીને, પછી આચાર્ય સ્વય ઉત્તરમુખે બેસીને
પૂર્વમુખે ગેઠલા શિષ્યને વૈષ્ણવી ગાયત્રીનો ઋષિ છદ દેવતા આદિકના
ઉપદેશપૂર્વક ઉપદેશ કરે ॥૧૩-૧૫॥ તે પછી આચાર્ય કપાસના સૂત્રથી
બનાવેલું, પોતાના આચાર્યના જેટલા પ્રવરો તેટલી અથિઓવાળું એકજ
નવીન યશોપવીત તે દીક્ષિત શિષ્ય સાધુને આપે ॥૧૬॥ ત્યારપછી દેશિક-
ગુરુ દાસશબ્દાન્ત-કૃષ્ણદાસ હરિદાસ નારાયણદાસ ઇત્યાદિ નામ કરે તે
પછી ત્યાગધર્મને અનુસરનારા ધર્મશાસ્ત્રોક્ત ધર્મોનો તે શિષ્યને સમુ
પદેશ કરે ॥૧૭॥ પ્રતિદિન યથાશક્તિ ભગવદ્ગીતાના અર્થજ્ઞાનપૂર્વક
પઠનની કર્તવ્યતાનો આદેશ કરે અને બધો વિધિતો પૂર્વોક્તજ આમા
જાણવો ॥૧૮॥ આ પ્રકારે ત્યાગિદીક્ષાને પામે તો તે સાધુ તે આચાર્યને
દડવત પ્રણામ કરે અને બીજા વૈષ્ણવ સાધુ બ્રહ્મચારીઓને ભક્તિથી

અન્યાંશ્ચ વૈષ્ણવાન્સાધૂદમસ્કુર્યાંચ વર્ણિનઃ ॥૧૯॥ ઘસન્ ગુરુકુલે
નિત્યં ધર્મનિકાન્તિનાં ભજેત્ । અભ્યસેદ્બ્રહ્મવિદ્યાં ચ સેવમાનો
ગુરું સ ચ ॥૨૦॥ નિત્યકર્મવિધિં તસ્માદુરોઃ શિક્ષેદતન્દ્રિતઃ ।
તથૈવ ચાનુદિવસં વિદધીત સ દીક્ષિતઃ ॥૨૧॥ સોઽથ કાયેન
ઘચસા મનસા ચ ગુરોર્હિતમ્ । આચરન્ સ્યાદ્દશસ્તસ્ય ગોપતેરિવ
ગૌર્મુનિઃ ॥૨૨॥ સ્વયં બ્રહ્મસ્વરૂપોઽપિ દાસ્યં ભગવતો દદમ્ । ન

પ્રણામ કરે ॥૧૯॥ અનંતર તે શિષ્ય ગુરુમંડળ-પોતાના આચાર્ય દીક્ષા-
દાન સમયે જેને કાપાયાદિ અપાવારૂપ સાધુદીક્ષાના એકાંશમાં દ્વારપણે
ગુરુ કર્યા છે તેના મંડળમાં રહીને તે ગુરુની સેવા કરતો થકો એકાંતિકના
ધર્મો નિર્લોભાદિકને આચરે અને બ્રહ્મવિદ્યાનો અભ્યાસ કરે ॥૨૦॥ દીક્ષિત
તે સાધુ આળસનો ત્યાગ કરી તે ગુરુથકી પ્રતિદિન અનુષ્ઠાન કરવાના નિત્ય-
કર્મનો અભ્યાસ કરે. અને પ્રતિદિન તેજ પ્રકારે યથાવિધિ નિત્યકર્મ કરે
॥૨૧॥ તે આ સાધુ કાય વચન અને મનથી ગુરુનું હિત કરતો થકો
ગોપતિ (જેડુત કે ગોવાળીયો) ના વશમાં ગૌ જેમ વર્તે છે તેમ તે ગુરુના
વશપણમાં વર્તે. જેમ ગૌ-અળીવદ્ સ્વયં સત્પથ અસત્પથના વિવેચને
રહિત હોઈને વિવેકી સ્વામીએ પ્રેર્યોથકો સત્પથથકી પ્રભાદ પામતો
નથી, તેમજ આ સાધુ સદ્ગુરુના વશમાં વર્તતો થકો શ્રેયઃપથથકી પ્રભા-
દને પામે નહિ. માટે શિષ્યે ગુરુના વશવર્તી થઈ રહેવું. અને ગુરુના હિતા-
ચરણેકપરાયણ થઈ રહેવું ॥૨૨॥ બુદ્ધિશાળી સાધુ સ્વયં બ્રહ્મસ્વરૂપ
થાય તોપણ, એટલે અજ્ઞો પિંડનેજ આત્મા સમજીને દેવ કે મનુષ્યને
સ્વાત્મસ્વરૂપ સમજે છે, વસ્તુતાએ આત્મા સ્વતઃશુદ્ધ અને જ્ઞાનાનંદક-
સ્વરૂપ છે. જે જ્ઞાનસંકોચ અને તેને લીધે આવતો શુષ્કઃખાદિકનો
સંગ્રન્ધ તેતો કર્મવિચિત્રતા મૂળ જેમાં છે એવા પ્રકૃતિસંસર્ગથકી આવેશો
આગંતુક છે. તો આવા અક્ષરસાદૃશ્ય સ્વાભાવિક આત્માના બ્રહ્મભાવને
ભણતો હોય તોપણ ભગવાનના સ્વાભાવિક દાસ્યને જે સ્મરણ કરે તો
અનાત્મજ્ઞજ આ છે. પરમાત્માની શેષતાજ (દાસતાજ) તેના શરીરભૂત
જીવાત્માનો સ્વભાવ છે. 'આત્મદાસ્યં હરેઃ સ્વામ્યં સ્વભાવં ચ સદા સ્મર'

જહ્યાત્કર્હિંચિદ્દીમાંસ્તદીયાનાં ચ સેવનમ્ ॥૨૩॥ યથોચિત સતાં
કુર્વન્ કેદ્વર્ય શુદ્ધમાનસઃ । તર્જનં ભર્ત્સનાદીનિ તેષાં ચ વિપદેત
સઃ ॥૨૪॥ પ્રીણયેત સતો ભક્ત્યા નારાયણધિયૈવ તાન્ । પરિચર્યા-
સ્તસ્તેષાં ભવેન્નિત્યમતન્દ્રિત ॥૨૫॥ સદ્ધિરક્તાં હિતાં વાચં સહેત
પરપામપિ । યથા કલત્રપુત્રાદેર્દુરક્તાનિ ગૃહાશ્રમી ॥૨૬॥ સ્વાત્મ્યં
યો વિદ્યાયેવ સદધીનો ભવેત્પુમાન્ । ઇકાન્તિકો હરેર્મક્તઃ પ્રાપ્તુ
યાત્સ પરં ગતિમ્ ॥૨૭॥ દૈદશાસ્ત્યાગિનો યે સ્યુઃ સાત્વતા શ્દ
તેષ્વપિ । મહાદીક્ષામમીપ્સેયુર્યે તેષાં વિધિચ્ચયતે ॥૨૮॥ તત્ર યે

એવી સ્મૃતિ છે તો ક્યારેય પણ ભગવાનના દુઠ દાસ્યને ત્યાગ ન કરે-
વિસ્મરણ ન કરે માટેજ ભગવાનના એકાંતિક સાધુઓના સેવનને ન
વિસ્મરણ કરે, કેમકે ભગવદ્દાસ્યની નિષ્પત્તિ ભગવદીયસેવનમાજ રહેલી
છે ॥૨૩॥ તે આ દીક્ષિત સાધુ માનાદિ દોષે રહિત હોવાથી શુદ્ધ એવા
મનથી સાધુઓની સેવા યથોચિત કરે અને તે મહાસાધુઓએ ગુણો સપા
દન કરવા કરેલા તર્જન (ભયજનન) ભર્ત્સન-તિરસ્કાર આદિકને સહન
કરે ॥૨૪॥ વળી તે સાધુઓની નારાયણપરાયણ હોવાથી નારાયણશુદ્ધિ-
થીજ આજસનો ત્યાગ કરી પરિચર્યા આચરે એરીને પરિચર્યાપરાયણ
થઈતે મહાસાધુઓને સદા ભક્તિથી પ્રસન્ન કરે ॥૨૫॥ તે સંતોએ પોતાના
દુષ્ટ સ્વભાવનો પરિત્યાગ કરાવા કહેલી, માટેજ પરિણામે પોતાનાજ દિતને
કરનારી, તાત્કાલિક પોતાને કહોરપણે જણાતી પણ વાણીને સહન કરે
ગૃહસ્થાશ્રમમા વર્તતાં પોતે સ્વાર્થપરાયણ પત્નીપુત્રાદિ પ્રિયાભાગોએ
કરેલાં કહોર ભાષણો શુ નથી સહન કર્યા ? કર્યાજ છે તો સંતોએ કહેલા
દિતપર કહોર ભાષણને શ્રેય પર આ સાધુ સહન કરેજ ॥૨૬॥ એરીને સ્વત
ત્તાને ત્યાગ કરીનેજ સાધુઓને અધીન બન્યારે યાચ ત્યારે તે સાધુજન
હરિનો એકાંતિકભક્ત થઇને અક્ષરધામપ્રાપ્તિરૂપ પરા ગતિને પામે ॥૨૭॥

ટે મુતી ! ઉદ્ધવસંપ્રદાયમા આવા જે ત્યાગિઓ સાત્વત-સાધુમકો
હોય, તેમાપણ જેઓ મહાદીક્ષાને પામવા વાંછતા હોય તેમનો મહાદીક્ષા-
વિધિ હવે નિરૂપણ કરૂં છું ॥૨૮॥ તેમાં પ્રથમ મહાદીક્ષામાં અધિકારી કરૂં

જ્ઞાનવૈરાગ્યમક્તિસત્ત્વમપન્તામ્ । કાલેનાલ્પેન સમ્પ્રાપ્તા મવેયુર્વહ-
નાપિ ચા ॥૨૯॥ તત્રાપિ બ્રહ્મચર્યાલ્પાદારસ્વાદવિવર્જનમ્ । અહિં-
સાગુરમત્તયાદિધર્મો યેષ્વધિકો મવેત્ ॥૩૦॥ અનુકૂળા મવેયુશ્ચ
યેવા શુશ્રૂપકાસ્તથા । શક્ત્યા ચેઽધીતસચ્છાસ્યાઃ પ્રોક્તાસ્તેઽપ્રા-
ધિકારિણઃ ॥૩૧॥ તથાનધીતસચ્છાસ્યા અપિ ચે યોગમજ્ઞસા ।
કુર્યુરપ્રાદ્ધમલિલં પ્રોક્તાસ્તેઽપ્યધિકારિણઃ ॥૩૨॥ મહાદીક્ષાં જિઘ્ર-
શ્યુઃ સ આચાર્યમુપાવ્રજેત્ । તસ્યાધિકારિતાં સોઽપિ સમ્પરી-
ક્ષ્યેવ દીક્ષયેત્ ॥૩૩॥ કાલપૂજનહોમાદિ નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચારિણઃ ।
યથા પ્રોક્તં તથૈવાત્ર જ્ઞાતવ્યં સર્વમાદિતઃ ॥૩૪॥ દદ્યાત્તસ્યે ગુર-
ર્ધાસઃ કૌપીનાચ્છાદનં સિતમ્ । વસ્ત્રચણ્ડં ચ તાવન્તમુત્તરીયા
ર્થકં સિતમ્ ॥૩૫॥ કણ્ઠધાર્યં તતો દદ્યાત્તુલસીમાલિકાદયમ્ ।
અઢ્ઢ્યેચ્છદ્ધવત્રાભ્યાં પૂર્વવત્તદ્બુજદયમ્ ॥૩૬॥ ધીરુષ્ણ દ્વદયે

ધુ-તેમા જેઓ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિના પરિપાકને કાળક્રમથી પરિપૂર્ણ
પામ્યા હોય, જેઓ ધર્મનિષ્ઠાની પ્રબળતાને પામ્યા હોય, તેમાપણે જેઓ
વિષે અષ્ટવિધ બ્રહ્મચર્ય અપ્રસ્થાપિત હોય, વિષયકીર્ણ જેમ એમ રસા
સ્વાદયકી વિમુખતા હોય, અત્પાહારૈકપરતા હોય, પ્રાણિપ્રીડનયકી
નિવૃત્તિ અત્યુકટ હોય, ગુરુમા ભક્તિનો અતિશય હોય, સેવકજનની સપત્તિ
સમનુકૂળ હોય, સમ્માન્યોમા યથાશક્તિ અભ્યાસ હોય, સમ્માનના
અભ્યાસે રહિત હોય પણ અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસક્રમમા તત્પરતા હોય,
તે આ સાધુઓ આ મહાદીક્ષામા અધિકારી કહ્યા છે ॥૨૯-૩૨॥ મહા
દીક્ષાને લેવા ઇચ્છતો જે સાધુ હોય તે આચાર્યના શરણને પામે તે
આચાર્યપણે તે સાધુની અધિકારિતા સારી રીતે પરીક્ષા કરીનેજ મહા
દીક્ષા આપે ॥૩૩॥ તેમા કાળનિયમ અને પૂજન હોમાદિવિધાન સર્વ
નૈષ્ઠિકવર્ણિને જેમ કહ્યું છે તેમજ આમા પ્રથમથી જાણવું ॥૩૪॥ ગુરુ તે
શિષ્યને કૌપીનાચ્છાદનમાટે એક બહિર્વસ્ત્ર અને એક ઉત્તરીય વસ્ત્ર
થેતજ આપે ॥૩૫॥ તે પછી કઠમા ધારવાની બેવડી તુળસીમાળા આપે
અને પૂર્વની પેઠે ગોપીચન્દનવડે ચર્ચેલા શખચક્રવડે તેના બે બાહુને અડિત

ધ્યાત્વા ગુરુસ્તસ્મૈ તતઃ સયમ્ । ચન્દ્રાન્નલિપુટાયૈવ મદામન્ત્રમુપા-
 દિશેત્ ॥૩૭॥ તત આનન્દમુન્યન્તં તસ્ય નામ ગુરુઃ સયમ્ । કુર્વાત
 ભગવન્નામપૂર્વકં સ ગુરં નમેત્ ॥૩૮॥ ધર્માનુપદિશેત્તસ્મૈ પ્રણતા-
 યાથ દેશિકઃ । અપ્રત્યં વ્રણચયૈ સ્વં શિષ્ય ! ત્વં પાલયેઃ સદા ॥૩૯॥
 સ્ત્રિયા મનુષ્યજાતેસ્ત્વમાકારં નાવલોકયેઃ । અજ્ઞાનાત્સ્ત્રીમુદે દ્વષ્ટે
 વ્યપત્યા કુર્યા ઉપોષણમ્ ॥૪૦॥ શાલગ્રામશિલામેકાં ભક્ત્યૈવ ત્વં
 સુલક્ષણમ્ । પૂજયેઃ પ્રતિઘસ્રં ચ યથાલબ્ધોપચારકૈઃ ॥૪૧॥ શક્ત્યા
 ત્વં પશ્ચમસ્કન્ધં થીમદ્રાગવતસ્યિતમ્ । પટેરનુદિનં પૂર્વં ભોજના-
 ત્પ્રયતોડત્વરન્ ॥૪૨॥ મિતાદ્ધારત્પનિદ્રત્વભક્તિનિદ્રાસ્ત્વમાથયે ।
 વિરક્ત આત્મનિષ્ઠશ્ચ દ્વઢં તિષ્ઠેર્દ્વદ્વઢતે ॥૪૩॥ ધર્મા એતે તથાડન્યે

કરે (છાપો આપે) ॥૩૬॥ તદનંતરે સ્વયં આચાર્ય, બે હાથ બેડી રહેલા તે
 શિષ્યને શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયમાં અનુસ્મરણ કરીનેજ શ્રીકૃષ્ણમહામત્રનો ઉપદેશ
 કરે ॥૩૭॥ તે પછી સ્વયં ગુરુ તેનું આનંદમુનિ પદ અતે આવે એવું ભગવ
 આમ-કૃષ્ણાનંદમુનિ નારાયણાનંદમુનિ ઇત્યાદિ નામનો નિર્દેશ કરે પછી તે
 સાધુ ગુરુને નમસ્કાર કરે ॥૩૮॥ અનંતરે આચાર્ય પ્રણામ કરતા તે સાધુને
 આ ધર્મનો ઉપદેશ આપે કે-હે શિષ્ય ! તારે સદાકાળ પોતાનું અષ્ટાંગ બ્રહ્મ
 ચર્યવ્રત પાળવું તેના રક્ષણમાટે મનુષ્યજાતીય સ્ત્રીમાત્રની આકૃતિમાત્રને
 પણ તું અવલોકન કરીશ નહિ (ચિત્રમાં રહેલીને પણ) અસાનથી અગળાનું
 મુખ વ્યક્તિ-રૂપાભિવ્યક્તિ અને વયોભિવ્યક્તિથી દૃષ્ટિમાર્ગમાં પડી જાય તો
 તારે એક ઉપવાસ કરવો ॥૩૯-૪૦॥ સારા લક્ષણવાળા એક શાળગ્રામની
 પ્રતિદિન યથાલબ્ધ ઉપચારોવડે ભક્તિથી તારે પૂજા કરવી ॥૪૧॥ શ્રીમદ્-
 ભાગવતના પંચમસ્કન્ધનો યથાશક્તિ પ્રતિદિન ભોજન પહેલાજ તારે
 નિયમતત્પર થઈ અવરાથી પાઠ કરવો ॥૪૨॥ તું અત્પ આહાર કરનારો
 અને અત્પ નિદ્રા કરનારો થા દૃઢ વૈરાગ્યવડે આત્મનિષ્ઠા અને તેથી ભક્તિ-
 નિષ્ઠાને પ્રતિદિન વધારતો રહે અથ પ્રકારના બૃહદ્વ્રતથકી કદાપિ તું
 પ્રસ્થાવન પામીશ નહિ ॥૪૩॥ આ મં કહેલા ધર્મો અને જે બીજા ત્યાગા-
 શ્રમપ્રાપ્ત ધર્મો કશા છે તે સર્વે મારી આરાથી જ્યાંમુઘી દેહસાન રહે

ચ ત્યાગિનાં વિહિતાસ્તુ ये । यावदेदस्मृतिस्तावत्पालनीया ममा-
 क्षया ॥૪૪॥ આચાર્યઃ શિક્ષયેદિત્યં સાધુમાત્મનિવેદિનમ્ । एता-
 वान् हि विशेषोऽत्र विधिरन्यस्तु पूर्ववत् ॥૪૫॥ इत्युक्तो चां
 त्यागिदीक्षाविधिर्यः स्वामिप्रोक्तः शास्त्रदृष्टश्च पुत्रौ ।। कर्तव्या
 श्रीद्वारिकानाथयात्रा दीक्षां प्राप्तैस्त्यागिभिर्वर्णिभिश्च ॥૪૬॥ इति
 श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ त्यागिनां
 महादीक्षाविधिनिर्णयनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५१॥

શ્રીનારાયણમુનિરવાચ—સામાન્યાં સવિશેષાં ઘા દીક્ષામુદ્ધવચ-
 ત્મેનિ । પ્રાપ્તા ये तैः प्रतिदिनं कार्यं श्रीकृष्णपूजनम् ॥૧॥ દીક્ષિ-
 તૈરૌદ્ધવાચાર્યાચ્છ્રીકૃષ્ણસ્યાચિલૈરપિ । પ્રતિમા નિત્યપૂજાયૈ પ્રહી-
 ત્યાંશુધી પાળવા ॥૪૪॥ આ રીતે આચાર્ય તે આત્મનિવેદી સાધુને ધર્મોનો
 આદેશ કરે. આ ત્યાગિમહાદીક્ષામાં આટલો વિશેષ વર્તે છે. બીજું
 બધું વિધાનતો પૂર્વની પેઠે જાણવું ॥૪૫॥ હે પુત્રો ! આ દીક્ષાને પામેલા
 વર્ણિઓએ અને સાધુઓએ દ્વારિકાદિ તીર્થોની યાત્રા કરવી. આ પ્રકારે
 આ ત્યાગિદીક્ષાવિધિક્રમ અમારા શ્રીમાન્ સ્વામી રામાનંદજીએ ઉપદેશ
 કરેલો શાસ્ત્રસંમત તમને નિરૂપણ કરી બતાવ્યો ॥૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
 જીવને...ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ ત્યાગિનાં મહાદીક્ષાવિધિનિરૂ-
 પણનામૈકપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

અધ્યાય ૫૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હવે સામાન્ય વિશેષ દીક્ષાવાળા ઔદ્ધ-
 વીય ભક્તોને પ્રતિદિન શ્રીકૃષ્ણભક્તિમાં થતા અપરાધોને તેના અનાયરણ
 માટે કહેવા ઇચ્છતાં પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણપૂજનનો પ્રકાર કહે છે—હે સુતો !
 જે આ ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં સામાન્યદીક્ષા કે વિશેષદીક્ષાને પામ્યા હોય
 તેમણે સર્વેએ પણ પોતાના મનને પ્રિય એવી શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમા ઔદ્ધવીય
 આચાર્યથકી ગ્રહણ કરીને (આચાર્યપાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવીને તેમનાથકી

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સમસ્ત દીક્ષિતોના પ્રતિ સાધારણ ધર્મો અવશ્ય
 પાળવાના કહ્યા છે.

તત્ત્વા યથારુચિ ॥૨॥ ત્રૈવર્ણિકૈશ્ચ સચ્છદ્રૈઃ પ્રાત્તદીક્ષૈસ્તથા ॥૫૫શ્રમેઃ ।
 ચતુર્મિસ્ત્યાગિમિશ્ચાચર્યા કૃષ્ણમૂર્તિર્ન ચૈતરૈઃ ॥૩॥ આચાર્યેણ પ્રતિ-
 ઘાપ્ય યા વક્તા પ્રતિમા ભવેત્ । લેખ્યા ધાત્વાદિજા ગ્રાપિ સૈવ
 પૂજ્યા ન ચૈતરા ॥૪॥ પૂજનાન્તે ભગવતઃ પાતવ્યં ચરણામૃતમ્ ।
 ફરમધ્યે ગૃહીત્વૈવ મન્ત્રેણાનેન ચાન્વહમ્ ॥૫॥ અકાલમૃત્યુહરણં
 સર્વં વ્યાધિવિનાશનમ્ । વિષ્ણોઃ પાદોદકં તીર્થં જઠરે ધારયા-
 મ્યહમ્ ॥૬॥ વિષ્ણુપાદામ્બુપાનાત્સ્યાત્કોટિજન્માઘનાશનમ્ । તદે-
 વાપ્તુમ્ પાપં ભૂમૌ વિન્દુનિપાતનાત્ ॥૭॥ પ્રમાદં સર્વથા હિત્વા

અહણુ કરીને) પ્રતિદિન પૂજા કરવી ॥૨-૨॥ આ કહેલા કૃષ્ણપ્રતિમા-
 પૂજનને અસચ્છદ્ર દીક્ષિત પણ યોગ્ય નથી, (તો તેણે ન કરવું) કિંતુ
 દીક્ષિત દ્વિજો, (ત્રૈવર્ણિક) સચ્છદ્રો, ચાર આશ્રમીઓ અને સાધુઓજ
 યોગ્ય છે. (તેમણેજ કરવું) ॥૩॥ આચાર્યે પ્રતિષ્ઠા કરીને જે આપી હોય
 એજ અર્ચામૂર્તિ અર્ચનને અર્હ છે બીજી નહિ. (તેના વંદનમાં તો દોષ
 નથી) તે મૂર્તિ સુવર્ણાદિ ધાતુમયી કે ચિત્રમયી યથારુચિ પૂજવી ॥૪॥
 અર્ચનને અંતે ભગવાનના ચરણમાં અર્પણ કરેલું પ્રસાદભૂત દિવ્ય ચરણા-
 મૃત (પાદોદક) દક્ષિણ કરતળમધ્યે લઈને પ્રતિદિન 'અકાલમૃત્યુહરણં'
 આ મંત્રને પઠવાપૂર્વક પિવું. મંત્રાર્થ-અકાળમૃત્યુહરણું-કાળ વિના શિત્તિ
 પડવાથી કે સર્પ કરડવાથી કે બીજા તેવા કારણથી અસમયે આવી પડતા
 પ્રાણત્યાગને નિવારણ કરનારું, વ્યાધિમાત્રને વિનાશ કરનારું, સમગ્રતીર્થમય
 વિષ્ણુપાદોદક હું મારા હૃદયમાં ધારણ કરું છું ॥૫-૬॥ તે ચરણામૃત જે
 રીતે પૃથ્વીઉપર ન પડે તે રીતે સાવધ થઈ તેનું આચરન કરે. તે પાદોદકના
 પાનથી જે સુકૃત થવાનું તેના કરતાં આઠ ગણુ પાપ બૂમિઉપર તેનો એક
 બિંદુ પડવાથી થાય છે, માટે પૃથ્વીઉપર તેના બિંદુનો પણ પાત થવાં
 દેવો નહિ. એ રીતે આદરથી ચરણોદકનું પાન કરનારાનાં પ્રાકૃતન અનંત
 જન્મનાં પાપોનો પ્રક્ષય ક્ષણમાં થઈ જાય છે ॥૭॥

સર્વથા પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરીને પ્રતિદિન સર્વ કોઈ દીક્ષિત જનોએ
 શ્રવણ કીર્તન સ્મરણ આદિક નવ પ્રકારોવડે રમાપતિ ભગવાન દૃઢ

દીક્ષિતૈરપિલૈર્દંડમ્ । મક્તિર્નયવિધા કાર્યા પુમ્મિર્નિત્યં રમાપતેઃ
 ॥૮॥ કુર્વન્નિર્ભગવદ્ભક્તિં પુરુષૈરિદ્ધ સર્વદાઃ । અપગધો યથા ન
 સ્યાદ્દરેવ્યસ્યં તથા સદા ॥૯॥ યાનેન વા પાદુકાભ્યાં ગમનં ભગવ-
 દ્દુદ્ધે । જન્મોત્સવાદ્યસેવા ચ દામ્રણામસ્તદગ્રતઃ ॥૧૦॥ ઉચ્ચાસના-
 રોદ્ધનં ચ ભગવન્મન્દિરે તથા । એકાકિન્યા સ્ત્રિયા સાકં સ્વસ્યૈકસ્ય
 ક્ષણસ્થિતિઃ ॥૧૧॥ ઉચ્છિદ્રે ચૈવ વાશૌચે ભગવત્સ્પર્શનાદિકમ્ ।
 એકહસ્તેન નમનમપશબ્દેન ભાષણમ્ ॥૧૨॥ પાદપ્રસારણં ચાગ્રે
 હરેઃ પર્યદ્વન્ધનમ્ । શયનં ભક્ષણં વાપિ મિથ્યાભાષણમેવ
 ચ ॥૧૩॥ ઉચ્ચૈર્ભાષા રોદનં ચ નિગ્રહઃ કલહસ્તથા । સ્ત્રીણાં

ભક્તિથી સેવવા ॥૮॥ ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં રહીને ભગવદ્ભક્તિને કરતા સર્વ
 કોઈ જનોએ ભગવાનના અપરાધો પ્રમાદથી પણ જે રીતે ન થાય તે રીતે
 તેમની સેવામાં સદાકાળ પ્રવર્તવું ॥૯॥ આ અપરાધો માન્યા છે— વાહનમાં
 બેસીને કે પાદુકા પહેરીને ભગવન્મંદિરમાં પ્રવેશ કરવો, ભગવાનના પ્રાદુ-
 ભાવ મહોત્સવાદિકર્તું અનુષ્ઠાન ન કરવું, ભગવાનની સન્નિધિમાં સાષ્ટાંગ
 પ્રણામ ન કરવો, ભગવાનના મંદિરમાં ઉચ્ચ આસનઉપર બેસવું, ભગવ-
 ન્મંદિરમાં એકાકિની સ્ત્રીની સાથે એકાકી પોતાની ક્ષણકાળમાત્ર સ્થિતિ
 રાખવી, પોતાને ઉચ્છિદ્રપણું સતે કે આશૌચાદિ સતે ભગવન્મૂર્તિનો
 સ્પર્શાદિ કરવો, (તેમાં ઉચ્છિદ્રપણું તો ભોજન કરીને કે વાતિ કરીને કે
 મૂત્રોત્સર્ગાદિ કરીને મુખ પાદ હાથ ધોયા વિના રહેવું તે. આશૌચતો જન્મા-
 શૌચ મૃતાશૌચ ગ્રહણાશૌચ સમગ્રવું) એક હાથેજ ભગવાનને પ્રણામ
 કરવો, ભગવન્મંદિરમાં અપશબ્દો બોલવા, ભગવાનની આગળ લાંબા પગ
 કરીને બેસવું, ભગવાનની આગળ વજ્રવડે લીંચણ બાંધીને બેસવું, ભગ-
 વાનની આગળ શયન કરવું, સ્વચ્છંદપણે બક્ષણ કરવું, મિથ્યા ભાષણ
 કરવું, અવિનયગર્ભિત ઉચ્ચ સ્વરથી ભાષણ કરવું, પત્નીપુત્રાદિકના વિયોગના
 અનુસ્મરણથી રોદન કરવું, ક્રોધને લીધે પરનો તાડનાદિરૂપ નિગ્રહ કરવો,
 જે ક્રોધની સાથે પણ વાક્યલહ કરવો, રાગદ્વિષિત નારીનિરીક્ષણ કરવું,
 તેવો તેણીઓનો સ્પર્શ કરવો, તેણીઓ સાથે કૂરપણે ભાષણ કરવું, ભગવદ્-

નિરીક્ષણં સ્પર્શસ્તામિથ્ચ કૂરમાપણમ્ ॥૧૪॥ શકૌ ગૌણોપ-
 વાસઃશ્યાપ્યનિવેદિતમક્ષણમ્ । અધોવાયુસમુત્સર્ગઃ પ્રૌઢપાદાસનં
 તથા ॥૧૫॥ ગ્રામ્યવાર્તાપ્રસક્તિથ્ચ સ્વશ્લાઘાઽપાઢ્યુપાસનમ્ ।
 શ્રીહરેર્નવધા ભક્તાવપરાધા ઇમે મતાઃ ॥૧૬॥ તસાદેતાન્પ્રય-
 ત્તેન નૈવ કુર્યાદનાપદિ । ભગવત્પ્રીતિકામસ્તુ વિશેષેણ તદ્વર્ચકઃ
 ॥૧૭॥ યતેષ્વન્યતમે જાતે ત્વપરાધે પ્રમાદતઃ । ભક્તેનોપોષણં કાર્યં
 દિનમેકં રમાપતેઃ ॥૧૮॥ દષ્ટ્વત્પ્રણિપાતેન સ્તુત્યા ચ વિનયેન
 ચ । ક્ષમાપનીયો ભગવાન્મન્ત્રેણાનેન ચાદરાત્ ॥૧૯॥ અપરાધસહ-
 સ્રાણિ ક્રિયન્તેઽહર્નિશં મયા । દાસોઽયમિતિ માં મત્યા ક્ષમસ્વ

મતોમા ઉપવાસ કરવાની શક્તિ હોવા છતાં પણ ગૌણ ઉપવાસ (ફલા
 હારાદિ) આચરવો, ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલા ફલાદિકનું ભક્ષણ કરવું,
 ભગવન્મદિરમા અધોવાયુનો સમુત્સર્ગ કરવો, ભગવાનની આગળ પ્રૌઢપાદ-
 એક ઢાંચણ ઉપર કે સાથળ ઉપર અપર પાદને મુકીને બેસવું, ભગવા
 નની સન્નિધિમા ગ્રામ્યવાર્તા કરવી, ભગવાનની આગળ પોતાની શ્લાઘા
 કરવી, પોતાના પૃથ્થભાગને (પુઠને) ભગવાનને અભિમુખ કરીને બેસવું,
 ઇત્યાદિ ભગવદપરાધો શ્રીહરિની નવધા ભક્તિમા માન્યા છે (ચક્રાર્થી
 તે તે સમયે ઉદ્ભવતા ફલાદિકનું ભગવાનને નિવેદન ન કરવું, ભગવાન
 આગળ જે કોઈની પણ ઉપર અનુગ્રહ કરવો, ભગવાનની આગળ
 પરને અભિવાદન કરવું, પરની સ્તુતિ નિંદા કરવી, આ પણ અપરાધો
 બાણવા) ॥૧૦-૧૬॥ માટે વિશેષ ભગવત્પ્રસન્નતાની લીપ્સાવાળો ભગ-
 વત્પૂજનપર જન આ અપરાધો મધ્યે એકપણ અપરાધને પ્રયત્નથી
 આપત્કાળ વિના નજ કરે ॥૧૭॥ પ્રમાદને લીધે કદાચિત્ આને મધ્યે એક-
 પણ અપરાધ થઈ બધે તો ભગવદ્ભક્તે એક દિવસ ઉપવાસ કરવો ॥૧૮॥
 તથા દૃઢવત્પ્રણિપાત, વિનયપૂર્વક સ્તુતિવચન અને 'અપરાધસહસ્રાણિ' આ
 મન્ત્રના પઠનથી આદરપૂર્વક ભગવાનની ક્ષમા માગવી મન્ત્રાર્થ-હે પુરૂષો
 તમ ! મારાથી અહર્નિશ આપના હજારોહજાર અપરાધો થઈ બધે છે,
 તો 'આ મારો અનન્ય દાસ છે' એમ માનીને તે મારા અપરાધોને આપ

પુરુષોત્તમ ! ॥૨૦॥ દીક્ષિતૈઃ સકલૈરેવ નિજાચાર્યસ્ય કેવલમ્ ।
પાદામ્બુ ચ પ્રસાદ્યન્નં ગ્રાહ્યં નાન્યસ્ય કર્દ્ધિચિત્ ॥૨૧॥ ઘર્ણાશ્રમાદિ-
ધર્મસ્ય ન સ્યાત્સંસ્કૃતતા યથા । લોકશાત્વપવાદશ્ચ ન સ્યાદ્ગ્રાહ્યં તથૈ-
વ તત્ ॥૨૨॥ દન્તૈર્વિદ્યય યદ્દત્તમાચાર્યેણ ફલાદિકમ્ । મવેત્ત-
દપિ ન પ્રાદ્યં મર્યાદૈર્પૌદ્ધવી મતા ॥૨૩॥ શ્વયં ચે દીક્ષિતા મક્તાઃ
સ્વસ્થધર્મેષુ સંસ્થિતાઃ । જ્ઞાનવૈરાગ્યસમ્પન્નાઃ પ્રોક્તા યકાન્તિકા દિ
તે ॥૨૪॥ દેહાન્તે પરમં ધામ વિષ્ણોર્ગૌલોકસંશ્લિતમ્ । પ્રયાન્તિ
દિવ્યદેહાસ્તે વિમાનૈર્ફમાસૈરઃ ॥૨૫॥ તત્ર શ્રીદામનન્દાચૈઃ પાર્વદૈઃ
સેવિતં ચ તે । પ્રાપ્ય શ્રીરાધિકાકૃષ્ણં લભન્તે સ્વેન્સિતં સુખમ્
॥૨૬॥ દ્વિવિધાં પુરુષ્ય પૃવૈતાં દીક્ષાં દ્વયાહુરઃ પુમાન્ । સ્ત્રીમ્યો

ક્ષમા કરો ॥૨૬-૨૦॥ સમસ્ત દીક્ષિતોએ કેવળ પોતાના આચાર્યનુ ચરણો-
દક અને પ્રસાદભૂત અન્ન સ્વીકારવું. બીજા કોઇનુ ક્યારેય પણ ન લેવું ॥૨૧॥
તેમાં આ અપવાદ છે-પોતાનો વર્ણ આશ્રમ દેશ કુળાદિકના સદાચારની
સંકરતા જે રીતે ન થાય અને લોકશાંતિનો મિથ્યાપવાદ જે રીતે ન આવે તે
રીતેજ નિભચાર્યનુ ચરણોદક અને પ્રસાદભૂત અન્ન અગીકાર કરવું ॥૨૨॥
આ અન્ય અપવાદ પ્રસાદસ્વીકારમાં સમજવો-ભલે ક્લાદિક હોય પણ
જે દાંતવડે ચાવીને આચાર્ય આપ્યું હોય તો તે ભક્ષણ કરવું નહિ. આ
મર્યાદા ઉદ્ભવસંપ્રદાયનિબદ્ધ છે, તો અમારા આશ્રિતોએ અવશ્ય અનુ-
પાળવી (અપિશબ્દથી આચાર્યપણુ તેવું ન આપવું, એમ જાણી લેવું)
॥૨૩॥ આ પ્રકારે જે દીક્ષિતો સ્વસ્વધર્મમાં સંસ્થિતિવાળા થઇ, જ્ઞાન
વૈરાગ્યે સંપન્ન થઇ, ભગવદ્ભક્તિપરાયણ થાય તે એકાંતિક જાણવા ॥૨૪॥
તે આ એકાંતિક ભક્તો દેહને અતે સૂર્યસદૃશ પ્રકાશમાન વિમાનોમાં બેસીને
ગોલોક નામના પરમ વિષ્ણુધામને પામીને દિવ્ય દેહને પામે છે ॥૨૫॥ તેઓ
તે ધામમાં શ્રીદામનન્દાદિ અનંત નિત્યમુક્તગણોએ સેવા કરાતા શ્રીરાધા-
કૃષ્ણને પામીને અભિલષિત અનવધિ પરબ્રહ્માનુભવજન્ય સુખને પામે છે
॥૨૬॥ આ બન્ને પ્રકારની પણ દીક્ષાને ગુરૂ પુરૂષ પુરૂષોનેજ આપે.
સ્ત્રીઓને જ દીક્ષા આપે તો તેમની અતિનિકટતાને લીધે અધિકતર જવા

નૈવ કચિદ્યાતિશયા તામ્યસ્તુ દ્રાપ્યેત્ ॥૨૭॥ ગુરુદીક્ષાં વદન્તા-
મ્યસ્તાસાં સોઽતિપ્રસન્નતઃ । ધર્મઘ્રષ્ટશ્ચ પાપીયાન્વિનયેન્ચાર્યતો
ભવેત્ ॥૨૮॥ અધ્વમવતેક સ્વસ્ય પૂર્વાચાર્ય-સ ચોદ્યમ્ ॥૨૯॥ વૃષધન્
સ્યાદુરુદ્રોહી તસ્માન્નૈતત્સમાચરેત્ ॥૩૦॥ इति दीक्षाविधिः प्रोक्तः
सङ्क्षेपेण मया सुतौ ! । संवनादस्य सिद्ध्यन्ति सर्वे एव मनोरथा
॥૩૦॥ રામાનન્દગુરુઃ સાક્ષાદુદ્ધવો મામિમં વિધિમ્ । ઉપાદિદેશ
કૃપયા યુવાભ્યાં સ મયોદિતઃ ॥૩૧॥ મયાઽવરોધાય સુતૌ ! અયં
વાં દીક્ષાવિધિર્યઃ કથિતઃ સ સમ્યક્ । ચિત્તેઽવધાર્યોઽથ યયા-
ધિકારં દીક્ષા પ્રદેયા સ્વસમાશ્રિતેભ્યઃ ॥૩૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने
नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ दीक्षितपुरुषसाधारणधर्मनिरु-
पणनामा द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥૫૨॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—અથ વક્ષ્યામિ યાં પુત્રૌ ! નારીણાં દીક્ષણે

આવવાના સંબન્ધને લીધે ધર્મઘ્રષ્ટ અતિપાપી થાય તે પાપે કરીને પોતાના
આચાર્યપદના મૂળભૂત શ્રીમદાચાર્યગ્રંથસર પૂર્વાચાર્ય ઉદ્ધવાવતારભૂતને
કલકિત કરતો થકો તે ગુરુદ્રોહી થાય, માટે તે મુમુક્ષુ સ્ત્રીયોને પોતાની
પત્નીપાસે દીક્ષા દેવરાવે પણ સ્વયં ક્યારેય નહીં આપે ॥૨૭-૨૮॥ ટ સુતૌ
શ્રીભાગ્ સંક્ષિપ્ત ઉદ્ધવાવતારભૂત રામાનન્દગુરુએ કૃપા કરીને મને ઉપદેશ
કરેલો આ દીક્ષાવિધિ સંક્ષેપમા સુખેથી બોધ થાય એમ તમને મેં ઉપદેશ
કર્યો આના સેવનથી સમસ્ત મનોરથોની સિદ્ધિ નિશ્ચે થાય તો આ વિધિને
ચિત્તમાં રૂઢી રીતે અવધારીને યથાધિકાર નિજશ્રિતોને દીક્ષા આપવી
॥૩૦-૩૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગજીવને.. ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ દીક્ષિ-
તપુરુષસાધારણધર્મનિરૂપણનામા દ્વિપંચાશતત્ત્વોઽધ્યાયઃ ॥૫૨॥

અધ્યાય ૫૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે પુત્રૌ ! હવે નારીઓનો દીક્ષાવિધિ
તમને હું કહું છું. તેને સાંભળીને તમે પોતપોતાની પત્નીને ૪૫૪ ૪૫૪

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સર્વશ્રીયોનો દ્વિવિધ દીક્ષાવિધિ નિરૂપણ કર્યો છે

વિધિમ્ । તં શ્રુત્વૈવોપદિશતં સ્વસ્યાં માર્યાં પૃથક્ પૃથક્ ॥૧॥ સ્ત્રીણાં
ચમ્પ્રમ્યમાણાનાં કર્મભિઃ શ્વાદિયોનિષુ । ધ્રીકૃષ્ણ એવ શરણં
હિષ્ટાનાં નૈકમર્ત્તભિઃ ॥૨॥ રાધાલક્ષ્મ્યાદિવદ્દોષ્યઃ કૃષ્ણં વૃત્વા
હ્યનન્યયા । મત્તયા વિમુક્તાઃ સંસારાત્પ્રાપુઃ સૌલ્યં સ્વચાન્નિહતમ્ ॥૩॥
બુદ્ધિમત્પસ્તતો યોપા ધર્મવંદ્યગુરુસ્ત્રિયમ્ । શ્રિત્વા તસ્યાઃ પ્રાપ્ય
દીક્ષાં મજેયુઃ કૃષ્ણમાદરાત્ ॥૪॥ પતિવ્રતાધર્મમહાદ્વીતા સ્યાદ્યા
તુ સા ક્વચિત્ । પુંસો દીક્ષાં ન શક્ષીયાદ્ધર્મવંદ્યાદપિ ધ્રુવમ્ ॥૫॥

ઉપદેશ કરો (જેથી દીક્ષાવિધિને જાણીને નારીઓને દીક્ષા દેવામાં તેણીઓ
સમર્થ થાય) ॥૧॥ નરોનેજ એમ નારીઓને પણ મુમુક્ષા થતા દીક્ષામાં
અધિકાર છેજ કેમકે આધ્યાત્મિકાદિ ત્રણ તાપનો અભિષાત દેહિમાત્રને
સાધારણ છે, પતિપુત્રાદિકનું જે સુખ તે સત્ય સુખ નથી, વસ્તુવિચાર
કરતા તે હુ ખજ છે, વિવિધ જન્મોમાં આવેલા સ્ત્રીભાવમાં અનેક ભાર્ત-
દિકે કરેલું સુખાભાસરૂપ વિવિધ હુ ખજ અનુભવાય છે, તો એરીતે પોતે
કરેલા નાનાવિધ પુણ્યપાપ કમોંએ કરીને શ્રાવ સૂકરાદિ વિવિધ યોનિ-
ઓમાં પરિભ્રમણ કરતા જે હુ સહ દુરંત ગર્ભ મરણ પ્રસવ કલેશાદિ
વિવિધ હુ ખ આવેછે તેને અનુસ્મરણ કરતી અખળાઓને મુમુક્ષા થાયજ.
મુમુક્ષા થતા તે શ્રીકૃષ્ણજ શરણપણે વરણીય છે, બીજે કોઈ ભવબંધને
હરે એવો સમર્થ નથી ॥૨॥ શ્રીકૃષ્ણના વરણથી મહાસુખપ્રાપ્તિને સદા
ચારથી કહે છે-જોથીઓ કૃષ્ણમાં અનન્યભક્તિથી રાધા લક્ષ્મી આદિકની
પેઠે કૃષ્ણને ભજતી થકી કર્મબંધનથકી વિમુક્ત થઈ વાંચિત મહાસુખને
પામી ગઈ છે ॥૩॥ તો સદસતના વિવેકવાળી વનિતાઓ ધર્મવશીય ગુરૂની
સ્ત્રીનો સમાશ્રય કરીને તેથકી કૃષ્ણદીક્ષાને પામીને કૃષ્ણનું આદરથી
ભજન કરે ॥૪॥ યદ્યપિ દીક્ષા સ્ત્રીઓએ પુરૂષથકી અન્યત્ર સપ્રદાયમાં
થઈલું કરાય છે, તથાપિ પુરૂષોથકી દીક્ષાથઈલું કદાચિત્ પાતિમત્તને
ભગ કરનારૂ થાય જે હેતુ માટે ગુરૂપરિચર્યાના પ્રસંગથી થયા કરતો
પુરૂષપ્રસંગ ધર્મમાર્ગથકી સ્ખાલિતને કરેજ છે તે હેતુમાટે ધર્મવશીય
પણ ગુરૂથકી નારીઓએ દીક્ષા નજ લેવી ॥૫॥ આ સત્યયુગ નથી, તે

દીક્ષાં ગૃહીત્વા પુરુષાત્કલાવિહ સહસ્રશઃ । યોપિતો ધર્મતો અષ્ટ
દશ્યન્તે પશુભિઃ સમાઃ ॥૬॥ કયાકૃતેર્વોક્ષણં પુંસઃ સ્ત્રિયાશ્ચ ત્રાહ-
તીક્ષ્ણમ્ । અવશ્યમેવ ભવતિ મનસઃ ક્ષોભકારણમ્ ॥૭॥ અતઃ
પુંસો ન ગૃહીયાદ્યોપા દીક્ષાં કલાવિહ । તસ્યા દીક્ષાવિધાનં તુ હૃદયે
ગુરુમુખાચ્છ્રુતમ્ ॥૮॥ યા યોપા સંસ્તુતેર્મીતા યમાચ્ચ શ્રેય ઇચ્છતી ।
સાધ્વીધર્માવનેચ્છુશ્ચ શ્રદ્ધાલુઃ સાધ્વસાધુવિત્ ॥૯॥ મુમુક્ષુઃ

સમયે યદ્યપિ બ્રહ્મવાદિની બહુ વધુઓ પુરુષથડી વિદ્યામહણ કરનારી
હતી અને પુરુષો બિહર્વરેતા છતેન્દ્રિય બહુ હતા હમણાં આ કળિમાં
તો ધર્મપ્રવર્તનના મિથથી મર્યાદા યુગીને, 'આ સ્ત્રી છે આ પુરુષ છે'
એવા વિભાગ વિના અને 'આ સ્વદારા છે આ પરદારા છે' એવા વિવેચન
વિના સંવ્યવહાર કરાતા કહેવાતા ગુરુપુરુષથડી દીક્ષા મહણ કરીને,
તેની પરિચયાને ઉન્મર્યાદ ધર્મભ્રાતિથી આચરતી, પ્રવૃદ્ધકામવાળી, પશુ-
ઓની પેઠે નીચ કર્મમા અત્યત પ્રીતિવાળી, ધર્મથડી ભ્રષ્ટ થએલી
હલરોહલર નારીઓ જ્યાં ત્યાં જોવામાં આવે છે. તો એ રીતે કળિબળ
અને હૃદયદુર્બળતા પ્રત્યક્ષ પરિદૃશ્યમાન છે, માટે તેનો નિરોધ કરવો
એજ ધર્મ છે ॥૬॥ આ વિષય કળિકાળમાં સ્ત્રીઆકૃતિમાત્રના દર્શનથી
પુરુષને અને પુરુષાકૃતિના દર્શનમાત્રથી સ્ત્રીને મનમાં ક્ષોભ અવશ્ય
થાય છે. (એમાં કુળ ગુણ રૂપાદિકનો વિમર્શ કરવાનો નથી, કેવળ આકૃતિ-
માત્રથી પણ વિમોહ થાય છે, એવો ભાવ છે) માટે આ કળિમા નારી
નરથડી દીક્ષાને નજ મહણ કરે, એવો અમારો મત છે. હવે ગુરુ રામાનંદ-
ગુનિના ગુપથડી સાંભળેલો નારીદીક્ષાનો પ્રકાર હું કહું છું તેને તમો અવ-
ધાનથી સાંભળો ॥૭-૮॥ તેમાં પ્રથમ સામાન્યદીક્ષામાં અધિકારિણી
નારીનાં લક્ષણો કરુંછું-જે નારી જન્મ જરા મરણ નરકનિપાત આદિક
કુસલ કુઅપ્ય દુરંત જેમાં છે એવા સંસારચક્રપરિશ્રમભૂથી બચવારને
પામી હોય, માટેજ પ્રેયને પડી યુગીને શ્રેયને સ્પૃહતી હોય, સ્વધર્મસંર-
ક્ષણતત્પર હોય, સચ્છાત્રે કહેલા અને સદગુરુએ સમુપદેશેલા સદુપા-
યમાં શ્રદ્ધાસંપન્ન હોય, સદસનના વિવેચનમાં સમર્થ હોય, મુમુક્ષુ તે આ

સા તુ શરણં ગુરુપત્નીં વ્રજેદ્રુતમ્ । વર્તમાનામૌદ્ધવીયે પથિ ધર્મદૃઢ-
સ્થિતિમ્ ॥૧૦॥ વાસુદેવાનન્યમક્તા ગુરુસ્ત્રી તુ ભવેત્સતી । સ્વાસ-
ન્નસમ્બન્ધિભિશ્ચ નૃભાષાસ્પર્શવર્જિતા ॥૧૧॥ एकादश्यादिप्रत्यक्ष-
યેતી ચોત્સવાન્દરેઃ । ગુર્વી સા તુ પ્રપન્નાયૈ દયાદીક્ષાં તુ યોપિતે
॥૧૨॥ જ્ઞાતા ધૌતામ્બરધરા રુતરુષ્ણાર્ચના ગુરુઃ । પ્રાગેવ મોજના-
દ્વયાદીક્ષાં ચામુક્તયોપિતે ॥૧૩॥ મર્તુરાક્ષાં ગૃહીત્વૈવ યોપિતે ગુરુ-
યોપિતા । મન્ત્રોપદેશઃ કર્તવ્યો ન તુ સ્વાતન્યતઃ ક્ષતિત્ ॥૧૪॥
અસ્યાં તિથ્યાદિનિયમો દીક્ષાયાં નૈવ વિચતે । યદા યસ્યા મુમુક્ષા
સ્પાદીક્ષણીયા તુ સા તદા ॥૧૫॥ જ્ઞાતા ધૌતામ્બરા શિષ્યા ગૃહી-
ત્વૈવ ફલં કરે । ગુર્વીમુપેત્ય પુરતઃ ફલં તસ્યા નિધારયેત્ ॥૧૬॥

સાધ્વી નારી જલદી ગુરુપત્નીના શરણુને પામે. (આથી દીક્ષામાં અધિ-
કાર પ્રદર્શાવ્યો) દીક્ષાદાનમાં અધિકાર પામેલી ગુરુપત્ની હું કહીશ
એવા ગુણોએ યુક્ત હોવી જોઈએ. ઔદ્ધવીય ધર્મમાર્ગમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળી,
સમીપસંબન્ધિ જનોથકી લિન્ગ પુરુષની સાથે સંભાષણ સ્પર્શ રહિત,
એકાદશી વિગેરે ત્રતો અને અન્નકૂટાદિ ઉત્સવપરાયણ, વાસુદેવ લગવા-
નમાં અનન્ય લક્ષિવાળી, સતી-પતિવ્રતા હોવી જોઈએ. આવા લક્ષણવાળી
તે ગુર્વી તો શરણાગત તે શિષ્યા સ્ત્રીને દીક્ષા આપે ॥૧૨-૧૩॥ તે આ
આચાર્યાણી શુદ્ધ જળથી સ્નાન કરી ધોએલાં શુદ્ધ વસ્ત્રોને ધારી, કૃષ્ણાર્ચન
કરી ભોજન કર્યા પહેલાંજ, ભોજન કર્યા વગરની તે શિષ્યા વનિતાને દીક્ષા
આપે ॥૧૩॥ તે ગુરુનારીએ ભર્તાની આજ્ઞા લઈનેજ શિષ્યા નારીને મંત્રો-
પદેશ કરવો, ક્યારેય પણ સ્વતંત્રપણે ન કરવો ॥૧૪॥ આ સામાન્ય
દીક્ષામાં તિથિ વાર વિગેરેનો નિયમ નથીજ વર્તતો. જ્યારે મુમુક્ષાથી શરણે
આવે ત્યારેજ તેણીને દીક્ષા દેવી ॥૧૫॥ તેનો પ્રકાર હવે કહું છું-શિષ્યા
સ્ત્રી સ્નાન કરી ધોએલાં વસ્ત્ર ધારી કૃણાદિ ભેટ હાથમાં લઈનેજ આચા-
ર્યાણીના શરણુને પામીને, તેના ચરણસમીપે કૃણાદિ ભેટ ધરીને પ્રણામ
કરીને બે હાથ જોડીને ‘હે સ્વામિનિ ! સતત સંસ્તૃતિમાર્ગમાં ભટક્યા
કરતી, હિતાહિતના વિવેકે વિહીન, અવિદ્યાસંબન્ધિ તમમાં પડી રહેલી,

તત પ્રણામં કુર્વોત યદ્વાજ્જલિપુટાથ તામ્ । દ્રુયાત્સ્વામિનિ ! માં
 પાહિ પાપણ્ડિગુરુપાપતઃ ॥૧૭॥ તામાશ્વાસ્યાભયં દાતું ગુરુપતી
 વદેત્તતઃ । મા ભૈષીર્વાસુદેવસ્ત્વાં રક્ષિષ્યત્યેવ સર્વેત ॥૧૮॥ હત્યુ-
 ક્ત્વા તામુપાવેદ્ય દત્ત્વામ્મો દક્ષિણે કરે । સદ્ગુણં કારયેદ્દુર્વા
 મન્નમેતં પઠન્ત્યસો ॥૧૯॥ કાલમાયાપાપકર્મયમદૂતમયાદહમ્ ।
 શ્રીકૃષ્ણદેવ શરણં પ્રપન્નાઽસ્મિ સ પાતુ મામ્ ॥૨૦॥ તતસ્તસ્ય
 કણ્ઠધાર્યં સૂક્ષ્મે તુલસિકાસ્રજૌ । ઘટ્ટા તસ્યા માલદેશે કુર્યાત્કુ-
 ક્લમચન્દ્રકમ્ ॥૨૧॥ યદિ સા વિધવા તર્હિ કણ્ઠે ચન્દનચન્દ્રકમ્ ।
 કૃત્વાઽષ્ટવર્ણં મન્ન ત્રિર્વામકર્ણં ઉપાદિશેત્ ॥૨૨॥ તતસ્તસ્ય સર્વં
 સદુપદેશના પ્રસંગે રહિત, ધર્મમાર્ગને ઉપમર્દન કરનારા વિવિધ ક્રુમતિ
 જનોના દુરૂપદેશ પાપથકી અતિભય પામેલી એવી હું તે મારે તમો
 શરણુ છો, તો આ પાપથકી મારી રક્ષા કરો' એમ ગુરૂપતી પ્રતિ બોલે
 ॥૧૬-૧૭॥ એમ શરણુ આવેલી તે અબળાને આચાર્યાણી આશ્વાસન
 આપીને એમ બોલે કે- 'હે શિષ્યે । તું લેશપણુ ભય પામીશ નહિ, વામુદેવ
 ભગવાન કે જે સમાશ્રિતોના સંરક્ષક, સકળ મુનિજનોએ સંસેવ્ય, સકળ
 કારણોના કારણુ, સર્વ ઇશ્વરોના ઇશ્વર છે તે તારી સર્વ ભયથકી જરૂર રક્ષા
 કરશે' એ રીતે અભયદાન આપે ॥૧૮॥ અભય આપ્યા પછી તે શિષ્યાને
 બેસારીને તેણીના જમણા હસ્તતળમા જળ આપીને આ ગુર્વા 'કાલ
 માયાપાપકર્મ' આ મત્રને તે શિષ્યાપાસે ઉચ્ચારાવતી થકી સકલપ કરાવે
 મનાર્થ-કાળ માયા પાપકર્મ અને યમદૂતોના ભયથકી હું અબળા શ્રીકૃષ્ણ
 દેવના શરણુને પામી છું તો તે શ્રીકૃષ્ણદેવ મારી કાળાદિકના ભયથકી
 રક્ષા કરો (આનો વિશેષ અર્થ ૪૬ અધ્યાયમા વર્ણુબો છે) ॥૧૯-૨૦॥ તે
 પછી ગુરૂપતી શિષ્યાના કઠમા સૂક્ષ્મ મલુકાની બેવડી તુળમીકાકાની કડીને
 પહેરાવે અને તેણીના જાલદેશમા હુકુમથી ચાલ્લો કરે બે તે વનિતા
 વિધવા હોય તો તેણીના કઠમા ચદનથી ચદક કરે (બાલમા હુકુમચદક
 ન કરે) પછી તે શિષ્યાના વામ કર્ણમા અણાક્ષરમત્રનો ત્રણ વાર ઉપદેશ
 કરે તે પછી તે ગુરૂનારી સતત જપવામાટે 'શ્રીકૃષ્ણ' આ ત્રણ અક્ષરના

કાલં જાતું સા ગ્યક્ષરં મનુમ્ । ડપાદિશેષુ યોપાયૈ તં જપેત્સાપિ
સર્વદા ॥૨૩॥ ત્રેવર્ણિકાનાં નારીણાં સચ્છદ્રાણાં ચ સર્વેશઃ । વિધિ-
રેવ હહ પ્રોક્તસ્તાભ્યોઽન્યાસાં હ્રુવે વિધિમ્ ॥૨૪॥ સ્નાતાભ્યસ્ત્વ-
ન્યયોપાભ્યો ગુરુપત્ની ગુણાક્ષરમ્ । પ્રદાપયેન્નામમન્ત્રમન્યયેતિ
વિધિ. સ્મૃતઃ ॥૨૫॥ તતો ગૃહીતમન્ત્રાયૈ શિષ્યાયૈ નિયમાન્વદેત્ ।
૧કાગ્રમનસા સાપિ શ્રુત્વેતાન્ હૃદિ ધારયેત્ ॥૨૬॥ માંસં ન ભક્ષ-
યેસ્ત્વં ચ સુરાં મઘં ચ મા પિયઃ । પરસ્ય હિંસનં નૈવ કુર્યા ઘાતં
ચ નાત્મનઃ ॥૨૭॥ ન જાતિભ્રંશકૃત્કર્મ ન કુર્યાઃ સ્તેયકર્મ ચ । ન
સદ્ગં પરપુંસશ્ચ કુર્યાસ્ત્વં કર્હિંચિન્નુમે ! ॥૨૮॥ કુસક્તિભ્યો ન
શૃણુયાઃ કથાવાર્તા હરેરપિ । ન ચ કસ્યાપિ દેવસ્ય ટાચાપ્યુચ્છે-

મત્રનો ઉપદેશ કરે (આથી 'સ્વામિનારાયણ' એવા છ અક્ષરનો મત્ર
પણ બહુ લેવો, મત્રરવરૂપતો પ્રથમજ વ્યાખ્યાન કર્યું છે) આ રીતે
ઉપદેશને પામેલી શિષ્યા યોપાપણુ તે ગ્યક્ષર પડક્ષર મત્રનો સતત જપ
કરે ॥૨૧-૨૩॥ ત્રૈવર્ણિકો અને સચ્છદ્રોની સમસ્ત નારીઓનો આ વિધિ
દીક્ષાદાનમા કહ્યો છે તેથીજી અન્ય અસચ્છદ્રાદિ નારીઓનોતો આટલો
વિશેષ બહુવો-ગુરુપત્ની સ્નાન કરી વિશુદ્ધ વસ્ત્ર ધારીને શરણુ આવેલી
તે અસચ્છદ્રાદિ નારીઓને કેવળ ગ્યક્ષર (શ્રીકૃષ્ણ) નામમત્રનો પોતાની
આશ્રિત અન્ય અગ્ના પાસે ઉપદેશ કરાવે (પડક્ષર સ્વામિનારાયણ
નામમત્ર પણ બહુ લેવો) આટલો વિશેષ વિધિ માન્યો છે ॥૨૪-૨૫॥

તદનંતર ગુરુભાર્યા મત્રોપદેશ પામેલી આરેય વર્ણુની નારીઓને અનુપા-
ળવાના નિયમોનો ઉપદેશ કરે શિષ્યાપણુ ગુર્વાએ કહેલા નિયમોને એકાગ્ર
મનથી સાલળીને હૃદયમા ધારણુ કરે ॥૨૬॥ આ નિયમોપદેશ-હે શિષ્યે !
તું માસબક્ષણુ સુરામઘપાન પરહિંસન આત્મઘાત આદિક મહાપા
પોમા કદાપિ પ્રવર્તીક્ષ નહિ ॥૨૭॥ હે શુભે ! ઔર્યકર્મ અને પરપુરૂપસંગ
આ લોક પરલોકમા અનર્થકારી છે માટે તું કદાપિ કરીશ નહિ. તથા
સ્વજાતિમાથી શ્રદ્ધ કરનારા કર્મને આરેય તું કરીશ નહિ ॥૨૮॥ બલે
લગવડકથાવાર્તા હોય તોપણુ હુસગિઓથથી તું સાલળીશ નહિ 'હું તો

દમાચરેઃ ॥૨૯॥ ન કિञ્ચિન્માદકં શ્વાદેર્ન તમાલં ન ચાશુચિ ।
 અગાલિતં પયોઽમ્બશ્ચ ન પિવેસ્ત્વં કદાચન ॥૩૦॥ નાપશબ્દં વદે
 ક્ષાપિ કञ્ચનાપવદેર્ન ચ । માનસં પૂજનં વિષ્ણોઃ કુર્યાં નિત્યમત
 ન્દ્રિતા ॥૩૧॥ પ્રીત્યૈવ રાધાકૃષ્ણાચાં પૂજયેશ્ચ ત્વમન્વહમ્ । શન્ત્યા
 તન્મન્ત્રજપનં વિદધ્યા નિયમેન ચ ॥૩૨॥ માલામાચ્છાદ્ય વલ્લેખ
 શુચિર્મૂત્યા સ્થિરાસના । કુર્યાં મન્ત્રજપં નિત્યં યતવાન્દષ્ટિરત્યરા
 ॥૩૩॥ કુર્યાં એકાદશીજન્માષ્ટમ્યાદીનિ વ્રતાનિ ચ । અધાર્મિકાણાં
 નારીણાં પુંસાં સહ્જં ચ મા કૃથાઃ ॥૩૪॥ હરેર્નવવિધાં ભક્તિં કુર્યાસ્વં
 મા ત્યજે ક્વચિત્ । સહ્જં ત્યક્ત્વાષ્ટધા પુંસાં વિધવાપિ હરિં ભજેત્
 ॥૩૫॥ સદ્ધર્માનય ભવતી ગ્રાન્તા ભાગવતાનિતિ । સત્સન્નિનીતિ લોકે-

હવે સર્વેશ્વર શ્રીહરિનાજ શરણુને પામી છુ' એવી અભિમતિથી સૂર્ય ચંદ્ર
 ઇન્દ્ર આદિક અર્વાચીન કોઇ પણ દેવની નિંદા તું કદાપિ કરીશ નહિ ॥૨૯॥
 વળી હે ભદ્રે ! તું માદક કાઈ પણ વસ્તુ લક્ષણુ કરીશ નહિ તથા તમાકુના
 ખાન પાન ગ્રાણુને કરીશ નહિ અપવિત્ર કાઈ પણ અત્રાદિક અને ભતિ
 દુષ્ટ લસણુ દુગળી આદિકને કદાપિ લક્ષણુ કરીશ નહિ ગાળ્યા વિનાનુ જળ
 દુધ ક્યારેય પણ પાન કરીશજ નહિ ॥૩૦॥ અપશબ્દશાપણુ મિથ્યાપ
 વાદારોપણુ આદિકને કદાપિ તું કગીશજ નહિ આજસનો ત્યાગ કરી તું
 નિત્ય કૃષ્ણનુ માનસપૂજન કરને ॥૩૧॥ તું પ્રતિદિન રાધાકૃષ્ણની પ્રતિ
 માનુ પ્રીતિથી પૂજન કરને તેમના મનનો જપ યથાશક્તિ નિયમથી
 અનુદિવસ કરને ॥૩૨॥ તે જપમા આ નિયમ-સ્નાનાદિકવડે પવિત્ર થઈ,
 સ્થિર આસને બેસીને, વાણી તથા દૃષ્ટિને નિયમમા રાખીને અવ્યગ્ર મનથી
 જપમાળાને વસ્ત્રવડે ઢાંધીને પ્રતિદિન મનજપને વિનાત્વરા કરને ॥૩૩॥
 એકાદશી જન્માષ્ટમી વિગેરે વ્રતોને તું અવશ્ય કરતી રહેને ધર્મવિમુખ
 અધર્માભિમુખ નરનારીઓના સગને કદાપિ તું કરીશ નહિ ॥૩૪॥ ભગવા-
 નમા તું શ્રવણુ ડીર્ઘનાદિરૂપ નવવિધા ભક્તિને કર્યાં કરને તેનો ત્યાગ ક્યારેય
 નજ કરીશ વિધવાતો અષ્ટપ્રકારે પુરૂષપ્રસંગ પરિત્યાગરૂપ પોતાના અદ્ધ
 ચર્યવ્રતને અપ્રસ્ખલિતપણે સરક્ષણુ કરતી થડી ભગવાનને ભજે ॥૩૫॥

ઽસ્મિન્વિશ્રુતા ચ ભવિષ્યતિ ॥૩૬॥ જાતાઘ નિર્મયા ત્વં હિ કૃષ્ણં ધર્મ-
સ્થિતા ભજ । ગોલોકં પરમં ધામ પ્રાપ્સ્યસ્યન્તે તથા સતી ॥૩૭॥
વાસુદેવસ્તવ પતિર્ભૂત્વા તે યાન્હિત સુખમ્ । દાસ્યત્યેવ કૃપાસિન્ધુ-
સંશયો નાત્ર વિદ્યતે ॥૩૮॥ ઇત્યુક્ત્વા પ્રતિમાં તસ્યૈ રાધાકૃષ્ણસ્ય
સાગુર । ચાતુર્થર્ણ્યસ્થિયૈ દયાદિતરા ત્વિત્યમાદિશેત્ ॥૩૯॥ પ્રતિમા
વાસુદેવસ્ય સ્પષ્ટવ્યા ન ત્વયા ક્ષત્તિ । સગ્રામે હ્યોદ્ધવગૃહે કુર્યા
નિત્યં તદીક્ષણમ્ ॥૪૦॥ સા ન ચેત્તર્હિ પુષ્પાદિ કૃષ્ણપ્રાસાદિકં
ત્વયા । સ્થાપયિત્વાન્તિકે તસ્ય કર્તવ્યં નિત્યમીક્ષણમ્ ॥૪૧॥ માનસં

હે ભદ્રે ! જે હેતુમાટે તું હાલમા ભાગવત સદ્ધર્મોને અમારાયથી પામી છુ,
તે હેતુમાટે તું આ લોકમા સત્સંગીની એવી સાર્થક સજ્જાથી પ્રસિદ્ધ
થઈશ અત પર તારે લેશ ભયાવકાશ નિશ્ચે નથી ઉપદિષ્ટ પ્રકારે અનુદિન
ધર્માના અનુપાળનપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણસેવાપરાયણ તું થઈ રહે આ પ્રકારે
અનુવર્તીશ તો દેહાતે તું મુક્તપ્રાપ્ત્ય ગોલોક નામના પરમ ધામને પામીશ
એમા સશય નથી ॥૩૬-૩૭॥ જે સર્વ લોકના સત્ય પતિ કૃપાનિધિ વાસુદેવ
ભગવાન છે તે તારા નિરૂપધિ પતિ થઈને નિરવધિ વાહિત સુખ પરમ
નિ શ્રેયસરૂપને અને આ લોકમા તેમાં નહિ વિરૂદ્ધ એવા સુખને આપશેજ
આ મેં કહેલા અર્થમા સશયજ નથી ॥૩૮॥ હે સુતૌ ! આવા નિયમોનો
ઉપદેશ આપી તે આચાર્યઅખળા ચારેય વર્ણુની તે શિષ્યાસ્ત્રીને રાધાકૃ-
ષ્ણની પ્રતિમા પ્રતિદિન પૂજવા આપે અસચ્છદ્રાદિ શિષ્યાને તો ન આપે
તેણીને તો એમ આદેશ કરે કે-તારે ક્યારેય પણ વાસુદેવની પ્રતિમાનો
સ્પર્શ કરવો નહિ માટે તેમની અર્ચાનુ અર્ચન આતુર્વદ્ય જનની પેઠ
તારે નજ કરવુ કિતુ પોતાના આમમાં કોઈ ઔદ્ધવ સપ્રદાયના અનુયાયિ
જનના ગૃહમા પ્રતિષ્ઠાપેલી તે ભગવદર્ચના તારે નિત્ય દર્શન કરવા (તે
અર્ચાને પ્રણામ કરી ભાવના કરવી) જે તે પ્રતિમા કોઈ પણ સત્સગિના
ભવનમા ન હોય તો ભગવતપ્રસાદભૂત પુષ્પમાળા વસ્ત્રખડાદિક યત્કિચિત્
ભગવન્મદિરથથી પોતાને ઘેર લઈ જઈને રાખીને તેનું દર્શન તેને પ્રણા
માદિ પ્રતિદિન પ્રીતિથી તારે કરવુ આજ આજપૂજનનો પ્રકાર તારે માટે

પૂજનં ભક્ત્યા નિત્યં કુર્યાસ્ત્વમાદરાત્ । તેનૈવ વાહ્યપૂજાયાઃ ફલં સર્વ-
મવાપ્સ્યસિ ॥૪૨॥ તતશ્ચાતુર્વર્ણ્યયોપા ગુરુપત્નીં સમર્ચયેત્ । શુક્લ-
માક્ષતપુષ્પાદૈઃ શક્ત્યા વસ્ત્રૈર્ધનૈશ્ચ સા ॥૪૩॥ ગુરુપત્નીં નમસ્કૃત્ય
તતસ્તસ્યા નિદેશતઃ । ગચ્છેન્નિજગૃહં તત્ર ભવેત્તદ્વચસિ સ્થિતા
॥૪૪॥ ઇતિ સામાન્યદીક્ષાયા વિધિઃ પ્રોક્તો મયાધુના । વિધિં વિશે-
ષદીક્ષાયા કથયામ્યપ્યશેષતઃ ॥૪૫॥ યોપા ત્રૈવર્ણિકી તત્ર જ્ઞાતવ્યા
હ્યધિકારિણી । સચ્છદ્રા ચાત્તસામાન્યદીક્ષા તદ્ધર્મસુસ્થિરા ॥૪૬॥
ન સ્યાન્મૂનાતિરિક્તાક્ષા ન ભાપેતાનૃતં ચ યા । ન હાસિની ન વદુ-
ભુક્ ન ક્રિયાસુ પ્રમાદિની ॥૪૭॥ વિદ્યતાઙ્ગી ચ યા ન સ્યાન્મહા-
રોગાર્દિતા ન ચ । ન ચાતિઘર્ષરરવા શ્મશ્રુલા ચ ન યા ભવેત્ ॥૪૮॥

હિત છે, માનસપૂજાનો તારે પ્રતિદિવસ પરા ભક્તિથી કરવી તેનાથીજ
બાહ્ય અભ્યર્ચનના સર્વ ફળને તુ પામીશ ॥૩૯-૪૨॥ હે સુતૌ ! ત્યાર
પછી શિષ્યભાવને પામેલી આરેય વર્ણુની નારી ગુરુનારીતુ હૃદય અક્ષત
પુષ્પાદિવડે અર્ચન કરીને, વસ્ત્ર ધનાદિ યથાશક્તિ સમર્પાને, પ્રણામ કરીને
તેની આજ્ઞાથી પોતાને ઘેર જાય ઘેર જઈને ગુરુદારાએ ઉપદેશેવા વચ-
નને વશ વર્તનારી થઈ રહે ॥૪૩-૪૪॥ આ પ્રકારે મેં સ્ત્રીઓનો આ
સામાન્યદીક્ષાવિધિ કહ્યો હવે સ્ત્રીઓનો વિશેષ દીક્ષાવિધિ પણ સમયપણે
હું કહું છું તે સાલજો ॥૪૫॥

સ્ત્રીઓનો વિશેષદીક્ષાક્રમ કહેતા પ્રથમ તેમા અધિકારિણી અબળાના
લક્ષણો કહેછે-આ મહાદીક્ષામાં પ્રથમ સામાન્યદીક્ષાને પામેલી, સામા-
ન્યદીક્ષાના ધર્મમા દૃઢ સ્થિતિવાળી આવી ત્રૈવર્ણિકનારીઓ અને સચ્છદ્ર
નારીઓનેજ અધિકાર છે, ધર્મર નારીઓને નહિ ॥૪૬॥ જે નારી ન્યૂનાધિક
અગવાળી હોય, જે હૃષ્ણત્વાદિ અગવિકારવાળી હોય, જે શ્મશ્રુલા-પુર
પવક્ષણુ મુખકેશાદિયુક્તા (દાઢી મુછવાળી) હોય, જે સ્વભાવથી અત્યંત
ઘોઘરા શબ્દવાળી હોય, જે ક્ષય ગળતોફોટ પિત્ત આદિક મહારોગાતુર
હોય, તે મહાદીક્ષાને લાયક નથી વળી જે નારી અસત્ત્વ વચન બોલનારી
હોય, જે પરિહાસકેશીલા હોય, જે બહુ ખાવાના સ્વભાવવાળી હોય, જે

ન તુચ્છમાયિણી યા ચ ધ્રામણી ન ચ યા ભવેત્ । રાજાદિ-
વાર્તાઋચનપ્રચ્છનપ્રવૃત્તિર્ન ચ ॥૪૧॥ મોજયિત્વા પોષ્યવર્ગે યા
મુક્તીત દિનેદિને । લજ્જાલુર્નાતિચપલા દયાલુશ્ચ પતિવ્રતા ॥૪૦॥
પ્રાયવિક્રયદ્દેતોર્યા ન સ્યાદ્વિપણિગામિની । અધાર્મિકાણાં નારીણાં
સજ્જે યસ્યા સ્તુતિર્ન ચ ॥૪૨॥ સદ્ધર્મપાલનોત્સાહા મર્ત્તાશક્તા સુવા-
સિની । પિતૃપુત્રાદ્યનુજ્ઞાતા વિધવાપ્યધિકારિણી ॥૪૨॥ ગુરુઃ
શિષ્યાં પરીક્ષ્યેવં મહાદીક્ષાં દદીત સા । ઇકાદશ્યાં વા દ્વાદશ્યાં
પૂર્વેદ્યુસ્ત્યક્તમોજનામ્ ॥૪૩॥ પૂર્વેદ્યુઃ કારયેદેવ કદલીસ્તમ્મમણિ-

વિહિત ક્રિયાઓમાં પ્રમાદિની હોય, જે સહજપણે તુચ્છ લાપણુશીલા હોય,
જે ઘરથકી બહાર લટકવાના સ્વભાવવાળી હોય, જે રાજવાર્તા અને
વિદેશવાર્તાનું આચરણુ જેની પ્રકૃતિ હોય, તેવી વાર્તાનું ચહણુ જેની
પ્રકૃતિ હોય, આવી તે નારી આ દીક્ષાને યોગ્ય નથી ॥૪૦-૪૮॥ જે
નારી માતાપ્રમુખ પોષ્યવર્ગને પ્રતિદિન રૂડીરીતે જમાડીને સ્વયં જમતી
હોય, (પોષ્ય જનના પોષણુકપરાયણુ હોય) જે સ્વભાવથીજ અકાર્ય
કરવામાં લગ્નલવાળી હોય, જે પ્રકૃતિથીજ પ્રાણિઓ ઉપર અનુક્રાવાળી
હોય, જે સ્થિર પ્રકૃતિવાળી હોય, જે પતિપરિચરણુપરાયણુ હોય, જે
કૃત્યવિક્રય-મૂલ્યથી કોઈ વસ્તુ આપવા લેવામાં નહિ પ્રવર્તેલી, તેને માટે
બત્તર-પીઠથકી વિમુખ રહેનારી, અધાર્મિક અબળાઓના સંગથકી
અત્યંત લાય પામેલી, સદ્ધર્માચરણુમાં સમુત્સાહવાળી, આવા ગુણવાળી
અબળા આ દીક્ષામાં અધિકારિણી થાય. આવી સુવાસિની નારી ભર્તાની
અનુસા પામીને, વિધવા તો પિતા પુત્રપ્રમુખની અનુસા પામીને મહા-
દીક્ષા લેવા માટે આચાર્યના શરણુને પામે ॥૫૦-૫૨॥

ઉક્ત પ્રકારે આચાર્ય શિષ્યાની પરીક્ષા કરી, તેની અધિકારપૂર્તિ નિશ્ચય
કરીને એકાદશી કે દ્વાદશીએ મહાદીક્ષાને આપે. પૂર્વ દિવસે નિરાહાર
ઉપવાસ કરાવે ॥૫૩॥ હવે મહાદીક્ષાનો વિધિ કહેછે-કેળના થાંભલા,
વિચિત્ર વસ્ત્રો અને આંખો આસોપાલવ આદિકનાં ઉત્તમ તોરણોવડે
સમલકૃત રમણીય મંડપ પૂર્વ દિવસેજ કરાવીને, તેના મધ્યમાં ગુલાલાદિ

તમ્ । શોભિતં ચિત્રચત્રાચૈર્મણ્ડપં ચારુતોરણમ્ ॥૫૪॥ તન્મધ્યે
 સર્વતોમદ્રં રઢૈર્વા ચિત્રતણ્ડલૈઃ । કારયેદ્રાપયેત્સ્ત્રીભિઃ કૃષ્ણગીતાનિ
 ભૂરિશઃ ॥૫૫॥ પ્રાતર્દીક્ષાદિને જ્ઞાતા ગુર્વા ધૌતામ્બરા શુચિઃ ।
 પૂજોપહારાનાનાય્ય નિપીદેન્મણ્ડલાગ્રતઃ ॥૫૬॥ મણ્ડલસ્યાન્તરે
 પીઠં સંસ્થાપ્ય સિતવાસસા । આચ્છાદ્યાષ્ટદલં કુર્યાત્તસ્મિન્પદ્મં
 સુશોભનમ્ ॥૫૭॥ વિચિત્રરઢૈસ્તત્કૃત્વા તણ્ડલૈર્વા સકર્ણિકમ્ ।
 રાધાલક્ષ્મીયુતાં મૂર્તિં વાસુદેવસ્ય તત્ર ચ ॥૫૮॥ સ્થાપયેદ્રાપયે-
 જ્ઞાસૌ યોપાભિઃ કૃષ્ણગીતિકાઃ । વાદિત્રાણિ વિચિત્રાણિ વાદયે-
 ત્પૂજનોત્સવે ॥૫૯॥ જ્ઞાત્વાથ શિષ્યા કૌશીર્યે વાસસી પરિધાય સા ।
 ધૌતે વા સૂત્રવસને નિપીદેદન્તિકે ગુરોઃ ॥૬૦॥ પૂજામનુસ્તુ શ્રીરા-
 ધાકૃષ્ણાય નમ इत्यસૌ । તેનૈવ કારયેત્પૂજાં પ્રાઙ્મુખાં તાં હરેર્ગુરુઃ
 ॥૬૧॥ પ્રાઙ્મુખા ગુરુપત્ની તામુપવેદ્યોત્તરાનનામ્ । દદ્યાત્સૂક્ષ્મં

રગોવડે કે નાનારંગરજીત આખા યોખાવડે સર્વતોલદ્ર મડળ કરાવે.
 અને સ્ત્રીયોપાસે કૃષ્ણગીતો ઘણાં ગવરાવે ॥૫૪-૫૫॥ અનંતર દીક્ષાદા-
 નદિને આચાર્યાણી પ્રાતઃસ્નાન કરી શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારી શુચિ-આહ-
 આલ્યતર શુદ્ધિએ સંપન્ન થઈ, (આહ આલ્યતર ભગવત્પૂજન કર્યા
 પછી) સમય અદન પુષ્પાદિ પૂજોપચારોને મગાવીને ઉક્ત મડળની
 આગળ બેસે ॥૫૬॥ મંડળના મધ્યમાં પીઠ-આસનને સંસ્થાપીને તેને
 શ્વેત વસ્ત્રવડે આચ્છાદન કરી, તેમાં વિચિત્ર રંગવડે અથવા અક્ષતવડે
 કર્ણિકા (ગોડી)એ સહિત સુશોભન અષ્ટદળનું કમળ કરીને, તેમાં
 રાધાલક્ષ્મીસહિત શ્રીવાસુદેવમૂર્તિની પ્રતિષ્ઠાપના કરીને, પૂતવસરે
 ભક્તિરસભરપુર કૃષ્ણગીતો ભક્તસ્ત્રીયો પાસે ગવરાવે અને વિચિત્ર વાજનો
 વલકાવે ॥૫૭-૫૮॥ અનંતર શિષ્યાસ્ત્રી સ્નાન કરી રૈશમી વસ્ત્ર અથવા
 ધોએલાં સુતરાઉ વસ્ત્રો પહેરી, પ્રસન્ન મનથી આચાર્યાણીને પ્રણામ કરી,
 તેમની પાસે તેમની આજ્ઞાથી બેસે ॥૬૦॥ અનંતર આચાર્યાણી પૂર્વાભિ-
 મુખે બેઠેલી તે શિષ્યાપાસે શ્રીરાધાકૃષ્ણની પૂજા 'શ્રીરાધાકૃષ્ણાય નમઃ'
 આ મનથી કરાવે ॥૬૧॥ અનંતર ગુરુપત્ની સ્વયં પૂર્વાભિમુખે બેસીને

કણ્ઠધાર્યં તુલસીમાલિકાદ્વયમ્ ॥૬૨॥ વાદમીરચન્દ્રકં માલે સધવાં
 કારયેતિહયમ્ । પ્રાસાદિકેન ગન્ધેન વિધવાયાસ્તુ સા ગલે ॥૬૩॥
 યદ્વા ગોપીચન્દ્રનેન કારયેત્કણ્ઠચન્દ્રકમ્ । ઉત્તિષ્ઠન્તી તતઃ
 શિષ્યા સ્તુયાત્ કૃષ્ણં કૃતાઞ્જલિઃ ॥૬૪॥ શ્રીકૃષ્ણ ! નારાયણ ! વેણુ
 પાણે ! શ્રીરાધિકાનેનચકોરચન્દ્ર ! । વૃન્દાવનાનન્દિતગોપગોષે !
 શ્રીગોયુલાધીશ ! હરે ! પ્રસીદ ॥૬૫॥ શ્રીદેવકીનન્દન ! દેવદેવ !

શિષ્યાને ઉત્તરાભિમુખે બેસારીને કઠમા ધારવાની સૂક્ષ્મમણુકાની બેવડી
 તુલસીકઠી આપે ॥૬૨॥ સધવા અબળાને લાલમા હુકુમચદ્રક કરાવે
 અને અધવાને તો લગવત્રસાદભૂત ચંદનથી કે ગોપીચંદનથી ચદ્રક ગળામા
 કરાવે તે પછી શિષ્યા શ્રી ઉભી થઈ બે હાથ બેડીને આરીતે શ્રીકૃષ્ણની
 સ્તુતિ કરે ॥૬૩-૬૪॥ સ્તુતિપ્રકાર પાંચ શ્લોકથી કહે છે-હું શ્રીકૃષ્ણ !-
 યોતાના અસાધારણ આનંદમય દિવ્ય રૂપથી નિત્યમુક્તોના અનુભવમા
 આવતા હોવાથી અક્ષરધામમા આનંદમય દિવ્ય સ્વરૂપથી પ્રકાશ
 માન, હું નારાયણ !-સમસ્ત ચેતન અચેતનના અતર્યામી હોવાથી
 સર્વના આત્મભૂત, હું વેણુપાણે !-વેણુ-વાસળીને પાણિ-હાથમા ધારી
 રહેલા, ચક્રપાણિપણી અપેક્ષાએ વેણુપાણિપણુ અનુરાગિ જનોના
 હૃદયને આહ્વાદ આપનાર છે, જે પરાનુરાગ એજ પરાભક્તિ કહી છે, તો
 ભક્તિરસપરાયણોના મનોનયનને આહ્વાદ આપનારા દિવ્ય રૂપનુ અનુસ્મ
 રણુ કરે છું આલુજ તમારૂં રૂપ શ્રીરાધિકાના ચક્ષુરૂપ ચકોરના ચદ્રરૂપ
 છે, (નયનને આનંદ દેનારૂં છે) કેમકે શ્રીરાધિકા તે આ અમૃતમય
 વેણુપાણિ દિવ્ય રૂપને નેનોવડે પ્રીતિથી પાન કરતાથકા અનન્યસામાન્ય
 પરમાનંદને અનુભવે છે શ્રીરાધિકાના ચક્ષુરૂપ ચકોરના ચદ્રરૂપ તેજ વેણુ
 પાણિ દિવ્યરૂપથી ગોલોકેશ તમો ગોકુળેશપણે પ્રાદુર્ભવીને વૃન્દાવનવિહાર
 વ્યાજથી ગાયો ગોપીઓ તરૂંઓ લતાઓને આપે પરમાનંદ પમાડ્યો છે
 અહો ! આપનુ સૌશીલ્ય અને સૌલભ્ય છે આનંદમય આત્મા જે
 અતર્નિગૂઢ છે તેનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરનારા કયા જનને આનંદ ન થાય ?
 થાયજ. તો આરીતે સર્વથષ્ટી પરતર સર્વસુલભ નિરવધિસૌશીલ્યનિધિ

શ્રીદ્વારિકાધીશ્વર ! પાર્થસૂત ! ! લક્ષ્મીમનોરજનચારહાસ ! પ્રભો !
નમસ્તે પરમેશ્વરાય ॥૬૬॥ દીક્ષાં ત્વદીયાં મહત્તીં દધામિ રક્ષા
તદીયા ભવતૈવ કાર્યા । ક્રોધાચ્ચ લોભાચ્ચ રસાચ્ચ કામાદધાર્મિકે-

આપ શ્રીહરિ લગવાનુ અમારી ઉપર પ્રસાદ કરવાને યોગ્ય છો ॥૬૫॥
હે દેવદેવ ! હે શ્રીદેવકીનંદન-દેવો બ્રહ્માદિકોના દેવ એવા પણ આપ
સાધુપરિરક્ષણમાટે પરા કૃપાથી આ માનુષ લોકમાં માનુષ્યસંજાતીયપણે
દેવકીજીમા પ્રાદુર્ભવ્યા છો હે શ્રીદ્વારિકાધીશ્વર ! હે લક્ષ્મીમનોરજન ! હે
પાર્થસૂત !-આપનુ આશ્રિતવાત્સલ્ય નિરવધિ છે, જેથી તમે દ્વારિકાધીશ્વર
હોવા છતાં પણ અને લક્ષ્મીમન પ્રિય હોવા છતાં પણ આશ્રિત પાર્થ-
અર્જુનને અર્થે સારથિપણુ આપે સર્વસાક્ષિક સ્વીકાર્યું (પૂર્વ શ્લોકમા
શ્રીરાધિકાના નેત્રચક્રોરના ચદ્રભૂત, વેણુપાણિ, ધૃન્દાવનવિહરણરસિક,
ગો-ગોપ-ગોપીજનોના મનોનયનને આનંદ આપનારા દિવ્ય રૂપને અનુ-
સ્મરીને સ્તુતિ કરી આ શ્લોકમા તો- જે દિવ્યરૂપ પીતામ્બર પહેરી
રહેલું, નવીન ઘનસદૃશ શ્યામમંદર, મહામૂલ્ય વૈદુર્યમણિમય મુકુટ
હુડળની કાતિથી ચળકતા મંદર શ્યામ કેશવાળુ, શખ ગદાદિ આયુધને
ધારી રહેલું, ચતુર્ભુજ, ગળામા મુશોભિત કૌસ્તુભ મણિને ધારી રહેલું
દેવકીજીના મનોનયનને આહ્વાદ આપનારૂં, દ્વારિકાધીશ્વરભાવને અસા-
ધારણ, સાક્ષાત્ રૂકિમણીરૂપ લક્ષ્મીના મનનેત્રને રંજન કરનારૂં, પાર્થરથના
ભૂષણભૂત, પરપણુ અને મુલલપણું તેને સૂચવનારૂં છે તેને સમનુસ્મરીને
સ્તુતિ કરાયછે) હે આરહાસ ! જે આ રાધિકાજીના નેત્રચક્રોરના ચદ્ર
ભૂત, લક્ષ્મીજીના મનને રંજન કરનારૂં વેણુપાણિ કે શખપાણિ દિવ્ય રૂપ
છે તે આ અમારા ચિત્તને રંજન તો મદહાસથીજ કરેછે, કેમકે આપનો
મદહાસ ત્રિવિધ તાપને ટાળનારો છે અમે અબળાઓ તે ત્રણતાપથી
ચોમેર તપી ગએલી છીએ, હે પ્રભો ! પરમેશ્વર ! એવા તમને નમ-
સ્કાર છે ॥૬૬॥ હે વિકો ! તમારીજ એક ભક્તિપરાયણતારૂપ મહાદી-
ક્ષાને હાલમાં હું ધારણ કરું છું તો તેમા વિરોધિવર્ગ કામ ક્રોધ લોભ રસા
દિર્ઘક્રી અને કામાદિભદ્રુજ અધાર્મિક જનોથક્રી મારી આપજ રક્ષા

અથ ચિમો ! નરેભ્યઃ ॥૬૭॥ યથા ત્વદીયે તુ પદારવિન્દે રતિર્મ-
દીયા ગિરિનિશ્ચલા સ્યાત્ । હરે ! તથાનુગ્રહમર્હસિ ત્વં કર્તુ ત્વદી-
યાઽસિ યતોઽહમીશ ! ॥૬૮॥ ધર્મો યથૈવાત્ર પતિવ્રતાયા ભગ્નો
ભવેન્નાણુરપિ પ્રમો ! મે । તથૈવ કાર્યા ભવતા દયાલો ! વાસ્યાં
કૃપા મય્યપિ વાસુદેવ ! ॥૬૯॥ ગુર્યાંગયા પ્રણમ્યાથ વાસુદેવં
ચ તાં ગુરુમ્ । નિપીદેત્પ્રાહ્નુલા ગુર્વાં શિષ્યા ત્દ્વહુલા ભવેત્ ॥૭૦॥
વાસુદેવં સ્વામિનં સ્વં તતો ધ્યાત્વા નિજે હૃદિ । કૃષ્ણમન્ત્રં ધામરૂપે
તસ્યાઃ સોપદિશેચ્છનૈઃ ॥૭૧॥ ધર્મન્ત્રમુપદિશ્યાથ ધર્મોત્તસ્યા ઉપા-
દિશેત્ । ષ્ટણુ ભદ્રે ! મદ્રીયા ત્વં પુત્રી જાતાસિ સામ્પ્રતમ્ ॥૭૨॥
પત્યા સત્યેન કૃષ્ણેન યોજિતાસિ મયા કિલ । તસ્માત્તં પ્રયતા નિત્ય-

કરો ॥૬૭॥ હે હરે ! આપના પદારવિદ્ભાં મારી પ્રીતિ જે રીને પર્વતની
પેઠે નિશ્ચળા થાય તેરીને તમે મારી ઉપર અનુચ્છે કરવાને યોગ્ય છો,
કેમકે હે ઇશ ! હું આપનાજ એક આશ્રયવાળી છું ॥૬૮॥ હે પ્રભો ! હે
દયાળો ! હે વાસુદેવ ! આપનીજ અનન્ય ભક્તાણી એવી હું તે મારે
આપજ આત્મા જેના છો એવા પતિની પરિચર્યાપરાયણતારૂપ પાતિમત્સ્ય
અનુદિન અનુવર્તો, જેરીતે તેવા પાતિમત્સ્યધર્મનો ભંગ દેશથીપણ નજ
થાય તેરીતે આપ અનન્યદાસી મારી ઉપર અનુકંપા કરો ॥૬૯॥ હે
મુતો ! આરીતે સ્તુતિ કરીને, શિષ્યાઓ ગુર્વાંની આજ્ઞાથી વાસુદેવને
પ્રણામ કરીને અને તે ગુર્વાંને પણ પ્રણામ કરીને ઉત્તરાભિમુખે બેસે,
આચાર્યાતો પૂર્વાભિમુખે બેસે ॥૭૦॥ અનંતર આચાર્યાણી વાસુદેવ ભગ-
વાન્ અને પોતાના સ્વામિનુ નિજ હૃદયમાં ધ્યાન ધરતીથઈ તે શિષ્યાના
વામ કર્ણમાં અણધાર શ્રીકૃષ્ણમંત્રનો ધીમેધી ઉપદેશ કરે ॥૭૧॥ આ
મંત્રને ત્રણવાર ઉપદેશીને પછી ગુફનારી શિષ્યા નારીને ધર્મોનો આગળ
કહીશ એવા પ્રકારે ઉપદેશ કરે. હે ભદ્રે ! સાંભળ તું હવે જ્ઞાનથી મારી
પુત્રી થઈ છું ॥૭૨॥ ‘સ વૈ પતિઃ સ્વાદકુતોભયઃ સ્વયમ્’ આવું ભાગવતમાં
લક્ષ્મીવાક્ય છે, તો નિરૂપાધિક પતિ સર્વસ્વામી આનંદમય શ્રીકૃષ્ણની
સાથે તારો સંશ્લેષ મેં કરી આપ્યો છે તો અત.પર તું ધર્મનિયમતત્પર

મનન્યમનસા ભજ ॥૭૩॥ અનેકપતિસમ્વન્ધાત્સંસૃતિભ્રમણાદપિ ।
 રક્ષિત્વા ત્વા સ ભગવાન્ પાતિવ્રત્યમવિપ્યતિ ॥૭૪॥ સેવા ભગવતો
 નિત્ય કર્તવ્યાનુસવ ત્વયા । પ્રાસાદિક હરેરન્ન ભોજ્યમહિ તથા
 નિશિ ॥૭૫॥ દિવસે દ્વિર્ન ભુજીથા ન રાત્રૌ દ્વિર્વિનાપદમ્ । સદૃ
 દેવ દિ ભુજીત વિધવા ત્વદ્ધિ વા નિશિ ॥૭૬॥ રોગે સૂતૌ પ્રવાસાદૌ
 જ્ઞાત્યાવશ્યકભોજને । સધવાયા ન તે દૌપશ્ચિર્ભુક્તેરપિ વિચયે ॥૭૭॥
 નેવેચ તુ તદા કાર્ય મનસૈવ ત્વયા હરે । અન્નાદ્યર્માનસૈરેવ ભોજ્ય
 વૃષ્ણો હૃદિ સ્થિત ॥૭૮॥ ગ્રાહ્યે મુહૂર્તે સન્ત્યજ્ય નિદ્રા વૃષ્ણ સ્મરે
 સદા । આદ્ય ચામ નિશોઽતીત્ય કુર્યૌ શયનમન્વહમ્ ॥૭૯॥ દશ
 મીપુ ચ સર્વાસુ તથા ત્વ દ્વાદશીપ્તપિ । વ્રતોપવાસદિવસે દિવા

થઈ અનન્યમનવાળી થઈને તે સત્યપતિ કૃષ્ણને નિત્ય ભજ ॥૭૩॥ અનેક
 પતિપત્નીભાવને સપાદનારા અનાદિ સંસારબ્રમથકી પણ તારી તેજ
 ભગવાન રક્ષા કરશે અને આ ભવમા અબળાઓને અસાધારણ એવા
 પાતિવ્રત્ય ધર્મને એજ ભગવાન રક્ષણ કરશે ॥૭૪॥ પ્રતિદિન પ્રતિસમય
 ભગવાનની સેવા તારે કરવી દિવસે કે રાત્રિએ હરિપ્રસાદભૂતજ અન્ન
 જમવું, ખીજી નહિ આપકાળ વિના દિવસે બે વાર જમવું નહિ તેમ
 રાત્રિએ બે વાર જમવું નહિ વિધવાએ તો દિવસે કે રાત્રિએ એકજ વાર
 જમવું ॥૭૫-૭૬॥ પતિવતી એવી તને જ્વરાદિરોગસમયે પ્રસવસમયે
 પ્રવાસસમયે અને જ્ઞાતિશોજનાદિ આવશ્યક પ્રસંગમા ત્રણ વાર ભોજ
 નમા પણ દોષ નથી ॥૭૭॥ બ્યારે તો રોગાદિકથી પીડા યામુ સ્વારે
 જ્ઞાનાદિકનો સંભવ નહિ હોવાથી આજ પૂજા તારે નજ કરવી કિંતુ મન
 સંકલ્પિતજ ઉપકરણોવડે મનથીજ પૂજા કરવી હૃદયમા રહેલા ભગવાન
 મન કપિત અન્નાદિવડે જમાડવા ॥૭૮॥ નિત્ય આજ સુહર્તમા ભગીને
 શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ તારે કરવું પ્રતિદિન રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરને ઉદ્ધવીને
 શયન કરવું (પહેલા પહોરમા તો નજ આવું) ॥૭૯॥ સર્વ દશમીઓ તથા
 સર્વ દ્વાદશીઓ અને વ્રતોપવાસ દિવસોએ દિવાસ્વાપ તારે નજ કરવો
 કેમકે તેનાથી વ્રતભગ થાય છે 'દિવાનિદ્રા નજ કરવી' આ અર્થ વિધ

સ્વાપં ચ નાચરે: ॥૮૦॥ વિધવા તુ દિવા ક્ષાપિ ન શયીત યથા
 યતિ: । આપત્કાલે દિવા સ્વાપ: પુનર્મુક્તિર્ન દોષશ્ચ ॥૮૧॥ સર્વાભિ-
 નંવધા ભક્તિ: સ્ત્રીભિ: કાર્યા રમાપતે: । માનેર્ધ્યારદ્રવિવાદાશ્ચ ન
 કાર્યા ભક્તયા સહ ॥૮૨॥ કૃષ્ણસ્તોત્રં પ્રતિદિનં પઠેયુર્દાક્ષિતા:
 સ્ત્રિય: । યાવદ્દેહસ્મૃતિસ્તાવત્પાલ્યા ધર્મા इति સ્થિતિ: ॥૮૩॥
 કૃષ્ણમેવાશ્રિતાઽસ્યદ્વ ત્વં હિ સર્વાત્મના પ્રભુમ્ । અતો ભવિષ્યસિ
 ર્યાતા ભૂમાવાત્મનિવેદિની ॥૮૪॥ સ્વધર્મસંસ્થિતા નિત્યં દેહાન્તે
 ત્વં તુ સન્મતે ! । રાધિકેવ સુવં સ્વેદં ગોલોકે પ્રાપ્સ્યસિ શ્રુવમ્
 ॥૮૫॥ ભર્તાપિ તવ પુણ્યેન પાર્પદો ભવિતા હરે: । માતૃપિતૃકુલે
 સેઽપિ પ્રાપ્સ્યેતે સદ્ગતિં પરામ્ ॥૮૬॥ હત્યુક્ત્વા ગુરુપદ્યા સા શિર-
 વાગ્યો માટે તો વિશેષપણે મતરૂપ યતિયોની પેઠે બાણવો (વિધવાએ
 તો કદાપિ દિવાસ્વાપ નજ કરવો) આપત્કાળમા તો દિવસનિદ્રા અને
 બીજાવાર બોજન વિધવાઓને પણ દોષ માટે નથી ॥૮૦-૮૧॥ રમાપતિ
 ભગવાનવિષે શ્રવણકીર્તનાદિરૂપા નવધા ભક્તિ સધવાઓ કે અધવાઓ મહા
 દીક્ષાને પામેલી સર્વ ક્રોધ સ્ત્રીઓએ કરવી માન ઇર્ષ્યા ક્રોધ વિવાદ વિગેરે
 નજ કરવા ભગવદ્ભક્તા નારીસાથે તો અત્યત નજ કરવા ॥૮૨॥
 દીક્ષિત સ્ત્રિયોએ પ્રતિદિન (સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત) કૃષ્ણસ્તોત્રનો પાઠ કરવો
 'હું ભક્તાણી છું' એમ અભિમાનીને સ્વધર્મનો ત્યાગ નજ કરવો
 ન્યામુધી દેહસ્મૃતિ રહે ત્યામુધી આ ધર્મો પાળવા એવી સ્થિતિ-
 ઉદ્ભવસપ્રદાયની મર્યાદા છે ॥૮૩॥ જે હેતુમાટે તું હવે સર્વપ્રભુ શ્રીકૃ-
 ષ્ણનાજ સમાશ્રયને સર્વ પ્રકારે પામી છું તે હેતુ માટે તું 'આત્મનિવે-
 દિની' એવી પૃથ્વીમા પ્રખ્યાતિને પામીશ ॥૮૪॥ હે સન્મતે ! આ રીતે
 તું સ્વધર્મપૂર્વક ભગવાનને ભક્તિથી નિત્યજ ભજતાં ભક્ત્યેકપરાયણ થઈ
 દેહને અતે ગોલોકને પામીને રાધિકાજની પેઠે ભગવચ્ચરણપરિચરણપરાયણ
 થઈ નિત્ય અપરિમિત આનંદને પામીશ તારો ભર્તા પણ તારાજ ભગવદા-
 શ્રયણબળથી ભગવાનના લોકને પામીને ભગવાનનો પાર્પદ થઈ નિત્યાનંદ-
 વૃષ્ઠ થશે તથા તારૂ માતૃકુળ અને પિતૃકુળ પણ આજરીતે ભગવાનના

સાદાય તદ્વચઃ । પ્રણમેતાં તતઃ સાપિ તસ્યૈ દયાચ્છુમાશિયઃ ॥૮૭॥
 પતિવ્રતાધર્મનિષ્ઠા ભવ ત્વં સર્વદા શુભે ! । વાસુદેવસ્ય દાસ્યં ચ
 કમલાયા ઇવાસ્તુ તે ॥૮૮॥ તતઃ શિષ્યા શુરોઃ પૂજાં શકયા કૃત્વૈવ
 પૂર્વવત્ । તાં ચાન્યાશ્ચ નમસ્કૃત્ય ભક્તાઃ સ્યાત્ તદ્વચઃસ્થિતિઃ
 ॥૮૯॥ સામાન્યાં મહતીં વાપિ ગૃહ્ણીયાદૌદ્ધર્વી તુ યા । દીક્ષામેતાં
 સ્વશક્તયા સા હરેર્ભક્તાન્સુભોજયેત્ ॥૯૦॥ દીક્ષાવિધિરિતિ પ્રોક્તઃ
 સ્ત્રીણાં દ્વેધામયા સુતૌ ! । કૃષ્ણભક્તિં ચિકીર્ષૂણાં સ્થિતૈર્વોદ્ધવવર્ત્મનિ
 ॥૯૧॥ એતં યુવાં ચ માર્યાયૈ સ્વસ્ય સ્વસ્ય પૃથક્ પૃથક્ । બ્રૂયાતં તે
 તતસ્તદ્વદુમે અપિ ફરિપ્યતઃ ॥૯૨॥ તાવૈવમુક્તૌ હરિણા પ્રસન્નૌ
 સુતાવભૂતાં નૃપતે ! પ્રણમ્ય । તમીશ્વરં જન્મતુરાત્મવાસં તમેવ

લોકને પામીને પરા સદ્ગતિ (પરમાર્નદૃષ્ટ)ને પામશે ॥૮૫-૮૬॥ હે
 સુતૌ ! આ પ્રકારે શુદ્ધાર્યાએ ધર્મનિયમનો પ્રબોધ આપેલી તે શિષ્યાસ્ત્રી
 તેણીનું વચન મસ્તકે ચઢાવીને તેણીને પ્રણામ કરીને, તેણીએ 'હે શુભે !
 તારી સર્વદા પતિવ્રતાધર્મમાં નિષ્ઠા થાવ અને કમળાની પેઠે તારે ભગ-
 વાન્ વાસુદેવનું દાસ્ય થાવ' ઇત્યાદિ શુભ આશીર્વાચન આપતાં તે આચાર્યા-
 ણીની પૂજા પૂર્વની પેઠે (સામાન્યદીક્ષામાં જેમ એમ) યથાશક્તિ
 કરીને, તેણીને અને બીજી ભગવદ્ભક્તા સ્ત્રીયોને નમસ્કાર કરીને, તે
 આચાર્યાણીના આદેશને વશવર્તિની થઈ રહે ॥૮૭-૮૯॥ આ પ્રકારે
 સામાન્ય અથવા મહતી આ ઔદ્ધવી દીક્ષાને પામેલી નારી યથાશક્તિ
 હરિના ભક્તો સાધુ બ્રાહ્મણોને સારીરીતે જમાડે ॥૯૦॥ હે સુતૌ !
 આ પ્રકારે મેં ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં રહીનેજ ભગવદ્ભક્તિને કરવા ઇચ્છતી
 સ્ત્રીયોનો દીક્ષાપ્રકાર સામાન્યતઃ અને વિશેષતઃ બે પ્રકારનો કહ્યો ॥૯૧॥
 તમો પોતપોતાની પત્નીને આ મેં કહેલો દીક્ષાપ્રકાર પૃથક્ પૃથક્ ઉપદેશ
 કરો. પછી તે તમારી પત્નીયો પછુ તે આ પ્રકારને અનુસારેજ દીક્ષાને
 આપશે ॥૯૨॥ હે નૃપતે ! આ પ્રકારે ભગવાને પ્રતિબોધ આપેલા તે અચો-
 ધ્યાપ્રસાદ તથા રઘુવીર નામના પુત્રો પ્રસન્ન થયા અને સર્વેશ્વર તે ભગ-
 વાનને પ્રણામ કરીને તેમણે ઉપદેશ કરેલાજ અર્થનું મનમાં ચિંતન કરતા

ચાર્યૈ દદિ ચિન્તયન્તૌ ॥૧૩॥ इति धीसत्तत्तज्जिजीवने नारायणचरित्रे धर्म-
शास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ स्त्रीणां द्विविधदीक्षाविधिनिरूपणनाમા त्रिपचास-
त्तमोऽध्यायः ॥૫૩॥

સુમત ઉવાચ—एकादश्यां निर्जलायां नारायणमुनिर्नृप ।। पुत्रा-
भ्यां प्रददौ दीक्षां द्विविधां स्वयमेव हि ॥१॥ दीक्षिताभ्यां तत-
स्ताभ्यां तत्पत्नीभ्यामपि स स्विकाम् । दीक्षां प्रदापयामास सामान्यां
महतीमपि ॥२॥ तदा महात्ममकरोत्कृष्णार्चनमहोत्सवम् ।
साधूंश्च सकलान्विप्रान् ययेष्टं समभोजयत् ॥३॥ देशान्तरेभ्योऽपि

यथा पोताने उतारे गया ॥२३॥ इति श्रीसत्संगिजीवने...चतुर्थप्रकरणे
दीक्षाविधौ स्त्रीणां द्विविधदीक्षाविधिनिरूपणनामा त्रिपचासत्त-
मोऽध्यायः ॥૫૩॥

‘અધ્યાય ૫૪ મો.

સુમતઃકપિ કહે છે—હે પ્રતાપસિંહ નૃપ ! અનતર ભગવાન્ નારાયણ-
મુનિએ પોતેજ નિર્જળા એકાદશીએ (સવત્ ૧૮૮૨ ના જ્યેષ્ઠ શુક્લ
એકાદશી) અયોધ્યાપ્રસાદ રઘુવીરને અને પ્રકારનીપણુ દીક્ષા આપી ॥૧॥
તેપછી શ્રીહરિ દીક્ષા પામેલા તેઓપાસે તેમની પત્નીઓને પણુ અને
પ્રકારની પણુ પોતાની દીક્ષા દેવરાવી. ‘પતિરેવ હિ નારીણાં દેવતં ચ ગુરુ-
મેવ. । ન તદન્યા દેવતાઽસ્યા ન તદન્યો ગુરુર્નૃપ । પતિવ્રતા ધર્મરતા યાચ
પત્યેવ દીક્ષિતા । સાતુ દયારૂઢ્ઢમમ્મં સ્ત્રીભ્યઃ પ્રણવવર્જિતમ્ । પર્યુરગ્યો
ન કતંભ્યો ગુરુઃ સ્ત્રીભિઃ પ્રમાન્ ઘચિત્ ॥’ એમ નારદપયરાત્રમાં કહ્યું છે,
માટે તેઓની પાસે તેણીઓને દીક્ષાપ્રદાનની ઉઝિ યુક્ત છે ॥૨॥ ત્યારે
દીક્ષાદિવસે ભગવાને કૃષ્ણાર્ચનમહોત્સવને વિશેષત કરીને સર્વ સાધુઓ
અને વિપ્રોને (દ્વાદશીએ) યથેષ્ટ જમાડ્યા ॥૩॥ તે સમયે તે દુર્ગાપુરમાં
દેશાંતરથકી પણુ બહુ સાધુઓ, વાલ્મીકી અને હરિભક્ત સ્ત્રીપુરુષો હજારો

મક્તાસ્ત્રાડયાતા સહસ્રશઃ । પુરુષા યોષિતઃ્વાડસન્ ઘર્ષિન
 સાધવસ્તથા ॥૪॥ જ્ઞાનયાત્રોત્સવસ્યાન્તે સમા તત્ર મહત્સમૂત્ ।
 મર્યાદયા મક્તજના નિષેદુસ્તાત્ર સર્વદાઃ ॥૫॥ નારાયણઃ્ચ તન્મધ્ય
 ઉચ્ચાસન ઉપાવિશત્ । મુખારવિન્દં તસ્યૈવ તે ચ પદયન્ત આસત ॥૬॥
 તાનુવાચ હરિર્મક્તાઃ । સર્વે ષ્ટ્વુત મદ્ધ્વ । દીક્ષિતાનાં ફલ મક્તે
 શીઘ્ર મવતિ ચૈ નૃણામ્ ॥૭॥ યથાધિકાર દીક્ષાડતો સામાન્યા
 મહતી તથા । ગ્રાહ્ય પુમ્મિઃ્ચ નારીભિ સ્થિતૈરુચ્ચવર્ત્મનિ ॥૮॥
 લક્ષ્મીનારાયણસ્યાત્ર લખંડે સ્યુ પુરુષાસ્તુ ચૈ । ગૃહાન્તુ રઘુવીરાત્તે
 દીક્ષા તુ દ્વિવિધામપિ ॥૯॥ તેષા સ્ત્રિયઃ્ચ ગૃહાતુ રઘુવીરસ્ય યોષિ-
 ત । સકાશાદ્દિવિધાદીક્ષાં નતુ પુસ કદાચન ॥૧૦॥ નરનારાયણ

હંતર આપ્યા હતા ॥૪॥ જ્ઞાનયાત્રોત્સવ કે જે જ્યેષ્ઠ માસમા જ્યેષ્ઠા
 નક્ષત્રમા લગવાનનો કરવાનો જ્ઞાનવિશેષોત્સવ તેના અતર્માં ત્યા કોઈ પણ
 મોટી સલા લરાઈ, તે સલામા સર્વે લક્ષ્મીનો યથામર્યાદા બેઠા ॥૫॥
 લગવાન્ નારાયણુમુનિ પણુ તે મહાસલાના મધ્યમા વિરાજમાન સમુજત
 સિંહાસનમાં સરાજમાન થયા સલામાં બેઠેલા મુનિમુખ્ય તે સમસ્ત લક્ષ્મી
 તેમના મુખારવિન્દ સન્મુખજ એકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખીને બેઠા ॥૬॥ અનંતર તે
 સર્વના પ્રતિ લગવાન્ શ્રીહરિ એમ બોલ્યા કે હે લક્ષ્મી ! તમે સર્વે માર
 વચન સાલળો ઔદ્ધવ સપ્રદાયસિદ્ધ દીક્ષા ધારવાથી તે દીક્ષિતોને મહત્
 ફળ જલદી સિદ્ધ થાય છે લક્ષ્મીતો આનાથીજ અભિવૃદ્ધિ પામે છે તો
 યથાધિકાર સામાન્ય કે મહત્તી દીક્ષા ઔદ્ધવ માર્ગના અનુયાયી સ્ત્રીપુર
 ષોએ અવશ્ય લેવીજ ॥૭-૮॥ પર આ મં કહેલો નિયમ સર્વેએ આદર
 લીય છે આ ઉદ્ધવ માર્ગમા જે પુરુષો લક્ષ્મીનારાયણુદેશમા નિયત
 (રેણાકથી) નિવાસ કરી રહ્યા હોય તે સર્વેએ તો રઘુવીરજીની પત્ની
 પ્રકારની પણુ દીક્ષા લેવી આ તેમની સ્ત્રિયોએ તો રઘુવીરજીની પત્ની
 થકીજ દીક્ષા લેવી પણુ અન્ય પુરુષથકી ક્યારેય નજ લેવી જે બીજા
 નરનારાયણુદેશમા નિયત (કાયમ) નિવાસવાળા નરો હોય તેમણે તો
 અયોધ્યાપ્રસાદથકીજ દ્વિવિધા દીક્ષા લેવી આ તેઓની નારીઓએ તો

સ્યાન્ન રણ્ઢે સ્યુઃ પુરુષાધ્ય યે । દીક્ષાઽયોધ્યાપ્રસાદાત્તુ ગૃહ્યતાં
 દ્વિવિધાપિ તૈઃ ॥૧૧॥ તેપાં સ્ત્રિયસ્તુ યાસ્તામિદીક્ષા તસ્યેવ યોપિતઃ ।
 સકાશાદ્ગૃહ્યતાં દ્વેધા નાન્યથા તુ કદાચન ॥૧૨॥ યાસુદેવીમિમાં
 દીક્ષાં ગૃહીત્વાઽથાનુવાસરમ્ । પૂજનાર્થે ચ શૃણ્ણાર્ચા ગ્રાહ્યા સ્વસ-
 ગુરોર્જનાઃ ! ॥૧૩॥ યથાધિકારં કર્તવ્યં યથાહં ચ તદર્ચનમ્ ।
 સ્થિત્વા સર્વેઃ સ્વધર્મેષુ નાન્યથા તુ મદાશ્રિતૈઃ ॥૧૪॥ ધર્મેષુ સંશયઃ
 કશ્ચિન્નિચ્છે સ્યાદ્દિ કસ્યચિત્ । તદ્વા યથાવકાશં તં સ પૃચ્છતુ
 સુસ્રેન મામ્ ॥૧૫॥ શુભત ઉવાચ—પ્રવમુક્તે ભગવતા તે તથેત્યવદન્
 જનાઃ । હરિર્નિજાવાસમાયાત્સ્વસ્વાવાસાન્ યયુધ્ધ તે ॥૧૬॥ યથાધિ-
 કારં ચ તતો યથાકાલં હરિર્નિજાન્ । પુત્રાભ્યાં દીક્ષયામાસ સર્વા-
 નપિ વિમાગ્નાઃ ॥૧૭॥ તતઃ રઘુવીરેણ તચ્છિષ્યેભ્યો હરિર્નૃપ ! ।

તે આ અયોધ્યાપ્રસાદની પક્ષીયક્રીડા બંને પ્રકારની પણ દીક્ષા ધારવી,
 અન્યથક્રી તો ક્યારેય નજ ધારવી. બંને પ્રકારની પણ દીક્ષામાં આજ
 નિયમ અનુસરવો ॥૧૨-૧૨॥ હે જનાઃ ! યાસુદેવી આ દીક્ષાને પોતપોતાના
 ગુરૂક્રી મારા કહ્યા મુજબ ચંદણ કરીને તેજ ગુરૂક્રી પ્રતિદિન બાહ્ય
 પૂજા કરવા કૃષ્ણપ્રતિમા ચંદણ કરવી ॥૧૩॥ ચંદણ કરેલી તે પ્રતિમાનું
 પૂજન યથાધિકાર યથાયોગ્ય સ્વધર્મને અનુવર્તવાપૂર્વકજ મારા સર્વ
 આશ્રિતોએ કરવું. પણ સ્વધર્મનું અતિલઘન કરીને તે પૂજન નજ કરવું
 ॥૧૪॥ વળી બે ક્રોધના ચિત્તમાં અનુદાન કરવાના ધર્મમાં સંશય રહેતો
 હોય તો તે મને યથાવકાશ સુખેથી પુછો ॥૧૫॥

શુભતઃકપિ કહે છે—હે રાજન્ ! આવો ભગવાનનો આદેશ તે તમામ
 ભક્તજનોએ ‘તથાસ્તુ’ એમ ભક્તિથી મસ્તકે ચંદણ કર્યો, અનંતર ભગવાન
 પોતાના નિવાસસ્થાને પધાર્યા. અને તે સર્વે ભક્તો પોતપોતાને ઉતારે
 ગયા ॥૧૬॥ તે પછી ભગવાને યથાકાળ યથાધિકાર યથાદેશવિકાગ તે
 સમસ્ત ભક્તજનોને અયોધ્યાપ્રસાદ તથા રઘુવીર પુત્રો પાસે દીક્ષા અપાવી
 ॥૧૭॥ હે નૃપ ! તે પછી રઘુવીરજી આચાર્ય પાસે તેમના શિષ્યોને શ્રીહરિએ
 નિત્ય અર્ચનમાટે રાધાકૃષ્ણની ચિત્રાર્યાપણ પોતાની અર્યાસાથે અપાવી.

રાધાકૃષ્ણસ્ય ચ સ્વસ્ય લેખ્યાર્ચામવ્યદાપયત્ ॥૧૮॥ તથા ડયોચ્યા-
પ્રસાદેન તચ્છિષ્યેભ્યશ્ચ સર્વદા; । નરનારાયણસ્યાર્ચાં તથા સ્વસ્યા-
વ્યદાપયત્ ॥૧૯॥ તતસ્તયોસ્તુ માર્યાભ્યાં નારીભ્યોઽપિ યયોચિ-
તમ્ । દ્વિવિધાં દાપયામાસ દીક્ષાં સર્વાભ્ય ઈશ્વરઃ ॥૨૦॥ યથા-
વિમાનં ચ તતો નિત્યાર્ચ્યં પ્રતિમાદ્વયમ્ । તાભ્યોઽપિ દાપયામાસ
તાભ્યામેવ પૃથક્ પૃથક્ ॥૨૧॥ કૃત્યં નારાયણઃ સ્વામી સમ્પ્રદાયમિ-
દ્દોદ્ધવમ્ । રાજન્ ! પ્રવર્તયામાસ કલૌઃ કૃષ્ણાં હિતાય વૈ ॥૨૨॥ રઘુ-
વીરસ્તથા ડયોધ્યાપ્રસાદો ધ્રાતરાવથ । તમુપેત્ય નમસ્કૃત્ય તદગ્રે
ચ નિપેદતુઃ ॥૨૩॥ હરિસ્તાવાહ પુત્રૌ ! યત્પ્રણવ્યં ભવતોર્ભવેત્ ।
તત્પૃચ્છતમિતિ પ્રોક્તૌ તૌ તં પપ્રચ્છતુર્નૃપ ! ॥૨૪॥ ધ્રાતરાવૃત્તુ —
સમ્પ્રદાયેઽત્ર નઃ સ્વામિન્કર્તવ્યા યે વ્રતોત્સવાઃ । વાર્ષિકાણાં ચ
તેષાં નૌ વિધાનં વત્કુમર્હસિ ॥૨૫॥ આવાં ત્વદુક્તરીત્યેવ ભગવન્મ-

તેજ પ્રકારે અયોધ્યાપ્રસાદજી આચાર્ય પાસે તેમના સમગ્ર શિષ્યોને પોતાની
અર્ચાસાધે નરનારાયણની ચિત્રાર્ચા પણ અર્ચનભાટે અપાવી ॥૧૮-૧૯॥
ત્યારપછી ભગવાને તે અયોધ્યાપ્રસાદ રઘુવીરની ભાર્યાઓ પાસે તેમની
શિષ્યા સમગ્ર શિષ્યોને પણ યથાધિકાર યથાદેશવિભાગ બને પ્રકારની
પણ દીક્ષા દેવરાવીને, નિત્ય અર્ચનભાટે પોતાની ચિત્રમૂર્તિ સાથે રાધા-
કૃષ્ણની અને નરનારાયણની ચિત્રમૂર્તિ યથાવિભાગ પૃથક્ પૃથક્ દેવરાવી
॥૨૦-૨૧॥ હે રાજન્ ! આ રીતે તે આ સર્વના સ્વામી શ્રીનારાયણમુનિએ
કલિયુગમા સર્વ નરોના આત્મતિક હિતભાટે ઔદ્ધવ સંપ્રદાય પૃથિવી ઉપર
એમર પ્રવર્તાવ્યો ॥૨૨॥ અનંતર રઘુવીરજી તથા અયોધ્યાપ્રસાદજી
તે ભગવાનની સન્નિધિને પામીને તેમને નમસ્કાર કરીને તેમની આગળ
બેઠા ॥૨૩॥ હે નૃપ ! અનંતર ભગવાને 'હે પુત્રૌ ! તમારે કોઈ અર્થ
પુછવો હોય તો સુખેથી પુછો' એમ અનુસા આપતાં તેઓએ એમ પુછ્યું
કે- ॥૨૪॥ હે ભગવન્ ! આપણા આ ઔદ્ધવ સંપ્રદાયમા કરવાના જે
વ્રતોત્સવો હોય તે વાર્ષિક વ્રતોત્સવોનું વિધાન અમને કહેવાને માટે આપ
ચોગ્ય છો હે પ્રભો ! જે આપે આદેશ કરેલા વિધાનથીજ બનેલ દેશનાં

ન્દિરેષુ તાન્ । યથાકાલં કરિપ્યાવો દેશયોરુભયોઃ પ્રમો ! ॥૨૬॥
 સુવત રવાચ—પૃષ્ઠઃ સુતાભ્યામિતિ સ પ્રસન્નો નારાયણસ્તૌ નૃપતે !
 જગાદ । સ્વસમ્પ્રદાયં ઘનુષ્ણત્ય સર્વં વ્રતોત્સવાનાં વિધિમાવ્દિકા-
 નામ્ ॥૨૭॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे
 वद्धवसम्प्रदायदीक्षाविधिप्रवर्तननिरूपणनामा चतु पद्याशतमोऽध्यायः ॥૧૪॥

શ્રીનારાયણમુનિઠ્ઠવાચ—વ્રતોત્સવાનાં સર્વેયાં વિધિસ્તુ ગ્રાહ્ય ઉ-
 ત્તમઃ । શ્રીવિઠ્ઠલેશગદિતઃ સવિરોપં વદામિ તમ્ ॥૧॥ અસ્માકમિ-
 ણ્દેવો હિ શ્રીકૃષ્ણોઽસ્તીતિ તસ્ય યા । આર્ચિર્ભાવતિધિસ્તસ્યા
 વિધિરાદૌ નિરૂપ્યતે ॥૨॥ યદા પૂર્વદિને હ્યેવ રોહિણી બુધસંયુતા ।

ભગવન્મહિરોમા યથાકાળ તેતે ઉત્સવોને અમો કરાવીએ ॥૨૫-૨૬॥
 સુવતતઃપિ કહેછે—હે નૃપતે ! આ પ્રકારે પુત્રોએ પુછેલા ભગવાન શ્રીના-
 રાયણે પ્રસન્ન થઈને પોતાના ઉદ્ધવસમ્પ્રદાયની રીતિને અનુસરીને વાર્ષિક
 વ્રતોત્સવોનો સર્વ વિધિ યથાસ્થિત કહેવાનો આરંભ કર્યો ॥૨૭॥ ઇતિશ્રી
 સત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ઉદ્ધવસમ્પ્રદાયદીક્ષાવિધિપ્રવર્તન-
 નિરૂપણનામા ચતુર્થપદ્યાશતમેઽધ્યાયઃ ॥૫૪॥

૧અધ્યાય ૫૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સુતા ! સર્વ વ્રતોત્સવોનો વિધિ તો
 શ્રીવિઠ્ઠલેશ ગોસ્વામિએ કહેલો બીજાની અપેક્ષાએ ઉત્તમ હોવાથી આપણે
 સામાન્યતઃ આજ છે તેમા ક્વચિત્ વિશેષ ઔદ્ધવ સમ્પ્રદાયને અસાધારણ
 છે માટે તે વિધિ તે વિશેષ સાથે હું કહું છું ॥૧॥ તેમા શ્રીકૃષ્ણપ્રાદુર્ભાવ
 તિથિએ કરવાના વ્રતોત્સવનો વિધિ પ્રથમ નિરૂપણ કરું છું, કારણ કે
 શ્રીકૃષ્ણ આપણા ઇષ્ટદેવ સર્વકારણકારણ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે ॥૨॥
 ‘વદા’ ઇત્યાદિ આઠ શ્લોકો આજ પ્રકરણમા અગીયારમા અધ્યાયમા
 વ્યાખ્યાન કર્યા છે તથાપિ સક્ષેપમા તેનો બાવ નિરૂપણ કર્યો છે યદ્યપિ

૧ આ અધ્યાયને આરંભીને સાત અધ્યાયોવડે વાર્ષિક વ્રતોત્સવોનો વિધિ
 નિરૂપણ કરતા, પ્રથમ આ અધ્યાયમા જન્માષ્ટમીઉત્સવનો સનિર્ણય વિધિ તથા
 કૃષ્ણમૂર્તિઓનો અભેદ નિરૂપણ કર્યો છે

નિશીથગાઽષ્ટમી સમ્યગ્નોત્તરા તુ નિશીથગા ॥૩॥ તદા વિદ્વાપિ
સસમ્યા પ્રતીતવ્યાઽષ્ટમી વ્રતે । પરેયુઃ પારણાકાર્યા તિથ્યન્તે વ્રતચા-
રિભિઃ ॥૪॥ પ્રોક્તા યોગવિશેષેણ સસમીસહિતાઽષ્ટમી । પ્રાદેત્યન્નિપુ-
રાણાદૌ નાન્યથા કેવલાઽષ્ટમી ॥૫॥ પૂર્વેયુરેવ યોગશ્ચ પ્રાગુક્તઃ સકલો
યદિ । ભવેદથ પરેયુસ્તુ નિશીથે કેવલાઽષ્ટમી ॥૬॥ ઉપવાસદ્વયં
કુર્યાત્તદા શકસ્તુ પૂરુષઃ । ઉપવાસમશકસ્તુ કુર્યાદેકં પરેઽહનિ
॥૭॥ બુધાઽષ્ટમીરોહિણીનાં નિશીથે યોગમન્તરા । પૂર્વવિદ્વા ન કર્તે
વ્યા બુધર્જન્માઽષ્ટમી ક્વચિત્ ॥૮॥ બુધવારો ન ચેત્તર્હિ રોહિણીસહિ-
તામપિ । પૂર્વવિદ્વાં વિદ્વાયૈવ શુદ્ધા ગ્રાહ્યાઽષ્ટમી મતા ॥૯॥ વિના
ઋક્ષેણાપિ કાર્યા નવમીસંયુતાઽષ્ટમી । સઋક્ષાપિ ન કર્તવ્યા સસ-

અર્ધરાત્રિએ પહોચતી અષ્ટમી વ્રતમાં લેવાની કહી છે તથાપિ તે બે સસ-
મીના વેધવાળી હોય તો મધ્ય રાત્રિએ નહિ પહોચતી એવી પણ શુદ્ધા
(વેધ વિનાની) બીજી અષ્ટમી મતોત્સવમાં લેવી લહે સાતમના વેધવાળી
હોય પણ બે રોહિણીનક્ષત્ર અને બુધવાર આ બેના યોગવાળી હોઇને
મધ્યરાત્રિએ વ્યાપતી હોય તો તે આહ્વાન છે. પારણાં તો બીજે દિવસે અષ્ટમી
તિથિ ઉતરી ગયા પછીજ મતકર્તાઓએ કરવાં ॥૩-૪॥ આવા રોહિણી
બુધવાર૩૫ યોગવિશેષને લીધેજ સસમીના સંબંધવાળી અષ્ટમી મતમાં
અહણુ કરવાની અગ્નિપુરાણાદિકમાં કહી છે. અન્યથા કેવળ અષ્ટમી મતમાં
લેવી નહિ ॥૫॥ બે પૂર્વોક્ત સમય યોગ સસમીદિનેજ હોય અને અષ્ટમી-
દિને તો અર્ધરાત્રિએ કેવળ-રોહિણીબુધયોગવર્જીત શુદ્ધા અષ્ટમી હોય
ત્યારે શક્ત પુરૂષતો બે ઉપવાસ કરે અશક્ત તો પરદિન અષ્ટમીએ એક
ઉપવાસ કરે ॥૬-૭॥ મધ્યરાત્રિએ બુધ અષ્ટમી અને રોહિણીના યોગ વિના
તો બુધજનોએ સસમીના વેધવાળી જન્માષ્ટમી ક્યારેય પણ નજ કરવી
॥૮॥ બે બુધવાર ન હોય તો અર્ધરાત્રિએ રોહિણીનક્ષત્રે યુક્ત એવી પણ
સાતમના વેધવાળી અષ્ટમીનો ત્યાગ કરીનેજ શુદ્ધા-વેધ વિનાની અષ્ટમી
આહ્વાન માની છે ॥૯॥ રોહિણીનક્ષત્ર વિનાપણુ નવમીના સંબંધવાળી અષ્ટમી
કરવી. રોહિણીસહિત એવી પણ સસમીવિદ્વા અષ્ટમી ન કરવી ॥૧૦॥

મીસંયુતાષ્ટમી ॥૧૦॥ પલં ઘટીં મુહૂર્તે વા યદા કૃષ્ણાષ્ટમી તતઃ ।
 નવમી સૈવ ગ્રાહ્યા સ્યાત્સપ્તમીસંયુતા ન તુ ॥૧૧॥ વિદ્યાયાશ્ચ ક્ષયઃ
 સ્યાચ્છેદદા તુ વ્રતચારિભિઃ । ગ્રાહ્યા વિદ્યાપિ સપ્તમ્યેત્યુચુઃ કેચન
 વૈષ્ણવાઃ ॥૧૨॥ શ્રીવિઠ્ઠલેશસ્ય મતે વિદ્યાયાસ્તુ ક્ષયે સતિ । ઉપો-
 પ્યા નવમીત્યેવં નિર્ણયોઽસ્તિ સ ગૃહતામ્ ॥૧૩॥ સપ્તમીવેધરહિતા
 યાઽષ્ટમી માસ્કરોદયે । સૈવ જન્માષ્ટમી ગ્રાહ્યા વ્રતોત્સવવિધી
 શુભા ॥૧૪॥ શુદ્ધાધિકા ભવેદર્હિં તિથિઃ કૃષ્ણાષ્ટમી તદા । વહુ-
 કાલવ્યાપકત્વાત્પૂર્વા ગ્રાહેતિ નિર્ણયઃ ॥૧૫॥ ઉપવાસસ્તત્ર કાર્યઃ
 પૂજા કૃષ્ણસ્ય ચ શ્રિયઃ । અચલાયાશ્ચલાયા વા મૂર્તેઃ શક્ત્યા યથા-
 વિધિ ॥૧૬॥ રાધિકાયા ભવેન્મૂર્તિર્મન્દિરે યત્ર તત્ર તુ । વૈષ્ણર્ચન-

શુદ્ધા અષ્ટમી યદપિ મધ્યરાત્રિના સંબન્ધે વર્ણત મુહૂર્તમાત્ર કે ઘટિકામાત્ર
 કે પળમાત્ર વર્તતી હોય અને તેને બાલે નવમીનો યોગ હોય તોપણ તેજ
 વ્રતમાં લેવી, પણ અર્ધરાત્રિએ યોગમાત્રથી પળમાત્ર પણ સપ્તમીના વેધ-
 વાળી વ્રતમાં લેવી નહિ ॥૧૧॥ બે સપ્તમીના વેધવાળી અષ્ટમી ક્ષય પામી
 જતી હોય ત્યારે તો વ્રતીઓએ સપ્તમીવિદ્ધા પણ અષ્ટમી ઉપવાસવિધિમા
 મહલુ કરવી એમ કેટલાએક વૈષ્ણવો કહેછે પણ આ મત આદરણીય
 નથી શ્રીવિઠ્ઠલેશના મતમા તો વિદ્વાનો ક્ષય હોય તો કેવળ નવમી તિથિ
 નોજ ઉપવાસ કરવો પણ વિદ્વાનો નહિ એવો નિર્ણય કર્યો છે. તે નિર્ણય
 આપણા મતમાં આછ છે ॥૧૨-૧૩॥ બે અષ્ટમી સૂર્યોદયસમયે પળમાત્ર
 પણ સપ્તમી વેધવર્ણત હોય તેજ શુભ જન્માષ્ટમી વ્રતોત્સવવિધિમા સ્વીકા-
 રવી ॥૧૪॥ બે શુદ્ધા કૃષ્ણાષ્ટમી તિથિ વૃદ્ધિને પામી હોય ત્યારે તો પૂર્વ-
 નીજ શુદ્ધા અષ્ટમી બહુ કાળ વ્યાપનારી હોવાથી વ્રતોત્સવમાં સ્વીકા-
 રવી, પણ પર-બીજ સ્વીકારવી નહિ આ બે અષ્ટમી હોય ત્યારે આછ
 નિર્ણય સમજવો આવો જન્માષ્ટમી વ્રતમા આછ તિથિનો નિર્ણય છે ॥૧૫॥

આવી શુદ્ધા જન્માષ્ટમીએ ઉપવાસ કરવો બે મંદિરમા શ્રીકૃષ્ણની
 અને લક્ષ્મીજીની અચળા કે ચળા મૂર્તિ હોય ત્યા તે બંને મૂર્તિઓની યથા-
 શક્તિ યથાવિધિ ભક્તિથી પૂજા કરવી ॥૧૬॥ બે મંદિરમા રાધિકાજીની

વિધિર્મયસ્તસ્યા લક્ષ્મ્યા ઇવાલિલઃ ॥૧૭॥ ઉભયોરપિ ન સ્યાચ્છેત્ર-
તિમા યત્ર તત્ર તુ । ઉમે અપિ દિ વિદ્યેયે કૃષ્ણસ્યાદ્ગચ્છિત્તે इति
॥૧૮॥ વિધિરેષ તુ વિમેય ઉત્સવેષ્વલિલેષ્વપિ । મન્દિરેષુ ચ સર્વેષુ
વિશેષસ્તિવદ્ વક્ષ્યતે ॥૧૯॥ નિત્યાચર્યા ભગવન્મૂર્તિં પ્રાતઃ સ્નાત્યા
સમર્ચ્ય ચ । મન્દિરં શોધયેત્સમ્યગ્મૃજાક્ષાલનલેપનૈઃ ॥૨૦॥ રક્ત-
નાનાવિઘેશ્ચિત્રૈઃ શોભયેત્તત્ર સેવકઃ । નવીનાંશ્ચ વિતાનાદીન્વધી-
યાત્તોરણાનિ ચ ॥૨૧॥ સિંહાસનં ભગવતઃ પૂજોપકરણાનિ ચ ।
સમ્માર્જયેદ્દીપિષાઠ્થ કુર્યાદાસ્તરણં નવમ્ ॥૨૨॥ મહાનૈવેદ્યસામગ્રીં
મદ્દાપૂજોપયોગિ ચ । નવીનવસ્ત્રપુષ્પાદિ ભક્તઃ સમ્પાદયેત્તતઃ
॥૨૩॥ સ્વયં સીઘ્રેદંશુકાનિ તુલ્લવાયેન ધાર્ચકઃ । દેવાનાં ધારણા-
ર્હાણિ શોભમાનાનિ ભક્તિભિઃ ॥૨૪॥ સમામણ્ડપમધ્યે ચા મન્દિર-

મૂર્તિ હોય ત્યા રાધિકાજીની પૂજા વેપ અલકારાદિ સમગ્ર વિધિ લક્ષ્મીમૂર્તિની
પેઠેજ કરવો ॥૧૭॥ જે મદિરમા કૃષ્ણ એકલાનીજ મૂર્તિ હોય ત્યા તેમના
અગમા અદૃશ્ય રૂપથી તે લક્ષ્મી રાધા અને પણ રહ્યા છે એમ જાણવું
(માર્ટે લયયાગ વિધાનથી તે અનેની પૂજા કરવી) ॥૧૮॥ આ સામાન્ય
વિધિ સમસ્ત મદિરોમા સર્વ ઉત્સવોમા સમજવો જે જે વિશેષ છે તે
તો આ ત્રતોત્સવવિધિકથનમા હું કહીશ ॥૧૯॥

હવે ત્રતોત્સવવિધિ કહેછે—પૂજક જન જન્માષ્ટમીતિથિના પ્રાત કાળમા
સ્નાન કરી, પ્રતિદિન પૂજનીયા ભગવન્મૂર્તિની પૂજા કરીને, પછી વાળવા
ધોવા લિપવાવડે મદિરને સારીરીતે શુદ્ધ કરે ॥૨૦॥ તે પછી સેવક પીત
રક્ત નીલ આદિક અનેકવિધ રંગદ્રવ્યથી કરેલા ચિત્રો અને નવીન તોરણ
ઉદ્ધોચ આદિકવડે તે મદિરને અલકૃત કરે ॥૨૧॥ ભગવાનના સિંહાસનને
અને દીપિકા કળશ ઉપપાનાદિ પૂજોપકરણોને માણને શુદ્ધ કરે અને
સિંહાસન ઉપર આસ્તરણાદિ નવીન કરે ॥૨૨॥ તે પછી પૂજક જન મહા
પૂજોપકરણ દ્રવ્યો નવીન વસ્ત્ર પુષ્પાદિક અને મહાનૈવેદ્યસામગ્રીને એક
સ્થળે તૈયાર કરે ॥૨૩॥ પૂજક જન શ્રીકૃષ્ણાદિ દેવોને ધરાવા લાયક વસ્ત્રો
નવીન દર્શનીય રચનાવિશેષવાળા સ્વયં સીવે અથવા દરજીપાસે સીવડાવે

સ્યાન્નગ્ને તતઃ । મણ્ડપં કારયેદ્રમ્યં કદલીસ્તમ્મશોભિતમ્ ॥૨૫॥
 વિચિત્રચત્રૈઃ પુષ્પૈશ્ચ મણ્ડિતં તામ્રપલ્લવૈઃ । શુભૈર્નાનાવિધે રક્ત-
 સ્તપ્ર તપ્ર સુચિત્રિતમ્ ॥૨૬॥ સિતૈઃ પીતૈસ્તથા રક્તૈઃ કરુરૈર્હરિતૈ-
 રપિ । વાસોમિઃ શોભિતં કુર્યાત્સમન્તાત્કલશેર્નવૈઃ ॥૨૭॥ પત્રૈઃ
 ફલૈરનેકૈશ્ચ દીપાલિભિરિતસ્તતઃ । પુષ્પમાલાવિચિત્રં ચ ચન્દના-
 ગુરુધૂપિતમ્ ॥૨૮॥ તન્મધ્યે સૂતિકાગારં દેવક્યા વિદધીત ચ ।
 ધાર્ત્રીં કુર્યાત્તપ્ર ચૈકાં નાલચ્છેદનકર્તરીમ્ ॥૨૯॥ તન્મધ્યે મઙ્ગલ-
 રમ્યે સ્થાપયેદેવકીં તતઃ । તદુત્સન્ને ચાલકૃષ્ણં સ્થાપયેચ્ચ સ્તનંધ-
 યમ્ ॥૩૦॥ યશોદાં તપ્ર ચૈકસિન્ગ્રદેશે સૂતિકાગૃહે । સ્થાપયેદ્દો-
 કુલે તદ્વત્પ્રસૂતચરકન્યકામ્ ॥૩૧॥ નન્દશ્ચ યમુદેવશ્ચ ગોપા ગો-
 પ્યશ્ચ ઘેનવઃ । ઘૃષ્ણા યત્સા યત્સતર્યસ્તપ્ર કલ્પ્યા યથોચિતમ્ ॥૩૨॥
 યથાશક્તિ પ્રકર્તવ્યાઃ કૃષ્ણાદીનાં તુ મૂર્તયઃ । સૌવર્ણ્યાઽપિ તત્પુ-

॥૨૪॥ તદનંતર મહિરના સલામઝપમધ્યે અથવા મહિરના આંગણામા
 ક્ષેળના થાભવાવડે સમલકૃત, શુભ પુષ્પો અને આબાદિકના પદ્મવોવડે
 વિરાજીત, નાનાવિધ રંગોવડે તે તે સ્થળમા વિચિત્રિત, શ્વેત રક્ત પીત
 નીલાદિ વિવિધ સૂક્ષ્મવર્ણોવડે સુશોભિત, યોગરદમ નવીન કળશોવડે
 પરિઘૃત, અનેક પત્ર ક્ષેત્રસરે સંપન્ન, પુષ્પમાળાઓવડે ન્યા ત્યા પરિઘૃત
 રમણીય એવો મઝપ કરાવે અને તે મઝપને અદન અગુરુના ધૂપવાળો
 તથા દીપમાળાઓવડે વિરાજીત કરે ॥૨૫-૨૮॥ તે મઝપના મધ્યભાગમાં
 દેવકીજીનું સૂતિકાગૃહ કટપે, તેમા એક ધાર્ત્રી-ઉપમાતા અને એક નાળ-
 છેદન કરનારીને કટપે લ્યારપછી તે સૂતિકાગારને મધ્યે રમણીય મયમાં
 દેવકીજીની સ્થાપના કરે અને તેમના બોળામા સ્તન-યપાન કરતા બાળકૃ-
 પ્સુની સ્થાપના કરે ॥૨૯-૩૦॥ એજ મઝપના એક પ્રદેશમાં ગોકુ-
 ળની કટપના કરીને તેમા બીજું સૂતિકાગૃહ કટપીને તેમા દેવકીજીની
 પેઠ યશોદાજીની અને તેણીએ પ્રસવેલી કન્યાને સ્થાપન કરે ॥૩૧॥ તેમાં
 નંદજી યમુદેવ ગોપો ગોપીઓ ગાયો વૃષભો વત્સો વત્સતરીઓ આ સર્વ
 યથોચિત યથાશક્તિ પ્રતિમારૂપ કરવું ॥૩૨॥ કૃષ્ણાદિકની મૂર્તિઓ સુવર્ણ-

જા કર્તવ્યા નિશિ ભક્તિ. ॥૩૩॥ કારયેદુન્દુભિધ્વાનં યથાકાલં
 દિનદ્વયમ્ । તૂર્યવાદ્યાનિ ચાન્યાનિ વાદયેન્મહલાનિ તુ ॥૩૪॥ ઘૃત
 પક્વદાર્થાસ્તુ નૈવેદ્યાર્થં દિવૈવ હિ । કારયેચ્છાકસૂપાદિ નિશાયાં
 ચ શુચિસ્થલે ॥૩૫॥ આઘયામે નિશોડ્ગીતે પ્રારમેતાર્ચનં હરે ।
 સ્થિરાયા પ્રતિમાયાસ્તુ કુર્યાત્પૂજનમાદિત. ॥૩૬॥ યદિ સ્નાપયિતું
 શન્યા મૂર્તિં, કૃષ્ણસ્ય ચ શ્રિય । પશ્ચામૃતેન ક્ષપયેત્તર્હિ તા
 ચોષ્ણવારિણા ॥૩૭॥ અન્યથા તુ પ્રમાજ્યૈવ વાસસાડ્ઘ્વેન મન્વત. ।
 વાસાંસિ શોભનાન્યેવ નૂતાનિ પરિધાપયેત્ ॥૩૮॥ પશ્ચામૃતેન
 સ્નાનં તુ કાર્યં મૂર્તેર્લઘોર્હરે. । હ્યમેવ ચ વિજ્ઞેયા રીતિ સર્વોત્સ
 વેષ્વપિ ॥૩૯॥ યદિ શ્યામા હરેર્મૂર્તિર્ભવેત્તર્હાશુકાનિ તુ । પીત-
 રક્તસિતાન્યેવ યથાર્હં પરિધાપયેત્ ॥૪૦॥ મૂર્તિં, શ્વેતા યદિ તદા
 હરિચ્છોણાસિતાનિ તુ । ધારયેદંશુકાનીત્યં યથાશોભં શ્રિયોડપિ

વડે કે રજતવડે યથાશક્તિ કરવી સપરિવાર તે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા રાત્રિએ
 ભક્તિથી કરવી ॥૩૩॥ આઘ્રમી અને નવમીએ યથાસમય દુન્દુભિ તૂર્ય
 ત્રિગેરે વિવિધ માગણિક વાજાનો વળડાવે ॥૩૪॥ ભગવાનના નૈવેદ્યમાં
 ઘૃતપક્વ જલેળી મોતીયાવાડુ આદિક લક્ષ્ય પદાર્થોનેતો દિવસેજ અને
 શાક દાળ આદિકને રાત્રિએ યવિત્ર સ્થળમાં કરાવે ॥૩૫॥ રાત્રિનો પ્રથમ
 પ્રહર વ્યતીત થતા ભગવાનની પૂજાનો પ્રારભ પડેદાની અર કરે તેમાં
 સ્થિર ભગવત્પ્રતિમાનુ પૂજનતો પ્રથમ કરે ॥૩૬॥ જો કૃષ્ણની મૂર્તિને
 સ્નાન કરાવી શકાય તેમ હોય તો પચામૃતથી સ્નાન કરાવે પછી તે મૂર્તિને
 અત્યંત નહિ ઉષ્ણ એવા શુદ્ધ જળવડે સ્નાન કરાવે જો સ્નાન કરાવી
 શકાય એમ ન હોય તો સ્નાનમરો બોલવા પૂર્વકજ ભીના વસ્ત્રવડે સમા-
 નન કરીને તે મૂર્તિને શોભન નવીન વસ્ત્રો પહેરાવે ॥૩૭-૩૮॥ જો
 નિત્ય અર્ચામૂર્તિ લગુ છે તેને તો (ભાજકૃષ્ણને) પચામૃતથી સ્નાન કરા-
 વવું સર્વ કોઈ ઉત્સવોમાં સ્નાનરિધિ આજ રીતિએ બાલુવો ॥૩૯॥ જો
 ભગવાનની મૂર્તિ શ્યામ હોય તો પીળા રાતા ધોળાં વસ્ત્રો જેમ શોભે એમ
 પહેરાવવા જો મૂર્તિ શ્વેત હોય તો નીલ રક્ત કૃષ્ણ વર્ણનાં વસ્ત્રો ધરાવવાં

ચ ॥૪૧॥ અલદ્ધારાન્નુમાન્ દૈમાન્મુક્તાસ્રકુશેષરાંસ્તથા । ધારયે-
 ન્મુષુટ રમ્યં નાનારક્તવિભૂષિતમ્ ॥૪૨॥ સ્વૈભવાનુસારીણિ ભૂષ-
 ãાનિ તુ ધારયેત્ । ધનદીનસ્ત્વલદ્ધારૈઃ પૌષ્પૈરેવાર્ચયેત્પ્રભુમ્ ॥૪૩॥
 નિશોઽષ્ટમે મુહુર્તેઽથ દેવક્યાઃ સૂતિકાગૃહમ્ । ગત્વા સૂતં તયા
 કૃષ્ણં નયેત્ પાત્રેણ ગોબુલમ્ ॥૪૪॥ સ્થાપયિત્વા ક્ષણં તત્ર યશો-
 દાશયને ચ તમ્ । સંઘ્રાપ્યાથાઽઽનયેત્તં ચ નિત્યાર્ચ્યપ્રતિમાન્તિકે
 ॥૪૫॥ નાનાવિધાનાં વાદાનાં તદાનાં કારયેદ્ધનિમ્ । શ્રીકૃષ્ણજ-
 ન્મપદ્યાનિ ગાપયેન્મદ્ગ્લાનિ ચ ॥૪૬॥ તતઃ શાસ્ત્રોક્તવિધિના વસુ-
 દેવાદિભિઃ સહ । પૂજનં ચાલકૃષ્ણસ્ય કુર્યાત્પદ્મામૃતાદિભિઃ ॥૪૭॥
 પાલને તમુપાવેદ્ય વાસોભૂષાઃ સમર્પયેત્ । તતો લઘુમહત્યોશ્ચ
 મૂર્ત્યો કુર્યાત્સદ્ધાર્ચનમ્ ॥૪૮॥ ધારયેદ્ધાલકૃષ્ણં તુ લઘ્વમાનાઙ્ગર-
 આઞ પ્રકારે લક્ષ્મીભૂતિને પશુ જેમ શોભે તેમ વસ્ત્રો પહેરાવવા ॥૪૯-૪૧॥
 વિવિધ રત્નઙ્ગિત દિવ્ય મુકુટ, કાચનમય રમણીય કડા બાજુબંધ આદિક
 અલકારો, મોતીમય હાર તોરાઓ અને બીજા પશુ દિવ્ય ભૂષણો યથા
 વૈભવ ભગવાનને ધરાવે ધનહીન નર તો પુષ્પનિર્મિતજ અલકારોવડે
 પ્રભુનુ પૂજન કરે ॥૪૨-૪૩॥ અનંતર રાત્રિના આઠમા મુહૂર્તમા પ્રથમ
 થીજ પ્રકટપેલા મહોત્સવમહાપમા સૂતિકાગૃહપણે પરિકટપેલા સ્થાનમાં
 પ્રવેશ કરી, તેમા દેવકીજીએ પ્રસવેલા બાળકૃષ્ણને સુદર પાત્રમા સ્થાપન
 કરી ગોબુળપણે કટપેલા સ્થાનમા વસુદેવનીપેઠે લઈ જઈને, તેમા કટપેલા
 યશોદાશયનમા ક્ષણમાત્ર તેમને સસ્થાપીને, પછી તેમને સ્નાન કરાવી
 પ્રતિદિન પૂજનીય મહાપ્રતિમાની સમીપે લાવે ॥૪૪-૪૫॥ તે સમયે નાના
 વિધ વાદવાદનપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણપ્રાદુર્ભાવપર માગણિક પત્રો ગવરાવે ॥૪૬॥
 તદનંતર યથાવિધિ તે બાળકૃષ્ણનુ વસુદેવાદિકની સાથે પદ્મામૃતાદિકવડે
 પૂજન કરે ॥૪૭॥ તે બાળકૃષ્ણને પારણામા પધરાવીને વસ્ત્ર વિભૂષણ
 વિગેરેવડે સમલકૃત કરીને, પછી નિત્યાર્ચા લઘુ અને મોટી સ્થિરાચાર્ણુ સાથે
 સમર્ચન કરે ॥૪૮॥ પછી બાળકૃષ્ણને તો લાબી અગરબી, (સુલ્લરી)
 કચ્છની (સુથણી) અને ઉચ્ચા અગ્રભાગવાળી, સુવર્ણસૂત્રોથી ગુથેલી

શ્વિકામ્ । કચ્છનીં ચ શિરઘોષીમૂર્ધ્વાગ્રાં રુક્મભૂપિતામ્ ॥૪૯॥
 યત્ર યત્રોચિતં યદ્યદ્વસ્ત્રં વા ભૂપણં ભવેત્ । શોમેત ચ યથા તત્ત-
 ત્તત્ર તત્તથાર્પયેત્ ॥૫૦॥ સકુહુમં કૈસરં ચ મલયાગુરુચન્દનમ્ ।
 સુગન્ધીનિ ચ પુષ્પાણિ માલત્યાદીનિ ચાર્પયેત્ ॥૫૧॥ પુષ્પવાસિ-
 તતૈલેન પ્રસર્પચારગન્ધિના । સ્થલપદ્મામ્બુના ચાસ્ય વાસયેદ્વસ્ત્ર-
 મન્દિરમ્ ॥૫૨॥ દ્વારાપીઢાંશ્ચાવતંસાન્ પૌષ્પાંશ્ચ તુલસીસ્રજઃ ।
 દશાઙ્ગં ચાર્પયેદ્ધૂપં ઘૃતદીપાન્દશાવરાન્ ॥૫૩॥ તતો ધૌતચતુષ્પદ્યાં
 મહાનૈવેદ્યમાહરેત્ । પૂરીપાયસસંયાવઘૃતપક્વાદિ સર્વેશઃ ॥૫૪॥
 કુવેરકુણ્ઠીધાન્યાકગુડાજ્યાદિવિમિશ્રિતામ્ । પિશ્વરીં સ્થાપયે-
 જ્ઞત્વા પાત્રે સૂતિકયોઃ પુરઃ ॥૫૫॥ વાદયિત્વા તતો ઘટ્ટાં મોઝ્ય-
 પદ્યાનિ ગાપયન્ । નિવેદયેત્તત્કૃષ્ણાય મધ્યે પાનીયમર્પયન્ ॥૫૬॥

(ભરત ભરેલી) શિરઘોષી ધરાવે ॥૪૯॥ જે જે ભગવદગમા જેજે વસ્ત્ર
 કે જે જે ભૂપણ ઉચિત હોય અને જે પ્રકારે તે તે અગ સારીરીતે શોભે
 તે પ્રકારે તે તે અગમા તે તે વસ્ત્ર વિભૂષણ ધરાવે ॥૫૦॥ કુંકુમકેસર-
 સમિશ્રિત મલયાગુરુ ચંદન તથા માલતી આદિક સુગન્ધિ પુષ્પોને અર્પણ
 કરે ॥૫૧॥ તે પછી ભગવાનના વસ્ત્રો અને મંદિરને આરેતરફ પ્રસરતો
 સુદર સૌરભ જેનો છે એવા પુષ્પવાસિત તૈલથી (અત્તરથી) તથા ગુલા-
 બજળ આદિકવડે વાસિત કરે-તેના સંસ્કારે સંપન્ન કરે ॥૫૨॥ તે પછી
 સુગન્ધિ સુખસ્પર્શ વિવિધ હુસુમમય દારો, તોરાઓ, ગુચ્છો અને તુલસી-
 માળાઓ ભક્તિથી ભગવાનને અર્પણ કરે તથા દશાંગ ધૂપ અને દશથી નહિ
 ન્યૂન ઘૃતદીપોને અર્પણ કરે ॥૫૩॥ ત્યારપછી પ્રદક્ષિણ કરેલા ચાર પાયા-
 વાળા આસનમા (બાજક આદિક) પુરીઓ દુધપાક શીરો આદિક તથા
 જલેખી આદિક જે ખીજું ઘૃતપકવ ભક્ષ્ય તે સર્વ મહાનૈવેદ્ય લાવે ॥૫૪॥
 પછી સૂતિકા દેવપ્રી યશોદાની આગળ અન્નમો શુક ધાણા મુવા જીરૂ નાવીર
 ખસખસ ગોળ ઘી વિગેરેવડે વિમિશ્રિત પચાણરી પાત્રમા ભરીને સ્થાપન
 કરે ॥૫૫॥ ત્યારપછી ઘટ્ટાવાદન અને કોઝ્યપદ (ઘાળ) ગાવાપૂર્વક તે
 મહાનૈવેદ્ય મધ્યેપાનીય અર્પણ કરતો થકો પૂજક ભગવાનને નિવેદન કરે

નિધાય પાકશાલાયાં તતઃ સર્વે નિવેદિતમ્ । કુર્વાંત વારિણા
તૂર્ણં ભોજનસ્થાનશોધનમ્ ॥૫૭॥ તામ્બૂલવીટિકાં દત્ત્વા ઋતુ-
ફાલોદ્ભવાનિ ચ । ફલાનિ નાલિકેરં ચ શક્યા દદ્યાચ દક્ષિણામ્
॥૫૮॥ ઉદ્દાઠ્યાથો જવનિકાં મહાનીરાજનં પ્રભોઃ । વાઘતાલિંગી-
તઘોપૈસ્તિષ્ઠન્મન્ત્રાન્પટંશ્ચરેત્ ॥૫૯॥ સ્તુત્વા સમ્પ્રાર્થ્ય નત્યા ચ
જનૈઃ કૃતસમીક્ષણમ્ । શ્રીકૃષ્ણં સ્વાપયિત્વાઽસૌ શૃણુયાત્તત્કથાઃ
શુભાઃ ॥૬૦॥ મહાન્તિ ભૂપાવાસાંસિ સ્વાપકાલે શ્રિય.પતેઃ । ઉત્તા-
ર્યેચ સૂક્ષ્માણિ લઘૂનિ પરિધાપયેત્ ॥૬૧॥ ચરણામૃતમાત્રં તુ
પિવેન્નિશિ ન ચેતરત્ । કુર્યાંજ્ઞાગરણં ભક્તસ્તદ્ગુણશ્રુતિકીર્તનૈઃ
॥૬૨॥ પ્રાતઃ સ્નાત્વા પુનઃ પૂજાં કૃત્વા સાઙ્ગસ્ય સત્પતેઃ । ક્ષીરં
ભક્તં શર્કરાં ચ વિશેષેણ નિવેદયેત્ ॥૬૩॥ તતો નીરાજનં કૃત્વા

॥૫૬॥ નેવેઘ નિવેદન કર્યા પછી તે સર્વ નેવેઘ પાકશાળામાં સંસ્થાપીને
તે ભોજનસ્થાનને જળવડે જલદી સારીરીતે શુદ્ધ કરે ॥૫૭॥ પછી તાબૂળ
સમર્પીને તે ઋતુકાળમાં થતાં ફળો અને નાળીયેર સમર્પીને યથાશક્તિ
દક્ષિણા સમર્પે ॥૫૮॥ પછી પકડો કાઢી નાંખવાપૂર્વક દ્વાર ઉઘાડીને, મહા-
નીરાજન (આરતી)ને વાઘ તાળ ગીતધ્વનિપૂર્વક ઉભો રહીને તેના અંગ-
ભૂત મત્રોને ધોલતો થકો કરે ॥૫૯॥ અનંતર ભગવાનની સ્તુતિ પ્રાર્થના
નમસ્કારાદિ કરીને, ભક્ત જનોને ભગવાનનું રૂડીરીતે દર્શન કરાવીને, પછી
શ્રીકૃષ્ણને પોઢાડીને, તે ભગવાનની સકળજનશુભકારી કથાઓને પૂજક
જન સાંભળે ॥૬૦॥ ભગવાનને શયન કરાવાના સમયે તેમના અગથકી
મુકુટાદિ મોટાં આભૂષણો તથા મોટાં વસ્ત્રો ઉતારીને, છણાં હલકાં
મુખેથી ધારી શકાય એવાં વસ્ત્ર આભરણો પહેરાવે ॥૬૧॥ પૂજક જન તે
મધ્યરાત્રિસમયે ભગવાનના ચરણામૃતમાત્રને પિવે ધીભુ પચાશરી આદિ-
કપણુ વસ્તુમાત્ર નજ ભક્ષણુ કરે. ભગવાનના ગુણુશ્રવણુ કીર્તનાદિકવડે
ભગવણુ કરે ॥૬૨॥ પ્રાત કાળે સ્નાન કરી, ફરી અગદેવસહિત સત્પતિ
શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરીને, દુધ સાકરે સહિત ભાત વિશેષત નિવેદન કરે ॥૬૩॥
પછી અર્ચક ભક્ત આરતી ઉતારીને પોતાના પ્રમુને પોઢાડી દે. (શયનાસન

સ્વાપયેત્પ્રભુમાત્મનઃ । ભક્તઃ સાકં ભક્તજનૈસ્તતઃ ક્રીડનમાચરેત્
 ॥૬૪॥ પરસ્પરં પુમાંસશ્ચ દધિક્ષીરઘૃતામ્બુમિઃ । કુર્વીરન્ ક્રીડનં
 તત્ર લેપક્ષેપણસિञ્ચનૈઃ ॥૬૫॥ યોપાશ્ચ રજનીચૂર્ણતૈલગોરસ્કુ-
 ક્કુમૈઃ । અન્યોન્યં નવનીતેન ક્રીડેયુર્લેપસિञ્ચનૈઃ ॥૬૬॥ અમઙ્ગલત્વા-
 દ્વિધવાઃ ક્રીડેયુર્નૈવ યોપિતઃ । સાધવોઽપિ તથા નૈવ વ્રતિનો
 વ્રહ્મચારિણઃ ॥૬૭॥ યદ્યેત્સેપુ પતેત્કાપિ દધ્યાદિ ક્રીડતઃ કરાત્ ।
 જ્ઞાત્વા જપેયુસ્તર્જ્યેતે મન્ત્રમઘ્રાક્ષરં શતમ્ ॥૬૮॥ યદ્યેતે ચ સ્વયં
 કુર્યુઃ ક્રીડન તર્હ્યુપોષણમ્ । વિદધીરન્નહોરાનં ભજન્તો રક્ષિમણી-
 પતિમ્ ॥૬૯॥ જ્ઞાનં વિધાય ક્રીડાન્તે ભક્તઃ કુર્વાંત પારણામ્ ।
 જન્માષ્ટમ્યુત્સવવિધિરિત્યુક્તો વાર્ષિકો મયા ॥૭૦॥ પ્રાતઃસાયં
 પૂજનાન્તે ચાલકૃષ્ણસ્તુ પાલને । આન્દોલનીયોઽનુદિનં યાવત્સ્યાદ-
 જુંનોત્સવઃ ॥૭૧॥ ઔદ્ધવીયે સમ્પ્રદાયે શ્રીકૃષ્ણસ્યોદિતાનિ વૈ ।

સમર્પે) ત્યારપછી તે ભક્ત ભક્તજનો સાથે દહી દુધ ઘૃત જળાદિકનુ ચોપ-
 ડવું ફેંકવું છાટવું વિગેરે પ્રકારોવડે ભગવન્મદિરમાં પરસ્પર ક્રીડા કરે
 ॥૬૪-૬૫॥ સ્ત્રિયો તો સ્ત્રિયોસાથે એજરીતે હળદર તૈલ દહી હુકુમ
 માખણ આદિકનો લેપ કરવો છાટવું વિગેરે પ્રકારોવડે પરસ્પર ક્રીડા કરે
 ॥૬૬॥ તેમા વિધવા વનિતાઓ અભગળ હોવાથી નજ ક્રીડા કરે. તેજ
 પ્રકારે સાધુઓ તથા નૈષ્ઠિકમતનિષ્ઠ વર્ણુઓ પણ નજ ક્રીડા કરે ॥૬૭॥
 જો કદાચિત્ ક્રીડા કરતા જનોના હાથથડી તે ક્રીડનસાધન પૂર્વોક્ત દહી
 આદિક વસ્તુ પોતાના અગઉપર પડે તો તે વિધવાવિગેરેએ સ્નાન કરી
 અષ્ટાક્ષરમંત્રનો જપ શતસંખ્યાક કરવો ॥૬૮॥ જો આ વિધવા સાધુ
 વર્ણુ સ્વયં પરસ્પર પૂર્વોક્ત ક્રીડન કરે તો ઉપવાસ કરે. અને અહોરાત્ર
 ભગવાનનું ભજન કરે ॥૬૯॥ પૂજક ભક્ત ક્રીડાને અને સ્નાન કરીને પારણા
 કરે હે સુતૌ ! આ પ્રકારે મેં પ્રતિવર્ષ કરવાનો જન્માષ્ટમીઉત્સવવિધિ
 તમને કહી સંભળાવ્યો ॥૭૦॥ પૂજનને અને પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળે અને
 સાયકાળે અર્જુનના ઉત્સવદિનપર્યંત (ભાદ્ર શુકલ દ્વિતીયામુધી) બાળ-
 કૃષ્ણને પારણામાં પધરાવીને હિહોજવા ॥૭૧॥

મન્દિરાણીષ્ઠદેવસ્ય પશ્ચધાચાર્યપુલ્કવૈઃ ॥૭૨॥ પક્સ્યૈવ હિ કૃષ્ણસ્ય
પ્રોક્તં સ્થાનાદિમેદતઃ । પશ્ચકં ચલુ મૂર્તીનાં ન તુ વાસ્તવમેદતઃ
॥૭૩॥ આશ્વત્ય સ ગોલોકાદ્ભગવાદ્ગિજધામતઃ । મથુરાપુરિ દેવ-
વ્યાં વસુદેવાદજાયત ॥૭૪॥ સોઽદ્ભુતાર્મારુતિઃ કૃષ્ણો વાસુદેવ
શ્ચતીર્યતે । તથા વાલમુકુન્દશ્ચ નવનીતધરશ્ચ સઃ ॥૭૫॥ સ પ્ચ
ગોકુલં પ્રાપ્ય વવૃધે નન્દવેદમનિ । યશોદાલાલિતશ્ચક્રે વાલલી-
લામલૌકિકીમ્ ॥૭૬॥ રાધાકૃષ્ણસ્તથા ગોપીનાથો રાધાપતિઃ સ
ચ । વૃન્દાવનવિહારી ચ પ્રોક્તો મદનમોહનઃ ॥૭૭॥ રાધયા સહિ-
તા પ્ચ વર્તન્તે તસ્ય મૂર્તયઃ । વંશીવિભૂષિતકરા મન્દિરેષુ ધરા-
તલે ॥૭૮॥ વ્રજાદુપેત્ય મથુરાં યાદવાનાં પ્રિયં સ ચ । ચકાર સહ

આ ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં ઇષ્ઠદેવ શ્રીકૃષ્ણનાં મંદિરો પાંચ પ્રકારનાં આચાર્ય-
વર્ચોએ કહ્યાં છે ॥૭૨॥ તે આ પાંચપ્રકારનો ભેદ વસ્તુતઃ મૂર્તિસ્વરૂપ
ભેદકૃત નથી, કિંતુ તે ભેદ તેના સ્થાનાદિભેદનિમિત્તકળ છે, કેમકે
પૂજ્ય કૃષ્ણ એકળ છે ॥૭૩॥ (આ અર્થને નિરૂપણ કરેછે) સર્વલોક-
કારણભૂત, સર્વથકી પરતર, તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ગોલોક નામના પોતાના
અસાધારણ ધામથકી પ્રથમ મથુરાપુરીમાં આવીને દેવકીજીમાં વસુદેવ-
થકી પ્રકટ થઈ અદ્ભુત બાળક આકારે દેખાયા. તેથી તે આ શ્રીકૃષ્ણ
વાસુદેવ સંસારી ખ્યાતિ પામ્યા છે. એજ શ્રીકૃષ્ણ નવનીતધર અને
બાળમુકુંદ એવા પશુ નામથી કહેવાયછે ॥૭૪-૭૫॥ એજ કૃષ્ણ
ગોકુળને પામીને નંદજીના ઘરમાં યશોદાજીએ લાડ લગાવતાં યશોદાનંદન-
રૂપથી અલૌકિકી બાળલીલાઓને કરતાથકા વૃદ્ધિને પામ્યા. તેથી તે
સમયની દિવ્ય લીલાવિશિષ્ટ તે શ્રીકૃષ્ણ રાધાકૃષ્ણ ગોપીનાથ રાધા-
પતિ વૃન્દાવનવિહારી મદનમોહન એવા પાંચ નામોથી પ્રખ્યાતિ
પામ્યા છે ॥૭૬-૭૭॥ તે આ શ્રીકૃષ્ણની સમસ્ત મૂર્તિઓ ભૂતળઉપર
મંદિરોમાં રાધિકાએ સહિત, વંશીવિભૂષિત હસ્તવાળીજ વર્તે છે ॥૭૮॥ તે
શ્રીકૃષ્ણ મજ્જકી મથુરામાં આવીને રામ-બાળલદ્રની સાથે યાદવોનું
પ્રિય કરતાથકા રહ્યા. તેથી તે આ કૃષ્ણ રામકૃષ્ણ મથુરાનાથ યાદવ-

રામેણ રામરૂપ્ણઃ સ ઉચ્યતે ॥૭૧॥ મથુરાનાથ इत्युक्त एष यादव-
 भूषणः । रामेण सहिताः सन्ति मन्दिरेष्वस्य मूर्तयः ॥८०॥ उप-
 येमे स एवैत्य द्वारिकायां च रुक्मिणीम् । राजाधिराजलीलोऽसौ
 लक्ष्मीनारायणो मतः ॥८१॥ द्वारिकानाथ एषोऽथ प्रोक्तो यदुप-
 तिस्तथा । सह लक्ष्म्या भवन्त्यस्य मन्दिरेष्वत्र मूर्तयः ॥८२॥
 पाण्डवानां प्रियं कुर्वन् प्रायस्तेषાં પુરેऽपि सः । उवास चार्जुन-
 सखो द्रौપदीमानवर्धनः ॥८૩॥ नरनारायण इति प्रोक्तोऽसौ पाण्ड-
 वप्रियः । सहार्जुनेन सन्त्यस्य मूर्तयो मन्दिरेष्विह ॥८૪॥ अपि
 पञ्चविधा पता मूर्तयः सन्ति केपुचित् । चतुर्भुजा मन्दिरेषु द्विभु-
 जा अपि केपुचित् ॥८૫॥ सपार્पदाः कचित्सन्ति कचिच्चापि विपा-
 र्पदाः । सायुधाश्च कचित्सन्ति कुत्रचिच्च निरायुधाः ॥८૬॥ एक

ભૂષણ એવા નામથી કહેવાયા. તે આ કૃષ્ણની મૂર્તિઓ મદિરોમાં રામે
 સહિત વર્તે છે ॥૭૯-૮૦॥ તે પછી તેજ ભગવાન દ્વારિકામાં આવીને
 રુક્મિણીરૂપ લક્ષ્મીને પરણ્યા. રાજાધિરાજલક્ષ્ણલક્ષિત તે શ્રીકૃષ્ણ તેથી
 લક્ષ્મીનારાયણ નામથી કહેવાયા અને વળી દ્વારિકાનાથ યદુપતિ
 એવા નામથી કહેવાયા તે આ કૃષ્ણની મૂર્તિઓ લોકમાં મદિરોવિષે લક્ષ્મી
 સહિત વર્તે છે ॥૮૧-૮૨॥ એજ શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોનું પ્રિય કરવા તેમના
 હસ્તિનાપુરમાં અર્જુનના સખા થઈ બહુધા રહ્યા એમને હસ્તિનાપુરમાં
 રહેવાનું પરમ પ્રયોગન તો એજ હતું કે, પોતાનાજ એક ચરણના સમા-
 શ્રયવાળી દ્રૌપદીજીનું માન બહુ વધારવું તે આ દ્રૌપદીજીના માનને
 વધારનારા શરણાગતવત્સળ શ્રીકૃષ્ણ નરનારાયણ તથા પાંડવપ્રિય એવા
 નામથી કહેવાય છે. તે આ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિઓ મદિરોમાં અર્જુને સહિત
 વર્તે છે ॥૮૩-૮૪॥ આ રીતે શ્રીકૃષ્ણનીજ મૂર્તિઓ અમારા મદિરોમાં પાંચ
 પ્રકારની વર્તે છે તે આ પાંચેય પ્રકારની પણ પ્રતિમાઓ કોઈ મદિરોમાં
 દ્વિભુજ તો કોઈ મદિરોમાં ચતુર્ભુજ પણ વર્તે છે. કોઈ મદિરોમાં પાર્પદ-
 સહિત તો કોઈ મદિરોમાં પાર્પદરહિત પણ વર્તે છે કોઈ મદિરોમાં આયુ-
 ધસહિત તો કોઈ મદિરોમાં આયુધરહિત પણ વર્તે છે એટલામાત્રથી

एव विधिर्ज्ञेयो मन्दिरेष्वपि पञ्चसु । उत्सवानां हि सर्वेषां पूजा
द्रव्यनिवेदने ॥८७॥ यत्र यत्र विशेषोऽस्ति तत्र तत्रोत्सवे च तम् ।
कथयिष्यामि स श्रेयस्तत्तन्मूर्त्यर्चने बुधैः ॥८८॥ इत्थं सुतो ।
वांगदितो हि जन्माष्टम्युत्सवस्योद्धवसम्प्रदाये । मुख्यस्य सर्वोऽपि
विधिर्मयेत्यं कायों भवद्भवां प्रतिमन्दिरं सः ॥८९॥ इति श्रीसत्सङ्गि-
जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकप्रतोत्सवविधौ जन्माष्टम्यु-
त्सवविधिनिर्णयनामा पञ्चपञ्चाशत्तमाऽध्यायः ॥५५॥

धीनाराયણમુનિરુવાચ—અથોત્સવા ભગવતો માસિ ભાદ્રપદે ચ યે ।
ભવન્તિ તેષાં સકલં કથયામિ વિધિં સુતૌ ! ॥૧॥ ભાદ્રશુક્લદ્વિતી-
યાયાં મધ્યાહ્ને ગુરુવાસરે । નક્ષત્રેઽર્ચમદેવત્યે મુહૂર્તેઽભિજિદાહ્યે

ઉપાસ્ય શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપમા લેદ નથી ભાદેજ પાચેય પ્રકારના પણ આ
મદિરોમા સર્વ ઉત્સવપ્રકાર એકરૂપનોજ જાણવો તથા પૂજેપકરણ
પદાર્થના અર્પણમા પણ એકજ પ્રકાર જાણવો ॥૮૫-૮૭॥ જે જે ઉત્સ
વમા વિશેષ હશે તે તે ઉત્સવમા તે તે વિશેષ હું કહીશ મેં કહેલો વિશેષ
પૂજાવિધિમા પ્રવીણ પૂજકોએ તે તે મૂર્તિના અર્ચનમા જાણવો ॥૮૮॥ હે
સુતૌ ! આ પ્રકારે ઉદ્ભવસપ્રદાયમા મુખ્ય જન્માષ્ટમ્યુત્સવનો આ બધો
પ્રકાર યથાવિધિ મેં તમને કહી સંભળાવ્યો આ પ્રકારેજ પ્રતિમદિર આ
ઉત્સવ તમારે કરવો ॥૮૯॥ ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે
વાર્ષિકપ્રતોત્સવવિધૌ જન્માષ્ટમ્યુત્સવવિધિનિરૂપણનામા પંચપં-
ચાશત્તમેઽધ્યાયઃ ॥૫૫॥

અધ્યાય ૫૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સુતૌ ! હવે ભાદ્રપદ માસમાં ભગવા
નના જે ઉત્સવો કરવાના છે તેનો સમગ્ર વિધિ તમને કહું છું ॥૧॥ તેમા
અર્જુનપ્રાદુર્ભવોત્સવવિધિ પ્રથમ નિરૂપણ કરું છું ભાદ્રપદ શુક્લદ્વિતીયાએ
શુક્રવારે મધ્યાહ્નસમયે ઉત્તરાષ્ટગુની નક્ષત્રમા અભિજીત નામના મુહૂર્તમા

૧ આ અધ્યાયમા ભાદ્રપદ માસમા આવના ઉત્સવોનો વિધિ નિરૂપણ કર્યો છે

॥૨॥ જહો હિમવતઃ પૃથે સાક્ષાન્નરકપિઃ પ્રભુઃ । કુન્ત્યામિન્દ્રાદર્જુ-
નાલ્યશ્ચકુર્દેવાસ્તદોત્સવમ્ ॥૩॥ પૂર્વવિદ્યૈવ સા ગ્રાહ્યા મધ્યાહ્નવ્યા-
પિની તિથિઃ । નક્ષત્રયોગસત્ત્વે તુ ગ્રહીતવ્યા પરૈવ સા ॥૪॥ મુકુટં
ધારયેત્તન ભગવન્તં મહોજ્જ્વલમ્ । ધનુર્યાણં તથા સક્કં હૈમં ચ
શતચન્દ્રકમ્ ॥૫॥ રાજરીત્યૈવ વાસાંસિ ભૂષણાનિ ચ ધારયેત્ ।
પૂરિકાઃ પાયસં ચાસૈ સાજ્યસળ્હં નિવેદયેત્ ॥૬॥ પતાવાન્ દિ
વિશેષોઽથ વિધિરન્યસ્તુ પૂર્વવત્ । મહર્તી પૂજયેદિત્થ મૂર્તિં ભગ-
વતઃ પુમાન્ ॥૭॥ તતો નરસ્ય પ્રતિમામર્ચયેદર્જુનાલ્યયા । સા ન
ચેત્તર્હિ કૃષ્ણસ્ય મૂર્તાવર્જુનમર્ચયેત્ ॥૮॥ ન સ્યાત્સા ચેત્તદા મૂર્તિ-

સાક્ષાત્ પ્રભુ નરમહર્ષિ હતાજીનેવિષે ઇન્દ્રથણી લોકોપકારમાટે અર્જુન
નામથી હિમાચળના પૃથ પ્રદેશમા પ્રકટ થયા હતા તે સમયે દેવતાઓએ
તેમના પ્રાદુર્ભાવનો મહોત્સવ કર્યો હતો ॥૨-૩॥ તેમના મહોત્સવવિધિમા
સામાન્યતઃ મધ્યાહ્નવ્યાપિની દ્વિતીયાજી તિથિ લેવી જો તે પ્રતિપદાએ
વિક્લા હોય, પરદિને મધ્યાહ્ને ઉત્તરાષ્ટગુની નક્ષત્રનો યોગ ન હોય તો તે
વિક્લાપણુ તે ઉત્સવવિધિમા લેવી જો નક્ષત્રયોગ હોય તો શુક્લાજી દ્વિતીયા
પરદિન પહોચતી મધ્યાહ્ને નહિ વ્યાપિની પણુ શહણુ કરવી આ રથજે
આટલું જાણુવું-અને પણુ દિને જો તિથિ મધ્યાહ્નવ્યાપિની હોય કે ન હોય
તો નક્ષત્રયોગને અનુસારે તેનો નિર્ણય કરવો જો નક્ષત્રયોગ પણુ ન હોય
ત્યારે તો પૂર્વદિનજી લેવો ॥૪॥ તે ઉત્સવમા ભગવાનને મોટો ઉજ્જ્વળ
રત્નમુકુટ, ધનુષ, આણુ, ખડ્ગ અને સુવર્ણનિર્મિત ઢાલને ધારણુ કરાવે
ખીજ આભૂષણો તથા વસ્ત્રો રાજોપચારથીજ ધરાવે અને પૂરિઓ તથા
ધૂતસાકરસહિત દુધપાક ભગવાનને નિવેદન કરે ॥૫-૬॥ આ ઉત્સવમા
આટલો વિશેષ છે, ખીજે વિધિ તો પૂર્વની પેઠે જાણુવો આ પ્રકારે પૂજક
પુરુષ ભગવાનની મોટી સ્થિરા મૂર્તિની પૂજ કરીને, પછી નરની પ્રતિમાની
અર્જુનનામથી (અર્જુનપણે ભાવના કરી તેમના નામથી) અર્ચન કરે
જો નરપ્રતિમા નજ હોય તો શ્રીકૃષ્ણની સ્થિરા મૂર્તિમાજી તે અર્જુનની
ભાવના કરી અર્ચન કરે ॥૭-૮॥ જો કૃષ્ણપ્રતિમા પણુ ન હોય તો ધનુષ

મર્જુનસ્ય કિરીટિનીમ્ । ધનુર્વાણધરાં હૈર્મીં કૃત્વાર્ચેદમિજિત્ક્ષણે
 ॥૯॥ મળ્ડપં કારયિત્વૈવ મન્દિરસ્યાગ્રતઃ શુભમ્ । પૂજયેત્સર્વતો-
 ભદ્રે મહત્યા પૂજયૈવ તામ્ ॥૧૦॥ તદ્વક્ત્રદેવતાઃ પાણ્ડુઃ કુન્તી માદ્રી
 યુધિષ્ઠિરઃ । भीमश्च मुनयः पूज्याः शतशृङ्गनिवासिनः ॥૧૧॥ નૈવે-
 ઘમર્પયેત્તસ્મૈ સંયાવક્ષૈરપૂરિકાઃ । નીરાજનં પ્રકુર્ચોત કર્પૂરઘૃત-
 વર્તિભિઃ ॥૧૨॥ ગાપયેદ્દિમવત્પૃષ્ઠે પાર્થજન્મકથાં ચ તમ્ । આન્દો-
 લયેદુપાવેદય વાલકૃષ્ણસ્ય પાલનૈ ॥૧૩॥ મુહૂર્તાન્ત ઉમૌ કૃષ્ણૌ નીરા-
 જ્યોત્તારયેત્તતઃ । તદ્દિને સ્યાદ્ધવિપ્યાશી પૂજનાન્તે સકૃત્પુમાન્
 ॥૧૪॥ માસિ ભાદ્રપદે શુક્લચતુર્થ્યામમિજિત્ક્ષણે । કન્યાદિત્યે કરે
 ચન્દ્રે સિદ્ધિયોગેઽર્કવાસરે ॥૧૫॥ ગોલોકાધિપતિઃ કૃષ્ણો જજ્ઞે

બાણુને ધારી રહેલી, મુકુટને ધારી રહેલી, સુવર્ણમયી અર્જુનની મૂર્તિ
 કરીને અભિષેકમુહૂર્તમાં (મધ્યાહ્ને) અર્ચન કરે. શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમા હોય
 તથાપિ બે સ્વતંત્રપણે અર્જુનઅર્ચના અર્ચનમાં અર્ચકને અભિષેક હોય
 તો મદિરની આગળજ રમણીય મડપ કરાવીને તેના મધ્યમાં કરેલા સર્વતો-
 ભદ્રમંડળમાં તે અર્જુનમૂર્તિની સ્થાપના કરીને તેની મહાપૂજકમથીજ
 પૂજ કરે ॥૯-૧૦॥ તે પૂજમાં તે પૂજ્ય પ્રધાનદેવ અને અંગદેવતાઓ
 પાંડુ કુતી માદ્રી યુધિષ્ઠિર ભીમ આદિક તથા શતશૃંગાચળનિવાસી મુનિ-
 ઓની પૂજ કરવી ॥૧૧॥ તે અર્જુનમૂર્તિને શીરે દુધપાક પુરીઓ આદિક
 નૈવેદ્ય નિવેદન કરીને, ઘૃતમાં પલાળેલી વાલ્યોવડે તથા કર્પૂરવડે આરતી
 કરે ॥૧૨॥ અનંતર હિમાચળના પૃષ્ઠભાગમાં ઉત્પન્ન થએલા અર્જુનની
 જન્મકથાને ગવરાવે અને બાળકૃષ્ણની સાથે પારણામાં પાર્થપ્રતિમાને
 પધરાવીને હિંદોળે ॥૧૩॥ મુહૂર્તને અંતે તે બન્ને બાળકૃષ્ણ અર્જુનની
 આરતી કરીને તેમને તે પારણાથડી ઉતારે. પૂજક જન તે દિવસે પૂજનને
 અંતે એકજવાર હવિષ્યાન્નજ જમે, બીજું ન જમે ॥૧૪॥

હવે શ્રીગણપતિપ્રાદુર્ભાવમહોત્સવવિધિનું નિરૂપણ કરૂં છું-ભાદ્રપદમા-
 સની શુક્લચતુર્થીએ હસ્તનક્ષત્રમાં, સૂર્ય ચંદ્ર કન્યાશશિને પામતાં,
 રવિવારે સિદ્ધિયોગમાં અભિષેકમુહૂર્તમાં શકરના મંદિરમાં સાક્ષાત્

શકુરમન્દિરે । તદા દેવગણૈઃ સર્વૈઃ કૃતસ્તત્રોત્સવો મહાન્ ॥૧૬॥
 અતસ્તત્ર વિધાતવ્યસ્તદર્ચનમહોત્સવઃ । ચતુર્થી ગણનાથસ્ય માહ-
 વિદ્યા પ્રશસ્યતે ॥૧૭॥ પૂર્વા દિનદ્વયે વ્યાસાવવ્યાસૌ વામિજિત્ક્ષણે ।
 પરેઽહ્યેવ તુ મધ્યાહ્નવ્યાસૌ ગ્રાહ્યા પરૈવ સા ॥૧૮॥ અન્નારુણાનિ
 વાસાંસિ શ્રીકૃષ્ણં પરિધાપયેત્ । નૈવેદ્યે લઙ્કુકાઃ કાર્યા વિધિર-
 ન્યસ્તુ નૈત્યકઃ ॥૧૯॥ મૂર્તિં ગણપતેરત્ર મૃન્મયીં ચ ચતુર્મુજામ્ ।
 ગજાનનામેકદન્તાં મધ્યાહ્નેઽર્ચયથાગમમ્ ॥૨૦॥ સિન્દૂરેણ ચ દૂર્વા-
 મિઃ શમીપત્રાદિમિશ્ર ચ તમ્ । અર્ચેન્નિવેદયેત્તસ્યા ઇકવિંશતિલઙ્કુ-
 કાન્ ॥૨૧॥ અસ્મિન્નેવ દિને તસ્ય પૂજાયાં તુલસી મતા । વર્ષમધ્યે
 ન ચાન્યત્ર દ્વેયમેતત્પુરાણતઃ ॥૨૨॥ અત્ર રાત્રૌ ન કર્તવ્યં કેનાપી-

ગોલોકાધિપતિ કૃષ્ણ શકરનંદનરૂપે ગણપતિનામથી પ્રકટ થયા હતા.
 તે સમયે સર્વ દેવગણોએ તે તિથિએ તે નિમિત્તનો મહોત્સવ કર્યો હતો
 ॥૨૫-૨૬॥ માટે તે તિથિએ તે ગણપતિપૂજનનો મહોત્સવ કરવો.
 તેમાં માતૃવિદ્યા-તૃતીયાના વેધવાળી ચતુર્થીજ વ્રતમાં પ્રશસ્ત માની છે.
 તે ચતુર્થી તિથિ મધ્યાહ્ને પહોચતી હોય. પૂર્વદિને અને પરદિને મધ્યાહ્ને
 પહોચતી હોય તો પૂર્વનીજ શ્રદ્ધ કરવી પણ પરની ન શ્રદ્ધ કરવી
 (કેમકે વિદ્વાનું પ્રાશસ્ત્ય માન્યું છે) અને જો બન્ને દિવસે પણ
 તે ચતુર્થી મધ્યાહ્નવ્યાપિની ન હોય તોપણ પૂર્વનીજ ઉત્સવમાં શ્રદ્ધ
 કરવી. અને જો પરદિનેજ તે મધ્યાહ્નવ્યાપિની હોય તો પરજ-
 પછીનીજ શ્રદ્ધ કરવી ॥૧૭-૧૮॥ આ ઉત્સવમાં રક્ત વસ્ત્રો ધરવાનને
 ધરાવે. નૈવેદ્યમાં તો સુરમાના લાડવા નિવેદન કરવા. બીજો વિધિ તો નિત્યો-
 ત્સવપ્રકારે જણવો ॥૨૯॥ આ ગજાનન જન્મતિથિ ચતુર્થીએ એક દાંત-
 વાળી, ગજના જેવા મુખવાળી, ચાર લુગવાળી, મૃત્તિકામયી ગણપતિની
 મૂર્તિ બનાવીને મધ્યાહ્ને યથાવિધિ પૂજવી ॥૨૦॥ સિન્દુર, દુર્વા, શમડીનાં
 પત્રો વિગેરે ઉપચારોવડે તે મૂર્તિની પૂજા કરીને તેમને એકવીશ લાડુઓ
 નિવેદન કરે ॥૨૧॥ વર્ષમધ્યે આ પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ સમયેજ તે ગણ-
 શની તુલસીવડે પૂજા કરવાની કહી છે, અન્ય દિવસે નહિ. આ અર્થ

ન્દોસ્તુ દર્શનમ્ । ઇત્તે મિથ્યાપવાદસ્ય પ્રાપ્તિઃ સ્યાન્નાત્ર સંશયઃ
 ॥૨૩॥ અજ્ઞાનતો યદિ ભવેદ્દર્શનં તસ્ય તર્હિં તુ । સ્યમન્તકાદૃતિ-
 કથા શ્રવ્યા ભાગવતોદિતા ॥૨૪॥ તસ્યાઃ પાઠોઽથવા કાર્યસ્તદ્વ્ય-
 સ્યાપ્યસમ્ભવે । મન્ત્રો વિષ્ણુપુરાણોક્તઃ પઠનીયોઽયમાદરાત્ ॥૨૫॥
 સિંહઃ પ્રસેનમવધીર્સિંહો જામ્બવતા હતઃ । સુકુમારક ! મા રોદી-
 સ્તવ દ્યેય સ્યમન્તકઃ ॥૨૬॥ દશકૃત્વ ઇમં મન્ત્રં યઃ પઠેત્પુરુષઃ
 શુચિઃ । ચન્દ્રદર્શનજાહોપાન્મુચ્યતે સઘ્ન પવ સઃ ॥૨૭॥ માસિ
 ભાદ્રપદેઽષ્ટમ્યાં મૈત્રે ચ રવિવાસરે । વૃષભાનુગૃહે સાક્ષાદ્રાધિકા-
 વિર્યભૂવ હિ ॥૨૮॥ મધ્યાહ્નવ્યાપિની ગ્રાહ્યા વૃત્તિમી રાધિકાષ્ટમી ।
 વ્યાપ્યવ્યાપ્ત્યોઃ પરચુતા ગ્રહીતવ્યા દિનદ્વયે ॥૨૯॥ ન ગ્રાહ્યા સપ્ત-

પુરાણથકી જાણવો ॥૨૨॥ આ ચતુર્થી તિથિએ રાત્રિએ કોઈ પણ મનુષ્યે
 ચંદ્રનું દર્શન નજ કરવું. જો કરે તો મિથ્યાપવાદને આપે એમાં સંશય
 નથી ॥૨૩॥ જો અજ્ઞાણથી તે રાત્રિએ ચંદ્રદર્શન થાય તો તે દોષના પરિ-
 હારમાટે શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધમાં કહેલી સ્યમન્તકમણિઆહરણ
 કથા સાંભળવી. અથવા તેનો પાઠ કરવો. શ્રવણપઠનની પણ અનુકૂળતા
 ન હોય તો વિષ્ણુપુરાણમાં કહેલો ‘સિંહઃ પ્રસેનમવધીત્’ આ મન્ત્રનો આદ-
 રથી પાઠ કરવો. મંત્રાર્થ-સિંહે પ્રસેન રાજાને માર્યો, જાળવાને સિંહને
 હણ્યો, હે સુકુમારક ! તું રોદન કરીશ નહિ. આ સ્યમન્તકમણિ તારોજ
 છે ॥૨૪-૨૬॥ આ મન્ત્રનો જે પુરુષ બાહ્યઆલ્પંતર શુદ્ધિએ સંપન્ન થઈ
 દશવાર પાઠ કરે તે ચંદ્રદર્શનજન્ય દોષથકી તત્ક્ષણજ મુક્ત થાયછે ॥૨૭॥

હવે રાધિકાપ્રાદુર્ભાવોત્સવવિધિનું નિરૂપણ કરીશું-ભાદ્રપદ માસના
 શુક્લપક્ષની અષ્ટમીતિથિએ અનુરાધા નક્ષત્રમાં રવિવાસરે વૃષભાનુ નામના
 ગોપના ગૃહમાં સાક્ષાત્ રાધિકાજી પ્રાદુર્ભાવ્યાં હતાં ॥૨૮॥ તેમના વ્રતમાં
 મધ્યાહ્ને પહોંચતી અષ્ટમી દેવી તે અષ્ટમી જો પૂર્વદિને અને પરદિને
 મધ્યાહ્નવ્યાપિની હોય તો પરજ દેવી બન્ને દિનેપણ જો મધ્યાહ્નવ્યાપિની
 ન હોય તોપણ પરજ (નવમીના સંબંધવાળી) ગ્રહણ કરવી. જો
 પૂર્વદિવસેજ મધ્યાહ્નવ્યાપિની હોય અને પરદિને ન હોય તો તે મધ્યાહ્ન-

મીવિદ્ધા રાધાજન્મતિથિઃ કચિત્ । ગ્રાહ્યા વિદ્ધાપિ સત્તમ્યા યદિ
 સ્યાદષ્ટમીક્ષયઃ ॥૩૦॥ ભગવન્તં દિને તસ્મિન્ચ્છોલં રક્તં તુ ધારયેત્ ।
 શોણં ચ શીર્ષપટકં શેખરાલિવિભૂષિતમ્ ॥૩૧॥ કૈસરં મઙ્ગિલં
 સૂક્ષ્મં ધારયેચ્છાઙ્ગરક્ષકમ્ । અન્યત્તુ પૂર્વવત્સર્વં ધારયેદ્વલભૂષ-
 ણમ્ ॥૩૨॥ મધ્યાહ્ને પૂજયેદ્રાધાં કૃષ્ણપાર્શ્વસ્થિતાં તતઃ । પ્રતિમા
 રાધિકાયાસ્તુ ન ભવેદ્યદિ મન્દિરે ॥૩૩॥ તદા તુ પૂજયેદ્લક્ષ્મીં
 રાધારૂપેણ સોઽર્ચકઃ । શાટીં ચ કૈસરીં સૂક્ષ્માં દીર્ઘાં તાં પરિધા-
 પયેત્ ॥૩૪॥ અન્તરીયાભ્યન્તરીયે વાસસી અરુણે તથા । વિભૂષ-
 ãણાનિ સર્વાણિ યથાપૂર્વં તુ ધારયેત્ ॥૩૫॥ લઙ્કુકા મૌક્તિકાટ્યાશ્ચ
 નૈવેદ્યે તુ વિશેષતઃ । વાતવ્યા વિધિરન્યસ્તુ જ્ઞેયઃ પૂર્વવદન ચ
 ॥૩૬॥ યદિ લક્ષ્મ્યા ન મૂર્તિઃ સ્યાદ્રાધિકાપ્રતિમાં તદા । હૈમીં

આપિની પણ સપ્તમીનો વેધ આવતો હોવાથી નજ અહણુ કરવી, કેમકે
 સપ્તમીના વેધવાળી અષ્ટમી રાધાજન્મોત્સવમાં ક્યારેય પ્રશસ્ત માની
 નથી અને જો પરદિને અષ્ટમીનો ક્ષય થઈ જતો હોય ત્યારે તો સપ્તમીના
 વેધવાળી પણ તે અષ્ટમી ત્રતમા અહણુ કરવી ॥૨૯-૩૦॥ તે આ ઉત્સ-
 વમા ભગવાનને રત્નવર્ણનો ચોળ, (સુરવાળ) તોરાની પઞ્જિવડે સમ-
 લકૃત રત્ન શિરોવેદનવસ્ત્ર, (મસ્તકે આધવાનુ) અને કેસરીયુ નિચિત્ર
 રચનાવાળુ સૂક્ષ્મ અંગરખું ધરાવે બીજું બધું વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરે તો
 યથાયોગ્ય પૂર્વની પેઠે ધરાવે ॥૩૧-૩૨॥ અનંતર મધ્યાહ્ને કૃષ્ણના પડ-
 ખામા રહેલી રાધામૂર્તિની વિશેષત પૂજા કરે જો તે રાધામૂર્તિ મદિરમા ન
 હોય ત્યારે તો પૂજક જન લક્ષ્મીમૂર્તિને જ રાધારૂપે ધ્યાન ધરીને પૂજે તે
 રાધા કે લક્ષ્મીને અતરીય તથા અબ્યતરીય (કાચળી અને ચપળીયો) આ
 બે વસ્ત્રો રત્નવર્ણના ધરાવે તથા શાડી કેસરીયા રંગથી રંગેલી સૂક્ષ્મ લાળીને
 ધરાવે અને સર્વ આભૂષણો તો યથાપૂર્વ પહેરાવે ॥૩૩-૩૫॥ શ્રીકૃષ્ણ
 અને રાધિકાજીના નૈવેદ્યવિધિમા તો મોતીયા નામના મોદકો નિરોપત સમ-
 ર્પવા. આ ઉત્સવમા બીજા બધો વિધિ તો પૂર્વની પેઠે સમગ્રી લેવો ॥૩૬॥
 જો લક્ષ્મીજીની મૂર્તિ ન હોય ત્યારે તો સુવર્ણમયી દ્વિબુજ રાધિકાપ્રતિમા

વિધાય દ્વિભુજાં સહ ગોપીભિર્ચયેત્ ॥૩૭॥ રાધિકાજન્મપદ્યાનિ
ગાપયેચ તદર્ચને । મુક્તીત પૂજનસ્યાન્તે હરેઃ પ્રાસાદિકં પુમાન્
॥૩૮॥ એકાદશી પ્રૌષ્ઠપદે શુક્લા પદ્માભિધા મતા । દાનિલીલાં તત્ર
ચક્રે ભગવાન્ ગોકુલે પુરા ॥૩૯॥ ગોપવેષઃ સ કાલિન્દ્યાં નૌસ્થો
ગોપીરયાચત । દધિ ગૃહીત્વા મથુરાં યાન્તીર્દાનમિવાધ્વદક્ ॥૪૦॥
દિનેઽસ્મિન્ ધારયેત્ કૃષ્ણં ગોપવેષં તતો નયેત્ । ગીતવાદિત્રિ-
ઘોંપૈર્યાનમારોપ્ય તં નદીમ્ ॥૪૧॥ તત્ર સમ્પૂજ્ય નૌકાયાં તં નિધા-
યામ્યુસેલનમ્ । કૃત્વા મુહૂર્તં સ્વસ્થાનમાનયેન્નન્દનન્દનમ્ ॥૪૨॥
દાનિલીલાં ભગવતા કૃતાં રાધિકયા સહ । ગાયેચ ગાપયેદ્ગુણશ્ચો-

કરાવીને, એની અંગદેવતા ગોપીઓ સાથે પૂજે. પૂજનમહોત્સવસમયે
રાધિકાસ્તુતિપર પદો (કીર્તનો) ગવરાવે. અનંતર પૂજને અંતે પૂજક
પુરૂષ ભગવાનના પ્રસાદશ્રૂત અર્ચને જમે ॥૩૭-૩૮॥

હવે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણની દાનિલીલાના ઉત્સવના વિધિનું નિરૂપણ કરું-
ભાદ્રપદમાસના શુક્લપક્ષની એકાદશી પદ્મા નામની કહી છે. તે આ એકા-
દશીએ પૂર્વે ભગવાન્ યદુકુળચંદ્ર શ્રીકૃષ્ણે ગોકુળમાં દાણુલીલા કરી હતી
॥૩૮॥ તેનું સ્વરૂપ એવું કે-શ્રીકૃષ્ણે ગોપવેષવડે સમલંકૃત થઈ, યમુના-
જમાં ચાલતી નૌકામાં સ્વયં બેસીને, વેચવાવાસ્તે દહીં લઈને મથુરાંપ્રતિ
જતી ગોપીઓપાસે, રાત્રની આજ્ઞાથી ઘાટ આદિકમાં લેવાનું દાણુ-જગાત
લેવાની ક્રિયામાં રહેલો પુરૂષજ દાણુને જેમ લે તેમ દહીંનું દાણુ માગ્યું હતું.
આ રીતની દાનિલીલા પૂર્વે ભગવાને કરી હતી ॥૪૦॥ માટે આ દિવસે
ગોપના અલંકારોવડે કૃષ્ણને અલંકૃત કરીને, તેમને શિખિકાદિ વાહનમાં
બેસારીને, ગીતો ગવરાવાપૂર્વક અને વિવિધ વાદિત્રો વજ્રાવવાપૂર્વક નદી-
પ્રતિ (નદી ન હોય તો તળાવપ્રતિ) લઈજઈને, તે નદીતલાવમાં રહેલી
નૌકામાં નંદનંદન કૃષ્ણને આરોપીને પૂજા કરીને, બે ઘડીપર્યંત જળક્રીડે-
ત્સવ કરીને પછી સ્વસ્થાનમાં લાવે. રાધિકાજની સાથે ભગવાને કરેલી
દાણુ લેવાની લીલાને બોધ કરનારાં પદો (કીર્તનો) સર્વકોઈ ભક્તજન
ગાય અને ગવરાવે. આ એકાદશીએ નિરાહાર ઉપવાસવ્રત કરે (આથી-ઉપ-

પવાસમિહાચરેત્ ॥૪૩॥ અસ્મિન્દિને ચ નૈવેદ્યે દધિ મક્તં વિશે-
 પતઃ । દદ્યાદ્દિશેષોઽત્રૈતાવાનેકાદશ્યા વિધિઃ પરઃ ॥૪૪॥ માત્રે માસિ
 શુક્લપક્ષે દ્વાદશ્યાં શ્રવણાખ્યમે । વુધે મધ્યાહ્નસમયે વામનસ્ત્વદિ-
 તેરભૂત ॥૪૫॥ મધ્યાહ્નવ્યાપિની ગ્રાહ્યા દ્વાદશી વામનોત્સવે । તત્રાપિ
 ચૈચ્છ્રવણયુક્ત તર્હિ સાઽતિપ્રશસ્યતે ॥૪૬॥ એકાદશ્યાં દ્વાદશી ચ
 વૈષ્ણવ્યમપિ તત્ર ચેત્ । તદ્વિષ્ણુચ્છ્રલં નામ વિષ્ણુસાયુજ્યચ્છ્રલં વેત્
 ॥૪૭॥ યદા ન પ્રાપ્યતે ક્ષણં દ્વાદશ્યાં વૈષ્ણવં ક્વચિત્ । એકાદશ્યાં
 ભવેત્તચેત્તત્ર કાર્યોઽયમુત્સવઃ ॥૪૮॥ યદા તુ દ્વાદશી યુક્તા શ્રવ-
 ãેન ભવેત્તદા । શક્તસ્તુ પુરુષઃ કુર્યાદુપવાસં દિનદ્વયે ॥૪૯॥ અશ-
 વાસ કરીને એકાદશીદિનેજ આ ઉત્સવ કરવો, એમ જાણવું) ॥૪૧-૪૩॥
 આ દિને ભગવાનને દહીભાત નિવેદન કરે આ ઉત્સવમા આટલો વિશેષ
 છે. એકાદશીવ્રતવિધિતો પૂર્વની પેઠે ચાલુ જાણવો ॥૪૪॥

હવે વામનોત્સવનો પ્રકાર નિરૂપણ કર્યું-ભાદ્રપદમાસના શુકલપક્ષની
 દ્વાદશી તિથિએ શ્રવણનક્ષત્રમા શુધવાસરે મધ્યાહ્નસમયે ભગવાન્ વામન-
 રૂપે કર્ણપદ્મિની પત્ની અદિતિમા આવિર્ભાવ્યા હતા ॥૪૫॥ માટે તે દિવસે
 ઉત્સવ કરવો તેમા મધ્યાહ્નવ્યાપિની દ્વાદશી રેવી તેમાં પણ જે શ્રવણ-
 નક્ષત્રનો યોગ હોય તો તે અતિપ્રશસ્તા-તેણે રહિતની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ
 કહી છે ॥૪૬॥ મધ્યાહ્ન પહેલા એકાદશી હોય અને મધ્યાહ્નમયે દ્વાદશી
 વર્તતી હોય, એજ સમયે વિષ્ણુદેવતા જેના છે એવા શ્રવણનક્ષત્રનો પણ
 યોગ હોય તો તે આ વિષ્ણુશૃણવ નામનો યોગ મળતા વ્રતનિષ્ઠોને વિષ્ણુ
 સાયુજ્ય સંપાદનારો થાય ॥૪૭॥ જે કદાચિત્ પણ દ્વાદશીએ શ્રવણ
 નક્ષત્રનો યોગ ન મળે, એકાદશીએ જે તેનો યોગ મળે તો તેવી શ્રવણ-
 નક્ષત્રે યુક્ત એકાદશીએ વામનપ્રાદુર્ભાવોત્સવ કરવો, (એમ સતે પારણાં
 તો દ્વાદશીએ મધ્યાહ્નોત્તર કરવાના જાણવાં) ॥૪૮॥ જ્યારે દ્વાદશી શ્રવણ
 નક્ષત્રે યુક્ત હોય ત્યારે તો વામનોત્સવ કરીને ઉપવાસ કરે શક્ત પુરુષ
 પ્રથમ દિને એકાદશીનો ઉપવાસ અને દ્વિતીય દિને વામનદ્વાદશીનો ઉપ-
 વાસ, એમ બે ઉપવાસને કરે ॥૪૯॥ જે ઉપવાસ કરવા અશક્તો પ્રથમ

ક્ષાસ્તુ ફલાહારમેકાદદયાં વિધાય ચ । ઉપોષણં પ્રકુર્ચીત દ્વાદશ્યાં
નક્ષમેવ વા ॥૫૦॥ ત્રયોદશ્યાં યદિ ભવેચ્છૂવણં તર્હિ પૂજકઃ । દ્વાદ-
શ્યામેવ કુર્ચીત સર્વથા વામનોત્તચમ્ ॥૫૧॥ પીતામ્બરં શોભનં
યત્તત્કૃષ્ણં પરિધાપયેત્ । અન્યદ્વસ્યવિભૂષાદિ યથાપૂર્વં તુ ધારયેત્
॥૫૨॥ ચલા ભગવંતો મૂર્તિર્વાસુદેવસ્ય યદિ તુ । ભવેન્નિજાન્તિકે
તર્હિ તસ્યાં વામનમર્ચયેત્ ॥૫૩॥ સા ચેન્ન સ્યાત્તદા કાર્યા વામનાર્ચા

દિન એકાદશીએ ફળાહાર કરીને દ્વિતીય દિન દ્વાદશીએ વામનદ્વાદશીમત-
નિમિત્તનો નિરાહાર ઉપવાસ કરે અથવા એકાદશીએ નિરાહાર ઉપ-
વાસ કરીને દ્વાદશીએ નક્ષત્રોજન કરે. અતિશય અશક્તો એકાદશી-
મતને ફળાહારથી કરીને દ્વાદશીએ નક્ષત્રોજન કરે, એમ પણ જાણવું.
આ એકાદશીદ્વાદશીમધ્યે હરદોઈ એકદિને ફળાહાર કરવામાં આ વિવેક
રાખવો-જ્યારે એકાદશીએ પરિવર્તન હોય ત્યારે તો 'શયને ચ મદુત્યાને
મત્પાશ્વરિચર્તને । નરો મૂલફલાહારી દ્વદિ શત્યં મમાવંચેત્ ॥' આતું વિશેષ
વચન હોવાથી એકાદશીએ નિરાહાર ઉપવાસ કરીને દ્વાદશીએ ફળાહાર
કરે જ્યારે દ્વાદશીએ પરિવર્તન હોય ત્યારે એમાં યોગવિશેષના વિદ્યમાન-
પણાને લીધે એકાદશીએ ફળાહાર કરીને દ્વાદશીએ નિરાહાર ઉપવાસ
કરે ॥૫૦॥ જે શ્રવણનક્ષત્રયોગ એકાદશીએ ન હોય તેમ દ્વાદશીએ
પણ ન હોય, કિંતુ ત્રયોદશીએ હોય ત્યારે તો દ્વાદશીએજ વામનોત્સવ
કરે, પણ નક્ષત્રયોગદૃષ્ટિથી ત્રયોદશીએ ન કરે. આમા એકાદશીનો
નિરાહાર ઉપવાસ કરીને દ્વાદશીએ ઉત્સવને અતે પારણા કરે, એવો
ભાવ છે આ વામનમતનો નિર્ણય બીજાઓએ બહુ ડોળી નાખ્યો છે,
માટે તેનો અનાદર કરીને આ કહ્યાપ્રમાણેજ ઔદ્ધવીઓએ કરવો,
અન્યથા ન કરવો એમ પણ આ સ્થળે જાણવું ॥૫૧॥ તે આ વામન-
મહોત્સવમા મનોહર પીતામ્બર ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને પહેરાવે. બીજું વસ્ત્ર
વિભૂષણ વિગેરેતો યથાપૂર્વ ધરાવે ॥૫૨॥ જે ભગવાન્ વાસુદેવની ચળા
મૂર્તિ પીતાપાસે હોય ત્યારેતો તેમાં વામનનું આવાહન કરીને અર્ચન

હિરણ્મયી । ચાલા દ્વિવાહુર્દધતી છપ્પદ્વંડકમણ્ડલૂન્ ॥૫૪॥ મ-
 ણ્ડપે સર્વતોમદ્રે મધ્યાહ્ને પૂજયેચ તામ્ । ઉપચારૈર્યથાલબ્ધેર્ભક્તયા
 પજ્ઞામૃતાદિભિઃ ॥૫૫॥ તદ્વદ્દેવતાશ્ચાર્ચેદદિતિ કદ્યપં તથા ।
 દેવાન્મહેન્દ્રપ્રમુખાન્સત્રીકાન્સગણાનપિ ॥૫૬॥ પ્રચુરાજ્યસિતે-
 કુર્યાન્નૈવેદ્યં ચૂર્ણલઙ્કૈઃ । અવતારચરિત્રાણિ ગાપયેદ્દામનસ્ય ચ
 ॥૫૭॥ ઇત્યાવાનત્ર વિદ્યેયો વિશેષઃ પૂજને હરેઃ । સામાન્યસ્તુ વિધિ-
 સ્તુલ્યઃ સર્વેષ્વેવોત્સવેષ્વપિ ॥૫૮॥ ઇતિ ભાદ્રપદોત્સવા મયા કથિ-
 તા વામિપમાસિ ચે ત્વથ । તનયૌ ! વિદિતા મહાશ્ચ તાન્કથયામ્યુ-
 દ્ધવસન્મતાનહમ્ ॥૫૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે
 ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિકવ્રતોત્સવવિધૌ ભાદ્રપદોત્સવવિધિનિરૂપણનામા પદપચાશ-
 ત્તમોઽધ્યાય ॥૫૬॥

કરે બે ચળા મૂર્તિ ન હોય તો સુવર્ણમયી, છત્ર દડ કમડળાને બાહુવડે
 ધારી રહેલી, બાળસ્વરૂપા, દ્વિભુજ, વામનમૂર્તિને કરાવીને, મડપમા
 સર્વતોલદ્રમડળવિષે સસ્થાપીને તેની યથાવિધિ પચામૃતાદિ યથાલબ્ધ
 ઉપચારોવડે ભક્તિથી મધ્યાહ્ને પૂજા કરે ॥૫૩-૫૫॥ તેમની અગદેવતાઓ
 અદિતિ, કશ્યપ અને સપત્નીક સગણુ મહેન્દ્રપ્રમુખ દેવોની પણ પૂજા
 કરે ॥૫૬॥ બહુ ઘૂત સાકરે સહિત ચુરમાના લાડુઓનું નૈવેદ્ય નિવેદન કરે
 અને તેમના અવતારચરિત્રોને પૂજક પોતે ગાયકે બીજાપાસે ગવરાવે
 ॥૫૭॥ આ ઉત્સવમાન્યાટલો ભગવત્પૂજનમા વિશેષ બાણુવો બીજો તો
 સર્વ ઉત્સવપ્રકાર સમાનજ સમઝવો ॥૫૮॥ હે તનયૌ ! આ પ્રકારે મેં
 ભાદ્રપદમાસમા કરવાના ઉત્સવવિધિઓ તમારી આગળ નિરૂપણ કરી
 બતાવ્યા હવે આશ્વિનમાસમા કરવાના મહોત્સવોનો વિધિ જે ઔદ્ધવ-
 સપ્રદાયસમત છે તેનું નિરૂપણ કરૂ છું ॥૫૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને
 ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિકવ્રતોત્સવવિધૌ ભાદ્રપદોત્સવવિધિનિરૂપણ
 નામા પદપચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૬॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ઈપત્સન્ધ્યામતિપ્રાન્તઃ કિચ્છિદુદ્ધિપ્રતા-
રકઃ । વિજયો નામ કાલોડયં સર્વકાર્યાર્થસાધકઃ ॥૧॥ તસિ-
ન્કાલે દશમ્યાસ્તુ વ્યાત્યવ્યાત્યોર્દિનદ્વયે । ઉત્સવઃ પૂર્વેવિદ્યાયાં
કાર્યઃ શ્રીકૃષ્ણસેવકૈઃ ॥૨॥ શ્રવણર્થેડશ્વિપૂર્ણાયાં ફાતુત્સ્યઃ પ્રસ્યિ-
તો યતઃ । ઉદ્ધવ્યેયુઃ સીમાનં તદિનર્થે તતો નરા ॥૩॥ વાસાંસિ

અધ્યાય ૫૭ મો.

શ્રીનાગયજુમુનિ કહેછે—હે મુતી ! આશ્વિન માસમાં કરવાના
ઉત્સવોનો વિધિ કહેતાં, પ્રથમ વિજયદશમીના ઉત્સવનો વિધિ કર્તુધુ-
સધ્યાકાળને કિચિન્માત્ર અતિક્રમ કરીને વર્તતો, કિચિત્ ઉદય પામ્યા
છે તારાઓ જેમા એવો જે કાળ છે તે આ સર્વ કામાર્થને સાધનારો
વિજય નામથી કહ્યો છે તે સમયે એ દિવસે (નવમી દશમીએ) દશમીનો
સંબંધ સતે નવમીના વેધવાળી પૂર્વાજ દશમી ઉત્સવમા કૃષ્ણસેવકોએ
લેવી જે બંને દિવસેપણુ તે વિજયસમયે દશમીની વ્યાપ્તિ ન હોય,
(કિંતુ પૂર્વ દિનેજ હોય) તોપણુ પૂર્વવિદ્યાજ (નવમીના વેધવાળી)
ઉત્સવમા ગ્રહણ કરવી ॥૧-૨॥ જે હેતુમાટે આશ્વિનશુકલ દશમી તિથિએ
શ્રવણનક્ષત્રમા પૂર્વે લગવાનુ રામચદ્રજીએ (સમસ્ત તપસ્વિજનોના
હિંસક રાવણાદિ રાક્ષસગણોના નાશમાટે) કિંકિન્ધાપુરીથકી નૈત્ર-
યાત્રાપર થઈને પ્રયાણુ કર્યું હતું તે હેતુમાટે સર્વ નરોએ તે દિવસે
શ્રવણનક્ષત્રે યુક્ત તે વિજયનામના સમયે પોતપોતાની આમની સીમાનુ
સમુલ્લખન કરવુ (ઉત્સવના હેતુભૂત આ શ્લોકનો આ ભાવ છે-
નવમી દશમીએ વિજયકાળ વર્તતા જેમા શ્રવણયોગ હોય તેમા ઉત્સવ
કરવો તેમા પણ જેમા શ્રવણનક્ષત્રનો વિશેષ સંબંધ હોય તેમાજ
કરવો જ્યારે બંને તિથિએ પણ શ્રવણયોગ ન હોય ત્યારે પૂર્વા (નવમી)-
માજ કરવો ॥૩॥ તે ઉત્સવસમયે લગવાનને રાજલાયક વસ્ત્રો, સુગન્ધિ

૧ આ અધ્યાયમા સ્વયં શ્રીહરિએ આસોમાસમા કરવાના સમસ્ત ઉત્સવોના
વિધિ નિરૂપણુ કર્યો છે

ભગવન્તં તુ નૃપવદ્દારયેત્તદા । મુગન્ધિપુષ્પહારાંશ્ચ શેષરાશ્વાચ-
ન્દનમ્ ॥૩॥ પાયસં સ્થિરકાદીનિ વિશેષેણ નિવેદયેત્ । સાય ચવાં-
હુરાન્ધુદ્ધાન્ધારયેચ્છેષરાનિવ્ર ॥૪॥ મહાન્તમુત્સવં ભક્ત્યા ગીત-
વાદિવ્રનિ સ્વનૈ । કારયેદ્રાપયેદન જયપદ્યાનિ ચ પ્રભો. ॥૬॥ પૂર્ણ
ચન્દ્રોદયયુતા યાઽશ્વિનસ્ય તુ પૂર્ણિમા । તત આરભ્ય ભગવાન્
રાસલીલા ચકાર હ ॥૭॥ અતસ્તસ્યા વિધાતવ્ય. કૃષ્ણમક્તેન સર્વે
થા । નિશાકરપ્રકાશાયાં રજન્યામુત્સવ સુતૌ ! ॥૮॥ રાસોત્સવો
હિ રાકાયાં નાનુમત્યામિતિ સ્થિતિ । પૂર્ણેઽલ્લે પૂર્ણિમા રાકાઽનુમ
તિસ્તદ્વિપર્યયે ॥૯॥ ગોપીભિ સહ રાધાયા મૂર્તિમત્રાતિશોભયેત્ ।

સુકુમાર પુષ્પહારો, તેવાજ તોરાઓ અને સુરભિ શીતળ મળયાચુર ચદન
વડે સમલકૃત કરીને પૂજે પછી દુધપાક, ઠોર આદિક પકવાનો વિશેષપણે
નિવેદન કરે સાયસમયે શુદ્ધ ચવાકુરોને તોરાઓની પેઠે ભગવાનને ધરાવે
॥૪-૫॥ લક્ષ્મીથી આ મહાન્ ઉત્સવને ગીતવાદિનવોપપૂર્વક અને ભગ
વાનના કસજરાસધાદિવિનયયુક્ત પદોના ગાયનપૂર્વક કરાવે ॥૬॥

હવે ભગવાનના રાસોત્સવવિધિનું નિરૂપણ કરું છું—આશ્વિન માસની
જે પૂર્ણિમા પૂર્ણચંદ્રોદયે યુક્તા હતી તે પૂર્ણિમાને આરભીને પૂર્વે ભગ
વાન્ નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણે રાધિકાદિ ગોપીઓસાથે રાસલીલા કરી હતી
માટે હે સુતૌ ! તેમના ભક્તો સર્વેએ તે પૂર્ણિમાએ પૂર્ણચંદ્રજ્યોત્સ્નાના
પ્રકાશથી રમણીય એવી રાત્રિએ રાસોત્સવ સર્વથા કરવો ॥૭-૮॥ આ
રાસોત્સવ રાકામાંજ કરવો પણ અનુમતિમાં નહિ, એવી ઉદ્ભવસ્વામિ
કૃત મર્યાદા છે (રાકા અનુમતિનું લક્ષણ પોતેજ કહેછે) જે પૂર્ણિમા
રાત્રિએ કળાનાથ સોળ કળાઓએ પરિપૂર્ણ હોય તે રાકા નામથી
કહી છે જે પૂર્ણિમા રાત્રિએતો પ્રતિપદાના યોગનેથીધે ઉદય પામતાજ
કળાનાથ ચંદ્ર એક કળાએ લીન થાય છે તે અનુમતિ નામથી કહી
છે (ભરે પૂર્ણિમા તિથિ હોય પરંતુ સાયસમયે પ્રતિપદાના યોગનેથીધે
જે ન્યૂન કળાવાળો ચંદ્રમા હોય તો તે પૂર્ણિમા રાસોત્સવમા ન લેવી)
॥૯॥ આ ઉત્સવમા રાધાની મૂર્તિને ગોપીઓસાથે વસ્ત્ર વિભૂષણવિગેરેવડે

તન્મૂર્ત્યસન્નિધાને તુ વિધિમેતં પ્રકલ્પयेत् ॥૧૦॥ રાધાયા ગોપિકાનાં ચ લક્ષ્મ્યામાવાહનં તદા । વિધાય ધારયેદ્ભક્તો મહાગટ્ટદ્વારમેઘ તામ્ ॥૧૧॥ કૌમુદ્ધમં ધારયેદ્દાસ ઉત્તરીયં ચ ચલ્લકમ્ । કન્ધુકીં પીતવર્ણીં ચ ભાલે કુદ્ધુમપત્રિકામ્ ॥૧૨॥ પીતામ્બરં ચ શ્રીકૃષ્ણમનર્ચ્યં ધારયેત્પુમાન્ । નાનારત્નવિચિત્રં ચ મુકુટં કુણ્ડલે તથા ॥૧૩॥ કરે ચ મુરલીં દેરીં ધારયેદ્ભક્તભૂપિતામ્ । નૈવેદ્યે પર્ણિકા ધાર્યાં પિણ્ડકાશ્ચ વિશેષતઃ ॥૧૪॥ સુગન્ધિપુષ્પતૈલેન સ્થલપશ્ચોદકેન ચ । વાસાંસિ મન્દિરં ચાપિ વાસયેદ્દુર્ગમનીયતેઃ ॥૧૫॥ સ્થાપયિત્વા ચાલકૃષ્ણં ચન્દ્રશાલાસદાસને । પૂજયેત્સેવકો રાત્રી ગીતવાદ્યપુરઃસરમ્ ॥૧૬॥ નવીનશાલિપૃથુકાન્ ક્ષીરં ચૈવ સશર્કરમ્ । તસૈ નિવેદયેદ્ભક્તો વિધિરન્યસ્તુ પૂર્વવત્ ॥૧૭॥ રાસલીલા ભગવતા ગોપીભિઃ સહ યા છતા । વૃન્દાવને ત્રિયામાસુ તત્ત્રવ-

અતિશય અલંકૃત કરે. શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમાની પાસે રાધિકા પ્રતિમા ન હોય તો લક્ષ્મીમૂર્તિમાંજ રાધિકા તથા ગોપીઓનું આવાહન કરીને પછી ભક્તજન તે લક્ષ્મીજીનેજ મહાશૃંગાર ધરાવે ॥૧૦-૧૨॥ કેવો તો—આલ્સ્યતરવશ્ર (ચંચળીયો) અને બાલ ઉત્તરીયવશ્ર (ચોઢવાનું વશ્ર) કમું બલ ધરાવે. અને કન્ધુકી (કાંચળી) પીળાવર્ણવાળી ધરાવે. બાલમાં હુંદુમપત્રિકા ધરાવે ॥૧૨॥ તે પછી પૂજક પુરૂષ શ્રીકૃષ્ણને બહુમૂલ્ય પીતામ્બર પહેરાવે અને નાનારત્નવિચિત્રિત મહામૂલ્ય મુકુટ તથા હુંડળ ધરાવે. વળી નાનાવિધરત્નવિચિત્રિત સુવર્ણમયી મુરલી કરકમળમાં ધરાવે. બરફી પેડા આદિક નૈવેદ્ય વિશેષપણે નિવેદન કરે ॥૧૩-૧૪॥ અનંતર સુગંધવાળું ભતિયપકાદિપુષ્પવાસિત તૈલ (અત્તર) અને ગુલાબગળવડે ભગવાનના મંદિરને અને વશ્રોને સુવાસિત કરે ॥૧૫॥ અનંતર રાત્રિએ બાળકૃષ્ણને ચંદ્રશાળામાં (અગાશી) કરેલા અતિશોભન આસનમાં (આથી મંદિરના આંગણમાં સદાસનવિરચન પણ જાણી લેવું) સ્થાપીને પૂજકજન ગીતવાદ્યપૂર્વક પૂજન કરે ॥૧૬॥ ભક્તજન નવીન ડાંગરના ખુંવા અને સાકર-સહિત દુધ તે બાળકૃષ્ણ ભગવાનને નિવેદન કરે. વળી વૃંદાવનમાં રાત્રિએ

તુ વિધૂદયે । અભ્યક્ષપને ગ્રાહ્યા સૈવ કૃષ્ણસ્ય સશ્ચિયઃ ॥૨૪॥
 સુગન્ધિપુષ્પતૈલેન તન્નાભ્યક્ષં વિધાય ચ । ઉષ્ણોદકેન સ્પર્શયેત્કૃષ્ણં
 લક્ષ્મીં ચ પૂજકઃ ॥૨૫॥ સર્વાણ્યપિ ચ વાસાંસિ રક્તાનિ પરિધા-
 પયેત્ । ચટિકામજ્યચટકાનપૂપાંશ્ચ નિવેદયેત્ ॥૨૬॥ નીરાજન-
 વિધિં કુર્યાદ્દિશેષેનાત્ર પૂજકઃ । વિશેષ ઉક્ત ઇતાવાનિદ્વાન્યસ્ત્વસ્તિ
 પૂર્વવત્ ॥૨૭॥ અસિન્દિને હનુમતઃ કાર્યં ચ મહદર્ચનમ્ । તૈલસિ-
 ન્દૂરાર્કપુષ્પસ્રગ્માપચટકાદિમિઃ ॥૨૮॥ સદ્ગવવ્યાપિની ગ્રાહ્યા ભૂતા
 હનુમદર્ચને । વ્યાત્યવ્યાત્યોસ્તૂભયત્ર પૂર્વા ગ્રાહ્યા ન તૂત્તરા ॥૨૯॥
 અમાવાસ્યાશ્ચિને દીપદાને ચાપ્યર્ચને શ્ચિયઃ । પ્રદોષવ્યાપિની

ચંદ્રોદયકાળવ્યાપિની (ત્રયોદશીરાત્રિના અંતિમ પ્રહરમાં ચંદ્રોદયસમયે
 વ્યાપતી) હોય એજ લેવી પણ દેવળ આશ્વિનકૃષ્ણચતુર્દશીમાત્ર ન લેવી
 ॥૨૪॥ આ ચતુર્દશીએ પૂજક જન સુગન્ધિ પુષ્પવાસિત તૈલ (અત્તર)
 વડે લક્ષ્મીજી અને શ્રીકૃષ્ણને અભય કરાવીને સુરભિ સુખસ્પર્શ ઉપ્પા
 જળવડે સ્નાન કરાવે ॥૨૫॥ બધાંય વસ્ત્રો રક્તજ પહેરાવે. કુલવડી
 બાજુયાં વડાં અને માલપુવા વિશેષપણે નિવેદન કરે ॥૨૬॥ આ ઉત્સવમાં
 પૂજક જન આરતીવિધિ વિશેષપણે કરે-આરતી કરવાના પાત્રમાં બહુ
 વાટો મુકીને કરે. આ ઉત્સવમાં આટલો વિશેષ કહ્યો છે. બીજો બધો
 વિધિ તો પૂર્વવત્ બધુવો ॥૨૭॥ વળી આજ દિને હનુમાનજીનું તૈલ,
 સિંદૂર, આકડાના પુષ્પોના હારો અને અડદનાં વડાં વિગેરેવડે મોટું
 પૂજન કરે, કેમકે આ તિથિએ એમનો જન્મ કહ્યો છે ॥૨૮॥ આ હનુ-
 મતપૂજનમાં ચતુર્દશી સંગવસમયવ્યાપિની લેવી. બન્ને દિવસે પણ સંગવ-
 વ્યાપિની તે જ હોય તો ત્રયોદશીના વેધવાળી પૂર્વનીજ લેવી પણ
 ઉત્તરની નજ લેવી. જો બન્નેય દિવસે પણ તે સંગવકાળવ્યાપિની ન
 હોય તોપણ પૂર્વાજ બહુકાળ વ્યાપનારી હોવાથી ચંદ્રજી કરવી, પણ
 ઉત્તરા નહિ, કેમકે અહપકાળ વ્યાપનારી છે ॥૨૯॥

હવે દીપોત્સવવિધિ અને લક્ષ્મીપૂજનોત્સવવિધિનું નિરૂપણ કરું-
 આશ્વિન અમાવાસ્યાએ દીપોત્સવ અને લક્ષ્મીપૂજનમહોત્સવ કરવો.

ગ્રાહ્યા પૂર્વવિદ્યા ચ સા શુભા ॥૩૦॥ ભગવન્તં દિને તસ્મિન્ભૂયણાનિ
મહાન્તિ ચ । વાસાંસિ ધારયેદ્વક્તઃ સૂક્ષ્માણિ રુચિરાણિ ચ ॥૩૧॥
પ્રદોષે પૂજનં કુર્યાદ્વુન્મિષ્યાલ્પશ્રિય પુમાન્ । યદિ શ્રીપ્રતિમા ન
સ્યાદ્રાધાયાં તાં તદાર્ચકઃ ॥૩૨॥ ધ્યાત્વાર્ચયેદ્વથાશાસ્ત્રમુપચારૈઃ
સુશોભનૈઃ । રાધાર્ચાપિ ન ચેત્તર્હિ શ્રિયં હૈર્મા પ્રકલ્પયેત્ ॥૩૩॥
લક્ષ્મીશ્ચતુર્ભુજા કાર્યા પદ્માસિંહાસનસ્થિતા । દક્ષિણોર્ધ્વકરે કાર્ય
ઘટનાલં તુ પદ્મજમ્ ॥૩૪॥ વામ ઊર્ધ્વે મુજે તસ્યા કાર્યોઽમૃતમૃતો
ઘટઃ । બન્ધયોર્મુજયોઃ કાર્યો વિલ્પશઙ્ખૌ સુશોભનૌ ॥૩૫॥ તત્પા-
ર્શ્વયોર્ગંજૌ કાર્યૌ ધૃતકુન્મકરાબુભૌ । તસ્યાશ્ચ મસ્તકે પદ્મં કર્તવ્યં
સુમનોહરમ્ ॥૩૬॥ મણ્ડપે નિર્મિતે રમ્યે કદલીસ્તમ્ભમણ્ડિતે ।
પૂજયેત્સર્વતોભદ્રે લક્ષ્મીસૂક્તેન તાં તતઃ ॥૩૭॥ પરિતઃ કારયે-

તેમા આશ્વિન અમાવાસ્યા પ્રદોષસમયત્યાપિનીજ સ્વીકારવી બલે તે
ચતુર્દશીના વેધવાળી હોય પણ તેજ શુભા માની છે ॥૩૦॥ તે આ દિવસે
અર્ચક ભક્ત ભગવાનને મહામૂલ્ય સૂક્ષ્મ સુદર વસ્ત્રો અને મહામૂલ્ય આભ-
રણો ધરાવે ॥૩૧॥ પ્રદોષસમયે ઇકિમણી નામના સાક્ષાત્ લક્ષ્મીજીની પૂજન
કરે જે લક્ષ્મીમૂર્તિ ન હોય તો રાધામૂર્તિમાજ તેમનુ ધ્યાન કરીને યથા-
વિધિ સુશોભન હિપથારોવડે અર્ચન કરે જે રાધાપ્રતિમાપણુ ન હોય તો
સુવર્ણમયી લક્ષ્મીમૂર્તિને કરાવે ॥૩૨-૩૩॥ તે લક્ષ્મીજી ચાર ભુજવાળા,
પદ્મરૂપ સિંહાસનમા સરાજતા, દક્ષિણ બિર્ધ કરમા દીર્ઘનાળવાળુ લીલાક-
મળ અને બિર્ધ વામ કરમા અમૃતપૂર્ણ કળશને ધારી રહેલા, બીજ નીચે
રહેલા દક્ષિણવામહસ્તમા સુશોભન બિલ્વશઙ્ખ તથા શખને ધારી રહેલા, એવાં
કરવા (જે ચતુર્ભુજથહણુ છે તે પૃથક્ લક્ષ્મીપૂજનવિષયવાળુ બહુ
ભગવત્સમીપે તો દ્વિભુજ કરવા, એમ બહુવુ) ॥૩૪-૩૫॥ તે લક્ષ્મીજીના
બન્ધે પડખામા નમતા શુક્રાચ્છામમા કનકકુલને ધારી રહેલા જે ગળે
કરવા અને તે લક્ષ્મીજીને મસ્તકે મનોહર કમળ કરવું ॥૩૬॥ તે પછી તે
મૂર્તિનુ કેળના થાભવાવડે સુશોભિત, અતિચાતુરીથી કરેલા રમણીય મઠ-
પમા સર્વતોભદ્રમઠગમાં સ્થાપન કરીને 'હિરણ્યવર્ણાં હરિણીં' ઇત્યાદિ

છતયા દીપાનામાવલીસ્તથા । અલદ્વારાંશ્ચ વાસાંસિ મહાન્ત્યેવાર્પયે-
ન્દિયૈ ॥૩૮॥ સમીપે ચેદ્ધરેલંક્ષમીસ્તદા રક્તામ્બરાણિ તામ્ । પૃથક્
ચેચ્છેતવાસાંસિ નૂત્તાનિ પરિધાપયેત્ ॥૩૯॥ ભાલેઽસ્યાશ્ચન્દ્રકં
કુર્યાત્કુલુમેનાતિશોભનમ્ । તત્ર દધ્યાદક્ષતાંશ્ચ શુભ્રાન્સૂક્ષ્માનપ-
ણ્ડિતાન્ ॥૪૦॥ સુગન્ધિભિઃ પુષ્પહારૈઃ પૌષ્પૈશ્ચ કરભૂષણૈઃ । કમલૈઃ
પૂજયેત્તાં ચ ધૂપેન ઘૃતદીપકૈઃ ॥૪૧॥ નૈવેદ્યે શક્તુલી દેયા શતચ્છિ-
દ્રાણિ ફેણિકાઃ । ઘૃતપૂરાંશ્ચ રેવાલીઃ પીતસારાણિ પરિપાકાઃ ॥૪૨॥
પિણ્ડકાન્થકરૈલાશ્ચ શાર્કરાંશ્ચળકાંસ્તથા । ઓદનાદીનિ ભોજ્યાનિ
ભક્તયા તસ્યૈ નિવેદયેત્ ॥૪૩॥ તામ્બૂલવીટિકા દત્ત્વા કુર્યાન્નોરાજનં
મહત્ । લક્ષ્મીપૂજનપદ્યાનિ પૂજાકાલે ચ ગાયેત્ ॥૪૪॥ ઇત્યુત્સવા
આશ્વિનમાસિ વિષ્ણોરુક્તા મયા વામથ કાર્તિકેઽપિ । ય ઉત્સવા

પચદશ ઋત્યાત્મક લક્ષ્મીસૂક્તવડે પૂજા કરે ॥૩૭॥ અમૂલ્ય વસ્ત્રો તથા
મહામૂલ્ય અલકારો લક્ષ્મીજીને સમર્પે, મડપની અદર બહાર ચોમેર
દીપાવલીઓ યથાશક્તિ કરાવે ॥૩૮॥ જો લક્ષ્મીમૂર્તિ હરિસમીપે હોય તો
લક્ષ્મીજીને રક્ત વસ્ત્રો પહેરાવે. જો લગવાનથપ્રી પૃથક્ કરાવી હોય તો
નવીન શ્વેત વસ્ત્રો પહેરાવે ॥૩૯॥ પછી લક્ષ્મીજીના લલાટમાં સુશોભન
હુંહમચંદ્રક કરીને, તેના મધ્યમાં શુભ્ર સૂક્ષ્મ અખડિત અક્ષતોને આરો-
પીને, સુગન્ધિ પુષ્પહારો, સુગન્ધિ પુષ્પનિર્મિત કેયૂરકકણાદિ કરાબરણો,
કમળો, ધૂપ અને ઘૃતદીપકોવડે તે લક્ષ્મીજીની પૂજા કરે ॥૪૦-૪૧॥
નૈવેદ્યમાં જલેળી, ખાન, સુતરફણી, ઘેબર, રેવડી, પતાસાં, બરડી, પેંડા,
સાકરસપાએલા એલાયચીદાણા, સાકરીયા ચણા અને લાત આદિક
ભોજ્યાન્નો લક્ષ્મીજીને નિવેદન કરે ॥૪૨-૪૩॥ પછી તાંબૂળ-
ખીડી આપીને મહાનીરાજન કરે અને પૂજાસમયે લક્ષ્મીસ્તુતિરૂપ
પદ્યોને ગવરાવે ॥૪૪॥ હે પુત્રી ! આસો માસમાં કરવાના ભગવદુત્સવોનો
વિધિ આ પ્રકારે મેં તમને કહ્યો. હવે કાર્તિક માસમાં કરવાના મહો-
ત્સવોનો વિધિ નિરૂપણ કરું છું તેને સાવધ મન રાખી તમો સાંભળો

માસિ ભવન્તિ તાંશ્ચ વ્રવીમિ પુત્રૌ ! ઋણુતં વિધેયાન્ ॥૪૫॥ इति श्रीसत्सत्त्रिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकप्रतोत्सवविधौ आश्विनोत्सवविधौ आश्विनोत्सवनिरूपणनामा सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સાયાહ્વ્યાપિની ગ્રાહ્યા પ્રતિપદકાર્તિકે સિતા । પૂર્વવિદ્યેવ સુપદા પ્રોક્તા ગોવર્ધનોત્સવે ॥૧॥ ગવાં ક્રીડાદિને યત્ર રાત્રૌ દદ્યેત ચન્દ્રમા. । સોમો રાજા પશૂન્ હન્તિ સુરમિપૂજ-
કાંસ્તથા ॥૨॥ સંલગ્નમેવ કર્તવ્યં દીપાવલ્યા દિનનયમ્ । ચતુર્દશી
હમાવાસ્યા પ્રતિપદ્ધેતિ નાન્યથા ॥૩॥ પીતામ્બરં તદા કૃષ્ણં ધાર-

॥૪॥ इति श्रीसत्संगिछाने .यतुर्थप्रकरणे वार्षिकप्रतोत्सवविधौ आश्विनोत्सवनिर्णयनामा सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥

અધ્યાય ૫૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે— હે સુતૌ ! હવે કાર્તિક માસમા કરવાના મહોત્સવોનો વિધિ નિરૂપણ કરતા, પ્રથમ ગોવર્ધનોત્સવનો વિધિ નિરૂપણ કરુંછુ— કાર્તિકમાસની શુકલપક્ષની પ્રતિપદાતિથિ પૂર્વવિદ્યા પણ—અમાવાસ્યાના વેધવાળી પણ સાયાહ્વ્યાપિનીજ મુખદા હોવાથી ગોવર્ધનોત્સવમાં સ્વીકારવી લહે શુદ્ધા હોય પણ સાયાહ્વ્યાપિની જે ન હોય તો (દ્વિતીયાસાથે સાયસમયે સખન્ધ ધરાવતી હોય) તે ઉત્સવમા ન લેવી કારણકે ગવા ક્રીડનદિને—તે ઉત્સવદિવસે રાત્રિએ જે ચંદ્રમા દેખાય તો તે સોમો રાત્ર ગવાદિ પશુઓ તથા તેમના પૂજક જનોને નાશ કરેછે ॥૧-૨॥ ચતુર્દશી અમાવાસ્યા અને પ્રતિપદા, આ દીપાવલીના ત્રણ દિવસો સંલગ્ન કરવા, એટલે ચતુર્દશી અમાવાસ્યા અને પ્રતિપદા, આના ત્રણ ઉત્સવો વ્યવધાન વિનાજ કરવા અન્યથા તો નહિ—એક દિનના વ્યવધાનથી પણ ન કરવા ॥૩॥ તે સમયે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને રક્ત પાનવવાળુ પીતામ્બર, મયૂરપિચ્છોવડે શોકતા પ્રાત ભાગવાળો મુકુટ, ગરમાળાના પુષ્પોના કર્ણુગુચ્છો, શુકલ

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને કાર્તિકમાસમા કરવાના મહોત્સવોનો વિધિ નિરૂપણ કર્યો છે

યેદ્રક્ષપલ્લવમ્ । મયૂરપિચ્છમુકુટં કર્ણિકારાવતંસકૌ ॥૩॥ પશ્ચવ-
ર્ણેશ્ચ કુસુમૈર્મલાં વિરચિતાં શુભામ્ । વૈજયન્તીં શેષરાંશ્ચ ધાર-
યેન્મુરલીં તથા ॥૪॥ ભૂષણાનિ વિચિત્રાણિ તુલસીમાલિકાં તથા ।
પ્રાવારં દ્વિપટં તિર્યગ્ધારયેત્ સ્કન્ધલમ્બિતમ્ ॥૬॥ અગ્રકૂટં વિર-
ચયેત્સ્યસ્ય વિત્તાનુસારતઃ । નાનાવિધાનિ શાકાનિ મજ્યાનિ ધિવિ-
ધાનિ ચ ॥૭॥ ઘૃતપક્વવિશેષાંશ્ચ કૃતાન્નાનાવિધાનપિ । ઓદના-
દીનિ મોજ્યાનિ શ્રીકૃષ્ણાય નિવેદયેત્ ॥૮॥ તામૂલવીટિકા દરરા
મહાનીરાજનં હરેઃ । કૃત્વા વિપ્રાન્વૈષ્ણવાંશ્ચ સાધૂન્પ્રીત્યૈવ ભોજ-
યેત્ ॥૯॥ અસિન્નેવ દિને પ્રાતઃ પૂજયેદ્વાશ્ચ ચત્સકાન્ । ઘૃપાન્ચત્સ-
તરીશ્ચાપિ હરિદ્રાકુહુમાદિભિઃ ॥૧૦॥ પૌષ્પૈર્હારૈઃ શૃઙ્ગરક્લૈન્નૃતનૈશ્ચ
તૃણાદિભિઃ । સમ્પૂજ્ય સ્તેલયેત્તાંશ્ચ મન્દિરસ્યાગ્રતો હરેઃ ॥૧૧॥
ગોવર્ધનં ગોમયેન કૃત્વાડર્ચેત્ તતઃ પરમ્ । અગ્રકૂટં તુ મધ્યાહ્ને
વિદધીત હરેઃ પુરઃ ॥૧૨॥ ગોવર્ધનોત્સવકથાપદ્યાનિ રુચિરાણિ ચ ।

નીલ રક્તાદિ પચવર્ણના પુષ્પોથી બનાવેલી શુભ વૈજયંતી માળા અને
પુષ્પતોરાઓને ધારણ કરાવે તથા મુરલી, વિચિત્ર વિભૂષણો, તુલસીમાળા
અને વાકુ બે ખસામા લાંબુ બેવડુ ઉત્તરીય વસ્ત્રને ધરાવે ॥૪-૬॥ તે પછી
રૂડીરીતે કરેલાં નાનાવિધ જલેષી ખાત આદિક મધુર ઘૃતપક્વવિશેષો,
ભાતઆદિક ભોજ્યાનો, નાનાવિધ શાકા અને વિવિધ લાજ્યાં વિગેરેવડે
ભરપુર અન્નકૂટ યથાશક્તિ યથાવિત્ત કરીને શ્રીકૃષ્ણને નિવેદન કરે ॥૭-૮॥
પછી તામૂળખીડી સમર્પાને હરિની મહાઆરતી કરે પછી સર્વ સાધુઓ
અને વૈષ્ણવ વિપ્રોને પ્રીતિથીજ જમાડે ॥૯॥ આજ અન્નકૂટમહોત્સવ
દિને પ્રાત કાળે વાછડા, વાછડીઓ, વૃષભો અને ગાયોની હજાર હુકુમ
આદિકવડે પૂજા કરે તથા સુગન્ધિ પુષ્પમય હારોથી અને તેમના શીંગડાને
સિંદૂર ગૈરિકાદિવડે રંગવાથી તેમને અલકૃત કરે નૂતન તૃણાદિકવડે તે સર્વને
સંતૃપ્ત કરીને લગવન્મંદિરના અચલાગમા તેમને ખેલાવે ॥૧૦-૧૧॥ પછી
ગાયના છાણુવડે ગોવર્ધનગિરિ કરીને તેની પૂજા કરે તત પર મધ્યાહ્ને લગ
વાનની આગળ અન્નકૂટોત્સવ કરે તે સમયે ગોવર્ધનોત્સવકથાના મધુર

ગાપયેત્કીર્તયેદમ્ વાઘઘોષં ચ કારયેત્ ॥૧૩॥ ભોજનાન્તે વૈષ્ણવાનાં
 ભુજીત સ ચ સેવકઃ । પતાવાન્ હિ વિશેષોઽન વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ
 ॥૧૪॥ શુક્લાષ્ટમ્યામૂર્જમાસે કૃષ્ણો વૃન્દાવને પુરા । પ્રથમ ચારયામાસ
 ગ્રાતર્ગાઃ સદ્ ગોપકૈઃ ॥૧૫॥ સૂર્યોદયે ભવેદા સા ગ્રાહ્યા ગોપાષ્ટમી
 તિથિ । તિથેર્વૃદ્ધો ક્ષયે પૂર્વા વિદ્યા ગ્રાહ્યા ન ચાન્યથા ॥૧૬॥
 તસિન્દિને ગોપવેષ ધારયેત્કૃષ્ણમુત્તમમ્ । કચ્છની વર્દમુકુટં ધાર-
 યેત્પીતમમ્બરમ્ ॥૧૭॥ ચર્ચયેષ્વન્દનેનાહ્નપૌર્ણીર્મૃગાસ્તુ ભૂરિશઃ ।
 ધારયેષ્વ કરે યદિ મુરલીં ચ મનોહરામ્ ॥૧૮॥ નૈવેદ્યે દધિ ભક્તં
 ચ દદ્યાત્પેપિતશર્કરામ્ । કૃષ્ણગોચારણકથાપદ્યાનીહ ચ ગાપયેત્
 ॥૧૯॥ પદ્માદશ્યામૂર્જશુદ્ધે શેષશાયી જગત્પ્રભુ । યોગેશ્વરો જજાગાર

પદ્મઃ ગવરાવે અને તેના અર્થોનુ કીર્તન કરે વળી તે મહોત્સવને અનુરૂપ
 વિવિધ વાઘઘોષને કરાવે ॥૧૨-૧૩॥ મુખ્ય પૂજક ઉત્સવને અતે લગવ-
 દ્દલક સાધુ ગ્રાહણોને જમાડીને પછી પોતે જમે આ ઉત્સવમા આટલોજ
 વિશેષ છે, બીજો તો બધો પ્રકાર નિત્યોત્સવપ્રાપ્તજ નાણુવો ॥૧૪॥

હવે ગોપાષ્ટમીમહોત્સવનો વિધિ નિરૂપણુ કરૂંછુ-કાર્તિક શુકલ અષ્ટમીએ
 પ્રાત કાળે પૂર્વે કૃષ્ણલગવાને પ્રથમ સખા આજગોપો સાથે વૃન્દાવનમા ગાયો
 ચારી હતી ॥૧૫॥ માટે ગોપાષ્ટમીના ઉત્સવમા પ્રાત કાળવ્યાપિનીજ અષ્ટમી
 તિથિ ગ્રહણ કરવી અષ્ટમી તિથિની વૃદ્ધિ હોય તો બહુકાળ વ્યાપિની
 હોવાથી પૂર્વનીજ ગ્રહણ કરવી પણ પછીની નહિ અષ્ટમીનો ક્ષય હોય તો
 સપ્તમીના વેધવાળી પણ તે લેવી ઉજથકી વિપરીતપણે નજ લેવી ॥૧૬॥
 તે ઉત્સવમા શ્રીકૃષ્ણ લગવાનને ઉત્તમ ગોપવેષને સમુચિત મધૂરના પિછાં
 વાળો મુકુટ પીતાબર અને કર્કશની-સુથણી ધરાવે હરિચંદનથી અગને
 ચર્ચે બહુધાપણે પુષ્પમયજ આભરણ સમૂહને સમર્પે એક કરકમળમાં
 મનોહર મુરલી અને અન્ય કરકમળમા લીલાયદિ (સોટી) ધરાવે ॥૧૭-૧૮॥
 નૈવેદ્યમા દહીલાત અને દળેલી સાકર નિવેદન કરે આ ઉત્સવમા કૃષ્ણ
 ગોચારણકથાનાં કીર્તનો ગવરાવે (પૂજનને અતે જમે) ॥૧૯॥

હવે પ્રબોધનીઉત્સવવિધિ કરૂંછુ-કાર્તિક શુકલ એકાદશીએ શેષશાયી

તેનોકૈપા પ્રવોધની ॥૨૦॥ દશમીવેધરહિતા તિથિરેકાદશી ઘટે ।
 ઉત્સવે ચ ગ્રહીતવ્યા ન તુ વિદ્વા કદાચન ॥૨૧॥ દશમી પञ્ચપञ્ચા-
 શદ્દટિકા યાવદસ્તિ ચ । ન તાવદ્દશમીવેધસ્તત ઊર્ધ્વે સ વૈ મતઃ
 ॥૨૨॥ એકાદશી દ્વાદશી વાધિકા ચેત્યજ્યતાં દિનમ્ । પૂર્વે ગ્રાહ્યં
 તૂત્તરં સ્યાદિતિ વૈષ્ણવનિર્ણયઃ ॥૨૩॥ નવમી પલમેકં સ્યાદશમી
 પરતો યદિ । દ્વાદશ્યેવ તદા ગ્રાહ્યા ઘટેષ્વપ્યુત્સવેષુ ચ ॥૨૪॥
 નિશઃ ક્ષણ ઉપાન્ત્યેઽત્ર સમુત્થાયાશુ વૈષ્ણવઃ । સ્નાત્વા સન્ધ્યાવિધિં
 કૃત્વા પૂજાદ્રવ્યાણ્યુપાહરેત્ ॥૨૫॥ યોગેશ્વરાલ્કયયામ્યર્ચેન્ઙ્ઙીકૃષ્ણં

જગત્પ્રભુ યોગેશ્વર લગવાન યોગનિદ્રાથકી જાગ્યા હતા. તે હેતુને લીધે
 આ એકાદશી પ્રબોધની એવા નામથી કહેવાય છે ॥૨૦॥ દશમીના વેધ
 વર્ણતજ એકાદશી તિથિ ત્રતોત્સવમાં લેવી. કદાપિ દશમીવિદ્વા નજ લેવી
 ॥૨૧॥ જ્યાંમુધી પ્રથમ દિવસે દશમીતિથિ પંચાવન ઘડીપરિમિતા હોય
 ત્યાંમુધી દશમીવેધ માન્યો નથી. તેથકી ઉપર પળમાત્ર પણ અધિક કાળ-
 વ્યાપિની હોય તો દશમીનો વેધ માન્યો છે ॥૨૨॥ જો એકાદશી વૃદ્ધિને
 પામી હોય તો પૂર્વદિને સાઠ ઘડી વ્યાપિની પણ તેનો લાગ કરવો. કેંતુ
 પરદિને પળમાત્ર સંબંધવાળી પણ એજ એકાદશી ત્રતોત્સવમાં લેવી. જો
 દ્વાદશી વૃદ્ધિને પામી હોય એકાદશી ન વૃદ્ધિ પામી હોય ત્યારે પણ પરદિ-
 નજ-પ્રથમ દ્વાદશીજ ઉપવાસત્રતમાં લેવી. દ્વિતીય દ્વાદશીએ પારણું
 કરવું. એવો વૈષ્ણવનિર્ણય છે ॥૨૩॥ જો નવમી પળમાત્ર હોય, પછી
 દશમી બેસતી હોય, તે દશમી (બન્નેય દિવસે સૂર્યોદયસમયે સંબંધના
 અભાવથી) ક્ષય પામી જતી હોય ત્યારે એકાદશીને દશમીનો વેધ લાગતો
 હોવાથી દ્વાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો. પારણું તો ત્રયોદશીએ કરવાં.
 (આનું વિશેષ વિવેચન તૃતીયપ્રકરણના ૩૩ અધ્યાયથકી જાણવું) ॥૨૪॥
 આ પ્રબોધની એકાદશીએ રાત્રિના અંતિમ મુહૂર્ત (બ્રાહ્મ)માં જલદી
 જાગીને, સ્નાન કરી યથાવિધિ સંધ્યાનું સમુપાસન કરીને, પૂજના પદાર્થો
 લેગા કરીને, પૂજક પુરૂષ શ્રીકૃષ્ણને યોગેશ્વરરૂપે વિભાવના કરીને તેમના
 નામથી અભ્યર્ચન કરે. અથવા શક્તિ હોય તો કાંચનમયી યોગેશ્વરપ્રતિમા

પુરુષોડ્ઠર્ચક. । યોગેશ્વરાર્ચાં હૈર્મીં ચા કારયેન્નિજશક્તિઃ. ॥૨૬॥
 પદ્માસનસમાસીન. કિંચિન્મીલિતલોચન । ઘ્રાણાગ્રે દત્તદૃષ્ટિશ્ચ
 શ્વેતપદ્મોપરિ સ્થિત ॥૨૭॥ વામદક્ષિણગૌ હસ્તાબુત્તાનાચક્ષુભાગગૌ ।
 તત્કરદ્વયપાર્શ્વસ્થે પદ્મેરુદ્ધમહાગદે ॥૨૮॥ ઊર્ધ્વે કરદ્વયે તસ્ય પાઽઽ
 જન્યસુદર્શને । કારયેદ્વામભાગે ચ તસ્ય લક્ષ્મીમવસ્થિતામ્ ॥૨૯॥
 ઇત્થં યોગેશ્વર કૃત્વા મહત્યા પૂજયાર્ચયેત્ । ઉપચારે, પોઢશમિર્ગીત-
 વાદિત્રપૂર્વકમ્ ॥૩૦॥ નૈવેદ્યે તસ્ય દયાચ શર્કરાસહિતં પયઃ । ઓદનં
 ચાતિમૃદુલ દ્રાક્ષાદીનિ ફલાનિ ચ ॥૩૧॥ અન્ન મધ્યાહ્નસમયે કાર્યો
 ધર્માર્ચનોત્સવ । ધર્મસ્વાર્ચા ન ચેત્તર્દિં હૈમં ધર્મં તુ કારયેત્ ॥૩૨॥
 ભગવન્મન્દિરસ્યાગ્રે મણ્ડપં પૂર્વેવચ્છુભમ્ । કૃત્વા ચ સર્વતોભદ્રે યથા
 શાસ્ત્રં તમર્ચયેત્ ॥૩૩॥ ચતુર્વેકશ્ચતુર્વાહુશ્ચતુષ્પાદ ચ સિતામ્બર ।

કહીશ એવા લક્ષ્મણવાળી કરાવીને પૂજે ॥૨૫-૨૬॥ યોગેશ્વરની અર્ચાનો
 આકૃતિયોગતો આવા રૂપનો કરવો-શ્વેત કમળઆસનમા પદ્માસન વાળીને
 બેઠેલા, કિંચિત્ લોચનને મીચી રહેલા, નાસિકાગ્રે નેત્રવૃત્તિ રાખી રહેવા,
 બોળામાં સસ્થાપેલા છતા પરસ્પર મળેલા હસ્તતળવાળા નીચેના વામ
 દક્ષિણ કર જેમના છે, તેવા તેમના બન્ને કરના અંશે પડખામા કમળ મહા
 ગદાએ સેવા કરાતા, પાચન્ન્ય અને મુદર્શનથી સમવકૃત છે ઊર્ધ્વ વામ
 દક્ષિણ કરયુગળ જેમનુ, વામભાગમા લક્ષ્મીદેવીએ સસેવન કરાતા, આવા
 યોગેશ્વર (સુવર્ણથી કે બીજા દ્રવ્યથી) કરવા ॥૨૭-૨૮॥ આવા રૂપની
 યોગેશ્વરમૂર્તિ કરાવીને ઘોડશ ઊપચારોવડે ગીતવાદિત્રપૂર્વક મહાપૂજન
 કરે ॥૩૦॥ તેમને નૈવેદ્યમા શર્કરાસહિત દુધ, અતિમુવાળો લાત અને
 દ્રાક્ષાદિ ફળો નિવેદન કરે ॥૩૧॥ આ એકાદશીએ મધ્યાહ્નસમયે ધર્મદેવ
 પ્રાહુર્ભાવનિમિત્તનો તેમના પૂજનનો મહોત્સવ વિશેષત કરવો જે ધર્મ
 દેવની અર્ચા મંદિરમા ન હોય તો હેમમથી ધર્મદેવમૂર્તિ નવી કરાવીને તેનુ
 અર્ચન કરવુ ॥૩૨॥ ભગવાનના મંદિરની આગળ મડપ મનોહર પૂર્વવત
 કરીને, તેમાં સર્વતોભદ્રમડળ કરીને તે મડળમા ધર્મદેવની યથાશાસ્ત્ર
 પૂજા કરવી ॥૩૩॥ તે ધર્મદેવ ચતુર્ભુજ ચતુર્ભુજ ચતુષ્પાદ સર્વાંબર

સર્વાભરણવાચ્છેતો ધર્મઃ કાર્યઃ સુલક્ષણઃ ॥૩૪॥ દક્ષિણે ચાક્ષમા-
લાઽસ્ય કરે વામે તુ પુસ્તકમ્ । મૂર્તિમાન્વ્યવસાયશ્ચ કાર્યો દક્ષિ-
ણભાગગઃ ॥૩૫॥ વામભાગગતઃ કાર્યઃ સુપઃ પરમરૂપવાન્ । કાર્યો
પદ્મકરૌ મૂર્ધ્નિ વિન્યસ્તૌ ચ તથા તયોઃ ॥૩૬॥ અથવા ધર્મં ણ્પોઽપિ
કર્તવ્યો મનુજાકૃતિઃ । એકવક્ત્રો દ્વિવાહુશ્ચ દ્વિપાત્સુવસનાદિમાન્
॥૩૭॥ વામે ધર્મસ્ય કર્તવ્યા ભક્તિઃ પરમરૂપિણી । દ્વિભુજા ભૂરિ-
ભૂપાહ્યા કૌસુમ્ભવિમલામ્બરા ॥૩૮॥ હૈમં મૃદ્ધારકં વામે દક્ષિણે
વિભ્રતી કરે । પૂજાપાત્રં મૃતં મુક્તાલગ્નગન્ધકુસુમાદિભિઃ ॥૩૯॥ મૂર્તિ-
મિત્થં તયોઃ કૃત્વા સ્વશક્ત્યા કનકાદિભિઃ । સત્તર્પિભિરુચ્ચત્વા
સહ કાર્યં તદર્ચનમ્ ॥૪૦॥ ધર્મપિશૂલકૈઃ કાર્યા ઋપયઃ કશ્યપાદયઃ ।
સત્ત ચારુન્ધતી યા તે કર્તવ્યાશ્ચન્દનાદિના ॥૪૧॥ શ્રદ્ધામૈત્રીદયા-

સંપન્ન શુભલક્ષણુલક્ષિત શ્વેતવર્ણુ શ્વેતાંબરધારી કરવા ॥૩૪॥ આવા ધર્મદે-
વના દક્ષિણુ ઊર્ધ્વ આહુમાં સ્ફાટિકાક્ષ જ્વપમાળા કરવી અને વામ ઊર્ધ્વ
આહુમાં તો ધર્મશાસ્ત્રપુસ્તક કરવું. આવા ધર્મદેવના દક્ષિણુસમીપ
ભાગમાં મૂર્તિમાન્ વ્યવસાય (પુરૂષાર્થોદ્યોગ) કરવો વામભાગમાં સુખના
અધિષ્ઠાન દેવ બહુરૂપયુક્ત મૂર્તિમાન્ સ્થાપવા. તે આ દક્ષિણુ વામ ભાગમાં
વર્તતો વ્યવસાય અને સુખને મસ્તકે ધર્મદેવના પદ્માકાર દક્ષિણુ વામ હસ્ત-
તળ અનુક્રમે મુકેલાં કરવાં. એટલે ધર્મનો પદ્માકાર નીચેનો દક્ષિણુ હસ્ત
વ્યવસાયને મસ્તકે કરવો અને તેવો એમનો વામ હસ્ત સુખને મસ્તકે
કરવો ॥૩૫-૩૬॥ અથવા આ ધર્મદેવ પણ મનુષ્યાકૃતિ દ્વિપાદ દ્વિભુજ
એકમુખજ શોભન વસ્ત્રાભરણુસંપન્ન કરવા. આવા ધર્મના વામ ભાગમાં
ભક્તિ સાક્ષાત્ પરમરૂપિણી દ્વિભુજ, બહુવિધદિવ્યઆભરણુસંપન્ના, વિમળ
કસુંબલ દિવ્ય વસ્ત્રોને ધારી રહેલાં, વામ કરમાં કનકની ઝારી અને દક્ષિણુ
કરમાં મુક્તાહારો ચંદન પુષ્પહારો ઇત્યાદિકથી ભરેલા પૂજ્યપાત્રને ધારી
રહેલાં કરવાં ॥૩૭-૩૮॥ આવાં ભક્તિધર્મની આ પ્રકારે કાંચનથી કે
રજતથી કે અન્ય ધાતુથી મૂર્તિ યથાશક્તિ કરીને, સત્તર્પિઓ અને અર્ચકો
સાથે તે ભક્તિધર્મનું પૂજન કરવું. કશ્યપાદિ સત્તત્તર્પિઓ અને

શાન્તિપ્રમુખા इतरा अपि । पूजनीयास्तदानीं च धर्मस्य द्वादश
 स्त्रियः ॥४२॥ तस्मिन्दिने तु सकले कारयेदुन्दुभिध्वनिम् । नाम-
 सङ्कीर्तनं विष्णोस्तद्वृणानां च गायनम् ॥४३॥ नित्याचार्यो भगव-
 न्मूर्तिं शृङ्गारं धारयेत्तदा । महान्तमेव मुकुटं पीतं चाम्बरमुत्तमम्
 ॥४४॥ अनर्घ्याणि च वासांसि रक्तान्याभूषणानि च । नानार-
 त्तमयान्येव धारयेदर्चकः श्रियम् ॥४५॥ विशेषतोऽस्य नैवेद्ये
 दातव्या घृतपूरकाः । नीराजने च कर्पूरं विधिरन्यस्तु नैत्यकः
 ॥४६॥ सायं तदग्रे कुर्वीत वैष्णवीं रचनामपि । नवीनं स्थापयेदन्नं
 तत्र पात्रे पृथक् पृथक् ॥४७॥ नानाविधानि शाकानि फलानि
 विविधानि च । इक्षुदण्डाग्निदध्याच्च पिण्डकादीन्विभागशः ॥४८॥
 अस्मिन् दिने औद्धवीथैरेकादश्यधिकारिभिः । जलं विनाऽन्य-
 त्किमपि भक्ष्यं नैवापदं विना ॥४९॥ एकादश्यधिपश्चात्त राधादा-

અર્ચકની દર્ભની પુળીયોવડે કરવા અથવા ચંદનાદિવડે કરવા ॥૪૦-૪૧॥
 શ્રદ્ધા મૈત્રી દયા શાંતિ આદિક દ્વાદશ ધર્મદેવની અપર પત્નીયો પણ તે
 સમયે પૂજવી ॥૪૨॥ તે દિવસે સતત હુન્દુભિધ્વનિ કરાવે અને ભગવાનનું
 નામકીર્તન તથા ભગવદ્ગુણુગાયનને કરાવે ॥૪૩॥ તે ઉત્સવસમયે પ્રતિ-
 દિનપૂજનીય ભગવન્મૂર્તિને મહાશયુગાર ધરાવે. તેમાં મહામુકુટ, ઉત્તમ
 પીતાંબર, મહામૂલ્ય રત્નવસ્ત્રો અને નાનારત્નમય આભૂષણો ધરાવે. તથા
 લક્ષ્મીશને પણ નાના રત્નમય આભરણો અને અમૂલ્ય વસ્ત્રાદિવડે સમ-
 લંકૃત કરે ॥૪૪-૪૫॥ ભગવાનને નૈવેદ્યમાં વિશેષતઃ ઘેજર સમર્પવા.
 આરતીમાં કપૂર વાપરવું-કપૂરથી આરતી કરવી. બીજે બધો વિધિતો
 નિત્યપ્રાસજ બાણુવો ॥૪૬॥ આ દિવસે સાયકાળે નિત્યપૂજ્ય ભગ-
 વત્પ્રતિમા આગળ હાટસંજનથી રચના રમણીય કરે. તેમાં પૃથક્ પૃથક્
 પાત્રમાં નવીન અન્ન, નાનાવિધ શાકાં, વિવિધ ફળો, શેલડીના દંડો
 અને પેંડા આદિકને વિભાગથી સ્થાપન કરે ॥૪૭-૪૮॥ આ પ્રયોધની
 એકાદશી દિને તો એકાદશીવ્રતનિષ્ઠ ઔદ્ધવાશ્રિતોએ જળ વિના બીજું
 કંઈ પણ પીવું નહિ તેમ ખાવું નહિ. આપકાળમાં તો દોષ નથી

મોદરામિધઃ । પૂજનીયો હિ ભગવાન્ કુન્મીપુષ્પૈશ્વ વામ્યુજૈઃ ॥૫૦॥
 નૈવેદ્યે તસ્ય દાતવ્યા મુદ્રચૂર્ણાણ્યલદ્ધુકાઃ । સદ્દેષતો વિધિરિતિ
 પ્રયોગન્યા મયોદિતઃ ॥૫૧॥ પ્રત્યેકાદશી કર્તવ્યં શ્રીકૃષ્ણસ્ય
 મહાર્ચનમ્ । વ્રતગ્રન્થોક્તરીત્યેવ શ્લેષે એકાદશીવિધિઃ ॥૫૨॥ એકા-
 દશીષુ સર્વાસુ કથા યાઃ સ્યુસ્તદાધિતાઃ । તા એવ ગાપયેત્મીત્યા
 ઋણ્યાત્કીર્તયેત્પુમાન્ ॥૫૩॥ ઝઞ્ઞે માસિ શુક્લપક્ષે સાયાહ્વ્યાપિની
 તુ યા । દ્વાદશી સા વ્રતીતવ્યા તુલસ્યુદ્વાદકર્મેણિ ॥૫૪॥ ઉષ્ણીપં
 ધારયેત્કૃષ્ણં કૌસુમ્યં દ્વાદશીદિને । અનેકમુક્તાપુષ્પાદિશેષરાંશ્ચ
 મનોહરાન્ ॥૫૫॥ હેમસૂત્રમયં રક્તં કશ્ચુકં ચાપિ ધારયેત્ । હેમ-
 વર્ણાં તથા શાર્દૂલીં લક્ષ્મીં તુ પરિધાપયેત્ ॥૫૬॥ ગુડૌદનં ચ નૈવેદ્યે
 વિશેષેણ સમર્પયેત્ । સાયં વિષ્ણું ચ તુલસીં પૂજયેદ્ધારમણ્ડલે
 ॥૫૭॥ શાલગ્રામં ચ વા કૃષ્ણપ્રતિમાં તુલસીં તથા । ઉપચારૈઃ પોદ-
 શભિર્ગોધૂલિસમયેર્ચયેત્ ॥૫૮॥ પીતામ્બરં કણ્ઠસૂત્રં નાસાભૂષાં ચ

॥૪૮॥ આ એકાદશી દિને રાધાદામોદર નામના આ એકાદશીના
 અધિપતિ ભગવાનની કૃષ્ણીપુષ્પો અને કમળોવડે પૂજા કરવી ॥૫૦॥
 તેમના નૈવેદ્યમા ભગના ચૂર્ણથી બનાવેલા લાડવા (મગદળ) આપવા.
 આ રીતે મેં પ્રયોગની ઉત્સવનો સંક્ષિપ્ત વિધિ કહ્યો ॥૫૧॥ પ્રત્યેક એકા-
 દશીએ કરવાનું શ્રીકૃષ્ણનું મહાઅર્ચન પણ વ્રતગ્રંથમાં કહેલી પ્રક્રિયા
 પ્રમાણે પણ બાણું. પ્રત્યેક એકાદશીએ કરવાની જે ભગવત્કથાઓ કહી
 છે તે આમા પણ પ્રીતિથી કરવી અને સાંભળવી ॥૫૨-૫૩॥

હવે તુલસીવિવાહોત્સવ નિરૂપણ કરું-કાર્તિક શુકલ દ્વાદશીએ
 તુલસીવિવાહોત્સવ કરવો તે ઉત્સવમાં સાયાહ્વ્યાપિની દ્વાદશી થઈણું
 કરવી ॥૫૪॥ તે દ્વાદશી દિને કસુબલ ઉષ્ણીપ (પાંચ) શ્રીકૃષ્ણને ધરાવે
 તથા વિવિધ મનોહર મોતીતોરાઓ અને પુષ્પતોરાઓ ધરાવે. સુવર્ણ-
 સૂત્રમય અગરખું પણ કૃષ્ણને ધરાવે. લક્ષ્મીજીને તો સુવર્ણવર્ણા સાડી પહે-
 રાવે ॥૫૫-૫૬॥ નૈવેદ્યમા વિશેષપણે ગુડૌદન (ખીરજ) સમર્પે. સાય
 ગોધૂળિ સમયે શાળગ્રામ કે કૃષ્ણમૂર્તિને તુલસીસાથે રમણીય મંડપમાં

કઢ્ઢાણાન્ । હરિદ્રાં કુઢ્ઢુમાદીનિ ઘૃન્દાદેવ્યે સમર્પયેત્ ॥૫૯॥ ફલાનિ
તત્કાલજાનિ સેષ્ઠુદળાનિ ચાર્પયેત્ । નૈવેદ્યે પીતસારાણિ રાજ-
કાનિ વિશેષતઃ ॥૬૦॥ કૃત્વા નીરાજનં ઘૃન્દાકૃષ્ણયોઞ્ચાન્તરે પટમ્ ।
પઠિત્વા મઢ્ઢલં દયાત્તાં સઢ્ઢલ્ય ચ વિષ્ણવે ॥૬૧॥ બ્રાહ્મણાન્ભોજ
યેત્તન્ન દયાદ્વાનાનિ શક્તિત્ । ઘૃન્દાવિદ્યાહપદ્યાનિ ગાપયેદ્વન્ ત્સવે
॥૬૨॥ કાર્તિકે માસિ શુક્લાયાં પ્રાત્તાયામુદયં રવેઃ । પૌર્ણમાસ્યાં
રમાકાન્તં ધારયેન્મુકુટં શુભમ્ ॥૬૩॥ સંયાવપૂરિકામક્તકથિકા-
સૂપસૂરણાન્ । ઘૃન્તાકશાક નૈવેદ્યે વિશેષેણ સમર્પયેત્ ॥૬૪॥
દીપાનાં રાજયઃ કાર્યા મન્દિર સર્વતો નિશિ । ઘૃતદીપાઃ પ્રભોરગ્રે
કર્તવ્યા નિશિ શક્તિતઃ ॥૬૫॥ ચન્દ્રોદયેઽન્ન કર્તવ્યં ભક્તિદેવ્યાઃ
સમર્ચનમ્ । ધર્મેણ સહિતાયાસ્તુ ગીતવાદિત્રનાદયુક્ ॥૬૬॥ પ્રતિમા
યન્ ભક્તેસ્તુ ન ભવેત્તન્ન સેવકઃ । હૈર્મીં વિધાપ્ય તન્મૂર્તિં શક્ત્યા

સસ્થાપીને તેમની યોડશ ઉપચારોવડે પૂજા કરે ॥૫૭-૫૮॥ પીતામ્બર
કઢ્ઢુન્ન કઢ્ઢણુ નાસિકાબૂધણુ હળદળ કુકુમાદિ વૃદાદેવીને નિવેદન કરે
॥૫૯॥ પતાસાં ખાળ આદિક, તે કાળમા થતા કૃળો અને શેલડીના દડો
નૈવેદ્યમાં વિશેષપણે નિવેદન કરે ॥૬૦॥ પછી આરતી ઉતારીને, શ્રીકૃષ્ણ
તુલસીદેવીના મધ્યપ્રદેશમા વચ્ચે રાખીને, મગળપણે પડીને, સકલ
કરીને વિધિપૂર્વક તે વૃદાદેવી વિધિને આપે ॥૬૧॥ ઉત્સવને અંતે બ્રાહ્મણોને
લોળન કરાવે અને યથાશક્તિ દાનો આપે આ ઉત્સવમા તો તુલસી-
વિવાહના કીર્તનો ગવરાવે ॥૬૨॥

હવે કાર્તિક શુક્લપૂર્ણિમાએ દેવદીપોત્સવવિધિ કહુંહુ-સૂર્યોદયકાળ
આપિની કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ શ્રીકૃષ્ણને મનોહર દિવ્ય મુકુટ ધરાવે નૈવેદ્યમા
શીરો પુરીઓ ભાત કઢી દાળ સૂરણુ અને વૃતાકશાક વિશેષત સમર્પે
રાત્રિએ મહિરની ચોગરદમ દીવાઓની પંક્તિઓ કરવી. ભગવાનની આગળ
તો રાત્રિએ યથાશક્તિ ઘૃતદીપો કરવા ॥૬૩-૬૫॥ આ પૂર્ણિમાએ ચંદ્રોદય
સમયે ધર્મદેવસહિત ભક્તિદેવીનુ ગીતવાદિત્રપૂર્વક પૂજન કરવુ ॥૬૬॥ જે
મહિરમા ભક્તિની પ્રતિમા ન હોય ત્યા તો દેમમયી કે રંગમયી ભક્તિ

પુર્યોત પૂજનમ્ ॥૬૭॥ સરામસ્યાત્ર કૃષ્ણસ્ય નિશિ ગોપીજનૈઃ સહ ।
 ક્રીડાશ્રિતાનિ પદ્યાનિ ભક્તો ગાયેચ ગાપયેત્ ॥૬૮॥ इत आरभ्य
 નિત્યં ચ સતૂલં કજ્જુકં હરિમ્ । ધારયેચ શ્રિયં ભક્તયા સૂક્ષ્માં
 તૂલપટીમપિ ॥૬૯॥ शयने निशि कृष्णस्य निदध्याहुतदोरकम् ।
 પ્રત્યહં ફાલ્ગુની યાવત્પૌર્ણમાસી ભવેત્તિથિઃ ॥૭૦॥ इत आरभ्य
 રાત્રૌ ચ વૈષ્ણવૈરપિ માનવૈઃ । સ્વાપે શીતનિવૃત્ત્યર્થે પ્રાગર્થે
 ગુપ્તદોરકમ્ ॥૭૧॥ उक्ता मया कार्तिकमासि विष्णोर्य उत्सवास्ते
 તનયૌ ! યુવાભ્યામ્ । માર્ગાદિમાસેષ્યથ યે ભવન્તિ તાનપ્યહં વાં
 સવિધીન્વદામિ ॥૭૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
 ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિકપ્રતોત્સવવિધૌ કાર્તિકોત્સવવિધિનિરૂપણનામાઽષ્ટપચાશત-
 મોઽધ્યાય ॥૫૮॥

મૂર્તિ કરાવીને પૂજન કરે ॥૬૭॥ વળી આ પૂર્ણિમાસીએ રાત્રિએ બળ-
 રામે સહિત કૃષ્ણ ભગવાને ગોપીજનો સાથે કરેલી જે ક્રીડા તેના અવલમ્બ-
 નવાળાં પદો ભક્તજન આ ઉત્સવમા સ્વયં ગાય અને ગવરાવે ॥૬૮॥
 આ દિવસને આરંભીને ભગવાનને નિત્ય પિંજેલુ ૩ ભરેલું કચુક (ડગલી)
 ભક્તિથી ધરાવે અને લક્ષ્મીજીને ૩ ભરેલી સૂક્ષ્મપટી (ગોદડી) ધરાવે
 વળી આ દિનને આરંભીને પ્રતિદિન રાત્રિએ શયનાસન સમર્પણસમયે
 ફાલ્ગુની પૂર્ણિમાપર્યંત ભગવાનને ગોદડી ઓઢાડે (શૈલ ટાળવા માટે
 આ એક ઉપચાર છે) ॥૬૯ ૭૦॥ આ દિનને આરંભીને સર્વ વૈષ્ણવ
 માનવોએ શયનસમયે શીતનિવૃત્ત્યર્થે ગોદડી ઓઢવી (ભગવાનને શીત
 ટાળવાનો ઉપચાર કયાં વિના સ્વયં શીત ટાળવાનો ઉપાય ન કરવો, એવો
 અભિપ્રાય છે) ॥૭૧॥ હે તનયૌ ! કાર્તિક માસમાં કરવાના કૃષ્ણમહો-
 ત્સવો આ રીતે મેં તમને કહ્યા હવે માર્ગશીર્ષાદિ ત્રણ માસોમા કરવાના
 મહોત્સવોનો વિધિ પણ નિરૂપણ કરું છું તેને એકાથ મન રાખી તમો સાભળો
 ॥૭૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने.. चतुर्थप्रकरणे वार्षिकप्रतोत्सव-
 विधौ कार्तिकोत्सवविधिनिर्णयणनामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५८॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—ધનુરાશિ ગતે સૂર્યે ધનુર્લગ્ને રમાપતિમ્ ।
 વિધાયાભ્યક્તમુષ્ણેન સ્વપયેદ્ધારિણા પુમાન્ ॥૧॥ પરિધાપ્ય ચ વા-
 સાંસિ તદગ્રેઽગ્નિષ્ટિકામપિ । નિધાય નૈત્યકં કુર્યાન્નૃદ્ધારં સશ્રિયઃ
 પ્રભોઃ ॥૨॥ નૈવેદ્યે મોદકાન્ દદ્યાન્નવનીતં તથા દધિ । આજ્યં
 મર્જિતઘૃન્તાકં તરલાં ચ સમર્પયેત્ ॥૩॥ ઉપર્યધઃ શ્વેતતિલં યર્જ-
 રીરોટકં તથા । નિવેદયેચ પદ્યાનિ તદ્દુણાન્યેવ ગાપયેત્ ॥૪॥ ચત્વા-
 રિંશત્તુ ઘટિકા મકરે સક્કમાદ્દેવેઃ । જ્ઞાનાર્ચાપુણ્યકર્માદૌ ગ્રાહ્યાઃ
 પ્રોક્તા મહર્ષિભિઃ ॥૫॥ અસ્તં ગતે યદા સૂર્યે જ્ઞપં યાયાદિવાકરઃ ।

અધ્યાય ૫૯ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સુતૌ ! માર્ગશીર્ષાદિ નક્ષત્ર માસોમાં કર-
 વાના મહોત્સવોનો વિધિ કહેતાં, પ્રથમ ધનુર્માસનો ઉત્સવવિધિ નિરૂપણ
 કરું છું—સૂર્ય ધનુપ્રશિમાં પ્રવિષ્ટ થતાં પ્રાતઃ ધનુર્લગ્નમાં અભ્યગપૂર્વક ઉપજી
 જળવડે લગવાનને જ્ઞાન કરાવીને, પશ્ચો પહેરાવીને, તેમની આગળ શમડી
 શૈલનિવારણના ઉપચારપણે સંસ્થાપીને, લક્ષ્મીસહિત શ્રીકૃષ્ણને નિત્યપ્રાપ્ત
 શૃંગાર કરે. આ પ્રકારે માસપર્યંત પ્રતિદિન કરે ॥૧-૨॥ નૈવેદ્યમાં તદ-
 સહિત ચુરમાના મોદકો, માંખણ, ફદી, ઘૂત, શેકેલું ઘૃન્તાક, (બરધુ)
 તરલા (ખીચડી) કઢી, મૂળા અને ઉપજી ઘૂતમાં જોળીને તેની ઉપરનીચે
 શ્વેતતલ વેરવાથી ઉપર નીચે તલવાળો થએલો બાજરીનો રોટલો વિશેષતઃ
 નિવેદન કરે અને લગવદ્ગુણોને જણાવનારાં પદ્યોને ગવશવે ॥૩-૪॥

હવે મકરમાસોત્સવવિધિ કરું છું—મકરરાશિમાં રવિના સંક્રમણકી
 પરા (તેને આરંભીને) ચાળીશ વડી પુણ્ય કાળ મહર્ષિઓએ કહ્યો છે.
 તે જ્ઞાન દાન પૂજનાદિકમાં પ્રશસ્ત માન્યો છે ॥૫॥ જ્યારે સૂર્ય અસ્તને
 પામે, એટલે સૂર્યાસ્તસમયે સૂર્ય મકર રાશિને પામે અથવા પ્રહોપસમયે
 કે મધ્યરાત્રે સૂર્ય મકરરાશિને પામે ત્યારે તો પરદિન જ્ઞાનાદિ પુણ્યકર્મમાં

૧ આ અધ્યાયમાં લગવાને માર્ગશીર્ષ ખોપ અને માપમાસમાં કરવાના ઉત્સ-
 વોનો વિધિ નિરૂપણ કર્યો છે.

પ્રદોષે વાર્ધરાત્રે યા તદા ગ્રાહ્યં પરં દિનમ્ ॥૬॥ મૃગરાશિં ગતે માનો
 નંવેદ્યે તિલલક્ષુકાન્ । ધાણાં દદ્યાદિશેષેણ વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ
 ॥૭॥ માઘમાસે શુક્લપક્ષે પञ્ચમ્યાં દ્વારિકેશ્વરઃ । રૈવતાદ્રિમુપેયાય
 પ્રત્યૂપે રથમાસ્થિતઃ ॥૮॥ લક્ષ્મીનામાદિભિઃ સ્ત્રીભિઃ સહિતઃ પાર્વ-
 દેસ્તથા । યુયુધાનોદ્ધવમુપૈઃ સહ સદ્ગર્ષणेન ચ ॥૯॥ મુનિભિર્નાર-
 દાદ્યેશ્ચ સરયા વીમત્સુના સહ । અન્યૈશ્ચ યાદવેસ્તત્ર ચિત્રીડ ઘડુધા
 પ્રમુઃ ॥૧૦॥ અવીરેણ ગુલાલેન રક્તૈઃ પીતેસ્તથાઽરુણે । રેમે સ જલ
 યન્ત્રેશ્ચ જલકેલિં ચકાર ચ ॥૧૧॥ તેષાં વિક્રીડતાં દોઝ્યો ગુલાલં
 તુ તથોદ્રતમ્ । સવૃશ્નોઽપિ યથા સોઽદ્રિઃ સર્વોઽપ્યરુણતા યયૌ
 ॥૧૨॥ ગ્રાહ્યા સૂર્યોદયવ્યાપ્તા પञ્ચમી તુ મધૂત્સવે । આધિન્યે પ્રથમા
 હાસે પૂર્વેવિદ્યા પ્રશસ્યતે ॥૧૩॥ તસ્મિન્ દિને તુ વાસાસિ પ્રમું
 શ્વેતાનિ ધારયેત્ । હહોચાસ્તરણાદીનિ શ્વેતાન્યેવ ચ કારયેત્ ॥૧૪॥

લેવો ॥૬॥ સૂર્ય મકરરાશિને પામતા લગવાનને નંવેદ્યમા નિશેષત તપના
 લાડુઓ અને ખીચડી નિવેદન કરવી ખીને વિધિ નિત્ય ચાલુ બાલુઓ ॥૭॥

હવે વસંતોત્સવવિધિ કહુંધુ—માઘમાસના શુક્લપક્ષની પચમી તિથિએ
 પૂર્વે લગવાન શ્રીકૃષ્ણ દ્વારિકેશ, રૂકિમણી સત્યભામાપ્રમુખ પોતાની
 પત્નીઓ સાથે, યુયુધાન ઉદ્ધવપ્રમુખ પોતાના પાર્વદો સાથે, બળરામ
 સાથે, નારદાદિ મુનિઓ અને સખા અર્જુન સાથે, તથા ખીન યાદવો પ્રભા
 તસમથે રથમા બેસીને રૈવતાદ્રિને પામીને, ત્યાં તે સર્વની સાથે ગુલાબ,
 અખીર, પીત રક્ત રંગો અને જળયત્રો (પીચકારી વિગેરે) વડે બહુ
 રમ્યા હતા અને જળક્રીડા કરી હતી ॥૮-૧૧॥ તે સમયે ક્રીડા કરતા તે
 શ્રીકૃષ્ણાદિકના હાથથકી નીકળીને ચોમેર પ્રસરેલા ગુલાબથી તો વૃક્ષ
 સમૂહ સહિત તે સર્વપણ રૈવતપર્વત સર્વોંશે રક્તપણાને પામી ગયો ॥૧૨॥
 આ વસંતોત્સવમા સૂર્યોદયવ્યાપિની પચમી લેવી જો તે વૃદ્ધિને પામી
 હોય (જે હોય) તો પૂર્વનીજ લેવી (કેમકે બહુકાળ વ્યાપનારી છે) પણ
 પછીની ન લેવી જો ક્ષય પામી ગઇ હોય તો (ખીજ ગતિ નહિ હોવાથી)
 અતુર્થાના વેધવાળી પણ ગ્રહણ કરવી ॥૧૩॥ તે દિવસે તો શ્વેતાજ વસ્ત્રો

રક્તં ચ રુક્મિણીરુષ્ણવાસસ્તુ પ્રક્ષિપેત્તતઃ । ગુલાલં સ્થલપદ્મામ્બુ
 નિક્ષિપેચ પુનઃ પુનઃ ॥૧૫॥ શેષરં ચાત્રપુષ્પસ્ય ધારયેચ નિવેદયેત્ ।
 શક્તુલીપ્રમુખાન્યેવ પક્ષાન્નાનિ વિશેષતઃ ॥૧૬॥ ક્ષેપો રક્તગુલાલ-
 દેસ્તત આરભ્ય ચાન્વદમ્ । દોલિકાવધિ કર્તવ્યઃ કૈસરાણ્યંશુ-
 કાનિ ચ ॥૧૭॥ વાસન્તી ભગવત્ક્રીડા ગાતવ્યા પૂર્ણિમાવધિ ।
 માસમેકં તતો નિત્યં ગેયા લીલા ચ ફાલ્ગુની ॥૧૮॥ તસ્મિન્દિને
 તુ કર્તવ્યો ગોધૂમૈઃ શાલિમિશ્ર ચા । રૈવતાદ્રિર્યથાશક્તિ છાદ્યઃ
 પીતેન વાસસા ॥૧૯॥ દ્રુમાંશ્ચ પરિતસ્તસ્ય કુર્યાદામ્રાદિપલ્લવૈઃ ।
 નર્દી ગોમુખગદ્ગાં ચ પયસાઽઽપ્યેન તત્ર વા ॥૨૦॥ રુક્મિણીરુષ્ણ-
 મૂર્તિં ચ તન્મધ્યશિખરે તતઃ । સૌવર્ણી સ્થાપયેત્તસ્ય પરિતશ્ચાક્ષ-

ભગવાનને ધરાવે. ઉલ્લોચ આસ્તરણુ આદિક પણુ શ્વેતજ કરાવે ॥૧૪॥
 અનંતર રૂકિમણી-અને કૃષ્ણનાં વસ્ત્રોમાં રંગ નાંખે તથા ગુલાલ અને ગુલા-
 બજળને વારંવાર નાંખે ॥૧૫॥ આંગાના પુષ્પનો (મોરના) તોરો ભગ-
 વાનને ધરાવે. જલેખીપ્રમુખ પક્ષવાનો વિશેષપણેજ નેવેશમાં નિવેદન
 કરે ॥૧૬॥ તે વસંતપંચમી દિને આરંભીને હોળિકોત્સવપર્યંત-પ્રતિદિન
 રંગ ગુલાલ નાંખવો. વર્ણી કેસરરંજીત વસ્ત્રો ભગવાનને ધરાવવાં.
 (આ ચોથા પાદનો આ ભાવ છે-વસંતપંચમીને આરંભીને ફાલ્ગુન શુકલ
 દશમીપર્યંત ભગવાનને વાસંતિક વસ્ત્ર અલંકારો ધરાવવા. હુંજ નામની
 ફાલ્ગુન શુકલ એકાદશીને આરંભીને પુષ્પહોલોત્સવપર્યંત કેસરરંજીત
 વસ્ત્રો ધરાવવાં) ॥૧૭॥ માઘપૂર્ણિમાપર્યંત ભગવાનની વાસંતી (વસંત
 સમયની) દિવ્ય લીલા ગાવી. તે પછી એક માસ પુષ્પહોલોત્સવ
 પર્યંત નિત્ય ફાલ્ગુની (ફાગણ માસની) દિવ્ય લીલા ગાવી ॥૧૮॥ તે
 વસંતપંચમી દિને તો ઘઉંવડે કે ડાંગરવડે રૈવતાચળ કરવો. તે પર્વતને
 યથાશક્તિ પીતલવસ્ત્રવડે આચ્છાદન કરવો ॥૧૯॥ તે પર્વતની ચોતરફ
 આઘ્રાદિપલ્લવોવડે વૃક્ષગણુ કરવો. તે પર્વતમાં હુધથી કે ઘૃતથી ગોમુખ-
 ગંગા નદી કરવી. અનંતર તેના મધ્યશિખરમાં શ્રીકૃષ્ણની અને રૂકિમ-
 ણીની રૂકમમયી મૂર્તિ સ્થાપન કરવી. તે ભગવાનની યોગરૂદ્ર તેમની

દેવતાઃ ॥૨૧॥ તત્ર કૃષ્ણો દ્વિચાલુધ્ય કર્તવ્યશ્ચક્રશઙ્ખધૃત્ । લક્ષ્મીશ્ચ
દ્વિભુજા કાર્યા પદ્મમૃદ્ધારધારિણી ॥૨૨॥ સત્યમામાદયો યોગા રામ-
શ્ચાર્જુનસાલ્યકી । ઉદ્ધવાઘાઃ પાર્વદાશ્ચ નારદાઘા મહર્ષયઃ ॥૨૩॥
સસ્ત્રીકા યાદવાશ્ચાન્યે સ્થાપ્યાઃ પૂર્ણીફલાદિપુ । આવાહ્ય પૂજયેત્કૃષ્ણં
તતઃ સાઙ્ગં યથાવિધિ ॥૨૪॥ નૈવેદ્યેઽપ્ર તુ દાતવ્યં સર્જૂરં ચારિકા-
સ્તથા । નાલિકેરં શર્કરાં ચ લાજાશ્ચ ચળકૈઃ સદ્ ॥૨૫॥ દ્રાક્ષાશ્ચ
પીતસારાણિ પિષ્ઠકાંશ્ચ નિવેદયેત્ । તસ્મિન્ રક્તં ગુલાલં ચ ક્ષિપે-
ન્પ્રીરાજનોત્તરમ્ ॥૨૬॥ મક્તાઃ પરસ્પરં રક્તગુલાલૈઃ ક્રીડનં નરાઃ ।
તતઃ કુર્મ્યુર્યોપિતશ્ચ ક્રીડામેવ પરસ્પરમ્ ॥૨૭॥ વિધવામિસ્તુ
નારિભિઃ સાધુભિર્વેણિંમિસ્તથા । ગુલાલરક્તક્રીડૈષા ન કર્તવ્યા કદા-
ચન ॥૨૮॥ યદિ તેષુ ક્ષિપેત્કશ્ચિદ્ગુલાલં રક્તમેવ વા । તર્હિં જ્ઞાત્યા

અગદેવતાઓ સત્યભામાદિક સ્થાપવી ॥૨૦-૨૧॥ તેમા કૃષ્ણની મૂર્તિ
દ્વિભુજ, ચક્ર શખને ધારી રહેલી કરવી (દક્ષિણ હસ્તમાં ચક્ર અને વામ-
હસ્તમાં શખધારી) રૂકિમણીમૂર્તિ દ્વિભુજ, દક્ષિણ હસ્તમાં પદ્મ અને
વામહસ્તમાં કનકની આરી ધારી રહેલી કરવી ॥૨૨॥ સત્યભામાદિ ભગ-
વાનની પત્નીઓ, યળરામ, અર્જુન સાલ્યકી ઉદ્ધવ આદિક પાર્વદો, નાર-
દાદિ મહર્ષિઓ, બીજા સપત્નીક યાદવો, આ સર્વ અગદેવતાઓની
સોપારીફળાદિકમાં સ્થાપના કરવી. તે પછી સાંગ કૃષ્ણની આવાહનાદિ
ઉપચારોવડે યથાવિધિ પૂજા કરવી ॥૨૩-૨૪॥ આ ઉત્સવમા ભગવાનને
નૈવેદ્યમાં તો ખમ્બૂર ખારેક નાળીયેર સાકર શેકેલાચણા ધાંણી આદિક
વિશેષત નિવેદન કરે ॥૨૫॥ તથા દ્રાક્ષ પતાસાં પેંડા આદિક અર્પણ
કરે. આરતી કર્યા પછી તે ભગવાનની ઉપર રંગ ગુલાલ નાખે ॥૨૬॥
ત્યાર પછી ભક્તજનો રંગ ગુલાલવડે પરસ્પર ક્રીડા કરે. તથા સંધવા
યોગિતો પરસ્પરજ ક્રીડા કરે. (યુરૂથો સાથે ન કરે) ॥૨૭॥ વિધવા-
ઓએ તથા સાધુ બ્રહ્મચારીઓએ આ રંગ ગુલાલક્રીડા કદાપિ નજ કરવી
બે કોઈ અસાની તેઓની ઉપર ગુલાલ કે રંગ નાખે તો તેઓએ વસ્ત્રસ-
હિત જ્ઞાન કરીને, ભગવાનના શતનામો ઉચ્ચારવા (એકમાળા ફેરવવી)

સચૈલં તૈર્જપ્યં નાસાં શતં હરેઃ ॥૨૯॥ પ્રમાદાચેત્સ્વયં ક્રીડાં કુર્યુસ્તે
 તર્હિં તદ્દિને । જ્ઞાત્યોપવાસં કુર્વીરન્સરન્તો હૃદયે હરિમ્ ॥૩૦॥
 ક્રીડિત્વાઽથ હરેર્મક્તાઃ જ્ઞાત્વા મધ્યાહ્નતઃ પરમ્ । કુર્વીરન્મોજનં
 સર્વે વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ ॥૩૧॥ નિશીથવ્યાપિની ગ્રાહ્યા માધે
 શિવચતુર્દશી । દિનદ્વયે તદ્વાત્પ્રાત્યાદૌ ગ્રીતવ્યા તુ સા પરા ॥૩૨॥
 તસ્મિન્દિને વાસુદેવં ચિત્રવાસાંસિ ધારયેત્ । શ્રિયં ચ કર્તુરાં શાર્દૂળ
 દેમાન્યામરણાનિ ચ ॥૩૩॥ મહાભિષેકવિધિના રુદ્રસૂતેન શઙ્કરમ્ ।
 નિશીથે પૂજયેત્પ્રીત્યા સગળં શ્રીફલચ્છદૈઃ ॥૩૪॥ મલ્લિકાવુન્દ્રપુ-
 પ્પૈશ્વ કનકૈઃ કરવીરકૈઃ । નૈવેદ્યે શૈરવટકાન્દયાત્તત ઉપાવસેત્
 ॥૩૫॥ પેકાત્મ્યપદ્યાનિ તદા ગાપયેદ્દરિરુદ્રયોઃ । પતાવાન્દિ વિશે-
 પોઽન વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ ॥૩૬॥ માર્ગપૌપતપસાં મયોત્સવાઃ

॥૨૮-૨૯॥ જો તે વિધવાવિગેરે પ્રમાદથી તે દિવસે સ્વયં ક્રીડા કરે તો
 વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરીને, હૃદયમાં હરિસ્મરણ કરતા થકા તે દિવસે ઉપવાસ
 કરે ॥૩૦॥ સર્વે હરિના ભક્તો ક્રીડા કરી રહ્યા પછી સ્નાન કરી મધ્યાહ્ન
 પછી ભોજન કરે બીજો વિધિ તો નિત્યપ્રાસજ્ઞ જાણવો ॥૩૧॥

હવે શિવરાત્રિનો ઉત્સવવિધિ કહું છું-માઘમાસના કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશી
 મધ્યરાત્રવ્યાપિની શિવરાત્રિઉત્સવમા લેવી. બીજેય દિવસે (ત્રયોદશી ચતુ
 ર્દશી) અર્ધરાત્રવ્યાપિની જો હોય તો તે પછીનીજ લેવી ॥૩૨॥ તે દિવસે
 વાસુદેવને વિચિત્રવર્ણના વસ્ત્રો ધરાવવા, લક્ષ્મીજીને તો કાજરચિત્રી સાડી
 ધરાવવી અને દિવ્ય કાચનમય આભરણો ધરાવવા ॥૩૩॥ તે દિવસે મધ્યરાત્રે
 શકર ઉપર શ્દ્રસૂક્તવડે મહાભિષેકવિધિથી અભિષેક કરીને, સગણુ તેમની
 પ્રીતિથી બિલ્વદળો મલિકા (મોટો મોગરો) કુદ (નાનો મોગરો) ધતૂરો
 અને કાજુરના પુષ્પોવડે પૂજા કરે નૈવેદ્યમા ખીરવડા સમર્પે સ્વયં તો તે
 દિને ઉપવાસ કરે ॥૩૪-૩૫॥ તે ઉત્સવસમયે હરિહરનું પરબ્રહ્મ પર-
 માત્મા સાથે એકાત્માપણુ બોધ કરનારા જો પદો તેને ગવરાવે (એકા
 ત્મ્યપ્રકાર શિક્ષાપત્રીલાખ્યથકી જાણવો) આ ઉત્સવમા આટલો વિશેષ
 છે બીજો બધો વિધિતો નિત્યજાણુ જાણવો ॥૩૬॥ હે સુતૌ ! મં માર્ગશીર્ષ

કીર્તિતાઃ સવિધયઃ સુતૌ ! યુવામ્ । કીર્તયામ્યથ તપસ્યચૈત્રયો
રાધમાસિ ચ ભવન્તિ યે ચ તાન્ ॥૩૭॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नाराय-
णचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकप्रतोत्सवविधौ मार्गशीर्षपौषमासोत्स-
वविधिनिर्णयणनामકોનપદ્ધિતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ફાલ્ગુને માસિ ફલ્ગુન્યામર્જુનસ્ય તુ જ-
ન્મમે । ચિત્રીઢ રૈવતે કૃષ્ણઃ સદ્ તેન ચ યાદયૈઃ ॥૧॥ દોલારુદ્ધં
સાર્જુનં તં યાદવા મુદિતાન્તરાઃ । સમ્પૂજ્યાન્દોલયામાસુશ્ચિત્રીઢુશ્ચ
તદગ્રતઃ ॥૨॥ કૃષ્ણયોરેતયોઃ પૂર્વે પ્રાદુર્ભાવશ્ચ ધર્મતઃ । નરનારા-
યણાવ્યોઽભૂદ્યોગેઽસિન્નેવ પુત્રકૌ ! ॥૩॥ ધર્માધમે નિવજ્ઞાયાં

પૌષ માઘમાસમાં કરવાના ઉત્સવોનો વિધિ આ પ્રકારે તમને કહી સંભ-
ળાવ્યો. હવે ફાલ્ગુન ચૈત્ર વૈશાખ માસોમાં કરવાના ઉત્સવોનો વિધિ કહી
સંભળાવું છું ॥૩૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિક-
પ્રતોત્સવવિધૌ માર્ગશીર્ષપૌષમાઘમાસોત્સવવિધિનિર્ણયણનામે-
કોનપદ્ધિતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

અધ્યાય ૬૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સુતૌ ! ફાલ્ગુનાદિ ત્રણ માસમાં આવતા
ઉત્સવોનો વિધિ કહેતાં, પ્રથમ દોલોત્સવવિધિ કહું છું—ફાલ્ગુમાસમાં ઉત્તરા-
ફાલ્ગુની નામના અર્જુનના જન્મનક્ષત્રમાં તેમની સાથે ભગવાને પૂર્વે રૈવ-
તપર્વતમાં યાદવોસાથે ક્રીડા કરી હતી. તે સમયે ત્યાં યાદવોએ અંતરમાં
આનંદ પામીને હિંદોળામાં વિરાજમાન અર્જુનસહિત શ્રીકૃષ્ણની પૂજા
કરીને હિંદોળ્યા હતા અને તેમની આગળ ક્રીડા કરી હતી ॥૧-૨॥ વળી
હે પુત્રકૌ ! પૂર્વે આજ ફાલ્ગુન ઉત્તરાફાલ્ગુનીયોગમાં એજ કૃષ્ણ અર્જુ-
નનો નરનારાયણરૂપે ધર્મપ્રભવપતિથકી પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો. તે અવસરે
દેવોએ તે ધર્મના આશ્રમમાં બાંધેલા હિંદોળામાં તે નરનારાયણને પધરા-

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને ફાલ્ગુ ચૈત્ર વૈશાખ માસમાં કરવાના ભગવદુત્સ-
વોનો વિધિ કહ્યો છે.

પદ્યાનિ ગાપયેદ્ધર્મપુત્રયોઃ ॥૧૨॥ નીરાજયિત્વા દોલાયા ઉત્તાર્ય
સ્વાપયેત્પ્રભુમ્ । મોજયિત્વા હરિજનાન્ મુર્યો ભુજીત પૂજકઃ ॥૧૩॥
તતો દ્વિતીયદિવસે મન્દિરં પરિમાર્જયેત્ । યથા રક્તગુલાલાદેસ્તિ-
ષ્ઠેહેતોઽપિ ન ક્વચિત્ ॥૧૪॥ વસ્ત્રાણિ ચ વિતાનાદીન્ સર્વાસ્તાન્
ક્ષાલયેત્તથા । અન્યાનિ ધારયેચ્છેતિ વિશેષોઽન્યત્તુ પૂર્વવત્ ॥૧૫॥
ચૈત્રગુરુતૃતીયાયાં કૃતમાલાનદીજલે । સત્યવ્રતનૃપસ્યાગ્રે મત્સ્ય-
પ્રાદુરભૂદ્ધરિઃ ॥૧૬॥ તૃતીયા મત્સ્યપૂજાયાં સ્પૃષ્ટા સૂર્યોદયં તુ યા ।
સા ગ્રાહ્યાઽથોભયદિને વ્યાહ્યાદો પૂર્વયુક્ત શુભા ॥૧૭॥ તસિન્દિને
વાસુદેવં મત્સ્યરૂપેણ પૂજયેત્ । સૌવર્ણોમથગ્ના શાફત્યા મૂર્તિં મત્સ્યસ્ય
કારયેત્ ॥૧૮॥ ચામે શઙ્ખં ગદાં દક્ષે દધદ્દોષ્ણયર્ધમાનુપઃ । મત્સ્યાદ-

(પુરૂષોએ પુરૂષોસાથે અને સ્ત્રિઓએ સ્ત્રિઓ સાથે, તેમા પણ વિધવાઓ
સાધુઓ અને બ્રહ્મચારીઓએ રંગકીડા ન કરવી આ નિયમ સાચવવો)
તે દિવસે ધર્મપુત્ર નરનારાયણના દોલોત્સવના પદો ગવરાવવા ॥૧૨॥
પછી શ્રીકૃષ્ણની આરતી કરીને પાશુપ્તાથકી ઉતારીને તેમને પોઢાડી દે
પછી સર્વ ભક્તજનોને જામાડીનેજ મુખ્ય પૂજક જમે ॥૧૩॥ પછી દ્વિતીય
દિવસે મદિરને રંગ ગુલાલનો લેશપણ કવચિતપણ ને રીતે ન રહે તેમ
જળથી ધોઈ નાખે ॥૧૪॥ ભગવાનને પહેરાવેલા વસ્ત્રો તથા ઉઢોચાદિ
પૂર્વોક્ત સર્વ ધોવાયોગ્ય પદાર્થોને સારીરીતે ધોઈ નાખે ભગવાનને બીજા
વસ્ત્રો ધરાવે અને ઉઢોચાદિ બીજા કરાવે આટલો આમા વિશેષ છે બીજુ
બધુ તો પૂર્વવત્ જાણવું ॥૧૫॥

હવે મત્સ્યજયતીનો ઉત્સવવિધિ નિરૂપણ કરું છું—પૂર્વે ચૈત્ર શુકલ
તૃતીયાએ કૃતમાલા નદીના જળમા સત્યવ્રત રાજાની આગળ ભગવાન
હરિ મત્સ્યરૂપે પ્રાદુર્ભવ્યા હતા ॥૧૬॥ આ મત્સ્યજયતીમહોત્સવમા
સૂર્યાદયસમયે સખન્ધ ધરાવતી તૃતીયા તિથિ લેવી તે બે પરદિને પણ
સૂર્યાદયકાળે સખન્ધ પામતી હોય તો પૂર્વનીજ ગ્રહણ કરવી ॥૧૭॥ તે દિને
વાસુદેવનેજ મત્સ્યરૂપે લાવના કરીને પૂજે અથવા શક્તિ હોય તો હેમમથી
મત્સ્યમૂર્તિ કરાવે ॥૧૮॥ કટિના અધોભાગમા મત્સ્યાકાર, ઉપરિભાગમા

તિરધોભાગે મત્સ્યઃ કાર્યોઽન્ન પૂજને ॥૧૯॥ નૈવેદ્યે દધિમક્તં ચ દધ્ય-
 કાન્વટકાંસ્તથા । અર્પયેદ્વાપયેદ્ધક્તો મત્સ્યજન્મકથામિહ ॥૨૦॥
 પૃતાવાંસ્તુ વિશેષોઽન્ન વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ । મહાનીરાજનસ્યાન્તે
 ભોજનં ચાન્ન કીર્તિતમ્ ॥૨૧॥ ચૈત્રે નવમ્યાં પ્રાક્પક્ષે દિવા ક્રક્ષે
 પુનર્વસૌ । ઉદયે ગુરુગૌરાંશ્વોઃ સ્વોચ્ચસ્યે ગ્રહપશ્ચકે ॥૨૨॥ મેષે
 પૂષણિ સમ્પ્રાપ્તે લગ્ને કર્કટકાહ્વયે । આવિરાસીદશરથાત્કૌસલ્યાયાં
 પરઃ પુમાન્ ॥૨૩॥ અષ્ટમીવેધરહિતા મધ્યાહ્નવ્યાપિની તિથિઃ ।
 નવમ્યેષા ગ્રહીતવ્યા રામાર્ચન ઉપોપણે ॥૨૪॥ મધ્યાહ્નવ્યાપિની
 ચૈત્સ્યાન્નવમી તુ દિનદ્વયે । અવ્યાસા વા ભવેત્તર્હિ ગ્રહીતવ્યા પરૈવ
 સા ॥૨૫॥ વિદ્વાદ્દમ્યા સક્રક્ષાપિ ત્યાજ્યૈવ નવમીતિથિઃ । કેવલાપિ

માનુષાકાર, વામ હસ્તમાં શંખ અને દક્ષિણ હસ્તમાં ગદાને ધારી રહેલા,
 દિવ્યરૂપ મત્સ્ય લગવાનું કરીને પૂજવા ॥૧૯॥ નૈવેદ્યમાં વિશેષતઃ દહીલાત
 તથા દહીમાં ઓળેલાં વડાં સમર્પે. આ દિવસે લગ્નજન મત્સ્યાવિર્ભાવકથાને
 ગવરાવે ॥૨૦॥ આ ઉત્સવમાં વિશેષ તો આટલોજ છે. બીજે વિધિ તો નિત્ય-
 પ્રાસજી જાણવો. આ ઉત્સવમાં મહાનીરાજનને અંતે જીજન કરે ॥૨૧॥

હવે રામનવમીનો ઉત્સવવિધિ કહું છું—ચૈત્રમાસમાં, સૂર્ય મેષરાશિમાં
 રહેતાં, શુકલપક્ષમાં, નવમી તિથિએ, દિવસે પુનર્વસુનક્ષત્રમાં, કર્કટ નામનું
 જન્મલગ્ન સતે, ગુરુ તથા ચંદ્ર તે લગ્નમાં વર્તતાં, સૂર્યાદિ પાંચ ગ્રહો પોત-
 પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહેતાં, દશરથથટ્ટી કૌસલ્યામાં પરમપુત્રપ
 શ્રીરામચંદ્ર પૂર્વે પ્રકટ થયા હતા ॥૨૨-૨૩॥ શ્રીરામાર્ચનમહોત્સવમાં
 અને ઉપોપણ્યમતમાં અષ્ટમીના વેધે રહિત મધ્યાહ્નવ્યાપિની નવમી તિથિ
 ચંદ્રજી કરવી ॥૨૪॥ જે પૂર્વદિને અને પરદિને નવમી મધ્યાહ્નવ્યાપ્ત હોય
 તો પર-બીજી ચંદ્રજી કરવી. તથા પૂર્વદિને અને પરદિને મધ્યાહ્નવ્યા-
 પ્તિએ રહિત હોય તો તે બીજી ચંદ્રજી કરવી. (કેમકે વિદ્વાતો સર્વથા
 ત્યાજ્ય છે) પુનર્વસુ નક્ષત્રનો યોગ હોય તો પણ અષ્ટમીના વેધવાળી
 નવમી તિથિ ત્યાજ્યજી છે. નક્ષત્રયોગ ન હોય તો પણ બીજી શુદ્ધાન્ન
 ચંદ્રજી કરવી. કેમકે મતવિધાયક વચનોમાં કેવળ નવમીશબ્દ ચંદ્રજી

પરોપોષ્યા નવમીશબ્દસજ્જહાત્ ॥૨૬॥ વિદ્યાયાસ્તુ ક્ષયે પ્રાપ્તે ગ્રહી-
તવ્યાપિ પૂર્વેયુક્ત । કર્તવ્ય ઉપવાસોઽથ રામચન્દ્રસ્ય ચાર્વનમ્
॥૨૭॥ મુકુટં ધારયેદથ ભગવન્તં રમાપતિમ્ । પીતામ્બરં ધનુર્વાણૌ
દ્વૈમં કટિપટં તથા ॥૨૮॥ નૈવેદ્યે કૈસરં ભક્તં દયાન્મૌક્તિકલકુકાન્ ।
શર્કરાં દધિ દુગ્ધં ચ વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ ॥૨૯॥ અસિન્દિનેઽથ
મધ્યાહ્ને કૃષ્ણં રામાલ્પયાઽર્ચયેત્ । દ્વૈમં વા કારયેદ્રામં રાજલક્ષણલ-
ક્ષિતમ્ ॥૩૦॥ યુવા પ્રસન્નવદનઃ સિંહસ્કન્ધો મહાવલઃ । દીર્ઘયાદુ-
દ્વયઃ કાર્યૌ રામૌ વાણધનુર્ધરઃ ॥૩૧॥ મહાપૂજાં તસ્ય કુર્યન્ ગીત-
વાદિત્રપૂર્વકમ્ । શ્રીરામજન્મપદ્યાનિ ભક્તો ગાયેચ ગાયેત્ ॥૩૨॥
ઉપવાસવ્રતી રામં પરેઽહથભ્યર્ચ્ય તં પુનઃ । સન્તર્પ્ય સાધૂન્વિપ્રાંશ્ચ
ભક્તઃ કુર્વૈત પારણામ્ ॥૩૩॥ ઇકાદશી મધૌ શુક્લા વિમલાભ્યા

કર્યો છે. એટલે આ ઉત્સવ તિથિપ્રધાન માન્યો છે ॥૨૫-૨૬॥ જો નવ-
મીનો ક્ષય થતો હોય તો અષ્ટમીવિદ્યા પણ તે ગ્રહણ કરવી. કેમકે
અન્યથા નવમીનો લાભ નથી. આ દિવસે ઉપવાસ અને શ્રીરામચંદ્રનું
અર્ચન કરવું ॥૨૭॥ આ ઉત્સવમાં લક્ષ્મીકાંત ભગવાનને મુકુટ, પીતાંબર,
ધનુષ, આણ તથા સુવર્ણતંતુમય કટિબંધનવસ્ત્ર ધરાવે. નૈવેદ્યમાં તો
વિશેષતઃ શર્કરાઘૃતપરિપૂર્ણ કેસરીયો ભાત, (ખીરંજ) મોતીયા લાડુ,
સાકર દહીં દુધ નિવેદન કરે. અન્ય વિધિતો નિલપ્રાપ્તજ માન્યો છે
॥૨૮-૨૯॥ આ દિને મધ્યાહ્ને શ્રીકૃષ્ણનીજ રામરૂપે ભાવના કરીને રામ-
નામથી પૂજા કરે. જો વૈભવ હોય તો તરૂણ વયમાં વર્તતા, પ્રસન્ન મુખવાળા,
સિંહના જેવા ખભાવાળા, મહાબળવાળા, દીર્ઘ જે આહવાળા, આણ
ધનુષને ધારી રહેલા, રાજલક્ષણલક્ષિત આવા શ્રીરામ અર્થારૂપ સુવર્ણવડે
કે રજતવડે પૃથક્ કરાવીને ગીતવાદિત્રપૂર્વક મહાપૂજાવિધાનથી તેમનું
અર્ચન કરે. તે સમયે ભક્તજન શ્રીરામપ્રાદુર્ભાવનાં પદો સ્વયં ગાય અને
ગવરાવે ॥૩૦-૩૨॥ તે આ ઉપવાસવ્રતધારી ભક્ત પરદિને ફરી શ્રીરામનું
પૂજન કરી સાધુ વિપ્રોને સંતૃપ્ત કરીને, પછી સ્વયં પારણાં કરે ॥૩૩॥

હવે ચૈત્ર શુકલ એકાદશીએ કરવાનો દોહોત્સવવિધિ કહું છું—ચૈત્રમા-

પ્રકીર્તિતા । મહાપૂજાં વિધાયાત્ર દોલામારોહયેત્રમુમ્ ॥૩૪॥
 સુગન્ધિપુષ્પમર્યાં તુ તસ્યાં તં ઘટિકાદ્વયમ્ । આન્દોલયિત્વા
 નીરાજ્ય ભક્ત ઉત્તારયેત્તતઃ ॥૩૫॥ વિશેષ દ્વિદેવતાવાનન્યસ્ત્વે-
 કાદશીવિધિઃ । સામાન્ય એવ વિદ્યેયો યતગ્રન્થનિરૂપિતઃ ॥૩૬॥
 વૈશાણ્ણે શુક્રપક્ષે ચ પ્રતિપદગ્ધિમન્થને । ક્રિયમાણે સુરૈર્દેવૈઃ
 પ્રાતઃ કૂર્મોડભવદ્ધરિઃ ॥૩૭॥ ગ્રાહ્યા સૂર્યોદયગ્યાસા પ્રતિપદકૂર્મપૂ-
 જને । દિનદ્વયે તદ્વ્યાપ્યાદૌ ગ્રાહ્યા પરચુતૈવ હિ ॥૩૮॥ અત્ર કૂર્મ-
 સ્વરૂપેણ વાસુદેવં સમર્ચયેત્ । યદ્વાડર્ચકૈન સૌવર્ણ. કૂર્મ. કાર્ય-
 સ્વશક્તિઃ ॥૩૯॥ ઉત્તરાઙ્ગં નરાકારં પૂર્વાઙ્ગં ચાસ્ય કૂર્મવત્ ।
 કાર્યં ચ છૌ મુજૌ તત્ર કુર્યાચ્છઙ્ગં ગદાં તથા ॥૪૦॥ તમર્ચેત્સ-

મમા વિમળા નામની શુકલ એકાદશીએ શ્રીકૃષ્ણની મહાપૂજા કરીને તેમને
 સુગન્ધિ પુષ્પોથી અનાવેલી દોળામા (પાલણામા) પધરાવીને બે ઘડીપર્યંત
 હાંદોળીને, આરતી કરીને ભક્તજન તેથકી તેમને ઉતારે ॥૩૪-૩૫॥
 આ ઉત્સવમા આટલોજ વિશેષ વિધિ છે જેતો એકાદશીવિધિ સામાન્યત
 વિધિપ્રાપ્ત છે તે આમા પણ સમાન સમજવો ॥૩૬॥

હવે કૂર્માવિર્ભાવનો ઉત્સવવિધિ કહું-પૂર્વે વૈશાખ શુકલ પ્રતિપદાએ
 પ્રાત કાળે, સુરાસુરોએ મળીને સમુદ્રમંથન આરંભતા તેમા સાહાય્ય કરવા
 ભગવાન શ્રીહરિ સ્વય કૂર્મરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા હતા ॥૩૭॥ આ કૂર્મ
 પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવમા સૂર્યોદયસમયગ્યાપિની પ્રતિપદા લેવી જે પરદિને
 પણ પ્રાત કાળે આપિની પ્રતિપદા હોય તો પરજ દ્વિતીયાયોગવાળી સ્વી-
 કારવી ॥૩૮॥ આવી પડવા તિથિએ વાસુદેવ ભગવાનને કૂર્મસ્વરૂપે ભાવના
 કરીને સમર્થ અથવા અર્થક કાચનમય કૂર્મ યથાશક્તિ કરાવીને તેમનું
 અર્ચન કરે ॥૩૯॥ આ કૂર્મનું ઉત્તરાંગ (નાભિથી ઉપરનો ભાગ) નરાકાર
 કરતું, પૂર્વાંગ (નાભિથી નીચેનો ભાગ) કચ્છપાકાર કરતું, બે ભુજ કરવા,
 તેમાં દક્ષિણ ભુજમા શખ અને વામ ભુજમા ગદા કરવી આવા પ્રતિ-
 મારૂપ કૂર્મ કરીને સર્વતોલદ્રમકળમા સસ્થાપીને યથાવિધિ યથાલબ્ધ
 ઉપચારોવડે પૂજા કરવી મૈવેદ્યમા સાકરચુક્ત ચુરમાના મોદકો સમર્પવા

વંતોભદ્રે યથાલઘોપચારકૈઃ । નૈવેદ્યે લઘુકાન્દ્યાદિધિરન્યસ્તુ
 નૈત્યકઃ ॥૪૧॥ ઇત આરમ્ય નિત્યં ચ પ્રભોર્ગદ્ગોત્સવાવધિ ।
 અર્પયેત્પૂજને પેયં ચિજ્જાચારિ સશર્કરમ્ ॥૪૨॥ નૈવેદ્યે ચાન્વદં
 દદ્યાચ્છર્કરાં દધિ ચોત્તમમ્ । અન્ન કૂર્મકથા ગેયા પૂજનાન્તે તુ
 મોજનમ્ ॥૪૩॥ વૈશાખસ્ય સિતે પક્ષે તૃતીયાયાં પુનર્વસૌ । અહોઽ-
 ઇમે મુહૂર્તે ચ રાહો મિથુનરાશિને ॥૪૪॥ સ્વોચ્ચસ્થે પ્રહપદ્વે ચ જમ-
 દગ્નેસ્તુ યોપિતિ । વાસુદેવો રેણુકાયાં પ્રાદુરાસીદ્ધરાતલે ॥૪૫॥
 તૃતીયેપા પ્રહીતવ્યા પૂર્વાહ્ન્યાપિની વુધૈઃ । દિનદ્વયે તદ્વ્યાપ્યાદૌ
 પરા રામાર્ચને મતા ॥૪૬॥ અન્ન ભાર્ગવરૂપેણ વાસુદેવસ્ય કારયેત્ ।
 મધ્યાહ્ને તુ મહાપૂજાં તતઃ કુર્ચીત મોજનમ્ ॥૪૭॥ અથવા પૂજકો

અન્ય વિધિ તો નિત્ય ચાલતો હોય તે બાણુવો ॥૪૦-૪૧॥ આ દિવસને
 આરભીને જ્યેષ્ઠ શુકલદશમીપર્યંત ભગવાનને નિત્ય સાકરસહિત ગાળેણ
 આમલીનું જળ પાન કરી શકાય એનું અર્પણ કરે ॥૪૨॥ વળી પ્રતિદિન
 નૈવેદ્યમાં સાકર અને ઉત્તમ દહીં સમર્પે. આ ધૂર્મોત્સવમાં તો ફેર્મપ્રાદુ-
 ભાવના વર્ણનવાળાં કીર્તનો ગાવાં. ઉત્સવને અર્તે ભોજન કરવું ॥૪૩॥

હવે પરશુરામપ્રાદુર્ભાવોત્સવવિધિ અને ચંદનયાત્રોત્સવવિધિ કહું છું-
 વૈશાખમાસના શુકલપક્ષની તૃતીયાતિથિએ, પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં, દિવસના
 આઠમા મુહૂર્તમાં, રાહુ મિથુનરાશિને પામતાં, સૂર્યાદિ છ અહો પોતપોતાની
 ઉચ્ચ રાશિને પામતાં, જમદગ્નિમુનિયત્રી તેમની ભાર્યા રેણુકામાં ભગવાન
 વાસુદેવ ધરાતળ ઉપર પરશુરામરૂપે પ્રાદુર્ભાવ્યા હતા ॥૪૪-૪૫॥
 આ પરશુરામ પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવમાં પૂર્વાહ્ન્યાપિની તૃતીયાજ શુધજનોએ
 લેવી જો-તે તૃતીયા જન્મેય દિવસે દિવસના પૂર્વભાગમાં વ્યાપનારી
 હોય તો પછીનીજ ગ્રહણ કરવી. (જન્મે દિવસમાં તેની વ્યાપ્તિ પૂર્વહિ
 ન હોય તો પણ પછીનીજ લેવી, કારણ કે એજ શુદ્ધ છે) ॥૪૬॥
 આ અક્ષયતૃતીયાએ મધ્યાહ્ને વાસુદેવનેજ પરશુરામરૂપે ભાવના કરીને
 મહાપૂજાવિધાનથી પૂજે. તે પછી ભોજન કરે ॥૪૭॥ અથવા વૈષ્ણવ હોય
 તો યથાશક્તિ સુવર્ણથી કે રજતથી જટામંડળને ધારી રહેલા, પરશુ હસ્તમાં

હૈમં નિજશક્ત્યનુસારતઃ । કારયેત્પર્શુરામં તુ રોપસ્ફારિતલોચ-
નમ્ ॥૪૮॥ દ્વિભુજં પર્શુહસ્તં તં જટામણ્ડલમણિહતમ્ । પૂજયેન્મ-
ણ્ડપે પ્રાગ્વદ્રાપયેત્તત્કથાં તથા ॥૪૯॥ इत आरभ्य नित्यं च स्नान-
यात्रावधि प्रभुम् । धारयेद्गन्धवासांसि वासांसि च सितान्यपि
॥५०॥ उशीरतालवृन्तैश्च नवीनैः रम्यदर्शनैः । वीजयेत्प्रत्यहं देवं
काले काले च पूजकः ॥५१॥ नैवेद्ये प्रत्यहं दद्याद्रसमाग्नफलो-
द्भवम् । शर्करां चेति विशेषो विशेषोऽन्यत्तु नैत्यकम् ॥५२॥ यैशा-
पस्य चतुर्दश्यां सोमवारेऽनिलर्क्षके । अवतारो नृसिंहस्य जातो
दैत्यवधाय हि ॥५३॥ त्रयोदशीवेद्यहीना शुद्धा ग्राह्या चतुर्दशी ।
शुद्धाधिकायां पूर्वास्यां विद्यायाश्च क्षये तु सा ॥५४॥ नरसिंहमि-

ધારી રહેલા, રોષાતિશયને લીધે ફાડેલાં લોચનવાળા, દ્વિભુજ પરશુરામ
કરાવીને, મંડપમાં સર્વતોલદ્રમંડળમાં સંસ્થાપીને યથાવિધિ યથાલબ્ધ
ઉપચારોવડે પૂજે. નૈવેદ્યમાં લાડુઓ નિવેદન કરે. પરશુરામપ્રાદુર્ભાવો-
ત્સવ કથાને ગવરાવે. પછી મધ્યાહ્ને ભોજન કરે ॥૪૮-૪૯॥ આ દિવસને
આરંભીને સ્નાનયાત્રોત્સવપર્યંત પ્રતિદિન ચંદનના અગુલેપથી મુગન્ધવાળાં
વસ્ત્રો અને શ્વેતવસ્ત્રો ભગવાનને ધરાવે. નવીન રમણીય વીરજીમય વૉજ-
ણાવડે પ્રતિદિન કાળે કાળે ભજિથી સ્વેદદેવ ભગવાનને પવન નાંખે. નૈવે-
દ્યમાં નિત્ય કેરીનો રસ સાકરસહિત સમર્પે. આટલો વિશેષ ભજુવો.
બીજું નિધાન તો નિત્યોત્સવવિધિપ્રાપ્તજ ભજુવું ॥૫૦-૫૨॥

હવે શ્રીનૃસિંહભગવત્પ્રાદુર્ભાવોત્સવવિધિ કહું છું-યૈશાપ શુકલ ચતુર્દ-
શીએ સોમવારે સ્વાતીનક્ષત્રમાં ભજપરાધીન ભગવાનનો ભજદ્રોહી દૈત્ય
દિરપ્ત્યકશિપુના હનન માટે નૃસિંહરૂપે પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો ॥૫૩॥ આ
નૃસિંહપ્રાદુર્ભાવોત્સવમાં ત્રયોદશીના વેધે વર્ણત, માટેજ શુદ્ધા ચતુર્દશી
ચંદણ કરવી. શુદ્ધા તે ચતુર્દશી ને વૃદ્ધિને પામી હોય (ને હોય) તો
પૂર્વનીજ ચંદણ કરવી, (કેમકે અધિક કાળ બ્યાપેછે અને પ્રાદુર્ભાવસમયે
બ્યાપે છે) ને વિદ્યા-ત્રયોદશીએ યુજ ચતુર્દશીનો દાય ચંદ્ર હતો હોય
તો તે વિદ્યાજ લેવી. (શુદ્ધાના અલાભને લીધે અન્ય ગમિ નથી) ॥૫૪॥

ધાનેન કૃષ્ણમત્ર સમર્ચયેત્ । સૂપચારૈઃ પ્રદોષે તુ પૂજાન્તેऽપિ ન
પારયેત્ ॥૫૧॥ નિજશક્ત્યનુસારેણ પૂજકઃ પુરુષોઽથવા । સૌવર્ણ
કારયેદેવં નરસિંહં મયદ્ધુરમ્ ॥૫૨॥ પીનસ્કન્ધકટિગ્રીવં કૃશમધ્યં
કૃશોદરમ્ । સિંહાનનં નૃદેહં ચ સર્વાભરણભૂપિતમ્ ॥૫૩॥ જ્વાલા-
માલાકુલમુલં લલજ્જિહ્વોમ્રદંદ્રકમ્ । હિરણ્યકશિપોર્વેશ્વઃ પાટયન્તં
નરૈઃ સ્થરૈઃ ॥૫૪॥ એવંવિધં નૃસિંહં તં પૂજયેન્મણ્ડપોત્તમે । નિવેદ-
યેત્ રાજકાનિ ભૂરીણિ વટકાનિ ચ ॥૫૫॥ નૃસિંહજન્મપદ્યાનિ
ગાપયેત્ પૂજનોત્સવે । યતાવાન્દિ વિશેષોઽયં વિધિરન્યસ્તુ પૂર્વવત્

આવી ચતુર્દશીએ પ્રદોષસમયે શ્રીકૃષ્ણનેજ નૃસિંહરૂપે ભાવના કરીને
શોભન ઉપચારોવડે સમર્ચે. ઉત્સવને અંતે પણ પારણાં નજ કરે, કિંતુ
ઉપવાસજ કરે. (આમાં પારણાં ન કરે, એમ કહ્યું એનો આ ભાવ છે-
આમાં કેટલાક ‘નૃસિંહ દેવદેવેશ તવ જન્મદિને જુમે । ઉપવાસં કરિષ્યામિ
સર્વમોગવિવર્જિતઃ ॥’ આ વ્રતગ્રહણસંકટપ્રમંત્રમાં ઉપવાસવિધાનખળાત
તેમના ઉપાસકો આમાં ઉપવાસ કરે છે. અને કેટલાક ‘ઉત્સવાન્તે ચ
પારણં’ આ વચનખળાત ઉત્સવને અંતે પારણાં કરે છે. તેમાં અમારો
આ પક્ષ છે-જેઓ શક્ત હોય તેમણે તો ઉપવાસજ કરવો. જેઓ અશક્ત
હોય તેમણે તો ઉત્સવને અંતે ફળાહાર કરવો. જેઓ અતિશય અશક્ત
હોય તેમણે તો અન્નભક્ષણ કરવું, એમ યથાશક્તિ કરવું) ॥૫૫॥
અથવા વૈભવ હોય તો પૂજક પુરુષ યથાશક્તિ સુવર્ણમય નરસિંહ દેવ
કરાવે. કેવાતો-પુટ ખસા કટિ શ્રીવાવાળા, કૃશમધ્યભાગવાળા, કૃશ ઉદ-
રવાળા, સિંહસદૃશ મુખવાળા, નરદેહવાળા, સર્વાભરણભૂપિત, ભયંકર
આકારવાળા, જ્વાળામાળાથી વ્યાપ્ત મુખવાળા, ફાડેલું મુખ હોવાથી નીચે
લળકતી જીભવાળા, ઉચ્ચ દાઢોવાળા, તીક્ષ્ણ નખોવડે હિરણ્યકશિપુના
વશ્તુસ્થળને વિદારતા, આવા અર્ચારૂપ નૃસિંહજી કરાવીને મંડપોત્તમમાં
સર્વતોલદ્રમંડળમાં પ્રતિષ્ઠાપીને મહાપૂજાવિધાનથી પૂજે. ખાતું વડાં
વિગેરે વિશેષતઃ નૈવેદ્યમાં નિવેદે ॥૫૬-૫૮॥ આ પૂજનોત્સવમાં નૃસિંહ-
પ્રાદુર્ભાવને જણાવનારાં પદ્યોને ગવરાવે. આમાં આટલો વિશેષ છે.

॥૬૦॥ इत्थं मया फाल्गुनचैत्रराधमासोत्सवा वां कथिता हि पुत्रौ ।।
ज्येष्ठे शुचौ श्रावणिकेऽथ मासे य उत्सवास्तद्विधिमद्य चन्मि

॥૬૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकन-
तोत्सवविधौ फाल्गुनचैत्रवंशाखोत्सवविधिनिरूपणनामा पष्ठितमोऽध्यायः ॥६०॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—દશમ્યાં શુક્લપક્ષે તુ જ્યેષ્ઠે માસિ કુજેઽહનિ ।
અવતીર્ણા ભુવિ સ્વર્ગારુહસ્તર્ક્ષે ચ સરિદ્ધરા ॥૧॥ હરતે દશ પાપાનિ

બીજે વિધિ તો નિત્યોત્સવપ્રકારે જાણવો ॥૬૦॥ હે પુત્રા ! ફાલ્ગુન ચૈત્ર
વંશાખ માસમાં કરવાના ઉત્સવોનો પ્રકાર આ પ્રકારે મેં નિરૂપણ કર્યો.
હવે જ્યેષ્ઠ આષાઢ શ્રાવણ માસમાં કરવાના ઉત્સવોનો વિધિ નિરૂપણ કરું-
છું, તેને એકાદ્ય મનથી સાંભળો ॥૬૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...
ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિકપ્રતોત્સવવિધૌ ફાલ્ગુનચૈત્રવૈશાખોત્સવવિ-
ધિનિરૂપણનામા પષ્ટિતમેઽધ્યાયઃ ॥૬૦॥

અધ્યાય ૬૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—જ્યેષ્ઠાદિ ત્રણ માસોમાં કરવાના ઉત્સ-
વોનો વિધિ કહેતાં, પ્રથમ ગંગાવતરણોત્સવવિધિ નિરૂપણ કરુંછું—જ્યેષ્ઠ
માસમાં શુક્લ દશમીએ ભૌમવારે હસ્તનક્ષત્રમા પૂર્વે સર્વનદીઓ મધ્યે
ઉત્તમ ગંગાજી સ્વર્ગથક્રી ભૂતળ ઉપર અવતર્યા હતા ॥૧॥ જે હેતુ માટે તે
આ દશમી તિથિ દશ પ્રકારનાં પાપોને હરે છે માટે દશહુરા નામથી કહી
છે. (ધણીએ આપ્યા વિનાનાં પદાર્થોનું હરવું, વિધિ વિના હિંસા કરવી, પરદા-
રાનું ઉપસેવન કરવું, આ ત્રણ પાપો કાયિક કહ્યાં છે. નિમુર વચન બોલવું,
અસત્યવચન બોલવું, ચાડીયાપણું કરવું અને અસંબદ્ધ પ્રલાપ કરવો, આ ચાર
પાપો વાચિક કહ્યાં છે. પારકા દ્રવ્યનું અભિચિંતન કરવું, પરનું અનિદ્ર ચિંતન
કરવું અને ખોટો અભિનિવેશ રાખવો, આ ત્રણ પાપો માનસિક કહ્યાં છે
આ પ્રકારે દશ પ્રકારનાં પાપો જાણવાં.) આ ગંગાવતરણોત્સવમાં તે આ દશમી

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને જ્યેષ્ઠ આષાઢ શ્રાવણ માસમાં કરવાના ઉત્સવોનો
વિધિ કહ્યો છે.

તસ્માદ્દશહરા સ્મૃતા । इयं योगवशात्पूर्वा प्राद्या चापि परा तिथिः ॥२॥ मलमासे त्वयं कार्या पूर्वस्मिन्नेव नोत्तरे । उपचारैर्महद्भिस्तां लक्ष्मीमूर्ताविहार्येत् ॥३॥ पुष्पैर्गन्धैश्च नैवेद्यैः फलैश्च दशसङ्ख्याया । तथा दीपैश्च ताम्बूलैः पूजयेच्छ्रद्धयार्चकः ॥४॥ लक्ष्म्या मूर्तिर्न चेत्तर्हि हेर्मां चारुचतुर्भुजाम् । चन्द्रभेतां च दधतीं कुम्भाम्भोजे चराभये ॥५॥ सितवस्त्रां सिताभूषां प्रसन्नरुचिराननाम् । गङ्गामूर्तिं विधायैव मध्याह्ने तां प्रपूजयेत् ॥६॥ गङ्गायिर्भावपद्यानि गेयान्यत्र महोत्सवे । पूजनान्ते च भुञ्जीत विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥७॥ ज्येष्ठे मासि भवेज्ज्येष्ठा यस्मिन्नर्कादये दिने । तत्रामिपेकविधिना स्नपनीयो रमापतिः ॥८॥ जलैरुज्ज्वलपात्रस्थैर्निर्मलैश्च सचन्दनैः ।

તિથિ પૂર્વા કે પરાપણ ઉક્ત યોગવશાત્ લેવી. એટલે જો બે દિવસે સંબન્ધ ધરાવતી હોય તો નક્ષત્રયોગને અનુસારે પહેલી કે બીજી લેવી ॥૨॥ મળ-માસમાં તો અધિક જ્યેષ્ઠમાસની શુકલ દશમી તિથિજ લેવી. દ્વિતીય જ્યેષ્ઠમાસની દશમી નજ લેવી. આ દશમીએ તે ગંગાજીને લક્ષ્મીમૂર્તિમાંજ લાવના કરીને મહોપચારોવડે પૂજે ॥૩॥ પૂજક જન પુષ્પ, ચંદન, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, તાંબૂળ અને દશસંખ્યાપરિમિત ફળોવડે શ્રદ્ધાથી પૂજે. (કેટલાક 'દશસંખ્યા' આ પદને પ્રત્યેકમાં જોડે છે) ॥૪॥ જો લક્ષ્મીની મૂર્તિ ન હોય તો સુવર્ણમયી, (કે રજતમયી) સુંદર આર ભુજવાળી, ચંદ્રના જેવી શ્વેત, કળશ કમળ વર અભયને ધારી રહેલી, (તેમાં જમણા બિર્ધ હસ્તમાં કળશ, જમણા નીચેના હાથમાં વરસુદ્રા, ડાબા બિર્ધ હસ્તમાં કમળ, ડાબા નીચેના હસ્તમાં અભયસુદ્રા, આવા કમથી ધારી રહેલી) શ્વેતાંબરને ધારી રહેલી, રૂપ્યમય શ્વેતાંબરણને ધારી રહેલી, પ્રસન્ન સુંદર મુખવાળી, આવી ગંગામૂર્તિ કરીને તેની મધ્યાહ્ને પૂજા કરે ॥૫-૬॥ આ મહોત્સવમાં ગંગાવિભાવને જણાવનારાં પદ્યો ગવરાવે. પૂજનને અંતે જમે. (તેથી પહેલાં ન જમે, અથવા ઉપવાસ ન કરે) અન્ય વિધિ તો નિત્યપ્રાપ્તજ બાણુવો ॥૭॥

હવે આનયાત્રોત્સવવિધિ કહું છું—જ્યેષ્ઠ માસમાં શુકલ પક્ષમાંજ જે દિને જ્યેષ્ઠાનક્ષત્ર સૂર્યોદયકાળવ્યાપ્ત હોય તે દિને મહાસિપેકવિધિથી લગવાનને

શહેન રૂપયેત્કણ્ મન્ત્રેવેદપુરાણૈઃ ॥૯॥ તત. પીતાનિ વાસાંસિ
 ધારયેદ્રુક્મિમળીપતિમ્ । ડળ્ળીપં પાટલં ચેવ મૂપા નાનાવિધા અપિ
 ॥૧૦॥ સૂપ મક્તં પોલિકાં ચ વટિકાં કથિકાં તથા । વ્યજ્જનાનિ ચ
 નૈવેદ્યે યથાલબ્ધાન્યુપાહરેત્ ॥૧૧॥ જલક્રીડનપદ્યાનિ કૃષ્ણસ્યાત્ર ચ
 ગાપયેત્ । મુઙ્ગીત પૂજનાન્તે ચ વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યક. ॥૧૨॥ આપા
 ઢશુદ્ધે નક્ષત્ર પુષ્ય. સૂર્યોદયે યદા । તદા સામ્બો રથ સ્થાપ્ય.
 કૃષ્ણસ્યાગ્રે સ્વલઙ્કૃત. ॥૧૩॥ વાસાંસિ પીતરક્તાનિ ધારયેદ્રૂપણાનિ
 ચ । પરિમેયાનિ દ્વેતીસ્તુ શ્રીપતિં દ્વેમનિર્મિતા ॥૧૪॥ નૈવેદ્યે દધિ
 મક્તં ચ શર્કરાં ગુડલઙ્કુકાન્ । દદ્યામ્નીરાજયિત્વાથ ચાલકૃષ્ણ રથે
 ન્યસેત્ ॥૧૫॥ ધૃત્વા મોગાંશ્ચતુર્વારં નીરાજ્યોત્તારયેચ તમ્ । ગાપ
 યેદ્રથયાત્રાં ચ વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યક ॥૧૬॥ શુચૌ માસિ પ્રતિપદિ

સ્નાન કરાવવુ ॥૮॥ ઉત્તમવળ પાત્રમા આલેયુ નિર્મળ, અદનમિશ્રિત જળ
 રાખમા ભરીને તેનાથી વૈદિક પૌરાણિક મનોવડે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને સ્નાન
 કરાવે ॥૯॥ તે પછી ભગવાનને પીળા વસ્ત્રો, રક્ત ઉપ્પીય (પાદ) અને
 નાનાવિધ ભૂપણો પણ ધરાવે ॥૧૦॥ દાળ ભાત પોળી વડીઓ કઢી અને
 યથાલબ્ધ શાકાં નૈવેદ્યમા નિવેદે ॥૧૧॥ આ ઉત્સવમા ભગવાનની જળ
 ક્રીડાને જણાવનારા પદો ગવરાવે પૂજનને અતે જમે ખીલે વિવિ
 નિયોત્સવપ્રાપ્તે જાણવો ॥૧૨॥

હવે રથયાત્રોત્સવવિધિ નિરૂપધુ-આપાઠ માસના શુકલપક્ષમા પુષ્યન
 ક્ષત જે દિને સૂર્યોદયના સમય-ધને પામીને વર્તવું હોય તે દિને સમલકૃત
 અશ્વસહિત રથ ભગવાનની આગળ સ્થાપવો તથા કેટલાક પીત કેટલાક
 રક્ત વસ્ત્રો ભગવાનને ધરાવે અને ભૂપણો પરિમિત ધરાવે ધનુષ આણ
 આદિક આયુધવિશેષો તો કાચનમય અલકારરૂપ શ્રીપતિને ધરાવે
 ॥૧૩-૧૪॥ નૈવેદ્યમા વિશેષત દહીં ભાત સાકર ગોળલાડુઓ નિવેદન
 કરે પછી રાજભોગોચિત આરતી કરીને આળકૃષ્ણમૂર્તિ રથમા પધરાવે
 રથયાત્રાપદોને ગવરાવે મધ્યે મધ્યે આરવાર ભોગો (નૈવેદ્યવિશેષ) ધરા
 વીને તેતે ભોગને અતે આરતી પણ કરીને, પછી આળકૃષ્ણ ભગવાનને રથ

દ્વિતીયાયાં ચ વા તિથૌ । ઘૃપરાશેઽન્દ્રવલે સ્યાપ્યા દોલા સ્વલ-
ક્ષ્મતા ॥૧૭॥ સાયાહે પ્રત્યહં કૃષ્ણં યાલં તત્ર નિધારયેત્ । નીરાજ-
યિત્વા હ્રે નાઝ્યૌ ભક્ત આન્દોલયેત્તતઃ ॥૧૮॥ નમઃકૃષ્ણતૃતીયાયાં
નીરાજ્યોત્તારયેચ તમ્ । દોલાક્રીડાન્વહં ગેયા વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ
॥૧૯॥ શ્રાવણે શુક્લપક્ષે તુ ચતુર્થ્યાં ભૌમવાસરે । મધ્યાહ્ને વ્રહ્મણો
નસ્તો વરાહો જગ્મૈશ્વરઃ ॥૨૦॥ દિનદ્વયે તદ્વ્યાપ્ત્યાદૌ ચતુર્થ્યેપા
પરા મતા । વાસુદેવં તત્ર ચાચંદ્રરાહાભિધયાઽર્ચકઃ ॥૨૧॥ ધાર-

યત્રી ઉતારી સ્વસ્થાનમાં લઈ બેઠી પોઢાડી દે. પૂજનને અતે ભોજન કરે.
ખીને વિધિ તો પ્રતિદિન ચાલતો સમગ્રી લેવો ॥૨૫-૨૬॥

હવે હિંદોળોત્સવવિધિ કહુંધું—આપાઠમાસના કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદા દે
દ્વિતીયા તિથિએ શ્રીકૃષ્ણપ્રાદુર્ભાવરાશિભૂત ઘૃષભરાશિને ચંદ્રયોગબળને
અનુસારે રૂડીરીતે અલકૃત કરેલો હિંદોળો સંસ્થાપીને સાયાહે તેમાં બાળ-
કૃષ્ણને પધરાવીને, તેમાં તેમની આરતી કરે. પૂજક પ્રતિદિન આ પ્રકારે
સંસ્થાપીને બેઘડીપર્યંત આંદોળીને પછી ઉતારે ॥૧૭-૧૮॥ શ્રાવણકૃષ્ણ-
તૃતીયાપર્યંત આ પ્રકારે દોલોત્સવ કરીને, અતે આરતી ઉતારીને ઉત્સવને
પરિસમાપ્ત કરે. ભગવાનનાં દોળાક્રીડન કીર્તનો પ્રતિદિન દોલોત્સવસમયે
ગાવાં. અન્ય વિધિ તો નિત્યપ્રાપ્ત સમજવો. યદ્યપિ આપાઠશુકલ એકા-
દશીએ ભગવાનનો રાયનોત્સવ, રથયાત્રોત્સવયત્રી અનંતર અત્ર કલ્લો નથી
તથાપિ તેપણુ તે તિથિએ કરવો. ‘ભાપાઠશુક્લેકાદશ્યાં કુર્માત્સ્વમ્મહોત્સવમ્’
કલ્પાદિ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે. એનો વિધિ તો મતઅંથોથક્રી બજવો ॥૨૯॥

હવે વરાહપ્રાદુર્ભાવોત્સવવિધિ કહુંધું—શ્રાવણમાસના શુકલપક્ષની ચતુર્થી
તિથિએ ભૌમવારે મધ્યાહ્ને પૂર્વે વરાહભગવાન અક્ષાની નાસિકાયત્રી
પ્રાદુર્ભાવ્યા હતા ॥૨૦॥ તે ઉત્સવમાં ચતુર્થી મધ્યાહ્નસમયવ્યાપિની લેવી.
બન્નેય દિવસે બે મધ્યાહ્નવ્યાપિની હોય તો પછીનીજ ચતુર્થી લેવી. બે
બન્ને દિને પણ મધ્યાહ્નવ્યાપિની ન હોય તોપણ પછીનીજ ચંદ્રણુ કરવી,
કેમકે પૂર્વા તૃતીયાએ વિદ્વા છે. (મૂળમાં ‘વ્યાપ્ત્યાદૌ’ આવો નિર્દેશ કર્યો
છે તેથી આવો ભાવ નીકળે છે) તે આ ઉત્સવમાં પૂજક જન વાસુદેવનેજ

યેતન્ન વાસાંસિ કૌસુમાનિ રમાપતિમ્ । નૈવેદ્યે પાયસં દદ્યાદ્વટ-
 કાંશ્ચ વિશેષતઃ ॥૨૨॥ વરાહજન્મપદ્યાનિ શાપયેદન્ન ત્સવે ।
 પૂજાપિ મહતી કાર્યા પૂજનાન્તે ચ ભોજનમ્ ॥૨૩॥ અથવા કારયે-
 જ્ઞેમં વરાહં શક્તિઃ પુમાન્ । નરાઙ્ગં સૂકરાણ્યં ચ મનામ્પીનં સુભી-
 પણમ્ ॥૨૪॥ ચતુર્વાહું ગદાચક્રરાહુપન્નવિરાજિતમ્ । સ્તૂયમાનં
 મુનિગણેર્વદ્ધાઙ્ગલિભિરાનતૈઃ ॥૨૫॥ શ્રીર્વામકૂર્પરચ્છાડસ્ય ધરાનન્તો
 પદાનુગૌ । કર્તવ્યૌ ચ તતઃ પૂજાં મધ્યાહ્નેડસ્ય સમાચારેત્ ॥૨૬॥
 શ્રાવણે શુક્લપક્ષે તુ સ્વપ્નતૈકાદશીદિને । દ્વાદશ્યાં ચા ભગવતે પવિત્રં
 તુ સમર્પયેત્ ॥૨૭॥ હૈમં રૌપ્યં ચ વા ક્ષૌમં કૌશં કૌશેયજં ચ વા ।
 ગ્રાહ્યણ્યા કર્તિતૈઃ સૂત્રેર્નિર્મિતં વાપિ તચ્છુભમ્ ॥૨૮॥ તત્રોત્તમં
 પવિત્રં તુ પૃથ્વા સદૃશતૈસ્ત્રિભિઃ । સતત્યા સહિતં દ્વાભ્યાં શતાભ્યાં

વરાહપણે લાવના કરીને પૂજે ॥૨૨॥ તે ઉત્સવમાં ભગવાનને કસુંબલ
 વચ્ચે ધરાવે. નૈવેદ્યમાં દુધપાક વડાં વિગેરે વિશેષતઃ સમર્પે ॥૨૨॥ વરાહ-
 ગ્રાહુર્લાવના વર્ણનવાળાં કીર્તનો આ ઉત્સવમાં તો ગવરાવે. મહાપૂજાવિ-
 ધાનથી પૂજા કરાવે. પૂજનને અતે લોજન કરે ॥૨૩॥ અથવા વૈભવ સતે
 અર્ચકજન યથાશક્તિ સુવર્ણમય વરાહ કરાવે. કેવા તો-નરાકાર, વરાહવદન,
 કિંચિત્પુષ્ટશરીર, અતિભયકરાકાર, ચતુર્ભુજ, ગદાચક્રશાપન્નધારી, બે હાથ
 બેડી રહેલા નમ્ર મુનિગણોએ સ્તુતિ કરાતા, આવા શ્રીવરાહ અર્ચાસ્વરૂપ
 કરાવે. શ્રીને એમની વામ કુણીના આશ્રયવાળી કરે. ધરા અનંતને એમના
 ચરણાનુયાયી કરે. પછી મધ્યાહ્ને વરાહભગવાનની પૂજા કરે ॥૨૪-૨૬॥

હવે પવિત્રોત્સવવિધિ કહું છું-શ્રાવણશુકલ એકાદશીએ અથવા દ્વાદ-
 શીએ ભગવાનને પવિત્રું અર્પણ કરે. તે પવિત્રું સુવર્ણતંતુથી કરેલું કે
 રણતંતુથી રચેલું, કે અતસીત્વશ્રતંતુથી બનાવેલું કે દર્ભતંતુથી કરેલું કે
 રેશમતંતુથી બનાવેલું પ્રશસ્ત કહ્યું છે ॥૨૭-૨૮॥ તે પવિત્રાં મધ્યે ૩૬૦
 ત્રણસો સાઠ તંતુઓવડે બનાવેલું પવિત્રુ ઉત્તમ માન્યું છે. ૨૭૦ બસો
 સીત્તર તંતુઓવડે કરેલું પવિત્રું મધ્યમ માન્યું છે. ૧૮૦ એકસો અંશી
 તંતુઓવડે રચેલું પવિત્રું અધમ કહ્યું છે. ત્રણ મૂત્રોવડે કરેલાં પવિત્રાં

મધ્યમં સ્મૃતમ્ ॥૨૯॥ સાક્ષીતિના શતેનાપિ કનિષ્ઠં તત્સમાચરેત્ ।
સાધારણપવિત્રાણિ ત્રિમિઃ સૂત્રૈઃ સમાચરેત્ ॥૩૦॥ ઉત્તમં તુ શત-
ત્રન્થિ પચ્ચાશદ્ધન્થિ મધ્યમમ્ । કનિષ્ઠં તુ પવિત્રં સ્યાત્પદ્મિશદ્ધન્થિ
શોભનમ્ ॥૩૧॥ અધમં નાભિમાત્રં સ્યાદૂરમાત્રં તુ મધ્યમમ્ । શ્રેષ્ઠં
તુ તજ્ઞાનુમાત્રં પ્રતિમાયા નિગદ્યતે ॥૩૨॥ વિશેષ રૂઢ ચૈતાવાન્વિચિ-
રન્યતુ નિત્યવત્ । પૂજનાદિ પ્રકુર્વાત કમલારાધિકાપતેઃ ॥૩૩॥
કૃષ્ણાદ્યમ્યાં નમોમાસે સુમત્યામજ્યાત્પ્રગે । ઉદ્ભવસ્વામિનઃ સાક્ષા-
ત્પ્રાદુર્ભાવોઽમવદ્ભુવિ ॥૩૪॥ અતોઽત્ર સ્વામિનો મૂર્તિં દૈર્ઘ્યં શક્ત્યા
પિનિર્મિતામ્ । પૂજયેત્સર્વેતોમદ્રે મહાપૂજાવિધાનતઃ ॥૩૫॥ મૂર્તિઃ
સા પીવરી કાર્યા દ્વિભુજા ચ સદંશુકા । વિશાલચાચનયના પ્રસ-

સાધારણ માન્યા છે (અસપત્તિમાં આ પક્ષ લેવો) ॥૨૯-૩૦॥ ઉત્તમાદિ
પવિત્રાનો બીજો લેદ કહે છે-એકશતપરિમિત અથિવાળુ શોભન પવિત્ર
ઉત્તમ માન્યું છે પચાશ અથિવાળુ પવિત્ર મધ્યમ માન્યું છે છત્રીશ
આહોવાળુ પવિત્ર તો કનિષ્ઠ કહ્યું છે સૂત્રસંખ્યાથી અને અથિસંખ્યાથી
ઉત્તમ મધ્યમ અધમ લેદ પાત્રરાત્ર અથમા વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કર્યો છે
॥૩૧॥ જે ભગવત્પ્રતિમાને પવિત્ર સમર્પવામા આવે તે પ્રતિમાની બાનુ-
પર્યંત પહોંચે તે પવિત્ર ઉત્તમ કહ્યું છે. જે પવિત્ર સાથળસુધી પહોંચે તે
મધ્યમ કહ્યું છે અને જે પવિત્ર નાભિપર્યંતજ પહોંચે તે અધમ કહ્યું છે
॥૩૨॥ આ પવિત્રોત્સવમા નિરૂપણીય વિશેષ આટલોજ છે. રમારાધા-
પતિ ભગવાનનુ બીજુ પૂજનાદિક તો નિત્યપ્રાપ્તજ કરવું ॥૩૩॥

હવે શ્રીરામાર્નદસ્વામિપ્રાદુર્ભાવોત્સવવિધિ કહુંછુ-શ્રાવણમાસના કૃષ્ણ
પક્ષની અષ્ટમી તિથિએ પ્રાત કાળે અજ્ઞયનામના વિપ્રથકી સુમતિ નામની
તેમની પત્નીમા સાક્ષાત્ ઉદ્ભવજી (શ્રીરામાર્નદસ્વામી નામથી પ્રખ્યાત)
ભૂમિઉપર પ્રાદુર્ભાવ્યા હતા માટે આ દિવસે શ્રીસ્વામિની મૂર્તિ સુવર્ણમયી
યથાશક્તિ કરાવીને તેની સર્વતોલદ્રમડળમા યથાવિધિ મહાપૂજાવિદ્યા
નથી પૂજા કરે ॥૩૪-૩૫॥ શ્રીસ્વામિની તે મૂર્તિ લગાર પુષ્પ, દ્વિભુજ,
ઉજ્જવળ શ્વેતાબર ધારી, કૃપારસને જણાવનારા વિશાળ મુદર નેત્રવાળી,

નમુષ્પદ્મજા ॥૩૬॥ ભક્તાનુગ્રહકૃચ્છાન્તા કરાત્તજપમાલિકા ।
 ભક્તૈશ્ચન્દનપુષ્પાયૈઃ પૂજિતાતિમનોહરા ॥૩૭॥ સ્વામિનો જન્મક-
 મ્માંણિ પૂજાકાલે તુ ગાપયેત્ । જન્માષ્ટમ્યુત્સવં કુર્યાત્તતઃ સ તુ પુરો-
 દિતઃ ॥૩૮॥ इत्येते वार्षिकाः प्रोक्ताः श्रीविष्णोरुत्सवा मया । आव-
 श्यकाः सुतौ ! नृणामुद्धवाध्वनि तिष्ठताम् ॥३९॥ एतेषु तत्तत्स-
 मये भूपानैवेद्यवाससाम् । भेदः पृथक्पृथक् प्रोक्तः स ज्ञेयः सति
 चैभवे ॥४०॥ देशकालधनादीनामानुकूल्यं न यस्य तु । पुंसो भवेत्स
 तु स्वस्य कुर्याच्छतयनुसारतः ॥४१॥ सति वित्ते तु न कापि
 शाठ्यं कुर्वीत पुरुषः । श्रीविष्णोरुत्सवेष्वेतेषु तत्प्रसन्नत्वहेतुषु
 ॥४२॥ उत्सवार्थं भगवतः कर्णं कुर्वीत न क्वचित् । यतो भक्त्यर्पि-

પ્રસન્ન મુખકમળવાળી, ભક્તોઉપર અનુગ્રહ કરી રહેલી, શાંતિરસગંભીરા,
 દક્ષિણ કરમાં જપમાળાને ધારી રહેલી, ભક્તોએ ચંદન પુષ્પાદિવડે પૂજેલી,
 અતિમનોહર કરવી ॥૩૬-૩૭॥ પૂનસમયે શ્રીસ્વામિના પ્રાદુર્ભાવચરિત્રોને
 યોધ કરનારાં પદો ગવરાવે. પછી ભગવાનનો જન્માષ્ટમીઉત્સવ કરે. તે
 તો મેં પ્રથમ પ્રતિપાદન કર્યોજ છે ॥૩૮॥ હે સુતૌ ! ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં
 નિષ્ઠાવાળા નરોએ અવશ્ય કરવાના આ વાર્ષિક ભગવદુત્સવો મેં નિરૂપણ
 કર્યા ॥૩૯॥ તે તે ઉત્સવોમાં તે તે સમયે જે જે વસ્ત્રો વિભૂષણો નૈવેદ્યોનો
 પૃથક્ પૃથક્ ભેદ નિરૂપણ કર્યો તે વિત્તવૈભવ સતે લાણુવો ॥૪૦॥ જે જનને
 દેશકાળધનાદિકની અનુકૂળતા ન હોય તેણેતો યથાશક્તિ શ્રદ્ધાથી તે તે
 ઉત્સવો કરવા ॥૪૧॥ વિત્ત હોય તો પૂજક જને તે આ ભગવત્પ્રસન્નતાના
 એક હેતુભૂત મહોત્સવોમાં વિત્તલોભ કદાપિ નજ કરવો ॥૪૨॥ તેમ ભગ-
 વાનના ઉત્સવો કરવામાં શ્રદ્ધાની અધિકતાને લીધે કોઇનું કદાપિ ખર્ચ
 નજ કરવું. કારણ કે ભગવાન ભાવશુદ્ધિથીજ પ્રસન્ન થાય છે પણ દ્વંધવિ-
 શેષથી નહિ. ભક્તિથી અર્પેલા પવનથી પણ પ્રતોષ પામે છે. 'પત્રં પુષ્પં ફલં
 તોયં યો મે ભવત્યા પ્રયચ્છતિ । તદહં ભક્તયુગ્મહત્તમશ્ચામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥'
 એમ સ્વયં ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે. (કરેલું કરજ પ્રવૃદ્ધિ પામતાં પીડા
 પામતો પુરૂષ આ લોક પરલોકના એયોમાર્ગ થકી અનુક્રમે પ્રચ્યુતિ

તેનાસૌ પત્રેણાપિ પ્રતુપ્યતિ ॥૪૩॥ સ્થિરા ચાપિ ચલા यस્ય સમીપે
પ્રતિમા ભવેત્ । સ પૂજયેત્સ્વશક્ત્યા તાં ધર્માન્પ્રોક્તાન્ સમાચરન્
॥૪૪॥ અપ્ર યા કથિતા પૂજા શ્રીવિષ્ણોરુત્સવેષ્વિહ । તપ્ર મન્ત્રાસ્તુ
વિશેયાઃ સ્વાધિકારાનુસારિણઃ ॥૪૫॥ કાર્યા દ્વિજાતિભિઃ પૂજા મ-
ન્ત્રૈર્વેદપુરાણૈઃ । શૂદ્રઃ સ્ત્રીમિશ્ર સ્વા કાર્યા નામમન્ત્રૈ રમાપતેઃ ॥૪૬॥
અહિંસાગ્રહચર્યાધાઃ પાલનીયાઃ પ્રયત્નતઃ । વ્રતાક્ષ્મભૂતા નિયમાઃ
સર્વેષ્વપિ વ્રતેષ્વિહ ॥૪૭॥ इत्यं भुवि करिष्यन्ति वैष्णवा ये तु
मानवाः । तेऽतिप्रिया रमाभर्तुः प्राप्स्यन्त्येव हि तत्पदम् ॥४८॥
મુમત ડવાચ— इत्यं निशम्य भगवद्भदितं यथावत्संवत्सरोत्सवविधिं
विदिताखिलायै । तौ धातरौ नरपते ! मुदितावभूतां तद्वच्च तं

પામેજ) ॥૪૩॥ જે લક્ષ્મીની પાસે સ્થિરા કે ચળા ભગવન્મૂર્તિ હોય તે
લક્ષ્મી મેં પૂર્વે કહેલા ઉપવાસ નક્કી એકલક્ષ્મી આદિક ધર્મોને આચરતોથકો
પ્રીતિથી તે પ્રતિમાની પૂજા યથાશક્તિ કરે ॥૪૪॥ આ પ્રકરણુમા આ ભગ-
વદુત્સવોમાં જે જે પૂજા કરવાની કહી છે તેમા તેમા ઉચ્ચારવાના મન્ત્રો
તો પોતાના અધિકારને અનુસારે વૈદિક કે પૌરાણિક જાણવા ॥૪૫॥ (આ
અર્થને સ્પષ્ટ કહેછે) દ્વિજાતિ-ત્રણ વર્ણના જનોએ તે તે વેદોક્ત પુરાણોક્ત
મન્ત્રોવડે રમાપતિની પૂજા કરવી શૂદ્રોએ અને સ્ત્રીયોએ તે પૂજા કેવળ
નામમન્ત્રોવડેજ કરવી ॥૪૬॥ જે તે તે વ્રતના અગભૂત અહિંસા બ્રહ્મચર્ય
આદિક નિયમો કહ્યા છે તે સર્વવ્રતોમા અને આ ઉત્સવોમા પણ પ્રયત્નથી
પાળવા ॥૪૭॥ જે માનવો આ પ્રકારે પ્રતિવત્સર ઉત્સવવિશેષોને પ્રીતિથી
આચરે તે વૈષ્ણવો રમાપતિ ભગવાનના પ્રસાદપાત્રભૂત થઈને અતે તેમના
પરમપદને નિશ્ચય પામેજ ॥૪૮॥ सुप्रतःकपि कहेछे—हे प्रतापसिंह
નરપતે ! આ પ્રકારે ભગવાન્ શ્રીહરિએ કહેલા વાર્ષિક વ્રતોત્સવપ્રકારને
યથાવત્ સાલળીને, તેનો બધો અભિપ્રાય જાણીને, તે આ બ્રાતા અયોધ્યા-
પ્રસાદજી તથા રઘુવીરજી મનમા અત્યત પ્રસન્ન થઈને, તેને શ્રીહરિના
કહેલા પ્રમાણેજ કરવા લાગ્યા, અને પોતપોતાના શિષ્યોને તેજ પ્રકારે

વિદધતુઃ સ્વ તથાઽઽહતુઃ સ્વાન્ ॥૪૯॥ इति श्रीसत्सज्जिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकप्रतोत्सवविधौ ज्येष्ठापाठश्रावणोत्सवविधि-
निरूपणनामैकपष्ठितमोऽध्यायः ॥६१॥

સુવ્રત ઉવાચ—અથૈકદા તમાસીનં કૃતનિત્યવિધિં હરિમ્ । નત્વા
પ્રમચ્છ ગોપાલાનન્દો મુનિરુદારધીઃ ॥૧॥ ગોપાલાનન્દ ઉવાચ—શ્રોતુ-
મિચ્છામ્યહં સ્વામિન્ ! સાધૂનાં ત્યાગિનાં હિ નઃ । ત્વદાશ્રિતાનાં
સર્વેષાં ધર્માનિહ સવિસ્તરમ્ ॥૨॥ સુવ્રત ઉવાચ—इत्थं जिज्ञासुना
धर्मास्तेन पृष्टः स सत्पतिः । प्रसन्नः कथयामास त्यागिधर्मान्तरो-
पतः ॥३॥ श्रीनारायणमुनिश्वाच—त्यागिनां मच्छित्तानां ते धर्मा-
न्वच्मि मुने ! शृणु । सम्प्रदायानुसारेण यथाशास्त्रं हिताय वः ॥४॥

અવજોધ આપવા લાગ્યા ॥૪૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રક-
રણે વાર્ષિકપ્રતોત્સવવિધૌ જ્યેષ્ઠાપાઠશ્રાવણોત્સવવિધિનિરૂપણ-
નામૈકપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૧॥

અધ્યાય ૬૨ મો.

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! અનંતર એક દિવસે નિત્યવિધિ કરી
પરવારીને પોતાના આસનમાં સુખેથી વિરાજેલા ભગવાન્ શ્રીહરિને મહા-
મતિ ગોપાળાનંદમુનિએ પ્રણામ કરીને પુછ્યું ॥૧॥ ગોપાળાનંદમુનિ પુછે
છે—હે સ્વામિન્ ! ત્યાગાશ્રમમાં નિષ્ઠાવાળા, સાધુદીક્ષાને પામેલા, તમારાજ
એક સમાશ્રયવાળા, અમો સર્વેના ધર્મોને વિસ્તારથી આપના મુખકમળથી
સાંભળવા હું ઇચ્છું છું ॥૨॥ સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે
ધર્મોને જાણવા ઇચ્છતા તે ગોપાળાનંદમુનિએ પુછેલા તે સત્તાંપતિ ભગવાન્
પ્રસન્ન થઈને સમય ત્યાગિધર્મોને કહેવા લાગ્યા ॥૩॥ શ્રીનારાયણમુનિ
કહે છે— હે મુને ! તમે પુછેલા ત્યાગી મદાશ્રિતોના ધર્મોને તમામના હિત
માટે યથાશાસ્ત્ર યથાસંપ્રદાય તમને કહું છું, તેને સાવધ મનથી સાંભળો ॥૪॥

૧ આ અધ્યાયને આરંભીને ૭ અધ્યાયોવડે ગોપાળાનંદમુનિને હૃદયમાં
ત્યાગિધર્મોનું સવિસ્તર નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ આ અધ્યાયમાં ભગવાને લેખખત
દોષો અને તેના જમના ઉપાયોનું નિરૂપણ કર્યું.

ત્યાગિનાં પરમો ધર્મઃ શ્રીરુષ્ણેઽલિલકારણે । ભક્તિરેકાન્તિકી
નિત્યં તન્માહાત્મ્યાયયોધયુક્ ॥૧॥ અધર્મવંદયા દોષાસ્તુ પ્રત્યુહાઃ
સન્તિ તત્ર હિ । ધર્મવંદયૈર્મુર્ખજિત્યા તાન્સા કાર્યાઽય સાધુભિઃ
॥૬॥ પશ્ચૈવાવશ્યજેતવ્યાઃ સન્તિ દોષેષુ તેષ્વપિ । જિતેષુ યેષુ સર્વે
તે જિતાઃ સ્યુર્નાય સંશયઃ ॥૭॥ લોભઃ કામો રસાસ્વાદઃ ક્લેહો
માનશ્ચ પશ્ચમઃ । અન્તઃશત્રવ પતે હિ દુર્જેયા વિદુષામપિ ॥૮॥ સર્વ-
દોષાકરા દ્યૌતે ભવન્તીતિ પ્રયત્નતઃ । વિજેતવ્યાઃ સાધધાનૈસ્ત્યાગ-
વદ્મિર્મુમુહુભિઃ ॥૯॥ એકૈકસંશ્રિતા દોષા દર્શ્યન્તેઽથ પૃથક્પૃથક્ ।
જયે તેષામુપાયા યે સાધ્યાઃ સૌરયેન તેઽપિ ચ ॥૧૦॥ તત્રાધર્માન્વ-

ત્યાગિઓનો પરમ ધર્મ આજ માન્યો છે, શો? તો સકળકારણ ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણમા તેમના માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક એકાતિષ્ઠી પરા ભક્તિ નિત્ય કરવી
(સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે યુક્ત સપ્રેમ ભજન કરવું) ॥૫॥ તે એકાતિષ્ઠી
ભક્તિમા અધર્મવશથડી ઉત્પન્ન થએલા દલાલોભાદિ દોષો મહાવિગ્નભૂત
છે માટે ભક્તિમા વિગ્નભૂત તે દોષોને ધર્મવશથડી ઉત્પન્ન થએલા જ્ઞાન-
વૈરાગ્યાદિ ગુણોએ કરીને છતીને સાધુઓએ ભક્તિનિષ્ઠામા યત્ન કરવો
॥૬॥ તે અધર્મવશીય અનેક દલાલિ દોષો મધ્યેપણુ પાચજ દોષો અવશ્ય
વિશેષપણુ છતવા યોગ્ય છે ને પાચ દોષોના વિજયથી ણીન બધા તે
દોષો વિજીતાઇ જાયછે આ અર્થમા સશયજ નથી. તે આ પાચ દોષો-
લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, ક્લેહ અને માન છે તે આ પાચ આભ્યતર શત્રુઓ
જ્ઞાનિઓએ પણ નિષ્ફે દુર્જેય છે ॥૭-૮॥ અત શત્રુ હોવાથી એમની
અવશ્ય નેતવ્યતા કહીને, સર્વ દોષાકર હોવાથી પણ એમની પ્રયત્નથી
નેતવ્યતાને કહેછે-આ લોભપ્રમુખ પાચ દોષો સર્વ દોષોની ઉત્પત્તિનુ
સ્થાન ખાણરૂપ નિષ્ફે છે, માટે તે દોષો મુમુક્ષુ ત્યાગધર્મનિષ્ઠ સાધુઓએ
સાવધાન થઇને પ્રયત્નથી વિજીતવા યોગ્ય છે. ક્ષણુ અનવધાનમાં પણ આ
દોષો પરાભવ કરીને અનર્થમા જરૂર પાડીજ દે ॥૯॥ લોભાદિકને મધ્યે
એકએકનો આશ્રય કરીને ને ને દોષો રહ્યા છે અને તેમના વિજયમા
ને સુખસાધ્ય ઉપાયો છે તેને પૃથક્પૃથક્ ઢવે કહી બતાવું છુ ॥૧૦॥

વાયસ્યા દોષા ચે લોભસંશ્રિતા. । આદિતસ્તે નિરુપ્યન્તે દ્વાતવ્યા
 નિશ્ચિલા અપિ ॥૧૧॥ લોભનિષ્ઠાઃ સન્તિ દોષા મહાન્તો નિરયમ્નદા ।
 અધિષ્ઠાનં હિ પાપસ્ય લોભશ્ચાઘપ્રવર્તક' ॥૧૨॥ લોભાત્ક્રોધ પ્રમ
 વતિ લોભાત્કામ. પ્રવર્તતે । લોભાન્મોહશ્ચ માયા ચ માનશ્ચ પર
 તન્ન્રતા ॥૧૩॥ સ્વકન્યાદેર્વિક્રયશ્ચ નીચસ્યાપિ ગૃહે નૃણામ્ । લોભે-
 નૈવ હિ વિત્તાદેર્મનુપ્યસ્ય ચ વિક્રયઃ ॥૧૪॥ અક્ષમા હીપરિત્યાગ

તેમા પ્રથમ લોભને આશરે રહેલા જે જે દોષો અધર્મવશીય વર્તે છે,
 અવશ્ય સર્વથા ત્યાગ કરવાના તે તેમામ દોષોને પ્રથમ કરું છું ॥૧૧॥ લોભ
 ખરેખર પાપમા પુરૂષને પ્રવર્તવિછે લોભથી ઉપજીવન પામીને પ્રવૃદ્ધિ
 પામતા નરકપ્રાપક દોષોતો મોટા મોટા છે તો લોભ પાપમાનુ પ્રથમ
 અધિષ્ઠાન-ભવન છે જેમ ભવનમા નાનાવિધ વસ્તુઓ રહી છે તેમ
 લોભમા નાનાવિધ પાપો રહ્યા છે ॥૧૨॥ લોભથી ક્રોધ પ્રભવેછે-
 પ્રકર્ષથી થાય છે, એટલે મર્યાદા મુકીને ઉદ્ભવેછે, કેમ ? તો લુબ્ધ જન
 અન્યાયથી પણ અર્થસમ્રહાર્યે પ્રવર્તતા હિતોપદેશકો ઉપરપણ ક્રોધ કરે
 છે લોભથી કામ પ્રવર્તેછે-પ્રકર્ષથી થાયછે, એટલે વેળાને મુકીને
 ઉછળેછે, કેમ ? તો લોભી જન દુષ્ક્રમાન અર્થને પોતા માટે કામેછે લોભ
 થકી મોહ-વિપરીત જ્ઞાન પ્રવર્તેછે, કેમ ? તો લુબ્ધ જન અર્થવૃષ્ટિને
 વશ થતા ગુરૂને અગુરૂ અને અદેય વસ્તુને દેય માને છે લોભથી માયા-
 પરવચનાદિ પ્રવર્તેછે લોભથી માન સમુદ્ભવેછે, કેમ ? તો લોભી જન
 અર્થહાનિની શકાનેવીધે સતોના સેવનથી નિવૃત્ત થઈ પોતેજ પોતાને
 સર્વ કરતા વિજ્ઞાનસંપન્ન, સર્વ કરતા મોટો માની બેસેછે, તેથી એને
 અસ્થાનમા માનવૃદ્ધિ થાયછે લોભથી પરતનતા પ્રવર્તેછે, કેમ ? તો
 લોભી નર અર્થનો દાસ થઈને સર્વદાસ્ય અર્થસપાદકને સ્વર્ગમુખથી
 પણ અધિક માની બેસે છે ॥૧૩॥ વળી વિતાદિકના લોભને લીધેજ પોતાની
 કન્યાને પણ નીચનેપણુ ઘેર વેચીને લુબ્ધ જનો ધનને સચહેછે તથા
 પોતાના પુત્રાદિકને પણ જ્યા ત્યા વેચીને ધનને સચહેછે એ રીતે આ
 દોષપણુ લોભથીજ પ્રવર્તેછે ॥૧૪॥ લોભથી અક્ષમા પ્રવર્તે છે, કેમ ?

શ્રીનાશો ધર્મસહાયઃ । ચિન્તાઽપકીર્તિર્દમ્મશ્ચ દ્રોહો નિન્દા ચ

તો લોભીયો નર સમગ્ર સમૃદ્ધિ પોતાના એકલા માટેજ ઇચ્છીને પરની સમૃદ્ધિ ન્યાય્યા હોય તોપણ તેને સહન કરી શકતો નથી. લોભને લીધે લગ્નલત્યાગ પ્રવર્તે છે, કેમ? તો લોભીયો ધનાર્જનમાં પ્રવર્તતાં જાતિ દેશકાળાદિકને અનુચિત પણ કર્મ કરતાં લેશ પણ લગ્નલતો નથી. લોભ-યત્રી શ્રીનાશ થાયછે-લોભનેલીધે દાન ભોગને નહિ કરનારાના ધનનો તૃતીયા ગતિ નાશ પ્રસિદ્ધજ છે. લોભને લીધે ધર્મનો સંશય થાય છે, કેમ? તો ક્ષણપણ કાળ અર્થસંપાદનયત્રી અન્ય શુભ કાર્યમાં જો જાય તો તેને વ્યર્થ સમજતા લુબ્ધ જનને નિત્યકર્મ કરવાનો સમય નહિ મળવાથી ધર્મનો સંશય થાયછે, અન્યાયથી પણ અર્થસંગ્રહાર્થે પ્રયત્ન કરતા લુબ્ધને અધર્મની અભિવૃદ્ધિ થતાં ધર્મશય થાયછે, આ વાત તો વિશેષ બ્રહ્મજ છે. ચિંતાપણ લોભયત્રી પ્રવર્તેછે, કેમ? તો તૃષ્ણિક જન નિરંતર અર્થના અર્જનમાં અને રક્ષણમાં ચિંતાતુરજ રહ્યા કરેછે. લોભયત્રી અપકીર્તિ થાય છે, કેમ? તો લોલુપતાવાળો નર પરધનના આહરણમાટે વિવિધ દુરપાયો કરતાં પોતાને અને કુળને પણ અપયશથી કલકિત કરી દે છે. લોભિઓનું કુત્રાપિ યશ દેખાતુંજ નથી. લોભયત્રી દલ પ્રવર્તેછે, કેમ? તો અર્થસંપાદનમાટે લોભીયા બહુ જનો પોતાનું ધાર્મિકપણું પ્રખ્યાપન કરવા ધર્માચારનું નાટન કરેછે. લોભયત્રી દ્રોહ પ્રવર્તે છે, કેમ? તો અર્થતૃષ્ણાળુઓ મિત્રદ્રોહ અને કૃતસદ્રોહને પણ ગણતા નથી, આ અર્થ પ્રસિદ્ધજ છે. લોભયત્રી નિંદા પ્રવર્તેછે, કેમ? તો લોભિ નર વિઘ્વાવિનયાદિ ગુણોયત્રી અભ્યધિક ધનનેજ સમજતાં, દાતા-રોને પણ અવિવેકિઓના અગ્રેસરો સમજીને તેમના તિરસ્કારમાં પ્રવર્તતાં ગુણિઓની નિંદા કરવામાં અભિમુખ થાયછે. આ લોભયત્રીજ મત્સર-પરોત્કર્ષની અસહિષ્ણુતા પ્રવર્તેછે. લોભયત્રી અત્યાગ પ્રવર્તેછે-આપ-ત્તિમાં પણ અર્થનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી. પ્રાણપરિત્યાગ કરીને પણ અર્થના પરિરક્ષણમાં પ્રવૃત્તિ લોભને લીધે થાયછે. લોભને લીધે અલ-ભ્યમાં પણ અતિતૃષ્ણા સમુદ્ભવેછે. લોભયત્રી વિકૃત્યા-આત્મશ્લાઘા

મત્સરઃ ॥૧૭॥ અત્યાગશ્ચાતિતર્પશ્ચ વિમ્ત્યાઽકાર્યકારિતા । અવિ-
શ્વાસસ્તથા ચૌર્યં પરદારામિમર્શનમ્ ॥૧૬॥ દૈન્યસાહસયોર્વેગો
મૃત્યુવેગશ્ચ દારુણઃ । ઈર્ષ્યવેગશ્ચ વલ્લાન્મિથ્યાવેગશ્ચ દુર્જયઃ ॥૧૭॥
રસવેગશ્ચ દુર્વાર્યઃ સર્વે લોભાત્પ્રવર્તતે । તસ્માત્સર્વાણિ પાપાનિ

પ્રવર્તે છે કેમ ? તો લોભીયો નર ધનાર્જનની હુશળતાને જ સર્વથી સમ-
ધિક હુશળતાને માનીને પોતાને તેવી હુશળતાથી શ્લાઘે છે લોભથી
અકાર્યને કરવાપણુ પ્રવર્તે છે, આતો મુપ્રસિદ્ધજ છે પત્નીપુત્રપ્રમુખ
અન્ધુજનોમા પણ અવિશ્વાસ લોભને લીધે આવે છે ધનાહરણુમાટે પ્રવ-
ર્તેલો લોભીયો ચોરીથી કે પરદારપરિગ્રહથી ખીતો નથી અર્થલા-
ભને જો દેખે તો પરદારપરિગ્રહમા પણ પ્રીતિમાન થાય છે ॥૧૫-૧૬॥
વળી લોભુજ જન સમુચિત વસ્ત્ર ભૂષણાદિકના ધારણુમા પણ વ્યય થવાનો
વિચારતા તેથી ભય પામીને કન્યાદિકવડે કાળને કાઢતો થકો દૈન્યવેપને
ધારે છે, તો આવો દૈન્યવેગ લોભથી પ્રવર્તે છે દુર્ગમ દ્વીપાતર આદિ
કમા જવાથી અર્થલાભ થશે એમ વિચારીને લોભી નર પ્રાણોને પણ
તૃણવત નહિ ગણીને દ્વીપાતરમા દોડે છે, આવો સાહસવેગ લોભને લીધે
ઉદ્ભવે છે ‘જો જીવીશ તો રાત્ર દડશે, તેથી ધનનાશ થશે’ એવી
ઉત્પ્રેક્ષા કરીને કે ‘જીવિત્યાગથી ધનની આવક થશે’ એવી ઉત્પ્રેક્ષા કરીને
લોભીયો જન મરણુમાટે પણ તૈયાર થઈ જાય છે તે આ દારુણ મૃત્યુ
વેગ લોભને લીધે થાય છે જળવાન ધ્વિયવેગ અને દુર્જય મિથ્યાવચન
વેગ લોભને લીધે થાય છે, એ તો પ્રસિદ્ધજ છે સો મિથ્યાવચન જોવીને
લુબ્ધ નર ધનને સપાદે છે દુર્વાર્ય રસાસ્વાદવેગ લોભથી પરપરાએ
સમુદ્ભવે છે, કેમ ? તો લોભી નર પ્રતિદિન પરાજયીજ પોતાને વૃષ્ઠ
કરતા ‘આજ આને ઘેર વિવાહ છે, આજ આને ઘેર ઉપનયનસંસ્કાર
છે, આજ આને ઘેર સીમતસંસ્કાર છે, આજ આને ઘેર દ્વાદશાહ છે’
ઈત્યાદિ ગણી રાખીને ત્યા ત્યા જમતા પ્રવૃદ્ધ રસાસ્વાદવાળો થાય છે
આજ રસાસ્વાદ દુર્જય પરાજયપ્રાપ્તથી પ્રવૃદ્ધિ પામતો છે આ રીતે
આ સર્વે દોષો લોભથી પ્રવર્તે છે માટે સમસ્ત પાપો લોભમુળકજ

લોભમૂલોનિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૮॥ સતાં સમાગમેનૈતાન્દોષાન્ લોભ-
ગતાન્હદિ । સ્વાર્થપ્રાપ્તિ નિશ્ચિત્ય ત્યજેદ્દોભં વિચક્ષણઃ ॥૧૯॥
જનકો યુવનાશ્વશ્ચ વૃષાદભિર્મુસા નૃપાઃ । લોભક્ષયાત્પરં સૌખ્યં
પ્રાપુસ્તત્યાજ્ય યવ સઃ ॥૨૦॥ લોભેનૈકેન સર્વેઽપિ શાસ્ત્રસત્યાદયો
ગુણાઃ । દોષાયન્તે હિ ત્રિદુષાં સુધીસ્તં કથમાશ્રયેત્ ॥૨૧॥ ઈદગ્નિ-
ધોઽપ્યસૌ લોભો યૈરુપાયૈઃ સમાશ્રિતૈઃ । જીયેત ત્યાગિમિસ્તેઽથ
કથ્યન્તે શિષ્ટસમ્મતાઃ ॥૨૨॥ ક્રિયતે યસ્તુનો યસ્ય લોભસ્તત્તલ્લુ-
નશ્વરમ્ । યદર્થે ક્રિયતે તચ્ચ શરીરં ક્ષણમદ્વરમ્ ॥૨૩॥ દેહદ્રવ્યા-

છે, એમ નિશ્ચયથી જાણવું ॥૧૭-૧૮॥ નિર્લોભી સાધુઓના સમા-
ગમથી 'લોભમાં રહેલા આ બધા દોષો મોક્ષમાર્ગમાં અનર્થકારક છે'
એમ દૃઢ્યમાં નિશ્ચય કરીને વિવેકી સાધુ લોભને છોડે ॥૧૯॥ પૂર્વે જનક
યુવનાશ્વ વૃષાદભિર્મુખ બૃષાળો પણ લોભદોષના પરિત્યાગથી પરમ સુખને
પામી ગએલા પ્રસિદ્ધ છે. તો તે લોભ ત્યાગીએ ત્યાજ્ય છે ॥૨૦॥
જેમ દુધપાકાદિકમાં રહેલા સ્વાદુતા રચિકરતાદિ સર્વે ગુણો કિંચિત્ વિપ-
પાતથી દોષરૂપ થઈ જાયછે તેમ શાસ્ત્રાધ્યયનાદિ ગુણબાહુલ્ય સતે પણ
વિદુષોના તે સર્વેપણ ગુણો એક લોભદોષને લીધે દોષરૂપ થઈ જાયછે.
'યશો યશસ્વિનાં શુદ્ધં શ્લાઘ્યા ચે ગુણિનાં ગુણાઃ । લોભઃ સ્વલ્પોઽપિ તાન્ હન્તિ
શ્ચિત્રં રૂપમિવેત્સિતમ્ ॥' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. તો આ રીતે મહાદો-
ષરૂપ લોભને સુશુદ્ધિ કયો સાધુ કેમ આશરે? કોઈ પણ પ્રકારે તેનો આશ્રય
નજ કરે (સુધી સાધુએ આવો લોભ ત્યાગ કરવો) ॥૨૧॥

હવે આવો મહાબળવાળો મહાદોષરૂપ પણ આ લોભ જે ઉપાયોના
સંસેવનથી ત્યાગીઓએ છોડી શકાય, શિષ્ટજનસંમત તે ઉપાયો હું હવે કહું
છું ॥૨૨॥ તેમાં પ્રથમ તેના જમમાટે કરવાનો વિચાર કહુંછું-જે વિત્ત
વિગેરે વસ્તુમાં જે શરીરઅર્થે લોભ કરાયછે તે બંનેનું સ્વરૂપ પ્રથમ
વિચારવું, વિચાર કરતાં તે બંને તો નિશ્ચે નશ્વરજ છે. દેહમાં આત્મ-
પ્રાંતિથી પ્રાંત બનેલો જે છે તે દેહને અર્થે કોઈ અર્થમાં લોભ કરેછે, તે
દેહ અને તે અર્થ બંને ક્ષણભંગુર છે ॥૨૩॥ એરીતે દેહ દ્રવ્ય ગૃહાદિ

અસત્ત્વેઽપિ લોભાત્કર્માણિ યાનિ તુ । કરોતિ તાનિ સત્યાનિ
જાયન્તે દેહિનઃ ॥૨૪॥ તતસ્તૈઃ કર્મમિર્નાનાનરવાન્પ્રતિપદ્યતે ।
શ્વશૂકરાદિયોનીશ્ચ પ્રાપ્નોત્ત્વેવ પુનઃ પુનઃ ॥૨૫॥ શ્રોત્રપ્રિયગ્રામ્ય
વાર્તાશ્રુતાં લુબ્ધોઽપિ નો ભવેત્ । સ્ત્રીગલસૂક્ષ્મવસ્ત્રાદિસ્પર્શં લુબ્ધો

વસ્તુઓ અનિત્ય હોવાથી પરિણામે અસતપ્રાય છે તોપણ શ્રાંતિથી લોભને
લીધે તેને માટે જે પરખીડનાદિ પાપ કર્યોને દેહી આચરે છે તે કર્યો ક્ષણ
વિનાશિ ક્રિયાસ્વરૂપ છે તોપણ સત્ય થઈને—અહુ કાળ ભોગવવાપડે એવા
અતિપ્રબળ દુખોને સંપાદનારા પાપાખ્ય ફળને આપનારા થઈને દેહી
જીવને દુખ માટે નિશ્ચે થાય છે આ ભાવ છે—જેને અથ જેમા લોભને
લીધે લોભી લોક અસત્કર્મ કરે છે તે બંને જોતા જોતાજ ક્ષણમા જળ
પરપોટાની પેઠે નાશ થઈ જાય છે કરેલું અસદાચરણ તો જોવામા ક્ષણ
વિનાશિ ક્રિયાસ્વરૂપ જણાય છે પણ પુરૂષ જેને યોનિમા યથાકર્મ જાય
છે ત્યાં ત્યાં પોતાના ફળની સાથે આ દેહીને જોડી દેવા પાછળ જાય છેજ
॥૨૪॥ તદનંતર તે કર્યોએ કરીને નાનાવિધ નરકોને તે દેહી પામે છે
અને વારંવાર જ્ઞાનવરાહાદિ અનેક યોનિઓને પામ્યા કરે છે ॥૨૫॥ વળી
કેવળ લોભ ધનની ધખનારૂપ નથી કિંતુ પાત્ર જ્ઞાનેન્દ્રિયોના વિષયોની
ધખનારૂપ પણ સહાય છે, માટે પત્રવિધ વિષયની અભિલાષાનો પરિણામ
કરીને પત્રવિધ તે લોભનો જય કરવાનો હવે કહે છે—તેમા જે ગ્રામ્ય
વાર્તાનું શ્રવણ છે તે કેવળ શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયને પ્રીતિ ઉપજાવનારૂ છે, તેથી
દેહીને લેશપણ અર્થલાભ નથી ઉલટી અર્થની હાનિ છે કેમ? તો
પોતાનું કાર્ય પણ પડતું મુશીને તેમા લુબ્ધ થએલો જન તે ગ્રામ્યવાર્તાના
શ્રવણમા જરૂર પ્રવર્તે છે, તેથી કદાચિત્ આ લોકમા અનર્થને પણ પામે
છે અને પરલોકમાં પણ અસદાભાષના અનુમોદનાદિકે કરીને અનર્થ
પ્રાપ્તિ થાય છે માટે તે શ્રોત્રપ્રિય ગ્રામ્યવાર્તાના શ્રવણમા ત્યાગી લુબ્ધ
થાય નહિ તથા સ્પર્શમા લુબ્ધ ન થાય—યદ્યપિ બુલુકુ કે મુમુક્ષુને અવ
ર્જનીય હોવાથી સ્પર્શસંબંધિ અનુભવ થાયજ, તથાપિ તેમા લોભ ન
કરવો કેવી રીતે? તો અહો!! આ અખર અતિસૂક્ષ્મ અને વળી કૌશેય

ભવેત્ત ચ ॥૨૬॥ સ્ત્રીસ્વર્ણમૃગાસઠ્ઠસૌધવાદીગવાદિકે । ચત્તુ. પ્રિ-
યપદાર્થે ચ નૈવ લુપ્થો ભવેત્કચિત્ ॥૨૭॥ જિહ્વાપ્રિયે ચ ભક્ષ્યાદૌ
નાનાવિવરસાન્નિરતે । નૈવ લુપ્થો ભવેત્કાપિ દોષદૃષ્ટવા વિવક્ષણઃ
॥૨૮॥ સુગન્ધિતૈલકુસુમચન્દનાદૌ ચ કાર્દ્ધિચિત્ । ઘ્રાણપ્રિયે પદાર્થોઽપિ
લુપ્થઃ સ્થાનૈવ બુદ્ધિમાન્ ॥૨૯॥ પદ્મેન્દ્રિયાણામેવં વૈ રમ-

છે, એની મુખસ્પર્શતા દેવી પ્રીત્યુત્પાદક છે, અહો ! આ મળયાચળનો
મેંદ મુગન્ધિ શીતળ વાયુ મુખોપસેવ્ય છે, અહો !! આ અમૃતમય
કિરણોવાળા ચંદ્રમાના કિરણોનો સ્પર્શ સમગ્ર ઇન્દ્રિયોને આહ્વાદ આપનારો
છે, અહો ! આ બાળક અતિચયિત અગગોકવળીવાળો મુખેથી આલિંગન
થાય એવો છે, અહો !! આ બાળિકા અતિમુકુમાર અગવાળી હોઇને
અગના માર્દવમાત્રથી ચિત્તને આનંદ આપે છે અને આ મુકુમાર સુદર
મનોહરાકૃતિ છે આ મુતપ્તુ યુવાવનિતાનો સ્પર્શ ચદ્રચ્ચદ્રિકાદિકના સ્પર્શને
પણુ તિરસ્કાર કરે છે, એરીતે ઉત્તરોત્તર સ્પર્શમા લોલુપ થતા મોહાન્ધકૂ-
પમાં પડે છે માટે ત્યાગી, સ્ત્રી બાળ સૂદમવત્રાદિકના સ્પર્શમા ક્યારેય
લોભ કરે નહિ ॥૨૬॥ જે ચત્તુ પ્રિય વસ્ત્ર વિભૂષણુ રાગમહેલ પુષ્પવાદી
ગોવત્સાદિક તથા કાચન કાતાદિક પદાર્થો છે તેમા ત્યાગી લુપ્થ ક્યારેય
પણુ નજ થાય રૂપલુપ્થોનો અથ પાત મુપ્રસિદ્ધ છે, એમા વિશેષ વિવેચ-
નની જરૂર નથી ॥૨૭॥ એરીતે જિહ્વાપ્રિય નાનાવિધ રસવિશેષવાળા
ભક્ષ્યાદિ પદાર્થોમા દોષદર્શને કરીને વિવેકી સાધુ ક્યારેય પણુ લોભને નજ
કરે. રૂપરસ બન્નેના લોભને લીધે ઋમ્યશૃંગ મહામુનિ સ્વધર્મથકી પરિ-
શ્રદ્ધ થઇને વનિતાવાયુરામા (બળમા) સપડાયા હતા ॥૨૮॥ એમજ
ઘ્રાણપ્રિય મુગન્ધિ તૈલ (અત્તરાદિ) અને ચદન પુષ્પાદિ પદાર્થોમા મુખુદ્ધિ
સાધુ ક્યારેય નજ લુપ્થ થાય ॥૨૯॥ ઇન્દ્રિયો પ્રમથનશીલ બળવાન
હોવાથી મનને પોતાતરફ બળાત્ હરી લે છે જે એક પણુ ઇન્દ્રિય અર્થની
પાછળ દોડીને મનની પાછળ દોડી જાય તો વિવેક વિનષ્ટજ થઈ જાય છે.
પછી બીજા પણુ ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયમાં જઇને પડેજ છે. તો
આરીતે ઇન્દ્રિયોમા ક્ષોભ કરનારા રમણીય પાત્ર ઇન્દ્રિયોના પાચેય વિષ-

ળીયેપુ પશ્યસુ । વિપયેપુ ન લોન્ધન્યમિન્દ્રિયક્ષોભકર્ત્તુ ॥૩૦॥
 પુમાનિન્દ્રિયવૃત્તીયો વિપયેભ્યોઽપકર્પતિ । અનાસક્તઃ સ તુ બુધે-
 જિતેન્દ્રિય ઇતીર્યતે ॥૩૧॥ પચ્ચેન્દ્રિયાણ્યપિ સદા મનઃ ચલ્વનુવ-
 ર્તતે । પતાન્યાશ્રિત્ય લોભાયાઃ શત્રવઃ પીડયન્તિ ચ ॥૩૨॥ અરયઃ
 સેન્દ્રિયાણ્યેવ ત્યાગિનાં સન્તિ નિશ્ચિતમ્ । વિજેતવ્યાનિ યત્નેન
 તાન્યેવાતો મુમુક્ષુભિઃ ॥૩૩॥ જિતેન્દ્રિયાણાં સદ્ગેન હર્યુપાસનયા

યોમાં (એકમાં પણ) ત્યાગીએ નજ લોભાતું ॥૩૦॥ જે પુરૂષ વિપય-
 હોપના નિરૂપણથી વિપયોમાં વ્યાસક્ષિએ રહિત થઈને તે તે ઇન્દ્રિયવૃત્તિ-
 ઓને તે તે વિપયોથી પાછી વાળી લેછે તેજ વિવેકી જનોએ જીતેન્દ્રિય
 કહ્યો છે ॥૩૧॥ લોભાદિ દોષો પુરૂષને શ્રેયોમાર્ગમાં વિરોધિઓ છે. તે આ
 દોષો વિપયોમાં વિચરતાં શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોનો આશ્રય પામીને પુરૂષને પીડ
 છે. શંકા-જે લોભાદિ દોષો માનસ-મનમાં ઉપજનારા આંતર છે, તે આ
 દોષો શ્રોત્રાદિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને અવલમ્બીને પ્રવૃદ્ધિને પામે છે એમ કેમ
 કહેવાય ? તો તે વાત સત્ય છે. મન તો સદા પાંચ ઇન્દ્રિયોનેજ અનુવર્તી
 થઈ રહે છે. માટે ઇન્દ્રિયોદ્વારા બધાએલી વિપરીત વાસનાને લીધે તીવ્ર
 વેગને પામેલા તે લોભાદિ શત્રુઓ પુરૂષને પરાલભેછે ॥૩૨॥ કિં બહુના-
 પોતાનાંજ ઇન્દ્રિયો પોતાના અરિઓ છે. જેમ દુષ્ટ અશ્વો સારથિના શત્રુઓ
 છે તેમ. ત્યાગ ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા, આત્મમનનમાં પ્રવર્તેલા જનોને આ
 ઇન્દ્રિયો નહિ નિયમમાં કરતાં અવળે માર્ગે ચલી જઈને નિશ્ચે વિરોધી થાયછે.
 સ્વાર્થપરાયણુ ઇન્દ્રિયોની આ પ્રકૃતિજ છે ‘પરાગ્નિ જ્ઞાતિ સ્યતૃણસ્ત્વયંમૂ’,
 તસ્માદ્ પરાઙ્ પશ્યતિ નાન્તરાત્મનૂ’ (અર્થ-સ્વતંત્ર ઇશ્વરેજ આ ઇન્દ્રિયો
 પરપ્રકાશને કરનારાં પણ આત્મપ્રકાશને નહિ કરનારાં સર્વઆપીને અનર્થ
 કરી વાળ્યો છે. માટેજ પરાદુશ્મુખ થઈને અનાત્મભૂત વિપયોનેજ જીવેછે-
 પામેછે પરંતુ અંતરાત્માને જોતાં નથી) એમ શ્રુતિજ કહે છે, તો મુમુક્ષુ
 ત્યાગીઓએ વિપયનિષ્ઠ દોષોનો વિચાર કરીને મનરૂપ રાશને નિયમમાં
 રાખીને આ ઇન્દ્રિયરૂપ અશ્વોજ પ્રયત્નથી વિજીતવા ॥૩૩॥

તેમના વિજયનાં સાધનો કહુંછું-જીતેન્દ્રિય મહાત્માઓનો સમાગમ
 કરવાથી, પ્રતિદિન હરિની ઉપાસના કરવાથી અને સદસદ્વિચાર કરવાથી

તથા । નિત્યં ચ સદ્વિચારેણ જીયન્તે તે મુમુક્ષુભિઃ ॥૩૫॥ પ્રારબ્ધ-
નિર્મિતં યત્તદવશ્યં સર્વદેહિભિઃ । પ્રાપ્યતે તદ્વથા ક્લેશો ન કાર્યો
વેદપુષ્ટયે ॥૩૫॥ અન્નવસ્ત્રાદિનાં સ્વસ્ય નિર્વાહો યાવતા ભવેત્ ।
યત્તેત તાવતઃ પ્રાપ્યૈ ચપુર્યદ્ધર્મસાધનમ્ ॥૩૬॥ યત્નોઽપિ ત્યાગિના
કાર્યો વર્ત્મનાનેન નાન્યથા । સ્વૈરવૃત્ત્યા તુ નરકાન્ત્સ પ્રાપ્નોતિ ન

મુમુક્ષુઓએ તે ઇન્દ્રિયરૂપ અરિઓ છતી શકાય છે. આ ભાવ છે-જે સંગ
છે તે ગુણદોષમાં પ્રથમ મૂળ છે, તેમાં વિષયસંપત્તિ અસંતોના સંગથી
ક્રમાદિ દોષો સમુદ્ભવે છે, તો અસંતોના સંગને ત્યાગ કરીને છતેન્દ્રિય
સંતોનો સંગ પ્રથમ કરવો. તેમના તે સદુપદેશ સદાચરણાદિમય સંગ-
મહિમાને લીધે અને તેમના પ્રસાદમહિમાને લીધે મન પ્રથમ વિષયસેવન-
દૂષિત હોવા છતાં પણ ભગવાન હરિમાં પ્રીતિ સમુદ્ભવે. પછી અનુદિન
તે તે અવસરે પ્રીતિથી ભગવાનના ચરણની પરિચર્યા, તેમના ગુણોનું ગાયન
તેમનું અનુસ્મરણ, ઇત્યાદિરૂપ હરિની સેવા કરવી. અને પ્રતિદિન શબ્દાદિ
વિષયોમાં રહેલા દોષોનું ચિંતન કરવું. તે આ ઉત્તમ ઉપાયોવડે તે ઇન્દ્રિ-
યરૂપ શત્રુઓ મુખેથી છતી શકાય છે ॥૩૪॥ યદપિ મુમુક્ષુએ પણ દેહ-
ધારણાર્થે પ્રારંભ તો કરવો જોઈએ. તથાપિ તેને અર્થે કોઈ પ્રયાસ ન કરવો
તેમ તદેકચિંતાથી કલેશ કરવો નહિ. કેમ ? તો જે પ્રારબ્ધ કર્મયોગથી આ
દેહ પ્રાપ્ત થયો છે તેજ અવશિષ્ટ પ્રારબ્ધકર્મથી દેહયાત્રા પણ અવશ્ય
થાયજ. સોએ સો પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ પ્રારબ્ધે જે પરિકલ્પેલું છે
તેથક્રી અધિક કોઈ પણ દેહીને મળતું નથી. અને જેને જે પ્રારબ્ધથી પ્રાપ્ય
છે તે તેનું જતું પણ રહેતું નથી. માટે દેહ પોષણાર્થે વૃથાકલેશ મુમુક્ષુઓએ
નજ કરવો ॥૩૫॥ એરીતે 'પ્રારબ્ધને અનુસારેજ ફળસિદ્ધિ થાય છે'
એવો નિશ્ચય કરીને, તૃણાપિશાન્યણીના પરિગ્રહનો પરિત્યાગ કરીને, ધર્મના
સાધનભૂત દેહનો નિર્વાહ જેટલા અન્નવસ્ત્રાદિકે કરીને થાય તેટલામાત્રના
સંપાદન માટે પ્રયત્ન કરે. ત્યાગિએ દેહનિર્વાહનો પ્રયત્નપણ હું કહીશ એવાં
સન્માર્ગથી કરવો. અન્યથા યથેચ્છ વૃત્તિથી પ્રયત્નતો ત્યાગી (મુમુક્ષુ)
નરકોનેજ પામે એમાં સંશય નથી ॥૩૬-૩૭॥ તેમાં પ્રથમ ત્યાગિને દેહ-
નિર્વાહાર્થે કરવાના વસ્ત્રસંગ્રહમાં નિયમ કહું છું-હંડી ટાળવા માટે એકજ

સંશય. ॥૩૭॥ પળમાસવિધૃતેર્જાણેર્ગૃહસ્થાદ્યાચિતેઃ સિતૈઃ । एका
 शीतहरा कन्था वस्त्रखण्डेर्विनिर्मिता ॥३८॥ कोपीनयुगलं द्वे च
 तदाच्छादनवाससी । एका च प्रच्छदपटी वस्त्रखण्डोऽम्बुगालन
 ॥३९॥ कर्णावधि शिरष्टोपी चतुरस्त्र शिर पट । एतान्ययाचि
 तप्राप्तेर्निर्मितान्यंशुकैर्नये ॥४०॥ पाकाय परिधानार्थमेक ओर्ण पट
 स्तथा । स्नातस्य शीतहर्त्र्येका जीर्णोर्णा नूतनाऽथवा ॥४१॥ वस्त्रस
 ङ्ग्रह एतावांस्त्यागिनस्तु हितावह । तत्रोर्णान्यानि तूक्तानि कार्पा
 सान्यंशुकानि चै ॥४२॥ एतान्यप्यल्पमूल्यानि स्थूलानि च सितानि
 च । धातुसૂत्रविहीनानि ग्राह्याण्यावश्यकै સતિ ॥૪૩॥ સૂક્ષ્માણિ ચ
 સધાતૂનિ શ્વેતવર્ણેતરાણિ ચ । દીયમાનાન્યપિ ત્યાગી ન ગૃહીયા

કથા રાખવી તે કથા છ માસપર્યંત ધતિર ગૃહસ્થોએ વાપરેલા, માટેજ
 શુભ થએલા, પરંતુ અમલિન શ્વેત એવા વસ્ત્રખંડો ગૃહસ્થથકી માગ
 વાથી મેળવીને કરવી ॥૩૮॥ બે કૌપીનો, તેની ઉપર પહેરવાના બે વસ્ત્ર,
 (ધોતીયા) એક ઓઢવાનુ વસ્ત્ર, (ચાદર જેસ) એક કર્ણુમુધી આવી
 રહે એવી માથે ઘાલવાની ટોપી એક ચોખ્ખુ મસ્તકે બાધવાનુ વસ્ત્ર
 (રૂમાલ) એક જળ ગાળવા માટે વસ્ત્રખંડ, (ગરલુ) આ કૌપીનાદિ
 આઠ ચાચના વિના ગૃહસ્થથકી મળેલા નવીન વસ્ત્રોવડે બનાવેલા લણુવા
 ॥૩૯-૪૦॥ રસોઈ બનાવવાના સમયે (તથા ભોજન કરવાના સમયે પણ)
 પહેરવા માટે એક ઉર્ણામય પટ (ધાબળી) તથા શીતઋતુમા સ્નાન
 કર્યા પછી ટાઢ ટાળવા માટે નૂતન અથવા શુભ એક ઉર્ણા (કામળી)
 એમ મળીને બેજ કામળીયો, આટલોજ વસ્ત્રસંગ્રહ ત્યાગિને હિતકારક
 છે, માટે આથી અધિક વસ્ત્રસંગ્રહ ત્યાગિએ ન કરવો તેમ 'પ્રીતિથી આપે
 છે' એમ સમજીને અધિક વસ્ત્રસંગ્રહ ન કરવું તેમા કામળી વિના બીજા
 બે વસ્ત્રો કહ્યા તે કપાસના તાતુઓવડે બનાવેલા (મુતરાઉ) લણુવા
 આવશ્યક સતે તો બોવાઈલય કે ફાટી લય તો બીજા વસ્ત્રો સંગ્રહ
 કરવા, પરંતુ તે વસ્ત્રો લડા, અપ મૂલ્યવાળા મુવર્ણાદિ ધાતુસૂત્ર રહિત
 શ્વેતજ સંગ્રહ કરવા પણ સૂક્ષ્મ બદુમૂલ્યવાળા રનેવા મુવર્ણરંગતાદિ ધાતુ-

ત્કદાચન ॥૪૪॥ યાઘ્યાં વિનેચ્છયાઽન્યેષામભ્યામે નૂત્તવાસસઃ । યા-
વદર્થે જીર્ણવાસો યાચેત્તેન ન દોષમાક્ર ॥૪૫॥ ઘરખાણિ નાન્યરુણયા
રક્ષિતાન્યેવ મૃત્સયા । ત્યાગિના ધારણીયાનિ ન તુ શ્વેતાનિ ફહિં-
ચિત્ ॥૪૬॥ શ્રીકૃષ્ણાર્ચોપકરણં ભવેદાવશ્યકં તુ યત્ । તચ્છપન-
પાત્રાદિ ત્યાગી રક્ષેદધાતુકમ્ ॥૪૭॥ સચ્છાસ્ત્રપુસ્તકં તસ્ય લેસો-
પકરણાનિ ચ । યથોપયુક્તમેવાસૌ ત્યાગી રક્ષેન્ન ચાધિકમ્ ॥૪૮॥
ફાષ્ટજં તુમ્બિકા વાપિ તેન પાનીયપાત્રકમ્ । તથાવિધં મુક્તિપાત્ર-
મુમે ગ્રાહ્યે અરક્ષિતે ॥૪૯॥ ત્યાગી નૈવ ચ કુર્વોત સર્વથા વિત્તસ-
ન્નહમ્ । સ્વસત્તાકં ચ તત્કૃત્વા પરેણાપિ ન રક્ષયેત્ ॥૫૦॥ યેન યેન
પદાર્થેન વસ્ત્રપાત્રગવાદિના । ઉત્પચેત ધનં તં તં સન્નહીયાન્ન ચૈ

મૂત્રસમલંકૃત ન ચઢણુ કરવા, પ્રીતિથી બળાત કોઈ આપે તોપણ
ત્યાગી ક્યારેય નજ ચઢણુ કરે ॥૪૧-૪૪॥ યાચના વિના ગૃહસ્થજનોની
ઈચ્છાથી નવીન વસ્ત્ર ન મળે અને પોતાને આવશ્યક હોય તો યાવત્રપ્રયો-
જન શુર્ણવસ્ત્ર ગૃહસ્થપાસે માગે. એમ શુર્ણવસ્ત્રની યાચના ત્યાગિને દોષ-
માટે નથી ॥૪૫॥ વિના યાચનાથી કે યાચનાથી પ્રાપ્ત થએલાં તે આ બધાં
વસ્ત્રો ત્યાગિએ રક્તમૃત્તિકાથી રંગેલાંજ ધારવાં પણ ક્યારેય ધોળાં તો નજ
ધારવાં ॥૪૬॥ વળી જે શ્રીકૃષ્ણાર્ચના ઉપકરણુશૂત આવશ્યક અર્ધ્યપાત્ર
સ્થપનપાત્રાદિ હોય તે ત્યાગીએ કાષ્ઠમયજ રાખવું પણ તાત્રાદિ ધાતુમય નજ
રાખવું ॥૪૭॥ પુસ્તકસંચય પણ ત્યાગિએ અધિક ન કરવો, કિંતુ જે યથો-
પયોગિ સચ્છાસ્ત્રપુસ્તક હોય અને તે તે લખવાનાં ઉપકરણો જે ખડીયો
કલમ પાટીયું કાતર ચક્ર આદિક હોય તેજ ત્યાગીએ રાખવાં, ખીજાં અધિક
નહિ ॥૪૮॥ પાનીય પિવાનું પાત્ર અને લોજન કરવાનું પાત્ર, એમ બેજ
પાત્રો ત્યાગિએ રાખવાં. તે આ પાત્રો સાગ આદિક કાષ્ઠમય કે તુમ્બિકા-
પજ રાખવાં. તે પણ રંગરંજનવર્ણતજ રાખવાં ॥૪૯॥ આપત્તિમાં પણ
ત્યાગી વિત્તસંચયને નજ કરે. તથા સ્વાર્થે પરપાસે પણ જ્યાં ત્યાંથી સંચય
ન કરાવે તેમ પોતાનું કરીને રખાવે નહિ ॥૫૦॥ શંકા-સાક્ષાત્ વિત્ત નજ
રખાય એ ઠીક છે, પરંતુ વસ્ત્રપાત્ર ગવાદિકનો સંચય કરવાથી ત્યાગીને હાનિ

કચિત્ ॥૫૧॥ ચોર્યં કુર્યાન્ન ચ ત્યાગી કારયેન્નૈવ કર્હિચિત્ । ચૌરૈઃ
સહ વસેન્નૈવ ન રક્ષેત્સ્વાશ્રમે ચ તાન્ ॥૫૨॥ ફલં પુષ્પં ચ ધાન્યાદિ
યદ્યત્સસ્વામિકં ભવેત્ । અયાચિતં ન તદ્ગ્રાહ્ય ત્યાગિના પાપભીરણા
॥૫૩॥ ક્ષેત્રં ચ વાટિકા વાપિ ન કુર્યાત્કારયેન્ન ચ । નિ ક્ષેપં ચ
પરસ્યાપિ ન રક્ષેત્સર્વથા ધનમ્ ॥૫૪॥ પ્રોક્તેષુ નિયમેષ્વેષુ યદિ
સ્યાત્કસ્યચિદ્યુતિઃ । તર્હિ તસ્ય વિધાતવ્યં ત્યાગિના નિષ્કૃત કૃતમ્
॥૫૫॥ કૃતં સ્યાત્સ્વેન યત્કિશ્ચિદુષ્ટત લઘુ વા મહત્ । વાચ્ય ત્રિચ-
તુરાણાં તત્પુરતો મહતા સતામ્ ॥૫૬॥ તતસ્તે નિષ્કૃતં ઘ્રુયુ સ્વપા-
પસ્ય યથા તથા । આચરેત્પ્રયતસ્ત્યાગી દેશકાલાનુસારત ॥૫૭॥

શી છે ? તો તેમ નથી તે પણ વિત્ત મેળવવાનું અનેક દ્વાર છે મારે જેણે
જેણે કરીને ધનપ્રાપ્તિ થાય તે તે વસ્ત્ર પાત્ર ગવાદિ પદાર્થને ત્યાગી કદાપિ
નિશ્ચે નજ સંગ્રહે ॥૫૧॥ આપદામા પણ ત્યાગી ચોરલોકો સાથે સવસે
નહિ અને તેમને આપદામા પણ આવાસ પોતાના આશ્રમમા નજ કરાવે,
તો ત્યાગી સ્વય ચોરી ન કરે અને ન કરાવે એમા તો કાઈ કહેવાનું
રહેતું નથી ॥૫૨॥ ભયે પત્ર પુષ્પ ફળ ધાન્ય તૃણ કાષ દાતણ મૃત્તિકાદિ
હોય અને તે ઉઘાડા પ્રદેશમા પડયુ હોય પણ તે તે ધણીયાતું પદાર્થ તેના
ધણીની અનુસા વિના લગવદથેં પણ પાપભીર ત્યાગીએ નજ ગ્રહણ કરવું
ફિતું માગીનેજ લેવું ॥૫૩॥ ખેતર વાડી વિગેરેને પણ ત્યાગી ન કરે તેમ
ખીજપાસે કરાવે નહિ તથા પરનું ધન થાપણરૂપ પણ કદાપિ રાખે નહિ
ધનશબ્દથી અવકારાદિ પદાર્થમાનનો સંગ્રહ કરી લેવો તેપણ થાપણ
રૂપે રાખે નહિ ॥૫૪॥

હે મુને ! મેં તમને કહ્યા એવા આ નિયમો મધ્યે કોઈ નિયમનો જે લગ
પ્રમાદથી થાય તો ત્યાગીએ તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત વિના વિવશ કરવું ॥૫૫॥
આમા પ્રાયશ્ચિત્તવિધાનપ્રકાર આ પ્રકારે લણ્ણવો-નાનું કે મોટું યાત્કિમિત
દુષ્કૃત પોતે કર્યું હોય તે અથમ ત્રણ ચાર મોટા સાધુઓની આગળ યથાસ્થિત
કહેવું ॥૫૬॥ અનંતર તે ધર્મનિષ્ઠ મહાસાધુઓએ પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત
દેશકાળને અનુસારે જે પ્રકારે કહ્યું તેજ પ્રકારે ત્યાગી નિયમતત્પર

उक्ताधिकांशुकादाने नूतनवस्त्रस्य याचने । सधातुसूक्ष्मश्वेतान्यव-
हुमूल्यांशुकग्रहे ॥५८॥ सर्वश्वेतांशुकधृतावुक्ताधिकपरिग्रहे । पत्ते-
प्वन्यतमे दोषे पादकृच्छ्रव्रतं चरेत् ॥५९॥ रक्षेद्वा रक्षयेद्द्रव्यं त्यागी
स्वस्य परस्य वा । यावन्त्यहानि स्वर्णादि तावन्त्युपवसेच्छुचिः
॥६०॥ अश्वदिवाहनं वापि गोमहिष्यादि वा मुनिः । यावन्त्यहानि
संरक्षेत्तावन्त्युपवसेत्स च ॥६१॥ चौर्यं कृतं फलादेश्चेत्तर्ह्यनृत्या
तत्सतां पुरः । तात्रमस्कृत्य साष्टाङ्गमेकं चोपवसेद्दिनम् ॥६२॥
त्यागी यो नियमभ्रष्टः स त्वन्यैस्त्यागिभिर्दुतम् । वहिः स्वपङ्केः
कर्तव्यः सर्वथा तद्धितार्थिभिः ॥६३॥ प्रायश्चित्तेन शुद्धः स्याद्यदा
सन्मण्डले तदा । प्रहीतव्यः स तु त्यागी सद्भिर्धर्मपथस्थितैः ॥६४॥

अधने आचरे ॥५७॥ जेटवा वस्त्रो राभवानी अत्यनुज्ञा में प्रथम करी
छे तेथडी अधिक वस्त्रनु ग्रहण करवु, नवीन वस्त्रनी गृहस्थपासे याचना
करवी, में प्रथम अशास्त्रपणु कडेला सुनर्णादिधातुसहित सूक्ष्म रत्न
अहुमूल्या आदिक वस्त्रोनो संग्रह करवो, पडेरवा ओढवाना सर्व श्वेत
वस्त्रो गृहस्थनी पेठे धारण करवा, में कडेला आद्य वस्तुओथडी अधिक
वस्तुओनो परिग्रह करवो, आ होयो मध्ये ओक होय थाय तो त्यागी
पादकृच्छ्र व्रत करे ॥५८-५९॥ न्यारे त्यागी पोतानु के परनु (थापणु
भूङ्गनारनु) सुपर्णादि द्रव्य राभे के रभावे त्यारे जेटवा दिवसो तेने
राभे रभावे तेठवा दिवस उपवास करे तो ते शुद्ध थाय ॥६०॥ तथा
जे मुनि-साधु अश्वदिवाहन, अथवा गाय लेश आदिक पशुओ जेटवा
दिवस पोताना करीने राभे तेठवा दिवस ते उपवास करे ॥६१॥ जे
त्यागीजे इणादिकनी योरी प्रमादथी करी होय तो मोटा साधुओ आगण
ते वात निवेदन करीने, तेमने साष्टांग प्रणाम करीने तेमनी आराधी
ओक दिन उपवास करे ॥६२॥ जे त्यागी तो स्वधर्मज्ञ नियमथडी भ्रष्ट
थयो होय ते न्यासुधी शुद्ध थाय नहि त्यासुधी तेने तेना हितार्था धतर
त्यागिओजे पोतानी पद्मिथडी तुरत सर्वथा बढार करवो पछी न्यारे
ते त्यागी प्रायश्चित्त करीने शुद्ध थाय त्यारे धर्ममार्गमा रडेवा ते सतोजे

સત્સદ્ગિજીવનમ્ સદૈતૈનિયમં શ્રિતૈઃ । જીયતે દુર્જયોઽપ્યેવ
લોભસ્ત્યાગિમિરજ્જસા ॥૬૫॥ જેતુ મયા લોભમિમે હુપાયાઃ પ્રોક્તાશ્ચ
દોષા અપિ તત્ર ચે તે । કામસ્ય દોષાનથ તજ્જયસ્ય વદામ્યુપાયાન્મુ-
નિવર્ય ! તુભ્યમ્ ॥૬૬॥ હિતિ શ્રીસત્સદ્ગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુ
ર્થપ્રકરણે ત્યાગિધર્મપુલોમદોષતજ્જયોપાયનિરૂપણનામા દ્વિપદ્ધિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૭॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાય—યથા જલ્લાનાં સર્વેષાં નિધાનં વારિધિમંત ।
તથૈવ સર્વદોષાણામાશ્રયઃ કામ ઉચ્યતે ॥૧॥ જ્ઞાનશાસ્ત્રાતિવિજ્ઞાનાં
બ્રહ્મસ્થિતિમતામપિ । બ્રહ્માનન્દાદપિ સુખં રૌષં કામાદ્વિશિષ્યતે ॥૨॥

પોતાની પદ્ધિમા તેને લેવો ॥૬૩-૬૪॥ હે મુને ! આ નિયમો પણ સત્સગ
અને વિષ્ણુભક્તિએ સહિત અનુધાન કર્યા હોય તો દુર્જય લોભના જયમા
હેતુ થાય છે, તો આ પ્રકારે સારી રીતે અનુધાન કરેલા આ નિયમો
સંતોનો સમાગમ અને વિષ્ણુભક્તિએ કરીને દુર્જય એવો પણ લોભ
ત્યાગીઓએ અનાયાસથી છૂટી શકાય છે ॥૬૫॥ હે મુનિવર્ય ! આ પ્રકારે
લોભગત દોષો અને લોભવિજયના ઉપાયો મેં તમને કહ્યા હવે કામના જે
દોષો છે અને તેના વિજયના ઉપાયો છે તે તમને કહું છું ॥૬૬॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગિધર્મेषુ લોભદોષતજ્જયો-
પાયનિરૂપણનામા દ્વિપદ્ધિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૭॥

અધ્યાય ૬૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે મુને ! જેમ સમસ્ત જળમાત્રનું નિધાન-
આધાર સમુદ્ર માન્યો છે તેમજ સર્વ દોષમાત્રનો આશ્રય કામ કહ્યો છે
॥૧॥ તત્ત્વજ્ઞાનને ખોદ કરનારા શાસ્ત્રોમા કુશળોના પણ, શાસ્ત્રથી સર્વને
બ્રહ્માત્મકપણે જ્ઞેનારાઓના પણ, કદાચિત્ યોગબળથી બ્રહ્મસ્થિતિને
પામેલાઓનાપણ ચિત્તાને કલકિત કરીને કામ પોતાના વશમા ખેંચી લેય
છે માટેજ તેઓ બ્રહ્માનુભવથી પણ બ્રહ્મ થતા કામવશતાને પામીને
શ્રૈણુ સુખને અધિક માનીને તેમા જઈ પડે છે ॥૨॥ પડિત પુરૂષો પણ કામ

૧ આ અધ્યાયમા લગવને કામદોષો અને કામજયના ઉપાયો નિરૂપણ કર્યા છે

કામેન સ્ત્રીસુખં લઘું પણ્ડિતા અપિ દમ્ભતઃ । ભક્તયાટોપં જ્ઞાન-
વાર્તા સ્ત્રીણાં સંસદિ કુર્વતે ॥૩॥ કામાદેવ હિ નાર્યોઽપિ પુંસઃ
સદ્ગુણપ્રાપ્તયે । કૃષ્ણામેદેન તદ્ગુણસેવાં પ્રીત્યેવ કુર્વતે ॥૪॥ સ્ત્રીસુ-
પ્રાપ્તયે કામાન્નિષ્ઠ્યં ગુરુરપિ સ્વયમ્ । વજ્રયત્યથ શિષ્યોઽપિ
તદર્થં ચ નિજં ગુરુમ્ ॥૫॥ કામાત્સગોત્રાગમનં ગુરુસ્ત્રીગમનં તથા ।
જાયતે માતૃગામિત્વં પુત્ર્યાદિગમનં તથા ॥૬॥ જાયતે કામતઃ પુંસાં
ગમનં વિધવાસ્વપિ । કુલજાનાં ચોત્તમાનાં યવનીશ્વપર્ચીપ્વપિ
॥૭॥ મૈથુનાર્થે પ્રવૃત્તિશ્ચ પુંસાં પુંસપિ જાયતે । પશુજાતિષુ ઘા

વેગથી પરાભવ પામતાં, દુઃખેકમૂળ એવા પણ સ્ત્રીસંબન્ધિ સુખને પરમ
સુખ સમજીને, તેની પ્રાપ્તિમાટે સ્ત્રીયોની સલામાં પોતાના આચાર્યભાવને
કે ઔપદેશક ભાવને પ્રખ્યાપન કરવા દલથી જ્ઞાનવાર્તા અને ભક્તિવાદોને
ભક્ત્યાટોપથી (નેત્રમાં જળ લાવવાપૂર્વક ભગવાનમાં પોતાનો સ્નેહ બતા-
વાના આડખરથી) કરેછે. (આ ખેદની બાબત છે કે-નેનું વિજ્ઞાન
નિઃશ્રેયસ માટે છે, તેની વાર્તાઓ કામાન્ધાને તો ખીલને છેતરવામાટે
થાય છે, તેને કોણ બાણવા? પશુઓ કે અસુરો? આ બેજ એવું અવળું
કરે) ॥૩॥ કેટલીક કામાન્ધ કર્તાઓપણુ પુરૂષના સંગસુખને કામતી
થકી ભક્તભાસોની સેવામાં-‘આ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ છે, તે એની સર્વ
પ્રકારે સેવા કરવી એજ માનુષ જન્મનું પરમ ફળ છે’ એમ માનીને
પોતાની ભગવદ્ભક્તજનની પરિચર્યાપરાયણતા પ્રખ્યાપન કરવા પ્રેમથીજ
પ્રવર્તેછે ॥૪॥ સ્વય ગુરૂપણુ કામાક્રાંત થતાં શિષ્યને પણ છેતરીને તેની
દારાનેવિધે રમેછે. તથા શિષ્ય પણ કામાતુર થતાં પોતાના ગુરૂનેપણુ
હળીને તેની દારામાં રમે છે ॥૫॥ વળી જે દુરાચારો સંતોએ અવાચ્ય
સગોત્રાસ્ત્રીગમન ગુરૂસ્ત્રીગમન માતૃગમન અને પુત્રીભગિનીગમનાદિક છે તે
સર્વેપણુ કામવેગથી સમુદ્ભવેછે ॥૬॥ કામાકુળ નરો મૈથુનાર્થે વિધવા-
ઓમાં પણ પ્રવર્તે છે તથા મહાકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા અને બ્રાહ્મણાદિ
ઉત્તમ જ્ઞાતિમાં ઉત્પન્ન થએલા પણ નરો કામવેગથી મ્લેચ્છ અંત્યલ્લહિ
નીચ નારીઓમાં પણ કામસુખાર્થે પ્રવર્તેછે ॥૭॥ વળી જે આ પુરૂષોનાં

કાપિ ગર્દભીપ્રમુખાસુ ચ ॥૮॥ કીશવદ્વૈર્યહીનસ્ય ત્યાગિનો મહ-
તોઽપિ ચ । કરમન્થેન કામાદ્વૈ જાયતે વીર્યપાતનમ્ ॥૯॥ કામાદિ
વર્ણસાદ્ધ્યં સર્વથા જાયતે ભુવિ । ચતુર્ણામાશ્રમાણાં ચ વર્ણાનાં
ધર્મનાશનમ્ ॥૧૦॥ પતિપિત્રાદિઘાતે ચ કામાત્ સ્ત્રીણાં પ્રવર્તનમ્ ।
અવધ્યાનામપિ સ્ત્રીણાં ઘાતે પુંસસ્તથૈવ ચ ॥૧૧॥ અમદ્યમત્સ્યમા-
સાદિમક્ષણેઽપિ પ્રવર્તનમ્ । કામાદ્ઘવત્યુત્તમાનાં સુરાપાને તથાઽ-
નૃતે ॥૧૨॥ કામમાશ્રિત્ય ચર્તન્તે ક્રોધશ્ચ મદમત્સરૌ । માનેષ્યાદ-
ર્પદમ્માશ્ચ નિર્લજ્જત્વં ચ પૈશુનમ્ ॥૧૩॥ અપકીર્તિશ્ચ સમ્મોહઃ
સ્મૃતિભ્રંશો મતિક્ષયઃ । અપમૃત્યુર્મહારોગઃ કામમેવ સમાશ્રિતા
॥૧૪॥ શ્વાદિનીચતત્રુપ્રાપ્તિર્નાનારકયાતનાઃ । કામાદ્ઘવન્ત્યસ-

પુરુષોમા તથા વિજાતીય ગર્દભીપ્રમુખ પશુઓમા પણ મૈથુનાદ્યે પ્રવૃત્તિરૂપ
ઉન્મર્યાદિત કામક્રુચેષ્ટિતો છે, પોતાની મનુષ્યપ્રકૃતિવિરુદ્ધ એવા પણ
તે સર્વેપણ કામવિમોહને લીધે સમુદ્ભવેછે ॥૮॥ વળી કેટલાક કામવેગને
રોકવા માટે અસમર્થ ધૈર્યહીન ત્યાગી નરો ક્રોધપણ ક્રુચેષ્ટિ કરમથાદિકે
કરીને વાનરની જેઠ વીર્યપાતભાવમાં પ્રવર્તે ॥૯॥ વળી કામવિમોહ
થકીજ વર્ણસંકરતા પૃથ્વીમા સર્વથા પ્રવર્તે છે અને તેજ મૂળથી ચાર
વર્ણ આશ્રમના ધર્મોનો લોપ થાય છે કામદોષ થકીજ પતિપિતાપ્રમુખના
વધમા સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિ થાયછે, તેમજ શાસ્ત્રમા અવધ્યપણે કહેલી
પણ વધુઓના વધમા પુરુષોની પ્રવૃત્તિ થાય છે ॥૧૦-૧૧॥ વળી કામ
વેગથી અલક્ષ્યલક્ષણ, મત્સ્યમાસાદિલક્ષણ અને સુરાપાનમા ઉત્તમ
પુરુષોની પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે તથા અસત્યભાષણમા પ્રવૃત્તિ થાયછે ॥૧૨॥
ક્રોધ મદ માત્સર્ય માન ધૈર્યા ગર્વ દવા નિર્લજ્જતા આડીયાપણ વિગેરે
તથા અપકીર્તિ, સંમોહ, (અન્યથા જ્ઞાન જે અસ્થાનમા પ્રેમાન્ધતા)
સદુપદેશથી મળેલા તત્વાર્થનો સ્મૃતિશ્રસ, સદસદ્વિવેચનમા સમર્થ મતિનો
પ્રાસ, અપમૃત્યુ, દુ સાધ્ય મહારોગો, આ બધા દોષો કામદોષથી સમુદ્ભવે
છે ॥૧૩-૧૪॥ વળી કામદોષથકી પરચોકમા નાનાવિધ નરકયાતનાઓ,
શ્વાનસૂક્રાદિ નીચ તનુની પ્રાપ્તિ, તેથી જન્માતરમાં પણ અસહણિ

હુદ્ધિઃ સંસૃતિશ્ચ પુનઃપુનઃ ॥૧૫॥ ઇત્યાદયો बहुविधा दोषाः कामस्य
 सन्ति वै । अथ तस्य जयोपायाः कीर्त्यन्ते गुणसंज्ञकाः ॥१६॥
 कामો हि वलघाञ्छयुयौवने नृश्च योपितः । पीडयत्येव नितरां
 जेयोऽसौ सद्भृतादिभिः ॥१७॥ धारणापारणासंज्ञं चातुर्मास्ये व्रतं
 शुभम् । प्रतिवर्षं विधातव्यं यथोक्तविधिर्नैव तत् ॥१८॥ चान्द्रा-
 यणं पराકं वा देशकालानुसारतः । कुर्वीत चतुरो मासान्कामोन्मू-
 लनकृद्भ્રતम् ॥१९॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्राप्यव्रतं व्रतं सान्तपनं तथा । उद्दा-
 लकं यावकं वा सौम्यकृच्छ्राभिधं व्रतम् ॥२०॥ फलकृच्छ्रं पर्णकृच्छ्रं
 मूलकृच्छ्राम्बुकृच्छ्रकै । मासोपवासाख्यव्रतं कुर्यात्त्यागी पुमान्मुने !
 ॥२१॥ व्रतैरेव विनश्यन्ति मनसः कामवासनाः । प्रत्यब्दं तानि

અને સંસૃતિ, એમ અધોગતિજ થયા કરેછે ॥૧૫॥ ઇત્યાદિ બહુવિધ
 દોષો કામદોષથી ઉદ્ભવે છે. હવે આવા દોષાકર કામના જયના ગુણ
 સંજ્ઞિત ઉપાયો કહુંછું ॥૧૬॥

જે આ બળવાન શત્રુ કામ ઔવનમા નર અને નારીને વિવિધ દુર્નિવાર્ય
 વિકારવેગોવડે ઠોક્રીઠોક્રીને અત્યત પીડેછે, તે આ કામ સદ્વ્રત વિગેરેવડે
 ત્યાગીએ છૂતવા યોગ્ય છે આદિશબ્દથી વસ્તુવિચારવિગેરેનું શ્રદ્ધા કરવું
 ॥૧૭॥ માટે ત્યાગધર્મનિષ્ઠ જને ઇન્દ્રિયનિગ્રહમા પ્રવર્તતાં ધારણાપારણા
 નામનું શુભ તપોવ્રત પ્રતિવર્ષ આતુર્માસ્યમા શાસ્ત્રોક્ત વિધિને અનુસારેજ
 કરવું ॥૧૮॥ આંદ્રાયણ કે પરાક કામોન્મૂળનકારક વ્રત દેશકાળને અનુસારે
 ચાર માસ તરૂણ ત્યાગી કરે ॥૧૯॥ તથા કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્રવ્રત, સાતપન-
 વ્રત, ઉદાલકવ્રત, યાવકવ્રત, સૌમ્યકૃચ્છ્રવ્રત, તથા હે મુને ! ક્ષુદ્રકૃચ્છ્ર
 પર્ણકૃચ્છ્ર, મૂળકૃચ્છ્ર, જળકૃચ્છ્ર, માસોપવાસવ્રત, આ સર્વ વ્રતોને માસ-
 પર્વત ત્યાગી પુરૂષ કરે (આદ્રાયણાદિ વ્રતો અને કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્રાદિ વ્રતોનાં
 લક્ષણો પંચમ પ્રકરણથી જાણવા) ॥૨૦-૨૧॥ આ સદ્વ્રતોના અનુ-
 ધાનથી ઇન્દ્રિયરૂપ ઘોડાઓ પ્રક્ષીણબળવાળા થતાં મનોગત દુર્વાસના
 વિનષ્ઠ થવાથી ક્રમશઃ વશપણને પામેછે. આહારશુદ્ધિરૂપ વ્રતવિશેષ
 વિના વિષયદોષના વિમર્શમાત્રથી ઇન્દ્રિયો વિપયોષથી પાછાં વળતાં નથી,

તત્કુર્યાદ્યાવત્સ્યાત્કામસંજ્ઞયઃ ॥૨૨॥ તથા ઘસ્તુવિચારેણ મહતાં
સંજ્ઞમેન ચ । ત્યાગિમિર્જાયતે નૂનમેષ કામોઽપિ દુર્જયઃ ॥૨૩॥
યાં તુ કામવિલાસાસ્યૈ પુમાનમિલપેત્ સ્ત્રિયમ્ । માંસાસ્તિષ્ઠાપુ-
મજ્ઞાસુક્લેષ્મવિષ્ટામયી હિ સા ॥૨૪॥ ઉદ્દિશ્યાપ્યસર્તીં યોપાં
કામેન વિવશઃ પુમાન્ । યાનિ કર્માણિ કુરુતે જાયન્તે તાન્યૂતાનિ
હિ ॥૨૫॥ તૈઃ કર્મભિસ્તતો યાતિ નરકાન્વિવિધાદ્નરઃ । યોનીઃ
શ્વચરકીશાઘા લભતે ચ પુનઃ પુનઃ ॥૨૬॥ इत्थं विचार्य तत्सङ्गं
त्यक्त्वा दूरत एव हि । एतेषु नियमेष्वेव वर्तितव्यं मुमुक्षुभिः

માટે અવશ્ય ઉક્ત સર્વ જ્ઞાતો ત્યાગિએ યુવા વયમાં જ્યાંસુધી કામનો
સંક્ષય થાય ત્યાંસુધી પ્રતિવર્ષ કરવાં ॥૨૨॥ કેવળ મૂઢાઢથી મહણ કરેલા
જ્ઞાતમાત્રથી કામવિનય થતો નથી, કિંતુ મોટા સંતોના સમાગમથી અને
વારંવાર વસ્તુવિચાર-વિષયદોષવિમર્શથીજ દુર્જય એવો પણ તે કામ
ત્યાગિઓથી નિષ્કે છૂટી શકાયછે, માટે તેના સમાશ્રય કરવો ॥૨૩॥ તેમાં
પ્રથમ વિષયદોષનું નિરૂપણ કરી અતાવુંધું-જેણીને પુરૂષ કામવિમોહિત
થતાં સમક્ષિલપે છે તે સ્ત્રીસંજ્ઞાથી વ્યવદેશ કરાયછે, પરંતુ વસ્તુતઃ તત્ત્વ-
વિચાર કરતાં તે માંસ અસ્થિ સ્નાયુ મજ્જા રૂધિર શ્લેષ્મ વિદ્યા વિગેરે
મળનો એક સંઘાતવિશેષજ છે. સંઘાતની વિચિત્રતાને લીધે સિત નામ
આવે છે એટલામાત્રથી અર્થતત્ત્વ બીજું થઈ જવાને યોગ્ય નથી, (થઈ જવું
નથી) તો આરીતે કેવળ કોઈ પણ અપૂર્વ નામથી વ્યવહાર કરાતા તેજ
મળમય અસતપ્રાય પિંડમાં 'આતો અતિશુદ્ધા સ્ત્રી છે' એવા વ્યામોહને
લીધે કામપરવશ થતાં પુરૂષ વિધિનિષેધનો અતિક્રમ કરીને સ્વેચ્છાથી
પશુની પેઠે જે ક્રોધને કરેછે તે દણ્ડવિનાશિ ક્રિયાસ્વરૂપ છે પણ સત્ય
થઈને-અદુકાળ લોગવર્તું પડે એવું પ્રબળતર દુઃખરૂપ કળ આપનારાં થઈને
અવશ્ય એને નિષ્કે નરકમાં નાંખેછે. 'પછી તે કામપરવશ પુરૂષ તે ક્રોધે
કરીને તેતે અનેક નરકોમાં દુર્લભ દુઃસહ દુઃખને અનુભવીને, ફરી આ લોકમાં
કુશુર ખર વાનર વરાહ વિગેરે ચોરાશી લાખ યોનિઓને પામ્યા કરેછે
॥૨૪-૨૬॥ આનો સ્ત્રીસંગમાં મહાદોષ સમજીને દૂરથીજ તેનો ત્યાગ કરીને,

॥૨૭॥ કથા વાર્તાઃ કચિન્નૈવ સ્ત્રીणां શ્રવ્યા અસત્પ્રિયાઃ । ત્યાગિભિઃ
પુરુષૈસ્તાસાં કર્તવ્યં કીર્તનં ન ચ ॥૨૮॥ સ્ત્રીભિઃ સહ ન ચ ક્રીડાં
ન ચ તાસાં નિરીક્ષણમ્ । ન ગુહ્યભાષણં તામિઃ સહ કુર્યાત્કદાચન
॥૨૯॥ સઙ્કલ્પો નિશ્ચયશ્ચાપિ ન કર્તવ્યસ્તદાત્મયે । સ્પર્શસ્તુ નૈવ
કર્તવ્યો દારવ્યા અપિ યોપિતઃ ॥૩૦॥ જ્વલદ્વહ્નો વરં પાતો વરં વા
વિપભક્ષણમ્ । કૃપે વા પતનં શ્રેષ્ઠં ન તુ સ્ત્રીગમનં કચિત્ ॥૩૧॥
તથા સ્ત્રીજાતિમાત્રસ્ય ગુહ્યમહ્નં કદાચન । દ્રષ્ટવ્યં ત્યાગિભિર્નૈવ
સ્પૃદ્યં સ્ત્રીવસનં ન ચ ॥૩૨॥ ધૌતાદ્રાહ્મણૌતશુષ્કાદ્વા નવીનાદ્યોપિ-
તોઽશુકાત્ । દતરસ્ય તુ સંસ્પર્શો જાતે દોષો ન ચાન્યથા ॥૩૩॥
નારીणां સમ્મુખં તૈશ્ચ નોપવેદ્યં કદાચન । તાસાં ચિત્રં ન કર્તવ્યં

હું કહીશ એવા નિયમોમાં મુમુક્ષુ ત્યાગીઓએ અચળપણે રહેવું ॥૨૭॥
તે આ નિયમો-નારીઓની શૃંગારિક કથા વાર્તાઓ જે અસબળનોને
પ્રિય છે તે મુમુક્ષુ સંત જનોએ કદાપિ નજ સાંભળવી અને નજ કહેવી
॥૨૮॥ તથા ત્યાગધર્મનિષ્ઠ સાધુ સ્ત્રીઓની સાથે ક્રીડા ગુહ્યભાષણ નિરીક્ષ-
ણાદિ કદાપિ નજ કરે તથા સ્ત્રીપ્રાપ્ત્યર્થે સંકટપ અધ્યવસાયાદિ નજ કરે
તથા સ્ત્રીનો સ્પર્શ નજ કરે કિં બહુના-કાષ્ઠમથી પણ યુવતીનો સ્પર્શ
ન કરે ॥૨૯-૩૦॥ ત્યાગધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા સાધુને પ્રબળવળતા અગ્નિમાં
પ્રવેશ, તીવ્ર વિપલક્ષણ અને ઊંડા હવામાં પતન શ્રેષ્ઠ છે. પણ કદાપિ
સ્ત્રીસંભોગ શ્રેષ્ઠ નથીજ. ત્યાગિને આત્મઘાત પાપની અપેક્ષાએ આ અતિ
પાપ સ્ત્રીસંગ વ્યાપાર છે ॥૩૧॥ તથા ત્યાગિએ માનુષલતીય કે પશુપ-
દ્યાદિ લતીય હોય, પ્રાણિમાત્રનું સ્ત્રીભાવને સૂચવનારું ગુહ્ય અંગ કદાપિ
નજ જોવું. તથા સ્ત્રીવસ્ત્ર-સ્ત્રીના અગમાં રહેલું કે તેણીએ પહેરીને અન્યત્ર
મુકેલું જે વસ્ત્ર તેનો અકામથી પણ સ્પર્શ નજ કરવો ॥૩૨॥ તેમાં જે
ધોયુંથકુ બીનું હોય, જે ધોયુંથકુ મુકાએલું હોય અને જે નવીન હોય,
તેવા વનિતાવસ્ત્રનો અકામથી કરેલો સ્પર્શ દોષમાટે નથી. તેથકી ઇતિર
પૂર્વોક્ત સ્ત્રીવસ્ત્રનો સ્પર્શ તો દોષમાટે થાય છે ॥૩૩॥ તથા ત્યાગીઓએ
સ્ત્રીઓને સંમુખ ક્યારેય નજ બેસવું. નારીઓની ચિત્રપ્રતિમા નજ કરવી

નાવલોક્યં તથૈવ તત્ ॥૩૪॥ ધનુર્માત્રાન્તરં ત્યક્ત્વાં ગન્તવ્યં દૂરતઃ
 સ્ત્રિયાઃ । હર્યુત્સવેષુ વહુલે જનૌયે મિલિતે સતિ ॥૩૫॥ દેવાલયે
 ચાશ્વશિશૌ તથા સદ્ગીર્ણવર્ત્મનિ । મિક્ષાટને ચ સંરક્ષ્યં સ્ત્રીસ્પર્શા-
 ત્સ્વાન્નમેવ હિ ॥૩૬॥ યત્ર યા સ્યાત્ક્રિયા સ્ત્રીणाં તત્ર કાર્યા ન સા
 તથા । સ્ત્રીવેષધારી ચ પુમાન્નેદ્યઃ સ્પૃશ્યો ન ચ ક્વચિત્ ॥૩૭॥ સમ્મા-
 પ્પનં ન કર્તવ્યં સ્ત્રીભિઃ સદ્ કદાચન । ન વર્ણનીયાશ્ચ ગુણાસ્તાસાં
 નૈવાગુણા અપિ ॥૩૮॥ સ્ત્રિયમુદ્દિશ્ય કર્તવ્યં ન વિષ્ણોર્ગુણકીર્તનમ્ ।
 સ્ત્રિયા મુખાદપિ તથા નૈવ શ્રવ્યા કથા હરેઃ ॥૩૯॥ શાલગ્રામસ્ય
 યસ્ય સ્યાત્સયં યૌવૈવ-પૂજિકા । વર્શનાર્થે ન વૈ તસ્ય ગન્તવ્યં
 તેમજ તે નજ જોવી ॥૩૪॥ માર્ગમાં સ્ત્રીથકી ધનુર્માત્ર અંતર (ચાર
 હસ્તપરિમિત અંતરાણ) પરહરીને દૂરથી જવું. જન્માદ્યમી આદિક ભગ-
 વદુત્સવ પ્રસંગથી ભોગા થએલા બહુજન સમાજની બીજ્યમાં, દેવમંદિ-
 રમાં, સાંકડા માર્ગમાં અને લિક્ષાયાચનપ્રસંગમાં સ્ત્રીઓના અંગસ્પર્શ-
 થકી સ્વાંગનીજ સંરક્ષા કરવી તથા માર્ગમાં અહીં તહીં દોડાદોડ કરતી
 બાળકીઓના સ્પર્શથકી સ્વાંગની સંરક્ષા કરવી. આ પાંચ સ્થાનોમાં
 જેરીતે અંગનાના અંગનો સ્પર્શ ન થાય તેરીતે વર્તવું; પણ ત્યાં ધનુર્માત્ર
 અંતરનું આલોચન કરવા રહેવું નહિ ॥૩૫-૩૬॥ આનાદિ ક્રિયાઓ જે
 સ્થળમાં સ્ત્રિયો કરતી હોય તે સ્થળમાં તે ક્રિયાઓ ત્યાગિઓએ નજ
 કરવી. તથા સ્ત્રીવેષધારી પુરૂષ (ભવૈયો કે બીજો કોઈતેવો) કદાપિ
 જોવો નહિ તેમ તેનો સ્પર્શ પણ કરવો નહિ ॥૩૭॥ સ્ત્રીયો સાથે કદાપિ
 સંભાષણ જેમ ન કરવું તેમ 'આ રૂપગુણસંપન્ન છે, આ તો રૂપગુણ-
 વિહીન છે' એમ સ્ત્રીઓના ગુણોનું તથા દોષોનું પણ કીર્તનપણ ત્યાગીએ
 નજ કરવું. ગુણદોષ કહેવાના પ્રસંગથી તેના વિષયની વાસના કદાચિત્
 થાય. તેવો પણ તે પ્રસંગ નજ કરવો ॥૩૮॥ ભલે ભગવદ્ગુણકથા હોય
 પણ ત્યાગીએ સ્ત્રીઓને સમુદેશીને પુરૂષાભિમુખ રહીને ન કીર્તન કરવી
 તથા સ્ત્રીઓના મુખથકી ભલે ભગવત્કથા હોય તોપણ તે નજ સાંભળવી
 ॥૩૯॥ જે શાળગ્રામની પૂજા કરનારી સ્વયં કેવળ નારીજ હોય તે શાળ-

ત્યાગિભિઃ ક્વચિત્ ॥૪૦॥ મિક્ષાં સમાપ્રસન્નં વા વિના ન ગૃહિણાં
ગૃહાન્ । ગચ્છેયુસ્ત્યાગિપુરુષા ગચ્છેયુઃ ક્વાપિ નૈકલાઃ ॥૪૧॥ વ્રહ્મ-
ચર્યં ન હાતવ્યમપિ પ્રાણાત્યયે નિજમ્ । તત્યાગવોધકં વાપ્યં ન
ગ્રાહ્યં સ્વગુરોરપિ ॥૪૨॥ નૈવ કારયિતવ્યં ચ સ્વસ્થાને સ્ત્રીપ્રવેશનમ્ ।
અન્નોદકાદિ પુરુષૈરાનાય્યં ન સ્ત્રિયા ક્વચિત્ ॥૪૩॥ સમ્માર્જનોપ-
લેપાદિ સ્વકુટ્યામાચરેત્સયમ્ । પુંસા વા કારયેત્યાગી ન તુ તત્કાપિ
યોપયા ॥૪૪॥ યત્ર સ્ત્રિયાઃ પાદચારો ભૂતપૂર્વો ભવેત્થલે । તલ્લેપ-
યિત્વા વસ્તવ્યં પુંસા વા પ્રોક્ષ્ય ચારિણા ॥૪૫॥ સન્નો નૈવ ચ કર્તવ્યઃ
શિશ્નોદરસુખૈપિણામ્ । સ્ત્રીસન્નવત્સૈણસન્નો દૂરાદ્દેયો મુમુક્ષુભિઃ

આમના દર્શન કરવા ત્યાગિઓએ ક્યારેય નજ નહું ॥૪૦॥ સભાપ્રસંગ
વિના અથવા લિક્ષાપ્રસંગ વિના ગૃહીઓના ગૃહોપ્રતિ અગૃહી ત્યાગિઓએ
નજ નહું. તથા કોઈ સ્થળમાં પણ ત્યાગિપુરુષોએ એકલા નજ નહું
॥૪૧॥ જે બ્રહ્મચર્યવ્રત નિ શ્રેયસસાધક પોતે આદ્યું હોય તેનો પ્રાણ-
પ્રયાણમાં પણ પરિત્યાગ કરવો નહિ, કેમકે મુમુક્ષુને તેજ પરમ હિત છે.
તેના ત્યાગને અવબોધ આપનારું ગુરૂં પણ વચન નજ માનવું (કદાચિત્
ગુરૂપણ કહે કે-બ્રહ્મચર્ય દુ સાધ્ય છે તેની શી જરૂર? ગાર્હસ્થ્યતો
સમસ્ત ધર્મનું આસ્પદ હોઈને મુસાધ્ય છે, તેનો સમાશ્રય કરીને શ્રેયો-
માર્ગમાં યતન કર્ય, આવું તે વચન નજ માનવું) ॥૪૨॥ તથા પોતાના
આવાસ સ્થાનમાં સ્ત્રિયોનો પ્રવેશ ત્યાગિએ નજ કરાવવો તથા અપેક્ષિત
અન્નોદકાદિ સ્વાર્થે સ્ત્રીદ્વારા કદાપિ ન મગાવવું. કિંતુ પુરૂષોપાસેજ મગા-
વવું ॥૪૩॥ ત્યાગીએ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં (મદિર કે ધર્મશાળામાં)
વાળવું લીંપણું વિગેરે પણ નારીપાસે કદાપિ નજ કરાવવું, કિંતુ પોતેજ
કરવું અથવા પુરૂષપાસે કરાવવું ॥૪૪॥ જે સ્થળમાં સ્ત્રીયોના ચરણનું
સંચરણ પ્રથમ વિશેષ થએલું હોય તે સ્થળને છાણથી પુરૂષપાસે લીંપા-
વીને તેમાં વસવું. લીંપવાની અનુકૂળતાના અભાવમાં અને આપત્કાળમાં
તો જળથી ત્યાં પ્રોક્ષણ કરીને વસવું ॥૪૫॥ જેઓ કેવળ શિશ્નોદરપરા-
યણ વર્તે છે તે જનોનો સગ ત્યાગિએ નજ કરવો, મુમુક્ષુઓએ સ્ત્રીસગની

नावलोक्यं तथैव तत् ॥३४॥ धनुर्मात्रान्तरं त्यक्त्वा गन्तव्यं दूरतः
स्त्रियाः । हर्युत्सवेषु बहुले जनौघे मिलिते सति ॥३५॥ देवालये
चाक्षुशिशौ तथा सङ्कीर्णवर्त्मनि । भिक्षाटने च संरक्ष्यं स्त्रीस्पर्शा-
त्स्वाङ्गमेव हि ॥३६॥ यत्र या स्यात्क्रिया स्त्रीणां तत्र कार्या न सा
तथा । स्त्रीवेषधारी च पुमान्नेक्ष्यः स्पृश्यो न च कश्चित् ॥३७॥ सम्भा-
षणं न कर्तव्यं स्त्रीभिः सह कदाचन । न वर्णनीयाश्च गुणास्तासां
नैवागुणा अपि ॥३८॥ स्त्रियमुद्दिश्य कर्तव्यं न विष्णोर्गुणकीर्तनम् ।
स्त्रिया मुखादपि तथा नैव श्रव्या कथा हरेः ॥३९॥ शालग्रामस्य
यस्य स्यात्स्वयं योषैव पूजिका । दर्शनार्थं न चैतस्य गन्तव्यं

તેમજ તે નજ બેવી ॥૩૪॥ માર્ગમા સ્ત્રીથકી ધનુર્માન અતર (આર
હસ્તપરિમિત અતરાળ) પરહરીને દૂરથી જવું જન્માદમી આદિક ભગ-
વદુત્સવ પ્રસંગથી ભેગા થએલા બહુજન સમાજની ભીડમાં, દેવમહિ-
રમાં, સાકડા માર્ગમાં અને બિહ્વાયાચનપ્રસંગમાં સ્ત્રીઓના અગસ્પર્શ-
થકી સ્વાગનીજ સંરક્ષા કરવી તથા માર્ગમા અહીં તહીં દોડાદોડ કરતી
બાળકીઓના સ્પર્શથકી સ્વાગની સંરક્ષા કરવી. આ પાંચ સ્થાનોમાં
જેરીતે અગનાના અંગનો સ્પર્શ ન થાય તેરીતે વર્તવું, પણ ત્યાં ધનુર્માન
અતરનું આલોચન કરવા રહેવું નહિ ॥૩૫-૩૬॥ સ્નાનાદિ ક્રિયાઓ જે
સ્થળમા સ્ત્રીઓ કરતી હોય તે સ્થળમાં તે ક્રિયાઓ ત્યાગિઓએ નજ
કરવી તથા સ્ત્રીવિષધારી પુરૂષ (ભવેયો કે બીજો દોષતેવો) કદાપિ
જેવો નહિ તેમ તેનો સ્પર્શ પણ કરવો નહિ ॥૩૭॥ સ્ત્રીઓ સાથે કદાપિ
સંભાષણ જેમ ન કરવું તેમ 'આ રૂપગુણસપન્ન છે, આ તો રૂપગુણ
વિહીન છે' એમ સ્ત્રીઓના ગુણોનુ તથા દોષોનું પણ કીર્તનપણ ત્યાગીએ
નજ કરવું ગુરુદોષ કહેવાના પ્રસંગથી તેના વિષયની વાસના કદાચિત્
થાય તેવો પણ તે પ્રસંગ નજ કરવો ॥૩૮॥ ભવે ભગવદ્ગુણકથા હોય
પણ ત્યાગીએ સ્ત્રીઓને સમુદ્દેશીને પુરૂષાભિમુખ રહીને ન કીર્તન કરવી
તથા સ્ત્રીઓના અપ્પથકી ભણે ભગવત્કથા હોય તોપણ તે નજ સાબળવી
॥૩૯॥ જે શાળામાંની પૂજા કરનારી સ્વયં કેવળ નારીજ હોય તે શાળ

ત્યાગિભિઃ ક્વચિત્ ॥૪૦॥ મિશ્તાં સમાપ્રસન્નં વા વિના ન ગૃહિણાં
ગૃહાન્ । ગચ્છેયુસ્ત્યાગિપુરુષા ગચ્છેયુઃ કાપિ નૈકલાઃ ॥૪૧॥ બ્રહ્મ-
ચર્યં ન હાતવ્યમપિ પ્રાણાત્મયે નિજમ્ । તત્યાગવોધકં વાક્યં ન
ગ્રાહ્યં સ્વગુરોરપિ ॥૪૨॥ નૈવ કારયિતવ્યં ચ સ્વસ્થાને સ્ત્રીપ્રવેશનમ્ ।
અન્નોદકાદિ પુરુષૈરાનાય્યં ન સ્ત્રિયા ક્વચિત્ ॥૪૩॥ સમ્માર્જનોપ-
લેપાદિ સ્વકુટ્યામાચરેત્સ્વયમ્ । પુંસા વા કારયેત્યાગી ન તુ તત્કાપિ
યોપયા ॥૪૪॥ યત્ર સ્ત્રિયાઃ પાદચારો ભૂતપૂર્વો ભવેત્સ્થલે । તલ્લેપ-
યિત્વા ઘસ્તવ્યં પુંસા વા પ્રોક્ષ્ય ઘારિણા ॥૪૫॥ સદ્ગો નૈવ ચ કર્તવ્યઃ
શિશ્નોદરસુરૈપિણામ્ । સ્ત્રીસદ્ગવત્સૈષ્ણસદ્ગો દૂરાદ્દેયો મુમુક્ષુભિઃ

આમનાં દર્શન કરવા ત્યાગિઓએ ક્યારેય નજ નવું ॥૪૦॥ સભાપ્રસંગ
વિના અથવા લિક્ષાપ્રસંગ વિના ગૃહીઓના ગૃહોપ્રતિ અગૃહી ત્યાગિઓએ
નજ નવું. તથા કોઈ સ્થળમાં પણ ત્યાગિપુરુષોએ એકલા નજ નવું
॥૪૧॥ જે બ્રહ્મચર્યવ્રત નિઃશ્રેયસસાધક પોતે આદ્યુ હોય તેનો પ્રાણ-
પ્રયાણમાં પણ પરિત્યાગ કરવો નહિ, કેમકે મુમુક્ષુને તેજ પરમ દિત છે.
તેના ત્યાગને અવબોધ આપનારે ગુરુનું પણ વચન નજ માનવું. (કદાચિત્
ગુરુપણ કહે કે-બ્રહ્મચર્ય દુઃસાધ્ય છે તેની શી જરૂર? ગાર્હસ્થ્યતો
સમસ્ત ધર્મનું આરુપદ હોઈને સુસાધ્ય છે, તેનો સમાશ્રય કરીને શ્રેયો-
માર્ગમાં યતન કર્ય, આવું તે વચન નજ માનવું) ॥૪૨॥ તથા પોતાના
આવાસ સ્થાનમાં સ્ત્રિયોનો પ્રવેશ ત્યાગિએ નજ કરાવવો. તથા અપેક્ષિત
અન્નોદકાદિ સ્વાર્થે સ્ત્રીદ્વારા કદાપિ ન મગાવવું. કિંતુ પુરુષોપાસેજ ગંગા-
વવું ॥૪૩॥ ત્યાગિએ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં (મંદિર કે ધર્મશાળામાં)
વાળવું લીંપવું વિગેરે પણ નારીપાસે કદાપિ નજ કરાવવું, કિંતુ પોતેજ
કરવું અથવા પુરુષપાસે કરાવવું ॥૪૪॥ જે સ્થળમાં સ્ત્રીયોના ચરણનું
સંચરણ પ્રથમ વિશેષ થએલું હોય તે સ્થળને છાંણથી પુરુષપાસે લીંપા-
વીને તેમાં વસવું. લીંપવાની અનુરૂપતાના અભાવમાં અને આપતકાળમાં
તો જળથી ત્યાં પ્રોક્ષણ કરીને વસવું. ॥૪૫॥ જેઓ કેવળ શિશ્નોદરપરા-
યણ વર્તે છે તે જનોનો સગ ત્યાગિએ નજ કરવો. મુમુક્ષુઓએ સ્ત્રીસંગની

નાવલોખ્યં તથૈવ તત્ ॥૩૪॥ ધનુર્માત્રાન્તરં ત્યક્ત્વાં ગન્તવ્યં દૂરતઃ
 સ્ત્રિયાઃ । હર્યત્સવેષુ યદુલે જનૌષે મિલિતે સતિ ॥૩૫॥ દેવાલયે
 ચાક્ષશિશૌ તથા સક્ષીર્ણચર્મનિ । મિશ્રગટને ચ સંરક્ષ્યં સ્ત્રીસ્પર્શ-
 ત્સાઢ્ઢમેવ હિ ॥૩૬॥ યત્ર યા સ્યાત્કિયા સ્ત્રીણાં તત્ર કાર્યા ન સ્તા
 તથા । સ્ત્રીવેપધારી ચ પુમાન્નેક્ષ્યઃ સ્પૃદ્યો ન ચ ક્ષત્તિત્ ॥૩૭॥ સમ્મા-
 પ્પણં ન કર્તવ્યં સ્ત્રીભિઃ સહ કદાચન । ન વર્ણનીયાશ્ચ ગુણાસ્તાસાં
 નૈવાગુણા અપિ ॥૩૮॥ સ્ત્રિયમુદ્દિદ્યં કર્તવ્યં ન વિષ્ણોર્ગુણકીર્તનમ્ ।
 સ્ત્રિયા મુખાદપિ તથા નૈવ શ્રવ્યા કથા હરેઃ ॥૩૯॥ શાલગ્રામસ્ય
 યસ્ય સ્યાત્સયં યોપૈવ પૂજિકા । દર્શનાર્થે ન વૈ તસ્ય ગન્તવ્યં

તેમજ તે નજ જોવી ॥૩૪॥ માર્ગમાં સ્ત્રીથડી ધનુર્માત્ર અંતર (ચાર
 હસ્તપરિમિત અંતરાળ) પરહરીને દૂરથી જવું. જન્માષ્ટમી આદિક ભગ-
 વદ્દત્સવ પ્રસંગથી ભેગા થએલા બહુજન સમાજની ભીડમાં, દેવમંદિ-
 રમાં, સાંકડા માર્ગમાં અને ભિક્ષાયાત્રનપ્રસંગમાં સ્ત્રીઓના અંગસ્પર્શ-
 થડી સ્વાંગનીજ સંરક્ષા કરવી તથા માર્ગમાં અહીં તહીં દોડાદોડ કરતી
 બાળકીઓના સ્પર્શથડી સ્વાંગની સંરક્ષા કરવી. આ પાંચ સ્થાનોમાં
 જોરિતે અંગનાના અંગનો સ્પર્શ ન થાય તેરીતે વર્તવું, પણ ત્યાં ધનુર્માત્ર
 અંતરનું આલોચન કરવા રહેવું નહિ ॥૩૫-૩૬॥ સ્નાનાદિ ક્રિયાઓ જે
 સ્થળમાં સ્ત્રિયો કરતી હોય તે સ્થળમાં તે ક્રિયાઓ લાગિઓએ નજ
 કરવી. તથા સ્ત્રીવેપધારી પુરુષ (ભવેયો કે બીજો કોઈતેવો) કદાપિ
 જોવો નહિ તેમ તેનો સ્પર્શ પણ કરવો નહિ ॥૩૭॥ સ્ત્રીયો સાથે કદાપિ
 સંભાષણ જેમ ન કરવું તેમ ‘આ રૂપગુણસંપન્ન છે, આ તો રૂપગુણ-
 વિહીન છે’ એમ સ્ત્રીઓના ગુણોનું તથા દોષોનું પણ કીર્તનપણુ લાગીએ
 નજ કરવું. ગુણદોષ કહેવાના પ્રસંગથી તેના વિષયની વાસના કદાચિત
 થાય. તેવો પણ તે પ્રસંગ નજ કરવો ॥૩૮॥ ભલે ભગવદ્ગુણકથા હોય
 પણ લાગીએ સ્ત્રીયોને સમુદેશીને પુરુષાભિમુખ રહીને ન કીર્તન કરવી
 તથા સ્ત્રીઓના મુખથડી ભલે ભગવત્કથા હોય તોપણ તે નજ સાંભળવી
 ॥૩૯॥ જે શાળામાંની પૂજા કરનારી સ્વયં કેવળ નારીજ હોય તે શાળ-

તસ્ય તસ્યાશુ પ્રાયશ્ચિત્તં હિતૈપિભિઃ ॥૫૩॥ અજ્ઞાનાત્ક્રીકથાયાસ્તુ
શ્રવણે કીર્તને તથા । સ્ત્રીણાં વા વિહરન્તીનાં ક્રીડાસ્થાને ક્ષણં
સ્થિતો ॥૫૪॥ સ્ત્રિયા દૃષ્ટ્યા દર્શં યદ્વા સ્વસ્ય તત્પ્રેક્ષણે કૃતે । પુમુ-
દેશેન વા નાર્યા યોધેઽપ્યજ્ઞાનતઃ કૃતે ॥૫૫॥ પુંસા ચ કારિતે ગુહ્ય-
ભાષણેઽપિ સ્ત્રિયં પ્રતિ । જાતે સ્ત્રીસદ્ગતિસદ્ગત્યે મનસા કામતઃ
કચિત્ ॥૫૬॥ તત્સદ્ગત્યવશત્વે ચ સ્વસ્ય જાતે ક્ષણં કચિત્ । રુચદ્ગ-
ત્યવસ્થસ્પર્શે ચ જાતેઽપ્યજ્ઞાનતસ્તથા ॥૫૭॥ ધનુર્માનાન્તરગતિચ્ય-
વને ચાપ્યનાપદિ । સમ્ભાષણે સ્ત્રિયા જાતે સ્ત્રીગુહ્યાદ્ગત્ય ચેક્ષણે
॥૫૮॥ મદ્ગેઽન્યેપાં વ્રતાનાં ચ પ્રમાદાદપિ કદ્દિચિત્ । ઉપવાસો
વિઘાતવ્યો વિષ્ણુનામજપાન્વિતઃ ॥૫૯॥ બુદ્ધિપૂર્વં કચિદ્દૃષ્ટે પશુપ-
દ્યાદિમૈથુને । ઉપવાસો ત્રિઘાતવ્યસ્ત્યાગિના ચૈકવાસરમ્ ॥૬૦॥

મધ્યે જે જે નિયમનો કદાપિ ભગ થાય તેમા તેમા વિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત
હિતૈપી સાધુએ અવશ્ય જલદી કરવું અન્યથા નજ શુદ્ધ થાય ॥૫૩॥
અજ્ઞાનથી જે સ્ત્રિયોની શૃંગારિક કથાવાર્તાનું શ્રવણ કીર્તન કરે, નિહાર
કરતી સ્ત્રીયોના વિહારસ્થાનમા દૃષ્ટિ દધને જે ક્ષણુમાત્ર સ્થિતિ કરે,
નારીની દૃષ્ટિ સાથે પોતાની દૃષ્ટિને દૃઢ બાંધીને તેણીને જે ભુલે, જે
પુરૂષને ઉદ્દેશીને (પુરૂષતરફ દૃષ્ટિ રાખીને નારીપર થઇ) નારીને જ ઉપ
દેશ અજ્ઞાનથીપણ કરે, સ્ત્રીનાપ્રત્યે ગુહ્યસદેશો પુરૂષદ્વારા જે મોકલે,
જે કદાચિત્ કામવેગથી મનમા સ્ત્રીસગમનો સકટપ સમુત્પન્ન થાય, પછી
જે કદાચિત્ પોતાની ક્ષણુકળપર્યંત સ્ત્રીસગમ સકટપની પરવશતા થાય,
સ્ત્રીના અગસગવાળા વસ્ત્રનો સસ્પર્શ અભાણુથી જે થાય, ઉક્ત આપતકાળ
વિના જે માર્ગમા સ્ત્રીથડી ચાર હાથ છેટે દૂર ચાલવાના નિયમનો ભગ
થાય, સ્ત્રીની સાથે સલાપણ કરે, નારીના ગુહ્ય અંગનું નિરીક્ષણ કરે,
આવા અન્ય સ્ત્રીપ્રતિમાસ્પર્શવર્જનાદિ નિયમોનો જે કદાચિત્ પ્રમાદથી
પણ ભગ કરે, તો ત્યાગીએ ઉપવાસ અને શ્રીકૃષ્ણનામમંત્રનો જપ કરવો
(પ્રત્યેક નિયમભગમા એક એક ઉપવાસ કરવો) ॥૫૪-૫૯॥ તથા જે
કદાચિત્ પશુ પક્ષી આદિકનું મૈથુન બુદ્ધિપૂર્વક લેવાઇ ભય તો ત્યાગીએ

॥૪૬॥ સ્ત્રીનાં સ્ત્રેણનરાણાં ચ સદ્ગાતૃસોઽય ચન્ધનમ્ । યથા દૃઢં
ભવતિ વૈ ન તથાન્યપ્રસદ્ગતઃ ॥૪૭॥ સ્ત્રેણસદ્ગાત્સાધુતાયા પેશ્વર્યા-
ણ્યસિલાન્યપિ । નાશમાયાન્તિ સદ્ગત્સા મુક્તાનાં ચ મુમુક્ષતામ્
॥૪૮॥ બ્રહ્મચર્યમહિંસા ચાનીર્પ્યા શૌચં ક્ષમા દયા । સત્યં મૌનં યશો
બુદ્ધિર્હૌરસ્તેયં શમો દમઃ ॥૪૯॥ इत्यादयो गुणाः सद्गातृणामां
યાન્તિ હિ ક્ષયમ્ । તસાત્સદ્ગો ન કર્તવ્યઃ સ્ત્રીપુ સ્ત્રેણેપુ સર્વથા
॥૫૦॥ મત્કયા વિષ્ણૌ સતાં સદ્ગાદેતૈશ્ચ નિયમૈઃ સદ્ । ત્યાગિનો
દુર્જયં કામં જિત્વા યાન્તિ પરં સુખમ્ ॥૫૧॥ ययातिरैलमुदयाश्च
પુરપિ ધરણીશ્વરઃ । કામત્યાગાત્પરં સૌર્યં સ્વામીયં નહુ લેભિરે
॥૫૨॥ एतेषु नियमेषु स्याद्यस्य यस्य ज्युतिः कचित् । कर्तव्यं

પેઠેજ સ્ત્રેણ (સ્ત્રીલપટ) જનનો સગપણ સર્વથા ત્યાગ કરવો ॥૪૬॥
લોકમાં સ્ત્રીઓ અને સ્ત્રેણ જનોના સગથકી પુરૂષને દૃઢ બંધન જેવું થાય
છે તેવું ધૃતિર પદાર્થના પ્રસંગથી થતું નથી આ બેનો સગતો જનનમરણ
ચક્રમાં જનને બાધીને લખાવેછે. આ બે બંધનથકી બીજી દૃઢ બંધન
કોઈ પણ નથી, માટે તે બેનો સગ સર્વથા ત્યાગીએ ત્યાગ કરવો ॥૪૭॥
જે મુમુક્ષુઓ છે અને જે મુક્તો-મુક્તપ્રાપ્તો પરબ્રહ્મમાં નિષ્ણાત છે તેઓનું
મણ સ્નાન વૈરાગ્યાદિ સાધુતાનું ઐશ્વર્ય સર્વપણ સ્ત્રીસંગથી અને સ્ત્રેણસગથી
એકદમ પ્રણાશ પામી જાયછે ॥૪૮॥ तथा ब्रह्मचर्यमहिंसा अनीर्प्या शौच
ક્ષમા દયા સત્ય મૌન યશ બુદ્ધિ લગ્નત અસ્તેય શમ દમ, આ બધા બ્રહ્મ-
ચર્યાદિ ગુણો સ્ત્રીસંગથી અને સ્ત્રેણસંગથી પ્રક્ષય પામી જાય છે. માટે સ્ત્રી-
સ્ત્રેણસંગ ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલા મુમુક્ષુઓએ સર્વથા નજ કરવો ॥૪૯-૫૦॥
વિષ્ણુમાં લક્ષિત, નિષ્કામી સંતોનો સમાગમ અને પૂર્વોક્ત વ્રત નિયમોએ
કરીને દુર્જય એવા પણ કામને જીતીને સાધુઓ પરમ મુખને પામે છે
॥૫૧॥ पूर्वे ययाति पुत्रव विभेदे भूपाणोऽप्यु कामत्याग करवाधीन स्वा-
લીષ્ટ સર્વોત્તમ મુખને પામેલા પ્રસિદ્ધ છે એમાં સંતોનો સગ પ્રધાન છે,
સત્સંગથીજ વિષ્ણુમાં લક્ષિત અને નિયમાચરણ પ્રવૃદ્ધિ પામે છે ॥૫૨॥
હવે નિયમલગમાં પ્રાયશ્ચિત્તવિધિનું નિરૂપણ કરુંછુ-પૂર્વોક્ત નિયમો

તસ્ય તસ્યાશુ પ્રાયશ્ચિત્તં હિતૈષિભિઃ ॥૫૩॥ અજ્ઞાનાત્સ્ત્રીકથાયાસ્તુ
શ્રવણે કીર્તને તથા । સ્ત્રીણાં વા વિહરન્તીનાં ક્રીડાસ્થાને ક્ષણં
સ્થિતૌ ॥૫૪॥ સ્ત્રિયા દૃષ્ટ્યા દર્શં વધ્વા સ્વસ્ય તત્પ્રેક્ષણે કૃતે । પુમુ-
દેશેન વા નાર્યાં વોધેઽપ્યજ્ઞાનતઃ કૃતે ॥૫૫॥ પુંસા ચ કારિતે ગુહ્ય-
ભાષણેઽપિ સ્ત્રિયં પ્રતિ । જાતે સ્ત્રીસદ્ગત્કલ્પે મનસા કામતઃ
કચિત્ ॥૫૬॥ તત્સદ્કલ્પવશત્વે ચ સ્વસ્ય જાતે ક્ષણં કચિત્ । રુચક્ષ-
સ્યવસ્ત્રસ્પર્શં ચ જાતેઽપ્યજ્ઞાનતસ્તથા ॥૫૭॥ ધનુર્માનાન્તરગતિવ્ય-
વને ચાપ્યનાપદિ । સમ્ભાષણે સ્ત્રિયા જાતે સ્ત્રીગુહ્યાક્ષસ્ય ચેક્ષણે
॥૫૮॥ મજ્જેઽન્યેષાં વ્રતાનાં ચ પ્રમાદાદપિ કર્હિચિત્ । ઉપવાસો
વિધાતવ્યો વિષ્ણુનામજપાન્વિતઃ ॥૫૯॥ યુદ્ધિપૂર્વં કચિદ્દૃષ્ટે પશુપ-
દ્યાદિમૈથુને । ઉપવાસો ત્રિધાતવ્યસ્ત્યાગિના ચૈકવાસરમ્ ॥૬૦॥

મધ્યે જે જે નિયમનો કદાપિ લંગ થાય તેમાં તેમાં વિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત
હિતૈષી સાધુએ અવશ્ય જલદી કરવું. અન્યથા નજ શુદ્ધ થાય ॥૫૩॥
અજ્ઞાનથી જે સ્ત્રિયોની શૃંગારિક કથાવાર્તાનું શ્રવણ કીર્તન કરે, વિહાર
કરતી સ્ત્રીયોના વિહારસ્થાનમાં દૃષ્ટિ દઇને જે ક્ષણમાત્ર સ્થિતિ કરે,
નારીની દૃષ્ટિ સાથે પોતાની દૃષ્ટિને દૃઢ બાંધીને તેણીને જે જુવે, જે
પુરૂષને ઉદ્દેશીને (પુરૂષતરફ દૃષ્ટિ રાખીને નારીપર થઇ) નારીનેજ ઉપ-
દેશ અજ્ઞાનથીપણ કરે, સ્ત્રીનાપ્રત્યે ગુહ્યસંદેશો પુરૂષદ્વારા જે મોકલે,
જે કદાચિત્ કામવેગથી મનમાં સ્ત્રીસંગમનો સંકલ્પ સમુત્પન્ન થાય, પછી
જે કદાચિત્ પોતાની ક્ષણકાળપર્યંત સ્ત્રીસંગમ સંકલ્પની પરવશતા થાય,
સ્ત્રીના અંગસંગવાળા વસ્ત્રનો સંસ્પર્શ અન્નણથી જે થાય, ઉક્ત આપતકાળ
વિના જે માર્ગમાં સ્ત્રીથડી ચાર હાથ છેટે દૂર ચાલવાના નિયમનો લંગ
થાય, સ્ત્રીની સાથે સંભાષણ કરે, નારીના ગુહ્ય અગનું નિરીક્ષણ કરે,
આવા અન્ય સ્ત્રીપ્રતિભાસ્પર્શવર્જનાદિ નિયમોનો જે કદાચિત્ પ્રમાદથી
પણ લંગ કરે, તો ત્યાગીએ ઉપવાસ અને શ્રીકૃષ્ણનામમંત્રનો જપ કરવો
(પ્રત્યેક નિયમલંગમાં એક એક ઉપવાસ કરવો) ॥૫૪-૫૯॥ તથા જે
કદાચિત્ પશુ પક્ષી આદિકનું મૈથુન શુદ્ધિપૂર્વક બેવાઇ ત્ય તો ત્યાગિએ

દીક્ષામર્હાત્પુરુષસમ્યન્ધિજનપ્રચ્છને । મિક્ષાનિમિત્તે કાર્યે ચ તથા
પુસ્તકલેખને ॥૬૧॥ ડચિતાવાસદાને ચ હરીક્ષાગતયોપિતામ્ ।
ઈદ્દશાવદ્યકે કાર્યે સમ્પ્રાપ્તે સતિ કર્હિંચિત્ ॥૬૨॥ સ્ત્રીસમ્યન્ધિ
વચઃ શ્રવ્યં કથિતં પુરુષેણ ચેત્ । સ્વસમખ્ડલમુદ્યેન ન સર્વેસ્ત્યા-
ગિભિસ્તુ તત્ ॥૬૩॥ શ્રુણુયાદુત્તરં ઘ્રૂયાદિતરો યદિ તદ્વચઃ । સઘઃ
સ્નાત્વા જપેત્તર્હિં મનું ત્રિધંસુવર્ણકમ્ ॥૬૪॥ નરનારાયણીયાં ચ

એક દિવસ ઉપવાસ કરવો ॥૬૦॥ જ્ઞાનવૈરાગ્યથી જો ક્રોધ જન ત્યાગિ-
દીક્ષા લેવા આવે, તો તેના સંબંધિ પત્ની પુત્રી માતાઆદિક સ્ત્રીજનોનું તે
દીક્ષામાં આનુકૂલ્ય પ્રાતિકૂલ્ય જાણવા માટે શીલસ્વભાવાદિ અવશ્ય
જાણવું પડે, તેને અર્થે તેણીઓના શીલસ્વભાવાદિકનો પ્રશ્ન પુછવામાનથી
ત્યાગિને દોષ નથી. તથા ભિક્ષાનિમિત્તમાં-પોતાને નિમંત્રણ કરવા આવેલી
સ્ત્રીએ મોકલેલા પુરુષપ્રતિ તેણીની જાતિ નામ, તેણીના ઘરમાં રહેતા
મનુષ્યો, તેણીની જીવિકા વિગેરેનું પુછવું સાંભળવું વિગેરે કાર્યમાં ત્યાગિને
દોષ નથી તથા પુસ્તકલેખનમાં-કોઈ નારી પુસ્તક લખાવા પોતાપાસે
કાગળઆદિક આપીને કોઈ પુરુષને મોકલે તેના પ્રતિ તે નારીનું નામાદિ
પુછવું તે કાર્યમાં ત્યાગિને દોષ નથી. તથા લગવનમહામંદિરમાં
લગવનસેવાયે આમાંતરથક્રી કે દેશાંતરથક્રી આવેલી અળળાઓને ઉચિત
ઉતારો આપવામાં તથા આવું બીજું કોઈ ધાર્મિક કાર્ય આવશ્યક પ્રાપ્ત
થતાં પુરુષદ્વારા સ્ત્રીસંબંધિ વચનના શ્રવણકથનમાં ત્યાગિને દોષ નથી.
પરં એમાં આ વિશેષ જાણવો-જે તે સર્વ કોઈ ત્યાગિઓએ આ
વિષયમાં વ્યવહાર કરવો નહિ, કિંતુ પોતપોતાના મંડળમાં જે મુખ્ય ત્યાગી
હોય તેણેજ તે વિષયમાં સાંભળવું અને કહેવું ॥૬૧-૬૩॥ જો મંડળમુખી
થક્રી બીજે ત્યાગી તે વચન (પુરુષે કહેલું સ્ત્રીસંબંધિ પૂર્વોક્ત વાક્ય)
સાંભળે કે તેનો ઉત્તર આપે તો તે ત્યાગી તત્ક્ષણ જ્ઞાન કરી અષ્ટાક્ષરમેત્ર
ત્રણવાર જાપીને, પછી લગવાન નરનારાયણના નિવાસભૂત ઉત્તર દિશાને
પ્રણામ કરે. એટલે ઉત્તરાભિમુખ થઇને ‘હે નૈષ્ઠિકેન્દ્ર શ્રીનરનારાયણ પ્રભો !
મારો દોષ નિવારણ કરો’ એમ કહીને તેમનું સ્મરણ કરીને નમસ્કાર કરે.

તતઃ સ પ્રણમેદિશમ્ । एवं कृते विशुद्धिः स्यात्प्राग्निस्तस्य निश्चि-
तम् ॥૬૫॥ અસાક્ષિકં ન વક્તવ્યં મુખ્યેનાપિ તદુત્તરમ્ । ઉક્તે સતિ
તુ તસ્યાપિ પ્રાયશ્ચિત્તં તદેવ હિ ॥૬૬॥ આવદ્યકાધિકં વૃયાદિ
વાર્તાપ્રસન્નતઃ । तर्हि छात्वा गुणवसेद्दिनमेकं ह्यरिं स्मरन् ॥૬૭॥
કરમન્યેન તુ કૃતે ત્યાગિના વીર્યપાતને । ઉપવાસાસ્તેન કાર્યા દિવ-
સાનાં ચતુષ્ટયમ્ ॥૬૮॥ વીર્યસ્નાયો ભવેત્સ્યમે यदि वैवद्यतस्तदा ।
પ્રાતઃ છાત્વૈવ કુર્વોત દિનમેકમુપોષણમ્ ॥૬૯॥ મિશ્રાટનેઽપ્ચનિ
શ્નાને પાનીયાહરણાદિષુ । वियुक्तौ त्यागिनौ यदि न पश्येतां पर-
સ્परम् ॥૭૦॥ તાભ્યાં દ્વાભ્યામપિ તદા કાર્યમેકમુપોષણમ્ । मल-
मूत्रोत्सर्जनेऽथ नोपवासस्तथाऽऽपदि ॥૭૧॥ ત્યાગિના ચ સ્ત્રિયા

આ રીતે કરવાથી તે ત્યાગી નિશ્ચે વિશુદ્ધ થાય છે ॥૬૪-૬૫॥ મઝળમા
ને મુખ્ય હોય તેણેપણુ તે પુરૂષે કહેયુ સ્ત્રીસંબન્ધ વચન બીજા કોઈ
ગૃહસ્થ સાક્ષીની આગળજ સાલળવું અને તેનો પ્રત્યુત્તર આપવો પણ
અસાક્ષિક કહેવું સાલળવું નહિ જે સાક્ષી વિના સ્ત્રીવચનને સાંભળે અને
ઉત્તર આપે તો તેજ પૂર્વોક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત તે મઝળપ્રધાને પણુ કરવું ॥૬૬॥
તેમા પણુ જે વાર્તાપ્રસંગથી પ્રકૃત આવશ્યકથકી અધિક મઝળધારી
બોલે તો સ્નાન કરીને એક દિન હરિસ્મરણુપૂર્વક ઉપવાસ કરે ॥૬૭॥ જે
કરવડે શિશ્નેન્દ્રિયનુ વિમર્દન કરીને વીર્યપાત કરે તો તે ત્યાગીએ ચાર
દિવસપર્યંત ઉપવાસો કરવા ॥૬૮॥ જે કામવિવશતાને લીધે સ્વપ્નમાં વીર્ય
સ્ત્રાવ થાય તો પ્રાતઃ સ્નાન કરી એક દિન ઉપોષણુ કરવું ॥૬૯॥ ભિક્ષા-
નિમિત્તે આમમા કરવાના પ્રસંગમાં, માર્ગવિષે જવાના પ્રસંગમાં, સ્નાનનિમિત્તે
જવાના પ્રસંગમાં અને જળાહરણુદિપ્રસંગમાં જે ત્યાગીઓ જે દૃષ્ટિમાર્ગને
ઉલ્લઘીને વિયોગને પામે (એક બીજાને દેખે નહિ એમ જુદા પડી જાય)
તો તે અને પણુ ત્યાગીઓએ એક ઉપવાસ કરવો મળમૂત્રના ત્યાગમા
તો આવો વિયોગ હોય માટે નથી તથા આપત્કાળમાં પણુ આવો પરસ્પર
અદર્શનરૂપ વિયોગ હોય માટે નથી ॥૭૦-૭૧॥ એકાકી ત્યાગીએ એકાકિની
સ્ત્રીસાથે એકાતમા સ્થિતિ કરી હોય તો તેણે ત્રણુ દિવસ ઉપવાસો કરવા

સાકં સ્થિતૌ રહસિ વાઘ્નિ । યાને તયા સહ રુતેઽપ્યુપોષ્યેત
 દિનત્રયમ્ ॥૭૨॥ ત્યાગિનઃ કામચૈનદયાદ્વલ્લચર્યં યદપ્રમમ્ । ય્યુત
 ભવેત્તદાર્ણી યત્પ્રાયશ્ચિત્તં તદુચ્યતે ॥૭૩॥ ધર્મશાસ્ત્રેષુ તુ મહત્પ્રા
 યશ્ચિત્તમિહોદિતમ્ । અશક્યં તત્કલો કર્તું તત્કુર્યાદ્વાપિકં વ્રતમ્
 ॥૭૪॥ દિવસેઽનશનં કુર્યાદેકસિંશ્ચાપરેઽહનિ । પિત્રેન્નિર્લવણા-
 ન્સત્કૂન્મોનેનૈવ સઘૃદિયા ॥૭૫॥ સત્કૂન્પાતુમશક્તોઽન્નમધ્યાહ્નવળ-
 યુષ્પુમાન્ । અન્નદ્વયં સલ્લવણં તન્નાશકોઽપિ મક્ષયેત્ ॥૭૬॥ રોગે-
 નોપહુતો યઃ સ્યાત્કયાચિદ્વાઽઽપદા ક્વચિત્ । ઉપવાસવિહીનં સ
 ત્યાગી કુર્યાદિદં વ્રતમ્ ॥૭૭॥ રોગે ચાપદિ નષ્ટાર્યાં જપિત્વાઽષ્ટા
 ક્ષરં મનુમ્ । સહસ્રસહસ્રં કુર્વાત યથાપૂર્વં નિજં વ્રતમ્ ॥૭૮॥ વર્ષ-

તથા માર્ગમા એકથી નારી સાથે એકયા ત્યાગીએ ગતિ કરી હોય તોપણ
 તેણે ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવો ॥૭૨॥ ત્યાગિનુ કામપરવશતાને લીધે
 આઠમા સ્ત્રીસંગરાહિતરૂપ બ્રહ્મચર્ય સાક્ષાત્ સ્ત્રીસંગથી બે ભગ થાય
 તો બે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું છે તે હવે હું તમને કહું છું ॥૭૩॥ ત્યાગાશ્રમનિષ્ઠને
 સ્ત્રીસંગમાં બે મહત્ પ્રાયશ્ચિત્ત ધર્મશાસ્ત્ર માનવાદિકમાં કહ્યું છે તે કળિ
 યુગમાં કરી શકાય એવું નથી માટે તેવા ત્યાગીએ હું કહીશ એવા એક
 વર્ષસાધ્ય એકાતરાશનરૂપ વ્રત કરવું ॥૭૪॥ એક દિવસે અનશન-આહાર
 ત્યાગ કરે, બીજે દિવસે લવણવર્ણત સાથવાને દિવસેજ (રાત્રિએ નહિ)
 મૌન રહીનેજ એકવાર પિવે, એ રીતે એક વર્ષપર્યંત વ્રત કરે ॥૭૫॥
 લવણુવિનાનો સાથવો પિવા અસમર્થ ત્યાગીપુરૂષ લવણુયુક્ત એકજ અન્ન
 રાધેલું જમે (લોજનદિવસે જમે, એમ સર્વત્ર જાણી લેવું) લવણુયુક્ત
 એકાન્નલક્ષણમાં પણ અશક્ત ત્યાગી તો લવણુસહિત બે પ્રકારનું અન્ન
 રાધેલું જમે ॥૭૬॥ કદાચિત્ રોગથી પીડા પામેલા કે કોઈ આપદાને
 પામેલા ત્યાગીએ તેજ આ વ્રત ઉપવાસરહિત નિર્લવણુ સાથવો આદિકના
 લક્ષણરૂપ વાર્ષિક કરવું ॥૭૭॥ આ વ્રતમધ્યે બે રોગ પ્રશાંત થાય કે
 આપદા પ્રશાંત થાય તો અષ્ટાક્ષરમંત્રને હજારવાર જપીને યથાપૂર્વ પોતાના
 વ્રતને કરે ॥૭૮॥ એક વર્ષપર્યંત આ વ્રતના આચરણમાં અશક્ત ત્યાગીતો

વ્રતે ત્વશક્તસ્તુ પાદોનં વ્રતમાચરેત્ । અર્ધં વાપ્યત્યશક્તસ્તુ કુર્યાન્માસત્રયં શુચિઃ ॥૭૯॥ નિયમૈઃ સહિતં કાર્યં વ્રતમેકાન્તરાશનમ્ ।
 પતત્પવિત્રં પરમં મનઃકાયવિશોધનમ્ ॥૮૦॥ વ્રતં કર્તુમશક્તો યઃ
 પુમાન્સ તુ સમાચરેત્ । વદર્યાશ્રમયાત્રાં ચૈ તતઃ શુદ્ધ્યતિ સ ધ્રુવમ્
 ॥૮૧॥ અથવા વિદધીતાસૌ માસમેકં સમાહિતઃ । વ્રતં ચાન્દ્રાયણં
 નામ સર્વપાતકનાશનમ્ ॥૮૨॥ અવિજ્ઞાતે જનૈરસ્મિન્પાપે તુ ચતુર-
 ક્ષરમ્ । મનું જપેદ્ધર્મમેકં લક્ષાર્ધં પ્રતિવાસરમ્ ॥૮૩॥ મૌની દઢા-
 સનો મન્નં ત્રિમિઃ કાલૈર્યથાવલમ્ । ઉપવિદ્ય જપેદ્ભક્ત્યા તતઃ
 શુદ્ધિમવાપુયાત્ ॥૮૪॥ एवं વ્રતેન સંશુદ્ધઃ સદ્ધિઃ સન્મણ્ડલે

એક પાદ ન્યૂન (નવમાસિક) વ્રત કરે. તેમાંપણ અશક્ત ત્યાગી તેથકી
 અર્ધ (છમાસિક) વ્રત કરે. તેમાંપણ અશક્તતો તેથકી પાદમાત્ર (ત્રિમાસ-
 સાધ્ય) વ્રત કરે. પછી તે શુદ્ધ થાય ॥૭૯॥ આ એકાંતરાશનરૂપ વ્રત
 મનઃકાયની વિશુદ્ધિ કરનારૂં પરમ પવિત્ર છે, તેવ્રત તેના અંગભૂત આહિસા
 બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોએ સહિત કરવું ॥૮૦॥ જે ત્યાગી જનતો પૂર્વોક્ત
 એકાંતરાશનવ્રત કરવા અશક્ત હોય તેતો બદરીનારાયણની યાત્રા આચરે.
 તેથીજ તે ત્યાગી તે પાપથકી નિશ્ચે શુદ્ધ થાયછે ॥૮૧॥ અથવા આ ત્યાગી
 સાવધાન થઈ એક માસ ચાંદ્રાયણવ્રત યથાવિધિ કરે. તે વ્રતથી સમસ્ત
 પાતકનો વિનાશ થાયછે ॥૮૨॥ આ પાપ બ્રહ્મચર્યવ્રતના આઠમા અંગના
 ભંગરૂપ બહુ જનોના જાણવામાં ન આવ્યું હોય (રહસ્ય હોય) તો 'નારા-
 યણુ' એવા ચાર અક્ષરનો મંત્ર પ્રતિદિન અર્ધો લાખ (પચાસ હજારવાર)
 એક સવત્સરપર્યંત જપે. (અહીં 'બહુ જનોના જાણવામાં આવેલું' એમ
 કહ્યું તો તેથી પૂર્વોક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત સકળજનોને વિદિત થએલા દોષવિપય-
 વાળું છે એમ જાણવું) ॥૮૩॥ મૌન વ્રત ધારીને, શુદ્ધ થઇને સ્થિર આસને
 બેસીને યથાબળ પ્રાતઃકાળાદિ ત્રણ ટાક્રમે કરીને પૂર્વોક્ત અર્ધો લાખ મંત્ર-
 જપને ભક્તિથી કરે, તે પછી તે ત્યાગી શુદ્ધિને પામે ॥૮૪॥ આ પ્રકારે
 પૂર્વોક્ત વ્રતના અનુષ્ઠાનથી સંશુદ્ધ થએલો ત્યાગી જન સાધુઓએ ફરી
 સાધુમંડળમાં લેવો. તેનો પ્રાયશ્ચિત્તથી પરિહરેલો તે પૂર્વ દોષ કોઇએ પણ

પુમાન્ । ગ્રહીતવ્યોઽથ તદ્દોષઃ પુનર્વાચ્યો ન તૈઃ ક્વચિત્ ॥૮૫॥
 મૈથુનાર્થં પ્રવૃત્તૌ ચ પુંસિ વા પશુજાતિપુ । તત્તદ્દુષ્ટં વ્રતં કાર્યં
 ત્યાગિના સ્વસ્ય શુદ્ધયે ॥૮૬॥ કૃત્વા યો દુષ્કૃતં તસ્ય નૈવ કુર્વોત
 નિષ્કૃતિમ્ । સ તુ સન્મણ્ડલાત્સઘો નિષ્કાસ્યો હ્યન્ત્યજાદિવત્
 ॥૮૭॥ કામસ્ય દોષા इति કીર્તિતાસ્તે તથા ગુણાસ્તજ્જયસાધનાનિ ।
 અથો રસસ્યાપિ વદામિ દોષાંસ્તુભ્યં મુને ! તજ્જયનાન્ ગુણાંશ્ચ
 ॥૮૮॥ इति શ્રીસત્સદ્ગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગિધર્મેષુ
 કામદોષતજ્જયોપાયનિરૂપણનામા ત્રિપદિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૩॥

સર્વેપામિન્દ્રિયાણાં હિ ક્ષોભહેતૂ રસો મતઃ । તન્મૂલાઃ સકલા
 દોષાઃ પ્રવર્તન્તેઽઘહેતવઃ ॥૧॥ સાક્ષઃ કામો રસાદેવ સઘઃ પ્રમય-
 તીતિ તુ । પ્રસિદ્ધમસ્તિ લોકેષુ શ્રુત્ક્ષામે તદ્દર્શનાત્ ॥૨॥ મહતાં

ક્યારેય પણ પછી પરિહાસમુખથી પણ કહેવો નહિ ॥૮૫॥ પુરુષમાં કે
 પશુજાતિમાં મૈથુનમાટે પ્રવર્તેલા ત્યાગીએ તે દોષના પરિહાર માટે તમ-
 કુચ્છવ્રત કરવું ॥૮૬॥ જે ત્યાગીતો પાપને કરીને પણ તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત નજ
 કરે તો તે ત્યાગીતો તરતજ અંત્યજવત્ પોતાના મડળથથી બહિષ્કૃત કરવો
 ॥૮૭॥ હે મુને ! આ પ્રકારે કામના દોષો અને તેના જયના ઉપાયરૂપ ગુણો
 (નિયમો) કહ્યા. હવે રસના પણ દોષો અને તેના જયના ઉપાયરૂપ ગુણો
 તમને કહું છું ॥૮૮॥ ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગિ-
 ધર્મેષુ કામતજ્જયોપાયનિરૂપણનામા ત્રિપદિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૩॥

અધ્યાય ૬૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ગોપાળાનંદમુને ! યદ્યપિ રસ રસનેન્દ્રિ-
 યના વિષયભૂત છે તથાપિ તેજ આખવા માંડતાં સર્વ ઇન્દ્રિયોના ક્ષોભમાટે
 સમર્થ થાયછે. તે રસાસ્વાદમૂળથી સમસ્ત દોષો પાપહેતુ પ્રવર્તે છે ॥૧॥
 રસાસ્વાદથીજ તત્ક્ષણજ અગસદિત કામ ઉપજે છે, આ અર્થ તો લોકથીજ
 પ્રસિદ્ધ છે. કેમ ? તો કુધાબાધાના સદનથી કૃશ શરીરવાળા પુરુષમાં

૧ આ અધ્યાયમાં રસાસ્વાદના દોષો અને તેના જયના ઉપાયો નિરૂપણ કર્યા છે

ભૂમિપાલાનાં ગ્રાહણાનામપિ ક્વચિત્ । ધર્મિષ્ઠાનામપિ રસાત્સક્તિ-
માંસાશને હ્યભૂત્ ॥૩॥ દેવાનાં ચ નૃપાદીનાં રસાદેવ પ્રવર્તતે ।
હિંસાયજ્ઞપરો વેદઃ સર્વે इत्यપભાષણમ્ ॥૪॥ અહિંસયજ્ઞાત્તપસઃ
સ્વાદ્ધર્માચ સનાતનાત્ । ઝઞ્છાદિવૃત્તેર્વિપ્રાણાં ભ્રષ્ટત્વં ચ રસાદભૂત્
॥૫॥ સામ્પ્રતં ગ્રાહણાદેશ્ચ મધમાંસાશને ભુવિ । પ્રવૃત્તિરસ્ત્યેવ રસા-
દેવ્યાદ્યુદ્દેશતઃ કિલ ॥૬॥ ચતુર્ણાં વર્ણેષુ નૃણાં ચતુર્ધ્વપ્યાશ્રમેષુ ચ ।
વેદોક્તધર્મસાદ્ધર્મ્યં રસાદેવ પ્રવર્તતે ॥૭॥ પશુપક્ષ્યાદિહિંસાયામુત્ત-
માનાં નૃણામપિ । પ્રવૃત્તી રક્ષસાં તુલ્યા રસાત્સ્તેન્યેऽપિ જાયતે
॥૮॥ પક્ષિમેવો રસાદેવ જાયતે વિદુષામપિ । વિદ્યાયાન્યાન્સાદુ-
ભક્ષ્યે પુંસથ્વેકાકિનો રુચિઃ ॥૯॥ અપેયપાને ચાભક્ષ્યભક્ષણે માદ-

કામકૃત પરાભવ દેખાતો નથી ॥૨॥ મોટા ધર્મિકનિષ્ઠ ગ્રાહણો અને મોટા
ભૂમિપાળોને પણ કદાચિત્ રસાસ્વાદ પરવશતાને લીધે માંસભક્ષણમાં પણ
આસક્તિ થએલી પ્રસિદ્ધ છે ॥૩॥ દેવતાઓ તથા રાજાઓનો રસાસ્વાદદોષથીજ
'સર્વ વેદોનું પરમ તાત્પર્ય પશુહનનપર યજ્ઞમાંજ છે' એવો પ્રવાદ પ્રવર્તે
છે (વેદતાત્પર્યને નહિ જાણનારા કેટલાક દ્વિજો અને યજ્ઞકર્તા ઇન્દ્રાદિ દેવો
'પશુયજ્ઞમાંજ વેદનું તાત્પર્ય છે' એમ કહેછે, તે રસાસ્વાદલુપ્ધોજ છે)
॥૪॥ વળી ગ્રાહણોનો જે અસાધારણ ધર્મ શીલોઞ્છાદિવૃત્તિરૂપ, અહિંસા-
મયયજ્ઞાચરણરૂપ અને તપરૂપ કહ્યો છે તેથી તેઓની પ્રચ્યુતિ રસા-
સ્વાદદોષથીજ થઈ હતી. માટેજ અઘાપિ ભૂમિઉપર કેટલાક ગ્રાહણા-
દિકની દેવીઆદિકના પૂજનમિયથી મધમાંસાદિઆહારમાં પણ પ્રીતિથી
પ્રવૃત્તિ થાયછે ॥૫-૬॥ વેદનિહિત ચાર વર્ણાશ્રમ ધર્મની સંકરતા તેજ
રસાસ્વાદદોષથીજ પ્રવર્તે છે ॥૭॥ માટેજ રસાસ્વાદવાસનાદોષથી શ્રેષ્ઠ
નરોની પણ પશુપક્ષ્યાદિ હિંસામાં પ્રવૃત્તિ રાક્ષસો જેવી થાયછે તથા
બીજા જનોનાં રસમય વસ્તુઓની ચોરીમાં પણ પ્રવૃત્તિ રસયજ્ઞીજ પ્રવર્તે
છે ॥૮॥ આજ રસદોષથી વિદુષોની પણ પોતાના પુત્રાદિકને પણ પડતા મુકીને
પોતે એકાકી રહીને સ્વાદુભક્ષ્યના ભક્ષણમાં પ્રવૃત્તિ થાયછે તથા તેઓ
પંક્તિમાં પણ (સહભોજનસમયે પણ) ભોજ્ય પદાર્થોમાં ભેદ કરે છે ॥૯॥

કાશને । પ્રવૃત્તિરુત્તમાનાં વૈ રસાદ્ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૦॥ હરિકીર્તનસચ્છાસ્ત્રકથાનાં ચ ભવચ્છિદામ્ । જીવિકાત્વં રસાદેવ હર્યર્ચાપૂજનસ્ય ચ ॥૧૧॥ રસાચ્છબ્રુવશત્વં ચ તતો મૃત્યુર્ભવત્યપિ । અત્યાહારેણ મૃત્યુશ્ચ રસાદ્રોગા ભવન્તિ ચ ॥૧૨॥ ક્રોધલોભમદેપ્યાદ્યા અપિ દોષા રસાનૃણામ્ । મહાન્તઃ પ્રમથન્ત્યેવ વહવઃ પાપહેતવઃ ॥૧૩॥ કથિતે કથિતા દોષા રસમાશ્રિત્ય ચે સ્થિતાઃ । બ્રુવે રસજયોપાયનથ ત્યાગિહિતાવહાન્ ॥૧૪॥ સુસ્વાદુભોજનાસક્તિર્ન કાર્યા ત્યાગિભિઃ કચિત્ । યોગૈઃ સિદ્ધા અપિ યયા લભન્તે શ્વાદિતુલ્યતામ્ ॥૧૫॥ અનાસક્તો રસાસ્વાદે ત્યાગી વૈષ્ણવ આત્મવિત્ । નિર્વાહાર્ય સ્વદેહસ્ય ભિક્ષાવૃત્તિમુપાશ્રયેત્ ॥૧૬॥ અલ્પમલ્પં શુચીન્

ખરીક્ષીર ઉઘ્રીક્ષીર આદિક અપેયપાન, ડુગળી લસણુ આદિક અલ્પદ્યલક્ષણુ અને મધ લાગ આદિક માદકવસ્તુલક્ષણુ આદિકમાં પણ આજ રસસ્વાદદોષથી ઉત્તમોની પણ પ્રવૃત્તિ થાયછે ॥૧૦॥ જણુતા પણ પડિતો રસાસ્વાદપરવશ થઇ જે હરિકીર્તન સચ્છાસ્ત્રકથનાદિ સંસારબંધવિચ્છેદક છે તેને પણ અવિકાના અગમૂત કટપેછે તથા લવબંધહર લગવત્રતિમાપૂજનને પણ અવિકાર્યજ કરેછે ॥૧૧॥ કિં બટુના-રસાસ્વાદવશાત્ શત્રુપરાધીન થઇને મૃત્યુને પણ પામેછે. રસાસ્વાદને લીધે અત્યાહાર કરતાં મૃત્યુપણુ થાય છે તથા રસાસ્વાદથી નાનાવિધ રોગો થાય છે ॥૧૨॥ રસદોષથીજ ક્રોધ લોભ મદ ઇર્ષ્યા આદિક અનેક મહાદોષો પાપદેતુ ઉપજે છે ॥૧૩॥

હે મુને ! આ પ્રકારે રસને આશરીને રહેલા દોષો તમને મેં કહ્યા હવે ત્યાગિજનોના પરમ હિતને કરનારા રસજયોપાયને કહુંછું ॥૧૪॥ ત્યાગીઓએ કદાપિ સુસ્વાદુભોજનમાં આસક્તિ નજ કરવી જે રસાસક્તિને લીધે યોગસિદ્ધિને પામેલા પણ જનો શ્વાનઆદિકની પેઠે અહીં તહીં માર્ગેમાર્ગે પવિત્રઅપવિત્રના વિકેદ વિવેકે વિહીન થઈ રસનાધીન થઈ આથડેછે ॥૧૫॥ ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલો આત્મજ વૈષ્ણવ પુરૂષ રસાસ્વાદથી વિમુખ થઈ દેહ-યાત્રાનિર્વાહાર્યે ભિક્ષાવૃત્તિનો ઉપાશ્રય કરે ॥૧૬॥ ભિક્ષાવૃત્તિમાં પણ આ વિશેષ અનુસરવો-એક ઘેર પર્યાપ્ત અન્ન માગે નહિ, કિંતુ અદ્ય અદ્ય

યાચેદ્ગૃહસ્થાનન્નમન્વહમ્ । રસં યથા મધુરઃ પ્રત્યક્ષં તાન્યપીડયન્ ॥૧૭॥
 ધાતુર્વર્ણ્યગૃહસ્થાશ્ચ ત્યાગિભિર્ભક્ષચારિભિઃ । અપકાન્નં
 યાચિતગ્ન્યાઃ શુદ્ધં નાન્યે ત્વનાપદિ ॥૧૮॥ સદન્નં તચ્ચ ઘટ્ઠલં પ્રામુ-
 યાદ્યસ્ય વેદ્મનઃ । તમેવ રસલોભેન નાર્થયેત્પ્રતિવાસરમ્ ॥૧૯॥
 નારાયણ ! હરે ! સચ્ચિદાનન્દાદિપ્રભો ! ઇતિ । ઉચ્ચૈર્વેદેદક્ષણસ્યો
 ગૃહિણાં ભૈક્ષમર્થયન્ ॥૨૦॥ યત્પિષ્ટતણ્ડુલાદ્યાત્તં મિશ્રયાન્નં ફલાદિ
 વા । સ્વયં શુચિઃ પાચયિત્વા હરયે તન્નિવેદયેત્ ॥૨૧॥ તદન્નં તુલસી-
 મિશ્રં વિષ્ણોઃ પાદામ્બુના પુમાન્ । પ્રાસાદિકેનામ્બુના વા ભુજિકાલે
 વિમિશ્રયેત્ ॥૨૨॥ યદિ ભોજનવેલાયાં કશ્ચિદ્યાચેત મિશ્નુકઃ ।
 તર્હિ દદ્યાદાત્મવુદ્ધ્યા તસ્મા અન્નમવિહ્નુવઃ ॥૨૩॥ ગૃહસ્થો વૈષ્ણવો

અન્ન પ્રતિદિન પવિત્ર ગૃહસ્થો થકી, લમરો કમળને વિદારણુપીડા નહિ
 કરતોથકો પ્રતિકમળથકી રસનેજ જેમ, એમ તેઓને નહિ વ્યથા
 કરતોથકોજ અહણુ કરે ॥૧૭॥ ભિક્ષાર્યે લમતા ત્યાગીઓએ તેમાં પણ
 શુદ્ધ અપકવ અન્ન માગવું અને વળી તે ભિક્ષા ચાર વર્ણુના ગૃહસ્થો
 થકીજ અહણુ કરવી. આપદામાં તો બીજાથકી પણ અહણુ કરવી ॥૧૮॥
 જે એક દિન ભિક્ષામાં સમીચીન અને વળી સંપૂર્ણ અન્ન કોઈ ગૃહસ્થના
 ગૃહથકી મળ્યુ હોય, તેનુંજ અનુસંધાન રાખીને ‘આને લવને સદન્ન પુષ્કળ
 મળેછે’ એમ રસલોભને લીધે પ્રતિદિન તેનેજ લવને ભિક્ષાર્યે ત્યાગી જાય
 નહિ ॥૧૯॥ ભિક્ષાજ માગવા નિકળેલો ત્યાગી ગૃહસ્થના ગૃહના આંગણામા
 ઉભો રહીને ‘નારાયણુ ! હરે ! સચ્ચિદાનન્દ ! પ્રભો !’ એમ ઉચ્ચ સ્વરે બોલે
 ॥૨૦॥ ભિક્ષામા જે લોટ ચોખા દાળ આદિક અન્ન અથવા ફળાદિ મળ્યું
 હોય તે અન્ન સ્વય ત્યાગી શુદ્ધ થઈ રસોઈ બનાવીને હરિને નિવેદન કરે.
 અનંતર તે અન્ન તુલસી અને વિશ્ણુનું ચરણામૃત જળ કે નૈવેદ્યસમયે
 વિશ્ણુને અર્પેલા પ્રાસાદિક જળવડે પોતાના લોજનઅવસરે સંમિશ્રિત કરીને
 ત્યાગી જન જમે ॥૨૧-૨૨॥ જે લોજનવેળાએ કોઈ ભિક્ષુક માગે તો વ્યાહ-
 ણતાએ રહિત થઈ તેનેવિધે આત્મશુદ્ધિ કરીને તેને અન્ન આપે ॥૨૩॥
 ત્યાગીને જે જમવામાટે ગૃહસ્થ પોતાને ઘેર આમત્રણુ આપે તો તે જે

વિપ્રઃ સ્વધર્મપરિનિષ્ઠિતઃ । લોકગર્હાપાપકર્મસૂતકાદિવિવર્જિતઃ
 ॥૨૪॥ મોક્ષં નિમન્ત્રયેત્સસ્ય ગૃહે તર્હિ તદાલયમ્ । ગચ્છેયુસ્તત્ર
 મુક્તીરન્ પ્રાગ્વદ્વિષ્ણુનિવેદિતમ્ ॥૨૫॥ તદ્ગૃહે પ્રતિમા ન સ્યાદિ
 વિષ્ણોઃ કદાચન । સ્વેજ્યમૂર્તિં તદા તત્ર નીત્વા કુર્યુર્નિવેદનમ્ ॥૨૬॥
 યદિ તસ્ય ગૃહે મૂર્તિર્ભવેત્તર્હિ નિજાશ્રમે । સ્વયં પક્ત્વા પ્રસ્થમન્નં
 કુર્યુર્વિષ્ણોર્નિવેદનમ્ ॥૨૭॥ તતો ગૃહિગૃહે મોક્ષં ગચ્છેદ્વે ત્યાગિ-
 મણ્ડલમ્ । સેવાધર્મઃ સદોપઃ સ્યાદન્યથા તુ કૃતે સતિ ॥૨૮॥
 અશક્તઃ પાકકરણે બ્રાહ્મણો વૈષ્ણવોઽપિ ચેત્ । અન્યો વાઽગ્રાહ્ય-
 પક્ષાન્નઃ સતો મોક્ષં નિમન્ત્રયેત્ ॥૨૯॥ તર્હ્યપક્ષાન્નમાનાય્ય સ્વાશ્રમે
 વા તદાલયે । પાકં કુર્યુસ્ત્યાગિનસ્તુ કારયેયુર્દ્વિજેન વા ॥૩૦॥ પાકં
 કર્તું ગૃહિગૃહે પશ્ચોનૈસ્ત્યાગિભિઃ કચિત્ । કર્તું ચ મોજનં તદ્વત્ર

સ્વધર્મનિષ્ઠ, વૈષ્ણવ, પાપકર્મ કે લોકાપવાદથી અકલંકિત, સૂતકાદિકે
 રહિત અને વિપ્ર હોય તો તે ગૃહસ્થને ઘેર ત્યાગીઓ જમને વિષ્ણુને નિવેદન
 કરેલું પૂર્વોક્ત રીતિએ જમે ॥૨૪-૨૫॥ જો કદાચિત્ તે ગૃહસ્થ વિપ્રના
 ઘરમાં વિષ્ણુની પ્રતિમા ન હોય તો પોતાની પૂજ્ય પ્રતિમાને ત્યાં લઈ
 જમને તેને નિવેદન કરીને પછી જમે. જો તે વિપ્રના ગૃહમાં મૂર્તિ હોય તો,
 પોતાના આશ્રમમાં પ્રસ્થ (બેશેર) પરિમિત અન્ન જમાડનારાપાસે મંગાવી
 સ્વયં રસોઈ બનાવીને પોતાને પૂજવાની વિષ્ણુપ્રતિમાને નિવેદન કરીને,
 પછી ત્યાગિમંડળે તે ગૃહીના ગૃહપ્રતિ જમવા જવું. અન્યથા કરે તો
 (પોતાના મુકામમાં પોતાને પૂજ્યમૂર્તિને નૈવેદ્ય ન કરે) સેવાધર્મની હાનિ
 થાય (પ્રતિદિન પૂજ્ય ભગવન્મૂર્તિના પૂજ્ઞલોપથી દોષ થાય) ॥૨૬-૨૮॥
 જો વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણ પણ રસોઈ બનાવામાં અશક્ત હોઈને સાધુઓનેતો જમ-
 વાનું નિમંત્રણ કરે અથવા જેનું રાંધેલું અન્ન ન ખપે એવો ખીજો ક્ષત્રિયાદિક
 સંતોને જમવાનું નિમંત્રણ કરે, તો ત્યાગિઓએ અપકવ અન્ન પોતાના
 આશ્રમમાં મંગાવીને અથવા તેઓના ગૃહપ્રતિ જમને સ્વયં પાક કરીને
 અથવા ખીજા બ્રાહ્મણોપાસે પાક કરાવીને પૂર્વોક્ત ક્રમે જમવું ॥૨૯-૩૦॥
 ગૃહિઓના ગૃહે પાક કરવા કે ભોજન કરવા જવું પડે તો પાંચ ત્યાગિઓએ

गन्तव्यमिति स्थितिः ॥३१॥ सम्पदं गृहिणो हृद्वा भोक्तुं यायुस्त-
 दालयम् । न त्वल्पवित्तं गृहिणं श्रेयस्येषु षडाचन ॥३२॥ गृही-
 त्वगेहेऽनुदिनं देशकालानुसारत । शाल्यादि घाफोद्ववादि प्राक्षी-
 यादध्नमत्र यत् ॥३३॥ तस्य गेहे तदेवान्नं ग्रहीतव्यं न चेतरेत् ।
 रोगाद्यापदमाप्तस्य न दोगो जरतस्तथा ॥३४॥ पर्वोत्सवादी गृहिणो
 विशेषो यदि नैत्यकात् । स्वस्मै च तादृशं दद्यादध्नं प्राप्तं तदा तु
 तत् ॥३५॥ यत्र स्याद्गृहिणो गेहे पुरुषः परिवेषकः । तत्रैव भोक्तुं
 गन्तव्यं नान्यत्र त्यागिभिः षचित् ॥३६॥ प्रासादिकं विना त्यागी
 चन्दनं सुमन स्रजम् । न धारयेद्भगवतो गृहद्वतमुपाश्रितः ॥३७॥

સુગન્ધિતૈલતામ્બૂલપૂગૈલાજાતિજાદિ તુ । પ્રાસાદિકમપિ ત્યાગી
સ્વીકુર્યાન્ન વિનાપદમ્ ॥૩૮॥ એકાદશીપ્રભૃતિષુ વ્રતાહેષુ તુ
યોગિભિઃ । અન્નં ફલાદિ વા પ્રાપ્તં નિવેદ્યં હરયે મુને ! ॥૩૯॥ કર્તવ્યં
સ્વેન તુ વ્રતં તથા નિષ્કૃત્યુપોષણે । નિવેદ્ય હરયે ત્વન્નં સ્વેન કાર્ય-
મુપોષણમ્ ॥૪૦॥ વહુષુ ત્યાગિવૃન્દેષુ મિલિતેષૂત્સવાદિષુ । નૈવે-
દ્યસ્ય વિધિઃ કાર્યોદેશકાલાનુસારતઃ ॥૪૧॥ પાકેનૈકેન વા દ્વાભ્યાં
વહુભિર્વાં યથાત્મનઃ । સ્યાદેકાન્તિકથર્મસ્ય રક્ષા કાર્યં તથા વુધૈઃ
॥૪૨॥ સ્વચ્છે દેશે સાવકારો સતિ ત્વન્નં ચતુર્વિધમ્ । નિવેદ્યં

ભૂતજ (પૂજાદિપ્રસંગેપણુ) ધારે, બીજું નહિ ॥૩૭॥ સુગન્ધિ તૈલ (અત્ત-
રાદિ) તાંબૂલ સોપારી એલાયચી બચકળ આદિકતો ભગવાનનું પ્રસાદ-
ભૂત પણ આપદાયકી અન્યત્ર ત્યાગી ન સ્વીકારે ॥૩૮॥ હે મુને ! એકા-
દશ્યાદિ વ્રતદિનોમાં અને પ્રાયશ્ચિત્તના અંગભૂત ઉપોષણદિનોમાં તો જે
અન્ન કે ફળાદિ યાચના વિના મળ્યું હોય તે હરિને નિવેદન કરીને, સ્વયં
ત્યાગીતો વ્રત ઉપવાસ કરે ॥૩૯-૪૦॥ ઉત્સવાદિ પ્રસંગને લીધે બહુ
ત્યાગિમંડળો એકત્ર રોળે મળે તો યથાદેશકાળ નૈવેદ્યનો વિધિ કરવો.
॥૪૧॥ સર્વને માટે એકજ પાકથી કે બે પાકથી કે ત્રણ પાકથી દ્રવ્યપાત્રા-
દિકની સંપત્તિને અનુસારે ઘુઘ સાધુઓએ પોતાના એકાંતિકથર્મમાં વિરોધ
ન આવે એ રીતે નૈવેદ્ય કરવું. આનો આ ભાવ છે-કોઈ ઉત્સવાદિ પ્રસંગે
સત્સંગિઓએ પોતાના આત્માર્થને આમંત્રણ આપતાં સાધુનાં મંડળો ભેગાં
થાય, ત્યારે તે ગામમાં હરિભક્તો બહુ હોવાથી કે એક ધનાઢ્ય હરિ-
ભક્ત હોવાથી મોટાં મોટાં વાસણો મળે તો સર્વને માટે એકજ રસોઈ
કરીને ભગવાનને નૈવેદ્ય નિવેદન કરવું. તેવાં મોટાં પાત્રો ન મળે તો જેટલાં
પાત્રોવડે પરિપૂર્ણતા થાય તેમ બે વાર પાક બનાવીને નૈવેદ્ય ધરવું. તેવી
અનુકૂળતા પણ ન મળે તો બહુ પાત્રોવડે કરેલા બહુ પાકોથી પૃથક્ પૃથક્
નૈવેદ્ય કરવું. પરંતુ તેમાં આસક્તિથી જે રીતે ગૃહસ્થ હરિભક્તને અને
પોતાને પણ કલેશ થાય તેમ ત્યાગીઓએ ન કરવું ॥૪૨॥ બે સ્થાન બહુ
શુદ્ધ હોય અને વળી વિશાળ હોય અને વિશાળ મહાપાત્રો મળે તો એકત્ર

विष्णवे सर्वं सद्भिस्तैरन्नकूटवत् ॥४३॥ आल्प्ये तु स्थानपात्रादेरन्नं
तदनुसारतः । निवेद्य विष्णवे तत्तद्राशौ तच्च विमिश्रयेत् ॥४४॥
विष्णुप्रसादमाहात्म्यं वर्णयन् येन केनचित् । दत्तं न भक्षयेदन्नं
त्यागवान्नसलौल्यतः ॥४५॥ हरेः प्रासादिकं चान्नं चरणाम्बुप्यन-
र्हते । न दद्यादेव सद्भक्तो गृहीयान्नं त्वनर्हतः ॥४६॥ आहारशुद्धिः
सर्वस्य शुद्धिहेतुर्भवत्यतः । अन्नं शुचिगृहप्राप्तमद्यं विष्णुनिवेदि-
तम् ॥४७॥ सकृद्भुज्जीत च त्यागी प्रतिघ्नस्त्रमनापदि । वर्तेत परि-

ટોળે મળેલા ત્યાગીઓએ લક્ષ્યાદિ ચાર પ્રકારનું સર્વ અન્ન ખનાવીને અન્ન-
કૂટમાળ જેમ એમ લગવાનને અધ્યયનિવેદન કરવું ॥૪૩॥ સ્થાન વિશાળ ન
હોય અને પાત્રો મોટા ન હોય તેમજ સ્થાનપાત્ર સ્વચ્છ ન હોય તો જે
જેમ હોય તેને અનુસારેજ રસોઈ ખનાવીને લગવાનને નિવેદન કરીને તે
નિવેદન કરેલું અન્ન તે તે અન્નના ઢગલામા સમિશ્રિત કરવું (આ અર્થ
સ્થાન પાત્રાદિકની અનુકૂળતા ન હોય તો સાર્વકાણિક બાણવો. કેવળ
ઉત્સવપ્રસંગમાજ નહિ) ॥૪૪॥ જેનું રાધેલું અન્ન ન ખપતું હોય એવા
જે કોઈએ પણ આપેલું અન્ન-‘વિષ્ણુનો પ્રસાદતો સર્વપાવનપાવન છે, જે
કોઈએ પણ આપેલું જ્યાં ત્યાંથી મળેલું પણ તે અન્ન જમવાથી સર્વ
પાપને નાશ કરેછે, તો અવશ્ય જમવુંજ, અહીં લાવો’ એમ પ્રસાદ-
મહિમાને ઉપવર્ણવીને પોતાનું રસલૌહ્ય નહિ પ્રકાશ કરતોયકો નિદ્વાન
પણ જમેછે, ત્યાગીઓએ તેમ જમવું નહિ ॥૪૫॥ લગવાનને નિવેદન
કરેલું, તેમના પ્રસાદભૂત અન્ન તથા તેમનું ચરણામૃતજળ અનર્હ (પોતાની
જ્ઞાતિથી ઉત્તમ હોવાથી અયોગ્ય) પુરૂષને સાધુલક્ષ્મી નજ આપે તેમજ
અનર્હ (નીચ હોવાથી પોતાને ન ખપતું હોય એવા અયોગ્ય) પુરૂષથડી
સ્વયં પણ નજ ચંદણ કરે ॥૪૬॥ અતઃ કરણની શુદ્ધિમા આહારશુદ્ધિ
પ્રધાન કારણ છે, ‘આહારશુદ્ધૌ સર્વશુદ્ધિ સર્વશુદ્ધૌ ધ્રુવા સ્મૃતિ ’ એવી
શ્રુતિ છે, તો દેશથી કાળથી સ્વામિથી અને સ્વરૂપથી શુદ્ધ અને વર્ગી
વિષ્ણુનિવેદનથી નિશેષતઃ સુસસ્કૃત એવું અન્ન જમવું, બીજું નહિ ॥૪૭॥
ત્યાગી રોગાદિ આપત્કાળ વિના પ્રતિદિન એકજવાર જમે સતત રમા

ચર્યાયામહોરાત્રં રમાપત્તેઃ ॥૪૮॥ ગ્રાહ્યગ્નેનાપિ દત્તં ચેદન્નં પ્રાસા-
દિકં પ્રભોઃ । મુકેરનન્તરં તર્હિ સન્નિર્મદ્યં ન સર્વથા ॥૪૯॥ તદ્ગ-
ક્ષણે સદ્ગુણક્રિયતમઙ્ગો ભવેત્કિલ । અનાચારપ્રવૃત્તિશ્ચ સત્સુ
સ્યાન્નાત્ર સંશયઃ ॥૫૦॥ ઉપવાસદિને પ્રાત્તં મદ્યં પ્રાસાદિકં હરેઃ ।
વિસર્જયેન્નમસ્કૃત્ય નાત્રં મક્ષેત્તુ સર્વથા ॥૫૧॥ અપિ ભોજનવેલાયાં
પ્રાત્તે પ્રાસાદિકં યદિ । મદ્યાર્હં સ્વસ્ય ન સ્યાદત્સર્વથા તદ્ગ મક્ષ-
યેત્ ॥૫૨॥ ત્યક્તં યત્સેન નિયમાદેહપીડાકરં ચ યત્ । મક્ષયેન્નેવ
તત્યાગી પ્રાસાદિકમપિ પ્રભોઃ ॥૫૩॥ સ્વસ્ય ભોજનપાત્રેણ નૈવેદ્યં ન
સમાચરેત્ । વિષ્ણોઃ પૂજામ્યુપાત્રેણ ન ચ શોચવિધિં સુધી ॥૫૪॥
અગાલિતં જલં ક્ષીરં વિષ્ણવે ન નિવેદયેત્ । પ્રસાદીદૃત્ય દત્તં ચેદ-

પતિની પરિચર્યાપરાયણ થઈ રહે ॥૪૮॥ ભોજનથથી અનંતર ભલે
પ્રભુપ્રાસાદિક હોય અને ભલે જેનું રાધેણુ ખપણુ હોય એવાએ આખ્યુ
હોય તોપણુ તે અન્ન ત્યાગીએ સર્વથા નજ જમવું ॥૪૯॥ કેમ? તો
તેના ભક્ષણુથી ત્યાગવ્રતના અગભૂત એકવાર ભોજનવ્રતનો ભગ થાય
અને વળી આવા અનેક અનાચારની પ્રવૃત્તિ ત્યાગિજનોમા થાય એમા
સશય નથી ॥૫૦॥ એકાદશ્યાદિ વ્રતનિમિત્તના કે પ્રાયશ્ચિત્ત નિમિત્તના
ઉપવાસદિવસે ભગવાનના પ્રસાદભૂત હોવાથી જમવા યોગ્ય થાકેચિત્ત
અન્નાદિ વસ્તુ જે કોઈ પ્રીતિથી આપે તો તેને એ હાથ બેડવાવડે સન્માન
કરીને વિસર્જન કરે અજને તો સર્વથા નજ ભક્ષણુ કરે ॥૫૧॥ ભલે ભોજ-
નવેળાએ ભગવત્પ્રસાદભૂત પણુ અન્ન મળે, પણુ જે પોતાને ત્યાગિને
વ્રતવિશેષનિષ્ઠાને લીધે જમવા યોગ્ય ન હોય તો સર્વથા નજ ભક્ષણુ
કરવું ॥૫૨॥ વળી નિયમવિશેષ માટે પ્રવર્તેલા ત્યાગીએ પોતે ‘અમુક કું
નહિ ભક્ષણુ કરું’ એમ પ્રતિજ્ઞાથી જે વસ્તુ પરિત્યાગ કર્યું હોય અને જે
આવાથી પોતાના શરીરમા પીડા કરનાર હોય તે ભલે ભગવત્પ્રસાદભૂત
હોય પણુ તે ત્યાગીએ નજ ભક્ષણુ કરવું ॥૫૩॥ સુધી સાધુ પોતાને
ભોજન કરવાના પાત્રથી દેવને નૈવેદ્ય ધરાવે નહિ તેમજ ભગવાનના
પાદઅર્ધ્યાદિપૂજાપાત્રથી સ્વયં શૌચવિધિને ન કરે ॥૫૪॥ જે કુધ કે

જપુંસા ન તત્પિવેત્ ॥૫૫॥ ધાતુપ્રકોપજનનં પ્રાયસ્ત્યાગી ન ભક્ષ-
યેત્ । અશુચેર્મદ્યમાંસાદેઃ સંસર્ગમપિ સન્ત્યજેત્ ॥૫૬॥ ભદ્ધાં ગર્જનં
ચાહિફેનં માદકં વસ્તુ યદ્વ તત્ । તમાલં ત્રિવિધં ચાપિ જહ્યા-
સ્ત્યાગી તુ દૂરતઃ ॥૫૭॥ રોગાર્તેનૌપધં ભક્ષ્યં મદ્યાદિસ્પર્શવર્જિતમ્ ।
શયિતવ્યં મશ્ચકે ચ પ્રાચાર્યં શુભદોરકમ્ ॥૫૮॥ ન રોગિણઃ સઠુ-
દ્રુક્ષેર્નિયમઃ સ્યવિરસ્ય ચ । મુક્તીયાતાં યથેષ્ટં તૌ સ્મરન્તૌ હૃદયે
હરિમ્ ॥૫૯॥ સત્સદ્ગુણેન હરેર્ભક્ત્યા સહૈતૈર્નિયમૈઃ શુભૈઃ । હર્યપિતે-
તરત્યાગાઙ્ગીયતે દુર્જયો રસઃ ॥૬૦॥ ઉચ્છવૃત્તિર્મુદ્રલાઘ્યો રન્તિ-
દેવાદયો નૃપાઃ । રસાસ્વાદપરિત્યાગાલ્લેભિરે પરમં સુખમ્ ॥૬૧॥
પતેષુ નિયમેષુ સ્યાદસ્ય કસ્યાપિ ચેદ્યુતિઃ । કર્તવ્યં નિષ્કૃતં તર્હિ

જળ વસ્ત્રથી ગાળ્યા વિનાનુ હોય તે ભગવાનને ન નિવેદન કરે. જો કોઈ
અસ જળ ગાળ્યા વિનાજ તે ભગવાનને નિવેદન કરીને આપે તો તે પ્રાસા-
દિક શુદ્ધિથી નજ પિવું. કિંતુ ગાળીનેજ પિવું ॥૫૫॥ જે અન્ન ધાતુ-
પ્રકોપને કરનાર (વીર્યવૃદ્ધિ કરનાર) હોય તે ત્યાગીએ બદુધા નજ જમવું.
અપવિત્ર મદ્યમાંસાદિકનો (આદિશબ્દથી ડુગળી લસણ વિગેરે લેવું) સંસર્ગ
માત્ર પણ દૂરથી પરહરવો ॥૫૬॥ લાંબ્ય ગાળે અક્રીણ આદિક જે વસ્તુ
અને ત્રણ પ્રકારે તમાકુને પણ ત્યાગી દૂરથીજ ત્યાગ કરે ॥૫૭॥ ત્યાગીએ
રોગાતુર થતાં ઔષધપણુ મદ્યમાંસાદિકના સ્પર્શ વર્જિતજ સેવવું. રોગાત
ત્યાગીને ખાટલામાં શયન દોષમાટે નથી તથા ગોદડીનું ઔદ્યવું પણ દોષ
માટે નથી ॥૫૮॥ ત્યાગધર્મનિષ્ઠને પણ રોગથી પીડા પામતાં તથા વૃદ્ધ થતાં
એકવાર લોજનનો નિયમ નજ હોય, તો તેમણે હરિસ્મરણપૂર્વક યથા-
નુકૂળ જમવું ॥૫૯॥ આ બધા શુભ નિયમો, સંતોનો સમાગમ, ભગવાનમાં
લક્ષિ અને ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલા અન્નાદિકના અનશનમતથી
દુર્જય એવો પણ રસ જીતી શકાય છે ॥૬૦॥ ઉચ્છવૃત્તિવાળા (પટેલા કણ
વીણી લાવીને જીવન ચલાવતા) મુદ્દગળ નામના વિપ્ર મુનિ અને રિતિદેવાદિ
રાજાઓ રસાસ્વાદનો પરિત્યાગ કરવાથી પરમ મુખને પામેલા પ્રસિદ્ધ છે
॥૬૧॥ આ ઉક્ત નિયમો મધ્યે જે કોઈ એક પણ નિયમનો લંગ જો થાય

ત્યાગિભિસ્તસ્ય સત્વરમ્ ॥૬૨॥ અન્નસ્ય વદ્વિપક્વસ્ય શ્રીરૂપ્ણાય
 નિવેદનમ્ । અકૃત્વા ભોજનકૃતાવેકં દિનમભોજનમ્ ॥૬૩॥ પ્રાસા-
 દિકાન્યગન્ધસ્પર્શમૃતાવેકમુપોષણમ્ । પ્રાસાદિકસ્ય તૈલાદેઃ સ્વી-
 કૃતૌ ચ તથા મતમ્ ॥૬૪॥ વિષ્ણોઃ પ્રાસાદિકાન્નસ્ય પાદોદસ્યા-
 પ્યનર્હતે । દાને ચા તત આદાને કાર્યં ચાન્દ્રાયણં વ્રતમ્ ॥૬૫॥
 પશ્વોના યદિ ગચ્છેયુઃ સન્તઃ કર્તું ચ ભોજનમ્ । પાકં ચા ગૃહિગેહે
 તત્કુર્યુરેકમુપોષણમ્ ॥૬૬॥ અજ્ઞાનાન્મદ્યપાને ચા કૃતે માંસસ્ય
 ભક્ષણે । માસમેકં પિત્રેત્સકૂનુષ્ણોદકવિમિશ્રિતાન્ ॥૬૭॥ મજ્જાર-
 સાદ્યપેયસ્ય ક્ષતિત્પાનેऽપ્યવુદ્ધિતઃ । કૃતે ત્યાગી ન કુર્વીત દિનમેકં
 તુ ભોજનમ્ ॥૬૮॥ પૈતૈરન્યૈરુપાયૈશ્ચ હયૈકાન્તિકકીર્તિતૈઃ । સર્વથા
 ત્યાગિના જેયં દુર્જયં રસનેન્દ્રિયમ્ ॥૬૯॥ ચાવદ્રસો ન વિજિતસ્તા-

તો સાધુઓએ તેમા જે વિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત તે સત્વર કરવું ॥૬૨॥ રાધેલ
 અન્ન ભગવાનને નિવેદન કર્યા વિના જે જમે તથા ભગવત્પ્રાસાદિકથકી
 લિખ (અપ્રાસાદિક) ચદન પુષ્પને જે ધારણ કરે તથા પ્રાસાદિક તૈલ
 તાળુલ સોપારી આદિકને જે સ્વીકારે તો ત્યાગી એક દિન ઉપોષણ પ્રાય-
 શ્ચિત્ત કરે ॥૬૩-૬૪॥ વિષ્ણુનુ પ્રાસાદિક અને ચરણામૃત જળપણુ પ્રથમ
 અથોમ્પણે કહેલા જનને આપે અથવા પૂર્વોક્ત અયોગ્ય જનથકી પોતે
 તેનું ચહણુ કરે તો ત્યાગી ચાંદ્રાયણવ્રત આચરે ॥૬૫॥ ગૃહસ્થના ગૃહપ્રતિ
 પાક કરવા કે જમવા પાયથી ઓછા સાધુઓ જે જાય તો એક દિવસનો
 ઉપવાસ કરે ॥૬૬॥ અભણુથી કિંચિન્માત્ર મદ્યપાન કરે કે કિંચિન્માત્ર
 માસભક્ષણુ જે કરે તો ત્યાગી એકમાસ ઉષ્ણોદકમાં સંમિશ્રિત કરેલા સાથ-
 વાનું પાન કરે ॥૬૭॥ ભાંગ્યરસ આદિક અપેયનું (આદિશબ્દથી ગાળે
 અદીણુ આદિક માદક વસ્તુનું અને ત્રિવિધ તમાકુ આદિકનું ચહણુ કરવું)
 પાન જે કરે તો ત્યાગી એક દિન લોજન ન કરે ॥૬૮॥ આ મેં કહેલા
 ઉપાયો અને ભગવદેકાતિક સાધુઓ એ કહેલા બીજા ઉપાયોએ કરીને
 ત્યાગીએ દુર્જય રસનેન્દ્રિય સર્વથા જીતવું ॥૬૯॥ ન્યાસુધી રસને જીતે નહિ
 ત્યાસુધી કોઈ પણ પુરુષના હિન્દ્રિયોનો જય નજ થાય જે રસને જીતે તો

વત્કોઽપિ જિતેન્દ્રિયઃ । પુમાન્નૈવ ભવેન્નૂનં જિતં સર્વં જિતે રસે
 ॥ ૭૦ ॥ આહારનિયમેનૈવ પૂર્વેરપિ જિતો રસઃ । તેનૈવાત સ જેત-
 વ્યસ્યાગિના પુરુષેણ ચ ॥ ૭૧ ॥ સરસેઽલ્પે સઠ્ઠુકેઽપ્યન્ને સ તુ
 ન જીયતે । નીરસે ચ મુહુર્મુકે સઠ્ઠુકે ચ ભૂયસિ ॥ ૭૨ ॥ યુક્ત-
 ંવ તતઃ કાર્ય આહારો દેહરક્ષકઃ । યુક્તાહારવિહારસ્યેત્યુક્તં ભગ-
 વતા સ્વયમ્ ॥ ૭૩ ॥ રસાશ્રિતાસ્તે કથિતા મયેત્યં દોષા ઉપાયાશ્ચ
 જયેઽપિ તસ્ય । સ્નેહસ્ય તાંસ્તેઽથ મુને ! વદામિ હિતાય હિ સ્યાગ-
 વતાં નરાણામ્ ॥ ૭૪ ॥

સમસ્ત ઇન્દ્રિયો નિશ્ચે જતાય છે ॥ ૭૦ ॥ પૂર્વના પણ પુરૂષોએ આહારના
 નિયમવડે રસ જાત્યો છે, માટે ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલા પુરૂષે રસવિજયાયે
 આહારનિયમ અવશ્ય રાખવો ॥ ૭૧ ॥ સરસ અન્ન એકવાર અલ્પમાત્ર
 જમવાથી પણ તે રસ જાતાતો નથી (કેમતો ભૂખ ઉઘડતાં લક્ષણવૃદ્ધિ
 નિવૃત્ત થતી નથી) તથા નીરસ અન્ન વારંવાર જમવાથી પણ તે રસ
 જાતાતો નથી (કેમતો લોભુપતા નિવૃત્ત થતી નથી) તથા એકવાર બહુ
 અન્ન ખાવાથી પણ તે રસ જાતાતો નથી (કેમ તો બહુ અન્નનું ભોજન
 પણ રસાસક્તિમાં હેતુ છે) એ રીતે અત્યલ્પ અન્નના અશનથી અને
 અનલ્પ અન્નના અશનથી રસજનનો અસંભવ હોવાથી ઇન્દ્રિયજન્ય
 દુર્લભ છે. માટે દેહધારણપર્યાસ આહાર યુક્તજ કરવો. (અતિ ન્યૂન નહિ
 તેમ અતિ અધિક પણ નહિ) માટેજ સ્વયં ભગવાને અર્જુન પ્રતિ પૂર્વે
 ‘યુક્તાહારવિહારસ્ય’ (તથા ‘નાત્યશ્વતસ્તુ યોગોઽસ્તિ ન ચૈવાન્તમનશ્વતઃ’)
 એમ ગીતામાં કહ્યું છે ॥ ૭૨-૭૩ ॥ હે મુને ! આ રીતે રસમાં રહેલા
 દોષો અને તેના જનના ઉપાયો પણ મેં તમને કહ્યા. હવે સ્નેહગતદોષો
 અને તેના ઉપાયો જે ત્યાગિજનોના હિતને કરનારા છે તે તમને કહું છું
 ॥ ૭૪ ॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગિધર્મેષુ રસા-
 સ્વાદ્દોષતજજ્યોપાયનિરૂપણનામા ચતુઃપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥ ૬૪ ॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—વાસુદેવં તદીયાંશ્ચ વિનાન્યત્ર તુ યો ભવેત્ ।
 સ્નેહઃ સ હિ મહાચ્છત્રુર્ભૂરિદોષાકરોઽસ્તિ, ધૈ ॥૧॥ ત્યક્તગૃહાશ્રમ-
 સ્યાપિ ત્યાગિનઃ સંસૃતિપ્રદા । પુનઃ પુત્રકલત્રાદિસ્મૃતિઃ સ્નેહાત્મ-
 જાયતે ॥૨॥ અન્તકાલે તથા સ્નેહાત્મીપુત્રધનધામસુ । પશુપક્ષિ-
 દુમાદૌ વા પ્રેતત્વં જાયતે નૃણામ્ ॥૩॥ પુંસોઽપ્યુત્કૃત્તદિશ્ચસ્ય સ્નેહા-
 દ્યોપાપ્રિયાય હિ । વિમૈથુનેઽપિ સ્પર્શાદૌ પ્રવૃત્તિર્જાયતે ધ્રુવમ્ ॥૪॥
 દૈહિકં મૃત્યુપર્યન્તમપિ દુઃખં ન ચેતસિ । કૃત્વા પુંસઃ કુટુમ્બસ્ય
 પોપે સ્નેહાત્મપ્રવર્તનમ્ ॥૫॥ અસ્વશાતાવપિ સ્નેહાત્મપિત્રાદીન્વિદ્યાય

અધ્યાય ૬૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુને ! ભગવાન્ વાસુદેવ અને એમના
 એકાંતિક ભક્તજનો થકી અન્ય પદાર્થમાત્રમાં જે સ્નેહ તે મહાન્ શત્રુ છે.
 એજ અનેક દોષોની ઉત્પત્તિમાં ખાણુરૂપ કહ્યો છે ॥૧॥ ગૃહનો ત્યાગ
 કરીને અને પત્નીપુત્રાદિકનો પરિત્યાગ કરીને જે ત્યાગાશ્રમમાં પ્રવર્તેલો છે
 તેને પણ જે તેમાં સ્નેહલેશ રહી ગયો હોય તો ફરી પુત્ર કલત્રાદિકની
 સ્મૃતિ કે જે સંસૃતિને આપનારી છે તે થતાં તેની ધર્મથકી પ્રચ્યુતિ
 થાય છે ॥૨॥ તથા મરણસમયે તેજ પત્ની પુત્ર ધન ધામ આદિકમાં બંધા-
 એલા સ્નેહથી કે પશુ પક્ષી વૃક્ષ વિગેરેમાં બેડાએલા સ્નેહથી તે નરો
 મરણ પામતાં પ્રેતયોનિને પામનારા થાય છે ॥૩॥ શિશ્નેન્દ્રિય છેદાઈ ગયું
 હોય એવા પણ પુરૂષને સ્નેહ નહિ ટળી ગયેલો હોવાથી સ્ત્રીપ્રીત્યર્થે મૈથુન-
 વર્ણત એવા પણ સ્પર્શાદિકમાં પ્રવૃત્તિ નિષ્ઠે થાયછે. સ્નેહને લીધે તેવા
 આલિંગનથી પણ સ્પર્શસુખનો અનુભવ કરાયછે ॥૪॥ સ્નેહપાશથી બંધા-
 એલો પુરૂષ પોતાને લાવિ થનારા મરણાંતપણુ દુઃખને મનમાં નહિ ગણી-
 નેજ પત્ની પુત્રાદિ કુટુંબના ભરણપોષણમાં પ્રવર્તે છે ॥૫॥ વળી પોતાની
 જ્ઞાતિથકી ભિન્ન એવા પણ મનુષ્ય સાથે સ્નેહાતિશય બંધાઈ જતાં પોતાના
 પિત્રાદિ બંધુવર્ગનો પણ ત્યાગ કરીને, સ્ત્રી પુરૂષની પાછળ દેશાંતરમાં

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સ્નેહગતદોષો અને તેના જીવના ઉપાયો નિરૂપણ કર્યાં છે.

ચ । પુંસઃ સ્ત્રિયા સ્ત્રિયાઃ પુંસા સદ્દેશાન્તરે ગતિઃ ॥૬॥ તિરસ્કૃ-
તસ્યાપિ પુંસઃ સ્વસમ્યન્ધિજનૈર્મુદુઃ । અવૈરાગ્યમતત્યાગઃ સ્નેહાદ્ભ-
વતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૭॥ સ્નેહાદેવાનુમરણં સ્ત્રીણાં પતિસુતાન્મૃતાન્ ।
પ્રાણિનાં હિંસયા પુંસઃ પોપઃ સ્યાત્સ્વજનસ્ય ચ ॥૮॥ સ્નેહાત્સ્વયં શુભાં
સોદ્ધા નૃણાં ચ પશુપક્ષિણામ્ । ઇતસ્તતોઽધમાનીય પ્રવૃત્તિઃ સ્વાર્ભ-
પોપજે ॥૯॥ સ્ત્રેયાન્ધિપારયાનાદૌ મૃત્યુહેતાવપિ ધ્રુવમ્ । સ્નેહાત્કુ-
ટુમ્બપોપાર્યં પ્રવૃત્તિર્જાયતે નૃણામ્ ॥૧૦॥ અનૃતેનાતિકષ્પેન શ્વવૃ-
ત્યેતસ્તતો ધનમ્ । આનીય સ્ત્રીયપોપશ્ચ સ્નેહાદ્ભવતિ દેહિનામ્ ॥૧૧॥
સ્વજાતેરિતરત્રાપિ પશ્વાદૌ સ્નેહતસ્તથા । આસક્તિર્જાયતે પુંસાં સ્વપુ-
ત્રાદાવિવાર્તિદા ॥૧૨॥ જરત્યપિ શરીરે સ્વે સ્નેહાદાશાસ્તિ જીવને ।

આલી બાથછે અને પુરૂષ સ્ત્રીની પાછળ દેશાતરમા આઘ્યો બાથ છે ॥૬॥
કલત્ર પુત્ર આદિક સ્વસમ્યન્ધિજનોએ વારવાર તિરસ્કાર કરેલો પણ પુરૂષ
સ્નેહબંધનને લીધે તેમા ઉદાસીન થઇને તેમનો ત્યાગ કરવા ક્ષણપણ સમર્થ
થતો નથી ॥૭॥ વળી જે મરી ગયેલા પતિ પુત્રોની પાછળ સ્ત્રીઓનુ મરણ
થાય છે તેપણ તેમા સ્નેહોત્કર્ષને લીધેજ થાયછે પુરૂષ સ્નેહાધિક્યને
લીધેજ સ્વજનોના પોપણમા પ્રવર્તતા પરપીડનમા પણ પ્રવર્તે છે ॥૮॥
પશુપક્ષિપ્રમુખ પ્રાણિમાત્રની સ્નેહવશાત્ પોતાના બાળકોના સરક્ષણમા
પોતે ભુખ વેડીનેપણ બ્યાથી ત્યાથી તેમના ઉદરભરણુપર્યાપ્ત અન્ન મેળવી
લાવવાની પ્રવૃત્તિ થાય છે ॥૯॥ તથા કુટુમ્બસ્નેહને લીધેજ તેના પોપણમા
પ્રવર્તેલો પુરૂષ સ્વય મરણકારણુ એવા પણ ચોરઝર્મને અને દ્વીપાતર
ગમનાદિકને નિ શકપણુ કરેછે ॥૧૦॥ પુરૂષ સોએ સો અસત્ય વચન
બોલીને, અત્યધિક કલેશ વેડીને અને નીચની નોકરી કરીને પણ બ્યાથી
ત્યાથી ધન લાવીને પત્નીપુત્રાદિ સ્વજનોનુ પોપણુ જે કરે છે તેમા મૂળ
સ્નેહજ છે ॥૧૧॥ તથા પુરૂષોને પોતાના પત્નીપુત્રાદિકમાજ જેમ એમ
પોતાની ભતિથકી લિત્ર એવા પણ પશ્વાદિ-મૃગ મર્કટ શ્વાનબાળકાદિકમાં
સ્નેહપ્રકર્ય થઇ બાથ છે, તેથી તેમા આસક્તિ વિવિધ પીડાકારિણી ઉદ્ભવે
છે ॥૧૨॥ શરીર અતિ ઈર્ષ્યતાને પામે તોપણુ તેમા સ્નેહવશાત્ જીવનમા

અધર્મિણામપિ સ્થાનાં પક્ષપાતશ્ચ જાયતે ॥૧૩॥ અન્યાયે ન્યાયવુ-
દ્ધિશ્ચ પાપે પુણ્યમતિર્નૃણામ્ । અનાત્મન્યાત્મધીઃ ક્ષેદાજ્ઞાયતેઽસતિ
સન્મતિઃ ॥૧૪॥ દોષધીર્મયતિ ક્ષેદાદ્દુષ્ટેષુ ગુણિનામપિ । ગુણવુદ્ધિશ્ચ
દોષેષુ પુંસોદોષવતાં તથા ॥૧૫॥ કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભર્ઈર્પ્યાદ્યા
અપિ ભૂરિશઃ । દોષાઃ ક્ષેદાન્ન્યવન્ત્યેવ સ ક્ષેહસ્ત્યાગિનાં રિપુઃ
॥૧૬॥ અથ ક્ષેદજયોપાયાઃ કથ્યન્તે ત્યાગિનાં હિતાઃ । યૈરસૌ જીયતે
નૂનં દુર્જયોઽપિ મુમુક્ષુભિઃ ॥૧૭॥ દેહે ચ દૈહિકે ત્યાગી નિઃક્ષેહઃ
સર્વદા ભવેત્ । યતઃ સ્યાત્પરમં સૌરયં પ્રીતિશ્ચ પરમાત્મનિ ॥૧૮॥
પ્રિયવ્રતાદયો ભૂપા દધીચ્છિપ્રમુખાદિજાઃ । ક્ષેદં વિદ્યાય દેદ્વાદૌ
પરં સૌરયં હિ લેભિરે ॥૧૯॥ સ્વદેહજન્મ યત્રાભૂતદ્રામં ન પુનર્વ-

તો આશા મોટી વધતી જાયછે. તથા ક્ષેદને લીધે અધર્મકપરાયણ એવા
પણ સ્વજનો માટે પક્ષપાત કરાયછે ॥૧૩॥ વળી નરોને ક્ષેદને લીધે
સોએ સો વિપરીત શુદ્ધિ ઉપજેછે, જેવી કે-અન્યાયમાં ન્યાયશુદ્ધિ, પાપમાં
પુણ્યશુદ્ધિ, અનાત્મામાં આત્મશુદ્ધિ અને અસતમાં સદ્શુદ્ધિ સમુ-
દ્ભવેછે. તથા ગુણિઓના ગુણોમાં પણ દોષશુદ્ધિ અને દોષિઓના દોષોમાં
પણ ગુણશુદ્ધિ થાયછે. (પુત્રક્ષેદવશાત્ ધૃતરાષ્ટ્રને ગુણી પાંડવોમાંજ
જેમ અને દોષવાળા પોતાના પુત્રોમાંજ જેમ) ॥૧૪-૧૫॥ કામ ક્રોધ
ઈર્ષ્યા લોભાદિક પણ બહુ દોષો ક્ષેદથીજ સમુદ્ભવેછે. માટે તે ક્ષેદ
ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલા સાધુઓનો મહાન્ રિપુ છે ॥૧૬॥

હવે તેવા મહાશત્રુ ક્ષેદના જયના ઉપાયો જે ત્યાગિઓના પરમ હિતને
કરનારા છે તે કહું છું. જે ઉપાયો જાણીને અનુપાળવાવડે દુર્નય એવો
પણ ક્ષેદ મુમુક્ષુઓએ સુખેથી નિશ્ચે છૂતી શકાય છે ॥૧૭॥ ત્યાગિએ દેહ
દૈહિકમાં તેના સ્વરૂપનો વિચાર કરીને સર્વદા નિ ક્ષેદ થવું, જેથી પરમ
સુખ થાય અને પરમાત્મામાં પ્રીતિ થાય ॥૧૮॥ પૂર્વે પ્રિયવ્રતઆદિક બ્રૂયો
અને દધીચ્છિપ્રમુખ વિગ્રો દેહાદિકમાંથી ક્ષેદનો ત્યાગ કરીને પરમ સુખને
પામી ગએલા પ્રસિદ્ધ છે ॥૧૯॥ આ ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલા સાધુએ પોતાને
જન્મશામે ફરી નજ નવું. જે કદાચિત્ કોઈ આવશ્યક યોગને લીધે પોતાને

વંસ્તેપાં સ્વજનાશ્ચાપ્યનેકદા ॥૨૪॥ પ્રીતિર્હિ યાદશો તેષુ દેહેનાનેન
સામ્પ્રતમ્ । દયા કુલામિમાનશ્ચ કર્તવ્યાગ્રપિ તાદશી ॥૨૫॥ આદૌ
ત્યક્તેષુ ચ સ્વેષુ ત્યાગી સજ્જત યઃ પુનઃ । કુર્યાદેવ હિ શાસ્ત્રેણ નિપિ
દ્ધમપિ કર્મ સઃ ॥૨૬॥ इत्थं यः स्वेरवर्ता स्यात्त्यागी भूत्वापि
वैष्णवः । स पञ्चभिर्महापापैर्युक्तो श्रेयो हि नित्यदा ॥૨૭॥ તસ્યા
દાત્મસ્વરૂપ હિ દેહત્રયપૃથક્સ્થિતમ્ । નિશ્ચિત્ય તત્ત્વ ત્રયૈવ નિઃસ્નેહઃ
સર્વતો ભવેત્ ॥૨૮॥ શયીત મૃતલે નિત્યં લઘ્વાયાં ન ત્વનાપદિ ।

વિધ યોનિઓમા પોતાના અગણિત દેહો થએલા છે અને તે દેહોના જનની-
જનકાદિ સ્વજનો પણ અસખ્યાત થયા છે તો હમણા આ વર્તમાન દેહથી
પ્રાક્તજ દેહ દેહાનુબન્ધિઓમા જેવી પ્રીતિ જેવી દયા અને જેવો કુળા-
ભિમાન વર્તે છે (નથીજ વર્તતો) તેમ આ વર્તમાન કાલીન સ્વજનોમા
પણ તેવી પ્રીતિ દયાદિ કરવું (નજ કરવું) (જે પ્રીતિ દયાદિ કરવું, તો
ઉક્ત પ્રકારે વિચાર કરીને થયા અને થનારા માતાપિતાદિ સ્વજનોને
સંભતીય આ વર્તમાનકાળના પણ એક સ્વજનો છે એમ સમજીને
એમાં ઉદાસીન રહેવું) તત્ત્વવિચાર કરીને દેહોત્પત્તિનિમિત્તનો કે ઉપકારક
નિમિત્તનો સ્નેહ ક્રોધમા પણ ત્યાગીએ નજ કરવો એવો અભિપ્રાય છે
॥૨૩-૨૫॥ જે પારમહસ્ય ધર્મની ઇચ્છાથી શૃદ્ધાદિકનો ત્યાગ કરી ત્યાગ
ધર્મને પામ્યો હોય તેને ફરી શૃદ્ધાદિકને સંભારે અને સ્નેહથી તેમ
આસક્તિને કરે, તે શાસ્ત્રનિષિદ્ધ બીજીપણ કર્મ કરેજ, માટે તેવાનો
સતોએ વિશ્વાસ કરવો નહિ આથી અધિક નિષિદ્ધ અપર નથી, શુ ? તો
જે ત્યાગી થઇને ફરી શૃદ્ધાનુ અનુધ્યાન કરે ॥૨૬॥ જે વૈષ્ણવ ત્યાગાશ્રમને
ચહણ કરીને પણ ફરી સ્નેહવશાત્ શૃદ્ધાસક્ત યથેચ્છવર્તી થાય તે પાપ
મહાપાપોએ યુક્ત સદા લણ્ણવો-તેને સમાનધર્મી સમજવો ॥૨૭॥ માટે
ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલાએ સ્નેહમૂળ દોષનો વિચાર કરતા પ્રથમ આત્મ
સ્વરૂપને સ્થૂળ સૂક્ષ્મ કારણરૂપે વર્તતા ત્રણ પ્રકારના દેહથકી વિવશણ
રૂડી રીતે વિચારીને વિનિશ્ચિત કરવું પછી તે જ્ઞાનેકલ્પન અક્ષરબ્રહ્મસરૂપજ
સમજવું એ રીતે આત્મસ્વરૂપનો વિનિશ્ચય કરીને દેહ દેહાનુબન્ધિ સર્વમા

સ્ત્રીપ્રાપ્તતાં તૂલપર્તીં ત્યાગી પ્રાવૃણુયાન્ન ચ ॥૨૯॥ एकस्मिन्मास्यति-
 क्रान्ते कारयेत्क्षौरकर्म च । कक्षोपस्यशिष्यावर्जं मासात्प्राङ्गुतु कर्हि-
 चित् ॥३०॥ प्रतोपवासदिवसे तथासौ भोजनोत्तरम् । न कारयेत्
 क्षौरकर्म त्यागिधर्मानुपाश्रितः ॥३१॥ पापिनास्तिकसंस्पर्शं दुःस्वप्ने
 क्षुरकर्मणि । यवनान्त्यजनस्पर्शं त्यागी स्नानं समाचरेत् ॥३२॥
 मातापित्रोर्गુરોः स्वस्य मरणे तु श्रुते सति । त्यागी स्नायात्सग-
 साश्च नेतरस्य तु कर्हिचित् ॥३३॥ न विष्णोर्नवद्या भक्तिं विना चै-
 मपि क्षणम् । व्यर्थं कापि नयेत्त्यागी दूरे जह्यात्स्वसत्कथाः ॥३४॥
 वृत्तिग्रामक्षेत्रમન્નં શ્રુણુયાન્ન ચ કસ્યચિત્ । માધ્યસ્થ્યં નૈવ કુર્યાદ્ધ-
 દ્રવ્યાદાનપ્રદાનયોઃ ॥૩૫॥ રાજકાર્યસ્ય વાર્તાં ચ જયાજયકથા તથા ।

નિ ઝેડ થવું ॥૨૯॥ ત્યાગી નિત્ય ભૂતળ-સાદરી પાથરેલી પૃથ્વી ઉપરજ
 મુવે. રોગાદિ આપત્કાળ આવ્યા વિના ખાટલામાં નજ મુવે સ્ત્રીએ ઝોટેલી
 ગોદડી આપત્તિમાં પણ નજ ઝોટે ॥૨૯॥ એક માસ પહેલાં ક્ષૌરકર્મ
 કાર્ય ન કરાવે એક માસ વ્યતીત થતાં કક્ષ ઉપસ્થ અને શિષ્યાએ વર્ણત
 મુડન કરાવે ॥૩૦॥ ત્યાગિધર્મને આશરેલો આ સાધુ પ્રતોપવાસ દિવસે
 અને ભોજન કર્યા પછી મુડન ન કરાવે ॥૩૧॥ મુડનકર્મમાં સ્નાન કરે
 તથા પાપી નાસ્તિકના સંસ્પર્શમાં તથા યવન અત્યજન ધોળી મોચી
 આદિકના સંસ્પર્શમાં તથા દુષ્ટ સ્વપ્નમાં ત્યાગી સ્નાન કરે ॥૩૨॥ ત્યાગી
 પોતાના ગુરુ અને માતા પિતાનું મરણ સાંભળીને સચેલ સ્નાન કરે તે
 થકી ધંતર પંધુજનનું મરણ સાંભળીને તો કાર્ય સ્નાન ન કરે ॥૩૩॥
 વળી ત્યાગીએ એક પણ ક્ષણ લક્ષિતરહિત વ્યર્થ કાળ કાર્ય ન નિર્ગમન
 કરવો વિધ્યુની શ્રવણ કીર્તનાદિરૂપ નવવિધ લક્ષિમધ્યે હરકોઈ લક્ષિ
 સ્વરૂપમાં સતત અનુરક્ત રહેવું. અસત્કથાઓતો (શામ્યવાર્તાઓ) દૂરથીજ
 ત્યાગ કરવી ॥૩૪॥ અસત્કથાઓને કહેછે-કોઈની આલુવિકા વિષયમાં,
 આમવિષયમાં અને ક્ષેત્રવિષયમાં જે મનણુ-પર્યાલોચન તે ત્યાગીએ સ્વય
 નજ કરવું અને કોઈ કરતા હોય તે નજ સાંભળવું તથા કોઈના પણ
 દ્રવ્ય લેવા દેવાના વ્યવહારમાં મધ્યસ્થપણુ નજ કરવું. (કોઈ વિષયમાં

વરપાલદ્વારનગરશોભાયાશ્ચાય વર્ણનમ્ ॥૩૬॥ અન્નસ્ય મહ્યમો-
 જ્યાદે રસાસ્વાદાશ્રિતા કથા । વૃષિવાણિજ્યશિલ્પાદેર્વાહનાનાં ચ
 વર્ણનમ્ ॥૩૭॥ ગોમહિપ્યજવૃક્ષાદેર્વર્ણનં ચાયુધસ્ય ચ । इत्याद्या
 ગ્રામ્યવાર્તાસ્તુ ન કુર્યાચ્છૃણુયાન્ન ચ ॥૩૮॥ एतेषु नियमेषु स्याद्यस्य
 यस्य च्युतिः क्वचित् । त्यागी कुर्यात्तस्य तस्य प्रायश्चित्तं यथोचि-
 तम् ॥૩૯॥ दिनानि यावन्त्यक्षानાત્સસમ્બન્ધિગૃહે વસેત્ । उपवा
 સાન્ત્સ ધુર્ચતિ તાવતો દિવસાન્મુનિ. ॥૪૦॥ पित्रादीनां गृहे भुक्तौ
 તેભ્ય આદ્યાદિદાપને । तद्वत्तवस्त्राद्यादाने खट्वास्वापेऽप्यनापदि
 ॥૪૧॥ तूलपट्याः प्रावरणे प्रावृतायाः स्त्रिया तथा । एकैक उपवा
 સોઽવ પ્રાયશ્ચિત્ત પૃથક્પૃથક્ ॥૪૨॥ कथने ग्राम्यवार्ताया श्रवणे
 ચ તથાદરાત્ । सहस्राणि जपेत्पञ्च कृष्णमन्त्रं षडक्षरम् ॥૪૩॥ एते

કોઈના જમીન પણ ન થવું) ॥૩૫॥ तथा राजकार्यसमन्धि वार्ता, कोर्धना
 જય અપજયની કથા, વસ્ત્ર અલકાર નગરોની શોભાનું વર્ણન, લક્ષ્ય
 લોભ્યાદિ અજસમન્ધિ રસાસ્વાદવાળી કથાઓ, કૃષિકર્મ વજુગવ્યાપાર
 શિલ્પકર્મ ગૃહિજનવ્યવહાર વિગેરેનું વર્ણન, ગજ અથ ૨થવિગેરે વાહનોનું
 વર્ણન, ગાયો ભેશો બકરા આદિ પશુઓનું વર્ણન, આત્રાદિ વૃક્ષોનું વર્ણન,
 અક્ષાદિ આયુધોનું વર્ણન, ઇત્યાદિ ગ્રામ્યવાર્તાઓને ત્યાગી સ્વયં નજ કરે
 અને નજ સાંભળે ॥૩૬ ૩૮॥ આ ઉક્તનિયમો મધ્યે જેનો જેનો કદાચિત્
 ભગ થાય તેનું તેનું યથોચિત પ્રાયશ્ચિત્ત ત્યાગી તરતજ કરે ॥૩૯॥ त्यागी
 અજ્ઞાનથી જેટલા દિવસો પોતાના સમન્ધિજનોના ઘરમા વસે તેટલા
 દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૪૦॥ तथा त्यागी अज्ञानથી પોતાના પિતા બ્રાતા
 બહેન સસરો આદિક સ્વજનોને ઘેર જમે, તે સ્વજનોને અન્નાદિ અપાવે,
 તે સ્વજનોએ પોતાને આપેલા વસ્ત્રાદિકને સ્વયં બહણું કરે, આપકાજ
 નિના અજ્ઞાનથી ખાટલામા સુવે, સ્ત્રીએ વાપરેલી ગોદડીને સ્વયં અજ્ઞાનથી
 વાપરે, આવા નિયમ લગોમા પૃથક્પૃથક્ એક એક દિન ઉપોષણ પ્રાય
 શ્ચિત્ત કરે ॥૪૧-૪૨॥ तथा त्यागी ઉક્ત ગ્રામ્યવાર્તાને આદરથી કહે તથા
 સાંભળે તો 'સ્વામિનારાયણ' આ ૫૩ક્ષર કૃષ્ણમંત્રનો જપ પાંચ હજારવાર

સેહજયોપાયાઃ પ્રોક્તા ધાર્યા મુમુક્ષુભિઃ । સત્સદ્ગુણિષ્ણુમક્તિભ્યાં
સદૃષ્ટે ફલદા મતાઃ ॥૪૪॥ સેહસ્ય દોષા ઇતિ તે સુબુદ્ધે ! પ્રોક્તા ઉપા-
યાશ્ચ જયાય તસ્ય । મયાથ માનસ્ય ઘદામિ દોષાન્ ગુણાંશ્ચ તાન્ જેતુ-
મહં સમર્થાન્ ॥૪૫॥ ઇતિ શ્રીગત્સાઙ્ગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્ર-
કરણે ત્યાગિધર્મેષુ સેહદોષતત્ત્વજોપાયનિરૂપણનામા પચરઘિતમોડધ્યાયઃ ॥૬૫॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—માનમૂલો મહાન્દોષઃ ક્રોધારયોઽન્ન પ્રવ-
ર્તતે । યો ભક્ષસાત્કરોત્યાનુ દાનવ્રતતપોયમાન્ ॥૧॥ વાચ્યાવા-
ચ્યાવિદેકશ્ચ મર્યાદામેદનં યતઃ । ભવત્યવધ્યઘાતશ્ચ સ્વાત્મહત્યાપિ
કરે ॥૪૩॥ હે મુને ! સેહનિષ્ઠ દોષો અને તેના જયના ઉપાયો મેં તમને
કહ્યા. આ ઉપાયો મુમુક્ષુઓએ અવશ્ય હૃદયમાં અવધારવા લાયક છે.
સત્સમાગમ અને વિગ્ધુલક્ષિએ સહિત જે અનુદાન કરવામાં આવે તો તે
ઉપાયો નિઃશ્રેયસપ્રાપ્તિરૂપ ફળને આપનારા માન્યા છે ॥૪૮॥ હે સુબુદ્ધે !
આ પ્રકારે મેં સેહના દોષો અને તેના જયના ઉપાયો તમને કહ્યા. હવે હું
માનના દોષો અને તેના જયમાં સમર્થ ઉપાયો કહું છું તેને સાંભળો ॥૪૫॥
ઇતિ શ્રીસત્સાંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગિધર્મેષુ સેહદોષ-
તત્ત્વજોપાયનિરૂપણનામા પંચરઘિતમોડધ્યાયઃ ॥૬૫॥

૧ અધ્યાય ૬૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ગોપાળાનંદમુને ! લોકમાં માનમૂળક
(માનથી) ક્રોધ નામનો દોષ મહાન્ પ્રવર્તેછે. (હમણાં માનમૂળ ક્રોધના
દોષોને કહેછે) જે ક્રોધરૂપ અગ્નિ બહુકાળે કરીને સંપાદન કરેલાં દાન
વ્રત તપ નિયમમય સુચરિતોને તત્ક્ષણ ભસ્મસાત્ કરી દે છે ॥૧॥ કેવળ
સુકૃતનો નાશ કરેછે એટલુંજ નહિ, કિંતુ પ્રબળ પાપને પણ ઉપબવે છે.
ક્રોધથી વાચ્ય અવાચ્ય અર્થના વિવેકનો વિભ્રશ થાયછે. તથા ગુરૂજનોની
પરિચર્યા આચરવી વિગેરે મર્યાદાનો ભગ થાયછે અવધ્ય ગોબ્રાહ્મણ-
દિકના ઘાતમા પ્રવૃત્તિ થાય છે. અતત સર્વશ્રેયના મૂળભૂત સ્વલ્પવનના

૧ આ અધ્યાયમાં માનના દોષો અને તેના જયના ઉપાયો નિરૂપણ કર્યા છે

નિશ્ચિતમ્ ॥૨॥ સ્વજનનાં ગુરુણાં ચ येन नाशः सतामपि । जाय-
तेऽकार्यकारित्वं यतश्चापि दुरुक्तयः ॥३॥ तथा मानात्सहचरी क्रोध-
स्येर्ष्यापि जायते । यया भवत्यल्पविदां साम्येच्छाऽपि महागुणैः
॥४॥ मानादहंमतिर्देहे भवत्यात्मविदामपि । पारुष्यं निर्दयत्वं च
दम्भो दर्पश्च मत्सरः ॥५॥ स्यादन्याये न्यायधीश्च न्यायेऽन्याय-
मतिस्तथा । साधावसाधुधीर्मानादसाधौ साधुधीर्नृणाम् ॥६॥
मानाद्वयस्तपोविद्यावृद्धानां ब्रह्मवेदिनाम् । अपमानो भवत्येव पुंसां
दोषविदामपि ॥७॥ अपूज्येऽनीश्वरेऽपि स्वे मानात्पૂज्येश्वરत्वधीः ।

ઘાતમા પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે. વળી જે ક્રોધથી સ્વજનો ગુરુજનો આદિકનુ
વિનાશન, સંતોનુ પણ પરિપીડન, વર્ણુ આશ્રમ કુળાદિકને અનુચિત કાર્યનું
આચરણ, હુર્વચનભાષણ, ઇત્યાદિ થાયછે ॥૨-૩॥ જેમ માનદોષથી ક્રોધ-
દોષ ઉપજેછે તેમજ માનથડી ક્રોધની સહચારિણી (તેની સાથે સદા
રહેનારી) ઇર્ષ્યાપણુ ઉપજે છે, જે ઇર્ષ્યાએ કરીને અલ્પગુણુવાળા જનોને
મહાગુણુવાળા જનોની સાથેપણુ સમાનપણુની ઇચ્છા થાયછે ॥૪॥ આત્મા
અનાત્માના સ્વરૂપને સમજનારાઓને પણ માનહેતુથી દેહમાં અહમતિ
થાય છે. 'હું વર્ણુમાં પ્રથમ છું, માફે અભિજાત્ય (કુળ) નિરૂપમ છે'
ઇત્યાદિ અભિમતિ દેહાત્માધ્યાસમૂળથીજ આવે છે માનથડીજ દલ
માત્સર્ય ગર્વ નિર્દયતા નિપુરભાષણુ આદિક સર્વ દોષમાત્ર નરોને સમુદ્ભવે
છે ॥૫॥ વળી માનથડીજ સાધુઓમા અસાધુતાશુદ્ધિ, અસાધુઓમાં
સાધુતાશુદ્ધિ, અન્યાયમાં ન્યાયશુદ્ધિ, ન્યાયમાં અન્યાયશુદ્ધિ, ઇત્યાદિ
વિપરીત શુદ્ધિ થાય છે 'હુંજ વિદ્યા અભિજને સંપન્ન અને વળી સંતોનો
અચ્છણી છું, આ તો શાસ્ત્રને નહિ લાલેલો, સાધુવેષમાત્રથી સાધુ કેમ હોઈ
શે ?' એવા અભિમાનથી સાધુઓમા અસાધુતાશુદ્ધિ તથા અસાધુ પોતા-
વિષે અને પોતાની પ્રશંસા કરનારા અનુજીવી જનમાં સાધુતાશુદ્ધિ સંભવે
છે. એજ રીતે બીજી પણ બહુ વિપરીત શુદ્ધિ થાયછે ॥૬॥ જે માનમદ
છે તે 'પૂજ્યપૂજના વ્યતિક્રમમાં દોષ છે' એમ બાણુતા પણ પુરૂષોને વિવેક
નિભ્રષ્ટ કરીને વય તપ વિદ્યા વિગેરેવડે વૃદ્ધો (મોટા) અને બ્રહ્મવિદોના

સન્નિર્વાદશ્ચ સામ્યં ચ જાયતે સ્તબ્ધતા નૃણામ્ ॥૮॥ મહદગ્રોપવે-
શશ્ચ દેવાનામપ્યવન્દનમ્ । અપક્ષપાતો મહતાં પુંસાં ભવતિ માનતઃ
॥૯॥ અપ્રસાદઃ સતાં સ્વસ્મિન્માનાદ્ભવતિ નિશ્ચિતમ્ । इत्यादयः
सन्ति दोषा महान्तो मानमाश्रिताः ॥१०॥ त्यागी जह्यात्ततो मानं
विष्णुप्रीत्यभिलाषुकः । यतः स्यात्परमं सौख्यं मुक्तानां च मुमुक्ष-
ताम् ॥११॥ हरिश्चन्द्रश्च कुशिको युधिष्ठिरमुखा नृपाः । मानेना-
विकृताः प्रापुर्गतिं रादां सुदुर्लभाम् ॥१२॥ अथ मानजयोपाया

અપમાનમા પ્રવતવિછે ॥૭॥ અપૂજ્ય, દેહ દેહાદિ અનુબન્ધિજનોને પર-
તત્ર, પશુપ્રાય એવાપણુ સ્વજનમાં 'સત્કુલમાં પ્રસવેલો હું તે મારો આ
સંબન્ધી સર્વથકી પૂજ્ય છે' એવી પૂજ્યપણાની અભિમતિ માનથકી
સમુદ્ભવે છે તથા 'આ મારો સંબન્ધી ગુણવશવર્તી નથી, સ્વાત્મનિષ્ઠ
અને સ્વતત્ર છે' એવી પણ વિપરીતશુદ્ધિ ઉદ્ભવે છે વળી આ માન-
થકીજ નરોને સતોની સાથે વિવાદ, તેમને સમાનપણાની શુદ્ધિ અને
પડિતપણાની અભિમતિને લીધે તેમની આગળ સ્તબ્ધતા (અવિનયની
ઉદ્ગતતા) થાયછે ॥૮॥ મોટાઓની આગળ અવિનીત વેપથી સમાન
આસનમાં સારી રીતે બેસવું, દેવોને પણ વદન ન કરવું, - 'હું વિરાન-
સપત્ર છું તે મારાથી શિલાકાષાદિ પ્રતિમાનુ વદન કેમ થાય ?' એવા અભિ-
માનથી તેમને નમસ્કાર ન કરવો, મોટાઓનો પક્ષ ન રાખવો (સતોનો
અનાદર કરવો) આપણુ માન દોષથકીજ થાય છે ॥૯॥ એવમાદિ દોષને
લીધે સર્વ શ્રેયમા મૂળભૂત જે સતોનો અનુચ્છ તેનુ અપાત્ર સ્વય નિશ્ચ
થાય છે આ રીતે માનરૂપ મહાદોષ કે જે સર્વ અનર્થનુ મૂળ છે તેને લીધે
અતે નરકમા પણ પડે છે ॥૧૦॥ માટે ત્યાગધર્મમા પ્રવર્તીને સર્વતનુ
વિધ્જુની પ્રસન્નતા મેળવવાની ધ્ય્છાવાળો સાધુ મહાદોષમૂળ માનને વિશે-
ષત લજે. (આથી લગવત્રપ્રસન્નતાપણુ માનત્યાગથીજ થાય છે એમ સૂચ્યુ
છે) જેના ત્યાગથી મુમુક્ષુઓ અને મુક્તપ્રાયોને પરમ સુખ અહીંજ સિદ્ધ
થાય છે ॥૧૧॥ પૂર્વે હરિશ્ચદ્ર કુશિક યુધિષ્ઠિર આદિક રાજાઓ માનક્ષોભે વિવ-
ર્ણત થઇ અન્ય રાજાઓને સુદુર્લભ એવી ગતિને પામી ગયા છે ॥૧૨॥

ગુણાઃ કીર્ત્યન્ત ઉત્તમાઃ । યૈરસૌ જીયતે શત્રુસ્ત્યાગિભિઃ સ્વલ્પકા-
લતઃ ॥૧૩॥ ક્ષેત્રક્ષેત્રદ્વયો રૂપે સમ્યક્સાહ્યવિચારતઃ । નિશ્ચિત્ય
માનો હાતવ્યઃ ક્ષેત્રજ્ઞાત્મધિયા યુધૈઃ ॥૧૪॥ ત્યાગિભિર્વા ગૃહસ્થૈર્વા
પ્રોક્તં વાન્મયમસ્તુદમ્ । અપિ ત્યાગી સદ્દેતૈવ તિરસ્કારાંશ્ચ
તત્કૃતાન્ ॥૧૫॥ વયોજ્ઞાનતપોયોગૈઃ સ્વતુલ્યસ્યાપિ માનવૈઃ । કૃતે
મહતિ સન્માને નૈર્પ્યયા ક્ષોભમાનુયાત્ ॥૧૬॥ સુમોજ્યં સ્વકનિષ્ઠાય
સ્વસૈ દદ્યાદ્ નીરસમ્ । કશ્ચિદ્ભોજનપક્કૌ ચેત્સેન ન ક્રોધ-
માનુયાત્ ॥૧૭॥ સ્વતુલ્યાયાપિ ચેદ્દદ્યાત્સર્વપૂજ્યાધિકારિતામ્ ।

હવે માનવ્યના ઉપાયભૂત ઉત્તમ ગુણોને કહું છું, જે ઉપાયોના
અનુધાનથી અત્પ કાળમાંજ ત્યાગીઓએ માનશત્રુ છૂટી શકાય ॥૧૩॥
જ્યાસુધી દેહથડી વિલક્ષણ આત્માનું જ્ઞાન થાય નહિ ત્યાંસુધી માન
ટળે નહિ સર્વ માનાંકુર દેહાત્મશ્રમભૂળથી ઉદ્ભવે છે, તો અવશ્ય
સાંખ્યવિચારથી ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞનું સ્વરૂપ પરસ્પર અત્યંત વિલક્ષણ રૂડી
રીતે વિનિશ્ચય કરવું. (જેથી સાંખ્ય-આત્મતત્ત્વનો નિશ્ચય કરાય તે વિચાર
સાંખ્યવિચાર કહ્યો છે) વિનિશ્ચય કરીને 'કર્મફળનો જે ઉપભોગ તેના
ઉપકરણભૂત ક્ષેત્રથડી વિલક્ષણ અને તેનો જ્ઞાતા એવો હું ત્વચા-માસ-
અસ્થિમય પિંડરૂપ નથી, કિંતુ જ્ઞાનૈકઘન છું' એમ માનીને બુધ-સદસતના
વિવેકી ત્યાગીએ માનનો ત્યાગ કરવો ॥૧૪॥ બીજા ત્યાગીઓએ કે ગૃહસ્થોએ
કહેલું કઠોરવચન મર્મભેદકપણુ ત્યાગી સહનજ કરે. અને તેમણે પોતાને
કરેલા તિરસ્કારોને પણ સહનજ કરે ॥૧૫॥ વળી કોઇનીપણ ઉપર
ધ્યનિ નજ કરે. વય જ્ઞાન તપ યોગ આદિક ગુણોએ કરીને પોતાથડી
નહિ અધિક એવા પણ ત્યાગીનું કોઈ માનવો મહાસન્માન કરે, તે જોઇને
'હું મહાગુણી સતે આ કેમ માનને યોગ્ય છે?' એમ તેનેવિષે ધ્યનિ
લીધે એવા ક્ષોભને નજ પામે ॥૧૬॥ વળી કોઈ ત્યાગી કે ગૃહસ્થ વય વિદ્યા
વિગેરેવડે પોતાથડી કનિષ્ઠ એવા ત્યાગીને ભોજનવેળાએ સાફ ભોજ્યપદાર્થ
આપે અને પોતાને તો રસવર્ણિત ભોજ્યપદાર્થ આપે, તો તેવા તેના વૈષમ્ય
પ્રદાનપ્રદર્શનથી તેની ઉપર ત્યાગી ક્રોધ કરે નહિ ॥૧૭॥ વળી જે કદાચિત્

ગુરુઃ સ્વસૈ તુ પદર્વી કનિષ્ઠાં તર્હિ નોત્તપેત્ ॥૧૮॥ સર્વથા માનમીર્ષ્યાં ચ ત્યક્ત્વા સેવેત યઃ સતઃ । સાધુઃ સ પ્વ કથિત-સ્ત્યાગી ભક્તઃ ધિયઃ પતેઃ ॥૧૯॥ મહર્તીં પદર્વી પ્રાપ્તાઃ પૂર્વે ચ સાધવો જનાઃ । માનત્યાગેનૈવ તે ચ વિનયેન મદ્દાત્મસુ ॥૨૦॥ માનોડસો પાપરૂપો હિ ગૃહિણામપિ નોચિતઃ । દુર્યોધનો રાવણાદ્યા નેશુર્યેન સવાન્ધવાઃ ॥૨૧॥ ત્યાજ્યસ્ત્યાગિજનૈર્માનઃ સર્વથેતિ વિચારતઃ । પાલને બ્રહ્મચર્યાદેર્માનસ્ત્યાજ્યો ન કર્હિંચિત્ ॥૨૨॥ અન્યત્ર તુ ત્યક્ત-માનો લોકૈરક્ષૈરુપદ્રુતઃ । ધૂલ્યાદિભિરપિ ત્યાગી પ્રામુયાન્નૈવ વિક્રિ-યામ્ ॥૨૩॥ આક્રોશિતસ્તાદિતોડન્યૈસ્તાન્નાક્રોશેન્ન તાડયેત્ ॥ વાચ્યા

ગુરુ વિદ્યાવિગેરે ગુણોએ કરીને પોતાથકી નહિ અધિક એવા પણ ત્યાગીને સર્વજનપૂજ્યતાસપાદક પદ (મારી આજ્ઞાથી આ પણ સર્વ ગૃહી ત્યાગી-ઓએ પૂજ્ય છે એમ તેને મોટો અધિકાર) આપે અને પોતાને તો તેથકી ન્યૂન પદ (તેની આજ્ઞામાં રહેવાનું) આપે, તો તપે નહિ-અતરમાં ક્ષોભ પામે નહિ ॥૧૮॥ જે ત્યાગી સર્વ પ્રકારે માન ઇર્ષ્યાને મૂકીને સત-જનોની સેવા કરે તેજ ભગવાનનો ભક્ત સાધુ સમજવો ॥૧૯॥ પૂર્વે જે સાધુજનો મહત્તી પદવી-મુમુક્ષુજનસેવ્યતારૂપ આત્મારામતાને પામ્યા છે તે સર્વે પણ માનત્યાગથી અને સતોની વિનયપૂર્વક સેવાથીજ પામ્યા છે ॥૨૦॥ આ માન મહાપાપ સર્વાનર્થમૂળભૂત હોવાથી તે ગૃહીઓને પણ ઉચિત નથી જે માનદોષથી દુર્યોધન શિશુપાળ રાવણાદિક સળાધવ વિનષ્ઠ થઇ ગયા છે. ગૃહસ્થને માટે જ્યારે એમ છે તો ત્યાગીઓને માટે તો કાંઈ કહેવાનુંજ રહેતું નથી ॥૨૧॥ તો આવો વિચાર કરીને ત્યાગી જનોએ સર્વ પ્રકારે માનનો ત્યાગ કરવો. આમા આ વિશેષ છે-ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલાએ બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં અને સ્વધર્મમાં તો માનનો ત્યાગ ન કરવો. 'હું બ્રહ્મચારી છું તે મારે અસાધારણ આ વ્રત કોઇથી પણ વિચળાયમાન નજ થાય' એવા દૃઢમાનવાળો થાય. અન્યથા મનોદુર્બળતાને લીધે બ્રહ્મ-ચર્યવ્રતનો ભગ થાય ॥૨૨॥ નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચર્યાદિ સ્વધર્મથકી અન્યત્ર તો ત્યક્તમાન ત્યાગી અજ્ઞાની લોકોએ ધુળ નાખવી વિગેરેવડે પીકા પમાડો

ન ત્યાગિના દુર્ગાગ્વાદ કાર્યો ન કેનચિત્ ॥૨૪॥ ન વાચ્યમનૃતં કાપિ
સત્યં ચ પરદુ સહુત્ । વપુષા મનસા વાચા દ્રોહ કાર્યો ન કસ્ય
ચિત્ ॥૨૫॥ ન છિન્ધ્યાદ્ધરિત ત્યાગી સ્વાયં તૃણમપિ કચિત્ । ત્યાગિનં
ગૃહિણ વાન્યં તૃણેનાપિ ન ભીષયેત્ ॥૨૬॥ મિથ્યાપવાદં કસ્મિંશ્ચિ
ત્પુરુષે વાપિ યોપિતિ । નારોપયેચ્ચ ન વ્યક્તં વ્યક્તશબ્દેન ભાષયેત્
॥૨૭॥ યથા પરમહસ પ્રાગાર્પભો ભરતો મુને ! । અવર્તત તથા વૃત્ય
સાધુના ત્યાગશાલિના ॥૨૮॥ ત્યાગિના પૃથિવીચચ ક્ષમાશીલેન
નિત્યદા । ભવિતવ્ય દેવશુરસચ્છાસ્ત્રાનિન્દકેન ચ ॥૨૯॥ આત્મનિષ્ઠા
ભિમાનેન પ્રાયશસ્ત્યાગિનો જના । ધર્મક્રિયાસ્ત્યજન્તીતિ ન તત્

થકો પણ ચિત્તમા વિકારને ક્યારેય નજ પામે ॥૨૩॥ અન્યજનોએ
આક્રોશ-અહુ બુમો પાડવાપૂર્વક લાજ્યોથકો કે ધોલ લાત મારવી વિગેરેવડે
તાડન કર્યોથકો પણ ત્યાગી તે કરનારાને આક્રોશ કે તાડન કદાપિ નજ કરે
તથા ગાળો વિગેરે દુર્વચનને નજ બોલે તથા કોઈની સાથે વાદ ન કરે ॥૨૪॥
ત્યાગી કદાચિતપણુ અસત્યવચનને ન બોલે સત્યવચન પણુ બોલે પરદુ ખ
કર થતું હોય તો ન બોલે મન વચન અને કાયથી કોઈનો પણુ દ્રોહ ન
કરે ॥૨૫॥ ત્યાગી સ્વાયં લીધુ તૃણપણુ કદાચિતપણુ છેદે નહિ કેમ ? તો
તે પણુ ભૂતાહિસાજ કહેવાય (દેવપૂજ્યે તુલસી દ્વાદિકના આહરણુમા
હોય નથી) ત્યાગી કે ગૃહી કોઈનેપણુ શુદ્ધ ઘાસની શળીવડે પણુ ભય
ઉપજાવે નહિ ॥૨૬॥ નર કે નારી કોઈની પણુ ઉપર મિથ્યાપવાદ આરોપે
નહિ બ્યગ-અગવિકળ પાગળા લુલા કાણિયા વિગેરેને તેવા તેવા શબ્દથી
સબોધીને નજ બોલાવે કેમ ? તો તેના તેના અપમાનને કરનાર તે વચન
થાય છે ॥૨૭॥ હે મુને ! કિં બહુના-પૂર્વે સપક્ષદેવતા પુત્ર પરમહસ જડ
સ્રારત જેવા નિર્માનત્વાદિ પ્રકારે વર્ત્યા હતા તેવા પ્રકારેજ ત્યાગધર્મમા
પ્રવર્તેલા સાધુએ વર્તવુ ॥૨૮॥ ત્યાગીએ સર્વદા પૃથ્વીની પેઠે ક્ષમાશીલ
થવુ દેવ ગુરુ સચ્છાસ્ત્રની નિંદા કદાપિ ન કરવી ॥૨૯॥ આ એક અવશ્ય
અવધારવુ, શુ ? તો લોકમા બહુ ત્યાગિજનો (પરમહસો) ત્યાગાલિ
માનથી અને 'હું આત્મનિષ્ઠ છું' આવા અભિમાનથી વર્ણાશ્રમપ્રાપ્ત સર્વ

કુર્યાત્તુ મચ્છિદ્રતઃ ॥૩૦॥ વ્રાણે મુહૂર્તં ઉત્થાય કુર્યાન્નિત્યવિધિં સ્વ-
કમ્ । સ તુ પ્રાગેવ કથિતઃ પૃચ્છતે તે મયા મુને ! ॥૩૧॥ ન દિવા
શયનં કુર્યાદ્રોગાદ્યાપદમન્તરા । ન ચ સૂર્યાસ્તસમયે નૈવ સૂર્યોદયે
તથા ॥૩૨॥ શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોર્ધ્યાનં વન્દનમર્ચનમ્ । વિના કાલો
વૃથા નૈવ નેતવ્યસ્ત્યાગિના ક્વચિત્ ॥૩૩॥ યથાશક્તિ ચ કર્તવ્યાઃ
શ્રીકૃષ્ણસ્ય વ્રતોત્સવાઃ । ત્યાગિના ચાન્વહં કાર્યઃ સચ્છાસ્ત્રાભ્યાસ
આદરાત્ ॥૩૪॥ ઇતેષુ નિયમેષુ સ્વાદ્યસ્ય યસ્ય ચ વિચ્યુતિઃ । પ્રાય-
શ્ચિત્તં તસ્ય તસ્ય ત્યાગી કુર્યાદતન્દ્રિતઃ ॥૩૫॥ સ્વાદ્દેન યાપિ દણ્ડા-
દૈસ્તાઢને યસ્ય કસ્યચિત્ । સદ્ગત્યુત્તેઽપિ સામાન્યાદેકં દિનમભો-
જનમ્ ॥૩૬॥ શોફે જાતે તાઢિતસ્ય નિર્ગતેઽસૃજિ વાહતઃ । પ્રહર્તા-
પવસેત્યાગી મુને ! દિનચતુષ્ટયમ્ ॥૩૭॥ પ્રહતસ્યાન્નમન્દ્રે તુ કુર્યાત્પા-

ધર્મને ત્યાગ કરી દે છે. મારા ચરણના સમાશ્રયવાળાએ તેમ વર્ણાશ્રમ-
પ્રાપ્ત કર્મનો ત્યાગ કરવો નહિ. કેમ ? તો કર્મોનો આ ત્યાગ તામસ કહ્યો
છે-કળત્યાગ તો વિદિત છે પણ ધર્મત્યાગ નહિ ॥૩૦॥ હે મુને ! ત્યાગી
બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં ઉઠીને પોતાનો નિત્યવિધિ કરે. તેનો પ્રકારતો પુછતા તમને
મેં પ્રથમજ કહી સંભળાવ્યો છે ॥૩૧॥ દિવસે, સૂર્યોદયસમયે અને સૂર્યા-
સ્તસમયે શયન નજ કરે. રોગાદિ આપદામા તો હોપ નથી ॥૩૨॥ ત્યાગીએ
શ્રવણ કીર્તન ધ્યાન વંદન પૂજનાદિ હરકોઈ એક લક્ષ્યંગના આચરણથીજ
કાળ નિર્ગમન કરવો. તેના વિના વૃથા ક્ષણપણ કાળ કદાપિ નજ નિર્ગમન
કરવો ॥૩૩॥ વળી ત્યાગીએ યથાશક્તિ શ્રીકૃષ્ણસબન્ધી પૂર્વોક્ત વાર્ષિક
વ્રતોત્સવો કરવા. પ્રતિદિન સચ્છાસ્ત્રનો અભ્યાસ આદરથી કરવો ॥૩૪॥

આ ઉક્ત નિયમો મધ્યે હરકોઈનો લગ થાય તો તેમાં વિદિત પ્રાયશ્ચિત્ત
પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરીને કરવું ॥૩૫॥ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેછે-જે ત્યાગી
પ્રામાદિક ક્રોધવશાત્ ધોલ લાત આદિક પ્રહારમાં હેતુભૂત કરચરણાદિ
પોતાના અગથી કે લાકડીઆદિકથી એકવાર જે કોઈ બીજને તાડન કરે તો
સામાન્યતઃ એક દિન ઉપવાસરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરે ॥૩૬॥ હે મુને ! ત્યાગીએ
કરેલા તાડનથી તે મનુષ્યના અંગમાં સોજે ચઢી જાય અથવા અંગમાંથી

રાકમુક્તમમ્ । દયાઞ્ચ યાવતીર્ગાલીસ્તત્સહ્યાદેવ્યમોજનમ્ ॥૩૮॥
 ક્રોધવ્યાસશરીરં સન્વદેદ્વાપ્યમરુતુદમ્ । યદા તદા તૂપ
 વસેત્યાગવાનેકવાસરમ્ ॥૩૯॥ પ્રાયશ્ચિત્તે તુ હિંસાયા વિશેષોઽસ્તિ
 ચ વિસ્તૃત । ધર્મશાસ્ત્રાત્સ તુ શ્લેષો દિદ્ધાન્નમિદ્ સૂચ્યતે ॥૪૦॥
 મત્સુખં મક્ષિકાં ચૂકાં શલમં તત્સમં ચ વા । જીવમન્યં તુ હિંસ્યા
 ચેત્થ ચિત્યાગિજનો ધિયા ॥૪૧॥ અષ્ટાક્ષરં તદા મન્નં જપેદ્દષોત્તર
 શતમ્ । યતદન્યાવ્યજન્તોસ્તુ નાદો નામોચ્ચરેચ્છરે ॥૪૨॥ ચટકાસ્તુ
 દ્વિરેફાદિસ્થૂલજન્તોસ્તુ હિંસને । અજ્ઞાનાદપિ સજ્ઞાતે કાર્યમેકમુ
 પોષણમ્ ॥૪૩॥ इत्य जीवपु निश्चित्य तारतम्यं तत पुमान् । यथाहं
 वर्धयेत्यागी हिंसानिष्ठत्युपोषणम् ॥४४॥ सूर्यादये च दिवसे सूर्य-
 स्यास्तमये तथा । निद्रायाच्चेत्प्रमादेन कुर्यादेकमुपोषणम् ॥४५॥

રૂવિર નીકળે તો પ્રહર્તા ત્યાગી આર દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૩૭॥ ત્યાગીએ
 પ્રહારેલા મનુષ્યના કરચરણાદિ અગનો ભગ થાય તો તે ઉત્તમ પરાક મત
 (આર દિવસ ઉપવાસ કરવા૩૫) કરે અને કોપ પામીને ત્યાગી જેટલી
 ગાળો (નિદાવચનો) આપે તેટલા દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૩૮॥ જે ત્યાગી
 ક્રોધવેગાનળથી પ્રદીપ્ત શરીરવાળો થઇ મર્મભેદક વચન વદે તો એક દિન
 ઉપોષણ કરે ॥૩૯॥ હું કહીશ એવા જતુહિંસાવિષયમા પ્રાયશ્ચિત્ત ધર્મ
 શાસ્ત્રોમા વિસ્તારથી પ્રપચ્ચ છે અહીં હું દિક્ષમાત્ર (તેનો એક દેશમાત્ર)
 પ્રદર્શાવું છું ॥૪૦॥ માકણ કે માખ કે નૂ કે તીક કે તેને સમાન બીજા
 જતુને ત્યાગિજન સુદ્ધિપૂર્વક કદાચિત્ હણે તો અષ્ટાક્ષર મન્નનો અષ્ટોત્તરશત
 (૧૦૮ વાર) જપ કરે આઘષ્ટી પણ અન્ય અલ્પ કોઈ જતુની હત્યા
 કરે તો (ઓછામા ઓછાં યજ્ઞરવાર) હરિના નામોચ્ચારથી શુદ્ધ થાય
 છે ॥૪૧-૪૨॥ જે અનલગુથી ચકલું ઉદર ભરો આદિક સ્થૂળ જતુની
 હિંસા થઇ જાય તો ત્યાગીએ એક દિવસ ઉપવાસ કરવો ॥૪૩॥ આ રીતે
 હણેલા જીવોમા બળતારતમ્ય નિશ્ચય કરીને, પછી ત્યાગી પુરૂષ યથાયોગ્ય
 હિંસાનિમિત્તક પ્રાયશ્ચિત્તભૂત ઉપોષણને વધારે ॥૪૪॥ સૂર્યોદયસમયે

પ્તેપાં ત્યાગિનાં મધ્યે યે સ્યુરાત્મનિવેદિનઃ । તેપાં ધર્મવિશેષો
યસ્તં મુને ! કથયામિ તે ॥૪૬॥ રૂપવ્યક્તયા વયોવ્યક્તયા સહ સ્ત્રીમુ-
ચદર્શને । અજ્ઞાનતોઽપિ સજ્ઞાતે કર્તવ્યં તૈરુપોષણમ્ ॥૪૭॥ અધ્ય-
યાને મલોત્સર્ગે જ્ઞાનકાલેઽન્નયાચને । અજ્ઞાનાત્સ્ત્રીમુખેક્ષાયાં નાસ્તિ
તેપામુપોષણમ્ ॥૪૮॥ ફલં પત્રં જલં વાપિ તેસ્તુ શુષ્ણાનિવેદિતમ્ ।
ન ભક્ષ્યં નૈવ પેયં ચ તેપામિત્યધિકં મતમ્ ॥૪૯॥ વાલવૃદ્ધાર્તપથિ-
ફહરિમન્દિરકર્મણામ્ । એકમુક્તદિવાસ્વાપનિયમસ્ત્યાગિનાં ન હિ
॥૫૦॥ ઇતિ માનજયોપાયા યથાવત્પરિકીર્તિતાઃ । સત્સંકલ્પિણુમ-
ક્તિભ્યાં સહૈતે સ્યુઃ ફલપ્રદાઃ ॥૫૧॥ લોભાદિપશ્ચકસ્યેત્યં દોષા-
સ્તપ્રાશનસ્ય ચ । ઉપાયા યે ચ તે સર્વે કથિતાઃ શિષ્ટસમ્મતાઃ ॥૫૨॥

દિવસે અને સૂર્યાસ્તસમયે જે પ્રમાદથી નિદ્રાને કરે તો ત્યાગી એક ઉપોષણ
કરે રોગાદિ આપદામા દોષ નથી ॥૪૫॥

હે મુને ! આ ત્યાગિઓનેમધ્યે જેઓ આત્મનિવેદી-મહાદીક્ષાને પામેલા
સાધુઓ હોય તેમનો ધર્મવિશેષ તમને કહું છું તેને સાલજો ॥૪૬॥
સૌન્દર્યની અને યૌવનાદિ વયની અભિવ્યક્તિ જે રીતે થાય તે રીતે સ્ત્રિયોનું
મુખ અજ્ઞાનથી પણ જે જેવાઈ જવાય તો તે આત્મનિવેદી ત્યાગીઓએ
ઉપવાસ કરવો ॥૪૭॥ માર્ગમા પ્રયાણસમયે, મળોત્સર્ગસ્નાનાદિસમયે
અને લિક્ષાયાચનસમયે અજ્ઞાનથી સ્ત્રીમુખ જેવાઈ જતા તેઓને દોષ નથી,
ત્યારે ઉપવાસ ન કરે ॥૪૮॥ તે આ આત્મનિવેદી ત્યાગીઓએ તો કળ પત્ર
કે જળ પણ ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું લોજનાદિકમા ઉપયોગ કરવું
નહિ આટલુંજ આત્મનિવેદી ત્યાગિઓમાટે અધિક માન્ય છે ॥૪૯॥

જે તો ત્યાગધર્મમા પ્રવેશ્યા બાળકો હોય, વૃદ્ધો હોય, રોગીઓ હોય,
પથ કરનારા હોય અને હરિમંદિરનિર્માણ કાર્યમા વ્યાપૃત હોય તેવા તે
સાધુઓને એકવાર લોજન દિવાસ્વાપ નિયમનો ભગ દોષમાટે નથી ॥૫૦॥
હે મુને ! આ રીતે મેં માનજયના ઉપાયો કહ્યા તે આ ઉપાયો જે સત્સમા-
ગમ અને વિષ્ણુભક્તિએ સહિત અનુષ્ઠાન કરવામા આવે તો નિ શ્રેયસ કળને
આપનારા થાયછે ॥૫૧॥ આ પ્રકારે લોભાદિ પચકના દોષો અને તેના જયના

પ્રાયશ્ચિત્તમનુકં સ્યાદસ્યાસ્તુ નિયમચ્યુતે. । તસ્યા યથોચિત કાર્યં
સત પૃથૈવ વૈષ્ણવાન્ ॥૫૩॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસેષુ ન પ્રાદયમિતરજ્ઞ
લાત્ । મનાતુરોઽસદૃષ્ટૈવ પિનેદ્યાર્યપિ પૂરુષ ॥૫૪॥ શુદ્ધ્યર્થ ઉપવા
સશ્ચેદેકાદશ્યાયુપોષણે । પ્રાપ્ત સ્યાત્તદ્દિં ત કુર્યાત્તૃતીયે વાસરે પૃથક્
॥૫૫॥ એવ દ્વિત્રોપવાસેષુ પ્રાયશ્ચિત્તાર્થકેષ્વપિ । વ્રતોપવાસો નો
ગણ્ય કાર્યં સ ત્યાગિના પૃથક્ ॥૫૬॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસે ચ ક્રિય

ઉપાયો જે શિષ્ટજનસંમત હતા તે સર્વ તમને કહી સલાળાયા ॥૫૨॥ જે
નિયમભગનુ પ્રાયશ્ચિત્ત અહીં ન કહ્યું હોય તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત ઉદ્ધવસપ્રદાયથકી
દેખવાની દીક્ષાને પામેલા સાધુઓને પુછીને તેમણે ઉપદેશેલા માર્ગને અનુ
સરીને યથોચિતજ કરવું ॥૫૩॥ ઉક્ત પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્તના ઉપવાસોમા જળ
પાનથકી બીજી કાઠપણુ ખાવું નહિ તે જળપણુ વારવાર પિવું નહિ અના
તુર ત્યાગી માટે આ પ્રકાર છે આતુરને તો વારંવાર જળપાનમા દોષ નથી
॥૫૪॥ એકાદશ્યાદિ નિત્યવ્રતના અગભૂત ઉપવાસમા પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્તનો
ઉપવાસ જે આવી પડે તો એકાદશીઉપવાસ અને તેના અગભૂત પારણા
કરીને ત્રીજે દિવસે તે પ્રાયશ્ચિત્તોપોષણને જુદોજ કરે પણ એકાદશ્યાદિવ્રત
ઉપવાસની સાથે તેપણુ થઈ ગયો એમ માનવું નહિ ॥૫૫॥ એમજ
પ્રાયશ્ચિત્તના અગભૂત જે પણ ઉપવાસો આવી પડ્યા હોય તેને મધ્યે આવી
પડેલો એકાદશ્યાદિ વ્રતનિમિત્તનો ઉપવાસ નજ ગણવો તેતો ત્યાગીએ
નિત્ય હોવાથી જુદોજ કરવો તે વ્રતઉપવાસથી પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસની પૂર્તે
ન થાય જેમ પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્તે સૌમ્યકૃત્ત્રવ્રતનો વધીએ સમારંભ કરતા,
તલનું ચૂર્ણ ઓસામણુ છાસ જળ અને સાથવાવડે પાચ દિવસો કાઢતા,
આ વ્રત છ દિવસસાધ્ય હોવાથી છઠે દિવસે કરવાનો ઉપવાસ એકા
દશીએ આવ્યો, તેની સૌમ્યકૃત્ત્રવ્રતમા ગણના ન થાય, માટે દ્વાદશીએ
પણુ ઉપવાસ જુદોજ કરવો આવો વિવેક કરી લેવો ॥૫૬॥ શુદ્ધિ
નિમિત્તનો ઉપવાસ કરવા આરંભી દીધો હોય અને જાં ફરી બીજે શુદ્ધિ
નિમિત્તનો ઉપવાસ આવી પડે તો તે બીજા ઉપવાસને તનથી-કરવા
આરંભેલા ઉપવાસની સાથેજ કરે એટલે આરંભેલા ઉપવાસને મધ્યે

માણે પુનર્યદિ । આપતેદુપવાસોઽન્યઃ કુર્યાત્તન્ત્રેણ તં તદા ॥૫૭॥
 મુક્તેરનન્તરં જાતે વીક્ષણાદૌ તુ યોપિતઃ । નામમન્ત્રં જપેદ્દિષ્ણોઃ સ્પર્શો
 તુ જ્ઞાનમાચરેત્ ॥૫૮॥ પ્રાયશ્ચિત્તેન શુદ્ધં યઃ પુરુષં તદઘાઢ્ઠિતમ્ ।
 ક્વચિદ્વ્યાત્સ તુ ચરેદ્દિનમેકમુપોષણમ્ ॥૫૯॥ વૈષ્ણવૈર્નિયમા હોતે
 યાવદ્દેહસ્મૃતિર્ભવેત્ । ત્યક્તવ્યા ત્યાગિભિર્નૈવ તાવત્કાલમતન્દ્રિતૈઃ
 ॥૬૦॥ ય ઇતૈર્નિયમૈઃ પશ્ચ ન નિયચ્છન્ત્યરીનમૂન્ । નિરયેષ્વેવ
 પચ્યન્તે મૃત્વા તે ત્યાગિનઃ કિલ ॥૬૧॥ આર્તનાદાન્પ્રકુર્ષન્તો મુક્ત્વા
 તે યાતના મૃશમ્ । શ્વાનઃ ઘરા વા જાયન્તે ભુવિ વા યાનરાદયઃ
 ॥૬૨॥ ઇતાનાશ્રિત્ય સદ્ધર્માજ્ઞાનવૈરાગ્યસંયુતાન્ । મજેયુર્યં વાસુ-

આપેલો બીજો ઉપવાસપણુ આરંભેલા ઉપવાસની સાથેજ થઈ ગયો
 એમ માને. પણ તેને બીજો દિને પૃથક્ ન કરે ॥૫૭॥ ભોજન કર્યા પછી
 અજ્ઞાનથી નારીનું નિરીક્ષણ આદિક થઈ જાય તો તેપછી ભોજન નહિ
 કરતો થકો ફક્ત ભગવાનામમન્ત્રનો જપ કરે. ભોજન કર્યા પછી જો સ્ત્રીસ્પર્શ
 થઈ જાય તો વસ્ત્રસહિત જ્ઞાન કરે પછી બીજી વાર ભોજન ન કરે પણ
 તે નિમિત્તે બીજો દિવસે ઉપવાસ ન કરે ॥૫૮॥ વિહિત પ્રાયશ્ચિત્તાના
 આચરણથી શુદ્ધ થએલા ત્યાગીને બીજો કોઈ ત્યાગી કદાચિત્ તે દોષના
 ચિદ્ધે યુક્ત સંબોધીને બોલે, જેમ નારીનિરીક્ષણનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને શુદ્ધ
 થએલાને 'હે નારીનિરીક્ષક અહીં આવ્ય' એમ કહે તો તે કહેનારો ત્યાગી
 એક દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૫૯॥ અમારા વૈષ્ણવ ત્યાગીઓએ આ નિયમો
 જ્યાસુધી દેહજ્ઞાન રહે ત્યાસુધી આજસે રહિત થઈને નિશ્ચે નજ ત્યજવા
 ॥૬૦॥ જે ત્યાગીઓ પૂર્વોક્ત નિયમોએ કરીને આ લોભપ્રમુખ પાપ આતર
 અરિઓને જીતતા નથી તેઓ મરીને નિશ્ચે નરકોમાજ પડે છે ॥૬૧॥
 નરકોમા પડેલા તે ત્યાગીઓ યમક્રિકરોએ અત્યંત પીડા આપતા 'હાય
 હાય મરી ગયા, હાય હાય હવે મરી ગયા' એવા આર્તનાદોને કરતાથકા
 વિવિધ યાતનાઓને અનુભવીને, ફરી અહીં ભૂતળમા શ્વાન સૂકર ખર
 વાનરાદિ હીનયોનિયોને પામીને કલેશ પામ્યા કરેછે ॥૬૨॥ આ એ કહેલા
 સદ્ધર્મોને સતત આચરતા થકા જ્ઞાનવૈરાગ્યપૂર્વક ભગવાન વાસુદેવને જેઓ

દેવં પ્રોક્તા એકાન્તિનો હિ તે ॥૬૩॥ પ્રોક્તાઃ પરમહંસાસ્તે જ્ઞાનિમ-
 ક્તાશ્ચ સાત્ત્વતાઃ । મદ્દાભાગવતા. સન્તઃ સાધવો બ્રહ્મવેદિનઃ ॥૬૪॥
 તેપા દેહસ્તુ પશ્ચત્વે ગન્ધપુષ્પાચલક્રુતઃ । સ્થાપનીયો ગિરેર્દર્યો મહા
 રણ્યેઽથવા જનૈઃ ॥૬૫॥ અમ્બુવાહોઽગ્નિદાઘો વા દેશકાલાનુસારત ।
 કર્તવ્યો રોદનં નૈવ કાર્યં પ્રાકૃતજીવવત્ ॥૬૬॥ ભક્તિર્નારાયણે તૈશ્ચ
 ધર્મજ્ઞાનવિરક્તિભિઃ । સદ્ધાનન્યૈવ કર્તવ્યા ત્યાગિભિર્નિત્યમાદરાત્
 ॥૬૭॥ તત્રોદિતાસ્તે મુનિવર્ય । ધર્મા યે ત્યાગિનાં ભક્તિમતાં દિતાસ્તે ।
 વદામ્યથો ઉદ્ધવસંશ્રુતાનિ જ્ઞાનાદિલક્ષમાણ્યપિ સંવિમજ્ય ॥૬૮॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्र चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेषु मान
 दोषतज्जयोपायनिरूपणनामा पदपठितमाऽध्याय ॥६६॥

બળે તેઓ એકાંતિક ભક્ત બણુવા ॥૬૩॥ તેજ પૂર્વોક્ત ત્યાગિઓ પરમ
 હસ, જ્ઞાની, ભક્ત, સાત્ત્વત, મહાભાગવત, સત, સાધુ, બ્રહ્મવેદી, આવી
 સંશયી કહેવાયછે ॥૬૪॥ આવી મહાવાળા ત્યાગીઓનું મરણ થતા
 તેમનો દેહતો ચ'ન પુષ્પાદિવડે અલકૃત કરીને કોઈ ગિરિગુહામાં અથવા
 મહાવનમાં મુકી આવવો અથવા અણુવાહ-વહેતા મહાનદીજળમાં મુકી
 દેવો અથવા અગ્નિદાઘ-અગ્નિકાદોવડે બાળી દેવો દેશકાળને અનુસારે
 યથાયોગ્ય કરવું ('દેશકાલાનુસારત' આનો આ ભાવ છે-પૂર્વોક્ત ગિરિ
 ગુહા આદિકની સર્વથા અનુકૂળતા ન હોય તો ભૂમિમાં ખાદો ખોદીને
 તેમાં તેમનો દેહ મુકીને યથાલબ્ધ લવણનાખવાપૂર્વક તે ખાડાને મૃત્તિકાથી
 સારી રીતે પુરી દે) પ્રાકૃત પુરૂષના મરણમાં પ્રાકૃતજનજેમ જેમ એમ
 ત્યાગિએ રોદનાદિ નજ કરવું ॥૬૫-૬૬॥ તે ત્યાગિઓએ ભગવાન નારા
 યણુમાં ભક્તિ ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિતજ અનન્ય નિત્ય આદરથી કરવી
 અન્યથા ભક્તિજ સિદ્ધ ન થાય ॥૬૭॥ હે મહામુને ! આટલા પ્રબન્ધથી
 ભક્તિનિષ્ઠ ત્યાગિઓના ભક્તિસર્વધંક ધર્મો તમને કદા હવે ઉદ્ધવાવતાર
 ભૂત શ્રીરામાનંદમુનિથી સંભળેલા જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિના લક્ષણો પણ
 જુદા જુદા નિવેચન કરીને ક. છુ ॥૬૮॥ ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવન .
 ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગિધર્મેષુ માનદોષતજ્જયોપાયનિરૂપણનામા
 પદપઠિતમાઽધ્યાય. ॥૬૬॥

શ્રીનારાયણમુનિવાચ—નાનાદુઃખવિકારાદ્યો યોઽયં દેહોઽસ્તિ
 દેહિનામ્ । આત્મા તતોઽસ્તિ ભિન્નો વૈ નિર્વિકારઃ સુખાત્મકઃ ॥૧॥
 અચ્છેદ્યોઽસાવમેચશ્ચ નિત્યોઽજઃ શાશ્વતોઽક્ષરઃ । દેહેન્દ્રિયાન્તઃ-
 કરણદેવતાસુપ્રકાશકઃ ॥૨॥ ન ક્લિયને જલેનાસૌ દહ્યતે ન ચ
 વહ્નિના । ન શુષ્યતે વાયુનાપિ નિર્લેપશ્ચાચલો મતઃ ॥૩॥ ય આત્મનિ
 ગુણાઃ સન્તિ દેહાદૌ તે ન સન્તિ હિ । દેહાદૌ ચે ચ દોષાસ્તે ન

અધ્યાય ૬૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—આ દેહ પૂર્વ પૂર્વ કર્મના ફળભોગ માટે
 કેવળ દેહારંભક પ્રારબ્ધ કર્મવાળા જીવોને ઇશ્વરે આપ્યો છે. પરં વિચાર
 કરતાં તે જન્મ જરા મરણ આદિક અનેકવિધ દુઃખવિકારોના એક આસ્પદ-
 ભૂત છે. આત્માતો તે આ દેહચક્રી સ્વરૂપસ્વભાવાદિથી અત્યંત વિલક્ષણ,
 પ્રાકૃત ગુણવિકારો જે બાહ્ય યૌવન વાર્ધક વિગેરે તેને અયોગ્ય અને જ્ઞાન-
 સુખાત્મક સમજવો ॥૧॥ આ આત્મા દેહનું છેદન ભેદન થતાં પણ સ્વયં
 અચ્છેદ્ય અભેદ્ય છે. જનનમરણાદિ દૈહિક ધર્મે રહિત, અનાદિ, અનંત,
 ઉપચય અપચય આદિક વિકારોએ રહિત, દેહ ઇન્દ્રિય અંતઃકરણ આદિકને
 અધિષ્ઠાન કરીને તેમને પ્રકાશ કરનાર અને જે ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોના અધિ-
 ષ્ઠાતારૂપ સૂર્યાદિ દેવો છે તેપણુ પોતાનું કાર્ય જે ઇન્દ્રિયાધિષ્ઠાનરૂપ છે
 તેને આ આત્માના યોગથીજ કરેછે, તો તે સૂર્યાદિ દેવોનો પણ પ્રકાશક
 આ આત્માજ છે તથા પ્રાણોનું જે પ્રાણન કાર્ય છે તેને સંપાદનારો પણ
 આ આત્માજ છે ॥૨॥ આ આત્મા જળે કો'વારી શકાતો નથી, અગ્નિએ
 આળી શકાતો નથી અને વાયુએ સુકાવી શકાતો નથી, માટેજ નિર્લેપ-
 બાહ્ય શારીર દોષોથી આત્મા લેપાતો નથી. અને અચલ-સ્વરૂપથી ચક્ષાય-
 માન થાય એવો નથી ॥૩॥ દેહ આત્મા નિશ્ચે વિરુદ્ધ ધર્મવાળા છે—જે
 જ્ઞાન સુખાદિ ગુણો આત્માના છે તે દેહાદિકના નથી. દેહાદિકના જે
 દોષો-વિકારો ઉપચય અપચય આદિક છે તે આત્માના ક્યારેય નથી.

૧ આ અધ્યાયમાં લગવાને જ્ઞાન વેરાગ્ય લક્ષિતું સ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યું છે.

સન્યાત્મનિ કર્હિંચિત્ ॥૪॥ એવંભૂતં સ્વમાત્માનં જ્ઞાત્વા તસ્યાક્ષરેણ
તુ । સચ્ચિદાનન્દરૂપેણ બ્રહ્મણૈક્યં વિભાવયેત્ ॥૫॥ ઇપાત્મનિષ્ઠા
સુદૃઢા જ્ઞાનમિત્યુપવર્ણિતમ્ । વૈરાગ્યસ્યાથ વક્ષ્યામિ લક્ષણં સાધુ-
સમ્મતમ્ ॥૬॥ સ્વરૂપમાદૌ દેહસ્ય જ્ઞેયં સ્વસ્ય પરસ્ય ચ । ચર્મપેદી
મલૈરેવ નિમૃતાઽસ્તીતિ તત્ત્વતઃ ॥૭॥ ત્વદ્વાંસરુધિરઘ્નાયુમેદોમ-
જ્જાસ્થિલ્પણ્ડકૈઃ । મલમૂત્રજરારોગૈર્જુષ્ટે દેહેઽન્ન કિં શુભમ્ ? ॥૮॥
કૃમિવિદ્મસસંજ્ઞાઽસ્તિ રાજનામ્નોઽપિ યસ્ય ચ । તસ્મિન્સત્કાલમન્તે

આત્મા જ્ઞાનમય અમળ છે અને દેહાદિકતો સતતવિકારશીલ હોઈને
દોષકઆશ્રય છે ॥૪॥ આ પ્રકારે પોતાના આત્માને સર્વથા દેહાદિવિલક્ષણ
વિનિશ્ચય કરીને, તેનું જ્ઞાનાનૈકસ્વરૂપ અક્ષરબ્રહ્મની સાથે ઐક્ય-
સાધ્યની વિલાવના કરે ॥૫॥ આવી મુદ્દઢ આત્મનિષ્ઠાજ્ઞ ‘જ્ઞાન’ આ
પ્રકારે જ્ઞાનિઓએ અપદેશ કરાય છે (આવી આત્મનિષ્ઠાજ્ઞ જ્ઞાનનું
લક્ષણ છે) હે મુને ! હવે વૈરાગ્યનું સાધુસંમત લક્ષણ-સ્વરૂપનિરૂપણ કર
છું ॥૬॥ ‘હું યુવા છું, હું રૂપસંપન્ન છું’ એમ જેથી (સ્વદેહથી) મોહ પામી
રહે છે અને જેમાં ‘આ સર્વાંગસુદરી છે, આ લાવણ્યના એક સ્થાન-
ભૂત છે’ એમ વિમોહ પામી રહે છે તે સ્વદેહ અને પરદેહનું તત્ત્વથી
સ્વરૂપ ‘મળ-વસાદિ દ્વાદશ મળોથી ભરેલી, ઓગેર આર્દ્ર અર્થથી મઢી
દીધેલી, પેશી (કોથળી) રૂપ કોઈ પણ આ પિંડ વિશેષ છે’ એમ વિચારનું
એમ વિચારીને વિનિશ્ચય કરેલા આ દેહમાં કયો આ અંશ શુભરૂપ છે ?
(કોઈ પણ નથી) પૃથક્ પૃથક્ નિરૂપણ કરતાં સર્વ મળમયજ્ઞ જણાય છે,
કોઈ માંસપિંડ છે, કોઈ રૂધિરપ્રવાહ છે, કોઈ અંશ સાયુમય છે, કવચિત્
મેદ છે, કવચિત્ મજ્જા છે, કેટલાક અસ્થિખંડો છે, કવચિત્ મળ છે,
કવચિત્ મૂત્ર છે અને સર્વના આવરણભૂત ત્વચા છે. વળી તે આ મળ-
મય દેહ જરા રોગ આદિક અનેક અનર્થથી ભરપુર છે ॥૭-૮॥ જેજ્ઞ આ
દેહ ‘આ નરપતિ છે, આ વિપ્ર છે’ એવી અભિમતિનું પાત્ર થાય છે તેજ
કાળે કરીને પ્રાણ નિકળી જતાં કૃમિસંજ્ઞાને પામે છે. જ્ઞાન શીયાળ
આદિકે લક્ષણ કરતા વિદસંજ્ઞાને પામે છે અને અગ્નિથી બળી જતાં ભસ્મ-

વૈ મુહુર્દેદાંશ્ચતુર્વિધાન્ ॥૧॥ શુભાશુભાનિ કૃત્વાઽન્ન દૈહૈઃ કર્માણિ
માનવાઃ । ઉપર્યધો વા મધ્યે વા સંસરન્તિ પુનઃપુનઃ ॥૧૦॥ યાતના
નારકીસ્ત્રીઘ્રા લભન્તેઽશુભકર્મણા । પશુપક્ષ્યલ્પક્રીડાદિગર્હજ-
ન્માનિ ચાવશાઃ ॥૧૧॥ શુમેન કર્મણાકાપિ લભન્તે ભૂમિપાલતામ્ ।

સંજ્ઞાને પામે છે. એ રીતે પૂર્વ અવસ્થામાં સર્વથા નિદાસ્પદ વીર્યસંસિત
અને પશ્ચાત્તન અવસ્થામાં કૃમી આદિક સંજ્ઞાવાળું જે છે તેમાં વર્તમાન
કાળે ક્ષણમાત્ર નૃપ વિપ્ર આદિક જુદી જુદી સંજ્ઞા આવે છે. તેટલામાનથી
અર્થ (વસ્તુતત્ત્વ) જુદો થઈ જતો નથી, જે છે તેનો તેજ છે. તો આવા
અસ્થિર નિદિત અર્થમાં (દેહમાં) તત્ત્વવિદોને રતિ કેમ થાય? નજ
થાય. તેવા સર્વથા હેય એવા પણ દેહમાં પશુઓની પેઠે જેઓ આસન્ન
થાય છે તેઓ વારંવાર યથાકર્મ યથાવાસના સુર નર પશુ પક્ષી વૃક્ષાદિ
અનેક અનર્થદાયિ દેહોને પામે છે ॥૮॥ તેનો પ્રકાર કહે છે-આ માનુષ-
મંડળમાં પ્રારબ્ધકૃણભૂત આ દેહોએ કરીને પૂર્વવાસનાને અનુસારે શુભ
અશુભ કર્મોને કરતાં, ઉપરિ-સ્વર્ગમાં કે અધઃ-પાતાળમાં કે મધ્યે-માનુષ
લોકમાં અથવા ઉપરિ-સત્ત્વપ્રધાન બ્રાહ્મણ્યોનિમાં કે અધ-તમોગુણ-
પ્રધાન શૂદ્રયોનિમાં કે મધ્યે-ભિશ્વગુણપ્રધાન વૈશ્યયોનિમાં અથવા ઉપરિ-
દેવયોનિમાં કે અધઃ-પશુપક્ષ્યાદિ યોનિમાં કે મધ્યે-માનુષયોનિમાં વારં-
વાર કર્મચક્રને વશ થઈને ઘટીચક્રની પેઠે સંસૃતિ પામ્યા કરે છે. લલે
ધન્દ્રસંબંધિ પદને શુભ કર્મે કરીને પામ્યો હોય તથાપિ પુણ્ય ક્ષીણ થતાં
ફરી નીચે પડે છે, વળી ફરી કર્મને અનુસારે ગતિને પામે છે ॥૧૦॥ તેમાં
પ્રબળ પાપથી અત્યુચ્ચ નારકી યાતના અનુભવીને, તિર્યગ્યોનિમાં જે
પશુ પક્ષી ક્રીડાદિક અતિગર્હિત જન્મ તેને પણ કર્મપરવશતાથી પામે
છે ॥૧૧॥ જે કદાચિન્ અતિશય શુભ કર્મનો સમુદ્ભવ થાય તો ભૂપાળ-
લાવને પામે છે અથવા સ્વર્ગમાં કે પાતાળમાં સુખને પામે છે. અંતે તો
તે કર્મેજન્ય સુખો કર્મે પ્રક્ષીણ થતાં નાશજ થઈ જાય છે. માનુષ સુખા-
લાસમાંજ જેમ અને પશ્ચાદિ સુખાલાસમાંજ જેમ એમ કામ લોભ લય
ધૃત્યાં ક્રોધ સ્પર્ધાં અસૂયા આદિકથી ભરપુરજ હોવાથી તે આત્યંતિક

કાપિ પાતાલસૌખ્યાનિ સ્વર્ગસૌખ્યાનિ ચ ક્વચિત્ ॥૧૨॥ સુખાન્યે-
તાનિ સર્વાણિ વર્તન્તે નશ્વરાણિ હિ । કામલોભમયેર્પ્યારુદ્રસ્પર્ધા
ચેર્નિભ્રતાનિ ચ ॥૧૩॥ દિને દ્રહ્મણ ઇકાસિંધુતુર્દશ સુરાધિપા ।
નશ્યન્તિ ક્ષીયન્તે સોઽપિ સવિરાટ્ પ્રાકૃતે લયે ॥૧૪॥ યત્કિન્નિ-
દસ્તિ પ્રકૃતિપુરુષાભ્યાં સમુદ્રતમ્ । સ્થાવરં જઙ્ગમ યા તદ્દક્ષ્યં
કાલસ્ય વિદ્યતે ॥૧૫॥ ક્ષયિષ્ણુત્વં સદુ સત્ત્વમિત્યં જ્ઞાત્વાઽસ્થિલસ્ય
ચ । અનાસક્તિ સ્વદેહાદૌ યા તદ્વેરાગ્યમુચ્યતે ॥૧૬॥ વાસુદેવાચ-

સુખો નથી પરિણામે સર્વ સુખો નાશજ થાય છે લલે ઇન્દ્રસખન્ધિ પદ
હોય એટલામાત્રથી ત્યા કામાદિ દોષો ન્યૂન છે એમ નથી કેમ ? તો
ઇન્દ્રાણી સન્નિધિમા સદા વિદ્યમાન હતી તો પણ ઉર્વશી વેશ્યામા કામ
ઉદ્ભવ્યો અને ઉર્વશી વેશ્યા હતી તો પણ ગૌતમમુનિની પત્નીમા કામ
ઉદ્ભવ્યો હતો અને લોલપણુ મદાર પારિજાત આદિક તદ્દસમૂહમા
પ્રસિદ્ધજ છે ઇર્ષ્યા પણ અશ્વમેધાદિ યાગને અને તીવ્ર તપને કરનારા
માનવો વિષે પ્રવર્તેલી પ્રસિદ્ધજ છે ક્રોધપણુ હવિષ્નો પ્રતિરોધ કરનારા
ઉપર (ભગવાનવિષેપણુ) ઉપજ્યો હતો સ્પર્ધા પણ બ્રાતૃહુદયમા પ્રવૃત્તિ
હતી તેમજ તે મૂળથી તેમનેવિષે વૈર પણ થએલુ પ્રસિદ્ધ છે એ
રીતે સ્વર્ગસુખો પણ કામાદિદોષપરિપૂર્ણ હોઇને નશ્વરજ છે ॥૧૨-૧૩॥
સુરાધિપત્ય મળવામાત્રથી કોઈ પણ અમરણુ થતો નથી માનુષોનુજ જેમ
એમ એનુ (ઇન્દ્ર) પણ આયુષ સાવધિકજ છે, બ્રહ્માના એક દિવસમા
ચૈદ ઇન્દ્રો નાશ પામી જાય છે તે વિરાટસંજિત બ્રહ્માપણુ પ્રાકૃત પ્રલયમા
પ્રણાશ પામી જાય છે તો એની જે અમરસત્તા તે ચિરજીવિતામાત્રથી
ઉપચારપણે પ્રવર્તેલી હોઇને વસ્તુતાએ ખોટીજ છે ॥૧૪॥ જે અહીં પ્રકૃતિ
પુરૂષના સસર્ગવાળુ, તે થકી ઉદય પામેલુ જગમ સ્થાવર યાત્રિકચિત્ જગત
છે, તેમા એક પણ કાળનુ ભક્ષ્ય ન થાય એમ નથી સર્વ પણ નિશ્ચે કાળનુ
ભક્ષ્ય થાય છે ॥૧૫॥ તો એ રીતે આ સર્વ પ્રાકૃત પિંડ બ્રહ્માઽદિકની
ક્ષયિષ્ણુતા અને દુ ખમયતા જાણીને દેહ દેહાનુબન્ધિઓમા જે અના-
સક્તિ-સર્વથા આસક્તિએ રહિતપણુ તેજ વૈરાગ્ય કહ્યો છે ॥૧૬॥

તારેઽથ માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વિકા । સ્નેહેન સેવાવૃત્તિર્યા સા ભક્તિરિતિ
કથ્યતે ॥૧૭॥ શ્વેતદ્વીપે બ્રહ્મપુરે ગોલોકેઽપિ ચ ધામનિ । વૈકુ-
ળઠાદૌ યદૈશ્વર્યં દિવ્યં દિવ્યાશ્ચ પાર્પદાઃ ॥૧૮॥ સ્વેચ્છયા મનુજા-
કારે હરૌ તદ્વિચતેઽલિલમ્ । દિવ્યભાવેનેતિ વોધો માહાત્મ્યજ્ઞાન-
મુચ્યતે ॥૧૯॥ इति ज्ञात्वैव नवभिः प्रकारैः श्रवणादिभिः । सेवनं
तस्य यत्प्रेम्णा तत्प्रोक्तं भक्तिलक्षणम् ॥૨૦॥ જ્ઞાનવૈરાગ્યસહિતાં
ભક્તિમેવંવિધાં તુ યે । હરૌ કુર્યુઃ સ્વધર્મસ્થાસ્તે તુ ભક્તોત્તમા

હવે ભક્તિનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરેછે-ભગવાન વાસુદેવના અવતારમા-
સકલ લોકોના સમુજ્જવન માટે યદુનંદનાદિરૂપે પ્રકટતાને પામેલા માનુષ-
લીલારૂપ શ્રીકૃષ્ણાદિકમાં તેમના અવતારના માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક પરાનુરા-
ગથી પ્રવર્તતી જે સેવાવૃત્તિ તે ભક્તિ કહી છે. જેતો અવતારોનું યથાર્થપણું
જાણતા નથી તેઓ સર્વાંતર્યામી પરમાત્માનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રથી જાણે
છે તો પણ ગોપીઓની પેઠે કે ઉદ્ધવજીની પેઠે ભક્તિરસને જાણનારા, જ્ઞાન-
ઓના અગ્રેસરો થવાને યોગ્ય નથી. માટે અવતારમાહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક
જે સ્નેહવિશેષ તે ભક્તિ છે એમ કહ્યું ॥૧૭॥ કેટલાક અજ્ઞાનિઓ ઐન્દ્ર-
જલિક વિદ્યાના કટિપત રૂપથી ગગનમડળમાં ગમનાદિકનેજ જેમ એમ
અવતારચરિત્રને મીથ્યા માને છે, તેમ તે નથી કિંતુ ‘શ્વેતદ્વીપ બ્રહ્મપુર
ગોલોક વૈકુઠાદિ ધામોમાં જેજ દિવ્ય ઐશ્વર્ય રહ્યું છે અને જેજ દિવ્ય
પાર્પદમડળની પરિસ્થિતિ છે, તેના તેજ ઐશ્વર્ય રૂપને સ્વેચ્છાથીજ માનુષ-
સંજાતીય સંપાદીને તેના તેજ દિવ્ય રૂપથી તેના તેજ દિવ્ય પાર્પદોની સાથે
સ્વેચ્છાથી પ્રાકટ્યને પામેલા આ ભગવાન છે’ આવા દિવ્યભાવથીજ જે
ભગવત્સ્વરૂપનું જ્ઞાન તે અવતારમાહાત્મ્યજ્ઞાન કહ્યું છે. આવા જ્ઞાને સંપન્ન
જનોજ ભગવાનના મહિમાતિશયને જાણનારા, જ્ઞાનિઓના અગ્રેસર માન્યા
છે ॥૧૮-૧૯॥ આ રીતે દિવ્યભાવથી ભગવત્સ્વરૂપને સમજનારા જનોનેજ
ભગવાનમાં પરાનુરાગ સમુદ્ભવે છે તેથી પ્રેમપૂર્વક શ્રવણ કીર્તન સ્મરણાદિ
નવ પ્રકારોવડે તે ભગવાનને ભજે છે. આવું જે ભજન તે ભક્તિ કહી
છે ॥૨૦॥ પૂર્વોક્ત સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યથી પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી આવી

મતાઃ ॥૨૧॥ સન્તો ય ईदृशा लोके प्रोक्ताः सहुरवो हि ते । येषां दर्शनमानेण नश्यते सर्वपातकैः ॥२२॥ तेषामेवाश्रयात्पुंसः कर्म-
भिर्धाम्यतो भवे । नि.श्रेयसं भवेदेव भक्तानां धर्मचारिणाम् ॥२३॥
एत एव तत. सन्त. सेवनीया मुमुक्षुणा । पूजा चैषां विधातव्या
सहस्रुणां महात्मनाम् ॥२४॥ प्रवृत्तश्च निवृत्तश्च धर्मो हि द्विविधो

શ્રવણકીર્તનાદિલક્ષણુ લક્ષિતને ભગવાનવિષે જે જનો કરે તેતો લક્ષ્ણોત્તમ
માન્યા છે આવા જે સતો છે તેજ લોકમા સદ્ગુણો કહ્યા છે જેમના
દર્શનમાત્રથી પુરૂષ સર્વ પાતકોથડી પ્રમુક્ત થઈ જાય છે ॥૨૧-૨૨॥
કર્મોએ કરીને ભવમાર્ગમા ભટક્યા કરતા જનોને તેવા એકાતિક સદ્ગુણ-
ઓના સમાશ્રયથી ધર્મમા નિષ્ઠા જ્ઞાન વૈરાગ્ય લક્ષિ અને તેથી નિ શ્રેયસ
(ભવમ્મણુની નિવૃત્તિપૂર્વક ભગવદ્ભાવપ્રાપ્તિરૂપ પરમ કલ્યાણુ) થાયછેજ
॥૨૩॥ માટેજ મુમુક્ષુએ આવા સતોજ સોજન આચ્છાદન પાદસવાહના
દિક્કવડે સેવવા યોગ્ય છે કેમ ? તો તે આ ભગવાન પુરૂષોત્તમ તેવા સતોના
પ્રસાદ વિના હુપ્રાપ છે. તે આ મહાત્મા સદ્ગુણોની પૂજા પ્રણિપાતાદિ
પ્રેમથી કરવુ, જેથી તેમના પ્રસાદનુ પાત્ર થાય ॥૨૪॥

હવે એકાતિકધર્મનુ લક્ષણુ કહું છું-મુમુક્ષુએ તો એકાતિક ધર્મમા નિષ્ઠા
વાળા થવુ એકાતિક ધર્મતો આજ માન્યો છે-જે પ્રવૃત્તિલક્ષણુ નિવૃત્તિ
લક્ષણુ ધર્મ પ્રખ્યાત છે તેજ વિષ્ણુના સબન્ધથી એકાતિક થાયછે યજ્ઞ
દાન તપશ્વર્યાદિરૂપ પ્રવૃત્તિધર્મ કહ્યો છે ધન્દ્રિયવર્ગને વિષયોથડી પાછા
વાળીને આત્મધ્યાન માટે જે પ્રવર્તન જ્ઞાનનિષ્ઠારૂપ તે નિવૃત્તિધર્મ કહ્યો છે
ફળસબન્ધને અને દેવતાતર પ્રીણનને પરિત્યજીને ભગવત્પ્રસન્નતૈકબુદ્ધિથી
કરાવું, કર્તૃત્વભોકતૃત્વ આદિક બુદ્ધિએ રહિત, યરાદાનાદિરૂપ તેજ કર્મ
એકાતિક થાય છે એ રીતે ત્રણ દેહથડી વિલક્ષણુ જ્ઞાનૈકલક્ષણુ સ્વાત્મામાં
નદિ પર્યવસાન પામીને (તિમા નહિ જોડાતા) પરમાત્મદાસતૈકલક્ષણુ આત્માને
અક્ષરસરૂપ સમજીને, તેવા આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમા જે સ્થિતિ તે નિવૃત્તિ
ધર્મ એકાતિક થાય છે અથવા અગ્નિહોત્રાદિ ગાર્હસ્થ્યોપયોગી જે ધર્મ તે
પ્રવૃત્તિધર્મ અને ઠિર્ધ્વરેતાપણામાજ ઉપયોગી જે ધર્મ તે નિવૃત્તિધર્મ

મતઃ । દ્વયોઽપિ ત્રિષ્ણુસમ્બન્ધાદ્વચલ્યેકાન્તસંહિતઃ ॥૨૫॥ નિવૃ-
ત્તધર્મેકાન્તિત્વં પ્રાપુર્હિં સનકાદયઃ । પ્રવૃત્તધર્મેકાન્તિત્વં મરી-
ચ્યાદ્યાસ્તથાઽઽમુચન્ ॥૨૬॥ એકાન્તેનૈવ ધર્મેણ મુક્તિરાત્યન્તિકી
મતા । ન કેવલં નિવૃત્તેન ધર્મેણાપીતરેણ વા ॥૨૭॥ સ્વરૂપમસ્ય
ધર્મસ્ય કથ્યતે વાધુના સ્ફુટમ્ । વિદ્વદ્ધિરપિ દુર્બ્બયં વિના હરિ-
સમાશ્રયમ્ ॥૨૮॥ આન્તરાણાં ચ વાહ્યાનાં કરણાનાં સ્વભાવતઃ ।
નૈરન્તર્યેણ સક્તાઃ સ્યુર્વિષ્ણાવલિલવૃત્તયઃ ॥૨૯॥ તતઃ પુમાન્પ્રવૃત્તં
વા નિવૃત્તં કર્મ વૈદિકમ્ । કુર્યાદર્હિંસં નિષ્કામં જ્ઞાનવૈરાગ્યયુક્ત
યત્ ॥૩૦॥ સ एवैકાન્ત इत्युक्तो धर्मो नि श्रेयसप्रदः । तद्वन्तः

ભણુવો તે બન્ને પ્રકારનો પણ ધર્મ ઉક્તલક્ષણુ ભગવત્સભ-ધનેલીધે એકાતિક
સંજિત થાય છે આવો બન્ને પ્રકારનો પણ ધર્મ ઉક્ત રીતે એકાતિકપણને
પામતા ભગવાન્ પુરૂષોત્તમમા પરા ભક્તિ પ્રકટે છે ॥૨૫॥ તેમા હરકોઈ
એક ધર્મમા નિષ્ઠાવાળા કેટલાક થાય છે જેમ સનકાદિકો એકાતિક નિવૃત્તિ
ધર્મમા નિષ્ઠાવાળા થયા હતા અને મરીચ્યાદિ મુનિઓ એકાતિક પ્રવૃત્તિ-
ધર્મમા નિષ્ઠાવાળા થયા હતા ॥૨૬॥ એકાતિક ધર્મથી આત્યતિકી મુક્તિ-
સર્વકર્મજંધનો થકી નિ શેષપણે નિવૃત્તિ માની છે. કેવળ નિવૃત્તધર્મથી કે
કેવળ પ્રવૃત્તધર્મથી-એકાતિકતાને ઉક્ત પ્રકારે ને નથી પામ્યો તેનાથી તો
નિવૃત્તથી પણ આત્યતિક નિ શ્રેયસનો લાભ થતો નથી ॥૨૭॥ તે આ એકા-
તિક ધર્મનું સ્વરૂપ સાક્ષાત્ શ્રીહરિના સમાશ્રય વિના વિદ્વાનોએ પણ હુસંય
હોવાથી એનું સ્વરૂપ હું પોતેજ સ્પષ્ટપણે હવે કહી સભળાવુ છુ ॥૨૮॥ જે
આતર કરણો મનચિત્તઆદિક છે અને જે બાહ્ય કરણ ચક્ષુશ્રોત્રાદિક છે
તે સર્વેની સમસ્ત વૃત્તિઓ સહજપણેજ-અર્થાદિ નિમિત્તાની અપેક્ષા વિના
અવિચ્છેદથી વિષ્ણુમાજ એકાતિશયને લીધે જ્યારે આસક્ત થઈ બંધ
ભારે જે વૈદિક પ્રવૃત્ત કે નિવૃત્ત કર્મ નિષ્કામ-ભગવાનનીજ એક પ્રસન્નતા
માટે પરપીડાએ રહિત, જ્ઞાનવૈરાગ્યપ્રધાન આચરણ કરાય તેજ એકાતિક
ધર્મ કહ્યો છે તેજ લોકમા નિ શ્રેયસનું પરમ સાધન છે. તેવા ધર્મમા
નિષ્ઠાવાળા જે પુરૂષો તેજ લોકમા 'એકાતિક છે' એમ યુધ જનો કહે છે

પુરુષા એ તે પ્રોક્તા ઇકાન્તિકા વૃદ્ધેઃ ॥૩૧॥ સ્વધર્માદિયુતાનન્ય-
ભગવદ્ભક્તિલક્ષણઃ । एष धर्मो हि भवतीत्यल्पसत्त्वैः सुदुर्धरः ॥૩૨॥
ધારકાઃ સ્યુર્યદા ત્વસ્ય તદા પ્રાદુર્ભવત્યસૌ । ન ભવન્તિ યદા તે
ચ તિરોભવતિ ચૈ તદા ॥૩૩॥ સાક્ષાદ્ભગવતઃ સદ્ગાત્તદ્ભક્તાનાં ચ
વેદશામ્ । ધર્મો હોઠાન્ત ઇપોઽત્ર પ્રાપ્યતે નાન્યથા કચિત્ ॥૩૪॥
ભવેદેષ યદા યત્ર તદા તત્ર કૃતં યુગમ્ । ભવેદેવ ન તુ પ્રેતા દ્વાપરો
ન કલિર્ન ચ ॥૩૫॥ તમેવ ધર્મમાશ્રિત્ય ગૃહિભિર્યજનં હરેઃ । દ્રવ્યય-

॥૨૯-૩૧॥ તે આ એકાંતિક ધર્મ સ્વધર્મ અને અનન્ય ભગવદ્-
ભક્તિથી સમૃદ્ધિને પામ્યો છે. અન્યત્ર તો વિવિધ કૃણસાધનપણે અન્ય
અન્ય વિવિધ ધર્મનો અન્વય આવેછે. તેમાં અનન્ય ભગવદ્ભક્તિનો
સમન્વય નથી. કેમકે કૃણ સાધનની અદુલતા છે. જે ભક્તિ અર્થમાટે
કે કામમાટે છે તેતો અનન્યા ભક્તિ ન કહેવાય. જે અનન્યા પણ ભક્તિ
સ્વધર્મને ઉલ્લંઘન કરીને પ્રવર્તનારી છે તે પ્રસ્ખલિત પદવાળી થઈને
કાળે કરીને ક્ષય પામી જતી હોવાથી તે પરિપાક દશાને નજ પામે.
માટે સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત અનન્ય ભગવદ્ભક્તિલક્ષણ આજ
એકાંતિક ધર્મ માન્યો છે. તે આ ધર્મ વિવિધવાસનાવાસિત દુર્ભજ
ચિત્તવાળા જનોએ અનુદાન કરી શકાય એવો નથી ॥૩૨॥ આ એકાંતિક
ધર્મના ધારકો જ્યારે ધરાઉપર વિશેષપણે હોય ત્યારે એકાંતિકધર્મ પ્રવૃદ્ધિ
પામે છે. જ્યારે તો તેવા જનો વિરલા હોય ત્યારે કાળે કરીને તે ધર્મ ધીમે
ધીમે ક્ષય પામી જાય છે ॥૩૩॥ તે આ એકાંતિક ધર્મ લોકસમુજ્જીવન
માટે પ્રકટ થએલા સાક્ષાત્ ભગવાનના પ્રસંગથી અને તેમના એકાંતિક
ભક્તોના પ્રસંગથી સુમુખ્યોને પ્રાપ્ત થાયછે. અન્યથા-પ્રકારાંતરથી ક્યારેય
પણ પ્રાપ્ત થતો નથી. આ એકાંતિક ધર્મમાં યુગાદિભેદ કારણ નથી. આ
એકાંતિક ધર્મજ યુગભેદમાં દેતુ છે. તે કહેછે-જે કાળે જે દેશમાં
કે જે પુરૂષમાં આ એકાંતિકધર્મ પ્રવર્તે ત્યારે ત્યાં સત્યયુગજ સમગ્રવો.
પ્રેતા કે દ્વાપર કે કળિ કોઈ નિયત સમગ્રવો નહિ ॥૩૪-૩૫॥ આવા
તે એકાંતિક ધર્મનેજ આશરીને પ્રવૃત્તધર્મનિષ્ઠ ગૃહસ્થભક્તોએ તો

દ્વૈરહિંસૈસ્તુ વિધાતવ્યં યથાવિધિ ॥૩૬॥ એકાન્તધર્મમાશ્રિત્ય યેષ્ટ-
વ્યસ્ત્યાગિમિર્હરિઃ । વ્રહ્મયદ્વૈસ્તપોયદ્વૈયોગયદ્વાદિભિર્ભુવિ ॥૩૭॥
તેષુ યદ્દેષુ યે દેવાસ્તદીયત્વેન તેઽલિલાઃ । ભાવયિત્વાભ્યર્ચનીયા
ન તુ કાર્યા પૃથગ્મતિઃ ॥૩૮॥ એકાન્તિનો વૈષ્ણવા યે તે ત્યક્ત્વા
ભૌતિકાનિહ । દેહાન્લબ્ધ્વા દિવ્યતનૂર્ગૌલોકં ધામ યાન્તિ હિ ॥૩૯॥
इत्येकान्तस्य धर्मस्य लक्षणं कथितं स्फुटम् । तपांस्युग्राणि यत्प्रा-
प्त्यै चक्रुः पूर्वं महर्षयः ॥४०॥ तस्मान्मुमुक्षुरिच्छेद्यः श्रेय आत्य-
न्तिकं स तु । एकान्तधर्मं सेवेत मुक्तः स्यात्संस्तुतेस्ततः ॥४१॥ पुरा-

હિંસાવર્જિત દ્રવ્યસાધ્ય યજ્ઞોવડે યથાવિધિ ભગવાનજ એક દેવતા જેના
છે અને તેમની પ્રસન્નતા એજ એક ફળ જેનું છે એવું શ્રીહરિનું સારિવક
યજ્ઞન કરવું ॥૩૬॥ જે બ્રહ્મયજ્ઞ તપોયજ્ઞ યોગયજ્ઞાદિ કદા છે તે પણ
એકાંતિકધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા ત્યાગિઓએ એકાંતધર્મના આશ્રયણને અનુસરીને
તેના વિધાનપ્રકારથી ભૂમિમાં અનુષ્ઠાન કરવા. જેથી તે યજ્ઞોએ કરીને
પણ ભગવાન્ શ્રીહરિ આરાધન કર્યા થાય. શંકા-લિનલિન દેવતાના
આરાધનપણે જણાતા તે તે યજ્ઞોએ કરીને તે ભગવાન આરાધન કર્યા કેમ
થાય ? તો તેમ નથી. તેતે દ્રવ્યમયાદિ યજ્ઞોમાં જે દેવો પૂજ્યપણે કદા
છે તે સર્વ દેવો ભગવાનની તનુપણે વિભાવના કરીને પૂજવા. વસ્તુતાએ
સર્વ કોઈ ભગવાનની તનુઓજ છે. આ અર્થ અંતર્યામિબ્રાહ્મણમાં સુસ્પષ્ટ
છે. જેમને આવું જ્ઞાન નથી તેમને પૃથક્ પૃથક્ દેવતાની શુદ્ધિ અને લિન
લિન ફળશુદ્ધિ થાય છે. આવા વિજ્ઞાનવાળાઓએ તેવી પૃથક્શુદ્ધિ નજ
કરવી ॥૩૭-૩૮॥ જે આ રીતે એકાંતિક ધર્મમાં દૃઢનિષ્ઠાવાળા અનન્ય-
લક્ષ્ત વૈષ્ણવો છે તેઓ આ ભૌતિક દેહોને ત્યાગ કરીને, દિવ્ય તનુઓને
પામીને ભગવાનના ગોલોક નામના અપ્રાકૃત ધામને પામે છે ॥૩૯॥ આ
પ્રકારે એકાંતિકધર્મનું લક્ષણ સ્પષ્ટપણે મેં કહ્યું. જે એકાંતિક ધર્મમાં નિષ્ઠા
થવી તે આ અલ્પ તપનું ફળ નથી. કેમ ? તો પૂર્વે મહર્ષિઓએ આ
એકાંતિક ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે મહા ઉચ્ચ તપો કર્યા હતાં ॥૪૦॥ માટે જે
મુમુક્ષુ આત્યતિક શ્રેયને ઇચ્છે તે આ એકાંતિક ધર્મનું સેવન કરે. તેણે

पि ये ये सम्प्राप्ता मुक्तिमात्यन्तिकीं जनाः । तेऽप्यनेनैव धर्मेण प्राप्ता
नत्वन्यसाधनैः ॥४२॥ पालयंस्त्वमिमं धर्मं त्यागिनोऽन्यान्मदाश्रि-
तान् । तथैव वर्तयेः सर्वान् समर्थोऽसि यतो मुने । ॥४३॥ धर्मा-
मृतमिदं पुण्यं सेवेरन् येऽत्र सज्जनाः । कालसर्पभयं तेषां संखु-
तिः स्यान्न कर्हिचित् ॥४४॥ इति परमपवित्रं सर्वदा सेवनीयं निपु-
णमतिमहद्भिः सर्वसन्तापहृद्ये । सरसमिह पिवन्ति त्यागिधर्मा-
मृतं ते जनिमृतिभयमुक्ता धाम् यान्त्येव विष्णोः ॥४५॥ सुव्रत उवा-
च—इत्युक्त्वाश्रित्य स साधुधर्मवृन्दं सदीशेन मुनिः प्रसन्नः । स्वयं

કરીને સંસ્કૃતિથપી તત્ક્ષણ મુક્ત થાયછે ॥૪૨॥ જેઓ પૂર્વે પણ પરા મુક્તિને પામ્યા છે તેઓ પણ આ એકાતિક ધર્મના અનુષ્ઠાનથીજ પામ્યા છે અન્ય સાધનોના અનુષ્ઠાનથી નહિજ ॥૪૨॥ હે મુને ! તમે આ મેં કહેલા પારમૈકાતિક ધર્મને સ્વયં પાળતાથકા મારા આશ્રિત બીજા બધા ત્યાગિઓને પણ આ ધર્મમાર્ગમા તમો વર્તાવો કેમકે તમે સર્વ સાધુઓને એકાતિક ધર્મમાં પ્રવર્તાવવા સમર્થ છો ॥૪૩॥ આ ઉપદેશરૂપ ધર્મામૃત (અનન્ય લક્ષિરૂપ હોધને સ્વાદુતમ હોવાથી એનું અમૃતપણુ અને નિ શ્રેયસનુ સાધન હોવાથી એનુ ધર્મપણુ જાણવું) કે જે પુણ્ય-સકળ પાપને નાશ કરનાર હોવાથી અને નિરતિશય મુખનુ સાધન હોવાથી પવિત્ર છે તેને આ લોકમા જે સંજ્ઞાનો સેવે (આમા કહેલા ધર્મને અનુસારે વર્તે) તેઓને કાળવ્યાળથપી અને સંસ્કૃતિથપી ભય કદાપિ નજ થાય-નિવૃત્ત થઈ જાય ॥૪૪॥ આવા અલૌકિક મહામહિમાએ મુક્ત, પરમપવિત્ર-પવિત્રતાનાં સાધનોમા અત્યુત્કૃષ્ટ પવિત્રતાસાધન, આધ્યાત્મિક આધિ-દૈવિક આધિલૌકિક સમસ્ત સતાપને સહરનાર, લક્ષ્મિરસલરપુર હોવાથી સરસ, વિજ્ઞાનસપન્ન મહાનુભાવ સતોએ સર્વદા સેવનીય, ત્યાગિજનોના પરમ હિતને કરનાર આજુ જે આ ધર્મામૃત તેને આ લોકમાં જે સાધુજનો પ્રીતિથી પાન કરે છે (શ્રવણ કથન પઠન પાઠન વિચારણુ અનુવર્તનવડે પરિશીલન કરેછે) તેઓ જન્મમૃત્યુના ભયથપી મુક્ત થઈને ભગવાનના પરમ ધામનેજ મુખેથી પામેછે ॥૪૫॥ મુદ્રતન્કપિ

તથૈવાનય ! વર્તમાનો હ્યવીઘૃતત્યાગિજનાંશ્ચ સર્વાન્ ॥૪૬॥ इति श्रीस-
त्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेण ज्ञानादिलक्षणनि-
रूपणनामा सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥६७॥

સુવ્રત ઉવાચ—एकदाऽथ हरिं राजश्रित्यानन्दो महामुनिः । तदग्र
उपविष्टस्तं नत्वाऽपृच्छत्कृताञ्जलिः ॥१॥ नित्यानन्द उवाच—कृते
ज्ञानाच्च मुक्तिः स्यादित्यस्ति भगवश्श्रुतिः । ज्ञानं तत्कृपया मह्यं
वक्तुमर्हसि निश्चितम् ॥२॥ सुव्रत उवाच—इति पृष्टः स भगवान्मु-
निना तेन भूपते ! । कथयामास तं ज्ञानं साहस्यशास्त्रविनिश्चितम् ॥३॥

કહેછે—હે નિઘ્યાપ પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! આ પ્રકારે સતાંપતિ શ્રીહરિએ
કહેલા તે આ સાધુધર્મામૃતને સાંભળીને અતિપ્રસન્ન થયેલા તે ગોપાળા-
નંદમુનિ સ્વયં તે આ ઉપદેશેલા પ્રકારને અનુસારેજ વર્તતાથકા સર્વ
ત્યાગિજનોને તેજ પ્રકારે વર્તાવવા તત્પર થયા ॥૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
જીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગિધર્મેષુ જ્ઞાનાદિલક્ષણનિરૂપણનામા
સપ્તપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૭॥

૧અધ્યાય ૬૮ મો.

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! અનંતર એક સમયે નિત્યાનંદ મહા-
મુનિ તે ભગવાનને પ્રણામ કરીને તેમની આગળ બે હાથ બેઠીને તેમની
અનુસાધી બેસીને એમ પુછવા લાગ્યા ॥૧॥ નિત્યાનંદમુનિ પુછેછે—
હે ભગવન્ ! ‘કર્તે જ્ઞાનાન્ન મુક્તિઃ’—જ્ઞાન વિના મુક્તિ ન થાય, એમ શ્રુતિ
કહે છે. તો બે રીતે તત્ત્વજ્ઞાન મને થાય તે રીતે કૃપા કરીને મને ઉપદેશ
કરવાને આપ યોગ્ય છો ॥૨॥ સુવ્રતન્નપિ કહેછે—હે ભૂપતે ! આ પ્રકારે
તે નિત્યાનંદમુનિએ પુછેલા તે ભગવાને તેમને સાંખ્યશાસ્ત્રથી-જ્ઞાનનોજ
એક અવબોધ આપનારા ઔપનિષદ અર્થને અનુસરનારા શાસ્ત્રથી વિનિશ્ચય

૧ આ અધ્યાયને આરંભીને ૭ અધ્યાયોત્તરે નિત્યાનંદમુનિને ઉદ્દેશને જ્ઞાનો
પદેશ આપતાં, આ અધ્યાયમાં સર્વકારણ ભગવાને પૌરૂષ સર્ગનું સ્વસ્તર
નિરૂપણ કર્યું છે.

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—બ્રહ્માણ્ડસર્ગદ્વારા તે વદામિ જ્ઞાનમક્ષસા । યેન મુક્તિર્ભવેદ્નૃણાં શ્રુણુ ત્વં મુનિસત્તમ ! ॥૪॥ આત્યન્તિકે લયે પૂર્વ ભગવાનેક एव हि । આસીત્સ્વયં વાસુદેવઃ સ્વકીયેઽક્ષરધામનિ ॥૫॥

કરેલા જ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો ॥૩॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે મુનિ-સત્તમ ! તમને તત્ત્વતો જ્ઞાન બ્રહ્માંડસર્ગના ઉપપાદનદ્વારા ઉપદેશ કરું છું—એમ કેમ ? તો કાર્યકારણના વિજ્ઞાનથી ‘તત્ત્વજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય છે. ભગવાન બાદરાયણે પણ ‘અથાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા’ એમ પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા કરીને બાણવા યોગ્ય બ્રહ્મનું રૂપ જગત્કારણત્વરૂપ લક્ષણવડે ‘જન્માદ્યસ્ય યતા’ આ સૂત્રથી નિરૂપણ કર્યું. શ્રુતિ પણ ‘કારણં તુ ધ્યેયં’ એમ કહે છે. અને ‘યતો વા દ્રમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે યેન જાતાનિ જીવન્તિ યત્પ્રયન્યભિસંવિ-જ્ઞન્તિ’ એવી પણ શ્રુતિ છે સમસ્ત જગતના કારણપણે એમનું સર્વથી બૃહત્પણું સિદ્ધ થાય છે. તો જગત્સર્ગાદિદ્વારા તેમનું નિરૂપણ જ્ઞાનમાટે પર્યાપ્ત હોવાથી તેજ પ્રકારે હું ઉપદેશ કરું છું. જે તત્ત્વજ્ઞાનથી નરોની મુક્તિ થાય, તેને તમે સાવધ મનથી સાંભળો ॥૪॥ પૂર્વે ‘અગ્યક્તમક્ષરે લીયતે અક્ષરં તમસિ લીયતે તમઃ પરે દેવે ઇકીમવત્તિ’ આ શ્રુતિમાં શ્રવણ થતા આત્યન્તિક લયમાં ભગવાન એકજ હતા—જે સર્ગમાં અત્યારે બહુપણું ઉપલબ્ધ થાય છે તેનું વિશેષિ એકપણું અહીં ‘एक एवासीत्’ આ વાક્યથી કહેવાધર્યયું છે, કેમ કે આ પ્રલયનું પ્રકરણ છે તે એકત્વપણું તો નામરૂપ વિભાગના રાહિત્યરૂપ સમજવું. (તે સમયે ‘ચિદચિત્તનુ સ્વરૂપથી સત્ત્વ હોધને કોધનું નામરૂપ હતું નહિ) આમ કહેવાથી—ચિદચિત્તનું સદૈવ વિઘ-માનપણું છે અને અક્ષરધામમાં નિત્ય મુક્ત આદિક અનેક ચેતનોનું વિઘ-માનપણું છે તો ભગવાન એકજ હતા’ એમ કેમ કહ્યું ? એવી શક્યું નિરાકરણ થઈ ગયું તેવી શ્રુતિઓ છે—‘સદૈવ સોમ્યેદમગ્ર આસીત્’ ‘આર્મ્યેદમગ્ર આસીત્’ ‘નારાયણ एवाग्र आसीत्’ ઇતિ વગી પોતાના અક્ષર ધામમાં સ્વય એકજ હતા—જગતનો ઉપસંહાર કરીને, લીલાબ્યાપાર થકી વિનિવૃત્ત થઈ પોતાના અક્ષરધામરૂપ નિત્યવિભૂતિમાં નિરવધિક આનંદ-મય આત્માને અનુભવતા નિત્યમુક્તોએ પરિચર્યા કરાતા હતા. વગી પૂર્વે

મહાપુમાન્મહામાયા સહૈવાનન્તકોટિભિઃ । પ્રધાનપુરુષૈસ્તસ્ય પ્રકા-
શેઽસ્વપિતાં તદા ॥૬॥ સ શ્રીકૃષ્ણો દિવ્યમૂર્તિઃ પ્રોચ્યતે પુરુષો-
ત્તમઃ । પરમાત્મા પરંબ્રહ્મ વિષ્ણુર્નારાયણશ્ચ સઃ ॥૭॥ જ્યોતીરુપોઽ-
ક્ષરાતીતો હરિશ્ચ પરમઃ પુમાન્ । પ્રોક્તઃ સ एव વેદેષુ પુરાણેષુ ચ
ભારતે ॥૮॥ સિદ્ધૃક્ષાઽમૂઘદા તસ્ય બ્રહ્માણ્ડાનાં તદા સ તુ । પ્રાવો-
ધયત્સેક્ષણેન મહાકાલાર્યપૂરુષમ્ ॥૯॥ યં જીર્ણં ચાક્ષરં બ્રહ્મ પ્રવ-
દન્તિ નરં મુને । । અનેકકોટિબ્રહ્માણ્ડજન્મસ્થિત્યન્તકારણમ્ ॥૧૦॥
પુરુષેનાત્મભૂતેન મહામાયાં ચ તેન સઃ । પ્રાવોધયદ્વાસુદેવો વીક્ષ-

ભગવાન્વાસુદેવજ હતા-નિર્વિશેષ સન્માત્ર બ્રહ્મ ન હતુ ॥૫॥ તે સમયે મહા-
કાળ અપર નામ બેનું છે એવો મહાપુરુષ અને મહામાયા-મૂળપ્રકૃતિ આ
બન્ને અનંતકોટી પ્રધાન પુરુષોની સાથે તે અક્ષર પ્રકાશમયના પ્રકાશ સર્વતો
વ્યાપ્તમાં શયન કરી રહ્યા હતા. આ સ્થળે એમનો સ્વાપ સર્ગવ્યાપારની
વિમુખતારૂપ અસ્તસમસ્તવ્યાપારતા નામનો બાણનો ॥૬॥ તે ભગવાન્
વાસુદેવ અક્ષરધામમાં રહેલા ‘શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ દિવ્યમૂર્તિ પરમાત્મા પર-
બ્રહ્મ’ એમ શ્રુતિમાં કહ્યા છે. વળી તેજ સર્વાતરાત્મા નારાયણ, વળી એજ
‘અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ’ ‘અક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ’ આ શ્રુતિ સ્મૃતિને અનુસારે
અક્ષરાતીત, વળી ‘હૃદં વાય તઙ્મ્યોતિઃ’ ‘જ્યોતિષાં જ્યોતિઃ’ આ શ્રુતિને
અનુસારે જ્યોતીરૂપ, વળી પરમપુરુષ, સમસ્તજગતને સંહરેછે અને
આશ્રિતોનાં સકળ પાપને હરે છે માટે હરિ, એમ શ્રુતિ પુરાણ ભારતમા કહ્યા
છે. અર્થાત્ વેદાદિકમા શ્રીકૃષ્ણાદિક નામથી કહ્યા છે ॥૭-૮॥ જ્યારે તે આ
વાસુદેવ ભગવાનને બ્રહ્માડોને સર્જવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે તે શ્રીવાસુદેવે
મહાકાળ નામના પુરુષને સ્વેક્ષણ-પોતાના સંકટપરિશેષથી ભગરૂક કર્યો-
સર્ગની ઉન્મુખતાને અનુગુણ સ્થિતિવાળો કર્યો. હે મુને ! તેજ આ મહા-
કાળાખ્ય પુરુષ જીવસંસિત, અક્ષરપુરુષસંસિત, બ્રહ્મસંસિત અને નરસંસિત
તે તે શ્રુતિસ્મૃતિઓમા કહ્યો છે. વળી અનંતકોટિ બ્રહ્માડની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ
ત્રિનાશમા સર્વકારણકારણભૂત પરબ્રહ્મ સર્વેશ્વરેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે આવેશિત
શક્તિવાળો હોવાથી કારણ થાયછે ॥૯-૧૦॥ તે વાસુદેવ ભગવાને તે આ

યાણ્ડસિચ્છયા ॥૧૧॥ પ્રવુદ્ધયા તયા સાકં પ્રમોક્તસ્યેચ્છયૈવ સઃ ।
 વહુકાલં સ્મ રમતે મહાકાલો હિ પૂરુષઃ ॥૧૨॥ સ તસ્યાં ગર્ભમા-
 ધત્ત વહુકાલં દધૌ ચ સા । તતઃ પ્રધાનપુરુષાન્પ્રાસૂતાનેકકો-
 ટિશઃ ॥૧૩॥ પ્રધાનાનાં તથા પુંસાં યોગેનૈવાણ્ડકોટયઃ । ઇચ્છયા
 વાસુદેવસ્ય જાયન્તે સ્મ હ્યનેકશઃ ॥૧૪॥ રમણસ્ય શ્રમેણૈવ સ્વેદા-
 મ્બુ પુરુષાક્લતઃ । વમૂવ નારસંશં ચદ્રહ્માણ્ડૌઘાશ્રયં વિદુઃ ॥૧૫॥ પ્રકા-
 શાનન્દરૂપં તદસ્યૈકેનાપિ વિન્દુના । જીવેશાઃ સુચિનઃ સન્તિ નૈક-
 દ્રહ્માણ્ડવાસિનઃ ॥૧૬॥ સ્વાક્ષોત્પન્ને જલે તસ્મિન્નશેત સ નરસ્તતઃ ।

આત્મભૂત-સ્વશરીરભૂત મહાપુરુષદ્વારા બ્રહ્માડ સર્જવાની ઇચ્છાસકલિત
 એવું જે નિરીક્ષણ સકલપવિશેષરૂપ તેથી મહામાયાને મહાપુરુષની પેઠે
 ભગવંતે કરી-સર્ગસન્નિપત્તાને અનુગુણ સ્થિતિવાળી કરી ॥૧૧॥ તે મહા
 કાળ નામનો પુરુષ પ્રબુદ્ધ થએલી તે મહામાયા સાથે તેજ વાસુદેવના
 સકલપથી બહુકાળપર્યંત રમ્યો-સર્ગની ઉન્નિપત્તાને અનુગુણ જે સકલપ-
 વિશેષ એજ રમણ અહીં કહેવા ઇચ્છ્યું છે ॥૧૨॥ તે મહાકાળ પુરુષે તે
 મહામાયામા ગર્ભ-પ્રધાનપુરુષસમધિરૂપ ધારણ કર્યો તે મહામાયાએ તે
 ગર્ભને બહુકાળ ધારી રાખીને કાળે કરીને અનેક કોટિ પ્રધાન પુરુષો
 પ્રસન્ન્યા આ સ્વર્ણે પ્રસૂતિતો પ્રધાન પુરુષોના નામરૂપ વિભાગની પ્રાપ્તિ
 માત્ર બાણવી ॥૧૩॥ પછી પ્રધાનો અને પુરુષોના યોગે કરીને વાસુદેવ
 ભગવાનનાજ સકલપબળથીજ અનેક અડકોટિઓ ઉત્પન્ન થઇ (આથી
 એક એક પ્રધાનને એક એક પુરુષના સબન્ધથી એક એક બ્રહ્માડની
 ઉત્પત્તિ થઇ, એ રીતે તેઓનું આનંદ્ય હોવાથી અનેકકોટી બ્રહ્માડનો સમવ
 સમઝવો) ॥૧૪॥ તે સમયે મહાકાળાખ્ય પુરુષના શરીરથકી સશ્લેષ
 વિશેષરૂપ રમણજન્ય શ્રમને લીધે પરસેવાનું જળ નાર નામનું પ્રસન્ન્યુ જે
 જળને અપરિમિત બ્રહ્માડોના એક આધારભૂત મુનિઓ કહેછે ॥૧૫॥ તે
 નાર નામનું પ્રસેદ જળ પ્રાકૃત નદી કિંતુ પ્રકાશરૂપ આનંદરૂપ છે જેના
 એક પણ બિંદુથી અનેક બ્રહ્માડવાસી જીવ ઇશ્વરો શ્રુષ્ટીયા છે ॥૧૬॥ તે
 સમયે નરનામના તે મહાપુરુષે પોતાના અગથકી ઉત્પન્ન થએલા તે જળમા

આપો નારા इति श्रुत्या नारायण इतीर्यते ॥૧૭॥ કૂટસ્થશ્ચાક્ષરા-
ત્માસાવવ્યક્તઃ પ્રકૃતેઃ પરઃ । અપ્રમેયશ્ચ વિવુઘૈર્મહાપુરુષ ઉચ્યતે
॥૧૮॥ શયનસ્ય પ્રભોસ્તસ્ય પાદસંવાહનં તદા । દિવ્યમૂર્તિર્મહામાયા
કરોતિ પ્રીણયન્ત્યમુમ્ ॥૧૯॥ વાસુદેવઃ સ ચ સ્વામિઃ સત્યજ્ઞાના-
દિશક્તિમિઃ । તેષુ સર્વેષ્વન્વિતોઽસ્તિ વ્યતિરિક્તોઽસ્તિ ચ સ્વતઃ
॥૨૦॥ બ્રહ્માણ્ડાનાં સમુત્પત્તિર્ભવત્યેવં હરીચ્છયા । ઉત્પત્તિરીતિ
કથયે તત્રૈકસ્યાદિતો મુને ! ॥૨૧॥ અધિષ્ઠાતા પ્રધાનસ્ય પુરુષો

શયન કર્યું. માટેજ નારસંજિત જળમાં શયન કરવાને લીધે 'નારાયણ' એવી સંજ્ઞાની પ્રવૃત્તિ થઇ 'આપો નારા इति પ્રોક્તા આપો वै नरसूनवः । अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥' એવી શ્રુતિ છે ॥૧૭॥ તે આ પુરૂષ સર્વજીવસમઘિના મૂળભૂત હોવાથી કૂટસ્થ, અક્ષરાત્મા-અક્ષરસ્વરૂપ, પ્રાકૃત ધન્દ્રિયાદિવડે વ્યક્ત નહિ થનારો હોવાથી અવ્યક્ત, યોતે સ્વીકારેલી મૂળપ્રકૃતિને પણ આધીન નહિ હોવાથી પ્રકૃતિથડી પર અને મહાપુરૂષ કહ્યો છે. તે આ પુરૂષ અર્વાચીન વિશુદ્ધોએ અપ્રમેય કહ્યો છે ॥૧૮॥ તે સમયે મહામાયા સ્વય દિવ્યમૂર્તિ થઈ તે આ મહાપુરૂષને પ્રસન્ન કરતી થડી જળમાં શયન કરી રહેલા સમર્થ તે મહાપુરૂષનું પાદસંવાહન કરવા લાગી ॥૧૯॥ તે સર્વશ્રેષ્ઠ વાસુદેવ ભગવાન સત્યજ્ઞાનાદિ અસાધારણ પોતાની શક્તિઓવડે તે સર્વ મૂળપ્રકૃતિ મહાપુરૂષાદિકમાં અન્વય પામીને રહ્યા છે (સ્વય સ્વશક્તિઓથી તેમાં પ્રવેશ કરીને સન્નિધિ કરી રહ્યા છે) અને સ્વતઃ વ્યતિરિક્ત છે-પોતાના અસાધારણ દિવ્ય રૂપથી ધામવિશેષમાં દિવ્યાકારે સન્નિધિ કરી રહ્યા છે ॥૨૦॥ હે મુને ! આ પ્રકારે તે વાસુદેવ ભગવાનનાજ સંકટપથી બ્રહ્માંડોની સમુત્પત્તિ થાય છે. તેમાં નિર્દર્શનપણે એક અડની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર પ્રથમથી પ્રારંભીને તમને સ્પષ્ટ નિરૂપણ કરી બતાવુ છું ॥૨૧॥

પ્રધાનનો અધિષ્ઠાતા જે પુરૂષ કહ્યો તે અક્ષરોદ્ભવ (અક્ષરસંજિત મહા-પુરૂષ થડી ઉદ્ભવેલો) અનાદિનિધન (આઘતવર્ણત) છે. શંકા-અક્ષરોદ્ભવ છે અને વળી અનાદિનિધનજ છે, આતો પરસ્પર વિરૂદ્ધ કહેવાય? તો તેમ

યોઽક્ષરોદ્ભવઃ । અનાદિનિધનો દેવ ईश्वरेश. સ ઉચ્યતે ॥૨૨॥
 યોઽન્વયવ્યતિરેકાભ્યાં દેહેષ્વવ્યાવૃતાદિષુ । ईश्वराद्याव्यपुरुषे-
 ધિષ્ઠિતેઽવસ્થિતોઽસ્તિ ચ ॥૨૩॥ સગુણબ્રહ્મસંજ્ઞોઽસૌ સિદ્ધકુ-
 પુરુષો જગત્ । કાલં કર્મં સ્વભાવં ચ પ્રાપ્નોત્યાદૌ હરીચ્છયા ॥૨૪॥
 ईक्षणं वीर्यमाधत्ते महापुरुषवीक्षित* । પુરુષઃ સ પ્રધાનાત્મ્યપ્ર-
 વૃત્તૌ તે. સમન્વિતઃ ॥૨૫॥ પુરુષાધિષ્ઠિતેનાથ પ્રધાને ત્રિગુણાત્મકે ।
 પ્રાપ્નુવન્તિ ગુણા* ક્ષોભં કાલેનૈવાદિતસ્ત્રય. ॥૨૬॥ પરિણામ. સ્વભા-
 વેન તતસ્તેષાં ચ જાયતે । મહત્તત્ત્વસ્ય જનનં જાયતે તેન કર્મણા
 ॥૨૭॥ શુદ્ધં ગુણનયં હ્યેતત્પ્રોચ્યતેઽવ્યાવૃતાભિધમ્ । અવ્યૂઢવ

નથી પુરૂષ સ્વરૂપથીતો અનાદિનિધનજ છે તેનો ઉદ્ભવતો સર્ગની ઉન્નિગુણતારૂપ
 અવસ્થાવિશેષયોગને લીધે કહ્યો છે તે આ દેવ વૈરાગ્યદિ ઇશ્વરોના ઇશિકલા છે
 ॥૨૨॥ તે આ પ્રધાનપતિ પુરૂષ, અવ્યાકૃત સૂત્રાત્મ વિરાટ નામના દેહોમા
 તેના તેના અભિમાનિભાવથી રહેલા અનુક્રમે ઇશ્વર હિરણ્યગર્ભ વૈશ્વાનર
 નામના પુરૂષમા અન્વયવ્યતિરેકપણે રહ્યો છે સર્વદા તેઓના ઐશ્વર્યા
 દિક્કના પ્રકાશન માટે સ્વશક્તિથી તેમા રહ્યો છે અને પોતાના દિવ્ય રૂપથી
 સ્વભાવમા વર્તે છે ॥૨૩॥ તે આ પ્રધાનપતિ સત્ત્વ રજ તમ ગુણોનો ક્ષોભક
 હોવાથી સગુણબ્રહ્મસંજ્ઞાથી કહ્યો છે તે આ પુરૂષ સ્થાવરજંગમાત્મક
 જગતને સર્જવાની ઇચ્છાથી તે ભગવાનનાજ સંકટપબળથી તે ભગવાનનાજ
 શક્તિભૂત કાળ કર્મ સ્વભાવને સર્ગના ઉપકરણપણે પ્રથમ પામે છે ॥૨૪॥
 તે આ પ્રધાનાધિષ્ઠાતા પુરૂષ તેજ કાળ કર્મ સ્વભાવરૂપ ઉપકરણોએ સંયુક્ત
 થઈને વાસુદેવના સંકટપે અધિષ્ઠિત મહાપુરૂષે પ્રેક્ષણ કરતા તેની શક્તિ
 પોતાવિષે પામીને પ્રધાનાખ્ય પ્રકૃતિમા વીક્ષણલક્ષણ વીર્યને ધારણ કરે છે
 ॥૨૫॥ હવે કાળાદિકનુ કાર્ય કહે છે—વીર્યધારણ કર્યા પછી પ્રધાનપતિ
 પુરૂષે અધિષ્ઠાન કરેલા તે કાળથી ત્રિગુણાત્મક પ્રધાનમા નહીં સત્ત્વાદિ
 ગુણોનો પ્રથમ ક્ષોભ ઉદ્ભવ અભિભવરૂપ થાય છે તદનંતર તે ગુણોનો પરિ-
 ણામસ્વભાવને અનુસારે પુરૂષાધિષ્ઠિત સ્વભાવશક્તિથી પરિણામ અવસ્થા
 તરપ્રાપ્તિરૂપ થાય છે પછી પુરૂષાધિષ્ઠિત કર્મશક્તિથી મહત્તત્ત્વાખ્ય તત્ત્વની

રપાદાદિ વપુરીશસ્ય ચાદિમમ્ ॥૨૮॥ તદાત્મા પુરુષો યશ્ચ સ
 ઈશ્વર इतीर्यते । વિસ્તરેણૈવ સમ્પ્રોક્તઃ શ્રીમદ્ભાગવતે ત્વસૌ ॥૨૯॥
 ઉદ્બુદ્બુદ્બુદ્બસત્ત્વાદિત્રિગુણા પ્રકૃતિસ્તુ સા । તદા સત્ત્વગુણદ્વારા
 મહત્તત્ત્વં પ્રસૂયતે ॥૩૦॥ પ્રકાશરૂપં શાન્તં ચ કૃટસ્થં જગદ્ધુરમ્ ।
 માનક્રિયાભ્યાં શક્તિભ્યાં ચિત્તં સૂત્રં ચ ચદ્વિદુઃ ॥૩૧॥ પદં સાક્ષા-
 દ્ભગવતઃ શાન્તં સત્ત્વગુણં શુચિ । અવિકારીતિ ચ પ્રોક્તં વૃત્તિભિ-
 શ્ચિત્તલક્ષણમ્ ॥૩૨॥ અનુપ્રાણન્તિ યં પ્રાણાઃ પ્રાણન્તં સર્વજન્તુષુ ।
 સ મહાપ્રાણ इत्याहुर्यत्તત્સૂત્રમિહોદિતમ્ ॥૩૩॥ અથ માયાકાલ-

ઉત્પત્તિ થાયછે ॥૨૬-૨૭॥ ક્ષોભે રહિત આજ્ઞ ત્રણ ગુણો અકાર્ય
 અવસ્થામાં રહેલુ, અવ્યાકૃતશબ્દવાચ્ય, નથી નિષ્પન્ન થઈ કરચરણાદિ
 આકૃતિ લેની, એવુ વૈરાગ્યપુરૂષનુ પ્રથમ શરીર છે તે અવ્યાકૃત શરીરના
 અભિમાની ને પુરૂષ છે તે ઈશ્વરસન્નાથી કહ્યો છે આ ઈશ્વરસન્નિત પુરૂષ
 શ્રીમદ્ભાગવતમા તો વિસ્તારથી વર્ણવ્યો છે ॥૨૮-૨૯॥ સૃષ્ટિસમયે ક્ષોભ
 રહિત ત્રિગુણાત્મિકા આ પ્રકૃતિ સમુદ્બોધ (હરકોઈ ગુણુક્ષોભરૂપ) ને
 પામીને સત્ત્વગુણના ઉન્મેષદ્વારા (ઉદ્ભૂત સત્ત્વગુણવાળી થઈ) મહત્તત્ત્વને
 ઉપન્નવે છે ॥૩૦॥ તે આ મહત્તત્ત્વ (સત્ત્વપ્રાધાન્ય હોવાથી) પ્રકાશરૂપ,
 શાન્ત-રાગદ્વેષાદિ તરંગોનુ આસ્પદ નહિ હોવાથી પ્રશાન્ત બેવુ, સર્વ નિકારોને
 અનુગુણુ સાધારણુ અવસ્થાના યોગને લીધે કૃટસ્થ અને ભાવિ જગતના
 અકુરરૂપ કહ્યું છે તેજ આ મહત્તત્ત્વ જ્ઞાનશક્તિ અને ક્રિયાશક્તિના યોગને
 લીધે અનુક્રમે ચિત્તસન્નિત અને સૂત્રસન્નિત કહેવાયછે ॥૩૧॥ તેમા ને આ
 ચિત્તસન્નિત છે તે સત્ત્વૈકપ્રધાન, માટેજ શુચિ-સ્વચ્છ, ભગવાન વાસુદેવના
 આક્ષાન્કારના આસ્પદભૂત, શાન્ત, અવિકારિ-રજતમના કાર્યભૂત નિકારોએ
 રહિત, આવી વૃત્તિઓએ કરીને ઉપલક્ષ થતું તેના સ્વરૂપને બાણનારા
 કહેછે ॥૩૨॥ સર્વ પ્રાણિઓમા ચેષ્ટાને કરતા ને આ મહાપ્રાણની પાછળ
 તે તે પ્રાણો-અક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિઓ ચેષ્ટા કરેછે તેને મહાપ્રાણુ કહેછે અહીં
 સૂત્ર કહ્યું તે પણ 'મહાપ્રાણુ' એમ કહે છે સર્વપ્રાણિઓના પ્રાણુનમા હેતુ
 હોવાથી સૂત્રનામથી કહેછે ॥૩૩॥ અનંતર પ્રધાનપ્રકૃતિ કાળ કર્મ અને

કર્મસ્વભાવૈશ્વ વિકુર્વતઃ । મહત્તત્ત્વાદહક્ષારઃ સહ રુદ્રેણ જાયતે ॥૩૪॥ જ્ઞાનશક્તિઃ ક્રિયાશક્તિર્દ્રવ્યશક્તિશ્ચ સ ત્રિધા । વૈકારિક-
સ્તૈજસશ્ચ તામસશ્ચેતિ કથ્યતે ॥૩૫॥ ત્રિગુણોઽસાવહક્ષારસ્તત્ત્વેન
મહતા સહ । સૂત્રાભિધાનમીશસ્ય દ્વિતીયં ચપુરુચ્યતે ॥૩૬॥
ઈશ્વરોઽવ્યાકૃતાત્મા ચ ચપુપસ્તસ્ય યોગતઃ । હિરણ્યગર્ભઃ ક્ષિપ્રાસ્ત્યા
દ્વિતીયાં લભતે પુનઃ ॥૩૭॥ સર્વેપામપિ જીવાનાં શરીરે સૂક્ષ્મકાર-
ણે । સૂત્રાત્મેઽત્રેશવપુપિ વિલીને ભવતસ્તદા ॥૩૮॥ સ્વાસ્વદ્ય-
પૃથિવ્યશ્ચ લીનાસ્તસિન્ધા સ્થિતાઃ । શબ્દઃ સ્પર્શો રૂપરસૌ ગન્ધ
ઇત્યપિ પञ્ચ ચ ॥૩૯॥ યદૈતત્ક્રોમમામોતિ કાલસત્ત્વાદિભિર્હરેઃ ।

સ્વભાવથી વિકાર પામતા મહત્તરવથથી અહંકાર અધિષ્ઠાતા રૂદ્રસાથે
થાય છે ॥૩૪॥ તે અહંકાર વૈકારિક (સાત્વિક) તૈજસ (રાજસ) અને
તામસ એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. તેમાં વૈકારિક જ્ઞાનશક્તિ-
અથવા ધન્દ્રિયોવડે કે તેના દેવોવડે જાણવામાં આવે તે ધન્દ્રિયો અને
દેવો જ્ઞાન કહેવાય, તે જ્ઞાનશબ્દવાચ્ય ધન્દ્રિયો અને દેવતાઓને ઉત્પન્ન
કરવામાં શક્તિ જેની છે એવો છે. 'વૈકારિક અહંકાર થઈ દેવો થાય છે.'
એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે. રાજસાહંકાર ક્રિયાશક્તિ-રજનો અલન સ્વભાવ
છે અથવા વાગાદિ ધન્દ્રિયોની પ્રકૃતિ (કારણ) છે માટે ક્રિયાશક્તિ-
વાળો કહ્યો છે. તામસાહંકારનો ભૂતોનો આદિ-કારણ હોવાથી દ્રવ્યશક્તિ-
વાળો કહ્યો છે ॥૩૫॥ આ ત્રિવિધ અહંકાર અને મહત્તરવ, આ બંને ધન્દ્રરનું
સૂત્રસંજિત બીજું શરીર કહ્યું છે. તે આ અવ્યાકૃત શરીરાભિમાની ધન્દ્રર
તે આ સૂત્રાત્મશરીરના સંજ્ઞાથી 'હિરણ્યગર્ભ' એવી બીજી સંજ્ઞાને ફરી
પામે છે ॥૩૬-૩૭॥ આજ સૂત્રાખ્ય ધન્દ્રરશરીરમાં સમસ્ત જીવોનાં જે
સૂક્ષ્મશરીરો અને કારણશરીરો તે સર્વે વિલયસમયે લયને પામીને વર્તે
છે ॥૩૮॥ તે સમયે તે સૂત્રાત્મશરીરમાં આકાશાદિ પંચક શબ્દાદિ પોતાના
ધર્મે સહિત (અથવા શબ્દતત્ત્વાત્રાએ સહિત) લીન થઈ રહે છે ॥૩૯॥ બ્યારે
આ સૂત્રાત્મશરીર લગવાનની કાળશક્ત્યાદિવડે ક્ષોભને પામે છે ત્યારે તેમાં
રહેલા જીવો સચિત અનાદિ કર્મોની પરિપક્વ દશા (ફળસંપાદક દશા) ને

તદા તત્ર સ્થિતા જીવાઃ સશ્ચિતાનાદિકર્મણામ્ ॥૪૦॥ પરિપક્વદશાં
પ્રાપ્ય સ્વસ્વકર્માનુસારતઃ । તિષ્ઠન્ત્યક્કુરિતાસ્તત્ર વિરાજોઽથ જાતિ
યુવે ॥૪૧॥ અવ્યાકૃતાત્મા પુરુષો યથા સૂત્રાત્મયોગતઃ । હિરણ્ય-
ગર્ભ ઇત્યાદ્યાં લભતેઽસૌ તથા મુને ! ॥૪૨॥ હિરણ્યગર્ભો યયોગા-
દ્વૈશ્વાનર ઇતીર્યતે । પતાવતા ન તદ્ગેદો યતોઽસાવેક ઇવ હિ ॥૪૩॥
પ્રહ્લાણ્ડસર્ગસ્ત્રિગુણાત્મકાદ્વૈ તસ્માદ્યથાઽભૂત્રિગુણાત્મકોઽસૌ ।
તથૈવ તુભ્યં મુનિવર્ય ! તત્ત્વલક્ષ્મોક્તિપૂર્વં કથયામિ બુદ્ધૈ ॥૪૪॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे पारु-
षसर्गनिर्हणनामाऽष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥६८॥

શ્રીનારાયણમુનિવાચ—ઐકારિકાદદ્વકારાત્સચન્દ્રં જાયતે મનઃ ।

પામીને સ્વસ્વકર્માનુસારે તેમાં અંકુરિત જેવા થઈ રહે છે. હવે વિરાટ-
દેહની ઉત્પત્તિ તમને કહું છું ॥૪૦-૪૧॥ હે મુને ! જેમ અવ્યાકૃતશરી-
રાભિમાની પુરુષ ઈશ્વર સૂત્રાત્મશરીરના સંબન્ધથી હિરણ્યગર્ભસંજ્ઞાને
પામે છે તેમજ આ હિરણ્યગર્ભ (સૂત્રાત્મશરીરાભિમાની પુરુષ) વિરાટ-
દેહના સંબન્ધથી વૈશ્વાનરનામથી કહેવાય છે. એટલામાત્રથી (અવ્યાકૃતાદિ
ત્રણ શરીરના કથનથી ઈશ્વરાદિ ત્રણ આત્માના કથનથી સંજ્ઞાભેદ સતે
પણ) તેના સ્વરૂપમાં ભેદ નથી. કેમકે આ દેહત્રયાભિમાની પુરુષ એકજ છે.
પૃથક્સ્વરૂપ છેજ નહિ ॥૪૨-૪૩॥ હે મુનિવર્ય ! તે ત્રિગુણાત્મક અહંકારથી
ત્રિગુણાત્મક આ બ્રહ્માંડસર્ગ (બ્રહ્માંડાભિમાની વૈરાજ પુરુષનો વિરાટસંજ્ઞિત
સ્થૂળ શરીરસર્ગ) જે પ્રકારે થયો છે તે પ્રકાર તત્ત્વલક્ષણકથનપૂર્વક તેના
જ્ઞાનભાટે તમને કહું છું ॥૪૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ..ચતુર્થપ્રકરણે
જ્ઞાનોપદેશે પૌરુષસર્ગનિરૂપણનામાઽષ્ટપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૮॥

અધ્યાય ૬૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે નિલાનંદમુને ! સાત્ત્વિક અહંકારથી
મન તથા તેના અધિષ્ઠાતા દેવ ચદ્રમા થાય છે. જે મનતા સંકલ્પ (સામા-

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને આહંકારિક સર્ગના લક્ષણો કહ્યા છે.

કામસ્ય સમ્ભવો યસ્ય સદ્કલ્પાચ્ચ વિકલ્પનાત્ ॥૧॥ ધૈર્યં તથોપ-
 ત્તિશ્ચ વ્યક્તિર્ઘ્રાન્તિશ્ચ કલ્પના । ક્ષમા સત્ત્વમસત્ત્વં ચ શીઘ્રતેતિ
 મનોગુણાઃ ॥૨॥ કાર્યોત્પત્તૌ હિ સર્વત્ર માયા કાલશ્ચ કર્મ ચ ।
 સ્વભાવ ઈક્ષણં પુંસો હરેરિચ્છેતિ હેતવઃ ॥૩॥ દેવતા ઇન્દ્રિયાણાં ચ
 જાતા વૈકારિકાદૃશ । દિગ્વાતાર્કપ્રચેતોશ્ચિદ્દીન્દ્રોપેન્દ્રમિત્રકાઃ
 ॥૪॥ વિષયાણામિન્દ્રિયાણાં વિભાગેનાભિવ્યજ્જનમ્ । કુર્વન્તિ દે-
 વતા નૂનં દિગ્દાશ્ચ પૃથક્પૃથક્ ॥૫॥ દશેન્દ્રિયાણિ બુદ્ધિશ્ચ બ્રહ્મા
 પ્રાણશ્ચ તૈજસાત્ । કાલાદિભિરદ્ભારાદુત્પદ્યન્તે વિકુર્વતઃ ॥૬॥
 શ્રોત્રં ત્વગ્દકરસના ઘ્રાણં જ્ઞાનેન્દ્રિયાણિ હિ । કર્મેન્દ્રિયાણિ વાક્પા-
 નિચરણોપસ્યપાયવઃ ॥૭॥ શ્રવણાદિક્રિયાસિદ્ધૌ કરણત્વં તુ લક્ષ-

ન્યત. જે કોઇનું પણ ચિતન) વિકલ્પ (તેનુંજ વિશેષતઃ ચિતન) ૩૫
 વૃત્તિવિશેષથી કામ-તેના ભોગની ઇચ્છા સમુદ્ભવેછે ॥૧॥ ધૈર્ય, ઉપપત્તિ-
 ઉદાપોદની હુશયતા, અભિવ્યક્તિ-વ્યક્તિ જ્ઞાનમાં કારણપણ, ઘ્રાંતિ,
 કલ્પના-નાનાનિધમનોરથવૃત્તિ, ક્ષમા-સહિષ્ણુતા, સત્ત્વ અસત્ત્વ-સત્ય
 અસત્યનું યથાર્થયજ્ઞે ઓધયણ, શીઘ્રતા-અસ્થિરતા, દીપ્તિદિ સર્વે થણ મન-
 નાજ ગુણો છે (મનોજન્ય હોવાથી મનનાજ ગુણો છે એમ કહેછે) ॥૨॥
 સર્વત્ર કાર્યોત્પત્તિમાં પ્રધાનપ્રકૃતિ, કાળ, કર્મ, વસ્તુનો સ્વભાવ, પુરૂષનું
 (પ્રધાનપુરૂષ) ઇક્ષણ અને ભગવાનનો સંકલ્પ, આ છ હેતુઓ છે. આ છ
 હોય તો કાર્યસર્ગ થાય ॥૩॥ સાત્ત્વિક અદકારથથી શ્રોત્રાદિ દશ ઇન્દ્રિ-
 યોના દિક વાયુ સૂર્ય વરૂણ અશ્વિનીકુમાર અગ્નિ ઇન્દ્ર વિષ્ણુ મિત્રદેવ પ્રત-
 પતિ આ દશ દેવતાઓ થયાછે ॥૪॥ તે દિગ્દાદિ દેવતાઓ શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિ-
 યોના જે શબ્દાદિ વિષયો તેને યથાવિભાગ તે તે ઇન્દ્રિયોને અધિષ્ઠાન
 કરીને પૃથક્ પૃથક્ પ્રકાશ કરેછે ॥૫॥ કાળાદિ તેજ હેતુઓથી વિકાર
 પામતા રાજસાદકારથથી શ્રોત્રાદિ દશ ઇન્દ્રિઓ, બુદ્ધિ, તેનો અધિષ્ઠાના દેવ
 બ્રહ્મા અને પ્રાણ, આ બધા ઉત્પન્ન થાયછે ॥૬॥ શ્રોત્ર ત્વદ્ દૃષ્ (ચયુ)
 રસના ઘ્રાણ, આ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને વાદ્ પાણી પદ્ ઉપગ્રથ પાયુ, આ
 પાંચ કર્મેન્દ્રિયો કહીછે ॥૭॥ (ઇન્દ્રિયોનું લક્ષણ કહેછે-) શ્રવણાદિ ક્રિયા-

ળમ્ । ઓત્રાદીનામિન્દ્રિયાણાં વિજ્ઞાતવ્યં પૃથક્પૃથક્ ॥૮॥ ઇન્દ્રિ-
યાનુપ્રદઃ સ્વાપઃ સંશયો નિશ્ચયઃ સ્મૃતિઃ । મિથ્યાજ્ઞાનં ધ્યાનચિન્તા
ધારણેતિ ધિયો ગુણાઃ ॥૯॥ તૈજસસ્ય પૃથક્કાર્યં કેચિન્નેચ્છન્તિ
કાપિલાઃ । સાર્ત્વિકાત્તામસાજ્ઞાતં ચત્કાર્યં તસ્ય તદ્વિદુઃ ॥૧૦॥
તામસાચ્ચ વિકુર્વાણાત્પૂર્વોક્તૈરેવ હેતુભિઃ । શન્દો ભવતિ તસ્યાચ્ચ
નભઃ શબ્દગુણં કિલ ॥૧૧॥ વિકુર્વતશ્ચ સ્પર્શસ્પર્શો જાયતે પૂર્વહે-
તુભિઃ । તતો વાયુઃ સ્પર્શગુણઃ શબ્દચાંશ્ચ પરાન્વયાત્ ॥૧૨॥ વાયો-
ર્વિકુર્વતો રૂપં તેજસ્તસ્યાચ્ચ જાયતે । સ્વતો રૂપગુણં શન્દસ્પર્શચ્ચ

સિદ્ધિમાં પૃથક્ પૃથક્ કરણત્વ-સાધનપણું તે ઓત્રાદિ ઇન્દ્રિયોનું લક્ષણ
જણવું, એટલે ઓત્રાદિ ઇન્દ્રિયોનાં શબ્દચલણમાં સાધનપણું, સ્પર્શચલ-
ણમાં સાધનપણું, ઇત્યાદિ પ્રત્યેક અનુક્રમે લક્ષણો જણવાં. ઓત્રાદિ ઇન્દ્રિ-
યોના વિષયો શબ્દાદિ પૃથક્ પૃથક્ અવસ્થિત છે ॥૮॥ (શુદ્ધિનું લક્ષણ
કહે છે) ઇન્દ્રિયાનુચલ-વિષયચલણમાં ઇન્દ્રિયોને ઉપકાર કરવાપણું, સ્વાપ-
નિદ્રા, સંશય, નિશ્ચય, સ્મૃતિ, મિથ્યાજ્ઞાન, ધ્યાનથી ચિંતન, ધારણા, આ
બધા શુદ્ધિના ગુણો કહ્યા છે ॥૯॥ કેટલાક કાપિસ્તો રાજસાહકારનું કાર્યા-
ન્તરમાં આરણ્યકપણું ઇચ્છતા નથી (એનું પૃથક્ કાર્ય નથી) પોતપોતાના
કાર્યનો આરભ કરતા સાર્ત્વિક તામસ અહકારના કાર્યરિભમાં ઉપકારકતા-
માત્ર માને છે (રાજસાહકાર તો તે બંનેને ફક્ત ઉપકાર કરે છે) ॥૧૦॥
પૂર્વોક્ત કાળાદિ હેતુઓએ કરીને પરિણામ પામતા તામસાહકાર થકી શબ્દ-
શબ્દતન્માત્રા થાય છે. તે શબ્દતન્માત્રા વિકાર પામતાં તેથકી શબ્દગુણક
આકાશ સ્થૂળ ઉત્પન્ન થાય છે. પૂર્વોક્ત કાળાદિ નિમિત્તથી વિકાર પામતા
તે આકાશથકી સ્પર્શતન્માત્રા થાય છે. તે સ્પર્શતન્માત્રાથકી વાયુ થાય
છે. તે વાયુ સ્પર્શગુણવાળો અને પોતાનું કારણ આકાશનો અન્વય
હોવાથી શબ્દગુણવાન છે. (સ્વગુણથી અને સ્વકારણ ગુણથી વાયુ બે
ગુણ યુક્ત છે) પરિણામ પામતા વાયુથકી રૂપતન્માત્રા થાય છે તે
રૂપતન્માત્રા વિકાર પામતા તેથકી તેજ સ્વતઃ રૂપગુણયુક્ત અને પોતાનાં
પૂર્વકારણ વાયુ આકાશના અન્વયથી શબ્દગુણયુક્ત તથા સ્પર્શગુણયુક્ત

પરાન્વયાત્ ॥૧૩॥ તેજસોઽથ રસસ્તસ્માજ્ઞાયતેઽમ્મો વિકુર્વતઃ ।
 પરાન્વયાચ્છ્વસ્પર્શરૂપવદ્રસવત્સ્વતઃ ॥૧૪॥ અમ્મસો જાયતે ગન્ધ-
 સ્તતો ગન્ધગુણા ધરા । શ્વસ્પર્શરૂપરસગુણૈર્યુક્તા પરાન્વયાત્
 ॥૧૫॥ શબ્દાદયો ગુણાઃ પञ્ચ તન્માત્રાયા ઇહોદિતા' । આકાશ-
 દીપ્તિ તુ મહાભૂતાન્યુક્તાનિ પञ્ચ ચ ॥૧૬॥ એકદ્વિત્રિચતુઃપञ્ચસહ્યાઃ
 સન્તિ ગુણાઃ ક્રમાત્ । નમોનમસ્વત્તેજોમ્બુપૃથ્વીનાં સર્વસમ્મતાઃ
 ॥૧૭॥ શ્વસ્પર્શરૂપરસગન્ધાનામિદં લક્ષણમ્ । ઓત્રત્વગક્ષિરસ-
 નાઘ્રાણગ્રાહ્યત્વમુચ્યતે ॥૧૮॥ એવાં દશાનામન્યેઽપિ પ્રોક્તા વ્યાસા-

થાય છે. (પોતાનો, પોતાના કારણનો અને તેના કારણનો ગુણયોગ
 આવતો હોવાથી તેજ ત્રણ ગુણોએ યુક્ત છે) વિકાર પામતા તેજથી
 રસતન્માત્રા થાય છે, તે રસતન્માત્રાથી જળ સ્વત રસગુણક અને
 પોતાના પૂર્વકારણ તેજ વાયુ આકાશના અન્વયને લીધે શબ્દસ્પર્શરૂપગુણક
 થાય છે (પોતાના કારણ વાયુ આદિકના ત્રણ ગુણોથી અને પોતાના
 ગુણથી જળ શબ્દાદિ ચાર ગુણોએ યુક્ત થાય છે) વિકાર પામતા જળથી
 ગંધતન્માત્રા થાય છે તે વિકાર પામતા તેથી પૃથ્વી સ્વત ગંધગુણવાળી
 અને પોતાના પૂર્વ પૂર્વ કારણ જળ તેજ વાયુ આકાશના અન્વયને
 લીધે શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગુણવાળી થાય છે (પોતાના કારણ જળાદિકના
 ગુણોથી અને પોતાના ગુણથી પૃથ્વી ગંધાદિ પાંચ ગુણોવાળી થાય છે)
 ॥૧૧-૧૫॥ આ પ્રકરણમાં 'શબ્દ થાય છે સ્પર્શ થાય છે' એમ બે શબ્દાદિ
 પાંચ કલા તે તન્માત્રામયજ નીલુવા તે આ પાંચ તન્માત્રાઓ આકાશાદિ પાંચ
 મહાભૂતોના સૂક્ષ્મ રૂપો નીલુવા આકાશાદિક પાંચતો સ્પૃશ મહાભૂતાખ્ય
 નીલુવા ॥૧૬॥ એરીને આકાશ વાયુ તેજ જળ પૃથ્વી આ પાંચ ભૂતોના અનુક્રમે
 એક બે ત્રણ ચાર પાંચ સંખ્યાપરિમિત શબ્દાદિ ગુણો સર્વસમત સમજવા
 ॥૧૭॥ અહીં શબ્દાદિ પાંચ વિષયોનું શ્રોત્રાદિ તે તે હિન્દ્રિયોએ જે માણ-
 પાણ તે અનુક્રમે લક્ષણ નીલુવા આમા આ ક્રમ છે-શ્રોત્રયાદિ ગુણ શબ્દ,
 સ્પર્શયાદિ ગુણ સ્પર્શ, ચતુર્માદિ ગુણ રૂપ, રસનામાદિ ગુણ રસ, ઘ્રાણમાદિ
 ગુણ ગન્ધ એરીતે પ્રત્યેક શબ્દાદિકના લક્ષણો નીલુવા ॥૧૮॥

દિમિર્ગુણાઃ । નાનાયુક્તીઃ સમાશ્રિત્ય સન્તિ તાનપિ કીર્તયે ॥૧૯॥
પ્રાણેન્દ્રિયાન્મધિષ્ણ્યત્વં છિદ્રતા યદિરન્તરમ્ । આશ્રયાન્તરશૂન્ય-
ત્વમવ્યક્તવાચિકારિતે ॥૨૦॥ અપ્રતિઘાતતા ચૈવ ભૂતત્વમિતિ તદ્દિ-
દઃ । આકાશસ્ય ગુણાનેતાનાદુર્વાયુગુણાન્તુચે ॥૨૧॥ યાદસ્યાનં સ્વત-
ન્ત્રત્વં નેતૃત્વં દ્રવ્યશબ્દયોઃ । ચાલનં વ્યૂહનં પ્રાપ્તિર્મોક્ષઃ શૌર્યં ચલં
ભવઃ ॥૨૨॥ આન્મત્વમિન્દ્રિયાણાં ચ ગુણા વાયોરુદીરિતાઃ । દુર્ધ-

આ પંચતન્માત્રાઓ અને પંચમહાભૂતોના બીજ પણુ ગુણો વ્યાસાદિક
મુનિઓએ નાનાયુક્તિઓને અનુસરીને ભારતાદિકમાં કહ્યા છે, તે ગુણોને
પણુ વિશદતા માટે તમને કહું છું ॥૨૦॥ તેમાં પ્રથમ આકાશના ગુણો કહું
છું-પ્રાણુ ધન્દ્રિયો અને મનનું નાજ્યાદિ છિદ્રકારા આશ્રયપણું, છિદ્રતા-
ભૂતોને અવકાશ આપવાપણું, બહાર અદર સ્થિતિ, સ્વતઃ અન્યાશ્રયે
રહિતપણું, ચમુરાદિ ધન્દ્રિયોએ અવ્યક્તપણુ, અવિકારીપણું-ઉપચયાપચયે
રહિતપણુ અથવા સત્ત્વતીય અવાંતર દ્રવ્યનું અનારબકપણુ, અપ્રતિઘાત-
પણું-મૂર્તાતર વસ્તુઓની સ્થિતિમાં નહિ પ્રતિરોધ કરવાપણું, (જે મૂર્ત
હોય તેનુંજ મૂર્તાતરની સ્થિતિમા પ્રતિરોધકપણું છે પણ અમૂર્તનું નહિ)
ભૂતપણું, આ આકાશના ગુણો તેને બાહુનારા મુનિઓ કહેછે. હવે વાયુના
ગુણોને કહું છું ॥૨૦-૨૧॥ વીણા વેણુ મૃદંગાદિ વાદવાદનનું સ્થાનપણું,
(સ્વરોત્પત્તિમાં હેતુપણું) અપ્રતિરૂઢ ગતિપણું, નેતાપણું-ગધવાળા અને
સ્પર્શવાળા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યનું અને શબ્દનું ધન્દ્રિયદેશ પ્રતિ પમાડવાપણું, તદ્-
શાબાદિકને હલાવાપણું, તૃણાદિકને ભેળાં કરવાપણું, કોઈનો કોઈની સાથે
સંયોગ કરી આપવાપણુ, મોક્ષ-મૂળ મૂત્રાદિકના ઉત્સર્ગમાં ઉપકાર કરવા-
પણું, ચરત્વ સંપાદકપણુ, બળ આપવાપણું, ભવ-જનનમરણરૂપ ભવમાં
હેતુપણુ, (કેમ ? તો પ્રાણુવાયુના સંયોગવિયોગરૂપ જનનમરણુ છે)
ધન્દ્રિયોનું આત્માપણું, (કેમ ? તો ધન્દ્રિયોના અર્થોનું જે પ્રકાશ કરવા-
પણું તે પ્રાણુરૂપ વાયુસંલેષને અધીનજ છે) આ વાયુના ગુણો
કહ્યા છે. હવે તેજના ગુણો કહું છું-દુર્ધર્પતા-ન પરાભવ પામવાપણુ,
તેજન-સુવર્ણાદિકમા રહેલો મળ ટાળી નાખીને વિશુદ્ધ કરવારૂપ સમુ-

પતા તેજનં ચ તાપઃ પાકઃ પ્રકાશનમ્ ॥૨૩॥ રાગશ્ચ લાઘવં તૈક્ષ્ણ્ય-
મુદ્ગતિર્દિમમર્દનમ્ । ક્ષુધા પિપાસા શોકશ્ચ તેજસોઽમી ગુણા મતાઃ
॥૨૪॥ શૈલ્યં હ્રેદો દ્રવત્વં ચ ભૌમાનાં ત્રપણં તથા । તાપાપનોદ-
સ્ત્વસિશ્ચ સૌમ્યતા સ્નેહમાર્દવે ॥૨૫॥ આપ્યાયનં પ્રાણનં ચ ભૂયસ્ત્વં
ચામ્બુનો ગુણાઃ । સ્થૈર્યં ગુરત્વં કાઠિન્ય સત્તિશ્ચ પ્રસવાત્મતા ॥૨૬॥
સંહારો ધારણં ધૈર્યમાકાશાદેર્વિશેષણમ્ । ભાવનં બ્રહ્મણશ્ચેતિ પૃથિ-
વ્યા ઉદિતા ગુણાઃ ॥૨૭॥ અર્થાશ્રયો દ્રષ્ટૃલિહ્નં શબ્દઃ સ ત્વસ્ત્યને-

તેજકપણું, તાપ-સંતાપ કરવાપણું, પાક-અઘાટિકને પકવવાપણું, પ્રકા-
શન-વટાદિપદાર્થનું યથાસ્થિત પ્રકારે જલવાપણું, સ્વત રક્તવર્ણુપણું,
લઘુપણું, (પતનમા વિરોધી ગુણવિશેષ) તીક્ષ્ણપણું, ઉદ્ગતિ-ઉર્ધ્વ
ગમનકશીવપણું, હિમને હરવાપણું, ક્ષુધાતૃપ્તાનો ઉદ્બોધ કરવાપણું, શોક,
આ બધા તેજના ગુણો કહ્યા છે ॥૨૨-૨૪॥ હવે જળના ગુણોને કહું-
સ્વન શીતળપણું, બીનું કરવાપણું, સ્વભાવથી દ્રવપણું, ભૌમ-તિવ
માપ ડામર આદિક ઔષધિઓનો રસવર્ધકપણે પરિપાક કરવાપણું, તાપને
ટાળવાપણું, તૃપ્તિ કરવાપણું, સૌમ્યતા-સ્નાનાદિ કરનારા નરોને સૌમ્યતા
સંપાદનાર, સ્નેહ-સ્તિબ્ધપણું માર્દવ-કઠિનતા ટાળીને મૃદુ કરવાપણું,
આપ્યાયન-તૃષ્ણા ટાળીને સતોષ આપવાપણું, પ્રાણન-સર્વનું જીવનપણું,
(‘આપોમય પ્રાણ’ એવી શ્રુતિ છે) બહુપણું, (કુવાયડી જેમ જેમ કાઢતા
જઈએ તેમ તેમ ફરી ફરી બહુ જળ નીકળતું પ્રસિદ્ધ છે) મૃત્તિકા
દિકને પિંડરૂપ કરવાપણું, આ બધા જળના ગુણો કહ્યા છે હવે પૃથ્વીના
ગુણો કહું-ધુ-સ્થિરપણું, ગુરૂપણું, કઠિનપણું, સન્નિ-સુશ્લિષ્ટ અવયવોથી
ગોઠવઈ રહેવાપણું, અનેક ઔષધિનો પ્રસવ આપવાના સ્વભાવપણું, સહાર-
જળાદિકનું પોતામા લય કરવાપણું, સર્વને ધારણ કરવાનું સામર્થ્ય, ધૈર્ય-
જ્વાતાતરના પ્રવેશનું સ્થાન હોવા છતાં પણ તેનાથી નહિ કપાયમાન થવાનો
સ્વભાવ, આકાશાદિકનું વિશેષણ-અવરોધકપણું, પરબ્રહ્મની મૂર્તિરૂપે
થઈને તેમની ભાવનાનું આસ્પદ થવાપણું, આ બધા પૃથ્વીના ગુણો કહ્યા
છે ॥૨૫-૨૭॥ હવે શબ્દનો સ્વભાવ કહેછે-શબ્દ અર્થાશ્રય-અર્થની સાથે

કથા । પદ્માદિસ્વરરૂપેણ તત્રાસૌ સત્તથા મતઃ ॥૨૮॥ વાચાનાં ચ ગજાદીનાં વૃક્ષાદીનાં પૃથક્પૃથક્ । શબ્દાઃ સન્તીતિ વોદ્ધવ્યં તથા સ્પર્શોઽસ્યનેકથા ॥૨૯॥ ઉષ્ણઃ શીતઃ સુષો દુઃખઃ ક્ષિગ્ધો વિશદ ઇવ ચ । તથા સરો મૃદુઃ શ્લક્ષ્ણો લઘુર્ગુરુરિતીરિતઃ ॥૩૦॥ રૂપં વોદ્ધશ્ચા પ્રાદુઃ શુક્લં કૃષ્ણં તથારુણમ્ । નીલં પીતં કર્વુરં ચ

અવિનાભાવ (બુદ્ધો રહેતો નથી) છે. અર્થાત્ અર્થનો અવબોધ આપનાર છે. દ્રવ્યલિંગ-દૃષ્ટાન્ અર્થમાં શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે પણ અદૃષ્ટ અર્થમાં થતો નથી, અધો વાગ્યવહાર પ્રત્યક્ષેકમૂળક છે, માટે પ્રયોગેલા શબ્દથી શ્રોતા જન પ્રયોક્તાની તે શબ્દાર્થને અપેક્ષા કરીને દૃષ્ટતાનેજ નિશ્ચય કરેછે. તો શબ્દ દૃષ્ટલિંગ છે એરીને દૃષ્ટાનું લિંગ અને દૃશ્યનું પણ લિંગ છે. જેમ ભીંત આદિકથી અંતરિત કોઈ જને ઉચ્ચ સ્વરથી 'ગજ ગજ' એમ કહેતાં જે ગજદૃષ્ટા અને જે દૃશ્ય ગજ તે બન્નેને જણાવનારો તે શબ્દ છે. તે શબ્દ તો અનેક પ્રકારનો વર્તે છે. તેમાં પડજ ઋપલ ગાંધાર મધ્યમ ધૈવત પચમ નિષાદ, આ સાત સ્વરરૂપે રહ્યો છે. વળી વીણા વેણુ મૃદંગાદિ વાદ્યોના વિવિધ શબ્દો છે, ગજ અશ્વાદિ તિર્યગ્જાતિયોના વિવિધ શબ્દો છે તથા વૃક્ષાદિ સ્થાવરોના નાનાવિધ શબ્દો છે. તેજ પ્રકારે સ્પર્શ પણ અનેક પ્રકારનો છે—ઉષ્ણ-ઉષ્ણુગુણવિશિષ્ટ આતપસ્પર્શ, શીત-હિમગુણવિશિષ્ટ શીતસ્પર્શ, સુખ-આતપસ્પર્શ શીતકાળે સુખરૂપ અને શીતસ્પર્શ ઘર્મકાળે સુખરૂપ, દુઃખ-આતપસ્પર્શ ઘર્મકાળે દુઃખરૂપ અને શીતસ્પર્શ હિમકાળે દુઃખરૂપ, ક્ષિગ્ધ-ક્ષેહવિશિષ્ટ પુત્રાદિકનો સ્પર્શ, વિશદ-જે સ્પર્શથી દ્રવ્ય વિશદ જણાય તે, (ઉત્તમ વસ્ત્રાદિકનો) ખરસ્પર્શ પાપાણાદિકનો, મૃદુસ્પર્શ આકડાના તુર આદિકનો, શ્લક્ષ્ણ-ચિક્ષણસ્પર્શ રેશમ વિગેરેનો, લઘુસ્પર્શ સમુદ્રકીણુ આદિક અદ્ય પદાર્થનો, ગુરુસ્પર્શ પારો સીસુ આદિકનો, આ બધા સ્પર્શના ગુણો કહ્યા છે ॥૨૮-૩૦॥ રૂપના ગુણોને કહેછે-રૂપ તો શુક્લ, કૃષ્ણ, રક્ત, નીલ-મયૂરકંઠાદિકનું, પીત-હળદળ આદિકનું, કર્મૂર-મયૂરપિચ્છાદિકનું, સ્થૂળ-એરંડતેલાદિકનું, સૂક્ષ્મ-દુગ્ધાદિકનું, વર્તુળ-ગોળાકાર ચદ્રાભિઆદિકનું, હંસ્વ-હંસ્વ દ્રવ્યને આશરીને

સ્થૂલં સૂક્ષ્મં ચ વર્તુલમ્ ॥૩૧॥ હ્રસ્વં દીર્ઘં દારુણં ચ મૃદુ સ્લક્ષ્ણં
 ચ ચિક્ષણમ્ । ચતુરસ્રમિતિ શેયં રસઃ પ્રોક્તસ્તુ પદ્ધિયઃ ॥૩૨॥
 મધુરો લવણસ્તિક્ત કટુરમ્લઃ કપાયકઃ । રસ ય્વકોઽપિ સંસ
 ગાદ્વિવ્યાણાં વદુધા મતઃ ॥૩૩॥ ગન્ધોઽપિ વદુધા પ્રોક્તઃ સંસર્ગિ
 દ્રવ્યયોગતઃ । ઇષ્ટોઽનિષ્ટશ્ચ મધુરો નિર્હારી સંહતઃ કટુ ॥૩૪॥
 સ્નિગ્ધો રૂક્ષશ્ચ વિશદઃ શાન્તઃ । ઉગ્રોઽમ્લ ઇત્યપિ । વદન્તીત્યંલક્ષ-
 ãાનિ મુનયોઽનેકયુક્તિમિ ॥૩૫॥ ભૂતેન્દ્રિયાણિ માત્રાશ્ચ મનો

રહેલું, દીર્ઘ-દીર્ઘ દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, દારુણ-ક્રૂર દ્રવ્યને આશરીને
 રહેલું, મૃદુ-કોમળ દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, સ્લક્ષ્ણ-સુંદર દ્રવ્યને આશરીને
 રહેલું, ચિક્ષણ-સ્નિગ્ધ દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, ચતુરસ-શિબિકાદિ-
 ચતુષ્કોણ દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, આ રીતે સોળ પ્રકારનું કહ્યું છે. યદ્યપિ
 ૩૫ શુકલ નીલાદિ ભેદથી છ પ્રકારનું છે તથાપિ મૂર્ત દ્રવ્યનું 'દૃશ્યમાન
 આકારનિયંત્રપણુ પણ ૩૫ છે' એવા વ્યવહારના અભિપ્રાયથી ધૃસ્વ
 દીર્ઘાદિ વિવિધપણુ પણ ૩૫નો ભેદ છે એવા અભિપ્રાયને લીધેજ આ
 બધું કહ્યું છે ॥૩૧-૩૨॥ રસતો મધુર લવણુ તિક્ત કટુ અમ્લ કપાય,
 એવા ભેદથી છ પ્રકારનો કહ્યો છે. મધુર એક જાતીયજ રસ વિવિધ મધુર
 પદાર્થના યોગથી વિવિધ રસભાવને પામે છે. એરીતે વિવિધ રસવાળા
 દ્રવ્યોના સંસર્ગથી રસનું વૈચિત્ર્ય થાય છે. માટે રસમા અનેક ભેદો છે
 ॥૩૩॥ ગંધ સુરસિ અસુરસિ એવા ભેદથી બે પ્રકારનો છે પણ સંસર્ગિ
 દ્રવ્યના ભેદથી વિવિધતાને પામે છે (તે કહે છે) ઇષ્ટગંધ ચ્વદન કર્પૂરાદિકનો,
 અનિષ્ટગંધ-મળાદિકનો, મધુરગંધ-દુધપાકાદિકનો, નિર્હારી-કસ્તૂરી આદિક
 અતિસુગંધિ દ્રવ્યનો, સહત-મિશ્રિતગંધ, (જેમ શાકાદિકનો હિંગ આદિ
 કથી સંસ્કાર કરતા) કટુ-કટુદ્રવ્યરસથી થએલો, સ્નિગ્ધ-એઢાળ દ્રવ્યથી
 થએલો, (જેમ ઘૃતહોમાદિકનો) રૂક્ષ-કઠોર દ્રવ્યથી થતો, (જેમ
 કોદરાના રોટલાદિકનો) વિશદ-ઘૃતાદિકનો, શાત-કમળાદિકનો, ઉચ્ચ-
 લથુન આદિકનો, અમ્લ-અમ્લદ્રવ્યથી થએલો, (જેમ વાશી દહીવડા
 વિગેરેનો) આ પ્રકારે ગંધ પણ બહુ પ્રકારનો જાણવો એરીતે મુનિઓ

બુદ્ધિરહઃકૃતિઃ । ચિત્તં ચેતિ પ્રાકૃતોઽયં ચતુર્વિંશતિકો ગણઃ ॥૩૬॥
અણ્ડં સ્પૃમનીશાનિ તત્ત્વાન્યેતાનિ તુ સ્વતઃ । દુરેઃ શક્તયૈવ સંદૃશ્ય
મુને ! સ્વાંશૈઃ સૃજન્તિ તત્ ॥૩૭॥ એતદણ્ડં વિશેષાસ્યં પદ્મિસ્તો-
યાદિમિર્ઝતમ્ । એકૈકસ્માદ્દશગુણઃ પ્રધાનેનાઘૃતૈર્વદિઃ ॥૩૮॥ અને-
કાણ્ડાધ્યયે તોયે મદ્દાપુરુષદેહજે । અણ્ડમેતશિરં શેતે સ્વર્ણગોલ-
પક્ષાન્નિમમ્ ॥૩૯॥ હરીચ્છાવશતસ્તસ્મિન્કાલેન પુરુષો મદ્દાન્ ।
ભૂત્વોત્તિષ્ઠતિ વિશ્વાત્મા માયાવિક્ષેપશક્તિયુક્ ॥૪૦॥ યસ્યેદાવ-
યચૈર્લોકાન્કલ્પયન્તિ મનીષિણઃ । કટ્ટ્યાદિભિરધઃ સપ્ત સપ્તોર્ધ્વં

અનેક યુક્તિઓએ કરીને ભૂતાદિકનાં લક્ષણો કહેછે ॥૩૪-૩૫॥ પાંચ
મહાભૂતો, પાંચ તન્માત્રાઓ, દશ ઇન્દ્રિયો, મન બુદ્ધિ અહકાર ચિત્ત, આ
ચોવીશ પ્રાકૃત (પ્રધાનપ્રકૃતિથી થએલો) તત્ત્વગણ કહ્યો છે ॥૩૬॥ હે
મુને ! તે આ તત્ત્વો પરસ્પર નહિ મળવાથી અડ સર્જવા માટે સ્વત. અસ-
મર્થ હોતાં ભગવાનની શક્તિથી પરસ્પર મળીને પોતપોતાના અંશથી અંડને
સર્જે છે. અહીં ભૂતોની પરસ્પર ને સગતિ કહી તે પચીસરુપ જાણવી
એમ પ્રાચીનો કહેછે બીજા દેહલાક તો સંગતિમાત્રુપ છે એમ માનેછે
॥૩૭॥ આ-ઉક્ત ભૂતાદિ પ્રાકૃતવર્ગથી સમુદ્ભવેલું વિશેષ નામનું અડ
ઉત્તરોત્તર આવરણભૂત. ઉત્તરોત્તર દશદશગણા અધિક જળ તેજ વાયુ
આકાશ અહકાર મહતત્ત્વ પ્રધાન, આ સાત આવરણોથી આવરિત છે
॥૩૮॥ તે આ સુવર્ણગોળકસદૃશ અડ અનેક અંડના આશ્રયભૂત, મહા-
પુરુષના સ્વેદથી થએલા મહાજળમા બહુકાળપર્યંત સુધર રહેછે ॥૩૯॥ તે
અડ થકી ભગવાનના સંકટપથીજ બહુકાળે સમુદ્ભવી છે માયાસંજ્ઞાનિધની
વિક્ષેપ શક્તિ જેમાં (દેવાદિ વિવિધ વિચિત્ર ભૂતવર્ગને ઉપજવાનું ને
સામર્થ્ય તેરુપ માયાવિક્ષેપ શક્તિએ યુક્ત થઇને) વિશ્વાત્મા-સર્જવાના
સકળ લોકો શરીર જેનું છે એવો વૈરાજપુરુષ પ્રાદુર્ભવેછે ॥૪૦॥ (તેનું
મહત્ત્વ કહેછે) તે આ વૈરાજપુરુષના અવયવવિભાગથી તેના સ્વરૂપને જાણ-
નારા મુનિઓ લોકોની કલ્પના કરેછે તેમાં કટિ આદિ જેમાં છે અને પાદ
અતે જેમાં છે એવા અવયવોએ કરીને અતળાદિ સાત અધોવર્તી લોકોની

જઘનાદિભિઃ ॥૪૧॥ પાદાદિભિ સ્વાચયૈઃ પાતાલપ્રમુખાંશ્ચ યઃ ।
 ધૃત્વાપિ લોકાન્પુરુષસ્તત આસ્તે સ્વયં પૃથક્ ॥૪૨॥ સચ્ચદાત્મનિ-
 વાસાય કં ગર્ભોદકસંક્ષિતમ્ । સદ્સસીર્ષા પુરુષ શેતે જીવા-
 ત્મભિઃ સદ્ ॥૪૩॥ સુતસ્યાપ્સુ વિરાદ્દેહઃ સદ્સસં પરિવત્સરાન્ ।
 સમ્પૂર્ણાદ્ગો ભવત્યસ્ય સર્વજીવહિતૈષિણઃ ॥૪૪॥ ઇન્દ્રિયાયતનેષ્વસ્ય
 સ્પષ્ટીભૂતેષુ દેવતાઃ । ઇન્દ્રિયૈઃ સદ્ સદ્ગત્ય તિષ્ઠન્તિ પ્રકટં તતઃ
 ॥૪૫॥ વૈરાજ. પુરુષોઽપ્યેવ આસ્તે સામાન્યતલ્લિધા । આધ્યાત્મિક-
 કશ્ચાધિદૈવ આધિભૌતિક इत्यपि ॥૪૬॥ અધ્યાત્મસ્વિન્દ્રિયેષૂક્તઃ

કલ્પના કરેછે અને જઘન આદિ જેમા છે અને મસ્તક અતે જેમા છે એવા
 અવયવોએ કરીને ભુરાદિ સાત લોર્ધવર્તી લોકોની કલ્પના કરેછે ॥૪૨॥
 તે આ પુરુષ પાદાદિ મૂર્ધોત પોતાના અવયવોવડે પાતાળપ્રમુખ લોકોને
 સ્વયં ધારી રહ્યા છે તથાપિ તે ધાર્ય લોકોથી પૃથક્પણે પોતાના અસા
 ધારણ સત્સયોકમા રહેછે ॥૪૩॥ તે આ સદ્સસીર્ષા વૈરાજપુરુષ બ્રહ્માડ
 ગર્ભોદરમા પોતાના નિવાસ માટે ગર્ભોદક સંક્ષિત જળને નિર્માણ કરીને
 પોતાવિષે વિલીન થઈ રહેલા અસંખ્યાત જીવાત્માઓ સાથે તે ગર્ભોદકમા
 શયન કરી રહેછે (તે આ અડધી જે પ્રાદુર્ભાવ તેથી પ્રથમ અડમધ્યે વૈરા
 જની અવિભાગથી સ્થિતિરૂપ અવસ્થા કહી) ॥૪૪॥ ગર્ભોદકમા સુધી
 રહેલા, જીવોને કર્માનુસારે ભોગમોક્ષને અનુગુણ દેહયોગને પમાડતા, માટેજ
 સર્વજીવના હિતૈષી તે આ વૈરાજપુરુષનો નિરાદ્સંક્ષિત દેહ સદ્સપરિ-
 વત્સરોએ કરીને સંપૂર્ણ અવયવવાળો થાય છે ॥૪૫॥ તદનંતર તે આ
 વૈરાજપુરુષના ચક્ષુરાદિ તે તે ઇન્દ્રિયોના ગોળકો સ્પષ્ટીભૂત થતા-સુવ્યક્ત
 સસ્થાનવાળા થતા તેમા તે તે ઇન્દ્રિયોના દેવતા સૂર્યાદિકો ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો
 સાથે મળીને પ્રકટપણે રહેછે ॥૪૬॥ તે આ વૈરાજપુરુષપણે આધ્યાત્મિક
 આધિદૈવિક આધિભૌતિક, એ રીતે સામાન્યત ત્રણ પ્રકારે વર્તે છે ॥૪૬॥
 આ અર્થને પોતેજ વિવરણ કરી કહેછે-અધ્યાત્મસંજ્ઞાથી કહેલા ઇન્દ્રિયોના
 અધિષ્ઠાતાપણે વર્તતો જે પુરુષ તે આધ્યાત્મિક કહ્યો છે અધિદૈવસંજ્ઞાથી
 કહેલી તે તે ઇન્દ્રિયોના અભિમાની દેવતાઓના અધિષ્ઠાતાપણે વર્તતો જે

સ્તદાત્માઽઽધ્યાત્મિકઃ પુમાન્ । દેવતાસધિદૈવેષુ તદાત્મા હ્યાધિ-
 દૈવિકઃ ॥૪૭॥ મોલકેપ્તરધિભૂતેષુ તદાત્મા ચાધિમૌલિકઃ । પ્તે-
 પ્વન્યતમાભાવે કર્તુ ન ક્ષમતે ક્રિયાઃ ॥૪૮॥ તથા ક્ષેત્રજરૂપેણ
 સ્વયમાસ્તે વિશેષતઃ । સ ત્વાત્મા હ્યક્ષરોઽરૂપોઽમેષો ન ગ્રાહ્ય
 હન્દ્રિયૈઃ ॥૪૯॥ મહાપ્રાણેન સહિતં ધૃત્વાધ્યાત્માદિકં ત્રયમ્ ।
 સ્થિતઃ સર્વેહાંઈશાનો વિરાદ્દેહાભિમાનવાન્ ॥૫૦॥ ચતુર્યુગસ-
 હસં તુ દિનં રાત્રિચ્છતાતી । વૈરાજપુરુષસ્યાસ્ય તદ્વ્યં કલ્પ ઉચ્યતે
 ॥૫૧॥ કાલક્રમેસ્વભાવૈશ્ચ માયયા ચ હરીચ્છયા । પુરુષપ્રેરિતાદ-
 સ્સાદ્વિસર્ગો જાયતે મહાન્ ॥૫૨॥ હન્દ્રિયૈર્વિપયૈર્દેવૈઃ સહિતા જીવ-
 કોટયઃ । આવિર્ભવન્તિ વૈરાજાદેવાસુરનરાદયઃ ॥૫૩॥ વૈરાજપુરુ-

પુરુષ તે આધિદેવિક કહ્યો છે અધિભૂતસંજ્ઞાથી કહેલા તે તે જીવકોના
 અધિષ્ઠાતાપણે વર્તતો જે પુરુષ તે આધિભૌતિક કહ્યો છે. આ ત્રણુમા બે
 એક પણ વિષ્ણુમાન ન હોય તો દર્શન શ્રવણાદિ ક્રિયાઓ કરવા પુરુષ સમર્થ
 થતો નથી ॥૪૭-૪૮॥ તેજ પ્રકારે તે આ અધ્યાત્માદિકમાં સામાન્ય
 પણે વર્તતો સ્વયં વૈરાજપુરુષ વિશેષપણે પોતાના વિરાદ્દેહના ક્ષેત્રજ્ઞાત્મા-
 પણે વર્તે છે. (અથવા સર્વ ક્ષેત્રજ્ઞનો અભિમાની હોવાથી વિશેષતઃ ક્ષેત્રજ્ઞ
 રૂપે વર્તે છે, એનો અર્થ કરવો) તે આ આત્મા અરૂપ, માટેજ હન્દ્રિયોએ
 અગ્રાહ્ય, અક્ષર-શરણુધર્મે વર્તત, માટેજ અભેદ કહ્યો છે ॥૪૮॥ તે આ
 સર્વજ્ઞ ઈશ્વર વિરાદ્દેહાભિમાની પુરુષ મહાપ્રાણે સહિત પૂર્વોક્ત અધ્યા-
 ત્માદિ ત્રણુને ધારણુ કરીને વર્તે છે ॥૫૦॥ તે આ વૈરાજપુરુષનો એક હજાર
 વાર ગુણેલા ચાર યુગો એક દિન થાય છે તેમજ તેટલીજ (એક હજારવાર
 ગુણેલા ચાર યુગો) એક રાત્રિ થાય છે તે આ બન્ને મળેલા અહોરાત્ર એક
 કલ્પ ગણાય છે ॥૫૧॥ લગવદ્વિચ્છાને વશ વર્તનારા કાળ કર્મ સ્વભાવ
 માયાએ કરીને તથા પ્રધાનપુરુષની પ્રેરણાએ કરીને આ વૈરાજપુરુષ
 થકી અતિવિચિત્ર મહાન્ આ વિસર્ગ ઉત્પન્ન થાય છે ॥૫૨॥ (તે કહે છે-)
 તે તે હન્દ્રિયો, તે તે વિષયો અને તે તે દેવોએ સહિત તે તે જીવો કોટાન-
 કોટી સુર અસુર નર પશુ પક્ષી વૃક્ષ વતા વિગેરે વિવિધ દેહથી આ વૈરાજ-
 પુરુષથકી સમુદ્ભવે છે ॥૫૩॥ તેમા આ ક્રમ છે-રજોગુણપ્રધાન જગ-

પસ્યાદ્વાદાવિર્ભવતિ રાજસઃ । પ્રતિકલ્પં જગત્ત્રયં બ્રહ્મા વિશ્વ-
 સૃજાં પતિઃ ॥૫૪॥ પ્રજાઃ સિસૃક્ષુરાસ્યાય સ સમાધિં પ્રજાપતિઃ ।
 સૃજત્યક્ષેપુ તસ્યૈવ જીવાંશ્ચ ભુવનાનિ ચ ॥૫૫॥ યથા યથા ચિન્ત-
 યતિ બ્રહ્મા સ્વસ્માત્પ્રજોન્નવમ્ । તથા તથા ભવત્યસ્માત્તતઃ સ્મરેતિ
 સ શ્રુતઃ ॥૫૬॥ વૈરાજાદ્વયાદિશક્ત્યૈવ સર્વેપામપિ દેહિનામ્ ।
 પાતાલપ્રમુખા લોકાઃ સત્યાન્તાઃ સન્તિ સંસ્થિતાઃ ॥૫૭॥ કચિ-
 લ્લોકાશ્રયં પદ્મં જન્મસ્થાનં સ્વયંભુવઃ । વૈરાજજઠરસ્થાયાઃ પ્રાદુ-
 ર્ભવતિ નાભિતઃ ॥૫૮॥ લોકાઃ સજીવા વિધિનૈવ સૃષ્ટા વસન્તિ
 સર્વે વિતતે ચ તસ્મિન્ । પદ્મે તદાનીં સ તુ પદ્મકલ્પઃ પ્રોક્તઃ પુરાણેષુ
 હિ સાધુવર્ય ! ॥૫૯॥

ત્સૃષ્ટા ચતુર્થુષ્ઠ અક્ષા કે જે વિશ્વસૃષ્ટા મરીચ્યાદિ પ્રજાપતિઓનો પતિ
 છે તે વૈરાજપુરૂપના અગધકી પ્રતિકટપ પ્રાદુર્ભવે છે ॥૫૪॥ પ્રજાપતિ તે
 અક્ષા પ્રજાઓ સર્જવાની ધૃતિથી સમાધિને (વૈરાજપુરૂપ સાથે સ્વાત્માનું
 ઐક્યાનુસંધાન) આશરીને તેજ વૈરાજપુરૂપના પાદાદિ અવયવોમાજ તે તે
 પાતાળાદિ લોકોને અને તે તે દેવાદિ જીવવર્ગોને સર્જે છે ॥૫૫॥ તે આ
 અક્ષા પોતાથકી જે જે પ્રકારે પ્રજાપતિને ચિંતવે છે તે તે પ્રકારે આ અક્ષા
 થકી પ્રજાપતિ થાય છે, તે કારણથી તે અક્ષા ‘સૃષ્ટા’ એવા નામથી
 વિખ્યાત થાય છે ॥૫૬॥ સર્વકોઈ દેવ સુનિ નાગ અસુર મનુષ્યાદિ દેહિ-
 ઓના જે પાતાળપ્રમુખ સત્યાત લોકો છે તે સર્વે વૈરાજપુરૂપના ચરણાદિ
 તે તે અવયવોની શક્તિથી જ રૂડીરીતે રહ્યા છે ॥૫૭॥ કોઈ કટપમા સકળ
 લોકોના આશ્રયભૂત પદ્મ જે આ સ્વયંભૂ અક્ષાનું જન્મસ્થાન છે તે વૈરાજ-
 પુરૂપના હૃદયમાં રહેલી નાભિથકી પ્રાદુર્ભવે છે ॥૫૮॥ હે સાધુવર્ય ! તે પદ્મ-
 સ્થિતિસમયે પદ્મથી પ્રાદુર્ભવેલા અક્ષાએ સર્જેલા સર્વે લોકો અને તે તે લોક-
 નિવાસી સર્વે જીવો તે અતિવિશાળ પદ્મ ઉપરજ યથાયોગ્ય રહે છે તે આ
 કટપ પાદકટપ કહ્યો છે એરીને જે પ્રકારનો સર્ગક્રમ પુરાણોમા કહ્યો
 છે ॥૫૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવન.. ચતુર્થપ્રકરણે જ્ઞાનોપદેશે આહ-
 કારિકસર્ગલક્ષણનિરૂપણનામૈકોનસમ્પતિતમોડધ્યાયઃ ॥૬૧॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સ્થાવરા જન્મમા જીવાસ્તેષાં સ્યાનાનિ વૃ-
ત્તયઃ । વૈરાજાદ્વક્ષણઃ સર્ગકાલે યાન્તિ સમુદ્ભવમ્ ॥૧॥ જીવા યે
યાનિ કર્માણિ પ્રાપ્સ્યુષ્યાં પ્રતિપેદિરે । તાન્યેવ પ્રતિપદ્યન્તે સૃજ્ય-
માનાઃ પુનઃ પુનઃ ॥૨॥ સુકૃતં દુષ્કૃતં વાપિ મિથ્રં વા ત્રિગુણાત્મ-
કમ્ । ભુક્તાવશિષ્ટં યત્કર્મ તદેવાદૌ પ્રપદ્યતે ॥૩॥ તત્તત્કર્માનુ-
સારેણ દેહં વુદ્ધિં ચ જીવિકામ્ । સ્થાનં ચાપ્નોતિ તત્તસ્ય રોચતે

અધ્યાય ૭૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે નિહાનંદમુને ! સ્થાવર જંગમ જીવો, જે
તેઓનાં સ્થાનો અને જે તેઓની વૃત્તિઓ તે સર્વે સર્ગકાળે વૈરાજશ્રદ્ધા-
યત્રીજ સમુદ્ભવે છે ॥૧॥ શંકા—જીવોને દેવાદિ વિષમ દેહના સંબંધમાં
નિમિત્ત શું ? કર્મોની તરતમતાથી તેની ઉપપત્તિ થતી નથી, કેમકે સર્ગ-
યત્રી અનંતરજ દેહયોગમૂળક કર્મનો સંભવ છે. ઉત્તર—તો તેમ નથી. સર્ગ
સ્થિતિ અને લય ચક્રની પેઠે પરિવર્તન પામ્યા કરે છે. તો અનાદિ
કર્મયોગ છે. માટે જે જીવોએ જે કર્મો સુકૃત કે દુષ્કૃત કે મિશ્રિત
ગુણોદેહને અનુસારે પૂર્વસર્ગમાં કર્યા હતાં તેજ કર્મોને શ્રદ્ધાએ સર્જવા
માંડેલા જીવો ફરી ફરી પામે છે. કરેલું સર્વ કર્મ પ્રક્ષીણ થઈ જતું નથી
તેમ ભોગવઈ જતું નથી, ભવપ્રવાહનું અનંતપણું હોવાથી કર્મોનું આનંદ્ય
હોધને ભોગવતાં બાકી રહેલુ પ્રારબ્ધ ટળી ગયું નથી. કર્મોનો આત્મતિક
ક્ષયતો વિદ્યાથીજ થાયછે, અન્યથા નહિ. તો યથાકર્મ જીવને પ્રારબ્ધના
ફળભૂત દેહનો યોગ થાયછેજ ॥૨-૩॥ તે તે કર્મને અનુસારે દેહ બુદ્ધિ
જીવિકા અને સ્થાનને પામે છે. (પ્રકટસત્ત્વગુણી જીવો દેવયોનિ, તદનુ-
સારી બુદ્ધિયોગ અને તદનુસારી સ્થાન તથા વૃત્તિને પામેછે. મિશ્રસુકૃત-
વાળા જીવો માનુષજન્મ, તદનુસારી બુદ્ધિયોગ અને સ્થાન વૃત્તિને પામેછે.
એજ રીતે પશ્વાદિ જીવો પણ પામેછે) જે જનનાં જેવાં કર્મ હોય તેને

૧ આ અધ્યાયમાં મનુષ્યોના પ્રાણ, ઈન્દ્રિયો, અવસ્થાઓ અને શુભોનાં
લક્ષણો નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ એજ સર્જને વિસ્તારથી કહેછે.

નાત્ર સંશય ॥૪॥ इत्थ कर्मवशा जीवा पुन कर्माणि कुर्वन्ते ।
 तेषा स्थूलास्तु ये देहास्ते ज्ञेया पाञ्चभौतिका ॥५॥ भूतानि पञ्च
 चान्योन्य मिलितानि हरीच्छया । तेभ्यो जातास्तु ये देहास्ते
 सर्वे पाञ्चभौतिका ॥६॥ प्रधान तु महाभूतमेक सर्ववपुष्त्वपि ।
 चत्वार्यन्यानि भूतानि गौणानि तु भवन्ति हि ॥७॥ पृथ्वीतत्त्व
 प्रधान च यत्र तत्रापराणि तु । सन्त्यव्यक्तानि चत्वारि जल तेजो
 मरुतम् ॥८॥ जलतत्त्व प्रधान च यत्र तत्रापराणि तु । सन्त्यव्य
 क्तानि चत्वारि पृथ्वी तेजो मरुतम् ॥९॥ तेजस्तत्त्व प्रधान च
 यत्र तत्रापराणि तु । सन्त्यव्यक्तानि चत्वारि पृथ्वी तोय मरु

તેવો દેહ તેવી બુદ્ધિ, તેવી જીવિકા અને તેવું મ્થાન રૂચિકર થાયછે, એમા
 સંશય નથી ‘યથા ગવા સહસ્રેષુ વસો વિન્દતિ માતરમ્ । ઇવ પૂર્વકૃત કર્મ
 કર્તાંરમુપપચતે ॥’ એમ મોક્ષધર્મમા કહ્યું છે ॥૮॥ આ પ્રકારે કર્મપરવશ
 જીવો યથાકર્મ સર્ગારંભમા દેહયોગને પામીને પૂર્વપૂર્વ વાસનાને અનુસારે
 ગુણોન્મેષથી ફરી પણ ક્રમનિજ ડરે છે તે આ જીવોના સ્થૂળ શરીરો તો
 પાંચ ભૌતિકભૂતોવા પરમેશ્વરના સકલપથી પરસ્પર મળેના પાંચ ભૂતોયથી
 થએલા ને દેહો તે સર્વે પણ પાંચભૌતિક કલા છે ॥૫ ॥ તેમા શરીરારંભક
 પૃથિવ્યાદિ પાંચભૂતો મધ્યે એમ મહાભૂત સર્વ દેહોમા પણ અધિક હોવાથી
 પ્રધાન હોયછે અને અન્ય ચાર ભૂતો અલ્પહોવાથી અપ્રધાન હોયછે નેમ-
 કોઈદેહમા પૃથ્વીતત્ત્વનું આધિમ્ય હોવાથી પ્રાધાન્ય હોય છે અને બીજા
 ૪૭ તેજ વાયુ આકાશ, આ ચાર ભૂતોનું અપપણુ હોવાથી અપ્રાધાન્ય
 હોયછે તેવા પ્રાધાન્યમાનથી તે પાર્થિવ નથી, કિંતુ પાંચભૌતિકજ છે તેમા
 પણ ૪૭નાદિક અપપણે અવ્યક્ત રૂપથી છેજ ॥૭-૮॥ ને કોઈ દેહમા
 ૪૭તત્ત્વ બહુ હોવાથી પ્રધાન હોય છે તેમા બીજા પૃથિવ્યાદિ ભૂતો અલ્પ
 હોવાથી અપ્રધાન હોય છે તથાપિ તે પાંચભૌતિકજ છે એજ ગીતે તેજ
 તત્ત્વ કે વાયુતત્ત્વ કે આકાશતત્ત્વ ને ને દેહમા પ્રધાન હોય તેમા તેમા
 તેયથી બીજા ભૂતો અલ્પ હોવાથી અપ્રધાન હોય છે અથાપિ તે તે
 બધું પાંચભૌતિકજ છે બીજા પણ તત્ત્વો આરંભકો તેમા સૂક્ષ્માશયી રહ્યા

નમઃ ॥૧૦॥ વાયુતત્ત્વં પ્રધાનં ચ યત્ર તત્રાપરાણિ તુ । સન્ત્યવ્ય-
ક્તાનિ ચત્વારિ પૃથ્વ્યમ્મસ્તેજસી નમઃ ॥૧૧॥ નમસ્તત્ત્વં પ્રધાનં ચ
યત્ર તત્રાપરાણિ તુ । સન્ત્યવ્યક્તાનિ ચત્વારિ પૃથ્વ્યમ્મસ્તેજસી
મરુત્ ॥૧૨॥ જીવાનાં યાદૃશા દેહાસ્તેપાં લોકાશ્ચ તાદૃશાઃ । તા-
દૃશા એવ તેપાં ચ ભોગાઃ સર્વેઽપિ સન્તિ વૈ ॥૧૩॥ મુખ્યભૂતધરા
દેહાઃ સ્થાવરા જઙ્ગમા ઇદ્ ॥ મુખ્યભૂતામ્યવો દેહા જીવાનાં સન્તિ
વારિણિ ॥૧૪॥ યે દેવલોકે દેહાશ્ચ તેજોમુખ્યા ભવન્તિ તે । દેહાઃ
પ્રધાનમરુતો વાયુલોકે વસન્તિ ચ ॥૧૫॥ દેહાસ્તુ મુખ્યવિયતો
ભ્રમન્ત્યાકાશ એવ હિ । કર્માસ્તિ યાદૃશં યસ્ય સ તાદૃગ્લભતે
વપુઃ ॥૧૬॥ અન્યોન્યમિશ્રભૂતાનાં વિકારાઃ પચ્ચ પચ્ચધા । પાચ્ચ-
ભૌતિકદેહેષુ જ્ઞેયાઃ સર્વત્ર યુક્તિભિઃ ॥૧૭॥ તત્ર ત્વદ્ગ્રાંસમજ્ઞા-

ન છે ॥૧૮-૧૨॥ તેમાં જે જીવો જેવા દેહવાળા છે તેઓને તેવા લોકો
અને તેવાજ લોકો મળે છે. જેમ-પાર્થિવાંશપ્રધાન દેહવાળા જે સ્થાવર
જંગમ જીવો છે તેઓને અહીં આ પાર્થિવ લોક અને પાર્થિવ લોક છે.
જે જળપ્રધાન દેહવાળા જીવો છે તેઓને વાડણુ લોક વર્તે છે તેજઃપ્રધાન
દેહવાળા જે જીવો છે તેઓને આદિત્ય લોક વર્તે છે (દેવલોકશબ્દ
આદિત્યલોકપર લેવો) વાયુપ્રધાન દેહવાળા જે જીવો છે તેઓને વાયુ-
લોક વર્તે છે. જે તો આકાશપ્રધાન દેહવાળા છે તેઓને આકાશની
અંદરજ પરિભ્રમણુ વર્તે છે. જે જીવનું જેવું કર્મ છે તે જીવ તેવા શરીરને
તેતે કર્મના ફળપ્રદાતા વાસુદેવની ઇચ્છાથી પામે છે ॥૧૩-૧૬॥ એ
રીતે ભગવાનની ઇચ્છાથી દેહમાં પરસ્પર મળેલાંજ પૃથિવ્યાદિ પાંચ
ભૂતોના પ્રત્યેક પાંચ પ્રકારના વિકારો સર્વત્ર પાંચભૌતિક દેહોમાં વર્તે છે
તે યુક્તિથી બાણુવા. જેમ-ત્વચા માંસ મળ્લ અસ્થિ સ્નાયુ, આ પચક
પાર્થિવાંશનો વિકાર વપુમાં વર્તે છે. શ્લેષ્મ પિત્ત વસા સ્વેદ (પરશેવાનુ
જળ) રૂધિર, આ પચક જળાંશનો વિકાર વર્તે છે. ચક્ષુ ક્રોધ બઠરાગ્નિ
વીર્ય ઊષ્મા, આ પંચક તેજ્જ્ઞાનો વિકાર વર્તે છે. ગ્રાણુ અપાન વ્યાન
ઉદાન સમાન, આ પંચક વાય્વશવિકાર શરીરમાં વર્તે છે. શ્રોત્રછિદ્ર ઘ્રાણુછિત્ર

સ્થિત્તાચિવિતિ દ્વમાસ્તિ પञ્ચધા । શ્લેષ્મા પિત્તં વસા સેદો રક્તં
 ચેત્યમ્બુ પञ્ચધા ॥૧૮॥ ચક્ષુ રુદ્ઝાઠરઃ શુક્રમૂષ્મા તેજો હિ પञ્ચ-
 ધા । પ્રાણોડપાનો વ્યાનોદાનો સમાનઃ પञ્ચધા મરુત્ ॥૧૯॥ શ્રોત્રં
 પ્રાણો મુખં કોઠું હૃદયં પञ્ચધેતિ સમ્ । इत्थं विकारा भूतानां देहे
 स्युः पञ्चविंशतिः ॥२०॥ દેહોડયં સ્થૂલસંઘોડસ્તિ મલમૂત્રમયોડ-
 શુચિઃ । સમ્યન્ધાઝીવસત્તાયાસ્તસિન્ધ્રેમાડસ્તિ દેહિનામ્ ॥૨૧॥
 સ્થૂલદેહસ્ય મધ્યેડસ્તિ જીવસ્યાન્યત્કલેવરમ્ । પ્રાણેન્દ્રિયમનો-
 વુદ્ધિસદ્ધાતઃ સૂક્ષ્મસંજિતમ્ ॥૨૨॥ પૃક્ષઃ પ્રાણો વૃત્તિમેદાત્પ્રોક્તઃ
 પञ्चविधः किल । પ્રાણોડપાનો વ્યાનોદાનો સમાન ઇતિ નામભિઃ
 ॥૨૩॥ નાગઃ કૂર્મશ્ચ કૃકલો દેવદત્તો ધનશ્વયઃ । इत्यन्ये तस्य
 मेदास्तु सन्त्येतेष्वेव सङ्गताः ॥२४॥ હદિ પ્રાણો ગુદેડપાનઃ સ-

મુખછિદ્ર કોઠ (અનાદિકિન્તુ સ્થાન) હૃદય, આ પચક આકાશાંશવિકાર
 વર્તે છે. એ રીતે લૌકિક પચીશ વિકારો વપુમાં છે ॥૧૭-૨૦॥ આ દેહ
 સ્થૂળસંજિત છે, તેનો યથાસ્થિત બે વિભર્શ કરીએ તો સ્પષ્ટ મળમૂત્ર-
 મયજળ જણાય છે. જ્યાંમુધી તેમાં જીવયોગ છે ત્યાંમુધી પ્રાણિઓને
 ‘આ મારી પત્ની છે આ મારો પુત્ર છે’ એવો પ્રેમ પ્રવર્તે છે. (તેજ
 દેહ બે જીવે વિયુક્ત થાય તો તત્ક્ષણજ અશુચિ થતાં ત્યાગજ કરી
 દેવાય છે, તો ‘અહંમમ’ એવા અજ્ઞાનથી એમાં વિમોહ થાયછે) ॥૨૧॥
 જીવનો જે આ સ્થૂળ દેહ તેના મધ્યમાં બીજું સૂક્ષ્મસંજિત શરીર વર્તેછે,
 જેનાથીજ આ જીવ સૃષ્ટિને આરંભીને પ્રતિશરીરમાં પ્રવેશ કરેછે અને
 ત્યાં ત્યાં આ લોક પરલોકમાં પરિભ્રમે છે, તે સૂક્ષ્મશરીર પ્રાણ ઇન્દ્રિયો
 મન અને શુદ્ધિના સંઘાતથી અવિનાશ્ય (તન્મય) છે ॥૨૨॥ એકજ
 પ્રાણ વૃત્તિમેદને લીધે પાંચ પ્રકારનો કલો છે. તે વૃત્તિઓ પ્રાણ અપાન
 વ્યાન ઉદાન સમાન, એવી સંજ્ઞાથી પ્રસિદ્ધ છે. નાગ કૂર્મ કૃકળ દેવદત્ત
 ધનજય, એવા તે પ્રાણના પ્રકારાતરથી બીજા પાંચ વૃત્તમેદો છે, તેતો આ
 પ્રાણાદિ પાંચમાં મળેલાજ છે ॥૨૩-૨૪॥ પ્રાણાદિકના સ્થાન અને લક્ષણો
 કહેછે-પ્રાણ હૃદયમાં રહ્યો છે, અપાન ગુદામાં રહ્યો છે, સમાન નાભિમડ-

માનો નાભિમણ્ડલે । ઉદાનઃ કण्ठदेशस्थो व्यानः सर्वेशरीरगः
 ॥૨૫॥ પ્રાણઃ પ્રાગ્ગતિમાચ્છેયોઽપાનોઽધોગતિરુચ્યતે । મુક્તપીતા-
 ન્નતોયાદેઃ સમાનઃ સામ્યકૃત્મતઃ ॥૨૬॥ ઉદાન ઉત્ક્રમણકૃદ્યાનઃ
 સર્વાન્નચેષ્ટનઃ । નાગ ઉદ્ધારકૃત્કૂર્મ ઉન્મીલનકરઃ સ્મૃતઃ ॥૨૭॥
 રુકલઃ ક્ષુત્કરો દેવદત્તો જૃમ્ભણકૃત્તથા । ધનજ્ઞયઃ પોષણકૃ-
 ત્પ્રોક્તઃ સાદ્ગ્યવિશારદૈઃ ॥૨૮॥ દેવદત્તો મતઃ પ્રાણેઽપાને તુ રુકલઃ
 સ્મૃતઃ । ધનજ્ઞયઃ સમાને ચ કૂર્મો વ્યાને સ્થિતઃ સ્થલુ ॥૨૯॥
 ઉદાનેઽન્તર્હિતો નાગ इति पञ्चविधो ह्यसुः । इन्द्रियाणि दशो-
 क्तानि ब्रुवे तल्लक्षणान्यपि ॥૩૦॥ શ્રૂયતે યેન તચ્છ્રોત્રં સા ચ ત્વ-
 પ્ત્યચ્યતે યયા । ચક્ષ્યતે યેન તચ્છ્રુર્જિહ્વા લેહિ યયા રસમ્ ॥૩૧॥

જમાં રહ્યો છે, ઉદાન કંઠદેશમાં રહ્યો છે, વ્યાન સર્વ શરીરમાં રહ્યો છે
 ॥૨૫॥ પ્રાણ પ્રાગ્ગતિવાળો (શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપ) જાણવો. અપાન અધોગ-
 તિવાળો (મળમૂત્રોત્સર્જનમાં હેતુ) કહ્યો છે. સમાન ખાધેલા અને પીધેલા
 અન્ન જળને સમપણે સ્વસ્વમાર્ગે પમાડે છે, માટે સમાન માન્યો છે. ઉદાન
 ઉત્ક્રમણને કરાવનારો (દેહથકી દેહાંતર ગમન માટે ઉત્ક્રાંતિ કરાવનારો)
 કહ્યો છે. વ્યાન સર્વ અંગમાં અભિવ્યાપીને ચેષ્ટાને કરાવનારો માન્યો છે. નાગ
 ઉદ્ધારને કરાવનારો જાણવો. કૂર્મ તો નેત્રોદ્ઘાટનને કરાવનારો કહ્યો છે.
 કૃકળ ક્ષુધાને ઉપભવે છે. દેવદત્ત અગામી લાવનારો છે. ધનજ્ઞય શરીરપોષણ
 કરનારો કહ્યો છે. આ રીતે એમનું સ્વરૂપ સાંખ્યવિશારદોએ કહ્યું છે
 ॥૨૬-૨૮॥ તેમાં દેવદત્તનો પ્રાણમાંજ અત પાત છે, કૃકળનો અપાનમાં
 છે, ધનજ્ઞયનો સમાનમાં છે, કૂર્મનો વ્યાનમાં છે, નાગનો ઉદાનમાં અંત-
 ર્ભાવ છે, તો પ્રાણનું પચવૃત્તિપણ સિદ્ધ છે. ઇન્દ્રિયો દશ પ્રકારનાં કહ્યાં
 છે, તેનાં લક્ષણો પણ કહ્યું છે ॥૨૯-૩૦॥ જેણે કરીને શબ્દ સાંભળીએ
 તે શ્રોત્ર કહ્યું છે, એટલે શબ્દચહણનું સાધન ઇન્દ્રિય શ્રોત્ર છે. જેણે
 કરીને સ્પર્શ કરાય છે તે ત્વક્ કહી છે, એટલે સ્પર્શચહણસાધન ઇન્દ્રિય
 ત્વક્ છે. જેણે કરીને રૂપ જોવાય છે તે ચક્ષુ કહ્યું છે, એટલે રૂપચહણ-
 સાધન ઇન્દ્રિય ચક્ષુ છે. જેણે કરીને રસ ચખાય છે તે રસના કહી છે,

ધાયતે યેન તદ્દ્યાણમુચ્યતે વાગ્યયા વચ્ચ. । પપ્યતે યેન પાણિ સ
પાદો યેન ચ પપ્યતે ॥૩૨॥ તદ્દુદં ગૂયતે યેન મેદૂ મેહતિ યેન ચ ।
કરણાનિ દર્શતાનિ વાયાનિ કથિતાનિ વે ॥૩૩॥ મનોઽન્ત કરણં
પ્રોક્ત બુદ્ધિશ્ચાપિ તયાવિધા । અહક્કારસ્તથા ચિત્તમિત્યપિ
દ્વયમિપ્યત ॥૩૪॥ મનોબુદ્ધ્યોરમેદં ચ કેચિદિચ્છન્તિ પણ્ડિતા ।
મનસા સંશયં જીવો બુદ્ધ્યા ચાપ્રોતિ નિશ્ચયમ્ ॥૩૫॥ અન્ત-
ર્ગતે મનોબુદ્ધ્યોર્મેયેઽહકૃતિચેતસી । અહન્તાં ચેતનાં ચાહકારે-
ણાપ્રોતિ ચેતસા ॥૩૬॥ एतत्सूक्ष्मं वपुः प्रोक्तं वपुषो. स्थूल-

એટલે રસગ્રહણસાધન ઇન્દ્રિય રસના છે જેણે કરીને ગધ લેવાય છે તે
ધ્રાણુ કહ્યું છે, એટલે ગધગ્રહણસાધન ઇન્દ્રિય ધ્રાણુ છે જેણે કરીને
વચન બોવાય તે વાક્ય કહી છે, એટલે વચનસાધન ઇન્દ્રિય વાક્ય છે જેણે
કરીને આદાન પ્રતિદાન બ્યવહાર કરાયછે તે પાણી કહ્યો છે, એટલે આદાન
પ્રતિદાનસાધન ઇન્દ્રિય પાણિ છે જેણે કરીને ગતિ કરાય છે તે પાદ
કહ્યો છે, એટલે ગમનસાધન ઇન્દ્રિય પાદ છે જેણે કરીને મળોત્સર્ગ કરા
યછે તે ગુદા કહીછે, એટલે પુરીષોત્સર્ગસાધન ઇન્દ્રિય ગુદા છે જેણે કરીને
મૂનાદિક કરાય છે તે મેદૂ કહ્યુંછે, એટલે મૂનાદિસાધન ઇન્દ્રિય મેદૂ છે
આ દશ ઇન્દ્રિયો આજ્ઞ બાણવા ॥૩૧-૩૩॥ મન શુદ્ધિ અહકાર અને ચિત્ત
આ ચાર અત કરણ બાણવુ (કેમકે તે જ્ઞાનસુખાદિ આભ્યતર અર્થના
પ્રકાશમા કરણ છે) કેટલાક પડિતો મન શુદ્ધિનો અભેદ ધરછેછે, પૃથક્
પણું નહિ સંશયના સાધનપણે મન અને નિશ્ચયના સાધનપણે શુદ્ધિ છે,
એવો વ્યપદેશલેદમાન છે, તેમા અહકાર અને ચિત્ત આ બનેનો મન
શુદ્ધિમાંજ અનુક્રમે અતર્લાવ છે એમ પણ બાણવુ તેમા અહકારથી દેહમા
અહતા ગ્રહણ થાય છે અને ચિત્તથી દેહમા ચેતન્ય અભિમનાયછે એરીતે
આ બધું મનનીજ વૃત્તિનુ વૈચિત્ર્ય છે ॥૩૪-૩૬॥ આરીતે ધ્રાણુ ઇન્દ્રિય
મન શુદ્ધિના સઘાતરૂપ સૂક્ષ્મશરીરનુ સનિરૂપણ કર્યું તે આ સ્થૂળ સૂક્ષ્મ
સંસિત શરીરને પરસ્પર આશ્રયાશ્રયિભાવ વતેછે સૂક્ષ્મ વપુને આશરી
નેજ સ્થૂળ વપુ શુદ્ધિ પામે છે, સ્થૂળ વપુને આશરીનેજ સૂક્ષ્મ વપુ કાર્ય

સૂક્ષ્મયોઃ । અન્યોન્યાશ્રય પવાસ્તિ સૂક્ષ્મસ્યાન્તશ્ચ કારણમ્ ॥૩૭॥
 તદ્વાવિદ્યામયં પ્રોક્તં યુક્તં સંચિતકર્મભિઃ । બન્ધેનાનાદિના તેન
 જીવસ્ત્વગ્વીજવદ્વતઃ ॥૩૮॥ યથા ભૂમેશ્ચ ગન્ધસ્ય ન ભાયો વ્યતિ-
 રેકતઃ । તથા કારણદેહસ્ય જીવસ્ય ન પૃથક્સ્થિતિઃ ॥૩૯॥ જાગ્ર-
 ત્સમં સુષુપ્તિશ્ચ તિસ્થોઽમિથગુણાત્મિકાઃ । અવસ્થા ગુણસાદ્ધૃયા-

કારક થાય છે. તે આ સૂક્ષ્મ શરીરને મધ્યે કારણ નામનું શરીર વર્તે છે
 ॥૩૭॥ તે કારણ શરીર અવિદ્યામય-અવિદ્યાભૂજક વાસનામય અને
 સંચિત કર્મમય છે, કારણ શરીરમાં રહેલા વાસનાકર્મની નિવૃત્તિ થઈ નથી
 અને તેથી જીવિતિરિક્ત તત્કાર્ય નામરૂપાદિકનો અભાવ છે માટે તે અવિ-
 દ્યામય અને સંચિતકર્મમય કહ્યું છે. તે આ અનાદિ બન્ધનરૂપ કારણ
 શરીરથી જીવ ત્વચાથી બીજા જ નેમ એમ ચોમેર વિદ્યાએલો છે. 'અના-
 દિકાલ્પતો જીવો માયયા પરિવેદિતઃ । અનુમદ્વાદ્દેરેવ મુચ્યતે નામ સંગયઃ'
 'બન્ધોઽસ્માવિદ્યાનાદિઃ' એવી સ્મૃતિ છે. આ ત્વચ્છ્રીજ દૃષ્ટાંતથી આ-
 વાર્ય-આવારક જીવ-કારણ શરીરના સંશ્લેષનુ અનાદિપણ અને વિભાજક
 (ભુદુ પાડનાર) સામગ્રીના સન્નિધાનમાં વિનાશ્યપણુ જણાવ્યું છે. તુપ-
 તંદુળનો જે સંશ્લેષ છે તે આગતુક નથી, ઘટપટનો જ નેમ એમ વિશ્લિષ્ટ
 તેનો સંયોગ નથી, કિંતુ સાહજક જ છે. તેવીરીતે ચિત્ અચિતનો સંશ્લેષ
 પણ અપૂર્વ નથી, ખાડવાથી તુપતંદુળનો (છાડાં ચોખ્ખાનો) વિભાગ નેમ
 થાય છે તેમ વિદ્યાથી જીવ કારણ શરીરનો વિશ્લેષ થાય છે ॥૩૮॥ અપૃથક્-
 સિદ્ધતાને દૃષ્ટાતાંતરથી દ્રઢ કરે છે-જેમ ભૂમિ અને ગધની પરસ્પર વ્યતિ-
 રેકપણે સ્થિતિ નથી તેમ કારણશરીર અને જીવની પૃથક્સ્થિતિ નથી.
 યદપિ જીવ વિદ્યાવડે કર્મબંધન પ્રકીર્ણ થતાં કારણશરીરથી વિયુક્ત થઈને
 કેવળ જ્ઞાનાર્નવમય સ્વસ્વરૂપથી રહેછે, અથાપિ કર્મબંધનવિશિષ્ટ જાહી
 જીવશબ્દથી વ્યવહાર કરાય છે. બદ્ધ અવસ્થામાં રહેલા તે જીવની કારણ
 દેહથી જીવિતિરેક સ્થિતિ નથી. આથી પ્રલયવેળાએ પણ જીવને તેનો
 વિયોગ નથી એટલું તાત્પર્ય છે ॥૩૯॥

જેમ સ્થૂળાદિ ત્રણ દેહનો યોગ છે તેમ જાગ્રતાદિ ત્રણ અવસ્થાનો પણ

ત્સન્તિ મિથ્યા: પરસ્પરમ્ ॥૪૦॥ વૈરાજસ્થિત્યવસ્થાયા: કાર્યે સત્ત્વ-
ગુણાત્મિકા । નેત્રસ્થાનકૃતાધાસાઽવસ્થા જાગ્રદિતીરિતા ॥૪૧॥
સ્થૂલદેહાભિમાનેન વિશ્વસંદ્રસ્ય ચાત્મનઃ । વાહ્યાન્તઃકરણૈર્યેત્ર
સપિવેકં યથાર્થતઃ ॥૪૨॥ શબ્દાદિવાહ્યવિષયભોગઃ સ્યાત્પૂર્વેકમ-
ણામ્ । અનુસારેણ તત્સત્ત્વપ્રધાનં જાગ્રદુચ્યતે ॥૪૩॥ અત્ર ચૈદ્દિ-
પયાન્ધ્રાન્ત્યા ભુક્તે જીવોઽયથાર્થતઃ । રજઃપ્રધાનસત્ત્વાત્મજાગ્ર-

યોગ આ જીવને છે. તેનું હવે વિવેચન કરી નિરૂપણ કરું છું—જયત સ્વપ્ન
અને મુષુપ્તિ આ ત્રણ અવસ્થાઓ પરસ્પર અભિશ્રિત સત્ત્વાદિ ગુણના કાર્ય-
ભૂત અને ગુણસાંકર્યને લીધે મિશ્રિત ગુણના કાર્યભૂત પણ છે. યદ્યપિ સત્ત્વાદિ
ત્રણ ગુણો સદા સંમિલિત છે, કદાચિત્ પણ તેની સત્તા વિયોગને પામેલી
નથી અથાપિ ઉન્મેષપણાદિ અને અનુન્મેષપણાદિ વિશિષ્ટવેષને લીધે તેવી
ઉક્તિ છે ॥૪૦॥ તેમાં જયત્ અવસ્થા કહું છું—તે આ જયત અવસ્થા વૈરાજ-
પુરૂષની જે સ્થિતિકાલીન અવસ્થા તેના કાર્યરૂપ છે, આ અવસ્થાનું નેત્ર
સ્થાન મુખ્ય આશ્રય છે સત્ત્વનું કાર્ય હોવાથી સત્ત્વાત્મિક છે. સત્ત્વનો
સમુન્મેષ થતા વસ્તુનો પ્રકાશ થાય છે. તે આ અવસ્થા અભિશ્રિત સત્ત્વ
કાર્યરૂપ છે જીવે લોભાર્થે એમા રહેવાય છે તે અવસ્થા કહી છે ॥૪૧॥ જે
જયત્ અવસ્થામાં આ જીવ સ્થૂળ દેહના અભિમાને— હું આલ્મણ છું હું સ્થૂળ છું
હું યુવા છું એરીતે સ્થૂળ દેહમા અહંકારે યુક્ત છે તે આ સ્થૂળદેહાભિ-
માની જીવ 'વિશ્વ' એવા સંસારવિશેષને પામે છે ચક્ષુ શ્રોત્રાદિ બાહ્ય કરણોએ
કરીને શબ્દરૂપાદિ અર્થોને અને મનઆદિ અંત કરણોએ કરીને મુખદ્વા-
રિકને વિવેક સહિત યથાર્થપણે ચહણુ કરે છે અને જીવકૃત પ્રાકૃત કર્મોને અનુ-
સારે તે તે ઇન્દ્રિયોએ કરીને તે તે શબ્દાદિ વિષયોને લોભવે છે તે આ સત્ત્વપ્ર-
ધાન જયત્ અવસ્થા કહી છે અર્થાત્ ઇન્દ્રિયો અંત કરણુ દેવતાઓએ કરીને
વિશ્વસંદ્રિત જીવની બાહ્યશબ્દાદિ વિષયપચકની પ્રવૃત્તિ જેમા છે તે જયત
અવસ્થા જાગૃતી 'જાગરિતસ્થાનો ચહિ પ્રજ્ઞ ... સ્થૂલભુગૈશ્વાનર' પ્રથમઃ
પાદ.' એવી શ્રુતિ છે. વિશ્વ એજ ગૈશ્વાનર શ્રુતિએ કહ્યો છે ॥૪૨-૪૩॥
આજ જયત્ અવસ્થા મિશ્રગુણના કાર્યભૂત જયતસ્વપ્ન અને જયત્સુષ-

ત્વમ્: સ ઉચ્યતે ॥૪૪॥ મુજ્જાન એવ વિપયાચ્છદ્યાદીનપિ જાગ્રતિ ।
 શોકદ્યમાદિના વિદ્યાદિવેકામાયતો ન ચેત્ ॥૪૫॥ તમ.પ્રધાનસ-
 રગાત્મજાગ્રત્સુતં તદુચ્યતે । વૈશ્વાનરસ્તુ ફલદો મુને ! જાગ્રતિ
 કર્મેણામ્ ॥૪૬॥ ઘસવિદ્યામ્યાસતોઽસ્ય સત્સચ્છાસ્ત્રપ્રસન્નતઃ ।
 પતદ્દેદત્રયજ્ઞાનં યેન તુર્યં હિ તત્પદમ્ ॥૪૭॥ ત્રિવિમેદાસ્વવસ્થાસુ
 ગુણાનાં યા પ્રધાનતા । ઉક્તા ચ વક્ષ્યતે સા તુ તાદૃકર્માનુસારત
 એરીતે બે પ્રકારની છે (તે કહે છે-) બ્યારે શ્રાતિએ કરીને (શુક્રિને
 રજતપણે ૪ જેમ) અયધાર્થપણે શબ્દાદિ વિપયોને ભોગવેછે ત્યારે તે
 આ ભયદવસ્થા ઉદ્ભૂતરજ પ્રધાનસત્વકાર્યભૂત ભયતસ્વભાવસ્થા કહે-
 વાય છે ॥૪૪॥ ઇદ્રિયમાર્ગને પામતા શબ્દાદિવિપયોને ભોગવતો પણ
 (ચતુષ્પદે સન્નિધિમા રહેલા રૂપને ભેતો થકો પણ અને શ્રોત્રવડે શબ્દને
 સાભળતો થકો પણ) આ જીવ, શોકદ્યમાદિ કારણથી ચસ્તમનવાળો થતા
 વિવેકાભાવથી 'આ આવુ છે' એમ બે અવધારણુ નથી કરતો તો તે આ
 ઉદ્ભૂતતમ પ્રધાનસત્વકાર્યભૂત ભયદવસ્થા ભયત્સુપુત્ર કહેવાય છે હે
 મુને ! ત્રણેય પ્રકારની પણ આ ભયદવસ્થામા યથાકર્મે તે તે વિષયભોગા-
 દિરૂપ રૂળને આપનારા વૈશ્વાનર-વૈરાજપુરૂષાત્મા વામુદેવજ છે એમ
 ભણવું 'સ્વૂલમુગૈશ્વાનર પ્રથમ પદ' આ શ્રુતિને કેટલાકો રૂળપદ
 પરપણે યોજેછે, 'સ્વૂલ ભોજયતિ' સ્થળને ભોગવાવે છે એવા અર્થમા સ્વૂલ
 મુદ્ પદને લેછે ॥૪૫-૪૬॥ સતોની સૈવાથી, સચ્છાશ્રાર્થના મનનથી અને
 શ્રદ્ધવિદ્યા-ઔપનિષદ આત્મસ્વરૂપના ચિંતનથી આ ત્રણ ભેદો બે અસાધારણ
 સ્વરૂપે કરીને ભણવામા આવે-ભયત્ સ્વપ્ન મુપુત્તિ આ ત્રણ અવસ્થાઓ
 થકી અતીતપણુ જીવાત્માનુ બે જ્ઞાનકાકારશુદ્ધપણાથી ભણવામા આવે
 તે પદ તુર્ય-ચોથુ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ અક્ષરસરૂપ છે તે અજર અમર અભય
 પ્રાપ્ય છે તેવી શ્રુતિ છે, 'નાન્ત પ્રજ્ઞ ન ચહિ પ્રજ્ઞ xxx શાન્ત શિવમદ્વૈત
 ચતુર્થ મન્યન્તે સ આત્મા સ વિજ્ઞેય' ઇતિ આનો અર્થ ભાષ્યમા સ્પષ્ટ છે
 ॥૪૭॥ પ્રત્યેક ત્રણ ત્રણ ભેદવાળી ભયદાદિ અવસ્થાઓમા બે ગુણોની
 પ્રધાનતા (ગુણોદ્ભવભેદ) કહી અને કહીશ તેતો તેવા પૂર્વ પૂર્વ કર્મને અનુ-
 સારે સમજવી એટલે જીવ પ્રધાનપણે વર્તતા બે ગુણમા રહીને બેવું કર્મ

॥૪૮॥ હિરણ્યગર્ભસ્યોત્પત્યવસ્થાકાર્યં ગલસ્થિતિ । રજોગુણાત્મિકાવસ્થા પ્રોચ્યતે સ્વપ્નસંશયા ॥૪૯॥ સૂક્ષ્મદેહાભિમાનેન તૈજસા રયસ્ય ચાત્મનઃ । વિનાશ્યસ્થિરભોગાત્મિઃ પૂર્વકર્માનુસારતઃ ॥૫૦॥ ઇન્દ્રિયૈર્મનસા બુદ્ધ્યા યથ સ્યાચ્ચ પ્રિયાપ્રિયા । રજોગુણપ્રધાન તત્સ્ય પ્રમિત્યુચ્યતે પદમ્ ॥૫૧॥ જાગ્રતીવ યદા સ્વપ્ને શબ્દાદીન્વિષયા નપિ । બુદ્ધે જીવો વિવેકેન જાનન્તસ્ય પ્રોચ્યતે તદા ॥૫૨॥ સત્ત્વપ્રધાનકરજઃપ્રાત્મકસ્વપ્નજાગરઃ । બુદ્ધાનોઽપિ સ્વાપ્નભોગાન્વેત્તિ જાદ્યેન તામ્ર સા ॥૫૩॥ તમ પ્રધાનકરજઃપ્રાત્મકસ્વપ્નસુત્તિકા । હિરણ્યગર્ભઃ ફલદ સ્વપ્ને પ્રયતિ કર્મણામ્ ॥૫૪॥

કરે છે, તેના જ્ઞાતા તેના અતર્યામીએ પ્રેરેલા તેવા તે કર્મફળના ભોગને અનુસારે જાણેલી ॥૪૮॥ હવે સ્વપ્નાવસ્થા કહું છું-સ્વપ્ન અવસ્થા સમુદ્ભૂત જ્ઞેગુણના કાર્યરૂપ છે, તેનો કહસ્થાન મુખ્ય આશ્રય છે, સૂક્ષ્માત્મશરીરના અભિમાની હિરણ્યગર્ભ (વૈરાજપુરૂષ)ની જે ઉત્પત્તિઅવસ્થા તેના કાર્યભૂત છે જ્યારે જીવ આવી સ્વપ્નઅવસ્થાને અનુભવે છે ત્યારે તે સ્થૂળદેહાભિમાની નથી કિંતુ કેવળ સૂક્ષ્મદેહાભિમાની છે અને તેની ત્યારે તૈજસ એવી સજ્ઞા થાય છે તે આ તૈજસસંજિત જીવ જેમા રહીને ચોતેજ એક અનુભવવાયોગ્ય ક્ષણવિનાશી અસ્થિર પ્રિયાપ્રિય શબ્દાદિભોગોને પૂર્વ કર્માનુસારે ઇન્દ્રિયો મન બુદ્ધિથી ભોગવે છે (આ સ્થૂળ કાયથી નહિ) 'પ્રવિવિક્તમુર્ચંજસો દ્વિતીય પાદ' એવી શ્રુતિ છે, તે આ સમુદ્ભુદ્ધરભોમાત્રપ્રધાન સ્વપ્નઅવસ્થાસંજિત સ્થાન કહું છે તે આ અવસ્થા અભિગ્નગુણના કાર્યભૂત કહીએ ॥૪૯ ૫૧॥ જ્યારે જીવ જાગ્રત અવસ્થામાજ જેમ એમ સ્વપ્નમા પણ સ્વાપ્ન શબ્દાદિ વિષયોને નિવેકથી વ્યક્તપણે જાણીને અનુભવે છે ત્યારે તે આ સ્વાપ્નાવસ્થા સત્ત્વ પ્રધાનરજ કાર્યભૂત સ્વપ્નજાગર કહી છે (આ અવસ્થા મિશ્રગુણના કાર્ય ભૂત છે) સ્વપ્નપ્રાસ શબ્દાદિ પાત્ર વિષયભોગોને ભોગવતો પણ જીવ તમ કાર્ય જાગ્રતિશયને લીધે તેને 'આ એમ છે' એમ જ્યારે નથી જાણતો ત્યારે તે સ્વપ્નાવસ્થા તમ પ્રધાનરજ કાર્યભૂત સ્વપ્નસુષુપ્તિ કહી છે સ્વપ્નમા યથાકર્મ સ્વાપ્ન ભોગને આપનારા હિરણ્યગર્ભાત્મા વાસુદેવજ છે

અસ્ય યતો ભવેત્ । તુરીયં તત્પદં પ્રોક્તં યત્પ્રકાશાત્મકં સદા ॥૫૫॥
 ईश्वरप्रलयावस्थाकार्यं च तमआत्मिका । हृदयस्थानगावस्था सुपु-
 त्तिरिति कथ्यते ॥५६॥ वाह्यान्तःकरणानां च वृत्तयो भोग्यवासना ।
 लीनाः कारणदेहे स्युर्ज्ञातृता कर्तृता तथा ॥५७॥ तस्याभिमन्तुः
 प्राज्ञस्य सगुणब्रह्मणो मुने । । सुखलेशोऽतिलीनत्वं यत्सा सुप्ति-
 स्तमोमयी ॥५८॥ कर्मसंस्कारतः कर्तृवृत्तेरुत्थानमत्र यत् । स्वप्नो
 रजोमुख्यतमोमयसुप्तौ हि स स्मृतः ॥५९॥ जाग्रत्स्वप्नव्यथातापा-

॥૫૨-૫૪॥ સ્વપ્નની નિરૂત્તિ થતાં જાગૃદલાવને પામેલા, પૂર્વોક્ત રીતિએ
 સંત સંઘાસના પ્રસંગવાળા, બ્રહ્મવિદ્યાના અભ્યાસવાળા જીવત્માનું
 સ્વરૂપ ત્રણ અવસ્થાધકી અતીત જે જ્ઞાનૈકઆકારથી જણાય તે તુર્ય
 પદ કહ્યું છે. તે જ્ઞાનૈકધન હોવાથી સદા પ્રકાશૈકસ્વરૂપ છે. બીજો અર્થ
 પૂર્વવત્ જણવો ॥૫૫॥ હવે સુપુત્તિ અવસ્થાનું નિરૂપણ કરું-ઈશ્વર-
 અભ્યાસી શરીરના અભિમાની વેરાજપુરૂષની જે પ્રલયકાલીન અવસ્થા
 તેના કાર્યભૂત અને તમોગુણના કાર્યરૂપ સુપુત્તિ અવસ્થા છે, તેનું હૃદયસ્થાન
 મુખ્ય આશ્રય છે ॥૫૬॥ ન્યારે બાહ્ય કરણો અને અંતઃ કરણોની સર્વપણ
 વૃત્તિઓ અને ભોગ્યવાસનાઓ કારણ દેહમાં વિલીન થઈ જાય છે તથા
 જ્ઞાતૃતા અને કર્તૃતા કારણ દેહમાં જ લીન થઈ જાય છે (સૂક્ષ્મ દેહના
 કાર્યભૂત અને સ્થૂળ દેહના કાર્યભૂત ભોગોનો અત્યંત વિલય થતાં કેવળ
 અચિત્સંસૃષ્ટપણે કારણદેહમાત્રમાં જ્ઞાતૃતા કર્તૃતાના અવભાસ વિના 'અહં'
 એવા કેવળ અસ્પષ્ટ અવભાસમાત્રથી જે સ્થિતિ તે અહીં વિલય કહ્યો
 છે) ત્યારે આ જીવ કેવળ કારણદેહાભિમાની પ્રાણ એવી સંજ્ઞાને પામીને
 સગુણબ્રહ્મ-ગુણકાર્યના નિર્વાહક (પ્રધાનપુરૂષ)ના સુખલેશમાં અત્યંત
 લીન થાય છે. આવું જે લીનપણું એજ સુપુત્તિ કહીએ. તે આ અવસ્થા
 પ્રજુહ્વતમઃકાર્યભૂતા છે (તે આ અભિગ્રગુણકાર્યભૂત સુપુત્તિ અવસ્થા
 જણાવી) ॥૫૭-૫૮॥ આજ સુપુત્તિમાં જાગૃતદશાવિષે કરેલા કર્મના તીવ્ર
 સંસ્કારને લીધે કર્મકર્તા જીવની વૃત્તિનું જે કિંચિત્ વિત્થાન તે રજોગુણ-
 પ્રધાન તમઃકાર્યભૂત સુપુત્તિ અવસ્થામાં સ્વપ્ન કહ્યો છે ॥૫૯॥ જાગૃદશામાં
 અને સ્વાપ્રદશામાં અનુભવેલા વ્યથાતાપાદિકને લીધે તે સુપુત્તિ અવસ્થા-

દ્વિદાન્ત્યાસ્ત્ર ચૈ પુનઃ । પ્રાતિલોમ્યં કર્તવૃત્તેઃ સુસૌ જ્ઞાનં તુ તસ્ય
યત્ ॥૬૦॥ સત્ત્વમુચ્યતમોમર્યાં સુસૌ તજ્ઞામદુચ્યતે । કર્મણાં
ફલદાતાત્ર સુપુત્રાવીશ્વરો મતઃ ॥૬૧॥ એતદ્દેદપ્રયજ્ઞાનં પ્રબુદ્ધસ્ય
યનો ભવેત્ । તુરીયં તત્પદં પ્રોક્તં જ્ઞાતવ્યં સૂક્ષ્મયા દશા ॥૬૨॥
તિષ્ઠુણામપ્યવસ્થાનાં મૂળભૂતા ગુણાઘ્રયઃ । સત્ત્વં રજસ્તમ ઇતિ
જ્ઞાતવ્યાસ્તેઽપિ લક્ષણેઃ ॥૬૩॥ સત્ત્વમાનન્દ ઉદ્રેકઃ પ્રીતિઃ પ્રાકા-
શ્યમેવ ચ । સુપસદ્ગિત્યમારોગ્યં સન્તોષઃ શ્રદ્ધધાનતા ॥૬૪॥

સુખમાં પુનઃ પ્રવેશ કરતી કર્તૃવૃત્તિનું પ્રતિલોમપણે જે વર્તન તેનું જે જ્ઞાન
થાય છે તે સત્ત્વપ્રધાન તમ-કાર્યભૂત સુપુત્રિ અવસ્થામાં ભયદવસ્થા કહી
છે. આ સુપુત્રિમાં કર્મોનું ફળ આપનારા પૂર્વોક્ત ધર્મશાસ્ત્રમાં વાસુદેવ-જ છે
॥૬૦-૬૧॥ પૂર્વની પેઠે આ ત્રણ ભેદથી અતીત જ્ઞાતમસ્વરૂપ જે
શુદ્ધ આકારથી જણાય તે પદ તુર્યસંજિત સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જાણવું. તુર્ય ધ્યાન-
દિકથી તુર્યસંજિત, ચતુર્વૃદ્ધગણનામાં સંકર્ષણાદિકની અપેક્ષાએ તુર્ય,
વાસુદેવ નામનું, સર્વ સુખશુભોએ પ્રાપ્ય પદ જાણવું. જે રૂડીરીતે ધ્યાન
કરેલા અને ભક્તિગોચર કરેલા પદથી પરિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ ભયદાદિ ત્રણ
અવસ્થાથી અતીતપણે જાણીએ, એવો કેટલાકો લાવ વર્ણવે છે, તેમણે
સુંદર છે ॥૬૨॥ આ ત્રણેય અવસ્થાઓના મૂળભૂત સત્ત્વ રજ તમ ત્રણ
ગુણો છે તે પણ લક્ષણોવડે જાણવા યોગ્ય છે. તો લક્ષણથી તે ગુણોનું નિરૂ-
પણ કરું છું ॥૬૩॥ કાર્યથી કારણસ્વરૂપનું નિરૂપણ કરાય છે. ‘સત્ત્વ’ ધ્યાન-
દિવચનથી સત્ત્વના કાર્યભૂત આનંદાદિ છે. યદપિ કાપિલો સત્ત્વનીજ
સુખરૂપતા ધર્મજે છે, સુખાદિક જડના ધર્મો છે એમ તેઓ માને છે, પુરૂ-
ષને સુખદુઃખાદિરહિત ચેતનમાત્ર માને છે, આ તો પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે
તેનું ખડન અપ્રકૃત જાણીને અહીં કરતા નથી. તો આત્માની જ્ઞાનસુખાદિ
ધર્મતાને ધર્મજતા અમારાથી તો તેમ કહેવું યોગ્ય નથી, માટે કાર્યથી કાર-
ણનું નિરૂપણ કરાય છે એમ જે વ્યાખ્યાન કર્યું તેજ યુક્ત છે. સત્ત્વ-ધર્મ,
આનંદ-સ્વભાવથી સુખરૂપતા, ઉદ્રેક-ઉત્કૃષ્ટતા, પ્રીતિ-પ્રસન્નતા, પ્રાકાશ-
વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન, સુખસંગિપણું, અગગપણું, સંતોષ, શ્રદ્ધધાનતા-
આસ્તિક્ય, અકૃપણપણું, અસંરંભ-ક્રોધે રહિતપણું, ક્ષમા, ધૃતિ-પોતાના

અકાર્પણ્યમસંરમ્ભઃ ક્ષમા ધૃતિરહિંસનમ્ । સમતા સત્યમાનૃણ્યં
માર્દવં હીરવાપલમ્ ॥૬૫॥ શૌચમાર્જયમાચારો હ્યલૌલ્યં હૃદય-
સમ્ભ્રમઃ । દ્વિપાનિદિવિમિશ્રાણાં કુનાનામવિકલ્પનમ્ ॥૬૬॥ દાનેન
ચાનુપદ્ધનમસ્પૃહત્વ પરાધર્મતા । સર્વભૂતદયા ચૈવ સત્ત્વસૈતે ગુણાઃ
સ્મૃતાઃ ॥૬૭॥ નાનારસેન્દ્રા ચાસ્યૈયં રૂપમૈશ્વર્યવિગ્રહૌ । અત્યાગિ
ત્વમકારુણ્યં સુસદુઃસ્વોપસેવનમ્ ॥૬૮॥ પરાપવાદેષુ રતિર્ચિવાદાનાં
ચ સેવને । અહઙ્કારો હ્યસત્કારશ્ચિન્તા વૈરોપસેવનમ્ ॥૬૯॥ પરિતા
પોઽમિદ્વરણં હીનાશોઽનાર્જયં તથા । મેદઃ પરુષતા હિંસા કામઃ
ક્રોધો મદસ્તથા ॥૭૦॥ અક્ષમા પરિહાસશ્ચાસન્તોપો હર્ષ ઇવ ચ ।
પતે ગુણા રાજસા હિ તામસાનથ કીર્તયે ॥૭૧॥ તામિશ્વમન્યતા-

કટ્યાણના ઉપાયમા પ્રવર્તન, આહિંસા, સમતા, સત્ય, ઋણે રહિતપણુ,
માર્દવ-અકઙ્કિનપણુ, અનુચિત કર્મમાં લગ્ન, અચળપણુ, શૌચ, સરલ-
પણુ, સદાચારના આચરણમાં રૂચિયુક્તપણુ, વૃષ્ટ્યાએ રહિતપણુ, હૃદયમાં
સંભ્રમે રહિતપણુ, ઇદિ અનિદિ વિમિશ્ર કર્મોનું નહિ શ્લાઘા કરવાપણુ,
સ્વાભીદ પદાર્થના પ્રદાનથી અન્યઉપર અનુચલ કરવાપણુ, સ્પૃહાએ રહિ-
તપણુ, યથાશક્તિ પદાર્થની સિદ્ધિ કરવી, સર્વભૂત ઉપર દયા રાખવી,
આ ધૈર્ય આનંદાદિ સર્વે સત્ત્વના કાર્યભૂત ગુણુવિશેષો કલા છે ॥૬૪-૬૭॥
નાનાવિધ રસોમા અભિલાષ, અસ્થિરતા, રૂપનિરૂપણુ, (રૂપમા આસક્તિ)
ઐશ્વર્યનો આવિષ્કાર, વિચલ કરવો, પાત્રની ઉપલબ્ધિમા પણ અલ્પદસ્ત-
પણુ, દયાએ રહિતપણુ, દુર્ગમિશ્ર સુખનુ ઉપસેવન, પરાપવાદમા પ્રીતિ,
દુરાચલવાદોના સેવનમા રૂચિ, અહકાર, અસત્કાર-ક્રોધનો પણ સત્કાર
ન કરવો, ચિંતા, વૈરનું ઉપસેવન, પરિતાપ, પરધનનું અપહરણ, લગ્નનો
નાશ, અસરલપણુ, ભેદ-પક્ષપાતણુદિ અથવા અહમમતાનુ અધિકપણુ,
કઙ્કિનપણુ, પરદ્રોહાચરણુ, કામ, (વિષયો ભોગ્યા વિના રહી શકાય નહિ
તે) ક્રોધ, કુળજન્માદિકનો મદ, અક્ષમા-પરોત્કર્ષની અસહનતા, અન્યનો
ઉપહાસ કરવો, અસતોષ, હર્ષ-ઇદિલ ભાદિકમાં ચિત્તનો સમુગસ, આ
સર્વે રજોગુણના કાર્યભૂત ગુણો છે. હવે તમોગુણના કાર્યભૂત ગુણો કહું છું
॥૬૮-૭૨॥ તામિશ્વ-ક્રોધ, અધતામિશ્વ-દુર્મેરણુ, તમ-અજ્ઞાન, મોહ-

મિશ્રં તમો મોહો મહાતમઃ । કાર્યાકાર્યાવિવેકશ્ચ પ્રમાદોઽથ
 વ્યથા ભયમ્ ॥૭૨॥ અસમૃદ્ધિસ્તથા દૈન્યં શોકસ્તન્દ્રા વિપાદનમ્ ।
 મન્થવાસોવિહારેષુ પુષ્પેષુ શયનેષુ ચ ॥૭૩॥ દિગ્ધાસ્ત્રમેઽતિનિ
 દ્રાયાં નિર્વાદેઽભિરુચિસ્તથા । નૃત્યવાદિત્રગીતાનામજ્ઞાનાચ્છૃદધા-
 નતા ॥૭૪॥ દ્વેષો ધર્મવિશેષાણામેતે વૈ તામસા ગુણઃ । એવં ત્રયો
 ગુણા શેયા લક્ષણેસ્તુ પૃથક્પૃથક્ ॥૭૫॥ સ્થૂલ દિદેહત્રિતયં સહા
 ધ્યાત્માધિદેવતમ્ । ગુણાસ્તથાવસ્થા એતદ્દેવતમિતીરિતમ્
 ॥૭૬॥ ય એતદ્દેવતિ સત્ત્વાત્મા ક્ષેત્રજ્ઞ ઇતિ કથ્યતે । સામાન્યસ
 ત્તયા દેહં સ સર્વ વ્યાપ્ય વર્તને ॥૭૭॥ વિશેષસત્તયા ત્વાસ્તે હૃદિ
 ક્ષેત્રજ્ઞ એવ ચ । રત્નદીપપ્રતીકાશો જ્ઞાતા સૂક્ષ્મોઽણુવદ્ધુર ॥૭૮॥
 ક્ષેત્રજ્ઞત્વેનેત્યમુક્તો મયાત્મા સમગ્રવેશું તત્સ્વરૂપ પુનસ્તે । અધ્યા-

આત કરણવિભ્રમ, મહતમ-આમ્ય ભોગસુખની એપણા કાર્ય અકાર્યનો
 અવિવેક, પ્રસાદ, બથા-મિથ્યાભૂત મન ખીડા, ભય અભયસ્થાનમા પણ
 ભયશકા, અસમૃદ્ધિ, દીનતા, શોક, આલસ્ય, દુઃખ, ગદાનુલેપમા વિવિધ
 વસ્ત્રધારણમા વિહારમા અભિરૂચિ, પુષ્પહારધારણમા અને નાનાવિધ શમ્યા
 રોહણમા અભિરૂચિ, દિવાનિદ્રા અતિનિદ્રા પરનિદ્રામા પ્રીતિ, નૃત્ય વાદિન
 ગીતની અજ નથી શ્રદ્ધધાનતા, (પોતાનુ તેમા અજપણુ છે તથાપિ નૃત્યા
 દિકમા શ્રદ્ધાતિશય) અધિક ધર્મવાળાઓનો દ્વેષ કરવો, આ સર્વે તમોગુ
 ણના કાર્યભૂત ગુણવિશેષો છે આરીતે કાર્યભૂત લક્ષણોવડે પૃથક્ પૃથક્
 સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણો ભણવા ॥૭૨-૭૫॥ અધ્યાત્મ અધિદેવતે સહિત-
 દિન્દ્રિયવર્ગ દેવતાવર્ગે સહિત સ્થૂળ દિ ત્રણ દેહો, સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણો,
 ભમેદાદિ ત્રણ અવસ્થાઓ, આ સમસ્ત ક્ષેત્ર નામથી કહ્યું છે જે આ
 ક્ષેત્રને ભણે તે આત્માતો ક્ષેત્રજ્ઞ નામથી કહ્યો છે તે ક્ષેત્રજ્ઞ પોતાના
 ક્ષેત્રભૂત દેહમા સામાન્યસત્તાથી-જ્ઞાનપ્રભાથી સર્વ અગમા આપીને વર્તે
 છે (વિશેષસત્તાથી- વસ્ત્રરૂપથી તો હૃદયમા વર્તે છે તે આ આ મા રત્ન-
 દીપપ્રકાશસદૃશ પ્રકાશવાન, જાતા, પરમાણુવત્ સૂક્ષ્મ-અણુપરિમાણ
 ધ્રુવ-અવિનાશી ભણવો ॥૭૬-૭૮॥ હે મુને ! જે આ ક્ષેત્રજ્ઞ આત્મા ને
 કહ્યો તેનુજ સ્વરૂપ રૂડીરીતે જણાવામાટે મોક્ષધર્મમા કહેલો અધ્યાત્માદિ

ત્માદિ મોક્ષધર્મપ્રણીતં મેદં વચ્મિ શ્રૂયતાં શુદ્ધબુદ્ધે ! ॥૭૧॥ 'હતિ
શ્રામત્તરાત્તિજીવને નારાયણચરિત્રં ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે જ્ઞાનોપદેશે પ્રાણેન્દ્રિ-
યાવસ્થાગુણલક્ષણનિરૂપણનામા સમતિતમાઽધ્યાયઃ' ॥૭૦॥

શ્રીનારાયણમુનિહત્તન—શ્રોત્રમધ્યાત્મમિત્યુક્તં દિશસ્ત્રાધિદૈવ-
તમ્ । શ્રોતવ્યમધિભૂતે તત્પુમાંસ્તાશ્ચ્યાં પ્રપચતે ॥૧॥ ત્વગધ્યાત્મ-
મિતિ પ્રોક્તં ચાનસ્ત્રાધિદૈવતમ્ । અધિભૂતં તથા સ્પર્શસ્ત્રાધિદૈવતમ્
વિન્દતે પુમાન્ ॥૨॥ ચક્ષુરધ્યાત્મમિત્યુક્તમર્કસ્ત્રાધિદૈવતમ્ ।

એટલે તમને કહું છું તેને તમે સાંભળો તમે શુદ્ધબુદ્ધિ-નિર્મળમનવાળા છો,
સદુપદેશગ્રહણને યોગ્ય! નિર્મળ તમારું મન છે ॥૭૧॥ હતિ શ્રીસત્સં-
ગિજીવને...અતુલ્યપ્રકરણે જ્ઞાનોપદેશે પ્રાણેન્દ્રિયાવસ્થાગુણલક્ષણ-
નિરૂપણનામા સમતિતમાઽધ્યાયઃ ॥૭૦॥

અધ્યાય ૭૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે મુને! કર્માનુસારે સંસરતા પુરૂષ
લોકના લોગોપકરણપણે આપેલાં ઈન્દ્રિયો કે જે તેને દેવતાઓએ અધિ-
ષ્ઠિત અને તેને વિષયોને ગ્રહણ કરનારાં છે તેણેકરીને તેને વિષયનો
ઉપલોભ થાય છે. તેમાં શ્રોત્રેન્દ્રિય કે જે શબ્દરૂપ અર્થને ગ્રહણ કરનાર
છે તે આત્મનિ-શરીરમાં સંબંધ પામી રહ્યું છે, માટેજ અધ્યાત્મપણે
સાંખ્યજ્ઞોએ કહ્યું છે. તે શ્રોત્રની અધિષ્ઠાત્રી જે દેવતા દિશા તે દેવતા-
સંબંધથી અધિદેવત કહેવાય છે, શ્રોત્રથી ગ્રાહ્ય એવો અર્થ શબ્દ આકાશ-
રૂપ મહાભૂતનો સ્વભાવ હોવાથી અધિભૂત કહ્યો છે. તેમાં તે અધ્યાત્મ-
રૂપ અધિદેવતે કરીને તે અધિભૂત (શબ્દવિષય) ને પુરૂષ જીવ પામે
છે—લોગવે છે, તે પછી તે પુરૂષ શ્રોતા થાય છે. આ ત્રણનો સંબંધ
ન હોય તો પુરૂષ દેવળ જ્ઞાનમયજ છે. ગુણમય આ સર્વનો સ્વતઃ તે
લોકના નથી ॥૧॥ એ રીતે ત્વક્-ત્વગિન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમાં
વાયુ અધિદેવત કહ્યો છે, સ્પર્શનો અધિભૂત કહ્યો છે, તે આ ઉપકાર્ય-
ઉપકારકભાવને પામેલા અધ્યાત્મઅધિદેવતે કરીને સન્નિધિમાં રહેલા

૧ આ અધ્યાયમાં અધ્યાત્મ અધિદેવત અધિભૂત વિભાગનું નિરૂપણ કર્યું છે. ૧

દ્રવ્યમધિભૂત તત્પુમાંસ્તાભ્યાં પ્રપચતે ॥૩॥ જિહ્વાધ્યાત્મમિતિ
 પ્રોક્ત ચરુણોઽત્રાધિદેવતમ્ । અધિભૂત રસશ્ચેવ તત્તાભ્યાં વિન્દતે
 પુમાન્ ॥૪॥ ઘ્રાણમધ્યાત્મમિત્યુક્ત દક્ષો તત્રાધિદેવતમ્ । ઘ્રાત-
 વ્યમધિભૂત ચ તત્તાભ્યાં વિન્દતે પુમાન્ ॥૫॥ ઘ્રાણધ્યાત્મમિતિ
 પ્રોક્તમગ્નિસ્તત્રાધિદેવતમ્ । ચક્તવ્યમધિભૂતં તત્પુમાંસ્તાભ્યાં પ્રપ
 ચતે ॥૬॥ પાણી અધ્યાત્મમિત્યુક્તમિન્દ્રસ્તત્રાધિદેવતમ્ । આદાન-
 મધિભૂતં તત્પુમાંસ્તાભ્યાં પ્રપચતે ॥૭॥ પાદાવધ્યાત્મમિત્યુક્ત વિષ્ણુ
 સ્તત્રાધિદેવતમ્ । ગતવ્યમધિભૂત ચ તાભ્યાં તદ્વિન્દતે પુમાન્ ॥૮॥
 પાયુરધ્યાત્મમિત્યુક્ત મિત્રસ્તત્રાધિદેવતમ્ । અધિભૂત વિસર્ગશ્ચ

સ્પર્શ અધિભૂતને પુરૂષ ભોગવે છે, તેથી તે સ્પૃષ્ટા કહેવાય છે ॥૨॥ એ
 રીતે નહુ ઇન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમા સૂર્ય અધિદેવત કહ્યા છે, રૂપ
 અધિભૂત કહ્યું છે, તે અધ્યાત્મ અધિદેવતે કરીને પુરૂષ અધિભૂત રૂપને
 પામે છે, તેથી પુરૂષ દ્રષ્ટા કહેવાય છે ॥ ૧ ॥ વરૂણ અધિદેવત કહ્યો છે, તેણે
 અધિષ્ઠિત જીહ્વા-રસનેન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તે અધિષ્ઠાતૃ અધિષ્ઠેયભાવને
 પામેલા બન્નેએ કરીને સન્નિધિમા રહેલા અધિભૂત રસને પુરૂષ ભોગવે છે,
 તેથી પુરૂષ રસયિતા કહેવાય છે ॥૪॥ ઘ્રાણેન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમા
 અધિષ્ઠ તૃ અધિદેવત અશ્વિનીકુમાર કહ્યા છે, સુંઘવાયોગ્ય ગંધ અધિભૂત
 કહ્યો છે, પુરૂષ તે અધિભૂત ગંધને અધ્યાત્મ અધિદેવતે કરીને ભોગવે છે,
 તેથી તે ઘ્રાતા કહેવાય છે એ રીતે જ્ઞાનેન્દ્રિયો વિભાગ છે ॥૫॥ હવે કર્મે
 ન્દ્રિયનો વિભાગ કહે છે-વાગિન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમા અધિદેવત
 અધિષ્ઠાતા અગ્નિ છે, તે અધિષ્ઠેયઅધિષ્ઠાતૃભાવને પામેલા બન્નેએ કરીને
 અધિભૂત વક્તવ્ય પદ્મતતને પુરૂષ પામે છે તેથી પુરૂષ વક્તા કહેવાય છે
 ॥૬॥ પાણી-હસ્તેન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમા અધિષ્ઠાતા ઇન્દ્ર અધિ
 દેવત કહ્યું છે, તે અધિષ્ઠેય અધિષ્ઠાતૃભાવને પામેલા બન્નેએ કરીને અધિભૂત
 આદાન-સહસ્રને પામે છે અદાનતો ઘટપટાદિ બીતિકનુ સમવે છે, તો આ
 દિયાવિશેષ અર્થ ભૂતગત હોવાથી અધિભૂત કહ્યો છે તેથી પુરૂષ આદાતા
 કહેવાય છે ॥૭॥ પાદ-ચરણેન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમા વિષ્ણુ અધિ
 દેવત કહ્યા છે ગતવ્ય-ગમનાર્દ વ્યાપાર અધિભૂત કહ્યો છે, તે અધિભૂતને તે

તત્તાભ્યાં વિન્દતે પુમાન્ ॥૯॥ ઉપસ્યોઽધ્યાત્મમિત્યુક્ત પ્રજેશોઽ-
ગ્રાધિદૈવતમ્ । આનન્દશ્યાધિભૂત તત્પુમાંસ્તાભ્યા પ્રપચતે ॥૧૦॥
મનોઽધ્યાત્મમિતિ પ્રોક્તં ચન્દ્રશ્યાગ્રાધિદૈવતમ્ । મન્તવ્યમધિભૂતં
તત્પુમાંસ્તાભ્યાં પ્રપચતે ॥૧૧॥ બુદ્ધિરધ્યાત્મમિત્યુક્તં બ્રહ્મા તગ્રાધિ-
દૈવતમ્ । યોદ્ધવ્યમધિભૂતં તત્પુમાંસ્તાભ્યાં પ્રપચતે ॥૧૨॥ અહઙ્કા-
રોઽધ્યાત્મમિતિ રદ્રસ્તગ્રાધિદૈવતમ્ । અભિમાનોઽધિભૂતં તત્પુ-
માંસ્તાભ્યાં પ્રપચતે ॥૧૩॥ ચિત્તમધ્યાત્મમિત્યુક્તં ક્ષેત્રજ્ઞાઽગ્રાધિ-
દૈવતમ્ । ચિન્તનચાધિભૂતં તત્પુમાંસ્તાભ્યા પ્રપચતે ॥૧૪॥ અધ્યા-
ત્માદિવિભાગોઽયં સ્ફુટં ત્રેધા નિરૂપિતઃ । તત્ર દ્વે કરણે ક્ષેત્રે ક્ષેયં

બન્નેએ કરીને પુરૂષ પામેછે, તેથી મતા કહેવાય છે ॥૮॥ પાથુ-ગુતેન્દ્રિય
અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમા મિન અધિદૈવત કહ્યું છે, તે બન્નેએ કરીને અધિ-
ભૂત વિસર્ગ-મળત્યાગને પુરૂષ પામે છે ॥૯॥ ઉપસ્ય શિશુન્દ્રિય અધ્યાત્મ
કહ્યું છે, એમા પ્રભુપતિ અધિદૈવત કહ્યા છે, તે બન્નેએ કરીને અધિભૂત
આનન્દ-મૈથુનમુખને પુરૂષ પામેછે ॥૧૦॥ ઉભયાત્મક (બાહ્ય આત્મા
ત્મક) મન ઇન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, એમા ચદ્ર અધિદૈવત કહ્યો છે,
તે ઉપકાર્ય ઉપકારકલાવને પામેલા બન્નેએ કરીને મતવ્ય અધિભૂત અર્થને
પુરૂષ પામે છે, તેથી પુરૂષ મતા કહેવાય છે ॥૧૧॥ બુદ્ધિ અધ્યાત્મ કહી છે,
તેમા અધિષ્ઠાતા બ્રહ્મ અધિદૈવત કહ્યા છે તે ઉપકાર્ય ઉપકારકલાવને પામેલા
બન્નેએ કરીને યોદ્ધવ્ય અધિભૂત અર્થને પુરૂષ પામે છે, તેથી પુરૂષ યોદ્ધા
કહેવાય છે ॥૧૨॥ અહઙ્કાર અધ્યાત્મ કહ્યો છે, તેમા રદ્ર અધિષ્ઠાતા અધિદૈવ
કહ્યા છે, તે ઉપકાર્ય ઉપકારકલાવને પામેલા બન્નેએ કરીને અધિભૂત અભિ-
માનને પુરૂષ પામેછે તેથી પુરૂષ 'હુ દેવ છુ મનુષ્ય છુ' એ રીતે અભિમતા
થાય છે ॥૧૩॥ ચિત્ત અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેનો અધિષ્ઠાતા ક્ષેત્રજ્ઞ અધિદૈવ
કહ્યા છે, (ક્ષેત્રજ્ઞશબ્દથી અહીં વાસુદેવ ભગવાન કહેવા ઇચ્છયા છે, તેજ
તત્ત્વથી શારીર છે, કેમકે સર્વાતર છે વળી તત્ત્વથી ક્ષેત્રસ્વલાવને તેભણે છે)
તે ઉપકાર્ય ઉપકારકલાવને પામેલા બન્નેએ કરીને ચિન્તન અધિભૂત
અર્થને પુરૂષ પામેછે તેથી પુરૂષ ચેતચિતા કહેવાય છે ॥ ૪॥ તે આ
અધ્યાત્માદિવિભાગ સ્પષ્ટપણે ત્રણ પ્રકારે મેં નિરૂપણ કર્યો તેમા બે

કર્મે તૃતીયકમ્ ॥૧૫॥ સ ત્રિધ્વન્યતમાભાગે કર્તુ ન ક્ષમતે ક્રિયાઃ ।
તથાપિ સંવિદ્વૃષોઽસ્તિ સ્વયં નમ્યઃ પૃથક્સ્થિતઃ ॥૧૬॥ ક્ષેત્રજ્ઞો
જીવરૂપોઽયં દૃઢાકારો પ્રકાશચાન્ । વિશેષસત્ત્વયા હ્યાસ્તે વ્યાપ્ય
સામાન્યતો ચપુઃ ॥૧૭॥ इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः ।

અધ્યાત્મ અધિદેવ પુરૂષને કર્મકળલોગાર્થે કરણ બળવાં, ત્રીજું લોગ્ય
અધિભૂત શબ્દાદિતો કર્મ બળવું ॥૧૫॥ આ ત્રણના સ્વભાવનો વિભર્ષ
કરતાં આત્મા સ્વતઃ કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, પણ ભૌતિક અર્થના ભોક્તા-
પણારૂપ સ્વભાવવાળો વસ્તુતઃ નથી. યદ્યપિ તે અધ્યાત્માદિ ત્રણમાં બે
એકપણુ ન હોય તો ગમનાદાનાદિ ક્રિયાઓને કરવા સ્વતઃ સમર્થ થતો
નથી, તથાપિ તે જ્ઞાનસ્વરૂપે કરીને એનાથકી પૃથક્ભૂત છે, એવું તેનું તત્ત્વરૂપી
રીતે સમજવું ॥૧૬॥ તે આ ક્ષેત્રજ્ઞ શ્રવ પ્રકાશચાન્ (સ્વપ્રકાશ) હોઈને
દૃઢયાકાશમાં વિશેષતઃ (સ્વરૂપથી) સન્નિધિ પામી રહ્યો છે. મસ્તકાદિ
પાદાંત સર્વ અવયવોમાં તો સામાન્યતઃ (પોતાની જ્ઞાનપ્રભાથી) વ્યાપીને
વર્તે છે ॥૧૭॥ તે આ આત્મા આ અધ્યાત્માદિ સર્વથકી વિવક્ષણુ છે
એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. (તેનું ઉપપાદન કરે-ક-) બે શબ્દાદિ અર્થો
અધિભૂતપણે કલા છે તે ઇન્દ્રિયોથકી પર (વિવક્ષણુ) છે એમ સ્વભાવ-
દૈષમ્યથી જણાય છે, કેમ? તો અર્થોતો બાહ્ય છે, ઇન્દ્રિયોતો આંતરિક
છે, અર્થોતો બાહ્ય ભૌતિક છે, ઇન્દ્રિયોતો અધ્યાત્મમાં (શરીરમાં) સંબધ
પામી રહ્યાં છે. મનતો અર્થોથકી પર છે (ચક્રારાત્ શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયો
થકી પણ પર છે) કેમ? તો મન બે ન હોય તો સન્નિધિમાં રહેલા પણ
અર્થને પ્રકાશ કરવા શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયો સમર્થ થતાં નથી, તો મન અર્થો-
થકી અને ઇન્દ્રિયોથકી પર અને પ્રકૃષ્ટ છે. તે મનથકી પણ બુદ્ધિ પર
છે, કેમ? તો ઇન્દ્રિયોવડે ગ્રહણ કરેલો અર્થ કેવળ મનોમાર્ગમાં સ્ફુરે છે,
'આ એમજ છે' એવો વિનિશ્ચયતો બુદ્ધિથી થાય છે, તો બુદ્ધિ મનથી
વિવક્ષણુ અને (પ્રકૃષ્ટ) છે બુદ્ધિપર્યંતનાં આ બધાં અચેતન હોવાથી
ચૈતન્ય પ્રકાશ વિના પ્રકાશ કરવા સમર્થ થતાંજ નથી, માટે બુદ્ધિથકી
પણ પર તે પુરૂષ ચૈતન છે. ઇન્દ્રિયો બધા અર્થો લાવીને મનને આપે છે,

મનસસ્તુ પરા બુદ્ધિર્ગો બુદ્ધેઃ પરતસ્તુ સ ॥૧૮॥ દેવપ્રકાશિતા
અર્થા મયા ભુક્તા નિજેન્દ્રિયૈઃ । इत्यन्त कर्णे वेष्मित्येवं यो वेत्ति
स स्वयम् ॥૧૯॥ સાહ્યજ્ઞાનમિતિ પ્રોક્ત સ્વરૂપં દેહદેહિનોઃ । पृथ-
ग्विज्ञागते येन सदसश्च यथा तथा ॥૨૦॥ ધાનેનૈતેનાત્મરૂપં ન
યાવદ્વિદ્ય વિદ્યાયઃ શરીરત્રયાત્સઃ । तावद्वद्धो मायया याति साधो !
भूयोभूय. संसृतिं दुःखरूपाम् ॥૨૧॥ इति श्रीमत्सङ्गिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे चतुष्प્રकरणे ज्ञानापदशे अध्यात्मादिविभागनिर्पणनामैक-
मसृतेतम ડધ્યાય ॥૭૧॥

મન બુદ્ધિને આપે છે અને બુદ્ધિ પુરૂષને આપે છે, તો પુરૂષ પર છે,
આ અર્થ સુસ્પષ્ટ છે ॥૧૮॥ ‘આ’ એમ અર્થ પ્રકાશે છે, ‘આને હું જાણુ છું’
એમ તો પુરૂષ પ્રકાશે છે, વળી ‘આ ઇન્દ્રિયોએ આણેયો આ અર્થ મનથી
મેં ભોગવ્યો’ એમ પણ જાણે છે, કરણપણે પ્રતીત થતા ઇન્દ્રિયોની શક્તિના
ધારકપણે ઉપકાર કરનારા કેવળ તે તે દેવતાઓ છે, તો ‘આ’ એમ
પ્રકાશ પામતા અર્થથકી, તેના પ્રકાશમાં ઉપકરણપણે પ્રતીત થતા
દેવાધિષ્ઠિત ઇન્દ્રિયવર્ગથકી, ‘મનમાં હું જાણુ છું અથવા મનથી જાણુ છું’
એમ અતઃ કરણપણે પ્રતીત થતા મનથકી પણ વિવક્ષણ હોઈને ‘આને હું
જાણુ છું’ એવા અનુવ્યવસાયથી (પાછળથી થતા અનુભવથી) ગમ્ય અને
‘મેં આ અર્થ ભોગવ્યો’ એમ ભોક્તાપણે પ્રતીત થતો ક્ષેત્રજ પુરૂષ અત્યંત
વિવક્ષણ છે ॥૧૯॥ આ પ્રકારે સાખ્ય આત્મનિષ્ઠોએ અભિમત એવું જ્ઞાન
મેં તમને કહ્યું, જે જ્ઞાને કરીને દેહ દેહીનું સત્ય અસત્યસ્વરૂપ (તેમાં
દેહીનું સત્યસ્વરૂપ અને દેહનું અસત્યસ્વરૂપ) જે પ્રકારે છે તે પ્રકારે
પૃથક્પણે જાણવ મા આવે ॥૨૦॥ હે સાધો ! જે પુરૂષ આ મેં કહેલા
જ્ઞાનપ્રકારથી આત્મસ્વરૂપને જ્યાસુધી ત્રણ દેહથકી વિવક્ષણપણે જાણતો
નથી ત્યાસુધી તે પુરૂષ માયામાં બધાઈ રહીને હું ખરૂં સંસૃતિને પારવાર
પામ્યા કરેછે ॥૨૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુષ્પ્રકરણે જ્ઞાનાપ-
દશે અધ્યાત્માદિવિભાગનિરૂપણનામેકમસૃતિતમો ડધ્યાયઃ ॥૭૧॥

શ્રીનાગાયણમુનિઘ્વાચ—एतेन साङ्ख्यज्ञानेन कारणादिवपुस्त्रयात् ।
 स्वात्मा ज्ञेयः पृथक्चेदोऽव्याकृतादिवपुस्त्रयात् ॥१॥ तादात्म्येन
 ततश्चैक्यं ब्रह्मणा स्वस्य भावयेत् । ब्रह्मभूतस्ततो भक्त्या वासुदेवं
 भजेत्पुमान् ॥२॥ वर्णाश्रमोचितं धर्मं स्वाधिकारानुसारिणम् ।
 यावदेहस्मृतिस्तावत्पालयंस्तं भजेत्सदा ॥३॥ आश्रमाणां च वर्णा-
 नामितरेषां च योपिताम् । धर्मशास्त्रेऽखिला धर्माः प्रोक्ता ज्ञेयास्तु
 ते ततः ॥४॥ वासुदेवो हि भगवान्साक्षान्नारायणः प्रभुः । मुमुक्षु-

અધ્યાય ૭૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—આ સાંખ્ય-આત્મતત્ત્વના ઉક્ત જ્ઞાનથી
 (સંખ્યા-જ્ઞાનથીજ જે ગમ્ય તે સાંખ્ય કહેવાય) કારણ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ આ
 ત્રણ શરીરથકી અત્યંત વિલક્ષણ સ્વાત્મા સમજવો. તથા ઈશ-વેરાળ-
 પુરૂષ પણ અવ્યાકૃત સૂનાત્મ વિરાટ આ ત્રણ દેહથકી અત્યંત વિલક્ષણ
 બણવો ॥૧॥ આ રીતે દેહવિલક્ષણપણે બણીને પછી જ્ઞાનેકસ્વરૂપ
 સ્વાત્માની ‘અપહતપાપ્મા વિજયો વિમૃત્યુર્વિદોક્ષોઽવિજિઘ્રિત્સોઽપિપાસઃ
 સત્યકામઃ સત્યસંકલ્પઃ’ આ શ્રુત્યુક્ત બ્રાહ્મ સ્વભાવથી અક્ષરબ્રહ્મસ્વરૂપ-
 પણે વિભાવના કરે (તાદાત્મ્ય અહીં તદેકસ્વભાવપણારૂપ હેતું) આવા
 બ્રહ્મભાવથી ભાવિત થઈને સર્વેશ્વરેશ્વર સકળમુક્તજનસેવ્ય સર્વપરતર સર્વ-
 કથ્યાણુગુણપરિપૂર્ણ વાસુદેવ ભગવાનને પરા ભક્તિથી ભજે ॥૨॥ ઉક્ત
 બ્રહ્મભાવથી ભાવિત થાય તોપણ જ્યાંસુધી દેહભાન રહે ત્યાંસુધી પોતાના
 અધિકારને અનુસારે વર્ણાશ્રમધર્મને પાળતો થકોજ તે ભગવાનને સદાય
 ભજે. આથી-ભક્તિમાં કર્મ અંગ છે એમ કહ્યું. સ્વધર્મનો ત્યાગ કરનારાને
 ભગવદ્ભક્તિની નિષ્પત્તિ થતી નથી. તેવી શ્રુતિઓ છે-‘ક્રિયાવાનેષ મદ્મ-
 વિદાં વરિષ્ઠઃ’ ‘કુર્વંભેવેહ કર્માણિ જિજીવિષેચ્છતં સમાઃ’ ‘વિદ્યાં ચાવિદ્યાં ચ
 યસ્તદ્વેદોભયં સહ’ ઇત્યાદિ ॥૩॥ બ્રહ્મચારી આદિક આશ્રમો, બ્રાહ્મણાદિ

૧ આ અધ્યાયમાં આત્મસ્વરૂપના અવગોચરમટિ પ્રવર્તેલા સર્વ શાસ્ત્રનું ભગ-
 વાન વાસુદેવમાં પરાભક્તિ સ્વસ્વરૂપજ્ઞાનપર્વક કરેલી એમાંજ તાત્પર્ય છે એમ હોય.

જામુગાસ્યોઽસ્તિ નાન્ય હત્યસ્તિ નિશ્ચયઃ ॥૫॥ સ દેવદેવોઽસ્તિ
હિરેણ્યવર્ણો દાશેપસીન્દર્યનિકેતમૂર્તિઃ । પૃથૈકકેઽન્ને વિધુકોટિ-
કોટિપ્રકાશતુલ્યોઽજ્વલકાન્તિમાલી ॥૬॥ સદા કિશોરો વયસા-
તિરમ્યઃ પીતામ્બરો દિક્રપસરત્સુગન્ધઃ । દોઘ્યાં મુગાગ્રે મુરલીં

વણું, તેથડી બાર વર્તતા સંકરભતીયો અને સ્ત્રીયોના સર્વ ધર્મોતો મનુ
યારાવદ્ધ્ય આદિક મહાપિંઓએ કરેલી સ્મૃતિઓ થકી બાણવા ॥૪॥

મુમુક્ષુ જનોએ ઉપાસ્ય સાક્ષાત્ ભગવાન વામુદેવ નારાયણ પ્રથુજ છે,
તેથડી બીન્ને કોઈ દેવ ઉપાસ્ય નથી. 'જે સમસ્ત જગતનું ઉપાદાન પરં-
બ્રહ્મ છે તેનેજ શાંત થઈ ઉપાસન કરે' એવું શ્રુતિશિરોભાગનું હૃદય છે.
'યતો વા હમામિ મૃતામિ જામન્તે X X X તદ્વિજિજ્ઞાસસ્વ' 'મયં રત્ત્વિદં
મહા તત્ત્વહામિતિ જ્ઞાન્ત ઉપાસીત એવી તો શ્રુતિ છે. તે પરંબ્રહ્મ કવચિત્
અસાધારણ નારાયણ શબ્દથી તો કવચિત્ વામુદેવ શબ્દથી તો કવચિત્
ભગવન્શબ્દની ઓધાય છે. પરંબ્રહ્મ શબ્દપ્રવૃત્તિના નિમિત્તનો અન્વય
નિર્દિશ્યે પરભિમતમાં નથી, માટે તેના અન્વયની યોગ્યતા નિરતિશય
બૃહતપણાએ વિશિષ્ટમાંજ છે. તેતો નારાયણ છે. નારાયણપદ વામુદેવ-
પદ અને ભગવત્પદ આજ અર્થના અન્વયની યોગ્યતાને પ્રકટ કરે છે.
માટેજ શ્રુતિઓ અને મહાપિંઓ વામુદેવાદિ પદોવડે પરંબ્રહ્મનો વ્યવહાર
કરે છે આથી-મુમુક્ષુઓએ ઉપાસ્યતા તો પરંબ્રહ્મનીજ સંભળાય છે તો
વામુદેવની કેમ કહો છો? એવી શકાનું નિરાકરણ થઈ ગયું ॥૫॥ તે મુમુક્ષુ-
ઉપાસ્ય પરંબ્રહ્મ નારાયણનું દિવ્ય રૂપ, દિવ્ય સ્થાન અને દિવ્ય પરિજનવર્ગ-
સમૃદ્ધિને યથાવસ્થિતપણે બાણીને તેવા તેમની ભક્તિ કરવી. તે વામુદેવ
દેવદેવ-દેવોએપણુ પણ ઉપાસ્ય દેવ છે, હિરણ્યવર્ણુ છે, 'હિરણ્યશ્મશ્ચ-
દિગ્ગણ્યકેદા હામ્રણત્પ્રાસર્ચ્યં ઇવ સુવર્ણઃ' 'યદા પશ્યઃ પશ્યતે રક્તમવર્ણં' એવી
શ્રુતિ છે. પૈયોદ્વર્ણઃ એવો પાક હોય તો નવીન મેઘસમાન સ્વામમુંદર
વર્ણુ જેમનો છે, સમસ્ત સૌન્દર્યના એક આશ્રયભૂત દિવ્ય મૂર્તિ જેમની છે,
જેમના એક એક અગની દિવ્ય કાંતિ કોટિકોટિ ચદ્રકાંતિને તિરસ્કાર કર-
નારી છે, જે વયથી સદાય દિવ્ય કિશોરાકાર છે, તેવા કેશોર દિવ્યાંગસન્નિ-
વેશવડે અતિશય રમણીય છે, જેમના દિવ્યાંગનો સૌરભ દશેય દિશામાં

ચ ધૃત્વા નિનાદયન્નુપરશોભિપાદઃ ॥૭॥ કિરીટકાઞ્ચીવલયાન્નદા-
 યૈર્વિભૂષણૈર્ભૂષિત ઇન્દુવક્રઃ । શ્રીવત્સલક્ષ્માઙ્ચિશાલવક્ષાઃ સરો-
 જપત્રાયતચારુનેત્રઃ ॥૮॥ મહાર્હવસ્ત્રાભરણૈશ્ચ પૌષ્પેર્હારૈસ્તથા કેસર-
 ચન્દનાદૈઃ । સમ્પૂજિતો રાધિકયા ચ લક્ષ્મ્યા પદયન્ત્સભક્તં કરુ-
 ãર્દ્રદૃષ્ટ્યા ॥૯॥ ઇત્યંભૂતો વાસુદેવઃ સ્વકીયહૃદયામ્બુજે । મુમુક્ષુણા
 ચિન્તનીયઃ સ્વયમાનમુશામ્બુજઃ ॥૧૦॥ હૃદયે માનસેરેવ કર્તવ્યં
 તસ્ય પૂજનમ્ । ઉપચારૈર્વહુવિધૈઃ પુરાણપ્રચિત્તૈઃ શુભૈઃ ॥૧૧॥ પ્રતિ-
 માયાં તુ હૃદયે ધ્યાતમાચાહ્ય તં પુમાન્ । યથાલબ્ધોપચારૈશ્ચ પ્રસિદ્ધૈઃ
 પૂજયેત્પ્રભુમ્ ॥૧૨॥ પૂજનાન્તે યથાશક્તિ સ્વસ્થચિત્તઃ સ પૂજકઃ ।
 અષ્ટાક્ષરં કૃષ્ણમન્ત્રં જપેદ્વાયન્હરિં હૃદિ ॥૧૩॥ અઘણં કીર્તનં
 ચૈવ સ્મરણં પાદસેવનમ્ । અર્ચનં વન્દનં દાસ્યં સત્યમાત્મતિવે-

(ચોમેર) પ્રસરી રહે છે, દિવ્ય પીતાંબરને ધારી રહેલા, બે હાથવડે દિવ્ય-
 વંશીને મુખાગ્રમાં ધારીને તેના વાદનમાં રસિક, દિવ્ય નૂપુરવડે સમંલકૃતં છે
 ચરણયુગળ જેમનું, મુકુટ કટિમેખલા કડાં આગુખન્ધ આદિક દિવ્ય વિભૂ-
 ષણોવડે વિભૂષિત છે દિવ્ય અવયવો જેમના, ચદ્રમાંની પેઠે સર્વને આહુદ
 આપન. ૩ દિવ્ય વદનારવિંદ જેમનું છે, શ્રીવત્સચિહ્નવડે સમંલકૃત વિશાળ
 વક્ષઃસ્થળ જેમનું છે, કમળદળ જેવાં વિશાળ લલિત લોચન જેમનાં છે;
 મહામૂલ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણોવડે વિરાજીત, નાનાવિધ સુગન્ધિ દિવ્ય પુષ્પહારો
 વડે સુશોભિત, કેસરચંદનવડે ચર્ચેલું દિવ્ય ગાત્ર જેમનું છે, બે પડામાં
 રમા રાધાએ નિરંતર રૂઢીરીતે સેવા કરાતા, દયાર્દ્રદૃષ્ટિથી પોતાના ભક્ત-
 વર્ગને નિલાળતા, આવાં વિશેષણોએ વિશિષ્ટ મંદલાસમધુરમુખારવિંદ
 ભગવાન વાસુદેવનું મુમુક્ષુએ પોતાના હૃદયારવિંદમાં ચિત્તન કરવું ॥૬-૧૦॥
 એરીતે હૃદયમાં નિધ્યાન કરેલા ભગવાનનું પુરાણપ્રખ્યાત શુભ બહુવિધ
 ઉપચારો મનઘીજ કુલપીને તેવડે પૂજન કરવું ॥૧૧॥ અનંતર પૂજક જન
 હૃદયમાં ધ્યાનપૂર્વક માનસ ઉપચારોવડે પૂજેલા પ્રભુ શ્રીવાસુદેવનું પ્રતિ-
 મામાં આવાહન કરીને પ્રસિદ્ધ યથાલબ્ધ ઉપચારોવડે પૂજન કરે ॥૧૨॥
 બાહ્ય પૂજનને અંતે પૂજક પુરૂષ સ્વસ્થચિત્તવાળો યદિ હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણનું
 ધ્યાન ધરતો યદો અષ્ટાક્ષર કૃષ્ણમંત્રને યથાશક્તિ જપે ॥૧૩॥ અવળ

દનમ્ ॥૧૫॥ પતૈઃ પ્રકારૈર્નવમિઃ સેવતે યત્નમાદરાત્ । તસ્ય ગાઢં
મયેત્યેમ તસ્મિન્નારાયણે વિભૌ ॥૧૫॥ તસ્ય પુન્નો ભગવતિ પ્રાણેન્દ્રિ-
યમનોધિયામ્ । નિગોધો જાયતેઽગ્રાસૌ સર્વપ્રાપિ તર્મીક્ષતે ॥૧૬॥
તતથ સં ગ્રહ્યરૂપમણ્ડં શુદ્ધમક્ષરમ્ । સમીક્ષતેઽથ તત્રૈવ વિલ-
સન્તં ચ તં પ્રભુમ્ ॥૧૭॥ યથા વૃદ્ધ્યાદિતત્ત્વાનામાધારોઽસ્તિ નમ-
સ્તથા । નિત્યજીવેશપ્રકૃતિપુરુષાણાં હિ તદ્દૃદત્ ॥૧૮॥ સર્વાધારે તદા
ધારસ્તભિન્ ગ્રહણિ ચાક્ષરે । દિવ્યમૂત. સ ભગવાન્યતેતે પુરુષો-

કીર્તન સ્મરણ પાદસેવન અર્ચન વંદન દાસ્ય સખ્ય આત્મનિવેદન, આ
નવ પ્રકારની ભક્તિને પરા પ્રીતિથી પ્રતિદિન કરે. એરીતે આદરપૂર્વક
કરાતા ભગવાનથી પ્રભુ નારાયણ વાસુદેવમા આદ્ર શ્રેદ થાય છે ॥૧૪-૧૫॥
અનંતર એવા શ્રેહી ભક્તના તેવા ભક્તિપ્રકર્ષયોગથી ભગવાન વાસુદેવમા
પ્રાપ્ત ઇન્દ્રિયો મન ભુદ્ધિનો નિરોધ (સમાધિ) થાયછે. તેપછી આ
ભક્ત સર્વ દૃશ્ય પદાર્થોમા તે ભગવાનનેજ ભાળે છે, એની દૃષ્ટિ આગળ
સર્વદા ભગવદાકારનુજ્ઞ કુરણ થતું હોવાથી એને સર્વત્ર ભગવદીક્ષણ થાય છે
॥૧૬॥ તે પછી તે ભક્ત શુદ્ધ-સર્વદોષરહિત, અખડ નિરવયવ અક્ષરબ્રહ્મને
સાક્ષ તકરેછે. તેપછી તેજ અક્ષરમાં સદા દિવ્ય રૂપથી વિરાજમાન તે ભગ-
વાનને સાક્ષાત્ કરેછે. 'તતથ સ્વં' એવો પાઠ હોય તો પોતાના અપહત-
પાત્તવાદિશુભવિશિષ્ટ શુદ્ધ સ્વરૂપને સાક્ષાત્કરે છે. તથા અખડ અક્ષર-
બ્રહ્મ સ્વરૂપને સાક્ષાત્કરેછે તથા તે અક્ષરબ્રહ્મમાં તે ભગવાનને સાક્ષા-
ત્કરેછે, એવો અર્થ કરવો. અથવા શુદ્ધાત્માનો અક્ષરબ્રહ્મની સાથે સાધર્મ્ય-
યોગ હોવાથી અક્ષરબ્રહ્મનુજ્ઞ 'સ્વ' આ વિશેષણ કરવું, અખડ શુદ્ધ અક્ષર-
બ્રહ્મ સ્વસ્વરૂપને સાક્ષાત્ કરેછે. અનંતર સ્વસ્વરૂપભૂત અક્ષરબ્રહ્મમાંજ
સદા સંરાજમાન ભગવાનને સાક્ષાત્કરેછે, આવો અર્થ કરવો (આ નિર્દેશ
ઔપચારિક સમજવો, કેમકે આત્માનું અને અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપતઃ ઐક્ય
અભિમત નથી) ॥૧૭॥ તે અક્ષરબ્રહ્મ જેમ પૃથિવ્યાદિ તત્ત્વનો આકાશ
આધાર છે તેમ નિત્ય એવા જીવ ઇશ્વર પ્રકૃતિપુરુષ આદિકના આધાર-
ભૂત છે ॥૧૮॥ સર્વાધાર તે અક્ષરબ્રહ્મમાં તેના પણ સ્વસત્તાથી આધાર-
ભૂત પરંબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ ભગવાન દિવ્ય રૂપથી સદા વિરાજે છે ॥૧૯॥

ત્તમઃ ॥૧૯॥ યથાવત્તત્સ્વરૂપં ચ જ્યોતીરૂપં સ પદ્યતિ । તમસૌ ભજ-
તે ભક્તો વ્રહ્મરૂપશ્ચ વીક્ષતે ॥૨૦॥ ભક્તિમેતાં પરાસંજ્ઞાં પ્રાહુઃ સાહ્ય-
વિચક્ષણાઃ । ઇમમર્થે ચ ગીતાયાં કૃષ્ણઃ પ્રાહ્યર્જુન પ્રતિ ॥૨૧॥ વ્રહ્મ-
ભૂત પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ ન કાઙ્ક્ષતિ । સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્ગતિં
લભતે પરામ્ ॥૨૨॥ ભક્તયાનયૈવ પરયા ગુણાતીતા સ્થિતિર્ભ-
વેત્ । શાન્તિશ્ચ સર્વથા પુંસસ્તસ્માદેતાં શ્રયેત્સુધીં ॥૨૩॥ સાહ્ય-
શાસ્ત્રસ્ય ગૂઢાર્થ એવ ઉદ્ઘાટ્ય દર્શિત । મયાઽન્યે ત્વેવમજ્ઞાન્યા
સિદ્ધાન્તં પ્રાહુરન્યથા ॥૨૪॥ અમેદમાહુર્જીવસ્ય તે પરવ્રહ્મણશ્ચ વૈ ।

પૂર્વોક્ત ભક્ત જ્યોતિરૂપ-સ્વયપ્રકાશૈકસ્વરૂપ તે અક્ષરસ્વરૂપને યથાર્થપણે
બુઝે છે ‘યથાવત્તત્સ્વરૂપ’ એવો પાઠ હોય તો અક્ષરસદૃશ, પોતાના અપ-
હતપાખ્યાત્વાદિગુણવિશિષ્ટ સ્વાભાવિક રૂપને યથાર્થપણે સાક્ષાત્કરે છે, એવો
અર્થ હોવો અનંતર સ્વસ્વરૂપને સાક્ષાત્કરતો તે આ ભક્ત સ્વાત્માની
બ્રહ્મરૂપપણે ભાવના કરતો થકો તે ભગવાન વાસુદેવને ભળે છે ॥૨૦॥ આ
ત્મતત્ત્વને યથાવસ્થિત પરમાત્મદાસતૈકરૂપે વિચારતા સાખ્યવિચક્ષણ
મુનિઓ આ-ઉક્તવક્ષણવાળી ભક્તિને પરાસંજિત કહે છે આજ અર્થ
ગીતામાં ભગવાને અર્જુનપ્રતિ કહ્યો છે તે ગીતાવચન ‘વ્રહ્મભૂત પ્રસન્નાત્મા’
એવું છે બ્રહ્મભૂત-દેવાદિભાવે રહિત, પરમાત્માત્મકપણે અને અક્ષર-
બ્રહ્મસાધર્મ્યપણે સ્વસ્વરૂપનું મનન કરેલું હોવાથી બ્રહ્માત્મભાવને પામેલો,
માટેજ પ્રસન્નાત્મા જે દેવાદિદેહાત્માભિમાન છે તે કાલુષ્યમૂળ છે, તેની
નિગતિ થવાથી અને બ્રહ્માત્મભાવનાથી સદા પ્રસન્ન મન જેવું છે, માટેજ
સર્વ ભૂતોમાં સામ્યદર્શનને પામેલો, શોક આકાંક્ષાએ રહિત એવો મારો
ભક્ત પરા ભક્તિને પામે છે જ્ઞાનનું રૂપ પરા ભક્તિ છે એમ ભગવાન સ્પષ્ટજ
કહે છે ॥૨૧-૨૨॥ આજ પરા ભક્તિવડે પુરૂષની ગુણાતીત સ્થિતિ અને
સર્વથા શાંતિ થાય છે માટે મુશુદ્ધિ સર્વકોઈ પણ ઉપાસક આ પરા
ભક્તિને પરમ નિ શ્રેયસના સાધનપણે આશ્રય કરે ॥૨૩॥ હે મુને ! આ
રીતે સાખ્યશાસ્ત્ર-આત્મસ્વરૂપનો અવગ્રોધ આપનારા શાસ્ત્રનો પરમ
તાત્પર્યવિષયભૂત આ ગૂઢાર્થ ઉઘાડીને મેં પ્રશંસ્યો છે બીજા તો-આધુ-
નિક સાખ્યજ્ઞો તો આવા શાસ્ત્રહૃદયને નહિ બાળીને અન્યથા અન્યથા કહે

વાસુદેવોઃ સ્વયં ભૂત્વા યયેષ્ટં કુર્વંતે ક્રિયાઃ ॥૨૫॥ एकमेवेत्यादि-
 શ્રુતેસ્તાત્પર્યમનવાપ્ય ચ । પ્રમાણત્વેન તાં પ્રાદુઃ સ્વમતે લોકવ-
 શ્ચકાઃ ॥૨૬॥ तन्मतं न ग्रहीतव्यं संसृतेर्मुक्तिमिच्छता । सेव्य
 उद्धवसिद्धान्तस्तेन त्वेष मयोदितः ॥૨૭॥ મેદોઽસ્તિ વાસ્તવો નૂનં
 જીવેશબ્રહ્મણાં હરેઃ । નિત્યાનાં નિત્યં ઇત્યાદિશ્રુતિભિઃ પ્રતિપાદિતઃ
 ॥૨૮॥ ब्रह्मवित्परमाप्नोतीत्येभ्यो श्रुतिरपि स्फुटम् । उपास्यं हि
 परं ब्रह्म यदति ब्रह्मवेदिनाम् ॥૨૯॥ આત્મા શરીરં યસ્યાસ્તિ નૈવા-
 ત્મા વેત્તિ યં તથા । ય આન્તરો યમયતિ દ્યાત્માનમમૃતઃ પ્રભુઃ
 ॥૩૦॥ शरीरमक्षरं यस्य नैव यं वेत्ति चाक्षरम् । आन्तरो यो
 यमयति ह्यक्षरं सोऽमृतः प्रभुः ॥૩૧॥ ઇત્યાદ્યર્થાઃ શ્રુતિગણાસ્વ-

છે ॥૨૪॥ વળી બીજાઓ જીવાત્મા પરમાત્માનો અભેદજ્ઞ શાસ્ત્રતાત્પર્ય-
 વિષય છે એમ કહે છે કેવળ કહે છે એટલુંજ નહિ કિંતુ સ્વયં તેજ રીતે
 અત્પક્ષ આત્માને સર્વજ્ઞ પરમાત્માપણે માનીને વર્ણાશ્રમાદિ ક્રિયાઓનો
 પરિત્યાગ કરીને સ્વચ્છંદ અવિધિવશ્યપણે વર્તે છે ॥૨૫॥ વળી ‘एक-
 मेवाद्वितीयं’ ઇત્યાદિ શ્રુતિવાક્યને પોતે પ્રકટપેલા તે અર્થમાં પ્રમાણપણે
 કહેછે, તેઓ તે વાક્યનું તાત્પર્ય સમજતા નથી. અથવા સમજવા છતાંપણ
 લોકોને છેતરેછે ॥૨૬॥ संसारबंधनयक्षी मोक्षनी आकांक्षावाणा पुश्ये
 तेभनो अभेदमत अनुसरवो नहि. અમે ઉપદેશ કરેલો આ ઔદ્ધવસિદ્ધાં-
 તજ સંસેવવો ॥૨૭॥ સુરનરાદિ જીવો, વૈરાજાદિ ઇશ્વરો, બ્રહ્મ-અક્ષરબ્રહ્મ
 તથા મુક્તાત્મસ્વરૂપ અને આ સર્વથકી પર પરબ્રહ્મશબ્દવાચ્ય ભગવાન
 પુરૂષોત્તમ, તે આ સર્વેનો પરસ્પર ભેદ પરમાર્થભૂતજ છે પણ કટિપત
 નથી. ‘नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां’ ઇત્યાદિ વેદાંતવાક્યોએ
 પારમાર્થિકજ્ઞ ભેદ પ્રતિપાદન કર્યો છે ॥૨૮॥ ब्रह्मविदामोति परम् ‘સોઽશ્રુતે
 સર્વાન્કામાન્ સહ વ્રહ્મણા વિપશ્ચિતા’ ઇત્યાદિ શ્રુતિવાક્યો ઉપાસ્યઉપાસક-
 પણે અને પ્રાપ્યપ્રાપ્તાપણે જીવ બ્રહ્મનો ભેદજ્ઞ સ્પષ્ટ ઉપપાદન કરેછે ॥૨૯॥
 ‘य आत्मनि तिष्ठन्नात्मनोऽन्तरो यमात्मा न वेद यस्यात्मा शरीरं य आत्मान-
 मन्तरो यमयति स त आत्माऽन्तर्याम्यमृत.’ ‘યોઽક્ષરમન્તરે સચ્ચરન્યસ્યાક્ષરં
 શરીરં યમક્ષરં ન વેદ’ એ રીતે શ્રુતિ (નિયામ્યનિયામકભાવથી) શરીર-

ધ્વરબ્રહ્મણોઽપિ ચ । પરબ્રહ્મશરીરત્વં પ્રાહુર્નતુ તદેકતામ્ ॥૩૨॥
 સ્વરૂપમક્ષરસ્યાસ્ય શ્રીમદ્ભાગવતે સ્ફુટમ્ । મૈત્રેયો વિદુરં પ્રોચે
 વાસસ્થાનતયા હરેઃ ॥૩૩॥ વિકારેઃ સહિતો યુક્તૈર્વિશેષાદિમિરા-
 વૃતઃ । આણ્ડકોશો વહિરયં પચ્ચાશત્કોટિવિસ્તૃતઃ ॥૩૪॥ દશો-
 ત્તરાધિકૈર્યં પ્રવિષ્ટ. પરમાણુવત્ । લક્ષ્યતેઽન્તર્ગતાશ્ચાન્યે કો-
 ટિશો હ્યણ્ડરાશયઃ ॥૩૫॥ તદાહુરક્ષરં બ્રહ્મ સર્વકારણકારણમ્ ।
 વિષ્ણોર્ધામ પરં સાક્ષાત્પુરુષસ્ય મહાત્મનઃ ॥૩૬॥ અસ્ય ચેદ્રીદશ-
 સ્યાપિ ન પરબ્રહ્મરૂપતા । કુતસ્તરાં તદેશસ્ય જીવસ્ય તુ કુતસ્ત-
 મામ્ ॥૩૭॥ એકત્વં યદ્ય વેદેઽસ્તિ બ્રહ્મણસ્તત્તુ કીર્તિતમ્ । નિર્વિ-

શરીરભાવથી ભેદનેજ પ્રતિપાદન કરે છે ॥૩૦-૩૧॥ ઇત્યાદિ વચનથી
 અક્ષરબ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મનો શરીરશરીરિભાવ અવળુ થાયછે, તો તેમનો પણ
 ભેદ સુસ્પષ્ટજ છે પણ તેમનુ ઐક્ય કદાપિ નથી ॥૩૨॥ આ અક્ષરનુ
 સ્વરૂપ મૈત્રેય મુનિએ વિદુરના પ્રતિ શ્રીમદ્ભાગવતમા (ભગવાનના વાસ
 સ્થાનપણે) સ્પષ્ટ કહ્યુ છે ॥૩૩॥ તે આ 'વિકારે સહિત' ઇત્યાદિ વચન છે
 એનો આ અર્થ છે-યુક્ત-પરસ્પર મળેલા (પચીકરણને પામેલા) વિકાર-
 મહાભૂતોએ સહિત, (ઉત્પન્ન થએલો) પૃથિવ્યાદિ પાંચ વિશેષો તથા
 અહંકાર મહત્તરવ પ્રકૃતિ આ મળીને આઠ ઉત્તરોત્તર દશ દશ ઘણા
 આવરણોવડે બહારથી વોંટાએલો, અદર પચાસકોટિયોજન વિસ્તૃત અંડ-
 કોશ (બ્રહ્માડગોલક) છે આવા બીજા કોટિ અંડરાશિઓ જે અક્ષર
 બ્રહ્મમા પ્રવિષ્ટ થતા પરમાણુવત્ જણાય છે તે સર્વકારણકારણ અક્ષર-
 બ્રહ્મને પરબ્રહ્મ મહાત્મા સાક્ષાત્ વિષ્ણુ પરમાત્મા પુરૂષોત્તમના ધામપણે
 કહે છે ॥૩૪-૩૬॥ જ્યારે આવા મહિમશાળી અક્ષરબ્રહ્મની પણ પર
 બ્રહ્મરૂપતા નથી ત્યારે વૈરાગદિ ઇશ્વરો અને જીવોની તો વાતજ શી કરવી
 કોઈ પણ પ્રકારે એમનો પરબ્રહ્મસ્વરૂપ સાથે અભેદ નથી ॥૩૭॥ 'એક
 મેવાદ્વિતીય' ઇત્યાદિ કારણવાક્યતો નામરૂપના વિભાગના અભાવરૂપ,
 કારણાવસ્થાનિયત, સ્થિતિકાળનિયત જે નામરૂપવિભાગાત્પત્તિ તેણે કરેલ
 જે બહુપણુ તેનુ વિશેષિ જે એકપણુ તેના અભિપ્રાયવાળુ અને નિમિત્તા
 તરનિરપેક્ષતારૂપ અદ્વિતીયપણાના અભિપ્રાયવાળુ છે (એનો આવો

કલ્પસમાધિસ્થદૃષ્ટ્યૈવ ન તુ વસ્તુતઃ ॥૩૮॥ લોકાલોકાચલારૂઢા
નરાઃ પશ્યન્તિ ભૂતલમ્ । એકં યથા ન ચાધઃ સ્યાન્ સર્વાનાપિ નગા
ન્દુમાન્ ॥૩૯॥ તથૈવ તે મહામુક્તા નિર્વિકલ્પસમાધયઃ । બ્રહ્મૈક-
મેવ વીક્ષન્તે જીવેશાદીન્પૃથગ્ તુ ॥૪૦॥ એ તુ નૈવં સ્થિતિં પ્રાપ્તા
બ્રહ્મૈક્યં શાસ્ત્રમાવ્રતઃ । વુઘ્યા યથેષ્ટાચરણં કુર્વતે તે પતન્ત્યધઃ
॥૪૧॥ અનેકકોટિબ્રહ્માણ્ડનિયન્તુઃ પરમાત્મનઃ । અતોઽભેદો ન
જીવાનામિતિ જ્ઞેયો હિ નિશ્ચયઃ ॥૪૨॥ જીવાનામીશ્વરાણાં ચ ભક્તયો-
પાસ્યઃ સ એવ હિ । શ્રીવાસુદેવો ભગવાનેક એવાસ્તિ નાપરઃ ॥૪૩॥
બ્રહ્મસ્વરૂપેણ તતો ભજેત્તં સ્વેનાત્મનેવાત્ર મુને ! મુમુક્ષુઃ । તેનૈવ

અભિપ્રાય છે) અને જે 'અહમેવાધસ્તાદહમુપરિષ્ટાદહમેવેહ સર્વં' ઇત્યાદિ
શ્રુતિવાક્ય છે તે પણ નિર્વિકલ્પસમાધિનિષ્ઠ મહામુક્તોના અનુભાવલુ-
પ્રકારને અનુસરીને પ્રવર્ત્યું છે તેઓ પરબ્રહ્મ પરમાત્મામા અત્યંત નિમગ્ન
થતા સર્વપ્રકારવિશિષ્ટ તે એક પરમાત્માનેજ સાક્ષાત્કરતા, પ્રકારપ્રકારિ
ભાવરૂપ ભેદનો અનાદર કરીને ઇદંથહ અને અહંથહથી (આ અને હું)
તે પરમાત્માનેજ સદાય અનુભવે છે જેમ લોકાલોકાયળ ઉપર ચઢેલા
નરો એક સમપણે જણાતા ભૂતળનેજ જીવે છે, તેથી નીચે રહેલા સર્વ
પર્વતો અને સર્વ વૃક્ષાદિકને પૃથક્ પૃથક્ નથીજ જોતા તેમજ પરબ્રહ્મ
સર્વત પ્રધાન હોવાથી તેમાજ એક નિષ્ઠાવાળા તે મહામુક્તો તે એક પર-
બ્રહ્મનેજ સર્વન જીવે છે, પણ તેથી પૃથક્પણે રહેવા જીવેશ્વરાદિકને
નથીજ જોતા ॥૩૮-૪૦॥ જે જનો તો આવી નિર્વિકલ્પ સમાધિને પામ્યા
નથી, શાસ્ત્રથી શ્રવણ થતા બ્રહ્મૈક્યને અન્યથા અન્યથા અનધારીને યથે-
ષ્ટાચરણમા પ્રવર્તે છે તેઓ અધોગતિને પામે છે માટે બ્રહ્માડની અદર જન
નમરણરૂપ ચક્રથી આક્રાંત થએલા જીવોનો અને અનેક કોટિબ્રહ્માડના
નિયામક પરમાત્માનો અત્યંત ભેદ જે સૌએ સૌ શ્રુતિ સ્મૃતિઓએ પ્રતિ
પાદન કર્યો છે તે ખોટો થાય એવો નથી, સત્યજ છે ॥૪૧-૪૨॥ જે મુર-
નશદિ જીવો અને જે તેઓના અધીશ્વરો વૈરાલ્લદિક છે તે સર્વેએ ભગિની
ઉપાસ્ય તે વાસુદેવજ ભગવાન સર્વપરતર છે, બીજે કોઈપણ ઉપાસ્ય
નથી ॥૪૩॥ તે નિત્યાનંદમુને ! માટે આ લોકમા મુમુક્ષુ જન બ્રહ્મ-અધર-

યાયાત્પરમં સમાર્ધિ તતો હરેર્ધામ પરાત્પરં ચ ॥૪૪॥ इति श्रीसत्स-
 न्निजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे सांख्यसिद्धान्तनि-
 रूपणनामा द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥७२॥

શ્રીનારાયણમુનિહવાચ—ભક્તેર્દાર્પ્યં હરૌં यस્ય તસ્ય પ્રાણેન્દ્રિયાણિ
 તુ । પિષ્ઠ્વીમધેયુદ્દેહશ્ચ કાષ્ઠવત્સ્યાદિ યોગિનઃ ॥૧॥ સ ભક્તિવિ-
 વશો યોગી મદાન્ધ ઇવ નેન્દ્રિયૈઃ । ગ્રહીતું સ્વસ્વવિપયાન્છક્તોત્યા-
 નન્દનિર્મૃતઃ ॥૨॥ પ્રારબ્ધવશમો દેહસ્તસ્ય ભ્રમતિ ભૂતલે । હરિ-
 શ્રદ્ધાના સ્વરૂપ-પોતાના અસાધારણ અપહતપામ્ભત્વાદિ રૂપથી (તેની
 સાથે સારૂપ્ય હોવાથી તેજ પોતાના રૂપથી) આત્માની ભાવના કરતો થકો
 તે પરમાત્મા વાસુદેવનેજ પરાભક્તિથી ઉપાસે. તે ભક્ત્યુત્કર્ષકૃત સમાધિ-
 વડે તે ભગવાનના પરાત્પર અક્ષરધામને પામે ॥૪૪॥ ઇતિશ્રી સત્સં-
 ગિજીવન...ચતુર્થપ્રકરણે જ્ઞાનોપદેશે સાંખ્યસિદ્ધાન્તનિરૂપણનામા
 દ્વિસપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ ॥૭૨॥

અધ્યાય ૭૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સુને ! જે યોગિને જ્ઞાનના પરિપાકભૂત
 ભક્તિની દૃઢતા પરમાત્મામાં જ્યારે પ્રાદુર્ભવે છે ત્યારે તેનાં પ્રાણ
 ઇન્દ્રિયો પિંડીભૂત થઈ જાય છે, એટલે અહીંતહીં થયેચ્છ પ્રસરણ વિના
 એકત્ર પરશ્રદ્ધામાંજ ફરી ઉત્થાન ન થાય એરીતે નિરોધ પામતાં પિંડીભૂત
 થયાં હોય એમ સ્તબ્ધ થઈ રહે છે, તેનો દેહ પણ કાષ્ઠવત્ એટલેટલિત થઈ
 જાય છે ॥૧॥ તે ભક્તિપરવશ નિષ્પન્નયોગી તેના પોતાના અંતરમાં સ્ફુર-
 ણાયમાન થએલા ભગવાનના દર્શનથી ઉદ્ભવેલા પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ થઈ,
 મદાંધજ જેમ એમ ઇન્દ્રિયોવડે તે તે વિષયોને ચઢણ કરવા સમર્થ થતો
 નથી ॥૨॥ એરીતે પરશ્રદ્ધામાં પરાભક્તિથી નિમગ્ન થએલા તે યોગિનો આ
 પ્રારબ્ધવશવર્તી દેહ ભભાવેલું ચક્રજ જેમ એમ ભૂતંજમાં કેવળ ભમે
 છે. એને એટલામાત્રથી ઇન્દ્રિયવિષયસંજનનું કાર્ય કાંઈપણ પ્રાકૃત

૧ આ અધ્યાયનાં ભગવાને ઉક્ત ભક્તિપર્યવસાથી જ્ઞાનનું ફળ અને તેના
 અધિકારી અનધિકારીનો ભેદ નિરૂપણ કર્યો છે.

મેવ સ સર્વત્ર પદ્યતિ ક્વાપિ નો જગત્ ॥૩॥ પ્રારબ્ધાન્તે યથા દેહં
ત્યક્ત્વા સ પરમં પદમ્ । આત્યન્તિકલયેનૈવ યાતિ તત્પ્રોચ્યતે-
ધુના ॥૪॥ આદૌ પ્રકાશો હૃદયે ધ્યાનનિષ્ઠેન યોગિના । હૃદયતે
પ્રહ્લારબ્ધાન્તં મૂલાધારાદલ્પિન્દતઃ ॥૫॥ તતો વિવૃજ્ઞં તત્તેજો
નિર્ગચ્છદ્વહિરીક્ષતે । ઇન્દ્રિયદ્વારતો રોમચ્છિદ્રેભ્યઃ પ્રસરત્સ્વયમ્
॥૬॥ અસદ્ગદીપિકાયુક્તાન્નિશાયાં કાચમન્દિરાત્ । યથા મયૂસ્વા
નિર્યાન્તિ તથૈતત્તેજ આત્મનઃ ॥૭॥ ઈકીભવતિ તત્તેજઃ શબ્દા-
સ્તત્રોદ્ભવન્ત્યથ । મહાઘણ્ટાઘટીયત્રુદુન્દુભિઃપ્વનિસન્નિભાઃ ॥૮॥

જનની પેઠે નથી તે યોગી સર્વત્ર હરિનેજ અનુભવે છે એની દૃષ્ટિમા
જગત્ જણાવુજ નથી ॥૩॥ અનંતર તે ભક્ત પ્રારબ્ધને અતે પ્રારબ્ધે
પ્રારબ્ધે દેહનો ત્યાગ કરી, આત્યતિક લય-જ્ઞાનકાર્યભૂત, આત્યતિક પ્રકૃ
તિવિયોગરૂપ લયથીજ જે પ્રકારે પરમપદને પામેછે તે પ્રકારને હવે નિરૂ
પણુ કરૂ છુ ॥૪॥ પ્રારબ્ધ અતિમ શરીરના અવસાનસમયે ધ્યાનનિષ્ઠ
આ ભક્તના એજ ધ્યાનબળથી અથવા ધ્યેય પરમપદના અનુભવ
બળથી કોઈ પ્રકાશ મૂળાધારરૂઠને આરબીને પ્રહ્લારબ્ધમા રહેલા આજ્ઞા
ચક્રપર્યંત અખડિત પ્રસરતો સમુદ્રવે છે તેને તે ઉપાસક યોગી પોતાના
શરીરની અદર દેખેછે આ પ્રકાશ ભૌતિક તેજનો નથી, કિંતુ સ્વય
પ્રકાશ આત્માનો છે કર્મપ્રક્ષય પહેલા જે કર્મનેથીધે સકુચિત હતો તે
સકોચનો પ્રક્ષય થતા સ્વય પ્રસરેછે ॥૫॥ તે પછી તે તેજ પ્રવૃદ્ધિ પામતા
આ સ્થૂળ શરીરના રોમચ્છિદ્રોથકી અને ઇન્દ્રિયદ્વારોથકી બહાર સ્વય
ધીમે ધીમે પ્રસરતું તે યોગી જુવેછે ॥૬॥ જેમ રાત્રિએ અસખ્યાત
દીપિકાએ યુક્ત કાચમદિરથકી દીપકિરણો બહાર પ્રસરેછે તેમ વૃદ્ધિ
પામતું આત્મજ્યોતિ યોગિના દેહથકી બહાર પ્રસરેછે (એના પ્રસર
ણમા પ્રતિરોધક સ્થૂળ વપુ નથી, આ અર્થ દૃષ્ટાતથી જણાય છે) તે પછી
શરીરના અનંત ચિદ્રોથકી બહાર નીકળતું તે તેજ બહાર એકીભૂત થાય
છે અનંતર તે તેજ પુનઃમા વિવિધ નાદો મહાઘટા ઘટીયત્રુ દુન્દુભિ
આદિકના નાદને સદૃશ સમુદ્રવેછે તેવા નાદના શ્રવણસમયે આ યોગિની
સમસ્ત બાહ્ય આત્મયતર વાસનાઓ વિનષ્ટ થઈ જાય છે ત્યાર પછી

તન્નાદથવળેનાસ્ય વાહ્યાભ્યન્તરભાવના । નશ્યલ્પેકીભવતિ ચ તેજો
વાહ્યાન્તર તત ॥૧॥ જાગ્રત્સ્વપ્નસુપ્તીનાં વિલયો જાયતે તત । સ
પ્રકાશતુરીયાત્મા જ્યોતિર્લિङ્ગં સ્વમીક્ષતે ॥૧૦॥ ચતુર્વિધાન્ દેહિ
નોઽપિ પુસ્ત્રીલિङ્ગવિવર્જિતાન્ । જ્યોતિર્લિङ્ગાનીક્ષતેઽથ તજ્યોતિ-
શ્ચેકતાં ગતમ્ ॥૧૧॥ વર્ધમાન ચ તત્તેજ પૃથિવ્યાદિસમં ભવત્ ।
પશ્યતિ વ્યાપ્ય બ્રહ્માણં મિન્દદણ્ઠાવૃત્તીરિતિ ॥૧૨॥ સ્થૂળે તસ્ય
શરીરે તુ કાલશક્ત્યા હરેસ્તદા । સાવર્તાર્કાગ્નિવાય્વદ્સવિદ્યુત્સ-

ખહાર પ્રસરેલુ જ્યોતિ અને અત પ્રસરેલુ જ્યોતિ તે એક થઈ બીજા છે
॥૭-૮॥ અનંતર બચતાદિ ત્રણેય અવસ્થાઓનો વિલય થઈ બીજા છે
ત્યારે તે યોગી આત્માને બચેદાદિ ત્રણ અવસ્થાઓથી અતીત, પુર્ય
સ્થિતિને પામેલા, સ્વય જ્યોતિપને સાક્ષાત્કરે છે ‘ચતુર્થ મન્યન્તે સ આત્મા
સ વિજ્ઞેય’ એવી શ્રુતિ છે ॥૧૦॥ તે પછી તે સમયે સ્વાત્મજ્યોતિમા
દૃષ્ટિ નેની છે એવો આ યોગી ચારેય પ્રકારના પણ દેહિઓ-સુર નર તિર્યક
(પશ્ચાદિ) સ્થાવર રૂપોને પણ અથવા જરાયુગ અડળ સ્વેદન ઉદ્ધિન
સેદથી ચાર પ્રકારનાઓને પણ સ્ત્રીપુરૂષલિંગે વિવર્ણત, કેવળ જ્યોતિલિંગ
વાળાનેજ જુલે છે પ્રથમ જ્યોતિ પ્રકાશ આવરિત હોવાથી પ્રાકૃત ધન્દ્રિ
યોવડે પ્રાકૃત સ્ત્રીપુરૂષાદિ ભેદોને ભાળતો હતો હાલમા તો આવરણ ટળી
જવાથી આત્મજ્યોતિનો પ્રકાશ થવાથી અતીન્દ્રિય, જ્યોતિલિંગ, પ્રાકૃત
સ્ત્રીપુરૂષવિભાગરહિત સર્વને આત્મસ્વરૂપેજ જુલે છે બચેદાદિ અવસ્થા
ઓનો વિલય થએલો હોવાથી પ્રકૃત અશ્રુગ્રાંથ સ્ત્રીપુરૂષવિભાગને નથીજ
ભેતો ‘તથા ચતુર્વિધાન્ દેહાન્’ એવો પાઠ કોય તો સ્ત્રીપુરૂષ લિંગવિભેદે
યુક્ત તેમને ભેતો નથી, તેણે રહિત જ્યોતિલિંગવાળાનેજ જુલે છે ‘તે
દેહમા રહેવાને જુલે છે’ એમાજ તાત્પર્ય લઈ જવું અનંતર તે આત્મ
સ્વરૂપનુ જ્ઞાનમય જ્યોતિ ને સર્વત પ્રસરેલુ હતું તે સેયુ થઈને એકપણે
રહેલું જુલે છે ॥૧૧॥ ફરી પણ ક્રમથી પ્રવૃદ્ધિ પામતું તે તેજ પૃથિવ્યાદિ
સમાનપણે વિશાળ ચર્તા બ્રહ્માઽ અને અણ્ણવરણોને સેદીને પ્રસરતું યોગી
જન જુલે છે ॥૧૨॥ તે સમયે ભગવાનની કાળશમ્ભિથી પોતાના સ્થૂળ શરી
રમા પ્રવયકાવીન સૂર્ય અગ્નિ વાયુ મેઘ આદિકને પ્રકાશમાન જુલે છે

નચિન્તવઃ ॥૧૩॥ પ્રકાશન્તે તતો દેહં વિરાજા સહ લીનતામ્ ।
પ્રાપ્ત ઇત્યભિજાનાતિ સત્તારૂપઃ સ યોગવિત્ ॥૧૪॥ સતુરીયપ્રકા-
શોઽથ દિવ્ય ભાગવતામિધમ્ । દેહં સ લબ્ધ્વા પરમે ભગવદ્દાક્ષિ
મોદતે ॥૧૫॥ ન તસ્ય કર્મજન્યોઽસૌ દેહઃ કિન્તવસ્તિ ચિન્મયઃ ।
પ્રલયે ન વ્યથામેતિ ન સર્ગે ચ સ જાયતે ॥૧૬॥ સત્યસદ્ગુણપદ્મ-
તપામ્પત્વાદિગુણાન્વિતઃ । સ મુક્તો ધર્તતે તત્ર સેવમાનો હરિ
મુદા ॥૧૭॥ ઇતિ જ્ઞાનં મુને ! તુભ્યમાપ્યાતં મોક્ષસાધનમ્ । સર્વો-
પનિપદાં સારમાકૃપ્યાજ્ઞાનનાશનમ્ ॥૧૮॥ ઇદં જ્ઞાનં પ્રદાતવ્યં સદ્ગ-
ત્વાય મુમુક્ષવે । જિતેન્દ્રિયાય શાન્તાય શુચયે સ્વહિતૈર્પિણે ॥૧૯॥
અહિંસકાયાદ્રોહાય નિષ્કામાય વિશેષતઃ । ગ્રામ્યસૌખ્યે ચિરક્તાય

॥૧૩॥ તે પછી તે આ યોગી સ્થૂળ દેહને વિરાડ દેહમાં લીન થએલો માને
છે દેહત્યાગ કરીને આ યોગી સ્વયંપ્રકાશસત્તૈક વપુષાળો થાય છે ॥૧૪॥
અનંતર બ્રહ્માદિ ત્રણુ અવસ્થાથી આતીત વિશુદ્ધસાનૈકલક્ષણુ તે આ
યોગી ભગવાનના અનુગ્રહથી ભાગવતી દિવ્ય તનુને પામીને ભગવાનના
પરમધામમાં પરમાનંદયુક્ત થઈ રહે છે ‘સોઽશ્રુતે સર્વાન્ કામાન્ સહ
બ્રહ્મણા વિપશ્રિતા’ ‘પ્રાપ્યાવધ્યં બ્રહ્મપુરં રાજેષ્વ સ્યામહ મુખી’ એવી શ્રુતિ
સ્મૃતિ છે ॥૧૫॥ યોગિનો તે આ અપ્રાકૃત દેહ કર્મજન્યસંભવતીય નથી,
કિંતુ ચૈતન્યમય હોઈને પ્રલયમાં નાશ પામતો નથી તેમ સર્ગમાં સર્જતો
નથી ‘ઇદં જ્ઞાનમુપાશ્રિત્ય મમ સાધર્મ્યમાગતાઃ । સર્ગેઽપિ નોપજાયન્તે
પ્રલયે ન વ્યથન્તિ ચ ॥’ એમ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે ॥૧૬॥ તે ભગવા-
નના ધામમાં તે આ મુક્તભાવને પામેલો યોગી સત્યસકટપત્વ અપહતપા-
મ્પત્વ આદિક અષ્ટ ગુણોનો આવિર્ભાવ પામીને, પરમપુરૂષ ભગવાન વાસુ-
દેવને હૃદયથી સેવતો થકો નિરવધિક બ્રહ્માનંદમાં નિમગ્ન થઈ રહે છે ॥૧૭॥
હે નિત્યાનંદમુને ! આ પ્રકારે મોક્ષસાધનભૂત, અનાદિ અજ્ઞાનને નાશ કર-
નાર જ્ઞાન સર્વઉપનિષદોનો સાર આકર્ષણ કરીને તમને કહ્યું ॥૧૮॥ આ
જ્ઞાન જે પોતાના હિતને ધૃષ્ટતો હોય, જીતેન્દ્રિય હોય, પ્રશાંતચિત્તવાળો
હોય, બાહ્ય આલ્સ્યતર પવિત્ર હોય, એવા મુમુક્ષુ સદ્બલ્કને આપતું ॥૧૯॥

દેયમેતચ સદ્ધિયે ॥૨૦॥ કામિને ક્રોધિને ચાપિ લોભિને નિર્દ-
યાય ચ । ઇતત્કાપિ ન દાતવ્યં ન ચ દેહાભિમાનિને ॥૨૧॥ વિષ્ણુ-
ભક્તિવિહીનાય ગ્રામ્યસૌત્યરતાય ચ । નેતદ્દેય ચ હિંસાય તથા
મત્સરિણેઽપિ ચ ॥૨૨॥ इदं च शृणुयाद्वा यः पठेत्प्रयत आदरात् ।
स बुद्धिं प्राप्नुयाद्गूनमात्मथेयस्करिं पुमान् ॥૨૩॥ सुव्रत उवाच—
इत्युक्तमाश्रुत्य मुनिः स राजन् ! ज्ञानं परं श्रीहरिणाऽतिदृष्टः ।
निःसंशयस्तं भजति स नित्यं ब्रह्मात्मना ब्राह्मतिवासुदेवम् ॥૨૪॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे ज्ञान-
फलनिरूपणनामा त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥૭૩॥

જે અહિંસૈકધર્મપરાયણ હોય, ગ્રામ્ય સુખથટ્ટી વિમુખ હોય, વિશેષતઃ
નિષ્કામ-કૃપામાત્રની સ્પૃહાએ રહિત હોય એવા સદ્બુદ્ધિશાળીને આપવું
॥૨૦॥ જે ક્રમ કે ક્રોધ કે લોભથી દુષિત ચિત્તવાળો હોય, દયારહિત હોય,
પ્રજ્વળતા ચિત્તવાળો હોય એવા દેહાભિમાનીને આ જ્ઞાન ક્યારેય પણ નજ
આપવું ॥૨૧॥ જેતો હિંસૈકપરાયણ હોય, મત્સરચક્ત હોય, ગ્રામ્યલોભ
સુખમા પ્રીતિવાળો હોય, વિષ્ણુભક્તિથી વિમુખ હોય તેવાને નજ દેવું
આ રીતે આ જ્ઞાનના પાત્ર અપાત્રનો વિવેક જાણવો ॥૨૨॥ જે જન
નિયમતત્પર થઈ આદરથી આ જ્ઞાનને સાલણે અથવા પાઠ કરે તે પોતાના
નિ શ્રેયસને કરનારી સદ્બુદ્ધિને નિશ્ચે પામે ॥૨૩॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—
‘દે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! તે આ ભગવાને ઉપદેશેયુ સર્વોત્તમ જ્ઞાન સાલ-
ણીને પ્રદર્શ પામેલા તે નિત્યાનંદમુનિ નિ સશય થઈ, તે લોકાનુચ્છાએ નૃનાથ
પ્રકટ કરી રહેલા ભગવાન વાસુદેવ શ્રીહરિને ‘આત્મા પ્રકૃતિવિલક્ષણ જ્ઞાન-
કથન અક્ષરસરૂપ છે’ એવી ભાવના કરવાપૂર્વક નિત્ય ભગવા લાગ્યા ॥૨૪॥
ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે
જ્ઞાનોપદેશે જ્ઞાનકૃપાનિરૂપણનામા ત્રિસપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ ॥૭૩॥

समाप्तं चतुर्थप्रकरणम् ।